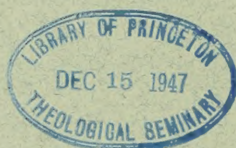

P. A. Tichelaar.
Utrecht April 1910

INSTITUTIE

ofte Onderwijsinghe in de

CHRISTELICKE RELIGIE.

Gedrukt bij G. J. THIEME, te Arnhem.

Ad archetypum genevense depinxit Theophil Schuler, Arg. Sculpsit F. Knolle.

JOA. CALVINUS.

C. A. Schwetschke & Sohn (M. Bruhn) Braunschweig

INSTITUTIE

ofte Onderwijsinghe in de

CHRISTELICKE RELIGIE.

IN VIER BOEKEN BESCHREVEN

DOOR

JOHANNES CALVINUS,

In sijn leven Herder ende Professor der Kercke
CHRISTI tot GENEVEN.

Nu van nieuws uyt het Latijn en François getrouwelick Over-geset

DOOR

WILHELMUS CORSMANNUS,

Wijlen Dienaer des Heyligen Euangelii tot BAERDVVIICK,
onder het Classis van GORINCHEM.

Daer benevens voorsien met de Citatien der Schriftuer-plaetsen nae de Nieuwe Oversettinge, ende verrijckt met het Leven en Sterven van Johannes Calvinus door Theodorus Beza. Met Calvini eigen verhael van syne Beroepinge tot den Heyligen Kerckendienst, ende syn wedervaren daerin; Item met Getuygenissen eeniger Pausselyke Schryvers belangende Johannes Calvinus.
Ende oock na een Nieuw Register van de Saken ende Namen in dese Institutie begrepen.

Herdruk van de uitgave van PAULUS AERTZ VAN RAVESTEYN 1650 te Amsterdam.
Naar den oorspronkelijken tekst verbeterd, in de taal verduidelijkt, en met een inleiding voorzien,

DOOR

Dr. A. KUYPER.

DOESBURG,
J. C. VAN SCHENK BRILL.
1889.

INLEIDING.

INLEIDING.

---

§ 1. Dr. A. Pierson, wiens mildheid van oordeel ten opzichte van het Calvinisme zoo gunstig afsteekt bij veler bevooroordeelden tegenzin, schreef in 1881 van Calvyn's *Institutie*, dat ze wel eertijds gold als *de „uitdrukking van een levend geloof*," maar „*thans niets meer is dan een geschiedkundig document*". [1])

Tegen dit onjuiste oordeel dient deze nieuwe uitgave van Calvyn's meesterwerk protest in.

Dr. Pierson behoorde onder de weinige mannen van wetenschap, die bij de oprichting der Vrije Universiteit hun opmerkzaamheid aan de weeropbloeing van het Calvinisme ten onzent schonken, en, niet zonder waardeering van anderer pogen, ook eigenerwijs een deel van hun beschikbren tijd aan de *Calviniana* gingen wijden. Zelfs een tweetal deelen van zijn Calvinistische studiën zag sints het licht. Maar het doel, dat hij zich met deze uitgave had voorgesteld, trof hij niet. Blijkbaar toch had hij verwacht, dat zijn breed gemotiveerde critiek op Calvyn's persoon en arbeid de hoogleeraren der Vrije Universiteit zou verlokt hebben, om ter dekking van Calvyn's naam ijlings tegen hem op te treden; en op een toon, waar zich een zweem van berisping in mengde, wierd het hun in de voorrede tot zijn tweede deel dan ook tamelijk euvel geduid, dat ze op zijn aanval dusver het stilzwijgen hadden bewaard.

Dit gevoel van teleurstelling toont, hoe weinig het aan Dr. Pierson gelukt is, om den zin en het streven ook van het hedendaagsche Calvinisme te verstaan.

Kennelijk toch had hij zelfs van verre niet vermoed, wat anders sints 4 Januari 1886 ook hem wel openbaar moet zijn geworden, dat het Calvinisme bij zijn eerste weeroptreden, wel verre van zich tot critische steekspelen te kunnen verledigen, zich van meet af had voor te bereiden op een harden, ruwen strijd voor zijn bestaan. Hij schijnt niet te hebben ingezien, dat de voorstanders van dit weer oplevend Calvinisme zeer kort na hun optreden nog heel anders slaags zouden raken dan tegen zijn critische *Calviniana*, en dat de Vrije Universiteit, in steê van op kalmer critischen arbeid, zich veeleer op een zeer ernstige practische worsteling voor haar bestaan had in te richten.

Dit min juiste oordeel hing saam met zijn gebrekkige kennis van wat in ons land en onder ons volk omging. Natuurlijk, iemand die oordeelt, dat de *Institutie* van Calvyn thans niet meer „de uitdrukking van een levend geloof", maar slechts „een geschiedkundig document is", kende noch de bezieling van de hedendaagsche Calvinisten noch had van verre den bitteren haat van hun tegenstanders gegist.

Ware het geweest, gelijk hij waande, dat de oude Gereformeerde Belijdenis *niet* meer leefde in het geloofsbesef van een goed deel van ons volk, en dat ze dus ook onvermogend was geworden, om den haat van onze Arminianen te prikkelen,

---

1) Dr. A. PIERSON. *Stud. over Joh. Kalvyn.* 1527—1536, pag. 223.

dan, ja, zou er tijd te over voor stille historische studie zijn geweest, en zou mijn geachte ambtgenoot Dr. Rutgers de ongegrondheid van veel in Dr. Pierson's kritiek, naar ik op goede gronden verzekeren kan, daghelder hebben aangetoond.

Maar nu dit zoo *niet* bleek te zijn, en daarentegen de belijdenis der *Institutie* wel ter dege nóg leeft en meêtelt in ons volkleven en het zich slechts te weer had te stellen, om ijlings onze hedendaagsche Pighiussen én Caroli's én Sadoletussen én Castellio's tegen zich in het harnas te jagen, nu zou het verspelen van zijn kracht in zulk doelloos geschermutsel verraad aan onze zaak zijn geweest, en zouden we niet berekend voor onze taak zijn gebleken, bijaldien onze roeping niet ernstiger ware opgevat.

Er was positie te nemen. Er was bestudeering noodig van de actueele kerkelijke vraagstukken. Heel het land door moest onze kleine kracht georganiseerd. Het wapen diende gewet voor den strijd, die men wist dat te wachten stond. En tijdig moesten al die zedelijke krachten van offervaardigheid en toewijding worden in beweging gezet, waardoor in de ure, dat men ons aanviel, de ons heilige banier kon beveiligd.

§ 2. Van achteren bezien vooral is deze keuze van gedragslijn dan ook volkomen gerechtvaardigd.

Immers de verwoede aanval van de tegenstanders van het Calvinisme is nog veel vroeger losgekomen dan onzerzijds gegist was.

Wij hadden op minstens een *tiental* jaren van stille voorbereiding gerekend, en ziet, nog eer het eerste *vijftal* om was, brak het onweder boven onze hoofden los. Niet onwaarschijnlijk begrepen de schranderste onder onze Arminiaansche, Sociniaansche en Erasmiaansche tegenstanders, dat ze te *beter* kans hadden, hoe *eer* zij ons in de vacht vlogen, en, den *volwassen* Calvinist niet aandurvend, vielen ze hem aan ter halver wege in zijn groei.

Hoe mannen, die nog iets hechten aan den goeden dunk, dien men van hun oordeel zal hebben, dan ook zwart op wit lieten drukken, dat de Vrije Universiteit zelve dit conflict had uitgelokt, gaat ons begrip te boven.

Verbeeld u, een nieuwe groep, die pas zich begon te vormen, zal eigener beweging den haar broodnoodigen tijd van voorbereiding op de helfte afkorten. Een theologische Faculteit, die op 4 Januari 1886 nog geen enkel candidaat in de godgeleerdheid beschikbaar had, zal plotseling met eigen hand een vijftigtal vacaturen scheppen, die ze in geen jaren vervullen kan. Een veldheer, die pas zijn leger aanwierf, zal zijn jonge recruten in het vuur zenden, nog eer ze in de gewone handgrepen zijn volleerd!

Dit sprookje mag dan ook gerekend worden tot de geschiedenis te behooren, en allengs zal het gezond verstand der tot oordeelen bevoegden gaan inzien, dat de tegenstanders van het Calvinisme nooit slimmer zet deden dan door ons te overvallen nog op het exercitieplein.

Maar al sprak er in dit onverhoedsche overvallen ook onbesuisde doldriftigheid, zooveel merkte dan Dr. Pierson toch wel, dat er veel te ernstig gevaar voor de veiligheid van onze veste dreigde, dan dat we ons het genot konden gunnen van een critisch tournooi.

Het lag er mede als met de apologetiek van het Christelijk geloof tegen den aanval van het Modernisme.

Tegen dien critischen aanval is de apologetische school, ten onzent zoo talentvol door wijlen Dr. van Oosterzee vertegenwoordigd, met een moed en volharding opgetreden, die ongetwijfeld eere bracht.

Maar onderwijl deze goede apologeten op de buitenschansen over allerlei critische bijzaken aan het schermutselen waren, ging bolwerk na bolwerk van de vesting zelve te loor. Dit critische haspelen verteerde al den tijd die onze godgeleerden voor de geestelijke bearbeiding van het volk zoo dubbel noodig hadden. En door zich aldoor zijn taak en tactiek en methode door den tegenstander te laten aanwijzen, kwam ons Apologetisch corps er ongemerkt toe, dus zijn hoofdtaak te verzuimen.

De Gereformeerden hebben geweigerd in diezelfde fout te vervallen, en, mede door Calvijn geleerd, zich hun *eigen* weg gekozen. Insteê van over de autoriteit der H. Schrift eindeloos te disputeeren, hebben ze *geloof in dat gezag* bij de Gemeente gewekt en het zich getroost dat de critische voorvechters zich over hun steen en slinger vrolijk maakten. En zoo men de uitkomst van deze afwijking in methode met die onzer apologeten vergelijkt, zal men moeten toestemmen, dat de korte strijd, dien wij sinds '80 op ónze manier voerden, vrij wat meer tot uitbreiding van het gezag der H. Schrif bijdroeg, dan de dertig jaren arbeids van onze Apologeten.

Mannen van de *practijk*, veel meer dan van de *theorie*, zijn wij Calvinisten stil onzes weegs gegaan, en hoe ook

door de mannen der Staatshoogescholen half glimlachend nagezien, vinden wij voor ons in het dusver verkregen resultaat eer aansporing om bij onze tactiek te volharden, dan om die uit te ruilen voor wat Dr. Pierson ons bood.

Zij het dus al, dat hij ook van ons oordeelt, wat hij Calvyn in vergelijking met Thomas van Aquino nagaf, dat Calvyn heenliep over tal van pikante en gewichtige vraagstukken, aan wier volledige beantwoording de groote Scholasticus zijn krachten beproefde, welnu *zoo zijn nu eenmaal onze manieren!* Manieren waarbij het Calvinisme zich dusver altijd wel heeft bevonden, en die het ook nu niet zou kunnen afleggen, zonder zijn toekomst in de waagschaal te stellen.

Later, als we het zwaard kunnen opsteken en de truffel niet meer gehanteerd hoeft, en we zijn waar we wezen wilden, dán zullen we ook aan deze detailstudie onze aandacht wijden, en vindt ook Dr. Pierson vroeg of laat onder ons zijn man.

Maar daaraan zijn we thans nog *niet* toe; en daarom scheen het verre verkieslijk Dr. Pierson door een *feitelijk* protest van ongelijk te overtuigen.

Voor hem is het Calvinisme een gebalsemde mummie geworden; wij willen hem toonen dat het nog leeft.

De uitgave van Calvyns *Institutie*, waarmeê we op de markt komen, is daarom zelfs geen herdruk van het *latijnsche* oorspronkelijk, maar slechts *van een oude Hollandsche vertaling*.

En als dan deze foliant, in zijn antiek Hollandsch gewaad, en tot den waarlijk niet geringen prijs van een kleine tiental guldens, toch nog in duizende exemplaren onder ons volk verkocht wordt, dan zal Dr. Pierson moeten toestemmen, dat zijn oordeel door de feiten gewraakt wordt, en dat het afdoend bewijs door ons geleverd is, hoe in strijd met zijn voorstelling, de wortel van het Calvinisme nog wel terdege onder ons leeft.

§ 2. Te overtuigender zal dit bewijs zijn, zoo we hem daarbij herinneren mogen, dat nog pas twintig jaren verliepen, sedert de laatste Hollandsche vertaling van Calvyn's *Institutie* het licht zag.

Zij was van de hand des heeren Ds. W. J. Wyenberg, destijds te Zuid-Beijerland woonachtig, en kwam uit bij den met eere bekenden uitgever G. Ph. Zalsman te Kampen. Het doel, dat deze vertaling zich koos was, om voor onze nieuwere tijden meer in de taal van onzen tijd en met onze woordenkeus de gedachten van den grooten Hervormer weer te geven, en wat de heer Dr. Sepp reeds in 1883 oordeelde, wordt ook onzerzijds zonder aarzeling herhaald: De hand die deze vertaling leverde, was een alleszins bevoegde. 1) Ja, in menig opzicht is deze nieuwe vertaling zelfs derwijs uitnemend, dat de vraag rijzen kon, waarom we na de verschijning van deze nieuwe overzetting nogmaals met een herdruk van die van Corsman aan de markt komen.

Toch is het antwoord op deze laatste vraag niet moeilijk te geven. Op de nieuwe vertaling van Wyenberg, die Zalsman's eigendom was, hadden wij geen recht. Ze was nog niet als die van Corsman, door verjaring, gemeen bezit geworden. Haar konden we dus niet overdrukken. En dat we toch oordeelden, dat er ook naast deze gemoderniseerde vertaling nog wel terdege plaats was voor een herdruk van de oude, had zijn grond in deze drie overwegingen.

Vooreerst biedt Wyenberg's vertaling *te weinig*. Zij geeft volstrekt niets dan den tekst, maar liet weg al wat onze vaderen gewoon waren aan Calvyns *Institutie* te doen voorafgaan; met name Beza's leven van Calvyn. En wat niet minder lastig is, ze verscheen zonder register, en zelfs zonder aanwijzing van de §§ en hoofdstukken aan het hoofd der bladzijden; een gebrek dat het naslaan zeer bemoeilijkt.

Ten tweede, en dit zij zonder aanstoot en zeer bescheidenlijk gezegd, hoe uitstekend Wyenberg's vertaling ook in vele opzichten zij, toch overtreft ze Corsmans overzetting zoo min in veerkracht van taal als in juistheid van reproductie. Wat niet doelt op enkele fouten; want die komen ook bij Corsman voor; maar op de doorloopende wijze van Calvyns gedachten weer te geven.

Een enkele proeve, die metterdaad proeve van heel het werk is, lichte dit toe.

In hoofdstuk XIII § 23 van het Eerste boek schreef Calvyn over mannen, die in zijn dagen het leerstuk der Drieeenheid schier op gelijke wijze als thans Dr. Doedes 2) te nakwamen, (iets waarom Dr. Pierson zijn ambtgenoot Dr. Doedes roemt 3) dit:

Ex hac lacuna prodiit aliud non dissimile monstrum. Nebulones enim quidam, ut Serveticae impietatis invidiam ac dedecus effugerent, tres quidem personas esse confessi sunt, sed ratione addita, quod pater, qui vere et proprie unicus

---

1) *Ch. Sepp, Bibliograph. mededeelingen*, Leiden, Brill 1883. p. 107.

2) Dr. Doedes, *Nederlandsche Geloofsbelijdenis* I p. 71.

3) Pierson, zie boven p. 148.

est Deus, Filium et Spiritum formando, suam in eos deitatem transfudit. Nec vero abstinent ab horrendo loquendi genere, Patrem hac nota distingui a Filio et Spiritu, quia sit solus essentatior. Colorem hunc primo obtendunt passim Christum vocari Dei filium; unde colligunt non alium proprie Deum esse nisi Patrem. Atqui non observant, quamvis Dei nomen Filio quoque sit commune, tamen κατ' ἐξοχὴν Patri interdum abscribi, quia fons est ac principium deitatis; idque ut notetur simplex essentiae unitas.

Hiervan nu plaats ik én Corsman's én Wyenberg's vertaling hieronder naast elkander, en geef den lezer zelf te beoordeelen, bij wien ge Calvyn beter en krachtiger te hooren krijgt.

Uyt desen poel en dreck-goot is een ander monster, het voorgaende niet ongelyck, voorts gekomen. Want eenige fielen en booswichten, op datse d' ongunst en schande *Serveti* ontgaen mochten, hebben wel bekent datter drie Persoonen zijn, doch met dit byvoeghsel, dat de Vader die in der waerheydt en eygentlick is d' eenige Godt, den Soon en Geest formeerende en makende, syne Godtheydt in haer heeft overgestort. En sy en onthouden sich niet van dese grouwsame manier van spreken, dat de Vader, dewyl hy alleen is de gever van 't Goddelicke wesen, daer door als door een teecken van den Soon en Geest wordt onderscheyden. Dit gevoelen overtrecken en bekleeden sy eerst met dit coleur en schijnsel, dat Christus alomme ghenaemt wordt de *Sone Godts*: waer uyt sy dan besluyten datter eygentlick geen ander Godt en is dan de Vader. Maar sy en bemercken niet, al hoe-wel de Naem *Godt* den Soon ook toekomt en ghemeen is, dat nochtans deselve naem voornementlick den Vader somwijlen wordt toegheschreven, om dat hy de Fonteyn en 't beginsel der Godtheydt is: ende dat om d' eenvoudige en enckele eenigheyt des wesens te beteeckenen.

Uit dezen poel is een ander, aan het vorige niet ongelijk gedrocht, voortgekomen. Want sommige guiten hebben — om de hatelijkheid en de schande der boosheid van Servet te mogen ontgaan — wel erkend, dat er drie Personen zijn, maar met dit bijvoegsel, dat de Vader, die waarlijk en eigenlijk de eenige God is, door het daarstellen van den Zoon en den Geest, Zijne Godheid in Hem heeft overgestort. En zij onthouden zich niet van de gruwelijke wijs van spreken, dat de Vader, daar Hij alleen de gever is van het Wezen, door dit teeken wordt onderscheiden van den Zoon en den Geest. Dit geven zij vooreerst die kleur, dat Christus alom genoemd wordt Gods Zoon, waaruit zij besluiten, dat geen ander dan alleen de Vader eigenlijk God is. Maar zij merken niet op dat, hoewel de naam God ook aan den Zoon toekomt, dezelve echter soms bij uitnemendheid aan den Vader wordt toegeschreven, omdat Hij de bron is en het beginsel der Godheid; en zulks om de eenvoudige eenheid van het Wezen aan te duiden.

Nu geef ik voetstoots toe, dat Wijenberg's taal voor onze ooren meer gekuischt is, en hier en daar iets verbetert. Maar als ge me vraagt: Wie beter de kunst verstond, om mij in Calvyn's gezelschap en aan Calvijn's voeten te brengen, dan kies ik, bij alle lof voor Wijenberg's vertaling, toch Corsman.

Zie maar.

Het latijnsche *lacuna*, geeft Corsman weer door: „*poel* en *drekgoot*", Wijenberg alleen door „*poel*". Hiervan nu is stellig het eerste juister. *Lacus*, *lacuna*, *lacunosus* duiden allen op een ondiepe holte, op een kleine uitgraving, op een hol en leeg iets, dat tevens kleine afmetingen heeft. Calvyn bedoelde dan ook ongetwijfeld met *lacuna:* een modderput, of riool, waarin het vuile gootwater van de straat afliep, en volstrekt niet een door de natuur gevormde poel, reden waarom het fransch in de eerste editie dan ook *bourbier* heeft, wat letterlijk modderput of zinkput beteekent. Door nu beide denkbeelden van „*poel*" en „*drekgoot*" te vereenigen, gaf Corsman met ongemeen talent Calvyns gedachte weer. *Monstrum* vertaalde Corsman door „monster". Wyenberg door „*gedrocht*", en ongetwijfeld was het Calvyn's bedoeling, om niet op het *wanschapene*, maar op het *tweeslachtige*, dat meer in het denkbeeld van „*monster*" ligt, nadruk te leggen. „Nebulones" geeft Corsman weer door „*fielen* en *booswichten*", Wyenberg door „*guiten*", hoezeer ieder voelt, dat „nebulo" hier niet in humoristischen, maar in zedelijken zin bedoeld is. Goed is dat Wyenberg het door Corsman overgeslagene *impietas* opneemt, maar een verslechteren van den zin en het hollandsch is het, als hij „de *ongunst* en schande" van Corsman verandert in de „*hatelijkheid* en schande van Servet". Ongunst is hier voor *invidia* het eenig juiste woord. Het „*formando Filium et Spiritum Sanctum*" zet Corsman over „den Zoon en de H. Geest formeerde en maakte", terwijl Wyenberg schrijft: „door het *daarstellen* van den Zoon en den H. Geest"; wat hier feitelijk een germanisme is, en den zin bederft. Doel toch van Calvyn is te doen uitkomen, hoe deze „nebulones" eigenlijk een *schepping*, een *geschapen zijn* van den Zoon en den H. Geest stellen; iets wat het *formando* dui-

delijk te kennen geeft; en wat wel in Corsman's „formeerde en maakte", maar niet in Wijenberg's „daarstelling" uitkomt. Het „*hunc colorem obtendunt*" vertaalt Corsman: ,,Dit gevoelen overtrekken en bekleeden zij met dit coleur en schijnsel", terwijl Wijenberg schrijft:,, Dit geven zij vooreerst die kleur", waarbij de keuze wat beter zij, waarlijk niet twijfelachtig is. En om niet meer te noemen, in den slotzin zet Corsman voor: „nomen Dei Filio quoque *commune* est", dat „de naam van God ook den Sone toekomt en gemene is", terwijl Wyenberg vertaalt: „dat de naam van God ook aan den Zoon toekomt"; iets wat daarom minder juist is, wijl te constateeren was, niet enkel wat moet, maar wat *gebruik* in de Schrift is, en dit juist door het woord „gemeen" wordt uitgedrukt; is het voorts jammer dat het Bourgondische „dezelve" Wyenberg's Hollandsch gedurig ontsiert; en verliezen wij iets doordien Wyenberg „bron der Godheid" schrijft voor het „Fonteine der Godheid" van Corsman.

Doch we staken deze splinterige critiek. Wyenberg deed een uitnemend werk door Calvyn's *Institutie* leesbaar te maken ook voor onze heeren en dames, die aan het pittige Hollandsch der 17e eeuw ontwend zijn; en om dit kostelijke profijt zij hem volgaarne een enkele mindere nauwkeurigheid vergeven 1). Zijn vertaling blijft een aanwinste en een schat. Zoo ze er niet was, zou ze moeten komen.

Dit was echter geen reden, om voor dat ander deel van ons volk dat het kernachtig Hollandsch uit onze beste periode nog verstaat en mint, Corsman's vertaling voor goed te begraven. Integendeel, naast Wyenberg's gemoderniseerde uitgave, blijve Corsman's meesterwerk zijn plaats en waarde behouden. Voor den voortgang van het Calvinisme kon ook Corsman's gespierde en puntige taal nog uitnemend dienst doen.

En dan is er nog *een derde* reden, die ons roeping schonk om Corsman's boek nogmaals ter perse te zenden, t. w. *om zijn taal.* Grif zij toegegeven, dat ons hedendaagsch Hollandsch hooger staat dan het Hollandsch van Festus Hommius en Bogerman, maar dit neemt niet weg, dat ook die verouderde taal een onversleten kracht in zich draagt, waarmeê we ons modern-Hollandsch nog kunnen verrijken.

Onze tegenwoordige prozastijl is *niet* uit de Gereformeerde strooming gekomen; maar ontwikkelde zich in den kring van den Hollanschen Spectator en de vrienden der Santhorstsche Geloofsbelijdenis. Toen kwam van der Palm, en op hem dreven we, tot Beets, Busken Huet, Pierson en Multatuli ons de smedige taal vormden waarin het jongere Holland thans schrijft.

En ongetwijfeld, dit is winste. Maar toch er ontbreekt een bestanddeel in. Hooft en Vondel stonden in taalgebruik tegen elkander over. In Vondel zong de Middeleeuwsche taal nog haar maatgezang. Hooft kloofde klassieke diamanten. Maar terwijl aldus Hooft's lijn en Vondel's rythmus uiteengingen, heeft ons corps Gereformeerde Theologen toen *beider* bestanddeel weten te bewaren. Onze Staten-overzetting en háár taalschool is noch Hooft noch Vondel, maar bezit beider schoonheid, nog verhoogd door Oosterschen gloed.

En dit mist onze nieuw gegoten proza, dat, hoe glad en glanzend ook, toch een bestanddeel van ons taalerts derft dat op den duur niet mag ontbreken.

Goed geschreven boeken, uit dien bloeitijd van Taal en Theologie beide, wensch ik daarom dat nog gelezen worden, en terwijl ik wat gaf, om taalbedervende lectuur, als Maastricht en à Marck bieden, in een beter Hollandsch kleed te steken, blijf ik voor het schoone Hollandsch van de goede schrijvers uit die dagen gehoor vragen.

Een goed deel van ons volk verstaat dit nog, en kan er zich gemakkelijk weer aan gewennen. Al dat omzetten van het oude in nieuwerwetsche taal is niet wenschelijk. Want weet wel, dat ge juist door die moderniseering van een enkel stuk al het *niet*-gemoderniseerde dan ook voor goed voor uw volk afsluit, en dat ge op die wijs, juist door den toegang tot *een deel* van den voorraad makkelijk te maken, de brug ophaalt die toegang bood tot de groote schatkamer.

Wel wetende wat hij deed, drong dan mijn uitgever er ook zeer terecht op aan, dat Corsman's aloude vertaling stipt zou gevolgd worden; slechts hier en daar, waar dit voor de verstaanbaarheid noodig was, met omzetting van een enkele uitdrukking; iets wat dan echter steeds aan den voet der bladzijde zal worden aangegeven.

---

1) Zie bv. B. I c 16. „*distinctio consequentis et consequentiae*" door Wyenberg vertaald: de onderscheiding van gevolgtrekking en gevolg, wat zijn moet: „de onderscheiding tusschen hetgeen *als* gevolg en *bij* gevolg geschiedt"; c. 18: *in communi opere*, door Wyenberg vertaald: „in zijn gemeen doen"; wat zijn moet: „in zulk een gemeenschappelijk werk. B. II. c. 5. *necessitas cum coäctione perperam confunditur*, door Wyenberg vertaald: de noodzakelijkheid en het bedwang wordt ten onrechte in eengesmolten"; wat zijn moet „de noodzakelijkheid wordt hier ten onrechte, als eensluidend met *dwingende* noodzakelijkheid genomen". enz.

§ 4. Natuurlijk dienden ook wij, even als Wyenberg, nota te nemen van den critischen arbeid door de Straatsburger geleerden Baum, Cunits en Reuss, ook aan Calvyns *Institutie* ten koste gelegd. Toch is blijkbaar Wyenberg's verwachting van de vrucht, die deze arbeid zou dragen, te hoog gespannen geweest. Had hij toch met eenige juistheid kunnen overzien, hoe pover en bitter sober dit resultaat was, zoo zou hij waarschijnlijk niet op den titel van zijne vertaling hebben vermeld, dat ze naar de jongste editie van deze Straatsburger Heeren vervaardigd was.

Raapt en sprokkelt men toch alles samen wat deze critische arbeid aan feil of vergissing in de latijnsche uitgaven, die de Elzeviers en de Schippers aan de markt brachten, ontdekt heeft, dan blijkt het, dat de echte, oorspronkelijke latijnsche uitgave, gelijk Calvyn die zelf in 1559 bezorgde, en gelijk die letterlijk door Baum, Cunits en Reuss is afgedrukt, slechts in even *zestig* woorden; en daaronder slechts in een *tiental* op eenigszins merkbare wijze verschilde 1) van de in Corsman's tijd gangbare nadrukken; en ziet men nu Corsman's vertaling op die plaatsen nauwkeurig na, dan blijkt bovendien overtuigend, hoe hij óf zelf een goeden, oorspronkelijken tekst moet gebezigd hebben, óf door gelukkige greep de verkeerde lezing moet hebben hersteld. Toch hebben we ons beijverd, om, waar nog eenige twijfel overbleef, Corsman's tekst op die zeer enkele plaatsen te wijzigen.

§ 5. Hoe warm de belangstelling was, waarmede de Gereformeerden hier te lande van stonden aan Calvyn's *Institutie* ter hand namen, blijkt wel het best uit de reeks vertalingen er van, die achtereenvolgens het licht zagen. Aan de nauwkeurige opgave dienaangaande door Dr. Sepp in zijne „*Bibliographische mededeelingen*" p. 100—108 gedaan, heb ik niets zakelijks toe te voegen. Alleen kan het de gemakkelijkheid van het overzicht bevorderen, zoo ik tabellarisch bijeenvoeg, wat hij genetisch ontleedde.

Zoo vinden we dan:

1°. 1560. Een kwarto uitgave van de geheele *Institutie*, verschenen zoo het heet te Emden; met een voorbericht van den vertaler: gedagteekend 5 December 1560. Hij teekent met de initialen J. D., wat kan beduiden Joannes Damius, die in 1578 op de Synode te Dordrecht als predikant van Haarlem teekende; hetgeen echter een pure gissing is, die alleen steun zou kunnen vinden in het feit, dat juist op die Synode over de vertaling der *Institutie* gehandeld is, en dat kort daarop een 2e editie van deze uitgave bij Peter Verhaghen te Dordrecht het licht zag.

2°. 1578. De herdruk van bovengemelde vertaling van 1560 bij Peter Verhaghen en Corneliszen Jansz. Insgelijks in kwarto. Naar het heet verbeterd, doch met de oude voorrede van den vertaler. Waarschijnlijk bestond de verbetering dan ook alleen in de bijvoeging van den brief aan Frans I en de registers van Marolatus. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de opdracht door de Synode te Dordrecht in dit jaar aan Petrus Dathenus gegeven, om een correcter uitgave te bezorgen, de heeren Verhaghen en Janssen tot het ter perse leggen van deze nieuwe editie juist te Dordrecht genoopt heeft.

3°. 1594. Een klein-octavo uitgave, niet van de geheele *Institutie*, maar van het uittreksel hiervan door

---

1) Wel raakt het geheele aantal varianten dat Baum c. s. opgeeft een groote honderd woorden, maar van deze honderd was een derde in de hier te lande gebruikte uigaven reeds verbeterd.

Om den lezer over de onbeduidendheid van deze varianten te doen oordeelen, laten we de twaalf eerste hier op het rijtje af volgen.

1. Boek I. XIV. 12: *in* ipso acquiescamus voor: *ipso* acquiescamus.
2. Boek I. XXII. 14: «ex fine ipso intellegitur» voor: ex fine ipso intelligeretur.
3. Boek II. II. 4: «Sive quae meliora esse» is weggelaten.
4. Boek II. II. 11: «ut in *se* ipso acquiescas» voor «in *te* ipso aequiescas.»
5. Boek II. II. 14: «ut quod» voor «quod.»
6. Boek II. II. 25: «pronuntiet» voor «pronuntiat.»
7. Boek II. III. 1: «animo» voor «anima.»
8. Boek II. III. 6: «qui» voor «quis».
9. Boek II. III. 10: «efficere» voor effici.»
10. Boek II. III. 13: «infirmitates, voluntas» voor «infirmitate voluntas.»
11. Boek II. V. 2: «gratia» voor «gratias.»
12. Boek II. V. 16: «mala» voor «male.» enz.

Guillaume Delaunay, destijds predikant bij de Fransche kerk te Londen, geleverd. Deze vertaling werd vervaardigd door *Joris de Raedt*, pred. te Hoedekenskerke in Zuid-Beveland. Men vindt er de breede tafel in „ontleding van de Institutie". Voorts het register van Marolatus. En bovendien een lijst van Bijbelteksten door Ds. J. de Raedt zelf uit het groote register getrokken.

4°. 1602. Klein-folio uitgave van een vertaling, zoo het heet door Carolus Agricola, destijds pred. te Rijnsburg, bezorgd, en aan de markt gebracht door Paetz. Jabobsz. en Jan Brouwersz. te Leiden. Veel meer dan een wat herziene herdruk van de eerste kwarto vertaling biedt deze uitgave echter niet. Toch vond ze om het handige formaat en de betere druk meer ingang.

5°. 1614. Een tweede druk van ditzelfde werk bezorgd door Hendrik Laurentz. te Amsterdam: zoo althans de opgave van Prof. Gerdes (*Scrin. antiq.* II, 1, 92), niet gelijk Dr. Sepp vermoedt, op een misverstand berust. Men verlieze echter niet uit het oog, dat een tijdvak van vijftien jaren (1602—1617), vooral om het opgewekt theologisch leven dat in deze periode viel, zeer goed nog een tusschen inkomende editie verteren kon.

6°. 1617. De derde druk (of tweede) van deze zelfde vertaling. Insgelijks in klein-folio, bij Henr. Laurentius te Amsterdam, wonende op 't Water in 't Schryfboeck. De toenmalige winkelprijs was f 5.— op gewoon, en f 6.— op best papier.

7°. 1650. De groote folio-uitgave, bevattende de vertaling, die thans herdrukt wordt, en die gedrukt is bij Paulus Aertz. van Ravesteyn te Amsterdam. Deze vertaling is geleverd door den overigens weinig bekenden Wilhelmus Corsmannus, die in 1622 tot 1644 predikant te Baardwijk was, en na zijn afsterven blijkbaar door andere handen, onder de hoede van Ds. Jac. Hollebeek [1]), destijds pred. te Amsterdam, voltooid en persklaar gemaakt. Ds. Joh. Spilgarden, toentertijd pred. te Gorkum had er denkelijk ook de hand in; althans hij bezong de treffelijkheid dezer uitgave in een gedicht. Deze vertaling is metterdaad een wezenlijk nieuwe vertaling, die met de uiterste zorg bewerkt is, en waarvan het schoone Hollandsch destijds zeer werd gewaardeerd. Het register is op keurige wijze bewerkt door Ds. A. Gallus, pred. te Daeveren en Genderen.

---

1) Hierover raadplege men Hollebeek's voorwoord, dat in de uitgave van 1650 gevonden wordt, en dat aldus luidde:

Christelijke Leser: 't Sal u misschien verwonderen, dat oock mijn naem hier onder in dit Stuck ghesien wert: Maer wetet, dat de reden die my bewogen heeft, op het versoeck van een goedt Vriendt, dit te doen, ende dese kleyne Aensprake aen dit uytnemende Werck hier by te voegen, niet en is geweest, om dat ick van voornemen ben. te prijsen het Werck selve, dat u in desen Boeck vertoont werdt, want dat spreeckt voor hem-selven, ende 't brenght sijnen eygenen lof met sich: 't En is oock niet, om dat ick van meeninghe ben, de eere ende roem des Autheurs D. JOHANNIS CALVINI uyt te breyden, want daer toe bekenne ick my selven veel te geringe ende onbequaem, om na weerde van sijnen lof en deugden te spreken: sulcks heeft seer wel ende stichtelick gedaen, de Hoogh-geleerde, ende seer Godtvruchtighe D. THEODORUS BEZA, sijn wel-bekende Vriendt, welcke in een bysondere Voor-reden (die hier in dit Boeck oock voor aen gestelt wort) het gantsche Leven ende Sterven, deses hoogh-beroemden Autheurs, na waerheydt heeft voor-gedragen: by het welcke noch komen verscheydene Pausselijke Schijvers, die soo van den Autheur, als van de uytnementheydt deses Wercks, loflick ghetuygen. Mijn ooghmerck is alleen, bekent te maken, den Persoon D. GULIELMI CORSMANNI, die dese INSTITUTIE D. JOHANNIS CALVINI, van Nieuws heeft oversien, ende met groote moeyte ende arbeydt vertaelt: Hy is geweest mijn oude, ende trouwe Vriendt, die, van onse jonckheydt af, mijn met-ghesel in de Triviale Schole tot LEYDEN gheweest is, ende sijn studijen heeft nevens my achtervolght, tot dat het den Heere belieft heeft, hem te maken een Verkondigher des Heyligen Euangeliums, ende Dienaer JESU CHRISTI in de Gereformeerde Kercke tot BAERDVVIICK in de LANGE-STRAET: Hy is een bysonder Liefhebber gheweest van Welsprekentheydt, ende onder anderen, van onse Nederduytsche Tale, neerstigheyt doende, dat deselve, op een goede maniere uytgesproken, ende met een soet-vloeijende stijl mochte voortghebracht werden, 't welck in dese Nieuwe Oversettinghe sijn ooghmerck oock gheweest is: Hy was seer Vroom ende Godtsaligh van leven, gelijck als die konnen getuygen, die met hem hebben verkeert ende omgegaen: Een Persoon, yverende voor de Eere ende Leere der Waerheydt Godts, welcke oock, niet sonder merckelicke vrucht, sijnen Dienst, met Godts zegen in sijn Kercke bekleedet heeft: Dickwils heeft hy gheklaeght, aen my, ende andere Vrienden, dat hy, dese INSTITUTIE D. JOHANNIS CALVINI (zijnde een soo uytstekend Werck) lesende, heeft bemerckt, datter so veel mis-slagen in waren, die niet wel luydeden in onse Nederduytsche Spraeck, ende verduysterden den luyster, van den soet-vloeijenden Stijl, die D. JOHANNES CALVINUS in dit sijn Werck, heeft voort ghebracht: Dit, segh ick, heeft hem bekommert in sijn herte, dat dit soo heerlick ende weerdigh Werck, met soo veel tael-fauten, beset, ende bevleckt was: Daerom, geen moeyte ontsiende, ende gheen arbeydt sparende, heeft hy in sijn leven, tijdtlick ende ontijdelick, met lust ende couragie, dit Werck ter handt ghenomen, met aendacht dese INSTITUTIE overlesende, met ernst ingesien, de mis-slagen aenteeckenende ende verbeterende, ende alsoo 't geheele

8°. 1650. Herdruk van de Vertaling van het Uittreksel uit de *Institutie*, in 1594 door Ds. Joris de Raedt, geleverd en boven onder N°. 3 vermeld. Deze wierd bezorgd door Gilles Dirckz. Booner, Voorsanger in de Noorderkerk, Anjelierstraat, in de Lijmpot. Er schijnt toen veel vraag naar de *Institutie* te zijn gekomen, en voor den kleineren man, die de pracht-editie van Ravesteyn niet betalen kon, deze herdruk van het verkorte werk ter perse te zijn gelegd.

[9°. 1739. Octavo-editie te Rotterdam en Amsterdam verschenen, blijkens opgave van Abcoude in zijn *Naamregister*, 2e Aanhangsel, pag. 370. Wie bezit een exemplaar hiervan? Of berust ze op een vergissing van Abcoude?].

10°. 1865. Nieuwe Octavo-uitgave bij Zalsman te Kampen in drie deelen, waarvan de vertaling geheel nieuw bewerkt is door den heer Ds. Wyenberg van Zuid-Beyerland.

En aan dit *tiental* uitgaven wordt thans deze herdruk van Corsman's vertaling als de *elfde* in het cijfer toegevoegd, gevende ons deze reeks van jaartallen: 1560, 1578, 1594, 1602, 1614 (?), 1617, 1650, 1650, [1739], 1865, 1887. Een cijferreeks leerrijk voor de opkomst, de kwijning en de weeropbloeiing van het Calvinisme.

§ 7. Calvyns bedoeling met het schrijven van deze *Institutie* is geen oogenblik aan twijfel onderhevig. Wel kan niet tegengesproken worden, wat Dr. Pierson opmerkt, dat Calvyn zich achtereenvolgens op vier onderscheidene manieren hierover uitlaat. Hij geeft de eene maal te kennen, dat hij het werk op heeft gezet als een dogmatisch handboek voor de geloovigen; een andermaal dat het strekken moest, om de geloovigen in Frankrijk van blaam te zuiveren; weer een andere keer heet het, dat het in Duitschland Hugenoten en Anabaptisten moest leeren onderscheiden; en in het voorwoord aan den lezer eindelijk, dat het aangelegd was op de voorlichting van aanstaande Dienaren des Woords. Maar dit onderscheiden gebruik, waartoe Calvyn achtereenvolgens zijn *Institutie* bestemde, heft in het minst *de eenheid* van doel niet op. Als ik eenmaal een goede straatverlichting ontstoken heb, dient het ontstoken licht én om diefstal te verhinderen, én om het verkeer bij avond mogelijk te maken, én om ongelukken met voertuigen te voorkomen, én om den verkoop in de winkels ook bij avond ongehinderd te doen voortgaan; maar alle deze vier vallen saam in het voorafgekozen doel, om een licht te ontsteken, waardoor al zulke dienst kon bewezen, als licht naar gelang van de omstandigheden brengen kan.

Calvyns doel nu was geen ander. Wat de Gereformeerden beoogden was niet bekend. De oorspronkelijke zuiverheid der Christelijke Belijdenis was door Rome verdonkerd. Zelfs zij, die sympathie voor deze zuiverder leer gevoelden, misten een boek, dat er hun licht over kon verspreiden. Ja, de gevallen kwamen voor, dat mannen die optraden om het Woord te bedienen, nog niet op de hoogte waren om het geheel der zuivere belijdenis te overzien.

Werck, na sijn beste vermogen te rechte brengende: 'k Segge, hy heeft het van Nieuws overgeset in een soet-vloeijenden Stijl, om alderbest uyt te drucken den rechten sin en meyninge des Autheurs; Zijnde van voornemen, niet een hayr breedt, van de woorden des Autheurs, in sijn Latijnsche ende Fransche Sprake, daer in sy gheschreven zijn (die hy beyde heeft overlesen) af te wijcken: De mis-slagen, gelijck dese Vertaelder (in sijnen Brief aen my behandight) voordraeght, zijn in de Oude Oversettinge soo vele, datse niet wel en konnen opgetelt, nochte aengeteeckent werden: Onder anderen, zijnder in deselve een groote menighte, die regelrecht gaen tegen den sin en meyninge des Autheurs, die dese INSTITUTIE geschreven heeft: ende niet weynige, die tegen de gesonde Leere aenloopen: welcke mis-slagen (gelijck geseydt is) datse grof ende groot zijn, sal een yeder konnen vernemen, die de moeyte sal gelieven te doen, om de Latijnsche ende Fransche Editie in te sien, ende deselve met de Oude Oversettinghe te vergelijcken: Dit doende, ende dan daer by dese Translatie insiende, soo sal terstondt blijcken, de uytnementheydt van het Werck dat dese goede ende vrome Man heeft ter hant genomen, ende, hoe hy sich daer in wel, ende loffick heeft gequeten, ten besten, ende tot voortsettinge van de suyvere waerheydt Godts die in dese INSTITUTIE wert voor-gedragen, ende tot dienst van de ghemeene Kercke JESU CHRISTI op aerden: Wy recommandeeren dan, allen Liefhebberen van Godts Heylige Waerheyt, dit seer geleert ende Godtvruchtigh Boeck, om 't selve met yver te lesen, ende te ondersoecken, met yverige gebeden tot Godt om sijnen Heyligen Geest, op dat dese Onderrichtinge D. JOHANNIS CALVINI, van allen ende een yeder recht moghe werden verstaen, ende nae den regel van Godts Woordt, beleden ende gelooft. Als (nevens het aendachtigh gebedt tot Godt) dit Werck neerstelick sal doorsocht werden, soo sal daer door met Godts zeghen, de Leere der waerheydt recht bekent, met geloof aenghenomen, ende tot een vasten troost in leven ende in sterven beleden werden. Tot eere van Godes H. Name, ende bevorderinge van ons altijdt-duyrende Heyl, ende Saligheydt: Het welck is, mijns herten wensch, van Gode in CHRISTO JESU, over een yeder, die sijn eeuwighe behoudenis lief heeft, ende van herten betracht. *Amen.*

Datum desen Eersten May 1650.

JACOBUS HOLLEBEKIUS, Dienaer JESU CHISTI
in sijn Ghemeynte tot AMSTERDAM.

Kortom er was gebrek aan licht in dit opzicht. Calvyn voelde dat gebrek; en nam zich als nu voor, om met Gods hulp dit licht te onsteken.

Wat wonder lag er nu in, dat hij zich eerst voornam dit op kleiner schaal te doen, en allengs naarmate de groote nadeelen van dat gemis aan licht meer uitkwamen, de afmetingen van zijn plan uitbreidde.

Hij begon te schrijven met het gansch algemeene doel, dat er een kort dogmatisch handboek beschikbaar mocht zijn. Onder het schrijven toonen de arrestatiën en vervolgingen in Frankrijk, hoe hoognoodig is, dat ook het hof en de magistratuur beter worde ingelicht. Uit Frankrijk getogen, met veel wat reeds gereed was, merkt hij daar, hoe goed zijn boek tevens zal kunnen werken, om het groote onderscheid tusschen Dooperschen en Calvinisten aan te toonen. Zoover was hij in 1536. En toen hij, in later jaren, 1559 de afmetingen van zijn werk nogmaals aanzienlijk uitbreidde, en er eigenlijk een geheel ander boek van maakte, toen, ja, heeft hij het veel geleerder aangelegd, opdat het tevens dienst zou doen voor de Theologische studiën.

Wel hadden én Zwingli én Melanchton reeds vroeger een poging gewaagd, om het wezen der Hervormde belijdenis eenigszins nader te doen kennen. Maar noch Zwingli's werk *Over de Ware en de valsche Godsdienst*, noch Melanchton's *Stukken der H. Godgeleerdheid* (Loci Theologici) gaven wat men noodig had. Zwingli's wijze van uiteenzetting was veel te wijsgeerig; wat hij gaf te veel ontsierd door humanistische inmengsels, die hem uit de Classieke oudheid en niet uit de H. Schrift waren toegekomen; en wat ook meêtelde, hij schreef in een geheel andere omgeving en bij een nog eenigszins anderen stand der questie. Zwingli's werk heeft daarom nooit populairen opgang gemaakt. Meer ingang vond dan nog Melanchton's geschrift, waarvan Calvyn zelf een fransche vertaling bij zijn landgenooten inleidde. Maar Melanchton was en bleef nu eenmaal Melanchton, d. i. de altoos eenigszins weifelende man, die, niet Luthersch en nog minder Gereformeerd, dat onzekere spoor trok, waar langs én toen én nu de onbesliste geesten heêntogen naar een mengsel van half Luthersche en half Gereformeerde denkwijs. Calvyn, dien Melanchton's verzet tegen de specifiek Luthersche grondgedachte aantrok, beveelt hem dan ook wel ter lezing aan, maar niet zonder tevens zijn niet-Gereformeerde afwijking aan te stippen.

Wat dan ook aan Zwingli en Melanchton mislukt is, dat is op onovertroffen wijs gelukt aan Calvyn.

De Hugenoten, de Gereformeerden, de Calvinisten of hoe ge de belijders van de zuiverste belijdenis der Christelijke Religie noemen wilt, waren geen gevoelslieden. De hooge waardij van de echte zuivere mystiek eerende, schepten ze toch geen behagen in dat wiegelen op de stroomen der sentimentaliteit, die met hun kronkelingen alles in alles doen vloeien en met alle klare onderscheiding den spot drijven.

Dit geslacht eerde het leven van het gemoed, mits nuchter; niet droomend, maar wakker; en dies eischten ze klare nuchtere rekenschap van hun belijdenis voor hun *Christelijk bewustzijn.*

Zij beleden, dat de mensch die wakker is en met zijn bewustzijn leeft, hooger staat dan de slaper of droomer, die zich de oogen vergeet uit te wrijven en onverstaanbare klanken uitstoot. Ook het bewustzijn was hun een gave Gods, en ze wilden, dat deze gave met woeker zou besteed worden.

Daarom waren ze nog volstrekt geen *intellectualisten.* Calvyn's gezonde, warme, hooge mystiek weerlegt die onware beschuldigingen op afdoende wijze. Maar *bewustzijn* en *verstand* zijn dan ook twee, en in ons bewustzijn komt in, volstrekt niet enkel wat ons verstand opraapte en schikte en doorzocht, maar ook wel ter dege wat langs geheel andere paden en gangen, uit de ongeziene wereld en uit de diepte van ons gemoed in den spiegel van ons bewustzijn indringt.

Aan den vloek van het intellectualisme is de Gereformeerde Belijdenis dan ook geheel ontkomen, maar tevens is ze zeer scherp op hare hoede geweest, om niet te verzinken in de diepten der dusgenaamde theosophie, noch in de wateren der gevoelsonbegrijpelijkheden onder te gaan.

Bij godgeleerden, die van de Gereformeerde paden afzwenken en theosophisch getint zijn, stuit ons volk dan ook altoos op dat „onverstaanbare", dat „zwevende", dat „onbegrijpelijke", waarover ge het bestendig hoort klagen, en eerst, waar de echt-Calvinistische tonen weer weerklinken, verheldert zich het besef.

En aan deze behoefte nu heeft Calvyn op uitstekende wijze voldaan.

Hij gaf niet wat Thomas Aquinas in zijn *Summa Theologiae* bood, en hoe dankbaar we ook nog telkens in dien goudmijn van Thomas delven, toch zou Calvyn zijn doel glad gemist hebben, zoo hij een Gereformeerde herhaling van Thomas' werk had geleverd.

Niet het sceptisisme vroeg aan Calvyn, gelijk aan Thomas van Aquino zekerheid, maar een *geloovig* volk vroeg om wapenen ter verdediging en om verheldering van inzicht. En dät nu is het wat Calvyn ons in zijn *Institutie* op zoo meesterlijke wijze geeft.

Eens Christen's belijdenis moest niet uit de onklaarheden van het gemoed, maar ter laatster instantie uit het bewustzijn komen. Er moest in die Belijdenis de veerkracht der eenheid glinsteren. En ook, tegenover anderen zich bevindende, moest hij niet met een mond vol tanden staan, maar rekenschap kunnen geven van de hope, die in hem was.

En die drie nu, klaarheid, eenheid en veiligheid van belijdenis, dankten de Gereformeerde natiën destijds metterdaad aan Calvijn's *Institutie*.

Van daar dan ook hare verbazende opgang en ongelooflijke verbreiding.

Van daar de gestadige zorge die Calvyn telkens op nieuw aan dit zijn hoofdwerk heeft ten koste gelegd.

En van daar eindelijk, dat nog lang na zijn dood Calvyn's *Istitutie* in menigen kring macht en autoriteit bezit om over het al of niet Gereformeerd karakter van belijdenis en prediking te beslissen.

§ 8. En hiermeê komen we van zelf op de vrucht, die, zoo ik hoop, ook deze herdruk van Corsman's vertaling voor het thans levend geslacht zal kunnen dragen.

Het Calvinisme dat sedert Joan van den Honert's afval smadelijk door onze godgeleerden verlaten werd, kreeg weder ingang. Dit is niet gezegd, alsof we Van den Honert's verdiensten verkleinen wilden. Integendeel de tegenstelling tegen de Luthersche theologie heeft Joan van der Honert nog tamelijk sterk doen uitkomen, en vergeleken bij wat velen heden ten dage „gereformeerd" gelieven te noemen, was hij nog hyperorthodox. Maar toch *hij* was het die met Comrie en Holtius brak, en, zonder het te weten, in dien giftigen strijd, de levensdraad tusschen het Calvinisme en onze godgeleerde faculteiten doorsneed. Comrie en Holtius waren zeldzaam kundige godgeleerden, die drang in zich gevoelden, om de ontwikkeling der theologie voorttezetten, en die dit met name deden op het stuk van de „rechtvaardiging door het geloof", overmits de Gereformeerde kerk dit Shibboleth der Luthersche reformatie nog nimmer op volkomen zuivere wijze in zich had opgenomen. En daartegen nu trok Van den Honert, en straks met hem de Leidsche Theologische faculteit te velde. Blijkbaar was die faculteit reeds ondermijnd; anders had ze Comrie misschien nog verbeterd; maar zou ze hem in geen geval als een theologisch monster bestreden hebben.

De uitkomst toont dan ook, hoe van die ure af de dusgenaamde nachtschool, d. i. het Calvinisme zich terugtrekt onder het geloovige volk, terwijl de Theologische faculteit eerst vermagert en verdort, en dàn met Schleiermacher den wijsgeerigen, theosophischen en Lutherschen vorm van belijdenis inhaalt.

Want dit is het eigenlijke punt waar het op aankomt: Onze tegenwoordige theologie zooals ze door 70°/₀ van onze predikanten beleden wordt, is wijsgeerig en niet Schriftuurlijk; en voor zoover Schriftuurlijk niet Gereformeerd maar Luthersch; en dat wel Luthersch, niet in Nederlandsch-nationalen, maar in Duitschen zin.

Onze eigene godgeleerdheid hebben onze predikanten geminacht en Duitsche boeken binnengeloodsd. Gereformeerde lectuur gehaat en Luthersche voor prijs bedongen. Uit de eigen wateren dronken ze niet, maar uit de wateren van Pharpar vulden ze zich den beker.

Maar thans komt hier beterschap in.

De algemeene neiging der geesten, die thans alles verbizondert, heeft ook ten onzent weer de oogen geopend voor onzen Gereformeerden schat, en Calvyn's naam is weer aan velen lief geworden.

Zoo zelfs, dat ieder thans gereformeerd wil heeten. Niet enkel de ethischen van de type Gunning en de Neo Kohlbruggianen van de richting van Prof. Böhl 1); maar ook zelfs de Groningers, waarvan een der woordvoerders nog onlangs betuigde, dat ook hij wel terdege op den bodem van onze belijdenis stond.

---

1) Het is zoo diep te betreuren, dat deze verdienstelijke schrijver almeer derwijs op doolpaden afzwierf. Toch mag er niet langer geaarzeld, met openlijk uit te spreken, dat hij de Gereformeerde paden verliet. In zijn pas verschenen dogmatiek leze men, om zich hiervan te overtuigen, slechts wat hij op pag. 312 van den Emmanuël schreef. Daar toch zegt hij met even zoovele woorden, dat de Christus *ook onder de toegerekende zonde van Adam stond, even als wij.* Zoo toch schrijft hij: „Hij verkreeg, krachtens deze geboorte, juist zulk een volkomen menschelijke natuur als wij en *is als zoodanig de toerekening van de zonde van Adam, even als wij allen, deelachtig.*" Of in het Duitsch: Er ist kraft diese Geburt gerade so eine völlige Menschliche Natur wie wir, *und ist als Solcher der Zurechnung der Sünde Adams, wie wir alle, theilhaftig.*" Dat: *even als wij*, is ontzettend!

Nu, dit is natuurlijk.

Wel geeft het Calvinisme smaad, maar het geeft ook invloed, en invloed is meer dan goud waard.

Zoo biedt ieder dan thans zijn waar als „gereformeerd" op de markt aan, en Satan heeft er lust in, op die wijs de onnoozelen te misleiden.

Maar juist daarom is het dan ook zoo hoog noodig, dat dit boerenbedrog een einde hebbe, en men weer waarheid met zijn naaste ga spreken.

Wie feitelijk op alle punten, waarop het Calvinisme tegenstellingen met andere Belijdenissen heeft, de belijdenis van het Calvinisme verwerpt en kiest wat de tegenstander beleed, moet te eerlijk van hart zijn, om bij zijn medeburgers voor een Calvinist te willen doorgaan.

En om die eerlijkheid te bevorderen is nu niets zoo dienstig, als dat *dit* boek verspreid en gelezen worde.

Van alle zijden worden we thans bedreigd met Duitsch-Luthersche en Duitsch-Melanchtoniaansche invloeden, zoowel van den ethischen kant als door de Neokohlbruggianen, welke laatste eveneens alverder van de Gereformeerde Belijdenis afgaan, en zich in Duitsche deels Luthersche, deels zelfs Roomsche voorstellingen verliezen.

Er bestaat daarom metterdaad werkelijk behoefte aan kennis van het Gereformeerde wezen en van de Gereformeerde Belijdenis. Niet ieder moet er van maken kunnen wat hem gevalt en goeddunkt.

En welk boek zal voor de beslechting van dien strijd dan beter dienst doen dan juist Calvyn's eigen Institutie.

§ 9. Doch er is meer.

Veel wandelt in onze dagen op *metterdaad* Gereformeerde paden, maar zonder *een licht* voor zijn pad. Er ontbreekt zooveel kennisse. In de dagen en jaren van onze verachtering is er zooveel kennisse te loor gegaan, en bij den dag, nu onze vaderen in Christus wegsterven, mindert het aantal dier godzalige eenlingen, die geld voor boeken over hadden, en in hun oude boeken hadden genoten.

Er groeit een geslacht op, dat wel voor het Calvinisme roept en er in roemt, *maar dat niet op de hoogte der zaak is.*

En zeker nu zijn er tal van kostelijke handboeken, die in dit gebrek voorzien kunnen en voor een groot deel metterdaad ook voorzien; maar toch bij die allen blijft nog een vraagteeken staan; want bij ons vindt ge geen enkel schrijver, of hij wijkt op het eene of andere punt af. En dat is goed ook; want dwaas ware hij die achtte alsof Calvyn het laatste woord gesproken en met Calvyn de H. Geest zijn verlichtend werk besloten had.

Maar ook al erkennen we dit van heeler harte, en al zijn er meerdere punten, waarin we zelven Calvyn liefst anders hadden hooren spreken, toch blijft zijn *Institutie* de wortel, waaraan schier elk ander handboek van Gereformeerde theologie zijn lijnen ontleende.

Die andere zijn het later geboren kroost, maar de *Institutie* blijft aller *moeder.*

En zal er dus weer een frissche, eigen ontwikkeling van het Calvinisme kunnen komen, dan moeten we onvoorwaardelijk allen weer aan de hand van de *Institutie van Jan Calvyn* naar *Gods Woord* terug, om door Gods genade, van daaruit weer saâm verder te gaan.

De Gereformeerde religie is niet *een andere* dan de Luthersche, want *beide* zijn vormen van de ééne Christelijke Religie, maar de Gereformeerde Belijdenis geeft diezelfde Religie *zuiverder*, *klaarder*, *krachtiger*.

Hebben nu onze Duitsche Lutherschen *minder*, welnu daarom vallen we hen niet hard, en blijven ze ons lieve broeders.

Maar wij die als Gereformeerden *meerder* en *klaarder* ontvingen, mogen dat meerder talent niet in de aarde begraven.

Eens vergt de Heere er ons rekenschap van af?

§ 10. En zoo is dan deze herdruk bestemd voor opzieners en armverzorgers, voor schoolmeesters en gemeene geloovigen, en een iegelijk neme er uit wat zijn ziele troosten en sterken kan.

Toen het latijn nog grif verstaan wierd, hadden onze Bedienaren des woords geen vertaling noodig, maar nu het latijn in onbruik raakte en slechts een klein percent van onze gestudeerde mannen nog vlot latijn leest, zij ook hun deze vertaling aangeboden. 1)

---

1) Men ziet dit o. a. aan de *Bibliotheca Reformata*, die onder hare inteekenaren hier te lande nog geen 120 predikanten telt, terwijl er toch minstens 2000 in ons land zijn. Dit niet meer vlot latijn lezen is op zich zelf geen schande hoegenaamd. Gemeenzaamheid met een taal

Maar vooral onze ouderlingen en diakenen moeten deze *Institutie* lezen; of hoe zouden ze anders zonder eenige diepergaande kennisse, de kerke Gods verzorgen kunnen?

Voor onze Onderwijzers is het een van zelf aangewezen boek, want al wenscht men de kinderen niet met *dogma's* te overladen, toch zal een Onderwijzer zelf klaar en nuchter inzicht dienen te hebben in deze hoogere gedachtenwereld, of hoe wil hij anders de kleinen voor die hoogere gedachtenwereld winnen?

Onklaarheid voedt niet op, maar drukt neer en verduistert.

Maar niet minder zij het oog gevestigd op onze geloovige mannen en vrouwen. Op de vrouwen wel ter dege ook; want als de «Moeders in Christus» onder ons wegsterven, of vrouwelijke mystiek de helderheid des geloofs komt verdrijven, raken we achter uit.

Naast onze mannen en vrouwen noemen we ook onze jongelingen; en met name Jongelingsvereenigingen zouden zoo onbetaalbaar winnen als ze zulk een degelijk boek als deze *Institutie* eens saam lazen en doorstudeerden. Dat gaf tienmaal meer dan veel onrijpe en holle overweging.

En mag het op die wijze gebeuren, dat ons volk weer aan het lezen komt; dat de kennisse zich uitbreidt; en het duister der nevelen voor klaarheid en helderheid wijke, dan zal er weer vrucht komen ook voor de practijk.

Ge kunt Calvyn's *Institutie* niet lezen, of ge wordt kleiner, meer zondaar van God. *Gij* gaat weg, eindelijk ***geheel*** weg, en uw Heere wordt u ***alles!***

O, Men schermt zooveel met het *Soli Deo gloria*, maar onderwijl bewierookt men zoo vaak zich zelven en elkander.

Maar wilt ge dat *Soli Deo gloria* van een klank en leus tot een macht en heerlijkheid in uw leven zien worden, lees en herlees dan deze *Institutie* van den grooten Hervormer, en van zelf *zal* het u waarheid zijn.

Dit boek dringt op Godzaligheid; het drijft u uit tot kloekmoedigheid; het geeft tot dulden en dragen kracht.

Een lichtspoor liet het achter zich, overal, in alle landen waar het intoog, of, na bannissement, terugkeerde.

En daarom durven we hope koesteren en profeteeren, dat het ook nu wederom onze kerken benedijen zal.

Brenge het in die kerken een verrijking van echt geestelijke kennisse *ook aan u* die dit leest. 1)

AMSTERDAM, Augustus 1887. KUYPER.

---

hangt van uw omgeving af, en als niemand meer latijn spreekt, hoe zult ge er dan in thuis zijn. Toch mogen gereformeerde theologen toezien, dat ze van het latijn meer opzettelijke studie maken, want ongemeenzaam met het latijn maakt ook ongemeenzaam met de oude onvervalschte Gereformeerde litteratuur. En in dit opzicht alleen vinden we er iets droefs in, dat zoo zeer vele gereformeerde predikanten, zoowel uit het Hervormd als uit het Christ. Geref. Kerk-Genootschap, niet eens op deze *Bibliotheca Reformata* waren ingeteekend. De prijs was toch laag genoeg.

1) Kortelijk zij nog opgemerkt:

1°. dat de lijst van Calvyn's Geschriften uit de Ravesteynsche uitgave, als geheel verouderd en dus onbruikbaar, is weggelaten. De volledigste lijst vindt men thans in HAAG, *La France Protestante*. VII. 548, bij wien ze bijkans 200 blz. druks beslaat. Deze omvang maakte het onraadzaam deze lijst hier over te drukken.

2o. dat voorts uit Ravesteyn's editie weggelaten is. *a.* Ravesteyn's voorrede. *b.* Spilgard's eerezang op Ravesteyn's uitgave, en *c.* het achteraangevoegde werk *de Reformanda ecclesia*, de beide eerste als zonder waarde voor den godvruchtigen lezer, het laatste als zijnde een geheel afzonderlijk werk.

3o. dat het portret ten voete uit, dat in de Ravesteynsche uitgave voorkomt vervangen is door een afdruk van het eenig orgineel portret van Calvyn, dat ook de H. H. Baum, Cunitz en Reuss voor hunne uitgaven plaatsen.

en 4o. dat aan de Ravesteynsche uitgave is toegevoegd een lijst van de Schriftuurplaatsen, die Calvyn in de *Institutie* besprak of aanhaalde. Ik nam ze uit Tholück's uitgave over.

I.

BEZA'S LEVEN VAN CALVYN.

II.

CALVYN'S BEROEPING.

III.

ROOMSCHE GETUIGENISSEN OMTRENT CALVYN.

NASCHRIFT.

Door vriendelijke mededeeling van onderscheidene letterkundigen en boekverzamelaars ben ik thans in staat gesteld, om de lijst van hollandsche uitgaven van Calvijns *Institutie* vollediger te geven, dan dit mij bij het schrijven van mijne inleiding mogelijk was.

Deze lijst wordt thans:

1°. 1560. Een kwarto uitgave van de geheele *Institutie*, verschenen zoo het heet te Emden; met een voorbericht van den vertaler: gedagteekend 5 December 1560. Hij teekent met de initialen J. D., wat kan beduiden Joannes Damius, die in 1578 op de Synode te Dordrecht als predikant van Haarlem teekende; hetgeen echter een pure gissing is, die alleen steun zou kunnen vinden in het feit, dat juist op die Synode over de vertaling der *Institutie* gehandeld is, en dat kort daarop een 2e editie van deze uitgave bij Peter Verhaghen te Dordrecht het licht zag.

2°. 1566. Een tweede editie van de uitgave van 1560, volgens bericht van den heer S. J. van Kampen, 58. Buitenwatersloot, te Delft.

3°. 1578. Een tweede herdruk van bovengemelde vertaling van 1560 bij Peter Verhaghen en Corneliszen Jansz. Insgelijks in kwarto. Naar het heet verbeterd, doch met de oude voorrede van den vertaler. Waarschijnlijk bestond de verbetering dan ook alleen in de bijvoeging van den brief aan Frans I en de registers van Marolatus. Het vermoeden ligt voor de hand, dat de opdracht door de Synode te Dordrecht in dit jaar aan Petrus Dathenus gegeven, om een correcter uitgave te bezorgen, de heeren Verhaghen en Janssen tot het ter perse leggen van deze nieuwe editie juist te Dordrecht genoopt heeft.

4°. 1593. Een vierde editie van de vertaling van 1560 volgens opgave van den heer Ds. J. H. Feringa en den heer A. Woldendorp te Onderdendam. De titel luidt:

Institutie ofte onderwijsinghe in de Christelijke Religie / in vier Boeken begrepen: Door Joannem Caluinum W.t de Latijnsche ende Françoysche sprake ghetrouwelijck verduijtschet. Met den sendtbrief desseluen Caluini aan den Coninck van Vranckrijcke.

Daer is ook achteraen gheuoecht een schoone tafel Augustini Marlorati, inhoudende de voornaemste poincten der heijligher Schriftuere / de welcke noijt te voren daer bij en is geweest. Op een nieu ouer ghesien ende ghebetert.

[Nu volgt een loopende gevleugelde vrouwengestalte met een zeis in de rechter en een geopend boek in de linkerhand op een ongelijken grond, waarop een steen en waaruit een bloeiende plant]. — Tot Leijden, Bij Jan Paedts Jacobsz. ende Jan Bouwensz. Anno M.DXCIII.

5°. 1594. Een klein-octavo uitgave, niet van de geheele *Institutie*, maar van het uittreksel hiervan door Guillaume Delaunay, destijds predikant bij de Fransche kerk te Londen, geleverd. Deze vertaling werd vervaardigd door *Joris de Raedt*, pred. te Hoedekenskerke in Zuid-Beveland. Men vindt er de breede tafel in „ontleding van de Institutie". Voorts het register van Marolatus. En bovendien een lijst van Bijbelteksten door Ds. J. de Raedt zelf uit het groote register getrokken.

6°. 1602. Klein-folio uitgave van een vertaling, zoo het heet door Carolus Agricola, destijds pred. te Rijnsburg, bezorgd, en aan de markt gebracht door Paetz. Jabobsz. en Jan Brouwersz. te Leiden. Veel meer dan een wat herziene herdruk van de eerste kwarto vertaling biedt deze uitgave echter niet. Toch vond ze om het handiger formaat en de betere druk meer ingang.

7°. 1610. Klein-folio editie als boven met dezen titel: *Institutie*, ofte Onderwysinge inde Christelicke Religie, In vier Boecken begrepen: Door Joannem Calvinum. Uit de Latynsche ende Franſoyſche Sprake ghetrouwelick verduytſchet. Met den Sendtbrief des Selven Calvini aen den Coninck van Vranckrycke.

Daer is oock achter aen gevoecht een schoone tafel Augustini Marlorati, inhoudende de voornaemſte poincten der heyligen schriftuere, dewelcke noyt te voren daer by en is gheweest. Op een nieu overghesien ende ghebeterd.

Hierop volgt eene titelprent, inwier midden zich een Leeuw bevindt, houdende het Boek, verzegeld met de zeven zegelen. — Rondom den Leeuw vindt men tusschen twee evenwijdige lijnen: Openb. 5 : 5m. — „Siet De Leew uit den Gheslachte Juda, De Wortel Davids heeft overwonnen."

Hieronder: Noch van nieus hier achter aen ghevoecht een schoon stucxken van de Reformatie der Christeliken Kercke in het Pausdom, ghemaeckt in't Latyn door den selven Autheur: Ende nu getrouwelick overgheset in onse Nederduytsche Sprake, Door Car. Agric. Leeraer den Ghemeynte tot Rynsburch. ToT Dordrecht. Ghedruckt By Jacob Canin, Anno 1610. — Deze editie is thans in mijn bezit. Ze wordt ook gevonden bij de H.H. Ds. C. A. Renier, J. Bajema en bij den heer A. van Namen Hzn. te Zwijndrecht.

8°. 1610. Dezelfde editie met anderen titel, waarin uitvielen de woorden «dewelcke noyt tevoren daerbij en is gheweest», en het vignet niet een Leeuw is, maer de gevleugelde engel met een bazuin in de éene en een slang als beeld van de eeuwigheid in de andere hand. Deze uitgave is «*bij Jan van Waesberghen*, *aen de merct in de Fame*, *a°* 1610 *te Rotterdam*».

9°. 1614. Een derde druk van ditzelfde werk bezorgd door Hendrik Laurents. te Amsterdam: zoo althans de opgave van Prof. Gerdes (*Scrin. antiq.* II, 1, 92), niet gelijk Dr. Sepp vermoedt, op een misverstand berust. Men verlieze echter niet uit het oog, dat een tijdvak van vijftien jaren (1602—1617), vooral om het opgewekt theologisch leven dat in deze periode viel, zeer goed nog een tusschen inkomende editie verteren kon.

10°. 1617. De vierde druk (of derde) van deze zelfde vertaling. Insgelijks in klein-folio, bij Henr. Laurentius te Amsterdam, wonende op 't Water in 't Schryfboeck. De toenmalige winkelprijs was f 5.— op gewoon, en f 6.— op best papier.

11°. 1617. Nieuwe editie van de vertaling van 1602. Verschenen bij Jan Evert Cloppenburgt wonende op het Water bij de oude Bruggetol te Amstelredam; waarachter een vertaling volgt van de «Ref. der Kerke», met dezen titel: EEN SUPPLICATIE van de noodighe reformatie der Christelicker Kercke in het pausdom, Over ghegheven van den Heere Johanne Calvino, aen Keiser Karel de VIIFDE, ende allen Vorsten op den Rycxdagh tot Spier vergadert. Wt het Latyn in de Nederduitsche sprake over gheset, door CAR. AGRIC, Dienaar der Gemeynte tot Rynsburch.

Hier volgt een vignet; midden in zie ik een leeuw op de achterpooten staande en met een geopend boek in de voorpooten. Rondom staat: «Siet de Leeuw wt den gheslachte Juda de Wortel Davids heeft overwonnen APO5». Verder wordt eene kroon boven den leeuw gehouden door twee terzijden staande engelen enz.; dan volgt 1. Pet. 4. 11. Ist dat yemant spreekt/ dat hij enz. — Tot Dordrecht, Ghedruckt bij Jacob Canin/ Anno 1617.

Het werk is folio formaat. De Institutie bevat 375 fol. elk van 4 kolommen. De supplicatie bevat 27 fol. met afzonderlijk register der hoofdstukken. Tusschen de Institutie en de supplicatie vind ik *a.* een zaakregister, beginnende «Van de Acoluthen», «Van Adams' val» eindigende met «Van de ziele». *b.* één folio met eene aanspraak van Augustyn Marloraet, geteekend 1 Mei 1578. *c.* een register, beginnende met «Abraham, vader der geloovigen» eindigende met «Zepherinus en zijne ordinantie van» enz., en eindelijk *d.* een ander tafel, inne houdende de passagien van den Bijbel, naar de ordene van de boecken des O. en N. Testaments.

Opgave omtrent deze editie wierd mij verstrekt door de H.H. Ds. M. Sipkes, te Winterswijk, Joh. Voogt, te Nieuw Loosdrecht, en J. N. de Reuver, te Dieren.

12°. 1645. Nog een editie van de vertaling van Car. Agricola, tot titel dragend: *Institutie* ofte Onderwysinge inde Christelicke religie in vier boeken begrepen Door Joannem Calvinum uit de Latynsche ende Francoysche Spracche ghetrouwelick verduytschet. Met den Sendtbrief desselven Calvini aen den Coninck van Vranckryk.

Daer is oock achter aengevoecht een schoone Tafel Augustini Marlorati, inhoudende de voornaemste poincten der heylige Schrifture, dewelcke noyt te voren daerby en is geweest. Op een nieu overgesien ende verbetert. Portret van Calvijn, waaronder: Aetat. 54. JOANNES CALVINUS NOVIODUNI.

Noch van nieus hier achter aen ghevoecht een schoon stucxken van de Reformatie der Christelicker Kercke in het Pausdom; gemaeckt in t Latyn door denselven Autheur. Ende nu getrouwelick overgeset in onse Nederduytsche sprake / Door Carel Agric. Leeraar der Ghemeynte tot Reynsburch.

Inhoud: Joh. Calv. tot den leser 1559. Brief aan Frans II. Inhout des 1e boecks. Tafel des eersten boecks. Het eerste boeck enz. Register der onderwysinge enz. Aug. Marloraet enz. Register der onderw. enz. Bijbelplaatsen. (Klein-folio uitgave). Hierachter: Eene supplicatie van de Noodige Reformatie der Christelicker Kercke in het Pausdom 1645 met register. — De uitgave is van de Wed. van Everard Clopperburch, op 't Water, in den vergulden Bijbel. Een exemplaar van deze editie berust bij de H.H. Ds. N. A. de Gaay Fortman, bij den heer F. P. Nusteeg, bij den heer Ds. G. Nyhuis, en bij den heer C. E. Plugge te Hellevoetsluis.

13°. 1650. De groote folio-uitgave, bevattende de vertaling, die thans herdrukt wordt, en die gedrukt is bij Paulus Aertz. van Ravesteyn te Amsterdam. Deze vertaling is geleverd door den overigens weinig bekenden Wilhelmus Corsmannus, die in 1622 tot 1644 predikant te Baardwijk was, en na zijn afsterven blijkbaar door andere handen, onder de hoede van Ds. Jac. Hollebeek, destijds pred. te Amsterdam, voltooid en persklaar gemaakt. Ds. Joh. Spilgarden, toentertijd pred. te Gorkum had er denkelijk ook de hand in; althans hij bezong de treffelijkheid dezer uitgave in een gedicht. Deze vertaling is metterdaad een wezenlijk nieuwe vertaling, die met de uiterste zorg bewerkt is, en waarvan het schoone Hollandsch destijds zeer werd gewaardeerd. Het register is op keurige wijze bewerkt door Ds. A. Gallus, pred. te Daeveren en Genderen.

14°. 1650. Herdruk van de Vertaling van het Uittreksel uit de *Institutie*, in 1594 door Ds. Joris de Raedt, geleverd en boven onder N°. 5 vermeld. Deze wierd bezorgd door Gilles Dirckz. Booner, Voorsanger in de Noorderkerk, Anjelierstraat, in de Lijmpot. Er schijnt toen veel vraag naar de *Institutie* te zijn gekomen, en voor den kleineren man die de pracht-editie van Ravesteyn niet betalen kon, deze herdruk van het verkorte werk ter perse te zijn gelegd.

15°. 1739. Een octavo-editie, hebbende dezen titel: «Kort begrip der institutie of onderwijsinge der Christelijker Religie, beschreven van Johannes Calvinus, Waarin op de tegenwerpingen der tegenpartijen, korte nogthans seer vaste en sterke verantwoordingen ghesteld worden. Door Guilielmum Launeum. En nu getrouwelijk uit het Latijn, in onse sprake overgestelt, en in eenige plaatsen een weijnig uit den Autheur selve (den Lezer ten besten) wijder verklaart, door Joris de Raedt van Nieukerke, Dienaar des Godlijken Woorts in Zuid-bevelandt.

Hierop volgt in een lang-rond of ovaal het portret van Calvijn met het omschrift: Joannes. Calvinus. theologus. novio. Te Amsterdam, Bij Johannes Rotterdam en Alexander Kemmer, Boekverkoper 1739.

Achter dit werk is ingebonden en uitgegeven: *a.* 't Leven en de doodt van M. Jan Calvijn beschreven door Theodorus Beza. *b.* Testamente en uitterste wille van M. Jan Calvijn, daarin bij gevoegt. *c.* Waarschuwing ter voorkoming van valsche geschriften op den naam van Calvijn loopend. *d.* Een lijst van alle boeken en schriften van M. Jan Calvijn. *e.* Twee Sentbrieven. 1. aan Farel. 2. aan Pieter Viret. — Deze opgave is mij verstrekt door de H.H. C'n. de Dool te Bergambacht, Ds. J. T. Bos te Amsterdam en Ds. S. Sleeswijk Visser te Rijsoord.

16°. 1837. Een herdruk van de editie van Ds. J. de Raedt, verschenen te Veendam, bij F. E. Mulder, met eene voorrede van den heer Ds. H. de Cock.

17°. 1865. Nieuwe Octavo-uitgave bij Zalsman te Kampen in drie deelen, waarvan de vertaling geheel nieuw bewerkt is door den heer Ds. Wyenberg van Zuid-Beyerland.

18°. 1888. Onze eigene herdruk van Corsman's vertaling.

Alzoo zeventien of achtien edities uit de jaren 1560, 1566, 1578, 1593, 1594, 1602, 1610, nogmaals 1610, 1614, 1617, 1645, 1650, nogmaals 1650, 1739, 1837, 1865 en 1888. Edities waarvan enkelen waarschijnlijk slechts een nieuw titelblad plaatsten voor een ouderen druk.

Aan mijn geachte correspondenten, die mij in het opzenden van deze lijst behulpzaam waren, betuig ik hiermede voor hunne gewaardeerde medewerking, mijnen hartelijken dank.

KUYPER.

AMSTERDAM, 1 Juni 1889.

't Leven en Sterven

VAN

JAN CALVIN.

Beschreven door

THEODOOR DE BEZA,

Dienaer der Kercke van Geneven.

SOO yemant sich inbeeld', dat eenigh ander doel 1) als de bescherming der waerheyt my tot het beschrijven van 't *Leven en Sterven van* JAN CALVIN aengemoedigt heeft; so sal my, hoop ick, de tegenwoordige staet der menschelicker dingen veellicht van dese laster suyveren. Want nader 2) wegh en isser byna niet om tot alle weder-weerdigheden te geraken, als de Deught te prijsen: en op zich zelve is het groote uytsinnigheyt, een 3) quaedt, datmen met stil te swijgen weeren konde 4), sich van selfs op den hals te halen. Indien de godtloose zelfs niet lijden en konnen, datmen ongehinderd 5) eenige Deught prijse; wat staet dan hem niet te verwachten, die voor heeft de Godtzaligheydt, dat is, yets dat hoogher als de deught selfs is, te verheffen? Daer niet alleen Godtvergetene booswichten er sich tegen kanten, maer zij 6) veeltijdts oock allermeest van die gene, die vroomst willen schijnen, bestreden wort. Want, oock de Godtsaligheyt en heeft geen bitterder vyanden, dan die gene, die eenen valschen voor den waren Godtsdienst met ernst omhelsen. Doch dese dingen, hoe verveerlick die oock schijnen, hebben my in 't minste niet afgeschrikt. 't Is oock schandelick dat de goede, uyt vrees' voor de quade, stil swijghen; En dat de stem der Religie, door 't getier der by-gheloovighen onder-druckt, geheel uytghedooft werde. Seydt yemandt, dattet heel wat anders is, het Leven van *Calvin* te beschrijven, en de waerheydt te verdedighen; Soo sal ick wel bekennen, dat een mensch heel wat anders is, als de Waerheyt: maer evenwel en sal ick my niet schamen te segghen, dat dat niet te vergheefs geseydt en is van die ghene die de Waerheydt selfs is; *Ghelyck my de Vader ghesonden heeft alsoo send' ick u;* En, *die u hoort, hoort myn.* Laat dan die gene, die, of uyt onwetentheydt sich dat ingebeeldt hebben, of uyt godtloosheydt, alsoo spreken, ons lasteren, dat wy *Luther*, *Zwinglius* en *Calvin* voor Goden houden, daer wy nochtans de Aenbidders der Heyligen soo menighwerf voor Afgodisten uytmaken: Laetse, segg' ick, lasteren so veel en soo langh als hun goet-dunckt; wy hebben 't geen wy hun antwoorden; Namentlick, dattet heel wat anders is de moeyten van heylighe Mannen, van haer voor de Religie opghenomen, als oock hare woorden en daden, te verhalen (door welcker kennis de goede verbetertert, en de quade overtuyght moghen werden, 't welck myn eenigh ooghmerk in dit schrijven is,) als, gelyck zy doen, eensdeels het leven van Heylighe Mannen met goddeloose en onnutte vertellinghen te onteeren, eensdeels uyt loutere leugenen eenighe beuselachtighe geschiedenissen, die men gemeenlick gulde Legenden noemt, t'samen te rapen, en ten laetsten de beelden van de Huis-afgoden der Ouden 1); alleenlick hare namen veranderende, op nieuws in ghebruyck te brenghen. Van die Aenbidders der ghestorvene verschillen wy soo veel, als 't licht van de duysternis. Want dat verbied' Godt met strenghe dreygementen. In teghendeel ghebied' hy ons met de ooghen onses lichaems en onses verstandts op sijne wercken te letten. Dat gebodt komen wy nae. Want niemandt, meyn ick, en sal ontkennen, datmen onder Gods wercken de menschen, en onder de menschen die gene, die in heyligheyt en geleertheyt uytmunten, meest behoort te kennen en te eeren. En seker, *Daniel* en vergelijckt de Heyligen niet te vergeefs by sterren, dewijl deselve door haren glantz den wegh der gelucksaligheyt aen andere voorwijsen; Die dan lijden dat de glantz deser fackelen met hare doodt uytghebluscht wort, die zijn weerdig datse meer als oyt te voren van de duysternis overrompeld werden. Voorts, soo en staet'et my niet aan die ghene nae te volghen, dewelcke, wanneer 2) sy eenen hooghen en opghesmuckten stijl najagen, de

Joan. 20. 21. *ende* 10. 16.

1) insicht. 2) naerder. 3) dat. 4) kan 5). veylighlick. 6) die.

1) Der Ouder-Afgoden. Blijkbaar is PENATES bedoeld. 2) Wen.

Waerheyt niet soo seer doorluchtigh, als aen sommighen verdacht ghemaeckt hebben. Weshalven, meer op de Waerheyt als 't cieraet lettende, sal ick maer een eenvoudige vertellingh gebruycken.

1509. JAN CALVIN dan is geboren te Noyon, een vermaerde Stadt in Picardijen, of immers op de grensen van Picardijen gheleghen; In het duysent vijf hondert en neghende jaer nae de Geboorte Christi, den tienden van Hoymant. Syn Vader was ghenaemt *Gerard*
(p. 2) *Calvin*, sijn Moeder | *Jeanne le Franc*, beyde van eerbaren 1) naam en middelmatigen rijckdom. Dese *Gerard* was een man van grooten raet en oordeel, en daerom by den Edel-lieden van dat Lantschap seer bemint: wesende dit oock de oorsaeck, waerom sijn Soon van jonghs op onder die van de *Mommors*, een adelick en aensienlick huys in Picardijen, seer rijckelick, doch op sijns Vaders kosten, is opghequeeckt. Naderhandt, toen hy dese *Mommors* om de studijen te Parijs ghevolght was, had hy in 't Collegie *van der Marcke* tot sijn Leer-meester *Maturin Cordier*, een vroom geleert Man, en in alle scholen van Vranckrijck ter onderwijsingh' der jeught altijdt voor de bequaemste ghehouden: daer nae te Geneven, op den achtsten van Herfst-maent overleden. *Calvin* daer nae in 't Collegie van Seherpenbergh gheraekt zijnde, had eenen geleerden Spaenjaert tot sijn Meester, daer hy sulcke voortganghen onder deed', dat hy in weynigh tijdts tot de studije der Philosophie opklom. Sijn Vader had hem van 't begin af de Goddelicke studijen toeghewijdt, dewijl sijnen geest van selfs daer toe scheen te hellen; dit besloot sijn Vader daer uyt, om dat hy selfs oock in dien tengeren Ouderdom wonderlick Godtsdienstigh was, en een strengh berisper der gebreken sijner mede-ghesellen: 't welk my heugt 2), vele jaren daer nae toen sijn faem nu al doorluchtigh was, selfs uyt Catholijcke ghetuyghen ghehoort te hebben. Sijn Vader hem dan tot de Geestelickheydt gheschickt hebbende, verkreegh hem van den Bisschop van Noyon, een Canonickschap van de Dom-kerck, en oock een Prochiaenschap in 't naest gheleghen dorp, ghenaemt Pont l'Evesque, daer *Gerard Calvin* gheboren was, en daer sijn Soon *Jan Calvin*, eer hy uit Vranckrijk vertrock (zijnde andersins gheene andere Pauselicke ordren inghewijdt) menighwerf voor het volck ghepredickt heeft. Maer de veranderingh van haer beyder sinnen, brack dese toelegh. De Vader sich inbeeldende, dat de Rechts-geleertheydt een gewisser trap was tot staten en rijckdommen; En de Soon, dewijl hy door een sijner neven, *Pieter Robbertsz Olivetaen* genoemt, (die den Bybel uyt de Hebreeusche in de Fransche Tael, te Neuchâtel 1) gedruckt, overgeset heeft) van den rechten Godtsdienst onderricht was, sich beginnende tot het lesen der heyliger Schriften te begeven, en van het Roomsche by-gheloof een afkeer te hebben. Derhalven trock hy nae Orleans, daer hy onder *Petrus Stella*, een der voortreffelickste Rechts-geleerden van Vranckrijck sulcke voortganghen dede, dat hy de beurten der Doctoren dikwils waer nam, soo dat hy meer voor Leer-meester als Toehoorder ghehouden wierd', en dat men hem, als aen wien d'Academy verplicht was, met toestemmingh van alle Doctoren, den tytel van Doctor aenboot. Midlerwijl oeffend' hy sich vlytigh in de Godts-gheleerdtheydt, daer hy oock soo in toenam, dat, wie in die stadt eenighen treck had tot de kennis des suyveren Godtsdiensts, van hem onderrichtingh eyschten, en, soo over sijne gheleertheydt, als yver, verstomd stonden. Sommighe oock, die toen met hem ghemeen waren, ghetuyghen, dat hy in die tijdt gewoon was, nae dat hy gansch soberlick avontmael gehouden had, tot de middernacht toe op te blyven, en 's ochtens ontwakende, 't geen hy gelesen had te over peynsen en gelijck te herkauwen; Niet lichtelick ghehenghende dat hy in die overpeynsinghen gestuit 2) wierdt: door welck nacht-braken hy wel een brave geleertheydt en uytstekende gheheughenis bekomen heeft; Maer insghelijcks heeft hij sich daer door, gelijck waerschijnelick is, sulcken slapheydt in de maegh veroorsaeckt, dat hem die menigherley sieckten en ten laetsten oock een ontijdighe doodt aenghebracht heeft. De Schole van Bourges was toen seer vermaert, door de aenkomste van de voortreffelicke Rechts-geleerde *Andries Alcias*, uyt Italien; Desen vont hy raetsaem te gaen hooren. Weshalven, te Bourges komende, soo hield' hy, uyt insicht van Godtsdienst en studien, vriendtschap met een Hooghduyts, *Melchior Volmaer* genaemt, aldaer Professoor in de Griecksche Tael: welckers gheheughenis my te liever is, om dat ick hem van mijn tengere jeught af tot mijn jongelinghschap toe tot een Leer-meester gehadt heb: wiens gheleertheydt, Godtsvrucht, wonderlicke geestigheydt in 't onderwijsen der jeught, en andere deughden, ick niet machtigh en ben naer eysch te loven. Door deses toedoen leerde *Calvin* de Griecksche Tael; D'erkentenis van welcke weldaedt hy ghetuyghde, met hem toe te schrijven sijne *Vytleggingen op den tweeden Brief tot die van Corinthen*. Terwijl hy sich in dese studien oeffende; (Soo evenwel, dat hy gheduyrigh de

1) eerlicker. 2) ghedenckt.

1. Nieuw-kasteel. 2) ghestut.

heylige Schriften door-bladerde, en somwijl in het land 1) van Bourges, in het stedeken Lignieres predickte, met groot ghenoeghen van des selfs Heer, die somwijl seyde, dewijl hy de saken niet anders en begreep, dat hem docht dat *Calvin* beter preeckte als de Monicken, en dat hy recht uyt preeckte, wel merckende dat de Monicken die daer alle jaer quamen predicken, om eersucht en ghewins halven, den Hypocrijt speelden;) Soo wierd' hy om d'on-voorsiensche doodt van sijn Vader t'huys ontboden. Korts daer aen na Parijs treckende, schreef hy, in het vier en twintighste jaer sijns Ouderdoms, die fraeye *Vytleggingh' op het Boeck van* Seneca *van de Sachtmoedigheydt:* oock schepte hy wonderlick vermaeck in die hoogh-dravende Schrijver, als wel met sijne zeden over een komende. Daer wiert hij toen in weynigh tijts bekent aen alle die gene, die treck hadden tot den suyveren Godtsdienst; Onder welcke was *Steven Forge,* een vermaert Koopman, naderhandt oock om den Naem Christi verbrandt, van welckers uytmuntende Godtvruchtigheydt wy hem menighmael hebben hooren spreken, en daer hy oock af vermaent in sijn Boeck teghen de Vrygeesten. Van die tijdt af, alle andere studien verlatende, offerde hy sich Gode op, tot groote blijdtschap aller Vromen, die toen te Parijs heymelicke Vergaderingen hielden: oock niet sonder vrucht; Sulcks dat hy, toen er eens 2) te Parijs een groote beroerte was, ten Hove 3) gesonden wierd', en sich treffelick queet. D'oorsaeck van d'oproer was, dat *Nicolaes Cop,* ghewesene Rector der hooghe Schole van Parijs, in sijn Oratie, die hij na gewoonte doen moest, in Slachtmaent, omtrent den Feest- |
(p. 3.) dagh aller Heyligen, suyverder en opentlicker van den Godtsdienst ghesproken had, als de Sorbonne en den Raedt aenstont: weshalven het Hof van 't Parlement hem ontbood'; Doch van sijn vrienden gewaerschouwt zijnde, trock hy uyt Vranckrijck en begaf sich nae Basel, daer sijn Vader *Willem Cop,* Medicijnmeester 1) des Konings, geboren was. Men liep oock in 't Collegie van Fortret, daer *Calvin* sich doen onthield', doch hem niet vindende, so namense verscheyde brieven, aen *Calvin* van sijne vrienden geschreven, waer door vele in groot gevaer quamen: soo streng was men doen tegen de Kerck en insonderheydt eenen *Jan Morin,* wiens naem door sijn wreetheyt noch vermaert is. Maer dese buy, wierd' door het tusschen-spreken van de Koningin van Navarre, eenige Suster van den Koninck *François,* een seer Vernuftighe en Godtsalige Vrouw, haest gestilt: sendende *Calvin* ten

1) den acker. 2) alsser. 3) te Hoof. 4) Medicijn. 5) te Hoof.

Hove 1) en hem ernstelick onthalende. Naderhant trock hy van Parijs, en gingh woonen in Xantonge; Daer hy vrientschap hielt met met een seker Jonghman, op wiens versoeck hy eenige korte Christelicke vermaningen schreef, die hy in sommige Parochien dede lesen, ten eynde het volck allenskens tot de betrachtingh des waren Godtsdienst geleid 2) wierd'. Midlerwijl trock hy eens na Nerac, om *Jacob Smit* van Estaples te besoecken, die door deselve Koningin van Navarre, als hy door de Sorbonisten in gevaer sijns levens gebracht was, verlost, en in die stadt van haer gebiedt gestelt was. Desen ouden man ontfing onsen jongeling vriendelick, hem aensiende als een Hemelsch instrument om den Godtsdienst in 't Fransche Rijck te herstellen. Korts daer aen keerde hy weer, als van Godt getrocken zijnde, na Parijs. Want in die tijt was aldaer gekomen die godtloose *Servet,* stroyende alree sijn fenijn tegen de Heylige Dryeenigheyt: en sich veynsende dat hy niets meer begeerde als met *Calvin* te spreken: doch *Calvin* op de gesette tijt, niet sonder gevaer van sijn leven, verschijnende, wachte hem te vergeefs.

Dit duysent vijf hondert vier en dertighste 1534.
jaer, is door de schrickelicke wreetheydt tegen de geloovigen, seer vermaert geweest: zijnde in 't selfde *Gerard Ruf,* een Doctor van de Sorbonne, maer de Godtsaligheyt seer toegenegen, als oock *Corald,* van d'ordre van *S. Augustijn,* (die nu een jaer of twee door gunste der Koninginne van Navarre, 't werck Christi in Parijs seer gevordert hadden) niet alleen van den stoel gestooten, maer oock in de gevanckenis geworpen; En de steurnis van Koning *François,* om sekere laster-schriften tegen de Mis, door de stadt gestroyt, en selfs aen de poorten van sijn kamer geplackt, was soo geweldigh, dat hy een algemeynen Bedevaert 3), daer hij selfs met sijne drie kinderen, bloots hooft, met een brandende fackel, als tot versoening, in de hand', tegenwoordigh was, liet uytroepen; En op vier vermaerde plaetsen van de stadt acht Martelaren, levendig liet verbranden; Sweerende, dat hy selfs sijne kinderen, sose met sulcke grouwelicke ketterijen besoedelt waren, niet verschoonen en soud'. *Calvin* desen staet des Rijcks bemerckende, besloot, korts na dat hy te Orleans dat treffelick Boeck, *teghen de dwalingh der gener die leerden dat de zielen, na haer verhuysingh uyt het lichaem, tot den dagh des oordeels toe slapen,* onder den titel van *Psychopannychia* uytgegeven had Vranckrijck te verlaten. Trock derhalven met dien jongelingh van Xantonge, door Lottheringen na Basel. Daer kreegh hy tot sijn vrienden

1) te Hoof. 2) getroont. 3) Bevaert.

die treffelicke Mannen, *Symon Grijné* en *Wolfgang Capito*: en daer oeffend' hy sich in de Hebreeusche Tael; en hoewel hy sich op alle manieren socht verburgen te houden, als blijckt uyt sekere Brief van *Bucer* aen hem gesonden, soo is hy nochtans genootsaeckt geweest dat voortreffelick Boeck, dat hy *Onderwijsingh der Christelicker Religie* noemde, uyt te gheven. Want als sich de Duytsche Vorsten, die 't Euangelium toegedaen waren, over die wreetheyt van Koning *François*, die haer vrientschap socht, belghden; Soo wist hy, na 't schrijven van *Willem Bellay de Lange*, geen ander uytvlucht te vinden, als dat hy straffe genomen had van sommighe Weder-doopers, die in de plaatse van 1) Godts Woort haren eygen geest verheften, en alle Overheyt verachten. Welcke schantvleck, den rechten Godtsdienst aengewreven, *Calvin* niet konnende verdragen; So heeft hy occasie genomen om dat Boeck te schrijven, 't welck mijns oordeels onvergelijckelick is: voegende daer by een uytstekende Voor-reden aen den Koningh selfs, welcke so hy misschien gelesen had, soud', of ick ben seer bedrogen, de Babylonische Hoer een groote krack gegeven hebben. Want de Koning was een gestreng waerdeerder van saken, van een treffelick oordeel om de waerheyt te bekennen, een beminner der geleerden, en in sijn selven van ons niet geheel vreemt. Maer noch het Fransche volck, noch de eygene sonden des Koninghs, daer de toorn Godts doen al op aendrongh, en lieten hem toe dit te 2) hooren of te lesen. *Calvin* dit Boeck uytgegeven, en gelijck als sijn trouwe aen sijn Vader-landt getoont hebbende, kreegh lust om de Hertogin van Ferrare, dochter van *Lodewijck* de twaelfde, Fransch Koningh, welckers Godtsvrucht seer vermaert was, te besoecken, en met eenen Italien gelijck als van verre te begroeten. Dese dan besocht hy, en bevestighde se in de ware betrachting der Godtsaligheyt, so dat se hem naderhant in sijn leven en dood bemint heeft. Uyt Italien keerd' hy weer na Vrankrijck, beschickte daer sijn saken, en nam sijnen eenigen Broeder *Antony Calvin* mee' naar Basel; Doch, dewijl andere wegen afgesloten waren, soo was hy genoodtsaeckt langhs de grensen van Savoyen sijn reys te vervolgen. Door dat middel raeckte hij te Geneven, hy wel selfs op die stadt niet denckende, maer, als gebleken is, door Godts bestier derwaerts gheleydt. Want weynigh daer te voren, was het Euangelium Christi op een wonderlicke wijse daer in ghebracht, door toedoen van twee treffelicke Mannen, *Willem Farel* en *Pieter Viret*, welckers arbeydt de Heere naderhandt overvloedighlick gezegent heeft. *Calvin* dan, dese in 't voor-by reysen besoeckende, wierd' van haer versocht by haer te blijven, doch te vergheefs. Maer *Farel*, als een Man door een hooghe en heroyke gheeft aen | gedreven, met vele (p. 4).
woorden hem gesmeeckt hebbende, voer ten laetsten aldus uyt: *Ick segg' u van des Almogenden Godts wegen aen, dat, 't en zy ghy te gelijck met ons in het Werck des Heeren arbeydet, Godt u, als die meer uselven als* CHRISTUM *soeckt, vloecke.* *Calvin* hier door verschrickt, onderwierp sich den wille der Kercke en der Overheyt; sulcks dat hy, de toe-stemmingh des volks daer by komende, niet alleen tot Prediker, wat hij had afgeslaghen 1), maer oock tot Professor in de Godtheyt, gekosen wiert; in 't 1536.
Jaer duysent vijf hondert ses en dertigh. Oock maeckte men in dit selfde jaer een vaster verbondt tusschen de twee Steden, Bern en Geneven: oock wierdt Lauzanne tot Christum gebracht, en men hieldt een vrije disputatie teghen de Papisten, daer *Calvin* oock tegenwoordig was. Doen schreef *Calvin* een *Kleyn Formulier der Christelicker Leere*, op de Kerck van Geneven, die noch nauwlicks uyt de vuyligheden van 't Pausdom uytgekropen was, toegepast. Oock voegd' hy daer by eenen *Catechismus*, niet dien met vragen en antwoorden, die wy nu hebben, maer eenen veel korteren, de voornaemste hooftstucken van de Religie begrijpende. Daer nae met *Farel* en *Corald* beginnende de Kerck te stichten, versocht hy aller-eerst van de Borgers, datmen het volck t'samen roepen, het Pausdom af-sweeren, en in de Christelicke Religie en Diciplijne, die in weynigh hooft-stucken begrepen was, sweeren soude. 't Welck, hoewel vele weygerden, als in een Stadt die noch nauwlicks uyt de klaeuwen van den Hertogh van Savoyen en den Antichrist verlost was, so gaf Godt evenwel, dat op den twintighsten van Somer-maent des jaers duysent vijf hondert seven en der- 1537.
tigh, den Raedt en 't volck van Geneven sich aen de Christelicke Religie en disciplijn be-eedighden. De duyvel hier door verbittert, verweckte stracks eenige Weder-doopers. en eenen *Pieter Caroli*, die dit werck Godts niet alleen verhinderden, maer oock heel onder de voet wierpen. Maer Godt, gelijck de uytkomst te kennen gaf, triumpheerde over den duyvel. Want *Calvin*, en sijn Mede-Broeders, wederleyden, in een openbaer dispuyt, de Weder-doopers met sulcken deftigheydt alleen uyt Godts Woort, datter na die tijt nauwlicks een meer in die Kerck te voorschijn quam. Maer *Pieter Caroli* maeckte langduyriger en grooter oproer. Dees onbe-

1) Voor. 2) Besloten.

1) Want dat had hy afgheslaghen.

schaemde Sophist, was van sijn moeder de Schole van Sorbonne, die hem opghequeeckt had, als een Ketter uytgheworpen. Quam derhalven eerst te Geneven, van daer te Lauzanne, naderhant te Neu-châtel; en wiert van den geest des Sathans overal soo vergeselschapt; dat hy, waer hij oock quam, eenige teeckenen liet van sijn godtloosheyt. Als hy sich van d'onse in redenen overwonnen 1) sagh, begaf hij sich tot onse wederparty; en van haer weer tot de onse, ghelijck zijne streecken levendigh afgebeeldt zijn in een brief van *Farel* aen *Calvin*. Ten laetsten begon hij selfs de Vroomste, en voornamentlick *Farel, Calvin* en *Viret*, even als ofse van de Heylige Drievuldigheyt niet recht en gevoelden, te lasteren. Wiert derhalven, in 't Synode van Bern, als een lasteraer verdoemt. Naderhant na Romen gesonden zijnde, om voor het Beest selfs sich te verantwoorden, wiert hy aldaer uytgelacchen; en van armoede en de Fransche sieckte gequelt zijnde, sturf hij ellendigh in 't Gast-huys. Dit was het eynde van desen Rampsaligen. Midlerwijl *Calvin*, speurende datter vele in Vranckrijck waren, die de waerheyt in haer herte seer wel kenden, maer evenwel hun-selven toegaven, even als of 't genoegh waer Christum in sijn hert te dienen, hoewel men in de Paepsche Kerck gingh, schreef twee voortreffelicke brieven: *den eenen van d'Afgodery te schouwen*: den anderen van de Paepsche Beneficien, aen dien *Gerard Ruf*, daer ick van gesproken heb, dewelcke, na dien oproer van Parijs, met een Abdy, en daer na oock met een Bisschopdom begiftight, niet alleen na die tijdt den rechten wegh niet seer gehouden had, maer oock sijn Meesteres, de Koningin van Navarre, allenghskens onder de voet tradt.

1538. Ondertusschen, terwijl hy hier mede besigh was, overvielen hem t'huys groote swarigheden. 't Euangelium was nu in de stadt aengenomen, en 't Pausdom afgesworen. Maer alle de gemoederen waren noch niet bevredight, en in eenighe der voornaemste huysen smeulden noch oude vyantschappen, geresen in den Savoyschen oorlogh. Doch als men noch door sachte vermaning, noch door harde schrobbering 2) eenigh voordeel dede op de wederspannelingen, en dat het quaet soo verre ingebroken was, dat de Borgery door heymelicke quaetwilligheden gespleten was, soo moestmen ten laetsten soo verre komen, dat *Farel* en *Calvin* met een kloeckmoedige en Vorstelicke Geest ingenomen, opentlick getuyghden, datse 't Avontmael des Heeren onder sulcke on-eenige en van alle geestelicke Disciplijn afgevreemde Borgeren, niet recht bedienen en konden.

1) Overreed. 2) Beschrobbing.

Hier quam noch een ander quaet by, namentlick, dat de Kerck van Geneven in sommige gewoonten van die van Bern verschilde. Want die van Geneven gebruyckten gemeen broot, en hadden alle Feest-dagen behalven den Sondagh afgeschaft. Hier van was in 't Synode, door die van Bern te Lauzanne vergadert, besloten, datmen te Geneven weer onghehevelt broodt gebruycken soude. Doch als de Dienaren van Geneven eerst wilden gehoort worden, en dat tot dien eynde noch een Synode te Zurich beschreven was; soo vergaderden de toen gekosene Borgemeesters, (want in de Republyck van Geneven zijn deze de Opperste, en worden jaerlicks nieuwe gekosen) die aenstokers der on-eenigheden en beroerten waren, dese gelegentheydt waer nemende, het volck van Geneven; en brachten 't soo verre, datmen, de meeste stemmen de beste overstemmende 1), die drie getrouwe Dienaren belaste binnen den tijdt van twee daghen uyt de stadt te vertrecken, om datse geweygert hadden het Avondtmael uyt te deylen. Als men *Calvin* dit bootschapte: *Seker*, antwoorde hy, *men soude mij qualick beloont hebben indien ick menschen ghedient had, maar het is goedt dat ick Dien ghedient hebbe, die, het gheen hij eens belooft* | (p. 5).
heeft altijdt vergheldt aen sijne Dienaren. En, wie en soude niet ghemeynt hebben, dat dit voor de Kerck van Geneven een sekeren ondergangh soud' wesen? D'uytkomst evenwel heeft getoont, dattet so door Gods bestieringh toeghekomen is, deels op dat hy de hulpe van sijn ghetrouwen dienstknecht oock elders ghebruykende, hem door verscheyde ervarentheden tot grootere dinghen toerusten, deels oock op dat hy, die oproerighe geesten door haar eyghen gheweldt ter neer vellende, de Kercke van Geneven van vele lemten suyveren soude. Soo wonderlick toont Godt sich in alle sijne wercken, en insonderheydt in 't bestieren sijner Kerck. Maer dit alles is naderhandt gebleken. Dese drie dan, tot groote droeffenis aller Vromen, trocken nae Zurich, alwaer 't Synode van sommighe Switsersche Kercken vergadert was, 't welck door tusschen-sprekingh van die van Bern, de ghemoederen der Genevoisen, doch te vergheefs, pooghden te bevredighen. *Calvin* trock derhalven van daer nae Basel, en voorts nae Straasburgh. Daer wierd' hy stracks, met begheerte van den Raedt, door die voortreffelicke Mannen, *Bucer, Capito*, *Hedio*, en hare Mede-broeders, die toen als doorluchtighe peerlen in die Kerck uytbloncken, tot de professie der Godts-geleertheyt opgeheven; En leerde daer niet alleen, met groot genoegen van alle ge-

1) Oversnuyvende.

leerde Mannen, de Theologie, maer plantte er oock, met bewilligingh van den Raedt, een Fransche Gemeynte. Also sach sich de duyvel in sijn toelegh bedroghen, *Calvin*, in stede van die van Geneven, in een ander aengenomen, en stracks weer een nieuwe Kerck geboren: middelerwijl het geduyrigh er op toeleggende, om dat Geneefsche gebouw, alree soo gekrenckt, t'eenemael te grond te werpen. Derhalven verweckte hy stracks eenige boose tuymel-geesten, die, onder schijn van ick weet niet wat voor Godtvruchtigheydt, 't gemeen broodt datmen eerst in 't Avondtmael gebruickte in ongehevelt broodt wouden verandert hebben, namentlick, ten eynde het selve een spoor wesen soud' tot nieuwe twisten. Oock soud' den Sathan dese toelegh niet gemist hebben, ten waer' *Calvin* sommige Vrome, die door dese veranderingh soo ge-ergert waren datse haer van het Avontmael afhielden, vermaent had, datse om soo een middelmatige saeck niet bekommert hoefden te wesen. En soo quam 't ongehevelt broot in gebruyck: waer over *Calvijn* naderhant, herstelt zijnde, oock geen twist en maeckte; Niet ontveynsende evenwel, wat hy andersins best soude achten.

1539. Maer, sie daer stracks noch een veel gevarelicker quaet, in het jaer duysent vijf hondert negen en dertigh geresen, en stracks door de vlijdt van *Calvin* uytgebluscht. Daer was toen eenen Bisschop, *Jacob Sadolet* genaemt, een Man van groote welsprekentheydt, maer die hy tot bemantelingh van het licht der waerheyt misbruyckte: die oock om geen ander oorsaeck Cardinael ghemaeckt was, als om dat hy, andersins van geen quaedt leven, den valschen Godtsdienst met sulcke verwen, als hij woud', wist op te smucken. Dese, de gelegentheyt des tijts waernemende, en sich inbeeldende dat hy die kudde, van sulcke groote Herders ontbloot, lichtelick verleyden soud', schreef *eenen Brief* aen sijne Wel-beminde, soo hyse noemde, den Raedt en Borgers van Geneven, deselve wonderlick vleijende. om haer weer in den schoot der Roomscher hoere te troonen. Hier op en wasser niemand te Geneven, die antwoorde. Maer soo haest als *Calvin* te Straasburgh dien gelesen had, soo toond' hy stracks sijne sucht en Herderlicke toegenegentheyt tot die van Geneven, vergat alle ongelijck, *en antwoorde den Cardinael* op staende voet soo bondigh en welsprekend', dat hy stracks sijnen geheelen aenslagh achter weegh liet. Op die selve tijdt liet *Calvin* sijn *Christélicke Onderwijsingh*, veel vermeerdert, en sijne *Commentarien op den Brief tot den Romeynen*, aen sijnen vriendt *Simon Grynè* opgedragen, op nieuws drucken: oock schreef hy een gulden Boecksken van het Nachtmael des Heeren, ten behoeve der Franssen, doch naderhant door *Nicolaes de Galas* in 't Latijn gestelt: waer in hy soo geleerdelick en soo suyverlick die gantsche saeck ontvouwen heeft, datmen hem des selfs beslechtingh, daer de Vroomste en Aller-geleerste in toegestemt heeft, naest Godt mach toeschrijven. Min gelucks en had hy oock niet in 't bekeeren van veel Wederdoopers, onder dewelcke twee van de voornaemste waren, *Paulus Volse*, wien *Erasmus* al over langh sijnen *Christelicken Ridder* opgedraghen had; En *Jean Stordeur*, een Luyckenaer; wiens Weduw, *Idelette van Bure* genaemd, een deftige en eerlicke vrouw, *Calvin* naderhandt, als haer Man van de pest gestorven was, door aenradingh van *Bucer* ten wijve nam. Dit waren toen *Calvins* besigheden te Straasburgh, tot het duysent vijfhondert en een-en-veertighste 1541.
jaer: in welck jaer de Keyser eerst te Worms, daer nae oock te Regensburgh, eenen Rijckxdagh beroepen had, om de on-eenigheden der Religie by te leggen. In dese Rijckxdagen was *Calvin*, volgens de begeerte der Godts-geleerden van Straasburgh, tegenwoordigh: alwaer hy de Kercken, en insonderheydt de Franschen, veel goeds deed'. En nu was die tijdt aengebroken, waer in Godt besloten had sich over de Kerck van Geneven t'erbarmen. Weshalven, een der Borgemeesteren, door welckers aenhitsingh die trouwe Herders verbannen waren, had sich in de bedieningh van den staet soo gequeten, dat hy, schuldigh aen oproer, en door een venster poogende t'ontsnappen, van boven neer plofte; Waer door hy, gelijck hy groflijvigh was, sich soo verpletterde, dat hij in weynigh tijdts stierf. D'ander, een dootslagh begaen hebbende, wiert onthooft. De twee overige in seker gesantschap van ontrouw' beschuldight, namen de vlucht, en wierden in haer afzijn verwesen. De Borgery dan, van dit schuym ghesuyvert, begon nae haren *Calvin* en *Farel* te verlangen. En, dewijlme gantsch gheene hoop en had om *Farel* van Neuchâtel weer te krijgen, soo leyd' men geheelick toe op *Calvin*. Derhalven schiktmen Gesanten af na Straasburgh, die van Zurich bepleiten 1) de saeck, en men soeckt *Calvin* van de Straas | burghers weer (p. 6).
af te troonen. Straasburgh houd' hem taey. *Calvin* selfs, hoewel de smaet hem door sommigher oprockeningh aengedaen, sijn sucht tot de Genevoisen niet en had uytghebluscht; evenwel, afkeerigh van oproerigheyt, en merckende dat Godt sijnen dienst in de Kerck van Straasburgh zegende, sloegh het plat af. *Bucer* ook, en d'andere ontsloegen hem swaerlick. Die van Geneven hou-

1) Middelen.

den aan. Weshalven oordeelde *Bucer* eyndelick, men behoorde hare smekingen in te willighen: 't welckmen evenwel van *Calvin* niet verwerven en kon, als door voorhoudingh van Godts oordeel, en der geschiedenisse van *Jonas*. Maer dewijl dit in die tijdt voor viel, dat *Calvin* met *Bucer* op den Rijcxdagh te Regensburgh, (als besloten was) reysen moest, soo wiert sijn afscheyt uytgestelt; en midlerwijl verkregen de Genevoisen van die van Bern, dat *Pieter Viret* van Lauzanne te Geneven quam. Waerom *Calvin* oock te gragher weder keerde; sullende, namenlick, dien tot sijn Mede-broeder hebben, door wiens hulp en raedt hy in 't herstellen der Kerck grootelicks gestijft soude worden. En soo ontgleden eenige maenden; ter welcker eynde *Calvin*, op den dertien-
1541. den Herfst-maent, des Jaers duysend vijf hondert een en veertigh, weer binnen Geneven quam: met groote verwellekomingh des Raedts, en toejuychingh des gantschen Volks: Soo dat *Calvin* noyt af en liet de Straasburgers te beweghen, datmen, 't geen van dien sekeren tijdt bedongen was, soude uytschrabben. 't Welck die van Straasburgh ten lesten oock toe stonden; doch op dese voorwaerde, dat *Calvin* het Burger-recht, dat sij hem geschoncken hadden, en sijn jaerlicksche inkomsten behouden soude. Doch dit leste en bewillighde *Calvin* niet, als dewelcke niets minder als rijckdom socht. *Calvin* dan in sijn Kercke herstelt sijnde, hield desen wegh in hare weder-opbouwingh, dat hy, dewijl hy speurde dat haer sulcke toomen noodigh waren, insonderheyt daer op aen drongh, dat hy sijnen dienst niet recht en kon uytvoeren, 't en waer men te ghelijck met de Christelicke Leer, oock een wettigh Ouderlinghschap en Kerckelicke disciplijn toestond. Soo datmen doen Ouderlingen koos, en eenighe Wetten, met Godts Woort over-een-komende, voorschreef; die de Duyvel oock naderhandt op wonderlicke wijsen, doch te vergeefs, pooghde te vernietigen. *Oock schreef hij doen eenen Catechismus in 't Frans en Latijn*, wel niet verscheyden van den eersten, maer veel vermeerdert, en met vragen, en antwoorden verdeelt: welcken wy met recht een wonderlick werkstuck mogen noemen, als zijnde van soo veel uytheemsche Volckeren aenghenomen, dat hij niet alleen in 't Hoogduytsch, Engelsch, Schotsch, Neerlandtsch, Spaensch, maer oock in 't Hebreeusch van *Immanuel Tremellii*, een Christen-Jode, en in 't Grieksch van *Henricus Stephani* is overgezet. Welcke naderhandt sijn gewoonlicke besigheden geweest zijn, is uyt de saeck selve te speuren. Over d'ander Weeck predickten hy gheduyrigh, en las drie daghen: alle Donderdagh verscheen hy in de Consistory: Vrydaeghs deed' hy in 't openbaer een uytlegghingh over de Schriftuer: verscheyden Boecken der selver verklaerde hy met uytleggingen; somwijl antwoorde hy de vyanden van de Religie, somwijl schreef hy andere noodtwendighe en swaerwichtige dingen. Waer op soo yemandt acht slaet, hy sal verstomt staen dat een eenigh menschken soo vele en groote dinghen heeft konnen uytvoeren. Hy gebruykten ook veeltijds *Farel* en *Viret*, hoewel hy die nochtans selfs veel vorderlicker was. Maer hy schepte een wonderlick behaghen in hare vriendtschap en bywesen, 't welck den godtloosen niet min hatelick, als den Vromen gheneuchelick was. En seker, 't was vermakelick om aen te sien, hoe seer die drie groote Mannen in Godts Kerck in de sake Godts Kerck in de sake Godts over-een-stemden, en elck door bysondere begaeftheden uytbloncken. *Farel* overtrefte in een sekere deftigheydt en grootheydt van ghemoedt; Soo dattet niet mogelick was sijn donderende stem aen te hooren sonder tzidderingh, of sijn aller-vyerighste gebeden, sonder tot in den Hemel opgetrocken te zijn. *Viret* stack soo uyt in een soet-vloeyende welsprekentheyt, dat de Toehoorders noodtsakelick aen sijne lippen ghelijck als vast honghen. *Calvin* soo veel woorden als hy sprack, met soo veel Sententien vervulden hy 't herte der Toehoorders; Soo dat my dickmael te binnen schoot, dat die Leeraer kon volmaeckt schijnen, die uyt die drie was samen geronnen. Doch op dat ick weder-keere tot *Calvin*; Hy en wierd' niet alleen door dese, maer oock door vele andere soo innerlicke als uyterlicke sorghen beslommert. Want Godt zegende sijnen dienst soo, datmen van alle oorden der Christen-werelt by hem, in saken van Religie, om raedt quam, en toeliep om hem te hooren: soo dat wy in den schoot van Geneven een Italiaensche, Engelsche en oock een Spaensche Kerck hebben opgequeeckt gesien. 't Huy's evenwel, hoewel hy van de Vrome ge-eert, van de godtloofe gevreest wierd', en alles wel gestelt was, nochtans en ontbrakender geen' die hem wercks ghenoegh gaven. Weshalven, soo haest hy sijn intré in de Stadt ghedaen had, en dier Spreucke ghedachtigh zijnde, *Soeckt eerst het Rijcke Godts, en d'andere dinghen sullen u toeghewörpen worden;* Soo en drongh hy nergens meer op aen, als datmen, met toe-stemmingh van den Raedt eenige wetten van Kerckelicke Polity, over een slaende met Godts Woordt, soud' voorschrijven; Waer van het daer nae, noch Borgeren noch Dienaren, vry soud' staen af te wijcken. Doch dit, in 't eerst seer voor goedt gekendt, stond' allenghskens sommigen uyt het gemeene volck, en oock uyt

Matth. 6. 33.

de voornaemste Borgeren, die den Antichrist wel uytgheschud', maer Christus slechs naemsghewijs' aenghenomen hadden, t'eenemael teghen. Sommighe oock uyt die Dienaren, die, nae het uytbannen van die Vrome, in de Stadt ghebleven, doch naderhandt, schuldigh aen schelms-stucken, van haer' dienst verloopen waren, hoewelse, in haer ghewisse overtuyght, niet en durfden 1) teghenstribbelen, kanten sich evenwel onder 's
(p. 7.) handts, en verdroeghen niet lichtelick dat | mense in toom hielde. Oock en ontbrack het hun niet aen deckmantels voor hare godtloosheydt, namentlick, het voorschrift van andere Kercken, daer men van geenen Ban en wist. Andere riepen, datmen de Paepsche tyranny soo wederom invoerde. Doch de bestendigheyt van *Calvin* overwon dese swarigheden: want als hy getoont had', datmen niet alleen de Leer maer oock de wijs' van Kerckelicke Polity uyt de H. Schriften halen moest; en als hy 't gevoelen der allergeleerste dier eeuwe, als *Oecolampadius*, *Zwinglius*, *Zuichius*, *Melanthon*, *Bucer*, *Capito*, en andere, uyt hare schriften bewesen had; En dat die Kercken niet als onchristelick verdoemt en wierden, die so verr' noch niet gekomen en waren; En als hy 't onderscheyt, datter tusschen de Paepsche tyranny en 't jock des Heeren was, getoont had, soo verkreegh hy lichtelick 't gheen hy begeerde. Dese dinghen, hoewel geluckelick aengevanghen, evenwel *Calvin*, bemerckende datmense sonder swarigheydt niet in gebruyck en soude brenghen, leyd' geheelick daer op toe, dat hy *Viret*, die de Bernensen maer voor een tijdt aen die van Geneven vergunt, en *Farel*, dien die van Neuchâtel ingenomen hadden, geduyrigh tot sijn Medebroeders hebben mocht: doch te vergeefs.
1542. In 't volgende jaer had hy geen kleyne moeyten. Want, op dat ick de huysselyke 2) swarigheden over slae, doen drongh de brandende raserny van de vyanden des Euangeliums van buyten op haer aen, veel van deselve uyt Vranckrijck en Italien op haer aenvallende: doch *Calvin* vertrooste en verquickte haer wonderlick, en haer niet alleen, maer oock door brieven die gene, die in de klaeuwen der wolven selfs verwert waren. Hier quam by noch een dubbeld' ander quaedt, namentlick, dierte van Leeftocht, en, die dees gewoonllck vergeselschapt, de Pest. Men had dan te Geneven dese gewoonte, datmen die gene die van die sieckte besmet waren, buyten de stadt in 't Pesthuys bracht: alhier de hulp van een vlytigh en standtvastigh Dienaer noodigh zijnde, en de meestendeel voor 't gevaer schreumende, soo warender drie die haer selven aenboden, namentlick, *Calvin*, *Sebastiaen Castellio*, en eenen *Pieter Blanchet:* dewelcke 't lot gheworpen hebbende, soo viel 't op *Castellio;* dewelcke aerselende, soo verboodt den Raedt en *Blanchet* selfs, die den last op hem nam, tegen danck van *Calvin*, meer te loten. Doen vielender we'er andere swarigheden voor. Want hoewel *Farel* te Metz, daer hy ontboden was, sijn uyterste best deed', soo wiert evenwel het werck Godts door den afvallighen *Pieter Caroli* seer verhindert. In welcke saken, hoe *Calvin* met schrijven, vermanen, onderrichten, en op alle manieren ghearbeydt heeft, is ghenoeghsaem te speuren in sijne Brieven. Maer veel stouter stuck als oyt te voren, bestondt doen te Sorbonne; dervende, door Godtlick noch menschelick recht, Geloofs-artijckelen voorschrijven, en die soodanigh, datse door hare valsheyt en beuselingen by een yeder in kleynen aensien waren: dewelcke evenwel sommighe uyt vreese, sommighe uyt onwetenheydt onderteeckent hadden. Derhalven antwoordender *Calvin* op, en wederleyd' hare dwalingen met bondige en geleerde redenen. En soo quam dat Jaer om.

In 't volgende bleef de Dierte en de Pest 1543.
noch grasseeren door Savoyen: midlerwijl gingh *Calvin* al voort met de sijne 't huys te verstercken, de vyanden der Kerck van buyten tegen te gaen, en insonderheyt met het schrijven van vier Boecken over den Vrijen-Wil, tegen *Albert Pighe*, de voornaemste Sophist van dien tijdt.

In 't volgende jaer duysent vijf hondert 1544.
vier en veertigh, gevielt dat *Sebastiaen Castellio*, van wiens lichtveerdigheydt ick stracks ghesproken heb, qualick te vreden zijnde (gelijck hy onder den deckmantel van nederigheydt met een dwase eer-sucht opgeblasen was) dat *Calvin* sijne beuselinghen over de Fransche overzettingh van 't Nieuwe Testament niet toegestemt en had, soo rasend' was, dat hij beval datmen 't *Hooge-Liedt Salomons*, als een vuyl en ongheschickt ghesangh, uit de Canon soud' uytschrabben, en op de tegen-strevende Leeraers bitse lasteringen uytspoogh. Sy, dat niet verdragende, riepen hem voor den Raedt: daer hy gehoort, en als een lasteraer veroordeelt zijnde, uyt de stadt gebannen wiert. Voorts, als Keyser KAREL *de* V. in 't voorleden jaer een Algemeyn Concilie beroepen had, om de saken der Religie by te legghen, en hy belooft had, dat elck daer even veel recht ghenieten soude; Soo schreef Paus *Paulus* de III. een scherpen Brief aen den Keyser, hem beklaghende, dat hy de Ketters neffens de Catholijcke verheven had. Hier op antwoorde de Keyser 't gheen hem goedt docht. Maer *Calvin*, merckende dat in dien Brief de waerheyt des Euangeliums en d'on-

1) Darden. 2) Domestijcke.

nooselheyt der Vromen seer gequetst was, antwoorde den Paus met een groote geleertheyt en deftigheyt. In die tijdt schreef hy oock aen den Keyser en Duytsche Vorsten, op den Rijcxdagh te Spier vergadert, een Boecxken van de *Nootsakelickheyt van 't Reformeeren der Kercke in 't Pausdom*, soo uytstekend' en bondigh, als oyt in onse eeuw daer van geschreven is. Oock wederleyd' hy de Weder-doopers en Vry-geesten so treffelick, dat ick meyne datter niemant geweest zy, die 't gelesen heeft, die van haer wetens heeft konnen verleyt worden, of verleyt zijnde, niet van selfs op den rechten weg gekeert en zy. De Koningin van Navarre evenwel nam sijn schrijven teghen de Libertijnen seer qualick: want zy was van *Quintijn* en *Porquet*, twee hoofden van die grouwelicke dwalingh, die *Calvin* met namen doorgestreken had, so betoovert, datse, van haer heymelick fenijn onbewust, haer voor Vrome Mannen hield', en derhalven sich inbeelde dat sy eenighsins langhs hare zijde doorsteken was. 't Welck als *Calvin* vernam, soo antwoord' hy haer met sulcken bedaertheydt, dat hy, behoudens hare Konincklicke weerdigheydt, en weldaden aen Godts Kerck, evenwel onbeschreumdelick en oprecht, hare al te groote onvoorsichtigheydt in het toelaten van soodanighe menschen berispte; Soo dat hy ten lesten noch te weegh bracht, dat die goddeloose, die haer door Vranck-
(p. 8). rijck al hadden beginnen te | verspreyden, haer naderhandt nae de grensen van Hollandt en der nabuyrigher Landtschappen begaven.

1545. In 't volgende jaer overvielen hem al weer nieuwe swarigheden. Dit was dat grouwelicke jaer, so vermaert door die deerlicke en onmenschelicke moort, die 't Parlement van *Guienne* beginghtegens de Waldensen. Welcke rampen *Calvin* sooveel te harder troffen 1), om dat hy vele van de vluchtelingen na Geneven, in 't begin door brieven en toegezonden 2) Herders in de suyvere Leere des Euangeliums onderwesen, en door sijn tusschen-spreken by de Duytsche Vorsten en Switsersche steden, van merckelick gevaer verlost had. Oock rees toen weer die ongheluckighe twist van 't Nachtmael des Heeren, door aenhitsingh van *Osiander*, een mensch van een opgeblasen en wanschapen geest, die die oude en smeulende vlam weer uyt de assen wroette: doch *Calvin* dede sijn uyterste best om dien brandt in sijn eerste flickeringh te smoren, als blijckt uyt eenige Brieven van hem over die saeck aen *Melanthon* geschreven. Midlerwijl stierven'er in de stadt vele vrome van de pest. Daer en boven quamen'er *Calvin* noch veel andere bekommernissen aen boort. Daer waren sommige in Vranckrijck, die uyt vrees voor de vervolgingen, hun selven soo verr' begonden toe te gheven, datse loochenden die gene te sondighen, die, het oogh hebbende op de ware Religie, met haer lichaem alleen in de Paepsche Kercken tegenwoordigh waren. Dese allerschadelickste dwalingh, al over langh van de Oudt-vaders veroordeelt, wederleydt *Calvin*, die sy seyden al te strengh te wesen, seer treffelick; voeghende 1) daer by het gevoelen der Alder-doorluchtighste Godtsgeleerden, *Philips Melanthon*, *Bucer*, *Pieter Martyr*, en de Kerck van Zurich; en beteugeldense soo, dat van die tijdt af alle Vromen een walgh hadden in den naem van *Nicodemiten:* want soo wierden die dwaelgeesten ghenoemt, om datse met het Voorbeeldt van dien heyligen Man hare dwalingh bewimpelden.

Dit droevige Jaer wiert van een veel droeviger achter-haelt. Want, behalven datmen den moet der Borgeren, tegens de listen van den Paus, en de aenslagen des Keysers tegens de Religie, te verstercken had; soo was den staet der Borgery voornamentlick daer in te beklagen, dat de dertelheyt der godtloosen meer en meer opstack, en door geene middelen te temmen was. Want, daer was toen een Overste, *Amied Petrin* genoemt, een seer lichtveerdigh, maer stout en eersuchtigh mensch; die oock eerlangh met toe-stemmingh des volcks Opper-Capiteyn gemaeckt was, Dees brouwde met sijn aenhangh wonderlicke schelmerijen en schadelicke aenslagen: Soo dat op een seker tijdt yemandt uyt den Raet selfs, in een volle vergaderingh van volck, *Calvin*, als valsche dingen leerende, berispte; soo men meyndt, opgehitst wesende van twee andere Leeraren, doch heet op den dronck, en de strengheyt der wetten niet min als de rest vreesende. Om dit 2) gebas en kreunde sich *Calvin* niet. Evenwel men roept den anderen voor het gerecht; En, de saeck bekent zijnde, veroordeelt men hem als een lasteraer, men set die twee valsche Herders van haren dienst af, en men ontseydt hun de stadt. 1546.

Doch dese brandt, in dit jaer gestuit 3), is in 't naest-volgende t' eenemael uytghebroken, en daer en is geen tijdt in die gantsche eeuw' ellendiger geweest: zijnde de Kercken van Duytslandt soo verr' gebracht, dat, de Vorsten en Steden door gewelt gedwongen of haer van selfs overgevende, op oogenblick al 't geen in soo veel jaren en met soo groote moeyten gebouwt was, scheen vernielt te wesen. En seker! Hoe meynen wy dat die Godtvruchtige Ziel door dees ongheluckenvan soo veel Kercken wel ge- 1547.

1) Treften. 2) Toegesteke.

1) Voeghden. 2) Dit. 3) Gestut.

pijnt is gheweest, als zijnde tot haer alle, selfs de vertste, soo geneghen, als of hyse alle ghelijck op zijn schouderen had? Met wat een medoogentheyt en droeffenis is hy omringt geweest, toen hy die groote Mannen die hy so liefhad, *Melanthon*, *Bucer*, *Martyr*, naeder de doot als 't leven sagh? En evenwel heeftme gesien en sijn schriften getuygen 't, dat hy al dese buijen met een onverset en bestendigh gemoedt overwonnen heeft. Doch de swarigheyden die hy binnens stads 1) had quelden hem aen d'ander zy. De boose *Petrin* warde al voort, ruyden sijn mackers op, en porden haer het uyterste te wagen; Soo dat hy eyndelick, nae veel woelens, uyt den Raedt geworpen, en van sijn Capiteynschap ontbloot wierd'. In dit selve jaer schreef *Calvin* sijn *Tegengift, tegen de seven Sessien van 't Concilie van Trenten;* en versterckte de Kercke van Roüan tegens de listen van een Franciscaner Monick, die 't fenijn der dwalingen van *Carpocrates*, door de Vrij-geesten weer opgegraven, aldaer gestroyt had.

1548. In 't volgende jaer, als *Farel* en *Viret* in den Raedt van Geneven een Oratie gedaen hadden om de twisten en on-eenigheden by te leggen, en dat *Petrin* weer herstelt was, so verhief sich de boosheyt van sommige Godt-vergete sielen soo hoogh, datse, haer opperkleet kruysgewijs' snijdende, daerse malkanderen aen kenden, den naem van *Calvin* op hare honden plackten; andere voor *Calvin Cain* seyden, soo dat vele uyt haet haer van 't Avontmael afhielden: doch dit wierd' in den Raedt, hoewel met geveynstheydt van *Petrin*, die alleen op hooger staet loerde, om dan sijn persoonage te spelen, bygeleydt. Ondertusschen was *Calvin* in dese schermutselingen niet stil, maer verklaerde de ses Brieven van *Paulus* met geleerde uytleggingen, wederleyd' met een uytstekend' schrift dat *Interim*, so sy 't noemden, tot onder-druckingh der Hooghduytsche Kercken geschreven, en toonde de rechte wijs' om een Kerck te herstellen. Oock schreef hy *tegen 't wichelen van de Sterre-kijckery*, 't welck sommige te veel toeschreven, toonende hare valscheyt en ydelheydt. Midlerwijl nam de Kerck van Geneven seer toe; 't welck, gelijck het den duyvel en de godtloose wonderlick verdroot, alsoo moedighden 't *Calvin*, die de Bannelingen om Christi Naem vast onthaelde, wonderlick aen; Soo dat de godtloosheydt der rasende menschen

(p. 9.) door sijne vlytig | heydt, hoewel niet geheelick uytghedooft, ten minsten voor een wijl gesmoort wierd'. En voorwaer, hy had wel wat stil-stand van doen, insonderheydt dewijl hy in die tijdt oock sijn huysvrouw verloor; welck verlies evenwel hy soo standtvastigh verdroegh, dat hy oock hier in een bysonder voorbeelt van kloeckmoedigheyt aen de Kercke gegeven heeft.

In dit selve jaer verhief sich in de Saxi- 1549.
sche Kercken een verschil van de middelmatighe dingen, daer *Calvin*, dies versocht zijnde, oock sijn ghevoelen van verklaerde. Doch dit ongheval der Duytsche Kercken vergold' de Heere met een contrarie weldaedt by de Switsers; Zijnde *Farel* en *Calvin* nae Zurich gereyst, om, dewijl *Calvin* aen sommigen de consubstantiatie scheen toegedaen te zijn, 't gemeyn ghevoelen van al de Switsersche Kercken in die saeck te doen blijcken. 't En viel oock niet swaer, de over-een-stemmingh der Vromen en der gener die de Waerheydt liefhadden, te treffen. Derhalven schreef men, met groote toejuychingh van al de Switsersche en Grauwbunderlandsche 1) Kercken, een accoort, 't welck *Bulinger* insonderheydt met *Calvin*, en de Kerck van Zurich met die van Geneven meer en meer verknocht heeft. En so is dat jaer, in vergelijckingh met andere jaren, geluckigh doorgebracht: welckers geheugenis my te liever is, om dattet my een aenvangh geweest is tot Kerckelicke bedieningen; die van Lauzanne, door aenradingh van *Calvin* my in haer Kerck beroepende. In die tijdt schreef *Calvin* oock *twee gheleerde Brieven* aen *Lelius Socinus*, die te Zurich langh verkeert had, en ten lesten oock gestorven was.

't Volghende jaer was, soo veel de Kerck 1550.
aengaet, vreedsaem ghenoegh: oock, wierd' doen besloten, dat de Leeraers niet alleen in haer predicatien, die van sommige versloft, van sommighe met weynigh vrucht gehoord wierden, maer oock op sekere tijdt des jaers de bysondere huisghesinnen, vergheselschapt met een Ouderlingh en Stadtsdienaer, onderwijsen, en van een yeder reeckenschap sijns geloofs af-eyschen souden; en 't is by nae onghelooflick, hoe groote vruchten dat gedaen heeft. Men schaften doen oock alle Feest-dagen af, behalven den Kers-dagh; waer door vele soo verbittert waren, datse seyden dat *Calvin* den Sondagh selfs afgheschaft had. Dit gaf *Calvin* geleghentheydt om syn Boeck van de *Ergernissen* te schrijven, 't welck hy opdroeg 2) aen sijn bysondere vriendt, *Laurens* van *Normandien*. Doch de gerustheydt van dese twee jaren wierdt haest gestoort door de on-eenigheden van het volgende.

Want, behalven de doodt van *Bucer*, *Cal-* 1551.
vins bysondere vriendt, soo stack sich doen de godtloosheydt der oproerigen soo veel te heftiger op, als zy lange gesmoort had geweest; soo datse den bannelingen het recht

1) Huys.

1) Grisonsche. 2) Toeschreef.

des Borgerschaps weygherden, *Calvin* selfs, als hy aen d' over sy van de Rhosne ghepredickt had, in 't wederkeeren sloegen en bespotten, ja syn Mede-broeder *Raymund*, willende des nachts bygeval over de brugh van de Rhosne gaen, by nae, vermits sy de valbrugh heymelick wech ghenomen hadden, deden in de rivier, die'er onder heen liep, neerstorten. In de Kerck oock maecktense een grooten oproer, om dat een Dienaer weygherde een kindt te doopen met den naem van *Balthazar*, dewijl'er een geschreve Wet was die dat om sekere oorsaeck wel duydelick verbood'. Doch tegen al dese rampen en had *Calvin* niets als een bestendige en onverwinnelicke lijdtsaemheydt. Maer in die selve tijdt quam'er noch een nieuw' quaedt de Kercke van Geneven bespringhen. Dit veroorsaeekt eenen *Jeroen Bolsec*, een Carmeliter Monick van Parijs, die voor eenige jaren de cap op den tuyn ghehanghen had, en ten lesten, zijnde van de Hertogin von Ferrare, die hy leelick bedroghen had, verstooten, als medecijnmeester te Geneven ghekomen was: doch als hy daer by de geleerde Medecijn-meesters in geenen aensien was, soo had hy, om te toonen dat hy een Godtgeleerde was, onder sommige huysgesinnen en daer nae oock in de gantsche vergaderingh eenige valsche dwalingen en ongerijmde beuselingen van de Predestinatie beginnen te stroyen. *Calvin* dan wederleyd' hem in 't eerst met een sachte berispingh, ontbood' hem by sich, en socht hem beter t'onderrichten. Doch hy, of door een Monnicks eergierigheydt opgheblasen, of door die oproerighe aenghehitst, was soo stout, dat hy in de volle
Joan. 8. 47. vergaderingh, als die plaets van *Johannes* uytgeleyd' wierd', *Die uyt Godt is, hoort het Woordt Godts, enz.* Met een oproerige hooghmoedt en lastering' tegen de suyvere Leer, den Vrijen-wil en voorgesiene wercken, tot schennis van 't besluyt der eeuwiger Verkiesingh, dorst verdedighen; En dat soo veel te stouter, om dat hy meynde dat *Calvin*, die doen by geval op sijn gewoonlicke plaets niet en sat, daer niet teghenwoordigh en was. Oock en was hy' er in 't begin niet; maer soo haest als *Bolsec* begon te spreken, op de nagangh komende had hem achter eenigh volck verborghen. De monick dan ghe-eyndight hebbende, quam *Calvin* onverwacht te voorschijn, en toonden op staende voet, sonder eenigh voor-bedencken, wat man dat hy was: dewijl hy hem met soo veel getuygenissen uyt Godts Woordt, sententien uyt *Augustijn*, en krachtighe argumenten overtuyghde, dat een yeder, behalven hy selfs, om den Monick beschaemt was. Daer was in de vergaderingh een Schout teghenwoordigh. Dese, de vergaderingh gescheyden zijnde, nam hem in hechtenis. Sulcks dat hy, nae veel disputerens en ondersoeckens, ten letsten als een oproermaker en vuylen Pelagiaen, uyt de stadt gebannen wierd'. Midlerwijl wierd' van de Dienaers van *Geneven*, de rechte Leer van de Predestinatie bevestight en naderhandt door een openbaer gheschrift van *Calvin* geapprobeert; Hebbende de duyvel door dese on-eenigheden dat alleen te weghe ghebracht, dat dit hooft-stuck der Christelicker Religie, dat eerst gantsch duyster was, aen een yeder klaer en doorluchtigh geworden zy.

Maer in 't volgende jaer is meer gebleken, 1552.
hoe grooten vlam die godtloose ontsteken had. Soo dat men niet segghen en kan, hoe groote twisten datter in de stadt en op andere plaetsen, niet anders dan of de duyvel de trompet gheblasen had, stracks gheresen zijn. Want hoewel de Herders der | voor- (p. 10.)
naemste Kercken wel met malkander over een quamen, soo waren'er evenwel in de heerschappij van Bern die *Calvin* lasterden, als of hij Godt tot een Autheur der sonde stelde. Te Basel oock was dien goeden en simpele *Castellio*, dewelcke, hoewel onder den duym, evenwel klaer ghenoegh de Pelaginianistery verdedighde. Dese dinghen prickelden *Calvin* seer, en daerom noch te heftigher, om dat de kracht der dwalinghe doen somwijl soo sterck was, dat selfs door publijcke authoriteyt de Waerheydt scheen den mont gestopt te wesen. Oock en duerde dese twist geen weynigh jaren; want desen goeden Heremijt *Castellio* tarte *Calvin* om met hem in geschil te treden; doch de waerheydt bleef evenwel meester, en *Calvin* schriften, dat wonder is, wierden selfs door de toe-stemmingen van sijne tegen-partijders, als Godtsalige en rechtsinnige erkent. Evenwel quam *Castellio* naderhandt noch tot berouw, soo dat hy betuyghde, dat hy geenen vrede in sijn Gewisse en soude hebben, voordat *Calvin* met hem versoent was, dewelcke oock in gheen ghebreke en bleef, maer vertroosten hem soetelick, en versterckten hem tot den laetsten snick sijns levens.

Maar het volghende jaer was soo oproe- 1553.
righ en ellendigh, dat niet alleen de Kerck, maer oock de Republijck in't uyterste ghevaer quam. Aenghesien die oude War-geesten soo verr' quamen datse sommighe uyt den Raedt stieten, de oude wetten vernietighden, en de uytheemsche bannelinghen, daerse seyden datse voor vreesden, alle haer wapenen behalven zijd-geweer ontnamen, soo datter niets en scheen overigh te zijn, dan datse alles 't onderst' boven zouden wer-

1) Eenvoudigen.

pen. Oock gaf de duyvel doen nog een ander spoor tot oproer. Want dat oude wanschepsel, uit alle gruwelicke en monstreuse ketterijen samen-ghesmolten, *Michiel Servet*, had onder den nam van *Michiel de Villeneuve*, sijne Godts-lasteringen aldaer beginnen te stroyen en te Vienne in Savoyen een groot Boeck vol van lasteringen uytghegeven. Hier om wierdt hy te Vienne in hechtenis genomen; doch als hy met list daer uyt geraeckt was, soo quam hy door seker noodlot gedreven zijnde te Geneven, alwaer hy door aenradingh van *Calvin*, die hem wel kende, in de ghevanckenis ghesmeten wierd'. 't Welck, nae vele schermutselinghen, soo uyt liep, dat hy ten lesten van sijne ydele stoudtmoedigheydt verraden, van godtloosheydt en on-eyndighe Godts-lasteringen overtuyght, en van al de Switsersche Kercken, verwesen zijnde, op den seven en twintighsten van Wijn-mant, sonder eenigh teecken van berouw', levendigh verbrand' wierd'. Terwijl dese dingen in de saeck van *Servet* verricht wierden; soo quam'er een seker mensch van wonderlicke onbeschaemtheydt, *Berteler* ghenaemt, in den Raedt; begeerende, aangesien hem de Kerckenraedt om eenighe boose feyten, de Tafel des Heeren ontseydt had, datmen hem uyt last van den Raedt [van dese censure] ontslaen soude: 't Welck indien 't geschiede, soo en hadmen niet te twijffelen, of stracks sou de Kerckelicke Disciplijn en alles onder de voet leggen. Derhalven kanten'er *Calvin* seer teghen, en toonde dat de Overheydt een Voorstander en gheen verderver der Heylige Wetten behoorde te wesen. Doch evenwel hield' het roepen der quaedtwilligen de overhandt, soo datter besloten wiert, dat het uyterste vonnis van den Ban den Raedt toequam, om, die 't hun goed docht, t'ontslaen. Volghens welcke sententie *Berteler* van den Raedt, die doen luttel op die saeck acht sloegh, eenen Brief van absolutie, die met des Republijcks zegel bevestight was, bequam. Sulcks dat *Petrin* met de sijne seer hoopten, dat het ander haest volgen soude: namentlick, dat hy *Calvin*, ten waer hy 't bevel des Raedts naquam, door oproer onder-drucken soude; of, soo hy 't naquam, dat hy dan lichtelick al 't ghesagh des Kercken-raedts, en navolgens, den toom van hare dertelheyt, verbreken soude. Maer *Calvin*, twee dagen slechs voor het Avondmael hier af gewaerschout, seyde onder sijn predicatie met een verheven stem: *Maer ick*, Chrysosthomus *navolgende*, *sal my liever laten dooden*, *dan dat dese mijne handt het Heylighe des Heeren*, *aen de verwesene verachters van sijnen Naem*, *toereijcken soude*. Dit woordt had sulcken kracht selfs by d'aller-onghebondenste, dat *Petrin* terstont aen *Berteler* beval, dat hy aen de Tafel des Heeren niet en soude komen, en dat het Nachtmael niet sonder eenighe schrick, als of de Godheydt 1) selfs tegenwoordigh had gheweest, met een wonderlick stilswijghen onder houden wierdt. *Calvin* nae den middagh die voortreffelicke plaets in de *Handelinghen der Apostelen* tracteerende, in welcke *Paulus* de Kerck van *Ephesen* adieu seijdt, betuygende dat hy die niet en was, dewelcke leerde teghen de Overheyt op te staen, en de Vergaderingh met veel woorden vermanende, datse in die Leere, diese gehoort hadden, souden volharden, eyndelick als of hy de laetste Predicatie te Geneven soude doen, seyde hy; *Nademael het alsoo ghelegen is*, *laet het my oock* *Actor.* 20 31.
gheoorloft sijn Broeders by u-lieden dese woorden des Apostels te ghebruycken, *Ick bevele u-lieden Gode ende het Woordt sijner Genade*. Welcke woorden de schelmachtighe, seer verslaghen, en de goede met te meerder yver tot haer schuldighen plicht hebben aenghemaent. Het zy my nu gheoorloft hier van *Servet* te ghetuyghen, 't gheen de Oude Vaders van die twee monsters, *Paulus Samozatenus* en *Arrius Alexandrinus* gheschreven hebben; dat namentlick uyt haer eerst opgheresen sijn die vlammen, daer door naderhandt alle de Kercken der Christen-werelt aen brandt gheraeckt zijn. Want noch nauwelicks en begon de asse van dien rampsalighen te smeulen, als men over het straffen der ketteren begon klachtigh te vallen; sommige meynende datmense wel inteugelen, maer met recht aen den lijve niet straffen en mocht; andere oordeelende, even als ofmen uyt Godts Woordt van de kettery niet blijcks ghenoegh hebben en kon, en datmen nae de wijse der Academici van alle de hooft-stucken der Religie van beyde ghevoelen mocht, dat men 't Godts-oordeel alleen behoorden op te gheven. Dit gevoelen verdedighden oock vele Vrome, uit vreese, namentlick, soo sy anders gevoelden,
| datse de wreetheyt der tyrannen tegen de (p. 11.)
Vrome souden schijnen t' ontsteken: de voornaemste autheuren van dese opinie waren *Sebastiaen Castellio* en *Lœlius Socinus* doch hy stondtse heymelicker voor als dese, als dewelcke de genoegh doorluchtige authoriteyt des Goddelicken Woorts socht om verr' te werpen, en oock in sijne aenteeckeninghen op den eersten Brief tot die van *Corinthen* wel duydelick geschreven had, om ons van 't geschreven woort, als onvolmaeckt zijnde, af te trecken, dat *Paulus* een sekere meer volmaeckte en verholener Theologie, als die hy in gheschrifte overghelevert had, aen sijne ick en weetniet

1) Goddelickheydt.

1554. wat voor Discipelen gheleert had. Derhalven, als *Calvin* een overvloedighe wederleggingh van *Servets* dwalingen uytgegeven, en redenen daer by gevoeght had, waerom en hoe verr' het de Overheyt, na wettige kuntschap van saken, toestondt de ketters te straffen, soo schreven'er dese tegen; misbruyckende daer toe de schriften van Godtsalige Mannnn. Hier op heb ick selfs naderhandt geantwoort, om *Calvin* die toen sijne *Vytleggingen op Genesis* schreef, van die moeyte t'ontlasten. Doch de oproerighe ginghen al voort om alles te veranderen. Want sy quamen soo verr', datse 't Woordt Godts in vuyle liedekens veranderden, de vreemdelinghen die haer 's avonts ontmoeten sloegen en haer somwijl oock beroofden. Oock gebruicktense heymelick den raet van *Bolsec*, *Castellio*, en van sommighe andere, dewelcke quansuys seer yverden voor de waerheydt. In die tijdt pranghde *Calvin* oock de sorge der vluchtelingen uyt Engelant, van dewelcke sommige te Wesel; sommige te Embden, andere te Franckfort gevlucht waren, en die alle by hem om raedt quamen. Oock wiert hy niet minder benauwt door de stoutigheyt van sommige Leeraers der Fransche Gemeynte die hy te Sraasburgh geplant had. Voorts, hoe seer hy in dit jaer voor verscheyde Kercken gearbeydt heeft, getuygen al sijne Brieven, daer door hy vele Grooten om het Euangelium aen te nemen opgeweckt, en vele Broederen die in uyterste gevaer waren versterckt heeft.

1555. Doch in 't volgende jaer is door een wonderlicke weldadigheydt Godes de Republijck en Kerck van Geneven tot rust gekomen; zijnde de oproerighe en wederspannelingen, of door haer eyghen toedoen om hals ghekomen, of aen den lijve gestraft, of uyt de stadt gheweken; Hier quam noch bij de antwoorde der vier Switsersche steden, die men haer gevoelen over de Kerckelicke disciplijn van Geneven afghevraeght had: alsoo dat al de oude wetten der Kerckelicke Polity, teghen de verwachtingh der oproerighen, met alghemeyne stemmen der Borgheren wederom vast ghesteldt wierden. Ondertusschen had *Calvin* noch al veel bekommernissen, soo over d'oprechtingh der Poolsche Kercken met bewilligingh des Konincks, als over die woedende buy die in Enghelandt opgeresen was, en over het troosten en verstercken van sijne Broeders in Vranckrijk en insonderheyt van die vijf kloeckmoedige Martelaren die te Camerick soo wreedelick verbrandt wierden. Maer binnens huys begon de asse van *Servet* al weer op te bobbelen: zijnde een seker vermaert Rechtsgeleerde, *Mathys Gribalde* ghenaemt, Heer van Farges, een Dorp by Geneven, zijne lasteringen toegedaen: doch, uit de Schole van Tubingen verdreven, en te Bern ghevangen zijnde, stierf naderhandt aen de Pest. Daer en boven waren'er eenighe Leeraers, dewelcke, op het aanhitsen van *Bolsec*, en op datse haer selven door 't berispen van soo grooten Man vermaert maken souden, *Calvin* lasterden als of hy Godt tot een Autheur stelde van de sonde. Doch dese saeck wiert voor die van Bern, op de begeerte van *Calvin*, beslecht, en *Sebastiaen* en *Bolsec* gebannen.

In 't volgende Jaer wiert *Calvin* onvoor- 1556.
siens in de Kerck van een derden-daeghse koorts overvallen, soo dat de gheruchten over al liepen dat hy doodt was, welcke gheruchten den Pausghesinden soo aengenaem waren, datse te Noyon in sijn Vaderlandt over sijn doodt [feest] vierden, en hare afgoden danck-offerden. Maer de smekingen der Vromen, hielden d'overhandt: en 't was soo verr' van daer dat hy van die sieckte ghesturven soude zijn, dat hy in teghen-deel met nieuwe krachten versien, een verre reyse aengingh nae Franckfort, om d'on-eenigheden, die daer in de Fransche Kerck geresen
waren, by te leggen. Weder-gekeert zijnde, 1557.
gaf hy in 't licht sijne seer gheleerde *Vytlegginghen over al de Psalmen.* Oock wederleyd' hy, te ghelijck met my, de lasteringhen van *Castellio* teghen Godts eeuwighe Prædestinatie. Doch insonderheydt pijnighden *Calvin* doen seer die woedende vervolgingh der geloovigen, te Parijs ontstaen, zijnde hare vergaderingh in de Jacobijnerstraet, daerse om 't Nachtmael des Heeren te houden samen gekomen waren, onderschept. De rest van haer door de duysterheydt van de nacht ontsnapt zijnde, wierdender ontrent achtien gevanghen, en met vele lasteringhen en schelt-woorden teghen den dagh in de ghevanghenisse gheworpen, niet teghenstaende datter onder haer eenighe voortreffelicke edele Vrouwen ghevonden wierden. Niet alleen de Hovelingen, maer oock de gelegentheydt der tijden selve vermeerderde des Koninghs toorn. Want dese dingen quamen over ten tijde als die vermaerde Slagh by Sant Quentin geschiede, en dat de Vrome des nachts by een ghekomen waren, 't welck haer by daegh geensins gheoorlooft was. Derhalven zijn die oude en veretterde lasteringhen, op de Christenen van oudts ghesmeet, nu wederom door een sekeren *Democharis Sorbonicus* opghehaelt, als of de oorsaeck van alle swarigheydt, alleenlick den Christenen moeste werden toegheschreven. Maer dese buy is eensdeels door ontdeckingh der lasteringhen van de Sorbonne, eensdeels door tusschen-spreken der Duytsche Vorsten, die *Calvin* met groote snelligheyt bezorghde, eenighsins gestilt.

In dit volgende jaer wierd' er een verbondt 1558.
gemaeckt tusschen de Genevoisen en die van

Bern. Maer dit gheluck wierdt van alle kanten van vele thegenspoeden vergeselschapt. (p. 12.) Want buyten | wiesschen de vervolginghen in Vranckrijck, en binnen rees' uyt de assen van *Servet*, door toedoen van eenen *Valentijl Gentil*, die vuyle kettery van een Driewesentheyt in de Godtheydt. Weshalven om die quaden voor te komen, sondtmen aen de Duytsche Vorsten met Brieven van *Calvin* om bystandt en tusschenkomst 1) in dese weder-weerdigheden der Kercken. Doch hoe 't met *Gentil* ghegaen is, sal ick kortelick verhalen. Dese, met een scherpsinnighe maer arghlistighe en Sophistische geest begaeft, had, een weynigh tijdts nae 't straffen van *Servet*, sijn Boeck in de handt ghekreghen, als oock de wederleggingh van *Calvin*; waer uyt hy lichtelick speurde, dat noch sijne spoocksels en trecken daer hy de kettery van *Samozatenus* mee gheverwt had, noch de vermengingh der persoonen met het wesen, van *Sabellius* inghevoert, noch de Godtheydt Christi, ghelijckse dien godtloosen *Arrius* gesmeet had, met Godts Woordt over een quamen. Maer als hy weer bemerckte dat, het gheen in de Schriftuer gheseydt word' van een Goddelicke wesen, en drie onderscheyde selfstandigheden, met ons verstandt gantschelick niet over een en quam, soo ded' hy 't gheen sulcke geesten ghewoon zijn, dat is, hy en onderwierp sich d'alwijsheydt Godes niet, maer beelde sich in datgene 2) alleen waer te zijn, 't welck met het menschelick vernuft over een quam. Derhalven begon hy opentlick, gelijck drie Persoonen, alsoo oock drie wesens, dat is, drie Goden, drie die Almachtigh, die Eeuwigh, en die On-eyndigh souden sijn, te erkennen; en alsoo niet alleen Godts heyligh Woordt, maer oock d'authoriteyt selfs van 't Synode van Nyceen, en van alle Oude Schrijvers, als *Ignatius*, *Tertullianus*, *Irenæus* en *Lactantius*, met een groote onbeschaemtheydt onder de voet te treden. Want alle andere rechtsinnighe Schrijvers die 't Synode van Nyce en ghevolght zijn, verwierp hy niet alleen, maar scholt haer oock voor godtloose. Dese dingen wierden in 't begin onder weynige in 't heymelick ghehandelt, van dewelcke de voornaemste waren *Paulus Alciatus* een Mylaans Krijghsman en *Joris Blandrata* een Medicijnmeester: doch ten laetsten wierdt de saecke aen den Italiaenschen Kercken-raedt bekent ghemaeckt, alwaer de saeck voor de Raedtsheeren, Dienaren en Ouderlingen soo wierdt afghehandelt, dat al de Italianen het rechtsinnige gheloof onder-teeckenden. *Gentil* dan wederom door sijnen ouden geest ghedreven, stroeyde weer op nieuw sijn oude lasteringhen, waer op hy gevanghen en ghehoort wiert. Ten laetsten gelijck als overwonnen zijnde, soo veynsden hy een berouw, waaraan niemand geloof sloeg. 1) Wat sal ick meer segghen, hy wierdt dadelick los gelaten op sijnen eedt dat hy de stadt niet en soude uytgaen, hoewel hy stracks sijnen eedt brekende tot *Matthijs Grybalde* in Savoyen overliep: alwaer hy een wijl tijdts blyvende, en aldaer een Boeck teghen *Athanasius* en *Calvinus* schrijvende, soo trock hy ten lesten nae Lyons, alwaer hy 't selve Boeck liet drucken, doch naderhandt aldaer van de Papisten ghevanghen zijnden, wierdt hy op sijn segghen, dat hy teghen *Calvin* geschreven had, los gelaten. Van daer trock hy na Moravien by *Blandrata* en *Alciatus*: doch als hy met haer niet en konde over-een-komen, soo trock hij wederom nae Savoyen by *Grybalde*: alwaer hy stracks bekent zijnde, en door een rechtveerdigh oordeel Godts nae Bern ghebracht zijnde om sijn saeck te verdedighen, soo wierdt hy ten lesten, nae datmen alles om hem op den rechten wegh te brenghen, te vergeefs aenghewendt had, van openbare godtloosheyt en eedt-brekingh overtuyght aen den lijve gestraft. Maer het eynde van dit jaer bracht ons het begin aen van een grooter droeffenis, zijnde *Calvin* in Wijnmaendt van de vierden-daeghsche koorts overvallen, van welcke sieckte wy naderhant bevonden hebben waer te zijn, 't gen'er de Ghenees-Meesters af segghen, datse den Ouden Lieden doodelick is. Want hoewel'er *Calvin* maer acht maenden aenghegaen heeft, soo heeftse nochtans sijn magher en dorre lichaem soo uyt-gemerghelt, dat hy nae die tijdt noyt weer ghesondt gheworden is. Midlerwijl, hoewel hy van predicken en lesen ophiel, soo was hy evenwel noch altijdt besigh met dagh en nacht Brieven te schrijven, seggende, Dat hem niets verdrietiger en viel als ledigh te zijn: latende oock voor de laetste reys zijn *Christelicke Onderwijsinghe*, soo in 't Latijn als in 't Frans, en oock sijne *Vytlegginghen op Jesaias*, op nieuws in 't licht gaen.

In het volgende jaer maeckten de twee 1559. Allermachtighste Koningen met malkanderen vrede, 't welck misschien den ondergangh van de stadt Geneven soude geweest zijn, ten waer de aenslagen der Paus-gesinden, die de eenvoudigheyt van Koningh *Hendrick* misbruickten, door Godts beschick ghestuit 2) waren gheweest. Want het is seker, dat Koningh *Hendrick*, hebbende seer strenghe Placcaten uyt laten gaen, en daerom eenighe Raedtsheeren, die oordeelden datmen wat sachter in de saeck der Religie hoorden te

1) Tusschen-sprekingh. 2) Dat.

1) ongelooflick. 2) Ghestut.

gaen, in de ghevanckenis geworpen, daer alleen op toeley, om Savoyen weer aen sijnen Vorst te herstellen en Geneven t'eenenmael te grondt te werpen: Geneven ondertusschen daer tegen arbeydende, *Calvin*, hoewel swack, sijne Broeders en vervolghde Kercken versterckende, en Godt met gheduyrighe ghebeden om hulp smekende. En niet te vergheefs. Want siet, in het midden van dien schrik die van alle kanten op haer aen drongh, gebeurden 't dat de Koningh selfs op die Feest, waer mee hy sijnen Vrede bevestighde, in een Tournoy-spel doodelick ghewond wierdt, en dat door de handt van die ghene, die de Koningh als Capiteyn van sijne Lijf-garde, een weynigh te voren belast had, die Raedts-heeren in hechtenis te nemen.

1560. 't Volgende jaer wierdt *Calvin* van sommighe beschuldight, als of hy eenighe tegen *François* den tweeden, erfghenaem van sijn Vaderlick Rijck, opghehitst had: daer ick seker weet dat *Calvin* zelfs noyt gheweten heeft wat van die sake was. In het selfde jaer wasser eenen sekeren *Stankarus van Mantua*, die staende hielt, dat Christus een 1) Middelaer was
(p. 13.) alleen alleenlick nae den | vleesche; alle die gene van Arrianistery beschuldigende, die seggen dat hy oock Middelaer is nae de Godtheyt; even als ofse den Soon minder maeckten als den Vader. Dese lasteringh *Philippus*, *Martyr*, en *Calvin*, op het versoeck van de Polen, wederleydt hebbende; en *Calvin* met eenen bemerckende, 't gheen oock stracks gebeurde, dat vele on-ervarene, terwijlse *Stankarus* trachten te wederlegghen, in de dwalingh souden vallen van die gene die segghen datter drie Wesens zijn in de Godtheyt, vermaende wel ernstelick, datse haer van *Blandrata* en andere diergelijcke wachtende, aldus souden zeggen: Dat Christus Middelaer is na beyde de natuyren, alsoo datse ondertusschen de Godtheydt niet en souden veelvoudigen; maer dit geschiede te vergeefs, ten aensien van die gene die verloren moesten gaen. In die tijdt sonden de Waldensen van Bohemen oock twee Broeders aen *Calvin* om hem van eenighe Religions-saken te bevragen; die hy oock beleefdelick voldeed', haer vermanende, datse haer met de andere Kercken souden vervoeghen. Op die selve tijdt, alsser nae de doodt van Koningin *Maria*, vele Franssen, op de bysondere Godtsvrucht en beleeftheyt van de Allerdoorluchtighste Koningin *Elisabeth* steunende, in Engelandt ghevlucht waren, en datse met toestemming van den Bisschop van Londen versochten, datter yemandt van Geneven zoude gesonden worden, om aldaer

1) Geen Middelaer en was als alleen.

een Fransche Kerck te stichten, soo wierdt *Galasius* derwaerts gesonden.

In het volgende Jaer wederleyd' *Calvin* 1561.
de lasteringhen van *Valentin Gentil*, die hy te Lyons tegen 't Symbolum van *Athanasius* uytgegeven had. Oock gaf hy doen uyt sijne *Lessen over Daniël* aen de Fransche Kercken toe-ge-eygent. Maer in 't volgende Jaer wiert door een Konincklick bevel 1562.
aen de Fransche Kercken, niet alleen Vrede, maer oock Vryheydt op sekere voorwaerden vergunt. Doch als den Hartogh van *Guise* eenen Borgerlicken Oorlogh aanghericht 1) had, door welcken Oorlogh het elendige Vrankrijck nu twaelf jaren langh is onderdruckt geweest; soo quelden en bedroefden dese dingen *Calvin* soo seer, dat hy, sijne sieckte oock dagelicks aenwackerende, sich doen geheelick tot een beter leven hiernamaels 2) begon te spoedighen. Hoewel hy evenwel noch niet op en hiel van een yeder te vertroosten en te vermanen, jae te predicken en in de Hooge-School te lesen; sendende oock in het selve jaer een voortreffelicke *Geloofs-Belijdenis* aen de Staten des Franckfoortschen Rijcks, die doen uyt naem van den Vorst van *Condé* en alle Godtsaligen, die men onrechtveerdighlick den oorlogh aengedaen, en oock by de Hooghduytschen van valsche dwalinghen t'onrecht beschuldight had, vergadert waren. En t' onrecht sal my niet verdrieten hier yets ghedenckweerdighs te verhalen. *Calvin* lagh op den negentienden van Winter-maent, zijnde Saterdaghs, sieck te bedd' aen de Gicht, en de Noordewindt had den gantschen dagh aen een sterck ghewaeyt. *Calvin* dan in het aenhooren van vele seyde; *Voorwaer ick en weet niet wat dat beduyd', my docht dat ick van desen nacht hoorde een groote menighte van oorloghs-trommelen seer sterck slaende, en ick en kon my niet anders inbeelden of het was soo; Ey! laet ons dan bidden, want daer wert buyten twijffel yets groots gedaen.* En op desen selfden dagh geschiede die heftighe slagh by de Druyden; waer van men eenige dagen daer nae te Geneven de tijdingh kreegh.

1563. In 't volgende Jaer verswaerden sijne sieckten soo heftigh, dat het ongeloovelick zy dat in soo swacken lichaem, door soo vele moeyten uytgeput, en door soo sware sieckten gekrenckt, sulcken kloeckmoedigen en genereusen gemoet noch langer heeft konnen huysvesten. Ja indien hy somwijl ('t welck hy by na noyt als tegen sijn danck en dee') van sijn publyke ampten afhielt, soo was hy ondertusschen t'huys altijdt besigh; waer van getuygen zijn die twee seer ernstighe

1) Gherockent. 2) Sich doen geheelick tot een beter leven begon te spoediphen.

vermaningen aen de Polen, tegen die Godtslasterige vyanden der Heyliger Drievuldigheyt: daer na oock dat hy den Broederen die uyt de Synode van Lyons aen hem gesonden waren, soo mondelick als by gheschrift, overvloedelick antwoorde, dat hy *Commentarien over de vijf Boecken Mosis* in 't Latijn uvt gaf, dat hy deselve uyt het Latijn in 't Frans oversette, en ten lesten dat hy een *Vytleggingh over 't Boeck Josua*, 't welck sijn leste werck gheweest is, begon, en daer na noch al stervende voltrok.

1564. Maar het volghende Jaer was hem wel een begin van sijn eeuwighduyrende ghelucksaligheydt, ons van een over groote rechtveerdighe droeffenis. Want op den sesten van Sprockelmaent, dewijl de amborstigheydt sijn stem verhinderde, deed' hy sijn leste Predicatie: en nae die tijdt, uytgenomen dat hy somwijl in de Vergaderingh gedragen wiert, 't welck op den lesten van Lente-maent de leste reys geschiede, had hy weynig woorden meer, en hield' oock op van eenigsins meer te leeren. Oock waren syne sieckten velerley. Want behalven dat hy swack, mager, en uytgeteert van lichaam was, soo waeckten hy by nae al slapende, en bracht een groot deel des jaers door met predicken, leeren en dicteeren. Tien jaer langh had hy hem bykans van 's middags t'eten onthouden, soo dat hy gantsch gheen spijs buyten de ghesette uyr des avondtmaels en nuttighde; soo dattet wonder is dat hy de teeringh noch soo langh heeft konnen ontgaen. Maer naderhandt wierdt hy allenskens door het water, den bloedt-loop, de gicht, 't koliek, en de steen, die hy andersins noyt als eenighe daghen voor sijn doodt ghewaer gheworden was, dapper gemaltert. Doch hoewel hy door soo veel sieckten ghequelt wierd', evenwel en hoorde men hem niet een woordeken uyten, dat een kloeckmoedigh of Christen-mensch onbetamelick was: alleen sijne oogen ten Hemel slaende, seyd' hy somwijl: *Hoe langhe Heere?* Want dat had hy oock ghesont zijnde dikwils in de mondt, sprekende van d'elendigheden sijner Broederen daer hy hem dagh en nacht seer in quelde. En als wy hem vermaenden, dat hy ten
(p. 14.) minsten sieck | zijnde van schrijven ophouden soude, soo antwoorden hy. Wat? Wiltge dan dat ick ledigh zijnde van den Heere betrapt worde? Als wij nu, gelijck wy dickwils gewoon waren, op den tienden van Lente-maent by hem gekomen waren, so vonden wy hem gekleedt, en aen sijn tafelken daer hy gewendt was aen te schrijven of te peynsen, sittende; van waer hy ons siende, nae dat hy een weynigh tijdts met sijn hooft op sijne eene handt, ghelijck hy mediteerende ghewendt was, leunende, stil geswegen had, soo brack hy ten laetsten, met een lacchend en minnelick wesen, uyt in dese woorden: *Allerliefste Broeders, ick danck u hertelick voor uwe sorghe die ghy voor my draeght, en ick hoop dat ick binnen vijftien daghen* (want op dien dagh quamense nae ghewoonte by malkanderen om op de Zeden en Manieren des volcks acht te nemen) *voor de laetste mael in uwe Vergaderingh verschijnen zal: want ick meijn dat de Heere dan openbaren sal wat hy van my besloten heeft, en dat hy my tot hem nemen sal.* Hy verscheen dan ghelijck hy ghewoon was op den drie-en-twintighsten des selven Maents, en deselve Vergaderinghe vreedsamelick ghe-eyndight zijnde, soo seyde hy dat hy ghevoelde dat Godt hem eenigh uytstel ghegeven hadde. 's Anderdaeghs ghevoelden hy hem qualicker, vermoeyt zijnde door den arbeydt van den vorighen dagh: maer den seven-en-twintighsten aen de poorten van 't Stadt-huys ghebracht zijnde, soo klom hy, van twee verghelschapt, selfs noch tot op de Raedt-kamer, alwaer hy den Raedt eenen nieuwen Rector der Schole voorghesteldt hebbende, bedanckten hy'se met blooten hoofde voor de weldaden die sy hem bewesen hadden, en met namen datse in dese sijne laetste sieckte sulcken sorghe voor hem ghedraghen hadden; *Want*, seyde hy, *ick ghevoel dat ick voor de laetste reys op dese plaets ghekomen ben:* Welcke woorden hy naeuwelicks uytghesproken hebbende, soo seyde hy'se al suchtende en schreyende adieu. Op den tweeden dagh van Gras-maent zijnde Paesschen, liet hy hem op een stoeltje in de Kerck brengen en ontvingh het Nachtmael des Heeren uyt mijn handt, en songh, hoewel met een bevende stem, den Lofsangh met sulcken wesen, datter gheen kleyne teeckenen van vrolickheyt in het aenschijn des stervenden uytbloncken, Op den vijf-en-twintighsten van Gras-maent maeckte hy met dese selve woorden sijnen Uytersten Wille:

UYTERSTEN WILLE VAN JAN CALVIN.

IN den Naem des Heeren, *Amen.* In het Jaer duysent vijf hondert drie-en-tsestigh, den vijf-en-twintighsten van Gras-maent. Ick *Pieter Chenalat*, Borgher en Notaris van Geneven, tuygh en beken, dat ick van den Eerweerdighen man *Jan Calvin*, Dienaer Christi in dese Kerck van Geneven, ontboden ben; dewelcke, swack van lichaem maer sterck van geest, my seyde dat hy in den sin had sijnen Uytersten Wille te maken: en versocht op my dat ick het, soo als hy 't my dicteerde, zoude schrijven;

't welck ick betuyge stracks gedaen, en van woort tot woort, soo als hy 't my dicteerde, geschreven te hebben; nochte yets tot sijne woorden toegedaen ofte daer van afgetrocken, maer dit Formulier, 't welck hy my voorschreef, gevolght te hebben.

IN den Naem des Heeren, *Amen.* Ick *Jan Calvin* Dienaer der Kercke van Geneven, door vele sieckten verswackt, soo dat ick my lichtelick inbeelde, dat Godt voorghenomen heeft my eerstdaeghs uyt de werelt te halen, soo heb ick besloten mijnen Uytersten Wille by geschrifte na te laten, in maniere als volght: Eerst voor al soo danck ick Godt, dat hy sich mijner, die hy geschapen en in dese werelt gestelt heeft, erbarmende, my niet alleen uyt de diepe duysternissen der afgodery daer ick verdroncken 1) lagh, uytghetrocken, tot het licht sijnes Euangeliums ghebracht, de Leere der saligheydt, diens ick onweerdigh was, deelachtigh ghemaeckt, en met deselve weldadigheydt alle mijne sonden en ghebreken, daerom ick nochtans verdient had van hem verstooten te werden, langhmoedighlick verdragen heeft; maer oock noch daer en boven sulcken goedertierentheydt t'mywaerts getoont heeft, dat hy my weerdigh ghekent heeft mijne hulpe in het predicken sijns Euangeliums te ghebruycken: soo betuygh ick oock dat ick voorghenomen heb het overighe mijns levens in het selve en Godtsdienst, dien hy my in sijn Euangelium over-gelevert heeft, door te brengen: noch oock dat ick eenigh ander toevlucht mijner saligheydt heb, dan alleen sijne genadige aenneminge, daer mijne saligheydt alleen op steunt: en dat ick van gantscher herten die barmhertigheydt omhelse, die hy om CHRISTI wille t'mywaerts getoont heeft: vergeldende mijne misdaden met de verdiensten sijnes doodts en lijdens, op dat alsoo voor alle myne misdaden voldaen en hare geheugenis uytgewist mochte werden. Betuyge oock daer en boven dat ick hem ootmoedigh smeecke dat hy my door het bloedt van dien grooten Verlosser, voor de sonden des menschelicken geslachts uytgestort, alsoo ghelieve te wasschen en te reynigen, dat ick voor sijne vyerschaer bestaen moge onder het beeldt van den selven Verlosser. Oock betuygh ick dat ick nae de mate der genade
(p. 15.) en weldadigheydt Godes t'mijwaerts, | mijn uyterste best ghedaen heb, om soo in mijne Predicatien, als in mijne Schriften sijn Woort suyverlick uyt te leggen. Oock betuigh ick, dat ick in alle dispuyten en geschillen, die ick met de vyanden des Euangeliums gehadt heb, geene listen of Sophistische streken ghebruyckt en heb, maer altijdt oprechtelick in het verdedigen der waerheydt ghehandelt hebbe. Maar och! dese mijne betrachtinghen en yver, soo 't die naem weerdigh is, is soo slap en traegh geweest, dat ick bekenne, dat my ontallicke dinghen om mijn ampt treffelick te bedienen ontbroken hebben, en 't en waer Godts on-eyndige weldadigheydt my by gestaen had, soo souden alle mijne pogingen 1) ydel ende vergeefs geweest zijn: oock beken ick dat 'ten waer deselve weldadigheydt my onderstut had, dat de gaven des ghemoedts die Godt my verleent heeft, my meer en meer voor sijne Vyerscbaer van traegheydt souden overtuyght hebben: om welcker oorsaken wille ick betuygh en beken, dat ick op geen ander toevlucht mijner saligheyt en hoop, dan daer op, dat Godt, dewijl hy een Vader der barmhartigheydt is, sich t'mywaerts, die ick bekenne my een arme sondaer te zijn, als een Vader toone. Voorts, soo begeer ick dat nae mijn afscheydt uyt dit leven, myn lichaem begraven werde op soo een wijse als in dese Stadt en Kerck gebruyckelick is, tot dat my den dagh der saliger Opstandinghe aenlichte. Wat mijne sobere middelen aengaet die Godt my verleent heeft, daer van heb ick voorghenomen aldus te ordineeren: Dat *Anthony Calvin*, mijn allerliefste Broeder, mijn Erfghenaem zy; maer alleenlick om eers halven, dat hy oock hebbe den silveren Kop die my de Heer van *Vavannes* geschoncken heeft; waer me'e ick begeer dat hy te vreden zy: want al watter in myn Erf-goederen overigh is, dat begeer ick en vertrouw ick hem, op dat hy 't aen sijne kinderen, als hy komt te sterven, restituere. Insghelijcks maeck ick aen 't Collegie tien kroonen: en soo veel aen de arme Vreemdelingen; als oock soo veel aen *Johanna*, de dochter van *Karel Costan*, en mijn halve Suster. Maer aen *Samuël* en *Johannes*, de sonen van den selven mijnen Broeder, wil ick dat gerestitueert werden, als hy komt te sterven, veertigh kroonen: Maer aen *Anna*, *Susanna* en *Dorothea* desselfs dochters, dertigh kroonen. Doch aen haer Broeder *David*, om sijne lichtveerdigheyt en wildigheyt, maer vijf-en-twintigh kroonen. Dit is de somma van al de middelen die my Godt verleent heeft, so veel als ick bereeckenen kan; daer onder stellende de prijs van mijn Bibliotheeck, meubelen, huysraet, en alle mijne goederen: indien'er noch yets gevonden werdt, soo begeer ick dat het selve onder de Sonen en Dochteren van mijnen Broeder 2) verdeylt werde; *David* niet uytsluytende, indien hy met Godts hulp tot beter sinnen komt. Maer

1) Versopen.

1) Betrachtingen. 2) De ed. Corsman heeft abusievelijk vertaald: mijn Soon.

indien'er yet boven de voorseyde somme bevonden werdt, soo en geloof ick niet dat daer veel swarigheyts in wesen sal; insonderheydt soo wanneer de schuldenaers voldaen sullen zijn, 't welck ick denselven mijnen Broeder belast heb te besorgen, op wiens trouw' en goetwilligheyt ick steune: om welcke oorsaeck ick begeer dat hy, te gelijck met den Achtbaren *Laurens van Normandyen*, den uytvoerder zy van dese mijnen *Vytersten Wille*; gevende hun volle macht om eenen Inventaris te maken van mijne goederen, sonder eenigh naeuwer insicht of solemniteyten van rechte: Oock geef ick hun last mijne meubelen te verkoopen, ten eynde sy uyt die penningen mijnen voorseyden Wille moghen uytvoeren, dien ick *Jan Calvin* desen vijf-en-twintighsten van Gras-maent, des Jaers duysent vijf hondert vier-en-tsestigh, verklaert en uytghesproken hebbe. Nadat ick boven-geseyde Notaris desen *Vytersten Wille* gheschreven had, soo heeft *Calvin* dadelick het selve met sijn eygen handt onderteeckent ende bevestight. 's Anderdaeghs zijnde den ses-en-twintighsten van Gras-maent, ontboodt my den selven Eerweerdigen *Calvin*, en te gelijck met mij *Theodore de Beza*, *Raimont Chauvet*, *Michaël Cop*, *Louis Enoch*, *Nicolaes Colladan*, *Jaques de Bordes*, Dienaren des Goddelicken Woordts in deselve Kercke van Geneven, als oock den Eerweerdighen *Schringer*, Professor in de Konsten, alle Borghers van Geneven; in welckers tegenwoordigheydt hy betuyghde, dat hy desen sijnen *Vytersten Wille*, in soodanigen form als boven gheseydt is, my voor-geschreven had: my met eenen last gevende dat ick het in haer aenhooren soude oplesen, 't welck ick met een klare en duydelicke stemme beken ghedaen te hebben. Nae dese oplesinghe bekenden en betuyghden hy dat dat sijnen *Vytersten Wille* was, welcken hy begeerde voor vast te houden: tot ghetuyghnis en bevestingh van welcke sake hy van haer alle begheerde, datse den selven *Vytersten Wille* met hare handt souden onderteeckenen, 't welck stracks van haer gheschiedt is, in 't voorseyde Jaer en Maent, te Geneven in de Canonnick-straet, in het huys van den selven Testateur. Tot getuygenis ven welcke saeck, ick desen voornoemden *Vytersten Wille* gheschreven, met mijn handt onderteeckent, en met het gewoonlicke Zegel van onsen Opper-Magistraet bevestight hebbe.

PIETER CHENALAT.

DEsen *Vytersten Wil* gemaeckt zijnde, soo sondt hy yemant die de vier Borgermeesters en al de Raets-heeren aenseggen soude, dat hy begeerigh was, eer hy quam te sterven, haer alle noch eens in het Raedt-huys, daer hy hem 's anderen daeghs meende te laten brenghen, te spreken: waer op de Raets-heeren antwoorden datse liever by hem souden komen, en baden dat hy doch acht wilde nemen op sijn gesontheyt. 's Ander daeghs wanneerse alle uyt het Raedt-huys by hem gekomen waren, na datse malkanderen gegroet hadden, en hy hem-selven | verontschuldight had, dat sy by hem ghekomen waren, daer hy liever had behooren by haer te komen, so sprack „hy haer aldus aen: *Achtbare Heeren*, ick „danck u hertelick, datge my, niet sulcks „verdient hebbende, soo groote eere bewe„sen hebt, en mijne veelvoudighe swackheden „soo geduldelick verdragen hebt, 'twelck by „my altijts een bewijs geweest is van uwe „bysondere goetwilligheyt t'mywaerts. En hoewel ick in 't bedienen van mijn Ampt „verscheyden schermutselingen en weder„weerdigheden heb moeten uytstaen, soo „weet en beken ick nochtans dat niets van „het selve door uwe schuld toeghekomen is. „Maer dat versoeck ick ernstelick van u„lieden, datge, indien ick yets van 't geen „behoorlick was, niet na gekomen en heb, „meer op mijnen wil als macht gelieft te „letten. Want dat kan ick voor de waerheyt „getuygen, dat ick altijdt seer ghetracht heb „nae de welvaert van uw' Republijck, en „mijn uyterste best ghedaen voor het ghe„meyne beste: soo dat ick; 't en waer ick „bekende dat Godt oock niet zonder voor„deel somwijl mijne hulp heeft willen ge„bruycken, de schult van veynsery niet ont„gaen en soud'. Maer dit versoeck ick ern„stelick van u-lieden, dat ick ontschuldigingh „by u moghe vinden, dat 't geen ick, of „in 't openbaer of in 't bysonder gedaen heb, „veel gheringer zy als 't behoorde te wesen: „oock beken ick selfs, dat ick oock hier„om seer aen u-lieden verplicht ben, datge „mijn bywijlen al te ongeregelde heftigheydt „geduldelick verdraghen hebt: welcke ghe„breken ick vertrouwe dat my oock van „Godt vergheven zijn. Voorts, wat de Leere „belanght, diege uyt my ghehoort hebt; „betuygh ick dat ick niet lichtveerdelick of „onseker, maer oprechtelick en suyver het „Woordt Godts, my toe-betrouwt, u-lieden „gheleert heb: en dat betuygh ick voor „Godt en voor u-lieden daerom te liever, „om dat ick niet en twijffel of de duyvel, „ghelijck hy gewoon is, sal godtloose, „lichtverdighe en oproerighe menschen op„maken, tot schennis van de suyvere Leere „diege uyt my gehoort hebt. Van daer vallende op die groote weldaden die Godt hun bewesen had, seyde hy: Ick, ick ben „ghetuyghe, uyt hoe groote gevaren de handt „Godts u-lieden verlost heeft. Oock sietge

(p. 16.)

„in wat staet ghy nu zijt. Of dan uwe „saken voorspoedigh of tegenspoedigh zijn, „hebt, bid ick, dat altijdt in uwe gedach-„ten, dat hy 't alleen is die Steden en Ko-„ninckrijcken bevestight, en dat hy daerom „alleen van de menschen wil ge-eert wor-„den. U geheught wel 't geen die groote „*David* getuygt, Dat hy doen ten val ge-„komen was, doen hy in vrede sat, en dat „hy noyt, 't en waer de goede Godt hem „de hant toegereyckt had, weder opghe-„staen soud' hebben. Wat sal 't dan zijn „met ons onnoosele menschkens indien soo „een machtigh en sterck Helt ghevallen is? „Namelick, ghy hebt een groote demoedig-„heydt van noode, ten eynde ghy met „groote eerbiedigheydt tot Godt mocht wan-„delen, en op sijne hulp alleen u vertrou-„wen; versekert zijnde dattet also geschie-„den sal, datge, 't geen ghy nu soo dick-„wils met der daet bevonden hebt, op sijne „hulpe vast sult staen, hoewel uwe behou-„denis en vryheydt gelijck aen een tenger „draetjen quam te hangen. Weshalven, in-„dienge voorspoedigh zijt, so wacht u datge, „als onheylige, u verhooveerdigt, maer „danckt Godt liever met ootmoedigheydt. „Indien uwe saken tegenspoedigh zijn, soo „dat u van alle kanten de doodt komt te „omcingelen, soo hoopt evenwel op die die „de dooden selfs kan opwecken. Jae beeld' „u in datge dan allermeest van Godt op-„geweckt word', op datge meer en meer u „op hem betrouwen soud'. Indienge dan „begeert dat uwe Republijck bevestight „blijve, soo let wel ernstelick datge dien „heyligen Throon, daer hy u ingestelt heeft, „met geene vlecken en bezoedelt. Want dit „is die eenige Hooghste Godt, die Koningh „der koningen, en Heer aller heeren, die „de ghene die hem eeren, met eere kroo-„nen, en die hem verachten, verwerpen sal. „Eert dan desen volgens sijne gheboden, „en hebt dese saeck altijdt in uwe gedach-„ten. Want altijdt zijn wy daer in meest „in gebreke, in 't geen van ons moet uyt-„gevoert worden. Ick kenne eens yeders „gemoederen en zeden, en weet datge ver-„maningh van doen hebt. Niemant isser „oock van die ghene die uytmunten, die „niet vele dingen en ontbreken. Een yeder „doorsoecke hier hem-selven, en eysche van „Godt 't geen hy merckt dat hy van noode „heeft. Wy sien hoe groote gebreken in de „meeste Vergaderingen en Concilien van de „werelt in swangh gaen. Sommige zijn laeuw' „en soetvoerigh, en versuymen, door de „sorgh van haer eygen, het gemeene best; „andere geven haer toe in bysondere herts-„tochten; andere en ghebruycken Godts „voortreffelicke gaven niet als 't betaemt; „andere pocchen op haer selven, en beroe-„men haer met groote stoutmoedigheydt op „'t gheen sy oordeelen dat van andere voor „goedt ghekeurt werd'. De oude Mannen „vermaen ick datse den Jongelingen, diese „bemercken dat van Godt met eenige gaven „verçiert zijn, niet en benyden: de Jonge-„lingen, datse, verr' van alle opgeblasent-„heydt, haer selven zedigh houden. Dat „d'een den anderen niet in de weegh en „zy. Schouwt on-eenigheden, en alle die „bitterheden des gemoeds, die vele in de „bedieningh der Republijcke van het rechte „padt afghetrocken hebben. Dit sal ghe-„schieden, soo een yeder sich binnen sijn „ampt houdt, en de plicht, die hem van „des Republijcks wegen opgeleydt is, recht „bediend'. Maer in Vonnissen van Borger-„licke saken en laet doch gheen gunst of „vyandtschap plaets hebben: niemandt en „verdraeije het Recht oock door slimme stre-„ken: niemandt en make door sijne aenprij-„singhen de Wetten krachteloos: niemant en „tre'e af van het„gene recht en billick is; indien yemandt „door een avrechtse herts-„tocht gekittelt wert, dat hy die bestendiglick „tegen gae, en dat hy sie op den ghenen die „hem indien stoel ghesteldt heeft, en dat hy „den selven smeke om sijnen Heylighen Geest. „Voor 't laetste bid ick noch eens, datge my „mijne swackheden ten besten houdt, die ik, „*Achtbare Heeren*, voor Godt, de Engelen „en u-lieden betuyge en bekenne. Als hy dit geseyt | en Godt gebeden had, dat hy haer (p. 17.)
meer en meer met sijne gaven vereeren, en met sijnen Heyligen Geest tot de wel-vaert van 't gemeene best bestieren wilde, so reyckte hy sijne handt aen haer alle, dewelcke gantsch treurigh met de ooghen vol tranen niet anders als van haren ge-meenen Vader, van hem afscheyden.

Op den acht-en-twintighsten van Gras-maent, als wy alle, Dienaers der Heerschap-pye van Geneven, op sijn versoeck by hem ghekomen waren, soo sprack hy ons aldus aen: Mijne Broeders, volhart, bid ick, nae „mijn doodt in dit heylig Werck, en weest „kloeckmoedigh: want Godt sal dese Repu-„blijck en Kerck van de dreygementen harer „vyanden bewaren. Schuwt 1) onder u alle „on-eenigheden, en omhelst malkanderen „met onderlinge Liefde. Gedenckt altijt watge „dese Kerck, daer Godt u ingesteldt heeft, „schuldight zijt; ende en laet u gheensins „hier van daen trecken. Soo anders, soo „sal 't sommige, die'er verdriet in scheppen, „wel licht vallen gheiijck als steels-ghewijs „'t ontsnappen, maer sy sullen bevinden dat „Godt niet bedroghen kan worden. Doen „ick eerst in dese stadt quam, wiert'er 't „Euangelium wel verkondight, maer de saken

1) Schouwt.

„waren seer verwert, even als of de Chris-„tenheydt doen alleen bestondt in 't vernielen „der beelden: oock en ontbraken'er niet „weynigh schelmen, van welcke ick vele „wederweerdigheden gheleden heb. Maer de „Heere mijn Godt heeft my, my, segh ick, „die van natuyren (ick segh soo 't is) geen-„sins stoutmoedigh en ben, soo versterckt „dat ick door hare aenslaghen niet eens „verset ben geweest. Naderhandt ben ick „van Straasburgh wederom herwaerts ghe-„keert, dese roepinge, om datse my scheen „onvruchtbaer te sullen zijn, tegen mijn danck „aennemende. Want ick wist niet wat Godt „besloten had, en 't was een saeck vol van „swarigheden. Maer als ick in dit werck voort „gingh, soo wierdt ick ten lesten gewaer „dat Godt waerlick mijnen arbeydt zegende. „Volherdt dan oock ghy-lieden in dese be-„roepinge: houdt u in u schuldighe plicht: „en doet gelijckerhandt u best dat het volck „in de gehoorsaemheydt der Leere ghehou-„den werde. Want daer zijn sommighe godt-„loose en wederspannige. De saken zijn, „soo ghy siet, niet qualick gelegen, soo „datge voor Godt te schuldiger wesen sult, „indiense door uwe traegheyt verswackt „werden. Nu betuygh ick, Broeders, dat „ick met u altijdt in ware en oprechte Liefde „gheleeft heb, en nu alsoo van u scheyde: „indienge my in dese mijne sieckte wat „gemelicker ghevonden hebt, soo bid ick „datge 't my ten besten houdt, en ick danck u „hertelick, datge, gheduyrende mijne sieckte, „mijne lasten op u ghenomen hebt. Als hy dit gheseydt had, soo gaf hy ons alle de handt; en wy scheyden met bedroefde herten en betraende oogen van hem. Den tweeden van Bloey-maent, als hy uyt Brieven van *Farel* (want *Viret* was doen verder van de hant) verstaen had, dat hy nu tachtentigh jaren oudt en seer swack zijnde, voorgenomen had by hem te komen, so schreef hy hem aldus in 't Latijn: *Vaerwel, mijn Oprechtste en Allerliefste Broeder: en als 't God believen sal u in dese werelt my te laten overleven, soo zijt ghedachtigh onse vriendtschap, welcke, gelijckse de Kerck vorderlick geweest is, alsoo sullen wy'er de vruchten van vinden in den Hemel. Ick en wil niet datge u om mijnen'twil vermoeyt. Ick ben swack en aemborstigh, en verwacht gheduyrigh tot dat my den adem begeeft. 't Is my genoegh dat ick* CHRISTO *leef en sterf, die den sijnen in leven en sterven een gewin is. Vaer wederom wel met de Broeders.* Te Geneven. Den tweeden van Bloey-maent 1564. Dien goeden ouden Man evenwel quam noch te Geneven, en als sy t'samen gesproken hadden, soo trock hy 's anderdaeghs nae Neuchâtel. 1) De overighe

1) Nieuw-Kasteel.

daghen tot de uyre sijnes doodts toe, bracht hy door in geduyrighe gebeden, met een suchtende stem om de aemborstigheydt; maer met sijne ooghen ten Hemel opgeslaghen, en met sulcken wesen, in het welcke sich de vyerigheydt des Biddenden vertoonde; die woorden *Davids* in sijne pijnen dickwils uyt suchtende: *Ick heb gesweghen Heere, om dat ghy 't gedaen hebt;* En Psalm 38. somwijl dat van *Jesaias: Ick suchtede gelijck een duyve.* Oock heb ick hem dese Iesai. 39. woorden hooren seggen: *Ghy verbryselt my, Heere, maer 't is my genoegh dat het uwe handt is.* Sijne deuren hadden dagh en nacht moeten opstaen, indien men een yegelick, die om sijn ampts halven by hem begeerden te wesen, had ingelaten; met welcke als hy merckte dat hy niet en konde spreken, soo had hy versocht dat een yegelick liever voor hem bidden sou, als hem besoecken. Oock heeft hy my, wiens aenschouwen ick anders wel weet dat hem noyt on-aenghenaem gheweest is, dickwils geseyt, dat hy'er conscientie van maeckte, myne besigheden in het minste te verhinderen: soo kostelick achte hy dien tydt, dien hy wist datmen aen de Kerck bestede. Aldus dan hemselven en sijne vrienden vertroostende, leefde hy tot den negentienden van Bloey-maent; op welcken dagh wy ghewoon waren onder ons Leeraers Censure van Zeden te houden, en met malkanderen tot teecken van vriendtschap te eten. Op den selven dagh dan, als hy ons toeghestaen had, datmen de gemeene maeltijdt by hem toerusten soude, en dat hy, hebbende alle sijne krachten by een vergadert, uyt sijn beddeken in de naeste kamer gebracht was, soo seyd' hy; *Nu kom ick voor 't lest bij u, Broeders, sullende noyt meer nae desen met u aen de tafel aensitten:* 't Welck ons een begin was van een seer treurige maeltijdt. Hy badt evenwel, en nuttighde een weynigh spijse, stellende onder 't eten sijn t'samen-spraeck, soo veel als moghelick was, tot vrolickheydt. Daer nae de maeltijdt noch naeuwelicx geeyndight zijnde, als hy hem in de naeste kamer had laten brengen, soo sprack hy de Vergaderingh met een vriendelick lacchend' wesen aen, seggende: *Dese tusschenmuer en sal niet verhinderen, dat ick, met het lichaem afwesende, evenwel met de Geest in uw' geselschap tegenwoordigh zy.* So hy voorseydt had, gebeurden't. Aengesien hy van dien dagh af altijdt plat lagh, zijnde sijn lichaem soo uytgemergelt dat hem alleen de geest over was. Op den dagh als hy stierf, scheen hy hertiger en met minder moeyte te spreken. Maer dit was de uyterste kracht der natuyr. | Want 's avondts ontrent (p. 18.) acht uyren, openbaerden sich schielick eenighe wisse teeckenen van sijn doodt, 't welck

als my gheboodtschapt was, soo liep ick stracks toe, en vondt hem soo stillekens ghestorven, dat hy van sijn ghevoelen, stem of oordeel tot den lesten oogenblick toe niet berooft zijnde, eer scheen te slapen als doodt te zijn. En alsoo is ons op dien dagh met het ondergaen van de Son, oock dat heerlicke Licht benomen. Den volghenden nacht en 's anderen daeghs was'er in de Stadt een groot geween en gheklagh. Want de gantsche Borgery miste eenen wijsen Borger, de Kerck eenen ghetrouwen Herder, de School eenen uytstekenden Leeraer; Soo datse hem alle, als van eenen gemeenen Vader en Trooster, naest Godt, berooft zijnde, beweenden. Vele Borgers wenschten hem doodt te sien, niet konnende, selfs doen hy gestorven was, van hem afgescheurt worden. Veel vreemdelingen, die om hem te sien en te hooren van verre gekomen waren, waer onder de Ghesant der Koninginne van Enghelandt in Vranckrijck was, waren seer graegh om hem ten minsten doodt te aenschouwen. En in 't begin liet men het oock toe. Maer om dat dese nieuws-gierigheydt te groot was, soo vonden de Vrienden goedt, om de lasteringhen der vyanden voor te komen, datmen 's morgens vroegh, zijnde Sondaghs, sijn lichaem in de kist soud' sluyten. En so wierd' hy 's achtermiddaghs te twee uren, wordende het Lijck van den Raet, de Dienaers, de Professoren, en by na de gantsche Borgery, niet sonder tranen, vergeselschapt, op het gemeene Kerck-hof, sonder eenighe bysondere lijck-staetsy ter aerde ghebracht, waerom ick hem oock dese Versjens opgeoffert heb:

Romæ ruentis terror ille maximus
Quem mortuum lugent boni, horrescunt mali:
Ipsa a quo potuit virtutem discere virtus,
Cur adeo exiguo ignotoque in cespite clausus
CALVINUS *lateat, rogas?*
CALVINUM *assidue comitata modestia vi-*
Hoc tumulo manibus condidit ipsa suis. [*vum,*
O te beatum cespitem tanto hospite!
O cui invidere cuncta possint marmora!

Dat is:

Vraeght ghy, Wie dat dien schrick van
['t stortend Roomen,
Wiens droeve doodt betreurt wordt van
[de Vroomen,
Op wiens gerucht de goddeloose ysen,
CALVIN, die selfs de Deught kon onderwijsen,
Heeft derven gaen begraven en besluyten,
Hier onder dees' gering' en slechte kluyten?
De Zedigheyt, die hem gestaegh verselde,
Die isset selfs die hem hier onder stelde.
O driemael salig' aerd', die sulcken grooten
En braven gast hebt in uw' hert besloten!
Ghy mocht met recht benijdt zijn en be-
[greenen,
Van Koninckliche en kostle marmer-steenen!

Hy heeft geleeft vier-en-vijftig jaren, tien maenden en seventien dagen, de helft van welcken tijdt hy door-gebracht heeft in den dienst des Heyligen Euangeliums. Hy is gheweest van middelbare lenghte, bleeck en bruynachtigh van verwe, klaer van oogen tot sijn doodt toe, welcke ghetuygenis gaven van de scherpsinnigheydt van sijn vernuft: niet puntigh noch oock slorsigh over sijn lichaem, maar soo als sijne bysondere zedigheydt betaemde; soo matigh in sijn ommegangh dat hy van alle vuyligheden en overdaedt een afkeer had: weynigh spijse gebruyckende, etende vele jaren langh maer eens daeghs, waer door hy oock de swackheydt in sijn maghe veroorsaekt heeft: weynigh van slapen, van een ongelooffelicke geheugenis, soo dat hy die gene die hy maer eens aenschouwt had, na vele jaren stracks kende, en menighwerf, als hy dicteerde, vele uyren verhindert zijnde, stracks we'er aen het dicteeren viel; noyt oock vergetende het geen waer aen hy wist dat hem om sijns ampts halven gheleghen was, hoewel met vele en oneyndige besigheden belemmert. Hy was, waer over dat hy oock om raedt gevraeght wierdt, van sulcken suyveren en scherpen oordeel, dat hy dickmaels scheen te waerseggen, noch my en geheught niet dat yemant, sijnen raedt volgende, gedwaelt heeft. Hy was een verachter van veel-sprekentheydt, spaersaem van woorden, maer een bij uitstek 1) deftigh Schrijver, soo dat tot desen tijdt toe geen Godts-geleerden (ik spreeck sonder wan-gunst) soo suyver, soo deftigh en met sulcken oordeel gheschreven hebben; daer hy nochtans soo veel gheschreven heeft als yemandt | by onse of onser Vaderen ghe- (p. 19).
heugenis; want door het nacht-braken 2) in sijn jonckheydt, door de scherpsinnigheydt van sijn oordeel, en door een vaste oeffeningh van dicteeren, had hy dat bekomen, dat hem noyt en ontbrack yets deftigh en wel ter pas te segghen, sulcks dat hy niet veel anders en schreef als hy sprack. In sijn Leere die hy van 't begin af geleert heeft, en heeft hy, tot het uyterste toe bestendigh wesende, 't welck weynighe Godtsgeleerden van onsen tijdt gebeurt is, niets verandert. Wat sijne zeden aengaet, hoewel de natuyr hem tot deftigheydt geschapen had; soo en was'er evenwel in ghemeynen ommegangh niemant minnelicker als hy: in het verdragen van der menschen swackheden was hy seer voorsichtigh, soo dat hy

1) Voor. 2) Nacht-slaven.

noch door een ongheregelde berispingh sijne swacke Broeders beschaemde, noch oock door pluymstrijcken en toegevingh de gebreken koesterde. Want van vleijen, veynsery en godtloosheydt, insonderheydt in zaken 1) van Godtsdienst, was hy sulcken bitteren en heftighen vyandt, als hy van waerheydt, eenvoudigheydt en oprechtigheydt een beminner was. Hy was van naturen wat gemelick en cholerijck, welck ghebreck door sijne velerley besigheden noch vermeerdert wiert. Godts Geest evenwel had hem sijne gramschap soo leeren matigen, datmen noyt een woordt uyt hem hoorde, 't welck een goet-aerdigh Man onbetamelick was: Oock en wierdt hy niet lichtelick beweeght, dan wanneermen van saken die den Godtsdienst betreften handelde, of dat hy met hertneckige en wederspannighe menschen te doen had. Weshalven, en sal niemandt, die de geschiedenissen der vromer Mannen onder onheylighe Volckeren ghelesen heeft, sich verwonderen, dat soo vele en groote deughden soo veel vyanden ghehadt hebben. Maer dat is veel eer verwonderens weerdigh, dat een mensch even als eenen Christelicken *Hercules*, machtigh gheweest is soo veel grouwelicke wanschepsels t'onder te brenghen; sich alleen met die allersterckste knodse, *Godts Woordt*, behelpende. Soo dat hoe vele vyanden de Duyvel oock teghen hem opgehitst heeft (want oock, onder soo vele en heeft hy'er gheen andere ghehadt, als die sich tegen de Godtsvrucht en eerbaerheydt kanten) met soo vele Tropheen van overwinningen heeft Godt sijnen Dienaer gekroont. Sijne vyanden scholden hem voor een Ketter; even als of Christus selfs oock hier om niet verwesen en was, en dat selfs van de Priesters. Hy is uyt Geneven ghebannen, maer oock te Geneven we'er in genomen: En wat is doch, bid ick u, den Apostelen, *Athanasius* en *Chrysostomus* wedervaren? Andere verwijten hem vele andere dinghen; Maer wat doch? namentlick, Calvin zou eersuchtigh geweest syn, hy 2) die dese wijse van leven, dese Republijck en dese Kerck, die ick met waerheyt eenen winckel van armoede noemen mach, voor alle dingen ghekosen heeft. Hij getracht hebben, 2) nae rijckdommen, wiens 3) goederen in 't gheheel, sijne Biblioteeck oock, op het dierste verkocht zijnde, naeuwlicks drie hondert kroonen konden uyt brengen: soo dat hy niet min aerdigh als waerachtigh, dese onbeschaemde lasteringh wederleggende, dickwils plach te seggen: *Indien ick sommigen by mijn leven niet wijs maken en kan dat ick niet rijck en ben, soo sal 't nochtans mijne doot openbaren.* En seker de Raedt kan ghetuygen, dat, hoe kleyn oock sijne besoldingen waren, hy evenwel altijds weygerde meer t'ontfanghen. Andere verwijten hem dat sijn Broeder *Anthony Calvin* sijn eerste Huysvrouw om overspel verstooten heeft. Wat sullense dan segghen, indien hy een overspeelster noch by hem gehouden had? Indien de schande van een on-eerlicke vrouw op hem komt, wat sal 't dan wesen met *Jacob*, *David*, de familie van den Sone Godts selfs, in dewelcke hy selfs eenen voor een Duyvel uyt gemaeckt heeft? Voorts dat hy sijn werck ghemaeckt heeft van te leven op sijn plaisier ende in alle overdaedt, dat betoonen, wil men 't gelooven, de getuygen van al het werck dat hy gedaen heeft. Sommige en schamen hun oock niet te seggen en te schrijven, dat hy te Geneven beyde in de Republyck en in de Kerck geregeert, en oversulcks als Richter ter Vyerschaer geseten heeft. Maer dese dinghen zijn noch by die gene die desen grooten Man gekent hebben, noch oock by de nakomelingen, die maer lieden van een ghesont oordeel zijn, ende deses Mans zeden en doen uyt sijne schriften sullen afnemen, wederleggens weerdigh. Dat dunckt my, dat ick, die sestien jaren langh sijn leven en handel ghesien heb, met het beste recht getuyghen kan, dat het alderschoonste Voorbeeldt van een Christelick Leven en Sterven in desen Man heeft uytgheblonckent; 't welck soo licht valt te lasteren, als swaer na te volgen.

1) Kas. 2) Die is eersuchtigh geweest.

1) Die heeft ghewacht. 2) Welckes.

Kort Verhael van de Beroepinge *VAN* JOHANNES CALVINUS

tot den H. Kercken-dienst, ende van de veelvoudighe moeyten daer in by hem uytghestaen, midtsgaders van de aenleydinghe tot het uytgheven van sijne INSTITUTIE: *By hem-selven gesteldt in de Voorreden van sijne* Verklaringen over het Boeck der Psalmen.

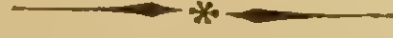

BY aldien de arbeyt, door 1) my in dese Verklaringen van de Psalmen ondernomen 2), den Lesers dienstigh 3) sal syn, laet ik haer weten, dat ick door 4) een tamelicke bevindinge van strijden (waer mede de Heere my geoeffent heeft) niet weynigh en ben gheholpen, niet alleen opdat ick alle de leere, die ick daer uyt mochte trecken, tot het tegenwoordigh gebruyck soude toepassen; maer op dat my te gemeensamer wegh mochte gebaent zijn, om het ooghmerck van yeder Schrijver der Psalmen te verstaen. Ende nademael *David* onder haer de voornaemste is, op dat ick sijne klaghten van de inwendighe swarigheden der Kercke te volkomener soude verstaen, soo en heeft het my niet weynigh ghebaet, dat ick de selfde, daer hy over klaeght, ofte diergelijcke van de binnen-vyanden der Kercke gheleden hebbe. Want al is 't dat ick seer verre van hem verschille, ja dat ickna vele deugden, daer in hy uytgesteken heeft, beswaerlick ende slappelick trachtende, met de contrarie ghebreken noch bevangen ben; soo en verdriet het my nochtans niet, indien ick yets met hem gemeen hebbe, t'samen te vergelijcken. Oversulcks al hoewel my onder het lesen van de bewijsen sijns ghe-loofs, lijdtsaemheydts, vyerigheyts, yver, oprechtigheydts, de ongelijckheydt met recht ontallicke suchten heeft uytgeperst: nochtans heeft het my hooghlick gebaet, als in eenen spiegel te sien, soo de beginselen van mijne beroepinghe, als den gestadigen loop van mijnen Dienst: op dat ick te sekerder soude erkennen, dat al wat die seer Voortreffelicke Koningh en Propheet heeft uytgestaen, my tot navolginghe was voorgestelt. Hoe veel geringer mijne staet zy, als de sijne, is onnoodigh te seggen. Maer gelijckerwijs als hy van de schaeps-koyen tot de hooghste weerdigheydt des Rijcks is verheven geweest; also heeft Godt my, nemende my van duystere ende kleyne beginselen, met dit hooghghe-eerde Ampt verweerdight, dat ick soude zijn een Verkondiger ende Dienaer des Euangelii. Mijn Vader hadde my, als ick noch een teeder jonghsken was, tot de Theologie verordineert. Maer als hy sagh dat de Rechts-geleertheyt door den bandt hare Liefhebbers met middelen verrijckte, soo heeft die hope hem terstont beweeght om sijn voornemen te veranderen. Alsoo is 't gheschiedt, dat ick afgeroepen zijnde van de studie der Philosophie, wierde ghetrocken om de Rechten te leeren: waer toe, al hoewel ick, om mijns Vaders wille te ghelieven, ghetrouwelick mijn best pooghde te doen, soo heeft nochtans Godt door den verborgenen toom sijner voorsienigheyt mijnen loop eyndelick elders na toe gebogen. Ende voor eerst, daer ick de superstitien des Pausdoms soo hartneckelick was toeghedaen, dat ick niet lichtelick uyt dat diepe slijck konde uytgetrocken worden, soo heeft hy mijn gemoedt, dat na mijne jaren al te seer verhardt was, met een schielicke bekeeringhe tot leersaamheydt gedweegh gemaeckt. Derhalven eenigen smaeck van ware Godtsaligheyt gekregen hebbende, brandde ick met soo groote vlijt om, toe te nemen, dat ick de andere studien, alhoewel ickse niet en verwierp, nochtans koelder vervolghde. Ende het en was noch geen jaer gheleden, of alle de Liefhebbers van de suyvere Leere quamen tot my, die noch eenen nieuwelingh ende jongen leerlingh was, om te leeren. Ende ick, die van nature wat boersch zijnde, altijdt de schaduwe ende stilte hadde bemint, begon doen schuyl-plaetsen te soecken; dewelcke my soo weynigh zijn vergunt geworden, dat my alle de vertreck-plaetsen als een openbare Schole waren. Eyndelick, terwijle ick dit alleen in den sin hadde, dat ick de ongeachte stilheydt soude onderhouden, soo heeft my Godt door verscheydene bochten alsoo omgeleydt, dat hy my nochtans nergens toe liet te rusten, tot dat ick teghen mijn humeur in het licht voort ghetrocken ben. Ende met dat voornemen ben ick, mijn Vaderlandt verlatende, nae Duytslant vertrocken, op dat ick in eenen onbekenden hoeck verborgen zijnde, de

1) van. 2) aengenomen. 3) vorderlick. 4) met.

langh-geweygerde ruste mochte genieten. Ende siet, als ick te Basel onbekent zijnde schuylde, om dat also vele Godtvruchtige lieden in Vranckrijck verbrandt waren, die verbrandingen doorgaens by de Duytschen een swaren haet hadden verweckt, so zijn om dien te blusschen godtloose en leugenachtige boecxkens gestroyt, dat niemant so wreedelick wierde gehandelt als de Weder-doopers en d'oproerige menschen, dewelcke door hare verkeerde sufferijen niet alleen de Religie, maer de gheheele Politijcke ordre om verre smeten. Ick, siende dat de Hoofsche Konstenaers hier op uyt waren, om te maken dat niet alleen het onbetamelick vergieten van het onnoosel bloedt door de valsche on-eere der heylighe Martelaren soude begraven worden; maer datmen
(p. 2.) oock | daer na door allerhande moorderijen, sonder met yemant medelijden te hebben, vrijelick soude mogen woeden, hebbe gheacht dat mijn stil-swijgen van trouwloosheydt niet en konde verontschuldight worden, 't en zy dat ick' er my na mijn vermoghen teghen stelde. Dit is d'oorsaeck gheweest, waarom ick de INSTITUTIE uyt gaf: Eerst, op dat ick van de onrechtveerdighe smaedt soude bevrijden mijne Broeders, welcker doodt kostelick was in de oogen des Heeren; Ten anderen, nadien dat vele arme lieden de selfde straffen hadden te verwachten, op dat de uytheemsche Natien ten minsten met eenige droefheydt ende bekommeringe voor haer mochten geraekt worden. Want oock is alstoen niet 1) dit dicke ende arbeydtsaem werck, gelijck het nu is, in 't licht ghekomen, maer aleen een kort Handt-boecxken; ende dat tot geenen anderen eynde, dan om van het gheloove der gener te getuygen, dewelcke ick sagh dat van de godtloose ende trouwloose pluym-strijckers schelmachtelick gelastert en geschonden wierden. Voorts of ick voor hadde daer door eenige eere na te jagen, is gebleken uyt mijn kort vertreck, insonderheyt nademael niemant aldaer wist dat ick den Autheur was. 't Welck ick elders hebbe verborghen ghehouden, ende hadde in den sin het selfde voornemen te vervolgen, tot dat ick te Geneven, niet soo seer door den raedt ende vermaninge, als door de vreeslicke betuyginghe van *Wilhelmus Farellus*, ghehouden ben, als of Godt uyt den Hemel sijne geweldige handt aen my sloegh. Als my, doe ick na Straasburgh reysde, de oorlogen den rechten wegh hadden gesloten, soo hadde ick voorgenomen door dien wegh met der haest door te gaen, dat ick niet langher als eenen nacht in de stadt en soude vertoeven. Een weynigh te voren was door deses Mans ende *Petri Vireti* arbeydt het Pausdom verdreven ende verslaghen: maer de saken waren noch onghereddet, ende de stadt ghedeylt in quade ende schadelicke factien. Een Man, die nu door eene schandelicke afwijckinge weder na de Papisten is gegaen, maeckte terstont dat ick bekent wiert. Hier spant *Farellus* terstont alle sijne zenuwen met macht aen (ghelijck hy met eenen ongelooflicken yver blaeckte om 't Euangelium voort te setten) om my te houden. Ende nadien hy gewaer wiert dat ick tot privée ende heymelicke studien genegen was, wanneer hij sagh dat hy met bidden niet en vorderde, soo quam hy tot het vervloecken toe, dat Godt mijne stilte wilde vervloecken, indien ick my in sulcke eenen grooten noodt ontrock van hulp-middelen by te brengen. Door welcken schrick ick verslaghen zijnde, hebbe de aenghenomene reyse alsoo laten varen, dat ick my, ende mijner beschaemtheydt ende de vreesachtigheydt bewust zynde, my niet vastelick en verbondt, om een seker Ampt te bedienen. Daer waren naeuwelicks vier maenden verloopen, als ons aen d'eene zijde de Weder-doopers aenvielen; ende aen d'andere zijde een schelmsch afvalligh Man, die sich verlatende op de heymelicke middelen van sommige Groote, ons veel moeyte hadde konnen maken. Ondertusschen hebben de huislijke 1) beroerten, ende deselve d'een op d'andere ons wonderbaerlick doen hobben en tobben. Ick, die bekenne dat ick van naturen vreesachtigh, slap ende kleyn van herten ben, ben ghedwongen geweest, onder mijne eerste Leer-beginselen dese sulcke heftige golven ende baren uyt te staen: waer onder al hoewel ick niet en ben blijven liggen, soo en heeft mij nochtans sulck eene groote kloeckmoedigheyt niet ondersteunt, of ick ben meer als het betaemde verblijdt geweest over de oproerighe uytwerpinge. Ende van desen bandt der Beroepinge los ende vry zijnde, hadde ick voor-genomen stillekens als een privée persoon te leven, tot dat de seer Voortreffelicke Dienaer Christi, *Martinus Bucerus*, my wederom met gelijcke betuyginghe ende smeeckinge, als *Farellus* ghebruykt hadde, tot de nieuwe schildwacht getrocken heeft. Derhalven verschrickt zijnde door 't exempel van *Jona*, 't welck hy voorgestelt hadde, ben in 't Leer-ampt voort gevaren. Ende oock, daer ick altijdt my selven gelijck was, vliedende de versamelingen van volck, soo ben ick, ick en weet niet hoe, getrocken voor de Rijcks-vergaderingen, alwaer ick, of ick wilde of niet, noodtsakelick tweemael hebbe moeten komen in 't gesichte van velen. Daer

1) als doen niet en is.

1) Domestijke.

na als de Heere sich ontfermende over dese Stadt, die verderflicke beroerten hadde gestilt, ende door sijne wonderbaerlicke kracht verstoort soo de schelmachtige raedtslagen, als de bloedt-dorstige aenslagen, soo is my buyten mijns herten wensch opgeleght de noodtsakelickheyt van na mijne voorgaende schildtwacht weder te keeren. Want alhoewel ick meerder sorghe droegh voor het welvaren deser Kercke, als dat ick om harent wille soude weygeren den doodt te sterven; nochtans mijne vreesachtigheydt gaf mij vele coleuren van verontschuldiginge in, waerom dat ick niet geerne de schouderen op een nieuw en soude setten onder sulcken swaren last. De verbintenisse des Ampts en de trouwe heeft my eyndelick overwonnen, dat ick my aen de Kudde, van dewelcke ick afgeruckt was, wederom over gaf: maer met wat groote droefheydt, met hoe veel tranen, ende met hoe grooten benaeuwtheydt, is Godt my de beste getuyge, ende vele Godtsalige lieden, die wel hadden ghewenscht dat ick van die moeyte ware verlost gheweest, 't en ware dat de selfde vreese, daer mede ick gedruckt wiert, haer t'samen met my bevangen hadde gehouden. Van dien tijdt af, met hoe verscheyden strijden hy my hebbe geoeffent, ende met wat beproevinghen beproeft, indien ick verhalen wilde, 't soude een lange Historie zijn. Maer op dat ick den Lesers met geene onnutte reden eenige walge aen en brenge, soo verhale ick nu kortelick wederom 't gene ick een weynigh te voren hebbe aengheroert; nadien my *David* met sijne voetstappen den wegh wees, dat ick daer uyt geen kleynen troost en hebbe bevonden. Want gelijck dien Heyligen Koningh de Philistijnen ende andere Vytlandtsche vyanden wel met gestadige oorlogen hebben vermoeyt, maer de Inlandtsche boosheydt ende godtloosheydt der trouwloose menschen noch swaerder
(p. 3) | heeft gewondt: Alsoo hebbe ick, van alle kanten geterght zijnde, naeuwelicks eenen oogenblick ruste gehadt ofte van uytwendighe ofte van inwendighe strijden. Nadien de Sathan dickmaels vele dinghen in 't werck heeft soecken te stellen om den staet deser Kercke te gronde te werpen, soo is het soo verre ghekomen, dat ick, die swack en vreesachtigh ben, doodtlicke aenvallen met mijn lijf daer tegen aen te setten, gedwongen geweest ben te breken. Gantsche vijf jaren langh, als de verkeerde lieden met al te groote macht waren voorsien, ende oock een deel van 't gemeene volck door hare verlockinghen verleydt zijnde, een toomloose vryheydt begeerde, hebben wy om de Discipline staende te houden, sonder ophouden moeten strijden. Want de ondergangh van de Kercke was de heylloose lieden, ende verachters der Hemelsche Leere evenveel, als sy maer gekreghen hebbende de macht daer sy om wenschten, alles mochten derren te bestaen nae haer lust ende believen. 't Ghebreck van spijse ende de hongher dreef'er vele tot raserije, ende sommige d'onversadelicke eergierigheyt, of begeerte van vuyl ghewin; Soo datse met alles over hoop te werpen, liever haer selven met ons te gronde smeten, dan datse in ordre bleven. In dese soo langhduyrige wijle tijdts, meene ick, datse naeuwelicks yets hebben na gelaten, 't welck in de winckel des Sathans pleegh gesmeedt te worden. Ende ten laetsten en hebben hare goddeloose aenslaghen anders gheen eynde konnen hebben, als in haren schandelicken ondergangh, die my oock een droevigh schouw-spel heeft ghegeven. Want al hoewel sy allerley straffe weerdigh waren, soo wilde ick nochtans liever datse ghesont ende be houden zijnde in fleur waren gebleven; 't welck geschiedt soude hebben, indien sy niet t'eenemael de gesonde raet-gevingen ongehoorsaem gheweest waren. Al hoewel my dese proeve van vijf jaren hardt ende moeijelick is gheweest, soo heeft my niet minder ghequelt de boosheyt der ghener, die my ende mijnen dienst niet op en houden met fenynighe lasteringhen te bevechten. Want al hoewel de scheldt-sucht een goedt deel der selver alsoo verblindt, datse hare onbeschaemtheydt terstont met schande aen den dagh brenght, ende andere hare doortraptheydt alsoo niet en bedeckt, of dat sy oock overtuyght zijnde, smadelick ter neder liggen: wanneer nochtans yemandt hondertmael van misdaedt ghesuyvert is, is het een onbe tamelickheydt, die bitter valt om te verdraghen, dat het sonder eenighe oorsaeck weder op ghehaelt wordt. Om dat ick staende houde, dat de werelt door Godes verborgene Voorsienigheydt geregeert wordt, soo staen de moetwillighe lieden daer tegen op, ende nemen oorsaeck om te seggen, dat Godt in sulcker voegen wordt ghemaeckt tot een autheur der sonde. Een nietighe lasteringhe, ende die van haer selven lichtelick soude verdwijnen, indiense geene begeerige Toehoorders en kreegh: maer of de nydigheydt en de afgonstigheydt, ofte d'ondanckbaerheydt, ofte de boosheydt besitt de ghemoederen van vele, datse van geenen leughen, hoe verkeert ende wonderbaerlick wanschapen hy oock is, een afschrick hebben: Andere trachten om verre te stooten de eeuwighe *Praedestinatie* ofte Voorschickinghe Godts, die de verworpelinghen van Uytverkorene onderscheydt: Andere nemen aen den *Vryen Wille* te verdedighen: Terstondt soo treckt niet soo seer de onwetenheydt, als wel, ick en weet niet wat, verkeerde passie vele lieden aen hare zijde. Ende by al dien alleenlick openbare gheslagene vyanden dese

moeyten maeckten, het ware te verdraghen. Maer dat de ghene die onder den naem van Broederen schuylen, ende niet alleen het heyligh Broodt Christi nutten, maer het selfde oock anderen toedienen, ende die eyndelick met vollen monde roemen, datse Verkondighers des Euangelii zijn; dat die, segghe ick, sulcke schandelicke Oorloghen soecken aen te richten, hoe grouwelick is het? Ende hier mach ick met seer goedt recht wel klaghen met *David: Selfs de man mijnes vredes, op welcken ick vertrouwde, die mijn brood at, heeft de verssene teghen my grootelicks verheven*, Psalm 41. 10. Item, Psalm 55. 13, 14, 15, *Het en is geen vyandt die my hoont*, &c. *maer ghy zijt, O mensch als van mijne weerdigheydt, mijn leydtsman ende mijn bekende: Die wy t'samen in soetigheydt heymelick raedt pleeghden; wy wandelden in gheselschap ten Huyse Godes.* Andere stroijen beuselachtighe gheruchten van mijne schatten, andere van mijne groote macht; andere snorcken van mijne leckernijen. Jae doch, die met een slechte kost ende met een ghemeene kleedinghe te vreden zijnde, oock van de minste, wie sy oock souden moghen zijn, gheen meerder soberheydt en vereyscht, als in hem gesien wordt, sal voor al te lecker ende keurlick ghehouden worden. Van de macht, diese my misgunnen, och ofse daer Nasaten van waren! Want sy moeten mijn rijck schatten nae den hoop van de moeyten daer mede dat ick overvallen worde. Dat ick niet bemiddeld 1) en ben, indien ick het sommighe niet wijs en make terwijle ick leve, soo sal het mijn doodt ten laetsten wel uytwijsen. Ick bekenne wel dat ick geensins arm ben, om dat ick niet meer en begeere als ick hebbe. Al en hebben dese verdichtselen geene verwe, nochtans krijghense daerom by velen aenghenaemheydt, om dat het meer-en-deel vertrouwt, dat dit het eenighe remedie is om hare quade feyten te bedecken, wanneer het swarte onder het witte ghesmeten wordt; ende dat dit de beste ende ghereedste wegh is om onghestraft ende in losse vryheydt te leven, wanneer de authoriteyt der Dienaren Christi ter neder valt. Daer by komen oock de spotachtige klaploopers 2), daer *David* van klaeght, *Psalm* 35. 16. ende niet alleen de Tafelschuimers, 3) maer oock alle de ghene die met valsche aanbrenginghen de gunste der Groote naja-

1) geldigh. 2) teljoor-lickers. 3) slocke-broers.

gen. Al hoewel ick over langhe ghewendt zijnde om dese ergernissen 1) op te eten, by nae daer teghen vereelt ben, nochtans 't en kan niet zijn, als de moetwille hoogh wast, of ick werde somwijlen met bittere steecken ghetroffen. Ende het en was niet ghenoegh van de Naburen soo onbeleefdelick bejegent te worden, 't en ware oock van de Noordere-zee, ick en wete niet | wat on- (p. 4.)
stuymigheydt een bende van lieden, die haren tijdt wel beter mochten besteden, teghen my ontstack. Ick spreke noch van de binnen-vyanden der Kercke, die seer heerlick roemende van het Euangelium Christi, om dat ick haer grof verdichtsel van het vleeschelick eten Christi niet aen en neme, met meer als vyandelick gheweldt teghen my gaende zijn: van dewelcke ick mede mach ghetuyghen met *David*, Psalm 120. 7. *Ick ben vreedsaem, maer als ick spreke, sy zijn aen den oorloghe.* Voorts daer in openbaert sich de grootste ondanckbaerheydt van allen, dat sy een Man, dien sy, alsoo hy om de ghemeene sake te verdedighen, dapperlick arbeydt, behoorden de handt te bieden, van ter zijden ende van achteren op 't lijf vallen. Voorwaer indien sy maer een weynigh ghevoelen van menschelickheydt hadden, soo behoorde de raserije der Papisten, die met een uytghelatene drift teghen my gaende is, oock selfs den grootsten haet, te versoenen. Maer nadien het met *David* alsoo ghesteldt is gheweest, dat hy aen sijn Volck goede diensten ghedaen hebbende, nochtans van velen sonder oorsaeck ghehaet was, ghelijck hy *Psalm* 69. 5. klaeght, *Dat hy heeft weder ghegheven, dat hy niet betaelt en hadde:* Soo en is het my gheen kleynen troost gheweest, dewijle ick sonder oorsaeck worde ghehaet, van dewelcke ick dienst ende verlichtinghe behoorde te ghenieten, my nae soodanigh ende soo heerlick een Patroon te fatsoeneeren. Ende dese ervarentheydt en heeft my oock gheen klein behulp ghegeven om de *Psalmen* te verstaen, op dat ick niet als een vreemdelingh in een onbekendt landt en soude swerven. Ende de Lesers sullen erkennen, mijnes erachtens, als ick den innighsten sin ende ghevoelen, soo van *David*, als van andere, verklare, dat ick niet anders daer van en reden-kavele, als van dinghen, daer van ick ghemeensame bevindinghe hebbe ghehadt.

1) ongelijcken.

Getuygenissen van eenige Pausselyke 1) Schrijvers, belangende dit Werck der INSTITUTIE, mitsgaders den Persoon, Gaven, 't Leven en Sterven van JOHAN CALVINUS, gestelt met hare eygene woorden, met aenwijsinge van Boeck, Capittel en Druck: en daer na vertaelt.

Liber typis descriptus est Coloniæ apud Melchiorem Novetianum in Fol. Anno 1542.

1. *Albertus Pighius Campensis, Lib.* 1 *de Libero Arbitrio contra Calvinum, Cap. iij.*

NOBIS hîc multum laboris ademit *Johannis Calvini*, quamvis malè atque infeliciter collocata, diligentia: qui libro suo de *Institutione Religionis Christianæ*, hac de re, illorum sententiam, minimè dissimulanter, nec absque dictionis artificio, & (quod ferè in aliis omnibus desideres) Methodo aliquâ explicare, & astruere conatus est illorum communem hac de re sententiam.

Dat is:

ONS heeft hier veel arbeydts bespaard 2) de neerstigheydt van *Johannes Calvinus*, hoewel qualick ende ongeluckelick [a] besteedt: dewelcke, in sijn Boeck van de *Institutie der Christelicke Religie*, haer-lieder ghevoelen van dese sake, sonder eenige bewimpelinge, en niet sonder konste van seggen, en, ('t welck ghy by nae in alle de andere niet en hebt) met eenighe Methode heeft ghetracht te verklaren, en te bewijzen 3).

[a] Omdat *Calvini* neerstigheyt *Pighio* tegen gaet.

Et Lib. 4. *Fol.* 60.

NE vaga & confusa, dum discurrit per singulos, luci tenebras offundat oratio, unum ex omnibus & pro omnibus *Calvinum*, (qui aliorum omnium in hoc argumento, & secundum illud suum Euangelium explicando, ut & in aliis plerisque diligentiam vicit) ex adverso dicere faciam.

Dat is:

OP dat mijne reden, niet hier ende daer swevende en verward worde, 4) terwijle sy door alle de Schrijvers in 't bysonder hier ende daer loopt, het licht kome te verdonckeren, soo sal ick eenen uyt allen ende in plaetse van allen, aan de andere zijde daer tegen over stellen, 5) namelick, *Calvinum*, door de degelijkheid, waarmede hij dit punt heeft toeghelicht, en in samenhangh met dit stuk heel zijn Euangelium [b] verklaert heeft, 6) gelijck oock in meest alle de andere stucken alle zijne medestanders verre overtreft overwonnen heeft.

[b] *Calvini* Euangelie is geen ander Euangelie, als het Euangelium Christi: ende kan al leen in sulcken sin *Calvini* Euangelie genaemt worden, om dat hy daer van een trouwe Leeraer gheweest is: gelijck oock *Paulus* het Euangelium Christi, *Rom.* 1. vs. 16 in sulcken sin noemt sijn Euangelium, *Rom.* 2. 16.

Edit. Colon. Agrippinæ apud Steph. Hemmerden. 1602.

2. *Cornelius Schultingius Lithocomus, Theologus Coloniensis, in Bibliotheca Catholica & Orthodoxa contra summam totius Theologiæ Calvinianae.* &c.

1) Paepsche. 2) afgenomen. 3) vast te maken. 4) swervende, ende on-ordentelick zijnde. 5) doen ter anderer zijde daer teghen spreken. 6) die de neerstigheyt van alle andere in dit stuck, ende volgens dat sijn Euangelie verklarende.

Tom. 1. Cap. 12. Cui titulus est, *Quæ verisimiliter laudari possint in hisce Calvini Institutionibus.*

MEthodus profecto adeò insignis est & artificiosa, ut cum Institutionibus Justiniani conferri possint; quo libro Jurisconsulti meritò sentiunt, nihil esse magis scriptum Methodicè; nisi fortè hoc alicui displicere posset, quod de principiis Theologiæ (à quibus omnis debet ordiri disceptatio) non primo statim libro, ut multi fieri oportuisse sentiunt, sed in ultimo libro quarto tractarit, nempe de authoritate Ecclesiæ Pontificis, Conciliorum & S. Scripturæ. Methodum *Albertus Pighius* valdè laudat, & filum orationis & stylum dicendi. Diligentia summa fuit adhibita, dum ex omnibus prioribus recentioribus scriptoribus, qui Methodos & locos communes Theologiæ scripserunt, omnia tanquam sedula apis collegit & deulibavit.... Quando in quibusdam capitibus pleraque Orthodoxæ doctrinæ consentanea pertractat, licet inde colligere ac deprehendere, quantum præstare potuisset, si ingenium egregium non malè habitasset, si intentio in omnibus sincera & candida exstitisset.

Dat is:

VOrwaer de Methode (namelick, van dese *Institutien Johannis Calvini*) is soo heerlick en konstigh, datse met de *Institutien* van *Justinianus* konnen vergeleecken werden; Van welck Boeck de Rechts-geleerde met recht gevoelen, datter niets naer eene betere Methode en is geschreven; 't en ware dat dit misschien yemanden mochte mishagen, dat hy van de Gronden der Theologie (van dewelcke alle Disputatie moet aenvanghen) niet terstont in het eerste Boeck, gelijck vele meynen dat hadde behooren te gheschieden, maer in sijn laetste vierde Boeck, gehandelt heeft, namelick, van de Authoriteyt der Kercke, des Paus, der Concilien ende der H. Schrifture. *Albertus Pighius* prijst de Methode seer, en den draet van de reden, en den stijl van seggen. Hy heeft seer groote neerstigheydt aangewend, dewijle hij uyt alle de voorgaende nieuwe Schrijvers, die Methoden en ghemeene plaetsen der Theologie gheschreven hebben, alles, gelijck een vlytige Bije, bij een versamelt en afgepluckt heeft...... Als hy in sommige Capittelen meest alles verhandelt in over-eenkominge met de rechtsinnige [c] Leere, daer uyt kanmen afnemen en speuren, hoe

[c] Also noemt *Schultingius* na sijn wel-gevallen de Paepsche Leere.

d. Dat dit uytstekend verstand wel ghewoont, ende een oprecht en suyver ooghmerckgehadt heeft, is klaer voor alle onpartijdige.

veel hy hadde konnen doen, indien 't uytstekend' verstant hem niet op de verkeerde plaetse hadde gheseten 1), en indiẽ sijn oogmerck in alle dinge oprecht en suyver ware geweest. *d*

Et Cap. 27.

Videtur mihi *Johannes Calvinus* ab eo tempore, quo scribere cœpit, deinceps usque ad finem vitæ suæ, omne studium omnemque operam & vires ad has Institutiones augendas, locupletandas, sic contulisse, ut suæ Theologiæ perfectam Ideam & specimen exhiberet.

Dat is:

MY dunckt dat *Johannis Calvinis* van dien tijdt af, dat hy heeft begonnen te schrijven, voorts tot den eynde sijns levens toe, alle sijne studie ende allen sijnen arbeyt ende krachten om dese *Institutien* te vermeerderen ende te verrijcken, alsoo 't samen gebracht heeft, dat hy daer in een volmaeckt Patroon en Proefstuck van sijne Theologie soude geven.

Edit. Lovan. apud Jacobum Zegers. 1640.

3. *Cornelius Jansenius, Episcopus Yprensis, in Augustini sui Tom. iij. Lib. 6. Præfat. Pag.* 606

FAcessat & ista hinc invidiosa querimonia, quod *Augustini* sententia *Calvino* aut *Luthero* favere videatur. Si enim *Augustini* est, illorum error esse non potest. Sed quia non usque adeò hæretici exorbitare solent, quin sæpè in aliquibus articulis veritatem, in aliis nonnulla veritatis lineamenta retineant, siquid fortè hac in re cum *Augustino* senserint veritas amplectenda est.

Dat is:

LAET oock die nijdige klaghte sich van hier wech maken, dat het ghevoelen van *Augustinus* schijnt *Calvino* of *Luthero* gunstigh te zijn. Want indien het van *Augustinus* is, so en kan het hare dwalinge niet zijn. Maer om dat de Ketters soo geheel seer niet en plegen buyten | het spoor te (p. 2.) loopen, of sy behouden dickmaels in sommige artijckelen de waerheydt, en in andere, eenige trecken van de waerheyt. Indien sy misschien in dese sake *e* yet met *Augustinus* gevoelen, soo moet men de waerheyt omhelsen.

e Namelick, Aengaende de Genade Godts, en den Vryen-Wille des menschen.

Ibidem Lib. viij. Cap. xxj. Pag. 878.

Quod si quâ in re *Calvinus* cum *Augustino* & antiquis PP. senserit, non propter *Calvinum Augustino* indignandum est, sed propter *Augustinum Calvino* potiùs gratulandum.

Dat is:

By aldien *Calvinus* ergens in met *Augustinus* ende d'Oude Vaders ghevoelt mach

1) niet qualick en hadde gewoont.

hebben, soo en moetmen op *Augustinus* om *Calvini* wille niet gram zijn, maer liever om *Augustini* wille van wegen *Calvinus* blijde zijn.

4. *Thomas Stapletonus Anglus, SS. Theol. Doctor & Professor Regius, Præfat, ad Antidota Euangelica & Apostolica: Operum Tom, iij.*

In Fol. Paris. 1620.

Sanè præter accuratam Catholicorum dogmatum vel refutationem vel reprehensionem (quo nomine suis mirabiliter placet) ubi ea aut refutandi aut reprehendendi locus non est, ita in reliquis, quoad litteram, interpres est diligens, ita moralis, ita elegans & suavis, ut hac variâ escâ propositâ, & veluti in aureo poculo propinato veneno, etiam ab ipsis Orthodoxis avidè interdum legatur, qui in dictione purâ doctrinam vix cavent impuram: quos etiam aliquando exoptare audivi, ut resectis quæ contra Ecclesiam & fidem disputantur, castratus prodiret: sic enim commentarios ejus perutiles fore.

Dat is:

Voorwaer behalven de naukeurighe wederlegginge of bestraffinge van de Catholijcke Leerstucken daer door 2) hy den sijnen wonderbaerlicken behaegt) in stukken waerin dit niet te pas kwam 3), soo is hy in de reste, nae de letter, soo een neerstighe Vytlegger, soo morael (dat is. toepassende den Text tot Godtsaligheydt des levens) soo fraey ende soet, dat hy door het voorstellen van dese verscheydene spijse, ende door het fenijn als in eenen goudenen drinckbeker toe te dienen 4), oock van de rechtsinnighe (dat is, Papisten) selfs somwijlen graegh gelesen werdt, die om 5) de suyvere maniere van seggen haer naeuwelicks wachten van de onsuyvere Leere: die ick mede somtijdts hebbe hooren wenschen, dat hy, die dingen, die tegen de Kercke ende 't Geloove gedisputeert worden, afgesneden zijnde, ghelubt mochte uytkomen: Want dat sijne Verklaringen in sulcker voege seer profijtelick zijn souden.

Dese woorden van *Stapletonus* zijn wel met Paepsche lasteringen vermengt, om dat de *Commentarien* van *Calvinus* de PaepscheLeere wederlegghen oft bestraffen, nochtans voor de reste soo loflick, dat het wonder is, datse uyt so een bittere mont noch zijn uytgeborsten.

5. *Florimond Remond*, Raedtsheer van Bordeaux, in sijn Boeck van den Opgangh, *&c.* der Ketterijen deser Eeuwe, uyt het Frans in 't Nederduyts vertaelt door A. I. v. K. P. ghedruckt tot Keulen in de Oude Druckery, 1646. in het Tweede Deel, Lib. 3. Cap. 10, Pag. 229.

In een droogh uytghemergelt lichaem droegh (*Calvin*) altijdt een jeughdigen geest, veerdigh in 't schutten der te verdedighen saecke 6), stout in 't aenvallen; een groot

Dese *Florimond Remond* is een uytermaten bitter Papist, nochtans heeft de waerheyt hem nochteghensyneu danck dit getuyghnis van *Calvino* uyt-geperst. Doctor *Rivetus* verhalende mede dit getuygenis in sijn *Cath. Orthod. Tom. 1. Proœm. de hæresib.* merckt aen, dat *Petrus Matthæus* in sijn Historie des

1) nette of. 2) over. 3) daer het niet te passe en komt deselve te wederleggen of te bestraffen. 4) brengen. 5) in. 6) voorworpselen.

Vredes seght, Dat de Jesuijt *Richeomus*, selve voor den Autheur is te houden, dewijle hy in den Roomschen Paus te verdedighen den name van *Florimond* gebruykt heeft.

vaster, oock in sijn jonckheydt, 't zy om sijn gesontheydt, ende die dampen te beletten, die den scheelen hoofdsweer gedurigh veroorsaeckten, 't zy om 't verstandt meer te scherpen, en bequamer te konnen schrijven, studeeren ende sijn memorie te verbeteren. Item, *Calvin* was weynig van woorden, bedaert in sijn reden, sprack woorden die klem hadden; noyt by het geselschap, altijdt alleen, *&c.* opgetrocken in sijn ghepeynsen, een liefhebber van de eenigheyt, noyt minder alleen, dan als hy alleen was. Item, *Calvin* had naeuwelicks sijns gelijck: want in die drie-en-twintigh jaren, die hy in 't Bisdom van Geneve over-bracht, predickte hy alle dagen, en Sondaghs dickwils tweemaels, driemael ter weke las hy de Godtgeleertheydt voor, ende alle Vrydagen hield hy Conferentien, of een ondersoeck der geschillen, 't welck hy een Congregatie noemde. De andere uyren waren om te schrijven, ende boecken te maken, als oock om de brieven, die van het heel Kettersch *f* Christendom aen hem als aen hun oppersten Paus *g* ghesonden werden, te beantwoorden. Item. Men moet bekennen dat *Jan Calvin* een kloeck, levendigh, ende boven maten gaeuw verstant gehadt heeft, &c. een Man wel prijsens weerdigh, indien men sijn gebreken ter zijden settende, sijn gaven alleenlick wilde insien.

f T' onrecht noemt dese bittere Papist also het Ghereformeert Christendom.

g *Calvinus* en is noch voor Paus aenghesien gheweest, noch heeft daer voor willē aengesien worden.

In Venetia, 1642. Lib. 1. Pag. 31. in 4.

6. *Henrico Caterino Davila*: in sijn Italiaens Boeck, geintituleert, *Historia delle guerre Civili di Francia.*

Giouanni Calvino *nativo di Noione, Cità della Piccardia, huomo di grande, ma d'inquieto ingegno, di maravigliosa facondia, e di varia, e multiplice eruditione*, &c.

Ende een weinigh daer na.

Di modo che Calvino *stimato da principio huomo di poca levatura; e d'ingenio seditioso, & inquieto, in breve spatio di tempo fu da molti venerato, e creduto per nuovo, e miraculoso interprete della Scrittura, e quasi per certo, & infallibile Dottore di vera Fede.*

Dat is:

Johannes Calvinus gheboortigh van *Noyon*, een Stadt van Picardien, een Man van een groot verstant, maer onrustigh, *h* van wonderlicke wel-sprekentheyt van verscheydene ende veelvoudige geleertheyt. Item, Soo dat *Calvinus*, die in 't begin wierdt gehouden voor een Man van kleyne weerde ende van een oproerigh *i* en ongerust humeur, in eene korte wijle tijdts heeft verkregen groot-achtinge by velen, ende voor eenen nieuwen en wonderlicken Uytlegger der Schriftuyre, ende by na voor eenen gewissen ende onfeylbaren Leeraer des waren Geloofs is gehouden, &c.

h 't Is soo, dat *Calvinus* onrustig was, doch in sulcker voegen ghelijck *Paulus*, die nacht ende dagh niet op en hield een yeghelick met tranen te vermanen, *Actor. c.* 20. *vs.* 31. en den welcken, sonder de dinghen die van buyten waren, daeglicks overviel de sorghe van al le de Gemeynten. 2. *Cor.* 11. 28.

i Ja in sulcken sin oproerigh, ghelijck mede *Paulus* die van *Tertulus* voor een Peste ende Oproer-maecker wiertgheschol den, *Actor.* 24. *vs.* 5. wandelende door eere en oneere, door quaet gheruchte ende goedt geruchte, 2. *Cor. cap.* 6. *vs.* 8.

Estienne Pasquier, Raedts-heer ende Advocaet Generael des Konings van Vranckrijck, &c. in sijn Fransch Boeck, ge-intituleert, *Les Recherches de la France*, *Livre* 8. *Chap.* 33. *Pag.* 769.

Edit. 3 à Paris, chez Laur. Sonnius. Anno 1621. Et Edit. à Paris, chez Pierre Menart. 1634.

Car aussi estoit-il (*Jean Calvin*) homme bien escrivant, tant en Latin que François, & auquel nostre langue Françoise est grandement redeuable pour l'avoir enrichie d'une infinité de beaux traicts: & à la mienne volonté que c'eust esté en meilleur subject: Au demeurant homme merveilleusement versé & nourry aux livres de la saincte Escriture, & tel que s'il eust tourné son esprit à la bonne voye, il pourroit estre mis au parangon de plus signalez Docteurs de l'Eglise. D'ailleurs au milieu de ses livres & de son estude, il estoit d'une nature remuante le possible pour l'advancement de sa secte. Nous vismes quelques-fois nos prisons regorger des pauvres gens abusez, lesquels sans entrecesse il exhortoit, consoloit, confirmoit par lettres, & ne manquoit de messagers ausquels les portes estoient ouvertes, nonobstant quelques diligences que les Geoliers apportassent au contraire.

Dat is:

Want oock hy (*Johannes Calvinus*) was een man die wel schreef, soo in 't Latijn als in 't Fransch, en waer over onse Fransche Tale seer aen hem verplicht is, om dat hy'se heeft verrijckt met on-eyndelick vele schoone Tractaten, ende och of het ware geweest in *k* een betere saecke! 1) Daer beneven een man wonderbaerlick geoeffent ende gevoedt in de Boecken der Heylighe Schrifture, ende soodanigh een, | dewelcke indien hy sijnen Geest hadde gekeert tot den goeden wegh, *l* soude hebben konnen gestelt worden inde uytgelesene rije van de uytstekendste Leeraers der Kercke. Anders in 't midden van sijne boecken en studien was-hy van sulck eene nature, dat hy alle moghelicke vlijt aenwendde om sijne *m* secte voort te setten. Wy hebben alle gangh gesien onse gevangenissen, tot over-gevens toe, krielen van arme verdoolde lieden, dewelcke hy sonder ophouden vermaende, vertroostte, versterckte door brieven, ende het ontbrack hem niet aen Boden, voor dewelcke de deuren altijdt open waren, wat vlijt de Cipiers oock daer tegen by brachten.

k Dat is, in de verdedinge van de Pauselicke Leere. (p. 3.)

l Die, namelick, den Pausgesinden goedt schijnt; doch van dewelcke men met *Salomo* mach seggen, dat het laetste van dien zijn wegen des doodts. *Prov. c.* 14. *vs.* 12. *ende cap.* 16. *vs.* 26.

m Even soo dede *Paulus*, die van *Tertullus* wierdt gescholden voor eenen oppersten voorstander van de Secte der Nazareren, *Actor. c.* 24. *vs.* 5. daer hy nochtans nae dien wegh, dien sy Secte noemden, den

Eer het laetste getuygenis hier by gevoeght wort, 't welck raeckt het overlijden van *Johannes Calvinus*, soo en dient niet vergeten het ghetuygenis van *Papirius Massonus*, die het Leven *Calvini* beschreven heeft: wiens getuygenis de Hoogh-geleerde Doctor *Rivetus* by brenght in sijnen *Cathol. Orthodox. Tom.* 1.

1) voorwerpsel.

Godt der Vaderen also diende, gelooveude alles dat in de Wet ende de Propheten ghe-schreven is. *Ibid. vs.* 14. En allen alles wordende, om haer te winnen ende te behouden, 1. *Cor.* 9. 19. 22. *n* Van *Franciscus Balduinus*, siet *Theod. Beza* in 't *Leven* van *Calvinus*. *o* Nochtans komt *Bellarminus* oock met dese leughen voort, deselve uyt *Bolsecus* verhalende. *De Conc.* & *Eccles. Lib.* 4. *Cap.* 14. Welcke leugen soo grof is, gelijck *Beza* elders verhaelt, als of men seyde, dat *Calvinus* Paus van Romen gheweest ware.

Proœm. de Haeres. Dese *Massonus*, eertijts gesproken uyt de Schole der Jesuiten, een openbare wederpartije van *Calvinus*, en dat, van wegen sijnen meester *Franciscus Balduinus*, *n* suyvert nochtans *Calvinum* in dat sijn Schrift van die fauten, die hem de slechte ongeachte Schrijvers tegen geworpen hebben, als van ontuchtigheydt, van gewin-soeckinge en woecker; bekennende dat die fauten hem *uyt laster-zucht* op 't lijf geworpen zijn: Oock wederleght hy die leughen van dat mirakel, *o* dat andere seggen dat hy heeft willen veynsen te doen in eenen dooden op te wecken; en daer toe brenght hy by tweederley bewijs: Ten eersten, Om dat *Calvinus* al over lange in sijne Voor-reden, die voor de *Institutie* staet, heeft beleden datse godtlooslick doen, die van ons mirakelen vereysschen, &c. Ten tweeden, Om dat selfs *Balduinus*, die *Calvini* heftige vyandt was, dat selfde noyt heeft tegen-geworpen, die voorwaer dat niet en soude hebben gelaten, seght hy, by aldien het ware geschiedt gheweest, &c. De selfde noemt oock de *Commentarien*, die *Calvinus* over de Boecken van *Seneca de Clementiâ*, dat is, Van de Goedertierenheydt, in 't vier-en-twintighste jaer sijns ouderdoms heeft uyt ghegheven, seer fraeye *Commentarien*. Hy seght mede, Dat d'eenige oorsaeck, dat hy in ballinghschap is gegaen, gheweest is, om dat hy sonder perijckel van de Religie der Voor-Ouders niet en mocht disputeeren. Soo en was 't dan niet geschiet van wegen eenige infamie of on-eer. Hy geeft hem oock dien lof. Dat hy de dwalinghen van *Servetus* heeft ter neder geworpen, en 't godtloos gevoelen der Weder-dooperen van den Doop seer scherpsinnighlick wederleydt, en seer vele van deselve tot beter sinnen gebracht: Dat hy van syne Burgers gesonden zijnde na Worms (en na Regensburg) op de Rijcks-vergaderinge onder *Karel de V.* beschreven, heeft te wercke gestelt de krachten van een uytstekend verstant, met soo grooten genoegen der Theologanten van Duytslandt, dat hy, nae het oordeel van *Philippus Melanchthon* ende sijner Metgesellen, door een bysonder privilegie den toenaem van *Theologus*, dat is Godtsgeleerde, heeft verkregen: Dat hy niet weyniger dingen heeft geschreven, ende niet min treflick, als yemandt der gener die een stil ende afghesondert leven gheleydt hebben, indien men siet op 't getal, op de scherpsinnigheyt, op de stijl, op de klem, op de bysondere naedruck, op de spitsvinnigheden: Dat niemant van sijne wederpartijen, die hy heeft ghehadt, als alle de Catholijcke, Weder-doopers, de Lutheranen, de Arianen, ende de verlaters van sijne Secte, die tegen hem gheschreven hebben, is gesien, die met even ghelijcke deftigheydt van schrijven ende ghewicht van woorden ende klem op sijne gronden heeft gheantwoordt: Dat hy *Pighio* selfs van den Vrijen-Wille reden-cavelende, ende *Sadoleto* byna eenen schrick heeft aenghejaeght. 't Is voorwaer aenmerckens weerdigh (seght Doctor *Rivetus*) dat dese woorden gekomen zijn uyt den mondt van een weder-partije, die hoewel een bysonder vriendt van *Balduinus*, die *Calvini* geslagen vyant was, sich niet en heeft konnen onthouden, om van *Calvino* sulcke loflicke dingen te getuygen, hoewel andersins met haet tegen hem ingenomen zijnde. Dese selfde *Massonus*, nevens anderen lof meer, dien hij *Calvino* toeschrijft, segt wijders; Daer is nauwlicx een dagh voorby gegaen, dat hy geen Predicatie voor de Borgers en heeft ghedaen van heylighe saken: driemael in acht dagen heeft hy, so langh als hy geleeft heeft, Theologische Lessen gedaen, zijnde vol van werck, en altijdt yet schrijvende of voorhebbende. Item, Hy was wel swack van lichaem, doch 't welck afgegaen was door waken ende lesen, door schrijven, door Meditatien, sieckten, moeyten, Predicatien ofte Oratien ende Lessen. Hy was van seer korten slaep; weshalven hy een groot deel van sijne wercken 's nachts uyt sijn bedde heeft gedicteert, hebbende eenen Schrijver binnen 's huys, die hem daer in diende: Hy at maer eens 's daegs, ende bekende, dat hy gheen krachtiger of gereeder remedie en hadde bevonden tegen de swackheydt van de maghe of de pijnen des hoofts: Hy hadde een kleedt van tamelicken prijs, om het lichaem te bedecken, ende niet om 't zelfde op te proncken. Hier by verhaelt deselve Doctor *Rivetus* in sijn *Jesuita Vapulans*, *cap.* 2. selfs gehoort te hebben, dat de Heer *Carolus Fayus*, als doen Ambassadeur van den Alder-Christelicksten Koningh van Vranckrijck in dese Nederlanden, teghen sekeren Franschen Edelman, die van de schande *Calvino* te *Noyon* aenghedaen, ghewagh maeckte, verklaerde, dat hij neerstig ondersoeck ghedaen hadde bij den Koninckl icken Inquisiteur van *Noyon*, aengaende sijn Leven ende de geruchten van hem verspreyt; doch dat het altemael versonnen 1) was: ende dat die van *Noyon* niet hadden in *Calvinus* te berispen, als alleen sijne afwijckinghe van de Roomsche Kercke. 't Welk Doctor *Rivetus* aldaer oock versterckt door de Notariale Copie van het ondersoeck, belangende den persoon van *Johannes Calvinus* al over lang te *Noyon* gedaen, die de Heer *Cornelis van der Mijle*, Heer van Dubbeldam, & c. te *Noyon* selve heeft ghelicht, ende die Doctor *Rivetus* aldaer steldt van woort tot woort, uyt het Fransch in 't Latijn overgeset.

1) versiert.

Paris. apud Ambros. & Hieron. Drouart, 1606. in Fol. Pag. 223.

8. *Iac. Aug. Thuanus Historiarum sui temporis, Lib. xxxv. Tom.* 2.

XIII. Kal. Jun. * *Iohan. Calvinus* Noviodunum in Veromanduis natus, acri vir ac
* 1564. vehementi ingenio & admirabili facundia præditus, tum inter Protestantes magni nominis Theologus, cum septennium integrum variis morbis ac cruciatibus conflictatus effet, nec minus propterea in munere suo assiduus aut à continua scriptione abstineret, tandem ex respirationis difficultate Genevæ, in qua 23. annos docuerat, obiit, cum penè 56. vitæ annum explevisset.

Dat is:

† 1564. Den xix Mey, *Johannes* † *Calvinus* te Noyon in Picardien geboren, een Man met een scherp ende geweldigh verstant ende wonderbaerlicke wel-sprekentheyt begaeft, daer benevens onder de Protestanten een
(p. 4.) Theologant van grooten | naem, als hy seven heele jaren met verscheyden sieckten en pijnen was ghequelt geweest, ende daerom niet minder in sijn Ampt gestadig was oft van 't gheduyrigh schrijven ophielt, is ten laetsten door adem-borstigheyt te Geneven, alwaer hij 23 jaren hadde geleert, overleden, als hy by na 56 jaren was oudt geworden.

Ziet, deze *Thuanus*, die *Calvino* niet toeghedaen en was, getuight evenwel onpartijtijdighlick van sijn groot verstand, wonderbaerlicke wel-sprekentheyt, neerstigheyt ende groot-achtinge onder de Protestanten, en van sijn overlijden door adem-borstigheydt nae verscheyden sieckten ende pijnen, die gheheele seven jaren te voren hem hadden ghequelt: Ende hoewel hy sich der kortheydt bevlijtighende, ghelijck hy doorgaens in soodanighe ghelegentheydt ghewoon is, gheen naerder verhael van sijn afsterven en doet,

Bell. de Christo, Lib. 4. c. 8. & de Concil & Ecclef. Libr. 4. Cap. 17.

soo spreeckt hy nochtans alsoo daer van dat hy stil-swijghende wederleght de leughen van *Bolsecus*, dewelcke *Bellarminus* liever aennemende dan de waerheydt, deselve op twee bysondere plaetsen verhaelt, schrijvende, dat *Calvinus* godts-lasteringhen uytsmijtende en sich selven vervloeckende, & c. elendighlick is ghestorven, jae dat hy van de wormen is op-ghegheten, ghelijck *Antiochus*, *Herodes*, *Maximinus* en *Hunericus*. Die hooghgheleerde ende Godtvruchtighe ziele, Doctor *Franciscus Junius*, die mede selfs als doen te Geneven was, wanneer *Calvinus* uyt dit leven scheydde, op beyde de voorschreven plaetsen dese leughen weder-legghende, seght op de eerste plaetse daer op; Ja dat meer is, *Genebrardus* selfs, al hoewel hy met alle steecksels van lasteringe, sich selven gantsch niet machtigh zijnde, *Calvinum* steeckt, heeft zich nochtans geschaemt van die leughen: en die schaemachtighe ende eenvoudighe Historie-schrijver en heeft in sijn Chronijck niet durven 1) met die kladde sijn schrift besoedelen, noch die leugenachtighe misdaedt *Calvino* opleggen, Dus verre *Franciscus Junius.*

Wy sien uyt alle dese voorgaende Ghetuyghenissen der Paepsche Schrijvers selve, hoe valsch ende versiert alle die lasteringen zijn, die tot nadeel van den goeden naem en faem van *Johannes Calvinus*, aller-eerst geheele dertien jaren na sijnen doodt gestroyt zijn door sijnen geslaghenen vyandt, den verloopen Carmeliter Monnick, *Hieronymus Bolsecus*, die naderhandt weder tot het Pausdom vervallen zijnde, heeft, onder de Papisten woonende, uytghegheven de Historie van het Leven *Calvini.* Wy mogen alhier met meerder recht ghebruycken de antwoorde, die de Cardinael *Baronius* geeft op het Boeck van den Cardinael *Benno*, daer in hy (*Benno*) het leven van *Hildebrandt*, daer nae gheworden Paus *Gregorius de VII.* beschrijvende, sulcke afgrijselicke stucken van hem verhaelt, datmen naeuwelicks van den Duyvel selfs soodanighe soude verwachten: Indien men (seght *Baronius* hier op) een vyandt sal gelooven, even soo mochte *Cajaphas* het leven Christi beschreven hebben. Wel, indien men den Cardinael *Benno* sal houden voor eenen vyant van den Paus, ende voor eenen *Cajaphas*, hoe veel meer is sulck eenen *Bolsecus* voor eenen vyant en eenen *Cajaphas* (ten besten genomen) van *Calvinus* te houden?

Baron. Annal. Tom. ij. Anno 1071. sect. 13.

Nu daer en is niets, het welck van eenighe vyanden der waerheydt ter on-eere van desen Eerweerden Man Godts valschelick wordt voor-ghegheven, of 't is anders niet als Copy van desen eenigen lichtveerdigen *Bolsecus:* 't is al deses onbeschaemden *Bolseci* na-praetjen en na-schrift; waer op wy dan vrymoedelick mogen seggen, 't gheen de Vorst *Nehemia* liet weten aen dien listighen ende leugenachtighen vyandt van Godes Volck, *Saneballat:* Daer en is van alsulcke saken, als ghy seght, niets geschiedt, maer ghy versintse 1) uyt uwe herte, *Nehem.* 6. 8.

Dat dese voor-verhaelde Ghetuyghenissen waerlick alsoo luyden, gelijck geseght is, kan yeder een, dien het gelegen komt, selve na sien; ende datse getrouwelick alhier gestelt zijn, ghetuyghe ick onderschreven, als die deselve opgesocht, vergadert, uytgeschreven, en, daer 't noodigh is gheweest, vertaelt ende gheopend, jae 't geen daer in te berispen ende verbeteren is, aengewesen hebbe.

JOHANNES SPILJARDUS,
Dienaer des Goddelicken Woordts
tot *Gorinchem.*

1) derren. 2) versiertse.

DE CHRISTELIJKE ONDERWIJSINGHE

MET

Calvyns Voorrede en Brief aan Koning Frans I.

JOHANNES CALVINUS tot den LESER.

GEmerckt ick in het eerst uytgeven van dit ons Werck soodanigen vrucht en voorspoedt, als de Heere na sijne seer uitnemende goedheyt heeft gegeven, niet en verwachtede, soo hadd' ick het ten meesten-deel met een lichte handt gemaeckt en over geloopen, ghelijck in kleene Wercken pleeght te geschieden: Maer doe ick verstondt dat het by na van alle Godtvruchtige was ontvangen met sulcken gunst en toegenegentheyt, dewelcke ick nimmermeer en hadde durven wenschen of begeeren, veel weyniger hopen: gelijck ick van herten gevoelde datmen my veel meer toe-eygende dan ick hadde verdient, alsoo dacht ick oock dat het een groote ondanckbaerheydt soude wesen, indien ick ten minsten na mijn geringh vermogen niet en pooghde genoegh te doen 't verlangen der gener die my soo grooten liefde en gunst toedragen, en van selfs mijne neerstigheydt opmercken. Dit hebbe ick gesocht te doen, niet alleen doe dit Werck voor de tweedemael wierdt uytghegeven: maer het is oock, soo dickwils als het naderhandt is ghedruckt geworden, met eenigh byvoeghsel vermeerdert en verrijckt. En al hoewel my den arbeydt daer toe voor dat mael aengeleydt, niet en berouwde: soo en hebbe ick doch my selven noyt voldaen, tot dat het geschickt en ghebracht was in dese gestalt en ordre dewelcke alhier voorgestelt wordt en door uwer aller oordeel, gelijck ik vertrouw, voor goet gekeurt sal worden.

Voorwaer, hoe neerstig en begeerigh ick zy geweest om de Kercke Godts hier in te dienen, dat kan hier door klaerlick betuyght werden, dat ick de laetst voorleden Winter, doe ick meynde dat my door de vierde-daeghsche kortze de doot gedreyght en verkondight wierdt, hoe de sieckte meer aendrongh, oock dies te minder my selven gespaert hebbe, tot dat ick desen Boeck hadde vol op-gemaeckt om den selven nae mijn doodt achter te laten, ende daer mede den Godtvruchtigen eenighe danckbaerheydt weder te geven voor hare soo vriendelicke gunst en opweckingh. Ick hadde wel ghewilt dat ick dit Werck eer volbracht hadde, maer het komt haest tijdts genoegh, is 't dat het wel genoegh komt en wellekom is. En ick sal mij als dan laten voorstaen dat het ter ghelegener en bequamer tijdt te voorschijn is ghekomen, wanneer ick sal vernomen hebben, dat het noch een overvloedigher vrucht, als wel voor henen, der Kercke Godts toegebracht heeft. Siet, dit is mijn eenighe wensch en begeert. En voorwaer het soude met my seer qualick gesteldt zijn, waer 't dat ick my met d'eenighe goedt-keuringh des eenigen Godts niet vergenoeght en hielde, en oversulcks het dwaes en verkeert gevoelen der onverstandigen, of oock d'onbillicke en quaetwillighe oordeelen der boosen niet en verachtede. Want al hoewel Godt mijn gemoedt t'eenemael gheraeckt en aengedaen heeft met een yver en begeerte om sijn Rijck uit te breyden, en 't profijt van 't gemeyn te bevorderen: en ick daer beneffens by my selven ter degen bewust ben, jae oock Godt en d'Engelen tot getuygen hebbe, dat van dien tijdt aen dat ick het ampt eens Leeraers in de Gemeynte hebbe aenghenomen, mijn voornemen niet anders en is gheweest, dan door 't beweeren en verdedigen van d'onvervalschte Leere der Godtsaligheydt, de Kercke Godts behulpigh te zijn: soo meyne ick nochtans datter niemant en is die met meer lasteringen en blamen besprongen, gebeten en verscheurt wordt. Doe desen Brief alreede onderhanden was om gedruckt te werden hebbe ick in 't seker verstaen, dat binnen Ausburgh, daer te dier tijdt de by-een-komst van de Staten des Rijcks gehouden wiert, een gerucht gezaeyt was, dat ick was afgeweecken tot het Pausdom, en dat dit gherucht in de Hoven der Princen begeerlicker aengenomen was dan 't behoorde. Dit is quansuys de danckbaarheyt der gener, den welcken voorwaer niet en was verborgen mijne soo menighmael wel-beproefde stantvastigheydt, die, gelijckse soo een vuyle en schandelicke blaem lichtelick afset en verstuyft, alsoo oock my teghen deselve by alle vrome en onpartijdighe oordeelders hadde behooren te verdedighen. Maer de Duyvel bedrieght hem-selven met synen gantschen aenhangh seer jammerlick, indien hy sich inbeeldt dat ick met sulcke stinckende leugenen van hem overvallen zijnde, door dees' onweerdigheyt door den toekomenden tijdt flaeuhertiger en trager sal wesen: want ick vertrouwe dat Godt nae sijne onmetelicke goedtheydt my sal gheven door een eenparighe en on-overwinnelicke lijdtsaemheydt in den loop van sijne heylighe roepingh te volherden. Van welcke saeck ick den Godtvruchtighen Lesers een nieuw bewijs in het uytgeven van dit mijn Werck, te voorschijn brenge. Verders is in desen arbeydt mijn wit en ooghmerck gheweest, den genen die haer selven tot de study der heyliger Godts-geleertheyt hebben toe-ge-eygent, tot het lesen van Godes Woort alsoo voor te bereyden en t'onderwijsen, datse daer toe eenen lichten toegangh hebben, en daer in sonder stoot of struickelingh voort gaen konnen. Want ik hebbe, mijns bedunckens, de summa der Religy in allen deelen alsoo te samen ghevat, en oock met sulcken ordeningh elck stuck in sijn eyghen plaets gesteldt, dat het den ghenen die dese summa ten rechten sal hebben begrepen, niet swaer en sal vallen om t'oordeelen wat hy voornemelick in de Schriftuyr soecken, en tot wat eynde en ooghmerck hy al dat het welck daer in vervat is, richten en beleyden moet. Daerom, dewijl desen wegh gelijck als alreede ghebaent en bereydt is, soo sal ick mijn Uytleggingen op de Schriftuyr, indien ick na desen eenige door den Druck laet uytkomen, altijdt kort maken: want het en sal my niet noodigh wesen, aengaende de Leer-stucken der Religy langhe disputen aen te stellen, en in 't verhandelen van de gemeyne plaetsen breedt en ruym te gaen. Door desen middel sal de Godtvruchtighe Leser van groote moeyte en quellingh verlicht en verlost worden: soo verre hy maer hem-selven te voren met de kennisse van dit tegenwoordighe Boeck, als met een nootsakelick instrument voorzien en gestoffeert heeft. Maer dewijl de wijse en manier van dit mijn beleydt in soo veel uytleggingen die ick op de Schriftuyr ghemaeckt hebbe, als in eenen spiegel klaerlick ghesien wordt, soo hebbe ick liever datmen met der daedt verneemt en bekendt hoedanigh het zy, dan met woorden daer van te roemen. Vaert wel beminde Leser, ende indien ghy uyt mijnen arbeydt eenighe vrucht verkrijght, soo weest my met uwe ghebeden behulpigh by Godt onsen Vader. In Geneven, desen eersten dagh Augusti, Anno vijftien hondert neghen ende vijftigh.

AUGUSTINUS Epist. 7.

Ick belijde dat ick ben onder het ghetal der ghener dewelcke in kennis voortgangh doende, schrijven: en schrijvende voortgangh doen in kennis.

Aen den seer Machtigen, en Doorluchtighen Monarch,

FRANCISCUS,

Alder-Christelickste Koning van Vranckrijck,

sijnen Souverainen Prince ende Heer, wenscht JOANNES CALVINUS Vrede en Saligheyt in CHRISTUS.

DOE ick dit Werck alder-eerst by de handt nam, seer Edel' en Vermaerde Koningh, so en wasser niet daer ick min op dacht, dan te schrijven dinghen die uwer Majesteyt naderhant souden opgedragen en voorgestelt worden. Mijn voornemen was alleenlick eenighe beginselen t'ontwerpen en voor te dragen, door dewelcke tot de ware Godtvruchtigheydt gefatsoeneert en onderwesen souden werden die ghene, die met eenighe goede ghenegentheydt tot de Religy geraeckt en aengedaen zijn. Ende door desen mijnen arbeydt hebb' ick voornemelick onse Fransche Naty willen dienen, onder dewelck' ick verstont datter seer vele waren die honger en dorst hadden nae CHRISTUS: en daer beneffens seer weynighe bemerckte die selfs met een kleyne kennisse CHRISTI naar behooren begaeft waren. Dat dit zy geweest mijn opset en voornemen, dat getuyght dit mijn Boeck selfs, als het welck' met een eenvoudighe en slechte form' en wijse van onderwijsingh t'samen ghesteldt en op ghemaeckt is. Maer doe ick vernam dat de raserny van sommighe quaedtwillige menschen in u Koninckrijck, soo verre d'overhandt genomen hadde dat de ghesonde Leer daer in gantsch gheen plaets en vindt: soo heeft het my goedt en oorbaerlick ghedacht, dat ick te ghelijck en met eene moeyte ben-lieden onderwese, en mijn belijdeniss' in U. E. tegenwoordigheydt te voorschijn brachte, waer uyt ghy mocht leeren en bekennen hoedanigh die Leere zy, teghen dewelcke met soo grooten verwoetheydt ontbranden die dulle menschen, die u Koninckrijck hedensdaegs door vyer en sweert in onrust stellen. Want ick en sal my niet vreesen noch schamen rondt uyt te bekennen, dat ick ten naesten by alhier te samen vervat hebbe de somma van die selfste leeringh, van dewelcke dese lieden met luyder stemmen uytroepen datse door ghevanckenis, verjagingh, bannissement en vyer ghestraft, en te water en te land' uytgeroeyt behoort te werden. My is voorwaer wel bekent, met wat schrickelicke geruchten en aenklachten sy uw' ooren en hert vervult hebben, op dats' onse saeck by u in de hooghst' ongunst en afkeerigheydt brenghen mochten: maer dit staet u nae uwe goedertierenheydt t'overweghen, dat niemant, noch in woorden, noch in wercken, en sal onschuldigh zijn, indien de beschuldigingh alleen gehoor en plaets verkrijght. Voorwaer soo yemand, om haet en ongunst te verwecken, voorwendt dat dese Leer', daer van ick nu ter tijdt reeckenschap wil geven, al van over langen tijdt door d'eendrachtige stemmen van alle Staten verdoemt, en door veel vonnissen der gerichtsbancken veroordeelt zy, die en sal niet anders voorwenden en seggen, dan dat deselve Leer' eensdeels door de t'samen-sweeringh en macht harer vyanden met geweldt ter neder geslagen, en eensdeels door leugenen, quade streken, en lasteringen looslick en bedrieghlicken onderdruckt is. 't Is kracht en gheweldt, datmen teghen een saeck, eerse verhoort en verdedigt wort, bloedige vonnissen veldt en uytspreeckt: 't is bedrogh en verradery, datmen deselve sonder reden en schuld 1) met oproerigheydt en boosdadigheydt beticht en brandt-merckt. Op dat niemant en dencke dat wy t' onrecht hier over klachtigh zijn, ghy Alder-edelste Koningh selfs kondt onse getuyg' wesen, door hoe veel valsche leugenen dees' onse Leer' in uwe teghenwoordigheydt dagelicks geblameert wordt, te weten, datse tot geen ander eynd' en streckt, dan om den Koningen van hare Scepters t'ontblooten, alle rechten en gerichtsbanken ter neder te vellen, alle staten en burgerlicke regeeringen uyt te roeijen, de vreed' en rust des volcks te verstoren, alle wetten af te schaffen, alle eygendommen en besittingen der goederen te verstroijen en in somma alle dinghen op elkaer 2) te werpen en onder een te vermengen. En nochtans is dit 't welck tot uw' ooren komt, het alder-minste deelken. Want onder 't ghemeyne volck worden van dese Leer' | schrickelicke geruchten gestroyt: dewelck' indiense waerachtigh waren, so mocht de gantsche werelt deselve Leer' en hare Leeraers en Aenhangers met recht oock duysent vyeren en galgen weerdig achten en oordeelen. Wie soud' hem dan als nu verwonderen dat tegen haer eenen algemeynen haet ontsteecken is, nadien men sulck' onbillicke en valsche betichtingen en aenklachten geloove geeft? Siet waerom alle Staten te samen stemmen en over een dragen om ons en onse Leer te verdoemen en te veroordeelen. De Rechters, door soodanige passien wech geruckt en verleydt zijnde, spreken uyt, in de plaats van wettige vonnissen, hare concepten en voor-oordeelen die sy van huys mede gebracht hebben: en meynen dats' haer selven in haer ampt fijn hebben gequeten, wanneerse geen andere ter doot en verwijsen dan die gene, die, ofte door haer eygen belijdenis, of door volkomene getuygnissen zijn overtuyght en overwonnen. Maer van wat schelm-stuck? Van dese verdoemd' en veroordeelde Leer', seggen sy. Maer door wat recht is die veroordeelt? Nu, dit was het poinct en hooft-stuck der verantwoordingh, niet de Leere selve verloochenen, maer die als oprecht en waerachtigh verdedigen. Maer hier wort oock alle vryheyt om eens den mont tot dien eynd' op te doen, benomen en afgesneden.

Toelegh des Autheurs om de Christelicke Onderwijsingh te schrijven.

Sijne laetste gedachten seer nootsakelick.

1. De beweeringh der rechtsinnige Leere

2. De afwisschingh van grouwelicke aenklachte aen den Koningh.

3. De verlossingh der Vromen van gheweldt, bedrogh, leughenen en schrickelicke lasteren.

(p. 2.)

4. D' ontdeckingh der ongerechtigheyt, in de Rechters schuylende

1) verdienst. 2) dat op dat ne'er.

Den Autheur poogt, door de overdenckingdes Koninckliken ampts den Koningh tot opmerckingh te brengen. Want het is de plicht der Koninghen de sake der verdruckte Kerck op te nemen.

Daerom en versoeck' ick niet sonder reden, O on-overwinnelickste Koningh, dat het u believe volkomen kennisse te nemen van dese saeck: dewelcke tot desen tijdt toe in 't verwarde 1) en sonder eenigh' ordentlicke rechts-plegingh, en meer door een haestige bitterheydt, dan door een rechtmatige stemmigheydt en bedaertheydt verhandelt is. Uwe Majesteyt en sal oock niet dencken, dat ick alhier voor hebb' my selven in 't bysonder te verdedighen, op dat ick vryheydt mochte verkrijghen om gheluckelick weder te keeren in mijne gheboortplaets: want al hoewel ick tot deselve met sulck een vriendelicke gesintheydt en treck als 't behoort, gheneghen ben, soo kan ick nochtans, ghelijck de saken teghenwoordigh aldaer staen en gheleghen zijn, die sonder swarigheydt wel derven. Maer ick neem' alhier aen de ghemeyne saeck van alle Christgheloovighen, en oversulcks oock Christi saeck selfs, dewelck' hedensdaegs op allerley manieren in u Koninckrijck also is verscheurt en vertreden, dat deselve schijnt te zijn reddeloos en buyten hoop van weder-oprechtingh, ende dat meer door de tyranny van sommige Pharizeen, als door u eygen will' en mede-weten.

2. De voorstanders der Christelicker Religie niet te verachten.

Doch hoe en door wiens schuldt dit by komt, sulcks is onnoodigh alhier te verhalen. Zooveel is seker, dat de saeck Christi vast leydt in eenen jammerlicken en bedroefden staet. Want de godtlooze hebben 't soo verre ghebracht, dat Christi waerheydt, hoewelse niet t' eenemael uyt ghejaeght en t'onder ghebracht is, nochtans als alreede begraven en met schande bedeckt, in 't verborgen schuylt: en dat daer en boven d'arme Kerck, ofte

3. Den Godtloosen, die de waerheyt en de Kerck vervolghen, niet gunstigh te wesen.

door wreede dooden is verteert, of door ballinghschappen verdreven, of door dreygementen en verschrickingen verbaest ghemaeckt zijnde, niet eens en durft kicken. Ende sy volherden als noch in hare gewoonlicke raserny en wreedtheydt, om den muyr die alreed' aan 't hellen is, ter neder te werpen, en den val dies' alreede begonnen hebben, ten vollen uyt te voeren. Ondertusschen en komt'er niemandt voor den dagh die met sijn vermoghen en bystandt hem-selven kant tegen deser lieden dulle raserny. Indiender eenighe zijn die willen schijnen der

4. Na de aenslaghen van eenighe soet-voerige menschen, die hun des Euangeliums schamen, niet te luysteren.

waerheyt seer goede gunst toe te dragen, die seggen datmen eenighsins met oogh-luyckingh behoort over te sien de dwalingh en d'onwijsheyt der onverstandiger menschen. Want soo spreken dese koel-sinnige lieden, noemende dwalingh en onwijsheydt die Leer' van dewelcke sy niet bewust zijn dats' is de seer sekere waerheydt Godts, noemende die lieden onverstandigh, welckers verstant de Heer Christus so hoogh geacht heeft, dat hy hen de verborgentheden van sijn' Hemelsche wijsheydt heeft mede gedeelt. Soo seer schamen sy sich alle te gelijck des Euangeliums. Maer u ampt en plicht, seer Doorluchtige Koningh, vereyscht, dat ghy uw' ooren en u gemoedt van soo een rechtveerdighe voorstandt en beschermingh niet af

5. Godes eer en waerheydt voort te setten.

en keert: voornemelick wanneerder questy is van soo een grootwichtighe saeck als dese, te weten, hoe Godes eer' op deser aerden sal werden gehanthaeft, hoe Godes waerheyt hare weerdigheyt sal behouden, hoe den Heere Christus sijn Rijck onder ons gaef en ongeschent blijven sal. Een saeck voorwaer weerdigh

6. Het oogemerck der Koninckliicke roepinghe recht te kennen.

uwen ooren, weerdigh uwe kennis, weerdigh uwen Koninckliicken Throon en Richter-stoel. Want dese overdenking 3) maeckt eenen rechten Koningh, te weten, indien hy hem-selven bekent te zijn een Dienaer Godts in de regeeringh sijns Koninckrijcks: gelijck daer en tegen die ghene, die niet en regeert met een ooghmerck en voornemen om Godes eer' ten dienst te staen, geen Koninckrijck en regeert, maer een moorders regiment voert. Daer

7. Godes oordeelen te vreesen.

Prov. 29. 18.

beneffens is die seer verre verdwaelt, die een langhduyrighe welvaert verwacht in een Koninckrijck, 't welck door Godes Scepter, dat is, door sijn heyligh Woort, niet en wordt gegouverneert: dewijl die Hemelsch' uytspraeck niet en kan liegen, door dewelcke verkondight wort, Dat het volck woest worden en verwilderen sal, wanneer de Prophety sal ontbreken of ophouden. Ghy en moet oock van dit loflick werck niet afghe-

8. De vrome armen en verdruckten niet van hem af te wijsen.

keert worden door het verachtelick aensien van onse geringheydt en nederigheyt. Ons is voorwaer genoeghsaem bekent, hoe seer arme lieden wy zijn en mispresen menschkens, te weten, voor Godt, elendige sondaers, in d'oogen der menschen d'alderverachtste · ja (soo ghy wilt) des werelts vuylnis en uitvaeghsel, of soo der noch yetwes dat slechter en onweerdiger is, kan genoemt worden, soo dat ons niet met all'

(p. 3.)

overigh | en blijft, daer van wy ons by Godt souden mogen beroemen, dan alleen sijn' eenige barmhertig-

9. Aen die Christelicke Leere, die die arme belijden, eerbiedigheydt te betoonen.

heydt, door dewelcke wy tot de hope der eeuwiger saligheyt sonder eenigh' onse verdienst zijn aengenomen: en by de menschen oock niet seer veel, behalven alleen onse swackheyt, dewelcke maer in 't alderminste te belijden, onder hen-lieden d'alderhooghste schand' is. Maer wat onse Leer belanght, die moet boven alle des werelts heerlickheyt, en boven alle macht verheven en onoverwinnelick blijven: want sy en is niet de onse, maer des levendighen Godts en sijnes Gesalfden: den welcken de Vader tot eenen

Dan. 2. 34. 35. Iesai. 11. 4. Psal. 2. 9.

Koningh geordineert en gestelt heeft, op dat hy heersche van d'eene Zee tot d'andere, en van de Wateren tot aan d'eynden des aerdtbodems. En alsoo heersche, dat hy de gansche werelt met d'eenige roede sijns monts slaende, deselve met haer' ijsere en metale kracht, en met haren guldenen en silveren glantz niet anders en verbrysele dan als aerden vaten: ghelijck de Propheten van de Heerlickheyt sijns Koninckrijcks propheteeren.

Te gemoetkoming en beslechtingh van de teghen-werpingh, die den Koningh van aen te hooren mochte afwenden.

't Is wel waer dat onse Tegen-partijen hier tegen roepen, dat wy ter quader trouwen Godts Woordt voorwenden, dewijl wy, gelijck sy seggen, d'alderbooste schenders en verdervers des Woorts zijn. Maar ghy dees' onse Bekentenis lesende, sult selfs na uwe wijsheyt kennen oordeelen, dat dit verwijt niet alleen een quaetwillige blaem' en leugen, maer oock een uytsteeckend' onbeschaemtheyt is. Evenwel sal het goedt en oorbaerlick zijn dat ick alhier oock yetwes segge waer door u tot het lesen selfs, of yver en opmerckingh toegebracht, of immers den wegh gebaent werde. Wanneer Paulus ghewilt heeft dat alle prophety soude

Rom. 12. 7.

gefatsoeneerd en geschickt worden nae de gelijckmatigheydt en gelijckformigheyt des geloofs, so heeft hy daer mede voorgestelt een seer seker Richtsnoer, aen het welcke d'uytleggingh der Schrifttuyr moet

1) verwert. 2) Dan het is soo veel. 3) bedenckingh.

werden beproeft en ghetoetst. Indien derhalven onse Leer aen desen regel des geloofs wordt ondersocht en beproeft, soo hebben wij de victory in onse handen. Want wat komt doch met den geloove beter en ghevoeghlicker over een dan 't geen wij bekennen, te weten, dat wy van alle deught ontbloot zijn, opdat wy van Godt moghen bekleedt worden? Dat wy van alle goedt ledigh zijn, op dat wy van hem werden vervult? Dat wy zijn dienstknechten der sonden, op dat wy van hem verlost werden? Dat wy blint zijn, op dat hy ons verlichte? Dat wy lam en kreupel zijn, op dat hy ons stuyr' en gheleyde? Dat wy swack zijn, op dat wy van hem werden opghehouden en onderset? Dat wy ons alle stof om in ons selven te roemen, ontrecken, op dat hy alleen in roem en heerlickheydt uytsteeck' en wy in hem roemen mochten? Wanneer dees' en andere diergelijcke dinghen meer van ons geseydt worden, soo roepen onse weder-partijen daer tegen en klagen, dat door sulck een seggen om verr' geworpen wordt ick en weet niet wat verblindt natuyrlick licht, wat versierde voorbereydingen, wat vrije will', wat verdienstelicke wercken des eeuwigen levens, te samen met haer overtollige wercken: om datse niet en konnen lijden en verdragen dat den roem en lof alles goets, aller deughden, aller rechtveerdigheyt en wijsheyt by Godt alleen plaets hebben en blijven soude. Maer wy en lesen nergens dat yemant daer over berispt en bestraft is gheworden, dat hy te veel uyt de Fonteyn en Welader des levendigen waters gedroncken hadde: daer en tegen bevinden wy, dat die heftigh worden bekeven en beschuldigt die haer selven putten hebben gegraven, putten die ondicht en droogh zijn, en geen water en konnen houden. Wat isser wederom dat meer met het geloof over een draeght, dan datmen Godt sich-selven als dan als een genadigh en goedertieren Vader voorsteldt, wanneer men Christus voor een Broeder en Versoender erkendt? Dan datmen alle goede en voorspoedighe dingen sekerlick verwacht van hem, wiens onuytsprekelicke liefde sich soo verr' en wijdt heeft uytgestreckt, dat hy sijnen eygenen Soon niet gespaert, maer voor ons tot der doot overgelevert heeft? Dan datmen sich in een sekere verwachtingh der saligheyt en des eeuwigen levens gerustelick neder leght, wanneermen bedenckt dat Christus ons van den Vader gegeven is, in den welcken soodanighe schatten verborgen zijn? Hier vallens' alle te ghelijck op ons, en roepen, dat sulck eene sekerheydt des vertrouwens, niet en zy sonder hooghmoedt en vermetenheyt. Maer, gelijck wy ons selven niet met all' en moeten vermeten en beloven van ons selven, alsoo moeten wy ons alles vermeten en beloven van Godt. Ende wy en worden door geen ander middel van allen ydelen roem berooft en ontledight, dan als wy ons in den Heere leeren beroemen. Wat sal ick meer segghen? Doorloopt en bemerckt, Groot-machtighste Koningh, alle de deelen van onse saeck, en houdt ons voor d'aldersnootste boeven op aerden, indien ghy niet klaerlick en bevindt, dat wy daerom verdruckt en met smaetheyt beladen worden, om dat wy onse hope stellen op den levendigen Godt: omdat wy gelooven dat dit het eeuwige leven zy, te kennen den eenigen waerachtigen Godt, en JESUS CHRISTUS den welcken hy gesonden heeft. Van wegen dese hope worden sommige van d'onse met banden en ketenen gebonden, sommige met roeden gegeesselt, sommige tot een spot en schouwspel door de straten omgeleydt, sommige gebannen, sommige seer wreedelick gepijnight, (de) sommige (salveeren en) redden haar met de vlucht: wy worden alle te gelijck met angst en benaeuwtheydt ghedruckt, door grouwelicke vloecken vervloeckt, door lasteringen verscheurt, en op allerley wijsen seer onweerdelick ghehandelt. Uwe Konincklicke Majesteyt bemercke nu aen d'ander zijd' onse weder-partijen (ick spreek' van d'ordre der Mis-papen, den welcken te gevall', | all' ander' oock onse vijanden werden) en overlegge met my een weynigh door wat geest en passy sy gedreven en geleydt worden. Sy laten haer selven en andere lichtelick toe, de ware Religy, die in de Schriftuyr geleert wordt, en by alle menschen voor vast, seker en ongetwijffelt behoort gehouden te werden, niet te weten, te veronachtsamen en te misprijsen: en sy laten sich voorstaen, datter weynigh aen gheleghen is wat yeder een van Godt en van Christus gevoelt, of niet en gevoelt, wanneer hy maer door een ingevouwen en ingewickelt geloof, gelijck sy seggen, sijn verstant en meyningh den oordeele van de Kerck onderwerpt: sy en ontsetten oock haer selven niet seer, wanneer 't gebeurt dat Godes eer' door openbare lasteringen wordt verontreynight, als maer niemandt sijn vingher op en steekt teghen de Kroon en Opper-hoofdigheyt des Apostolischen Stoels, en tegen d'authoriteyt van onse Moeder de heylige Kerck. Waerom strijdense dan met soo grooten wreetheyt en bitterheyt voor de Misse, voor het Vagevyer, voor de Bedevaerden en diergelijcke beuselingen meer, in sulcker voegen datse voor-geven en seggen, dat de waerachtige Godtvruchtigheydt niet en kan staende blijven, 't en zy dat alle dese dinghen door een seer klaer en uytgedruckt gheloof, ghelooft en aenghenomen werden, hoewelse nochtans niet een van die stucken met Godts Woordt en konnen bewijsen? Waerom, seggh' ick, anders, dan om dat haren buyck haer Godt, en de keucken haer Godtsdienst is: dewelcke wanneers' eenmaal gheweert en hen benomen zijn, soo geloovense niet alleen datse gheen Christenen, maer oock datse selfs geen menschen meer zijn en konnen. Want of wel sommigh' onder hen met leckere 1) spijsen haer selven in overvloedt opvullen, en sommige wederom by een slecht korstken broodts leven, soo levense nochtans alle te samen uyt eenen pot, dewelcke sonder behulp en het aengestoken vuur 2) van de voorseyde dingen niet alleen verkonden, maer oock geheel en al bevriesen soude. Derhalven die onder hun voor sijn buyck aldermeest bekommert is, die wordt oock bevonden d'alder-dapperste voorvechter te zijn voor sijn geloof. In somma, sy leggen alle te gelijck niemant uytgesondert hier op toe, of om haer rijck staende te houden, of om haren buyck ten vollen te voorsien: en daer en is onder hun niemandt die selfs oock het minste teecken van eenen oprechten yver aen hem laet blijcken.

1. Dat onse Leere, op de gelyckformigheyt des ghe-loofs getoetst zijnde, bevonden sal worden de ware te wesen.

2. En die van onse wederparty, de valsche.

Bevestigingh van de plaets Ierem. 2. 13.

Van de bemerckingh des waren geloofs.

Rom. 8. 32.

Welcke onse vermetele weder-partyen roepen dat niet sonder hooghmoedt en vermetelheyt is.

1. Tim. 4. 10. Joan. 17. 3.

Van de ghelijck-formigheydt der Kercke met Christus, dien sy onder 't kruys ghelijckformig gemaeckt wort.

(p. 4.)

Van den aert, betrachtinghen en zeden van de vyanden der waerheydt, die hy nae 't Leven afbeeldt.

En evenwel en houdense noch alsoo niet op van onse Leer' aen te randen 3), en door allerley middelen die

Nae dat hy gehoor verkre-

1) delicate. 2) onderstoockingh. 3) aen te ransen.

ghen heeft, soo brenght hy de lasteren van de vyanden der Christelicker Religie tot ses hooft-stucken, daer hy in 't bysonder op antwoort.

haer moghelick zijn, valschelick te beschuldighen en te blameeren, op datse deselve of hatelick, of verdacht maken souden. Sy noemen die een Nieuwe Leer', en die eerst onlanghs is gheboren en op ghekomen, sy verwijten ons dat die twijffelachtigh en onseker is: sy vragen door wat mirakelen die bevestight zy: sy vraghen of het recht en billick is dat die (stadt en) plaets grijpe tegen 't een-stemmigh gevoelen van soo veel Heylige Vaders, en tegen de soo seer oude gewoont'; sy dringen daer op aen dat wy sullen belijden dat die een scheur-makende en kettersche leeringh is, als dewelcke d'oorlogh aenneemt en voert teghen de Kerck, ofte dat de Kerck al over veel hondert jaren zy ghestorven, in dewelcke niet met allen van sulcks en is ghehoort geweest. Eyndelick seggense datse niet veel bewijs en behoeven: dewijlmen uyt de vruchten lichtelick oordeelen kan wat het voor een Leere zy: als dewelcke sulcken grooten hoop der secten, soo veel meuyterijen en oproerigheden, en soo grooten vryheydt en onghebondenheydt tot alle boosheydt ghebaert en voort ghebracht heeft. Voorwaer het valt hen-lieden seer licht de goede saeck die verlaten, en van alle hulp en onderstandt ontbloot is, op 't lijf te vallen, en een voordeel af te sien, bysonder by 't licht-geloovige en onverstandige volck. Maer indien wy oock onse beurt' alsoo mochten hebben om vry uyt te spreken, soo soude gewisselick dese hitte en vinnigheyt verkoelen, daer mede sy in sulcker voeghen met volle kaecken broodt-dronckentlick en sonder vreese van straffe teghen ons schuym-becken.

D'eerste lastering is, dat onse Leer nieuw is.

Voor eerst datse onse leeringh een Nieuwe Leere noemen, daer in doense Godt groot onghelijck, wiens Heyligh Woordt niet en verdient van eenige nieuwigheyt beticht te worden. Ick geloove wel dat die henlieden nieuw is, dewijl oock Christus selfs en sijn Euangelium hen-lieden nieuw zijn: maer die weten dat

Rom. 4. 25.

dese Predicatie Pauli oudt is, te weten, Dat Christus overghelevert is om onse sonden, ende opgheweckt om onse rechtveerdighmakinghe, die en sullen by ons niet nieuws bevinden. Dat dese Leer' langhen tijdt onbekent en begraven geweest is, de schuldt daer van moet der menschelicker godtloosheyt worden geweten, maer dewijlse ons nu door de goedertierenheyt Godts weder ter handt gestelt wort, soo behoordese ten minsten wederom in haer' oude weerdigheydt en aensien ontfanghen te werden. Uyt deselve fonteyn en oorspronck der onwetenheyt komt het oock datse onse Leer' voor twijffelachtigh en onseker houden. Dit is 't voorwaer daer van de Heere sich beklaeght door sijnen Propheet, te weten, Dat een osse sijn meester, ende een ezel de kribbe sijns heeren kent: ende dat hy niet bekendt en wordt van sijn volck. Maer hoe seer sy dese Leer van onsekerheyt bespotten, indiense nochtans haer eygen leeringh met haer eygen bloet en verlies haers levens souden moeten verzegelen, dan soude men moghen sien en bevinden hoe veel sy daer van hielden. Het is met ons geloof en vertrouwen gantsch anders gelegen, het welck' sich niet en laet verschricken, noch door de vreese des Doodts, noch oock door Godes Gericht en Vyerschaer.

Datse langh onbekendt en begraven is geweest.

Datse twijffelachtigh is en onseker.

Iesai. 1. 3.

De tweede lasteringh is, datse door geenerley mirakelen bevestight is.

Datse mirakelen en wonder-teekenen van ons eysschen, daer in zijnse seer onredelick. Want wy en smeden niet eenigh nieuw Euangelium, maer behouden dat selvighe, tot | bevestingh van welckers waerheydt alle de mirakelen dienstigh zijn, die Christus en de Apostelen oyt gedaen hebben. Men soude mogen seggen, dat sy dit bysonders en eygens hebben meer dan wy, te weten, datse haer geloof met geduyrige mirakelen tot desen dagh-toe konnen bevestigen. Jae, sy beroemen sich veel eer van soodanige mirakelen, dewelcke een gemoedt, dat andersins wel gherust en te vreden is, konnen onrustigh maken en doen wanckelen, soo gantsch sinledigh 1) en belacchelick, of ydel en leugenachtigh zijn deselve. En of die schoon soo wonderbaerlick waren als sy konden zijn, soo en behoordense nochtans in 't minste niet te gelden tegen de waerheyt Godts: dewijl Godes Naem al-omm' en altijt moet gheheylight worden, het zy door wonderwercken, of door den ordentlicken gangh en loop der natuyr. Haer voorstel soude misschien eenen beteren schijn hebben, indien de Schriftuyr ons niet en onderwees van het ooghmerck en wettelick gebruyck der mirakelen. Want de Heylige Marcus leert, dat de wonder-teeckenen die d'Apostelen gedaen hebben, hebben gedient tot bevestigingh van hare predicatien. Alsoo vertelt oock Lucas, Dat de Heer den woorde sijner genaden getuyghnis heeft gegeven, doe daer teeckenen en wonderheden ghedaen wierden door de handen der Apostelen. Waer mede over een komt dit seggen des Apostels, Dat de salighevdt die door 't Euangelium verkondight was bevestight zy gewcest, door dien de Heer mede getuyghde door teeckenen en wonderheden en menigerley krachten. Sullen wy dan de wonder-teeckenen, die wy hooren te zijn zeghelen des Euangeliums, wenden en gebruycken om 't gheloove des Euangeliums om verre te stooten? Die alleen verordineert en bestemt zijn tot verzegelingh der waerheyt, sullen wy die aenleggen om de leugenen te versterckcn? Daerom moet de Leer, die van den Euangelist geseyt wort vóór de mirakelen te gaen, eerst en voor alle dinghen 2) ondersocht en beproeft werden. Dewelcke wanneerse goedt en deughdelick is bevonden, als dan met recht en reden van de mirakelen versterckingh behoort te nemen. Maer de proeve van d'oprechte Leer is, ghelijck Christus ghetuyght, dese, Datse, namelick, sich henen streckt, niet om d'eere der menschen, maer om d'eere Godts te soecken en te vorderen. Dewijl dan Christus beweert dat dit is de proeve der Leeringh, soo worden verkeerdelick voor mirakelen ghehouden die wercken, die tot een ander oogmerck 3) ghetrocken worden dan om den Naem des eenigen Godts groot te maken. Wy hebben mede te ghedencken, dat de Sathan oock sijne mirakelen heeft, dewelck' al hoewelse meer spoocksels en bedriegerijen zijn, dan eenige ware krachten, soo zijnse nochtans sodanigh datse d'eenvoudige en onvoorsichtige lichtelick konnen misleyden en begoochelen. De Waerseggers en Toovenaers zijn altijdt vermaert en befaemt gheweest van wegen hare mirakelen. De afgodery der Heydenen heeft haer voedsel en aenwas van veel wonderlicke mirakelen ontfangen: dewelcke nochtans niet genoeghsaem en zijn om ons te bewegen dat wy de superstity

(p. 5.)

Integendeel, dat het Pausdom daer vol van is.

Maer belacchelicke en leugenachtige.

Marc. 16. 20.
Actor. 14. 3.

Hebr. 2. 4.

Want sy stooten om verr' en vernietigen het geloof des Euangeliums.

Joan. 7. 18. ende 8. 50.

Het zijn mirakelen des Sathans.

1) blaeuw 2) voor al. 3) eynde.

der Waerseggeren en Afgoden-dienaren souden voor goet keuren. De Donatisten hebben oock eertijts de simpelheyt en eenvoudigheyt des gemeynen volcks verdwaest en op den dool-wegh gebracht even met dit selfde bedrieghlick voorwendsel, datse, namelick, seer veel mirakelen deden. Wy geven derhalven onsen weder-partijen nu ter tijdt deselfde antwoordt die Augustinus te dier tijdt den Donatisten gaf, te weten, Dat de Heer ons teghen dese wonder-werckers genoegh heeft gewaerschouwt: doe hy voorseyde dat er valsche Propheten souden opstaen, die door groote teeckenen en menigherley wonderheden, oock selfs de Uytverkorene souden verleyden, indien 't moghelick waer. PAULUS vermaent ons oock, dat het Rijck des Antechrists sal wesen met alle kracht, en teeckenen, en leugenachtige wonderheden. Maer onse mirakelen (seggen sy) en geschieden niet door Afgoden, noch door Toovenaers, noch door valsche Propheten, maer door de Heyligen. Even eens als of wy niet en wisten dat dit des Duyvels practijck is, hem-selven te veranderen in een Engel des lichts. D'Egyptenaers hebben eertijdts eenen Godt gemaeckt van Jeremiam die in haer landt begraven was, hem offerhanden en alle ander' eer' aen doende, die sy hare Goden plegen te bewijsen. Hebbense door sulcken daedt den Heyligen Prophete Godts niet misbruyckt tot afgodery? En nochtans quamense tot dit gevoelen, datse van de beten der Slanghen ghenesen zijnde, haer selven lieten voorstaen datse door de vereeringh van sijn graf, soodanighen weldaedt der ghenesingh tot een belooningh ontfinghen. Wat sullen wy hier van anders segghen, dan dat dit tot allen tijden gheweest is en altijdt zijn sal Godes rechtveerdighe wraeck, te weten, allen den genen die de liefde der waerheydt niet en hebben aengenomen, toe te senden de krachtighe werckinghe der dwalingh, op datse de leugen gelooven? Soo en ontbreeckt het ons dan niet aen mirakelen, die oock seer seker zijn, en buyten alle bespottingh. Daer-en-teghen zijn de mirakelen die onse weder-partijen tot haer voordeel voorwenden, loutere begoochelingen en bedriegerijen des Duyvels, dewijlse het volck van den waerachtighen dienst hares Godts tot ydelheydt afwenden.

Daer de scheuring-makers al over langh op stoften.

Augustin. in Joan. Tract. 13. 17.

Matth. 24. 24.

1. Thessal. 2. 9.

Beslechtingh van een tegenwerpingh.

1. Cor. 11. 14

Hieronymus in de Voor-rede over Jeremiam.

En waer door de leugen (door 't rechtveerdigh oordeel Godts) bevestigt wort.

2. Thessal. 2. 11.

Daer beneffens is het groot onrecht datse ons de Vaders tegen werpen (ick meene die Oude Schrijvers die ten tijden van d'eerste Kerck gheleeft hebben) even als of die toestemmers waren van hare godtloosheyt, door welckers autoriteyt en getuyghnis, indien het verschil en den strijdt moest ter neder geleyt en beslecht worden, soo soud' (op dat ick op't alder-matighste spreeck') het meerder-deel der overwinningh hellen en hangen na onse | zijde. Maer dewijl veel dinghen van die Vaderen treffelick en wijselick geschreven zijn, en dat hun oock in sommige saken wedervaren is 't geen den menschen pleeght te ghebeuren, te weten, dwalingh en misverstant: so komen nu dese fijne Mannen, en aenbidden of omhelsen, volgens de gaeuwigheydt van haer verstandt, geest en oordeel, alleen der Vaderen mis-slagen en dwalingen: daer-en-tegen niet eens waernemende, of anders met opset verswijgende of vervalschende 't geen van de Vaderen wel en loffick gesproken is: so dat ghy soudt seggen datse geheel en al besorght zijn geweest, om veel drecks uyt het goudt te lesen en by een te brengen. Daer beneffens overvallense ons met een groot getier, roepende dat wy de Vaders verachten en hare vijanden zijn. Maer het is soo verre van daer dat wy deselve souden verachten, dat het my, indien 't alhier te passe quam' en ter sake 1) diende, niet swaer en soude vallen 't meeste deel van 't geen wy hedensdaeghs leeren, door hare getuygnissen te bewijsen. Wy lesen nochtans hare schriften met sulcken oordeel en omsichtigheyt, dat wy altijdt voor oogen hebben 't woort PAULI, te weten. Dat alle dingen ons toebehooren en eygen zijn, om ons ten dienst te staen, en niet op dat die over ons heerschappy voeren souden: en dat wy Christo alleen toebehooren, den welcken men in alles, sonder uytnemingh, gehoorsaem zijn moet. Die dit onderscheydt en dese ordre niet waer en nemen, die en konnen in 't stuck van de Religy niet met allen sekers hebben, dewijl dese Heylighe Mannen, van dewelcke wy alhier spreken, veel dingen niet en hebben gheweten, dickwils oock met malkanderen niet over een en dragen, en somtijdts selfs met haer selven strijden. Wy en worden, seggense, niet sonder oorsaeck van SALOMON vermaent. Dat wy d'oude palen, die onse Voor-ouderen gestelt hebben, niet en sullen overtreden. Maer wy moeten weten, dat men niet eenerley regel en moet gebruycken in d'afmetingh der landt-palen, en in 't stuck van de gehoorsaemheyt des geloofs: het welck' alsoo geordineert en gestelt moet zijn, dat het ons doe vergeten ons Volck, en onses Vaders Huys. Indiense so grooten lust hebben in allegorijen en geestelicke beduydingen, waerom en nemense niet liever d'Apostelen, als eenige andere, voor hare Vaders, welckers gesette en vooraf gestoken 2) palen men geensins en moet overtreden? Want alsoo heeft het Hieronymus verstaen en uytgeleydt, wiens woorden sy in hare Canones over-geschreven en gebracht hebben. Daer beneffens indiense willen dat de gesette palen van die Vaders, van dewelcke sy-lieden spreken, vast sullen blijven en onderhouden werden: waerom overtreden sy selfs deselve met alle vryheyt, soo dickwils als 't hen lust en te passe komt? 't Was een uyt het getal van d'Oude Vaders dewelcke seyde, Dat onse Godt niet en eet noch en drinckt; en dat hy derhalven geen schotelen noch drinckbekers en behoefde: Een ander Oudt-vader seyde: Dat de Sacramenten der Christenen gheen goudt noch silver van doen en hebben, en om des goudts wille Gode niet aenghenaem en zijn. Soo overtreden sy dan dese palen, dewijlse in hare ceremonien met goudt, silver, yvoir, marmer, gesteenten, en sijde soo seer proncken en pralen, en sich laten voorstaen dat Godt na behooren niet en wort gedient, soo niet alles met uytstekende glantz, of liever uytsinnige pracht vervult is en overvloeyt. 't Was een Oudt-vader dewelcke seyde, Dat hy daerom vrymoedelick vleesch at in de Vasten als andere sich daer van onthielden, om dat hy een Christen was. Soo overtreden sy dan de palen, wanneer-

De derde lastering. dat de Oudt-vaders, dat is, de (p. 6.) Oude Godtsgeleerde, voor het Pausdom zijn.

Dat die van ons versmaedt en voor vyanden gheh ouden worden.

Eerste antwoort: Dat wy hare Schriften lesen soo verre als 't betaemt. 1. Cor. 3. 11.

Prov. 22. 28.

Beslechtingh van een exceptie.

Psalm 45. 11.

Tweede antwoort: Betoonende met veertien ghetuygenissen dat de Papisten vyanden der Oudtvaders zijn.

Acatius Tripert. Histor. lib. 11. cap 16.

Ambros. lib. 2. de Offic cap 28.

1) ten propooste. 2) voorgeteeckene.

Spiridion Tripert. hist. lib. 1. cap. 10. se in den Ban doen, of den Duyvel over geven dien persoon, die in de Vasten voor Paesschen vleesch gheproeft heeft. 't Was een van d'Oudt-vaders dewelcke seyde, Dat een Monnick, die met sijn handen niet en arbeyt, voor een struyck-roover moet geoordeelt en geacht worden: Een ander Oud-vader seyde, Dat het den Monnicken niet gheoorloft en is van eens anders goederen te leven, alwaer 't schoon datse sich geduyrigh in heylige bedenckingen, in gebeden, en in 't studeeren besigh hielden. Dese gesette pael hebbense oock over getreden, wanneerse de luie 1) en dicke Monnincks-buycken in bordeel en hoer-huysen (dat is, in hare kloosters) gesteken hebben, om van ander lieden goet en sweet gemest en vet gemaeckt te worden. 't Was een Oudt-vader dewelcke seyde, Dat het eenen verschrickelicken grouwel is, in de Kercken der Christenen te sien een geschildert beelt 't zy van Christus, 't zy van yemandt uyt den Heylighen. En dit en is niet alleen door eenes menschen stemme uytgesproken, maer daer is oock in een Kerckelick Concily geordonneert en besloten, Dat dat geen 't welck men eert en aenbidt, aen de wanden niet en sal geschildert en afghemaelt. Het is soo verre van daer datse sich binnen dese palen souden houden, datse selfs niet een hoeck in hare Kercken van beelden ledigh en laten blijven. Een ander Oudt-vader heeft geraden, Dat wy de dooden, na dat die eerlicken ter aerden gebracht en begraven zijn, vorder souden laten rusten. Dese palen verbreken sy, wanneerse vereysschen datmen voor d'Afgestorvene geduyrighlick sal bekommert zijn. 't Was een van de Oudt-vaders dewelcke getuyght, Dat de substanty en het wesen des Broodts en des Wijns in het Nachtmael even alsoo blijft, gelijck de menschelicke natuyr en substanty in den Heere Christo blijft, zijnde vereenight met sijn Goddelick Wesen. Sy gaen derhalven dese palen te buyten, wanneerse het sprookje versinnen 2) dat de substanty des Broots en des Wijns, na dat de vijf woorden gesproken zijn, te niet gaen, om in het wesentlicke Lichaem en Bloedt Christi verandert te worden. 't Was een uyt d'Oudt-vaders, dewelcke loochende dat in het Sacrament des Nachtmaels, het Lichaem Christi onder 't Broodt besloten was, en seyde, Dat het alleen zy (dit sijn eygene woorden) een verborghentheydt sijns Lichaems. Soo gaen sy dan | dit perck te buyten, als sy seggen dat het lichaem Christi aldaer begrepen is, en hem op een vleeschelicke wijse doen aanbidden, gelijck of hy daer in plaetselick besloten waer. Het waren Oudt-vaders, Dewelcke, ghelijcks' aen de gantsche Ghemeynt' maer een Nachtmael uyt deelden, en daer van alle boose en godtloose afweerden, alsoo oock seer swaerlick straften die gene die daer teghenwoordigh zijnde, sich van 't ghebruyck des Nachtmaels onthielden. Maer hoe verre zijn sy wel van dese pael af getreden, wanneerse niet alleen de Kercken, maer oock de bysondere huysen met hare Missen vervullen, en tot het aenschouwen der selver eenen yegelicken toelaten, ende dat des te liever, hoe yeder een, of hy schoon onheyligh en godtloos is, milder en gereeder is om geldt te tellen: Daer beneffens het geloof in Christum, en tot de gheloovighe gemeynschap der Sacramenten niemand' en noodighen: maer veel eer haer eygen versiert werck te koop aenbieden voor de genaed' en verdienst Christi. 't Was een Oudt-Vader, dewelcke geordonneert heeft, Datmen van 't gebruyck des heyligen Nachtmaels Christi in 't gheheel soud' afweeren die ghene, die met het nemen en ontfanghen van d' eene specy of van het eene deel des Nachtmaels vergenoegt zijnde, sich van de tweede specy onthielden. 't Was oock een Oudt-Vader dewelcke dapperlick beweert, Datmen den Christenen niet en moet weygeren het bloedt haers Heeren, voor de belijdenisse van wiens naem hun bevolen wordt haer eygen bloet uyt te storten. Dese palen hebben sy oock wech genomen, wanneerse door een onverbrekelicke wet hebben bevolen en aengepresen even dat selfde 't welck d'eerste van naest ghenoemde twee Vaders met den Ban ghestraft, en d'ander met een bondighe reden verdoemt en mispresen heeft. 't Was een Oudt-Vader dewelcke betuyghde, Dat het eene roeckeloosheyt was, van eenige duystere saken yetwes ter eener, of ter anderer zijden te vonnissen en vast te stellen, sonder klare en uytgedruckte ghetuygenissen der Schriftuyr. Dit perck hebbens' over 't hooft gesien, wanneerse soo veel ordonnantien, regelen en meesterlicke besluyten sonder eenigh Woordt Godts ghemaeckt hebben. 't Was een Oudt-Vader, dewelcke aen Montanus 3) neffens meer andere ketterijen oock dese verweten heeft, Dat hy d'eerste was die wetten van het Vasten inghevoert hadde. Desen pael hebbens' oock verr' over-getreden, dewyl sy 't Vasten met seer naeuwe wetten inghesteldt en bevestight hebben. 't Was een Oudt-vader, dewelcke beweerde, Dat den Dienaren der Kercke 't Houwelick niet en behoort verboden te worden, en daer beneffens verklaerde, Dat de byslaep met syn eygen huysvrouw, eerbaerheydt en kuysheydt was: 't waren oock Oudt-vaders die dese syne verklaringh toegestemt en voor goedt gekeurt hebben. Desen tuyn zijns' oock al verr' over gespronghen, wanneers' haren Priesteren den Houwelicken-staet seer strengelick hebben verboden. Het was een Oudt-vader dewelcke geoordeelt heeft datmen Christum alleen moest hooren, als van den welcken 'gheseydt is, Hoort hem: en datmen niet en moet sien wat andere die voor ons geweest zijn, geseydt of ghedaen hebben, maer wat Christus, die d'eerste van allen is, ons heeft bevolen. Dit perck en stellen sy haer selven niet voor, end' en laten oock niet toe dat andere dit perck haer selven voorstellen, wanneerse liever allerley andere meesters, dan Christum stellen, soo over haer selven als over andere. 't Was een Oudt-Vader, dewelcke beweert, Dat de Kerck haer selven niet en moet verheffen boven Christum, om dat hy altijt waerachtige vonnissen en oordeelen uytspreeckt: en om dat de Richters der Kercke, dewijlse menschen zijn, gemeenlick bedrogen worden en failgeeren. Desen tuyn oock door gebroken hebbende, soo durvense beweeren en staende houden, dat de gantsch' authoriteyt en weerdigheydt der Schriftuyr hanght aen het goedt-vinden van de Kerck. Alle d'Oudt-Vaders hebben oyt en altijdt met een hert en gemoedt

Tripert. hist. lib. 8. cap. 1. Augustinus de opere Monach. cap. 17.

Epiphanius de Epist. ab Hieron. versa.

Concilio illiberit. cap 36.

Ambros. lib. de Abrahamo. 1. cap. 9.

Gelasius Papa in Concil. Romano.

Chrysost. in 1. cap. Ephes.

(p. 7.)

Calixt. Papa de consecrat. distinct. 2.

Gelasius Can. Comper. de Consecrat. dist. 2.

Cyprianus Epist. 2. lib. 1. de lapsis.

August. lib. 2 de pec. mer. cap. ultimo.

. Apollon de quo Eccles. hist. lib. 5 cap. 18.

Paphnut Tripert. hist. lib. 2. cap. 14.

Cyprianus Epist. 2. lib. 2.

August. libr. 2 contra Cresconium Grammaticum c. 21.

De Scolasticis Doctor. Iudicium Vide hujus operis lib. 2. cap. 2.

1) luye. 2) versieren. 3) den Montano.

voor eenen grouwel ghehouden, en met eenen mondt dit vervloeckt, Dat Godes Heyligh Woordt door d'arghlistigheden der Sophisten verontreynigt, en door de twist-redenen der werelt-wijse verwert soude werden. Houden sy haer selven binnen dese grensen, 1) terwijls' in haer gantsche leven nerghens anders op toe en legghen, dan om d'eenvoudigheydt der Schriftuyr door on-eyndighe twisten en meer dan bedrieghlicke krackeelen te verduysteren en te begraven? Alsoo dat de Vaders, indiense nu weder opstaen en sodanigen twist-konst (die dese lieden een diepe en Hooghsinnige Godtsgeleertheydt noemen) hooren mochten, geen dingh min en souden gelooven, dan dat hare disputen zijn van Godt en Goddelicke saken. Maer mijn propoost en reden soude sich wijtloopiger dan 't behoort uytstrecken, indien ick wilde vertellen hoe broot-dronckentlick dese lieden 't jock der Vaderen, welckers onderdanige sonen sy willen schijnen te zijn, van haren hals af werpen. Voorwaer ick soude jaren en maenden tot sulcken verhael van doen hebben. En evenwel zijnse soo seer en soo vertwijffelt onbeschaemt, dats' ons durven verwijten, dat wy ons selven niet en ontsien d'oude gesette palen t'overtreden.

sect. 6. &c. lib. 3. cap. 4 sect. 1. &cc. 7. 13. &cc. 26. 28. 29. &c. lib. 4. cap. 18. Sect. 1. & cap. 19. Sect. 1. 10. 11; &c.

De vierde lasteringh, dat wy de gepresene ghewoonte niet en volgen.

Dats' ons vorders roepen tot tghene van oudts vaste ghewoonte was, 2) daer med' en richtense oock niets 3) uyt. Want het soude met ons seer qualick gaen indien wy voor de gewoont wijcken en plaets maken moesten. Gewisselick waer 't dat de menschelicke oordeelen oprecht waren, so soudemen de gewoont by de vrome soecken en van daer halen moeten. Maer het gaet dickwils veel anders toe. Want 't geen men van velen siet geschieden, dat verkrijght terstondt het recht der gewoont, of wordt terstondt voor een gewoonlick gebruyck aengenomen. Het en heeft naeuwlicks oyt hier op der aerden met het leven der menschen soo wel gestaen, dat de meeste menighte der selver in d'alderbeste dingen behaghen geschept hebben. Soo is dan uyt de by | sondere gebreken van vele menschen gemeynlick een gemeyne dwalingh ontstaen, (p. 8.) of liever een gemeyne toestemmingh in die ghebreken; welcke ghemeyne dwalingh of toestemmingh dese fyne Mannen nu voor een wet willen gehouden hebben. Die niet t'eenemael blindt en zijn, die konnen bemercken dat d'aerde meer als met eene zee der quaden overloopen, en dat de gantsche werelt met seer veel doodelicke pesten verdorven is: en om met een woordt te seggen dat alle dingen ineen storten, 4) in sulcker voegen, datmen, of aengaende de reddingh der menschelicke saken vertwijffelen en wanhopen, of teghen soo groote quaden ordre stellen, en deselve genoeghsaem met ghewelt uyt de gewoont brengen moet. En dies niet tegenstande wordt de remedy en noodt-hulp verre van de handt weech gewesen, om geen ander oorsaeck dan om dat wy al van over langhen tijdt tot alsulcke quaden gewennet zijn. Of schoon een gemeyne dwalingh plaets mocht grijpen in de wereltlicke regeeringh: soo moet nochtans in het Koninckrijck Godts sijn' eeuwighe waerheydt alleen gehoort en waerghenomen werden, tegen dewelcke niet en geldt eenighe prescripty en voorwendingh noch van de veelheyt der jaren, noch van d'oude gewoont, noch van d'onderlinge t'samenspannigh of samenrottinghe. 5) Also heeft Jesaias in voortijden d'Uytverkorene Godts geleert datse niet en souden roepen. Het is eene verbintenis van alles waarvan dit volk seyde, Het is eene verbintenisse. 6) Dat is datse niet mede te gelijck en souden toestemmen in de godtloose toestemmingh des volcks, en datse sich niet en souden ontsetten noch verschricken laten door hare vreese: maer datse veel eer den Heere der heyrscharen souden heylighen, en hem laten hare vrees' en verschrickinge zijn. Dese lieden moghen dan nu ons tegen-werpen soo veel exempelen als sy willen, soo van de voorledene eeuwen en tijden, als van de teghenwoordighe: indien wy den Heer der Heyrscharen heyligen, soo en sullen sy ons daer mede niet seer verschricken. Want of schoon de menschen veel hondert jaren in een ghelijcke godtloosheydt over een gedragen hebben, soo is doch de Heere sterck en machtigh om wraeck te doen tot in het derd' en vierde gheslacht: en of schoon de gantsche werelt te ghelijck in een en de selfde boosheydt te samen mochte spannen, soo heeft hy ons doch door d'ervarentheydt gheleert, hoedanigh daer zy 't eynd' en den uytgangh der gener die met den grooten hoop sondigen, doe hy 't gantsche menschelicke geslacht door de Sundtvloedt vernielde, bewarende Noah met sijn kleyn huysgesin, op dat hy door 't geloove van dien eenigen Oudt-vader, de gantsche werelt soude verdoemen. In somma, de quade ghewoont' en is niet anders dan een algemeyne pest, in dewelcke die gene die onder de groote menighte sterven, niet minder en vergaen, dan ofs' alleen vergingen. Daer beneffens behoorde men t' overweghen 't gheen Cyprianus in een sekere plaets seght: Dat die gene die door onwetenheyt sondigen, al hoewels' haer selven van alle schuldt niet en konnen ontledighen, nochtans moghen schijnen eenighsins te konnen verontschuldight worden: maer dat die, die de waerheydt haer door de ghenade Godts aengeboden, hartneckelick verwerpen, niet met allen tot onschult en hebben voor te wenden.

Decret. dist. 8. cap. fin. extr. de consuetud.

Iesai. 8. 12.

Genes. 7. 1. Hebr. 11. 7.

Epist. 3. lib. 2. & in epist. ad Julian. de haeret. baptiz. 73.

De vijfde lasteringh, of dat wy een Kercke versieren die eenen tijt lang doodt is ghe-weest, of dat wy nu tegen de Kerck strijden.

Sy en drucken ons oock met haer ander argument so seer heftigh niet, dat wy gedwongen souden zijn te bekennen, ofte dat de Kerck al over eenige jaren zy gestorven, ofte dat wy nu ter tijdt tegen de Kerck strijden. Voorwaer de Kerck Christi heeft geleeft, en sal leven so lang als Christus sal als Koning heerschen 7) aen de rechterhant des Vaders: door wiens hant sy opgehouden, door wiens steun 8) sy verdedigt, door wiens kracht sy behouden en bewaert wort. Want hy sal sonder twijffel volbrengen 'tgeen hy eenmael belooft heeft, te weten, dat hy by de syne tegenwoordigh zijn sal tot de vol-eyndinge de werelt. Tegen dese Kerck en hebben wy nu den strijt niet: dewijl wy door een gelijcke over een stemmingh met het gantsche geloovige volck eenen Godt, en eenen Christum den Heere eeren en aenbidden, gelijck hy

Matth. 28. 20.

1) limiten. 2) de ghewoont. 3) niet. 4) over eenen hoop vallen. 5) rottery. 6) conspiraty of verbondt in alles in het welck 't volck riep, conspiraty of verbondt. 7) regneeren. 8) onderstant.

altijt van alle Godtvruchtige ge-eert en aangebeden is gheweest. Maer sy selfs en dwalen niet weynigh af van de waerheyt, wanneerse geen ander Kerck en bekennen dan die, die sy met hare oogen tegenwoordig aenschouwen, en die selvige binnen die palen poogen te betuynen en t'omsetten, binnen dewelcke sy geensins en is ingesloten. Dit zijn de hooft-stucken in dewelck ons verschil gelegen is. Voor eerst, datse de

Tweederley bedrog der Papisten in de naem van de Kerck.

gestaltenis van de Kerck altijt sienlick en oogenschijnlick willen hebben: ten anderen, datse dese sienlicke gestaltenis stellen in den Stoel van de Roomsche Kerck en in den staet van hare Prelaten. Maer wy beweeren daer en tegen dat de Kerck sonder eenige sienlicke gedaent of gestaltenis bestaen kan, en dat oock

Wederlegging van 't eerste.

haer gedaent, niet na dien uyterlicken glantz, daer aen sy haer selven so dwaeslick met verwondering vergapen, maer na een gantsch ander merckteecken geweerdeert moet worden, te weten. na de suyvere predicaty van Godts Woort, en na de wettige bedieningh der Sacramenten. Sy morren en knorren, Indien de Kerck niet altijdt met den vinger en wort aengewesen. Maer hoe dickwils is't gebeurt, datse onder het Joodsche volck also ongestaltigh is geworden, datter geen gedaente meer en is overgebleven? Wat aen-

1. Reg. 19. 14 etc.

sienlicke gedaent meenen wy datse vertoont heeft, doe Elias klaeghde dat hy alleen was overgebleven? Hoe lang heeftse na de toekomst Christi sonder eenig' uyterlicke gedaent in 't verborgen gelegen? Hoe dickwils isse van dien tijdt aen door oorloghen, beroerten en ketterijen onderdruckt geweest dats' haer selven in geenigen deel' en vertoonde? Indien dese fijne lieden te dier tijt geleeft hadden, soudense wel gelooft hebben dat aldaer eenige Kerck was? Maer tot Elias wierdt gheseydt, datter seven duysendt mannen waren over behouden die hare knyen

(p. 9.)

voor | den Baal niet geboghen en hadden. Wij moeten oock voor vast en seker houden dat Christus zedert sijn Hemelvaert altijdt op der aerden heeft als Koningh gheheerscht. 1) Maer indien de Godtvruchtighe te dier tijdt onder soodanighen verwoestingh eenighe uitwendighe sienlicke ghedaent der Kerck vereyscht hadden, soudense niet terstondt den moedt verloren ghegeven hebben? En om de waerheydt te segghen, Hilarius heeft alreede te sijner tijdt dit voor een groot feyl en ghebreck ghehouden, datse verblindt zijnde door een sotte verwonderingh en eerbiedigheyt die sy droegen tot de weerdigheit van hare Bisschoppen, niet en bemerckten de doodelicke pest die onder dat mom-aensicht verborghen was. Want hy spreekt aldus, Een

Contra Auxentium.

dingh vermaen' ick u-lieden, wacht u voor den Antechrist. Ghy vergrijpt u selven aen de sotte liefde der muyren, soeckende de Kercke Godts in de schoonheydt der daken en ghebouwselen: en u selven inbeeldende dat d'eenigheydt der gheloovigen daer in begrepen is. Twijffelen wy dat d'Antechrist aldaer sijnen stoel sal stellen? De berghen, en bosschen, en poelen, en kerckers, en holen houd' ick voor my veyliger en van meerder versekertheyt. Want in de selfde hadden de Propheten haer verblijf en wooningh doese prophe-teerden. Nu, wat is het doch anders, 't welck de werelt hedendaeghs eert in hare ghehoornde Bisschoppen, dan datse die voor heylighe Voorstanders der Religy houdt, die hare stoelen in de vermaertste en grootste

2. Tim. 2. 19.

steden gestelt hebben? Wech dan met sulck een sotte weerdeering. Laet ons daer en tegen liever den Heer dit toelaten, dat hy, dewijl hy alleen weet wie de sijne zijn, oock somtijts d'uyterlicke kennis en gedaent sijner Kerck van d'oogen der menschen mach wech nemen. Dit is wel, ick beken't een schrickelicke wraeck Godts over den aertbodem, maer indien de menschen door hare godtloosheydt sulcks verdienen, waerom pooghden wy dese wrake Godts teghen te spreken? Alsoo heeft de Heer in de voorledene tijden d'ondanckbaerheydt der menschen ghewroken. Want dewijle sy nae sijne waerheydt niet en wilden luysteren, en sijn licht uytbluschten, soo heeft hy toeghelaten dats' in hun verstandt verblindt zijnde, door ongherijmde leughenen verleydt, en in diepe duysternissen ingheduyckelt en begraven souden werden, soo datter gheen ghedaent van de ware Kerck en konde ghesien worden. Ondertusschen heeft hy nochtans de sijne, hier en daer verstroyt en in 't verborghen schuylende, in 't midden der dwalinghen en duysternissen van 't verderf behouden en bewaert. En dit en is oock gheen wonder: want hy heeft gheleert de sijne te bewaren

Wederlegging van 't tweede.

oock in de verwerringhe selfs van Babel, en in de vlamme des brandenden ovens. Wat belanght datse willen dat de ghedaente van de Kerck sal werden gheweerdeert en gheoordeelt, ick en weet niet nae wat ydele pomperijen, hoe gevaerlick dat dit zy dat sal ick meer met weynige woorden aanwijsen, dan uytleggen, op dat ick mijn propoost en aenspraek niet te breedt en wijt uyt en reck'. De Paus, seggense, die den Apostolischen Stoel besit, en d'andere Bisschoppen en Prelaten die van hem gesalft en gewijet zijn, alsse maer met een Staf en Mijter zijn geteeckent, representeeren en stellen voor oogen de Kerck, en moeten voor de Kerck gehouden werden: en daerom en konnens' oock niet dwalen. Hoe soo? Om datse Herders

Exod. 32. 4.

van de Kerck, en den Heer toegheheylicht zijn. Aaron en d'andere Voorstanders der Israëliten warense niet oock Herders des volcx? Maer Aaron en sijne sonen wesend' alreede van Godt tot Priesters verkoren, hebben nochtans ghedwaelt, doe sy 't Kalf gemaeckt hebben. Waerom en souden volgens dese reden die vier hondert Propheten die den Koningh Achab bedrogen, de Kerck niet gherepresenteert en voor ooghen ghe-

1, Reg. 22. 11.

stelt hebben? Doch de Kerck was aen de zijde van Micha, die wel alleen en verachtelick was, maer uyt wiens mondt nochtans de waerheydt voort quam. De Propheten die met een ghedruys teghen Jeremiam op stonden, en hem dreygende, stoften en roemden, dat het onmogelick was dat de Wet soude vergaen

Ierem. 18. 18.

van den Priester, of den raedt van de Wijsen, of het woordt van den Leeraer, droegense niet den naem en de ghedaente van de Kerck? Teghen dit gansche gheslacht 2) der Propheten wordt d'eenighe Jeremias

Ierem. 4. 9.

ghesonden om van des Heeren wegen te verkondigen dat de Wet soude vergaen van den Priester, de raedt van den Wijsen, ende het woordt van den Leeraer. Was oock sulcken glantz en gedaent niet te sien in dat

1) gheregneert. 2) Dese gantsche Naty

Concily, 't welck d'Over-Priesters, de Schrift-geleerde en Pharizeen vergadert hebben, doe sy wilden raedtpleghen om Christus ter doodt te brengen? Laet nu onse weder-partijen henen gaen en haer selven vergapen en houden aen dit uytwendige mom-aensicht, om Christus en alle Propheten Godts tot scheurmakers en ketters: en daer en tegen des duyvels dienaren tot instrumenten des Heyligen Geestes te maken. Indiense oock van herten gevoelen 't gheen sy segghen, Laet hen my ter goeder trouwen antwoorden, in wat landt en onder wat volck, haers beduunckens, de Kerck haer residenty en sit plaets heeft zedert dien tijdt dat de Paus Eugenius door het besluyt van 't Concily te Basel van sijnen Pauselicken Stoel afgeworpen en afgeset, en in sijn plaets Amedeus, Hertogh van Savoyen tot Paus verkoren is geworden? Al ware 't datse 1) van spijt bersteden, soo en konnense niet loochenen, dat het voorseyde Concily, soo veel d'uyterlicke solemniteyten en het uytwendighe beleydt belanght, zy wettigh geweest: en niet alleen van eenen Paus, maer van twee Pausen beroepen en aenghesteldt. Eugenius is aldaer als een scheurmaker, als een rebel, en hertneckigh man verdoemt en in den Ban ghedaen t'samen met den gantschen hoop der Cardinalen en Bisschoppen, dewelcke met hem ghearbeydt en gepractiseert hadden om het gemelde | Concily te verstroijen. Evenwel heeft hy naderhandt door de gunst van eenighe Prinsen gheholpen zijnde, den Pauselicken Stoel en sijn vorige weerdigheydt wederom bekomen: en die verkiesingh van Amedeus, die door d'authoriteyt van een alghemeyn en heyligh Concily wettelicken was gheschiedt en verricht, is tot roock verdwenen: behalven alleen dat hy, even als men eenen blaffenden hondt een stuk broodts in den muyl werpt, met een Cardinaels-hoedt gepaeyt is geworden. Uit desen schoot en boesem der ketteren, rebellen en halstarrigen zijn alle de navolghende Pausen, Cardinalen, Bisschoppen, Abten en Priesters gebaert en voort ghekomen. Hier is het dan daer sy haer selven moeten ghevangen gheven. Want welcken van dese twee partijen sullen sy doch de naem en tytel der Kerck opdragen? Sullen sy loochenen dat het een alghemeyn Concily gheweest is, aen het welcke doch, soo veel d'uytwendighe Majesteyt belanght, niet en ontbrack? Dewijl het door twee Bullen wel solemnelicken afghekondight en beroepen, door des Roomschen Stoel Legaet, die aldaer het voorsitten en beleydt hadde, wettelick inghewijet, en met alle vereyschte ceremonien seer wel gheordineert en ghe-schickt zijnde, altijdt tot den uytersten toe in deselve weerdigheydt volherdt heeft en ghe-eyndight is. Sullen sy bekennen dat Eugenius een ketter is te samen met sijnen gantschen aenhangh, van dewelcke sy doch alle te ghelijck haer wydingh 2) hebben en afkomstigh zijn? Soo moetense dan de ghestaltenis en ghedaente van de Kerck anders beschrijven: of wy sullen haer alle te ghelijck, soo veel alsser zijn, volghens haer eyghen Leer' voor ketters houden, als die met haer will' en voor-weten van ketters gheordent 3) en gewijet zijn geweest. En of men schoon noyt te voren door ervarentheydt en hadde bevonden, dat de Kerck aen eenigh' uytwendighe pomperijen niet en is ghebonden, soo souden sy doch ons daer in konnen verstrecken tot een ghenoeghsaem bewijs en proef-stuck, als dewelck' onder dien schoonen titel en deckmantel der Kerck, haer selven soo langhen tijdt der gantscher werelt hooghmoedelick aenghepresen hebben, daerse nochtans inderdaedt waren doodelicke pesten van de Kerck. Ick en spreek' alhier niet van hare zeden, en van die grouwelicke daden, met dewelck haer gantsch leven vervult is: dewijl sy selfs segghen datse Pharizeen zijn, dewelcke men wel moet hooren, maer niet navolghen. Maer indien uwe Koninckljjke Majesteyt belieft een weynigh tijdts te besteden in 't lesen van dees' ons' Onderwijsingh, soo sult ghy klaerlick bevinden dat even deselve leeringh, om welckers wille sy willen ghehouden zijn voor de ware Kerck, niet anders en zy dan een wreede ziel-moordery, een verderffelicke brantstock, een ondergangh en verwoestingh van de Kerck.

Matth 26.3,4. Joan. 12. 10.

Met een aerdigh argument, doch uyt haer eygen gronden, wort bewesen, dat de Paepsche Clerische ordre de Kerck niet en is: noch oock datse van harent weghen de Kerck heeft. p. 10.)

Het wesen der Kercke en hangt aen geen uytwendigh aensienlickheyt.

Eyndelick, sy handelen gantsch onredelick, wanneerse seer hatelick verhalen hoe veel beroerten, muyterijen en on-eensheden de Predicaty van onse Leer veroorsaeckt heeft, en hoedanighe vruchten deselve nu ter tijdt voortbrenght in veel menschen. Want de schuldt van dese quaden, dewelcke men des Duyvels boosheydt behoorde toe te schrijven, wordt voorwaar t'onrecht onse Leer' gheweten en te last gheleydt. Het is den Woorde Godts ghelijck als eyghen, dat het nimmermeer te voorschijn en komt, of den Sathan wordt terstondt wacker ghemaeckt om dat self de te bestormen: ende dit is een seer seker en oprecht merckteecken waer door het onderscheyden wordt van de valsche leeringhen, dewelck' haer selven lichtelick openbaren, door dien die vast van alle man ghewillighlick aenghenomen, en met aenlacchingh en toe-juychingh van de werelt ghehoort worden. Even alsoo heeft dese Vorst der wereldt, sommigh' eeuwen voor desen, gheduyrende dewelck' alles in diepe duysternis versoncken was, bij nae met alle mensche sijn plaisier en spot ghedreven, en ghelijck eenen Sardanapalus sich tot rust neder gheleydt en in goeden vrede sijn tijdtverdrijf ghenomen. Want wat soud' hy doch anders hebben konnen doen dan lacchen en spelen, dewijl hy was in soo een stille en gheruste besittingh sijns Rijks? Maer soo haest als het licht van boven schijnende, sijne duysternissen een weynigh bestondt te verdrijven, soo haest als die sterck-ghewapende sijn rijck begonde te bestormen en te verstooren, even soo haest heeft hy oock begonnen sijn ghewoonlicke traegheydt uyt te schudden, en de wapenen wackerlick aen de handt te nemen. En eerstelick heeft hy de macht en 't gheweldt der menschen gaende ghemaeckt, om daer door d'opkomende Waerheydt krachtelick t'onderdrucken. Maer siende dat hy niet met all' en kond' uytrechten door gheweldt, soo heeft hy sich ghewendt en ghekeert tot bedrieghlicke listen en laghen: en heeft door sijne Weder-doopers en diergelijck boos ghespuys, verweckt secten, twisten en on-eensheden der opinien om deselve waerheydt te verdonckeren, en

De seste lasteringh dat de Leer des Euangeliums een oorsaeck is van oproeren en on-eenigheden.

Dit is geargumenteert van 't gene geen oorsaeck en is, als oft een oorsaeck waer'.

Uyt wat oorsaeck datter het Euangelium gheopenbaert zijnde, soo veel oproerigheden ontstaen zijn; waer uyt dan de eerste antwoort op de lasteringh ghetrocken wordt.

1) Offe schoon. 2) Wyingh. 3) Gheordineert.

ten laetsten oock uyt te blusschen. En nu ter tijdt volherdt hy noch in 't bestormen der waerheydt door de voorseyde twee practijcken en middelen. Want hy tracht met alle neerstigheydt dat ware zaedt door geweldt en kracht van menschen uyt te plucken, en door sijn onkruyt (so veel in hem is) te dempen en te versticken, op dat het sijn wasdom niet en hebbe, noch vruchten voort en brenge. Maer evenwel dit alles te vergeefs, is 't dat wy alleen de waerschouwingh des Heeren behertigen, die ons sijne streecken 1) en arghlistigheden al van over langen tijdt heeft ontdeckt, om van hem niet verrascht te werden, en tegen alle sijne stormen en aenloopen met genoeghsaem vast behulp gewapent heeft.

(p. 11.) Voorts wat een groote boosheyt is het, dat men Godts Woort beswaert en beschuldight met den | haet en ongunst soo van de beroerten, die de godtloose en halstarrige, als van de secten, die de bedriegers en verleyders daer tegen verwecken? 't En is nochtans gheen nieuw exempel. Men vraeghde den Propheet Eliam, of hy niet en was die man die Israël verstoorde. Christus selfs is van de Joden voor een oproermaker ghehouden. D'Apostelen wierden beschuldight, dats' het volck tot oproer verweckt hadden. Wat doen doch hedensdaeghs anders die gene, die ons de schuldt en oorsaeck opleggen van alle de beroerten, muyterijen en twisten die tegen ons opborrelen? Maer Elias heeft ons geleert wat antwoordt men de soodanighe moet t'huys senden, te weten, dat wy die lieden niet en zijn die of dwalinghen stroijen, of oproerigheden verwecken; maer dat die daer mede te beschuldigen zijn die haer selven kanten teghen Godes kracht. Doch gelijck als dees' eenighe reden genoeghsaam is om de lichtveerdigheydt en quaedtwilligheydt onser vyanden te doen verstuyven: alsoo is 't wederom aen d'ander zijde noodigh datmen de swackheydt van sommighen te gemoet gae, dewelcke door soodanigh' ergernissen niet selden ontsteldt en verbaest, en in hare verbaestheydt wanckelmoedigh ghemaeckt worden. Dese moeten dan, op datse door sulcken ontsteltenis niet en beswijcken, noch den moedt en laten sincken, weten en verstaen, dat den Apostelen te haren tijde wedervaren is, even dat selfste 't welck ons nu ter tijdt bejeghent. Daer waren datmael ongeleerde en ongestadige menschen, dewelcke, soo de heylige Petrus verhaelt, tot haer eyghen verderf vervalschten, 't gheen van Paulo door Godes ingheven gheschreven was. Daer waren oock sommighe verachters Godts, dewelcke, wanneer sy uyt den mondt des Apostels hoorden dat de sond' overvloedigh was geworden, op dat de genade t'overvloediger zijn soude, terstondt daer tegen inbrachten, soo sullen wy dan in de sonde blijven, op dat de genade te meerder werde. Doe sy hoorden dat de gheloovighe niet en zijn onder de Wet, sy seyden terstondt daer op: Wy sullen dan sondighen, dewyl wy niet en zijn onder de Wet, maer onder de Genade. Daer waren sommighe die hem beschuldighen dat hy leerde, datmen wel mocht quaedt doen. Veel valsch' Apostelen dronghen haer selven in, om de Kercken te vernielen die hy ghesticht hadde. Sommighe predicten het Euangelium door nydigheydt en twist, en niet in oprechtigheydt hares herten, soeckende ter quader trouwen daer door sijne banden noch meer te beswaren. In sommige plaetsen en hadd' het Euangelium geenen sonderlinghen voortgangh. Een yegelick socht zijn eyghen profijt, en niet het ghene Christi was. Andere ginghen te rugghe, gelijck de honden tot haer uytspouwsel, en de ghewasschen seughe 2) tot de wentelingh in het slijck. Vele misbruyckten de vryheydt des Gheestes tot wulpsheydt des vleeschs. Vele gaven haer selven uyt voor broeders, van dewelcke de gheloovighe naderhandt niet en hadden te verwachten dan veel perijckels. Onder de Broederen selfs saghmen verscheyden twisten ontstaen. Wat stondt den Apostelen alhier te doen? Was het oorbaerlick en gheraden, ofte voor een tijdt langh te verswijgen, of liever t'eenemael achter weghe te laten en te verlaten dat Euangelium, 't welck sy saghen te zijn een zaedt en wortel van soo veel twisten, een aenleidinghe tot 3) soo veel gevaerlickheden, en een occasy en oorsaeck van so veel ergernissen? Maer in 't midden van dese benaeuwdtheden quam hen in den sin, dat Christus is een steen der aenstootingh; en een steenrotz der ergernisse, ghesteldt tot een val en opstandingh van velen, en tot een teecken dat wedergesproken soude werden. Met dit gemoedt en vertrouwen ghewapent wesende, zijnse vrymoedelick door alle ghevaerlickheden van beroerten en ergernissen gepasseert en door-gedronghen. Met dese selvige bedenckingh moeten wy oock ons selven steunen 4) en verstercken, dewijl de heylige Paulus getuyght dat het Euangelium dit geduyrigh by en aen sich heeft, dat het zy een reuck des doots ter doodt den genen die verloren gaen: al hoewel het ons veel eer hier toe was verordineert, op dat het soude zijn een reuck des levens ten leven, en de kracht Godts ter saligheydt voor allen die gelooven. 't Welck wy oock met der daet souden bevinden, indien wy dese so sonderlinge genade Godts, dewelck' ons het eenige middel en behulp der saligheyt hadde behooren te zijn, door ons' ondanckbaerheyt niet en verhinderden, en tot ons eygen verderf niet en bekeerden.

[Margin notes: Tweede antwoort: dat dese lasteringh al oudt is, als blijckt uyt de exempelen der Propheten en Apostelen: en dat ons hier niets kan voorgeworpen worden, 't welck al over langh andere Dienaren Godts niet voor-geworpen is. — 1. Reg. 18. 18. — 2. Petr. 3. 16. — Rom. 6. 1. 14. 15. — Philip. 1. 15. — Deser voorsichtigheyt en eenvoudigheyt, in so vele en so groote oproeren en ergernissen, staet ons na te volgen. Luce 2. 34. — 2. Cor. 2. 16.]

Maer ick wende mijn aenspraek wederom tot u, O Koningh, laet u doch gantsch niet beweghen door die valsche aanklachten, waer door onze teghen-partijen u een schrick pooghen aan te jaghen, te weten, dat door dit nieuw Euangelium (want soo noemen sy dat) niet anders en wort gesocht, dan een occasy en geleghentheydt tot beroerten, en een onghebondene vryheydt tot allerley boosheyt ende sonden. Want onse Godt en is geen Autheur der on-eenigheydt of scheuringh, maar een Autheur des Vredes: en de Soon Godts en is gheen Dienaer van de sonde, als dewelcke ghekomen is om de wercken des duyvels te verderven. En wy worden t'onrecht van soodanige voornemens en aenslagen beschuldight, dewijl wy doch geener tijt daer van het alderminste vermoeden gegeven hebben. Is het wel met de waerheyt overeenkomstigh 5) dat wy die lieden souden zijn, die in den sin hebben de Koninckrijcken te verwoesten: dewijl men doch van ons noyt een eenigh oproerigh woort gehoort heeft, ghemerckt oock ons leven voor vreed-

[Margin notes: Besluyt, trachtende hier in des Koninghs gunst en goedtwilligheydt te bekomen. — De schult der oproerigheden en boosheden en moet men noch op Godt noch op Christo leggen.]

1) treecken. 2) verckens. 3) matery van. 4) ondersetten. 5) Is het met der waerheyt wel ghelijck.

saem en eenvoudigh bekendt is gheweest, doe wy onder u leefden: en wy selfs nu ter tijdt, al hoewel uyt onse huysen verdreven en voorvluchtigh zijnde, nochtans niet op en houden Godt te bidden voor uw' en uws Koninckrijcks voorspoedt en welvaren? Is het gelooflick dat wy den vrijen toom tot allerley boos-| heyt soecken en najaghen souden, daertoch in onse 1) zeden en manieren, al hoewel veel dinghen konnen berispt worden, nochtans niet met all' en sal werden bevonden dat so grooten verwijtingh verdient heeft? Wy en sijn 2) oock (Godt lof) in den Euangelio soo qualick niet gevordert, dat ons leven soodanighen lasteraers en achter-klappers niet en soude konnen zijn een exempel van kuysheyt, vriendelickheyt, mededoogentheyt, matigheyt, lijdtsaemheyt, zedigheyt en van allerley andere deughden. 't Is voorwaer in der daedt openbaer en bekent dat wy Godt met een oprecht hert vreesen en dienen, dewijl wy beyde door ons leven en onse doodt sijnen Naem begeeren te heyligen, en oock de nijdigheydt selfs gedronghen is gheweest sommighen van den onsen getuyghnis te gheven van haer' onstraffelickheydt en burgerlicke oprechtigheydt: in den welcken met de doodt gestraft wiert dat eenighe, 't welck andersins eenen sonderlingen lof en prijs verdiende. Indiender eenighe zijn die onder den deckmantel des Euangeliums oproer aenrichten, (hoedanighe tot noch toe in u Koninckrijck geen' en zijn bevonden) zijnder eenige die d'ongebondenheydt harer sonden en schant-vlecken onder den mantel van de vryheyt der genaden Godts verbergen en wech schuylen (gelijck ick'er dan seer vele kenn' van dien slagh) daer zijn tegen deselve wetten en wettelicke straffen geordineert en ingestelt, door dewelcke sy na hare verdiensten strengelick konnen gebreydelt worden: datmen slechts ondertusschen het Euangelium niet en blameere van weghen de fieltery der godtlooser menschen. Uwe Koninckclicke Majesteyt heeft alhier met ghenoeghsame woorden ghehoort en verstaen de fenijnighe onbillickheden der ghener die ons lasteren, op dat ghy door een al te licht-gheloovigh' oor' niet en soudt overhellen 3) en luysteren nae hare beschuldigingen en aenklachten. Ick ben oock beducht dat ick in desen te veel woorden ghebruyckt hebb': overmidts dese Voor-reden ten naesten by eene volkomene verantwoordingh bereyckt: hoewel mijn voornemen niet en was door deselve Voor-reden een volkomene Verdedingh voor te stellen: maer alleenlick tot de genadighe verhooringh van onse saeck u gemoedt voor henen te versachten, het welck nu ter tijdt wel van ons afgekeert en vervreemt, ja oock tegen ons met toorn ontsteecken is: maer welks 4) gunst en genade wy nochtans vertrouwen wederom te konnen verkrijgen, indien ghy dees' onse bekentenis, die wy willen dat by uwe Majesteyt dienen sal in de plaets van onse verantwoordingh, eenmael met stilheydt en bedaertheydt sult hebben gelesen. Maer indien daer en teghen d'achter-klappingen der quaedtwillighen, uwe Majesteyts ooren alsoo besitten, dat de beschuldighde geen plaets en hebben om voor haer selven te spreken: en dat aen d'ander zijde dese wreede rasende gheesten en bloedt-honden met oogh-luyckingh van uwe Koninck licke Majesteyt, sonder ophouden met ghevanckenissen, geessels, pijnbancken en tormenten, vyer en sweert voortdurend 5) blijven woeden: soo sullen wy voorwaer, als schapen die ter slachtingh geschickt zijn, tot d'uyterst' en hooghste swarigheden werden gedreven: nochtans alsoo, dat wy in lijdtsaemheyt onse zielen besitten en de stercke handt des Heeren verwachten sullen: dewelcke te sijner tijdt sonder twijffel tegenwoordigh zijn en wel toegerust verschijnen sal, so om den armen uyt haer' verdruckingh te verlossen, als om wraeck t'oeffenen over de verachters, die met soo grooten sorghloosheydt nu ter tijdt van vreughd' en blijdtschap opspringen. De Heere der heeren, en Koningh aller koningen bevestighe, seer Doorluchtighe Koningh, uwen Throon door rechtveerdigheydt en uwen Stoel door billickheydt.

Nochoock en zijn wy oprecrigh.

(p. 12.)

Doch den gebreken toeghedaen.

Waer wy zijn en begeeren te wesen Dienaren Godts.

Wy verwerpen de Weder-doopers, Libertynen en Epicureen.

En daarom en moet eenen Aller-Christelicksten Koningh sijn oore niet leenen aen die lasteringen, die men tegen vrome Dienaren Christi uytbraeckt.

Indien anders gheschiedt soo is ons lijdtzaemheydt van noode, en Godt sal op den bestemden tijdt verschijnen tot barmhertigheyt en oordeel.

Gegeven tot Basel den eersten Augusti,
Anno M. D. XXXVI.

---

1) in welckers. 2) hebben. 3) hellen. 4) wiens. 5) vast.

INHOUDTSOPGAVE

VAN DE ONDERWIJSINGH DER CHRISTELICKER RELIGIE.

I. KORTE INHOUDT NAER DE STOFFE.

Inhoudt des Eersten Boecks.

Van de Kennisse Godts des Scheppers.

'T Eerste Boeck handelt van de Kennisse Godts des Scheppers. En om dat in de Scheppingh van den Mensch deselve allermeest uytmunt, daerom worter oock van den Mensch gehandelt. En alsoo zijn de voornaemste plaetsen des geheelen handels twee in't ghetal: De eerste van de Kennisse Godts, d'ander van de Kennisse des Menschen. In't eerste Hooft-stuck wort van beyde gelijck gesproken: in de volgende van elck in't bysonder: so evenwel, datter eenige dingen onder gemengt worden, die tot een van die beyde behooren: namentlick, den handel van de Heylighe Schrift en de Beelden, behoort tot de kennisse Godts: de drie overige, van 't gebouw des werelts, de Heylighe Engelen, en de duyvelen tot de kennis des menschen: de laetste handelingh, namentlick, van de wijse op welcke Godt de werelt bestiert, behoort tot den handel van de kennisse Godts, en tot die van de kennis des Menschen.

Belangende het eerste, dat is, de Kennisse Godts, soo toont hy eerst hoedanigh die kennisse zy die Godt selver vereyscht, in't tweede Hooft-stuck. Daer nae waer die te vinden zy, van het 3. tot het 9. namentlick, niet in den mensch: om datse, hoewel van natuyren de ziele des menschen ingheprent, evenwel deels door onwetenheydt, deels door boosheydt versmoort wordt, 3. en 4. Noch oock in't gebouw des werelts, om dat, hoewelse daer seer heerlick in uytblinckt, wy evenwel soo dom zijn, dat die getuygenissen, hoe doorluchtigh sy oock zijn ons altijdt sonder vrucht ontschieten, 5. Maer in de Schrift, 6. Waer van gehandelt wordt in't 7. 8. en 9. Hooft-stuck. Ten derden, toont hy hoedanigh Godt zy, 10. Ten vierden, hoe godtloos het zy Gode een sienlicke gedaente toe te schrijven (daer hij dan van de Beelden, hare aenbiddingh en oorsprongh handelt) 11. Ten vijfden toont hy dattet billick is, dat Godt alleen in't geheel ge-eert en gedient worde, 12. Ten laetsten handelt hy van de Eenigheyt des Goddelicken wesens, en het onderscheyt der drie Persoonen, 13.

Belanghende het laetste, namentlick, de Kennisse des Menschen, handelt hy eerst van de Scheppingh des Werelts, van de goede en quade Engelen (welck alles tot den mensche behoort,) 14. Daer nae tot den mensche selfs komende, ondersoeckt hij sijn natuyr en krachten, 15.

En op dat hy de Kennisse Godts en des Menschen te klaerder soude doen blijcken, soo komt hy tot de bestieringh van alle menschelicke daden en van de gheheele werelt, teghen de fortuyn en 't noot-lot; waer van hy de oprechte Leer en haer ghebruyck, in de drie overighe Hooft-stucken, namentlick, het 16. 17. en 18. overlevert: ten laetsten toont hy dat Godt, hoewel hy de hulpe der godtloosen gebruyckt, evenwel van alle schult en smette suyver is.

Inhoudt des Tweeden Boecks.

Van de Kennisse Godts des Verlossers in Christus, die den Vaderen eerst onder de Wet, en daerna oock ons in 't Euangelium geopenbaert is.

Den handel van 't eerste deel des Apostolischen Geloofs, namentlick, van de Kennisse Godts des Scheppers, voltrocken zijnde, volght de andere van de Kennisse Godts des Verlossers in Christus, die in dit tweede Boeck uytgeleydt wordt.

En eerst soo spreeckt hy van de occasie der Verlossingh, dat is, van Adams Val. Ten tweeden, van de Verlossingh selfs: Van het eerste handelt hy in de vijf eerste Hooft-stucken; van 't ander in de overige.

Belanghende d'occasie der Verlossingh, soo en handelt hy niet alleen in't generael van den Val, maer oock in't bysonder van sijne uytwerkinghen, dat is, van de Erf-sonde, van de slaafsheydt des wils, van de verdorvene natuyr aller menschen, van Godts werckingh in de herten der menschen, in't 1. 2. 3. en 4. Hooftstuck: daer hy dan by voeght een wederleggingh der teghenwerpinghen tot voorstandt des Vrijen Wils, 5.

Den handel van de Verlossingh kan tot dese vijf voorname deelen gebracht worden.

1. Toont hy wie hy zy, in den welcken de verloren mensch sijne saligheyt moet soecken: namentlick, Christus, 6.

2. Hoe dese Christus aen de werelt gheopenbaert is, namentlick. op tweederley wijse: Eerst onder de Wet (by welcke gelegentheydt hy de tien Geboden uytleydt, en eenighe andere dingen van de Wet ontleed',) 7. en 8. Daer nae onder 't Euangelium, alwaer hy handelt van de ghelijckheyt en 't onderscheyt der twee verbonden, 9. 10. 11.

3. Hoedanigh dese Christus gheweest is en moest zijn. om het Middelaars-ampt uyt te voeren, namentlick, Godt en Mensch in een Persoon, 12. 13. 14.

4. Tot wat eynde hy van den Vader in de werelt gesonden is, 15. alwaer de plaets van het Prophetisch, Konincklick en Priesterlick-ampt van Christus uytgeleyt wort.

5. Op wat wijse of by hoedanighe trappen hy de Verlossingh uytghevoert heeft, op dat hy ons de saligheydt verwerven soude, 16. Alwaer d'artijckelen van sijn Kruycingh, Doodt, Begravingh, Nederdalingh ter Hellen, Verrijsenis, Opvaert ten Hemel, sitten ter Rechterhant des Vaders, en de vruchten uyt dese Leer vloeyende verhandelt worden: voeghende daer by in't 17. Hooft-stuck de beslechtingh van de vraegh, of Christus Godts genade en de saligheydt voor ons verdient heeft.

Inhoudt des Derden Boecks.

Van de manier om de Genade van Christus t' ontfangen, en wat voor vruchten ons daer van voortkomen, en wat effecten daer uyt volgen.

Van Godt den Schepper en Verlosser is in de twee eerste Boecken ghehandelt. Hier spreeckt hy van Godt den Heylighmaker, ofte van de werckinghen des H. Geestes tot onser saligheyt, het derde deel des Apostolischen Geloofs seer keurlick ontvouwende.

De voornaemste plaetsen des geheelen handels sijn seven, die by na tot een' en selfste oogemerck, namelick, de Leere des Geloofs, gerichtet zijn.

1. Aengesien het door de heymelicke en bysondere werckingh des Heyligen Geestes geschiet, dat wy Christus met alle sijne goederen deelachtigh zijn, soo handelt hy van dese werckingh, die den grontslagh des Geloofs, des Nieuwen Levens, en aller heyliger Oeffeningen is, in't 1. Hooft-stuck.

2. Daer na, dewijle het geloof gelijck als de handt is, waer mede wy Christus den Verlosser, van den Heyligen Geest ons aengeboden, omhelsen, soo voeght hy'er de Leere van 't Geloof by, 2.

3. Ten eynde dat saligmakende Geloove beter bekendt worde, soo bewijst hy, om te toonen wat voor vruchten daer noodtsakelick uyt vloeyen, dat de ware Boetveerdigheyt altijt uyt het ware Geloove voort komt. Eerst steldt hy in 't gemeyn voor de Leere van de Boetveerdigheyt, 3. daer nae handelt hy van de Paepsche Pœnitentie en hare deelen, 4. van de Aflaten en 't Vagevyer, 5. doch in 't bysonder handelt hy van de deelen der ware Boetveerdigheydt, namentlick, van de doodinghe des vleesches en levendighmakinghe des Gheests, ofte van het leven eenes Christens, 't welck hy seer aerdigh beschrijft, 6. 7. 8. 9. 10.

4. En op dat hij noch klaerder toone welcke de nuttigheyt deses Geloofs zy, en wat voor vruchten daer uyt vloeyen, soo handelt hy eerst van de Rechtveerdigmakinge des Geloofs, 11. daer na ontleedt hij de questien die daer uyt volgen, 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. Ten laetsten spreeckt hy van de Christelicke Vryheyt, dewelcke is als een aenhangh aen de Rechtveerdighmakinge, 19.

5. Volght het gebedt, als de voornaemste Oeffeningh des Geloofs, en gelijck als 't middel, en 't instrument, waer door wy Godts weldaden dagelicks ontfangen, 20.

6. En dewijlse alle sonder onderscheydt de gemeenschap van Christus ons in 't Euangelium aengeboden, niet en omhelsen, maer die alleenlick die de Heere met sijne bysondere genade en de kracht sijnes Geestes begunstight heeft, soo voegt hy er by, ten eynde dat niemandt ongerijmt en schijne, die noodtwendige disputatie van de Verkiesinge Godes, 21. 22. 23. 24.

7. Ten laetsten, aengesien het ons op velerley wijse kan moeyelick vallen, geoeffent te worden onder dese strenghe discipline, die het leven eenes Christens altijdt vergeselschapt, soo toont hy dat deselve door de overdenckingh onser laetster opstandinghe versacht kan worden; waerom hy oock van dese Opstandinghe handelt, 25.

Inhoudt des Vierden Boecks.

Van de uyterlicke Behulp-middelen, door dewelcke Godt ons noodight tot de gemeenschap van Christus, en ons in deselve behoudt.

In de vorighe Boecken zijn de drie deelen des Apostolischen Geloofs, van Godt den Schepper, Verlosser en Heylighmaker, uytgeleydt. 't Vierde deel, van de Heylighe Algemeyne Kerck en de Gemeynschap der Heyligen, is noch overigh, en wordt in dit laetste Boeck voltrocken.

De twintigh Hooft-stucken, daer dit Boeck in bestaet, sullen wy ghevoeghelick tot dese drie voornaamste plaetsen brengen:

1. Van de Kerck.
2. Van de Sacramenten.
3. Van de Politijcke Bedieningh.

d'Eerste plaets, die sich tot het eynde van het dertiende Hooftstuck uytstreckt, begrijpt vele dingen, welcke nochtans alle tot vier voorneme Hooft-stucken kunnen gebracht worden.

1. Van de Ken-teeckenen der Kercke, ofte van de wijse waer op de Kercke kan bekent worden, dewijl wy nootsakelick de Eenigheyt met de Kercke moeten sien te bouwen, waer van gehandelt wort in't 1. en 2. Hooft-stuck.

2. Van de Regeeringh of Bedieninge der Kercke, 3. 4. 5. 6. 7. Wat voor orde daer zy in 't regeeren der Kercke, 3. Wat voor een forme van regeeringh by de Oude in 't gebruyck zy geweest, 4. Hoedanigen regeeringh hedensdaeghs in 't Pausdom zy, 5. Van de Opper-vooghdy van den Paus, 6. en by wat trappen hy hemselven tot dese tyranny opgedrongen heeft, 7.

3. Van de Macht der Kercke, 8. 9. 10. 11. Aengaende de Leer-stucken des Gheloofs, welcke macht of in elck bysonder, 8. of in alle te gelijck, als in de Concilien, gelegen is, 9. Daer na in 't geven van Wetten, 10. Ten laetsten in de Kerckelicke Jurisdictie, 11.

4. Van de Discipljne der Kercke, 12. en 13. Van 't voornaemste gebruyck deser Disciplijne, 12. Van haer misbruyck, 13.

De tweede plaets van de Sacramenten vervat drie deelen.

1. Van de Sacramenten in 't gemeyn, 14.
2. Van beyde in 't bysonder, 15. 16. 17. 18. Van den Doop, 15. by welcke occasie van den Kinder-doop gehandelt wordt, 16. Van 't Nachtmael des Heeren, 17. en van des selfs ontheyliging, 18.
3. Van de vijf valsch-genaemde Sacramenten, 19.

De derde plaets is van de Politijcke Bedieningh, 20. Van dese wort eerst in 't gemeyn gehandelt. Daer nae van elck deel in 't bysonder. Van de Overheydt. Van de Wetten. Van 't Volck, in 't selve Hooft-stuck.

EERSTE BOECK.

Van de kennisse Godes des Scheppers.

Het Eerste Capittel.

Dat de kennisse Godes en onses selfs aen malkanderen verknocht zijn, en hoe die d'een aen d'ander te samen hangen. Fol. 1
Cap. II. Wat het zy Godt kennen, en waer toe sijn kennisse dient. 3
Cap. III. Dat de kennisse Godts in de herten der menschen van naturen in geplant is. 4
Cap. IIII. Dat de kennisse Godts eensdeels door onwetentheydt, anderdeels door boosheydt of verstickt of verdorven wordt. 6
Cap. V. Dat de kennisse Godts licht en glants gheeft in 't werckstuck der werelt, en in de geduyrighe regeering der selver. 9
Cap. VI. Op dat yemant tot Godt den Schepper kome, soo moet hy door de Schriftuyr gheleydt en gheleert worden. 19
Cap. VII. Door wat ghetuygenis de Schriftuyr moet worden bevestight, op dat haer authoriteyt vast en seker zy, te weten, door 't getuygenisse des Heyligen Geestes: en dat het een ongoddelick gedichtsel is, dat hare geloofweerdigheydt hanght aen 't oordeel der Kercke. 21
Cap. VIII. Datter ghenoeghsaem sterck bewijs is, sooveel 't menschelick verstant lijden kan, om de sekerheyt en geloofweerdigheyt der Schrifture te bevestigen. 26
Cap. IX. Dat de dweepers, dewelcke de Schrifture achter stellende, tot gheest-drijvingh haren toevlucht nemen, alle de beginselen der Godtvruchtigheyt omverre stooten. 33
Cap. X. Dat de Schriftuyr, om allerley superstitie te verbeteren, den waren en eenigen Godt stelt tegen alle de goden der Heydenen. 35
Cap. XI. Dat het onbehoorlick is Gode een sienlicke gedaent toe te eygenen, en dats' in 't gemeen van den waren Godt afwijcken, dewelck haer selven afgoden oprechten. 37
Cap. XII. Dat Godt van d'afgoden afgesondert wordt, op dat hy gantschelick alleen gedient worde. 47
Cap. XIII. Dat van de Scheppingh der werelt aen in de Heylighe Schriftuyr geleerdt wordt een eenigh Wesen Godts, 't welck drie Personen in sich begrijpt. 51
Cap. XIIII. Dat de Schriftuyr oock in de Scheppingh der werelt en aller dingen, den waren Godt met sekere teeckenen onderscheydt van de versonnen Goden. 73
Cap. XV. Hoedanigh de mensch is gheschapen: alwaer van de krachten der Ziele, van 't Beeldt Gods, van den Vryen Wille, en van den oorspronckelicken staet der rechtheydt onser nature gehandelt wordt. 87
Cap. XVI. Dat Godt door sijn kracht de werelt die hy gheschapen heeft onderhoudt en beschermt, en yeder deel der selver door sijne voorsienigheyt regeert. 96
Cap. XVII. Waer toe en tot wat eynde dese Leere gericht moet worden: op dat wy van hare nuttigheydt kennis mogen hebben. 105
Cap. XVIII. Dat Godt alsoo der godtloosen dienst ghebruyckt, en herten buyght om sijn oordeelen uyt te voeren, dat hy self suyver blijft van alle feyl en gebreck. 116

HET TWEEDE BOECK.

Van de kennisse Godes des Verlossers in Christus, dewelck eerstmael den Vaderen onder de Wet, ende daer na ons in het Euangelium geopenbaert is.

Het Eerste Capittel.

Dat door den val en afwijckingh Adams het gantsche menschelicke geslacht den vloeck onderworpen, en van den eersten oorspronck verbastert is. Alwaer van d'erf-sonde gehandelt wort. Fol. 122
Cap. II. Dat de mensch als nu van de vryheydt sijns willens berooft, en tot een jammerlicke dienstbaerheydt gebracht is. 130
Cap. III. Dat uyt des menschen verdorvene natuyr niet voort en komt dan hetgeen verdoemelick is. 150
Cap. IIII. Hoe Godt werckt in de herten der menschen. 162
Cap. V. Wederleggingh van de tegen-werpingen die tot verdedigingh van de vrye will' plegen voortgebracht te worden. 166
Cap. VI. Dat de verdorven mensch sijn verlossingh in Christus moet soecken. 181
Cap. VII. Dat de Wet ghegheven zy, niet om het oude volck onder haer te behouden, maer om de hope der saligheydt in Christus te voeden op sijn toekomst. 185
Cap. VIII. d'Uytleggingh van de Wet der Zeden. 197
Cap. IX. Dat Christus, al hoewel hy onder de Wet den Joden is bekent gheweest, nochthans eerst in het Euangelium volkomelick geopenbaert is. 231
Cap. X. Van de vergelijckinghe des Ouden en Nieuwen Testaments of Verbondts. 235
Cap. XI. Van 't onderscheydt tusschen 't Oudt en Nieuwe Testament. 247
Cap. XII. Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrengen, een Mensch moest worden. 257
Cap. XIII. Dat Christus het waerachtighe wesen des menschelicken vleeschs aengenomen heeft 263
Cap. XIIII. Hoe dat de twee natuyren des Middelaers een eenig Persoon uytmaken. 268
Cap. XV. Datmen, om te weten waer toe Christus van den Vader gesonden is, en wat hy ons toegebracht heeft. voornementlick in hem moet bemercken sijn Prophetisch, Koninckliick en Priesterlick Ampt. 274
Cap. XVI. Hoe dat Christus het Ampt eens Verlossers volbracht heeft, opdat hy ons de saligheyt verwerven soude, alwaer van sijn Doodt, Opstandingh en Hemelvaert gehandelt wordt. 280
Cap. XVII. Dat Christus recht en eygentlick geseyt wort ons de genade Godts en de saligheyt te hebben verdient. 295

HET DERDE BOECK.

Belangende 't middel om de genade van Christus te verkrijgen, en wat Vruchten daer van tot ons komen, en wat Werckingen daer uyt volgen.

Het Eerste Capittel.

Dat die dingen die van Christus geseyt zijn, tot onsen voordeele ghedijen, door de verborghene werckinge des Geestes. Fol. 299

Cap. II. Van den Geloove: alwaer oock de beschrijvinghe des geloofs wordt gestelt, en d'eygenschappen die 't heeft, verklaert worden. 312

Cap. III. Dat wij door 't Geloove weder-geboren worden, alwaer oock van de Boetveerdigheydt wordt ghehandelt. 332

Cap. IIII. Hoe verre al dat geen 't welck de Sophisten in haer Scholen van de Penitenty snateren, verscheyden zy van de suyverheydt des Evangeliums, alwaer ghehandelt wordt van de Belijdenisse der sonden of Biechte: en van de Voldoeningh. 349

Cap. V. Van de vervullinghen en by-voeghsels, die sy tot de Voldoeningen toebrengen, te weten, d'Aflaten en 't Vage-vyer. 377

Cap. VI. Van het leven eens Christens, en voor eerst door hoedanige bewijs-redenen de Schriftuyr ons daer toe vermaent. 385

Cap. VII. Den korten inhoudt des Christelicken levens: alwaer gehandeldt wordt van de versakingh onses selfs. 389

Cap. VIII. Van de verdraeghsaemheyt des Kruyces, dewelck' een deel is van de versakingh onses selfs. 396

Cap. XI. Van d'overdenckinge des toekomenden levens. 403

Cap. X. Hoe men het teghenwoordighe leven en de hulpmiddelen van dien ghebruycken moet. 408

Cap. XI. Van de rechtveerdighmakingh des geloofs, en eerstelick van de beschrijvingh des naems en der sake selfs. 411

Cap. XII. Dat wy onse herten tot Godts vyerschaer brenghen en verheffen moeten, op dat ons d'onverdiende rechtveerdighmakingh met ernst aengeraden en duydelyck gemaeckt moge worden. 429

Cap. XIII. Datmen twee dingen in d'onverdiende rechtveerdighmakingh moet waernemen. 434

Cap. XIIII. Hoedanigh daer zy het beginsel der rechtveerdighmakingh, en de gheduyrighe voortgangh der selver. 438

Cap. XV. Dat al hetghene van de Verdiensten der wercken geroemt wordt, so wel Godes lof in het toebrenghen der gherechtigheydt, als de versekertheydt onser saligheyt te niet doet. 450

Cap. XVI. Wederlegginghe van de lasteringhen waer door de Papisten dese Leere met haet soecken te beswaren. 456

Cap. XVII. D'over-een-brengingh van de beloften der Wet met de beloften des Euangeliums. 459

Cap. XVIII. Dat uyt den loon die Godt belooft, de rechtveerdigheydt der wercken verkeerdelick besloten wordt. 471

Cap. XIX. Van de Christelicke Vryheydt. 478

Cap. XX. Van het Gebedt, het welck de voornaemst' oeffeningh des gheloofs is, en waer door wy de weldaden Godts dagelicks verkrijgen. 488

Cap. XXI. Van d'eeuwighe Verkiesingh, waer door Godt somt mige tot de saligheyt, andere tot het verderf verordineerheeft. 533

Cap. XXII. Bevestigingh van dese Leere door ghetuyghnissen van de Schriftuyr. 540

Cap. XXIII. Weder-leggingh der lasteringhen daer mede dese Leere altijdt 't onrecht is beswaert geweest. 550

Cap. XXIIII. Dat de Verkiesingh bevestight wordt door de roeping Godts: en dat de verworpene haer selven op den hals halen 't rechtveerdige verderf, daer toe sy geschickt en bestemt zijn. 561

Cap. XXV. Van de laatste Weder-opstandingh. 576

HET VIERDE BOECK.

Handelende van d'uyterlicke middelen of behulpsels door dewelcke Godt ons tot de gemeenschap van Christus noodight, en daer in houdt.

Het Eerste Cappittel

Van de ware Kercke met dewelcke wy eenigheyt onderhouden moeten: dewijl sy de Moeder is van alle Geloovige. Fol. 590

Cap. II. Vergelijckinghe der valscher met de ware Kerke. 668

Cap. III. Van de Leeraers en Dienaers der Kercke, van haer Verkiesingh en Ampt. 616

Cap. IIII. Van den standt der Oude Kerck, mitsgaders van de wijse der regeeringh die in ghebruyck was voor de tijden des Pausdoms. 624

Cap. V. Dat d'oude form' en ghestalte van Regeeringh door des Pausdoms tyranny t'eenenmael onderdruckt is. 633

Cap. VI. Van d'Opperhoofdigheyt des Roomschen Stoels. 644

Cap. VII. Van het begin en den voortgangh des Roomschen Pausdoms tot dat het sich tot dese hoogheyt verheven heeft, waer door de vryheyt van de Kerck onderdruckt en alle regeering wech genomen is. 653

Cap. VIII. Van de macht der Kercke, belangende de Leerstucken des geloofs: en door wat een ongebondene vryheyt dese macht in het Pausdom zy ghetrocken gheweest om alle suyverheydt der Leere te schenden. 670

Cap. IX. Van de Concilien, en der selver Authoriteyt. 674

Cap. X. Van de macht die de Kerck heeft om Wetten te maken, waer in de Paus met de sijne de zielen seer wreedelick ghetyranniseert en ghepijnight heeft. 687

Cap. XI. Van de Jurisdictie [*of Rechtspleghinghe*] der Kercke, mitgaders het misbruyck der selver, sodanigh als het in 't Pausdom gesien wordt. 706

Cap. XII. Van de Kerckelicke Discipliјn, welckers voornaemste gebruyck gelegen is in de Bestraffingen, en in den Ban of Afsnijdingh. 717

Cap. XIII. Van de Geloften of Verbintenissen die Gode gedaen worden, door het lichtveerdigh doen van welcke gheloften de mensch hem-selven jammerlick verwarret heeft. 732

Cap. XIIII. Van de Sacramenten. 746

Cap. XV. Van den Doop. 761

Cap. XVI. Dat de Kinder-doop met d'instellingh van Christus en met de natuyr van 't teecken seer wel overeen komt. 772

Cap. XVII. Van het Heylige Nachtmael van Christus, en wat nuttigheyt ons daer van voort komt. 792

Cap. XVIII. Van de Paepsche Misse, door welcke heylighschennis het Nachtmael van Christus niet alleen verontheylight, maer oock te niet gemaeckt is. 831

Cap. XIX. Van de vijf valschelick dusgenaemde Sacramenten: alwaer verklaert wordt dat de vijf andere Sacramenten, die tot noch toe voor Sacramenten in 't ghemeyn zijn ghehouden gheweest, geen Sacramenten en zijn: en met eenen aenghetoont hoedanigh deselve zijn. 842

Cap. XX. Van de Politijcke of Burgerlicke Regeeringh. 862

Onderwysinghe

In de Christelicke Religie.

Het Eerste Boeck

Van de kennisse Godes des Scheppers.

Het Eerste Capittel.

Dat de kennisse Godes en onses selfs aen malkanderen verknocht zijn, en hoe die d'een aen d'ander te samen hangen.

De Deelen van de ware wijsheyt.

'T Gantsche Begrijp onser wijsheydt, (de welcke alleen voor een waerachtig' en grondige wijsheyt te houden is) bestaet bynae in twee stucken, te weten, In de kennisse Godts en onses selfs. Doch hoewel dese twee door veel banden te samen en onder malkanderen verbonden zijn, so is't nochtans swaer om te oordeelen, welcke van dese twee d'eerste plaets heeft, en 1) sodater
1. De kennisse Godts. de oorsprongh in light voor de andere. Want voor eerst en kan geen mensch hem selven bemercken, of hy sal terstondt sijn sinnen wenden tot het aanschouwen Godts, in den
Actor. 17.28. welcken hy sijn leven en bewegingh heeft: overmits het klaer ende blijckelick is, dat de gaven daer mede wy verrijckt zijn, haer afkomst niet en hebben van ons, jae dat oock selfs ons zijn en wezen, niet anders en is als een zijn, en bestaen in den eenighen Godt. Daer beneffens worden wy van deze goederen, dewelck uyt den Hemel al druppende tot ons af druypen, gelijck als van de beecskens geleyt tot de fonteyn ende springh-ader. 2) Maer alderbest worden dees' oneyndige schatten die in Godt zijn, gespeurt in onse armoede.
2. De kennisse van ons selven en hare werckinghen en vruchten. Voornamelick dwinght ons dese erbarmelicke val, in den welcken wy door des eersten mensches afwijckinge ter neder gheworpen 3) zijn, ons oogen nae boven op te heffen, niet alleen op dat wy behoeftige en hongerighe menschen van daer souden versoecken de vervulling van onse gebrecklickheden; maar oock op dat wy door vreese wacker ghemaeckt zijnde, souden leeren ootmoedigh zijn. Want gelijck als in den mensch een werelt aller elenden gevonden wort, en van dien tijdt af dat wy van 't Goddelicke cieraedt berooft zijn, onse schandelicke naecktheydt een seer grooten hoop oneerlickheden te voorschijn

1) een oorsprong is van d'andere. 2) wel-ader. 3) ter neder gevelt.

brenght, sulcks dat een yeder van sijn eyghen rampsaligheyt overtuyght zijnde, nootshalven aengeport wort om ten minsten eenige kennisse van Godt te bekomen: alsoo komen wy oock door het gevoelen van ons eygen onverstandt, ydelheydt, onvermogen, swackheyt, boosheyt en verdorventheydt te bekennen dat het ware licht der wijsheyt, de bestendige deugt, de volmaeckte toevloeyingh alles goedts, en de suyverheyt der gerechtigheyt nergens hare plaets en hebben dan by den Heere, sulcx dat wy door onse quaden tot de bemerckingh van Godes goederen opgeweckt worden, en met ernst niet en konnen naer hem streven, voor en al eer wy begonnen hebben ons selven te mishaghen. Want wie isser doch die niet gheerne berust op hem-selven? Wie isser oock die op sich selfs niet en berust, soo langh hy van hem-selven gheen kennis en heeft, Dat is, soo langh als hy met syn gaven te vreden is, en syn eygen elende niet en kent of vergeet? Soo wort dan een yegelick door sijn eygen selfs kennisse niet alleen aengeport om Godt te soecken, maer oock gelijck als metter handt geleydt om hem te vinden.

(Siet Calvin in Ioann. Cap. 4 vs. 10.)

2. Wederom, het gaet vast dat de mensch tot de suyvere kennisse sijns selfs nimmermeer en geraeckt, het en zy dat hy eerst het aenschijn Godts aenghemerckt hebbe, en door het aenschouwen van dien nederdael om sich 1) selven te besien. Want door een seker hooveerdigheyt die ons allen is aengeboren, geschiedt het dat wy in ons eyghen oordeel altijdt rechtveerdigh, en oprecht, en wijs, en heyligh zyn: het en zij dat wy door klare bewijsredenen van onse ongerechtigheyt, mismaecktheyt, dwaesheyt en onreynigheyt overtuygt worden. En hier van en worden wy niet overtuygt, so wy d'oogh alleen richten op ons selven en niet met eenen oock op den Heere: die d'eenige regel is na dewelck dit oordeel geschickt en gepast moet werden. Want overmits wij alle te samen van naturen tot geveynstheyt genegen zijn, daarom is't dat wy in stede van de gerechtigheyt selve 2), ons ten

(De werckingen van Godes kennis.)

(1. Sy stoot onse hooveerdigheyt ter neder.)

(2. Sy ontdeckt onse geveynstheyt.)

1) hem. 2) selfs.

vollen verghenoeght houden met een ydele ghedaente daervan 1). En dewijl binnen of rondtom ons niet met allen gesien en wordt dan het geen met seer veel vuyligheyts verontreynigt is, so lacht ons reeds 2) als seer suyver aan, het gheen maer 3) niet gheheel onsuyver en is soo langh als wy ons verstandt binnen de palen der menschelicker be-

Bevestingh door een gelyckenis.

smettingh behouden. Even gelijck een ooghe die gewoon is niet dan swarte verwen te bemercken, voor seer wit oordeelt, 't geen nochtans met grauw 4) of oock met eenige bruynigheyt besprengt is. Ja wy konnen oock door het gevoelen des lichaems noch naerder nagaen 5) wat een groote mis-slagh van ons begaen wordt wanneer wij de krachten van 's menschen ziel bestaen te weerdeeren. Want als wy of op den middagh na d'aerde neder sien, of oock aenschouwen die dinghen die rondtsomme voor onse oogen open legghen, soo dunckt ons dat wy met een seer sterck en scherp ghesicht begaeft zijn; maer als wy op sien na de sonne en deselve met opgesperde oogen aenschouwen, so wort die kracht van ons gesicht, die veel vermocht ontrent d'aerde, dadelick door soo grooten klaerheyt duyster en bedwelmt, in sulcker voegen dat wy gedrongen worden te bekennen dat onse scherpsinnigheyt in 't bemercken van aerdtsche saken, loutere en enckele botheydt is wanneer wy tot de sonne opstijgen. Even eens vinden wy ons oock ghestelt als wy treden tot de weerdeeringh van de goe-

3. Sy betoont dat de volmaecktheydt Godes in alle deelen volkomen, en onse rampsaligheyt oneyndigh is.

deren onser ziel, want so langh als wy binnen 't bereyck der aerde blijven, so zijn wy met ons eygen gerechtigheyt, wijsheydt en vermoghen wel te vreden, wy vleyen 6) ons selven soetelick, en zijn by-na halve goden in ons eygen oordeel en laetdunckentheyt. Maer indien wy onse ghedachten eenmael be-

(p. 2.)

ginnen te ver heffen na Godt, en te overleggen hoedanigh hy is, en hoe volkomen daer sy de volmaecktheyt van sijne gerechtigheyt, wijsheyt ende sterckte, na wiens richtsnoer wy gefatsonneert moeten werden: dan sal ons terstondt als de hooghst' ongerechtigheydt walgelick worden, het geen ons te voren door den bedriegelicken deckmantel der gerechtigheyt toelachte: dan sal als een uyterste sotheyt voor ons ondraghelick zijn 7), 't geen ons eerst door den titel der wijsheyt wonderlick begoochelde: dan sal voor een seer beklaeghlicke onmacht moeten uyt gaen, het gheen sich eerst met een gedaente der sterckheyt vertoonde, soo seer qualick komen met de Goddelicke suyverheyt over een die dingen die ons schijnen op het hooghste volmaeckt te zijn.

De tweede bevestingh door exempelen.

3. Hier uyt ontstaet die grouwel en schrick, daer mede de Heylighe volgens het seggen van de Schriftuyr verslaghen en benauwt zijn gheweest, so dickwils als sy de tegenwoordigheyt Godts ghewaer wierden. Want als wy sien dat die, dewelcke in Godts afwesen gerust en vast stonden, terstont op het vertoogh van sijn heerlickheyt also beroert en vertsaegt worden, datse door de vreese des doodts neder vallen, ja verslonden worden, en by nae tot niet verdwijnen: soo konnen wy daer uyt begrijpen, dat de mensch door de kennisse sijner geringheyt nimmermeer ten vollen en wort geraeckt en aengedaen, dan na dat hy hem-selven met de Majesteyt Godts heeft vergeleken. Van soodanigen verslagentheyt hebben wy veel exempelen in de Rechters en in de Propheten: sulcx dat onder het volck Godes dit een ghemeen seggen was, Wij sullen sekerlick sterven: om dat wy Godt gesien hebben. Hierom is 't oock dat de Historie Jobs, om de menschen door overtuyging van hare dwaesheyt, onmacht en onreynigheyt ter neder te vellen, voornamelick altijt een bewijsreden van de beschrijvingh der Goddelicker wijsheyt, kracht en suyverheyt afbrenght. En dat niet sonder oorsaeck: Want wy sien dat Abraham, hoe hy naerder toe treedt om de heerlickheydt Godts te bemercken, oock soo veel te beter bekent dat hy aerde en asschen is, en dat Elias met ongedeckten aensichte sijn toekomst niet en heeft durven verwachten: soo groot eene vreesachtigheyt isser in sijn aenschouwen. En wat soude toch de mensche doen, die verrotting en een worm is, dewijl de Enghelen selfs van wegen gelijcke vreese, haer aenschijn bedecken moeten? Dit is even het selfde het welck de Propheet Jesaias seght, De Mane sal schaemroot worden, ende de Sonne sal beschaemt worden, als de Heere der heyrscharen op den bergh Zions regeeren sal, Dat is, als hy sijnen hellen glants sal doen voortbreken, en naerder toelichten, dan sal het alderluchtighste in vergelijckingh met sijn licht, door duysternis werden verdonckert. Maer al hoewel de kennisse Godts en onses selfs door eenen onderlinghen bandt met den anderen verknocht zijn, so vereyscht nochtans de ordeningh om wel te leeren, dat wy eerst spreken van de kennisse Godts om daer nae neder te dalen tot de verhandelingh van de kennisse onses selfs.

1. Van de HeyligeVaders

Judic. 13. 22.
Jesa. 6. 5.
Ezech. 1. 28. en 3. 14.
Job 9 4. en elders.
Genes. 18 27.
1 Reg. 19 13.

2. Van de Heylige Engelen.

Jesa. 6. 2. ende 24. 23.

1) van dien. 2) [illegible]. 3) [illegible]. 4) duysterwit 5) af nemen. 6) flatteeren. 7) Stucken.

Het II. Capittel.

Wat het zy Godt kennen, en waer toe sijn kennisse dient.

De beschrijvinghe van de kennisse Godes des Scheppers; want van de verlossinge sal te sijner plaets gehandelt werden.

NU, door de kennisse Godts verstae ick niet alleen alsulcken wetenschap waer door wy begrijpen datter een Godt is, maer ook sulck eene waer door wy bekennen 't geen wy van hem behooren te weten, het gheen tot sijner eeren dienstigh en vorderlic bevonden werdt. Want daer gheen Religie noch Godtvruchtigheyt en is, daer en kan, om eygentlick te spreken, niet geseydt worden eenige kennisse Godts te wesen. En alhier en roere ick noch niet aen die kennisse, waer door de menschen, die in haer selven verloren en vervloeckt zijn, Godt aengrijpen als een verlosser in den Middelaer Christus: maer ick spreeck nu alleen van die eerste en eenvoudige kennisse, tot dewelcke d'oprechte ordeningh en gestalt van de natuyr ons soude leyden, indien Adam in sijnen volmaeckten staet volherdet hadde. Want al hoewel datter nu in desen val des menschelicken geslachts niemant en is, dewelcke Godt of als een Vader, of als een Werckmeester der saligheydt, of op eenigerley wijse ghenadigh t'sijnwaerts gevoelen sal, voor en al eer de Middelaer Christus te voorschijn komt, om ons met den selven te versoenen: soo is 't nochtans een ander dingh te gevoelen, dat Godt onse Schepper ons door sijne macht onderstut, door sijne voorsienigheyt regeert, door sijne goetheyt koestert, en met allerley slagh der zegeninghen nae gaet: en wederom een ander dingh te omhelsen de ghenade der versoeningh, die ons in Christus voorghestelt is. Ghemerckt dan de Heer voor eerst enckelick als een Schepper soo wel in het werck-stuck der wereldt, als in de alghemeene Leere der Schriftuyr, en daer nae als een Verlosser in het aenschijn Christi verschijnt: soo ontspringht hier uyt een tweederley kennisse Godts, van dewelcke de eerste als nu te verhandelen staet, de andere sal naderhant volgen in haer beurt en ordre. En al hoewel ons verstant Godt niet en kan aengrijpen, 't en zy dat het hem eenigen dienst toe-eygene, so en sal het nochtans niet genoegh zijn eenvoudigh 1) voor vast te houden, dat hy alleen die gheen is, die van yeder een behoort ge-eert en aengebeden te werden: 't en zy dat wy met eenen overtuyght zijn, dat hy is de Fonteyn alles goedts, op dat wy gheen dingh ter werelt en soecken buyten hem. Dit neem' en begrijp ick alsoo, niet alleen om dat hy dese werelt, gelijck hy die eenmael gheschapen heeft, alsoo oock door sijne seer groote mogentheydt onderhoudt, door syne wijsheydt bestiert, door sijne goetheydt bewaert, en voornamelick het menschelicke gheslacht met rechtveerdigheyt en gericht regeert, met barmhertigheyt verdraeght, en met hulp beschermt; maer oock om datter nergens een eenige druppel van wijsheyt en licht, of van gerechtigheyt, of van mogentheyt, of van oprechtigheyt, of van ongevalschte waerheydt en sal gevonden werden, dewelcke van hem haer afkomst en oorsaeck niet en heeft: op dat wy leeren souden alle dese dingen te verwachtē en te versoecken van hem, en hem met dancksegging te erkennen voor den gever van dien. Want het ghevoel en beseffen van dese deughden Godts is ons een bequaem Leer-meester ter Godtsaligheyt, uyt dewelcke de Religie gheboren wordt. Door de Godsaligheydt verstae ick een seker' eerbiedigheydt die met de liefde Godts t' samen gaet, en uyt de kennis van syne weldaden haren oorsprongh heeft. Want soo langh als de menschen niet en gevoelen dat se alles van Godt ontfangen, datse door sijne Vaderlicke voorsorgh opgequeeckt worden, datse hem tot een Autheur alles goets hebben, sulckx datse buyten hem geen dingh en hebben te soecken, soo en sullen sy haer selven | door een gewillighe gehoorsaemheyt hem nimmermeer onderwerpen, jae indiense hare gantsche gelucksaligheydt niet en vestigen op hem, soo en sullense sich nimmermeer waerlicks en van herten t' eenemael aen hem overgeven. (p. 3.)

Onderscheydt der kennisse Godts

De summa en 't gebruyck van vele kennis.

Wat de Godtsaligheyt zy.

Breeder verklaringhe van dit ghebruyck, met een noodtwendighe wederlegginge der ydeler neuswijsigheden der Epicureen.

2. Hier uyt blijckt dan dat die, dewelcke staende blijven op dese vraghe, te weten: Wat Godt zy, niet anders en doen dan datse haer selven met ydele 1) speculatien en bedenckinghen vermaken en besigh houden: dewijl ons veel eer toekomt te wetē hoedanig hy zy en wat met syn natuyr accordeert en over een stemt. Want waer toe kan het doch dienstigh zijn datmen met Epicurus belijdenisse doet van sulcken Godt die de sorghe en bestieringhe der wereldt wech werpende, alleenlick in ledigheyt sijn lust en vermaeck scheppen soude? En wat baat het eenen Godt te bekennen, met den welcken wy niet met allen te doen en hebben? Maer veel meer moet sijn kennis hier toe gelden, te weten, Voor eerst, datse ons onderwijse tot vreese en eerbiedigheydt t'sijnwaerts. Ten anderen, op datse ons zy als een Leydster en Meestersse om ons te leeren, dat wy alle goedt van hem versoecken en hem toeschrijven sullen. Want

1) Simpelick.

1) blaeuwe.

hoe kan de gedachtenisse Godts in uwe ziel op klimmen, dat ghy met eenen niet terstondt en soudt gedencken, nadien ghy sijn maecksel zijt, dat ghy door 't recht selve 1) der scheppinge tot sijn heerschappye zijt toegeheylight en verplicht? Dat ghy hem voor u leven dancken en al u doen tot sijn eer en dienst schicken moet? Is dit also, so volgt daer uyt gewisselick, dat u leven verkeerdelick verdorven wort, indien het niet en wort aengeleyt om hem te gehoorsamen: dewijl sijn wil en believen moet zijn de wet en reghel van al ons doen en laten. Ghy en kondt hem oock niet klaerlick bemercken, het en zy dat ghy hem bekent te zijn de fonteyn en oorsprongh alles goets: waer uyt vorder een verlangen om hem aen te kleven en op hem te vertrouwen voort spruyten soude, waert dat des menschen verstant door sijn eygen boosheyt van de rechtmatighe ondersoeckinge niet en wierdt afgeleydt. Want voor eerst een Godtvruchtige ziel en verdicht haer selven niet allerley Godt, maer bemerckt alleen den Eenigen en Waerachtigen, sy en schrijft 2) oock aen Godt niet toe al wat haer wel ghevalt, maer sy houdt haer vergenoeght met sulck eenen als hy selfs hem-selven bekent maeckt, en is altijt met de grootste neerstigheyt besorght datse door een vermetene lichtveerdigheydt buyten sijn wil en believen niet en gaet en verkeerdelick af en dwale. Als nu de Godtvruchtige ziel Godt also bekent heeft, dewijlse verstaet dat hy alle dinghen bestiert, soo vertrouwt sy vorder dat hy is haer Voorstander en Bescherm-heer, en geeft derhalven haer selven geheel over in syne getrouwigheydt. Om datse weet dat hy is de voortbrenger alles goets, indien haer yetwes benauwt, indiẽ haer yetwes ontbreeckt, soo vluchtse dadelick tot sijn bewaringh, en verwacht van hem hulp en bystandt, Om datse overtuyght is van syn goetheydt en barmhertigheyt, daerom berustse met een seker vertrouwen op hem, ende sy en twijffelt niet, of daer sal altijdt een medecijne bereydt zijn in sijne goedertierenheydt tegen alle hare quaden. Om dat sy hem voor een Heere en Vader erkent, daerom acht sy hem oock die eere weerdigh; en haer selven verplicht om sijn ghebiedt over alle dingen te bemercken, sijn majesteyt en heerlickheyt te verwonderen, de voortplantinghe van sijn eer te versorghen, en sijne gheboden gehoorsaemlick naer te komen. Om datse siet dat hy is een rechtveerdigh Rechter, ghewapent met eygen strengheydt om de boosheydt te straffen, soo steltse sijn vyerschaer haer selven altijt voor oogen, en door vreese van hem wederhoudt en bedwinghtse haer selfs van sijnen toorn op te wecken. En evenwel en wordtse door 't gevoelen van sijn gericht alsoo niet verschrickt, datse soude willen van hem henen wech sluypen, alwaer het datse daer toe een open deur en uytvlucht hadde. Jae sy omhelst hem even als een wreker der boosen, en als een weldoender der Godtvruchtigen, overmits sy weet dat het immers so seer tot sijn eer dient, dat den boosen en godtloosen straffe by hem zy wech geleydt, als dat den rechtveerdighen het loon des eeuwigen levens bewaert wort. Daer beneffens onthoud de geloovighe ziel haer selven van de sonde, niet alleen door vreese van de straffe, maer dewijl sy Godt als haren Vader lief heeft en eerbiedigheyt toedraeght, en als haer Heere in eeren houd en dient, alwaer daer schoon geen hel, so grouwelt sy nochtans hem oor saeck van ergernisse 1) te geven. Hier sien wy dan welcke daer sy de reyne en rechtschapene Religie, te weten, 't geloove dat met een ernstige vreese Godts vereenigt en vergeselschapt is: in sulcker voeghen, dat de vreese in sich begrijpe een gewillighe eerbiedigheyt tot Godt, en met sich brenge dien oprechten Godesdienst dewelck ons in de Wet wordt voorgeschreven. En dit moet daerom te vlijtiger waerghenomen werden, om dat alle menschen in 't ghemeen Godt wel eeren, maer weynighe nochtans hem vreesen, dewijl al-omme met de ceremonien seer gepronckt en ghepraelt, en ondertusschen de oprechtigheydt des herten selden gevonden wordt.

Beschrijvinge van dien Godt die de Godtsalige belijden, op dat de godtloose neuswijsigheydt der Epicureen meer en meer bekendt werde.

Beschrijvingh van de Religie.

Het III. Capittel.

Dat de kennisse Godts in de herten der menschen van naturen in geplant is.

Wy stellen als onghetwijffelt en buyten verschil dat eenigh gevoelen der Godtheyt in't verstandt des menschen door een natuerlicke ingevingh sijn sit-plaets heeft. Want op dat niemandt sich met den deck-mantel der onwetentheyt en soude behelpen, so heeft Godt selfs eenen yegelicken ingegeven eenighe kennisse van sijne Godtheyt, de ghedachtenisse waer van hy gheduyrighlick vernieuwt, daer mede dat hy nu en dan eenighe nieuwe druppelen doet indruypen in elck een: op dat de menschen, dewijlse alle te ghelijck verstaen datter een Godt is, die haer alle geschapen heeft door haer eygen getuyghnis souden werden veroordeelt en verdoemt, om datse hem

Dese kennisse Godts dewelcke alle menschẽ voor d' ooghen is, beneemt den godtloosen alle onschult. Rom. 1. 20.

1) [ ] 2) versiert.

1) stoornis

niet ghedient, noch haer leven tot het naerkomen van sijn wil op-geoffert en hebben. Gewisselick so men erghens menschen wilde soecken die van alle kennisse Godts gheheel en al ontbloot zijn, het is waerschijnlick dat men soodanighe nergens meer en soude vinden, als onder de plompste volckeren, en die met het sieraedt der menschelickheyt en geschicktheydt alderminst bekleedt zijn. Maer daer en is voorwaer, ghelijck die Heyden (Cicero) spreeckt, geen natie so barbarisch, en geen volck so seer wreet en verwildert, of sy zijn in hare gemoederen overtuygt datter een Godt is. En die in andere deelen en trappen hares levens en wandels alderminst van de wilde beesten schijnẽ te verschillen, die houden nochtans gheduyrigh binnen haer eenigh zaedt ende beginsel van den Godesdienst, soo | gantsch vast en taey kleeft dit gemeen gevoelen der Godtheyt in de ingewanden van alle menschen. Nadien dan datter van des werelts begin af geen landt, geen stadt, en eyndelick geen huys en is gheweest, het welck sonder religie heeft konnen zijn: soo is daer in te mercken een sekere stil-swijghende bekentenis, dat, namelick, de kennis en 't gevoelen der Godtheyt in aller menschen herten is ingeschreven. Jae de dienst selfs die sy den afgoden betoont hebben, is hier van een heerlick bewijs en proef-stuck. Wy weten alle hoe gantsch ongeern de mensch hem-selven vernedert om andere schepselen boven hem-selven te verhooghen. Ende daerom dewijl hy liever hout en steen dienen wil, dan gehouden te worden voor een die geenen Godt en heeft, soo blijckt daer uyt, dat dese indruck der Godtheyt seer heftigh en recht is, dewelcke soo swaerlick uyt des menschen ghemoedt kan uytgewischt worden, dat het lichter zy de ghesintheydt en drift van de natuyr te verbreken: gelijck die voorwaer verbroken wordt, dewijl de mensch van de voorseyde syne natuerlicke grootsheydt gewilligh en van selfs afklimt 1) en neder daelt tot de verachtste dingen, om alsoo eenigen Godt te eeren.

Cicero de nat. Deorum lib. 1. Lactant. instit. lib. 3. cap. 10.

(p. 4.)

Tegen-werpingh: Dat de Religie en het ghevoelen der Godtheydt is een ghedichtsel van loose menschen.

2. Dien volgens so is gantsch ydel het seggen van sommighe: te weten, Dat de Religie en Godesdienst door de listigheydt en het bedrogh van eenige bedacht en gevonden is, op datse door middel van desen list 2) het slechte volck in tucht en devotie souden houden: daer nochtans sy selfs die andere tot den Godtsdienst porden en aenstoockten geen dingh minder en gheloofden dan dit, Datter een Godt zy. Ick stae wel toe 3) dat arghlistighe menschen veel dinghen in't stuck van den Godesdienst versonnen 1) hebben, op datse daer door 't gemeen volcxken tot eerbiedigheydt brengen, een vreese aenjaghen, en alsoo haer herten tot meerder ghehoorsaemheydt verwecken souden. Maer ick voeghe daer by dat sy dit nergens by gheen menschen en souden hebben konnen verkrijghen, indien haer herten niet te voren en eerst met dit 2) stantvaste en sekere besef 3) van eenighen Godt en waren ingenomen gheweest, waer uyt als uyt een zaet en beginsel de genegentheydt tot de Religie haren oorsprongh heeft. Het en is oock niet ghelooflick dat selfs die gheen, dewelcke door de naem der Religie de woeste en onbedrevene menschen alsoo arghlistelick bedrogen, t' eenemael ledigh gheweest zijn van de kennisse Godts. Want al is 't datter eertijts eenige waren, en oock hedensdaegs niet weynig te voorschijn komen, die ontkennen 4) datter een Godt is: so gevoelen sy nochtans nu en dan, 't zy dat sy willen of niet, even dat geen het welck zij niet en begeeren te weten. Men leest nergens dat yemandt tot stouter en ongebondener verachtinghe Godts uytgebroken is dan de Keyser Cajus Caligula: en nochtans en heeft noyt yemant so elendigh geschrickt en gebeeft, wanneer eenig teecken van Godes toorn vertoont wiert, en alsoo heeft hij tegen sijn wil Godt ghevreest, dien hy met opset pooghde te versmaden. Dit sietmen oock al-omme wedervaren allen anderen die hem ghelijck zijn. Want hoe dat yemant moediger is om Godt te verachten, soo veel te meer wort hy oock op het gheruysch van een vallende bladt ontroert en ontrust gemaeckt. En waer uyt ontstaet dit anders als uyt de wraeck van Godes Majesteyt, dewelck hare conscientien soo veel te heftigher verslaet, hoe meer sy 5) arbeyden om alle kennisse Godts uyt haer wegh te ruymen. Sy sien wel om naer allerley schuyl-hoecken in dewelcke sy sich mochten verbergen voor Godes tegenwoordigheyt, en soecken dese 6) wederom uyt haer hert uyt te schrappen: maer sy blijvẽ altyt in den strick hangen 't zy dat sy willen of niet. En al hoewel 't besef 7) datse van Godt hebben somtijdts voor een oogenblick tijdts schijnt te verdwijnen, soo komt het nochtans terstont wederom te voorschijn, en randt 8) haer aen met een nieuw gewelt. So dat die rust vande angst harer conscientien: soose al 9) eenige rust hebben, niet veel en verschilt vande slaep der dronckaerts of rasebollen, dewelck oock terwijl sy slapen, niet vredelick en rusten: om

Wederlegging. Cicero van de nat. der goden lib. ontrent het eynde.

Calvin. in het Boeck van de Ergernissen.

Bevestinghe door d'exempelen van de god loose en Godtversakers selfs. Sueton. in Caligul. cap. 51

1) afsteygert. 2) treck. 3) bekent.

1) versiert. 2) dese. 3) inbeeldinghe. 4) versaken. 5) (seerder.) 6) die. 7) 't gevoelen. 8) ranst. 9) maer.

datse met grousame en ydelicke droomen geduyrigh ghequelt worden. So dienen dan de godtloose selfs tot een exempel en bewijs, datter altijdt in de herten aller menschen eenighe kennisse Godts krachtigh en levendigh is.

De tweede bevestinge, De godtloose en konnen door uytsinnig worstelen haer van de vreese Godts niet verlossen.

3. Alle rechtsinnige oordeelders sullen het altijdt daer voor houden, dat het besef der Godtheyt 't verstant des menschen is ingegraven 't welck nimmermeer en kan werden uytgewischt. Jae dat dit vast besef, te weten, datter een Godt is, eenen yegelicken van naturen aengeboren en innighlick ghelijck als in het mergh ingeplant is, dat getuygt overvloedigh de hartneckigheyt der godtloosen, dewelcke al is het datse uytsinnighlick worstelen, sich selfs nochtans niet en konnen ontwerren uyt de vreese Godts. Al hoewel Diagoras en sijns gelijcke spottelick uytlacchen al het geen tot allen tijden van de Religie gelooft is geweest: al is 't dat Dionysius het hemelsch gericht en oordeel beschimpt: soo is dit nochtans een onhertelick gelach, want sy worden inwendigh van de worm der conscientie ghebeten, die scherper is dan alle brandt-ysers. Ick en segge met het geen Cicero voortijdts seide: Dat, namelick, de dwalingen 1) door oudtheydt verslijten, en dat de Religie dagelicx aenwast en beter wort. Want de werelt (gelijck als een weynigh hier na sal moeten geseyt worden) streeft en arbeyt, soo seer alsse kan, alle kennisse Godts uyt te schudden, en sijnen dienst door allerley wijse te verderven. Dit is 't alleen dat ick betuyge, al hoewel d'ongevoelicke hardigheyt, die de godtloose om Godt te versmaden begheerlick aenhalen, in haer herten uyt teert, dat nochtans het besef der Godtheydt, hetwelck sy aldermeest willen uytghebluscht hebben, sijn leven in haer betoont en nu en dan te voorschijn komt. Waer uyt wy dan besluyten dat dit een leeringh is, niet die men eerst in de scholen leeren moet: maer die yeder een van 's moeders lijf aen by hem-selven gheleert heeft, en die de natuyr selfs niemanden en laet vergeten, al is het dat veel lieden hier toe alle hare krachten aenleggen. Vorders dewijl het onloochenbaer is 2) dat alle menschen geboren zijn, en onder dese conditie leven, op datse Godt soudē bekennen: als oock 3) dat de kennisse Godts ydel en verganckelick is wanneerse 4) hier en toe niet en geraeckt, soo is het openbaer en blijckelick, dat allen 5) gelijckelick de een met de ander van de wet en reghel haerder scheppingh verbastaerden en afwijcken, dewelcke alle de gedachten en daden

Cicero de nat. Deor. lib. 1. & 3. Val. Max. lib. 2. cap. 1.

Besluyt, dat de kennisse Gods inde herten der menschen natuyrlick is in-gegeven.

1) verdwalingen. 2) is het saeck 3) is't oock so 4) (tot.) 5) die.

hares levens niet richten 1) na dit merck en doelwit. Dit en is den Philosophen selfs niet onbekent gheweest: Want het komt over een met het segghen van Plato, die dickwils gheleert heeft, dat de hooghste gelucksaligheyt der ziele gelegen is in hare gelijckheyt met Godt, wanneerse sijn kennis begrepen hebbende, gheheel | in hem wordt overghestelt en verandert. Derhalve reden-cavelt die Gryllus by Plutarchum seer wijsselick, wanneer hy betuyght dat de menschen, indien haer leven eenmael sonder Religie is, niet alleen d'onredelicke beesten niet en overtreffen, maer veelsints in elende te boven gaen, als dewelcke so menigerley quaden onderworpen zijnde, voortdurende 2) een beroert en ongerust leven leyden. En dat het dien volgens de Religie en Godtsdienst alleen zy, die haer boven de beesten verheft en verheerlickt, door welck alleen men oock tot de onsterffelickheyt streeft en opklimt.

In-Phædone & Theæteto.

(p. 5.)

Het IIII. Capittel.

Dat dese kennisse Godts eensdeels door onwetentheydt, eensdeels door booshevdt of verstickt of verdorven wordt.

Het komt van onwetentheydt dat sommighe in hare superstitien verdwijnen, en de kennisse Gods versticken.

Maer gelijck als d'ervarentheyt getuygt dat allen menschen een zaedt en beginsel der Religie van Godt is in-ghegheven: alsoo wordt'er nauwlicks een onder hondert gevonden, die dat ontfangen zaet in sijn hert koestert, doch niet een in den welcken het tot rijpigheydt opwast: soo verre is het van daer dat daer van te sijner tijt eenige vrucht soude gesien worden. Wijders, het zy dat sommige in hare superstitien werden verydelt, het zy dat sommige verkeerdelick en met een opsettelick voornemen van Godt afwijcken, het is nochtans openbaer 3) datse alle te samen van syne kennisse verbasteren. 4) En alsoo komt 5) het datter in de werelt gheen oprechte Godtsaligheydt overigh blijft. Maer dat ick geseydt hebbe dat sommige door dwalingh tot superstitieusheydt en by-gheloovigheyt vervallen, dat en verstae ick niet alsoo als of hare slechtigheydt haer van sonde vry maeckte: Want de blintheydt daer mede sy bevangen zijn is by-nae altijdt met een grootsche ydelheyt en wenerspannigheyt vermenght. De ydelheyt, die oock met grootsheydt vereenight is, wordt hier in bevonden, te weten, dat de elendige menschen in het soecken na Godt,

En nochtans en zijnse niet onschuldigh.
1. Om dat haer onwetentheyt met ydelheyt en grootsheydt te samen gevoeght is.

1) af en schieten. 2) geduyrigh. 3) sulcks. 4) veraerden. 5) gebeurt.

sich niet en verheffen, ghelijck het behoort, boven haer selven, maer hem afmeten nae de maet van hare vleeschelicke onverstandigheyt, en de rechtschapene naspeuringh bezijden stellende, neuswijselick overvlieghen tot haer ydele fantasien en bedenckinghen. En alsoo en grijpense Godt niet aen soodanigh als hy hem-selven voordraeght: maer sodanigh als sy hem na hare lichtsinnigheyt gesmeedt en afgebeeldet hebben. Desen 1) kuyl nu 2) eenmael geopent zijnde, so moeten ze 3) werwaerts sy haren voet oock souden moghen wenden, nootsakelick altijt van boven neder storten in't verderf. Want al wat sy daer nae pogen te doen om Godt te dienen en te gehoorsamen, dat en konnen sy niet reeckenen als voor hem gedaen, dewijle sy niet hem, maer in stede van hem veel eer hares herten gedichtsel en droom dienen en onderdanigh zijn. Dese verkeertheydt teeckent Paulus klaerlick aen, als hy seght: Haer uytgevende voor wijse, zijn sy dwaes geworden. Eerst hadde hy gheseydt datse verydelt waren in hare ghedachten: maer op dat niemandt haer voor onschuldigh houden soude, soo ghetuyght hy daer na, datse met recht en reden verblindt worden, om datse met sekere mate 4) niet vergenoeght zijnde, maer haer selven meer dan billick is toemetende, de duysternis haer selven van selfs op den hals trecken, ja met een ydelen en verkeerden hoogmoedt dwaes maken. Waer uyt dan volgt dat hare dwaesheydt niet en kan verontschuldight werden, als dewelcke veroorsaeckt wort, niet alleen door een ydele neuswijsigheydt, maer oock door een begheerte om meer te weten dan behoorlick is met een valsch vertrouwen te samen gevoeght.

Rom. 1.22.

2. Midtsgaders oock met wederspannigheydt, degesellinge van godloosheyt en van een ongheneeslicke dwaesheyt.
Psalm 14. 1. en 53. 1.

2. Maer dat David seght: Dat de godtloose en dwase menschen in haer herten segghen, 5) datter geen Godt en is: Dat wordt voor eerst verstaen van die ghene, dewelck het licht der nature dat in haer is verstickt hebbende, al willens haer selven onverstandigh maken, ghelijck wy een weynigh hier na wederom bemercken sullen. Ghelijck daer veel menschen werden ghevonden, dewelcke, nae datse door vermetentheydt tot sondigen en door gewoonte verhardt zijn, uytsinnighlick alle gedachtenis aen Godt van haer stooten, dewelcke 6) nochtans van selfs door het gevoelen der natuyr haer inwendigh wordt in-gegeven. Op dat dan David de uytsinnigheyt van dese godtloose t'afschouwelicker maken soude, soo seght hy van hen, datse kort af loochenen datter een Godt is, niet om datse hem sijn Goddelick wesen ontnemen. maer om datse hem van sijn Oordeel en Voorsienigheyt beroovē, en als eenen ledigen Godt binnen den Hemel bepalen en besluyten. Want dewijl geen saeck onsen Godt min en past, dan de regeeringh der werelt van sich af te wijsen en die aen het toeval 1) en het gheluck te vertrouwen, dan met de schelm-stucken der menschen door de vingeren te sien, op datse vry en ongestraft moetwilligheydt bedrijven mochten: soo is't vast en seker dat alle de soodanige, dewelcke de vreese des hemelschen gherichts uytblusschen, en hen selven sorghlooslick vleyen 2) en toegheven, daer mede niet anders en doen dan versaken datter een Godt is. En dit is dan 3) de rechtveerdige wraeck Godts, dat hy 4) de herten der godtloosen met vet overtreckt, 5) op datse, nae datse de oogen ghesloten hebben, al siende niet en bemercken. Dese sin en meeninge Davids wordt van hem selfs aengewesen in een ander plaets, alwaer hy verklaert dat de vreese Godts niet en is voor de oogen der godtloosen: Item, datse haer selven in hare boose daden grootmoedelick behagen, om datse sich inbeelden dat Godt deselve niet en bemerckt. Al is 't dan datse ghedrongen worden eenigen Godt te bekennen, sy maken nochtans sijn heerlickheydt ydel en tot niet, dewijlse hem van sijn kracht en mogentheyt berooven. Want gelijck (volgens het segghen Pauli) Godt hem-selven niet en kan verloochenen, 6) overmidts hy sich selfs altijdt ghelijck blijft: alsoo wort van dese godtloose met waerheydt geseydt datse Godt verloochenen, 7) dewijle sy van hem maken eenen dooden en onnutten afgodt. Daer beneffens staet alhier noch te bemercken, al-hoewelse met haer eygen gevoelen strijden, en niet alleen Godt uyt hare herten begeeren wech te ruymen, maer oock in den Hemel pooghen te vernietighen, dat nochtans haer onghevoelickheydt nimmermeer soo verre toeneemt, of sy worden somtijdts van Godt te rugge getrocken tot sijn vyerschaer. Maer dewijl sy door gheen vreese en worden wederhouden, om soo niet als voor heen gheweldighlick tegen Godt aen te loopen: soo is't seker dat een beestelicke vergetingh Godts in haer de overhandt heeft, so langh als sy also door dit blinde gewoel wech geruckt en gedreven worden.

Psalm 36. 2 en 10. 11.

2. Tim. 2. 13

3. Besluyt, dat der superstitieuser menschen deck-mantel ydel is; het welck hy eerst met een reden, en daer na door het getuyghnis des Apostels bevestight.

3. In deser voegen wordt om verre geworpen dien onnutten schildt en scherm, daer mede veel menschen haer superstitie plegen te bedecken. | Want sy laten sich voorstaen dat de oeffeningh der Religie, sy zy dan sus of so,

(p. 6.)

1) (wel-). 2) [illegible] 3) sy moeten. 4) matigheydt. 5) gevoelen. 6) die

1) de fortuyn. 2) flatteeren 3) [illegible] 4) [illegible] 5) te overtrecken. 6) versaken. 7) versaken.

al waerese 1) oock averechts en verkeert, toch seer wel 2) bestaen kan: doch sy en bemercken niet, dat de ware Religie naer den wille Godts, als naer een eeuwige regel moet gefatsonneert worden: dat Godt selfs hem-selven altijdt ghelijck is en blijft: dat hy gheen spoocksel noch schim en is het welck na eens yeders lust en begeert soude mogen werden verandert. En men kan voorwaer wel sien met wat een bedriegelick blancketsel de superstitie Godt den Heere bespot, wanneerse voorneemt hem eenighen dienst te bewijsen. Want sy grijpt by nae alleen aen die dingen, van dewelcke de Heer ghetuyght dat se hem onaengenaem zijn, en die dinghen die hy beveelt, en die hy verklaert hem te behagen, die bejegentse met verachtingh, of sy verwerpt die opentlick en sonder gheveynstheydt. Hier uyt blijckt dan dat die, dewelcke eenighe versierde Godtsdiensten oprechten, anders niet en dienen en aenbidden als hare eygene sotternijen: want sy en souden geensins also met Godt derven spelen, indiense niet eerst en voor heen by haer selven versonnen 3) hadden dat hy met de ongerijmtheden van haer beusel-marckt hemselven wel vergenoeght 4). Daerom beweert d'Apostel dat die ongestadighe en dwaelachtige meeningh van de Godtheydt, is een onwetentheydt Godts. Maer doe, seght hy, als gy Godt niet en kendet, diendet gy de gene, die van nature geen goden en zijn. En hy getuyght in een andere plaets, dat de Ephesiers sonder Godt waren in dien tijt doese van de oprechte kennisse des eenighen Godts afdwaelden. En daer en is niet veel aen gelegen, immers voor wat dese sake aenghaet 5), of ghy éénen Godt, dan of ghy veel goden met u verstandt aengrijpt: want ghy wijckt altijdt af van den waren Godt: den welcken verlaten hebbende, soo en blijft u niet anders overigh dan eenen vervloeckten afgodt. Soo moeten wy dan met Lactantius voor vast houden, Dat die Religie alleen oprecht is, dewelcke met de waerheydt is vergeselschapt.

Galat. 4. 8.

Ephes. 2. 12.

Instit. lib. 1. 2. 6. & alibi passim.

2. Is de boosheydt een oorsaeck dat de godtloose nimmermeer met een oprechte genegentheyt des herten, maer gedwongen, en met sonden en geveynstheydt beladen, tot Godt komen.

4. Hier by komt de tweede sonde, te weten, Datse op Godt nimmermeer en achten, dan alsse daer toe ghedwongen worden, datse oock tot hem niet en genaken voor en al eer sy tegen haren danck tot hem worden ghetrocken, ende en worden selfs oock alsdan niet bevanghen met een gewillige vreese, die uyt eerbiedigheyt tot de Goddelicke Majesteyt voortkomt, maer alleen met een slaefachtighe en afgedrongene vreese, dewelck hen door 't oordeel Godts wort uytgheperst: voor welck oordeel sy tsitteren en beven om dat sy 't niet en konnen ontvlieden, doch sy beven daer voor also dat sy 't met eenen vervloecken. Want op de godtloosheyt, en op die alleen past seer bequamelick 't seggen van Statius 1), te weten, Dat de vreese alder-eerst de goden in de werelt gebracht heeft. Die een gemoedt hebben dat vreemt en afgekeert is van de rechtveerdigheyt Godts, die zijn seer begeerigh om de vyerschaer te niet te doen 2), die sy weten dat van Godt ghespannen is om hare overtredingen te straffen. Met sulck eene gesintheyt voeren sy oorlogh tegen den Heere, die sonder ghericht en oordeel niet zijn en kan: doch terwijlen sy verstaen dat zijn onvermijdelicke macht tot haer nadert, soo vreesen sy die, om datse die niet en konnen afsetten noch ontvluchten. Op datse dan niet en souden schijnen hem, door wiens Majesteyt sy gheperst worden, aller wegen te verachten, soo maken sy sus en soo eenighen schijn van religie: nochtans en houdense ondertusschen niet op van haer selven met allerley slagh van sonden te verontreynigen, en het een schelmstuck aen het ander te koppelen, tot datse de heylige Wet des Heeren in alle hare deelen geschonden, en 't gantsche recht van dien te niet gemaeckt hebben. Immers sy en worden alsoo niet inghetoomt door die gheveynsde vreese Godts, of sy rusten soetelick in hare sonden en pluymstrijcken haer selven, en willen liever de onmatigheydt van haer vleesch toe geven, dan die met den toom des H. Geestes bedwingen. Maer dewijl dit is een ydel en leugenachtige schaduwe der religie, en oock nauwlicks weerdigh een schaduwe ghenoemt te worden: soo is hier uyt wederom lichtelick af te nemen, hoe seer dat dese onbeschofte kennisse Godts verschilt van die Godtsaligheyt, dewelcke alleenlick in de herten der gheloovighen werdt ingedrupt, en alleen een oorsprongh is van de religie. En nochtans poogen de geveynsde Hypocriten door slimme wegen en omganghen dit te verkrijgen, datse Gode mochten schijnen te naderen, van den welcken sy steedts afwijcken. Want daer in haer gantsch leven behoorde te zijn een gheduyrigh nakomen van de 3) ghehoorsaemheyt tot Godt, daer is 't datse by-na in alle hare daden sorghlooselick teghen hem rebelleeren, en hem met weynige offerandekens soecken te paeyen en te vreden te stellen: daer sy hem behoorden te dienen met heyligheyt des levens en oprechtigheydt des herten, daer is het datse eenige ijdele 4) beuselingen en onder-

1) alwaerse. 2) ghenoegh. 3) gedicht. 4) wel over een draegt. 5) in dit deel.

1) Statii. 2) te sien ghedaen. 3) achtervolgh der. 4) blauwe.

houdinghen van geener weerde uitdenken 1), om door deselve syn vriendtschap en gunst te verkrijgen. Ja sy vervuylen en verydelen met dies te meerder vryigheydt in haer schuym en dreck, om datse vertrouwen alles by hem te konnen vergoeden door een guychel-marckt der versoeningen: wederom daer sy haer vertrouwen behoorden te bevestigen op hem, daer is het datse sich berusten op haer selven of op de creaturen en schepselen, hem verlatende en bezijden stellende. Eyndelick sy verwerren haer selven in soo grooten hoop der dwalingen, dat door de duysternisse der boosheydt verstickt en ten langhen laetsten uytghewischt worden die voncxkens dewelcke glants en licht gave tot het aenschouwen van Godes heerlickheydt. En nochtans blijft in haer dat zaet, hetwelck geensins van den wortel en kan werden afgheplucket, te weten, datter eenige Godtheyt is: doch het is soo seer verdorven, dat het niet anders uyt sich voort brengt dan seer quade vruchten. Ja daer uyt wort noch sekerder bevonden 't geen ick nu beweere, te weten, dat eenigh besef 2) der Godtheydt natuyrlickerwijse in de herten der menschen is inghegraven, om dat oock de verworpene godtloose menschen uyt noot gedwongen worden daer van bekentenisse te doen. Als alle saken met haer in rust en vrede zijn, dan bespottense Godt dwaselick 3) en rustigh, ja sy hebben alsdan veel snaps 4) en klaps om sijne Mogentheyt te verkleynen. Maer wanneer vertwijffelingh en radeloosheydt haer komt bespringen, dan wordense wacker en aengheport om Godt te soecken, en storten voor hem uyt eenige ghebedekens tot een teecken en bewijs datse niet t'eenemael sonder kennisse Godts geweest zijn, maer dat die kennis die in haer was, en eer hadde behooren voor den dagh te komen, alleenlick voor henen door hartneckigheydt was t'ondergebracht. |

In summa, dat ghevoelen en toestemmen der Godtheydt in de godtloose brengt uyt sich selven niet anders voort dan seer quade vruchten.

(p. 7)

1) versieren. 2) ghevoelen. 3) abelick. 4) becks.

Het V. Capittel.

Dat de kennisse Godts licht en glants gheeft in het werck-stuck der werelt, en in de geduyrighe regeeringh der selver.

Godes onsienlick en onbegrijpelick Wesen heeft sich in sijne wercken eenigsins sienlick vertoont.

Boven dit al, dewijl het opperste doeleynde van een gelucksaligh leven gelegen is in de kennisse Godts: so heeft Godt de Heere, op dat niemant den toegangh tot de gelucksaligheydt en soude benomen werden, niet alleen in de herten der menschen ingeplant dat zaet en beginsel der religie, daer van wy nu alreede ghesproken hebben, maer hy heeft oock hem-selven in het gantsche gebouw der werelt also geopenbaert, en biedt hem-selven noch dagelicx daer in alsoo opentlick aen, dat de menschen haer oogen niet en konnen op doen, of sy moeten hem sien en gewaer werden. Sijn Goddelick wesen is wel onbegrijpelick, soo dat zijn Godtheyt door alle de sinnen des menschen op verre 1) nae niet en kan bereyckt worden: maer hij heeft in yeder werck en schepsel in-gesneden sekere teeckenen van sijne Majesteyt en Heerlickheyt die soo klaer en voortreffelick zijn, dat oock den groven en onverstandighen menschen alle decksel en voorwending der onwetenheyt benomen is. Daerom roept de Propheet niet sonder reden, dat hy sich bedeckt met licht en klaerheydt als met een kleet: als of hy seyde, dat hy doe eerst begonnen heeft met een sienlick cieraet merckelick te verschijnen, na dat hij in de scheppinge der werelt sijn banieren en wimpelen heeft opgesteecken, door dewelck hij nu schoon en heerlick gesien wordt, soo dickwils als wy onse ooghen herwaerts of ginswaerts omdraeyen. Aldaer worden oock de hemelen, also alsse uytgespannen zijn, van den selven Propheet aerdigh vergheleecken hy sijnen Koninckliclken Tabernakel, hy seydt oock dat hy sijne saletten en solderingen geleyt heeft in de wateren, dat de wolcken sijne wagens zijn, dat hy henen vaert op de vleugelen des windts, dat de winden en blicksems sijne post-boden zijn. En dewijl de heerlickheyt van sijn macht en wijsheyt met meerder overvloet haer schijnsel geeft in de bovenste schepsels, soo wordt den Hemel al-omme ghenoemt sijn Paleys. En voor eerst, keert u oogen waer ghy wilt, daer en is geen deel der werelt so kleyn, of daer in konnen ten minsten gesien worden eenige glinsterende voncxkens sijner heerlickheydt. En ghy en kondt dit aldergrootste en cierlickste gebouw, so wijdt het sich uytstreckt, niet eens met u ghesicht door-wandelen, of ghy wordt door d' onmetelicke kracht der heerlykheid 2) geheel van allen zijden overrompelt. Daerom wordt de werelt van den Schrijver des Briefs tot den Hebreen seer treffelick genoemt, Een schouw-plaets der dingen die onsienlick zijn: om dat die seer schoone schickingh der werelt ons dient tot een spiegel, waer in wy Godt, die andersins onsienlick is, konnen aenschouwen. Daerom is 't oock dat de Propheet de hemelsche schepsels toe-eyghent een spraeck en tael die van alle natien verstaen kan worden: om dat in die schepsels te sien en te vinden is een luchtigher en klaerder betuy-

Psalm 104. 2.

Hebr. 11. 3.

Ps. 19. 1.

1) veel. 2) klaerheyt.

ginghe der Godtheydt, dan dat eenigh volck, al waer het oock 't onverstandighste, sulcks niet en soude bemercken en gewaer werden. Dit wordt duydelicker aengewesen van d' Apostel als hy segt, Dat dat geen, het welck oorbaer 1) was van Godt geweten te worden, 2) den menschen is geopenbaert: om dat alle menschen, niemant uytghesondert, door middel vande geschapene werelt verstaen, sien en aenschouwen het geen onsienlick is aen Godt, selfs oock tot sijn eeuwige Mogentheyt en Godtheyt toe.

Rom. 1. 39.

Hier van geeft getuyghnis de eerste soort van sijn wercken, te weten, Dat wonderbaerlick werckstuck des Hemels en der Aerden: de gelijckmatigheyt ende t'samenvoegingh des menschelicken lichaems, en eyndlick al wat den onervarenen selfs voor d'oogen komt.

2. Daer zijn ontallicke bewijsen en proefstucken beyde in Hemel en op Aerden, dewelcke van sijn wonderbare wijsheydt getuyghnis gheven: niet alleen die proef-stucken die wat swaerder zijn om te begrijpen, om dewelcke naerder en grondigher te verstaen, de konst van dē loop des Hemels, de konst der Medicijnen, en de gantsche wetenschap der dingen die in de natuyr zijn, zijn verordent en bestemt: maer oock die dewelcke voor 't gesicht van alle onervarene en ongheleerde omsweven, soo dat haer oogen niet en konnen werden op ghedaen of sy moeten die door haer ghetuyghnis verstercken. Voorwaer die de vrye konsten ingedronken of oock ghesmaeckt hebben, die worden door behulp der selver veel hoogher op ghevoert om de verborgentheden der Goddelicker wijsheydt in te sien: en evenwel en wort niemant, al is hy in die Konsten onervaren, verhindert, dat hy in Godts wercken niet en soude speuren meer dan genoeghsame Konst, en dat hy doorsulcks niet en soude voortbreken tot verwonderingh van des Konstenaers wijsheydt 't Is wel waer datter konst en meerder kloeckheydt vereyscht wordt om den loop der sterren t' ondersoecken, hare woonsteden en plaetsen te verdeelen, hare wijdtte en tusschen-scheydingen af te meten, en haer eygenschappen en werckingen aen te teeckenen: 't Is oock ontwyfelbaer 3) dat alle die dinghen doorsien zijnde, ghelijck de Voorsienigheydt Godts haer daer in naeckter voor doet, oock also 't gemoedt des menschen billick hooger moet opstijgen, om desselfs heerlickheydt te betrachten. Maer dewijl oock selfs de slechte en ongeleerste menschen, die geen ander hulpmiddel en konnen ghebruyken dan haer ooghen, niet en konnen onwetende zijn van de voortreffelickheyt der Goddelicker Konst, dewelcke sich van selfs in dese ontelbare, en nochtans soo seer onderscheydene en geschikte verscheydenheyt des Hemelschen heyr-legers bekent maeckt: so is 't klaer en blijckelick, datter niet een en is, den welcken Godt sijne wijsheydt niet overvloedelick en openbaert. Desgelijcks is het oock een werck van uytnemende scherpsinnigheydt, de t' samen-bindingh, gelijck-matigheyt, schoonheyt, en het gebruyck van 't gebouw des menschelicken lichaems so konstelick t' overwegen, gelijck Galenus doet. Maer niet te min wordt in het lichaem des menschen, volgens het getuyghnis van yeder een, vertoont een t' samenvoegingh soo seer konstigh, dat de Konstenaer en Werck-meester van weghen deselve met seer goed recht geoordeelt wort wonderlick te zijn.

Libris de usu partium

3. En dit is de reden waerom eertijts sommighe Philosophen den mensch met recht ghenoemt hebben een werelt in 't kleyne 1), omdat hij is een seldtsaem bewijs van Godes macht, goedheid en wijsheyt, en wonders genoegh in sich begrijpt om onse verstanden besich te houden, so het ons maer niet en verdriet neerstigh op hem te letten. Daerom is 't dat Paulus, als hy geleert hadde dat Godt ook van de blinde konde ghetast en vernomen worden, terstont daer by gevoeght dat hij niet verre en is te soecken, om dat yeder een sonder twijfel inwendigh gevoelt sijne hemelsche ghenade waer door hij groeyt en bloeyt. Indien wy dan om Godt te vinden, niet en behoeven te gaen buyten ons selven, wat verghe^vingh sal doch verdienen de traegheydt van die mensch, dewelcke swarigheydt | maeckt in te treden tot hem-selven op dat hy Godt mochte vinden? Door dese selfste reden wiert oock David, als hy met weynige woorden hadde gheroemt Godts wonderbaerlicke naem en schoonheydt, dewelcke al-omme haer glants en luyster uytbreyden, bewoghen terstondt uyt te roepen en te segghen, Uyt den mont der kinderkens, ende der zuygelingen, hebt gy sterckte gegrontvest. Item, Wat is de mensch, dat gy sijner gedenckt? Met welcke woorden de Propheet betuygt datter niet alleen in 't menschelicke geslacht wort gevonden een klare spiegel van de wercken Godts, maer dat oock de onmondighe kinderen terwijlse hangen aen de borsten van hare moeders, tongen hebben die wel-sprekende ghenoegh zijn om Godts heerlickheydt te verkondighen, soo dat men hier toe gheen andere Orateuren of Redenaers, van doen en heeft. Daerom hy oock de monden der selver onbeschroomt als ware het, vooraen in den strijd 2) te voorschijn brenght, als dewelcke sterck ghewapent zijn om ter neder te vellen de sinneloosheydt van die menschen die nae haren duyvelschen hooghmoedt de Naem Godts begeeren te vernietighen. Hier uyt ontstaet oock het gheen Paulus voortbrenght uyt den Heydenschen Poët Aratus, te weten, Dat wy

Insonderheyt is dit aldermeest openbaer in den mensch.

Vide Macrob. lib 2. in somn. Scip cap. 12.

Boëthium de definitione

Arist. lib. 1. de hist. animal. c. 17.

Actor. 17. 27.

(p. 8.)

Psalm 8. 3, 5.

Actor. 17. 28.

1) oorbaerlick. 2) [ ]. 3) sulcks.

1) kleyne werelt. 2) ghelijck in het spits van de batalie.

Godts geslachte zijn: om dat hy ons met soo grooten cieraet op pronckt, en also daer mede betuyght dat hy onsen Vader is. Ghelijck oock de Heydensche Poëten uyt het ghemeen ghevoelen en als door d' ervarentheyt onderwesen zijnde hem genoemt hebben den Vader der menschen. Ende niemandt en sal geern en van selfs hem-selven Gode ter gehoorsaemheydt op-offeren, dan die geen dewelcke door de smaeck van sijne Vaderlicke liefde wordt aengelockt om hem wederom lief te hebben en te dienen.

Soo is dan schandelick de ondanckbaerheydt der gener die Godt, den welcken sy in haer selven op soo veel manieren ghevoelen, verachten: en daerom te schandelicker om datse van hare ziel, die met so veel gaven verciert is, tot den werckmeester selfs niet open klimmen.

4. En alhier wordt ontdeckt die schandelicke ondanckbaerheyt der menschen, dewelcke hebbende in haer selven een werck-plaets die met ontallicke wercken Godts rijckelick ghestoffeert is, en te ghelijck oock een winckel die met eenen onweerdeerlicken overvloet van goederen is vervult, daer sy behoorden uyt te breken om Godt te loven, nochtans in het tegendeel door soo veel te meerder grootsheydt opswellen en haer dick maken 1). Sy vernemen op hoe wonderbare wijsen Godt in haer werckt, en hoe grooten verscheydenheyt der gaven sy door sijne mildigheydt besitten, worden sy oock wel gehewaer uyt het ghebruyck der selver. Dat dit teeckenen en bewijsen der Godtheyt zijn, moetense verstaen en weten 't zy ofse willen of niet, en nochtans onderdruckense die wetenschap en kennis binnen haer selven. Het en is niet nooden datse gaen buyten haer selven, alsse maer slechts sich selven 2) niet toe en schrijven dat gheen het welck uyt den Hemel ghegeven is, en in de aerde niet en begraven 't gheen haer licht verleent om Godt klaerlick t' aenschouwen. Jae de aerde draeght te deser tijdt veel seldtsame en vreemde geesten, dewelcke sich niet en ontsien 't gantsche zaedt en beginsel der Godtheyt, het welck in des menschen natuyr gezaeyt is, toe te brengen en te gebruycken om Godes Naem te verduysteren. Ick bidde u, hoe verfoeyelick is deze uytsinnigheyt, dat de mensch die in sijn ziel en lichaam Godt wel hondert mael vindt, onder den deckmantel van dese sijne voortreffelickheydt loochent 3) datter een Godt is? Sy en konnen niet seggen datse door avontuyr en gheval van de onredelicke dieren onderscheyden zijn: Wat doense dan? Sy nemen alleenlick Godt wech, hem bedeckende en wech duyckende onder het voorhanghsel van de Natuyr, dewelcke sy oordeelen te zijn de werck-meesterse van alle dinghen. Sij sien soo een seer uytsteeckende konst in alle hare ledematen van de mont en ooghen af tot de uyterste nagelen harer voeten. Doch sy stellen in desen oock de Natuyr in Godes stede. Maer insonderheyt geven die soo seer veerdige bewegingen, die soo seer heerlicke krachten, en die soo seer seldtsame gaven van de ziel ghetuyghnis der Godtheydt die haer niet lichtelick en laet wech stommelen: indien niet † d' Epicureische lekkerbekken 1) als moedige †† Cyclopes, uit dese hoogheyt van 's menschen ziel soo veel te hooghmoediger Gode met krijgh en oorlogh bespronghen. Sullen dan alle de schatten der hemelscher wijsheydt te samen komen om een wormken van vijf voeten te regeeren? En salmen de gantsche wereldt dit privilegie en voor-recht weygheren en opsegghen? § Voor eerst yetwes in de ziel te stellen 't welck instrumenteel is, en met alle de deelen over een stemt, 't is soo verre van daer dat door sulcks de eere Godts soude werden verduystert, dat deselve selfs oock daer door veel meer wort verklaert. Laet my * Epicurus antwoorden en segghen, wat t' samen-komst en ontmoetingh der ondeelige stofkens de spijse en dranck verteert, en een deel daer van tot dreck en uytworpsel, een deel wederom tot bloedt maeckt, en voorts te weghe brenght, dat alle ledematen des lichaems soo grooten gheschicktheydt hebben om haer werck te doen, even eens als of oock soo veel zielen met gemeen advijs en raedt een lichaem regeerden.

† De Philosoph Epicurus ghevoelde dat alle dingen bij gevalle gebeurden.

†† Cyclopes waren (gelijck de Poeten schrijven) Reusen so opgheblasen en hoogmoedigh, datse de Goden selfs uyt den Hemel sochten te stooten.

§ Ten hindert der heerlickheyt Godts niet dat in de ziel (volghens het seggen Aristotelis) yetwes instrumenteels gestelt wort.

* Epicurus seyde dat de werelt ghewordeu was uyt de t' samen-vergadering en ontmoetingh van ondeelige stofkens, en dat alle dingen gevielen door de t' samen-komst en ontmoeting van sulcke stofkens.

5. † Doch ick en wil nu geenen strijdt aennemen met dien †† swijnen-stal: ick wende veel meer mijn propoost tot de ghene, dewelcke sich tot verkeerde scherpsinnigheydt begheven hebbende, geern die ijdele 2) reden van Aristoteles door een kromme buygingh souden trecken soo wel om de onsterffelickheydt der ziele te niet te doen, als om Godt van sijn recht te berooven. Want om dat de krachten van de ziel instrumenteel en werckende zijn, soo binden sy onder dien deckmantel de ziel aen het lichaem, soo dat die (na haer seggen) sonder het lichaem niet en kan bestaen: en door 't verheffen van de natuyr onderdruckense den Naem Godts, so veel als in hen is. Maer 't is verre van daer dat de krachten van de ziel souden bepaelt en ingesloten zijn binnen de ampten en werckinghen die tot het lichaem behooren. Want wat raeckt doch dit het lichaem, dat ghij den Hemel meet, het getal der sterren t'samen brengt, de grootte van een yeder sterre weet, en daer toe verstaet hoe wijt en ruym d'een van d'ander afgescheyden is, door hoedanigen snelheyt of traegheyt datse haren loop volbrenghen, en hoe veel graden datse herwaerts of ginswaerts afwijcken? Ick bekenne wel dat

† Want de krachten en werckingen der ziele betoonen allen menschen dat de ziel haer eyghen en bysonder werck heeft afghesondert van het lichaem, hare onsterffelickheydt wort oock met bondighe redenen bewesen.

†† Epicurus is een swijn gheacht oock bij de verstandighe Heydenen.

1) verdicken. 2) [illegible]. 3) versaeckt.

1) mest-verckens. 2) blaeuwe.

de konst der Astrologie eenighe nuttigheydt heeft: maer ick bewijse nu alleen datter in dese soo hooghe ondersoeckingh der hemelscher dinghen sulcken instrumenteele ghelijckmatigheydt niet en is, maer dat de ziel oock hare krachten en werckingen heeft die tot het lichaem niet en behooren. Ick hebbe daer van een exempel voorghestelt, waer uyt de Lesers de resteerende lichtelick sullen konnen trecken. Gewisselick de menigerley wackerheyt der ziele en haer vermoghen, om soo verre buyten sich uit te gaen, datse Hemel en Aerde doorsweeft 1) en doorsiet: de voorledene met de toekomende dingen te samen voeght: en in gedachtenis bewaert het gheen sy van overlangh | ge-
(p. 9.) hoort heeft: ja al wat sy wil haer selven door schildery en afbeeldingh voorstelt: de scherpsinnigheydt oock waer door sy ongelooffelicke dinghen bedenckt en vindt; die oock een baermoeder is van soo veel wonderbare konsten, dese segge ick al te samen zijn als soo veel sekere teeckenen datter yet Goddelicks in den mensch is. Ende wat sullen wy hier van segghen, dat de ziel terwijl het lichaem slaept niet alleen haer selven omme draeyt en wendt, maer oock veel profijtelicke saken bedenckt, van veel dinghen redenkavelt, en oock de toekomende dinghen voorseydt? Wat is hier van anders te seggen, dan dat de teeckenen der onsterffelickheydt die den mensch ingedruckt zijn, niet en konnen uytgewischt worden? Nu met wat reden kan doch dit bestaen, dat de mensch self Goddelick zy en toch 2) sijnen Schepper niet en bekenne? Sullen wy door een verstant en oordeel dat in ons geplant is konnen onderscheyden tusschen recht en onrecht, ende en salder gheen Rechter zijn in den Hemel? Sal ons oock in den slaep noch eenigh verstant by blijven, ende en salder geenen Godt zijn die de wacht houdt om de werelt te regeeren? Sullen wy selven 3) ghehouden worden voor vinders van so veel profijtelicke konsten en saken, op dat Godt berooft werde van sijnen lof? daer nochtans d'ervarentheydt genoeghsaem leert dat al het gheen wy hebben ons op onghelijcke maten en wijsen afkomt en uytghedeelt wordt van een ander handt. Nu 't geen sommige baselen 4) van een heymelick inblasen het welck de geheele werelt groey en sterckte geeft, dat en is niet alleen onsinnigh 5) en ongerijmt, maer het is oock gantsch ongoddelick. De vermaerde reden van den Heydenschen Poët Virgilius, behaeght hun wel, Voor eerst, seght hy, wort Hemel en Aerde en de Zee, en de

Teghenwerpingh, Datter een eenige ziele zy die de gantsche wereldt groey en stercte geeft.
Æneid. 6, 724 seqq.
Vide Calvin. in Acta cap. 17. 28.

1) beroerlickheyt der ziele, waer door sij Hemel en Aerde begroet. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) rabbelen. 5) blaeuw.

luchtige bol 1) der Mane, en 't ghesternte der Sonnen door eenen geest inwendigh ghevoedt: en een seeckere ziel, die door alle de deelen der werelt gaet, roert dat gantsche sware werck, en vermenght sich met dat groote lichaem. Hier van heeft het gheslacht der menschen en der beesten, en het leven der vogelen, en de monster-dieren die de zee heeft onder de wateren haer vyerighe kracht en hemelschen oorsprongh, &c. als of hy seyde, dat de wereldt, die gheschapen is om te zijn een schouw-plaets van Godes heerlickheydt, haer selven geschapen heeft. Want soo spreeckt deselve Virgilius in een ander plaets, volghende daerin 't gemeen gevoelen der Griecken en Latinisten, Sy hebben, seght hy, betuyght dat de Byen hebben een deel des Goddelicken Geestes, en yetwes hemelsch inghedroncken. Want, seggense, Godt gaet henen door alle Landen, en door alle wijcken der Zee, en door den diepen Hemel: En hier uyt halen de groote en kleyne beesten, de menschen en alle de wilde dieren, een yeder voor sich selfs alsse gheboren worden hare subtijle en dunne zielen: En wanneer die alle worden ontbonden, soo wordense wederom gelevert en gebracht van daerse gekomen zijn, en de doot en heeft hier geen plaets, maer sy vliegen levendigh in 't getal der sterren, en nemen haer plaets in den hooghen Hemel. Lieve leser, 2) bemerckt eens, wat voor kracht dat doch dese dorre en magere speculatie en bedenckingh van den algemeenen geest die de werelt leven, groey en sterckte soude toebrenghen, heeft om Godtvruchtigheydt in de herten der menschen te verwecken en t'onderhouden. 't Welk noch beter te verstaen is uyt de heyligschennende 3) woorden van den onreynen hondt Lucretius, dewelcke uyt het voorgemelde gevoelen ghesproten zijn. Wat is dit anders als eenen verborghenen Godt uytdencken 4) die nergens en is te vinden, op dat de ware Godt, dien wy souden eeren en dienen, verre van de handt afgewesen werde? Ick bekenne wel dat dit godtvruchtelick mach geseydt worden, soo het slechts uyt een Godtvruchtigh hert voort quam, te weten, dat de nature Godt is: maer om dat dit is een harde en oneyghentlicke reden, dewijl de natuyr veel meer een ordeningh is die Godt geset heeft, soo is 't gansch schadelick in so gewichtige saken en die men een sonderlinge eerbiedigheyt schuldig is, Godt onbescheydentlick te vermengen met de laagste ordening 5) en loop van sijne wercken.

Manil. lib. 1. Astronomic.

Antwoorde, dewelcke de godtloosheydt van dese tegenwerpingh ontdeckt.
Georg 4, 220 seqq.

Mercur. Trismegist. in Pimandro etc.

1) kloot. 2) [ ]. 3) Kerckroovische 4) versieren. 5) nedersten train.

Besluyt van het gheen voor henen is ghesevdt, dat wij Godts macht, eeuwigheyt en goedtheydt uyt dese eerste soort syner wercken, die den ordinarisen en ghewoonlicken cours volghen, leeren konnen.

6. Laet ons derhalven, soo dickwils als yeder een sijn natuyr bemerckt, gedencken datter een Godt is, dewelcke alle naturen alsoo bestiert 1), dat hy wil dat wy naer hem omsien, dat wy ons geloof op hem richten, en hem dienen en aenroepen sullen: want daer en kan niet verkeerdelickers ghedaen worden, dan soo heerlicke gaven te genieten, dewelcke betuygen dat in ons yet Goddelicks is, en evenwel den gever te vergeten, die ons deselve verleent om niet en onverdient. Wat sullen wy nu segghen van sijne Mogentheyt en Kracht, met hoe treffelicke proeven ruckt sy ons henen wech om hem aen te schouwen? Dit bevinden wy alle te samen, 't en zy datter moghelick yemant onder ons is, die niet en siet wat een groote kracht het zy dese oneyndighe grootte des Hemels en der Aerden door sijn Woort t' onderhouden: alleenlick met een wenck, als nu door het ghekraeck des donders den Hemel te doen beven, door de blixems al wat hy wil verbranden, door de weerlichten de locht aen te steecken: als nu wederom de locht met menigerley onweders te beroeren: en den selven, als 't hem belieft, in een ooghenblick glansend 2) te maken: de zee, dewelcke door hare hooghte de aerde schijnt te dreyghen met een eeuwige verwoesting, alsoo te dwingen als ofse in de locht hingh: en somtijdts op een vervaerlicke wijse door het woedende ghewelt der winden gaende te maeken, en somtijdts wederom door 't stillen van de golven, effen en gerust neder te leggen. Ten desen propooste dienen aengemerckt die lof en eer-tytelen van Godes kracht, die uyt het getuyghnis der nature genomen zijn en over al gelesen worden, en by namen in 't Boeck Jobs en by Jesaiam: dewelcke ick nu met voordacht niet aen en roere, om datse elders op een bequamer plaetse sullen werden by gebracht, als ick van de scheppingh der werelt uyt de Schriftuyr sal handelen. 3) Ick hebbe nu alleen willen aenwijsen dat dit beyde voor den vreemden en huys-ghenooten eenen gemeenen wegh is om Godt te soecken, indiense de grondtrekken 4) en ontwerpsels volghen dewelcke boven ons 5) en hier 6) beneden zijn levendighe ghedaente af beelden. Nu, sijne mogentheydt leydt ons om sijn eeuwigheydt te bedencken: want die moet nootsakelick eeuwigh zijn, en sijn beginsel hebben van sich selven van den welcken alle dingen oorspronkelick afkomen. Wyders indien wy willen ondersoecken d' oorsaeck door dewelcke hy bewoghen is gheworden om alle dese dinghen eenmael te scheppen, en als noch aengeport wort om deselve t' onderhouden: soo sullen wy bevinden dat sijne goedtheydt alleen hem daer toe veroorsaeckt heeft. En al hoewel die d' eenighe oorsaeck is, soo moetse ons nochtans ghenoeghsaem zijn om ons tot sijne liefde aen te locken: dewijl datter geen schepsel en is, ghelijck de Propheet leert, in het welck hij sijne barmhertigheyt niet en heeft uytgegoten. | Psalm 145. 9. (p. 10.)

De tweede soort van Godes wercken, te weten, Die daer boven den ordinairen loop der nature geschieden, stelt ons oock voor oogen klare bewijsen van sijne deughden, als in dewelcke sijn goetheydt, rechtveerdigheydt en barmhertigheit verschijnt.

7. In de tweede soort van Godes wercken, ghelijck daer zijn die wercken die buyten den gemeenen loop der nature geschieden, worden oock immers soo klare bewijsen gesien van sijne deughden. Want hy tempert syne Voorsienigheydt in de regeeringe des menschelicken geslachts in sulcker voegen dat hy, alhoewel hy op verscheyden manieren goedertieren en weldadigh is omtrent alle menschen, nochtans met duydelicke en daghelicksche teeckenen bewijst sijne vriendelickheyt tot den Godtvruchtigen, en sijne strengigheidt teghen de boose en godtloose. Want de wraeck die hy oeffent om de boose wercken te straffen is genoeghsaem bekent, en van gelijcken betoont hy klaerlick dat hy is een voorstander en beschermer der onnooselheyt, wanneer hy 't leven der goeden door sijnen zegen voorspoedigh maeckt, hare nootsakelickheyt te hulp komt, hare smerten versacht en gheneest, hare elenden verlicht, en hare saligheydt in allen versorght. En al is 't dat hy de sondaers en godtloose dikwils voor een tijdt sonder straffe laet triumpheeren en vrolick zijn, en daer en tegen de goede en onschuldighe door veel tegenheydts laet gints en weder slingeren 1) en door de boosheydt en ongerechtigheydt der godtloosen gedruckt worden, soo en moet nochtans dat niet dienen om den eeuwighen reghel van sijn rechtveerdigheydt te verduysteren. Maer daer moet veel eer een gantsch andere bedenckingh in ons hert ontstaen, te weten, Dat hy allerley boosheyt haet, wanneer wij sien dat hij eên eenigh schelmstuck straft met een openbare bewijsingh sijner gramschap: datter een ander oordeel te verwachten staet tot het welck uytgestelt wordt 't geen alhier niet en werdt gewroocken, wanneer wij sien dat hij veel sonden ongestraft laet 2) voor by gaen. 3) Desgelijcks geeft hy ons oock overvloedigh stof om sijne barmhertigheden te bemercken, als hy d' elendighe sondaers met een onvermoeyde goetheyt vervolgt, tot dat hy door weldoen hare boosheyt breeckt en door een meer dan Vaderlicke vriendelickheyt tot hem te rugge roept.

1) gouverneert. 2) klaer. 3) disputeeren. 4) linien. 5) [ ] 6) [ ].

1) gesuckelt. 2) [ ]. 3) gaet.

Midtsgaders oock sijn Voorsienigheydt, Macht en Wijsheyt

Psalm 107.

8. Tot desen eynde vertelt de Propheet, dat Godt d'elendige en by-na verloren menschen in hare reddeloose saken terstond 1), wonderbaerlick en boven hope te hulp komt, het zy dat hy die, wanneerse door het woudt dwalende gaen, tegen de wilde beesten beschermt en ten laetsten weder op den rechten padt brenght, 't zy dat hy den behoeftigen en hongerighen spijse geeft, of de ghevanghene verlost uyt ysselicke kuylen en ysere kerckers, of de gene die schipbreuck geleden hebben behouden en ghesont in de haven brenght, of de half doode van siekten geneest, of door hitte en droogte d'aerde verbrandt, of door een verborgene besproeyingh van sijne genade deselve vruchtbaer maeckt, of de verachtste uyt den gemeenen volcke verheft, of de voornaemste van den hooghen trap harer aensienlickheydt afwerpt: na dat hy dusdanige exempelen voorgestelt heeft, so besluyt hy dat de voorvallen 2) en geschiedenissen die voor avontuyrlick gereeckent worden, even soo veel getuygenissen zijn van de hemelsche Voorsienigheyt, en voornementlick van Godes Vaderlicke goedertierentheyt: en dat hier door den Godtvruchtigen stof tot blijdschap wordt ghegheven, maer den godtloosen en verworpenen de monden toeghestopt worden. Maer om dat het meerder deel der menschen door hare dwalinghen verdorven zijnde, blint zijn in so een klare schouwplaets, soo roept hy uyt dat het een stuck van seldsame en sonderlinge wijsheyt is met voorsichtigheyt dese wercken Godts te overleggen, door 't aenschouwen van dewelcke dieghene die de scherpsinnigste schijnen te zijn dickwils gheen voordeel met allen en doen. En voorwaer al hoewel de heerlickheyt Godts helder schijnt, so isser nochtans onder hondert nauwlicks een, die deselve naer behooren bemerckt. Sijne Mogentheyt en Wijsheyt schijnen oock even soo helder: van dewelcke de eerste (namelick, de Mogentheydt) seer heerlick te voorschijn komt, wanneer naer aller menschen oordeel der godtloosen onoverwinnelicke wreedtheydt, in een oogenblick wederstaen, en haer hooghmoedt getemt wort, wanneer hare aldergeweldighste sterckten afgebroken, hare pijlen en wapenen verbrijselt, hare krachten verbroken, hare listighe practijcken omgestooten, en sy selve door hare eygen swaerte ter neder gestort worden: wanneer hare vermetenheydt die sich boven de Hemelen verhief, tot het diepste der Aer-
Psalm 113. 7. den neder ghevelt wordt: en wanneer wederom aen d' ander zijde de geringen uyt den stof opgericht, en de nootdruftigen uyt den dreck verhooght worden: als de verdruckte en bedroefde herten uyt d' uyterste benauwtheden worden ghereddet: als de radeloose en die buyten hope waren, tot goede hope weder gebracht worden: als de naeckte tegen de ghewapende, de weynighe tegen de vele, de swacke tegen de stercke victorie bevechten. Sijne Wijsheydt steeckt opentlick uyt, als hy yeder saeck ter rechter tijdt beleydt: alle wijsheydt der 1 Cor. 3. 19.
werelt te schande maeckt, de wijse in hare arghlistigheyt vattet: en eyndlick alle dingen op d' alderbeste wijse tempert en matight.

Uit sodanige dingen worden ghetuygenissen ghenomen, dewelcke Godes Majesteyt beweeren en verklaren. Hy leert oock welcke de vrucht en 't gebruyck der selver zy, te weten, De kennisse Godts met de ware Godtsaligheyt te samen gevoeght

9. Aldus sien wy dat men geen langh noch swaer bewijs van doen en heeft om voor den dagh te halen de getuygenissen, die daer dienen tot verklaringh en bevesting van Godes Majesteyt: want uyt die weynighe die wy alreede aengheroert hebben kan yeder een sien, dat die al-omme werwaerts ghy oock henen gaet, soo seer gereet en by der handt zijn, datse lichtelick met de oogen bemerckt en met de vingeren aengewesen konnen werden. En alhier moeten wy wederom waernemen, dat wy ghenoodight en geroepen worden tot de kennisse Godts, doch niet tot sulck eene, dewelcke sich met een onnutte speculatie en bemerckingh verghenoeght en alleen in de hersenen omsweeft, maer tot een soodanighe die bestendigh en vruchtbaer wesen sal indiense van ons recht gevat wort, en wortelen uytschiet in het herte. Want Godt wordt bekent uyt sijne deughden, en het is daerom dat we, terwijl wy sijne kracht in ons ghevoelen en sijn gaven en gunst genieten, veel levendigher door sijne kennisse 1) gheraeckt en gheroert worden, dan of wy eenen Godt bedachten, daer van wy gheen besef 2) met allen en vernemen. Hier uyt verstaen wy dan dat dit is de alderrechste wegh en bequaemste ordre om Godt te soecken: niet dat wy door een verwatene nieuwsgierigheid 3) pooghen door te dringen tot naeuwe nasporingh van sijn Wesen, 't welck veel meer aengebeden dan scherpelick doorsocht 4) moet worden: maer dat wy hem aenschouwen in sijne wercken, door dewelcke hy gemeensaemlick tot ons nadert, en 5) eeniger maten hem-selven aen ons mede deelt. Hier op sagh d' Apostel als hy betuyghde dat Godt Actor. 17. 27.
niet verre en was te soecken als dewelcke door sijne seer gevoelicke kracht woont in een yeder van ons. Daerom oock David, Psalm 145.
voor henen belijdenisse gedaen hebbende van d' onuytsprekelicke groot | heyt Godts, na (p. 11.)

1) subytelick. 2) gevallen.

1) welckers kracht dewijl wy in ons ghevoelen, welckers ghenot en voordeel dewijl wy ghenieten, soo moeten wy veel levendiger door dese kennisse. 2) ghevoel
3) vermetene curieusheydt. 4) sorghvuldelick doortast.
5) (nae.)

dat hy tot het verhael van sijne wercken neder ghedaelt was, verklaert dat hy deselve grootheydt Godts sal vertellen. Daerom betaemt het ons oock alle neerstigheyt aen te legghen tot dese ondersoeckingh Godts, dewelcke het verstandt alsoo in verwonderingh houde, datse dit teffens 1) met een krachtigh gevoelen aen doe. En, ghelijck Augustinus in een sekere plaets leert, om dat wy hem niet en konnen begrijpen, soo moeten wy, die 2) onder sijn Majesteyt beswijcken souden 3), na sijne wercken omsien, op dat wy door sijne goetheyt mochten verquickt worden.

Augustinus in Psalm 144.

10. Ten anderen moet ons sulcken kennis niet alleen opwecken tot den Godsdienst, maer ook wacker maken en oprechten tot de hope des toekomenden levens. Want dewijl wy sien, dat de teeckenen die de Heere soo van sijne goedertierenheyt, als van sijne strengigheyt geeft, alleen begonnen en maer ten halven ghekomen zijn: soo moeten wy dese reeckeningh maken dat hy ontwijfelick alsoo een voorspel maeckt tot grooter saken, waer van de volle openbaringh en vertooningh tot een ander leven uytgestelt wordt. Wederom dewijl wy bemercken dat de Godtsalighe van de godtloose met verdruckingen beswaert, met verongelijckinghen aenghevochten, met lasteringhen 4) verdruckt, met versmadingh en schimp verscheurt worden: en dat daer en tegen de godtloose boeven bloeyen, voorspoedigh zijn, rust met hoogh-achtingh genieten, en sonder straffe henen gaen: so moeten wij voorwaer datelick dit besluyt maken datter een ander leven zijn sal, in het welck de boosheyt hare straf, en de gerechtigheydt haer loon sal wech geleydt vinden. Daer en boven, ghemerckt wy ondervinden, dat de geloovige dickwils met des Heeren roeden ghekastijdt worden, soo mogen wij sekerder als seker oordeelen, dat de godtloose veel min in toekomende tijden sijne geesselen sullen ontgaan 5). Want het seggen Augustini is treffelick, Indien nu, seght hy, yeder sonde met openbare straffe ghestraft wierdt, soo soude men dencken datter niets over bleef om ten jonghsten daghe ghestraft te worden. Wederom, Indien Godt hier geen sonde opentlick en strafte, so soude men gelooven datter geen Goddelicke Voorsienigheydt en zy. Zoo moeten wij dan bekennen dat in yeder werck Godts, en voornementlick in alle sijne wercken te samen, even gelijck als in tafereelen gheschildert en afghebeeldet staen de deughden Godts door dewelcke het gantsche menschelicke geslacht ghenoodight en aengelockt wordt tot sijn kennis, en door die 1) kennis tot de waerachtighe en volmaeckte geluckskaligheyt. Voorts al hoewel de deughden Godts in sijn wercken seer doorluchtigt 2) schijnen: nochtans verstaen wy dan eerst waer toe die principalick dienen, watse vermogen, en tot wat eynde datse van ons moeten werden ingedacht 3), wanneer wij in ons selven neder dalen en bemercken op wat wijse dat de Heere sijn leven, wijsheydt en kracht in ons vertoont: en sijn gerechtigheyt, goetheyt en vriendelickheyt t' onswaert in 't werck stelt. Want al hoewel David met recht klaeght dat de ongeloovighe sonder wijsheyt zijn, om datse in de regeeringh des menschelicken geslachts de diepe raedtslagen Godts niet en overwegen: soo is nochtans gantsch waerachtigh 't geen hij elders betuygt, te weten, Dat de wonderbare wijsheyt Godts in desen deele de hayren onses hoofts te boven gaet. Maer dewijl dese saeck hier naer op hare eigene plaetse 4) wijdtloopiger sal moeten verhandelt worden, zoo laet ick die nu ter tijdt varen.

Dese kennis verweet en verheft de Godtsalige tot de hope des toekomenden levens.

Sij getuyght vorders dat den godtloosen swaerder straffen bereyt zijn

Lib. 1. de Civit. Dei, c. 8.

Sy brenght oock in de herten der Godtsalighen een uytnemende ghevoelen der Goddelicker goedtheyt.

Psalm 92. 7.

Ps. 40. 13

11. Maer al is 't dat de Heere hem-selven en sijn eeuwigh Rijck in den spiegel sijner wercken met noch soo grooten klaerheyt voor doet en voor ooghen stelt: soo is nochtans ons onverstant soo groot, dat wij tot het bemercken van soo klare getuyghnisse altijdt stomper worden, so dat die sonder vrucht verdwijnen. Want wat belanght 't gebouw der werelt en hare seer cierlicke schickingh, wie isser doch onder ons, dewelcke, als hy sijn oogen of tot den Hemel opheft, of door verscheyden Landen der wereldt omvoert, oock sijn verstandt by brenght om aen den Schepper van dien te ghedencken, en niet veel meer den Werck-meester voor by gaet en in 't bloot aenschouwen der wercken berust? En aengaende die dingen dewelcke dagelicks gheschieden buyten de ordeningh des natuerlicken loops, wie isser die het niet veel liever daer voor houdt, dat de saken der 5) menschen meer door de blinde lichtveerdigheydt der fortuyn omghewentelt en voortgestuwd 6), dan door de Voorsienigheyt Godts geregeert worden? En soo wy t' eeniger tijdt door den gangh 7) en de bestieringh van die dingen ghedreven worden tot het aenschouwen Godts (het welck een yeder noodtsakelick wedervaert) nochtans als wy slechts een oppervlakkigh 8) gevoelen van een Goddelyke aendoening 9) gevat hebben, vervallen wy terstondt tot de sufferijen of snoode ghedichtselen onses vleeschs, en wy verderven de suyvere waer-

Het tweede deels des Capittels beschrijvende de ongevoelickheyt en botheydt daer mede de ongeleerde en gheleerde geslagen worden, door diense de algemeene ordre der dinghen de natuyr, en de wonderbare regeeringh der Goddelicker voorsienigheyt de fortuyn toeschrijven.

1) met eenen het selfste t' eenemael. 2) als.
3) grootheyt beswijckende. 4) blamatien. 5) ontworstelen

1) de 2) luchtigh. 3) overleydt. 4) in hare beurt.
5) [ ]. 6) dat op dat neder gerolt en ghewentelt 7) het geleyt. 8) lichtveerdelick een. 9) eenige Godtheydt

heydt Godts door onse ydelheyt. Hier in zijn wy malkanderen wel ongelijck, dat een yeder voor sijn hooft eenige bysondere dwalingh aenneemt, maer nochtans d' een den anderen daer in t' eenemael ghelijck, dat wy alle te samen niemant uytgesondert van den eenighen waren Godt afwijcken tot seltsame en ongheschickte beuselinghen: met welcke sieckte niet alleen de ghemeene en botte, maer oock de alderheerlickste en andersins met sonderlinge scherpsinnigheyt begaefde verstanden behebt zijn 1). Hoe langh en breedt heeft het gantsche geslacht 2) der Philosophen in dit deel hare domheydt en dwaesheydt niet 3) ten toon ghebracht? Want om andere te verschoonen die veel ongerijmder en ongeschickter zijn: Plato selfs onder allen de Godtsdienstighste en wijste wordt oock verydelt en tot ydelheyt zijn beweren van den met den draaibijtel gevormden bol 4). En wat en soude dan anderen doch niet wedervaren, dewijl de hoofden en opperste, die den anderen moesten voorgaen en voorlichten, also dwalen en struyckelen? Van ghelijcken al hoewel de regeeringh der menschelicker saken soo duydelick de Voorsienigheydt Godts bewijst, datse van niemanden kan gheloochent werden, soo en wordt daer uyt evenwel niet meer voordeels getrocken, dan of'er gelooft wiert dat alle dingen door de grillige 5) willekeur van de fortuyn op en neder geslingert worden: so groot is onse genegentheydt tot ydelheyt en dwalingh. Ick spreke hier altijdt van de uytnemenste en niet van de gemeene verstanden, welckers uytsinnigheyt in 't verduysteren van Godes waerheyt op 't hoogste geklommen is.

Hier uyt zijn ghesproten die schandelicke en grouwelicke veelheydt der Goden by de Heydenen, en die oneyndighe en teghen-malkanderen strijdende meeningen der Philosophen van Godt (p 12.)

12. Hier uyt heeft sijnen oorsprong dien seer grooten hoop der dwalingen, daer mede de gantsche werelt vervult en bedeckt is gheweest. Want een yeders verstandt is hem ghelijck een doolhof, sulcks dat het niet wonder en is, dat elcke natie in 't bysonder tot verscheyden ghedichtselen verleydt is: En dat niet alleen, maer dat oock by na yeder mensch sijn eyghen goden gehadt heeft. Want gelijck met d' onwetenheyt en duysternisse des verstandts lichtveerdigheyt | en brootdronckenschap vergeselschapt is, alsoo isser nauwlicks oyt een ghevonden, dewelcke hem-selven niet en heeft gemaeckt en opgerecht een afgodt of een gheestesverschijning 6) inde stede Godts. Voorwaer niet anders dan ghelijck de wateren opborrelen uyt een groote wyde fonteyn, en is die seer groote menigte der goden voorts gevloeyt uyt der menschen vernuft, terwijl yedereen door sijn gheest te onghebonden te laten uytghaen 1) verkeerdelick dit of dat van Godt verzint 2) en bedenckt. En evenwel en is 't niet noodigh dat wy alhier een rolle en register maken van de superstitien daer in de werelt verstrickt is geweest: om dat dit een werck soude zijn sonder einde 3): om dat oock, alwaer 't dat daer van niet een woort en wiert gerept, uyt soo veel vervalschingen genoeghsaem blijckt hoe schrickelick daer sy de blintheydt van des menschen verstandt. Ick late het rouw en onervaren volcxken staen.

De Philosophen.

Maer wat een schandelick verscheydenheydt isser onder de Philosophen die door reden en geleertheydt hebben ghesocht in den Hemel in te dringen? Naer ghelang 4) een yeder van hun met hooger verstant begaeft, en door konst en wetenschap meer geslepen is gheweest, naer die mate 5) is hy oock bevonden sijn ghevoelen met verwen van meerder schijn en glants te overstrijcken. Alle welcke nochtans wanneer mense naerder besiet, niet anders en zijn dan blancketsels die haest verdwijnen.

De Stoïsche Philosophen.

De Stoïcijnsche 6) Philosophen lieten sich voorstaen datse scherpsinnighlick disputeerden alsse seyden, dat uyt alle de deelen van de natuyr verscheyden namen Godts konden ghetrocken worden, en dat nochtans daerom den eenigen Godt niet en wiert in stucken verdeelt. Even eens als of wy niet reeds 7) meer dan genoegh tot ydelheydt en waren genegen, oock sonder 8) dat ons in de handt ghesteecken werden de menigerley overvloet der goden, om ons noch wijders en met meerder gheweldt tot dwalinge wech te slepen.

De verborgen Theologie der Egyptenaren.

De verborghene Theology der Egyptenaren betuyght oock, datse alle te samen met alle neerstigheydt daer op uyt zijn gheweest, datse sonder reden en oorsaeck niet en souden schijnen dwaes te zijn. En moghelick soude ten eersten aensien yet als waerschijnlick den eenvoudigen en onvoorsichtighen konnen bedrieghen: maer daer en heeft noyt eenigh mensch yet bedacht, waer door de Religie niet schandelick en zij verdorven gheworden.

d'Epicureische Philosophen, en haren oorsprongh.

En dese soo seer verwerrede verscheydenheydt heeft den Epicureïschen en anderen grove verachters der Godtsdienstigheydt een spoor tot vermetentheyt gegeven om alle gevoelen van Godt wech te werpen. Want als sy sagen dat de verstandigste met verscheyden meyningen tegen malkanderen streden, so hebbense uyt der selviger twisten, en oock uyt een yeders

1) swangher gaen. 2) de gantsche natie. 3) [].
4) in sijnen ronden kloot. 7) 5) lichtveerdighe. 6) spooksel.
7) Cf. Plato, *de Legibus*, p 898, toont dat hiervan bepaaldelijk sprake is. Hij noemt het: σφαῖρα εὔτορνος.
Kuyper.

1) al te vry en ruym weydende. 2) versiert.
3) uitkomst. 4) Nae dat. 5) nae advenant
6) Stoïsche. 7) [ ]. 8) 't en zy dan.

ydele 1) of ongerijmde Leere besloten, dat de menschen sottelick en te vergheefs haer selven torment en quellingh op den hals halen, als sy een 2) Godt soecken die er niet 3) en is: en dit meenden sy vryelick te moghen doen, om dat het na haer duncken beter was kortweg en voetstoots te loochenen 4) datter een Godt is, dan onsekere goden te verdichten, en daer na dispuyt en twist te maken sonder eynde en uytkomst. Maer gewisselick dese menschen redencavelen al te ongheschickt, of om beter te seggen, sy nemen een wolcke en decksel tot bedeckingh van hare godtloosheyt uyt de onwetentheyt der menschen, uyt dewelcke men voorwaer geen oorsaeck en behoort aen te grijpen, tot verkortingh van Godes naem en eer. Maer dewijle sy gelijckelick belijden datter gheen dingh en is daer van beyde de geleerde en ongeleerde so seer strijden en twisten, soo wort daer uyt afgenomen dat de verstanden der menschen, dewelcke in de ondersoeckinghe Godts in sulcker voeghen dwalen, meer dan stomp en blindt zijn in de hemelsche verborgentheden.

Simonides antwoorde van Godt.

Van anderen wort gepresen d' antwoorde Simonides, dewelcke als hy van den Tyran Hieron gevraegt wiert wat God was, begeert heeft datmen hem eenen dagh soude geven, om sich daer op te beraden. Als den Tyran des anderen daeghs 't selve wederom vraegde, so heeft hy twee dagen ge-eyscht: en als nu 't getal der daghen dickwils was verdubbelt, soo heeft hy ten laetsten aldus geantwoort: Hoe ick my langher daer op bedencke, hoe my de saek meer en meer duyster schijnt te wesen. Dese Simonides mach daer in voorsichtelick gedaen hebben dat hy sijn ghevoelen en oordeel over een saeck die voor hem verborghen was, opschortede: maer evenwel blijckt hier uyt, dat de menschen als sy gheen ander leer-meester en hebben dan de natuyr, gheen sekere, vaste en onderscheyden kennisse en hebben van Godt: maer alleen aen eenige verwerde beginselen hangen, en den onbekenden Godt aenbidden.

En aldus zijnse alle te gelijck tot eenen toe van Godt afgheweecken, als dewelcke de reyne Religie vervalscht hebben, en der volckeren gewoonte, of d' ongoddelicke over-een-stemming der Oudtheydt na gevolgt zijn.

13. Nu moet men oock voor vast houden, dat sich van den eenigen Godt af scheyden alle de ghene dewelcke de suyvere Religie vervalschen, 't welck nootsakelick weder varen moet eenen yegelicken die aan sijn eygen opinien vast kleeft. Sy sullen wel seggen datse sulcks in den sin niet en hebben: maer wat sy voor hebben, of wat sy haer selven wijs maken, 't en doet niet veel tot de saeck: dewijl de Heylighe Geest verklaert datse alle te samen af wijckers zijn van Godt, dewelcke na de duysternis en blintheydt hares herten, duyvelen stellen in sijn plaets. Hierom seght Paulus dat d' Ephesiers sonder Godt waren, Ephes. 2. 12.
tot datse uyt den Euangelio geleert hadden wat het was den waren Godt dienen. En dit segghen van Paulus en moet niet alleen op een natie of volck toegepast worden, want hij beweert elders in 't algemeyn dat alle menschen in hare gedachten verydelt zijn, na dat hun in 't ghebouw der werelt de Majesteyt des Scheppers gheopenbaert was. Rom. 1. 21.
Daerom is 't dat de * Schriftuyr, om den eenigen * Hab. 2. 18, 20.
en waren Godt plaets en herbergh te bereyden, van valscheyt en leugentael veroordeelt al het gheen eertijdts onder de Heydenen voor Godtheydt gehouden en ge-eert wierdt: en sy en laet geenen anderen Godt blijven dan die op den berg Sion woont, alwaer de sonderlinge kennisse Godts groeyt en bloeyt. Gewisselick onder de Heydenen ten tijden Christi, schenen de Samaritanen aldernaest te komen tot de ware Godtsdienstigheyt, en nochtans hooren wy uyt Christi mont, datse Ioan. 4. 22.
niet en wisten watse dienden: waer uyt dan volgt, datse door een ydele dwalingh bedrogen waren. Eyndelick al is 't datse niet alle te samen met grove gebreken bevanghen zijn gheweest, of in opentlicke afgoderye vervallen zijn: soo en was nochtans gheen enkele 1) Religie, die in 't gemeen gevoelen der natuyr gegrondet was, goet en aengenaem voor Godt. Want al is het dat sommige weynige met het gemeene volck den dollen-man niet gespeelt en hebben, so blijft nochtans Pauli leere 1. Cor. 2. 8.
vast, dat de wijsheyt Godts van d' Overste deser werelt niet en wort begrepen. Indien de alderuytnemenste in duysternis ghedwaelt hebben, wat sullen wy segghen van 't schuym en 't ghemeene graeuw? Daerom en is het niet wonder dat de Heylighe Geest alle Godtsdiensten die door der menschen | goetduncken (p. 13.)
versiert zijn als verkeert verwerpt: want in de hemelsche verborghentheden is elcke 2) meeningh die we 3) van menschen ontfangen hebben 4) toch 5) een baer-moeder van dwalingh, al is het datse niet altijdt eenen grooten hoop der dwalingen voort en brenght. En oock 6) al komter niets ergers by, soo blijft toch altoos 7) dit geen kleyne misslagh, datmen by gheval den onbekenden Godt aenbidt: daer aen volgens het seggen Christi schuldigh worden alle Joh. 4. 22.
die gene die uyt de Wet niet en zijn onderricht welcken Godt men dienen moet. En gewisselick de beste Wet-gevers onder de Heydenen en zijn niet vorder besorght gheweest dan dat de Religie in het ghemeen en een-

1) blaenwe. 2) [ ] 3) daer gheen.
4) kort om en t' eenemael te versaken.

1) [ ]. 2) de. 3) we. 4) van menschen ontfangen is
5) [ ]. 6) [ ]. 7) en is nochtans.

drachtigh gevoelen mochte gegrondt zijn. Ja, gelijck by Xenophon te lesen is, Socrates prijst d' antwoorde van Apollo, waer door hy beval dat yeder een na de vaderlicke wijse en na de gewoonte sijns stadts de goden dienen soude. Maer van waer komt den sterflicken menschen dit recht, datse door haer macht oordeel en vonnis strijcken over 1) dingen die verre boven de werelt verheven zijn? Of wie sal sich selfs also konnen berusten op het goedt-vinden der Voor-ouderen, of op des volcks rechten en insettingen, dat hy sonder twijffelen en dobberinghe 2) een Godt sal omhelsen die hem van menschen wordt ghegeven? Een yeder sal veel meer staen op sijn eygen oordeel, dan hem-selven eens anders goet-duncken onderwerpen. Dewijl dan des stadts ghewoonte of het over-eenstemmen der oudtheyt in 't stuck van den Godesdienst navolghen, is een al te swacken en broosen bandt der Godtvruchtigheydt, soo en blijft 3) niet anders over 4) dan dat Godt selfs van hem-selven uyt den Hemel getuyghnis geve.

Hier uyt volgt dat de wonderbare lampen Godes des Scheppers ons van allen zijden alsoo bestralen, dat wy nochtans niet op en houden ons eygene wegen te volgen.

14. Soo stralen ons dan 5)soo veel lampen als 6) in het ghebouw der werelt aengestoocken sijn 7), te vergeefs haer licht toe 8), om de heerlickheydt van den Bouw-meester te verklaren: dewelcke ons nochtans 9) van allen kanten in sulcker voegen bestralen, datse echter evenwel 10) door haer selven ons niet en konnen brengen op den rechten wegh. Sy verwecken voorwaer wel eenige voncxkens: doch voncxkens die 11) verstickt en gedempt worden eerse eenen voller glants van sich geven. Daerom d' Apostel ter selver plaetse daer hy de wereldt noemt een schildery en afbeelding der onsienlicke dingen, terstont daer nae oock seght, dat men door het geloove verstaet datse door 't Woort Godts is bereydt: alsoo te kennen ghevende, dat wel d' onsienlicke Godtheyt door sodanige schouwplaetsen wort voor oogen gestelt: maer dat wy geen oogen en hebben om de selfste aen te schouwen, 't en zy datse met inwendige openbaringe Godts door 't geloove verlicht worden. En als Paulus leert dat uyt de scheppingh der werelt geopenbaert wordt het gheen van Godt moet werden geweten, soo en verstaet hy niet soodanigen openbaringh dewelcke door de scherpsinnigheyt der menschen begrepen wort: maer hy betoont veel meer dat die niet verder en dient dan om hen alle onschult te benemen. Deselve Paulus al is 't dat hy in een sekere plaets seght dat Godt niet verre en is te soecken, als dewelcke in ons woont: leert nochtans in een andere plaetse 1) waer toe sulck eene naebyheydt dient 2) en bevorderlick is: Godt, seydt hy, heeft in de voorledene tijden alle de Heydenen laten wandelen in hare wegen, hoewel hy nochtans hemselven niet onbetuyght gelaten en heeft, goet doende van den Hemel, ons regen ende vruchtbare tijden gevende, vervullende onse herten met spijse ende vrolickheyt. Al hoewel dan Godt de Heer sonder ghetuygenis niet en is, terwijl hij door veel en verscheydene goetdadigheydt de menschen tot syn kennis soetelick aenlockt: soo en latense nochtans daerom niet af haer eygen wegen, dat is, hare doodelicke dwalingen 3) te volgen.

Hebr. 11. 3.

Rom. 1, 19.

Actor. 17. 27.

Actor. 14. 16.

Evenwel worden wy met recht versteecken van alle verontschuldingh, om dat wy 't ghebreck der onwetentheydt en plompigheyt binnen in ons hebbende, hier en daer dwalende gaen, daer 't gebouw en de regeering der werelt ons den rechten wegh aenwijsen.

15. En al is 't dat onse natuyrlicke kracht onghenoegsaem is, so 4) dat wy tot de suyver' en klare kennis niet en konnen opklimmen: dewijl nochtans dit onverstant een zondig ghebreck is 5), soo is ons toch 6) alle uytvlucht afghesneden. Want wy en konnen onse onwetenheyt also niet voorwenden, of onse conscientie selfs overtuygt ons altijd van onse sloffigheyt en ondanckbaerheyt. 't Is gewisselick een onschuldigingh die niet om 't lijf en heeft, dat de mensch voorwendt dat hy geen ooren en heeft gehadt om de waerheydt te hooren, tot verkondingh van dewelcke de stomme creaturen hare heldere en klinckende stemmen oock boven de maet verheffen: dat hy de schuldt op sijn ooghen leydt en verklaert niet te konnen sien, 't geen de schepsels sonder ooghen aenwijsen: dat hy de swackheydt sijns verstandts tot verschooningh voort brenght, daer alle de gheschapene dingen leer-meesters zijn. So werden wy dan met recht uytgesloten van alle verontschuldigingh, om dat wy ongestadigh herwaerts en gintswaerts afwijcken en dwalen, daer alle dinghen ons wijsen den rechten wegh. Maer al hoewel het der menschen ghebreckelickheydt moet toegheschreven worden, datse het zaedt en beginsel der kennisse Godts, 't welck door de wonderlicke konst der naturen in hare verstanden inghestroyt is, terstont verderven dat het tot geen goede en oprechte vrucht op en wast: soo is 't nochtans seer waerachtigh dat wy door dit bloot en eenvoudigh ghetuygenis het welck de creaturen tot Godes lof seer heerlick uytspreken, geensins genoeghsaem en werden onderwesen. Want so haest als wy een kleyne smaeck der Godtheydt uyt de bemerckingh der werelt bekomen hebben: soo is 't dat wy terstont den waren Godt voorby gaende, in sijn stede de droomen en spoocksels onser hersenen op 't toneel brenghen:

1) van. 2) dubben. 3) resteert.
4) [ ]. 5) lichten ons dan te vergheefs. 6) [ ]. 7) [ ].
8) [ ]. 9) [ ]. 10) nochtans. 11) alsulcke dewelcke.

1) [ ]. 2) nut. 3) (in). 4) beswijckt sulcks.
5) 't gebreck des onverstants in ons is. 6) [ ].

en den lof der gherechtigheyt, wijsheyt, goetheyt en macht van Godt, den rechten oorsprongh van dien, afwijsen, en op een maecksel van onse eigen versinninghe overbrenghen 1). Envoorts verduysteren en verkeeren wy sijne daghelicksche wercken door quade weerderingh en achtingh also, dat wy aen die wercken hare heerlickheydt, en aen den werck-meester der selver sijnen behoorlicken lof benemen en onttrecken 2).

Het VI. Capittel.

Op dat yemant tot Godt den Schepper kome, soo moet hy door de Schriftuyr geleydt en gheleert worden.

Maer Godt heeft door een beter hulpmiddel, te weten, door sijn stemm', die in de H. Schriften klinckt, sijn Uytverkorene ghetrocken tot de kennisse sijns Naems.

Dien volgens al hoewel d' ondanckbaerheyt der menschen ten vollen van alle vrijspraeck 3) en verschooningh berooft wordt door die klaerheyt die in Hemel en op Aerd' aller menschen ooghen treft 4) en bestraelt: ghelijck Godt, op dat hy heel 5) het menschelicke gheslacht van dese schult sou overtuyghen 6), aen eenen yegelicken sonder uitsonderingh 7) sijne Godtheydt voorstelt als 8) in de schepselen afgebeeldt en ontworpen: soo moeter nochtans een ander en beter hulpmiddel by komen, 't welck ons ter degen leydt en stiert tot den Schepper der werelt. Daerom heeft de Heere niet te vergeefs daer by gevoegt 't licht sijns Woorts, op dat hy ter saligheydt mochte bekent worden. En met dit privilegie | en voor-recht heeft hy geweerdight te beschencken die gene die hij naerder en gemeensaemlicker tot hem versamelen wilde. Want dewijl hy sagh dat de ghemoederen aller menschen door een onseker' en ongestadige drift wierden omgedreven: na dat hij de Joden hem tot een bysonder volck verkoren hadde, soo heeft hy deselve met tralien en heyninghen bevanghen en omset, op datse ghelijck als andere niet en souden verydelen en vergaen. En niet sonder oorsaeck houd hy ons door dit selve middel in sijne suyvere kennis: dewijl andersins terstont henen drijven en wech vloeyen souden oock die ghene die boven andere schijnen vast te staen. Te weten, gelijck oude lieden, of die druypend' en duyster' ooghen hebben, indien ghy haer voorlegt een seer schoon boeck, al hoewel sy sien dat aldaer yetwes geschreven staet, soo en sullense nochtans nauwlicks twee woorden konnen aen een brenghen: maer door het tusschenkomen van brillen geholpen zijnde, sullense de letters 9) onderscheydentlick beginnen te lesen: alsoo versamelt oock de Schriftuyr de kennisse Godts die andersins in onse zielen ongeschickt en verwert leydt, en door 't verdrijven der duysternis vertoont sy ons den waren Godt klaerlick. Dit is dan een sonderlinge gave, wanneer de Heere tot onderwijs van sijn Kerck niet alleen stomme Leer-meesters, maer oock sijnen Heyligen mondt open doet: en niet alleen laet uytroepen datmen eenighen Godt dienen moet, maer te ghelijck betuyght dat hy die Godt is die men moet eeren: en niet alleen sijn Uytverkorene leert slechts op Godt te sien, maer hem-selven oock voor haer' oogen aenbiedt op den welcken sy sien moeten. Dees' ordeningh heeft hy van het begin af gebruyckt omtrent sijn Kerck, dat hy benevens die gemeene bewijsen sijner Godtheydt oock sijn Woordt daer toe gedaen heeft: 't welck een rechter en sekerder merck-teecken is om hem t' onderkennen. En daer en is niet aen te twijffelen of Adam, Noë, Abraham en d' andere Vaders sijn door dit hulp-middel door-gedronghen tot de ghemeensame kennisse Godts, door dewelcke sy van d' ongeloovige 1) eenighermaten wierden afgesondert en onderscheyden. Ick en spreeck als noch niet van de Leere die den geloove eygens toekomt, waer door sy tot de hope des eeuwighen levens verlicht zijn geweest. Want op datse van den doot doorgaen souden tot het leven, soo en hebben sy niet alleen Godt moeten kennen als Schepper aller dinghen, maer oock als eenen Verlosser: gelijck alsse oock in der daedt dat beyde verkregen hebben uyt het woort. Want in ordeningh is voor-ghegaen die soorte der kennis door dewelcke het haer 2) gegeven wiert te weten, wie die Godt zy van den welcken de werelt gheschapen is en geregeert wort. Daer na is daer by gedaen een andere soort die meer inwendigh is, dewelcke alleen de doode zielen levendigh maeckt, en waer door Godt bekent wordt niet alleen als 3) de Schepper der werelt en d' eenigh' Autheur en Rechter aller dinghen te zijn, maer oock te zijn de Verlosser in den persoon des Middelaers. Wijders nadien wy noch niet en zijn gekomen tot den val der werelt en tot de verderffenis der nature, soo laet ick oock af te handelen van het remedie dat daer tegen dient. So sullen dan de Lezers ghedencken dat ick noch niet en handele van dat verbondt, waer door Godt hem-selven de kinderen Abrahams verkoren en aengenomen heeft, noch oock van dat deel der Leere waer door de geloovige altijdt afgesondert zijn geweest van d' onheylige Heydenen, om dat het in Christo sijn fondament

(p. 14)

Ende dat van de scheppinghe der werelt aen.

Met een gevoeghlicke ordre der Leere.

Van welck remedie ghehandelt wordt in 't 2. Boeck van 't 6. cap. tot het eynde.

---

1) hier en daer aen desen of aen dien oversetten. 2) ontkeeren. 3) beschermingh. 4) slaet. 5) [ ] 6) in deselve schult soude inwickelen. 7) uytnemingh. 8) [ ]. 9) [ ].

1) (na). 2) [ ] 3) [ ].

en gront heeft: maer ick wijse nu alleenlick aen hoe datmen uyt de Schrifture moet leeren; dat Godt die de Schepper der werelt is door sekere mercken en teeckenen van den gheheelen hoop der valsche goden onderscheyden wordt. 't Vervolgh selfs sal ons daer na bequamelick tot de verlossing afleyden. En al hoewel wy uyt het Nieuwe Testament veel ghetuygenissen, en oock andere uyt de Wet en Propheten, alwaer van Christo uytdruckelick wort gemeldet, sullen by brengen: so sullen nochtans die alle te gelijck tot dit eynde dienen, te weten, dat Godt de werck-meester der werelt ons in de Schriftuyr geopenbaert wort, en dat ons daer in wordt verklaert wat men van hem behoort te gevoelen, op dat wy door omwegen niet en souden soecken eenen onsekeren Godt.

Eerst door Goddelicke aenspraken, door gesichten, en door den dienst der Patriarchen.

2. 't Zy dat Godt door Goddelicke aenspraken en gesichten den Vaderen is bekent geworden, 't zy dat hy door de hulp en dienst der menschen haer in gegeven heeft 't geen sy daer na van handt tot handt hare nakomelinghen souden overgeven: so is nochtans buyten twijfel dats' in hare herten hebben in-gheschreven gehadt een vaste sekerheyt der Leere, soo datse voor vast hielden en verstonden dat dat geen, 't welck sy gheleert hadden, van Godt was voorts ghekomen. Want Godt heeft altijdt ghemaeckt dat sijn Woordt is aengenomen geworden met een ongetwijffelt gheloof, 't welck aller opinien en gissingh te boven gingh. En op dat de waerheydt der Leere met eenen geduyrigen voortgangh door alle eeuwen en tijden in de wereldt overich soude blijven, soo heeft hy ghewilt dat deselve Godtlicke woorden en leeringen die hy den Vaders toevertrouwt hadde, gelijck als in openbare en gemeene tafelen verzegelt zijn souden. Om deser oorsaken wille, is de Wet gegeven en afgeroepen, tot dewelcke de Propheten als Uytleggers der selver bygevoeght zijn. Want al hoewel de Wet menigerley ghebruyck gehadt heeft, gelijck te sijner plaets beter gesien sal werden: En Moses en alle de Propheten voornemelick voor hadden den volcke te leeren de wijse der versoeningh tusschen Godt en de menschen: (Daerom oock Paulus Christum noemt het eynde der Wet) so herhael 1) ick nochtans wederom, dat de Schriftuyr, behalven de Leere die eygentlick het geloof en de bekeeringh raeckt, en Christum den Middelaer voorstelt, den eenighen en waren Godt voor soo veel hy de werelt heeft gheschapen en noch regeert, met sekere mercken en teeckenen verciert, op dat hy met den valschen hoop der Goden niet en soude vermenght worden. En derhalven al hoewel de mensch met ernst sijn ooghen behoort op te heffen en in te spannen tot de bemerckingh van Godes wercken, dewijl hy in dese seer blinckende schouwplaets gestelt is, op dat hy deselve soude aenschouwen: Soo moet hy nochtans sijn ooren openen tot het Woordt, om daer door meerderen voortgangh te doen. En daerom en is 't niet wonder, dat die geen die in duysternisse geboren zijn, meer en meer in haer onverstant verharden: want daer zijn seer weynige dewelcke haer selven binnen de behoorlicke palen houden, en leersamelick den woorde overgheven, maer sy zijn veel meer vrolick in haer ydelheyt. Dit moet dan aldus genomen en verstaen werden, te weten, dat wy beginnen moeten van de Hemelsche Leere, op dat ons de waerachtige Religie beschijne, en dat niemant selfs de min | ste smaeck van de oprechte en ghesonde Leere kan begrijpen, dan die een Discipel en leer-kint is van de Schriftuer. Uyt de welcke oock voort komt het begin des rechten verstandts, als wy met eerbiedingh omhelsen 't geen Godt aldaer van hem-selven heeft willen ghetuygen.. Want uyt de ghehoorsaemheydt tot Godts Woort en wordt niet alleen het volmaeckte of allesins volkomen geloove, maer oock alle oprechte kennisse Godts gheboren. En de Heere heeft ghewisselick door een sonderlinghe voorsienigheyt den menschen van allen tijden in desen deele versorght en voorsien.

Daer na, door de verkondinge der Wet en door de Predicatien der Propheten.

Ziet het 2. Boeck, capp. 7. en 8.

Rom. 10. 4.

Om welcker oorsaken wille de Leere van Godt by ghe-schrift ghestelt is.

(p. 15.)

Bewijs, ghenomen, eerstelijck: Van de verkeertheydt onser natuyre, die soodanigh is, dat die gene die Godt ten rechten wil kennen, sich keeren moet tot sijn Woordt.

3. Want indien wy willen overleggen hoe slibberig 1) 't verstant des menschen sy om te vervallen tot vergetingh Godts, hoe groot des selven genegentheydt zij tot allerley dwalingh, hoe groot sijne begheerte zy om heen en weer nieuwe en valsche Religien te verdichten: soo sullen wij konnen bemercken, hoe gantsch noodigh soodanigen verzegelingh en beschrijvingh der Hemelscher Leere gheweest is, op datse niet en soude of door vergetentheydt verloren gaen, of door dwalingh verydelen, ofte oock door der menschen vermetentheydt verdorven worden. Ghemerckt het dan openbaer is, dat Godt de Heere bij 2) allen den ghenen die hy oyt met vrucht heeft willen onderwijsen, het hulp-middel sijns Woordts ghebruyckt heeft, om dat hy voorsagh dat sijn beeldt, 'twelck in de seer schoone gedaente der werelt in gedruckt is, niet veel krachts en hadde: soo is het oorbaerlick en dienstigh desen rechten wegh in te gaen, indien wy met ernst tot de oprechte aenschouwinghe Godts geestdrift 3) en lust hebben.

1) verhael.

1) (daer). 2) aen. 3) drift.

Ick segge datmen tot het Woort moet komen, waer in ons Godt recht en na het leven van sijne wercken wordt beschreven, dewijl Godts wercken selfs moeten gheschat en ghewaerdeert 1) worden niet door de verkeertheydt van ons oordeel, maer door den reghel der eeuwigher waerheydt. Indien wy van dat Woort afwijcken, gelijck ick een weynigh te voren gheseydt hebbe, hoe grooten snelheydt wy dan 2) oock souden moghen ghebruycken, soo en sullen wy nochtans nimmermeer tot het voorgestelde perck en eynde geraken, overmits wij buyten den rechten wegh loopen en rennen sullen. Want wy moeten by ons selven aldus dencken, te weten; Dat het licht van Godes aenschijn, tot het welcke (gelijck

1.Timot. 6. 16. d' Apostel seyt) niemandt en kan toe gaen, voor ons is als een doolhof sonder uytkomst: 't en zy dat wy door de lyn en draet des Woordts daer in geleydt en ghestiert worden: soo dat het beter zy op 3) desen wegh te hincken, dan buyten deselve seer snel en rasch te loopen.

Ten tweeden, Daer van dat David Godt dickwils invoert, als een heerscher en regeerder, Psalm 93. 96. 97. 99. en diergelijcke.

Daerom is 't dat David dickwils leerende, dat de superstitien uyt de werelt behooren geweert te worden, op dat de reyne Religie wasse en toeneme; betuyght dat Godt regeert, verstaende door het woort regeeren niet de macht daer mede hy begaeft is, en die hy in de gantsche bestieringh van de natuyr oeffent en in 't werck stelt: maer de Leere, door dewelcke hy de wettighe heerschappye hem-selven eygen maeckt, om dat de dwalingen nimmermeer uyt de herten der menschen en konnen uyt gheruckt worden, voor en al eer de waerachtighe kennisse Godts daer in geplant is.

Ten derden, Van sommige klare getuygenissen genomen uyt de Psalmen 19. 29 en 93. Psalm 19.

4. Daerom is 't dat deselve Propheet, als hy verhaelt hadde, dat de eere Godts door 4) de Hemelen wordt 5) vertelt, dat het werck sijner handen door 6) het uytspansel wordt 7) verkondight, en dat sijne Majesteyt door 8) de ordentlicke opeenvolghinghe 9) der dagen en nachten gheroemt wordt, daer na nederkomt op de vermeldinghe 10) des Woorts: De Wet

Ps. 19. 8. des Heeren, seght hy, is volmaeckt, bekeerende de ziele: de getuyghnis des Heeren is ghewis, den slechten wijsheydt gevende: de beveelen des Heeren zijn recht, verblijdende het herte: het gebodt des Heeren is suyver, verlichtende de oogen. Want al is 't dat hy oock andere nuttigheden der Wet voorstelt; soo geeft hy nochtans in 't gros te kennen; dewijl Godt alle volckeren te vergeefs tot hem noodigt, door 't aenschouwen des Hemels en der Aerden, dat dese Wet des Heeren is de eyghen School der kinderen Godts. Hier toe dient oock den 29 Psalm, alwaer de Propheet, ghepredickt hebbende van de schrickelicke stemme des Heeren, dewelcke door donders, winden, slagh-regens, draey-winden en onweders d' Aerde beroert, de berghen doet beven, de Ced'ren verbreeckt: ten laetsten aen 't eynde daer by voegt, dat sijn lof gesongen wort in 't heyligdom, overmits de ongeloovige doof zijn tot alle de stemmen Godts, die in de lucht klincken en geluyt slaen. Gelijck hy oock eenen anderen Psalm, waer in hy beschreven hadde de schrickelicke vloeden der zee, aldus besluyt: Uwe getuygenissen zijn seer getrouwe, de heyligheyt is uwen huyse cierlijck, Heere, tot lange dagen. Hier uyt ontstaet oock dat, het welck Christus seyde tot de Samaritaensche vrouwe, te weten: Dat haer volck en al de andere volckeren aenbidden datse niet en weten: en dat alleen de Joden den waren Godt dienden. Want dewijl het verstant des menschen van wegen sijne swackheyt op geenderley wijse Godt bereycken kan, 't en zy dat het door sijn heyligh Woort geholpen en op gheheven werde, soo moeten nootsakelick te dier tijt alle volckeren, de Joden uytgesondert, in ydelheyt en dwaling gestoocken 1) en gewandelt hebben, dewijlse Godt sochten sonder sijn Woordt.

Psalm 29.

Psalm 93. 5.

Ten vierden, Van seeckere spreuck Christi. Ioan. 4. 22.

1) ghepriseert. 2) [ ]. 3) in. 4) van. 5) [ ]. 6) van. 7) [ ]. 8) van. 9) vervolginge 10) nederdaelt tot de meldinge.

Het VII. Capittel.

Door wat ghetuygenis de Schriftuyr moet werden bevestight, op dat haer authoriteyt vast en seker zy, te weten, door het getuygenisse des Heyligen Geestes: en dat het een ongoddelick gedichtsel is, dat hare geloof-weerdigheydt hanght aen het oordeel der Kercke.

d'Authoriteyt der Heyligher Schriftuyr en hangt niet aen de menschen, maer aen den Geest Godts.

Maer eer ick verder voort trede, soo en sal niet ondienstigh zijn, dat ick alhier eenige dingen in brenge van de authoriteyt en gheloofweerdigheydt der Schriftuyre, waer door niet alleen onse gemoederen tot eerbiedigheydt t' haerwaerts voor bereydet: maer oock van allen twijffel verlost mochten werden. Voorts wanneer 't klaer en blijckelick is dat dat geen 't welcke ons voor gestelt wordt, Godts woort is, daer en is voorwaer alsdan niemandt soo vertwijffelt en vermeten ('t en zy dat hy mogelick van 't ghemeen besef 2) en oock van de menschelickheydt selfs berooft zy) dewelcke Gode als hy spreeckt, sijne geloofweerdigheyt soude derven ontnemen. Maer aengesien datter niet alle daghe Goddelick antwoorden uyt den Hemel en worden ghegeven, en er niets dan de Schriftuyren

1) gesteecken. 2) ghevoelen

sijn 1), dewelcke door Godts believen tot een eeuwige ghedachtenis en behoudt sijner waerheydt sijn bestemt en geheylight: so en heeft de Schriftuyr door geen ander recht volkomen authoriteyt en aensien bij den gheloovigen, dan wanneerse voor vast houden, dat deselve voort ghekomen is uyt den Hemel, even-eens als of de levendighe woorden

(p. 16.)

Godts selfs in haer kloncken en ghehoort | wierden. Een saeck voorwaer die ten hooghsten weerdigh is, datse wijtloopiger verhandelt en neerstelicker overwoghen werde. Maer de Lesers sullen 't my ten besten afnemen, indien ick meer aensie wat het voorghenomen werck kan lijden, dan wat de hooghwichtigheyt van

d' Eerste tegen-werpingh, dat de Schriftuyr hangt aen het besluyt en oordeel der Kercke.

dese sake vereyscht. Een seer schadelicke dwalinghe, heeft by velen de overhandt genomen, te weten, dat de Heylighe Schriftuyr niet meer gewichts noch aensiens en heeft, dan haer door de gunst en bewillingh van de Kerck wort toegestaen: even eens als of de eeuwigh en onveranderlicke waerheyt Godts op het goedtduncken der menschen ghegrondet waer. Want dit zijn hare vragen die sy met groote bespottingh des Heylighen Geestes voor stellen, te weten: Wie soude ons versekeren dat alle dese dinghen van Godt zijn voort gekomen? Wie soude ons bekent en seker maken datse ghesont en ongheschent tot op onse tijden toe, tot ons gekomen zijn? Wie soude ons overtuyghen dat desen Boeck der Schriftuyr met eerweerdigheydt van ons aenghenomen, en een ander wederom uyt het ghetal der Schriftuyrlicke Boecken uyt ghemonstert moet werden, indien de Kerck ons van desen allen niet en gave eenen sekeren en gewissen regel? Hier uyt blijckt dan, segghense, dat het de Kercke toekomt te oordeelen en te verklaren beyde wat eerbiedigheyt men der Schriftuyre schuldig is, en wat

Antwoort.
1. Dese dwaling stelt Godts waerheydt onder't goetduncken der menschen.
2. Sy doet den Heylighen Gheest ongheliјck.
3. Sy voert tyranny in de Kerck.
4. Sy vermenighvuldight de dwalingen.
5. Sy maeckt de conscientien ongerust.
6. Sy onderwerpt ons gheloove des godtloosen bespottingen.

voor Boecken men voor Boecken der Schriftuyre rekenen en houden moet. Aldus en vraghen dese Kerckroovers en schenders van Godts eer, die onder den deck-mantel der Kercke schuylende een ongebondene tyranny soecken in te voeren, daer na niet met wat ongerijmtheden, sy haer selven en andere verstricken, indien 2) sy slechts dit eene 3) den eenvoudigen gemeenen volcke wijs maken mogen en doen ghelooven, te weten, dat de Kerck alles vermagh. Maer indien dit also is, wat sal dan den elendighen herten en conscientien gewerden, die een vaste versekertheydt des eeuwighen levens soeeken, indien alle de beloften des eeuwigen levens die in de Schriftuyr aengeteeckent staen, geen

1) de Schriftuyre oock alleen voor de handt is.
2) moghen. 3) eenige.

ti

andere vastigheydt en hebben, dan alleen die daer steunt op 't oordeel en ghevoelen van 1) menschen? Sullen sy soodanigen antwoordt ontfanghen hebbende niet blijven twijfelen vreesen en beven? Wederom, wat al bespottingen der godtloosen sal ons geloove moeten uytstaen; en in hoe grooten opsprake en quaedt vermoeden sal 't gheraken by alle menschen, so 2) wy ghelooven, dat het geen andere weerdigheydt noch sekerheydt en heeft, dan die van de gunst der menschen hergekomen, en gelijck als afgebeden is.

Een ander antwoordt, genomen uyt de woorden des Apostels, Ephes. 2. 20.

2. Maer soodanige schreeuwers en swetsers worden treffelick wederleydt oock met eenen woorde des Apostels. Want hy getuyght dat de Kercke staet op het fondament der Propheten en Apostelen. Indien nu de Prophetische en Apostolische Leer is het fondament en den grontslag daer op de Kercke gebouwt is, so moet gewisselick dese Leere haer vastigheyt en sekerheydt hebben voor en eer de Kerck haer beginsel heeft. Ende sy en hebben alhier niet schamperlick teghen te werpen, al hoewel de Kerck van daer haren eersten opgangh heeft, dat diennietteghenstaende noch twijfelachtigh blijft, wat voor Boecken en Schriften den Propheten en Apostelen toege-eygent moeten werden, ten zy de Kerck door haer oordeel den twijfel wech neme.

Ontknoopingh van een in-reden der weder-partijen.

Want indien de Christelicke Kerck in haer beginsel op schriften der Propheten en op de predikinghe der Apostelen getimmert is gheweest, gewisselick waer die Leere gevonden wordt, daer is de erkenninghe 3) en versekeringh der selver Leere altijdt eer gheweest dan de Kercke. Soo is het dan een gantsch ydel ghedichtsel, dat de Kerck macht en recht heeft om de Schriftuer te oordeelen: soo dat hare sekerheydt soude hanghen en afkomen van het goetduncken der Kercke. Derhalven wanneer de Kerck de Schriftuer aenneemt en met haer advijs en stem verzegelt, soo en maeckt sy de Schriftuer niet seker, vast en gheloofweerdigh, als ofse te voren onseker en twijffelachtigh geweest waer: maer dewijlse erkent dat de Schriftuer is de Waerheyt en het Woort hares Godts, soo eert sy deselve sonder eenigh uytstel gelijck haren godtsaligen plicht vereyscht en mede brenght.

Weder-legingh van de tweede teghenwerpingh.

Dat'se nu vragen, Waer uyt sullen wy wijs worden en versekert zijn, dat de Schriftuer van Godt voortghekomen is, is 't dat wy onsen toevlucht niet en nemen tot het besluyt en vonnis der Kercke? Dat is even eens als of yemandt vraegde waer uyt sullen wy leeren onderscheyden het licht van de duysternis, het wit van het swart, het

1) der. 2) is 't dat. 3) goetkenningh.

soet van het bitter? Want de Schriftuer brenght met sich immers alsoo een klaer gevoelen haerder waerheyt, als witte en swarte dinghen ghevoel van haer verwe, mitsgaders soet' en bittere dinghen een gevoel van hare smaeck mede brengen.

Bemerkingh van de derde tegen-werping, voort gebracht uyt de Spreuck Augustini

3. Ick weet wel datse gemeenlick by-brengen de spreuck van Augustinus, daer mede hy betuygt dat hy den Euangelio niet en soude gelooven, so 1) d' autoriteyt van de Kerck hem daer toe niet en beweeghde. Maer hoe verkeert en lasterlick dese spreuck tot versterckingh van haer gevoelen by-gebracht wort, sulcks kan lichtelick uyt de woorden van Augustinus vernomen worden. Hij hadde te doen met de Manicheen, dewelcke begeerden datmen hen sonder twijfelen soude ghelooven, en wel seyden datse de waerheydt aen haer zijde hadden, maer sulcks nochtans in der daet niet en bewesen. En dewijlse het Euangelium voort-brachten, om haren meester Manicheum en sijn Leere gheloofweerdigh te maken, so vraeght Augustinus haer wat sy doen souden soo hun yemant voorquam die oock den Euangelio niet en geloofde; met wat soort en slagh van bewijs en overtuyging sy sulck eenen tot haer gevoelen treccken souden. En daer nae seght hy: Wat my belanght ick en soude den Euangelio niet gelooven, &c. te kennen gevende, dat hij doe hij noch ongeloovigh was, niet anders en konde bewogen worden om het Euangelium voor de sekere waerheydt Godts t' omhelsen, dan overwonnen zijnde door d' autoriteyt der Kercke. En wat wonder is doch dit, dat yemant die Christum noch niet en kent, op menschen siet? Soo en leert dan Augustinus aldaer niet dat het gheloove der geloovigen ghegrondt is op d' autoriteyt der Kercke: maer hij verklaert alleenlick dat de ongeloovige van de waerheyt des Euangeliums geen sekerheyt en souden hebben om haer selven aen Christo over te geven, indien 2) d' eendrachtigheyt van de Kerck haer daer toe niet en beweeghde. Ende dit wordt van hem een weynigh te voren bevestight, als hy aldus spreeckt: Wanneer ick mijn geloof prijse, en uwe' gheloof belacche, wat meent ghy dat ons in sulcken gheval 3) staet te oordeelen en te doen? Gewisselick niet anders, dan dat wy alsulcke lieden 4) verlaten, die ons uytnoodighen en raden te bekennen dingen die seker gaen, en daer na ons 5) gebieden te gelooven dingen die onseker zijn: en dat wy ter andere zijden hen sullen 6) navolgen die ons noodigen en raden eerst te gelooven, 't geen wy noch niet en konnen verstaen, op | dat wij door het geloof stercker geworden zijnde, weerdigh worden te verstaen 't geen wy gelooven: als nu niet de menschen, maer Godt selfs ons verstandt inwendigh verlicht en versterckt? Dit zijn voorwaer de woorden van Augustinus: uyt dewelcke yeder een afnemen kan, dat desen heylighen Man niet dit gevoelen en heeft gehadt, alsof 1) hy ons geloof, 't welck wy in de Schriftuer stellen 2), soude hangen aen 't goetduncken en believen van de Kerk: maer dat hy alleen heeft willen te kennen geven ('t welck wy oock voor goet aennemen) dat die geen die door den Geest Godts noch niet verlicht en zijn, door d' eerweerdigheydt der Kercke tot leersaemheyt ghebracht worden, soo datse er sich toe schicken, om 3) het gheloove Christi te leeren uyt den Euangelio: en dat aldus op desen voet d' autoriteyt van de Kerck zy een inleydingh waer door wy tot het geloove des Euangeliums voor-bereydt worden. Want, gelijck wy sien, hy wil dat der geloovigen sekerheyt op een gantsch ander fondament sal berusten. Ick en loochen' andersins niet dat hy de Manicheen dickwils dringht met d' over-een-stemmingh van d' algemeene Kerck, als hy de Schriftuer, die sy verwierpen, wilde doen gelden. Waer toe dan oock dient dit verwijt daer med' hy Faustus doorstrijckt, dat hy sich d' Euangelische waerheydt niet en onderwierp, dewelcke soo vast geset, soo gevestight, met soo grooten heerlickheydt berucht en befaemt, en van den tijdt der Apostelen af door seker heel een reeks van steeds aen elkaer opghevolgde geestelijken 4) aengepresen was. Doch hy en bedoelt 5) nerghens te 6) leeren dat de geloofweerdigheydt en eerbiedingh die wy de Schriftuyr toedraghen, hanght aen het vonnis en besluyt der menschen. Hy en doet niet meer dan dat hy by brenght het ghevoelen van d' algemeene Kerck waer in hy sijne wederpartijen te boven was, en 't welck derhalven in dese saeck veel vermocht. Isser yemant die hier van meerder bewijs begheert, die lese [zijn] boecksken Van de nuttigheydt des Geloofs: daer sal hy vinden dat hy geen andere verghemakkelinghe 7) om te gelooven en prijst, dan alleen sulck eene die ons 8) een deur opene, en tot een geschikt uitghangspunt sy 9), gelijck hy spreekt: maer dat wy nooit 10) op opinien en waerschijnlickheden kunnen 11) berusten, maer op de vast' en sekere waerheydt steunen moeten.

De spreuck is in sijn Boeck tegen den fondament-brief Cap 5.

In 't selfde Boeck cap. 14.

(p. 17.)

In 't selfde Boeck cap. 32.

1) waert dat. 2) waer 't dat 3) ka, 4) die.
5) [ ] 6) [ ]

1) dat. 2) toe dragen. 3) te vreden zijn.
4) achtervolgingen. 5) siet. 6) daer henen dat hy soude.
7) veerdigheydt. 8) die die ons 9) een bequaem beginsel zij. 10) en dat wy nochtans. 11) niet.

Besluyt, dat de Schriftuer haer autoriteyt ontfangt van Godt, die daer in spreeckt.

4. Wy moeten vast houden het gheen ick korts voor henen geseyt hebbe, te weten, dat de geloofweerdigheydt en sekerheyt der leere niet eer en wordt bevestight, dan wanneer ons sonder twijffelingh bekent is, datse van Godt haer afkomst heeft. Daerom wort oock het hooghst' en voornaemste bewijs tot bevestingh van de Schriftuer al-omm' ghenomen van de persoon Godts, uyt wiens mondt sy voortgebracht is. De Propheten en Apostelen en stoffen niet of van hare scherpsinnigheydt, of van yet anders 't welck den sprekers geloofweerdigheydt toebrenght, sy en staen oock op gheen redenen: maer sy brengen voort Godes heyligen Naem, op dat door deselve de gheheele werelt ghedrongen worde tot sijner gehoorsaemheyt. Nu staet te bemercken hoe dat het niet slechts door een waerschijnlick' opinie en meyningh, maer door de klare waerheyt blijckt, dat Godts Naem ter goeder trouwen en sonder bedrogh wordt voorgewent. Indien wy nu de conscientien der menschen willen beraden en versorghen, op datse door een ongestadige twijffelingh niet gheduerigh en werden omgedreven, of niet en wanckelen, of oock niet en dobberen 1) in allerley seer kleyne bekommernissen en viesevazen 2), soo moet het blijck en bewijs van dese sekerheydt en goddelick' autoriteyt der Schriftuere ghehaelt en verwacht worden van een hoogher handt dan van menschelicke redenen, of oordeelen, of gissingen, te weten, van het inwendigh getuyghnis des Heylighen Geestes. 't Is wel waer, indien men hier in met bewijs-redenen wilde te werck gaen, datter vele souden konnen voortghebracht werden, dewelcke lichtelick souden doen blijcken, dat, indien er 3) eenigh Godt in den Hemel is, 4) de Wet, en de Propheten, en het Euangelium van hem zijn voortgekomen. Ja al hoewel geleerd' en seer verstandige mannen haer hier teghen kanten en tot desen handel alle de zenuwen hares verstants vertoonen en by brenghen wilden: soo sal nochtans hen-lieden, sose niet tot een uytstekend' onbeschaemtheyt verhart en zijn, dese bekentenis afgedronghen werden, datter namelick in de Heylighe Schriftuer gesien en gevonden worden duydelicke teeckenen dat Godt in deselve spreeckt, waer uyt voorts wort vernomen dat hare Leer hemelsch is. En een weynigh hier naer sullen wy sien, dat alle de boecken der heylige Schriftuer boven all' andere schriften, hoedanigh die oock zijn, seer verr' uytsteecken. Jae soo wy suyver' ooghen en gaeve sinnen tot de Schriftuer brengen, soo sal ons terstont Godts Majesteyt ontmoeten, dewelcke alle vermetentheydt in ons hebbende t' onder ghebracht, ons dwingen sal tot sijne gehoorsaemheydt. Maer niet te min handelen verkeerdelick die gheen', dewelcke arbeyden om met disputeeren te weegh te brengen, dat der Schriftuer hare volle geloofweerdigheydt toe gestaen werde. Voorwaer al hoewel ick geen groote bequaemheydt noch wel-sprekentheydt en hebbe: indien ick nochtans te doen hadde met d' alderlooste verachters Godts, dewelcke willen schijnen konstigh en geestigh 1) te zijn om de Schriftuer te kreucken en te krencken, ick vertrouw' dat ick niet veel moeytens soude behoeven aen te wenden, om hare teghenmorrende stemmen te bedwinghen: en in dien het de pijn en moeyte weert waer hare spotternyen te weder-leggen, ick soude hare pochinghen 2) en roeminghen, die sy in de hoecken hier en daer mompelen, met kleenen arbeydt doen verstuyven. Maer alwaer 't dat yemant het Heylige Woort Godts bevrijden konde van alle 3) lasteringhen der menschen, soo en sal hy nochtans niet terstondt die versekertheyt, die den godtvruchtigen betaemt, in de herten planten.

De conscientie der godtsaligen betuyght sulcks.

Sulcks moeten oock alle gheleerde toestemmen, soose de schaemte niet geheel uytghetrocken en hebben.

De vierde tegen-werpingh die den ongodelicken menschen ghemeen is.

Overmits het den godtloosen menschen dunckt, dat de Religie alleen staet op een opinie of meyningh, op datse quansuys niet lichtveerdelick of sottelick yetwes en souden ghelooven, soo eyschen en begeerense datmen haer met reden bewijse, dat Moses en de Propheten van Godes wegen ghesproken hebben.

Antwoordt.

Maer ick antwoorde dat het getuyghnisse des Heyligen Geestes uytnemender is dan alle reden. Want ghelijck Godt alleen bequaem is om van hem-selven te getuygen in sijn Woort: alsoo en sal oock dat Woordt niet eer gheloove vinden in de herten der menschen, voor dat het met het inwendige getuyghnis des Heylighen Geestes wort verzegelt. Soo moet dan deselve Geest die door den mont der Propheten gesproken heeft tot onse herten indringhen, om ons t' overtuygen datse getrouwelick voortgebracht hebben het gheen haer van Godt bevolen was. En dese t' samen-voegingh des Woordts ende des Geestes wort van Jesaia seer gevoeghlick | gestelt in dese woorden, Mijn Geest, die op u is, ende mijne woorden die ick in uwen mondt geleyt hebbe, die en sullen van uwen monde niet wijcken, noch van den monde uwes zaets, noch van den monde des zaets uwes zaets, seyt de HEERE, van nu aen tot in eeuwigheyt toe. Het doet sommige waerlick 4) wee, datse, wanneer de godtloose sonder vreese murmureeren tegen het Woort Godts, niet aenstonts een klaer teghen-

(p. 18.) Jesa. 59. 21.

1) dubben. 2) visevasen. 3) is 't datter. 4) (dat).

1) kluchtigh. 2) bravaden. 3) de. 4) goede.

bewijs by de handt hebben 1). Net als of 2) de Heylige Geest niet daerom genoemt wierdt een zegel en pandt om het geloove der Godtvruchtigen te verstercken, overmits sij altijdt, tot dat Godt 3) hare verstanden verlicht, door veel twijfelingen om-gedreven worden.

Het laetste besluyt 't welck oock nootsakelick volght, is, Dat d' authoriteyt de Schrifture door 't getuyghenisse des Heyligen Geestes in de herten der Godtvruchtigen verzegelt wort.

5. Dit moet dan vast blijven, dat die gene, dewelck' inwendigh van den Heylighen Geest zijn geleert, grondelick in de Schrifture gerust zijn, en dat de Schriftuer haer selven bewijst en gheloofweerdigh maeckt, en niet en behoort te staen onder de bewijsingh en reden-kavelingh: en datse niet te min de versekertheydt diese verdient by ons te hebben, verkrijght door 't ghetuygenisse des Geestes. Want al is 't datse van selfs door hare Majesteyt en voortreffelickheyt haer selven gunst en eerbiedigheydt verwerft, nochtans beweeght sy ons eerst als dan ernstelick als'se door den Gheest verzegelt is in onse herten. Wanneer wy dan door sijn kracht verlicht zijn, soo en gelooven wy nu niet door ons eygen of door anderer menschen oordeel, dat de Schriftuer van Godt haren oorsprongh heeft: maer boven alle menschelick oordeel opstijgende, soo houden wy sekerder als seker (niet anders dan of wy daer Godes Godtheydt selfs aenschouwden) datse door den dienst der menschen uyt Godes eygen mondt tot ons afghevloeyt is.

De sekerheyt van dit getuygnis.

Wy en soecken gheen bewijsen noch waerschijnlickheden daer op ons oordeel berusten mochte: maer wy onderwerpen ons oordeel en verstandt der Schriftuer, als wesend' een saeck die buyten alle beproevingh en oordeel ghestelt is. En dat en doen wy niet alsoo gelijck sommige somtijdts een onbekende saeck aengrijpen. dewelcke terstont, als sy die doorsien hebben, haer mishaeght: maer om dat wy by ons selven ter degen bewust zijn, dat wy de on-overwinnelicke waerheydt in haer hebben: oock niet gelijck de rampsalige menschen haer verstandt den superstitien ghevanckelick plegen over te gheven: maer om dat wy weten en gevoelen, dat daer in een ongetwijfelde kracht Godts krachtigh en werckende is, door dewelcke wy, jae 4) wel wetens en willens, maer nochtans levendigher en krachtiger dan de menschelicke wil of wetenschap kan te weegh brenghen, ghetrocken en ontsteecken worden om haer te ghehoorsamen.

Bewijs, uyt het seggen des Propheten. Iesa. 43. 10.

Daerom roept Godt met goet recht door Jesaiam, dat de Propheten en 't gantsche volck sijne ghetuyghen zijn, dewijl sy door voorseggingen onderwesen zijnde, ontwijffelick geloofden dat waerlicks en sonder bedrogh Godt ghesproken hadde. Soo is 't dan sulck een overtuygingh, en versekertheydt die geen bewijs-redenen en vereyscht: en sulcken wetenschap die met seer goede redenen bestaet, te weten, waer in het verstant vredelicker en stantvastiger berust dan in eenighe bewijsredenen: en eyndelick soodanighen besef 1) het welcke niet dan uyt een Hemelsche openbaringe kan geboren worden.

Uyt de bevinding der geloovigen.

Ick en spreeck niet anders dan het geen een yeder gheloovighe bevindt by hem-selven, doch ick bekenn' dat mijne woorden op veel nae niet by en komen, om dit stuck behoorlick en ten vollen uyt te leggen. Meer en segge ick nu niet, overmits sich elders wederom een plaets en gheleghentheydt sal op doen om hier van te handelen: laet ons nu alleenlick ghedencken, dat dit alleen een oprecht gheloof is 't welck de Heylighe Geest in onse herten verzegelt. Ja een zedigh en leersaem Leser sal met dese eenige reden verghenoeght zijn.

Uyt een ander getuygnis. Iesa 54. 13.

Jesaias belooft dat alle uwe kinderen sullen van den HEERE geleert zijn, en de vrede uwer kinderen sal groot zijn. Daer geeft Godt een bysonder privilegie alleen sijnen Uytverkorenen die hy van 't geheele menschelicke gheslacht onderscheydt. Want om de waerheydt te spreken, is niet de bereyde veerdigheydt om Godes stem te hooren, 't eerste beginsel en fondament der oprechter Leere? Maar 't is nu sulcx dat Godt begeert gehoort te worden door Mosis mont, gelijck geschreven is, En seght niet in uw' herte, Wie sal in den afgront nederdalen? want siet het woort is in uwen monde. Deut. 30. 10.

Indien nu 2) Godt desen schat der kennisse alleen 3) voor sijne kinderen heeft willen bewaren en weglegghen 4), so is 't dan gheen 5) wonder noch vreemt dat in den gemeenen man so grooten onwetenheyt en onverstant werdt gevonden. Door den gemeenen man verstae ick oock alle de voornaemste, tot datse in 't lichaem van de Kerck zijn ingelijft. Voeght hier noch by dat Jesaias betuygende hoe 6) de Prophetische Leere, niet alleen aen 7) den vreemden, maer oock aen 7) den Joden, die voor huys-genoten wilden gerekent zijn, ongelooflick soude toeschijnen 8), tegelijck 9) aenwijst de reden hier van, te weten, om dat den arm Godts niet eenen yegelicken geopenbaert sal worden. Iesa. 53. 1.

Soo dickwils dan als ons het kleyn getal der geloovigen ontrust maeckt, so laet ons daer tegen gedencken dat geen andere de verborgentheden Godts begrijpen dan die gene, dien het gegeven is.

1) by de haut niet en hebben klaer bewijs.
2) recht of. 3) hy. 4) [ ].

1) ghevoelen. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) voor behouden.
5) niet. 6) dat. 7) [ ]. 8) wesen. 9) met eenen.

Het VIII. Capittel.

Datter ghenoeghsaem sterck bewijs is, soo veel 't menschelick verstant lijden kan, om de sekerheyt en geloofweerdigheyt der Schrifture te bevestigen.

De tweede behulp-middelen om de gheloofweerdigheyt der heyliger Schrifture te bevestighen in 't gemeyn.

Waer dese versekertheydt die hoogher en stercker is dan alle menschelick oordeel, door den Heyligen Geest in 't hert niet gewrocht en is, daer sal d' autoriteyt der Schriftuyr te vergeefs, of door bewijsredenen versterckt, of door d' over-een-stemmingh der Kercke bevestight, of door andere hulp-middelen vast ghemaeckt worden: dewijlse altijt twijfelachtigh blijft so langh als desen gront niet geleyt en is. Ghelijck daer en tegen, wanneer wy dese Schriftuyr 1), die 2) buyten het ghewone kader der dinghen valt 3), eenmael Godtvreesentlick en nae hare weerd' omhelst hebben, die dingen, dewelcke niet seer veel en vermochten, alsdan sullen zijn bequame behulpsels om de versekertheydt der selver in onse herten te
1. De welgheschickte ordening der heyliger Leere. drucken en in te planten. Want het en is niet om seggen hoe grooten versterckingh daer uyt tot ons komt, als wy met een inghespannen neerstigheyt overwegen, wat eene wel-geordineerde en geschickte bedeeling der Godtlicker wijsheyt in de Schrifture gesien
2 De weerdigheyt der selver. wort, hoe Hemelsch en van aerdtsche geur t' eenemael afgescheyden haer Leere zy, hoe
3. Hare waerheyt. schoon alle hare deelen onder malkanderen over een dragen, en soodanige saken meer die dienstigh zijn om der Schriftuyre 4) majesteyt en heerlickheyt toe te brengen. En alsdan werden onse herten noch grondigher
(p. 19.) versterckt, als wy gaen bedencken dat | wy meer door de hooghwichtigheydt en weerdigheydt der saken, dan door de bevalligheydt der woorden ghetrocken worden tot harer
4. Hare eenvoudigheyt. verwonderingh. Want dit en is oock niet sonder d'uytnemende voorsienigheyt Godts geschiet, dat de hooge verborgentheden des Hemelschen Koninckrijckx ten meesten-deel onder eene verachtelicke nederigheydt der woorden gheleert wierden: op dat, indien deselve door een heerlicker uytspraeck op gepronckt waren, de godtloose niet spottelick en souden segghen, dat de kracht der welspreeckentheydt daer in alleen heerschte 5) en te sien was. Maer na dien nu haer oncierlick en by nae ongeschickte eenvoudigheyt 6) een meerder eerbiedigheydt t'haerwaerts verweckt dan eenighe wel-sprekentheydt der Schryvers 7) soude konnen doen, soo en hebben wy daer uyt niet anders t'oordeelen dan dat de heylige schriften sulck een krachtigh gewelt der waerheyt by sich hebben, datse gheen konstelicke woorden en hebben van doen. Soo en beweert dan d' 1. Cor. 2. 4
Apostel niet sonder reden dat het geloove der Corinthiers gesticht was door de kracht Godts en niet door menschelicke wijsheyt, overmidts sijn predicken onder hen aengenaem was geweest, niet door aenprijselicke woorden der menschelicker wijsheyt, maer door betooninghe des Gheestes en der kracht. Want de waerheyt wort als dan van alle twijfelachtigheyt bevrijdt, wanneerse sonder steunsel van vreemde hulp en alleen sich selfs ghenoegsaem is om haer selven staende te houden. En dat dese kracht de Schriftuyr als eyghen 5. Hare krachtige wercking.
goet alleen toekomt, dat blijckt hier uyt, te weten, datter onder alle menschelicke schriften, hoe konstelick die oock vercīert en bearbeydt zijn, gantsch gheen en is 't welk ons in sulcker voegen machtig is te bewegen. Leest Demosthenes of Cicero: leest Plato, Aristoteles of eenigen anderen van die soort 1): sy sullen, ick beken 't, u wonderbaerlick aenlocken, vermaken, bewegen, wech sleepen: maer soo ghy van die overgaet 2) tot het lesen der heyliger Schriftuyre, sy sal u 't zy ghy wilt of niet soo levendigh raken, alsoo u hert doordringen, en alsoo u in 't mergh sitten, dat, in vergheliјckingh van de kracht deses gevoelens, de kracht deser redenaers en wijsgeeren 3) bij nae sal verdwijnen 4), sulcx dat het licht is te bemercken, dat de Heylighe Schriften yet Goddelicks van haer uyt geven, als dewelck alle gratien en gaven des menschelicken vernufts so verre te boven gaen.

2. Ick bekenne wel dat sommige Prophe- 6. De Majesteyt en heerlickheyt, die in de Prophetische Schriften haer schijnsel geeft.
ten een schoon en nette, jae oock een treffelicke manier van spreken hebben: soo dat hare welsprekentheydt sich voor de wereldlicke Schribenten niet en behoeft te schamen. En met soodanighe exempelen heeft de Heylighe Gheest willen betoonen dat hem gheen welsprekentheydt en ontbrack, terwijl hy elders eenen groven en slechten stijl gebruyckte. Maer 't zy dat ghy David, Jesaia en dierghelijcke leest, welckers redenen soet en vermakelick vloeyen, 't zy Amos den veeherder, Jeremia en Zacharia, welckers spreucken hardt en boerachtigh zijn, over al sal sich vertoonen die Majesteyt des Gheestes daer van ick ghesproken hebbe. 't En is my oock niet onbekendt dat de Satan, gelijck hy in veel dingen Godt nabootst, om hem-selven

1) haer. 2) (boven en). 3) 't ghemeene lot is. 4) den schriften. 5) regneerde. 6) slechtigheyt. 7) Orateuren.

1) uyt die bende. 2) overtreedt. 3) der Harangeurs en Philosophen. 4) verswinden.

door een valsche ghelijckenis te beter in de herten der eenvoudigen in te wickelen, also oock d' ongoddelicke dwalingen, waer door hy d' ellendige menschen bedroogh, listighlick met een oncierlick' en by nae barbarische spraeck ghestroyt, en dickwils oude versletene manieren van spreken ghebruyckt heeft, op dat hy onder dit mom-aensicht sijn bedriegherijen bedecken soude. Maer hoe ydel en stinckende desen verkeerden arbeyt zy, dat siet yeder een die maer met middelmatigh verstandt begaeft is. En wat de Schriftuyr belanght, al hoewel de brootdronckene menschen veel daer in poogen te beknibbelen, 't is nochtans openbaer datse vervult is met spreucken, dewelcke van menschen niet en hebben konnen begrepen werden. Laet alle Propheten ingesien worden: daer en sal niet een worden ghevonden die niet verre boven de menschelicke maet ghegaen zy: soo dat 1) ghereeckent moeten werden selven 2) gheen smaeck te hebben, die in hare leere geen smaeck en vinden.

Bysondere bewijs-redenen, uyt het Oude Testament.

3. Andere hebben dese saeck overvloedelick verhandelt: en daerom sal 't voor dese tijdt genoegh zijn alleen weynighe dingen daer van aen te roeren, die tot de summa van dit geheele stuck aldermeest dienstigh zijn. Beneffens het geen ick alreed' aengewesen hebb', heeft oock d' oudtheydt der Schriftuyr een groot gewicht. Want al hoewel de Griecxsche Schrijvers veel versieren van de wijsheid 3) der Egyptenaren, soo en isser nochtans geen teecken van eenighe Religie te vinden, of het is veel jonger en later dan den tijdt van Moses. Moses en versiert oock geenen nieuwen Godt: maer hy stelt voor het geen d' Israëliten van den eeuwighen Godt door hare Vaders in een langh ordentlick vervolgh der tijden gheleert en als door hun 4) handt ontfangen hadden. Want wat doet hy anders, dan dat hy haer te rugghe brenght tot het verbondt dat met Abraham gemaeckt was? Indien hy een ongehoorde saeck voort ghebracht hadde, soo en hadde' hy geen toegangh konnen hebben tot den volcke: so moestè dan de verlossing uyt de slaverny, daer in sy gehouden wierden, een bekend' en gebaende saeck zijn by hun allen, dewijl de bloote meldingh van dien harer aller herten terstont oprechtede. Ja 't is oock waerschijnelick datse van 't getal der vier hondert jaren onderrecht waren. Nu staet t'overlegghen, indien Moses (dewelcke nochtans selfs soo menige tijden geweest is voor all' andere schrijvers) van so hoogen beginsel d'overleveringe van sijn Leer' afbrengt, hoe seer dan de Heylighe schriften in oudtheyt uytsteecken boven all' andere.

1. d' Outheyt der Boecken Mosis.

Dewelcke met recht gheseydt wordt tegen de sufferyen der Egyptenaren.

4. 'tEn zy dan dat wy mogelick den Egyptenaers willen gheloof gheven, dewelck' haer oudtheydt uytrecken tot ses duysent jaren voor de scheppinghe der wereldt. Maer dewijl haer gesnater ook selfs van alle heydensche schrijvers is bespot geweest, soo en isser geen reden waerom ick die soude pooghen te wederleggen. De Joodsche Historyschrijver Josephus, schrijvende teghen Appio brenght uyt d' alderoudste schrijvers gedenckweerdige en verhalens-weerdige getuyghnissen te voorschijn, daer uyt af te nemen is, dat de leere die in de Wet gegeven is naer aller Heydenen eendrachtig gevoelen van d' eerste tijden aen vermaert is geweest, al hoewel die niet ghelesen noch waerlicks bekent en was. Nu, op dat niet eenigh quaet vermoeden by de quaetwillige soude overig blijven, op dat oock den godtloosen alle oorsaeck tot spotternije soude werden benomen, so komt Godt dese twee perijckelen met seer goede remedien te gemoet. Wanneer Moses verhaelt 't gheen Jacob by na voor drie hondert jaren, door een goddelick aenblasen en ingheven van sijne kinde | ren en nakomelinghen uytspreeckt: hoe (p. 20.)

2. d' Authoriteyt en het groot' aensien.

vereert hy doch sijn eygen gheslacht en afkomst? Jae hy brandt-merckt het met een eeuwighe schande, in den persoon Levi. Simeon, seght hij, ende Levi, hare handelingen zijn werck-tuygen van gewelt. Mijne ziele en kome niet in haren verborgenen raet, mijn eere en worde niet vereenight met hare vergaderinge. Gewisselick Moses hadde dese schantvlecke wel konnen verswijgen en onbeschreven laten: niet alleen om sijnen vader Levi te sparen, maer oock om dat hy hemselven en sijn gheheel huysgesin niet ten deel en soude besproeyen met deselfde oneere 1). Hoe kan men doch quaedt vermoeden hebben van Mose, dewelcke van selfs en ghewilligh schrijft en betuyght dat de eerste Autheur van dat geslacht daer uyt hy gesproten was, door de uytsprake des Heylighen Geestes zy verfoeyelick en grouwelick gheweest, en soo doende sijn eyghen eer niet en soeckt, en niet en weyghert hem-selven op den hals te laden den haet sijns volcks, den welcken sulcx sonder twijffel niet wel aen en stont? Wanneer hy oock verteldt die godtloose murmureeringhe van Aaron sijnen natuyrlicken broeder, en van Merjam 2) sijn suster, sullen wy segghen dat hy spreeckt uyt het ghevoelen sijns vleeschs, of dat hy den ghebode des Heyligen Geestes ghehoorsaemt? Boven dien dewijl hy het hooghste

Genes. 49.5.6.

Num. 12. 1.

1) (die). 2) [. 3) Theologie. 4) [ ].

1) de selfst on-eer. 2) Maria.

bewind en de opperste macht in handen 1) hadde, waerom en laet hy ten minsten het recht van 't opperste Priesterdom sijne sonen niet, maer verwerpt deselve tot de laetste en verachtste plaetse? Ick brenghe alleen weynighe stucken by uyt vele: maer in de Wet selfs sullen u doorgaens veel bewijsen ontmoeten, die Mosi volkomen ghetrouwigheydt in 't schrijven bewijsen 2), op dat hy sonder aerseling erkend worde, als te sijn gheweest 3) een Legaet Godts uyt den Hemel neder 4) ghekomen.

Ten. 3. De mirakelen.

5. Nu de soo veel en soo seer voortreffelicke wonderwercken die hy verhaelt, zijn even soo veel verzegelingen en versterckinghen der Wet die van hem ghegheven, en
Exod. 24. 18.
der Leere die van hem voorts gebracht is. Want dat hy door een wolcke wech-genomen is op den bergh: dat hy aldaer tot op den veertighsten dagh van 't gheselschap der men-
Exod. 34. 29.
schen is afghescheyden gheweest: dat in 't verkondighen der Wet sijn aensicht blonck 5),
Exod. 19. 16.
ghelijck als met stralen der Sonne: dat de blixems allesins lichteden: de donders en kraeckingen door de gheheele locht ghehoordt wier-
Exod. 40. 34.
den: dat oock de Trompet en Basuyn met geenen menschelicken mondt 6) geblasen toch 7) basuynde: dat de deur en ingangh des Tabernakels, van weghen een wolcke die daer tegen stondt, voor den volcke onsienlick was: dat sijn autoriteyt so wonderlick is verdedight gheweest, door soo eenen schrickelicken on-
Num. 16. 32, 33.
dergangh van Korah, Dathan, Abiram, en
Num. 20. 11.
de gantsche godtloose facty: dat de steenrotz met sijn roede gheslaghen zijnde, terstont eenen stroom uyt geworpen heeft: dat op
Num. 11. 9.
sijn ghebedt Man uyt den Hemel ghereghent is; heeft hem Godt niet door alle dese wonderwercken van den Hemel aenbevolen 8) en aengepresen als eenen ontwijffelicken Pro-

Weder-legging van een onheylighe tegen-werpingh.

pheet? Indien yemandt hier teghen voorwerpt, dat ick als bekent en seker daer neder sette 't geen nochtans niet en is buyten alle gheschil, soo is hier op lichtelick t'antwoorden. Want dewijl Moses dit alles in de vergaderinghe der Israëliten verhaeldt heeft, wat gelegentheyt isser doch voor hem geweest om te lieghen by die gene die de geschiedenissen met haer eygen oogen gesien hadden? Ist wel gelooflick dat hy tot het volck soude ghekomen zijn, 't selve bestraffende van ongeloovigheydt, hertneckigheyt, ondanckbaerheydt en van andere schelm-stucken, en ondertusschen in haer aenschijn geroemt hebben, dat sijn Leere bevestight was gheweest met die mirakelen diese selfs noyt gesien en hadden?

6. Want dit is oock aenmerckens weerdigh, so dickwils als hy eenige mirakelen verhaelt, dat hy met eenen hatelicke dinghen daer by voeght, dewelck' het gantsche volck tot weder-spreken konden verwecken indiense oock de minste ghelegentheydt daer toe gehadt hadden. Waer uyt dan blijckt datse bewoghen zijn gheworden om sulcks te bekennen door geen ander oorsaeck, dan om datse meer dan genoegh overtuyght waren door haer' eygen 1) ondervindingh. Voorts dewijl het een al te klaren saeck was, die van de Heydensche Schrijvers selfs niet en konde geloochent werden, te weten, dat Moses won-

Een andere godtloose tegen-werpingh.

der-wercken ghedaen hadde, soo heeft de vader der leugenen haer een valsche beschuldingh in het hooft gheblasen datse die selve den swarten konsten souden toe-schrijven. Maer

Wederlegging.

door wat gissingh beschuldighen sy hem doch van tooverije, dewijl hy soo seer afkeerigh is van dese sonde, dat hy ghebiedt doodt te steenighen den ghenen die alleen den toove- Levit. 20. 6.
naers en waer-seggers raedt ghevraeght soude hebben? Gewisselick daer en is gheen bedrieger die met goochelrije omgaet, of hy soeckt de herten des gemeenen volcks te verblinden om hem-selven eenen naem te maken. Maer Exod. 16. 7.
wat doet Moses? Hy roept en betuyght dat hy en sijn broeder Aaron niet met allen en zijn, en alleen uytvoeren den last die Godt hen opgeleydt hadde, en alsoo wischt hy ghenoeghsaem uyt allerley slincksche 1) en valsche beschuldigingh. Willen wy nu de saken selve 2) overwegen, wat tooverije en besweeringh heeft doch te weegh konnen brengen, dat het Manna dagelicks uyt den Hemel regenende, genoeghsaem was om het volck te voeden: en dat die geen die daer van meer dan de behoorlicke maet hadde vergadert, uyt des selven verrottingh soude leeren dat sijn ongheloovigheydt van Godt ghestraft wiert? Hier komt noch by dat Godt sijnen knecht door veel ernstige versoeckingen also heeft laten beproeft werden, dat de godtloose nu met haer teghen-sprekinghen geen voordeel en doen. Want hoe heeft hy doch, soo menighmael als het gantsche volck hooghmoedelick en broodt-droncken tegen hem opstondt, en als nu wederom sommige door een onderlinghe conspiratie en t' samensweeringh den Heyligen Man Godts pooghden van kant te helpen: hoe heeft hy, segg' ick, hare rasernije door goochelrije ontgaen konnen? En de uytkomst leert openbaerlick dat sijn Leer' op dese wijse en door dese middelen tot allen tijden en eeuwen is bevestight gheworden.

1) ghebiedt en ontsach. 2) toe wijsen
3) buyten verschil werde gehouden als 4) voorts.
5) blinckede 6) (op). 7) [ ]. 8) gerecommandeert.

1) ervarentheydt. 2) slinx'. 3) selfs.

De prophetien.

De heerlickheyt en scepter des Rijcks den stamme Jude toe-ge-eygent. Genes. 49. 10.

7. Daer beneffens dat hy in den persoon van den Patriarch Jacob den stamme Jude de heerschappije en het rijck toe-eyghent, wie isser doch die sal durven loochenen dat sulcks van hem door eenen Prophetischen en voorseggenden Geest ghedaen is: voornementlick indien wy de saeck selfs, soo alsse door d' uytkomst waerachtigh bevonden is, met onse gedachten willen overlegghen? Neemt het soo dat Moses zy gheweest d'eerste Autheur van dese prophetie: nochtans van die tijdt af dat hy deselve by gheschrift ghestelt heeft, soo verloopender vier honderdt jaren, geduerende

(p. 21.)

de | welcke geen ghewach met allen ghemaeckt en wordt van de Scepter in 't geslacht van Juda. Na dat Saul tot een Koningh gehuldight 1) en aengenomen was, so scheen de Koninglicke macht gheplaetst te sijn 2) in den stamme Benjamins. Doe David van Samuel gesalft wierdt, wat apparentie of middel scheender te zijn dat de kroon op hem over-gheset soude werden? Wie soude konnen hopen hebben dat uyt een vergeten 3) en veracht huys eenes vee-herders een Koning soude voorts komen? En ghemerckt aldaer seven broeders waren, wie soude doch den jongsten dese eere toegeschickt hebben? Door hoedanigen middel en manier is hy daer na gekomen tot het ghehoopte Koninckrijck? Wie sal seggen dat dit salven Davids door menschelicke konst, of vernuft, of voorsichtigheydt geregeert en bestiert is gheweest, en niet veel meer dat het zy een vervullingh van

1. Sam. 11. 15.

1. Sam. 16. 13.

De roepinge der Heydenen.

de hemelsche voor-segginghe? Van gelijcken, ghemerckt die dinghen, dewelck' hy, al hoewel duysterlick, voorseydt van het opnemen der Heydenen in 't Verbont Godes, bykans na twee duysent jaren hare vervullingh gehadt hebben, wort niet daer door openbaer dat hy door 't Goddelick' ingheven gesproken heeft? Ick late nu staen andere voorseggingen dewelcke so gantsch riecken na de Goddelicke openbaringh, dat allen verstandigen bekent is dat het Godt zy die de selvighe uyt spreeckt. En om kortelick te seggen, het liedt en gesangh Mosis alleen is een luchtige spiegel in dewelcke Godt klaerlick gesien wordt.

Deuter. 32.

5. De voorseggingen van d'andere Propheten.

8. In d' andere Propheten wort sulx veel klaerder gesien. Ick sal alleen eenige weynige exempelen uyt-kippen, want het soude te veel arbeydts kosten die alle alhier by een te brengen.

d' Ondergang van Jerusalem, ende de wederkomste des volcks uyt Babylonien, door den dienst van Cyrus.

Doe ten tijden van Jesaia het Koninckrijck Juda in rust en vrede was, en oock by den Chaldeen eenighe hulp meende te vinden, soo predickte Jesaia van des stadts ondergangh en des volcks ballinghschap. En of schoon wy toegaven 4), dat veel en langhe jaren van te voren dinghen te voor 1) seggen, die te dier tijdt fabelen scheenen te zijn, en ten laetsten waerachtigh bevonden wierden, nog 2) niet en zy een ghenoeghsaem klaer bewijs van 't Goddelick ingeven: nochtans van waer sullen wy segghen dat de voorseggingen die hy meteenen doet van hare verlossingh, voorts gekomen zijn, 't en zy dan van Godt? Hy noemt den Koningh Cyrus, door den welcken de Chaldeen t' onder ghebracht en d' Israëliten in vryheyt gestelt souden werden. En van dien tijdt af dat de Propheet dit aldus voorseyde zijnder meer dan honderdt jaren ghepasseert eer Cyrus geboren wiert. Want desen Cyrus is eerst in 't hondertste jaer of daer ontrent na de doodt des Propheten geboren. Niemant en konde te dier tijdt gissen of raden datter eenen Cyrus soud' opstaen, die met de Babyloniers oorlogh voeren, en sulck een machtighe Monarchie onder sijn geweldt ghebracht hebbende, aen 3) het ballinghschap des Israëlitischen volcks een eynde maken soude. Dese naeckte vertellingh sonder eenigh cieraedt der woorden voorgestelt, bewijstse niet t' eenemael dat die dingen die Jesaias spreeckt niet en zijn raedtsels der menschen, maer onghetwijfelde voorseggingen Godts? Wederom als de Propheet Jeremias een weynigh te voren eer het volck gevanckelick wierdt wech gevoert voorseyde, dat de ghevanckenis met de tseventigh jaren eyndigen en het volck tot hare vryheydt wederkeeren soude, moeten wy niet bekennen dat sijn tongh van den Geest Godts is beleydt geweest? Wat een onbeschaemtheyt ware dit te loochenen dat door soodanige proeven en bewijsen d' authoriteyt der Propheten niet 4) bevestight is, en dat oversulcks vervult zy hetghene waervan sy selven roemen, dat het hunne woorden gheloofweerdigh maeckt, segghende 5), Siet, de voorgaende dingen zijn gekomen: ende nieuwe dingen verkondige ick, eer dat sy uytspruyten doe ick u-lieden die hooren.

Iesa. 45. 1.

Ier. 25. 11,12.

Iesa. 42. 9.

6. d' Eendrachtige over-een-stemming.

Ick verzwijge nu dat Jeremia en Ezechiel, al hoewel datse soo verre van malkanderen gheseten waren, nochtans op een en de selfde tijdt propheteerende, in al haer segghen even eens accordeerden, als of de een den anderen de woorden hadde voor-ghespelt. Wat sullen wy segghen van Daniel? heeft hy niet alsoo gepropheteert van toekomstige saken die ontrent ses honderdt jaren daer na gheschieden souden, als of hy een Historie schreef van ghepasseerd' en alomm' bekende dinghen? Indien de Godtvruchtighe herten dese dinghen wel bedacht en ingedroncken hebben, soo sullense ghenoegh-

Daniels klare en heerlicke prophetie. Cap. 9, etc.

---

1) gehuldt. 2) stadt te grijpen. 3) slecht. 4) toestonden.

1) [ ]. 2 [ ]. 3) van. 4) [ ]. 5) dat geen daer van sy selfs roemen om hare woorden geloofweerdigh te maken? seggen.

saem gewapent zijn om den godtloosen blaffers den mondt te snoeren. Want dit bewijs is soo klaer dat het buyten perijckel is van alle spotternije en teghenspraeck.

Eerste tegenwerping tegen Mosen en de Propheten.

9. Ick weet wel wat sommighe fielen hier en daer in hoecken hier 1) teghen morren, op datse in 't bevechten van Godts waerheydt, de scherpsinheyt haers verstants op de monsterplaets souden voort brenghen. Want sy vraghen wie dat ons versekert heeft, dat Moses en de Propheten geschreven hebben, die dingen, die onder haren naem uytgaen en gelesen worden. Jae sy derven oock wel vragen of' er oyt eenigen Mosis gheweest zy. Maer soo yemandt in twijffel trock of' er oock oyt eenigen Plato, of Aristoteles, of Cicero in de werelt is gheweest, wie isser die niet en soude segghen dat soodanighen uytsinnigheydt met vuyst-slaghen en sweepen behoorde ghestraft te worden? De Wet Moses is meer door de voorsienigheydt Godts als door de vlijt en arbeyt der menschen wonderbaerlick bewaert geweest. En al is 't datse door versuym en sloffigheydt der Priesteren voor een korten tijdt begraven heeft gheleghen, nochtans na dat de Godtvruchtighe Koningh Josias deselve ghevonden hadde, soo isse door geduerigh' opeen2)volgingen der tijden in de handen der menschen gheweest. Josias en heeft die oock niet voort ghebracht als een onbekend' en nieuwe saeck, maer als een saeck waer van altijdt kennis geweest, en de gedachtenis noch versch was. Het boeck der Wet dat alder eerst was gheschreven, wiert in den tempel bewaert: en een copye daer uyt was wech geleyt onder de boecken en brieven des Koninghs. 't Was alleen met de Wet aldus toegegaen, te weten, dat de Priesters opgehouden hadden deselve na gewoonlicke wijse te verkondigen, en dat oock het volck van het ghewoonlick lesen en ondersoecken geen werck ghemaeckt en hadde. Wat sullen wy hier toe segghen datter by na gheen eeuw' en is voor by gegaen in dewelcke d' authoriteyt der Wet niet en zy bevestight en vernieuwt gheweest? Heeft Moses niet bekent geweest van den genen die de Psalmen Davids lasen? Maer op dat ick spreke van alle de Propheten te ghelijck, het is meer dan seker dat hare schriften door geen ander middel tot de nakomelingen en zijn ghekomen, dan van handt tot handt, om soo te spreken, tot allen tijden door de Vaders overgelevert zijnde, dewelcke ten deele de predicatien der | Propheten selfs ghehoort hadden, en ten deele van de toehoorders der Propheten uyt verscher gedachtenis hadden verstaen, dat die alsoo geleert en gesproken hadden.

Antwoort.

2. Reg. 22. 8. 2. Paral. 34. 15.

Deut. 17. 18, 19

(p. 22.)

1) [ ]. 2) achter

Tweede tegen-werpingh.

10. 't Geen sy oock uyt de history der Machabeen by brengen, om de geloofweerdigheyt der Schriftuyre te krencken, is soodanigh datter niet dienstigher en kan bedacht worden tot harer versterckingh. Nochtans sullen wy eerst de verwe die sy daerover 1) strijcken, afwisschen: en daer na sullen wy het wapen-tuygh datse tegen ons voort brengen, omkeeren teghen haer. Dewijl Antiochus, segghense, alle de Boecken der Wet heeft doen verbranden, van waer zijn de Exemplaren en Copyen der Wet, die wy nu hebben, voorts ghekomen? Maer ick vrage wederom in wat werck-huys en winckel deselve soo haest hebben konnen ghesmeedt worden? Want het is openbaer datse terstont na dat de vervolginge ophielt voor den dagh gekomen zijn, en van de Godtvruchtige, dewelcke in de Leere der selver opghevoedt wesende, daer van ghemeensame kennisse hadden, sonder eenighen twijffel voor oprecht zijn aengenomen. En dat meer is, hoewel alle godtloose, ghelijck door een ghemeene t' samensweeringh den Joden, so brootdronckelick op 't lijf zijn ghevallen; soo heeft nochtans niemandt onder hen oyt soo vermeten geweest dat hy haer soude beschuldight hebben, datse valsche Boecken op valsche namen hadden laten uyt gaen. Want wat sy oock souden moghen ghevoelen van de Religie der Joden, sy bekennen nochtans Mosen voor den Autheur en insteller der selver. Wat brengen dan die blaeskaken anders te voorschijn, dan hare meer dan beestelicke onbeschaemtheydt, als sy segghen dat valschelick op valsche namen uyt ghegaen zijn die boecken der Heyliger Schrifttuyre, welckers heylighe oudtheydt goedt ghekent en toe ghestaen wordt door overeen-stemminghe van alle Historien? Maer op dat ick niet te vergeefs meer arbeyts aenwende om so vuyle calomnien en blamen te wederlegghen, soo laet ons veel meer hier uyt overleggen, hoe sorghvuldigh de Heere gheweest zy, om sijn Woordt te bewaren, dewijl hy 't selfste uyt de wreetheydt van dien grouwelicken tyran, als uyt een gheweldigh vyer boven aller menschen verwachting verlost heeft: dewijl hy de Godtvreesende Priesters en andere meer met sulcken stantvastigheydt ghehardt en gewapent heeft, datse sich niet en hebben ontsien desen schat oock met verlies haers levens, indien 't de noot vereyschte, te koopen en aen hare nakomelinghen over te laten: dewijl hy oock de seer naeuw en strenghe naspeuringhe en ondersoeckingh van so veel stadt-houderen en trau-

1. Mach. 1. 59.

Antwoort.

Dan de wonderbaerlicke voorsienigheyt Godts in 't bewaren van de heylighe Boecken so veel eeuwen langh onder soo veel vyanden en soo seer wreede vervolgingen.

1) daer aen.

wanten vruchteloos en onprofijtigh ghemaeckt heeft. Wie en sal hier in niet erkennen het heerlick en wonderlick werck Godts, dat de heylige Boecken, dewelcke de godtloose meenden t' eenemael uytgeroeyt te hebben, terstont wederom gelijck als uyt vreemder handt voor den dagh ghekomen zijn, en dat met meerder eerweerdigheyt dan sy te voren hadden? Want daer op is terstont gevolght de Griecxsche oversettinghe, waer door 1) de Boecken der Wet aen 2) de gantsche werelt bekent zijn gheworden. En dit wonderwerck Godts en is niet alleen daer in ghebleecken, dat hy de Tafelen sijns verbondts verlost heeft van de bloedighe placcaten des Koninghs Antiochus, maer oock daerin dat dese Tafelen, onder soo veel swarigheden en verwoestingen des Jootschen volcks, waer door het nu en dan versleten en verdorven en terstont by na tot den gront toe uytgheroeyt en verdelght was, nochtans behouden en bewaert zijn overgebleven. De Hebreische tael en was niet alleen niet vermaert, maer sy was destijds selfs bynae niet meer 3) ghekent: en gewisselick, 't en ware dat Godt voor de Religie ghesorght hadde, sy soude t' eenemael vergaen zijn gheweest. Want hoe wijdt en seer de Joden, na datse uyt haer ballinghschap weder gekomen waren, van 't oprechte gebruyck harer Vaderlandtsche tael waren afgheweecken, sulcks kan blijcken uyt de Propheten van dien tijdt: 't welck daerom aenmerckens weerdigh is, om dat uyt dese vergelijckingh d' oudtheydt der Wet en der Propheten te klaerder ghesien wordt. En door hoedanighe heeft doch Godt de Leere der saligheydt, die in de Wet en Propheten vervat is, ons bewaert, op dat de Heere Christus te sijner tijdt geopenbaert mochte werden? Gewisselick door de alderheftighste vyanden Christi, namelick, de Joden, dewelcke met recht van Augustino genoemt worden de Boeckbewaerders van de Christelicke Kerck, om datse ons de Boecken hebben toeghedient, waer van sy selfs gheen ghebruyck noch nuttigheydt en hebben.

De Griecxsche uytleggingh.

Der Joden neerstigheyt.

Bysondere bewijs-redenen uyt het Nieuwe Testament.

1. d' Overeen stemmingh der drie Euangelisten, enhaer uytnement eenvoudigheydt in het schrijven.

11. Willen wy vorders komen tot het Nieuwe Testament, met wat stercke steunsels is de waerheydt des selven onderset? de drie Euangelisten vertellen de gheschiedenisse met eenen nederigen en verachten stijl. Dese eenvoudigheyt 4) des stijls is velen hooveerdighen verstanden walgelick: de reden hier van is, om datse met aendacht niet en letten op de voornaemste hooft-stucken der Leer', uyt dewelcke lichtelick kan afgenomen werden dat die Euangelisten boven 't begrijp des menschelicken verstandts van de Hemelsche verborghentheden reden-cavelen. Gewisselick die maer een droppel hebben van eerbare schaemte, die sullen beschaemt worden wanneerse lesen 't eerste capittel van den Euangelist Luca. Oock 1) de predicatien Christi, waervan den korten inhoud door de drie Euangelisten kortelick beschreven is, sullen lichtelick door hunne schriften aen alle verdenking ontkomen 2). De Euangelist Joannes donderende uyt de hoogte, slaet ter neder krachtiger als eenigen blixem de hertneckigheyt der gener die door sijne leere niet getrocken en worden tot gehoorsaemheydt des geloofs. Laten alhier te voorschijn komen alle die neus-wijse berispers, die dit haer hooghste vreught reeckenen datse d' eerbiedigheyt tot de Schriftuyr uyt haer eygen en anderer menschen gemoederen wech ruymen. Laet hen het Euangelium van Joannes lesen: waer sy willen of niet, sy sullen aldaer duysent spreucken vinden die ten minsten haer' onverstandigheyt wacker maken: jae die een schrickelick brandtyser in hare conscientien drucken sullen tot een breydel en bedwangh van hun 3) gelach en spotterny. Alsoo staet het oock met Paulus en Petrus, want al hoewel hare schriften van het meerendeel der menschen niet en werden verstaen, soo is 't nochtans dat de hemelsche Majesteyt der selver schriften allen en eenen yegelicken aen haer verbint, en gelijck als gevangen houd. En door dit eenighe wordt hare leere meer dan genoegh verheven boven de werelt, te weten, dat Mattheus te voren een Tollenaer en aen 't ghewin sijns tafels ghehecht wesende, dat Petrus en Ioannes in hare scheepkens verkeerende, en sy alle te samen grove ongeleerde menschen sijnde, niet met allen in de scholen der menschen gheleert en hadden, 't welck zy aen anderen | over-leveren konden. En dat Paulus niet alleen uyt een openbaren, maer oock uyt een wreeden en bloedt-dorstighen vyandt tot een nieuw mensch verandert en ghemaeckt zijnde, door een haestighe en onverwachte verwisselingh betoont, dat hy krachtens 4) een hemelsch bevel en last nu 5) de selfste Leere voorstaet en beschermt, die hy te voren aengevochten hadde. Laet die honden loochenen dat de Heylighe Geest op d'Apostelen is neder gedaelt, of laet hen immers de waerheyt van die geschiedenis ontkennen: nochtans roept en wijst de saeck selfs datse van den Heyligen Geest geleert zijn gheweest, dewijlse te voren onder 't ghemeene volck selfs kleyn gheacht wesende, terstont soo treffelick van de Goddelicke verborghentheden hebben begonnen te spreken.

2. De Majesteyt en heerlickheyt van Joannes, Paulus en Petrus.

3. De beroepingh der Apostelen

(p. 23.)

4. Paulus bekeeringh.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) lagh daer oock by na niet. 4) slechtigheyt.

1) [ ]. 2) oock hare schriften lichtelick van alle verachtingh bevrijden. 3) [ ]. 4) door. 5) gebiedt en bedwangh.

Bewijs-redenen uyt de Kerckelicke History.

1. De ghedurighe eendrachtigheydt der Kercke in 't aennemen en behouden der waerheydt.

12. Hier by komen noch andere seer goede redenen, dewelcke bewijsen dat het eendrachtig over een stemmen van de Kerck in dese saeck een groot ghewicht heeft. Want 't en is voorwaer niet kleyn t' achten, dat so haest als de Schriftuyr in 't openbaer was voort ghekomen, de herten der menschen van soo veel eeuwen volstandelick te samen ghestemt en gestaen hebben in hare gehoorsaemheydt; en al is 't dat de Satan met de gantsche werelt op wonderlicke wijse ghepooght en gearbeydt heeft deselve of t' onderdrucken of uyt te roeyen, of gantsch te verduysteren en uyt de ghedachtenis der menschen uyt te schrabben, datse nochtans ghelijck den Palm tegen den last opgestegen en onoverwinlick ghebleven is. Want daer en is in voortijden by na niet eenen Sophist, of redenaer 1) van wacker en kloeck verstandt gheweest die sijn kracht teghen haer niet en heeft in ghespannen: en nochtans en hebbense alle te samen niet met allen uytgerecht. De gantsche macht en sterckte der werelt heeft sich gewapent om haer te niet te doen: en al het poogen der selver is tot roock verdwenen. Hoe soudense doch van allen kanten alsoo geweldigh besprongen zijnde, eenighe wederstant hebben konnen doen, indiense alleen met menschelicke hulp waer' gesteunt 2) geweest? Jae daermede wordt veel meer bewesen datse van Godt haer oorsprongh heeft, dewijl datse niet teghenstaende al het streven en woelen der menschen, nochtans door haer eyghen kracht de bovenhand heeft behouden 3). Hier toe dient oock, dat niet alleen een eenige stadt, niet alleen een eenighe natie te samen ghestemt heeft om haer aen te nemen en te omhelsen: maer datse oock haer authoriteyt en geloofweerdigheydt verkreghen heeft soo wijdt en breedt de werelt gaet door een Heylighe t'samen stemminge 4) van verscheyden volckeren, die andersins met malkanderen niet gemeyns en hadden. Voorders al hoewel wy grootelicks bewogen moeten werden door soodanighen over-een-stemmingh van soo veel verscheyden en andersins in alle saken onderlingh verdeelde ghemoederen, dewijl blijckt dat die eendracht niet dan door Goddelicke kracht verricht is, soo verkrijght nochtans die eendracht en over-een-stemmingh een nog grooter 5) ghewicht, wanneer wy sien op de Godtsaligheydt van die gene alsoo over-een kwamen 6), en te gelijck van den Heere begaeft en gestelt zijn om als lichten aen sijne Kerck glants, klaerheydt en heerlickheydt toe te brengen.

2. De onoverwinnelicke sterckte der selver waerheydt.

3. Dat overeen dragen der Godtvruchtigen, die andersins op so veel wijsen onder malkanderen verschilden.

4. De Godtvruchtige belijdenisse der gheleerder Mannen.

5. De volstandigheyt der Martelaren.

1) Orateur. 2) onderset. 3) heeft boven geweeft.
4) t' samen-spanninge. 5) groot. 6) dragen.

13. Met hoe grooten gerustigheydt behooren wy dan niet oock met onsen naem er vooruit te komen, dat wy dese 1) Leere 2) belijden, dewelcke wy bevestigt en betuyght sien door 't bloedt van soo veel Heylighe Mannen? Sy en hebben sich niet ontsien voor d'eenmael aenghenomene Leere stout en onvertsaeght en oversulcks met groote wackerheydt haer leven tot in de doodt over te geven: hoe souden wy dan dit in ons vinden konnen, dat wy die Leere die door sulck een verzegelingh tot ons ghekomen is, niet en souden aennemen met een vaste en onbeweeghlicke versekertheyt? Dit en is dan geen kleyne bevesting der Schriftuyre datse door 't bloedt van soo veel getuygen is verzeghelt: voornemelick als wy overdencken datse den doot hebben aengegaen, om van de Leere des geloofs getuygenis te geven, niet door een rasende uytsinnigheyt, gelijck de dwalende gheesten somtijdts pleghen te doen: maer door een stercken en bestendigen en niet te min rechtmatighen yver tot Godt. Daer zijn noch veel andere krachtige bewijs-redenen door dewelcke de weerdigheyt en majesteyt der Schriftuer tot nut der Godtvruchtigen niet allleen vast ghestelt, maer oock tegen de listen 3) en bedriegherijen der lasteraren seer heerlick beschermt wordt. Maer die even-wel door en van haer selven niet krachtigh ghenoegh en zijn om de Schriftuyre by de menschen gheloofweerdigh te maken, soo langhe als de Hemelsche Vader sijn Godtheydt daer in openbarende, haer eerweerdigheyt niet en stelt buyten alle dispuyt en twijffelingh. Dien volgens sal de Schriftuyre alsdan eerst tot de salighmaeckende kennisse Godts waerlick genoeghsaem zijn, wanneer hare vastigheydt en sekerheydt door de inwendige aenradinghe des Heylighen Geestes ons sal bevestight zijn. En belangende de menschelicke ghetuygenissen en bewijs-redenen die tot bevestinge van de Schriftuyre dienen, deselve sullen alsdan nut en vorderlick zijn, wanneerse als hulp-middelen onser swackheyt, naest het voornaemste en opperste getuyghnis des Heyligen Geestes volgen en ter tweeder plaetse gestelt en ghebruyckt worden. Maer die allen 4) handelen sonder schick en fatsoen, die daer willen datmen aen nog 5) ongeloovigen sal bewijsen, dat de Schriftuyre Godts Woord is: want dit en wort niet verstaen noch bekent dan alleen door 't geloove. Daerom spreeckt Augustinus recht, als hy seght, dat er eerst 6) de Godtsaligheydt en vrede des herten moet gevonden worden 7),

Besluyt, dat alsdan eerst sulcke getuygenissen niet te vergeefs en sullen zijn, als maer de sekerheyt der schriftuyre sal wesen gegrondt in de herten der menschen door de inwendighe overtuyginghe des Heylighen Geestes.

1) oock onse namen te laten aenteeckenen, om die.
2) (te). 3) trecken. 4) [ ]. 5) den 6) [ ].
7) voor henen gaen.

so 1) de mensch yet verstaen sal 2) van soo groote dingen.

Het IX. Capittel.

Dat de dweepzieke, 3) dewelcke de Schrifture achterstellende 4), tot geest-drijvingh haren toevlucht nemen, alle de beginselen der Godtvruchtigheyt omverre stooten.

Den aerdt en de dwalinghe der Libertinen, dewelcke haer selvē geestelick noemen, worden kortelick beschreven.

Voorts die de Schriftuyr verwerpen en haer selven 5) ick en weet niet wat voor eenen wegh om tot Godt te komen uytdencken, 6) die moeten voor soodanighe gheereeckent worden, die niet soo seer door dwalinge verstrickt, als wel door dollligheydt en rasernije gedreven worden. Want daer zijn onlanghs opgestaen eenighe swerm en dwael- 7) hoofden, dewelcke seer hooveerdelick het meesterschap des Geestes voorwendende, niet alleen selfs het lesen der Schrifture verwerpen, maer oock bespotten de 8) eenvoudigheydt der gener, dewelcke de doode en doodende letter van de Schriftuyre, gelijck sy die noemen, als noch najagen 9) en navolgen.

Ten eersten, worden sy daer mede wederleydt, dat de Apostelen en alle ware Christenen het ghe-schreven woort Godts omhelst hebben. (p. 24.)

Maer ick wilde van de soodanige wel weten, wie doch dese gheest zy, door wiens ingeving' sy tot sulck een hooghte ghevoert worden datse de Schriftuyr als een te simpele 10) en en kinderlicke leer derven verachten. | Want indiense antwoorden dat hy is de Geest Christi, soo is soodanigh haer voorgeven t'eenemael belacchelick en ydel: want sy sullen immers, ghelijck ick meene, bekennen dat de Apostelen Christi, en andere in d'eerste Kercke met geenen anderen geest en zijn verlicht gheweest. Nu en isser onder hun allen niet een geweest dewelcke van dien Gheest gheleert heeft Godts Woordt te verachten: maer een yeder van hun is veel meer door hem tot meerder eerbiedigheyt tot dat selfste ontsteken geworden: ghelijck als hare schriften seer duydelick mede brenghen. En ghewisselick soo was door den mondt van Jesaia voor seydt.

Bewijs ghenomen uyt de Woorden Jesaie, 59. 21.

Want als hy seght, Mijn Geest, die op u is, ende mijne woorden die ick in uwen mont geleyt hebbe, die en sullen van uwen monde niet wijcken, noch van den monde uwes zaets, noch van den monde des zaets uwes zaets, seyt de HEERE, van nu aen tot in eeuwigheyt toe. Zoo en bindt hy het Israëlitische volck niet aen de uytwendige Leere, als ofse pas beginnende schoolkinderen 11) waren: maer hy leert veel meer dat dit sal wesen de ware en volle gelucksaligheydt van de nieuwe Kerck onder 't Rijck Christi, datse soo wel door 't Woort Godts als door sijnen Geest sal werden geregeert en ghestiert. Waer uyt wy besluyten dat die schavuyten 1) door een schandelicke heyligschennis 2) van malkanderen scheyden en scheuren die dinghen die de Propheet door eenen onverbreeckelicken bant te samen gevoegt heeft.

Het ander bewijs, uyt het exempel en uyt de Woorden Pauli. 1. Timoth 4. 13.

Doet hier noch by dat Paulus tot in den derden Hemel op-genomen zijnde, nochtans niet af en liet in de Leere der Wet en der Propheten te vorderen en voort te gaen: gelijck hy [oock Timotheus, die een sonderling uytnemende Leeraer was, vermaent dat hy sich sal houden aen het lesen. Die eer en lof-tytel die hy de Schriftuyre gheeft is oock weerdigh om verhaelt te werden, datse, namelick profijtigh is tot leeringhe, tot vermaninge, tot bestraffinghe, op dat de dienstknechten Godts mochten volmaeckt worden. 2. Timoth. 3. 16.

Is 't niet een duyvelsche uytsinnigheydt, te verdichten dat het gebruyck der Schrifture, waer door de kinderen Godts tot aen 3) het uyterste van de loopbaen worden ghebracht, verganckelick of tijdelick is?

Ten tweeden, dat Christi Geest de Leere van 'tgheschreven woort inde hertē der Godtsalighen verzegelt.

Ten anderen wilde ick wel datse my oock hier op antwoordt gaven, ofse eenen anderen gheest in haer hebben, dan dien den welcken de Heere sijnen Discipelen beloofde te geven? Al hoewel datse met een uytnemende uytsinnigheydt beseten zijn, soo en dencke ick nochtans niet datse door soo een rasernije ghedreven worden, datse van so iets 4) souden durven roemen. Maer doe hy sijnen Gheest haer beloofde, van hoedanigen sprack hy doch? Te weten, Ioan. 16. 13. van sulck eenen die van hem-selven niet spreken, maer hare herten in geven en indachtigh maken soude die dingen die Christus selve door sijn Woordt haer gheleert hadde. Zoo en is dan het ampt en werck van dien Gheest die ons belooft is, niet eenighe nieuwe en ongehoorde openbaringhen te verdichten, of een nieuwe Leere te smeden, daer door wy van de aengenomene Leere des Euangeliums mochten afgevoert worden: maer die selve die ons in den Euangelio aenghepresen wordt in onse herten te verzegelen.

2. Waer uyt wy lichtelick verstaen datmen in 't lesen en aenhooren der Schriftuyre met alle neerstigheyt moet besigh zijn, soo wy eenige vrucht en nuttigheydt bekomen willen van den Geest Godts (gelijck oock Petrus prijst de vlijt der gener die acht nemen op de leere der Propheten, dewelcke nochtans na den opgang van 't licht des Euangeliums mocht schijnen af ghedaen te zijn) en 2. Petr. 1. 19.

---

1) soude. 2) [ ]. 3) raeshoofden. 4) bezijden stellende. 5) (in-beelden). 6) [ ]. 7) wervel-. 8) (slechtigheydt en). 9) bejagen 10) slechte. 11) a, b, c, kinderen.

1) rabauwen 2) Kerck-roof. 3) [ ]. 4) sulcks.

dat daer-en-teghen die gheest dewelcke de wijsheydt van Godts Woordt voorby gaende, ons een andere Leer' inblaest, met recht van leughen-tael en ydelheydt moet verdacht wesen. Want dewijl de Satan hem-selven in een Engel des lichts verandert, wat autoriteyt en aensien sal de Geest by ons hebben, 't en zy dat hy door een seer seker teecken onderscheyden worde? En voorwaer de Gheest is ons klaer aenghewesen door het Woort Godts, en oversulcks licht te vinden, 't en ware dat die rampsalighe menschen opzettelick 1) sochten te dwalen tot haer verderf, terwijlse een Geest soecken die 2) meer van haer selven als van Christo is 3). Maer sy werpen voor dat het onbetamelick is, dat de Geest Godts, den welcken alles onderworpen moet zijn, onder de Schrifture soude staen. Even eens of dat den H. Gheest tot on-eer strecken konde, dat hy sich selfs alomme gelijck en eenparigh is, dat hy met hemselven allesins over een stemt 4), en nerghens en wordt verandert. Gewisselick soo hy na den regel van 5) een mensch 6), of van een 7) engel 8), of na eenigen anderen reghel beproeft wierdt, dan soudemen mogen oordeelen en gevoelen, dat hy vernedert, ja dat meer is tot dienstbaerheydt ghebracht wordt. Maer wanneer hy met hem-selven wordt vergheleken, wanneer hy in en op hem-selven wordt aengemerckt, wie isser die dan sal seggen dat hem ongelijck en smaet aangewreven 9) en aengedaen wert? Maer hy wordt, sult ghy seggen, alsoo doende toch aan keuringh onderworpen 10): Ick beken 't: maer aen 11) soodanighen keuringhe 12) door dewelcke hy sijne Majesteyt by ons heeft willen bevestigen. Hij alleen moet ons genoegh zijn, soo haest als hy hem-selven aen ons bekent maeckt. Maer op dat onder sijnen naem niet eenighen geest des Satans tot ons insluype, soo wil hy van ons erkent en gekent zijn naer in sijn beeldt 't welck hy self 13) in de Schriftuyr van sich selven inghedruckt 14) heeft. Hy is d'Autheur en oorsprongh van de Schriftuyr: hy en kan van dezelve niet verschillen noch afwijken 15). Hy moet dan inder eeuwigheyt soodanigh blijven, als hy hemselven aldaer eenmaal heeft geopenbaert. Dat en streckt hem tot geen on-eer: 't en zy dan dat wy mogelick het een sake van eere souden 16) achten dat hy afwijckt en verbastaerdt van hem-selven.

Een derden, dat de bedriegerijen des Satans anders niet dan door hulp van 't geschreven woort en konnen ontdeckt worden

Eerste tegenwerpinghe der Libertynen.

Antwoordt.

Hare tweede tegen-werping' ghenomen uyt de woorden des Apostels, 2. Corinth.3.6. Antwoordt, Dewelcke den sin en 't verstant Pauli opent.

3. Belangende nu datse met spotterny ons nae geven dat wy op de doode letter staen, daer in sien wy de straffe die sy dragen van weghen de verachtingh diese de Schriftuyr aen doen. Want het is ghenoegh bekent dat Paulus aldaer disputeert tegen de valsche Apostelen, dewelcke de Wet sonder Christus aenprijsende, 't volck aftrocken van de weldaet en 't voordeel des nieuwen verbondts, waer door Godt belooft dat hy sijn Wet in d'ingewanden der geloovigen ingraven en in haer herten inschrijven soude. Soo is dan de Wet des Heeren een doode letter, en sy doot de gene die deselve lesen, wanneer van de ghenade Christi wordt afgescheurt, en sonder 't hert te raken alleen in d'ooren klinckt en gheluyt maeckt. Maer indiense door den Gheest krachtelick in de herten in 1) ghedruckt wordt en Christus vertoont, soo isse een woordt des levens, bekeerende de zielen, ghevende den eenvoudighen 2) wijsheydt, &c. Ja d'Apostel noemt in de selfde plaets sijn prediking een dienst des Geestes: ghevende daer mede te verstaen, dat de Heylige Geest alsoo kleeft aen sijn waerheyt die hy in de Schriftuer heeft uytghedruckt, dat hy alleen dan sijn kracht voort | brenght en uytvoert, als het woort sijn behoorlick' eerbiedigheyt en aensien ontfanght en verkrijght. En hier med' en strijdt niet 't geen onlanghs geseyt is, te weten, dat het woort selfs niet veel sekerheyts en geloofs by ons heeft, ten zy dat het door 't getuyghenis des Geestes versterckt werde. Want de Heer' heeft met eenen onderlingen bandt de sekerheyt sijns woordts en Geestes te samen verknocht: op dat de grondigh eerbiedigheyt tot sijn woordt in onse herten plaets grijpen mochte, wanneer de Heylige Geest ons verlicht en in het woordt Godts aenschijn aanschouwen doet: en dat wy wederom sonder vreese van dwalingh sijnen Gheest mochten omhelsen, wanneer wy hem in sijn beelt, dat is in sijn Woort bekennen. Dit is alsoo de waerheyt. Godt en heeft sijn woordt onder de menschen niet te voorschijn gebracht, om 't selve maer voor een korten tijdt te vertoonen, en daer nae door de toekomst sijns Geestes terstont wederom wech te nemen, maer hy heeft dien selvigen Geest, door wiens kracht hy het woordt hadde toegedient, ons toegesonden om sijn werck in ons door een krachtige bevestigingh des woordts te volbrengen. In deser voeghen opende Christus aan die twee 3) Discipelen haer verstandt: niet ten eynde datse de Schriftuyr verwerpen en by haer selven wijs zijn souden: maer op datse de Schriften souden verstaen. Van ghelijcken wanneer Paulus die van Thessalonica vermaent

2. Corinth.3.8

(p. 25.)

Antwoort op een in-reden, waer mede betoont wort den onverbrekelicken bandt des Geestes en des gheschreven Woorts.

Luc. 24. 27.

1. Thess. 5. 19. 20.

1) van selfs. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) draeght. 5) [ ]. 6) menschelick. 7) [ ]. 8) engels. 9) geverght. 10) ten proeve gestelt. 11) tot. 12) proeve. 13) [ ]. 14) ghedruckt. 15) af-aerden. 16) eerlick.

1) [ ]. 2) kleynen. 3) tween.

datse den Gheest niet en souden uytblusschen, soo en ruckt hy haer niet om hooghe tot ydele bedenckinghen sonder woordt: maer hy voeghter terstont by datse de Prophety niet en moeten verachten. Met welcke woorden sonder twijfel gheleert wort, dat het licht des Geestes wort gedempt so haest als de Prophetien veracht worden. Wat sullen doch die opgheblasen geest-drijvers hier op seggen, dewelcke dit voor d'eenige en prijselicke verlichtingh houden, wanneerse sorghlooselick Godts woort voorby gaende en vaerwelseg-ghende 1), niet min vermetelick als licht-veerdig aengrijpen alles wat hun in 't slapen en droomen is voorgekomen? Gewisselick een geheel 2) andere zedigheyt en matigheyt betaemt den kinderen Godts, dewelcke gelijck alsse haer selven sonder Godes Gheest ontbloot vinden van alle licht der waerheyt, also oock wel weten, dat het woort is een werck-tuyg en instrument waer door de Heere den geloovigen uytdeelt de verlichtinge van sijnen geest. Want sy en kennen geenen anderen geest dan die in d'Apostelen geweest is en gesproken heeft: door wiens goddelicke vermaningen sy gedueriglick tot het gehoor des woorts te rugge geroepen worden.

De Libertinen versmachte opgheblasentheydt.

Het X. Capittel.

Dat de Schriftuyr, om allerley superstitie te verbeteren, den waren en eenigen Godt stelt tegen alle de goden der Heydenen.

Weder-keeringh tot het verklaren van de kennisse Godts, waer in bewesen wordt dat Godt hemselven in de Schriftuyr ons alsoo voor ooghen steldt, als hy sich in sijne wercken heeft afgebeeldt.

Maer dewijl wy gheleert hebben dat de kennisse Godts, al hoewel die anders in 't gebouw der werelt en in alle de schepselen niet duysterlick en wort voorgestelt, nochtans met meerder ghemeensaemheydt en klaerheyt door het Woort Godts wordt ontwonden en open geleyt: soo sal het nu nut en oorbaerlick zijn te overwegen of oock de Heere hem-selven in de Schriftuyr sodanigh ons voordraeght, als hy te voren in sijne wercken afgemaelt ghesien is. Voorwaer een langhe materie en groote saeck, voor eenen die sich langh wil besigh houden om deselve met neerstigheydt te verhandelen. Maer ick sal my daermede genoegen, dat ick alleen ghelijck als een register en kort-begrip daer van voorstell', op dat de Godtvruchtige zielen daer door onderricht zijnde, mogen weten watse voornementlick van Godt in de Schriftuyr moeten ondersoecken, en oock op 3) wat wit en ooghmerck sy in die ondersoecking micken moeten. Ick en spreeck noch niet van dat bysonder verbondt Godts waer door hy 't gheslacht Abrahams van andere Heydenen heeft onderscheyden. Want door ghenadigh' aennemingh haer ontfangende tot sijne kinderen, daerse te voren sijne vyanden waren, soo heeft hy als doe daer mede doen blijcken dat hy een Verlosser was: en wy zijn noch in 't verhandelen van die kennisse, dewelcke Godt alleen aensiet als Schepper, en niet op en klimt tot den Middelaer Christus. En al ist dat ick een weynigh hier nae sal moeten by brengen eenige plaetsen uyt het Nieuwe Testament (ghelijck oock daer uyt de moghentheydt Godes des Scheppers en sijne voorsienigheydt in d'onderhoudingh van d'eerste natuer bewesen wordt) nochtans wil ick de Lesers vermaent hebben, wat ick nu voorghenomen hebbe te doen, op datse de voorghestelde palen niet te buyten en gaen. In somma 't sal ons tegenwoordigh genoegh zijn dat wy weten hoe Godt de Werckmeester van hemel en aerde, de werelt die van hem geschapen is regeert en bestiert. Sijn Vaderlicke goetheyt en toe-geneyghde goetwilligheyt, tot weldoen wordt al-om in de Schriftuyr verkondight en geroemt: daer worden oock gezien exempelen van sijne strengigheyt, dewelcke bewijsen dat hy een rechtveerdigh wreker is van de boosheden, voornementlick wanneer hy met sijne verdraeghsaemheydt tegen de hertneckige niet en vordert.

2. Daer worden ons niet te min in sekere plaetsen klaerder beschrijvingen voorgestelt, in dewelck ons sijn natuerlick aenghesicht als in een beeld 1) te sien ghegeven wordt. Want als Moses het aenschijn Godts beschrijft, soo schijnt hy kortelick te willen vervatten al wat de menschen van hem behooren te weten. Heere, seght hy, Heere, Godt, barmhertigh, ende genadigh: lanckmoedigh, ende groot van weldadigheyt en waerheyt. Die de weldadigheyt bewaert aen veel duysenden, die de ongerechtigheyt ende overtredinge, ende sonde vergeeft: die [den schuldigen] geensins onschuldigh en houdt, besoeckende de ongerechtigheyt der vaderen aen de kinderen, ende aen de kindts kinderen in het derde, ende in het vierde [lidt]. Alwaer wy moeten bemercken dat sijn eeuwigheyt en selfstandigh wesen verkondight wort door dien heerlicken naem † Jehova, dat is Heere, tot twee-malen herhaelt: en dat daer nae vertelt worden sijne deughden, door dewelck' hy ons wordt beschreven, niet wie hy 2) in 3) hem-zelven is 4), maer hoedanigh hy is t'onswaert: soo dat dese kennisse Godts meer is gelegen in

Te weten, eeuwigh, goet die daer doet barmhertigheydt, gericht, en gherechtigheydt in der waerheydt, gelijck Moses, Jeremias en David gheinygen.

Exod. 34. 6.

† Jehova betekent in de Hebreische tael eenen, die alleen en van hem-selven is.

1) een paspoort schrijvende. 2) veel. 3) nae.

1) tafereel. 2) (zij). 3) by. 4) [ ].

een levendigh gevoel en beselfen, als in een ydel' en hooge bedenckingh. Voorders hooren wy dat alhier op-getelt worden de selfde deughden, die wy seyden te schitteren 1) en te schijnen in't ghebouw van Hemel en Aerde: te weten sijn sachtmoedigheyt, goetheyt, barmhertigheyt, rechtveerdigheyt, oordeel en waerheyt. Want sijn kracht en mogentheydt wordt begrepen onder den Hebreischen naem Elohim, dat is te segghen, Godt. Dese selvighe tytelen geven hem oock de Propheten, wanneer sy sijnen heyligen naem ten vollen willen verklaren. En op dat het niet van nooden zy veel | plaetsen over hoop te halen 2), soo sal ons teghenwoordigh eenen Psalm alleen ghenoeghsaem zijn, in welcken de korten inhoudt en hooft-som van alle sijne deughden soo volkomelick wordt verhaelt, datter niet aen en schijnt t'ontbreken. En nochtans en wort aldaer niets beschreven of 't kan oock in de creaturen gesien worden. Soo seer kunnen wy oock door d'ervarentheyt leeren en gewaer werden dat Godt soodanigh is, als hy hem-selven in sijn woort bekent maeckt. By den Propheet Jeremiam, alwaer hy betuyght voor hoedanigen Godt hy van ons wil erkent zijn, stelt hy ons voor ooghen een beschrijvingh, die wel niet soo volkomen is, maer nochtans al op een en 't selfste past en uyt komt: Die sich beroemt, seght hy, die beroeme sich hier in, dat hy verstaet, ende my kent, dat ick de HEERE ben, doende weldadigheyt, recht ende gerechtigheyt op der aerden. Dese drie stucken voorwaer zijn ons seer noodigh te weten, namelick sijn weldadigheydt, in dewelck alleen onser aller saligheydt bestaet: sijn recht, 't welk dagelicks uytgevoert wordt tegen de boosdaders, en haer swaerder treffen sal in 't eeuwige verderf: sijn gerechtigheyt, waer door de geloovige bewaert en seer goedertierlick ghekoestert worden. Als ghy dese drie stucken t'samen begrepen hebt, soo hebt ghy, volgens 't ghetuyghnis des Propheten, overvloedigh ghenoegh daer mede ghy in den Heere mooght roemen. En evenwel en worden, dit aldus zijnde, alhier niet over geslagen en over 't hooft gesien, of sijne waerheyt, of macht, of heyligheydt, of goetheydt. Want hoe soude doch de kennisse van sijne gerechtigheydt, barmhertigheydt en oordeel, die hier vereyscht wordt, konnen bestaen, indien datse niet en steunde op sijn' onbuyghelick' en onveranderlicke waerheydt? En hoe soudemen ghelooven dat d' aerde door zijn oordeel en gerechtigheydt wordt geregeert, 't en waer datmen kennis hadde van sijne mogentheyt? En waer

Uytleggingh van dees' eyghenschappen Godts.

(p. 26.)

Psalm. 145.

Ierem. 9. 23

Den korten inhoudt.

1) lichten. 2) brenghen.

uyt komt sijn barmhertigheyt anders, als uyt sijn goetheyt? Eyndelick indien alle sijne weghen zijn barmhertigheydt, oordeel en gherechtigheydt, soo is dan oock in deselve sijn' heyligheydt ontdeckt en openbaer. Nu de kennisse Godts die ons inde Schriftuyr wort voorgestelt, en dient tot geen ander eynd' en ooghmerck, dan die kennis die wy in de schepsels sien uytghedruckt: te weten, sy roept en noodight ons voor eerst tot de vreese Godts, en daer nae oock tot het betrouwen op hem: op dat wij beyde door volmaeckt' onstraffelickheyt des levens, en ongeveynsde gehoorsaemheyt hem souden leeren dienen: en daer na t' eenemael ons rustpunct soeken in 1) sijn goedtheydt.

Het gebruyck van dese kennisse.

3. Maer wy hebben voor al hier te versamelen een kort begrip van d'algemeene Leere. Voor eerst sullen de Lesers bemercken, dat de Schriftuyr, om ons tot den waren Godt te geleyden, duydelick uytsluyt en verwerpt alle de goden der Heydenen: want de Religy is by na tot allen tijden al-omm' vervalscht gheweest. 't Is wel waer dat de naem des eenigen Gods over al bekent en vermaert gheweest zy. Want die selvighe die den grooten hoop der Goden dienden, soo dickwils alsse spraken uyt het oprecht ghevoelen vande natuer, hebben oock alleenlick den naem Godts ghebruyckt, als ofse met den eenighen Godt te vreden waren. En dit heeft de Martelaer Justinus wijsselick aenghemerckt, dewelcke daerom een boeck gheschreven heeft van de Monarchy en het Eenhoofdig Rijcke Godts, al waer hy uyt seer veel exempelen betoont dat d'eenigheydt Godts in aller menschen herten was ingegraven. Dit bewijst oock Tertullianus uyt het gemeen spreken en seggen der menschen. Maer dewijlse gelijckelick selfs tot een toe door haer ydelheyt tot hare valsche versinsels 2) af getrocken, of vervallen, en alsoo in hare sinnen verydelt zijn, soo heeft al 't geen sy natuyrlick van den eenigen Godt gevoelden, gheen verder kracht dan dat het haer niet te verontschuldigen 3) gemaeckt heeft. Want oock selfs de wijst' onder hen geven opentlick d'ongestadige dwaling hares verstants te kennen, wanneers' in hare twijfelmoedigheyt de hulp van eenigen Godt versoecken, en alsoo met hare begheerten en wenschinghen onseeckere goden aenroepen. Boven dien al ist datse niet so bot en ongerijmt en ghevoelden van Jupiter, Mercurius, Venus, Minerva en van meer andere, als wel het rouw gemeen volcxken, soo hebben sy nochtans haer selven inghebeeldt een nature Godts die menigerley was, en zijn also oock

Op dat de Schriftuyr ons tot den waren Godt leyde, soo sluytse duydelick uyt de Goden der Heydenē, die d'eenigheyt Godts eenigsins bekent hebben.

1) herusten op. 2) versiersels. 3) onschuldig.

in de bedriegerijen des Satans verstrickt en gevangen geworden. En wy hebben alreede elders geseyt dat alle de uytvluchten en decksels die de Philosophen bedacht en gevonden hebben, de schult der afwijckingh soo niet uyt en wisschen, of men siet noch genoeghsaem dat de waerheyt Godts van hun allen is gheschonden en verdorven gheweest. Hierom

Habac. 2. 20.

is't dat Habakuk allerley afgoden verdoemt hebbende, vorders gebiedt datmen Godt sal soecken in sijnen tempel, op dat de geloovige geenen anderen in haer' herten en souden in laten, dan die hem-selven in sijn woordt geopenbaert hadde.

Het XI. Capittel.

Dat het onbehoorlick is Gode een sienlicke gedaent toe te eygenen, en dats' in 't gemeen van den waren Godt afwijcken, dewelck haer selven afgoden oprechten.

Godt wort tegen d' afgoden gestelt, op dat alle menschen moghen verstaen, dat hy alleen een bequaem ghetuyge is van hem-selven.

Maer gelijck de Schriftuyr, het grove en ongeleerde verstant der menschen te hulp komende, op gemeensame wyse 1) pleeght te spreken, alsoo oock willende den waren Godt van de valsche goden onderscheyden, soo steldt sy hem voornementlick tegen d'afgoden. Niet als ofse prees en voor goet hielt, 't geen van de Philosophen met meerder spitsvondigheyt 2) en konst gheleert wort, maer op datse te beter soud' ontdecken de dwaesheyt, ja uytsinnigheydt der werelt, daer mede deselve in d'ondersoeckingh en nae-speuringh Godts omgaet, soo langh als een yeder onder hen aen sijn eygen speculatien en bedenckinghen blijft hanghen. Soo maeckt dan de beschrijvingh, die van den eenighen Godt doorgaens in de Heylighe Schriftuyr te lesen is, te niet allerley Godtheydt, die de menschen door haer eygen goetduncken haer selven verdichten: Want Godt selfs is alleen een bequaem ghetuygh' om van hem-selven getuyghnis te gheven. Hier en tusschen, dewijl dit onse natuere te schande makende 3) misverstant de ghemeene werelt hadde bevanghen datse sienlicke gedaenten Godts begeerden, en alsoo uyt hout, steen, goudt, silver en uyt andere dood' en verderffelicke stof goden maeckten, soo moeten wij deze grondt-reden en regel vast houden, te weten, dat d'eere Godts door een ongoddelick leugen geschonden wort, soo dickwils als hem eenige form' en gedaent wort toegedicht. Daerom na dat Godt in sijn Wet hem selven alleen d'eere der Godtheydt toege-eygent en aengetrocken hadde, soo is't dat hy, om te leeren welcken dienst hy voor goet kent of ver | werpt, terstondt

En hy verbiedt, oock met uyt-ghedruckte woorden, dat niemant en bestae hem door eenige sienlicke ghedaente voor ogē te stellen.

(p. 27.)

1) gemeensaemlick. 2) subtijlheydt. 3) beestelick.

daer by voeght: Gy en sult u geen gesneden beelt, noch eenige gelijckenisse maken: met welcke woorden hy onsen euvelmoed intoomt 1) en breydelt, op dat wy niet en souden ondernemen 2) hem door eenighe sienlicke ghedaent voor te stellen. Hy telt oock kortelick op alle de gestaltenissen door dewelcke de superstity al in voortijden begonnen 3) hadde sijn waerheyt in leugen te verkeeren. Want wy weten dat die van Persië 4) de Sonne hebben aenghebeden. So veel Sterren als oock de sotte heydenen aen den Hemel saghen, even soo veel goden hebben sy daer uyt verdicht. Daer en is oock by nae geen beest geweest dat d'Egyptenaers niet en hielden voor een af-beeldingh Godts. De Griecken schenen wijser te zijn als all' ander' Heydenen, om datse Godt dienden onder de gedaent' eenes menschen. Maer Godt en vergelijckt de beelden niet met malkander, als of 't eene meer, 't andere min voeghde en schickte: maer hy verwerpt sonder uytnemingh alle beelden, gelijckenissen en andere teeckenen door dewelcke de superstitieuse sich lieten duncken datse Godt by haer hebben souden.

Ex. 20. 4.

Maximus Tyrius platonic serm 38.

2. Dit kan lichtelick vernomen werden uyt de redenen die hy by het verbodt voeght. Voor eerst seght hy by Moses, Gy hebt geene gelijckenisse gesien, ten dage als de HEERE op Horeb uyt het midden des vyers tot u sprack, wacht u dan wel voor uwe zielen, op dat gy u niet en verdervet, ende maket u yet gesnedens, de gelijckenisse van eenigh beelt, &c. Hier sien wy dat Godt sijn stemme duydelick stelt tegen alle gedaenten: om daer uyt te verstaen, dat van Godt afwijcken alle die geen die sienlicke ghedaenten van hem soecken. Onder alle de Propheten sal alleen 5) Iesaias ghenoegh zijn, dewelcke dese sake 6) overvloedigh bevestight, om ons daer mede te leeren, dat Godts Majesteyt door een onhebbelick en ongherijmd verdichtsel 7) mismaeckt wort, wanneer hy die geen lichaem en heeft, die lichamelicke stoffe, hy die onsienlick is, den sienlicken beelde, hy die een Geest is, het levendloose schepsel, hy die oneyndigh is een kleyn stuck houts, steens of gouts gelijck gemaeckt wort. Paulus redeneert 8) oock op een gelijcke wijse, seggende: Wy dan zijnde Godts geslachte, en moeten niet meynen, dat de Godtheyt gout, ofte silver, ofte steen gelijck zy, welcke door menschen konste ende bedenckinge gesneden zijn. Waer uyt openbaer is, dat hem alle beelden die opgerecht, en alle gelijcke-

De redenen van dit verbodt staen beschreven by Moses, Jesaiam en Paulum: waer by noch ghevoeght wordt de klachte van een Heydensch mensche, ten eynde de afgoden-dienaers beschaemt ghemaeckt wordē.

Deut. 4. 15.

Iesai. 40. 18. en 41. 7. 29. en 45. 9. en 46. 5.

Actor. 17. 29.

1) ons' onghebondenheydt toomt. 2) voornemen. 3) begonst. 4) Persen. 5) d'eenighe. 6) dit propoost. 7) versieringh. 8) discoureert.

nissen die geschildert worden om af te beelden, volstrekt en t' eenenmale 1) mishaghen, als zijnde schandt-vlecken tot onteeringh van syne Majesteyt. En wat wonder is het dat de Heylighe Geest dees' uytspraken uyt den Hemel afdondert, dewijl hy selfs de rampsaligh' en blind' afgoden-dienaers dwinght en dringht om oock sulck een belijdenisse te doen van der aerden. De klachte van Seneca, die by Augustinus te lesen is, is bekent en openbaer. Sy stellen, seght hy, de heylighe, onsterflelicke en onveranderlicke Goden voor in een seer slecht' en on-edele stoffe, en bekleeden deselve met ghedaenten der menschen en der beesten: sommige stellen die voor met verscheyden lichamen, en die van tweederley en gemenghden gheslachte zijn, en dese noemen sy met den name van Goden, dewelcke soose leven ontfinghen, en yemanden te ghemoet quamen, voor Monsters en onnatuerlicke lichamen souden ghehouden werden. Waer uyt wederom opentlick blijckt dat de voorstanders der beelden haer selven met een ijdele 2) en nietighe uytvlucht behelpen, wanneerse voor gheven, dat de beelden den Joden alleen verboden zijn geweest om datse tot superstity gheneghen waren. Even eens als of die wetten die de Heere uyt sijn eeuwigh Wesen en uyt de geduyrigh' ordeningh der nature voortbrenght, alleen een eenighe natie betroffen 3) en aenginghen. Paulus en sprak oock niet tot den Joden, maer tot die van Athenen; doe hij weder-leyde de dwalingh die in de afbeeldingh Godts begaen wort.

In het seste Boeck van de Stadt Godts, Cap. 10.

Bemerckinge van een tegenwerpinge ghenomen uyt verscheyden plaetsen by Mosen.

3. Godt heeft wel somtijdts door eenighe teeckenen vertoont de tegenwoordigheyt sijner Godtheyt, so dat hy geseyt wiert gesien te worden van aensicht tot aensicht: maer alle de tekenen die hy oyt heeft laten sien, waren bequaem tot leeringh, en vermaenden te gelijck de menschen van d'onbegrijpelickheydt sijns wesens. Want al hoewel de wolck en de roock, en de vlamme teeckenen waren van Godes heerlickheyt, soo hieldense nochtans als met een breydel en toom de herten aller menschen te rugghe, op datse niet en souden pogen hooger op te klimmen 4). Daerom heeft oock Moses selve (aen den welcken Godt nochtans hem-selven op het alder-gemeensaemste gheopenbaert heeft) met bidden niet konnen verkrijgen dat hy 't aenschijn Godts mocht aenschouwen. Ja hem is tot een antwoort gegeven, dat een mensche niet machtigh en is soo grooten glants in syn blick op te nemen 5). De H. Geest is verschenen onder de gedaente van een Duyve, maer gemerckt

Deut. 4. 11.

Exod. 33. 13. 20.

Matth. 3. 16.

1) simpelick en plat af. 2) blaeuw'. 3) betreffen. 4) steygheren. 5) te begrijpen.

die dadelick is verdwenen, soo siet een yeder dat de geloovige door dit teecken, dat maer een oogenblick duyrde, vermaent zijn te ghelooven dat de Geest onsienlick is: op datse met sijn kracht en genade te vreden zijn, en haer selven geen uytwendighe gedaent maken souden. Want dat Godt somtijdts verschenen is onder de ghedaente van een mensch, daer in hebben wy een voorspel van sijne toekomend openbaring in Christus. So en hebben dan de Joden dit tot een deckmantel niet mogen misbruycken om haer selven een teecken der Godtheydt op te rechten naer het fatsoen van een mensch. De genaden-stoel, van waer Godt onder 1) den Ouden Testamente vertoonde de teghenwoordigheyt van sijne kracht, was oock so gemaeckt, datse te kennen gaf, dat het best' aenschouwen Godts dit is, te weten, wanneer onse herten met verwonderingh op-klimmen boven sich selven. Want deselve stoel wiert door d'uytghebreyde vleughelen der Cherubijnen bedeckt, door het voorhanghsel afghescheyden, en door de diepte der plaetse selfs ghenoegh verborgen. En derhalven blijckt klaerlick dat die ghene rasen en uytsinnigh zijn dewelcke de beelden Godts en der heyligen pogen te verdedigen met het exempel der voorseyder Cherubijnen. Want ick bidd' u wat gaven doch die beeldekens anders te kennen dan dat de beelden niet bequaem en zijn om de verborghentheden Godts voor te stellen? dewijl datse tot desen eynde gemaeckt waren, op datse met hare vleugelen den genaden-stoel bedeckende, niet alleen d'oogen der menschen, maer oock all' hare sinnen van alle aenschouwen Godes afweeren, en alsoo hare roeckeloosheyt bedwingen en bestraffen souden. Hier by komt noch dat de Propheten de Seraphijnen, die haer in een ghesicht vertoont waren, ons afmalen met een bedeckt aenschijn: Waer mede sy beteeckenen dat de klaerheyt der Goddelicker heerlickheyt so groot is dat d' Engelen selfs van het recht aenschouwen Godes af ghehouden werden, en dat de kleyne voncxkens daer van, die in d' Engelen | uytblincken, voor 2) ons' oogen zijn verborgen. Al hoewel de Cherubijnen van dewelcke nu ghesproken wort, behoort hebben tot d'oud'onderwijsingen der Wet volgens de bekentenis van alle oprechte oordeelders. En daerom ist ongerijmt deselve te trecken en by te brengen tot een exempel dat op onse tijden passen soude. Want die kinderlick' eeuwe, om zoo te spreken, die tot sulcke grove onderwijsinghen bestemt was, is nu alreed' en van over langh gepasseert.

Van de verschijninghen Godts.

Exod. 25. 17. 18, 21.

De Cherubijnen en Zeraphijnen betonen dat de Beelden niet bequaem en zijn, om de verborgentheden Gods voor ooghen te stellen.

Iesa. 6. 2.

(p. 28)

Daer benefens hebben de Cherubijnen ghedient tot de oude Kinder-Leere der Wet.

1) in. 2) van.

En om de waerheydt te seggen 't is een schande dat de Heydensche Schrijver 1) verstandigher uytlegghers zijn van Godes Wet dan de Papisten. De Heydensche Poët Juvenalis verwijt spottelick den Joden dats' enckel wolcken en niet dan de Godtheyt des Hemels aenbidden. Dit is wel een verkeert en ongoddelick verwijt: maer hij spreekt nochtans met meerder waerheyt, als hy ontkent dat by haer eenigh beeldt Godts te vinden is, dan de Papisten dewelcke snateren dat de Joden eenigh sienlick beeldt gehadt hebben. Wat nu belanght dit, te weten, dat het Joodtsche volck buyten sich selven ghegaen is van vurighe aendrift 2), om sich eenigh' afgoden nae te speuren en op te soecken, niet anders dan de wateren uyt een groote fonteyn met een krachtigh gheweldt op-borrelen: laet ons hier uyt liever leeren, hoe groot daer zy de genegentheyt onses verstants tot afgodery, op dat wy door 3) de schult, die ons allen ghemeen is, op den rugge der Joden alleen te laten 4), niet onder d'ydel' en onprofijtelicke lock-asen der sonde in een doodelicken slaep en ontslapen.

De stoffe daer de afgoden van gemaeckt zijn, wederleyt meer dan genoeg der afgoden-dienaren ghedichtsel van Godt.

4. Hier toe dient oock dit, d'Afgoden der Heydenen zijn silver ende gout, het werck van 's menschen handen: want de Propheet bewijst uyt de stoffe, dat het geen goden en zijn die van goudt en silver zijn ghemaeckt: en hy houdt voor een bekende saeck, dat al dat 't welck wy door ons eyghen goetduncken van Godt versinnen, niet anders en is dan een dwaes ghedichtsel. Hy noemt d'afgoden liever gout en silver dan aerd' of steen, op dat hare glants, of kostelickheydt haer gheen eerweerdigheydt of gunst en soude toe brenghen. Nochtans besluyt hy in 't ghemeyn, datter gheen dingh min waerschijnlick is dan dit, te weten, dat uyt eenige doode stoffe goden souden ghemaeckt worden. Ondertusschen en dringht hy oock niet min hier op, dat, namelick, de menschen door een al te dolle lichtveerdigheydt opgheblasen zijn, wanneer sy, die t'allen oogenblick niet dan 5) eenen verganckelicken, gheleenden en afghebedelden adem in en uit hun neusgaten laten 6) d'eere Godts op 7) den afgoden derven overdraghen 8). Sal de mensch moeten bekennen dat hy een dier is alle dage sterffelick, en nochtans willen dat men het Metael houde voor eenen Godt, dien hy 't beginsel der Godtheydt gegeven heeft? Want van waer konnen doch d'afgoden haer oorsprongh reeckenen anders dan van het goet-vinden der menschen. Daerom is de bespottingh van den Heydenschen Poët recht, wanneer hy eenen afgodt in-voert aldus sprekende: Voortijden was ick een vijgenblock, een onnut hout, maer doen de Schrijn-wercker twijffelde of hy een banck van my wilde maken of, &c. Soo heeft hy hem-selven bedenckende liever ghewilt dat ick een Godt zijn soude. Siet een menschken van der aerden, dat by-na t'elcken oogenblick sijn leven uytademt 1), sal door sijn konst Godes naem en eer eenen dooden block op draghen. Maer dewijl die Epicureïsche Poët boertigh 2) spottende, van geen Religie werck gemaeckt heeft, soo sullen wy de redenen door 3) hem en sijns gelijcken voorts gebracht 4) voor by gaen, en ons veel liever aengrijpen, ja, in de siele snijden 5) laten door de bestraffingh des Propheten dewelcke betuyght, dat sy toch 6) al te 7) uytsinnigh zijn die van eenselfde 8) houte vyer maecken om hen te verwarmen, den oven aensteken om broodt te backen, vleesch te braden of te sieden, en eenen Godt snijden voor den welcken sy sich ootmoedelick neder werpen om hem aen te bidden. En daerom beschuldight en overtuyght hy die op een ander plaets niet alleen door de Wet, maer hy verwijt hen oock datse van en uyt de grontleggingh en funderingh der aerde niet gheleert en hebben: dewijl daer gheen dingh min betamelick is, dan Godt die oneyndigh en onbegrijpelick is te willen brengen en betrecken tot de maet en lenghte van vijf voeten. En nochtans betoont de dagelickse ghewoont en bevindingh dat dit vreemt en seltsaem stuck, 't welck opentlick strijt met d'ordeningh van de natuyr, den menschen door de verdorventheydt natuyrlick is. Voorders hebben wy alhier t'onthouden, dat de superstitie en afgoderije doorgaens ghebrant-merckt worden met dese manier van spreken, te weten, dat het wercken zijn van des menschen handen, die gheen instellingh noch getuyghnis van Godt en hebben: soo dat dit vast en seker gaet, dat verworpelick en verfoeyelick zijn alle die Godtsdiensten, die de menschen van haer selven verdichten 9). De Propheet stelt 10) dese dolligheydt in den Psalm in nog helderder licht, als hij doet uytkomen, hoe 11) de menschen, die daerom met verstandt begaeft zijn, op datse souden weten dat alle dinghen alleen door de kracht Godts leven en bewoghen worden, nochtans hulpe versoecken van doode saken en die van alle ghevoelen berooft zijn. Maer om dat de verdorventheydt der natuyr

Psalm 115. 4. en 35. 15.

Horat. Satyr 1. 1. 8.

Het bewijs, ghenomen uyt het getuygenisse Jesaie en der anderen Propheten.

Iesai. 44. 12.

Iesai. 40. 21.

Iesai. 2. 8. en 31. 7. 57. 10. Hosc. 14. 4. Mich. 5. 12.

1) Schribenten. 2) nu en dan door een vyerighe haestigheydt voort ghebroken is. 3) [illegible]. 4) passende. 5) [illegible] 6) in 't recken en uytlaten. 7) aen. 8) over setten.

1) uyt-wasemt. 2) boetsich. 3) van. 4) gekomen. 5) bewegen, ja doorsnijden. 6) die. 7) (veel). 8) van den selven. 9) versieren. 10) vergroot. 11) dat.

soo wel alle volckeren in 't ghemeen, als eenen yeghelicken in 't bysonder wech-ruckt tot soo grooten uytsinnigheydt, soo is 't dat de Heylighe Geest ten laetsten met eenen grouwelicken vloeck aldus uytdondert: Dat diese maken hen gelijck worden: [ende] al wie op haer vertrouwt. Men moet oock alhier bemercken, dat alsoo wel d'afgemaelde of gheschilderde, als de ghegraveerde of gesneden beelden verboden worden: waer mede d'ongherijmde uytvlucht en verontschuldigingh der Griecken wederleydt wordt. Want sy meenen datse hare dinghen fijn beschickt hebben, wanneerse gheenen Godt en graveeren noch en snijden, al is 't datse ondertusschen in afmalingen en schilderijen meer dertelheyts bedrijven dan eenighe andere Heydenen. Maer de Heere verbiedt niet alleen de beelden die van den Beeldt-snijder gemaeckt en op-gerecht worden, maer oock degene die van eenigh ander konstenaer worden afgemaelt oft andersins ghefatsonneert: om dat hy verkeerdelick en tot afbreuck van 1) syne Majesteit alsoo werdt afghebeeldt.

Psalm 115. 8.

Der Griecken onnutte verontschuldingh.

Tegen-werpinghe, dat de Beelden der Leecken Boecken zijn. Antwoordt. De Heyllighe Geest (Ier. 10. 3. en Habak. 2. 18.) betuygt dat de Beelden Leermeesters zijn van ydelheydt en leugen.

5. Ick weet wel dat dit een seer gemeen en bekent segghen is, te weten, dat de Beelden der Leecken boecken zijn. 't Is 't seggen van Gregorius: maer de Heylige Geest betuyght vry al wat anders, in wiens school indien hy van dit stuck waer onderwesen gheweest, hy en soude nimmermeer alsoo ghesproken hebben. Want dewijl Jeremia verklaert dat het hout is een Leeringh der ydelheydt: gemerckt Habakuk leert dat het Beeldt is een Leeraer der leugen: soo moet ghewisselick hier uyt dees' algemeene lesse ghetrocken worden, te weten, dat het al ydel en leugenachtigh is 't geen de menschen van Godt uit de Beelden souden mogen leeren. Indien | yemandt hier tegen voor gheeft, dat alhier van de Propheten bestraft worden de ghene die de beelden tot ongoddelicke superstitie misbruyckten: soo seggh' ick dat sulcks wel waerachtigh is: maer ick doe daer by 't gheen oock yeder een is bekent, dat deselve Propheten t' eenemael verdoemen en verwerpen 't gheen de Papisten voor eenen fondamenteelen reghel houden, te weten, dat de Beelden dienen in stede van boecken. Want de Propheten stellen de Beelden regel-recht tegen den waren Godt, als saken die teghen malkanderen strijden, en in der eeuwigheydt niet en konnen over een komen 2). Dese vergelijckingh en teghen-stellingh segge ick, wort gemaeckt en is te sien in die plaetsen dewelcke ick korts te voren by ghebracht hebbe; te weten, dewyl datter maer een eenigh waerachtigh Godt is, die van de Joden ghedient wierdt, dat derhalven verkeerdelick en ter quader trouwen sienlicke figuren gedicht worden om door deselve Godt voor ooghen te stellen: en dat seer elendighlick worden bedroghen alle die ghene dewelcke de kennisse Godts van daer soecken te verkrijghen. Ten laetsten ware de kennisse Godts die uyt de Beelden ghehaelt wort niet valsch en bedrieghlick, soo en souden de Propheten die kennis alsoo in 't gemeen niet veroordeelen. Immers wat daer van, zy ofte niet, dit kan men ons niet betwisten: 1) wanneer wij beweeren dat het niet dan ydelheydt en valschheydt is, dat de menschen Godt door Beelden soecken af te malen en uyt te beelden, dat wy dan 2) niet anders en doen, dan van woordt tot woordt te herherhalen 't gheen de Propheten geleert hebben.

(p. 29.)

2. De oude Theologanten hebben het oprechten en het dienen der Beelden verworpen.

6. Men leese oock daer beneffens 't gheen Lactantius en Eusebius van dit stuck hebben geschreven, dewelcke sich niet ontsien en hebben, als een sekere saeck op te nemen en te beweeren, dat alle die, welckers Beelden gesien worden, sterffelicke menschen geweest zijn. Alsoo doet oock Augustinus, dewelck onbeschroomt en vrymoedighlick betuyght, dat het onbetamelick is en ongheoorloft, niet alleen de Beelden aen te bidden, maer oock Gode op te rechten. En evenwel en seght hy niet anders dan 't geen veel jaren daer te voren besloten was in 't Elibertijnsche Concily van 't welck dit is het ses-en-dertighste besluit: 3) 't Heeft ons behaeght datter in de Kercken gheen contrefeytsels of schilderijen en souden zijn: op dat niet aen den wanden en muyren geschildert en werde, dat gheen 't welck aengebeden en ghedient wordt. Maer insonderheydt is ghedenckweerdigh 't gheen de selfste Augustinus in een andere plaets by brenght uyt Varro, en oock met sijn onderteeckeningh en toestemmingh bevestight, te weten: Dat die gene die eerst-mael de Beelden der Goden hebben inghevoert, de vreese en eerbiedigheydt tot deselve wech ghenomen en de dwalingh versterckt hebben. Indien alleen Varro dit seyde, 't soude misschien by ons weynig krachts en aensiens hebben, nochtans soude 't met recht ons behooren schaem-roodt te maecken, dat een Heydensch mensch, tastende gelijck als inde duysternis, tot dit licht gekomen is, te weten, dat de lichaemlicke en sienlicke beelden daerom de Majesteyt Godts schande en onweerdigheyt toe brengen, om datse de vrees' en eerbiedigheyt Godts in den mensch vermin-

1) met on-eer van. 2) dragen.

1) ick behoude ten minsten dit tot mijn voordeel. 2) [ ]. 3) hooft-stuck.

deren en de dwaling vermeerderen. Voorwaer de saeck selfs getuyght dat dit niet min waerachtelick als wijsselick van hem gesproken is. Maer Augustinus dit van Varro genomen hebbende, brenght het selve voort als uyt syn eygen gevoelen. En voor eerst leert hy, dat d' eerste dwalingen aenghaende 1) Godt, daermede de menschen verstrickt zijn, haer begin niet en hebben ghenomen van de Beelden, maer dat de Beelden tot d'eerste dwalinghen by ghevoeght zijnde, de dwalingen hebben vermeerdert. Ten anderen beduyt hy dat de vreese tot Godt daerom door de Beelden vermindert of oock wech ghenomen wordt, om dat sijn Godtheydt in de dwaesheydt der Beelden en in het ongeschickt en onbesuyst maecksel der selver lichtelick kan veracht worden. En och of wy de waerheydt van dit tweede niet so seer en vernamen als wy nu wel doen! Wie dan nae behooren en ter deghen wil onderwesen worden, die en moet uyt de Beelden niet leeren 't geen hy van Godt behoort te gevoelen.

In 't vierde Boeck van de Stadt Godts, Cap. 9. en 31.

3 De overdadighe en hoerachtige verecieringe der Beelden inde Paepsche Kercken, stoot om verre de beschermingе der selver.

7. Indien derhalven in de Papisten noch eenige schaemte is overghebleven, laetse voortaen niet meer dese uytvlucht ghebruycken, Dat de Beelden zijn de boecken der ongheleerden, dewijl deselve soo klaer door so veel getuygenissen der Schriftuere wederleydt wordt. En toch oock al ware 't dat ick hen dit toeghave, 2) soo en soudense toch 3) met het beschermen en verdedighen van haer afgoden nog 4) niet veel gevordert zijn. 5) 't Is bekent genoegh wat voor seltsame dingen sy den menschen in de stede Godts in de hant steken. Wat zijn oock de schilderijen ofte Beelden die sy den Heylighen maecken anders dan exempelen en voor-schriften van een seer verdorven pracht en onreynigheyt? nae dewelcke soo sich yemandt schicken en fatsonneeren wilde, die soude weerdigh zijn met stocken gheslaghen te worden. Voorwaer de hoeren in de bordeel-huysen zijn met meerder zedigheydt en kuysheydt verciert dan de Beelden der maeghden, gelijck die ghenoemt worden, die in hare Kercken ten toon staen. Het wesen of de gestaltenis daer mede sy de Martelaren af-beelden is immers even soo oneerlick. Soo behooren sy dan haer afgoden ten minsten met een weynigh schaemte te bekleeden, indiense met eenige zedigheydt de onwaerheyt willen staende houden 6) willen dat deselve boecken en Leermeesters der heyligheyt zijn. Maer alsdan sullen wy oock antwoorden dat dit geen wijse noch manier en is om het gheloovige volck in heylige plaetsen t' onderwijsen: 't welck Godt aldaer door een veel andere Leere wil onderricht en gheleert hebben als door soodanighe beuselachtige 1) en voddighe dingen. Dit is sijn last en bevel dat aldaer allen en eenen yegelicken een ghemeene Leere sal voor-gedragen werden in de predicatie sijns Goddelicken Woorts, en in de bedieninge der Heylige Sacramenten: tot welcke Leere weynig lust en yver betoonen die gene die met haer ooghen omghedreven worden tot het aenghapen 2) van d'afgoden. En 3) wat 't zijn dan voor lieden die van de Papisten voor ongeleerde gehouden werden, en die sy alleen door Beelden willen geleert hebben? 't Zijn soodanige die de Heere erkent voor sijne Discipelen: den welcken hy gheweerdight heeft t' openbaren sijn Hemelsche wijsheydt, en die hy door de heylsame verborghentheden sijns Koninckrijcks wil onderwesen hebben. Ick bekenne wel, ghelijck de saeck teghenwoordigh staet, datter huyden ten daghe vele zijn die soodanighe boecken niet en konnen ontbeeren. Maer ick bidd' u van waer komt doch dese onverstandigheydt en botheydt anders dan dat haer onthouden wort die Leere dewelck alleen bequaem was en is om haer tot verstant en kennis te brengen. Want d'eenig oorsaeck waerom die voorstanders en hoofden | der Kercke der afgoden 't ampt van onderwijsen overgeset en op-geleydt hebben, (p. 30.)
is dese, te weten, om dat sy selve stomme honden waren die niet en konden bassen. Paulus getuyght dat Christus door d' oprechte Predicatie des Euangeliums afgemaelt, en ghelijck als voor onse oogen gekruycight wort. Wat noot was het dan over al in de Kercken soo veel houten, steenen, silveren en gouden Cruycen op te rechten, wanneermen maer den Toehoorders dit wel en getrouwelick door de predikingh in geplant hadde, dat Christus gestorven is op dat hy aen 't Cruys onse vloeck dragen, onse sonden door de offerhande sijns Lichaems versoenen, door sijn bloedt reynighen en eyntlick ons met Godt sijnen Vader bevredighen soude? Waer uyt alleen sy meer hadden konnen leeren, als uyt duysent Cruycen van hout of steen. Want de gierige menschen hechten mogelick haer verstandt en ooghen vaster op de goude en silvere Cruycen dan op eenige Woorden Godts.

4. De Kercke Godts heeft een andere maniere om de menschen te onderwijsen in de ware Godtsdienstigheyt.

Galat. 3. 1.

8. Voorts het gheen belanghende den oorsprongh der afgoden in het Boeck der Wijsheyt geschreven staet, dat is by na voor een gemeen ghevoelen aengenomen: te weten, dat d'eerste stichters en vinders daer van

Het tweede deel des Capittels. Van den oorsprongh der afgoden of beelden. Sapient. 14. 15.

1) van. 2) schoon genomen dat ick hen dit toestae. 3) sullense doch. 4) [ ]. 5) op-doen. 6) liegen.

1) beuselen. 2) begapen. 3) [ ].

gheweest zijn die gene dewelcke d'afgestorvene doode menschen die eer' aendeden datse de gedachtenis der selver superstitieuselick vierden en onderhielden. Ick bekenne voorwaer dat dese verkeerde manier van doen seer oudt is: Ick en loochen' oock niet dat hier door als door een vyer de dolligheyt der menschen tot afgodery aenghesteecken zijnde, hittigher geworden is: en nochtans en geef 1) ick niet toe dat dit geweest zy den eersten oorsprong des quaets. Want dat d'afgoden alreed' in gebruyck gekomen waren eer d' eergierigheyt in 't oprechten van de beelden der afgestorvene doode menschen (daer van de heydensche schryvers veel en dickwils melden) inkroop en plaetse 2) greep, dat is openbaer en bekent uyt den Propheet Moses. Als hy vertelt dat Rachel haers vaders afgoden gestolen hadde, so spreeckt hy daer van also, als of hy sprake van een gemeen gebreck. Waer uyt afgenomen kan worden, dat het verstandt des menschen, op dat ick soo spreeck, is een eeuwige winckel en werck-plaets der afgoden.

Genes. 31. 1.

Korts nae de Sundt-vloedt ontfanghen de afgoden haren aenvangh.

Nae de Sundvloet was de werelt gelijck als weder geboren en vernieuwt: maer daer en verloopen niet veel jaren, of de menschen dichten haer selven goden naer haer goetduncken en believen. En het is gelooflick dat, de H. Patriarch noch in 't leven zijnde, sijne kleinsonen 3) haer selven tot afgodery over gegeven hebben, en dat hy, niet sonder seer bittere droefheydt, met sijn oogen door afgoden heeft sien ontreynigen het landt, wiens vuyligheden en smetten Godt door so een grouwelick oordeel pas 4) te voren hadde wech geruymt en gesuyvert. Want Thera en Nachor waren alreed' afgoden-dienaers eer Abraham geboren was, volgens het getuygenis van Josua. Na dien de nakomelingen Sems so haest zijn afgheweken, wat sullen wy dan oordeelen van de nakomelingen Chams, die al van over lang in haren Vader vervloeckt waren? De saeck is ghewisselick deze 5): Ghelyck het verstand des menschen, met hoochmoedt en lichtveerdigheyt vervult is, also durft het oock God naer eyghen goetduncken 6) by sich selven afbeelden: en gelijck het plomp en stomp is, ja in een seer grove onwetenheyt versmoort leydt, also bedenckt en verdicht het leughen en een ydel spoocksel in plaets van God 7) By dese quaden voeght zich noch een andere boosheydt, te weten, dat de mensch arbeydt en pooght om Godt door een seecker stuck wercks uyt te drucken in sodanighen fatsoen als hy hem inwendigh in sijn gemoet heeft begrepen. 't Verstant genereert en ontfangt dan den afgodt: en de handt baert dien 1). Dat dit den oorsprongh is van d'afgoderij, te weten, dat de menschen niet en gelooven dat Godt by haer is, 't en zy dan dat hy hem-selven vleeschelijcker wijse daer teghenwoordigh stelle, dat betoont ons 't exempel der Israëliten. Wy en weten niet, segghense, wat desen Moses geschiet is: maeckt ons goden die voor ons aengesichte gaen. Sy wisten wel datter een Godt was, wiens kracht sy in so veel wonderwercken geproeft en bevonden hadden: maer sy en vertrouwden niet dat hy naby hen was, ten ware dan datse met haer oogen sagen een lichaemlick teken sijns aenschijns, 't welck haer dienen mochte tot een ghetuyghnis dat Godt haer regeerde. So wilden sy dan uyt het beeldt dat voor hun henen gingh leeren bekennen dat Godt haren Leydtsman was op den wegh. Dit leert ons de daghelicksche ervarentheyt, dat het vleesch altijdt ongerust is totter tijdt toe dat het gevonden heeft een gedichtsel of beeltenis die hem gelijckt, daer in het sich ydelick mach troosten en vermaken als in het aenschijn Godts. Op dat dan de menschen dese hare blinde begeerlickheydt mochten ghenoegh doen, soo hebbense by na in all' eeuwen van de scheppinge der werelt aen teeckenen opgerecht, geloovende dat Godt in deselve voor hare vleeschelick' oogen tegenwoordigh was.

Iosue 24. 2.

De afgoderije neemt toe, dewijlse door het vernuft des menschen wort opgequeeckt.

Exod. 32. 1.

Van de aenbiddinghe der Beelden.

9. Op sodanigen gedichtsel volght terstont d'aenbiddingh: Want dewijl de menschen sich lieten voorstaen dats' in de beelden Godt aenschouwden, soo hebben sy hem oock in deselve ghedient. Eyndelick gheheel met hert en oogh daer aen gehecht zijnde, soo hebbense begonnen onverstandiger en beestelicker te worden: ende de beelden, gelijck of daer in yet goddelicks verborgen ware, te eeren 2) en hoogh te achten. Nu is't openbaer dat de menschen tot den afgoden-dienst niet eer voort en breecken, dan wanneerse met eenige grove meeningh bevanghen 3) zijn, niet dats' het daer voor houden dat de beelden goden zijn, maer sy dencken dat in deselve eenige kracht der Godtheyt besloten is. En derhalven 't zy dat ghy Godt, 't zy dat ghy een creatuyr en schepsel u selven door het beeldt afmaelt, wanneer ghy daer voor nedervalt om 'tselve te eeren, so zijt ghy alreede met afgodery besmet en begoocheldt. Daerom heeft oock de Heere niet alleen verboden het oprechten der beelden die ghemaeckt zijn om hem af te malen, maer oock het heylighen en instellen van allerley opschriften 4) en steenen dewelcke

Watse zy.

1) stae. 2) stadt. 3) Neven. 4) onlangs. 5) Het is gewisselick also. 6) na sijn begrijp. 7) Godes stede.

1) den selven. 2) verwonderen. 3) beseten. 4) tytelen.

tot aenbiddingh souden misbruyckt worden. Dit is oock de reden waerom in't verbodt der Wet by gevoeght wort het ander stuck van d'aenbidding. Want soo haest als er voor 1) Godt een sienlicke beeltenis ghemaeckt en gedicht is, soo wort oock sijn kracht daer aen gebonden. Soo onverstandigh zijn de menschen datse Godt in hun gedachten binden en hechten aen de plaetse 2) daers' hem afgemaelt en ghebeeldet hebben, en oversulcks en konnense sich niet onthouden of sy moeten hem al daer oock aenbidden. Het en verschilt oock niet ofse blootelick en alleen den afgodt eeren, dan ofse Godt eeren in den afgodt: dit is altijdt afgoden-dienst wanneer den afgodt Goddelicke eere bewesen wordt, onder wat deckmantel en voorwendingh sulcx oock soude mogen gedaen werden. En dewijl Godt niet superstitieuselick en wil werden gedient, so wort
(p. 31.) gewisselick hem ontrocken al dat 't welck | aen d'afgoden besteedt wort. Laet dit behertigen die gene, dewelck' arm' en ellendige deckmantelen na-jagen en op soecken tot verdeding van die grouwelick' afgodery, waer door de ware Godtsdienst in veel voorgaend' eeuwen versmoort en omgekeert is geweest.

De Deckmantels die de afgoden dienaers gebruycken tot bescherminghe van de Beelden, worden wederleyt.

De beelden, seggense, en worden van ons niet gehouden voor goden. Ick antwoorde dat oock de Joden soo t'eenemael onverstandigh niet en waren, datse niet en souden indachtigh zijn gheweest, dat die hare Godt was, door wiens handt sy uyt Egypten waren geleydt, eer sy haer selven het gouden 3)
Exod. 32. 4. 5. Kalf maeckten. Ja oock als Aaron tot haer seyde dat die de goden waren door dewelcke sy uyt Egypten-lant waren verlost, so stonden sy dat vrymoedelick toe, gevende daer mede klaerlick te kennen datse behouden wilden dien Godt die haer hadde verlost, en niet meer en begeerden dan dat sy hem mochten sien in het Kalf voor hun henen gaen. 't Is oock niet gelooflick dat de Heydenen soo bot en plomp gheweest zijn, datse niet en souden hebben ghelooft dat Godt wat anders was als hout en steen. Want sy behielden altijdt deselve goden in het herte, al was 't schoon datse na haer goetduncken de Beelden der selver somtijdts veranderden: Een Godt hadde oock dickwils by hen veel en verscheyden beeltenissen, en nochtans en hielden sy 't daer voor niet datse soo veel goden hadden als beelden: Daer benessens maeckten en heylighden sy dagelicks nieuwe beelden, en nochtans en lieten sy sich niet voorstaen datse soo doende oock alle daghe nieuwe goden kregen. Leest de verschooningen en ver-

De Deckmantels der Heydenen.

1) [ ]. 2) daer hechten en bepalen. 3) gulden.

ontschuldingen, die volgens 't seggen Augustini van d'afgoden-dienaers te sijnen tijde voort gebracht wierden: wanneerse wierden beschuldight en berispt, zoo gaven de ghemeene slechte luyden tot antwoordt, datse dat uyterlicke en sienlicke beelt niet en eerden, maer den onsienlicken Godt die daer in woonde. En die in de Religie een suyverder gevoelen hadden, die seyden, ghelijck Augustinus selfs verhaeldt, datse geen beelt noch geest en eerden: maer datse door het lichamelicke beelt aenschouwden het teken des genen den welcken sy dienen moesten. Wij besluyten en segghen dan dat alle d'afgoden-dienaers 't zy datse Joden 't zy datse Heydenen geweest zijn, niet anders en waren gesint, dan gelijck nu geseyt is: te weten, datse met de geestelicke kennisse niet te vreden zijnde, een sekerder en naerder kennis uyt de beelden meenden te verkrijghen. En sedert dat hun dese verkeerde verghelijckingh en afbeeldingh Godts eenmael wel aenstondt, soo en hebbense maet noch pael gheset, tot datse nu en dan door nieuwe goochelrijen bedroghen zijnde, sich hebben laten voorstaen dat Godt sijn kracht door de beelden uyt voerde. En niet tegenstaende dit, hielden 't de Joden daer voor datse onder soodanige beelden dienden den eeuwighen Godt, den eenighen en waerachtighen Heere des Hemels en der Aerden: De Heydenen hadden oock dit ghevoelen datse onder de beelden dienden hare (hoewel valsche) goden, die nochtans, gelijckse geloofden, haer woon-plaets hadden in den Hemel.

Op den 113 Psalm. Serm. 24.

Den aert der afgoden-dienaren.

10. Sy liegen sonder schaemt die daer loochenen dat sulcks in voor-tijden ghepleeght is, en noch tot onsen tijde ghedaen wordt. Want waer toe werpen sy doch haer selven voor de beelden neder? Waerom wenden sy sich, alsse sullen gaen bidden, tot de beelden als tot d'ooren Godts? Want 't geen Augustinus seght is waerachtigh, te weten, datter niemant is, die het beelt alsoo aenschouwt terwijl hy bidt of aenbidt, of hij wordt met eenen inwendigh also geroert en ghesint dat hy meent van 't beeldt verhoort te worden, of hoopt te verkrijghen 't gheen hy begheert. Waer toe maken sy soo grooten onderschydt tusschen de beelden van den selvighen Godt, datse 't eene voor by gaen oft slechtelick eeren, en 't ander allerley treffelicke eer bewijsen? Waer toe vermoeyen sy sich met het doen van hare beloofde pelgrimagien, en met het besoecken en begroeten der beelden welckers ghelijcke sy selfs t'huys hebben binnen hare deuren? Waer toe strijden sy hedensdaeghs soo seer daer voor, als oft om

Der Papisten leugenachtighe uytvlucht, en haer over-eenkominghe met de oude afgoden-dienaers wort ontdeckt.

Op den 113 Psalm 1. c. 5.

haarden en altaren 1) te doen waer selfs tot moorderijen en slachtinghen toe, soo datse beter souden konnen lijden dat hen de eenighe Godt ontnomen werde; dan haer' afgoden? En nochtans en telle ick noch niet op die groye dwalinghen van 't ghemeene volk, die by na ontallick zijn, en ten naesten by aller herten in genomen hebben: ick wijse nu alleenlick aen 't gheen sy selfs bekennen wanneerse aldermeest haer selven van afgoderije ontschuldigen willen. Sy segghen, Wy en noemen de beelden onse goden niet. Ick antwoorde, dat oock de Joden of Heydenen eertijts de hare alsoo niet ghenoemt en hebben: En nochtans sien wy dat de Propheten niet af en lieten van hen al omme te verwijten de hoererije die sy pleeghden met hout en steen: om datse namelick Godt op een vleeschelicke wijse in hout en steen dienden, even ghelijck als ick segge dat nu daghelicks gedaen wordt van de gene die voor Christenen willen uyt gaen.

Een andere uytvlucht of bedriegerije der selver, daer mede sy een onderscheydt invoeren tusschen de Griecxsche woorden (dulias) en (latrias) worden wederleydt. Ziet op het eynde sect. 16. en cap. 12. sect. 2.

11. Al hoewel ick wel weet, 't welck oock niet en moet verswegen werden, datse haer selven soecken t' ontschuldighen met een distinctie en onderscheydingh die meer scherpsinnigh als bondigh is, en waer van korts nae desen wederom volkomentlicker sal ghehandelt 2) worden. Want sy gheven voor dat de dienst die sy den beelden bewijsen, niet en is idololatria, maer idolodulia, dat is te seggen niet beelden-vereeringh, maer beelden-dienst. Siet soo sprekense wanneerse leeren dat de dienst die sy dulia noemen, den beelden en schilderijen mach bewesen 3) worden sonder Godt daer door te veronghelijcken of te verkorten. Sy meenen dan datse sonder schuldt en onstraffelick wandelen alsse alleenlick beelden-dienaers zijn en niet beelden-vereerders. Even eens als of beelden-vereeringh niet min, maer meer om 't lijf hadde als der beelden dienst-knecht zijn. En nochtans terwijlse in het Griecx woordt een schuyl-hoeck soecken, soo strijdense seer kinderlick teghen haer selven. Want ghemerckt het woordt latreuein by den Griecken niet anders en beteeckent dan eeren en dienen, soo segghense even soo veel als ofse beleden, datse hare beelden dienen maer sonder dienst, en eeren, maer sonder eere. Sy en hebben my oock niet voor te werpen dat ick hun in de woorden soeck' te vangen: maer sy openbaren selfs haer eygen onwetenheydt wanneerse door haer onnutte distinctie en onderscheyding der woorden de oogen der eenvoudigen soecken te verblinden. En al hoewel datse wel bespraeckt zijn, soo en sullense nochtans met alle hare wel-sprekentheydt niet verkrijghen, datse ons souden wijs maken dat een twee, en een en het selvige dingh twee dingen zijn. Laet hen, segge ick, ons betoonen dat inde saeck selfs onderscheydt is, indiense onder de oude afgoden-dienaers niet ghetelt en willen worden Want | gelijck als een overspeelder of doodtslager niet onschuldigh en wordt, (p. 32.) wanneer hy sijn schelmstuck eenen anderen naem geeft: also is 't oock ongerijmt datmen hen van wegen dese scherpsinnige vondt en onderscheydingh des woorts soude vrij spreken, ist datse in de saeck selfs niet en verschillen van d'andere afgoden-dienaers, die sy oock selfs gedwongen worden te veroordeelen. Maer 't is nu soo verre van daer datse hare saeck van de saeck der afgoden-dienaers die in ouden tijden geweest zijn, souden konnen afsonderen, dat veel meer dit gantsche quaet in haer voort ghekomen is uyt een verkeerde navolgingh daer mede sy met d'oude afgoden-dienaers gestreden hebben, nae dien sy lieden soo wel als dese door haer vernuft teeckenen verdichten 1) en met hare handen maken om daer door hen selven Godt af te beelden.

Het laetste deel, waer in eerstelick ghehandelt wordt van 't gebruyck en misbruyck der Beelden.

12. Ick en ben nochtans soo superstitieus niet dat ick soude ghevoelen datmen gantsch geen beelden en mach dulden. Maer dewijl het schilderen en snijden gaven Godts zijn, so en vereysch' ick niet anders dan een suyver en wettigh gebruyck van die beyde: op dat deselve gaven, die Godt ons t' sijner eeren en t' onsen besten gegheven heeft, niet alleen door een verkeert misbruyck niet gheschonden, maer oock tot onsen verderve niet aengewendt en werden. Wy houden 't daer voor dat het ongheoorloft is Godt door een sienlicke gedaent af te beelden, om dat sulcks teghen sijn gebodt strijdt, en oock niet en kan geschieden sonder d'eere Godts eenighsins te besoedelen. En op datse niet en dencken dat wy alleen in dit gevoelen zijn, soo sullen die gene dewelck' in de schriften van de gesonde schrijvers ervaren en belesen zijn, bevinden dat die alle te samen oock dit altijdt mispresen en ghestraft hebben. Indien selfs niet en is geoorloft Godt door eenigh lichaemlick beeldt af te beelden, so is 't veel min vry gelaten alsulcken beelt in Godts stede, of oock Godt in het beeldt te dienen. En derhalven en blijft 2) 'er niets anders over 2) dan dat gesneden of geschildert worden die dingen die door d'oogen konnen werden begrepen: op dat de Majesteyt Gods, dewelcke van geen oogen en kan bereyckt worden, door ongeschickte gedaenten niet en werde

1) Religie en keucken 2) ghemeldet. 3) mede ghedeelt.

1) versieren 2) resteert.

vervalscht en verdorven. Sodanige dingen die men snijden of schilderen mach zijn eensdeels historien en geschiedenissen, eensdeels beeltenissen en gestalten der lichamen, sonder eenige historische beduyding. D' eerste hebben eenige nuttigheyt tot leeringh en vermaningh. Maer belanghende de tweede soort, ick en sie niet datse den mensch yetwes anders konnen toebrengen dan vermaeck. En nochtans is 't openbaer dat bij na alle de beelden, dewelcke tot noch toe in de Kercken ten toon ghestaen hebben, gheweest zijn van desen tweeden slach. Waer uyt men af nemen kan, dat die niet door oordeel, keur of onderscheydt, maer door eenen sotten en onbedachten lust aldaer zijn opgerecht. Ick verswijge nu 't gheen ick een weynigh voor desen hebb' aengheroert, te weten, hoe verkeert en onbetamelick deselve ten meer-endeel gemaeckt zijn, en hoe vryelick en ongemoeyt de schilders en beeldt-snijders in dit stuck hare dertelheyt betoont hebben: Ick seggh' alleenlick, al waerder schoon gheen feyl in, datse nochtans niet en deughen om te leeren.

Sect. 7.

2. Dese vraghe wordt ondersocht, of het oorbaerlick is dat de Christenen in hare Kercken Beelden hebben.

13. Maer dit tweederley onderscheydt der Beelden oock daer latende, laet ons ter loops overleggen, of het oorbaerlick zy eenige Beelden in de Christen-Kercken te hebben, 't zy dat die gheschiedenissen, 't zy dat die lichamen der menschen afbeelden. Voor eerst, indien wij eenighsins door 't ghetuyghnis en aensien van d'oude Kerck bewoghen worden, soo laet ons gedencken dat de Kercken der Christenen in 't gemeyn sonder beelden geweest zijn by na den tijdt van vijf hondert jaren, in welcken tijdt de Religy en Godtsdienst meerdere bloei 1) hadd', en de suyvere Leer in haer welstant 2) en kracht stondt. Soo zijn dan de beelden tot cieraet en opproncking der Kercken alder eerst aenghenomen in die tijdt doe d'oprechtigheydt van de Godesdienst een weynigh vervalst en bedorven was. Ick en wil niet disputeeren en ondersoecken wat reden die ghehadt moghen hebben die daer van d'eerste auteurs en vinders gheweest zijn: maer is't dat ghy den eenen tijdt verghelijckt met den anderen, so sult ghij sien datse verr' afgheweecken zijn van d'oprechtigheyt en volkomentheyt der gener die geen beelden en hadden. Ende wat? meynen wy dat die Heylighe Vaders de Kercken soo langen tijdt sonder beelden gelaten souden hebben, indiense dat stuck voor nut en oorbaerlick aenghesien hadden? Maer om datse daer in of geen, of seer weynigh profijt en voordeel

Ziet de voorreden van dit werck, en het vierde Boeck, Cap. 9. sect. 9.

1) fleur 2) vigeur.

sagen, en daer en tegen seer veel ghevaers 1) bemerckten, soo hebbense voorwaer 't selve meer door raet en reden, als door onverstant of versuym na gelaten? 't Welck Augustinus oock met klare woorden ghetuyght, segghende: Terwijlse (namelick, de beelden) in dese plaetsen in een eerlicke hoogheyt gestelt worden, op datse van de ghene die bidden en offeren mochten werden gesien, soo beweghen en beroeren zy, al hoewelse sonder leven en gevoelen sijn, door hare ghelijckheydt diese hebben met de levendighe ledematen en sinnen der menschen, de swacke herten also, datse schijnen leven en adem te hebben, &c. En elders seght hy aldus: Want de figuer en ghedaent van de lidtmaten des Beeldts maeckt en dwinght eenighsins, dat de ziel die in 't lichaam leeft te meer meent dat dat lichaem gevoelen heeft, 't welck sy bevint haren lichame gelijck te zijn, &c. Wederom een weynigh daer nae: De beelden, seght hy, hebben meer krachts om d'ongeluckighe ziel te krommen en te verderven, van weghen datse mondt, ooghen, ooren, en voeten hebben, dan om die te rechten en te verbeteren van weghen datse niet en spreken, noch sien, noch hooren, noch wandelen. En dit schijnt ghewisselick de reden te zijn waerom Joannes gewilt heeft dat wy ons niet alleen van den dienst der afgoden, maer oock van d'afgoden selfs wachten souden. En wy hebben door de grouwelicke uytsinnigheyt, dewelcke tot verderf by nae van de gantsche Godtsaligheydt de werelt voor desen hadd' inghenomen, veel te wel bevonden datter gelijck als een vaendel 2) en wimpel voor de 3) afgodery opghesteken wordt soo haest als de Beelden in de Kercke gestelt worden, overmits de dwaesheyt der menschen sich niet en kan bedwinghen ofse vervalt terstont tot superstitieus' en afgodische diensten. En of schoon daer van soo grooten ghevaer 4) niet en ware te verwachten, als ick nochtans bedencke 5), waertoe de Kercken zijn verordineert, soo dunckt het my, ick en weet niet hoe, der Kercken-heyligheydt niet te betamen, datse andere beelden ontvangen, dan die levendige die de Heere door sijn Woort gheheyligt heeft, te weten, den Doop en het Nachtmael des Heeren met d'andere ceremonien, door dewelck' ons' ooghen soo vlijtighlick bekommert en so gevoelick bewogen behooren te werden, datse geen lust en hebben te gapen nae | andere, die door 't vernuft des menschen ghemaeckt zijn. Siet dan, daer hebt ghy 't onvergelijckelicke profijt der Beelden, 't welck

In sijnen 49. Brief. Quaest. 3. Ziet oock het 4. Boeck van de Stadt Godts, Cap. 31.

Op den Psalm 113.

Serm. 2. 5. 6.

1. Ioan. 5. 21.

(p. 33.)

1) perijckels. 2) vendel. 3) der. 4) perijckel. 5) overlegghe

met geen weerdy en kan verbetert worden, soo men 't seggen der Papisten wil gelooven.

3. De ydele hooveerdigheydt van de Niceensche t' samen-rottinge, strijdende voor de aenbiddinge der Beelden, wort ontdeckt.

14. Hier van soude nu, meen ick, genoegh gesproken zijn, waert dat niet het Concilie van Niceen eeniger maten teghen my aen liep en de handt op hief, niet dat seer vermaerde Concilie 't welck Constantinus de Groote beroepen hadde: maer 't welck door behulp en bevel van de Keyserinn' Irene voor 800 jaren ghehouden is. Want dat Concilie heeft verordent en besloten, datmen de Beelden niet alleen in de Kercken hebben, maer oock daer beneffens aen bidden moste. [So moet ick hier van spreken] 1). Want wat ick er oock van segghen mocht, altoos sou 2) d'autoriteyt des voorseyden Conciliums my grootelijks afbreuk doen 3). Edoch, op dat ick de waerheydt bekenn', ick brenge dit Concily te voorschijn niet soo seer om dat het my ontrust maeckt, als wel principalick op dat de Lesers souden sien werwaerts en hoe verre gegaen zy d'uytsinnigheyt en dolligheydt der ghener die tot de Beelden meer begeerigh gheweest zijn, dan den Christenen betaemde. Maer laet ons dit kluwen van het Concilie 4) eerst ontwerren. Die hedensdaegs 'tgebruyck der Beelden voorstaen die nemen dan 5) tot haer hulp dit Concilie van Niceen. En tegen dit Concilie is een Wederlegh-Boeck onder den naem van Karel 6) den Groote uyt gegaen, 't welck op deselve tijt gemaeckt is, gelijck uyt de manier van spreken en den stijl des Boecks afghenomen kan worden. In dat Boeck worden verhaeldt de redenen der Bisschoppen die in't Concilie vergadert waren, mitsgaders oock d'argumenten daer mede sy den beelden-dienst verdedighden 7).

De Sophisterien, oft de vervalschingheder Heyligher Schriftuyre, voor de oprechtinge der Beelden in de Kercken.

Joannes de Legaet van d'Oostersche Kercken seyde, Godt schiep den mensche na sijn beeldt: en hy maeckte daer uyt dit besluyt, datmen dan beelden hebben moest. Deselve Joannes liet sich oock duncken dat de Beelden aengepresen wierden door dese spreuck: Toont my u aensicht, want het is schoon. Een ander Bisschop willende bewijsen dat de Beelden op d'Altaren moesten ghestelt werden, bracht by dit getuyghnis, Niemant ontsteeckt een keers' en stelt die onder een koren-maet. Een ander, op dat hy soude betoonen dat het aenschouwen der beelden ons profijtigh is, heeft dit vers by ghebracht uyt den Psalm, Heere 't licht uwes aenschijns is op ons verzeghelt. Een ander heeft dese ghelijckenis aengegrepen, Ghelijck de Patriarchen gebruyckt hebben d'offerhanden der Heydenen, dat de Christenen oock alsoo de beelden der Heyligen moeten ghebruycken in de plaets van de Heydensche afgoden. Hier toe hebbens' oock met 1) den hayre by 2) ghetrocken dit, Heere ick hebbe bemindt de çierlickheyt uwes huys. Maer insonderheydt is dit een verstandige uytleggingh, Gelijck wy ghehoort hebben alsoo hebben wy oock ghesien. Soo wordt dan, seydense, Godt bekent niet uyt het ghehoor des Woordts alleen: maer oock door het aenschouwen der Beelden. Soodanigh was oock dat scherpsinnig argument van Theodorus: Godt, seydt hij, is wonderlick in sijn Heylighen: ende daer staet ergens geschreven: den Heyligen die op aerden zijn; Ergo soo moet dat van de Beelden verstaen worden. Somma 't zijn sulcke schandelicke en onwijse redenen, dat het my oock verdriet deselve te herhalen.

De getuyghenissen die voort gebracht wierden tot bevestinghe van den Beelden-dienst.

15. Daerse redetwisten 3) en handelen van het aenbidden der beelden, daer worden te voorschijn gebracht d'aenbiddingh van Pharao en d'aenbidding der roede Josephs en des naems die door 4) Jacob wierd' opgerecht. Al hoewelse belangende dit laetste niet alleen den sin van de Schriftuyr verderven, maer oock aengrijpen en by brenghen 't geen nergens in de Schriftuyr en is te lesen. Item, oock dese spreucken, Aenbidt den voet-banck sijner voeten. Item, Bidt aen op sijnen Heylighen bergh. Item, U aenschijn sullen alle de rijcke des volcks aenbidden. Dese bewijsredenen waren nae haer goedtduncken seer bondigh en bequaem. Indien yemant uyt spot en boertery de voorstanders der beelden als op een schavot ten toon wilde stellen om van alle man uyt ghelacht te werden, soud' hy wel grooter en grover beuselinghen konnen by een rapen? En op datter aengaende d'aenbiddingh der beelden gheen twijffel meer en soud' overblijven, so komt Theodosius Bisschop van Mira en hy bevestight deselve door de droomen van sijnen Opper-Diaken met sulcken ernst, als of hy al ghereet by de handt hadd' een Goddelick' uytspraeck en antwoorde. Laet nu de beschermers der beelden henen gaen en ons dringen met het decreet en besluyt des Nicenischen Conciliums. Even eens als of die eerweerdige Vaders haer selven niet alle credijt en gheloofweerdigheydt en benamen daer mede datse de Schriftuyr soo kinderlick verhandelen, of soo ongoddelick en schandelick verscheuren.

Eenighe lasterlicke woorden van sommighe oude Beelden-Vereerders, de welcke van vele nieuwe beyde met woorden en met der daedt voor goedt gekent zijn.

16. Nu treed' ick tot de schrickelick' en onschickelicke godtloosheden, van dewelcke

1) De duistere constructie in het latijn maakt, tot recht verstand, deze invoeging noodzakelijk.
2) 't Geen ick hier tegen van d' een zijde soude moghen in-brenghen, sal wederom van d' ander zijde groot achterdeel ontfanghen door.
3) [. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) Carolus. 7) beweerden.

1) by. 2) [ ]. 3) disputeeren. 4) van.

dit te verwonderen is, te weten, datse deselve hebben durven uytbraken: en tweemael te verwonderen, datter niemandt en is gheweest die met d' alderhooghste verfoeyingh daer teghen heeft uyt gheroepen. 't Is noodigh en nut dat dese schelmsch' uytsinnigheydt over den heeckel gehaelt werde, op dat ten minsten den beelden-dienst' af ghetrocken en ontnomen werde dat blancketsel der oudtheyt, daer mede deselve van de Papisten wort overtogen en opghepronckt. Theodosius de Bisschop van Amrot, blaest en schreeuwt uyt den vloeck tegen alle de gene die de beelden niet en willen aenghebeden hebben. Een ander wederom roept dat alle de swarigheden en ongevallen inde Griecxsch' en Oostersche Provincien haren oorsprongh hebben van dese sonde, te weten, dat de beelden niet en waren aengebeden gheweest. Wat voor straffen hebben van de Propheten, Apostelen en Martelaren verdient, dewijl in haren tijd onder hun geen beelden gheweest en zijn? Sy segghen vorders daer nae, indien men den beelde des Keysers met wieroock en reuck-werck te gemoet gaet: soo is men veel meer gehouden dees' eere te bewijsen aen de beelden der Heyligen. Ende Constantius Bisschop van Constantien in 't eylant van Cyprus betuyght en belijdt dat hij de beelden met eerbiedingh omhelst, en hy versekert dat hy deselve bewijsen sal den eeren-dienst die de levendig-makende Drie-Eenigheyt toekomt: en alle die dat weygeren te doen, die vervloeckt hy en versendt hen na der Hellen by de Manicheen en Marcioniten. En op dat ghy niet en denckt dat dit maer en is het particulier en eygen ghevoelen van een man: soo weet dat alle de rest hem daer in toe vallen. Ja dat meer is Ioannes de Legaet van d' Oostersche Kercken, door de hitt' en yver verder wech ghevoert zijnde, leert en vermaent aldaer, dat het beter waer alle de bordeel en hoeren-huysen in de stadt toe te laten, dan den dienst der beelden te versaken. Tot een besluyt wort met gemeen
(p. 34.) advijs besloten 1) | dat de Samaritanen ergher zijn dan alle de Ketters: maer dat de bestrijders der beelden in boosheyt de Samaritanen selfs overtreffen. En op dat dese comedy en fabel niet en soude zijn sonder hare ghewoonlicke toe-juychingh en vrolicken uytgangh, sy voeghender dit slot by: Laet van vreughd opspringen en sich verblijden alle die, dewelck' het beeldt Christi hebbende, dat selvighe offerhande toebrenghen. Waer is nu dat onderscheydt tusschen latria en dulia, dat is tusschen dienst en eere gebleven, waer mede sy Godes en der menschen ooghen pleghen te verblinden? Want het Concily geeft sonder eenige onderscheyding juist soveel eere aen de 1) beelden als aen 2) den levendigen Godt.

1) gevonnist.

Het XII Capittel.

Dat Godt van d'afgoden afgesondert wort, op dat hy gantschelick alleen gedient werde.

Wy hebben in den beginne geseydt dat de kennisse Godts niet en is geleghen in een koud' en bloote speculaty, maer datse godtsdienst met sich brengt. En hebben oock kortelick en ter loops aengeroert hoe dat hy na behooren ghedient wort: welck punt 3) in andere plaetsen wijtloopiger sal moeten verklaert werden. Nu herhael' ick alleen wederom met weynighe woorden, dat de Schriftuyr, wanneerse beweert datter een eenigh Godt is, geenen strijt aenneemt om de bloote naem, maer oock dit beveelt datmen eenen anderen niet toe en schrijve 't geen Godt alleen toekomt. Waer uyt met eenen blijckt hoe wijdt en seer de suyvere Religy verschilt vande superstity. Voorwaer het woort Eusébeia beteeckent by den Griecken evensoo veel als echten dienst 4): Want selfs die geen die als blinde in de duysternis tasteden, die hebben altijt gevoelt, datter eenen seeckeren regel waergenomen en vast gehouden moste werden, op dat Godt niet verkeerdelick en werde ghedient. En al hoewel den redenaer 5) Cicero verstandelick en met waerheyt seght dat het woort Religy (Godtsdienst) zijn oorsprongh heeft van 't Latijnsch woordt relegere: (herlesen). Soo is nochtans de reden die hy daer van geeft ghedwonghen en van verr' gehaelt, als hy seght, dat de Godtsdienst daerom van de Latinisten genoemt is Religy, om dat de rechte dienaers Godts dickwils herlasen, en neerstelick overleyden, wat sy voor waerheyt aennemen en vast houden moesten. Mijn gevoelen is veel eer dat dit woordt Religy geset wort tegen d'ongebondene vryheydt: Want het meerder-deel der werelt grijpt lichtveerdelick aen al wat het ontmoet: jae vlieght oock herrewaerts en ginswaerts: maer de Godtvruchtigheyt, soeckend' haren voet vast te setten, herleest, dat is, keert wederom en houdt sich binnen hare palen. Gelyck my oock dunckt dat het woordt superstity daer van herkomt, te weten, datse met de matigheyt, redelickheyt en wijse die haer voorgeschreven is niet te vreden zijde, eenen overtolligen en onnutten hoop der ydeler

De Schriftuyr den eenighen Godt bekennende, en voert gheen woorden-strijt in, maer eygent Gode. toe alle eer en religieusen dienst. Dit wordt bewesen.

1. Met een argument ghenomen uyt de eyghen beduydingh van het Woordt Godtsdienst.

1) uytneming even soo veel den. 2) [illegible]. 3) poinct.
4) oprechten dienst. 5) den orateur.

dinghen versamelt en op een tast. Maer op dat wy de woorden laten varen, het is all' eeuwen altijt een eendrachtigh gevoelen geweest, dat de Religy door valsche dwalingen wordt gheschonden en verdorven. Waer uyt wy afleiden 1), wanneer men met eenen onvoorsichtigen yver sich selven alle dingh geoorloft maeckt, dat in sulcken gheval 2) de deckmantel en voorwendingh, daer onder de superstitieuse menschen soecken te schuylen, 't eenemael ydel 3) is en van gheender weerden. En al hoewel yeder een bekent dat dit also is, so brengen sy nochtans ondertusschen haer onwetentheyt te voorschijn, daer mede datse den eenighen Godt niet aen en hanghen, en oock geen onderscheyt en maken in sijnen dienst, ghelijck wy voor dezen gheleert hebben. Maer Godt, op dat hy sijn recht voorstae, roept dat hy jaloers is, en dat hy sijn strenge wraeck uitvoeren sal teghen de gene die hem met eenighen verzonnen afgod 4) vermengen. Daer na beschrijft hy den wettighen dienst die hem behaeght, om het menschelicke geslacht in sijne ghehoorsaemheydt te houden. Dese twee stucken voeght hy te samen in sijne Wet, alwaer hy voor eerst de gheloovighe verbindt aen hem-selven, op datse geenen anderen Wet-ghever en erkennen benevens hem: ten anderen schrijft hij hen voor eenen regel, na den welcken hy oprechtelick volgens sijn wel-behagen wil gedient zijn. Vande Wet, wiens gebruyck, nuttigheydt en eynde menigerley is, sal ick ter rechter plaets hier na spreken: nu roer' ick alleen dit deel aen, te weten, dat aldaer den menschen een ghebit in den mondt gheleydt is, op datse tot gheen valsche Godsdiensten en souden afwijcken. Maer belangende dat geen 't welck ick in d'eerste plaets ghestelt hebbe, wy moeten voor vast houden, dat Godts eere gerooft en synen dienst geschonden wordt, wanneermen hem alleen niet toe en schrijft al dat 't welck der Godtheydt eygen is en alleen toebehoort. En wy moeten alhier met een meerder' aendacht en sorghvuldigheydt bemercken met wat arghlistigheden de superstity omme gaet. Want sy en vervalt alsoo niet tot vreemde goden, datse wil schijnen den hooghsten Godt te verlaten, of denselven met d'andere te stellen in eenen graedt: maer terwyl sy hem d'opperste plaets gheeft, soo omringht sy hem met een krans van mindere goden, onder dewelcke sy verdeelt d'ampten die den Alderhooghsten alleen eygen zijn. En also wort d'eere der Godtheyt (al hoewel bedecktelick en behendigh) in stucken verscheurt, op dats' in 't geheel en ongeschonden 1) niet en soude blijven by eenen alleen. Alsoo hebben oock eertijdts d'oude soo uyt de Joden als uyt de Heydenen onder den Vader en Scheydtsman der goden ghestelt dien grooten hoop der kleyner goden, en deselve hem by-gevoeght, op datse nae de gelegentheyt harer ordeningh, met hem gemeen souden hebben de regeeringh en het beleydt van Hemel en Aerde. Also zijn in eenige voorgaend' eeuwen d'afgestorven Heyligen Godts mede-ghesellen gemaeckt, om gedient, aengeroepen en gepresen te worden in sijn stede. En noch beeldtmen sich in dat de Majesteyt Godts door sulcken grouwel niet eens en wort verduystert, hoewel die nochtans door sulcx ten grooten deele wordt onderdruckt en uytghebluscht, soo datmen van hem niet meer en overhoudt 2) als een nietsseggend 3) gevoelen van sijn opperste macht.

2. Uyt het ghetuyghenisse Godts selfs, dewelcke roept dat hy jaloers en een wreker, soo hy met eenighen versierden Godt vermenght wordt.

2. Hierom is oock uit 4) ghevonden dat onderscheydt, gelijck sy 't noemen, tusschen latria en dulia, dat is tusschen eer' en dienst, op dat de Goddelick' eer soude schijnen den Enghelen en den dooden vryelick en sonder bestraffingh te mogen werden mede gedeelt. Want 't is openbaer dat de dienst die de Papisten den Heyligen bewijsen in der daedt niet en verschilt van den dienst Godts. Want sy bidden aen sonder onderscheydt Godt en de Heylighen: alleenlick, wanneerse van ons gedrongen worden, behelpen sy haer selven met dees' uytvlucht, te weten, datse Gode ongheschonden blijven laten 5) 't gheen hem toekomt, dewijl sy hem latriam, dat is, d'eere laten. Maer dewijl de questy niet en is | van 't woordt, maer van de saeck selfs, wie sal hen vryelick alsoo laten spotten en spelen in een van d'alder-ghewichtighste saken? Maer (op dat wy oock dit laten varen) sy en sullen ten langhen laetsten met haer distinctie niet meer verkrijgen, dan dat daer uyt sal blijcken, datse Gode alleenlick eere, maer den Heylighen dienst bewijsen: want by den Griecken geldt latreia even soo veel als by den Latinisten cultus, dat is eere: maer douleia betekent eygentlick dienstbaerheyt of dienst, En nochtans wort dit onderscheyt somtijts in de Schrifture wech genomen, en het eene woordt gheset voor en in plaets van het andere. Voorts schoon dat wij toe stonden dat dit onderscheydt in de Schriftuyr bestendigt 6) werde gevonden, soo staet noch t' ondersoecken wat kracht een yeder van dese woorden heeft. Dulia, gelijck geseyt is, beteeckent

Het onderscheyt tusschen Latria en Dulia, 't welk teghen dese Leer ingevoert is, en helpt den Papisten niet met allen, ja het bestraft hen veel eer van grooter godtloosheydt, ghelijck uyt de beteekenisse der selver woorden betoont wordt.

(p. 35.)

1) afnemen. 2) kas (en alsdan). 3) blaeuw. 4) versierden Godt.

1) ongeschendt. 2) behoudt. 3) koudt. 4) [ ]. 5) ongeschendt behouden. 6) gedurigh

dienst of dienstbaerheyt, latria gelt zoo veel als eere. Nu en isser niemant of hij houdt voor vast en seker dat dienen wat meer in sich heeft dan eeren. Want het soud' u dickwils hardt zijn te dienen den genen, den welcken ghy niet en soudt weygeren te eeren. En alsoo soude dit een onrechtveerdighe bedeelingh zijn, te weten, den Heyligen het meerdere toe te wijsen en Gode het mindere te laten. Maer vele van d' oude Schrijvers hebben dese distinctie gebruyckt. Wat is 't dan? dewijl een yeder klaerlick siet datse niet alleen oneyghentlick, maer oock t'eenemael ydel 1) en ongerijmt is.

Getuygenissen der Schriftuyre dewelcke dat onderscheyt der Papisten om verre werpen, en den eenighen Gode de schuldighe Godtsdienstelicke eere toewijsen. Galat. 4. 8

3. Laet ons dese scherpvindigheden voor by gaen en de saeck selfs over-weghen. Als Paulus die van Galaten indachtigh maeckt hoedanige sy waren voor hare weder-geboort en verlichtingh in de kennisse Godts, soo seght hy datse duliam bewesen, dat is, dienden de gene die van nature geen goden en waren. Al hoewel hy geen ghewach en maeckt van latria, dat is eeringhe, sal daerom hare superstitie of afgoderije verontschuldight moeten werden? Ghewisselick hij bestraft die verkeerde superstitie, die hy noemt met den naem van dulia, immers so seer, als of hij die door den naem latria uyt-ghedruckt hadde. En doe Christus den storm en aenloop des Satans af weerde met desen schilt, seggende, Daer staet geschreven, gy sult den Heere uwen Godt aenbidden, so en was tusschen hem en den Duyvel by namen geenen twist van latria. Want de Satan en vereyschte niet meer van Christo dan een aenbidden, het welck met knye-buygen gedaen wort. Van gelijcken wanneer wy sien dat Joannes van den Engel bestraft wierdt, om dat hij voor hem op de knyen neder ghevallen was, soo en moeten wy niet meenen dat Joannes so buyten sijn sinnen gheweest zy, dat hy d'eere die Gode alleen toekomt, den Enghel soude hebben willen toe-eyghenen. Maer dewijl d'eere, die met Religie vergeselschapt is, en daer uyt voort komt, altijt wat Goddelickheyts in sich heeft, soo en heeft hy voor den Enghel op sijn knyen niet konnen nedervallen, of hy heeft met eenen oock daer mede yetwes van d' eere Godes af ghekort. Wij lesen wel dickwils dat menschen aengebeden zijn gheweest: maar dees' aenbiddingh en was, om soo te spreken, niet dan een burgherlick' eere, doch met de Religie heeft het een ander aansien, dewelcke, soo haest alsse met eere vergheselschapt is, met sich sleept een ontheyliginghe van d'eere Godts. Dit selvighe mach oock in Cornelius den Hooftman ghesien worden: want hy en hadd' in de Godtvruchtigheyt soo qualick niet gevordert en toegenomen, dat hy Gode de hooghst' eer niet en soude toegheeyghent hebben. Dat hy sich selfs voor Petro neder buygt, dat en doet hij voorwaer niet met een meyningh en voornemen om Petrum aen te bidden in Godes stede: en evenwel gebiet hem Petrus met aller ernst dat hy dat niet doen en soude. En waerom doch anders dan om dat de menschen nimmermeer soo een bescheyden onderscheydingh maken tusschen de eere Godts en der schepselen, of sy draghen 1) sonder onderscheyt op de schepselen over dat gheen 't welck Gode alleen eyghen toekomt. Indien wy dan den eenighen Godt willen hebben, soo moeten wy ghedencken dat wy selfs het alderminste van sijn eere niet af korten, maer hem, 't geen hem eyghen is, alleen laten moeten. Daerom is't dat Zacharias, predickende van de wederoprechtinge der Kercke, uytdruckelick betuygt, dat daer niet alleen een eenigh Godt zy, maer dat hy oock eenen eenighen naem hebben sal, op dat hy met den afgoden niet met allen ghemeyns en hebbe. Hoedanighen eere Godt van ons vordert, sal elders op sijn behoorlicke plaatse gheseydt worden. Want hy heeft door sijn Wet den menschen willen voorschrijven 't geen recht en behoorlick was, en hy heeft hen aen eenen sekeren reghel daerom willen verbinden, op dat niet een yeder soude onderstaen 2) eenen godtsdienst te verdichten 3) na sijn eygen phantasy en goet vinden. Maer dewijl het niet oorbaerlick is veel saken onder elkander 4) te vermenghen, en alsoo den Lesers t'overladen, soo en roer' ick dat stuck noch niet aen. Het sal voor 't ooghenblick 5) ghenoegh zijn, dat wy voor vast houden, dat alle de plichten van den Godesdienst, dewelck eenen anderen, behalven den eenigen Godt gedaen worden, besmet zijn met roof en dief-stal van de eere Godts. De superstity heeft wel alder-eerst der sonne en anderen ghesternten, of den afgoden Goddelick' eere toegedicht, maer nochtans is daer na d'eergierigheyt ghevolght, dewelcke bestaen heeft de menschen met den roof, diese Gode ontnomen hadde, op te proncken en alsoo alles wat Heyligh was te verontreynighen, en al hoewel dit fondament vast bleef datmen den oppersten Godt dienen en eeren moeste, soo is nochtans oock in ghebruyck ghekomen dat de menschen den Engelen en mindere goden, of den afgestorvene vrome helden sonder onderscheydt offerhanden opgeoffert

Matth. 4. 10.

Apoc. 19. 10. en 22. 8, 9.

Actor. 10. 25.

Zachar. 14. 9.

In 't tweede Boeck Cap. 7. en 8.

Verdervinghen van den Godtsdienst.

1) blaeuw.

1) stellen. 2) voornemen. 3) versieren. 4) den anderen. 5) dese tijdt.

hebben. Soo seer lichtelich vervaltmen tot dese sonde, te weten, datmen den grooten hoop deelen doet in datgheen 1), 'twelck Godt met aller ernst voor hem-selven alleen houdt.

Het XIII. Capittel.

Dat van de Scheppingh der werelt aen in de Heylighe Schriftuyr geleerdt wordt een eenigh wesen Godts, 't welck drie personen in sich begrijpt.

Als de schrifture leert dat Godts wesen on-eyndigh en Gheestelick is, soo en wederleght sy niet alleen de afgoden-dienaers en de dwaeswijse der werelt, maer oock de Manicheen, en Anthropomorphiten.

Het gheen van 't oneyndig en Geestelick wesen Godts in de Schrifttuyr gheleert wordt, moet niet alleen dienen om de raser-nijen des ghemeenen volcks te niet te maken, maer oock om d' onheylighe scherpvindigheden der Philosophen te wederlegghen. Een uyt d'oude Philosophen liet sich duncken dat hy verstandelick sprack, doe hy seyde dat Godt was al 'tgeen wij sien, en al 't gheen wy niet en sien. Maer als hy alsoo spreeckt en gevoelt, soo segt hy eigenlyck 2) dat Godt in yder deel der werelt is uytgestort. En al is't dat Godt om ons in matigheyt en soberheydt te behouden, sparighlick van sijn wesen | spreeckt, soo is't nochtans dat hij door die twee tytelen (oneyndigheyt en geestelickheydt) die ick in't begin ghenoemt hebbe, soo wel alle grove inbeeldingen en gedachten wech neemt, als de vermetentheydt van 's menschen verstandt bedwingt. Want voorwaer sijn oneyndigheydt moet ons afschricken, dat wij hem niet en pogen af te meten na ons sin en gevoelen: en sijn geestelick wesen en laet niet toe yetwes aertsch of vleeschelicks van hem te denken Hier toe dient oock dat hy dickwils betuyght dat sijn woonplaets in den hemel is. Want al hoewel hij, ghelijck hy onbegrijpelick is, oock d'aerde selfs vervult: om dat hy nochtans bemerckt dat onse verstanden van wegen hare traegheyt in d'aerde blijven berusten, soo is't dat hij om onse luyheyt en vadsigheyt 3) uyt te drijven, ons met recht boven de werelt verheft. En hier door wort wederleydt de dwalingh der Manicheen, dewelcke, stellende twee beginselen, den Duyvel by na Gode ghelijck gemaeckt hebben. Gewisselick dat was d'eenigheydt Godts verbreken, en sijn oneyndigheyt beperken 4). Want dats' eenighe ghetuygenissen hier toe hebben derven misbruycken, dat quam uyt een schandelick' onwetentheydt: gelijck oock de dwalingh selfs uyt een vervloeckte dolligheydt. d'Anthropomorphiten, dewelcke sich lieten voorstaen dat Godt een lichaem hadde,

(p. 36.)

Een korte wederleggingge der Manicheen en Anthropomorphiten.

1) ghemeyn maeckt dat gheen. 2) versiert.
3) vaddigheyt. 4) inbinden.

om dat de Schriftuyr hem dickwils mondt, ooren, ooghen, handen en voeten toeschrijft, worden oock lichtelick wederleyt. Want wie isser, al hadd' hy maer een weynig verstants, die niet en verstaet dat Godt met ons na eenighe wijse stamelt, ghelijck de voedsters met de kinderen pleghen te doen. En derhalven en drucken soodanige manieren van spreken so seer niet uyt hoedanigh Godt zy, als meer dat 1) sy 2) sijn kennisse matigen en temperen na onse geringheydt. 't Welk niet en kan ghedaen worden of hij moet verre beneden sijn hoogheyt tot ons afdalen 3).

2. Maer hy wijst hem-selven oock aen door een ander sonderlingh teecken, waer door hy noch naerder van ons kan bekendt worden. Want hy verklaert dat hij alsoo eenigh is, dat hy nochtans hem-selven onderscheydentlick in drie persoonen van ons wil aengemerckt hebben. Sodat er, indien wy dese 4) Persoonen 5) niet vast en houden 6), alleenlick in onse herssenen een bloote en ydele naem Godts sweeft 7), sonder den waren Godt. Vorders op dat niemant van eenen driedubbelden Godt en droome, of meene dat het eenvoudighe en enckele wesen Godts door drie persoonen verscheurt wort, soo hebben wy alhier te soecken een korte en klare beschrijvingh, die ons voor alle dwalingh bevrijde. Maer na dien sommige dat woort Persoon hatelick doorstrycken 8), als of het van menschen ghevonden ware, soo moeten wy eerst en voor af bemercken met wat recht en billikheydt zy dat doen. Wanneer de Apostel den Sone Godts noemt het uytgedruckte beelt van des Vaders Hypostatis, dat is persoon, soo schrijft hy sonder twyfel den Vader toe een bestaen of selfstandigheyt waer door hy onderscheyden is vanden Sone. Want het woordt Hypostatis te nemen voor het wesen Godts (ghelijck als sommigh' uytlegghers ghedaen hebben, even eens als of Christus in hem-selven droegh en voor ooghen stelde des Vaders substanty en wesen, gelijck het Was op een zeghel ghedruckt) dat en soude niet alleen hardt maer oock ongherijmt zijn. Want dewijl het wesen Godts is enckel, eenvoudigh en ondeelbaer, so sou men gewisselick niet dan seer oneigenlijk en onghepast, hem, die 9) 't wesen Godts gheheel in hem-selven draeght, en dat 10) niet door deelingh, noch door 11) afvloeyingh, maer in geheel volkomenen sin 12), het uytgedruckte beelt des wesens kunnen noemen 13). Maer om dat de Vader, al hoe-

In dit eenige Wesen Godts zijn drie persoonen, also nochtans datter geen driederley Godt en zy, en dat oock het eenvoudigh Wesen Godts door de drie persoonen niet en werdt verscheurt.

Hebr. 1. 3.

Wat het Woordt (Persoon) in desen handel beteeckent: ofte de beschrijving' van dit woort.

1) [ ]. 2) (wel). 3) af steygeren. 4) Welcke.
5) (indien wij). 6) (so sweefter). 7) [ ]. 8) overhalen.
9) [ ]. 10) vervat. 11) [ ]. 12) door een geheele volmaecktheydt (die wordt oneygentlick, jae oock onhebbelick ghenoemt). 13) [ ].

wel door zijn eyghenschap onderscheyden, hem-selven gheheel in den Soon heeft uytgedruckt, soo wort hy met goede reden gheseydt sijn persoon of selfstandigheyt in den Soon openbaer gemaeckt te hebben. Waer mede bequamelick over een komt 't geen terstondt daer by gevoeght wort, te weten, dat hy zy het afschijnsel syner heerlickheyt.

Drie selfstandigheden in Godt, ofte in 't Wesen Godts.

Voorwaer wy vernemen uyt de woorden des Apostels dat in den Vader een eyghene selfstandigheyt of persoon is, die in den Soon schijnsel gheeft en lichtet. Waer uyt oock wederom lichtelick afgenomen wort de persoon of selfstandigheyt des Soons, die hem van den Vader onderscheydet. Also is het oock gheleghen met den Heylighen Geest: want wy sullen terstont bewijsen dat hy Godt is, en nochtans ghehouden moet werden een ander te zijn als de Vader. Deze distincty en onderscheydingh en gaet het wesen niet aen, 't welck niet en mach menigherley ghemaeckt werden. Indien men dan 't ghetuyghnis des Apostels wil ghelooven, soo volght datter in Godt zijn drie hypostaseis of selfstandigheden. En dewijl de Latinisten dit Grieksche 1) woort hypostasis uytgedruckt hebben met het woordt Persoon, so is 't al te walgelick, en oock al te grooten hertneckigheyt over een klare saeck te twisten. Indien men woort met woort wil oversetten en uytleggen, so sal 't Grieksche 2) woort hypostatis van de Latinisten genoemt worden subsistentia, dat is selfstandigheydt. Vele hebben inden selven sin gebruyckt het woord substantia. De Latijnsche Vaders en hebben niet alleen het woort Persona gebruyckt, maar de Griecxsche hebben oock, mogelick om haer' onderlinghe eendrachtigheyt te betoonen, geleert datter in Godt zijn drie Prosopa, dat is Persoonen. De gene nochtans, 't zy Griecken of Latynen, die in het woordt van malkanderen verschillen, deselve komen in de summa en grondt van de saeck wel over een.

Teghen die ghene die het woort Persoon in desen handel verwerpen.

3. Nu ofschoon de Ketters aengaende 't woordt persoon tegen bassen, of oock sommige die te eyhgensinnigh zijn, daer teghen ghetier maken, seggende datse dit woordt 't welck door het goet-duncken der menschen verdicht is, niet toe en staan, nochtans dewijls' ons niet en konnen ontnemen of ontkennen datter drie ghenoemt werden, van dewelck een yeder gantschelick Godt is, en datter even wel maer een eenigh Godt zy, soo is 't gewisselick een groote verkeertheyt, de woorden te misprijsen dewelcke niet anders uyt en drucken dan 't geen in de Schriftuyr betuyght en verzeghelt is. 't Waer beter,

Haere teghenwerping.

seggense, niet alleen onse ghevoelens, maer oock onse woorden te houden binnen de palen van de Schriftuer, dan vreemde woorden te stroijen, dewelck' in toekomende tijden mochten sijn zaedt en plantsoen-hoven van oneenigheydt en twisten. Want so doende vermoeytmen sich omtrent woorden-strijden: soo wort de waerheyt door krackeelen verloren: soo wordt de liefde door hatigh kijven en knibbelen, opgelost en ontbonden. Indien sy dat een vreemt woordt noemen, 't welck met even soo veel syllaben in de Schriftuyr niet en kan getoont worden, soo leggense ghewisselick een onbillicke Wet op ons, waer door, soo se gelden sal, veroordeelt wordt alle uytleggingh dewelcke niet enkel uit 1) woorden der Schriftuyr | 2) en is te samen (p 37.) ghesteldt. Indien se als van ongherechtigen oorsprongh woorden verwerpen, die uytghedacht zijn uit schoolsche pronksucht 3) en met bijgheloovighe drift verdedight worden: die 4) meer vermoghen tot twist dan tot stichtingh, d'welcke ontijdelick of sonder vrucht gebruyckt worden, d'welcke door hun 5) rouwigheydt de Godtvreesend' ooren quetsen en den mensch van d'eenvoudigheydt des woordts af brengen: soo gae 6) ick in 7) hare soberheydt en matigheyt van gantscher herten mede 8), want ick houd' het daer voor datmen met geen minder Godtvruchtigheydt van Godt moet spreken, dan dencken: dewijl dwaesheyt is al 't geen wy uyt ons selven van hem bedencken, en onwijsheydt al 't gheen wy uyt ons selven van hem spreken. Maer hierin 9) moet eenighe maet waergenomen werden: men moet uyt de Schriftuyr nemen eenen sekeren reghel van dencken en spreken, na welcken alle de gedachten onses herten en woorden onses mondts gereguleert en geleyt moeten werden.

1. Antwoort dat het gheen vreemt woordt en zy.

Maer wat isser doch in de wech, dat wy die dinghen die in de Schriftuyr voor ons verstandt twijffelachtigh en verwerret zijn, niet en souden moghen uytleggen en ontwerren door klaerder woorden, dewelcke nochtans oock Godtvruchtighlick en ghetrouwelick tot voorstant van de waerheydt der Schriftuyre dienstigh zijn, en spaersaem en zedighlick, midtsgaders ter gelegener tijdt gebruyckt worden? Van welcke saeck exempelen ghenoegh by de handt zijn. En als we dan bovendien 10) bewesen sullen hebben dat de Kercke door een uyterste noot gedwongen wiert 11) de woorden Drie-Eenigheydt en Persoon te ge-

Maer dat het gebruyct wort, op dat de heylighe verborgenheden met platter woorden souden werden uytgeleyt, alsoo dat die gene die dit woort verworpen, het licht der waerheydt qualick lijden konnen.

1) griecx 2) griecx.

1) van enckele. 2) (niet). 3) sonder sin. 4) Maer indiense vreemt noemen dat woort, 't welck neuswijselick verdicht zijnde, noch daer en boven verdedight wordt, 't welck. 5) sijn 6) neem. 7) [ ]. 8) [ ]. 9) En daerin. 10) Maer wat sal 't zijn, wanneer wy. 11) wort.

bruycken: sal yemant die oock 1) in sulcken gheval noch 2) de nieuwigheyt der woorden berispt 3) niet met recht gehouden werden voor eenen die het licht der waerheydt niet lijden en kan: dewijl hy dit alleen bestraft, dat de waerheydt openbaer gemaeckt en verlicht wordt?

2. Antwoort, Dat de rechtsinnighe Leeraers door noodt gedwonghen zijn, de woorden Drie-Eenigheydt, Mede-wesentlick, en Persoon te ghebruycken: eensdeels op datse de ghesonde Leere te lichtelicker voorstaē, eensdeels op datse de Ketters overtuyghen souden.

4. En dese nieuwigheydt der woorden (indiens' also genoemt mach worden) komt alsdan voornemelick te pas, wanneer de waerheydt verdedight moet worden tegen de lasteraers, dewelcke deselve door allerley ghesocht' uytvluchten soecken t'ontgaen. 't Welck wy hedensdaeghs meer dan ghenoegh ghewaer werden, dewijl wy seer veel hebben te doen om de vyanden van de suyver' en ghesonde waerheydt t'overwinnen: door so een kromme en slibberighe buygingh ontglippen u die slangen, 'ten zy dat ghy hen hardt druckt, en gegrepen hebbende perst en dringt. Also zijn d'Oud-vaders, doese door verscheyden strijden tegen de valsche leeringen gequelt en en geoeffent wierden, gedwonghen gheweest, door een uytgelesen en wel-bedachte klaerheydt uyt te spreken 't gheen sy gevoelden, op datse den godtloosen geen kromme uytvluchten en souden overigh laten, dewelcke hare dwalingen sochten wech te schuylen en te verberghen onder de bewimpelingh en twijfelachtigheydt der woorden.

Bewijs, genomen van de exempelen der Arianen en Sabellianen, uyt de Kerckelicke Historien.

Arius bekende dat Christus Godt en Godts Soon was, want hy en konde d'uytghedruckte woorden der Schriftuyr die sulcks getuyghen niet weder-staen, en alsof hy hem-selven wel hadde ghequeten, veynsde hy eenigh' eendracht en eenstemmigheydt met d'andere. Maer ondertusschen en hielt hy niet op van te seggen, dat Christus ghe-schapen was en een beginsel gehadt hadde, gelijck als alle d'andere schepselen. Op dat nu d'Oud-vaders het slibberigh bedrogh van desen mensch uyt sijn schuyl-hoecken voor den dagh brengen souden, soo sijnse verder getreden, seggende dat Christus was d'eeuwige Zoon des Vaders, hebbende deselve substanty of 't selve Goddelicke wesen dat de Vader heeft. Hier tegen wierdt de godtloosheydt seer hittigh en bitsigh, want de Arianen begonnen het woordt Homoousios, dat is van der selfder substanty seer booselick te haten en te vervloecken. Waert datse in 't begin ter goeder trouwen en van herten bekent hadden dat Christus Godt was, sy en souden daer nae niet ontkent hebben dat hy van der selver substantie met den Vader is. Wie sal die Godtvruchtige mannen durven schelden voor knibbelaers en twisters, om datse ter oorsaeck van een woordeken tot sulcken heeten twist zijn ontsteken geworden, en de rust der Kercke verstoort hebben? maer dat één woordeken maeckte onderscheydt tusschen de recht-geloovige Christenen en de heyligschennende 1) Arianen. Daer nae heeft Sabellius sijn hooft opgesteken, dewelcke de namen van Vader, Soon, en Heylighe Geest by na niet met allen weerdigh geacht heeft, disputerende en bewerende dat die namen niet en waren gestelt om de persoonen in 't Goddelicke Wesen t' onderscheyden, maer dat het zijn verscheyden tytelen Godts, soodanigh' alsser seer veel waren in de Schriftuyr. Was men met hem in dispuyt gekomen, hy bekende dat hy geloofde den Vader Godt, den Zone Godt, en den Heylighen Geest Godt te zijn. Maer daer nae hadd' hy sijn uytvlucht al ghereedt by de handt, voor-gevende dat hy daer mede niet anders en hadde beleden, dan als of hy Godt sterck, en rechtveerdigh, en wijs genoemt hadde. Also songh hy dan wederom een ander Liedeken, te weten, dat de Vader, de Soon, en de Heylighe Geest de Vader was, sonder eenigh' ordeningh, sonder eenigh' onderscheydingh. d' Eerbare Leeraers, den welcken als doe de Godtvreesentheydt ter herten gingh, op datse d'ongoddelickheydt van desen mensch verbreken souden, riepen wederom daer tegen datmen in den Eenighen Godt moest erkennen drie eygenschappen. En op datse sich tegen die kromme en verdraeyde listigheden door de naeckte en eenvoudige waerheyt souden wapenen, so hebbense beweert, dat in den eenigen Godt waerlicks en in der daedt bestaet, of ('t welck even eens is) dat in d'eenigheyt Godts is Drie-Eenigheyt der Persoonen.

5. Indien dan de voorseyde namen niet lichtveerdigh en te vergeefs en zijn gevonden, so moeten wy toesien dat wy door verwerpingh der selver, ons selven niet schuldigh en maken aen een' opgheblasene roeckeloosheydt. Ick mocht wel lijden datse begraven waren, als maer slechts van yeder een dit vast wiert ghelooft, te weten, dat de Vader, en de Soon, en de Heylige Geest zijn een eenigh Godt: en dat nochtans de Soon niet en is de Vader, of de Heylighe Geest, maer datse door een bysonder eyghenschap zijn onderscheyden. Ick en ben oock soo naeuw en hardt niet dat ick om bloote woorden soude willen twisten. Want ick worde gewaer dat d'Oude Leeraers, andersins met groot' eerbiedigheyt en Godtvreesentheydt van dit stuck sprekende, niet over al en accordeeren noch onder malkanderen, noch oock een yder van hun met hem-selven. Want wat zijnder al manieren van spreken die de Concilien ghe-

3. Antwoort, door voorkominghe. Al hoewel d'oude somtijts schijnen te verschillen in de uytlegginghe der woorden: soo komense nochtans over een in 't omhelsen van 't rechtsinnighe verstant der saken selfs; ghelijck ghetuyghen de verscheyden meyninghen van Hilarius, Hieronymus, en Augustinus, in 't ghebruyck der woorden Wesen, Substanty, Selfstandigheyt.

1) is 't dat yemant noch. 2) [ ]. 3) (sal hy).

1) Kerck-roovische.

bruyckt hebben, en van Hilarius verschoont werden? Tot wat vryigheydt breeckt Augustinus somtijts uyt? Wat een verschil isser tusschen de Griecksche 1) en Latijnsche? Maer een exempel sal ons genoegh zijn om dese (p. 38.) verscheydenheytt | aen te wijsen. Voor het Grieksch 2) woort Homoousios hebben de Latijnsche gebruyckt het woort Consubstantialis, dat is van der selver substanty, te kennen ghevende dat de Vader en de Soon zijn van een en de selvige substantie, en also het woort substanty in plaets van het woort essenty, dat is wesen gebruyckende. Daerom seght oock Hieronymus schrijvende tot Damasus, dat het Godtslasteringh is te segghen datter in Godt drie substantien zijn. En nochtans sult ghy by Hilarius meer dan hondertmael vinden, datter in Godt zijn drie substantien. Wat een swarigheydt vindt Hieronymus oock in dat Grieksch 2) woordt Hypostases? Want hy vermoedt datter eenigh fenijn onder schuylt, alsmen seght dat in Godt drie Hypostases zijn. En wanneer schoon yemant dit woort in eenen Godtvruchtigen sin gebruyckt, soo en verswijght hy evenwel niet dat het een oneygentlicke manier van spreken is. Soo men het nochtans daer voor mach houden dat hy oprechtelick alsoo gesproken heeft, en niet veel meer en heeft ghetracht om d'Oostersche Bisschoppen, die hy niet en mocht, wetens en willens met valsche beschuldingh te beswaren. Watter van zy, 't is seker dat hy niet oprechtelick en handelt, wanneer hy beweert dat het woort ousia in alle wereldtlicke scholen niet anders en beteeckent als Hypostasis, want dit wordt al-omm' door 't ghemeen gebruyck wederleydt. Zediger en beleefder is Augustinus, dewelck', al hoewel hy seght dat het woort Hypostasis in dien sin nieuw is in d'ooren der Latijnschen, nochtans so verre daer af is dat hy den Griecken hare gewoonte van spreken soud' ontnemen, dat hy oock selfs die Latijnsche Vaders die de Griecksche 1) manier van spreken navolghden, lieffelick verdraeght. En 't gheen Socrates van deselve manier van spreken schrijft in 't seste boeck van de Historie Tripartite, dat luydt aleens als of hy wilde segghen dat die van onverstandighe menschen verkeerdelick tot dese saeck gebruyckt zy. Ja de voorseyde Hilarius reeckent den ketters toe tot een groote sonde, dat hy door haer' onbescheydenheyt gedrongen wort, onder het perijckel en ghevaer des menschelicken oordeels te brengen die dinghen, die in een Godtvreesend hert behoorden besloten te blijven, ondertusschen oock niet verswijgende, dat dit niet anders

In het vijfde Boeck van de Drie-Eenigheydt, Cap. 8. en 9.

In 't tweede Boeck van de Drie-Eenigheydt. cap. 2.

1) Griecxsche. 2) Griecx.

en was dan onbetaemlicke dinghen doen, onuytsprekelicke dingen voort brengen, en ongeoorloofde dinghen bestaen en voornemen. Een weynigh daer na maeckt hy noch grooter verontschuldigingh 1), dat hy sich onderwindt nieuwe namen voort te brengen. Want als hy de namen van de Goddelicke nature gestelt hadde, te weten, Vader, Soon en Heylighe Geest: soo seght hy terstont daer op, dat al 't geen 't welck men daer-en-boven soeckt en begheert te weten, met de tonghe niet uytghesproken, met de sinnen niet ondersocht, en met het verstandt niet begrepen kan werden. En op een ander plaets ghetuyght hy dat de Bisschoppen van Vranckrijck geluckig waren, dewelcke gheen ander belijdeniss' en hadden ghesmeedt noch aengenomen, noch eenighsins erkent, dan het oude en eenvoudighe, dewelcke van den tijdt der Apostelen af by alle Kercken was aengenomen gheweest. Gelijck' verontschuldigingh 1) doet oock Augustinus, seggende, dat dit woort door noot afgedrongen is, te weten, van wegen datter geen ander woorden en waren voor so een groot' en gewichtige saeck, niet om deselve door dat woordt volkomentlick uyt te drucken, maer om niet te verswijgen hoe dat de Vader, Soon en Heylighe Gheest drie zijn. En dese matigheydt en zedigheyt der heyligher Mannen moet ons vermanen, dat wy niet van stonden aen so wreedelick veroordeelen en brantmercken den genen, dewelcke weygeren aen te nemen de woorden die van ons bedacht zijn, alsse maer die weygheringh niet en doen of uyt opgeblasentheyt, of uyt broot-dronckentheyt, of uyt een quaetwillighe listigheydt: maer dese moeten oock wederom aen hare zijde bedencken, door hoe grooten noot wy gedrongen worden also te spreken, op dats' allengskens en ten laetsten aen dese profijtelicke wijse van spreken sich gewennen mochten. Sy moeten oock leeren toesien datse het ons niet qualick af en nemen, wanneer wy zijnd' in den strijdt met d'Arianen aen d'een, en met de Sabellianen aen d'ander zijde, hun beyden alle gheleghentheydt om t'ontvluchten af-snijden, op dats' andersins ons gheen oorsaeck en gheven om te vermoeden datse zijn Discipelen of van Arius, of van Sabellius. Arius segt dat Christus Godt is: maer hy mort en mompelt dat hij is geschapen en een begin gehadt heeft. Hy seght dat Christus met den Vader een is: maer hy blaest den sijnen heymelick in d'oor, dat hy met den Vader een geworden is, gelijck als alle geloovige, al hoewel met een sonderling privilegy en voordeel. Maer seght ghy dat Christus is van deselve substanty

Van de Concilien. § 69.

4. Antwoort, Niemant moet soo eyghen-sinnigh en stuyr zijn, dat hy om de bloote woorden harnasch soude willen aentrecken, als hy maer den recht-sinnighen sin en het gheduerig accoort van Christi Kerck navolgt.

1) onschuldt.

met den Vader, so beneemt ghy den listigen Arius sijn mom-aensicht en valschen schijn, en ghy en doet meteen niet met allen tot de Schriftuyr. Sabellius seght dat de namen Vader, Zoon, en Heylighe Geest niet med' en brenghen datter onderscheydingh in Godt is. Zegt ghy datse drie zijn, hy sal roepen dat ghy drie Goden noemt. Zeght ghy dat in het eenige wesen Godts Drie-Eenigheyt der Persoonen is, soo seght ghy met een woordt 't geen de Schriftuyr spreeckt, en ghy bedwinght het ydel gesnater van Sabellius. Vorders soo daer eenige zijn die met sulck een vreesachtige superstity gequelt worden, datse dese woorden niet en konnen lijden: soo en sal nochtans niemant, of hy schoon van spijt berstede, nu konnen loochenen, te weten, alsmen een Godt hoort noemen, dat sulcks verstaen moet worden van d'eenigheyt der substanty: en als men drie in een wesen hoort noemen, dat daer med' als dan beteeckent worden de Persoonen in dese Drie-Eenigheyt. Wanneer dit sonder geveynstheyt toegestaen wordt, soo en vragen wy nae de woorden niet. Maer ick hebb' van over langh, en dat dickwils, bevonden dat alle de ghene die om de woorden hertneckelick twisten, by haer selven een verborgen fenijn koesteren: soo dat het beter is alsulcke door de ghemelde woorden uyt te locken, als om haren 't wille duysterder te spreken.

Maer die dese namen verwerpen, en hertnekelick om de woorden twisten, die koesteren heymelick en in 't verborghen de kettery van Arius en Sabellius.

Van de beschrijvinge des woordts, treedt hy tot verklaringhe van de sake selfs, dewelcke hy daer na uyt leyt.

6. Maer het dispuyt en krackeel over de woorden daer latende, soo sal ick nu beginnen te spreken van de saeck selfs. Door dit woordt Persoon, verstae ick dan een selfstandigheydt in 't wesen Godts, dewelcke met d'andere vergheleecken zijnde, door een onmede-deelbaer' eyghenschap wordt onderscheyden. Door 't woordt selfstandigheydt willen wy wat anders beduyden als het wesen. Want indien het Woort alleenlick Godt waer, en ondertusschen niet yetwes eygens en hadde,
Ioan. 1. 1. soo soude Joannis te vergeefs geseyt hebben, dat het Woort altijt by Godt geweest was. En wanneer hy terstont daer aen betuyght dat het Woort oock Godt selfs was, so roept
(p. 39.) en brenght hy ons wederom tot het ee | nige wesen. Maer dewijl het Woort by Godt niet en heeft konnen zijn, of het moest met eenen zijn in den Vader, soo ontstaet hier uyt de selfstandigheyt, dewelck' al is 't datse door eenen onscheydelicken bandt met het wesen t'samen gevoeght is, en daer van niet en kan gescheyden worden, nochtans heefts' een bysonder merck-teecken daer door sy van 't wesen wordt onderscheyden. Nu segg' ick dat een yeder van dese drie selfstandigheden of persoonen, met d'andere vergeleken zijnde, door een eygenschap onderscheyden wort. De relaty of vergelijckingh wort alhier klaerlick uytgedruckt: want wanneer Godt blootelick en sonder bepalingh en onderscheyt vermeldt 1) wort, so behoort die naem (Godt) niet min toe aen 2) den Zoon en den Heyligen Geest, als aen 3) den Vader. Maer soo haest als de Vader met den Soon wort vergeleken, so wort een yeder door sijn eyghenschap van den anderen onderscheyden. Ten derden beweer' ick ook, dat al 't geen aen elk der drie 4) persoonen bizonderlick 5) eygen is, aen 6) den anderen niet en kan medeghedeelt worden. Want op den Soon en kan niet passen noch overghedraghen 7) worden 't geen den Vader toeghe-eyghent wordt tot een teecken van onderscheydt. En my en mishaeght niet de beschrijvingh van Tertullianus, wanneerse maer recht wort verstaen, te weten, Dat de Drie-Eenigheyt der Persoonen is een ordeningh, schickingh en uytdeelingh in Godt, waer door d'eenigheydt des wesens niet met allen en wort verandert.

De onderscheydinge der Persoonen.

In sijn Boeck teghen Praxeas. cap. 2. 3.

2. De eeuwige Godtheyt des Zoons wordt bewesen met verscheyde argumenten.
Het eerste, De Zoon is 't Woordt Godts des eeuwighen Vaders. Zo is dan de Zoon de eeuwighe Godt.

7. Eer ick nochtans verder voort gae, sal ick de Godtheydt des Soons en des Heyligen Geestes bewijsen moeten. En daer nae sullen wy dan sien hoe dats' onder elkander 8) verschillen. Voorwaer wanneer ons in de Schriftuyr voorgestelt wort het Woort Godts, so soude 't seer ongerijmt zijn sulcks te verstaen alleen van een verganckelick' en verdwijnende stemme, dewelck' in de lucht uytgelaten zijnde buyten Godt te voorschijn komen soude: hoedanige daer geweest zijn de Goddelick' aenspraken die den Vaderen geschiedt zijn, en voorts oock alle de Prophetien: dewijl door dit Woort 9) veel meer beteeckent wort de Wijsheyt die bij Godt is, van dewelcke alle d'aenspraken en Prophetien haren oorsprongh hebben. Want d'oude Propheten hebben (volgens 't getuyghnis van Petrus) soo wel ge- 1. Petr. 1. 11.
sproken door den Geest Christi gedreven zijnde, als d'Apostelen en all' andere die daer nae de Hemelsche Leer bedient hebben. En dewijl Christus te dier tijdt noch niet en was geopenbaert in het vleesch, soo moeten wy begrijpen een Woordt 't welck voor de tijden der werelt uyt den Vader is gegenereert. Indien die Gheest, die tot sijn instrumenten de Propheten gebruyckt heeft, is de Geest des Woorts, soo besluyten wy vastlick daer uyt dat het Woordt waerachtigh Godt was. En dit leert Moses klaer genoegh ter plaetsen daer hy handelt van de scheppingh der werelt: alwaer hy dat Woort voorstelt als een die in 't wercken midden tusschen komt. Want waer

1) gemeldt. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) een yeder der. 5) [ ]. 6) [ ]. 7) overgestelt. 8) den anderen. 9) daer door.

toe verhaelt hy uytdruckelick dat Godt bij 1) yeder werck dat te scheppen stondt geseyt heeft, Dit of dat worde, anders dan op dat d'ondoorgrondeerlicke heerlickheyt Godts in sijn beelt soude lichten. Hier hebben de neuswijs' en praet-siecke menschen al gereede stof om dit te weder-leggen, seggende, Dat dat woordt daer Moses van schrijft genomen wort voor een gebodt en bevel. Maer d'Apostelen zijn beter Uytlegghers, dewelcke leeren dat de wereldt door den Soon geschapen is, en dat hy alle dinghen draeght door sijn machtigh woort. Want wy sien hier dat het Woort wort genomen voor de wil of 't bevel des Soons, dewelck oock selfs is het eeuwigh' en wesentlicke Woort des Vaders. De gesond' en zedighe verstanden weten oock wel het gheen Salomon seght, daer hy de Wijsheyt invoert en van haer getuyght datse van Godt voor de tijden der werelt is gegenereert, en datse presideert en voorsit over de scheppingh aller dingen, en over alle de wercken Godts. Want het waer dwaesheyt en ydelheydt Gode in de scheppingh eenen verganckelicken of tijdtlicken wille toe te dichten: dewijl Godt als doe sijnen bestendigen en eeuwigen raet, en oock een hooger verborgentheyt heeft willen vertoonen. Hier toe dient oock het seggen van Christus, Mijn Vader werckt tot nu toe, ende ick wercke oock. Want als hy betuyght dat hy van 't eerste begin der werelt geduyrigh met den Vader in 't werck gheweest is, soo leght hy klaerder uyt, 't geen Moses kortelicker aengeroert hadde. Wy besluyten dan dat Godt alsoo gesproken heeft, dat oock het Woordt sijn deel in 't werck ghehadt heeft, en dat alsoo de wercking aen 2) hun beide gemeen was. Maer Ioannes doet hier van d'alderklaerst' uyt-leggingh, wanneer hy verklaert dat dat Woordt 't welck van den beginne Godt was en by Godt, te gelijck met Godt den Vader zy gheweest d'oorsaeck en oorsprongh van alle dingen. Want hy eygent den Woorde toe een volmaeckt en eeuwighduyrende wesen, en beneffens dien noch yetwes particuliers en sonderlinghs, en hy toont bescheydentlick hoe Godt sprekende de Schepper der wereldt geweest zy. Gelijck dan alle d'openbaringen die van Godt voorts ghekomen zijn wel en te recht Godts Woordt ghenoemt worden, alsoo is 't oock betaemlick dat dat wesentlicke Woordt ghestelt werde op den hoogsten trap, als het welck de fonteyn is van alle Goddelicke woorden en openbaringen, en geenerley veranderingh onderworpen zijnde, in der eeuwigheydt een en het selfde blijft by Godt en Godt selfs is.

Teghen-werpinge.
Hebr. 1. 2.
Antwoordt.
Proverb. 8. 22.
Ioan. 5. 17.
Ioan. 1. 3.

1) op. 2) [ ].

8. Hier teghen knorren sommighe honden, dewelcke, dewijl zy Christo sijn Godtheyt niet opentlick en durven ontnemen, hem sijn eeuwigheyt heymelick ontstelen. Want sy segghen dat hy alsdoe eerst begonnen heeft het Woort te worden, doe Godt in de scheppingh der werelt zijn heyligen mont opende. Maer op die wijse verdichten se seer 1) onvoorsichtelick het ontstaen van iets nieuws 2) in het wesen Godts. Want gelijck de namen Godts die haer aensien hebben op sijn uyterlick' werck (als daer onder andere meer is de naem daer med' hy genoemt wort Schepper van hemel en aerde) hem zijn begonnen toegeschreven te worden na dat het werck volbracht was: alsoo verwerpt de godtvruchtigheyt een yegelicke naem waer door beteeckent wordt dat Gode in hem-selven yet nieuws is wedervaren en overgekomen. Want so hem yet vreemts en nieuws overkomen 3) ware, soo soude 't seggen van Iacobus niet konnen bestaen, wanneer hy getuyght dat alle volmaeckte gifte van boven afkomt van den Vader der lichten, by welcken geen veranderinge en is, ofte schaduwe van omkeeringe. Daer en is dan niets onlijdelicker dan dat men een begin toedicht aen 4) dat Woordt 't welck van eeuwigheydt af Godt, en daer na Schepper der werelt geweest is. Maer sy laten sich voorstaen datse scherpsinniglich disputeeren, wanneerse seggen dat Moses, verhalende dat Godt doe eerstmael gesproken heeft, met eenen oock te kennen geeft, dat te voren in hem geen woort en was. En nochtans en kan er | nae mijn oordeel niets ghesproken worden dat meer ongherijmt en bespottelick is als even dit. Want men mach daer uyt, dat eenigh dingh op een sekeren tijdt begint gheopenbaert te worden, niet besluyten dat het selve noyt te voren geweest zy. Ick besluyte dan oock heel 5) anders, te weten, dewijl in het selve punct en oogenblick des tijts doe Godt seyde, Het werde licht, de kracht des Woordts daer geweest en te voorschijn ghekomen is: dat daer uyt volght, dat het allangh voor dien tijt moet geweest zijn. En is 't dat yemant ondersoeckt hoe langh, soo en sal hy doch geen beginsel vinden. Want het Woordt selfs en druckte gheen sekere lenghte des tijdts uyt als het seyde, Vader verheerlickt uwen Soon met de heerlickheyt, die ick by u hadde eer de werelt was. Dit en heeft oock Ioannes niet versweghen: want eer hy van de Scheppingh der werelt begint te spreken, soo segt hy dat het Woort in den beginne by Godt was. Wy beweeren dan wederom dat

Teghen-werpingh.
Het Woordt heeft begonnen te zijn, doe Godt de werelt scheppende, gesproken heeft.
Antwoort, die met seer bondige getuyghnissen en redenen bevestight is.
Iacob. 1. 17.
(p. 40.)
Genes. 1. 3.
Ioan. 17. 5.

1) sy versieren veel t'. 2) een sekere vernieuwingh. 3) toeghevallen. 4) [ ]. 5) veel.

het Woordt, 't welck buyten alle begin des tijdts van God gegenereert is, van all' eeuwigheyt by hem gheweest sij 1): waer uyt verder sijn eeuwigheydt, en waerachtigh wesen, en sijn 2) Godtheyt bewesen wordt.

Het tweede argument. De Soon wort genoemt Godt en Iehova, mitsgaders met andere namen verciert inden Ouden Testament, dewelcke den eeuwigen Vader toe-ghe-eyghent worden. Hy is derhalven d'eeuwige Godt.

9. En al hoewel ick den persoon des Middelaers noch niet aen en roer, maer daer van uytstelle 3) te spreken tot dat ick sal gekomen zijn tot die plaets al waer van de Verlossingh sal werden ghehandelt: dewijl nochtans by alle Christenen vast en buyten verschil moet zijn, dat Christus is dat Woordt in den vleesche geopenbaert, soo sullen alhier wel ter sake dienen 4) en te pas komen alle die ghetuygenissen, dewelcke aen Christus de Godtheydt toestaen en toe-eygenen. Als in den vijf-en-veertigsten Psalm wort geseyt: Uwen throon ô Godt, is eeuwighlick ende altoos: soo is 't dat de Joden om den slagh t'ontgaen alhier een uytvlucht verdichten, seggende dat het Hebreische woort Elohim, dat is Godt, oock den Engelen en overste machten toekomt. Maer daer en is sodanigen plaets inde Schriftuyr nerghens te lesen, in dewelcke den schepselen eenen eeuwighen throon wort opgerecht en toegestaen. Want hy en wort niet alleen Godt ghenaemt, maer oock een eeuwigh Heerscher. Ten anderen en wordt desen naem Godt niemanden op-gedragen, 't en zy dan met een byvoeghsel, ghelijck als in die plaetsen geschiet, daer geseyt wort, dat Moses de Godt van Pharao soude zijn. Andere lesen den voorseyden Text aldus: Uwen goddelicken throon, of uwen throon die van Godt is, doch met al te grooten onverstant. Ick bekenne wel dat dickwils Goddelick genoemt wort 't gheen door een sonderlinge heerlickheyt uytsteeckt: maer uit de t' samenvoeging der woorden kan genoegsaem blijcken, dat sulck een lesingh en uytleggingh hardt en gedwonghen is, en te dier plaetse niet en past. Doch al is 't datse door haere hertneckigheydt alhier niet en willen wijcken, soo wort nochtans deselve Christus van Iesaia klaerlick ingevoert als eenen dewelcke Godt is en met de hooghste macht is begaeft en aenghedaen, het welck voorwaer den eenigen Godt eygen toekomt. Men noemt, seght hy, sijnen name, Stercke Godt, Vader der eeuwigheyt, Vredevorst, &c. De Joden keffen hier tegen oock, en verkeeren den Text aldus, Dit is de naem daer mede de Stercke Godt en Vader der eeuwigheyt hem noemen sal, &c. soo datse den Soon alleen desen naem laten behouden, te weten, dat hy een Vredevorst genoemt wort. Maer waer toe souden doch te deser plaetse

Exod. 7. 1.

Weder-legghingh van de tegenwerpinge der Joden.

Iesa. 9. 6.

Een andere tegen-werping, om-gestooten.

Gode den Vader soo veel namen en tytelen ghegheven worden? Dewijl het voornemen des Propheten is Christus te vercieren met seer heerlicke teeckenen, waer door ons gheloof en vertrouwen op hem ghesticht en opghebouwt mochte werden? Daer en is dan niet aen te twijfelen, of hij wort al hier om de selfde reden de Stercke Godt ghenoemt, om dewelck' hy een weynig te voren ontfingh de naem Immanuël. Maer daer en kan geen klaerder ghetuyghnis gesocht en gevonden worden, dan dat 't welck by Jeremia te lesen is, te weten, Dat dit sal zijn sijn naem, daer mede de *Spruyte* Davids genoemt sal worden, de *Heere onse gerechtigheyt.* Want dewijl de Joden selve leeren dat d'andere namen Godts niet anders en zijn dan bynamen, en dat alleen dese naem Jehovah, (Heere) die sy segghen niet uytghesproken te moghen worden, een wesentlicke naem is en dienstigh om daer door sijn wesen uyt te drucken; so besluyten wy dat de Soon is d'eeuwige en eenige Godt, dewelck' op een andere plaets getuyght dat hy sijne eere geenen anderen en sal geven: De Joden soecken al hier wel eenighe schuyl-hoecken, om dat Moses den altaer die hy gebouwt hadde dien naem ghegeven heeft, en oock Ezechiel van de nieuwe stadt Jerusalem. Maer wie isser doch die niet en siet dat dien altaer ghebouwt wort tot een teecken en ghedachtenis dat Godt is de verheffingh van Moses? en dat oock Jerusalem alleen met Godes naem vereert wordt, om te betuygen dat hy aldaer tegenwoordigh is? Want soo spreeckt de Propheet, Ende de naem der stadt sal van [*dien*] dage af zijn, De Heere is aldaer. Moses schrijft aldus, Ende hy bouwde eenen altaer, ende hij noemde sijnen name, De Heere is mijn baniere. Voorts is noch een andere te weerleggen, geput uyt 1) een ander getuyghnis van Ieremia, in het welck die selvighe naem (Iehovah) der stadt Jerusalem gegeven wort met deze woorden: dit is de naem daer mede sy de Stadt sullen noemen, de *Heere onse gerechtigheyt.* Maer 't is so verre van daer dat dat ghetuyghnis der waerheydt die wy voorstaen hinderlick zijn soude, dat het veel meer deselve waerheyt bevestight. Want als hy voor henen betuyght hadde dat Christus is de ware Jehovah, van den welcken de gerechtigheydt afvloeyt, soo verklaert hy als nu, dat de Kercke Godts dit 2) inder daedt alsoo sal ghewaer werden, dats' oock van den naem selfs sal mogen roemen. Soo wordt dan ter eerster plaets van den Propheet ghe-

Ierem. 23. 6.

Iesa. 42. 8.

Antwoort op der Joden inspraeck.

Ezech. 48. 35.

Exod. 17. 15.

Ierem. 33. 16.

Antwoort op een ander' inspraeck.

1) sijn residenty ghehadt heeft. 2) [ ]. 3) vertoeve. 4) ten propoost'.

1) Maer daer is noch eenen meerderen strijt uyt te staen aengaend'. 2) dat selfst'.

stelt de fonteyn en oorsaeck der gerechtigheyt, en daer na by gevoeght hare vrucht en werckingh.

Het 3e argument, Iehova in den Persoon eens Enghels den Heylighen Vaderen onder de wet verschijnende, betuygt dat hy Iehova is. Maer dees' is het Woordt des eeuwighen Vaders. So is van de Soon d'eeuwighe Godt.

10. Indien oock dit den Joden niet ghenoegh en doet, so en sie ick niet waer mede sy de kracht van dit ander 1) bewijs souden konnen ontgaen, dat namelick Iehovah (de Heere) so dickwils in den persoon des Engels voor-gestelt wort. De Engel wordt geseyt den H. Vaderen verschenen te zijn. Dese engel gebruyckt van sich selven 2) den Naem des eeuwigen Godts. Indien yemant hier teghen seght, dat dit van den Engel geseyt wordt in regard en aensien van den persoon, uyt wiens last en bevel hij verschenen is, soo wordt nochtans de knoop door dien uytvlucht gheensins ontbonden en los ghemaeckt. Want een dienstknecht Godts en sou 3) dit nimmermeer toe laten dat hy van yemanden Offerhanden vorderen en aennemen, en alsoo door sulck een daedt Godts eere tot sich trecken soude. Maer den Engel daer wy nu van spreken, weygert broodt te eten, en | beveelt een offerhande aen 4) Jehovah op te offeren. Daer na bewijst hy oock met der daedt dat hy self die Iehova is. Daerom besluyten oock Manoah en sijn huysvrouw uyt dit teecken datse niet slechts eenen Engel, maer Godt ghesien hadden. Hier uyt ontstondt dit segghen: Wy sullen sterven, want wy hebben Godt gesien. En als de huysvrouw daer op antwoort: Indien Jehova ons hadde willen dooden, soo en soud' hy den offer uyt onse handt niet aengenomen hebben; soo bekentse gewisselick dat hy Godt is, die te voren een Enghel ghenoemt wierdt. Doet hier noch by dat des Enghels antwoorde selfs allen twijffel wech neemt: waerom vraeght ghy nae mijnen naem dewelcke wonderlick is? Derhalven is de godtloosheydt van Servet soo veel te grouwelijcker gheweest, doe hy beweerde dat Godt aen 5) Abraham en de anderen Vaderen noyt en was gheopenbaert, maer dat in sijn plaets een Enghel wierdt aengebeden. Waerteghen 6) de rechtsinnige Leeraers van de Kerck wel en wijsselick hebben verklaert, dat dese voortreffelyckste 7) Engel zy geweest het Woort Godts, dewelck' alreede doe als door een voorspel het-ambt eens Middelaers begon te bedienen. Want al hoewel hy met het vleesch noch niet bekleedt en was, soo is hy nochtans ghelijck als in 't midden tusschen beyden gekomen, op dat hy met des te meerder ghemeensaemheyts tot de gheloovige naederen soude. Soo heeft hy dan door die naedere gemeensaemheyt ghekreghen de naem des Engels: behoudende nochtans ondertusschen 't gheen hem eygen was, te weten, dat hy zy Godt van onuytsprekelicke heerlickheyt. Dit geeft oock Hosea te kennen, dewelcke, nae dat hy verhaelt hadde Iacobs strijdt met den Engel, seydt: de Heere de Godt der heyrscharen, Heere is sijn gedenck-naem. Hier knort Servet wederom tegen dat Godt de persoon des Engels gedragen heeft. Als of quansuys de Propheet niet en bevestighde 't gheen van Mose gheseydt was, Waerom vraeght gy na mijnen name? Des Heyligen Patriarchs belijdenis betoont oock genoeghsaem dat hy niet en zy gheweest eenen gheschapen Enghel, maer sulck eenen in den welcken de volle Godtheydt woonde, als hy seght, Ick hebbe Godt gesien (van) aengesichte tot aengesichte. Hier uyt is 't oock dat Paulus seght, dat Christus in de Woestijne de Leydsman zy gheweest van 't Israëlitische volck: want al was 't schoon dat den tijdt sijnder vernedering noch niet en was gekomen, soo heeft nochtans dat eeuwige Woordt voor-gestelt een figuer en voorbeeldt van dat Middelaers-ampt daer toe hy verordent en bestemt was. Is 't dat wy nu sonder krackeelen het tweede Capittel van Zacharias willen indencken 1) so sullen wy bevinden dat die 2) Engel die den anderen Engel sondt, terstont den Godt der heyrscharen genoemt, en hem 3) d' opperste macht toe-gheschreven wordt. Ick gae ontallicke getuygenissen voorby op dewelck' ons gheloof sekerlick berust, al is 't datse den Joden niet seer en beweghen. Want alser by Iesaia gheseydt wordt: Siet, dese is onse Godt, wy hebben hem verwacht, ende hy sal ons saligh maken: soo konnen de verstandighe sien dat Godt aldaer vertoont wordt, de welcke wederom tot verlossinge des volcks op staet. En de krachtige aenwysende voornaemwoorden: 4) dese, dese, tot twee-malen toe herhaeldt, en laten niet toe dat dit op iets anders 5) gheduydet en ghetrocken werde dan op Christus. Klaerder en bondiger is noch de plaetse van Maleachi, al waer belooft wordt, dat de heerscher en regeerder, die doe verwacht wierdt tot sijnen Tempel komen soude. Voorwaer de Tempel was alleen den eenighen oppersten Godt toe-gheheylight, 't welck nochtans de Propheet al hier Christus toe-eyghent. Waer uyt dan volght dat hy deselfde 6) Godt zy, die onder de Joden altijdt is aenghebeden en ghe-eert geweest.

Iudic. capp. 6. 7. Item. capp. 13. 16. 18. 22. en 23.

(p. 41.)

De godtloosheyt Servets ter neder gevelt.

Waerom de Soon eertijdts onder de Persoon eens Engels verschenen is.

Hosea 12. 5.

Genes. 32. 29. 30.

1. Cor. 10. 4.

Iesa 25. 9.

Malach. 3. 1.

11. Het Nieuwe Testament is vervult met

1) [ ] 2) Deselve treckt sich aen. 3) sal. 4) den. 5) den. 6) Maer. 7) dien voorneemsten.

1) overleggen. 2) den selven, 3) [ ]. 4) toon-woordekens. 5) elders. 6) de selvighe.

Het 4. argument vergadert uyt de heerlick' ghetuygenissen des Nieuwen Testaments, al waer de Sone bekent wort te zijn de Heere der heyrscharen, de Rechter der werelt, de Godt der heerlickheyt, de Schepper der werelt, de Heere der Engelen, de Koningh der Kercke, het Eeuwige Woort, God in der eeuwigheydt ghebenedijdt, Godt geopenbaert in den vleesche, Gode ghelijck, de waerachtige Godt en het eeuwige leven, de Heere en Godt aller gheloovigen. Derhalven is hy de eeuwige Godt.

ontelbare ghetuygenissen. En daerom moeten wy ons bevlytighen, om liever kortelick weynighe uyt te kippen, dan die alle op 1) eenen hoop te versamelen. En al hoewel d' Apostelen van hem hebben ghesproken, na dat hy alreed' als Middelaer in 't vleesch geopenbaert was: soo sal nochtans 't geen ick sal by-brengen seer bequaem zijn om sijn Godtheydt te bewijsen. Voornemelick is dit bysonder aenmerckinghsweerdigh, dat d'Apostelen ghetuyghen, dat die dingen, dewelcke belanghende den eeuwighen Godt voorseydt waren, of alreed' in Christus vervult zijn, of namaels in hem vervult sullen werden. Want 't geen Jesaia voorseyt, te weten, Dat de Heere der heyrscharen den Joden en Israëliten soude zijn tot een steen des aenstoots, en tot een rotzsteen der struyckelinge dat selfst' is in Christo volgens 't segghen van Paulus vervult. Hy betuyght dan dat Christus is die Heere der heyrscharen. Van ghelijcken schrijft hy op een ander plaets aldus: Want wy sullen alle voor den rechter-stoel van Christus gestelt worden. Want daer is geschreven, Ick leve seght de Heere: voor my sal alle knye buygen: ende alle tonge sal Godt belijden. Dewijl nu Godt by Iesaia dit verkondight en ghetuyght van hem-selven, en Christus 'tselve in sich selven met der daedt vervult, soo volght dat hy die selvighe Godt is, wiens eere eenen anderen niet en mach ghegeven worden. 't Geen hy oock in den Brief tot den Ephesiers uyt de Psalmen by brenght, dat komt blijckelyck alleen Godt toe. Als hy opgevaren is in de hooghte, heeft hy de gevangenisse gevangen genomen. Met dese woorden geeft hy te verstaen dat dees' opklimmingh wel doe was afgebeeldt, doe Godt sijn kracht betoonde door een uytnemende overwinningh op 2) d' uytlandtsche volckeren, maer datse volkomentlicker vervult en vertoont is in Christus. Also getuygt Ioannes dat het des Soons heerlickheyt was, dewelck' Iesaia door een gesicht geopenbaert wierdt: daer nochtans de Profeet selfs schrijft dat hy de heerlickheydt Godts ghesien hadde. Het is oock openbaer dat die dinghen die d' Apostel tot den Hebreen op den Soon toepast, anders niet en zijn, dan seer klare lof en eer-dichten Godts. Gy Heere, hebt in den beginne de aerde gegrondet, ende de hemelen zijn de wercken uwer handen. Item, Ende dat alle Engelen Godts hem aenbidden. En nochtans en misbruyckt d'Apostel die getuygnissen niet, wanneer hy die op den persoon van Christus toepast 3). Overmits hy alleen vervult heeft al 't gheen in die Psalmen

Iesai. 8. 14. Rom. 9. 33. ende 14. 10. 11. Iesa. 45. 23. Ephes. 4. 8. Psalm 68. 19. Ioan. 12. 41. Iesa. 6. 1. Hebr. 1. 10. en 6.

1) over. 2) teghens. 3) treckt.

gesongen wordt. Want hy is geweest die gheen dewelck' opstaende sich over Sion heeft ontfermt: 1) hy is 't die de heerschappy en 't rijck over alle Heydenen en eylanden aen sich ghenomen heeft. En waerom soude doch Ioannes sich ontsien hebben Godts Majesteit Christus toe te eygenen, dewijl hy alreede geseyt hadde, dat het Woordt altijt Godt geweest was? Hoe soude doch Paulus ghe-schroomt hebben Christus te stellen in de vyerschaer en rechterstoel Godes, ghemerckt hy voor henen met soo een klaren lof sijn Godtheyt verkondight hadde, te weten, daer hy hem noemde Godt boven alle | te prijsen in der eeuwigheyt. En op dat het blijcke hoewel dat hy met sich-selven in dit deel over een komt, soo schrijft hy oock elders dat Christus is Godt geopenbaert in den vleesche. Is hy Godt te prijsen in der eeuwigheydt, soo is hy dan die geen, den welcken men volgens 't segghen van Paulus op een ander plaets alle eer en heerlickheyt schuldigh is. En hy en verberght dat niet, ja hy roept in 't openbaer, Die in de gestaltenisse Godts zijnde, het geenen roof gheacht en heeft Gode even gelijck te zijn: Maer heeft sich-selven vernietight. Ende op dat de godtloose hier teghen niet en souden segghen dat hy eenen ghemaecten Godt is, so gaet Ioannes verder: Hy is, seght hij, de waerachtighe Godt en het eeuwighe leven. Al hoewel het ons meer dan ghenoegh moet zijn, dat hy Godt genoemt wordt, bysonder van dien getuyge, dewelck ons klaerlick verseeckert datter niet veel goden en zijn, maer alleen eenen Godt is. En dese ghetuyghe is Paulus, dewelck' aldus spreeckt: Al hoewel dat daer veel goden ghenoemt worden, 't zy in den Hemel of op der Aerden: soo hebben wy nochtans maer eenen Godt, uyt wien alle dinghen zijn. En dewijl wy uyt den selven mondt verstaen, dat Godt in den vleesche gheopenbaert is, dat Godt met sijn bloedt sijn Kercke ghekocht heeft: waer toe verdichten wy eenen tweeden Godt, die van den Apostel verworpen wordt? En daer en is niet aen te twijffelen of alle Godtsalige hebben oock dit gevoelen ghehadt. Voorwaer wanneer Thomas van ghelijcken Christus opentlick noemt sijnen Heere en sijnen Godt, soo bekende hy dat Christus is d'eenighe Godt den welcken hy altijdt aenghebeden hadde.

Ioan. 1. 14. 2. Cor. 5. 10. Rom. 9. 5. (p. 42.) 1. Tim. 3. 16. 1. Tim. 1. 17. Phil. 2. 6. 1. Ioan 5. 20. 1. Cor. 8. 5. 1. Tim. 3. 16. Actor. 20. 28. Ioan. 20. 28.

Het 5. argument. Christus is de Schepper, de Onderhouder, de Verlosser, en Ondersoecker der herten. Zoo is hy dan d'eeuwige Godt.

12. Indien wy nu van sijne Godtheydt willen oordeelen uyt sijn wercken die hem in de Schriftuur worden toegeschreven, so sal die uyt deselve noch klaerder gheopen-

1) erbarmt.

baert worden. Want doe hy seyde dat hy van den beginne tot noch toe met sijnen Vader werckt, so hebben de Joden, hoewel sy in andere sijne woorden onverstandigh waren, nochtans uyt dese wel vernomen dat hy sich selven Goddelicke macht toemat en en aennam. En daerom, (ghelijck Joannes Cap. 5. 17. verhaelt) sochten sy te meer hem te dooden, om dat hy niet alleen den Sabbath verbrack, maer oock Godt sijnen Vader noemde, sich-selven Gode even gelijck makende. Hoedanighé sal dan ons' onghevoeligheydt zijn, indien wy niet ghewaer en worden dat hier door sijne Godtheydt t'eenemael bevestight wordt. En ghewisselick de werelt door voorsienigheydt en kracht te regeeren, en alle dinghen door een werck van eyghene moghentheydt te bestieren ('t welck d'Apostel Christus toeschrijft) dat en komt niemanden toe dan den Schepper. Hy en heeft oock met den Vader niet alleen ghemeen den last om de werelt te regeeren: maer beneffens dat oock all' ander ampten die den schepselen niet en konnen mede-gedeelt worden. De Heere roept door den Propheet, Ick ben het, ick ben het die uwe overtredingen uytdelght om mijnent wille. Doe de Joden meenden dat Christus naer uytwijsen van dese spreuk God veronghelijckte, om dat hy de sonden vergaf, soo heeft hy niet alleen beweert met woorden dat hem die macht toe quam, maer hy heeft het oock met een wonderwerck bewesen. Soo sien wy dan dat niet alleen de bedieningh en bootschappingh van de vergevingh der sonden, maer oock de macht om de sonden te vergeven by hem is, dewelcke (gelijck de Heere seght) van hem tot andere niet en sal over gaen. Wat sullen wy hier toe segghen? de verborghene ghedachten des herten t'ondersoecken en te doorgronden, komt dat niet alleenlick Gode toe? en dewijl Christus dit oock gedaen heeft, soo wordt daer uyt sijne Godtheydt vernomen.

Hebr. 1. 3.

Ies. 43. 25.

Matth. 9. 6.

Matth. 9. 4.

Het 6. argument. Christo heeft mirakelen ghedaen door sijn eygen kracht, en hy geeft anderen de gave en kracht om mirakelente doen. Soo is hy dan d'eeuwige Godt.

13. Maer hoe klaer en heerlick blijckt deselve in sijne wonderwercken. Want al hoewel ick bekenn' dat de Propheten en Apostelen oock dierghelijcke gewrocht hebben: soo is nochtans daer in groot onderscheyt tusschen die beyde, te weten, Dat dese door haren dienst uyt-ghedeelt hebben 't gheen sy van Godt ontfangen hadden: maer Christus heeft in't wercken van dien sijn eyghen kracht bewesen. Hy heeft wel somtijts door 't ghebedt sijnen Vader aengeroepen, op dat hy hem d'eere daer van toe brenghen soude: maer wy sien dat hy meest altijdt sijn eyghen kracht heeft vertoont. En hoe en soud' hy niet zijn de ware werck-meester der mirakelen, ghemerckt hy door sijn authoriteyt en macht oock aen andere last en bequaemheyt geeft om ghelijcke wonderwercken te verrichten? Want d'Euangelist verteldt dat hy sijn Apostelen gegeven heeft macht om de doode op te wecken, de melaetsche te reynigen, de Duyvelen uyt te werpen, &c. d'Apostelen hebben oock desen dienst alsoo bedient en volbracht, datse ghenoeghsaem betoonden dat die kracht van niemandt voort en quam anders dan van Christus. In den naem van Jesus Christus, seyde Petrus, staet op ende wandelt: 't Is dan niet vreemt dat Christus sijn mirakelen voort ghebracht heeft, om d'ongeloovigheyt der Joden t'overtuygen, als dewelcke door sijn kracht ghewrocht zijnde, een breedt en heerlick ghetuyghnis gaven van sijn Godtheydt. Daer beneffens indien buyten Godt geen saligheyt, geen gerechtigheyt, geen leven en is, en Christus nochtans alle dese dinghen saam besit 1), soo wordt gewisselick bewesen dat hy Godt is. En al hier en moet my niemant tegen werpen, dat het leven of de saligheydt in hem van Godt is uytgestort: Want van hem wordt geseyt niet dat hy de saligheyt ontfangen heeft, maer dat hy de saligheyt selfs is. En indien niemandt goedt en is dan d'eenighe Godt, hoe soud' hy dan, so hy een bloot mensch waer, ick en segge niet alleen goet en rechtveerdigh, maer oock de goedtheydt en rechtveerdigheydt selfs zijn? Wat sullen wy segghen hier toe, dat in hem van het eerste begin der scheppingh aen het leven was, en dat hy doe ter tijdt alreed' het leven wesende, oock was het licht der menschen, gelijck d'Euangelist getuyght. En daerom durven wy op sulcke bewijsen en proef-stucken steunende, onse hoop en vertrouwen op hem stellen, al hoewel wy weten dat Godt schandelick van sijn eere berooft wordt, wanneer yemants vertrouwen op de creaturen gevestigt is. Gylieden gelooft in Godt, seght Christus, gelooft oock in my. En in desen sin verklaert Paulus twee plaetsen van Jesaia. Soo wie op hem hoopt die en sal niet beschaemt worden. Item, hy sal uyt den wortel Isai voort komen, dewelck' opstaen sal om de volckeren te regeeren: in hem sullen de Heydenen hopen. En waer toe souden wy doch meer getuyghnissen bejaghen, dewijl dese spreuck in de Schriftuyr soo dickwils voorkomt: Wie in my gelooft, die heeft het eeuwige leven? Nu d'aenroepingh dewelck uyt het gheloof ontstaet en die, so er iets aen de Goddelycke Majesteyt eyghens is, aan haer allene toecomt), wordt nochtans oock

Matth. 10. 8. Marc. 3. 15. en 6. 7.

Actor. 3. 6.

Ioan. 5. 36. 14. 11 en 10. 37.

Het 7 argument. Buyten den eeuwighen God en is geen saligheyt, geen rechtveerdigheydt, geen leven. Maer Christus heeft alle dese dinghen in sich. En dien volghens is hy de eeuwighe Godt.

Matth. 19. 17. Ioan. 1. 4.

Het 8. argument. Die moet nootsakelick de eeuwighe Godt zijn, in den welcken wy gelooven en hopen, dien wy aenroepen, den welcken de Kercke der geloovighen voor den Salighmaker bekent, wiens kennis alleen voorghesteldt wort om de salighevdt te verkrijghen, in wiens kennis alleen de Godtvruchtighe roemen, en die de eeuwige goederen mede deelt. Dees' is Christus, de Sone Godts. Soo is dan de Soon de eeuwigheid Godt.

Ioan. 14. 1. Ies. 28. 16. en 11. 10. Rom. 10. 11. en 15. 12. Ioan. 6. 47.

1) dees' alle te samen in sich begrijpt.

aan hem toeghekendt 1). Want de Propheet
(p. 43.)
seydt, Een yegelick die den name | van Jehova (des Heeren) sal aenroepen, die sal saligh worden. Item een ander seght, De naem van
Ioël. 2. 32.
Jehova (des Heeren) is eene stercke toren: de rechtveerdige sal daer henen loopen en behouden worden. En nu, oock 2) de naem Christi wordt ter saligheydt aengeroepen. Soo volght dan hier uyt dat hy is Jehova, de Heere.
Prov. 18. 10.
Wy hebben voorders een exempel deser 3) aenroeping in Stephanus, dewelcke seyde, Heere Jesu, ontfanght mijnen geest. Ten
Act. 7. 59.
anderen hebben wy oock een voorschrift in de gantsche Kercke, gelijck Ananias in 't selfde Boeck ghetuygt, Heere, seght hy, ghy weet hoe veel quaets dese bewesen heeft
Actor. 9. 13.
aen all' uwe Heylighe die uwen naem aenroepen. En op dat wy noch duydelicker souden verstaen dat de geheele volheydt der Godtheydt in Christus lichamelick woont, soo bekent d'Apostel dat hy onder die van Corinthen gheen andere leer' wat hem aenghaet 4)
1. Cor. 2. 2.
en heeft laten blijcken, dat hy oock geen andere leer' en hadde ghepredickt dan de kennisse van Christus. Ick bidd' u seght my doch hoedanigen en hoe grooten bewijs dit zy, dat alleen de naem des Soons verkondight wordt aen ons die dit ghebodt van Godt ontfanghen hebben dat wy in sijn kennis alleen roemen sullen?
Ierem. 9. 24.
Wie sal durven voorgeven dat hij slechts 5) een bloote creatuyr is wiens kennis onsen eenigen roem uitmaeckt 6)? Hier by komt noch dat Paulus in sijn groetenissen, die aen 7) 't hooft van syn Sendt-brieven geschreven staen, deselve weldaden bidt en begeert van den Sone, die hy versoeckt van den Vader: waer door 8) wy geleert worden, dat die dingen die de Hemelsche Vader schenckt, niet alleen door de voor-biddingh des Soons tot ons afkomen, maer dat oock de Soon d'autheur en gever derselve is, als hebbende de Goddelicke macht met den Vader ghemeen. En dese levendige en daedtwerckende kennis is sonder twijffel sekerder en vaster dan all' ydele speculaty en bedenckingh. Want dan 9) wordt Godt alder-naest gesien en by na ghetast door het 10) Godtvreesend' ghemoedt, als 11) het ghevoelt dat het levendigh ghemaeckt, verlicht, behouden, gherechtveerdight en geheylight wordt.

14. Daerom moeten de bewijs-redenen, die voornementlick tot betooningh en verde-
3. Bewijs-redenen om de eeuwige Godtheyt des Heylighen Geests te beweeren.
dingh van de Godtheydt des Heyligen Geestes dienstigh zijn, oock uyt deselve fonteynen ge-

1) komt hem oock toe, die nochtans der Goddelicker Majesteyt alleen eygen is, soo sy anders yetwes eygens heeft. 2) Maer. 3) der 4) aen sich 5) maer. 6) is. 7) in. 8) mede 9) aldaer. 10) ghehandelt van een. 11) al waer.

put en op 1) gehaelt worden Het getuygenisse van Moses in sijn History van de scheppingh is klaer, te weten, Dat de Geest Godts was swevende over den afgrondt, of ongheschickte matery en stoffe. Want het en betoont niet alleen dat dese schoonheydt der werelt die wy nu sien door de kracht des Heyligen Geestes is te weegh ghebracht: maer oock dat de Heylighe Geest, eer de werelt dit cieraet hadde, alreede te voren wercksaem was gheweest 2) in 't koesteren van die onghevormde 3) klomp en stoffe. Op 't getuyghnis van Iesaia en valt oock niet met allen te seggen, Ende nu, de Heere HEERE, ende sijn Geest, heeft my gesonden. Want door dit ghetuyghnis wordt den Heyligen Geest gemeen ghemaeckt en mede-gedeelt het opperste gebiedt in 't senden der Propheten: waer uyt dan met eenen sijne Goddelicke Majesteyt bewesen en bevestight wordt. Maer wy hebben, gelijck geseydt is, het beste bewijs uyt sijne gemeensame werckingen, vruchten en nuttigheden die hy voort brenght. Want het geen de Schriftuyr hem toeschrijft, en wy oock door een sekere beproevingh der Godtvruchtigheyt bevinden, is seer verre vreemt en verscheyden van 't geen den schepselen eygen is. Want hy is de gene, dewelck' over al tegenwoordigh zijnde alle dingen in Hemel en op Aerde onderhoudt, sterkt en levendigh maeckt. Hy wordt oock boven alle schepselen verheven daer mede dat hy binnen gheen palen noch heyningen besloten is: maer sijn kracht in alle dinghen uytstortende, aen dese 4) haer wesen, leven en bewegingh inblaest, het welck t' eenemael een werck Godts is. Daer beneffens is't dat de wederbaring tot het onverderffelicke leven veel uytnemender en treffelicker is, dan d'onderhoudingh en versorgingh die dit leven betreft, wat sullen wy dan oordeelen van den ghenen uyt wiens kracht die weder-geboorte voort komt? En dat hij de werck-meester is van de weder-gheboorte, niet door een gheleende, maer door sijn eygen sterckt en vermogen, en niet alleen van die, maer oock van de toekomend' onsterffelickheydt, dat leert de Schriftuer in veel plaetsen. Summa ghelijck alle d'ampten en plichten die op't alder-eyghenste tot de Godtheydt behooren, den Soon worden toeghe-eyghent, alsoo wordens' oock toegheschreven den Heylighen Geest. Want hy ondersoeckt oock de diepten Godts, dewelcke niemandt van alle de schepselen tot een raedtsman heeft. Hy gheeft wijsheydt en macht om te sprecken: daer nochtans de Heere Moses

Genes. 1. 2.
1. Hy is de Schepper en Onderhouder der werelt.
Ies. 48. 16.
2. Hy sendt de Propheten.
3. Hy maeckt alles levendig.
4. Hy is over al teghenwoordigh.
5. Hy wederbaert de Heylighe tot het onverderffelick leven.
6. Alle de wercken der Godtheyt worden hem toegeschreven.
1 Cor. 2. 10, 16. en 12. 8.

1) voort. 2) hadde ghewrocht. 3) ongestalte. 4) deselve.

Exod. 4. 11.

verkondight, dat hem alleen toekomt sulcks te doen. Alsoo worden wy oock door hem met Godt vereenight, so dat wy eeniger maten sijne levendigh-makende kracht aan ons ghevoelen. Onse rechtveerdighmakingh is sijn werck. Van hem komt macht, heylighmakingh, ghenade, waerheydt en alle goedt datmen bedencken kan: ghemerckt daer maer eenen Geest en is van den welcken allerley gaven voorts komen. Want dese spreuck van Paulus is insonderheyt aenmerckens weerdigh: Doch

1. Cor. 12. 11.

dese dingen alle werckt een ende deselve Geest, deelende een yegelick in't bysonder gelijckerwijs hij wilt. Want hy en maeckt hem niet alleen het beginsel en den oorsprongh, maer oock den werck-meester der gaven. Het welck oock een weynigh daer na klaerder wordt uytghedruckt met dese woorden: Alle dese dingen deelt een en deselve Geest uyt alsoo als hy wil. Want ware hy niet een selfstandigheydt in't Goddelicke wesen, soo en soud' hem geensins eenigen keur of wille toeghe-eyghent worden. Soo schrijft dan Paulus seer duydelick den Heyligen toe Goddelicke macht, en hy bewijst dat hy persoonelick in Godt is.

7. Hy wordt Godt genoemt.

15. De Schriftuyr van den Heyligen Geest sprekende, ontsiet haer oock niet hem Godt

1 Cor. 3. 17. en 6. 19. 2 Cor. 6. 16.

te noemen. Want Paulus besluyt dat wij tempelen Godts zijn, om dat sijn Geest in ons woont. 't Welck wy niet lichtveerdig noch ongemerckt en moeten voor by gaan. Want die belofte daer mede Godt soo dickwils belooft, dat hy ons tot een tempel voor hem sal verkiesen en wordt op geen ander wijse vervult, dan door 't in-woonen sijns Geestes

Tot Maximinum, Epist. 66.

in ons. Voorwaer (ghelijck Augustinus wel seyt) indien ons bevolen wierdt den Heylighen Geest eenen tempel te bouwen van hout en steen, so soude die eer en dienst, dewijlse Gode alleen toekomt, een klaer bewijs zijn van sijne Godtheydt. Hoe veel klaerder is dan dit, te weten, dat wy hem geenen tempel bouwen: maer selve sijnen tempel zijn moeten. En d'Apostel selve schrijft in eenerley sin en meeningh somtijts dat wy een tempel Godts zijn, somtijts wederom dat wy zijn een

Actor. 5. 3. 4.

tempel des Heyligen Geestes. Doe oock Petrus Ananias bestrafte uyt oorsaek dat hy den Heyligen Geest gelogen hadde, soo seyd' hy

(p. 44.)

tot hem, | Gy en hebt niet den menschen gelogen, maer Gode. En daer Iesaia voort

Ies. 6. 9.

brenght de woorden van den Heere der heyrscharen, daer leert Paulus dat het woorden

Actor. 28. 25.

sijn van den Heyligen Geest. Jae daer de Propheten doorgaens betuyghen datse voort brenghen de woorden van den Godt der heyrscharen, daer is't dat Christus en d'Apostelen deselve den Heyligen Geest toeschrijven. Waer uyt dan volght, dat hy is de ware Jehova, die daer is de voorneemst' autheur en oorsprongh der Prophetien. Wederom daer Godt klaeght dat hy door des volcks harden neck 1) tot toornigheydt is ontsteken, daer schrijft Iesaia dat sijnen Heylighen Geest bedroeft is. Eyndelick is't dat de lasteringh tegen den heyligen Geest niet en wort vergeven, noch in dese werelt noch inde toekomende, daer nochtans verghevingh ontfanght die geen die den Soon ghelastert heeft, soo wordt dan hier uyt opentlick bewesen sijn Goddelicke Majesteit, dewelcke niet en kan ghequetst of verkort worden, dan met een sonde die onvergevelick is.

Iesai 63. 10. Matth. 12. 31. Marc 3. 29. Luc. 12. 10.

8. De lasteringh in den Heyligen Geest en word nimmermeer vergeven. Soo is hy dan d'eeuwige Godt met den Vader en den Soon

Ick gae willens en wetens voorby veel ghetuygnissen die d'Oud-vaders in het uytlegghen deser saeke 2) ghebruyckt hebben. Sy hebben voor een aengenaem argument en ghetuyghnis gehouden en by gebracht de woorden Davids, Door het Woort des Heeren zijn de hemelen gemaeckt, ende door den Geest sijns monts al haer heyr. Om daer mede te bewijsen dat de werelt soo wel sy een werck des Heylighen Geestes als des Soons. Maer dewijl inde Psalmen een ghewoonlick ghebruyck is, een dingh twee-mael met verscheyden woorden te verhalen, ghemerckt oock dat by Iesaias door den Gheest des mondts verstaen wordt het woordt, soo is dit ghetuyghnis al te swack tot sulcken bewijs. En daerom hebb' ick spaersaem willen zijn en alleen aenroeren die getuyghnissen waer op de Godtvreesende herten vast mogen berusten.

Psalm. 33. 6.

Iesa. 11. 4.

Het vierde lidt van't eerste deel, verklarende wat men van de Heylige Drie-eenigheyt moet gevoelen.

16. En gelijck Godt hem-selven door de komst 3) van Christus klaerder gheopenbaert heeft, also is hy oock van dien tijd af 4) met meerder gemeensaemheyt in drie persoonen bekent geworden. Maer uyt veel getuyghnissen sal ons dit eenige genoeghsaem zijn. Paulus knoopt dese drie Godt, 't Geloof en den Doop also te samen dat hy van het een zijn bewijs neemt tot het ander, te weten, daer uyt datter maer een Geloof is, bewijst hy datter maer eenen Godt is, daer uyt datter maer eenen Doop is, betoont hy datter maer een Geloof is. Indien wy dan door den Doop ingewijt 5) worden in het Geloof en in de Religy van den eenigen Godt, soo moeten wy gewisselick voor den waren Godt houden den ghenen in wiens naem wy gedoopt worden. En daer en is niet aen te twijfelen of Christus, doe hy seyde, Dooptse in den name des Vaders, ende des Soons, ende des Heyligen Geestes, heeft door dese ghebruyckelicke be-

Ephes. 4. 5.

Matth. 28. 19.

De Doop der Christenen bewijst drie Persoonen in 't eenige Goddelicke Wesen.

1) obstinaetheyt. 2) ten desen propooste. 3) toekomst. 4) [ ]. 5) in-gehuldt.

namingh willen bewijsen dat het volkomen licht des geloofs alreede gegeven was, want dat gelt even soo veel als gedoopt worden in den naem des eenigen Godts, dewelcke met een vast' en volle klaerheydt geopenbaert is in den Vader, Soon en Heyligen Geest. Waer uyt opentlick blijckt dat in't wesen Godts zijn drie persoonen, in dewelcke d'eenighe Godt bekent wordt. En om de waerheyt te seggen, dewijl het geloove niet herwaerts en ginswaerts omme sien, noch door menigerley dinghen omswerven, maer den eenighen Godt aenschouwen, tot hem toegaen, en op hem berusten moet: soo wort hier uyt lichtelick besloten, datter nootsakelick meer Goden zijn dan een, indiender 1) verscheyden ghelooven zijn. Nu, dewijl den Doop is een Sacrament en teecken des geloofs, soo wordt daer uyt datter maer eenen Doop is bevestight datter maer eenen Godt zy. Hier uyt volgt oock datmen niet anders en mach ghedoopt worden dan in den eenighen Godt: nademael wy aennemen 't gheloof van dien in wiens naem wy den Doop ontfangen. Wat wilde dan Christus als hy geboodt ghedoopt te worden in den naem des Vaders, ende des Soons, en des Heylighen Geests? niet anders dan datmen met een en het selfde geloof in den Vader, Soon en Heylighe Gheest ghelooven moeste. En dit wederom wat is het anders dan opentlick te ghetuygen dat de Vader, Soon en H. Geest één Godt zijn. Dewijl dan dit vast blijft, datter maer eenen Godt is sonder meer, so laten wy ons voorstaen dat het Woort en de Gheest niet anders en zijn dan 't wesen Godts selve. En ghewisselick d'Arianen begingen

De Ketterije der Arianen en Macedonianen.

een groote dwaesheyt en dollepraet 2) daer in datse de Godtheyt des Soons bekenden en nochtans het Goddelick wesen hem ontseyden. Met een ghelijcke raserny wierden oock de Macedonianen ghequelt, dewelcke door den Gheest alleen wilden verstaen hebben de gaven der ghenade die in de menschen worden uytghestort. Want gelijck als wijsheyt, kennisse, voorsichtigheyt, kloeckmoedigheydt en vreese des Heeren van hem voortkomen: alsoo is hy d'eenighe Geest der wijsheydt, voorsichtigheyt, kloeckheyt en Godtvreesentheyt. En hy en wort niet verdeelt nae de verdeelinghe der gaven: maer al is 't dat deselve verscheydentlick werden verdeelt, soo blijft hy nochtans een en de selfde, seght den

1. Cor. 12. 11. Apostel.

Van 't onderscheydt der drie Persoonen.

17. Wederom daer wordt een seker onderscheydt tusschen den Vader en het Woordt,

1) is't datter. 2) beuselmarckt.

en tusschen het Woordt en den Geest in de Schriftuyr aangewesen. In d'ondersoeckingh en verhandelingh van 't welck nochtans een groote Godtvreesentheyt en soberheyt gebruyckt moet werden, ghelijck de hooghte en diepte van dese verborgentheydt ons genoeghsaem te kennen geeft. En om de waerheydt te spreken my staet seer wel aen het oordeel 1) van Gregorius Nazianzenus, als hy seght, Ick en kan niet dencken aen den eenigen 2) Godt, of ick worde terstont met het licht van drie persoonen omstraelt: Ick en kan oock de drie persoonen niet onderscheyden, of ick worde terstont weder ghebracht en ghetrocken tot éénen Godt. Laet ons derhalven oock niet voornemen te bedencken sodanigen Drie-Eenigheyt der persoonen, dewelck' onse gedachten her- en derwaerts souden trecken 3), en niet terstondt wederom tot die eenigheyt des goddelicken wesens voeren soude. Voorwaer de namen Vader, Soon en Heyligen Geest geven een waerachtigh onderscheyt te kennen, (op dat niemant en dencke dat het bloote tytels 4) zijn, door dewelcke Godt van weghen sijne wercken verscheydentlick soude beteeckent werden) een onderscheydt segg' ick, maer niet een verdeylingh. Dat de Soon een eygenschap heeft waer door hy van den Vader onderscheyden wort, dat bewijsen de plaetsen die wij alreede hebben by gebracht: Want het Woordt en soude by Godt niet geweest zijn, indien het niet een ander waer als de Vader. Het Woordt en soude ook sijn heerlickheyt niet gehadt hebben by den Vader, indien het van den Vader niet en waer onderscheyden. De Soon maeckt van gelijcken onderscheyt tusschen hem en den Vader, wanneer hy segt dat een Ander van hem getuyght. Hier | toe dient oock 't geen op een ander plaets geseyt wort, te weten, dat de Vader alle dingen door 't Woort geschapen heeft: 'twelck hy niet doen en konde waert dat hy van 't Woordt na eeniger mate niet en waer onderscheyden geweest. Voorts 5), de Vader en is niet neder-gedaelt op der aerden, maer hy die vanden Vader is uytgegaen. De Vader en is niet gestorven, noch opgestaen, maer hy die van hem gesonden was. En dit onderscheyt en is niet eerst ontstaen, doe de Soon het vleesch hadd' aengenomen: maer 't is openbaer, dat hy oock al te voren d'eeniggeboren in den schoot des Vaders geweest is. Want wie soude durven beweeren, dat de Soon doe eerst in den schoot des Vaders zy gekomen, doe hy nederdaelde uyt den

In sijn Sermoen van den Heyligen Doop.

Zy en zijn niet verdeelt, maer onderscheyden, ghelijck blijckt uyt de volghende getuyghnissen.

Ioan. 5. 32. en 8. 16. en elders.

(p. 45.)

Ioan. 1. 18.

1) de reden. 2) op eenen. 3) ter zijdenwaerts hier en daer verstroyt houden. 4) by woorden. 5) Vorders.

hemel om de menschelicke natuyr aen te nemen? Soo was hy dan te voren in den schoot des Vaders, en hadde by den Vader sijne heerlickheyt. En so oock 1) geeft Christus het onderscheyt tusschen den Heyligen Geest en den Vader te kennen als hy segt, Dat de Heylige Geest van den Vader uyt gaet: en hy maeckt onderscheydt tusschen sichselven 2) en den Geest soo dickwils als hy hem eenen anderen noemt: so b. v. 3) hy tot sijn Apostelen seyde, Dat hy hen eenen anderen Trooster soude senden, en op andere plaetsen te meermalen.

Ioan. 15. 26.

Ioan. 14. 16.

18. Voorwaer ick en weet niet of het oorbaerlick zy gelijckenissen van menschelicke saken t'ontleenen om de kracht van dit onderscheyt uyt te drucken. De oude plegen dat wel somtijdts te doen: maer sy bekennen met eenen dat alle de ghelijckenissen diese by brengen verre te kort schieten 4), en de ghelegentheydt van dit onderscheydt op veel na niet uyt en drucken. Dit is de reden waerom ick niet en durve stout zijn: op dat, indiender yet dat niet en paste van my voort ghebracht wierdt, den quaedt-willighen geen oorsaeck tot lastering 5), of den onverstandingen geen stof tot dwalen gegeven en werde. Nochtans en behoort niet versweghen te zijn dat onderscheydt 't welck wy in de Schriftuyr aengeteeckent vinden, te weten, dat den Vader het begin des werckens, en de fonteyn en oorsprongh aller dinghen: dat den Sone de wijsheyt, den raedt en d'uytdeelingh in die dinghen die te doen sijn 6): maer den Heyligen Geest de kracht en 't volbrenghen des wercks toegeschreven en toe-ghewesen wordt. Voorts al hoewel des Vaders eeuwigheyt, oock is d'eeuwigheydt des Soons en des Gheestes, dewijl Godt noyt en heeft konnen zijn sonder sijne wijsheydt en kracht, al is't oock dat in d'eeuwigheydt geen eerste noch laetste ghesocht moet worden: soo en is nochtans het letten en opmercken op de volgorde 7) niet ydel noch te vergeefs, wanneer wy sien dat de Vader d'eerste wordt ghetelt, en daer na uyt hem de Soon, en eerst 8) daer nae uyt hen beyden de Heylighe Gheest. Want het verstandt van yeder mensch helt van sich selfs daer na toe, dat het eerstelick Godt bemerckt, daer na sijne wijsheyt die van hem voortkomt, en dan ten laetsten sijn kracht en sterckte, waer door hy uytvoert de bepalingen 9) en besluyten van sijnen raedt. Daerom wordt geseydt dat de Soon alleen van den Vader is, en de Heylige

Hier moeten wy ons wachten van de ghelijckenissen die genomen worden van menschelicke dingen: en dat om tweederley oorsaeck.

Maer uyt de Schriftuyr moet de gelijckenis ghenomen werden, dewelck' oock de aenmerckinge der ordening aenwijst.

1) [ ]. 2) hem. 3) gelijck wanneer.
4) seer ongelijck zijn. 5) blameeren. 6) wercken staen.
7) de waernemingh en bemerckingh van d'ordre 8) noch.
9) d'arresten.

Geest te ghelijck van den Vader en vanden Soon: gelijck te sien is in veel plaetsen, maer nerghens klaerder als in't achste Capittel tot den Romeynen, al waer de selvighe Geest sonder onderscheydt ghenoemt wordt, nu de Geest van Christus, nu de Geest des genen die Christus van den dooden op-gheweckt heeft: en dat niet sonder oorsaeck. Want Petrus ghetuyght oock dat het de Geest Christi zy gheweest, door den welcken de Propheten ghepropheteert, en toekomstige saken voorseydt hebben: en die soo dickwils in de Schriftuyr gheseydt wordt den Geest Godts te zijn.

Rom. 8. 9.

2. Petr. 1. 21.

19. Het is nu soo verre daer af dat d'aldereenvoudighste eenigheydt Godts door dit onderscheydt soude verhinderdt en verkort worden, datmen selfs daer uyt bewijsen kan dat de Soon een Godt is met den Vader, dewijl hy met den Vader eenen Gheest heeft: en dat de Heylighe Gheest niet en is yet anders van den Vader en den Soon verscheyden, gemerckt hy is de Geest des Vaders en des Soons. Want in een yegelicke der drie persoonen wordt de geheele Goddelicke natuyr verstaen, te samen met het gheen dat den selven persoon eyghen toebehoort. De Vader is gheheel in den Soon, de Soon geheel in den Vader, gelijck hy selve beweert, Ick ben in den Vader, ende de Vader is in my: en daer en zijn gheen Schrijvers der Kercke dewelcke toestaen dat de een van den anderen soude werden ghescheyden door eenigh onderscheydt in het Wesen. Door dese benaminghen, seght Augustinus, dewelck een onderscheydt beteeckenen, wordt te kennen ghegeven, niet de substantie of 't Wesen selfs waer door sy eens zijn, maer het opsicht en betrekking 1) die sy tot malkanderen hebben. Na dusdanigen sin moeten de spreucken der Oudt-Vaderen onder en met malkanderen vereenight worden, dewelck' andersins een weynigh souden schijnen te strijden. Want sy leeren somtijts dat de Vader zy den oorsprongh en 't begin des Soons: en somwijlen wederom betuyghense dat de Soon de Godtheydt en 't Wesen van sichselven heeft, en dat hy van weghen sulcks een beginsel zy met den Vader. De oorsaeck en 't waerom van dese verscheydenheydt wordt elders van Augustinus wel en duydelick verklaert en aenghewesen, wanneer hy aldus spreeckt: Christus op en in hem-selven aengemerckt wordt Godt ghenaemt, en met den Vader vergeleecken zijnde, wort hy geheeten Soone. En wederom: De Vader op en in sich-selven bemerckt, wordt Godt ghenaemt.

Waerom die drie Persoonen d'alder eenvoudighste eenigheydt Godts niet wech en nemen, jae veel eer bevestigen.

Ioan. 14. 10. 11.

Augustinus homil. de temp. 38. de Trinit. & coll. ad Pascentium, Epist. 174.

Cyril. lib 7. de Trinit. Idem lib. 3. Dialog.

August. in Psalmum 109. c. 13, & Tract. in Ioh. 39.

August. in Psal. 68, c 5.

1) d'over-een-komingh.

en met den Soon vergeleecken wesende wort hy gheheeten Vader. Godt die Vader ghenoemt wordt door verghelijckingh met den Soon, en is de Soon niet: Godt die Soon genoemt wordt door vergelijckingh met den Vader, en is de Vader niet: Godt die op en in hem-selven aenghemerckt, Vader, en op en in hem-selven aengemerckt, Soon ghenoemt wordt, die is een en de selfde Godt. Wanneer wy dan enckelick en alleen van den Soon spreken sonder den Vader aen te sien, so seggen wy wel en eygentlick dat hy van sich-selven is: en noemen hem daerom het eenighe begin: maer als wy aenmercken 't opsicht en de vergelijckingh die tusschen hem en den Vader is, dan segghen wy met recht en reden dat de Vader is het begin des Soons. Het geheele vijfde boeck van Augustinus van de Drie-Eenigheyt is besich om dese saeck uyt te legghen. En 't is veel sekerder en met minder gevaer verbonden, so yemant in dese onderlinge betrecking, opsicht en 1) verghelijckingh die Augustinus 2) aldaer leert, blijft rusten: 3) dan al te scherpsinnighlick tot die hooge verborgentheydt doordringhende, met 4) veel ydel en geen steek houdende 5) speculatien buyten den wegh om te swerven.

(p. 46.) Besluyt van het eerste Deel, en den korten inhoud der dinghen die men van het eenige Wesen Godts ende de drie persoonen moet gelooven.

20. Laet derhalven sij, 6) die de soberheydt liefhebben en met de mate des geloofs te vreden zijn, alhier met weynighe woorden leeren het gheen hun 7) profijtelick is te weten: 8) namelick wanneer wij belijden dat wy gelooven in eenen | Godt, dat als dan onder den naem Godt, wort verstaen het eenigh' en enckele Goddelicke wesen, in 't welck wy drie Persoonen of selfstandigheden begrijpen: en dat dien volgende, soo dickwils als dese Naem Godt enckelick en sonder bepaling of betrecking tot d'een of d'ander persoon daer neder-gestelt wort, soo wel de Soon en de Geest, als de Vader beteeckent en aengewesen wordt. Maer als de Zoon gestelt wordt by den Vader, dan ontstaet er betrecking, 9) aensien, of 10) vergelijcking 11); en alsoo maken wy onderscheydt tusschen de persoonen. En om dat d'eyghenschappen in de Persoonen een ordeningh met sich brenghen, alsoo dat in den Vader sy het begin en den oorsprong: daerom is 't dat dese Naem Godt, soo dickwils als de Vader te ghelijck met den Soon, of met den Heyligen Geest gemeldet wordt, bysonderlick den Vader wordt toe-ge-eygent. Op dese wyse wordt d'eenigheydt des wesens behouden, en acht genomen op d' ordeningh, dewelcke nochtans niet en vermindert of afkort vande Godtheyt des Zoons en des Geestes. En voorwaer dewijl wy voor henen gesien hebben, dat d'Apostelen ghetuygen dat de Sone Godts is die selvighe, die van Moses en van de Propheten genoemt wort Jehova, so moeten wy altijt komen tot d' eenigheydt des wesens. En daerom houden wy 't voor een verfoeyelicke heiligschennis 1) soo yemandt seght, dat de Soon zy een ander Godt, dan de Vader: want de bloot' en enckele Naem Godt en komt onder geen relaty, aensien of vergelyckingh, en Godt op en in hem-selven aengemerckt zijnde, en kan niet geseydt worden dit of dat te wesen. Dat nu de Naem Jehova sonder bepalingh en betreckingh ghenomen zijnde, op Christus past, dat blijckt oock uyt de woorden van Paulus daer hy seydt, 2.Cor. 12. 8, 9.
Hier over hebbe ick den Heere driemael gebeden: Want als hy verhaelt hadde d'antwoorde van Christus, Paulus, mijne genade is u genoegh, soo seght hy een weynigh daer na: Op dat de kracht van Christus in my woone. Want het is seker dat de Naem Heere aldaer ghesteldt is voor den Naem Jehova: en daerom soudt ongherijmt en kinderlick zijn deselve naem te bepalen en te betrecken tot den Persoon des Middelaers, dewijl de woorden van Paulus los en onbepaelt zijn, en den Soon met den Vader niet en vergelijcken. En wy weten dat d' Apostelen volgens d' oud' en aengenomene gewoonte der Griecken, al-omm' de naem Kyrios (dat is Heere) stellen in de plaets van de Naem Jehova. En op dat wy niet verr' en gaen, om hier van een exempel te soecken, soo seggen wy dat Paulus den Heere gebeden heeft, even met sulcken sin en meeningh, als de plaets mede brenght die uyt Act. 2. 21. Joël. 2. 28.
Joël van Petrus by gebracht wordt: Soo wie den Name des Heeren sal aenroepen, die sal saligh worden. Wanneer desen aen den Soon in 't bysonder wordt toe-ge-eygent, dat geschiedt uyt een ander reden en oorsaeck, gelijck te sijner plaets sal blijcken. Maer nu is 't genoegh dat wy weten, dat Paulus als hy absoluyt sonder bepaling of betrecking tot d'een of d' ander persoon Godt gebeden hadde, terstont daer by voeght de Naem van Christus. Also wordt oock de geheele Godt door 2) Christus selfs een Geest ghenaemt. Want daer en is niet dat beletten kan, dat het geheele wesen Godts, in het welck de Vader, Soon en Heylighe Geest begrepen worden, niet en soude geestelick zijn. Dit selvigh' is oock openbaer uyt de Schriftuyr. Want gelijck wy aldaer hooren dat Godt een Geest genoemt wort, alsoo hooren wy aldaer oock dat de Heylighe

1) perijckels vermenght te blijven berusten in die onderlinge relaty, aenmerckingh en. 2) hy. 3) [ ]. 4) door. 5) verdwijnende. 6) die. 7) [ ]. 8) gheweten. 9) heeft die relaty, dat. 10) (die). 11) (plaets).

1) kerck-roof. 2) van.

Het laetste deel van dit capittel het welck besich is in het weder-legghen der Arianen, Geest-bestrijderen en Antitrinitarisen.

Geest, voor soo veel als hy is een Persoon in't geheele Goddelicke wesen, wordt geseydt Godes Geest en van Godt te zijn.

21. En dewijl de Satan om ons gheloove met wortel en al uyt te roeyen, altijdt groote twisten aengherecht heeft eensdeels teghen het Goddelicke wesen des Soons, en des Heyligen Geestes, anderdeels 1) tegen d'onderscheyding der Persoonen: en gelijck hy by nae in all' eeuwen godtloose Geesten heeft verweckt, die de rechtsinnige Leeraers in desen deele moeyt' en quellingh mochten aendoen, also oock noch hedensdaeghs arbeyt om uyt d'oude voncken een nieuw vyer t'onsteecken, so is't oorbaerlick en nut dat wy alhier de verkeerde raserijen van sommighe menschen tegen gaen. Tot noch toe is mijn principael voornemen en opset geweest de leersame met de handt te leyden, en niet met de kriegel' en twist-gierige hoofden te strijden: maer nu moet ick de waerheydt die met zedigheyt is voorgestelt en vertoont, van alle de calumnien en lasteringhen der godtloosen bevrijden. Al hoewel nochtans mijnen voornaemsten arbeyt hier toe sal bestedet worden, dat de ghene die tot het Woordt Godts ghewillige en open' ooren toebrengen, hebben mogen yet sekers daer op sy haren voet vast setten konnen. Want soo er ooit oorsake is, om 2) in de verholen verborgentheden der Schrifture met soberheydt en groote matigheyt 3) te Philosopheren en om te gaen, dan geldt dit noch veel meer 4) in dese handeling: waer by oock gevoegt moet werden een neerstighe toesicht, op dat onse 5) ghedacht' of tonghe niet verder gae 6) dan de palen van Godes Woordt sich uytstrecken. Want hoe soude doch 't verstant des menschen met sijn kleynen span konnen afmeten het oneyndighe wesen Godts, dewijl het tot noch toe niet sekerlick en heeft konnen ramen, hoedanig daer zy 't lichaem der Sonne, 'twelck nochtans alle daegh' met d' oogen gesien wort? Ja dat meer is hoe soud' het op sijn eygen handt en geleyde konnen doordringen tot een peilen en doorgronden 7) van Godts wesen, dewijl het sijn eyge wesen niet en kan doorgronden? Laet ons daerom gheerne Gode dit overlaten 8) en toestaen dat hy hemselven kenne. Want, ghelijck Hilarius segt, Die alleen is bequaem om van hem-selven te getuygen, dewelcke niet en wordt bekent dan door sijn eygen selfs getuyghnis. En dit sullen we hem 9) als dan 10) overlaten 11) en toestaen, so 12) wy hem begrijpen en aennemen voor soodanig een, als hy hem-selven aen ons heeft gheopenbaert, en so 1) wy hem nerghens en soecken, dan in sijn eygen woordt. Van dit poinct heeft Chrysostomus vijf Sermoenen geschreven tegen d'Anomi (ketters alsoo genoemt) door dewelcke nochtans der Sophisten vermetentheyt also niet en heeft konnen werden in 2) getoomt en beteughelt 3), of sy hebben aen 4) haer onnutte swetsery en pochhansery 5) den toom los ghelaten. Want sy en hebben sich alhier in dit stuck niet zediger gedragen dans' elders ghewoon zijn. Maer dees' hare roeckeloosheyt en vermetentheyt heeft tot 6) een seer ongeluckige voortgangh en uytkomst gheleidt 7), en moet ons derhalven vermanen, dat wy sorge dragen om meer met leersaemheydt, als met scherpsinnigheyt in dese questien t' arbeyden: en in 't minste ons niet onderwinden, om 8) Godt erghens te soecken dan in sijn Heyligh Woort, of van hem yet te bedencken dan 't gheen sijn woort ons in geeft, of te spreken dan 't geen uyt sijn woordt genomen en gehaelt is. Indien het onderscheyt | 't welck in d'eenige (p. 47.)
Godtheyt des Vaders, des Soons en des Heyligen Geestes is (gelijck het inder waerheyt swaer is om verstaen en begrepen te worden) den verstande van sommighe menschen meer moeyt' en quellingh maeckt dan oorbaerlick is, soo moetense ghedencken dat de menschen wanneerse hare niewsgierichheyt 9) en neuswijsigheyt toe geven en na volgen, met hare verstanden intreden in een dool-hof: en dien volghens vermaent zijn datse sich laten regeeren door de woorden Godts, al ist datse de hooghte van dese verborgentheyt niet en vatten.

Een toesicht die in dese handel voornementlick moet waer-genomen werden.

In sijn eerste Boeck van de Drie-vuldigheyt. c. 19.

Dewijl den ouden ketteren sect.17.18.19. de deur is toegesloten.

22. Het soud' al te langh en al te verdrietelick vallen alhier een register te maken van alle de dwalingen door dewelcke d'oprechtigheydt des gheloofs in dit stuck der Leer' eertijdts is aengevochten geweest: en 't meerendeel van de ketters hebben er sich op toeghelecht 10) met hare grove en plompe sufferijen de gantsche heerlickheyt Godts op sulck een wijs aen te vallen 11), dat het er hun alleen om te doen 12) was d'onervarene te beroeren en ongerust te maken: En van stonden aen zijnder van weynige menschen veel secten uyt ghesproten, van dewelcke sommig' het wesen Godts uiteenscheurden 13), en anderen 14) wederom het onderscheydt dat tusschen de persoonen is vermengden en wech namen. Wyders is 't dat wy vast houden

1) eensdeels. 2) men 't eeniger tijt. 3) (moet). 4) soo moet sulcks veel meer gedaen worden alhier. 5) de. 6) voorts en trede. 7) d'ondertasting en gronderingh. 8) toelaten. 9) [ ]. 10) (sullen wy hem dat) 11) toelaten 12) is 't dat.

1) is 't dat. 2) [ ]. 3) inghehaemt. 4) [ ]. 5) gerel. 6) [ ]. 7) ghehadt. 8) niet voor en nemen. 9) curieusheyt. 10) alsoo onderstaen. 11) t' overvallen. 12) hun genoegh. 13) verscheurden. 14) sommige

'tgeen voor henen uyt de Schriftuyr ghenoeghsaem bewesen is, dat het wesen des eenigen Godts, 't welck den Vader, en den Soon' en den Heylighen Geest toekomt, is eenvoudigh, enckel en ondeelsaem: en wederom dat de Vader door een seker' eygenschap is onderscheyden vanden Soon, en de Soon vanden Heyligen Geest: so sullen wy daer mede niet alleen voor Arius en Sabellius: maer oock voor all' ander' oude uitvinders der dwalinghen de deure toesluyten. Maer dewijl datter binnen onsen tijt opgestaen zijn sommigh' uytsinnige menschen, gelijck Servetus en dierghelijcke, dewelcke door nieuwe guychelrijen alles overhoop hebben gheworpen, soo sal 't de pijne weerdt zijn dat wy met weynige woorden hare bedriegerijen ter neder leggen.

Soo valt hy Servetus en de nieuwe Anti-trinitarisen aenboort, en stoot Servetus Kettery ter neder in dese sectie.

De naem Drie-Eenigheyt is in 't oordeel van Servetus soo hatelick en grouwelick geweest, dat hy de voorstanders van dien voor Atheisten en Godt-verloocheners uyt-riep, noemende de selvigh' in 1) zijn spraeck Drievuldigheytdrijvers 2). Met d'onnutte woorden die hy om te lasteren gevonden en verdicht heeft, en hebb' ick niet te doen. Maer dit is geweest den korten inhoudt van syne speculatien en bedenckingen, te weten, dat Godt in drien gedeelt en gescheyden wort, wanneer men seyt dat in sijn wesen drie Persoonen zijn, en dat dese Drie-Eenigheydt een versonnen 3) dingh is, om dat deselve strijt tegen d'eenigheyt Godts. Ondertusschen beweerd' hy dat de Persoonen waren eenig' uytwendige vormen of beelden der Godtheyd 4), dewelck' in der daedt en waerheyt in het wesen Godts niet en bestaen, maer alleen Godt in dese of die ghestaltenis ons afbeelden en voorstellen: Dat oock in den beginne niets onderscheydelicks in Godt en zy geweest, dewijl in voortijden het Woort en de Geest al een en het selfde was. Maer zedert dat Christus is voorts ghekomen Godt van Godt, dat als doe een ander Godt uyt hem is gesproten, te weten, de Heylige Geest. En al is't dat hy sijn beuselinghen somtijts vernist 5) en overstrijckt met allerlei vergelijkingen 6), gelijck wanneer hy seyt dat het eeuwige Woort Godts geweest zij de Geest Christi by Godt, en een weder-schijn van sijn gedaent: Item, dat de Geest is geweest de schaduwe der Godtheyt: soo vernietight hy nochtans daer nae de Godtheyt van die beyde, beweerende dat nae een sekere wijse van uytdeelingh een deel Godts zy zoo wel in den Soon als in den Geest, gelijck deselve Geest wesentlick in ons en oock in steen en hout, is een gedeelte van Godt. Wat hy seyt en snatert van den persoon des Middelaers, dat sullen wy te sijner plaets sien en overlegghen. Wat nu belanght dit ongeschikt verzinsel 1), te weten, dat de persoon niet anders en is dan een sienlicke gedaente van Godes heerlickheyt, dat selve kan met weynighe woorden wederleydt worden. Want als Ioannes ghetuyght dat het Woordt Godt gheweest is doe de werelt noch niet en was geschapen, so maeckt hy een wijdt onderscheydt tusschen 't Woordt en een gedaente. Ioan. 1. 1. En indien dat Woordt 'twelck Godt was, oock als doe van all' eeuwigheydt geweest is by den Vader, en met sijn eygen heerlickheydt by den Vader verciert, soo en Ioan. 17. 1. heeft het Woordt gewisselick niet konnen zijn een uytwendigh en figuyrlick schijnsel: maer daer uyt volght noodtsakelick dat het een Persoon was die in Godt selfs inwendigh bestondt. En al is 't dat van den Gheest niet en wordt gemeldt dan in de History van de scheppinge der werelt, soo en wordt hy nochtans aldaer niet inghevoert als een schaduwe, maer als een wesentlicke kracht Godts, dewijl Moses verhaelt, dat oock die ongheordende 2) Genes. 1. 2. en woeste massa en klomp door hem onderhouden wierdt. Soo is dan als doe gebleecken dat hy een eeuwige Geest altijdt in Godt geweest is, aengesien 3) hy die door een 4) gemenghd' en ongevormde 5) stoffe des hemels en der aerden gekoestert en ghequeeckt heeft, tot datse met schoonheyt en orde 6) verciert is geworden, Voor waer er en 7) konde doe noch geen ghedaent' of afbeeldingh Godts zijn, gelijck Servetus droomt. Maer hy wordt in een andere plaets gedronghen zijn ongoddelickheyt opentlicker t'ontdecken, seggende dat Godt door sijn eeuwigh voornemen hemselven eenen sienlicken Soon bestemmende en verordinerende, sich op die wijse sienlick vertoont en bewesen heeft. Want indien dit alsoo waerachtigh is, soo en wordt Christus geen andere Godtheydt overigh gelaten, dan ten aensien dat hy door 't eeuwigh besluyt Godts tot een Soon verordent en bestemt is. Hier by komt noch dat hy de spoocksels en gesichten die hy stelt in de plaetse der persoonen, also verflanst en verandert, dat hy sich niet en ontsiet Gode dinghen toe te schrijven, die hem van buite toe souden komen 8). Maer dit is boven al seer grouwelick dat hy so wel den Soon Godts als den H. Geest met alle creaturen en schepselen sonder onderscheyt vermenght.

1) op. 2) Drievuldigenaers. 3) versiert. 4) gedaenten en contrefeytsels. 5) blanket. 6) allegorien.

1) gedichtsel. 2) ongheschickt'. 3) gemerckt. 4) onder een. 5) ongestalte. 6) ordeningh. 7) waerheydt. 8) eenighe nieuwe toevallen op te dichten.

Want hy seght al-omme datter in het Wesen Godts deelen en verdeelinghen zijn, waer van een yeder ghedeelte Godt zy: en voornemelick dat de zielen der geloovighen zijn mede eeuwigh en van de selfste substanty met Godt: al hoewel hy elders de wesentlicke Godtheydt niet alleen aen 1) des menschen ziel, maer oock anderen geschapenen dingen toe-eygent.

De kettery van de andere Antitrinitarisen, te weten, dat de vader waerlick en eyghentlick d' eenighe Godt is, en die alleen dat Goddelicke Wesen gheeft, wordt tot den eynde des Capittels toe wederleydt.

23. Uyt desen poel en dreck-goot is een ander monster, aen 2) het voorgaende niet onghelijck, voorts ghekomen. Want eenige fielen en booswichten, op datse d'ongunst en schande van Servetus ontgaen mochten, hebben wel bekent datter drie Persoonen zijn, doch met dit byvoeghsel, dat de Vader die in der waerheydt en eygentlick is d'eenige Godt, den Soon en Geest formeerende en makende, sijne Godtheydt in haer heeft over gestort. En sy en onthouden sich niet van dese grouwsame manier van spreken, | dat de Vader, dewijl hy alleen is de gever van 't Goddelicke wesen, daer door als door een teecken van den Soon en Geest wordt onderscheyden.

(p. 48)

En voor eerst wordt bewesen dat het hen geen voordeel en doet dat Christus al-omme de Sone Gods wort genoemt, dewijl hy oock de waerachtige en eenige Godt geheeten wordt.

Dit gevoelen dekken en beschilderen 3) sy eerst met dit coleur en schijnsel, dat Christus alomme ghenaemt wordt de Sone Godts: waer uyt sy dan besluyten datter eygentlick geen ander Godt en is dan de Vader. Maer sy en bemercken niet, al hoe-wel de Naem Godt den Soon oock toekomt en ghemeen is, dat nochtans deselve naem den Vader somwijlen by uitnemendheyt 4) wordt toegheschreven, om dat hy de Fonteyn en 't beginsel der Godtheydt is: ende dat om d'eenvoudige en enckele eenigheyt des wesens uit te drucken 5). Hier tegen hebbense desen uytvlucht, Indien hy, seggense, waerlicks is de Soon Godts, soo is 't ongerijmt datmen hem houdt voor den Sone des Persoons. Ick antwoorde dat dit beyde waerachtigh is, te weten, dat hy is de Soon Godts, dewijl het Woort van den Vader voor de tijden der werelt is gegenereert, (want wy en spreken noch niet van den Persoon des Middelaers) en datmen evenwel tot beter uytleggingh en verklaring acht 6) nemen moet op den Persoon, soo dat de naem Godt niet blootelick en op haer selven genomen werde, maer in stede van den naem Vader. Want is 't dat wy gevoelen en oordeelen dat de Vader alleen Godt is, so stooten wy klaerlick den Soon af van dien staet en weerdigheydt. Soo dickwils dan als van de Godtheydt sprake komt 7), so en machmen in 't minste den Soon alsoo niet kanten en stellen tegen den Vader, gelijck als of de naem Godt den Vader alleen toe quam. Want voorwaer die Godt d'welck aan Jesaia verschenen is, is gheweest de waer' en eenighe Godt: en nochtans verklaert Joannes dat Christus de selvige Godt was. Die Godt oock die door den mont van Jesaia betuyghde dat hy den Joden soude werden tot een steen des aenstoots was d'eenighe Godt: en volgens de verklaringhe Pauli is Christus gheweest even die selvighe. Die Godt die door Iesaia roept, Ick leve: voor my sal alle knije buygen, is d'eenighe Godt: Maer de selve Paulus leydt dit uyt en past het op Christus. Hier by komen noch de ghetuyghenissen die d'Apostel verhaelt en op teldt, Ende de hemelen zijn wercken uwer handen: Item, Ende dat alle Engelen Godts hem aenbidden: Dese saken die hier betuygt worden, passen alleen op den eenighen Godt, en nochtans beweert de Apostel datse ghesproken zijn van Christus als hem eygen toekomende. Het gene sy hiertegen inbrengen, te weten. Dat die dingen die Godt eygen zijn op Christus toegepast worden, om dat hy is de weerschijn van Godes heerlickheydt, en heeft gheen kracht met allen. Want dewijl al-omme in die getuyghnissen gestelt wort de naem Iehova, so volght daar uyt dat hy met opsicht tot 1) sijne Godtheydt uyt en van hem-selven is. Want indien hy is Iehova soo en kan niet gheloochent worden dat hy is die Godt, dewelck' elders by Iesaia roept: Ick ben de eerste, ende ick ben de laetste, ende behalven my en is'er geen Godt. Ten desen proprooste moet oock overleydt worden dit segghen van Jeremia: De Goden, die den hemel ende aerde niet gemaeckt en hebben, sullen vergaen van der aerden, ende van onder desen hemel: want daer uyt salmen bij tegenstelling besluiten 2) moeten, dat de Soon Godts is die selvighe wiens Godtheydt by Iesaia dickwils bewesen wort uyt het scheppen der werelt. En hoe sal doch de Schepper die allen dingen haer wesen gheeft, niet zijn uyt en van hem-selven, maer sijn Wesen van een ander ontleenen? Want soo wie seght dat de Soon 't Wesen ontfangen heeft van den Vader, die versaeckt dat hy van sich-selven is. En dit weder-spreeckt de Heylighe Geest, wanneer hy hem den naem Iehova geeft. Nu, is 't dat wy toestaen dat het gantsche Wesen alleen is in den Vader, so sal 't of deelbaer worden, of den Soon werden ontnomen: en alsoo sal hy zijnde berooft van sijn wesen, alleen Godt zijn na den blooten tytel en naem. Het Wesen Godts, soo men die beuselaers

Iesa. 6. 1.
Ioan. 12. 41.
Iesai. 8. 14.
Rom. 9. 33.
Iesai. 45. 23.
Rom. 14. 11.
Hebr. 1. 10. en vs 6.
Psalm 102.26.
Psalm 97. 7.
Iesai. 44. 6.
Ierem. 10. 11.

De tweede wederlegginge ghenomen van d'ongoddelicke ongerijmtheden die uyt de Kettery van dese rabauwen outstaen.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) overtrecken en bekleeden. 4) voornementlick. 5) te beteeckenen 6) (en aenschouw). 7) vermaent en gemeldet wordt.

1) ten reguarde van 2) in 't tegen-deel bekennen.

gelooven wil, komt den Vader alleen toe, ten aensien dat hy alleen is, en den Soon het Wesen gheeft Maer aldus sal de Godtheyt des Soons zijn yetwes dat van 't Wesen Godts is afgetrocken, of een gedeelte van 't geheele. Nu moetense volghens den grondt diese legghen ons toestaen dat de Geest alleen is de Geest des Vaders: want indien hy afgebracht is van het eerste Wesen, 't welck den Vader alleen eyghen toekomt, soo en sal hy met recht en reden niet mogen ghehouden worden voor den Gheest des Soons. Het welck nochtans door 't getuyghnis Pauli wederleydt wordt: dewijl hy den Gheest beyde den Soon en den Vader ghemeen maeckt. Daer beneffens indien de persoon des Vaders uyt de Drie-Eenigheydt wordt uyt-ghemonstert, waer in sal hy onderscheyden zijn van den Soon en den Heylighen Geest, anders dan om dat hy alleen Godt is? Sy bekennen dat Christus Godt zy, en dat hy nochtans van den Vader is onderscheyden. So moeter dan eenigh teecken zijn 't welck dat onderscheyt aenwijse, op dat men den Soon niet en neme voor den Vader. Die dat onderscheyt tusschen den Vader en den Soon stellen in het Wesen, die vernietighen opentlick de ware Godtheydt Christi: dewelcke niet en kan zijn sonder het Wesen, jae niet sonder het gantsche Wesen. Ghewisselick de Vader en sal van den Soon niet onderscheyden zijn, 't en zy dan dat hy in sich yet eygens hebbe, 't welck den Soon niet gemeen en is. Wat sullen sy doch nu vinden, daer door sy hem van den Soon onderscheyden sullen? Indiense 't onderscheyt stellen in het wesen, datse dan antwoorden of hy 't selve den Soon niet en heeft gemeen ghemaeckt. Nu en konde dit ghemeen-maken des Wesens niet gheschieden ten deele: want eenen halven Godt maken soud' onbehoorlick zijn en niet voegen. Daer beneffens soudense door [1] alsoo te [2] gevoelen 't Wesen Godts schandelick verscheuren. Soo volght dan dat het gheheele en gantsche Goddelicke Wesen den Vader en den Soon gemeen zy. Indien dit alsoo waerachtigh is, soo en salder ghewisselick ten aensien van het Wesen gheen onderscheydt zijn tusschen d'een en d'ander. Indiense tot eeu uytvlucht segghen, dat de Vader het Wesen ghevende, niet te min d'eenighe Godt blijft, by den welcken het Wesen zy, soo sal daer uyt volghen, dat Christus eenen gemaeckten Godt is, een Godt alleen in den schijn of in den naem, en niet in der daedt: Want daer en is niet dat Gode meer eyghen is als het zijn en wesen, volgens en na luydt van dese spreuck, Ick sal zijn, heeft my tot u-lieden gesonden. Ex. 3. 14.

1) []. 2) [].

24. Hetgeen sy als een notoire en bekende saeck nemen, te weten, dat alleen van den Vader te verstaen zijn de plaetsen der Schrifture, in de welcke Godt absoluyt, enckelick en sonder bepalingh ghemelt wordt, dat kan uyt veel ghetuyghnissen lichtelick bewesen worden valsch | en onwaarachtig te zijn: en sy betoonen schandelick haer eyghen onbedachtsaemheydt in die selvige plaetsen diese tot haer voordeel bybrenghen, want de naem des Soons wordt aldaer oock by gevoeght: waer uyt dan blijckt dat de naem Godt in die plaetsen met een onderlingh opsicht en vergelijckingh genomen, en daerom tot den Persoon des Vaders betrocken wordt. Hetgeen sy voorts tegenwerpen en segghen, te weten, Indien de Vader niet alleen en ware de waerachtighe Godt, soo soude hy sijn selfs Vader zijn, dat kan met een woordt weder-leyt worden. Want het en is niet ongherijmt, dat van wegen de weerdigheyt en ordeningh dieghene [1] bysonderlick Godt genoemt wordt, dewelcke niet alleen uyt hem-selven sijne wijsheyt genenereert heeft, maer oock de Godt des Middelaers is, gelijck ick te sijner plaets breeder sal aenwijsen. Want Christus wordt Godts Soon ghenoemt, terstont na dat hy in het vleesch was gheopenbaert, niet alleen om dat hy was het eeuwighe Woort voor de tijden der werelt vanden Vader gegenereert, maer oock om dat hy de Persoon en 't Ampt eens Middelaers aenghenomen heeft, om ons met Godt te vereenigen. En dewijlse den Soon van de Goddelicke eere so vermetentlick uytsluyten, soo wild' ick wel weten: wanneer hy betuyght datter niemant goet en is dan d'eenighe Godt, of hy daer med' hem-selven van goetheyt ontbloot en ledigh maeckt. Ick en spreeck' al hier niet van sijn menschelicke natuyr, want sy mochten by avontuyr hier op segghen, dat al dat goedt 't welk in deselve was, voorts ghekomen is uyt d'onverdiende gave Godts: ick vrage dit, te weten, of het eeuwighe Woordt Godts goedt zij of niet? Indien sy 't loochenen, so is hare godtloosheyt ghenoeghsaem overwonnen en gheopenbaert: indien sy 't bekennen, soo kelen sy haer selven. En dat Christus ten eersten aensien den naem Goedt van hem schijnt af te wijsen, dat versterckt te meer ons gevoelen en segghen: want dewijl den lof van goedt te zijn den eenighen Godt alleen toekomt en eyghen is, soo is't dat Christus, om dat hy na menschelick' en gemeene wijse van doen met

De derde weder-legginghe. De Naem Godts, wanneerse absoluyt en alleen wordt ghestelt, wordt somtijts geseyt van den Sone ghelijck oock van den Vader. (p. 49.)

Matth. 19. 17.

4. Godt alleen is goedt. De Soon is goedt. Soo is hy dan de eeuwige Godt.

1) die.

den naem goedt begroet wierdt, de valsch' eere verwerpt, en met eenen leert, dat sijne goedtheyt die hy heeft Godtlick is. Ick vraeg' oock, wanneer Paulus getuygt dat Godt alleen onsterflick, wijs en waerachtigh is, of Christus door die woorden ghestelt wordt onder 't getal en de menighte 1) dergener die sterflick, sot en leugenachtigh sijn. Sal dan niet onsterflick zijn hy, die van den beginne 't leven selfs is geweest, opdat hy den Engelen onsterflickheydt zoude toebrengen? Sal niet wijs zijn hy, die d'eeuwighe wijsheydt Godts is? Sal hy die de waerheydt selfs is niet waerachtigh zijn? Daer beneffens vraegh' ick of sy 't niet daer voor en houden datmen Christus moet aenbidden, want naerdien 2) hy voor 3) hemselven met recht dees' eere neemt 4), te weten, dat voor hem alle knye gebogen worde, so volgt daer uyt dat hy self 5) die Godt is, dewelcke in sijn Wet verboden heeft yemandt anders aen te bidden dan hem. Indiense alleen van den Vader verstaen willen hebben 't gheen by Jesaia staet: Ick ben't, en niemant anders dan ick, soo keer' ick dit getuygenis wederom tegen hen, overmits wy sien dat Christus toegeschreven wordt alles wat Gode eygen is. Oock en kan haer seggen hier geen plaets hebben, namelick, dat Christus in sijn vleesch, in't welck hy vernedert was gheweest, verhooght is, en dat hem ten aensien van het vleesch alle macht en gebiedt in Hemel en Aerde zy ghegeven: Want al is't dat de Majesteyt en heerlickheydt van het Koninckliek en Rechters-Ampt uyt-ghestreckt wordt tot den gantschen persoon des Middelaers, indien hy nochtans niet en ware Godt geopenbaert in't vleesch, so en soude hy tot soo grooten weerdigheydt niet hebben konnen verheven worden, of Godt soude met sich 6) selven moeten strijden. En dit verschil wordt alderbest wech genomen van Paulus dewelcke leert dat Christus 7) Gode even ghelijck was, eer hy sich selfs onder de gedaente eenes dienstknechts vernederde. Hoe soude nu die even-gelijckheydt konnen bestaen, indien hy niet en ware geweest die Godt wiens naem is Jah en Jehova, die op de Cherubim vaert, die de Koningh der gantscher Aerden en de Koningh der Eeuwen is? En hoe seer sy teghen strubbelen, so en kan aen Christus niet ontnomen werden 't geen Iesaia in een sekere plaets seydt, Dese, dese is onse HEERE, wy hebben hem verwacht: Want hy beschrijft met dese woorden de toekomst Godes des Verlossers, dewelcke niet alleen het volck uyt de Babylonische gevanckenis weder brenghen, maer oock sijn Kerck ten vollen weder oprechten soude. De ander uytvlucht en doet haer oock geen voordeel als 1) sy voor gheven dat Christus Godt gheweest zy in den Vader. Want al is't dat wy bekennen dat het begin der Godtheyt, ten aensien van d'ordeningh en weerdigheydt, in den Vader is, soo seggen wy nochtans dat dit is een verfoeyelick gedichtsel, dat alleen het Wesen des Vaders eygentlick zy 't Goddelicke Wesen, eveneens als of hy den Soon tot eenen Godt ghemaeckt hadde: want alsoo soud'het Goddelicke Wesen of veelderley zijn, of sy souden Christus alleen met den blooten naem en schijn Godt noemen. Indiense toestaen dat de Soon Godt is, maer na en onder den Vader: soo sal in hem 't Wesen gheboren en gemaeckt zijn, 't welck in den Vader niet geboren en niet gemaeckt en is. Ick weet wel dat veel neuswijse hoofden met ons spotten om dat wy het onderscheydt der persoonen trecken uyt de woorden van Moses daer hy Godt invoert, aldus sprekende: Laet ons menschen maken na onsen beelde. Maer de Godtvruchtige Lesers konnen nochtans sien hoe sonder sin 2) en ongerijmt Moses dese woorden by maniere van eene 3) t'samen-sprekingh soud' invoeren, indien in den eenighen Godt niet en waren meer Persoonen. Immers het staet vast, dat diegheen 4), dewelcke van den Vader aldaer werden aenghesproken, onder't ghetal der schepselen niet en behooren: en nu bestaet er eenmael niets, of het moet een schepsel zijn 5) uytghenomen alleen d'eenige Godt. Nu dan indiense niet toe en staen dat de macht om te scheppen en de heerschappy om te ghebieden den Vader, Soon en Geest zy gemeen geweest, soo sal daer uyt volgen dat Godt inwendigh met hem-selven alsoo niet ghesproken, maer sijn spraeck en reden tot andere werck-meesters buyten hem gewendet heeft. Eyndelick, een eenighe plaets sal beyde hare teghen-werpinghen te gelijck lichtelick ter neder legghen. Want 't gheen Christus selfs betuygt, te weten, dat Godt een Geest zy, dat en kan met geen gevoeghlickheydt op den Vader alleen toegepast worden, als of het Woort selfs oock niet en ware van geestelicke nature. Indien dan de naem Geest den Soon soo wel toekomt als den Vader, soo besluyt ick dat de Soon oock begrepen wordt onder den enckelen en onbepaelden naem Godt. Nochtans segt hy dadelick daer op, dat den Vader geen andere die | naers aenghenaem en (p. 50.)

Left margin notes: 1. Timoth. 1. 17. — De vijfste: Godt alleen is onsterffelick, wijs, waerachtigh, en alleen aen te bidden. Soodanigh is Christus. Derhalven is hy de eeuwige Godt. — Phil. 2. 10. — Iesai. 44. 6. Weder-leggingh van een tegenwerpingh ghenomen uyt den Propheet Iesaia. — Weder-leggingh van een andere teghenwerpingh. — Philipp. 2. 6. 7. — Iesai. 25. 9.

Right margin notes: De derde teghenwerpingh wordt wederleydt, en de seste weder-leggingh van de Ketterije der Antitrinitarisen wordt uyt Moses History van de Scheppingh daer by ghevoeght. — Genes. 1. 26. — Ioan. 4. 24.

1) de bende. 2) is 't dat. 3) [ ]. 4) aentreckt dees' eere. 5) [ ]. 6) hem. 7) hy.

1) daer mede. 2) blaeuw. 3) gelijck als 4) Het is oock seker dat die. 5) daer en is niet of 't behoort onder de schepselen.

zijn dan die hem in den Geest en waerheydt aenbidden. Waer uyt een ander saeck volght, te weten, dat Christus, dewijl hy het ampt eens Leeraers bedient onder den Vader als onder sijn Hooft, de naem Godt den Vader toeschrijft, niet om sijn eyghen selfs Godtheyt te vernietigen, maer op dat hy ons tot dese 1) by trappen op-voeren soude 2).

De 7. wederleggingh. Sy feylen daer in, datse in het wesen Godts soodanige Persoonen droomen en verdichten, van dewelck een yeder een gedeelte des wesens soude hebben, en sy beschuldighen de rechtsinnighe Leeraers valschelick dat die eene viervuldigheyt maken.

25. Maer haren mis-slach leydt hier in, te weten, datse droomen van sodanige Persoonen, van dewelck' een yder soude hebben een gedeelte des Goddelicken wesens. Maer wy worden uyt de Schriftuyr onderricht datter naar het wesen slechts 3) een Godt is, en dat derhalven het wesen soo des Soons als des Geestes is ongegenereert. Doch voor soo veel de Vader in ordre d'eerst' is, en uyt hem-selven sijne Wijsheydt geboren heeft, soo wordt hy met recht, gelijck weynigh te voren geseyt is, gehouden voor het begin en de fonteyn der ganscher Godtheydt. Alsoo is Godt enckelick in en op hem-selven aenghemerckt ongegenereert: en de Vader in't aensien 4) van sijn Persoon oock ongegenereert. 't Is oock een sotte ghedachte 5) en meyningh daer door sy sich laten duncken dat uyt ons gevoelen volght, datter een viervuldigheyt is, want sy tyghen ons valschelick en ter quader trouwen aen 't gedichtsel van haer eygen hersenen, even als of wy seyden dat uyt het eenige wesen voortquamen drie Persoonen als uyt een fonteyn. Want het is uyt onse schriften openbaer dat wy de Persoonen niet af en scheuren van het wesen, maer dat wij tusschen deselve 6), een onderscheyt maken, terwyl ze in 't Wesen insijn 7). Waren de Persoonen van het wesen afgesondert, so soud' haer seggen mogelick waerschijnlick zijn: maer also souder een Dryvuldigheyt der Goden zijn, en niet der Persoonen die d'eenighe Godt in sich heeft En aldus wordt haer' onnutte vraegh ontknoopt, daer mede sy vragen, Of het wesen niet med' en gaet tot het opmaken der Drie-Eenigheyt: even als of wy dachten dat uyt het wesen drie Goden afkomstigh waren.

De wederleggingh van hare vierde tegen-werpingh, die met aendacht ghelesen en waer-genomen moet worden.

'tGeen sy hier tegen inbrengen, dat dan de Drie-Eenigheyt soude zijn sonder Godt, dat komt voort uyt een gelijck onverstant: want al hoewel het wesen of de Godtheydt als een lidt of deel niet en komt in d'onderscheydingh, so en zijn nochtans de Personen niet sonder of buyten deselve: want ware de Vader geen Godt, so en kond' hy oock gheen Vader zijn: de Soon is daerom oock alleen Soon om dat hy Godt is. Wy seggen dan dat de Godtheydt gantsch en t' eenemael uyt haer selven is. Daerom bekennen wy dat oock de Soon, voor so veel als hy Godt is en sonder sijn Persoonschap wordt aenghemerckt, is uyt hem-selven: maer so veel als hy Soon is, is hy uyt den Vader volgens ons gevoelen. En also is sijn wesen sonder begin: maer het begin sijns Persoons is Godt selve. En alle rechtsinnige schrijvers, die in voortijden vande Drie-Eenigheydt ghesproken hebben, hebben dien naem alleen tot de Persoonen betrocken: want het wesen te begrijpen onder d'onderscheydingh selfs, dat ware niet alleen een ongerijmde dwalingh, maer oock een al te groven godtloosheyt. Want die daer willen dat dese drie, het Wesen, de Soon, en de Geest in d'onderscheydingh te samen sullen gaen, die vernietighen opentlick het wesen des Soons en des Geestes: andersins souden de deelen onder elkander 1) vermenght worden en al op een uytkomen, 't welck' in all' onderscheydingh een mis-slach is. Eyndelick indien dese namen Vader en Godt eenderley kracht en beteeckenis hadden, so soude de Vader de Godtheyt alsoo geven, dat de Soon niet meer en soude hebben als een schaduwe der Godtheyt, en de Drie-Eenigheyt en ware niet anders dan een t'samen-voegingh en vereening van den eenighen Godt met twee gheschapene dingen.

Breeder verklaring van de eerste wederleggingh, waer mede bewesen wordt dat de Naem Godts tot den Vader alsoo niet en moet betrocken worden, datse den Sone onsen Middelaer ontrocken werde.

26. Op 't geen sy tegen werpen, Dat Christus, indien hy eygentlick te spreken Godt is, als dan verkeerdelick wordt ghenoemt de Soon Godts, is alreede geantwoordt, te weten, dewijl in dese woorden Soon Godts, d'een Persoon met d'ander wort vergeleecken, dat de Naem Godt niet enckel en onbepaelt genomen, maer tot den Vader bepaelt en betrocken wort, voor soo veel als hy is 't begin der Godtheyt, 't begin segg' ick, niet om dat hy 't wesen maeckt en geeft, gelijck die uytsinnighe menschen rasen, maer om dat hy in d'ordeningh d'eerst' is. In desen sin wort genomen het woort van Christus tot den Vader, Ende dit is het eeuwige leven, dat sy u kennen den eenigen waerachtigen Godt, ende Jesus Christus, dien gy gesonden hebt. Want sprekend' in den Persoon des Middelaers, so houdt hy de midde plaets tusschen Godt en de menschen: en nochtans en wordt daer door sijne Majesteyt niet verkort. Want al hoewel hy sich selfs heeft vernedert, soo en heeft hy nochtans sijne Heerlickheyt die voor de werelt verborgen was, niet verloren bij den Vader. Also bekent d'Apostel tot den Hebreen wel dat Christus een weynigh minder geworden was dan

Ioan. 17. 3.

Hebr. 1. 10 en 2. 9.

1) [ ]. 2) (tot deselve). 3) alleen wesentlick. 4) reguard. 5) opiny. 6) (al ist dats' in het wesen zijn). 7) [ ].

1) onder den anderen.

de Engelen, maer betuygt oock met eenen,
Hebr. 1. 10. dat hy is d'eeuwige Godt die de aerde gegrondet heeft. Soo moetmen dan weten, dat Christus, so dickwils als hij in den Persoon des Middelaers den Vader aenspreeckt, onder den 1) Naem van 2) Godt de Godtheyt begrijpt, dewelck' oock hem als zijn 3) eyhen toekomt. Van ghelijcken oock wanneer hy tot sijn' Apostelen seyde, 't Is goet dat ick tot
Ioan. 14. 28. en 16. 7. den Vader ga, want mijn Vader is meerder dan ick, soo en schrijft hy met die woorden hem-selven niet toe alleenlick eene tweede Godtheyt, als of hy aengaende 't eeuwighe wesen minder ware dan de Vader: maer hy leert dat hy een Hemelsche Heerlickheyt verkregen hebbende, de geloovige vergadert tot de gemeenschap des selven. Hy stelt den Vader in eenen hoogeren graedt, in so veel als de sienlicke volmaecktheydt sijner Majesteyt, die in den Hemel gesien wordt, verschilt van die mate der Heerlickheyt die in hem gesien wierdt, doe hy met den Vleesche bekleedt was. Op dese wijse seght oock Paulus in een sekere plaets, dat Christus Gode ende
1. Cor. 15. 24. 28. den Vader het Koninckrijcke sal overgeven, op dat Godt zy alles in allen. Daer en is niet ongherijmders dan de Godtheydt Christi te berooven van haer' eeuwigheydt. Indien hy nimmermeer en sal ophouden Godts Soon te zijn, maer altijt sal blijven deselve die hy is geweest in den beginne, so volght dan dat onder den Naem Vader begrepen wort het eenige wesen Godts 't welck hun beyden ghemeen is. En voorwaer Christus is daerom tot ons neder gekomen, op dat hy ons tot den Vader op-heffende, oock te ghelijck tot hem-selven verheffen soude voor soo veel hy een is met den Vader. 't En is dan niet recht noch behoorlick den Naem Godt alsoo binnen den Vader te besluyten en te bepalen, dat die den Soon ontnomen werde. Want om dese
Ioan. 1. 1. oorsaken wille beweert Ioannes dat hy waerachtigh Godt is, op dat niemant en meene dat hy slechts 4) in den tweeden graedt der Godtheyt zy, en also 5) lager dan de Vader.
(p. 51.) En ick verwondere my, niet wetende | wat doch dese smeders en dichters van nieuwe goden willen segghen, wanneerse beleden hebbende, dat Christus waerachtigh Godt zy, terstont hem uytsluyten van de Godtheyt des
Antwoordt op de plaetsen voort gebracht uyt Ireneus, alwaer hy ghetuyght dat de Vader van Christus is d'eenighe en eeuwige Godt Israëls. Vaders: even als of iemant 6) waerachtig Godt zijn konde, die niet te gelijck en is d'eenighe Godt, en als of een over-gestorte Godtheydt niet en waer' een nieuw' en louter versinsel 7).

27. Datse veel plaetsen over hoop brengen uyt Ireneus, alwaer hy beweert dat de Vader van Christus is d'eeuwigh' en eenige Godt Israëls, dat is of een schandelick' onwetentheyt, of een uyterste boosheydt. Want sy hadden behooren te bemercken dat dese 1) Heylighe Man te doen en te strijden hadde met eenigh' uytsinnighe menschen, dewelcke loochenden 2) dat het 3) de Vader van 4) Christus was, die als 5) Godt 6) in voortijden door Moses en de Propheten ghesproken hadde, en seyden dat hy was ick en weet niet wat voor een spoocksel en schim uyt de smet en verdorventheydt der werelt voorts gekomen. Daerom is hy geheel besich, en daer op uyt om te betoonen dat in de Schriftuyr van gheen ander Godt en wort gesproken dan van den Vader van Christus, en datmen verkeerdelick en te vergheefs droomt van eenen anderen, en oversulcks en is 't oock niet vreemt dat hij soo dickwils dese gevolgtreckingh 7) maeckt, datter geen ander Godt Israëls en zy gheweest, dan die van Christus en d'Apostelen verkondight wort. Alsoo konnen wy nu oock, tot wederlegging van een ander dwaling, met waerheyt seggen, dat die Godt die in voortijden den Voor-vaderen verschenen is, geen ander en is geweest dan Christus. Voorts indien yemant hier tegen inbrenght, dat de Vader dese 8) Godt was, soo hebben wy hier op dees' antwoord' al gereet, te weten, dat wy den Vader in't minste niet uyt en sluyten, wanneer wy staen om de Godtheydt des Soons te verdedigen. Indien de Lesers letten op dit voornemen en ooghmerck van Ireneus, soo sal terstont alle twist ten eynde zijn. Jae 't gantsche verschil wordt oock lichtelick beslecht uyt het seste Capittel van zijn derde Boeck, alwaer die Godtsalighe man op dit eenige dringht en aenhoudt, te weten, dat sulck een persoon 9) waerlicks d'eenighe Godt sy, dewelck' absoluyt, los, vry en onbepaelt Godt ghenoemt wort in de Schriftuyr: en dat Christus alsoo Godt wort genoemt. Laet ons gedencken dat dit geweest is den rechten gront en staet des verschils, ghelijck als blijckt uyt het gantsche vervolgh, en voornementlick in het ses en veertigste Capittel sijns tweedèn Boecx, te weten, dat hy niet na eenige beduydingh en gelijckenis Vader genoemt wort, maer Waerachtigh Godt is. Hier by komt noch dat hy in een ander plaets betuyght datse ghesamentlick soo wel de Soon als de Vader van de Propheten en Apostelen met den Naem Godts zijn geroemt geweest. Daer na beschrijft hy hoe dat Christus, dewelck' aller Heer, en Koningh, en Godt, en Rechter is, macht ontfanghen heeft van hem die Godt is over

Ireneus voornemen.

Lib. 3. cap. 9.

Cap. 12. in 't selfde Boeck.

1) desen. 2) [. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) hy. 7) gedichtsel.

1) de. 2) versaeckten 3) [,. 4) [ ]. 5) [. 6) (die). 7) dit besluyt. 8) dien. 9) die.

allen: namelick ten aensien van sijn onderwerpingh, om dat hy sich selfs vernedert heeft tot den doot des Kruyces. Ondertusschen seght hy weynigh daer nae, dat de Soon is de Schepper des Hemels en der Aerden, die de Wet door Moses handt gegeven heeft en den Voor-vaderen verschenen is. Indien nu yemant roept en schreeuwt, dat de Vader alleen, volgens 't segghen van Ireneus, zij de Godt Israëls, ick sal daer tegen wederom inbrenghen dat deselvigh' Ireneus opentlick leert dat Christus de selven eenige Godt is: ghelijck hy oock op hem toe 1) past de Prophety van Habakuk: Godt sal komen van 't Zuyden. Hier toe dient oock 't geen gelesen wort in het negende Capittel des vierden Boecks, Soo is dan Christus met den Vader de Godt der levendighen. Hy verklaert oock in het twaelfde Capittel des selvighen Boecks dat Abraham in Godt heeft gelooft, om dat Christus de Schepper van Hemel en Aarde en oock d'eenige Godt is.

Cap. 16. in 't selfde Boeck.

Cap. 18. en 23. in 't selfde Boeck.

Antwoort op de plaetse uyt Tertullianus van d'Antitrinitarisen voort ghebracht.

28. Met even so weynige schijns en waerheydts nemen sy oock Tertullianus tot haren Advocaet en Voorspraeck. Want al is hy in sijn manier van spreken somwijlen hardt en duyster om te 2) verstaen, so leert hy nochtans klaerlick de somma van die Leere die wy drijven en voorstaen: te weten, al hoewel datter maer een eenigh Godt is, dat nochtans sijn Woort na een seker' dispensatie of huishoudinghe 3) een met hem is: datter een eenigh Godt is, door eenigheyt des wesens, en dat evenwel dees' eenigheydt door een verborgen deelinghe 4) onderscheyden wort in Drie-Eenigheydt: datter drie zijn, niet na den staet, maer nae den graedt: niet na het wesen, maer nae de forme: niet nae de macht, maer na volghorde 5). Hy segt wel dat hy staende houdt dat de Soon de tweede is na 6) den Vader, maer hy en verstaet niet dat de Soon een ander is dan door onderscheydingh. Hy seght ergens dat de Soon sienlick is: maer na dat hy de saeck ten weder zijden wel heeft overwogen, so besluyt hy dat de Soon onsienlick zy ten aensien dat hy het Woort is. Eyndelick wanneer hy seght dat de Vader door sijn Persoon ghedetermineert en bepaelt wort, soo betoont hy dat hy seer vreemt is van 't ghedichtsel 't welck wy alhier wederleggen. En al ist dat hy ergens 7) geenen anderen Godt en erkent dan den Vader, soo verklaert hy hem-selven nochtans in 't navolgende daeromtrent, als hy bewijst 8), dat hy den Soon daer mede niet uyt en sluyt, dewijl dese 9) een en deselve Godt is met den Vader: en dat derhalven de Monarchy of eenigheyt Godts niet en wordt geschonden door d'onderscheydingh der Persoonen. Men kan oock uyt sijn voortdurend streven 1) en oogmerck den sin van sijne woorden lichtelick vernemen. Want hy beweert tegen Praxeas, al hoewel Godt in drie Persoonen onderscheyden is, dat nochtans daer door niet veel Goden en ontstaen noch d'eenigheyt ghebroken en wort. En dewijl nae 't versinsel 2) van Praxeas Christus niet en konde Godt zijn, of hy moest oock zijn de Vader, daerom is Tertullianus soo seer besich om d'onderscheydingh aan te wijsen. En dat hy het Woort en den Geest noemt een ghedeelte van 't geheel, al ist een harde manier van spreken, nochtans kanse verschoont werden, wanneerse niet verstaen en wort van 't wesen: maer alleen een sekere schickingh en rangorde aenduidt 3) die alleen op 4) de Persoonen siet 5), gelijck Tertullianus selfs getuyght. Hier uyt ist oock dat hy seyt: O verkeerde Praxeas, hoe veel Persoonen dunckt u datter zijn, zijnder niet even so veel alsser namen zijn? Alsoo oock een weynigh daer nae: Op datse ghelooven een Vader en Soon een yegelick in sijn Naem en Persoon. Met allen desen kan mijns achtens ghenoegh wederleyt worden d'onbeschaemtheyt der gener dewelcke met 6) het gesag 7) en aensien van het woord van 8) Tertullianus den eenvoudigen soecken te bedriegen.

Tertullianus onveranderlick verstant in den handel van de Heylige Drie-Eenigheyt.

d'Oude Theologanten, en onder deselve Justinus en Hilarius, wederlegghen overvloedelick d'Antitrinitarisen, en belijden de rechtsinnige Leere van de Heylighe Drie-eenigheyt.

29. En voorwaer soo wie de Schriften der Ouden neerstelick met elck 9) anderen sal willen vergelijcken, die en sal by Ireneus niet anders vinden, dan 't geen van andere die daer na gevolght zijn, voorts gebracht 10) en gheleert is. | Justinus is een van d'oudste: en hy stemt in alles met ons overeen. Laet hen tegen-werpen dat de Vader van Christus so wel van hem als van d'andere genoemt wort d'eenige Godt. Dat selfste leert Hilarius oock, jae hy spreeckt harder, seggende dat d'eeuwigheyt is inden Vader. Spreeckt hy alsoo om den Soon 't wesen Godts t'ontnemen? Neen hy, maer hy is gheheel doende om te verdedigen dat gheloove 't welck wy na-volgen. En nochtans en schamense sich niet, ick en weet niet wat voor verminckt' en afgekorte spreucken uyt te kippen, door dewelcke sy ons soecken wijs te maken dat Hilarius een voorstander is van hare dwaling. En wat belangt Ignatius diese by-brengen, indiens' hem eenigh aensien en credyt willen schencken 11), soo moetens' eerst bewijsen dat d'Apostelen een

(p. 52.)

Ignatius een verdacht schrijver.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) uyt-deelingh of ordeningh. 4) uyt-deelingh. 5) d'ordeningh. 6) aen. 7) [ ]. 8) bewijsende. 9) hy.

1) gheduerigh voornemen. 2) ghedichtsel. 3) ordeningh beteeckent. 4) tot. 5) behoort. 6) door. 7) respect. 8) [ ]. 9) den. 10) ghekomen. 11) maken.

Wet ghemaeckt hebben van het veertighdaeghsche vasten en diergelijcke 1) vervalschingen. Daer en is niet dat soo schandelick is als alsulcke onnutte versinsels, 2) die op den naem Ignatius uytghegeven zijn. Daerom is oock t'onverdragelicker d'onbeschaemtheydt der ghener dewelcke achter 3) sulcke mom-aensichten en bullebacken haer selven verberghen 4) om de menschen te bedrieghen. Voorts wort d'eendrachtigheyt der Ouden hier uyt klaerlick vernomen dat Arius in't Concily te Niceen sijne bedriegerijen niet en heeft durven bemantelen of verstercken door 't getuyghnis van eenig geapprobeert en oprecht Schrijver: en dat oock niemant van de Grieksche of Latijnsche vaders in't selve Concily vergadert, te kennen geeft of sich verontschuldight dat hy van de vorighe Vaders verschilt in ghevoelen aengaende desen Artijckel. Met hoe grooten neerstigheydt Augustinus, op den welcken dese deugnieten 5) seer verbolghen en onstuymigh zijn, de schriften van alle d'Oudt-Vaders doorlesen en overwoghen, en hoe eerbiedighlick hy de selfst' omhelst en gehandelt heeft, dat en is niet noodig te herhalen. Voorwaer hy pleeght oock in de minste swarigheden te betoonen waerom hy gedrongen wort van haer gevoelen af te treden. Hy en verswijght het oock niet wanneer hy het, aengaende dit selve poinct daer van wy nu handelen, dat twijfelachtig en duyster was, by anderen gelesen hadde. En nochtans houdt hy dit voor een bekende saeck, te weten, dat de Leere die dese hedendaegsche deugnieten 5) bestrijden, van d'alderoudtste oudtheydt sonder weder-spreken is aenghenomen. Dat hem oock niet verborgen en was wat andere voor hem gheleert hadden, dat is blijckelick selfs uyt dit 6) een woordt, als hy in sijn eerste Boeck van de Christelicke Leere seyt, Dat d'eenigheyt in den Vader is. Sullense seggen dat hem doe uyt het hooft gegaen was het geen hy te voren hadde geseyt? Maer hy suyvert hem elders van dese blaem, als hy den Vader noemt 't begin der gantscher Godtheyt, door dien hy van niemant en is dan van hem-selven: en overleydt alsoo voorsichtelick dat de Naem Godt bysonderlick den Vader wordt toegeschreven, om dat d'enckel' en eenvoudige eenigheyt Godts niet en kan begrepen worden, 'tenzy dan datmen van den Vader beginne. De Godtvruchtige Leser sal, gelijck ick hoop', bekennen dat nu door alle dese overweginghe 1) alle lasteringhen 2) en valsche tegen-werpingen ter neder gheleydt zijn, door dewelcke de Satan tot noch toe gepooght heeft het suyvere geloof aengaende dese Leere te verderven of te verduysteren. Eyndelick vertrouw ick dat het gheheele recht begrip van die 3) Leere ghetrouwelick is verklaert, soo de Lesers maer 4) een maet en pael stellen aan hun nieuwsgierigheid 5), en haer selven niet met meerder drift 6) dan behoorlick is, allerlei verwarde en inghewickelde verschillen 7) en krackeelen op den hals en halen. Want niemant kan van mij verghen dat ik dieghene gerust sal stellen 8), dewelcke vermaeck hebben in onmatighe en ongetemperde speculatien en bedenckingen. Ick en hebbe voorwaer niet arghlistighlick over-gheslagen het geen ick dacht my teghen te sijn 9): maer dewijl ick arbeyd' en sorge draegh' om de Kercke te stichten, soo heeft mij goet gedocht veel dinghen niet eens aen te roeren, dewelcke weynigh profijts toe-brenghen, en den Lesers met onnoodige quellingh overladen souden. Want waer toe dient het doch, datmen disputeert of de Vader altijdt genereert? Want wanneer het blijckt en openbaer is datter van all' eeuwigheydt drie Persoonen in Godt gheweest zijn, so is't dwaesheyt te verdichten een altoosdurend 10) werk van genereeren.

In sijn Boeckē van de Drie-Eenigheydt en elders.

Besluyt des handels van de Heylige Drie-Eenigheyt.

1) (vuyligheden en). 2) die onnutte dingen. 3) met. 4) stoffeeren. 5) boeven 6) [ ].

Het XIIII. Capittel.

Dat de Schriftuyr oock in de Scheppingh der werelt en aller dingen, den waren Godt met sekere tekenen onderscheydet van de versonnen 11) goden.

Al hoewel Iesaia den ghenen die valsche goden dienen met recht verwijt dats' onverstandigh van herten zijn, om dats' uyt de fonderingh der Aerde en den omloop des Hemels den waren Godt niet en hadden leeren kennen: soo was het nochtans van weghen de traegheyt en stompheyt onses verstandts noodigh dat de ware Godt den gheloovighen met meerder klaerheydt voor ooghen af-geschildert soude wenden, op datse tot de ghedichtselen der Heydenen niet henen wech vloeyen souden. Want dewijl de beschrijvingh en leere van Godt die by den Philosophen door de waerachtigst' en verdragelickste wert gehouden te weten dat 12) Godt is de Geest of ziele der werelt, onnut en ydel is: so moet hy beter en gemeensaemlicker van ons be-

Al hoewel Godt uyt de scheppinge der werelt bekendt moet werden, op dat nochtans de geloovighe tot de gedichtsels der Heydenen niet en souden vervallen, so heeft hy ghewilt dat de History van de Scheppingh inde Schriftuyr soud' uyt-ghedruckt, en den tijdt van dien aengheteeckent staen.
Iesa. 40. 21.

1) [ ]. 2) blamatien. 3) begrijp deser. 4) (de curieusheydt). 5) [ ]. 6) begeerlicker. 7) eenighe quellige en verwerde dispuyten. 8) ick en neme niet aen gerust te stellen die gene. 9) gaen. 10) geduyrigh. 11) versierde. 12) [ ].

kent worden: op dat wy niet altijdt in twijfelingh wanckelbaer en ongestadig om en sweven. Daerom heeft Godt de History vande Scheppingh willen openbaer maken en te voorschijn brengen, op dat het Geloove der Kercke daer op steunende en gevestigt zijnde, geenen anderen Godt en soude soecken, dan dien, dewelck' als een Schepper en Bouwmeester der werelt van Moses wordt voorghestelt. In die History is eerst aenghewesen den tijdt, op dat de gheloovighe door het gheduyrigh en onghebroken vervolgh der jaren souden mogen opklimmen en komen tot den eersten oorsprongh en aenvangh des menschelicken gheslachts' en aller dinghen. Dit is een profijtelicke kennis, niet alleen nut om daer door te gemoet te gaen de sonderlinghe en monsterachtige verdichtselen 1) die eertijdts in Egypten en andere deelen 2) en oorden der werelt gewoelt en gewoedet hebben, maer oock op dat het begin der werelt bekent zijnde, d'eeuwigheyt Godts sich klaerder voordoen en ons te meer tot sijne aenbiddingh 3) bewegen en trecken soude.

Een godtloose teghen-werpingh waerom Godt de werelt niet eer en heeft geschapen.

Ende wy en moeten ons niet laten beroeren door die onheylige spot-reden der gener die voor-geven en seggen, Dat het te verwonderen is waerom Godt aen de scheppingh van hemel en aerde niet eer en heeft gedacht, maer sonder yet te doen in ledigheyt sulck eenen onmetelicken tijdt heeft laten doorvloeyen, eer hij dede 't geen hy voor veel duysent jaren hadde konnen doen: daer de Wereldt, die nu reeds tot haer eynde nadert en afloopt, noch geen 6000 jaren gestaen en heeft.

Antwoort. (p. 53.)

Want het en is ons niet betaemlick noch geraden t'ondersoecken waerom Godt de Scheppingh so langh heeft uytgestelt: want indien het verstandt des menschen tot daer toe tracht door te breken, soo sal 't op den wegh hondertmael beswijcken: oock en soud' ons gantsch geen profijt toebrengen de kennis van dat gheen, 't welck Godt selfs, om de matigheyt en zedigheydt onses geloofs te beproeven, met opset en voorbedachten raedt voor ons heeft willen verberghen.

Bewijs ghenomen van een schoone spreuck eens Godtvruchtigen Ouden mans. Verg. Augustinus Confess. 11. 12.

Seker Godtvruchtigh en wel-bedaecht man, door 5) een dertel hooft en spot-vogel, gevraegt zijnde, wat Godt dede voor de scheppingh der werelt? antwoorde wijselick en aerdigh, Dat hy de Helle schiep voor de curieus' en neus-wijse gheesten. Laet dese niet min deftighe als heftighe vermaningh bedwingen de brootdronckentheyt, van dewelcke veel menschen gekitteld, en oversulcks tot verkeerd' en schadelicke bedenckingen gedreven worden. Laet ons eyndelick gedencken dat die onsienlicke

1) [ ]. 2) seldtsaem en monstreuse fabelen. 3) wijcken. 4) verwonderingh. 5) oock. 6) van.

Godt, wiens wijsheyt, kracht en rechtveerdigheyt van ons oock niet en kan worden begrepen, de History van Moses ons voorstelt tot een spiegel, in dewelcke zijn levendige beeltenis en gedaent schijnt en gesien wordt. Want ghelijck als d'oogen die of door den ouderdom duyster; of door een ander gebrek schemerend' gheworden zijn, geen ding bescheydelick en konnen bemercken: 'ten zy datse door brillen en glasen geholpen worden: also gaet het oock met ons, dat wy van wegen onse swackheyt en broosheydt terstondt ons selven verliesen en onse denkbeelden in rook opgaen, 1) 't en zy dat wy in d'ondersoeckingh en na-sporingh Godts door de Schriftuyr geleydt worden. En belangende de gene die hare dertelheyt den toom vieren, 2) dewijlse nu alle vermaninghen sonder vrucht aenhooren, so sullense ten laetsten door eenen grouwelicken ondergangh gevoelen, hoe veel beter het hen geweest hadde de verborgene raedtslaghen en voornemens Godts met eerbiedigheydt te bewonderen, dan lasteringhen uyt te spuwen om door deselve den Hemel te verduysteren. En wel te recht klaeght Augustinus dat Godt beleedigt wort, wanneermen een oorsaeck en oorsprongh aller dinghen soeckt boven en behalven sijnen wille. Lib. de Genes. contra Manich. 2. 29 Lib. 11. de Civit. Dei.

De selvighe vermaent oock elders wel en wyselick, dat het soo wel onrecht is questiën 3) te maken en op te werpen van d'onmetelicke lengte der tijden als der plaetsen. Voorwaer al hoewel den ommegangh der hemelen sich wijt en verr' uytbreydt, so kan die nochtans eenighsins gemeten worden. Indien nu yemandt met Godt wil twisten van weghen dat d'ydel' en ledighe plaets hondertmael grooter is, sullen niet alle Godtvreesende zielen dat houden voor een verfoeyelicke brootdronckentheydt? Tot dier gelijcke dulligheydt vervallen oock die ghene die 't op de ledigheydt Godts geladen hebben, van wegen dat hy na haer sinlickheyt de werelt niet al voor ontallick' eeuwen gheschapen heeft. Sy soecken te gaen buyten de werelt om hare begeerlickheyt te versadigen: even eens als of'er in desen so seer wijden ommeloop 4) des Hemels, en der Aarden gheen genoeghsame voorwerpen aenwesigh waren 5), die door haer onweerdeerbare heerlijkheydt 6) machtigh souden zijn, al onse sinnen en ghedachten wech te rucken en in te swelghen: even als of Godt in den tijdt van ses duysent jaren geen ghenoechsame proef en leerstucken by de hant en te voorschijn gebracht hadde, in welckers geduyrigh'

1) verdwijnen en verydelen. 2) los geven. 3) questy.
4) omringh. 5) dingen voor en quamen.
6) onweerdeerlicke klaerheydt.

overdenckingh ons verstandt 1) sich mocht verdiepen en er sich mede 2) besich houden. Laet ons dan gewillig ingesloten blijven binnen de tralien en heyningen waer meê 3) de Heer' ons heeft omtuinen 4) en ons verstand gelijck als inbinden willen op dat het door vryheyt en ongebondenheydt niet hier en daer afdwalen en vergaen en soude.

Hierom is dat werck Godts niet in een oogenblick, maer in ses daghen volbracht.

2. Hier toe dient oock 't gheen Moses verhaelt, te weten, dat het werck Godes niet in een oogenblick, maer in den tijdt van ses dagen volbracht is. Want door dees' omstandigheydt des tijdts worden wy oock van alle fabelen afgetrocken, en getrocken naer 5) den eenighen Godt die in ses dagen sijn werck ordentlick geschickt en voltoyt heeft, op dat het ons niet en soude swaer vallen den gantschen duur en loop 6) onses levens ons 7) in de overweging 8) van 't selve te verdiepen 9) en besich te houden. Want al hoewel ons' oogen aller wegen, waer henen sy oock mochten gewendet werden, nootsakelick moeten verkeeren in 't aenschouwen van Godes wercken: soo bevinden wy nochtans dat onsen aendacht terstont henen wech vliet, en hoe haest de Godtvruchtige gedachten, so er eenighe in ons opkomen 10), weer voorbyvlieghen. Alhier heeft het menschelicke vernuft oock wat te knorren en tegen in te brenghen, even als of alsulcken voortgang van den eenen dagh tot den anderen Godes mogentheyt niet met allen en paste, tot dat het tot de gehoorsaemheydt des geloofs gebracht zijnde, leert onderhouden die rust en stilte, tot dewelck wy door de Heylighmakingh van den sevensten dagh genoodigt worden.

Daer na wort oock d' ordre beschreven, te weten, dat Adam niet eer en is gheschapen, voor dat hem Godt overvloedelick door sijn Vaderlicke voorsorgh', en wonderbaere goetheydt, versorghten voorsien hadde.

En wy moeten in d'ordeningh en schickingh der gheschapene dinghen met allen vlijt overweghen Godes vaderlicke liefde tot het menschelicke gheslacht, dat hy Adam eerst gheschapen heeft, na dat hy de werelt met den overvloet van allerley goederen verrijckt hadde. Want indien hy hem in een lant dat noch onvruchtbaer was gestelt, en eer er licht was, het leven ghegeven hadde, soo soud'et gheschenen hebben als of hy Adams profyt weynigh gesocht hadde. Maer dewijl hy de sorge van een voorsichtig en vlytig Huysvader op sich nemende, eerst den loop der sonnen en der sterren tot het gebruyck des menschen verordent, d'aerde, de wateren en de lucht met dieren vervult, en den overvloet van allerley gewas tot genoeghsaem' onderhoudt voortgebracht heeft: soo heeft hy daer door vertoont sijne wonderbare goetheyt t'onswaert. Indien yemant die dingen, die ick alleen kortelick aenroer', met meerder aendacht by hem selven overleydt, so sal blijcken dat Moses zy geweest een gewisse getuygh' en predicker van den eenighen Godt Schepper aller dinghen. Ick gae voorby 'tgeen ick alreed' hebb' aengewesen, te weten, dat aldaer (by Moses) niet alleen van het bloote Wesen Godts ghesproken, maer oock van sijne eeuwighe Wijsheydt en Geest gemeldet wort: op dat wy ons selven geen anderen Godt en versinnen dan dien Godt die in dat uytgedruckte beeldt wilt bekendt zijn.

De plaetse van d'Engelen wort uytgeleyt.

3. Maer eer ick van des menschen natuyr breeder en wijtloopiger begin te spreken, so moet ick hier tusschen yetwes van d'Engelen inlyven: want al is 't dat Moses sich schickende na 't kleene begrijp des ghemeenen mans, in sijn History van de Scheppingh geen andere wercken Godts en verhaelt, dan die met onsen oogen ghesien konnen worden: nochtans dewijl hy daer na d'Engelen als dienstknechten Godts invoert, so is daer uyt lichtelick te verstaen, dat haren Schepper is die Godt, den welcken sy haren dienst en eerbiedigheydt op-offeren. Al hoewel dan Moses sprekende nae 't begrijp des | volcks, niet van stonden aen in den eersten aenvangh d'Enghelen ghetelt heeft onder de schepselen Godts: soo en worden wij nochtans daer door niet verhindert, om klaer en uytdruckelick van deselve te verbreyden en te verkondigen die dingen, die de Schriftuyr doorgaens in andere plaetsen ons leert en voordraeght. (p. 54.) Want byaldien 1) wij begeerigh zijn om Godt uyt sijne wercken te bekennen, so en moet sulck een voortreffelick en edel 2) proefstuck gheensins overgeslaghen werden.

1. Op dat wy uyt de selvighe Godt oock souden leeren kennen.

Hier by komt noch dat dit stuck der leere seer noodigh is tot wederlegging van veel dwalingen. De heerlickheyt van de natuyr der Engelen 3) heeft veler menschen verstanden soo verre begoochelt datse sich hebben ingebeeldt dat den Engelen ongelijck geschiedde, wanneermen die der heerschappy Godes onderwierp en in order onder Godt vernederde, en daerom hebben sy deselve eenige Godtheydt toe-ghe-eygent. Daer is oock opgestaen eenen Manicheus met de sijne, dewelcke hem-selven twee beginsels gemaeckt en op-gherecht heeft, te weten, Godt en den Duyvel. Gode schreef hy toe den oorsprongh van alle goede dinghen: maer den Duyvel erkend' hy voor den autheur der dinghen

2. Op dat wy gewapent souden zijn teghen de dwalinghen der gheuer die d'Engelen aenbidden, en der Manicheen.

1) onse verstanden. 2) bekommeren en. 3) door.
4) omsetten. 5) versamelt tot. 6) train en cours.
7) [ ]. 8) bemerckingh. 9) bekommeren.
10) daer mede wij gheraeckt worden.

1) is 't dat. 2) adelick. 3) d'Engelsche natuyr.

Weder-legingh van de secte der Manicheen, dewelcke twee beginselen stellen.

die van quader aert en natuyr waren. Indien dese suffery onse verstanden ghevangen hielde, soo en souden wy Gode niet geven d'eer die hem van wegen de scheppingh der werelt toekomt. Want gemerkt niets sooseer het wesen Gods uitmaeckt, als 1) eeuwigheyt en autousia, dat is, sijn Wesen van hemselven te hebben: schynen dan zy, die 2) dit den Duyvel toe-eygenen, 3) niet hem eenighsins te vereeren met den tytel der Godtheydt? Waer blijft oock Godes Almachtigheydt, indien den Duyvel soodanighen macht en heerschappy toe-ghestaan wordt, dat hy tegen den danck en de wille Godts kan uytvoeren 't geen hem goedtdunckt? Den eenigen grondt daer Manicheus sijn suffery op bouwt, als hy segt, dat het onbehoorlick is den goeden Godt de scheppingh van eenigh quaedt toe te schrijven, en doet ons rechtsinnigh geloof geen schade, dewyl ons geloof niet en leert dat in de gantsche wijde werelt eenige boos' en verkeerde natuyr geschapen zy van den goeden Godt: want de verkeertheyt en boosheyt so des menschen als des Duyvels, en alle de sonden die daer uyt ontstaen, en zijn niet oorspronckelick en afkomstigh uyt de natuyr, maer uyt de verdorventheyt der natuyre: en daer en is van den beginne aen niet een eenigh dingh of schepsel gheweest, of Godt heeft daer in vertoont een proef-stuck en bewijs van sijne wijsheydt en rechtveerdigheydt. Op datmen dan dese verkeerde uitdenkselen 4) moge wederstaen, soo moeten onse herten verheven worden hoogher dan ons' ooghen konnen bereyken. En 't is waarschijnelick dat om dese oorsaken wil in d'artijckelen des geloofs, van de Vaders in 't Concily te Niceen uytgegeven, ter plaetsen daer Godt genoemt wordt de Schepper aller dinghen, oock uytdruckelick d'onsienlicke dinghen ghemeldet worden. Nochtans sullen wy sorghe draghen dat wy onderhouden en waernemen die matigheyt, die ons van den regel der Godtvruchtigheydt wordt voor-geschreven, op dat de Lesers door al te hooge speculatien van d'eenvoudigheyt des geloofs niet tot dwalingen afgeleyt en werden. En om de waerheyt te seggen, dewijl de Heylige Geest ons altijt leert dingen die ons profijtelick zijn: en daeren-tegen oft' eenemael verswijght, of alleen met een lichte handt en terloops aenroert die dingen die weynigh dienen tot de stichtingh, so is 't oock onsen schuldigen plicht, geern onwetende te zijn van 't geen niet oorbaerlick en is geweten te worden 5).

Reghel der Godtvruchtigheyt.

1) Gode gheen ding meer eygen is als. 2) die dan. 3) (schijnende). 4) gedichtsels. 5) [ ].

1. d'Engelen zijn van Godt geschapē: doch in welcken tijdt en ordre, dat en staet ons niet t' ondersoecken, ghelijck Petrus Lombardus doet lib. 2. dist. 2. & seq. tot de 12. Genes. 2. 1.

4. Het moet voorwaer buyten twijffel en gheschil staen dat d'Enghelen zijn schepselen Godts, dewijlse sijne dienaers zijn verordent om sijne bevelen uyt te voeren. Strijt en twist op te nemen aengaende den tijdt, ordre en beurt in dewelcke sy gheschapen zijn, moet dat niet veel meer voor krieghelheydt, dan voor vlijt en neerstigheydt gherekent worden? Moses verhaelt dat d'Aerde en Hemelen zijn volmaeckt met alle hare heyrkracht: waer toe kan 't doch dienen datmen anghstelick en sorghvuldighlick verneemt op welcken dagh behalven de sterren en planeten oock de andere min bekende Hemelsche heyrkrachten gheschapen zijn? En op dat ick 't niet te langh en maeck', laet ons gedencken dat alhier, ghelijck als in de gantsche Leere des geloofs een reghel der matigheydt en soberheydt waerghenomen moet worden, dat wy, namelick, in duyster' en verborgene saken niet anders en spreken, of ghevoelen, of oock begeeren te weten dan 't geen ons door Godes Woordt gheleert wordt: en dat wy de Schriftuyr lesende gheduyrigh ons selven besigh houden in 't soecken en overleggen van die dinghen die tot stichtinghe dienstigh zijn: sonder de curieusheydt of hanteeringh der onnutter dingen t' achtervolgen. En dewijl de Heer' ons heeft willen onderwijsen, niet in ydele questien en vragen, maer in de volmaeckte Godtsaligheyt, inde vreese sijns Naems, in 't oprechte vertrouwen, in de plichten der heyligheydt, soo laet ons doch met die kennis ons te vreden houden. Indien wij dan ten rechten willen wijs zijn, soo moeten wy al sulcke 1) ydele questien en poincten achterwegelaten 2) dewelcke van 3) menschen die ledig loopen 4) aengaende de natuyr, order en veelheydt der Engelen buiten 5) Godts Woordt geleert worden. Ick weet wel dat dese stucken vry al wat begeerigh van velen aengegrepen, en met meerder vermaecks aengenomen werden dan die dinghen dewelck' in dagelicks gebruyck zijn. Maer niet te min, indien 't ons niet en verdriet Christi Discipelen te zijn, so en moet het ons oock niet verdrietelick vallen te volgen dien regel der Leere die hy ons selfs heeft voorgeschreven. Alsoo sal 't geschieden dat wy met Hem, als onsen leermeester 6), vergenoeght zijnde, niet alleen ons sullen onthouden, maer oock af-schricken laten 7) van alle onnutte speculatien, van dewelck' hy ons te rugge roept. Daer en is niemant of hy moet bekennen dat dien Dionysius, hy zy dan wie hy zy, veel dingen scherpsinnighlick en subtijlick in syn Hemelsche

Eenen Christelicken regel.

De snatery van den valschē Dionysius.

1) die. 2) verlaten. 3) (ledige). 4) [ ]. 5) sonder. 6) sijn meesterschap. 7) [ ].

Hierarchy verhandelt heeft: maer so yemant deselve naerder ondersoeckt, hy sal bevinden datse ten meer-en-deel niet anders en zijn, dan loutere snateringen. En 't en is voor een Leeraer Godts niet betamelick dat hy voorneemt met ydel klap en ghesnater d'ooren te kittelen en te vermaken: maer 't komt hem toe met waerachtige sekere en profijtelicke leeringhen de conscientien te verstercken. Wanneer ghy dat 1) boeck van Dionysius leest, u dunckt dat ghy eenen man, die uyt den Hemel gevallen is, hoort vertellen dinghen die hy van andere niet gheleert, maer met
2. Cor. 12. 3,4. sijn eygen oogen gesien heeft. Maer Paulus die boven den derden Hemel was opgetoghen, en heeft niet alleen niet met allen van sulcks te voorschijn gebracht, maer heeft oock betuyght dat het den mensch niet en is gheoorloft uyt te spreken de verborghentheden die hij gezien hadde. Derhalven laet ons 2) die beu-
(p. 55.) selachtigh' en | onprofijtelicke wijsheyt haer afscheyt geven en vaerwel zeggen, en 3) laet ons uyt de eenvoudige Leere der Schriftuyr opmercken 't gheen ons Godt van sijn Engelen heeft willen bekent maken.

2. De nature der Enghelen, hare ampten, en verscheydene namen.

5. Men leest over al in de Schriftuyr, dat d'Enghelen Hemelsche Geesten zijn, welckers dienst en gereede 4) ghehoorsaemheydt Godt ghebruyckt om alle sijne decreten en besluyten uyt te voeren. Daerom is hen oock dien naem van 5) Engelen, dat is, boden toegevoeght, om dat Godt haer uytsendt als gezanten en 6) boden 7), om hem-selven den menschen t' openbaren. De andere benamingen daer mede sy in de Schriftuyr genoemt worden, zijn oock ghenomen en ghekomen uyt ghelijcke oorsaeck. Sy worden ghenoemt
Luce. 2. 13. Heyrkrachten, om datse als trawanten haren Vorst omringen 8), sijne Majesteyt vercieren en verheerlicken, en ghelijck als soldaten altijdt op het woordt en teecken van haren Veldt-oversten wachten, en alsoo bereyt en wacker zijn om sijne bevelen t'ontfangen, datse, soo haest als hy eenen wenck ghegheven heeft, sich aengorden 9) tot het werck, of liever in 't werck alreets doende zijn. Sulck een tafereel 10) en afbeeldingh van Godes Throon, tot betooningh van sijne ma-
Dan. 7. 10. jesteit 11) en heerlickheydt, wordt ons beschreven soo van d'andere Propheten, als insonderheyt van Daniel: als hy ghetuyght datter tien honderdt-mael duysendt, en tien honderdt-mael hondert duysent by Godt stonden
Coloss. 1. 16. doe hy op sijn Richterstoel geklommen was. En dewijl de Heere de kracht en sterkte sijns arms door hen op een wonderbare wijse uyt-
voert, soo wordense daerom genoemt Krachten. Ephes. 1. 21.
En dewijl hy sijn heerschappy in de werelt door hen oeffent en bedient, daerom wordense nu eens 1) Overheden, dan weer 2) Machten, dan 3) Heerschappijen ghenoemt. Eyndelick na dien de heerlickheydt Godts nae eenige wijse op hen rust, soo wordense om dies wil oock Throonen gheheeten. Al hoewel ick van dit laetste niet sekers en wil beweeren: overmidts datter een ander uitlegghingh is die daer op immers soo wel, of oock beter past. Maer dese laetste naem daer latende, de vorige worden veel van den H. Geest ghebruyckt, om aen te wijsen de weerdigheydt van den dienst der Enghelen. Want 't en is niet billick noch behoorlick, dat sonder eer ghelaten en voor by ghegaen souden werden die instrumenten, den welcken Godt de teghenwoordigheydt sijns Wesens op een
bysondere wijse vertoont en sien laet. Ja Genes. 18. 1.
daerom wordense meer dan eens Goden ge- en 32. 1. en 28.
naemt, om dats' ons in haren dienst als in een spiegel de Godtheydt na eenigher maten
voor ooghen stellen. Want al is 't 4), dat Ios. 5. 14
d'oude schrijvers, wanneer de Schriftuyr ver-
haelt dat d'Engel Godts Abraham, Jacob, Richt. 6. 13.
Moses en anderen verschenen is, door dien en 13. 22.
Engel oock mijns insiens te recht 5) verstaen Christus: soo wordt nochtans de voorseyde naem hun dickwils oock 5) toegeschreven ter plaetse daer van alle d'Enghelen ghemeldet wordt. En dat en moet ons niet vreemt
duncken, want indien der Princen en Stadt- Psalm 82. 6.
houderen die eere wordt gegeven, datse in 't bedienen van haer ampt beslaen de plaetse Godts, die d'overste Koningh en Rechter is: soo isser veel meer reden om die naem en eer den Enghelen op te draghen, in den welcken de glants der Goddelicker heerlickheyt veel overvloediger schittert en blinkt 6).

3. Sy zijn uytdeelders en bedienders van Godes goedertierenheydt t'onswaert.

6. Maer de Schriftuyr is alder-meest besigh om ons te leeren dat gheen 't welck tot onsen troost en tot versterckingh onses gheloofs voornemelick kan dienen: te weten, dat d'Engelen zijn uytdeelders en toesienders van Godes weldadigheydt t'onswaert. En daerom verhaelt sy ons dat deselve voor onse saligheydt op de wacht staen, dats' ons aen nemen te beschermen, datse onse wegen stieren en beleyden, en sorghe dragen dat ons niet quaets en wedervare. Hier van zijn dees' algemeene spreucken en getuyghnissen, dewelcke principalick Christus het Hooft der Kercke, en daer na oock allen gheloovigen
betreffen en aengaen: Want hy sal sijne Psalm 91. 11.

1) dien. 2) [ ]. 3) haer oorlof en afscheyt gevende. 4) bereyde 5) [ ]. 6) [ ]. 7) (die tusschen beyden gaen). 8) omsetten. 9) opschorten. 10) kontrefeytsel 11) magnificenty.

1) als nu 2) als nu. 3) als nu. 4) (dat het my niet en mishaeght). 5) [ ] 6) blaeckert en uytlucht.

Engelen van u beveelen, datse u bewaren in alle uwe wegen. Sy sullen u op de handen draghen, op dat gy uwen voet aen geenen steen en stootet. Item, De Engel des HEEREN legert sich rontsom de gene, die hem vreesen, ende rucktse uyt. Met welcke spreucken Godt betoont, dat hy sijnen Engelen beveelt en opleydt de beschermingh en verdedighing 1) der gener, die hy aengenomen heeft te bewaren. Nae dese wijse en manier wordt Hagar doese voortvluchtig 2) was van den Engel des Heeren vertroost en vermaent haer wederom met haer Vrouw te versoenen. Abraham seght sijnen dienaer toe dat d'Engel sijn leydtsman sal zijn op den weghe: doe Jacob Ephraim en Manasse zegende, soo badt hy met eenen dat d'Engel des Heeren, door den welcken hy verlost was gheweest van alle quaedt, hun wilde voorspoedigh maken: alsoo was oock een Engel gestelt om het leger des Israëlitischen volcks te beschermen: en soo dickwils als Godt Israël wilde verlossen uyt der vyanden macht en ghewelt, soo heeft hy door den dienst der Engelen Richters en Verlossers verwekt. Alsoo hebben oock (om te besluyten en niet meer exempelen te verhalen) d' Enghelen Christus ghedient en by-ghestaen in alle sijn benauwtheden: sy hebben sijn Opstandinghe den Vrouwen, en sijn glorieuse Weder-komst den Discipelen gheboodtschapt. Op datse dan dit ampt van 3) onse beschermingh 4) mochten volbrengen, soo strijdense tegen den Duyvel en all' onse vyanden, en voeren uyt de wraecke Godts teghen alle die ons gram zijn en quaedt willen. Ghelijck wij lesen dat eenen Enghel Godts om Jerusalem van den leger der vijanden te verlossen, in het heyrlegher des Assyrischen Koninghs op eener nacht ghedoodt heeft hondert en vijf-en-tachtentigh duysendt mannen.

Psalm 34. 8. — Genes. 16. 9. — Genes. 24. 7. — Genes. 48. 16. — Exod. 14. 19. en 23. 20. — Richt. 2. 1. en 6. 11. en 13. 10. — Matth. 4. 11. — Lucas 22. 43. Matth. 28. 5. Luce 24. 5. Actor. 1. 10. — 2. Reg. 19. 35. Iesa. 37. 36.

4. Sy zijn als Stadt-houders van Koninckrijckē en Lantschappen: doch insonderheydt Hoeders en Bewaerders van d' Uytverkorene Godts. En 't en is niet seker dat eenen yegelicken van ons eenen sekeren Enghel tot een beschermer soude verordineert zijn. Dit moet ons ghenoegh zijn dat alle d'Engelen waken voor de saligheydt der Kercke.

7. Maer of aen yeder geloovigh Christen eenen eygenen Engel gegeven zy tot sijner bescherming, dat en soud' ick als vast en seker niet durven beweeren. Voorwaer als Daniel meldet van den Engel der Persen, en van den Engel der Griecken, soo geeft hy daer mede te kennen dat seker' Enghelen als Stadt-houders over Koninckrijcken en Lantschappen verordineert en bestemt worden. Wanneer oock Christus seght dat de Engelen der kinderen altijt sien het aengesicht des Vaders, soo wijst hy daer med' aen, datter seker' Engelen zijn den welcken der kinderen welvaren en saligheydt is aen bevolen. Doch ick en weet niet of men daer uit soude mogen besluiten dat yeder een eenen eyghenen Engel heeft. Dit moetmen voor vast houden dat niet alleen eenen Engel sorge draeght voor eenen yegelicken van ons: maer dat selfs alle d'Enghelen eendrachtelick waecken voor ons welvaren. Want van alle d'Engelen te gelijck wordt geseydt, Datter alsoo blijdtschap sal zijn in den hemel over eenen sondaer, die hem bekeert, [meer] dan over negenentnegentigh rechtveerdige, die de bekeeringe niet van nooden en hebben. | Van veel Engelen wordt oock gheseydt, datse de ziel van Lazarus ghedraghen hebben in Abrahams schoot. En niet te vergeefs toont Elisa sijnen dienaer soo veel vyerige wagenen die hem sonderlingh t'sijnen besten toe-gheschickt waren. Daer is een plaetse dewelcke wat klaerder schijnt te zijn om dit te bevestighen. Want doe Petrus uyt den Kercker gheleydt zijnde, klopte aen de poorte van 't huys, daer de Broeders vergadert waren, en sy niet en konden vermoeden dat hy daer was, soo seyden sy dat het was sijnen Engel. Dit schijnt hen in den sin ghekomen te zijn, uyt die gemeen' opiny en meening, dat eenen yeghelicken gheloovigen sijn eyghen Engel tot bewaringh zy toe-geschickt. Al hoewel men alhier oock mach antwoorden, datter niet en is dat ons verhindert, dit te verstaen van eenen uyt den Enghelen, den welcken de Heere voor die tijdt de sorgh over Petrus bevolen hadde, en die nochtans daerom niet en was sijnen geduyrigen hoeder en bewaerder: gelijckerwijs de menschen ghemeenlick sich inbeelden, dat eenen yegelijcken twee Engelen, eenen goeden en eenen quaden, zijn toeghe-eyghent. Doch 't en is de moeite 1) niet weerdt, sorgvuldighlick te staen na de kennisse van dat gheen daer aen ons niet veel en is ghelegen. Want ick en sie niet wat voordeel dat yemant daer uyt trecken kan, dat hij verstaet dat eenen bysonderen Enghel hem tot een bewaerder is gegeven, indien hy sich daer mede niet en vergenoeght, dat alle de benden des Hemelschen heyrlegers voor sijn welvaren de schilt-wacht houden. En die de sorge dewelcke Godt draeght voor een ieder van ons, bepalen en betrecken tot eenen Engel alleen: die verkorten grootelicks haer selven en alle ledematen der Kercke: even als of ons 2) om niet en te vergeefs belooft waren alle die te hulpe schietende 3) scharen, daer mede wy van allen zijden omringht en ghedeckt 4) zijn, op dat wy soo veel te moediger strijden souden.

Dan. 10. 13, 20. en 12. 1. — Matth. 18. 10. — Luce. 15. 7. — (p. 56.) — Luce 16. 23. — 2. Reg. 6. 17 — Actor. 12. 15.

De veelheyt en ordens der Enghelen en mogen niet beschreven worden. Dan. 18. 1. Iud. vs. 9. 1. Thess. 4. 16

8. Die er sich aan waghen om 5) de veelheyt en de Hiërarchie 6) der Engelen 7)

1) voorstandt. 2) velt-vluchtigh. 3) [ ]. 4) (belanghende).

1) de pijn. 2) [ ]. 3) behulpige troepen en. 4) omset en bewalt. 5) [ ]. 6) ordenen. 7) (bestaen).

te beschrijven, die mogen toesien met wat fondament sy dat doen. Ick bekenn' dat Michaël den grooten Vorst by Daniel, en eenen Arch-Engel by Judas genoemt wort. En Paulus leert dat het eenen Archangel wesen sal, die met de Basuyn de menschen ten oordeele roepen en dagen sal. Maer wie sal daer uyt konnen oordeelen wat eere d'een Enghel boven den anderen heeft, wie sal daer uyt eenen yeghelicken Engel als aan syn eigen onderscheidingsteeken onderkennen kunnen 1), en een yeder van hen sijn eyghen plek en 2) plaats 3) toewijsen konnen? Want die twee namen die men in de Schriftuyr vindt, te weten, Michaël en Gabriël, en nog een 4) derden, soo men dien daer by voegen wil, uyt de History van Tobias, die schijnen, na dat hare beteeckenis uytwijst, den Engelen ghegheven te zijn tot gherijf van onse swackheydt, al hoewel ick dit liever onuitghemaeckt 5) wil laten 6). Belangende haer ghetal, wy vernemen uyt Christus mondt van veel legioenen: uyt den mondt Daniels van veel millioenen: de dienstknecht van Elisa sagh wagens vol Engelen: Het beduyt ons oock hare seer groote veelheydt datse geseydt worden haer Leger te slaen rontsom de gene, die Godt vreesen. Het is seker dat de geesten sonder form' of ghestalte zijn: en nochtans worden d'Engelen niet te vergheefs in de Schriftuyr na de maet onses verstants ons als gevleugelde Cherubynen en Seraphynen afgheschildert, op dat wy niet en souden twijffelen datse, soo dickwils de noot vereyscht, met een ongeloovelicke veerdigheydt by ons teghenwoordigh zijn sullen om ons te helpen, even als of er een blixem uyt den Hemel uytgelaten, na hare gewoonlicke snel-heyt, tot ons quame toevliegen. Al wat nu vorder van hare veelheyt en ordre soude mogen gevraeght en ondersocht werden, dat sullen wy gelooven te behooren tot die verborgentheden, welckers voll' openbaringh en bekentmakingh tot den jonghsten dagh uytgestelt wordt. En derhalven sullen wy er op bedacht syn 7) ons selven van al te groote nieuwsgierigheydt in 't ondersoecken, of van al te grooten vermetentheydt in 't spreken, t'onthouden.

Matth. 26. 53.
Dan. 7. 10.
2. Reg. 6. 17.
Psalm 34. 8.

Waerom de Enghelen ghevleugelt voorgestelt worden.

5. Sy zijn dienstbarighe geesten en geestelicke wesens.
Hebr. 1. 14.

9. Maer evenwel moeten wy dit voor vast houden, 't welck van sommige ongeruste menschen in twijfel wordt getrocken, te weten, dat d'Engelen zijn dienstbare gheesten, welckers dienst Godt ghebruyckt om de sijne te beschermen, en door dewelck' hy syne weldaden onder de menschen uyt-deeldt en oock sijne verdere 1) wercken uyt-voert. De Sadduceen hadden eertijdts wel dit gevoelen dat door d'Enghelen niet anders en wierden beteeckent dan eenighe beweginghen, die Godt den mensch in gheeft, of betooninghen die hy voort brenght van sijne kracht. Maer daer zijn soo veel getuyghnissen der Schrifture waer door dese suffery wort wedersproken, dat het vreemt is dat sulcken groot onverstant onder dat volck heeft konnen geduldet werden. Want om voor by te gaen alle de plaetsen die ick boven verhaelt hebbe daer van duysenden en legioenen der Engelen gesproken wort, daer haer blijdschap wort toege-eygent, daer verhaelt wordt datse de gheloovighe op de handen dragen, datse der selver zielen in de rust opbrengen, datse het aensicht des Vaders sien en dierghelijcke: soo zijnder oock andere, waer uyt klaerlick wordt bewesen datse gheesten zijn die een persoonlick wesen hebben. Want 'tgeen Paulus en Stephanus segghen, dat de Wet door de handt der Engelen ghegeven is, 't geen oock Christus betuyght dat d'uytverkorene na d'opstandingh sullen zijn gelijck d'Engelen: dat de dagh des oordeels den Engelen selfs onbekent is: dat hy alsdan sal komen met de Heylighe Engelen: dit alles seggh' ick, hoe seer het oock mochte verdraeyt en gheboghen worden, moet nochtans even alsoo van persoonlijke geesten 2) worden verstaen. Van ghelijcken oock wanneer Paulus Timotheus in de tegenwoordigheydt van Christi en sijn uytverkoren Enghelen betuyght, dat hy sijne gheboden beware, soo en spreeckt hy niet van eenige hoedanigheden of ingevingen die zonder substanty zijn, maer van waerachtige Geesten. Het geen oock in den brief tot den Hebreen gelesen wort, dat Christus heerlicker is geworden dan d'Enghelen, dat de werelt den Enghelen niet en is onderworpen, dat Christus niet der Enghelen, maer der menschen natuyr heeft aengenomen, dat en kan gheen sin hebben 3) noch bestaen, 't en zy dat wy gelooven dat d'Engelen die alhier in comparaty komen gelucksalighe Geesten zijn. De Schrijver van den Brief tot den Hebreen verklaert oock hem-selven, wanneer hy de zielen der gheloovighen, en de Heylighe Enghelen by malkanderen voeght in 't Rijcke Godts. Dit blijckt oock uyt het ghene wy alreede bygebracht hebben, te weten, dat d'Engelen der kinderen altijt sien het aengesicht Godts, dat wy door haer hulp beschermt worden; datse van weghen ons welvaren verblijdt zijn, datse sich verwonderen over de

De dwalinge der Sadduceen, dewelcke het wesen der Enghelen te niet deden, wordt wederleydt.
Actor. 23. 8.
Dan. 7. 10.
Matth. 26. 53.
Luce 15. 7.
Psalm. 91. 11.
Luce 16. 22.
Matth. 18. 10.
Actor. 7. 53.
Galat. 3. 19.
Matth. 22. 30.
Matth. 24. 36.
Matth. 25. 31.
Luce 9. 26.
1. Tim. 5. 21.
Hebr. 1. 4.
Hebr. 2. 16.
Hebr. 12. 22.
Matth. 18. 10.
Luce 5. 7.
1. Petr. 1. 12.
Hebr. 1. 6.
Psalm 97. 7.

1) door sijn levrey tusschen kennen. 2) [ ]. 3) (en rendevous). 4) den. 5) tusschen beyden. 6) (staen). 7) ghedencken.

1) vordere. 2) [ ]. 3) stadt grijpen.

menigerley ghenade Godts die in sijn Kerck is, datse Christus den Hoofde zijn onderworpen. Hier toe dient oock | datse soo dickwils onder menschelicke gedaent den Voor-Vaderen verschenen zijn, datse gesproken hebben, en geherberght zijn gheweest. Christus wordt oock selfs een Engel genoemt van wegen d'Opperhoofdigheydt die hy [over de Engelen] 1) heeft in den Persoon des Middelaers. Dit hebbe ick kortelick willen aenroeren, om d'eenvoudige te verstercken teghen die dwaes' en ongherijmde gedachten, dewelcke van over veel eeuwen door den Satan verweckt zyn, en nu en dan wederom te voorschijn komen.

(p. 57.) Siet het boeck Genesis, en het boeck der Richteren.

Mal. 3. 1.

De Heydensche dwalingh die de Enghelen op Godes throon steldt, wordt wederlegdt.

10. Nu is noch overig dat wij de superstitien tegen gaen, dewelcke gemeenlick pleghen in te kruypen, wanneer geseydt wordt dat d'Engelen ons alle goede dingen geven en toe-dienen. Want des menschen vernuft vervalt terstondt tot dese bedenckingh en meening, datmen de selvige allerley eer behoort op te dragen. En also ghebeurt het dat op hen overghedraghen 2) worden die dinghen die Gode en Christus alleen eyghen zijn. Aldus sien en bevinden wy dat de eere van Christus in sommige voorgaend' eeuwen op menigherley wijse verdonckert is gheweest, doe d'Engelen sonder en buyten Godts Woort met onmatigen lof verheven wierden. En daer en is by na onder alle de dwalinghen en feylen die wy hedensdaeghs bestrijden geene die ouder is als dese. Want het is blijckelick dat Paulus oock eenen grooten strijt gehadt heeft met sommige, dewelcke d'Engelen alsoo verhooghden datse Christus by-kans onder deselve vernederden. Hierom is 't dat hy in den Brief tot den Colossensen met soo grooten sorghvuldigheydt beweert, dat Christus niet alleen boven alle Engelen gestelt moet werden, maer oock d'autheur en oorsprong is van al 't goedt datse hebben, op dat wy hem niet bezijden stellen en ons tot d'Enghelen wenden souden, dewelcke van haer selven niet en hebben, maer met ons scheppen uyt deselve fonteyn. Voorwaer dewijl de klaerheydt van des Heeren Godtheydt in hun een weerschijn gheeft, licht er niet meer voor de hant, dan dat we door ontsagh aenghegrepen 3) neder 4) vallen om haer aen te bidden, en hun 5) alles wat Godt alleen toekomt toe te eyghenen. Het welck oock Johannes is wedervaren volgens sijn bekentenis in d'Openbaringh: maer hy betuyght aldaer oock dat hem van den Enghel gheantwoordt wierdt: Siet, dat gy dat niet [en doet,] ick ben uw' mede-dienstknecht, ende uwer broederen, die het getuygenisse van Jesus hebben. Aenbidt Godt.

1. Met ghetuyghnissen der Heyligher Schrifture.

Col. 1, 16 en 20

Apoc. 19. 10. en 22. 8, 9,

1) [ ]. 2) overghestelt. 3) Soo en valter niet lichter dan door een verwonderingh. 4) (te). 5) [ ].

11. Maer dit perijckel sullen wy lichtelick ontgaen indien wy overleggen, waarom Godt meer door haer, als door hem-selven sonder haer ghewoon is sijne moghentheydt te verklaren, het welvaren der gheloovigen te versorgen, en de gaven sijner weldadigheyt hun mede te deelen. Hy en doet dat ghewisselick niet uyt noot, als of hy d'Enghelen niet ontbeeren en konde: want hy verricht sijn werck soo dickwils als't hem lust, sonder hen, oock selfs met een wenck alleen. Hy doet dan dit tot verquickingh en troost tegen onse broosheydt, op dat ons gheen dingh en ontbreecke, het welck dienstigh is of om onse herten tot een goede hoop op te rechten, of in gerustigheyt te verstercken. Dit behoorde ons wel meer dan ghenoegh te zijn, dat Godt betuygt dat hy onse Behoeder is. Maer wanneer wy ons met so veel perijckelen, met so veel swarigheden en met soo veel soorten van vyanden omcinghelt sien, soo soud' het van weghen onse broosheyt en swackheyt, somtijts wel gebeuren dat wy of gheheel door sidderinghe wierden aenghegrepen 1), of door wanhoop ineen sincken 2) souden, indien de Heere na de mate van ons begrijp ons niet en dede ghevoelen de tegenwoordigheydt van sijne ghenade. Hierom belooft hy ons niet alleen dat hy voor ons sal sorghe dragen, maer dat hy oock ontelbare trawanten heeft den welcken hy heeft op-geleydt en bevolen de sorghe van ons welvaren te bevorderen. En wat voor ghevaer ons oock over 't hooft hanghen mochte, dat wy buyten alle noot des quaedts zijn gestelt, soo langh als wy met haer hulp en beschermingh omtuynt en omheynt 3) zijn. Ick bekenn' wel dat verkeerdelick van ons wordt ghehandelt, wanneer wy verkregen hebbende Godes eenvoudige belofte dat hy ons beschermen sal, boven dien noch omme sien van waer ons hulpe komen sal. Maer dewijl de Heere nae sijn uytnemende goedertierentheydt en vriendelickheyt, dit ons gebreck wil te gemoet gaen, soo en moeten wy sijne soo groote weldaedt niet in de windt slaen. Hier van hebben wy een exempel in den knecht van Elisa, dewelcke, wanneer hy sagh dat den bergh van het Legher der Syriers omcingelt en belegert was, en datter gheen ontsetting 4) noch uytkomst scheen te wachten 5) te zijn, door schrick en vreese verslaghen wierdt, als of het nu met hem en sijnen Meester uyt gheweest

Ten anderen, met bewijs-redenen genomen uyt de Heylige Schriftuyr: en tegelijck wordt betoont waerom Godt den dienst der Engelen gebruyckt.

2. Reg. 6. 17.

1) van verbaestheydt vol worden. 2) ter neder sincken. 3) beheynt. 4) ontset. 5) [ ].

ware. Hierop 1) heeft Elisa Godt ghebeden dat hy des jongens oogen openen soude: terstondt siet hy den bergh vol van vyerighe peerden en waghens, te weten, de veelheydt der Enghelen door dewelcke de Propheet bewaert soude worden. Door dit gesicht versterckt zijnde heeft hy wederom moedt ghegrepen en met een onvertsaeght gemoedt konnen verachten de vyanden, welcker 2) aenschouwen hem by nae ghedoodet hadde.

Het gebruyck en de nuttigheydt van de Leere, die in de Schriftuyr van de heylige Enghelen gheleert wordt.

12 Laet ons derhalven al dat geen 'twelck van den dienst der Engelen gheseydt wordt hierop richten en aenstuyren 3) dat wy alle misvertrouwen overwonnen hebbende, onse hoop te stercker moghen bouwen 4) op Godt. Want dese wachten 5) zijn ons daerom van den Heere ter beschermingha gegeven 6), op dat wy van wegen de veelheydt der vyanden niet en souden verbaest worden, als of die yetwes teghen sijn hulp vermochten, maer dat wy ons souden behelpen en vertroosten met de spreuck van Elisa doen hy seyde datter meer voor ons zijn dan teghen ons. Hoe averechts en verkeert is het dan, dat wy van Godt af gheleydt worden door d'Engelen, dewelcke verordent en bestemt zijn, om ons dies te krachtigher van de ons 7) bereyde hulpe Godts t' overtuyghen? En sy leyden ons af van hem, indiens' ons niet rechtstreeks 8) tot hem en leyden om hem alleen voor onsen helper t' erkennen, aen te roepen en te prijsen: indiense van ons niet en worden aenghemerckt als Godes handen, die haer tot geenderley werck en konnen bewegen, 'ten zy dan datse van Gode geregeert en bestiert werden: Indiens' ons niet vast en houden aen den eenighen Middelaer Christus, om gantschelick aen hem te hangen, op hem te steunen, tot hem te loopen, en in hem te berusten. Want het geen beschreven wort in 't visioen
Genes. 28. 12. dat Iacob sagh, moet t'eenemael ingedruckt zijn en kleven in onse herten, te weten, dat d'Engelen op der aerden tot den menschen afklimmen, en van de menschen in den Hemel opklimmen langhs de ladder op den welcken de Heer der heyrscharen geseten is. Waer mede te kennen wordt ghegeven, dat de voorbiddinge van Christus d'eenighe oorsaeck is, dat d'Engelen tot ons komen om ons te dienen,
Ioan. 1. 51. gelijck hy selve getuyght: Van nu aen sult ghy
(p. 58.) den Hemel sien geopent, ende de Engelen | Godts op-klimmende ende nederdalende op den Sone des menschen. Dit is de reden
Genes. 24. 7. waerom de dienaer Abrahams, al hoewel hy in de bewaringh des Engels gerecommandeert en bevolen was, den selven nochtans niet aen en roept om van hem geholpen te worden, maer gherust zijnd' op sulck een recommandaty, sijne gebeden voor den Heer' uytstort, en hem bidt dat hy sijne barmhertigheydt aen Abraham bewijsen wilde. Want ghelijck Godt d'Engelen niet daerom en maekt tot dienaers van sijne macht en goedtheyt, op dat hy sijn eer met hun soude ghemeen hebben: alsoo en belooft hy ons oock sijn hulpe niet daerom in haren dienst, op dat wy ons vertrouwen tusschen haer en hem verdeelen souden. Laet derhalven varen de Philosophy van Plato, dewelcke den toegangh tot Godt leert soecken door d'Enghelen, en datmen deselve daarom dienen moet, op datse Godt te vriendelicker souden maken t'onswaert: welcke Philosophy de superstitieuse en nieuws-gierige menschen van den beginne af hebben ghetracht, en oock noch hedensdaeghs trachten in onse Religy 1) in te voeren.

Siet Plat. in Epinomide & Cratylo.

De plaetse van de quade Enghelen, of Duyvelen, betrocken tot vier hooft-stucken. Eerstelick, op dat wy door bequame wapenen ons selven souden verweeren teghen de listen, lagen en aenstooten van dese seer krachtighe wederpartijen.

13. 2) Die dingen die inde Schriftuyr van de Duyvelen geleert worden, strecken byna allen 3) hier toe, te weten, op dat wy sorghvuldigh zijn souden om ons selven voor hunne listen en laghen te hoeden: en op dat wy ons voorsien souden van die wapenen die vast en sterck genoegh zijn om alsulcke seer stercke vyanden te wederstaen. Want als de Satan genoemt wort een Godt en Prince deser werelt, als hy een sterck Gewapende, een Gheest die machtigh is in de lucht, een brieschende Leeuw wort geheeten: so dienen die namen
en beschrijvinghen eygentlick daer toe, te 2. Cor. 4. 4.
weten, op dat wy dies te voorsichtiger, te Ioan. 12. 31.
wackerder, en oock te veerdiger zijn souden Lucas 11 21. Matth. 12 29.
om den strijdt teghen hem op te nemen. Eph. 2. 2.
'tWelck oock somtijts met uytgedruckte woorden wort aengewesen. Want als Petrus 1. Petr. 5. 8.
gheseydt hadde dat de Duyvel als een brieschende Leeuw rontom ons gaet, soeckende wien hy mochte verslinden: soo voegt hy terstont daerop, dat wy hem door den gheloove kloeckelick souden wederstaen. Als oock Paulus ons vermaent heeft dat wy den strijdt Ephes. 6. 12.
niet en hebben tegen vleesch ende bloedt, maer tegen de overheden, tegen de machten, tegen de ghewelt-hebbers der werelt, der duysternisse deser eeuwen, teghen de geestelicke boosheden in de lucht: soo beveelt hy ons terstont daer nae 4), aen te trecken de wapenen, dewelcke tot so grooten en soo ghevaerlicken strijdt bequaem zijn. Laet ons derhalven all' onse saken hier toe schicken en aenlegghen, dat wy, die van te voren ghewaerschouwt zijn dat de vyandt op ons

1) [ ]. 2) (van dewelck). 3) hier toestuyren en beleyden. 4) timmeren. 5) bescherminghen. 6) [ ]. 7) [ ]. 8) rechts handts.

1) (en Godtsdienst.) 2) (Alle). 3) . . 4) aen.

loert, en soodanigen vyant die met vermetentheyt seer veerdigh, met krachten seer sterck, met bedrogh seer listigh, met neerstigheyt en gaeuwigheydt onvermoeyt, met allerlei gheweldt op 't seerste gewapent, met krijghservarentheyt seer behendigh is, ons door slapheyt en luyheyt niet en laten onderdrucken: maer in 't tegendeel met verheven' en wackere herten onsen voet vast setten om hem te wederstaen. En dewijl desen kamp niet en wordt ghe-eyndigt dan door de doot, laet ons ons selven vermanen en aenporren om daer in volstandigh te zijn. Laet ons voornementlick onse swackheydt en onervarentheyt bekennende, Godt om bystant aenroepen, en niet met allen bestaen dan met een vertrouwen op hem: dewijl hy alleen die gheen is die raedt, en sterckt, en kloeckmoedigheydt en wapenen toe dient.

Op dat wy door haer groot getal verweckt en ghedrongen souden werden tot d'oeffeninghen der Godtvruchtigheyt. Marc. 16. 9. Matth. 12. 45.

14. En op dat wy om dit te doen te meer opgeweckt en genootsaeckt souden worden, so betuyght de Schriftuyr datter niet een, of twee of weijnig vyanden, maer groote heyrleghers zijn, die ons beoorloghen. Want van Maria Magdalena wort geseyt datse verlost is geweest van seven boose gheesten daer mede sy beseten was: Christus verklaert oock dat de Duyvel dit voor een ghewoont' heeft, dat hy eenmael uyt-ghedreven zijnde, en daer nae siende dat de mensch hem wederom plaets maeckt, seven geesten die boozer zijn met sich neemt, en in het ledige Lucas 8. 30. huys weder keert. Jae daer is gheschreven dat eenen man met een geheel legioen duyvelen is beseten geweest. Uyt alle 't welck wy geleert worden, dat wy met een ontellicke menigte der vyanden te kampen hebben: op dat wy die als weynigh in 't getal, niet verachten, en also des te slapper tot den krijgh worden souden, op dat wy ook ons selven tot sloffigheyt niet en souden begheven, wanneer ons dunckt dat ons eenige rust en wapenstilstand 1) gegeven wordt. Maer dat de Schriftuyr dickwils van den Satan of Duyvel spreekt in 't getal van één, daer mede wort aangewesen en beteekent, die Troon 2) der boosheyt dewelcke 3) tegen het Rijck der gerechtigheyt gekantet is. Want ghelijck de Kerck en de vergadering der Heyligen Christus heeft tot een Hooft: alsoo wort ons oock het rot der godtloosen en de godtloosheydt selve onder hen 4) af-geschildert met haren Vorst die daer d'opperste heerschappy heeft. Nae desen sin is dit gesproken: Gaet Matth. 25. 41. wech van my, ghy vervloekte in 't eeuwige vyer, 't welck den Duyvel ende sijnen Engelen bereydt is.

Waerom de Duyvel in 't getal van één dickwils wordt voor-gestelt.

1) bestant. 2) dat Vorstendom. 3) 't welck. 4) [ ].

Op dat wy tot eenen gheduyrigen strijt tegen den Duyvel outsteecken souden werden, dewijl hy alomm' de vyant Godts en der menschen ghenoemt wordt.

15. Dit moet ons oock gaende maken om eenen gheduerigen krijgh te voeren teghen den Duyvel, dat hy al-omme geseyt wort te zijn de weder-partyder 1) van Godt en van ons. Want indien d'eere Godts, gelijck behoorlick is, ons ter herten gaat, soo moeten wy met alle macht te velde komen tegen hem, die deselve soeckt uyt te blusschen. Soo wy edele aendrift in 't ghemoet 2) hebben om 't Rijck van Christus te beschermen gelijck 't behoort, soo ist noodig dat wy eenen onversoenlicken oorlogh voeren teghen hem, die 3) samen sweert om het selve Rijck te verwoesten. Wederom is 't dat ons eygen saligheyt ons ter herten gaet, soo en mogen wy geen vrede noch wapen 4) stilstandt maken met dien, die geduyrigh stricken spant 5) tot onsen verderve. Als soodanigh wort hy ons beschreven Genes. cap. 3. alwaer hy den mensch van sijne schuldige gehoorsaemheyt tot Godt alsoo afleydt, dat hy met eenen Godt van sijn behoorlick' eer berooft, en den mensch in 't verderf van boven nederwaerts afstoot. Als soodanigh wort hij ons oock af-gemaelt by d'Euangelisten, daer hij den vyandighen mensch 6) genoemt wort, Matth. 13. 28. die onkruyt strooyt om het zaedt des eeuwighen levens te versticken. In somma wy bevinden uyt alle sijne wercken waerachtigh te zijn 't geen Christus van hem getuygt, te weten, Dat hy van den beginne een Moordenaer en Leugenaer gheweest is. Want hy Ioan. 8. 44. bevecht Godts waerheydt met leughenen: hy smoort het licht met duysternis, hij verwert de herten der menschen in dolinghen, hij verwert se in 7) vyandtschappen, hy ontsteekt twisten en oneenigheden: alles tot dien einde, op dat hij 't Rijck Godes uytroey', en de menschen met hem in het eeuwige verderf versincken doe 8). Waer uyt dan blijckt dat hij van naturen verkeert, quaet en vol boosheyt is. Want 't en kan niet anders wesen of de hooghste verkeertheyt moet zijn in | dien aerdt en dat vernuft, (p. 59.) 't welck er sich op spant 9) om Godes eer en der menschen salighevdt te bestrijden. Dit geeft Joannes oock te kennen in sijnen 1 Joh. 3. 8. Brief, wanneer hy seght dat de Duyvel sondight van den beginne aen. Want 't is even so veel als of hy seyde dat hy is d'autheur, leydtsman en opperste werck-meester van alle boosheyt en ongerechtigheyt.

Ten tweeden, De boosheydt des Duyvels en is niet uyt de scheppingh, maer uyt de verdervingh en verkeertheyt.

16. Maer dewijl de Duyvel van Godt is geschapen, soo-moeten wy ghedencken dat dese boosheydt die wy sijne natuer toeschrijven, haren oorsprongh niet en heeft uyt de Scheppingh, maer uyt de verdorventheydt.

1) teghen-party 2) genereuse ghemoederen. 3) (te). 4) [ ]. 5) haught 6) vyandischen. 7) [ ]. 8) [ ]. 9) gespannen is

Want door afwijcken en afvallen heeft hy sich op den hals ghehaelt al dat geen 't welck in hem te bestraffen is. Dit leert ons de Schriftuyr daerom, op dat wy niet en souden ghelooven dat hy soodanigh van Godt ghemaeckt zy, en dien volgens Gode niet en souden te laste te legghen 't geen daer aen hy in 't minste geen schult en heeft. Hierom segt Christus dat de Satan uyt sijn eyghen spreeckt als hy leugen voort brenght: en hy stelter dese reden by, te weten, om dat hy in de waerheydt niet en is staande 1) gebleven.

Ioan. 8. 44.

Voorwaer wanneer hy betuyght dat de Satan in de waerheyt niet en is blijven staen, zoo wijst hy aen dat hy 't eeniger tijdt in de waerheyt geweest is: en als hy hem noemt een Vader der leugenen, soo beneemt hy hem allerley middel om de sond' en schult 2) Gode aen te wrijven, daer van hy selfs d'oorsaeck is. En hoewel dit alles kortelick en niet omstandig 3) verhaalt is, so ist nochtans ten vollen genoegsaem om Godes Majesteyt van alle blaem te bevrijden. En wat leytter doch ons aen, of yet meer, of tot een ander ooghmerck, van de Duyvelen te weten?

't Is neuswijsigheyt en te vergheefs datmen ondersoect d' oorsaeck, de wijse, den tijdt, en de ghestaltenis van den val der quader Engelen.

Sommighe murmureeren om dat de Schriftuyr niet ordentlick en bescheydelick dien val des Duyvels, en d'oorsaeck, manier en tijdt van dien in veel plaetsen voorsteldt. Maer dewijl dese dingen ons niet aen en gaen, soo is 't beter geweest, datse soo niet geheel verswegen, ten minsten met een lichte handt aengeroert wierden. Want 't en betaemd' oock den Heyligen Geest niet der menschen nieuwsghierigheyt 4) met onnutte geschiedenissen sonder vrucht te vermaken: en wy sien dat des Heeren opset en voornemen zy geweest geen dingh in de Schriftuyr t'openbaren 't welck met stichtingh niet en konde geleert worden. Laet ons dan oock ons selven met onnoodighe dinghen niet ophouden, maer te vreden zijn daer mede dat wy in't kort van de natuyr der Duyvelen dit weten, dats' in haer eerste scheppingh zijn gheweest Engelen Godts: maer datse daer van ont- 5) aerdende haer selven verdorven hebben, en geworden zijn instrumenten om oock andere te verderven. Om dat dit nut was gheweten te worden 6), daerom wordt het klaerlick by Petrus en Iudas geleert.

2. Petr. 2. 4. Ind. vs. 6.

Godt en heeft, seggense, d'Engelen niet gespaert, dewelcke gesondight en haren eersten oorsprongh niet behouden, maer haer woonstede verlaten hadden.

1. Tim. 5. 21.

En als Paulus seght datter uytverkoren Engelen zijn, só stelt hy sonder twijfel bedecktelick daer teghen de verworpen' Engelen.

1) [ ]. 2) fault 3) klaer 4) curieusheyt. 5) af-. 6) [ ].

17. En wat belanght den strijt en twist die wy seggen dat de Duyvel voert teghen Godt, dat moeten wy alsoo verstaen, dat wy ondertusschen vast houden, dat hy sonder Godes wil en toestemminghe 1) niet met allen en kan verrichten.

3. Des Duyvels macht is soodanigh, dat hy, al hoewel hy met wil en pooging (ende dat van hem-selven) altijdt den Heere tegenstreeft, toch niet met all' en kan verrichten, dan voor soo veel Godt wil en toelaet.

Want wy lesen in 't Boeck Jobs dat hy sich stelt voor Godt om gheboden t'ontfangen, en dat hy niet en durft voort-treden om eenig feyt te volbrenghen voor en al eer hy daer toe macht heeft verkregen.

Iob. 1. 6, 12. en 2. 1, 6.

Alsoo oock als Achab bedrogen en misleydt moeste worden, so neemt hy op sich dien last, dat hy soude zijn een leugen-geest in den mondt van alle sijne Propheten: en van den Heere uytgesonden zijnde, soo verricht hy dat werck.

1. Reg. 22. 20, 21, 22.

Hierom is 't oock dat die gheest die Saul tormenteerde genoemt wort eenen boosen Geest des Heeren, om dat door dien als door een gheessel de sonden 2) des Godtloosen Koninghs 3) ghestraft wierden.

1. Sam. 16. 14. en 18. 10.

En in een ander plaetse staet gheschreven, dat de plaghen den Egyptenaren van Godt zijn toegebracht door quade Enghelen.

Psalm 78. 49.

Benevens dese bysonder' exempelen betuyght Paulus in 't alghemeen dat de verblindingh der ongheloovigen een werck Godts is, daer hy die te voren ghenoemt hadd' een werckinghe des Satans.

2. Thess. 2. 9. 11.

Hier uyt blijckt dan dat de Satan staet onder Godes macht, en door het goetduncken Godts alsoo wort geregeert, dat hy ghedwongen wort Godt te ghehoorsamen. Voorts wanneer wy seggen dat de Satan Gode wederstaet, en dat sijne wercken strijden met de wercken Godts, so beweeren wy met eenen dat dit wederstreven en desen strijdt hanght aen de toelatingh Godts. Ick spreeck nu niet van des Duyvels wil, noch oock van sijn poogen, maer alleenlick van sijn volbrengen. Want dewijl hy van natueren boos is, soo en is hy in 't minste niet genegen om den wille Godts te gehoorsamen: maer hy wort gheheel ghedreven tot hertneckigheyt en rebelly. Dit heeft hy dan van hem-selven en van sijne boosheyt, dat sijn wil en voornemen strijt tegen Godt. Door dese boosheyt wort hy geprickelt om te poogen en te trachten nae dingen die hem duncken Gode aldermeest teghen te gaen. Maer dewijl Godt door den toom sijner macht hem ghebonden en verstrickt houd, so verricht hy alleen 'tgeen hem van Godt is toe-gelaten: en alsoo is hy, 'tzy hy wil of niet, sijnen Schepper onderdanigh: want hy wort ghedwongen sijnen dienst aen te leggen daer 't den Heere belieft.

18. Nu ghemerckt Godt nae sijn believen

1) consent 2) [ ]. 3) (sonden).

Daer beneffens, Godt buygt d'onreyne geesten also herwaerts en gintswaerts, dat hy hen toelaet, de geloovigh' alleenlick t' oeffenen, en over d'ongheloovige en godloose heerschappije te voeren.

d'onreyne gheesten herwaerts en ginswaerts buyght: so richt hy dese sijn regeermacht also in 1), datse den gheloovighen tot harer oeffeningh wel bestrijden, met listen aenboort komen, met stormen en aenvallen beswaren, met oorlogh perssen, oock dickwils moede maken, ontroeren, schrick aenjagen, en somtijts verwonden, maer noyt overwinnen noch 't onderbrengen: en datse de godtloos' als gevangen' achter aen slepen, in der selver zielen en lichamen heerschappy voeren, en als eygen slaven tot allerley schelmstucken misbruycken. Wat den gheloovighen belanght, om datse door sulcke vyanden in haer rust gestoort worden: daerom geven sy dese vermaningen gehoor:

Ephes. 4. 27. Geeft den duyvel geen plaets;
1. Petr. 5. 8. Want uwe teghenpartye de Duyvel gaet om als een brieschende Leeuw, soeckende wien hy soude mogen verslinden. Den welcken wederstaet, vast zijnde in het gheloove: en dierghelijcke meer.
2. Cor. 12. 7. Paulus getuyght dat hy oock sijn deel in dien strijdt gehadt heeft, wanneer hy schrijft dat hem een 2) Engel van 3) Satan ghegheven is om van den selven vernedert te worden tot een medecijn en be 4) dwang van sijn hooveerdigheydt. Soo hebben dan alle kinderen Godts desen strijdt
Genes. 3. 15. en oeffeningh met malkanderen gemeen. En om dies wil dat die beloft' aengaende de vertredingh van des Satans kop, aen 5) Christus en alle sijne ledematen in 't ghemeen toekomt, daerom beweer' ick dat de gheloovige nimmermeer van hem overwonnen of t' ondergebracht konnen worden. Sy worden wel dickwils beangst 6), doch sy en gheven | (p. 60.) den moedt also niet verloren, of sy grijpen wederom couragy: sy vallen wel door 't gheweldt der slagen: maer worden daer na weder op-gerecht: sy worden wel gequetst, maer niet doodelick. Somma, sy zijn den gantschen tijt haers levens also in lijden, dats in 't eynd' de victory behouden. 't Welck ick nochtans van yeder daedt niet en wil verstaen hebben.
2 Sam. 24. 1. Want wy weten dat David door een rechtveerdige wrake Godts voor sekeren tijdt den Satan is overgelaten, op dat hy door desselfs
2 Tim 2 : 26. aendrijven het volck tellen soude: Paulus gheeft oock niet te vergeefs hope van vergevingh, soo daer eenige in de stricken des Duyvels verwert zijn gheweest. Daerom betoont oock deselve Paulus in een ander plaets, dat de voor-verhaelde beloft begint in dit leven daer men strijden moet: en na den strijdt vervult en voltrocken wordt, als hy
Rom. 16. 20. seght: Ende de Godt des vredes sal den Satan haest onder uwe voeten verpletteren. Dese victory en overwinningh is wel altijt volkomen geweest in ons hooft: want de Prins Ioan. 14. 30. en Overste der werelt en had aen Hem niets 1): maer in ons sijne ledematen isse nu maer ten deele: en sal volvoert en volmaeckt worden, wanneer wy het vleesch, ten aensien van 't welck wy der swackheyt noch onderworpen zijn, af-geleydt hebbende, vol sullen zijn van de kracht des Heyligen Geestes. Waer 2) op dese wijs' het Koninckrijck van Christus verweckt en op-gherecht wordt, daer gaet de Satan met sijn gewelt te gronde: gelijck de Heere selfs seyt: Ick sagh den Satan, als Lucas 10. 18. eenen blicksem, uyt den Hemel vallen. Want met dees' antwoorde bevestight hy het verslagh 3) en verhael het welck d' Apostelen hem van de macht harer predikinghe ghedaen hadden. Item, Wanneer een stercke gewapende Lucas 11. 21. sijn hof bewaert, so is [*al*] wat hy heeft in vrede. Maer als een daer overkomt, die stercker is dan hy, ende hem overwint, die neemt sijne gheheele wapen-rustinghe, daer hy op vertrouwde, ende deelt sijnen roof uyt. En tot dit eynd' heeft Christus door sijn doodt, den Satan die de macht des doodts hadd', overwonnen: en over alle sijne Machten en Coloss. 2. 15. geweldhebbers 4) ghetriumpheert, op datse sijn Kerck geen hinder en souden toebrenghen: sonder dat soud' hy deselve t' allen ooghenblick honderdtmael te gronde slaen. Want dewijl wy soo teer en swack zijn in vergelijckingh van sijn rasende sterckheyt, hoe souden wy doch eenigen, alwaert de minste, standt konnen houden tegen sijn so menigerley en geduerig stormloopen 5) indien 6) wy ons niet en vertrouwden op de victory van onsen Vorst en Veldt-Heer? Soo en laet dan Godt den Duyvel niet toe dat hy heerschappy voer' inde zielen der geloovigen: maer hy geeft hem alleen te regeeren de godtloos' en ongeloovige, die hy niet en geweerdight te reeckenen onder sijn kudde. Want van hem wordt geseydt dat hy dese werelt in vrede besit, tot dat hy van Christus Joh. 12 : 31. wort uytgeworpen. Item, dat hy verblindt 2. Cor. 4. 4. alle de gene die aen het Euangelie niet en ghelooven. Item, dat hy werckt in de kinderen Ephes. 2. 2. der ongehoorsaemheyt. En dat met recht: want alle de godtloose zijn vaten des toorns. Wien soudense dan beter konnen onderworpen worden dan den dienstknecht en trawant van Godes wraeck? Ten laetsten, sy worden geseyt te zijn uyt den Vader den Duyvel: Ioan. 8. 44. want gelijck als de geloovige bekent worden kinderen Godts te zijn van wegen sijn beeldt datse draghen: alsoo worden de godtloose uyt 1. Ioan. 3. 8.

1) tempert hy die regeeringh also. 2) den. 3) ¨. 4) [ ]. 5) ¸ 6) verbaest.

1) heeft in hem niet gehadt. 2) Daer. 3) rapport. 4) Troupen. 5) [ ]. 6) waert dat.

het beeldt des Satans, tot het welcke sy verandert en vervormd 1) zijn, eyghentlick en met reden ghereeckent en ghehouden voor kinderen des Duyvels.

Ten vierden, Van de nature der quader Engelen: Sy zijn namelick, van gheestelicker substantie, of gheesten met sin en verstant begaeft.

19. En ghelijck als wy hierboven wederleydt hebben die ydel' en beuselachtige Philosophy, waer door geleert wordt, dat de Heylighe Engelen niet anders en zijn dan goede ingevingen, invallen en vermaningen, die Godt in de herten der menschen verweckt: also moeten alhier oock ter neder geleydt worden die gheen die daer beuselen en voorgheven dat de Duyvelen niet en zijn dan quade passien of beroeringhen, die van ons eyghen vleesch in ons opgheweckt 2) worden. Dit sullen wy kortelick konnen af doen, want van dese saeck zijn veel en oock krachtige getuygenissen in de Schriftuyr. Voor eerst, wanneerse genoemt worden onreyne Geesten en afgevallen Engelen, die van haren eersten oorsprongh afgeweecken zijn, soo drucken die namen ghenoeghsaem uyt, dat de Duyvelen niet en zijn eenige beroeringen of tochten 3) des herten, maer datse meer in der daet zijn het geen zy genoemt worden, te weten, Geesten die met sinnen en verstandt zijn begaeft. Van ghelijcken wanneer de kinderen Godts met de kinderen des duyvels so van Christus als van Ioannes werden vergeleecken, soude 't dan niet een ongeschickte verghelijckingh wesen indien de naem Duyvel niet anders en beteeckende dan quaedt in-vallen? En Joannes voeghter noch yet by dat klaerder is, te weten, Dat de Duyvel sondight van 't begin aen. Als Iudas den Archangel Michaël in-voert strijdende tegen den Duyvel: soo stelt hy gewisselick eenen goeden tegen eenen quaden en afvallighen Enghel. Waer med' over een komt 't gheen in het Boeck Iobs gelesen wordt, dat de Satan met de H. Engelen voor Godt verschenen is. En alderklaerst zijn alle die plaetsen in dewelcke ghemeldet wort van de straffen die sy door 't oordeel Godts beginnen te gevoelen, en bysonderlick gevoelen sullen in den dagh der opstandingh. Iesus ghy Sone Godts, wat hebben wy met u [*te doen?*] Zijt ghy hier ghekomen om ons te pijnighen voor den tijdt? Item, Gaet wegh van my ghy vervloeckte in't eeuwige vyer, 't welck den Duyvel ende sijnen Engelen bereydt is. Item, Want indien Godt de Engelen, die ghesondight hebben, niet gespaert en heeft, maer die in de helle gheworpen hebbende overgegeven heeft den ketenen der duysternisse, om tot het oordeel bewaert te worden. Wat een ongeschickt seggen soud' het zijn, dat de Duyvels tot d'eeuwighe verdoemenis zijn bestemt, dat het vyer voor hen bereydt is, dats' alreede ghepijnight en ghetormenteert worden door Christus heerlickheyt, indien er 1) gantsch geen Duyvelen en waren? Maer dewijl over 2) dese saeck niet en behoeft ghedisputeert te worden by de ghene die Godes Woordt geloof geven, en datter by die ydele speculeerders, die in geen als in nieuwe dingen vermaeck en hebben, door de getuygenissen der Schriftuyr niet veel en wordt ghevordert, soo dunckt my, dat ick mijn will' en wensch verkregen hebb', te weten, dat de Godtvruchtige zielen tegen soodanighe sufferijen gewapent zijn, daer mede d'onrustige hoofden haer selven en andere die meer eenvoudigh zijn ontrust maken. En het was de moeyte weert dit aen te roeren, op dat niet sommighe menschen, die in dese dwalingh verstrickt zijn, en meynen datse ghenen vyandt en hebben, trager en onvoorsichtigher worden souden om den Duyvel tegen te staen.

Matth. 12. 43. Ioan. 8. 44. Iudas vs. 6. 2. Petr. 2. 4. 1. Ioan. 3. 10. 1. Ioan. 3. 8. Iudas vs. 9. Iob. 1. 6. en 2. 1. Matth. 8. 29. Matth. 25. 41. 2. Petr. 2. 4.

Het laetste deel des Capitels, kortelick begrijpende de Historie der Scheppingh, welcker kennis ons leerdt wat ons noodigh is van Godt te weten (p. 61.)

20. Ondertusschen en moet het ons niet verdrieten ons selven in deze seer schoone schouplaets Godtvruchtelick te vermeyen en te ver | maken, door 't aenschouwen van de seer bekende en klaerblijkelijke 3) wercken Godts. Want dit is (ghelijck wy elders gheseydt hebben) al hoewel niet het voornaemste, nochtans nae de ordeningh der natuyre het eerste proef-stuck des geloofs, te gedencken, dat alle die dinghen die wy met ons' ooghen boven en beneden en aller wegen sien en bemercken, Godes wercken zijn, en met eenen door een Godtsaligh' overlegging t'overwegen waer toe en tot wat eynde deselve zijn geschapen. Om dan door een oprecht gheloof t'omhelsen 't gheen ons oorbaerlick is van Godt te weten, soo moeten wy insonderheydt kennis nemen van d'Historie der Scheppingh, soo als die van Moses kortelick uytgeleydt, en daer nae van Heylighe Mannen, bysonder van Basilius en Ambrosius overvloedigher verklaert is. Uyt die History sullen wy leeren, dat Godt door de kracht van sijn Woordt en Geest Hemel en Aerde uyt niet heeft gheschapen: dat hy daer uyt allerley slach van levendige dieren en stoffelijke 4) dingen voort gebracht, door een wonderbaerlicke ordre d'ontelbare verscheydenheydt der dinghen onderscheyden, een yeder geslacht sijn eyghen natuyr en aerdt inghegeven, haer ampten verordineert, en hare plaetsen en wooningen toe-ghe-eygent heeft: en al hoewel alle dingen der verderffelickheydt onderworpen zijn, nochtans heeft versorgt dat een yeder geslacht 5) en soort

1) veraerdt. 2) ons inghesteecken. 3) genegentheden.

1) waert datter. 2) [ ]. 3) ooghschijnelicke 4) onlevelicke. 5) specy.

tot den jonghsten dagh souden behouden en bewaert worden. En dat hy daerom sommighe dingen op verborgene wijse kweekt 1), en nu en dan een nieuwe kracht ghelijck als indruypt; sommigen wederom een kracht toe gebracht heeft om te genereeren en voort te setten, op datse door haren ondergang niet t'eenemael en vergaen. Alsoo dat hy den Hemel en d'Aerde met den alder-volkomensten overvloet, verscheydenheydt en schoonheydt aller dingen, soo veel mogelick was, niet anders dan een ruym en heerlick paleys, 't welck met een alder-uytghelesensten en oock overvloedighsten huysraet ghestoffeert en vervult is, op een wonderbare wijs' heeft opgepronckt en volop geciert. En dat hy ten laetsten den Mensch scheppende, en den selven met so een helle schoonheyt en met so veel en so groote gaven heerlick makende, 't alder-voortreffelickste proef-stuck en bewijs van sijne wercken op een tooneel ten toon gebracht heeft. Maer dewijl mijn voornemen niet en is van de schepping der werelt een verhael te doen, soo sal 't genoegh zijn dit weynighe in 't voorby gaen wederom aengeteeckent te hebben. Want het is beter, ghelijck wy de Lesers nu hebben vermaent, hier van een voller verstant en breeder wetenschap te putten en t'erlanghen uyt Moses en meer andere die de Historie der werelt met ghetrouwigheydt en vlijt ter ghedachtenis beschreven hebben.

Eerstelick, is sy daer toe insonderheydt dienstigh, dat wy de krachten en deugden die d'Almachtighe Godt in sijne schepselē klaerlick vertoont door een ondanckbare onbedachtsaemheydt of vergetentheydt niet voor by en gaē.

21. Het en is niet noodigh dat wy met veel woorden beredeneeren 2) en aanwijsen waer toe en tot wat eynde de overwegingh 3) van Godes wercken moet strecken en ghericht worden: dewijl dit stuck elders ten meer-endeel afgedaan 4) is, en soo veel het 5) tegenwoordig onderwerp 6) belanght, met weynighe woorden kan worden verricht. Gewisselick indien yemant lust hadde na den eysch en weerdigheyt der sake te verklaren, wat een onweerdeerlicke wijsheyt, macht, rechtveerdigheydt en goedtheydt Godts in de scheppingh en schickingh der werelt verschijnt en blinckt, soo en souder geen schoonheydt noch op-pronckingh van woorden genoegsaem zijn om de grootheydt van soo een groote saeck voor te stellen. En daer en is niet aen te twijffelen, of de Heere wil dat wy in dese Heylighe overleggingh gheduyrigh sullen besigh zijn: op dat wy de uytnemende rijckdommen sijner wijsheyt, rechtveerdigheydt, goedtheyt en mogentheydt in alle de schepselen als in eenen spiegel aenschouwende, deselve niet alleen met een vliegend' oogh' doorloopen 1), en om so te spreken met een naulicks oplettende opmerksaemheydt 2): maer op die bedenckingh lang blijven staen, deselve met ernst en getrouwigheydt in onse herten overleggen, en steeds in onse heugenis 3) herkauwen souden. Maer nademael wy nu besigh zijn, om kortelick en grondelick te leeren, soo moeten wy ons onthouden van alsulcke saken, dewelcke lange bewegelicke redenen en propoosten vereyschen. Op dat ick het dan kort maeck, de Leser sal gelieven te verstaen, datse alsdan door een oprecht gheloof sullen begrepen hebben, wat het zy te segghen, dat Godt Schepper is van Hemel en Aerde, wanneer sy eerst en voor al volgen dien algemeenen regel, te weten, datse de deughden Godts, die hy in sijne schepselen sichtbaerlick vertoont, met een onsoet' en ondanckbaer' onbedachtsaemheyt of vergetingh niet voor by en gaen: en daer na die selve also leeren toepassen, datse inwendigh in hare herten daer door bewogen worden. Van het eerst' is dit een exempel, als wy overlegghen hoe grooten konst het geweest zy, dese menichte van Sterren die aen den Hemel zijn, in so een wel-gesteld' ordening te schicken en te voegen, datter niet en kan bedacht worden 't welck schoonder is om aen te sien; sommighe der selver alsoo in hare plaets en woonsteed' in te lijven en vast te maken, datse niet en konnen verroert worden: sommigen wederom eene vryeren loop te geven, doch evenwel alsoo datse buyten 't ghestelde ruym niet af en dwalen: aller roeringh en beweging alsoo te matighen, datse daghen en nachten, maenden, jaren en jaergetijden af-meten: en oock dees' ongelijckheyt der dagen, die wy dagelicks gewaer werden, tot sulcken getempertheydt te brengen datter gheen verwerringh en ontstaat. Alsoo oock als wy sijn macht gade slaen, die hij bewijst in 't dragen en ophouden van so een groot stuck wercks, en in 't regeeren van so een snelle omdraeyingh van dat groot werckstuck des Hemels, en dierghelijcke. Want deze weynig' exempelen bewijsen genoegsaem, wat het zy Godes deughden in de scheppingh der werelt t'erkennen. Andersins indien wy de gantsche saeck, ghelijck ick seyde, met redenen wilden vervolghen, daer en soude gheen maet noch uytkomst zijn. Overmits datter soo veel wonderen zijn van Godes macht, soo veel teeckenen van sijne goedtheydt, soo veel proeven van sijne wijsheyt, van alle geslachten 4) en ghestalten der dingen, alsser dingen 't zy groot of kleyn in de werelt gevonden worden.

Een exempel van dees' eerste kennis.

1) koestert. 2) bedisputeren. 3) bemercking.
4) afgeveerdight. 5) den. 6) handel.

1) overloopen. 2) verdwijnend' opsicht. 3) memory.
4) specyen.

Ten anderen, oock hier toe ('t welck het gheloove naerder aensiet) dat wij bekennen, dat de schepselen om onsen 't wille geschapen zijn, op dat wy des te meer souden werden verweckt om op Godt te vertrouwen, hem aen te roepen, te prijsen en lief te hebben.

22. Daer is noch overigh het ander deel dat het gheloove naerder raeckt en betreft: te weten, wanneer wij bemercken, dat Godt alles verordineert en gheschikt heeft tot onsen besten en saligheydt, en te gelijck, in ons selven en in die groote weldaden, die hij aen ons besteedt heeft, gewaer werden en gevoelen sijn mogentheydt en ghenade: dat wy dan daer door ons selven opwecken om hem te vertrouwen, aen te roepen, te loven en lief te hebben. Ende dat de Heer alles schept om des menschen wil, dat heeft hy selve vertoont in d'ordeningh die hy in de Scheppingh gehouden heeft, gelijck ick een weynigh te voren vermaent hebbe. Want 't en | is niet sonder reden, dat hy 't bouwen der werelt in ses daghen heeft verdeelt: hoewel het voor hem niet swaerder en was, in een oogenblick het gantsche werck te samen en ten vollen op te maken, als door sulcken voortgangh allenghskens tot de volmakingh te gheraken. Maer hy heeft daer in ons willen recommandeeren en aenprijsen sijne voorsienigheydt en vaderlicke voorsorge t'onswaerts, dat hy voor de scheppingh des menschen bereydt en veerdigh ghemaeckt heeft al dat gheen, 't welck hy sagh den mensch profijtig en heylsaem te sullen zijn. Hoe grooten ondanckbaerheydt soud' het nu wesen, te twijffelen of desen alder beste Vader sorge voor ons draeght, dewelcke, ghelijck wy sien, voor ons besorght is gheweest eer wy gheboren wierden? Wat een Godtloosheydt soud' het zijn door misvertrouwen te beven en te vreesen, dat niet t'eenigher tijdt sijne goedertierentheydt in den noodt ons begheve, als 1) wy sien dat 2) de hooghst' overvloet van allerleye goederen bereydt is geweest den genen die den adem noch niet en konden uytgeven? Daer beneffens verstaen wy uyt Moses dat door sijne mildheydt in onse macht 3) gestelt is alles watter erghens is in de gantsche wijde werelt. Het is ghewis, dat hy dit niet en heeft gedaen om ons, alsof Hy ons een geschenck dede 4), te bespotten. Soo en sal ons dan te geener tijdt ontbreken yet dat tot onser saligheyt dienen kan. En op dat ick eyndlick eenmael besluyte, soo dikwils als wy Godt noemen den Schepper des hemels en der aerden, soo laet met een ons in den sin komen, dat d'uytdeeling en bediening van alle die dingen die hy gemaeckt heeft, staet in sijn macht en souvereine hoogheydt 5), en dat wy sijne kinderen zijn, die hy in sijne ghetrouwigheydt en opsicht aenghenomen heeft te voeden en op te queecken; op dat wy de somme alles goedts van hem alleen verwachten en met verseeckertheydt hopen, dat hy nimmermeer en sal dulden 1) dat wy gebreck souden hebben van yet dat t'onser saligheydt dienstigh is, en onse hoop niet en vestigen op 2) yet anders: op dat wy in all' onse begeerten, onse beden en wenschingen wenden, t'sijnwaerts: En met dancksegging bekennen en belijden dat al 't ghenot, dat wy uyt eenigh dingh genieten, niet anders en is als sijn segen en weldaet: op dat wy, door so grooten soetigheyt sijner goetheyt en weldadigheyt getrocken zijnde, hem van gantschen gemoede poogen te beminnen en te dienen.

1) die. 2) (met). 3) liberaelheydt onder ons.
4) met eenen ydelen tytel van geschenck. 5) gewelt.

Het XV. Capittel.

Hoedanigh de mensch is gheschapen: al waer van de krachten der Ziele, van 't Beeldt Godts, van den Vrijen Wille, en van den oorspronckelijken staet der rechtheydt onser natuer 3) gehandelt wordt.

Tweederley kennisse des menschen voor en na den val. Van d'eerste wordt in dit Capittel ghehandelt.

Nu moeten wy van de Scheppingh des menschen spreken: niet alleen om dat die onder alle de wercken Gods is het alderedelst' en doorluchtighste proefstuck 4) van sijn rechtveerdigheydt en wijsheydt en goetheyt: maer oock om dat Godt, gelijck wy in den aenvangh geseyt hebben, niet en kan grondelick en klaerlick van ons bekendt worden, 't en zy dat wy oock kennis hebben van ons selven. En al hoewel dese kennis tweederley is: namelick dat wy weten hoedanighe wy in den eersten aenvangh geschapen zijn, en hoedanigh onse staet en conditie heeft begonnen te worden nae den val Adams (want de kennis van onse scheppingh en soud' ons niet seer vorderlick wesen, indien wy in desen droevigen val met eenen niet en bekenden hoedanig daer zy de verdorventheyt en mismaecktheyt onser natuyre) soo sullen wy nochtans voor 't ooghenblick 5) ons laten verghenoeghen met de beschrijvingh der gheheeler en onverdorvener natuyr. En het is voorwaer noodigh te 6) weten hoedanigh de mensch van den beginne geschapen zy geweest, eer wy voortgaen tot dien elendigen staet daer in hy nu vervallen en ghestelt is. Want men moet sich daer voor hoeden, datmen alleen de quaden van des menschen natuyr op 't naeuste bewijsende, door sulcx niet en schijne deselve quaden te legghen op Godt den Autheur en Schepper der nature: want de godtloosheydt meent dats' haer selven genoegh beschermen en bedecken kan onder

Sommige regelen of waerschouwinghen die insonderheydt in desen handel staen aen te mercken.

1) lijden. 2) aen. 3) d'eerst' oprechtigheydt der nature.
4) betoogh. 5) desen tijdt. 6) ge-.

desen deckmantel, te weten, indiense kan voorwenden dat al 't gebreck 'twelck sy heeft, eeniger maten van Godt is voortgekomen, en sy en ontsiet sich niet, wanneerse bestraft wordt, met Godt selve te twisten, en de schuldt, daer van sy met recht beschuldight wort, op hem te schuyven. En die met meerder eerbiedigheydt van Godt willen schijnen te spreken, die soecken nochtans geern hare boosheydt te verschoonen door de natuyr, niet bedenckende dats' also (al hoewel bedecktelicker) oock Godt beschuldighen, tot wiens oneer en schande het 1) gedyen soude, somen konde bewijsen dat in de natuyr eenigh feyl is. Dewijl wy dan sien dat het vleesch allerley uytvluchten soeckt, daer door het meent dat de schult van sijn eygen boosheyt eenighsins op een ander sal konnen gewesen en geleydt worden, soo moetmen dit quaet met vlijt en neerstigheyt tegen gaen. En dien volgens moet de rampsaligheyt des menschelicken geslachts alsoo verhandelt worden, dat all' uytvlucht af-gesneden en de gerechtigheyt Godts van alle beschuldigingh bevrijdt worde.

In 't tweede Boeck, Capittelen 1. 2. en 3.

Daer nae sullen wy te sijner plaets bemercken hoe verre de menschen verscheyden zijn van die suyverheydt daermed' Adam begaeft was.

Wat ons dat leerdt dat ons lichaem uyt slijck gemaeckt en met leven begaeft is

En voor eerst moetmen weten, dat hem een toom en ghebit tot inhoudingh 2) van sijn hooveerdigheyt in den mont geleydt zy geweest, daerdoor dat 3) hy van aerd' en slijck geschapen wiert: want daer en is niet ongerijmder dan dat 4) deghene die 5) niet alleen een leemen hutteken bewoonen, maer oock selfs ten deele aerd' en assche zijn, stoffen van haere voortreffelickheyt 6).

Genes. 2. 7.

Doch dewijl Godt sich verweerdight 7) heeft niet alleen dat aerden vat levendigh te maken, maer oock heeft gewilt dat het soude zijn een wooningh van eenen onsterffelicken geest, so heeft Adam in so groote mildheyt 8) sijns Scheppers met recht mogen roemen.

De onsterffelickheydt der ziele wordt bevestight. Genes. 2. 7.

2. Nu dat de mensch bestaet uyt ziel en lichaem, dat moet zijn buyten alle dispuyt en verschil. Door het woordt Ziel verstae ick een onsterflick, en nochtans een gheschapen wesen, het welcke oock is het edelste deel des menschen, en somtijts genaemt wort met den naem Geest. Want al is't dat dese namen Ziel en Geest, wanneerse by malkanderen ghevoeght worden, in beteeckenis van den anderen verschillen: so geldt nochtans de naem Geest, alsse alleen en op haer selven ghestelt wordt, even soo veel als de naem Ziel. Als by exempel, wanneer Salomo sprekende van de doot, segt, Dat alsdan de Geest wederkeert tot Godt die den selven ghegeven heeft: En als Christus sijnen Geest in de handen des Vaders, en Stephanus sijnen Geest inde handen van Christus beveelt, so en verstaen sy daer door niet anders, dan dat Godt is een gheduyrigh bewaerder van de Ziel, wanneer die uyt den kerc- | ker des lichaems ontbonden is.

Eccles. 12. 7.
Lucas 23. 46.
Actor. 7. 59.

(p. 63.)

Maer die sich laten voorstaen dat de ziel een Geest ghenoemt wort, om dats' is een blasingh of kracht die van Godt in de lichamen ghestort is, en nochtans oock geen eygen wesen en heeft, die steecken in een groot onverstandt, gelijck de saeck selfs en de gantsche Schrif-tuyr uyt wijst. 't Is wel waerachtigh, dat de menschen wanneers' al te seer metter herten aen d' aerde kleven, onverstandigh en bot worden, jae, om datse van den Vader der lichten vervreemt zijn, door de duysternis worden verblint, so datse niet en bedencken datse na de doodt overigh en levendigh blijven sullen.

1. Door het getuyghnis der conscientie.

Maer evenwel en is ondertusschen dat licht door de duysternisse in haer alsoo niet verdonckert, of sy worden geraeckt en aengedaen met het gevoel van haer' onsterffelickheyt. Gewisselick de conscienty, dewelcke tusschen goet en quaedt onderscheydende, met Godts oordeel over een stemt 1), is een ontwijffelick teecken, dat des menschen geest onsterffelick is. Want hoe soude doch een enckele 2) beweging 3) sonder wesen 4), tot de vyerschaer en 't ghericht Godts doordringen, en sich selfs door erkentenisse van sond' en schult een schrick aen jagen konnen? Want het lichaem en wordt niet gheraeckt en ontstelt met vreese van eenighe geestelicke straffe, maer die valt alleen in de ziel, waer uyt nootsakelick volght dats' een wesen heeft.

2. Door de kennisse Gods.

Nu, de kennisse selfs van Godt bewijst ghenoeghsaem dat de zielen, die boven de werelt opstijgen, onsterffelick zijn, dewijl een straks 5) verdwijnende kracht tot de fonteyn des levens niet en soude konnen opklimmen.

3. Door de treffelicke gaven daer mede sy verciert is.

Eyntlick gemerckt soo veel voortreffelicke gaven, daer mede des menschen ziel gestoffeert is, luydt uytroepen datter yets Goddelicks in hem is in-gegraveert, so zijn die even so veel getuygenissen van sijn onsterffelick wesen. Want het ghevoelen, dat d' onredelicke dieren hebben, en gaet niet buyten haer lichaem, of immers 't en streckt sich niet wyder uyt dan tot die dinghen die naeckt voor d'ooghen komen Maer de wackerheydt van des menschen ziel, die den Hemel en d'aerd' en de geheimnissen 6) der nature doorsiet, en wanneers' alle d'eeuwen en tijden

1) [ ]. 2) wederhoudingh. 3) doe. 4) (van hare voortreffelickheyt stoffen die gene). 5) dewelcke. 6) [ ].
7) geweerdight. 8) liberaelheyt.

1) draeght. 2) [ ]. 3) (die). 4) (is). 5) [ ].
6) secreten.

door haer verstant en gedachtenis te samen ghevat heeft, een yeder dingh in sijn ordeningh schickt en stelt, en de toekomende saken uyt de voorledene verstaet en af neemt, betoont daer mede klaerlick, datter in den mensch yetwes zy dat van het lichaem verscheyden en onderscheyden is. Wy begrypen den onsienlicken Godt en d'Engelen met ons verstandt, 'twelck geensins en kan gheschieden door het lichaem. Wy verstaen wat recht, rechtveerdigh en eerlick is, en dat en kan het lichaem niet doen. Zoo moet dan de Geest de sit-plaets zijn van dit verstant. Jae de slaep selfs, dewelcke den mensch bedwelmt en oock van 't leven schijnt te berooven, is een klaer getuyge der onsterffelickheit: dewijl de slaep niet alleen in den mensch brengt gedachten van dingen, die nooyt en zijn voorgevallen, maer oock verstandt en voorseggingen van dingen, die in toekomende tijden sullen geschieden. Ick roer' dit kortelick aen, 't welck de heydensche schrijvers selfs door een treffelicker cieraet van redenen seer hoogh en heerlick verheffen: maer by de Godtvruchtighe Lesers sal dees' eenvoudigh' en enckele vermaningh ghenoeg zijn. Nu indien de ziel niet en ware een wesen, 't welk van 't lichaem verscheyden is, soo en soude de Schriftuyr niet leeren, dat wy in leem-huysen woonen, en door den doot verhuysen uyt den tabernakel des vleesches: dat wy 't sterffelicke 1) uyttrecken, om eyndlick ten jongsten dage te behalen 't loon, na dat een yeder sich in den lichame ghedragen heeft. Want voorwaer dees' en diergelijcke plaatsen, die ons aller wegen voorkomen, en maken niet alleen duydelick onderscheydt tusschen de ziel en 't lichaam, maar dewijls' ook de naem des menschen de ziele toe-eygenen, soo ghevens' oock te kennen, dat sy is des menschen voornaemste deel. Nu wanneer Paulus de Gheloovighe vermaent, dats' haer selven souden reynigen van alle besmettingh des vleesches en des geestes, so stelt hy twee deelen, in dewelcke de vuyligheden der zonde haer woonplaets hebben. Als Petrus Christus oock noemt den Herder en Toesiender der zielen, soo soud' hy verkeerdelick ghesproken hebben indiender geen zielen en waren omtrent dewelck' hy dit ampt bedienen soude. 't En soud' oock niet bestaen 't geen hy segt van d'eeuwige saligheydt der zielen: en dat hy gebiedt de zielen te reinigen: en dat de quade begeerlickheden tegen de ziele strijden: van ghelijcken oock niet, 't gheen de Schrijver van den Brief aen de Hebreen segt, te weten, dat de Leeraers waken voor onse zielen, datse daer van reeckenschap zullen geven, waer 't dat de zielen geen eygen wesen en hadden. Hier toe dient oock dat Paulus Godt tot een getuyge roept over sijn ziel: want sy en soude voor Godt niet schuldigh wesen, indiense niet en konde ghestraft worden. 't Welk ook door de woorden van Christus klaerder wordt uitgedrukt, als hy beveeldt datmen dien vreesen moet, dewelcke nae dat hy het lichaem gedoodt heeft, oock de ziel kan werpen in 't helsche vyer. Nu, wanneer de Schrijver aen de Hebreen de vaders van ons vleesch onderscheyt van Godt, die d'eenige Vader der geesten is, soo en kond' hy het wesen der ziele niet klaerder bevestighen. Boven dien, waert dat de zielen uyt den kerker der lichamen ontbonden zijnde, niet overig en levendigh en bleven, soo en soud'et niet sluyten, wat Christus van Lazarus ziel betuyght, dats' in den schoot Abrahams getroost wort: en dat ter andere zijde de ziel des rijcken mans tot grouwelicke tormenten is verstooten. Dit selvighe bevestight oock Paulus, als hy leert, dat wy uyt-woonen en afwezig 1) zijn van den Heere, soo langh als wy in het vleesch inwoonen: en dat wy buyten 't vleesch zijnde by hem teghenwoordigh zijn. En op dat ick niet langer en stae op een saeck die niet seer duyster en is, so sal ick dit alleen hier by voegen, dat by Lucas onder de dwalingen der Sadduceen getelt wort dit, te weten, datse niet en geloofden datter Geesten en Engelen waren.

3. Van dese saeck kan oock een vast bewijs ghenomen worden daer uit, dat de mensch gheseydt wort na de gelijckenisse Godts geschapen te zijn. Want al is't dat de heerlickheyt Godts haer afschijnsel geeft in den uytwendigen mensch, soo is dit nochtans sonder twijfel, dat sijn beelt en ghelijckenis eyghentlick woont in de ziel. Ick en ontkenn' wel niet, dat d'uyterlicke ghestaltenis, voor soo veel die ons van de d'onredelicke dieren onderscheydt en af-sondert, ons te gelijck nader met Godt te samen voegt: ick en sal oock niet heftigh twisten met de gene die dit oock onder 't beeldt Godts willen begrijpen, te weten, dat de mensch met den mond' opwaerts gheschapen, en hem bevel ghegeven is, dat hy den Hemel aansien en sijn blik 2) tot de sterren opheffen sal, daer all' andere dieren nederwaerts na der aerden gebuckt gaen. Wanneer maer dit vast blijft, dat het beeldt Godts, het | welck in dees'

Marginalia (left column): 4. Door de wonderlicke bedenckinghen die in den slaep geschieden. — 5. Door ontallicke bewijsredenen uyt de heylige Schriftuyr voortghehaelt. — Iob 4. 19. — 2. Cor. 5. 1, 4. — 2. Pet. 1. 13, 14. — 2. Cor. 5. 10. — Rom. 2, 6. — 2. Corinth. 7. 1. — 1. Petr. 2. 25. — 1. Petr. 1. 9. — 1. Petr. 2. 11.

Marginalia (right column): Hebr. 13. 17. — 2. Cor. 1. 23. — Matth. 10. 28. — Lucas 12. 5. — Hebr. 12. 9. — Lucas 16. 22, 23. — 2. Corinth. 5. 6. — Actor. 23. 8. — Van 't Beeldt Godts, een seer sterck bewijs van de onsterfelickheydt der zielen. — Genes. 1. 27. — Ovid. Metamorph Lib. 1. — Hoedanig dit beeld zy. (p. 61.)

1) 't verderffelick'.

1) absent. 2) aenschijn.

uytwendighe teeckens ghesien wort, geestelick is. Want Osiander (dewelcke, gelijck sijn schriften getuygen, in onnutte ghedichtselen verkeerdelick verstandigh is geweest) streckt het beeldts Godts uyt sonder onderscheyt soo wel tot het lichaem als tot de ziel, en vermenght also den Hemel met d'Aerde. Hy seght dat de Vader, de Soon en de Heylighe Geest in den mensch haer beelt setten, om dat Christus, al hadde Adam in syn oprechtigheyt volherdt, nochtans mensch soude geworden zijn. En also is, na sijn gevoelen, dat lichaem 't welk Christus toegeschikt was, geweest een exemplaer en voorbeelt van die figuyr en ghestalt die doe gheschapen wierdt. Maer waer sal hy doch vinden dat Christus is het beeldt des Geestes? Voorwaer ik bekenn' dat de heerlickheyt der geheeler Godtheydt haer schijnsel geeft in den Persoon des Middelaers: maer hoe sal het eeuwige Woordt genoemt worden een beelt van den Geest, den welcken het na d'ordening voorgaet? In somma het onderscheyt dat tusschen den Soon en den Heyligen Geest is, wort wech ghenomen, indien de Geest seght dat de Soon sijn beeldt is. Daer benevens wild' ick van hem wel weten, hoe dat Christus in het vleesch, 't welck hy aengenomen heeft, den Heylighen Geest afbeeldt, en door wat teeckenen en afmalingen hy desselfs gelijckenis uytdruckt. En dewijl dese spreuk, Laat ons den Mensche maken, &c. oock den Persoon des Soons gemeen is, soo volgt daer uyt, dat hy sijn eygen selfs beeldt is: 't welck is tegen alle reden. Hier by komt noch, soo wy Osianders gedichtsel willen geloof geven, dat de mensch alleen geschapen is nae 't patroon en voorbeeldt van Christus menschheyt. En also is Christus, voor so veel als hy met het vleesch bekleet soude worden, geweest het voorschrift waernaer Adam ghefatsonneert is: daer nochtans de Schriftuyr in eenen gheheel anderen sin betuyght, dat hy gheschapen is na 'tbeeldt Godts. Meer schijn en verwe heeft de scherpzinnigheydt der ghener die het also uytleggen, te weten, dat Adam nae het beeldt Godts geschapen is, om dat hy aan Christus, die daar is het eenige beeldt Godts, gelijck zy gheweest. Maer in dese subtylheydt en is oock niet sekers. Daer en is oock gheen kleen verschil aengaende dese woorden: beeldt en ghelijckenisse, overmidts d'Uytleggers tusschen dese twee een onderscheydt maken, die nochtans geen onderscheydt en hebben: behalven alleen dat het woordt ghelijckenis tot een uytleggingh en verklaeringh van 't ander daer neer ghestelt is. Wy weten voor eerst dat de Hebreen voor een ghebruyck hebben een saeck met verscheyden woorden twee-maal te verhalen en uyt te leggen. Ten anderen en isser gheen twijfelachtigheydt in de saeck selfs, want 't is bekent dat de mensch Godts beelt genoemt wordt, om dat hy Gode gelijck is. Waer uyt blijkt dat te belacchen zijn die ghene, dewelck' over die woorden wat al te subtyl philosopheeren en reden-cavelen, 't zy datse 't Hebreeuwsche woordt Zelem, dat is beelt stellen in 't wesen der ziele, en 't woort Demuth, dat is, ghelijckenis in de qualiteiten of hoedanigheden, tzy dats' anders beweeren. Want als Godt voorgenomen hadde den mensch te scheppen na sijn beeldt, so is't dat hy dat gheen 't welck duysterlick gesproken was, verklarens-wijse verhaelt met dit woordt, na gelijckenisse. Als of hy wilde segghen, dat hy den mensch soude maken, in den welcke als in een beeldt hy sich selfs voor oogen stellen soude door en van wegen eenigh' ingegraven teeckenen sijner ghelijckenis. Daerom is 't dat Moses 't selvighe een weynigh daer na weder verhalende, de naem beelt Godts twee-mael noemt sonder van de ghelijckenis te melden. 't Is oock van gheener weerden 't gheen Osiander teghenwerpt, te weten, Dat niet alleen het eene deel, of de ziel met hare gaven 't beeldt Godts ghenoemt wort: maer de gheele Adam, die sijn naem ontfangen hadde van d' aerd', uyt dewelcke hy genomen en geschapen was. Ick segghe dat alle verstandighe Lesers sullen hooren dat dit niet met allen om 't lijf en heeft. Want wanneer de geheele mensch sterffelick genoemt wort, soo en wort nochtans daerom de ziel den doodt niet onderworpen: en als hy wederom gheheeten wordt een redelick dier, so en komt daerom de reden of 't verstant den lichame niet toe. Al hoewel dan de ziel den mensch niet en is, so en ist nochtans niet ongepast 1), dat hy ten aensien van sijn ziel 't beeldt Godts genoemt wordt: behoudens evenwel dat beginsel en fondament dat ick onlanghs geleydt hebbe, dat namentlick 't beeldt Godts sich uytstreckt tot de geheele voortreffelickheydt en weerdigheydt daer door des menschen natuyr boven allerley soorten der dieren uytsteeckt. Soo wort dan door dit woort beeldt of gelijckenis beteeckent de gheheelheyt of volmaecktheydt daer med' Adam verciert en verrijckt was, doe hy een oprecht verstant had 2), syn 3) genegentheden na de reden geschickt, en alle sijne sinnen in een goede onderlinge

De sufferijen van Osiander, aengaende het Beeldt Godts, worden wederleydt.

Genes. 1. 26.

Van Osianders beuselinghen, siet het 2 boeck cap. 12. sect. 5.

Of tusschen beeldt en ghelijckenisse een onderscheyt zy.

Een andere tegen-werping van Osiander.

Antwoort.

---

1) wanschicklick. 2) [ ]. 3) de.

harmonie ghehouden waren, en hy bovendien 1) in der waerheydt door sijn' uytghelesene gaven de voortreffelickheydt van sijnen werckmeester uytdruckte. En al hoewel de voornaemste stoel des Goddelicken beelts geweest zy in 't verstant en 't herte, of in de ziel met hare krachten: so en isser nochtans geen deel in den mensch gheweest, 't lichaem selfs oock daeronder 2) gereeckent, in 't welck niet eenige voncxkens van Godts beelt en glinsterden. 't Is seker dat oock in yeder deel der werelt eenighe teeckenen schijnen van Godes heerlickheydt: waer uyt af-ghenomen kan worden, dewijl het beeldt Godts gestelt wort in den mensch, dat daer in dan een stil-swijgende erkentenis is, waer door de mensch boven all' andere schepselen verheven en ghelijck als van het gemeen afgesondert wordt. Men kan 3) niet ontkennen 4) dat d' Enghelen na Godts gelijckenis gheschapen zijn, dewijl volghens 't seggen van Christus onse hoogste volmaecktheydt bestaen sal daer in dat wy hen gelijck sullen worden. Maer evenwel en recommandeert ons Moses door desen eer-tytel niet te vergeefs de ghenade Godts t'onswaert: voornementlick dewijl hy alleen de sienlicke schepselen met den mensch vergelijckt.

In den gheheelen Adam openbaerde sich Godes beeldt.

Matth. 22. 30.

In wat gaven der ziele 't Beelt Godts bestaat, dat wordt vernomen uyt de wederoprechtinghe door Christus.

4. Het en schijnt nochtans niet datter als noch een volkomen beschrijvingh van 't beeldt Godts voor-gestelt zij, ten zy dan met meerder klaerheyt blijcke door wat gaven de mensch boven andere schepselen uytmuntet, en waer in hy geoordeelt moet worden te zijn een spiegel van Godes heerlickheydt. En dit en kan nerghens beter uyt vernomen werden, als uyt de weder-oprechtingh van de verdorvene natuer des menschen. Daer en is niet aen te twijfelen, of Adam, doe hy van sijnen staet afviel, is door die afwijckingh van Gode vervreemt geworden. Al ist derhalven dat wy toestaen dat het beeldt Godts niet t'eenemael en zy vernietight en uytgewischt, soo ist nochtans also verdorven gheworden, dat datgeen 't welck daer van noch overigh is, niet anders en is dan een | grouwelicke mismaecktheyt. En daerom bezitten 5) wy 't beginsel der saligheyt die wy wederom herkryghen sullen 6), nu reeds 7) in de herstellingh en weder-oprechtingh die wy genieten door Christus, dewelck' oock om die oorsaeck ghenoemt wordt den tweeden Adam, om dat hy ons in de waerachtigh' en voll' rechtheydt onser natuer 8) hersteldt heeft. Want al ist dat Paulus, ons een overvloediger

(p. 65.)

1. Cor. 15. 45.

1) recht' ordeningh ghetempert hadde, mitsgaders oock.
2) daerin. 3) mach. 4) versaken 5) hebben. 6) ons wederom te verkrijghen staet. 7) [ ]. 8) oprechtigheydt.

mate der genaden door de weder-geboort aenprijst, wanneer hy den levendigh-makenden geest die den geloovigen van Christus gheschoncken wordt, stelt tegen de levendighe ziel in dewelck' Adam gheschapen was: so en neemt hy nochtans daermede 1) niet wech de andere hooftsaek 2), te weten, dat wy daerom worden weder-gheboren, op dat Christus het beeldt Godts in ons hermaken soude. Daerom leert hy in een ander plaets, dat de nieuwe mensch vernieuwt wort na 't beeldt des genen die hem geschapen heeft. Waer mede dit over een komt: Doet aen den nieuwen mensch die nae Godt gheschapen is. Nu moeten wy er op letten 3) wat het zy dat Paulus voornementlick verstaet 4) onder dese vernieuwingh. In d'eerste plaetse stelt hy de kennisse, en in d'andere d'oprechte gerechtigheydt en heyligheyt. Waer uyt wy konnen begrijpen dat het beeldt Godts in den beginne in't licht des verstants, in de rechtschapenheydt des herten, en in de ghesontheydt aller deelen te sien is gheweest. Want al ist dat ick bekenn' dat het on-eyghenlicke wijsen van spreken zijn, waer mede men door een deel 't geheele verstaet, soo blijft nochtans desen gront vast, dat datgeen 't welck in de vernieuwingh van 't beeldt Godts 't voornaemst' is, oock in de scheppingh 't opperste gheweest zy. Hier toe dient oock 't gheen hy elders leert, Dat wy met ongedeckten aensichte Christus heerlickheydt aenschouwende, tot dat selve beeldt verandert worden. Nu sien wy hoe dat Christus het alder-volmaecktste beelt Godes is, na 't welck wy ghefatsonneert zijnde alsoo worden vernieuwt, dat wy door ware Godtvruchtigheyt, gherechtigheyt, heyligheydt en kennisse dragen 't beeldt Godts. Dit aldus gestelt zijnde, soo verdwijnt seer lichtelick van selfs die inbeeldingh van Osiander, aengaende de figuyr en gestalte des lichaems. Doch dat alleen de man by Paulus het beeldt en de heerlickheyt Godts genoemt, en 't wijf van dien eeren-trap uytghesloten wort, dat wordt alleen verstaen van de politieck' ordeningh, gelijck blijckt uyt het vervolgh. Ick durf beweren 5), dat als nu ghenoegsaem bewesen is, dat onder 't beelt Godts, daer wy van spreken, begrepen wort alles dat tot het Geestelick' en eeuwighe leven behoort. Dit selve bevestight oock Joannes met andere woorden, betuyghende dat het leven het welck van den beginne was, in het eeuwige Woordt Godes geweest zy 't licht der menschen. Want dewijl hy voorneemt te prijsen de sonderlinghe genade Godts daer door de mensch

Coloss. 3. 10.

Ephes. 4. 24.

Wat onder dese weder oprichtinge begrepen wordt.

2. Cor. 3. 18

1. Cor. 11. 7.

Ioan. 1. 4.

1) [ ]. 2) het ander hooft-stuck. 3) bemercken.
4) begrijpt. 5) Ick laet my voorstaen.

andere dieren verr' overtreft; so ist dat hy, om den mensch af te sonderen van den gemeenen hoop der schepselen, dewijl hy niet een gewoon en eenvoudig 1) leven verkreghen heeft, maer een leven dat met het licht der kennisse en des verstants t'samen ghevoeght is, met eenen vertoont hoe dat hy nae 't beeldt Godts is geschapen. Dewijl dan het beeldt Godts is die volmaeckte voortreffelickheydt der menschelicker natuyr, die in Adam voor den val ghebloncken 2) heeft, en daer na alsoo is verdorven en by na uytgewischt, datter uyt dien val niet en is overgebleven dan 't geen verwert, kreupel en met vuyligheyt verontreynigt is, soo wort die heerlickheyt nu ten deele gesien in d' uytverkorene, ten aensien en voor soo veel alsse nae den gheest herboren zijn: en sal haren vollen glans en luyster ontfanghen in den Hemel. En op dat wy mogen weten uyt wat deelen die bestaet, soo sal het noodigh zijn dat wy handelen van de krachten der ziele. Want gantsch onseker en onvast zijn de overweging en voorstelling 3) van Augustinus, te weten, dat de ziel een spiegel is van de Drie-Eenigheydt, om dat het verstandt, de wil, en de memory haer sit-plaets hebben in de ziel. Oock en is niet waerschijnlick de meeningh van die gene, dewelcke de gelijckenisse des menschen met Godt stellen in de Heerschappy die hem ghegeven is, even als of hy alleen daer in Godt gelijck waer', om dat hy ghemaeckt is tot een Heer en besitter aller dinghen, overmits integendeel 4) 't beeldt Godts niet buyten, maer in 5) den mensch moet gesocht worden, ja 't binnenste goedt is van sijn ziel.

Wat het Beeldt Godts in den mensch gheweest zy voor den val: waer in het nu ghesien wordt, wanneer en waer het volmaeckt sal verschijnen.

In 't tiende Boeck van de Drie-Eenigheydt: en in 't elfde Boeck van de Stadt Godts.

5. Maer eer ick verder voort gae, soo is noodigh dat ick de suffery der Manicheen, die Servetus wederom te desen tydt gesocht heeft in te voeren, teghen gae. Om datter gheschreven staet dat Godt in 't aengesicht des menschen eenen adem 6) des levens heeft in-gheblasen, soo hebbense ghemeent dat de ziel een afsetsel of spranck is van het wesen Godts: even als of eenigh ghedeelt van d'onbegrijpelick' en onmetelicke Godtheydt in den mensch gevloeyt en over-gebracht 7) waer. Maer wat grove en vuyle ongherymtheden dese duyvelsche dwalingh met sich sleept, dat is licht met weynigh woorden te bewijsen. Want indien de ziel des menschen zy een afsetsel en spranck van 't wesen Godts, soo sal daer uyt volghen, dat de natuyr Godts niet alleen veranderingh en bewegingh, maer

Eer hy van de krachten der siel handelt, so weder-leght hy de suffery der Manicheen en van Servetus, aengaende der zielen oorspronq. Genes. 2. 7.

1) gemeen en slecht. 2) gheluchtet. 3) die speculaty en bedenckingh. 4) daer noch-tans. 5) by. 6) blas. 7) overgestelt.

oock onverstant, quade begeerlickheden, swackheyt en allerlei geslacht der gebreken onderworpen is. Daer en is niet ongestadiger dan de mensch, want sijn ziel wordt door tegen-strijdige bewegingen ontrust en gints en herwaerts getrocken: hy feylt en dwaelt nu en dan door onwetenheydt: hy leydt t'onder en beswijckt, overwonnen zijnde door allerley oock de minst' aenvechtinghen: en wy weten dat sijn ziel selfs is een stinckgoot en gasthuys van allerley vuyligheden. Welcke stucken alle Godes natuyr moeten toegeschreven worden, ist dat wy ghelooven dat de ziel is uyt het wesen Godts, of een verborgen' invloeyingh der Godtheyt. Wie en soude voor dit monstreus en seltsaem gevoelen niet verschricken? Paulus segt wel uyt Aratus met waerheyt dat wy Gods geslachte zijn: doch niet nae de substanty of 't wesen, maer nae de qualiteyt of hoedanigheydt, dat is ten aensien van die Goddelicke gaven daer med' hy ons verrijckt en verciert heeft. Maer 't wesen des Scheppers te verscheuren, op dat yeder mensch daer van een ghedeelt hebbe, dat is een al te grooten uytsinnigheidt. Soo moetmen dan voor seker en onghetwijffelt houden dat de zielen, al hoewel sy 't beelt Godts in haer hebben, alsoo wel als d'Engelen geschapen zijn. En de schepping en is geen afsetting of overstorting, maer een begin des wesens uyt niet. En al ist dat de gheest 1) van Godt komt, en uyt het vleesch verhuysende tot hem weder keert, soo en machmen nochtans niet terstont seggen, dat die van sijn wesen is af ghepluckt. En in desen deele heeft oock Osiander, terwijl hij met sijn goochelrijen pronckt, sich selven in een ongoddelicke dwalingh in-gewickelt, beweerende dat het beeldt Godts in den mensch niet en zij sonder | eene gherechtigheid die substantieel was 2), gelijck als of Godt door d'onwaerdeerbare 3) kracht sijns Gheestes ons hemselven niet en konde ghelijck maken, 't en zy dat Christus sich met sijn wesen in ons uytstorte. Met wat voor verw' en glimp sommighe dese goochelrijen soecken te blancketten, sy en sullen d'oogen van de verstandige Lesers also nimmermeer doen schemeren, datse niet en souden sien dat dit rieckt en smaeckt nae de kettery en dwalingh der Manicheen. En als Paulus handelt van de weder-oprechtinghe des beeldts, so kanmen lichtelick uyt sijn woorden begrijpen dat de mensch Gode gelijck is gheweest, niet door invloeying sijns wesens, maer door

Actor. 17. 28.

Eccles. 12. 7

En de rasernije van Osiander, die het Beeldt Godts in den mensch niet en bekendt sonder wesentlicke gerechtigheydt.

(p. 66.)

2. Cor. 3. 18.

1) Gheest. 2) wesentlicke gerechtigheyt. 3) onweerdeerlicke.

de genade en kracht sijns Geestes. Want hy segt dat wy de heerlickheyt van Christus aenschouwende tot dat selve beeldt verandert worden als van des Heeren Gheest: die voorwaer in ons alsoo werckt, dat hy nochtans niet en maeckt dat wy eenwesich met Godt worden.

Toe-tredende tot de verklaringh van de krachten der ziele, soo betoont hy eerst dat de Leere by nae van alle de Philosophen verscheyden, onseker en duyster zy.

6. Het soude dwaesheydt zijn een beschrijvingh van de ziel t'ontleenen van de Philosophen, onder dewelcke by nae niemant en is geweest, Plato alleen uyt-genomen, die grondelick beweert dat de ziel een onsterflick wesen is. Daer zijn oock wel andere Philosophen navolgers van Socrates die daer van yetwes melden: maer alsoo dat niemandt sulcks duydelick en opentlick leert, waer van hy selfs niet en was overtuyght. Doch 't gevoelen van Plato is daerom beter, om dat hy 't beeldt Godts aenmerckt in de ziel. Andere wederom binden de krachten en werckinghen van de ziel alsoo aen het tegenwoordige leven, datse deselve buyten 't lichaem niet met allen overigh en laten. Voorders wy hebben voor henen uit de Schriftuyre geleert dats' een onlichaemlick wesen is: nu doen wy daer by, al hoewels' eygentlick in gheen plaets en is besloten, datse nochtans in het lichaem ghesteldt zijnde aldaer woont als in een huis: niet alleen om alle de deelen des lichaems 't leven te gheven, en alle de leden bequaem' en profijtelick' Instrumenten tot hare werckingen te maken, maer oock om te hebben d'opperhoofdigheyt in de regeering van des menschen leven, en niet alleen ten aensien van d'ampten des tijdtlicken levens, maer oock om hem tot den Godsdienst op te wecken.

De heerlickheyt van de ziel wordt beschreven.

Al hoewel dit laetst' in dese verdorven natuer niet klaerlick en wordt gesien, soo blijven nochtans daer van eenigh' overblijfselen midden onder de feylen en ghebreken inghedruckt. Want waer uyt komt het dat de menschen so grooten sorge dragen voor haer naem en eer, anders als uyt de schaemt? En waer uyt komt de schaemt anders als uit respect tot eerbaerheydt en deught? Dewelck' haer begin en oorsprongh bekomen heeft daer uyt, datse verstaan geboren te zijn om gherechtigheyt te oeffenen: waer in het zaet der Religy besloten is. En gelijck de de mensch buyten alle twijfel geschapen is geweest om het Hemelsche leven te betrachten, alsoo ist van gelijcken seker, dat de kennis des selvigen levens in sijn ziel is in-gegraveert geweest. En voorwaer de mensch soude van 't voornaemste 1) ghebruyck en ghenot sijns verstandts berooft zijn, indien hy gheen kennis en hadde van sijn eyghen ghelucksaligheyt, welckers volmaecktheyt in de ghemeenschap met Godt gelegen is. Daerom is dit het voornaemste 1) werck van de ziel datse daer nae streve. Hoe meer yemant diensvolgens 2) arbeyt om tot Godt te naderen, soo veel te meer redelickheyts en verstandts betoont hy te hebben in hem-selven.

Daer is in yeder mensch maer eene ziel.

Al hoewel die gene, die voorgeven dat de mensch meer als een ziel heeft, te weten, een ghevoelicke en een redelicke ziel, yet waerschijnlicks schijnen voort te brenghen, dewijl nochtans in haer seggen geen vastigheyt en is, soo moetense verworpen en afghewesen worden van ons, immers soo wy gheen lust en hebben om in niet weerdige en onnutte dingen ons selven te pijnigen. Sy seggen datter eenen grooten strijdt is tusschen d'Instrumentele bewegingen en het redelicke deel der ziele. Even als of de reden selfs oock niet oneens en ware met haer selven, en hare beraedtslaginghen en voornemens met malkanderen niet en streden als twee vyandighe heyrlegers. Maer dewijl dese beroert' en onrust voort komt uyt de verdorventheyt der nature, soo wort daer uyt verkeerdelick besloten, datter twee zielen zijn, om dat hare krachten met sulck eene gelijckmatigheyt niet over een en stemmen 3) alst wel behoorde. Voorts laet ick het aen 4) den Philosophen over, datse van de krachten en werckingen der ziele scherpsinnighlicker disputeeren en handelen. 't Sal ons ghenoegh zijn dat wy daer van hebben een eenvoudighe beschrijvingh die dienstigh is om de Godtsaligheydt op te bouwen.

Een kort verhael van het ghevoelen der Philosophen, aengaende de krachten der ziele.

Ick bekenn' dat die dingen die sy dien aengaende leeren waerachtigh, en niet alleen vermaeckelick, maer oock profijtelick zijn geweten te worden 5), en daer toe oock behendigh zijn ghevonden en t'samen ghestelt, en ick en wil van de study' en oeffeningh der selver de weet en leer-gierige niet afhouden. Ick stae dan voor eerst toe datter Vijf sinnen zijn, die nochtans van Plato liever ghenoemt worden Instrumenten, door dewelck' in het gemeen ghevoelen en begrijp, als in een seker vat, inghedruypt worden alle die dinghen die den mensch daghelicks voorkomen: en dat daer op volght de phantasie of bedenckingh, dewelck' oordeelt 't geen van 't ghemeen ghevoelen is begrepen: en daer nae noch de reden by dewelck' het algemeen en opperst' oordeel staet. En eyntlick 't verstandt, 't welck inspannend en rustigh opmerkende waerneemt 6) 't gheen de

In Theaetetus.

---

1) principaelste.

1) principaelste. 2) (en seerder). 3) dragen.
4) gheef ick. 5) [illegible]. 6) met een gespannen en stil ghesicht bemerkt.

reden door gespreck 1) en overleggingh pleegt van alle zijden te besien 2). Item, dat op dese drie krachten door dewelcke wy alle dinghen komen te kennen, te weten, 't verstandt, de reden en phantasy, oock slaen en passen drie machten waer door wy de bekende dinghen begeeren, te weten, de *wille*, wiens roeping is om 3) te begeeren 't gheen van 't verstandt en de reden wort voor-gedragen: *de macht om te toornen*, die zich werpt op 't gheen 4) de reden en' phantasy aenbiedt: *de begheerende kracht*, dewelck' aentast 't gheen van de phantasy en het ghemeen ghevoelen voorgeworpen wort. Of schoon dit alles waerachtigh of immers der waerheyt gelijck mochte zijn, om dat ick nochtans vreese dat het van wegen sijn duysterheydt ons meer sal konnen verwerren dan helpen, soo acht ick het beter datmen't late varen. Indien yemant de krachten van de ziel op een andere wijse wil afdeelen, te weten, aldus, dat d'eene genaemt worde de begeerende kracht, dewelck' al ist datse sonder reden is, nochtans de reden gehoorsaemt wanneerse van elders bestiert wordt: en d'andere worde ghenoemt de kracht om te verstaen, die door haer selfs met reden begaeft is: ick en sal my daer teghen niet seer kanten. Ick en soude dit oock niet willen wederlegghen, datter drie beginsels zijn, daer uyt al het doen des menschen voort komt, te weten, het gevoel, 't verstandt, en de begeerlickheyt. Maer laet ons liever sulck een afdeeling nemen die van yeder een verstaen en ghewisse | lick van de Philosophen niet en kan gehaelt en verkregen worden. Want als dese 5) op het alder-eenvoudighste spreken willen, soo deelen sy de ziel in d'appetijt of lust, en in't verstant. Maer dese twee verdeelen sy wederom twee-sins. Want sy segghen dat het verstandt somtijdts is *contemplatijf* d. i. 6) bedenckende, 't welck sich voor die tijdt met de bloote kennis verghenoeght, en geen aendrift 7) en heeft om yet te wercken: dit wort volgens de meeningh van Cicero beteeckent door het woordt ingenium, dat is, vernuft. Somtijdts wederom *actief*, d. i. handelend 8), 't welck den wille tot het aengrijpen van goet en quaedt verscheydentlick opweckt en beweeght: waer onder begrepen is de wetenschap om wel en rechtveerdelick te leven. Nu den appetijt of lust verdeelen sy in will', en begeerlickheydt: wanneer de lust na de reden luystert, soo noemen sy dien den wille: maer als de lust het jock en ghebiedt der reden af-werpende, tot onmatigheyt uytberst, dan noemen sy dien begeerlickheyt of ontroeringh. Aldus verdichten en stellen sy altijdt in den mensch alsulcken reden of redelickheydt waer door hy sich selfs recht en wel gouverneeren en bestieren kan.

Arist. lib. 1. Ethic. cap. ult. Item, lib. 6. cap. 2.

Wat men van dit gevoele der Philosophen moet houden.

(p. 67.)

Themist. lib 3. de anima cap. 49.

Van't tweederley verstant.

De Fin. lib. 5.

7. Van dese wijse van leeren worden wy gedwongen een weynig ter zijden af te wijcken: want de Philosophen, dewijlse geen kennis en hadden van de verdorventheyt der natuyre, die uyt de straffe der afwijckingh voort ghekomen is, vermenghen onder malkanderen verkeerdelick de twee seer wijdtverschillende staten der menschen. Laet ons voor vast houden datter twee deelen zijn van des menschen ziel, dewelcke tot den teghenwoordigen handel dienstigh zijn, te weten, 't verstant en de wille. De taak 1) des verstants, is, om 2) onderscheyt te maken tusschen de saken die den mensch voorkomen, nae dat het aen het 3) verstand toeschynt 4) dat yeder saeck prijsenswaerdigh of te laken zij 5): en de taak 6) van de wille, om 7) te verkiesen en te volghen, 't gheen van het verstant voor goedt ghekeurt: daer-en-tegen om 8) te verachten en te vlieden 't geen als quaedt veroordeelt wordt. Alhier en moeten ons niet verhinderen of ophouden de kleyne spits-vindigheden van Aristoteles, als hy beweert, dat het verstandt door sich selfs gheen bewegingh en heeft, maer dat de verkiesingh den mensch roert en beweeght, dewelck hy oock noemt het begeerlicke verstandt. Op dat wy niet in onnoodigh' en overtollige questien en worden verwerret, soo laet het ons ghenoegh zijn dat het verstant is gelijck als de leydtsman en bestierder der ziele: en dat de will' altijt na des verstants sin en welbehagen omsiet, en in hare begeerten en lusten altijt vereyscht en verwacht des verstandts vonnis en oordeel. Daerom heeft de voorseyd' Aristoteles met waerheyt geleert dat iets te 9) vlieden of 10) na-te-jaghen 11) in den lust of wille even hetzelfde is als iets te 12) versekeren of te loochenen 13) in het verstandt. Voorts in een andere plaets sal ghesien worden hoe vast en seker daer zy 't gouvernement des verstants om den wille te bestieren. Hier seggen wy niet meer dan datter in de ziel geen kracht of werckingh en kan gevonden werden, dewelcke niet bequaemelick tot een van dese twee leden en deelen soude konnen worden getrocken. En op dese wijse begrijpen wy 't gevoel onder het verstandt,

Een verdeelingh van de krachten der ziele, in't verstant en in den wille, die met de Christelicke Leere beter over een komt. Siet het 2. Boeck. cap. 2. sect. 2 en 12

Aldus Plato in Phædro.

Lib. Ethic. 6. cap. 2.

In't tweede Boeck, Cap. 2. van de twaelfde Sectie tot de ses-en-twintigste.

1) discours. 2) gints en we'er te kavelen.
3) wiens ampt zy. 4) *vergrammelicke macht* dewelck' aengrijpt 't gheen. 5) die. 6) en. 7) bewegingh.
8) daet-werckelick.

1) Het ampt. 2) zy 3) den. 4) goedtdunckt
5) ghepresen of mispresen moet worden. 6) de ampt.
7) [ ] 8) [ ]. 9) [ ]. 10) en. 11) (even sulcks is).
12) [ ] 13) en versaken.

welck verstandt sommighe Philosophen van 't gevoel aldus onderscheyden, te weten, dat het ghevoel helt en hanght na het singhenot 1), en dat in stede van dien 't verstandt volght het gheen goedt en eerlick is. En dat dit de oorsaeck is waerom de neiging 2) en trek van 't ghevoel overghaet in 3) begeerlickheydt en lust: en dat de gesintheydt des verstandts in wille wordt verandert. Wederom voor 't woordt neiging 4), 't welck sy liever hebben, ghebruyck ick het woordt wille dat meer ghemeen en gebruyckelicker is.

De taak en de kracht des verstandts en der wille in den mensch voor den val.

8. Soo heeft dan Godt des menschen ziel begaeft met verstandt door hetwelck sy goedt van quaedt, en recht van onrecht onderscheyden, en wat men najagen of vlieden moet, door 't licht van de reden sien en bemercken soude konnen. Daerom hebben de Philosophen dit bestierende deel der ziele ghenoemt Hegemonikon, dat is, bequaam om te regeeren. Daer toe heeft hy oock ghegheven de wille, den welcken het 5) toekomt om keuze te doen 6). Met dese treffelicke gaven is de mensch in sijnen eersten staet verrijckt geweest, hebbende reden, verstant, voorsichtigheyt en oordeel, die genoeghsaem waren niet alleen om dit aerdtsche leven te regeeren, maer oock om hem te doen op-klimmen tot Godt en tot d'eeuwige gelucksaligheydt. Waer by noch quam de kiesvrijheid 7) om de begheerten en lusten te bestieren en alle d'instrumentele beweginghen te matighen: en alsoo den wille met het stuyr en beleydt van de 8) reden t'eenemael te doen over een komen. In dese gheheelheydt en volmaecktheydt hadde de mensch oock vryheydt des willes, waer door hy, soo hy begeerde het eeuwige leven verkrijgen konde. Want alhier wordt de questy van de verborghene predestinaty ofte voor-ordeningh Godts ontijdelick in-ghevoert: dewijl hier niet en wordt gheseydt wat datter heeft konnen gheschieden of niet geschieden: maer hoedanigh de natuyr des menschen gheweest zy. Soo konde dan Adam staende blijven indien hij wilde, overmits hy niet door sijn eyghen wille ghevallen is: maer om dat sijn wille ten beyde zijden geboghen konde worden, en hem oock niet en was ghegheven standtvastigheidt om te volherden, daerom is hij soo lichtelick daer heen gevallen. Nochtans hadd' hy een vrye verkiesingh van goedt en kwaedt: en dat niet alleen, maer oock een hooghste gaefheydt 9) in sijn verstandt en will', en alle d'instrumentele deelen behoorlick gevoeght en geschickt tot gehoorsaemheydt, tot dat hy hem-selven weg 1) werpende, sijne gaven verdorven 2) heeft. Hier van is't dat de Philosophen in soo een groote blindtheydt en duysternisse zijn, om datse in de ruynen en steenhoopen een schoon ghebouw, en in de reten en scheuren bequame 'tsamen-voeghsels sochten. Sy hielden desen grondt vast, te weten, dat de mensch niet en konde zijn een redelick wesen 3), indien hy niet en hadd' een vrye verkiesingh van goedt en quaedt. Hun quam oock in den sin, dat het onderscheydt tusschen de deughden en ondeughden wech genomen wierdt, so de mensch sijn leven niet en schickte door sijn eygen raedt. Dit soude tot hier en toe al wel gheseydt zijn, indien der in den mensch geen veranderingh en waer voor gevallen, maer dewijl sy daer van geen kennis en hadden, soo en is't niet wonder datse den Hemel met d'Aerde vermengen. En belanghende die gene 4), dewelcke belijdenis doen datse discipelen van Christus zijn, en nochtans in den mensch, die verloren, en in 't geestelicke verderf versoncken is, noch een vrye will' soecken, en tusschen de besluyten der Philosophen en de Hemelsche Leere een verghelijck treffen 5), die zijn soo t'eenemael onverstandig en dwaes datse noch Hemel noch Aerd' en raken. Maer dit sal te sijner plaets beter verhandelt worden. Nu moeten | wy alleen dit onthouden, dat de mensch in sijn eerste schepping veel anders was dan alle sijne nakomelingen, dewelcke van eenen verdorven en onreynen vader afkomstigh zijnde, d'erffelicke smet en sonde van hem hebben ghetrocken. Want elck deel der ziele was rechtschapen gemaeckt, 't verstandt hadde sijn gesontheydt en gaefheydt, en de wille was vry om 't goede te verkiesen. Indien yemandt voorwerpt, dat de will' gelijck als op eenen slibberigen gront gestelt was, vermidts hare swacke kracht: Ick antwoorde, dat die maet en trap ghenoeghsaem was om de verontschuldingh wech te nemen. Want het en was oock niet behoorlich dat de Heer' aen dese Wet soude verbonden worden, dat hy den mensch soodanigh scheppen soude, dat hy t'eenenmael niet en soude konnen of willen sondigen. Sulk een nature soude wel heerlicker geweest zijn, maer soo angstvallig 6) en naeuw met Godt te twisten, even als of hy gehouden ware geweest die den mensch te verleenen en toe te brengen, dat is meer dan onrecht: dewijl het aan sijn goedtduncken stondt soo veel en weynig te

Des selfs vrye wille.

Dese vrye wille heeft de eerste mensch door sijnen val verloren, het welck den Philosophen onbekent is gheweest.

Der Pelagianen en Papisten suffery.

In't tweede Boeck, Cap. 2. (p. 68.)

Een teghenwerpingh van den val des menschen wederleydt.

August. lib. 11. super Genes. capitt. 7. 8. 9.

1) de wellustigheyt. 2) appetijt. 3) wordt. 4) appetijt. 5) [ ]. 6) te verkiesen. 7) verkiesingh. 8) den. 9) oprechtigheyt.

1) verloren. 2) goederen bedorven. 3) dier. 4) die. 5) parten e. deelen. 6) precijs.

geven als hy wilde. De oorsaeck, waerom Godt den mensch door de gave der volherdingh niet staend' en hieldt is in sijnen raedt verborghen: en wat ons belanght, wy moeten gevoelen en wijs zijn tot matigheydt. De mensch hadde wel ontfanghen de gave dat hy konde volherden, indien hy hadde gewilt, maer niet den' wil om het te kunnen 1): want hadd' hy de wille gehad, so soude daer op oock de volherding gevolght hebben. En nochtans en is hy niet te verontschuldigen, ghemerckt hy soo veel ontfangen heeft dat hy sich van selfs 't verderf op den hals ghehaelt heeft: en Godt en was aen gheen wet 2) onderworpen, die hem belette (den mensche) 3) eenen onseeckeren 4) of oock eenen wankelbaren wille te gheven 5), op dat hy uyt sijn val oorsaeck 6) en stof tot sijn heerlickheyt trecken soude.

De corrept. & grat. ad Valent. Cap. 11.

Het XVI. Capittel.

Dat Godt door sijn kracht de werelt die hy gheschapen heeft onderhoudt en beschermt, en yeder deel der selver door sijne voorsienigheyt regeert.

De godtloose door het gevoelen des vleesches bewogen zijnde, bekennen dat Godt is de Schepper der werelt.

Voorders Godt te maken tot soo eenen ongheduyrighen en tijdtlicken Schepper die alleenlick voor eens sijn werck volbracht en daermed' opgehouden soude hebben, dat waer' al te koudt en mager van hem te gevoelen. En hier in behooren wy voornementlick te verschillen van d'onheylige menschen, dat ons de tegenwoordigheyt van Godes kracht niet min en verschijn' in het voortdurend bestaen 7) der werelt, als in haren eersten oorsprong. Want al ist dat oock de herten der godtloosen door het aanschouwen van Hemel en Aerde gedwongen worden sich tot den Schepper te verheffen, soo heeft nochtans het geloove sijn bysonder' en eygen wijse, waer door het Gode den vollen lof der Scheppingh toeschrijft. Hier toe dient dat segghen des Apostels, 't welck wy voor henen hebben by-gebracht, te weten, dat wy niet dan door het gheloof verstaen dat de wereldt door Godts Woort geschapen is: want indien wy niet op en klimmen tot sijne voorsienigheydt, soo en verstaen wy noch niet ten rechten wat het sy dat Godt de Schepper is, al ist dat wy 't schijnen met het verstant te begrijpen en met de tonge te bekennen. Wanneer 't verstant des vleesches Godes kracht, die 1) in de Scheppingh uitblinckt 2) sich selfs eenmael heeft voor-ghestelt, soo blijft het daer stil staen, en als het so ver moghelick 3) gaet, so en doet het niet meer dan dat het in de voortbrengingh van sulck een pronckstuck 4), des werck-meesters wijsheyt, mogentheyt en goetheydt (dewelcke haer selven van selfs bekent maken en selfs 5) vertoonen aen den ghenen die niet en willen sien) overweeght, en in d'onderhoudingh en regeeringh des selvighen pronckstucks 4) alleen bemerckt een seker' alghemeene werckingh Godes, waer uyt in alle dinghen ontstaet de kracht om haer selven te roeren en te bewegen. Eyndelick wijst het er oock op 6), dat het vermoghen 't welck Godt in den beginne in alle dingen heeft ingestort, genoeghsaem is om se 7) in haer wesen en staet t'onderhouden. Maer 't geloove moet gewisselick hooger op-stijghen, te weten, dat het terstondt versta en begrijpe, dat hy, die de Schepper is van alles, oock zy die gene die alles regeert en onderhoudt, niet als 8) door een seker' algemeene beweginghe 9) de gantsche werelt en all' hare deelen aendoende 10): maer door een bysondere voorsienigheyt elck dingh dat hy gheschapen heeft, selfs tot het minste muschken toe, ophoudende, voedende en versorgende. Aldus gaet David, als hy eerst met weynighe woorden geseydt hadde dat de werelt van Godt geschapen was, voort tot het verhael van den gheduyrighen loop en gangh 11) sijner voorsienigheyt; Door het Woort des Heeren, seght hy, zijn de Hemelen gemaeckt, ende door den Geest sijns mondts al haer heyr. En terstont voeght hy daer by: De Heere schouwt uyt den Hemel, ende siet alle menschen kinderen; met noch meer andere woorden in den selven sin. Want al ist dats' alle also bescheydelick niet en spreken, nochtans dewijl niemant 12) soude gelooven dat Godt de menschelicke saken gade slaet en versorgt, so 13) hy niet de Schepper der werelt ware 14): en omghekeert 15) niemant met ernst en gelooft dat Godt de werelt geschapen heeft, of hy is tegelijck 16) overtuyght dat hy voor sijn wercken sorge draeght, soo brenght ons David niet sonder oorsaeck door een seer goede ordening van het een tot het ander. Dat alle de deelen der werelt in't gemeyn onderhouden en bekrachtigt 17) worden door een verborghen inblasen Godts, dat wordt

Hebr. 11. 3. Maer de Godtsalige bekennen niet alleen door 't geloove dat Godt is de Schepper, maer oock dat hy is een wijs, machtigh en seer goet regeerder en gheduyrigh onderhouder van yeder gheschapen dingh.

Dit geloove steunt op Gods Woordt, waer uyt sommighe getuyghnissen voort-gebracht worden.

Matth. 6. 26. en 10. 29.

Psalm 33. 6.

Ibid. vs. 13.

1) het willen, op dat hy soude konnen. 2) alsulcken wet niet. 3) dat hy hem niet en soude hebben mogen gheven. 4) middel-matigen. 5) [ ]. 6) matery. 7) inden geduyrigen stant.

1) [ ]. 2) betoont. 3) alderverst. 4) werck-stuck. 5) oock. 6) laet het sich oock voorstaen. 7) de selfst'. 8) [ ]. 9) roeringh. 10) bewegende. 11) cours en train. 12) men niet. 13) waer. 14) [ ]. 15) gemerckt oock. 16) met eenen. 17) gesterckt.

wel van de Philosophen gheleert en van des menschen verstant begrepen. Maer ondertusschen en klimmen 1) sy niet tot die hooghte die van David bereyckt wordt, en waer henen hy oock alle Godtvruchtige met sich optrekt, als hy seght. Sy alle wachten op u, dat ghy [hen] hare spijse geeft te sijner tijdt. Geeft ghyse hen, sy vergaderense: doet ghy uwe handt open, sy worden met goet verzadight. Verberght ghy u aengesichte, sy worden verschrickt: neemt ghy haren adem wech, sy sterven, ende sy keeren weder tot haren stof. En al ist dat de gemelde Philosophen toestemmen in het segghen 2) van Paulus, te weten, dat wy in Godt zijn en leven en ons beweghen 3), soo zijnse nochtans wijt en verr' af van het ernstigh beseffen van die genade die van Paulus wordt aengepresen: overmidts sy niet en proeven 4) die bysondere voor-sorge Godts, uyt dewelck sijn Vaderlicke liefd' en gunst alleenlick verstaen 5) en bekent wordt.

Psal. 104. 27, 28, 29, 30.

Actor. 17. 28.

De Epicureen, die het toeval en die dinghen die by gheval geschieden stellen teghen die voorsienigheyt Godts die in de Schriftuyr geleerdt wordt, worden wederleydt.

2. Op dat dit onderscheydt te beter blijcke, soo dient gheweten, dat de Voorsienigheydt Godts, soo alss' in de Schriftuyr geleert wort, wordt gestelt teghen het toeval 6) en alle gebeurlicke gevallen. Nu dewijl tot alle tijden in't gemeyn van allen gelooft is geweest, en 7) dit gevoelen oock nu weer 8) by na alle menschen beseten heeft, dat alle dingen geschieden by geval, | (p. 69.) als ware het op kans en goed gheluck af 9), soo is 't seker en ghewis dat de leere van Godes voorsienigheyt, niet alleen door dese verkeerd' voorstelling 10) verduystert, maer oock bykans begraven wort. Indien de een 11) valt in de handen van de moordenaers of onder de wreede wilde dieren, indien hy door een haestelick opkomende storm 12) in de Zee schipbreuk lijdt, indien hy door 't neerstorten van een huys of boom overvallen en ghedoodet wordt: en daerentegen 13) een ander in de wildernissen omdwalende een uitkomst 14) vindt in zijn noodt 15), of door de golven her- en derwaerts geslinghert 16) zijnde, op een goede reede te lande komt, of alleen een vingher breedt van de doodt wesende wonderbaerlick daer uyt geraeckt: so sal 17) 't vernuft des vleesches 18) dit alles, so het 19) voorspoedigh als het 20) tegenspoedigh weder-varende aen het toeval 21) of 't geluck toeschrijven. Maer die door

Matth. 10. 30.

Christus mondt is onderwezen dat alle de hayren sijns hoofts getelt zijn, die sal een hoogher en verder oorsaeck soecken, en voor ghewis houden dat allerley uytkomsten en voorvallende saken gheregeert worden door den verborghen raedt Godts. En wat belanght die dingen die geen leven en hebben, moet men weten, dat 1) al hoewel aen 2) een yeder der selver sijn natuyrlick' eyghenschap inwoont 3), 4) se nochtans hier door niet hun eighene 5) kracht en wercking en bewijsen, dan in soo verre die 6) door de bywesende handt Godts bestiert worden. Sy en zijn dan niet anders dan instrumenten, den welcken Godt gheduriglick soo veel vermogen als hy wil instort, en tot dit of dat werck naer sijn goetduncken buyght en keert. Daer en is gheen schepsel dat soo een wonderbaer' en voortreffelicke kracht heeft als de sonne. Want behalven datse met haren glants de gantsche wijde werelt verlicht, wat een groot werck is dit, datse door hare warmte alle dieren koestert en groeyen doet? datse door hare stralen d'aerde vruchtbaer maeckt? dats' uyt de zaden, die in den boesem der aerde warm 7) ghemaeckt zijn een grasich groen uytlokt, 't welk zy, als 't met nieuw voedtsel ondersteunt is, vermeerdert en versterckt, tot dat het tot halmen wordt? datse dat door eenen gestadigen damp voedet, tot dat het tot een bloem, en uyt de bloem tot kooren opwast? dat desgelijcx de boomen en wijnstocken van haer verwarmt zijnde eerst knoppen en bladeren uytschieten, daer na de bloem voortbrenghen en uyt de bloem de vrucht voort-teelen? Maer de Heere, op dat hy den gantschen lof van dit alles hem-selven soude toe-eygenen, heeft ghewilt dat eerst het licht daer wesen, en dat d'aerde met allerley slach van kruyden en vruchten vervult sijn zoude, eer hy de Sonne schiep. So en sal dan een Godtvruchtig mensch niet oordeelen dat de son is de voorname 8) of oock onmisbare 9) oorsaeck en oorsprongh van die dingen die alreede bestonden 10) voor de scheppinge der Sonne, maer dats' alleen is een instrument 't welck Godt gebruykt, omdat het sijn will' alsoo is: dewijl hy immers even ghemackelick 11) door hem-selven, sonder der Sonnen behulp, dit alles kan te weghe brenghen. Dewijl wy daer beneffens lesen dat de Son twee daghen langh in eenen graedt op de begheert en bede van Iosua is blijven staen, en dat hare schaduw'

De Sonne, is een treffelicke ghetuyghe van Godts voorsienigheydt tegen de Epicureen.

Genes. 1. 3. en 11.

Iosu. 10. 13.

1) steygeren. 2) de spreuck. 3) sweven. 4) smaken. 5) vernomen. 6) de fortuyn. 7) (oock). 8) te desen tijdt. 9) luck wel raeck wel. 10) opiny. 11) iemand. 12) tempeest. 13) Indien wederom 14) remedy. 15) tegen sijn behoeftigheydt. 16) dat op dat ne'er gedreven. 17) [ ]. 18) (sal al). 19) [ ]. 20 [ ]. 21 [ ]. 21) de fortuyn.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) inghestort heeft. 4) (dat). 5) haer. 6) voor soo veel die. 7) laeuw. 8) principal'. 9) noodigh. 10) waren. 11) alsoo licht.

2. Reg. 20. 11. ten behoeve 1) van de koning Hiskia tien graden achterwaerts en te rugge geweecken is, so laet ons daer uyt leeren, dat God door die weynige wonder-wercken betuyght heeft, dat de Son alledaegh' alsoo niet door een blind' inghevingh van de natuyr op en onder gaat, of hy selfs regheert en stiert haren loop om ons bewustzijn 2) te verschen met het ghevoel van sijne Vaderlicke gunst en liefde 't onswaert. Daer en is niet dat meer natuurlick is, als dat de Lente op de Winter, de Somer op de Lente, en de Herfst op den Somer by beurten volgt. Maer in dees' ordeningh wordt soo grooten en soo ongbelijcken verscheydenheyt ghespeurt, datmen lichtelick siet, dat yeder jaer, maendt en dagh door een nieuw' en bysondere voorsienigheydt wordt beheerscht 3) en geregeert.

Weder-legginghe van het ghedichtsel der Sophisten aengaende de ledighe almachtigheydt Godts.

3. En voorwaer Godt maeckt aanspraeck op de 4) Almachtigheydt, en hy wil dat wy die hem oock toe-eygenen sullen, niet sodanigen almachtigheydt als de Sophisten verdichten, die ydel, ledigh en by na in den slaep versmoort zy: maer sulck eene die wacker, krachtigh, wercksaem 5) en altoos 6) besich is. Oock met een Almachtigheydt d'welck alleen zy een algemeen beginsel van een onwillekeurighe 7) bewegingh, alsof sy 8) (om by exempel te spreken) een rivier ware die hy 9) gheboodt te vloeyen door de grachten en laegten die haer een-mael bestemt zijn: maer, sulck 10) eene die oock in alle bysonder en bepaalde 11) roeringen en bewegingen selve wercksaem is. 12) Want hy wort Almachtigh genoemt, niet om dat hy wel machtigh is alles te verrichten, maer nochtans ondertusschen van wercken ophouden en ledigh sitten soude, of d'ordeningh der natuyr die hy een-mael gestelt heeft door een algemeen' uitvloeyingh sijner macht soude onderhouden maar omdat hy door sijne voorsienigheydt Hemel en Aerde regeert, en alle dinghen alsoo bestiert en leydt, datter sonder sijnen raedt niet met allen gheschiedt. Want als in den
Psalm 115. 3. Psalm geseydt wort dat hy doet al wat hy wil, soo wort daer door een seeckere en voorbedachte wil aengheduid 13). Want 't en soude niet wel voegen datmen de woorden des Propheten uytleyde nae de wijse der Philosophen, te weten, dat Godt zy d'eerste wercker, om dat hy is 't begin en de oorsaeck van alle bewegingh: dewijl de geloovighe veel meer daer uyt in allerley noot en teghenspoet tot harer verquickingh desen troost trecken, datse niet en lyden dan door de will' en beschickingh Godts, om datse staen onder sijn handt en versorgingh. Indien de regeeringhe 1) Godts also uytgebreydt wort tot alle sijne wercken, so is 't maer een kinderlicke vondt, datmen die beperkt en begrenst tot een 2) invloeyingh van den natuyr. En die de voorsienigheyt Godts binnen soo naeuwe palen en heyningen insluiten, als of se alle dinghen door eenen lossen en vryen loop 3) liet 4) gaen en dryven na d'eeuwige Wet der natuyr, die berooven Godt van sijne eer' en haer selven van een seer profijtelick leer-stuck: want daer en soude geen dingh ter werelt ellendiger zijn als de mensch, indien hy ghesteldt waer tot een doel-wit van allerley driften en bewegingen des Hemels, des Luchts, der Aerd' en der Wateren. Hier by komt noch dat in desen voegen Godts bysondere goetheyt die hy aen yeder een betoont al t'onweerdiglick wordt verkleent. David roept luyd' uyt dat Psalm. 8. 3.
de sprakeloose kinderkens die noch hanghen aen de borsten harer moederen wel-sprekende ghenoegh zijn om Godts heerlickheydt te verbreyden: te weten, om datse terstont soo haest alsse geboren zijn haer voedtsel vinden door de Goddelicke sorghvuldigheyt haer toebereyt. Dit is voorwaer in 't ghemeyn waerachtigh, soo wy maer niet onwetend' en zijn van 't geen d'ervaringh 5) en bevindigh alomme bewijst, dat sommige moeders volle en overvloedighe, sommige wederom by na dorre en uytghedrooghde | borsten 6) hebben, na dat Godt het een kint rijckelicker en 't ander sparighlicker voeden en versorghen wil. (p 70.)

Een rechte bemerckingh van Godts almachtigheydt met sijne voorsienigheyt t'samen gevoeght.

Tweederley vrucht voortkomende uyt de ware kennisse der Goddelicker Almachtigheyt

En die d'Almachtigheydt Godts behoorlicken lof toeschrijven, die trecken daeruyt dubbele vrucht, vooreerst dat Godt, die een Heer en Besitter is van Hemel en Aerde, en op wiens wil en wencken alle schepselen haer oogen slaen om haer selven tot sijnen dienst over te geven, bequaem en machtigh genoegh is om t'haerwaerts weldadigh te zijn, daer beneffens datmen vryelick en sonder sorgh mach gherust zijn in sijne beschermingh, aen 7) wiens will' en goetduncken alle swarigheden en schaden, die van ergens ter werelt te vreesen staen, zijn onderworpen, door wiens heerschappy 8) en bevel, ghelijck als door eenen toom de Satan bedwongen wort met alle sijne helsche geesten en gantsche toerustingh, aen wiens believen hanght alles wat onse saligheidt soude mogen teghen gaen. En die onmatigh' en

1) in faveur. 2) ghedachtenis. 3) gematight. 4) neemt hem-selven aen d'. 5) werkachtigh. 6) geduyrig in het doen. 7) onbescheydene. 8) hy. 9) ,]. 10) [ ]. 11) particuliere. 12) haer werck doet. 13) beteekent.

1) het gouvernement. 2) besluyt en gepaelt aen d'. 3) cours 4) (henen). 5) ervarentheydt. 6) memmen. 7) onder 8) gebiedt.

superstitieuse vreesen die wy nu en dan ondergaen ter oorsaeke van de ghevaren 1) en nooden die ons voorvallen en weder-varen, en konnen oock door geen ander middel gebetert of ghestilt worden. Ick segge dat wy op bygheloovighe wijse 2) bevreest zijn, indien 3) wy, soo dickwils als ons de Creaturen met eenigh quaet dreygen of eenigen schrick op 't lijf jagen, so 4) beangst en benauwt worden, alsofse uyt haer selven eenige kracht of macht hadden om ons te beschadigen, of oock 5) ofse by geluck en geval ons quetsten, of dat wy by Godt geen genoeghsame beschermingh en hadden tegen hare beschadingen en overlast. So is het bij voorbeelt 6) des Propheten gebodt dat de kinderen Godts voor de sterren en teeckenen des Hemels niet en sullen vreesen, gelijck d'ongeloovighe pleghen bevreest te zijn. Voorwaer hy en veroordeelt niet allerley vreese. Maer overmits d'ongeloovighe de regeeringhe 7) en het 8) bestuyr der werelt Gode ontnemen 9) en den ghesternten toeeygenen, soo beelden sy haer selven in, dat haer geluck of ongeval hanght en afkomt van d'ordeningen en voorsegginghen der sterren, en niet van den wille Godts, en also gebeurt het datse hare vreese van dien eenen, den welcken sy behoorden te vreesen, afwenden tot de Sterren en en Cometen. Die dan dees' ongeloovigheydt wil ontvlieden, die moet altijdt gedachtigh zijn dat de creaturen en schepsels niet en hebben eene macht, of werckingh, of beweging, die op louter goed gheluck af 10) gints en herrewaerts sweeft: maer datse door den verborgen raedt Godts also geregeert worden, datter niet en gheschiet dan even 'tgeen van hem willens en wetens verordineert en besloten is.

Ierem. 10. 2.

Hoe de ongeloovigheydt moet ghemijdt worden.

De beschrijvinge der voorsienigheydt, waer mede wederleydt wordt de dwaling der Philosophen, van d'onordentlicke en onsekere regeringe der werelt.

4. So moeten dan de Lezers voor eerst vast houden dat niet 11) dit voorsienigheyt genoemt wort 12), dat 13) Godt ledigh uyt den hemel aensiet watter al in de Werelt passeert en omgaet, maer dit dat 14) hy ghelijck als het stuyr en roer in de handt hebbende alle voor-vallen en uytkomsten regeert en beschickt 15). En also bestaet de voorsienigheydt Godts soo wel in het wercken als in het sien. Want doe Abraham tot sijn Soon zeide, Godt sal 't voorsien, soo wild' hy met die woorden niet alleen te kennen geven, dat Godt wiste watter namaels soude gebeuren: maer hy wilde oock de sorghe voor 1) die onbekende saeck stellen in Godes will', dewelcke dit ten regel heeft 2) dat hy in alle verwerd' en vertwijfelde saecken een uytkomst gheeft. Waer uyt volght dat de voorsienigheyt gesteldt wordt in 't doen en wercken. Want vele geven al t'onwijsselick voor datse gheleghen is in een bloote voor-wetenschap. Soo grof en is niet de dwalingh der gener dewelcke Gode een regeeringh toeschrijven, doch een alghemeene en onwillekeurighe 3), gelijck ick geseydt hebbe, te weten, waer door hy 't gebouw der werelt en all' hare deelen met een algemeene drijfkracht 4) keert en beweegt, maer niet 5) het doen en wercken van een yegelick schepsel in 't bysonder 6) en bestiert. En nochtans en moet oock dese hare dwaling niet geduldt 7) worden: want sy leeren dat dese voorsienigheydt diese segghen alghemeyn te zijn, de schepselen in 't minste niet en verhindert, onwillekeurigh 8) en by geval bewogen te worden, noch oock den mensch en belet hem-selven naer het vrye goedt-duncken sijns willens herrewaerts en gintswaerts te keeren en te wenden. En alsoo deelen sy de regeeringh tusschen Godt en den mensch, te weten, dat Godt door sijn kracht den mensch het roeren en bewegen geeft, waer door de mensch nu 9) voorts machtigh wort om te werken volgens de natuyr die hem is mede-gedeelt: en dat wederom de mensch sijne daden en handelingen bestiert na den raedt van sijn eygen wil. Om kort te seggen, sy meenen 10) dat de werelt, de menschelicke saken, en de menschen selfs worden bestuurt 11) door Godes Macht, maer niet door sijne voorsorgh' en beschicking. Ick swijghe nu van 12) d'Epicureïsche mest-verckens (met welke pesten de werelt altijdt vervult is geweest) die eenen ledigen en onachtsamen Godt uytdencken 13). Ick 14) swijgh' oock van 15) andere die niet een hayr beter syn, en eertijdts versonnen 16) hebben dat Godt alsoo heerschet en regeert in 't bovenste deel des luchts, dat hy de benedenste dingen aen het toeval 17) soud' over gelaten hebben. Dewijl teghen sulck een openbaer en tastelick' uytsinnigheydt de stomme creaturen selfs ghenoegsaem roepen. Want ick hebbe voor het oogenblick 18) alleen in den sin te wederlegghen dat ghevoelen dat by na al-omm' is aenghenomen, en het welck Gode alleen toestaet, ick en weet niet wat voor

Genes. 22. 8.

De vroomen der Epicureen en Peripatetischen.

---

1) outfanghen uyt de perieulen. 2) superstitieuselick. 3) is't dat. 4) eveneens. 5) te gelijck. 6) Als by exempel, 't is. 7) 't gouvernement. 8) [. 9) benemen. 10) den wilden boff luck wel raeck wel. 11) [. 12) (niet). 13) waer mede. 14) waer door. 15) beleydt.

1) sorghvuldigheydt aengaende. 2) voor een gebruyck. 3) onbescheydene. 4) roeringh. 5) [ ]. 6) (niet). 7) geleden. 8) gebeurlick. 9) by. 10) ghevoelen. 11) gegouverneert. 12) verswyghe nu. 13) verdichten. 14) (ver). 15)]. 16) versiert. 17) der fortuyn. 18) dese tijdt.

een blinde en twijfelachtige bewegingh, en hem 't voornaemste, te weten, dat hy yeder ding door een onbegrijpelicke wijsheydt stiert en schickt tot sijn eynde, ontrooft, en alsoo alleen met den mond en niet metter daet Godt maeckt tot een regeerder der werelt, dewijl het hem de regeeringh ontneemt 1).

Verweeringh van de bysondere Voorsienigheyt Gods.

Want wat is doch regeeren anders dan also 't opperste bestuur 2) hebben, dat ghy die dinghen daer over ghy 't bestuur 3) hebt, door een voorbedacht' ordeningh bestiert en leydt? En nochtans en verwerp' ick niet 't eenemael 't geen van de algemeene voorsienigheydt wordt geseydt, wanneer sy maer van haer zijde my ook dit toestaen, te weten, dat de werelt van Godt geregeert wort, niet alleen om dat hy d'ordeningh der natuyr die hy een-mael geset heeft, beschermt en onderhoudt, maer om dat hy oock een bysonder sorge draeght voor een yeder van sijne wercken. 't Is wel waer dat een yegelicke soort en aerdt der geschapene dingen door een verborgen inwerkingh 4) van de natuyr bewogen wordt, als of sy een eeuwigh gebodt Godes gehoorsaemden, en dat die dinghen die Godt eenmael heeft verordend van selfs loopen 5): het welck verstaen kan worden uyt de woorden van Christus, als hy
Ioan. 5. 17. segt dat hy en sijn Vader van den beginn' af in het wercken besich geweest zijn: en uyt het gheen Paulus leert, te weten, dat wy
Actor. 17. 28. in Godt leven, ons beweghen 6) en zijn: oock uyt het geen 't welck de Schrijver des Sendbriefs tot den Hebreen, als hy de Godtheydt van Christus wil bewijsen, betuight, dat name-
Hebr. 1. 3. lick alle dingen door sijnen machtigen wille |
(p. 71.) worden onderhouden. Maer met dien deckmantel wordt van sommighe verkeerdelick bedeckt en verduystert de bysondere voorsienigheyt Godts omtrent yeder ding, dewelcke door so seer sekere en klare ghetuygenissen der Schriftuyr staende ghehouden 7) en bewesen wordt, dat het wonder is dat yemandt daer aen heeft kunnen twijfelen. En om de waerheydt te seggen, die selvige, dewelcke dit decksel daer van ick ghesproken hebb' voorwenden, worden selfs gedwonghen tot verbeteringh daer by te voegen, datter veel saken geschieden door een bysondere versorginge Godts, maer sy feilen 8) daer in, datse dese bysondere voor-sorghe binden en bepalen alleenlick aen sommige van sijne wercken. Daerom moeten wy als nu bewijsen, dat Godt sich also bevlijtigt om een yegelicke ghebeurtenis 9) en uytkomst te regeeren, en dat ghebeurtenissen 1) en uytkomsten alsoo voorts komen van synen voor-bepaalden 2) raedt, datter gheen dingh ter werelt en geschiedt by geval.

Datter eene bysondere voorsienigheyt Godts is, wort bewesen met bewijs-redenen ghenomen uyt de bemerckinge der barmhertigheyt ende gherechtigheydt Godts.

5. Indien wy het gewonnen gheven 3) dat wel 4) het beginsel van alle 5) beweginghe zy in de macht Gods, maer dat voorts 6) alle dingen van selfs of door gheval daer henen loopen werwaerts zy door de trekking 7) en neygingh der nature gedreven worden, so souden 8) die onderlinge verwisselingen der dagen en nachten, oock van den 9) winter en den somer slechts dan 10) van Godt voor soo veel als hy yeder tijdt en saysoen sijn eyghen loop 11) en gangh toe-ghe-eygent, en een sekere wet en regel voorgeschreven heeft worden gewrocht: bijaldien namelick 12) de dagen die op de nachten, de maenden die op de maenden, en de jaren die op de jaren volgen, door een gelijck-stemmigh' ordre en geduyrigheydt altijdt een en de selfst' eenparige maet en wijse onderhielden. Maer dat nu eens 13) d'onmatighe hitte met droogHte vermenght alle de vruchten verbrandt, dat dan 14) wederom d'ontydige reghen het groene koorn verderft, dat door hagel en onweder een onvoorsien en schielick jammer ontstaet: dat en sal dan 15) Godts werck niet zijn, 't en zy dan by avontuyr om dat het droevigh of schoon weder, de koud' of de hitt' veroorsaact worden door 16) het elkaer 17) ontmoeten van 18) sterren en uyt andere natuyrlick' oorsaken. Maer aldus te 19) gevoelen en is niet anders dan Godes vaderlicke goedheijdt 20) en gunst, en sijn' oordeelen wech nemen. Indiense seggen dat Godt reeds daerdoor ghenoegsaem syne weldadigheyt aen het menschelyck geslacht betoont dat 21) hy aen 22) hemel en aerd' een ordinair en algemeene kracht indruypt en mede-deelt waer door zy de gewassen voedtsel toe-brengen, dat is een al te nietig 23) en onheyligh verdichtsel: even als of de vruchtbaerheydt van 't eene jaer niet en waer' eenen bysonderen zegen Godts: en de schaersheyt en hongersnoodt van 't ander niet voort en quam van sijn wraeck en vervloeckingh. Maer dewijl het al te langh soude vallen alle de bewijsredenen hier toe dienstigh by te brengen, so laet ons d'authoriteyt en geloofweerdigheydt van Godt selfs genoeghsaem zijn. Hy verkondight dickwils in de Wet en Propheten

Daer benef-fens door ghetuyghnissen der Schrifture, ten aensien des Hemels en der Aerden en der Gedierten. Deut. 28. 12. Levit. 26. 4.

1) beneemt. 2) ghebiedt. 3) gebiedt. 4) ingevingh. 5) vloeijen. 6) sweven. 7) beweert. 8) falgeeren. 9) geschiedenis.

1) geschiedenissen. 2) bescheyden. 3) toestaen. 4) [ ]. 5) der. 6) in het vorder'. 7) genegentheyt. 8) sullen. 9) des. 10) [ ]. 11) cours. 12) te weten, waert dat. 13) [ ]. 14) nu. 15) [ ]. 16) haren oorsprongh hebben uyt. 17) [ ]. 18) der. 19) [ ]. 20) affecty. 21) tot het menschelicke geslacht weldadigh genoegh is, om dat 22) den. 23) blaeuw.

dat hy sijn gunst en genaed' alsdan betuyght, wanneer hy met dauw en regen d'aerde bevochtight: en dat het een teecken is van seeckere en bysondere wraeck die hy oeffent, als hy door sijn bevel den Hemel hardt maeckt ghelijck yser, als de groene vruchten door brant en andere schaden verteert, en de velden met hagel en onweder geslagen worden. Indien wy dit nu 1) alsoo aennemen en toestemmen 2), soo is 't gewis datter niet een drop reghens neder en valt dan door een seecker bevel Godts. David prijst wel Godes algemeene
Psalm 147. 9. voorsienigheydt, dat hy den jongen raven die hem aenroepen spijse verleent: maer dewijl Godt selfs de dieren dreygt met hongersnoodt, geeft hij niet genoeghsaem te kennen dat hy alle dieren voedt en onderhoudt nu eens 3) met een schraler, dan 4) met een overvloedigher porty, naer sijn believen en goetduncken? 't Is maer kinder-werck, gelijck ick geseydt hebbe, dit alleenlick te duyden op sommige werckinghen en daden Godts,
Matth. 10. 29. want Cristus spreeckt sonder uytsonderingh 5) en onderscheydt, als hy seght datter niet een muschken van geringer weerd' op d'aerde valt sonder de wil sijns Vaders. Gewisselijck indien het vlieghen der vogelen door eenen sekeren raedt Godts wordt geregeert, soo
Psalm 113. 5, 6. moeten wy met den Propheet bekennen, dat hy also in de hooghte woont, dat hy sich oock vernedert om te bemercken alles watter geschiedt in Hemel en op Aerden.

Item, ten aensien van het menschelicke geslacht, en dat voornemelick, dewijl de werelt om het selvige will' gheschapen is.
6. Maer dewijl ons bekent is dat de werelt voortnementlick is geschapen om het menschelicke geslacht, soo moeten wy oock in de regeeringh der selver dit doel 6) eynde bemercken. De Propheet Ieremaia roept, Ick
Ierem. 10. 23. weet, O Heere, dat by den mensche sijnen wegh niet en is: het en is niet by eenen man, die wandelt, dat hy sijnen gangh richte.
Prov. 20. 24. Salomo seght oock, De treden des mans zijn van den Heere: hoe soude dan een mensch sijnen wegh verstaen? Laat men 7) nu daerteghenover 8) segghen, dat de mensch van Godt bewogen en geleydt wort na de drift en toe-neygingh van sijn natuyr, en dat de mensch sijn roeringh en gangh wendt werwaerts het hem goet dunckt; maer dan souden immers 9), soo dit met waerheydt alsoo geseydt mocht werden, 10) ghewisselick des menschen weghen en gangen staen in sijn eighen macht 11) en goetduncken. Dit sullen sy by avontuyr ontkennen door dien de mensch sonder Godts kracht niet en vermach. Maer dewijl het openbaer is dat de Propheet en oock Salomo Gode toeschrijven niet alleen de macht, maer oock de verkiesingh en verordineeringh, soo en ontwarren sy haer selven gheensins uyt desen knoop. En dese lichtsinnighe inbeeldinghe 1) der menschen dewelcke sonder op Godt te sien, haer selven een wit en oogmerck voorstellen, even als ofse door sijn hant niet en wierden geleyt, wordt seer aerdigh van Salomo bestraft in een andere plaets daer hy seydt: De mensche Prov. 16. 1.
heeft schikkingen des herten: maer de antwoorde der tonghe is van den Heere. 't Is voorwaer een belacchelick' uytsinnigheydt, dat d'elendighe menschen yet voornemen te doen sonder Godt, dewijl sy selfs niets en konnen uyspreken dan even dat 't welk hy wil gesproken hebben. Wyders op dat de Schriftuyr noch krachtiger soud' uitdrucken datter in de werelt gantschelick niet en geschiedt dan 't geen Godt verordent en bestemt heeft, soo toont se aen hoe 2) oock die dingen, die aldermeest schijnen by geval te geschieden, Gode zijn onderworpen. Want wat isser doch dat ghy meer voor gebeurtelick en toevalligh houden kondt, dan dat een tack die van den boom afgebroken wordt, den voorbyganger 3) Exod. 21. 13.
en wandelaer van 't leven berooft? Maer veel anders oordeelt de Heere, dewelcke bekent, dat hy dien voorbyghanger 4) in de handt des dootslaghers heeft overgelevert. Wie en soud' insgelijcx het lot niet aen 5) de blintheydt van de fortuyn toe-schrijven? maer de Heer' en laet dat niet toe, dewijl hy Prov. 16. 33.
hem-selven 't oordeel en gericht daer van toe-eygent. Hy en leert niet simpelick dat het door sijn macht geschiedt dat de lotsteenkens in den schoot gheworpen en wederom daer uyt getrocken worden, maer | hy (p. 72.)
betuyght oock dat van hem voort komt dat selfste 't welck men den gevalle hadde moghen toeschrijven. Hier toe dient oock 't seggen van Salomo: Rijcke, ende arme, ontmoeten Prov. 22. 2.
malkanderen: de Heere heeftse alle gemaakt. Want al hoewel de rijcke met d'arme onder den anderen in dese werelt vermenght zijn, dewijl nochtans aen 6) een yeder zijn staet en condity van Godt wort bestelt en toegedient, soo leert hy, dat Godt, die alle menschen verlicht, niet blindt en is, en vermaent also d'arme tot gedult en lijdtsaemheyt. Want soo wie met sijn deel en staet niet en is vergenoeght, die soeckt van sijn schouderen af te werpen den last die hem van Godt is opgeleydt. Also berispt oock een ander Propheet die onheylighe menschen dewelcke des menschen verstandt en gaeu-

1) [ ]. 2) toestaen. 3) als nu. 4) als nu.
5) uytnemingh. 6) [ ]. 7) [ ]. 8) [ ]. 9) Maer.
10) (soo souden). 11) geweldt.

1) lichtveerdigheydt. 2) betoontse dat. 3) gaenden passant.
4) passant. 5) [ ]. 6) [ ].

wigheyt, of aen het toeval 1) toeschrijven dat sommighe tot in den dreck vernedert leggen, en sommige ter eeren op klimmen.
Psalm 75.7. Want het verhoogen, seght hy, en [komt] niet uyt den Oosten, noch uyt den Westen, noch uyt de woestijne: Maer Godt is Richter: hy vernedert desen, ende verhooght genen. Om dat Godt het ampt eens rechters niet en kan afleggen, daerom beweert de Propheet, dat sommighe door Godts verholen raedt boven ander' om hoogh stijghen 2), sommighe wederom in verachtingh blijven steecken.

Eyndelick door exempelen ghenomen uyt de Historie des volcks van Israël, Ionas, Iacobs des Patriarchen, en der daghelicksche bevindingh.

7. Ja ick segg' oock dat de particuliere geschiedenissen en uytkomsten in 't gemeyn zijn getuygenissen van Godts bysondere voorsienigheydt. Godt heeft in de woestijn eenen zuyden wint verweckt, dewelcke den volcke overvloet van vogelen toebracht. Als hy wilde dat Jona in de Zee soude geworpen worden, so heeft hy sijne winden uyt gelaten om een
Numer. 11.31. Iona 1. 4. storm 3) te verwecken. Die niet en gelooven dat Godt sit aen 't stuyr en roer der werelt, die sullen seggen dat dit gheschiedt zy buyten de gebruyckelicke ghewoonte. Maer ick besluyt daer uit, datter nooyt eenighen windt op en rijst of op en staet, dan door Godes
Psalm 104. 4. bysonder bevel. Want het en soud' oock niet waerachtigh zijn dat hy de winden tot sijne post-boden, het vlammigh vuyr tot sijne dienaers, de wolcken tot sijne waghens maeckt, en dat hij rijdt op de vleughelen des windts, indien 4) hy de wolcken en winden naer sijn believen niet om en dreef en in deselve de bysondere tegenwoordigheyt sijner macht niet en betoonde. Alsoo worden wy oock in een andere plaets geleert, soo dickwils als de Zee door het blasen der winden opswelt, dat door sulcken gewoel en gewelt Godts
Psal. 107. 25, 29. bysondere tegenwoordigheydt betuyght wordt. Hy gebiedt en verweckt het drijven 5) des onweders en voert de golven der Zee om hooghe. Daer na doet hy dien storm 3) neder sincken in stilligheydt, soo dat de vloeden, die den scheeps-lieden wech voeren, ophou-
Ierem. 4. 11. den. Ghelijck hy elders afkondight en weten
Ezech. 19. 13. laet dat hy het volck met brandende winden gegeesselt en ghestraft heeft. Alsoo oock al hoewel den menschen ghegeven is een natuyrlicke kracht om kinderen voort te teelen, so wil nochtans Godt dat wy 't voor een bysondere gunst en ghenade sullen reeckenen, dat hy sommighe sonder kinderen laet sterven, en sommighe wederom gheweerdight kinderen te verleenen. Want de vrucht des buycks is
Genes. 30. 2. sijn gheschenck. Daerom seyde Jacob tot zijn huysvrouw, Stae ick in de plaetse 6) Godts, dat ick u kinderen geven soude? En op dat ick eenmael een eynde maeck', daer en is niet dat meer ordinair en ghemeen is in de natuyr dan dat wy met broot ghevoedt worden. Maer de Heylige Geest verklaert dat niet alleen 't gewas der aerden is een bysondere gave Godts, maer oock dat de menschen Deuter. 8 3.
by den brood' alleen niet en leven: want 't en is niet de verzaedtheyt selfs, maer 't is de verborghen zegen Godts die haer doet groeyen en bloeyen. Ghelijck hy oock in 't tegendeel dreyght dat hy den stock en de Iesa. 3. 1.
staf 1) des broodts breken sal. Wy en souden oock geen vierigh of ernstigh 2) gebedt konnen uytspreken tot verkrijgingh van ons dagelicks broodt, soo Godt door syn Vaderlicke handt ons de spijse niet toe en reyckte. Daerom is 't dat de Propheet, ten einde 3) de gheloovighe t' overtuygen dat Godt in haer' onderhoudingh volbrenght het ampt van een seer goedt Huysvader ons 4) vermaent en leert, dat hy allen vleesche spijse geeft. Eynd- Psalm 136.25.
lick wanneer wy aen de een zijde hooren: De ooghen des Heeren zijn op de rechtveer- Psalm 34. 16. 17.
dige, ende sijne ooren tot haer geroep. En aen d'ander zijde. Het aengesichte des Heeren is tegen de gene die quaet doen; om hare gedachtenisse van der Aerden uit te roeyen. So sullen wy het daer voor houden dat alle de schepselen soo omhoog als omleeghe 5) bereydt en by de handt zijn tot sijnen dienst, op dat hy deselve passe en schicke tot soodanighen gebruyck als hy goet vindt. Waer uyt dan afgenomen wordt dat niet alleen sijn' al-ghemeene voorsienigheydt haer kracht betoont in de schepselen, om d'ordeningh van de natuyr in haren loop t'onderhouden, maer dat zy oock door sijnen wonderbaerlicken raedt tot een seker' en eyghen doeleynde ghevoeght en bequaem gemaeckt worden.

De dwalingen die de waerheyt der Leere van Godts voorsienigheyt verdervē, worden wederleyt.

8. Die dese leer hatelick maken willen, die lasteren dats' een is en over een komt met de leere der Stoïsche Philosophen de fato, dat is van de onvermydelicke noodtsakelyckheydt 6), welcke laster oock in voortijden aen Augustinus verweten wierdt. Wat ons belanght, al is 't dat wy ongeern met yemanden twisten over de namen of woorden, soo en nemen wy nochtans dat woord noodlot 7) niet aen: eensdeels om dat het behoort tot die soort en slach van woorden, welckers onnutte nieuwigheydt van ons volgens de leere van Paulus geschuwt moet werden: eensdeels oock om datse door dien hatelicken naem de waerheyt Godts soecken te beswaren. Maer

August. lib. ad Bonifac. 2. cap. 6. & elders.

Eerstelijck, het Stoïsche fatum.

1) den gelucke. 2) streven. 3) tempeest. 4) waer 't dat. 5) den blas. 6) stede.

1) de kracht. 2) ernstachtigh. 3) om. 4) [ ]. 5) opwaerts en nederwaerts. 6) noodt. 7) fatum.

de leere selfs die daer door beteeckent wort, wort ons valschelick en ter quader trouwen aenghewreven. Want wy en verdichten niet, gelijck als de Stoïsche Philosophen doen, eene nootsakelickheydt uit d'eeuwige t' samenknoopingh en verborgen ordeningh en vervolgh der oorsaken die in de natuyr soude begrepen zijn: maer wy stellen Godt tot een scheydtsman en bestierder aller dingen, die na sijne wijsheyt van all' eeuwigheydt aen verordent heeft wat hij soude doen, en nu in der tijdt door sijne mogendtheydt volbrenght 't gheen hy verordineert heeft. En daerom beweeren wy dat door sijne voorsienigheyt niet alleen Hemel en Aerde en alle onbewuste 1) creaturen, maer oock der menschen voornemens en willen alsoo worden gheregeert, 2) datse regel-recht gaen en ghedreven worden tot dat eynde 't welck hen van Godts voorsienigheyt bestemt is. Wat dan? sult ghy seggen: geschieter niet met allen by geval, niet met allen op goed gheluck af 3)? Ick antwoorde dat Basilius Magnus met alle waerheyt betuyght en geseydt heeft, dat de woorden fortuyn en gheval heydensche woorden zijn, en dat de Godtvreesende zielen met de beteeckenisse der selver sich niet en moeten bekommeren. Want indien allerley voorspoet is een zegen Godts, en allerley verdriet en tegenspoet zijn vervloecking: soo | en blijfter in de saken der menschen geen plaets overigh voor de Fortuyn of voor het Gheval. Dat woort van Augustinus moet ons oock ter herten gaen: Het en behaeght my niet, seght hy, dat ick in mijne boecken die ick tegen d'Academici 4) geschreven hebbe, so dickwils hebbe gebruyckt het woort Fortuyn: al hoewel ick door dien naem niet en hebb' willen beteeckenen eenighe Goddinne, maer alleen een toevallighe 5) uytkomst der dingen in uyterlick goedt of quaedt. Hier van daen komen dese woorden die sonder quetsing der Religy wel mogen gebruyckt worden als daer zijn 6): by avontuyr, mogelick, misschien, by geluck, by geval; alle 't welck nochtans de Goddelicke voorsienigheydt moet toegheschreven worden. Ick en hebb' oock dit niet versswegen, seggende: Ja mogelick wort dat geen, 't welck gemeenlick fortuyn genaemt wort, door een verborgen ordeningh geregeert: en door 't geluck en gheval en verstaen wij niet anders dan een uytkomst, waer van wy de reden en oorsaeck niet en weten. Ick hebbe dit wel ghesproken: maer het berouwt my dat ick in die voorseyde boecken alsoo de naem Fortuyn gebruyckt hebbe: dewijl ick sie

2. De fortuyn en het geval der Heydenen.

(p. 73.)

L. 1. Retract. cap. 1.

1) onlevelicke. 2) gegouverneert. 3) luck wel raeck wel? 4) Academische. 5) avontuyrsch. 6) [ ].

dat de menschen voor een seer quade gewoonte hebben, dat sy segghen: dat heeft de Fortuyn ghewilt, als sy behoorden te segghen: dat heeft Godt ghewilt. In somma hy leert over al, dat de werelt lichtveerdelick op goed gheluck af voortwentelt indien 1) men de fortuyn yetwes toe laet. En al is 't dat hy ergens seydt dat alle dingen geregeert worden eensdeels door de vrye-wil des menschen, en eensdeels door de voorsienigheydt Godts, soo betoont hy nochtans een weynigh daer nae ghenoeghsaem dat de menschen staen onder Godts voorsienigheyt en van deselve ghestiert en geleydt worden, wanneer hy 2) als een gront-reden aenneemt 3), datter niet en is dat minder denkbaer is 4) dan datter yetwes soude geheschieden sonder d'ordonnanty Godts, dewijl het als dan soude gheschieden lichtveerdelick en sonder oorsaeck. Daerom verwerpt hy oock de ghebeurlickheyt en mogelickheyt die aen des menschen goet-duncken hanght: en terstont daer na noch klaerder, wanneer hy ontkent datmen eenighe oorsaeck mach soecken van Godes wil. En soo dicwils als hy meldt van Godts toelatingh, hoe die verstaen moet worden, dat sal alderbest blijcken uyt eene plaets, alwaer hy bewijst dat de wille Godts zij d' opperst' en eerst' oorsaek van alle dingen: dewijl datter niet en ghebeurt dan door sijn bevel en toelatingh. Voorwaer hy en verdicht niet dat Godt werkeloos 5) en ledigh sit en gaept, wanneer hy yet wil toelaten, overmits datter om soo te spreken, een werckende wille tusschen komt die andersins voor geen oorsaeck en soude mogen gereeckent worden.

Lib. 83. quæstionum qu 28.

Lib. de Trinit. 3. cap. 4. (9).

9. Nochtans gemerckt wy van wegen de traegheyt onses verstandts op verre na niet en konnen bereycken de hoogte van Godts voorsienigheydt, soo moeten wy alhier ghebruycken een sekere distincty of onderscheydingh om door de selvigh' ons verstant te verlichten. Ick segge dan, alhoewel alle dingen geordineerd worden door Godes raedt en sekere beschickingh, datse nochtans *ten aansien van ons* zijn avontuyrlick en by gheval: niet dat wy 't daer voor houden dat de fortuyn over de werelt en de menschen heerscht, 6) en alles lichtveerdelick op en neder 7) wentelt (want sulcken uytsinnigheyt moet verre zijn van een Christelick gemoedt) maer omdat d'ordre, d'oorsaeck, het eynd' en de nootsakelickheyt der dingen die geschieden, ten meerendeel in Godts raedt verborgen zijn, en door 't menschelick ghe-

Hoe dat de dingen geseydt worden by geluck te geschieden, dewelcke geschieden door den seeckeren raedt Godts.

1) op den wilden bof henen draeyt, indien. 2) (dit neemt). 3) (te weten). 4) min sluyt. 5) leuy. 6) domineert 7) dat op dat neder.

voelen niet en worden begrepen: daerom zijn voor ons als het ware 1) avontuyrlick en ghevalligh die dingen die sonder twijffel uyt Godes wil haer oorsprongh ontfanghen. Want sy doen sich aen ons niet anders voor 2) 't zy dats' in haren aerdt aengemerckt, 't zy datse naer ons verstant en oordeel geschat en geweerdeert worden. Laet ons tot een exempel nemen een Koopman, dewelcke met een getrouw geselschap in een bosch getreden zijnde, onvoorsichtelick van zijn medegesellen afdwaelt, en alsoo dwalende gebracht wort in een roovers nest, onder de moordenaers vervalt en sijn leven verliest. Sijn doot en was niet alleen door Godes oogh voorsien, maer oock door sijn ordeningh en besluyt bevestight. Want de Schriftuyr en segt niet dat Godt van te voren heeft gesien hoe langh een yeders leven duyren soude, maer oock dat hy aen 3) 't leven der menschen palen en eynden verordent en gheset heeft, die niet en konnen voorby ghegaen worden. En nochtans soo veel ons verstandt kan begrijpen, schijnen alle dingen in de voorseyde geschiedenis te zijn avontuyrlick en by geval. Wat sal dan een Christen hier van gevoelen? Dit sal hy gevoelen, te weten, dat al dat geen 'twelck in soodanigen doodt is voorgevallen, inder waerheyt in sijnen aerdt is avontuyrlick en toe-valligh: en evenwel en sal hy met eenen oock niet twijffelen of de voorsienigheyt Godts heeft daer in het opperste gebiedt en beleydt ghehadt om de fortuyn of 't avontuyr te stuyren tot haer eynde. Dit selvige moeten wy oock ghevoelen aengaende de dingen die noch toekomstigh en gebeurlick zijn. Gelijck als alle toekomstighe saken ons onbekend zijn, alsoo blijft ons oordeel dien aengaende twijffelachtigh en onseker alsof se aen d'een of aen d'ander zijde sus en soo konden uyt vallen. En nochtans dies'nietteghenstaende blijft dit in onse herten inghedruckt, datter niet gheschieden sal, dan even dat 't welck de Heere alreede voorsien heeft. In desen sin wort by den Predicker dickwils dat woordt uytkomst herhaelt: Want de menschen dringhen met hun eerste aenschouwinghe niet op eenmael door tot 4) d'eerst en opperst' oorsaek, dewelcke verre voor haer verborghen is. En evenwel 't geen van de verholen voorsienigheydt Godts in de Schriftuyr geopenbaert is, en is nooyt alsoo uyt de herten der menschen uyt gewischt geweest, of daer van hebben altijt sommige voncken in de duysternisse geglinstert. Dit

Een exempel.

Iob 14. 5.

3. Worden wederleydt de ghebeurlicke dingen en uytkomsten, indiense van den verborghenen en nochtans rechtveerdigen en seer wijsen raet Godts afghescheyden worden.

1) ons ghelijck als. 2) en gheven geen anderen schijn van sich. 3) [ ]. 4) en gheraken met het eerst' aenschouwen niet tot.

blijckt uyt de waersegghers der Philistijnen, al hoewelse twijffelmoedigh dobberen 1) en wanckelen, so schrijvense nochtans 't voorgevallen ongeluck eensdeels Gode, en eensdeels der Fortuyne toe, alsse seggen: Siet dan toe, indiense den wegh harer lant-pale op gaet na Beth-Semes, so heeft hy ons dit groot quaet gedaen: maer soo niet, so sullen wy weten, dat sijne hant ons niet geraeckt en heeft: het is een toe-val gheweest. Sy doen wel dwaesselick daerin datse tot de fortuyn loopen, wanneerse sien datse 2) met haer waersegghery niet uytkomen: 3) maer ondertusschen sien wy dats' alsoo geperst worden, datse niet en durven voor avontuyrlick houden 't quaet dat hen was wedervaren. Voorders sal door een heerlick en schoon exempel konnen blijcken, hoe dat Godt door den toom en breydel van sijne voorsienigheydt allerley uytkomsten buyght en neyght werwaerts hy wil. Ziet even op 't selve punct des tijdts, doe David in de woestijne Mahon achterhaelt was, doen de Philistijnen een inval in het landt Israëls: en Saul wordt daer door ghedronghen af te trecken van David. Indien | Godt, willende versorgen de behoudenisse sijns knechts, desen spaeck 4) den Koningh Saul in sijn wiel ghestoken heeft, voorwaer al hoewel de Philistijnen in der haest buyten der menschen verwachtingh de wapenen in de handt ghenomen hebben, so en sullen wy nochtans niet seggen dat dit by geval is toegekomen: maer 't geloof sal bekennen, dat de dingen die ons avontuyrlick en bygheval schijnen, door een verborghen stuyr 5) en leydingh Godts geregeert worden. Daer en wort wel niet altijt sulck een oorsaeck ghesien: maer men moet nochtans dit alsoo buyten twijffel houden, dat alle de veranderingen die in de werelt gesien worden, voortkomen uyt de verborghen beweghing 6) van Godes handt. Ondertusschen moet dat gheen 't welck Godt verordent heeft also nootsakelick geschieden, dat het nochtans noch in volstrekten sin 7) noch oock uyt sijner aert nootsakelick en is. Hier van hebben wy een bekent en gemeensaem exempel in de beenderen van Christus. Dewijl hy een lichaem aenghenomen heeft, dat onsen lichame gelijck is, soo en isser geen verstandighe die loochenen sal, dat sijn beenderen breekbaar 8) waren, dewelcke nochtans niet en konden ghebroken worden. Waer uyt wy wederom sien, dat in de Scholen niet te vergheefs en zijn ghevonden de distinctien waer door men onderscheyt maeckt tusschen eene noodtsakelickheydt in

1. Sam 6. 9.

Een exempel.

1. Sam. 23. 26, 27.

(p. 74.)

Een ander exempel.

Ioan. 19. 33, 36.

1) dubben. 2) het hen. 3) hapert. 4) stock.
5) drift. 6) roeringh. 7) niet t'eenemael. 8) brekelick.

seker opsicht 1), en tusschen volstrekte en algeheele 2) nootsakelickheydt. Item de onderscheydinghe tusschen hetgeen *op* iets volght en hetgeen *uyt* iets volght: 3) want Godt heeft de beenderen sijns Zoons aen 4) de breekbaerheydt 5) en broosheydt onderworpen, dewelck' hy nochthans 6) van brekingh bevrijdt hadde, en heeft also dat geen 't welck natuyrlick geschieden konde ghebonden 7) door de nootsakelickheyt van synen raedt 8).

Het XVII. Capittel.

Waer toe en tot wat eynde dese Leere gericht moet worden: op dat wy van hare nuttigheyt kennis mogen hebben.

Den korten inhoud der Leere van Godts voorsienigheyt.

Voorts (gelijck des menschen vernuft tot ydele scherpsinnigheden geneghen is) also kan 't nauwlicks geschieden of sy vinden haer selven in seer verwerde knoopen verstrikt, die het goed' en oprechte gebruyck van dese Leere niet en kennen. Daerom sal't nut en oorbaerlick zijn dat wy kortelick aanwijsen tot wat eynd' alle dinghen volghens de leere der Schrifture van Godt verordineert worden.

1. Streckt se sich uyt tot den voorledenen en toekomenden tijdt.

2. Sy werckt door middelen, sonder middelen, tegen middelen.

3. Sy draegt sorghe voor het menschelicke geslacht, en by namen voor de Kercke.

4. Godt heeft ghemeenlick verborghene, maer altijt seer billicke oorsaken van sijne regeeringh.

Voor eerst staet alhier 't overleggen dat Godts voorsienigheydt aenghemerkt moet worden soowel aengaende den toekomenden als aengaende den voorledenen tijdt: ten anderen, dats' alle saken also bestiert, dats' nu eens 9) werkt door middelen, dan weder 9) sonder middelen, dan weder 9) tegen alle middelen. En eyndlick dats' hier toe dient, te weten, op dat Godt daer door betoone dat hy voor het geheele menschelicke geslacht sorge draeght: en dat hy voornementlick de wacht houdt in 't regeeren van syn Kercke, dewelck' hy gheweerdight naerder aen te sien. Nu moeten wy dit oock hier by doen, al hoewel Godes Vaderlicke gunst en weldadigheyt, of de strengigheydt van syn oordeel haer schijnsel gheven en gesien worden in den gantschen loop sijner voorsienigheydt: dat nochtans d'oorsaken der dingen die dagelicks voorvallen somtijdts onbekent zijn, alsoo dat ons dese gedachte bekruypt en invalt, te weten, dat de menschelicke saken door een blinde drift der fortuyn gerolt en ghekeert worden: of dat het vleesch ons versoeckt en aenmaent tot murmureeren tegen Godt, als of hy met de menschen een kaetspel hanteerde, en se 10) als ballen den een op, den ander neer wierp 11). 't Is wel waer, indien wy met zedigh' en stille herten ons selven leersaem aenstelden, dat ten laetsten door d'uytkomst openbaer en kenlick worden soude, dat Godes raedt op seer goed' oorsaken gegrondt is: 't zij om de sijne t'onderwijsen tot lijdtsaemheyt, of om hare boose ghesintheden te beteren en hare dertelheydt te bedwinghen, of om haer tot versakingh van haer selven te drijven, of om hare slaperigheyt op te wecken: 't zy wederom om de hooveerdighe ter neder te slaen, om de listigheyt der godtloosen te verstuyven, en hare boose voornemens en aenslagen te verstroyen. Nochtans al hoewel die oorsaken voor ons onbekendt en op-ghesloten zijn, so moeten wy niet te min voor vast en gewis Psalm 40. 6,
houden datse by Godt zijn verborghen: en derhalven met David uytroepen, Gij, O Heere, mijn Godt, hebt uwe wonderen, ende uwe ghedachten aen ons vele gemaeckt; men kanse niet in ordre by u verhalen: sal ickse verkondighen ende uytspreken, soo zijnse menighvuldiger dan dat ickse soude konnen vertellen. Want al is 't dat wy in ons' elenden altijdt onse sonden moeten aensien, op dat de straffe selfs ons tot boetveerdigheyt ontsteecke: soo sien wy nochtans hoe dat Christus den verborghen wille sijns Vaders meer rechts toe-eyghent, dan dat hy een yeder juyst niet meer en soude moghen tot kastydingh op- Ioan. 9. 3.
legghen, als sijn verdienste vereyscht. Want hy segt van dien die blint geboren was: Noch dese en heeft ghesondight, noch sijne Ouders: maer [dit is geschiet] op dat de wercken Godts in hem souden geopenbaert worden. Want het vernuft des menschen murmureert hier in, dat de menschen elendigh zijn oock voor de gheboort', als of Godt de ghene die 't noch niet verdient en hebben sonder ghenaed' alsoo verdruckte. Maer de Heere Christus betuyght dat in dit schouwspel de heerlickheydt sijns Vaders haer schijnsel geeft, so wy maer suyver' oogen hebben om die aen te schouwen. Doch men moet matigheydt en zedigheyt onderhouden, dat wy Godt niet en dwinghen willen 1) om reden te gheven van sijn doen, maer 2) alsoo sijn verborgen oordeelen vreesen en eeren, dat sijn will' ons zy d'allerrechtveerdigste oorsaeck van alle dinghen.

Dese laetste bemercking van Godts voorsienigheydt, aengaende de verborghene en rechtveerdighe oorsaken der selver, wordt wijtloopigher verklaert.

Wanneer den Hemel met dicke wolcken bevanghen wordt, en datter een gheweldighe Storm 3) opstaet, en een droevighe duysternis voor ons' ooghen komt, en de donder in d'ooren kraeckt, en alle de sinnen door vreese verslagen worden, so dunckt ons alsdan dat alle dinghen onder een worden gemenght en verwert 4): ondertusschen blijft

---

1) nootsakelickheydt na seker aensien. 2) absolute en loutere. 3) tusschen nootsakelick des ghevolghs en by ghevolghe. 4) [ ]. 5) brekelickheydt. 6) [ ]. 7) [ ].
8) (verbonden). 9) als nu. 10) de selvigh'.
11) dat op dat neer werpende.

1) trecken. 2) en. 3) Tempeest. 4) gebroddelt.

evenwel in den Hemel deselve rust en stilt' als te voren. Alsoo oock wanneer de beroerten die in de werelt zijn ons ons' oordeel verhinderen en benemen, soo moeten wy 't daer voor houden, dat Godt door het reyne licht syner rechtveerdigheydt en wijsheydt dese selvighe beroerten seer ghevoeghlick met een wel-gheschickt' ordeningh leidt 1) en bestiert tot het recht' eynde. En om de waerheyt te seggen, d'uytsinnigheyt veler menschen is in desen deele wonderlick en seldtsaem, dewelcke Godes wercken durven daghen 2) voor haer vierschaer, en sijn verborgen raedt ondersoecken, mitsgaders oock van onbekende saken een lichtveerdigh en ontydigh vonnis strijcken door een meerdere stoutigheydt dan sy ghemeenlick 3) in 't oordeelen van de daden der sterffelicke menschen sich aanmatighen 4). Want wat kander meer verkeert zijn dan dit, (p. 75.) datmen omtrent onse gelijcken desen matig | heyt gebruyckt, dat wy veel liever ons oordeel willen opschorten als een teecken gheven van lichtveerdigheydt: en dat men nochtans als brootdronckentlick 5) bespot de duystere oordeelen Godts, over dewelcke wy ons met eerbiedigheyt behoorden te verwonderen.

De sufferijen van sommighe onheylighe menschen, dewelcke loochenen dat de werelt door Gods verborgen raet geregeert wort, worden wederleydt door verscheyden ghetuyghnissen der Schrifture.

2. Daerom en sal niemant Godes voorsienigheydt profijtelick en naer behooren overwegen, dan alleen die, dewelcke bedenckende dat hij met sijnen Maker en met den Bouwmeester der werelt te doen heeft, hem-selven door behoorlick' ootmoedigheyt tot vrees' en eerbiedigheydt jeghens Godt onderwerpt. Hier van daen komt het dat dese Leer hedensdaeghs van soo veel honden door haer vergiftigh byten of immers aenbassen wordt bestormt: want sy en willen niet dat Godt yet meer sal mogen doen, dan sy met haer vernuft konnen begrypen. Zy lasteren ons oock met soo grooten raserny alsse konnen, om dat wy quansuys niet vergenoegt zijnde met de gheboden der Wet, in dewelcke Godts wil vervattet is, maer 6) boven dien seggen, dat de werelt door sijne verborgene besluyten en raedtslaghen wordt geregeert. Even als of het gheen wy leeren een gedichtsel ware van onse herssenen, en als of de Heylighe Geest het selvige niet al-omm' uytdruckelick en betuyghde, en door ontallicke manieren van spreken en verhaelde. Maer om datse noch eenige schaemt hebben die hen wederhoudt, dats' haere lasteringen teghen den Hemel niet en durven uitspuwen, so stellen sy zich aen 7) als ofse tegen ons twisteden, op datse te vrymoediger rasen mochten. Doch indiense niet toe en staen dat alles watter in

1) tempert. 2) betrecken. 3) pleghen. 4) [ ]
5) boortdronckentlick. 6) oock. 7) gelaten sy sich.

de wereldt om gaet door den onbegrijpelicken raedt Godts wort geregeert, so laet hen dan antwoorden waer toe de Schrifture seght, Dat sijn oordeelen een diepen afgrondt zijn? Psalm 36. 7.
Want als Moses roept dat Godes wille niet verr' in de wolcken, of in den afgrondt te soecken is, om dat de selvigh' ons gemeensaemlick in de Wet is voor-geleyt, soo volght datter een andere verborgene wille Godts is die by eenen diepen afgrondt vergheleecken wordt. (Deut. 30. 11. 13. 14. Rom. 10. 7.) Van de welcke Paulus oock spreeckt, Rom 11. 33.
O diepte des rijckdoms beyde der wijsheyt ende der kennisse Godts! Hoe on-doorsoeckelick zijn sijne oordeelen, ende on-naspeurlick sijne wegen! Want wie heeft den sin des Heeren gekent? Of wie is sijn Raedts-man geweest? 't Is wel waer dat in de Wet en het Euangelium begrepen zijn verborgentheden, die de maet en 't begrijp onses verstants verre te boven gaen: maer dewijl Godt de verstanden van sijne kinderen door den Geest der kennisse verlicht, om dese verborgentheden te verstaen, die hy door sijn woort geweerdigt heeft t'openbaren: soo en light daerin nu 1) geenen afgrondt, maer eenen wegh in den welcken men veyligh wandelen mach, en een keerss' of lamp om onse voeten te bestieren, en een licht des levens, en een school van de seker en klare waerheydt. Maer de wonderlicke wijse Godts daer med' hy de werelt regeert, wort met recht een afgrondt genaemt: om dat de selvighe, dewijls' ons onbekent is, met eerbiedigheydt van ons moet aenghebeden en ghe-eert worden. Moses heeft dese twee met weynighe woorden uytgedruckt:
De verborgene dingen, seght hy, zijn voor Deut. 29. 29.
den Heere onse Godt, maer de gheopenbaerde zijn voor ons ende voor onse kinderen, tot in eeuwigheydt, om te doen alle de woorden deser Wet. Want wy sien dat hy niet alleen gebiedt neerstigheydt aen te wenden om de Wet t'overleggen, maer oock om de verholen voorsienigheydt Godts met eerbiedigheyt in eeren te houden. In 't boeck Jobs wordt oock beschreven een loflick getuyghenis van dees' hooghte en diepte, 't welck machtigh is om onse herten te verootmoedigen. Want als de Schrijver het werkstuck der werelt boven en beneden doorsien en seer heerlick van Godes wercken ghesproken hadde, soo voeght hy ten laetsten daer
by: Siet, dit zijn [maer] uyterste eynden Iob 26. 14.
syner wegen: ende wat een kleyn stucxken der sake hebben wy van hem ghehoort? Daerom maeckt hy oock op een ander plaets onderscheydt tusschen de wijsheydt die bij Godt haer woon-placts heeft, en de maet der

1) is nu daer.

wijsheyt die hy den menschen heeft voorgeschreven. Want als hy van de verborgenheden 1) der nature ghepredickt hadde, so seght hy dat de wijsheyt Gode alleen bekent en voor d'oogen aller levendigen verborghen zy. Maer een weynigh daer na doet hy daer bij datse gheopenbaert is om ondersocht te worden: door dien tot den mensch is gheseydt, Siet, de vreese des Heeren is wijsheydt, Hier toe dient oock 't seggen van Augustinus, Dewijl wy alle die dinghen die Godt met een seer goed' ordeningh aen en van ons doet, niet en weten, so 2) dat wy alleen in de goede dinghen conform en na de Wet handelen en wandelen, maer in d'andere saken na een Wet bewogen en gedreven worden: overmits de voorsienigheyt Godts een onveranderlicke Wet is. Ghemerckt dan Godt in de regeeringh der wereldt sich selven aenneemt een recht dat ons onbekent is, soo moet ons dit zijn de regel tot soberheyt en matigheyt, te weten, met Godes opperste heerschappy te vreden zijn, op dat sijn will' ons wesen moge 't eenighe richtsnoer der rechtveerdigheyt en d'alder-rechtveerdigst' oorsaeck van alle dinghen. Niet die absolute en afgetrokken 3) wille van dewelcke de Sophisten snateren, die door een ongoddelick' en onheylighe tweespalt en strijdt Godes rechtveerdigheydt van sijne mogentheydt afsonderen: maer die, die daer is de bestierster aller dinghen, dat is sijne voorsienigheyt, van dewelcke niet dan recht en billickheydt afkomt, al hoewel d'oorsaken en wegen der selver voor ons verborgen zijn.

Iob 28. 21 en 28.

Aug. lib. 83. quæstionum. cap. 27.

Eenen heylsamen raedt.

De Leere van den heymelicken raet Godts in de regeering der wereldt, en verdedigt geensins de Godtloosheydt der ghener die de schult der boosdaden op Godt leggen, noch de vermetentheyt der gener die de middelen verwerpen, noch oock de dwaling van andere die d'oeffeningen der godtvruchtigheyt in de wint slaen.

3. Alle die ghene 4), die tot dese matigheydt sullen geschickt en bereydt zijn; en sullen van wegen de tegenspoeden in den voorledenen tijdt teghen Godt niet murmureeren, noch de schuldt van hare schelmstucken op hem leggen: gelijck die Heidenschen Agamemnon dede by den Poët Homerus; doe hy seyde, Ick en ben daer van de oorsaeck niet, maer de Godt Iupiter en d'onvermijdelicke noodt. Sij en sullen oock niet, ghelijck als door een noot-dwang henen wech geruckt zijnde, haer selven uyt mistroostigheyt en wanhoop' in 't verderf neder storten, gelijck dien jonghelingh dede by Plautus, doe hy seyde: Het lot en geval der dingen is ongestadigh, d'onvermydelicken noodt drijft den mensch na hare neiging 5) en lust: ick sal my wenden tot een spitse steenrotz, om daer mijn goet en leven om te brengen. Sij en sullen na 't exempel van eenen anderen Godts naem niet voorwenden tot een decksel van hare gruwelen. Want aldus spreeckt Lyconides in een andere comedy, Godt is den aendryver gheweest: ick geloof dat het de goden gewilt hebben. Want ick weet dit, soo sy 't niet en wilden, 't en soude niet geschieden. Maer sy sullen veel meer uyt de Schriftuyr ondersoecken en leeren wat Gode behaeghlick is, op dat se door de leyding van sijnen Geest daer henen streven en poogen mochten. Sij sullen te gelijck bereydt zijn Godt te volgen daer henen sy van hem geroepen worden, en alsoo metter daet betoonen, datter geen | profijtelicker saeck en zy dan de kennisse van dese Leere. d'Onheylige menschen woeden sottelick met haer ongeschikte dwaesheden 1), so datse by na, gelijck men segt, Hemel en Aerde vermengen. Indien, seggense, de Heere den punct onses Doots geset en geteekent heeft, soo en kanmen 't niet ontgaen: En derhalven is d'arbeyt verloren die aengewendt wort om sich te hoeden en te wachten. Dat dan d'een sich niet en durft begheven op den wegh, die hy hoort dat onveyligh is, op dat hy van de Moordenaers niet vermoort en worde: dat d'ander de Medecijn-meesters halen laet, en hem-selven met medicamenten vermoeyt, om syn leven te hulp te komen: Dat wederom een ander sich onthoudt van groven kost, om syn swacke gesontheydt niet te beschadighen: Een ander vreest te woonen in bouwvallige huysen: In somma dats' alle te samen weghen bedencken, en met een groote neerstigheydt middelen uyt vinden, waer door sy mochten verkrijghen 't gheen sy soecken en begeeren: Alle dese stucken, seggense, die ghesocht en gebruyckt worden om den wille Godts te veranderen, zijn of vergeefsche remedien: Of het leven en de doot, gesontheyt en kranckheyt, vreed' en oorlogh en zijn door een vast besluyt Godes niet verzegelt en afgepaelt: En so voorts belanghend' all' andere dingen die de menschen door hare kloeckheyd soecken of te verkrijghen, of 't ontvlieden, naer ghelang 2) datse die of lief hebben of haten. Jae sy besluyten oock dat de gebeden der geloovigen niet alleen verkeert, maer oock onnut en onnoodigh zijn souden, door de welcke versocht wordt, dat de Heere voorsie en versorghe die dinghen die hy alreede van eeuwigheyt af verordent heeft. In somma, sy nemen wech allerley raedtslagen en overlegginghen belanghende toekomstighe saken, als of die streden tegen Godts voorsienigheydt, dewelcke sonder dat men 3) die daer over in roept 4) gearresteert en besloten heeft,

(p. 76.)

1) secreten. 2) [ ]. 3) loutere. 4) [ ] 5) appetijt.

1) propoosten. 2) na advenant. 3) [ ]. 4) in te roepen.

wat sy wilde dat geschieden soude. Boven dien, alles wat alreede gheschiedt is, dat leggen sy Godes voorsienigheyt alsoo te last, datse met den mensch, die kennelick aen 't bedrevene feyt schuldig is, door de vingeren sien. Heeft een priem-dragher een eerlick burger gedoodt? Sy segghen dat hy den raedt Godts heeft uytghevoert. Heeft yemandt ghestolen of gehoereert? Om dat hy ghedaen heeft 't welck van den Heere voorsien en verordent was, soo is hy na haer segghen, een dienaer van sijn voorsienigheyt. Heeft een sorgloos Zoon nalatende alle geneesmiddelen, werkeloos 1) sijns Vaders doodt ingewacht 2)? Dan heet het; 3) Hy en heeft Gode niet konnen wederstaen, die dat alsoo van eeuwigheydt af verordineert hadde. Alsoo bekleedense allerley schelm-stucken met den naem van deughden, om datse Godes ordinanty onderworpen zijn.

Op dat hare sufferijen klaerder souden blijcken, dewijl alle die dingen die tegen dit hooftstuck der Leere pleghen teghen gheworpen te worden, of tot den toekomenden of tot den voorledenen tijt konnen werden ghebracht, soo wort eerstelick, belangende de toekomstige saken, aangewesen en bewesen dat de beraedtslaginghen der menschen geensins en strijden tegen de voorsienigheyt Godts. Prov. 16. 9.

4. Maer belangende de toekomstige saken en voorvallen, vereenight Salomo lichtelick de raedtslagen der menschen met de voorsienigheydt Godts. Want gelijck als hy uytlacht de dwaesheyt der gener die sonder den Heere alles vermetentlick by de handt nemen, als ofse door sijn handt niet en wierden gheregeert: alsoo spreeckt hy elders aldus, Het herte des menschen overdenckt sijnen wegh; maer de Heere stiert sijnen gangh, gevende daermede te kennen dat wy door d'eeuwige besluyten en ordinantien Godts niet en worden verhindert, ons selven onder sijnen wille te versorgen en all' onse saken te schicken en te leyden. En dit bestaet oock in een klaerblijckelicke reden. Want Godt die ons leven met sekere palen heeft afgheperckt, heeft oock met eenen de sorghe voor ons leven ons bevolen en toe vertrouwt, en ons van middelen en onderstant om dat te bewaren genoeghsaem voorsien, en oock voor de ghevaren 4) gewaerschout: en ons daer teghen sekere behoedingen en remedien gegeven, op dat die ghevaren 5) d'onvoorsichtigen niet en souden overvallen en t'onderbrenghen. Nu sien wy klaerlick wat ons te doen staet: te weten, indien ons de Heere bevolen heeft dat wy ons leven sullen beschermen, dat wy dan 't selve voorstaen en bewaren moeten: Indien hy ons middelen ter hulp aenbiedt, dat wy die moeten gebruycken: indien hy ons voor heen de perijckelen en gevaerlickheden aenwijst, dat wy niet lichtveerdig daer toe en moeten loopen: indien hy ons gheneesmiddelen 6) by de handt geeft, dat wy die niet en moeten versuymen of verachten. Maer, sult ghy seggen, daer en sal ons geen perijckel schadelick zijn, dan 'tgeen door Godts beschickingh doodelick en onvermijdelick is, en door gheenderley remedien en kan ontworstelt worden. Maer wat als ick nu segghe 1) dat de ghevaren 2) daerdoor blycken 3) niet doodelick en onvermijdelick te zijn, om dat de Heere u voor-geschreven heeft de remedien waer door die afgeweert en overwonnen kunnen worden? Siet doch eens hoe qualick dat u seggen en redeneeren 4) over een stemt 5) met d'ordonnanty en uytdeeling Godes? Ghy besluyt dat men sich voor 't perijckel niet en behoeft te hoeden, om dat wy 't selve, dewijl 't niet doodelick en onvermijdelick en is, oock sonder hoeden en ververmijden sullen ontgaen. Maer de Heere ghebiedt u daerom 't perijckel te schuwen, om dat hy niet en wil dat het u doodelick en onvermijdelick zijn. sal. Die uytsinnige menschen en bedencken niet eens 't gheen voor haer oogen leydt, dat de konst en wetenschap van beraden en hoeden den menschen ingeblasen is van den Heere, op datse daer door sijne voorsienigheyt souden dienen in 't bewaren van haer eygen leven. Gelijck sy daer en teghen door haer versuym en traegheydt haer selven op den hals halen de quaden, die hy haer verordent en toe-ghevoeght heeft. Want van waer komt doch dat een voorsichtigh man, terwijl hy voor sijn leven sorghe draeght, sich uyt het aenstaend' ongheluck verlost en reddet, en dat een dwaes door sijn onberaden lichtveerdigheyt daer in vergaet, anders dan om dat beyde de dwaesheyt van den een 6) en de 6) voorsichtigheyt van den ander 6) zijn instrumenten van Godes beleydt 7)! Daerom heeft Godt alle toekomstige swaerigheden voor ons willen verbergen, op dat wy de selvigh' als onseker en twijffelachtigh souden tegen gaen, en geduyrigh aenhouden souden om de remedien die by de handt zijn daer tegen te gebruycken, tot datse of overwonnen zijn, of sy zelfs al onse sorgh en neerstigheydt overwonnen hebben. Daerom hebb' ick voor henen vermaent, dat de voorsienigheyt Godts ons niet altijdt naeckt voor en komt, maer soms oock naer ghelang 8) dat Godt deselve met by-ghevoeghde middelen eenighsins omhult 9).

Belanghende de saken en daden van den voorleden tijdt, soo is de redencavelingh ongheschickt van die ghene die willen dat de boose van wegen hare schelmstucken niet en sullen ghestraft worden, om dat deselve niet dan door de beschickinghe Godts verricht worden.

5. Dese selvige trecken oock verkeert en onbedachtelick d'uytkomsten en gheschiedenissen van den voorleden tijdt tot Godes bloote

1) alle remedien verachtende, verwacht. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) perijckelen. 5) perijckelen. 6) remedien.

1) Maer of ick seyde. 2) perijckelen. 3) [ ]. 4) discours en redening. 5) draegt. 6) [ ]. 7) (ten weder zijden). 8) nae. 9) bekleedt.

voorsienigheydt. Want aenghesien 1) alle dingen die geschieden aen dese Voorsienigheydt 2) hangen en vast zijn, so nemen sy daer uyt oorsaeck om te segghen, datter geen dieverijen, geen overspelen, geen doodtslagen begaen en worden, of de wille Godts werkte daerin mede 3). Waerom sal dan, seggense, gestraft worden een dief, dewelcke berooft dien die de Heere met armoede kastijden wilde? Waerom sal gestraft worden een dootslager dewelcke gedoodet heeft dien, wiens leven de Heere ge-eyndigt | hadde? Indien alle soodanighe menschen den wille Godes dienen, waerom sullense worden ghestraft? Maer ick ontkenn' datse den wille Godes ten dienste staen. Want wy en moeten nimmermeer seggen dat die geen die door een boos ghemoedt gedreven wordt den gebode Godts eenigen dienst doet, dewijl hy alleen sijn quade begeerlickheyt en lust gehoorsaemt. Die is Godt gehoorsaem en bedienstigh, dewelcke van sijn will' onderricht zijnde, daer henen streeft, werwaerts de wille Godes hem roept. En waer uyt worden wy doch van sijnen wille gheleert, anders dan uyt sijn woordt? Daerom moeten wy in de saken die wy te beschicken hebben sien op die wille Godes die hy ons in sijn woordt openbaert. Godt en vereyscht van ons niet meer noch anders dan 't geen hy ons ghebiedt. Indien wy yet bedrijven tegen sijn gebodt: 'ten is geen gehoorsaemheydt, maer wederspannigheydt en overtredingh. Maer (mocht yemandt seggen) ware 't dat hy 't niet en wilde, wy en souden het niet doen. Ick beken't 't is soo, Maer doen wy 't quaedt tot desen eynde op dat wy hem mochten ghehoorsaem zijn? Nu hy en ghebiedt ons 't quade niet, maer wy vallen veel meer plotselick daer henen, niet bedenckende wat hij wil, waer door d'ongetempertheyt van onse boose begeerlickheydt alsoo rasende, dat wy met voorbedachten raedt teghen hem ingaen 4). En aldus zijn wy, quaedt doende, sijne rechtveerdige beschickinghe dienende 5): want na d'oneyndige grootte sijner wijsheydt weet hy boos' instrumenten wel en wettelick te ghebruycken tot goedt doen. En siet doch eens, hoe onghesouten en onwijs hare reden-cavelingh zy: sy willen dat die gene die boose stucken bedrijven, ongestraft sullen henen gaen, om dat die niet en worden bedreven dan door de beschickingh Godes. Ick stae hun noch meer toe: te weten, dat de dieven en dootslagers en andere quaetdoenders zijn instrumenten der Goddelicker voorsienigheyt, die de Heere selfs

De eerste reden is, om dat die boosdoenders den gheopenbaerden wille Godts tegen staen.

(p. 77.)

1) ghemerckt. 2) deselve. 3) komt daer tusschen in. 4) aengaen. 5) ordonnanty bedienstig.

gebruyckt tot uytvoeringh van die oordeelen die hy by hem-selven besloten heeft. Maer ick ontkenn' dat hare boosheden daerom eenighsins verontschuldigt of verschoont moeten worden. Want wat? Sullen sy Godt met sich 1) intrecken in de selvig' ongerechtigheyt, of sullens' hare boosheyt met sijne gherechtigheydt bedecken? Sy en konnen noch 't een noch 't ander doen. Sy en konnen haer selven niet suyveren van schult, dewijlse door haer eyghen consienty overtuyght worden. Sy en konnen Godt niet beschuldighen, overmits sy 't gantsche quaet vinden en gevoelen in en by haer selven: en by Godt niet anders dan een wettigh gebruyck van hare boosheyt. Maer, seght ghy, hy werckt door haer. En ick vraegh' u, waer uyt ontstaet de stanck in een doot lichaem, 't welck door de hitte der sonne verrot en ontsloten is? Yeder een siet dat de stanck door de stralen der sonne verweckt wordt, en nochtans en seght daerom niemant dat de stralen stincken. Van ghelijcken oock dewijl in een boos mensch sit de stof en schuldt der boosheyt, waer toe dan beweerd 2) en ghelooft dat Godt eenighsins besmet wordt, wanneer hy nae syn goetduncken gebruyckt den dienst van den selven? Wech dan met sulck een hondtsche onbeschaemtheydt, dewelcke wel van verre Godes rechtveerdigheydt aenbassen, maer gheensins bereycken kan.

Ten tweeden, sy worden door haer eygen consienty beschuldight en overwonnen.

Ten derden, schuylt by hen de matery en schuldt des quaets, al hoewel Godt haren dienst ghebruyckt.

6. Doch dese lasteringen of liever suffe-ryen van hersseloose hoofden sullen lichtelick verstooven worden door een Godtvruchtighe en heyligh' overdenkingh der voorsienigheyt, die ons door 3) den regel der Godtsaligheyt wort voor-geschreven, op dat wy daer uyt een seer goede en lieflicke vrucht bekomen mochten. So sal dan een Christen-mensch, dewyl hy sekerder als seker weet en ghelooft, dat alle dinghen ghebeuren 4) door de beschickingh Godts, en datter niets en geschiedt by geval: sijn oogen altijt geslagen hebben op hem, als op de voornaemst' oorsaeck van alles: en niet te min oock letten 5) op de lagere en mindere oorsaken nae de plaets en beurt diese hebben. Daar beneffens sal hy voor vast houden dat de bysondere voorsienigheydt Godts tot syner behoudenis op de schildwacht staet, dewelck' hem niet en sal laten overkomen dan 't gheen hem goet en saligh is. En om dat hy voor eerst met de menschen, en ten anderen oock met d'andere schepselen te doen heeft, soo sal hy gelooven dat Godes voorsienigheydt ten beyden zyden heerschappy voert. Wat de

Een heylighe bedenckingh van de Goddelicke Voorsienigheyt.

1 Alle dingen geschieden door de beschickinge Godts.

2. Alles gedijet den Godtsaligen tot haren besten.

1) met haer. 2) ghevoelt. 3) van. 4) toekomen. 5) merck nemen.

3. De herten en betrachtingen van alle menschen zijn in de handt Godts

menschen belangt, 't zy datse goet, 't zy datse quaet zijn, hy sal bekennen dat hare raedtslagen, willen, betrachtinghen en krachten in sulcker voegen zijn in sijn macht 1), dat het aen sijn goetduncken staet, deselve werwaerts hy wil te buygen, en, so dickwils als hy wil, te bedwingen en in te binden.

4. De voorsienigheyt Godts waeckt voor der geloovigen saligheyt.

Psalm 55. 23.

1. Petr. 5. 9.

Daer zijn seer veel' en seer treffelicke beloften, dewelcke getuygen dat de bysondere voorsienigheyt Godts voor de saligheyt der gheloovigen waeckt: Werpt uwe sorghe op den Heere, ende hy sal u onderhouden: hy sal in eeuwigheydt niet toelaten, dat de rechtveerdige wanckele. Die in de schuyl-plaetse

Psalm 91. 1.

des Alderhoogsten is gheseten, die sal vernachten in de schaduwe des Almachtigen.

Zachar. 2. 8.

Want die u-lieden aenraeckt, die raeckt sijnen

Jesa. 26. 2.

oog-appel aen. Ick sal uwen schildt en metalen muyr zijn: ick sal wederstaen den genen

Jesa. 49. 15.

die u wederstaen. Alware't dat een moeder haer kindt vergate, nochtans en sal ick uwer niet vergheten. Ja de Bijbelsche Historien hebben voornementlick voor te leeren, dat de weghen en voetpaden der Heylighen met sulcken vlijt van den Heere bewaert werden, datse selfs haren voet niet en stooten aen eenigen steen. Al hoewel wy dan een weynig voor desen met recht hebben verworpen de meening der gener, dewelcke verzinnen 2) dat de voorsienigheydt Godts algemeen is, en sich soo verre niet en vernedert datse

5. God draegt een bysondere sorghe voor de sijne

Matth. 10. 29.

voor elck schepsel in 't bysonder soude besorght zijn, soo moeten wy nochtans voor alle dinghen ter werelt erkennen dese bysondere voor-sorge Godes t'onswaert. Daerom ist dat Christus, na dat hy beweert hadde dat selfs niet het aldergeringste muschken op der aerden valt sonder de wille des Vaders, terstont daer op by voegt, dat wy het daer voor moeten houden, dat ghelijck wy sooveel 3) weerdigher zijn dan vele muschkens, Godt oock door soo veel te naerder en meerder sorgh ons voorsiet. En dese sorgh breydt hy soo verr' uyt, dat hy ons gebiedt te vertrouwen dat

Vers 30.

de hayren onses hoofts ghetelt zijn. Wat konnen wy anders wenschen, indien oock niet een hayr van ons hooft en kan vallen, 't en zij dan met sijnen wille? Ick en spreeck' niet alleen van 't menschelicke geslacht: maer ghemerckt Godt de Kerck verkoren heeft hem-selven tot een woonstede, soo en isser geen twijffel aen of hy betoont door bysondere 4) proef-stucken sijn vaderlicke sorghvuldigheyt in de regeeringh der selver.

6. Hy vermurwt, of bedwingt, of onderdruckt door verscheyden manieren de vyanden van sijn Kercke.

7. Een dienaer Godts met dese beloften en exempelen versterckt zijnde, sal voorts

1) gewelt. 2) verdichten. 3) hoe wy. 4) sonderlinge.

daer by doen de getuygenissen, die daer leeren dat alle menschen zijn onder sijn macht en heerschappy, het zy dat hare ghemoederen te vreden gestelt | moeten worden, 't zy dat (p. 77.)
hare boosheydt moet worden inghetoomt, op datse gheen schaed' en doe. Want 't is de Heere die ons genade laet vinden, niet alleen by de gene die ons wel ghesint sijn 1), maer Exod. 3. 21.
oock in d'ooghen der Egyptenaren: die oock de boosheydt onser vyanden op verscheydene manieren weet te verbreecken: want somtijts beneemt hy hen 't verstandt, soo datse niets dat ghesont en heylsaem is begrijpen konnen: 1. Reg. 22. 22.
gelijck hy den Satan henen sendt, om den mondt aller Propheten met leugentael te vervullen, op dat Achab worde bedroghen, en 1. Reg cap. 12. vss. 10. en 15.
Rehabeam verdwaest door den raet der jongelinghen, op dat hy door sijne sotheyt van het rijck berooft werde. Somtijts wederom wanneer hy hen 't verstandt laet behouden, maeckt hy hen soo verschrickt en verbaest, datse selfs niet en willen noch en durven uytvoeren 't geen sy hebben voorghenomen. Wanneer hy haer oock somtijts heeft toegelaten te trachten en te streven na 't geen haer de boose lust en raserny geraden hadde, soo breeckt hy haer ghewelt ter bequamer tijt af, en hy en laet haer niet volvoeren 't geen sy beginnen. Also heeft hy den raedt van Achitophel, dewelcke tot Davids verderf 2. Sam. 17. 7 en 14.
gestreckt soude hebben, voor den tijdt verstroyt en te niet ghemaeckt. Alsoo is hy oock besorght om alle de creaturen te stuyren en te wenden ten beste en tot saligheydt van sijne kinderen: en oock den Duyvel selfs, dewelcke, ghelijck wy sien, niet met allen teghen Job heeft durven ondernemen 2) sonder sijn toelatingh en bevel. Op dese kennisse volght nootsakelick danckbaerheyt des herten in voorspoet, lijdtsaemheydt in tegenspoet, en een ongeloovelicke gerustigheyt voor den toekomenden tijdt. Derhalven sal hy al 't geen hem gheluckelick en nae sijn wensch wedervaert, in 't geheel Gode danck weten, het zy dat hy sijne weldadigheyt gevoelt heeft door den dienst der menschen, 't zy dat hy door d'onbewuste 3) schepselen geholpen is geweest. Want hy sal aldus in sijn hert overleggen, Gewisselick 't is de Heere, die hare gemoederen tot mywaerts bewogen en gebogen, en aen my verbonden en vast gemaeckt heeft, op datse souden zijn instrumenten sijner geedertierenheyt t'mywaerts. Alsser overvloet van vruchten is sal hy dencken, dat het de Heere is die den Hemel verhoort, op dat de Hemel d'Aerde verhoore,

7. Hy bestiert alle creaturen, en den Duyvel selfs ten besten en ter saligheyt van de Godtvruchtige.

Iob 1. 12.

't Ghebruyck en de nuttigheydt van de seste en sevende bedenckingh.

1) hebben. 2) voornemen. 3) d'onlevelicke.

en d'aerd oock hare vruchten verhoor'. In andere dingen sal hy 't daer voor houden dat door den zegen des Heeren alleen alles voorspoedigh gemaekt wort, en dewijl hy door so veel saken daer van overtuyght is, soo en sal hy niet toelaten dat hy t'eenigher tijdt soud' ondanckbaer zijn.

8. Hy gewent de Godts vruchtighe tot lijdtsaemheydt en matigheyt des herten, door het exempel van Ioseph., Iob, en David.

8. Indien hem eenigen tegenspoet wedervaert, soo sal hy oock alhier terstont sijn ghemoedt opheffen tot Godt, wiens handt en mogentheydt seer vele dinghen vermach om in ons te drucken lijdtsaemheydt en een stille getempertheydt des ghemoedts. Indien Joseph hadde blijven hangen 1) in 't erkennen van sijner Broederen trouwloosheydt, hy en soude nimmermeer een broederlick hert t'haerwaerts hebben konnen opnemen. Maer dewijl hy sijn hert gewendt heeft tot den Heere, soo heeft hy 't ongelijck vergeten, en is tot sachtmoedigheyt en goedertierenheyt bewogen geworden, so dat hy oock van selfs sijn Broeders vertroost, en tot haer seydt, Ghy-lieden en hebt my niet verkocht in Egypten, maer ick ben door den wille Godts voor u-lieden daer heen ghesonden, om u-lieden in 't leven te behouden. Ghy-lieden bedacht wel het quade over my, maer de Heere heeft dat verandert tot goedt. (Genes 45. 7, 8. en 50. 20.) Indien Job sich ghewendt hadde teghen de Chaldeen, van dewelck' hy gequelt wierdt, hy soude terstont tot wraeck ontsteecken zijn gheweest, maer dewijl hy daer in oock erkent het werck Godts, soo vertroost hy sich met die seer schoone spreuck, De Heere heeft ghegeven, ende de Heere heeft genomen: de Naem des Heeren zy gelooft. (Iob 1. 22.) Indien oock David, doe hy van Simei met lasterwoorden en steen-werpen aengerandt 2) wierdt, sijn oogen op den mensch geslagen hadde, hy soude sijne knechten tot weder-wraeck aengehitst 3) hebben: maer overmidts hy verstaet dat Simei dat niet en doet sonder de bewegingh des Heeren, soo versacht hy veel meer hare herten. Laet hem geworden, seght hy, want de Heer' heeft hem bevolen te lasteren. (2 Sam, 16. 10.) Door den selven toom bedwinght hy oock op een ander plaets d'onmatigheydt van sijne droefheydt. Ick ben verstomt, ick en sal mijnen mondt niet op doen; seght hy, want ghy hebt het gedaen. (Psalm 39. 10.) Indiender geen krachtiger remedy en is tegen gramschap en ongeduldigheyt, so en heeft gewisselick niet weynigh gevordert die geen, dewelcke gheleert heeft de voorsienigheydt Godts in desen deele t'overleggen, dat hy sijn gemoedt altijt hier toe kan brengen, dat hy dencke: De Heer heeft het alsoo gewilt, daerom moet ick het lijden en dragen: niet alleenlick om dat ick niet en mach tegenstribbelen, maer oock om dat hy niet en wil dan 't geen rechtveerdigh en profijtelick is. De somma van 't geen wy tot noch toe geseydt hebben streckt hier toe, dat wy onrechtveerdelick van de menschen beschadight zijnde, en hare boosheydt (dewelcke niet anders en soude doen dan onse droefheydt verstercken en onse gemoederen tot wraeck opscherpen) ter zijde 1) stellende, gedencken op te klimmen tot Godt, en leeren voor gewis houden, dat door sijn rechtveerdige beschicking toegelaten en toegesonden is al dat 't welck onsen vyandt trouwlooslick teghen ons begaen heeft. Paulus, op dat hy ons mochte verhinderen van 't ongelijck te vergelden, vermaent voorsichtighlick dat wy den strijdt niet en hebben met vleesch en bloet, maer met den Duyvel een geestelick vyandt, op dat wy ons ten strijde souden veerdigh maken tegen hem. (Ephes. 6. 12.)

9. Hy drijft de slaperigheyt der Godtsaligen uyt, en port haer aen tot bekeeringh.

Maer dit is een seer profijtelicke vermaningh om alle de tochten der gramschap neder te legghen, te weten, dat Godt soo wel den Duyvel als alle de boose menschen wapent tot den strijdt, en neder sit als eenen rechter en scheydtsman des kamps om onse lijdtsaemheyt t'oeffenen. Indien d'elenden en swarigheden die ons drucken ons toekomen sonder toedoen van eenighen mensch, soo laet ons de leere der Wet ons selven te gemoet voeren, te weten, dat allerley voorspoet uyt de fonteyn van Godes zegen voort vloeyt, en dat alle d'ongelucken zijn sijne vervloeckingen: (Deut 28. 2, &c.) en laet ons schricken voor dien vreesselicken uytroep: Indien ghy roecklooselick tegen my wandelt, soo sal ick oock roeckloooselick teghen u-lieden wandelen. (Levit. 26 23, 24.) Met welcke woorden onse traegheyt bestraft wort, wanneer wy na 't gemeen verstandt des vleesches beyde geluck en tegenspoet voor avontuyrlick en toevalligh houdende, door de weldaden Godts tot sijnen dienst niet aenghespoort 2), noch door sijn roeden tot boetveerdigheydt aengheprikkelt en worden. Dit is oock de reden waerom Jeremia en Amos bitterlick over de Joden hebben geklaeght, om datse meenden dat so wel 't goed' als het quade gheschiede sonder Godes bevel. (Klaeg. Ier. 3. 38. Amos 3 6.) Hier toe dient oock de predikingh by Jesaia: | Ick formeere het licht, ende scheppe de duysternisse, Ick make den vrede, ende scheppe het quaet, Ick de Heere doe alle dese dingen. (p. 78) (Iesa 45. 7.)

10. Hy leert de mindere en onderste oorsaken recht ghebruyken.

9. En nochtans en sal ondertusschen een Godtvreesend' man sijn oogen niet afwenden van de mindere en meer ondergeschickte 3)

1) berusten. 2) aengeranst. 3) aengehert.

1) aen een zijde. 2) aengehert. 3) onderst'.

oorsaken. Want hoewel hy de gene van de welck' hy eenige weldaet ontfangen heeft, voor niets dan 1) dienaers van Godes goedtheydt houden sal, so en sal hy daerom haer niet over 't hooft sien, als ofse geenen danck door hare beleeftheydt verdient en hadden: maer hy sal van herten ghevoelen dat hy aen haer verplicht is, en hy sal geerne sijn verplichtinghe 2) bekennen, en arbeyden om nae sijn vermogen en nae ghelegentheydt van de saeck danckbaer te zijn. Eyndlick hy sal Gode van wege d'ontfangene goederen vrees' en eerbiedigheyt toedragen, en hem loven als den voornaemsten Autheur en gever van dien: maer de menschen sal hy als Godes dienaers in eeren houden: en hy sal verstaen, gelijck oock de saeck selfs leert en medebrenght, dat hy door den wille Godts verbonden is aen die gene door welckers handt Godt sijne weldadigheydt aen hem heeft willen bewijsen.

11. Hy wijst den Godvruchtighen aen hare onachtsaemheydt en onvoorsichtigheyt in't verrichten van haren plicht, op datse met suchten hare schult bekennen souden.

Indien hy eenige schade geleden heeft of door sijn versuym, of door sijn onvoorsichtigheyt, so sal hy wel voor vast houden dat het met des Heeren wil geschiet is, maer hy sal het oock hem-selven wijten. Indien yemant door sekere sieckt' wech ghenomen is uyt dit leven, den welcke hy onachtsaemlick gehandelt heeft, daer hy uyt kracht van sijn ampt hem hadde behooren te versorghen: al hoewel hy weet dat d'afgestorvene gekomen was tot sijn perk dat niet en konde worden over-getreden, soo en sal hy nochtans daerom sijn sonde niet licht maken: maer dewijl hy sich in sijn ampt niet ghetrouwelick en heeft gequeten, soo sal hy dat also nemen als of sijn onachtsaemheyt d'oorsaeck ware van des siecken doodt.

12. Hy verdoemt de boosheyt der quaetdoenders.

Veel weyniger sal hy, wanneerder in 't bedrijven van doodtslagh of dievery eenigh bedrogh oft voor-bedachte boosheydt des herten tusschen gekomen is, deselve sonden verschoonen door 't voorwenden van Godes voorsienigheydt: maer hy sal in 't selvige feyt, Godes rechtveerdigheydt, en des menschen deughnieterye, ghelijck die beyde haer selven klaerlick openbaren, onderscheydentlick bemercken en aenschouwen. En voornementlick sal hy in toekomstighe saken op alsulcke mindere en ondergeschickte 3) oorsaken acht nemen.

13. Hy veroorsaeckt een rechte bemercking der toekomende dingen, en maeckt sijne knechten voorsichtig, vlytigh en dapper.

Want wel sal hy het reeckenen onder de zegheninghen Godts, byaldien hy alle hulp van menschen gereedt vindt die hy voor sijn welvaren en behoudenis behoeft. Daerom evenwel en sal hy toch 4) niet vertraghen in 't beraetslagen, noch slaperigh zijn in 't versoecken van de hulp der ghener, die hy sien sal dat rijck en machtigh ghenoegh zijn om hem te helpen: maer overlegghende dat alle voordeelen die de schepselen hem konnen aenbrenghen 1), hem van den Heere in de handt ghesteecken en gegeven worden, soo sal hy die schepselen, als wettigh' instrumenten van Godes voorsienigheydt tot sijn ghebruyck en nuttigheydt toepassen. En ghemerckt hem niet bekendt en is wat uytkomst sijn affairen en handelingen die hy voorneemt, hebben sullen (behalven alleen dat hy weet dat de Heere in alles sijn bestwil 2) sal versorghen) soo sal hy met vlijt na-jagen dat geen 't welck hy oordeelt hem voordeeligh te zijn, so seer als hy met sijn verstandt en kennis kan begrijpen. Nochtans en sal hy in't raedt-pleghen niet staen op sijn eygen sin 3) en goedtduncken: maer hy sal hemselven der wijsheyt Godts bevelen en overgeven, op dat hy door sijn geleyde ghestuyrt worde tot het recht eynd' en ooghmerck.

14. Hy maeckt dats' haer selven sijne Wijsheydt en Almachtigheydt overgheven en bevelen, ondertusschen in hare beroepingh neerstelick arbeydende.

Voorts en sal hy met sijn vertrouwen also niet steunen op d'uyterlicke hulp-middelen, dat hy, indiense by de handt zijn, op deselve sorghlooslick soude rusten: en 4) indiense niet by 5) de handt zijn en ontbreken, hem 6) souden verschricken even als of hy verloren waer. Want hy sal sijn gemoedt altijdt ghehecht hebben alleen aen de voorsienigheydt Godts, en niet toelaten dat het door de bemerckingh der tegenwoordiger dingen, van 't aenschouwen der selver afgetrocken worde. Alsoo al hoewel Joab bekendt dat d'uytkomst van d'oorlogh staet in Godes handt en goedtduncken, soo en begeeft hy nochtans sich niet tot ledigheyt: maer hy volbrenght neerstelick 't geen hem volghens sijn beroep toestondt te doen: en beveelt den Heere 't beleydt van d'uytkomst. Weest sterck, segt hy, ende laet ons sterck zijn voor ons volck, ende voor de steden onses Godts: de Heere nu, doe wat goet is in sijne oogen. 2 Sam. 10. 12.
Dese selvighe kennis sal ons van alle lichtveerdigheydt en verkeert vertrouwen afhouden 7) en tot de geduyrigh' aenroepingh Godes aendrijven: sy sal oock onse ghemoederen met goede hoop' ondersteunen, soo dat wy niet en sullen aarzelen, om 8) gherustelick en kloeckmoedigh te verachten de ghevaren 9) die ons omcingelen.

15. Hoewel het menschelicke leven met ontallicke quaden (alhier nae 't leven afgheschildert) beset wordt, soo is't nochtans dat de Godtvruchtige, die op de voorsienigheydt van den seer goedertieren en grooten Godt berusten, haer door een heylige gelucksaligheydt verblijden.

10. En hier in openbaert sich d'onweerdeerbare 10) gelucksaligheyt van een Godtvruchtigh gemoedt. Daer zijn ontelbare quaden die sich legeren om 's menschen leven, die

1) [ ]. 2) de verbintenis. 3) en onderst'.
4) Want sal hy gheen ghebreck hebben van menschelicke hulp-middelen om die tot sijn welvaren en behoudenis te ghebruycken, soo sal hy dat reeckenen onder de zegheninghen Godts. Daerom en sal hy oock.

1) doen. 2) beste. 3) sinlickheydt. 4) [ ]. 5) van. 6) [ ]. 7) ontblooten. 8) twijffelen. 9) perijckelen. 10) d'onweerdeerlicke.

oock dreygen met even soo veel dooden. En om niet te gaen buyten ons selven: ghemerckt het lichaem een herbergh' is van duysenderley sickten, jae binnen sich besloten houdt en voedet d'oorsaken en zaden der kranckheden, soo en kan de mensch sich alsoo niet houden en dragen, of hy sleept met sich veelderley ghestalten sijns verderfs, en voert een leven 't welck eenigsins met de doot vermenght en vereenight is. Want wat kondt ghy anders seggen van een 1) mensch, die 2) geen koude noch hitte onderghaen kan, sonder sich aan gevaer bloot te stellen 3)? Nu werwaerts ghy u keert, al die dingen die rondtsom u zijn geven u niet alleen oorsaeck van mistrouwen, maer sy dreyghen u bij na opentlick, en schijnen u datelick de doodt te sullen aendoen. Klimt in een schip, ghy en zijt maer eenen voet van de doot. Sit op een paert, u leven loopt ghevaer 4), so maer een voet en komt te struyckelen. Wandelt door de straten der stadt, soo veel tegelen alsser op de daken zijn, soo veel gevaerlickheden zijt ghy onderworpen. Isser eenigh yseren ghereetschap in uwe of in uwes vriendts handt, so is daer hinder bereyt. Soo veel wreede dieren als ghy siet, sy zijn alle gewapent om u te verderven. Indien ghy u poogt te besluyten binnen een wel omtuinden 5) Hof, alwaer niet dan schoonheydt 6) en lieffelickheydt te sien is, daer sal somtijts een slanghe 7) in't verborgen schuylen. Uw 8) huys 'twelck altijt aen brandghevaer 9) onderworpen is, dreyght u met 10) armoede des daeghs, en verstickinge des nachts. Den acker die hagel, rijp, drooght' en ander onweders uytstaen moet, dreyght u met onvruchtbaerheydt, en van dies wegen oock met hongers-noot. Ick late staen tooverijen en fenijn-ghevingen, lagen, moorderijen en rooverijen, openbaer gewelt, van dewelck' een deel ons te huys omringhen 11), een deel wederom buyten's huys nae volgen. Moet de mensch in't midden van deze benauwtheden niet zeer ellendig zijn, daer hy midden in sijn leven als een (p. 79.) halve doode omwandelt 12) en | met moeyten een banghen en flaeuwen adem haelt 13) niet anders dan of hem altijt een sweerdt over de neck hingh? Ghy sult segghen dat de voorseyde quaden den mensch selden weder-varen of immers niet altijdt, noch eenen yeghelicken mensch, en nimmermeer

1) de. 2) dewelcke. 3) lijdt sonder perijckel.
4) perijckel. 5) wel-beschansten en bewalden. 6) playsier.
7) serpent. 8) Het. 9) den brandt. 10) [ ].
11) omsetten. 12) als dewelck' in sijn leven half doot is.
13) (en in treckt).

alle die quaden te gelijck. Ick beken 't. Maer dewijl wy door d'exempelen van andere worden onderwesen, dats' ons oock overkomen konnen: en dat ons leven niet meer vry en is als het hare: so en ist niet moghelick dat wy voor deselve niet en souden vreesen en beven, gelijck als ofse ons stonden toe te komen. Wat kondt ghy dan bedencken dat erbarmelicker is als sulck eene bevreestheydt? Hier by komt noch dat het niet en geschiedt sonder Godt te lasteren, indien men beweert dat hy den mensch, het edelste Schepsel onder alle schepselen ghestelt heeft tot een doelwit om allerley blind' en roeckeloose slaghen van de fortuyn uit te staen. Doch de Leser sal gelieven op te mercken 1) dat mijn voornemen alhier is alleenlick te spreken van d'ellende des menschen die hy sal gewaer worden, indien hy gebracht wort onder de heerschappy van de fortuyn.

De nuttigheyt en verklaringh van de voorgaende bedenckingen, dewelcke de Godvruchtighe zielen tegen allerley perijckelen wapent en overwinnelick maeckt.

11. Maer wanneer het 2) licht der Goddelicker voorsienigheydt eenmael den Godtvreesenden mensch verschenen is: soo wort hy verlicht en verlost niet alleen van die uyterste benauwtheydt en vreese daer med' hy voor henen ghedruckt wiert, maer oock van alle sorghvuldigheydt en bekommernis. Want gelijck hy met recht voor de fortuyn gruwt 3), alsoo durft hy hem selven gherustelick aen Godt overgeven. Dit is, seggh' ick, sijnen troost, dat hy weet en verstaet dat de Hemelsche Vader door sijn macht alles also begrijpt, door sijn wil en heerschappij also regeert, door sijn wijsheyt also bestiert, datter niets voor en valt anders dan volgens sijn bestel 4) en beschickingh. Dat hy wijders opghenomen is in sijn hoede 5) en beschermingh, en dat d'Engelen bevel hebben om voor hem sorge te drage: dat de schade des waters hem niet en kan treffen, noch des vyers, noch des sweerts, dan voor so veel als 6) Godt dê bestuyrder dit wil gedoogen 7). Want aldus singht den Psalm: Psalm 91. 3. Want hy sal u redden van den strick des vogel-vangers: van de seer verderflicke pestilentie. Hy sal u decken met sijne vlercken, ende onder sijne vleughelen sult ghy betrouwen: sijne waerheydt is een rondasse ende beukelaer. Ghy en sult niet vreesen voor den schrick des nachts: voor den pijl die des daeghs vlieght: Voor de pestilentie die in de donckerheyt wandelt: voor het verderf dat op den middag verwoestet, &c. Hier uyt ontstaet oock in den Heyligen dit vrymoedigh roemen: De Heere is by my, Psalm. 118. 6. en 27. 3. en 56. 5. en elders. ick en sal niet vreesen: wat sal my een

1) noteeren. 2) het. 3) grouwelt. 4) ordonnantie.
5) getrouwigheyt. 6) (hem). 7) wil in-ruymen.

mensche doen? De Heere is mijn Beschermer, waerom soude ick tsidderen en beven? Of my schoon een leger belegerde, mijn herte en soude niet vreesen; of schoon een oorlog tegen my opstonde, so vertrouw' ik hier op. Ick bidd' u van waer komt hen dat, dats' altijt gerust en te vreden zijn, anders dan om dat sy, wanneer de werelt nae het uyterlick' aensien sonder stuyr en beleydt op en neder 1) schijnt te wentelen, weten dat de Heer' over al en in alles werckt, en oock vertrouwen dat sijn werck gedijen sal tot haren besten? Indien wederom haer welvaren of van den duyvel of van godtloose menschen bestormt wort: so moetense terstondt beswijcken, 'ten zy dan datse door de bedenckingh en overleggingh van Godts voorsienigheyt versterckt worden. Maer sy ontfangen overvloedt van vertroostingh wanneer hen in den sin komt, dat de Duyvel en het gantsche rot der godtloosen in alle deelen en stucken door de hant en kracht Godts als door een toom alsoo bedwongen worden, datse geen boos feyt teghen ons voornemen, noch als se sich die voornamen, in hun gedachte beramen, noch oock, hoe se oock woelen om haer ten uytvoer te legghen, oock maer 2) eenen vinger verroeren en konnen, dan voor soo veel hy hen toelaet, jae voor so veel hy hen gebiedt; en datse niet alleen door sijne boeijen vast ghehouden, maer oock door sijn toom en breydel ghedwongen worden om hem dienst en gehoorsaemheyt te bewijsen. Want ghelijck het des Heeren werck is, hare raserny te wapenen, te keeren en te stuyren werwaerts hy wil: also komt het hem oock toe haer een perck en pael te stellen, op datse na haer moetwil niet al te dertel en brootdroncken zijn souden. Paulus met dit gevoe-
1. Thess. 2. 18. len versterckt zijnde, als hy in d'een plaets
1. Cor. 16. 7. geseyt hadde dat sijn reyse door den Satan verhindert was geweest, so verklaert hy in d'ander dat die verhindering door de toelatingh Godts was voor-gevallen. Indien hy alleen gheseyt hadde dat het beletsel van den Satan voort gekomen was, het soude geschenen hebben dat hy hem al te veel machts toe schreef, als of hy oock Godts besluyten en raedslaghen konde te niet doen: maer dewijl hy nu Godt stelt als den rechter en scheytsman aen wiens toe-latingh alle reysen en weghen hangen, soo betoont hy te ghelijck, dat de Satan, hoe seer hy oock raest en arbeydt, niet met allen en kan verkrijghen dan 't geen Godt hem wil toestaen. David

1) dat op dat neder. 2) voorghenomen zijnde bearbeyden, noch om te volbrengen hoe seer sy oock woelen.

neemt oock van wegen de meenigerley veranderinghen door dewelcke het leven der menschen gheduyrighlick ghewentelt en gelijck als om-gekeert wort, sijne toevlucht tot dese Burcht en segt, dat sijne tijden staen in des
Heeren hant. Hij hadde konnen seggen *den* Psalm 31. 16.
loop des levens, of *den tijdt* in 't getal van een; maer door het woordt *tijden* in 't getal van velen heeft hy willen uytdrucken dat al hoewel des menschen staet veranderlick is, nochtans de verwisselinghen die daer in nu en dan voorvallen van Godt worden gegouverneert. Daerom worden Rezin en de
Koning Israëls, die 1), doe sy hare macht Iesa. 7. 1. etc.
tot verderf van Juda te samen gebracht en gevoeght hadden 2), schenen te zijn fackelen, aenghesteken om 't landt te verwoesten en te verteeren, van de Propheet genoemt roockende brant-stocken, die niet dan een weynigh roocks konden uyt-wasemen. Alsoo wordt Pharao, doe hy door sijn macht, sterckt' en de 2) menighte sijns heyrkrachts verschrickelick was voor eenen yegelicken, by een zee-monster, en sijne leghertroepen by vis-
schen vergeleecken. Daerom verkondight Godt Ezech. 29. 4.
dat hy den hooftman en Veldt-heer, mitsgaders oock sijn heyrtocht met sijn hengel-roed' en haeck vangen sal en trecken werwaerts hy wil. In somma, om hier op niet langer te blijven staen, ghy sult lichtelick bemercken, so ghy met aendacht daer op let, dat niet de voorsienigheydt Godts te kennen, d'alder-ellendighst' ellende is: en dat in de kennisse der selver de hooghste gelucksaligheyt gelegen is.

12. Van de voorsienigheydt Godts, voor soo veel als tot grondigh onderwijs en vertroostingh der gheloovigen noodigh en oorbaerlick is (want om de neus-wijsigheydt der ydeler menschen te voldoen, en kan gheen reden ghenoegh zijn; 't is oock niet te wenschen dat hen genoegh gedaen werde) soude nu genoegh gesproken zijn, waert datter niet eenige weynige plaetsen in de wegh en waren, dewelcke, tegen | 't geen voor henen verklaert is, schijnen aen te wijsen, dat Godes raet niet seker en bestendigh en is, maer veranderlick na de gestalt' en ghelegentheydt van dese benedenste dingen. Voor eerst wort somtijts gewach gemaeckt van Godes berouw en leetwesen, als dat hem berouwde dat hy den mensche gheschapen hadde: dat hy Saul tot een Koningh hadde ghemaeckt: dat het quaet 't welck hy voorgenomen hadde sijnen volcke toe te senden, hem berouwen sal, so haest als hy gewaer

Het tweede deel van dit Capittel, daer in wederleyt worden twee tegenwerpingen, waer van d'eerste is, Dat de Schriftuyr Gode toeschrijft veranderingh sijns voornemens of berouw: en dat oversulcks sijn voorsienigheyt niet en schijnt vast te wesen.

(p. 80.)

Genes. 6. 6.
1. Sam. 15. 11.
Ierem. 18. 8.

1) [ ]. 2) hebbende.

wordt datse sich eenighsins bekeeren. Ten anderen worden oock verhaelt eenig' af-schaffinghen van sijne besluyten en oordeelen. Hy
Jona 3. 4, 10. hadde den Niniviters door Jona doen aensegghen, dat Ninive nae verloop van veertigh daghen soude vergaen: maer hy is door hare boetveerdigheydt terstont bewogen geworden tot een sachter en genadiger vonnis. Hy
2 Reg. 20. 1. 5. Iesa. 38. 1. 5. hadde den Koning Hiskia door den mont van Jesaia den doodt verkondight: maer hy wiert door sijn tranen en gebeden bewoghen 1) deselvigh' uyt te stellen tot eenen anderen tijt. Hier uyt nemen veel menschen oorsaeck om te beweeren, dat Godt door een eeuwigh en onveranderlick besluyt de saken der menschen niet en heeft verordineert: maer dat hy t'elcken jare, en dage, en uyre dit of dat verordineert, na dat een yeder verdient, of nae dat hem billick en recht dunckt te wesen. Belangende 't leetwesen en berouw, wy moeten voor vast houden, dat het soo weynigh in Godt plaets heeft, als onwetentheyt, of dwalingh, of onmacht. Want indien niemant wetens en willens yet sal doen dat hy weet dat hem namaels sal berouwen, soo en sullen wy Gode geen berouw konnen toeeygenen, of wy sullen met eenen moeten segghen dat hy niet en weet wat in toekomende tijden gheschieden sal, of dat hy 't niet en kan ontgaen, of dat hy schielick en onbedachtsaemlick henen toeschiet en valt tot een besluyt en oordeel 't welck hem terstont berouwt. Maer dit is soo verre verscheyden van den sin des Heyligen Geestes, dat hy selfs van berouw en leetwesen sprekende, seyt dat Godt aen 2) geen berouw en is onderworpen, dewijl hy geen mensch en is den welcken yetwes soude konnen berouwen. En het staet te bemercken dat die beyd' in het selvige capittel alsoo by een gevoeght worden, dat d'onderlinghe vergelijcking van 't een met het ander den tegenstrijdt die daer schijnt te zijn seer wel vereenight. De verandering wordt aengewesen door een on-eygentlicke wijse van spreken, alsof 3) Gode berouwen sou 4) dat hy Saul
1 Sam. 15. 29. tot een Koningh gemaeckt hadde. Een weynigh daer na wort geseyt: Ende oock en lieght hy, die de overwinninghe Israëls is, niet, ende het en berouwt hem niet: want hy en is gheen mensche, dat hem [yet] berouwen soude. Met dese laetste spreuck wordt d'onveranderlickheydt opentlick en eyghentlick betuyght en aengewesen. 't Is derhalven seker dat Godes ordinanty en raedt aengaende de bedieningh der menschelicke saken

Antwoort op d'eerste teghenwerpingh, daer in uyt plaetsen der Schrifture bewesen wordt dat in Godt gheen berouw en valt.

1) beroert 2) [ ]. 3) dat. 4) is.

is eeuwigh en boven alle berouw. En op dat sijne standtvastigheydt niet en soud' in twijffel ghetrocken worden, soo hebben oock sijne weder-partijders en vyanden daer van moeten getuygen. Want Bileam heeft oock teghen sijnen danck in dese woorden moeten uytbreken: Godt en is geen man, dat hy lieghen Num. 23. 19.
soude, nochte eenes menschen kindt, dat het hem berouwen soude: soude hy 't seggen, ende niet doen? ofte spreken, ende niet bestendigh maken?

13. Wat brenght dan dit woordt berouw mede? 't Beteeckent even 't selve als 1) alle andere manieren van spreken beduyden door dewelcke Godt ons op menschelicke wijse beschreven wort. Want gemerckt de swackheydt onses verstandts niet en kan reycken tot sijn hoogheyt, so moet de beschrijvingh daermede ons de natuyr Godes voor-gestelt wordt, ghematight worden nae ons begrijp, op datse van ons mocht worden verstaen. En dit is voorts de matigheyt die hy daer toe gebruyckt, te weten, dat hy hem-selven ons afbeelt en afmaelt, niet soodanigh als hy is in hem-selven, maer soodanigh als hy van ons wort gevoelt en vernomen. Al hoewel hy door geenderley hartstochten 2) of ontsteltenissen beroert en wort, soo getuyght hy nochtans dat hy teghen de sondaers verbolghen en toornigh is. Derhalven ghelijck wy, wanneer wy hooren dat Godt vertoornt is, ons selven niet en moeten inbeelden eenige beweegingh en ontsteltenis in Godt, maer veel meer ghedencken dat dese manier van spreken van ons gevoel genomen en daer na gematight is, om dat Godt een toornigh en vergramt gelaet schijnt te hebben soo dickwils als hy sijn oordeelen en plaghen uyt-giet: alsoo en moeten wy oock niet anders verstaen onder het woordt berouw, dan een verandering van sijne wercken of daden: want de menschen zijn ghewoon door het veranderen van hare wercken te betuyghen dat deselve haer mishagen. Gemerckt dan alle veranderingh onder de menschen is een verbeteringh des dinghs dat hun mishaeght: en de verbeteringh voort komt uyt berouw, so wort daerom door het woordt berouw beteeckent en aengewesen even dat selvighe 't welck Godt in sijn wercken verandert: ondertusschen wordt evenwel sijn raedt en wil niet om-gekeert, noch sijn gesintheydt verandert: maer 't geen hy van eeuwigheydt af voorsien, voor goet ghekent en besloten hadde, dat vervolght en volvoert hy door een gheduyrighe een-parigheydt en ordeningh, al

Waerom Gode berouw toeghe-eyghent wordt.

1) dat. 2) passien.

hoewel het in der menschen oogen een schielicke veranderingh schijnt te wesen.

De tweede tegen-werping, daer in voorgestelt wort d'afschaffingh van Godes besluyten die in de Heylige Schrift beschreven is, welcke afschaffingh Godts voorsienigheyt schijnt wech te nemen.

Iona 3. 1, 2. Iesa. 38. 1.

14. Als oock de Heylighe History verhaelt dat dien van Ninive quijt gescholden wierdt het verderf dat hen verkondight was, en dat het leven van Hiskia wierde verlengt, daer hem te voren den doodt was gedreyght, soo en betoont sy daer mede niet, dat de voor-ordeningen en besluyten Godes zijn afgheschaft gheweest. Die alsoo gevoelen, die en hebben van alsulcke bedreygingen geen verstandt: dewelck' alhoewelse enckelick in versekerenden sin 1) worden uytghesproken, nochtans in sich vervatten een stil-swijgende condity, gelijck als afgenomen kan worden uyt het eynd' en d'uytkomst der selver. Want waerom sondt Godt Jona tot den Niniviters, om hen 't verderf der Stadt te voorseggen? Waerom gaf hy Hiskia sijn doodt door Iesaia te kennen? Want hy konde desen en d'andere verderven sonder hen 't ongheluck aen te dienen. Hy heeft dan gesien op wat anders, en niet hier op dats' hare doot van te voren weten en die van verre sien aenkomen souden. Te weten, hy en heeft niet gewilt datse souden verdorven worden: maer datse sich beteren souden op datse 't verderf ontgaen mochten. Dat derhalven Jona propheteert en voorseydt dat Nineve na veertigh dagen sal vergaen, dat wert also gedaen op dat de Stadt niet vergaen en soude. Dat Hiskia de hoop van een langer leven afgesneden wort, dat geschiedt op dat hy een langer leven verwerve. Wie isser die nu niet en siet, dat de Heere door soodanighe dreyghementen tot bekeeringh heeft willen opwecken de ghene die hy vervaerd maekte 2) op dats' ontvlieden | souden 't oordeel 't welck sy door hare sonden hadden verdient? Indien dit alsoo is en wel op malkanderen slaet, soo leydt ons de natuyr en gestaltenis der dinghen daer henen, dat wy het daer voor moeten houden dat onder de loutere bedreygingen en aenseggingen een stil-swijgende condity begrepen is. Dit wordt oock bevestight met gelijck' exempelen, als de Heere den Koningh Abimelech bestraft, om dat hy Abrahams huysvrouw tot sich genomen hadde, soo gebruyckt hy dese woorden: Siet, ghy zijt doot om der Vrouwen wille, die ghy wech ghenomen hebt; want sy is met eenen man getrouwt. En als Abimelech sich daer op verontschuldight hadde, soo spreeckt de Heer' aldus: Soo geeft dan nu deses mans huysvrouw wederom, want hy is een Propheet, ende hy sal voor u bidden, op dat ghy levet: maer so ghyse niet wederom en geeft, weet dat ghy voorseker sterven sult, ghy en al wat uwe is. Siet ghy nu wel dat Godt door d'eerst' uytspraeck des Koninghs ghemoedt heftelick verschrickte, om hem tot beteringh op te wecken: en dat hy door de tweede syn wil klaerlick te kennen geeft? Dewijl dan d'andere plaetsen op een gelijcke wijse verstaen moeten worden, soo en wilt doch daer uyt niet besluyten, datter yet van het voornemen Godts afghekort zy, om dat hy te niet gedaen heeft 't vonnis dat hy te voren afgekondight hadde. Want wanneer de Heere door het verkondigen van straffe tot boetveerdigheydt vermaent die gene die hy verschoonen en sparen wil, soo baent 1) hy veel meer eenen openen wegh voor sijn eeuwigh besluyt en verordineeringh, dan 2) dat hy in het minst' van 3) wille soude veranderen, jae hy en is selfs in woorden niet wanckelbaer of onghestadigh, uytghenomen alleen dat hy van syllabe tot syllabe niet uyt en druckt 't gheen 't welck nochtans uyt sijn woorden lichtelick kan verstaen worden. Want het 4) woort van Jesaia moet waerachtigh blijven: Want de Heere der heyrscharen heeft het in sijnen raet besloten, wie sal het dan breken? en sijne hant is uytghestreckt, wie salse dan keeren?

(p. 81.)

Bewijs, genomen van een ghelijck exempel.

Genes. 20. 3, 7.

Iesa. 14. 27

Het XVIII. Capittel.

Dat Godt alsoo der godtloosen dienst ghebruyckt, en herten buyght om sijn oordeelen uyt te voeren, dat hy self suyver blijft van alle feyl en gebreck.

De gesintheyt des vleesches is de oorsprongh van de teghenwerpingen die tegen de voorsienigheyt Godts voorghesteldt worden.

Uyt d'andere plaetsen, daer betuygt wort dat Godt den Satan selfs en alle verworpene menschen na sijn goetdunckên buygt of treckt, ontstaet een swaerder questy of verschil. Want het verstandt des menschen kan qualick verstaen en vatten, hoe dat hy door deselve werckende geen besmettingh en ontfanght uyt hare boosheyt, ja hoe dat hy self onschuldigh blijft in een handelingh, die hem met hun gemeen is, 5) en toch 6) rechtveerdelick straft de ghene die hem ten dienste staen. Hier uyt is gevonden het 7) onderscheyt tusschen doen en toelaten: want desen knoop scheen na het oordeel van velen niet te kunnen worden ontbonden, te weten, dat de Satan en alle godtloose alsoo staen onder de macht en heerschappy Godts, dat hy hare boosheyt stuyrt tot sulck een eynd' als hem goed dunckt, en hare schelm-stucken

1) met jae en versekeringh. 2) verveerde.

1) bereyt. 2) soo verr' ist'er af. 3) in. 4) dat. 5) is in het gemeen doen en wercken. 6) [ ]. 7) dat.

gebruyckt om sijn oordeelen uyt te voeren. En misschien soude hier het matighe en sobere oordeel van hen te verontschuldighen zijn, die metterdaad 1) door den schijn der ongerijmtheyt die hier insit 2) worden afgeschrickt, indien se maer niet booselyck 3) Godts rechtveerdigheydt van alle quaed' opspraeck sochten te bevrijden door een valsche en leugenachtighe verdedigingh 4). Het dunckt hen ongerijmt te zijn, dat door Godts wil en bevel de mensch verblindt wordt, die terstondt van wegen sijne blindt-

De eerste tegen-werpingh, Gods toelatingh van sijn will' afsonderende.

heyt ghestraft sal worden. Sy keeren derhalven de rugg' en nemen een uytvlucht, seggende, Dat sulcks alleenlick geschiedt door Godes toelatingh, en niet oock door syn wille. Maer dewijl Godt openbaerlick betuyght dat hy selve dat doet, soo verwerpt hy alsulcken uytvlucht. Dat oock de menschen niet met all' en verrichten 't en zy dan door de verborghen wille Godts, en oock niet met all' en beraetslagen en handelen, 'ten zij dan 't geen hy selfs alreede by hem-selven besloten heeft, en door syn verholen bestiering ordineert, dat wort met ontelbaer' en duydelicke getuygenissen bewesen. 't Geen wy voor henen uyt den Psalm by gebracht hebben, Dat Godt doet al wat hy wil, dat moet gewisselick uytgestreckt worden tot alle de wercken der menschen. Indien Godt de gewisse besteller en beleyder is van oorlogh en vrede, gelijck daer geseydt wort, en dat sonder eenigh' uytsonderingh 5), wie sal dan durven segghen, dat de menschen sonder sijn weten of toedoen door een blinde bewegingh sonder stuyrman ghedreven worden? Maer in de bysonder' exempelen sal meer lichts wesen. Wy weten uyt het eerste Cappittel van 't Boeck Jobs, dat de Satan hem-selven stelt voor Godt om sijn bevelen 6) 't ontfanghen, soo wel als d'Engelen, die Gode van selfs ghehoorsaem zijn: hy doet dat wel op een ander manier en tot een ander eynde: maer evenwel alsoo dat daer uyt blijckt dat hy niets en mach by der hant nemen, 'ten zy dan door Godts wille. En hoewel daer na een bloote toelatingh Godes om den Heyligen Man te verdrucken schijnt aengeteeckent en aengewesen te zijn: nochtans dewijl dese spreuck waerachtigh is: De Heere heeft'et ghegeven, de Heer heeft het genomen: 't is soo geschiet, gelijck Godt gewilt heeft; so besluyten wy dat Godt autheur zy geweest van die beproeving daer van de Satan en de boose roovers dienaers waren. De Satan poogt den Heyligen man door wanhoop 1) te drijven tot raserny: de Sabeen grijpen en rooven wreedelick en ongoddelick eens anders goederen. Maar Job komt er vooruyt 2) dat hy door Godt van allen sijnen rijckdom berooft en tot armoede gebracht is, om dat het hem also behaeght heeft: Dien volghens wat de menschen bedrijven, of oock de Satan selve, so houdt nochtans Godt het stuyr in de handt om haer voornemens te leyden tot uytvoeringh van sijn oordeelen. Godt wil dat de trouwloose Koningh Achab sal bedroghen worden: de Duyvel biedt sijnen dienst aen tot voltreckingh van dat stuck: hy wordt uytgesonden met een seker bevel, te weten, dat hy een leughen-geest zy in den mondt van alle sijne Propheten. Indien nu 3) de verblindingh en uytsinnigheyt van Achab syn oorsprongh heeft in 4) Godts oordeel, dan 5) verdwijnt immers heel het verzinsel 6) van de bloot' en naeckte toelatingh: want het ware te belacchen, dat een Rechter alleen soude toelaten, en met eenen oock niet en soude besluyten wat hy wil gedaen hebben, en sijne dienaers de volvoeringh van dien bevelen en opleggen. Der Joden voornemen is Christus van der aerden te verdelghen: Pilatus en de soldaten zijn de rasende moetwil der selver gehoorsaem. En nochtans bekennen de Discipelen in haer voortreffelick gebedt dat alle de godtloose niet anders ghedaen en hadden dan 't gheen de handt en raedt Godts hadde besloten. Ghelijck | Petrus alreede te voren ghepredickt hadde, dat Christus door den bescheyden raedt en voorsienigheydt Godts was overghelevert geweesom gedoodet te worden. Als of hy seyde, dat Godt, voor den welcken gheen dingh van den beginn' af en is verborgen gheweest, wetens en willens heeft verordineert 't gheen de Joden hebben volbracht. Ghelijck hy dat selvigh' op een ander plaets weder verhaelt, segghende: Maer Godt heeft alsoo vervult, het ghene hy door den mont aller sijner propheten te voren verkondight hadde, dat de Christus lijden soude. Absalom door een bloet-schandigen byslaep, 't bedde sijns Vaders verontreynighende, begaet een verfoeyelick schelm-stuck: nochtans ghetuyght Godt dat dat sijn werck is, want de woorden luyden aldus: Want ghy hebt het in 't verborgen ghedaen: maer ick sal dese sake doen voor gantsch Israël, ende voor de Sonne. Jeremia verklaert dat al die wreetheyt die de Chaldeen bedreven in 't Joodsche lant, Godes werck

Psalm 115. 3.

Antwoordt, d'Enghelen en Menschen soo goede als quade, en verrichten niet anders dan 'tgeen van Godt gheordineert is.

Bewijs door uyt ghedruckte en klare exempelen.

Het eerste exempel. Iob I. 6, 12, 21.

Het tweede exempel. 1 Reg 22. 20, 21, 22, 23.

Het derde. Actor. 4. 28.

(p. 82.)

Actor. 2. 23

Actor. 3. 18.

Het vierde. 2. Sam. 16. 22.

2. Sam. 12. 12

Het vijfde. Ierem. 50. 25.

1) verontschuldight konnen werden de matigheyt en zedigheyt van de soodanighe die. 2) [ ]. 3) waer't datse niet (verkeerdelick door valsche en leugenachtighe verdedingh). 4) [ ]. 5) uytnemingh. 6) geboden.

1) desperaty. 2) Job bekent. 3) [. 4) voorkomt van. 5) soo. 6) dat gedichtsel.

Iesai. 5. 26. en 10. 5. en 19. 25. zy. Daerom wort Nebucadnezar genoemt Godes dienaer. Godt roept over al, dat de godtloose door sijn sissen, door het geklanck van sijn trompet, door sijn gebodt en bevel tot den oorlogh aengehitst worden. Hij noemt den Koningh van Assyrien een roede sijns toorns, en een bijl die hy door sijn hant beweeght. 't Verderf der heyliger Stadt en de verwoestingh des tempels noemt hy sijn werck. (Het seste.) David tegen Godt niet murmureerende, maer hem voor eenen rechtveerdigen Rechter bekennende, belijdt nochtans dat de vloecken van Simei voort komen van sijn bevel. (2. Sam. 16. 10.) De Heere, seght hy, heeft hem bevolen te vloecken. (Het sevenste.) In de Heyligh' History komt ons dickwils voor, dat alles van den Heere komt watter in de wereld voorvalt 1), als daer is den afval der tien stammen, den ondergangh der Sonen van Eli, en seer veel van den selven slach. (1. Reg. 11. 31. 1. Sam. 2. 34.) Die een weynig in de Schriftuur gheoeffent zijn sien wel dat ick uyt veel getuygenissen maer weynige voortbrengh' om der kortheyt wille, uit dewelcke nochtans meer dan ghenoeghsaem blijckt dat onverstandigh en dwaes zijn die ghene die in de plaets 2) van Godts voorsienigheyt stellen een bloote toelatingh, even als of hy in een wacht-toren sat en de onsekere en toevalllighe 3) uytkomsten afwachtte 4): en sijn oordeelen dien volghens hingen aen het goetduncken der menschen.

(Een andere bysondere weder-leggingh van de voorseyde tegheuwerpingh, daer in betoont wort dat de verborgene bewegingen door een heymelick doch rechtveerdigh ingeven Godts tot haer eynde gestiert wordë.)

2. Wat belanght de verborgen beweginghen 5), het gheen Salomo ghetuyght van 't herte des Konings, dat het herrewaerts of ginswaerts ghebogen wordt, na dat het Gode belieft, dat streckt sich gewisselick uyt tot het geheele menschelicke gheslacht, en 't gelt even soo veel als of hy geseyt hadde: alles wat wy met ons 6) herte bedenken 7), wordt door Godts verborgen ingeven tot sijn eynde gestuyrt. (Prov. 21. 1.) En om de waerheyt te seggen, waert dat Godt niet inwendigh in de herten der menschen en wrochte, soo en soude het niet recht ghesproken zijn dat hy de lippen wech neemt van den waerachtigen, en de wysheyt van d'Ouden, dat hy van de Vorsten der aerden het verstandt wech neemt, op datse dwalen door allerley omwegen. (Iesa. 29. 14. Psalm 107. 40. Ezech. 7. 26, 27.) En hiertoe dient 't geen dickwils gelesen wort, dat de menschen bevreest zijn, na dat hare herten door sijn schrick bevanghen worden. (Levit. 26. 36.) Alsoo is David, sonder yemants weten, geghaen uyt het legher Sauls, want een slaep van den Heere was op hun allen ghevallen. (1. Sam. 26. 12.) Maer daer en kan niets klaerders ghesocht en begheert worden, als dat Godt soo dickwils seydt, Dat hy de herten der menschen verblindt, dat hij haer met draeyingh en suyseling slaet, door den gheest des slaeps droncken maeckt, uytsinnigheydt aenjaeght en hare herten verhardet. (Rom. 1. 26. en 11. 8.) (1. In-reden.) Al dit wordt van velen oock ghetrocken tot de toelatingh, even als of Godt de verworpene verlatende deselve van den Satan liet verblindt worden. (Antwoort.) Maer dewijl de Heylige Geest uytdruckelick verklaert dat de blindtheydt en uytsinnigheydt door Godes rechtveerdigh oordeel wordt toe ghesonden, soo is dit antwoort al te sinledigh 1). Godt wort geseydt het herte van Farao verhardt, Item verswaert en verstockt 2) te hebben. (Exod. 4. 27. en 9. 12. en 10. 1.) (2. In-reden.) Dese manieren van spreken lacchen sommighe menschen uyt met een onwijse en bespottelicke uytvlucht: Want dewijl, seggense, in een ander plaets betuyght wordt dat Pharao selfs zijn hert verswaert heeft, soo wort zijn wil ghestelt tot een oorsaeck van sijne verhardingh. (Ex. 8. 15.) (1. Antwoort.) Even eens als of dese twee dinghen met malkanderen (al hoewel op verscheydene wijsen) niet wel overeen en quamen, te weten, dat de mensch, wanneer hy van Godt bewogen en gedreven 3) wort tot het werck, te gelijck nochtans oock hem-selven beweeght en aenport. 't Geen 4) sy alhier teghen ons inbrengen, dat keer' ick wederom tegen hen: want indien het woordt verharden beduydt een bloote toelatingh, soo en sal de bewegingh tot hertneckigheyt eygentlick niet zijn of voort komen van Pharao. Voorts wat een ydele 5) en dwaes' uytlegging soude dat zyn, als of Pharo alleen toegelaten hadde dat hy verhardet werde van een ander. (2. Antwoort.) Doet hier noch by dat de Schriftuyr de deur toesluyt voor alsulcke bespottelick' uytvluchten. Ick sal, segt Godt, sijn herte houden. (Exod. 4. 21. Deut. 2. 29.) Alsoo spreeckt Moses oock van d'inwoonders des lants Canaan, datse voorts getreden zijn in den strijdt om dat Godt hare herten verstockt 2) hadde. (Ios. 11. 20.) Het welck ook door een ander Propheet wort verhaelt: Hy heeft haer hert ghewendet, op datse sijn volck haten souden. (Psalm. 105. 25.) Van ghelijcken betuygt Godt by Iesaia, Dat hy d'Assyriers tegen het bedriegelicke volck senden, en den selven geboden geven sal om den roof wech te nemen en den buyt te deylen. (Iesa. 10. 6.) Niet dat hy de godtloos' en verstockte menschen wil leeren haer selven van selfs hem t' onderwerpen, maer hy spreeckt soo om aen te wijsen dat hy haer buygen en neygen sal om sijn oordeelen uyt te

1) passeert. 2) stede. 3) byvallingh' en avontuyrsch. 4) verwachtede. 5) roeringen. 6) metter. 7) begrijpen.

1) blaeuw. 2) versterckt. 3) geroert. 4) 't Gunt. 5) blaeuw'. 6) [ ].

voeren, even als ofse sijne geboden in hare herten inghesneden hadden. Waer uyt dan blijckt datse door een sekere bestemmingh en bestellingh Godts gedreven zijn geweest.

3. In-reden. Antwoort.

Ick bekenn' wel dat Godt dickwils in de verworpene werckt door het tusschen-komen van des Duyvels dienst, maar alsoo dat de Satan selfs door Godts aendrijven sijn werck verricht, en soo verre voort gaet en vordert als hem ghegeven is. (1. Sam. 16. 14.) Eenen boosen gheest maeckte Saul ontrustigh: maer daer wort geseydt dat hij van Godt quam: op dat wy souden weten dat Sauls raserny haer oorsprongh hadd' uyt Godts rechtveerdige wraeck. Van den selvigen Satan wort oock geseydt (2. Cor. 4. 4.) dat hy de herten der ongeloovigen verblindt: maer van waer komt dat anders dan dat (2. Thess. 2. 10, 11.) Godt haer de krachtige werckinghe der dwalingh toesendt, op datse de leugen gelooven, die de waerheyt weygeren te gehoorsamen? (Ezech. 14. 9.) Na d'eerste wijse wort gheseydt: Als nu een Propheet overredet sal zijn, ende yet gesproken sal hebben, ick de Heere hebbe dien selven Propheet overredet, En na d'andere (Rom. 1. 28.) wordt geseydt dat Godt de menschen overgeeft in eenen verkeerden sin, en tot schandelicke begeerlickheden wech werpt: om dat hy is de voornaemst' Autheur van sijne rechtveerdige wraeck, maer de Satan niet meer als de dienstknecht. Doch | dewijl (p. 83.) in het tweede Boeck daer wy sullen handelen 1) van den vryen of knechtlicken wille des menschen dit stuck wederom sal moeten verhandelt worden, soo dunckt my dat ick nu met weynighe woorden gheseydt hebb' soo veel als de tegenwoordighe plaets vereyschte. (Cap. 4. sect. 3. 4.) Dit zy daer van den korten inhoudt,

Den korten inhoud van alle d'antwoorden op d'eerste tegen-werping.

Wanneer der geseydt wordt dat de wille Godts is d'oorsaeck van alle dingen, soo wort sijne voorsienigheydt gestelt tot een bestuurster 2) en regeerster over alle de raedtslagen en wercken der menschen; op datse niet alleen hare kracht betoone in d'uytverkorene die door den Heyligen Geest geleydt worden, maer oock de verworpene tot onderdanigheyt dwinge.

Ten anderen male wort ontdeckt de fonteyne van de eerste en de navolghende tegenwerpingen, namelick, van den geest der hooveerdigheydt en lasteringh.

3. En dewijl ik tot noch toe alleen verhaelt hebbe 'tgeen opentlick en niet twijffelachtig in de Schriftuur geleert wort, so moeten die geen, die gheen swarigheydt en maken van de Hemelsche uytspraken en ghetuyghnissen smadelick en schandelick te spreken, toesien aan welk soort van oordeel sy sich wagen 3). Want ist datse door het veynsen van onwetentheyt eenen lof soecken van matigheyt en zedigheyt, wat hooveerdigheyt kander bedacht worden die grooter is dan dese, te weten, dat men een eenig woordeken durft kicken tegen Godts authoriteyt, en seght: Het dunckt my anders te zijn, ofte, 't En behaeght mij niet dat hier van gerept en gheroert wordt? Of indiens' opentlick lasteren, wat voordeel sullense daer mede doen datse den Hemel bespuwen? Dit en is voorwaer gheen nieuw exempel van broodt-dronckenheydt: want daer zijn tot allen tijden gheweest godtloos' en onheylige menschen, de welcke teghen dit stuck der Leere met haren dollen mondt ghebast hebben. Doch sy sullen metter daedt bevinden waerachtigh te zijn 't gheen de Heylighe Geest eertydts uyt-gesproken heeft door den mondt Davids, te weten, Dat Godt overwint, wanneer hij geoordeelt en bestraft wort. (Psalm. 51. 6.) David strijckt van ter zijden door d'uytsinnigheyt der menschen die sy in dese so seer ongebondene vryigheyt betoonen, dats' uyt haer slyck 1) niet alleen teghen Godt twisten, maer oock haer selven de macht aennemen om hem te verdoemen. Ondertusschen leert hy met weynige woorden dat de lasteringen die sy nae den Hemel uyt-spuwen, tot Godt alsoo niet en reycken, dat hy de opgestoven wolken van haer laster 2) niet verdrijven en sijn gerechtigheyt verklaren soude, en dat oock ons geloof (dewijl het op Godts Heylige Woordt ghegrondet zijnde, hooger is dan de gheheele werelt) uyt sijn hoogheydt alsulken slyck 3) niet en soude verachten. (1. Ioan. 5. 4.) Want dat sy eerst tegen-werpen, te weten, Indiender niet en geschiedt' ten zy dan den wille Godts, soo zijn in Godt twee willen die teghen malkanderen strijden, dewijl hy door sijn verborgen raedt wil en besluyt, het gheen hy door sijn Wet openbaerlick verboden heeft: dat wordt lichtelick wederleydt.

Een andere tegen-werping dewelcke twee tegen-een-strijdende willen in Godt verdicht.

Eerste antwoort.

Eer ick nochtans antwoorde, so wil ick de Lesers wederom vermaent hebben dat dese bespottelicke teghen-werpingh niet op my, maer op den Heylighen Geest aendraeyt, dewelcke voorwaer den heyligen man Job dese belijdenisse in gegeven heeft: Gelijck het Gode behaeght heeft also is het gheschiedt. (Iob. 1. 21.) Doe hy door de straet-schenders berooft was, heeft hy in haer' ongerechtigheydt en boosheyt Godes rechtveerdige roed' erkent. Wat seght de Schriftuur op een ander plaets? De Sonen van Eli en waren haren Vader niet gehoorsaem, want Godt wilde haer dooden. (1. Sam. 2. 25.) Een ander Propheet roept oock, Dat Godt, die in den He- (Psalm. 115. 3.)

1) disputeeren. 2) gouvernant'. 3) wat voor een oordeel en bestraffingh sy gebruycken.

1) mishoop. 2) nevels harer lasteringen. 3) mist.

De tweede antwoort. mel woort, alles doet wat hy wil. Ick hebb' oock alreede duydelick ghenoegh betoont dat Godt ghenoemt wordt een Autheur van alle die dingen, die dese Richters en berispers willen, dat alleenlick souden geschieden door sijn ledigh' en onachtsame toelatingh. Hy ghetuyght dat hy het licht en de duysternisse schept, dat hy het goed' en quade maeckt: datter geen ongeluck en geschiet het welck hy niet ghedaen en heeft. Ick bidd' u laetse antwoorden of hy sijn oordeelen uytvoert willens of onwillens. Maer ghelijck Moses leert, dat die, dewelcke door 't vallen van een bijl by gevalle gedoodt wordt, van Godt overghelevert is in de handt des doodtslaghers: alsoo segt oock de gantsche kerck by Lucas, dat Herodes en Pilatus te samen ghespannen zijn, om te doen 't geen de handt en raedt Godts besloten hadde. En gewisselick, indien Christus door den wille Godts niet en ware ghekruycight, van waer soud' ons dan de verlossingh herkomen? En nochtans en strijt Godes wil daerom niet met haer selven, sy en wordt oock daerom niet verandert, Godt en veynst oock niet, gelijck als of hy niet en wilde 't geen hy wil: maer de wil die in Godt eenigh en enckel is, schijnt ons menigherley te zijn, om dat wy van weghen de swackheyt onses verstandts niet en begrijpen, hoe dat hy een en de selvige saeck op verscheyden wijse wil en niet en wil ghedaen hebben. Als Paulus gheseydt hadde: dat de beroepingh der Heydenen een verholen verborgentheydt was, soo voeght hy datelick daer by, dat de menigerley wijsheyt Godts daer in geopenbaert is geweest. Om dat de wijsheyt Godts van wegen de botheyt onses verstants schijnt veelderley te zijn (of veel ghestaltenissen te hebben, ghelijck d'oude vertaelder dat over-gheset heeft) sullen wy daerom droomen en dichten dat in Godt selfs eenige veranderinge zy, ghelijck als of hy sijnen raedt veranderde, of met hem-selven oneens ware? Jae wanneer wy niet en verstaen hoe Godt ghedaen wil hebben 't heen hy verbiedt te doen, soo laet ons ghedencken aan onse swackheyt, en met eenen overleggen, dat van het licht daer Godt in woont niet sonder oorsaeck geseyt wort dat men daer toe niet gaen en kan, om dat het met donckerheydt omset is. Daerom sullen alle Godtvruchtigh' en zedige herten met dese uytspraeck 1) van Augustinus wel te vreden zijn, te weten, Dat de mensch somtijts door een goede wil yets wil, 't welck Godt niet en wil. Gelijck wanneer een goedt Soon wil dat sijn Vader sal leven, den welcken Godt wil laten sterven. En dat het wederom geschieden kan, dat de mensch door een boose wille wil even dat selvige, dat Godt wil door eenen goeden wille: gelijck als wanneer een quade Soon wil dat sijn Vader sterve, en Godt dat selfst' oock wil. Soo wil dan d'eerste Soon 't geen Godt niet en wil, en d'ander Soon wil 't selvige dat Godt wil. En nochtans komt de Godtvruchtigheyt des eersten Soons, al ist dat hy wat anders wil dan Godt, meer over een met den goeden wille Godts, dan de godtloosheyt des tweeden Soons, al hoewel hy 't selfste wil dat Godt wil: soo veel isser aen geleghen, wat voor een wille den mensch, en wat voor een wille Gode past en betaemt, en tot wat eynd' een yeders wille gerichtet wordt, op datse of voor goet gekent, of als quaet veroordeelt worde. Want Godt volbrengt sijnen goeden wille door den quaden wille der booser menschen. En een weynigh te voren hadd' hy gheseydt dat d'afvalligh' Enghelen en alle verworpene menschen door haer afwijckingh, voor soo veel hun aengingh, ghedaen hadden teghen Godts will'; maer dats' evenwel, soo | veel d'Almachtigheyt Godts belanght, op geenderley wijse teghen Godts will' hebben konnen doen: om dat van hen de wille Godts gedaen werdt, oock als dan wanneerse doen teghen sijn will'. Daerom roept hy aldus uyt, De wercken des Heeren zijn groot: sy worden gesocht van alle die er lust in hebben. Soo dat het op een wonderbaer' en onuytsprekelicke wijse niet en gheschiedt buyten sijnen wille, 't welck oock teghen sijnen wille ghedaen wort: want het het en soude niet geschieden indien hij 't niet en liet geschieden: en hy en laet het niet onwillens geschieden, maer willens: en de goede Godt en soud' het quade niet laten gheschieden, indien hy als d'Almachtige uyt het quaet niet en konde 't goet voortbrengen.

Iesa. 45. 7. Amos 3. 6.

De derde antwoort.

Deut. 19. 5.

Actor. 4. 28.

Waerom de eenvoudige en eenighe wille Gods den menschen schijnt veelderley te wesen.

Ephes. 3.2.10.

De vierde antwoort.

1. Tim. 6. 16.

Enchirid. ad Laurentium. cap. 101.

Een exempel de voorgaende antwoorden verklarende.

Een ander exempel.

(p. 84.)

Psalm 111. 2.

4. Op dese wijse wort oock d'andere tegenwerpingh beantwoordt, ja sy gaet van selfs te niet. Indien Godt, seggense, niet alleen den dienst der godtloosen gebruyckt, maer oock hare raedtslagen en herts-tochten regeert, soo is hy d'autheur en oorsaeck van alle de schelm-stucken, en dien volghens worden de menschen t'onrecht verdoemt indiense volbrengen 'tgeen Godt besloten heeft, want sy zijn sijnen wille ghehoorsaem. Maer de wille Godts wort verkeerdelick vermenght met sijn ghebodt, dewelcke daer van seer verre verschilt, ghelijck door ontallick' exempelen bekent is. Want alhoewel, 'doe Absalom sijns vaders wijven besliep, Godt door sulck

De derde tegen-werpingh, dat Godt d'autheur is van alle schelmstucken, &c.

1. Antwoort, bevestight door exempelen ghenomen uyt de Historie Davids.

1) dese spreuck.

een schandt-vleck Davids overspel wilde straffen: soo en heeft hy nochtans daerom den
2.Sam.16.22. boosen soon niet bevolen en opgeleydt dat hy bloedtschande begaen soude, 'ten zy dan alleen met het oogh op 1) Davids straffe, gelijck hy spreeckt van de scheldt-woorden
2.Sam.16.10. van Simei. Want als hy belijdt dat Simei door Godts gebodt vloeckte, soo en prijst hy dat niet als gehoorsaemheyt, als of die brootdroncken hondt Godts bevel onderdanigh ware: maer des selvigens tonge voor een geessel Godts erkennende, so verdraeght hy de straffe met lijdtsaemheydt. Dit moet men voorwaer vast houden, wanneer Godt door de godtloose volbrenght 't geen geen hy in syn verborgen raedt heeft verordineert, datse daerom niet en zijn te verontschuldigen, als ofse sijn gebodt gehoorsaemden, 't welck sy met opgesetten wille na hare begheerlickheydt schenden en overtreden.
De tweede antwoort, uyt de History van de trouwloose afwijcking der Israëliten. 1.Reg.12.20. Nu aengaende dit, te weten, op wat wijse de boose wercken der menschen uyt Godt zijn en door sijn verborgene voorsienigheydt geregeert worden, daer van hebben wy een treffelick leerstuck in de verkiesinghe Jerobeams tot eenen Koning, in welcke verkiesingh heftigh bestraft wordt de lichtveerdigheyt en uytsinnigheyt des volcks, datse d'ordening van Godt ingestelt en bevestight, hadden verandert, en trouwlooslick waren afgheweken van den huyse Davids. En nochtans weten wy dat het de wille Godts was dat hy tot een Koningh
Hosea. 8. 4. soude gesalft worden. Waerom oock in de woorden van Hosea te sien is een schijn en ghedaente van teghenstrijdigheydt, om dat Godt aldaer op d'een plaets klaegt dat dat Koninckrijck sonder sijn weten en willen opgerecht is, en op d'andere betuyght dat hy
Hose 13. 11. den Koningh Jerobeam in sijnen toorn gegeven heeft. Hoe sullen dese twee over een stemmen 2), dat Ierobeams Koninckrijck niet en is gheweest uyt Godt, en dat hy nochtans van Godt tot een Koning gemaeckt is? te weten, aldus, om dat het volck niet en konde afvallen van 't huys Davids, of het moest oock met eenen van sijnen hals afwerpen 't jock, het welck hen van Gode was opgeleyt: en om dat evenwel oock Godt sijn vrijheyt behielt om alsoo daerdoor d'ondanckbaerheydt van Salomo te straffen. So sien wy dan dat Godt, al hoewel hy de trouwloosheydt des volcks niet en wil, dat hy nochtans haren afval rechtveerdelick wil om een ander eynd' en oorsaeck. Daerom wordt oock Ierobeam, tegen alle verwachtinghe in 3), door de heylighe salvingh ghedrongen tot het Koninckrijck. Hier uyt seght de Heylige Schriftuur dat Godt eenen wederpartijder verweckt 1.Reg.11.23, 26, 31.
heeft, dewelcke den soon van Salomo soude berooven van een deel des Koninckrijcks. De Lesers moeten neerstelick bemercken dese twee saken, te weten, dewijl het den Heere behaeghde dat het volck soude geregheert 1) worden onder de heerschappy van eenen eenigen Koningh, dat dan de verscheuringh des volcks in twee partijen geschiet is tegen sijnen wille: en dat nochtans die scheuringh en afval van den selven wille Godts haer beginsel genomen heeft. Want voorwaer dat de Propheet beyde door het woordt en het teecken der salvingh Ierobeam, die van sulcx gheen ghedacht' en hadde, tot de hoop des Koninckrijcks opstoockt en aenport 2) dat en gheschiedt niet sonder de wetenschap en wille Godts, dewelcke gelast hadde dat het also geschieden soude: en evenwel wort de wederspannigheyt des volcks met recht bestraft, om datse gelijck als tegen de wille Godts van
Davids nakomelinghen waren afghevallen. 1.Reg.12.15.
Hierom wordt oock daernae gheseydt, dat dit oock van Godt geschiedt zy, te weten, dat Rehabeam de bede des volcks hoog 3)-moedelick veracht heeft, op dat Godt bevestigen soude 't woordt dat hy gesproken hadde door de hant van sijnen dienstknecht Abiha. Siet hoe dat de heyligh' eenigheyd van het Koningkryck 4) tegen den wille Godts verbroken wort, en dat nochtans de tien stammen door den wille Godts van den Sone van Salomo vervreemdet worden.
De derde antwoordt, uyt de History van Achab en Iehu. 2. Reg. 10. 7. Laet ons hier oock bij doen een ander exempel, in 't welck te sien is, dat de kinderen van den Koningh Achab ghedoodet, en al sijne bloedt-verwanten uytgeroeyt worden met bewilligingh en toestemmingh des volcks, ja oock door des selven toedoen. Iehu verklaert wel met waerheydt datter niet een van Godes woorden op der aerden ghevallen was, maer dat hy volbracht hadd' al 't geen Hy hadde ghesproken door de handt van sijnen dienaer Elia. En niet te min geeft hy niet sonder oorsaeck den burgers van Samaria een berisping en schrobbeeringh 4) om datse haren dienst daer toe
verleent hadden. Ghy zijt, seght hy, rechtveerdigh; Siet, ick hebbe eene verbintenisse 2. Reg. 10. 9
ghemaeckt tegen mijnen heere, ende hebbe hem doodt gheslaghen: ende wie heeft alle dese gheslagen? Ick hebb' alreede voor desen so ick meen' duydelick verklaert, hoe dat in een en het selvighe werck, de schuldt en misdaet des menschen sich soo wel openbaert, als de rechtveerdigheyt Godes te voor-

1) misschien in 't regard van. 2) draghen. 3) buyten hoop.

1) gegouverneert. 2) aenhert. 3) groot. 4) [ ].
5) streeck en schrobb'

Augustinus toestemmingh, en de vierde antwoordt uyt de History van Christus doodt, de voorgaende antwoordē bevestigende, en den mont der vleeschelicker wijsheydt toestoppende.

schijn komt: de zedige verstanden sullen oock haer selven altijt laten vergenoegen met dees' antwoord' van Augustinus: Dewijl de Vader sijnen Soon overgelevert heeft, en Christus sijn lichaem, en Iudas sijnen Heere, om wat reden is in dees' overleveringh Godt rechtveerdigh en de mensch schuldigh, anders dan om dat in een en het selvige werck, 't welck sy ghedaen hebben, niet en is een en deselvigh' oorsaeck, om dewelcke sy 't ghedaen hebben? Indien yemant als noch verhindert wordt toe te staen het geen wy nu leeren, te weten, dat Godt met de sonde des menschen geen gemeenschap en heeft, al is 't dat de mensch door Godts beweginghe doet het gheen hem ongeoorlooft is: soo sal sulck een gedencken 't geen de selvigh' Augustinus in | een ander plaets leert: Wie en soude, seght hy, sich niet ontsetten voor dees' oordeelen, dat Godt oock in de herten der boosen werckt het gheen hy wil, en nochtans haer vergeldt na hare verdiensten? En om de waerheyt te seggen, de schult van de trouwloosheydt des verraders Judas Gode toe te schrijven, om dat hy selve sijnen soon tot der doodt overghelevert heeft, en oock heeft willen overgelevert hebben van andere, dat is immers soo onbetaemlick, als het onbehoorlick is den lof der verlossingh op den verrader over te setten. Derhalven vermaent deselve Schrijver op een ander plaets seer wel, Dat Godt in 't oordeelen niet en ondersoeckt wat de menschen hebben kunnen doen, of wat sy hebben gedaen, maer wat sy hebben willen doen, also dat des menschen voornemen en will' alleen ter rekenschap gebracht wort. Laet die ghene, dien dit dunckt hardt te zijn, een weynig bedencken hoe verre van 1) verdraeghlick haer' eygen-sinnigheyt zy, wanneer sy dit stuck, het welck met klare getuygenissen der Schriftuyre betuyght is, verwerpen om dat sy 't met haer vernuft niet en kunnen begrijpen, en als qualick gedaen veroordeelen, dat men te voorschijn brenght die dingen, die Godt nimmermeer door sijn Propheten en Apostelen soude hebben laten leeren, indien hy niet en hadde geweten dat de kennisse der selver nut en profijtelick zijn soude. Want dit moet alleen onse wijsheydt zijn, dat wy door een ootmoedige leersaemheyt omhelsen, en dat sonder yet uyt te sonderen, alles wat in de Heylige Schriften geleert wort. En dewijl genoeghsaem bekent is dat die gene die met broodt-dronckentheydt hier tegen opstaen, tegen Godt keffen, so en zijnse niet weerdig dat men langer besich zy om haer te weder-leggen.

(p. 86.)

Epist. 48. ad Vincentium. c. 7.

De Grat. & Lib. arbit. ad Valent cap. 21.

De ware wysheydt der Christenen.

1) af ge-aerdet.

Onderwysingh

In de Christelicke Religie.

Het Tweede Boeck

Van de kennisse Godes des Verlossers in Christus, dewelck eerstmael den Vaderen onder de Wet, en daer nae ons in het Euangelie geopenbaert is.

Het Eerste Capittel.

Dat door den val en afwijckingh Adams 't gansche menschelicke geslacht den vloeck onderworpen, en van den eersten oorsprong verbastert 2) is. Alwaer van d'erf-sonde gehandelt wort.

Het en is niet sonder reden en oorsaeck geschiet dat den mensch de kennisse sijns selfs altijdt soo seer aenghepresen is gheweest door 't oude spreekwoordt: Kendt u selven. Want indien het voor een schande wordt ghereeckent datmen onkundig 2) is van die dinghen die tot het leven der menschen behooren: soo is het veel meer schandelick sich-selven niet te kennen, want daerdoor gebeurt het dat wy, wanneer men over eenige nootwendige saeck raedt plegen sal, sulck erbarmelicke mis-slagen begaen en soo seer verblindt zijn. Doch hoe profijtelicker de voorseyde vermaning en aenprijsingh is des te 3) vlijtigher moeten wy toesien, dat wy deselve niet verkeerdelick en ghebruycken:

De kennis onses selfs is een seer noodtsakelicke saeck.

Op dat wy de selve wel mogē gebruycken, soo moet men alle opgeblasentheydt wech doen.

1) [ ]. 2) onwetend. 3) soo veel te.

ghelijck wy sien dat sommighe Philosophen is weder-varen. Want als die den mensch vermanen dat hy sich-selven kenne, soo leerense te ghelijck waer toe die kennis ghedijen moet, te weten, op dat hy moge weten en ghewaer worden syn eyghen voortreffelickheyt en weerdigheyt. Sy en willen oock niet dat de mensch in sich-selven yet anders sal bemercken, als even dat het welck hem door een ydel vertrouwen doet opswellen en door opgheblasentheydt grootsch maeckt. Maer de kennis onses selfs is voor eerst daer in gheleghen; dat wy, overleggende wat voor gaven ons bij 1) de scheppingh mede-gedeelt zijn, en hoe goedertierenlick Godt in sijn genaed' en gunst t'onswaert volherdet, weten hoe groot daer zy d'uytnementheydt van onse natuyr, indiense 2) slechts ongheschonden 3) gebleven ware 4); en met eenen oock bedencken, dat wy niets eyghens en hebben, maer dat alles het 5) geen 6) ons Godt ghegeven heeft is een onverdiend' erfdeel en besittingh, op dat wy altijdt aen hem souden kleven 7). Ten anderen dat ons voor ooghen kome onsen deerlicken staet nae den val Adams, op dat de kennis en het ghevoelen van dien alle roem en vertrouwen in ons ter neder legghe, ons met schaemte bedecke en alsoo waerlicks verootmoedigen moge. Want gelijck als Godt ons in den beginne gheschapen heeft nae sijn Beeldt, op dat hy onse ghemoederen tot de betrachtingh van deught, en tot de bedenckingh des eeuwighen levens op trecken soude: alsoo ist oock 8) opdat dese soo groot' edelheydt onser afkomste, die ons van d'onredelicke beesten onderscheydet, door onse traegheyt niet en werde verduystert, ons gantsch noodigh 9) te weten en te bekennen, dat wy daerom met reden en verstandt begaeft zijn, om door het leyden van een heyligh en eerbaer leven te streven naer 10) het voorgestelde merck der ghelucksaliger onsterffelickheydt. Voorts die eerste weerdigheyt van onse natuyr en kan ons niet in den sin komen, of daer komt terstondt van d'andere zijde te voorschijn een droevigh specktakel en gesicht van onse mismaeckheydt en schandelickheydt, die ons aenkleeft van dien tijt af dat wy inden persoon des eersten mensches van onsen oorsprongh zijn afghevallen. Waer uyt dan in ons een haet en mishagen teghen ons selven, en een waer' ootmoedigheydt ontstaet, en eenen nieuwen yver ontsteken wordt om Godt te soecken, in den | welcken een yeder van ons weder-

Daer benefens moet men aendoen de waerachtighe ootmoedigheydt, die ons moghe leyden om den val des menschen te bemercken, en de barmhertigheydt Godts in Christus t'omhelsen.

(p. 87.)

1) in. 2) waerse. 3) [ ]. 4) (in haer geheel). 5) dat. 6) (het welck). 7) blijven hangen aen hem. 8) (gantsch noodigh). 9) [ ]. 10) tot.

krijgen moghe die goederen, daer van wy t'eenemael ledigh en ontbloot bevonden worden.

2. Dat wy in de beproevingh en naspeuringh onses selfs dit betrachten moeten, dat leert ons Godes woordt en waerheydt. Te weten, hy eyscht 1) aldaer van ons 2) sulck een kennis die ons van alle vertrouwen op onse eygene macht verr' aftrekke, alle stof om te roemen beneme, en tot nederigheyt brenge. Welcken regel waergenomen moet worden, indien wij willen geraken tot het rechte perck der wijsheydt en Godsaligheydt. 't En is my niet onbekent hoe veel aengenaemer dat gevoelen zy, 't welck ons liever opweckt om onsen rijckdom t'overleggen, dan om ons' erbarmelick' armoed' en oneer, die ons met schaemt' overdecken moet, in te sien. Want daer en is niet dat des menschen vernuft vyeriger begeert, als door vleyende woorden geliefkoost te worden. En daerom wanneer hy hoort dat sijn gaven worden geroemt, soo helt hy nae dezen kant, en leent sijn oor daer toe door een al te groot licht-geloovigheydt. En derhalven is het te min te verwonderen dat in desen van het meerendeel der menschen soo verderffelick ghedwaelt is gheweest. Want dewijl allen menschen aengeboren is een meer dan blinde liefde tot haer selven, soo makense sich seer gheerne wijs dat in hen niets is dat met recht moet worden gehaet. Also neemt dese seer ydele meeningh, sonder yemants voorspraek of aenradingh al-omme d'overhandt, te weten, dat de mensch hem-selven ten vollen ghenoeghsaem is om wel en gelucksalighlick te leven. Zijnder eenige die wat matiger en zediger van haer selven willen ghevoelen, dese, al hoewelse Gode een weynigh laten en toestaen, op datse niet en souden schijnen alles tot sich te trecken: maken nochtans alsulcken deelingh en scheydingh, dat altijt de meeste stof en oorsaeck van roem en betrouwen by haer blijft berusten. Indiender nu by komt een loftuyting, dewelcke door hare soet sachte streeling de grootsheyt kittelt die van selfs in het mergh des menschen jeuckende is: soo kander niets gevonden worden dat hen meer aenlacht en aenstaet. Derhalven hoe vriendelicker yemandt de voortreffelickheydt van des menschen natuur door sijn aenprijsen tot in den top verhooght heeft, soo veel te veerdigher is hy bynae door alle d'eeuwen met een groote toe-juychingh aengenomen gheworden. Maer sulcke aenprijsingh van des menschen weerdigheyt, die den mensch leert berusten op hem-selven,

En al hoewel dat ghevoelen behaeghlick is, 'twelck ons opweckt om van ons selven veel te houden, soo moet nochtans het andere gevoelen alleen aenghenomen worden, 'twelck ons buyght en brengt tot ware vernedering des gemoedts.

Een deckmantel van onse hooveerdigheyt.

1) vereyscht. 2) [ ].

d'Elendighe ydelheydt des sondigen menschen.

en doet niet anders dan datse door hare lieflickheydt vermaek en wellust aenbrengt, en die haer toevallen, alsoo bedrieght, datse deselve door eenen schendigen ondergangh verderft. Want waertoe dient het, dat men t'eenemael op een ydel toeversicht rustende, beraetslaeght, voorneemt, versoeckt en beneerstight het gheen men tot de saeck meent dienstigh te sijn, en ondertusschen onder d'eerste beginselen beswijckt, en sich-selven van gesont verstandt en ware kracht ontbloot vindt: en evenwel sorghlooslick voort gaet, tot dat wy in 't verderf neder storten? Voorwaer 't en kan niet anders gaen met de ghene dewelcke vertrouwen dats' yetwes konnen verrichten door haer eygen vermoghen. Indien dan yemandt luystert na alsulcke leer-meesters, die ons alleenlick besich houden in 't overleggen van onsen rijckdom, die en sal in de kennisse sijns selfs niet vorderen, maer tot een schandelick' onwetendheydt wech geruckt worden.

Maer aengaende de wijse om ons selven te kennen, daer in ghevoelt anders de wijsheydt des vleesches, en anders de conscienty, die haer selven ondersoeckt na het recht-snoer des Goddelicken oordeels.

3. Al hoewel dan Godes waerheydt met het ghemeen gevoelen aller menschen daer in over een stemt 1), dat het tweede deel onser wijsheyt ghelegen is in de kennis onses selfs: soo isser nochtans groot verschil aengaende de wijse en manier hoe men sich selven kennen sal. Want de mensch laet sich door 't oordeel sijns vleesches wijs maken, dat hy alsdan hem-selven ter degen doorsien en doorsocht heeft, wanneer hy op sijn verstandt en volmaektheyt vertrouwende, stout en vrymoedigh wort, en hemselven opweckt tot d'oeffeninghen der deught: en der sonde een oorlogh aenseggende, met gantscher kracht pooght te volbrenghen dat deugdelick en eerlick is. Maer die hem-selven insiet en beproeft na den regel van Godes oordeel, die en vindt niet met allen 't welck sijn ziel tot een goedt vertrouwen kan verheffen, en hoe hy sich selven inniglicker doorsocht heeft, so veel te meer wordt hy ter neder geslagen: tot dat hy, van alle vertrouwen gantsch en gaer ontblootet zijnde, in sich selven niet over en houdt, waermee hy den loop 2) sijns levens wel sou 3) aen 4) leggen. En nochtans en wil Godt niet dat wy onsen eersten adel vergeten sullen, die hy onsen vader Adam hadde verleent, als dewelcke ons met recht behoort wacker te maken tot d'oeffeningh van rechtveerdigheydt en goedtheydt. Want wy en kunnen onsen eersten oorsprong, en 't eynd onser scheppingh niet bedencken, of wy worden geprickelt om na d'onsterffelickheydt om te sien en Godes Koninckrijck te begeeren.

1) draeght. 2) hem-selven niet over en laet om den trayn. 3) (sou). 4) (te).

Maer het is soo verre van daer dat de kennisse van dien oorsprongh onse herten couragy en moedt soude toebrengen, datse veel meer ons den moedt beneemt en tot nederigheydt treckt. Want welck is dien oorsprongh? 't Is die van dewelcke wy af ghevallen zijn. Welck is het doeleynd' 1) onser scheppingh? 't Is datghene 2) waervan wy t'eenemael sijn afgekeert, soo dat wy oorsaeck hebben om over onsen jammerlicken staet te walghen en te suchten: en al suchtende na die verlorene weerdigheyt te verlanghen. Wanneer wy seggen dat de mensch in hemselven niet en behoort te bemercken yet dat hem moedigh make, soo gheven wy daer mede te kennen dat hy niet met allen en heeft daer op hy soude moghen vertrouwen en roemen 3). Laet ons derhalven, indien 't u behaegt, die eygen selfs kennis die de mensch hebben moet alsoo verdeelen, dat hy ter eerster plaets overlegge tot wat eynd' hy geschapen en met seer treffelicke gaven begiftight zy, op dat hy 4) door sulck een' overleggingh verweckt worde 5) tot betrachtingh van Godes dienst en het toekomende leven. En dat hy ten tweeden sijne krachten, of immers de gebreckelickheydt sijner krachten overweghe: opdat hy, deselve doorsien hebbende, en daerdoor gelijck als tot niet ghebracht zijnde, ten uytersten beschaemt worde. d'Eerst' overlegging dient dan hier toe, dat hy, namelick, moghe weten welcke sijne schuldighe plicht zy: de tweede dat hy moghe bekennen wat macht hy heeft om dien te volbrenghen. Van dese twee poincten sullen wy handelen na dat d'ordre van onderwijsen medebrenght.

Voorts, daer zijn twee deele van dese kennis. Het eerste deel is in't eerste boeck capittel 15 verhandelt. Het ander deel neemt hy als nu by der handt.

In de verklaring van dien, ontmoeten ons twee dingen.

4. Dewijl het niet een lichte misdaet, maar een een grouwelick schelm-stuck geweest moet zijn, het welck Godt soo strengelick ghewroken en gestraft heeft, soo staet ons te bemercken wat het voor een sonde zy die Adam begaen heeft in sijnen afval, en door dewelcke de verschrickelicke wraeck Godts over 't gansche menschelicke geslacht ontsteken wordt. 't Is een kinderachtigh 6) | ghevoelen 't welck van den ghemeenen hoop is aengenomen, te weten, dat Adams sonde zy geweest onmatighe gulsigheyt. Eveneens als of de somma en 't hooft aller deughden daer in bestont dat hy sich soud' onthouden alleen van een eenighe vrucht, daer hem van alle kanten alle de vermakelickheden die hy begeeren en wenschen konde toevloeyden, en door 7) die geluckige vruchtbaerheyd des

(p. 88.)

1. Hoe het gekomen is dat Adam hem-selvē en het gantsche menschelicke gheslacht in sulcken schrickelicken elende heeft ingewickelt.

1) het doeleynd' 2) dat. 3) trotsen. 4) (hem-selven) 5) [ ]. 6) kinderlick. 7) in.

aerdtrycks niet alleen overvloedt, maer oock verscheydenheydt van keuze aen het genot er van was toeghevoeght 1). Soo moet dan dit stuck dieper inghesien worden, want het verbodt aengaende den boom der kennisse 2) van goedt en quaedt, diende tot een beproevingh van Adams gehoorsaemheyt, op dat hy door sijn gehoorsamen betoonen soude dat hy sich selven de heerschappy en 't ghebiedt Godts geern onderwierp. De naem selfs bewijst oock, dat het voorseyde ghebodt hem tot geen ander eynd' en was ghegeven, dan op dat hy met sijnen staet te vreden zijn en hem-selven door een boose begeerlickheyt niet hooger en soude verheffen. En de belofte waer door hem een onsterflick leven versekert wierdt, soo langh als hy soud' eten van den boom des levens: wederom de vreeselicke verkondigingh dat hy den doodt soude sterven, soo haest als hy van den boom der kennisse 2) van goedt en quaet geproeft hadde, diende tot beproevingh en oeffeningh sijns geloofs. Hier uyt konnen wy lichtelick afnemen op wat manier en wijs' Adam den toorn Gods tegen hem ontsteecken heeft. Augustinus en ghevoelt wel niet qualick, wanneer hy seght dat de hooveerdigheyt zy geweest den eersten oorsprongh van alle quaet: want de mensch hadd' in sijnen staet konnen blijven, indien hem sijn eergierigheydt niet hooger en hadd' opgeheven dan gheoorlooft en betaemlick was: maer evenwel moetmen een volkomender beschrijving nemen uyt de ghestalt en den vorm 3) der versoecking van dewelke Moses ghewach maeckt. Want dewijl het wijf door de listigheydt der slange vervoert wordt tot ongheloovigheydt omtrent Gods woort, soo blijckt alreede dat d'ongehoorsaemheydt het eerste begin des vals geweest zy. Dit wort oock bevestigt van Paulus als hy leert dat alle menschen door éénes menschen ongehoorsaemheydt verdorven zijn. Nochtans moetmen te gelijck bemercken en waernemen, dat de eerste mensch vande heerschapy Gods is afgeweken, niet alleen om dat hy door de verlockingen des satans gevangen wiert, maer oock van wegen dat hy de waerheyt verachtende, sich tot de leugen heeft over-gegeven. En om de waerheyt te seggen wanneer Godts woordt veracht wordt, soo wordt all' eerbiedigheydt t'sijnwaerts af geworpen: want syn Majesteyt en heerlickheyt en kan onder ons niet duyren, noch sijn dienst geheel en ongeschent blijven, 't en zij dan dat wy blijven hangen en kleven aen

In Psalm 18. enarr. 2.

Genes. 3. 1.

Rom. 5. 19.

Dit en is niet geschiedt door ongematighde wellust, maer uyt ongheloovigheyt (waer uyt andere grouwelicke sonden voort gekomen zijn) dat hy daer door van Godt is afgeweecken, in den welcken alleen sijn hoogste gelucksaligheydt gegrondt was.

1) veranderlickheydt tot wellust toequam
2) des wetenschaps. 3) 't fatsoen.

sijn woordt. Derhalven so is ongeloovigheyt geweest de wortel der afwijcking. En hier uyt is voorders gesproten eergierigheyt en hooveerdy, met dewelck oock ondanckbaerheyt t'samen gevoeght was, door dien Adam meer begeerende dan hem toegestaen was, so grooten goedadigheyt 1) en mildigheydt Godts daer med' hy was verrijckt, onweerdelick verstooten en veracht heeft. En dit is geweest een vervaerlicke godtloosheyt, dat het den aerdtschen mensch weynigh weert scheen te zijn, dat hy na de gelijckenisse Godts geschapen was, soo hy niet en waer even gelijck als Godt. Indien d'afwijckingh, waerdoor de mensch hem-selven 't gebiedt sijns Scheppers onttreckt, ja sijn jock broodt-dronckentlick afwerpt, een schandelick en vervloeckt schelmstuck is, soo wordt de sond' Adams te vergeefs verkleent. Hoewel het en was geen bloot' afwijckingh, maer eene die vergeselschapt was met met schandelicke versmadinghen teghen Godt, dewijlse de valsche beschuldiginghen des Satans aanvaardde 2) daerdoor hy Godt van leugentael, en nijdigheydt en quaedtwilligheydt beschuldight. Somma d'ongeloovigheyt heeft de deur open geset voor d'eergierigheydt: en d'eergierigheydt is geweest de baer-moeder van wederspannigheyt, so dat de menschen de vreese Godts afgeleydt hebbende, haer selven hebben wech gheworpen waer henen sy door hare boose begeerlickheydt gedreven wierden. Daerom leert Bernardus seer wel dat de deure der saligheyt ons geopent wort, wanneer wij hedensdaegs het Euangelie tot onse ooren in laten: even ghelijck als door deselve vensteren, terwyl sy voor den Satan open stonden, de doot in gekomen is. Want Adam en soude nimmermeer bestaen hebben, sich selven te kanten teghen Godes heerschappy en bevel, indien hy het woordt Godts met ongeloovigheyt niet en bejegent en hadde. Voorwaer dit was den alderbesten toom om alle bewegingen behoorlick te temperen, te weten; datter niet beters en is als door het ghehoorsamen van Godes bevelen, gerechtigheydt te plegen: en dat daer beneffens van hem bemindt te worden is het uyterste perck van een ghelucksaligh leven. Soo heeft dan de mensch door des duyvels lasteringen wech geruckt zijnde, de gantsche Heerlickheyt Godts, so veel in hem was, verydelt en te niet gemaeckt.

Optelling der sonden, die uyt de ongeloovigheydt van den eersten mensch voort komen.

5. Gelijck het geestelicke leven Adams bestondt in de gemeenschap en t'samen-voegingh met sijnen Schepper, also is sijne vervreemding en afwijckingh van hem geweest

2. Hoe wijdt dese besmettinghe voortkruypt.

1) liberaelheyt. 2) onderteeckenden.

1. Tot d'onschuldige creaturen.

d'ondergang en doodt van sijn ziel. 't En is oock geen wonder dat hy door sijn afvalligheydt sijn gheslacht verdorven heeft, dewijl hy de gantsch' ordening van de natuyr in Hemel en op Aerden heeft om-gekeert. Paulus seght dat alle de creaturen suchten, zijnde der ydelheyt onderworpen tegen haren wil. Indien men de reden hier van wil ondersoecken, daer en is geen twijfel aen, of sy draghen een ghedeelt van die straffe die de mensch verdient heeft, tot wiens profijt en gebruyck sy gheschapen waren. Dewijl dan de vervloeckingh, die door alle d'oorden en streecken 1) der werelt boven en beneden woedet, ghevloeyt is uyt sijn misdaedt, soo en is 't niet vreemt dats' oock voortgespreyt zy tot alle sijne nakomelingen. Derhalven nae dat het Hemelsch beeldt in hem is verdonckert geworden, soo en heeft niet alleen hy ghedragen dese straffe dat in stede der wijsheyt, macht, heyligheydt, waerheyt, gerechtigheyt (met welcke verciersels hy bekleedt was geweest) seer ijsselicke grouwelen ingekomen zijn, te weten, blindtheydt, onmacht, onreynigheyt, ydelheyt, onrechtveerdigheyt: maer hy heeft oock sijn gheslacht in de selvigh' elenden in-ghewickelt en versoncken. Dit is die erffelicke verdorventheydt, dewelcke d'Oudt-Vaders benaemt hebben met den naem erf-sonde, verstaende door 't woordt sonde de verdervingh der natuyr die te voren goedt en suyver was. Over welck stuck onder hen veel strijdts gheweest is, dewijlder gheen saeck voor 't ghemeen ghevoel vreemder was dan dese, te weten, dat door éénes menschen schuldt alle menschen schuldigh, en de sond' alsoo allen ghemeen worden soude. En | dit schijnt d'oorsaeck gheweest te zijn, waerom d'alder-oudtste Leeraers der Kercke dit stuck der Leer' alleen duysterlick en ter loops behandelden 2): immers niet soo klaerlick uyt-leyden dan behoorlick was. En nochtans en heeft dees' schuchterheydt 3) niet konnen beletten, dat Pelagius niet 4) en soude te voorschijn komen, wiens onheylig gedichtsel was: Dat Adam alleen tot sijn eyghen schade 5) gesondight, en sijne nakomelingen geen schaed' aen-gebracht hadde. Door dese listigheyt heeft de Satan ghepooght de sieckte toe te decken en alsoo ongheneselick te maken. Voorts als hy door een klaer ghetuyghnis der Schriftuyr overtuyght wierdt, dat de sonde van den eersten mensch overgegaen was tot alle de nakomelinghen: soo nam hy dese bespottelick' uytvlucht, Dats' overgegaen was niet door de

Rom 8.

2. Tot alle de nakomelingen Adams.

Dit is d'erffelicke verdorventheydt, of d'erf-sonde, en verkeertheydt der nature, die te voren goedt en reyn was.

(p. 87.)

Dewelcke gekomen is op alle de nakomelinghen Adams: tegen de Pelagianen en Celestinianen die anders gevoelen.

1) wijcken. 2) overliepen. 3) af-schouwelickheyt. 4) met 5) achterdeel.

geboorte, maer door de nae-volgingh. Soo hebben dan de goede Vaders (en voor allen anderen Augustinus) gearbeydt, om te bewijsen dat wy niet en worden verdorven door een boosheydt die wy na de geboort behalen en verkrijgen, maer dat wy een aengheboren onreynigheydt van ons moeders lijf mede brenghen. Dit te ontkennen was d'alderhooghst' onbeschaemtheyt. Maer daer en is niemandt die sich verwonderen sal over der Pelagianen en Celestinianen lichtveerdigheydt in dit stuck, soo hy maer uyt de schriften van dien heyligen Man doorsien heeft wat voor onbeschaemde beesten deselve geweest zijn in all' andere poincten der Leere. Voorwaer de bekentenisse Davids is duydelick genoegh, als hy segt, Siet, ick ben in ongerechtigheyt geboren: ende in sonden heeft my mijne Moeder ontfangen. Hy en bestraft aldaer niet de sonden van sijn vader of moeder: maer op dat hy de goedertierentheyt Godts t'sijnwaerts te beter soud' aenprijsen, so haelt hy op de belijdenis van sijn eygene verkeertheyt, die hem van 's moeders buyck af heeft aengehangen. En dewijl het openbaer is dat dit in David niet en zy geweest een bysonder en eygen stuck, so volght daer uyt dat in sijn exempel aengewesen wort het gemeene lot en deel des gantschen menschelicken gheslachts. Wy alle dan die van onreyn zaedt afkomstig zijn, worden geboren verontreynigt door de besmettingh der sonde. Ja wy zijn voor Godts aenschijn vuyl en onsuyver, eer wy selfs het licht van dit leven aenschouwen. Want wie sal eenen reynen gheven uyt den onreynen? niet een. Voorwaer niet één gelijck in 't Boeck Jobs geschreven staet.

Psalm 51. 7.

Iob 14. 4.

6. Wy hooren dat d'onreynigheyt der ouderen alsoo op de kinderen wordt overgedraghen 1), dats' alle te samen, sonder uytsonderinghe 2) van yemandt, in haren oorsprongh besmet zijn. En men sal 't begin van dese besmettingh niet vinden, ten zy dat wy tot den eersten vader van ons allen, als tot de fonteyn op-klimmen. Voorwaer men moet het daer voor houden, dat Adam niet alleen geweest zy de voort-teelder, maer oock gelijck als de wortel der menschelicker natuyr, en dat daerom in sijn verderf het gheslacht der menschen met recht is gheschonden gheworden. 't Welck d'Apostel ons bekent maeckt door d'onderlinge vergelijckingh die hy tusschen Adam en Christus voorstelt. Daerom ghelijck, segt hy, door eenen mensche de sonde in de werelt ingekomen is, ende door alle menschen door-gegaen is, in welcken alle'

Niet alleen door navolginh, maer oock door voort-teelingh: 't welck bewesen wort, 1. Door vergelijcking tusschen Adam en Christus.

Rom. 5. 12.

1) overgestelt. 2) uytnemingh.

ghesondight hebben: Alsoo is ons door de genade van Christus de rechtveerdigheyt en het leven weder-gegeven. Wat sullen de Pelagianen hier tegen kaeckelen? dat de sonde Adams door navolgingh voort gheset is? Hebben wy dan uyt de gerechtigheydt van Christus geen ander voordeel, dan dats' ons voor-ghedraghen is tot een exempel 't welck wy moeten navolghen? Wie soude so grooten heiligschennis 1) konnen verdragen? Indien 't buyten geschil is, dat de gerechtigheydt van Christus en het leven 't weclk daer uyt ontstaet, onse gherechtigheydt en leven wordt door mededeelingh, soo wort daer uyt besloten, dat die beyd' in Adam alsoo verloren zijn geweest, gelijck alss' in Christus weder gekregen worden: en dat de sond' en doodt alsoo door Adam in-gekomen zijn, gelijck alsse door Christus werden te niet gedaen. De woorden

Rom. 5 19.

en zijn niet duyster, Dat vele door Christus' gehoorsaemheydt gerechtveerdight worden, gelijck alsse door d'ongehoorsaemheydt Adams tot sondaers gestelt waren. En dat derhalven tusschen dese twee personen dees' onderlinghe vergelijkingh zij, te weten, dat Adam ons in sijn verderf verstrickt en te gelijck met hem verdorven heeft: en dat Christus ons door sijn genade tot de saligheyt heeft wedergebracht. Ick houd'et daer voor dat hier toe in so een helder licht der waerheydt gheen verder of arbeydelicker bewijs van

Bewijs en versterckingh van dees' eerste reden, uyt het getuygnis des Apostels, 1. Cor. 15. 22.

nooden is. Alsoo betoont hy oock in den eersten brief tot den Corinthen, wanneer hy de Geloovige wil versterken in de hope der Opstandingh, dat ons in Christus weder toegebracht wort dat leven, 't welck in Adam verloren was. Die betuyght dat wy alle te samen in Adam zijn gestorven, die geeft oock met eenen klaerlick te kennen, dat wy in d'onreynigheydt der sonde zijn in-ghewickelt. Want de verdoemenis en soude niet overkomen den ghenen die met geen schuldt der ongerechtigheyt besoedelt en waren. Doch men kan de meeningh des Apostels niet klaerder vernemen dan uyt de bemerckingh van het andere deel, daer hy leert dat de hope des levens wedergegheven is in Christus. En 't is genoeghsaem bekent, dat dit niet anders en gheschiedt, dan wanneer Christus in ons sijn kracht overstort door de wonderbare mede-deelingh sijner

Rom. 8. 10.

gherechtigheydt. Gelijck in een sekere plaets gheschreven staet, Dat, de Geest ons het leven is om der rechtveerdigheydt wille. Soo

De tweede versterckingh.

moetmen dan het gheen voor henen is gheseydt, dat wy namentlick in Adam gestorven zijn, oock in den selven sin uytleggen, te weten, dat hy sondigende, niet alleen hemselven dat jammer en verderf op den hals gehaelt, maer oock onse natuur in 't selvigh' ongeluck neder gestort heeft. En dat niet door een sonde die hem alleen eygen zijn en ons niet aengaen en soude: maer om dat hy sijn gantsche zaedt heeft besmet met die vuyligheyt en verrottingh in dewelck' hy ghevallen was. Want het seggen van Paulus, dat alle menschen van naturen kinderen des toorns zijn, en soude met waerheyt niet konnen bestaen, indiense niet alreed' in 's moeders buyck vervloeckt en waren. En dat aldaer gesproken wordt van de natuur, niet soo alsse van Godt geschapen is, maer soo als' in Adam is geschonden geworden, dat is lichtelick af te nemen, want 't en soude geensins betaemlick zijn Godt te maken tot auteur en oorsaeck des doots. So heeft dan Adam hem-selven also bedorven, dat de besmetting van hem over-ghegaen is tot alle syne nakomelingen 1). Christus de Hemelsche Rechter betuyght oock klaer genoegh dat alle menschen boos en verkeert geboren worden, wanneer hy leert: Dat al wat uyt den vleesch geboren is, vleesch zy, en dat oversulcx allen menschen de deur der saligheyt is toegesloten, tot der tijt toe datse weder-geboren worden, |

2. Door 't getuyghnis van alle menschen, te weten, dat wy van naturen zijn kinderen des toorns. Ephes. 2. 3.

3. Om dat alles wat uyt den vleesche gheboren is, vleesch zy. Ioan. 3. 6.

(p. 88.)

Teghen-werdingh. Indien de sonde voort gheplant is op de nakomelingen Adams, so komen de zielen der kinderen als afsetsels voort van de zielen harer vaderen.

Antwoort.

7. En 't en is niet noodigh dat wy om tot verstandt van dit stuck te komen, ons veel bekommeren met dit geschil 2) (daer mede d'Oud-vaders haer selven niet weynigh gequelt hebben) te weten, of de ziel des Zoons als een afsetsel voortkomt uyt de ziel des Vaders? om dat de besmettingh voornemelick in de ziel haer sit-plaets heeft. Wy behooren hier mede te vreden te zijn, dat de Heere die gaven, daer mede hy de menschelicke natuyr vereeren wilde, aen Adam toe-vertrouwt en te bewaren gegeven heeft. En dat Adam daerom, doe hy d'ontvangene gaven verloren heeft, deselve niet alleen en heeft verloren voor hem-selven, maer oock voor ons allen. Wie soud' over d'afkomste der ziele besorght zijn, wanneer hy hoort dat Adam de verciersels en gaven, die hy verloren heeft niet minder 3) voor ons als voor sich selfs ontfangen hadde? En dat die selvige niet voor eenen mensch alleen gegeven: maer de gantsche natuyr des menschen toeghe-eyghent waren? 't En is dan niet vreemt of ongherijmt, dat de natuyr des menschen, nae dat Adam van sijne gaven berooft was, naeckt en berooyt gelaten wordt, en dat d'onreynigheyt, nae dat hy door de sonde besmet was geworden tot in de natuyr voort

1) kerck-roof.

1) nakomers. 2) dese dispute. 3) weyniger

kruypt. So zijn dan van eenen verrotten wortel verrotte tacken voorts gesproten, welcke tacken hare rottigheyt verder voorts geset hebben tot d'andere spruyten die uyt hun voort wiesschen. Want de kinderen zijn also in haren vader verdorven, dats' ook hare nakomelingen verdorventheyt toegebracht hebben: daer by dat ick seggen wil, dat het begin der verdorventheyt alsoo in Adam zy geweest, datse door een gheduyrigh af-vloeyen, van d'eerste Voorouders tot de volgende wort overgestort. Want deze smet en onreynigheydt en heeft haer oorsaeck niet in de substanty des lichaems of der ziele: maer in d'ordonnanty Godts, dewelcke verordent en besloten heeft, dat de gaven daer med' hy den eersten mensch verrijckt hadde, souden beseten en oock verloren worden soo voor hem als voor de sijne.

Een andere tegen-werping, Dat de kinderen hare verdorventheydt niet en trecken van hare Godvruchtige Ouders.

De bespottelick' uytvlucht die de Pelagianen by brenghen, te weten, Dat het niet waerschijnlick en is, dat de kinderen van haer Godtsaligh' ouders verdorventheyt trecken, dewijlse door de suyverheydt harer ouderen veel meer behooren geheylight te worden, wordt lichtelick wederleydt. Want sy en zijn niet afkomstigh uyt de geestelicke wedergeboorte, maer uyt de vleeschelicke geboort' harer ouderen. Derhalven, gelijck Augustinus seyt, Geen van beyden, noch d'ongeloovighe die schuldigh is, noch de gheloovige die vry ghesproken is genereert vry gesprokene, maer schuldighe: om datse genereeren uyt de verdorvene natuyr. Voorts dat de kinderen eenighsins ghemeenschap hebben aen de heyligheydt harer ouderen, dat is eenen bysonderen zegen voor Godes volck, dewelcke niet en verhindert, dat d'eerst' en algemeene vervloecking des menschelicken gheslachts voor af 1) gae, of de voortocht hebbe. Want de schuldt is uyt de natuyr: maer de heylighmakingh uyt de boven-natuurlicke genade.

Antwoort. Lib. contra. Pelag. & Coelest. de pecc. orig. c. 39.

Beschrijvingh van d'Erf-sonde

8. En op dat het niet en schijne dat wij tot noch toe gesproken hebben van een onseker' en twijffelachtige saeck, soo laet ons d'Erf-sonde beschrijven. Ick en hebbe niet voor-genomen t'overweghen alle de beschrijvinghen, die desen aengaende van de Schrijvers gestelt zijn: maer ick sal alleenlick een eenighe voort brenghen die nae mijn goedtduncken alderbest met de waerheyt over een stemt. So schijnt dan d'erf-sonde te zijn een erffelicke boosheyt en verdorventheydt van onse natuyr die in alle de deelen der ziel is uytghebreydt: en ons voor eerst schuldigh maeckt aen Godes vloeck en gramschap, en daer beneffens oock in ons voort brenght wercken dewelck' in de Schriftuyr wercken des vleesches ghenoemt worden. En dit is eygentlick dat 'twelck van Paulus soo dickwils beteeckent wort met den naem sonde. Maer de wercken die daer uyt ontstaen, als daer zijn overspelen, hoererijen, dieverijen, vyandtschappen, doodt-slaghen, brasserijen, noemt hy daerom vruchten der sonde: al hoewel die oock so in de Schriftuyr doorgaens, als mede van hem sonden genaemt werden. Soo moeten dan dese twee dinghen onderscheydentlick waerghenomen werden: te weten, dat wy, also in alle de deelen onser natuyr verdorven en verkeert zijnde, alreed' alleenlick van weghen soodanigen verdorventheydt met recht zijn verdoemt en overwonnen voor Godts vierschaer, den welcken niets behaghen kan 1) dan rechtveerdigheyt, onschult 2) en suyverheydt. En dit en is gheen verbintenis voor eens anders misdaet. Want wanneer geseyt wordt dat wy door Adams sonde schuldigh zijn geworden in't oordeel Godts, soo en moet dat alsoo niet worden verstaen, als of wy selfs onnoosel en onschuldigh zijnde, de schuldt droegen van sijn misdaedt: maer om dat wy alle te samen door sijn overtredingh met den vloeck zijn bekleedt en aengedaen, soo wort hy geseydt ons schuldigh gemaeckt en verbonden te hebben. Nochtans en is van hem de straff' alleen op ons niet ghekomen, maer de besmettingh die van hem ingedruypt is, heeft oock haer woonplaets in ons, dewelcke met recht behoort gestraft te worden. Daerom is 't dat Augustinus, al hoewel hy dit dickwils noemt een vreemde sonde (op dat hy duydelicker betoonen mochte datse door generaty en geboort' in ons verspreyt wordt) nochtans te ghelijck beweert, dats' oock yeder een als eygen toebehoort. En d'Apostel selfs ghetuyght seer uytdruckelick, dat de doodt daerom tot alle menschen gekomen is, om datse alle gesondight hebben, dat is in d'erf-sonde verstrickt, en met de smetten der selver verontreynight zijn. En daerom zijn oock d'onmondighe kinderen selfs, terwijl sy de verdoemenis van 's moeders buyck met sich brenghen, niet door eens anders, maer door haer eygen feyl en ghebreck daer aen schuldigh en verbonden. Want al ist datse de vruchten van hare verkeertheyt noch niet en hebben voort ghebracht, soo hebbense nochtans 't zaedt daer van in haer besloten: ja hare geheele natuyr, is een seker zaedt der sonde: en daerom moetse nootwendigh hatelick en vervloeckt zijn by Godt. Waer uyt

Galat. 5. 19.

Twee stucken in de beschrijvingh.

Verklaringh des laetsten stucks, Dat die sonde alle menschen schuldig maeckt des toorns Godts.

Oock elders maer vooral c. 3. de peccatorum merit. & remiss. cap. 8.

Rom. 5. 12.

1) henen.

1) aenghenaem en is 2) onnooselheyt.

dan volgt, dat die verdorventheydt der natuyr eyghentlick by Godt voor sonde gereeckent wordt, dewijl datter geen verbintenis tot straf en soude wesen sonder schuldt of misdaedt. Het andere dat wy hebben waer te nemen komt hier nu te passe, te weten, dat dese verkeertheyt nimmermeer in ons stil of ledigh en is, maer geduyrigh nieuwe vruchten baert; namelick die wercken des vleesches, die wy te voren beschreven hebben: niet anders dan een aenghesteecken oven vlam en voncken uytblaest, of ghelijck een springhader sonder ophouden water opwerpt. Daerom die geseyt hebben dat d'erf-sonde ghelegen is in een derven en ontbeeren van d'oorspronckelicke gerechtigheyt, die in ons behoorde te wesen, al hoewelse vervatten al wat in d'erf-sond' is, soo en hebbense nochtans niet duydelick ghenoegh | uytgedruckt de kracht en werckingh der selver. Want onse natuyr en is niet alleen arm en ontbloot van 't goede: maer oock so vol en vruchtbaer van allerley quaden, datse niet en kan ledigh zijn. Die gheseydt hebben dat d'erf-sonde niet anders en is als een boose begeerlickheydt, die hebben een woort gebruyckt dat so vreemt niet en is, wanneerder maer dit by gevoeght wierde ('t welck van velen niet en wordt toe-ghestaen) dat met dese begheerlickheydt besmet en vervult zy alles wat in den mensch is van het verstandt tot de wille, en van de ziel tot het lichaem toe: of om kortelicker te besluyten, dat de gheheele mensch uyt hem-selven niet anders en is dan boose begeerlickheyt.

Item, dats' in ons de wercken des vleesches voort brengt.

Andere beschrijvinge van d'erf sonde overleydt.

(p. 91.)

9. Daerom hebbe ick geseyt dat alle de deelen der ziele van de sonde zijn beseten gheweest, soo haest als Adam vande Fonteyn der gerechtigheyt is afgeweecken. Want de laegste 1) lust en heeft hem niet alleen verlockt: maer oock de schandelicke godtloosheydt heeft het kasteel der ziel ingenomen en de hooveerdigheyt is tot het binnenste hert doorgedrongen: soo dat het ydel 2) en ongherijmt is, datmen de verdorventheyt die daer uyt is ontstaen, alleenlick betreckt en bepaelt tot de sinlicke bewegingen, gelijck sy die noemen: of datmen die de naem gheeft van een kool vuurs 3), dewelck alleen dat deel 't welck sy sinnelickheyt benamen, tot de sond' aensteecken, opwecken en trecken soude. Waer in Petrus Lombardus sijn grove onwetentheyt geopenbaert heeft, dewelcke de sitplaets van dese verdorventheydt soeckende en na-speurende, seght en voor geeft, dat deselve na 'tgetuygenisse van Paulus zij het vleesch, niet wel eyghentlick, maer om datse

Dat eerste stuck in de beschrijvingh (te weten, dat die verdorventheyt in alle de deelen der ziele verspreyt is) wort uytgeleydt.

Siet het vierde Boeck c. 15. sect. 10. 11. 12.

Boeck 2. dist. 31.

1) d'onderste. 2) blaeuw. 3) swavel-stock en stoocke-brandt.

in het vleesch meer gesien wort. Even als of Paulus hierbij 1) alleen een ghedeelte der ziel op het oog had 2), en niet de gantsche natuyr die hy stelt tegen de boven-natuyrlicke ghenade. En Paulus neemt alle twijffelachtigheydt wech, wanneer hy leert dat de verdorventheydt niet en sit in een deel alleenlick, maer datter in den mensch niet met all' en zy, dat vry en suyver is van de doodelicke besmettingh der selver. Want als hy handelt 3) van de gebreckelicke natuyr, so en verdoemt hy niet alleen d'ongeregelde bewegingen der lusten die ghesien worden, maer hy beweent oock en dat voornementlick, dat het verstandt der blindtheyt, en het hert der boosheyt onderworpen is. En het derde Capittel tot den Romeynen en vervat niet anders dan een beschrijvingh van d'erf-sonde. Dit blijckt oock klaerder uyt de vernieuwing en weder-geboort. Want de geest, die ghestelt wordt tegen 't vleesch en den ouden mensch, en beteeckent niet alleen die ghenade waer door het benedenst' of sinnelicke deel der ziele verbetert wort, maer vervat oock een volle vernieuwingh van alle de deelen. En daerom beveelt Paulus dat niet alleen de grove lusten te niet ghedaen, maer wy oock in den geest onses gemoets vernieuwt sullen worden. Gelijck hy oock elders ghebiedt dat wy verandert moeten worden door de vernieuwingh onses gemoets. Waer uyt dan volght dat dat deel, in 't welck den adel en de voortreffelickheyt van de ziel aldermeest verschijnt, niet alleen gewondt, maer oock alsoo verdorven is, dat het niet simpelick ghenesen, maer oock by na een nieuwe natuyr aentrecken moet. Hoe verre de sonde beyd' het verstandt en 't hert besit dat sullen wy terstont sien. Ick hebbe hier alleen kortelick willen aenwijsen, dat de geheele mensch van den hoofde tot de voeten ghelijck als door een zundt-vloedt also is overloopen geworden, dat geen deel vry en zy van de sonde, en dat derhalven alles wat van hem voort komt tot sonde wort toe-gereeckent. Gelijck Paulus seght, dat alle de gesinthedcn of gedachten des vleeschs zijn vyantschap tegen Godt, en daerom oock doodt en verdoemenis.

Ephes 4. 17. 18.

Ephes. 4. 23. Rom. 12. 2.

Rom. 8. 7.

10. Laet gaen dan 4) die gene, die hare sonden op Godt durven leggen, om dat wy segghen dat de menschen van naturen verdorven zijn. Sy soecken verkeerdelick Godts werck in hare verdorventheyt, 'twelck sy hadden behooren te soecken in Adams natuyr, doe deselve noch geheel en ongeschent was. So is dan ons verderf van de schuldt onses

De deelen van de beschrijvingh uytgheleydt zijnde: so volgt dat Godt niet en is Autheur van de sonde: overmits het gantsche menschelicke gheslacht door natuyrlicke en eyghene verdorventheyt verdorven is.

1) [ ]. 2) beteeckende. 3) disputeert. 4) Laet nu henen gaen.

vleesches, en niet van Gode: dewijl wy om gheen ander oorsaeck en zijn verloren gegaen, dan om dat wy van onsen eersten staet zijn verbastert en afgeweecken. Dat oock alhier yemant niet tegen en morre, seggende dat Godt onse saligheyt beter hadde konnen versorgen, indien hy Adams val verhindert hadde. Want dese tegenwerping is van wegen haer' al te vermetene waanwijsheid 1) by alle Godtvruchtige herten afschouwelick, en behoort daer beneffens tot de verborgentheydt der predestinaty of voor-ordeningh, waer van hier na ter gelegener plaets gehandelt sal worden. Laet ons derhalven gedencken dat wy ons verderf aen 2) de verkeertheydt van onse natuyr toeschrijven moeten, op dat wy Godt den Schepper en Veroorsaeker 3) der natuyr niet en beschuldighen. 't Is wel waer dat die doodelicke wonde kleeft in de natuyr: maer daer is veel aen gelegen, of die daer in van buyten toegekomen, dan of die daer in van haren eersten oorsprongh af gheweest zy. 't Is nu bekent en openbaer datse door de sond' in de natuyr geslagen is. Wy en hebben dan niet te klagen als over ons selven, 'twelck de Schriftuyr oock neerstelick heeft aengeteeckent. Want den Predicker seght aldus:

Eccles. 7. 29. Dit hebbe ick ghevonden, dat Godt den mensche recht gemaeckt heeft, maer sy hebben vele vonden ghesocht. Hier uyt blijckt dan dat den mensch alleen sijn verderf moet toe-geschreven worden, dewijl hy uyt de goedertierentheydt Godts een rechten staet 4) ontfangen hebbende, door sijn eygen dwaesheydt tot ydelheyt vervallen is.

Maer dese verdorrentheyt en is gheensins van de nature voort gevloeyt, maer sy is een hoedanigheydt die de natuyre toevalligh is.

11. Wy seggen dan dat de mensch door een natuerlicke gebreckelickheyt verdorven is, maer die nochtans van de natuyr niet en is voort gekomen, op dat wy daer mede te kennen geven mochten, datse meer is een hoedanigheydt die van buyten den mensch toegevallen is, als een wesentlick' eygenschap die van den beginne in hem geschapen zy geweest. Wy noemense nochtans natuyrlick, op dat niemant en dencke, datse van een yeder door een quade ghewoonte behaelt wort, dewijlse door een erffelick recht alle menschen bevangen heeft. En dit en beweeren wy niet

Ephes. 2. 3. sonder getuyghe. Want d'Apostel leert om de selvig' oorsaeck, dat wy alle zijn kinderen des toorns van naturen. Hoe soude Godt op sijn alder-edelste creatuyr toornigh zijn, daer hem 5) oock sijn aldergeringste wercken behagen? Maer hy is meer vertoornt over de verderving sijns wercks, dan op sijn schepsel

1) curieusheyt. 2) [ ]. 3) autheur. 4) oprechtigheydt. 5) den welcken.

self 1). Indien derhalven van weghen de verdorventheydt der menschelicker natuyr niet onhebbelick en wort geseydt dat de mensch van natuyre 2) voor Godt afgrijselick is, so en sal oock niet ongevoeghlick gheseydt worden dat hy van natuyre 3) boos en verkeert zy: gelijckerwijs Agustinus sich niet en ontsiet, ten aensien van de verdorvene natuyr, natuyrlick te noemen de sonden die in ons vleesch noodtsaeckelick heerschappy voeren, | (p. 92.) wanneer het van de genade Godts is ontbloot.

Daerom verdwijnt der Manicheen suffery van de twee beginsels.

Aldus verdwijnt de dwase beusel-praet 4) der Manicheen, dewelcke, dewijls' een wesentlicke boosheydt in den mensch verdichteden, den selven oock eenen tweeden schepper toegewesen hebben, op datse niet en souden schijnen den rechtveerdigen Godt toe te eygenen d'oorsaeck en oorsprongh des quaedts.

Het II. Capittel.

Dat de mensch als nu van de vryheydt sijns willens berooft, en tot een jammerlicke dienstbaerheydt gebracht is.

Een t'samenknoopingh des voortgaenden Capittels met de vier navolgende. En om bequamelick eē fondament te leggen tot den handel van den vryen wille, ruymt hy wech eenighe on-effentheden of twee sware perijckelen, te weten, ledigheydt en hooveerdigheyt.

Nademael wy ghesien hebben dat de heerschappy der sonde so haest alsse den eersten mensch haer selven hadd' onderworpen, niet alleen in 't gantsche geslacht gewoedt en geraest, maer oock alle deelen der ziele t'eenemael bevangen heeft, soo is nu overich dat wy naerder overleggen, of wy van dien tijdt af dat wy tot dese dienstbaerheydt gebracht zijn, zijn berooft en ontbloot van alle vryheydt, en soo wy noch eenigh deelken daer van hebben, hoe verre de kracht der selver sich uytstreckt. Maer op dat de waerheyt van dese saecke 5) ons te lichter en te klaerder blijcke, soo sal ick ter loops alhier een merck en wit voor ooghen stellen, waer henen het gantsche Hooft-stuck gestuyrt en afgeschoten moet worden. En hierbij 6) sal het beste 7) middel 8) om niet te dwalen zijn, dat we wel letten op de ghevaren 9) die ons ten weder zijden over 't hooft hangen.

Dese twee perijckelen teeckent Augustinus aen Epist. 47. & in Ioan. cap. 12.

Het fondament en den korten inhoudt van den gantschen handel.

Want wanneer den mensch alle rechtheid der natuyre 10) afgeseydt en benomen wort, soo neemt hy terstont daer uyt oorsaeck tot traegheyt. En dewijl geseydt wordt dat hy van hem-selven geen macht en heeft tot betrachtingh der gherechtigheyt, so en vraeght hy daer na gantschelick niet als of het hem niet aen en gingh. En oock kan men hem 11) niet yetwes (hoe weynigh het zy) toeschrijven,

1) over sijn werck selve. 2) natuyrlicken. 3) natuyrlicken. 4) marckt. 5) dese questy. 6) dit. 7) [ ]. 8) (zijn). 9) indien wy bemercken de perijckelen. 10) all' oprechtigheydt. 11) Men kan hem oock.

of men beneemt Gode sijn eer, en hy selfs wordt verswackt door een roeckeloose vermetentheydt. Op dat wy dan op 1) dese 2) klippen niet en stooten, so sullen wy desen gangh 3) houden moeten, te weten, dat de mensch onderricht zijnde, dat by hem niets goets meer overigh en is, en dat hy door een seer erbarmelicke nootsakelickheydt van alle kanten is omset, nochtans wijders onderwesen worde te streven nae dat Goede van 't welck hy ledigh, en nae de Vryheydt van dewelcke hy ontbloot is: en dat hy oock scherpelicker uyt sijn traegheydt word' opgheweckt, dan by de onware onderstellinghe alsof 4) hy met een seer groot vermoghen 5) voorsien ware 6). Daer en is niemandt of hy siet wel hoe noodigh dit laetste zy. Van het eerste sie ick dat meer menschen twijfelen dan behoorlick is. Want dit buyten verschil gestelt zijnde datmen den mensch niet met allen van 't sijne moet ontnemen, soo moet opentlick blijcken, hoe veel daer aen gelegen zij dat hem den valschen roem benomen worde. Want indien 't den mensch niet toegelaten is gheweest van hem-selven te roemen, oock op dien tijdt doe hy door Godes weldadigheydt met d'alderhooghste gaven verrijckt was, hoe seer behoort hy dan nu vernedert te worden, dewijl hy om sijner ondanckbaerheydt wil van die uytnemend' heerlickheyt tot d'uyterste schand' is afghestooten. Op dien tijdt, seggh' ick, doe hij verheven was in den hooghsten top van sijnen eeren-staet, en schrijft de Schriftuyr hem niet anders toe, dan dat hy geschapen was na Godes beeldt: waer mede sy te verstaen geeft dat hy gelucksaligh zy gheweest, niet door sijn eygen goederen, maer door de gemeenschap met Godt. Wat resteerter dan nu anders als dat hy van alle heerlickheydt naeckt en berooyt zijnde, sijnen Godt erkenne, voor wiens weldadigheydt hy niet en konde danckbaer zijn doe hy met de rijckdommen sijner genaed' overstort was? en dat hy ten minsten als nu door bekentenis van sijn eygen armoed' hem groot make, den welcken hy door erkentenis van sijne zegeningen niet en hadde verheerlickt? 't En streckt oock niet minder tot sijn profijt als het dient tot Godes eer, dat ons alle roem der wijsheydt en der macht benomen worde: soo dat die ghene die ons meer als ons toekomt toe-meten, te gelijck roovers zijn van Godes eer en soeckers van ons verderf. Want wat doet men anders, wanneer men ons leert door onse eyghen kracht strijden,

Het vaste gebouw en sterck bewijs van dit fondament, is ghenomen van een argument daer door men van het meerdere besluyt tot het mindere.

Item, van d'ongemacken en ongherijmtheden, die uyt het perijckel der hooveerdigheydt ontstaen.

dan datmen ons op een rietstock om hoogh' opvoert, op dat wy so haest die breeckt van boven neder storten souden? Al hoewel oock onse krachten noch al te seer gepresen worden, alsmen die met een rietstock vergelijckt. Want 't en is maer roock al wat d'ydele menschen daer van versonnen 1) en ghesnapt hebben. Daerom wordt dit treffelicke segghen 2) niet sonder oorsaeck soo dickwils van Augustinus verhaelt: dat de Vrye-will' door haer Advocaten en Voorsprekers meer de neck gebroken, dan geholpen en vast geset wort. Dit hebbe ick tot een Voor-reden alhier moeten neder setten om sommiger wille, dewelcke, wanneer sy hooren dat het menschelicke vermogen totten gront toe uytgeroeyt wordt, op dat de macht Godts in den den mensch op-gebouwt 3) mochte worden, dese gantsche disputaty seer booselick haten als gevaerlick, jae seer onnoodigh zijnde: daer nochtans blijckt dats' in 't stuck der religy nootsakelick en voor ons seer profijtelick is.

In Euang. Ioan, tract 31.

2. Dewijl wy een weynigh voor desen geseydt hebben dat de krachten der ziele geleghen zijn in't verstant en in den wille, so laet ons nu bemercken wat die twee deelen vermogen. Voorwaer de Philosophen oordeelen 4) met een groot' eendrachtigheydt dat de reden haer 5) sit-plaets heeft in't verstant, op datse gelijck een fackel allerley raetslagen voorlichten, en als een Koninginne den wille bestieren soude. Want sy is volgens haer seggen alsoo met een Goddelick licht doordrongen 6), datse seer wel kan raedt gheven: en met sulck een sterckte voorsien datse seer wel kan ghebieden en regeeren. Dat ter contrarien het gevoel of de sinnen slaperig zijn en qualick siende, soo dats' altijdt langhs der aerden kruypen, en in grove dinghen bekommert en besich zijn, en nimmermeer haer selven verheffen tot ware scherpsichtigheydt. Dat d'appetijt of lust, indiens' haer selven onderwerpen wil om de reden te ghehoorsamen, en van de sinnen niet en laet t'onderbrengen, sich streckt tot de betrachtingh der deugden, den rechten streeck houdt, en in de wille verandert wort: maer indiens' haer overgheeft om de sinnen ten dienst te staen, dats' in sulck een gheval 7) verdorven wordt, alsoo datse ontaerdt in 8) een boose begeerlickheydt. En dewijl geheelick na hare meeningh die krachten daer van ick hier boven ghesproken hebb', in de ziel haer sit-plaets hebben, te weten, 't verstandt, 't gevoel of de

Het tweede deel deses Capittels, verhalende de gevoelens van andere. 1. 't Ghevoelen der Philosophen, hier en in de navolgende sectie.

In 't eerste Boeck cap. 15. sect. 7. 8.

1) aen. 2) (steen-). 3) cours. 4) of men gingh versieren dat. 5) (is). 6) [ ].

1) versiert. 2) spreuck. 3) getimmert. 4) ghevoelen. 5) [ ]. 6) droncken. 7) sulcken kas. 8) veraerdt tot.

sinnen, en den appetijt of den wille (welcke benamingh nu door een gewoonlick gebruyck aengenomen is) soo beweerense dat het verstandt begaeft zy met de reden, een seer goede Regeerster om wel en ghelucksaligh te leven, so maer 't verstant sich houdt in sijne weerdigheydt en sijn natuyrlicke kracht in't werck | stelt. En dat de benedenste beweginghe van het 1) verstandt 2), diemen noemt het ghevoel of de sinnen, waer door het verstandt tot dwalingh wech geruckt wort, sodanigh is datse door 3) de hoede 4) en tucht der Rede 5) getemt en allenghskens verdreven kan worden. Voorts stellen sy de will' in het midden tusschen de reden en de sinnen, als die vry en haer eygen vooght is, 't zy datse de reden ghehoorsamen, 't zy dats' haer selven van de sinnen wil laten meesleepen 6).

(p. 93.)

De dool-hoven der Philosophen.

3. Sy en ontkennen wel somtijts niet (als dewelcke door d'ervaringh 7) selve overtuyght zijn), dat het seer swaer en moeyelick valt voor den mensch om hem-selven te buyghen onder de heerschappy en 't ghesach van de reden: dewijl hy nu eens 8) door de lock-asen der wellusten gekittelt, dan weer 9) door een valschen schijn des goets bedrogen, en dan 10) wederom door onmatige driften en ghenegentheden swaerlick gheschuddet, en ghelijck als met koorden en peezen 11) (soo Plato seydt) hier en daer verscheydentlick wech geruckt wordt. Waerom oock Cicero seydt dat die voncrkens die de natuur ghegeven heeft, door de verkeerde meeninghen en quade zeden terstondt uytghebluscht worden. Sy bekennen oock, wanneer soodanighe siekten eenmaal de herten der menschen hebben ingenomen, dat deselve soo gheweldigh woeden, datse niet lichtelick en konnen ghedwongen en ingetoomt worden: sy en ontsien sich oock niet die sieckten te vergelijcken by onstuymige paerden, dewelcke de reden uytghedreven, of den voer-man afgeworpen hebbende, sonder reghel en maet baldadig 12) zijn. Maer nochtans houden sy dit voor vast en als buyten verschil, dat de deughden en ondeugden zijn in onse macht. Want staet het, segghense, in onse keur en verkiesingh dit of dat te doen: soo staet het oock in onse keur sulcks niet te doen. En wederom: Indien het niet doen in onse keur staet, Ergo oock het doen. Nu het schijnt dat wy door een vrye verkiesingh doen die dingen die wy doen en ons onthouden van die dingen van dewelcke wy ons onthouden.

Lib. I. de Leg. Lib. 3. Tuscul Quaest.

Vide apud Arist. lib. 3. Ethic. cap. 5.

1) des. 2) (onderste bewegingh). 3) (des redens). 4) disciplyn. 5) [ ]. 6) wech rucken. 7) ervarentheyt. 8) als nu. 9) als nu. 10) als nu. 11) senuwen 12) boortdroncken.

Indien wy dan yet goets doen wanneer 't ons belieft, soo is het oock in onse macht dat na te laten: indien wy eenigh quaedt bedrijven, wy konnen dat oock vermyden. Jae sommigh' onder hun zijn tot soo een dertele vermetentheydt uytgebarsten, datse geroemt hebben, Dat het wel der Goden geschenck is dat wy leven, maer dat het van ons eygen komt dat wy wel en heylighlick leven. Hier uyt zijn ook ghekomen de woorden die Cicero ghebruyckt in den persoon van Cotta: Om dat een yeder hem-selven de deught verkrijght door sijn eyghen vlijt, soo en isser nooyt yemandt onder de wijse gheweest die Godt daer voor danck geseydt heeft. Want wy worden, seght hy, van weghen onse deught ghepresen, en wy roemen in de deught: het welck niet en soude geschieden, indien wy die hadden door de gave Godts en niet van ons selven. En een weynigh daer na, Dit is het oordeel en ghevoelen van alle menschen, datmen de Fortuyn en het gheluck moet begeeren van Godt, maer dat een yeder de wijsheyt nemen moet van hemselven. Dit is dan de somma en 't kort begrip van het ghevoelen aller Philosophen, dat de reden des menschelicken verstandts genoeghsaem is tot goede regeeringh: en dat de wille die onder de reden staet van de sinnen wel wordt gheterght en gheport tot het quaedt, maer dewijls' een vrye keur en verkiesingh heeft, datse niet en kan worden verhindert de reden als haren leydtsman in alle dingen te volgen.

Seneca passim.

Cicero Lib. 3. de natura Deorum.

Den korten inhoudt van 't ghevoelen aller Philosophen.

4. Wat belanght de Leeraers en Schrijvers der Christelicker Kerk, al hoewel onder hen niet een en is gheweest, of hy heeft bekent dat de gesontheydt van de reden in den mensch door de sonde swaerlick gewondt, en dat de wille met boose begeerlickheden seer bevangen is: soo zijn nochtans vele van hen veel meer dan behoorlick was aen dit 1) het gevoelen der Philosophen seer naby ghekomen 2). Onder welcke Christelicke Leeraers d'oudtste nae mijn goedt-duncken, de krachten des menschen daerom so seer verheven hebben, eerstelick op datse, doende een rond' en duydelicke belijdenis van des menschen onmacht, teghen haer niet en souden verwecken den schimp en 't ghelach der Philosophen, met dewelcke sy als doe den strijdt hadden: op dats' ook ten tweeden den vleesche, 't welck van sich selfs veel te traegh is tot het goede, gheen oorsaeck en souden geven om daer in noch meer te vertraghen. Op datse dan niet en souden leeren 't gheen

2. De gevoelens der oudere Theologanten, aengaende den dienstbaren en vryen wille.

Dewelcke eensdeels uyt de Philosophy, eensdeels uyt de Theology t' samen ghesmeedt zijn.

1) genaerdert tot het. 2) [ ].

in het gemeen oordeel der menschen vreemt en ongerijmt mochte zijn, soo hebbense gepoogt de leere der Schriftuyr met de leeringen der Philosophen halfs weeghs te vereenigen. Doch evenwel zijnse voornemelick hier toe bewogen geweest door het tweede, te weten, datse gheen deur en souden open setten voor des menschen nalatigheyt, gelijck blijcken kan uyt haer eyghen woorden. Chrysostomus seydt

Homil. de prodit. Iudæ. Homil. 18. in Genesin.

in een sekere plaets aldus: Dewijl Godt het goed' en quade gestelt heeft in onse macht, soo heeft hy ons een vrije willekeur geschoncken. Hy en treckt oock d'onwillighe niet, maer hy omhelst de gewillighe. Item, Dickwils wort een quaet mensch, indien hy wil, verandert tot een goet mensch: en die goet is, valt dickmael door luyheydt af, en wordt quaedt. Want de Heer heeft onse natuyr met eenen vryen wille begaeft: hy en leydt ons oock geen nootsakelickheydt op, maer hy gheeft bequame remedien by de hant, en laet voorts de geheele saeck afhangen van 1) 't

Homil. 52.

goetduncken des krancken. Item, Gelijck als wy nimmermeer en konnen doen yet dat goet is, 't en zy dan dat wy door Godes ghenade gheholpen worden, alsoo en sullen wy oock de gunst en genade van den Hemel niet verkrijghen, 't en zy dat wy het onse daer toe brenghen. Hij hadde te voren gheseydt, Dat wy daer toe oock wat moeten by brenghen, op dat het niet gheheel en kome van de hulpe Godts. Daerom heeft hy alomm' dit woort veel in de mondt en penn', Laet ons het onse by brenghen, de rest sal Godt vervullen. Hier mede komt over een 't segghen

Dialog. 3. contra Pelag.

van Hieronymus: Wij moeten 't begin, maer Godt moet het volbrenghen gheven: wy wy moeten toe-brengen 't gheen wy konnen, en Godt moet voltrecken 't geen wy niet en konnen. Voorwaer ghy siet datse met sulck segghen 2) den mensch in d'oeffeningh der deught, meer dan behoorlick is hebben toegheschreven: want sy meenden datse de traegheydt die ons aengheboren is door gheen ander middel en konden uytdrijven, dan met ons wijs te maken dat wy alleen uyt sloffigheydt en luyigheydt sondighen. Doch met wat vaerdigheydt 3) sulcks van hen verricht zy, sullen wy hier na be-

Daerom zijns' of valsch, of al te stijf en ruym uyt-gesproken, of verwert, of verscheyden en tegen malkanderen strijdende.

mercken. Dit is gewis en 't sal terstondt blijcken, dat die redenen die wy alreede verhaelt hebben t'eenemael valsch zijn. Voorts al hoewel de Griecksche boven all' andere en sonderlingh Chrysostomus geen maet en hebben gehouden in 't verheffen van de macht der menschelicker wille, so zijn nochtans alle d'oude Leeraers, uytgenomen alleen Augustinus, in dit stuck so verscheyden, of wanckelbaer, of twijffelmoedigh, datmen by-nae niets sekers uyt hare Schriften en kan verhalen. Daerom en sullen wij oock niet | poghen 1) (p. 94.) om eens yeders gevoelen omstandigh 2) en ten vollen aen te teeckenen: maer wy sullen uyt yeders schriften hier en daer soo veel uytlesen] als tot verklaringh van desen handel sal schijnen noodigh te zijn. Die daer nae ghevolght zijn, zijn allengskens d'een nae d'ander geduyrighlick tot erger vervallen (terwijl een yeder voor hem-selven socht te behalen eenen lof der scherpsinnigheydt in het beschermen en voorstaen van 's menschen natuyr) tot dat de saeck in sulcken verloop is gekomen, dat de gemeene man heeft ghemeent, dat de mensch alleen ten aensien van het sinnelicke deel verdorven zy, en dat de reden t'eenemael, en de wille ten meerendeel in hem gesont en ongeschent is. Ondertusschen was dit in den mont van allen, Dat de natuyrlicke gaven in den mensch verdorven, maer de boven-natuyrlicke van hem wechghenomen waren. Doch daer en is nauwlicks een geweest onder hondert, dewelck' een weynigh gesmaeckt hadde of verstont werwaerts sulck segghen henen wilde. Voorwaer wat my belangt, wanneer ick duydelick wilde leeren hoedanigh daer zy de verdorventheyt van onse natuyr, soo soud' ick er 3) lichtelick vrede mede hebben, om 4) dese woorden daer toe te ghebruycken. Maer daer is seer veel aen gelegen dat met aendacht overwoghen worde, wat de mensch vermach die in alle de deelen van sijn natuyr verdorven, en boven dien van de boven-natuyrlicke gaven berooft is. Soo hebben dan die geen die haer selven voor Discipelen van Christus uyt-gaven, van dese saeck al te veel ghesproken op sijn Philosoophs. Want de naem vrye will' of vry goet-duncken is altijdt in gebruyck geweest onder de Latijnsch' Oudt-vaders, ghelijck als of de mensch als noch stondt in sijn gheheel: en de Grieckschc hebben sich niet gheschaemt een veel hooveerdiger woordt te gebruycken: te weten, het woordt autexousion, waer mede sy hebben willen te kennen geven, dat de mensch sijn eyghen selfs vooght en meester is. Dewijlse dan alle te gelijck oock selfs tot den gemeenen man toe dit gevoelen hebben, dat de mensch met een vry goet-duncken begaeft is, en sommigh' onder hun, die boven andere hebben willen schijnen uyt te steecken, niet en weten hoe verre dit strekt 5), soo

Siet de 12. sectie van dit Capittel.

In de Kerck' heeft d' al te groote liefde tot de wereltlicke Philosophy, de kennisse Godts en onses selfs verduystert.

1) berusten op. 2) met die Spreucken. 3) behendigheydt.

1) arbeyden. 2) pertinentelick. 3) [ ]. 4) te vreden zijn. 5) wordt uitgestreckt.

laet ons eerst de kracht en beteeckenis van dit woordt overweghen, en daer na uyt d'eenvoudigheyt der Schriftuyr bewijsen wat de mensch van hem-selven vermach tot het goed' of quade. Dit woordt vrye goedtduncken wordt wel in de schriften van alle Leeraers dickwils ghevonden, maer daer zijnder weynighe die beschreven hebben wat het zy. Nochtans schijnt Origenes dit, daer in sy alomm' met malkanderen over een quamen ghestelt te hebben, als hy seght, dat vry goetduncken is een kracht van de reden om goet en quaet te onderscheyden: en een kracht van de will' om goet en quaet te verkiesen. Augustinus komt oock met hem over een, wanneer hy leert dat het vrye goedtduncken is een kracht van de reden en van de wille, waer door het goede verkoren wort als de genaed' haer by staet: en het quade wanneer de ghenaed' haer verlaet. Bernardus spreeckt duysterder 1), terwijl hy scherpsinnighlick spreken wil, en seght dat het vrye goedtduncken is een eenstemmigheyt ter wille van de onverliesbare 2) vryheidt des willes, en t' onvermijdelick' oordeel der reden. De beschrijvingh die Anselmus doet en is oock niet klaer genoegh, dewelcke leert dat het vry goetduncken is een vermoghen om in sijn rechten staet te blijven 3) om haer selfs wille. Daerom hebben Petrus Lombardus en de School-leeraers meer behagen gehadt in de beschrijvingh die Augustinus doet, om datse duydelicker was en oock de genade niet uyt en sloot: want sy saghen dat de wille door haer selfs haer selven niet en konde helpen sonder de genade. Evenwel voeghen se oock selve hier allerlei aen toe, of voor sooverre sy dit voor juister hielden, of dienstigh achtteden ter naedere verklaringhe 4). Voor eerst komense hier in over een dat het woort goedt-duncken principalick behoort tot de reden, wiens ampt is onderscheyt te maken tusschen goet en quaedt, en dat het by-woordeken vry, eygentlick de wille toe komt, dewelck' op beyde zijden kan gebogen worden. Derhalven dewijl de vryheyt eyghentlick past op den wille, soo seght Thomas dat het seer wel voeght, als het vrye goet-duncken genoemt wordt een macht om te verkiesen, die wel bestaet uyt een vermengingh des verstants met de lust of wille, maer nochtans meer helt en neygt nae den lust. Nu verstaen wy waer in, volghens haer segghen, ghelegen zy de kracht van 't vrije goedtduncken, te weten, in de reden of 't verstandt en in de wille. Nu is noch overigh dat wy kortelick besien hoe veel sy aen yeder van dese twee 1) toeschrijven.

Op dat de gevoelens der Ouden te beter moghen overwoghen worden, soo moet de beschrijving van den vryen wille ghestelt worden: waer in sy lieden gheensins met malkanderen over een en komen.

Origen. lib. 3. de principiis. Refertura Lombardo lib. 2. dist 24. sect. 6.

De grat & lib. arb. Dialog. de lib. arbit. lib. 2. sentent. dist. 24. sect. 5.

Part. 1. quaest. 83. art. 3.

5. Sy plegen gemeenlick de middel-matige dingen, dat is die dinghen die tot het Koninckrijcke Godts niet en behooren te stellen onder des menschen vrye keur en raet: maer de ware gerechtigheydt aen 2) Godes sonderlinge genaed' en de geestelicke weder-ghebeorte toe te schrijven. Als de Schrijver van het 3) boeck over 4) de Roepinghe der Heydenen dit wil aentoonen 5), so telt hy driederley wille: voor eerst den ghevoelicken of den sinnelicken wille, ten tweeden den dierlicken of natuyrlicken wille, ten derden den gheestelicken wille: en van dese leert hy dat de twee eerste willen in den mensch vry zijn, en dat de laetst' is een werck van den Heyligen Geest. Of dit waerachtigh zy, sal te sijner plaets verhandelt worden. Want mijn voornemen is nu alleen 6) de ghevoelens van andere kortelick te verhalen, maer niet te weder-legghen. Hierom is 't dat de schrijvers, wanneerse van de vrye-will' handelen niet en vraghen wat die vermach in burgerlick' of uyterlicke wercken, maer voornemelick wat die vermach in 't gehoorsamen van Godes Wet. Ick houde het daer voor dat dese tweede vraegh' alsoo de voornaemst' is, dat ick nochtans oock ghevoel dat d'eerste niet gantsch en moet worden vergheten. En ick vertrouw' dat ick van dit mijn ghevoelen seer goede reden sal voortbrengen. Daer is oock in de scholen ghevonden en aengenomen een distincty of onderscheydingh, dewelcke driederley vryheydt optelt: d'eerst' is van dwingende nootwendigheyt 7), de tweede van sonde, de derde van ellendigheyt. Van dese seggense, dat d'eerste (namelick de vryheydt van dwangh en nootsaeck) 8) in den mensch van naturen alsoo kleeft dats' in geenderley wijs' hem kan ontnomen worden, en dat d'andere twee door de sonde zijn verloren. Dese onderscheidinghe 9) neem' ick geern aen, uytgenomen alleen, dat nootsakelickheydt en bedwangh aldaer verkeerdelick in een worden gesmolten: alhoewel op eene andere plaetse sal blijcken 10), hoe grooten verschil daer tusschen dese twee 11) zy, en hoe noodigh hetzij hier op te letten 12).

Hoedanighe dingen d'Oude Leeraers, maer insonderheydt de School-leeraers stellen onder dē vryen wille.

Lib. 1. cap. 2.

Van de 12. sectie tot de 18.

Hoe menigerley vryheyt de will' heeft volgens haer seggen.

Lomb. lib. 2. dist. 25.

6. Indien dit aengenomen en toe-gestaen wordt, soo sal buyten alle twijffel zijn, dat de mensch geen vrye will' en heeft tot goede wercken, ten zy dat hy door de genade worde geholpen, en dat door de bysondere ghenade,

Der Schoolsche Theologanten swarigheden in 't verklaren van dese questy.

1) duysterlicker. 2) van wegen d'onverlieselicke.
3) rechtmatigheydt te houden. 4) Evenwel brengen sy oock het hare daer toe, om dat sy 't ofte voor beter hielden, of oordeelden dienstigh te zijn tot naerder verklaringh.

1) yeder stuck. 2) [ ]. 3) des. 4) van. 5) vertoonen.
6) als nu. 7) nootsakelickheyt. 8) nootsakelickheydt.
9) distincty. 10) tusschen dewelcke nochtans. 11) [ ].
12) aenghemerckt te worden, (dat sal blijcken op een ander plaets).

(p. 95.) daer | mede d'uytverkoorn' alleen door de weder-ghebooorte begaeft worden. Want ick en vraegh nae die uytsinnighe niet, dewelcke snappen en voor-geven, dat de ghenaed' allen menschen te gelijck en sonder onderscheyt wort voor-gestelt. Maer dit en blijckt noch niet of de mensch gantsch en gaer berooft zy van alle macht om goet te doen, dan of hy noch eenige, al hoewel gheringhe en swacke macht daer toe heeft: dewelcke door haer selven wel niets en kan uytrechten: maer door de genade geholpen zijnde, oock selve 1) haer deel heeft in het werck. Wanneer de Meester der sententien, Lombardus 2) dit vraeg-stuck wil ontknoopen en verklaren, soo leert hy dat ons tweederley genade van nooden is, om bequaem ghemaeckt te worden tot het verrichten van een goet werck. d'Eerste noemt hy de werckende ghenade, dewelcke te weghe brenght dat wy het goede krachtelick willen: d'andere noemt hy de mede-werckende genade, dewelcke den goeden wille des menschen volght om die te helpen. In dese verdeelingh mishaeght my dit, te weten, dat hy de krachtighe begeerte tot het goede Godes ghenade toe-schrijvende, te kennen geeft, dat de mensch nu alreede uyt sijn eygen natuur het goed' eenighsins begeert, alhoewel niet krachtelick. Ghelijck oock Bernardus, al hoewel hy beweert dat de goede wil is Godes werck, nochtans den mensch dit toe-eygent, dat hy door sijn eygen aendrift 3) en ziels 4)- beweging sulcken goeden wille begheert. Maer dit verschilt seer veel van het gevoelen van Augustinus, aen 5) wien nochtans Lombardus wil schijnen dese verdeelingh ontleent te hebben. In het tweede lidt en staet my de onsekerheydt 6) niet aen, uyt dewelck' een verkeerde uytlegging is voortghekomen. Want sy hebben daerom ghemeent dat wy met de tweede ghenade Godts medewercken, om dat het (haers bedunckens) in onse keur en macht staet d'eerste ghenaed' of te niet te doen door 7) die te verwerpen, of te bevestighen, door 8) die gehoorsamigh te volgen. Het welck de Schrijver des Boecks van de beroepingh der Heydenen aldus uytdruckt, Dat het staet in de vryheyt en macht der gener die 't oordeel der reden gebruycken van de genaed' af te wijcken: soo dat het loon en prijs-weerdigh zy, niet afgeweken te hebben, en dat het werck 't welck niet gedaen en kan worden dan door de mede-werckinge des Heyligen Geestes, toe-gereeckent worde aen 9) de verdiensten der gener door welckers will' het hadde konnen uyt 1) blijven. Dese twee hebb' ick als in 't voor-by gaen willen aen teeckenen, op dat ghy Leser nu mocht sien, hoe verr' ick verschill' van de suyverste Schoolleeraren. Want mijn ghevoelen is van 't ghevoelen der nieuwer Sophisten soo veel wijder verscheyden, als sy namelick verder van d' oudtheyt af-gheweken 2) zijn. Nochtans verstaen wy uyt dese verdeelingh eenighsins op wat wijs' en manier sy den mensch een vrije wil toege-eygent hebben. Want Lombardus verklaert eyndtlick dat wy een vrye wil hebben, niet in sulcken sin, als of wy even veel vermogens hadden om goedt en quaedt te doen of te bedencken: maer alleen om dat wij vry zijn van dwangh. Welcke vryheydt niet en wordt verhindert al is het dat wy boos zijn en dienst-knechten der sonde, en niet anders en kunnen doen dan sondigen.

Lib. 2. dist. 26. sect. 7. 8.

Siet in dit Boeck cap. 3. sect. 10. en c. 7. sect. 9.

De libero arbit.

Siet de 27. sectie van dit Capittel.

Lib. 2. cap. 4.

Lib. 2. sent. dist. 25.

7. Soo sal dan (nae hare meeningh) de mensch geseyd worden een vrye will' te hebben in desen sin, niet om dat hy heeft een vrye keur soo wel van het goed' als van het quade: maer om dat hy quaedt doet willens en niet door dwangh. Dit is wel gantsch recht: maer waer toe was het dienstigh een soo geringe saeck met sulcken hooveerdigen tytel en naem op te proncken? Het is jae een schoone vryheydt dat de mensch wel niet en wordt gedwongen de sonde te dienen: maer ondertusschen sulck een ghewilligh dienstknecht is, dat sijn wille door de boeyen der sonde vast gehouden wort. Ick ben voorwaer een vyandt van woorden-strijt, daer mede de Kerck te vergeefs en sonder reden wort ghequelt: maer ick houd' het daer voor datmen Godtvreesentlick schuwen moet alsulcke woorden dewelck' eenighe ongherijmtheydt met sich brengen: voornementlick van dinghen daer in het dwalen schaede en verderf veroorsaeckt. En ick bidd' u seght my doch hoe veel zijnder, dewelcke wanneerse hooren dat aen 3) den mensch een vrye will' wordt toegheschreven, niet terstondt daer uyt en besluyten dat hy sijn verstandt en wil in sijn handt heeft, en sich selfs door sijn eyghen kracht buygen en neygen kan naer 4) beyde zijden? Maer (mochte yemant seggen) dit gevaer 5) sal wech genomen zijn, indien het gemeene volck van de beteeckenisse deses woorts neerstelick onderricht wordt. Doch ick antwoorde, dewijl het vernuft des menschen van selfs helt en genegen is na het onware 6), soo sal het veel eer dwalingh trecken uyt één woordeken, dan waerheyt uyt een lange verkla-

Besluyt, dat sulck een kleyne saeck soo groot niet en hadde moeten geacht werden.

Teghen-werping der gener die de nieuwe woorden in de Kercke behouden.

Antwoort.

1) selfs. 2) [ ]. 3) drift. 4) [ ]. 5) van.
6) twijffelachtigheydt. 7) midts. 8) mits. 9) [ ].

1) achter. 2) ghetreden. 3) [ ] 4) ten. 5) perijckel.
6) valscheyt.

ringh. Waer van wy in dit selvighe woordt (vrye wil) een seeckerder proef-stuck hebben, dan wel ware te wenschen. Want nae dien by nae alle de nakomelinghen d'uytleggingh die d'Oudt-vaders daer van gedaen hebben voor-by gaen, en op de waerachtighe beduydingh des woorts blijven staen, soo zijnse tot een verderffelicke vermetentheydt opgestegen.

Een ander' antwoort. Dat de Vaders (insonderheyt Augustinus) al hoewel sy 't woort (goetduncken) behouden hebben, nochtans hebben verdoemt de Leere der Ketteren van den vryen wille daer mede sy de ghenade Godts wechnawen.

8. Indien wy door d'authoriteyt en 't aensien der Oudt-vaderen bewogen worden: dese hebben het woordt: vrye will', wel geduyrigh in den mont, maer sy verklaren oock met eenen hoe veel sy houden van deses woorts kracht en nuttigheydt. En voornemelick doet dit Augustinus, dewelcke sich niet en ontsiet te segghen dat de wille des menschen knechtelick 1) en slaef-achtigh is. Hy is wel, gelijck in een sekere plaets te sien is, verstoort op de gene die de vrije will' verloochenen, maer hy wijst oock aen de voornaemste reden van sijn stoorniss', als hy seght: Alleenlick dat niemandt en bestae het vrye goedt-duncken des willes alsoo te versaken dat hy de sonde soude willen verontschuldigen. Doch 't is niet te minder seker dat hy op een ander plaets bekendt dat de wille des menschen sonder den Heylighen Geest niet vry en is, dewijlse staet onder 't ghebiedt van de begheerlickheden die haer verstricken en overwinnen. Item, dat de natuyr hare vryheydt heeft beginnen te derven, zedert dat de will' door de sonde daer in sy gevallen is, is overheert geworden. Item, dat de mensch sijn goetduncken qualick gebruyckt hebbende, hemselven te samen met sijn goedt-duncken verloren heeft. Item, dat de vrye will' ghevangen wegh geleydt is, soo datse geen vermogen heeft tot de gerechtigheyt. Item, dat dat niet vry en sal zijn, 't welck door de genade Godts niet is vrij gemaeckt. Item, dat Godts gherechtigheydt volbracht wordt, niet wanneer de Wet ghebiedt, en de mensch als door sijn eyghen krachten werckt: maer wanneer de Heylige Geest hem bystant doet: en des menschen niet vrye, maer van Godt vry gemaeckte will' sich gehoorsaemlick aenstelt. En van dit alles geeft hy kort bescheyt als hy in een andere plaets schrijft en seyt, Dat de mensch, doe hy gheschapen wierdt wel groote | macht des vryen willes ontfanghen heeft, maer dat hy die door de sond' heeft verloren. Derhalven nae dat hy elders hadde betoont dat het vrye goedt-duncken door de genade wort opgerecht, soo bestraft hy heftelick die ghene dewelck' haer selven dit toe-meten sonder de ghenade. Hoe durven

Lib 1. cont. Iulian. Hom. 53. in Ioan.
Ad Anast. Epist. 144.
De perf. Iust c. 4. Each. ad Laurent. cap. 30.
Lib. 3. ad Bonif. cap. 8.
Lib. 1. ad Bonif. cap. 3.
Ibid.
Lib. 3. cap. 7.
Lib. de verb. Apost. serm 2.

Lib. de spir. & lit. cap. 30.

(p. 96.)

1) dienstbaer.

dan, segt hy, d'elendige menschen proncken en pralen, of met haer vrye will', eerse vry gemaeckt worden: of met hare krachten indiens' alreede vry ghemaeckt zijn? Sy en bemercken oock niet dat selfs in den naem des vryen goet-dunckens het woort vryheyt klinckt en geluyt slaet. Nu daer de Geest des Heeren is, daer is vryheydt. Indiense derhalven zijn dienstknechten der sonde, wat beroemense sich van haren vryen wille? Want van wien yemandt overwonnen is, diens dienstknecht is hy oock geworden. En is 't datse vry gemaeckt zijn, wat stoffense van haer selven als van haer eyghen werck? Sijnse soo seer vry dats' oock niet en willen zijn dienstknechten des genen die daer seydt: sonder my en kondt ghy niet doen? Jae wat sullen wy hier toe segghen, dat hij oock in een ander plaets 't gebruyck van dit woort met een schimpscheut 1) schijnt uit te lacchen, wanneer hy seyt, dat de will' wel vry is, maer nochtans niet vry ghemaeckt, datse vry is van de gherechtigheydt, en een dienstknecht der sonde. Welck gesegde 2) hy oock elders wederom herhaelt en uytleght, alwaer hy leert, dat de mensch vry is van de gherechtigheyt, alleen door 't goedtduncken sijns willes: en dat hij vry wort van de sonde alleen door de genade des Salighmakers. Die ghetuyht dat des menschen vryheydt niet anders en is dan een vrymakingh of losbindingh 3) van de gerechtigheydt, die toont wel, hoe geestigh hij met het ghebruyck van dit woort: [vryheydt] den spot drijft 4). Indien derhalven yemant dit woort in sijnen rechten sin wil gebruycken, die en sal daerover door mij 5) niet ghequelt worden: maer dewijl ick oordeel' dat het sonder groot ghevaer 6) niet en kan worden behouden, en dat het ter contrarien gedijen sal tot groot voordeel van de Kerck indien 't wech gheruymt wort, soo en soud' ick het niet willen gebruycken, en soud' oock wenschen dat andere, soose my raedt vraeghden, sich daer van onthielden.

2. Cor. 3. 17.

Ioan. 15. 5.

De corrept. & grat. cap. 13.

Lib. 1. ad Bonif. cap. 2.

Maer al hoewel d'oude Leeraers (behalven Augustinus) also gesproken hebben van des menschen vrye will' nae den val, datter niet sekers uyt hare schriften en kan getrocken worden, so hebbense nochtans in dese twijffelachtigheyt van spreken, het menschelicke vermogen niet met all' of seer weynigh achtende, dē gantschen lof van alles goets den Heyligen Geest toegeschreven.

9. Ick sal misschien schijnen mijn eyghene sake seer aenmerckelicken geschaedt te hebben 7), dewijl ick hebb' bekent dat alle de Kerkelicke Schrijvers, uytghenomen Augustinus, so twijffelachtigh en veranderlick van dese saeck ghesproken hebben, datter niets sekers uyt hare schriften en kan worden getrocken. Want sommighe sullen dit even eens duyden en uytleggen, als of ick haer getuygh-

1) met een jouw. 2) spreuck. 3) ontlossingh.
4) schijnt voorwaer den blooten tytel van dien aerdig te bespotten. 5) daerom, wat mij belanght. 6) perijckel.
7) my selven groot achter-deel toegebracht te hebben.

nis daerom hadden willen verwerpen, om dats' alle te samen strijden teghen mijn gevoelen. Maer ick en hebb' geen ander ooghmerck ghehadt dan dat ick eenvoudelick en ter goeder trouwen hebb' willen najaghen 1) het belangh 2) van alle Godtvruchtighe herten, dewelck altijdt in onsekerheyt sullen omsweven, indiense heyl verwachten van het ghevoelen [deser Oud-vaders] in desen strijt 3): want nu eens 4) leerense den mensch, als dewelcke van den macht des vryen willes berooft is, sijnen toevlucht nemen tot de ghenaed' alleen: dan 4) wederom wapenense den mensch of schijnen hem te wapenen met sijn eyghene krachten. Nochtans kanmen lichtelick aentoonen 5), dats' in sodanigen twijffelachtige wijse van spreken, de menschlicke macht niet met allen of immers seer weynigh achtende, den gantschen lof van alle goedt den Heyligen Geest opgedragen hebben: indien ick alhier alleenlick wil inlijven sommige van hare uytspraken 6) door dewelcke sulcks duydelick wordt geleert. Want wat brengen doch anders mede dese woorden van Cyprianus, dewelcke van Augustinus soo dickwils gemeldet worden: Wy en moghen van geen dingh roemen: want geen dingh en komt ons toe, behalven alleen dat de mensch by sich selven t'eenemael vernietight zijnde, leere gegeheel op Godt te staen en te berusten? Wat wil doch dit seggen van Augustinus en Eucherius, wanneerse betuyghen dat Christus is den boom des levens, tot den welcken soo wie sijn handt uytstreckt, die sal leven; en dat het goedt-duncken des willes is den boom der kennisse 7) van goedt en quaedt, van den welcken soo wie, de genade Godts verlatende, sal gheproeft hebben, die sal den doodt sterven? Wat willen oock de woorden van Chrysostomus daer med' hy betuyght dat yeder mensch niet alleen van naturen een sondaer, maer oock geheel en al sonde zy? Indien wy niets goedts en hebben van ons selven, indien de mensch van den top des hoofts tot de voeten toe niet anders en is dan sonde, indien hem selfs niet gheoorlooft en is te beproeven 8) hoe veel de macht des goedtdunckens vermach; hoe sal het dan nu gheoorlooft zijn den lof van het goede werck tusschen Godt en den mensch te deelen? Ick konde veel meer diergelicke uytspraken 9) uyt ander' Oudt-vaders mededeelen 10): maer op dat my niemandt en verwijte dat ick alleen uytkippe die redenen die tot mijn saeck dienen, en behendighlick overslae 't gheen my teghen gaet, soo onthoud' ick my van soodanige mededeelingh 1). Evenwel durf ick dit segghen en versekeren, al is 't datse somtijdts al te veel doens hebben met het verheffen van den vryen-wille, datse nochtans dit wit en ooghmerck hebben ghehadt, te weten, den mensch t'onderwijsen dat hy sich van 't vertrouwen op 2) sijne eygene macht afwenden en sijn sterckte alleen in den eenighen Godt hebben en stellen soude. Nu gae ick over 3) tot d'eenvoudige verklaringh van de 4) waerheyt in het beschouwen 5) van des menschen natuyr.

Lib. de Praedest. Sanct. cap. 3. Item, ad Bonif. Lib. 4. & elders.

Lib. in Genes. ad lit. 8, 4.

Homil. 1. in adventu.

Het laetste deel van dit capittel voorstellende d'eenvoudighe Leere der waerheydt in 't bemercken van des menschen natuyr.

10. Doch ick moet hier wederom herhalen het geen ick gheseydt hebb' in 't begin deses Capittels, te weten, dat yeder een hoe meer 6) hy door 't gevoelen van sijn ellend', armoede, naecktheydt en schande 7) verootmoedight en verslaghen is, oock soo veel te meer ghevordert is 8) in de kennisse sijns selfs. Want men heeft niet te vreesen, dat de mensch hem-selven te veel mocht ontnemen, als hy maer dit leert dat de vervulling van sijne gebreckelickheden in Godt moet gesocht worden. Maer hy en kan, boven 't geen hem toekomt, selfs niet een sier naer sich 9) nemen, of hy verderft hem-selven door een ydele vermetentheyt, en wort schuldigh aen eene grouwelicke Godtloosheydt 10), dewijl hy de Goddelick eer tot sich 11) treckt. En voorwaer soo dickwils als dese boose begeert' onse herten bevanght, dat wy verlangen te hebben yet dat ons eygen goet zy, te weten, dat meer in ons dan in Godt zy ghelegen, soo laet ons gedencken dat dese ghedachte ons wort in-geblasen van den selven raetsman die ons' eerste Voor-ouders daer toeghebracht heeft datse wilden zijn als goden wetende goedt en quaedt. Indien 't een duyvelsch woordt is het welck den mensch hooveerdigh maeckt in hem-selven, soo laet ons dat selvige geen plaets verleenen: 't en zy dat wy lust hebben om raedt te halen van onsen vijandt. 't Is wel soet, soo veel eygen machts te hebben, dat ghy meught staen en berusten op u selven: maer op dat wij niet verlockt en worden tot sulck een ydel vertrouwen, soo moeten ons daer van af | schricken soo veel swaer-wichtighe uytspraken 12), waer door wy strengelick ter ne'er ghevelt worden, ghelijck daer zijn dese: Vervloeckt is de man, die op eenen mensche vertrouwt, ende vleesch [*tot*] sijnen arm stelt, en wiens herte van de Heere afwijckt. Item, Hy en

Waer van den groudt en het fondament dit is, te weten, dat de mensch sijne verdorventheydt kennende en bekennende, als dan eerst sich selfs late voorstaen dat hy in de kennisse sijns selfs ghevordert heeft.

(p. 97.)

Dit wort bevestigt, 1. met spreucken der Schrifture.

Ierem. 17. 5. Psalm 147. 10.

1) betrachten. 2) voordeel. 3) wachten naer het gevoelen der selver in dese saeck. 4) als nu. 5) doen blijcken. 6) spreucken. 7) des wetenschaps. 8) besoecken. 9) spreucken. 10) verhalen.

1) verhael. 2) [ ]. 3) voorts. 4) der. 5) aengaende de bemerckingh. 6) [ ] 7) (meer) 8) heeft. 9) hem. 10) Kerckroof. 11) hem. 12) spreucken.

heeft gheenen lust aen de sterckte des peerdts: hy en heeft gheen welghevallen aen de beenen des mans. De Heere heeft een wel-ghevallen aen die die hem vreesen: die op sijne goedertierenheydt hopen. Item, Hy gheeft den moeden kracht, ende hy vermenighvuldight de sterckte dien die geene krachten en heeft. De jonge sullen moede en mat worden, ende de jonghelingen sullen ghewisselick vallen. Maer die den Heere verwachten, sullen de kracht vernieuwen. Welcke redenen alle te samen dienen om ons te leeren, dat wy niet en sullen steunen op eenige de minste waen van ons' eyghene sterckt, indien wy Godt tot een vriendt willen hebben, die de hoveerdige wederstaet, en den nederigen sijn ghenade geeft. Daer beneffens moeten wy oock wederom ghedencken aen dese beloften: Want ick sal water gieten op den dorstighe, ende stroomen op het drooghe. Item, Ghy alle die dorstigh zijt komt tot de wateren. Welcke beloften te kennen geven, dat geen andere en worden toe-gelaten om de zegeningen Godts t'ontfangen, dan die door 't gevoelen van hare armoed' uytdroogen. Men moet oock niet voorby gaen sodanige beloften, ghelijck als dees' is by Jesaia: De Sonne en sal u niet meer wesen tot een licht des daeghs, ende tot eenen glants en sal u de Mane niet lichten: maer de Heere sal u wesen tot een eeuwigh licht, ende uw' Godt tot uwe cierlickheyt. Voorwaer de Heer' en neemt de glants 1) van de Son of van de Maen niet wech van sijne dienstknechten: maer dewijl hy self 2) alleen heerlick in haer wil blijcken 3), soo treckt hy haer vertrouwen verr' af oock van die dinghen, dewelcke nae haer meeningh d'uytnemenste schijnen te wesen.

Ies. 40. 29, 30, 31.
Iacob. 4. 6.
Iesa. 44. 3.
Deselve 55. 1.
Iesa 60. 19.

11. My heeft voorwaer altijdt wel aengestaen 't seggen van Chrysostomus, Dat d'ootmoedigheyt zy 't fondament van onse Philosophy, en noch veel meer 't geen Augustinus seght: Gelijck dien Orateur ghevraeght zijnde, welck' het eerste was in de Leere der wel-sprekentheyt: geantwoort heeft, de Voordracht 4): welck het tweede, de Voordracht 4): welck het derde, de Voordracht 4). Alsoo soud' ick oock, indien ghy my vraeghdet van de stucken der Christelicker Religy, lust hebben voor d'eerste, tweede, en derde reys' en altijdt t'antwoorden d'Ootmoedigheyt. En hy spreeckt van soodanigen ootmoedigheyt, niet waerdoor de mensch bekennende dat hy yets goedts heeft in hem-selven, sich nochtans van hooveerdy en grootsheyt onthoudt, maer waerdoor hy hem-selven erkendt voor sulck eenen die gheen ander toevlucht en heeft dan in d'ootmoedigheyt, gelijck hy betuyght in een andere plaets: Niemant, segt hy, en vleye sich-selven 1); dat hy een Satan is, dat heeft hy van hem-selven, dat hy gelucksaligh is, dat heeft hy alleen van Gode. Want wat hebt ghy doch van 't uwe anders dan sonde? Neemt tot u de sonde dewelck u eygen goet is: want de gherechtigheydt behoort Gode toe. Item, Wat heeft men soo een hoogh vermoeden van de macht der natuyre? Sy is gewondt, gheschonden, gequelt en verdorven. Sy heeft noodigh eene ware bekentenis van schult en niet een onwaer pleydooy om sich van schult vry te pleyten 2). Item, Wanneer yemandt bekent dat hy in hem-selven niet met allen en is, en van hem-selven geen hulp hoegenaemt 3) en heeft: so zijn de wapenen in hem verbroken en d'oorloghen ter neder gheleydt. En 't is noodigh dat alle de wapenen der godtloosheydt verbryselt, verbroken en verbrandt worden: dat ghy bloot en onghewapent blijft, en geen hulp en vindt in u selven. Hoe swacker ghy zijt in u selven, des 4) te meer wort ghy van den Heer' ondersteunt 5). Alsoo wil hy oock, schrijvende op den tseventighsten Psalm, Dat wy onse gherechtigheyt sullen vergheten, op dat wy Godes gherechtigheydt bekennen mochten: en hy bewijst dat Godt ons sijne ghenaed' in sulcker voeghen aenprijst, op dat wy souden weten dat wy een enckel niet zijn. Dat wy staen alleen door de barmhertigheydt Godts, dewijl wy van ons selven niet anders en zijn dan quaedt. Laet ons dan alhier van weghen ons recht met Godt niet twisten, even eens als of dat geen 't welck Gode toegeschreven wort, aen 6) onse saligheydt wierd' ontrocken. Want gelijck als *onse* nedrigheydt is *sijne* hoogheydt: alsoo vindt 7) oock de bekentenis van onse geringheyt, sijne mededogentheyt tot een hulp bereyd. Ick en 8) eysch niet dat de mensch van sijn nietigheyt niet overtuygt zijnde, van selfs wijcke: en dat hy sijn gemoedt afwende van sijn vermoghen indien hy eenigh heeft, op dat hy tot ware nedrigheyt moge gebracht worden: maer dat hy de sieckte van eygen-liefd' en twist-gierigheydt (waer door hy verblindt zijnde van hem-selven hooger gevoelt dan betaemlick is) afgheleydt hebbende, sich selfs in den waren spieghel van de Schriftuyr recht besie en ondersoecke 9).

2. Door getuygnissen van d'oude Godtsgeleerde.
Homil. de perf. Euang.
Epist. 56. ad Diosc. De vera humilitate.
Siet het sevende capittel van dit Boeck sect. 4. en het 12. cap. van 't 3. Boeck sect. 6. 7.
Homil. in Ioan. 49. 8.
Lib. de nat. & grat. cap. 52. 53.
In Psalm 45. c. 13.
Serm. 1, 4.

1) de klaerheydt. 2) [ ]. 3) ghesien worden.
4) Uytspraeck.

1) flatteere sich. 2) Sy heeft een ware belijdenis van doen, en niet een leugenachtige verschooningh. 3) altoos.
4) soo veel. 5) op-ghenomen. 6) [ ]. 7) heeft. 8) (ver).
9) ondertaste.

Het fondament gheleydt zijnde, op dat hy mochte betoonē hoe veel men so den verstande, als den wille des menschen nae den val moet toeschrijven: so betuyght hy van die beyden in 't gemeen (en dat nae 't segghen van Augustinus en de Schoolleeraren) dat de natuyrlicke gaven verdorven, en de boven-natuyrlicke t'eenemael verloren zijn.

12. Het 1) bekende gesegde 2) datse uyt Augustinus ghenomen hebben, staet my wel aen, te weten, Dat de natuyrlicke gaven in den mensch door de sonde verdorven zijn, en dat hy van de boven-natuyrlicke gaven is berooft gheworden. Want sy verstaen door dit laetste lidt so wel het licht des geloofs als de gherechtigheydt, dewelcke ghenoeghsaem souden zijn om het Hemelsch leven en d'eeuwige geluck-saligheydt te verkrijghen. Soo is hy dan, doe hy hem-selven uyt het Koninckrijck Godts uyt-wierp, met eenen oock berooft gheworden van de gheestelicke gaven, daer med' hy tot de hoop der eeuwiger saligheyt voorsien was gheweest, waer uyt dan volght, dat hy alsoo ballingh is uyt Godes rijck, dat alle die gaven, die tot het gheluck-salighe leven van sijn ziel dienstigh waren, in hem zijn uytghebluscht, tot dat hy deselve door de genade der weder-gheboorte wederom krijght. Onder dese zijn het geloove, de liefde Godts, de liefde tot den naesten, d'oeffeningh der heyligheyt en gerechtigheyt. En dewijl Christus ons alle dese dingen weder geeft, soo wordense ghereeckent voor dinghen die buyten de natuyr en van elders tot ons gekomen zijn: en daerom besluyten wy dats' in den mensch zijn vernietight geweest. Wederom de gesontheyt des verstants en d'oprechtigheydt des herten waren oock te ghelijck wech ghenomen. En dit is de verdervingh van de natuyrlicke gaven. Want al hoewel datter noch eenigh verstandt en oordeel te samen met de will' in den mensch overig blijft soo en sullen wy nochtans niet segghen dat het verstandt gaef en gesont zy, dewijl het swack en met veel duysternissen bedeckt is. En de boosheyt van de will' is oock meer dan genoeg bekendt. Aenghesien 3) dan de rede, waerdoor de mensch tusschen goedt en quaedt onderscheydt maeckt, en 4) waer door hy verstaet en oordeelt, een natuyrlicke gave is, so en heeft die niet t'eenemael konnen uyt-gewischt worden: maer sy is ten deele verswackt, en ten deele verdorven geworden, soo datse schijnt te zijn een onooghelijcke bouwval 5). In desen sin seght Joannes, | Dat het licht schijnt in de duysternisse, ende de duysternisse en heeft het selve niet begrepen: met welcke woorden dese twee dinghen klaerlick worden uytgedruckt, te weten, dat in des menschen verkeerde en verbasterde natuyr noch eenighe voncxken lichten, dewelcke bewijsen dat hy een redelick wesen 6) zy, en van de domme beesten verschilt, dewijl hy met verstandt begaeft is: en dat nochtans dit licht door een seer grov' onwetentheyt wordt verstickt, soo dat het niet krachtelick en kan door- 1) breken. Alsoo en is oock de wille, door dien se van des menschen natuyr niet en kan afghesondert worden, niet vergaen: maer sy is door boose begeerlickheden verstrickt geworden, so datse niet goets en kan begeeren. Dit is wel een volle beschrijving, maer die nochtans wijdtloopigher moet verklaert worden. Op dat dan d'uyteensettingh van mijn ghevoelen 2) voort gae, naer dat eerst' onderscheydt, waer door wy des menschen ziel hebben afgedeelt in't verstant en den wille: so laet ons ter eerster plaets de kracht des verstandts ondersoecken. Des menschen verstandt alsulcken eeuwigen blintheydt op te leggen, dat ghy in 't selve geen kennisse met allen van eenige dingen en soudt overigh laten, dat en strijdt niet alleen tegen Godes Woort, maer oock tegen de bevindigh van het gemeen gevoelen. Want wy sien dat in des menschen verstant ingeplant is ick en weet niet wat begheert' en verlanghen om de waerheydt t'ondersoecken, na dewelck hy nimmermeer en soude streven, indien hy niet voor henen eenige reuck daer van en hadde vernomen. Dit is dan alreed' eenig gesicht van 's menschen verstant, dat hy natuerlick door de liefde der waerheydt getrocken wordt, op dewelcke de domme beesten gheen acht en slaen, daer mede bewijsende datse hebben een grof ghevoel sonder reden. Al hoewel dese begheerte soodanigh alss' is beswijckt, al eerse haren loop 3) begint te nemen: overmidts sy terstondt tot ydelheydt vervalt. Want het verstandt des menschen en kan van wegen sijne stompigheyt den rechten wegh niet houden in de naspeuringh der waerheyt, maer loopt in 't wild' heen door verscheyden dwalingen, en ghelijck als in de duysternis tastende, stoot het sich slagh op slagh 4) tot dat het eyndtlick al dwalende verdwijnt. En alsoo de waerheydt soeckende, maeckt het bekent en openbaer, hoe onbequaem het zy om deselve na te snuffelen en op te doen. Daer beneffens is het met een ander' ydelheydt swaerlick bevangen: te weten, dat het dickwils niet en onderscheydet, nae de ware kennis van welcke dinghen datmen voornementlick behoort te trachten. En daerom quelt het sich door een belacchelicke neus-wijsigheydt met d'ondersoecking van dinghen die onnoodigh zijn en van gheender waerden: Wat belanght dingen die seer noodig zijn geweten, of t' en bemerckt die niet, of 't keert sich slordigh en

(p. 98.) Ioan. 1. 5.

Daer beneffens neemt hy voor die twee in 't bysonder te verklaren. Eerstelick ondersoeckende de kracht des verstandts, van dese sectie tot de 26. En hy brenght ter eerster plaets te voorschijn eenig' algemeene dingen: te weten, 1. Dat het menschelicke verstant eenige scherpsinnigheyt heeft: de welcke nochtans door tweederley ydelheyt verswackt is.

1) Die. 2) spreuck. 3) Gemerckt. 4) [ ]. 5) onghesien vervallen werck. 6) dier.

1) voort-. 2) d' ordre van mijn propoost. 3) cours. 4) nu en dan.

selden daer na toe: dit is immers so dat het naeuwlicx t'eeniger tijt sijne neersticheyt met ernst daer toe aen leyt. En dewijl de Heydensche Schrijvers alomm' over dese boosheyt en verkeertheyt klaghen, soo wordense by na alle te samen bevonden haer selven daer mede verstrickt te hebben. Derhalven nae dat Salomo doorgaens in sijnen Predicker verhaelt hadde die hanteringen, in dewelcke de menschen, so haer dunckt, groote wijsheydt plegen, soo verklaert hy nochtans dats' ydel zijn en niet om 't lijf en hebben.

Wijders, streckt sich dit verstant uyt tot aerdsche en hemelsche saken.

Hoe veel het verstandt vermach om te verkrijghen de kennisse van aerdtsche dingen, dat wordt vertoont in dese sectie en in de vier navolghende, te weten, 14, 15, 16, 17.

13. Nochtans en is het pooghen des verstandts niet altijdt also te vergeefs, of het verricht somtijdts yets, voornementlick wanneer het sich bemoeyt met dese lagere 1) dinghen. Het en is oock soo plomp niet, of het smaeckt med' een weinig van de dingen die boven zijn, al hoewel het met meerder sloffigheydt besich is in't ondersoecken 2) van dien: en dit alles doet het met een ongelijck vermogen. Want als het sich selfs verheft boven dit tegenwoordighe leven, dan wort het principalick overwonnen van sijn swackheyt. Op dat wy derhalven te beter mogen bemercken hoe verre dat het nae de trappen sijner macht vordert in een yegelicke saeck, soo is noodigh dat wy ons een onderscheydingh voor ooghen stellen. Dit zy dan d'onderscheydingh, te weten, datter is een verstandt en kennis van aerdtsche en wederom een verstandt en kennis van hemelsche dinghen. Aerdtsche dingen noem' ick die dingen, dewelck sich tot Godt en sijn Rijck, tot de ware gerechtigheyt, tot de gelucksaligheyt des toekomenden levens niet en opheffen 3); maer een overeenkomingh en aensien hebben met het tegenwoordighe leven, en eenighsins binnen sijne palen besloten zijn. Door hemelsche dinghen verstae ick de suyvere kennisse Godts, de wijse der warer rechtveerdigheydt, en de verborgentheden des hemelschen Koninckrijcks. Onder d'aerdtsche dinghen behooren: de regeeringh van steden en landen, de huysregeeringh, allerley hantwercxkonsten en vrije-konsten. Onder de hemelsche zijn de kennisse van Godt en van sijnen Goddelicken wille, en een regel om het leven daer na te fatsoeneeren en aen te leggen. Van d'aertsche moet men dit bekennen, dewijl de mensch van naturen is een wesen 4) dat geselschap soeckt, dat hy oock door een natuyrlick ingeven ghenegen is om dat gheselschap te voeden en t'onderhouden: en daerom sien wy dat in de gemoederen van alle menschen zijn algemeen' indrucksselen van eenighe burgerlick' ordeningh en eerbaerheyt. Hiervan daen komt 't 1) datter niemandt en wort gevonden die niet en verstaet dat alle vergaderinghen der menschen door wetten moeten t'samen gehouden worden, en die de beginsels van die wetten met sijn verstandt niet en vat. Hier uyt is ontstaen dat soo wel alle de Heydenen, als yeder mensch in't bysonder geduyrighlick in de wetten hebben toegestemt en over een gedragen: want de zaeden der wetten zijn eenen yegelicken in-geplant sonder toedoen eens meesters of wet-gevers. En hier tegen en doen niet die on-eenigheden en strijden die terstondt ontstaen, terwijl sommigh', en by namen de dieven en moordenaers, alle recht en billigheydt willen hebben vernietight, en dat de grendelen der wetten los ghemaeckt zijnde, alleenlick de boose begeerte woeden sal in plaetse van 't 2) recht; eenighe wederom ('t welck een al te gemeen gebreck is) meenen onrecht te zijn dat gheen het welck van andere als recht en billick bevestight wort: en daer en tegen beweeren te wesen prijselick 't gheen van andere wordt verboden. Want de dieven en moordenaers en haten de wetten niet om datse niet en weten dat deselve goet zijn en heyligh, maer door een al te hitsige begeerlickheydt rasende, soo strijdense teghen de klare reden: en 't gheen sy door de kennis van haer verstandt voor goet kennen, dat vervloeckense na hare boose lust en sinlickheydt. Wat d'andere belanght, haren strijdt is soodanigh dat door den selven het eerste begrip 3) der gerechtigheyt niet en wordt wech genomen. Want al hoewel de menschen onder malkanderen twisten aengaende de hooft-stucken der wetten, so stemmen sy nochtans met den anderen in een | (p. 99.)
sekere somma der gerechtigheyt over een. Waer in voorwaer sich openbaert de swackheydt des menschelicken verstandts, 't welck oock dan kreupel en wankelbaer is, wanneer het schijnt den rechten wegh te volghen. Nochtans blijft dit vast, dat in alle menschen een zaedt der burgerlicker ordeningh zy ingheplant. En dit is een groot bewijs dat gheen mensch voor de inrichtingh van dit aardsche leven 4) van het licht der reden berooft is.

En vooreerst, so veel belangt die middel-matige of aerdsche dinghen, daer blijven in den mensch noch eenige krachten des verstandts. Want alle menschen omhelsen also de burgerlicke regeering en huys-beleyding, datse niet alleen verstaen dat alle vergaderinghen der menschen door wetten bestaen: maer oock de gronden en beginselen deser dingē met haer verstant begrijpen, en d'autheurs en toestanders van dis-ordre verwerpen.

Ten tweeden, heeft des menschen verstandt vermoghen om eenige konsten te leeren.

14. Nu volghen beyde de fraaie 5) en handtwercks-konsten, om dewelcke te leeren, dewijl in ons allen eenighe bequaemheydt is, soo blijckt daer in oock de kracht des menschelicken verstandts. En al hoewel alle menschen niet gheschickt en zijn om die alle te samen te begrijpen, so is dit nochtans een seker proef-stuck van een gemeen vermoghen

1) dese benedenste. 2) onderlasten. 3) en bereycken. 4) dier.

1) Hier uyt geschiedt. 2) in de stede des. 3) dat eerste begrijp. 4) in de ghestaltenisse deses levens. 5) letter.

in allen, datter by na geen mensch en wordt ghevonden, dewelck' in sijn konst niet en betoont dat hy eenigh verstandt en kennis heeft. De mensch en heeft oock niet alleen kracht en veerdigheyt om te leeren, maer oock om in een yeghelicke konst yets nieuws te versinnen 't zy tot vermeerderingh, 't zy tot vercieringh van 't gheen hy van andere gheleert heeft. En ghelijck Plato hier door t'onrecht bewoghen wierdt te seggen, Dat alsulck leeren en begrijpen niet anders en is als een sich herinneren 1), alsoo worden wy hier door met seer goede reden ghenoodtsaeckt te bekennen dat het beginsel en zaedt daer van het menschelicke vernuft is aengeboren. Dese bewijsen toonen 2) dan klaerlick dat aen 3) de menschen van naturen in-geplant zy een algemeen begrip der reden en des verstandts. Nochtans is dit goet 4) algemeen in dien sin dat toch 5) een yeder daer in voor sich selven moet erkennen de bysondere ghenade Godts 't sijnwaerts. Tot welcke danckbaerheyt wy genoeghsaem op-geweckt worden door den Schepper der nature self, wanneer hy sommige laet dwaes geboren worden, in dewelck hy ons eens sien laet. 6) met wat voor soort 7) gaven des menschen natuur verciert zy, indiense door sijn licht niet en wordt overgoten: te weten, dat sulck licht en verstandt alsoo natuyrlick is in alle menschen, dat het met eenen nochtans t'eenemael zy een genadigh geschenk sijner weldadigheydt tot yeder een in 't bysonder. Wijders de uytvinding van de voorseyde konsten, of de konst om se in 8) gheschickt' ordeningh 9) aan andere voort te leeren, of oock 10) die innerlicker en deghelycker 11) wetenschap (dewelck alleen by weynighe gevonden wort) en is wel geen bondigh bewijs van een gemeene scherpsinnigheyt by allen: niet te min dewijl die sonder onderscheyt beyde den Godtsaligen en godtloosen gegeven wordt, soo wortse met recht onder de natuyrlicke gaven gerekent.

Doch dusdanige macht om te verstaen is alsoo een algemeen goet, dat evenwel de verscheyden gaven die een yegelicken in 't bysonder mede gedeelt zijn, Gods ghenade meer dan ghenoegh aentoonen.

15. Dien volgens soo dickwils als wy de Heydensche Schryvers 12) komen te lesen, moeten wy door dat licht der waerheyt, 't welck in haer een wonderlicke glants geeft, vermaent worden, dat des menschen verstandt, al hoewel het van syn rechten staet 13) af gevallen en verdorven is, nochtans als noch met uytnemende gaven Godts bekleet en verciert zy. Indien wy Godes Geest houden voor den eenighen oorsprongh der waerheyt, so en sullen wy de waerheydt by wien die oock gesien wordt, niet verwerpen noch verachten: indien wij immers den Heyligen Geest geen smaetheyt en willen aendoen. Want de gaven des Geestes en worden niet kleyn gheacht sonder hem met schimp en smaet te bejegenen. Ende wat? Sullen wy versaken dat de waerheyt den ouden rechts-geleerden verschenen is, dewelcke met so grooten gerechtigheydt de burgerlicke tucht en ordeningh hebben in 't licht gebracht? Sullen wy segghen dat de Philosophen blindt zijn geweest so in keurige waernemingh 1), als in hun 2) konstige beschryvingh der nature? Sullen wy seggen dat die geen verstandt ghehadt en hebben, dewelcke, doordien se de redeneerkonste uytghevonden hebben 3), ons met reden hebben leeren spreken? Sullen wy voor-geven dat die uytsinnigh waren, dewelcke de medecijn-konst te voorschijn halende, ons met haer verstandt voordeel toegebracht hebben? Wat sullen wy segghen van alle wis-konstighe 4) leeringen? Sullen wy meenen datse zijn sufferyen van eenige dwase hoofden? Jae wy en sullen de schriften der Ouden belangende dese dinghen niet kunnen lesen dan met een seer groote verwonderingh: en wy sullen ons daer over verwonderen, om dat wy die 5), gelijcks' in der daet zijn, als uytnemend 6) moeten erkennen. Sullen wy nu yets prijselick of treffelick achten, waervan wy Godt niet en souden bekennen te zijn den autheur en oorsprongh? Schaem-root moeten wy worden van weghen soo een groot' ondanckbaerheyd, tot dewelcke de Heydensche Poëten niet en zijn vervallen, want sy hebben beleden dat de Philosophy, en de Wetten, en alle goede Konsten waren vonden van de Goden. Dewijl het dan blijckt, dat die menschen die in de Schriftuyr natuyrlicke genoemt worden, so verstandigh en scherpsinnigh gheweest zijn in d'ondersoeckingh van dese lagere 7) dinghen, soo laet ons door sulcke exempelen leeren, hoe veel goederen Godt overich ghelaten heeft in de menschelicke natuyr, na dat de selvighe van 't ware goedt berooft is geworden.

't Ghebruyck en de nuttigheydt van dese kenniss' en van dit verstandt omtrent aerdtsche dingen, bestaet hier in, dat wy bekennen dat het verstant des menschē, al hoewel het van sijn rechten staet is afghevallen, niet te min alsnoch met seer treffelicke gaven Godts verciert is.

16. Laet ons evenwel ondertusschen niet vergeten dat dese dingen seer voortreffelicke gaven zijn van Godes Geest, dewelck' hy tot gemeen profijt des menschelicken geslachts uytdeelt, aen wien hy wil. Want indien Bezaleël en Aholiab de wijsheyt en wetenschap die tot het maken des tabernakels vereyscht wierdt, hebben moeten ontfangen van den Geest Godts: soo en is 't niet wonder dat de kennisse der dingen, die in 't leven

Daer na, dese gaven zijn aen sommigen ghegheven tot gemeen profijt des menschelickē geslachts. Exod. 31. 2. en 35. 30.

1) ghedencken. 2) betuygen. 3) [ ]. 4) (alsoo). 5) dat. 6) voor oogen stelt. 7) [ ]. 8) [ ] 9) (om die). 10) [ ]. 11) voortreffelicker. 12) Schribenten. 13) oprechtigheydt.

1) die uytgelesene bemerckingh. 2) die. 3) de konst van reden-cavelen ghemaeckt hebbende. 4) wis-konsten en. 5) (voor uytnemende). 6) [ ]. 7) benedenste.

der menschen d'alderheerlickste zijn, geseydt wordt ons door Godes Geest te worden medegedeelt. En niemant en heeft alhier te vragen, wat voor een ghemeenschap de godtloosen, die van Godt t'eenemael vervreemt zijn, hebben met den Heyligen Geest? Want dat Godes Geest geseydt wort alleen te woonen in de gheloovighe, dat moet verstaen worden van den Geest der heylighmakingh, waer door wy Gode tot tempelen toegeheylight worden. En nochtans desnietteghenstaende vervult, beweeght en sterckt hy alle dingh door de kracht sijns Geestes, en dat naer eens yegelicken gheslachts eyghenschap, die er 1) door de wet der scheppingh voor bepaelt is 2). Indien ons de Heere door den arbeyt en dienst der ongeloovighen heeft willen helpen in de kennisse der natuyrlicker dinghen, in de redeneerkonst 3), in de wis-konsten en in andere van ghelijcken slach, soo laet ons dien gebruycken, op dat wy, indien wy Godes gaven, ons in dese mannen 4) van selfs aengheboden, versuymen, niet gestraft en worden na dat ons' onachtsaemheyt verdient. Maer op dat niemandt en dencke dat de mensch seer rijck en gelucksaligh zy, wanneer hem so een groot vermogen, om de waerheyt in d'eerste beginselen en leer-stucken deser werelt te begrijpen, wort toegeschreven: so moetmen met | eenen dit hier by voeghen, te weten, dat het gheheele vermoghen om de dingen te begrypen en de 5) wetenschap die daer uyt volght, een vergancklick en verdwijnend' dingh is voor Godt, wanneer daer gheenen vasten grondt der waerheydt by en is. Want Augustinus (wiens gevoelen, gelijck geseyt is, de Meester der Sententien en de Schoolleeraers hebben moeten onderteeckenen) leert met alle waerheydt dat, gelijck de genadigh' en bovennatuyrlicke gaven den mensch na den val zijn ontnomen, alsoo oock dees' over-geblevene natuyrlicke gaven zijn verdorven geworden. Niet dat die door haerselven kunnen worden verontreynight, voor so veel alsse van Godt afkomstigh zijn: maer om datse den onreynen mensch onreyn zijn geworden, soo dat hy daer uyt geenen lof en verkrijght.

Somtijdts oock den godtloosen, in den welcken die gaven niet reyn en bestendigh en blijven voor Godt.

(p. 100.)

Lib. 2. dist. 25.

In somma, daer is noch yetwes in des menschen natuyr overigh: maer dat alles, wat het oock zy, moet der genaden Godts toegheschreven worden.

17. Dit zy de somma van alles: dat in het gantsche menschelicke geslacht gesien wordt, dat de reden een eygendom is van onse natuyr, dewelck' ons onderscheydet van de domme beesten, gelijck als die door haer gevoel van all' onbewuste 6) dingen verschillen. Want al ist dat sommige menschen dwaes of bot geboren worden, so en wort nochtans door dat gebreck d'algemeene ghenade Godts niet verduystert: ja wy worden veel meer door bemercking hiervan 1) vermaent dat het overigh' in ons met recht aen 2) Godes genade moet toegeschreven worden: want indien hy ons niet en hadde gespaert, soo soude den afval met sich gesleept hebben den ondergangh van de gantsche natuyr. En dat sommige door hare scherpsinnigheydt uytsteken boven andere, sommige door haer kloeck oordeel uytmunten, sommige wederom een wackerder verstandt hebben om dees' of die konst te leeren, door 3) dese verscheydenheydt bindt 4) ons Godt sijn genade op 't herte 5) op dat niemandt 6) als ware't 7) sijn eyghen goedt aen sich selve toeschrijve 8) 't gheen uyt Godes loutere mildigheyt is voortgevloeyt. Want van waer komt het dat d'een heerlicker is als d'ander, anders dan op dat de bysondere genade Godts in de gemeene natuyr soud' ontdeckt worden, dewelcke veel menschen voor by gaende, roept en betuygt datse aen niemanden is verbonden. Doet hier noch by dat Godt den mensch bysondere geestesbeweginghen instort 9) na gelegentheyt van eens yeders beroepingh. Waer van ons veel exempelen voorkomen in 't Boeck der Rechteren, alwaer gheseyd wordt dat de Geest des Heeren die heeft vaerdig ghemaeckt 10), die hy riep om het volck te regeeren. Somma, in all' uytnemende daden is een bysonder' ingevingh. Alsoo zijn Saul na gevolght die stercke mannen welckers herten Godt gheraeckt hadde. En als hem sijn opnemingh en inhuldigingh tot het Koninckrijck voorseydt wierdt, soo sprack Samuel aldus: Ende de Gheest des Heeren sal veerdigh worden over u, ende ghy sult met hen propheteeren, ende ghy sult in eenen anderen man verandert worden. En dit streckt sich uyt tot den geheelen loop 11) der regering: gelijck als daer na vertelt wort van David, dat de Geest des Heeren veerdigh wert over David, van dien dagh af ende voortaen. Maer dit selvige wordt in een andere plaets gheleert oock aengaende bysondere aendrijvinghen 12). Ja by Homerus wort geseydt dat de menschen wijs en verstandigh zijn niet alleen nae dat Jupiter een yeder uytdeelt, maer oock na dat hy haer dagelicks dryft 13). En voorwaer, dewijl dickwils bedwelmt en versuft blijven staen die ghene dewelcke de verstandighst' en scherpsinnighste waren, so betoont ons d'ervaringh dat de verstanden der menschen zijn in

d'Eerste reden.

De tweede reden.

Exempelen.

Iudic. 6. 34.

1. Sam. 10. 6.

1. Sam. 16. 13.

Odyss 18, 137.

De derde reden.

1) hem. 2) is toe-ghe-eygent. 3) konst der reden cavelingh. 4) in hen-lieden. 5) die geheele kracht om te verstaen en die. 6) onlevelicke.

1) van dien. 2) [ ]. 3) in. 4) recommandeert. 5) [ ]. 6) (sich selven). 7) [ ]. 8) aen en trecke. 9) roeringen in geeft. 10) aengedaen 11) cours. 12) roeringen. 13) beweeght.

Godes handt en goet-duncken, op dat hy die t'allen oogenblick regeere: Daerom wordt geseydt dat hy 't verstandt der verstandighen wech neemt, so datse dwalen daer geen wegh en is. Maer wy sien nochtans in dese verscheydenheydt eenigh' overblijvende teeckenen van Godes beeldt, dewelcke 't gantsche menschelicke geslacht van andere creaturen onderscheyden.

Psalm 107.40.

Het andere deel der disputaty sprekende van de kracht der menschelicker redē of verstandigheydt, omtrent hemelsche en gheestelicke dinghen: van dees 18. sectie tot de 26. En dewijl de geestelicke dinghen in drie hooft-stucken bestaen, te weten, in het begrip en verstandt van de kennisse Gods, in 't verstandt der aenneminge tot kinderen en in de kennisse van Godts wille: soo wort bewesen door seer vaste bewijs-redenen, en met een seer schoone gelijckenisse verklaert, dat de menschen omtrent dese drie hooft-stucken blindt zijn.

18. Nu moeten wy verklaren wat des menschen verstandt en reden vermach, wanneer het komt tot Godes rijck en die gheestelicke wijsheydt: dewelcke voornemelick in drie dinghen bestaet, te weten, in de kennisse Godts, in sijn Vaderlicke gunst t'onswaert, waer in onse saligheyt gelegen is, en in de schickingh onses levens na den regel der Wet. In dese twee eerste, en eygentlick in het tweede zijn d'alder-vernuftighst' onder de menschen blinder dan de mollen. Ick en ontkenn' niet dat hier en daer sommige dinghen by de Philosophen worden gelesen, die verstandelick en bequamelick gesproken zijn, maer sy smaken en riecken evenwel altijdt nae eenighe duyselige 1) inbeeldingh. De Heer heeft haer wel, gelijck boven geseyt is, gegeven een kleene smaeck van sijne Godtheydt, op dats' hare godtloosheydt met den deckmantel der onwetenheyt niet en souden bekleeden: en heeft haer somtijts aengedreven om sommighe dinghen te spreken, op datse door de belijdenis der selver mochten worden overtuyght: maer sy hebben die dinghen diese sagen alsoo gesien, datse door soodanigh aenschouwen geensins tot de waerheyt gericht en wierden, ick late staen datse daer toe geraeckt souden zijn. Even gelijck een voorbijgaend 2) wandelaer die midden op het velt is, het schijnsel des blixems wijdt en breet siet voor een oogenblick des tijdts: maer met sulck een bijnae 3) verdwijnend' aenschouwen, dat hy wederom door de donckerheydt des nachts overvallen wordt, eer hy een voet versetten kan: soo verr' ist'er af dat hy door soodanigh behulp op den wegh gheleydt soude worden. Daer beneffens met hoe veel ongeschickt' en seltsame leugenen zijn die druppelen der waerheydt, daer mede sy hare boecken als by gheluck besprenghen, wel verontreynight? In somma sy en hebben selfs niet eens geroocken die sekerheydt van Godes goetwilligheydt t'onswaert, sonder dewelcke des menschen verstant nootwendigh met een onmatighe vreese 4) moet vervult worden. Wij besluyten derhalven dat des menschen

1) wervel-siecke. 2) passanten. 3) soo een haest 4) ontsteltenis.

reden en vernuft noch dichter bij komt 1), noch en streeft, noch en mickt naer dese waerheydt: dat het soude verstaen wie de ware Godt zy, en hoedanigh hy t'onswaert wesen wil.

Daer na, door getuyghnissen der Schrifture, waer uyt af genomen wordt. 1. Dat Adams kinderen met eenigh licht begaeft zijn, maer datse daer door Godt niet en konnen begrijpen

19. Maer dewijl wy, door een valsche inbeeldinghe 2) van onse scherpsinnigheyt droncken zijnde, ons selven seer noode laten wijs maken, dat de selvigh' in Goddelicke saken t'eenemael blindt en ongevoelick is: soo sie ick voor best aen datmen dit meer met getuygenissen der Schrifture, dan met redenen bewijse. Dit leert ons Joannes seer heerlick in die plaets die ick onlanghs hebbe by ghebracht, wanneer hy schrijft dat het leven van den beginne geweest zy in Godt, te weten, dat leven 't welcke het licht der menschen was: dat dit licht schijnt in de duysternis, en dat het van de duysternis niet en wort begrepen. Hy geeft wel te kennen dat des menschen ziel door den glants 3) van 't Goddelicke licht wort bestraelt, soo datse te geener tijde t'eenemael of van een kleene vlamm', of ten minsten van een glinsterken van dien berooft is: maer datse nochtans door die verlichtingh Godt niet en begrijpt. Waerom | dat? om dat hare scherpsinnigheyt, soo veel de kennisse Godts belangt, loutere duysternis is. Want als de Geest de menschen noemt duysternis, so berooft hy haer eens vooral van alle vermogen des geestelicken verstandts. Daerom beweert hy dat de geloovige, dewelcke Christus omhelsen, niet uyt den bloede, noch uyt den wille des vleesches, of des mans, maer uyt Godt geboren zijn. Als of hy seyde, dat het vleesch soo hooghen wijsheydt niet en kan vatten, dat het Godt en 't geen Godes is soude begrijpen, 't en zy dat het door Godes Gheest verlicht werde. Gelijck Christus betuyght heeft, dat de bekentenis die Petrus van hem dede, was een bysondere openbaringh Godts.

Ioan. 1. 4, 5.

De eerste reden.

(p. 101.)

Ioan. 1. 12.

De tweede reden.

Matth. 16. 17.

2. d'Aenneminge tot kinderen wort niet van naturen, maer van den Hemelschē Vader door den Gheest der weder-geboort' in den Uytverkorenē verzegelt: Daerom en begrijpt het verstandt door de weder geboorte gheensins die dingen die onse saligheydt betreffen: gelijck blijckt uyt verscheyden plaetsen der Heyliger Schrifture. Psalm 36. 10. 1. Cor. 12. 3. Ioan. 3. 27.

20. Waer't dat wy geloofden ('t geen buyten twijffel moet zijn) dat onse natuyr gebreck heeft van al dat gheen 't welck de Hemelsche Vader door den Geest der weder-gheboorte sijn Uytverkorene toebrenght, soo en soud' alhier geen oorsaeck van twijfel wesen. Want alsoo spreeckt het geloovighe volck hy den Propheet: Want by u is de fonteyn des levens: in u licht sien wy het licht. Dit selvige getuyght den Apostel als hy seydt: Ende niemandt en kan seggen Jesus den Heere [*te zijn*,] dan door den Heyligen Geest. En Joannes de Dooper het onverstandt sijner Discipelen siende, roept uyt: Een mensche en

1) niet en naerdert. 2) opiny. 3) klaerheyt.

kan geen dingh aennemen, soo het hem uyt den Hemel niet gegeven en zy. En dat hy 't woort geven of gave verstaet van een bysondere verlichtingh en niet van een ghemeene gifte der natuyr, dat blijckt daer uyt, dat hy klaeght dat hy door soo veel woorden, daer med' hy Christus sijnen Discipelen aenghepresen hadde, by hen-lieden niet met allen en was 1) gevordert. Ick sie, seght hy, dat de woorden niet en vermoghen om de verstanden der menschen van Goddelicke saken t'onderwijsen, ten zy dat Godt door sijnen Geest het verstandt en de kennis verleene. Jae oock terwijl Moses den volcke verwijt hare verghetentheydt, soo gheeft hy nochtans met eenen te kennen, dats' in de verborghentheden Godts niet en konden wijs

Dent. 29. 2, 4. zijn anders dan door sijn genade. Uwe oogen, seght hy, hebben gesien die teeckenen en groote wonderen: Maer de Heere en heeft u-lieden niet ghegeven een herte om te verstaen, noch oogen om te sien, noch ooren om te hooren. Wat soud' hy doch meer seggen, alwaar 't dat hy ons blocken en stocken noemde, in't bemercken van Godes wercken? Daerom ist dat de Heere als een

Ierem. 24. 7. bysondere ghenade voor den Propheet belooft, Dat hy den Israëliten een hert sal gheven, op dat hy van hen bekent werde: daer mede te kennen gevende, dat des menschen verstandt geen meerdere 2) wijsheydt heeft in gheestelicke saken dan 3) het door sijne verlichtingh ontfanght. Dit heeft oock Christus door sijn stemm' klaerlick bevestight doe hy

Ioan. 6. 44. seyde, Dat niemandt en konde tot hem komen, dan die dien 't van sijnen Vader soude ghegheven zijn. En wat? Is hy selve niet het levendighe beeldt sijns Vaders, in het welck ons uytghedruckt wordt den gheheelen glants sijner heerlickheyt? Soo en heeft hy dan niet beter konnen betoonen hoedanigh ons vermogen zij om Godt te kennen, dan wanneer hy getuyght dat wy geen oogen en hebben om sijn beeldt te sien, daer 't ons nochtans so opentlick wort voor-gestelt. En wat? Is hy niet daerom in de werelt gekomen, opdat hy den menschen den wille des Vaders bekent soude maken? En heeft hij oock den hem opgeleyden last niet ghetrouwelick volbracht? Gewisselick 't is alsoo: maer daer en wordt door sijn prediken niets uytgerecht, 't en zy dat d'inwendige Leer-meester, namelick de Gheest', den wegh open en klaer make tot het herte. Soo komen derhalven de menschen tot hem, om dat sy 't van den Vader gehoort hebben en van hem gheleert zijn. Wat is doch dat voor een wijse van hooren en

Dit selvighe wordt ook bevestight door seer vaste bewijs-redenen.

De eerste bewijs-reden.

1) is. 2) soo veel. 3) dat.

leeren? Te weten, wanneer de Heylighe Gheest door een wonderbaer' en bysondere kracht ooren maeckt om te hooren en herten om te verstaen. En op dat ons dit niet nieuw en duncke, soo brenght hy voor den dagh Iesa. 54. 13.
de prophety van Jesaia, in dewelck' hy de weder-oprechting der Kercke belovende, betuyght dat die van Godt sullen geleert worden, dewelcke tot de saligheyt sullen worden vergadert. Ioan. 6. 45.
Indien Godt aldaer yets bysonders van sijn Uytverkoornen voorseyt, so is klaer en blijckelick dat hy niet en spreeckt van alsulcken slag van leeringh die oock den godtloosen en onheyligen ghemeen is. Soo en hebben wy dan nu niet meer te doen dan dat wy vast houden, dat den ingangh tot het Koninckrijcke Godts voor niemandt open staet dan voor den ghenen den welcken de Heylighe Gheest door sijne verlichtingh een nieuw verstandt ghemaeckt heeft. Alderklaerst spreekt Paulus, dewelcke tot dese dispuyt met voor-bedachten raedt ghetreden zijnde, nae dat hy de gantsche wijsheydt der menschen van dwaesheydt en ydelheydt beschuldight, en oversulcks t'eenemael vernietight 1. Cor. 2. 14.
heeft, so besluyt hy eyndlick aldus, Dat de natuyrlicke mensche en begrijpt niet de dinghen die des Gheestes Godts zijn. Want sy zijn hem dwaesheydt, ende hy en kanse niet verstaen, om datse geestelick onderscheyden worden. Wien noemt hy doch natuyrlick? te weten, den ghenen die daer steunt op 't licht der nature. Die, segg' ick, en begrijpt niet met allen van 1) de geestelicke verborghentheden Godts: en waerom doch? om dat hy se door sloffigheydt in de windt slaet? Ja, al doet hy sijn best, soo en vermagh hy doch niet: de reden is om datse gheestelick onderscheyden worden. En wat is doch dat te seggen? om dat se, voor des menschen scherpsinnigheydt gantsch en gaer verborghen zijnde, te voorschijn ghebracht worden alleen door d'openbaringh des Gheestes: soo dat die voor sotheyt gerekent worden ter plaetsen daer de Heylighe Geest sijn licht niet en gheeft. Hy hadd' oock te voren als zijnde 2) boven 't begrijp der oogen, der ooren, en des herten ghestelt 2) die dinghen die Godt bereydt heeft voor de ghene die hem lief hebben. Jae hy hadde betuyght dat des menschen wijsheydt was gelijck als een voorhangh waer door 't verstandt verhindert wordt dat het Godt niet en kan sien. Wat willen 1. Cor. 1. 20.
wy doch meer? De Apostel verklaert dat de wijsheydt deses werelts van God tot dwaesheydt ghemaeckt is: en sullen wy haer scherpsinnigheydt toeschrijven, waer doorse tot Godt

De tweede bewijs-reden.

De derde bewijs-reden.

1) in. 2) [ ]. 3) verheven.

en tot de secreten des Hemelschen Koninckrijcks soude kunnen door-dringhen? Wech, wech, verre zy van ons alsulcken uytsinnigheyt.

De vierde bewijs-reden. De Heylighe Schrifture eyghent Gode alleen toe d'eere van ons' aenneminngh tot kinderē en van onse saligheyt. Soo is dan het menschelicke vernuft blindt in Hemelsche dingen, 't en zy dat het verlicht werde.

21. 't Geen hy nu 1) alhier op die wijs aen 2) den mensch ontneemt, dat schrijft hy elders in sijn ghebedt Gode toe. Op dat, seght hy, de Godt van onsen Heere Jesus Christus, de Vader der heerlickheyt, u geve den geest der wijsheydt, ende der openbaringe, in sijne kennisse: Nu hoort ghy, dat alle wijsheyt en openbaringh een gave Godts zy. Wat seght hy voorders? [Namelick] verlichte oogen uwes verstandts. Gewisselick indien de menschen eene 3) nieuwe openbaringh noodigh 4) hebben, soo zijnse van haer selven blint: daer na volght, Op dat ghy moogt weten welcke zy de hope van sijne roepinghe &c. | Soo belijdt hy dan dat de verstanden der menschen niet bequaem en zijn tot soo grooten kennisse datse hare roepingh souden kennen. Dat alhier eenigh Pelagiaen niet tegen en roepe, dat Godt dees' ongevoelickheyt of ongeleertheydt des verstants te hulpe komt, wanneer hy door de Leere sijns woorts des menschen verstant daer henen stuyrt en richtet, daer toe het, sonder leydtsman, niet en konde geraecken. Want David hadde de Wet, in dewelcke vervat was alle wijsheyt diemen kan begheeren: en nochtans versoeckt hy, als daer mede niet verghenoeght zijnde, dat hem d'oogen mochten worden op gedaen, op dat hy de verborgentheden der selviger Wet begrijpen mochte. Met welcke woorden hy gewisselick te verstaen geeft, dat de Sonn' over d'aerd' op gaet, wanneer Godes woort den menschen verschijnt: maer datse daer uyt weynigh voordeels trecken, tot dat hen d'oogen ofte gegeven, ofte geopent worden van hem, dewelcke daerom den Vader der lichten genoemt wort, om dat alomm' alwaer hy door sijnen Geest niet en schijnt, alle dinghen met duysternis bevanghen worden. Also waren oock d'Apostelen wel van den alderbesten Meester naer behooren en ten vollen geleert: maer 5) indiense nochtans den Geest der waerheyt niet en hadden noodigh 6) gehadt, die hare herten soud' onderwijsen in de selvige Leere diese te voren ghehoort hadden, soo en soude hen-lieden niet bevolen zijn gheweest den selven te verwachten. Indien wy bekennen dat ons die dinghen ontbreken, dewelcke wy van Godt bidden en versoecken en dat oock Godt in het geen hy ons belooft, onse behoeftigheydt aenwijst: soo sal een yeder nu moeten belijden, dat

Ephes. 1. 17. 18.

(p. 102.)

Weder-legingh van een Kettersche tegen-werpingh.

Psalm 119. 18.

Iacob. 1. 17.

Ioan. 14. 26.

1) derhalven. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) van doen. 5) [ ]. 6) van doen.

hy slechts 1) soo veel vermach om Godes verborgentheden te verstaen, als hem door de ghenade der verlichtingh mede gedeelt wort. Wie sich self meer verstandts toeschrijft, die is dies te blinder, om dat hy sijn blindtheyt niet en bekent.

Ten derden, het menschelicke verstandt is onwetende van de ware kennisse der Goddelicker Wet: 't welck bewesen wordt door 't ghetuyghnis des Apostels. Rom. 2. 14.

22. Nu is noch overigh dat derde stuck aengaende de kennisse vanden regel om den loop onses 2) levens wel aen te leggen, welcke regel van ons met recht genoemt wort de kennisse van de wercken der ghe-rechtigheydt. Waer in het menschelicke verstandt wat scherpsinniger schijnt te zijn, dan in de boven-ghemelde dingen. Want d'Apostel getuyght, dat wanneer de Heydenen die de Wet niet en hebben, van natuyre de dingen doen die der Wet zijn, dese de Wet niet hebbende, zijn haer selven een Wet. [*Als*] die betoonen het werck der Wet geschreven in hare herten, hare conscientie mede getuygende, ende de ghedachten onder malkanderen [*haer*] beschuldighende, ofte oock ontschuldigende. Indien de Heydenen de gerechtigheyt der Wet in hare herten van natuyren hebben in-ghedruckt, soo en sullen wy voorseker niet seggen dat sy in den wegh des levens t'eenemael blindt zijn. En daer en is niet dat de menschen meer in den mont hebben, als dat de mensch door de Wet der natueren (van dewelcke d'Apostel aldaer spreeckt) genoeghsaemlick in den rechten loop 3) des levens wort onderwesen. Maer laet ons overleggen waer toe dese kennisse der Wet den menschen in-gegeven zy: dan sal terstondt blijcken hoe verre sy daer door tot het wit en perck der reden en der waerheydt gheleydt worden. Dit wordt oock openbaer uyt de woorden van Paulus, indien yemant op 4) de schicking en de beteeckenis 5) der selver wel let 6). Hy hadd' een weynig te voren geseyt, Dat die gene, die tegen de Wet ghesondight hebben, door de Wet worden gheoordeelt: en dat die, dewelcke sonder Wet hebben ghesondight, sonder Wet vergaen. En dewijle dit hadde mogen schijnen ongherijmt te zijn, dat de Heydenen souden verloren 7) gaen sonder eenigh voorafgaend' oordeel, so voegt hy terstont daer by, dat hare conscientie hun is in de plaets van een Wet: en dat deselve derhalven genoeghsaem was om haer rechtveerdelick te verdoemen. Soo is dan dit het eynde van de Wet der natuyre, te weten, dat door deselve den mensch benomen mochte worden alle voorwendingh van onschuldt. En dese Wet en sal niet qualick aldus beschreven worden,

Door een reden ghenomen uyt het selfde getuyghnis.

Uyt de bemerckingh van het eynd' en de beschrijvingh der wet der natuyren.

1) [ ]. 2) den train des. 3) cours. 4) [ ]. 5) gestalt. 6) waer neemt. 7) [ ].

Dats' is een wetenschap en kennis inde conscientienty, tusschen recht en onrecht genoeghsaemlick onderscheydende, om de menschen den deck-mantel der onwetentheyt te benemen, dewijlse door haer eygen self ghetuyghnis overtuyght en bestraft worden. De mensch neemt voor sich-selven altijdt de vrijheyt 1), dat hy in't bedrijven des quaets sijn verstandt geerne, soo seer als mogelick is, van het besef 2) der sonde 3) af keert. Daer door schijnt Plato bewoghen te zijn om te meenen, datmen niet en sondight dan door onwetentheyt. En dit soude wel bequamelick van hem ghesproken zijn, by-aldien 4) des menschen gheveynstheydt in't bedecken der sonden maer 5) soo veel vorderde en vermoght dat de conscienty haer selven niet schuldigh en kende voor Godt. Maer dewijl de sondaer, al hoewel hy 't onderscheydt tusschen goedt en quaedt 't welck hem ingheدruckt is, soeckt t'ontgaen, nochtans steedts daer toe te rugge ghetrocken wort, en met hem-selven alsoo niet en kan door de vingheren sien, dat hy niet somtijdts, 'tzij 6) hy wil of niet, ghedwongen soude worden sijn ooghen open te doen: soo wordt valschelick en ter quader trouwen geseydt dat hy alleen door onwetentheyt sondight.

Waer uyt blijckt dat Plato bedroghen wort, dewelcke seght, dat alle sonden gedaen worden uyt onwetentheyt.
In Protagora.

23. Themistius spreeckt meer na waerheyt, dewelcke leert dat het verstandt seer selden feylt, wanneer 't een saeck of de natuyr van dien in't algemeyn beschrijft en aenmerckt: maer dat het dwaelt als het verder voort-treedt: namelick, als het komt tot die bysondere saecke dewelcke 7) onder 't algemeyne begrepen wordt. Als by exempel: indien men in't algemeyn 8) vraeght van den doodtslagh, yeder een sal versekeren dat de doodtslagh sonde zy: en evenwel sietmen dat die gene die na den doodt sijns vyandts staet, daer over redeneert 9) als of het een goede saeck waer. Een overspeelder sal overspel, in 't alghemeen aenghemerckt, verdoemen: maer hem-selven liefkoosen in't overspel dat hy voor sijn particulier begaen heeft. Dit is dan d'onwetentheyt, wanneer de mensch komende tot een bysondere 10) saeck, dien reghel en dat oordeel vergeet, hetwelck hy over deselve saeck onlanghs te voren in't algemeen gestreken hadde. Waer van Augustinus seer schoon handelt 11) in sijn uytleggingh op 't eerste vers vanden seven-en-vijftigste Psalm. Al hoewel oock dit niet altijt en geschiet. Want de leelickheydt van de sond' ontroert somtijts de conscienty des menschen also, dat hy sich door eenen valschen schijn des goets niet en bedrieght, maer wetens en willens sondigt. Uyt sulcken onsteltenis komen dese woorden: Ick sie wel wat het beste is en val er met myn ziel by, maer toch doe ick het slechtste 1). Daerom dunckt my dat Aristoteles seer wijslick onderscheydt ghemaeckt heeft tusschen incontinentia en intemperantia, [beyde dese woorden beteeckenen onmatigheyt]. Waer incontinentia regheert, daer seght hy dat de kennis van de saeck in't particulier voor het verstand benevelt 2) wert 3) door de ontroeringhe der sinnen 4), soo dat de mensch het quaedt in sijn eygen daedt niet en bemerckt, 't welck hy wel bemerckt in gelijcke | daden in't alghemeyn: en als de hartstochten gestilt zijn 5), dat als dan berouw terstont daer op komt in-strijcken. Maer dat intemperantia door 't ghevoel der sonde niet uyt-gheblischt of gebroken en wordt, maer in't tegendeel in de ghedane keuse 6) des quaedts hertneckelick voort gaet.

Themistius komt naerder tot de waerheyt, dewelcke meent dat het verstandt feylt wanneer het de particuliere oft bysondere dingen wil bedencken.
Paraphr. in 3. Lib. de anima. cap. 46.

Dit en houdt niet altijt regel.

Medea by Ovidius.

Lib. Ethic. 7. cap. 3.

(p. 103.)

24. Voorders wanneer ghy hoort van een alghemeyn oordeel 't welck de mensch heeft bij d'onderscheydingh van goedt en quaedt, soo en denckt niet dat het in alle dingen gesont en gaef zy. Want indien de herten der menschen met een onderscheydend insicht 7) van recht en onrecht begaeft zijn alleenlick tot desen eynde, op datse geen decksel van onwetentheyt en souden voorwenden, so en is het niet noodig datse de waerheyt in alle dingen sien: maar 't is meer dan genoegh datse van deselve tot op die hooghte 8) kennisse hebben, datse also niet en konnen ontgaen, of sy moeten, door het ghetuyghnis van hare conscienty overtuyght zijnde, alreede beginnen te verschricken voor de vierschaer Godes. En ist dat wy ons verstandt en reden willen toetsen aen de Wet, dewelck een voorbeelt 9) is van de volmaeckte gherechtigheydt, soo sullen wy bevinden in hoe veel stucken dat wy verblint zijn. Voorwaer de voornaemste dinghen in d'eerste tafel, als daer zijn 't vertrouwen op Godt, den lof der deught en gherechtigheydt die men hem moet toeschrijven, d'aenroepinge sijns naems, d'onderhoudingh van den waren rust-dagh, en worden van ons verstant niet begrepen. Wat ziel isser ooyt geweest, dewelcke sich op natuyrlick verstant verlatende, oock maer 10) gheroken heeft, dat in dees'

Themistius dwaeldt oock daer in, dat hy leerdt dat het verstandt seer selden dwaeldt omtrent d'algemeene dingen.
d'Eerste reden.

Indien het verstandt ghebracht wort tot den reghel der Goddelicker Wet, so blijckt aldaer de blintheydt des selven.
Soo ten aensien van de eerste tafel.

1) gheeft hem-selven soo veel toe. 2) ghevoelen.
3) (altijdt). 4) waert dat. 5) [ ]. 6) waer.
7) het particulier 't welck. 8) (en gros henen). 9) van raedtslaeght. 10) particuliere. 11) discoureert.

1) Ick sie en prijse dat beter is: en betrachte dat erger is.
2) [ ]. 3) (benomen). 4) d'ontroerde gesintheydt.
5) d'ontroerde ghesintheyt gestilt is. 6) d'opgenomen verkiesinghe. 7) tusschen-scheydingh. 8) daer en toe
9) exempelaer. 10) eens.

en dierghelicke stucken d'oprechte Godes-dienst zy gelegen? Want als d'onheylige menschen Godt dienen willen, al is't datse hondert-mael van haer' onnutte beusel-praet 1) te rugghe gheroepen worden, soo vervallense nochtans wederom daer na toe. Sy bekennen wel dat Godt geen behagen heeft in d'offerhanden, 't en zy dan d'oprechtigheyt des herten daer by kome, betuygend' also daer mede dats' yets van den gheestelicken Godtsdienst begrijpen, maer sy verderven nochtans terstont den selven door hare leugenachtighe versinsels 2). Want men sal hen nimmermeer konnen wijs maken dat het al waerachtigh is wat de wet daer van voorschrijft. Sal ick dan beweeren dat het verstandt, 't welck geen vermoghen heeft om door sich selven wijs te zijn, of den vermaningen gehoor te geven, met eenige scherpsinnigheyt begaeft is? In de gheboden van de tweede tafel heeft het wat meerder kennis, 3) aangesien dat deselve naerder komen tot d'onderhouding van de burgerlicke gemeenschap onder de menschen.

Als ten aensien vande tweede tafel.

De tweede reden.

Al hoewel het bevonden wort oock hier in somtijts te feylen. Want by d'aldertreffelickste verstanden wordt dit voor ongerijmt ghehouden, datmen een onrechtveerdige en al te strenghen heerschappy verdraeght, wanneer men die op eenigerley wijse kan afschudden. 't Menschelicke vernuft en heeft oock daer van geen ander oordeel dan dat alsulcken lijdelijkheydt 4) voort komt uyt een slaefachtigh en veracht gemoedt: en dat wederom d'afwerping van dien den eerlicken en edelen herten wel voeght. By de Philosophen en wordt oock eyghen wraeck voor geen feyl gehouden. Maer de Heere verdoemt sulcken al te hoogen herte, en hy beveelt den sijnen de lijdsaemheydt 5) die by de menschen soo quaden naem heeft. En in d'ondersoeckingh der gantscher Wet, en wordt onse scherpsinnigheydt de sonde der begeerlickheydt in't minste niet gewaer. Want de natuyrlicke mensch en laet sich nimmermeer soo verre brenghen dat hy de sieckten van sijne begheerten en lusten soude bekennen. Het licht der natuyren wordt verstrickt eer het komt tot den eersten ingangh van desen afgrondt. Want als de Philosophen d'ongeregelde beweginghen, des gemoets onder d'ondeughden tellen so verstaense alsulcke beweginghen dewelcke sich uytwendigh vertoonen en door grove teeckenen voordoen. Maer de boose begeerten die het gemoedt soetelick kittelen, worden van hun in de windt geslagen.

De derde.

De vierde.

25. Daerom gelijck Plato voorhenen met recht bestraft is, om dat hy de schuldt van alle sonden op d'onwetentheyt heeft geschoven, alsoo moet oock verworpen worden 't goet-duncken der gener dewelcke voor-gheven dat in alle sonden voor-bedachte boosheyt en verkeertheyt aenwesigh sou zijn 1). Want wy bevinden al te veel hoe dickwils dat wy struyckelen als wy meenen wel te doen. Ons verstandt wordt met soo veel soorten van mis-slaghen overvallen, 't is aen 2) soo veel dwalinghen onderworpen, 't stoot sich aen soo veel hinder-palen, 't wort met soo veel enghten benaeuwt, dat het verre is van een vaste 3) stuyr en beleydt. En hoe nietigh het in alle de stucken 4) des levens zy voor den Heere, dat betoont Paulus, wanneer hy ontkent dat wy bequaem zijn yets te denken uyt ons selven als uyt ons selven. Hy en spreeckt niet van de will' of de ghesintheydt, maer hy ontneemt ons dit oock dat wy niet en moeten meenen, dat wy met ons verstandt kunnen bedencken, hoe dat yets behoorlick moet ghedaen worden. Is dan alle kloeckheyt, scherpsinnigheyt, verstant en neerstigheyt alsoo verdorven, dat het niets dat oprecht is voor den Heere en kan bedencken of over legghen? Dit schijnt ons al veel te hard 5) te zijn, (overmits wij 6) swaerlick konnen verdragen 7), dat wy berooft worden vande scherpsinnigheyt der reden, een seer dierbaer gheschenck in onsen oogen) maer de Heylige Geest houdt het voor seer gantsch recht, als dewelcke weet dat alle gedachten der wijsen ydel zijn, en duydelick verklaert, dat all' het dichten van 's menschen hert alleen quaet is. Indien al dat 't welck ons verstandt begrijpt, beneerstight, voorneemt, betracht, altijt quaedt is, hoe soud' ons doch in den sin konnen komen yets voor te nemen dat Gode behaegelich mochte zijn, dewelck alleen behagen heeft in heyligheyt en gerechtigheyt? Aldus kan men sien dat de reden onses verstants, werwaerts die sich oock mochte wenden, der ydelheyt deerlick zy onderworpen. Dese swackheydt bevondt David in hem-selven, doe hy badt dat hem verstandt mochte ghegeven worden om de gheboden des Heeren ten rechten te leeren. Want die begheerigh is een nieuw verstandt te verkrijgen, die geeft te kennen dat het sijne dat hy alreede heeft niet ghenoeghsaem en is. Hy en doet dit oock niet alleenlick eenmael, maer hy herhaelt deselve bede by na tien-mael in eenen Psalm. Met welcke gedurighe 8) herhalingh 9) hy genoeghsaem aenwijst hoe groo-

Men moet derhalven desen middel weg houden, datmen alle sonden der onwetentheydt niet en wijte, en datmen oock niet en oordeele dat in alle sonden voor-bedachte boosheydt plaets heeft.

2. Cor. 3. 5.

Ten anderen, wat het menschelicke vernuft oock sonde mogen teghenwerpen, dat de krachten onses verstandts van den rechten spoor seer wijt af zijn: jae dat al dat het welck ons vernuft bedenckt, drijft en onderwint, quaedt is voor Godt.

Psalm 94. 11.

Genes. 6. 3. en 8. 21.

Psalm 119.34.

Ten derden, dat wy t'elcken oogenblick een ghestadige bestieringh van doen hebben

1) marckt. 2) ghedichtsels. 3) (ten). 4) verdraeghsaemheydt. 5) verdraeghsaemheyt.

1) tusschen komt. 2) [ ]. 3) seker. 4) de deelen. 5) hert. 6) als dewelcke. 7) lijden 8) [. 9) verhael 't een op 't ander.

ten noot hem dringht om sulcks te versoecken. En 't gheen hy bidt voor hem-selven in't bysonder, dat pleeght Paulus oock 1) te bidden voor de Gemeynten in't ghemeen. Daerom oock wy, seght hy, van dien dagh af dat wy het ghehoort hebben, niet op en houden voor u te bidden, ende te begheeren dat ghy mooght vervult worden met de kennisse van sijnen wille, in alle wijsheydt ende gheestelick verstant: Op dat ghy mooght wandelen weerde | lick den Heere, &c. En laet ons soo dickwils als wy hooren dat hy dese saeck houdt voor een weldaedt en geschenck Godts, gedencken dat hy met eenen betuyght datse niet en staet in het vermogen des menschen. En Augustinus heeft dit ghebreck des verstandts om te begrijpen die dingen die Godes zijn so seer bekent, dat hy de ghenade der verlichtingh immers soo noodigh acht voor het verstandt, als het licht der Sonnen voor d'ooghen. En daer mede niet vergenoeght zijnde, so voegt hy dese verbeteringh daer by, Dat wy selven d'oogen open doen om 't licht te sien: maer dat d'oogen onses verstants gesloten blijven, indiense van Godt niet geopent en worden. De Schriftuyr en leert oock niet dat onse verstanden alleenlick eenmael 2) verlicht worden, op datse voorts 3) souden sien uyt en door haer selven, want het geen ick so stracks 4) uyt Paulus by ghebracht hebb', dat moet verstaen worden van den gheduyrighen voortgangh en wasdom der verlichtingh. En dit wort duydelick aengewesen van David, met dese woorden: Ick soecke u met mijn gheheel herte, en laet my van uwe gheboden niet afdwalen. Want al hoewel hy wedergheboren was, en oversulcks in de ware Godtsaligheydt niet weynigh gevordert hadde, soo bekendt hy nochtans dat hy t' elcken oogenblick een gheduyrige bestieringh noodigh 5) heeft, op dat hy van de wetenschap die hem ghegheven was niet af en weecke. Daerom versoeckt hy elders dat in hem vernieuwt mocht worden dien oprechten Geest, den welcken hy door sijn schuldt verloren hadde: want de selvighe Godt moet ons weder gheven dat geen, 't welck hy in den beginne ghegeven hadde, en voor een tijdt van ons genomen was.

Phil. 1. 4. 9. 10. Coll. 1. 9.

(p. 101.)

Eyndelick, dat dese genade der verlichting een loutere gave Godts is, ons soo nodigh als het licht der Sonnen den oogen. Alle 't welck met uyt-ghedruckte Schrif-tuyr-plaetsen bevestigt wort. Lib. 2. de pecc. mer. & Remiss. cap. 5.

Psalm 119.10.

Psalm 51. 12.

26. Nu moeten wy de will' ondersoecken in dewelcke de vryheydt des goedt-dunckens voornementlick gestelt wordt. Want wy hebben voor henen ghesien dat de verkiesingh meer den wille dan den verstande toekomt.

In dees' en in de navolgende sectie wordt de will' ondersocht.

1) [ ]. 2) op eenen dagh. 3) daer nae. 4) onlanghs. 5) van doen

Voor eerst dan 1), op dat het geen 't welck van de Philosophen geleert en door een gemeene toestemming aenghenomen is, alsof namelick 2) alle schepselen door een natuyrlick ingheven het goede begeeren en na-jagen, niet en schijne te behooren tot de ongeschonden staat 3) der wille: soo laet ons opmercken, hoe 4) de kracht des vryen goet-dunckens niet en moet gesocht 5) worden in sodanigen begeert' en lust die meer uyt drift en neyginghe 6) der natuyr als uyt de overlegginghe 7) des verstandts voortkomt. Want de School-leeraers belijden oock selven dat het vrye goetduncken niet en werckt 8), dan wanneer de reden sich wendt nae het tegendeel, waeronder sy verstaen 9), dat die dingen die der begeerlickheyt of den wille voorgestelt worden, soodanigh moeten zijn datse keuse opleveren 10): en dat de overlegginghe 11) der reden moet voor afgaen, om aen 12) de verkiesingh den wegh te bereyden. En voorwaer indien ghy er op let 13) hoedanigh dese natuyrlicke treck en begheerte zy, die de mensch heeft tot het goede, soo sult ghy bevinden dat hy deselve ghemeen heeft met d'onredelicke beesten. Want die begeeren oock dat het haer wel gae, en waer sich eenigen schijn van goet, waer door haer ghevoel en sin gheprikkelt 14) wordt, 15) voor doet, daer laten sy sich daer door boeyen en verlocken 16). En wat den mensch belanght, die en verkiest oock 17), nae d'uytnementheydt van sijn onsterffelicke natuyr, door sijn redelick verstandt niet 't gheen hem waerlicks goedt en profijtelick is, om dat met neerstigheydt na te jaghen 18), hy en beraedt sich oock niet met de reden, hy en leydt sijn verstandt niet te werck: maer volght de lust en neyghinghe 19) van sijn natuyr, gelijck een beest, sonder reden en sonder beraedt. Dit en gaet dan de vryheydt des goedt-dunckens niet aen, of de mensch door de roerselen 20) van sijn natuyr gedreven wort om het goede te begheeren: maer dit behoorter toe, dat hy het goede door de gave 21) reden onderscheyde, en, 't selve bekendt hebbende, verkiese, en verkosen hebbende, navolghe en er naer grijpe 22). En op dat niemandt hier in eenigen twijffel of swarigheydt behoude, soo staet te bemercken dat in 't voor-gestelde seggen een 23) dubbele valscheydt is. Want

Ten eersten, betoont hy, dat het natuyrlick verlanghen en begheeren des goets, 't welck allen schepselen ingheplant is, niet met all' en doet om de vryheydt van de wille te bewijsen.

Thomas, part. 1. quaest. 83. art. 3. Reden.

Maer alhier moet aenghemerckt worden tweederley valscheydt der Sophisten: in het woordt begeerte en goedt.

1) [ ]. 2) te weten, dat. 3) d'oprechtigheydt. 4) waernemen, dat. 5) aengemerckt. 6) ghenegentheydt. 7) beraedt slagingh. 8) heeft te doen. 9) als dewelcke dit gevoelen hebben. 10) staen onder de keur en verkiesingh. 11) beraetslagingh. 12) [ ]. 13) bemerckt. 14) beroert. 15) (opent en). 16) volgen en vallen sy henen. 17) (selfs). 18) te verkrijgen. 19) ghenegentheydt. 20) bewegingh. 21) d'oprechte 22) vervolgh' en na-jaghe. 23) [ ].

dese begeert of lust, waer med' een yeder schepsel begeert 't geen hem goet is, en is geen eygen bewegingh van de will', maer een natuyrlicke neygingh 1): en dit goet en is niet een goedt het welck de naem draeght van deught of gerechtigheydt, maer het is een goet van staet en condity: te weten, op dat de mensch welvarende zy. Eyndtlick al ware 't oock dat 2) de mensch op 't alderseerste begeerde te verkrijgen dat goet is, so en tracht hy nochtans daer na niet. Als by exempel, daer en is niemandt of hy heeft behagen in d'eeuwige gelucksaligheydt, en nochtans en isser niet een die daer na streeft dan door d'aendrijvingh des Heyligen Geestes. Dewijl dan de natuyrlicke treck en begeerte des menschen tot sijn welvaert niet met allen en doet om de vryheyt des goet-dunckens te bewijsen, te weten, niet meer dan de neyginghe 3) die de metalen en steenen hebben tot de volmaecktheyt hares wesens: soo laet ons nu ondersoecken 4) of de will' in andere saken alsoo t'eenemael aen allen zijden is geschonden en verdorven, datse niet dan quaet voort brenght: dan of se noch eenigh deelken ongequetst behoudt, daer uyt goeden begeerten mochten ontstaen.

Ten tweeden, men moet dit gheensins prijsen dat de school-leeraers der eerster ghenaden Godts toe-schrijvende dat wy krachtelick willen, daer mede te verstaen gheven, dat de ziel wel macht heeft om van selfs naer het goede te streven, maer dat die macht te swack is dan datse tot een vaste ghesintheydt komen sonde, of de neerstigheyt en het pooghen soude konnen opwecken.

27. Die het aen een voorafgaende genade Godts 5) toeschrijven 6), dat wy krachtelick kunnen willen, die schijnen wederom in 't teghendeel te kennen te geven, dat de ziel eenigh vermoghen heeft om van sich selfs te streven naer het goede, maer dat sulck vermogen niet sterck genoegh en is om een vaste ghesintheydt te maken, of de neerstigheyt en het poogen op te wecken. Daer en is oock gheen twijffel aen of dese meening, die van Origines en sommigh Oudtvaders haren oorsprongh heeft, is van de School-leeraers in 't ghemeen aenghenomen: want sy plegen op den mensch, zijnde noch, gelijck sy spreken, enckel en louter natuyrlick toe 7) te passen en toe te eygenen de woorden van Paulus luydend' aldus: Want het gene ick doe, dat en kenne ick niet. Want het ghene ick wil dat en doe ick niet, maer het gene ick hate dat doe ick. Want het willen is [*wel*] by my, maer het goet te doen dat en vinde ick niet. Doch op deze wijse wort het gheheele betoog, dat 8) die Paulus aldaer voert 9) ter quader trouwen omgekeert. Want hy handelt van den Christelicken strijdt (daer van met weyniger woorden gemeldt wordt in den brief tot den Galaten) den welcken de gheloovighen in den krijgh tusschen

En tegen dese School-leeraers worden ghestelt uytgedruckte ghetuyguissen der gantscher Heyliger Schrifture daer door sy wederleyt worden.
Rom. 7.15.18.
Gal. 5. 17.

1) ghenegentheydt. 2) of schoon. 3) genegentheyt.
4) bemercken. 5) der eerster genaden Godts dit. 6) (te weten). 7) [ ]. 8) den geheelen handel die. 9) drijft.

't vleesch en den geest geduyrigh in sich ghevoelen. Nu de Geest en komt niet voort van de natuyre, maer van de weder-geboort. En dat d'Apostel van de weder-gheborene spreeckt, blijckt daer uyt, dat hy gheseydt hebbende, dat in hem niet goets en woont, terstondt tot een uytleggingh daer by voeght, dat hy sulcks verstaet van sijn vleesch. Daerom belijdt hy oock dat hy die niet en is die het quade doet, maer dat het is de sonde die in hem woont. Wat bedoelt 1) doch dese verbeteringh: in | my, dat is, in mijn vleesch? 't Gelt even soo veel als of hy seyde: daer en woont gheen goedt in my uyt of van mijn selven: want daer en is gheen goet in mijn vleesch te vinden. Hier op volght nu de manier van verontschuldigingh: Ick selfs en doe het quaet niet, maer de sonde die in my woont. Welcke wijse van verontschuldigen den weder-geborenen alleen eyghen is, die met het voorneemste deel der ziele staen naer het goede. Daer beneffens het besluyt dat daer nae volght verklaert dit gantsche stuck opentlick. Want ick hebbe, segt hy, een vermaken in de Wet Godts na den inwendighen mensche: Maer ick sie een andere Wet in mijne leden, welcke strijdt teghen de Wet mijnes gemoedts. Wie soud' in hem-selven sulcken strijdt hebben, anders dan die gene, die door Godes Gheest weder-gheboren zijnde, d'overblijfselen sijns vleeschs om-draeght? Daerom heeft Augustinus sijn uytleggingh die hy 't eeniger tijdt gedaen hadde, doe hy meende dat Paulus dese woorden sprack van des menschen onweder-gheborene natuyr, als valsch en onghevoeghlick zijnde, verbetert. En voorwaer indien wy dit aennemen, te weten, dat de menschen sonder de ghenade Godts hebben eenige al hoewel geringhe bewegingen tot het goede, wat sullen wy den Apostel antwoorden dewelcke segt, Dat wy onbequaem zijn selfs om yets te dencken? Wat sullen wy Gode antwoorden die door Moses verkondight, Dat al het dichten van 's menschen hert alleenlick boos 2) is? Dewijlse dan door het qualick verstaen van een eenige plaets gestruyckelt hebben, soo en hebben wy op haer ghevoelen niet te letten 3). Laet veel meer by ons gelden dit woordt van Christus: Wie sonde doet, die is der sonden dienstknecht. Wy zijn alle sondaers van natuyren, en worden derhalven vast ghehouden onder 't jock der sonde. Indien de gheheele mensch leydt onder der sonden heerschappy, soo moet voorwaer de wille selfs, die de voornaemste sit-plaets der sonden is, met seer

Rom. 7. 18.

(p. 105.)

vss. 20, 22, 23

Lib ad Bonif. 1. cap 10. & in Retract lib. 1. c. 15. 23, 26.

II. Cor. 3. 5.

Genes. 8. 21

Nae dien de gheheele mensch onder de heerschappy der sonde leyt, soo volght dat de wille selfs, die de voornaemste sit-plaets der sonden is, met seer nauwe banden is ghebonden: en dat wy niets eygens en hebben dan de sonde.
Joan. 8. 34.
Philip. 2 13.

1) wil sich. 2) quaet. 3) passen.

enge 1) banden verstrickt zijn. Indien oock eenige will' gingh voor de genade des Geestes, so en soude voorwaer niet konnen bestaen dit woort van Paulus, te weten, dat het Godt is, die in ons het willen werckt. Wech dan met al datgene 2); 'twelck sommige 3) ghesnatert hebben van des menschen eyghen voorbereydingh: Want al is 't dat de gheloovighe somtijdts bidden dat haer hert gheschickt worde tot de ghehoorsaemheydt van Godes

Psalm 119.

Wet (gelijck David doet in veel plaetsen) soo moet nochtans bemerckt worden dat oock dese begeert' om te bidden van Godt komt: het welck uyt sijne woorden kan worden afghenomen. Want dewijl hij bidt en wenscht dat in hem een reyn hert geschapen worde, soo en schrijft 4) hy ghewisselick het begin van dese scheppingh niet aen sich selven toe 5). Daerom sal by ons veel meer gelden het segghen van Augustinus, Godt sal u voorkomen in allen, voorkomt ghy oock somtijdts sijnen toorn. Op wat wijse? Bekent dat ghy sulcks alles vân Godt hebt: dat al het goedt dat ghy besit van hem is voort ghekomen, en dat al het quaet dat in u is, van u self sijn oorsprongh heeft. En een weynigh daer nae: Wy en hebben geen dingh van ons selven, uytgenomen alleen de sonde.

Psalm 51. 12.

De verb. Apost. serm. 10.

Het III. Capittel.

Dat uyt des menschen verdorvene natuyr niet voort en komt dan het geen verdoemelick is.

Het verstant en de wille van den gantschen mensch is verdorven.

Maer de mensch en kan in beyde de deelen sijner ziel niet beter ghekent 6) worden, dan wanneer hy met alsulcke namen wordt ghenoemt 7), als hem van de Schriftuyr toe-ghe-eygent worden. Indien hy gheheel en al af-gheschildert wordt door dese woorden van Christus: Het gene uyt het vleesch geboren is, [*dat*] is vleesch: (gelijck lichtelick bewesen kan worden) soo wort hy overtuyght dat hy een seer rampsaligh dier zy. Want het bedencken des vleeschs is de doodt: volgens het getuygenis van Paulus: Daerom dat het bedencken des vleeschs vyantschap is tegen Godt: want het en onderwerpt sich der Wet Godts niet: want het en kan oock niet. Is het vleesch alsoo verkeert, dat het met sijn gantsche ghesintheydt krijgh voert teghen Godt? Dat het met de gherechtigheydt der Goddelicker Wet niet en kan over een komen? Dat het eyndtlick niet en kan baren, dan stoffe des doots? Neemt nu dat in de natuyr

Ioan. 3. 6.

Rom. 8. 6. en 7.

1) naeuwe. 2) [ ]. 3) vele. 4) neemt.
5) der Scheppingh sich selven niet aen. 6) bekent.
7) tytelen te voorschijn komt.

des menschen niet en is dan vleesch: en treckt daer uyt eenigh goedt, indien ghy kondt. Maer, sult ghy seggen, het woort vleesch beteeckent alleen het sinnelicke, en niet het bovenste deel der ziele. Doch dit wordt uyt de woorden van Christus en des Apostels overvloedigh weder-leydt. De Heere beweert, dat de mensch moet weder-geboren worden, om dat hy vleesch is. Hy en leert niet dat hy na den lichame moet worden herboren. Eene ziel nu 1) en wordt niet herboren 2), wanneer alleen een gedeelt van dien verbetert, maer als deselve gheheel vernieuwt wordt. En dit wort bevestight door de verghelijckingh die in de voor-ghemelde twee plaetsen is gestelt. Want de Geest wort alsoo met het vleesch vergheleecken, datter niets tusschen beyden en wort gelaten. Daerom wordt al dat, het welck niet gheestelick en is in den mensch, na dese reeckeningh vleesch genaemt. En wy en hebben niets dat Geest zy dan door de weder-gheboorte. En derhalven soo is vleesch al 't geen wy hebben van de natuyr. Maer in dien anders van dese saeck eenighen twijffel mocht zijn, deselve wordt ons ontnomen door 3) Paulus, wanneer hy den ouden mensch beschreven hebbende, van den welcken hy geseyt hadde, dat die verdorven was door de begeerten der dwalingh, ons ghebiedt vernieuwt te worden in den Geest onses gemoedts. Hier siet ghy dat hy d'ongheoorloofd' en boose begheerlickheden niet alleen en stelt in het sinlicke deel der ziele, maer oock in het verstant self: en dat hy derhalven begeert dat het sal vernieuwt worden. En hy hadde voorwaer een weynigh te voren ons soodanigen beeldt der menschelicker natuyr afgemaelt, in het welck ons vertoont wiert dat wy in yeder deel verdorven en verkeert zijn. Want daer en is geen twijffel aen of het geen hy schrijft van de Heydenen, te weten, Dat ghy niet meer en wandelt gelijck als de andere Heydenen wandelen in de ydelheydt hares gemoedts, verduystert in het verstant, vervreemt zijnde van het leven Godts, door de onwetenheydt die in haer is, door de verhardinghe hares herten, dat past oock op alle degene, dewelcke de Heer noch niet en heeft vernieuwt en ghefatsoeneert na d'suiverheydt sijner wijsheydt en gherechtigheydt 4). 't Welck oock klaerder wordt uyt de vergelijckingh die terstont daer by wort gevoeght: wanneer hy de geloovige vermaent datse van Christus also niet en hebben gheleert. Want wy besluyten uyt die woorden, dat de genade van Christus d'eenige remedy is, waer

Teghenwerpingh.

Antwoort.
Dit woordt vleesch raeckt niet alleen het sinnelicke maer oock het bovenste deel der ziele of des verstandts.

't Welck door seer stercke bewijsen der Heyligher Schrifture vast ghemaeckt wort.

Ephes. 4. 23.

Ephes. 4. 17. 18.

1) En hy. 2) (na de ziel). 3) van. 4) oprechtigheyt.

door wy van de blindtheyt en van de quaden, die daer uyt ontstaen, verlost worden. Want alsoo heeft oock Jesaia voorseydt van het
Iesa. 60. 1. Koninckrijck van Christus, als hy beloofde dat de Heere een eeuwigh licht soude zijn voor sijn Kerck, en dat ondertusschen duysternis
(p. 106.) d'aerde, en | donckerheydt de volckeren bedecken soude. Dewijl hy getuyght dat het licht Godts alleen in de Kerck sal op gaen: soo en laet hy voorwaer buyten de Kerck niet anders dan duysternis en blindtheydt. Ick en sal van stuck tot stuck niet herhalen, al wat al-omm' voornemelick in de Psalmen en Propheten teghen des menschen ydelheyt gesproken wort. 't Heeft een groot gewight
Psalm 62. 10. dat David schrijft, Indien hy teghen d'ydelheyt wordt gewogen, dat hy ydelder zijn sal als d'ydelheydt selfs. Sijn verstandt wordt door een swaren pijl doorschoten, wanneer alle de ghedachten, die daer uyt voort komen, als dwase, onnutte, dolle en verkeerde gedachten uytgelachen worden.

Het hert selfs wordt oock in deselve verdorventheyt in-gewentelt.

2. Even so swaer is oock 't oordeel 'twelck over sijn hert gestreken wordt, wanneer 't gheseydt wordt bedriechlick en boos
Ierem. 17. 9. te zijn boven alle dingen. Maer dewijl ick my der kortheydt beneerstige, so sal ick te vreden zijn alleen met eene plaetse: dewelcke nochtans wesen sal ghelijck eenen seer klaren spiegel, waer in wy de geheele beeltenisse van onse natuyr aenschouwen mogen. Want als d'Apostel d'opgeblasentheydt des menschelicken gheslachts ter neder vellen wil, so ge-
Rom. 3. 10. bruyckt hy dese getuygenissen: Daer en is niemandt rechtveerdigh, oock niet een: Daer en is niemandt die verstandigh is, daer en is niemant die Godt soeckt. Alle zijn sy afgheweecken, te samen zijn sy onnut gheworden: daer en is niemandt die goet doet, daer en is [*oock*] niet tot een toe. Hare kele is een gheopent graf: met hare tonghen plegen sy bedrogh: slangen fenijn is onder hare lip-
Iesa. 59. 7. pen: Welcker mondt is vol van vervloeckinge ende bitterheydt: Hare voeten zijn snel om bloet te vergieten: Vernielinge ende elendigheyt is in hare weghen: Ende den wegh des vredes en hebben sy niet gekent. Dese blicksems schiet hy uyt niet teghen sommige menschen, maer tegen 't gantsche gheslacht der kinderen Adams. Hy roept oock uyt niet tegen de verdorvene zeden van een eeuw' of twee, maer hy beschuldight de voortduyrende 1) verdorventheydt van de natuyr. Want sijn voornemen in die plaets en is niet de menschen blootelick te bestraffen op datse sich bekeeren, maer veel meer deselve t'onderrichten dats' alle te samen bevanghen 1) zijn met een ellendigheydt daer geen redden aen en is, en uyt dewelcke sy niet en kunnen opstaen, 'ten zy datse daer uyt getrocken worden door de barmhertigheyt Godts. En dewijl dit niet en konde bewesen worden, of het moest eerst openbaer zijn dat de natuyr in sulcken nederlaegh' en verderf ghevallen is, soo heeft hy dese ghetuygenissen voort gebracht, waer mede betoont wordt dat onse natuyr meer dan verdorven zy. Dit moet dan vast blijven, dat de menschen niet alleen door de schuldt van een quade ghewoont soodanigh zijn, alss' alhier beschreven worden, maer oock door de boosheydt der natuyr: dewijl het argument des Apostels andersins niet en kan bestaen, daer med' hij bewijst, dat de mensch gheen saligheydt heeft dan van de barmhertigheydt Godts: overmidts hy in sich selven verloren is en geen hulp en heeft. Ick en sal alhier gheen moeyt' aenwenden om te toonen dat dese bewijsplaetsen [uit het O. Testament] hier naer behooren [door Paulus] zijn aenghehaelt 2), op datse niet en schijnen min ghepast 3) te zijn ghebruyckt. Ick sal even eens handelen, als of dese getuygenissen alder-eerst door 4) Paulus ghesproken en niet uyt de Propheten genomen waren. Eerstelick beneemt hy den mensch de rechtveerdigheyt, dat is den staet der rechtheydt 5) en suyverheyt: daer na beneemt hy hem 't verstandt en de kennis. En het 6) ontbreken van 7) verstandt wort bewesen door des menschen afval van Godt: want Godt te soecken is d'eerste trap der wijsheydt. Derhalve sy 8) die van Godt te rugge gaen 9), moeten noodsakelick met 10) dit ghebreck behebt zijn 11). Daer na seght hy, datse te samen afgheweken en gelijck als verrot geworden zijn: datter niemand' en is die goet doet: daer op verhaelt hy de schelmstucken, daer med' alle die gene 12) hare leden verontreynigen 13), die eenmael tot boosheyt zijn los gelaten. Ten laetsten getuyght hy datse ledigh zijn van de vreese Godts, nae welckers reghel onse ganghen hadden moeten gherichtet worden. Indien dit zijn d'erffelicke goederen des menschelicken geslachts, so wort te vergeefs yets goets gesocht in onse natuyr. Ick bekenn' wel dat alle dese schelmstucken niet te voorschijn en komen in een yeder mensch: maer men mach nochtans niet loochenen dat dit veel-hoofdig monster in een yegelicks hert verborgen leyt. Want gelijck

En oversulcx en kan als nu in geen mensch gevonden worden eenigh' oprechtigheyt, of kennis, of vreese Godts.

1) geduyrighe.

1) overvallen. 2) getuyghnissen wel ten propooste toegepast zijn. 3) ontijdelick. 4) van. 5) d'oprechtigheyt.
6) dit. 7) des. 8) Maer. 9) (dien). 10) [ ]. 11) overkomen. 12) [ ]. 13) (die gene).

een lichaem als het alreede d'oorsaeck en stoffe der kranckheydt onghemerckt 1) in sich 2) voedet en koestert, al is 't dat de smert er van 3) noch niet seer gevoelt en wort, niet en sal geseydt worden gesont te zijn: alsoo en sal oock de ziel terwijlse vervult is met soodanige sieckten der ondeughden niet gesondt geoordeelt worden. Al hoewel dese ghelijckenis in alle deelen niet over een en komt 4). Want al hoewel het lichaem eenigh gebreck heeft, soo is nochtans de kracht des levens daer in overigh: maer de ziel eenmael 5) in dien verderflicken poel ghesoncken zijnde, en is niet alleen sieck door sijn 6) ondeughden, maer oock van alle goet t'eenemael ontbloot.

Tegen-werping. Sommighe Heydenen zijn met treffelicke gave verciert gheweest. En derhalven en moet men gheensins meenen dat des menschen natuyr in 't geheel verdorven is.

3. Hier ontstaet nu 7) wederom op 8) nieuw by nae deselve questy die voor henen is beantwoort. Want daer zijn tot allen tijden eenighe gheweest dewelck' haer gantsche leven langh door de leyding der natuyr na de deugt gestaen hebben. En ick en vraegh nu 9) daerna niet of er toch oock niet 10) veel ghebreken en struyckelinghen in hare zeden kunnen worden aengewesen; want sy hebben evenwel door d'oeffeningh der eerbaerheydt een proefstuck ghegeven dat er in hare natuyr eenighe suyverheydt was. Wat voor weerde alsulcke deughden hebben voor Godt, al hoewel wy daer van wijtloopiger sullen spreken, als wy handelen van de verdiensten der wercken, moet nochtans te deser plaets oock worden gheseydt, soo veel als tot verklaringh van het onderhavigh betoog 11) sal van nooden zijn. Soo schijnen dan die exempelen ons t'onderwijsen, dat wy 't daer voor niet en moeten houden dat de natuyr des menschen t'eenemael verdorven is: dewijl door haer' ingeven sommige niet alleen met uytnemende wercken uyghemuntet, maer oock door een ghestadighe eenheydt 12) des levens haer selven seer eerlick gedragen hebben.

Antwoordt. De verdorventheydt en is in hen niet gesuyvert, maer alleen inwendig bedwongen en ingetoomt.

Doch alhier moet ons in den sin komen, dat de ghenade Godts in die verdorventheyt der natuyr noch eenighe plaets heeft, niet om de verdorventheydt wech te nemen, maer om deselve te bedwinghen en in te houden. Want indien de Heere de toomen en breydels los ghelaten hebbende, de herten van een yeder sich 13) liet gaen vermeyen in allerley begeerlickheden, soo en souder onghetwijfelt niet een sijn, dewelcke metter daet niet en soude betoonen, dat op hem seer waerachtelick passen alle die quaden om welcke 14) Paulus de gantsche

Rom. 3. 10, &c.

natuyr verdoemt. Want wat? Wilt ghy u selven uytsonderen uyt het getal der ghener welckers voeten tot bloetstorting veerdigh, welckers handen door rooveryen en dootslagen | verontreynight, welckers kelen den openen graven gelijck, welckers tongen bedrieghlick, welckers lippen fenijnigh, welckers wercken onnut, onrechtveerdigh, verrot en doodelick zijn: welckers gemoedt sonder Godt, welckers innighste niet dan boosheden, welckers oogen tot listen en lagen, en herten tot spotterny opgeheven, in somma welckers deelen te gader tot ontallicke schelmstucken gepast en bequaem gemaeckt zijn? Indien een yegelicke ziel alle soodanige monsters onderworpen is (ghelijck den Apostel vrymoedelick verklaert) soo sien wy voorwaer watter uyt worden soude, waer 't dat de Heere des menschen boose begheerlickheden na haer eygen drift liet omsweven. Daer en is geen rasend' beest 't welck soo bysterlick gedreven wordt: Daer en is geen stroom, hoe snel en geweldigh hy zy, wiens vloet so krachtigh uytstort en overloopt. De Heer' heelt die sieckten in sijne Uytverkorene op die wijse die wy terstondt sullen voorstellen: in andere doet hy niet meer dan dat hy die bedwinght door het aendoen van eenen toom, alleenlick op datse niet en souden uytbreken, voor so veel als hy siet noodigh en oorbaerlick te zijn tot onderhoudingh aller dinghen in 't algemeyn. Hier uyt komt het dat sommige door schaemt, sommige door vreese van wetten weder-houden worden datse niet voort en schrijden 1) tot menigherley vuyligheden, al hoewelse haer' onreynigheydt ten grooten deele niet en bedecken. Sommighe staen eenighsins na een eerbaer leven, om datse dat voor profijtelick aensien. Sommige geraken boven den gemeenen trein en sleur op datse door hare Majesteyt andere in gehoorsaemheydt houden souden. Alsoo bedwinght Godt door sijn voorsienigheydt de verkeertheydt van de natuyr, datse tot de daedt niet uyt en berst: maer hy en suyvertse niet inwendigh.

Reden van dees' antwoorde.

(p. 107.)

In-reden. Of men moet de Heydenen die deughdelick en ondeughdelick geleeft hebben, alle te samen in eenen graedt stellen en onder een vermengē: of men moet seggen dat die, die in deughdē uyt ghemunt hebben, betoonen dat de menschelicke natuyr niet ontbloot en is van goetheydt, indiense maer geoeffent wordt.

Sie August. lib. 4. contra Iulian.

4. De swarigheydt en is nochtans als noch niet wech ghenomen. Want wy moeten seggen, of dat Camillus en Catilina malkanderen in inborst 2) gelijck zijn, of dat wy in Camillus een exempel hebben, dat des menschen natuyr, indiense met neerstigheydt in de deught geoeffent wort, niet gantsch en gaer van het goede 3) ontbloot en zy. Ick bekenne voorwaer dat die voortreffelicke gaven in Camillus Godes gaven geweest zijn, en met recht prijselick schijnen te wesen, so sy 4) in haer

1) [ ]. 2) (besloten). 3) [ ]. 4) draeght. 5) [ ]. 6) van. 7) [ ]. 8) (een). 9) [ ]. 10) al schoon. 11) desen teghenwoordighen handel. 12) gheduyrigh' eenparigheydt. 13) [ ]. 14) van welckers weghen.

1) gaen. 2) zeden. 3) goetheyt. 4) is 't dats'.

selven geweerdeert worden. Maer hoe sullen die doch in hem bewijsen zijn van een natuyrlick' eerbaerheyt? Moeten wy niet wederkeeren tot het gemoet, en aldus redeneeren, dat indien 1) een natuyrlick mensch 2) door sulck eene suyverheyt van 3) zeden boven ander' uytgheblonken heeft 4), de natuyr dan oock 5) gheen ghebreck en heeft van macht om de deught te betrachten. Maer wat sullen wy seggen indien sijn gemoet boos en verdraeyt is geweest, 't welck veel meer wat anders ghesocht heeft dan suyverheyt 6)? En soodanigh is het ontwijffelick gheweest, indien ghy althans toegeeft 7) dat er sprake was van 8) een natuyrlick mensch 9). Wat voor een vermogen der menschelicker natuyr sult ghy my in desen deel' aenprijsen, indiense bevonden wordt oock in den hooghsten schijn van suyverheyt 10) altijdt tot verdorventheyt gedreven te worden? Gelijck ghy dan een mensch van weghen sijn deugt niet en moet prijsen, wiens ondeugden u onder den schijn 11) der deught bedriegen, also en moet ghy oock den wille des menschen niet toeschrijven een vermoghen om het goede te begeeren, so langh als se 12) aen hare verkeertheyt gehecht blijft. Al hoewel 13) de aldersekerste en lichtst' ontknoopingh van dese questy eygenlick dese 14) is: dat dese gaven in Camillus niet en zijn gemeene gaven der nature, maer bysondere genaden Godts, dewelck' hy verscheydentlick en nae een sekere maet den menschen, die andersins onheyligh zijn, uytdeelt. Daerom en ontsien wy ons niet in onse ghewone tael 15) te seggen, dat dees' een welgeboren mensch is, en dat d'ander een boose natuyr heeft. En evenwel en laten wy niet na dese beyd' in te sluyten onder d'algemeene bepalingh 16) der menschelicker boosheydt: maer wy geven te kennen, wat voor een bysondere genade de Heere den eenen toegebracht heeft, dewelck' hy den anderen niet en heeft willen schenken. Als hy Saul tot een Koningh maken wilde, so heeft hy van hem gelijck als een nieuw' en ander man gemaeckt. En dit is de reden waerom Plato, over een stemmende met de fabel van Homerus, verklaert, dat de kinderen der Koningen geboren worden verciert en begaeft met eenigh sonderlingh teecken, om dat Godt het belang 17) des menschelicken geslachts beooghende 18), dickwils met een hooghe en mannelicke natuyr begiftight den

1. Antwoort. 't Ghemoedt is boos gebleven.

2. Antwoort. Die deughden en zijn niet gemeene gavē der nature, maer bysondere ghenaden Godts.

1. Sam. 10. 6.

1) reden-cavelen? Indien hy. 2) (zijnde). 3) alsulcken oprechtigheydt der. 4) (dat oversulcks). 5) [ ]. 6) oprechtigheyt. 7) toestaet. 8) hy. 9) (was). 10) oprechtigheydt. 11) de gedaente. 12) de selfst'. 13) (dit). 14) . 15) gemeene spraeck. 16) condity 17) voordeel. 18) soeckende.

ghenen dien hy tot de kroon en de heerschapppy verordent. En uyt desen winckel is afkomstigh al dat gheen 't welck de Historien van de groote en machtighe Vorsten verkondighen. Dit selve ghevoelen moetmen oock hebben van andere ghemeene menschen. Maer dewijl een yeder hoe meer hy uytstak, oock soo veel te meer altijt gedreven wierdt van sijn eygen eergierigheyt (door welcke smett' alle deughden verontreynight worden, soo datse voor Godt all' haer aengenaemheydt verliesen) so moetmen van geender weerden houden al het gheen 't welck' in d'onheylighe menschen prijsweerdigh schijnt te zijn. Hier by komt noch dat er het voornaemste deel der suyverheyt aen ontbreeckt, so er geen 1) yver en is om d'eere Godts te verklaren, van welcken yver ledigh zijn alle die ghene die Godt door sijnen Gheest niet en heeft weder-geboren. En niet te vergeefs wort by Jesaia geseydt: Dat de Geest van de vreese Godts op Christus rust: want wy worden daer mede gheleert dat alle die, die van Christus vervreemt zijn, ook de vreese Godts niet en hebben, die daer is 't beginsel der wijsheydt. Wat aenbelangt de deughden, die ons door eenen ydelen schijn bedriegen, deselve sullen wel voor 't wereltlicke gericht en door 't ghemeyn gerucht der menschen ghepresen worden: maer sy en sullen voor de hemelsche vierschaer van geender waerden zijn om de naem van gerechtigheydt te verdienen.

Dewelcke van d' eer-gierige Heydenen verontreynight zijn.

Psalm. 111. 10. Iesa. 11. 2.

En hoewel die haren lof hebben voor de menschen, soo en zijnse nochtans van gheener weerde om de gherechtigheyt voor Godt te verdienen.

5. Dewijl dan de will' in de dienstbaerheyt der sonde gevangen wort gehouden, so en kanse sich niet beweghen ten goede, veel min daer toe voegen. Want alsulcken beweging is het beginsel van de bekeeringh tot Godt, dewelcke gheheel en al in de Schriftuyr aen de 2) ghenaden Godts wordt toegheschreven. Gelijckerwijs Jeremia van den Heere begeert dat hy hem bekeer', indien hy hem bekeert wil hebben. Hierom is 't dat de Propheet in het selfde Capittel de geestelicke Verlossingh des geloovigen volcks beschrijvende, betuyght datse verlost zijn van de handt des sterckeren. Gevend' also te kennen, aen hoe enge boeyen de sondaer gevanghen leydt, so langh als hy, van Godt verlaten zijnde, onder 't jock des Duyvels leeft. En niet te min blijft oock so 3) de wil bestaen 4), dewelcke door een seer toegeneyghde gesintheyt bereydt en haestigh is om de sonde te begaen. Want doe de mensch hem-selven in desen noodt wierp, so en wiert hy | niet

Voorts al ist dat de wil in den mensch na den val gheble-ven is, soo en wort in hem de gesontheyt des willens niet gevonden.

Ierem. 31. 18.

(p. 108.)

1) oprechtigheydt aldaer gebreeckt daer geen. 2) der. 3) [ ]. 4) een wille.

berooft van sijnen wille: maer alleen 1) van de ghesontheyt sijns willes. Bernardus en spreeckt oock niet ongevoeglick, als hy 2) leert dat wy alle te samen het willen hebben: maer dat het goede willen in ons een aenwinst 3), en het quade willen een ghebreck in ons is 4). Daerom komt het enckel en bloot willen den mensch: het quaet willen der verdorven natuyr: het goedt willen der genade toe. Voorts dat ick segge dat de will' van hare vryheyt berooft is, en door nootsakelickheydt tot het quaedt of ghetrocken of geleydt wordt, 't is wonder dat yemandt meent dat dit een harde reden is, dewelcke gheen ongherijmtheydt met allen in sich en begrijpt, en van de Heylige Leeraers oock gebruyckt is gheweest. En hier aen stooten sich die ghene die tusschen nootsakelickheyt en dwangh geen onderscheydt en weten te maken. Maer indien yemandt haer vraeghde, of Godt niet noodtsakelick goedt en is, of de Duyvel niet noodtsakelick quaedt en zy: want soudense doch antwoorden? want Godes goetheydt is soo verknocht aen sijne Godtheydt, dat hy even soo nootsakelick goedt als Godt is. En de Duyvel is door sijnen afval also van de gemeenschap des goedts vervreemt, dat hy niet dan quaedt doen en kan. Indien eenigh roover van Godes eer hier tegen mort, dat Gode weynigh lofs toekomt van wegen sijne goedtheyt, tot welckers onderhoudingh hy ghedwonghen wordt, wie isser die hier op niet veerdigh en sal antwoorden en seggen, dat het niet door geweldigh bedwangh maer door sijn oneyndige deugd 5) geschiedt dat hy niet en kan quaedt doen. Indien dan de wille Godts uyt kracht van de noodtsakelickheyt waer door hy goet doet, niet en wort verhindert vry te zijn in het goet doen: indien de Duyvel die niet dan quaedt doen en kan, nochtans vrywilligh sondight: wie sal dan 6) segghen dat de mensch daerom niet 7) vrywilligh sondight, om dat hy met den noodt tot sondighen is bevangen. Augustinus, dewelcke dese nootsakelickheyt al-omm' verkondight, en heeft oock niet gheaerselt ditselfde 8) te verdedigen, doe hy door Celestius van wegen dese leere nijdighlick bespot wierdt, want hy spreeckt aldus: Door de vryheyt is de mensch tot een sondaer geworden: maer nu heeft de strafweerdige verdorventheyt die daer na gevolght is, uyt vryheyt nootsakelickheyt gemaeckt. En soo dickwils als het te pas komt dat hy van dese saeck spreeckt, soo spreect hy op dese wijse met alle vrymoedigheyt van de nootsakelicke dienstbaerheydt der sonde. Dit is dan de somma van 't onderscheyt dat alhier opghemerckt 1) moet worden, te weten, dat de mensch na dat hy door den val verdorven is, wel vrywilligh sondight en niet onwilligh of gedwongen: door een seer toegenegen ghesintheydt sijns ghemoedts, en niet door een forschen 2) dwangh: door de roeringh van sijn eyghene boose begeerlickheyt, en niet door een uitwendich 3) geweldt: en dat hy niet te min van weghen de boosheydt sijner natuyr niet anders en kan bewoghen en gheroert worden dan tot het quade. Indien dit alsoo waerachtigh is, soo is het voorseker klaer en gewis dat de mensch met den noodt tot sondigen is bevangen. Bernardus het ghevoelen van Augustinus onderteeckenende schrijft aldus: Onder alle dieren is de mensch alleen vry, en evenwel ondergaet 4) hy self door het tusschen-komen van de sonde seker 5) geweldt, doch van de will', en niet van de natuyr, soo dat hy selfs oock in dier voeghen van sijn natuyrlick' en aengeborene vryheydt niet en wordt berooft. Want dat gewilligh is dat is oock vry. En een weynigh daer na: Ick en weet niet op wat verkeerd' en wonderlicke wijse de wille selfs door de sonde tot erger verandert zijnde, sich-selven nootsakelickheyt aenbrenght, so dat de nootsakelickheyt (dewijlse gewilligh is) den wille niet en kan onschuldigh maken, en de will' oock (dewijlse verlockt is) de nootsakelickheyt niet en kan buyten sluyten. Want dit is eenighsins een gewillighe nootsakelickheyt. Daer na seght hy, dat wy gedruckt worden met een jock, en nochtans met geen ander jock dan van een sekere gewillige dienstbaerheyt: en dat wy daerom van weghen de dienstbaerheyt elendigh, en van wegen de wille niet ontschuldigh zijn: dewijl de wille, doese vry was, haer selven tot een slavinne der sonden ghemaeckt heeft. Eyndlick besluyt hy: Alsoo wordt de ziel op een wonderlick' en quade wijs' onder dese gewilligh' en verkeerdelick vrye nootsakelickheyt beyde dienstbaer en vry gehouden: dienstbaer, van weghen de nootsakelickheydt: vry, van weghen de wille: En, het welck noch wonderlicker en beklaeghlicker is, sy is daerom schuldigh, om datse vry is: en daerom dienstbaer om datse schuldigh is: en oversulcks daerom dienstbaer, om datse vry is. Hier uyt kunnen voorwaer de Lesers bekennen dat ick niets nieuws voort en brenghe, maer even dat ghene 't welck

Nootsakelickheyt moet van dwang onderscheyden worden.

Van dese noodtsakelickheyt vermelden oock sommige oude Theologanten.

Lib. de perf. Iustit. c. 4.

De nat. & grat. c. 66. & alibi.

Serm. supe Cantic. 81.

1) [ ]. 2) dewelcke. 3) van de verbeteringh.
4) van de verdervingh voort komt. 5) goetheydt.
6) [ ]. 7) te min. 8) ghetwijffelt de selfd' als dan.

1) waergenomen. 2) fortsich. 3) uyterlick 4) lijdt
5) eenigh.

Door welckers ghetuygenissen Lombardus' onachtsaemheydt bestraft wordt.

Augustinus eertijts uyt het eendrachtig gevoelen van alle Godtvruchtighe Leeraers te voorschijn gebracht heeft, en by na duysent jaren lang 1) daer nae in de Kloosters der Monicken behouden is gheweest. Maer wat Lombardus belangt, dewijl hy de nootsakelickheyt niet en wist t' onderscheyden van den 2) dwangh, so heeft hy stof en oorsaeck verleent tot een verderffelicke dwalingh.

Het hulp-middel, of de ghesontheydt des menschelicken willens is de bekeeringh tot Godt.

6. Nu moeten wy by wijse van tegenstellingh over-legghen, hoedanigh daer zy 't hulpmiddel der Goddelicker ghenade, waer door de verdorventheyt der natuyr verbetert en genesen wordt. Want dewijl de Heere als hij hulp toebrenght, ons schenckt het geen wy niet en hebben, soo sal terstont, so haest als 't blijckt hoedanigh sijn werck in ons is, in 't tegendeel ons gebreck te voorschijn komen. Wanneer d'Apostel tot de Philippensen seght: Vertrouwende dit selve, dat hy die in u een goedt werck begonnen heeft, [*dat*] vol-eyndighen sal tot op den dagh van Jesus Christus: soo verstaet hy sonder twijffel door het begin des goeden wercks, den oorsprongh der bekeeringh dewelck is in den wille. Godt begint dan het goede werck in ons, ontsteeckende binnen in onse herten een liefde, begeert' en yver tot de gerechtigheyt: of, op dat ick eyghentlicker spreeck', onse herten buyghende, schickende en bewegende tot gerechtigheyt: en hy volbrenght dat goede begonnen werck, ons tot volstandigheydt versterckende. En op dat niemandt hier tegen segge, Dat het goede werck begonnen wort van den Heer', om dat de wille die in haer selven swack is, van hem wordt gheholpen: soo verklaert de Heylighe Geest elders wat de will' vermach alsse alleen en op haer selven gelaten wort. Ende ick sal u, seght hy, een nieuw herte geven, ende sal eenen nieuwen geest gheven in 't binnenste van u: ende ick sal het steenen herte uyt u vleesch wech nemen, ende sal u een vleeschen herte geven. Ende ick sal mijnen Geest geven in het binnenste van u: ende ick sal maken dat ghy in mijne insettinghen sult wandelen, ende mijne rechten sult bewaren ende doen. Wie isser nu die daer segt dat de swackheyt van 's menschen will' door onderstant gesterckt wort, op datse krachtelick soude staen na de verkiesinge des goets, dewijl wy alhier hooren dats' in 't geheel verandert en vernieuwt moet worden? Indiender ooit 3) eenighe | sachtigheyt denkbaer 4) is in een steen, dewelcke door eenig behulp weecker ghemaeckt zijnde allesins ghebogen wort: dan, [maer oock dan eerst] sal ick erkennen 1), dat oock 2) het herte des menschen ghebogen kan worden 3) tot gehoorsaemheydt des goets, als maer de gebreckelickheydt die het hert heeft, door de ghenade Godts vervult wordt. Maer indien de Heylige Geest door dese ghelijckenis heeft willen bewijsen, datter nimmermeer yets goets uyt ons hert en sal worden gedruckt, 't en zy dat het t'eenemael een ander hert werde, soo en laet ons tusschen ons en hem niet verdeelen dat geen het welck hy hem-selven alleen toe-eyghent. Indien derhalven een steen in vleesch verandert wort, wanneer ons Godt tot de betrachtingh der deught bekeert: soo wort alles wat ons' eygene will' aengaet vernietight, en 't geen in de ledige plaets komt, dat komt gheheel van Gode. Ick segghe dat de will' vernietight wordt, niet voor soo veel alsse een will' is: want in de bekeeringh des menschen blijft in sijn gheheel al 't gheen d'eerste natuyr toekomt: ick seggh' oock dats' nieuw gemaeckt wort, niet op datse soude beginnen een wille te zijn, maer op datse, die te voren quaet was, goet soude worden. Dit wordt, volgens mijn seggen, geheel en al ghedaen van Godt; Want wy en zijn selfs niet bequaem om yets te dencken, gelijck de selvighe Apostel getuyght. Daerom leert hy elders dat Godt niet alleen de swacke wil helpt, of de quade wil verbetert, maer dat hy in ons het willen werckt. Waer uyt lichtelick afghenomen wordt 't geen ick geseyt hebb', te weten, dat al het goedt dat in ons is, alleen een werck der genade zy. In sulcken sin seght hy elders, dat het Godt is die alles in allen werckt. Want hy en spreeckt aldaer niet van d'algemeene regeering Godts, maer hy schrijft den lof van alle de goederen die de geloovige hebben alleen Gode toe. En als hy dat woordt alles ghebruyckt, soo maeckt hy gewisselick Godt tot een autheur en Werck-meester des Gheestelicken levens van het begin af tot den eynde toe: 't welck de selvigh Apostel met andere woorden voor henen geleert hadde, seggende, Dat de geloovigh' uyt Godt zijn in Christus: alwaer hy opentlick aenprijst de nieuwe Scheppingh, waer door vernietight wordt dat geen 't welck tot de gemeene natuyr behoorde. Want onder die nieuwe Scheppingh moet verstaen worden een vergelijcking tusschen Adam en Christus, dewelck' hy elders klaerder uytleydt als hy leert, Dat wy Godes maecksel zijn, geschapen in Christus Jesus tot goede wercken, welcke hy voor-bereydt heeft, op dat wy in

Philip. 1. 6.

Die niet alleen begonnen, maer oock ghevordert en volmaeckt wordt: soo dat het begin, de volherdingh, en eyntlicke volbrengingh Gode alleen wordt toe-ge-eygent

Ezech. 36. 26.

(p. 109)

Dit wort bewesen door de ghelijckenisse van een steenachtig en vleeschen hert, genomen uyt Ezechiel: daer nae oock door ghetuygenissen der Schrifture.

2. Cor. 3. 5.

Philip. 2. 13.

1. Cor. 12. 6.

Ephes. 1. 1.

Ephes. 2. 10.

1) [ ] 2) het. 3) [. 4) [ ].

1) soo en sal ick oock niet ontkennen. 2) [ ]. 3) buygelick is.

deselve souden wandelen. Want hy wil hier mede bewijsen dat onse saligheydt is uyt onverdiender ghenaden: dewijl het beginsel alles goets voortkomt van de tweede Schepping die wy in Christus verkrijgen. Nu so wy eenigh oock het minste vermoghen hadden uyt ons selven, soo souden wy oock eenigh ghedeelt' hebben in de verdienst der saligheyt. Maer op dat hy ons geheel ydel en ledigh make, so beweert hy dat wy niet met al verdient en hebben, want wy zijn in Christus gheschapen tot goede wercken die Godt voor-bereydt heeft; met welcke woorden hy wederom te verstaen gheeft, dat alle de deelen der goeder wercken van haer eerste begin af Godes eyghen werck zijn. Daerom is 't dat de Propheet, nae dat hy in den Psalm geseydt hadde, dat wy Godts maecksel zijn, op dat alhier geen verdeelingh en soude gemaeckt worden, terstont daer by voegt: Wy en hebben ons selven niet ghemaeckt. Dat hy spreeckt van de weder-geboorte, dewelck' het beginsel is van het geestelicke leven, dat blijckt uyt het by-gevoeghde, dewijl terstondt daer nae volght, dat wy sijn volck en de schapen sijner weyden zijn. Wy sien dat hy als daer mede niet vergenoeght zijnde, dat hy den lof van onse saligheyt simpelick Gode toe-ge-eygent hadde, oock wel duydelick ons uytsluyt van alle gemeenschap des selvigen lofs, gelijck of hy seyde, dat de mensch selfs het minste niet en heeft daer in hy soude kunnen roemen, overmits het geheel en al van Godt komt.

Psalm 100. 3.

Wederlegging van verscheyden tegen-werpingen teghen de voorgaende Leere.

Ten eersten, de wille wordt wel van Godt bekeert: maer alsse voor-bereydt is, soo heefts' oock haer deel in 't werck.

7. Maer daer sullen misschien sommighe wesen, dewelcke toestaen sullen dat de wille, door haer eyghen aerdt van 't goed' afkeerigh zijnde, alleen door des Heeren kracht bekeert wordt: maer het dan so verstaen, dat de wille, nadat Godt se er toe bereydt heeft, daerna dan oock haer eyghen deel in het wercken hebbe 1): gelijckerwijs Augustinus leert, Dat de genade gaet voor yeder goet werck, en dat verselschapt met den wille die met haer wel gaet, maer haer niet en bestiert, die haer als een kamenierster van achteren na gaet, maer niet voor haer heen en stapt. Het welck niet qualick van dien heylighen Man gheseydt zijnde, verkeerdelick van Petrus Lombardus tot dit doel 2) verdraeyt wordt. Maer ick segg' en beweere datter soo in de woorden des Propheten die van my by-gebracht zijn, als in d'andere plaetsen duydelick twee dingen beteeckent worden, te weten, dat de Heere onsen boosen wille verbetert of liever wech neemt, en dat hy van hem-selven een goede will' in de plaets toe-sendt. Ick laet u toe dat ghy den wille noemt een kamenierster van de ghenade, uyt oorsaeck en van wegen dat de wille van de ghenade wordt voor-gekomen en achter gheset: maer dewijl de wille vermaeckt en vernieuwt zijnde, een werck des Heeren is, soo wordt dit den memsch verkeerdelick toegeschreven dat hy de voorkomende ghenade door een achter aen volgende en bediensteliche will' ghehoorsaemt. Daerom en is 't niet recht van Chrysostumus geschreven, Dat de ghenade sonder de will', en de wille sonder de ghenade niet en kan verrichten. Even eens als of de genade den wille selfs niet en maeckte, ghelijck wy onlanghs uyt Paulus ghehoort hebben. Doe oock Augustinus den wille des menschen noemde een kamenierster van de ghenade, soo en hadd' hy daer mede niet voor, den will' in't verrichten van 't goede werck te gheven de tweede plaets nae 1) de genade: maer dewijl sijn voornemen alleen was de seer boose Leere van Pelagius te weder-leggen, dewelcke d'eerst' oorsaeck der saligheyt steld' in des menschen verdienst, soo houdt hy alleen 2) staende dat gheen 't welck ghenoeghsaem was tot de saeck die hy doe verhandelde, te weten, Dat de ghenaed' eerder is dan eenighe verdienst: terwijl hy inmiddels ligghen laet, die 3) andere questy van 't aenhoudend 4) wercken der ghenade, die hy evenwel in een ander plaets seer heerlick afhandelt. Want ghemerckt hy somtijdts seydt, Dat de Heer den genen die niet en wil voorkomt op dat hy wille: en dat hy den ghenen die alreede wil na gaet, op dat hy niet te vergeefs en wille, soo maeckt hy hem t'eenemael den Autheur des goeden wercks. Terwijl bovendien 5) sijne uytspraeken 6) dese saeck belanghende klaerder zijn, dan dats' een langh bewijs van doen souden hebben. De menschen, seght hij, arbeyden om in onsen wille yetwes te vinden dat ons eyghen zy, en niet uyt Godt: en ick en weet niet hoe het ghevonden kan worden. En in sijn eerste Boeck teghen Pelagius en Celestius, daer hy dese woorden van Christus | uytleydt: Een yegelick dan die [*het*] van den Vader gehoort, ende geleert heeft, die komt tot my; seght hy. 't Goet-duncken wort alsoo geholpen, dat het niet alleen weet wat het doen moet: maer oock doet 't gheen het weet. Derhalven wanneer Godt leert, niet door de letter der Wet, maer door de ghe-

Antwoort uyt Augustinus.

Ad Bonifacium Epist. 106.

Lib. 2. senten. Dist. 25.

De tweede tegen-werping.

De ghenade en vermach niet sonder den wille, noch de wille sonder de genade.

Sermon. de Invent. S. Crucis.

Antwoordt.

De ghenade selfs werckt den wille.

Want de Heere voor-komt dien die niet en wil op dat hy wille: en hy volght dien die wil nae, op dat hy niet te vergeefs en wille.

Een ander' antwoordt vergadert uyt verscheyden plactsen van Augustinus.

Lib. 2. de remiss. Peccat. cap. 18.

(p. 110.)

Ioan. 6. 45.

1) in sulcker voegen nochtans datse voorbereydet wesende, daer na oock haer deel heeft in het wercken. 2) propoost.

1) aen. 2) ⌊ ⌋. 3) Ondertusschen voor-by gaende. 4) geduyrigh. 5) Al hoewel. 6) spreucken.

nade des Geestes, soo leert hy alsoo: dat een yeder 't geen hy van Godt geleert heeft, niet alleen door sijn verstandt siet, maer oock door sijn wille begeert, en door sijn doen volbrenght.

Vast-making van d'eerste antwoorde op de tweede tegenwerpingh. Daer en sal geē wille gevonden worden tot goedt genegen, dan in d'Uytverkorene. Maer d'oorsaeck der verkiesingh moet buyten de menschen ghesocht worden: waer uyt besloten wordt dat de goede wille, gelijck oock onse verkiesingh, vloeyt uyt het wel-behaghen Godts.

8. En dewijl wy als nu besich zijn met het voornaemste daer 't al aen hanght: so laet ons de somma daer van alleen door weynigh' en seer klare Schriftuyr-plaetsen den Lesers bewijsen en voorlegghen 1): en laet ons alsdan daer na aentoonen 2) (op dat ons niemandt en beschuldige dat wy de Schriftuyr ter quader trouwen verdraeyt hebben) dat de waerheyt die wy seggen uyt de Schriftuyr ghenomen te zijn, oock door het getuyghnis van desen heyligen Man (ick segge van Augustinus) zy bevestight. Want ick en sie het niet voor oirbaer 3) aen, dat ick op de rey af 4) alle de plaetsen in't bysonder uyt de Schriftuyr aenhalen soude, die tot bevestigingh van ons ghevoelen souden kunnen worden by-gebracht: als maer uyt de voornaemste die by-gebracht sullen worden den wegh gebaent wort om alle d'andere die hier en daer ghelesen worden, te verstaen. En wederom oordeel' ick dat het buyten myn onderwerp 5) niet en sal zijn, indien ick openbaer maeck', dat ick eens ghesint ben met dien Man, dewelcke by de Kerck met recht is in een seer groot respect en aensien. Voorwaer dat het begin des goedts 6) nergens van daen 7) en komt dan van Godt alleen dat kan lichtelick en sekerlick bekent worden. Want daer en sal geen wille gevonden worden dewelcke tot het goede ghenegen is dan in d'Uytverkorene. 't Is nu sulcks dat d'oorsaeck der verkiesingh buyten den mensch gesocht moet worden: waer uyt afgeleyt 8) wort dat de mensch den goeden wille niet en heeft van hem-selven, maer datse vloeyt en afkomt van dat selfde 9) welbehagen Godts waer door wy voor de scheppinghe der wereldt verkoren zijn.

Een andere bevestigingh. Het begin om wel te willen en wel te doen, is uyt het geloof. Maer 't geloof is een gave Gods: so volgt dan dat het uyt loutere genaed' is dat wy, die van natuyren tot quaet geneghen zijn, het goede beginnen te willen.

Hier by komt noch een andere reden die de voorgaende wel ghelijckt. Want dewijl het begin om wel te willen en wel te doen is uyt het geloove soo staet te bemercken waeruyt het geloove selfs sijn oorsprong heeft. Aenghesien nu de gantsche Schriftuyr roept en betuyght dat het is een onverdiende gave Godts, soo volght dat het een werck is van Godes loutere genade wanneer wy, die 10) van naturen met ons geheel hert tot het quaet gheneghen zijn, beginnen het goede te willen. Als dan de Heere dese twee dingen stelt in de bekeeringhe sijns volcks, te weten, dat hy het steenen hert uyt hen wech neemt, en hen een vleeschen hert geeft, soo betuyght hy opentlick, dat dat gheen 't welck uyt ons is moet vernietight worden, op dat wy tot de gerechtigheyt mochten worden bekeert: en dat alles wat die ledighe plaets komt te besitten, sijn afkomst van hem heeft.

De derde bevestigingh door ghetuygenissen der Schrifture.

En dit wordt van hem in verscheyden plaetsen betuyght. Want hy spreeckt by Jeremia aldus: Ick sal hen eenderley herte ende eenderley wegh geven, om my te vreesen alle de dagen. Ierem. 32. 39.
Een weynig daer na, Ende ick sal mijne vreese in haer herte geven, datse niet van my af en wijcken. Wederom by Ezechiel, Ende ick Ezech. 11. 19.
sal hen eenderley herte geven, ende sal eenen nieuwen geest in 't binnenste van u gheven: ende ick sal het steenen herte uyt haren vleesche wech nemen, ende sal hen een vleeschen herte gheven. Hy en soude niet duydelicker 1) hem-selven toeschrijven en ons ontnemen kunnen, al dat het welck in onsen wille goet en gaaf 2) is, dan als hy betuyght dat onse bekeeringh is een Scheppingh van eenen nieuwen Gheest en van een nieuw herte. Want hier uyt volght altijt, datter niet goets en komt uyt onsen wille voor datse vernieuwt is: en datse na hare vernieuwingh, voor soo veel alsse goet is, niet en is uyt ons, maer uyt Gode.

De vierde bevestigingh. De ghebeden der Heylighen, waer uyt drie gewissegrondtregels ghetrocken worden. Ten eersten. dat de Heer den mensch alsoo niet voor en bereydt, dat hy daer nae uyt hem-selven yet goedts soude doen: maer dat men'tdaer voor moet houden dat het sijn werck alleen is dat de wille het goede lief krijght, datse tot d'oeffeninghe des goedts gheboghen, en om het goede nae te trachten en na te volgen opghewekt en bewogen wort.

9. Wy lesen oock dat de Heylige aldus gebeden hebben. De Heere, seyde Salomo, bewege en neyge tot sich ons hert, op dat wy sijne geboden houden. Waerdoor hy merc- 1 Reg. 8. 58.
ken laet 3) de hardigheyt onses herten dat het van natuyren opstijght in wederspannigheyt tegen Godes Wet, 't en zy dat het gheboghen worde. Dit selve staet oock in den Psalm, Neygt mijn hert tot uwe ghetuyghnissen. Psalm 119.36.
Want men moet hier altijt op letten 4), dat de verkeerde bewegingh des herten, waer door het tot wederspannigheyt gedreven wort, wort ghestelt tegen dese verbeteringh, door dewelck' het gedwongen wort tot gehoorsaemheyt. Als oock David, doe hy ghevoelde dat hy voor sekeren tijdt van de bestierende ghenade berooft was gheweest, bidt Godt, Schept my een reyn herte, O Godt: ende vernieuwt in het binnenste van my eenen vasten geest. Psalm 51. 12.
Bekent hy daer mede niet dat alle de deelen sijnes herten met onsuyverheydt vervult zijn, en dat sijn geest door een kromme boosheyt verdraeyt is? En als hy de suyverheyt die hy versoeckt, Godes Schepsel noemt, bekendt hy niet datse gheheel en al van hem komt? Indien yemandt hier tegen seght, Dat sijn gebedt selfs een teecken is

1) overleveren. 2) betoonen. 3) oorbaerlick. 4) ordentlick. 5) propoost. 6) [ ]. 7) (van). 8) genomen. 9) selfste. 10) dewelcke.

1) merckelicker. 2) oprecht. 3) Hy betoont. 4) waernemen.

van sijn Godtvruchtigh' en heylige gesintheydt, soo is hier op d'antwoorde veerdigh, te weten, dat David, al hoewel hy alreede ten deele bekeert was, nochtans sijnen vorighen staet vergelijckt met dien droevigen val die hy geproeft hadde. Sich gevoelende en aenstellende als een 1) mensch die van Godt nog gheheel 2) vervreemt is, soo versoeckt hy met recht dat hem gegeven werde dat geen 't welck Godt sijn uytverkorene door de weder-geboorte toebrenght. Derhalven gelijck of hy doodt waer', wenscht hy herschapen te worden, op dat hy uyt een slave des Duyvels moghe worden een instrument des Heylighen Geestes. Gewisselick de boose lust onser opgheblasentheydt is wonderlick en wanschapen. Daer en is geen saeck die de Heere met meerder strengigheyt vordert, als dat wy met de hoogste Godtvreesentheydt sijnen rust-dagh onderhouden, rustende namelick van ons eyghene wercken: en van ons en kan gheen dingh qualicker verkregen worden, als dat wy onse wercken souden laten drijven, om Godes wercken een behoorlicke plaets te verschaffen. Indien ons' onwijsheyt ons niet en verhinderde wy souden sien, dat Christus klaer genoegh van sijn ghenaden-gaven betuyght heeft, op datse niet moetwilliglick en souden verduystert worden. Ick ben, seght hy, de ware wijnstock, ende mijn Vader is de Lantman. Alle rancke die in my geen vrucht en draeght, die neemt hy wech: ende alle die vrucht draeght, die reynight hy, op dat sy meer vrucht draeghe: alsoo oock ghy niet, soo ghy in my niet en blijvet: want sonder my, en kond ghy niets doen. Indien wy van ons selven niet anders vrucht en dragen, dan gelijck een ranck voort-spruyt die van der aerden af-ghescheurt en van vochtigheyt berooft is: soo en moetmen nu niet meer vragen, welcke daer sy onse bequaemheyt tot het goede. Dese sluyt-reden is oock klaer: Sonder my en kondt ghy niets doen. Hy en seght | niet dat wy te swack zijn om ons selven te helpen: maer hy maeckt ons gantsch tot niet, en sluyt buyten alle waen oock van het alder-kleenste vermogen. Indien wy Christus inghelijft zijnde vrucht dragen gelijck een wijnstock die van de vochtigheyt der aerden, en van den dauw des Hemels, en van de warmte der sonnen kracht ontfanght om te groeyen, soo en sie ick niet dat wy eenigh deel hebben in het goede werck, wanneer wy Gode ongheschendt laten 't geen hem toekomt. Hier wort te vergeefs en sonder voordeel voor-gewent, Dat het sap en de kracht

Ten tweeden, dat de verkiesingh, vlijtigheydt en pooginghniet en beswijcken, maer tot het werck toe voort varen.

Ten derden, dat de mensch daer in volstandigh voort gaet en tot den eynde toe volherdt.

Ioan. 15. 1.

(p. 111)

De derde tegen-werping.

om vruchten voort te brenghen alreed' in de wijnranck in-gesloten is: en datse derhalven niet alles en ontfanght van d'aerd' of van d'eerste wortel, overmidts sy oock yetwes van het hare toebrenght. Want Christus en wil niet anders te verstaen gheven, dan dat wy een dorr' en nietigh hout zijn, wanneer wy van hem zijn afgescheyden, om dat wy buyten hem geen vermogen hebben om goet te doen, ghelijck hy oock elders seght: Alle plante, die mijn Hemelsche Vader niet geplant en heeft, sal uytgeroeyt worden. Daerom wort hem van de Apostel de gheheele somma toe-geschreven in de voor-gemelde plaets. Want 't is Godt, segt hy, die in u werckt beyde het willen en het wercken, na [*sijn*] wel-behagen. 't Eerste deel van 't goede werck, is de wille: 't ander deel is de krachtighe neerstigheydt in het volbrengen: van beyden is Godt de Werck-meester. Soo ontsteelen wy 't dan den Heere indien wij ons selven yets toe-meten 't zy in de will', of in het wercken. Indien Godt gheseydt wierdt den swacken wille te helpen, soo soude ons yets gelaten worden: maer dewijl hy geseyt wordt den wille te wercken, soo wort d'oorsprongh van al dat goedt, dat daer in is, ghesteldt buyten ons. Wyders, dewijl door de swaerte van ons vleesch de wille' die alreede goet is wordt overvallen, also datse sich 1) niet en kan los 2)-worstelen, so heeft d'Apostel daer by ghevoeght, dat haer, om de swarigheden van dien strijdt te boven te komen, toe-gedient wordt volstandigheyt in't beneerstigen tot het volbrengen toe. Want andersins en soud' oock niet konnen bestaen het geen hy elders leert, Dat het d'eenige Godt is die alles in allen werckt, in welck woordt *alles* den gantschen loop des geestelicken levens vervattet wordt, gelijck ick voor-heen gheleert hebb'. Daerom is 't dat David, nae dat hy ghebeden heeft dat hem de weghen Godts gheopenbaert werden, op dat hy in sijne waerheydt mochte wandelen, terstond daer by voeght: Vereenight mijn herte tot de vreese uwes Naems. Met welcke woorden hy te kennen gheeft, dat oock die gene die oprecht gesint zijn, soo menigerley verstrooyingen en afleydinghen 3) zijn onderworpen, datse lichlick verkwijnen en wech vloeyen, 't en zy datse tot volstandigheydt versterckt worden. Daerom is 't dat hy elders, als hy gebeden hadde dat sijne gangen gestiert mochten worden om Godts Woordt te bewaren, oock versoeckt dat hem mochte worden ghegheven sterckt' om te strijden: Laet, seght hy, geen

Antwoordt.

Matth. 15. 13.

Tweede antwoordt.
Philipp. 2. 13.

1. Cor. 12. 6.

Derde antwoordt.

Sect. 6.

Psalm. 86. 11.

Psalm 119. 18.

1) Aennemende dan den persoon eens. 2) [ ].

1) [ ]. 2) uyt-. 3) aftreckinghen.

ongerechtigheyt heerschappy voeren over my. In deser voegen dan begint en volbrengt de Heere het goede werck in ons: sulcks dat het van hem komt, voor eerst dat de will' het goede lief krijght, datse genegen wort om sich daer toe te bevlijtigen, datse wort aengedreven en geroert met een poogen om dat te verkrijgen: ten anderen, dat de begeert, de vlytigheyt en het poogen niet en beswycken, maer tot het volvoeren van het werck toe aenhouden: ten laetsten dat de mensch daer in volstandelick voort gaet en ten eynde toe daer in volherdet.

De 4. tegenwerpingh. Antwoort.

10. Hy roert oock den wille, niet alsoo gelijck veel eeuwen langh geleert en gelooft is geweest, dat het daer na soude staen in onse keur om die roeringh of te gehoorsamen, of te wederstaen: maer deselve krachtelick buygend' en beweghende. Soo moetmen dan 't segghen van Chrysostomus, dat hy so dickwils herhaelt, verwerpen, te weten: Godt treckt dien die getrocken wil wesen, waer med' hy te kennen geeft, dat de Heer sijn handt alleen uytgestreckt hebbende, nu afwacht 1), of wy ghesint zijn om door sijn bystandt gheholpen te worden.

De 5. tegenwerpingh. Antwoort.

Wy geven 2) toe dat des menschen toestand 3) doe hy noch niet ghevallen was 4) sodanigh zy gheweest dat hy sich buygen konde ter eener of ter anderer zijden: doch dewijl hy door sijn exempel heeft geleert hoe jammerlick dat het met de vrye will' staet, 't en zy dat Godt beyde de wil en de macht in ons wercke: wat sal ons dan weder-varen indien ons sijne ghenade met sulcken kleene maet wort medegedeelt? Ja wy selfs verduysteren en verkleenen deselve door ons' ondanckbaerheydt.

Bevestigingh van d'antwoorde, versterckt met menigerley getuyghnis der Schriftuyr' en Augustinus.

Want d'Apostel en leert niet, dat ons de gave van een goede wil aengeboden wort, indien wy die willen aennemen: maer dat selfs 5) het willen 6) in ons ghewerckt wordt 7): 't welck even soo veel te seggen is, als dat de Heer door sijn Gheest ons hert bestiert, buyght en regeert: en daer in, als in sijn eygene besittingh, heerschappy voert. Hy en belooft oock door Ezechiel niet dat hy sijn uytverkorene sal geven eenen nieuwen geest alleen tot desen eynde, op datse namelick in sijne geboden souden kunnen wandelen, maer op datse met der daedt daerin wandelen souden.

Ezech. 11. 19. en 36. 27.

Ioan. 6. 45.

De uytspraeck 8) van Christus: Een yegelick dan die [*het*] van den Vader ghehoort, ende gheleert heeft, die komt tot my, moet oock in desen sin verstaen worden, te weten, dat hy daer mede leert, dat de ghenade Godts krachtigh

1) verwacht. 2) staen. 3) condity. 4) stondt. 5) Godt. 6) (selfs) 7) [ ]. 8) spreuck.

is van haer selven: ghelijck oock Augustinus beweert. Welcke ghenade de Heere niet en wil geven sonder onderscheydt aen eenen yegelicken, ghelijck in't ghemeen met de woorden (so ick my niet en vergisse) van Occam geroemt en voor-gegeven wordt, datse namelick niemanden wordt geweygert, die so veel doet als hy kan.

Lib. de Praedest. Sanct. c. 8.

Men moet wel de menschen leeren, dat de goedertierenheyt Godts open staet voor alle de gene die hem soecken, sonder uytsonderingh van yemandt: maer dewijl die alleen beginnen te soecken dien het door de ghenade van boven is in-gegeven, so en hadd' men oock dit deelken van Godes lof niet moeten afkorten. Dit is voorwaer het privilegie 1) der Uytverkorene, datse door Godes Geest herboren zijnde, door sijn beleydt gedreven en geregeert worden.

De verbis Apost. Serm. 11.

Daerom bespot Augustinus met recht soo wel die geen die eenigh deel des willes sich selven toeschrijven, als hy bestraft die andere, die daer meenen dat het getuyghnis der genadigher verkiesingh het welck sommigen alleen eygen is, aen allen sonder onderscheydt wort gheschonken. De natuyr, seght hy, is alle menschen gemeen, maer de genade niet: en hy noemt de scherpsinnigheydt der gener die de ghenade, dewelcke Godt toedient dien hy wil, tot allen in't gemeyn uytstrecken, een glasen scherpsinnigheydt die gheen ander schijn van sich en gheeft, dan enckel ydelheydt. En elders seght hy: Hoe zijt ghy tot Godt gekomen? te weten, door 't gheloove. Siet dan toe en vreest dat ghy, terwijl ghy u beroemt dat de rechte wegh van u gevonden zy, niet van den rechten wegh af en wijckt en vergaet. Ick ben, seght ghy, geko | men door (p. 112.
mijn vry goedt-duncken: door mijn eyghen will' ben ick ghekomen: waerom wordt ghy grootsch en moedig? wilt ghy weten dat u dit oock geschoncken is? so hoort hem die daer roept, Niemandt en kan tot my komen, het en zy dat de Vader, die my ghesonden heeft, hem trecke.

Ioan. 6. 44.

En uyt de woorden van Joannes wort ontwijffelick afgeleydt 2) dat de herten der geloovigen also krachtelick van Godt geregeert worden, datse door een onbewegelicke gesintheyt hem na volgen.

1. Ioan. 3. 9

Een yegelick, seydt hy, die uyt Godt gheboren is, die en doet de sonde niet: want sijn zaedt blijft in hem. Want de middelmatighe bewegingh die de Sophisten verdichten, en diemen vryelick soude mogen volgen of verwerpen, die wordt alhier, gelijck wy sien, opentlick uytgesloten, daer de krachtighe standtvastigheydt om te volherden wort bevestight.

1) de voorbaet. 2) afgenomen

De volherding en is oock niet van ons, maer van Godt

11. De volherdingh soud' oock sonder twijfel gehouden worden voor een onverdiende gave Godts, indien dese seer snoode leer d'overhant niet en hadde genomen, te weten, Dats' uytgedeelt wort na de verdienst der menschen, na dat een yeder sich danckbaerlick omtrent d'eerste ghenade gedragen heeft.

De 6. tegenwerpingh.

Maer dewijl die dwalingh daer uyt is ontstaen, dat de menschen meenden dat het in ons vermoghen is d'aenghebodene ghenade Godts te verwerpen of aen te nemen, soo sal die oock van selfs vergaen, soo haest als dese meeningh sal uytgedreven zijn.

Antwoort. Dese tegheuwerpingh begrijpt tweederley dwalingh.

Hoewel hier wordt tweesins ghedwaelt. Want behalven datse leeren dat onse danckbaerheydt omtrent d'eerste ghenade, midtsgaders het wettigh ghebruyck van dien beloont wordt met de navolgende gaven, soo doens' oock daer by, dat nu de genaed' alleen in ons niet en werckt, maer datse slechts mede werckt met ons.

Weder-legging van d'eerste

Belangende 'teerste, wy moeten daer van dit gevoelen, dat de Heere, terwijl hy daghelicks sijne dienstknechten rijck maeckt en met nieuwe gaven sijner genaed' opvult, om dat hem het werck, dat hy in haer begonnen heeft, behaeght en aenghenaem is, in deselve sijne dienstknechten metterdaedt yets aenwesigh 1) vindt, 't gheen hy met vermeerderingh van gaven kan verrijcken 2).

Matth. 13. 12. en 25. 21, 23, 29. Luce 19 17, 26.

En hier toe dienen deze uytspraecken 3). Die heeft, dien sal gegeven worden. Item, Wel, ghy goede ende getrouwe dienstknecht, over weynigh zijt ghy getrouw' gheweest, over vele sal ick u setten.

Hier moet tweederley toesicht gebruyckt worden.

Doch alhier moetmen sich hoeden voor twee dinghen, voor eerst, dat men niet en segge dat het goede 4) gebruyck van d'eerste genade vergolden wordt met de navolghende ghenaden, even als of de mensch door sijn eygen kloeckheydt de ghenade Godts krachtigh maeckte: ten anderen datmen van de vergeldingh alsoo niet en oordeele, datse niet meer en werde gehouden voor een onverdiende genade Godts. Ick bekenn' dan dat de gheloovighe desen zegen Godts moeten verwachten, datse, hoe beter sy 5) de voorgaende ghenaden 6) sullen ghebruyckt hebben 7), oock des te overvloedigher 8) voor den toekomenden tijdt met 9) gaven sullen worden voorsien: maer ick segghe daer by dat oock dit gebruyck van den Heere komt, en dat dese vergeldingh haer oorsprongh heeft in 10) sijn onverdiende goetgunstigheyt. Even so verkeerdelick gebruycken sy oock dat gewoonlick onderscheyt tusschen de werckende en mede-werckende ghenade. 't Is wel waer dat het van Augustinus is gebruyckt geweest, maer hy versoet het met een gevoeglicke beschrijvingh, seggende, Dat Godt mede-werckende volbrenght, het geen hy werckende begint: en dat het een en de selfde genaed' is, doch dats' haer naem ontfangt nae de verscheydene wijse van het werck. Waer uyt volght, dat hy gheen deelingh en maeckt tusschen Godt en ons, even als of des menschen eygene, en Godes eygene kracht en bewegingh te samen liepen, en yeder 't sijne toebracht: maer dat hy de vermenighvuldingh der genaden aenwijst. Hier toe dient 't geen hy elders betuyght, datter namelick veel gaven Godts gaen voor des menschen goede will', waervan 1) de goede wille selve er 2) ééne is. Waer uyt besloten wort, dat hy niets overigh en laet 't welck de will' haer selven soude mogen toe-eyghenen 3).

Enchir. ad Laur. c. 32.

Phil. 2. 13.

Dit heeft Paulus oock by namen uytgedruckt. Want als hy geseyt hadde dat het Godt is die in ons werckt beyd' het willen en volbrengen, soo stelt hy datelick daer by dat hy beyde dese 4) dinghen doet na sijn wel-behagen, Gevende met dit woordt te verstaen dat het een onverdiende ghenade zy.

Weder-legghingh van de twede dwalingh, uyt de seste teghenwerpingh ontstaende.

Op 't ghene sy plegen te seggen, te weten, Dat onse neerstigheyt nu mede-werckt met de naestvolgende genade, na dat wy d'eerste genaed' ingeruymt hebben, antwoord' ick: indiense verstaen dat wy eenmael door de kracht des Heeren getemt en ghebracht zijnde tot de ghehoorsaemheyt der gerechtigheyt, gewillig voort gaen en geneghen zijn om de werckingh van Godes ghenade te volgen, soo en strijd' ick daer tegen niet. Want dit is gantsch seker dat in dien mensch, in den welcken de ghenade Godts regeert, sulck een veerdigheyt is om te gehoorsamen. Maer waer uyt komt dit anders als hier uyt, dat de Geest Godts, sich selven altijdt ghelijck zijnde, die genegentheydt om te ghehoorsamen, dewelck' hy in den aenvangh geschapen hadde, op-queeckt en versterckt tot volstandigheydt om te volherden? Maer soo sy verstaen dat de mensch van hem-selven neemt 't geen hem dient om mede te wercken met Godes ghenade, soo steeckens' in een seer gevaerlicke dwaling.

De sevende tegen-werping, voort-gebracht uyt dat onderscheydt van de werckende en mede-werckende genade.

12. En hier toe wordt valschelick door onverstandt verdraeyt het segghen des Apostels: Maer ick hebbe overvloediger gearbeyt, dan sy alle: doch niet ick, maer de ghenade Godts die met my is. Want sy nemen 't alsoo, alsof 5) d'Apostel, dewijl het al wat te moedigh mocht schijnen gesproken te zijn,

1. Cor. 15. 10. Antwoordt.

1) [ ]. 2) wil vervolgen. 3) spreucken. 4) oprechte. 5) hoe sy. 6) (beter). 7) (datse). 8) [ ] 9) (overvloedigher). 10) van

1) onder dewelcke. 2) [ ]. 3) aentrecken. 4) hy die twee. 5) dat.

dat hy sich selven verhief boven alle d'andere, dit sijn seggen eenighsins 1) verbetert, den lof daer van Godes genade toe-eygenende: doch alsoo dat hy hem-selven noemt een medewercker der genaden. 't Is wonder dat so veel Mannen die andersins niet quaedt en waren sich aen dit stroospierken 2) ghestooten hebben. Want d'Apostel en schrijft niet dat de ghenade des Heeren met hem gearbeydt heeft, om hem-selven alsoo te maken tot een medegenoot des arbeydts: maer hy geeft veel meer den gantschen lof des arbeydts aen de ghenaed' alleen over, door dese verbeteringh: Ick, seght hy, en ben die geen niet die gearbeydt hebbe, maer 't is de ghenade Godts die by my was. De twijffelachtige wijse van spreken heeft hen bedroghen: maer de verkeerd' oversettingh noch meer, in dewelcke de kracht van den Grieckschen artijckel niet en is uytgedruckt geweest. Want soo men 't van woort tot woort overset, soo en seght hy niet dat de genade met hem gewrocht heeft: maer dat de genade die by hem was, gheweest is de werck-meesterse van alles. En dit leert Augustinus klaerlick, al hoewel met weynighe woorden, wanneer hy aldus spreeckt: De goede will' des menschen gaet voor veel gaven Godts, maer niet voor alle: en sy selve die voor gaet is selfs eene van die gaven. Daer nae volght de reden waerom: Want daer staet geschreven: Sijn barmhertigheyt is my voor gegaen. Ende, sijn barmhertigheyt sal my nae volgen: hy voorkomt den genen die niet en wil, op dat hy willende worde: den genen die alreede wil volght hy nae, op dat hy niet te vergheefs en wille. Hier mede stemt Bernardus over een, dewelcke de Kerck invoert aldus sprekende: Treckt my eenighsins teghen mijn will' op dat ghy my willigh maket: treckt my die traghe ben, op dat ghy my doet loopen.

Bevestigingh versterckt door het getuyghuis van Augustinus en Bernardus.

Psalm 59. 11.

Psalm 23. 6.

(p. 113.)

Sermon. 2. in Cantic.

13. Laet ons nu Augustinus hooren spreken met sijn eyghene woorden, op dat de Pelagianen van onsen tijt, dat zijn, de Sophisten van de Sorbonne, na hare gewoonte niet en lasteren dat wy de gantsche Oudtheydt teghen hebben. Waer in sy haren Vader Pelagius nae volgen, van den welcken eertijts Augustinus selfs getrocken is tot den selven strijt. In sijn Boeck van de bestraffingh en ghenade geschreven aen Valentinus verhandelt hy wijtloopiger, 't geen ick kortelick, nochtans met sijn eyghen woorden sal verhalen, te weten, Dat de ghenaed' om in 't goede te blijven staen Adam gegeven zy indien hy wilde; en dats' ons gegeven wordt om datelick te willen, en door de wille de boose begeerlickheyt te overwinnen. Dat derhalven Adam gehadt heeft het kunnen indien hy wilde, maer niet het willen op dat hy konde: en dat ons gegeven wordt beyd' het willen en kunnen. Dat d'eerste vryheydt die Adam hadde, geweest zy te kunnen niet sondigen: en dat onse vryheydt meerder is, te weten, niet te kunnen sondigen. En op dat niemant en dencke dat hy spreeckt van de toekomende volmaecktheydt in het onsterffelicke leven hier namaels (ghelijck Lombardus dit daer toe verkeerdelick draeyt) so neemt hy dese swarigheyt een weynigh daer nae wech. Want, seght hy, de wille der Heyligen wordt alsoo seer door den Heylighen Gheest aenghesteecken, datse daerom kunnen om datse soo willen: en daerom willen, om dat Godt maeckt datse soo willen. Want in dien hen in soo grooten swackheyt (in dewelcke nochtans tot bedwangh des hooghmoedts de kracht Godts volbracht moet worden) haer eyghen wille ghelaten wierdt, om door den bystant Godes te kunnen, indien sy willen, en Godt in haer niet en wrocht' het feytelick 1) willen, soo soude de wille selfs van weghen hare swackheydt onder soo veel aenvechtingen beswijcken, en daerom en soudense niet ten vollen volherden 2). Soo is dan aen de swackheydt van 's menschen will' onderstandt verleent 3), op datse door de Goddelicke genade on-afwijckelick en on-afscheydelick soude gestuyrt worden, en oversulcks al hoewelse swack is, niet en soude beswijcken. Daer na verhandelt hy breeder hoe dat onse herten de beweghingh van Godes stuyr noodtsakelick volgen, en hy seght wel dat de Heere de menschen met haren wille treckt, maer dat hy selve dien wille ghewrocht heeft. Nu hebben wy door Augustinus mondt betuyght 't geen wy voornemelick soecken te verkrijgen, te weten, dat de genade van den Heere niet alleen wort aengeboden om daer na door de vrye keur van yeder een of aenghenomen of verworpen te worden: maer dat sy 't selve 4) is die beyde de keuse en den wille schept: soo dat al het goede werck dat daer nae volght, is een vrucht en resultaat 5) der selver, en datse geen andere will' heeft die haer ghehoorsaemt, dan die sy selfs heeft ghemaeckt. Want dit zijn oock sijn woorden uyt een ander plaets, Dat de ghenaed' alleen alle goedt werck in ons te weegh brenght.

Het laetste deel des Capitels waer mede bewesen wordt uyt veel plaetsen dat Augustinus 't selfde ghevoelen ghehadt heeft, te weten, dat de ghenade van Godt niet alleen en wordt aengheboden, die door een yeders vrye keur of aengenomen of verworpen wordt: maer dat het de genade selfs is, die in 't hert de keur en de wille maeckt.

Lib. de corrept. & grat. cap. 2.

Cap. 15.

14. Belanghende 't gheen hy elders seydt, Dat de wille door de genade niet en wort wech ghenomen, maer datse uyt een quade

d'Achtste tegen-werpingh, Augustinus settende tegen Augustinus, verklaert door andere ghetuygenissen des selven Theologants.

1) wel. 2) dit veesken.

1) datelick. 2) uytherden. 3) ghedaen. 4) selfs 5) afkomst

verandert wort tot een goede will': en alsse goet geworden is, wordt geholpen, daer mede geeft hy alleen te kennen, dat de mensch alsoo niet en wort getrocken, dat hy sonder bewegingh sijnes herten, ghelijck als door een uyterlick aendrijven gedreven wordt: maer dat hy inwendigh alsoo wordt geroert en geraeckt dat hy van herten en gewilligh ghehoorsaemt. Dat de ghenade den Uytverkorenen in 't bysonder en buyten haer verdienst wordt ghegheven, dat schrijft hy aen Bonifacius in deser voegen: Wy weten dat Godts genaed' allen menschen niet gegeven en wordt, en dien diese wordt gegeven, datse dien niet nae de verdiensten der wercken, noch na de verdiensten van den wille, maer uyt een onverdiende genade gegeven wordt, en wy weten datse den genen, diense niet en wort gegeven, door het rechtveerdigh oordeel Godts niet ghegheven en wordt. Hy bestrijdt 1) oock in den selven brief sterckelick het denckbeelt en de 2) meeningh, alsof 3) de navolgende ghenade zy een loon van der menschen verdiensten: om datse door het aennemen van d'eerste ghenaed' haer selven weerdigh ghemaeckt hebben. Want hy wil dat Pelagius sal bekennen, dat wy de ghenade noodigh 4) hebben tot een yeder werck in 't bysonder, en datse niet en is een vergeldingh voor de wercken, op datse genade zy in der daedt en waerheydt. Maer dese saeck en kan in geen korter begrijp vervattet worden, als met sijne woorden uyt het achtste Capittel sijns Boecks tot Valentinus, van de bestraffing en genade: alwaer hy voor eerst leert, Dat de wille des menschen niet door hare vryheydt de genade, maer door de genaed' hare vryheydt verkrijght: datse door deselve genade den indruck van een vermakelicke gesintheyt ontfangende, geduyrsaem gemaeckt wort: datse met een on-overwinnelicke kracht wordt gesterckt: datse, terwijl de ghenade de heerschappy heeft over haer, nimmermeer en beswijckt: en alsse van de genade verlaten wort, terstont neer- 5) valt. Datse door Godes onverdiende barmhertigheyt tot het goede bekeert wort, en bekeert zijnde daer in volherdet. Dat de bestieringh van 's menschen will' tot het goede, en hare volstandigheydt nae de bestieringh alleenlick haught aen den wille Godts en niet aen eenighe van hare verdiensten. Aldus wordt den mensch alsulcken vrye willen gelaten (somense also mach noemen) als hy elders beschrijft, Dewelcke tot Godt niet en kan worden bekeert, noch in Godt blijven staen, dan door de ghenaed' alleen, en van de genaed' al haer vermogen ontfanght.

Epist. 106. Epist. 105.

Den korten inhoudt van deleer' van Augustinus, aengaende den vryen wille.

Epist. 46.

1) bevecht. 2) die opiny en. 3) dewelcke meent dat. 4) van doen. 5) daer henen.

Het IIII. Capittel.

Hoe Godt werkt in de herten der menschen.

Dat de mensch van het jock der sond' alsoo gevangen wort gehouden, dat hy uyt sijn eygen natuyr naer het goede niet en kan streven door begeerte, noch staen door inspanningh 1), dat is (soo ick my niet en vergisse) thans 2) ghenoeghsaem bewesen. Daer beneffens is oock aenghewesen 3) het onderscheydt datter is tusschen dwangh en nootsakelickheydt, waer uyt blijcken konde, dat de mensch al hoewel hy noodtsakelick sondight, evenwel de sonde vrywilligh begaet. Maer dewijl hy den Duyvel tot dienstbaerheydt toe-ghe-eygent zijnde, meer naer het goedt-duncken des Duyvels schijnt gedreven te worden, als naer sijn eyghen, soo is noch overigh te verklaren van hoedanigen aert daer zy het werck van hun beyden: en daer na moet dese vraegh ontknoopt worden, te weten, Ofmen Gode moet toe-schrijven eenigh deel in de quade wercken, in dewelck hy oock wat doet | naer het uytwijsen der Schriftuyr. Augustinus verghelijckt in een sekere plaets des menschen wille by een Peerdt, het welck luystert nae het wencken van sijnen Ruyter 4): Godt en den Duyvel bij de ruyters 5). Indien, seght hy: Godt des menschen wille berydt, soo regeert hy dien ghevoeghlick gelijck als een geschickt en ervaren ruyter 6): hy weckt hare traegheyt op: hy stilt en stuyt haer al te groote snelligheyt: hy bedwingt hare dertelheydt en overdaedt: hy wederstaet haer' hertneckigheydt: en hy stiert haer op den rechten wegh. Indien de Duyvel haer beseten heeft, soo ruckt hy haer, gelijck een dwaes en broodt-droncken ruyter 7), buyten den wegh daer geen wegh en is, hy drijft haer in grachten en kuylen, hy doetse nederwaerts tuymelen van hooge steyle plaetsen, hy verweckt haer tot wederspannigheyt en wreetheydt. Met welcke ghelijcknis wy als nu sullen te vreden zijn, dewijl ons geen beter in den sin en komt. Wanneer dan geseyt wordt dat de will' van een natuyrlick mensch des Duyvels heerschappy onderworpen is om daer van ghedreven te worden, soo en wordt daer mede niet beteeckent dats' onwilligh en tegen-strevende gedwongen wordt tot sijnen dienst (gelijck wy uyt kracht van onse heerschappy d'onwillighe slaven dwinghen tot het

De t'samenbindinghe van dit vierde Capittel met het derde, waer uyt de tegenwoordighe questy ontstaet.

(p. 114.)

Dewelcke van Augustinus verklaert wordt door een gelijckenis van eenen goeden en quaden ruyter.

In den 31. en 33. Psalm meldt hy van Godt den ruyter.

Antwoort op de vraegh ten opsichte van de Duyvel.

1) neerstigheydt. 2) [ ]. 3) aengeteeckent. 4) Bereyder. 5) beyde bereyders. 6) bereyder. 7) bereyder.

naekomen van onse bevelen) maer datse door des Satans goochelrijen betoovert zijnde, haer selven noodtsakelick overgeeft om all' sijn beleydt te ghehoorsamen. Want dien de Heere niet en gheweerdight te regeeren door sijnen Geest, dien levert hy door sijn rechtveerdigh oordeel over in de werckinghe des Satans.

2. Cor. 4. 4. Daerom seght d'Apostel, dat de Godt deser eeuwe de sinnen verblint heeft, [*namelick*] der ongeloovighe, op dat haer niet en bestrale de verlichtinghe des Euangeliums der heerlickheydt van Christus, die het beeldt Godts is.

Ephes. 2. 2. En in een ander plaets, Dat hy werckt in de kinderen der ongehoorsaemheyt. De verblindinge der godtloosen en alle de schelmstucken die daer uyt volgen, worden wercken des Satans genoemt: d'oorsaeck waer van nochtans niet en moet ghesocht worden buyten des menschen will', uyt dewelcke de wortel des quaedts op gaet: en in dewelcke 't fondament van Satans rijck, namelick, de sonde, sijn sit-plaets heeft.

Ten opsichte van Godt en de menschen.

Exempel in de History van Iob.

Iob 1.

2. Met Godes werckingh in soodanighe menschen heeft het een heel ander aensien. En op dat dit te beter moge blijcken, so laet ons tot een exempel nemen 't verdriet dat den Heyligen Job aenghedaen is gheweest van de Chaldeen. De Chaldeen slaen sijn herders doodt en drijven sijn kudde vyandtlick voor haer tot een roof. Haer godtloos schelmstuck is nu alhier openbaer. En de Satan speelt in dat selve werck oock sijn rol, waeruyt al dit [lijden] 1) voort komt, gelijck de Schriftuyr verhaelt. Maer Job bekendt daer in des Heeren werck, en seght dat de Heer hem hadd' ontnomen even dat 't welck door de Chaldeen gherooft was. Hoe sullen wy nu dit een en selfde werck Gode en den Satan en den mensch toeschrijven sonder den Satan t'onschuldighen met Godts geselschap, of Godt te maken tot een autheur en werck-meester des quaets? Dit kan lichtelick geschieden, soo wy eerst willen insien het eynd' en ooghmerck, en ten anderen de wijs' en manier die d'een en d'ander heeft in het wercken. Des Heeren voornemen is de lijdtsaemheydt sijns knechts door swarigheydt t'oeffenen: de Satan pooght hem te brenghen tot wanhoop: de Chaldeen soecken tegen recht en billickheydt winst te doen uyt eens anders goederen. Door soo grooten verscheydenheydt in het voornemen wort het werck alreede seer onderscheyden. In de wijse van wercken is immers oock soo veel verschils. De Heere laet den Satan toe dat hy sijnen dienstknecht plage. De Heere geeft oock de Chaldeen die hy verkoren hadde tot dienaers om dit werck te verrichten, in de handt des Satans, en levert die aen hem over dat hy haer aendrijve: de Satan prickelt door sijne fenynige stralen de herten der Chaldeen, die andersins alreede boos waren, om dit boos feyt te bedrijven: de Chaldeen storten en breken uyt al rasende tot ongerechtigheyt, en verbinden en besmetten all' hare leden met een schelmstuck. Soo wort dan de Duyvel eygentlick geseydt te wercken in de verworpene en godtloose, in dewelck' hy sijn rijck, dat is het rijck der boosheyt regeert 1) en bedient. Godt wordt oock gheseydt op sijn wijse te wercken, om dat de Satan (dewijl hy een instrument is van Godes toorn) na Godes wil en gebiedt sich selven herwaerts en gintswaerts buyght en keert om sijne rechtveerdighe oordeelen uyt te voeren. Ick en spreke als nu niet van de alghemeene bewegingh Godts, waer door alle creaturen onderhouden werden en kracht ontfangen om alle dingen te verrichten. Ick spreeck' alhier alleenlick van die bysondere werckingh Godts die sich in yeder werck en daedt vertoont. Soo sien wy dan dat het niet ongherijmt en is, dat men 't selfde werck Gode, en den Satan, en den mensch toeschrijft, maer de verscheydenheydt in het eynde datmen voor heeft, en in de wijse diemen ghebruyckt in 't wercken, maeckt dat daer in d'onberispelicke rechtveerdigheydt Godts ghesien wort, en de boosheyt des Satans en des menschen tot harer schande te voorschijn komt.

Godts werck wordt van het werck des duyvels en des godtloosen onderscheyden.

1. Door het voornemen, of het eynde datse voor hebben in 't wercken.

2. Door de wijs' en manier.

Hoe de Satan in de verworpene werckt.

Hoe desghelijcks Godt in deselve werckt.

3. d'Oude Leeraers ontsien sich somtijdts d'eenvoudige waerheydt oock in desen deele te belijden, uyt vreese datse den godtloosen oorsaeck souden geven om van de wercken Godts oneerbiedighlick te spreken. En hoewel ick nu dese 2) soberheyt 3) lief hebb', soo oordeel ick nochthans, datter 4) geen perijckel met allen en is ghelegen, dat wy eenvoudelick vast houden 't gheen ons in de Schriftuer geleert wort. Augustinus selfs en is somtijdts van dees' al te groote vreese niet vry geweest: ghelijck sulcks te sien is ter plaetsen daer hy seydt, dat de verhardingh en verblindingh niet en behoort tot de werckingh Godts, maer tot sijne voor-wetenschap. Doch dese scherpvindigheyt moet swichten voor so veel Schriftuerlicke uytspraecken 5), dewelcke klaerlick bewysen dat daer in niet 6) alleen de voor-wetenschap Godts werckt 7), maer datter oock yetwes meer van Godes wegen tusschen komt. Augustinus beweert

Tegen-werping, genomen uyt d'oudeLeeraers, dat dese wercke behooren tot de voorwetenschap of toe-latinghe Godts, maer niet tot sijne werckingh.

Lib. de Præd. & grat.

Antwoordt, betoonende dat Godt de verworpene verhardt, verblint, &c.

---

1) personagie van den welcken alle dit.

---

1) gouverneert. 2) Welcke. 3) (gelijck ick). 4) alsoo oordeel ick oock dat hier. 5) sprencken. 6) met.
7) wat te doen heeft.

oock selfs met een lange reden in sijn vijfde Boeck tegen Julianus, dat de sonden behooren niet alleen tot de toelatingh of geduldigheyt, maer oock tot de mogentheyt Godts, op dat alsoo de vorighe sonden ghestraft souden worden. 't Geen sy insgelijcks by-brengen van de toelatingh dat is al te swack om staende te kunnen blijven. Godt wordt seer dickwils geseyt de verworpene godtloose te verblinden en te verharden, hare herten te wenden, te buygen en te bewegen, gelijck ick elders wijtloopiger geleert hebb'. Hoe en op wat wijse dit alles toegaet, en wordt gheensins verklaert wanneer men sijn toevlucht neemt tot de voor-wetenschap of toelatingh Godts. Wy antwoorden dan dat dit geschiet op tweederley wijse. Want dewijl sijn licht wech ghenomen zijnd' in den mensch niet anders dan duysternis en blindt | heydt overigh en blijft: dewijl sijn Gheest vertrocken zijnde, onse herten tot steenen verharden: dewijl deselve, wanneer sijn bestieringh ophoudt, tot verkeertheydt verdraeyt worden: soo wordt hy gevoeghlick geseydt die te verblinden, te verharden en te buygen, den welcken hy ontneemt de macht om te sien, te gehoorsamen en 't goede te volbrengen. De tweede wijse, dewelcke met d'eygenschap der woorden naerder over een komt, is dat Godt (om sijn oordeelen uyt te voeren door den Satan den dienaer sijns toorns) der godtloosen raedtslagen en voornemens schickt en stiert werwaerts hem goedtdunckt, dat hy hare willen opweckt, en haren arbeydt sterckt. Also wanneer Moses verhaelt, dat de Koningh Sihon den volcke gheen doorgangh en gaf, om dat Godt sijnen gheest verhardet en sijn herte gesterckt hadde, soo voeght hy terstont daer op het eynd' en ooghmerck dat Godt hier in voor hadde, Op dat hy hem, seght hy, in onse handen soud' overleveren, Waer uyt dan volgt, dewijl Godt wilde dat hy soude vergaen, dat dese verharding des herten van Godt zy voor-bereydet tot sijn val en ondergangh.

In 't eerste Boeck, cap. 18.

Ende dat op tweederley wijse. 1. deselve verlatende

(p. 115.)

2. De selvige den Duyvel overleveren op datse vergaen en verderven.

Deut. 2. 29.

4. Na d'eerste wijse schijnt dit gesproken te zijn: Hy beneemt den getrouwen de sprake: ende der Ouden oordeel neemt hy wech. Hy neemt het herte van de hoofden des volcks der aerde wech, ende doetse dwalen in 't woeste daer geen wech en is. Item, Heere, waerom doet ghy ons van uwe wegen dwalen? [*waerom*] verstockt ghy ons herte, dat wy u niet en vreesen? keert weder om uwer knechten wille, de stammen uwes erfdeels. Want dese getuyghnissen geven veel meer te verstaen hoedanig Godt de menschen maeckt, wanneer hy haer verlaet, als hoe dat hy sijn werck in haer volbrenght. Maer daer zijn andere ghetuygenissen die verder gaen: ghelijck als daer zyn de ghene die daer melden van Pharao's verhardingh: Ick sal het herte van Pharao verharden, dat hy u niet en verhoore, en mijn volck gaen late. Daer na seght hy, Dat hy sijn hert verswaert en verstockt heeft. Heeft hy het verhardt, om dat hy 't niet vermurwt en heeft? dat is wel waer: maer hy heeft noch wat meer gedaen, te weten, Dat hy Pharao's hert den Duyvel bevolen heeft, om dat in hertneckigheydt te stijven. Daerom hadd' hy te voren gheseydt, Ick sal sijn hert houden. Het volck gaet uyt Egypten-lant: d'inwoonders des landts komen hun vyandelick tegen. Van waer zijns' opgeweckt? Moses betuyght gewisselick voor den volcke dat het de Heere geweest zy die hare herten verstockt hadde. En de Phropheet de selvigh' History verhalende, seght dat hy hare herten heeft verkeert op datse sijn volck souden haten. Nu en mooght ghy niet seggen datse van den raedt des Heeren ontbloot zijnde, haer selven ghestooten hebben. Want wordense verhardt en verkeert gemaeckt, soo wordense met voordacht tot dat selve geboghen. Daer beneffens, seght my doch soo dickwils als hy de sonden des volcks heeft willen te huys soecken, op wat wijs' heeft hy sijn werck in de verworpene volbracht? Ghy kondt sien dat de kracht in 't wercken by hem zy gheweest, en dat sy hem alleen daer in ghedient hebben. Daerom dreyghd' hy somtijdts dat hy deselve door sijn aenhitsen op-roepen en voort brengen sal: somtijdts wederom datse hem sullen zijn als een net om d'Israëliten daer in te verstricken: somtijdts oock als een hamer om haer daer mede te slaen. Maer voornementlick heeft hij doe verklaert, hoe dat hy in hen niet ledigh en is, als hy Sanherib noemt een bijl dewelcke door sijn handt gheordineert en gedreven was om te houwen 1). Augustinus beschrijft dit ergens niet qualick, wanneer hy seydt dat het van haer komt datse sondighen: maer datse sondigende dit of dat doen dat sulcks komt uyt de kracht Godts, die met de duysternisse handelt na sijn wel-gevallen.

Heerlicke Spreucken der Schrifture, dewelcke de voorseyde twee wijsen bevestigen, en de voorgaende tegheuwerpingh van de bloote voorwetenschap en toe-latinghe Godts wederleggen.

Ezech. 7. 26.
Psalm 107.40.
Iob. 12. 20.
Iesa. 63. 17.

Exod. 4. 2. en 7. 3. en 10. 1.

Deut. 2. 29.

Psalm 105.25.

Iesa. 5. 26. en 7. 18.
Ezech. 12. 13. en 17. 20.
Ierem. 50. 23.
Iesa. 10. 15.

Een anders bevestiging uyt Augustinus ghenomen.

5. Voorts dat den dienst des Satans daer tusschen komt om de verworpen' aen te hitsen, soo dickwils als de Heere door sijne voorsienigheyt haer herwaerts en gintswaerts schickt en bestuyrt, dat sal genoeghsaem blijcken selfs uyt een eenighe plaets. Want daer wort in 't boeck Samuels dickmael geseydt dat de Geest des Heeren weeck van

Een noodige verbeteringh of uytlegging van de boven-gaende antwoordt, dewelck' uyt de History Sauls en het getuygnis des Apostels bewijst, dat des Satans dienst altijt tusschen komt om de verworpene aen te hitsen: en daer beneffens betoont dat Godt vry en onschuldigh blijft van alle boosheyt.

1. Sam. 16.14, en 18. 10. en 19. 9.
2 Thess. 2. 10.

---

1) snijden.

Saul: ende een boose geest van den Heere verschrickte hem. Dit en mach van den Heyligen Geest niet verstaen worden. So wort dan d'onreyne Gheest, ghenaemt Godes Geest om dat hy op sijn will' en ghebiedt past, zijnde meer een instrument Godes in het wercken, als van hem-selven den autheur of werck meester. Hier moet met eenen by gevoegt worden 't geen door Paulus geleert wort: Dat de kracht der dwalingh en verleydingh van Godt wordt toegesonden, op datse de leugen gelooven, die de waerheydt niet en hebben willen gehoorsaem zijn. Daer is nochtans altijdt groot onderschydt in het selvighe werck tusschen dat 't welck de Heere doet, en tusschen dat 't welck de Satan en de godtloose bedrijven. De Heere doet dat de quade instrumenten, die hy onder sijn handt heeft en wenden kan werwaerts hy wil, sijne rechtveerdigheyt ten dienste staen. De Duyvel en de godtloose, ghelijckse boos zijn, alsoo barense metter daet hare boosheyt die sy door de verkeertheyet van haren aerdt ontvangen hebben. 't Verdere dat daer dient soo om de Majesteyt Godts van valsche beschuldigingh te bevrijden, als om den godtloosen alle tegenkibbelingh en uytvlucht af te snijden, is in het Capittel van de Voorsienigheydt alreede voor-gestelt. Want hier was mijn voornemen alleen kortelick aen te wijsen, hoe dat den Duyvel heerschappy voert in een verworpen mensch, en hoe dat de Heere werckt in hun beyden.

In 't eerste Boeck capp. 16. 17. 18.

Wat belangt de middel-matige saken, God werckt alsoo in de herten der menschen: dat hy, so dickwils als hy eenen wegh wil maken voor sijne voorsienigheyt, onse willen nae sijn believen buyght en handelt.

6. En al hoewel ick boven aengeroert hebbe wat voor een vryheyt de mensch heeft in die wercken dewelck' in haer selven niet rechtveerdigh noch quaedt en zijn, en meer tot het lichamelick', als tot het geestelicke leven behooren, soo en is het nochtans als noch niet verklaert. Sommige hebben hem in alsulcke wercken een vrye verkiesingh toegestaen, meer, gelijck ick meen', uyt oorsaeck dats' over een poinct van onder geschickt belang 1) niet en hebben willen twisten, als datse voor seker 2) wilden uytgheven wat se toeghaven 3). Wat my belangt, al hoewel ick bekenn' dat sy die oordeelen 4) datse geen vermogen en hebben tot de rechtveerdigheyt, houden 5) 't geen insonderheyt ter saligheyt dient geweten, soo meen' ick nochtans datmen oock dit stuck niet en moet over 't hooft sien, op dat wy moghen weten dat het een bysondere genaed' is van den Heere, soo dickwils als ons in den sin komt te verkiesen het gheen ons tot onse besten bevorderlick is: soo dickwils als onse will' daer toe gheneghen is: wederom soo dickwils als ons hert en sin een afkeer heeft van 't gheen ons andersins hadde moghen schaden. En tot hier toe streckt sich uyt de kracht van Godts voorsienigheydt, niet alleen op dat de saken gheluckelick mochten uytvallen, in sulcker voeghen als hy voorsagh nut en oorbaer 1) te zijn: maer oock op dat de | begeerten der menschen sich daer henen wenden en schicken mochten. Gewisselick indien wy de regeeringh van d'uytwendige saken willen afmeten naer ons begrijp, so sullen wy voor vast houden dat die tot in soo verre 2) staen onder het menschelicke goed-duncken: maer indien wy luysteren nae soo veel ghetuyghnissen dewelcke luyd' uytroepen dat de Heere oock in dese saken de herten der menschen regeert, soo sullen wy genootsaeckt worden selfs ons goedt-duncken aen 3) Godes bysondere inwerckinghe 4) t'onderwerpen. Wie heeft den wille der Egyptenaren bewogen om den Israëliten alsoo goedt-gunstigh te zijn, dats' al haer kostelickste vaten aen hen te leen over-gaven? Sy en souden uyt eyghener beweginghe haer gemoedt hier toe nimmermeer gebracht hebben. So stonden dan hare gemoederen meer onder de heerschappy des Heeren, dan datse 5) van haer selven geregeert wierden. Indien oock Jacob niet vastelick en hadde gelooft dat Godt, nae dat hem goedt dunckt, de menschen verscheyden ghesintheden in-geeft, soo en soud' hy voorwaer, sprekende van sijn Soon Joseph (den welcken hy hieldt voor een onheyligh Egyptenaer) niet gheseydt hebben: Ende Godt de Almachtige geve u barmhertigheydt voor het aengesichte dies Mans. Gelijck ook de gantsche Kerck belijdt in den Psalm, dat Godt als hy sich harer wild' ontfermen, de wreede herten der Heydenen verootmoedight heeft tot goedertierentheyt. Wederom doe Saul alsoo in gramschap ontsteken was dat hy sich tot den krijgh veerdigh maeckte, so wordt d'oorsaeck daer van uyt-ghedruckt, te weten, Dat de Geest Godts hem gedreven heeft. Wie heeft het gemoedt van Absalon afkeerig ghemaeckt dat hy den raedt van Achitophel, dewelcke voor een Goddelick' antwoort plach gehouden te worden, niet en heeft aengenomen? Wie heeft Rehabeam bewoghen dat hy den raedt der Jongelingen geloof gaf? Wie heeft de Heydenen, die te voren seer stout waren, verschrickt gemaeckt doe sy van d'aenkomst der Israëliten vernamen? Voorwaer Rachab de Hoer' heeft beleden dat het Godes werck en bedrijf

En de verkiesingh onses goet-dunckens en is in dese dingen soo vry niet, of het goedt-duncken Godts heerscht over des selfs vryheyt.

(p. 116.)

Exod. 11. 3.

Verscheyden exempelen die dese Leere bekrachtigen.

Genes. 43 14.

Psalm 106 46.

1. Sam. 11. 6.

2 Sam. 17 14.

1. Reg. 12 10.

Ios. 2 9.

1) om een poinct van kleender weerden. 2) gewis.
3) beweeren dat selfde 't welck sy toestonden. 4) die ghene, dewelcke dit gevoelen. 5) gevoelen.

1) (lick). 2) daer en toe 3) [,. 4) bewegingh. 5) die.

Levit. 26. 36. was. Wederom wie heeft de herten der Israëliten door vrees' en anghst ter ne'er gheslagen, anders dan hy die in sijn Wet ghedreyght heeft, dat hy haer een bevend' hert geven sal?

Teghen-werpingh, Dees' exempelen en maken geenen regel.

7. Yemant sal misschien hier tegen seggen, dat dit bysonder' exempelen zijn, waer naer all' andere dingen niet en moeten afghemeten worden. Maer ick segghe dat daer door ghenoeghsaem bewesen wort 'tgeen ick beweere, te weten, dat Godt, soo dickwils als hy ruymte en baen wil maken voor sijne voorsienigheydt, oock in de uytwendighe dinghen de willen der menschen buyght en wendt, en dat hare keuse en verkiesingh sulcken vryheyt niet en heeft, dat Godes goet-duncken daer over geen heerschappy voeren en soude. Dewijl ghy gewaer wordt dat u dickwils in saken die niet duyster en zijn, verstandt en oordeel ontbreeckt: dat u ghemoedt in saken die lichtelick volbracht kunnen worden, beswijckt: dat u wederom in duystere saken terstont eenen bequamen raedt in den sin schiet: dat u in swaerwichtig' en gevaerlicke dingen een hert gegeven wort dat sich boven alle swarigheden verheft, soo sal u dese dagelicksche bevindingh doen insien 1) 't zy ghy wilt of niet, dat u gemoedt meer hanght van Godes bestieringh, als van de vryheydt uwer verkiesingh.

Antwoordt, gegront op het ghetuyghenis van aller menschen ervaringh.

Item, op klare ghetuyghnissen van de Schriftuyr. Prov. 20. 12.

En aldus legg' ick de woorden van Salomo uyt, daer hy seydt, Een hoorende oore, ende een siende ooghe heeft de Heere gemaeckt, jae die beyde. Want 't en dunckt my niet dat hy spreeckt van de Scheppingh: maer van de bysondere gave des gebruycks. En als hij schrijft dat des Koninghs herte is in de handt des Heeren, [*als*] water-beken: en neyght het tot al dat hy wil: Soo begrijpt hy voorwaer onder ééne soort van menschen het gantsche menschelicke gheslacht. Want isser yemant wiens wille vrij is, en niemanden onderworpen, soo behoort dit recht en voordeel aldermeest tot de wille van een Koningh, dewelck' over de willen van andere menschen eenighsins ghebiedt heeft. Indien dan de will' eens Konings door de hant Godts gebogen wordt, soo sal oock onse will' even dat selfde moeten ondergaen en er aen onderworpen zijn 2). Hier van heeft Augustinus een uytnemende spreuck aldus luydende: De Schriftuer, soomense neerstelick insiet, betoont dat niet alleen de goede willen der menschen, die hy [Godt] 3) selfs maeckt van quade willen, en die hij 4) van hem goed 5) gemaeckt zijnde beweeght tot goede wercken

Prov. 21. 1.

Item, op het segghen van Augustinus. De grat. & lib arb ad Valent. cap. 20.

en tot het eeuwighe leven: maer oock die willen die den aerdt van dese werelt noch behouden, alsoo zijn in Godes gewelt, dat hy die, door sijn oordeel, het welck wel seer verborghen, maer niet te min oock seer rechtveerdigh is, doet buyghen werwaerts hy wil, en wanneer hy wil, het zy om weldaden te verleenen, het zy oock om straffen toe te brengen.

Dewijl sommige strijdende teghen de dwalingh van den vryen wille, een bewijs-reden nemen uyt de uytkomstē der saken: soo verklaert hy hoe dat te verstaen is.

8. De Lesers moeten alhier ghedencken, datmen naer 1) d'uytkomsten der saken het vermogen dat aen 2) des menschen goetduncken toekomt 3), niet en moet afmeten 4), 't welck sommig' onervarene lieden verkeerdelick plegen te doen. Want sy laten sich voorstaen datse daer uyt treffelick en verstandigh bewijsen dat des menschen will' dienstbaer is, om dat oock den oppersten Monarchen alle dinghen niet en gaen nae haren wensch. Maer 't vermogen daer wy van spreken moet binnen in den mensch aenghemerckt, en niet na den uytwendigen voortgangh afgemeten worden. Want in het dispuyt vande vrye will' en is dit de vrage niet, of de mensch alles wat hy in sijn hert voorgenomen heeft, niet tegenstaend' all' uytwendige beletsels, kan volbrengen en uytvoeren: maer of hy in een yegelicke saeck een vrye verkiesingh sijns oordeels en een vrye gesintheyt sijns willens heeft. Indien de menschen dese twee dingen hebben, soo en sal Attilius Regulus, in d'enghten van een tonne met scherpe pinnen besloten zijnde, niet min een vrye will' hebben als de Keyser Augustus, die 5) een groot deel der werelt nae sijn believen regeeret.

Het V. Capittel.

Weder-leggingh van de tegen-werpingen die tot verdedigingh van de vrye will' plegen voort gebracht te worden.

Voor eerst weder-leydt hy d'ongerijmtheden van de teghen-partyen versiert. Daer na verklaert hy de getuyghnissen der Schrifture.

Van de dienstbaerheyt des menschelicken goedt-dunckens mocht nu schijnen ghenoegh gesproken te zijn, indien niet sommighe die dat door een valschen waen van vryheydt soecken te verderven, eenighe harer redenen hier teghen voortbrachten tot bestryding van ons gevoelen. Sy brenghen voor eerst over hoop eenigh' ongerijmtheden om daer door ons gevoelen hatelick te maken, gelijck of het streedt oock tegen het gemeen gevoelen: daer na kampense daer teghen met ghetuygenissen der Schrifture. Dit tweederley wapen tuyg sullen wy ordentlick afweeren.

1) gevoelen. 2) moeten uytstaen en. 3) hy. 4) [ ]. 5) [ ].

1) uyt. 2) van 3) [ ]. 4) weerdeeren. 5) [ ].

Indien, seggense, de sonde gheschiedt uyt noodtsakelickheydt, soo en isse nu niet | (p. 117.) langer sonde: en indiense met wille geschiedt, soo kanse gemijdt worden. Dit waren oock de wapenen van Pelagius daer med' hy Augustinus bestormde: evenwel en willen wy onse wederpartyen met den naem van Pelagius niet beswaren, voor en al eer wy hen van de sake selfs sullen hebben genoegh gedaen. Ick ontkenn' dan dat de sonde daerom te min moet toe-gerekent worden, om datse geschiedt uyt nootsakelickheydt: Ick ontkenne daer beneffens dat haer besluyt het welck sy in-brengen goedt is, te weten, dat de sonde gemijdt kan worden, indiense met wille geschiedt. Want soo yemandt met Godt wil twisten, en sijn oordeel ontgaen door dit 1) voorwendsel 2), te weten, om dat hy geen vermogen en hadd' om anders te doen: die ontfange 3) hier op die gereede 4) antwoorde, dewelcke wy oock elders hebben by-gebracht, dat het namelick niet en is uyt de scheppingh, maer uyt de verdorventheyt der natuyr dat de menschen slaven der sonde gheworden zijnde, niet anders en kunnen willen dan quaedt. Want van waer komt die onmacht die de godtloose gheern tot een deckmantel souden ghebruycken, van waer komts' anders dan dat Adam sich selven uyt eyghen beweginghe 5) in de tyranny des Duyvels over-ghegheven heeft. Hier uyt ontstaet dan die gebreckelickheyt daer mede wy geboeyt en gevangen gehouden worden, om dat d'eerste mensch van sijnen Schepper is afgeweken. Indien alle menschen in 't ghemeyn met recht aen dees' afwijckingh schuldigh zijn, laet hun dan niet dencken dat de nootsakelickheyt haer tot onschuldt sal verstrecken, in dewelcke sy selfs hebben een duydelick' oorsaeck van haer verdoemenis. En dit hebb' ick in 't voorgaende klaerlick uytgeleydt: ick hebb' oock in den Duyvel selfs een exempel voor-gestelt uyt het welck openbaer was dat hy die nootsakelick sondight, niet te min vrywilligh sondight. Gelijck oock in d'uytverkoren' Engelen de will' evenwel een will' blijft, al is het datse van 't goede niet meer zywaerts 6) en kan afwijcken: 't welck oock Bernardus wijsselick leert als hy seght, Dat wy daerom t'elendigher zijn, om dat wy willens verkeeren 7) in dese nootsakelickheyt: dewelcke nochtans ons alsoo aen haer verbindt, dat wy dienstknechten der sonde zijn, ghelijck wy voor henen verhaelt hebben. Het tweede lidt van haer argument is valsch: want het springt verkeerdelick van den wille tot de vryheydt. En wy hebben boven bewesen dat oock met wille geschieden die dinghen die nochtans niet en staen onder de vrye verkiesingh.

Antwoordt, door ontkenningh.

Bevestigingh der antwoorde.

Serm. 31. in Cantica.

1) disc. 2) voorwendingh. 3) heeft. 4) een bereyd'. 5) van selfs. 6) ter zijden. 7) zijn.

2. Ten tweeden werpens' oock dit voor: Indien soo de deughden als ondeughden niet en komen uyt een vrye wille-keur, soo is 't onbetaemlick dat de mensch of met straffe beswaert, of met prijs beloont worde. Al is 't so dat dit is een argument van Aristoteles, soo bekenn' ick niet te min dat het van Chrysostomus en Hieronymus erghens is ghebruyckt geweest. En evenwel getuyght Hieronymus selfs dat het by den Pelagianen seer ghemeen was, hy verhaelt oock haer eygene woorden, luydend' aldus: Indien de ghenade Godts in ons werckt soo moest die ghenade 1) gekroont werden, en niet wy die den arbeydt doen. Wat de straffe belanght, ick antwoorde dat deselve met recht ons opgeleyt wordt, dewijl de schuldt der sonde van ons voort komt. Want, wat isser aen gelegen of de sonde begaen wort met een vry of dienstbaer oordeel, wanneerse maer wordt bedreven door een gewillige begeerlickheyt: voornementlick dewijl de mensch daer uyt bewesen wort een sondaer te zijn, om dat hij is onder de dienstbaerheyt der sonde? Aengaende de belooningen der gerechtigheyt, ick segge dat wy geen ongerijmtheyt en begaen, wanneer wy belijden dat deselve meer van Godes goedertierenheydt als van ons' eygene verdiensten afkomen. Hoe dikwils wordt dit by Augustinus ghevonden; Dat Godt niet onse verdiensten, maer sijne gaven kroont: en dat alsulcken kroon een belooningh genoemt wordt, niet om dat Godt ons deselve schuldigh is van weghen onse verdiensten, maer om dat hy sijne gaven die hy alreede te voren gegeven hadde daer mede vergeldt. Voorwaer dit wordt wel scherpsinnighlick by hem bemerckt, dat het met de verdiensten t'eenemael uyt is, indien onse wercken uyt de fonteyn des vryen goet-dunckens niet voort en komen: maer sy zijn daer in verre verdoolt datse dat voor soo seer onbetaemlick houden en aensien. Want Augustinus en ontsiet sich niet dat selve, 't welck haers bedunckens niet en behoort beleden te worden, al-omm' als een noot-wendigh poinct te leeren, als te sien is ter plaetsen daer hy seydt: Welcke zijn doch de verdiensten aller menschen? wanneer hy die alleen geen sond' en heeft en een Verlosser is van sonden niet met verdienden loon, maer met onverdiende genade verschijnt, soo bevindt hy alle menschen sondaers. Item, In-

2. Een' ander' ongerijmtheydt genomen uyt Aristoteles en Pelagius. In Epist. ad Ctesiphon. & Dialog. 1.

Antwoordt, door distincty en onderscheydingh.

Bevestigingh der antwoordt door 't getuygnis van Augustinus versterckt.

In Psalm 31.

In Psalm 70.

1) sal die.

dien u sal vergolden worden 't geen ghy verdient, so moet ghy gestraft worden. Wat geschiedter dan? Godt en vergeldt u niet met de verdiende straffe: maer hy schenckt u d'onverdiende genade. Indien ghy wilt versteecken zijn van de ghenade, soo roemt van uwe verdiensten. Item, By u selven zijt ghy niet met allen: de sonden zijn u eygen, de Epist. 52. verdiensten Godes goederen. Men is u straffe schuldigh: en als Godt u den prijs sal laten toekomen, soo sal hy sijne gaven kroonen en niet uwe verdiensten. In den selven sin De verb. Apost. Sermone 15. leert hy oock elders, Dat de genade niet en is uyt verdienst, maer dat de verdienst is uyt de genade. En een weynigh daer na maeckt hy dit besluyt, Dat Godt sijne gaven geeft eerder eenighe verdienst is, op dat hy daer uyt sijne verdiensten trecke, en dat hy gantschelick sijne gaven geeft om niet, dewijl hy in den mensch niet met allen en vindt waerom hy hem soude saligh maken. Doch wat is't van nooden hier van een langher register te maken, dewijl ons soodanighe uytspraken geduyrigh 1) in sijne Schriften voort komen? Een tweede bevestigingh onderset met het getuyghnis des Apostels. Rom. 8. 30. 2. Tim. 4. 8. De Apostel sal hen oock noch beter van dese dwalingh verlossen, indiense willen aenhooren uyt wat oorsprongh hy de heerlickheydt der Heylighen af leydt 2). Ende die hy te voren, seght hy, verordineert heeft, dese heeft hy oock geroepen: ende die hy geroepen heeft, dese heeft hy oock gerechtveerdight: ende die hy gherechtveerdight heeft, dese heeft hy oock verheerlickt. Waerom worden dan de geloovige, nae 't seggen des Apostels, ghekroont? om datse, niet door haer vernuft en kloeckheydt, maer door de barmhertigheydt Godts verkoren, en geroepen, en gerechtveerdight zijn. Wech dan met dese onnutte vreese dat het met de verdiensten sal uyt zijn, indien het vrye goedt-duncken sijn staet en plaets verliest. Want het is de grootste dwaesheydt afgeschrickt en schuw te worden van dat gheen, tot het welck wy door de Schriftuyr 1. Cor. 4. 7. gheroepen worden. Ende soo ghy het oock, seght hy, ontfangen hebt, wat roemt ghy als of ghy het niet ontfangen en hadt? Ghy siet voor u ooghen dat hy daerom 't vrye goedtduncken van alles berooft, op dat hy voor de verdiensten geen plaets en soud' overigh laten. Doch 3), gelijck Godts weldadigheyt en mildtheyt on-uytputtelick en menigerley is, so (p. 118.) staet de sake alsoo 4) dat hy | die deughden en gaven, die hy ons door sijn genade verleent, evenwel 5) beloont en vergelt even eens als of het onse gaven waren, door dien hy maeckt datse d'onse worden.

1) spreucken nu en dan. 2) brenght. 3) (het is evenwel sulcks). 4) [ ]. 5) [ ].

3. Hier tegen brengense noch voort dese reden, dewelcke mach schijnen ontleent te zijn van Chrysostomus: Indien onse will' de macht niet en heeft het goet of quaet te verkiesen, soo souden de menschen die een en de selfde natuyr deelachtigh zijn, of alle te samen quaet, of alle te samen goedt moeten wesen. En de Schrijver (hy zy dan wie hy zy) van 't Boeck aengaende de roepinghe der Heydenen, 't welck onder den naem van Ambrosius het licht sag 1), en is oock niet verre van dit gevoelen, wanneer hy seydt, Dat nooyt yemandt van het gheloof soud' afgeweecken zijn geweest, indien de ghenade Godts ons niet en liet in den staet der veranderlickheydt. Het is wonder dat soo groote Mannen haer selven hier in misgrepen hebben. Want hoe en is het toch aen 2) Chrysostomus niet in den sin gekomen, dat het de verkiesingh Godts zy, dewelcke tusschen de menschen alsulcken onderscheyt maeckt? Wat ons belanght, wy en ontsien ons niet te bekennen en toe te geven 3), 't gheen Paulus met soo grooten ernst beweert, te weten, dat alle menschen gelijckelick 4) verkeert en tot boosheydt over-gegeven zijn: maer wy voegen met hem daer by, dat het geschiet door Godts barmhertigheyt datse alle gelijckelick 4) in die boosheydt niet en blijven. Dewijl wy dan alle te samen van naturen aen een gelijcke sieckte kranck legghen, soo worden die alleen ghesont, den welcken de Heer sijn behulpsame handt belieft toe te reycken. De andere, die hy door sijn rechtveerdigh oordeel voor-by gaet, versmachten in hare vuyligheyt, tot datse gheheel verteert worden. Dit is oock de reden waerom sommige tot den eynde toe volherden, en sommighe wederom in den begonnen loop beswijcken. Want de volherdingh selfs is een gave Godts, die hy niet en schenckt aen yeder een sonder onderscheydt, maer mede-deelt den ghenen die 't hem goedt dunckt. Indien men vraeght nae d'oorsaeck van dit onderscheydt, waerom sommighe volstandelick volherden 5), en sommige door ongestadigheydt afwijcken, wy en weten gheen ander reden daer van aen te wijsen dan dat de Heere de eerste door sijn kracht versterckt en staende houdt, op datse niet en vergaen, en d'andere deselve kracht niet en geeft op datse mochten zijn exempelen der ongestadigheydt.

3. De derd' ongerijmtheyt, genomẽ uyt de woorden van Chrysostomus. Homil. 20 in Genes. lib. 4. cap. 4.

Antwoordt door ontkenningh.

Rom. 3. 12.

4. Daer beneffens seggense, dat de vermaningen te vergeefs by de handt ghenomen worden, dat het gebruyck der waerschouwingen onnoodig is, dat de bestraffingen bespottelick zijn, indien het in des sondaers

4. De vierd' ongerijmtheyt, certijdts tegen geworpen van de Pelagianen.

1) uyt gaet. 2) [ ]. 3) staen 4) te gelijck. 5) uytherden.

Antwoordt door ontkenning, genomen uyt de wercken van Augustinus.

macht niet en is hem-selven gehoorsaemlick aen te stellen. Doe aen 1) Augustinus dierghelijcke redenen eertijts wierden voor-geworpen, soo wierd' hy ghenoodtsaeckt een Boecksken te schrijven van de Bestraffingh en Genade. En al hoewel hy aldaer dese redenen overvloedelick wederleyt, so roept hy toch ten slotte sijne teghenstanders op ter weerlegginghe van dese in 't kort saemghevatte toespraek 2): O mensche leert uyt het gebodt bekennen uwen schuldigen plicht, leert uyt de bestraffingh bekennen dat ghy door u eyghen verdorventheydt niet en hebt 't gheen ghy schuldigh zijt, leert uyt het ghebedt bekennen van waer ghy ontfangen sult 't geen ghy hebben wilt. Sijn Boeck van den Gheest en de Letter is by-nae van den selven inhoudt, in het welck hy leert dat Godt de geboden van syn Wet niet af en meet nae de macht der menschen, maer dat hy bevolen hebbende 't geen recht en billick is, sijn uitverkorene uyt genaden geeft de macht om te volbrengen.

Bevestiging der antwoordt, verklaert door 't getuygenisse van Christus.

Men behoeft oock hier van gheen langh disputy te maken. Voor eerst en staen 3) wy niet alleen in dese saeck, maer oock Christus en alle d'Apostelen met ons. Laet hen toesien hoe dats' overwinnen sullen in den strijdt den welcken sy tegen soodanige Strijders 4)

Ioan. 15. 5.

opnemen. Christus betuyght dat wy sonder hem niet en vermoghen, maer bestraft en berispt hy daerom te weynigher die ghene die buyten hem waren en quaedt deden? Vermaent hy daerom te minder, dat een

En des Apostels Paulus.

yeder neerstigh zy tot goede wercken? Hoe heftigh bestraft Paulus die van Corinthen om datse de liefd' in den wint sloegen? En evenwel bidt hy dat hen liefde van den Heere

Rom 9. 16.

ghegheven werde. Hy ghetuyght in den Brief tot den Romeynen: Dat het niet en gaet na yemandts willen of loopen, maer na Godts ontfermen: en nochtans en laet hy daer na niet af van te waerschouwen, te vermanen en te bestraffen. Waerom en sprekense dan den Heere daer over niet aen, dat hy also gheen verloren arbeydt en doe, eyschende van den mensch soodanige dingen die hy alleen gheven kan, en bestraffende de feylen dewelcke door gebreck van sijne genade begaen worden? Waerom en vermanen sy Paulus niet dat hy verschoone de gene die niet en kunnen willen of loopen, 'ten zy dan door de hulp van Godes barmhertigheydt dewelck' haer als nu verlaten heeft? Even als of de Heere sijn eyghen wijs' en manier van leeren niet en verstondt, dewelcke nochtans terstondt 5) bekent wordt van de ghene die met

De tweede antwoordt, dewelck' het ghebruyck en de nuttigheyt der vermaninghe aenwijst.

Godtvreesentheydt daer nae soecken. Voorwaer Paulus geeft te kennen, hoe veel het leeren, vermanen en bestraffen op sich selven vermogen om 't hert des menschen te veranderen, wanneer hy schrijft, Dat die geen die plant, en die geen die nat maeckt niet en zijn, maer dat de Heer, die den wasdom geeft, alleen krachtelick werckt. Alsoo sien wy dat Moses de gheboden der Wet strengelick instelt en bevestight, en dat de Propheten heftigh en hart aenhouden en den overtreders dreygen: daerse nochtans belijden dat de menschen als dan eerst wijs zijn, wanneer haer gegeven wort een hert om te verstaen: dat het Godts eyghen werck is, de herten te besnijden, en voor steenachtighe vleeschen herten 1) te gheven; sijn Wet in de binnenste leden in te schrijven, in somma door het vernieuwen der ziele te maken dat sijn leere krachtigh is en vrucht draeght 2).

1. Cor. 3 7.

De derd' antwoort, dewelcke de tweede wijdtloopigher verklaert, ten opsichte van de godtloose.

5. Waertoe dienen dan de vermaninghen? Hier toe, te weten, indiense van de godtloose door een hertneckigh gemoedt veracht worden, soo sullens' haer zijn tot een getuyghnis wanneer men voor Godts vierschaer sal ghekomen zijn: jae oock nu te desen tijdt wordt haer consciënty daer mede gegeesselt en geslagen: want 3) hoe seer yemandt se oock 4) broot-droncken 5) bespot, soo en kan hy die nochtans niet als quaedt veroordeelen. Maer, sult ghy segghen, wat soude doch 't elendigh menschken doen, als hem de sachtigheydt des herten die tot de gehoorsaemheyt van nooden is, wordt geweygert? Jae wat soeckt het verschooning en uytvlucht, dewijl het de hardigheydt niemanden en kan wijten dan sich selven? Soo worden dan de godtloose, die geerne bereydt zijn om de vermaninghen met een lachsken, soose maer konden, t' ontgaen, door de kracht der selver ter ne'er gevelt 't zy sy willen of niet.

Ten opsichte van de Godtvruchtige.

Doch de voornaemste nuttigheydt der vermaninghen moet aengemerckt en ghesocht worden by de gheloovighe: want gelijck als de Heere alles in haer werckt | door sijnen (p. 119.) Geest, also en werpt hy oock het instrument sijns woorts niet uyt der hant, maer gebruykt dat selfste niet sonder kracht en voordeel. Laet dan dit als een ware Leere vast blijven, te weten, dat de gantsche sterckte der gheloovigen in Godes genade gelegen is, volgens het woordt by den Propheet: Ick sal hen een nieuw hert gheven, op datse daer in wandelen. Maer ghy sult segghen, Waerom wordense nu van haren schuldighen plicht ver-

Ezech. 11. 19, 20.

In-reden op de voorgaende antwoorden.

1) [ ]. 2) betreckt hy sijne tegen-partyen tot dit kort begrijp. 3) zijn. 4) Voor-vechters. 5) haest.

1) vleeschighe. 2) schaft. 3) (al hoewel). 4) [ ]. 5) (hy zy deselve).

maent, en niet liever onder de bestieringe des Geestes over-gelaten? Waerom wordense door vermaningen aengeport, dewijlse sich toch 1) niet harder 2) en kunnen haesten, als de beweginghe des Gheestes toelaet? Waerom wordense gestraft wanneerse van den wegh afgeweken zijn, dewijlse door nootsakelicke swackheydt des vleesches zijn gevallen?

Antwoort.

O mensche wie zijt ghy dat ghy Gode een Wet soudt voorschrijven? Indien hy ons door de vermaningh voor henen wil bequaem maken tot het ontfanghen van dese selvighe ghenade door dewelcke te weegh' gebracht wordt dat de vermaningh wordt ghehoorsaemt, wat reden hebt ghy om dit beleydt en bestel Godts met laster of scheldt-woorden te bejegenen? Wanneer 3) de vermaninghen en bestraffingen by de Godtsalighe al 4) geen ander voordeel en deden dan datse der selver gemoederen van sond' overtuygen, so soudense reeds desweghen 5) geacht moeten worden niet t'eenemael onprofijtelick te zijn. Maer dewijlse bovendien te samen gevoeght met d'inwendige werckinghe des Heyligen Geestes seer veel vermogen om in hen t'ontsteecken een verlanghen nae het goede, om uyt 6) hen de traegheydt uyt te drijven, om de giftig lockende soetheyt 7) der boosheydt tot buyten haer uyt te boenen, en om ter contrary een haet en walgh teghen de boosheyt in hen voort te brenghen: wie isser nu die spottend 8) sal durven voor-gheven dats' overtolligh zijn?

Den korten inhoudt van de voorgaende antwoorden.

Soo yemandt een duydelicker antwoorde begheert, die neem' het aldus: Godt werckt tweesins in sijn Uytverkorene: inwendigh door sijn Gheest: uytwendigh door sijn Woordt. Door sijn Gheest maeckt hy hen tot nieuwe creaturen, hare verstanden verlichtende en hare herten tot liefd' en betrachtingh der gerechtigheyt fatsoeneerende. Door sijn Woort weckt hy haer op om die vernieuwing te begeeren, te soecken, en te verkrijgen. Door beyde vertoont hy de kracht sijner handt nae de wijse van sijn beleydt en uytdeelingh. En wanneer hy dit selfde 9) woordt den verworpenen toesendt 10), al is 't dat hy 't niet krachtigh en maeckt tot harer verbeteringh, so doet hy 't nochtans gelden tot een ander ghebruyck: op datse voor 't tegenwoordige door 't ghetuyghnis harer conscienty souden werden ghe-prickelt, en in den dagh des oordeels te min

Ioan. 6 44,45.

onschults souden kunnen voort brenghen. Alsoo al hoewel Christus verklaert dat niemandt tot hem en komt dan die van den Vader getrocken wordt, en dat d'Uytverkorene niet 1) tot hem komen dan 2) nae dats' het van den Vader gehoort en gheleert hebben: soo en versuymt hy nochtans self het ampt eens Leeraers niet, maer hy noodight met sijn stemme neerstelick die gene dewelck' inwendigh vanden Heyligen Geest onderwesen moeten worden, sose 3) eenighen voortgangh sullen 4) doen. By de verworpene richt 5) d'onderwijsingh des woorts oock yets uyt 6), gelijck Paulus getuyght, want sy is haer een reuck des doodts tot der doodt, en evenwel een soete reuck den Heere. 2. Cor. 2 16.

Den eersten hoop der bewijs-redenen die de nieuwe Pelagianen uyt de Schriftuyr versamelen, tot verdedigingh van den vryen wille.

6. Sy arbeyden seer om getuyghnissen der Schriftuyre by een te versamelen: en dat doense met alle neerstigheydt, op dats' ons ten minste met *de veelheyt* der getuyghnissen overvallen souden, waer se 7) sulcks niet en vermoghen te doen met hun ghewicht 8). Maer gelijck als in een oorlogh, een 9) bloode en onbedreve hoop van 10) krijghs-lieden, hoe 11) prachtigh en moedigh de selve hoop sich oock moghe aenstellen 12), terstont door weynigh slagen ter neder gheveldt en uyt het het veldt verstrooyt wordt, soo haest als men handt aen hant komt te vechten: alsoo sal 't ons oock seer licht zijn, dese teghenpartyen met hare benden te doen 13) verstuyven. Want dewijl alle ghetuyghenissen diese teghen ons misbruycken, wanneer elck van dien onder sijn eygen rubriek inghedeelt 14) is, op seer weynigh poincten neerkomen 15), soo sullen wy velen der selver met een antwoorde af 16) doen: en 't en sal niet noodigh zijn dat wy yeder plaets hooft voor hooft weder-leggen.

1. De Wet eyscht van ons oprechtigheyt: waer uyt dan volght of dat Godt ons bespot, of dat hy van ons vordert die dingen die in onse macht zijn.

Haer voornaemste sterckte stellen sy in de geboden: dewelcke volgens hare meeningh alsoo aengeleght zijn op 17) onse krachten, datmen noodtsakelick besluyten moet dat een mensch door sijn macht volbrengen kan alles wat bewesen wordt door de gheboden van hem te worden ge-eyscht Sy doorsnuffelen dan alle de gheboden, en meten daer uyt af de maet van ons vermoghen. Want sy disputeeren aldus: Wanneer Godt, seggense, heyligheyt, godtvruchtigheyt, gehoorsaemheyt, kuysheyt, liefd' en sachtmoedigheydt ghebiedt: wanneer hy onkuysheyt, toorn, roovery, hooverdy en diergelicke meer verbiedt, soo spot hy met ons, of hy eyscht alleen de dinghen dewelck' in onse macht zijn. Voorts konnen by-nae alle de gheboden diese te hoop brengen, in drie soorten onderscheyden worden. Sommighe vorderen van den mensch d'eerste

Antwoordt, daer door onderscheydt ghemaeckt wordt van drie-derley ghebo-den, van dewelcke hy eerst in 't ghemeen handeldt in dees' en in de volghende sectie.

1) [ ]. 2) seerder. 3) (schoon). 4) [ ]. 5) van weghen sulcks. 6) [ ]. 7) 't vermaken de fenynige soetigheyt. 8) spottelick. 9) selfste. 10) toeschickt.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) soudens'. 4) [ ]. 5) verricht. 6) yetwes. 7) dewijlse. 8) door de gewichtigheyt der selver. 9) den. 10) der. 11) (seer). 12) ghelaten mochte. 13) [ ]. 14) rot verdeelt. 15) uytkomen. 16) ghenoegh. 17) gematight zijn nae.

bekeeringh tot Godt: sommighe spreken alleen van d'onderhoudinge der Wet: sommige ghebieden hem in d'ontfangene ghenade Godts te volharden. Laet ons eerst van alle de geboden in't gros handelen, en daer nae neder dalen tot hare sorteeringh'. Het is wel over langen tijdt begonnen een algemeen segghen te worden, dat de krachten der menschen sich even 1) verre uytstrecken als de geboden der Goddelicker Wet, en 't heeft oock wel eenighen schijn: maer 't is toch 2) voort ghekomen uyt een seer grof onverstant omtrent de Wet. Want wie het 3) voor een lasterstuck houdt, datmen d'onderhouding der Wet voor 4) onmogelick verclaert 5), die steunt quansuys op een seer vaste bewijsreden, seggende: Dat de Wet andersins te vergeefs soude ghegeven zijn. Want sy spreecken in sulcker voeghen als of Paulus nergens van de Wet vermaent hadde. Want, lieve seght my doch, wat willen sijn woorden als

Rom. 3. 20. en 7, 7. Galat. 3. 19. Rom. 5. 20.

hy seght: Dat de Wet gegeven is om der overtredinghen wille, dat door de Wet de kennisse der sonden komt, dat de Wet sonde maeckt, dats' in-gekomen is op dat de sond' overvloedigh werde: Gheven dese woorden te kennen, dat de Wet moeste bepaelt en aenghelegt 6) worden nae onse krachten, op dats' andersins niet te vergeefs en soude ghegheven worden? Of gevense veel meer te verstaen, dats' verre zy boven ons bereyck, op dats' ons van ons' onvermoghentheydt overtuyghen soude? Voorwaer de liefd' is, volgens Paulus beschrijving, Het eynd' en

1. Tim. 1. 5. de volbrengingh der Wet. Maer wanneer hy
1. Thess. 3. 12. bidt dat de herten van die van Thessalonica daer mede vervult mochten worden, soo bekent hy ghenoeghsaem dat de Wet sonder voordeel in ons' ooren klinckt, 'ten zy dat Godt den gantschen inhoudt der selver in
(p. 120.) onse herten in-drucke. |

En die bewijs-reden genomen van de Wet in 't gheneen, en doet den voorstanders van de vrye-wil gheen voordeel.

7. Indien de Schriftuyr niet anders en leerde van de Wet, dan dat sy is een reghel des levens, waer nae wy onsen gantschen handel reguleeren en aenleggen moeten, soo soud' ick voorwaer sonder uytstel t'eenemael tot haer gevoelen over-gaen. Maer dewijl sy ons het menigherley gebruyck der Wet met alle vlijt en duydelickheydt verklaert, soo is 't veel meer betamelick dat wy uyt die verklaringh afnemen wat de Wet in den mensch vermach. Belanghende de saeck die wy nu in handen hebben, soo haest als sy ons voorgheschreven heeft 't geen ons te doen staet, so leertse dat de kracht om te ghehoorsamen

1) soo. 2) [ ]. 3) die dit. 4) [ ]. 5) seydt te zijn. 6) ghematight.

van Godes goedtheydt voort komt: en daerom verweckt sy ons tot de ghebeden, op dat wy door deselve souden versoecken dat ons die kracht ghegheven werde. Indien het ghebodt alleen voor-gestelt wierdt sonder belofte, soo soudemen de krachten beproeven moeten ofse ghenoeghsaem zijn om het gebodt nae te komen: maer dewijl by de geboden oock beloften gevoeght worden, dewelcke luyd' uytroepen dat niet alleen eenigh onderstandt, maer oock onse geheele sterckte gelegen is in de hulpe der Goddelicker ghenade, soo betuygen die beloften meer dan ghenoegh dat wy niet alleen onmachtigh, maer oock gantsch onbequaem zijn om de Wet te ghehoorsamen.

Want de beloften die met de gebodē t'samen geknocht zijn, bewijsen dat wy de saligheyt vinden in Godts ghenade.

Laet ons derhalven niet langher vast houden aen dese gelijckmatigheydt van onse krachten met de gheboden der Wet, even als of de Heer den regel der gerechtigheydt, die hy in sijn Wet voorschrijven soude, hadd' afgemeten en ghetempert nae onse swackheydt: maer laet ons veel meer uyt de beloften overlegghen, hoe onbequaem 1) wy zijn van ons selven, dewijl wy in elk opsicht 2) sijn genade so seer noodigh 3) hebben. Maer, seggense, wien sal het geloofwaerdig voorkomen 4), dat de Heere sijn Wet aen 5) blocken en steenen sou hebben toeghesonden 6)? Maer, segg' ick, daer en is niemandt die dit yemandt soeckt wijs te maken. Want de godtloose en zijn geen steenen of staken terwijlse door de Wet onderwesen zijnde, dat hare boose lusten tegen Godt strijden, door 't ghetuyghnis van haer eyghen conscientie beschuldight worden: van ghelijcken oock niet de Godtsalighe, wanneer se van haer onmacht vermaent zijnde tot de ghenaed' haren toevlucht nemen. Hier toe dienen dese woorden van Augustinus; Godt beveelt 't gheen wy niet en vermoghen, op dat wy weten souden wat het zy dat wy van hem begeeren moeten. De nuttigheyt der geboden is groot, indien men het vrye goedt-duncken soo veel toe staet, dat de ghenade Godts noch meer prijs en eer toe ghebracht werde. Het geloof verkrijght 't geen de Wet gebiedt, jae daerom ghebiedt de Wet, op dat het gheloof verkrijge 't geen door de Wet geboden was: ja Godt eyscht selfs het geloove van ons, en hy en vindt niet 't geen hy mocht eyschen, 't en zy dat hy ghegeven hebbe 't geen hy mocht vinden. Item, Godt geve het geen hy gebiedt, en gebiede wat hy wil.

Teghen-werpingh. De Wet is den levendighen menschen gegeven.

Antwoordt, bevestight met de getuyghnissen van Augustinus.

In Enchir. ad Laur. de grat. & lib. arb. cap 16. Homil. 29. in Ioan. Epist. 24.

8. Dit sal klaerder gesien worden in't ver-

De naerder en speciale bemerckingh van de driederley gheboden, en helpt de beschermers der vrye wille niet met allen.

Ioel 2. 12.

1) onbereydt 2) allen deele. 3) van doen. 4) het der waerheydt gelijck schijnen. 5) den. 6) toe-geschickt heeft.

hael van die drie soorten der geboden, daer van wy voor heen ghesproken hebben. De Heere gebiedt dickwils soo in de Wet als in de Propheten dat wy ons tot hem sullen bekeeren. Maer de Propheet roept daer teghen: Bekeert my, so sal ick bekeert zijn;
Ierem. 31. 18. want ghy zijt de Heere mijn Godt. Sekerlick nae dat ick bekeert ben heb ick berouw gehadt, &c. Hy ghebiedt dat wy de voor-
Deut. 10. 16. huydt onses herten sullen besnijden. Maer
Ibid 30. 6. Ezech. 36 26. hy betuyght door Moses, dat die besnijdenis
Ierem. 31. 33. door sijn handt gheschiedt. Hy vordert over al de nieuwigheyt des herten: maer hy verklaert elders datse van hem ghegeven wordt. Nu het geen Godt belooft, gelijck Augustinus seght, dat en doen wy selve niet door ons goedt-duncken of natuyr: maer hy doet het door sijn ghenade. En dit is die bemerckingh dewelcke de selvigh' Augustinus onder de regelen van Ticonius optelt in de vijfde plaets, te weten: Dat wy goedt onderscheyt moeten maken tusschen de Wet en de Beloften, of tusschen de geboden en de ghenade.
1. Noch de geboden, die de bekeeringh tot Godt eyschen. Laetse nu henen gaen die naer 1) de geboden willen afmeten 2) wat vermogen de mensch heeft tot de gheboorsaemheydt, op datse de ghenade te niet mochten maken, door dewelcke de gheboden selfs volbracht
2. Noch de gheboden die euckelick van d'onderhoudingh der Wet spreken. worden. Geboden van den tweeden slagh zijn die eenvoudighe gheboden 3) door dewelcke ons bevolen wordt Godt te eeren, sijnen wille te dienen en aen te hanghen, sijne rechten t'onderhouden, en sijn Leere na te volgen. Maer daer zijn ontallicke plaetsen die getuyghnis geven dat de gantsche gerechtigheyt, heyligheyt, Godtvruchtigheydt en suyverheyt die wy hebben, is een gave van Godt den
3. Noch de gheboden die ons ghebieden in de ghenade Godts te volherden. Actor. 13. 43. Heer. Tot de derde ghestalt der gheboden behoort die door 4) Lucas verhaelt wort en van Paulus en Barnabas gedaen was tot de geloovige, datse in de genade Godts volstandigh souden blijven. Maer die selvighe Paulus leert in een andere plaets van waer die deugt der volstandigheyt verkregen moet werden.
Ephes. 6. 10. Voorders, mijne Broeders, wordet krachtigh in den Heere. Elders verbiedt hy ons, En
en 4. 30. bedroeft den Heylighen Geest Gods niet, door den welcken ghy verzegelt zijt tot den dagh der verlossinghe. Doch dewijl dat geen 't welck hy aldaer eyscht van de menschen niet en konde betaelt worden, soo bidt hy den
2. Thess. 1. 12. Heere voor die van Thessalonica: Dat onse Godt u weerdigh achte der roepinge, ende vervulle alle het wel-behagen [sijner] goedigheydt, ende 't werck des gheloofs met kracht.
2. Cor. 8. 16. Desghelijcks prijst oock Paulus dickwils den goeden en Godtvruchtigen wille van die van Corinthen in sijnen tweeden Brief daer hy handelt van d'aelmoesen 1): En evenwel een weynigh daer nae danckt hy Godt, dewelcke dit aen Titus in het herte ghegeven hadde dat hy den last aennam om hen-lieden te vermanen. Indien Titus oock selfs sijnen mondt niet en heeft konnen ghebruycken om d'andere te vermanen dan voor soo veel als hem Godt in-gegheven heeft, hoe souden dan d'andere ghewilligh gheweest zijn om nae de vermaninghe te leven, hadde Godt hare herten daer toe niet bewogen?

9. De arghlistighste drijven den spot met alle dese ghetuyghnissen, om dat se 2) nae haer seggen, dan toch 3) niet tegen en spreken 4): dat wy self onse krachten toebrenghen, en dat Godt onse swacken arbeydt onderstant doet. Sy brengen oock plaetsen te voorschijn uyt de Propheten, in dewelck' het werck onser bekeeringh tusschen Godt en ons elck voor de helft schijnt ghedeelt te worden, In-reden teghen de voorgaende bemerckingh.
en by name dese: Keert weder tot my, so sal ick weder tot u-lieden keeren. Wat onderstant de Heere ons doet, dat is voor heen aenghewesen: en onnoodigh alhier verhaelt te Zach. 1. 3.
worden. Ick en begeere niet meer dan dat my dit eenige toe-gestaen werde, te weten: Dat men uyt de gehoorsaemheydt die Godt in syn Wet van ons eyscht, niet en mach besluyten dat wy vermoghen hebben om deselve te volbrenghen: dewijl het openbaer is, dat ons de ghenade van 5) den Wet-ghever noodigh en oock belooft is om alle de gheboden der Wet nae te komen; Sectie 7. 8. Antwoort.
want daer uyt blijckt ten minsten dat | (p. 117.)
van ons meer ghe-eyscht wordt dan wy machtigh zijn te betalen. Dit ghetuyghnis van Jeremia en kan oock door geenerley uytvluchten ontgaen werden, te weten: Dat het verbondt Godts met den ouden volcke gemaeckt te vergeefs zy geweest, om dat het alleen in letteren bestond 6); en eerst dan 7) vast ghemaeckt wordt wanneer de Heylighe Geest daer by komt, die de herten bequaem Bevestigingh van d'antwoor uyt Ieremia. t Cap. 31. 32.
maeckt om te gehoorsamen. Haer misverstant en wordt oock niet bevestight door dese voorgemelde uytsprake 8): Keert weder tot my, soo sal ick weder tot u-lieden keeren: Want aldaer wordt gesproken niet van die bekeering Godts, waer door hy ons hert tot boetveerdigheydt vernieuwt, maer van die door dewelck' hy sijn gunst en goedertierenheydt betoont in 't toesenden van uyterlicken voorspoedt: ghelijck als hy in teghenspoedt som- Antwoort op een ander Inreden.

1) uyt. 2) afnemen. 3) enckel en eenvoudigh. 4) van.

1) d'aelmissen. 2) deselve. 3) dit. 4) (te weten). 5) [ ] 6) letterlick was. 7) alleenlick. 8) spreuck.

tijdts sijnen toorn te kennen gheeft. Nademael dan het volck met menigerley jammer en swarigheydt geplaeght zijnde, klaeghde dat Godt van hen afgekeert was: soo antwoort hy dat hen sijne goedertierenheydt niet en sal ontbreecken, indien sy tot oprechtigheydt des levens, en tot Godt, die het Patroon der gherechtigheydt is, weder keeren. Soo wordt dan dese spreuck verkeerdelick verdraeyt, wanneerse daer toe gebogen wordt, datse soude schijnen het werck der bekeeringh tusschen Godt en den menschen te deelen. Dit hebben wy daerom slechts 1) met weynigher woorden doorgheloopen, om dat dit argument sijn eyghen plaets sal hebben in de verhandelingh van de Wet.

Siet cap. 2. sect. 27. Item, capp. 7. en 8. sect. 2 3.

Den tweeden hoop der bewijs-redenen voor de vryen wille, ghenomen uyt de beloften Godts.

10. De tweede rije van haer argumenten komt met de voorgaende seer nae over een. Sy brengen voort de beloften door dewelcke Godt een 2) verbondt maeckt met onsen wille: als daer zijn dese: Soecket het goede, ende niet het boose, op dat ghy levet: Indien ghy-lieden willigh zijt, ende hoort, soo sult ghy het goede deses landts eten. Maer indien ghy weygert, ende wederspannigh zijt, soo sult ghy van het sweerdt gegeten worden, want de mondt des Heeren heeft [*het*] ghesproken. Item, Indien ghy uwe grouwelen wech doet van voor mijn aengesicht, soo en sult ghy niet uyt-ghedreven worden: is 't dat ghy hoort de stemme des Heeren uwes Godts, en doet en houdt alle sijne geboden, soo sal u de Heere hooger maken dan alle volckeren op den aerdtbodem. En dierghelijcke meer.

Amos. 5. 14, 15. Iesai. 1. 19.

Ierem. 4. 1. Deuter. 28. 1. Levit. 26. 3.

2. Godts beloften zijn te vergeefs, waer med' hy ons, wanneer wy hem soecken, weldaden belooft, indien 't in onse macht niet en is deselve te bevestighen of te niet te maken.

Sy meenen dat de weldaden die de Heer' in sijne beloften aenbiet, ongeschicktelick en by weghe van spotterny aen 3) onsen wille aen 4) bevolen worden, indien het aen ons niet en staet de selvigh' of te bevestigen of te vernietigen. En 't is voorwaer licht dese saeck met dusdanighe schoonschijnende klaegh-woorden te vergrooten: Dat wy, namelick, wreedelick van den Heere bespot worden, wanneer hy verklaert dat sijne goedertierenheydt hanght aen onsen wille, bijaldien 5) wy den wille selfs niet in onse macht en hebben. Item, Dat dit een fraeye mildigheydt Godes sal zijn, indien hy ons sijne weldaden alsoo voorsteldt, dat wy gantsch geen vermoghen en hebben om deselve te gebruycken. Item, Dat het een seltsame sekerheydt der beloften wesen sal, dewelck' aen een onmoghelicke saeck vast zijn om noyt vervult te worden. Van soodanighe beloften by dewelck' een condity ghevoeght is sullen wy elders spreken: soo dat het opentlick blijcken sal, dat in der selver onmogelicke vervullingh gheen ongerijmtheydt met allen en zy. Aengaende desen tegenwoordigen handel, ick 1) ontkenn' dat Godt ons wreedelick bespot, wanneer hy ons vermaent dat wy ons selven sijner weldaden weerdigh maken sullen, al is 't dat hy weet dat wy tot sulcks t'eenemael onvermoghende zijn. Want dewijl de beloften beyde den ghelooviphen en godtloosen voor-ghesteit worden, soo hebbense by beyden haer gebruyck en nuttigheydt. Gelijck als Godt door sijne ghe-boden de conscientien der godtloosen prickelt, op datse sich niet al te soetelick in de sond' en souden verlustighen, sonder eens aen sijn oordeel te gedencken. Also gheeft hy in sijne beloften oock eenighsins te kennen hoe seer sy sijner vriendelickheydt onweerdigh zijn. Want wie isser die niet en moet bekennen dat het seer billick en betaemlick is, dat de Heere dien wel doet van dewelck' hy gedient wordt: en dat hy daerentegen tegen de verachters van sijne Majesteyt, nae 1) eysch van sijne strengigheyt, wraeck oeffent? Wanneer dan de Heere in sijne beloften den godtloosen, die door de boeyen der sonde vast geketent zijn, dese Wet en condity voorschrijft datse sijne zegeninghen als dan eerst ghenieten sullen, wanneerse sich van hare booshevdt sullen ghescheyden hebben, soo handelt hy gherechtelick en met ordre: oock 2) alwaer 't slechts 3) om dees' oorsaeck, op datse, namentlick, souden verstaen en weten datse met recht uytghesloten worden van die goederen die Godes oprechte dienaren toe-behooren. Wederom, dewijl hy de geloovighe door allerley manieren soeckt op te wecken om sijne ghenade af te smeecken 4), soo en sal het niet ongevoeghlick zijn, dat hy even dat selfste, 't welck hy met groote vrucht aen haer gedaen heeft door de gheboden, ghelijck ick ghetoont hebb', oock beproeve te doen door de beloften. Als wy door de geboden van den wille Godts worden onderricht, soo worden wy vermaent van onse rampsaligheydt, door dien wy alsoo seer met gheheel ons 5) herten van Godes will' afkeerigh zijn: wy worden oock te gelijck aengeprickelt 6) om sijnen Gheest in te roepen 4) op dat wy door hem op den 7) rechten wegh gebracht mochten werden. Maer om dat onse traegheydt niet genoegh ghestuyt 8) en wort door de geboden, soo wordender beloften by ghevoeght, dewelcke door eenighe soetigheydt ons souden aenlocken om deselve geboden lief te krijgen: En met 9) hoe 10) grooter begeert en liefde tot de ghe-

Antwoordt, dewelcke betoont het ghebruyck van dese beloften omtrent de Godtsalige en godtloose, en de tegenstrijdigheyt die de teghenpartyen verdicht hebben, vereenight.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) is 't dat.

1) (ver). 2) [ ]. 3) schoon alleen. 4) te versoecken. 5) gheheelder. 6) aengeport. 7) ten 8) opgeschort 9) [ ]. 10) (dat wy met een).

rechtigheydt wy 1) bevanghen worden 2), dies te meerder vierigheyt grijpt ons aen 3) om Godts ghenade te soecken. Nu kondt ghy sien hoe dat de Heer door dese betuygingen, Indien ghy wilt, indien ghy hooret, ons gheen vrye macht en geeft om te willen of om te hooren, ende dat hy evenwel ons van wegen ons' onmacht niet en beschimpt.

Den derden hoop der bewijs-redenen vergadert uyt de verwijtingen Godts.

11. De derde rije heeft oock groote ghemeenschap met de boven-ghemelde. Want sy brenghen plaetsen voor den dagh in dewelcke Godt den ondanckbaren volcke verwijt, dat het alleen haer schult is datse niet allerley goet van sijne goedertierenheydt en hebben ontfanghen, ghelijck als daer zijn dese navolghende: Amaleck en de Kanaaniter zijn voor u, door welckers sweerdt ghy vallen sult en om-komen, om dat ghy den Heere geen gehoor en wilt geven. Dewijl ick u-lieden geroepen hebb', en ghy-lieden niet en hebt geantwoort, soo sal ick desen huyse doen, gelijck ick Silo gedaen hebbe. Item, Dit volck en heeft de stemme sijns Heeren en sijnes Godts niet ghehoort, noch sijn tucht aengenomen: en daerom is het van den aenghesichte des Heeren verworpen. Item, Om dat ghy u hert verhardet hebt, en den Heere niet en hebt willen gehoorsaem zijn, daerom zijn u alle de quaden toe-ghekomen. | Hoe souden, seggense, soodanige verwijtingen passen op die ghene die terstondt konden antwoorden: Wy begeerden den voorspoedt wel, en hadden een schrick voor den tegenspoet, maer dat wy om den voorspoet te verkrijgen, en den tegenspoedt te ontgaen, den Heere niet en zijn gehoorsaem geweest, en sijn stemm' niet gehoort en hebben, sulcks is geschiedt van wegen onse onmacht, dewyl wy der sonden heerschappy onderworpen waren. Soo worden ons dan die quaden t'onrecht verweten, dewelcke wy door onse macht niet en konden ontvluchten. Sonder te letten op de noodtsakelickheyt die van hun alhier voorgewendt wordt, daer in doch een krancke en onnutte uytvlucht 4) gelegen is, soo vraegh' ick ofse bewijsen konnen datse niet schuldigh en zijn? Want indiense van eenighe schuldt overwonnen en overtuyght zijn: soo en verwijt hen de Heere niet sonder oorsaeck, dat het hun overkomen is om 5) hare verkeertheyt, datse de vrucht van sijne goedertierenheydt niet gevoelt en hebben. Laet hen derhalven antwoorden, ofse konnen loochenen, dat hare boose will' sy gheweest d'oorsaeck van hare wederspannigheydt. Indiense den oorsprongh des quaedts vinden in hen selven,

Num. 14. 43.

Ierem. 7. 13. en 14.

en vss. 28, 29.

Ierem. 32. 23.

(p. 121.)

3. Te vergheefs werden ons die quaden verweten, die wy niet en konnen ontvlieden.

Antwoordt, dewijl de sondaers door het getuyghnis harer conscienty overtuyght en veroordeeldt blijven, so hoorense met recht die verwijtingen uyt Godes mondt.

1) [ ]. 2) (hoe dat wy oock met). 3) worden inghenomen. 4) beschermingh. 5) by gekomen is door.

waer toe beijveren se sich dan 1) om uytwendigh' oorsaken op te snuffelen, op datse niet en souden schijnen self te zijn d'oorsaeck van haer verderf. Indien 't waerachtigh is dat de sondaers niet door eens anders, maer door haer eygen schult van de weldaden Godts berooft en met plagen te huys ghesocht worden, soo isser gewichtighe reden, waerom sy die verwijtinghen uyt Godes mondt hooren: op dat sy soos' hertneckelick in sonden voort gaen, leeren in tegenspoet liever haer eygene boosheydt te beschuldighen en te vervloecken, dan Godt met onrechtveerdighe wreetheydt te beswaren: op datse daer en teghen soos' haer selven leersaem aenstellen met een afkeer en walgingh van hare sonden (om welckers wille sy haer selven met recht rampsaligh en verloren bevinden) bevangen zijnde, weder keeren op den wegh, en met een ernstighe belijdenis bekennen dat gheen 't welck de Heere door sijne bestraffingen voorstelt: dat de bestraffingen der Propheten, die alhier by-gebracht worden, dese tweed' en laetste vrucht en nuttigheydt by de gheloovige te weegh ghebracht hebben, dat is openbaer uyt het voortreffelicke gebedt Daniels 't welck in 't negende Capittel sijns Boecks te lesen is. En van de eerste nuttigheyt sien wy een exempel in de Joden, van dewelcke de Heere aen Jeremia bevel gheeft, dat hy hen d'oorsaeck van hare swarigheden sal verhalen, al hoewel van sulck verhael niet anders en soude worden dan de Heere voorseydt hadde. Ghy sult alle dese woorden tot hen spreken, maer sy en sullen nae u niet hooren: ghy sult wel tot hen roepen, maer sy en sullen u niet antwoorden. Waer toe dan tot de doove ghesproken? Op datse tegen haer wil en danck souden verstaen dat het geen' sy hoorden waerachtigh was: te weten, dat het een grouwelicke heylighschennis 2) is, indiense de schult van hunne onghelucken 3), die in hen was, Gode quamen toe te schrijven. Door dese weynige weder-legginghen en antwoorden kondt ghy u selven seer licht ontwerren uyt dien grooten hoop der ghetuyghnissen, die de vyanden van Godes ghenade plachten te versamelen soo uyt de gheboden, als uyt de betuygingen of dreygementen teghen de overtreders der Wet om den afgodt der vrye wille-keur op te rechten. Van de Joden wordt in den Psalm tot harer schande ghesproken: Een krom en verdraeyt geslacht dat sijn hert niet geneyght en heeft. De Propheet vermaent oock in eenen anderen Psalm

Daer benefens moet alhier bemerckt worden tweederley gebruyck en nuttigheydt van dese verwijtingen.

Ierem. 7. 27.

Ibid. vs. 27.

Antwoordt op verscheyden Schriftuyrplaetsen die uyt de voorgaend' antwoorden moet afghenomen werden.

Psalm 78. 3.

Psalm 95. 8.

1) jaghense dan. 2) Kerck-roof 3) hare quaden.

de luyden van sijnen tijdt, datse hare herten
niet en souden verherden: om dat, namelick,
de gantsche schult der wederspannigheydt
steeckt en kleeft in de boosheyt der menschen.
Maer daer uyt wordt sottelick besloten, dat
het hert sich selven buyghen kan naer 1)
beyde zijden, 't hert, seggh' ick, welckers
voor-bereydingh van Godt komt. De Propheet
seydt: Ick hebb' mijn hert geneygt om uwe
geboden te bewaren: te weten, om dat hy
met lust, en met een vrolicke genegentheydt
des gemoets hem-selven Gode hadd' over-
gegeven: en evenwel en roemt hy niet dat
hy selve zy d'Autheur van die gheneghent-
heydt, dewelck' hy bekent te zijn een gave
Godts, ghelijck te sien is in den selvigen
Psalm. Derhalven moet de vermaninge van
Paulus vast gehouden werden, daer med' hy
den gheloovighen bevel gheeft, dats' hare
Philip. 2. 12. saligheydt sullen wercken met vrees' en be-
ven, om dat het Godt is die in haer werckt
het willen en wercken. Hy belast haer wel
te wercken, op datse de traegheydt des vleeschs
niet en souden toe-geven: maer als hy hen
vrees' en sorghvuldigheyt gebiedt, soo ver-
ootmoedight hy hen alsoo, datse ghedencken
moeten, dat dat selvige, 't welck haer gebo-
den wordt te doen, is een eyghen werck
Godes. Waer mede hy klaerlick uytdruckt dat
de gheloovigh' (om soo te spreken) op ly-
delicke wijse 2) wercken, ten aensien dat
hen de macht uyt den Hemel toe-ghedient
wordt, op datse haer selven gheen dingh en
2. Petr. 1. 5. souden toeschrijven. Daerom als Petrus ons
vermaent, dat wy by 't geloove deught voe-
gen souden, so en geeft hy ons niet de
tweede plaets in het wercken, als of wy yets
deden op ons eyghen handt, maer hy maeckt
alleen de luyheyt des vleeschs wacker, door
dewelck' het gheloove selfs gemeenlick ver-
stickt wordt. Hier toe dienen oock dese woor-
1. Thess. 5. 19. den van Paulus: En bluscht den Geest niet
uyt; want de traegheydt bekruypt nu en dan
den gheloovigen: indiense niet en wert be-
straft en gebetert. Maer indien nochtans ye-
mandt daer uyt wil besluyten dat de bewa-
ringh van het aengheboden licht staet in haer
goedt-duncken, soo sal sijn onverstandt lich-
telick wederleyt worden, door dien dese sel-
vige neerstigheyt, die Paulus vereyscht, alleen
van Godt komt. Want ons wordt oock dick-
wils bevolen dat wy ons selven van alle be-
2. Cor. 7. 1. smettingh sullen reynighen, hoewel de Geest
sich selven alleen het werck der Heylighma-
king toe-eyghent. In somma, 't is openbaer
en bekent uyt de woorden van Joannes, dat op

1) op. 2) lijdende.

ons by manier van toegevingh overgeset wort,
't geen Godt alleen toebehoort: Maer die, 1. Ioan. 5. 18.
segt hy, uyt Godt geboren is, bewaert hem-
selven. De voorstanders van den vrye-will'
grijpen dit woordt aen, als of wy ten deele
door Godes, en ten deele door ons' eygene
kracht bewaert wierden, en even eens als of
wy dese selvige bewaring, daer van d'Apos-
tel ghewach maeckt, niet en hadden uyt den
Hemel. Daerom bidt oock Christus den Vader Ioan. 11. 19.
dat hy ons beware van den quade. En wy
weten dat de Godtvruchtighe, wanneerse te-
gen den Satan strijden, door geen andere dan
door Godes wapenen d'overhandt bekomen.
Dit is oock de reden waerom Petrus, als hy 1. Petr. 1. 22.
ons gheboden heeft onse zielen te reynigen
in de gehoorsaemheydt der waerheydt, ter-
stont tot verbeteringh daer by voeght: door
den Heylighen Geest. In somma, hoe gantsch
nietigh alle menschelicke krachten zijn in den | (p. 122.)
geestelicken krijgh, dat wort van Joannes 1. Ioan. 3. 9.
kortelick aenghewesen, wanneer hy leert dat
zy 1) die uyt Godt geboren zijn, niet en kon-
nen sondigen, overmidts het zaedt Godts in
haer blijft. En hy geeft elders dese reden, Item. 5. 4.
om dat ons geloof d'overwinningh is, het
welck de werelt overwint.

12. Daer wort nochtans uyt de Wet van Weder-legg ingh van een In-reden inge-bracht uyt Moses Deut 30 11 teghen de voorgaend' antwoort, die met d'authoriteyt des Apostels en met een sterck bewijs. bevestight wort.
Moses een ghetuyghnis voort ghebracht, 't
welck seer schijnt te strijden teghen ons'
antwoorde. Want nae dat hy de Wet ver-
kondight hadde, soo betuyght hy den volcke
aldus: Dit selve gebodt, het welcke ick u
heden gebiede, dat en is van u niet ver-
borgen, ende dat en is niet verre. Het en is
niet in den Hemel: Want dit Woordt is seer
na-by u: in uwen monde, ende in u herte,
om dat te doen. Indien dese woorden ver-
staen worden ghesproken te zijn alleen van
de gheboden soo bekenn' ick datse groot ghe-
wicht hebben in dese saeck. Want ofschoon
men met gheringhe moeyte kon aentoonen 2)
dat alhier ghesproken wort, niet van de lich-
tigheyt die in't onderhouden, maer die in't
verstaen ghelegen is, soo soud' evenwel daer
in misschien oock alsoo eenige swarigheyt
blijven: Maer ons wordt allen twijffel beno- Rom. 10. 8
men door den Apostel, die dit klaerlick uyt-
leyt, betuyghende dat Moses aldaer gesproken
heeft van de Leere des Euangeliums. Indien
eenighe wederstrevighe wil beweeren, dat dese
woorden van Paulus met gheweldt verdraeyt
zijn, op datse tot het Euangelium mochten
betrocken worden: al hoewel sulcke sijne
vermetenheydt sonder godtloosheydt niet en
sal toegaan, soo isser nochtans stof om hem
sonder des Apostels authoriteyt te weder-

1) [ ]. 2) geringh mocht seggen

legghen. Want indien Moses van de gheboden alleen sprack, soo blies hy het volck op met een ydel vertrouwen. Want wat souden sy anders dan haer selven in den jammer ghestort hebben 1), indiense tot d'onderhoudingh der Wet, als voor hen niet swaer zijnde, toe-ghetreden waren met 2) haer eyghen krachten. Waer is dan dese soo ghemeensame lichtigheydt om de Wet t'onderhouden, dewijl tot deselve gheen toegangh en is dan langs een ghevaerlicke 3) steylte? Daer en is derhalven niets sekerder dan dat Moses met dese woorden het verbondt der genaden bedoelt 4) heeft, 't welck hy te ghelijck met den eysch der Wet afghekondight hadde. Want hy hadd' oock een weynigh te voren geleert, dat onse
Deut. 30. 6. herten door Godes handt moeten worden besneden, op dat wy hem lief krijghen mochten. Soo heeft hy dan dese lichtigheyt, van dewelck' hy terstont daeraen spreeckt, niet in des menschen vermoghen, maer in de hulp en onderstandt des Heylighen Geestes ghestelt, die sijn werck in onse swackheyt krachtelick uytvoert. Al hoewel oock dat ghetuyghnis niet simpelick en moet verstaen werden van de gheboden, maer veel meer van de beloften des Euangeliums, dewelcke soo verre daer af zijn datse de macht om de gerechtigheyt te verkrijgen in ons souden verstercken, datse deselve macht ons t'eenemael ontnemen. Paulus dit oock overlegghende, dat ons de saligheydt in het Euangelie voor-gestelt wordt, niet onder die hard' en onmogelicke condity, na dewelcke de Wet met ons handelt (te weten, dat die alleen de saligheyt verkrijgen, die alle de geboden sullen volbracht hebben) maer onder een condity die licht en onverhindert is, en eenen openen toegangh heeft, soo bevestight hy sulcks met dit getuyghnis. En oversulcks en dient het niet om de vryheyt des menschelicken goet-dunckens te bevestigen.

13. Daer pleghen oock sommighe andere plaetsen teghen gheworpen te worden, in 5) dewelcke aenghewesen 6) wordt dat Godt somtijdts den onderstant sijner genade te rugge treckende, de menschen beproeft, en verwacht werwaerts sy hare betrachtingen wenden sullen: gelijck als daer is de spreuck by Hosea: Ick sal henen gaen [ende] keeren
Hosea 5. 15. weder tot sijne plaetse, tot dat sy haer selven schuldigh kennen ende mijn aengesichte soecken. Het waer, seggense, te belagchen dat de Heer soude besien, of Israël sijn aenghesicht soecken soude, indiense gheen buyghsame herten ghehadt en hadden, die haer selven door eyghen macht konden neyghen ten beyden zijden. Gelijck of dat niet seer ghebruyckelick en waer in de Propheten, dat Godt sich aenstelt als eenen die sijn volck verstoot en wech werpt tot dats' haer leven verbeteren. Maer wat sullen doch de teghenpartyen ten laetsten uyt soodanighe dreyghementen besluyten? Willense dat een volck 't welck van Godt verlaten is, van sich selven sijn bekeeringh kan behartigen, soo hebbense de gantsche Schriftuyr tegen haer: bekennense dat de ghenade Godts noodigh is tot de bekeeringh, wat twistense dan met ons? Maer sy bekennen dat de genade op sulck een manier 1) noodigh zy, dats' ondertusschen den mensch sijn vermogen willen voor behouden hebben. Waer uyt bewijsense dit? Gewisseliek niet uyt die plaets, noch oock uyt diergelijcke. Want het is heel yets anders, den mensch een tijdt lang aen hemselven over te laten 2), en te besien wat hy hem-selven over-gegeven en gelaten zynde, sal bedrijven: en yets 3) anders sijne sobere krachten na de maet sijner swackheyt te hulp te komen. Wat geven dan, sal yemant seggen, soodanige manieren van spreken te kennen? Ick antwoorde datse so veel gelden als of Godt aldus sprake: Dewijl by dit hertneckigh volck niet met allen gevordert en wordt noch door vermaningh, noch door waerschouwingh, noch door bestraffingh, soo sal ick my 4) een weynigh tijts terug 5) trecken en het selve stil-swijghende laten verdruckt worden. Ick sal besien of het t'eeniger tijdt na langduyrige swarigheden aen my sal komen te gedencken, om mijn aensicht te soecken. Nu, des Heeren verre wech gaen en terug 5) trecken is soo veel te seggen, als de Prophety of syn woordt wech nemen. Besien wat de menschen doen sullen, beteeckent stil-swijghend' en sonder sich t'openbaren deselve voor een tijdt lang oeffenen met menigherley verdruckingen. Beyde dese dingen doet hy, op dat hy ons te meer verootmoedigen soude. Want wy souden door de gesselen des teghenspoedts eer in stucken gestooten dan verbetert worden, indien hy ons door sijnen Gheest niet bequaem en maeckte om daer door geleert te worden. Voorts wanneer de Heere door ons' onbrekelicke hertneckigheydt vergramt, en gelijck als vermoeyt zijnde, ons een weynigh tijts verlaet (te weten door wech-nemingh sijns woordts, in 't welck hy in sekere sin 6) sijne teghenwoordigheydt pleeght te vertoonen) en beproeft wat wy

De 4. hoop der bewijs-redenen, ghenomen uyt Godes beproeving en verwachtingh.

4. Godt verwacht of de sondaers haer sullen bekeeren of niet: Soo zijn dan dese beyde in haer vermogen.

Antwoordt, waer door de tegen-partyen 't zy door 't een of door 't ander ghevanghen worden.

De plaets van Hosea uyt-geleydt.

1) haer selven bedorven hebben. 2) door. 3) door eene verderffelicke. 4) begrepen. 5) door. 6) betoont.

1) [ ]. 2) wat anders van den mensch ter zijden afwijcken. 3) wat. 4) [ ]. 5) ver-. 6) [ ].

sullen doen in sijn afwesen: soo wort daer uyt valschelick afghenomen, dat de vrye-will' eenighe krachten heeft, die Godt aensien en beproeven soude: dewijl hy sulcks 1) alleen hierom doet, te weten, op dat hy ons dringhe tot erkentenis van onse nietigheydt en onmacht.

De vijfde hoop der bewijs-redenen voor den vryen wille, genomen uyt de gheduyrighe wijse van spreken.

14. Oock verweeren sy sich met een beroep op het vaste spraeckgebruyck 't welck 2) soo in de Schriftuyr als onder 3) de menschen in swangh 4) is. Want, [so segghen se] 5), de goede wercken worden ghenoemt onse wercken, en wy worden gheseydt te doen | 't geen heyligh en den Heere behagelick is, gelijck wy geseyt worden te sondighen. Indien de sonden ons met recht toe-gherekent worden, als van ons her gekomen zijnde: soo sal voorwaer om de selvigh' oorsaeck ons oock yets toe-geschreven moeten worden in 't stuck van de goede wercken. Want het waer teghen de reden dat wy gheseydt souden worden die dingen te doen, tot het volbrengen van dewelcke wy, als daer toe door ons eygen bewegingh onbequaem zijnde, gelijck steenen van Godt souden worden bewoghen. Schoon dat wy dan de genade Godts d'eerste plaets toe-eygenen, soo geven nochtans die manieren van spreken te kennen dat onsen arbeydt de tweede plaets toekomt. Indiense hier op alleen aenhielden, dat de goede wercken ghenoemt worden onse wercken, so soud' ick van myn zijde tegenwerpen 6), dat het broot ghenoemt wort ons broodt, het welck wy nochthans 7) door 't gebedt soecken te verkrijgen van Godt. Wat sullense doch anders vorderen 8) met dit woordeken onse, dan dat door Godes goedertierenheyt en onverdiende gift' ons eygen wordt dat gheen 't welck ons andersins in geenerley wijse toekomt? Soo moetense dan in 't ghebedt des Heeren de selvigh' ongerijmtheydt belachen: of sy moeten oock dit voor niet 9) belacchelick houden dat de goede wercken onse wercken genoemt worden, in dewelcke wy toch niets als het onse besitten dan door 10) de mildadigheydt Godts. Meer kracht heeft dan oock dese beweringh hunnerzijds 11), Dat de Schriftuyr dickwils getuyght, dat wy selfs die gene zijn die Godt dienen, de gerechtigheydt bewaren, de Wet ghehoorsamen, en neerstigheyt doen in goede wercken. Dewijl dit zijn eygene plichten van 't verstant en de will', hoe soud'et dan voeghen datmen die den Geest, en te gelijck oock ons toeschreef, indiender niet eenigh' onderlinghe gemeenschap en ware tusschen onsen arbeydt en de Goddelicke kracht? Uyt dese stricken sullen wy ons sonder moeyte los maken, indien wy naer behooren overlegghen op wat wijse de Geest des Heeren werckt in de Heylighen. 't Is een vreemde gelijckenis daer mede sy ons uyt nydigheydt beswaren. Want wie isser soo dwaes dat hy soude meenen dat de bewegingh des menschen niet en verschilt van de bewegingh eenes steens die gheworpen wort? Uyt onse leer' en volght oock niet met allen dat hier op 1) gelijckt. Wij rekenen 2) onder de natuyrlicke krachten des menschen sijn vermoghen om yets goed te keuren of te 3) verwerpen: te 4) willen en te weygheren: na te jaghen of te weerstaen 5): te weten, dat hy sijn seghel hecht aen d'ydelheyt en 6) 't ware goedt verwerpt 7): het quade wil en het goede afstoot; de boosheyt verjaeght en de gherechtigheyt weerstaet 8). Wat doet de Heere in allen desen? Indien hy alsulcken boosheyt, als een instrument sijns toorns wil gebruycken, soo stuyrt en schickt hy deselve werwaerts hy wil, op dat hy door een ondeugende handt sijn goet werck uytvoere. Sullen wy dan een boos mensch, die der mogentheydt Godts alsoo ghedienstigh is, dat hy nochtans ondertusschen sijn boose begeerlickheydt alleen soeckt te bevredigen 9), vergelijcken by eenen steen, die door eens anders geweldt geworpen zijnde, niet en wordt gedreven door sijn eyghen bewegingh, of ghevoelen, of wille? Wy sien hoe seer dese twee van elck 10) anderen verschillen. Maer wat werckt Godt in de goede menschen van dewelck' alhier voornementlick gehandeldt wordt? Wanneer hy sijn rijck in haer oprecht: so bedwinght hy door sijnen Geest haren wille, op datse nae de genegentheydt van haren aert, door onghestadighe begheerlickheden niet opwaerts en nederwaerts gheruckt en worden: hy buyght, schickt, fatsoeneert en stuyrt de selvige na den reghel van sijne gerechtigheydt, op datse tot heyligheydt en rechtveerdigheydt worde genegen: hy brenght haer vastigheyt en sterckte toe: op datse niet en wanckele of ter neder valle. Daerom schrijft Augustinus aldus: Ghy sult, seght hy, tot my seggen, soo worden wy gedreven van een ander, end' en wercken selfs niet met allen. Jae ghy werckt, en wordt te gelijck gedreven: en dan werckt ghy goedt, wanneer ghy van den goeden gedreven wordt. De Geest Godts die u drijft en beweeght, die is

(p. 124.)

5. De goede en quade wercken wordẽ onse wercken genoemt: so staet het dan by ons die beyde te doen.

Antwoordt, door uyt-legginsh, dewelcke betoont dat geen van beyde de manieren van spreken den voorstaunders der vrye-wil voordeel doet.

In-reden genomen van een gelijckenis.

Antwoort

Wat en op wat wijse Godt werckt in de Uytverkorene.

De corrept. & grat. cap. 2.

1) dat. 2) de geduyrighe wijse van spreken, dewelcke. 3) by. 4) gebruyckelick. 5) [ ]. 6) wederom voorwerpen. 7) [ ]. 8) op-doen. 9) on-. 10) niet eyghens en hebben dan uyt. 11) Maer dit haer segghen heeft noch wat meer krachts

1) mede. 2) stellen. 3) het goet kennen, en. 4) het. 5) het naetrachten en wederstaen. 6) het goet kennen van d'ydelheyt, en 't verwerpen van. 7) [ ]. 8) het willen van 't quaedt, en 't weygeren van 't goet: het na-jagen van de boosheyt, en 't weder-staen van de gerechtigheydt. 9) genoegen. 10) den.

een helper van die gene die wercken: De naem Helper gheeft te kennen, dat ghy oock yetwes werckt. Door het eerste lidt van dese woorden leert hy dat de werckingh des menschen door de bewegingh des Heylighen Geestes niet en wordt wech ghenomen, want de will' komt uyt de natuyr, en wordt geregeert op datse streve naer het gheen dat goedt is. Maer dat hy terstondt daer by voeght, dat uyt de naem helper afghenomen kan worden dat wy oock yets wercken, dat en moet also niet worden genomen, als of hy ons, op ons selven ghenomen 1), yets toe schreef: maer op dat hy onse traegheyt niet en soude stijven, so vereenigt hy Godts wercking met ons doen alsoo, dat het willen zy van de natuer, en het wel-willen van de genade. Daerom hadd' hy een weynig te voren geseyt: Indien ons Godt niet en helpt, so en sullen wy niet alleen niet konnen overwinnen, maer oock niet konnen strijden.

Het besluyt van d'antwoort op de bewijs-redenē van den laetsten hoop: dat de ghenade Godts alles in ons werckt, alsoo nochtans dat de goede werckē die wy doen om tweederley redē onse wercken genaemt werden, al hoewel onse wille van haer selven niet met allen toebrengt het welck van dese ghenade Godts soude moghen afgesondert werdē.

15. Hier uyt blijckt dat Godes ghenade (ghelijck dat woordt genomen wordt wanneer men spreeckt van de weder-gheboorte) is een reghel des Heyligen Geestes om des menschen wille te stuyren en te regeeren. Maer de Geest en kan den wille niet regeeren, of hy moet dien verbeteren, veranderen en vernieuwen (daerom seggen wy dat het begin van de weder-gheboorte gheleghen is in de te niet-doeningh van 't geen wy van ons selven hebben) en te gelijck beweghen, drijven, dringen, dragen en onderhouden. Daerom seggen wy naer 2) waerheyt dat de wercken die daer uyt ontstaen gheheel en al sijne wercken zijn. Ondertusschen bekennen wy oock waerachtig te wesen 't geen Augustinus leert, dat de wille door de ghenade niet vernietight, maer veel meer herstelt 3) wordt: want dese twee konnen met malkanderen seer wel bestaen: dat des menschen will' wordt geseydt herstelt 3) te worden, wanneer die (de verdorventheydt en verkeertheyt ghebetert zijnde) tot den oprechten regel der gerechtigheydt gestuert wordt: en dat te gelijck wordt gheseydt dat in den mensch een nieuwe will' geschapen wordt, dewijlse soo gheschonden en verdorven is, datse eenen geheel nieuwen aert moet aen doen. Nu en isser geen dingh in de wegh waerom wy niet met recht en souden moghen geseydt worden te doen dat geen 't welck de Geest Godts doet in ons, al hoewel onse will' van haer selven niet ter werelt toe en brenght dat tot sijne ghenade niet en soude behooren. Daerom moet in ghedachtenis gehouden worden 't gheen ick elders uyt Augustinus by-ghebracht hebbe, te weten: Dat sommighe te vergheefs arbeyden om in des menschen will' wat eygen goets te vinden; want de vermengingh, hoedanigh die oock zy, die de menschen poogen te maken uyt het vermoghen des vryen goedtdunckens en uyt de ghenade Godts, en is niet anders dan een verdervinge der genade: even eens als of yemant slijckigh | en bitter water in syn 1) wijn goot. Doch al hoewel al het goedt dat in de will' is voort komt alleen uyt het ingeven des Gheestes, dewijl nochtans het willen ons van natueren aengheboren is, soo en worden wy niet te vergeefs en sonder oorsaeck geseydt te doen die dingen, waer van Godt den 2) lof met recht aen sich treckt 3). Voor eerst, om dat alles wat hy in ons werckt, het onse wordt door sijne goedertierenheydt, als wy maer bekennen dat wy het niet en hebben van ons selven. Ten anderen, om dat het ons verstant, onse will', onsen arbeyt is, dewelcke van hem ten goede gestuyrt worden. (p. 125.)

Het derd' en laetste deel des Capittels, sommige bysondere plaetsen ondersoeckende.

16. De ghetuyghnissen die sy voorts van hier en van daer by een halen, en sullen den genen die selfs maer een middelmatigh verstandt besitten 4) en de voorgaende beantwoordinghen wel in-ghedroncken hebben, niet veel swarigheydts maken. Sy brenghen uyt het Boeck Genesis te voorschijn dit gesegde 5): Sijne begheerte is tot u, en ghy sult heerschen over hem. Dit verstaense van de sonde: even als of de Heere aen Cain beloofde dat de kracht der sonde de overhant niet en soude hebben in sijn gemoedt, indien hy maer wild' arbeyden om de selvighe t'onder te brengen. Maer wy segghen dat het met de schickingh en 't vervolgh der woorden beter over een komt, datmen de spreuck verstae van Abel. Want Godt heeft aldaer voor te bestraffen dien boosen nijdt die Cain tegen sijnen broeder op ghenomen hadde, en dat doet Godt op tweederley wijse. Voor eerst, dat hy te vergeefs soodanigen schelmstuck bedacht om boven sijnen broeder gheacht te zijn by Godt, by den welcken gheen dingh ge-eert en wordt dan de gerechtigheydt. Ten anderen, dat hy te seer 6) ondanckbaer was voor de weldaedt Godts die hy alreed' ontfangen hadde, door dien hij sijnen broeder, die doch sijn gebiedt onderworpen was, niet en konde verdragen. Maer op dat wy niet en schijnen dees' uytleggingh daerom t'omhelsen, om dat d'andere tegen ons is, soo laet ons dit alsoo nemen dat de Heere ghesproken heeft van de sonde. Is het sulcks,

De eerste plaets is genomen uyt Moses. Genes. 4. 7.

Antwoordt, den goeden sin voorstellende.

Tweede antwoordt waer mede de Party door 't een of door 't ander gevangē wort.

---

1) by ons selven aenghemerckt. 2) met. 3) vermaeckt.

1) onder den. 2) een. 3) hem-selven aentreckt 4) [ ]. 5) Spreuck. 6) veel.

soo is dan dit het welck Godt alhier seydt, of een beloft, of een ghebodt. Is het een ghebodt, soo hebben wy alreede bewesen dat daer uyt gheen bewijs en volght tot voordeel van des menschen vermogen: is het een belofte, waer is dan de vervulling der belofte, dewijl Cain van de sond', over dewelck' hy hadde behooren te heerschen, is overwonnen? Sy sullen segghen: Dat in de beloft' een stilswijgende condity besloten is, even als of 'er gheseydt wierdt, dat hy de sonde t'ondergebracht soude hebben, indien hy daer tegen hadde ghestreden. Maer wie sal doch dese verre ghesochte uytleggingh aennemen? Want indien dese heerschappij verstaen wordt van het heerschen over de sonde, soo kan een yeder sien dat het woorden zijn van een gebodt en bevel, waerdoor niet en wordt aengewesen wat wy vermogen, maer wat wy selfs boven ons vermoghen schuldigh zijn. Al hoewel oock de saeck selfs en de t'samensettingh der woorden vereyschen dat alhier ghemaeckt wordt een vergelijcking tusschen Cain en Abel: uyt dewelcke blijckt dat d' eerst-gheboren broeder: indien hy door sijn eyghen boosheydt niet en waer ergher gheweest als sijn jonger broeder, oock beneden den selven niet en soude gestelt zijn geworden.

De tweede plaets uyt den Brief tot den Romeynen. cap. 9. vs. 16.

17. Sy beroepen hen oock op 't 1) getuygenis des Apostels, dewelcke seydt, dat het niet en gaet nae yemandts willen noch loopen, maer nae Godts ontfermen: Hier uyt besluytense, datter yetwes is in de will' en in het pooghen, het welck al hoewel kleyn by sich selven, nochtans door Godes barmhertigheydt gheholpen zijnde, niet en zij sonder gheluckighen voortgangh.

Antwoort.

Maer waer 't datse de saeck die aldaer van Paulus verhandelt wordt, wijsselick overleyden, so en soudense dit gesegde 2) alsoo onvoorsichtelick niet misbruycken. Ick weet wel datse Origenes en Hieronymus by brenghen kunnen als toestemmers van haer uytleggingh: Ick soud' oock Augustinus wederom kunnen stellen tegen deselve: maer daer en is ons niet aen gelegen wat meeningh die mannen 3) ghehadt hebben, indien wy maer verstaen wat Paulus heeft willen seggen.

Orig. lib. 7. in Epist. ad Romanos. Hieronym. dialog. 1. in Pelag.

Hy leert aldaer, dat de saligheydt bereydt is alleen voor den ghenen, aen 4) welcken Godt sich 5) verweerdight sijne barmhertigheydt mede te deelen: en dat de val en ondergangh blijft over allen die hy niet en heeft uytverkoren. Hy hadd' het lot en deel der verworpenen aenghewesen door 't exempel van Pharao: en de sekerheydt der verkiesingh bevestight met dit getuygenisse van Moses: Ick sal barmhertigh zijn, dien ick barmhertigh zijn sal. Hier op maeckt hy dit besluyt: Dat het niet en gaet nae yemandts willen of loopen, maer nae Godts ontfermen.

Antwoort op een In-reden.

Indien dit aldus verstaen wordt, te weten, dat de will' en arbeydt niet ghenoeghsaem en zijn om dats' al te swack zijn tot soo een sware saeck: soo soude dit van Paulus niet seer bequamelick zijn gesproken. Wech dan met dese arghlistigheydt: Het en gaet niet nae yemandts willen of loopen: Ergo daer is eenighen wille, daer is eenigen loop. Want het gevoelen van Paulus is eenvoudiger, te weten: Daer en is geenen wille, daer en is gheenen loop, die ons den wegh maken tot de saligheydt, dit doet alleen de barmhertigheyt Godts. Want hy spreeckt hier niet anders dan hy doet tot Titus, alwaer hy schrijft: Dat de goedertierenheydt Godts onses Salighmakers, ende [*sijne*] liefde tot de menschen verschenen is, niet uyt de wercken der rechtveerdigheyt die wy gedaen hebben, maer nae sijne barmhertigheyt.

Tit. 3. 4.

Tweede antwoordt ghenomen van een ongerijmtheyt.

De ghene die beweeren dat Paulus alhier te kennen gheeft datter eenighen wille, datter eenigen loop is, om dat hy loochent 1) dat het gaet na yemandts willen of loopen, die en souden het selfs in my 2) niet toelaten, indien ick 3) op een ghelijcke wijse dorst te beweeren 4), dat wy eenighe goede wercken ghedaen hebben, om dat Paulus ontkent 5) dat wy uyt de goede wercken die wy hebben gedaen, Godes goedertierenheydt verkreghen hebben. Indiens' eenig' feyl sien in dese redeneering 6), soo moghens' haer ooghen op doen, en sy sullen bevinden dat in haer eyghen 7) argument ghelijck bedrogh steeckt.

Derde antwoort uyt Augustinus. Epist. 107. ad Vitalem.

Dese reden daer op Augustinus steunt is oock sterck en bondigh: Indien, seght hy, daerom geseydt wierdt dat het niet en gaet nae yemandts willen noch loopen, om dat de will' en loop niet genoeghsaem en zijn: soo soud' oock in't tegen deel mogen geseydt worden, dat het niet en gaet nae Godes barmhertigheydt, om dat die oock 't werck alleen niet en doet. En dewijl dit laetst' ongerijmt is, so besluyt Augustinus met recht, dat dit van Paulus daerom gesproken is, om dat de mensch gheen goede will' en heeft, 't en zy datse van den Heere bereydt worde: niet als of wy niet en moesten willen en loopen, maer om dat Godt dese twee in ons werckt.

De 3. plaets uyt 1. Cor. 3. 9.

Antwoort.

Even soo onverstandelick wordt ook van sommige verdraeyt dit segghen van Paulus: Wy zijn Godts medewerckers, het welck buyten twijffel verstaen wordt alleen van de Dienaers en Leeraers:

1) gebruycken oock 't. 2) spreuck. 3) [ ]. 4) den. 5) [ ].

1) versaeckt. 2) selfs my. 3) [ ]. 4) te beweeren. 5) versaeckt. 6) reden-kavelingh. 7) [ ].

(p. 126.) en dat die mede-werckers genoemt | worden, is niet om dats' uyt haer selven yets toebrengen, maer om dat Godt haren dienst ghebruyckt nae dat hy deselve bequaem gemaeckt en met noodtwendige gaven voorsien heeft.

De vierde plaets, uyt Eccles. cap. 15. 14.

18. Sy brenghen oock een ghetuyhgnis voort uyt het aprocryphe 1) Boeck *Ecclesiasticus* van Jezus Sirach 2), daer nochtans yeder een weet, dat hy een Schrijver is, wiens autoriteyt twijfelachtigh zy 3). Maer schoon ghenomen dat wy hem niet en verwerpen (het welck wy met goeden rechte wel doen mochten) wat ghetuyght hy doch tot voordeel van 't vrye goet-duncken? Hy segt, dat de mensch so haest als hy geschapen was, gelaten is in de handt van sijn eygen raedt: dat hem geboden gegeven zijn, door dewelck' hy behouden soude worden indien hy die bewaerde: dat leven en doodt, goet en quaedt den mensch voor-gestelt zijn: en dat hem van desen allen gegeven sal worden 't geen hy begeert. Het zy alsoo: Dat de mensch in sijn Scheppingh 't vermogen heeft ontfangen om het leven of de doot te verkrijgen: maer wat sal 't zijn, indien wy hierop 4) antwoorden, dat hy dat vermoghen verloren heeft? Voorwaer ick en hebb' in den sin niet Salomo tegen te spreken, dewelcke beweert dat Godt den mensche recht gemaeckt heeft, maer sy hebben vele vonden ghesocht. Maer dewijl de mensch ontaerdende 5), schip-breuck gheleden heeft in hem-selven en in alle sijne goederen, soo volght daer uyt, dat al dat, 't welck aen 6) d' eerste Scheppingh wort toegeschreven, niet terstont op de verdorven en verbastaerde natuyr mach toe-gepast worden. Ick antwoorde derhalven niet alleen hen-lieden, maer oock Ecclesiasticus selfs, hy zy dan wie hy zy: Wilt ghy den mensch leeren dat hy by sich selven soecke 't vermogen om de saligheyt te verkrijgen, uw' aensien en is by ons so groot niet, dat het by ons yets oock het minste soud' af doen 7) tot nadeel van 't ongetwijfelde Woort Godes: maer indien ghy alleenlick wilt bedwingen de boosheydt des vleesches, 't welck sijne sonden op Godt schuyvende, een ydele verschooningh pleeght te soecken: en daerom betuyght dat de gaefheyt van vermoghen 8) den mensch eenmael gegeven zy, op dat blijcke dat hy self d'oorsaeck is van sijn verderf, so geef 9) ick u dat geerne toe: indien ick slechts oock met u mach over een komen hier in, te weten, dat de mensch thans 10) door sijn eygen schuldt berooft is van die verciersels daer mede de Heere hem in den beginne bekleedt hadde: en dat wy alsoo te samen belijden, dat hy niet eenen *Schoonpleyter van sijn saken* 1), maer eenen Medicijn-meester van noode 2) heeft.

Antwoordt.

Prediker 7.29.

Een ander antwoort door onderscheydt-makingh.

De vijfde plaets, uyt Luc. 10. 30.

19. Maer sy en hebben niets so dickwijls 3) in den mondt als 4) de gelijckenisse van Christus van den reysenden man, den welcken de Moordenaers half doodt op den wegh heen gheworpen hadden. Ick weet dat het by na onder 5) allen Schrijveren seer gemeen is te leeren dat door het voorbeeldt van desen reysiger de rampsaligheydt des menschelicken geslachts af-ghebeeldt wordt. Hier uyt trecken onse teghen-partyen een bewijs-reden: Dat de mensch door de Moordery der sond' en des Duyvels alsoo niet verminckt en gewondt en is, of hy behoudt noch eenige' overblijfselen van sijn eerste goederen: door dien hy geseydt wort half levendigh gelaten te zijn. Want waer is dat halve leven, indien in hem niet en blijft een seker gedeelt des wesenlicken 6) verstandts en willes? Voor eerst, indien 7) ick haer allegory of vergelijckingh niet en wilde aennemen, wat soudense doch maken? Want daer en is geen twijfel aen, of sy is van de Vaders versonnen buyten den eygenlicken sin van de woorden des Heeren om 8); d'Allegorien en moeten niet verder gaen dan de reghel der Schriftuyr haer leydet: soo verr' ist'er af datse door haer selven souden ghenoegh zijn om eenighe leer-stucken daer op te bouwen 9). My en ontbreken oock geen redenen, door dewelck ick soude kunnen, soo 't my maer en luste, dat gantsche gedichtsel weder-legghen: want het Woordt Godts en laet den mensch het halve leven niet, maer het leert dat hy t'eenemael doot is, soo veel het leven der saligheydt 10) belanght. Wanneer Paulus spreeckt van onse verlossingh, soo en seght hy niet dat wy half levende genesen, maer dat wy doen wy doodt waren, opgeweckt zijn. Hy en roept de half levende niet aan om de verlichtinge van Christus t' ontfangen, maer de gene die slapen en begraven zijn: gelijck oock de Heere selfs, als hy seyt: Dat d' uyre gekomen is dat de doode door sijn stemme souden opstaen. Met wat overmoedt 11) soudense doch een allegory of vergelijckingh die niet veel om 't lijf en heeft, stellen tegen so veel klare getuyghnissen? Laet evenwel dees' allegory gelden in plaets van een vast en seker ghetuyhgnis, wat sul-

Antwoordt, d' Allegorische bewijsredenen zijn swack.

Tweede antwoort, dewelcke dese plaets verklaert door andere die noch klaerder zijn.

Ephes. 2. 5 en 5. 14.

Ioan. 5. 25.

Derde antwoordt door toe-gevingh.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) gheloofweerdigheyt in twijfel wort getrocken. 4) in 't tegen-deel. 5) veraerdende. 6) [ ]. 7) opdoen. 8) oprechtigheyt. 9) stae. 10) nu.

1) Voorspreker. 2) doen. 3) niet dickwijlder. 4) dan. 5) [ ]. 6) oprechten. 7) waer 't dat. 8) verdicht buyten den oprechten sin van de woorden des Heeren 9) timmeren. 10) ghelucksalighe leven. 11) aensicht.

lens' ons doch daer med' uyt de hant dwingen? De mensch is half levendigh, so heeft hy dan yetwes gesonts: Ick bekenn' dat hy een verstandt heeft dat bequaem is tot kennis, alhoewel hy tot de Hemelsch' en gheestelicke wijsheyt niet op en klimt 1): hy heeft eenigh oordeel van eerbaerheyt: hy heeft eenigh ghevoelen der Godtheydt, alhoewel hy de rechte kennisse Godts niet en bekomt. Maer waer henen willen doch alle dese dingen. Gewisselick sy en kunnen niet te weegh brengen, dat ons het seggen van Augustinus, 't welck oock door de eenparige 2) stemmen der scholen voor goet gekeurt is, ontnomen werde, te weten, dat de mensch na den val berooft is van d'onverdiend' en boven-natuyrlicke gaven aen dewelcke de saligheyt vast is: en dat de natuyrlicke gaven in hem verdorven en verontreynight zijn. Laet derhalven dees' ongetwijfelde waerheyt, die door geenerley gewelt noch bedrogh en kan ver 3)-swackt worden, by ons vast blijven staen, te weten, dat des menschen verstandt alsoo gantsch van Godts gherechtigheydt is vervreemt, dat het niet en begrijpt, niet en begeert, niet en soeckt dan 't gheen ongoddelick, verdraeyt, schandelick, onreyn en boos is, dat sijn hert also t'eenemael met het vergift der sond' is door-droncken, dat het niet anders dan een verrotten stanck en kan uyt-blasen. Indien de menschen somtijdts sich selven voor-doen met een ghedaent' en schijn van eenigh goet, dat evenwel het verstandt altijt met geveynstheyt en bedriegelicke scheevigheydt bedeckt, en het ghemoedt met inwendige verkeertheydt verknocht blijft.

Laetste antwoort uyt Augustinus genomen.

Het besluyt en den korten inhoudt van den gantschen handel aengaende de vryen wille.

Het VI. Cappittel.

Dat de verdorven mensch sijn verlossingh in Christus moet soecken.

De kennisse Godes des Scheppers is onprofijtelick, ten zy daer op terstondt volghe 't Gheloof in Christus den Verlosser.

Dewijl het gantsche menschelicke geslacht in den Persoon van Adam verdorven en verloren is ghewordcn, soo en doet ons die voortreffelickheydt en adel des eersten oorspronghs daer van wy ghesproken hebben, soo seer gheen voordeel, dats' ons veel meer gedyet tot grooter schande, tot dat Godt (dewelcke de menschen die door de sonde verontreynight en verdorven zijn, voor sijn werck niet en erkent) verschijnt als een Verlosser in den persoon sijns eenigh-geboren Soons. Dien volgens, nademael wy van het (p. 127.) leven tot in de doodt vervallen | zijn, soo soude die gantsche kennisse van Godt den Schepper, van dewelcke wy ghehandelt hebben, onprofijtelick wesen, indien daer by niet en quam het geloove 'twelck ons Godt als 1) eenen Vader in Christus voorstelt 2). Dit was wel d'oprecht ordeningh dat het gebouw der werelt ons een school soude zijn om de Godtvruchtigheydt te leeren: en daer door den doorgangh te verkrijghen tot het eeuwighe leven en de volmaeckte gelucksaligheyt. Doch na dat wy afgevallen zijn werwaerts wy ons' oogen keeren, om hoogh en om leegh', al-omme vinden wy den vloeck Godts, dewelcke nootsakelick onse zielen door wanhoop moet overrompelen, dewijl oock selfs d'onschuldige Schepselen door onse schuldt met dien selven bevanghen en verstrickt zijn. Want alhoewel Godt wil dat sijn Vaderlicke gunst t'onswaerts op veelderley wijse sal blijcken, soo en konnen wy nochtans uyt het aenschouwen der werelt niet opmaken 3) dat hy onse Vader is, als ons de conscienty inwendigh prickelt, en daer toe bewijst dat Godt in de sonde rechtveerdigh' oorsaeck vindt om ons te verwerpen en voor sijne Kinderen niet te houden of te reeckenen. Hier by komt noch d'onwetenheydt en ondanckbaerheydt: want onse verstanden en bemercken van wegen hare blintheyt de waerheydt niet, en door de verkeertheyt van alle onse sinnen berooven wy ter quader trouwen Godt van sijne heerlickheyt. Men moet derhalven komen tot de overleggingh van Paulus 4): Want nademael in de wijsheyt Godts de werelt Godt niet en heeft gekent door de wijsheydt, soo heeft het Gode behaeght door de dwaesheydt der predikinge saligh te maken die gelooven. De wijsheyt Godts noemt hy die voortreffelicke schouw-plaets van Hemel en Aerde die met ontallicke wonderen vervult is, uyt welckers aenschouwingh wy Godt wijsselick hadden behooren te bekennen: maer dewijl wy daer in soo slecht vooruyt zijn ghekomen 5), so roept hy ons te rugghe tot het gheloove van Christus, 'twelck om den schijn der dwaesheyt den ongeloovigen walghelick is. Al hoewel dan de Predicaty van het Kruys met des menschen vernuft niet over een en komt, soo moeten wy nochtans die selvige met nederigheyt omhelsen, indien wy tot Godt, onsen Schepper en Maker, van den welcken wy vervreemt zijn, willen weder keeren, op dat hy ons wederom beginne te zijn tot eenen Vader. 't Is seker dat na den val van den eersten mensch gheen kennisse Godts ter saligheyt en heeft konnen gedyen sonder kennis van den

d'Eerste reden

De tweede reden versterckt door 't getuygnis des Apostels.

1. Cor. 1. 21.

Besluyt.

Dese Leer heeft van den beginne der Werelt tot alle tijden plaets ghehadt onder de Kinderen Godts. Ioan 17. 3.

1) steygert. 2) ghemeene (voysen en). 3) ghe-.

1) tot. 2) voordraeght. 3) afnemen. 4) de reden Pauli. 5) qualick gevordert hebben.

Middelaer: want als Christus segt, Dat dit is het eeuwighe leven, dat sy u kennen den eenighen waerachtigen Godt, ende Jesus Christus, dien ghy gesonden hebt. So en spreeckt hy niet alleen van sijnen tijdt, maer hy begrijpt daer in oock alle tijden en eeuwen. Daerom is het onverstandt van die menschen so veel te schandelicker, dewelcke voor alle godtloos' en ongheloovighe menschen den Hemel open stellen sonder de ghenade van Christus, van den welcken de Schriftuyr al-omm' leert dat hy d'eenige deure zy waer door wy ter saligheyt ingaen. Indien yemandt dese woorden van Christus wil doen slaen op 1) den tijdt van d'openbaringh des Euangeliums, soo hebben wy tegen hem onse 2) antwoorde gereet 3), want dit heeft in 't gemeen geslagen en gepast op alle tijden en volckeren, dat die gene die van Godt zijn afgescheyden en verklaert worden vervloeckt te zijn en Kinderen des toorns, Gode niet en konnen behaghen sonder versoeningh. Doet hier noch by 't gheen Christus de Samaritaensche vrouw tot een antwoordt gaf: Ghy-lieden aenbidt dat ghy niet en weet, wy aenbidden dat wy weten: want de saligheyt is uyt de Joden. Door welcke woorden hy voor eerst alle de Godtsdiensten der Heydenen van valsheydt bestraft 4) en veroordeelt, en ten anderen de reden en oorsaeck daer van aenwijst, om dat onder de Wet de belofte van den Verlosser alleen aen het uytverkoren volck ghedaen was. Waer uyt volght dat Godt noyt wel-gevallen gehadt heeft in eenigen dienst, dan die op Christus sach. Daerom betuyght oock Paulus, Dat alle Heydenen sonder Godt en van de hope des eeuwigen levens berooft zijn geweest. En dewijl nu Joannes leert dat het leven van den beginne geweest is in Christus, en dat de gheheele Werelt daer van vervallen is, soo is 't noodigh dat wy tot die Fonteyn weder keeren. Daerom verklaert Christus dat hy 't Leven zy voor soo veel hy de Versoender is. En 't is seker dat het erfdeel der Hemelen alleen den kinderen Godts toekomt. Nu en mogen onder 't getal der Kinderen geensins ghereeckent worden die ghene dewelcke niet en zijn in-ghelijft in het Lichaem des eenigh-gheboren Soons. En Joannes betuyght klaerlijck dat alleen 5) die Kinderen Godts worden, die in sijnen naem gelooven. Maer dewijl ick er nog niet aen toe ben om 6) van 't gheloof in Christus opsettelicken 7) te spreken, soo sal dit, 't welck wy als in 't voorby gaen aengeroert hebben, alhier genoegh zijn.

En daerom dwalen t'eenemael van den wegh af die gene, dewelcke den Heydenen en ongeloovighen, die Christus niet en kennen, den Hemel open doen, en hare voorwendinghen worden door ghetuyghnissen der Schriftuyre wederleyt.

Ioan. 4 22.

Eph. 2. 12.
Ioan. 1. 4.

Ioan. 1. 12.

1) betreeken wil tot. 2) d'. 3) veerdigh. 4) straft.
5) [ ]. 6) noch niet en hebbe voorgenomen.
7) met voordacht.

2. En hierom en heeft Godt sich nooyt den Israëlitischen volcke goet-gunstig betoont noch hope der genade gegeven sonder den Middelaer. Ick laet nu staen d'offerhanden der Wet, door dewelcke de gheloovig' openbaerlick en duydelick wierden onderwesen, dat de saligheydt nergens gesocht moest worden dan in de versoeningh, dewelck' alleen van Christus volbracht is. Dit seggh' ick alleenlick dat de salig' en geluckige staet van de Kerck altijt in den persoon van Christus gegrondt is geweest. Want al hoewel Godt het gantsche gheslacht van Abraham in sijn verbondt begrepen heeft, so beweert nochtans Paulus voorsichtelick: Dat Christus eygentlick is dat zaedt in het welck' alle Volckeren souden gezegent worden: Dewijl wy weten, dat niet alle die, die na den vleesch' uyt Abraham gheboren zijn, in het zaedt gerekent zijn geweest. Want op dat ick niet en spreke van Ismaël en andere meer, hoe is het doch gebeurt 1) dat van de twee sonen van Isaak, te weten, de tweelinghen Esau en Jacob, d'een verkoren en d' ander verworpen wierdt, doese noch te samen waren in den buyck haers Moeders? Jae hoe is het kunnen ghebeuren 2) dat de eerst-gheboren verstooten wordende, de jonghst-gheboren alleen den staet der weerdigheydt behouden heeft? En oock waerdoor is het ghekomen 3) dat het grootste deel van d'erffenis uytgesloten is geworden? 't Is derhalven openbaer dat Abrahams zaedt voornementlick onder een hooft ghestelt en gereeckent wort: en dat de beloofde saligheyt geen vastigheyt en heeft voor datmen tot Christus komt, wiens Ampt is het verstrooyde tot een te versamelen. Soo hingh dan d'eerste aennemingh van 't verkoren volck aen de genade des Middelaers. En al hoewel dit by Moses met soo klare woorden niet en wordt uytgedruckt, soo is't nochtans blijckelick dat dit allen Godtvruchtigen in't gemeyn bekent was. Want al eerder een Koning was gestelt onder het volck, soo sprack Hanna de moeder van Samuel in haren lof-sangh, daer sy van de gelucksaligheydt der | Godtvruchtigen ghewaghet 4), in deser voeghen: Godt sal sijnen Koningh sterkte gheven, en den hoorn sijns Gesalfden verhooghen. Met welcke woorden sy te kennen gheeft, dat Godt sijn Kercke sal zegenen. Waer med' over een komen de woorden die terstondt daer nae volghen: De Priester dien ick setten sal, sal

Godt en heeft den ouden Israëlitischen volcke nooyt genadigh gheweest sonder den Middelaer Christus.

De eerste reden is ghenomen uyt de ceremony der offerhanden.

De tweede reden is ghehaelt uyt de verkiesing van het huysghesin Abrahams.

Gal. 3. 16.

De derde reden is vergadert uyt de bemerckingh van de Konincklicke weerdigheyt, bevestight in 't huysghesin Davids.

(p. 128.)

1. Sam. 2. 10.

1) by-ghekomen. 2) by ghekomen. 3) Waer uyt is 't oock geschiet. 4) discoureert.

wandelen voor den aenghesichte mijns Gesalfden. Daer en is oock geen twijffel aen of de Hemelsche Vader heeft gewilt dat in den Koningh David en sijne nakomelingen een levendigh beeldt sijns Gesalfden ghesien soude worden. Daerom hy oock, willende de Godtsalige
Psalm. 2. 12. vermanen tot de vreese Godts, beveelt den Soon te kussen, met het welck dees' Euan-
Ioan. 5. 23. gelische uytsprake 1) over eenstemt: Die den Sone niet en eert, en eert den Vader niet die hem gesonden heeft. Al hoewel dan het Koninckrijck door 't afwijcken van de tien stammen vervallen was, soo moeste nochtans het verbondt 't welck Godt ghemaeckt hadde, in David en sijne nakomelinghen bestendigh blijven, gelijck hy oock betuyght heeft door
1. Reg. 11. 12. 34. 39. de Propheten: Ick en sal het Koninckrijck niet gheheel af scheuren om Davids mijnes knechts en om Jerusalems wille 't welck ick verkoren hebbe: maer uwen Soon sal eenen stamme behouden. Dit selvighe wordt aldaer twee of driemael herhaelt. Daer wordt oock
Ibid. vs. 39. duydelick by gheschreven: Ick sal om dies wille het zaet Davids verootmoedigen; Nochtans niet altijt. Een weynigh tijts daer nae
1. Reg. 15. 4. wierdt gheseydt: Om Davids wille gaf de Heere sijn Godt hem eene Lampe in Jerusalem; verweckende sijnen Soon nae hem, ende bevestigende Jerusalem. Doe nu alreede de saken des rijcks helden nae den onder-
2. Reg. 8. 19. gangh, wierdt wederom gheseydt: De Heere en woude Juda niet verderven, om Davids sijnes knechts wille: gelijck als hy hem geseyt hadde: Dat hy hem t'allen tijden voor sijne sonen eene lampe soude geven. De somma komt hier op uyt, dat, all' andere voorby ghegaen zijnde, David alleen verkoren is gheweest in den welcken het wel-behaghen Godts rusten soude: ghelijck elders gheseydt
Ps. 78, 60. en 67. wordt: Hy heeft den Tabernakel van Silo, en de Tente Josephs verstooten, en den stamm' Ephraim niet verkoren: maer hy heeft den stamme Juda verkoren, den bergh Sion dien hy lief hadde: hy heeft verkoren sijnen knecht David, op dat hy Jacob sijn volck en Israël sijn erfdeel verschoonen soude. Eyndelick, hy heeft sijn Kerck alsoo willen bewaren dat haer behoudenis en welvaert aen dat Hooft soude verknocht 2) zijn. Daerom
Psalm 28. 8. oock David uytroept: De Heere is haer-lieder sterckte, ende hy is de sterckheydt der verlossingen sijns Gesalfden. En terstondt voeght hy daer by dit ghebedt: Verlost u volck ende zegent u erve; te kennen gevende dat de staet van de Kerck door een onbreeckelicken bandt met Christus Rijck vereenight is. In den selvighen sin bidt hy elders: O Heere, Psalm 20. 10
behoudt: die Koningh verhoore ons ten dage onses roepens. Waer mede' hy opentlick leert dat de gheloovige door geen ander vertrouwen tot Godes hulp den toevlucht ghenomen hebben, dan om datse schuylden onder eenes Koninghs bescherming, 't welck uyt eenen anderen Psalm te sien is; Och Heere, geeft Psalm 118. 25. 26.
nu heyl, gezegent zy hy die daer komt in den name des Heeren: Waer uyt genoeghsaem blijckt dat de gheloovige gheroepen worden tot Christus, op datse hopen mochten door Godes hant saligh te sullen worden. Hier op siet oock een ander ghebedt, in het welck de gantsche Kerck Godts barmhertig- Psalm 80. 18.
heyt inroept 1): Uwe hant zy over den man uwer rechterhandt, over des menschen sone, [*dien*] ghy u gesterckt (of bereyt) hebt. Want al hoewel de Psalmist de verstrooyingh des gheheelen volcks beweent, soo bidt hy nochtans om de weder-oprechtingh des selvighen in het Hooft alleen. En als Jeremia treurt over d'elendigheydt der Kercke, doe het volck in ballingschap wech gevoert en 't landt verwoest was, en alles scheen verloren te zijn, soo klaeght hy nochtans bysonderlick daer over dat den gheloovighen de hoop' was af-ghesneden door den ondergangh des Koninckrijcks. Den adem onser neusen, Klaegl. Ier. 4. 20.
de Ghesalfde des Heeren, is ghevanghen in hare groeven: [*van*] welcken wy seyden, Wy sullen onder sijne schaduwe leven onder de Heydenen. Hier uyt is nu kennelick ghenoegh, dewijl Godt den menschelicken Gheslachte niet ghenadigh en kan wesen sonder den Middelaer, dat Christus den Heylighen Vaderen onder de Wet altijdt is voorghestelt gheweest, tot den welcken sy haer gheloove stuyren en richten souden.

3. Voorts wanneerder in tegenspoedt vertroostingh belooft, en voornementlick verlossingh voor de Kerck beschreven wort, so wort de vaen en wimpel des vertrouwens en der hoop' opgesteken en voorgestelt in Christus: Ghy toogt uyt tot verlossinge uwes volcks, tot verlossinge met uwen Gesalfden: seght Habakuk. En soo dickwils alsser by de Propheten van de weder-oprechtingh der Kercke gesproken wordt, soo roepen sy het volck tot de toeseggingh die aen David gedaen was, aengaende d'eeuwigheyt des Koninckrijcks. Dat en is oock geen wonder, want het Verbondt en soud' andersins gheen vastigheyt ghehadt hebben. Hier toe dient die treffelicke verantwoordingh van Jesaia, want als hy sagh dat sijn getuyghnis belangende het

Daer en is oock van nerghens anders dan uyt dese selvige fonteyn troost belooft in tegenspoedige saken, noch uyt eenige banier des vertrouwens en der hoop' opgerecht dan in hem.

Habak. 3. 13.

Bewijs uyt verscheyden uytgelesen spreucken der Schrifture.

1) spreuck. 2) verknoopt.

1) versoeckt.

opbreken van de beleghering Jerusalems en de tegenwoordige verlossingh, van den ongheloovighen Koningh Achaz wierdt verworpen, so breeckt hy sijn reden af en gaet 1) over tot de sake 2) van den Messias:

Iesa. 7. 14. Siet eene Maghet sal swangher worden, ende sy sal eenen Sone baren, gevend' als van ter zijden te kennen, al hoewel de Koningh en het volck door hare boosheydt de belofte verwierpen die hen-lieden wiert aengeboden, als ofse met opset Godts waerheydt poogden te kreucken en te krencken, dat nochtans het Verbondt niet en soude te niet gaen, en dat de Verlosser te sijner tijdt komen soude. In somma, alle de Propheten als sy wilden aentoonen 3) dat Godt versoenlick was, hebben altijdt ghesocht voor den dagh te brenghen het Koninckrijcke Davids, aen het welck de verlossingh hingh en d'eeuwighe saligheyt. Alsoo spreeckt Jesaia:

Iesa. 55. 3. Ick sal met u een eeuwigh verbondt maken, [*ende u gheven*] de ghewisse weldadigheden Davids. Siet, ick hebbe hem [*tot*] een ghetuyghe der volcken ghegheven. Om dat namelick de gheloovigh' in haren vertwijfelden staet gheen hoop' en konden hebben, dat Godt sich soude laten verbidden, anders dan door tusschen-komen van desen Ghetuyghe. Op dat oock Jeremia oprechten soude die gene die sonder hope waren, soo spreeckt oock hy op deselve wijse,

Ierem. 23. 5, 6. Siet, de dagen komen, spreeckt de Heere, dat ick aen David, eene rechtveerdighe SPRUYTE sal verwecken: In sijne daghen sal Juda verlost worden, ende Israël seker woonen. Insghelijcks

Ezech. 34. 23. Ezechiël: Ende ick sal eenen eenigen Herder over haer verwecken, ende hy sal haer weyden, [*namelick*] mijnen knecht David: Ende ick de Heere sal haer tot eenen Godt zijn; | (p. 129) ende mijn knecht David sal Vorst zijn in het midden van haer: Ick de Heere hebbe het gesproken. Ende ick sal een verbont des Vredes met haer maken. Als hy oock in een ander plaets ghesproken hadde van d'ongeloovelicke vernieuwing, soo seydt hy verder

Ezech. 37. 25, 26. aldus: Mijn knecht David sal haer-lieder Vorst zijn tot in eeuwigheydt. Ende ick sal een verbondt des vredes met hen maken: Ick roer' weynighe ghetuyghnissen aen uyt vele, want ick wil de Lezers alleenlick vermaent hebben, dat alle de geloovige haer hoop noyt op iets anders en hebben ghestelt, dan op Christus. Dit ghetuyghen oock alle d'andere Propheten,

Hose. 1, 11. gelijck blijckt by Hosea alwaer aldus geschreven staet: Ende de kinderen Iudas ende de kinderen Israëls sullen t'samen vergadert worden, ende sich een eenigh hooft stellen. Het welck hy daer nae klaerder uytleydt: Daer nae sullen sich de kinderen Israëls bekeeren, Hose 3. 5. ende soecken den Heere haren Godt, ende David haren Koningh. Oock Micha handelende 1) van de wederkomste des volcks, seyt duydelick: Ende haer Koning sal voor haer Mich. 2. 13. aengesichte henen gaen; ende de Heere in hare spitse. Van gelijcken oock Amos als hy de vernieuwingh des volcks wilde beloven: Te dien daghe sal ick de vervallene hutte Amos 9. 11. Davids weder oprichten: ende ick sal hare reten vertuynen, ende wat aen haer is afghebroken, weder oprichten; want dit was d'eenighe Banier der saligheydt, te weten, dat de Koninckliche heerlickheyt wederom om hoog' opsteegh in 't huys Davids, 't welck in Christus vervult is. Waerom Zacharias, naer mate 2) sijnen tijdt naerder quam aen den tijdt der openbaringe van Christus, dan oock te 3) klaerder uytroept: Verheught u seer, ghy Zach. 9. 9. dochter Sions, juycht ghy dochter Jerusalems: Siet u Koning sal u komen, rechtveerdigh, ende hy is een Heylant. 't Welck overeenstemt 4) met de plaets die voor-heen uyt den Psalm by-ghebracht is: De Heere is haer- Psalm 28. 8. lieder sterckte, ende hy is de sterckheyt der verlossinghen sijns Ghesalfden. Verlost u volck ende zegent u erve; alwaer de saligheydt van het hooft tot het gantsche lichaem uytghestreckt wort.

4. Godt heeft ghewilt dat de Joden alsoo door dese voorseggingen souden worden onderwesen, op dat sy, om verlossingh te versoecken, regel-recht haer oogen souden keeren tot Christus. *Godt heeft de Joden also geleert, dats' op Christus souden sien.* En al hoewel datse schandelick ontaart 5) waren, so en heeft nochtans de gedachtenis van dat algemeyn beginsel en leerstuck niet kunnen uytgewischt worden, te weten, dat Godt door de handt sijns Gesalfden, ghelijck aen David belooft was, soude zijn de verlosser der Kercke: en dat op die wijse eerst bestendigh soude wesen het ghenaden-verbondt door 't welck Godt sijn Uytverkorene tot kinderen aengenomen hadde. Hier uyt is 't geschiet dat in den mondt der kinderen, doe Christus een weynigh voor sijn doot binnen Jerusalem sijn in-treed' dede, dit Liedt gheklonken heeft: Hosanna den Matth. 21. 9. Sone Davids. Want het blijckt dat dat selvige 't welck sy songen by den gemeenen man bekent en in eere 6), en uyt het gemeen gebruyck ghenomen zy gheweest, te weten, datse geen ander pandt en versekering en hadden dan in de toekomst des Verlossers. *'t Welck door de goedt-keuringh van Christus selfs bevestight is.* Hierom is het dat Christus selfs sijne Disci-

1) treedt. 2) het provoost. 3) vertoonen.

1) propoosten voerende. 2) gelijck. 3) alsoo oock. 4) accordeert. 5) veraert. 6) befaemt

pelen gebiedt in hem te gelooven, op dats' alsoo bescheydelick en volkomelick in Godt ghelooven mochten: Ghy-lieden gelooft, seght hy, in Godt, ghelooft oock in my. Want al is 't dat het geloof (om eygentlick te spreken) van Christus tot den Vader opklimt, soo gheeft hy nochtans te kennen dat het gheloove, hoewel het op Godt steunt, allenghskens verdwijnt, 't en zy dat hy als Middelaer daer tusschen koom' en 't selvig' in een grondige vastigheydt beware. Bovendien 1) is 2) Godes heerlickheydt oock te hooghe 3) dan dat de sterffelicke menschen, die als wormkens op der aerden kruypen, daer toe souden konnen door dringen. Het alghemeene seggen dat 4) Godt is het voorwerp en ooghmerck daer 't geloof op siet, neem ick dan oock slechts onder dit beding over, dat tegelijck worde toegestemt, dat het nadere verklaringhe vereyscht 5): want Christus en wordt niet te vergeefs ghenaemt het Beeldt des onsienlicken Godts: maer wy worden door dien eeren-tytel vermaent, dat wy Godt ter saligheydt niet en konnen kennen, 't en zy dat hy ons voor oogen koom' in Christus. En alhoewel de Schrift-geleerde door valsche ghedichtsels by den Joden verduystert hadden 't geen de Propheten van den Verlosser hadden geleert, so heeft nochtans Christus dit genomen voor een saeck die bekent, en ghelijck als door ghemeen accoort was omhelst, dat d' openbaringh des Middelaers 't eenighe redmiddel 6) was om de verloren en radeloose saeck te redden, en 't eenighe middel om de Kerck te verlossen. Het gheen Paulus leerdt, te weten: Dat Christus zy het eynde der Wet, en is wel by den ghemeenen man alsoo niet bekent gheweest, ghelijck het behoorde bekendt te zijn, maer evenwel hoe waerachtigh en seker dat selvighe zy, dat blijckt klaerlick selfs uyt de Wet en de Propheten. Ick en handele noch niet van het geloove, want daer toe-sullen wy elders beter gelegentheydt hebben. Dit moeten de Lesers alleenlick vast houden, dat d'eerste trap tot de godtvruchtigheydt zy te bekennen dat Godt ons een Vader is om ons te beschermen, te regeeren, en te koesteren, tot dat hy ons in het eeuwigh erfdeel sijns Koninckrijcks versamele: en dat hier uyt openbaer wordt 't geen wy onlanghs hebben gheseydt, te weten, dat de salighmakende kennisse Godts sonder Christus niet en kan bestaen, en dat hy daerom van het begin der werelt aen allen uytverkorenen voor-ghestelt zy gheweest, op den welcken sy haer oogen slaen, en haer vertrouwen vestigen souden. In 1) desen sin schrijft oock 2) Ireneus: Dat de Vader, die onbegrijpelick is, begrepen kan worden in sijnen Soon, dewijl hy sich ghevoeght heeft na ons begrijp, op dat hy onse verstanden door d'on-eyndelickheydt sijner heerlickheyt niet en soude verslinden. Sommig' uytsinnige menschen dit niet bedenckende, verdraeyen dese profijtelicke uytspraeck 3) tot haer ongoddelick verzinsel 4), even als of Christus niet meer en hadd' als een ghedeelt van de volle Godtheydt: daer nochtans die spreuck van Ireneus niet anders en wil beduyden, dan dat Godt in Christus alleen bekent en begrepen wordt. Dese woorden van Joannes zijn voorwaer altijdt waerachtigh gheweest: Een yeghelick die den Sone loochent, en heeft oock den Vader niet. Want of schoon veel menschen in voortijden gestoft hebben van haren Godt, en datse den Werck-meester van Hemel en Aerde dienden: aenghesien 5) sy nochtans geenen Middelaer en hadden, soo en was 't niet mogelick datse de barmhertigheydt Godts 6) recht smaken, en oversulcks gelooven souden dat sy hem tot eenen Vader hadden. Dewijl sy dan het Hooft, dat is Christus, niet en kenden, so is de kennisse Godts by hen ydel geweest: waer uyt oock ontstaen is, datse ten langen laetsten tot plompe en schandelicke bijgheloovigheden 7) vervallen zijnde, haer onwetenheyt geopenbaert hebben, als by exempel, de heden | daeghsche Turcken, al is 't datse met volle monden betuygen dat de Schepper des Hemels en der Aerden haren Godt is, soo rechten sy nochtans eenen afgodt op in de stede van den waren Godt, dewijlse van Christus afkeerigh zijn.

Ioan. 14. 1.

Daerom heeft dat ghemeen segghen: Dat Godt is het voorwerp des gheloofs, verbetering of uytlegginghe van doen.

Coloss. 1. 15.

Rom. 10. 4.

Besluyt deses handels van Christus.
In 't 3. Boeck cap. 2.

Bevestigingh door 't ghetuyghenis van Ireneus. lib. 4. cap. 8.

I. Ioan. 2. 23.

So volgt dan dat de Heydenen God ter saligheyt niet gekent en hebbe.

(p. 130.)

Het VII. Capittel.

Dat de Wet ghegheven zy, niet om het oude volck onder haer te behouden, maer om de hope der saligheydt in Christus te voeden tot op sijn toekomst.

Men kan uyt de onafghebrokene reeks van ghetuighenissen, welcke wy aenhaelden 8), verstaen en afnemen dat de wet omtrent vier hondert jaren na Abrahams doodt is gegeven, niet op datse het verkoren volck van Christus soud' afleyden: maer op datse de herten van dat volck tot den tijt sijner

Eerstelick wordt in 't gemeen betoont dat de Wet, namelick, de gantsche Godsdienst den ouden volcke van Godt door de hant van Moses gegeven, ons op veelderley wysen tot Christus leydt.

1) andersins. 2) (oock). 3) hoogher. 4) Ick stae derhalven dit gemeen seggen, te weten, dat. 5) alsoo toe, dat ick nochtans oock oordeel, dat het verbeteringh van doen heeft. 6) remedie.

1) Na. 2) [ ]. 3) Spreuck. 4) gedichtsel. 5) gemerckt. 6) (ten). 7) superstitien. 8) dat geduerigh en ordentlick vervolgh, 't welck wy verhaelt hebben.

toekomst in hoop' ophouden, een verlangen na hem in haer ontsteken, en in hare verwachting verstercken soude, ten eynde sy lieden door een langer uytstel en vertoeving niet en souden beswijcken. Door het woordt Wet verstae ick, niet alleen de tien geboden, dewelck' ons voorschrijven den regel eens Godtsaligen en rechtveerdighen levens, maer oock de gansche inrichtingh en forme 1) van dien Godtsdienst, die van Godt door de handt van Moses is gegeven. Want Moses en is niet gestelt tot sulcken Wetgever die de segeningh den huyse Abrahams belooft, soude te niete doen: ja wy sien hoe dat hy al-omm' den Joden 2) de gedachtenis van dat genadenverbondt verfrischt 3), 't welck met hare Vaderen gemaeckt was, en waer van sy erfgenamen waren: even als of hy gesonden waer om dat Verbondt te vernieuwen. Dit is seer klaerlick door de Ceremonien en uyterlicke Godtsdienstigheden bekent gemaeckt. Want andersins wat isser dat meer ydel en beuselachtigh is als dit, te weten, dat de menschen, om sich met Godt te versoenen, op-offeren den stinckenden reuck uyt het vette der beesten? Dats' haren toevlucht nemen tot de besprengingh des waters en des bloets, om hare vuyligheden daer door af te wasschen? In somma den gheheelen Godtsdienst der Wet sal t'eenemael een bespottelicke saeck zijn, indien die in haer selven gheweerdeert wordt, en niet 4) schaduwen en beeltenissen in sich bevat 5), met dewelck' het lichaem en de waerheydt over een komen. Daerom en is 't niet sonder reden dat in de Predicaty van Stephanus en in den Brief tot den Hebreen soo neerstelick overwogen wordt dat ghetuygenis in 't welck Godt Moses belast dat hy alle die dingen die tot den Tabernakel behooren, sal maken nae 't exemplaer en voorbeeldt dat hem op den bergh was vertoont. Want indien den Joden in dien uyterlicken Godtsdienst niet yets geestelicks en ware voorghestelt, waer nae sy sien en streven souden, soo souden sy in 't plegen van dien soo wel vergheefschen arbeydt gedaen hebben, als de Heydenen deden in hare beuselarijen 6). De onheylige menschen, die haer selven noyt met ernst in de Godtsaligheydt geoeffent hebben, en konnen het gehoor van soo menigerley wijsen des Godtsdienst niet sonder walgingh verdragen: en staen er niet alleen voor te kijken 7) waerom Godt het oude volck met soo grooten hoop der Ceremonien vermoeyt heeft, maer sy verachten oock en belacchen

Te weten, door d'offerhande, de waschinghen, en den grooten hoop der ceremonien.

Actor. 7. 44. Hebr. 8. 5.

Exod. 25. 40.

Eerste bewijs van dese voorstellingh, ghenomen uyt den geopenbaerden raedt Godts.

1) 't gantsche fatsoen en stel. 2) (ververscht). 3) [ ]. 4) (en begrijpt). 5) [ ] 6) beuselen en leur-marckt 7) zijn oock niet alleen verwondert.

de selvige als een kinderspel: om datse, namelick, niet en letten op het eynde en ooghmerck sonder het welck de figuyren en voorbeelden der Wet als ydel veroordeelt moeten worden. Maer dat voorbeeldt bewijst, dat Godt d'offerhanden daerom niet en heeft geboden, op dat hy sijne Dienaers met aerdtsche oeffeningen bekommeren en besigh houden soude, maer veel meer om hare verstanden hooger op te trecken. Het welck oock blijcken kan uyt Godes natuyr: want gelijck hy geestelick is, alsoo heeft hy oock alleen behagen in eenen geestelicken dienst, Hier van ghetuyghen soo veel uytspraken 1) der Propheten, door dewelcke sy de Joden van onverstandt beschuldigen, om datse meenden dat d'offerhanden by Godt eenighe beteeckenis 2) en aensien hadden. Hebben de Propheten voor ghehadt hier mede yets van de Wet af te doen 3)? In't minste niet: maer (dewijlse waren oprecht' uytlegghers der selver) hebben sy door dat middel d'ooghen van 't ghemeene volck willen richten op 4) dat wit en ooghmerck, van 't welck het afdwaelde. Dat de Wet niet sonder Christus en is geweest, kan men oock uyt de genade die de Joden aengheboden wierdt, stellig op maken 5). Want Moses heeft hen voor-gestelt dat dit was het eynd' en ooghmerck harer aennemingh tot kinderen, op datse, namelick, Gode souden wesen tot een Priesterlick Koninckrijck: het welck sy niet en konden bekomen, ten zy dat daer tusschen quam een grooter en weerdigher versoeningh, als uyt het bloedt der Beesten ontstaen kan. Want hoe soude doch dit voeghen dat de kinderen Adams die alle te samen door een erffelick' onreynigheyt slaven der sonde worden gheboren, tot een Koninckllicke weerdigheydt opgeheven en alsoo mede-ghenooten van Godes heerlickheyt gemaeckt souden worden, indien alsulcken voortreffelicken goedt haer van elders niet en wierdt toe-gebracht? Hoe kond' oock het recht des Priesterdoms bevestight worden onder die, dewelcke door de vuyligheden der sonde grouwelick waren voor Godt, haddense niet geheylight gheweest in een heylig Hooft? Daerom wordt dit seggen van Moses door 6) Petrus treffelick omgeset 7), wanneer hy betuyght dat de volheyt van die ghenade, dewelcke de Joden onder de wet gesmaeckt hadden, in Christus toe-gebracht is. Ghy zijt, seght hy: een uytverkoren geslacht, een Koninckllick 1. Petr. 2. 9.

Tweede bewijs, genomen van de bemerckinge der ceremonien.

Derde bewijs, genomen van Godts natuyr.

Vierde bewijs, genomen van de genade die den Joden is aengeboden.

Exod. 19. 6.

Vijfde bewijs, genomen van de bemerckinge der Priesteren.

1) spreucken. 2) achtingh. 3) te verminderen? 4) beweghen tot. 5) Men kan oock uyt de genade die den Joden aengheboden wierdt, sekerlick af-nemen dat de Wet sonder Christus niet en is geweest. 6) van. 7) omgewendt.

Priesterdom: want dees' omsetting 1) en veranderingh der woorden 't achterste voor, geeft te kennen, dat die ghene, den welcken Christus door het Euangelium verschenen is, meer verkreghen hebben dan hare Vaders. Dewijls' al te samen begaeft zijn met een Priesterlick' en Koninckllicke weerdigheydt, soo dats' op haren Middelaer steunende, vrijelick durven verschijnen voor Godes aengesicht.

Seste bewijs van dese voorstelling dat de Wet den ouden Godtvruchtigē geweest is een Leydtsman tot Christus, ghenomen van de bemerkingh des Koninckrijcks in Davids huysghesin opgerecht.

2. Men moet alhier oock in't voor by gaen op 2)-mercken, dat het Koninckrijck 't welck ten laetsten in den huyse Davids opgherecht is, is een deel der Wet, en onder den dienst van Moses begrepen wort, waer uyt dan volght, dat Christus soo wel in't geslacht der Leviten, als in de nakomelingen van David, gelijck in twee spiegels voor de oogen des ouden volcks gestelt zy. Want, gelijck ick onlanghs geseyt hebb', sy en konden anders voor Godt geen Koningen noch Priesters zijn, als die slaven van de sond' en van de doodt, en door hare verdorventheyt verontreynight waren. Hier uyt blijckt dat Galat. 3. 24. Paulus met alle waerheydt leert, dat de Joden onder de Wet, gelijck als onder het opsicht 3) eenes tucht-meesters ghehouden wierden, tot dat het zaedt soude komen, om wiens wille de belofte gegeven was. Want dewijl Christus als doe noch | niet gemeensaemlick bekent en was, soo zijnse gheweest ghelijck als kinderen, dewelcke van wegen hare swackheyt de volle wetenschap der Hemelscher dingen niet en konden verdraghen. Doch hoe datse door de ceremonien metter hant gheleydt zijn tot Christus, dat is voor henen verklaert, en kan oock uyt veel ghetuyghnissen der Propheten beter verstaen worden. Want al hoewel sy daghelicks met nieuw' offerhanden toe treden moesten om Godt te versoenen, soo belooft Jesaia nochtans dat all' hare sonden door een eenigh' offerhande ghereynight sullen worden. Met den welcken Daniel oock over een stemt. De Priesters die uyt den stamme Levi verordineert waren, gingen in het Heylige. Maer van een eenigen Priester is eenmael gesproken dat hy door eedt-sweeren van Godt verkoren is, om in der eeuwigheydt Priester te zijn nae d'ordeningh van Melchisedek. Doe ter tijt was er een uyterlicke salvingh met oly, maer Daniel verkondight uyt een visioen en openbaringh datter een ander salvingh komen sal. En om niet meer getuygnissen te verhalen, den Schrijver van den Brief tot den Hebreen bewijst klaerlick en wijdtloopigh van 't vierde capittel tot het elfde toe dat de ceremonien ydel en van gheender weerdij 4) zijn voor dat

(p. 131.)

Sevenste bewijs, genomen van het eynde der ceremonien.

Iesa. 53. 5.

Dan. 9. 26, 27.

Psalm 110. 4.

1) omwendingh. 2) be-. 3) d'opsicht. 4) weerden.

men tot Christus ghekomen is. Belangende de tien geboden, moet insghelijcks onthouden worden de vermaninge van Paulus, dat het eynde der Wet is Christus, tot rechtveerdigheyt een yegelick die gelooft. En oock dese tweede, Dat Christus is de Gheest, die de letter die in haer selven doodt, levendigh maeckt. Want met d'eerste gheeft hy te kennen, dat de gerechtigheydt door de geboden te vergeefs geleert wordt, tot dat Christus de selvige toebrengt door de genadige toe-rekeningh en den Geest der weder-geboorte. Daerom noemt hy Christus met recht de vervullingh of het eynde der Wet: Want het en soud' ons gheen voordeel doen dat wy weten wat Godt van ons eyscht, indien Christus niet te hulp en quaem' den genen die onder 't ondragelicke jock en pack vermoeyt en beladen zijn. In een ander plaets leert hy dat de Wet ghegeven is om der overtredinghen wille, op datse namelick de menschen van hare verdoemenis overtuyghen en alsoo verootmoedigen soude. Voorts dewijl dit is de waerachtig' en eenige voorbereydingh om Christus te soecken, soo komen Paulus leeringhen van de Wet die hy met verscheyden woorden voorstelt met malkanderen wel over een. Maer aengesien 1) hy strijdt hadde met verkeerde Leeraers, dewelcke vertelden 2) dat wy de gerechtigheyt verdienen door de wercken der Wet, soo is hy, om hare dwalingh te weder-leggen, gedrongen geweest somtijdts de naeckte 3) Wet bloot 4) op haer selven te nemen, dewelcke nochtans andersins met het Verbondt der genadiger aennemingh bekleedt is.

Achtste bewijs, genomen van het eynde der Wet der Zeden.
Rom. 10. 4.
2. Cor. 3. 6.

Gal. 3. 19.

3. Wy moeten oock kortelick overleggen, op wat manier dat wy van de Wet der Zeden onderwesen zijnde, te meer schuldigh gemaeckt worden, om alsoo door de schult te worden op-gewekt tot een verlanghen nae de vergevingh daervan 5). Indien 't waerachtigh is dat wy in de Wet van de volmaeckte gerechtigheydt onderricht worden: soo volght oock dit daer uyt, dat de volle gehoorsaemheyt jegens 6) de Wet, is de volkomene gerechtigheyt voor Godt: waerdoor de mensch rechtveerdigh gehouden en gerekent 7) wordt voor de hemelsche vierschaer en gerichtsbanck. Daerom en ontsiet sich Moses niet, doe hy de Wet afgekondigt hadde, Hemel en Aerde tot ghetuyghen aen te roepen, dat hy den Israëliten het leven en de doodt, het goed' en quade voor-gestelt hadde. Men mach oock niet ontkennen dat de behoorlicke ge-

Breeder uytleggingh van't laetste bewijs. De Wet der Zeden leydt de Godtvruchtige tot Christus. Want de volmaeckte ghe-rechtigheydt voor Godt getoont hebbende, soo weerts' ons, om dat wy deselve niet en konnen verkrijghen, verr' af van het leven, en veroordeelt ons tot de eeuwige doot, ofte dwingt ons om remedy in Christus te soecken.
Deuter. 30 19.

1) gemerckt. 2) versierden. 3) bloote. 4) preeys en. 5) van dien. 6) tegens. 7) geschattet.

hoorsaemheydt jegens 1) de Wet vergolden wordt met de eeuwige saligheydt, gelijck de Heere die belooft heeft. Nochtans moeten wy oock wederom ondersoecken of wy die gehoorsaemheydt volbrengen, om 2) welckers verdienste wy vertrouwen mochten sulck een belooning te sullen ontfangen. Want wat heeft het doch om 't lijf, datmen weet dat in d'onderhoudingh der Wet een loon des eeuwigen levens ghelegen is, indien wy daer beneffens niet en weten, of wy door dien wegh tot het eeuwige leven kunnen geraken? Doch in dit stuck 3) vertoont sich nu 4) de swackheydt der Wet. Want dewijl dees' onderhoudingh der Wet in geen van ons allen en wordt gevonden, so worden wy van de beloften des levens uytghesloten, en vervallen geheel 5) onder den vloeck. Ick en segge niet watter geschiedt, maer watter noodigh is te geschieden. Want aengesien 6) de Leere der wet verre 7) boven het vermoghen der menschen gaet 8), soo kan de mensch wel van verre 9) sien de beloften die daer by-ghestelt zijn, maer nochtans gheen vrucht daer uyt bekomen. Dit eenighe is hem dan overich dat hy uyt de voor-treffelickheydt van die beloften sijne rampsaligheydt te beter bekenne, wanneer hy bedenckt dat hem, nu 10) de hope der saligheydt afghesneden is 11), de doodt sekerlick over 't hooft hanght. Tegen dese beloften staen aen de ander zijde seer grouwelicke dreyghementen, dewelck' ons dringhen, en die 12) niet een enkele 13) onder ons, maer ons allen, tot een toe, den strik om den hals werpen en worghen. Sy sitten ons op de hielen, segh ick 14), en vervolgen ons met 15) een onverbiddelicke scherpheyt 16), soo dat wy in de wet de 17) doodt, als op het eyghen ooghenblick ons aengrijpende 18) voor 19) oogen sien.

De beloften van de Wet der Zeden, al hoewel datse met condity zijn, zijn nochtans den geloovigen om seer goede reden geschiedt.

4. Indien wy derhalven de Wet alleenlick aensien, so en kunnen wy niet anders dan den moedt verloren gheven, verslagen en mistroostigh worden, dewijl wy alle te ghelijck door haer worden verdoemt en vervloeckt: en verre afghehouden van de ghelucksaligheydt die sy hare Dienaers voorstelt. Worden wy dan, sult ghy segghen, van den Heer' alsoo bespot? want wat verschilt doch dit van spotterny, de hope der geluckssaligheyt ten toon te stellen, daer toe te noodighen en te vermanen, te getuygen dat de selvigen voor ons open staet, daer nochtans ondertusschen den inghangh toe-gesloten en toe-gepaelt is? Ick antwoorde, dat 1), al hoewel de beloften der Wet in soo verre sy 2) een by-ghevoeghde condity hebben, geheel af 3) hanghen 4) van de volmaeckte ghehoorsaemheyt jegens 5) de Wet, dewelcke by niemanden en wordt gevonden: 6) deselve beloften nochtans niet te vergeefs en zijn gedaen. Want als wy geleert en verstaen hebben datsē ons nietigh en krachteloos sullen zijn, tenzij dat ons Godt met sijn onverdiende goedtheydt, sonder aensien van onse goede wercken omhelse, en wy oversulcks deselve goedtheyt, die 7) ons door het Evangelie gheopenbaert is 8), door 9) het geloof hebben aengegrepen: soo en zijnse selve sonder vrucht niet, al is 't datter een condity bygevoeght is. Want alsdan schenckt hy ons alles uyt ghenaden alsoo, dat hy oock dit tot meerder blijck van sijne weldadigheydt daer by doet 10); dat hy namelick 11) onse half-volmaeckte gehoorsaemheyt niet verwerpt 12), en 't gheen aen de volkomenheydt ontbreeckt also 13) vergheeft 14), dat hij 15) ons doet genieten de vrucht van de beloften der Wet, even als of wy de condity vervult en vol | bracht hadden Maer ick en sal dese questy thans 16) niet verder vervolgen, om dat die breeder verhandelt sal worden by het stuck 17) van de Rechtveerdighmakingh des Geloofs.

Verklaringe van dese reden en oorsaeck.

(p. 132.)

Het en moet oock niet ongerijmt schijnen te zijn, dat de onderhoudinge der Wet wordt geseydt onmogelick te zijn.

5. Wat nu aengaet 't gheen 18) wy van d'onmogelickheydt tot 19) onderhoudingh der Wet gesproken hebben, dat moet met weynige woorden verklaert en te gelijck bevestigt worden. Want den gemeenen hoop pleeght dit voor een seer ongherijmt gevoelen te houden: soo dat Hieronymus sich niet en heeft ontsien den vloeck daer teghen uyt te spreken. Wat nu 20) Hieronymus daer van gevoelt heeft daer mede en hebbe ick niet te doen: Laet ons alleenlick de waerheyt van dese saeck ondersoecken 21). Ick en sal alhier niet veel woorden maken aengaende de menigerley mogelickheydt. Ick noem' onmoghelick dat gheen het welk er 22) nimmermeer en is geweest, en nimmermeer en sal wesen, uyt oorsaeck dat Gods ordonnanty en besluyt daer tegen is. Indien wy 't ondersoeck willen beginnen van de uyterste oudtheydt: Ick segghe datter niemandt onder den Heyligen geweest en zy, dewelcke met het lichaem des doodts bekleet 23) zijnde, ghekomen en geraeckt is tot dit wit en perck

Reden, of een seer sterck bewijs van dese voorstellingh.

1) tegheus. 2) door. 3) deel. 4) [ ]. 5) alleenlick. 6) ghemerckt. 7) (is). 8) [ ]. 9) (be). 10) [ ]. 11) zijnde. 12) [ ]. 13) weynige. 14) verstricken en vastknoopen: sy dringen, segg' ick, 15) door 16) hardigheyt. 17) (seer sekere). 18) [ ]. 19) (ons).

1) [ ]. 2) ten aensien data'. 3) [ ]. 4) (en vast zijn aen). 5) tegens. 6) (dat). 7) [ ]. 8) [ ]. 9) met. 10) (te weten). 11) [ ]. 12) verwerpende. 13) [ ]. 14) vergevende. 15) [ ]. 16) tegenwoordigh. 17) in het poinct. 18) Belanghende 't gheen. 19) onmogelicke. 20) [ ]. 21) ondertasten. 22) [ ]. 23) om-gedaen.

der liefde, dat hy Godt soude lief gehadt hebben, uyt gantscher herten, uyt gantschen verstande, uyt gantscher ziel, en uyt gantscher kracht. Ten anderen beweer' ick datter niemandt gheweest en is sonder boose begheerlickheydt. Wie kan dit weder-spreken? Ick weet wel wat voor Heylighen het 1) sotte bygheloof 2) ons in de handt steeckt, te weten, soodanighe dewelcke quansuys bynae suyverder zijn dan d'Enghelen in den Hemel: doch dit strijdt tegen de Schriftuer en oock tegen de ervaringh en bevindingh. Ick segge daer beneffens, datter niemandt namaels en sal wesen, die tot het perck der waerachtiger volmaecktheyt geraken sal dan na dat hy van 't pack des lichaems sal zijn verlost. Tot bewijs van dit stuck hebben wy voor eerst klare ghetuyghenissen der Schrifture: Daer en is geen rechtveerdigh mensch op der Aerden die niet sondigt, seyde Salomo. En David: Voor u aengesicht en sal geen levendigh mensch gerechtveerdigt worden. Job beweert dit selvig in veel plaetsen. Onder allen spreeckt Paulus alder-klaerst, seggende, dat het vleesch begeert tegen den geest, en de geest tegen het vleesch. Hy en gebruyckt oock gheen andere reden om te bewijsen dat die alle die onder de Wet zijn, den vloeck zijn onderworpen, dan om datter gheschreven is: Vervloeckt is een yegelick die niet en blijft in alle sijne gheboden: ghevende te kennen, jae als een bekende saeck opnemende, dat niemandt daer in blijven en kan. En 3) al 't geen in de Schriftuyr voorseyt is, moet 4) voor eeuwigh en oversulcks voor nootsakelick gehouden 5) worden. De Pelagianen quelden Augustinus eertijdts met dusdanigen scherpvindige reden, te weten: Datmen Gode verongelijckt, wanneermen seydt dat hy meer gebiedt, dan de gheloovige door sijn genade kunnen volbrengen. Augustinus, om dese valsche beschuldigingh t'ontgaen, bekende dat de Heere wel konde, soo hy maer wilde, den sterffelicken mensch brengen tot een 6) suyverheydt als die de Engelen 7), maer dat hy 't nooyt ghedaen en heeft, oock nimmermeer doen en sal, dewijl hy sulcks in de Schriftuyr betuyght hadde. Dit stae ick toe: maer ick segghe daer by datmen also op ongeleghen wijse 8) van Godes macht teghen sijn waerheydt redetwist 9). En dat derhalven die ghene die daer seydt dat dat niet gheschieden en kan, 't welck de Schriftuyr verklaert niet te sullen geschieden, met geen blaem en mach beswaert worden. Maer

Bevestigingh ghenomen uyt de uytspraken der Heylighe Schriftuer.

1. Reg. 8. 46. Psalm 143. 2.

Gal. 5. 17.

Gal. 3. 10. Deut. 27. 26.

Een ander bevestigingh uyt Augustinus. Lib. de nat. & grat.

1) de. 2) superstity. 3) (hy leert dat). 4) [illegible]. 5) (moet). 6) (Engelsche). 7) [illegible]. 8) ontijdelick disputeert. 9) [illegible].

is 't datmen 't alleen heeft gheladen op 't woordt onmogelick, doe de Discipelen den Heere vraeghden: Wie dan saligh konde werden, soo heeft hy gheantwoordt: By den menschen is dat wel onmoghelick, maer by Gode zijn alle dingen moghelick. Augustinus beweert dit oock met een seer krachtige reden, dat wy in desen vleesche zijnde, Gode nimmermeer en gheven die behoorlicke liefde die wy hem schuldigh zijn. De liefde, seght hy, volght alsoo op de kennisse, dat niemandt Godt volkomentlick en kan beminnen, die niet eerst en voor al ten vollen kennis heeft van sijne goedtheydt. Terwijl wy in de werelt vreemdelingen zijn, sien wy door een spiegel in een duystere reden: waer uyt dan volght dat onse liefd' onvolmaeckt is. Soo zy dan dit buyten twijffel en verschil, dat de vervullingh der Wet in desen vleesche onmogelick zy, indien wy letten op 't onvermogen van onse natuyr, gelijck als oock uyt Paulus elders noch betoont sal worden.

Matth. 19. 25, 26.

De Spirit. & lit. in fine & saepe alias.

Rom. 8. 3.

6. Maer op dat dese gheheele saeck beter geopent worde, laet ons het ampt en gebruyck van de wet der zeden, sose genoemt wort, kortelick en ordentlick aenwijsen. Dit ampt, so veel als ick verstae, is begrepen in dese drie stucken. Het eerste is, datse de gherechtigheydt Godes, namelick, de gherechtigheydt die hem alleen aengenaem is voor oogen stellende, teghelijck 1) oock yeder een van sijn ongherechtigheydt vermaent, verwittight, eyndtlick overtuyght en veroordeelt. Want alsoo moet de mensch, die blindt en droncken is van eyghen liefde, beyde tot kennis en bekentenis van sijn swackheydt en onreynigheydt ghedrongen worden: dewijl hy, indien hy van sijn ydelheydt niet klaerlick en wordt gestraft en overwonnen, door een dolle vermetentheydt op sijne krachten pocht 2), nimmermeer daer toe ghebracht en kan worden dat hy gevoel hebbe van de geringheydt der selver, soo langh als hy die met de maet-stock van sijn vernuft af-meet. Maer soo haest als hy die begonnen heeft te verghelijcken by de swaerheydt en den 3) last der Wet, soo vindt hy daer stof tot verminderingh van sijn onstuymigheydt. Want al hoewel hy een grooten dunck 4) van sijne krachten by sich selven ghevat heeft, soo wordt hy nochtans terstondt ghewaer dat die onder soo grooten ghewicht en swaert hygen: daer na wanckelen en struyckelen: eyntlick oock ter neer storten en beswijcken. Aldus door het meesterschap der Wet onderwesen zijnde, soo leydt hy af dien hoogh-

Uyt de bemerckingh van het ampt en het ghebruyck der Wet der Zeden, blijckt dat de Wet ons tot Christus leyt.

1. Want terwijl de Wet beschrijft de gherechtigheyt die Gode behaghelick is, so overtuyghtse eenen yegelicken dat hy onrechtveerdigh is.

1) met eenen. 2) trotset. 3) [illegible]. 4) opiny.

moedt, door dewelck hy te voren verblindt was. Op een ghelijcke wijse moet hy oock gheheelt worden van d'andere sieckte der opgeblasentheyt daer mede hy bevangen is, ghelijck wy gheseydt hebben. Soo langh als hy mach rusten op sijn eyghen oordeel, soo denckt hy dat geveynstheydt gherechtigheydt is: en daer mede verghenoeght zijnde, stijght hy op tegen Godes genade door eenige onnoembare en versonnen 1) gherechtigheden. Maer na dat hy gedwongen wordt sijn leven te 2) weghen in 3) de weegh-schael der Wet, soo verlaet hy den waen van sijn inghebeelde gherechtigheydt, en bemerckt dat hy boven maten verre van heyligheydt vervreemt is, en vol van ontallicke gebreken, van dewelcke hy te voren bloot en ledigh meende te wesen. Want het quaedt der booser begheerlickheydt leydt in soo seer diepe en kromme vertrecken verborghen, dat het des menschen gesicht lichtelick ontgaet. De Apostel en seght
(p. 133.) oock niet te ver | geefs: Dat hy de begeer-
Rom. 7. 7. lickheydt niet en soude gekent hebben, indien de Wet niet en hadde gheseydt: Ghy en sult niet begheeren: Want soose door de Wet uyt hare schuyl-hoecken niet en wordt ghetrocken, soo verderftse den elendigen mensch alsoo bedecktelick dat haer doodelicke vlijm 4) niet en wordt ghemerckt 5).

Daerom wort de wet gevoeglick vergeleken by eenen spiegel, die ons onse elendigheydt voor ooghen stelt.

7. Alsoo is de Wet gelijck een spiegel, in den welcken wy ons' onmacht, en uyt d'onmacht ons' ongerechtigheydt, en uyt die beyd' onse vermaledijdingh bemercken en ghewaer worden: even gelijck als een spiegel de vlecken van ons' aengesicht ons afbeeldet. Want die de macht niet en heeft om de gerechtigheyt nae te volgen, die moet nootsakelick in den dreck der sonden blijven steecken. En op de sonde volght onafscheydelick 6) de vervloeckingh. Derhalve van hoe swaerder overtredingh de Wet yemandt achterhaelt en overtuyght, aen des te 7) swaerder oordeel maeckt se hem oock 8) schuldigh 9). Hier toe
Rom. 3. 20. dient het segghen des Apostels: Dat de kennisse der sonde komt door de Wet. Want hy beteeckent aldaer alleenlick het eerste werck der Wet, 't welck sy doet aen de sondaers die noch niet en zijn weder-geboren. Hier mede komen dese woorden over een,
Rom. 5. 20. te weten, dat de Wet ingekomen is op dat
2. Cor. 3. 7. de sond' overvloedigh werde, en datse der-
Rom. 4. 15. halven zy de bedieninge des doots, als dewelcke toorn werckt en den mensch doodet. Want sonder twijffel, met hoe klaerder ghevoel der sonde de conscienty geslagen wort, des te stercker 1) neemt d'ongherechtigheydt toe, dewijl in sulcken gheval by 2) d'overtredingh oock by komt wederspannigheydt tegen den Wet-gever. Dien volgens en blyft 3) er niet anders over 4) dan dat de Wet den toorn Godts wapene tot verderf des sondaers: want sy en kan door haer selven niet doen dan beschuldighen, verdoemen en verderven. En gelijck Augustinus seght: Daer de Geest der genade niet en is, daer is de Wet teghenwoordigh alleen om den mensch schuldigh te verklaren en te dooden. En wanneer dit alsoo geseydt wordt, soo en wort aen 5) de Wet geen smaetheyt aengedaen, noch oock haer' hoogheydt en weerdigheydt eenighsins vermindert. Ghewisselick indien onse will' geheel gefatsoeneert en bequaem gemaeckt waer om de Wet te ghehoorsamen, soo soud' alleen de kennisse der selver t'eenemael ter saligheydt ghenoeghsaem zijn: maer aenghesien 6) onse verdorven en vleeschelicke natuer vyandelick strijdt tegen de geestelicke Wet Godes, en door onderwysingh der Wet in 't minste niet verbetert en wort, so en blijft er 7) niet anders overig dan dat de Wet, dewelcke tot saligheyt ghegeven was, so se 8) bequame 9) hoorders hadde ghevonden 10), nu worde tot een oorsaeck der sond' en des doots. Want nademael wy alle te samen overtuyght worden te zijn overtreders der selver: ontdecktse onse ongherechtigheydt te klaerder, naermate se de gherechtigheydt Godts helderder doet uitkomen; en stelt sy den ondergangh der onrechtveerdighen te gewisser, naermate sy er te sterker nadruk op leght, dat het loon des levens en der saligheydt voor de gerechtigheydt wechgeleydt is 11). Het is derhalven soo verre daer af dat de voorseyde ghetuygh'nissen en uytspraken 12) souden strecken tot schand' en nadeel van de Wet, datse selfs seer veel vermogen tot een heerlicker aenprijsingh van de Goddelicke weldadigheydt. Want daer uyt blijckt voorwaer dat wy door ons' eygene boosheyt en verkeertheyt afgehouden worden van de genieting des gelucksaligen levens, 't welck door de Wet in 't openbaer is aengheboden 13). Daer uyt wordt Godes genade, die ons sonder behulp der Wet onderstant doet, te lieflicker: en sijne barmhertigheyt, die ons de genade toebrengt,

De corrept. & gratia. c. 1.

Der Wet en geschiedt daerom geen smaetheyt, sy en verliest oock daerom niet yetwes van haer' uytnementheyt.

Vide Ambros. cap. I. de Iac. & vita Beata. cap. 6.

1) eenige, ick en weet niet wat versierde. 2) (t'over). 3) met. 4) schicht. 5) vernomen. 6) onverscheydentlick. 7) hoe dats' hem oock aen so veel te. 8) [ ]. 9) (maeckt).

1) soo veel te meerder. 2) kas tot. 3) resteert'er. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) gemerckt. 7) isser. 8) hadd'se. 9) (toe). 10) verkregen.
11) hoese de gherechtigheydt Godts klaerder vertoont, soo veel te meer ontdeckts' in tegen-deel ons' ongerechtigheyt: hoese sekerder bevestight dat den loon des levens en der saligheydt voor de gerechtigheydt wech geleydt is, soo veel te sekerder maeckt sy oock den ondergangh der onrechtveerdighen. 12) sprencken. 13) voorgestelt.

te vriendelicker, en alsoo leeren wy daer door dat hy nimmermeer vermoeyt en wort van steets weldadigh te zijn, en nieuwe gaven d'een op d'ander te hoopen.

Wy en moeten oock den moedt niet verlore geven, om dat de Wet onse vuyligheden ontdeckt: maer veel eer tot de barmhertigheyt Godts den toevlucht nemen.

8. Maer dat onser aller ongerechtigheydt en verdoemenis door 't ghetuyghenis der Wet wort verzegelt, dat en gheschiedt niet (soo wy immers 1) nae behooren daer med' ons profijt doen) op dat wy door wanhoop beswijcken en door mismoedigheyt in 't verderf storten souden. De verworpene worden voorwaer daer door op dese wijse ter neder gheslaghen, en dat uyt oorsaeck van hare hertneckigheyt. Maer 2) de kinderen Godts moet d'onderwijsingh der Wet dienen tot een ander eynde. d'Apostel ghetuyght wel dat wy door het vonnis 3) der Wet verdoemt zijn, op dat alle mondt gestopt, en de gantsche Werelt voor Godt schuldigh werde.

Rom. 3. 19.

Maer hy leert nochtans elders, dat Godt alle menschen onder d'ongeloovigheyt besloten heeft, niet om die alle te verderven of te laten verloren gaen, maer om sich aller t'ontfermen.

Rom. 11. 32.

Te weten, op datse den sotten waen van haer eygen kracht 4) en vermogen verlatende, souden weten dats' alleen door Godes sterckte staen en bestendigh blijven, op datse naeckt en bloot tot sijn barmhertigheydt den toevlucht nemen, daer op gheheel rusten, daer in haer selven t'eenemael verbergen, en de selfd' alleen voor hare gherechtigheydt en verdienst aengrijpen souden, dewelck' in Christus open leyt voor allen die de selvighe met waren geloove begeeren en verwachten. Want Godt verschijnt in de geboden der Wet als een belooner der gherechtigheyt die in alle deelen volmaeckt is, waar van wy alle te samen 5) ontbloot zijn: en daer en tegen als een streng Rechter der ongerechtigheden. Maer in Christus blinckt sijn aengesicht vol van genaed' en sachtmoedigheyt, oock over d'elendige en onweerdige sondaren.

Hoe kan dit geschieden?

Bevestigingh des eersten ampts en ghebruycks van de Wet der Zeden uyt verscheyden plaetsen van Augustinus.

9. Augustinus spreeckt dickwils van den spoor en prickel die de Wet ons geeft om den bystant van Godts genade in te roepen 6): als by voorbeelt 7) daer hy aen 8) Hilarius aldus schrijft: De Wet gebiedt, op dat wy om de geboden te volbrengen gearbeydt hebbende, en in onse swackheyt onder de Wet vermoeyt zijnde, souden leeren uytsien nae de hulp der genade.

Epist. 89.

Item aen 8) Asellius: de Wet heeft dese nuttigheydt datse den mensch van sijn swackheyt overtuyght, en hem dwinght te vragen 6) de Medicyne der ghenaden die in Christus is.

Epist. 200.

Item, aen 8) Innocentius den Romeyn: De Wet gebiedt: de genade geeft de kracht om te wercken.

Epist. 95.

Item, aen 1) Valentinus: Godt gebiedt 't geen wy niet doen en kunnen, op dat wy souden weten wat wy van hem eyschen moeten.

Lib. de grat. & lib. arb. c. 16

Item, De Wet is gegeven op dats' u schuldigh maken soude, en op dat ghy schuldigh gemaeckt zijnde, soudet vreesen; en vreesende soudet bidden om vergeving: en geen vertrouwen hebben op uwe krachten.

In Psal. 70.
Serm. 1. 19.

Item, De Wet is tot desen eynde ghegheven, op dats' van hoog 2)-moedige menschen, nederige soude maken: op dats' u vertoonen soude dat ghy geen vermogen hebt van u selven tot de gherechtigheyt, en op dat ghy alsoo arm, onweerdigh en gebreckelick vlieden soudt tot de genade.

In Psal 118.
Serm. 27. 3.

Daer nae wendt hy sijn rede 3) tot Godt: Doet alsoo Heere, doet alsoo ghy barmhertigh Heere: gebiedt 't geen niet en kan worden volbracht: ja ghebiedt 't geen niet volbracht en kan worden dan door u genade: op dat wanneer de menschen dat niet en hebben kunnen volbrengen door hare krachten, alle mondt ge | stopt werde, en niemandt sich groot late duncken. Laets' alle kleyn en geringh zijn, en laet de geheele wereldt voor Godt schuldigh worden.

Concio. 27.

(p. 134.)

Doch ick doe vergeefschen arbeydt in 't vergaderen van soo veel getuyghnissen, dewijl die heylige Man hier van een eygen boeck ghe-schreven heeft met desen tytel: Van de Geest en de Letter. Het tweede werck en gebruyck der Wet en beschrijft hy soo duydelick niet, of om dat hy wist dat het afhingh van en vast was aen het eerste, of om dat hy daer van gheen rechte kennis en hadd', of om dat hy gheen woorden en vondt om sijn ghevoelen, 't welck andersins rechtsinnigh was, bescheydelick en klaerlick uyt te legghen. Nochtans bewijst de Wet dit eerste werck oock aen de verworpene. Want al hoewel sy niet evenals 4) de kinderen Godts so 5) verre 6) en vorderen datse nae de vernederingh des vleeschs in den inwendigen mensche souden vernieuwt: en wederom bloeyjende worden: maer door den eersten schrick verbaest geworden zijnde, in wanhoop ter neder liggen: soo dient het nochtans om de billickheydt van Godes oordeelen t'openbaren dat hare Conscientien door soodanigh' ontroeringen gequelt worden. Want sy sijn er 7) altijt belust op 8) om teghen Godts oordeel uytvlucht te versinnen. Maer nu, al hoewel dat oordeel noch niet en is te voorschijn ghebracht, hebbense nochtans, door 't ghetuygenisse der Wet en harer conscienty alsoo

---

1) nochtans. 2) [ ]. 3) de sententy. 4) deught. 5) te ghelijck. 6) te versoecken. 7) exempel. 8) tot.

1) tot. 2) groot. 3) propoost. 4) met 5) dus 6) (niet). 7) [ ]. 8) [ ].

verslagen zijnde, aenwijsinghe 1) en bewijs in haer selven, watse verdient hebben.

2. Het tweed' ampt der Wet is, op dat de sondaers bedwongen worden.

10. Het tweede werck en ampt der Wet is te maken dat die gene, die nae recht en gherechtigheydt niet en vraghen anders dan door bedwangh, ten minsten door vreese van de straffe bedwonghen en in-getoomt worden wanneerse hooren de grouwelicke dreyghementen die in de Wet begrepen zijn. En sy worden bedwonghen, niet doordien 2) haer inwendigh ghemoedt bewoghen of verandert wort, maer door dien sy gelijck als door een breydel te rugg' ghehouden zijnde, haer' handen van 't uyterlicke werck af houden, en hare boosheyt binnen haer selven besluyten, dewelcke sy andersins brootdronckentlick souden uytstorten. Hier door en zijns' evenwel niet te beter, noch voor Godt te rechtveerdiger. Want al is 't datse of door vrees' of door schaemt verhindert zijnde, haer voornemens niet en durven in 't werck stellen, noch de dolligheden van hare boose lusten in 't openbaer uyt-blasen, so en hebbense nochtans geen hert dat geschickt is om Godt te vreesen en te ghehoorsamen: ja hoe meer 3) se haer selven in 4) houden, hoe 5) krachtelicker se oock 6) inwendigh ontsteken worden, branden en sieden, veerdigh zijnde alles by te setten en tot alle boosheydt uyt te bersten, indien dese schrick der Wet haer daer in geen belet en dede. En dit niet alleen, maer sy haten de Wet selfs seer booselick en vervloecken Godt den Wet-gever, soo datse seer begheerigh zijn, soose maer konden, om hem van kant te helpen, want sy kunnen hem niet luchten, noch wanneer hy gebiedt 't gheen recht en billick is, noch als hy wraeck oeffent tegen de verachters van sijne Majesteyt. Desen sin en aert hebben alle menschen die noch niet en zijn weder-geboren, hoewel sommige wat bedeckteliker, sommige wederom wat klaerder, datse niet door een gewilligh' onderwerpingh', maer onwilligh en tegen-strevende, alleenlick door de kracht der vreese tot de betrachtingh der deught getrocken worden. Maer nochtans is dees' afgedrongen' en uyt-gheperste gerechtigheydt en deught noodigh voor de ghewone samenleving 7) der menschen, welckers rust en welstant alhier wordt ghesocht, wanneer verhoedt wordt dat niet alle dinghen door oproer overhoop worden geworpen: 't welck gheschieden soude indien yeder een doen mocht alles wat hy wilde. Ja 't en is oock den kinderen Godts niet onprofijtelick dats' in dese tucht-school 1) gheoeffent worden, soo langh alsse, voor hare roepingh van den Geest der heylighmakingh ontbloot zijnde, door de dwaesheydt des vleesches weelderigh en dertel zijn. Want terwijl sy door den schrick der Goddelicker wraeck ten minsten van d'uyterlicke dertelheydt worden afgetrocken, al ist dats' in't gemoedt noch niet getemt zijnde, voor 't tegenwoordige weynigh vorderen, soo wordense nochtans eenighsins gewent tot het dragen van 't jock der gerechtigheyt: op datse, wanneerse geroepen worden, tot de leer en tucht niet t' eenemael gelijck als tot een onbekende saeck onbedreven en als nieuwelingen zijn en souden. Dit ampt schijnt van 2) den Apostel eygentlick aengeroert te worden 3), wanneer hy leert: Dat den rechtveerdighen de Wet niet en is geset, 1. Tim 1 9 maer den ongerechtigen en den halsterrigen, den godtloosen en den sondaren, den onheyligen en den ongoddelicken, den vader-moorders en den moeder-moorders, den dootslagers, den hoereerders. dien die by mannen liggen, den menschen-dieven, den leugenaers, den meyn-eedigen, en so daer yets anders de gesonde Leere tegen is. Want hy gheeft te kennen dat de Wet een bandt is voor de broot-dronkene lusten des vleeschs, die andersins, sonder maet en eynd' op den hol en op den 4) loop geraken souden.

Derhalven is dit seer noodig voor het ghemeen gheselschap der menschen: en niet alleen den verworpenē, maer oock den uytverkorenen voor hare weder-gheboorte, 't welck bevestight wordt door des Apostels authoriteyt.

11. Maer op beyde dese ampten der Wet kan toe-gepast worden 't geen hy elders seydt, te weten: Dat de Wet der Joden geweest is een leytsman tot Christus. Want daer zijn twee soorten van 5) menschen, die sy door haer' onderwijsingh gelijck als met de handt tot Christus leydet. Sommige (van dewelcke wy eerst gesproken hebben) dewijls' al te seer vervult zijn met vertrouwen op haer eygen vermogen of gerechtigheyt, so en zijnse niet bequaem om de genade van Christus t' ontfangen, 'ten zy dats' eerst van sulck vertrouwen ontledight zijn. De Wet brenght hen dan tot nederigheydt en ootmoedt door de kennisse van hare rampsaligheyt, op dats' also mochten worden voor-bereydt om te begheeren en te soecken 't gheen sy alreede voor dien tijdt meenden te hebben. Sommige wederom hebben eenen toom noodigh 6) waer door sy mochten weder-houden worden, om de dertelheyt hares vleeschs also niet de ruymen loop te geven dats' t' eenemael allen yver voor 6) de gherechtigheydt verlaten. Want daer de Gheest Godts noch niet en regeert,

Eerstelick, om eenen yegelicken sijn' ellendigheyt aen te wijsen, op dat die welckers staet niet gantsch vertwijffelt en is, mochten werden voor-bereydet om remedy t'ontfangen.

Gal. 3. 24.

Ten anderen, om yeder een in sijnen schuldighen plicht te houden.

1) betoogh' 2) dat. 3) [ ]. 4) meer weeh.
5) (se oock). 6) [ ]. 7) 't gemeen gheselschap.

1) disciplineer-school. 2) [ ]. 3) hebben. 4) [ ].
5) geslachten der. 6) van doen. 7) alle neerstigheyt tot.

daer sieden de boose begeerten somwijlen alsoo over, dat de ziel, die van de selvigh' overheert is, ghevaer 1) loopt om te versincken in verghetingh en verachtingh Godts: en 't soude er oock toe komen, ware het niet 2) dat de Heere sulcks door dit remedy 3) verhinderde. Derhalven indien hy de gene die hy tot de erffenisse sijns Koninckrijks verordineert heeft, niet terstondt en wederbaert, soo bewaert hy haer tot den tijdt sijner opsoeckingh door de wercken der Wet onder de vreese: wel niet onder die kuysche en reyne vreese soo alsse wesen moet in sijne kinderen, maer niet te min onder een vreese die dienstigh en bequaem is om haer na de maet van haer begrip tot de ware Godtvruchtigheydt t' onderwijsen. Van dit stuck hebben wy soo veel bewijs, dat wy daer toe geen exempelen van doen en hebben. Want al | le die een tijdt langh in onwetenheyt Godts gewandelt hebben, die sullen bekennen dat hen dit is weder-varen, datse door den breydel der Wet in so eenige vrees' en eerbiedigheyt Godts gehouden zijn geweest, tot datse door sijn Geest weder-geboren zijnde, hem van herten begonnen te beminnen.

Bewijs ghenomen van de ervaringh en het gevoelen van yeder een. (p. 134.)

12. Het derde ghebruyck, 't welck oock 't voornaemst' is, en meer van naby op 4) het eyghenlick eynde der Wet 5) siet, heeft 6) plaets by 7) de geloovige, in welckers herten Godts Geest sijn sterckt' en heerschappy alreed' opgerecht heeft. Want al hoewelse de Wet door Godts vinger in haer herten geschreven en in-gegraveert hebben, dat is, also door het bestuyr en beleyt des Geestes gesint en gemoedt zijn datse Godt begeeren te gehoorsamen: soo vorderense nochtans als noch tweesins in de Wet. Want sy is hen een seer goet instrument om dagelicks te beter en te sekerder te leeren, hoedanigh de wille des Heeren zy, tot dewelcke sy streven, en om in de kennisse der selver versterckt te worden. Even ghelijck als een dienstknecht, al is hy alreede veerdigh en bereydt om met den gantschen ernst sijns ghemoedts hemselven sijnen Heere behaeghlick voor te stellen, nochtans van nooden heeft 't humeur en den aerd' sijns Heeren vlytigher nae te vorschen en gade te slaen, op dat hy sich daer nae schick' en voeghe. En niemandt van ons en kan seggen dat hem dit niet noodigh en is. Want daer en is niemandt die alreede sulcken wijsheyt bereyckt heeft, dat hy door de daghelicks' onderwijsingh der Wet niet en soude kunnen doen nieuwe voortgangen tot een suyverder kennisse van de wille Godts.

3. Het derde ghebruyck ('t welck oock het voornaemste en alder eyghenste ghebruyck is) heeft alleen plaats omtrent d'uytverkorene Godts.

Want voor eerst onderwijst sy deselve dagelijks meer en meer van de wille Godts.

1) perijckel. 2) gheschieden waer 't. 3) niet en
4) [ ]. 5) (naerder aen). 6) (sijn). 7) in.

Ten anderen, dewijl wy niet alleen onderwijsingh, maer oock opweckingh van noode 1) hebben, so sal een Dienaer Godts oock dit profijt trecken uyt de Wet, dat hy door de geduyrighe overdenckingh der selve tot gehoorsaemheydt wacker ghemaeckt, daer in versterckt, en van het 2) slibberighe padt der sonde te rugg' ghehouden wort. Want op dese wijse moeten de Heyligen haer selven voortdrijven, die 3) hoewel sy ten aensien van haren Geest met een groote wackerheyt trachten en jagen nae Godes gerechtigheydt, nochtans altijdt met de traegheyt des vleesches beladen gaen, soo datse met gheen behoorlicke vlug 4)- heyt en kunnen voort stappen. De Wet is een gheessel voor dit vleesch, waer door het als eenen ondeugenden en traghen ezel tot het werck ghedreven wordt. Jae sy sal den Geestlicken mensch, dewijl hy van den last des vleesches noch niet ontbonden en is, eenen gheduyrigen prickel zijn, die hem niet en sal laten lanterfanten. Op dit ghebruyck sach David, doe hy de Wet met so treffelicke, lof en eer-tytelen vereerde: De Wet des Heeren is volmaeckt, bekeerende de Siele: de bevelen des Heeren zijn recht, verblijdende de herten: 't Ghebodt des Heeren is suyver, verlichtende d'oogen, &c. Item, U woordt is een lampe voor mijnen voet, ende een licht voor mijn padt, en ontelbaer meer dewelck' hy door den gantschen Psalm vervolgt. Dese lof-tytelen en strijden oock niet met de uytspraken 5) van Paulus, want wat Paulus belanght, die vertoont niet wat nuttigheyt de Wet den weder-gheborenen toebrenght, maer wat dats' op en door haer selven den mensch kan toebrenghen. Aengaende den Propheet die singt alhier met hoe grooten voordeel de Heere door het lesen der Wet onderwijst den genen die hy inwendigh veerdig maeckt om te ghehoorsamen: hy en spreeckt oock niet van de bloote geboden: maer oock vande belofte der genaden die met de geboden t'samen gaet, en alleen te weghe brengt dat dat gheen 'twelck bitter was, soet en lieflick begint te worden. Want wat isser bitterder dan de Wet, wanneerse alleen eyschende en dreygende, de zielen door vrees onrustigh en door schrick benauwt maeckt? Maer David toont voornemelick dat hy in de Wet den Middelaer aenghegrepen heeft, sonder den welcken er 6) geen vermaeck of soetigheyt en is.

Ten anderen, sy maeckt haer door de vermaninghe wacker om te gehoorsamen.

Volgens 'tgetuygenisse Davids Psalm 19. 8.

Psalm 119. 105.

Die met den Apostel vereenight wort.

Daerom moet die godtloose meeningh der Antinomiten (dat is, der ghener die de Wet verstootē) worden verworpen, dewelcke voorgheven dat de Christenen de Wet niet en moetē aenhangen, overmits sy niet anders en bevat dan de bedieninghe des doodts

13. Sommighe on-ervarene, dewijle sy dit alsoo niet en weten t'onderscheyden, verwerpen Moses t'eenemael met grooter stoutigheyt, en geven de twee tafelen der Wet paspoort

Een reden ghenomen uyt de Uytspraken van Moses en David. Deut. 32. 46, 47.

1) doen. 2) den. 3) dewelck'. 4) rassig-.
5) spreucken. 6) [ ].

en afdancking: om datse meenen dat het den Christenen quansuys niet en betaemt te kleven en te hanghen aen een Leere die de bedieningh des doots in sich heeft. Dees' onheylige meeningh moeten wy verre wech doen uyt onse herten. Want Moses heeft seer wel geleert, dat de Wet, dewelck' by de sondaers niet dan de doodt en kan voortbrenghen, in den Heyligen een beter en treflicker gebruyck hebben moet. Want aldus gheboodt hy den volcke doe hy nu soude sterven: Settet u herte op alle de woorden, die ick heden onder u-lieden betuyghe, dat ghyse uwen kinderen ghebieden sult, dat sy waernemen te doen alle de woorden deser Wet. Want dat en is gheen vergheefs woordt voor u-lieden, maer het is u leven. Indien elck een bekennen moet dat in de Wet een volkomen ghe-rechtigheydt is voor-gheschreven, soo volght daer uyt, of dat wy nu gheenen reghel en hebben om wel en rechtveerdelick te leven, of dat het onbehoorlick is daer van af te wijcken. Want daer en zijn niet *vele* 1) reghelen, maer daer is alleen éénen reghel des levens die eeuwigh en onveranderlick is.
Psalm 1. 2. Laet ons derhalven 't geen David wil, te weten, dat het leven van een rechtveerdigh mensch geduyrigh doende sal zijn in d'overdenckingh der Wet, niet slechts toepassen op die ééne bedeelingh 2), want het past seer wel op all' eeuwen en tijden tot den eynde der werelt toe: laet ons oock daerom niet afgheschrickt worden vande Wet, of haer onderwijsing schuwen, om dats' een veel volkomener heyligheydt voorschrijft, dan wy sullen kunnen uytwercken, in al dien tijdt den welcken wy den kercker onses Lichaems sullen om-draghen. Want sy en bedient als nu het ampt niet van een strengen maender of dryver die hem niet en laet afwijsen voor dat sijnen eysch voldaen is: maer in dese volmaecktheyt tot dewelcke sy ons aenport, toont sy ons een eynd' en perck naer het welck wy alle de daghen onses levens neerstelick streven moeten, volghens den eysch soo wel van ons eygen profijt als van onsen schuldigen plicht. Ist dat wy maer in dit neerstigh streven en nae-jagen niet en beswijcken, soo ist goet. Want dit gantsche leven is een loopbaen, en als wy de ruymt' en wijdte van dien sullen af gheloopen hebben, so sal de Heere geven, dat wy sullen grijpen en houden dat merck en perck, op het welck sich nu onse inspanningh en neerstigheydt als uyt de verte schickt en richt 3).

1) veel. 2) betrecken alleen tot een eeuwe. 3) tot het welck' als nu van verr' onsen arbeydt en neerstigheyt geschickt en aengewendt wordt.

Het laetste deel des capit. waer in gehandelt wort van d'afschaffinghe der Wet.

14. Nu dan dewijl de Wet kracht heeft tot opweckingh der geloovigen, niet om hare conscientien met den vloeck t'samen te knoopen, maer om hare traegheyt, door een ghe-duyrigh 1) aenhouden uyt te drijven en haer onvolmaecktheydt te prickelen: soo is 't dat vele, wanneer sy dese verlossingh van den vloeck der Wet willen beduyden en verklaren, seggen dat de Wet | ten aensien van de gheloovighe zy af-geschaft, (ick spreke noch van de Wet der Zeden) niet in desen sin als of de Wet haer niet meer en soude gebieden 't geen recht en billick is, maer alleen in desen, te weten, datse haer niet meer en is 't geen sy te voren was, dat is, datse hare conscientien niet meer en verschrickt en benauwt, noch verdoemt en in't verderf werpt. En om de waerheyt te seggen sulck een afschaffinghe der Wet leert en beweert Paulus met klare woorden. Dat de selvigh' oock van den Heere geleert en verkondight is, blijckt daer uyt, te weten, om dat hy die meeningh, aengaende de verstrooyingh en te niet-doeningh der Wet door hem, niet en soude wederleyt hebben, indien deselve meeningh onder de Joden niet seer ruchtbaer geweest en waer. En dewijl dit gerucht onder haer niet en heeft kunnen ontstaen lichtveerdelick, sonder eenigh' oorsaeck of voorwendsel daer toe te hebben, soo is 't ghelooflick dat het onder hen ontstaen is uyt een verkeerde duydingh van sijn Leere: ghelijck by na alle dwalingen plegen occasy en oorsaeck te nemen uyt de waerheyt. Maer op dat wy ons niet en stooten aen den selven steen, soo laet ons neerstelick onderscheyden watter afgeschaft zy, en watter vast en geduyrig blijft in de Wet.

(p. 136.)

Wat daer in zy afgheschaft en niet afgheschaft.

Matth. 5. 17. Wanneer de Heer betuyght: Meynt niet dat ick gekomen ben om de Wet ofte de Propheten te ontbinden: Ick en ben niet gekomen om [*die*] te ontbinden, maer te vervullen. Want voorwaer segge ick u, tot de Hemel ende Aerde voor-by gaen, en sal daer niet een jota, noch een tittel van de Wet voor-by gaen, tot dat het alles sal zijn geschiedt. So versekert hy genoeghsaem dat door sijn toekomst van d'onderhoudingh der Wet niet en sal afgekort worden. En dat wel te recht: dewijl hy veel meer ghekomen is om d'overtredinghen jegens haer begaen te heelen en wech te nemen. Soo blijft dan de Leere der Wet door Christus ongheschent, op dats' ons leerende, vermanende, bestraffende, verbeterende, soude fatsoeneeren en bequaem maken tot allerley goet werck.

Hoe de vloeck der Wet zy afgeschaft.

15. Doch belangende 't geen Paulus ghe-

1) dickwijligh.

tuyght van den vloeck die de Wet uytspreeckt, so is het 1) openbaer en bekent dat sulcks niet en behoort tot de Leer en d'onderwijsinghe selve 2), maer alleen tot de macht die sy heeft om de consciënty te verbinden en te verslaen. Want de Wet en leert niet alleen, maer sy eyscht oock strengelick van den mensch 't geen sy ghebiedt. En indien haren eysch niet voldaen en wordt, jae indienmen in eenigen deele van den schuldighen plicht af laet, soo slaetse met den blicksem der vervloeckingh.
Gal. 3. 10. Daerom segt d'Apostel: Dat soo vele als'er uyt de wercken der Wet zijn, die zijn onder
Deut. 27. 26. den vloeck. Want daer is gheschreven: Vervloeckt is een yegelick die niet en blijft in al het gene gheschreven is in het boeck der Wet, om dat te doen. En hy seydt dat die onder de wercken der Wet zijn, die de rechtveerdigheydt niet en stellen in de vergevinge der sonden door dewelcke wy van den strenghen eysch der Wet verlost worden. Soo leert hy dan dat wy van de banden der Wet moeten worden verlost, 'ten zy dat wy daer onder ellendighlick willen vergaen. Maer van welcke 3) banden? Immers 4), van dien strengen en ongenadigen eysch, dewelcke van het hooghst' en uyterste recht niet een sier en laet vallen, noch eenigh' overtredingh on-
Gal. 3. 13. ghestraft laet. Om ons van dese banden der vervloeckingh te verlossen, is, segg' ick, Christus voor ons een vervloeckingh ghewor-
Deut. 21. 23. Gal. 4. 4. 5. den. Want daer is gheschreven: Vervloeckt is een yeder die aen het hout hanght. Hy leert wel in't volgende Capittel: Dat Christus der Wet is onderworpen geweest, op dat hy de gene die onder de Wet waren verlossen soude: maer in den selven sin als voren. Want hy voeghter terstondt by: Op dat wy het recht der aennemingh tot kinderen ontfangen souden. Wat is dat? op dat wy niet en souden geperst worden door een geduyrige slaverny, dewelck' onse conscientien met de vreese des doodts soude ghevangen houden. Ondertusschen blijft dit altijdt onbeweeghlick, dat d'authoriteyt der Wet niet een sier en is vermindert, want wy moeten de selvigh' altijt met een en de selfd' eerbiedingh en gehoorsaemheyt aennemen.

Van d'afschaffinghe der Wet der ceremonien, alleen ten aensien van het ghebruyck der selver.

16. Het staet anders 5) met de ceremonien, dewelcke niet ten aensien van haer eynde, vrucht en werckingh, maer ten aensien van haer gebruyck zijn afgeschaft. Doch dat Christus door sijn komst 6) de ceremonien af ghedaen heeft, dat verklaert en prijst ons de heyligheydt der selve aen, en strekt in het minst niet, om die te 1) verminderen. Want ghelijck als de ceremonien den ouden volcke niet meer en souden gheweest zijn dan bloot' en ydele vertooninghen, indien sich de kracht van Christus doodt en opstandingh daer in niet en hadde laten sien: also en soud' men huydensdaeghs niet kunnen onderscheyden tot wat eynde datse inghestelt waren: indiense niet en hadden opghehouden. Daerom is 't Coloss. 2. 17.
dat Paulus, willende bewijsen dat d'onderhoudingh derselver nu niet alleen onnoodigh, maer oock schadelick zy, leert datse gheweest zijn schaduwen, waer van wy het wesen 2) hebben in Christus. So sien wy dan dat in d'afschaffing der ceremonien de waerheyt beter vertoont wordt, dan ofse noch van verr' en ghelijck als door een voor-gespannen decksel Christus, die openbaerlick verschenen is, afbeeldeden: Daerom is oock de voorhangh Matth. 27. 51.
des tempels door de doot van Christus in twee stucken gescheurt zijnde, ter neder gestort: want het levend' en uyt-gedruckte beeldt der Hemelscher goederen was alreed' in't licht gekomen, 't welck alleenlick met duystere linien en trecken 3) was begonnen gheweest, ghelijck de schrijver van den brief aen den Hebreen spreeckt. Hier toe dient het Cap. 10. 1.
seggen van Christus: Dat de Wet en de Pro- Luc. 16. 16.
pheten geweest zijn tot op Johannes: en dat van doe af het Koninckrijcke Godts is begonnen ghe-evangeliseert en ghepredickt te worden. Niet als of de Heylige Vaders souden berooft zijn geweest van de predikinghe die de hope der saligheyt en des eeuwigen levens bevat: maer om dat sy alleen van verr' en onder voorhangsels en gordijnen ghesien hebben 't geen wy nu in't volle licht aenschouwen. Doch waerom de Kercke Godts van dese beginselen hoogher op-klimmen moeste, dat verklaert Joannes de Dooper, seggende: Dat Ioan. 1. 17.
de Wet is door Moses gegeven, de Genade ende de Waerheyt is door Jesus Christus gheworden. Want al hoewel in d'oud' offerhanden waerlick versoeningh belooft was van Godes Vaderlicke gunst: soo soude dit doch gheheel en al niet dan schaduw-werck gheweest zijn, indien het sijn gront niet ghehadt en hadd' in de genade van Christus, in dewelcke de voll' en eeuwige bestendigheyt gevonden wort. Dit moet altijt vast blijven, al hoewel de ceremonien der Wet niet meer en worden onderhouden, dat nochtans door haer eynde beter bekent wort hoe groot hare nuttigheydt geweest zy vóór de komst 4) van Christus, | dewelck' haer ghebruyck wech (p. 137.)

1) 't is. 2) selfs. 3) wat. 4) Namelick.
5) 't Is een ander dingh. 6) toekomst.

1) soo verr' is het daer af dat het die soude. 2) lichaem.
3) ontwerpsels. 4) toekomst.

nemende, haer kracht en vrucht door sijn doodt heeft verzegelt.

De reden die van den Apostel aengewesen is, en behoort niet tot de Wet der zeden, maer tot d' onderhoudingh der ceremonien.

Coloss. 2. 13, 15.

17. De reden die door Paulus aengheteeckent wordt, schijnt wat meer swarigheydts te hebben: Ende hy heeft u als ghy doodt waert in de misdaden, ende in de voorhuydt uwes vleesches, mede levendigh ghemaeckt met hem, alle [*uwe*] misdaden u vergevende: Uytghewischt hebbende het handtschrift dat tegen ons was in insettinghen [*bestaende*,] het welck [*segge ick*] eenigher wijse ons teghen was, ende heeft dat selve uyt het midden wech ghenomen, het selve aen het kruys genagelt hebbende, &c. Want hy schijnt d'afschaffingh der Wet wat wijder uyt te strecken, als of wy nu met haer insettinghen en besluyten niet meer te doen en hadden. Want sy begaen een mis-slach die dese woorden verstaen alleen van de Wet der zeden, welckers on-af-biddelicke strengigheydt nochtans, volghens haer uytleggingh, meer wech ghenomen is dan de Leere der selver. Andere die de woorden van Paulus scherpsinnighlicker indencken, meenen 1) dats' eyghentlick passen op de Wet der ceremonien: en sy bewijsen dat de selvighe Wet door dat woordt insettinghen of besluyten, by Paulus meer als eens beteeckent wordt: want hy spreeckt oock alsoo tot den Ephesiers: Hy is onse vrede, die uyt beyden een ghemaeckt heeft, de Wet der gheboden die in d'insettinghen ghelegen was, te niet makende, op dat hy die twee in hem-selven tot een nieuwen mensch maken soude. Dat aldaer van de ceremonien gehandelt wordt is buyten twijffel: want hy noemt de ghemelde Wet den middel-muer daer mede de Joden van de Heydenen af gescheyden wierden. Ick bekenne derhalven dat die eerste Uytlegghers van dese tweede met recht berispt worden: Doch het dunckt my dat de sin des Apostels oock van dese noch niet wel en wordt uytgeleyt. Want 't en bevalt my niet dat die twee plaetsen allesins en in allen met malkanderen vergheleecken worden. Als hy die van Ephesen wilde versekeren van haer' opnemingh tot de ghemeenschap Israëls, soo leert hy dat de verhinderingh waer door sy in voor-tijden afgheweert wierden, zy wech genomen: en die verhinderingh was in de ceremonien. Want die ghebruycken en ceremonien van wasschingen en offerhanden, waer door de Joden den Heere toe-gheheylight wierden, sonderde hen af van de Heydenen. Maer wie isser die niet en siet dat in den Brief tot den Colossensen een hooger verborgentheyt aengeroert wort. Den

Ephes. 2. 14.

Dewelcke daerom afgheschaft zijn, niet alleen om datse de Joden onderscheydeden van de Heydenen.

1) overleggen, bevinden.

strijdt is aldaer wel van d'onderhoudingh van Moses Wet, tot dewelcke de valsch' Apostelen het Christen-volck sochten te dringen: maer gelijck als hy in den Brief tot den Galaten dit verschil hooger opbrenght en eenighsins tot sijnen oorsprongh herleidt 1): alsoo doet hy oock te deser plaetse. Want indien ghy in de ceremonien niet anders en bespeurt 2) dan de noodtsakelickheydt en verbindingh om die te moeten plegen en verrichten, waerom wordense dan genoemt een handt-schrift dat teghen ons was? Waerom wordt oock by na de gantsche somma van onse verlossingh ghestelt in d'uytwissingh en wechnemingh van 't selve? Derhalven soo roept de saeck selve 3) dat dit stuck dieper ingesien en overleydt moet worden. Wat my belanght, ik vertrouw' dat ick 't rechte verstant bekomen hebb' so 4) men my maer als een waerachtige saeck toestaet 't geen ergens door Augustinus met alle waerheydt gheschreven is, ja 't geen hy uyt de klare woorden des Apostels geschept heeft, te weten: Dat in de Joodsche ceremonien meer was een belijdenisse der sonden, als een versoeningh der selver. Want wat dedense met d'offerhanden anders dan datse haer selven den doodt schuldigh kenden: dewijls' in hare plaets beesten stelden en op-offerden tot versoening van hare misdaden? Wat dedense met de wasschinghen en reyninghen anders dan betuyghen dats' onreyn waren? Aldus wierdt het handt-schrift harer sond' en onreynigheydt dickwils vernieuwt: doch de betaling van dien en was niet in de gemelde erkentenis en betuygingh. Daerom schrijft d'Apostel, dat alleen door het tusschen-komen van Christus doodt volbracht zy de versoeningh en betalingh der sonden die onder het Oude Testament niet wech ghenomen en wierden. Soo seght dan d'Apostel wel te recht dat de ceremonien handt-schriften zijn tot nae-deel van de plegers en dienaren der selver: dewijl sy door het pleghen van dien hare verdoemenis en onreynigheyt opentlick verzegelden. En hier teghen en doet niet dat sy lieden oock der selver genade met ons deelachtigh zijn gheweest. Want dat hebbense verkreghen in Christus, en niet in de ceremonien, die d'Apostel aldaer van Christus onderscheydet: overmidts dat die in dien tijdt, te weten, nae dat het Evangelie verschenen was, ghebruyckt en ghepleeght zijnde, Christus Heerlickheydt verdonckerden. Wy hooren dan alhier dat de ceremonien in en op haer selven aenghemerckt wesende, wel en ghevoeghlick

Maer veel meer om datse niet anders en waren dan sekere openbare instrumenten en handtschriften, dewelcke van onse schult en onreynigheydt getuyghden.

Hebr. 7. 19. en 9. 9.

Hebr. 9. 15.

Dewijl Christus deselve door sijn doodt heeft uyt-ghewischt, so wort hy met recht gheseydt het hant-schrift, dat tegen ons was, wech genomen en aen 't kruys gehecht te hebben.

1) betreckt. 2) bemerckt. 3) selfs. 4) ist dat.

ghenoemt worden handt-schriften die der menschen saligheydt tegen zijn: want sy waren gelijck als openbaer' instrumenten en brieven die van hare verbindingh en schult getuyghden. En dewijl de valsche Apostelen de Christen-Kerck wederom wilden binden aen d'onderhoudingh der gemelder ceremonien, soo is 't dat Paulus niet sonder oorsaeck hare beteeckenis van een hooger oorsprongh afgeleyd 1) hebbende, den Colossensen aenwijst, waer henen sy vervallen souden, indiens' haer selven alsoo van de valsche Apostelen onder 't jock hadden laten brengen. Want hen soud' in sulcken gheval 2) oock ontnomen zijn geweest de weldaedt van Christus, ten aensien dat hy eenmael een eeuwige versoeningh te weegh gebracht hebbende, wech ghenomen hadde die dagelicksche onderhoudinghen der ceremonien: dewelck' alleen krachtigh waren om de sonden te verzegelen, maer niet met all' en vermochten tot uyt-wisschingh der selver.

Het VIII. Capittel.

d'Uyt-leggingh van de Wet der Zeden.

Eerstelick, de Wet is geschreven, op dats' ons volkomelicker soude leeren de nutte en salighe kennisse soo van Godt als van ons selven, daer van ons de Wet der naturen soberlick en duysterlick hadd' onderwesen.

Een t'samenknooping van dit capittel met het eerste boeck cap. 1. en 2. Item, met het tweede boeck cap.1.2.3.5.6.

Ick laet my voorstaen dat het niet vreemt en sal zijn, so 3) ick alhier tusschen in voeghe de tien gheboden der Wet met een korte verklaringh der selver: want daer uyt sal voor eerst te beter blijcken 't gheen ick alreed' hebb' aengheroert, te weten, dat de dienst die Godt eenmael voor-gheschreven heeft noch in sijn kracht en stant blijft: ten anderen, sal daer by komen de bevestigingh van het tweede 4) stuck, dat, namelick, de Joden uyt de Wet niet alleen gheleert hebben welcke daer zy de ware Godtvruchtigheydt, maer dats' oock, haer selven tot d'onderhoudingh van dien te swack bevindende, door de vreese des oordeels t'onder-ghebracht zijn gheweest, om selfs tegen haren danck tot den Middelaer getrocken te worden. Voorts, wy hebben in d'aenwijsingh en verklaringh van 't kort begrip der dingen die tot | de ware kennisse Godts noodigh zijn, (p. 137.) geleert, dat hy nae sijne grootheyt van ons niet en kan begrepen worden, of sijne Majesteyt sal ons terstondt voor oogen komen en ons verbinden tot sijnen dienst. In de kennisse onses selfs hebben wy dit als het voornaemste ghestelt, dat wy van de waen van onse eyghen kracht 5) ontledight, en van 't vertrouwen op ons' eygene gherechtigheydt ontbloot 1), en 2) daerenteghen, door 't besef 3) van ons' armoede ghebroken en vermorselt zijnde, leeren behertighen de 4) oprecht' ootmoedigheyt en vernederingh onses selfs. Dese twee dinghen verricht Godt in sijn Wet, alwaer hy voor eerst hebbende aen sich 5) getrocken de wettighe macht om te ghebieden, ons vermaendt tot eerbiedigheydt t'sijnwaerts, en verder voorschrijft waer in die ghelegen is en bestaet. Alwaer hy oock ten tweeden hebbend' af-gekondight den regel van sijne gherechtigheydt (welcks oprechtigheydt ons vernuft, aengesien 6) het boos en verdraeyt is, gheduyrigh weder-staet: en welcks volmaecktheydt ons vermogen, aengesien 6) het swack en tot het goede krachteloos is, op verre nae niet en bereyckt) ons overtuyght beyde van onmacht en onrechtveerdigheyt. Wijders dese selvighe dingen die wy 7) uyt de twee tafelen der Wet moeten leeren 8), worden ons eenighsins gheleert door die inwendige Wet, dewelcke ghelijck boven geseyt is, in de herten van alle menschen in-geschreven en gelijck als in-ghedruckt is. Want onse conscienty en laet ons niet toe eenen eeuwigen slaep te slapen sonder ghevoel, maer sy is ons inwendigh een ghetuyghe en vermaenster van 't geen wy Gode schuldigh zijn, en steldt ons het onderscheydt tusschen goedt en quaedt voor ooghen, en beschuldight ons alsoo wanneer wy van onsen schuldighen plicht af wijcken. Doch, dewijl de mensch in de duysternis der dwalinghen is verwert, soo is 't dat hy door die natuyrlicke Wet nauwlicks een weynigh verneemt welcken dienst Gode behaeglick zy: immers hy is seer wijt af van de rechte wijs' om Godt te dienen. Boven dien is hy door hooghmoedt en eer-gierigheyt alsoo op-geswollen en eyghen 9) liefd' alsoo verblindt dat hy hem-selven niet naghaen 10), noch gelijck als in hem-selven neder dalen en kan, op dat hy leere sich te verootmoedigen en te vernederen en sijn elendigheyt te bekennen. Derhalven heeft de Heere (dewijl het onse plompigheyt en wederspannigheyt 11) eyschte) ons een geschrevene Wet gegeven: dewelcke 't geen in de Wet der natuyren al te duyster was met meerder sekerheyt getuygen, en ons verstandt en gedachtenis, d'ongevoelickheyt verdrijvende, levendiger slaen en treffen soude.

Bewijs van dese voorstellingh genomen van 't verbael der voornaemste deelen van de Wet der Zeden.

Item, van het in-gheven der natuyrlicker Wet die in aller menschen herten in gheschrevē endoor de sonde gelijck als uytgewischt is.

Siet het tweede boeck cap 2. sect. 22.

Waerom de geschreven Wet ons ghegheven is.

Eenige algemeene Leeringen.

1. Uyt de kennisse Gods, door de Wet leeren wy dat Godt met recht de plaets beslaet van een Vader en Heer over ons.

Dat de gherechtigheydt hem aenghenaem en d'ongerechtigheydt een grouwel is. Dien volghens moet d'ongherechtigheydt vermijdt en de gerechtigheydt betracht worden, al hoewel wy swack en teer zijn.

2. Nu kan lichtelick verstaen worden watmen uyt de Wet heeft te leeren, te weten, dat Godt, gelijck hy onse Schepper is, alsoo oock met recht de plaets bekleedt van een

---

1) afgebracht. 2) kas. 3) is 't dat. 4) (Hooft-). 5) onses vermogens.

1) (gemaeckt). 2) midtsgaders 3) 't gevoelen. 4) [ ]. 5) sich selven aen. 6) ghelijck. 7) [ ]. 8) gheleert worden. 9) sijn selfs. 10) bemercken. 11) (ver).

Vader en Heere over ons, en dat wy hem oversulcks eer, eerbiedigheydt, liefd' en vreese schuldigh zijn. Jae dat wy oock ons' eygen selfs vooght niet en zijn, om te doen en te volgen alles wat ons de boose lust onses herten ingeeft, maer dat wy, ons' oogen op sijnen wille geslagen hebbende, bestendigh moeten blijven alleen in dat ghene 't welck hem behagelick is. Dat hy beneffens dien rechtveerdigheydt en oprechtigheyt hertelick lief heeft, maer d'ongherechtigheydt vervloeckt: en dat wy dien volghens, 't en zy dan dat wy door een ongoddelick' ondanckbaerheyt van onsen Schepper willen afwijcken, ons selven al ons leven langh noodtsakelick in de gerechtigheydt oeffenen moeten. Want naerdien 1) wy hem dan eerst de behoorlick' eerbiedigheydt bewijsen wanneer wy sijnen wille hooger stellen en achten dan den onsen: soo volght dat d'onderhoudingh der gherechtigheid, heyligheyt en suyverheydt is een oprechten dienst die hem toekomt. Wy en mogen oock dese verontschuldigingh niet voorwenden dat wy de macht niet en hebben, en als uytgeteerde schuldenaers niet en kunnen betalen. Want't is onbetamelick dat wy d'eere Godts souden afmeten naer 2) den regel van ons vermogen. Want hoedanige wy oock zijn 3) mogen 4), hy blijft hem-selven altijdt gelijck, een vriendt der gerechtigheydt en 5) een vyandt der ongerechtigheydt. Wat hy oock 6) van ons soude moghen eyschen (dewijl hy niet en kan eyschen dan 't gheen recht en billick is) altijdt blijft op ons, van wegen de verbintenis der natuyr, de noodtsakelickheyt om te gehoorsamen: en dat wy niet en kunnen, dat is onse eygen schuldt. Want is't dat wy van ons eygen begeerlickheyt, in dewelcke de sonde heerschappy voert, worden gevangen ghehouden, so dat wy niet vry en veerdigh en zijn tot de gehoorsaemheyt aen onsen Vader, so en is er gheen oorsake dat wy pleyten souden op een nootsakelickheyt om te sondighen die 7) binnen in ons is en aen 8) ons gheweten moet worden.

2. Uyt de kennis onses selfs, door de Wet leeren wy onse vuyligheydt en onmacht aenschouwen: op dat wy in ons selven te leurghesteldt en beschaemt ghemaeckt zijnde, een ander hulpmiddel soecken souden.

3. Als wy door de leere der Wet dus verre ghevordert sullen zijn 9), dan moeten wy wijders door onderwijsingh der selver in 10) dalen in 11) ons selven, en daeruyt twee-erley opmaken 12): Vooreerst, ons leven met de gerechtigheyt der Wet vergeleecken hebbende, so sullen wy leeren dat wy op verre na den wille Godts niet genoegh en doen: en dat wy oversulcks niet weerdigh en zijn onse plaets te behouden onder sijne schepselen, veel weynigher onder sijne kinderen. Ten anderen onse krachten overwegende, sullen wy bevinden, datse niet alleen te geringh, maer oock t'eenemael ontoereyckende 1) zijn om de Wet te volbrenghen. Hier uyt volght noodtsakelick mis 2)- trouwen in 3) onse eygene macht, en benauwtheydt en angst des gemoedts. Want de swaerte der ongerechtigheyt en kan op de conscienty niet liggen: of Godes oordeel sal haer terstont voor d'oogen sweven. En sy en kan Godts oordeel niet gewaer worden sonder met den schrick des doots te worden geslagen. Insgelijcks gedrongen zijnde door de bewijsen en overtuygingen harer onmacht, soo en kanse er niet aen ontkomen 4) of sy moet terstondt wanhopen aen 5) haer' eygene krachten. Beyde dees' ontsteltenissen baren ootmoedigheydt en nederigheydt: en alsoo gebeurt het ten laetsten dat de mensch door 't gevoel des eeuwighen doodts (dewelck' hy siet dat hem van wegen de verdienst sijner ongerechtigheydt over 't hooft hanght) vervaert 6) ghemaeckt zijnde, sich selven keert alleen tot de barmhertigheyt Godts, als tot d'eenighe haven sijner saligheydt: op dat hy gevoelende dat hy niet en vermach te betalen 't geen hy de Wet schuldigh is, in sich selven troosteloos, adem schepp' en verquickt worde door het inroepen en inwachten 7) van eens anderen hulp,

Hierom is 't dat Godt tot sijne gheboden gedaē heeft beloften en dreygementen.

4. Maer de Heere niet vergenoeght zijnde dat hy sijne rechtveerdigheydt ontsagchlick gemaeckt heeft; op dat hy oock onse herten aendoen soude met liefde tot de selve, en te gelijck met een haet tegen d'ongerechtigheyt, soo heeft hy daer by gevoeght beloften en dreygementen. Want dewijl 't oog' onses verstants te duyster | is dan dat het alleenlick door de schoonheydt der deught getrocken en bewoghen soude worden, soo heeft onse genadighste Vader nae sijne goedertierenheyt door de soetigheyt der belooninge ons willen aenlocken om hem lief te hebben en na hem te verlangen. Hy betuyght derhalven datter voor de deughden belooninghen by hem wech geleyt zijn, en dat die niet te vergeefs en sal arbeyden, die sijne geboden sal hebben ghehoorsaemt. En hy verkondight in 't tegendeel dat d'ongherechtigheydt niet alleen voor hem vervloeckt is, maer dat die oock niet ongestraft gelaten sal worden: dewijl hy self sal wreken de verachtingh die teghen sijne Majesteyt begaen is. En op dat hy ons door allerley middelen mocht opwecken, soo be-

(p. 140.)

Dewelcke niet alleen verganckelicke, maer oock hemelsche en eeuwige goederen in sich begrijpen.

1) is 't dat. 2) met. 3) souden. 4) (zijn). 5) [ ]. 6) [ ].
7) so en hebben wy ons niet t' onschuldigen op de nootsakelickheyt wiens quaedt. 8) [ ]. 9) hebben 10) neder.
11) tot. 12) en van daer ten eynde twee dingen trecken.

1) ondeugende. 2) (ver). 3) van. 4) niet ontgaen.
5) van. 6) verbaest. 7) in 't versoecken en verwachten.

looft hy de ghehoorsaemheydt der gener die sijne gheboden bewaren, te beloonen so met zegeningen deses teghenwoordigen levens, als met d'eeuwige geluck-saligheydt: en hy dreyght den overtreders soo wel met tijdtlicke swarigheden als met de straffe des eeuwigen doodts. Want dese belofte: Wie dit doet, die sal daer door leven: Item, de bedreygingh daer tegen gaende: De ziele die sondight, die sal den doodt sterven, behooren ontwijffelick tot de onsterffelickheydt en tot de doodt die nimmermeer en sullen eyndighen. Hoewel in alle plaetsen, daer van de goet-gunstigheyt of toorn Godts gemeldt wordt, de eeuwigheyt des levens onder de gunst en de on-eyndelickheyt des doots onder den toorn wordt begrepen. Van de zegheninghen en vloecken deses tegenwoordigen levens wordt een langh register op ghetelt en verhaelt in de Wet. En in de bedreyginghen der straffe wordt ons de hooghste Heyligheydt Godts die gheen boosheydt verdragen kan, aengewesen: en wederom wordt ons in de beloften, behalven sijne seer groote liefde tot de gerechtigheydt (dewelck' hy niet en kan onbeloont laten) oock aenghepresen sijne wonderbāre goedertierenheydt. Want dewijl wy onse eyghen personen 1) met alles wat wy hebben aen sijne Majesteyt verschuldight zijn, soo eyscht hy van ons met seer goedt recht als een schult al dat gheen 't welck hy van ons vordert. Nu staet het so 2) dat de betalingh der schult geen vergeldingh en verdient. En derhalven staet hy af van sijn recht, wanneer hy onsen dienst die wy hem schuldigh zijn te bewijsen, belooft te beloonen. Wat voordeel ons de beloften door haer selven toebrengen, dat is ten deele geseydt, en sal ten deele te sijner plaets wederom klaerder blijcken. Het is voor 't teghenwoordighe ghenoegh dat wy weten en ghedencken dat ons de gerechtigheyt in de beloften der Wet niet slechtelick en wordt aenghepresen: op dat het te sekerder blijcke, hoe seer aengenaem Gode zy de onderhoudinge der selver: en dat de dreygementen ingestelt zijn tot meerder vervloeckingh der ongherechtigheydt, op dat de sondaer door de soetigheden der ondeugden droncken gemaeckt zijnde, 't oordeel van den Wet-gever 't welck hem bereydt is, niet en vergete.

Levit. 18. 5.
Ezech. 18. 4, 20.
Lev. 26. 4 etc. Deut 28. 1 etc.

En daer beneffens Godes hooghste heyligheydt, sijne liefde tot de gerechtigheyt, en sijne goedertierentheyt tegen ons menschen betuygen.

3. Wyders de Wet betoont dat Gode niet aengenamer en zy dan gehoorsaemheyt. Dewelck' alle versierde wercken en de verscheyden Godtsdiensten der Hypocritē verdoemt.

5. Voorts dat de Heere, voor-hebbende te leveren eenen reghel van volmaeckte gherechtigheydt, alle de deelen daer van ghehanghen 3) en vast gemaeckt heeft aen sijnen wille, daer mede wordt te kennen gegeven, dat hem geen dingh behaeghlicker is dan ghehoorsaemheydt. Het welck daerom te vlijtiger moet waergenomen worden, om dat de dertelheydt van 's menschen verstandt al vry wat seer genegen is om steedts verscheyden Godtsdiensten te verdichten, door dewelcke het by Godt yets mocht verdienen. Want dese ongodtsdienstighe gemaektheyt 1) in 't stuck van de Godtsdienst heeft sich (dewijl de Godsdienst 2) van natueren in des menschen besef 3) geplant is) t'allen tijden geopenbaert en openbaert sich als noch: te weten, dat de menschen altijdt begeerigh zijn om de wijs' en middel tot verkrijgingh der gherechtigheydt, te versinnen 4) buyten Godes Woordt. En dat is de reden waerom onder de wercken die gemeenlick goedt gheacht worden, de gheboden der Wet de minste plaets hebben, en de ontelbare hoop der menschelicker gheboden by nae de gantsche ruymt' in-nemen. Maer wat heeft doch Moses anders willen doen als dese boose begheerlickheydt bedwingen, doe hy na d'afkondigingh der Wet het volck aldus aensprack? Neemt waer, ende hoort alle dese woorden, die ick u ghebiede, op dat het u ende uwen kinderen nae u wel gae tot in eeuwigheydt, als ghy sult ghedaen hebben, dat goedt ende recht is in de ooghen des Heeren uwes Godts. Al dit woort, welck ick u-lieden gebiede, ghy en sult daer niet toe doen, ende daer van niet af doen. En doe hy voor henen betuyght hadde, Dat dit was haer wijsheydt en verstandt tegenover 5) de andere natien, datse rechtveerdighe insettingen en rechten van den Heer ontfanghen hadden, soo hadd' hy terstondt daer op geseydt: Bewaert dan u selven en uwe ziele sorghvuldelick, dat ghy niet en vergeet de dinghen die uw' ooghen gesien hebben, en dat die niet t'eenigher tijdt van u herte en wijcken. Om dat, namelick, de Heere voorsagh dat d'Israëliten niet en souden rusten, of sy souden, na 't ontfangen der Wet, nieuwe gerechtigheden daer beneven voort brengen, 't en zy datse strengelick weder-houden wierden: soo verkondight hy dat de volmaecktheydt der gerechtigheydt in de Wet begrepen zy: 't welck haer van sulcks krachtelick hadde behooren te weer-houden, doch sy zijn evenwel met haer vermetentheyt die haer soo seer verboden was, voort gevaren. En hoe staet het belanghende dit stuck met ons? Voorwaer wy worden oock door dit selfde 6) woordt 7) gheperst. Want daer en is gheen twijffel aen, of dit geldt voor eeuwigh en altijdt dat de Heere aen 8) sijne Wet alleen 9)

Deut. 12. 28, 32.
Deut. 4. 6.
Ibid. vs. 9.

---

1) ons selven. 2) is 't sulcks. 3) betrocken.

1) ongoddelicke neuswijsigheyt en albeschickingh. 2) se. 3) vernuft. 4) sieren. 5) voor. 6) [ ]. 7) (ghedruckt en). 8) [ ]. 9) [ ].

een volmaeckte Leere der gerechtigheydt heeft toege-eygent: en nochtans arbeyden wy gantsch ongeschicktelick, als met die Leere niet verghenoeght zijnde, om goede wercken de een op d'ander te verdichten en te smeden. Den alderbesten middel om dit gebreck te genesen, sal dese zijn, te weten, dat wy geduyrigh in gedachtenis houden, dat de Wet ons van Godt ghegheven is, op datse ons omtrent 1) de volkomene gerechtigheydt onderwijsen soude: en dat in de Wet geen ander gherechtigheydt gheleert en wordt, dan die na 't voorschrift van Godes wil wordt af-gemeten. En dat het 2) derhalven sonder oorsaeck is, dat telkens nieuwe vormen 3) van wercken op-gesocht worden om Godt aen ons te verbinden, wiens oprechten dienst alleen bestaet in ghehoorsaemheydt. Ja dat de betrachtingh der goede wercken die buyten Godts Wet afdwaelt, veel meer is een onverdragelicke ontheyligingh van de Goddelicke en ware rechtveerdigheydt. Augustinus spreeckt oock seer wel en met alle waerheyt, wanneer hy de gehoorsaemheyt die Gode betoont wort, nu eens 4) noemt de Moeder en Verzorgster 5), dan 4) wederom den oorspronck van alle deughden.

Remedy teghen superstitieuse Godtsdiensten, en teghen de menschelicke vermetentheyt die sich boven God verheft.

Lib. 14. de civit Dei, cap. 12.
De bono conjug. c 33.
Contra adv. legis et proph. l. 19.

Het tweede deel des Capittels, vervattende driewaernemingen of regelen, van dewelcke d'eerst' is, dat wy het daer voor sullen houden dat ons leven in de Wet ghefatsoeneert wort niet alleen tot een uyterlicke eerbaerheyt, maer oock tot een inwendighe en geestelicke gerechtigheydt: en dat de Wet in desen deele van de Wetten der Over-heden verschilt. Want Godt is een geestelicke Wet gever, maer niet de mensch.

(p. 140.)

6. Maer als we de Wet Gods sullen uytgheleyt hebben 6), dan sal eerst gevoeghlicker en met meerder vrucht bevestight worden 't gheen ick voor henen van haer ampt en gebruyck ge | sproken hebbe. Doch eer wy yeder hooft-stuck in 't bysonder beginnen te verhandelen, soo moeten wy voor al verstaen die dinghen die tot d'algemeene kennisse der selver dienstigh zijn. Voor eerst moet voor vast ghehouden worden dat des menschen leven in de Wet niet alleen tot een uyterlick' eerbaerheydt, maer oock tot een inwendigh' en geestelicke gerechtigheyt wort gefatsoeneert en bequaem ghemaeckt. En al hoewel dit van niemandt en kan gheloochent worden, so zijnder nochtans seer weynige die dit na behooren gade slaen. De reden hier van is om datse niet en sien op den Wetgever: na wiens natuyr, oock van den aert der Wet geoordeelt moet worden. Indien eenigh Koning door een Placcaet verbiedt te hoereeren, te dooden, te stelen: ick bekenn' dat hy, die de lust tot hoerery, dootslagh en dievery alleen in sijn hert ontfangen, en geen van die allen metter daedt bedreven heeft, niet schuldigh en sal zijn aen de overtredingh van 't voorseyde verbodt. Want overmidts de sorgh' en voorsienigheyt van een sterffelick Wet-ghever sich niet verder uyt en streckt dan tot d'uytwendige eerbaerheydt, soo en worden sijne gheboden niet gheschonden dan door 't bedrijven van de schelm-stucken die verboden zijn. Maer Godt (voor den welcken geen dingh onsienlick is, en die soo seer niet en vraeght nae d'uyterlicken schijn als nae de suyverheydt des herten) heeft onder 't verbodt van hoerery, dootslagh en dievery, oock verboden boosen lust, gramschap, haet, begeerte tot eens anders goederen, bedrogh en wat diergelijcks meer is. Want nae dien hy een geestelick Wet-gever is, soo spreeckt hy soo wel tot de ziel als tot het lichaem. Nu den dootslagh die de ziel begaet, is toorn en haet: hare dievery, is boose begeerlickheyt en gierigheydt: hare hoerery, weelde 1) en wellust. Doch seght 2) yemandt dat de menschelicke wetten oock 3) opsicht nemen op het voornemen en op den wille, en niet alleen 4) op 5) d'uytkomsten die altoos afhanghen van allerley toeval 6). Dan stem ick dit toe 7): maer sulks gheschiedt alleen wanneer 't voornemen en de wille tot de daedt selfs zijn ghekomen. Sy over-leggen met wat gemoet een yeder schelm-stuck bedreven is: doch de verborgene gedachten en ondersoeckense niet. En daerom is aen 8) die wetten ghenoegh ghedaen, wanneer yemandt sich slechts wacht en onthoudt van de feytelicke 9) overtredingh. Maer in 't tegen-deel om dat de Hemelsche Wet aen 10) onse zielen ghegeven is, soo moeten dese 11) voornementlick ingetoomt en bedwongen worden, so 12) de Wet behoorlicken sal 13) worden onderhouden. Doch den ghemeenen hoop der menschen sich aenstellende even als ofse 14) de Wet niet en verachteden, schicken haer' oogen, voeten, handen en alle de deelen hares lichaams tot eenighe onderhoudinge der Wet: en behouden ondertusschen een hert dat van alle ghehoorsaemheydt verre vervreemt is, en meenen dan 15) datse hare saken slim 16) beschickt hebben wanneerse voor den menschen wel en goedt 17) verbergen 't geen sy bedrijven in 't gesichte Godts. Sy hooren: Ghy en sult niet dooden, ghy en sult gheen overspel doen, ghy en sult niet stelen: en sy en trecken gheen sweerdt uyt de scheed' om te dooden: sy en vermenghen hare lichamen niet met de hoeren: sy en leggen hare handen niet aen eens anders goederen. Tot hier en toe zijn alle dinghen wel: maer haer hert is vol doodtslaghs, sy branden van wellust, sy sien een yeders goederen aen met

Welcke reden sich seer wijdt uytbreydt, en van ons met geen genoeghsame aendacht en wordt bemerckt.

1) van. 2) [ ]. 3) nieuwe fatsoenen. 4) als nu.
5) verwaerster. 6) wanneer ons de Wet Godts sal wesen uytgeleyt

1) luxury. 2) sal segghen. 3) (reguard en). 4) [ ].
5) (d'avontuyrsche ghevallen en). 6) [ ]. 7) Ick beken 't: 8) [ ]. 9) hantdadigh'. 10) [ ]. 11) deselve. 12) soude. 13) [ ]. 14) gelatende recht ofse. 15) [ ].
16) dingenfijn. 17) heusselick.

een scheef oogh', en verslindense met hare begeerlickheyt. Hun 1) ontbreeckt dus juyst 2) 't gheen in de Wet het voornaemste is. Ick bidd' u waer uyt ontstaet doch soo groven onverstandt anders, dan datse den Wet-gever ter 3) zijde stellende, gherechtigheyt schicken en afmeten naer haer eyghen 4) vernuft en goedt-duncken? Dese worden sterckelick weder-sproken van Paulus, dewelcke verklaert dat de Wet geestelick is: ghevende daer mede te kennen, datse niet alleen vereyscht de gehoorsaemheyt der ziele, des verstants, en der wille, maer datse selfs afvordert sulck 5) een suyverheyt als der Engelen 6), dewelcke van alle vuyligheden des vleesches afgewasschen zijnde, niet anders en smaeckt dan geest.

Rom. 7. 14.

De voorgaende regel wordt door d'authoriteyt van Christus bevestight.

Matth. cap. 5. vss. 22, 28, 44.

7. Wanneer wy seggen dat dit is den sin der Wet, soo en brengen wy niet uyt ons selven eenighe nieuw' uytleggingh voort, maer wy volghen hier in den besten Uytlegger der Wet, namelick, Christus. Want doe de Phariseen het gemeene volck een verkeerde meening hadden in-gegeven, te weten, dat die de Wet volbracht die met het uyterlicke werck niet met alle' en hadde bedreven tegen de Wet: so bestraft hy dese seer gevaerlicke dwalingh: en hy verklaert dat een yeder 7) hoerery bedrijft, die een vrouw onkuyschelick aensiet: hy getuyght dat die alle doodtslagers zijn die haren broeder haten. Want hy stelt 8) aen 't oordeel schuldigh die gene die alleenlick toornig in't hert geweest zijn: en schuldigh voor den raedt, dewelcke met morren of grimmen eenigh teecken sullen gegeven hebben van een verbolgen gemoedt: en schuldigh aen 't helsche vyer, die door scheldtwoorden en quaet spreken tot openbare toornigheyt zijn uyt 9)- gebroken. Die dit niet en hebben ghemerckt en gade geslagen, die hebben het versinsel uytghekraemt 10) dat Christus was een andere Moses, te weten, een insteller der Euangelische Wet, die het ghebreck dat in Moses Wet was, soude vervult hebben. Hier uyt is ontstaen dat ghemeen gevoelen van de volmaecktheyt der Euangelische Wet, te weten, dat die d'oude Wet seer wijdt soud' overtreffen. Dit gevoelen is veelsins seer schadelick. Want met hoe schendigen en onweerdigen smaetheydt de Wet Gods daer door gebrandt-merckt wordt, dat sal uyt Moses selfs openbaer worden, wanneer wy hier nae den korten inhoudt der geboden te samen sullen vatten. Om de waerheydt te seggen, dit ghevoelen geeft bedecktelick te verstaen dat de heyligheyt der Vaderen niet verre en zy gheweest van ghe-

En beschermt tegen de valsche Leere der Sophisten, dewelcke leeren dat Christus eenen tweeden Moses zy.

1) Hier. 2) hen nu. 3) aen een. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) Engelsche. 7) die. 8) maeckt. 9) voort-. 10) verciert.

veynstheydt, en het leydt ons af van den eenighen en eeuwigen regel der gerechtigheydt. Doch dese dwalingh daer mede sy meenen dat Christus tot de Wet yets soude toe voegen, kan lichtelick weder-leydt worden: dewijl hy alleenlick de Wet herstelt in haer gheheelheydt, waer hy die toch enckel 1) bevrijdt en suyvert van de leughenen en den suurdeessem der Pharizeen, waer door die verduystert en verontreynight was.

De tweede waerneemingh of reghel die van de uytleggers neerstelick moet overwogen worden.

8. Ten tweeden hebben wy alhier op te mercken 2) dat de geboden en verboden der Wet altijdt meer in sich hebben dan door de woorden uyt-gedruckt wordt: het welcke nochtans alsoo ghematight moet worden dat wy die niet en ghebruycken als eenen looden reghel om de Schriftuyr stoutelick te verdraeijen, en daer uyt te smeden al wat ons mochte ghelusten. Want sommige brengen door dees' onghematighde vryheydt te weghe dat d'authoriteyt en het aensien der Wet by eenighen in kleyn-achtingh komt, en dat anderen wederom de hoop' ontvalt van datse t'eenigher tijdt 't verstandt der selver sullen bekomen. Soo moet dien volgens, soo 't mogelick is, eenen wegh in-gegaan | worden die ons door een rechten en vasten gangh tot den wille Godts gheleyde. Men moet, segg' ick, ondersoecken, hoe verre de uytleggingh buyten de palen der woorden gaen moet: op dat openbaer moghe worden dat tot de Goddelicke Wet niet eenigh aenhanghsel uyt de uytleggingen der menschen en worde 3) by-gevoeght, maer dat den suyveren en onvervalschten sin des Wet-gevers getrouwelick is voor-gestelt. Voorwaer daer zijn soo seer baer- 4) blijckelicke teeckenen dat by nae in alle gheboden een deel gesteldt wordt voor 't geheel, dat dieghene 5) met recht belacchelick soude worden, die den sin der Wet soude willen besluyten binnen 6) de engten van de woorden. Het is oversulcks openbaer dat de gesond' uytleggingh verder gaet als de woorden, doch hoeveel verder, dat blijft noch duyster 't en zy datter eenige maet voorgeschreven worde. Ick oordeele dan dat dit de rechte maet zijn sal, dat de uytleggingh gereguleert worde nae de oorsaeck van het ghebodt, te weten, datmen in yeder gebodt overweghe, waerom het ons ghegeven zy. Als by exempel: Alle ghebodt is of een gebiedend' of een verbiedende gebodt. Van beyden vernemen wy terstondt den sin en de bedoelinghe 7), wanneer wy op 8) de oorsaeck of het eynde 9) mercken. Het eynde

(p. 141.)

Welckers gebruyck is, datse 't eynde des gebodts na-speuren, tot datse vinden wat de Wet-ghever prijst of misprijst.

Exempel.

1) wanneer hy deselve. 2) waer te nemen. 3) zy. 4) [ ]. 5) die. 6) binden aen. 7) 't verstandt en de waerheydt. 8) [ ]. 9) (be-).

des vijfden ghebodts is, datmen eere gheven moet den ghenen dien Godt eere toe-eyghent. Dit is dan den korten inhoudt van dit ghebodt, dat het recht is en Gode behagelick dat wy die eeren aen wien 1) hy eenighe hoogheydt heeft gheschonken: en dat de smaet en verachtingh die men hen aendoet, voor hem een grouwel is. De oorsaeck van de instellingh des eersten gebodts is, op dat Godt alleen gedient en ghe-eert worde. Soo sal dan de somma van dit ghebodt zijn, dat Godt een wel-gevallen heeft in de ware Godtvruchtigheydt, dat is in d'eer en dienst die die sijne Majesteyt gedaen wordt: en dat hy de godtloosheyt vervloeckt. Alsoo moet in yeder ghebodt bemerckt worden van wat saeck datter wordt gehandelt: daer nae moetmen soecken de reden waerom, tot dat wy bevinden wat de Wet-gever aldaer eygentlick getuyght hem te behagen of te mishaghen. En eyntlick van daer voort redeneeren 2) en besluyten tot het tegen-deel, in deser voeghen: Indien dit Gode behaeght, soo mishaeght hem het tegen-deel: indien hem dit mishaeght, zoo behaeght hem 't contrarie van dien. Indien hy dit ghebiedt, soo verbiedt hy het tegen-deel: indien hy dit verbiedt, soo gebiedt hy het tegen-deel.

En daer na, van daer voort besluyten tot het tegen-deel.

9. Het geen hiermede nog slechts 3) duysterlick aengeroert en aenghegeven 4) wordt, dat sal in't uytleggen der geboden door de oeffeningh seer klaer worden. Daerom is die aenwijsingh en aenduydinghe 5) voor thans 6) genoegh, uytghenomen alleen dat het laetste lidt kortelick bewesen en bevestight sal moeten worden, dewijl het andersins of niet en soude worden verstaen, of verstaen zijnde, misschien in het eerst vreemt mochte schijnen. Dit en heeft geen bewijs van noode dat 7), wanneer het goede gheboden wordt, 8) als dan oock wordt verboden het quaedt dat daer tegen strijdt. Want daer en is niemandt die dit niet toe en staet. Dat oock de contrarie plichten worden gheboden, wanneer het quade verboden wort, dat wordt door 't gemeen oordeel der menschen lichtelick aengenomen. Het is oock de alghemeene opiny 9) dat de deughden worden aenghepresen, als d' ondeughden die daer teghen zijn, verdoemt worden. Doch wy vorderen en eyschen noch yets meerders dan die manieren van spreken gemeenlick beteeckenen. Want door de deught die teghen d'ondeught strijdt, verstaen de menschen by na niet anders dan een mijden en nae-laten

Breeder uytleggingh van dit laetste lidt, te weten, dat Godt niet alleen de quade wercken verbiet, maer oock de contrarie goede wercken gebiedt.

1) dien 2) reden-kavelen. 3) als nu wat. 4) gemeldt. 5) meldingh. 6) 't tegenwoordige. 7) doen, te weten. 8) (dat). 9) ghemeen.

der ondeught: maer wy seggen dat de deught niet alleen gelegen is in het schuwen des quaedts, maer oock in't betrachten van de wercken en ampten die tegen dat quaedt strijden. Derhalven soo en sal het ghemeen ghevoelen der menschen in dit ghebodt: Ghy en sult niet dooden, niet anders bemercken dan datmen sich moet onthouden van quaedt doen en van begeert' om quaedt te doen. Doch ick segge dat dit ghebodt daer beneffens oock will', dat wy het leven onses naestens door alle middelen die ons mogelick zijn, sullen helpen en voorstaen. En op dat ick niet en spreken sonder reden, soo versterck' ick mijn segghen aldus: Godt verbiedt ons onsen broeder te quetsen of te verongelijcken, om dat hy begeert dat sijn leven ons weerdt en dierbaer sal zijn: Soo vereyscht hy dan met eenen alle die plichten der liefde dewelcke tot sijn welvaert kunnen toe-gebracht worden. En aldus kan men sien hoe dat het eynde des ghebodts ons altijdt voor ooghen stelt wat ons daer in gheboden of verboden wordt te doen.

Exempel.

10. En wat aengaet de vrage 1), waerom Godt alsoo gelijck als door halve geboden, en door een 2) deel voor 't geheel te nemen 3), sijnen wille meer aengheduydt 4) als uytghedruckt heeft, hoewel hiervan 5) oock andere redenen plegen ghegeven te worden, soo behaeght my insonderheydt dese reden. Dewijl het vleesch altijdt arbeydt om de vuyligheyt der sonden (behalven alleen daer die met handen getast kan worden) t'ontschuldigen, en door schoone deck-mantels en vijgebladeren te bedecken, soo heeft Godt dat gene 'twelck in een yeder geslacht der sonde het aldergrouwelickste en schandelickste was, tot een voorschrift voor oogen gestelt, door wiens gheklanck ons' ooren selfs souden verschricken, op dat hy also te meerder grouwel en haet tegen een yegelicke sond' in onse zielen in-drucken soude. Het 6) bedrieght ons dickwils in het weerdeeren der sonden, so 7) wy deselve verkleynen, indien se maer 8) eenighsins wat bedeckt zijn. Dese begoochelingen nu 9) doet de Heere verstuyven als hy ons gewent den gantschen hoop der ondeughden te betrecken tot dese hooft-sonden, dewelcke seer scherp 10) afbeelden hoe grooten grouwel daer zy in een yeder aert der sonde. Als by exempel, gramschap en haet en worden niet gereeckent voor quaden die soo seer te verfoeyen zijn wanneerse met haer namen benaemt worden: maar wanneers'

En dat hy daerom voorghesteldt heeft 't geen in yeder gheslacht der overtredingh 't schandelickste was, op dat hy soude betoonen hoe grooten grouwel daer sy in een yeghelicke sonde.

Exempel.

1) gemerckt hier van, te weten. 2) (nemingh des). 3) [ ]. 4) beteeckent. 5) [ ]. 6) Dit. 7) te weten. dat. 8) wanneers'. 9) [ ]. 10) fijn.

ons worden verboden onder den naem van doodtslagh, soo verstaen wy beter in hoe grooten vervloeckingh sy zijn by Godt, door wiens stemm' en woordt sy gestelt worden bij het soort 1) van soo een schrickelick schelm-stuck. En door dit 2) sijn oordeel bewoghen zijnde, leeren wy selven te beter oordeelen over het swaer ghewicht van 3) sonden, die ons te voren licht dochten te wesen.

De derde waerneming of reghel, van de verdeelinge der Wet in twee tafelen.

11. Ten derden staet ons op 4) te 5) mercken waer toe de Wet Godts in twee tafelen wordt af-ghedeelt, van dewelcke niet te vergheefs soo dickwils en ghewoonlick ghewach ghemaeckt wordt, gelijck als alle verstandighe sullen oordeelen. De oorsaeck hier van is soo seer by de handt datse gheen twijffel by ons in dit stuck laet overigh blijven. Want Godt heeft sijn Wet in twee deelen, waer in de geheele gerechtigheydt vervat wordt, alsoo verdeelt, dat hy het eerste deel voor de plichten der Religy, die | bysonderlick behooren tot den dienst van sijne Majesteyt, en het andere deel voor de wercken der liefde die den naesten betreffen verordineert en bestemt heeft. Het eerste fondament der gerechtigheyt is voorwaer de dienst Godts: als dese verdorven is, soo zijn alle de verdere deelen der gerechtigheydt verscheurt en verstroyt, gelijck als de stucken van een af-ghebroken en vervallen ghebouw.

Van dewelcke d'eerste de Godtvruchtigheydt jeghens Godt, en d'andere de liefde tot den naesten vervat.

(p. 141.)

De noodige en on-afscheydelicke tsamenvoeginghe van dese twee tafelen.

Want voor hoedanighen rechtveerdigheydt sult ghy doch dit houden dat ghy de menschen niet en quelt met stelen en rooven, so 6) ghy ondertusschen door een schandelicke heylighschennis 7) Godes Majesteyt van sijn eer berooft? dat ghy u lichaem met hoerery niet en besmet, so 8) ghy met u lasteren ontheylight den seer Heylighen Naem Godes? dat ghy den mensch niet en vermoort, indien ghy nochtans arbeyt om de gedachtenisse Godts te dooden en uyt te blusschen? Daerom roemt men te vergeefs van rechtveerdigheydt als men geen Religy en heeft: en dat 9) met even soo veel schijns als of men een lichaem sonder hooft te pronck en ten toon stelde. De Religy en is oock niet alleen het voornaemste deel, maer oock de ziele der gerechtigheydt, door dewelcke sy t' eenemael levendigh en tierende 10) is. Want sonder de vreese Godts en onderhouden oock de menschen onder malkanderen de gherechtigheydt en liefde niet. Wy noemen dan den dienst Godts, het beginsel en fondament der gerechtigheydt: om dat sonder dien dienst, alle gerechtigheyt, kuysheydt en matigheydt die de menschen onderlingh plegen, ydel en nietigh is voor Godt. Wy seggen dats' is de fonteyn en geest der gherechtigheydt, om dat de menschen dan eerst onder elckander 1) matighlick en sonder quaedt doen leeren leven, wanneerse Godt als een Rechter van recht en onrecht eeren en vreesen. Hy onderwijst ons dan door d'eerste tafel tot de Godtvruchtigheydt en tot de plichten die der Religy eygen zijn, door dewelcke sijn Majesteyt gedient en ge-eert moet worden. Door de andere schrijft hy ons voor hoe dat wy uyt vreese van sijnen naem ons moeten ghedragen in het onderlingh verkeer 2) der menschen. Daerom heeft onse Heere (ghelijck d' Euangelisten verhalen) de gantsche Wet saemghevoeght 3) in twee hooftstucken: Ghy sult den Heere uwen Godt lief hebben uyt geheel uw' herte ende uyt geheel uwe ziele, ende uyt geheel uwe kracht, ende uyt gheheel uw' verstandt: ende uwen Naesten als u selven. Hier siet ghy hoe dat hy uyt de twee deelen daer in hy de gantsche Wet besluyt, het eene richtet op 4) Godt, en het andere den menschen toe-schickt.

De geduyrige ordre.

Den korten inhoudt.

Matth. 22. 37. Lucas 10. 27.

d'Afdeelingh der Wet in tien woorden of geboden.

12. Maer al hoewel de gantsche Wet in twee deelen begrepen is: soo heeft nochtans onsen Godt, om alle decksel van onschult wech te nemen, breeder en klaerder met tien geboden willen verhalen soo die dinghen die tot sijn eer, vrees' en liefde behooren, als die saken die de liefde betreffen, die hy ons bevolen heeft aen de menschen te bewijsen om sijnen 't wille. Oock wordt niet qualick nader ondersocht, om te gheraken tot insicht in de verdeelinge deser geboden selven 5): als wy maer onthouden dat dit een saeck is van sulcken slach waer in een yeder sijn oordeel vry moet hebben, en om welckers wille men niet heftig en moet twisten tegen den genen die anders gevoelt. Wy moeten voorwaer dit poinct nootsakelick aenroeren, op dat de Lesers die verdeelingh, die wy stellen sullen, niet als nieuw en onlangs bedacht, uyt en lacchen of verwonderen. Dat de Wet in tien geboden onderscheyden is, dat is buyten twijffel en geschil, dewijl dat het door Godts authoriteyt self dickmael betuyght is. Daerom en valter geen twijffel of verschil van het getal der geboden, maer alleen van de wijs' harer verdeelingh. Die de verdeelingh alsoo maken datse d'eerste tafel drie geboden geven, en de verdere seven schuyven en brenghen in de tweede, die schrappen het ghebodt van de Beelden uyt het ghetal der gheboden,

Dewelcke verscheydentlick van somnigh' onderscheyden worden.

---

1) onder 't rot. 2) [ ]. 3) van de ghewichtigheydt der. 4) [ ]. 5) (be-). 6) is 't dat. 7) Kerck-roof. 8) is 't dat. 9) [ ]. 10) jeughdig.

1) als dan met den anderen. 2) in 't gheselschap.
3) vergadert. 4) tot. 5) Den arbeyt en wort oock niet qualick aengeleyt die besteet wordt om kennis te hebben van de verdeelinge der geboden.

of immers sy verbergen 't onder 't eerste ghebodt: daer het nochtans ontwijffelick van den Heer' onderscheydentlick gestelt is voor een gebodt. En het tiende gebodt van sijns naestens goet niet te begeeren, klooven sy ongheschicktelick in tween. Hier by komt noch dat soodanigen wijse van verdeelen in d'eerste Kerk onbekent is geweest, ghelijck terstond verstaen sal worden. Andere tellen met ons vier hooft-stucken in d'eerste tafel: maer in de plaetse van het eerste setten sy de belofte sonder ghebodt. En wat my belanght, dewijl ick, 't en zy dan dat ick door een blijckelicke reden anders overtuyght werde, de tien woorden by Moses neme voor tien geboden, en oock my selven laet voorstaen dat ick'er even soo veel sie ghestelt in een seer schoone ry en ordeningh: soo wil ick hen haer ghevoelen laten, en volghen tgeen my best aen staet, te weten, dat dat geen, daer van sy 't eerste gebodt maken, dient tot een voor-reden op de gantsche Wet, en dat daer na volghen vier gheboden in d'eerste, en ses in de tweede tafel in sulcken ordeningh alsse opghesomt 1) sullen worden. Dese verdeeling heeft Origenes geleert sonder tegen-spreken van yemant, even als een saeck die te sijnen tijde al-omm' aengenomen was. Hier mede stemt Augustinus overeen aen Bonifacius, dewelck' in d' optellingh dees' orde houdt, datmen Godt door een Religieuse gehoorsaemheydt diene, datmen geenen afgodt en diene, dat des Heeren Naem niet te vergeefs gebruyckt en werde, als hy voor henen van het ghebodt des figuurlicken Sabbaths alleen ghesprocken hadde. Hem staet elders die eerste verdeelingh wel aen, doch bewogen zijnde door een al te lichten oorsaeck, om dat, namelick, in 't ghetal van drie (soo men d'eerste tafel maeckt van drie geboden) de verborgentheydt van de Drie-Eenigheydt te meer uytblincke 2). Al hoewel hy oock aldaer genoegh laet blycken dat anders onse deelingh hem beter behaeght. Behalven dese ghevoelt oock met ons de Schrijver van het onvoltooyde 3) werck op Mattheus. Josephus stelt in elcke tafel vijf geboden, en dat sonder twijffel na 't gemeen gevoelen van sijnen tijt. Dit is eensdeels tegen de reden, overmits daer door de dienst tot Godt en de liefde tot de Naesten, die onderscheyden zijn, onder een gemênght worden: en ander-deels wordt het wederleydt door 't ghetuygenisse des Heeren, dewelcke by Mattheus 't ghebodt van d'Ouders te eeren stelt onder de gheboden van de tweede tafel. Laet ons nu Godt selfs hooren spreken met sijn eyghene woorden.

Maer gheveoghlicker in deser voeghen, dat de vier eerste der eerster en de ses volghende der tweeder tafel toe-ghe-eygent worden.

Origen. in Exod. Lib. 3.

Lib. 2 quaest. Vet. Test. 7, Quaest. in heptat. 2. 71.

Matth. 19.19.

1) verhaelt. 2) uytluchtet. 3) onvolmaeckte.

Dat Eerste Gebodt.

Ick ben de Heere uwe Godt, die u uyt Egypten-land, uit den dienst-huyse uytgeleydt hebbe: Ghy en en sult gheen andere Goden voor mijn aenghesichte hebben.

13. 'T is my om 't even 1) of ghy de voorste Spreuck neemt voor een gedeelte van 't eerste ghebodt, dan of ghy die | leest en neemt op haer selven, wanneer ghy my maer toestaet dats' is als een voor-reden op de gantsche Wet. Voor alle dinghen 2) moet men in 't maken en instellen der wetten toesien, datse niet terstondt door verachtingh te niet en loopen en af-geschaft worden. Soo 3) sorght dan Godt er 4) voornementlick voor 5) dat de hooghweerdigheydt sijner Wet die hy maken en voor-schrijven sal, niet t'eeniger tijt in verachtingh en gerake: en hy gebruyckt driederley middelen om die vast te setten. Want hy eygent hem-selven toe macht en recht van heerschappy, op dat hy daer door het uytverkoren volck verbinde met dwangh 6) om hem gehoorsaem te zijn. Hy stelt hen oock voor de belofte van sijne ghenade om hen door de lieffelickheydt der selver aen te locken tot betrachtingh der heyligheydt. En ten derde 7) verkondigt hy 8) hen sijn weldaedt om haer t' overtuygen van ondanckbaerheydt, indiens' haer niet en ghedragen, ghelijck het sijner goedertierenheydt betaemt. Onder den Naem Heere wordt de wettige macht en heerschappy beteeckent. Indien alle dinghen van hem zijn ende in hem bestaen, soo is 't recht en billick dat alle dinghen tot sijne eere werden gericht 9): gelijck d'Apostel Paulus seyt. Soo worden wy dan door dat eenige woordt ten volle gebracht onder 't jock van sijne Goddelicke Majesteyt. Want het soude seldtsaem wanschickelick zijn dat wy ons selven souden willen ontrecken aen 10) 't gebiedt des genen buyten wien 11) wy nerghens 12) zijn kunnen.

14. Nadat hy also 13) ghetoont heeft dat hy de gene is die recht heeft om te ghebieden, en wien men ghehoorsaemheydt schuldigh is: soo lockt hy, op dat hy niet en schijne haer door dwangh 14) alleen tot hem te trecken, hen nu 15) oock met soetigheydt, betuygende dat hy is de Godt van

Het derde deel des Capittels, verklarende de tien gheboden. Alwaer voor aen ghesteldt is een voorreden, daer door de Wet van verachting bevrijdt wort: en dat op driederley manieren.

(p. 142.)

Eerstelick, door verklaringh van sijne Majesteyt.

Rom. 11. 36

Ten tweeden, door verhael van sijne Vaderlicke goedtdadigheyt.

1) ghelijcke veel. 2) eerst. 3) (ver-). 4) [ ]. 5) [ ]. 6) noodtsakelickheydt. 7) hij. 8) [ ]. 9) aengeleyt. 10) [ ]. 11) den welcken. 12) niet. 13) [ ]. 14) noodtsakelickheydt. 15) [ ].

sijn Kercke of 1) Ghemeynte. Want in dit aldus ghebruyckte woort ligt eene wederkeerige betrekkingh opgesloten 2), dewelcke vervat is in dese belofte: Ick sal haren Godt zijn, ende sy sullen mijn volck wesen. Hier uyt bewijst Christus dat Abraham, Isaac en Jacob onsterffelick zijn en leven, te weten, om dat de Heere betuyght heeft dat hy haren Godt zy. Derhalven geldt dit even soo veel als of hy seyde: Ick hebb' u-lieden my tot een volck verkoren, om u-lieden niet alleen in dit leven goedt te doen, maer oock te begiftigen met de ghelucksaligheydt des toekomenden levens. Het eynde en ooghmerck waer toe dit dienstigh is, wort in verscheyden plaetsen der Wet aengeteeckent. Want als de Heere ons geweerdight dese barmhertigheydt te bewijsen dat hy ons tot zijn volck, en ghemeenschap aenneemt, soo verkiest hy ons, seght Moses, op dat wy hem een eygen volck, een heyligh volck zijn, en sijne geboden bewaren souden. Hier uyt komt dese vermaningh: Weest heyligh, want ick ben heyligh. Voorts uyt de voorseyde twee tytelen ontstaet dese betuygingh die by den Propheet te lesen is: Een Sone sal den Vader eeren, ende een Knecht sijnen Heere: Ben ick dan een Vader, waer is mijne eere? ende ben ick een Heere, waer is mijn vreese?

Ierem. 31. 33. Matth. 22. 32. Deut. 7. 6. en 14. 2. en 26. 18. Levit. 19. 2. Malach. 1. 6.

Ten derden, door 't verhael van d' uytleydingh uyt Egypten-lande.

15. Hier op volght de uyteensettinghe 3) van de weldaet, 't welck te krachtigher moet zijn om ons te bewegen, door dien d'ondanckbaerheyt oock onder 4) menschen voor een seer verfoeyelick schelm-stuck uytgaet. Wel 5) vermaende hy te dier tijdt d'Israëliten 6) van een pas kortelings bewesene 7) weldaet, maer die nochtans oock haer kracht voor de nakomelinghen behoudt 8) dewijl se 9) van wegen hare wonderbare grootheyt weerdigh was om in der eeuwigheyt overdacht te werden. Boven dien is dit verhael van dese weldaet seer ghepast by de saecke die Hy op het oogh heeft 10). Want de Heere geeft daer mede te verstaen, datse daerom uyt haer' ellendighe dienstbaerheyt verlost waren, op dat sy hem haren Verlosser door een gewillighe ghehoorsaemheyt en onderdanigheyt dienen souden. Hy heeft oock voor een gewoont (opdat hy ons houden soude in den oprechten dienst van Hem alleen) hem-selven met sekere tytelen en namen te betekenen, door dewelck' hy sijne H. Majesteyt van allerley afgoden en versonnen 11) goden onderscheyt. Want (gelijck als ick te voren gheseyt hebb') onse neyghinge 1), die met lichtveerdigheyt te samen is gevoeght, is soodanigh dat ons verstandt, soo haest als het Godt hoort noemen, sich niet en kan hoeden of het vervalt terstondt tot eenigh ydel en onnut versinsel 2). Op dat dan de Heere dit ghebreck door eenigh middel beteren soude, soo versiert hy sijne Godtheyt met eenige tytelen, en omtuynt 3) ons alsoo ghelijck als met sekere tralien, op dat wy niet herwaerts of ginswaerts dwalende gaen, en ons selven eenen nieuwen Godt versinnen 4) souden, door 't verlaten van den levendighen Godt en het oprechten van eenen afgodt in sijn stede. Daerom ist dat de Propheten, so dickwils als sy hem eygentlick beschrijven willen, hem bekleeden en ghelijck als besluyten met deselve tekenen door dewelck' hy hem-selven den Israëlitischen volcke geopenbaert hadde. Want als hy den Godt van Abraham, of den Godt van Israël genoemt wort, als hy in den tempel van Jerusalem wordt ghesteldt tusschen de Cherubinen, soo en wort Hy door dees' en diergelijcke manieren van spreken niet 5) aen een plaets of aen een volck 6) gebonden: maer sulcke woorden dienen alleen om de ghedachten der Godtvruchtighen te vestighen op dien Godt, die hem-selven door sijn verbondt, 't welk hy met Israël ghemaeckt heeft, alsoo heeft afgebeeldet, dat het geensins gheoorlooft en is van suclk een beeltenis af te wijcken. Dit moet nochtans vast blijven, dat alhier van de verlossingh ghemeldet wordt, op dat de Joden haer selven te veerdiger Gode souden over-gheven, dewelcke met recht haer houdt voor sijn eygendom. Doch opdat wy niet en dencken dat dit ons niet aen en gaet, so moeten wy opmercken dat de dienstbaerheydt Israëls in Egypten een voorbeeldt is vande geestelicke gevanckenis, in dewelcke wy allen te samen ghebonden en geboeyt gehouden werden, tot dat ons de hemelsche Verlosser door de kracht van sijnen arm verlost, en in het rijck der vryheyt overbrenght. Gelijck hy dan, doe hy eertijts de verstrooyd' Israëliten wederbrengen wilde tot den dienst sijns naems, haer getrocken heeft uyt d' ondragelicke heerschappy van Pharao, daer mede sy ghedruckt wierden: alsoo verlost hy nu oock alle die ghene dien hy te deser tijdt betuyght dat hy haer Godt is, van het doodelick gheweldt des Duyvels 't welck door de lichamelicke slaverny was afgebeeldt. Daerom moet een yeghelijcks hert ontsteken worden om de Wet te

Waerom Godt hem-selven met sekere tytelebetekent.

Exod. 3. 6. Amos 1. 2. Hab. 2. 20. Psalm 80. 2. en 99. 1. Iesai. 37. 16.

Waerom van dese verlossing gemeldt wort.

Hoe en ten welcken aensien de gedachtenisse van dese weldaedt ons hedensdaeghs aengaet.

1) [ ]. 2) onder die manier van spreken is een onderlingh' aensien en vergelijckingh. 3) het verhael. 4) (de). 5) [ ]. 6) (wel). 7) versche. 8) aen de nakomers bewijsen moeste. 9) die. 10) bequaem tot de teghenwoordige saeck. 11) versierde.

1) ghenegentheydt. 2) ghedichtsel. 3) omset. 4) verdichten. 5) [ ]. 6) (niet).

ghehoorsamen, die hy hoort en weet dat 1) van den oppersten Koning voortgekomen is 2): Want gelijck als alle dingen van Hem 3) haer begin hebben 4), alsoo is 't oock billick dat alle dingen haer eynd' en ooghmerck schicken en richten tot sijner eer. Een yeder, segg' ick, moet aenghedreven 5) worden om dien Wetgever t' omhelsen, dewyl hy, gelijck hem dagelijcks geleert wort, bysonderlicken 6) daer toe verkoren is, op dat hij de 7) geboden van Hem 8) onderhouden (p. 144.) | soude, van wiens goedertierenheydt hy 9), soo den overvloedt van allerley goederen, als de heerlickheydt des onsterflelicken levens verwacht 10). Door wiens wonderbare kracht en barmhertigheydt hy bekent uyt de tanden des doodts verlost te zijn.

Uyt-leggingh van 't eerste gebodt.

16. Na also 11) de authoriteyt van sijne Wet vast gemaeckt en bevestight te hebben 12), brenght hy alsnu 13) te voorschijn het eerste ghebodt: Dat wy geen andere goden en sullen hebben voor sijn aengesicht.

Het eynde desselven.

Het eynde van dit 14) gebodt is, dat de Heere onder sijn volck alleen d' Opperste zijn, en sijn recht ten vollen genieten wil. Op dat dit gheschiede, soo ghebiedt hy dat wy verre van ons wech doen sullen allerley godtloosheydt en superstity, daer door d'eer sijner Godtheydt of vermindert of verduystert wordt. En te gelijck beveelt hy dat wy hem door een oprechte betrachtingh der Godtsaligheyt sullen dienen en aenbidden. Dit brengt d'eenvoudigheyt der woorden by nae met sich.

Wat het zy Godt hebben, en vreemde goden hebben.

Want wy en konnen hem voor onsen Godt niet hebben, of wy moeten te gelijck aennemen 't geen hem eygen is. Dat hy derhalven verbiedt andere Goden te hebben, daer mede geeft hy te kennen dat wy op eenen anderen niet en sullen overbrenghen 15) 't geen hem alleen toekomt. En al hoewel de dingen die wy Gode schuldigh zijn, niet en konnen getelt worden, so sullense nochtans gevoeghlick gebracht werden tot vier hooft-stucken: als daer zijn,

Gode komt toe d' Aenbiddinghe.

d'Aenbiddinge, waer by oock komt als een aenhanghsel, de geestelicke ghehoorsaemheydt der conscienty: 't Vertrouwen, d' Aenroepingh, de Dancksegginghh. Door d' Aenbiddingh verstae ick die eer en dienst, die een yeder van ons Gode geeft, wanneer hy sich selven onder sijne hoogheydt heeft onderworpen. Daerom segg' ick met recht dat d'onderwerpingh waer mede wy onse conscientien buygen onder de Wet, is een deel der aenbiddingh.

't Vertrouwen.

Het Vertrouwen, is die gherustigheydt onses herten waer door wy in hem gerust en vrymoedigh zijn van wegen de kennisse sijner mogentheydt 1) en kracht: als wy in hem alle wijsheydt, gerechtigheyt, mogentheydt, waerheydt en goetheydt stellende, ons selven door sijn ghemeenschap alleen ghelucksaligh oordeelen.

d' Aenroeping.

De Aenroepingh, is de toevlucht onser ziel tot Godes ghetrouwigheydt en bystandt als tot d'eenighe schuylplaetse 2), wanneer wy met eenige noodt beladen zijn.

De Dancksegging, welcke deughden door dit ghebodt werden aengepresen.

De Dancksegginghh, is de danckbaerheydt waer door hem den lof alles goedts wordt toe-geschreven. Ghelijck de Heere niet en lijdt dat een van dese vier stucken aen eenen anderen soud' op-gedragen werden, alsoo beveelt hy dats' alle te samen hem in 't geheel sullen werden bewesen. Want 't en is niet genoegh dat ghy u selven onthoudt van eenen vreemden of anderen Godt ('t welck sommighe schandelicke verachters pleghen, die 't voor den kortsten en gereetsten wegh houden alle Religien te bespotten) maer ghy moet u oock houden aen desen eenigen.

Item, den waren Godtsdienst.

De ware Religy moet voor-gaen, waer door de herten tot den levendighen Godt bewoghen worden, opdat de ghemoederen, met de kennisse van desen Godt 3) aenghedaen zijnde, moghen streven en arbeyden om sijn Majesteyt groot te achten, te vreesen, te dienen, om de ghemeenschap sijner goederen t' omhelsen, om sijn hulp al-om' en over-al te versoecken, om de voortreffelickheydt sijner wercken t' erkennen en met dancksegginghh te roemen, ghelijck dit in alle de handelingen onses levens het eenige wit en ooghmerck zijn moet.

Daer en teghen worden verboden superstity, veelheyt der Goden en verloocheninge Godts.

Daer nae moet men sich hoeden voor superstity en valsche Religy, waer door 't ghemoedt van den waren Godt af-gekeert, en hier en daer, gelijck als tot verscheyden goden uytgebreydt wordt. Indien wy derhalven met den eenigen Godt verghenoeght zijn, soo moeten wy onse gedachten verfrisschen 4) met het geen te voren gheseydt is, te weten, dat alle verdichte 5) goden verre wech gheruymt moeten worden, en dat den dienst die d'eenighe Godt sich selven toe-eyghent, gheensins moet worden verscheurt of ghedeelt. Want 't en is niet gheoorlooft yets, al waer 't noch so kleen, van sijn eer te verminderen, maer al wat hem alleen toekomt, dat moet by hem alleen blijven.

Wat dese woorden, voor mijn aenghesicht, beteken͞e.

De woorden die daer op 6) volghen: Voor mijn aenghesicht, dienen tot vermeerderingh der onweerdigheydt, te weten, dat Godt tot jaloersheydt verweckt wordt, soo dickwils als wy de ghedichtsels onser herten stellen in sijn stede: even ghe-

---

1) [ ]. 2) te zijn. 3) [ ]. 4) nemen van hem. 5) wech geruckt. 6) sonderlingh. 7) sijne. 8) [ ]. 9) (verwacht). 10) [ ]. 11) [ ]. 12) hebbende (soo). 13) [ ]. 14) des. 15) setten.

1) deught. 2) vry-borcht. 3) met welckers kennis de ghemoederen. 4) gedachtenis ververschen. 5) versierde. 6) aen.

lijck wanneer een onkuysche vrouw den overspeelder in't openbaer voor 't ghesicht van haren ghetrouwden man voort-brenght, en sijn gemoet alsoo meer pijnight en spijt doet. Dewijl dan Godt door sijn tegenwoordige kracht en genade te kennen gaf dat hy sijn oogen hieldt over dat volck het welck hy verkoren hadde, op dat hy haer te meer soud' afschricken van de boosheyt der afwijckingh, soo vermaent en leert hy haer datse niet en konnen nieuwe goden aennemen, of hy siet het, en is een getuyge van sulcke Heilighschennis 1). Want de vermetentheyt der menschen neemt in godtloosheyt seer veel toe, wanneerse oordeelen datse in haer' afwijckinghen d'ooghen Godes begoochelen konnen. Hier tegen roept de Heer luyd' uyt dat voor sijn aenschijn komt alles wat wy bedencken, maken en smeden. Soo moet dan de conscienty reyn zijn oock van de alder-verborghenste 2) ghedachten der afwijckingh, indien wy lust hebben om onse Godesdienst den Heere behagelick voor te stellen. Want hy wil dat wy d'eere sijner Godtheydt gheheel en ongeschent sullen behouden, niet alleen in d'uyterlicke belijdenis, maer oock in sijn ooghen die de alder-diepste schuylhoecken des herten doorsien.

Dat Tweede Gebodt.

Ghy en sult u geen ghesneden beeldt, noch eenige gelijckenisse maken, [van 't gene] dat boven in den Hemel is, noch [van 't gene] dat onder op der Aerde is: noch [van 't gene] dat in de Wateren onder der Aerde is. Ghy en sult u voor die niet buygen, noch haer dienen.

Uyt-legginghe van het tweede gebodt.

17. Gelijck hy in't voorgaende gebodt betuyght heeft dat hy d'eenighe Godt is, buyten den welcken men geen andere goden bedencken of hebben mach: alsoo verklaert hy nu met dit gebodt duydelicker wie hy zy, en met wat dienst hy moet gheeert zijn, op dat wy niet en souden bestaen

Het eynde.

hem yets vleeschelicks toe 3) te dichten. Dit is dan 't eynde deses 4) ghebodts, dat hy sijnen wettighen dienst door superstitieuse ghebruycken en wijsen niet en wil verontheylight hebben.

Den korten inhoudt.

In somma hy 5) roept ons terug 6) en treckt ons geheel en al af van die vleeschelick onderhoudingen, dewelck' ons dwaes verstandt als het nae sijn onwetenheydt Godt sich selven af-gebeeldt heeft, pleeght te verdichten: en fatsoeneert ons oversulcks tot sijnen wettighen 1) dat is tot sijnen Geestelicken dienst, die van hem is ingestelt. En hy teeckent alhier aen de grofste sonde die in d'overtredingh van | dit gebodt begaen wordt, namelick, d'uytwendighe afgoderye.

(p. 145.)

De deelen van dit gebodt zijn twee.

Dit ghebodt heeft twee deelen. In het eerste deel wordt onse vermetenheydt bedwonghen, op dat wy ons niet onderwinden 2) den onbegrijpelicken Godt aen 3) onse sinnen t'onderwerpen, of door eenighe ghedaente voor oogen te stellen.

Een kort verhael van de gestalten en ghedaentē die verboden worden.

In het tweede werdt ons verboden eenige beelden aen te bidden of te eeren om Godt daer mede eenighen dienst te doen. Voorts somt 4) hy kortelick alle de gedaenten op 5), waer door hy van de superstitieuse en onheylige Heydenen plach af-gebeeldet te worden. Door die dinghen die in den Hemel zijn, verstaet hy de Sonne, de Maen' en d'andere Sterren, en moghelick oock de Vogelen. Ghelijck hy in 't vierde Capittel van Deuteronomium sijn meeningh' uytdruckende, so wel spreeckt van de Vogelen, als van de Ghesternten.

Deut. 4. 15, 17, 19.

Het welck ick niet en soude hebben aen-gheteeckent, indien ick niet en gesien en hadde dat sommighe dit onverstandelick trecken tot de Enghelen. Daerom gae ick oock de verdere stucken voor-by, om dies wil datse by haer selven bekent zijn, en wy oock alreede in 't eerste Boeck gheleert hebben, dat alle de sienlicke ghedaenten die de mensch versint 6) en bedenckt regel-recht strijden tegen sijn natuyr, en dat dien volghens d'oprechte Godtsdienst bedorven en vervalscht wort soo haest als d'afgoden te voorschijn komen.

Capp. 11. en 12.

Waerom desen aenhangh daer by gedaen wordt.

18. Het dreygement dat daer by-gevoeght wordt behoort groot vermoghen te hebben om onse traegheydt uyt te drijven. Hy dreyght,

Dat hy is de Heer' onse Godt,* een Godt, een Yveraer, die d'ongerechtigheydt der vaderen besoeckt in de kinderen, tot het derd' en vierde geslacht, in de ghene die hem haten: en barmhertigheyt bewijst aen duysenden der ghener die hem lief hebben en sijne geboden houden.

* Of stercke. Want dese Naem Godts is oorspronckelick afgeleydt van sterckheydt.

De Heere wort alhier inghevoert, verciert met vier lof-tytelen, tot onser opweckingh.

Dit geldt even soo veel als of hy seyde, dat hy alleen die geen' is op den welcken wy berusten moeten. En op dat hy ons hier

1) Kerck-roof. 2) secreetste. 3) op. 4) des 5) (weder-). 6) [].

1) oprechten. 2) voor en nemen. 3) [ ]. 4) verhaelt. 5) [ ]. 6) versiert.

toe brengen mocht, soo verkondight hy sijne moghentheydt dewelcke de smaet en kleynachtingh haer aengedaen niet ongestraft en sal laten henen gaen. Alhier wort wel gestelt het hebreeusch woordeken EL 't welck beteeckent Godt: maer dewijl dit woordeken komt van Sterckheydt, soo hebb' ick om den sin te beter uyt te drucken, my niet ontsien dat oock aen te wijsen of in den Text in te lijven. Ten anderen, gheeft hy hem-selven den naem van Yveraer, d. i. sulck een Godt die gheen mededingher naest hem dulden kan 1). Ten derden, beweert hy dat hy een Beschermer sal wesen van sijne Majesteyt en heerlickheydt, tegen de ghene die de-selvigh' op de schepselen of beelden souden poogen over te brenghen, en dat niet door een kortwijligh' of eenvoudighe 2) straffe, maer door een straffe die sich uytbreyden soude tot de kinderen, kints kinderen, en kindts kindts kinderen, te weten, die de godtloosheydt harer vaderen sullen na-volgen. Ghelijck hy oock sijn eeuwighe barmhertigheydt en goedertierenheydt bewijst jeghens vele op elkaer 3) volgende gheslachten der gener die hem lief hebben en sijn Wet bewaren. Het is by Godt seer gebruyckelick dat hy sich jegens ons aenstelt, gelijck een man tegen sijn huysvrouw 4). Want de vereenigingh, waer door hy ons met 5) hem verbindt, wanneer hy ons in den schoot van sijn Kerck ontfanght, is even ghelijck een heyligh Houwelick, 't welck door onderlinghe trouw bestaen moet. En ghelijck hy alle de plichten van een getrouw en oprecht man volbrenght, alsoo bedinght hy oock wederom van ons allerley echtelicke liefd' en reynigheyt: dat is, dat wy onse zielen den Satan, of de boose lusten, of de vleeschelicke begheerlickheden niet over en gheven om met deselve hoerery te pleghen. Daerom als hy der Joden afwijckingh bestraft, soo klaeght hy dats' hare schaemt wech gheworpen hebbende, door overspelen verontreynight zijn. Ghelijck dan een man, naer mate 6) hy heyligher en kuyscher is, oock soo veel te meer vertoornt wort, indien hy sijns huysvrouwen ghemoedt tot een anderen boel siet ghenegen te zijn: alsoo getuyght oock de Heere, die ons met hem in der waerheydt ghe 7)- trouwt heeft, dat hy seer vyerighlick jaloers is, so dickwils als wy, de reynigheyt sijns heyligen Houwelicks in den windt slaende, door vuyle onkuysheden besoedelt worden, maer voornemelick als dan als wy den dienst van sijne Majesteyt, die alderminst behoorde te worden gheschonden, op een ander over brengen, of met eenige superstity vervalschen. Want wy en verbreken niet alleen in sulcker voeghen de trouw des Houwelicks, maer wy besmetten oock het echtebedde met overspel.

Hy wordt genoemt Sterck.

Yveraer.

Een Wreker en Beschermer.

Barmhertigh.

Waerom hy een yveraer genoemt wordt. 2. Cor. 11. 2. Eph. 5. 32. Iesa. 62. 5. Hose. 2. 19.

Ier. 3. 1, 2, 6, 8. Hose. 2. 2.

Reden genomen van een gelijckenis.

1) die geen mede-genoot luchten kan. 2) slechte. 3) tegens veel aen een. 4) wijf. 5) aen. 6) hoe. 7) ver-.

19. In dese bedreygingh staet als noch op 1) te mercken wat Godt daer mede meynt, als hy betuyght dat hij d'ongerechtigheydt der vaderen sal te huys soecken in de kinderen tot het derde en vierde gheslacht. Want behalven dat het met de billickheydt van Godes rechtveerdigheydt niet over een en komt van eenen die onschuldigh is, te vorderen de straffe van eens anders misdaedt, so verklaert oock Godt selfs dat hy niet en sal toelaten dat de soon des vaders sonde dragen soude. Nochtans wordt dit vonnis 2) meer-malen herhaelt, dat de straffen van de sonden der Voor-vaderen tot de nakomende geslachten sullen worden uytghebreydt. Want aldus spreeckt hem Moses dickwils aen; Heere, Heere, ghy die de misdaedt der Vaderen vergeldt aen 3) de Kinderen tot in het derde en vierde lidt. Van ghelijcken Jeremia, Ghy die goedertierenheyt doet aen duysenden, ende de ongerechtigheyt der Vaderen vergeldt in den schoot harer Kinderen, na hen. Sommighe, terwijl sy arbeyden om desen knoop te ontbinden, laten sich voorstaen dat dit verstaen moet worden alleen van de tijdelicke straffen: en dat het niet ongerijmt en is dat de kinderen sulcke straffen lijden om de misdaden harer Ouderen: dewijl datse dickwils daerdoor 4) tot harer saligheyt opgeleyt worden. Het welck wel waerachtigh is. Want Jesaia verkondighde aen Hiskia, dat sijne kinderen van het rijck berooft en in ballinghschap ghevoert souden worden om de sonde die hy begaen hadde. De huysgesinnen van Pharao en Abimelech worden geplaeght om het ongelijck dat Abraham aen-ghedaen was, &c. Maer wanneer dit by-gebracht wordt tot beantwoordingh van dese questy, soo is't meer een uytvlucht, dan een oprechte verklaringh. Want hy verkondight in dese en dierghelijcke plaetsen een swaerder straffe dan datse binnen de palen deses teghenwoordigen levens besloten soude worden. Dit moet dan aldus worden genomen en verstaen, dat de rechtveerdige vloeck Godes niet alleen en leydt op 't hooft des godtloosen, maer oock op sijn geheel huysgesin. En als die daer op gheleghen is, kander wat anders verwacht worden, dan dat de vader van de Gheest Godes berooft zijnde, een seer schandelick

Uyt-legging van het by-gevoeghde dreygement. Ezech. 18. 20.

Verklaringh des eersten-deels aengaende de besoeckinghe en misdaet der Vaderen in de Kinderen. Num 14. 18.

Ierem. 32. 18.

Uyt-legging, afwijckende van het wit en ooghmerck.

Iesa. 39. 7.

Genes. 12. 17. en 20. 3.

Weder-legginghe der selder, mitsgaders d'oprechten sin der bedreyging.

1) [ ]. 2) (te). 3) op. 4) hen.

leven leyde? en dat de soon van weghen des vaders | booshevdt insghelijcks van den Heere verlaten zijnde, den selven wegh des verderfs inwandele? En dat eyndtlick de Kleynkinderen 1), en de kinderen der Kleynkinderen 1), als een vervloeckt zaedt der grouwelicke menschen, hun tot het verderf na loopen?

(p. 146)

Of de besoeckinghe van de misdaedt der Vaderen in de kinderen der Goddelicker rechtveerdigheyt onbetamelick zy

20. Laet ons nu voor eerst insien of oock soodanigen wraeck der Goddelicker rechtveerdigheyt onbetamelick zy. Indien de gheheele natuyr der menschen verdoemelick is: soo verstaen wy daer uit dat den ondergangh bereydt is den ghenen, dien de Heere niet en gheweerdight sijn genade mede te deelen, en sy vergaen niet te min door haer eygen onrechtveerdicheyt, en niet door Godes rechtveerdighen haet. Sy en hebben oock geen oorsaeck om sich te beklagen, waerom sy niet gelijck als andere door de genade Godts ter saligheydt geholpen worden. Dewijl dan den godtloosen en boosen van weghen hare schelm-stucken dese straffe wordt opgeleyt, dat hare huys-gesinnen en veel na-volgende geslachten van Godes ghenade berooft worden: wie soud' uyt oorsaeck van dese rechtveerdige wraeck, Godt kunnen beschuldigen?

Vereenigingh der plaetsen die tegen malkanderen schijnen te strijden. Ezech. 18. 20.

Maer, sult ghy seggen, de Heer betuyght daer teghen dat de straffe van de sonde des vaders niet en sal komen op den sone. Slaet ghy maer gade wat aldaer verhandelt wordt. Doe d'Israëliten langh en geduyrigh met veel swarigheden ghequelt wierden, soo begonden sy dit spreeck-woort dickwils in den mondt te hebben: Dat hare Vaders onrijpe suyre druyven ghegeten hadden, waer van de tanden der kinderen stomp waren geworden: ghevende daer mede te kennen, dat hare Vaders die sonden begaen hadden, om dewelcke sy, die andersins rechtveerdigh en onschuldigh waren, gestraft wierden; meer door een onversoenlicke gramschap Godts, als door een gematighde strengigheyt. Desen verkondight de Propheet, dat dit alsoo de waerheyt niet en is: dewijl sy om haer' eyghene sonden wierden geplaeght, en het oock met de gerechtigheyt Godts niet over een en quam, dat een Soon die rechtveerdigh is, straffe soude lijden om de boosheyt van sijnen godtloosen Vader. Het welck oock in't dreyghement van dit gebodt niet en staet. Want indien de te huys-soeckingh, daer van hier gesproken wort, wort vervult, wanneer de Heere van het huys en geslacht der godtloosen sijn ghenade, 't licht sijner waerheyt, en de verdere hulp-middelen der saligheyt wech neemt: soo is't dat de kinderen draghen den vloeck uyt de boosheyt der Ouderen voort-ghekomen, selfs daerom datse van hem verblindt en verlaten zijnde, de voet stappen van haer' Ouders in-treden. Wanneerse derhalven aen tijdtlicke swarigheden en eyndtlick aen 't eeuwigh verderf onderworpen worden, soo wordens' alsoo door 't rechtveerdigh oordeel Godts, niet om de sonden van een ander, maer om haer eygen ongerechtigheyt gestraft.

Uyt-legging van het laetste deel, aengaend' het uyt-breyden van Godts barmhertigheyt tot in duysendt geslachten

Genes. 17. 7. Prov. 20. 7.

21. Aen d'ander zijde wordt voor-gedraghen de belofte belangende d' uytbreydinghe 1) van Godes barmhertigheyt tot in duysent gheslachten: dese belofte komt ons dickwils in de Schriften voor ooghen, en wordt ingelijft in dat heerlick verbondt Godes met de Kercke op-gerecht: Ick sal u Godt zijn en uwes zaedts nae u. Salomo dit opmerckende, schrijft dat nae de doodt der rechtveerdigen hare kinderen geluck-saligh sullen wesen: niet alleen uyt oorsaeck van die heyligh' opvoedingh (dewelcke voorwaer oock seer veel vermach) maer oock van wegen dese zegeningh die in't verbondt belooft is, te weten, dat Godes genade in de huysgesinnen der Godvruchtigen eeuwighlick blijft.

't Ghebruyck van die belofte.

Hier uyt ontstaet voor den geloovigen een uytnemende vertroostingh, voor den godtloosen eenen seer grooten schrick: want indien selfs nae de doodt de gedachtenis, soo der gerechtigheyt als der ongerechtigheydt soo veel vermach by Godt dat den vloeck van d'een en de zegeningh van d'ander op de nakomelinghen komt, soo sal die nog 2) veel meer blijven berusten op de hoofden van de werckers der selver.

Bemerckingh van een uytsonderingh die metter daet en seer dickwils voorvalt.

Voorts en doet hier tegen niet dat de kinderen en nakomelingen der godtloosen somtijts sich begeven tot bekeering en beterschap, en dat de nakomelingen der geloovigen af-aerden en godtloos worden. Want de Wet-gever en heeft alhier niet willen instellen eenen eeuwigen regel, daer door sijn verkiesingh soude verkortet worden. Want het is tot troost des rechtveerdigen en tot verschrickingh des sondaers ghenoegh, dat dese verkondigingh der ghenaed' en der straffe niet ydel of krachteloos en is, al is 't datse niet altijdt plaets en grijpt. Want gelijck de tijdtlicke straffen daer mede enkele 3) boose beswaert worden, ghetuygnissen zijn van Godes toorn tegen de sonden, en van het oordeel dat namaels over alle sondaers ghevelt sal worden, al is 't dat vele tot het eynde haers levens onghestraft henen gaen: alsoo oock wanneer de Heer een exempel geeft van dese zegeningh, dat hy het kindt om des Vaders

1) Neven.

1) het voort-breyden. 2) [ ]. 3) weynighe.

wil met sijn barmhertigheydt en goedertierenheydt kroont, soo bewijst hy een proefstuck van sijne stantvastigh' en altoos duyrende 1) ghenade jeghens 2) sijne dienaers: als hy d' eenemael 3) d'ongerechtigheyt des Vaders 4) in het kint vervolght, so leert hy wat voor een oordeel alle verworpene van wegen haer eygene boosheydt te verwachten hebben: op welcke vastigheydt en sekerheydt hy voornementlick ghesien heeft. Hy prijst ons oock [een ander mael] 5) aen met weynighe woorden de grootheydt van sijne barmhertigheydt dewelck' hy tot duysendt gheslachten uytstreckt, daer hy nochtans de straffe niet meer dan vier geslachten toewijst.

De uytgestrecktheyt van dese weldaedt.

Dat Derde Gebodt.

Ghy en sult den Name des Heeren uwes Godts niet ydelick gebruycken.

d'Uytlegging, het eynd' en den korten inhoudt van het derde gebodt.

22. 't Eynde van dit 6) ghebodt is, dat hy sijnen heerlicken Naem van ons wil geheylight hebben. Soo sal dan dit den korten inhoudt wesen, dat wy deselve door verachting en on-eerbiedigheydt niet en sullen onteeren. Aen welck verbodt naer vaste orde 7) dit bevel verknocht is, dat wy al onsen vlijt en arbeyt daer henen wenden sullen dat sijnen naem van ons Godtsdienstelick ghe-eert moghe worden. Daerom betaemt het ons met onse herten en tongen alsoo gheschickt te zijn, dat wy niet met allen van Godt en sijne verborghentheden noch dencken noch spreken dan met eerbiedigheyt en groote soberheyt: dat wy in 't weerdeeren van sijne wercken niet en versinnen dan het geen tot sijner eeren dient. Dese drie dinghen, segg' ick, moeten wy met alle neerstigheydt waernemen, Voor eerst, dat al dat, 't welck 't verstant van hem begrijpt, en 8) 't welck de tonge spreekt, smake nae sijne hooghweerdigheydt, en over een kome met de hoogheydt van sijnen Heyligen Naem: en eyndtlick dienstigh zy tot verheffingh van sijne grootdadigheyt en heerlickheydt. Ten tweeden, dat wy sijn Heyligh Woordt en sijn 9) eerweerdighe verborgentheden niet | lichtveerdelick en verkeerdelick gebruycken, of tot eergierigheyt, of tot geltgierigheyt, of tot onse grappen 10) en sotternijen: maer gelijck als die de weerdigheydt sijns naems in haer in-ghedruckt hebben, dats' oock alsoo onder ons altijt hebben d'eer' en achtingh die haer toekomt. Ten derden en laetsten, dat wy sijne wercken niet tegen en spreken noch lasteren, gelijck als de rampsalige menschen teghen hem lasterlick plegen te murmureeren: maer dat wy alle sijne wercken die wy vertellen, verkondighen met lof van sijne wijsheyt, rechtveerdigheyt en goetheyt. Dit is den Name Godts Heyligen. Waer anders ghedaen wordt, daer wordt sijn Naem door een ydel en verkeert misbruyck verontreynight. Want sy wordt gheruckt buyten haer wettigh gebruyck, tot het welck sy alleen geschickt en verordent was: en ofschoon haer niet meer en wierdt gedaen, soo wordt sy nochtans van hare weerdigheyt ontkleedt zijnde, allengskens ververachtelick gemaeckt. Indiender soo veel quaets sit in dese lichtveerdige veerdigheyt om Godts Naem ontijdelick te ghebruycken, soo steeckt daer in veel meer quaedts datmen die keert en aenwendt tot onbehoorlicke saken, gelijck die gene doen, die de selvige doen dienen tot superstitien van de swarte konsten, tot grouwelicke vervloeckingen, tot ongeoorloofde besweeringhen, en ander' ongoddelicke tooverijen. Doch dit gebodt spreeckt insonderheydt van den eedt, waer in het verkeerde ghebruyck van Godes Naem alder meest verfoeyt en mispresen wort, op dat wy daer door te meer en in 't gheheel van allerley onteeringh des selven naems souden worden afgheschrickt. En dat Godt alhier handelt van sijnen dienst en van d'eerbiedigheyt sijns Naems, en niet van de gherechtigheydt die onder de menschen ghepleeght moet worden, dat blijckt daer uyt, dat hy daer nae in de tweede tafel straft den valschen eedt en het valsch getuyghnis waer door de menschen onderlingh beschadigt worden, so dat het niet anders en soude zijn dan een onnutte herhalingh 1) van een en de selfde saeck, indien dit ghebodt oock sprake van het Ampt der liefde jegens den menschen. Dit vereyscht oock d'onderscheydingh selfs, want Godt en heeft niet te vergeefs ghelijck gheseydt is, sijn Wet verdeeld in twee tafelen. Waer uyt af-genomen wordt, dat hy in dit ghebodt de heyligheyt sijns Naems voor staet, en leert wat recht hem eyghens toekomt, maer niet wat d'een mensch den anderen schuldigh zy.

Drie deelen. Het eerste. Het tweede. (p. 147.) Het derde.

Wat het zy Godts Naem lichtveerdelick gebruycken.

Soorten van dit misbruyck.

Onder andere, den eedt.

Onderscheydingh deses gebodts van het negenste.

23. Voor eerst moetmen weten wat den eedt zy. Den eedt is Godt tot een getuygh' aenroepen om de waerheydt van ons beweren 2) te bevestigen. Want de vervloeckingen dewelck' in sich openbare Godts-lasteringhen vervatten, zijn niet weerdigh dats' onder

Beschrijvinge des Eedts.

1) geduyrige. 2) tegens. 3) [ ]. 4) (eenmael). 5) [ ]. 6) des. 7) na ordeningh. 8) [ ]. 9) [ ]. 10) bootsen.

1) weder-verhalingh. 2) propoost.

Sy is een soorte van den Godtsdienst.

d'eeden ghereeckent souden worden. Dat sulck een aenroepinge van 1) Godt als 2) getuyghe, wanneerse behoorlick verricht wordt, een deel van den Godes-dienst is, dat wordt bewesen door veel plaetsen der Schriftuyr. Gelijck onder andere met die plaets daer Iesaia propheteert dat die van Assyrien en Egypten tot de ghemeenschap des verbondts met Is-
Iesai. 19. 18. raël souden gheroepen worden: Sy sullen, seght hy, spreken de tale Kanaans, en sweeren bij 3) des Heeren Naem, dat is, sy sullen sweerende bij 4) den Naem des Heeren, belijdenisse doen van den Godtsdienst. Item, daer hy spreekt van d'uytbreyding van
Iesai. 65. 16. Godes Koninckrijck: Soo dat, wie sich zeghenen sal op aerden, die sal sich zegenen in den Godt der waerheyt: ende wie sweeren sal op aerden, die sal sweeren by den
Ierem. 12. 16. Godt der waerheyt. Item, met de plaets by Ieremia, indien, seght hy, sy de weghen mijnes volcks vlytighlick sullen leeren, sweerende by mijnen Name, ghelijck als sy mijn volck geleert hebben te sweeren by Baal, soo sullen sy in het midden mijns volks gebouwt worden. En met recht worden wy gheseydt onse Godsdienstigheyt jegens den Heere te betoonen, als wy sijnen Naem tot getuygenis aenroepen. Want daer mede belijden wy dat hy is d'eeuwige en onveranderlicke waerheyt: op den welcken wy ons beroepen als op den ghenen die boven all' andere niet alleen bequaem ghetuyghe der waerheyt is, maer oock d'eenige beschermer der selver, die de verborgene dingen in 't licht kan brengen, en boven dien een kenner is van alle herten. Want als ons de getuyghnissen der menschen ontbreken, soo nemen wy onsen toevlucht tot Godt als 5) ghetuyghe, voornemelick wanneer men versekeringhe 6) wil hebben aengaende 7) dingen die in de conscienty verborghen zijn. Daerom is de Heere bitterlick vertoornt op den ghenen die by vreemde Goden sweeren: en hy reeckent alsulcken eedt-sweeren voor een bewijs eens
Ierem. 5. 7. openbaren afvals. Uwe kinderen, segt hy, verlaten my, ende sweeren by dien die geen Godt en zijn. Hy geeft oock door het byghevoeghde dreygement der straffe de swaerte
Zephan. 1. 5. van dese sonde te kennen, Ick sal verderven die ghene die daer sweeren bij 8) den Naem des Heeren, en te ghelijck bij 9) den naem Melchoms.

Reden.

Maer hier wordt veelsins gesondight.

24. Dewijl wy dan verstaen dat de Heere sijnen Naem door ons eedt-sweeren wil ge-eert hebben: so moeten wy met dies te meerder vlijt toesien dat wy hem daer med' in stede van eer' geen smaet, of verachtingh, of verkleyninghe 1) aen doen. Hem en geschiet geen kleyne versmadingh wanneer men by sijnen Naem valschelick sweert: Daerom wordt sulck Levit. 19. 12.
valsch sweeren in de Wet een verontheylighingh ghenaemt. Want wat blijft doch den Heer' overigh als hy van sijne waerheyt berooft wordt? Dat is even soo veel als Godt te niet doen. Want hy wordt voorwaer van sijn waerheydt ontbloot, als hy gestelt wort tot een toe-stemmer en bevestigher 2) van valscheydt en leugentael. Daerom seyde Josua, doe hy Achan wilde dringen tot belijdenisse der waerheydt: Mijn Sone, geeft doch den Heere, Ios. 7 19.
den Godt Israëls, de eere, ende doet voor hem belijdenisse: waer med' hy te kennen geeft, dat de Heere op sware wijse 3) onteert wort, als men by hem valschelick sweert. 't En is oock niet vreemt: want door sulcken daet betoonen wy dat het aen ons niet en schort dat sijnen Heyligen Naem met leughen niet eenighsins en wordt gebrandt-merckt. Dat dese manier van spreken onder de Joden gebruyckelick zy gheweest, soo dickwils als yemandt gheroepen wierdt om eenen eedt te doen, dat is openbaer uyt een ghelijcke betuygingh die de Pharizeen gebruycken by den Euangelist Joannes. Tot het vermijden van Ioan. 9. 24.
een valschen eedt worden wy oock vermaendt door dese spreucken die in de Schriftuyr 1. Sam. 14. 39.
ghebruyckt worden: De Heere leeft: De Heere 2. Sam. 3. 9. 2. Reg. 6. 31.
doe my dit en dat: Godt zy mijn ghetuyghe 1. Sam. 3. 17.
op mijn ziele: dewelck' ons te verstaen gheven, dat wy Godt niet en konnen in 4) roepen 2. Cor. 1. 23.
tot een ghetuyghe van ons segghen, sonder met eenen hem teghen ons in te roepen als 5) een wreecker en straffer van valschen eedt, indien wy met bedrogh omgaen. | (p 148.)

1. Als wy den Heere tot ghetuygh' aenroepende, of valschelick sweerē, en hem alsoo smaetheyt aen doen.

25. De Naem Godts wort oock verkleent en verachtelick ghemaeckt, wanneer die ghebruyckt wordt tot eeden die wel waerachtigh, maer nochtans onnoodigh zijn. Want in sulcken gheval 6) worts' oock ydelick in den mondt ghenomen. 't En is derhalven niet ghenoegh dat wy ons hoeden voor valsch eedt-sweeren, ten zy dat wy met eenen oock ghedencken, dat den eedt toegelaten en instelt is, niet tot moetwil en dertelheyt, maer uyt noot, en dat oversulcks het geoorloft ghebruyck er 7) van 8) overtreden wort van den genen die den selvigen op onnoodige saken toe-passen. Daer en mach oock geenen anderen noodt voor-gewendt worden, dan wanneermen de Religy of de 9) liefde

2. Of als wy hem met onnoodighe eeden aenroepende tot ghetuyghe, hem eenighsins verkleenen en verachtelick maken. Wanneer en hoe den eedt moet ghebruyckt worden.

1) [ ]. 2) tot. 3) door. 4) door. 5) de. 6) bewaerheydt. 7) [ ]. 8) door. 9) door.

1) kleynigheydt. 2) goedt-kenner. 3) swaerlick. 4) [ ]. 5) te versoecken tot. 6) kas. 7) [ ] 8) (dien). 9) [ ].

door den eedt vorderen en dienen moet. Waer. in hedensdaeghs al te vryelick wordt gesondight, en t'onverdraeghlicker om dat het door de ghewoont niet meer voor een sonde ghereeckent en wordt: daer 't nochtans in der waerheydt niet kleyn en wordt gheacht voor Godes gherichts-banck. Want Godts Naem wort alomm' sonder onderscheyt te vergeefs ghebruyckt in onnutte t'samen-sprekinghen: en men laet sich duncken dat daer mede geen quaet begaen en wort, om datmen door een langhduyrigh' en onghestrafte vermetenheydt in de macht 1) van soo grooten oneerbaerheyt 2) gekomen is. 't Gebodt des Heeren blijft nochtans vast: en het dreygement seker: en sal hier namaels uytghevoert worden, waer door een bysondere wraeck uytgesproken wort tegen de genen die sijnen Naem te vergeefs sullen ghebruyckt hebben.

3. Als wy in het sweeren Godts dienstknechten stellen in sijn stede.

Exod. 23. 13. Deut. 6. 13. en 10. 20.

Dit ghebodt wordt oock in een ander opsicht 3) overtreden als 4) men in het eedtsweeren door een openbare godtloosheyt in Godes stede sijne Heylige Dienstknechten steldt, dewijl daer mede d'eere der Godtheyt hen-lieden wort op-gedragen, Want 't en is niet sonder oorsaeck dat de Heere door een bysonder ghebodt beveelt te sweeren by sijnen Naem, en dat hy door een bysonder verbodt verboden heeft dat wy niet en sullen sweeren by vreemde goden. Dit selvige wort oock duydelick betuygt van den Apostel als

Hebr. 6. 13. 16.

hy schrijft: Dat de menschen sweeren by den genen die meerder is dan sy zijn, en dat Godt, dewijl hy geenen meerderen en hadde boven hem, gesworen heeft by hem-selven.

De Weder-doopers die allerley eedē verwerpen, worden wederleyt. Matth. 5. 34, 37.

1. Door d'authoriteyt van Christus de welcke sijnen Vader gheensins en kan tegen zijn.

Exod. 22. 11.

26. De Weder-doopers met dit gematigd' eedt-sweeren niet vergenoegt zijnde, verfoeyen allerley eeden sonder onderscheydt: om dat het ghebodt van Christus alghemeen is: Ick segghe u: Sweert gantschelick niet, maer laet zijn u woordt ja, ja: neen, neen: wat boven desen is, dat is uyt den Boosen. Maer aldus vallens' onvoorsichtelick Christus op 't lijf: wanneer sy hem partijdigh maken tegen sijnen Vader, als dewelck' op der aerden soude zijn gekomen om sijns Vaders ordinantien af te schaffen. Want d'eeuwige Godt laet in sijn Wet niet alleen den eedt toe, als een wettige saeck: ('t welck ten vollen genoeghsaem soude zijn) maer hy gebiedt oock dien te gebruycken in den noodt. En Christus

Ioan. 10. 30. Ioan. 10. 18. oan. 7. 16.

betuyght: Dat hy een is met den Vader, dat hy geen andere Leere te voorschijn en brenght dan die hem van sijnen Vader bevolen is, en dat hy sijn Leere niet en heeft van hemselven, &c. Wat willen sy dan seggen? Sullense Godt strijdigh maken tegen hem-selven, als die dat geen 'twelck hy in de goede zeden door sijn gebodt goet gekeurt heeft, naderhant soude verbieden en als quaet veroordeelen? Doch dewijl in Christus woorden eenige swarigheyt is, so laet ons die een weynigh overwegen. Wy en sullen alhier de waerheyt nimmermeer begrijpen, 't en zy dat wy ons' ooghen slaen op het wit en ooghmerck van Christus, en acht nemen op 't geen hy aldaer verhandelt. Sijn voornemen en is niet de Wet of ruymer te maken, of naeuwer in te binden, maer weder op te rechten den waren en rechten sin en meeningh der Wet, die door de valsche gedichtselen der Schrift-geleerden en Phariseen seer was verdorven.

2. Door d'uytlegginghe van de plaetse die de Weder-doopers verdraeyen.

Indien wy dit weten, soo en sullen wy niet dencken dat Christus den eedt in't geheel verworpen en verdoemt heeft: maer alleen die eeden die den regel der Wet te buyten gaen. 't Is uyt de woorden van Christus blijckelick, dat het volck niet anders en placht te vermijden dan de valsche eeden, daer nochtans de Wet niet alleen sodanige, maer oock alle ydele en onnoodige eeden verbiedt. Soo leert dan de Heere, als zijnde den aldersekersten uytlegger der Wet, dat niet alleen het valsch sweeren, maer oock het sweeren, quaedt is. Hoedanigh sweeren? te weten, het ydel en lichtveerdigh sweeren. Doch d'eeden die in de Wet worden aengepresen, die laet hy vry en onverlet 1). Sy laten sich duncken datse met meerder kracht 2) strijden, wanneerse gantsch krachtig dat woordeken geensins vast houden, 'twelck nochtans niet en moet betrocken worden tot het woordt sweert, maer tot die soorten van eeden die Christus daer nae op somt 3). Want dit was oock een gedeelte van hare dwalingh, datse by den Hemel en d'Aerde sweerende, meynden teghen Godts naem niet te sondigen. Daerom is 't dat de Heere, na dat hy hen 't voornaemste hooft-stuck der overtredingh afghesneden hadde, hen oock beneemt allerley uytvluchten: op datse niet en dencken, datse 't perijckel ontkomen zijn, wanneerse Godes naem verswijghende, by den Hemel en de Aerde sweeren. Want men moet alhier oock kortelick bemercken, al hoewel de naem Godts niet en wordt uytghedruckt, dat de menschen nochtans door sulcke scheeve en hellende 4) manieren van spreken by den selven sweeren, gelijck wanneerse sweeren by het levendige licht, by het broot dats' eten, by haren doop, en by allerley andere panden van Godes miltdadigheyt t'haerwaerts. En als Christus aldaer

Antwoort op hare In-reden.

1) tot het besit. 2) ongeschicktheyt. 3) stuck. 4) dat.

1) onverseert. 2) geweldt. 3) verhaelt. 4) overzijdige.

Het oogh-merck van Christus

verbiedt by den Hemel, by der Aerden, en by Jerusalem te sweeren, so en bestraft hy aldaer niet een superstity, gelijck sommighe valschelick sich inbeelden: maer hy wederleyt veel meer de bedriegelicke scherpvindigheydt der gener, dewelck' het voor een kortswijl hielden, sulcke slimme en scheeve 1) eeden dagelicks in den mondt te hebben, als of sy also daer mede den Heyligen naem Godts verschoonden, dewelcke nochtans in alle sijne weldaden in-ghedruckt is. Het is yets anders 2) wanneer of eenigh sterflick, of eenigh afgestorven mensch, of eenigh Engel in Godes stede gestelt wort, gelijck als de pluym-strijckery by d'onheylige Heydenen dese verfoeylicke en stinckende wijse bedacht heeft, om 3) te sweeren by het leven, of by den Engel des Koninghs: want als dan wordt door sulck een valsche verheffingh eens schepsels tot eenen Godt, d'eer van den eenigen Godt verduystert en vermindert. Maer alsmen niet anders voor en heeft dan om seker 4) seggen met den Heyligen Naem Godts, al hoewel bedecktelick, te bevestighen, soo wort in allerley onnutte en onnoodige eeden sijn Majesteyt verongelijckt. Dees' ongebondenheyt wordt van Christus ontmaskert en ontbloot van haren ydelen deck-mantel, wanneer hy seght: en sweert gheensins. Dit is oock het wit en ooghmerck van Jacobus in sijnen Send-brief daer hy gebruyckt deselve woorden van Christus die | ick aenghehaelt 5) hebbe: door dien dese lichtveerdigheydt altijdt in de werelt ghewoedt heeft, dewelcke nochtans is een ont-eeringh van de Naem Godts. Want indien ghy 't woordeken *geensins* treckt tot den eedt, als of allerley eedt sonder uytnemingh ongheoorloft ware, waer toe dient dan d'uytleggingh die terstondt daer by-gevoeght wordt: Noch by den Hemel, noch by der Aerden? &c. Hier uyt blijckt ghenoeghsaem dat Christus aldaer den Joden beneemt haer uytvluchten daer mede sy haer schult en feyl meenden te verschoonen.

Waerom Christus in dese plaets het sweeren gantschelick verbiedt. Iacob. 5. 12. (p. 149.)

3. Door het exempel van Christus en des Apostels Paulus. Seer dickwils by d'Euangelisten.

27. Het en kan derhalven den recht-verstandigen nu niet meer twijffelachtigh zijn, dat de Heer' aldaer alleenlick heeft willen misprijsen d'eeden die door de Wet waren verboden. Want hy, die self 6) in sijn leven vertoont heeft een voorbeelt 7) van die volmaecktheydt, die hy anderen leerde, en heeft self sich niet ontsien te sweeren, soo dickwils als de saeck eenen eedt vereyschte: sijne Discipelen, dewelcke sonder twijffel haren Meester in alles ghehoorsaem zijn gheweest, hebben oock sijn exempel na ghevolght. Wie durft seggen dat Paulus gesworen soude hebben, indien den eedt gantschelick hadde verboden gheweest? Maer nu sweert hy sonder eenighe beswaernis sijns ghemoedts, wanneer de saeck sulcks vordert, oock somtijts met by-voegingh van eenen vloeck. De questy en is evenwel hier mede 1) noch niet beslecht: want sommighe meenen dat alleen d'openbare eeden vry gelaten zijn en onder dit verbodt niet en behooren: hoedanighe daer zijn d'eeden die wy doen door 't afvorderen en versoecken der Overigheydt: hoedanigh' oock zijn d'eeden die de Princen plachten te ghebruycken tot vast-makingh van hare verdraghen 2) en verbonden: of die 't volck gebruyckt wanneer sy haren Prince sweeren: of een Soldaet als hy door den eedt tot den oorlogh verbonden wordt: met meer andere van sulcken aerdt. Onder desen groep 3) stellen sy oock (en dat met recht) d'eeden die by Paulus gelesen worden, en van hem gedaen zijn om de weerdigheydt des Euangeliums te bevestighen: dewijl d'Apostelen in hare bedieningh niet en zijn particuliere en bysondere menschen, maer publijcke en openbare Dienaren Godts. En voorwaer ick en loochene niet dat alsulcke eeden d'alder-veylighste zijn, om datse met grondighe getuyghnissen der Schriftuyre verdedight worden. Der Overigheydt wordt bevolen in een twijffelachtige saeck den getuyge te drijven tot den eedt, en den getuyge wordt belast onder eedt-sweeren te antwoorden. En d'Apostel seght dat de menschelicke verschillen door dit middel worden af-ghedaen. Dese beyde hebben in dit gebodt een volle goetkeuring 4) van haer ampt en plicht in desen. Ja men kan oock opmercken hoe 5) den openbaren en solemnelen eedt by d'oude Heydenen in grooter eerbiedigheydt gehouden is geweest: en dat sy de dagelicksche eeden die van yeder een sonder onderscheydt gedaen wierden, of niets met allen, of niet veel gheacht en hebben, even eens als ofse meenden dat Godt met sulck' eeden niet van 6) doen en hadde. Maer de bysondere eeden van particuliere en bysondere persoonen, dewelcke matighlick, heylighlick, en met eerbiedingh in nootwendighe saken gebruyckt, en oock met reden en exempelen bevestight worden, te verdoemen, dat waer al te gevaerlick 7) en sorghelick. Want indien particuliere en bysondere persoonen in een swaerwichtigh' en ernstighe 8) saeck onder malkanderen Godt moghen aenroepen tot een Richter, veel meer dan tot een Getuyge. Als by exempel, uwen broeder sal u beschuldigen van ongetrouwig-

Rom. 1. 9. 2. Cor. 1. 23.

Sommighe prijsen d'openbare eedē voor het wereltlicke gherich, maer gheensins de private eeden buyten den gerichte.

Hebr. 6. 16.

Maer dat de private eeden oock geoorloft zijn, dat wordt bewesen beyde met reden, en exempelē, doch met alsulcke bepalingen die Godts Woordt voorschrijft.

1) onrechte. 2) een ander saeck. 3) van. 4) ons. 5) verhaelt. 6) [ ]. 7) patroon.

1) nochtans als. 2) contracten. 3) Bende. 4) goet kenning. 5) dat. 6) te. 7) perijckeloos. 8) ernstachtighe.

heydt: ghy sult u volghens den plicht der liefde soecken te suyveren van sulck een opgheleyde misdaedt: hy en sal hem door gheenerley reden laten ghenoegh doen. Indien u naem en faem in ghevaer 1) komt van wegen sijn hartneckighe quaedtwilligheyt, so sult ghy u selven sonder misdoen beroepen op Godts oordeel, op dat hy uw' onschuldigheydt te sijner tijdt in 't licht brenge. En nu is het immers een sake van nog minder swaren aert, om 2) Godt tot een getuyge in te 3) roepen, so maer 4) de woorden ten weder-zijden wel overleydt worden. Ick en sie dan niet waerom wy alhier segghen souden
Genes. 21. 24, 32. dat sulcken betuygingh ongheoorloft is. Hier van hebben wy oock veel exempelen. Indien
Genes. 26. 31. men den eedt die Abraham en Isaak met Abimelech deden wil rekenen onder d'eeden die als van Overigheydts wegen geschieden,
Genes. 31. 53. soo waren doch voorwaer Jacob en Laban particuliere persoonen van den gemeenen slach, en nochtans maecktense met malkanderen een verbondt door tusschen-komen van eenen weder-zijdigen eedt. Boaz was oock een particulier en gemeen man, dewelck' het beloofde
Ruth 3. 13. houwelick met Ruth op een gelijcke wijse
1. Reg. 18. 10. bevestight. Een ghemeen man was Obadja, rechtveerdigh en Godtvreesende, die met 5) eenen eedt bevestight 6) dat geen 't welck hy Elia wilde doen gelooven. Ick en weet derhalven geenen beteren regel, dan dat wy d'eeden alsoo matighen, datse niet lichtveerdigh, noch sonder onderscheydt van saken op den wilden bof, noch uyt een boose lust, noch onnuttelick ghedaen en worden: maer datse dienen ter behoorlicker noot, te weten, wanneer d'eer Godts voor-ghestaen, of de stichtingh onses broeders bevordert moet worden, gelijck sulcks oock is het ooghmerck van dit gebodt.

Een reghel die in het eedtsweeren moet gevolght worden.

Dat Vierde Gebodt.

Gedenckt des Sabbath-daeghs, dat ghy dien heyliget, Ses daghen sult ghy arbeyden ende al u werck doen. Maer de sevende dagh is de Sabbath des Heeren uwes Godts: [dan] en sult ghy gheen werck doen, &c.

d'Uytlegging en het eynde van 't vierde gebodt.

28. Het eynde deses 7) gebodts is dat wy ons' eygene ghesintheden en wercken af-ghestorven zijnde, sullen bedencken die dinghen die tot het Rijcke Godts behooren, en dat wy om sulcks te bedencken hanteren en oeffenen sullen de middelen die

1) perijckel. 2) Het is een minder saeck. 3) [ ]. 4) is 't dat. 5) door. 6) versterckt. 7) des.

van hem selven zijn ingestelt. Maer dewijl dit gebodt een eygen en bysonder aensien heeft op hem-selven meer dan d'andere geboden, so wil het oock op een andere wijs' en orde 1) uytgeleyt zijn. d'Oude Leeraers pleghen 't te noemen een schaduwachtigh ghebodt, om dat het vervat d'uytwendigh' onderhoudingh van den dagh, dewelcke met d'andere figuren en voorbeelden door de komst van Christus wech genomen is geweest. Dit wordt wel met waerheydt van hun gheseydt: maer sy roeren de saeck alleen ten halven aen. Daerom moet men d'uytleggingh beter 2) uyt den gront ophalen, en met alle neerstigheyt insien drie redenen en oorsaken waerom nae mijn goedt-duncken en na dat ick waergenomen hebbe, dit gebodt gegeven en ingestelt is. Want de Wet-gever van hier boven heeft onder de rust van den sevenden dagh den Israëlitischen volcke willen afbeelden die geestelicke rust, waer door de | geloovighe vieren en aflaten moeten van haer' eyghene wercken, op datse Gode sijn werck in haer laten volvoeren. Hy heeft ten anderen gewilt dat het eenen vasten en gesetten dagh soude zijn, op den welcken sy te samen komen souden om de Wet te hooren en de ceremonien te verrichten, of immers dien sy bysonderlick souden besteden in 't overleggen van sijne wercken: op datse door die bedenckingh tot de Godtsaligheyt geoeffent en gevordert souden werden. Ten derden heeft hy goet ghevonden dat den dienstknechten en den ghenen die onder eens anders ghebiedt stonden eenen dagh van rust soude worden toegelaten, waer door sy eenigh verlof en uytspanningh van arbeydt hebben mochten.

Drie oorsaken.

De eerste.

(p. 150.)

De tweede.

De derde.

29. Maer evenwel worden wy uyt de Schriftuyr veelsins onderricht en gheleert dat d'afbeeldingh van de gheestelicke rust 't voornaemste gheweest is in den Sabbath-dagh. Want daer en is by na geen gebodt 't welck de Heere strengelicker heeft willen gehoorsaemt hebben. Als hy by de Propheten wil te verstaen gheven dat den gantschen Godtsdienst om-gekeert en verdorven is, soo klaeght hy dat sijne Sabbathen verontreynight, geschonden, niet onderhouden, niet gheheylight zijn: even als of' er niet meer overigh bleef, waer in hy ge-eert konde worden, wanneer desen dienst wort nagelaten. d'Onderhoudingh des Sabbaths verheft hy met uytnemenden lof: daerom hebben de geloovige, onder andere Goddelick' openbaringen, wonder veel gehouden van d'openbaringh die haer Godt

Uytleggingh van d'eerste oorsaeck.

d'Afbeelding van de geestelicke rust heeft de voornaemste plaets in dit gebodt.

Num. 15. 32. Ezech. 20 12. en 22. 8 en 23. 38. Ier. 17. 21, 22, 27. Iesa. 56. 2.

1) (ordre). 2) bet

Nehem. 9. 14.

ghedaen hadde van den Sabbath. Want de Leviten, gelijck by Nehemia te sien is, spreken in een treffelicke vergaderingh aldus: Ghy hebt hen uwen heylighen Sabbath bekent gemaeckt: ende ghy hebt hen gheboden, ende insettinghen, ende eene Wet bevolen, door de handt van uwen knecht Moses. Hier siet ghy hoe dat aen 1) de Sabbath een bysonder' eerweerdigheyt en plaets wort toege-eygent onder alle de geboden der Wet. Al het welck dient om ons aen te prijsen de heerlickheydt der verborghentheydt, die van Moses en Ezechiel seer keurigh 2) uytghedruckt wordt. Aldus leest ghy in 't tweede

Exod. 31. 13, 16. en 35. 2.

boeck van Moses: Ghy sult evenwel mijne Sabbathen onderhouden: want dit is een teecken tusschen my ende tusschen u-lieden, by uwe geslachten: op dat men wete, dat ick de Heere ben die u heylight. Dat dan de kinderen Israëls den Sabbath houden: den Sabbath onderhoudende in hare geslachten tot een eeuwigh verbont. Hy sal tusschen my ende tusschen de kinderen Israëls een teecken

Ezech. 20. 12.

in eeuwigheydt zijn. En noch breeder by Ezechiel: den korten inhoudt waervan hier op neer komt 3), dat den Sabbath is tot een teecken, waer door Israël soude bekennen, dat Godt haren Heylighmaker zy. Indien onse Heylighmakingh eyghentlick bestaet in de doodinghe van onsen wille, soo doet sich nu albier op een seer ghevoeghlick' over-een-komingh des uyterlicken teeckens met d'inwendighe saeck selfs. Men moet t'eenemael rusten, op dat Godt in ons wercke: wy moeten ons' eygene will' verlaten, ons hert over-gheven, en alle begeerlickheden des vleesches afdancken. Kortom 4), wy moeten rusten van alle wercken onses eyghenen vernufts, op dat wy Godt moghen hebben volbrengende sijn werck in ons, en wy alsoo in en op hem rusten mogen, ghelijck oock de Apostel leerdt.

'tWelck te kennen gheeft dat Godt onse Heylighmaker zy.

Waer uyt volght dat wy moeten rusten op dat wy Gods wercking in ons niet en beletten. Hebr. 4. 4.

30. Dese geduyrige rust wierdt den Joden voor ooghen gestelt door d'onderhoudingh van eenen dagh uyt de seven; welck' onderhouding de Heere oock door sijn exempel aenghepresen heeft, op datse met dies te grooter eerbiedigheyt soude ghepleeght worden. Want het en heeft geen kleyn gewicht om des menschen neerstigheydt op te wecken, wanneer hy weet dat hy de voetstappen sijns Scheppers in-treedt. Indien yemandt in 't ghetal van seven eenighe verborghen beduydingh soeckt, dewijl dit in de Schriftuyr een getal is van volmaecktheydt, soo en is 't niet sonder reden uyt-ghekipt en verkoren om d'eeuwigh-duyrentheyt deser rust te beteeckenen. Hier mede stemt oock wel over een dat Moses de beschrijvingh van de opeenvolghing 1) der daghen en nachten eyndight even op dien dagh, op den welcken hy seydt dat Godt van sijne wercken gerust heeft. Daer kan oock noch een andere waerschijnlicke beteekenis van dit getal by-ghebracht werden, te weten: Dat de Heere daer mede aenghewesen heeft, dat den Sabbath nimmermeer en sal vervult zijn voor dat den laetsten 2) dagh sal zijn gekomen. Want alhier maken wy op den Sabbath een aenvangh van onse salige rust, en doen daer in dagelicks nieuwen voortgangh: maer dewijl wy noch gheduyrigh te strijden hebben met het vleesch, soo en sal die rust niet eer volkomen zijn, dan als vervult sal worden 't geen Jesaia seydt van de 3) geduyrighe Iesa. 66. 23.
opeenvolgingh 4) des eenen nieuw-maendts nae den anderen, en des eenen Sabbaths nae den anderen, te weten, als Godt alles in allen wesen sal. Soo soude dan mogen 1. Cor 15. 28.
schijnen dat de Heere door den sevenden dagh sijnen volcke de volkomentheydt van sijnen Sabbath die op den laetsten dagh sal zijn, afgemaelt heeft: op datse door een ghestadigh' overdencking des Sabbaths al haer leven lang naer dese volmaecktheyt streven en jagen souden.

Indien yemandt in 't getal van seven een verborghene beduydingh soeckt, so wort ten dien aensien den sin des ghebodts gheopent en bekent, te weten, de gheduyrigheydt der rust, en des selven volmaecktheyt ten jonghsten dage.

31. Indien yemandt dees' aenmerckingh belangende dit ghetal, als al te scherpvindigh verwerpt, ick en hebbe daer niet teghen dat hy 't eenvoudiger en gewoner 5) aldus verstae: dat de Heere eenen sekeren dagh verordent heeft, op den welcken het volck onder 't opsicht en onderwijsing der Wet geoeffent soude worden om de eeuwig-duyrentheyt der geestelicker rust t'overdencken. Dat hy daer toe den sevenden bestemt heeft, of om dat hy voor-sagh dat het genoegh was, of om dat hy het volck door de voorgestelde gelijckheydt met sijn exempel te beter opwecken, of immers vermanen soude, dat den Sabbath nerghens anders toe en dient dan om den mensch sijnen Schepper gelijckformigh te maken. Want er hanght weynigh 6) aen d'uytlegginghe, als maer die verborgentheyt die daer in voornemelick beduydet wordt, vast blijft, te weten, dat wy gheduerigh moeten rusten van ons' eyghene wercken. Tot dese bedenckingh hebben de Propheten 't volck steedts te rugghe geroepen: op datse niet en souden meenen als dan den Sabbath voldaen te hebben wanneers' alleen nae den vleesche rusteden. Behalven de voor-gemelde

Indien ghy 't eenvoudiger neemt en verstaet, daer is weynig aen gelegen, als maer de verborgentheyt blijft, van de geduyrighe rust onser wercken: also nochtans dat de superstitieuse onderhoudinghe der dagen gheweert worde.

1) [ ]. 2) fijn 3) dracyt. 4) Somma.

1) achtervolgh. 2) uytersten. 3) [ ]. 4) achter-volgh. 5) slechter. 6) daer leyt weynigh.

sinsneden 1) hebben wy oock dese by Iesaia: Indien ghy uwen voet van den Sabbath afkeert, [*van*] te doen uwen lust op mijnen heyligen dag: ende [*indien*] ghy den Sabbath noemt eene verlustinge, op dat de Heere geheylight worde, die te eeren is; ende [*indien*] ghy dien eeret, dat ghy uwe wegen niet en doet, [*noch*] uwen eyghen lust niet en vindet, nochte een woort [*daer van*] en spreekt: dan sult ghy u verlusten inden Heere, &c. Maer 't gheen alhier hehoorde tot de ceremony en voorbeeldingh, dat is sonder twijffel door de komst van Christus te niet gemaeckt. Want hy is de waerheyt, door wiens tegenwoordigheyt | alle figuyren verdwijnen: Hy is het lichaem door welckers aenschouwing de schaduwen achter ghelaten worden. Hy is, seggh' ick, de ware vervullingh des Sabbaths. Door den Doop met hem begraven zijnde, zijn wy in de gemeenschap sijns doodts in-gelijft, op dat wy sijner opstandingh deelachtigh zijnde, in nieuwigheyt des levens souden wandelen. Daerom schrijft d'Apostel elders dat de Sabbath zy geweest een schaduwe des toekomenden dings, en dat het lichaem daer van, dat is, het volle wesen der waerheydt die hy aldaer ter plaetse wel heeft verklaert en uytgheleydt is in Christus. Dees' en is niet te vreden met eenen dagh, maer vereyscht den gantschen loop 2) onses levens, tot dat wy ons selven t'eenemael gestorven zijnde, vervult worden met het leven Godts. So moet dan de superstitieus' onderhouding der daghen verre zijn van de Christenen.

Iesa. 58. 13.

De ceremony is door de komst van Christus afgeschaft.

(p. 151.)

Rom. 6. 4.

Coloss. 2. 16 en 17.

32. Maer dewijle de twee laetste oorsaken onder d'oude schaduwen niet en moeten gerekent worden, so passen die even gelijck op alle tijden: hoewel de Sabbath afgheschaft is, soo heeft nochtans dit noch plaets onder ons, dat wy op gesette daghen moeten te samen komen om het woort te horen, om het Heylighe broodt te breken, en de gemeene gebeden te doen: en dat boven dien den dienstknechten en werck-luyden rust van haren arbeydt moet worden verleent. De Heere heeft sonder twijffel in't instellen en gebieden des Sabbaths acht genomen op beyde dese voorghemeld' oorsaken. d'Eerste wordt ten vollen betuyght en bevestight selfs alleen door 't gebruyck der Joden. De tweed' oorsaeck is van Moses aengewesen in sijn vijfde Boeck, met dese woorden: Op dat u knecht en u dienstmaeght rusten, ghelijck als ghy: gedenckt dat ghy oock selfs gedient hebt in Egypten. Insgelijcks in sijn tweede Boeck: Op dat uw' oss' en ezel ruste: en de soon uwer dienstmaeght verlichtingh hebbe. Wie soude kunnen loochenen dat dese twee stucken op ons soo wel passen als op de Joden? De Kerckelicke saemvergaderingen worden ons door Godes Woordt bevolen: en de nootsakelickheydt der selver is door de bevindinghe deses levens genoegh bekent. En hoe kunnen soodanige saemvergaderinghen ghehouden worden, ten zy dats' hare gesette tijden en bestemde dagen hebben? Alle dinghen moeten, volghens 't segghen des Apostels, onder ons met gheschicktheyt en ordre toegaen. 't Is nu soo verre daer af dat die geschicktheyt en order sonder sulck een Staatsrechterlicke insettingh en Kerkelicke regelingh 1) aengaende den ghesetten tijdt der vergaderingh, soude kunnen nagekomen worden, dat selfs de Kercke een seer sekere verwoestingh en verderf over 't hooft hanght, indien men dien gesetten tijdt wech neemt. Indien nu 2) ons op den hals leyt deselve behoefte 3), om welckers wil de Heere den Sabbath voor de Joden ingestelt heeft, soo en mach niemandt seggen dat den Sabbath ons niet met allen en raeckt. Want onse seer voorsichtig' en goedertieren Vader heeft soo wel onse behoefte 3) willen te hulpe komen, als der Joden. Maer ghy sult segghen: Waerom en vergaderen wy niet liever alle daegh, op dat alsoo het onderscheydt der daghen wech ghenomen worde? Och of wy dat konden bekomen! En om de waerheydt te segghen de geestelicke wijsheydt waer wel soo veel weerdigh, dat om haren't wille van elcken dagh eenigh ghedeelte werde afgekort. Maer dewijl van wegen de swackheyt veler menschen dit niet en kan worden verkregen datmen alle daegh by een soude vergaderen: en de liefd' oock niet en lijdt dat men meer van haer soud' eyschen: wat reden isser waerom wy ons niet gehoorsaemlick en souden begeven onder die wijse en ordinanty, die ons door de will' des Heeren is opgeleydt?

Uytleggingh van de tweede en derde oorsaeck, dewelcke ghedurigh op twee dinghen siet.

Bevestigingh.

Deut. 5. 14.

Exod. 23. 12.

1. Cor. 14. 40.

Van de heylighe by-een-komsten.

33. Ick worde ghedwongen op dit punt wat langher te blijven staen, om dat sommigh' onrustighe 4) geesten te deser tijt groot rumoer aenrichten van weghen den dagh des Heeren: Sy klaghen dat het Christen-volck in het Jodendom gehouden wort, door dien het eenigh onderscheydt der daghen behoudt. Doch ick antwoorde dat die daghen sonder eenighe Joodschen bysmaek door 5) ons onderhouden werden: overmits wy in dit stuck seer verre verscheyden zijn van de Joden. Want wy en vieren dien dagh niet als een ceremony met een naeuw' en vaste verbindingh onser con-

Van d'onderhoudinghe des Sondaegs, tegen de gene die klagen dat het Christen-volck in 't Jodendom ghehoudē wort.

1) passagien. 2) koers.

1) dese polity en ordonnanty. 2) [ ]. 3) nootsakelickheydt. 4) ongeruste. 5) Jodendom van.

scientien, als of nae ons gevoelen daer door een geestelicke verborgentheyt wierd' afgebeeldet: maer wy ghebruycken 1) hem aen als een middel 't welck nootwendigh is om ordre te bewaren in de Gemeynte. Maer, seggense, Paulus leert dat men de Christenen in d'onderhouding des Sabbathdaeghs niet en moet oordeelen: om dats' een schaduwe is van een toekomende saeck. Daerom vreest hy dat hy onder die van Galaten te vergeefs sal gearbeyt hebben, dewijlse de dagen noch onderhielden. En hy beweert in den Brief tot den Romeynen dat het superstity is als yemandt den eenen dagh beter acht als den anderen. Maer wie isser doch, uytgesondert alleen dees' uytsinnige menschen, die niet en siet van wat onderhoudingh d'Apostel spreeckt? Want die alsoo de daghen met onderscheydt onderhielden, die en saghen niet op dit staatsrechtelick 2) gebruyck of op dese Kerckelick' ordeningh: maer dewijl sy die behielden als schaduwen van geestelicke saken, soo verduysterden sy alleenlick Christus heerlickheyt en 't licht des Euangeliums. Sy lieten af van haer' hantwerken, niet om dat die haer andersins in de Heylige bekommernissen en bedenckinghen souden hebben verhindert: maer door een sekere Religy en Goddelick' eerbiedigheyt, te weten, om datse door het rusten van den dagelickschen arbeydt meenden ghedachtenis te houden van de verborgentheden die in vorighe tijden bevolen waren. Op dit verkeert onderscheydt der dagen segg' ick dat het den Apostel heeft gheladen, en niet op die behoorlicke keur en verkiesingh, die daer dient tot vreed' en ten besten van de Christelicke Ghemeynte. Want even tot dit eynd' en gebruyck wierdt den rustdagh behouden in die Kercken 3) die van hem opghericht waren. Want hy bestemt den Corinthiers dien dagh om hare giften te versamelen tot onderstant en verlichting van de Broeders te Jerusalem. Indien men bevreest is voor superstity: die stondt meer te vreesen van de Vierdagen der Joden, dan van de Sondaghen 4) (die de Christenen als nu hebben). Want de Godtsdienstige dagh dien de Joden onderhielden is wech genomen, om dat sulcks 5) tot uytroeyingh der superstity dienstigh was, en de andere dagh is tot den Godtsdienst verordent uyt noodt, om gheschicktheydt, ordeningh en vreed' in de Gemeynte te behouden.

Tegen-werpingh. Coloss. 2. 16. Gal. 4. 10, 11. Rom. 14. 5. Antwoort. 1. Cor. 16. 2.

34. d'Oude en hebben oock desen dagh dien wy des Heeren dagh noemen niet gestelt in des Sabbaths stede sonder rijp oordeel 6) en bescheydt. Want dewijl het eynd' en de vervullingh van die ware rust, die door den ouden Sabbath afgebeeldt wierdt, is in d'opstanding van Christus, so worden de Christenen door dien dagh, die aen de schaduwen een eynde ghemaeckt heeft, ver | maent dats' aen de schaduwachtighe ceremonien niet en moeten blijven hangen. En nochtans en is my aen 't ghetal van seven soo veel niet gelegen, dat ick de Kerck aen d'onderhoudingh van dien soude verbinden. Want ick en soude die Kercken niet willen veroordeelen die andere gesette dagen mochten hebben tot hare vergaderinghen, alsse sich maer van superstity onthielden. Het welck geschieden sal, wanneer se 1) alleen tot onderhoudingh van goede discipline en wel-geschickt ordening aengeleyt worden. Den korten inhoudt van alles is: gelijck den Joden de waerheyt gegeven wierdt onder een 2) beeldt, alsoo wort ons die sonder schaduwen aenghepresen: te weten, dat wy voor eerst al ons leven langh behertighen een geduyrighe rust van onse wercken, op dat de Heere door sijnen Geest in ons wercke: ten anderen dat een yeder voor sijn particulier sich selven, so dickwils als hy tijdt heeft, neerstelick besich houde met een Godtvruchtigh erkentenis van Godes wercken: en dat wy oock alle te gelijck onderhouden de wettigh' ordre, dewelck tot het gehoor des Woorts, tot de bedieningh der Sacramenten en tot d'openbare gebeden ingestelt is. Dat wy ten derden die gene die onder ons staen, niet onbeleefdelick met arbeydt en overladen. Aldus verdwijnen de beuselinghen der valsche Propheten die in de voorgaend' eeuwen den volcke een Jodisch gevoelen in-gegeven hebben, niet anders bybrengende dan dat afgeschaft zij dat geen 't welck in dit gebodt ceremonieel was (dit noemen sy op hare spraeck de weerdeering van den sevenden dagh) maer dat het geen dat tot de zeden behoort als noch blijft, te weten, d'onderhoudingh' van eenen dagh in de Weeck. Doch dit en is anders niet dan tot spijt van de Joden den dagh veranderen, en de selfde heyligheydt des daeghs in 't hert behouden: Want indien dat alsoo ware, soo soud' ons in de dagen noch blijven deselve beteeckenis der verborgentheyt die by de Joden plaets hadde. En wy sien voorwaer wat voordeel datse met sulck een Leer ghedaen hebben. Want die sulcke 3) insettinghen, aenhanghen, die gaen in de grove en vleeschelicke superstity des Sabbaths den Joden driemael te boven: so dat de berispingen die by Jesaia ghelesen worden hedensdaegs so wel passen op hen-lieden als op de gene die de Pro-

De reden van dees' instelling des Sondaegs. (p. 152.) Waer van nochtans alle superstitiense noodtwendigheydt moet geweert zijn. Den korten inhoudt des gebodts. De hac libertate vide Socratem Hist. trip. lib. 9. cap. 38. Iesa. 1. 13. en 58. 13.

1) nemen. 2) politijck. 3) Gemeynten. 4) in de daghen des Heeren. 5) het. 6) discrety.

1) die. 2) (voor-). 3) haer.

pheet te sijnen tijde bestrafte. Voorts op dat den Godtsdienst onder ons niet en vervall' of verslappe, soo moet dees' alghemeene leerringh voornementlick waergenomen worden, datmen de Heylighe by-een-komsten neerstelick onderhouden, en d'uyterlicke hulp-middelen die tot het voort setten vanden Godesdienst krachtigh zijn, in't werck stellen moet.

Dat Vijfde Gebodt.

Eert uwen Vader ende uwe Moeder, op dat uwe dagen verlenght worden in den lande dat u de Heere uwe Godt geeft.

Des vijfden ghebodts, het welck 't eerste is in de tweede tafel, uytlegging, eynde, korten inhoudt en verbodt.

35. 'T eynde deses ghebodts is, dewijl Godt sorghe draeght voor d'onderhoudingh van sijn ordonnanty, dat wy de graden en trappen der hoogheyt die van hem gheordineert zijn niet en moeten schenden. Dit sal dan zijn den korten inhoudt van dien dat wy in weerden houden de gene die de Heere over ons gestelt heeft, en dat wy hen eere, gehoorsaemheyt en danckbaerheyt bewijsen. Waer uyt dan oock ontstaet dit verbodt, dat wy van hare weerdigheyt niet met all' en verminderen, noch door verachting, noch door wederspannigheyt, noch door ondanckbaerheyt. Want soo breet en wijdt wordt dit woordt eere in de Schriftuyr uytgestreckt. Gelijck wanneer d'Apostel seght, Dat de Ouderlinghen die wel regeeren dubbeler eere weerdigh geacht worden, soo en verstaet hy niet alleen dat hen eerbiedigheyt toekomt, maer oock alsulck een verghelding als haren dienst verdient. Doch dewijl dit gebodt van d'onderwerpingh seer strijdt tegen de verkeertheyt van het menschelicke vernuft ('t welck ghelijck het door een begeerte van hoogheyt opgeswollen is, sich selfs seer noode laet brengen onder 't gebiedt van een ander) soo heeft Godt die opper-hoofdigheydt, die van wegen haren aerdt alder-lieflickst' is en het 1) minst benijdt wordt, daer in voor-gestelt tot een exempel 2) en voorschrift, op 3) dats' onse gemoederen lichtelicker versachten en buygen konde tot de ghewoont' om ons aen 4) anderen te onderwerpen. Soo neemt dan de Heere sijn begin van die onderwerpingh die d'alder verdraeghlickst' is opdat hy ons allenghskens tot allerley onderwerpingh ghewennen soude. Dewijl in allen is een en de selfste reden. Want hy maeckt sijn Naem deelachtigh den ghenen dien hy eenige hoogheydt toe-eygent, voor soo veel als noodigh is tot verdedigingh der selver hoogheyt. De Namen van Vader, Godt en

Hoe breedt sich uytstreckt d'eere die den Ouderen moet bewesen worden.
1. Tim. 5. 17.

Waerom God meldingh doet van Vader en Moeder.

Op wien de naem van Vader past.

1) [ ]. 2) patroon. 3) om. 4) [ ].

Heere passen so seer 1) op hem alleen, dat ons' hert door 't ghevoelen sijner Majesteyt moet gheslaghen worden, so dickwils als wy een van dien hooren noemen. Dien volgens soo verciert hy den ghenen den welcken hy dese Namen mededeelt 2), met een glinster sijner heerlickheydt, op dat een yeder van hun nae sijnen staet en graedt van hoogheyt in eere 3) mocht 4) wesen. Het is dan recht en billick dat wy in hem die ons tot Vader gegeven is, yets Goddelicks erkennen: want hy en draeght dien Goddelicken tytel niet te vergeefs. Alsoo heeft die oock die een Prins of een Heere is, eenighe gemeenschap met d'eere Godts.

36. Daerom moet voor onghetwijffelt ghehouden worden, dat de Heere alhier eenen algemeenen regel inset: te weten, dat wy eenen yegelicken, dien wy bekennen door Godes ordinanty over ons ghestelt te zijn, eerbiedigheydt, gehoorsaemheydt, danckbaerheydt, en allerley dienst na ons vermogen bewijsen sullen. Daer en is oock niet aen gheleghen of sy [in hun personen] 5) sulcker eere weerdigh zijn of niet. Want hoedanige sy oock moghen zijn, soo en hebbens' evenwel sonder Godts voorsienigheydt desen staet niet verkreghen, ten welcken aensien de Wetghever self gewilt heeft datse ge-eert sullen worden. Nochtans heeft hy by namen bevel ghegheven van d'eerbiedigheyt tot d'ouders die ons in dit leven voort gebracht hebben: daer toe de natuer selfs ons eenighsins moet onderwijsen. Want 't zijn geen menschen, maer monsters die de Vaderlicke macht door versmadingh of hertneckigheydt verbreken. Daerom gebiedt de Heere te dooden alle de gene die haren Ouderen ongehoorsaem zijn, als die niet weerdigh en zijn te leven, overmits sy die niet erkennen door welckers toedoen sy tot het leven zijn gekomen. En de waerheydt van 't gheen wy aengeteeckent hebben is uyt verscheyden aenhanghselen der Wet openbaer, te weten, dat d'eere van dewelck' hy alhier spreeckt bestaet in drie deelen, in eerbiedigheyt, gehoorsaemheyt, en danckbaerheyt. Het eerste bevestight de Heere wanneer hy den genen die vader of moeder sal hebben gevloeckt, wil ghedoodet hebben, tot wraeck en vergeldingh | van de verachtingh en smaetheydt hen aenghedaen. Het tweede, wanneer hy de straffe des doodts verkondight tegen d'onghehoorsame en wederspannige. Tot het derde behoort het segghen van Christus by Matth. Cap. 15. Te weten, dat het Godts gebodt is datmen jegens d'Ouderen weldadigh zijn sal. En soo dickwijls

Daer en is oock niet aen gelegen of die, den welckē die eer aengedaen wort, weerdigh of onweerdigh zijn.

Nochtans wort hier voornemelick geboden van d'eere jeghens d'Ouders.

Dees' eer' heeft drie deelen.
Exod. 21. 17.
Levit. 20. 9.
(p. 153.)
Prov. 20. 20.
Deut. 21. 18.

Matth. 15. 4.

1) alsoo. 2) ghemeen maeckt. 3) [ ]. 4) (aensienlick). 5) [ ].

Ephes. 6. 1. Coloss. 3. 20.

als Paulus van dit gebodt spreeckt, soo betuyght hy dat daer door gehoorsaemheyt ge-eyscht wort.

Waerom de belofte daer by gevoeght zy.

37. Dit gebodt wordt ons door een belofte die daer by-gevoeght wort, aengepresen, op dat wy te meer souden verstaen hoe aengenaem dese onderdanigheyt die ons alhier wert bevolen, zy voor Godt. Paulus gebruyckt desen spoor en prickel om onse slaperigheyt op te wecken, als hy seydt dat dit het eerste gebodt is 't welck een belofte heeft. Want de belofte die voor henen vermeldt is in de eerste tafel, en behoorde niet bysonder en eyghentlick tot een ghebodt alleen, maer wierdt uyt-gestreckt tot de gantsche Wet.

Hoe die verstaē moet worden.

Belangende dese belofte, die moet aldus verstaen worden: Dat de Heere daerin bysonderlick sprack tot d'Israëliten van't Landt dat hy haer tot een erfdeel belooft hadde. Indien derhalven de besittinghe des Landts een pandt was van Godes goedtgunstigheyt, soo en laet ons niet verwondert zijn dat de Heere sijn ghenaed' heeft willen betuygen door het schencken van een langh leven, waer door het gheschiede dat de vrucht sijner weldadigheyt langen tijdt genooten wiert. Dit is dan den sin: Eert Vader en Moeder op dat ghy door een langhduyrigh leven langen tijdt genieten moogt de besittinge des Lants die u geworden sal tot een getuyghnis van mijne ghenade.

Het teghenwoordige leven is een getuygnis van Godts zegen.

En dewijl de gantsch' aerde den geloovigen gezegent is, so stellen wy met recht het tegenwoordige leven onder de zegeninghen Godts. Daerom gaet dese beloft' ons oock aen, ten aensien dat de langhduyrigheyt van dit leven ons een bewijs is van Godes goetwilligheyt t'onswaert. Want dit lange leven en wordt ons niet belooft, 't en is oock den Joden niet belooft geweest, als of de ghelucksaligheydt daer in gelegen waer: maer om dat het den Godtvruchtigen een teecken pleegt te zijn van Godes goedertierenheyt.

Bemercking en ontknoping eener excepty.

Indien 't derhalven ghevalt dat een kindt 't welck sijne ouders gehoorsaemt, uyt dit leven gehaelt wort eer sijnen tijdt rijp is, ('t welck dickwils wordt gesien) so blijft evenwel de Heere niet min stantvastigh in't volbrengen van sijn belofte, dan of hy hondert bunderen lants schonck den genen, dien hy maer een bunder belooft hadde. Het is al te mael hier in gheleghen dat wy overleggen dat een langh leven alleen belooft wordt voor soo veel als het een zegeningh Godts is: en dat het een zegeningh is voor soo veel als het dient tot een bewijs van Godes ghenade: dewelck' hy door de doodt oneyndtlick overvloediger en sekerder sijnen dienstknechten betuyght en met der daedt betoont.

In 't teghendeel wordt den ongheboorsamen kinderen den vloeck verkondight.

38. Daer beneffens, wanneer de Heere den kinderen die haer Ouders door schuldige en behoorlicke gehoorsaemheydt eeren, belooft den zegen des tegenwoordigen levens: soo geeft hy met eenen te kennen dat alle wederspannige en ongehoorsame de seer gewisse vervloeckingh te verwachten hebben, en om die over hen uyt te voeren, soo verkondight hy door sijn Wet dats' aen het oordeel des doots schuldigh zijn, en hy ghebiedt dat hen alsulcken straf aengedaen sal worden. Indiens' het gericht der menschen ontkomen, soo volbrenght hy selfs de wraeck op allerley wijse. Want wy sien dat veel menschen van dien slagh of in den krijgh, of in eenigh oproer, van het leven berooft, en andere met vreemd' en seltsame straffen geplaeght worden. En datse by na alle te samen dienen tot een bewijs dat dit gheen ydel dreygement en is. Indiender eenighe zijn die tot haren uytersten ouderdom toe onghestraft henen gaen: evenwel, dewijlse van Godes zegen alhier ontbloot zijnde, niet anders dan een ellendigh leven nae-slepen en voor 't toekomende tot swaerder straffen bewaert worden, soo is't verre daer af datse deel souden krijghen aen dien zeghen die den Godtsaligen kinderen is toegeseydt.

Maer daer wordt by-ghevoegt een noodige onderrichting, hoe verre men den Ouderen en den genē die de plaetse der ouderen bekleeden moet gehoorsamen. Ephes. 6. 1.

Maer dit moet oock in't voor by gaen aengemerckt worden, dat ons belast wort haer alleenlick *in den Heere* te gehoorsamen: het welck' oock klaer genoegh is uyt den grondt die wy voor henen geleydt hebben. Want sy zijn boven ons gestelt in die plaets van hoogheyt tot dewelck' de Heere haer verheven heeft, haer doende genieten een gedeelte van sijn heerlickheydt. Soo moet dan d'onderwerping die hen betoont wert een trap zijn daer door wy opstijghen om dien oppersten Vader eere te bewijsen. Dien volghens wanneerse ons tot het overtreden der Wet aenhitsen, soo moetense van ons, en dat met recht, geacht worden niet als Ouders, maer als vreemde, dewijls' ons van de ghehoorsaemheydt des waerachtigen Vaders soecken af te leyden. Dit moet oock also verstaen worden van Prinsen, Heeren en van alle Overigheden in 't ghemeen. Want 't is onredelick en ongherijmt dat hare hooghеydt, die van de Hooghеydt Godes af komt, en ons tot Godes Hoogheyt gelijck als met der handt leyden moet, soude dienen tot onderdruckingh der selver.

Dat Seste Gebodt.

Ghy en sult niet Doodtslaen.

Des seste Gebodts uyt-legghingh, eynd' en korten inhoud.

39. 'T eynde deses gebodts is: dat yeder een het welvaren aller menschen moet liefhebben, door dien Godt

het menschelicke geslacht door een seker' eenigheyt te samen verbonden heeft. Soo wordt ons dan alhier verboden allerley gheweldt en onrecht, en in 't gheheel allerley schaed' en hinder, waer door het lichaem onses Naesten soude mogen ghequetst worden. En volgens dien oock bevolen dat wy al ons' vermoghen en onsen gantschen arbeydt tot bescherming 1) van het leven onses Naesten getrouwelick aenleggen, die dingen die tot sijne gerustigheyt dienstigh zijn versorgen, tot afweeringh van sijn schade de wacht houden, en ist dat hy in eenigh ghevaer 2) is, hem de behulpighe handt toe-reycken sullen. Wanneer ghy gedachtigh zijt dat Godt de Wet-gever aldus spreeckt, soo bedenckt met eenen dat hy u alhier een reghel gheeft tot bestieringh van uwe ziel. Want het soude belagchelick staen, dat hy die de gedachten des herten doorsiet, en daer op insonderheyt acht neemt, het lichaem alleen tot de ware gerechtigheydt onderwijsen soude. Soo wordt dan door dese Wet oock den doodtslagh des herten verboden, en in't teghendeel geboden d'inwendige ghenegentheyt om 't leven onses broeders te bewaren. De doodtslagh wordt wel door de handt geboren, maer door het hert ontfanghen als het met gramschap en haet vervult wordt. Besiet eens of ghy op uwen broeder toornigh kondt zijn, sonder nochtans te branden met een begeert om hem te beschadigen. Indien uwen toorn soodanigh is, so moet oock uwen haet soodanigh zijn: dewijl | de haet niet anders en is dan een verouderde toornigheyt. Ofschoon ghy 't niet en wilt weten, en u met ydele uytvluchten soeckt t'ontschuldigen: waer toorn of haet is, daer is oock een gesintheydt om quaet te doen. Indien ghy blijft teghen-stribbelen, soo is doch het vonnis alreed' uyt-ghesproken door den Heylighen Gheest, dat die een doodtslager is, die sijnen broeder in sijn hert haet toedraeght: en door den mondt van Christus verkondight, dat die des oordeels schuldigh zy die op sijnen broeder toornigh is: dat die des raedts schuldigh is die tot hem seydt raka: en dat hy schuldigh is des helschen vyers die tot hem spreeckt ghy dwaes.

Dewijl de Wet-gever geestelick is, soo verbiedt hy den doodtslagh des herten, en gebiedt d'inwendige genegentheyt om het leven onses naestens te bewaren.

(p. 154.)

1. Ioan. 3. 15.

Matth. 5. 22.

Tweederley reden van dit gebodt.

1. De mensch is het beeldt Godts.

40. De Schriftuyr wijst aen twee redenen, waerop op de billickheydt van dit gebodt berust: Voor eerst, om dat de mensch is het beeldt Godts, en ten anderen ons vleesch en bloedt. Daerom moeten wy hem groot achten en niet beschadigen, 't en zy dat wy lust hebben om Godts beeldt te schenden: en wy moeten hem als ons eygen vleesch voeden en vorderen, 't en zy dat wy alle menschelicke beleeftheydt willen afleggen. De vermaningh die wy tot versterckingh van dese saeck 1) trecken kunnen uyt de verlossingh en weldaet van Christus, sal in een ander plaets verhandelt worden. De Heer' heeft in den mensch van natuyrs weghen dese twee dingen willen waer-genomen hebben, door dewelcke wy tot sijner behoudenis bewoghen mochten worden: dat wy aen 2) sijn Beeldt daer mede de mensch bekleedt is, eer bewijsen, en voorts hem als ons' vleesch omhelsen. Soo en is dan hy 3) van de doodtslag niet onschuldigh, die sich nog 4) onthouden heeft van bloet te vergieten. Indien ghy met der daet yets bedrijft, of yets voorneemt te doen, of met will' en raedt yets van plan zijt 5), 't welck teghen eens anders welvaren strijdt, so zijt ghy alreede schuldig aen den doodtslagh. Ist dat ghy wederom sijn welstandt nae u vermogen en gelegentheyt niet en soeckt te beschermen, soo wordt ghy oock door sulck een ghemis aen 6) menschelickheydt een overtreder der Wet. Indien er nu 7) soo seer [door Godt] 8) gesorght wordt voor de behoudenisse des lichaems: soo laet ons hier uyt besluyten en er naer afmeten 9) hoe veel vlijts en arbeydts dat men moet aenleggen tot het welvaren der ziel, dewelcke voor Godt den lichame seer verr' overtreft.

2. En ons vleesch.

In 't derde Boeck cap. 7. sect. 4. 5. 6 7. en cap. 20. sect. 38. 45. Item, in 't 4. Boeck cap. 1. sect. 13. 14. 15 16. 17. 18. 19. en cap. 17. sect. 38. 40.

1) voorstant. 2) perijckel.

Dat Sevende Gebodt.

Ghy en sult niet Echt-breken.

41. 'T eynde deses is, dat all' onreynigheydt verre van ons wech geruymt moet worden, overmidts Godt de kuysheyt en reynigheydt liefheeft. Soo sal dan den korten inhoudt zijn, dat wy ons selven door eenige vuyligheyt of overdadige wellustigheyt des vleeschs niet en verontreynighen. Waer tegen aen d'ander zijde gestelt wordt een gebodt dat wy alle de deelen onses levens door kuysheyt en matigheyt regeeren. Maer by namen verbiedt hy alhier de hoererye, tot dewelck de mensch door allerley verkeerde wellust eyntlick gheleydt wordt: op dat hy door de schandelickheyt der selver (die dies te grover en tastelicker is, door dien sy oock het lichaem besmet) in ons soude wercken een grouwel en afkeer van all' onkuyscheydt. Dewijl den mensch in de Scheppingh dese Wet is opgeleyt, dat hy niet eensamelick sonder geselschap leven, maer een hulp die hem toe-gevoeght wierdt ghebruycken soude: en dat hy door den vloeck der sonde

Des sevensten ghebodts, uytlegging, eynd' en korten inhoudt.

Waerom hy de hoerery verbiedt.

1) dit propoost. 2) [ ]. 3) die. 4) [ ]. 5) begrijpt. 6) (on-). 7) datter. 8) [ ]. 9) afnemen.

Hulp-middel tegen de hoerery.

tot dese noodtsakelickheydt des gheselschaps meer verbonden is, soo is de Heere soo veel als genoeghsaem was ons te hulp gekomen, door het instellen des Houwelicks tusschen Man en Vrouw, welckers onderlingh geselschap en gemeenschap, die door sijn authoriteyt en toedoen was begonnen, hy oock door sijnen zeghen geheylight heeft. Waer uyt klaer en blijckelick is dat alle andere vergheselschappingh die buyten 't Houwelick geschiedt, vervloeckt zy voor hem, en dat de gemeenschap des Houwelicks is geordineert als een medicyn en middel teghen de noodt, op dat wy in 1) ongebondene wellust niet en souden uyt 2)- breken. Laet ons derhalven ons selven niet misleyden, want we hooren hier [nadruckelick] 3), dat de man met het wijf buyten 't Houwelick hem 4) niet en kan vereenighen sonder te vallen in den vloeck Godts.

De gave der onthouding is wel uytnemende, doch staet alleen in Godes bandt: aen sommighen is die gantschelick geweygert, aen sommighen is die voor een tijdt gegeven.

42. Nademael wy nu van weghen de ghestaltenisse der natuyr, en de boose lust die nae den val in ons ontstoken is, het geselschap des wijfs dubbel van noode hebben, 't en zy dat yemant door Godes sonderlinge genade van dien noodt bevrijdt zy, so moet yeder een wel toesien wat hem gegeven is. Ick bekenn' dat de maegdelicke kuyscheydt een deught is die niet en moet veracht worden : maer aengesien deselve sommigen geweygert en sommigen wederom maer voor een tijdt verleent is : sullen sy 5) die van onkuyscheyt gequelt worden, en in den strijdt niet en kunnen overwinnen, 6) wel doen so sy 7) het hulp-middel des Houwelicks gebruycken, op dats' alsoo in den staet harer beroepingh kuyscheydt pleghen mogen. Want die de gave der kuyscheydt niet en hebben ontfanghen, en haer' onkuysche lusten niet en willen te hulp komen door het voor-gesteld' en gheoorlofde middel, die vechten tegen Godt en wederstaen sijn ordinanty. Dat my niemandt alhier teghen morre (gelijck hedensdaegs veel menschen doen): Dat hy door Godes hulp alles vermach. Want Godes bystandt is alleen bereydt voor den genen die in hare wegen wandelen : dat is in hare beroepingh, van dewelck' alle die afwijcken, die Godes hulp-middelen voorby gaende, hare nooden door een ydele lichtveerdigheydt soecken te boven te komen, en t'ontworstelen. Dat d'onthoudingh een bysondere gave Godes zy, en een van die gaven die toe-ghedient worden niet aen yeder een sonder onderscheydt, noch oock aen 't gantsche Lichaem der Kercke, maer alleen aen weynige Lidtmaten, dat ghetuyght de Heere. Want hy spreeckt voor eerst van een seker

Weder-legingh van een tegen-werping voor den ongehouwelickten staet.
Psalm 91. 11.

Matth. 19. 12.

1) tot. 2) voort-. 3) pluymstrijcken, dewijl wy hooren. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) (die sullen). 7) en.

slach van menschen die haer selven ghesneden hebben om het rijcke der Hemelen, dat is, op datse met meerder vryheydt en ghemack sich souden moghen bekommeren met de saken des Hemelschen Koninckrijks. Doch op dat niemandt en meene dat alsulcken besnijdingh in des menschen macht ghelegen zy, soo hadd' hy een weynigh te voren ghetoont, dat alle menschen daer toe niet bequaem en zijn, maer alleen de gene dien het bysonderlick uyt den Hemel ghegheven is. Waer op hy dan aldus besluyt: Die dit vatten kan, die vatte dat. Dit betuyght Paulus noch klaerder wanneer hy schrijft: Dat een yeghelick heeft sijn eyghen gave van Godt, de een wel aldus, maer de ander alsoo.

Vers 11.
Vers 12.
1. Cor. 7. 7.

Yeder een mach dan sich soo langh onthouden van 't Houwelick, als hy bequaem sal zijn om kuyschelick in den on-echten staet te leven.

(p. 155.)

43. Nadien wy door een opentlicke betuygingh vermaendt worden, dat het niet en is in 't vermogen van elck een kuyscheyt t'onderhouden in den on-echten-staet, ofschoon hy door vlijt en arbeyt op 't seerste daer nae staet: en dat het een bysondere genade zy, die de Heere alleen sommighe menschen toebrenght, op dat hy haer te veerdiger hebbe tot verrichtingh van sijn werk: strijden wy dan niet tegen Godt en de natuer die hy inghestelt heeft, indien wy de wijs' onses levens niet en schicken nae de maet van ons vermoghen? 't Is de hoerery die de Heere alhier verbiedt, soo vereyscht hy dan van ons reynigheydt en kuyscheyt. En daer is een middel om die te bewaren, te weten, dat een yeder sich selven 1) afmete met sijn eyghen maet 2). Niemant en verachte lichtveerdigh den Houwelicken-staet, als een saeck die hem onnut en onnoodigh is: niemant en verkiese den onechten staet dan onder 3) dese condity, soo hy een Huysvrouw derven kan. Dat hy oock in 't verkiesen van dien niet besorght en zy voor sijns vleeschs rust of gemack, maer alleen op dat hy vry zijnde van den bandt des Houwelicks te veerdiger en te wackerder moghe wesen tot alle plichten der Godtvruchtigheyt. En dewijl dese weldaet der onthoudingh velen maer voor een tijdt gegeven wordt, soo mach een yegelick sich van 't Houwelick onthouden, soo langh als hy bequaem sal zijn om den on-echten staet wel te beleven. Indien hy geen genoeghsame krachten heeft om d'onkuysche lusten te bedwingen, soo moet hy weten dat de noodt des Houwelicks hem van den Heere is opgeleydt. Dit bewijst d'Apostel wanneer hy gebiedt: Dat om hoerery te vermyden een yegelick man sijn eygen wijf, en een yegelick wijf haren eygenen man hebben sal. Item:

Welcke daer zy 't recht', en wettigh ghebruyck des onechten staets.

1. Cor. 7. 2, 9.

1) [ ]. 2) stock. 3) met.

Dat sy 1) in den Heere trouwen moeten 2), die sich niet en kunnen 3) onthouden. Voor eerst toch 4) gheeft hy hiermede 5) te kennen dat het grootste deel der menschen 't gebreck der onkuyscheydt onderworpen is. Ten anderen van die gene die dat gebreck hebben, en sondert hy niemanden uyt den welcken hy niet en gebiedt sijn toevlucht te nemen tot dat eenighe middel waer door d'onkuyscheydt wederstaen wordt. Indien derhalven die gene die sich niet en konnen onthouden dit middel om in hare swackheyt geholpen te worden, verachten, so sondigen sy selven daer mede datse dit bevel des Apostels onghehoorsaem sijn. Dat oock hy 6) die geen vrouw aen en raeckt sich selven niet en liefkoose als of hy van 7) onkuyscheyt niet en soude konnen beschuldight worden, wanneer ondertusschen sijn ghemoedt inwendigh brandt door onkuyscheydt. Want Paulus beschrijft de kuyscheydt dats' is reynigheyt des herten met suyverheydt des lichaems te samen ghevoeght. De onghetrouwde, seght hy, bekommert haer met de dinghen des Heeren, op dat sy heyligh zy beyde aen lichaem ende aen gheest. Derhalven, als hy dat boven-ghemelde ghebodt met een reden wil bevestighen, soo seght hy niet alleen dat het beter is een vrouw te trouwen, als sich door de ghemeenschap met een hoer' te verontreynighen, maer hy seght oock: Dat het is beter te trouwen dan te branden.

Die in den on-echten staet met onkuysheyt behept is, die oorloght tegen Godt en tegen de natuyr van hem ingestelt.

1. Cor. 7. 34.

Ibid. vs. 9.

44. Voorts, indien de getrouwde persoonen weten dat hare vereeningingh van den Heer' is ghezegent, soo wordense daer door vermaent datse die door een onmatighe en ongebondene wel-lust niet en moeten besoedelen. Want hoewel de vuyligheyt der onkuyscheyt door d'eerbaerheyt des Houwelicks bedeckt wort, so en moet het nochtans daerom niet terstont zijn een verweckingh tot onkuyscheyt. Dien-volgens en moeten de ghehouwde niet meenen dat hun alles vry staet: maer een yegelick man draghe sich matighlick tot sijn wijf, en het wijf wederom tot de man: alsoo levende datse niet en bedrijven yets, dat teghen d'eerbaerheyt en matigheyt des Houwelicks strijt. Want aldus moet het Houwelick 't welck in den Heere ghesloten 8) is tot matigheyt en zedigheyt gebracht worden, en niet uytbreken tot allerley uyterste dertelheyt. Dese dertelheyt heeft Ambrosius gestraft wel met een sware, doch niet te min betaemlicke spreuck, als hy dien sijns huysvrouwen overspeelder noemt die in het ghebruyck des Houwelicks geen sorge en draegt voor schaemt' of eerbaerheyt. Laet ons eyndlick overleggen wie dese Wet-gever zy die de hoerery verdoemt, te weten, die ghene, dewelcke nadien hy ons gheheel behoort te besitten, uyt kracht van sijn recht, de gaefheyt 1) en gheheelheyt der ziel, des geestes en des lichaems vereyscht. Wanneer hy derhalven verbiedt te hoereeren, so verbiedt hy met eenen eens anders kuyscheyt stricken en lagen te legghen door broodtdronckene versieringh des lichaems, door oneerlicke beweginghen der leden of onsuyvere propoosten. Want 't geen Archelaus seyde tot eenen jongelingh die weelderig 2) en uyttermaten lichtveerdigh gekleedt gingh: Dat het even eens was met wat deel des lichaems hy onkuyscheyt pleeghde, en is niet onghegrondt of buyten reden, indien wy sien op Godt die allerley onreynigheyt vervloeckt, in wat deel onser ziel of onses lichaems die gespeurt mocht worden. En op dat ghy hier van versekert zijt, soo ghedenckt dat de kuyscheyt ons alhier van Godt wordt aenghepresen. Indien de Heere kuyscheyt van ons afvordert, soo verwerpt hy alles wat daer teghen strijdt. Soeckt ghy derhalven dit gebodt te ghehoorsamen, soo siet toe dat u ghemoedt door boose lust inwendigh niet en brande, dat uw' oogh niet dertel en onbeschaemt 3) en zy, dat u lichaem niet lichtveerdigh verciert en werde, dat u tonge door onkuysche woorden het hert tot gelijcke ghedachten niet en verlocke, en dat uwe keel door hare gulsigheydt daer toe geen oorsaeck en geve. Want alle sodanighe gebreken zijn ghelijck als 4) smetten waer door de reynigheyt der kuyscheyt besoedelt wordt.

De getrouwde Mans sullen oock toesien, datse ongebonden den toom also niet los en laten tot wel-lusten, datse veel eer voor overspeelders harer huysvrouwen, als voor echte-mannen geacht en gheoordeelt werden.

Ambrosius de Philosoph. quem citat Augustinus lib. 2. contra Iulianum. c. 7.

Eyndelick al dat, 't welck strijdt tegen de kuyscheydt die alhier geboden wordt, wordt door dit sevenste gebodt verdoemt.

Dat Achtste Gebodt.

Ghy en sult niet stelen.

45. 'T eynde deses gebodts is, datmen een yeder geve 't geen hem toekomt, dewijl d'onrechtveerdigheyt een grouwel is voor Godt. De somma daer van sal zijn, dat ons verboden wort te staen na eens anders goet, en dat ons in 't tegendeel wort geboden eenen yegelicken in 't bewaren van het sijne getrouwe bystant te bewijsen. Want men moet dit bedencken dat de goederen die een yeder besit, hem toegekomen zijn niet door geval en avontuer, maer door d'uytdeeling des Oppersten die een Heere is van allen: en datmen derhalven niemandt sijn goedt door quade vonden en kan af-handigh maken, of men besondight sich teghen Godts

Des achtsten ghebodts uytlegingh, eynd en korten inhoudt.

1) die. 2) [ ]. 3) kan. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) die. 7) met. 8) gemaeckt.

1) d'oprechtigheyt. 2) sacht. 3) onschamel. 4) (eenighe).

Vierderley Dieveryen.

bedeelingh. De dievery is menigerley. D'een bestaet in gheweldt, wanneer eens anders goederen door allerley overlast en rooversche ongebondenheyt gherooft worden. D'ander in quaedtwilligh bedrogh: wanneer die bedrieghlick werden ghenomen. D'ander wederom in een bedeckte listigheyt: als die door een schijn van recht af-handigh gemaeckt worden. D'ander in smeecken en lief-koosen: als die onder den deck-mantel des gheschencks worden uyt-gemolcken en afgesoghen 1). Doch op dat ick met het uiteensetten 2) van de menigherley aert der dievery niet al te langh besich en zy, soo sullen | wy weten dat voor dievery ghehouden moeten worden allerley konsten en vonden waer door 't goet en 't gelt onses naesten tot ons gebracht wordt, wanneer die van d'oprechtigheydt der liefd' afwijcken tot een begeert om hem te bedrieghen of op eenigherley wijse schaed' aen te doen. Of schoon alsulcke grepen en vonden voor 't wereltlicke Gericht mochten gherechtveerdight worden, soo wordense nochtans van Godt voor dievery ghereeckent. Want hy siet die lange en langsame lagen, waerdoor de loose Vos d'eenvoudige herten begint te verstricken, tot dat hy die ten laetsten in sijn netten sleept: hy siet die hard' en onredelicke wetten, waer door d'arme gedruckt en over boort gheworpen worden van de gene die machtiger zijn als sy: hy siet de lock-asen, waer door de schalck een onvoorsichtigh mensch als met een visch-anghel verlockt en vanght. Alle welcke practijcken voor 't menschelicke gericht verborgen zijn en in gheen aenmerckingh en komen. Dit onrecht en heeft oock niet alleen plaets in Gelt, of Koopmanschap, of Ackers: maer oock in alles daer yemandt recht aen heeft. Want wy onthouden onsen naesten het sijn', so 3) dat wy hem weygheren de plichten en diensten daer toe wy aen hem verbonden zijn. Indien eenigh luy ghemackelick 4) Rent-meester sijns Heeren goet verteert, en niet ingespannen is om het beste des huysghesins te versorghen: indien hy de middelen die hem vertrouwt zijn, of met onrecht verquist, of met over-daedt verdoet: indien een dienstknecht sijnen meester bespot, indien hy sijns meesters geheymen 5) ontdeckt, indien hy op eenigerley wijse des selfs leven of goedt verradet: indien wederom een Heer sijn huysgesin wreedelick quelt: soo is hy in Godes oordeel aen dievery schuldigh. Want wie niet en volbrenght 't geen hy uyt kracht van 't ampt

Welcke daer zijn de quade vondē en streecken die door dit gebodt werden verworpen.

(p. 156.)

Andere bysondere en merckelicke soortē van dievery.

1) afgesnooten. 2) het verhael. 3) is 't
4) (Dispensier of). 5) secreten.

sijner beroepingh eenen anderen schuldigh is, die ontkeert en onthoudt eens anders goet.

46. Soo sullen wy dan dit ghebodt na behooren ghehoorsamen, indien wy met ons deel te vreden zijnde, geen ander winst en poogen te doen dan die eerlick en betamelick is, indien wy met onrecht niet en willen rijck worden, en niet en soeken onsen Naesten af te setten van sijn middelen, op dat wy d'onse daer mede vermeerderen mochten: indien wy niet en arbeyden om wreede rijckdommen die uyt eens anders bloet geperst zijn, over een hoop te brengen: indien wy niet onmatighlick van allen kanten door recht of onrecht te samen schrapen, om onse gierigheydt te verzadigen, of ons' overdadige verquistingh te genoeghen. Maer daer tegen geduyrigh voornemen, alle menschen met raedt en daedt soo veel doenlick is getrouwelick te helpen in 't bewaren van het hare: indien wy met ongetrouwe en bedrieghlicke luyden te doen hebben, liever van het onse wat te verliesen, dan met hen te twisten. En dat niet alleen: maer oock de gebreckelickheden der gener die wy met noot en behoeftigheyt gedruckt sien, ons selven aen te trecken, en haer armoede door onsen overvloedt te verlichten. In somma een yeder besie en beproeve hoe verr' hy van ampts weghen aen anderen verplicht zy, en dat hy ter goeder trouwen betale 't gheen hy schuldigh is. Dat derhalven een yeder sijn Overhoofden eer' en groot achte, der selver heerschappy ghewilliglick drage, hare wetten en bevelen gehoorsame, en niet met all' en weygere van 't gheen hy behoudens Godes gunst doen kan. Dat d'Over-hoofden aen d'ander zijde sorghe draghen voor haer Onderdanen, den ghemeenen vreed' onderhouden, de goede beschermen, de quade bedwingen: en alles alsoo bedienen, gelijck den genen betaemt die eenmael Gode den oppersten Rechter van hare bedieningh rekenschap sullen moeten overleveren. Dat de Dienaers der Kercke getrouwelick arbeyden in den dienst des woordts, dats' oock de Leere der saligheyt niet en vervalschen: maer suyver en oprecht den volcke Godes voordragen. Datse niet alleen en onderwijsen door de leer' en vermaningh: maer oock door het voorschrift hares levens: dats' eyndlick de Schapen regeeren als goede Herders betaemt 1). Dat de Gemeynte wederom hen-lieden voor gesanten en boden Godts ontfangh en opneme, die eer' en achtingh bewijse, die d'overste Meester haer gheweerdight heeft te gheven: en de nootdruftigheden deses levens toereycke. Dat d' Ouders hare

De rechte onderhoudingh van dit gebodt. De eerste waerneemingh.

De tweede.

De derde.

De vierde.

De toe-passingh van dese waerneminge.

1. Op het Volck en d'Overigheyt.

2. Op de Herders en Schapen der Kercke.

3. Op d'Ouders en Kinderen.

1) toestaet.

Kinderen, als hen van Godt toevertrouwt zijnde, voeden, regeeren en onderwijsen, der selver herten door wreetheydt niet en verbitteren of afkeerigh maken: en met sachtsinnigheyt en verdraeghsaemheyt, gelijck hen betaemt 1), koesteren en omhelsen. Dat de Kinderen oock haer Ouders allerley eerbiedigheyt toe-draghen gelijck voor henen geseydt is.

4. Op de Minder-jarige en op de Bedaegde-lieden. Dat de Minder-jarighe d'Oude en Bedaeghde luyden in eeren houden, gelijck de Heere den ouderdom wil ge-eert hebben, Dat oock d'Oude luyden door hare voorsichtigheydt en ervarentheyt van saken (daer in sy meer vermogen dan de jonge) de broosheydt van de jeught en jongheydt 2) leyden, deselve niet door stuyre en luytruchtighe woorden op 't lijf vallende, maer met vriendelickheyt en goedertierentheyt matigende.

5. Op de Dienstknechten en Heeren. Dat de Dienstknechten haer selven tot hare Meesters gedienstigh en ghehoorsaemlick aenstellen, en dat niet na der ooghe, maer van herten, als teghen den Heere selfs. Dat oock de Meesters sich jegens hare dienstknechten niet gemelick noch onredelick en dragen, door al te groote hardigheydt niet en plagen, niet met schamperheyt door en strijcken: maer veel meer deselve voor hare Broeders en Mede-dienstknechten onder den Oppersten Heere erkennen, die sy wederom lief hebben

6. Op eenen egelicken. en beleefdelick behandelen moeten. Dat, segg' ick, yeder een op dese wijse by sich selven overlegghe, wet hy uyt kracht van sijn rang 3) en staet sijnen Naesten schuldigh zy, en daer naer sijn schuldt voldoe. Daer beneffens dat een yeder altijdt sie op den Wet-gever, op dat wy moghen weten dat desen regel gestelt wort so wel voor de ziel als voor de handen, en dat wy dien-volgens met die beyde eens anders voordeel en profijt moeten soecken voor te staen en te vorderen.

Dat Negenste Gebodt.

Ghy en sult gheen valsche ghetuyghenisse spreken tegen uwen Naesten.

Uytlegginghe van 't negenste gebodt, 't eynd' en den korten inhoudt van dien.

47. 'T eynde van dit gebodt is, dat wy de waerheyt sonder bedrogh onder malkanderen betrachten en hanteeren moeten, overmits Godt, die de waerheyt is, de leugen haet. Dit sal dan den korten inhoudt zijn, dat wy door laster en valsche beschuldigingh niemandts naem en schenden, noch door leugen-taal in sijn goederen en beschadighen: dat wy eyndtlick niemanden en veronghelijcken door een boose lust van laster of jokkerny ghedreven 1). Aen welck verbodt oock dit bevel verknocht is, dat wy, soo veel doenlick is, ghetrouwe bystand sullen verleenen aen eenen yeghelicken tot ver- (p. 158.) sterckingh der waerheydt om de geheelheydt en gaefheyt 2) van sijn naem, eer' en verdere saken te beschermen.

Den sin deses gebodts is, de leughen te vermijden en de waerheyt na te volgen. Exod. 23. 1. 7. Levit. 19. 16.

'T Schijnt dat de Heere den sin van sijn gebodt heeft willen uytleggen met dese woorden: Ghy en sult geen valsch gheruchte opnemen: ende en stelt uwe hant niet by den godtloosen, om een getuyge tot gewelt te zijn. Item: Ghy sult de leughen schuwen. En in een ander plaets roept hy ons te rugge van de leugen niet alleen in sooverre, dat 3) wy geen lasteraers en oorblasers en zijn onder den volcke: maer oock dat niemant sijnen broeder bedrieghe. Want hy verbiedt dese twee door onderscheydene geboden. Het is gewisselick buyten twijffel dat Godt, gelijck hy in de voorgaende geboden de wreetheyt, onkuysheyt, en gierigheydt in-ghetoomt heeft, alsoo oock alhier de valscheyt bedwinght: dewelck' uyt twee leden bestaet, die wy te voren aengewesen hebben.

Twee leden der valscheyt.

Want of wy vergrijpen ons tegen onses Naesten naem en faem door quaedtwilligheydt en boos' achterklappery: of wy verkorten hem in sijn profijt en voordeel door leugen-tael en oock somtijdts door teghen te spreken.

Een openbaer en privaet ghetuyghnis.

En 't is even eens of ghy dit ghebodt verstaet van een openbaer ghetuyghnis dat voor 't wereltlicke ghericht, dan of ghy 't neemt voor een ghewoon 4) en gemeen getuyghnis, 't welck in bysondere en particuliere ghesprecken 5) gegeven wort. Want men moet altijdt hier op acht hebben en gedencken, dat uyt yeder aerdt en gheslacht der sonden, een staeltje van het soort by wijse van voorbeelt 6) voor-gestelt wordt, onder en door het welck alle d'andere verstaen moeten worden: en dat voornemelick dat staeltje 7) daer toe verkoren wordt, in dewelcke de schandelickheydt der sonde aldermeest uytkomt 8). Hoewel het voeght alderbest datmen dit gebodt in't algemeen uytstreckt tot valsche beschuldiginghen en verkeerden achterklap daer med' onse Naeste t'onrecht beswaert wort: want het valsch getuyghnis voor 't wereltlicke gericht en is nimmermeer sonder valschen eedt. En tegen den valschen eedt, voorsoover 9) Godes Naem daer door wort ontheylight en geschonden, is ghenoegh gesproken in de verklaringh van

1) toestaet. 2) (be-). 3) rang.

1) door qualick, leppigh en spijtigh sprekens-lust. 2) oprechtigheydt. 3) in dit deel, te weten, dat. 4) slecht. 5) propoosten. 6) een soort en staeltjen tot een exemplaer. 7) soort. 8) luchtet. 9) ten aensien.

De billickheyt van dit gebodt.

't derde gebodt. Dit is dan d'oprecht' onderhoudingh van dit gebodt, dat de tonge door 't voorstellen en betuyghen der waerheydt, de naem, d'eer en 't profijt van onsen Naesten ten dienste stae. De billickheydt hier van is meer dan bekent. Want indien een goede naem en faem dierbaerder is dan alle schatten, soo lijdt de mensch geen minder verlies wanneer hy van sijn goeden naem, dan wanneer hy van sijn goederen berooft wordt. En om sijn goedt en have te rooven vordert men somtijdts evenveel 1) door een valsch ghetuyghnis, als door de roof-gierigheyt der handen.

Hoe veelsins tegen dit ghebodt gesondigt wordt.

48. En nochtans 't welck te verwonderen is, wort al-omm' hier in door een groote sorghloosheydt en onachtsaemheydt gesondight, soo datter gantsch weynige gevonden worden die met dese sieckte niet merckelick behept en zijn: soo seer worden wy door een sekere vergiftighe soetigheyt vermaeckt, soo in't ondersoecken als in't ontdecken van eens anders sonden en ghebreken. Laet ons niet dencken dat wy bequame stoff' hebben om ons te verontschuldigen, als wy maer van onsen Naesten in't meeren-deel geen leughen-tael en spreken. Want Godt die verboden heeft uwes broeders naem met een leugen te bekladden, wil dien oock ongeschendt bewaert hebben, soo veel als ghy behoudens de waerheydt doen kondt. Want ofschoon hy dien met dit gebodt alleen voorsiet en beschermt tegen de leugen, soo geeft hy nochtans daer mede te kennen dat hy daer voor sorge draeght. En dit, te weten, dat God voor de faem en naem onses naesten besorght is, behoort ons genoegh te zijn om hem dien ongheschendt te bewaren. Daerom wort sonder twijffel het quaet-spreken alhier t'eenemael verboden. Door quaedt-spreken versta ick, niet bestraffingh die tot verbeteringh aengeleyt en gedaen wordt: niet beschuldigingh of aenklagingh voor 't ghericht, waer door men hulp soeckt tegen 't quaet: niet openbare berispingh, dewelcke wort gebruyckt om den anderen sondaren een vrees' en schrick op het lijf te jagen: niet een bekent-makingh by de gene, welckers welvaren daer aen ghelegen is datse te voren gewaerschuwt worden, op datse door onwetentheydt gheen hinder en lijden: maer een hatelicke 2) beschuldigingh en beswaringh die uyt quaet-willigheydt en achterklaps-lust geboren wort. Jae dit gebodt streckt sich oock hier toe, dat wy niet en sullen staen na oneerlicke potsen 3) en boerterijen, en die met bitteren schimp en laster bedropen 4) en gedoopt zijn, waer door eens anders feylen en gebreken, onder den schijn van jock en spel, bitselick door-gestreken mochten worden, ghelijck sommighe voor een gewoont' hebben, dewelck uyt hare boerteryen, daer mede sy een ander schaem root maken en ook doen suchten, eenen roem en lof soecken. Want door sodanigh schertsen worden de broeders somtijdts op lang niet malsche wijse 1) gescholden. Indien wy voorts ons' ooghen keeren tot den Wet-ghever, den welcken uyt kracht van sijn recht heerschappy toekomt niet min over d'ooren en 't gemoedt, als over de tonge: soo sullen wy ghewisselick bevinden, dat de begeerte om achterklap te hooren, en de quade genegentheyt om verkeerdelick t' oordeelen alhier immers soo seer verboden werden. Want 't is bespottelick so yemant meent dat Godt de sieckte des quaetsprekens soude haten in de tonge: en dat hy de quaetwilligheyt niet en soude misprijsen in het herte. Indien derhalven de ware vrees' en liefde Godes in ons is, laet ons, so veel mogelick en oorbaerlick is en de liefde lijden kan, arbeyden dat wy onse tong' en ooren niet en gebruycken tot lasteringen en bittere scherts 2): dat wij oock ons' herte niet lichtveerdelick met quaedt vermoeden laten bevanghen werden: maer dat wy de woorden en daden van eenen yegelicken ten besten uytlegghen, en sijn eer met ons' oordeelen, met ons' ooren, en met onse tongen oprechtelick handthaven.

1. Met achterklap.

2. Door quaet spreken, waer van de plichten der Christelicker liefde onderscheyden en gheweert werden.

3. Door oneerlicke en bittere boertery.

4. Door ontijdelicke neuswijsigheydt, en genegentheydt tot verkeerde oordeelen.

Wat van eenen yegelicken vereyscht wort.

1) soo veel. 2) hatighe 3) bootzen. 4) gedroopt.

Dat Tiende Gebodt.

Ghy en sult niet begeeren uwes Naesten huys, &c.

Des tienden ghebodts uytleggingh, eynd' en korten inhoudt.

49. 'T eynde deses [ghebodts] 3) is, nadien Godt wil dat de gheheele ziel met de ghesintheyt der liefde sal bevangen zijn, dat wy allerley begeerlickheyt die tegen de liefde strijdt uyt onse herten sullen wech drijven. So sal dan de korte inhoudt zijn, dat ons gheen gedachte en moet bekruypen, die onse ghemoederen mocht ontroeren met een schadelicke begeerte, streckende tot schaed' en hinder van een ander. Waer tegen aen d'ander zijde gestelt wordt dit gebodt, dat alles wat wy bedencken, beraetslaen, willen en overlegghen, zy vergheselschapt met des naesten welvaren en profijt. Maer hier komt ons voor, so 't schijnt, een groot' en twijffelach | tige swarigheyt. Want indien wy voor henen met waerheyt geseydt hebben dat onder hoerery en diefstal, oock de begeerte tot hoerery en den raetslagh om te schaden en te bedriegen ver-

(p. 158.)

Wat alhier verstaen wordt door 't woordt begeerlickheyt.

1) niet slechtelick. 2) bootzen. 3) [ ].

boden wort: soo mocht het schijnen overtolligh en vergeefs te zijn, dat ons wederom de begeerlickheydt tot de goederen van een ander door een nieuwe Wet soude verboden worden. Doch desen knoop wort ons lichtelick losghemaeckt 1) door het onderscheydt datter is tusschen raedtslagh en begeerlickheyt. Want den raetslagh, so als wy daer van in de voorgaende geboden ghesproken hebben, is een opsettelick toestemmen vande wille, wanneer de boose begeerte het gemoedt heeft overwonnen. De begeerlickheyt kan zijn sonder sodanige beradingh en toestemmingh, wanneer het gemoedt alleen door ydel en verkeerd' invallen geprickelt en gekittelt wort. Gelijck dan de Heere tot noch toe gheboden heeft dat de regel der liefde soude regeeren over onsen wille, betrachtinghen en wercken: alsoo beveelt hy als nu dat de gedachten onses herten na den selven regel beleyt moeten worden, op datse niet boos en verdraeyt en zijn, en 't hert tot afwijckingh niet en bewegen. Gelijck hy verboden heeft het hert te laten buyghen en brenghen tot toornigheyt, haet, hoerery, roovery en leugen, alsoo verbiedt hy als nu datmen 't daer toe sal laten geprickelt en aengehitst worden.

Onderscheydt tusschen raedtslagh en begeerlickheydt in dit gebodt verboden.

50. 't En is oock niet sonder reden dat hy soodanighen suyveren staet 2) vereyscht. Want wie soude kunnen seggen dat het niet recht en billick is dat alle de krachten der ziele met liefde beseten worden? En indien eenige kracht der ziele van't wit en ooghmerck der liefden afdwaelt, wie kan dan loochenen datse ghebreckelick is? Segt my nu van waer komt het dat u gemoedt ingenomen wort met begeerlickheden die uwen naesten schadelick zijn, anders dan dat ghy hem uyt den sin stellende, alleen op uw' voordeel uyt zijt. Want indien u gemoedt geheel en al met liefde doordrongen waer, soo en soude geen deelken der selver voor soodanige bedenckinghen open staen. Soo moet het dan van liefde ledigh zijn voor soo veel als het de verbodene begeerlickheydt ontfanght. Yemandt sal hier tegen werpen dat het nochtans onbetaemlick is dat de phantasyen en gedachten die lichtveerdelick in den sin schieten, en eyndtlick verdwijnen, voor boose begheerlickheden, welckers sit-plaets in't hert is, souden geoordeelt en verdoemt werden. Ick antwoorde dat alhier de questy is van soodanighe phantasyen en ghedachten dewelcke, terwijl sy inden sin en inde herssenen omdraeyen, met eenen oock 't gemoedt met begeerlickheydt bijten en treffen. Want het en komt

Waerom God so grooten oprechtigheydt eyscht.

Tegen-werpingh.

Antwoorde.

1) ontdaen. 2) oprechtigheydt.

ons nimmermeer in den sin yets te wenschen en te begeeren, of 't hert wort wacker en springht op. De Heere beveelt ons dan eenen wonderlicken brandt der liefde, die hy oock selfs door de minste sierkens der booser begeerlickheyt niet en wil verhindert hebben. Hy vordert van ons een gemoet wonderlick wel geschickt, en hy en duldt 1) niet dat het selfs door eenighe lichte prickels tegen de Wet der liefd' ontroert worde. Tot dit insicht 2) en gevoelen heeft my Augustinus eerst den wegh gebaent, op dat ghy niet en meenet dat het is sonder ghewichtighe toestemminghe 3) en ghetuyghnis. Maer al hoewel des Heeren voornemen is geweest allerley boose begeerlickheydt te verbieden, so heeft hy nochtans tot een exempel voor-gestelt de begeerlickheyt van sodanige dingen, dewelck' ons door een valschen schijn van vermaeck gemeenlick aengrijpen en vangen: op dat hy der begeerlickheydt niet met all' en soud' overigh laten, dewijl hy die aftrekt van die dingen daer op sy aldermeest versot en verleckert is. Siet daer de tweede tafel der Wet, in dewelck wy ghenoeghsaem worden onderwesen wat wy den menschen schuldigh zijn van Godes weghen, op wien de gantsche gelegentheydt der liefde berust en haer streckinq 4) heeft. Daerom sult ghy alle d'ampten en plichten die in dese tafel gheleert worden te vergeefs instampen, ten zij dat uwe Leer' door d'eerbiedigheydt en vreese jegens Godt, als door een fondament, ondersteunt worde. Die twee geboden soecken in dit gebodt van de begeerlickheyt, die verscheuren door een quade deelingh 't geen eenigh is, ghelijck de voorsichtige Leser, oock sonder mijn seggen, sal kunnen oordeelen. Hier tegen en doet het 5) niets af 6) dat dit woort: Ghy en sult niet begheeren, ten tweede-mael herhaelt wordt: want als hy gesproken hadde van des Naesten huys niet te begeeren, soo verklaert hy voorts de deelen van het huys, sijn begin nemende van de huysvrouw des Naesten. Waer uyt blijckt dat het aen malkanderen sonder afbreken (gelijck de Joden wel en behoorlick doen) gelesen moet worden, en dat Godt in een kort begrijp gebiedt, dat al 't gheen een yeder besit hem sal blijven onbeschadight en onverzeert, niet alleen van onrecht of begeert' om te bedriegen, maer oock van de minste begeerlickheydt waer door onse gemoederen bestreden en ontroert mochten worden.

Hier wordt voornemelick de liefde tot den Naesten aengepresen.

Waerom alhier ghemeldt wort van huys, huysvrouw, knecht, dienstmaeght, osse, ezel, &c.

Teghen die, die dit ghebodt in tween verdeelen.

51. Nu kan men lichtelick oordeelen waer toe de gantsche Wet streckt, te weten, tot vervullingh der gerechtigheydt: op datse des

Het laetste deel deses Capittels, waer in getoont wordt het ooghmerck der Wet.

1) lijdt. 2) verstant. 3) toestant. 4) opsicht. 5) [ ]. 6) [ ].

Bevestigingh. menschen leven soude fatsoeneeren na 't voorschrift van de Goddelicke suyverheydt. Want Godt heeft sijnen aert daer in also afgemaelt, dat die ghene, die door sijne wercken uytdruckt al wat aldaer bevolen wordt, in sijn leven het Beeldt Godts eenighsins sal vertoonen. Daerom als Moses den korten inhoudt der Wet den Israëliten indachtigh maken
Deut. 10. 12. wilde, soo seydt hy aldus: Nu dan, Israël, wat eyscht de Heere uwe Godt van u? Dan den Heere uwen Godt te vreesen, in alle sijne wegen te wandelen, ende hem lief te hebben, ende den Heere uwen Godt te dienen; met u gantsche herte, ende met uwe gantsche ziele: Om te houden de gheboden des Heeren? Hy en liet oock niet af van dese dinghen te spreken 1) soo dickwils als hun het wit en ooghmerck der Wet moest te kennen gegeven worden. Dit is dan het ooghmerck van de Leere der Wet, te weten, den mensch door heyligheyt des levens met
Deut. 6. 5. en 11. 13. Godt te vereenighen (en ghelijck Moses elders spreeckt) te maken dat hy hem aenhanght.
Den korten inhoudt der Tien Geboden. Voorts dese volkomentheyt der heyligheydt is ghelegen in die twee hooft-stucken die alreede opghesomt 2) zijn, dat wy, namelick, Godt den Heere lief hebben uyt geheelder herten, uyt gantscher ziel en uyt alle krachten, en den Naesten, gelijck ons selven. En van dese twee is dit het eerst' en voornaemste dat onse ziel in all' hare deelen met de liefde Godts vervult worde. Daer uyt sal terstondt van selfs vloeyen de liefde tot den Naesten. Het welck de Apostel bewijst als
1. Tim. 1. 5. hij schrijft: Dat het eynde des gebodts is liefde uyt een reyn herte, ende [*uyt*] een goede conscientie, ende [*uyt*] een ongeveynst gheloove. Ghy siet dat de conscientie en 't ongeveynst geloof, dat is met een woort de ware Godtvreesentheydt, gestelt wordt boven als in den top: en dat de liefde van daer wordt afgheleydt 3). Derhalven soo dwalen
(p. 159.) die ghene | dewelcke meenen dat in de Wet alleen het 4) A, B, C, en gelijck als d'eerste
Uyt het voorseyde volgt dat de Wet niet alleē eenige ruwe beginselen der gherechtigheydt en leert: maer datse siet op het voorbeelt der Goddelicker suyverheydt tot vervulling der gerechtigheyt. beginselen der gherechtigheydt geleert worden, waer door de menschen tot haer eerste proef-stuck bereydt, en niet met eenen tot het rechte merck en merch der goeder wercken gestuert souden worden. Want boven en buyten de voor-gemelde spreuck van Moses en Paulus en kondt ghy niet meer vereyschen tot volmakingh der gherechtigheydt. Seght my doch waer wil sulck een 5) henen, die niet verghenoeght sal zijn met dese onderwijsinghe waer door de mensch tot de vreese Godts, tot den geestelicken Godtsdienst, tot de ghehoorsaemheydt der gheboden, tot het bewandelen van den rechten wegh des Heeren, in somma tot reynigheydt der conscientie, tot een rechtschapen gheloof en liefde wordt onderricht? Hier uyt wordt bevestight en bewaerheydt dat de uytleggingh der Wet goedt is, dewelck' in hare gheboden alle de plichten der Godtsdienstigheydt en der Liefde nae-speurt en vindet. Want die daer in alleenlick eenighe dorre en en maghere beginselen soecken, als ofse Godes wille maer ten halven en leerde, die en hebben gantsch gheen kennisse van 't eynde der Wet, gelijck Paulus getuyght.

52. Nu, dewijl Christus en de Apostelen als sy de hooft-somme der Wet verhalen somtijdts van d'eerste tafel niet en melden, soo zijnder vele die hier in een mis-slagh begaen datse de woorden der selver willen trecken tot beyde de tafelen. Bij Mattheus seyt Christus dat de voornaemste wercken der Wet zijn barmhertigheydt, oordeel en gheloove. Door het woordt gheloove beteeckent hy (ghelijck ick niet en twijffel) trouw en waerheydt jegens de menschen. Maer sommighe willen dat Christus daer door verstaet de vreese en eerbiedigheydt jeghens Godt, op datse sijn woorden souden trecken tot de geheele Wet. Doch het is voorwaer te vergeefs. Want Christus spreeckt aldaer van die wercken, door de welcke de mensch bewijsen moet dat hy rechtveerdigh is. Indien wy hier op wel letten en acht nemen, soo en sullen wy ons niet meer verwonderen, waerom de Heere Matth. 19 18.
Christus den jongelingh, die hem vraeghde nae de gheboden die hy onderhouden moest om tot het leven in te gaen, in sijn antwoord' alleen dese voor-hieldt: Ghy en sult niet dooden: Ghy en sult geen overspel doen; Ghy en sult niet stelen: Ghy en sult geen valsche getuygenisse gheven. Eert uwen Vader ende Moeder: ende, Ghy sult uwen Naesten lief hebben, als u selven. Want de ghehoorsaemheydt jeghens de eerste tafel was by-nae [gheheel] 1) of in de affecty en gesintheydt des herten of in de Ceremonien ghelegen. De gesintheydt des herten nu 2) en konde niet ghesien worden; en aengaende de Ceremonien daer mede hadden de gheveynsde doorgaens veel van doen: maer de wercken der liefde zijn soodanigh datmen daer door de ware gerechtigheydt bewijst. Dit wordt al-omm' in de Propheten so dickwils ghevonden, dat het den Leser die maer redelick gheoeffent is, wel bekent moet zijn. Want ghemeenlick wanneerse tot boetveerdigheydt vermanen, soo verweckense 't volck tot getrouwigheydt, oor-

Waerom by d'Euangelisten en Apostelen dickwils ghenoeldt wort alleen van de tweede, en niet van de eerste Tafel. Matth. 23. 23.

Dit selfde wordt oock by de Propheten gevonden.

1) verhalen. 2) verhaelt. 3) afghebracht. 4) den. 5) die.

1) [ ] 2) [ ] 3) [ ].

deel, barmhertigheydt en rechtveerdigheydt, en gaen d'eerste tafel voor-by. En evenwel en stellense daer mede de vreese Godts niet aen een kant, maer sy willen alleen dat het volck hare vreese jeghens Godt ernstelick sullen betoonen door d'uytwendige teeckenen. Dit is immers bekent datse handelende van de onderhoudingh der Wet, ten meestendeel dringen op de tweede tafel: om dat aldaer de betrachtingh der rechtveerdigheydt en oprechtigheydt alderbest ghesien wordt. Het en is niet noodigh de plaetsen te herhalen: dewijl een yeder by hem-selven lichtelick bemercken sal 't geen ick segge.

Teghen-werpingh teghen de voorgaende sectie, en de beantwoordingh van dien.

53. Geeft het dan, sult ghy segghen, meer gewichts tot de hooft-somme der gherechtigheydt, dat men onder de menschen onstraffelick leeft, dan dat men Godt eert door gedienstigheydt? Geensins. Maer dewijl niet lichtelick yemandt de liefde in allen dingen sal onderhouden, 't en zy dat hy Godt van herten vreese, soo wordt oock het bewijs der Godtvruchtigheydt ghenomen uyt het betrachten der liefde tot den Naesten. Hier by komt noch dat de Heere, nadien hy wel weet dat geenerley weldadigheydt van ons tot
Psalm 16. 2. hem en kan reycken ('t welck hy oock door den Propheet getuyght) onse plichten niet en eyscht voor hem-selven, maer ons oeffent en vordert tot het bewijsen van goede wercken
Ephes. 3. 19. jegens den Naesten. Daerom en is 't niet sonder reden dat d'Apostel de geheele volmaecktheydt der Heylighen steldt in de liefde. Hy en spreeckt oock niet ongherijmt, wanneer hy elders de liefde noemt de vervullinghe
Rom. 13. 8. der Wet: voegende daer by dat die ghene 1) de Wet heeft volbracht die sijnen Naesten
Galat. 5. 14. lief heeft. Item, Dat de Wet in dit *ééne* woordt begrepen is, hebt uwen Naesten lief als u selven. Want hy en leert niet anders
Matth. 7. 12. dan Christus selve, als hy seydt: Alle [*dingen*] dan die ghy wilt dat u de menschen souden doen, doet ghy hen oock alsoo: Want dat is de Wet ende de Propheten. Het is seker dat het gheloof en alles wat tot den wettighen Godtsdienst behoort in de Wet en de Propheten d'eerste plaets heeft, en dat de liefde in een lager plaets staet: maer de Heere wil segghen, dat ons in de Wet alleen voorgheschreven wordt d'onderhoudingh van recht en billickheydt onder de menschen, op dat wy daer door gheoeffent en verweckt souden worden, om d'oprechte vreese jegens Godt, soo wy noch eenige hebben, te betuygen.

D' oprechte wijse eens levens dat na den reghel der Wet aengesteldt is, vereyschtliefde tot dē Naesten.

54. Laet ons derhalven hier by blijven, dat ons leven als dan alderbest nae den wille Godts en na 't voorschrift der Wet sal geschickt zijn, wanneer het allesins tot voordeel der broederen sal wesen aengheleydt. Daer en is in de gantsche Wet niet een half woordt, 't welck den mensch een regel stelt van dingen die hy tot profijt en ghemack sijns vleeschs soude doen of laten. En om de waerheydt te segghen, dewijl de menschen alsoo ghe-aert zijn, datse meer dan nae behooren geheel en al met geneyghder herten ghedreven worden tot de liefde haers selfs, en dat sy die eyghen liefd', al is 't datse van de waerheyt en oprechtigheyt afwijcken, altijdt behouden: soo en wasser geen Wet van nooden dewelcke dese liefde, die van haer selfs te groot is, meer soude ontsteecken. Waer uyt t'eenemael blijckt, dat niet de liefde tot ons selven, maer de liefde tot Godt en den Naesten, is de onderhoudinghe der gheboden: en dat die alderbest en heylighst leeft die soo weynigh als het mogelick is, voor hem-selven leeft en arbeydt: en dat niemandt booser en godtlooser leeft dan die ghene 1), die alleen voor hem-selven leeft en besorght is, en alleen op sijn eyghen 2) voordeel denckt en toeleyt. Jae op dat de Heere te meer uytdrucken soude met hoe grooten ghenegentheydt wy behooren ghedreven te worden tot de Liefde jegens den Naesten, soo heeft hy die nae de liefde die wy ons selven toedragen (dewijlder gheen krachtigher of heftiger ghenegenheyt in ons en is 3) als nae eenen | reghel af-ghemeten. De kracht der woorden moet oock wel overwoghen werden. Want hy en stelt d'eyghen liefde niet in d'eerste plaets (gelijck sommighe Sophisten haer selven sottelick in-ghebeeldt hebben) en de liefde tot den naesten in de tweede: maer hy plaetst 4) veel meer die genegentheydt en gesintheydt der liefde die wy van natuyre tot ons selven 5) trecken, over naer 6) andere. Daerom seydt d'Apostel, 1. Cor. 13. 5.
dat de liefde niet en soeckt dat haer eygen is. Oock en is hare reden diese tot bewijs in-brenghen, te weten: Dat de regel altijt hooger en meerder is als 't geen daer nae geregelt en gepast wordt, niet een hayr weerdigh. Want de Heere en stelt gheen reghel in de liefd' onses selfs, onder dewelck de liefde jeghens anderen staen soude: maer hy toont aen 7) dat d'affecty en gesintheydt der liefde, die door onse 8) natuyrlicke verdorventheydt plagh te blijven binnen ons selven 9), als nu buyten ons tot andere moet uyt-gebreydt worden: alsoo dat wy met geen minder veerdigheyt, vyerigheydt en sorge bereydt

Vide August. de Doctrina Christiana, lib. 1. cap. 23. & seq.

Dewelcke verkeert wordt van de ghene die de eyghen liefd' in d'eerste plaets stellen.

(p. 160.)

De reden daer mede sy haer verweerē, wort omgestooten.

1) [ ].

1) [ ]. 2) [ ]. 3) affectie en is. 4) set. 5) natuyrlicken tot ons. 6) tot. 7) betoont. 8) [ ]. 9) [ ].

zijn onsen naesten goedt te doen als ons eygen selfs.

Wie de naeste zy. Luce 10. 36. Niet alleen bloet-vrienden, swagers, lantslieden, gebuyren, vriendē en goede kennissen: maer oock een yeghelick d'alder-vreemste en alderverste.

55. Voorts dewijl Christus in de ghelijckenisse van den Samaritaen bewesen heeft dat onder het woordt Naesten, een yeder, oock de alder-vreemste, begrepen wordt, soo en isser gheen reden om het ghebodt van de liefde niet verder uyt te strecken dan tot onse vrienden en magen. Ick bekenn' wel dat yeder een, na dat hy alder-naest en naeuwst met ons vereenight is, oock alsoo met dies te meerder gemeensaemheydt door onsen dienst moet geholpen worden. Want de redelickheyt brenght dit mede, dat de menschen malkanderen soo veel te meer vrientschaps bewijsen, als sy onderlinge met nauwer banden of van maeghschap, of van ghemeensaemheydt, of van ghebuyrschap worden verknocht. En dat sonder Godt te verstooren, door wiens will' en voorsienigheydt wy hier toe eenighsins ghenoodtsaeckt werden. Doch ick segge, dat het gantsche menschelicke gheslacht, sonder yemant uyt te sonderen, met eene gesintheydt der liefde moet werden omhelst: dat hier gheen onderscheydt en is tusschen d'een natie en d'ander, tusschen weerdighe en onweerdighe, tusschen vriendt en vyandt: door diense niet in haer selven, maer in Godt moeten aengemerckt worden. En als wy onse oogen af-keeren van dese bemerckingh, soo en is 't niet wonder dat wy in veel dwalingen worden verstrickt. Indien wy derhalven lust hebben om den rechten loop 1) der liefde te houden, soo en moet men niet eerst en voornementlick sien op den mensch, wiens aenschouwen dickwijlder haet dan liefde verwecken soude: maer op Godt, dewelcke wil dat wy liefde, die wy hem toedragen, sullen uytbreyden tot de menschen in 't al-ghemeen. Soo dat dit een eeuwighe grondt-reden is, dat wy den mensch hoedanigh hy oock zy, moeten lief hebben, om dat wy Godt lief hebben.

En op dat wy den selven door een oprechte toe-gheneghentheydt moghen omhelsen, soo moeten wy de oogen slaen op Godt die ons sulcks gebiedt.

Dien volgens zijn de School-leeraers tweesins van de waerheyt afgeweecken.

56. Het is derhalven een seer schendighe 2) onwetenheydt of boosheydt gheweest, dat de School-leeraers 3) de gheboden van gheen eygen wraeck te begeeren, en van de vyanden lief te hebben, die in voortijden allen den Joden gegeven zijn gheweest, en oock te dier tijdt allen Christenen in't gemeyn gegeven wierden, verlaeght hebben tot een soort aenradinghe van 't gheen 4) men doen en laten mocht. En datse de noodsakelicke onderhoudingh der selver den Monicken hebben op gheleydt: dewelck', alwaer 't oock alleen hier om, om datse, namelick, sich vrywilligh verbonden tot het naekomen van dese slechts aenradende geboden 1), rechtveerdiger souden zijn dan d'eenvoudige Christenen. Sy geven oock reden waerom sy die niet aen en nemen voor eyghenlicke 2) wetten en gheboden, te weten: Om datse schijnen al te lastigh en swaer te zijn, bysonder voor de Christenen, die onder de Wet der ghenaden staen. Jae seker, durven sy alsoo d'eeuwighe Wet Godts aengaende de liefde tot den naesten verkorten? Isser wel erghens in de Wet sulck een onderscheyt te vinden: komen ons niet veel meer aldaer alomme voor geboden die de liefde jegens onse vyanden seer strenghelick van ons af-vorderen? Want wat is doch dit anders dan een ghebodt, wanneer ons bevolen wordt onsen hongerighen vyandt te spijsen? sijn Ossen en Ezels alsse dwalen weder op den rechten wegh te leyden, of alsse onder den last legghen op te helpen? Sullen wy sijne Beesten tot sijnen besten wel goet kunnen doen, sonder hem eenige goedt-gunstigheyt toe te draghen? Wat sullen wy hier van seggen? Is dit niet een eeuwighdurende Woort des Heeren: Mijne is de wrake, ende de verghel-dinghe? Het welck oock elders klaerder wordt uyt-gheleydt met dese woorden: Ghy en sult gheen wrake soecken, en oock het onghelijck u van uwen mede-burgeren aenghedaen, niet ghedachtigh sijn. Of sy moeten dit uyt de Wet uytschrappen, of bekennen dat de Heere in desen een Wet-gever, en niet een Raetsman geweest is.

1. Datse van de geboden gemaeckt hebben raet-gevingen, d'onderhouding der welcker sy den Monicken hebben gelaten.

Prov. 25. 21. Exod. 23. 4.

Deut. 32. 35.

Levit. 19. 18.

57. En, ick bidd' u, wat willen dese gesegden 3) die sy door een sotte uytlegingh hebben bestaen te verdraeyen? Hebt uwe vyanden lief, zeghent'se die u vervloecken, doet wel den ghenen die u haten, ende bidt voor de ghene die u geweldt doen, ende die u vervolghen: op dat ghy meught kinderen zijn uwes Vaders die in de Hemelen is. Wie en soud' alhier met Chrysostomus niet beweeren, dat uyt dese soo noodtsakelicke reden en oorsaeck wel deghelick blijckt dat dit gheen aenradinghen 4) of vermaningen en zijn, maer *geboden?* Wat blijft ons meer overigh, als wy uyt het ghetal van Godes kinderen werden uyt-gheroeyt? Maer nae haer ghevoelen sullen alleen de Monicken kinderen zijn van den Hemelschen Vader, die sullen alleen Godt als haren Vader durven aenroepen. Wat sal ondertusschen de Kerck zijn? Die sal even met dat selfde recht ghereeckent worden als ware se een der vergaderinghen van de 5) Heydenen en Tollenaren 6). Want Christus segt: Indien ghy lief

Weder-legingh van dese dwalingh, versterckt door de ghetuyghenissen der Schrifften der ouder Theologanten. Matth. 5. 44, 45.

Lib. de compunctione cordis.

1) streeck. 2) (of). 3) (uyt). 4) raden en goedt-dunckens hebben ghemaeckt.

1) raden. 2) [ ]. 3) spreucken. 4) raden. 5) onder de rotten der. 6) (versonden worden).

Matth. 5. 46. hebt, die u lief hebben, wat loon hebt ghy? Doen oock de Tollenaers niet het selve? Jae, dan sal 't seker 1) wel met ons gaen, als men ons den tytel en naem van Christenen laet houden, en 't erfdeel des Hemelschen Koninckrijcks ontneemt! Alsoo vast gaet oock de bewijs-reden van Augustinus. (Lib. de Doctrina Christ. 1, 30.) Wanneer de Heere, seght hy, verbiedt te hoereeren, soo verbiedt hy soo wel het naederen tot des vyandts als tot des vriendts huysvrouw. Wanneer hy dievery verbiedt, soo en laet hy niet toe dat men yets het minste stele, 't zy van vriendt, 't zy van vyandt. Het is nu sulks, (Rom. 13. 9.) dat de Apostel dese twee, namelick, niet stelen, en niet hoereeren, betreckt en steldt onder den regel der liefde, jae hy leert datse begrepen worden onder dit ghebodt: Ghy sult uwen Naesten lief hebben, als u selven. Dien-volgens, of Paulus moet een valsch Uytlegger der Wet geweest zijn, of hier uyt wordt noodtsakelick besloten, dat men uyt kracht van Godes ghebodt de vyanden oock moet lief hebben, gelijck als de vrienden Soo betoonense dan in der waerheydt datse des Satans kinderen zijn, dewijl sy 't ghemeene jock der kinderen Godts soo stoutelick van hare | (p. 161.) schouderen af schudden. En men mach twijffelen, of sy meer door een beestelick' onverstandigheydt, dan ofse meer door onbeschaemtheyt dit leer-stuck voor den dagh ghebracht hebben. Want daer en is niemant van d'oude Leeraers of hy ghetuyght hier van als van een sekere saeck dat het wesenlicke 2) geboden zijn. Uyt de vrymoedighe betuygingh die Gregorius doet is klaer en blijckelick dat oock selfs te sijnen tijde hier van geen twijffel en is geweest. Want hy houdt de voorseyde uytspraeken 3) sonder eenigh tegen seggen voor geboden. Hoe dwaes is doch hare reden-kavelingh? Het soude, segghense, voor de Christenen al te swaren last zijn.

Beantwoordingh van de Sophistische in-reden.

Even eens, seggh' ick, als of'er yets swaerders soude kunnen bedacht worden dan dit, te weten, Godt lief te hebben uyt ganscher zielen, uyt ganscher herten en uyt alle krachten. Even eens als of ten aensien en in vergelijckingh van dit ghebodt niet alle dingh, oock selfs de liefde tot onsen vyant, en het af-leggen van alle wraeckgierigheydt des herten, voor licht geacht moest worden. Voorwaer alle dinghen zijn swaer en lastigh voor ons swacke menschen, selfs tot het minste deelken 4) der Wet. Het is de Heere in wien wy krachtigh zijn. Die gheve 't gheen hy ghebiedt en ghebiede wat hy wil. Dat de Christenen zijn onder de Wet der ghenade, dat en beteeckent niet onghebonden leven sonder Wet, maer Christus in-gelijft zijn, door wiens genade sy vry zijn van den vloeck der Wet, en door wiens Geest sy de Wet in hare herten hebben in-gheschreven. Paulus heeft dese ghenade een Wet genaemt oneyghentlick, door de verghelijckingh met de Wet Godts, teghen dewelck' hy de ghenade stelde. Het is dan om niet en te vergheefs dat dese luyden over 't woordt Wet Philosopheeren en reden-kavelen.

2. Datse de heymelicke godtloosheydt en begheerlickheyt ghenoemt hebben een verghevelicke sonde.

58. Even 1) weynigh reden en bescheyt heeft oock dit, te weten, datse de verborghen en bedeckte godtloosheydt, die teghen d'eerste tafel strijdt, en d'overtredingh die regel-recht tegen het laetste gebodt begaen wort, ghenoemt hebben een verghevelicke sonde. Want sy beschrijven dese sond' aldus: Dats' (Siet het derde boeck cap. 4. sect. 28.) is een boose begeerlickheyt sonder voor-bedacht en op-settelicke toestemmen, die in't hert niet langh plaets en houdt. Maer ick segge dat geen boose begeert in't hert ontstaen en kan, anders dan uyt het missen en ontbeeren van die dinghen die in de Wet vereyscht worden. Ons wordt verboden vreemde goden te hebben. Wanneer nu het hert door de kracht des misvertrouwens verslaghen zijnde al rondtom siet nae een ander, als het door een haestige begeerlickheyt geterght wordt om sijn ghelucksaligheydt in yets anders te stellen, van waer komen die bewegingen en ontsteltenissen, ofschoon se haest en licht vergaen, anders dan omdat in de ziel ledige plaets is om soodanige versoeckingen en aenvechtingen te herbergen? En om niet langher op dit punt te blijven staen, 't gebodt vereyscht dat wy Godt sullen lief hebben uyt ganscher herten, uyt gantschen verstande, en uyt gantscher Ziele.

Weder-legingh van dese dwalingh, genomen uyt de bemerckingh van den korten inhoudt van alle de tien geboden dewelcke de liefde Godts en des Naesten ghebiedt.

Indien derhalven alle de krachten der Ziele niet en worden in-ghespannen tot de liefde Godts, soo is daer alreede begaen een afwijcken van de ghehoorsaemheyt der Wet. Want de vyanden die in onse Ziel opstaen teghen het Rijck Godts en sijne gheboden weder-spreken, die betoonen ghenoeghsaem dat Godes throon in onse conscienty niet wel en is ghevestight. En belangend' het laetste ghebodt, wy hebben bewesen dat het eygentlick hier toe dient. Heeft ons eenige quade lust des gemoedts gesteecken, soo zijn wy alreed' aen boose begeerlickheyt schuldigh, en worden te gelijck overtreders der Wet gesteldt: want de Heere en verbiedt niet alleen yets te beraden en te versinnen 't welck tot schade van een ander soude moghen strecken, maer oock van boose begeerlickheydt gheprickelt te worden en te branden:

1) [illegible]. 2) loutere. 3) spreucken. 4) poinctken.

1) Soo.

en op d'overtredingh der Wet leydt altijdt de vloeck Godes. Daer en is oversulcks gheen reden om selfs d'alderlichtste boose begeerte te bevrijden van het oordeel des doodts. Als wy de sonde willen weerdeeren en wegen, seght Augustinus, soo en laet ons geen bedrieghlicke schalen en ijckers daer toe gebruycken, om daer aen te hangen en te weghen 't gheen wy willen en soo wy willen naer ons eyghen goedt-duncken, segghende: dit is swaer, dit is licht: maer laet ons de Goddelicke weeghschael halen en nemen uyt de Heylighe Schrifttuyr, als uyt de Schatkamer 1) des Heeren: en daer in weghen en besien welck' het swaerste zy: jae laet ons niet weghen, maer erkennen en aennemen 't ghewicht dat alreede van den Heere selfs ghewogen is. Maer wat seyt de Schriftuyr? Gewisselick wanneer Paulus ghetuyght dat de besoldiginghe der sonde is de doodt, so betoont hy dat hem dit vuyl en stinckend' onderscheydt onbekendt is geweest. En ghemerckt wy meer dan nae behooren tot gheveynstheyt genegen zijn, soo hadd' men dit liedeken, waer door de trage conscientien gestreelt en in slaep ghewieght worden, onghesonghen moeten laten.

Lib. 2. de Baptismo contra Donat. cap. 6.

2. Door het getuyghnis des Apostels. Rom. 6. 23.

3. Door d'autoriteyt van Christus. Matth. 5. 19.

59. Och ofs' overleyden de kracht en beduydingh van dese woorden van Christus: Soo wie dan een van dese minste gheboden sal ontbonden, ende de menschen alsoo sal gheleert hebben, [*die*] sal de minste ghenaemt worden in't Koninckrijck der Hemelen. Moeten sy niet onder de soodanige ghetelt worden, terwijl sy d'overtredingh der Wet also licht en kleyn durven maken, als of die den doodt niet verdient en hadde? Men hadde behooren te bemercken, niet simpelick en alleen watter geboden wort, maer oock wie hy zy die 't gebodt geeft, want in een yegelick' overtredingh sijner Wet, hoe kleyn die oock mochte zijn, wordt sijn authoriteyt, gesach en aensien verkortet. Dunckt het haer een geringe saeck dat Godes Majesteyt in eenigh dingh geschonden wordt? Daer beneffens indien de Heere sijnen wille verklaert heeft in de Wet, soo mishaeght hem alles wat teghen de Wet ingaet. Sullense beweren durven 2) dat Godes toorn alsoo ontmant is dat de straffe des doodts terstondt daer op niet en soude volghen? Godt self heeft daer van een klaer oordeel uyt-ghesproken (indiense voor namen liever na sijn stemme te luysteren, dan de klare 3) waerheyt door hare dwase scherpvindigheden te verduysteren). De Ziel, seght hy, die ghesondight sal hebben, die sal sterven. Insgelijcks 't geen ick so stracks 1) by-ghebracht hebb': De besoldiginghe der sonden, is de doodt. Maer dese lieden beweeren, dat even dat selfste 't welck sy voor sonde bekennen, om dat sy 't niet en kunnen loochenen, nochtans de doot niet en verdient. Laet het doch ten minsten eenmael tijdt met haer worden om wijsheydt te leeren, dewijl datse tot noch toe meer dan genoegh met de dwaesheyt ghespeelt hebben. Indiens' in hare sufferijen volherden, soo moeten de kinderen Godts soodanighe dwaelgheesten laten drijven, en ondertusschen voor vast houden, voor eerst, dat yeder sonde doodtlick is, dewijl die is een wederspannigheyt teghen den wille Godts, waer door sijn toorn | nootsakelick ontsteecken wort, en een overtredingh der Wet, tegen dewelcke, sonder eenigh uytsonderen, het oordeel Godts is uyt-gesproken: Ten anderen, dat de sonden der Heyligen vergevelick zijn, niet van wegen haer natuyr en aert, maer om datse door de barmhertigheyt Godts vergeven worden.

4. Door de natuyr en Majesteyt Godts.

5. Door het oordeel teghen de sond' uyt-gesproken.

Ezech. 18. 20.

Rom. 6. 23.

Besluyt van dese menigherley weder-leggingh

(p. 162.)

1) Thresoor. 2) verdichten. 3) helle.

1) onlanghs. 2) uytherden.

Het IX. Capittel.

Dat Christus, al hoewel hy onder de Wet den Joden is bekent gheweest, nochtans eerst in het Euangelium volkomentlick geopenbaert is.

Dewijl Godt alreed' in vorige tijden door de reynigingen en offerhanden heeft willen betuygen dat hy een Vader is, en oock niet te vergeefs het uytverkoren volck gheheylight heeft voor hem-selven: soo is hy sonder twijffel als doe oock bekent geweest in dat selvige beelt in het welck hy ons als nu met vollen glants verschijnt. Daerom is't dat Maleachi, nadat hy den Joden belast hadde dats' op de Wet van Moses acht nemen en in d'oeffeningh der selver geduyrigh volharden 2) souden, (overmidts nae sijn doodt het Prophetisch ampt voor een sekeren tijdt soud' ophouden) terstondt daer op betuyght: Dat de Sonne der gherechtigheydt sal opgaen. Met welcke woorden hy te kennen geeft dat de Wet hier toe diende, namelick, om de Godtvruchtighe menschen te houden in de verwachting van den toekomenden Christus: en dat nochtans door sijn komst veel meer lichts was te hopen. Daerom seght oock Petrus: Dat de Propheten ondervraeght en neerstelick ondersocht hebben van de salighheydt die nu door het Euangelium gheopenbaert is: en dat hen te verstaen was ghegheven, datse niet voor hen selven, noch voor haren tijdt, maer voor ons bedienden

De Heylighe Vaders onder de Wet hebben den dagh van Christus gesien, maer door een duyster ghesicht: doch ons is hy volkomelicker gheopenbaert onder het Euangelie

Malach. 4. 2.

1. Petr. 1. 10, 12.

die dingen die door 't Euangelium verkondight worden. Niet dat hare Leere den Israëlitischen volcke zy onprofijtelick geweest, of oock haer geen voordeel gedaen hebbe: maer om datse dien vollen schat niet verkreghen en hebben, die ons Godt toe-gesonden heeft door haer handt. Want ons wort hedensdaeghs gemeensaemlick voor ooghen ghestelt de ghenade van dewelcke sy betuyght hebben: en daer sy lieden alleen een weynigh van die genade hebben ghesmaeckt, daer wort ons een overvloediger genot van dien aengeboden.

Reden van dese voor-stellingh, bevestigt door de getuyghenissen van Christus en der Apostelen.

Ioan. 5. 46. Daerom is 't oock dat Christus, al hoewel hy verklaert dat Moses van hem ghetuyght heeft, nochtans roemt en prijst de mate der ghenade daer mede wy de Joden overtreffen. Want hy spreeckt sijne Discipelen aldus aen,

Matth. 13. 16. Doch uwe ooghen zijn saligh, om dat sy sien, ende uwe ooren om dat sy hooren.

Luc. 10. 24. Want ick segge u, dat vele Propheten ende Koningen hebben begeert te sien het gene ghy siet, ende en hebben het niet ghesien: door dese woorden wordt d'openbaringh des Euangeliums niet weynigh gheroemt en aengepresen, dat Godt ons meer gedaen heeft dan den Heyligen Vaderen, die door een sonderlinge Godtsaligheydt hebben uyt-ghesteecken. Met dese uytspraeck 1) en strijdt geensins

Ioan. 8. 56. d'ander plaets, daer geseyt wort: Dat Abraham uwe Vader heeft met verheuginge verlanght, op dat hy mijnen dagh sien soude: ende hy heeft [*hem*] ghesien, ende is verblijdt geweest. Want hy heeft dien dagh alleen van verr' en oversulcks duysterder aengheschouwt, en evenwel geen gebreck gehadt van 't geen hem in de hope der saligheyt verstercken konde: waer uyt dan voorts ontstaen is die blijdtschap die den Heyligen Patriarch tot sijn doodt toe is by gebleven.

Ioan. 1. 18. Door dit seggen van Johannes den Dooper: Niemant en heeft oyt Godt gesien: de eenighgeboren Sone, die in den schoot des Vaders is, die heeft [*hem ons*] verklaert, en worden oock de geloovige die voor henen ghestorven waren niet uyt-ghesloten van de ghemeenschap der kennis en des lichts 't welck in den Persoon van Christus sijn schijnsel gheeft: maer hare gelegentheyt en condity wordt aldaer met d'onse vergheleecken, en gheleert dat de verborgentheden, die sy alleen duysterlick onder schaduwen gesien hebben, voor ons helder en klaer zijn; gelijck de Schrijver van den Brief tot den Hebreen seer wel uytleyt, seggende: Dat Godt voortijdts veelmael,

Hebr. 1. 1. ende op velerley wijse, tot de Vaderen gesproken hebbende door de Propheten, heeft in dese laetste dagen tot ons ghesproken door den Sone. Al hoewel dan d'Eenigh-gheboren Soon, die ons hedensdaeghs is het schijnsel der Heerlickheyt en 't uytgedruckte beeldt van het wesen Godes des Vaders, eertijts den Joden is bekent geweest, ghelijck wy elders aengewesen hebben uyt Paulus, dat hy zy gheweest de Capiteyn en Leydsman 1) der verlossingh in oude tijden: soo is nochtans waerachtigh, 't geen deselve Paulus elders leert: Dat Godt die gheseght heeft dat het licht uyt 2. Cor. 4. 6.
de duysternisse soude schijnen, is de gene die in onse herten gheschenen heeft, om [*te geven*] verlichtinghe der kennisse der Heerlickheydt Godts in 't aenghesichte van Jesus Christus. Want doe hy in dit sijn beeldt verscheen, soo heeft hy hem-selven eenighsins sienlick ghemaeckt, in vergelijckingh van sijn gedaent die te voren duyster en met schaduwen bedeckt was geweest. Daerom is d'ondanckbaerheyt der ghener die nu op den hellen middagh blindt zijn, te schandelicker en des te meer te verfoeyen. En daerom seght Paulus dat hare verstanden van den Satan verduystert zijn, op datse niet en souden sien de Heerlickheyt van Christus, die thans 2) sonder eenigh bedecksel of 3) voorhanghsel in het Euangelium blinckt 4).

Al hoewel het woordt Euangelie in 't breet de ghenomen, in sich begrijpde ghetuygenissen dewelcke Godt van sijne barmhertigheyt den Vaderen heeft voor-gedragen: soo moet nochtans de verkondinge der genade die in Christus Godt en mensch ghegeven is, het Euangelie eyghentlick en bysonderlick ghenoemt worden.

2. Voorts verstae ick door het Euangelium de klaer' openbaringhe van Christus. Ick bekenne voorwaer dat onder het Euangelium, voor soo veel het van Paulus genoemt wordt de Leere des Geloofs, begrepen en ghetelt worden alle de beloften die al-omm' in de Wet worden gevonden, aengaende de ghenadige quijt-scheldingh der sonden, waer door Godt de menschen met hem-selven versoent. Want hy stelt aldaer het ghelooven tegen de verschrickinghen, daer mede de conscienty benaeuwt en gequelt wordt, als de saligheyt uyt de wercken ghesocht moet worden. Waer uyt dan volght dat onder het woordt Euangelium, wanneer 't in een ruyme beteeckenis ghenomen wert, oock 5) vervattet werden de getuygenissen die Godt van sijn Vaderlicke barmhertigheyt den Vaderen gheghegen heeft. Maer ick segghe dat het op een meer bysondere 6) wijse toepasselick is op 7) de verkondigingh der genade die ons in Christus ghegeven is. En dit en is niet alleenlick uyt een gemeen ghebruyck alsoo aenghenomen, maer het berust oock op d'authoriteyt van Christus en sijne Apostelen. Daerom wort hem dit als een bysonderlick hem eyghen sake 8) Matth. 4. 17. en 9. 35.
toe-geschreven, dat hy het Euangelie des Koninckrijcks ghepredickt heeft. En Markus Marc. 1. 1.

1) dese spreuck.

1) Beleyder. 2) [ ]. 3) schut en. 4) uytluchtet. 5) [ ]. 6) uytsteeckende. 7) toeghepast wordt tot. 8) eygen.

begint sijn History aldus: Het begin des Euangeliums van Jesus Christus. Doch 't en is niet noodigh veel plaetsen by een te halen om te bevestighen een saeck die meer dan ghenoegh bekent is. Christus heeft dan door sijn komst
2. Tim. 1. 10. het leven ende de onverderflickheyt aen
(p. 163.) het licht ghebracht door het Euangelium. | Met welcke woorden d'Apostel niet en wil seggen dat d'Oude Vaders in de duysternissen des doodts versoncken zijn geweest, tot dat de Sone Godts het vleesch aennam: maer dese voortreffelickheydt en uytnementheyt in 1) eere aen het Euangelium toe-eygenende, soo leert hy dat het een nieuw en ongewoon soort 2) van bootschap zy gheweest, waer door de Heere volbracht heeft 't geen hy belooft hadde: op dat de waerheydt der beloften in den Persoon sijns Soons soud' openbaer worden. Want al hoewel de geloovige dit woordt van Paulus altijdt waer bevonden hebben, te
2. Cor. 1. 20. weten: Dat soo vele beloften Godts als er zijn, die zijn in hem Jae, ende zijn in hem Amen: als dewelck' in hare herten zijn verzegelt gheworden: nochtans dewijl hy alle de stucken onser saligheydt in sijn vleesch vervult heeft, soo heeft de levendighe vertooningh en toe-brengingh der dinghen selfs met recht eenen nieuwen en bysonderen lof verkreghen. Hier uyt is 't dat Christus seydt:
Ioan. 1. 52. Van nu aen sult ghy den Hemel sien geopent, ende de Enghelen Godts op-klimmende ende neder-dalende op den Sone des menschen. Want al hoewel hy in desen sijn oogh schijnt te hebben op den ladder die den Patriarch Jacob in een visioen en gesicht vertoont wierdt, soo prijst hy nochtans door dit teecken aen de voortreffelickheydt van sijn komst, dat hy ons de deure der Hemelen gheopent heeft, op dat wy daer toe eenen vryen ingangh hebben souden.

Volght de weder-legginge van Servetus, die de beloften in 't geheel te niet doet.

3. Men moet sich nochtans hoeden voor de duyvelsch' inbeeldingh en meyninghe van Servetus, dewelcke, wanneer hy wil, of immers veynst dat hy wil de grootheyt van Christus genade verheffen, de beloften t'eenemael te niet doet, als ofse met de Wet oock een eynde ghenomen hadden. Hy beweert dat de vervullingh van alle de beloften ons door het geloove des Euangeliums toegebracht wert. Als of' er quansuys geen onderscheyt en ware tusschen ons en Christus. Ick hebb' wel onlanghs vermaent en aenghewesen dat Christus niet met all' te doen heeft overghelaten 3) van 't geen tot onser saligheydt dienstigh was: maer daer uyt wort verkeerdelick besloten, dat wy alreede genieten de weldaden die door hem verkreghen zijn: even als of het seggen van Paulus valsch waer: Dat onse saligheyt in hope verborgen is. Ick bekenn' wel dat wy in Christus geloovende, van den doot overgaen tot in het leven. Maer men moet ondertusschen vast houden 't geen Johannes seydt:

Waerom wy als noch op Godts beloften moeten berusten.

hoewel wy weten dat wy kinderen Godts zijn, 1. Ioan. 3. 2.
dat het nochtans noch niet en is gheopenbaert tot dat wy hem gelijck sullen zijn: als wy, namelick, hem sullen sien ghelijck hy is. Al is 't dan dat Christus ons in het Euangelium de werkelicke 1) volheyt der geestelicker goederen aenbiedt 2), soo blijft nochtans 't genot der selver altijdt onder de bewaernisse der hope, tot dat wy dit verderffelicke vleesch afgheleyt hebbende, verandert worden nae de heerlickheyt des ghenen die ons is voor-ghegaen. Ondertusschen ghebiedt ons de Heylighe Geest, wiens authoriteyt by ons bedwinghen moet al het bassen van dien onsuyveren hondt, dat wy op de beloften

Eerste reden.

sullen berusten. Want de Godtsaligheydt is 1. Tim. 4. 8.
tot alle dingen nut, volgens 't getuygenisse van Paulus, hebbende de belofte des teghenwoordighen, ende des toekomenden levens.
Dat is oock de reden waerom d'Apostel sich 2. Tim. 1. 1.
beroemt, dat hy is een Apostel van Christus na de belofte des levens 't welck in hem is. En hy vermaent elders dat wy de selfde beloften hebben daer mede de Heylige in voorighe tijden begiftight waren. Eyndelick stelt
hy dese somma der gelucksaligheyt: Dat 2. Cor. 7. 1.
wy verzegelt zijn door den Heyligen Geest der beloften. Wy en besitten Christus oock niet anders, dan voor soo veel als wy hem omhelsen bekleedt met sijne beloften. Waer uyt het dan geschiedt dat hy self wel in onse herten woont, en dat wy nochtans van hem uitwoonen: *want wy wandelen door het gheloove, en niet door het aenschouwen.* Dese twee en komen oock met malkanderen niet qualick over een, dat wy in Christus besitten alles wat tot de volmaecktheyt des eeuwigen levens dienstigh is, en dat nochtans het gheloof is een gesichte der dinghen die men niet en siet. Men moet alleen het onderscheyt waernemen in den aert of hoedanigheyt der beloften: want het Euangelium toont met den vinger 't gheen de Wet onder figuyren en voor beelden afgemaelt heeft.

Tweede reden.

Ontbindingh van een swarigheydt die in desen handel voorvalt.

4. Hier door wordt oock overwonnen de dwalingh der gener, dewelcke de Wet nimmermeer anders met het Euangelium vergelijcken, dan ghelijck de verdiensten der wercken met de genadige toereeckeningh der gerechtigheyt vergeleken worden, Dese vergelijc-

Hier worden oock wederleyt die gene die de Wet met het Euangelie niet wel en vergelijcken.

1) voor-baet der 2) slach en stel.
3) heeft achter-gelaten.

1) dadelicke. 2) voordraeght.

kingh en tegen-stellingh en is wel geensins te verwerpen: want Paulus verstaet onder het woordt Wet dickwils den regel om rechtveerdelick te leven, waer door Godt van ons eyscht 't gheen wy hem schuldigh zijn, geen hope des levens ghevende 't en zy dat wy in alle deelen gehoorsaem zijn, en aen d'ander zijde daer by voegende den vloeck, indien wy in't alderminste afwijcken: te weten, ter plaetsen daer hy beweert dat wy buyten verdienst en om niet Gode behagen, en door vergevinge der sonden rechtveerdigh gheoordeelt worden, om dat d'onderhoudingh der Wet, die de beloft heeft van belooningh, by niemant en wort gevonden. Soo handelt dan Paulus gevoeghlick wanneer hy de gherechtigheyt der Wet en des Euangeliums tegen malkanderen stelt. Doch het Euangelium en is also niet gekomen in de plaets van de gantsche Wet, dat het een ander middel der saligheyt met sich brenghen soude: maer veel meer op dat het soude versterken en bewijsen vast en bondigh te zijn alles wat de Wet belooft hadde, en dat het voorts de waerheydt soude voeghen en toedoen tot de schaduwen. Want als Christus seydt dat de Wet en de Propheten gheweest zijn tot op Joannes, soo en steldt hy daer mede de Vaders niet onder den vloeck, den welcken de dienstknechten der Wet niet en kunnen ontgaen: maer hy geeft te kennen dats' alleen door d'eerste beginselen der Leere onderwesen zijn, soo datse bleven staen verre beneden de hoogheyt van de Leere des Euangeliums. Daerom is't dat Paulus, het Euangelium noemend' een kracht Godts tot saligheydt een yeghelick die gelooft, terstont daer op seyt dat het getuyghnis heeft van de Wet ende de Propheten. En al is't dat hy in't eynd' van den selfden brief leert dat de verkondigingh en bootschap van Jesus Christus is een openbaringh der verborghentheydt die van eeuwige tijden af verswegen is gheweest, soo versoet en versacht hy nochtans dese uytspraeck 1) door een uytleggingh die hy daer by voeght, leerende dat de voorseyde verkondigingh gheopenbaert is door de Prophetische Schriften. Waer uyt wy verstaen en begrijpen, wanneer vande gantsche Wet gesproken en ghehandelt wordt, dat in sulcken gheval 2) het Euangelium alleen ten aensien van de klare openbaringh die het geeft, van de Wet verschilt: voorts van weghen den | onweerdeerlicken overvloet der genade die ons in Christus voor-geleydt is, en wort niet sonder oorsaeck geseydt dat door sijn komst het Hemelsche Koninckrijck Godts op der aerden is opgerecht.

Vereenigingh van de vragen die hier voorvallen.

Rom. 1. 16.

Een korte uyt-leggingh van dese vergelijckingh.

(p. 164.)

5. Nu, Joannes is gestelt geweest in't midden tusschen de Wet en 't Euangelie, hebbend' een middel-ampt, 't welck met die beyde gemeenschap hadde. Want al hoewel hy Christus het Lam Godts, en d'Offerhande tot versoeninghe der sonden noemende, de hooft-somma des Euangelies voortgebracht heeft: dewijl hy nochtans Christus onvergelijckelicke kracht en heerlickheyt, dewelck' eerst in sijn weder-opstandingh voor den dagh ghekomen is, niet en heeft verklaert en uytgeleyt: soo seght Christus dat hy minder gheweest zy dan d'Apostelen. Want dit gheven sijne woorden te kennen daer med' hy betuyght, al hoewel Joannes onder de kinderen die van vrouwen gheboren zijn uytsteeckt, dat nochtans die ghene die de minst is in't Koninckrijck der Hemelen, meerder is als hy: want hy en weerdeert aldaer niet de persoonen der menschen: maer na dat hy Joannes gestelt heeft boven alle de Propheten, so verheft hy de Predicaty des Euangeliums in den hooghsten graedt, dewelcke door het rijck der Hemelen beteeckent wordt, gelijck wy elders gesien hebben. Doch dat Joannes selfs antwoordt dat hy alleen een stemm' is, als of hy minder waer dan de Propheten, dat en doet hy niet om nederigheydt te veynsen, maer hy wil leeren dat hem geen eygen en bysondere bootschap en is bevolen, dan dat hy bedient het ampt eens uytroepers en verkondighers: ghelijck van Maleachi voorseyt was: Siet ick sende u-lieden den Prophete Elia, eer dat die groote en die vreeslicke dagh des Heeren komen sal. Hy heeft oock geduyrende den gantschen loop sijns dienst niet anders gedaen dan Discipelen te bereyden voor Christus. Ghelijck hy oock uyt Jesaia bewijst dat hem dit ampt van God was opgheleyt. Hierom is hy van Christus ghenoemt een brandend' en lichtende Keersse, om dat den vollen dagh noch niet en was opgegaen. En nochtans moet hy desniettehenstaende onder de verkondigers des Euangeliums ghestelt worden, gelijck hy den selven doop gebruyckt heeft, die den Apostelen naderhandt bevolen wierdt. Doch 't gheen hy begonnen en aengevanghen hadde, dat is eerst door een vryeren voortgangh vervult geworden, nae dat Christus tot de Hemelsche Heerlickheyt was opgenomen.

Het derde deel des Capittels. Van den dienst Johannes des Doopers, gantschelick dienende tot den voorgaenden handel.

Matth. 11. 11.

Ioan. 1. 23.

Maleach. 4. 5.

Ioan. 5. 35.

---

1) spreuck. 2) kas.

Het X. Capittel.

Van de vergelijckinghe des Ouden en Nieuwen Testaments of Verbondts.

Het eerste deel, waer in hy bewijst dat de verhandelingh van de vergelijckingh en over-een-komingh des Ouden ende Nieuwen Testaments nootsakelick is om Servets en der Weder-dooperen wille.

Uyt het geen wy voor henen geseyt hebben kan nu blijcken, dat alle de menschen die Godt zedert het begin der werelt tot sijn volck heeft aenghenomen, door een ghelijcke Wet en door den selven bandt der Leere die onder ons nu plaets heeft, aen hem sijn verbonden gheweest. Maer dewijl aen de bevestigingh van dit hooft-stuck veel is gelegen, so sal ick als tot een aenhanghsel alhier noch verder van dit stuck handelen 1): Ghemerckt d'Oude Vaders met ons een gelijck erfdeel deelachtigh zijn geweest, en door de genade van eenen en den 2) selvighen Middelaer de ghemeene saligheydt ghehoopt hebben, in wat opsicht 3) en aensien hare condity en gelegentheyt bij dees' onderlinghe gemeenschap van d'onse verschilt. En al hoewel de getuygenissen die wy uyt de Wet en Propheten tot bewijs van dit stuck vergadert hebben, genoegsaem doen blijcken, datter noyt onder Godes volck eenighen anderen regel der Religy en Godtsaligheyt geweest zij: dewijl nochtans door de Schrijvers 4) dickwils veel dinghen gedisputeert werden van 't onderscheydt des Nieuwen en Ouden Testaments, dewelcke den Leser die niet seer kloeck en voorsichtigh en is, eenighe moeyt' en swarigheyt maken mochten, soo hebben wy met recht een eygen plaets bestemt, om dese saeck beter en grondigher t'overwegen. Jae oock, behalven dat dees' overleggingh ons andersins seer profijtelick is, so hebben ons boven dien daer toe-gedronghen die ongeschickte boef Servetus, en sommighe raeshoofden uyt de secte der Wederdooperen, die van het Israëlitische volck niet anders en ghevoelen, dan van een kudde swijnen, als het welck, nae hare sufferijen en droomen, van den Heere op deser aerden soude gemest en vet ghemaeckt zijn, sonder eenighe hope der Hemelscher onsterffelickheydt. Op dat wy dan dese pestachtighe 5) dwalingh van de gemoederen der Godtvruchtighen afweeren, en te ghelijck oock alle swarigheden wech nemen mochten, dewelcke terstont, soo haest als men van de verscheydenheydt tusschen het Oude en Nieuwe Testament hoort melden, plachten t'ontstaen, so laet ons kortelick insien, wat ghelijckheydt, en wat ongelijckheydt daer zy tusschen 't verbondt 't welck de Heere in voortijden voor de komste van Christus met d'Israëliten, en tusschen 't Verbondt 't welck hy nae sijn komst met ons ghemaeckt en op-gerecht heeft.

Het tweede deel, handelende van dese vergelijckingh in 't gemeyn.

Het verbondt der Vaderen is in der daedt eenerley met het onse. Maer ten aensien van de bedieningh tweederley.

2. En dit beyde kan met een woordt verklaert en afghedaen werden. 't Verbondt met den Vaderen gemaeckt en is, wat belanght het wesen en de saeck selve niet alleen niet verscheyden van 't verbondt met ons opgherecht, maer het is oock gantsch en gaer al een en het selfde verbondt: 't verschil is alleen in de maniere der bedieningh. Doch dewijl niemandt uyt soo een korte verklaringh een seker verstandt bekomen soude, soo moeten wy, om voordeel te doen, dit stuck wijdtloopigher uytlegghen en vervolgen. Nu om dese gelijckheyt, of liever eenheyt aen te wijsen, so soude men te vergeefs die onderdeelen 1) die alreed' afghedaen zijn, wederom op 2) nieuw verhandelen, en oock ontijdelick en t'onpass' alhier inbrengen die dingen die noch in een ander plaets sullen moeten besproken 3) worden. Men moet dan alhier voornementlick acht nemen op drie hooft-stucken. Voor eerst moeten wy voor vast houden, dat de vleeschelicke rijckdom en gelucksaligheyt den Joden niet en is voor-

Da·r zijn drie ding. . waer in dese twee Verbonden in alles met malkanderen over een komen.

gestelt gheweest tot een perck en wit waer 1.
nae sy als eynddoel 4) streven en trachten souden, maer datse tot de hope der onsterffelickheydt aenghenomen waren: en dat de trouw en vastigheydt van dese aennemingh' hun luyden door Goddelicke openbaringhen, door de Wet en door de Propheten seker gemaeckt en bevestight is gheworden. Ten anderen, 2.
dat het verbondt waer door sy met Godt versoent wierden, niet op eenighe van hare verdiensten, maer alleen op de barmhertigheyt
Godts die haer riep, gegrondt was. Ten derden, datse gehadt en gekent hebben den Middelaer Christus, door den welcken sy met Godt vereenight en sijner beloften deelachtigh souden werden. Van dese drie stucken sal het tweede, door dien het moghelick noch niet ghenoegh bekent en is, te sijner plaets in 't breed' en langhe bewesen worden. Want wy sullen met seer vele en klare ghetuyghnissen bevestighen, dat alle de weldaden en beloften die de Heere ooyt sijnen volcke ghedaen heeft, uyt sijn enckele goedtheydt en goedertierenheydt zijn voort-gekomen. Het derd' is oock hier en daer klaerlick bewesen 5). En wy en hebben oock selfs het eerste niet on-aengeroert laten voor by gaen. 3.

In 't 3. Boeck capp. 15. 16. 17. en 18. (p. 165.)

Die eerste alghemeen ghelijckheydt of over-een-komingh is, dat het oude verbondt, even ghelijck als het nieuwe, de Uytverkorene Godts op-ghevoert heeft niet alleen tot de beloften des tegenwoordigen levens, maer veel meer tot de seer sekere hope der onsterffelickheydt en des toekomenden levens.

3. Doch wy sullen tot verklaringh van dit eerste stuck (dewijl het tot den tegenwoordigen handel aldermeest diendt, en oock de teghenpartyen ons daer in meer tegen

Rom. 1. 2.
Rom. 3. 21.

1) wijders leeren 2) [ ] 3) reguard. 4) by den Schribenten. 5) pestilentiale.

1) de stuckens. 2) (een). 3) gheseydt 4) eyndelick. 5) betoont.

spreken) meerder vlijdt en arbeydt aenwenden. Alsoo nochtans dat wy alhier kortelick invoegen, of daer nae ter gheleghener plaets by-brenghen sullen, 't gheen aen d'uytleggingh van d'andere twee soude mogen ontbreken. Voorwaer d'Apostel maeckt alle dese stucken vast en seker, wanneer hy seydt: Dat Godt de Vader het Euangelium: 't welck hy van sijnen Sone ter bestemder tijdt gheopenbaert heeft, al langh te voren door de Propheten in de Schriftuyr heeft toe-geseydt. Item, dat de gherechtigheydt des gheloofs die door het Euangelium geleert wordt, ghetuygnis heeft van de Wet en de Propheten. Want het Euangelie en houdt de herten der menschen niet op met de vreught van dit tegenwoordige leven, maer voert die om hoogh tot de hope der onsterffelickheydt: Het en maeckt de gemoederen niet vast aen d'aerdtsche vermakelickheden, maer verkondighende de hope die in den Hemel wech geleydt is, brenght het de gemoederen in sekeren sin 1) derwaerts over. Sulcks ghetuyght d'Apostel
Ephes. 1. 13. op een ander plaets met dese woorden: Na dat ghy het Euangelium gelooft hebt, soo zijt ghy verzegelt geworden door den H. Geest der belofte, dewelck' is het pandt onses erfdeels, op dat wy de verworvene besitting
Coloss. 1. 4. verkrijgen souden. Item: Also wy van uw' gheloove in Christus Jesus ghehoort hebben, ende van de liefde die [*gy hebt*] tot alle Heyligen: Om de hope die u wech gheleght is in de Hemelen, van welcke ghy te voren ghehoort hebt, door het woordt der waer-
2. Thess. 2.14. heydt [*namelick*] des Euangeliums. Item: Waer toe hy u geroepen heeft door ons' Euangelium, tot verkrijginge der heerlickheyt onses Heeren Jesus Christus. Daerom wordt het Euangelie het woordt der saligheydt en de kracht Godts om de geloovige saligh te maken, en het Koninckrijcke der Hemelen ghenoemt. Indien de Leere des Euangeliums geestelick is, en den wegh opent tot de besittingh van 't onsterffelicke leven, soo en laet ons niet dencken dat die ghene, dien dat Euangelium belooft en geboodtschapt was. de sorge der zielen verlaten en veracht hebben, en in't nae-jaghen van de wel-lusten des lichaems als beesten ongevoelick geworden sijn. Dat alhier oock niemandt en segge: Dat de beloften van het Euangelium die in de Wet en de Propheten verzegelt zijn, voor het volck des Nieuwen Testaments verordineert waren. Want als hy geseydt hadde dat het Euangelium in de Wet belooft was, so betuyght hy korts daer nae,
Rom. 3. 19. dat die dinghen die in de Wet vervattet zijn, sonder twijffel eyghentlick toegeschickt worden den ghenen die onder de Wet zijn. Ick bekenn' wel dat hy dit also betuyght in een ander handel en ghelegentheydt: maer hy en was evenwel soo kort van memory niet, dat hy, doe hy seyde dat alle die dinghen die de Wet leert in der waerheydt den Joden toe-behoorden, niet en soude ghedacht hebben wat hy weynigh te voren gheseydt hadde van het Euangelium dat in de Wet belooft was. Soo bewijst dan de Apostel seer klaerlick dat het Oude Testament en Verbondt voornemelick ghesien heeft op het toekomende leven, dewijl hy seyt dat de beloften des Euangelies daar onder vervat en begrepen zijn.

Reden van dese ghelijckheydt of overeen-komingh.

Teghen-werpingh.

Antwoort.

Die alghemeene gelijckheydt bewesen zijnde, soo volghen d'andere twee: te weten, dat beyde de verbondē stondē op d'onverdiende barmhertigheydt Godts, en door Christus tusschen-komen bevestight zijn.

4. Van ghelijcken volght daer uyt dat het op d'onverdiende barmhertigheydt Godts ghegrondt was, en door Christus tusschen-komen bevestight zy geweest. Want de predicaty des Euangelies en leert niet anders dan dat de sondaers sonder haer verdienst door de vaderlicke goedthertigheydt Godts gherechtveerdight worden: en de gantsche inhoudt der selver loopt ten eynd' in Christus en op Christus. Wie soude dan durven seggen dat de Joden geen deel aen Christus ghehad hebben, dewijl wy hooren dat het Euangelische Verbondt met hun gemaeckt is geweest, van het welke Christus den eenighen grondtslagh is? Wie soud' haer durven maken tot vreemdelingen van de genadige weldaedt der saligheyt, gemerckt wy verstaen dat hen de Leere van de gherechtigheydt des geloofs is toegediendt? En om niet langh te twisten over een saeck die klaer is, wij hebben een heerlicke spreuck des Heeren, daer hy seyt: Abraham uwe Vader heeft met verheuginghe Ioan. 8. 56.
verlanght, op dat hy mijnen dagh sien soude: ende hy heeft [*hem*] ghesien, ende is verblijdt gheweest. En 't geen Christus aldaer betuyght van Abraham, dat past op 't gheloovige volck in 't alghemeen, volghens de verklaringh des Apostels, als hy seydt: Dat Hebr. 13. 8.
Jesus Christus is gisteren ende heden deselve ende in der eeuwigheyt. Want hy en spreeckt aldaer niet alleenlick van Christus eeuwige Godtheyt: maer oock van sijn kracht die den gheloovighen tot allen tijden is bekent gemaeckt. Daerom seggen beyde de gelucksalige Maget en Zacharia in hare Lof-dichten, dat Luce 1. 54,72.
de saligheyt die in Christus geopenbaert is, is een volbrengingh van die beloften die de Heere in voortijden Abraham en den Patriarchen gedaen hadde. Indien de Heere door 't senden van sijnen Christus de trouw en waerheyt van sijnen ouden eedt betaelt en voldaen heeft, soo en kan men niet anders seggen, dan dat het eynde van dien in Chris-

1) de selfd' eenighsins.

tus en het eeuwige leven altijdt geweest is.

En dewijl dese twee laetste gelijckheden of over-een-komingen aen de eerste vast zijn, soo wordt in 't bewijsen van 't selve dit derde deel des Capittels van dese secty tot de 23. toe-ghebracht. Het eerst' argument is ghenomen uyt den Apostel, dewelck' uyt d'even-ghelijcke beteeckenisse der Sacramenten beweert dat der Ouden condity eenerley is geweest met de onse. 1. Cor. 10. 1. 11.

5. Ja dat meer is d'Apostel maeckt d'Israëliten ghelijck en een met ons, niet alleen ten aensien van 't verbondt, maer oock van wegen deselve beteekenisse der Sacramenten. Want voor-hebbende door d' exempelen der straffen daer mede sy eertijdts volghens 't seggen der Schrifture gekastijdt zijn geweest, die van Corinthen een schrick aen te jagen, op datse sich in ghelijcke sonden niet verloopen en souden, soo maeckt hy sijn begin met dese voor-reden: Datter gheen reden is om ons eenigh voordeel toe te meten, 't welck ons bevrijden mocht van die wraeck Godes die sy-lieden hebben moeten uytstaen. Dewijl de Heere aen hen niet alleen de selfde weldaden bewesen, maer oock door de selfde teeckenen en zegelen sijn ghenade t'haerwaerts betoont en heerlick ghemaeckt heeft. Als of hy seyde: Indien ghy-lieden vertrouwt buyten ghevaer en schot 1) te zijn, om dat den Doop daer mede ghy gheteeckent zijt, en het Avontmael des Heeren 't welck ghy dagelicks ontfanght, seer heerlicke beloften hebben: en ondertusschen Godts goedtheydt verachtende, een onghebonden en weelderigh leven leydet: soo weet dat oock de Joden van soodanige teeckenen en panden geen gebreck en hebben gehadt, tegen dewelcke nochtans de Heere sijn oordeelen seer strengelick uytghevoert heeft. Want sy zijn ghedoopt in den doorgangh der zee en in de wolcke, waer door sy voor de hitte der Sonne | bedeckt wierden. Onse weder-partyen voor genoemt, seggen dat desen doorgangh zy geweest eenen vleeschelicken Doop, die met onsen geestelicken nae eenighe ghelijckheydt over een komt. Maer indien dit alsoo ware, soo en soude des Apostels bewijs-reden niet deughen, wiens voornemen alhier is den Christenen t'ontnemen alle gedachten van datse door het privilegy des Doops den Joden in weerdigheydt souden overtreffen. Haer uytvlucht en geldt oock niet tegen 't geen terstont daer aen volght, te weten: Dat sy deselve geestelicke spijse met ons gegeten, en den selven gheestelicken dranck ghedroncken hebben, welcke dranck Christus selve was, volgens sijn uytleggingh.

(p. 166.)

Teghen-werpingh uyt Ioan. 6. 49. De Vaders hebben het Manna gegheten in de Woestijne en zijn gestorven. De Christenen eten het vleesch Christus, ende en sterven niet. Antwoordt, waer door de schijn-strijdige uytspraeck des Euangelisten met het seggen des Apostels vereenigt wort.

6. Sy werpen ons wel voor, om dese uytspraeck 2) van Paulus den neck te breken, de uytspraeck 2) van Christus daer hy seydt: Uwe Vaders hebben het Manna gegeten in de Woestijne, ende sy zijn ghestorven: Wie mijn vleesch eet die en sal in der eeuwigheydt niet sterven. Maer dese twee uytspraecken 3) worden lichtelick met malkanderen vereenight. Dewijl de Heere sijn aenspraeck dede tot alsulcke toehoorders, die alleen met de spijse des buycks sochten verzadight te worden, maer na 't voedsel der ziele niet en vraeghden, soo schickt 1) hy sijn reden een weynigh na haer begrijp en verstant, en hy maeckt voornementlick een vergelijcking tusschen het Manna en sijn Lichaem, gematight nae haer gevoelen. Sy versochten dat hy om hem-selven aensien en geloofweerdigheydt te verkrijghen, sijn kracht met eenigh mirakel bewijsen soude, ghelijck Moses ghedaen hadde doe hy het Manna uyt den Hemel afbracht. En sy en wierden in het Manna niet anders ghewaer, dan dat het was een remedy teghen dien lichamelicken honger, daer mede het volck te dier tijdt gequelt wierdt: sy en dronghen met haer verstandt niet door tot die hoogher verborghentheydt daer Paulus op siet. Op dat dan Christus soude betoonen hoe veel heerlicker weldaedt sy van hem behoorden te verwachten, dan die weldaedt was die hare Vaders volgens haer segghen van Moses hadden ontfanghen, soo maeckt hy dese verghelijckingh. Indien 't na u goedt-duncken een groot en gedenckweerdigh mirakel is geweest, dat de Heere door Moses sijn volck, op dat het in de woestijne door hongher niet vergaen en soude, spijs' uyt den Hemel heeft op-gediscbt, daer med' het voor een kleynen tijdt mocht onderhouden werden: soo meet hiernaer af 2) hoe veel treffelicker de spijse zy die d'onsterffelickheydt toebrenght. Nu sien wy waerom de Heere dat geen 't welck in't Manna 't voornaemste was achter gelaten, en alleen de minste nuttigheyt die 't hadde aengeteeckent heeft. Te weten, dewijl de Joden hem als tot een verwijtingh Moses hadden tegen geworpen, dewelcke des volcks behoeftigheydt door middel van het Manna was te hulp ghekomen: soo antwoordt hy, dat hy een bedienaer was van een veel hooger genaed' en weldaedt, in verghelijckingh van dewelck die vleeschelicke voeding en versorgingh des volks, waer sy uytsluytend aen hechtten 3), met recht voor slecht en geringh behoort gehouden te worden. Maer wat Paulus aen 4) belangt, naerdien 5) hy wiste dat de Heere, doe hy 't Manna uyt den Hemel regende, dit 6) niet alleen verleende tot verzadiging van den buyck, maer oock verschafte tot een geestelicke verborgentheydt, om daer mede af te beelden de geestelicke levendighmakingh die in Christus verkregen wordt, soo heeft hy dit stuck 7), 't welck seer aenmerckens weerdigh was, niet stil-swijghend willen voorby gaen.

1) perijckel en schoot. 2) spreuck. 3) spreucken.

1) voeght. 2) neemt hier uyt af. 3) daer van alleen sy so veel hielden. 4) [ ]. 5) gemerckt. 6) dat selve. 7) deel.

Hier uyt wordt dan seker en klaerlick besloten, dat den Joden niet alleen deselve beloften des eeuwighen en Hemelschen levens, daer mede de Heer ons nu begiftight 1), mede-ghedeelt, maer oock door waerlick geestelicke Sacramenten verzegeld waren. Waer van Augustinus overvloedigh handelt tegen Faustus Manicheus.

Tweede bewijs-reden yyt de Wet en de Propheten genomen, van de kracht des Goddelicken Woorts de zielen der Godtvruchtighen levendig makende vóór de komste van Christus.

7. Indien 't den Lesers beter aen staet dat hen getuyghnissen uyt de Wet en de Propheten voorgheleght 2) werden, uyt dewelcke sy bemercken moghen dat d'Oude Vaders oock deel hebben ghehadt aen het geestelicke Verbondt, ghelijck wy uyt Christus en d'Apostelen verstaen: soo sal ick hen-lieden oock in dese begeerte ten dienste staen, en dat des te liever om dat de teghen-partyen alsoo te sekerder sullen overwonnen werden, datse naderhandt gheen uytvlucht en hebben voor te wenden. En hoewel ick wel weet dat het bewijs 't welck ick alder-eerst sal voortbrengen den opgeblasen Weder-dooperen onnut en by na bespottelick schijnen sal, so sal het nochtans by den leersamen en verstandighen seer veel vermogen. Ick houde dan 3) dit voor een vast en bekent punct, dat Godts Woordt sulck een levendige kracht heeft, dat het levendigh maeckt de zielen van alle die ghene dien Godt dat belieft mede te
1. Petr. 1.23. deelen. Want het seggen van Petrus is 4) altijdt waerachtigh gheweest, dat het een onverderffelick zaedt is 't welck in der eeuwigheydt blijft, ghelijck hy dat oock afneemt en
Iesa. 40. 6. besluyt uyt de woorden van Jesaia. Dewijl nu Godt door desen Heyligen bandt sijns Woorts de Joden in voortijden aen hem heeft verbonden, soo heeft hy hen oock ontwijffelick tot de hope des eeuwighen levens verkoren en afgesondert. Want als ick segge dats' aenghenomen hebben dat Woort, 't welck hen naerder met Godt vereenighde, soo en spreeck' ick niet van die algemeene ghemeenschap die door Hemel en Aerd' en door alle de deelen der werelt uytgestreckt wordt (dewelck' oock al hoewelse alle dingen levendigh maeckt nae gelegentheyt van yeders natuyr en aerdt, deselve nochtans niet en bevrijdt van de noodtsakelickheydt des verderfs) maer van die bysondere ghemeenschap, waer door de zielen der gheloovighen in de kennisse Godes verlicht en aen hem eenighsints verknocht werden. En dewijl Adam, Abel, Noach, Abraham en d'andere Vaders door sulcke verlichtingh des Woordts met Godt vereenight waren, soo seggh' ick datse sonder twijffel toegangh ghehadt hebben tot Godes onsterffelick Koninckrijck. Want het was een bondighe en vaste gemeenschap met Godt, dewelcke niet en kan zijn sonder den schat des eeuwigen levens.

1) beschenckt. 2) verhaelt. 3) derhalven. 4) heeft.

De derde bewijs-reden genomen uyt de woorden des verbondts, dewelcke betoonen dat het in der daet eenerley is voor en nae d'openbaringhe van Christus in 't vleesch.

8. Indien dit nochtans wat duyster schijnt te zijn, wel aen, laet ons over treden tot de woorden des Verbondts: dewelcke niet alleen volstaen sullen voor elck zedigh dencker 1), maer oock ten vollen openbaren sullen de onwetenheydt der gener die lust hebben tot 2) tegen 3) spreken. Want de Heere heeft altijdt met sijne dienstknechten onder dese formule als gecontracteert 4): Ende ick sal u tot een Godt zijn: ende ghy sult my tot een volck zijn. Levit. 26 12.
In welcke woorden, volgens de gewoonlicke verklaringh der Propheten, het leven, de saligheydt en de gheheele somme des eeuwighen heyls vervat is. Want David betuygt dickwils en niet sonder oorsaeck, dat het volck saligh is 't welck Godt tot een Heere heeft: dat het Psalm 33. 12.
volck saligh is 't welck hy verkoren heeft hemselven tot een erfdeel: en dat niet van we | Psalm 144.15. (p. 167.)
ghen een aerdtsche ghelucksaligheydt, maer om dat hy van de doodt verlost, geduyrighlick bewaert, en met een eeuwighe barmhertigheydt nae-gaet den ghenen die hy tot sijn volck heeft aenghenomen. Ghelijck oock te lesen is by andere Propheten: Ghy zijt onse Habak. 1. 12.
Godt, wy en sullen niet sterven. Want de Iesa. 33. 22.
Heere is onse Richter, de Heere is onse Wetghever: de Heere is onse Koningh, hy sal ons behouden. Geluckigh zijt ghy Israël, Deut. 33. 29.
want ghy wordt in Godt den Heere saligh. Maer om niet langher dan noodigh is stil te staen by 5), een onnoodighe saeck, [so wijse ick hierop] 6): alomm' in de Propheten wordt dese vermaningh ghelesen, datter tot den overvloet van allerley goederen en oversulcks tot de sekerheydt der saligheydt niet met all' en sal ontbreken, so wy maer den Heere tot onsen Godt hebben: en dat wel te recht. Want indien sijn aenghesicht soo haest als het sijnen schijn geeft, een seer seker pandt der saligheydt is, hoe soud' hy dan tot eenigen mensch konnen komen met betuygingh dat hy sijn Godt is, indien hy hem met eenen niet 7) de schatten sijner saligheyt en soude voor-legghen? Want hy is onse Godt met dit Levit. 26.11.
beding, dat hy midden onder ons sal woonen, gelijck hy door Moses betuyghde. En wanneer men in sulck een sin 8) sijne teghenwoordigheydt verkrijght, soo komt men oock tot het besit des levens. En of schoon er niet meer en wierdt uytghedruckt, soo hadden sy nochtans een ghenoeghsaem klare belofte van Exod. 6. 6.

1) den zedighen verstanden ghenoegh doen. 2) [ ]. 3) (te). 4) aldus compact en contract gemaeckt. 5) veel doens te hebben met. 6) [ ]. 7) den welcken hy niet met eenen. 8) sulcke.

't geestelicke leven in dese woorden: Ick ben uwen Godt. Want hy betuyght dat hy een Godt wil zijn niet voor de lichamen alleen, maer bysonderlick voor de zielen. Nu, de zielen blijven in de doodt van Godt vervreemt, so se niet 1) door gerechtigheydt met hem 2) vereenight en worden; maer 3) ontfanghen in 't tegen-deel het eeuwige leven soo haest als die vereenigingh in haer plaets grijpt.

Bevestigingh van de voorgestelde bewijs-reden genomen uyt de klare woorden des Verbondts.

9. Hier by komt noch dat hy niet alleen betuyghde dat hy haren Godt was, maer oock beloofde dat hy haren Godt altijdt zijn soude: op dat haer hoop' en verwachtingh, niet vergenoeght 4) met de tegenwoordige goederen, tot d'eeuwigheydt soude worden uyt-gestreckt. Voorts, dat de beteeckenis en belofte van den toekomenden tijdt hier toe-ghedient heeft, dat bewijsen vele uytspraecken 5) en woorden, daer mede de geloovige sich selven vertroosteden niet alleen in 't teghenwoordighe verdriet, maer oock voor het toekomende, dat
Genes. 17. 7. Godt hen nimmermeer verlaten soude. Het is oock sulcks dat hy haer met dit tweede deel der belofte: Om u te zijn tot eenen Godt, ende uwen zade nae u, noch klaerder verseeckert heeft dat hy sijne zegheninghen over haer tot buyten de palen deses aerdtschen levens soud' uytstrecken. Want indien hy sijne goedt-gunstigheydt t'haerwaerts, *oock nae hare doodt*, wilde verklaren met het uytstorten van zegen over hare nakomelinghen, soo soude 6) sijn gunst hun als dan 7) veel weynigher 8) ontbreken. Want Godt en is niet ghelijck de menschen, dewelck' hare liefd' op de kinderen van hare vrienden daerom oversetten, om dat haer door het tusschen-komen des doodts de macht en het middel benomen wordt, om hunne 9) vrienden selven, den welcken sy te voren gunstigh waren, eenighe hulpe 10) of dienst te 11) kunnen bewijsen. Maer Godt, wiens weldadigheydt door de doodt niet en
Exod. 20: 6. wordt verhindert, en neemt ghewisselick van de af-gestorvenen en dooden niet wech de vrucht van sijne barmhertigheydt, dewelck hy om haren 't wil uytbreyt 12) tot in duysendt gheslachten. Soo heeft dan de Heere door een treffelick betoogh en bewijs de grootheydt en den overvloedt van sijne goedtheydt, die sy na hare doodt souden voelen en ghewaer werden, hen-luyden willen aenprijsen, als hy sprack van sulcken barmhertigheydt die 't gantsche geslacht overloopen soude. De waerheydt van dese belofte is van den Heere bevestight en ghelijck als vervult, doe hy hem-selven noemde den Godt Abrahams, Isaacs en Jacobs al langh nae haer over-lijden. Want seght my doch, was dit 1) niet een bespottelick segghen 2), soo sy lieden te niet en vergaen waren? Want het soude soo veel gegolden hebben als of hy geseydt hadde: Ick ben de Godt der gener die niet meer en zijn. Daerom verhalen de Euangelisten dat Christus met dit eenigh argument den Sadduceen alsoo den mondt toe-ghestopt heeft, datse selfs niet en konden ontkennen 3) dat d'Opstandingh der dooden van Moses betuyght was, als dewelck' uyt den selvigen Moses geleert hadden, dat alle de Heylige zijn in Godes handt. Waer uyt lichtelick was te besluyten dat die gene, die Godt, de Heere des levens en des doodts, onder sijn opsicht, bewaringh en beschermingh aengenomen heeft, door de doodt selfs niet en vergaen of te niet en worden.

Een andere treffelicke bevestigingh ten deele uyt de voorgaende, tē deele uit Gods natuyr vloeyende.
Exod. 3. 6.
Matth. 22. 32, 34.
Lucas 20. 37.
Deut. 33. 3.

De vierde bewijs-reden genomen van exempelen. De Vaders Adam, Abel, Noach voor de komste van Christus door verscheyden aenvechtingen gequelt zijnde, hebben het tegenwoordighe leven verachtende, door een levendigh gheloof en een onoverwinnelicke hoop ghetracht na dat beter leven. Dien-volgens hebbens' een en het selfste wit en oogmerck ghehadt met de gheloovige onder het Euangelie.

10. Laet ons nu besien 't geen 't voornaemste is in dese stoffe 4), of oock de geloovige selven van den Heere niet en zijn onderwesen geweest in sulcker voeghen datse gevoelden een beter leven te hebben buyten dese werelt, en datse het aerdtsche bezijden stellende, sich met dat beter leven bekommerden en besich hielden. Voor eerst is de condity des levens, die hen van God opgeleydt was, gheweest een gheduyrighe oeffeningh, waer door sy vermaent wierden datse d'ellendighste waren van alle menschen, soose niet anders en hadden dan de gelucksaligheydt deses levens. Adam, die reeds 5) alleen door het overdencken van sijn verloren gheluck d'ongeluckigste was, konde naeuwlicks sijne behoeftigheydt door angstvallighen arbeydt te hulpe komen, en op dat hy den vloeck Godts niet en soude gevoelen alleen in sijner handen arbeydt, soo ontfanght hy d'uysterste smert uyt het eenige dat hem vertroosten konde. Van de twee sonen die hy hadde wordt hem den eenen door een schelmsche broeders-moort ontruckt: en den anderen ghelaten, wiens aenschijn hem met recht een grouwel en schrick toebracht. Abel in den bloey 6) sijns levens wreedelick omgebracht, dient tot een exempel van 's menschen rampsaligheyt. Noach verslijt een goet deel sijns levens in 't timmeren van d'Arke met groote vermoeytheydt, terwijl de gantsche werelt sorghlooslick in wellust leeft. Dat hy den doodt ontgaet, dat brengt hem meerder swarigheyt aen, dan of hy hondert dooden hadde moeten sterven. Want behalven dat d'Ark hem was ghelijck als een graf van tien maenden, daer en konde voor hem niet onsoeter zijn, dan

Gen. 3. 17.
Gen. 4. 8.
Gen. 6. 14. 21.
Gen. 7. 24.

1) is 't datse. 2) (niet). 3) Maer. 4) (zijnde).
5) spreucken. 6) (dan). 7) [ ]. 8) (hen). 9) datse den.
10) gheen deught 11) en. 12) verbreydt.

1) het. 2) noemen. 3) versaken. 4) desen handel.
5) oock 6) fleur.

soo een geruymen tijdt by nae te smooren
in de vuyligheyt der Dieren. Nae dat hy soo
Gen. 9. 25. groote swarigheden ontworstelt was, so ont-
fanght hy nieuwe stof van droefheydt: hy
verneemt dat hy van sijn eyghen Soon be-
spot wert, en hy wort genootsaeckt met sijn
eyghen mondt te vloecken den ghenen, dien
hy door de groote genade Godts uyt de Zundt-
vloedt gesont over gehouden hadde.

Vervolg van de vierde bewijs-reden, genomen van 't exempel Abrahams wiens roepingh en loop des levens ons aenwijst eenen Man die onder ontallicke swarigheden van gantscherhertē hijght en jaegt na den prijs en de woonstede der eeuwigher gheluck-salig-heydt.

11. Abraham selfs moet ons sijn gelijck
tien duysent andere, indienmen siet op sijn
geloove, t'welck ons tot een seer goeden
regel om te ghelooven voorgestelt wort: on-
der wiens geslacht wy oock ghetelt moeten
worden, so 1) wy [kinderen Godts sullen 2)
zijn. Doch wat isser meer ongerijmt dan dit,
te weten, dat Abraham een Vader der ge-
loovigen soude zijn, en nochtans nae 't ge-
voelen onser weder-partyen onder de geloo-
vige de laetste plaets selfs niet hebben en
soude? Maer hy en kan uyt het getal der
geloovigen, jae uyt dien heerlicken staet niet
geworpen worden, of de gantsche Kercke
wort met eenen vernietight. Nu wat belangt
Gen. 12. 1, 10. die dinghen die hem in sijn leven zijn weder-
(p. 168.) varen: toen 3) hy alder-eerst door 't bevel
Godts geroepen wiert 4), so wort hy van
sijn Vaderlandt, van syn Ouders en Vrienden
afgetrocken, waer in na 't gemeen gevoelen
de voornaemste soetigheyt des levens gelegen
is: als of de Heere met voor-bedachten raedt
hem van allerley vermakelickheden des levens
berooven wilde. Soo haest als hy getreden
is in't Landt, in't welck hem bevolen was
te woonen, soo wordt hy door den hongher
Gen. 12. 11, 15. en duyren tijdt daer uyt verdreven. Hy
neemt om hulp te soecken sijnen toevlucht
ter plaetsen, al waer hy noots-halven tot
behoudenis van sijn leven, sijn Huysvrouw
aen eenen anderen moet over laten: waer van
dit te bedencken staet, of het niet bitterder
Gen. 20. 1, 2. zy gheweest dan veel dooden. Tot het Landt
sijner woonstede weder-gekeert zijnde, so
wordt hy daer uyt wederom gestooten. [Wat
ghelucksaligheyt is daerin sulck een lant te
bewonen, waer gy so dickwijls hongher
lijdt, jae, waer gy van hongher sterven
soudt moeten, so gy het niet ontvlucht! 5)]
En hy wort in den selven noodt gebracht
by Abimelech, dat hy sijn leven koopen
moest met verlies van sijn Huysvrouw. Ter-
wijl hy herwaerts en gintswaerts in't onseker
dwaelt en om-loopt, soo wordt hy door 't
Gen. 13. 7, 8, 9. ghestadigh twisten der dienstknechten ghe-
dwongen, sijnen Neve, dien hy voor sijn
Soon hieldt, van hem te laten gaen. Welcke
scheydingh hem sonder twijffel niet beter en
anders en heeft bevallen, dan of hem een
lidt van het lijf af-ghesneden ware gheworden. Genes. 14.
Een weynigh daer nae verneemt hy dat sijn 12, 13, en 14.
Neve voornoemt van de vyanden ghevancke-
lick wech ghevoert wordt. Werwaerts hy
henen gaet, hy vindt ghebuyren van grouw-
same wreedtheyt, die hem niet en laten
water drincken selfs uyt de putten die hy
met grooten arbeydt ghegraven hadde. Want
hy en soude 't ghebruyck der selver van de Genes. 21. 30.
Koningh te Gerar niet ghekocht hebben, in-
dien 't hem voor henen niet en waer ontseydt
en verboden gheweest. Als hy nu tot den Genes. 15. 2.
onvruchtbaren ouderdom ghekomen was, be-
vindt hy hem-selven sonder kinderen ('twelck
voor sulcke oude luyden 't alder-onlieflickst' Genes. 16. 15.
en bitterst' is) tot der tijdt toe dat hem buy-
ten hoop Ismaël gheboren wordt: wiens ghe-
boort hem nochtans seer duyr staet, dewijl
hy door 't ghekijf van Sara vermoeyt wordt, Genes. 21. 10.
even als of hy de hartneckigheyt hares dienst-
maeghts stijfde, en alsoo self d'oorsaeck ware
van d'onrust des huysgesins. Ten langen laet- Genes. 21.
sten wordt Isaac geboren, doch met sulcken 2, 3, en 14.
gevolgh, dat Ismaël d'eerst-geboren uyt-ge-
stooten, en als een verlatene by-nae vyan-
delick wech gheworpen wordt. Als nu Isaac
alleen overigh was, aen den welcken de
goede Man in sijnen af-ghesloofden ouderdom
sijn lust en wel-ghevallen mocht hebben, soo
wordt hem korts daer nae belast dat hy den Genes. 22. 2.
selven soude dooden. Kander wel grooter swa-
righeyt van 's menschen vernuft worden be-
dacht dan dese, dat de Vader gemaeckt wordt
tot een Beul van sijn eyghen Kindt? Indien hy
door een sieckt uyt dit leven ware wech ge-
ruckt geworden, wie en soude den ouden Man
niet voor seer ongheluckigh ghehouden hebben,
als hebbend' alleen tot spot een Soon ontfan-
ghen, op dat sijn smert door 't verlies van de-
sen tweeden verdubbelt soude werden? Indien
een vreemde handt hem vermoort hadde, soo
soude sijn verdriet en kruys door de schan-
delickheydt van sulck een daedt seer ver-
meerdert zijn gheweest. Maer ghedoodet te
worden door sijn eyghen hant, dat overtreft
all' exempelen van swarigheydt. In somma,
hy is den gantschen tijdt sijns levens alsoo
op en neder 1) gheworpen en ghequelt ghe-
worden, dat men gheen bequamer patroon
en voorbeeldt en soude konnen vinden als
even hem, wanneer men ghesint waer een
verdrietelick en elendigh leven als in een tafe-
reel en schildery voor ooghen te stellen. Hier
tegen en mach nu niemandt voort brengen:

1) souden. 2) [ ]. 3) wanneer. 4) wort.
5) Deze woorden zijn door Corsman overgeslagen. K.

1) op dat ne'er.

Antwoort op een tegen-werpingh. Dat hy niet geheel ongeluckigh geweest zy,
dewijl hy eyntlick uyt soo veel en soo groote
gevaerlickheden geluckelick is ontkomen. Want
wy en moghen niet seggen dat die een ge-
lucksaligh leven leydt, die d'ontallicke en lang-
duyrige swarigheden met grooten arbeydt ont-
worstelt, maer die sonder ghevoelen van
teghen-spoet en quaedt, sijne tegenwoordige
goederen gerustelick geniet.

Item. van 't exempel saaks. 12. Isaac, die min verdriets uyt ghestaen
heeft, heeft nochtans nauwlicks een seer kleyne
smaeck van soetigheydt vernomen. Hy heeft
oock die quellingen geproeft, dewelcke des
menschen gelucksaligheyt in dit leven ver-
Gen. 26. 1, 15. hinderen. Den honger drijft hem uyt het landt
Canaan: sijn Huysvrouw wordt hem uyt sijn
Item, vs. 20. schoot ontruckt: hy wordt nu en dan van
sijne gebuyren geknevelt 1), en op allerley
manieren verdruckt, soo dat hy ghenoodt-
'saeckt wordt oock om het water te twisten:
Genes. 26. 35. te huys lijdt hy veel swarigheyt van sijne aen-
gehouwde Dochters: hy wordt benauwt door
d'oneenigheyt van sijne Sonen: en hy en vindt
Genes. 28. 5. gheen raedt teghen soo grooten quaedt dan
in 't wegsenden 2) van den genen, dien hy
En van Jacobs exempel. den zegen gegeven hadde. En 3) wat Jacob
belanght, die is niet anders dan een seld-
saem voorbeelt 4) van een uyterste ramp-
saligheyt. Binnen sijns Vaders huys brenght
hy sijn jonge leven door met groot' onrust,
onder de dreygementen en verschrickinghen
die hem van sijnen eerst-geboren Broeder aen-
gedaen wierden, den welcken hy eyghentlick
genoodtsaeckt wordt t'ontvluchten. Gevlucht
zijnde, behalven dat het bitter valt uyt sijn
Ouders huys en geboort-plaets als ballingh
om te swerven, soo wordt hy bovendien niet
sachter en beleefdelicker onthaelt by sijnen
Gen. 29. 20, 23. Oom Laban. Het soude te weynigh zijn den
tijdt van seven jaren te staen onder een seer
hard' en strenge dienstbaerheyt, indien hy
niet met eenen door een snoode greep in sijn
Huysvrouw bedrogen werde. Om sijn ander
Huysvrouw te bekomen moet hy een nieuwe
slaverny op sijn hals laden, daer in hy den
Gen. 31. 40, 41. gantschen dagh door de hitte der Sonne ghe-
braden, en des nachts op de wacht staende
van koud' en vorst 5) gedruckt wordt, ghe-
lijck hy self in sijn klacht te kennen gheeft.
Terwijl hy sulck een scherp en hardt leven
den tijdt van twintigh Jaren verdraeght, soo
wordt hy ondertusschen daghelicks met nieuw
ongheluck van sijn Schoon-vader beswaert. Hy
en heeft oock gheen rust in sijn Huysghesin,
't welck hy verscheurt en by-nae verstrooyt
siet door de vyandtschappen, kyverijen 6)
en jaloersheden sijner Huysvrouwen. Bevel
ontfanghende van sich wederom te begheven
nae sijn Vader-landt, wordt hy ghedwon-
ghen te vertrecken als door een schande- Gen. 31 23. 29.
licke vlucht: en evenwel en kan hy sijnen
onrechtveerdigen Schoon-vader alsoo niet ont-
gaen, of hy wordt in't midden van de reys | (p. 169)
geplaegt door des selfs scheldt en smaet-
woorden. Terstondt daer op bespringht hem Genes. 32. 11.
een veel heftigher swarigheydt. Want terwijl
hy nae sijnen Broeder toe gaet, soo heeft
hy voor sijn ghesicht soo menighe dooden,
als hem van een wreet en vyandigh mensch
bereydt souden konnen worden. Hy wordt
derhalven boven mate gepijnigt en van een
gescheurt door grouwsame verschrickingen
soo lang hy sijn Broeders komst verwacht:
als hy voor sijn oogen komt, hy valt gelijck
een half doodt mensch voor sijne voeten
neder, tot dat hy hem vriendelicker bevindt
dan hy hadde durven hopen. Boven dien
wordt hy van Rachel sijn liefste Huysvrouw Genes. 35. 16.
berooft terstondt met den eersten in-tredt in
't Landt: daer nae verneemt hy, dat sijn Genes. 37. 32.
Soon dien hy van haer ontfanghen hadde,
en oversulcks boven andere beminde, van
een wildt beest verscheurt is: hoe grooten
droefheydt hy gheschept heeft uyt des selfs
doodt, dat verklaert hy selve, wanneer hy
nae een langh-duyrigh gheween, den wegh
voor allerley vertroostingh volstandigh toesluyt,
sich selfs niet anders toeschickende, dan dat
hy met druck en rouw tot sijn Soon in't
graf sal afgaen. Ondertusschen wat al ghe- Genes. 14. 2.
wichtige redenen hadd' hy van benauwtheyt,
treurigheydt en verdriet van weghen het
rooven en ontschaken sijns Dochters en de
vermetentheydt sijner Sonen in't wreken van
dat leedt en ongelijck, 't welck hem niet
alleen voor alle de inwoonders des Landts
stinckende ghemaeckt, maer oock een merc-
kelick gevaer 1) om ghedoodt te worden,
verweckt hadde? Daer op volght die schricke- Genes. 35. 22.
licke daedt van Ruben sijnen eerst-gheborenen
Soon, dewelcke soodanigh was dat hem niet
swaerders en kond' overkomen. Want dewijl
d'onteeringh van yemandts Huysvrouw ghe-
stelt wordt onder de hooghst' ongelucken,
wat sullen wy dan seggen, wanneer sulck
een schelmstuck begaen is van d'eygen Soon?
Een weynigh daer nae wordt sijn Huysgesin Genes. 38. 18.
verontreynight door een andere bloedt-schandt,
soo dat soo veel schandt-vlecken, een gemoedt
swacken en krencken moeten, dat andersins
onbeswijckelick en teghen de swarigheden ghe-
hardt is. Omtrent het laetste van sijn leven,

1) geribsackt. 2) versenden. 3) Maer. 4) uyt-muntend' patroon. 5) vrost. 6) kyvagien.

1) perijckel.

terwijl hy hem-selven en de sijne soeckt te versorgen in den dueren tijdt, soo wordt hy door de boodtschap van een nieuw ongeluck verslagen, verstaende dat een ander van sijn Sonen ghevanckelick wordt gehouden, om den welcken wederom los te krijgen, hy oock gedrongen wordt Benjamin sijnen eenighen troost aen d'ander' over te laten. Wie kan dencken dat hem onder soo veel en soo groote quaden een oogenblick uytstels 1) gegeven is, om ten minsten met rust sijn adem te verhalen? Daerom verklaert hy als een die van hem-selven best getuygen konde, voor Pharao: Dat sijn dagen kort en boos op deser Aerden gheweest waren. Dewijl hy seght, dat hy sijn leven door-gebracht heeft in geduyrige elenden, soo betuyght hy voorwaer dat hy niet ghevoelt en heeft dien voorspoet die hem van den Heere was toe-geseydt. Waer uyt dan volgt, of dat Jacob een boosen en ondanckbaren weerdeerder was van Godes genade, of dat hy met waerheydt belijdt dat hy op deser Aerden elendigh gheweest is. Is sijn belijdenis waerachtigh, soo besluyten wy dat sijn hoop op aerdtsche dingen niet en was gevestight.

Genes. 42. 33.

Besluyt van 't bewijs des vierden bewijs-redens, dat de Heylighe Vaders Adam, Abel, Noach, Abraham, Isaac, Jacob, en andere onder de Wet de vervullinge der beloften Godts niet op der aerdē, maer in den hemel verwacht hebben.

13. Indien die Heylighe Vaders ('t welck buyten alle twijffel is) het gelucksalighe leven uyt Godes handt verwacht hebben, soo hebben sy ghedacht en gesien op een andere dan op een aerdtsche ghelucksaligheydt deses levens. 't Welck oock seer treffelick betoont wordt door den Apostel: Abraham, seght hy, heeft door het geloove een inwoonder geweest in het landt der belofte, als in een vreemt [*landt*,] ende heeft in Tabernakelen gewoont met Isaac ende Jacob, die mede-erfghenamen waren der selver belofte. Want hy verwachtede de stadt die fondamenten heeft, welckers Konstenaer ende Bouw-meester Godt is. Dese alle zijn in het geloove gestorven, de beloften niet verkreghen hebbende: maer hebben deselve van verre gesien, ende gelooft ende omhelst, en hebben beleden dat sy gasten ende vreemdelinghen op der aerden waren. Want die sulcke dinghen segghen, betoonen klaerlick dat sy een vaderlandt soecken. Ende indien sy dies [*vaderlandts*] gedacht hadden van welck sy uytghegaen waren, sy souden tijdt gehadt hebben om weder te keeren: Maer nu zijn sy begeerigh nae een beter, dat is, nae het Hemelsche. Daerom en schaemt hem Godt harer niet, om haren Godt ghenaemt te werden: want hy hadde haer een stadt bereydt. Want sy souden stomper gheweest zijn dan stocken en blocken, indiense de vervullingh der beloften, die sy met sulcken volstandigheydt na jaeghden, en waer van nochtans gheen hoop op deser aerden en wierdt gesien, niet en hadden verwacht in een ander plaets. 't Is oock niet sonder reden dat d'Apostel hier op voornemelick dringht en staet, datse dit leven een Pelgrimstocht 1) ghenoemt hebben: ghelijck oock Moses verhaelt. Want ist datse gasten en vreemdelinghen zijn in 't landt Canaan: waer is dan de belofte des Heeren waer door sy ghestelt waren tot erfghenamen van 't selve landt? Hy geeft derhalven duydelick te kennen dat dese belofte die de Heere hen ghedaen hadde van de besittinge des landts, sich verder uytstreckt. Daerom en hebben sy oock niet een voet landts in Canaan gekocht of verkregen, dan alleen ter begraeffenis, betuygende daer mede dat sy de vrucht van de belofte hoopten t'ontfanghen alleen nae de doodt. En dit is d'oorsaeck waerom Jacob soo veel gehouden heeft van aldaer begraven te worden, dat hy sijnen sone Joseph met eedt-sweeren gedrongen heeft om hem dat te belooven: en waerom Joseph begheerde dat sijne beenderen, die van over langh tot asschen en stof geworden waren, nae eenigh' eeuwen daer henen over-ghebracht souden worden.

Heb. 11. 9.

Daerom hebben die Godtvruchtighe dit aerdsche leven een vreemdelinghschap genoemt, en in 't landt Canaan, (een voorbeelt van d'eeuwige gheluck-saligheydt) willen begraven zijn.

Gen. 47. 9.

Gen. 47. 29, 30. en 50. 25.

14. In somma 't is openbaer, dats' in den geheelen handel hares levens de gelucksaligheyt des toekomenden levens voor ooghen gehadt hebben. Want waertoe soude doch Jacob soo seer d'eerst-geboorte begeert, en met so grooten gevaer ghesocht hebben, dewelck' hem ballinghschap en by nae een verstooting verwecken en gantsch geen goedt toebrengen soude: indien hy niet op een hooger zegeningh gesien en hadde? En dat hy daer van een ghevoelen ghehadt heeft, dat betuyght hy met de woorden die hy in sijnen laetsten adem heeft uytgesproken, doe hy seyde: Op uwe saligheyt wachte ick, Heere! Wat saligheyt soud' hy verwacht hebben, doe hy gewaer wierdt dat hy moeste sterven: hadd' hij in de doodt niet ghesien een begin van een nieuw leven? en wat twisten wy van de Heylige en van de kinderen Godts, dewijl oock selfs de smaeck van die kennis geweest is bij den genen die anders de waerheyt pooghden te bestrijden. Want wat wilde doch Bileam beduyden, doe hy seyde: Mijn ziele sterve den doodt der oprechten, ende mijn uyterste zy gelijck het sijne: | anders dan dat hy ghevoelde even 't selvighe 't welck David daer nae betuyght heeft: Dat kostelick is in de ooghen des Heeren de doodt sijner Gunst-

De vijfde bewijs-reden genomen uyt de history Jacobs die nae d'eerst-geboorte stont. Want dat betoont dat in hem was een verlangen na 't toekomende leven.

Gen. 49. 18.

De smaeck van die kennis is gheweest in Bileam.

Num. 23. 10 (p. 170.)

Psalm 115.15.

1) respijts.

1) Pelgrimagie.

Psalm 34. 22. genooten. Maer de doodt der godtlosen seer slim en quaedt? Indien in de doodt het uyterste perck en merck des menschen waer', so en soude daer in geen onderscheyt tusschen de rechtveerdige en onrechtveerdige kunnen aengewesen worden: maer sy worden van malkanderen onderscheyden door het verscheyden lot en deel datse te verwachten hebben na de doodt.

De seste bewijs-reden genomen van David, die hem selven soo veel goedts van Godt belooft, en nochtans dit leven niet anders en houd dan voor ydelheyt: waer uyt volght dat hy sijn ghelucksaligheydt elders wech gheleydt, en de saligheyt die met Godts eeuwigheyt te samen gevoegt is, verwacht heeft ghehadt.

15. Wy en zijn noch niet ghekomen boven den tijdt van Moses: van den welcken de tegenpartijen seggen, dat hy geen ander ampt gehadt heeft, dan dat hy het vleeschelicke volck door de vruchtbaerheydt des landts, en den overvloedt van allerley goederen tot den dienst Godts beweghen en opwecken soude: en nochtans is (ten zy dan dat yemant vlieden wil het licht dat sich van selfs vertoont 1)) de verklaringh van het gheestelicke alreede duydelick te voorschijn gebracht. Indien wy verder gaen willen tot de Propheten, daer openbaert sich met een seer vollen glantz het eeuwige leven en het Koninckrijck van Christus. En voor eerst wat David belanght, dewelcke, ghelijck als hy ten aensien van den tijdt heeft geleeft voor d'andere Propheten, alsoo oock ten aensien van d'ordeningh der Goddelicker bedeelingh, de hemelsche verborghentheden duysterlicker dan sy-lieden afgebeeldt heeft, met wat een groote klaerheydt en sekerheydt leydt hy alle sijne saken aen tot dit wit en ooghmerck? Hoe hoogh hy dees' aerdsche woonstede ghewaerdeert heeft, dat blijckt uyt dese uytspraeck 2): Ick ben een Vreemdelingh by u, een By-woonder, gelijck alle mijne Vaders. Immers wandeldt de mensche [*als*] in een beeldt, immers woelense ydelick: ende nu, wat verwacht ick: O Heere? mijne hope, die is op u. Voorwaer die belijdt dat op der aerden niets gestadighs of sekers en is, en nochtans vast op Godt blijft hopen, die siet wel in 3) dat voor hem een gelucksaligheyt buyten dese werelt is wech geleydt. Tot dese bemerckingh pleeght hy oock de gheloovige te leyden 4) soo dickwils als hy hen waerlicks wil vertroosten. Want nae dat hy in een ander plaets van de kortwijlighe, voortvarende en wanckelbare gestalte des menschelicken levens ghesproken heeft, so seght hy terstondt daer op: Maer de goedertierenheydt des Heeren is van eeuwigheyt ende tot eeuwigheyt over de ghene die hem vreesen. Waer med' over een komt 't geen in den 102. Psalm staet: Ghy hebt voormaels de aerde gegrondet, ende de Hemelen zijn het werck uwer handen. Die sullen vergaen, maer ghy sult staende blijven, ende sy alle sullen als een kleet verouden, ghy sultse veranderen als een gewaedt, ende sy sullen verandert zijn. Maer ghy zijt deselve, ende uwe jaren en sullen niet ghe-eyndighl worden. De kinderen uwer knechten sullen woonen, ende haer zaedt sal voor u aenghesichte bevestight worden. Indien de Godtvruchtige voor den Heere verder en verder worden bevestigt, of schoon hemel en aerde vergaen: soo volght daer uyt dat hare saligheydt met Godts eeuwigheyt t'samen ghevoeght is. Maer dese hoop en kan gantschelick niet bestaen, 't en zy dan datse berust' op de belofte die by Jesaia verklaert wort: De Hemel sal als een roock verdwijnen, ende de Aerde sal als een kleet verouden: ende hare inwoonders sullen van ghelijcken sterven: maer mijn heyl sal in eeuwigheyt zijn, mijne gerechtigheyt en sal niet gebroken worden. Alwaer d'eeuwigheydt toe-gepast wordt op de saligheyt en gerechtigheyt, niet voor so veel als die haer plaets by Godt hebben, maer ten aensien datse van den menschen gevoelt worden.

Psalm 39. 13.

Psalm 103. 17.

Psalm 102. 26, 27, 28 29.

Jesa. 51. 6.

De sevende bewijs-reden uyt den selfden Propheet.

Die dinghen die hy al-omm' singht van den voorspoedigen staet der geloovigen, moeten noodtsakelick verstaen worden van de genietinge der hemelscher heerlickheydt: Dewijl datse in dese werelt door allerley quaden ghedruckt worden.

16. 't Geen hy al omm' singht van den geluckigen voortgangh der geloovigen, dat moet oock verstaen en geduydt worden op d'openbaringh der hemelscher heerlickheydt en anders niet. Gelijck wanneer hy seydt: De Heere bewaert de zielen sijner Gunst-ghenooten, hy redtse uyt der godtloosen handt. Het licht is voor den rechtveerdigen gezaeyt, ende vrolickheyt voor de oprechte van herten. Item: Gewisselick de rechtveerdigen sullen uwe Name loven: sijn hoorn sal verhoogt worden in eere, de wensch der godtloosen sal vergaen. Item: Maer de rechtveerdige sal in eeuwige ghedachtenisse zijn: de oprechte sullen voor u aenghesichte blijven. Item: Men sal des rechtveerdighen eeuwichlick gedenken, de Heere verlost de zielen sijner knechten. Want de Heere geeft sijne knechten dickwils over in de moetwil der godtloosen, om van deselve niet alleen gequelt, maer oock verscheurt en verdorven te worden: Hy lijdt dat de goed' in duysternis en vuyligheydt versmachten, terwijl de godtloose by nae onder de sterren glinsteren: hy en vervrolickt oock de selve sijne knechten door de lieflickheyt van sijn aenschijn niet alsoo, dats' een langhduyrige vreughd' genieten. Daerom en verswijght hy oock selfs dit niet, dat de geloovige, indiens' haer vergapen aen de tegenwoordige gelegentheyt der saken, door een seer heftigh' aenvechtingh sullen verslagen werden, even eens als of er by Godt geen vergeldingh noch loon en waer voor d' onschuldigheyt 1). So seer geluckigh

Psalm 97. 10.
Psalm 112. 6.
Psalm 140. 14.
Psalm 112. 6.
Psalm 34. 23.

1) voordraegt. 2) spreuck. 3) bemerckt. 4) betrecken.

1) onnooselheyt.

en voorspoedigh is ten meerendeel de godtloosheyt', terwijl het geslacht der godtsaligen met smaetheyt, armoed' en verachtingh gedruckt wordt. Het en scheelde, seght hy, niet veel of mijne voeten waren by nae uytgeweecken: mijne treden waren bykans uytgeschoten. Want ick was nydigh op de dwase; siende der godtloosen vrede. Eyndtlick besluyt hy sijn verhael aldus: Nochtans heb ick gedacht om dit te mogen verstaen: [*maer*] het was moeyte in mijne oogen: Tot dat ick in Godts heylichdommen ingingh; [*ende*] op haer eynde merckte.

Psalm 73. 2.

Vers 16.

D'achtste bewijs-reden, genomen uyt het gemeen gevoelen en uyt de belijdenisse van alle godtvruchtige, dewelcke in den Hemel door 't gheloof en een levendighe hope ghesocht hebben dat gene 't welck in de schaduwe deses teghenwoordighen levens niet te vinden en was.

17. Laet ons derhalven, alwaert maer door dese belijdenisse Davids leeren, dat de Heylige Vaders onder het Oude Testament wel hebben gheweten, hoe selden of nimmermeer Godt in dese wereld vertoont en sien laet 't geen hy sijne knechten belooft, en dats' oversulcks hare gemoederen opgheheven hebben tot het heylighdom Godts, alwaer sy als wech gescholen saghen 1) 't geen in de schaduw' des tegenwoordigen levens niet gesien en wordt: te weten, Godts laetst oordeel, 't welck sy met d' oogen niet konnende sien, tot wel-genoegen hares herten door den geloove sagen en verstonden. Op dit gheloof en vertrouwen berustende, soo hebben sy, watter er oock in de werelt omgaen mocht, nochtans niet ghetwijffelt, of daer soud' eens eenen tijdt komen, in den welcken Godts beloften souden werden vervult. Gelijck als dese woorden getuygen: Ick sal u aengesicht in gerechtigheyt aenschouwen, ick sal versadight worden met u beeldt. Item: Ick sal zijn als een groene Olijfboom in Godes huys: de rechtveerdige sal groeyen als een Palm-boom: hy sal wassen als een Ceder-boom op Libanon. Die in het huys des Heeren geplant zijn, dien sal gegeven worden te groeyen in de voorhoven onses Godts. In den grijsen ouderdom sullen sy noch vruchten draghen: sy sullen vet ende groene zijn. Als hy een weynigh te voren geseyt | hadde: O Heere, seer diepe zijn uwe gedachten. Dat de godtloose groeyen als een kruyt, ende alle de werckers der ongerechtigheyt bloeyen, op datse tot in der eeuwigheyt verdelght worden. Waer is doch dese schijn en cierlickheyt der gheloovigen, anders dan daer de gedaente deser werelt door d'openbaring van Godes rijck omgekeert is? Als sy haer oogen keerden tot dees' eeuwigheyt, soo hebbense de kortwijlige scherpigheyt van de tegenwoordige tegenspoeden veracht, en vrymoedelick dese stemme laten klincken: Hy sal in

Psalm 17. 15.

Psalm 52. 10.

Ps. 92. 13, 14, 15.

(p. 171.)

Psal. 55. 23, 24.

1) wech geschuylt vonden.

eeuwigheydt niet toelaten, dat de rechtveerdighe wanckele. Maer ghy, O Godt, sult die doen neder dalen in den put des verderfs. Waer is doch in dese werelt de put des eeuwigen verderfs daer in de boose versoncken worden, in welckers gelucksaligheyt en voorspoedt dit mede, volgens 't segghen der Schriftuyre, ghetelt wort, dats' haren laetsten dagh in een punct des tijts sonder groote kranckheyt eyndigen? Waer in dese so groote bestendigheyt en rust der heyligen, van dewelcke David al-omme met klaegwoorden betuyght, datse niet alleen geslingert, maer oock t'eenemael onderdruckt en vertreden worden? Doch David stelde sich voor oogen, niet het geen d'ongestadige en meer dan woedende veranderlickheyt der werelt mede brengt: maer 't geen de Heere doen sal, wanneer hy hier namaels sal sitten om aengaende den hemel en d'aerd' ordre voor eeuwigh 1) te stellen. Ghelijck als hy in een ander plaets treffelick aenwijst: De dwase steunen op haren overvloet, en zijn moedigh van wegen de veelheyt harer rijckdommen: en evenwel en isser niet een, hoe heerlick en machtigh hy zy, die sijnen broeder van der doot verlosse, en het rantsoen der verlossingh Gode betalen soude konnen. En hoewel sy sien dat de Wijse sterven, dat beyde de verkeerd' en dwase vergaen, en hare rijckdommen voor andere laten, soo beelden sy nochtans hen selven in dat hare huysen eeuwich en hare woonsteden tot in eeuwigheydt duyren sullen, en maken hare namen beroemt en heerlick op aerden. Maer de mensch en sal in eer' en achting niet blijven: hy sal gelijck zijn den beesten die vergaen. Dees' haer inbeelding is de hoogste dwaesheyt, dewelcke nochtans van hare nakomelingen wordt gepresen en na gevolgt. Sy sullen als een kudde geleyt worden in der hellen, de doodt sal hen overheeren. Als het licht sal opgegaen zijn, dan sullen de vrome heerschappy voeren over hen: hare schoonheyt sal vergaen: de helle sal hare woonstede zijn. Voor eerst wort door dese bespotting die den dwasen alhier geschiet, om dats' op het slibberig' en ongestadige goet berusten, aangeduyd 2) dat die ghene die wijs zijn, nae een geheel 3) andere gelucksaligheyt staen en jagen moeten. Maer de verborgentheyt der weder-opstanding wort aldaer van David klaerlicker voor-gestelt, wanneer hy den Godtsaligen het rijck toeseyt, na dat de godtloose verdorven en vergaen zijn. Want ick bidd' u, wat sal den opgangh van dat licht zijn, anders dan d'openbaring

Iob. 21. 13.

Ps. 49,7,8.&c.

1) een eeuwigh-duyrend' ordre. 2) vertoont. 3) veel.

van dat nieuwe leven, 't welck op het tegenwoordige volght.

Vervolgh en bevestigingh van de voorgaende bewijs-redē, genomen van de hope der godtvruchtigen en van 't verderf der godtloosen die in dese werelt lacchen. Psam. 30. 6.

18. Hier van daan quam dese bedenckingh, die de geloovige ghebruyckten tot verlichting van haer elenden en tot versterckingh van hare lijdtsaemheydt: Want een ooghenblick isser in sijnen toorn, [*maer*] een leven in sijne goetgunstigheydt. Hoe segghense dat hare verdruckinghen nae een ooghenblick gheeyndight wierden, dewijlse by nae al haer leven langh onder 't kruys waren? Waer sagense sulck een gestadighe opeenvolgingh 1) van Godes goedertierentheden 2) daer van sy naeuwlicks d'alderminste smaeck verkreghen? Indien haer gemoedt aen d'aerde ware gehecht geweest, soo en soudense niet met allen van sulcks bevonden hebben. Maer dewijl sy sagen op het hemelsche, soo bekenden sy dat het kruys daer mede de Heylige van den Heere gheoeffent worden maer een punct des tijdts en duyrt: en dat sijne barmhertigheden, waer door sy tot hem worden versamelt, geen eynd' en hebben. Aen d'ander zijde bemerckten sy van verr' het eeuwigh en oneyndelick verderf der godtloosen, die als door een droom maer eenen dagh gelucksaligh zijn. Hier uyt komen dese woorden:
Prov. 10. 7. De ghedachtenisse des rechtveerdighen sal tot zegeninghe zijn: maer de naem der godtloosen sal verrotten. De doodt der Heylighen is dierbaer voor des Heeren aenschijn: maer de doot der sondaren seer boos en quaedt. Item,
Psalm 116. 15. en 34. 22.
1. Sam. 2. 9. by Samuel, Hy sal de voeten sijner Gunstgenooten bewaren, maer de godtloose sullen swijgen in duysternisse. Dese woorden geven te kennen, dat de geloovighe seer wel hebben gheweten, al hoewel de Heylighe hier op menigerley wijse worden benepen 3), dat nochtans haren laetsten uytgangh is leven en saligheyt: en dat der godtloosen voorspoedt eenen genottelicken 4) wegh is, langs den welcken sy in den wel-put des doots gevoert worden. Daerom noemden sy den doot der boosen, een verderf der onbesnedenen, als den welcken de hope der saliger opstandingh af ghesneden was. Daerom en heeft oock David geen swaerder vloeck konnen bedencken dan dese: Laetse uytgedelght worden uyt het boeck des levens: en met de rechtveerdige niet aengeschreven worden.
Ezech. 28. 10. en 31. 18. en elders.
Psalm 69. 29.

De negenste bewijs-reden uyt Job, dewelck' alderklaerst van dese hope heeft gesproken. Iob. 19. 29.

19. Maer boven all' andere zijn dese woorden Jobs seer treffelick: Ick weet dat mijn Verlosser leeft, en ick sal ten jongsten dage weder uyt der aerden opstaen: en ick sal in mijnen vleesche Godt mijnen Saligmaker aenschouwen. Dese hoop hebbe ick in mijnen boesem wech gheleyt. Die hare scherpsinnigheydt ten toon willen stellen, die brengen hier tegen voor: Dat dese uytspraeck 1) niet en is te verstaen van de laetste weder-opstandingh, maer van elcken eersten dag op den welcken Job verwachtede, dat Godt genadelicker met hem soude omgaen: of schoon wy haer dit ten deele toestaen, soo sullen wy nochtans, of sy 2) willen of niet, haer dit af wringen, dat Job tot sulck een heerlicke en uytstekende hope niet en soude hebben konnen geraken, indien hy met sijne gedachten aan d' aerd' hadde blijven hangen. So moeten wy dan bekennen, dat hy sijn oogen tot de toekomend' onsterflickheydt heeft opgeheven, dewijl hy sagh dat sijn Verlosser hem soude bystaen, of schoon hy alreed' in het graf gesoncken waer. Want dien, die hare gedachten alleen op het tegenwoordige leven gevestigt hebben, is de doodt d'uyterste mistroostigheydt, en wy sien dat de doodt self hem sijn hope niet en heeft konnen ontnemen. Alwaert dat hy my doodede, seyde hy, so sal ick evenwel op hem hopen. Dat my oock hier niet d'een of d'ander futselaer tegen morre: Datter weynige geweest zijn die also gesproken hebben, en dat oversulcks daer uyt niet en wordt bewesen dat sulck een Leere by de Joden ghemeen geweest is, want hy sal terstondt dees' antwoorde van my ontfangen, dat die weynighe door sodanighe uytspraecken 3) niet en hebben te voorschijn ghebracht eenighe verborgene wijsheydt, tot dewelcke d'uytnemende verstanden op haer selven en voor haer particulier alleen toegangh souden hebben: maer datse van den Heyligen Geest tot Leeraers des volcks gestelt zijnde, in 't openbaer hebben verkondight de | verborghentheden Godts die van allen in 't gemeyn geleert moesten werden, en beginselen moesten zijn van de ghemeyne Religy. Dewijl wy dan d'openbare ghetuyghnissen des Heyligen Geestes hooren, door dewelck' hy van het geestelick leven soo klaer en duydelick in de Joodsche Kerck ghesproken heeft, soo soud'et een onverdragelicke hertneckigheydt zijn de selvig' alleen van een vleeschelick verbont te verstaen 4), daer in niet anders dan van d' aerd' en van den aerdschen rijckdom gemeldet soude werden.

Beantwoordingh van een tegen-werping.

Iob. 13. 15.

Een andere tegen-werping Antwoordt.

(p. 172.)

De tiende bewijs-reden, genomen uyt de laetste Propheten, dewelcke geleert hebben dat het loon der Godtvruchtigheydt buyten de palen van dit aertsche leven ghelegen is.

20. Indien ick treden wil tot de Propheten die daer nae ghevolght zijn, daer mach ick vryelick gaen wandelen 5), als in plaetsen die ons eygen zijn. Want indien wy in David, Job en Samuel de victory lichtelick bekomen

1) geduyrigh vervolgh. 2) goedertierentheydt. 3) gesuckelt. 4) playsierigen.

1) spreuck. 2) 'ten zy. 3) spreucken. 4) versenden. 5) spaceeren.

hebben: soo sal die aldaer veel lichter verkregen worden. Want de Heer heeft in 't uytdeelen van sijn genadigh verbond dit beleydt en dees' ordre ghehouden, dat hy 't, hoe naerder men door den voortgangh des tijdts quam tot de volkomen uytvoeringh van dien, oock met so veel te meerder aenwas der openbaringh heeft verklaert en verlicht. Daerom zijnder dien aengaend' in den aenvangh, doe Adam d'eerste belofte der saligheyt ontfingh, maer kleyne vonckskens verschenen: daer nae zijn die vermeerdert, en door een wijdere uytstralinghe 1) des lichts begonnen vertoont te worden, 't welck daer nae meer en meer uytgeblonken 2) en sijn glantz breeder uyt-gebreydet heeft: tot dat eyntlick alle wolcken verdreven zijnde, Christus de Sonne der gerechtigheydt den gantschen aerdtbodem heeft verlicht. Wy en hebben derhalven niet te vreesen, dat ons getuyghnissen der Propheten tot bewijs van onse saeck ontbreken sullen, indien wy die begeeren: maer dewijl ick sie dat ick alhier een breet en ruym veldt ingae, waer in ick veel langer soude moeten blijven, dan ons voornemen lijden kan (want hier toe soud' een gheheel boeck van nooden zijn) en ick oock my selven laet voorstaen, dat ick alreed' in het voorgaende den wegh gebaent hebbe voor den weynigh-geoeffenden Leser, langs den welcken hy sonder aenstoot kan voort gaen, soo sal ick het wijdtloopigh verhandelen, als voor het tegenwoordighe niet soo seer noodigh zijnde, vermijden: den Lesers nochtans van te voren waerschouwende datse ghedencken haer selven den wegh t'openen met den sleutel, dien wy hen eerst in handen gegeven hebben. Te weten, datse soo dickwils als sy de Propheten hooren vermanen van de gelucksaligheyt des geloovigen volcks (van dewelcke naeuwelicks de minste teeckenen in dit leven gesien worden) haren toevlucht nemen tot dit onderscheydt: dat de Propheten om de goedtheydt Godts te beter aen te prijsen, de selvighe door tijdtlicke weldaden als door eenighe trekken 3) en ontwerpsels den volcke hebben afgebeeldt: maer datse nochtans sulck' een gedaente daer van gheschildert hebben, die de herten buyten d'aerde, buyten de deelen der werelt, en buyten desen verganckelicken tijdt wech rucken, en tot de bedenckingh van het toekomend' en geestelicke leven noodtsakelick opwecken soude.

Cap. 6. sect. 3. en 4.

Dit wordt duydelick bewesen uyt een eenigh exempel ghenomen uyt Ezechiel van de dorre beenderen die levendigh ghemaeckt zijn.

21. Wy sullen ons met een exempel laten vergenoegen; doe d' Israëliten tot Babel overgebracht zijnde, bemerckten dat hare verstroying den doot seer wel geleeck: so konden sy ter naeuwer noodt er 1) van 2) af gebracht worden, dat 3) sy voor een fabel hielden 't gheen Ezechiel propheteerde van haer weder-keeren: want sy waerdeerden dat even so hoogh, als of hy verkondight hadde, dat de verrotte doode lichamen ten leven souden werden op-geweckt. De Heere, om te bewijsen dat hy oock door die swarigheyt niet en wierdt verhindert, sijne toegheseyde weldaedt ruymt' en plaets te maken, heeft den Propheet in een ghesicht vertoont een veldt met dorre beenderen vervult: den welcken hy, alleen door de kracht sijns woordts, in een ooghenblick des tijdts den gheest en het leven heeft weder ghegeven. Dit ghesicht diende wel om hare teghenwoordigh' ongeloovigheydt te beteren: maer het vermaende nochtans ondertusschen den Joden, hoe verre de kracht des Heeren sich uytstreckte boven de wederbrenginge des volcks, dewijl hy de verdrooghd' en verstroyde beenderen alleen door een wenck soo lichtelick levendigh maeckte. Daerom sult ghy dit segghen 4) te recht met een ander van Iesaia verghelijcken, daer hy seydt: Uwe doode sullen leven, [oock] mijn doodt lichaem, sy sullen opstaen: waeckt op, ende juycht, ghy die in den stof woont, want uwe dauw sal zijn, [als] een dauw der moeskruyden, ende het landt sal de overledene uytwerpen. Gaet henen mijn volck, gaet in uwe binnenste kamers, ende sluyt uwe deuren nae u toe: verberght u als eenen kleynen ooghenblick, tot dat de gramschap over gae. Want siet, de Heere sal uyt sijne plaetse uytgaen, om de ongerechtigheydt der inwoonderen der aerde, over haer te besoecken, ende de aerde sal haer bloet ontdecken, ende en sal hare doot-geslagene niet langer bedeckt houden.

Ezech. 37. 4.

Bevestigingh door de spreuck van Iesaia 26. 19.

De laetste bewijs-reden, datter in de Prophetē sommighe plaetsen zijn die de toekomende onstreffelickheydt der Godtvruchtighen in 't Hemels Koninckrijck bewijsen.

22. Intusschen souden sy 5), die alle plaetsen na den voorseyden regel soude willen schicken, een verkeerden wech inslaen 6): want daer zijn sommige plaetsen die sonder eenigh bedecksel rechtstreeks 7) de toekomend' onsterffelickheyt bewijsen 8), die den geloovigen in 't Koninckrijcke Godts ghewerden sal. Wy hebben reeds 9) sommighe van die aengehaelt 10), en soodanige zijnder veel meer, en voornementlick dese twee: d'een by Iesaia, Gelijck als dien nieuwen Hemel, ende die nieuwe Aerde, die ick maken sal, voor mijn aenghesichte sullen staen, alsoo sal [oock] u-lieder zaedt, ende u-lieder name staen. Ende dit sal geschieden, dat van de een nieuwe mane tot de andere, en van den eenen Sabbath tot den anderen, alle vleesch komen sal

Iesa. 66. 22.

1) grooter wijdtstreckelickheydt 2) uytgelucht. 3) linien.

1) [ ]. 2) (die meeningh). 3) daer door. 4) dese spreuck. 5) Al hoewel die geen. 6) niet wel en ghevoeghlick doen en soude. 7) bewijsen. 8) [ ]. 9) [ ]. 10) verhaelt.

om aen te bidden voor mijn aengesichte, spreeckt de Heere. Ende sy sullen henen uytgaen, ende sy sullen de doode lichamen der lieden sien, die tegen my overtreden hebben, want haren worm en sal niet sterven, ende haer vyer en sal niet uytghebluscht worden. D'ander by Daniel, Ende te dier tijdt sal Michaël opstaen, die groote Vorst, die voor
Dan. 12. 1. de kinderen uwes volcks staet: als het [*sulck*] een tijdt der benaeuwtheydt sijn sal, alsser niet gheweest en is, sint datter een volck geweest is, tot op dien selven tijt toe: ende te dier tijt sal u volck verlost worden, al die gevonden wort geschreven te zijn in het Boeck. Ende vele van die, die in het stof der aerden slapen, sullen ontwaken, dese ten eeuwigen leven, en gene tot versmaetheden, [*en*] tot eeuwige afgrijsinge.

Besluyt des gheheelen handels van d'overeen-komingh der twee Testamenten. Tot wiens volkomender bevestiging vier getuygenissender Schriftuyre voort gebracht worden.

23. Nu wat belangt de twee andere voorghenoemde stucken, te weten, dat de Vaders Christus tot een pandt hares verbondts ghehadt, en op hem all' het vertrouwen aengaende den beloofden zegen ghestelt hebben, wy en sullen niet veel arbeydts aenwenden om die te bewijsen, door dien se meer klaerheyts hebben en min twijffelachtig zijn. Laet ons dan vryelick vast stellen en houden, 't gheen oock door gheen practijcken des Duyvels en kan wederleydt worden: dat het Oude Testament of verbondt, 't welck de Heere met het Israëlitische volck gemaeckt heeft, niet en is besloten ghe|weest binnen de palen van de dingen deser
(p 173.) aerden, maer dat het in sich vervattet heeft de belofte van 't geestelick' en eeuwige leven: wiens verwachtingh heeft moeten in-gedruckt zijn in de herten van alle de ghene die in het verbondt waerlick bewillighden. En laet ons aen d'ander zijde verre van ons wech doen dese onsinnighe 1) en verderffelicke meyningh, dat de Heere den Joden niet anders en heeft voor-gesteldt, of dats' oock niet anders gesocht en hebben dan de versadigingh van haren buyck, de wel-lusten des vleeschs, bloeyende rijckdommen, uyterlicke macht, veelheyt der kinderen, en voorts al het geen een vleeschelick mensch hoogh acht. Want de Heere Christus en belooft de sijne hedensdaeghs geen ander Koninckrijck der Hemelen, dan daer sy met Abraham, Isaac en Jacob mogen rusten en aensitten. Petrus beweerd'
Matth. 8. 11. oock dat de Joden van sijnen tijdt waren erfgenamen van de genade des Euangelies, dewijlse waren kinderen der Propheten begrepen in 'tverbondt, 'twelck de Heere in
Actor. 3. 25. voortijden met sijn volck opgherecht hadde, En op dat dit niet alleen door woorden soude betuyght zijn, soo heeft het de Heere oock metter daet bevestight. Want even indien Matth. 27. 52.
oogenblick doe hy weder opstondt, heeft hy veel Heylige gemaeckt tot mede-gesellen sijner opstandingh, en in de Stadt Jerusalem laten sien: alsoo door een seker ghegeven pandt bewijsende, dat alles wat hy gedaen en geleden heeft tot verkrijgingh der eeuwiger saligheyt, so wel den geloovigen des Ouden Testaments toekomt, als ons. Sy waren oock, volgens 't getuyghnis van Petrus, begaeft met Actor. 15. 8.
den selven Geest des geloofs, door den welcken wy ten leven weder-geboren worden. Dewijl wy hooren dat die Geest, die in ons is als een sekere spranck der onsterffelickheydt (waerom hy oock elders het pandt onses erfdeels genoemt wordt) van gelijcken Ephes. 1. 14.
in hen gewoont heeft, hoe souden wy d'erffenis des levens hen-lieden durven ontnemen.

Waer uyt dan volgt een klare weder-legging van de dwalinge der Sadduceen en der Joden, dewelcke d'eeuwighe saligheydt en de seeckere hope van de Kercke Godts te niet doen.

Daerom is 't te meer te verwonderen dat de Sadduceen eertijdts tot dees' onverstandigheyt vervallen zijn, datse beyde d' opstandingh der dooden en het wesen der zielen loochenden 1): welcke twee stucken nochtans hen met soo klare ghetuyghenissen der Schriftuyr bevestight waren. De dwaesheydt van de geheele natie der Joden en soud' oock hedensdaeghs niet min seltsaem en ongheschickt schynen te zijn, die sy betoonen in 't verwachten van een aerdsch Koninckrijcke van Christus, indien de Schriftuyr niet al langh te voren voorseydt hadde datse dese straffe souden dragen om dats' het Euangelium verworpen hadden. Want het was voor Godes rechtveerdigh oordeel betaemlick also de herten te verblinden, dewelck' het aenghebodene licht des Hemels verstootende, de duysternissen 2. Cor. 3. 14.
sich van selfs op den hals hadden gehaelt. Sy lesen dan wel van Moses, en herlesen hem gheduyrighlick: maer sy worden door het decksel dat op hen leydt verhindert, dats' het licht 't welck in sijn aengesicht schijnt, niet en sien. En alsoo sal hij hen bedeckt en bewimpelt blijven tot dattet 2) bekeert worde tot Christus, van den welcken sy hem nu so seer alsse kunnen poogen af te leyden en te vervreemden.

Het XI. Capittel.

Van 't onderscheydt tusschen 't Oudt en Nieuwe Testament.

Dit volgende vijfderley onderscheydt van dese twee Testamenten behoort meer tot de maniere der bediening dan tot het wesen des verbondts.

Wat dan? sult ghy seggen: Salder gantsch geen onderscheyt zijn tusschen 't Oudt en Nieuwe Verbondt? Wat salmen dan houden van so veel plaetsen der

---

1) dull'.

1) versaeckten. 2) datse.

Schriftuyr, in dewelcke 't Oud' en Nieuwe Verbondt als seer verscheyden dinghen met malkanderen vergheleecken worden? Aengaende my, ick neem' seer geern aen het onderscheyt dat in de Schriftuyr aenghegeven 1) wort: doch alsoo dat daer door haer onderling' eenigheydt en over-een-stemmingh, die alreed' aenghewesen is, niet verkort en worde: gelijck ghesien sal worden, wanneer wy dat onderscheyt ordentlick verhandelt sullen hebben. Dit onderscheyt (soo als ick hebb' kunnen bemercken en onthouden 2)) bestaet in vier voornemelicke stucken. By dewelcke soo yemant nog een 3) vijfde voegen wil, die en sal my daer in tot geen teghenparty hebben. Ick seggh' oock, en neem' aen te bewijsen, dat alle dese stucken 4) sodanigh zijn, datse meer behooren tot de wijse der bedieningh, als tot het wesen der voor-ghemelde Verbonden, sulcks dat (niet teghenstaende dese puncten van 5) onderscheyds) de beloften des Ouden en Nieuwen Testaments al eenerley beloften blijven, en oock een en het selfde fondament behouden, namelick, Christus. Het eerste deel of onderscheydt is, dat de Heere, al hoewel hy oock in voortijden wilde dat sijn volck haer verstandt 6), sinnen en gedachten souden schicken en opheffen tot het hemelsch' erfgoedt, nochtans (om haer in de hoop' en verwachtingh van dien te beter op te houden) haer dat selvighe erfgoedt onder aerdtsche zegeningen t' aenschouwen, en eenighsins te smaken gegeven heeft: maer dat hy nu in dese tijden, in dewelcke de weldaedt des toekomenden levens klaerder en duydelicker door het Euangelium gheopenbaert is, die mindere en lagere 7) manier van oeffeningh en onderwijsingh, die hy onder d'Israëliten ghebruyckt heeft, achter wege laet, en onse herten reghel-recht stiert tot de bedenckingh derselver weldaedt. Die desen raedt Godts niet op en mercken 8), die laten sich voorstaen dat d'Israëliten niet hooger en zijn opgesteghen dan tot de goederen die tot profijt van 't lichaem belooft wierden. Sy hooren dat het landt Canaan soo dickwils genoemt wort als een voortreffelick en oversulcks als een eenigh loon voor d'onderhouders der Goddelicke Wet. Sy hooren dat de Heere den overtreders der selver Wet met niets swaerders en dreygt dan dats' uyt de besitting van dat landt gestooten, en in vreemde landen verstroyt sullen worden. Sy sien oock dat by na alle de zegeninghen en vloecken die van Moses verkondigt worden hier op uytloopen. Hier uyt besluyten sy, sonder daer aen te twijffelen, dat de Joden niet om haer selfs, maer om eens anders wille van d'andere volckeren zijn afgesondert: te weten, op dat de Christelicke Kerck een voorbeeldt mocht hebben, in wiens uyterlicke ghestaltenis sy 't bewijs der geestelicker dinghen bemercken soude. Maer dewijl de Schriftuyr somtijdts aenwijst: dat Godt selfs d'aerdtsche weldaden daer med' hy d'Israëliten verrijckte, daer toe verordent heeft, op dat hy hen alsoo met der handt soude gheleyden tot de hope der hemelsche goederen: soo is het een al te groot' onwetenheyt, ick swijge botheyt, sulck een bedeelingh en ordeningh niet waer te nemen. Dit nu 1) is de staet van 't verschil 't welck tusschen ons en dit slach van 2) menschen 3) valt. Sy leeren dat de besittingh van het landt Canaan, die d'Israëliten voor haer hooghst' en uyterste gelucksaligheyt hielden, ons nu ter tijdt nae de komst van Christus een afbeeldingh is van 't Hemelsch erfdeel. Wy beweeren daer tegen dats' | in d'aerdtsche besittingh diese ghenoten, als in een spieghel aengheschouwt hebben de toekomend' erffenisse die sy geloofden voor haer in de Hemelen bereydt te zijn. (p. 174.)

Het eerst' onderscheydt. De Heere heeft in den Ouden Testamente het Hemelsch erfdeel t' aenschouwen en te smaken ghegeven onder aertsche weldaden: onder het Nieuwe worden sodanighe aerdtsche hulp-middelen nae-gelaten.

2. Dit sal beter blijcken uyt de gelijckenis die d'Apostel Paulus gestelt heeft in den Brief tot den Galaten. Hij vergelijckt het Joodtsche volck by een jongen erfgenaem, dewelcke noch niet bequaem zijnd' om hemselven te regeeren, luystert nae het onderwijs van sijnen Vooghdt of Leer-meester, onder wiens opsicht hy overghegeven is. En al hoewel hy de ghelijckenis voornementlick past op de ceremonien, so mach nochtans de selvigh' oock seer bequaemlick op de tegenwoordighe saeck gepast worden. Soo was hen dan de selfst' erffenis verordineert die ons toe-gheschickt wordt: maer sy en waren van wegen hare jonckheydt noch niet bequaem om daerin te handelen en die te aenvaerden 4). Deselfde Kerck was onder hen die onder ons is: maer sy was noch in haer kindtsche jaren. Soo heeft dan de Heere haer ghehouden onder dese kinderlicke disciplijn en tucht, dat hy haer de Geestelicke beloften niet alsoo naeckt en ontdeckt gaf, maer eenighsins met aerdtsche beloften bedeckt en beschaduwet. Doe hy derhalven Abraham, Isaac en Jacob, midtgaders hare nakomelinghen tot de hope der onsterffelickheyt aennam, soo heeft hy hen het landt Canaan tot een erfdeel belooft: niet op datse niet anders en souden hopen en verwachten, maer op datse door het aenschouwen van dien haer selven

Bewijs van dit eerst onderscheydt, genomen uyt de gelijckenisse van een jongh erfgenaem, waer van ghemeldt wordt by den Apostel. Galat. 4. 1.

1) verhaelt. 2) geheugen. 3) het. 4) deselve. 5) deelen des. 6) hare verstanden. 7) slechter. 8) bemercken.

1) [ ]. 2) geslacht der. 3) (voor). 4) die te handelen en aen te gaen.

souden besigh houden en verstercken in de verwachtingh van dat waerachtigh erfdeel, 't welck noch niet ghesien en wierdt. En op datse niet en souden kunnen dwalen, so wierdt haer noch een hooger belofte gegeven, dewelcke dienen soude tot een ghetuyghnis, dat dat Landt niet en was d'opperste weldaedt Godts. Alsoo en laet hy niet toe dat Abraham in de belofte des Landts die hem gedaen was soude blijven roncken en slapen: maer sijn gemoedt wordt door een hoogere 1) belofte

Genes. 15. 1.

tot den Heere op-gheheven. Want hy hoordt dat de Heere tot hem seydt: Ick ben u een Schildt, u Loon seer groot. Hier sien wy dat het eynde sijns loons voor-gestelt wort als zijnde 2) in den Heere, op dat hy dat loon, als of het verganckelick en ongeduyrigh waer, niet en soude soecken in de dinghen deser werelt: maer ghedencken dat het een onverderffelick loon zy. Daer nae doet hy hem de belofte van 't landt Canaan in gheen ander verbant 3), dan op dat het zy een pandt van Godes gunst, en een voorbeeldt van het Hemelsch erfdeel. Dit is oock het gevoelen der Heyligen geweest, gelijck hare woorden getuygen. Alsoo klimt 4) David van de tijdelicke zegeningen tot d'opperste, en laetste.

Psalm 73. 26. en 84. 3.

Beswijckt, seght hy: mijn vleesch ende mijn herte, soo is Godt de Rotzsteen mijns herten,

Psalm 16. 5.

ende mijn deel in eeuwigheydt. Item: De Heere is het deel mijner erve, ende mijns

Psalm 142. 6.

bekers: ghy onderhoudt mijn lot. Item, Tot u riep ick, ô Heere: ick seyde: Ghy zijt mijn toevlucht, mijn deel in het landt der levendighen. Die alsoo durven spreken, die belijden voorwaer datse met haer hoop boven de werelt, en boven al het goedt dat tegenwoordigh is opklimmen. Nochtans wordt dese gelucksaligheydt des toekomenden levens van de Propheten dickwils beschreven onder 't voorbeeldt datse van den Heere hadden ontfanghen: ghelijck dese ghesegden 5) alsoo verstaen

Iob. 18. 17. By Iesaia in veel plaetsen.

moeten worden: De Godtsalige sullen het Landt be-erven: maer de godtloose sullen daer uyt verstrooyt worden. Jerusalem sal van allerley rijckdommen de volheydt hebben, en Sion sal door de veelheydt der goederen overvloeyen.

Psalm 133. 3.

Daerom hebben de Heylige Vaders onder de Wet het aerdtsche leven en de zegheninghen van dien seer groot gheacht, en de straffen ghevreest dewelck' oock ooghenschijnlicker waren te dier tijdt.

Alle het welck, gelijck wy sien, eyghentlick niet en kan toe-gepast worden, noch op het Landt daer in wy vreemdelinghen zijn, noch op het aerdtsche Jerusalem, maer op het ware Vaderlandt der geloovigen, en op die Hemelsche Stadt, in dewelcke de Heere gebiedt aldaer den zegen, [*ende*] het leven tot in der eeuwigheydt.

3. Dit is de reden waerom de Heylighe kinderen Godts onder 't Oude Testament dit sterffelicke leven en de zegeninghen daer toe behoorende, in meerder weerden gehouden hebben dan ons nu ter tijdt soude betamen. Want al hoewel sy seer wel wisten datse daer op als op het perck en eynd' hares wandels niet en mochten berusten, nochtans dewijls' oock bekenden dat de Heere daer in eenighe contrefeytsels en afbeeldinghen sijner ghenade ghedruckt hadde, om hen daer mede nae de maet van hare swackheydt t' oeffenen, soo zijnse door een meerder soetigheydt tot dat leven en die zegheningen getrocken, dan of sy die op haer selven aenghemerckt hadden. En gelijck de Heere, toen hy 1) sijne goet-gunstigheydt jegens de gheloovighe door tijdelicke goederen betuyghde, door dese 2) beeltenissen en teeckenen de Geestelicke gelucksaligheydt beduydede, alsoo gaf hy oock in 't tegen-deel door de lichamelicke straffen een bewijs van sijn oordeel teghen de verworpene. Dien volghens ghelijck de weldaden Godts klaerder ghesien wierden in de 3) aerdtsche dinghen, alsoo oock de straffen. En dewijl veel on-ervarene menschen dese gelijckmatigheydt en over-een-komingh (om soo te spreken) die daer is tusschen de straffen en belooningen niet in het ooghe houden 4), soo zijnse verwondert over soo grooten veranderlickheydt in Godt, als dewelcke in voortijden haestigh wesende om allerley sonden der menschen door wreede en schrickelicke straffen te wreken, nu daer en teghen, ghelijck als 5) of hy d'oude genegentheydt tot toorn afgeleydt hadde, veel sachter en op verre na 6) soo dickwils niet 7) straft: ende 't en verschilt niet veel of sy nemen daer uyt oorsaeck om te dencken dat het Oude en Nieuwe Testament verscheyden goden gehadt heeft, het welck oock den Manicheen is wedervaren. Maer wy sullen uyt soodanige swarigheden en twijffelinghen lichtelick gereddet worden, indien wy slechts goede acht geven op die leydinghe en bedoelinghe Godts 8) daer van ick ghesproken hebbe, t. w. 9) dat hy, voor die tijdt in dewelck' hy sijn Verbondt als noch eenigher maten bedeckt aen het Israëlitische volck overleverde, de genade der toekomender en eeuwiger ghelucksaligheydt door aerdtsche weldaden, en de swaerheydt der Gheestelicker doodt door lichamelicke straffen heeft willen beduyden en af-malen.

Waerom onder de wet sware en haestighe straffen en oordeelen geweest zijn.

Het tweed' onderscheydt. Het Oude Testament heeft Christus door ceremonien afgebeelt: Het Nieuwe geeft de teghenwoordighe waerheydt en 't lichaem selfs.

4. Het ander onderscheydt des Ouden en Nieuwen Testaments is ghelegen in de figuyren, dat het Oude Verbondt alleenlick een

1) grooter. 2) [ ]. 3) onder geen ander condity. 4) steygert. 5) sprcucken.

1) [ ]. 2) soodanighe. 3) [ ]. 4) overlegghen. 5) [ ]. 6) nerghens nae 7) en. 8) ons gemoedt richten en wenden tot die ordonnanty en beleydingh Godts. 9) [ ].

beelt in plaets van de saeck, en een schaduw' in stede van het lichaem voor oogen stelde: en dat het Nieuwe de saeck selve en het ware lichaem daedwerckelick 1) vertoont en toe-dient. En van dit onderscheyt wordt gemeldt by na in alle die plaetsen daer het Nieuwe tegen het Oude Testament ghestelt wort: maer nochtans in den Brief tot den Hebreen wijt-loopigher behandelt dan ergens elders. Daer redetwist 2) d'Apostel teghen die gene, dewelcke meenden dat d'onderhoudinghen en ceremonien van Moses Wet niet en konden af-gheschaft worden, sonder met een | den gantschen Godtsdienst in den gront te verderven. Op dat hy dese dwalingh soude weder-leggen, soo maeckt hy ghebruyck van 't gheen omtrent 3) het Priesterdom van Christus by den Propheet voorseydt was, want dewijl hem een eeuwigh Priesterschap opgedragen wordt, soo is 't seker dat dat andere 4) Priesterdom daer d'een Priester dagelicks gestelt wiert en tradt in des anderens stede, te niet gaet. En dat d'instellingh van desen nieuwen Priester uytnemender is dan eenigh' andere, bewijst hy door dien deselvige met eenen eedt wort bevestight. Daer nae seydt hy, dat in die overbrengingh en veranderingh des Priesterdoms, oock de veranderingh des Testaments geschiet is. Hij bewijst oock met reden en goet fondament dat sulcks nootsakelick alsoo moest wesen, Want de Wet hadde sulcke swackheyt datse geen dingh tot volmaecktheyt konde brengen. Daer op wijst hy wijders aen hoedanigh dese swackheyt zy gheweest, te weten, dats' uyterlicke reynigînghen en rechtveerdigheden des vleesches gehadt heeft, dewelcke de conscientien der gener die haer selven daer in oeffenden, niet en konden volkomen maken, dewijl sy door de slacht-offeren der beesten de sonden niet uyt-wisschen noch ware Heyligheyt toebrengen en konde. Hy besluyt derhalven dat in de Wet zy gheweest de schaduwe der toekomende goederen, en niet het levendighe beeldt der dingen selve: en dats' oversulcks geen andere roepinghe 5) en hadde dan den mensch in te leyden tot een beter hope, die in het Euangelium wordt toegebracht. Hier moetmen nu wel opletten op welk punct 6) het verbond des Euangelies, en de dienst van Christus met den dienst van Moses vergheleecken wordt. Want indien de vergelijckingh op 7) de substanty en het wesen der beloften slaet 8), soo souder een grooten strijt en tweespalt ontstaen tusschen de twee Testamenten, maer

Hebr. 7. 11, 19. en 9. 9. en 10. 1. Psalm 110. 4.

(p. 174.)

Het oogmerck des Briefs tot ten Hebreen, daer dit onderscheyt verklaert wort.

1) dadelick. 2) disputeert. 3) neemt hy tot sijn voordeel 't gheen van. 4) [ ]. 5) ampt. 6) bemercken nae wat deel. 7) tot. 8) behoorde.

dewijl het gheschil, dat hier verhandelt wort op heel yets anders wijst, so moet men, om den waren sin te vatten, sich oock aen dat andere houden. Stellen we dan op den voorgrond dat het gheldt een 1) Verbondt, 't welck hy eenmael gemaeckt en bevestight heeft om eeuwigh te duyren en nimmermeer te vergaen. De voleyndinghe 2) van dit verbondt, daer uyt het eyndtlick sijn standt en vastigheyt bekomt, is Christus. Maer onderwijl 3) dese bevestiging en vastigheyt nog 4) verwacht wort, so verordineert de Heere door Moses eenighe ceremonien, dewelcke zijn ghelijck als openbare teeckenen van die toekomstighe bevestiginge. En hierover nu was gheschil ontstaen 5), of de ceremonien die inde Wet waren inghestelt voor Christus al dan niet 6) moesten wijcken. Dese ceremonien al hoewels' alleenlick zijn geweest by komstigheden 7), of immers aenhanghsels en (gelijckmen ghemeenlick seydt) by-voeghsels des verbondts: nochtans dewijls' oock waren instrumenten om 't verbondt te bedienen, soo ontfangense toch 8) den naem des verbondts, ghelijck oock die naem den anderen Sacramenten plach gegeven te worden. Derhalven, op dat wy onse reden kort maken: wort door het Oude Testament te deser plaets verstaen, die ghewoonlicke en openbare wijs' en manier om door de ceremonien en slacht-offeren het verbondt te bevestighen. En dewijl in die wijse van bevestigen niets grondighs noch bondighs en is, 't en zy dan datmen verder en hooger opklimme, soo beweert d'Apostel dat die wech genomen en afgheschaft moest worden, op dat hierdoor 9) mocht werden plaets ghemaeckt voor Christus, die Borgh' en Middelaer van een beter Testament, door den welcken voor d'uytverkoornen eenmael een eeuwighe heylighmakingh verkregen is, en d'overtredingen, die onder de Wet bleven, uytghewischt zijn. Indien ghy wilt, soo mooght ghy 't oock aldus verstaen: dat het Oude verbondt was dat Testament des Heeren, 't welck ghegeven en overgelevert wiert, ingewonden en bewimpelt met een schaduwachtigh' en krachteloos' onderhoudingh der ceremonien, en dat het oversulcks verganckelick gheweest zy, om dat het gelijck als in het onsekere sweefde 10), tot dat het door een vasten en wesentlicken grondt ondervanghen 11) soude worden. Maer dat het eyndtlick als doe nieuw en eeuwigh

Beschrijvingh des Ouden Testaments.

1) de staet onses verschils ons op een ander af leydt, soo moet men daer henen gaen, op dat wy de waerheydt in desen ondervinden moghen. Laet ons derhalven in 't midden voor den dagh brenghen dat. 2) voltreckingh. 3) Terwijl. 4) [ ]. 5) der bevestingh. Dit wiert nu in verschil getrocken. 6) [ ]. 7) toe-valligheden. 8) [ ]. 9) door sulcks 10) tusschen beyden en in twijffel hingh. 11) onderset.

gemaeckt wierdt, nae dat het door 't bloet van Christus geheylight en vast ghegrondet was. Daerom noemt Christus den Drinckbeker die hy sijne Discipelen in 't Avontmael toereyckte: Een Drinckbeker des Nieuwen Testaments in sijnen bloede: om te kennen te gheven dat het Testament Godts eerst 1) als dan in der daedt sijn kracht en waerheydt heeft, waer door het nieuw en eeuwigh wordt, wanneer het met sijn bloet wort verzegelt.

Matth. 26 28.

Hier uyt is 't oock, dat wy geseydt worden door d'onderwijsinghe der Wet te worden geleyt tot Christus.
Gal. 3. 24. en 4. 1.

5. Hier uyt blijckt nu in wat sin en meeningh d'Apostel gheseydt heeft, dat de Joden door d'onderwijsingh der Wet geleydt zijn gheweest tot Christus, eer hy selfs in het vleesch geopenbaert wierdt. Hy bekent dan dats' oock kinderen en erfghenamen Godts waren: maer die nochtans van wegen hare kindtsheyt onder opsicht en bewaring des tucht-meesters moesten staen. Want het en was niet betaemlick, datter op die tijdt, doe de Sonne der gerechtigheyt noch niet en was op-gegaen, soo groot een 2) licht der openbaringh, en soo groote scherpsinnigheydt in het begrijpen der saeck 3) wesen soude. De Heer heeft dan het licht sijns woorts hen alsoo toeghedient, datse dat noch maer van verr' en donckerlick sagen. Daerom duydt 4) Paulus dese geringheyt van insicht 5) aen 6) met het woordt kindtsheyt, overmids 7) de Heere dit insicht 8) door dingen deses werelts en door uyterlick' onderhoudingen, als door reghelen en onderwijsinghen voor de kinderen, wilde gheoeffent en gheleert hebben, tot der tijdt toe dat Christus verschijnen soude: door wien de kennisse des gheloovigen volcks moest opwassen en vermeerderen. Dit onderscheydt heeft Christus self aenghewesen, doe hy seyde: Dat de Wet en Propheten gheweest zijn tot op Ioannes, en dat van dien tijt af het Koninckrijcke Godts wordt gheeuangeliseert en verkondight. Wat profijt hebben dan de Wet en de Propheten binnen haren tijdt den menschen toegebracht? Sy hebben hun 9) ghegheven een smaeck van die wijsheydt die naemaels klaerlick geopenbaert soude werden, en hebben die van oudsher 10) getoont als 11) van verre glinsterende. Maer als Christus met den vingher kan werden aengewesen, dan is het Rijcke Godts ontsloten. Want in hem zijn alle de schatten der wijsheyt en des verstants geopent, waer door men by nae tot het verborgenste des Hemels doorbreeckt.

Matth. 11. 13.
Coll. 2. 3.

Hier tegen en doet niet datter onder d'Oude ten tijde der Wet sommighe gheweest zijn seer sterck in den gheloove, met dewelcke by nae niemant in de Christelicke Kerck en zy te vergelijcken. Want men moet sien op de ghewone leyding Godts. Ten anderen, so zyn oock d'alder-uytnemenste begrepen onder dese kinderlicke onderwijsing, en door de ceremonien gheholpen om Christus van verre te sien en te groeten.

6. Hier tegen en doet niets af 12), datter by nae niemandt in de Christen-Kerck en kan werden gevonden, die van wegen de weerdicheyt sijns geloofs met Abraham mach vergeleecken worden, en dat de Propheten sulck een uytnemende kracht ghehadt hebben, dat sy daer door noch huydensdaeghs de gantsche werelt verlichten. Want de vraegh' en is alhier niet, wat voor gaven de Heere aen enkele 1) menschen heeft mede gedeelt: maer wat voor een ghewoonlick | en gemeen beleydt en ordeningh hy ghehouden heeft in het volck te leeren: dewelck' oock te vinden is by die selfste Propheten, die met een bysondere kennis boven andere begaeft waren. Want hare Predicatien zijn duyster, als van verre gheleghene saken, en door figuyren bedeckt en verborgen. Boven dien, al hoewel sy een wonderbare kennis hadden meer dan andere, dewijl sy nochtans nootshalven haer selven hebben moeten schicken en voeghen nae de gemeen' onderwijsingh des volcks, so worden sy oock selfs onder den hoop der kinderen gereeckent. Daer en is eyndtlick noyt aen één hunner 2) soo grooten klaerheyt der kennisse gegeven, die niet eenighsins en smaeckte nae de duysterheydt van dien tijdt. Daerom seght Christus aldus: Dat vele Propheten ende Koninghen hebben begeert te sien het gene ghy siet, ende en hebben het niet ghesien: ende te hooren 't ghene ghy hoort, ende en hebben het niet gehoort. Doch uwe oogen zijn saligh, om dat sy sien, ende uwe ooren om dat sy hooren. En om de waerheydt te segghen, het was recht dat de tegenwoordigheydt van Christus in het vleesch dit boven al wat voorafging uyt sou hebben 3), dat daer uyt soud' ontstaen een klaerder openbaringh der Hemelsche verborgentheden. Hier toe dient oock 't gheen wy voor henen bygebracht hebben uyt den eersten Brief van Petrus, te weten, dat den Propheten was te kennen gegeven, dat haren dienst en arbeydt aldermeest in onse tijden profijt en voordeel doen soude.

p. 175.)

Luc. 10. 24.

Matth. 13. 17.

1 Petr. 1. 12.

Het derd' onderscheydt.
't Oude Testament is letterlick: 't Nieuwe gheestelick. 't Oude is een bedieninge des doots: 't Nieuwe is een instrument des levens.
Ierem. 31. 31.

7. Ick kom 4) nu tot het derd' onderscheydt, 't welck uyt Jeremia genomen werdt, en aldus geformuleerd wordt 5): Siet, de daghen komen, spreeckt de Heere: dat ick met den huyse Israëls ende met den huyse Juda een nieuw Verbondt sal maken. Niet na 't Verbondt, dat ick met hare Vaderen gemaeckt hebbe, ten dage als ick hare hant aengreep, om haer uyt Egypten-landt uyt te voeren: welck mijn Verbondt sy vernietight hebben, hoewel ick se getrouwt hadde, spreeckt de Heere. Maer dit is 't Verbondt, dat ick na die dagen met den huyse Israëls

1) [ ]. 2) [ ]. 3) des verstandts. 4) beteeckent. 5) des verstandts. 6) [ ]. 7) dewelcke. 8) [ ]. 9) de selvige. 10) voor henen. 11) [ ]. 12) [ ].

1) weynighe. 2) yemanden 3) dese privilegy en voorbaet hadde, namelick. 4) trede. 5) dewelck aldus spreeckt.

maken sal: Ick sal mijne Wet in haer binnenste gheven, ende sal die in haer herte schrijven: ende ick sal hare ongerechtigheyt vergeven, ende harer sonden niet meer ghedencken. Ende sy en sullen niet meer, een yeghelick sijnen naesten, ende een yegelick sijnen broeder, leeren, want sy sullen my alle kennen, van haren kleynsten af tot haren grootsten toe. Uyt dese woorden heeft d'Apostel oorsaeck ghenomen om tusschen de Wet en het Euangelie dese verghelijckingh te stellen, te weten, dat hy de Wet noemt een letterlicke, en het Euangelie een geestelicke Leere: en seyt, dat de Wet in steenen tafelen ghedruckt, en het Euangelie in de herten ingeschreven was: dat de Wet is een predickingh des doodts en der verdoemenis, en het Euangelie een predickingh des levens en der gerechtigheydt: dat de Wet te niet wordt, en het Euangelie eeuwighlicken 1) blijft. Dewijl nu 2) des Apostels voornemen is gheweest den sin des Propheten te verklaren en voor te stellen, soo sal 't genoegh zijn de woorden van een van hen beyden in te dencken 3), om achter 4) de meening van 5) beyden te 6) komen. Doch niet te min verschillen sy toch oock eenigsins 7) van malkanderen. Want d'Apostel spreeckt hatelicker van de Wet dan de Propheet. En dat niet uyt een enckel bloot aensien der Wet: maer om datter waren sommighe fielten, slimme yveraers voor de Wet, die door een verkeerde liefd' en gunst tot de ceremonien, de klaerheydt des Euangelies verdonckerden: soo disputeert en spreeckt hy dus van de Wet met het oogh op de onware voorstellingh en dwase opvattinghe, die dese lieden ervan maeckten; en hierop sal derhalve by Paulus als op yets dat hem bysonder is, moeten ghelet worden. Maer wat hun beyden (t. w. Jeremia en Paulus) 8) belanght, dewijls' het Oude en het Nieuwe Testament of Verbondt onderling verghelijcken het eene stellende teghen het ander, soo en bemercken sy in de Wet niet anders dan 't geen haer alleen eyghen is. Als by exempel, de Wet vervat doorgaens in sich beloften van barmhertigheydt: maer dewijl die niet en komen van de Wet, maer van elders in de Wet inghebracht zijn, soo en wordens' oock onder de Wet niet ghereeckent, als men van haer eygen en bloote natuyr spreeckt. En so 9) schrijvense der Wet dit 10) alleen als eyghen toe, datse gebiedt wat recht is, datse de sonden verbiedt, den ghehoorsamen loon verkondight, den overtrederen straffe dreyght: maer datse ondertusschen de boosheydt des herten, die alle menschen aengheboren is, niet en verandert of verbetert.

2. Cor. 3. 6. 7.

Dit onderscheydt 'twelck van den Apostel gheleert wort, wort eerstelick in't gemeyn verhandelt.

8. Laet ons nu de vergelijckingh des Apostels van stuck tot stuck verklaren. Het Oude Testament is *letterlick:* om dat het sonder by-gevoeghde kracht des Geestes verkondight is: het Nieuwe, is *geestelick:* om dat de Heere dat gheestelicker wijs' in de herten der menschen heeft ingegraveert. Daerom is de tweede tegen-stellingh gelijck als een verklaringh van d'eerste. Het Oude brenght den doot met sich: want het en kan anders niet dan het geheele menschelicke gheslacht onder den vloeck werpen: het Nieuw' is een instrument des levens: want het verlost de menschen van den vloeck, en versoent die wederom met Godt. 't Oud' is een bedieningh der verdoemenis: want het beschuldight alle kinderen Adams van ongherechtigheyt: 't Nieuw is een dienst der gerechtigheyt: want het ontdeckt Godes barmhertigheydt, waer door wy gherechtveerdight worden. De laetste tegenstelling behoort tot de ceremonien der Wet. Om dat het Oude Testament het beeldt hadde der dingen die niet tegenwoordigh en waren, so moest het met der tijdt vergaen en verdwijnen. Maer dewijl het Euangelium het lichaem selfs voor den dagh brenght, soo behoudt het een bestendigh' en geduyrige vastigheyt. Jeremia noemt oock wel de Wet der Zeden een swack en broos Verbondt; maer dat geschiedt om een ander oorsaeck, te weten, om dat het door den haestigen afval des ondanckbaren volcks terstont is verscheurt gheworden. Maer dewijl soodanighen scheuringh en schendingh voortkomt uyt 1) de schuldt van het volck, soo en machmens' eygentlick den Testamente niet toe-schrijven. Maer wat de ceremonien belanght, naerdien dese 2) van wegen haer eygen swackheydt door de komst van Christus zijn te niet gheworden, soo haddense d'oorsaeck harer kranckheyt binnen en by haer selven. Voorts dit onderscheydt tusschen de letter en den gheest en moet alsoo niet verstaen worden, als of de Heere sijn Wet den Joden te vergeefs gegeven hadde, sonder yemanden van hun tot hem te bekeeren: maer het is by manier van 3) vergelijckingh gestelt, om ons d'overvloedige ghenaed' aen te prijsen, door dewelcke de selvige Wet-gever, als nu in 4) eenen nieuwen persoon optredende 5), de predicaty des Heyligen Euangeliums heeft verheerlickt. Want indien wy willen tellen en reec-

Daer na in 't bysonder, de leden des Apostolischen texts neerstelick met malkanderen vergheleecken zijnde, door driederley tegen-stellingh.

't Oude Testament is letterlick, doodelick en tijtlick: 't Nieuwe Testament is geestelick, levendigmakend' en eeuwigh.

Onderscheyt tusschen Letter en Geest.

1) gheduyrigh. 2) [ ]. 3) van den eenen t'overlegghen. 4) [ ]. 5) (hun). 6) (be-). 7) wat. 8) van de Wet na haer misverstant en dwase gesintheydt. Dit sal dan als yet bysonders in Paulus waer-ghenomen moeten werden Maer wat hun beyden. 9) Dit. 10) [ ].

1) by komt door. 2) gemerckt die. 3) door. 4) [ ]. 5) aenuemende.

kenen de menighte der ghener die hy uyt alle volckeren door de predicaty des Euangelies en werckingh sijnes Geestes weder-gheboren en
(p. 177.) tot de ghemeenschap sijner Kercke versamelt | heeft, so sullen wy moeten erkennen 1) dat diegene die in de voortijden in Israël met een oprechte genegentheyt hares herten het Verbondt des Heeren hebben omhelst, seer kleen en by nae geen getal uytmaken konden: dewelcke nochtans oock weer velen 2) in ghetal waren, wanneer mense wil tellen op haer selven sonder se 3) met een andere veelheyt te vergelijcken.

'**t Vierde onderscheydt.**

'**t Oude Testament is der dienstbaerheyt: maer 't Nieuw is der vryheyt.**

9. Uyt dit derd' onderscheyt heeft het vierde sijnen oorspronck. Want de Schrifttuyr noemt het Oude Testament een Testament der Dienstbaerheyt, om dat het in de herten der menschen vreese voort brenght: maer het Nieuwe noemt hy een Testament der Vryheydt, om dat het in de ghemoederen vertrouwen en gherustigheydt verweckt.
Rom. 8. 15. So spreeckt Paulus tot den Romeynen. Ghy en hebt niet ontfanghen den Geest der dienstbaerheydt wederom tot vreese: maer ghy hebt ontfangen den Geest der aenneminge tot kinderen, door welcken wy roepen, Abba Vader. Hier toe dient oock 't gheen te lesen
Hebr. 12. 13. is in den Brief tot den Hebreen: Ghy en zijt niet ghekomen tot den tastelicken bergh, ende 't brandende vyer, ende donckerheyt, ende duysternisse, ende onweder: alwaer niet ghehoort, of ghesien en wordt, dan 't gheen de herten door schrick ter neder slaet: soo dat oock Moses selve bevreest wordt wanneer die schrickelicke stemm' haer geluyt geeft, waervan een yeder afbidt dat hy 't niet en hooren moghe 4): maer datse ghekomen 5) zijn tot den bergh Sion, en de stadt des levendigen Godts, tot dat hemelsche Jerusalem, &c. Doch 'tgeen Paulus kortelick aenroert in het segghen, dat 6) wy uyt den Brief tot den Romeynen hebben by-ghebracht, dat leydt hy wijdtloopiger uyt in den Brief
Gal. 4. 22. tot den Galaten, wanneer hy een allegory maeckt van de twee Sonen Abrahams, in deser voegen, dat Hagar de dienstmaegt een voorbeelt is van den bergh Sinaï, daer het volck van Israël de Wet ontfangen heeft: dat Sara die een vrye vrouw was, zy geweest een figuyr van 't hemelsche Jerusalem, van waer het Euangelie voortkomt. En gelijckerwijs het zaedt van Hagar dienstbaer geboren wordt, ende nimmermeer tot d'erffenis geraeckt, en het zaedt van Sara gheboren wordt in vryheyt, en tot het erfdeel recht heeft: Dat wy oock alsoo door de Wet tot dienstbaerheydt gebracht, en door het Euangelie alleen tot vryheydt weder-gheboren worden. De somma loopt hierop uyt, dat het Oude Testament den conscientien vrees' en verschrickingh aenghejaegt heeft: en datse door de weldaet des Nieuwen Testaments wederom worden verquickt en vervrolickt. Dat het Oude de conscientien onder het jock der dienstbaerheyt heeft ghebonden gehouden, en datse door de mildadigheydt des Nieuwen tot vryheyt los ghelaten werden. Indien ons (tot weder-leggingh van dit) de Heylighe Vaders des Israëlitischen volcks worden tegen geworpen, datse, namelick, met ons de selfde vryheyt en blijdtschap ghenooten hebben, dewijl het bekent is datse met den selven Geest des geloofs, gelijck als wy, begaeft zijn geweest: soo antwoorden wy datse gheen van beyden (noch vryheyt, noch Geest) hebben bekomen uyt de Wet: maer doe sy gevoelden datse door de Wet met een condity van dienstbaerheyt 1) gedruckt, en met ongerustigheyt der conscienty vermoeyt wierden, so hebbense haren toevlucht ghenomen tot het hulp-middel des Euangeliums: en oversulcks is dit geweest een bysondere vrucht des Nieuwen Testaments, datse buyten de ghemeene wet en wijse des Ouden Testaments van die quaden zijn bevrijdt gheworden. Daer beneffens ontkennen wy datse met den Geest der vryheyt en gerustigheyt also zijn begaeft gheweest, datse niet ten deele ghevoelt en souden hebben de vrees en dienstbaerheydt der Wet. Want al hoewel sy ghenooten en ghebruyckten die voorrechten en baten 2) die sy door de ghenade des Euangelies verkregen hadden, soo waren sy noch tans met het gemeene volck den selven banden en lasten der onderhoudinghen en ceremonien onderworpen. Dewijl sy dan gedrongen wierden tot de sorghvuldigh' onderhoudingh der ceremonien, dewelcke teeckenen waren van die disciplijn en tucht die der dienstbaerheyt wel geleeck, en beneffens dien handtschriften waerdoor sy van hare schuldt tot de sond' overtuyght, en van de verbintenis derselver niet ontslaghen en wierden: soo wordt met recht geseydt datse by ons vergeleken zijnde, geweest zijn onder het Testament der dienstbaerheydt en vreese, wanneer men wil sien op die gemeene bedeelingh en ordeningh, waer nae de Heere als doe met het Israëlitische volck handelde.

Tegen-werpingh.

Antwoordt door onderscheyt making.

Ten anderen, door ontkenningh.

Verschil tusschen de drie laetste onderscheydingen en 't tusschen 't eerste.

10. De drie onderscheydingen en vergelijckingen die wy laetst hebben verhaelt, behooren eyghentlick tot de Wet en het Euan-

1) seggen. 2) veel. 3) [ ]. 4) 't gehoor van welck' een yeder soeckt af te bidden. 5) toegetreden. 6) die spreuck die.

1) dienstbarige condity. 2) pryvilegy en voorbaet.

gelie, daerom wordt in die selvighe de Wet met den naem des Ouden Testaments, en het Evangelium met den naem des Nieuwen Testaments beteeckent. Het eerst onderscheydt streckt sich wijder uyt: want het vervat oock in sich de beloften die gedaen zijn eer de Wet ghegheven wierdt. En dat Augustinus dese beloften onder den naem des Ouden Testaments niet en wilde ghereeckent hebben, daer in heeft hy een seer goedt ghevoelen ghehadt, en oock niet anders willen beduyden dan 't geen wy leeren: want hy sagh op de ghesegden 1) van Jeremia en Paulus, in de-welck' het Oude Testament van het woordt der ghenaed' en barmhertigheydt wordt onderscheyden. Daer nae seydt hy oock ter selver plaetse met goedt bescheyt, dat de kinderen der belofte van den beginne der werelt aen tot het Nieuwe Testament behooren, als de-welcke van Godt weder-geboren, en met het gheloove dat door de liefde werckt, den geboden gehoorsaem gheweest zijn. En dat niet op hope van vleeschelicke, aerdsche en tijdelicke: maer van Geestelicke, Hemelsche en Eeuwige goederen: voornemelick op den Middelaer vertrouwende, door den welcken sy, gelijckse haer selven sekerlick lieten voorstaen, den Gheest ontfinghen om goedt te doen, en verghevingh verkreghen, so dick-wils alsse sondighden. Want dit is even 't selfde dat ick voor hadde te beweeren, dat alle de Heylige, dewelcke Godt, volgens 't verhael der Schriftuyre, van den aenbeginne der werelt bysonderlick verkoren heeft, mede-ghenooten zijn gheweest met ons van een en de selfste zegeningh ter eeuwigher saligheydt. Soo is dan tusschen onse verdeelingh en de sijne dit verschil dat de onse (naer luydt van dit segghen 2) van Christus: De Wet en de Propheten zijn tot op Johannes, en van dien tijdt af wordt het Rijcke Godts verkondight) tusschen de klaerheyt des Euangelies, en de duysterder uytdeelingh des woordts die voor henen gheschiedt was, een onderscheydt maeckt. De sijne onderscheydet alleen de swackheydt der Wet, van de vastigheydt des Euangeliums. Men moet oock alhier belanghende de Heylige Voor-vaders opmercken 3), dats' also geleeft hebben onder 't Oude Testament, datse daer op niet en bleven berusten, maer altijt naer het Nieuwe Verbondt pooghden en streefden, en oversulcks de sekere ghemeenschap van dien | omhelsden. Want die met de tegenwoordighe schaduwen te vreden zijnde, hare herten tot Christus niet uytgestreckt en hebben, die worden van den Apostel schuldigh

Lib. 3. ad Bonifac. cap. 4.

Bevestigingh van 't geen in 't voorgaende geseydt is, genomen uyt Augustinus.

Matth. 11. 15.

Regel, belanghende de Vaders onder het Oude Testament

(p. 178.)

1) spreucken. 2) dese spreuck. 3) bemercken.

ghestelt 1) aen blindtheydt en vervloeckingh. Want op dat wy swijgen van de rest, wat grooter blindtheyt soudemen kunnen bedencken, dan van een gheslacht beest de versoeningh der sonde te verwachten: dan in de uyterlicke besprenginghe des waters de suyveringh van de ziel te soecken? Dan Godt te willen paeyen met koude en ydele 2) ceremonien, even als of hy daer mede seer ghedient 3) en vermaeckt waer? Want tot alle dese ongerijmtheden vervallen die gene die sonder Christus aen te sien aen de onderhoudinghe der Wet blijven kleven.

11. Het vijfde onderscheydt, 't welck by de voorgaende gevoeght mach worden, is hier in gelegen, dat de Heere tot op de komst van Christus één volck alleen af-gesondert hadd', in 't welck hy sijn ghenadigh Verbondt beware soude. Doe d' Alderhoogste de volckeren verdeelde, en de kinderen Adams van den anderen uyt-sonderde, seght Moses, soo is sijn volck hem tot eygendom geworden: Jacob is het snoer sijns erfdeels. En in een andere plaets spreeckt hy 't volk aldus aen: Siet, des Heeren uwes Godts is de Hemel, ende de Hemel der Hemelen; de Aerde, ende al wat daer in is. Alleenlick heeft de Heere lust ghehadt aen uwe Vaderen, om die lief te hebben: ende heeft haer zaedt nae hen, u-lieden, uyt alle de volcken verkoren. Hy heeft derhalven dat volck alleen, als of het hem uyt alle menschen alleen toebehoort hadde, begiftight met de kennisse sijns Naems: hy heeft sijn Verbondt als in haren boesem op-ghesloten: hy heeft hen de teghenwoordigheydt sijns Wesens bekent ghemaeckt: en met allerley gunstbewysen vereert 4). Maer om alle d'andere weldaden voor by te gaen, en alleen te spreken van 't gheen alhier te pas komt, hy heeft haer door de gemeenschap sijns woordts aen hem verbonden, soo dat hy haren Godt genoemt en voor haren Godt ghehouden wierdt. Ondertusschen liet hy alle de andere volckeren, als ofse met hem niet all' te doen of te verrichten hadden, in ydelheyt omwandelen: en het eenigh middel waer door hy haer verderf hadde konnen heelen en heeft hy haer niet toegebracht, te weten, de predicaty van sijn woordt. Soo was dan Israël te dier tijdt des Heeren troetel-kint: en de reste waren vreemdelingen. Israël was bekent en in Godes trouw en bescherminngh opgenomen: en de andere waren verlaten in hare duysternissen. Israël was van Godt gheheylight d'andere zijn onheyligh geweest. Israël was door Godes teghenwoor-

't Vijfd' onderscheyt. 't Oude Testament heeft alleen behoort tot een volck: 't Nieuwe behoort tot alle volckeren.

Deut. 32. 8.

Deut. 10. 14.

Acta. 14. 16.

1) ghemaeckt. 2) blaeuwe 3) ghepast. 4) voordeelen verheerlickt

digheyt verheerlickt: d'andere waren van alle teghenwoordigheydt uytgesloten. Maer als de volheydt des tijdts gekomen was, die tot weder-oprechtingh van alle volckeren was bestemt, en die Versoener Godes en der menschen gheopenbaert wierdt, soo is de scheyts-muyr, dewelcke so langen tijdt Godes barmhertigheydt binnen de palen Israëls besloten hadde gehouden, verbroken, en den vrede verkondight gheworden soo wel den ghenen die verr' als den genen die nae by waren, op datse te ghelijck met Godt versoent zijnde, tot een volck souden worden ghemaeckt. Daerom en wordt als nu niet gesien, noch op Griek, noch op Jode, noch op Besnijdingh, noch op Voorhuydt, maer Christus is alles in allen, den welcken de Heydenen tot een erfdeel, en d'eynden der werelt tot een eygendom gegeven zijn: op dat hy sonder onderscheydt heersche van de een Zee tot d'ander, en van het water tot d'uyterste eynden des aerdtrijcks.

Galat. 4. 3. Ephes. 2. 14. Galat. 6. 15. Psalm 2. 8. Psalm 72. 8.

Het tweede deel des Capittels, aen de voorgaendesectie vast zijnde, waer in kortelick ghehandelt wordt van de roepinge der Heydenen.

12. Soo is dan de roepinghe der Heydenen een heerlick teecken, waer mede d'uytsteeckentheyt des Nieuwen Testaments boven het Oude wordt verklaert. Dese beroepingh was wel in voortijden door seer veel' en seer klare getuyghnissen der Propheten betuygt en voorseydt: doch alsoo dat de vervullingh daer van tot op den tijdt van 't Rijck des Messias wierdt op-geschort. Christus en is oock selfs terstondt in den eersten aenvangh sijns Predick-ampts daer toe niet getreden: maer hy heeft die so lang uyt-ghestelt tot dat hy alle de deelen onser verlossinghe volbracht, en den tijdt sijner vernederingh ge-eyndight hebbende, van sijnen Vader soud' ontfangen een Naem boven alle Namen, voor den welcken alle knye gebogen soude worden. Daerom dewijl dese tijdt en stonde noch niet geboren en was, soo seyd' hy tot de Cananesche vrouw: Ick en ben niet gesonden dan tot de verlorene schapen des huys Israëls. Hy en geeft oock de Apostelen in haer eerste uytsendingh gheen verlof datse dese palen sullen te buyten gaen. Ghy en sult, seght hy, niet henen gaen op den wegh der Heydenen, noch ghy en sult niet ingaen in [*eenige*] stadt der Samaritanen: Maer gaet veel meer henen tot de verlorene schapen des huys Israëls. Maer al hoewel die roepingh door soo veel getuyghnissen was bekent ghemaeckt, als nochtans d'Apostelen daer van een aenvangh maken moesten, soo heeft die hunlieden soo nieuw en vreemt ghedacht en gheschenen, datse daer van als van een onnatuyrlick dingh grouwelden en verschrickten. Sy hebben die voorwaer eyndlick met beven en niet sonder weygeringh by de handt ghenomen. Het en was oock gheen wonder: want het en scheen met de reden niet over een te komen, dat de Heere, dewelcke d'Israëliten soo veel eeuwen achter een van d'andere volckeren af-ghesondert hadde, nu soo haestigh, als of hy anders van beraedt ware geworden, dat onderscheyt soude wech nemen. Dit was wel door Prophetien voorseydt: maer sy en konden met sulcken aendacht op die voorsegginge niet letten, datse door de nieuwigheydt deses dinghs, dat haer in de ooghen scheen, niet met all' ontroert souden geworden zijn. De proef-stucken en exempelen die Godt alreed' in voortijden ghegeven hadde van de toekomende roepinghe der Heydenen, en waren oock niet krachtigh genoegh om haer daer toe te brenghen. Want behalven dat hy' er seer weynige gheroepen hadde, soo planted' hy die selvigh' eenighsins in het huys Abrahams, op datse tot sijn volck souden toe-ghedaen worden. Maer door dees' openbare roeping wierden de Heydenen niet alleen den Joden gelijck ghemaeckt, maer het scheen oock datse traden gelijck als in de plaets van d'af-ghestorvene Joden. Hier by komt noch dat die vreemde, die Godt voor henen in't lichaem sijner Kerck hadd' aengenomen, noyt den Joden en waren gelijck ghestelt 1) geweest. Daerom en is't niet sonder oorsaeck dat d'Apostel soo seer betuyght dat dit is een verborgentheydt die voor alle tijden en natien verborgen, en oock na sijn seggen voor den Engelen wonderlick geweest zy.

Phil. 2. 9. Matth. 15. 24. Matth. 10. 5.

Waerom de roepinghe der Heydenen den Apostelen soo nieuw en seldtsaem heeft geschenen.

Het laetste deel des Capittels, 't welck de teghen-werpinghen beantwoort.

13. Ick laet my voorstaen dat door dese vier of vijf deelen het gantsche onderscheyt des Ouden en Nieuwen Testaments, soo veel als tot een eenvoudigh onderwijs genoeghsaem is, wel en getrouwelick is uyt-geleydt. Maer | dewijl sommighe dese veranderlickheydt in de regeeringh der Kercke, dese verscheyden wijse van leeren, en dit soo seer groot verschil in de ghebruycken en ceremonien voor een seer ongeschickte saeck 2) houden: soo moet hier op oock worden ghe-antwoordt, eer wy tot andere saken voort gaen. Ende dit kan met weynige woorden gedaen worden, want hare tegen-werpingen en zijn soo bondigh niet, dats' een naeuwe weder-leggingh souden van nooden hebben. Het en is niet betamelick, seggense, dat Godt, die hem-selven altijdt gelijck is, soo grooten veranderingh geleden soude hebben, dat hy dat geen, het welck hy eenmael ge-

(p. 179.)

D'eerste tegen-werpingh. 't En is niet betamelick dat de onveranderlicke Godt dat gheen 't welck hy eenmael gebodē heeft, naderhandt misprijse.

Antwoort genomen van een gelijckenis, en door een Apostolisch getuyghenis bevestight.

1) gemaeckt. 2) groot' ongheschicktheydt

boden en aengepresen heeft, naderhandt wederom soude misprijsen. Ick antwoorde, datmen daerom niet en moet oordeelen dat Godt veranderlick is, om dat hy op verscheyden tijden verscheyden manieren van onderwijsen gepast heeft, na dat hy sagh dat voor yeder tijdt dienstigh en oorbaerlick was. Al is 't dat de Landt-man sijn huysghesin ander werck gheeft des Winters, en wederom ander werck voor-schrijft des Somers, soo en sullen wy daerom nochtans hem van ongestadigheyt niet beschuldigen, of oock ons selven niet laten voorstaen dat hy afwijckt van des landt-bouwinghs rechte reghel, die met de gheduyrighe ordeningh der natuyr over een stemt 1). Van ghelijcken al is't dat eenigh Huys-vader sijne kinderen, anders in hare kindtsheydt, anders in hare jonghelingschap, en wederom anders in haren manlicken ouderdom onderwijst, regeert en handelt, so en sullen wy evenwel daarom niet seggen, dat hy lichtveerdigh is, of van sijn voornemen en ghevoelen af treedt. Waertoe teeckenen wy dan Godt met het brandt-merck der onghestadigheydt, om dat hy de verscheydenheydt der tijden door bequame en ghevoeghlicke teeckenen heeft onderscheyden? De laetste ghelijckenis moet ons t'eenemael ghenoegh doen. Paulus verghelijckt de Joden by kinderen, de Christenen by jonghe mannen. Wat voor ongheregeltheydt isser doch in dit regiment Godes, dat hy de Joden ghehouden heeft onder d'eerste beginselen der Leere, dewelcke hen-lieden nae de mate hares ouderdoms dienstigh en betamelick waren: en dat hy ons een vaster en ghelijck als mannelicker onderwijs geeft? Soo blijckt dan Godes ghestadigheydt hier in, dat hy tot allen tijden de selfste Leere voor-geschreven heeft; en dat hy volstandigh blijft in het afvorderen van dien Godtsdienst, den welcken hy van den eersten aen heeft ingestelt en bevolen. Dat hy de uytwendige gestalt en wyse van leeren verandert heeft, daer in en heeft hy niet betoont dat hy veranderingh onderworpen is: maer hy heeft hem-selven daertoe geschickt 2) nae 't begrijp des menschen, 't welck wanckelbaer en veranderlick is.

Gal. 4. 1, 2, 3, &c.

Tweede tegen-werpingh. Hy konde van dē beginne met den Joden gehandelt hebbē, ghelijck hy hedens-daeghs handelt met ons.

14. Maer, seggense, van waer is die verscheydenheydt anders dan om dat Godt die heeft willen hebben. Kondt hy niet soo wel van den beginne als na de komst van Christus met klare woorden sonder eenige figuren het eeuwighe leven openbaren, den sijnen door weynige en duydelicke Sacramenten onderwijsen, den Heylighen Geest schencken, en sijn genade over de gantsche werelt uyt-gieten? Doch dit is even eens als ofse met Godt twisteden, om dat hy de werelt so laet heeft geschapen, daer hy nochthans sulcks wel eer hadde konnen doen: dat hy den Winter en den Somer, den dagh en den nacht by beurten heeft willen verwisselen. Laet ons voor vast houden (het welck alle Godvruchtige schuldigh zijn te ghevoelen) dat alles wat Godt gedaen heeft, wijsselick en rechtveerdelick van hem ghedaen zy: al is 't dat wy dickwils niet en weten de oorsaeck waerom sulcks also heeft moeten gheschieden. Want wy souden ons selven veel te veel toeschrijven en aennemen, waer 't dat wy Gode dit niet toe en stonden, dat hy oorsaken en redenen heeft van sijn voornemen en raedt die ons verborghen zijn. Maer 't is wonder, segghense, dat hy als nu de slacht-offeren der beesten, en geheel de instellinghe 1) des Levitischen Priesterdoms verstoot en verfoeyt, waer 2) hy in voortijden vermaeck in had 3). Als of quansuys die uytwendigh en verganckelicke dingen Gode vermaeck toebrachten, of op eenigherley wijse beweeghden. Wy hebben alreede geseydt, dat hy geen van dese dinghen om sijns selfs wille ghedaen, maer alles tot der menschen saligheydt verordineert heeft. Als een Medicijn-meester een jongen man door een seer goedt middel gheneest van sijne kranckheydt, en daer nae aen den selven, wanneer hy oudt geworden is, een andere wijse van heelkonst 4) te werck leght: sullen wy daerom segghen dat hy die manier van ghenesen veracht die hem te voren aenghestaen heeft? Jae hy blijft daer in volstandigh, en heeft alleen acht op den ouderdom. Alsoo was het oock behoorlick dat Christus door andere teeckenen als af wesende voor-gebeeldt, en als toekomende te voren verkondight soude worden: en alsoo betaemt het als nu dat hy verschenen zijnde wederom door andere teeckenen worde voor oogen ghestelt. Wat belanght dit, dat de roepingh Godts in de komst van Christus wijder onder alle volckeren uyt-ghebreydt is, en dat de gaven des Geestes overvloediger uytghestort zijn, dan wel van te voren: Ick bidd' u, wie kan verloochenen 5) dat het recht en billick zy dat de vrye bedeelingh van Godes genaden en gaven stae in sijn macht en goedt-duncken, om alsulcke volckeren te verlichten als hy wil? om de Predicaty sijns Woordts te verwecken daer hy wil? om sijn Leere soodanighen en soo grooten voorspoet en vruchtbaerheydt te ver-

Antwoordt, dewelcke d'ongherijmtheden van dese tegenwerpingh ontdeckt.

In-reden. Godt misprijst 't gheen hy eertijdts gepresen heeft.

Antwoordt, ghenomen van een gelijckenis.

Een ander' antwoort, ghenomen van de behoorlicke weerdering der Goddelicker wille, ende van de leydingh sijner genade.

1) draeght. 2) tot daer en toe ghevoeght.

1) die geheele gereetschap. 2) daer med'. 3) wierdt. 4) meesteren. 5) versaken.

leenen als hy wil? om de kennisse sijns Naems uyt de werelt van weghen haer ondanckbaerheyt wech te nemen op sulcke tijden als hy wil: en deselve nae sijne barmhertigheyt te herstellen en op te rechten wanneer hy wederom wil? Wy sien derhalven dat dese smaed en laster 1) al te schandelick en onbehoorlick is 2), door dewelcke de godtloose menschen in desen deele de herten der eenvoudigen ongerust maken, op datse of Godes rechtveerdigheydt, of de waerheydt der Schriftuyr in twijffel trecken souden.

Het XII. Capittel.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrengen, een Mensch moest worden.

'tWas nootsakelick, niet absolutelick, maer van wegen Godts besluyt en voornemen, dat de Middelaer Godt zijn en Mensch worden soude.

Nu ons was daer aen seer veel gelegen dat hy, die onse Middelaer soude zijn beyde een waerachtigh Godt en een waerachtigh Mensch waer. Indien men vraeght door wat noodtsakelickheyt dit alsoo zijn moest, wy antwoorden dat de noodtsakelickheydt die sulcks vereyschte, niet en is geweest een louter' en absolute noodtsakelickheyt, gelijckmen in de scholen spreeckt, maer een sodanige die ontstaen is uyt het besluyt en voornemen Godts, aen het welck de saligheyt des menschen hingh en verknocht was. En onse seer goedertieren Vader heeft oock dat verordineert en besloten dat voor | ons aldermeest dienstig was. (p. 180.) Want dewijl ons' ongherechtigheden, gelijck een wolcke staende tusschen ons en hem, ons van het Koninckrijck der hemelen t'eenemael hadden afgescheyden, soo en konde niemandt tot wederoprechtingh van den vrede die verbroken was het woordt voeren, dan alleen die ghene die tot Godt ghenaken konde.

D'eerst' oorsaeck. Een bloot mensch of Enghel en vermocht sulcks niet: en sy selfs hadden een Hooft van noode.

Maer wie soude doch voor Godt hebben kunnen verschijnen? Soude yemandt van Adams kinderen sulcks hebben kunnen doen, dewelck' alle te samen met haren Voor-vader voor Godts aenschijn verschrickten? Soud' yemandt van d'Engelen daertoe bequaem zijn geweest, dewelck' oock self een Hooft van noode 3) hadden, door wien sy ten vollen en on-afscheydelick aen haren Godt t'samen gevoeght en verbonden mochten worden? Wat sullen wy dan hier toe seggen? Voorwaer de saeck stondt radeloos met ons, indien de Majesteyt Godts niet selve 4) tot ons 5) en ware neder ghekomen: dewijl niemandt van ons tot hem opklimmen konde.

Soo moest dan de Sone Godts tot ons neder dalen.

Alsoo moeste de Soon Godts ons worden tot eenen Immanuel, dat is, Godt met ons: en dat met dese condity, te weten, dat sijn Godtheydt en de menschelicke natuyr met malkanderen door een onderlinghe t' samenvoegingh souden worden vereenight. Anders en wasser gheen ghebuyrschap na by, noch maeghschap vast genoegh, waer uyt wy hoop' verkrijghen mochten dat Godt met ons woonde. Soo grooten verscheydenheyt wasser tusschen onse vuyligheden en d'alder-hooghste suyverheyt Godts.

De mensch en kond', ofschoon hy oock bleef staen in sijn oorspronckelicke gerechtigheydt, sonder Middelaer tot Godt niet door dringen: veel weynigher nae den val.

En ofschoon de mensch in sijn oorspronckelicke suyverheyt 1) sonder eenighe smet hadde blijven staen, soo was nochtans sijn staet soo nedrig en gheringh, dat hy sonder Middelaer tot Godt niet en konde komen. Wat vermogen soud' hy dan daer toe hebben, nu hy door een doodelicken val in de doodt en verdoemenis versoncken, door so veel smetten verontreynigt, door sijn verdorventheyt stinckende geworden, en in somma met allerley vloeck bedeckt was? 't En is derhalven niet sonder reden dat d'Apostel willende Christus den Middelaer voor ooghen stellen, uytdruckelick betuyght dat hy een mensch zy: Daer is, seght hy, oock een Middelaer Godes en der menschen, de mensche Christus Jesus. (1. Tim. 2. 5) Hy hadde hem Godt moghen noemen: of hy hadde ten minsten oock soo wel de naem Mensche als de naem Godt achter wege mogen laten: maer dewijl de Heylige Geest die door sijn mondt sprack, onse swackheydt seer wel kende, soo heeft hy om die te gemoet en te hulp te komen, daer toe een bequaem middel gebruyckt, den Sone Godts als eenen die uyt ons oorspronckelick is, ghemeensamelick in't midden stellende tusschen Godt en ons.

Die Middelaer wordt ons voor-ghesteldt niet alleen als Godt, maer oock als mensch.

Op dat derhalven niemandt hem-selven quellen en vermoeyen soud' in't ondersoecken waer die Middelaer te vinden zij, of door wat middel men tot hem komen moet, zoo noemt hy hem een Mensch, en vermaendt ons alsoo, dat hy ons nae by, ja selfs onse bloedt-verwandt zy, dewijl hy is ons eygen vleesch. Hij betekent voorwaer even dat, 't welck elders met veel woorden uytgheleydt wordt, te weten: Wy en hebben gheenen Hooghen-Priester, die niet en kan mede-lijden hebben met onse swackheden, maer die in alle dinghen, gelijck als wy, is versocht gheweest, [*doch*] sonder sonde. (Hebr. 4. 15.)

De tweed' oorsaeck, genomẽ van 't ampt 'twelck de middelaer hadde te volbrengen, te weten, dat hy ons uyt kinderen Adams en erfgenamen der helle, tot kinderen Godts en erfgenamen des hemelschen Koninckrijcks soude maken.

2. Dit sal oock klaerder worden, indien wy overleggen wat voor een groot en gewichtigh werck de Middelaer hadde te volbrengen, te weten, ons also wederom te stellen in Godes ghenaed' en gunst, dat hy ons van kinderen der menschen tot kinderen Godts: en van

---

1) blamen en lasteren. 2) zijn. 3) doen. 4) selfs. 5) (niet).

1) oprechtigheydt.

erfgenamen der hellen tot erfgenamen des hemelschen Koninckrijcks maeckte. Hoe soude dit hebben kunnen gheschieden, 't zy dan dan dat hy die de Sone Godts was, oock een sone des menschen wierd' en het onse alsoo aennam, dat hy ons het sijn mede deelde, en 't gheen hem toequam van naturen, ons eygen maeckte door genade? Met dit pandt dan versterckt zijnde, so vertrouwen wy dat wy kinderen Godts zijn, want de natuyrlicke Soon Godts heeft hemselven een lichaem van onsen lichame, en vleesch van onsen vleesche, en beenen van onse beenen toebereydt, op dat hy een soude zijn met ons. Hy en heeft geen swarigheyt ghemaeckt op sich te nemen 't geen ons eygen was, op dat het geen 't welck hem eygen was ons wederom toekomen soude: en dat hy alsoo in 't ghemeen soude zijn met ons, beyd' een Sone Godts ende een sone des menschen. Hier uyt ontstaet die Heylighe Broederschap, dewelck' hy ons met sijn
Ioan. 20. 17. eygen mondt aenprijst, als hy seydt: Ick vare op tot mijnen Vader, en uwen Vader, en [*tot*] mijnen Godt, ende tot uwen Godt. Hier door sijn wy van 't erfdeel des hemelschen Koninckrijcks versekert, want d'eenighgeboren Sone Godts, die daer aen volkomen recht en eygendom hadde, heeft ons tot sijne
Rom. 8. 17. broeders aengenomen: en is 't dat wy sijne broeders zijn, so zijn wy oock deel 1) genooten van sijn erf-goet. Daer beneffens was het seer oorbaerlick dat hy die onse Verlosser soude zijn, oock om deser oorsaken wille waerachtigh Godt en mensche ware. Hy moeste den doot verslinden: en wie was daer toe bequaem dan hy die het leven is? Hy moeste de sond' overwinnen: en by wien was dit vermogen dan by hem die de gerechtigheydt selfs is? Hy moest de machten en overheden der werelt en des luchts doen verstuyven: en wie konde sulcks te weghe brenghen dan hy die een meerder kracht hadde dan de werelt en de lucht? Nu by wien is het leven, of de gerechtigheyt, of de macht en heerschappij des Hemels anders, dan by Godt alleen? Soo heeft dan de goedertieren Godt hem-selven in den Persoon sijns eenigh-geboren Soons tot onsen Verlosser gemaeckt, doe hy ons verlost wilde hebben.

De derd' oorsaeck is, op dat hy in onsen vleesche volkomen ghehoorsaemheydt bewijsen, den oordeele Godes voor sijne broederen genoegh doē, en de straffen der sonde betalē soude: en op dat hy alsoo soude zijn onse victory en triumphe.

3. Het ander hooft-stuck van onse Versoening met Godt was, dat de mensch die hem-selven verdorven hadde door sijn' ongehoorsaemheydt, om dat te beteren, sijn ghehoorsaemheyt wederom daer teghen setten, Godes gherechtigheyt genoegh doen, en de straffen der sonde betalen soude. Soo is dan onse Heer als een ware mensch te voorschijn ghekomen, hy heeft Adams persoon en naem aenghedaen en aengenomen, om in sijn stede den Vader ghehoorsaem te zijn, om ons vleesch tot een prijs ter voldoeningh voor Godes rechtveerdig oordeel te stellen: en in het selvige vleesch de straffe te dragen die wy verdient hadden. In somma, dewijl hy alleen Godt zijnde de doodt niet smaken, en alleen mensch wesende deselve niet overwinnen en konde, soo heeft hy de menschelicke natuyr met de Goddelicke vereenight, om de swackheyt van d'een' natuyr den doodt t'onderwerpen, en door de kracht van d'andere natuyr tot versoeningh der sonden een strijdt met de doodt aennemende, den doodt t'overwinnen, en ons alsoo de victory te verkrijgen. Die derhalven Christus van sijn Godtheyt of van sijn Menscheydt berooven, die verminderen sijne Majesteyt en heerlickheydt, of verduysteren | (p. 181.)
sijne goetheyt. Sy doen oock aen d'ander zijde den menschen groot ongbelijck, overmidts sy door sulcks der selver geloof en vertrouwen verswacken en ter neder werpen: 't welck niet en kan bestaen, 't en zy dat het op 't voorseyde fondament sijn steunsel hebbe. Hier by komt noch dat wy sulcken Verlosser te verwachten hadden, die de soon soude zijn van Abraham en David, ghelijck Godt in de Wet en de Propheten hadde belooft en toegeseyt. Waer uyt de Godtvruchtige zielen noch dese nuttigheyt bekomen, datse door 't letten op 1) sijnen oorsprongh geleydt worden tot David en Abraham, en also te sekerder bekennen dat hy is die Messias en Gesalfde die door soo veel prophetien te voren verkondigt was. Maer 't geen ick korts voor desen gheseght 2) hebbe, dat moet voornementlick vast gehouden worden, te weten, dat d'onderlinghe ghemeenschap der natuyr een pandt is van onse gemeenschap met den Sone Godts: dat hy met ons vleesch bekleedt zijnde, den doodt en de sond' overwonnen heeft, op dat de victory en triumph ons als eygen soude toe behooren: dat hy dat vleesch 't welck hy van ons ontfanghen heeft, tot een offerhand' heeft ghegheven, op dat hy de versoeningh volbracht hebbende, onse schuldt uytwisschen, en Godes rechtveerdigen toorn stillen soude.

De vierd' oorsaeck, behoorende tot vertroostingh en versterckingh van de gantsche Kerck.

4. Soo wie dit alles met behoorlicke neerstigheyt en aendacht opmerckt 3), die sal lichtelick van hem weeren alsulcke lichtveerdige gedachten, waer door sommighe lichte

1) mede-.

1) bemercken van. 2) verhaelt. 3) bemerckt.

ghesellen en nieuwsgierige geesten meeghesleept 1) worden, ghelijck onder anderen oock

Eerste tegenwerping tegen dese rechtsinnighe Leer.

dese bedenckingh: Dat Christus, of schoon het menschelicke geslacht geen verlossing noodigh 2) ghehadt en hadde, niet te min de menschelicke natuyr soud' aengenomen hebben.

Antwoordt.

Ick bekenne wel dat hy in het eerste begin der Scheppingh en doe de natuyr noch in haer geheel stondt, gesteldt is geweest tot een hooft over d'Engelen en de Menschen. Waerom hy oock van Paulus genoemt wordt

Coll. 1. 15.

d'eerstgheboren van alle schepselen, maer dewijl de gantsche Schriftuyr roept dat hy met ons vleesch bekleedt is geweest, op dat hy een Verlosser soude worden, soo ist een al te groote lichtveerdigheyt een ander oorsaeck of een ander eynde sijner mensch-wordingh uyt te dencken 3). 't Is genoech bekent waer toe Christus van den eersten aen belooft zy gheweest: te weten, op dat hy de vervallen werelt weder oprechten en de verloren menschen te hulp komen soude.

Bevestiging ghenomen van d' offerhanden der Wet.

Daerom was sulcks onder de Wet door de slacht-offeren af-gebeeldet, op dat de gheloovige mochten hopen dat sy eenen ghenadighen Godt souden hebben, nae dat hy door het uytwisschen der sonden met haer soude versoent zijn. Ghewisselick dewijl noyt in eenighe tijden, oock eer de Wet af-gekondight en gegeven was, de Middelaer belooft is gheweest sonder bloedt vergieten, soo konnen wy daer uyt af nemen, dat hy door den eeuwighen raedt Godes verordineert is, om d'onreynigheden der menschen wech te nemen: want bloedt vergieten is een teecken van ver-

Van 't getuygenisseder Propheten.

soeningh. De Propheten hebben alsoo van hem ghepredickt, dat sy beloofden dat hy soude wesen een versoender Godes en der menschen. Het weergaloos 4) en sonderlingh vermaerd ge-

Iesa. 53. 4, 5.

tuyghnis van Jesaia sal ons genoeg zijn in stede van alle andere, waer meed' hy voorseyt dat Christus door Godes handt om de misdaden des volcks gheplaeght 5) soude worden, op dat de straffe die ons den vrede aenbrengt 6) op hem zijn soude: en dat hy een Priester soude zijn die hemselven op-offeren soude: op dat andere door sijne wonden ghenesen 7) souden worden: en dewijl sy alle te samen ghedwaelt hebben en als schapen verstroyt waren, dat het Gode behaeght heeft hem kranck te maken 8), op dat hy aller ongherechtigheden draghen soude. Ghemerckt wy dan hooren dat Christus van Godt eyghentlick hier toe ghesonden 9) wordt, om namelick den elendighen sondaren onderstandt te

1) wech gheruckt. 2) van noode. 3) te vercieren.
4) eenigh. 5) verslagen. 6) kastijdinge des vredes.
7) gheheelet. 8) te bedroeven. 9) gheschickt.

doen, soo blijckt dat die ghene, die dese palen te buyten gaen, hare neuswijsigheydt al te veel toe-geven. Doe hy alreede verschenen was, so heeft hy oock selfs verklaert dat hy in de werelt was gekomen om Godt te bevredigen, en ons van den doot tot het leven te brengen. Dit selvighe hebben oock

Item, van 't getuyghnis der Apostelen en Euangelisten, en oversulcks van Christus selfs.

d'Apostelen van hem ghetuyght. Onder andere Joannes, dewelcke vermaen doet van des menschen afval, eer hy leert dat het Woordt vleesch is gheworden. Maer voor al moeten wy hem self hooren redevoeren 1) van sijn

Ioan. 1. 9, 10, 11, 14.

eyghen ampt: Alsoo lief, seght hy, heeft Godt de werelt gehadt, dat hy sijnen eenighgeborenen Sone gegeven heeft, op dat een

Ioan. 3. 16.

yegelick die in hem gelooft, niet en verderve, maer het eeuwighe leven hebbe. Item: De

Ibid. 5. 25.

uyre komt, ende is nu, wanneer de doode sullen hooren de stemme des Soons Godts, ende diese ghehoort hebben, sullen leven. Ick ben d'opstandinghe ende het leven: die

Ibid. 11. 25.

in my gelooft, sal leven, alwaer hy oock gestorven: Item: De Sone des menschen is ge-

Matth. 18. 11.

komen, om saligh te maken dat verloren was. Item: Die ghesont zijn en hebben den Medi-

Ibid. 9. 12.

cijn-meester niet van noode. Ick en soude geen eynde vinden soo ick alle de getuyghnissen aenhalen 2) wilde. De Apostelen roepen ons eendrachtelick tot dese Fonteyn: en indien hy niet ghekomen en waer om ons met Godt te versoenen, soo soude voorwaer de heerlickheyt des Priesterschaps te niet worden: want een Priester wordt in 't midden

Hebr. 5. 1.

gestelt tusschen Godt en de menschen om te verbidden. Hy en soud' onse gherechtigheydt

2. Cor. 5. 19.

niet zijn, want hy is voor ons een slachtoffer gheworden, op dat Godt de sonden ons niet en soude toe-reeckenen. In somma hy sal berooft worden van alle die heerlicke tytelen, daer med' hy in de Schriftuer verciert wordt. Dit seggen van Paulus en sal oock niet konnen bestaen: 't Gheen der Wet onmogelick

Rom. 8. 3.

was, dat heeft Godt ghedaen sijnen Sone sendende in de ghelijckheyt 3) des sondighen vleesches, op dat hy voor ons ghenoegh doen soude. Van ghelijcken en sal niet staende blijven 't geen hy elders leert: Dat Godes

Tit. 2. 11.

goedertierenheyt en seer groote liefde tot de menschen daer in is gesien geworden, dat hy Christus tot een Verlosser gegeven heeft. Om te besluyten: De Schriftuer en wijst al-omm' gheen ander eynd' aen, waerom de Soon Godts ons vleesch heeft willen aennemen, en dit bevel van sijnen Vader ontfanghen heeft, dan op dat hy een Offerhande soude werden om ons met den Vader te versoenen. Alsoo

Lucas 24. 26.

1) discoureeren. 2) verhalen. 3) ghelijckmakinghe.

is er geschreven, ende alsoo moest de Christus lijden, ende in sijnen Name gepredickt
Ioan. 10. 17. worden bekeeringhe. Daerom heeft my de Vader lief, overmidts ick mijn leven aflegge: Dit gebodt hebbe ick van mijnen Vader ont-
Ibid. 3. 14. fanghen. Ghelijck Moses de slanghe in de woestijne verhooght heeft, also moet de Sone des menschen verhooght worden. In een ander
Ioan. 12. 27, 28. plaets: Vader, verlost my uyt dese uyre. Maer hierom ben ick in dese uyre gekomen. Vader, verheerlickt uwen Name. Alwaer hy klaerlick te kennen gheeft d'oorsaeck van sijne mensch-wordingh, te weten, op dat hy een offerhand' en versoeningh soude worden tot vernietigingh der sonde. Daerom betuyght
(p. 182.) oock | Zacharias, dat hy gekomen is na de
Lucas 1. 79. belofte die den Vaderen gedaen was om te verschijnen den ghenen die gheseten zijn in duysternisse, ende schaduwe des doodts. Laet ons gedencken dat alle dese dingen van den Sone Godts geseydt worden, in den welcken
Coloss. 2. 3. volghens 't segghen van Paulus alle de schatten der wijsheydt ende der kennisse verborgen
1. Cor. 2. 2. zijn, en buyten den welcken hy verklaert niet met allen te weten.

Tweede tegen-werpingh. 5. Indien yemandt hier teghen seght, dat deselve Christus, die de verdoemde verlost heeft, niet te min oock sijne liefde tot de ghene die noyt uyt haren gelucksaligen staet gevallen waren, soud' hebben konnen betuyghen door het aennemen van haer vleesch,
Antwoordt. soo antwoorden wy kortelick, dewijl de Geest verklaert dat dese twee door Godes eeuwigh besluyt te samen gevoeght zijn, te weten, dat Christus onse Verlosser, en daer toe oock deselve natuyr met ons deelachtigh soude worden, so is 't onbehoorlick dat men verder ondersoeck doe. Want die door een begeert om yets meer te weten ghekittelt wordt, en met Godes onveranderlick besluyt niet te vreden en is, die betoont daer mede dat hy sich oock niet en wil laten vergenoegen met dien Christus, die ons tot een prijs der versoeningh
Bevestigingh. is gegeven. Paulus en seght 1) oock niet alleen waer toe Christus ghesonden zy, maer hy klimt oock op tot die hooge verborgentheyt der verkiesingh, en breydelt also gevoeghlick allerley dertelheyt en kittel-oorig-
Ephes. 1. 4, 5, 6, en 7. heydt des menschelicken vernufts. De Vader, seght hy, heeft ons verkoren in Christus voor de scheppinge der werelt, op dat hy ons tot kinderen aennemen soude na het voornemen sijns willens, en heeft ons aengenaem gemaeckt in sijnen beminden Soon, inden welcken wy de verlossingh hebben door sijn bloet. In dese woorden en wort voorwaer den val

1) verhaelt.

van Adam niet voorgestelt als eerder zijnde na den tijdt: maer daer in wordt vertoont wat de Heere voor de tijden der werelt verordineert heeft, als hy d'elendigheyt des menschelicken gheslachts wilde te hulpe komen. Indien de teghen-party wederom voor-werpt, Derde tegen-werpingh. dat desen raedt Godts ontstondt uyt des menschen val die hy van te voren sagh. Soo Antwoort. segg' ick daer op dat het my tot verantwoordingh meer dan genoegh is, dat die alle door een godtloose vermetentheyt uytbersten om eenen nieuwen Christus te verdichten, dewelcke meer begheeren van Christus t'ondersoecken of te weten, dan Godt door sijn verborgen besluyt van te voren verordineert heeft. En nae dat Paulus van het eygen ampt van Bevestigingh. Christus alsoo gesproken hadde, soo bidt hy Godt niet te vergeefs dat hy dien van Ephesen geve den gheest des verstandts, op datse Eph. 3. 16, 17, 18. mochten begrijpen welcke daer zy de lenght' en de hooghte, de breedt' en de diepte: te weten, der liefde van Jesus Christus die alle kennisse te boven gaet: als of hy met opset ons verstant met tralien en heyningen omtuynde, op dat het niet een hayr breedt van de ghenade der Versoeningh soud' afwijcken soo dickwils als het van Christus hoort vermanen. Dewijl derhalven volgens 't segghen van Paulus, 1. Tim. 1. 15 dit een ghetrouw woordt is, dat Christus Jesus in de werelt ghekomen is om de sondaren saligh te maken, soo houd' ick my daer mede wel gerust en te vreden. En ge- 2. Timoth. 1. 9. merckt den selven Apostel elders leert dat de ghenade, die nu door het Euangelium geopenbaert is, ons ghegeven is in Christus Jesus voor de tijden der eeuwen: so houd' ick het daer voor dat men daer in volstandelick tot den eynde toe moet blijven. Tegen De vierde teghen-werpingh van Osiander. dese zedigheydt en matigheydt stelt sich Osiander t'onrecht, dewelcke dit verschil, dat te voren van weynighe maer een weynigh aengeroert was, wederom te desen tijdt ongeluckelick op de baen ghebracht heeft. Hy beschuldight van stoutigheydt die gene, dewelcke loochenen dat de Soon Godts in 't vleesch soude verschenen zijn geweest, indien Adam hadde blijven staen, om dat dit sijn gedichtsel door gheen ghetuyghnis der Schriftuyr en wordt verworpen. Even als of Antwoort. Paulus dese verkeerde neuswijsigheydt niet en bedwongh, wanneer hy ghesproken hebbende van de Verlossing die door Christus verkregen is, terstondt daer op gebiedt alle Tit. 3. 9. sotte vragen te vermijden. D'uytsinnigheydt van sommighe menschen, terwijl sy verkeerdelick willen schijnen scherpsinnigh te zijn, is soo verre voortgebroken, datse ghevraeght hebben of de Soon Godts de natuyr van een

ezel hadde moghen aennemen? Dit ongheschickt en onnatuyrlick denckbeelt 1), daer van alle Godtvruchtige als van een verfoeyelick dingh met recht een grouwel hebben, wort van Osiander verschoont met desen deckmantel, te weten, om dat het nergens in de Schriftuyr uytdruckelick wederleydt en wordt.
1.Corinth.2.2. Even als of Paulus, wanneer hy gheen kennisse dierbaer of weerdigh en acht, behalven alleen de kennis van den gekruysten Christus, toestont dat een ezel soude zijn de werckmeester der saligheydt. Soo en sal derhalven hy, die in een ander plaets ghetuyght dat
Ephes. 1. 22. Christus door den eeuwighen raedt des Vaders verordineert is tot een hooft, op dat hy alles tot 2) een vergaderen soude, geenen anderen voor een Verlosser erkennen, dien het werck der verlossingh niet en is bevolen en opgeleydt.

De vijfde teghen-werpingh van Osiander, dewelck' is 't fondament der dwalingen die hy teghen dese leere heeft uytgerabbelt.

6. Den gront daer Osiander op steunt en is oock van geender weerden. Hy geeft voor dat de mensch is geschapen nae het beeldt Godes, door dien hy gemaeckt is na 't exemplaer en voorbeelt 3) des toekomenden Christus, op dat hy dien gelijcken soude, dien de Vader alreede voor-ghenomen hadde met het vleesche te bekleeden. Hier uyt besluyt hy dat, of schoon Adam nimmermeer en waer afgeweken van sijnen eersten en volmaeckten oorspronck, Christus evenwel de menschelicke natuyr soud' hebben aengenomen. Hoe gantsch beuselachtig en verdraeyt desen grondt zy, dat verstaen uyt haer selven alle die gene die met een ghesont oordeel begaeft zijn. Ondertusschen laet hy sich voorstaen dat hy d'eerst' is die bemerckt heeft wat het beeldt Godts zy, te weten, dat het niet alleen en bestondt in die Goddelicke heerlickheyt die sich vertoonde in de voortreffelicke gaven daer mede de mensch begaeft was, maer dat oock Godt wesentlick in hem woonde. Wat my belangt, of schoon ick toestae dat Adam het beeldt Godts gedraghen heeft, voor soo veel als hy met Godt vereenight was ('t welck is de waerachtig' en opperste volmaecktheydt sijner weerdigheydt) soo beweer' ick nochtans dat de ghelijckenisse Godts alleen gesocht moet worden in die teeckenen der uytnementheyt, met dewelcke Godt Adam verciert hadde boven alle gedierten. Ende dat Christus oock alreede te dier tijdt het beeldt Godts geweest zy, dat wordt van allen eendrachtelick bekent: en dat derhalven alle de uytnementheydt die in Adam ghedruckt was, hier uyt voort gekomen is, te weten, om dat hy door den eenigh-geboren Soon tot de heerlickheyt sijns Scheppers na by quam. Soo is dan de mensch geschapen nae Godes beeldt, in den welcken de Schepper self sijne heerlickheydt als in eenen spiegel heeft willen laten sien. Tot desen staet van eer' is hy door de weldaedt des eenigh-geboren Soons verhooght gheworden. | Doch ick voegh' en segghe daer by dat dese Soon een gemeen Hooft is geweest so wel van de Engelen, als van de menschen: soo dat die weerdigheyt die den mensch gegeven was oock den Engelen aengingh en toequam. Want als wy hooren datse ghenoemt worden kinderen Godts, soo en waer 't niet betamelick t'ontkennen dat haer yets mede ghedeelt is waer door sy den Vader gelijck zijn mochten. Indien hy sijne heerlickheydt soo wel in d'Engelen als in de menschen heeft willen vertoonen, en in dese twee naturen voor ooghen stellen, soo spreeckt Osiander met onverstandt als hy seydt, dat de Engelen als doe minder geacht wierden als de menschen, door dien sy de figuur en 't beeldt van Christus niet en droeghen. Want sy en souden het teghenwoordigh en daedwerckelick 1) aenschouwen Godts niet gestadelick genieten, indiens' hem niet gelijck en waren. Paulus leert oock dat de menschen als dan nae 't beeldt Godts worden vernieuwt, wanneerse mede-gesellen der Engelen worden, op datse te samen onderlingh vereenight mochten worden onder een hooft. In somma wil men Christus geloof gheven, soo sal, volgens sijn segghen, onse gelijck-formigheydt met d'Engelen, wesen onse hoogste geluck-saligheyt, na dat wy in den Hemel sullen zijn ontfangen. Indien Osiander mach voorgeven dat het voornaamste voorbeeldt van Godes beeldt is geweest in Christus den mensche, so mach yemant oock met ghelijck recht beweeren dat Christus de natuyr der Engelen 2) moesten deelachtich worden, om dat het beeldt Godts hen oock toebehoort.

Antwoort.

Wat het beelt Godts in Adam zy.

(p. 183.)

Christus is der Engelen en der Menschen Hooft.

Psalm 82. 6.

Colos. 3. 10.

De seste tegen-werpingh van Osiander.

7. Daer en is dan gheen reden waerom Osiander vreesen soude dat Godt leughenachtigh bevonden mochte worden indien hy niet eerst een vast en onveranderlick besluyt aengaende de menschwordinge van Christus ghemaeckt hadde. Want indien Adam van sijnen volmaeckten staet niet en waer af ghevallen, soo soud' hy met d'Engelen Gode gelijck geweest zijn, en nochtans en soude 't daerom niet van nooden zijn gheweest, dat de Soon Godes of een Mensch of een Enghel wierd. Hy en heeft oock gheen oorsaeck om te vreesen dat Christus sijn Privilegy en Voorrecht verliesen soude, indien Godt, eer de mensch gheschapen was, in sijnen onveran-

Antwoort.

De sevenste tegen-werping.

1) voorstel. 2) in. 3) patroon.

1) dadelick. 2) d'Engelsche.

derlicken Raedt niet en hadde besloten dat Christus geboren soude worden, niet als een Verlosser maer als d' eerste mensch: aenghesien hy nu niet dan byghevallig 1) soude gheboren zijn, op dat hy namelick het verloren menschelicke gheslecht weder oprechten

Antwoort. soude, waer uyt hy voorts besluyt: Dat Christus dan gheschapen soude zijn nae het Beeldt van Adam. Want waerom soud' hy een schrick hebben van het gheen de Schrif-

Hebr. 4. 15. tuer soo klaerlick leert, te weten: Dat Christus ons in allen gelijck is geworden, uytgenomen alleen de sonde? Waerom oock Lucas sich niet en ontsiet hem in sijn Gheslacht-

Luce 3. 38. register te noemen een Soon van Adam. Ick wild' oock wel weten waerom Christus van

1. Cor. 15. 47. Paulus ghenoemt wordt den tweeden Adam, anders dan om dat hy verordineert was tot d'aenneming der menschelicker condity, en tot weder-oprechtingh van de nakomelingen van Adam uyt haer verderf. Want indien dese verordineering in ordre voorghegaen is voor de Scheppingh, soo hadd' hy den eer-

De achtste tegen-werping. sten Adam ghenoemt moeten worden. Osiander seght vry uyt dat de menschen gemaeckt en gefatsoeneert zijn na het exemplaer en voorbeelt van Christus, om dat Christus alreede te voren by Godt als een mensch

Antwoort. bekent was. Doch Paulus wanneer hy Christus noemt den tweeden Adam, so steldt hy d'afwijckingh des menschen, uyt dewelcke de noodtsakelickheydt om de natuer te herstellen in haer eersten staet ontstaen is, in het midden tusschen des menschen eersten oorspronck en tusschen de weder-oprechtingh die wy door Christus verkrijghen. Waer uyt dan volght dat dese selvighe noodtsakelickheydt de gheboort' en Mensch-wordinghe van

De negenste tegen-werping. Christus veroorsaeckt heeft. Ondertusschen redetwist 2) Osiander qualick en met onverstandt, wanneer hy seght: Dat Adam, soo langh als hy in sijn volmaecktheyt hadde

Antwoort. blijven staen, soude geweest zijn een beelt sijns selfs en niet het beeldt van Christus. Ick antwoorde daer tegen: of schoon de Soon Godts nooyt en ware mensch geworden, soo gaf nochtans het Beeldt Godts sijnen schijn beyd' in Adams lichaem en ziel: welckers glinsteren en stralen altijdt hebben doen blijcken, dat Christus waerlick het Hooft is en 't opperste ghesagh heeft in allen. En alsoo wordt d'ydele

De tiende tegen-werping. scherpsinnigheydt van Osiander wederleydt, daer meed' hy voor-gheeft: Dat d'Engelen dit Hooft niet en souden gehadt hebben, indien Godt niet en hadde voor-ghenomen sijnen Soon met het vleesch te bekleeden, alwaer 't oock dat Adam niet ghesondight en hadde.

Antwoort. Want hy neemt al te onvoorsichtelick als toeghestemt aen 1) 't gheen hem gheen verstandighe sal toestaen, te weten, dat Christus d'Opper-hoofdigheyt over d'Engelen, om hem tot haren Vorst en Prins te genieten, niet toe en komt dan voor soo veel als hy een mensch is. Maer uyt de woorden van Paulus wordt lichtelick afghenomen, dat Christus is d'Eerst-gheboren van alle creaturen, voor soo veel hy het eeuwige Woordt Godts is, niet dat hy geschapen zij, of onder de schepselen soude moeten getelt worden: maer om dat den volmaeckten staet der werelt, soo als die van den beginne met uytnemende schoonheyt verciert was, van hem haer beginsel heeft: en dat hy ten anderen d'eerst-geboren is uyt den dooden voor soo veel als hy mensch is geworden. Want d'Apostel steldt dese twee voor ooghen in een kort begrijp en verhael, dat alle dingen geschapen zijn door den Soon, op dat hy over d'Engelen heerschappy voeren soude: en dat hy Mensch geworden is, om dat hy een Verlosser soude beginnen te worden. Uyt gelijck onverstant komt oock dit sijn seggen: Dat de menschen Christus tot gheen Koningh ghehadt souden hebben, indien hy gheen Mensch gheweest en ware. Even als of Godes Rijck niet en hadde kunnen bestaen, indien de eeuwige Sone Godts, schoon met het menschelicke vleesch niet bekleedt zijnde, d'opper-hoofdigheyt gehadt, en d'Engelen en menschen tot de gemeenschap der Hemelscher heerlickheyt en des levens vergadert hadde. Maer hy feylt of bedrieght hem-selven altijdt met dit hooftstuck, te weten: Dat de Kercke geen hooft en soude gehadt hebben, indien Christus in het vleesch niet en ware verschenen. Even eens als of hy, gelijck d'Engelen hem tot een hooft hadden, oock niet door sijn Goddelicke kracht hadde kunnen regeeren over de menschen, en door de verborgen kracht sijns Geestes de selvige als sijn lichaem stercken en onderhouden, tot dats' in den Hemel versamelt zijnde, een en het selfde leven met d'Engelen verkreghen hadden. Dees' ongheschickte redenen, die ick tot noch toe wederleyt hebbe, houdt Osiander voor ontwijffelicke woorden en als van Godt voort gekomen, gelijck hy door de soetigheydt van sijne droomen droncken geworden zijnde, sijnen roem pleeght te draghen van dingen die niet om 't lijf en hebben. Maer hy seydt daer nae dat hy een veel va | ster bewijs by brenght, namelick: De Prophety van Adam, dewelcke,

Colos. 1. 15.

Colos. 1. 16, 18.

De elfde tegen-werpingh.

Antwoort.

(p. 184.)

De twaelfde tegen-werping. Genes. 2. 23.

1) by toeval 2) discoureert.

1) tot sijn voordeel.

doe hy sijn huysvrouw aensagh, seyde: dit is nu been van mijne beenen en vleesch van mijnen vleesche. Doch waer uyt bewijst hy dat dit een Prophety is? te weten: Om dat Christus by Mattheus dese selvige woorden Gode toe-eyghent. Ghelijck als of alle redenen die Godt door de menschen ghesproken heeft,

Antwoort.

een Prophety vervatteden. Met even soo veel schijns mach Osiander uyt yeder ghebodt der Wet een Prophety maken, want alle de geboden zijn sonder twijffel oock van Godt gekomen. Boven dien soude Christus grof en aerdtsch van verstant geweest zijn, dewijl hy aenhoudt en staende blijft op den letterlicken sin. Want gy en spreeckt niet van die verborghene vereenigingh daer door hy sich gheweerdight heeft de Kercke met hem te vereenigen, maer alleen van d'echtelicke trouw: en om dier oorsaken wil leert hy dat Godt betuyght heeft, dat man en vrouw souden zijn een vleesch, op dat niemandt dien onscheydelicken bandt en bestaet te scheyden en te schenden. Is 't dat dees' eenvoudigheydt Osiander mishaeght, so mach hy Christus bestraffen, om dat hy sijne Discipelen tot die verborgentheyt niet en heeft gewesen, de woorden sijns Vaders scherpsinnighlick uytlegghende.

Beantwoordingh van een In-reden.

Sijn raserny en wort oock van Paulus niet versterckt, dewelcke gheseydt hebbende, dat wy vleesch zijn van Christus vleesch, terstondt daer by voeght dat dit een groote verborghentheydt zy. Want hy en heeft niet willen verhalen in wat sin en meeningh Adam dat ghesproken heeft, maer alleen onder de ghedaent' en ghelijckenis des Houwelicks voor oogen stellen die heylige gemeenschap, die ons een maeckt met Christus. En dit brengen de woorden mede, want als hy vermaendt dat hy dat spreeckt van Christus en sijn Gemeente, soo onderscheydt hy (by maniere van 1) verbeteringh) die gheestelicke t'samen-voegingh van Christus en sijne Gemeynte, van de Wet des Houwelicks. Dees' ydelheyt van Osiander wordt dan met kleene moeyt verstoven. Ick en acht oock niet noodigh diergelicke beuselinghen verder t'overwegen: overmidts uyt dese seer korte wederleggingh d' ydelheydt van alle d' andere bevonden sal

Den korten inhoudt van de voorgaende Leere.

worden. Dese matigheyt sal overvloedigh ghenoegh zijn om de kinderen Godts ten vollen op te houden: te weten, dat de Sone Godts, als de volheydt des tijdts ghekomen was,

Galat. 4. 4.

gesonden is gheweest, geworden uyt een vrouwe, gheworden onder der Wet: op dat hy de gene die onder de Wet waren verlossen soude.

1) in plaets van.

Het XIII. Capittel.

Dat Christus het waerachtighe wesen des menschelicken vleeschs heeft aengenomen.

Het eerste deel, bewijsende de waerheydt van Christus menschelicke natuyr teghen de Manicheen en Marcioniten.

Het soude, ghelijck ick meen', te vergeefs zijn nu wederom te handelen van de Godtheyt van Christus, dewelcke met klaer' en bondighe getuyghnissen bewesen is in een andere plaets. Soo is dan alleen 1) noch overigh er by stil te staen 2) hoe dat hy de plichten eens Middelaers volbracht heeft *met onsen vleesche bekleedet zijnde.* De waerachtigheyt 3) van sijne menschelicke natuyr is eertijdts soo wel van de Manicheen als van de Marcioniten bestreden. De Marcioniten versonnen 4) haer selven een schijnghestalte 5) en spoocksel in de plaets van Christus lichaem. De Manicheen droomden dat hy met een Hemelsch lichaem begaeft was. Maer teghen dese twee staen veel' en stercke ghetuyghnissen der Schriftuyre. Want den zegen en wort niet belooft in een Hemelsch zaedt, noch oock in een valsche schijnghestalte 6) eenes menschen, maer in Abrahams en Jacobs zaedt.

Genes. 12. 3. en 18. 18. en 22. 18. en 26. 4. Act. 3. 25.

De eeuwighe throon en wordt mede niet belooft eenen die uyt de lucht is voort ghekomen, maer den Sone Davids die uyt Davids lendenen soude gheboren worden.

Psalm 45. 7.

Daerom wort hy oock, doe hy in't vleesch gheopenbaert was, genoemt den Sone Davids en Abrahams: niet daerom

Matth. 1. 1.

alleen om dat hy wel 7) uyt den buyck der Maget gheboren, maer vooraf 8) in de lucht geschapen soude zijn: maer om dat hy (volghens de verklaringhe van Paulus) gheworden is uyt den zade van David, nae den vleesche:

Rom. 1. 3.

ghelijck de selfst' Apostel elders leert, dat hy afkomstigh is uyt de Joden.

Rom. 9. 5.

Daerom is 't dat de Heere selfs niet te vreden zijnde dat hy den naem droegh van een Mensch, hemselven nu en dan noemt een Soon des menschen, om daer mede klaerder uyt te drucken dat hy een mensch was, waerlicks uyt menschelicken zade gheboren. Nae dien de Heylighe Geest soo dickwils door soo veel ghetuyghen, en met soo grooten neerstigheydt en duydelickheydt 9) dit stuck dat in sich selven niet duyster en is heeft verklaert, wie soud' hebben kunnen dencken datter eenige menschen souden komen van soo grooten onbeschaemtheydt, dewelcke noch souden bestaen soodanighe bedriegerijen uyt te strooyen? En evenwel zijnder noch meer ghetuyghnissen by de handt, soo men lust heeft om de selfd'

1) [ ]. 2) te bemercken. 3) waerheyt. 4) versierden. 5) [ ]. 6) [ ]. 7) [ ]. 8) [ ]. 9) eenvoudigheydt.

alhier by een te brengen. Sodanigh als daer
Gal. 4. 4. is dit getuyghnis van Paulus: Dat Godt heeft sijnen Sone uytgesonden, gheworden uyt een Vrouwe, en ontallicke meer, daer mede te kennen wordt gegeven dat hy honger, dorst, koud' en andere swackheden onser natuyr onderworpen is geweest. Maer uit de menighte der ghetuyghnissen moeten die voornementlick uytghekipt worden, dewelcke konnen dienen om de gemoederen in het ware ge-
Hebr. 2. 16. loove te stichten: gelijck wanneer geseyt wort, dat hy d'Enghelen soo veel eere niet en heeft bewesen dat hy hare natuyr soud' aenghenomen hebben: maer dat hy onse natuyr aenghenomen heeft, op dat hy in ons vleesch en bloedt door den doodt te niet maken soude den ghenen die de macht des doodts hadde. Item, dat wy door de weldaedt van dese ge-
Hebr. 2. 11, 17. meenschap voor sijne Broeders gereeckent
Hebr. 4. 15. worden. Item: Waerom hy in alles den Broederen moeste gelijck worden, op dat hy een barmhertigh en een getrouwe Hooge-Priester soude zijn: Want wy en hebben geenen Hoogen-Priester, die niet en kan mede-lijden hebben met onse swackheden, en diergelijcke. Hier toe dient oock 't geen wy een weynigh te voren hebben aengheroert, dat de sonden der werelt in onsen vleesche moesten ver-
Rom. 8. 3. soent worden, 't welck van Paulus klaerlick betuyght wordt. Ende voorwaer daerom komt ons toe al dat gheen 't welck de Vader Chri-
Ephes. 4. 16. stus ghegeven heeft, om dat hy het Hooft is, waer uyt het gheheele lichaem door de t'samen-ghevoeghde leden aen een wast. Jae dat meer is 't en sal andersins niet wel voe-
Ioan. 3. 34. en 1. 17. ghen 't geen van hem geseydt wort: Dat hem den Geest ghegeven is sonder maet, op dat wy alle uyt 1) sijn volheydt ontvanghen 2) souden: Want daer en is niet ongherijmder dan dat Godt in sijn wesen verrijckt soude worden door een gave die hem van buyten toe-ghebracht wordt. Daerom seght oock Chri-
Ioan. 17. 19. stus selfs in een sekere plaets: Ick heylige my selven om haren 't wille.

Het tweede deel, weder-leggende de godtloose tegenwerpingen der ketteren. (p. 185.)

2. Wat belanght de plaetsen diese by brenghen om hare dwalingh te bevestigen, deselve verdraeyense al t'ongheschicktelick: sy en doen oock gantsch gheen voordeel met haer onnutte | scherpsinnigheden, wanneer sy pooghen af te weeren de ghetuyghnissen die ick alreede van onse zijde voor-gebracht hebbe.

1. Teghenwerpingh uyt de plaets des Apostels.

Marcion droomt dat Christus een schijnghestalte 3) en ghedaent' eenes lichaems in de plaets van een waerachtigh lichaem aengedaen heeft: om
Phil. 2. 7. datter erghens gheseydt wort: Dat hy is den menschen gelijck gheworden: Ende in ghedaente gevonden als een mensche. Maer aldus en overleght hy gheensins wat dat Paulus aldaer doet en handelt. Want hy en wil niet leeren hoedanigh lichaem Christus aenghenomen heeft: maer dat hy, die met recht sijne Godtheydt hadde mogen vertoonen, hem-selven niet anders en heeft ghedragen dan als een slecht en veracht mensch. Want op dat d'Apostel ons door Christus exempel tot nederigheyt soude vermanen, soo betoont hy, dat Christus, dewijl hy Godt was, van stonden aen sijne heerlickheyt openbaerlick in't ghesicht van de werelt hadde moghen voorstellen: maer dat hy niet te min van sijn recht geweecken is, en hem-selven met eyghener wille 1) vernietight heeft: om dat hy, namelick, de ghedaent eens dienstknechts heeft aengedaen, en met die vernederingh vergenoeght zijnde, door den voorhangh des vleesches sijne Godtheydt heeft laten verborgen en bedeckt worden. Hy en leert gewisselick alhier niet, wat Christus was: maer hoe dat hy hem-selven ghedragen en aengestelt heeft. Jae dat meer is, uyt het gheheele beleydt 2) des Apostels wort lichtelick afgenomen, dat Christus in de ware menschelicke natuyr vernedert is gheweest. Want wat brengen dese woorden mede: Dat hy in ghedaente 3) als een mensch bevonden is, anders dan dat sijne Goddelicke heerlickheydt voor een sekeren tijdt haer schijnsel niet gegeven en heeft, maer dat alleen eenes menschen ghedaent in een slecht' en verachte condity ghesien is weest? Het seggen van Petrus en soud' oock niet kunnen bestaen, dat die wel is ghedoodet in het vleesch, maer levendigh gemaeckt door den Geest, indien de Sone Godts niet en ware verswackt in de menschelicke natuyr. 't Welck Paulus klaerder uyt-druckt, als hy seght: Dat Christus geleden heeft uyt swackheyt des vleesches. En hier toe dient sijne verhooginge, want daer wordt uytdruckelick gheseydt dat Christus een nieuwe heerlickheydt verkregen heeft, nae dat hy hem-selven vernietight hadde. 't Welck niet bequamelick en soude passen anders dan op een mensch die beyde vleesch en ziel heeft. Manicheus smeet en maeckt een lichaem uyt de lucht, om dat Christus ghenoemt wordt den tweeden Adam van den Hemel hemelsch. Doch de Apostel en spreeckt aldaer oock niet van het wesen eenes Hemelschen lichaems, maer van een gheestelicke kracht, dewelcke van Christus uyt-ghebreydt wordt en ons levendigh maeckt. Nu dese geestelicke kracht wordt door 4) Petrus en Paulus, gelijck wy

[Right margin notes:]
Antwoordt, ontdeckende het voornemen van Paulus.
Bevestigingh der antwoordt door andere getuyghnissen.
1. Petr. 3. 18.
2. Cor. 13. 4.
2. Teghenwerpingh, uyt een andere plaets van Paulus. 1. Cor. 15. 47.
Antwoordt.

1) van. 2) scheppen. 3) [ ].

1) van selfs. 2) verhael. 3) ghelaet. 4) van.

gesien hebben, van sijn vleesch onderscheyden en afgesondert. Jae uyt dese plaets wordt de Leere, die onder de rechtsinnige, belangende Christus vleesch, ghedreven en geleert wordt, veel meer seer heerlick bevestigt. Want indien Christus niet en hadd' een natuyrlick lichaem gelijck als wy, soo soude de bewijs-reden van Paulus die hy met soo groo-
1. Cor. 15. 13. ten ernst drijft, ydel en onnut zijn: Indien Christus verresen is, soo sullen wy oock verrijsen: Indien wy niet en verrijsen, soo en is Christus oock niet verresen. Door hoedanigen uytvlucht, 't zy d'oude Manicheen, 't zy hare nieuwe Discipelen hedensdaeghs soecken t' ontglippen, soo en kunnen sy doch
3. Teghenwerpingh, uyt d' Euangelisten. haer selven hier uyt niet redden. 't Is een verrotte uytvlucht, daer mede sy segghen: Dat Christus een Soon des menschen ghenoemt wordt, om dat hy den menschen be-
Antwoordt. looft en toegeseydt was. Want het is openbaer dat nae de wijse van spreken by den Hebreen door een Soon des menschen een waerachtigh mensch beteeckent wordt. En Christus heeft sonder twijffel ghevolght die manier van spreken, dewelck' in sijn tael gebruyckelick was. In wat sin en meeningh de woorden, Kinderen Adams, behooren ghenomen te worden, dat moet oock buyten
Bevestigingh der antwoordt. verschil zijn. En om niet verder te gaen, de plaets in den achtsten Psalm, die van den Apostel op Christus gepast wort, sal ons ten vollen genoegh doen: Wat is de mensch, dat ghy sijner ghedenckt 1), of den Soon des menschen, dat ghy hem besoeckt? Door dese manier van spreken wordt de ware menschelicke natuyr van Christus uytghedruckt: Want al hoewel hy niet rechtstreecks van een 2) sterffelick Vader 3) en is geboren, soo is nochtans sijn oorsprongh uyt Adam her-ghekomen. Andersins en soud' oock niet kunnen bestaen 't geen wy alreede by-ghebracht heb-
Hebr. 2. 14. ben, te weten: Dat Christus vleesch en bloet deelachtigh is geworden, op dat hy hem-selven kinderen vergaderen soude ter ghehoorsaemheyt Godts. Met welcke woorden Christus opentlick gestelt wort tot een mede-genoot en mede-gesel der selfder natuyre met ons.
Hebr. 2 11. In welcken sin d'Apostel oock seydt: Dat hy die heylight, ende sy die geheylight worden, zijn alle uyt een. Want uyt de t'samen-voegingh der woorden wort bewesen dat dit van de gemeenschap der natuyre verstaen moet worden: overmits hy terstont daer op seght: Om welcke oorsake hy hem niet en schaemt haer Broeders te noemen. Want soo hy eerst gheseydt hadde dat de gheloovigh' uyt Godt

1) gedachtigh zijt. 2) van geen. 3) (immediatelick).

zyn, wat oorsaeck van beschaemtheydt souder doch zijn geweest in soo grooten weerdigheydt: maer om dat Christus nae d'uytnementheyt sijner genade hem-selven met d'arme en on-edele vergeselschapt, daerom wort van hem geseydt, dat hy niet beschaemt en wort. 4. Teghenwerpingh, genomen van een ongerijmtheyt.
Hier tegen wort te vergeefs ingebracht: Dat de godtloos' als dan Christus broeders souden moeten zijn: want het is kennelick dat de kinderen Godts niet uyt vleesch en bloet, maer uyt den Geest geboren worden door 't geloove. Antwoordt.
En dien volghens en maeckt het vleesch alleen dese broederlicke ghemeenschap niet. Doch al hoewel d'Apostel dees' eere den gheloovighen alleen toe-eygent, datse met Christus zijn uyt eenen, soo en volght nochtans daer uyt niet dat d'ongeloovige niet en souden voort komen uyt den selven oorsprongh nae den vleesche. Gelijckerwijs, wanneer wy segghen dat Christus mensche geworden is, op dat hy ons tot kinderen Godts maken soude, soo en wordt dit niet uytgestreckt tot een yegelick: overmits het gheloove daer tusschen gheset wordt, 't welck ons gheestelicker wijse plant in't Lichaem van Christus. Sy twisten oock met onverstandt 5. Teghenwerpingh, genomen van het woort Eerst-geboren.
over het woort Eerst-geboren. Sy geven voor dat Christus terstondt van den eersten aen uyt Adam hadde moeten geboren worden, Rom. 8. 29.
soo soud' hy d'eerst geboren zijn onder de Antwoordt.
broeders. Want d'eerste geboorte wort aldaer verstaen niet van den ouderdom, maer van de hoogheyt der eer' en de voortreffelickheydt der macht. Geen meerder glimp en 6. Teghenwerpingh, genomen van het segghen des Apostels.
heeft oock dese hare klappery, dat Christus den mensch aengenomen heeft en niet d'Engelen, om dat hy het menschelicke gheslacht Hebr. 2. 16. Antwoordt.
in ghenaden heeft ontfanghen. Want op dat d'Apostel vergrooten soude d'eer die ons (p. 186.)
Christus gheweer- | dight heeft te bewijsen, soo vergelijckt hy d'Engelen met ons, boven dewelcke wy in desen deele verheven zijn. En indien men 't getuygenisse van Moses ter Genes. 3. 15
degen wil over wegen, daer hy seydt: Dat het zaet der Vrouwe den kop van den slanghe 1) vertreden sal, soo sal het den twist t'eenemael af doen. Want daer en wordt niet alleenlick van Christus, maer oock van het gantsche menschelicke geslacht ghesproken. Dewijl ons d'overwinningh door 2) Christus moest verkreghen worden, soo verkondight Godt in't alghemeen dat de Nakomelinghen van de Vrouw over den Duyvel sullen triumpheeren. Waer uyt dan volght, dat Christus uyt het menschelicke gheslacht gheboren is. Want Godt heeft aldaer voor, Eva tot dewelck' hy spreeckt, door goede hoop te ver-

1) des Serpents. 2) van.

stercken, op dats' onder de droefheyt niet en soude beswijcken.

7. Teghenwerpingh, spelende met allegoryen. 3. Door allegoryen en ghelijckenissen verduysteren sy oock niet min dwaselick als ongeschicktelick de ghetuygenissen, in welcke Christus genoemt wordt het zaedt van Abraham, en de vrucht der lendenen van David.

Antwoordt. Want indien het woordt zaedt door allegory of gelijckenis geset waer, so en soude Paulus voorseker dat niet verswegen hebben, daer hy klaerlick en sonder figuyr beweert en

Gal. 3. 16. seydt, dat niet *vele* van Abrahams kinderen verlossers zijn, maar *Christus alleen*. Van

8. Teghenwerpingh. den selven slagh is oock dit haer voor-geven: Dat hy om geen ander reden Davids Soon genaemt wordt, dan om dat hy hem belooft was, en eyndtlick te sijner tijdt is gheopen-

Antwoordt. Rom 1. 3. baert. Want als Paulus, nae dat hy hem den Sone Godts genoemt hadde, terstondt daer op seght: Dat hy geworden is uyt den zade Davids, na den vleesche: soo beteeckent hij

Rom. 9. 5. gewisselick de menschelicke natuyr. Alsoo oock in't negende Capittel geseydt hebbende dat hy is Godt boven allen te prijsen 1), soo stelt hy ter zijden daer by, dat hy uyt den

Bevestigingh der Antwoordt. Joden afkomstigh is na den vleesche. Nu, indien hy niet waerachtelick uyt den zade Davids is gheboren, wat kracht sullen dan

Psalm 132. 11. dese woorden hebben: Dat hy is de vrucht sijner lendenen? Wat sal doch dese belofte beduyden? Hy die op uwen Konincklicken stoel blijven sal, sal uyt uwe lendenen voort

9. Teghenwerpingh. komen. Voorts spelen sy den bedriegher in het Geslacht-Register van Christus, soo als het door 2) Mattheus medegedeelt 3) wordt.

Antwoordt. Want al hoewel hy de Voor-ouders van Maria niet op en telt, maer alleen de Voor-ouders van Joseph: dewijl hy nochtans spreeckt van een saeck die te dier tijdt by alle Man bekent was, soo is't hem genoegh dat hy bewijst dat Joseph uyt den zade Davids gesproten is, overmits ghenoeghsaem kennelick was dat Maria van den selven huyse was gekomen. Lucas dringht oock stijver aen, leerende dat de saligheydt die door Christus toe-ghebracht is, den gantschen menschelicken geslachte gemeen zy: door dien Christus de Werck-meester der saligheydt uyt Adam den gemeenen Vader van allen oorspronckelick is. Ick bekenne wel dat uyt het Geslacht-register niet anders verstaen wordt dat Christus zy de Soon Davids, dan voor soo veel als hy

10. Teghenwerpingh, genomen uyt de bemerckinghe der Philosophy en Medicijnkonst. gheboren is uyt eener Maget. Maer onse nieuwe Marcioniten, om haer dwalingh eenigen glimp en schijn te gheven, (te weten, om te bewijsen dat Christus een Lichaem aenghenomen heeft uyt niet) beweeren veel te hooveerdelick dat de Vrouwen gheen zaedt en hebben: en nemen alsoo wech de beginselen der natuere. Maer dewijl dese questy niet en behoort tot de Goddelicke Leer-stucken, en de redenen die sy daer toe by-brengen, soo licht zijn, datse sonder moeyte wederleydt kunnen worden, soo sal ick dat gheen 't welck de Philosophy en Medicijn-konst betreft en toekomt, niet aen roeren: en my ver 1) genoeghen met het weder-leggen van 't geen sy uyt de Schriftuyr tegen werpen, te weten: Dat Aaron en Jojadah huysvrouwen ghetrouwt hebben uyt den stamme Juda, en dat alsoo daer door de onderscheydene stammen onder een souden vermengt zijn geworden, indien de Vrouwen zaedt hadden tot de kinder-teelingh. Maer het is kennelick ghenoegh, dat het geslacht, soo veel de politijcq' ordeningh belangt, gereeckent wordt uyt het mannelicke zaedt: en dat evenwel de voortreffelickheydt des mans niet en belet dat het zaedt der vrouwen in de generatie der kinderen niet en soude te samen komen. Dees' antwoorde streckt sich oock uyt tot alle gheslacht-registers. 't Gebeurt veel tijdts dat de Schriftuyr, als sy een geslacht-register maeckt, alleen de mans-persoonen noemt en opsomt 2): sullen wy daerom seggen dat de vrouwen niet met all' en zijn? Jae dit is den kinderen selfs bekent dats' onder den mannen begrepen worden. Daerom worter gheseydt van de vrouwen dats' haren mannen kinderen baren, om dat de naem des huysgesins altijdt blijft by het mannelicke gheslacht. Nu ghelijck men de voortreffelickheydt van den manlicken aert dit toestaet, dat de kinderen nae de condity harer vaderen edel of on-edel gheachtet worden: alsoo volght oock het nieuw gheboren kindt in't stuck van dienstbaerheyt sijne moeder volgens 't seggen van de Rechtsgeleerde. Waer uyt afghenomen kan worden, dat de vrucht uyt het moederlicke zaedt wordt voort geteelt. En het is van over lange door 't gemeen gebruyck der volckeren aenghenomen dat de moeders genereersters ghenoemt worden: waer mede Godes Wet over een stemt, dewelck' andersins sonder oorsaeck en t'onrecht het houwelick des ooms van 's moeders zijde met sijn nichte verbieden soude, want sy en souden in sulcken geval malkanderen van maeghschaps weghen niet bestaen. Het soud' oock eenen manne gheoorloft zijn sijn eygen suster te trouwen alsse maer van eenen anderen vader ghesproten ware. En gelijck ick bekenn' dat de vrouwen in't ge-

Antwoordt, bevestight door verscheyden redenen uyt het Goddelick' en Menschelicke recht versamelt.

1) gebenedijt. 2) van. 3) verhaelt.

1) [ ]. 2) verhaelt.

nereeren een lijdende kracht toe-geschreven wort, alsoo antwoord' ick oock dat van haer in't ghemeen geseydt wordt even dat selfste
Gal. 4. 4. dat van de mannen wort gesproken. Want oock Christus selfs en wort niet geseydt geworden te zijn *door* de vrouwe, maer *uyt* de vrouwe. Sommigh' uyt dien selven hoop, alle schaemt uyt geschudt hebbende, vragen ons veel te broodt-dronckelick, of wy willen
11. Tegenwerpingh. seggen: dat Christus uyt de bloem' der Maget zy voort geteelt. Ick vraghe wederom of hy niet in sijns moeders bloedt is op-ghewassen, 't welck sy ghedwongen sullen worden te
Antwoordt. bekennen. Soo wort dan gevoeghlick uyt de woorden van Mattheus besloten, dat Christus, dewijl hy uyt Maria ghegenereert is, van haer zaedt is voort gekomen, gelijck wanneer van Boaz geseydt wort dat hy gegenereert is uyt
Matth. 1. 5. Rachab, een gelijcke genereeringh wort beteeckent. Mattheus en beschrijft oock alhier de Maget niet als een water-gote, door dewelcke Christus ghevloeyt soude zijn, maer hy onderscheydet dese wonderbare manier van genereeren van de ghemeene wijse, dat Christus door haer is gheboren uyt den zade Davids.
Matth. 1. 16. Want van Christus wort geseyt dat hy uyt sijn Moeder ghegenereert is op die selvighe wijs'
(p. 187.) op de welck Isaac uyt Abraham, Salomo uyt | David, Joseph uyt Jacob geboren zijn. Want d'Euangelist heeft het vervolgh van sijn onderwerp 1) alsoo te samen gevoeght: en willende bewijsen dat Christus sijn oorsprongh heeft van David, soo houdt hy sich verghenoeght met dit eenige, dat hy uyt Maria is geboren. Waer uyt dan dit volght, dat hy dit neemt en steldt als een bekende saeck, dat Maria van Josephs geslachte geweest zy.

De twaelfste tegenwerping, ghenomen van een ongerijmtheyt. 4. De ongherijmtheden daer mede sy ons soecken te beswaren, zijn vol van kinderlicke lasteringhen. Sy meenen dat het Christus tot schand' en on-eer ghedijen soude, soo hy uyt de menschen afkomstigh waer: door dien hy also niet en soude konnen bevrijdt worden van de gemeene Wet en condity waer door alle de Nakomelinghen Adams sonder uytsonderingh onder de sonde besloten worden.
Antwoort. Maer desе swarigheyt wordt lichtelick ontdaen door die teghen-stellingh die by Paulus te
Rom. 5. 12. lesen is: Gelijck door eenen mensche de sonde in de werelt ghekomen is, ende door de sonde de doodt: alsoo oock door eene rechtveerdigheydt [*komt de genade*] over alle menschen tot rechtveerdighmakinghe des levens. Waer mede oock noch een andere teghen-
1. Cor. 15. 47. stellingh over een stemt 2): De eerste mensche is uyt de Aerde, aerdtsch: de tweede mensche is de Heere uyt den Hemel. Derhalven wanneer de selvig' Apostel in een ander plaets leerdt: Dat Godt, sijnen Sone sen- Rom. 8. 3.
dende in gelijckheydt des sondigen vleesches, op dat het recht der Wet vervult soude worden, soo scheydt hy hem duydelick af van het ghemeene lot en deel der menschen, om te zijn een waerachtigh mensch sonder gebreck en verdorventheyt. Het is oock een kinderlicke beuselingh daer mede sy voor gheven: Indien Christus van alle smette der sonde vry is, en door de verborgene werckingh des Gheestes is gheboren uyt den zade van Maria: dat dien volghens niet het zaedt der vrouwen, maer alleen het zaedt der mannen onreyn is. De dertiende tegen-werping, ghenomen van een ongerijmtheyt.
Want wy en maken Christus niet daerom 1) vry van alle smette om dat hy alleen uyt sijn Moeder sonder toedoen des mans gegenereert is, maer om dat 't van den Heyligen Geest is geheyligt, op dat de geboorte suyver en onverdorven soude wesen, ghelijck sy geweest soude zijn voor den val Adams. En dit blijft ons t'eenemael vast en seker, so dickwils als de Schriftuer ons vermaent van de suyverheydt van Christus, dat alsdan daer door beteeckent wordt de menschelicke natuyr die in Christus is: want het soude te vergeefs zijn te segghen dat Godt suyver is. De Heylighmaking oock van dewelck hy spreeckt in 't seventiende Capittel van Joannes, en heeft geen plaets in sijn Goddelicke natuer. Wy en verdichten oock gheen tweederley zaedt Adams, al hoewel wy seggen dat tot Christus geen besmettingh gekomen is. Want de voort-teelingh des menschen en is in sich selven niet onreyn noch ghebreckelick, maer sy is alleen door iets bykomstigs 2) sondigh gheworden door des menschen afwijckingh. En oversulcks en is 't gheen wonder dat Christus, door wien alles wederom in sijn gheheel moest op-gerecht worden, van de gemeene verdorventheydt vry ghemaeckt was. Het geen sy ons oock als een ongherijmtheydt in de vuyst duwen, te weten: Indien 't Woort Godts het vleesch aengedaen heeft, dat het dan in den engen Kercker des aerdtschen lichaems besloten is geweest, dat en is niet anders als een enckel' onbeschaemtheydt. De veertiende teghen-werping, genomen van een ongerijmtheyt.
Antwoort. Want al hoewel het oneyndighe Wesen des Woordts met de menschelicke natuyr tot een persoon vereenight is gheworden, soo en verdichten wy nochtans gheen insluytingh. Want de Sone Godts is op soo een wonderbare wijse neder ghedaelt uit den Hemel, dat hy nochtans den Hemel niet en verliet: het heeft hem behaeght

1) propoost. 2) draeght.

1) [ ]. 2) by gheval.

alsoo wonderbaerlick in den buyck der Maget ghedragen te worden, op der Aerden te verkeeren, en aen het Kruys te hangen, dat hy evenwel altijdt de werelt vervult heeft, ghelijck als te voren.

Het XIIII Capittel.

Hoe dat de twee naturen des Middelaers een eenig 1) Persoon uyt 2) maken.

Eerste deel, bewijsende dat in Christus twee naturen zijn, de Goddelicke en de Menschelicke. Ioan. 1. 14.

Voorts 't gheen Joannes seydt, te weten: Dat het Woordt vleesch geworden is, dat en moet alsoo niet verstaen worden als of het in het vleesch verandert, of onder en met het vleesch vermenght waer gheworden: maer hy spreeckt alsoo om te kennen te gheven, dat het Woordt uyt den buyck der Maget hem-selven een Tempel en Lichaem heeft verkoren daer in het wonen soude, en dat hy die de Sone Godts was, een Soon des menschen is gheworden, niet door vermenginghe van 't een Wesen met het ander, maer door eenigheydt des Persoons. Want wy segghen dat de Godtheydt alsoo met de menscheydt is te samen ghevoeght en vereenight, dat yeder van beyde die natuyren haer eygenschap geheel en volkomen behoudt, en dat nochtans uyt die twee eenen Christus wordt. Soover yets onder alle dese benedenste dinghen gevonden kan worden, daer mede men dese soo groote verborgentheydt soude mogen vergelijcken, soo schijnt daer toe alder-bequaemst te zijn de gelijckenis ghenomen van een mensch, die, gelijck wy sien, uyt twee substantien en wesens bestaet: van dewelcke gheen van beyden nochtans alsoo onder en met d'ander vermenght is, datse niet en soude behouden d'eygenschap van hare natuyr. Want de ziel en is het lichaem, en het lichaem en is de ziel niet. Daerom worden sommighe dinghen van de ziel alleen en op haer selven gheseydt, die in geenderley wijs' op het lichaem ghepast en konnen worden, en wederom worden van het lichaem dingen geseydt, dewelcke geensins tot de ziel behooren: en van den geheelen mensche worden dingen ghesproken die niet bequamelick en konnen verstaen worden, noch van de ziel op haer selven, noch van het lichaem. Ten laetsten, d'eygenschappen der ziele worden den lichame, en d'eyghenschappen des lichaems der ziele toe-geschreven. En nochtans is die ghene die uyt die twee bestaet maer een eenigh mensch, en niet twee menschen. Dusdanige manieren van spreken geven te kennen, dat in den mensch een persoon is, ghemaeckt uyt die twee die te samen ghevoeght zijn, en dat daer onder zijn twee verscheyden natueren, die desen persoon maken. In sulcker voegen nu 1) spreeckt oock de Schriftuyr van Christus. Sy eyghent hem somwijlen toe dingen die van de menscheyt in 't bysonder verstaen moeten worden: somwijlen dinghen die de Godtheydt eyghen zijn: somtijdts dinghen dewelcke beyde de natueren onderstellen 2), en op d'een of d'ander in 't bysonder niet wel ghepast en konnen worden. En dese t'samen-voeginge van die twee naturen die in Christus zijn, wordt met soo grooten eerbiedigheydt door de Schriftuyr uyt-ghedruckt, datse somtijdts de naturen onderlingh ghemeen maeckt, welcke verwisselingh by de Oudt-vaders genoemt is, gemeenmakingh der eygenschappen. |

Bewijs, door een ghelijckenisse, dewelcke ghenomen is van de t'samenvoeginghe des lichaems en der ziele.

Toepassingh van de ghelijckenis.

(p. 188.)

Tweede bewijs, genomen van getuygnissen der Schrifture, dewelcke verklaren 't onderscheydt van beyde de naturen, namelick, de Goddelicke en Menschelicke. Ioan. 8. 58.

2. Dese dinghen en souden niet seer vast gaen, indien ons niet al-omm' in de Schriftuer voor en quamen seer veel manieren van spreken, dewelcke bewijsen dat het gheen ghedichtsels en zijn van 's menschen hersse-nen. Het geen Christus selfs seyde van hemselven: Ick ben, eer Abraham wierdt, dat en kan gheensins van sijn menscheydt verstaen worden. Het en is my niet onbekent met wat een bespottelicke uytvlucht de dwaelgeesten dese woorden verkeeren en verderven, seggende: Dat Christus hooger en eerder zy gheweest dan alle eeuwen, om dat hy te voren alreede bekent was als een Verlosser soo wel in den raedt sijns Vaders als in de herten der Godtvruchtigen. Maer dewijl hy hier kennelick 3) den dagh sijner openbaringh onderscheydet van het eeuwighe zijn en wesen, en met voorbedachten rade 4) en opset hem-selven de heerschappy van oude tijden af, daer door hy boven Abraham uytsteeckt, toe-eygent, soo neemt hy hier sonder twijffel voor sich 5) dat geen 't welck der Godtheydt eygen is. Het geen Paulus van hem seght: Dat hy is d'eerstgeboren van alle schepselen, dat hy geweest is voor alle dingen, en dat door hem alles bestaet. Het geen hy oock seydt van hem-selven: Dat hy heerlick gheweest zy by den Vader eer de werelt ghe-schapen was, en dat hy te samen met den Vader werckt, dat past oock even soo weynigh op sijn menscheyt. Het is dan seker dat dees' en diergelijcke dingen der Godtheydt in 't bysonder werden toe-ge-eygent. Maer dat hy een dienstknecht des Vaders wort genaemt, dat van hem verhaelt wort,

Coloss. 1. 15

Ioan. 17. 5.

Ioan. 5. 17.

Iesa. 42. 1. en andere plaetsen.

---

1) De editie van 1559 heeft de bijvoeging van *eenig* (unicam) niet. K. 2) [ ].

1) [ ]. 2) bevanghen. 3) opentlick. 4) voordacht. 5) treckt hy sich sonder twijffel aen.

Luce. 2. 52. Ioan. 8. 50. Marc. 13. 32. Ioan. 14. 10. en 6. 38. Luce 24. 39.

dat hy opwies in grootte en wijsheydt by Godt en de menschen: dat hy geseyt wort sijn eygen eere niet te soecken, den laetsten dagh niet te weten, van hem-selven niet te spreken, sijn selfs wille niet te doen, gesien en ghehandelt geweest te zijn, dit alles behoort alleen tot sijne Menscheydt. Want ten aensien dat hy Godt is, en kan hy door gheen dingh vermeerdert worden, werckt hy alles om sijns selfs wille, en is gheen dingh voor hem verborghen, doet hy alles nae 't wel-behaghen sijns willens, is hy onsienlick

Getuygnissen van de mededeeling der eygenschappen.

en ontastelick. En nochtans en schrijft hy dese dinghen sijne menschelicke natuyr op haer selven niet toe, maer hy neemtse voor sich 1) als ofse den gantschen persoon des Middelaers eygen waren. Wat nu belanght de gemeenschap of gemeen-making der eygenschappen, de selvige is te sien in de Actor. 20. 28. woorden van Paulus, daer hy seydt: Dat Godt met sijn bloedt sijn Gemeynte gekocht 1. Cor. 2. 8. heeft, ende: Dat de Heere der heerlickheyt is gekruycigt. Item, in de woorden van Joannes 1. Ioan. 1. 1. daer hy seydt: Dat het Woordt des levens is ghetast gheweest. Voorwaer Godt en heeft gheen bloedt, hy en kan niet lijden, noch met handen aengheraeckt worden. Maer overmidts hy die ware Godt en mensch was, namelick, Christus, voor ons ghekruyst zijnde, sijn bloedt uitghestort heeft, soo worden die dinghen die in sijn menschelicke natuyr volbracht zijn aen 2) sijne Godtheyt in 3) on-eyghentlicken sin 4), al hoewel niet sonder oorsaeck, toegheschreven. Een ghelijck 1. Ioan. 3. 16. exempel hebben wy ter plaetsen daer Joannes leert: Dat Godt sijn leven voor ons geset heeft. Soo wordt dan oock aldaer d'eyghenschap der menscheydt met d'andere natuyr gemeen ghemaeckt. Wederom doe Christus Ioan. 3. 13. noch op der aerden zijnde, seyde: Dat niemant en is opgevaren in den Hemel, dan die uyt den Hemel neder gekomen is, [*namelick*] de Sone des menschen, die in den Hemel is; doe was hy ghewisselick nae den mensch en met het vleesch dat hy aenghenomen hadde niet in den Hemel, maer dewijl hy was beyde Godt en mensch, soo heeft hy, om datter twee naturen in hem vereenight waren, d'eene natuyr ghegeven 't geen d'andere natuyr eygen was.

Derde bewijs, genomen van de getuygnissen dewelcke de t'samenvoegingh van beyde de naturen betoonen.

3. Maer de Leer en waerheydt van Christus Persoon wordt alder-best verklaert en voorghestelt door die plaetsen, dewelcke de twee naturen t'samen bespreken 5), en in het Euangelium van Joannes seer veel te vinden zijn. Want het was aen 6) beyde de natueren ghemeen, en niet der Godtheydt of der menscheydt alleen eygen, 't gheen aldaer ghelesen wordt, te weten: Dat hy van den Vader Ioan. 1. 29. en 5. 21, 22, 23. macht ontfangen heeft om de sonden te vergheven, van der doodt op te wecken wien hy wil, rechtveerdigheydt, heyligheydt en saligheydt te geven, gestelt te zijn tot een rechter over levendige en doode, op dat hy ge-eert werde, ghelijck oock de Vader geeert wordt. Eyndtlick: Dat hy het licht der Ioan. 9. 5. en 10. 9. 11. en 15. 1. werelt, den goeden Herder, de eenige deur en de ware wijnstock genoemt wordt. Want met dusdanighe privilegien en voorrechten is de Sone Godts, doe hy in 't vleesch geopenbaert was, begaeft gheweest: en ofschoon hy deselve te ghelijck met den Vader hadd' al eer de werelt was geschapen, soo en besat hy die nochtans niet op sulck een manier' of aensien: sy waren oock soodanigh datse geenigen mensch, die niet dan een bloot mensch was, en konden mede-gedeelt worden. In den selvigen sin moet oock genomen en verstaen worden 't gheen by Paulus staet: Dat Christus, als hy het oordeel sal volbracht 1. Cor. 15. 24 hebben, het Rijck Gode den Vader sal overgeven. Voorwaer het Rijck des Soons Godts 't welck geen begin ghehadt en heeft, en sal oock gheen eynd' hebben: maer ghelijck als hy onder de nederigheydt des vleesches verborghen was, en de ghedaent eenes dienst- Phil. 2. 7. knechts aengenomen, en de heerlickheyt sijner Majesteyt af-geleydt hebbende, hemselven vernietight heeft, en sijnen Vader ghehoorsaem is gheweest, en naer het vol-eynden van sulck eene ghehoorsaemheydt, eyntlick Hebr. 2. 7. met eer en heerlickheyt gekroont en tot d'opperste heerschappy verheven wierdt, op dat alle knye voor hem gebogen werde: alsoo Phil. 2. 10. sal hy oock als dan den Naem selfs, en de 1. Cor. 15. 28. kroon en de heerlickheyt en al 'tgeen hy van den Vader heeft ontfangen, den Vader wederom onderwerpen, op dat Godt zy alles in allen. Want waer toe is hem de macht en heerschappy ghegheven, anders dan op dat de Vader ons regeere door sijne handt? Nae welcken sin oock van hem geseydt wordt: Dat hy sit ter rechter-handt sijns Vaders. Doch dit 1) dient alleen voor een sekeren tijdt, tot dat wy het teghenwoordigh aenschouwen van Godes aenschijn ghenieten. En alhier en magh 2) de dwalingh der Ouden niet verschoont worden, dewelcke terwijlse niet met aendacht en letten op den Persoon des Middelaers, den oprechten sin, by nae van de gantsche Leere die in het Euangelium van Joannes ghelesen wordt, verduysteren

1) tot hem-selven. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) vervatten. 6) [ ].

1) [ ]. 2) kan.

en haer selven in veel stricken verwarren.

Een regel die weerdig is om in desen handel waer genomen te worden.

Laet derhalven dit de sleutel zijn om het rechte verstandt op te doen, te weten, dat die dingen, dewelcke tot het ampt des Middelaers behooren, niet simpelick en alleen van de Goddelicke, noch oock alleen van de menschelicke natuyr geseydt en worden. Soo sal dan Christus heerschappy voeren tot dat hy als Rechter der werelt verschijnen sal, voor soo veel als hy ons na de maet onser swackheydt met den Vader vereenight. Maer wanneer wy mede-ghenooten der Hemelscher heerlickheydt geworden zijnde, Godt sullen sien soodanigh als hy is, als dan sal hy het ampt des Middelaers volvoert en | af-gheleydt hebbende, niet meer des Vaders Ambassadeur en Ghesant zijn, en hy sal sich laten verghenoeghen met die heerlickheydt die hy genoot en hadde voor de scheppinge der werelt. De naem Heere en past oock uyt gheen ander aensien op Christus Persoon in't bysonder, dan voor soo veel als hy Middelaer is tusschen Godt en ons. Hier toe dient 't geen Paulus seyt: Daer is één Godt uyt welcken, en één Heere door welcken alle dinghen zijn: aen 1) den welcken, namelick, voor eenen tijdt het 2) regiment en gebiedt van den Vader bevolen is, tot der tijdt toe dat sijn Goddelicke Majesteyt van aenghesicht tot aenghesicht ghesien worde: Immers sijne 3) Majesteyt en heerlickheydt is sulck eene, welcke 4) door sulck een overleveringe des Rijcks in de handen sijns Vaders, niet alleen niet vermindert, maer oock selfs veel klaerder gheopenbaert sal worden. Want als dan sal oock Godt op houden Christus hooft te zijn, dewijl de Godtheydt van Christus self uyt haer selven met haren glantz doorbreken sal die nu 5) noch voor een tijdt 6) als met een voorhangh bedeckt is.

(p. 189.)

1. Cor. 8. 6.

De nuttigheydt en 't gebruyck van de voorgaende Leer, aengaende de t' samenvoeging en onderscheydingh van de twee natuyren in Christus.

4. De opmerkinghe en in het oogh houdinghe hiervan sal 7), soo maer de Lesers 't selve wel weten te pas te brengen 8), seer bevorderlick zijn om veel knoopen en swarigheden te ontbinden. Want 't is te verwonderen hoe seer d'onervarene, jae oock sommige die niet gheheel ongeleert en zijn, gequelt en bekommert worden door soodanighe manieren van spreken, dewelcke sy sien dat Christus worden toe-ghe-eygent, en nochtans niet wel en voeghen noch op sijne Godtheydt, noch op sijne menscheyt. De reden hier van is, om datse niet en bemercken dat die manieren van spreken met sijn Persoon, daer in hy als Godt en mensch gheopenbaert is, en met sijn Middelaers ambt over een komen. En 't is goedt te sien, hoe fraey en schoon alle dingen op malkanderen sluyten en onderlingh aen een hanghen, wanneerse maer soberlick en verstandelick uyt-geleyt en met sulcken Godtvreesentheydt, als soo groote verborghentheden toekomt, overwogen en ondersocht worden. Doch daer en is niets, of het wordt van dolle en rasende gheesten verwert en over hoop gheworpen. De eygenschappen van Christus menscheyt grijpense aen om sijn Godtheydt wech te nemen: en wederom d'eyghenschappen van sijne Godtheydt, om sijne menscheydt te niet te doen. En die dinghen dewelcke van de twee natuyren van Christus alsoo gesamentlick gesproken zijn, datse niet en passen noch op d' een noch op d'ander in't bysonder, die ghebruycken sy om beyde sijne naturen te loochenen 1). Maer wat is dit anders, dan te beweeren dat Christus gheen mensch en is, om dat hy Godt is: dat hy gheen Godt en is, om dat hy mensch is: dat hy gheen mensch en oock gheen Godt en is, om dat hy beyde Godt en mensch te gelijck is? Soo houden wy dan dat Christus, so als hy is, beyde Godt en mensch, bestaend' uyt twee vereenighde, maer niet onder malkanderen vermenghde naturen, is onse Heere en de waerachtige Sone Godts, oock nae sijne menscheydt. Want de dwalingh van Nestorius moet verre van ons wech gedreven worden, dewelcke de naturen van Christus liever willende van malkanderen scheuren, dan onderscheyden, door sulcken middel eenen dubbelen Christus verdicht heeft: terwijl wij toch 2) sien dat de Schriftuyr met een klare stemm' daer tegen roept, en by namen in die plaets daer hy, die van een Maeght wordt geboren, den Sone Godts ghenaemt, ende Maget selfs de Moeder onses Heeren geheeten wordt. Wy moeten ons oock wachten voor de raserny van Eutyches, op dat wy de eenigheydt van Christus Persoon willende bewijsen, niet beyde de naturen te niet en doen. Want wy hebben alreede soo veel getuyghnissen by-ghebracht, daer in de Godtheydt van de menscheyt wordt onderscheyden, en daer zijn al-omm' soo veel andere ghetuyghnissen te lesen, datse selfs den alder-twist-gierighsten den mondt kunnen toe stoppen. Ick sal oock een weynigh hier nae sommighe van dese 3) voort brengen, dewelcke dit gedichtsel van Eutyches beter sullen omstooten. Voorshands 4) sullen wy ons met één plaets laten vergenoegen. Want Christus en soude sijn Li-

August. in Enchirid. ad Laur. cap. 36.

Teghen de Nestorianen die eenen tweevoudigen Christus verdichten.

Luc. 1. 32, 43.

Item, tegen de Eutychianen de twee natuyren onder een menghende en vernietigende.

1) [ ] 2) het tijdtlicke. 3) welcke. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) ter tijdt. 7) De bemerckingh en waerneemingh van desen. 8) (sal).

1) versaken. 2) [ ]. 3) [ ] 4 Tegenwoordigh.

Ioan. 2. 19. chaem met den naem van Tempel niet ghenoemt hebben, indien sijn Godtheydt daer in niet onderscheydentlick ghewoont en hadde. Gelijck derhalven Nestorius met recht in de vergaderingh der Herderen en Leeraren binnen Ephesien verdoemt wierdt, alsoo is oock daer nae Eutyches met recht veroordeelt in't Concily van Constantinopolen en Chalcedonien: want het is immers soo weinigh gheoorlooft de twee naturen in Christus te vermenghen, als van elckanderen af te scheuren.

Dese twee Ketters zijn met recht van de Kercke veroordeelt.

Het tweede deel des capitels, waer in wederleyt worden by namen de Ketterijen van Servetus, dewelcke de Godtheyt des Soons Godts en de waerheydt van sijn twee naturen loochent.

5. Maer daer is ook in 1) onsen tijdt een soodanigh verderflick en schadelick monster op gestaen, te weten: Michaël Servetus, dewelck' in de plaets van den Sone Godts ghestelt en op-gherecht heeft een versonnen yets 2) uyt het Wesen Godts, geest, vleesch en drie ongheschapen' elementen t'samen gesmeedt. En vooreerst beweert hy dat Christus om gheen ander reden Godes Soon is dan om dat hy in den buyck der Maghet is gegenereert uyt den Heylighen Gheest. Sijn listigheyt gebruyckt hy hier toe, te weten, op dat hy 't onderscheyt van de twee naturen te niet maeck', en dat dien volgens Christus een wesen zy, uyt Godt en Mensch te samen en onder een vermengt, en evenwel gereeckent worde te zijn noch Godt noch mensch. Want in 't geheele vervolgh van sijn woorden arbeydt hy om te bewijsen, datter, eer Christus in het vleesch geopenbaert wiert, alleenlick eenige schaduwachtighe figuyren en beeltenissen in Godt waren, welckers werckelicke 3) waerheyt, voltreckingh en vrucht doe eerst ontstondt en ghesien wierdt, doe dat Woordt 't welck tot dees' eere verordineert was, waerlicks Godts Soon begonst te worden. Wij bekennen oock dat de Middelaer, die uyt de Maeght geboren is, eyghentlick is de Sone Godts. Want de mensche Christus en soude niet zijn een spiegel van Godes onweerdeerlicke genade, indien hem dese weerdigheyt niet gegeven en waer dat hy d'eenigh-geboren Sone Godts zy en ghenoemt werde. Ondertusschen blijft evenwel dit besluyt en oordeel der Kercke vast en seker, dat hy oock Godts Soon is en daer voor gehouden wordt, om dat hy is het Woort 't welck voor de tijden der werelt uyt den Vader gegenereert zijnde, door persoonelicke vereenigingh de menschelicke natuyr heeft aenghenomen. Door dese Persoonelicke vereenigingh verstaen d'Oude Leeraers alsulcken t'samen-voegingh, dewelck' een Persoon doet bestaen 4) uyt twee naturen. Welcke manier van spreken ghevonden is om Nestorius te weder-leggen:

Alghemeyne antwoordt, of den korten inhoud der rechtsinnigher Leere van Christus.

Wat de Persoonlicke vereenigingh zy.

1) binnen. 2) versiert dingh. 3) dadelicke. 4) maeckt.

Want hy verson 1) dat de Soon Godes in het vleesch woonde, doch also dat hy evenwel geen mensch en was. Servetus beschuldigt ons valschelick dat wy eenen dubbelen Sone Godts maken, wanneer wy segghen dat het eeuwige Woordt alreede Godts Soon geweest sy, eer het met den vlee | sche bekleedt was: gelijck als of wy yets anders seyden dan dat hy in den vleesche gheopenbaert is gheweest. Want al is 't dat hy Godt was eer hy mensche wierdt, soo en volght nochtans daer uyt niet dat hy eenen nieuwen Godt begon te zijn. Oock en is daer in gheen ongherijmtheydt als wy seggen dat de Sone Godts in het vleesch verschenen is, dewelcke nochtans van sijn eeuwige geboort' aen dit altijdt gehadt heeft dat hy een Soon was. 't Welck de woorden des Engels tot Maria te kennen geven: 't Heylige dat uyt u geboren sal worden, sal Godts Sone ghenaemt worden, als of hy seyde, dat de naem Soon, dewelck' onder de Wet niet so klaer bekendt en was, al-omm' verklaert en bekent soude worden. Waer med' oock 't seggen van Paulus over een komt, dat wy door Christus Godts kinderen zijnde, vryelick en met vertrouwen roepen Abba, Vader. Waren oock de Heylighe Vaders in voortijden niet ghereeckent onder de kinderen Godes? ghewisselick jae sy, want sy hebben op dit recht hares Kindtschaps vertrouwende, Godt als haren Vader aengeroepen. Maer dewijl van dien tijdt af dat d'eenigh-gheboren Sone Godts in de werelt voort gebracht is, het Hemelsche Vaderschap klaerder is bekent geworden, soo is 't dat Paulus dit als een bysonder Privilegy den rijcke van Christus toeeygent. Nochtans moetmen dit volstandelick vast houden dat Godt nooyt een Vader is gheweest, noch van d'Enghelen, noch van de menschen, dan alleen ten opsicht sijns eenigh-gheboren Soons: en dat voornemelick de menschen, die door haer eyghen ongherechtigheydt Gode hatelick waren, kinderen sijn door genadighe aennemingh, om Christus die 2) een Soon is van naturen. Servetus en heeft oock geen reden om hier teghen te segghen, dat sulcks is van wegen het 3) Soonschap dat Godt Christus in der tijdt verordineert en bestemt hadde: want hier en wort niet geproken van figuren, gelijck als de versoeningh in het bloedt der beesten vertoont wierdt: maer dewijl sy in der daet niet en konden kinderen Godts zijn, indien haer aennemingh tot Kindtschap in Christus den Hoofde niet en ware gegrondt geweest, soo

1. Teghenwerpingh van Servetus, teghen de eeuwige Godtheydt van Christus.

(p. 190.)

Antwoordt

Luce. 1. 35.

Rom. 8. 15.

2. Teghenwerpingh.

Antwoordt.

1) versierde. 2) om dat Christus. 3) de.

is 't buyten alle reden datmen aen het Hooft ontneemt 1), 't geen aen 2) allen den leden ghemeen is. Ick kome noch verder: dewijl de Schriftuyr van d'Engelen seydt datse kinderen Godts zijn, wier 3) soo groote weerdigheydt niet en hingh aen de toekomende Verlossingh, soo volght dat Christus nae de ordeningh moet voorgaen, om hen met den Vader te vereenigen. Ick sal 't nog eens kortelick herhalen 4) en dat selfd' oock segghen van 't menschelicke geslacht. Dewijl so wel d'Engelen als de menschen van den eersten oorsprongh aen, met dese condity geschapen zijn, te weten, dat Godt een gemeen Vader soude zijn van beyden, indien waer is 't geen Paulus seydt: Dat Christus altijt is geweest het Hooft, en d'Eerst-geboren van alle Schepselen, op dat hy in allen d'overhandt en heerschappy hebben soude: so dunckt my dat ick wel en behoorlick besluyte, dat hy oock de Sone Godts is gheweest voor de scheppingh der werelt.

Psalm 82. 6. — Coloss. 1. 15.

3. Teghenwerpingh.

6. Indien sijn Soonschap (op dat ick soo spreeck') eerst een begin gekregen heeft op dien tijdt, doe hy in't vleesch wiert geopenbaert, soo sal volgen, dat hy oock een Soon gheweest is ten opsicht van sijn menschelicke natuyr. Servetus en diergelijcke raeshoofden gheven voor dat Christus, die in het vleesch verschenen is, zy de Sone Godts, en dat hy buyten het vleesch dien naem en tytel niet en heeft mogen hebben. Laet hen my antwoorden of hy een Soon is nae beyde de naturen, en uyt opsicht van die beyde. Soo snateren en segghense wel: maer heel anders leert Paulus. Wy bekennen wel dat Christus met het menschelicke vleesch bekleedt een Soon genaemt wordt, niet gelijck de geloovighe door aenneming' en genaed' alleen, maer een waerachtigh en natuerlick, en oversulcks een eenigh Soon: op dat hy door dit merckteecken van all' andere sonen onderscheyden werde. Want wy die tot een nieuw leven vernieuwt zijn, worden van Godt met den naem van sonen vereert: maer den tytel en naem van waerachtigh en eenigh-geboren Soon geeft hy aen Christus alleen. Maer hoe is hy doch d'eenighe Soon onder so grooten getal sijner Broederen, anders dan om dat hy van naturen besit, 't gheen wy door geschenck verkregen hebben? En dees' eer breyden wy uyt tot den gantschen persoon des Middelaers, dat hy waerlicks en eyghentlick zy Godts Soon, dewelcke gheboren is uyt de Maget, en hem-selven tot een offerhand' aen 't Kruys Gode sijnen Vader opgheoffert heeft. Maer nochtans een Soon uyt opsicht en van wegen sijne Godtheyt, gelijck Paulus leert, als hy seght: Dat hy afgesondert is tot het Euangelium Godts, het welck hy te voren belooft hadde door sijnen Sone, die gheworden is uyt den zade Davids, nae den vleesche: die krachtelick bewesen is te zijn de Sone Godts. Dewijl hy Christus onderscheydentlick noemt den Sone Davids nae den vleesche, waerom soud' hy daer na in 't bysonder seggen dat hy verklaert is te zijn den Sone Godts, indien hy niet en wilde te kennen geven dat sulcke soonschap van elders komt dan van het vleesch? Want gelijck hy elders seydt, dat hy gekruyst is door swackheyt, so leeft hy nochtans door de kracht Godts. Alsoo maeckt hy alhier nu onderscheyt tusschen beyde de naturen. Sy moeten voorwaer bekennen, gelijck hy van sijn moeder ontfangen heeft dat geen om welckers wil hy een Soon Davids genoemt wordt, dat hy oock alsoo van sijn Vader heeft dat geen' waerom hy eene Sone Godts zy, en dat dit yets anders en verscheydens is van de menschelicke natuyr. De Schriftuyr gheeft hem twee namen, hem al-omm' nu eens 1) den Sone Godts, en dan 2) wederom den Soon des menschen noemende. Belanghende desen tweeden naem moetmen bekennen, dat hy na 't ghemeen gebruyck van de Hebreische tael een Soon des menschen ghenoemt wordt, om dat hy uyt Adams gheslacht gesproten is. En ick beweer' aen d'ander zijde dat hy van wegen sijn Godtheydt en eeuwigh Wesen den Sone Godts wordt geheeten: want het is soo wel betaemlick dat men den Naem en tytel van Sone Godts verklare van 3) de Goddelicke natuyr, als datmen den titel van 's menschen Soon verstae van de menschelicke natuyr. Eyntlick, in sulcken sin als Paulus in de voorghemelde plaets betuyght, dat Christus, die uyt den zade Davids nae den vleesche gheboren is, krachtelick is bewesen te zijn den Sone Godts, in den selven sin leert hy oock elders, dat Christus, die uyt de Joden na den vleesche afkomstigh is, Godt zy te prijsen 4) in der eeuwigheydt. Indien Paulus in beyde de plaetsen het onderscheydt van Christus twee naturen aenwijst, met wat recht en reden sullen sy doch loochenen dat hy de Sone Gods is uyt opsicht van sijn Goddelicke natuyr, dewijl hy oock is de Soon des menschen soo veel het vleesch belanght. | (p. 191.)

Antwoordt. — Christus is de waerachtighe, natuerlicke en cenige Soon: door welck merck-teecken hy onderscheyden wordt van de kinderē der aenneemingh, dat is, van alle die van Godt uytverkoren zijn in den selven Christus. — Rom. 1. 1, 2, 3. — 2. Cor. 13. 4. — Het Soonschap van Christus is twee-voudigh: te weten, Godts en des menschen. — Rom. 9. 5.

4. Teghenwerpingh.

7. Sy woeden en rasen wel seer om haer dwaling te verdedigen, voor-wendende datter

1) den Hoofde beneemt. 2) [ ]. 3) welckers 4) wederom kortelick verhalen.

1) als nu. 2) als nu. 3) beduyd' op. 4) ghebenedijdt.

Rom. 8. 32. geseydt wordt dat Godt sijnen eygenen Sone
Luc. 1. 32. niet gespaert en heeft, en dat de Enghel beveelt, datmen dien selvighen, die uyt de Maghet gheboren wiert, soude noemen den
Antwoordt. Soon des Alderhoogsten. Maer (op datse sich van wegen so een ydele 1) tegen-werpingh niet en verhooveerdigen) laet hen doch een weynigh met ons overleggen wat voor kracht hare bewijs-reden heeft. Want indien men wel en wettelick mach besluyten dat hy pas 2) van sijn ontfanghenis aen begonnen is een Sone Godts te worden, om dat hy die ontfangen is, een Soon ghenaemt wordt: soo sal oock volgen dat hy eerst begonnen is het Woort te zijn doe hy in den vleesche
1. Ioan. 1. 1. wiert geopenbaert, om dat Joannes leert: Dat hy verkondight dat Woort des levens, 't welck sijne handen gehandelt en getastet hebben. Van ghelijcken: Indiense sulcken wijse van reden-kavelen willlen volgen, hoe sullen sy doch gedrongen worden uyt te leggen 't
Mich. 5. 1. gheen by den Propheet ghelesen wordt: Ghy Bethlehem Ephrata, zijt ghy kleyn om te wesen onder de duysenden van Juda? uyt u sal my voortkomen, die een Heerscher sal zijn in Israël: ende wiens uytganghen zijn van oudts, van de dagen der eeuwigheyt. Want ick hebbe betuyght dat wy geensins mede-stemmen met Nestorius, dewelck' eenen dubbelden Christus versonnen 3) heeft: dewijl Christus volgens onse Leer door 't recht der broederlicker gemeenschap ons met hem tot Sonen Godts gemaeckt heeft: om dat hy selfs in het vleesch, 't welck hy van ons heeft genomen, is d'eenigh-gheboren Sone Godts.
Lib. de corrept. & grat. capit. 11. & Lib. 10. de civit. Dei. cap. 29. Siet het seven-tiende cap. Sect. 1. Augustinus vermaent oock wijsselick, dat het een heerlicke spiegel is van Godes wonderlick' en sonderlinge genade, dat Christus, voor soo veel als hy mensch is, een eere verkregen heeft die hy niet en konde verdienen. So was dan Christus oock nae den vleesche van 's moeders lijf aen met dese weerdigheydt begaeft, dat hy Godes Soon was. En evenwel en moetmen in d'eenigheyt sijns persoons gheen vermenginge verdichten, waer door datgeen 't welck der Godtheydt eygen is, wech genomen mocht worden. En dat het eeuwighe Woordt Godts en Christus, de twee naturen tot een persoon vereenigt zijnde, op verscheyden wijsen de Soon Godts genoemt wordt, sulcks en is niet meer ongerijmt, dan dat hy uyt verscheyden opsichten nu eens 4) de Soon Godts, en dan weer 5) de Soon des menschen wordt gheheeten. Even soo weynigh beswaert ons d'andere lastering van
5. Teghen-werpingh. Servetus, daer meed' hy seyt: Dat Christus eer hy in 't vleesch verschenen was, nergens Godts Soon genaemt wordt, anders dan onder een figuyr en gelijckenis: Want al hoewel hy alsdoe soo klaer niet en wiert beschreven en voor-gedragen, nochtans gemerckt wy alreede duydelick hebben bewesen, dat hy om geen ander oorsaeck eeuwigh Godt zy gheweest, dan om dat hy was het Woordt gegenereert van een eeuwigh Vader, en dat dese Naem Sone Godts uyt gheen ander opsicht en past op den Persoon des Middelaers dien hy heeft aengenomen, dan om dat hy is Godt gheopenbaert in den vleesche: dat oock Godt de Vader alsoo met dien Naem van den aenbeghinne 1) af niet en soude zijn ghenoemt gheweest, indien datter alreede doen ter tijdt niet en ware gheweest een onderlingh opsicht tot den Soon, naer 2) wien alle maeghschap of vaderschap gereeckent wort in hemel en op aerden: soo is hier uyt lichtelick af te nemen, dat de Sone Godts er 3) oock onder de Wet en de Propheten gheweest zy, eer dat dese Naem in de Kercke ghemeen wierdt. Indien 't verschil alleen valt over het woordeken Soon, soo dient ghelet, dat Salomo sprekende van de on-eyndige hoogheyt Godts, segt en versekert, dat sijn Soon soo wel als hy onbegrijpelick is: Noemt, seght hy, soo ghy kondt sijnen Naem, en sijns Soons Naem. 't En is my niet onbekent dat dit ghetuyghnis by de twist-gierighe niet veel en sal gelden: ick en stae daer op oock niet seer, maer het 4) toont ten minsten dat die ter quader trouwen en bedrieghlick handelen, dewelcke seggen dat Christus de Sone Godts niet en is, dan alleen ten aensien dat hy mensch is geworden. Hier by komt noch dat alle d'oudste schrijvers dit selvighe met eenderley mondt en eendracht soo duydelick betuyght hebben, dat niet min belacchelick als verfoeyelick is de onbeschaemtheyt der gener die ons Tertullianus en Ireneus durven voor-werpen, dewelcke beyde bekennen dat de Soon Godts onsienlick was, die nader-handt sienlick is verschenen.

Antwoordt. — Ephes. 3. 15. — Prov. 30. 4. — Bevestigingh, ghenomen van de getuyghnissen der oude Theologanten.

8. En al hoewel Servetus grouwelicke en seltsame ongeschicktheden over hoop gebracht heeft, dewelcke misschien van andere niet en sullen onderteeckent en toegestaen worden: soo sult ghy nochtans bevinden, indien ghy verder daer op aendringht, dat alle die ghene die den Sone Godts niet en bekennen dan alleen in het vleesch, dit om gheen ander reden toestaen dan om dat hy in den buyck der Maget ontfangen is uyt den Heylighen

Besluyt van de voorgaende tegen-werpingen, in voerende een schrickelick ghevolgh, gelijck of Christus menschelicke natuer ghesproten ware van het Wesen Godts. Genes. 2. 7.

1) blaeuwe. 2) [ ]. 3) versierdt. 4) als nu. 5) als nu.

1) 't beginsel. 2) door. 3) [ ]. (be-)

Geest: ghelijck de Manicheen in voortijden droomden, dat des menschen ziel een spruytsel is van 't Wesen Godts, om datse lasen dat Godt in Adam eenen levendigen adem geblasen heeft. Want sy grijpen en houden den naem Soon alsoo stijf datse gheen onderscheydt laten tusschen de twee naturen: maer onbescheydelick roepen dat de Mensche Christus zy Godes Soon, om dat hy nae sijn menschelicke natuyr uyt Godt geboren is. Alsoo wort d'eeuwige genereeringh der wijsheyt, van dewelcke Salomo predickt, te niet gedaen, en de Godtheyt des Middelaers over 't hooft gesien: of een spoocksel en schim ghestelt in de plaets van een mensch. Het soude wel oorbaer zijn dat ick wederleyde de grofste guychelryen van Servetus daer meed' hy sich selven en sommig' andere betoovert heeft, op dat de Godvruchtighe door dit exempel vermaent zijnde, haer selven mochten houden binnen de palen van soberheyt en matigheydt: maer ick achte nochtans dat sulcks soude te vergheefs zijn, om dat dit door een bysonder Boeck van my ghedaen is. Den korten inhoudt loopt hier op uyt, dat de Sone Godts van den beginne af een gedaent en voorbeeldt zy geweest, en dat hy alreede te dier tijdt verordineert was om een mensch te worden, die het wesentlicke beeldt Godts zijn soude. Hy en bekent oock geen ander Woordt Godts dan alleen in het uyterlicke schijnsel. En hy seydt dat dit zy gheweest de baringh of genereeringh, te weten, dat de will' om eenen Sone te genereeren van den beginne was in Godt gegenereert en geboren, dewelcke daer nae metter daet volvoert is doe Christus een mensche wierdt. Ondertusschen vermenght hy den Gheest met het Woordt selfs, seggende dat Godt het onsienlicke Woordt en den Geest verordent en bedeelt heeft in vleesch en ziel. Eyndelick d'eerst' afbeelding van Christus is nae sijn goedt-duncken in de plaets van de genereeringh: maer hy die doe, seght hy, nae den schijn alleen, een duyster' en schaduwachtige Soon was, is ten laetsten geboren door het Woordt, welck Woordt na sijn seggen so veel is gheweest als het zaedt. Waer uyt dan volgen sal, dat de verckens en honden even so wel Godts sonen zijn, dewijl sy uyt het oorspronckelicke zaedt van Godes woordt zijn gheschapen. En al hoewel hy een 1) Christus smeedt uyt drie ongeschapene elementen of beginsels, op dat hy uyt het wesen Godts gegenereert zy: soo versint 2) hy nochtans dat hy 3) d'eerst-geboren 4) onder de creaturen in sulcken sin is 5), dat de steenen nae haren graedt oock deselve wesentlicke Godtheydt hebben. Op dat hy oock niet en schijne Christus van sijn Godtheyt te berooven, so segt hy dat sijn vleesch is van 't selfde Wesen met Godt, en dat het Woordt mensch geworden is door veranderinge des vleesches in Godt. Aldus dan, dewijl hy niet en kan begrijpen dat Christus Godes Soon is, 'ten zij dat sijn vleesch uyt het wesen Godts voort ghekomen, en in de Godtheyt verandert zy geworden, doet 1) hy de eeuwige self standigheydt des Woordts te niet, en ontneemt ons den Sone Davids, die ons tot een Verlosser belooft was. Hy verklaert 2) oock dickwils dit, te weten, dat de Soon van Godt gegeneert is, door voor-wetenschap en voorordineeringh: maar dat hy ten 3) laetste mensch geworden is uyt die stoffe, dewelcke van den beginne scheen by Godt in drie elementen, en daer nae verschenen is in het eerste licht der werelt, in de Wolck en in de Vyer-kolom 4). Voorts het soud' al te langh vallen te verhalen hoe schandelick hy nu en dan strijt tegen hem-selven. Uyt dit kort begrijp sullen de verstandighe Lesers kunnen afnemen dat door dese listige omwegen van desen onreynen hondt de hope der saligheydt t'eenemael wierdt uytgebluscht. Want indien het vleesch van Christus de Godtheydt selfs ware, so en soud' het niet meer kunnen zijn de Tempel der Godtheydt. Wy en kunnen oock niemandt tot een Verlosser hebben, dan den ghenen die uyt het zaedt Abrahems en Davids voort gekomen zijnde, waerlicks nae den vleesche mensch zy gheworden. 't Is oock te vergeefs dat hy staen blijft op de woorden van Johannes: Het Woordt is vleesch geworden: Want ghelijck als die woorden de dwalingh van Nestorius weder-legghen, so en strecken se in't minste niet ten bate van het 5) ongoddelick uytdencksel, waervan Eutyches de eerste vinder is geweest, dewijl de Euangelist geen ander voornemen en heeft ghehadt dan d'eenigheydt van Christus persoon te bewijsen in twee naturen.

Prov. 8. 22.

Waerom de andere vergiftige dwalingen van Servetus niet en worden wederleydt.

Den korten in-houdt deser dwalingen, en der selver ongoddelickheyt kortelick doorgestreken.

(p. 192.)

Het ooghmerck van desen onreynen Ketter.

1) [ ]. 2) versiert. 3) (alsoo). 4) (is). 5) [ ].

1) maeckt. 2) verhaeldt. 3) den. 4) pylaer. 5) alsoo en dienens' oock niet tot voordeel van dit. 6) [ ].

Het XV. Capittel.

Datmen, om te weten waer toe Christus van den Vader gesonden is, en wat hy ons toegebracht heeft, voornementlick in hem moet bemercken sijn Prophetisch, Koninckliek en Priesterlick Ampt.

Christus wort alleen nae den naem by de Ketters en valsche Christenen ghevonden.

Seer wel seght Augustinus, al hoewel oock 6) de Ketters sich beroemen van

Enchirid. ad. Laurent. cap 5. Christus *Naem*, datse nochtans *Christus* niet met de Godtsalighe en hebben tot een gemeen fondament, maer dat alleen de Kercke dit in eyghendom besit. Want indien men neerstelick bemerckt die dingen die tot Christus behooren, soo wordt bevonden dat Christus nae den naem by hen bekent wordt, maer in der daedt by hen niet en is. Soo staet het hedensdaeghs met de Papisten, al hoewel de Sone Godts in haren mondt de naem heeft van Verlosser der werelt: dewijlse nochtans met een ydele voorwendingh sijns naems te vreden zijnde, hem van sijn kracht en weerdigheydt ontblooten, so past op hen waerlicks het segghen van Paulus, datse het Hooft niet en behouden. Op dat dan het gheloof in Christus een volkomen' en vaste stoffe van saligheydt vinde, en alsoo op hem beruste, soo moet dese grondt geleydt worden, dat het ampt hem van sijnen Vader opgeleydt, bestaet in drie deelen. Want hy is ons ghegheven tot een Propheet, en tot een Koningh, en tot een Priester. Even 1) wel, de wetenschap van dese namen soude weynigh voordeel inbrenghen, soo daer by niet en quam de kennis van haer ooghmerck en ghebruyck. Want dese namen worden oock in het Pausdom uytgesproken en gehoort, maer sonder eenigh besef en dies 2) met weynigh profijt, dewijl aldaer den inhoudt van yeder naem niet bekent en is. Wy hebben voor henen geseydt, dat 3) (al hoewel Godt door het senden der Propheten in 4) een gheduyrigh opeenvolghinghe 5) d'een op d'ander, sijn volck nooyt en liet gebreck hebben van profijtelicke leeringhen, die oock ter saligheydt ghenoeghsaem waren) 6) nochtans de Godtvruchtige zielen altijdt dit gevoelen hadden, dat door de toekomst des Messias, eerst een voller licht der kennis soude te hopen zijn. Soo dat oock de meeningh hier van gekomen was tot de Samaritanen, den welcken nochtans de ware Godtsdienst nooyt en was bekent geworden. Ghelijck blijckt uyt dese woorden van de Samaritaensche vrouw: Als de Messias sal ghekomen zijn dan sal hy ons alle dinghen leeren. De Joden en hadden oock dit niet lichtveerdelick in hare herten ghevat: maer sy gheloofden ghelijck hen door sekere Goddelicke getuyghnissen gheleert was. Onder anderen is dese spreuck van Jesaia klaer en bekent: Siet, ick hebbe hem [*tot*] een ghetuyghe der volcken ghegheven, eenen Vorst, ende ghebieder der volcken: Te weten, ghelijck hy hem alreed' in een ander plaets ghenoemt hadde den Enghel of Uyt-leggher

Coll. 2. 19.

Hy wort van d' uytverkorene Godts waerlicks en krachtelick bekendt voor een Propheet, Koning en Priester der Kercke.

Soo veel het Prophetisch ampt belanght, soo is hy die Verlosser der Kercke van wien alle de Godtvruchtige onder de Wet dat volkomen licht der kennisse verwacht hebben.

Joan. 4. 25.

Iesa. 55. 4.

Iesa. 9. 6.

1) Hoe. 2) bewegingh. 3) [ ]. 4) met. 5) vervolgh. 6) (dat).

van 1) grooten Raedt 2). Daerom als d'Apostel in het prijsen van de volkomentheydt der Euanghelischer leeringh gheseydt heeft: Dat Godt voortijdts veelmael, ende op velerley wijse, tot de Vaderen gesproken hebbende door de Propheten, so voeght hy daer by: Dat hy ten laetsten tot ons gesproken heeft door sijnen beminden Sone. En dewijl het ghemeen ampt der Propheten was de Kerck in hoop' op te houden, en met eenen te versterckcn tot op de komst des Middelaers, so 3) lesen wy dat de geloovighe in hare verstroyingh gheklaeght hebben, datse van dese gewone gave 4) verstoken waren. Wy en sien, seydense, onse teeckenen niet; Daer en is is geen Prophete meer: noch yemandt by ons die wete hoe langhe 5). Maer doe nu Christus niet verre van der handt en was, soo wierdt Daniels tijdt verordent en voor-geschreven, om het ghesicht en de Prophety te verzeghelen, niet alleen op dat de voorseggingh van dewelck aldaer gehandelt wordt, haer seker authoriteyt en aensien soude behouden, maer oock op dat de gheloovighe met een gewilligh en lijdtsamigh ghemoedt voor een tijdt de Propheten ontbeeren en missen souden, dewijl het eynd' en de vervullingh aller openbaringen nae by was.

2. Wijders staet alhier te bemercken dat de tytel en Naem Christus, dat is, Gesalfde, tot dese drie ampten behoort. Want wy weten dat soo wel de Propheten als de Priesters en Koningen onder de Wet met heyligh' oly ghesalft wierden. Daerom is oock die welbekende naem Messias (Gesalfde) den beloofden Middelaer gegeven geworden. En al hoewel ick bekenn' dat hy bysonderlick om des Koninckrijcks wille de Gesalfde genoemt wierdt (ghe | lijck ick oock elders getoont hebbe) soo heeft nochtans de Prophetisch' en Priesterlicke salvingh in hem oock haer plaets, ende en moet oock van ons niet in de wint geslagen worden. Van de Prophetische salving wort uytdruckelick gemeldt by Jesaia met dese woorden: De Geest des Heeren is op my, om dat de Heere my ghesalft heeft, om een blijde bloodtschap te brengen den sachtmoedigen: hy heeft my gesonden om te verbinden de gebrokene van herten, om den gevangenen vryheyt uyt te roepen, en den gebondenen openinge der gevangenisse. Om uyt te roepen het jaer van het welbehagen des Heeren, &c. Hier sien wy dat hy met den Geest ghesalft zy geweest, op dat hy soude wesen een verkondiger en ghetuyghe

Hebr. 1. 1.

Sulcks dat de Propheten door hare openbaringhen de Kerck' en hoop op-ghehouden hebben tot de komste des Middelaers, die alle dingen leeren soude.

Psalm 74. 9.

Dan. 9. 24.

En al hoewel hy geseyt wort ghesalft te zijn bysonderlick ten aensien van de Koninckelicke weerdigheydt: soo siet nochtans dese salvingh oock op sijn Prophetische en Priesterlicke weerdigheydt.

(p. 193.)

Iesai 61. 1.

Hy is derhalven ghesalft ten aensien van sijn Prophetisch ampt, en dat niet so seer voor hem-selven als voor ons.

1) des. 2) raedts. 3) daerom. 4) dat gewoonlick goedt. 5) daer en is gheen Geleerde meer.

van de ghenade des Vaders: en dat niet nae de ghewoonlicke wijse: want hy wort van d'andere Leeraers, die dit selvighe ampt hadden, onderscheyden. En alhier moet wederom worden waergenomen, dat hy de salvingh niet alleen voor hem-selven ontfangen heeft, om het leer-ampt te bedienen: maer oock voor sijn gantsche lichaem, op dat de kracht des Geestes in de geduyrige Predicatie des Euangeliums mede gae. Ondertusschen blijft dit vast en seker, dat door dese volkomentheyt der Leere die hy heeft mede gebracht, alle prophetyen haer eynd' bekomen hebben: so dat sijn authoriteyt en geloofweerdigheydt verkort wordt van die gene, dewelcke met het Euangelium niet vergenoeght zijnde, yets vreemts daer aen lappen. Want hy is met een sonderlingh voor-recht boven all' ander' Leeraers verheven door die stemme die uyt den Hemel ghedondert heeft: Desen is mijnen wel-geliefden Sone: hoort hem. Daer nae is dese salvingh van het hooft uytghebreydt tot de leden: ghelijck van Joël voorseydt was: Uwe sonen ende uwe dochteren sullen propheteeren: uwe jongelinghen sullen ghesichten sien, &c. Maer 't gheen Paulus seydt: Dat hy ons ghegeven is tot wijsheyt: en elders: Dat in hem alle de schatten der wijsheyt ende der kennisse verborgen zijn; dat is een weynig anders te verstaen, te weten, dat geen kennis buyten hem profijtelick is, en dat die ghene, die door den gheloove begrijpen hoedanigh een persoon hy is, de gantsch' onmételicke grootheydt der hemelscher goederen te samen ghevat hebben. Daerom seyt hy elders: Ick en hebbe niet voorghenomen yets te weten onder u, dan Jesus Christus, ende dien gekruycight. 't Welck t'eenemael waerachtigh is, want 't en is niet gheoorloft verder te gaen dan d'eenvoudigheyt des Euangeliums sich uytstreckt. Ende de Prophetische weerdigheyt in Christus dient hier toe, op dat wy souden weten dat in het kort begrijp sijner Leere die hy gheleert heeft, alle de graden en trappen der volmaeckte wijsheydt besloten zijn.

De weerdigheyt van dese salvingh. — *Matth. 3 17.* — *Joël 2. 28.* — *1. Cor. 1, 30.* — *Col. 2. 3.* — *Hare noodtsakelickheydt.* — *1. Cor. 2. 2.* — *Haer gebruyck.*

3. Ick kome nu tot sijn Koninckrijck, waer van ick te vergeefs soude spreken, indien de Lesers niet eerst en voor al wierden vermaent, dat de natuyr des selven Koninckrijcks gheestelick is: want daer uyt wordt verstaen en afgheleyt 1) waer toe dat het dient, en wat het ons toebrenght, midtsgaders oock sijn geheele kracht en eeuwigheydt. Nu d'eeuwigheyt, die d'Engel by Daniel den Persoon van Christus toe-eygent, die wordt met recht van den Enghel by Lucas toegehepast op de saligheydt des volcks. Maer dees' eeuwigheydt moet oock tweevoudigh of tweesins verstaen worden. Want d'eene behoort tot het gantsche Lichaem der Kercke, de ander is een yeder Lidtmaet eygen. Van d'eerste moet verstaen worden 't geen in den Psalm geseydt wort. Ick hebbe eens gesworen by mijne Heyligheyt: Soo ick aen David lieghe! Sijn zaedt sal in der eeuwigheyt zijn: ende sijn throon sal voor my zijn ghelijck de Sonne. Hy sal eeuwighlick bevestight worden, gelijck de Mane, ende de getuyghe in den Hemel is ghetrouw. Want het is sonder twijffel dat Godt aldaer belooft, dat hy door de handt sijns Soons sal wesen een eeuwigh regeerder en beschermer van sijn Kercke. Want de waerheydt en vervullingh van dese voorseggingh en sal nergens anders gevonden worden dan in Christus; overmits de weerdigheydt en heerlickheydt des Koninckrijcks terstont nae de doodt van Salomo ten meerendeel vervallen, en met on-eer van het huys Davids tot eenen anderen ghemeenen manne overghebracht is; daer nae is die allengskens vermindert, tot datse door een droevighen en schandelicken ondergangh t' eenemael is vergaen. Desen selvigen sin hebben oock de woorden van Jesaia daer meed' hy uytroept: Wie sal sijnen leeftijdt uytspreken? Want hy verklaert dat Christus nae sijn doot levendigh behouden sal blijven, in sulcker voeghen dat hy hem met sijne ledematen te samen voeght. Derhalven laet ons soo dickwils als wy hooren dat Christus met een eeuwige macht wordt versorght en voorsien, ghedencken dat door sulcken middel d'eeuwigduyrentheydt der Kercke bevestight wordt, so dats' onder de droevige suckelinghen en wederweerdigheden die haer gestadelick quellen, en onder de swaer' en schrickelicke beroerten die haer met ontellicke nederlagen dreygen, niet te min behouden blijft. Van ghelijcken wanneer David belacht de vermetelheydt sijner vijanden, die het jock Godes en sijns Gesalfden sochten af te scheuren, en daer by seydt dat de Koningen en volckeren te vergeefs woeden en rasen, dewijl hy die in den Hemel woont sterck genoegh is om hare stormen en aenvallen te verbreken: soo maeckt hy de Godtvruchtighe van de altoosduyrende 1) bewaringh der Kercke seker, en hy gheeft moedt om alles goedts te hopen, wanneer het mochte gebeuren datse verdruckt wort. Als hy oock elders spreeckt in den persoon Godts en seydt: Sitt tot mijner rechter-handt, tot

Uyt het Koninckrijck van Christus, 't welck gheestelick is, wordt d'eeuwigheyt van 't selvigh' af ghenomen: en de selfd' is tweederley. — *Dan. 2. 44.* — *Luc. 1. 33.* — *D'eerste behoort tot het gantsche Lichaem der Kercke.* — *Ps. 89, 36, 37, 38.* — *Iesai. 53. 8.* — *Psalm 2, 2, 3, 4.* — *Psalm 110. 1.*

1) afghenomen.

1) gheduyrige.

dat ick uwe vyanden geset sal hebben tot een voetbanck uwer voeten; soo vermaent en leert hy, al hoewel veel machtighe vyanden te samen spannen om de Kercke te bevechten, datse nochtans gheen vermogen en hebben daer mede sy d'overhandt souden behouden teghen dat onveranderlick besluyt Godes, waer door hy sijnen Soon tot eenen eeuwighen Koningh ingheset heeft. Hier uyt volght dan dat het niet mogelick en is, dat de Duyvel met de gheheele toerustingh der werelt de Kercke t'eenigher tijdt soude te niet maken, dewelck' op het eeuwighe Koninckrijck van Christus gegrondet en ghebouwt 1) staet. Wat nu belanght die bysondere nuttigheydt voor 2) een yeder van ons, dese selvigh' eeuwigheydt moet ons oprechten tot de hope van een gelucksalighe onsterffelickheyt. Want wy sien dat alle wereltsch' en aerdtsche dingen tijdtlick, ja oock vergancklick zijn. Daerom is 't dat Christus, op dat hy onse hope tot de Hemelen verhoogen soude, verklaert dat sijn Koninckrijck niet en is van dese werelt. In somma wanneer yemandt van ons hoort dat Christus Koninckrijck gheestelick is, soo moet hy door dit woordt wacker ghemaeckt zijnde, tot de hope van een beter leven doordringen: en als hy verstaet dat dit rijck als nu door Christus macht be | schermt wordt, soo laet hem de volle vrucht van dese genade verwachten in de toekomende werelt.

't Ghebruyck van dese Leere.

D'ander' is een yeder lidt der Kercke eyghen.

Ioan. 18. 36.

(p. 194.)

Waer uyt ons bekendt is dat het Koninckrijck van Christus gheestelick is, en wat goederen wy daer uyt bekomen.

1. De kennisse des geestelicken Rijcx Christus verheft ons tot het eeuwige leven.

4. Dat wy gheseydt hebben dat de kracht en nuttigheydt van Christus Rijck van ons niet anders en kan begrepen worden, dan als wy het voor een gheestelick rijck erkennen, sulcks blijckt oock ghenoeghsaem hier uyt, dat onse staet en condity, terwijl wy door den gantschen loop onses levens onder 't kruys moeten strijden, hart en elendigh is. Wat soud'et ons dan baten, onder de heerschappy des Hemelschen Koninghs versamelt te zijn, indien wy de vrucht daer van niet buyten den standt deses aerdtschen levens en hadden te verwachten? En daerom moeten wy weten dat alle de ghelucksaligheyt die ons in Christus belooft wordt, niet en is gelegen in uyterlicke voordeelen, als dat wy een vrolick en gerust leven leyden, in rijckdommen bloeyen, vry van alle schade zijn, en van wel-lusten die het vleesch pleeght te begeeren, overvloeyen souden: maer dat sy eygentlick behoort tot het Hemelsche leven. En ghelijck als in dese werelt de voorspoedige en ghewenschte standt eenes volck bestaet, eensdeels in den overvloedt van allerley goederen en in den binnen-landtsche vrede, en eensdeels in krachtige hulp-middelen tot harer bescherming tegen uyterlick gheweldt: alsoo verrijckt oock Christus de sijne met alle dinghen die tot d'eeuwige saligheyt harer zielen van nooden zijn, en versterckt hen met kracht waer door sy on-overwinnelick blijven staen teghen de stormen van allerley geestelicke vyanden. Waer uyt wy afnemen en verstaen dat hy meer om onsen 't wille, dan om sijnen 't wille Koningh is 1), ende dat inwendig en uytwendigh: op dat wy, namelick, met de gaven des Gheestes van dewelcke wy uyt der naturen ontbloot zijn, vervult wesende nae de mate die Godt dienstigh en oorbaerlick bevindt, uyt die eerste vruchten souden ghevoelen dat wy waerlicks met Godt vereenight zijn tot onse volmaeckte ghelucksaligheydt. Op dat wy boven dien ons selven op de kracht des selvigen Geestes verlatende, versekert zijn souden dat wy altijt overwinners sullen zijn teghen den duyvel en 2) de werelt in allerley schaed' en hinder. Hier toe dient d'antwoorde van Christus tot de Pharizeen: Dat het Rijcke Godts, dewijl het binnen in ons is, niet en komt met uyterlicken schijn. Want het is waerschijnlick, dewijl hy beleedt dat hy die Koningh was onder den welcken de hooghste zeghen Godts te verwachten stondt, dats' uyt spot versocht hebben dat hy sijne teeckenen en liverey 3) te voorschijn brengen soude. Maer op dat sy (die andersins meer als nae behooren aerdtsch en vleeschelick genegen waren) niet dwaselick en souden hangen aen d'uyterlicke pralery 4) en schijn, soo gebiedt hen Christus dats' in hare conscientien gaen sullen: Want het Koninckrijcke Godts en is niet spijse ende dranck, maer rechtveerdigheydt, ende vrede, ende blijdtschap door den Heylighen Gheest. Hier door worden wy met weynighe woorden geleert wat Christus Koninckrijck ons toebrenght. Want dewijl het niet een aerdtsch of vleeschelick Rijck is 't welck der verderffelickheydt onderworpen soude zijn, maer een geestelick Rijck, soo doet het onse gemoederen opstijgen tot het eeuwige leven, op dat wy dit leven onder veel jammers, hongher, koude, verachtingh, schande en andere swarigheden, met gedult en lijdtsaemheydt doorbrengen souden: met dit eenighe te vreden zijnde, dat onse Koningh ons nimmermeer verlaten, maer all' onse ghebreckelickheden te hulp komen sal, tot dat wy onsen strijdt volstreden hebben, en tot de victory en triumph geroepen worden. Want de wijse van sijne regeeringh is soodanigh, dat hy ons ge-

2. Sy maeckt ons rijck met allerley goederen die ter saligheyt noodtsakelick zijn.

3. Sy maeckt ons on-overwinnelick tege onse gheestelicke vyanden.

Luc. 17. 20, 21.

Rom. 14. 17.

4. Sy set ons aen tot lijdtsaemheyt.

1) ghetimmert. 2) van.

1) regneert. 2) [ ]. 3) levreyen. 4) pompery.

meen maeckt alles wat hy van sijnen Vader ontfangen heeft. En dewijl hy ons met sijn macht wapent en voorsiet, met eer' en hoogheyt verciert, en met schatten verrijckt, so ontstaet ons hier uyt een seer overvloedige oorsaeck om te roemen, en ons wort oock vertrouwen ghegeven, op dat wy onvertsaeght teghen den duyvel, de sond' en de doodt strijden souden. In somma, op dat wy met sijne gherechtigheyt bekleedt zijnde, allerley versmaetheden der werelt kloeckelick souden overwinnen en te boven komen, en gelijck hy ons mildelick met sijne gaven vervult, dat wy oock also wederom t'sijner eeren vruchten souden voort brengen.

5. Sy geeft ons stof om te roemen, en oock vertrouwen.

6. Sterckt' en Liefde.

5. Daerom wordt ons van sijne Koninckliclie salvingh gheleert, datse niet met uyterlick' oly of salve van specery geschiedt zy, maer dat hy de Gesalfde Godts genaemt wort, om dat de Geest der wijsheyt, des verstants, des raets, der sterckt', en der vreese Godts op hem gerustet heeft. Dit is die Vreughdenoly, daer meed' hy gesalft is boven sijne medegenooten, ghelijck den Psalm spreeckt: want indien hy sulck' een uytnementheydt niet en hadde, soo souden wy alle te samen arm zijn en hongerigh. Hy en is, gelijck wy geseydt hebben, niet rijck geworden voor hemselven in 't bysonder: maer op dat hy sijnen overvloet over de hongerige en dorstighe 1) soud' uytstorten. Want gelijck de Schrift seyt, dat de Vader aen sijnen Soon gegeven en mede gedeelt heeft den Geest sonder maet: also druckt sy oock uyt de reden waerom, te weten: Uyt sijne volheyt hebben wy alle ontfangen, oock genade voor ghenade. Uyt dese fonteyn vloeyt die mildigheydt die door 2) Paulus vermeldt wordt, waer door de genade den geloovigen verscheydentlick wordt uytgedeelt, nae de mate der gave van Christus. Hier mede wordt meer dan ghenoegh bevestight het geen ick geseyt hebb', dat, namelick, het Rijck van Christus gelegen is in den Geest, en niet in aerdtsche vermakelickheden of praleryen 3). En dat wy derhalven de werelt versaken en verlaten moeten, op dat wy dat Rijck deelachtigh zijn mochten. Van dees' Heylighe salvingh wierdt een sienlick teecken vertoont in den Doop van Christus, doe de Geest in de gedaente van een duyf op hem rustede. En dat de Geest met sijne gaven beteeckent wordt door het woordt Salvingh, dat en is niet nieuw, 't en moet ons oock niet schijnen ongherijmt te zijn: want wy worden door hem alleen levendigh ghemaeckt en ghesterckt: insonderheydt en is in

De salvingh onses Verlossers is hemelsch gheweest.

Iesai. 11. 2.

Psalm 45. 8.

Op dat hy ons door sijn volheydt soud' overstorten.

Ioan. 3. 34.

Ioan. 1. 16.

Ephes. 4. 7.

Het teecken en de vrucht van dese salvingh behoort tot de Christenen.

Ioan. 1. 32.

Luce 3. 22.

1. Ioan. 2. 20, 27.

1) dorre. 2) van. 3) pomperyen.

ons belanghend' het Hemelsch leven niet een druppel krachts, behalven alleen die, die de Heylighe Gheest in ons druypt, dewelcke sijn sit-plaets in Christus verkoren heeft, op dat de Hemelsche rijckdommen, van dewelcke wy so arm en ontbloot zijn, van hem tot ons overvloedelick souden afvlieten. En dewijl de gheloovighe door de sterckte hares Koninghs on-overwinnelick staen, en dat sijne Geestelicke rijckdommen in hun overvloeyen, so en worden sy niet t'onrecht Christenen (d. i. gesalfden) 1) genaemt. Voorts en wordt dees' eeuwigheyt des Rijcks van Christus, van dewelcke wy gesproken hebben, niet verkort door de woorden van Paulus daer hy seydt: Wanneer hy het Koninckrijck Gode ende den Vader sal over-gegeven hebben: Item, Dan sal oock de Sone selve onderworpen worden, op dat Godt zy alles in allen. | Want hy en wil niet anders segghen, dan dat in die volmaeckte heerlickheydt de bedieningh des Koninckrijcks soodanigh niet en sal zijn alsse nu is. Want de Vader heeft alle macht den Soon ghegheven, op dat hy ons door de handt sijns Soons regeeren, stercken en onderhouden, onder sijne beschermingh bewaren, en te hulp komen soude. Alsoo is Christus, soo langh als wy van Godt uytwoonen, de Middelaer om ons allengskens tot de volmaeckte gemeenschap met Godt te brenghen. En voorwaer dat hy sit aen de rechter-handt des Vaders, dat geldt even soo veel als of hy des Vaders Gesante genoemt wierdt, by den welcken all' het vermogen des Rijcks zy. Want Godt wil door het 2) tusschen-komen (om soo te spreken) van sijn Persoon, de Kercke regeeren en beschermen. Ghelijck oock Paulus verklaert en uytleydt in't eerste Capittel tot den Ephesien: Dat hy geset is geweest aen de rechter-handt des Vaders, op dat hy zy het Hooft der Kercke, dewelcke is sijn Lichaem. Even dit selve geeft hy te kennen in een andere plaets daer hy leerdt: Dat hem eenen Naem gegeven is, welcke boven alle namen is: Op dat in den Name van Jesus sich soude buygen alle knye: Ende alle tonge soude belijden dat Jesus Christus de Heere zy, tot de heerlickheyt Godts des Vaders. Want met die woorden prijst hy ons oock aen alsulcken ordeningh in het Rijcke van Christus als onse teghenwoordighe swackheydt van nooden 3) heeft. Aldus besluyt Paulus wel te recht, dat Godt als dan door sich selven het eenighe Hooft der Kercke zijn sal, om dat het Ampt van Christus in de bescherminghe der Kercke dan

Vereenigingh des Apostolischen ghesegden met het gheen voor henen geseydt is van 't eeuwighe Koninckrijck van Christus.

1. Cor. 15. 24, 28.

(p. 195.)

Ephes. 1. 20, 22.

Phil. 2. 9.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) doen.

volbracht sal wesen. Daerom wort hy al-omm' in de Schriftuyr Heere genoemt, om dat de Vader hem over ons gestelt heeft met sulcken wet en condity dat hy sijn heerschappy door hem uytvoeren soude, Want hoewel daer oock zijn die Goden genaemt worden, nochtans en hebben wy [*maer*] eenen Godt, den Vader, uyt welcken alle dingen zijn, ende wy tot hem, ende [*maer*] eenen Heere, Jesus Christus, door welcken alle dinghen zijn, ende wy door hem, seght Paulus. Waer uyt wel en wettelick af gheleyt 1) wordt, dat hy is die selve Godt dewelcke door den mondt van Jesaia betuyght heeft dat hy een Koningh is en een Wet-gever van sijn Kercke. Want al hoewel hy de gheheele macht die hy heeft, al-omme noemt een weldaedt en gave sijns Vaders: soo en gheeft hy doch daer mede niet anders te verstaen dan dat hy van Godes wegen regeert: want hy heeft daerom den Persoon eens Middelaers aengenomen, op dat hy uyt den schoot sijns Vaders en uyt sijn' onbegrijpelicke heerlickheydt neder dalende, sich tot ons naerderen soude. Daerom is 't oock soo veel te meer recht en billick dat wy alle te ghelijck eendrachtelick ons selven bereyden om hem te gehoorsamen, en onsen dienst met d'uyterste wackerheyt schicken en stieren na sijn wil en goedt-duncken. Want gelijck hy de plichten en ampten eens Konings en Herders t'samenvoeght, en bewijst jegens de Godtvruchtighe, die haer selven gewilligh hem ter ghehoorsaemheydt onderwerpen: also hooren wy in 't tegendeel dat hy eenen yseren Scepter en Staf draeght, waer meed' hy alle weder-spannighe als aerde vaten verbreeckt en verbrijselt. Wij verstaen oock dat hy een Rechter sal zijn der volckeren om d'aerde met doode lichamen te bedecken, en alle hooghheydt die hem teghen is, ter neder te vellen. Hier van worden huyden ten dage sommige exempelen gesien: maer het volkomen bewijs van dien sal gesien worden in het uyterste oordeel: het welck oock eygentlick gereeckent mach worden voor het laetste werck van sijne regeeringh.

1. Cor. 8. 5, 6. — Iesa. 33. 22. — Psalm 2. 9. — Psalm 110. 6.

Belangende het Priesterampt van Christus, soo is des selven ghebruyck hier in gelegen, dat de kracht en nuttigheydt van dien tot ons mach komen.

6. Belangende sijn Priesterlick-ampt moeten wy kortelick dit weten, dat het eynd' en gebruyck van dien is, dat hy zy een suyver en onbesmet Middelaer, die door syn heyligheyt ons met Godt versoent en bevredight. Maer dewijl de rechtveerdighe vloeck die op ons leydt ons den toegangh tot Godt op-stopt, en Godt naer eysch 2) van sijn Richters-ampt op ons vergramt is, soo is't noodigh dat daer een soen-offer tusschen koom', waer door de Priester Godts toorn stillen, en ons sijn gunst verkrijghen mochte. Daerom heeft Christus, om dit ampt en werck te volbrengen, met een offerhande te voorschijn moeten komen. Want het en was onder de Wet den Priesteren niet gheoorloft sonder bloedt te gaen in het Heylige: op dat de gheloovige souden weten, hoewel datter een Priester tusschen haer en Godt gestelt was om sijnen toorn af te bidden, dat Godt nochtans niet en konde bevredight worden, dan door suyveringh en uytwisschingh der sonden. Waer van de Apostel langh en breedt handelt in den Brief tot den Hebreen van het sevende Capittel, by na tot het eynde des tienden. Den korten inhoudt van dien loopt nochtans hier op uyt, dat d'eere des Priesterdoms aan 1) Christus alleen toe-behoort, om dat hy door d'offerhande sijns doodts onse schult uyt-gewischt en voor de sonden voldaen heeft. En van hoe grooten belang dese saeck zy, dat blijckt uyt dien opentlicken eedt Godes, die sonder berouw ghesproken is: Ghy zijt Priester in eeuwigheydt, na de ordeninge Melchisedeks. Want hy heeft ontwijffelick dat hooft-stuck willen bevestighen in het welck hy wist dat onse saligheydt voornementlick gheleghen was. Want wy, of oock onse ghebeden, gelijck geseydt is, en hebben geenen toegangh tot Godt: 'ten zy dan dat de Priester onse smetten afwassche, ons heyligh make, en ons de ghenade Godes verkrijghe, van dewelcke wy door d'onreynigheydt onser sonden en gebreken afgehouden worden. Aldus sien wy datmen van de doodt van Christus beginnen moet, soude de kracht en nuttigheydt sijns Priester-ampts tot ons komen. Hier uyt volght dat hy een eeuwigh Voor 2) bidder is, door wiens voorspraeck wy ghenaed' en gunst verkrijghen. Waer uyt wederom niet alleen vertrouwen en vrymoedigheydt om te bidden, maer oock gerustigheyt ontstaet voor de Godtvruchtighe conscientien: terwijl sy onbevreest op Godes vaderlicke goedertierenheydt steunen, en sekerlick ghelooven dat hy een wel-ghevallen heeft aen al hetgheen 3) door den Middelaer geheylight is. Ende daer Godt onder de Wet bevolen hadde datmen hem offerhanden der Beesten op-offeren soude, daer heeft het een nieuw en ander aensien ghehadt met Christus, te weten, dat hij, die de Priester was, oock self 4) d'offerhande zijn soude: want daer en konde geen andere bequame ghenoeghdoeninge voor de sonden ghevonden

Psalm 110. 4.

Men moet beginnen van de doodt van Christus: waer uyt volght. 1. Sijne voorbiddinghe voor ons. 2. Vertrouwen om te bidden. 3. Gherustigheydt der conscientien.

1) afgenomen. 2) nae vereysch.

1) [ ]. 2) Ver-. 3) dat het welck. 4) [ ].

worden, noch ook yemandt soo grooten eere weerdigh, dewelcke Gode sijnen eerst-gebo-
4. De Christenen worden door Christus Priesters, haer selven en all' het hare Gode behagelick op-offerende. ren Soon op-offeren soude. Nu, Christus draeght den Persoon eens Priesters, niet alleen op dat hy ons door een eeuwighe versoeningh den Vader gunstigh en genadigh maken soude, maer oock om ons tot de ghemeenschap van soo een groote weerdigheydt op te nemen. Want wy die in ons selven
(p. 196.) onreyn zijn, zijn nochtans Priesters | in hem, en offeren Gode ons selven en al ons goedt,
Apoc. 1. 6. en treden vryelick in het Hemelsch Heylighdom, soo dat d'offerhanden der ghebeden en des lofs die van ons voort komen, aenghenaem zijn en van goeden reuck in het aenschijn Godes. En dus verre strecken sich uyt
Ioan. 17. 19. de woorden van Christus, daer hy seydt: Ick heylige my selven voor haer: Want wy (die andersins voor Gode stincken) 1) behagen onsen Godt als of wy suyver en reyn, ja oock heyligh waren, naerdien we met sijn heyligheydt over stort zijn, aen ghesien hy ons teghelijck met sichselven den Vader toe ge-
Daniel 9. 24. eygent heeft 2). Hier toe behoort de salvinghe des heylighdoms, waer van by den Propheet Daniel ghemeldt wordt. Want wy hebben alhier te letten op 3) de verghelijckingh tusschen dese salvingh, en die andere figuerlicke die als doe gepleeght wiert: als of den Engel seyde, dat het Priesterdom, de schaduwen verdreven zijnde, klaer en ooghblijckelick soude zijn in den Persoon van
Hier uyt volght dat de Papistē swaerlick sondighen, dewelcke sich beroemen datse Christus op-offeren. Christus. En oversulcks is soo veel te meer te verfoeyen het ghedichtsel der gener dewelcke met het Priester-ampt van Christus niet te vreden zijnde, haer selven durven insteecken om Christus te slachten en op te offeren. Het welck daghelicks gheschiedt in het Pausdom, al waer de Misse gehouden en gereeckent wordt voor een op-offeringe van Christus.

Het XVI Capiltel.

Hoe dat Christus het Ampt eens Verlossers volbracht heeft, op dat hy ons de saligheyt verwerven soude, alwaer van sijn Doodt, Opstandingh en Hemelvaert gehandelt wordt.

De saligheyt wordt ons in Christus alsoo volkomelick voor-ghestelt, dat wy in hem overvloedelick vinden 't geen ons tot verkrijgingh van deselve noodtsalick is. Actor. 4. 12. 'T Gheen wy tot noch toe van Christus gheseydt hebben, dat moet alles hier toe dienen, te weten, dat wy in ons selven vervloeckt, doodt en verloren zijnde, de gerechtigheydt, de verlossingh, 't leven en de saligheydt soecken in hem: ghelijck ons gheleert wordt met die treffelicke woorden van Petrus 1): Want daer en is oock onder den Hemel gheenen anderen Naem, die onder de menschen ghegeven is, door welcken wy moeten saligh worden. Hem en was oock niet sonder oorsaeck, noch door een avontuyrsch gheval, noch door het goedt-duncken der menschen den naem van Salighmaker toe-geeygent, maer die Naem was hem uyt den Hemel door den Enghel, den verkondiger van den Raedt des Alderhooghsten, toe-ghebracht, dewelck' oock daer bij verklaerde de reden en oorsaeck van dien Naem: om dat hy, namelick, ghesonden was, om sijn volck saligh te maken van hare sonden. In welcke Matth. 1. 21. Luc. 1. 31.
woorden te bemercken staet 't gheen wy elders aengeroert hebben, dat hem 't ampt eens Verlossers opgeleydt is geweest, op dat hy ons tot een Salighmaker zijn soude. Ondertusschen soude nochtans de verlossingh kreupel en onvolmaeckt zijn; indien hy ons niet door eenen gestadighen 2) voortgangh en leyde tot het uyterste der saligheydt. En derhalven soo haest als wy selfs maer een hayr breedt van hem ter zijden af treden, soo verdwijnt allenghskens onse saligheyt, dewelck' alleen en t'eenemael in hem haer sit-plaets heeft: sulcks dat alle die ghene die in en met hem niet gherust en te vreden en zijn, haer selven al willens van alle ghenade beroo- Maer buyten Christus is de eeuwige doodt.
ven. De vermaninge van Bernardus is weerdigh hier herhaelt te worden 3), daer meed' hy Bernhard. in Cant. Serm. 15.
seydt: Dat de Naem Jesus niet alleen licht, maer oock spijse zy: Dat die Naem oock oly is, sonder dewelck' alle spijse der zielen mager is en dorre: Dat die Naem zout zy, sonder wiens besprengingh onsmakelick is alles watter op-gedischt wordt: datse eyndtlick zy honigh in den mondt, melody in d'oore, verheuging in het hert, en te gelijck oock medicyne, en dat alle dispuyten en overleggingen onwijsheyt zijn, in dewelcke dese Naem gheen gheluyt en slaet of niet ghehoort en wordt. Doch hier staet ons neerstelick t'overwegen, hoe ons de saligheydt verkregen zy door hem: op dat wy niet alleen by ons selven mogen versekert zijn dat hy is de werckmeester der selver: maer oock op dat wy omhelst hebbende die dingen die tot een voort duyrende 4) vast-stellingh onses geloofs genoeghsaem zijn, met eenen verwerpen alles wat ons herwaerts of gintswaerts soude konnen af-leyden. Want gemerckt niemandt in hem-selven en kan neder dalen en met ernst overlegghen, hoedanigh hy zy, of hy sal Godt op hem vergramt en Hoe dese saligheydt ons door Christus verworven is.

1) (met sijn heyligheydt overstort zijnde, ten aensien dat hy ons met hem-selven sijnen Vader heeft toe-ge-eygent.) 2) [ ]. 3) te bemercken.

1) spreuck Petri. 2) geduyrigen. 3) verhalens weerdigh. 4) geduyrige.

verstoort gevoelen, en derhalven ghedrongen worden anghstelick uyt te sien nae een manier en middel, om hem, dewijl hy betalingh eyscht, te vreden te stellen, soo en hebben wy ghewisselick geen eenvoudighe 1) versekertheydt van nooden 2): want op den sondaers, soo langh alsse van de schuldt niet verlost en zijn, leydt altijdt de gramschap en vloeck Godes, dewelcke, ghelijck als hy een rechtveerdigh Richter is, d'overtredingh sijner Wet niet en laet ongestraft voorby gaen, maer veerdigh staet om daer over wraeck t'oeffenen.

Op dat dit verstaen werde so verklaert hy de questy hoe dat, namelick, de gherechtigheydt Godts over een komt met de barmhertigheydt Godts dewelcke ons versoent is door Christus.

2. Doch eer ick verder voort trede, moeten wy in 't voor-by gaen bemercken hoe dit met malkanderen over een stemt 3), dat Godt, die ons door sijne barmhertigheydt voor komt, nochtans onse vyandt zy gheweest, tot dat hy door Christus met ons bevredight is gheworden. Want hoe soud' hy ons in sijnen eenighgheboren Soon hebben konnen geven een sonderlingh pandt sijner liefde, indien hy ons niet alreede voor voor henen door een onverdiende goedtgunstigheydt omhelst en hadde? Nadien dan alhier eenighen schijn is van onderlinge strijdt, so sal ick desen knoop ontbinden en los maken. De Geest spreeckt in de Schriftuyre by nae in deser voeghen, te weten, dat Godt den menschen een vyandt zy gheweest, tot dat sy door Christus doodt wederom ter ghenade ghebracht zijn: datse vervloeckt waren, tot dat hare sonden door sijn offerhande zijn uyt-gewischt: datse van Godt waren af-gescheyden, tot datse door sijn lichaem tot Godts ghemeenschap ontfanghen wierden. Dese manieren van spreken zijn gevoeght en gematight nae ons begrijp en ghevoelen, op dat wy te beter souden verstaen, hoe jammerlick en rampsaligh onse condity zy buyten Christus. Want indien ons met klare woorden niet en wierdt aengheseydt dat de gramschap en wraeck Godes, mitsgaders oock d'eeuwige doodt op ons gelegen heeft, soo souden wy te min bekennen, hoe elendigh wy waren sonder Godes barmhertigheydt, en wy souden de weldaedt der verlossingh te minder weerdeeren en achten. By exempel: laet tot yemanden geseydt worden: Indien u Godt, doe ghy noch een sondaer waert, gehaet, en gelijck ghy verdient hadd', wech geworpen hadde, so stont u een schrickelick verderf te verwachten: maer dewijl hy van selfs en uyt sijn onverdiende goedertierenheydt u in sijn genade behouden heeft, en van hem niet en heeft laten vervreemdet worden, soo heeft hy u van dat perijckel alsoo verlost: hy sal wel bewogen worden en eenighsins gevoelen hoe veel hy aen Godes barmhertigheydt verbonden is. Maer laet hem wederom hooren 't gheen de Schriftuyr leert, dat hy door de sonde van Godt vervreemt, een erfghe- | naem des toorns, den vloeck des eeuwighen doodts onderworpen, van alle hope der saligheydt uytghesloten van allen zeghen Godes af-ghescheyden, een slave des Satans, onder het jock der sonde ghevangen, in somma tot een grouwelick verderf gheschickt, en alreede daer in verstrickt zy geweest: dat Christus hem-selven als een Voor 1) bidder hier tusschen ghestelt, de straffe op sich ghenomen en betaelt heeft, dewelck' allen sondaers door 't rechtveerdigh oordeel Godts boven 2) 't hooft hingh: dat hy de quaden die haer voor Godt hatelick maeckten, door sijn bloedt heeft uyt-ghewischt: dat Godt de Vader door dees' offerhande voldaen en versoent: dat sijn gramschap door desen Voor-bidder gestilt: dat de vrede Godts met de menschen door dit fondament ondersteunt: dat sijne goet-gunstigheydt jegens haer door desen bandt verknocht is: sal hy door dese dinghen niet soo veel te meer beroert worden, als hem beter nae het leven voor oogen gestelt wordt uyt hoe grooten elendigheydt hy verlost is gheworden? Om te besluyten, nadien ons ghemoedt het leven in Godts barmhertigheydt niet begheerigh ghenoegh en kan aengrijpen, noch met behoorlicke danckbaerheyt ontfangen, 't en zy dat het eerst door de vreese van Godes toorn en door den schrick des eeuwigen doodts verslaghen en ter neder geworpen worde: soo worden wy door de heylige Leeringh aldus onderwesen, op dat wy souden bemercken dat Godt buyten Christus op ons eenighsins vergramt is, en op dat wy sijn handt tot onsen verderve gewapent vindende, sijne goetwilligheyt en vaderlicke liefde alleen in Christus omhelsen souden.

(p. 197.)

Rom. 5. 10.

Galat. 3. 10, 13.

Coloss. 1. 21, 22.

De Schrifture ghebruyckt dese manieren van spreken, op dat wy te beter souden verstaē hoe rampsalig onsen staet zy buyten Christus.

Dit en is nochtans niet met onwaerheydt geseydt, want de seer rechtveerdighe Godt vindt in ons 't geen den hooghsten haet weerdig is, tot dat de schuldt door Christus vernietight wordt: al hoewel hy na sijne goetheydt het geen sijn eygen is in ons lief heeft.

3. En al hoewel dit na de swackheydt onses begrijps geseydt wordt, soo is het nochtans waerachtigh. Want Godt die de hooghste gerechtigheydt is, en kan d'ongerechtigheydt die hy in ons allen bemerckt, niet beminnen. Wy hebben derhalven alle te samen binnen in ons 't geen Godes haet weerdigh is. Dien volgens zijn wij alle van wegen onse verdorven natuyr, en daer beneffens van weghen ons boose leven dat daer by komt, in Godes verbolghentheydt waerlicks voor sijn aenschijn schuldigh, en tot de verdoemenisse der hellen

1) slechte. 2) doen. 3) draeght.

1) ver-. 2) over.

geboren. Maer dewijl de Heere in ons niet en wil verderven 't geen hem eyghen toekomt, soo vindt hy noch yets, 't welck hy nae sijne goedertierenheyt lief heeft. Want al is 't dat wy door ons eyghen schuldt sondaren zijn, wy blijven nochtans sijne schepselen: al is 't dat wy ons selven den doodt op 't lijf ghehaelt hebben, hy hadde nochtans ons gheschapen tot het leven. Aldus wordt hy dan door enckel' en onverdiende liefde jeghens ons ontsteecken om ons in sijn genaed' op te nemen. Maer dewijl tusschen de gerechtigheydt en ongerechtigheydt eenen geduyrigen en onversoenlicken strijdt is: soo en kan hy ons niet t'eenemael opnemen, soo langh als wy sondaers blijven. Op dat hy derhalven allerley oorsaeck van vyantschap wech genomen zijnde, ons gantsch en gaer met hem-selven versoenen soude, soo is 't dat hy de versoeningh in Christus doodt voorghestelt hebbende, te niet doet al het quaedt dat in ons is, op dat wy die te voren onreyn en vuyl waren, voor sijn aengesicht rechtveerdigh en heyligh verschijnen souden. Daerom komt en gaet Godt de Vader met sijne liefde voor onse versoe-
1. Ioan 4. 19. ningh in Christus. Jae om dat hy ons eerst lief heeft, daerom versoent hy ons daer na met hem-selven. Doch om dat in ons d'ongherechtigheyt blijft, dewelcke Godes verbolgentheyt verdient, en voor Godt vervloeckt en verdoemelick is, tot dat ons Christus door sijn doodt te hulpe komt: soo en hebben wy niet eer een volkomen en vaste gemeenschap met Godt, dan als Christus ons met hem te samen voeght. Indien wy derhalven ons selven eenen bevredighden en goedertieren Godt beloven willen, soo moeten wy op Christus alleen ons' ooghen en herten vestigen: gelijck wy in der daedt door hem alleen verkrijghen dat ons de sonden niet en worden toegerekent, welcker toerekeningh den toorn Godts met sich na sleept.

Bewijs uyt de Heylighe Schriften. Ephes. 1. 4.

4. Hierom seght Paulus, dat die liefde daer meed' hy ons voor de Scheppingh der werelt omvangen heeft, in Christus gevestight en gegrondt zy geweest. Dit is klaer en komt met de Schriftuyr wel over een, en vereenight oock seer wel met malkanderen die plaetsen, alwaer geseydt wordt, dat Godt sijn liefde jeghens ons daer mede betoont
Ioan. 3. 16. heeft, dat hy sijnen eenighgheboren Soon tot de doodt heeft overgelevert, en dat hy
Rom. 5. 10. nochtans onsen vyandt was, eer hy door de doodt van Christus was te vreden ghesteldt. Maer op dat dit te vaster zy by die ghene die geern ghetuyghnis hadden van d'oude Kerck, soo sal ick by brenghen de plaets van Augustinus alwaer dit selvige geleert wordt. De liefde Godts, segt hy, is onbegrijpelick en onveranderlick. Want hy en heeft ons niet begonnen lief te hebben, na dat wy door het bloedt sijns Soons met hem versoent waren: maer hy heeft ons voor de grontleggingh der werelt lief ghehadt, op dat wy oock met sijnen eenighgeboren Soon, sijne sonen en kinderen zijn souden, eer wy gantschelick yet waren. Dat wy dan door Christus doodt versoent zijn, dat en moet alsoo niet genomen werden, als of de Soon ons daerom met hem versoent hadde, op dat hy nu soude beginnen lief te krijgen die hy te voren hatede, maer wy zijn doe hy ons alreede lief hadde versoent met hem, met den welcken wy van weghen de sonde vyantschap hadden. Laet d'Apostel selfs getuygen of ick dit metter waerheydt segge, Godt, seght hy, bewijst sijne liefde jegen ons; want Christus is voor ons gestorven, doe wy noch sondaers waren. Soo droeg hy ons dan liefde toe, oock doe wy vyantschap teghen hem oeffenden en ongerechtigheyt wrochten. Hy hadd' ons derhalven op een wonderbaer, en Goddelicke wijse lief, doe hy ons hatede. Want hy hated' ons, voor soo veel als wy anders waren dan hy ons ghemaeckt hadde, en om dat ons' ongerechtigheydt sijn werck niet t'eenemael en hadde verteert of vernietight, soo wist hy te gelijck in een yeder van ons te haten 't geen wy gedaen hadden, en te beminnen 't geen hy gemaeckt hadde. Dit sijn de woorden van Augustinus.

Uyt Augustinus. Tract. in Euang. Ioan. 110. 6.

Rom. 5. 8.

Het tweede deel des Capitels, handelende van onse verlossinghe door Christus, eerst in 't gheneyn. En die selvighe moet uyt-ghestreckt worden tot den duer van Christus gheheele ghehoorsaemheyt.

5. Wanneer men nu vraeght hoe dat Christus de sonden uyt gedaen hebbende, den twist tusschen ons en Godt wech ghenomen en ons de gerechtigheyt toegebracht heeft, waer door ons Godt gunstig en goedertieren werden soude: soo kan in't gemeyn geantwoort worden, dat hy ons dit door het gantsche verloop van den wegh sijner 1) gehoorsaemheydt heeft beschickt en uytghericht. 't Welck bewesen wordt met het ge-
Rom. 5. 19.
tuyghnisse van Paulus: Gelijck door de ongehoorsaemheydt van dien eenen mensche vele [*tot*] sondaers gestelt zijn geworden, alsoo sullen oock door de gehoorsaemheyt van eenen, vele [*tot*] rechtveerdige ghestelt worden. En hy breydt voorwaer d'oorsaeck der vergheviṅgh, die ons van den vloeck der Wet verlost, elders uyt tot het gantsche leven van Christus: Wanneer de volheyt des Gal. 4. 4.
tijdts gekomen is, heeft Godt sijnen Sone uytgesonden, gheworden uyt een Vrouwe,

1) den gantschen cours en train sijner.

(p. 198.) ghewordcn onder de | Wet: Op dat hy de gene die onder de Wet waren verlossen soude.
Matth. 3. 15. Alsoo heeft hy betuyght dat in sijnen Doop selfs een deel der gherechtigheydt volbracht wierdt, om dat hy daer in ghehoorsaemlick het bevel sijns Vaders nae quam. In somma, hy heeft van dien tijdt af dat hy de persoon eens dienstknechts aengenomen heeft, begonnen te betalen het rantsoen-gelt om ons te verlossen. De Schriftuer nochtans, op dats' ons de manier der saligheydt te beter verklaren soude, schrijft dit Christus doodt als bysonder en eygen toe. Hij betuyght selfs dat hy sijn leven geeft tot verlossingh voor velen. Paulus leert dat hy gestorven is om onse sonden. Johannes de Dooper riep: Dat hy gekomen was om de sonden der werelt wech te nemen, dewijl hy het Lam Godes was. Paulus seght elders, dat wy worden om niet gerechtveerdight, uyt sijne ghenade, door de verlossinge die in Christus Jesus is: Welcken Godt voor-gestelt heeft [*tot*] een versoeninghe door het gheloove in sijnen bloede. Item, dat wy in sijn bloet gerechtveerdight en door sijn doodt versoent zijn. Wederom: Dien die geen sonde gekendt en heeft, heeft hy sonde voor ons ghemaeckt, op dat wy souden worden rechtveerdigheyt Gods in hem. Ick en sal alle de getuygenissen niet herhalen, want het soud' een register zijn sonder getal, en daer nae sullender veel op haer plaets en beurt by gebracht moeten worden. Daerom wort in d'Artijckelen onses Christelicken Geloofs met seer goed' ordre terstont van de geboorte van Christus voortgegaen en over-getreden tot sijne doodt en weder-opstandingh, waer in het kort begrijp der volmaeckter verlossinghe gheleghen is. En nochtans en wordt het verdere deel sijner ghehoorsaemheyt die hy in sijn leven bewesen heeft niet buyten ghesloten: ghelijck Paulus deselve gheheel en al van het begin tot den eynde toe te samen vat, als hy seydt: Dat hy hem-selven vernietight heeft, de ghedaent eenes dienstknechts aenghenomen hebbende, en dat hy sijnen Vader ghehoorsaem is gheweest tot de doodt, namelick, de doodt des Kruyces. En voorwaer in dese ghehoorsaemheydt heeft oock sijne vrijwilligh' onderwerpingh d'eerste plaets: want sijn offerhande en soude ter gerechtigheyt geen voordeel gedaen hebben, indien hy die niet vrywilligh op-geoffert hadde. Daerom als de Heere hadde betuyght, dat hy sijn leven steldt voor sijn schapen, soo voeght hy duydelick daer by: Niemant en neemt het selve van my. In den selven sin seght oock Jesaia, dat hy stom geworden is als een Lam voor sijnen scheerder. En d'Euangelische History verhaelt dat hy den soldaten te gemoet gegaen is: en dat hy voor Pilatus, sonder sijn onnoselheyt te verdedigen, gestaen heeft om het oordeel te draghen. Doch niet sonder strijdt, want hij hadd' onse swackheden oock aenghenomen, en de ghehoorsaemheydt die hy sijnen Vader betoonde, moest alsoo ter proeve gebracht worden. En het 1) en is voorwaer gheen ghewoon en weynig beteeckenend 2) betoogh en bewijs van sijn onverghelijckelicke liefde t'onswaert gheweest 3), dat hy met verschrickelicke vreese geworstelt en onder die vervaerlicke smerten de sorghe voor hem-selven wech geworpen heeft, op dat hy ons beste versorgen soude. Dit moeten wy immers vast houden, dat Godt door gheen ander wijse naer behooren en konde versoent worden, dan door dien 4) Christus, sijn eygen genegentheyt bezijden stellende, hem-selven Godes wil en goetduncken onderworpen, en geheel overghegeven heeft. Tot bewijs van dit brenght Paulus bequamelick by 't getuygnis des Psalms, aldus luydende: In de rolle des Boecks is van my gheschreven. Ick hebbe lust, O mijn Godt, om u wel-behagen te doen: ende uwe Wet is in't midden mijns ingewants. Doe seyd' ick: Siet ick kome. En na-dien de benghste conscientien geen rust en vinden dan in d'offerhand' en afwasschingh, waer door de sonden versoent en uytghewischt worden: soo worden wy met recht daer henen geleyt, en de grondt 5) en oorsaeck onses levens wordt met alle reden gestelt in de doodt van Christus. Voorts dewijl wy voor Godes Hemelsche vyerschaer den vloeck van wegen onse schuldt te verwachten hadden, so wort in de gemelde History voor eerst verhael ghedaen van sijne veroordeeling voor Pontius Pilatus den Stadthouder des Joodtschen landts: op dat wy souden weten dat de straffe, daer toe wy verbonden waren, den rechtveerdigen is aengedaen geweest. Wy en konden Godes schrickelick oordeel niet ontvlieden: op dat dan Christus ons daer van soude bevrijden, soo duldt 6) hy dat hy voor een sterffelick, jae voor een boosdadigh en onheyligh mensch veroordeelt wordt. Want de naem des Stadthouders en wordt niet alleen uytgedruckt om de History en geschiedenis gheloofweerdigh te maken, maer oock op dat wy souden leeren 't geen Jesaia ons voordraegt: Dat de straffe die ons den vrede aenbrengt, was op hem, ende door sijne striemen is ons genesinge ge-

Margin notes: Ten anderen wordt de wijse der salighevdt in 't bysonder den doot van Christus toegeschreven. — Matth. 20. 28. Ioan. 1. 29. Rom. 4. 25. — Rom. 3. 24, 25. — Rom. 5. 9. — 2. Cor. 5. 21. — Philip. 2. 7, 8. — In dewelcke de ghewilligh' onderwerpingh van Christus sich bysonlick openbaert, alsoo nochtans dat hy niet sonder strijdt sijn eyghen genegentheyt heeft laten varen. — Ioan. 10. 18 — Iesa. 53. 7. — Ioan. 18. 4. Matth. 27. 11. — Hebr. 10. 5. — Psalm 40. 8, 9 — Daer na moet bemerckt worde sijne veroordeelingh voor den Stadthouder Pilatus. — Iesa. 53. 5.

1) dit. 2) niet geweest een ghemeen en slecht. 3) [ ]. 4) dese na dewelcke. 5) stof. 6) lijdt.

worden. Want om onse verdoemenis wech te nemen en was het niet even eens wat voor een doodt hy storf: maer op dat hy onse verlossingh volvoeren mochte, soo moest hy sulck een doot verkiesen, in en door dewelck' hy de verdoemenis van ons op sich ladende, en de voldoeningh op sich nemende 1), ons van die beyde verlossen soude. Indien hy van moordenaers vermoort, of haestigh door een oproer des gemeenen volcks verslagen ware geworden, soo en soud' in soodanigen doodt geen schijn van voldoeningh gesien zijn geweest. Maer dewijl hy als een aengeklaeghde ter vyerschaer gestelt, door getuygenissen beschuldight en ghedruckt, en door den mont van den Rechter selfs ter doodt verwesen wort: soo verstaen wy uyt sodanigen gerichtshandeling 2) dat hy optreedt in 3) den persoon van een misdader en schuldighe. En alhier staen twee dinghen te bemercken, dewelck' oock door de voorseggingen der Propheten voorseyt waren, en een seer uytnemende vertroostingh en versterckingh des geloofs met sich brengen. Want als wy hooren dat Christus van den rechterstoel henen wech ter doodt versonden zijnde, tusschen moordenaers op-gehangen wort: so hebben wy daer in de vervulling van die Prophety die van den Euangelist by-gebracht wort: Hy is met de misdadighe ghereeckent: En waerom dat? op dat hy namelick de plaets soude innemen 4) niet van eenen rechtveerdigen of onschuldigen, maer van eenen sondaer: dewijl hy niet om der onnooselheydt, maer om der sonden wille den doodt geleden heeft. Wanneer wy daer-en-teghen hooren dat hy door den selven mondt die hem veroordeelt hadde, vry ghesproken en als onschuldigh verklaert wort (want Pilatus wiert gedrongen 5) meermalen in't openbaer getuygnis te geven aen 6) sijn onschult) soo moet ons in den sin komen 't geen te lesen is by eenen anderen Propheet: Dat hy betaelt heeft 'tgeen hy niet gherooft en hadde. En alsoo sullen wy 7) in Christus ons als 8) voor oogen gestelt sien 9) de persoon van een sondaer en boosdoener 10), en toch 11) sal door den glantz van sijn onnoselheyt met eenen openbaer worden dat hy meer om eens anders dan om sijn eygen | boosheydts wil is beswaert gheworden. Hy heeft dan gheleden onder Pontius Pilatus zijnd' aldus door 't openbaer vonnis van den Stadthouder onder 't getal der misdaders gestelt: en evenwel niet alsoo of hy wort te gelijck van den selven

In welcke veroordeelingh twee dinghen moeten waergenomen worden.

1. Dat Christus onder de misdaders ghereeckent is. Iesa. 53. 12.

Marc. 15. 28.

2. Dat hy door den mont des Rechters is vry gesproken.

Ioan. 18. 38.

Psalm 69. 5.

(p. 199.)

1) aennemende. 2) houdingh. 3) draeght. 4) beslaen soude. 5) (te). 6) van. 7) (sien). 8) [ ]. 9) [ ]. 10) dader. 11) [ ].

rechtveerdig verklaert, wanneer hy segt, dat hy in hem geen schuldt en vindt. Dit is onse rechtveerdighmakingh en vry-sprekingh, dat de schuldt, waer door wy der straf onderworpen waren, op den Sone Godts geleydt is. Want wy moeten van dese verwisseling voornementlick kennis hebben, op dat wy ons gantsche leven langh niet en souden beven en beanghst zijn, als of Godes rechtveerdighe wraeck ons over 't hoofd hingh, dewelcke de Sone Godts op sich geladen en over genomen heeft.

De vrucht en 't gebruyck van dese Leere.

6. Nu, de manier' en soorte des doodts en is oock niet sonder groote verborgentheyt. Het Kruys was vervloeckt, niet alleen door het goet-duncken der menschen, maer oock door het oordeel der Goddelicker Wet. Nae dien dan Christus aen het Kruys verhooght wordt, soo heeft 1) hy hem-selven den vloeck onderworpen. En alsoo moest het gheschieden, op dat wy van allerley vloeck die ons van wegen onse sonden te verwachten stont, of liever op ons lagh, souden bevrijdt worden, terwijl die op hem wordt overgebracht 2). 't Welck oock in de Wet is voor-ghebeeldt geweest, want de slacht en soen-offers die voor de sonden opgeoffert wierden, waren by de Hebreen genoemt aschamot, met welck woordt eygentlick de sonde beteeckent wort. Door 't gebruyck van dit woordt in een andere beteeckenis, heeft de Heylighe Geest willen te verstaen geven, dat die slacht-offers, offerhanden waren, dewelck' op sich namen en droeghen den vloeck die door de sonden verdient was. 't Geen nu in d'offerhanden der Wet figuyrlick voor oogen was gestelt, dat wort in Christus het ware beeldt van alle figuyren vervult. Op dat hy derhalven een behoorlick versoeningh volbrengen soude, so heeft hy sijn leven gegeven tot een rantsoen-offer voor de sonde, gelijck de Propheet spreeckt, op dat 3) de sond' en straffe daervoor 4), gelijck als op hem gheworpen zijnde, ons niet meer toe-gerekent en werde. Dit betuyght d'Apostel noch duydelicker, als hy leert: Dat hy die geen sonde gekent en heeft, heeft hy sonde voor ons ghemaeckt, op dat wy souden worden rechtveerdigheydt Godts in hem. Want de Sone Godts, die van alle sond' en gebreck t'eenemael suyver is, heeft nochtans de schand' en smaetheyt onser misdaden aengenomen, en ons wederom met sijne reynigheydt bekleedt. Hier op schijnt hy oock ghesien te hebben, als hy ghetuyght, dat de sonde, door de sonde verdoemt is geweest in sijn vleesch. Want de Vader heeft

Waerom Christus aen 't Kruys gehecht is.

Deut. 21. 23.

Die verborgentheydt is in de Wet voorgebeeldt.

Iesa. 53. 5. 11. *Van de Propheten en Apostelen geopenbaert.*

2. Cor. 5. 21.

Rom. 8. 3.

1) maeckt. 2) overgeset. 3) ten eynde. 4) van dien.

de kracht der sonde te niet ghemaeckt, doe de vervloeckingh op het vleesch van Christus geleyt wierdt. Soo wort dan door het voorgemelde woordt te kennen ghegheven, dat Christus in sijn doodt Gode sijnen Vader gheslachtet is geworden tot een genoegh-doenend' offer, op dat wy, dewijl door sijn offerhande de versoeningh volbracht is, den toorn Godts niet langer en souden vreesen. Nu is klaer en blijckelick wat de woorden des Propheten beduyden, daer hy seydt:
Iesa. 53. 6. Dat onser aller ongherechtigheden op hem geleydt zijn: dat hij, namelick, om de vuyligheden der selver af te wisschen, daer mede door toerekeningh is bedeckt gheweest. Hier van was het Kruys, daer aen hy ge-
Galat. 3. 13. hecht wierdt, een teecken. Ghelijck d'Apostel ghetuyght: Christus, seght hy, heeft ons verlost van den vloeck der Wet, een
Deut. 27. 26. vloeck gheworden zijnde voor ons. Want daer is geschreven: Vervloeckt is een yegelick die aen het hout hanght. Op dat de zegeninge Abrahams tot de Heydenen komen soude in Christus Jesus. Hier op heeft oock Petrus
1. Petr. 2. 24. ghesien, daer hy leert: Dat Christus onse sonden in sijn lichaem gedraghen heeft aen 't hout. Want uyt dit teecken der vervloeckingh vernemen wy klaerlicker, dat de last
In welcken sin Christus voor ons een vervloeckingh geworden is. Coloss. 2. 14, 15.
daer door wy beswaert 1) waren, op hem geleydt is geweest. En nochtans en moeten wy niet meenen dat hy sulck een vervloeckingh op sich genomen heeft, daer onder hy selfs soude besweken zijn: maer hy heeft veel meer de vervloeckingh op hem ladende, de gantsche kracht der selver t'onder gebracht, verbroken en verstroyt. Derhalven omhelst het gheloove de verlossingh in Christus voldoeningh, en den zeghen in sijne vermaledijdingh. 't En is dan niet sonder reden dat d'Apostel de triumph en victory, die Christus aen het Kruys verkregen heeft, soo treffelick prijst, als of het Kruyce, 't welck vol was van versmaetheydt, in een Triumph-wagen verandert ware. Want hy seght dat het handtschrift dat tegen ons was, aen het Kruys gehecht zy geweest, en dat d'overheden berooft, en openbaerlick ten toone gevoert zijn. Dit en is oock gheen wonder, want Christus heeft hem-selven (volghens 't
Hebr. 9. 14. segghen van een ander Apostel) door den eeuwighen Gheest gheoffert: waer uyt die veranderingh van de natuyr der dinghen ontstaen is. Doch op dat dit in onse herten vast gewortelt en t'eenemael ingedruckt zy, soo moeten wy altijdt aen sijn offerhand' en versoeningh ghedencken. Want wy en souden

1) onderdruckt.

niet sekerlick konnen vertrouwen dat Christus onse verlossingh, rantsoen-gelt en versoeningh is, indien hy hem-selven niet en hadd' opgheoffert. Daerom wort in de Schriftuyr, daer sy de manier en wijse der verlossingh aenwijst, soo dickwils van bloet gemeldet. Hoe wel het vergoten bloed van Christus en heeft niet alleen gedient tot een soen-offer, maer is oock gheweest in de stede van een badt, om onse vuyligheden en smetten af te wasschen.
Het Kruys van Christus is met d'uytstortinghe sijns bloedts te samen ghevoeght.

7. In de geloofs-somma 1) volght dan 2) wijders *dat hy is gestorven en begraven*. Waer in wederom te sien is, hoe dat hy al-omm' hem-selven in onse plaets gestelt heeft, om den prijs onser verlossingh te betalen. De doodt hieldt ons onder haer jock ghevanghen, Christus heeft hem-selven voor ons in hare macht over-ghegheven, op dat hy ons daer uyt verlossen soude. Dit wil d'Apostel segghen, als hy schrijft: Dat hy den doodt voor allen ghesmaeckt heeft. Want stervende voor ons heeft hy te weegh ghebracht dat wy niet en sterven, of ('t welck even eens is) hy heeft door sijn doot ons leven verlost. Doch dit was in hem verscheyden en anders dan in ons, te weten, dat hy sich den doodt over gaf om van haer gelijck als verslonden te worden, niet op dat hy door hare diepten soude worden op-geslockt, maer op dat hy veel meer haer, van dewelcke wy terstondt souden zijn verslonden geweest, self verslinden soude: dat hy hem-selven den doodt heeft onderworpen, niet op dat hy door haer gheweldt onderdruckt soude werden, maer op dat hy veel meer haer, dewelck ons over 't hoofd hingh, en alreede druckte en gewelt aen dede, self verslaen en ter neder werpen soude. In somma: Op dat hy door den doodt te niete doen soude den ghenen die het gewelt des doodts hadde, dat is, den Duyvel: Ende verlossen soude alle de ghene die met vreese des doodts door al [*haer*] leven der dienstbaerheydt onderworpen waren. Dit is d'eerste nuttigheyt die sijn doot ons toe-gebracht heeft. d'Andere nuttigheyt is dese, te weten, dat hy hem-selven aen ons mede-deelt en alsoo ons' aerdtsche leden doodet, op dat die voortaen hare werckingen niet meer en souden verrichten: en onsen ouden mensche verslaet en 't leven beneemt, op dat hy gheen kracht meer en hebbe, noch eenige vruchten meer voort en brenge. Hier toe dient oock sijne Begraeffenis: op dat wy als deelghenooten 3) der selver, oock selven 4) der sonde souden

Van Christus doodt.
Hebr. 2. 9.
Waerom hy zy gestorven.
Hebr. 2. 15.
(p. 200.)
De nuttigheyt.
Van Christus begraeffenis.

1) geloofs-sommen. 2) [ ]. 3) parteniers. 4) selfs oock.

Rom. 6. 5. begraven worden. Want als d'Apostel leert dat wy in de ghelijckmakinge des doodts van Christus gheplant, en met hem in den doodt der sonde begraven zijn, dat de wereldt door sijn kruys ons ghekruycight is, en wy der werelt, en dat wy met hem ghestorven zijn, soo en vermaent hy ons niet alleen om het exempel sijns doodts uyt te drucken: maer hy verklaert oock dat sijn doot dese kracht in haer heeft, dewelck' in alle Christenen moet ghevonden werden, indiens' immers sijn doodt haer selven niet en willen onnut en onvruchtbaer maken. Soo wordt ons dan in Christus doodt en begraeffenis 't ghebruyck en 't ghenot van een dubbelde weldaedt voor-ghestelt, te weten, de verlossingh van de doot daer onder wy gehouden wierden, en d'afstervingh en doodingh van ons eygen vleesch.

Gal. 2. 19. en 6. 14.

Coll. 3. 3.

Nuttigheydt.

Van de nederdalinghe van Christus ter hellen.

8. 't En betaemt oock niet dat wy sijn nederdalen ter hellen voor by gaen, het welck' in't werck der verlossingh gheen kleyn ghewicht en heeft. Want al hoewel uyt de Schriften der Oudt-vaders klaer en blijckelick is, dat dit poinct 'twelck in d'artijckelen des geloofs gelesen wordt, eertijdts in de Kercken niet seer gebruyckelick is geweest: soo moet dat nochtans oock sijn beurt en plaets hebben in't verbandelen van de Hooft-somma der Leere: als hetwelck in sich vervat een profijtelicke en weerdighe verborgentheydt van een seer groote saeck. Daer zijn oock sommige uit d' Oude Leeraers die dit punct verklaert hebben; waer uyt men mach gissen en af leiden 1), dat het een weynigh nae de tijden der Apostelen onder d' artijckelen des geloofs gestelt zijnde, niet van stonden aen, maer allengskens bij den Kercken in gebruyck gekomen zy. Dit is immers buyten twijffel en verschil, dat het uyt'et gemeen ghevoelen van alle Godtvruchtige genomen is: dewijl datter onder d' Oudt-vaders niemant en is, dewelck' in sijne Schriften de neder-dalingh van Christus ter hellen niet en bespreeckt 2), al hoewel sy verschillen in de verklaringh van dien. Doch het doet weynigh tot de saeck, door wien of wanneer dit aldereerst onder de gemeld' artijckelen sijn plaets verkregen heeft. Dit moet veel meer in d' artijckelen des geloofs waergenomen worden, dat wy een volle en in alle deelen volmaeckte Hooft-somme des gheloofs moghen hebben, waer in niet anders gestelt en worde dan 't geen uyt het seer suyvere woordt Godts gehaelt is. Indien sommighe door eyghen-sinnigheydt verhindert worden dit onder d' artijckelen des geloofs toe te laten, soo sal nochtans terstondt blijcken dat aen dit punct belanghende het stuck onser verlossingh soo veel is gelegen, dat de vrucht van Christus doodt seer vermindert wordt, soo het selvigh' over 't hooft wordt gesien. Daer zijn wederom sommighe dewelcke meenen, dat alhier in dit punct niet yet nieuws geseydt, maer alleen herhaelt wordt 't geen te voren van sijn begraeffenis geseydt was: overmidts het woordt Helle dickwils in de Schriftuyr wordt gestelt voor het woordt Graf. 't Geen sy voorwenden aengaende de beteeckenisse van het woort, dat bekenn' ick waerachtigh te zijn, te weten, dat de Helle niet selden voor het Graf ghenomen wort: doch daer zijn twee redenen die tegen hare meeningh strijden, waer door ick lichtelick bewogen word' om anders te gevoelen dan sy-lieden. Want wat een groot' onachtsaemheydt en onverstant soud'et geweest zijn, een saeck die niet swaer om te verstaen, en met klaer' en duydelicke woorden aenghewesen was, daer nae [nogmaels en nu] 1) met duysterder woorden meer te kennen te gheven als te verklaren? Want wanneerder twee uytspraecken 2) een en de selfde saeck uytdruckende te samen gevoeght worden, soo behoort de laetste seghswijse 3) een uytleggingh te zijn van d'eerste. Maer wat sal dit doch voor een uytleggingh en verklaringh wesen soo yemandt aldus sprake, dat Christus geseyt wordt begraven te zijn, dat beteeckent soo veel als dat hy ter hellen is neder ghedaelt? Daer beneffens en is het niet waerschijnlick dat in dit kort begrijp, daer in de voornaemste Hooft-stucken des Gheloofs kortelick en met soo weynighe woorden als immermeer mogelick is, aengheteeckent worden, sulck' een overtollighe verdobbelingh der woorden heeft konnen in kruypen. Ick en twijffel' oock niet of sy alle die de saeck selfs een weynig vlijtiger sullen overleydt hebben, sullen my lichtelick toevallen en gelijck geven.

Desen artijckel en is niet terstondt, maer allengskens by de Kercken in ghebruyck ghekomen.

En evenwel en moet deselve niet verworpen worden.

Noch met den voorgaenden artijckel van begraeffenisse worden vermenght.

9. Sommighe legghen 't anders uyt, dat Christus neder gedaelt is tot de zielen der Vaderen die onder de Wet waren ghestorven, op dat hy haer de boodtschap van de volbrachte verlossingh brengen, en uyt den kercker, daer in sy ghesloten ghehouden wierden, uytvoeren soude: en hier toe treckense verkeerdelick 't ghetuyghnis uyt den Psalm: Dat hy heeft de koperen deuren ghebroken: ende d'yseren grendelen in stucken gehouwen. Item, 't getuyghnis uyt Za-

Een ongherijmd' uyt-legingh van de voorburcht der Vaderen, tot dewelcke sommighe willen dat Christus soude neder-gedaelt zijn.

Psalm 107. 16.

Zachar. 9. 11.

1) nemen. 2) verhaelt.

1) [ ]. 2) spreucken. 3) spreuck.

charia: Dat hy de gevangenen heeft verlost uyt den put daer in geen water en was. Maer, dewijl de Psalm spreeckt van de verlossinghen der gener die in verre landen ghevangen zijnde aen banden en boeyen geleyt worden: en Zacharia de Babylonische ghevanckenis verghelijckt by eenen diepen en droogen put of afgront in dewelck' het volck versoncken was: en met eenen leert dat de verlossingh van de gantsche Kerck is ghelijck een uytgangh uyt een diepe helle, soo en weet ick niet hoe dat het 1) gekomen is dat later komende leeraers 2) gemeent hebben datter een plaets onder d'aerde zy, dewelcke zy de voorburcht van der hellen genoemt hebben. Doch al hoewel dese fabel van groote meesters afkomstig is, en oock hedensdaeghs van velen ernstelick voor de waerheyt verdedight wordt, soo en is het doch anders niet dan een fabel. Want de zielen der afgestorvene te besluyten in een gevangen huys, dat is kinder-werck. En wat noodt was het dat Christus ziel daer henen neder dalen soude om deselve te verlossen? Ick bekenn' wel geern dat Christus haer door de kracht sijns Geests verschenen is: op datse weten en bekennen souden dat de genade die sy alleen door hope ghesmaeckt hadden, als doe der werelt is toegebracht gheworden. En hier op kan met goeden schijn gepast worden de plaetse van Petrus daer hy seydt:

Weder-legingh van dese fabel.

1 Petr. 3. 19. Dat Christus ghekomen is en ghepredickt heeft den geesten die in de wacht, of nae de gemeen' oversettinge, die in de gevanghenisse waren. Want het vervolgh der woorden selfs leydt ons daer henen dat de geloovige die voor dien tijt waren gestorven, met ons sijn gheweest mede-genooten van deselve genade: | want d'Apostel vergroot de kracht van Christus doodt daer mede dat die selfs tot d'afghestorvene door-ghedrongen is, dewijl de Godtvruchtighe zielen door een daedwerckelick 3) en teghenwoordigh aenschouwen ghenooten hebben die genadige besoeckingh die sy soo sorghvuldelick hadden verwacht: en den verworpenen daer en tegen klaerder is ghebleecken datse van alle saligheydt wierden uyt-ghesloten. Doch dat Petrus soo onderscheydentlick niet en spreeckt, dat en moet alsoo niet ghenomen worden, als of hy sonder eenigh' onderscheydt de Godtsaligh' en godtloose met malkanderen vermengde: maer hy wil alleen leeren, dat het besef 4) van Christus doodt hun beyden ghemeen gheweest zy.

(p. 201.)

Een sekerder uyt-leggingh des Artijckels van de neder-dalinge van Christus ter Hellen, en die vol is van uytnemende vertroostingh.

10. Maer d'Artijckelen des gheloofs aen een zijde stellende, soo moeten wy belanghende de neder-dalinge van Christus ter Hellen een sekerder en vaster uyt-leggingh soecken: Dese hebben wy in Godes woordt, alwaer te vinden is een verklaringh die niet alleen Heyligh en Godtvruchtigh, maer oock vol van uytnemende vertroostingh is. Christus en soude niet met allen uytgerecht hebben indien hy alleen de lichamelicke doodt geleden en uytgestaen hadde: maer het was oock noodigh dat hy ghevoelde de strengheydt van Godes wraeck: op dat hy sijnen toorn ter neder leggen en sijn rechtveerdigh oordeel genoegh doen soude. Daerom heeft hy oock met de helsche heyrkrachten en met den schrick des eeuwigen doodts, gelijck als handt aen handt moeten worstelen. Wij hebben onlanghs uyt den Propheet aenghehaelt 1): Dat de straffe die ons den vrede aenbrenght 2) was geleyt op hem: Dat hy van sijnen Vader om onser sonden wille verslaghen, en om onser ongherechtigheden wille vertreden zy gheweest. Waer mede den Propheet te kennen gheeft dat hy in de plaetse der sondaren tot een borgh', en oversulcks als een schuldenaer ghestelt is, op dat hy soude betalen ende voldoen alle de straffen die van haer ge-eyscht mochten worden: uytgenomen alleen dit eenige, dat hy door de smerten des doodts niet en konde gehouden worden. 't En is derhalven gheen wonder dat hy geseydt wort ter Hellen neder gedaelt te zijn, na dien hy dien doodt geleden en gedragen heeft die den boosdoenders van den vergramden Godt wordt op-gheleydt en aenghedaen. d'Uytvlucht die sommigh' hier teghen brengen, seggende: Dat hier door d' ordre verkeert wordt, overmits het niet en sluyt dat desen artijckel soude volgen nae den artijckel van sijne begraeffenis die voor-ghegaen is, is al te ydel 3) en te belacchelick. Want na dat verklaert en uyt-geleyt waren die dinghen die Christus in't openbaer voor d'oogen der menschen geleden heeft, soo wordt daer op bequamelick en wel te pas ghevoeght dat onsienlick en onbegrijpelick oordeel 't welck hy voor Godt heeft uyt-ghestaen: op dat wy souden weten dat niet alleen het Lichaem van Christus tot een prijs der verlossingh is overghelevert geweest: maer datter noch een ander grooter en uytnemender rantsoen was, te weten, dat hy in sijn ziele gedragen heeft de grouwelicke qualen en smerten van een verdoemt en verloren sondaer.

Icsai. 53. 5.

Actor. 2. 24.

Uytvlucht.

Antwoordt.

Bevestigingh van dees' uyt-leggingh versterckt door de getuyghnissen der Schriftuyr, en der ouder Theologanten.

11. Daerom seght Petrus: Dat Christus weder opgestaen is, de smerten des doodts ontbonden hebbende, van dewelck' hy niet en konde gehouden of overwonnen worden, Actor. 2. 24.

1) (bij). 2) de naekomers. 3) dadelick. 4) ghevoelen.

1) verhaelt. 2) kastijdingh onser vrede. 3) blaeuw.

Hy en noemt niet alleen de doodt: maer hy verklaert dat de Sone Godts die pijnen en benauwtheden uytghestaen heeft die uyt Godes vloeck en gramschap ontstaen: en een oorsprongh des doodts zijn. Want hoe weynigh soud' et om 't lijf gehadt hebben, indien hy gherustelick en ghelijck als by spel sich aengheboden had 1) om sich den doodt t'onderwerpen? Maer dit is een waerachtigh proefstuck en bewijs geweest van sijne seer groote barmhertigheyt, dat hy den doodt niet en weygerde voor dewelck hy soo seer verschrickt was. Daer en is oock niet aen te twijffelen of d'Apostel heeft in den Brief tot den Hebreen even dit selfste willen leeren, wanneer
Hebr. 5. 7. hy schrijft: Dat Christus verhoort is gheweest uyt sijne vreese. (Andere setten voor het woordt vreese: Eerbiedigheyt of Godtsaligheyt, doch seer onbequamelick, ghelijck de sake selfs, en de manier van spreken uytwijst.) So wordt dan Christus biddende met tranen en sterck roepen uyt sijn vreese verhoort: niet om van de doodt vrij te zijn, maer op dat hy niet als een sondaer daer van verslonden en werde: want hy droegh daer in ons eygen persoon. En daer en kan voorwaer gheen grouwelicker afgrondt bedacht worden, dan te gevoelen dat ghy van Godt verlaten en vervreemt zijt: en niet te worden verhoort wanneer ghy tot hem roept; als of hy selfs voorgenomen hadd' u te verderven. Wy sien dat Christus soo verre verworpen is gheweest dat hy door de dringend' en persende benauwtheyt gedwongen wierd' uyt te roepen,
Psalm 22. 2. Matth. 27. 46. Mijn Godt, mijn Godt, waerom hebt ghy my verlaten? Want dat sommige seggen: Dat hy alsoo gesproken en geroepen heeft meer nae de meningh van andere menschen als nae sijn eygen ghevoelen, dat en heeft geen schijn met allen: dewijl bekendt en openbaar is dat die stemm' is gekomen uyt de binnenste benauwtheyt sijner ziel. En nochtans en seggen wy niet dat Godt op hem ooyt vyandelick gesint of toornig zy geweest. Want hoe soud' hy doch vergramt worden op sijnen wel-gheliefden Soon in den welcken sijn hert een wel-ghevallen heeft? Of hoe soude Christus door sijn voor-biddingh sijnen Vader met andere bevredighen kunnen, indien hy self hem tot eenen vyandt ghehadt hadde. Doch dit segghen wy dat hij gedragen heeft de swaerte van Godes strengigheydt: dewijl hy door de handt Godes gheslagen en ghedruckt zijnde, alle de teeckenen des vergramden en straffenden Godts gevoelt heeft. Daerom segt Hilarius dat wy door dese sijne nederdalingh dit verkreghen hebben, dat de doodt ghedoodet is. En in andere plaetsen stemt hy oock met ons gevoelen: gelijck wanneer hy seyt: Het Kruys, de Doot, en de Helle zijn ons leven. Item elders: De Sone Godts is in der Hellen: maer de mensch wort opgenomen ten Hemel. Doch 1) waer toe breng' ick by 't getuyghnis van een gemeen Leeraer, dewijl d'Apostel even dit selfste betuyght, 2) halende dit als een vrucht der overwinninghe van Christus aen 3), dat daer door verlost zijn, die ghene die met vreese des doodts door al [*haer*] leven der dienstbaerheydt onderworpen waren. Soo heeft hy dan moeten overwinnen de vreese dewelck' alle menschen van naturen voortduyrend 4) perst en benauwt; 't welck niet dan door strijden en konde te weegh ghebracht worden. En dat dese bedrucktheydt van Christus niet geringh en was, noch uyt een ghering' oorsaeck voort en quam, dat sal terstont klaerder blijcken. Aldus met de macht des Duyvels, met de vreese des Doodts, met de smerten der Hellen handt aen handt kampende, is het gbescbiedt dat hy over haer victory behaelt heeft en ghetriumpheert, op dat wy in de doot niet meer en souden vree- | sen die dingen die onse Vorst en Aenvoerder 5) verslonden heeft. Hebr. 2. 11.

Beantwoordingh van een tegenwerpingh tegen de voorseyde bevestigingh.

Vide Syrill. Lib. 2. de recta fide ad Reginas.

Lib. 2. 24. en 3. 15. de Trinit.

De vrucht der nederdalinghe van Christus.

(p 202.)

12. Hier tegen roepen sommige guyten 6), dewelck' al hoewels ongheleerdt zijn, nochtans meer door booshеydt dan door onwetenheyt gedreven worden, dat ick Christus grootelicks verongelijcke: dewijl het, seggense, Christus niet en betaemde dat hy voor de saligheyt sijner ziele soude bevreest zijn. Daer beneffens verswarense dese valsche beschuldigingh: Dat ick, namelick, den Sone Godts desperaty en wanhoop toeschrijf, dewelcke regel-recht tegen 't geloof strijdt. Voor eerst makense ter quader trouwen verschil en questy van de vrees' en verschrickingh van Christus, dewijl die door d'Euangelisten soo opentlick verkondight is. Want eer den tijdt sijns doots naeckte, soo wierdt hy beroert van geest en met droefheydt gheraeckt: en in den strijdt selfs begond' hy swaerlicker beanghst en verschrickt te worden. Seggense dat dit gheveynst werck is geweest, sulcks is een al te schandelicke laster. Soo moet men dan vrymoedelick (gelijck Ambrosius met waerheyt leert) de droefheyt van Christus belijden, indien wy immers ons voor 7) sijn kruys niet en schamen. En om de waerheyt te segghen, soo sijn ziel gheen part en deel ghehadt hadd' aen de straffe, soo soud' hy alleen een verlosser

Een ander tegen-werpingh, dat aen Christus onrecht geschiedt, en wanhoop toegeschreven wordt, ist dat wy segghen dat hy ghevreest heeft.

Antwoordt, uyt d'Euangelisten blijckt dat Christus waerlicks ghevreest heeft, in den Gheest beroert, verschrickt, en in alles versocht is geweest ghelijck wy: maer nochtans sonder sonde.

1) door jock voort gekomen waer.

1) En. 2) (ver-). 3) [ ]. 4) geduyrigh. 5) Capiteyn. 6) boeven. 7) van.

der lichamen geweest zijn. Hy heeft moeten strijden en worstelen op dat hy de verslagene weder oprechten soude: en 't is so verre daer af dat dit sijn Hemelsche heerlickheyt yets soude verminderen, dat daer in, dat het hem niet en heeft verdroten 1) onse swackheden op sich te nemen, veel meer sijn goetheyt uytblinckt 2) die nimmermeer ghenoegh en kan ghepresen worden. Hier uyt ontstaet ons oock dien troost in onse benaeuwtheden en smerten die d' Apostel ons voorstelt, te weten, dat desen Middelaer onse kranckheden ghesmaeckt heeft, op dat hy met meerder ghenegentheydt den elendigen te hulp komen soude. Sy geven voor dat dat 3) gheen, het welck in sich selven gebreckelick is t' onrecht Christus wordt toe-ghe-eygent. Even eens als of sy wijser waren dan de Geest Godts, dewelcke dese twee dingen te samen vereenight, dat Christus in allen versocht is gheworden gelijck wy, en nochtans sonder sonde. Daer en is dan geen reden waerom wy van wegen Christus swackheydt ons selven ontsetten souden, aen welcke 4) hy sich selven heeft onderworpen, niet door gheweldt of dwinghende nootsakelickheyt, maer door enckel liefd' en barmhertigheydt t'onswaert daertoe bewogen en gebracht zijnde. En het geen hy vrywilligh voor ons geleden heeft, dat en vermindert van sijne deught niet met allen. Maer dese lasteraers worden in een dingh bedrogen datse de swackheyt in Christus niet en bekennen suyver en vry te zijn van allerley ghebreck en onreynigheyt: gemerckt hy buyten de palen der gehoorsaemheydt niet ghegaen en is. Want om dat in de verdorventheydt van onse natuyr, alwaer alle de genegentheden door een ontstelde drift van de rechte maet afwijcken geen matigheyt en kan vernomen worden, daerom meten sy den Sone Godts verkeerdelick na desen regel. Maer dewijl hy volmaeckt was, soo waren alle sijne bewegingen getempert met matigheyt, waer door d'onmatigheyt gebreydelt wiert. Daerom heeft hy ons in droefheyt, vrees' en schrick alsoo ghelijck kunnen zijn, dat hy nochtans hier in ons onghelijck was. Hier van nu overtuyght zijnde, soo springens' over tot een ander uytvlucht, te weten: Al hoewel Christus de doodt mochte gevreest hebben, dat hy nochtans den vloeck en toorn Godts niet ghevreest en heeft, dewijl hy wist dat hy van deselve vry was. Maer laet doch de Godtvruchtige Lesers overlegghen wat eere 5) dit zy voor Christus dat hy laffer 6) en vreesachtigher is gheweest dan veel ghemeene menschen. De moordenaers en andere boosdoenders haestighen sich hertneckelick tot de doot: vele verachten die door een verheven gemoedt: andere ontfangen deselve met stilligheyt en bedaertheyt. Wat voor een stantvastigheydt of grootmoedigheydt soude dan dit geweest zijn, dat de Sone Godts door de vreese des doodts verbaest en by na ter neder geslagen wierdt? Want van hem wort verhaelt, 't geen by den ghemeenen man voor een onnatuyrlick wonder mach ghehouden worden, datter van wegen de geweldige benaeuwtheydt druppelen bloets van sijn aengesicht ghevloeyt zijn. En dit treur-spel en heeft hy niet vertoont voor de ooghen der menschen, dewijl hy in een verborghen plaets sijn suchten tot sijnen Vader op sondt. Doch dit beneemt ons allen twijffel, dat d'Engelen van den Hemel hebben moeten neder dalen, om hem door een bysonder' en ongewoonlicke vertroostingh te verstercken. Wat een schandelicke kleynhertigheyt soude dit gheweest zijn, gelijck ick seyde, so verre door vreese van de ghemeene doodt benaeuwt te worden, dat hy bloedigh sweet uytstorten soude, en niet en soude kunnen worden verquickt dan door het aenschijn der Engelen. Wat sullen wy seggen van dit ghebedt tot driemalen herhaelt: Mijn Vader, indien het mogelick is, laet desen Drinckbeker van my voor-by gaen: is het niet voort-gekomen uyt een ongelooflicke bitterheyt sijns herten, dewelcke bewijst dat Christus een scherper en swaerder strijdt uyt-ghestaen heeft dan met de doodt die allen gemeen is? Hier uyt blijckt dat dees' onnutte swetsers, daer meed' ick nu te doen hebb', stoutelick snappen van saken die hun onbekent zijn: want sy en hebben nooyt met ernst overwoghen, wat het zy en hoe veel het inheeft 1) dat wy van Godts gericht en oordeel verlost zijn. Maer dit is onse wijsheydt, dat wy ter degen gevoelen hoe duyr onse saligheydt den Sone Godts gestaen heeft. Indien nu yemandt vraeght of Christus als doe ter Hellen neder gedaelt is, doe hy badt dat de doot hem mochte voor by gaen: soo antwoord' ick, dat dit het begin daer van gheweest zy, waer uyt voorts 2) afghenomen kan worden, wat grouwelick' en schrickelicke benaeuwtheyt hy gheleden heeft, doe hy bekende dat hy om onsen't will' als een misdader stondt voor Godes vyerschaer. En al hoewel de Goddelicke kracht des Geestes sich voor een ooghenblick verborghen heeft, om voor de swackheyt des vleesches plaets te maken: soo moet men nochtans weten dat de versoeckingh en aen-

Marginalia: Hebr. 4. 15. — Weder-legingh van een In-reden. — Waerom Christus heeft willen der swackheyt onderworpen zijn. — De vreese van Christus is sonder sonde. — Antwoort op een andere In-reden, waer in dese vrage verklaert wordt. — Of en waerom Christus de doodt gevreest heeft. — Matth. 26. 39. — Wanneer Christus ter Hellen neder-gedaelt is. — Op wat manieren.

1) verveelt. 2) verschijnt. 3) (het). 4) der welcker. 5) hoe eerlick. 6) flaeuwer.

1) het geldt. 2) verders.

vechtingh uyt het gevoelen der droefheyt en vreese soodanigh was datse tegen het geloove niet en streedt. En aldus is vervult 't gheen in de Predicaty van Petrus gelesen wort: Dat hy van de smerten des doodts niet en konde ghehouden worden: overmits hy, schoon hemselven als van Godt verlaten ghevoelende, nochtans niet een hayr breedt geweecken is van het vertrouwen op sijne goedtheydt. 't Welck ons leert die wel-bekend' aenroepingh: Mijn Godt, mijn Godt, waerom hebt ghy my verlaten? Want al hoewel hy boven maten benaeuwt wort, soo en laet hy nochtans niet af hem sijnen Godt te noemen, van den welcken hy roept verlaten te zijn. Hier door wort wijders wederleyt soo wel de dwalingh van Apollinaris, als van die ghene die | Monotheleten genaemt worden. Apollinaris verdichte 1) dat d'eeuwighe Gheest by Christus was in plaetse van de ziel, soo dat hy alleen een half mensch zijn soude. Even eens als of hy onse sonden hadde konnen boeten anders dan met sijnen Vader ghehoorsaem te zijn. En waer is doch de ghenegentheyt en will' om hem te ghehoorsamen anders dan in sijn ziel? dewelcke, gelijck wy weten, daerom beroert wiert, op dat onse zielen van schrick en benaeuwtheyt verlost zijnde, vreed' en rust verkrijgen souden. Boven dien sien wy, 't welck dient tot weder-leggingh der Monotheleten, dat hy alhier na sijn menschelicke natuyr niet en heeft gewilt, 't geen hy wilde na sijn Goddelicke natuyr. Ick verswijge nu dat hy de vreese, van dewelcke wy ghesproken hebben, door een tegen-strijdige genegentheydt t'onder brenght. Want die tegenstrijdigheyt 2) is merckelick te sien in dese woorden: Vader, verlost my uyt dese uyre. Maer hierom ben ick in dese uyre gekomen. Vader, verheerlickt uwen Name. In welcke verwerringh en twijffelachtigheyt sijns gemoedts nochtans gheen onmatigheydt en was, gelijck wel in ons gesien wort wanneer wy aldermeest arbeyden om ons selven te bedwingen.

Act. 2. 24.

Matth. 27. 46.

Uyt het voorgemelde wordt de dwalingh van Apollinaris wederleydt.

(p. 203.)

En van de Monotheleten.

Ioan. 12. 27, 28.

Van d'Opstandinghe van Christus.

13. Hier op volght sijne weder-opstandingh uyt den dooden, sonder dewelck alles onvolmaeckt soude zijn daer van wij tot noch toe gesproken hebben. Want dewijl in het kruys, en in de doodt en begraeffenisse van Christus niet anders dan swackheydt gesien en wordt, soo moet het geloof dit alles overspringen en te boven komen 3), op dat het met volle kracht gesterckt worde. Derhalven al hoewel wy in sijn doodt een volkomen vervullingh der saligheyt hebben, dewijl door deselve Godt met ons versoent, sijn rechtveerdigh oordeel ghenoegh ghedaen, de vloeck wech ghenomen, en de straffe betaelt is: soo worden wy nochtans gheseydt niet door sijn doodt: Maer door sijn opstandingh wedergheboren te zijn tot een levendige hope. Want ghelijck hy weder-opstaende des doodts overwinner geworden is, alsoo is de overwinningh onses gheloofs eyghentlick in sijn weder-opstandingh ghelegen. De sin en meeningh hier van wordt beter uyt-ghedruckt met de woorden van Paulus, want hy seydt: Dat Christus over-gelevert is om onse sonden, ende op-geweckt om onse rechtveerdighmakinge, als of hy seyde, dat de sonde door sijn doodt wech genomen, en de gerechtigheydt door sijn opstandingh vernieuwt en weder toe-gebracht zy. Want hoe kond' hy ons door sijn doodt van der doodt verlossen, indien hy selfs onder de doodt besweken waer? Hoe soud' hy ons de overwinning verkregen hebben, indien hy in den strijdt onder ghelegen hadde? Wij deelen derhalven d'oorsaeck onser saligheyt alsoo tusschen de doodt en opstandinge van Christus, dat door sijn doodt de sonde te niet ghedaen, en de doodt verslonden: en door sijn opstandingh de gerechtigheydt herstelt en 't leven weder-opgherecht is: soo nochtans dat sijn doodt haer kracht en nuttigheydt ons toebrenght door de weldaedt sijner opstandingh. Daerom seght Paulus: Dat hy door d'opstandingh verklaert is, te zijn de Sone Godts: Want doe heeft hy eerst sijn Hemelsche kracht te voorschijn ghebracht, dewelck' eenen klaren spieghel is van sijne Godtheydt, en een vast onder-stutsel van ons gheloove: ghelijck hy oock elders leerdt: Dat hy nae de swackheydt sijns vleesches gheleden heeft, en weder-opghestaen is door de kracht des Geestes. In desen sin seght hy elders, daer hy handelt van de volmaecktheyt: Op dat ick hem kenne, ende de kracht sijner opstandinge: voegende nochtans terstondt daer op de gemeenschap van sijn doodt. Hier mede komt seer wel overeen 't segghen van Petrus; Dat Godt welcke hem opgeweckt heeft uyt den dooden, ende hem heerlickheydt gegeven heeft, op dat uw' geloove ende hope op Godt zijn soude. Niet dat het gheloove door zijn doodt onderstut zijnde, wanckelbaer en twijffelmoedigh zij, maer om dat de kracht Godts die ons in het geloove bewaert, sich aldermeest openbaert in sijn opstandingh. Laet ons derhalven gedencken, soo dickwils als de doodt alleen ghemeldt wordt, dat als dan daer onder oock wordt begrepen 't gheen de opstandingh eygen is: en dat van gelijcken d'opstandingh alleen ghemeldet wordende, daer onder oock

De menigerley vrucht van dien.
1. Petr. 1. 3.

Rom. 4. 25.

1. De gerechtigheydt in ons vernieuwt en weder op-gherecht voor Godt

Rom. 1. 4.

2. Cor. 13. 4.

Phil. 3. 10.

1. Petr. 1. 21.

1) versierde. 2) tegen-strijt. 3) overloopen.

verstaen en gevat moet worden 't gheen de doodt bysonderlick toekomt. Maer dewijl hy weder-opstaende d'overhandt verkregen heeft, op dat hy de opstandingh en het leven worden soude: soo beweert Paulus met recht: Dat het gheloove te niet gemaeckt en het Euangelium ydel en bedrieghlick is, 't en zy dat d'opstandinge van Christus in ons hert ghewortelt zij. Daerom, nae dat hy elders in de doodt van Christus teghen de vrees' en schrick der verdoemenis gheroemt heeft, soo voeght hy tot versterkinghe 1) daer by: Ja deselvige die gestorven is, is oock weder op-gestaen, en verschijnt nu als onsen Middelaer voor Godes aenschijn. Daer beneffens gelijck wy te voren verklaert hebben dat de doodingh van ons vleesch hanght aen de gemeenschap sijns kruys en lijdens: alsoo moet oock verstaen worden dat wy uyt sijn opstandingh een andere vrucht verkrijghen die met de voorseyde vrucht sijns doodts over een komt. Want wy zijn, seght d'Apostel, daerom in de ghelijckenisse sijns doodts inghelijft, op dat wy sijner opstandingh deelachtigh zijnde, souden wandelen in nieuwigheyt des levens. Gelijck hy dan elders daer uyt, dat wy met Christus ghestorven zijn, bewijst, dat wy alhier op der Aerden onse ledematen moeten dooden: alsoo besluyt hy oock daer uyt, dat wy met Christus zijn opghestaen, dat wy moeten soecken die dinghen die boven zijn, en niet die beneden zijn. Met welcke woorden wy niet alleen worden ghenoodight, om volgens 't exempel van Christus die weder opgestaen is een nieuw leven te betrachten: maer oock gheleert dat het door sijn kracht geschiedt dat wy tot rechtveerdigheydt wedergheboren worden. Wy bekomen oock uyt sijn opstandingh een derde vrucht, dat wy daer door als door een verkregen pandt versekert worden van ons' eygen opstandingh, waer van d'opstandinghe van Christus een seer seker fondament en bewijs is: gelijck van dit stuck d'Apostel lang en breedt handelt, I. Corinth. 15. In 't voor-by gaen moet worden aengemerckt, dat hy geseydt wordt op-gestaen te zijn uyt den dooden: waer mede de waerheydt beyde van sijn doodt en opstandingh wort uyt-gedruckt, als of van hem geseydt wierdt dat hy deselve doodt, die andere menschen natuyrlick sterven, gestorven zy, en dat hy in't selve sterffelicke vleesch 't welck hij aengenomen hadde, d'onsterffelickheydt weder ontfangen heeft.

2. Sijn leven is de gront van ons gheloof en van onse hoop: Item, cē krachtighe oorsaeck van het nieuw leven in ons.
1. Cor. 15. 17.
Rom. 8. 34.
Rom. 6. 5.
Coloss. 3. 5.
Coloss. 3. 1.
3. d'Opstanding van Christus is een pandt van de toekomend' opstanding onser lichamen.

14. Aen sijn Opstandingh wordt sijn Hemelvaert niet sonder oorsaeck verknocht. Want al hoewel Christus sijn kracht en heerlickheydt door sijn opstanding volkomender heeft beginnen te verklaren, als hebbend' alreed' afgeleyt de lage 1) en verachte condity des sterffelicken levens en de versmaetheydt des Kruyces: soo | heeft hy nochtans door sijn opvaert ten Hemel eerst metter daedt sijn Koninckrijck aengevangen. Dit bewijst d'Apostel wanneer hy leerdt: Dat hy opghevaren is op dat hy alle dingh vervullen soude, alwaer hy aentoont 2), hoewel de woorden met malkanderen schijnen te strijden, datse nochtans onderlingh seer wel over een komen: want hy is van ons aldus gescheyden en wech ghegaen, dat sijne wech gangh *) ons meer profijts aenbrachte dan die teghenwoordigheydt 3), dewelcke sich binnen de nederighe woonstede des vleesches hieldt, soo langh hy op der Aerden verkeerde. Daerom is't dat Joannes, als hy dese treffelicke noodiginghe verhaelt hadde: Soo yemandt dorstet die kome tot my, &c.; terstondt daer by voeght: Dat de Geest den gheloovighen als doe noch niet ghegeven en was, omdat Jesus noch niet en was verheerlickt. Het welck oock de Heere selfs sijnen Discipelen heeft betuyght: Het is u nut dat ick wech gae: want indien ick niet wech en gae, soo en sal de Trooster tot u niet komen. En tot vertroostingh teghen sijn lichamelick af wesen steldt hy hen voor oogen: Dat hy hen gheen weesen en sal laten, maer dat hy wederom tot hen sal komen, wel op een onsienlicke, maer nochtans op een gewenschter wijse: want doe wierdense door een sekerder bevindingh gheleert, dat het rijck 't welck hy besit, en de macht die hy oeffent, den gheloovigen genoeghsaem is, niet alleen om gelucksalighlick te leven, maer oock om gheluckelick te sterven. En wy sien voorwaer hoe veel grooter overvloedigheyt des Geestes hij als doe uytgestort, hoe veel heerlicker hy sijn rijck ghevordert, en hoe veel meerder macht hy bewesen heeft, soo in de sijne te helpen, als in sijne vijanden onder de voeten te werpen. Hy heeft derhalven in den Hemel op-ghenomen zijnde, de tegenwoordigheydt sijns lichaems van onse oogen wech genomen: niet op dat hy niet meer en soude teghenwoordigh zijn by sijne gheloovige die noch op der Aerden als vreemdelingen wandelen: maer op dat hy door een meer tegenwoordige kracht Hemel en Aerde regeeren soude. Jae hy heeft veel meer sijn belofte: Dat hy by ons soude wesen tot de voleyndiginghe der werelt, met dese sijne Hemelvaert volbracht en voldaen, door dewelcke gelijck sijn lichaem boven alle Hemelen op-geheven, alsoo oock

Van Christus Opvaert ten Hemel.
(p. 204.)
Waerom hy ten Hemel opgevaren is.
Ephes. 4. 10.
Ioan. 7. 37.
Ioan. 16. 7.
De vrucht van dese Hemelvaert.

1) vergrootingh.

1) slechte. 2) vertoont 3) op dat sijne teghenwoordigheydt ons te meer profijts soude toebrengen.

*) Deze woorden zijn in de editie van 1559 overgeslagen; een fout die Corsman overzag. K.

sijn kracht en werckingh over alle d'eynden des Hemels en der Aerden uyt-gestort en verbreydt is. Dit wil ick liever verklaren met de woorden van Augustinus dan met mijn eygen. Christus, seght hy: soude door de doodt gaen tot de rechter-handt sijns Vaders, van waer hy komen sal om te oordeelen de levendighe en de doode: ende dat beyde met sijne lichamelicke tegenwoordigheydt, na de rechtsinnige leer' en regel des geloofs. Want hy soude met sijne gheestelicke tegenwoordigheydt tot haer komen na sijn Hemelvaert. En elders breeder en klaerder: Nae sijn onuytsprekelicke en onsienlicke ghenade werdt vervult 't geen hy ghesproken hadde: Siet, ick ben met u-lieden alle de daghen, tot de voleyndiginghe der werelt. Doch ten aensien van het vleesch 't welck het Woordt aengenomen heeft, ten aensien van dat vleesch 1), nae 't welck hy uyt de Maget gheboren is, ten aensien van dat vleesch 2), nae 't welck hy van de Joden aen-gegrepen, aen 't Kruys genagelt, van 't Kruys afgenomen, in doecken gewonden, in't graf geleydt, en door d'opstandingh geopenbaert is, wordt volbracht het gheen hy seyde: Ghy en sult my niet altijd by u-lieden hebben. Waerom doch? Om dat hy nae de teghenwoordigheydt sijns Lichaems den tijdt van veertigh dagen met sijne Discipelen verkeert en omgegaen heeft, en hy is van sijne Discipelen, die hem al siende geleydeden, maer niet en volghden, opgevaren in den Hemel, ende hy en is hier niet: want hy sit daer ter rechterhandt sijns Vaders; en hy is hier: want hy en is van ons niet wech ghegaen met de tegenwoordigheydt sijner Majesteyt. Wy hebben dan Christus altijdt by ons nae de tegenwoordigheydt sijner Majesteyt, maer ten aensien van de tegenwoordigheydt sijns vleesches, is wel te recht tot den Discipelen gheseydt: Doch my en sult ghy-lieden niet altijdt hebben. Want de Kercke heeft hem weynige dagen gehadt na de teghenwoordigheydt sijns vleesches: nu ter tijdt vat sy hem door den geloove, maer en siet hem niet met d'oogen.

Tract. in Euang. Ioan. 109.
Tract. 50. Matth. 28. 20.
Actor. 1. 3, 9.
Ioan. 12. 8.

Van de sittinghe van Christus tot de rechterhandt des Vaders.

15. Daerom wordt terstondt daer nae geseydt: Dat hy gheseten is ter rechterhandt des Vaders: door een gelijckenisse ghenomen van de Vorsten en Princen, die hare grootkanseliers 3) hebben, den welcken sy de heerschappy en de regeeringh bevelen en opleggen. Alsoo wordt van Christus, in wien de Vader wil verhooght worden, en door wiens handt hy wil regeeren, geseydt, dat hy aen des Vaders rechter-handt ontfangen is: als of 'er gheseydt wierdt dat hy tot de heerschappy des Hemels en der Aerden gehuldight 1) zijnde, openbaerlick getreden zy in 2) het besit van de bedieningh die hem is toe-vertrouwt, en daer in volstandigh blijft 3), tot dat hy komt om te oordeelen. Want alsoo verklaert het de Apostel, wanneer hy aldus spreeckt: De Vader heeft [*hem*] gheset tot sijne rechter- [*handt*] in den Hemel. Verre boven alle Overheydt, ende Macht, ende Kracht, ende Heerschappye, ende allen Naem die genaemt wordt, niet alleen in dese werelt, maer oock in de toekomende: Ende heeft alle dinghen sijnen voeten onderworpen, ende heeft hem der Gemeynte ghegheven tot tot een Hooft boven alle dingen, &c. Ghy siet alhier waer toe dese sittingh dienstigh zy, te weten, op dat soo de Hemelsche als d'Aerdtsche schepselen sijne Majesteyt vereeren, door sijn handt geregeert worden, op sijn believen acht nemen, en sijne Macht onderdanigh zijn souden. d'Apostelen en willen oock, soo dickwils als sy daer van melden, niet anders leeren dan dat alle dingen onder sijn goetduncken ghelaten en ghestelt zijn. Daerom en wordt dit sitten 4) niet recht ghevat van die gene, dewelcke meenen dat daer door alleen de gelucksaligheyt van Christus beteeckent wordt. Hier in en doet hen gheen voordeel dat Stephanus in de Handelingen der Apostelen ghetuyght, dat hy Christus heeft sien staen (ter rechter-handt des Vaders) want hier en wordt niet ghehandelt van de ghestaltenis sijns lichaems: maer van de Majesteyt sijns Rijcks: soo dat sitten niet anders en is dan in de Hemelsche vyerschaer voor-sitten en de Opper-hoofdigheydt bedienen.

Marc. 16. 19. Hebr. 1. 3.
Wat het zy, aen des Vaders rechterhandt sitten.
Ephes. 1. 20.
Phil. 2. 9.
1 Cor. 15. 27.
Ephes. 4. 15. Actor. 2. 33, 34. en 3. 21. Hebr. 1. 8.
Actor. 7. 56.
August. de fide et symb. c. 7. seqq.

Menigherley vrucht van Christus Hemelvaert

16. Hier uyt schept het geloove menigerley vrucht. Want het verstaet dat de Heere door sijn Hemelvaert den toegang tot het Hemelsch Koninckrijck, die door Adam toegesloten was, geopent heeft. Want dewijl hy in ons vleesch als van onsen 't wegen daer henen in-ghegaen is, soo volght daer uyt 't geen d'Apostel seydt: Dat wy alreed' eenighsins in hem gheseten zijn in de Hemelsche plaetse, als dewelcke den Hemel niet en verwachten door een bloote hoop, maer in ons hooft feitelick 5) besitten. Daer beneffens bekent het gheloove dat hy tot groot voordeel van ons by den Vader sijn sit-plaets heeft, want in het Heylighe dat sonder handen ghemaeckt is inghegaen zijnde, soo verschijnt hy voor het aenghesicht sijns Vaders als een | geduyrigen Advocaet en Voorbidder ten besten van ons: hy wendt 6) d'oogen sijns Vaders

1. Hy heeft dē toegang tot het Koninckrijck, die door Adam toe-ghesloten was geweest, geopent. Ephes. 2. 5.
2. Hy bidt voor ons by den Vader. Hebr. 7. 25. en 9. 11. Rom. 8. 34.
(p. 205.)

1) [ ]. 2) [ ]. 3) bysitters.

1) ingehuldt. 2) tot. 3) volhardet. 4) die sittingh. 5) dadelick. 6) bekeert.

alsoo tot sijne gerechtigheyt, dat hy die met eenen van onse sonden afkeert: hy versoent ons des Vaders hert alsoo, dat hy door sijn voorbiddingh ons eenen wegh en toegangh bereydt tot des selfs throon, hem makende vol van ghenade en goedertierenheydt, die andersins den elendighen sondaren vol van verschrickingh soude geweest zijn. Het geloove grijpt ten derden aen sijne mogentheyt, waer in onse sterckte, kracht, rijckdom en roem teghen de helsche Machten ghelegen is. Want ten Hemel op klimmende, heeft hy de gevangenisse gevangen ghenomen, en de vyanden berooft hebbende heeft hy sijn volck verrijckt, en maeckt het daghelicks rijcker door gheestelicke rijckdommen. Hy is derhalven gheseten in de hooghste plaetsen, op dat hy van daer af tot ons sijne kracht uytstortende ons tot het gheestelicke leven levendigh maken, door sijnen Geest heylighen, sijn Kercke door verscheyden genaden-gaven versieren 1), door sijne beschermingh teghen allerley schade veyligh bewaren, de verwoede vyanden van sijn kruys en onse saligheyt, door de sterckte sijner handt bedwingen, en eyntlick alle macht in Hemel en op Aerde behouden soude: tot dat hy alle sijne vyanden, die oock onse vyanden zijn, ter neder gevelt, en d'opbouwingh sijner Kercke voltrocken sal hebben. En dit is de waerachtige staet sijns Koninckrijcks, dit is de macht die de Vader hem ghegheven heeft, tot dat hy komende tot het oordeel over levendige en doode sijn laetste werck volbrenght.

3. Van daer sijn kracht tot ons uytstortende, werckt hy seer heerlick in ons veel dinghen t'onser saligheyt. Ephes. 4. 8. Psalm 110. 1.

17. Christus gheeft den sijnen wel klare proeven van sijne seer tegenwoordighe kracht: maer dewijl sijn Rijck alhier op Aerden onder de nederigheydt des vleesches eenighsins bedeckt is, soo wordt het gheloove met seer goedt recht gheroepen tot de bedenckingh van de sienlicke teghenwoordigheydt die hy ten jonghsten daghe sal bekent maken. Want hy sal in een sienlicke gedaente van den Hemel neder komen ghelijck hy ghesien wierdt doe hy ten Hemel op voer: en hy sal allen menschen verschijnen met een on-uytspreeckelicke Majesteyt sijns Koninckrijcks, met den glantz der onsterffelickheydt, met een onmetelicke macht sijner Godtheydt en met het geselschap der Engelen. Ons wordt daerom belast dat wy van daer hem tot onsen Verlosser sullen verwachten op dien dagh, in den welcken hy de schapen van de bocken, en d'uytverkorene van de verworpene scheyden en afsonderen sal: en daer en sal niemandt onder de levendighe of doode ghevonden worden, die sijn oordeel ontvlieden soude. Want het geklanck der Basuyne sal van d'uyterste hoecken der werelt af ghehoort worden, waer door voor sijn vyerschaer sullen worden ghetrocken alle menschen, soo de ghene die te dien dage noch levendigh bevonden sullen worden, als die ghene die alreede voor henen door de doodt uyt het gheselschap der levendighen zijn wech geruckt. Daer zijn sommige die dese woorden levendighe en doode anders verstaen: en wy sien voorwaer dat eenighe van de Oude Leeraers in de uytleggingh van dit deelken ghedobbert 1) hebben. Maer gelijck de voorgestelde sin eenvoudigher 2) en klaerder is, alsoo komt die hier met d'artijckelen des gheloofs over een, dewelcke sonder twijffel nae 't begrijp des gemeenen Mans geschreven en gestelt zijn. Hier tegen en strijdt niet 't gheen d'Apostel betuyght: Dat allen menschen gheset is eenmael te sterven. Want al is 't dat die gene, dewelck' in het laetste oordeel in 't sterffelicke leven noch overigh zijn, niet en sullen sterven nae de wijse en ordeningh der naturen, dewijl nochtans die veranderingh die sy sullen uytstaen, sal zijn gelijck een doodt, soo en wordt se niet on-eygentlick een doodt genaemt. Het is seker: Wy en sullen wel niet alle ontslapen, maer wy sullen alle verandert worden. Wat is dat doch? Haer sterffelick leven sal in een oogenblick des tijdts te niet en verslonden, en in een gheheel nieuwe natuyr verwisselt worden. Niemandt en kan loochenen 3) dat dese verdervinge des vleesches een doodt is: ondertusschen blijft nochtans waerachtigh dat levendige en doode ten oordeele sullen worden ghedaeght: want de dooden, die in Christus ontslapen zijn, sullen eerst op staen: daer na sullen die die overigh en levendigh ghebleven zijn met hen worden opghenomen, den Heere te gemoet in de lucht. En 't is gewisselick waerschijnlick dat desen artijckel ghenomen is uyt de Predicatie van Petrus die Lucas mededeelt 4), en uyt de hooge betuyginge van Paulus aen 5) Timotheus.

Van de Wederkomste van Christus ten oordeele.

Hoedanig die zijn sal. Actor. 1. 11. Matth. 24. 30.

Matth. 25. 32.

1. Thess. 4. 16, 17.

Wie die levendighe en doode zijn die geoordeeldt sullen worden.

Vereeniginghe der schijn-strijdige plaetsen. Hebr. 9. 27.

1. Cor. 15. 51.

De wijse des oordeels. 1. Thess. 4. 16. 17. Actor. 10. 42. 2. Tim. 4. 1.

18. Hier uyt ontstaet een seer heerlicke vertroostingh dat wy hooren dat het oordeel by hem staet die ons alreede verordineert en gheschickt heeft om sijne mede-genooten der eere te zijn in het oordeelen: so verr' is het daer af dat hy op den Richter-stoel klimmen soude tot onser verdoemenis. Want hoe soude doch die soo seer goedertieren Vorst sijn volck kunnen verderven? Hoe soude doch het Hooft sijne Ledematen verstroyen? Hoe soude doch de Voorstander en Voorspraeck veroordeelen die ghene die hy aenghenomen heeft te be-

De vrucht der Leere van Christus wederkomst ten oordeele.

1) op-pronoken.

1) ghedubt. 2) slechter. 3) versaken. 4) verhaelt. 5) tot.

Rom. 8. 33, 34. schermen? Want indien d'Apostel durft uytroepen en segghen, dat niemandt aldaer en kan te voorschijn komen om te verdoemen, daer Christus de Voorbidder is, soo is 't veel meer waer dat Christus de Voorbidder self niet en sal verdoemen de ghene die hy onder sijn trouw' en opsicht ontfangen heeft. Dit en is voorwaer geen kleyne gerustigheydt dat wy voor gheen andere vyerschaer en sullen ghestelt worden, dan voor de vyerschaer onses Verlossers, van den welcken wy de saligheydt te verwachten hebben: dat hy daer beneffens ghelijck hy 1) nu door het Euangelium d'eeuwige gelucksaligheydt belooft, als dan door sijn oordeel die belofte vast en bondigh sal maken. Soo heeft dan de Vader sijnen Sone tot desen eynde ver-eert, hem all' het oordeel op-draghende, op dat hy alsoo de conscientien van sijne kinderen, die door de vreese des oordeels verschrickt zijn, ten besten soude versorghen.

Siet Ambros. lib. 1. de Iac. cap. 6.

Ioan. 5. 22.

Het derde deel des Cap. verklarende wat men van d'Apostolische Artijckelen des Gheloofs ghevoelen moet.

Tot noch toe hebb' ick ghevolght d'ordre van d'Apostolische artijckelen des geloofs: Want dewijl die met weynighe woorden de Hooft-stucken der Verlossingh verhandelen so kunnen die ons dienen in de plaets van, een tafereel, waer in wy onderscheydentlick en op haer selven kunnen aenschouwen die dinghen die in Christus aenmerckens weerdigh zijn. Ick noem' de selvighe artijckelen Apostolisch, sonder nochtans ondertusschen my te bekommeren over 2) den opsteller 3) der selve. Sy worden voorwaer door een groot accoort van d'Oude Schrijvers den Apostelen toe-ge-eyghent, 't zy om datse meenden dat die van d'Apostelen in 't gemeen beschreven en in 't licht ghebracht waren, 't zy om datse dit kort begrijp uyt de Leere die d'Apostelen gheleerdt hebben ter goeder trouwen vergadert zijnde, met sulck een lof-tytel hebben willen bevestighen. Wat my belanght ick en twijffele daer aen niet, of dese artijckelen hebben terstont van den eersten oorsprongh der Kerck, en oversulcks | van de tijden der Apostelen af inganghe gekreghen 4), als een belijdenis die openbaer en van allen met een-stemmigheydt aenghenomen is, of schoon men 5) niet juist 6) en weet van wien die in den beginne zijn voort gekomen. 't Is oock waerschijnlick dat die van eenen alleen in 't bysonder niet en zijn beschreven, overmits het openbaer en bekent is dats' van de uyterste en hooghste geheughnis af by alle Godtsalige zijn geweest in een seer heyligh aensien en eerweerdigheydt. Het geen wy boven al en als alleen moeten behertighen,

(p. 206.)

Den korten inhoudt der selver.

1) die als. 2) met. 3) insteller. 4) plaets ghegrepen. 5) (men al). 6) [ ] 7) en.

dat hebben wy ghestelt buyten alle verschil, te weten, dat daer in de gantsche beschrijvingh onses gheloofs kortelick en met een onderscheyden en bescheyden ordre verhaeldt wordt, en datse niet met allen vervatten, het welck met vaste getuyghnissen der Schrifture niet en zy verzegelt. Als wy dit verstaen soo en behoeft men aengaende den Autheur en opsteller van dien niet anghstelick bekommert te zijn, of met yemanden te twisten, 't en zy dan dat mogelick yemandt sich daer mede niet en laet ghenoegen dat hy van de waerheyt des Heyligen Geestes versekert is, als hy met eenen niet en weet door wiens mondt die waerheydt uyt-gesproken, of door wiens handt die beschreven is.

19. Dewijl wij dan sien dat de gantsche hooft-somm' en alle de deelen onser saligheydt in Christus begrepen zijn, soo moeten wy toesien dat wy oock het minste deel daer van niet op yemandt anders overdraghen 1). So men de saligheyt soeckt, wy worden selfs door den naem Jesus gheleert datse by hem is. Indien wy allerley andere gaven des Geestes begeeren, die sullen in sijne salvinge gevonden worden: indien men sterckte soeckt, die is in sijn Heerschappy: soecken wy suyverheyt, die vinden wy in syn ontfanckenis: wilmen goedertierenheydt, die vertoont sich in sijne ghebooorte, waer door hy ons in allen gelijck gheworden is, op dat hy soude leeren mede-lijden hebben: wilmen verlossingh, ghy vindts' in sijn lijden: of vry-sprekingh, in sijn veroordeelingh: of quijtscheldingh van den vloeck, ghy vindts' in sijn Kruys: of genoeghdoeningh, in sijn offerhande: wilmen suyveringh, keert u tot sijn bloedt: of versoeningh, keert u tot sijn nederdalingh ter hellen: of doodingh des vleesches, gaet tot sijn graf: soeckt ghy nieuwigheydt des levens, siet op sijn opstandingh: of onsterffelickheydt, slaet u oogen op deselve: wilt ghy d'erffenis des Hemelschen Koninckrijcks, die wort gevonden in sijn Hemelvaert: of bescherming, of gerustigheyt, of overvloet en rijckdom van allerley goederen, die vind ghy in sijn Rijck, of een geruste verwachtingh des oordeels, in de macht die hem ghegeven is om te oordeelen. In somma, dewijl in hem zijn de schatten van allerley goederen, soo laet dan dese 2) van daer gehaelt worden en niet van elders: Want die, met hem alleen niet te vreden zijnde, herwaerts en ginswaerts drijven en hier op en daer op hopen, al is 't datse voornemelick op hem sien, soo en houdense nochtans

Het laetste deel, of het besluyt des gantschen capittels, 't welck betoont dat de salighеyt deruytverkorenen Godts en yeder deel der saligheydt in Christus zy begrepen.

Actor. 4. 12.
1. Cor. 1. 30.
Hebr. 2. 17.
Galat. 3. 13.

1) aen yemandt niet over en setten. 2) die selvige.

daerom den rechten wegh niet, om datse met eenigh deel van hare gedachten keeren en afwijcken tot een ander. Hoewel, dit misvertrouwen en kan niet komen in een hert, alwaer d'overvloet van sijne goederen eenmael ter degen is bekent geworden.

Het XVII. Capittel.

Dat Christus recht en eygentlick geseyt wort ons de genade Godts en de saligheyt te hebben verdient.

Christus en is niet alleen een bedienaer der saligheyt.

Dit punct moet oock alhier als tot een toevoeghsel 1) afgehandelt worden. Want daer zijn sommige menschen verkeerdelick scherpsinnigh, dewelck', al hoewelse bekennen dat wy de saligheyt door Christus bekomen, nochtans niet en kunnen hooren noch luchten de naem en het woort Verdienste, want sy meenen dat de genade Godts daer door wordt verduystert: en willen alsoo dat Christus alleen zy een instrument of dienaer, en niet den Werck-meester, of Vorst of Prince des levens, gelijck hy door Petrus 2) genoemt wordt. Ick bekenn' wel, soo yemant Christus simpelick en in hem-selven wilde stellen tegen Godts gericht en oordeel, dat er 3) in sulcken gheval gheen 4) verdienste soude bestaen 5): dewijl in geenighen mensch eenighe weerdigheyt gevonden kan worden waer door yets by Godt soude kunnen verdient worden: ja, ghelijck Augustinus seer waerachtelick schrijft: De mensche Jesus Christus de Salighmaker selfs is een seer klaer licht en betoogh van de voor-ordeningh en genade Godts, want de menschelicke natuyr die in hem is en heeft door gheene voorgaende verdiensten der wercken of des gheloofs verkregen de weerdigheydt die sy heeft. Ick bidd' u datmen doch antwoorde, waer mede die mensch verdient mach hebben, dat hy van het Woordt, 't welck van gelijcke eeuwigheyt is met den Vader, in eenigheyt des persoons aengenomen zijnde, d'eenigh-geboren Soon Godts zijn soude? Soo is dan de Fonteyn der genaden selfs klaer en blijckelick in ons Hooft, van waer die haer selven door alle de leden nae de mate van een yeder lidt verspreyt. Door die genade wort een yeder van den beginne sijns geloofs af een Christen, door dewelcke die mensche, te weten, onse Salighmaker, van sijn begin aen eenen Christus geworden is. Item, in een ander plaets: Daer en is geen klaerder exempel van Godes Prædestinaty of Voor-ordening dan de Middelaer selfs. Want Godt die desen, sonder eenighe verdienst van sijnen voorgaenden wille, uyt den zade Davids tot eenen rechtveerdigen mensche gemaeckt heeft, so dat hy nimmermeer en soud' onrechtveerdigh zijn, die maeckt oock van onrechtveerdighe rechtveerdigh die gene die Ledematen zijn van dat Hooft, &c. Wanneer wy derhalven handelen van Christus Verdienst, so en stellen wy het beginsel en den oorsprongh daer van in hem niet, maer wy klimmen op tot Godes verordineering, dewelcke d'eerst' en opperst' oorsaeck is: want hy heeft door sijn enckel en louter wel-behaghen verordineert en bestemt dien Middelaer die ons de saligheyt verkrijgen soude. En also wort de verdienste van Christus met onverstandt gestelt tegen de barmhertigheyt Godts, als of die te samen niet en konden bestaen. Want dit is eenen gemeenen regel, dat die dingen waer van d'een staet onder d'ander, met malkanderen niet en strijden. En derhalven kan't seer wel wesen, dat de rechtveerdighmakingh des menschen zy een ghenadigh werck uyt Godes enkele barmhertigheydt, en dat niet te min daer tusschen kome Christus verdienste, dewelck' onder de barmhertigheydt Godts haer plaets heeft. Maer tegen ons' eygen wercken wordt seer bequamelick gestelt so wel Godes genadige gunst als de gehoorsaemheydt van Christus: elck een in sijn orden. Want Christus en heeft niet met allen kunnen verdienen anders dan uyt het welbehagen Godts, als dewelcke daer toe verordineert en bestemt was dat hy met sijn offerhande den toorn Godts stillen, en door sijn gehoorsaemheyt ons' overtredingen uyt wisschen soude. In somma, dewijl de verdienste van Christus hangt aen Godes genaed' alleen (dewelcke desen middel der saligheyt ons verordent heeft) so wordt die soo wel als de genade gestelt teghen | alle menschelicke wercken en gherechtigheden.

Maer den Werck-meester en Vorst.
Actor. 3. 15.
Lib. 1. de Prædest. Sanct. cap. 15.
De Bono Persev. cap. ult.
En als men also spreeckt so en wordt de genade Gods niet verduystert.
Want Christus verdienst en wordt niet gestelt teghen de barmhertigheyt Godts.
Maer is daer van af-komstigh.
(p. 207.)

2. Dit onderscheydt wordt afgenomen uyt seer veel plaetsen der Schriftuyre. Also lief heeft Godt de werelt gehadt, dat hy sijnen eenigh-geboren Sone ghegheven heeft, op dat een yegelick die in hem gelooft, niet en verderve. Hier sien wy dat Godts liefde d'eerste plaets heeft, als de hoogste oorsaeck en oorsprongh: en dat het geloof in Christus volght, als de tweed' en naerder oorsaeck. Indien yemandt hier teghen seght, dat Christus niet anders en is als de formeel' oorsaeck door wien wy de saligheydt bekomen, die verkleynt de kracht van Christus meerder dan de woorden konnen lijden. Want indien wy de gerechtigheyt verkrijgen door 'tgeloove 'twelck op hem berust, so moet de matery en stoffe van onse saligheyt in hem gesocht

Dat dese twee te samen wel konnen bestaen, dat wort bewesen door verscheyden getuyghnissen, dewelcke die beyde te samen voegen.
Ioan. 3. 16.

1) toeworp. 2) van. 3) [ ]. 4) kas de. 5) geen plaets en soude grijpen.

worden, 't welck met veel plaetsen klaerlick
1. Ioan. 4. 10. bewesen wort. Niet dat wy Godt lief ghehadt hebben, maer dat hy ons lief heeft ghehadt, ende sijnen Sone gesonden heeft [*tot*] een Versoening voor onse sonden. Met dese woorden wort duydelick betoont, dat Godt, op dat sijn liefde t'onswaert door geen dingh en soude verhindert worden, den middel der Versoeningh ghesteldt heeft in Christus. En in dat woort Versoeningh is een groot gewicht: want Godt was op een on-uytsprekelicke wijse ten tijde doe hy ons lief hadde, met eenen nochtans op ons vergramt, tot dat hy in Christus bevredight wiert. Hier toe
1. Ioan. 2. 2. dienen alle dese teksten 1): Hy is de Ver-
Coll. 1. 19 20. soeningh voor onse sonden. Item: Het is [*des Vaders*] welbehagen geweest, dat in hem alle de volheydt woonen soude: Ende dat hy door hem vrede gemaeckt hebbende
2 Cor. 5. 19. door het bloedt sijns kruyces, &c. Item: Godt was in Christus, de werelt met hemselven versoenende: hare sonde haer niet
Ephes. 1. 6. toerekenende. Item: Hy heeft ons aenghenaem
Ephes. 2. 16. ghemaeckt in sijnen beminden Sone. Item: [*Op dat*] hy die beyde met Godt soude in een lichaem versoenen door 't kruyce. De reden van dese verborgentheyt moet uyt het eerste Capittel tot den Ephesen gehaelt worden, alwaer Paulus na dat hy gheleert heeft dat wy in Christus sijn uytverkoren, met eenen daer by voeght: Dat wy in hem de ghenade verkreghen hebben. Hoe heeft Godt met sijn gunst begonnen t' omhelsen die gene die hy voor de scheppinge der werelt lief hadde, anders dan om dat hy sijn liefd' aen haer betoont heeft doe hy door Christus bloedt was versoent? Want ghemerckt Godt is de Fonteyn aller gerechtigheydt, so moet noodtsakelick de mensch, so langh hy een sondaer is, hem tot een vyandt en rechter hebben. Daerom is de gerechtigheyt sodanigh alsse door 2) Paulus beschreven wordt een beginsel
2. Cor. 5. 21. der liefde: Dien, die geen sonde gekent en heeft, heeft hy sonde voor ons gemaeckt, op dat wy souden worden rechtveerdigheydt Godts in hem. Want hy geeft te kennen dat wy door d'offerhande van Christus, onverdiende gerechtigheyt hebben verkregen, op dat wy die van naturen kinderen des toorns en door de sonde vervreemt zijn, Gode behagen souden. Dit onderscheydt wordt oock beteeckent, soo dickwils als de genade van Christus by de liefde Godts ghevoeght wordt, waer uyt volght, dat hy ons schenckt van 't sijne, 't welck hy verkreghen en verdient heeft: Want 't en soud' andersins niet wel voegen dat hy op hem-selven sonder den Vader desen

1) spreucken. 2) van.

lof soud' ontfangen, dat hem de genaed' als eygen toebehoort en van hem voort komt.

Het tweede en oock voornaemste deel deses capittels, bewijsende dat Christus door sijne gehoorsaemheydt ons waerlicks by den Vader genade verdient heeft.

3. En dat Christus door sijne gehoorsaemheydt ons waerlicks by den Vader genade verworven en verdient heeft, dat wordt uyt veel plaetsen der Schriftuyr sekerlick en grondigh verstaen en afgheleydt 1). Want dit neem' en houd' ick als voor een bekent punct: Indien Christus voor onse sonden genoegh gedaen; indien hy de straffe die wy verdient hadden betaelt: indien hy door sijne ghehoorsaemheydt Godt versoent: eyntlick indien 2) hy rechtveerdigh zijnde voor d'onrechtveerdighe gheleden heeft: dat dan oock 3) door sijne gherechtigheydt ons de saligheyt verkregen zy, 't welck even soo veel gelt als verdienen. Maer wy zijn, gelijck Paulus ge- Rom. 5. 11.
tuyght, versoent, en hebben de versoeningh ontfanghen door sijn doodt. En de versoeningh en heeft geen plaets dan daer voor henen verbolgentheydt geweest is. Dit is derhalven den sin, dat Godt van wien wy om onser sonden wille wierden ghehaet, door de doodt sijns Soons is bevredight gheworden, op dat hy ons genadig zijn soude. Wij hebben oock neerstelick te bemercken de tegen-stellingh en vergelijckingh die een weynigh daer nae volght.
Gelijck door de onghehoorsaemheydt van dien Rom. 5. 19.
eenen mensche vele [*tot*] sondaers gestelt zijn geworden, alsoo sullen oock, door de gehoorsaemheyt van eenen, vele [*tot*] rechtveerdighe ghesteldt worden. Want het verstant van dese woorden is, gelijck wij door Adams sonde van Godt vervreemt en ten verderve verordent zijn, dat wy alsoo door Christus gehoorsaemheydt in genaden ontfangen worden, als of wy rechtveerdigh waren. Ende dat Paulus seydt, sy sullen tot rechtveerdige gestelt worden, sprekende van den toekomenden tijdt, daer meed' en sluyt hy de tegenwoordighe rechtveerdigheydt niet buyten: gelijck als uyt de t'samen-voegingh van sijne woorden blijckt: Want hy hadd' oock te voren gheseydt: Dat de onverdiende gave is uyt vele sonden tot rechtveerdighmakingh.

Dese genaed' is ons gheworden door Christus bloedtstortingh en doodt, tot dewelcke toe hy sijnen Vader gehoorsaem is gheweest. Philip. 2. 8.

4. Voorts wanneer wy seggen dat ons de ghenade verworven is door Christus verdienst, so verstaen wy daer door, dat wy door sijn bloet ghereynight zijn, en dat sijn doodt zy gheweest een versoeningh voor de sonden.
1. Ioan. 1. 7. Sijn bloedt reynight ons van sonde. Dit is het bloedt [des N. Testaments] 4) 't welck
Lucas 22. 20. vergoten 5) wordt tot verghevinghe der sonden. Indien dit de vrucht is van sijn vergoten bloet dat ons de sonden niet en worden toe-gerekent, soo volght daer uyt dat

1) afghenomen. 2) is 't dat. 3) derhalven. 4) [ ]. 5) uyt-ghestort.

met desen prijs Godts oordeel is ghenoegh
Ioan. 1. 29. ghedaen. Hier toe dient dit segghen van Jo-
annes den Dooper: Siet het Lam Godts, dat
de sonde der werelt wech neemt. Want hy
stelt Christus teghen alle d'offerhanden der
Wet, om te leeren dat in Christus alleen
vervult wordt het gheen door die voorbeelden
wierdt aengewesen. Nu, wij weten wat Moses
al-omme seght, te weten: De ongerechtig-
heydt sal versoent en de sonde sal uyt-ge-
wischt en vergheven worden. Somma, wy
worden in de oude Figueren seer wel onder-
richt welcke daer zy de kracht en nuttig-
heydt van Christus doodt. De Apostel ver-
klaert oock dit stuck schranderlick 1) in den
Hebr. 9. 22. Brief tot den Hebreen, steunende op desen
grondt: Datter geen vergevingh geschiedt
sonder bloedt-stortingh. Waer uyt hy besluyt:
Dat Christus eenmael door sijn Offerhande
verschenen is om de sonde te niet te doen.
Ibid. vs. 12. Item: Dat hy op-gheoffert zy, op dat hy de
sonden van velen wech nemen soude. Hy
hadd' oock voor henen geseydt: Dat hy niet
door het bloedt der bocken of der kalveren,
maer door sijn eygen bloedt eenmael in-
gegaen is in het Heylige, een eeuwige ver-
soeninge ghevonden hebbende. Nu, wanneer
Ibid. vs. 13. hy aldus redeneert 2): Indien het bloedt
van de jonge koe heyligh maeckt na de rey-
nigheyt des vleesches, dat dan de conscien-
(p. 208.) tien veel meer gereynight | worden van doo-
delicke wercken door het bloedt van Christus:
soo is lichtelick te sien, dat Christus genade
te seer verkleynt wordt, so wy niet 3) toe-
staen dat sijn offerhande kracht heeft om te
versoenen, te bevredighen en ghenoegh te
Ibid. vs. 15. doen. Gelijck hy een weynigh daer nae seydt:
Dese is de Middelaer des Nieuwen Testa-
ments, op dat de doodt [*daer tusschen*] ghe-
komen zijnde, tot versoeninghe der overtre-
dinghen die onder het eerste Testament wa-
ren, de ghene die gheroepen zijn de belof-
tenisse der eeuwiger erve ontfanghen souden.
Insonderheydt moet overleydt worden de ver-
gelijckingh en over een komingh die door 4)
Galat. 3. 13. Paulus beschreven wordt: Dat hy voor ons
de vervloeckingh gheworden is, &c. Want
het was te vergeefs, en oversulcks oock on-
gerijmt dat Christus met den vloeck beladen
wierdt, indien hy betalende 't geen andere
schuldigh waren, voor hen de gerechtigheydt
niet verkregen en hadde. Het ghetuyghnis
Iesai. 53. 5. van Jesaja is oock klaer: Dat de straffe die
ons den vrede aenbrenght 5) op Christus
gheleyt was, en dat wy door sijn wonden
genesen zijn. Want indien Christus voor onse

1) behendigh. 2) reden-kavelt. 3) 't en zy dat wy.
4) van. 5) kastijdingh onses vredes.

sonden niet en hadde genoegh ghedaen, soo
en soude van hem niet geseydt worden dat
hy Godt ghestilt 1) en te vreden gestelt
heeft, op sich nemende de straffe die wy
onderworpen waren. Waer meed over een
stemt 't geen aldaer volght: Om de misdaedt
mijns volcks hebb' ick hem verslaghen. Laet
hier oock by komen d'uytleggingh van Pe-
trus, die allen twijffel sal wech nemen, te
weten: Dat hy onse sonden ghedragen heeft 1. Petr. 2. 24.
op het hout des Kruyces. Want hy seght
dat de last der verdoemenisse, daer van wy
verlicht zijn, op Christus is gheworpen.

En dat in sulcker voegen dat hy selfs de prijs betaeldt heeft, op dat hy ons van de schuldt des doodts verlossen soude. Rom 3.24,25.

5. De Apostelen betuyghen oock klaer-
lick dat hy betaelt heeft den prijs daer mede
hy ons van de schult des doodts verlossen
soude. Gherechtveerdight uyt sijne genade,
door de verlossinghe die in Christus Jesus
is: Welcke Godt voor-ghestelt heeft [*tot*] een
versoeninge door het geloove in sijnen bloede.
Paulus prijst ons de ghenade Godts daer in,
om dat hy den prijs der verlossingh gheghe-
ven heeft in Christus doodt: daer beneffens
ghebiedt hy ons toe te gaen tot sijn bloedt,
op dat wy de gerechtigheydt verkregen heb-
bende, onbevreest voor Godes gericht staen
mochten. Dit selve wil oock Petrus leeren,
als hy seydt: Dat wy verlost zijn niet door 1. Petr. 1. 18.
goudt of silver, maer door het dierbaer bloet
des onbevleckten Lams. Want dese teghen-
stellingh en soude sich niet wel schicken,
indien door desen prijs voor de sonden niet
betaelt en ware, daerom oock Paulus seydt:
Dat wy diere gekocht zijn. Dese andere 1. Cor. 6. 20.
woorden van Paulus en souden oock niet
kunnen bestaen, te weten: Daer is een Mid- 1. Tim. 2. 5, 6.
delaer die hem-selven ghegheven heeft tot
een rantsoen-gheldt, indien de straffe die wy
verdient hadden op hem niet en ware ghe-
worpen gheweest. Daerom verklaert de sel-
vighe Apostel: Dat de verlossingh door Chris- Coloss. 1. 14.
tus bloedt niet anders en is als de vergevinge
der sonden, als of hy seyde, dat wy voor Godt
gerechtveerdight of vry ghesproken worden,
om dat sijn bloedt genoeghsaem is tot vol-
doeningh. Waer mede een ander plaets over
een stemt: Dat het handtschrift dat tegen ons Coloss. 2. 14.
was aen het Kruyce gehecht zy. Want met
dese woorden wordt een betalingh of vergel-
ding beteeckent die ons van de schult vry maekt.
Daer is oock een groote kracht in dese woorden
van Paulus: Indien de rechtveerdigheydt door de Galat. 2. 21.
Wet is, so is dan Christus te vergeefs gestorven.
Want hier uyt vernemen wy, dat wy van Chris-
tus halen moeten 't geen de Wet toebrengen
soude, waer 't dat yemant deselve volbracht,
ofte, 't welck even eens is, dat wy door de

1) gepaeyt.

genade van Christus verkrijgen 't gheen Godt in sijn Wet aen 1) onse wercken belooft heeft,
Levit. 18. 5. doe hy seyde: Wie dit doet, die sal daer in leven. 't Welck hy oock even so klaer bevestight in sijn predicaty die hy t'Antiochien
Actor. 13. 32. dede, seggende: Dat wy door 't geloof in Christus gherechtveerdight worden van alle daer van wy in de Wet van Moses niet en konden worden gherechtveerdight. Want indien de gherechtigheydt in d'onderhoudinghe der Wet gelegen is, wie sal dan konnen loochenen dat Christus ons de gunste Godts verdient heeft, dewijl hy dien last op sich genomen hebbende, ons met Godt even eens versoent als of wy de Wet onderhouden hadden? Hier toe dient oock 't geen hy daer na leert
Galat. 4. 4. in den Brief tot den Galaten: Godt heeft sijnen Soone ghesonden, gheworden onder de Wet, op dat hy die ghene die onder de Wet waren, verlossen soude. Want waer toe kan die onderwerpingh anders nut zijn, dan op dat hy ons de gerechtigheyt mochte verkrijgen, op sich nemende te volbrengen 't geen wy niet betalen en konden? Hier uyt komt die toerekeningh der gerechtigheyt sonder de
Rom. 4. 5. wercken, van dewelcke Paulus spreeckt: te weten, om dat ons toegerekent wort de gerechtigheyt die alleen in Christus gevonden is. Het vleesch van Christus en wort voor-
Rom. 6. 55. waer om geen ander reden onse spijse genaemt, dan om dat wy daer in de substanty, het mergh en pit des levens vinden. En die kracht en komt van nergens elders dan om dat de Sone Godts gekruycight is geweest tot een prijs van onse gherechtigheyt. Gelijck Pau-
Ephes. 5. 2. lus seyt: Dat hy hem-selven overgelevert heeft tot een offerhande van goeden reuk. En el-
Rom. 4. 25. ders: Hy is over-gelevert om onse sonden, ende opgheweckt om onse rechtveerdighmakinge. Hier uyt wordt besloten, dat ons niet alleen de saligheydt door Christus gegeven is, maer oock dat de Vader ons nu genadigh is om sijnen 't wille. Want in hem wort ontwijffelick ten vollen vervult 't gheen Godt onder een ghelijckenisse spreeckt door Jesaia:
Iesai 37. 35. Ick sal 't doen om mijnent 't wille, ende om Davids mijnes knechts wille. Waer van d'Apostel Joannes alderbest getuyght, als hy seydt:
1. Ioan. 2. 12 De sonden worden u vergeven om sijnen 't wille. Want al hoe wel hy de naem van Christus niet uyt en druckt, soo beteeckent hy nochtans nae sijn gewoonte Christus, door het woordeken Sijnen. Nae desen sin verklaert
Ioan. 6. 57. oock de Heere: Gelijck ick leve door den Vader, alsoo sult ghy oock leven door my. Waer mede Paulus segghen over een komt:
Philip. 1. 29. U is uyt ghenade ghegeven in de sake van Christus, niet alleen in hem te gelooven, maer oock voor hem te lijden.

1) [ ].

6. Dat sommighe gelijck Lombardus en de School-leeraers vraghen, of Christus yet verdient heeft voor hem-selven, dat is een sotte neuswijsigheyt, en te gelijck een lichtveerdigh ghevoelen, als sy sulks beweeren en drijven. Want wat behoefde doch d'eenighe Sone Godts tot ons neder te dalen op dat hy voor hemselven yet nieuws verkrijgen mochte? Wanneer Godt ons sijn raedt en voornemen verklaert en voor ooghen stelt, soo beneemt hy ons allen twijffel. Want daer en wordt niet Rom. 8. 32.
gheseydt dat de Vader des Soons voordeel in sijne verdiensten gesocht heeft, maer dat hy hem ter doodt heeft overghelevert en niet gespaert: om dat hy de werelt lief hadde. Men moet oock acht nemen op de Prophetische manieren van spreken: Een kindt is ons ge- Iesai 9. 6.
boren. Item: Verblijdt u ghy dochter Sion: Siet Zachar. 9. 9.
uwen Koningh komt u. De versterckingh | (p. 209.)
der liefde die Paulus ons aenprijst soud' oock van geender weerden zijn, te weten: Dat Rom. 5. 10.
Christus ghestorven is voor ons doe wy noch vyanden waren. Want daer uyt vernemen wy dat hy voor sich selven niet en is besorght geweest: en dit getuyght hy klaerlick, seggende: Ick heylige my selven voor haer. Iom. 17. 19.
Want dewijl hy de vrucht van sijn heyligheydt op anderen overdraeght 1), soo verklaert hy dat hy niets en verkrijght voor hem-selven. En dit is voorwaer alder-meest aenmerckens weerdigh, dat Christus hem-selven ghelijck als vergeten heeft, op dat hy sich geheel aen 2) onse salighevdt soude toewijden 3) en overgheven. Hier toe treckense verkeerdelick 't ghetuygenisse van Paulus: Daerom heeft hem oock Godt uytermaten ver- Philip. 2. 9.
hooght, ende heeft hem eenen naem gegeven, &c. Want door wat verdiensten kond' hy als Mensch verkrijghen dat hy soude zijn de Rechter der werelt, het Hooft der Engelen, dat hy de hooghste Goddelicke heerschappy bekomen, en dat in hem die Majesteyt wonen soude, tot welckers duysenste deel alle de krachten der Menschen en der Engelen niet gheraken en konnen? Doch d'antwoordt is ghereet en volkomen, dat Paulus aldaer niet en spreeckt van d'oorsaeck der verhooginge van Christus: maer dat hy alleen betoont wat op Christus gehoorsaemheyt gevolght is, op dat die ons tot een exempel en voorschrift dienen soude. Ende hy en heeft niet anders willen te verstaen geven dan 't geen elders geseydt wordt: Dat Christus heeft moeten lijden, en Lucas 24. 26.
also in de heerlickheyt sijns Vaders ingaen.

Der School-leeraren neuswijse lichtveerdigheyt in desen handel wordt wederleydt.

Libr. 3. Sent. Dist. 18.

1) overset. 2) tot. 3) toe-eyghenen.

Onderwysingh
In de Christelicke Religie.

Het Derde Boeck

Belangende 't middel om de genade van Christus te verkrijgen, en wat Vruchten daer van tot ons komen, en wat Werckingen daer uyt volgen.

Het Eerste Capittel.

Dat die dingen die van Christus geseyt zijn, tot onsen voordeele ghedijen, door de verborghene werckinge des Geestes.

De Heylighe Geest (van wiens wesen en Godtheydt in 't eerste boeck ghehandelt is) is de bandt van onse ghemeenschap met Christus.

ALS nu staet ons te bemerken hoe en op wat wijse tot ons komen de goederen die de Vader sijnen eenighgeboren Soon gegheven heeft, niet tot sijn eygen gebruyck en nuttigheydt, maer op dat hy de arme en gebreckelicke rijck maken soude. Voor eerst moeten wy weten dat alles wat Christus geleden en gedaen heeft tot saligheydt des menschelicken geslachts, ons onnut en onprofijtelick zy, soo langh als hy buyten ons is en wy van hem vervreemt zijn. So moet hy dan ons eygen worden en in ons wonen, sal hy ons kunnen 1) mededeelen die dingen die hy van sijnen Vader ontfangen
Eph. 4. 15. heeft. Daerom wordt hy ons Hooft genaemt
Rom. 8. 29. en d'Eerst-geboren onder vele Broeders: Wy
Rom. 11. 17. worden oock aen d'ander zijde geseydt hem ingelijft te worden en aen te doen: want gelijck ick geseyt hebb', 't geen hy besit en
Gal. 3. 27. gaet ons niet aen tot dat wy aen hem wassen en een met hem worden. En al hoewel het waerachtigh is dat wy dit door den geloove verkrijgen: nochtans dewijl wy sien dat niet alle menschen sonder onderscheydt de gemeenschap van Christus die door het Euangelium aengheboden wordt, aen en nemen, soo leert ons de reden selfs dat wy hooger opklimmen en ondersoeck doen moeten naer 2) de verborghene werckingh des Geestes, door dewelck het geschiedt dat wy Christus genieten met alle sijne goederen. Ick hebbe voor henen ghehandelt van des Geestes eeuwighe Godtheyt en Wesen: nu sullen wy ons bepalen tot 3) dit bysonder hooft-stuck 4), dat Christus alsoo in water en bloedt ghekomen is, dat de Gheest nochtans oock van hem ghetuyght, op dat de saligheyt die door hem verkregen is ons niet en ontgae. Want ghelijck alsser in den Hemel drie getuygen genaemt worden, 1. Ioan. 5. 7, 8.
de Vader, het Woordt, en de Gheest: alsoo wordender op der aerden oock drie genoemt, Water, Bloedt en Geest. En 't en en is niet te vergeefs dat alhier wederom gewagh gemaeckt wordt van 't ghetuygenisse des Geestes, 't welck wy ghevoelen in onse herten als een zegel in-gedruckt te zijn: want daer door gheschiedt het dat ons d'offerhand' en afwasschinghe van Christus verzegelt wordt. Daerom seght oock Petrus: Dat de Geloovige verkoren 1. Petr. 1. 2.
zijn in de heylighmakinghe des Geestes, tot ghehoorsaemheydt en besprenginghe des bloedts van Jesus Christus. Met welcke woorden hy ons leerdt en vermaent, dat onse zielen met het Heylige Bloedt van Christus door de verborghen besprenginge des Geestes ghereynight worden, op dat het niet te vergeefs uytgestort en zy. Alsoo seght oock Paulus, sprekende van de suyveringh en rechtveerdighmakingh, dat wy die beyde deelachtig worden in den Name des Heeren Jesus, ende 1. Cor. 6. 11.
door den Geest onses Godts. De somma van dit alles komt hier op neer, dat de Heylige Geest is de bandt waer mede Christus ons met hem-selven krachtelicken verbindt 1) en vereenight. Hier toe dient oock 't geen wy in't voorgaende Boeck van sijn salvinge gheleert hebben.

Dewelcke door den gheloove geschiet.

Maer nochtans door de verborghene werckingh des Heylighen Gheests.

Ghelijck uyt de volghende ghetuyghnissen blijckt.

De volheydt van de gaven des Heylighen Gheestes moet in Christus den Middelaer aenghemerckt worden, ende tot wat eynde.

2. Maer op dat dit stuck, waer van de kennisse ons seer weerdigh en dienstig is, te sekerder blijcke, soo moeten wy weten dat Christus gekomen is, op een bysondere wijse met den Heyligen Geest begaeft zijnde: te weten, op dat dese Geest ons van de werelt afsonderen en tot de verwachtinge des eeuwigen erfdeels versamelen soude. Daerom wort hy genoemt de Geest der Heylighma-

---

1) soud' hy ons. 2) van. 3) met. 4) (te vreden zijn).

1) verknoopt.

kingh: om dat hy ons niet alleen door een algemeene kracht, dewelcke so wel in't | menschelicke gheslacht als in de verdere dieren ghesien wordt, onderhoudt en versterckt, maer oock om dat hy is de wortel en het zaet van het Hemelsche leven dat in ons is. Daerom prijsen ons de Propheten het Koninckrijck van Christus bysonderlick aen met desen lof, dat d'overvloet des Geestes daer in rijckelicker bloeyen soude. De plaetse by den Propheet Joël is uytnemende boven andere: Ick sal te dien dage van mijnen Geest uytstorten over alle vleesch. Want hoewel de Propheet door de gaven des Geestes schijnt te verstaen het ampt van propheteeren, so geeft hy nochtans met dese wijse van spreken te kennen, dat Godt door de verlichtinghe sijns Geestes hem-selven Discipelen maken sal uyt die ghene die te voren der Hemelscher Leere niet en waren deelachtigh geweest. Ende nae dien Godt de Vader ons om sijns Soons wille met den Heyligen Geest begaeft, en nochtans by hem de gantsche volheyt wech geleyt heeft, op dat hy soude zijn de bedienaer 1) en uytdeelder van sijne miltdadigheydt: soo wordt hy nu eens 2) genaemt des Vaders, dan weder 3) des Soons Geest. Doch ghy-lieden, seght Paulus, en zijt niet in den vleesche, maer in den Geest, soo anders de Geest Godts in u woont. Maer soo yemandt den Geest van Christus niet en heeft, die en komt Christus niet toe. En hy gheeft ons hope tot een volle vernieuwingh, door dien dat hy die Christus van den dooden opgeweckt heeft, oock onse sterffelicke lichamen sal levendig maken door sijnen Geest die in ons woont. Want 't en is niet ongerijmt dat men den Vader toeschrijft den lof van sijne gaven daer van hy de ghever is, en dat niet te min oock dat selvige aen Christus toe-ge-eygent worde, by den welcken de gaven des Gheestes die hy den sijnen schenckt, wech gheleydt zijn. Daerom noodight hy alle dorstige tot hem op datse drincken. En Paulus leert: Dat elck een van ons is de genade ghegeven nae de mate der gave van Christus. Men moet oock weten, dat hy den Gheest van Christus ghenaemt wordt, niet alleen ten aensien dat hy is het eeuwige Woordt Godts door den selven Geest met den Vader vereenigt; maer oock ten aensien dat hy draeght de Persoon des Middelaers: want indien hy met dese kracht niet en ware begaeft geweest, soo soude hy te vergeefs tot ons ghekomen zijn. Nae desen sin wordt hy genaemt den tweeden *Adam* uyt den Hemel ghegheven tot eenen levendigh makenden Gheest. Alwaer Paulus dat bysondere leven 't welck de Sone Godts den sijnen in geeft, op dats' een met hem zijn souden, vergelijckt met het natuyrlick leven, 't welck oock den verworpenen ghemeen is. Van ghelijcken daer hy den geloovigen toewenscht de genade van Christus en de liefde Godts, daer steldt hy met eenen by de mede-deelinghe des Gheestes, sonder den welcken niemandt Godes Vaderlicke gunst, noch Christus weldadigheydt smaken en sal. Gelijck hy oock elders seydt: Dat de liefde Godts in onse herten uytghestort is door den Heyligen Gheest, die ons is ghegheven.

(p. 210.) | Joël 2. 28. | Waerom de Heylige Geest genoemt wordt de Gheest des Vaders en des Soons. | Rom. 8. 9. en vs. 11. | Ioan. 7. 37. | Eph. 4. 7. | In wat opsicht hy den Gheest des Soons ghenoemt wordt. | 1. Cor. 15. 45. | 2. Cor. 13. 13. | Rom. 5. 5.

3. En alhier is 't raedtsaem op te mercken met wat namen de Schriftuyr den Heylighen Geest vereert, daer sy van den oorsprongh en de gantsche weder-oprechtingh onser saligheydt handelt. Voor eerst wordt hy ghenoemt den Gheest der aenneminge tot Kinderen: om dat hy ons een ghetuyghe is van d' onverdiende goedtwilligheydt Godts, waer door ons Godt de Vader in sijnen lieven eenigh-gheboren Soon omhelst heeft, op dat hy ons tot een Vader zijn soude: om dat hy ons oock moedt geeft om met vertrouwen te bidden, jae de woorden in den mondt leydt dat wy onversaegt roepen Abba, Vader. Daerom wordt hy ghenoemt het Pandt en den Zegel onses erfdeels: om dat hy ons, die in dese werelt vreemdelingen en dooden gelijck zijn, uyt den Hemel also levendig maeckt, dat wy versekert zijn, dat onse saligheyt onder de getrouwe bewaringe Godts buyten schot en perijckel is. Daerom wordt hy oock ghenoemt het Leven om der gherechtigheyt wil 1). En om dat hy ons door sijne verborghene besprengingh vruchtbaer maeckt om spruyten der gherechtigheydt voort te brengen, soo wordt hy dickwils Water genoemt, gelijck als by Jesaia: O alle ghy dorstige, komt tot de wateren: Item: Ick sal mijnen Geest gieten op den dorstigen, ende stroomen op het drooge. Waer meed' over een komt het ghesegde 2) van Christus dat ick nog soo pas aenghehaelt 3) hebbe: So yemandt dorstet die kome tot my en drincke. Hoewel hy oock somtijts also genoemt wort van wegen sijn kracht om te suyveren en te reynigen, ghelijck by Ezechiel, alwaer de Heere reyne wateren belooft, daer meed' hy sijn volck van hare vuyligheden sal afwasschen. En om dat hy den ghenen dien hy door het sap sijner ghenaed' heeft overgoten, de jeught en sterckte des levens weder geeft en onder-

De lof-tytelen des selven. | 1. Den Geest der aenneminge tot kinderē. | Rom. 8. 15. | Gal. 4. 6. | 2. Het pandt en den zeghel. 2. Cor. 1. 22. Eph. 1. 13, 14 | 3. Het leven. Rom. 8. 10. | 4. Water. Iesai. 55. 1. Iesai. 44. 3. | Ioan. 7. 37. | Ezech. 36. 25. | Ioan. 4. 14.

1) dienaer. 2) als nu. 3) als nu.

1) rechveerdigheyt. 2) de spreuck. 3) onlangs verhaelt.

5. Op en Salvingh. 1. Ioan. 2. 20. houdt, so wordt hy ter dier oorsaken Oly en Salvingh genoemt. Dewijl hy oock onse boose begeerlickheden geduyrighlick verteerend' en uytbrandende, onse herten ontsteeckt met de liefde Godts en met de begeerte der Godtsaligheyt, soo wordt hy van wegen dit werk met recht Vuyr genoemt. In somma hy wort ons beschreven als de Fonteyn, waer uyt alle de hemelsche schatten tot ons vloeyen: Of als de Handt Godts daer door hy sijne macht bewijst: want hy geeft door het aenblasen sijner kracht alsoo het leven in ons, dat wy nu van ons selven niet gedreven, maer door sijn doen en bewegen gheregeert worden: dat de goederen die in ons zijn, vruchten zijn van sijne genade, en dat onse gaven sonder hem, niets zijn dan 1) duysternisse des verstandts en verkeertheyt des herten. Hieruyt is het nu 2) immers duydelick en klaer, dat Christus eenighsins doelloos 3) en onnut blijft 4), soolanghe 5) wy hem nog slechts in flauwe treccken 6) buyten ons en oversulcks verre van ons aenschouwen, tot dat wy dan 7) onse herten richten op den Heyligen Geest. En wy weten dat hy alleen vorderlick is den ghenen die hem hebben tot een Hooft en Eerst-geboren onder de Broeders, en eyndtlick den ghenen die hem hebben aenghedaen. Dese vereeningingh alleen maeckt, dat hy niet te vergeefs, ten aensien van ons, met den naem van Salighmaker ghekomen is. Hier toe dient dat heyligh Houwelick waer door wy vleesch van sijnen vleesche, en beenen van sijne beenen, en derhalven een met hem worden. En hy vereenight hem-selven met ons alleenlick door den Geest. Door de genaed' en kracht van den selven Geest worden wy sijne leden ghemaeckt, soo dat hy ons onder hem vervat, en wy wederom hem besitten.

(6. Vuyr. Lucas 3. 16. 7. Fonteyn. Joan. 4. 14. 8. De handt Godts. Act. 11. 21. 't Gbebruyck van dese tytelen. Eph 4. 15. Rom. 8. 29. Gal. 3. 27. Eph. 5. 30.)

Dewijl 't geloove 't voornaemst werck des Heylighen Geestes is soo worden daerom ten grootē deele den Geloove toe-ge-eyghent die dinghen die al-omm' in de Schriftuyr verhaelt worden, om de kracht en werckingh des Gheestes uyt te drucken. Ioan. 1. 12. (p. 211.)

4. Maer dewijl 't gheloove 't voornaemste werck des Geestes is, soo wordt een groot deel van die dingen die al-omm' in de Schriftuyr te lesen zijn om de kracht en werckingh des Geestes uyt te drucken, den geloove toe-ge-eygent: overmidts hy ons alleen door het selve brenght tot het licht des Euangeliums, gelijck Johannes de Dooper leert, dat den genen die in Christus ghelooven dit Privilegy en Voorrecht ghegeven is datse kinderen Godts zijn, die niet uyt vleesch en bloet, maer uyt Godt zijn geboren. Daer stelt hy Godt | teghen vleesch en bloedt, en hy beweert alsoo daer mede dat het een boven natuyrlicke gave zy, dat de menschen door 't gheloove Christus ontfanghen, die andersins in haer ongheloovigheydt souden blijven steecken. Waer meed' over een komt d'antwoorde van Christus: Vleesch ende bloedt en heeft u [*dat*] niet geopenbaert, maer mijn Vader, die in de Hemelen is. Matth. 16. 17. Dit roer' ick nu met weynige woorden aen: om dat ick daer van alreed' in een ander plaets overvloedigh ghehandelt hebbe. Alsoo spreeckt oock Paulus als hy seydt, dat d'Ephesiers verzegelt zijn gheweest met den Heyligen Geest der beloften. Eph. 1. 13. Want hy betoont dat hy een inwendigh Leer-meester is, door wiens werckingh de belofte der saligheydt tot in onse herten doordringht, dewelck' andersins alleen de lucht of ons' ooren slaen en treffen soude. Desghelijcks oock, wanneer hy seght, dat de Thessalonicensen verkoren zijn van Godt in de heylighmakingh des Geestes en het geloove der waerheyt. 2. Thess. 2. 13. Door welck' t'samen-voeginge der woorden hy kortelick te kennen geeft, dat het geloove selfs van nergens elders voort en komt dan van den Geest. 't Welck Joannes klaerder uytleydt: Ende hier aen kennen wy dat hy in ons blijft, [*namelick*,] uyt den Gheest dien hy ons ghegeven heeft. 1. Ioan. 3. 24. Item: Hier aen kennen wy, dat wy in hem blijven, ende hy in ons, om dat hy ons van sijnen Geest gegeven heeft. en 4. 13. Daerom heeft Christus sijnen Discipelen, op datse de Hemelsche wijsheydt vatten mochten, belooft den Geest der waerheyt, den welcken de werelt niet en kan ontfanghen. Ioan. 14. 17. Hy schrijft oock den Geest dit eygen ampt toe, dat hy in gedachtenisse brenght die dingen die hy met sijnen mont gheleert hadde. Want het licht soude den blinden te vergeefs schijnen, waer 't dat die Geest des verstandts d'oogen des verstandts niet en opende: soo dat ghy hem met recht noemen mooght den sleutel daer door ons de schatten des Hemelschen Koninckrijcks open ghedaen worden, en sijne verlichtingh, de scherpsinnigheydt onses verstandts om te sien. Daerom prijst Paulus soo seer den dienst des Geestes; 2. Cor. 3. 6. want de Leeraers souden sonder vrucht en vorderingh roepen, indien Christus d'inwendighe Leer-meester selfs door sijnen Gheest niet tot sich 1) en trock die die hem van sijnen Vader ghegeven zijn. Ioan. 6. 44. Gelijck wy dan geseyt hebben dat de volkomen saligheyt in den Persoon van Christus gevonden wordt: alsoo, op dat wy sijns 2) souden deelachtigh worden: Doopt hy ons in den Heylighen Gheest ende met vyer, Luce 3. 16. verlichtend' ons tot het gheloove sijns Euangeliums, en alsoo wederbarende dat wy nieuwe creaturen zijn: en heylight ons Gode tot heylighe tempelen, ons van ons' onheylighe vuyligheden ghereynight hebbende.

1) zijn. 2) Dit is nu. 3) ledigh. 4) leydt. 5) dewijl. 6) flaeuwelick. 7) [ ].

1) hem. 2) sijner.

Het II. Capittel.

Van den Geloove: alwaer oock de beschrijvinghe des geloofs wordt gestelt, en d'eygenschappen die 't heeft, verklaert worden.

Een korte weder-verhalingh van somminghe voornaemste hooftstucken des gantschen handels in 't tweede Boeck.

Doch dit alles sal lichtelicker bekent worden, wanneer alhier een klaerder beschrijvinge des geloofs sal neder gheset zijn: op dat de Lesers des selfs kracht en aerdt verstaen moghen. En 't is oorbaerlick dat wy ons weder in gedachtenis brenghen die dinghen die voor henen gheleert zijn gheweest, te weten, dewijl ons Godt door sijn Wet voorschrijft wat wy doen moeten, dat het grouwelick oordeel des eeuwigen doodts 't welck sy verkondight, ons op den hals leght, is't dat wy in eenigh deel van dien ghefeylt en gestruyckelt hebben. Ten anderen, dewijl het niet alleen swaer, maer oock t'eenemael boven all' onse krachten en buyten all' ons vermoghen is de Wet te volbrenghen, ghelijck Godt eyscht: dat wy niet goedts en konnen hopen, maer van Godt verworpen, onder 't eeuwige verderf liggen, indien wy ons selven alleenlick aensien, en de condity die wy verdient hebben, overleggen. Ten derden is oock dit verklaert geweest, datter een eenigh middel is van verlossingh, daer door wy uyt soo een bedroefde swarigheydt gereddet en getrocken konnen worden: te weten, als Christus de Verlosser verschijnt, door wiens handt de Hemelsche Vader, sich nae sijn onghemeten goedtheydt en goedertierentheydt onser ontfermende, ons heeft willen te hulpe komen: indien wy maer dese sijne barmhertigheydt door een vast geloof omhelsen, en door een volstandige hoop daer op berusten. Nu staet ons t'overleggen, hoedanigh dit geloove zijn moet, door het welck alle die ghene die van Godt tot sijne kinderen aenghenomen zijn, tot de besittingh van het Hemelsche Koninckrijck geraken [1]: overmidts het seker en bekendt is dat niet allerley meeningh of oock wijsmakingh en inbeeldingh ghenoegsaem is tot uytvoeringh van soo een groote saeck. En wy moeten met dies te meerder sorgh' en neerstigheyt nae d'oprecht' eygenschap des geloofs omsien en ondersoeck doen, om dat veel menschen huydensdaeghs in dit stuck verderflick dwalen. Want een goet deel der werelt, als sy den naem des gheloofs hebben hooren melden, so en begrijpen 'sy daer van niet hoogers, dan dat het bestaet in een gemeen toestemmen, dat d'Euangelische History waerachtigh is. Jae

Het wit en oogmerck van dit Capittel.

De noodtwendigheydt der Leere van het gheloove.

wanneer sy in de scholen handelen van 't gheloove, voorgevende dat het enckelijck en alleen Godt aensiet, so ruckense (gelijck wy elders gheseydt hebben) d'elendighe zielen door een ydel' en verdwijnende bedenckingh meer van den wegh ter zijden af, dan sy die tot het rechte wit en ooghmerck bestuyren en vorderen. Want nadien Godt een licht bewoont tot het welck niemandt en kan toegaen, so moet Christus daer middeu tusschen komen. Daerom noemt hy hem selven oock het licht der werelt: en elders den wegh, de waerheyt en het leven: om dat tot den Vader (die de Fonteyn des levens is) niemandt en komt dan door hem: want hy alleen kent den Vader, en daer nae de geloovige den welcken hy de kennisse des Vaders wil openbaren. Nae desen sin betuyght Paulus, dat hy geen dingh weerdigh acht te weten, uytgenomen alleen Christus: En hij verhaelt oock in de Handelingen der Apostelen capittel twintigh, dat hy het gheloof in Christus verkondight heeft. En elders voert hy Christus in aldus sprekende: Ick sal u senden onder de Heydenen, op dat sy vergevinge der sonden ontfanghen, ende een erfdeel onder de geheylighde, door het geloove in my. Paulus verklaert oock dat de heerlickheydt Godts ons in den Persoon van Christus sienlick is, ofte ('t welck even veel is) dat de verlichting van de kennisse der heerlickheyt Godts in sijn aenschijn lichtet. 't Is wel waer dat het gheloof den eenighen Godt aensiet: maer dit moet men oock daer by voeghen, dat het moet Jesus Christus bekennen welcken Godt gesonden heeft. Want Godt selfs soude verre van ons verborgen blijven, indien de klaerheyt van Christus ons niet en verlichtede. Daerom heeft de Vader al wat hy hadde by sijnen Eenigh-geboren | Soon wech gheleydt, op dat hy sich selven in hem openbaren soude: op dat hy door de mededeelinge der goederen selfs, het waerachtighe beeldt sijner heerlickheydt soud' uytdrucken. Want gelijck geseydt is dat wy door den Geest moeten worden getrocken, op dat wy verweckt worden om Christus te soecken: alsoo moeten wy oock wederom worden vermaent dat de Vader die onsienlick is, nergens elders gesocht moet worden dan in dit beeldt. Hier van schrijft Augustinus seer heerlick, dewelcke van het wit en ooghmerck des gheloofs handelende, leert datmen weten moet waer henen en door wat wegh wy gaen moeten: en hy besluyt terstondt daer op, dat die selvige die Godt en Mensch is, zy d'aldersekerste wegh tegen allerley dwalinghen. Dat het Godt is tot den welcken wy gaen,

't Welck de school-leeraers verduysteren Godt (sonder Christus) tot een voorwerp des geloofs stellende.

Dese worden door verscheyden ghetuyghnissen wederleydt.

1. Timoth 6. 16.

Ioan 8. 12.

Ioan. 14. 6.

Luc. 10. 22.

1. Cor. 2. 2

Actor. 26. 17, 18.

2. Cor. 4. 6.

p. 212.)

In 't elfte Boeck van de Stadt Godts, Cap. 2.

1) treden.

dat het een Mensch is door den welcken wy gaen: en dat dese twee alleen ghevonden worden in Christus. En als Paulus predickt van het gheloove jegens Godt, soo en heeft hy daer mede niet voor, onderst boven 1) te keeren en te niet te doen 't geen hy soo dickwils spreeckt van 't geloove, 't welck in Christus sijn gantsche vastigheydt heeft. En Petrus voeght dese twee seer bequamelick te samen
1. Petr. 1. 21. als hy segt, dat wy door Christus in Godt gelooven.

Haer leerstuck van 't ingewickelde geloove wordt bestreden.

2. Soo moeten wy dan dit quaedt en ontallicke quaden meer den School-leeraren toeschrijven, dewelcke gelijck als met een overtogen zeyl Christus bedeckt hebben, op den welcken soo wy niet recht ons' oogen slaen, soo sullen wy altijt door veel doolhoven om-dwalen. En behalven datse door hare beschrijvingh de geheele kracht des geloofs by nae wech nemen en ver-ydelen, soo hebbense noch een gedichtsel ghesmeedt van een inghewickelt 2) gheloove (fides implicita) 3), met welcken naem sy een seer grove onwetentheydt bekleden, en het arm volcksken met groote schade bespotten. Jae (op dat ick waerachtelicker en klaerder segge wat van de saeck zy) door dit gedichtsel wordt het oprecht geloove niet alleen begraven, maer oock t'eenemael vernietight. Is dat gelooven, dat ghy niet met all' en verstaet, als ghy maer alleen uw' ghevoelen ghehoorsaemlick der Kerck onderwerpt? Het geloof en is niet gelegen in onwetenheyt, maer in kennisse: en dat niet alleen in de kennisse Godts, maer oock in de kennisse van sijnen Goddelicken wille. Want wy en verkrijgen de saligheyt hier door niet, te weten, om dat wy bereyt zijn voor waerheydt t'omhelsen al wat de Kercke leert, of om dat wy den last van ondersoecken en bekennen, haer overgheven en op-legghen: maer wanneer wy weten dat Godt onsen ghenadigen Vader is, van wegen de versoeningh die door Christus is geschiedt, en dat Christus ons gegeven is tot gerechtigheyt, heylighmakingh en leven. Door dese kennisse, segg' ick, en niet door onderwerpingh van ons gevoelen, bekomen wy den ingangh tot het
Rom. 10. 10. Koninckrijck der Hemelen. Want als d'Apostel seght: Datmen met der herten gelooft tot rechtveerdigheydt, en dat met den monde belijdenis gedaen wordt tot saligheydt, soo geeft hy te kennen dat het niet genoegh en is dat yemant met een *ingewickelt gheloove* 4) ghelooft 't gheen hy niet en verstaet, nocht' oock en ondersoeckt: maer hy eyscht een klaer en uytgedruckte bekenningh van Godes goetheyt, daer in onse gerechtigheyt gelegen is.

Want het vernietight 't gheloove, 't welck in de kennisse van Godes wille ghegheven is.

Welcke dese wille zy, en hoe noodtsakelick de kennisse der selver.

1) om. 2) inghewonden. 3) [ ]. 4) ingewonden gheloove.

Veel dingen zijn ons wel en sullen ons zijn ingewonden.

3. Voorwaer ick bekenne wel dat ons, van wegen d'onwetenheydt daer mede wy omset zijn, veel dingen nu ter tijdt als 1) inghewonden ende bedeckt zijn 2), en oock namaels wesen sullen, tot dat wy 't pack des vleesches afgeleydt hebbende, nader tot Godts tegenwoordigheyt sullen toe-getreden zijn: in welcke bedeckte dingen niet beters en is dan dat een mensch sijn oordeel opschorte, en sijn gemoedt verstercke om eenigheydt met de Kerck t'onderhouden. Maer 't is ten hooghsten ongerijmt datmen onder desen deckmantel aen 3) onwetentheyt met nedrigheyt vermenghd, den naem soude geven van geloove. Want het gheloof is in de kennisse van Godt en Christus, en niet in d'eerbiedigheyt tot de Kercke gelegen. En wy sien hoedanigen dool-hof sy met haer ingewickelt 4) en bedeckt gheloof ghesmeedt hebben, te weten, dat allerley saken sonder onderscheydt, jae oock somtijdts seer ongheschickte dwalinghen, dewijls' onder den naem der Kercke voorgedragen en uytgegeven worden, van d'onervarene worden aenghegrepen als of het Godtdelick' uytspraken waren. En hoewel dees' onvoorsichtige lichtsinnigheyt, is eenen seer sekeren stap tot het verderf, so wortse nochtans van hun verschoont en verontschuldigt: om datse niets en gelooft door een vast en seker bescheydt, maer alleen met dese by-ghevoeghde condity: Indien de Kercke sulcks gelooft. Also versierense dat de waerheydt in dwalingh, het licht in duysternis en d'oprechte wetenschap in onwetentheydt bestaet. En om niet langher in't weder-leggen van dese dingen besich te zijn, so vermanen wy den Leser alleenlick dat hy deselve vergelijcke met onse Leere. Want de klaerheyt en blijckelickheyt der waerheyt selfs, sal een ghenoeghsaem bequame en bereyde wederlegginghe toebrengen. Want het 5) en is by hen 6) de vrage niet, of het geloove nog 7) met veel overblijfselen der onwetentheyt ingewickelt 8) en bedeckt zy, maer sy verklaren rondt uyt, dat die ghene 9) recht gelooven dewelck' in haer' onwetentheydt ongevoeligh zijn, en oversulcks haer selven daer in toe geven en behagen, als sy maer met d'authoriteyt en het ghevoelen der Kercke ghevoelen en over een stemmen in saken die hen onbekendt zijn. Even eens als of de Schriftuyr niet alomm' en leerde dat het gheloove met kennis en verstandt te samen gevoeght is.

Maer evenwel is het gheloove ghelegen in de kennisse Godts en van Christus, en niet in d'eerbiedigheyt tot de Kerck.
Ioan. 17. 3.

Een andere weder-legging, ghenomen van de ongherijmtheden die dit leer-stuck nae volghen.

4. Wy stemmen 10) toe dat het geloove,

In welcken sin ons gheloof voor inghewickelt moet bekendt worden.

1) zijn. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) ingewonden. 5) dit. 6) haer. 7) [ ]. 8) ingewonden. 9) [ ]. 10) staen.

langh als wy in dese werelt vreemdelinghen zijn, nog omwonden 1) en onklaer is, niet alleen om dat ons noch veel dinghen zijn verborghen: maer oock om dat wy door veel dwalingen omringht zijnde, alle dingen niet en verstaen. Want de hooghste wijsheydt van een alder-volmaekst mensch is verder te komen 2) en door een stille leersaemheydt te 3) arbeyden om verder te gheraken. Daerom
Philip. 3. 15. vermaent Paulus de geloovige, indien d'een van d'ander in eenigh punct verschilt, datse verwachten sullen tot dat het haer gheopenbaert wordt. En voorwaer d'ervaringh leert ons, dat wy, so lange wy met dit vleesch aengedaen zijn, min verstaen dan te wenschen waer. Wy vinden oock in't daghelijks lesen veel duystere plaetsen die ons ons' onwetenheydt voor oogen stellen. En door desen toom wederhoudt ons Godt in zedigheydt en matigheyt, gevende aen 4) eenen yegelicken seker mate des geloofs, op dat oock d'alderbeste Leeraer veerdigh en bereydt zy om te leeren. Van dit nog omwonden 5) geloove konnen wy treffelick' exempelen bemercken in de Dis-
Exempelen in d'Apostelen. cipelen van Christus eer datse een volle verlichtingh verkreghen hadden. Wy sien hoe beswaerlick sy selfs d'eerste beginsels der Leere smaken, hoe dats' in de minste dingen dobberen 6) en wanckelen, en hoe weynigh datse vorderen, al is 't dats' haren
(p. 213.) Meester ge- | duyrigh hooren spreken. Ja dat meer is, wanneerse door d'aenmaninghe der Vrouwen tot het graf toe loopen, so is d' opstandingh haers meesters hen-lieden gelijck als een droom. Dewijl Christus voor henen van hen ghetuyght heeft datse geloofden, so en mogen wy niet segghen datse t'eenemael sonder gheloove waren: jae indiense niet en waren overtuyght geweest dat Christus soud' opstaen, soo soud' alle lust en vlijtigheydt in haer besweken en vergaen
In de Godtvruchtighe Vrouwen. hebben. De vrouwen en wierden oock door superstity en by-gheloof niet ghetrocken, om het doode lichaem eenes afghestorvenen, van wiens leven niet verders en ware te hopen, met specerien te bestrooyen 7): maer al hoewel sy sijne woorden geloofden, als die wisten dat hy waerachtigh was: soo heeft nochtans d'onwetenheyt en grovigheyt, daer meed' haer verstandt noch bevangen was, haer geloove met donckerheydt overdeckt, soo datse by nae verbaest en ontsteldt waren. Daerom wordt oock van hun geseyt datse doe eerst gheloofden, doe sy de waerheydt van Christus woorden metter daedt bevonden hadden: niet datse doe begonnen te ghelooven, maer om

1) inghewonden. 2) voortgangh doen. 3) [ ]. 4) [ ].
5) ingewonden. 6) dubben. 7) door-sausen.

dat het zaedt van 't verborgen geloove, 't welck in hare herten ghelijck als verstorven was, als doe sijn kracht en groey ontfingh en te voorschijn quam. Soo was dan in hen het ware gheloove, doch bedeckt en nog omwonden 1): want sy hadden Christus voor haren eenigen Leeraer eerbiedighlick aengenomen. Daer beneffens van hem onderwesen zijnde, hielden sy hem voor den Autheur en Werck-meester der saligheyt. In somma sy geloofden dat hy uyt den Hemel was ghekomen, op dat hy door de genade des Vaders sijne Discipelen derwaerts henen vergaderen soude. En hier van en is gheen ghemeensamer en klaerder bewijs te soecken dan dit, te weten, dat het gheloof in alle Christenen altijdt met ongeloovigheyt vermenght is. In alle gheloovighe.

5. Men kan 2) oock dat noemen een *inghewickelt* 3) gheloove, 't welck nochtans eygentlick niet anders en is dan een voorbereyding des geloofs. d'Euangelisten segghen van vele datse ghelooft hebben, die alleen door de wonderwercken van Christus tot bewonderingh getrocken zijnde, niet verder ghetreden en ghekomen zijn, dan dat hy was de beloofde Messias: al hoewel sy de minste smaeck van de Leer des Euangeliums niet en hadden ontfangen. Sulck een' eerbiedigheyt, die haer pord' en drongh om haer selven geerne aen Christus t'onderwerpen, wort met den naem des geloofs verciert: daer nochtans de selvigh' alleen is geweest een begin van het gheloove. Alsoo heeft dien Hovelingh, dewelcke de belofte van Christus aengaende de gesontmakinge sijns Soons gelooft hadde, volgens 't getuyghnisse des Euangelisten wederom gelooft nae dat hy te huys ghekomen was. Te weten, om dat hy eerst voor 4) een antwoorde Godts gehouden heeft 't geen hy uyt de mondt van Christus hadde ghehoort: en daer nae hem-selven in Christus authoriteyt, macht en ghebiedt heeft over ghegeven om sijn Leeringh aen te nemen. Hoe wel men moet weten, dat hy also leersaem en veerdigh is geweest om te leeren, dat nochtans het woordt gelooven in d'eerste plaets beteeckent een gheloof aengaende die particulier' en bysondere belofte, en in de tweede plaets hem stelt en telt onder de Discipelen die haar selven Christus toe-geeygent hadden. Sulck een exempel stelt ons Joannes voor oogen in de Samaritanen, dewelcke de woorden der vrouwe gheloofden, soo datse vierighlick tot Christus toe liepen, en nochtans nae dat sy hem hadden hooren spreken, aldus seggen: Wy en Ioan. 4. 42.

Daer is insgelijcks een ingewickelt gheloof, of een voorbereydinge des geloofs in sommigen.

Ioan. 4. 50. en 53.

1) inghewonden. 2) mach. 3) inghewonden. 4) als.

gelooven niet meer om uwes segghens wille, want wy selve hebben [*hem*] gehoort, ende weten dat dese waerlick is de Christus, de Salighmaker der wereldt. Hier uyt blijckt, dat oock die ghene die in d'eerste beginselen der Leere noch niet en zijn onderwesen, soose maer sich voeghen en schicken om te gehoorsamen, geloovige ghenoemt worden, niet wel eygentlick, maer om dat Godt nae sijne goedertierenheyt die Godtsalige gesintheydt geweerdight met soo grooten eere te bekleeden.

Maer dese leersaemheydt is wijdt verscheyden van het in ghewickelde gheloove der School-Leeraren.

Doch dese leersaemheyt vergeselschapt met een begeert om vorderinghe te maken 1), verschilt veel van die grove onwetenheyt, daer in sy 2) slapen en roncken, dewelcke sich met dat omwonden 3) en bedeckt geloove (soodanigh als het van de Papisten verdicht wort) te vreden stellen 4). Want indien Paulus strengelick bestraft die gene dewelck'

2. Timoth. 3. 7.

altijdt leeren en nimmermeer tot de kennisse der waerheyt en komen, hoe veel swaerder schand' en smaet verdienen dan die gene die met opset niet met all' en soecken te weten?

Het gheloove siet also op het Woort Godts: dat het woordt zy de Fonteyn en grondt des geloofs, en gelijck een spiegel daer in het Godt aenschouwt.

6. Dit is derhalven de ware kennisse van Christus, dat wy hem aennemen alsoo als hy ons van den Vader wordt aengeboden en voorghedragen, te weten, met sijn Euangelium bekleet en aengedaen: want ghelijck als hy verordent en bestemt 5) is tot een wit en ooghmerck onses geloofs, alsoo en sullen wy geen rechte gangen maken na hem toe, 't en zy dat ons het Euangelium voor gae. En voorwaer daer worden ons de schatten der ghenade gheopent: sonder 't welck Christus ons weynigh voordeels soude toebrengen. Alsoo voeght Paulus het gheloove tot een onafscheydelick geselschap by de Leere, wanneer hy aldus schrijft:

Ephes. 4. 20.

Doch ghy en hebt Christus alsoo niet geleert: Indien ghy maer hem gehoort hebt, en door hem geleert zijt, gelijck de waerheyt in Jesus is: Ick en binde nochtans het geloove niet also aen het Euangelium, of ick bekenne met eenen dat Moses en de Propheten geleert hebben 't geen tot opbouwinge des gheloofs ghenoeghsaem was: maer dewijl Christus in het Euangelium volkomender is geopenbaert, soo wordt het Euangelium van Paulus met recht genoemt de

1. Tim. 4. 6.

Leere des geloofs. Daerom seght hy oock

Rom. 10. 4.

elders, dat de Wet door het bykomen van het 6) gheloof is te niet ghedaen: verstaende door dit woord: geloove, een nieuw' en ongewoonlicke wijse van leeren, daer mede Christus nae dat hy als Leeraer verschenen was, de barmhertigheyt des Vaders meer verklaert en van onse saligheydt sekerder betuyght heeft. Intusschen sal het 1) een lichter en gevoeghlicker wijse zijn van leeren, indien wy ordentlick van 't algemeene neder dalen tot het speciale en bysondere.

Bevestiging'n door verscheyde getuyghnissen der Schriftuyre.

En dan 2) moeten wy voor eerst vermaendt zijn, dat het geloove gheduyrigh op het Woordt siet, en daer van niet meer en kan worden afgescheyden, dan de stralen van de Sonne, van dewelcke die haren oorsprongh hebben. Daerom roept Godt by Jesaia: Hoort naer my 3) en uwe Ziele sal leven.

Iesai. 55. 3.

En dese selvige Fonteyn des geloofs wordt door 4) Joannes aengewesen met dese woorden: Dese dinghen zijn gheschreven op dat ghy soudt gelooven.

Ioan. 20. 31.

Oock de Propheet willende 't volck vermanen en aensporen tot den gheloove, seght aldus: Heden so 5) ghy sijn stemme hoort.

Psalm 95. 8.

En dit woordt *hooren* wordt hier en daer in verscheyden plaetsen genomen voor gelooven. 't En is eyndtlick niet sonder reden dat Godt by Jesaia de kinderen der Kercke onderscheydt van de ghene die buyten zijn door dit merck-teecken, dat hy die alle sal onderwijsen, op datse van hem gheleert mochten zijn.

Jes. 53. 13.

(p. 214.)

Want ware dit een gemeene weldaedt, waer toe soud' hy sijn reden wenden tot weynige? Waer meed' over een komt dat d'Euangelisten doorgaens dese twee woorden: Gheloovighe en Discipelen gebruycken, als beyd' een dingh beduydende, en voornementlick Lucas in de Handelinghen der Apostelen dickwils. Jae hy eyghent desen tytel van Discipel oock eener vrouwen toe, Actor. 9.

Actor. 6. 1, 2, 7. en 9. 1. 10, 15, 25, 26, 38. en 11. 26, 29. en 13. 52. en 14. 20, 22. Act. 9. 36.

Indien derhalven 't gheloove van dit wit en ooghmerck daer op het sien en micken moet, selfs op 't alderminst' afwijckt, soo en behoudt het sijn natuyr niet, maer is een onsekere licht-gheloovigheydt en ongestadighe dwalingh des verstants. 't Selvige woordt is oock 't fondament waer door 't gheloove gestut en ondersteunt wordt: waer van indien het afwijckt, so beswijckt het 6).

Eyndelick, sonder kennisse des woordts en kander gheen geloove zijn.

Dien-volgens neemt het Woordt wech, en daer en sal gheen gheloove meer overigh blijven. Wy en ondersoecken alhier niet of tot het zaayen van Godts Woordt op dat het gheloove daer uyt voort kome, des menschen dienst van nooden zy, dit sullen wy elders verhandelen: maer wy seggen dat het Woordt self, hoe 't oock soude moghen tot ons komen, is gelijck als een spieghel, daer in't geloove Godt bemerckt en aenschouwt. 't Zy dan dat Godt der Menschen arbeydt daer toe ghebruyckt, 't zy dat hy alleen werckt door sijn kracht, soo vertoont hy nochtans altijdt hem-selven door sijn Woordt aen den ghenen die hy tot hem

---

1) voortgangh te doen. 2) die. 3) inghewonden. 4) houden. 5) geschickt. 6) de toekomst des.

1) Hoewel het sal. 2) [ ]. 3) my toe. 4) van. 5) is 't dat. 6) treedt, soo valt het daer henen.

Rom. 1. 5. trecken wil. Daerom verklaert oock Paulus dat het gheloof is een ghehoorsaemheyt die aen het 1) Euangelium betoont wordt, en hy prijst d'onderdanigheyt des geloofs in den Phil. 2. 17. Philippensen. Want tot bemerckingh en verstandt des gheloofs en wordt niet alleen vereyscht dat wy weten datter een Godt is: maer oock, jae dit voornemelick, dat wy verstaen hoedanigh sijn wille zy jeghens ons. Ons en is oock niet alleen daer aen gheleghen dat wy weten wie hy zy in hem-selven, maer hoedanigh hy voor 2) ons wil zijn. Soo verstaen wy dan nu dat het geloof is een kennisse van Godes wille jeghens ons, die uyt sijn Woordt ghevat en verkregen is. En het fondament des geloofs is een vast ghevoelen dat Godt waerachtigh is. Van wiens sekerheydt soo langh als u hert by sich selven twijffelt, so langh sal oock 't Woort Godts twijffelachtigh en swack, ja eer van geener weerden by u zijn. 't En is oock niet genoegh dat ghy ghelooft dat Godt waerachtigh is, en derhalve 3) niet bedrieghen noch lieghen en kan, 't en zy dat ghy oock sonder eenige twijffelingh voor vast houdt, dat al 'tghene 4) van hem uytgaet 5) de seer heylighe en onverbrekelicke waerheydt zy.

De somma deses handels tegen het leerstuck der school-Leerarē van 't ingewickelt geloove.

7. Maer aengesien des menschen hert door allerley stemme Godts tot den geloove niet en wordt opgherecht en verheven, soo staet ons noch verder t' ondersoecken, wat het geloof eygentlick in 't Woordt aensiet. Het was Genes. 2. 17. de stemme Godts die tot Adam seyde: Ghy sult den doodt sterven: het was de stemme Genes. 4. 10. Godts die tot Cain sprack: 't Bloedt uwes broeders roept van den aerden tot my: doch dese stemmen en kunnen door haer selven niet anders dan het gheloof doen wanckelen en schudden: soo verr' is het daer af datse bequaem souden zijn om 't selve vast te setten en te verstercken. Ondertusschen bekennen wy evenwel dat des gheloofs ampt is Godts waerheydt t' onderteeckenen en voor enckel waerheyt te houden soo dickwils hy yets spreeckt, alles wat hy spreeckt, en op wat wijs' en manier hy yets spreeckt: maer wy ondersoecken nu alleenlick wat 6) 't geloof in Godes Woordt vindt, als yets waerop 7) het steunen en berusten mach. Hoe en soud' onse conscienty niet boven en verschricken, als sy niet anders en bemerckt dan verbolghentheydt en wrake? en hoe en soudense van Godt niet wech loopen, voor den welcken sy siddert en grouwelt? 't Is nu sulcks dat het gheloove Godt moet soecken, en niet vlieden. Soo sien wy dan dat wy noch gheen volkomen beschrijvinghe des gheloofs en hebben: want Godes wille sus en soo wat te kennen, en mach voor geen gheloove ghereeckent worden. Maer indien 1) wy in stede van Godes wille, daer van het Woordt ons dickwils een droevighe boodtschap en afschuw weckende voorstellinghe brenght 2), stelden sijne goedtwilligheydt of barmhertigheydt, soo souden wy daerdoor 3) ghewisselick naerder komen tot des geloofs aerdt en eygenschap. Want wy worden als dan aenghelockt en getrocken om Godt te soecken, wanneer wy geleert en verstaen hebben dat ons de saligheyt by hem is wech geleydt: en dit selvighe wordt ons bevestight, als hy verklaert dat hy onse saligheydt besorght en ter herten neemt. Daerom is de belofte der ghenade noodigh, door dewelcke ons betuyght worde dat hy een ghenadigh en goedertieren Vader is: dewijl wy andersins tot hem niet naerderen en konnen, dewijl oock het hert des menschen alleen 4) op de ghenade rusten 5) kan. Daerom worden alomme in de Psalmen dese twee te samen ghevoeght, ghelijckse oock aen malkanderen hanghen en verknocht zijn, te weten, barmhertigheyt en waerheydt: want de kennisse dat Godt waerachtigh is en soud' ons geen voordeel met allen doen, waer 't dat hy ons tot hemwaerts niet goedertierentlick en trock: wy en souden oock sijne goedertierentheyt en barmhertigheyt niet en kunnen omhelsen, indien hy ons die niet aen en boodt door sijn eygen stemm' en woordt. Uwe waerheydt ende u heyl spreeck ick uyt: uwe weldadigheydt ende uwe trouwe en verheele ick niet in de groote Gemeynte. Laet uwe weldadigheyt en uwe trouwe my geduerighlick behoeden. Elders: Uwe goedertierenheyt is [*tot*] in de Hemelen; uwe waerheyt tot de bovenste wolcken toe. Item: Alle paden des Heeren zijn Goedertierenheydt, ende waerheydt; den ghenen, die sijn verbondt ende sijne getuyghenissen bewaren. Item: Sijne goedertierenheydt is geweldigh over ons, ende de waerheydt des Heeren is in der eeuwigheyt. Item: Ick sal uwen Name loven, om uwe goedertierenheydt, ende om uwe waerheydt. Ick gae alhier voor-by 't geen in den selven sin ghelesen wordt by de Propheten, te weten, dat Godt barmhertigh is en ghetrouw in sijne beloften. Want wy sullen lichtveerdigh en te vergheefs ons selven inbeelden dat ons Godt ghenadigh is, indien hy niet self van hem-selven ghetuyght, en ons door sijn noodigingh en roepingh niet voor en komt, op dat sijn wille jegens ons niet twijf-

Wat het geloof eyghentlick in Godes Woordt aensiet.

Namelick de belofte der ghenade

Psalm 40. 11.

Psalm 36. 6.

Psalm 25. 10.

Psalm 117. 2.

Psalm 138. 2.

Dewelcke ons in Christus wordt aengheboden.

1) den. 2) [illegible] j. 3) die. 4) dat 'twelck. 5) voort komt. 6) (dingh) 7) daer op.

1) of. 2) grouwsaem verhael doet. 3) Soo doende souden wy. 4) sich. 5) berusten.

felachtigh of duyster en zy. En wy hebben alreede verstaen dat Christus is het eenighe pandt van Godes liefde: sonder wien boven ons en onder ons 1) niet dan teeckenen van haet en toornigheydt gesien worden. Nu, dewijl de wetenschap van Godes goedtheydt niet veel en sal hebben te beduyden, so hy self 2) ons daer op niet en doet rusten en gherust zijn, soo moet uyt-gesloten worden alle verstandt en kennisse, die met twijffel vermenght, die wanckelbaer en onghestadigh is, en met haer selven strijdt en twistet. Maer het is seer verre daer af dat des menschen verstant, gelijck het blint is en verduystert, soude doordringhen en opklimmen om Godes wille te begrijpen, en dat oock sijn herte, gelijck het met geduyrige twijffelingh geslinghert 3) en gedreven wordt, in die versekeringh vast en gherust soude blijven. Daerom moet het verstandt van elders verlicht, en het herte ghesterckt worden, op dat het Woordt Godes volkomen gheloof by ons verkrijghen mochte. Nu sullen wy een rechte beschrijvingh des geloofs hebben, indien wy namelick 4) seggen dat het geloof is een vaste en sekere kennisse van Godes goedtwilligheydt t'onswaert, die op de waerheydt van sijn ghenadighe belofte in Christus ghegrondet zijnde, door den Heyligen Geest ons gheopenbaert en in onse herten verzegelt wordt.

(p. 215.)

Als wy maer deselve met de geloove omhelsen.

Van welck geloove de ware beschrijvingh voor-gestelt wordt.

8. Doch eer ick verder voort gae, so dienen alhier sommighe voor-redens gestelt te worden om de swarigheden op te lossen 5), die andersins den Lesers eenigh belet souden mogen toebrengen. En dan 6) moet voor eerst dat ydel en beuselachtigh onderscheyt van het geformt en ongeformt geloove, 't welck in de Scholen omswerft, wederleydt worden. Want sy verdichten en geven voor dat oock dieghene 7) gelooven alles wat ter saligheydt noodigh is, 8) dewelcke nochthans 9) door geen vreese Godts en door geen gevoelen der Godtsaligheydt gheraeckt en gheroert en worden. Even als of de Heylige Geest onse herten tot den geloove verlichtende, ons niet en waer' een getuyge van ons' aenneminghe tot kinderen Godts. En al hoewel de gantsche Schrifttuyr daer tegen roept, soo wordt nochtans die opgeraepte 10) meeningh die van alle vreese Godts ontbloot en ledigh is, van hen hooveerdelick bekleet met den titel en naem des geloofs. 't En is niet noodigh dat wy langh en veel twisten tegen de beschrijvingh die sy dien aengaende doen, maer wy hebben alleenlick alhier de natuyr en aert des geloofs

Der Schoolleeraren beuselachtigh onderscheyt van 't geformt en ongeformt gheloove wordt wederleydt.

Van wegen de bemercking van den aerdt des gheloofs, 't welck een gave is van Godes Gheest die van de Godtvruchtighe gesintheydt geensins en kan afghescheyden worden.

1) opwaerts en nederwaerts. 2) is 't dat hy. 3) gesuckelt. 4) is 't dat wy. 5) t' ontbinden. 6) [ ]. 7) [ ]. 8) (te weten). 9) [ ]. 10) opgenomen.

aen te wijsen, soo als die in Godts woordt wordt voor-gestelt. Waer uyt klaer en duydelick sal blijcken hoe onbedreven en ongeschickt sy daer van meer rabbelen en rammelen, dan spreken. Ick hebbe sulcks alreede voor een deel besproken 1), en sal 2) het andere daer nae te sijner plaets verhandelen. Nu segg' ick alleen 3) datmen niets bedencken en kan 't welck ongherijmder is als dit haer gedichtsel. Sy willen dat het geloove zy een toestemmingh, waer door elck verachter Godts aennemen en toestaen sal 't gheen uyt de Schriftuyr voort gebracht wordt. Maer men hadd' eerst moeten ondersoecken, of yeder een hem-selven het gheloove verkrijght door sijn eyghen macht en toe-doen, dan of de Heylighe Geest van ons' aenneminghe tot kinderen door het goloof een ghetuygh' is. Sy begaen derhalven een kinderachtighe onhebbelickheyt 4) wanneerse vragen en ondersoecken of het geloove 't welck door de daerbij komende 5) qualiteyt of hoedanigheyt syn form en fatsoen krijght, het selfste gheloove zy, dan of het zy een nieuw en ander gheloove. Waer uyt sekerlick blijckt dats' in sulcker voegen snaterende, noyt en hebben gedachten gehadt van de bysondere gave des Geestes. Indiens' overleyden 't geen Paulus seght: Metter herten gelooft men ter rechtveerdigheydt: sy en souden sich niet langher bemoeyen mettet spreken van sulck een niets seggende 6) en onnutte hoedanigheyt. Al hadden wy maer dees' eenighe reden, soo moestse nochtans ghenoegh zijn om desen twist af te doen, te weten, dat de toestemmingh of bewilligingh selve, gelijck ick eensdeels aengheroert hebb' en wederom wijdtloopiger sal verhalen, meer behoort tot het herte dan tot de herssenen, en meer tot de gesintheyt en genegentheydt dan tot het verstandt. Daerom wordtse genoemt de gehoorsaemheyt des gheloofs, dewelcke van den Heere so hooge geacht wort als eenigh andere gehoorsaemheyt. En dat met recht, dewijl hem gheen dingh dierbaerder en is dan sijne waerheydt: die van de gheloovighe (gelijck Joannes den Dooper ghetuyght) als met een onderteeckeningh wordt verzegelt. Nae dien dit klaer en blijckelick is, soo oordeelen wy kortelick 7) dat dieghene 8) ongevoeghlick spreken die 9) segghen dat het geloove sijn form' en fatsoen ontfangt wanneer tot de toestemmingh een Godtsalighe ghesintheyt komt en gevoeght wordt: overmits de toestemmingh selve in een Godtsalighe gesintheydt gheleghen is: immers

Rom. 10. 10.

Rom. 1. 5.

Ioan. 3. 33.

1) eensdeels aengeroert. 2) sal ick. 3) [ ]. 4) kinderlicke ongeschicktheyt. 5) d'overkomende. 6) dichten van die blaeuw'. 7) met een woort. 8) [ ]. 9) als sy.

soo als die in de Schriftuyr betoont en aengewesen wort. Doch hier komt ons noch een veel klaerder bewijs voor oogen. Want aengesien het geloove Christus aenneemt, gelijck hy ons van den Vader wort voor-gedragen, en Christus ons voor-gestelt wort niet alleen tot rechtveerdigheydt, verghevinghe der sonden en vrede, maer oock tot Heylighmakingh en tot een Fonteyn des levendigen waters: soo en sal het geloove Christus sonder twijffel nae behooren nimmermeer konnen bekennen sonder de Heylighmakinghe des Geestes met eenen aen te grijpen. Of soo yemandt dit noch klaerder wil geseydt hebben, het gheloof is gheleghen in de kennisse van Christus. Christus en kan niet bekent worden dan met de Heylighmakinghe des Geestes. Waer uyt dan volght, dat het gheloove van de Godtsalighe gesintheydt gheensins en mach worden afghesondert.

Tegen-werpingh uyt het seggen van Paulus.

9. Op datse waer 1) mochten maken 2) dat het gheloove 't welck sonder de liefd' is, een ongeformt en ongefatsoeneert geloove zy, so plegense voort te brengen 't geen Paulus

1. Cor. 13. 2. seydt: Alwaer 't dat yemandt alle geloof hadde, soo dat hy berghen versetten konde, ende en hadde de liefde niet, so waer hy niet met allen: doch sy en bemercken niet wat d'Apostel ter dier plaetsen door het

Antwoorde. woordt geloove verstaet. Want doe hy in het

1. Cor. 12: 10. naest voorgaende Capittel ghesproken hadde van de verscheydene gaven des Geestes, onder de welck' hy gestelt hadde de verscheyden talen, de krachten, en de Prophetie, en

Ibid. vs. 31. den Corinthiers hadde vermaent om nae de beste gaven te staen, dat is, nae die gaven uyt dewelcke tot het gantsche lichaem der Kerck de meeste vrucht en nuttigheyt voort komen konde: so voeght hy terstont daer by, dat hy noch eenen beteren wegh sal aenwijsen. Dat, namelick, alle soodanige gaven, al is 't dats' in haer selven voortreffelick zijn, nochtans niet met all' en zijn t'achten, sose niet en staen ten dienst van de liefde. Dewijl die tot stichtinge der Kercke ghegheven zijn, en haer aengenaemheyt verliesen, 'ten zy dan datse daer toe gebruyckt en aengewendt 3) wierden. Om dit te bewijsen soo maeckt d'Apostel een verdeelingh van die gaven, en somt nogmaels op 4) de selvighe die hy te voren opgetelt hadde, doch met andere namen. Door de krachten en het gheloove verstaet hy hier één en hetselfste 5) te weten, de macht om wonder-wercken te doen. Dewijl dan dese kracht of dit geloof is een gave Godts op haer selven, dewelck' oock van een godtloos mensch beseten en misbruyckt kan worden, gelijck oock de gave der talen, gelijck de Prophetie, gelijck andere gaven, soo en is 't niet wonder datse van de liefde wort afgescheyden. Hunne 1) | (p. 216.) dwalingh is t'eenemael hier in ghelegen, datse de verscheydene beteeckenis van 't veelsinnigh woordt gheloove niet waernemende, daer over even eens twisten als of het in alle plaetsen in eenselfsten sin 2) ghenomen en verstaen wierdt. De plaetse uyt 3) Jacobus, die sy tot verdedigingh van deselve dwalingh by brenghen, sal elders verklaert worden. En al hoewel wy tot beter onderrichtingh van andere, (te weten, als wy willen betoonen hoedanigh daer zy de kennisse Godts in de godtloose) toestaen dat het geloove meerdere formen en gestalten heeft: soo bekennen en predicken wy nochtans volgens de Leere der Schriftuyr maer een eenigh geloove der Godtsaligen. Voorwaer seer vele ghelooven datter een Godt is, en meenen dat d'Euangelische History en de verdere stucken der Schrifture waerachtigh zijn: (ghelijck men gemeenlick pleeght t' oordeelen van die dinghen dewelck' als in voorledene tijden geschiet zijnde, van anderen vertelt worden, of die wy met ooghen selfs gesien hebben) daer zijnder oock die verder gaen: want sy houden 't Woordt Godts voor een seer seker en waerachtigh woordt, sy en slaen oock sijne geboden niet gantschelick in den windt, en worden door sijne dreygementen en beloften eenigsins bewogen. En 4) van den soodanigen nu 5) wordt wel getuyght datse ghelooven, doch door een on-eyghenlicke wijse van spreken: om datse Godts Woordt door een openbare godtloosheyt niet en bevechten, noch verwerpen, noch verachten: maer veel meer eenigen schijn der gehoorsaemheyt van sich geven.

De dwalingh der Schoolleeraré bestaet daer in datse droomen dat het woort Geloove 't welck velerley beduydingh heeft, in eenderley beteeckenis ghenomen wordt.

't Getuyghenisse des gheloofs wordt buytē sijn rechte ghebruyck tweederley menschen toegeschreven.

Wat men van dese toeschrijvingh moet gevoelen.

10. Maer gelijck dese schaduw' of gedaente des geloofs van geender weerden en is, also en is sy oock niet weerdigh den naem des gheloofs te dragen. En al hoewel terstont wijtloopigher gesien sal worden hoe verre die verscheyden sy van des geloofs grondige waerheydt en oprechtigheydt, soo en worden wy nochtans niet verhindert sulcks als nu met weynighe woorden aen te wijsen. Daer wort geseydt dat Simon de tooveraer geloofde, dewelcke nochtans sijn ongheloovigheydt korts daer nae te voorschijn brenght. Dat hem gheloove toegheschreven wort, daer uyt en verstaen wy niet gelijck als sommighe doen, dat hy met woorden veynsde te ghelooven, sonder nochtans in sijn hert eenig geloove te hebben: maer wy houden 't

Actor. 8. 13 18.

1) betoonen. 2) [ ]. 3) aengeleydt. 4) verhaelt op een nieuw. 5) al een dingh.

1) Hare. 2) eensints. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) [ ].

veel meer daer voor dat hy door de Majesteyt des Euangeliums overwonnen zijnde, eeniger maten het Euangelium ghelooft, en alsoo Christus voor den Autheur des levens en der salighèyt bekent heeft, en dat hy hem-selven geerne tot Christus begaf. In sulcker voegen worden oock in het Euangelie van Lucas gheseydt voor eenen tijdt te gelooven, die ghene, in den welcken het zaedt des Woordts eer het vrucht draeght, verstickt wordt, of oock eer het ghewortelt is, terstondt verdrooght en vergaet. Van de soodanige zijn wy versekert, datse met eenigen smaeck des Woorts aengedaen zijnde, dat selve begeerlick aengrijpen, en sijn Goddelicke kracht ghewaer worden: soo datse door een bedrieghlicke veynsing des geloofs niet alleen der menschen oogen, maer oock haer eygen herten te leur stellen. Want sy beelden sich selven in dat d'eerbiedigheydt die sy den Woorde Godts toedraghen, enckele Godtsaligheyt is, overmidts sy d'openbaer' en tastelicke smaedt en verachtingh van dien alleen voor godtloosheyt houden en oordeelen. Maer hoedanigh dese toestemmingh oock soude moghen zijn, sy en dringht niet door tot het hert om aldaer in-ghedruckt te blijven. En al is 't datse somtijdts schijnt wortelen gheschoten te hebben, soo en zijn nochtans die wortelen niet levendigh. Het herte des menschen heeft in sich 1) so veel kameren 2) der ydelheydt, 't is met soo veel schuyl-hoecken der leugenen vervult, en met so een bedrieghlicke geveynstheydt overdeckt, dat het hemselven dickwils bedrieght. Maer die op sodanige schaduwen of beeltenissen des gheloofs roemen en moedig zijn, die moeten weten dats' in desen deele niet beter en zijn dan de duyvelen. Voorwaer d'eerste daer van wy ghesproken hebben, en komen op veel nae soo verre niet, die sonder bewegingh en gevoelen Godts Woordt behooren en verstaen, door welcks wetenschap de Duyvelen nochtans zidderen en beven. D'andere zijn den Duyvelen daer in ghelijck, dat het ghevoelen daer door sy eeniger maten geroert en geraeckt worden, ten laetsten tot schrick en verslagentheyt uytloopt.

Luce 8. 7, 13.

Der Hypocriten geloove.

Met wie die te vergelijcken zijn.

Iacob. 2. 19.

11. Ick weet dat het sommigen hart schijnt dat men aen de 3) verworpenen geloove toekent 4): dewijl Paulus beweert dat het geloof een vrucht is van de verkiesing. Doch dese knoop en swarigheyt wort lichtelick ontdaen. Want al hoewel alleen die gene die te voren ter saligheyt verordineert zijn, tot den geloove verlicht worden en de krachtighe werckingh des Euangeliums waerlicks gevoelen: so bewijst nochtans de ervaringh dat de verworpene somtijts by nae door een ghelijck gevoelen als de uytverkorene worden aenghedaen, soo datse oock nae haer eyghen oordeel van d'uytverkorene niet met al en verschillen. Het en is derhalven niet vreemt dat hen-lieden een smaeck der Hemelscher gaven van den Apostel, en een tijdelick gheloove van Christus wordt toe-gheschreven: niet datse de kracht der Geestelicke genade en het sekere licht des gheloofs grondigh vatten en ontfanghen: maer om dat de Heere, op dat hy haer te meer overwinnen en alle decksel van onschuldt benemen soude, hem-selven in hare herten bekent maeckt, voor soo veel als sijne goedtheydt sonder den Gheest der aennemingh tot kinderen ghesmaeckt kan worden. Indien yemandt hierop 1) teghen werpt, dat dan den gheloovigen niet meer overigh en blijft, waer uyt sy sekerlick kunnen afnemen datse tot kinderen Godts zijn aengenomen: so antwoorde ick, dat al hoewel er groote gelijckheydt en verwantschap 2) is tusschen de uytverkorene Godts, en de ghene die voor een tijdt langh met een verganckelick gheloove begaeft worden, nochtans in den uytverkorenen alleen krachtigh is dat vertrouwen van 't welck Paulus schrijft, soo datse met vollen monde roepen, Abba, Vader. Derhalven, ghelijck Godt d'uytverkorene alleenlick door een onverderffelick zaedt tot in der eeuwigheydt weder-baert, soo dat het zaedt des levens het welck in haer' herten geplant is nimmermeer en vergaet: also verzegelt hy grondelick in hen de ghenade sijner aennemingh, op datse vast en bestendigh zy. Doch hier door en wordt de minder werckinge des Gheestes niet verhindert haren loop en gangh te hebben oock in de verworpene. Ondertusschen worden de geloovighe geleert, hen selven met sorghvuldigheyt en ootmoet t' ondersoecken, op dat hen gheen 3) sorghloosheydt des vleeschs in stede van sekerheydt des geloofs 4) over kome. Hier by komt noch dat de verworpene noyt meer en verkrijghen dan een onseker en onduydelick 5) gevoelen der ghenade, soo datse veel eer een schaduwe dan een vaste saeck 6) aengrijpen: want de Geest verzegelt de vergevinghe der sonden eygentlick in d'uytverkorene alleen, soo datse die door een bysonder gheloof tot haer | gebruyck en nuttigheydt haer selven toe passen. Nochtans wordt met recht geseydt dat de verworpene gelooven dat Godt haer genadigh is, om datse de gave der versoeningh,

Waerom 't geloove den verworpenen toegheschreven wordt.

1. Thess. 1. 4, 5.

Teghen-werpingh.

Antwoorde.

Galat. 4. 6.

Wat gevoelen der ghenade de verworpene ontfangen.

(p. 217.)

1) [ ]. 2) vertrecken. 3) den. 4) toe-eygent.

1) [ ]. 2) naderschap. 3) [ ]. 4) (niet en).
5) onbescheyden. 6) lichaem.

al hoewel duysterlick en niet duydelick 1) genoegh aennemen: niet datse des selvighen geloofs of der selver weder-geboorte met den kinderen Godts deelachtig zijn: maer om datse onder den deck-mantel der geveynstheydt met haer een gemeen beginsel des gheloofs schijnen te hebben. Ick en ontkenn' oock niet dat Godt hare verstanden soo verre verlicht, datse sijn genade bekennen: maer hy onderscheydt die kennis en dat gevoelen van dat bysonder getuyghnis 'twelck hy sijnen uytverkorenen gheeft, alsoo, datse tot de grondelicke vrucht en genietingh niet en komen. Want dat hy hem-selven goedertieren jegens hen betoont, dat en geschiedt niet om dat hy hen waerlicks van der doodt verlost en in sijn bewaringh aenneemt, maer hy openbaert hun alleenlick sijn teghenwoordige barmhertigheydt. Doch met den levendigen wortel des gheloofs beghenadight hy de Uytverkorenen alleen, op datse volstandigh mochten blijven tot den eynde toe. Alsoo wordt weder-leyt dese tegen-werping, te weten: Indien Godt den verworpenen waerlicks sijn genade betoont, soo blijft dat eeuwighlick vast: Want Godt kan wel sommighe verlichten met een ooghenblickelick 2) ghevoelen sijner ghenade, 't welck daer nae verdwijnt en vergaet.

Hoe dat de Uytverkorene van de verworpene worden onderscheyden.

12. Al hoewel echter 3) 't gheloof een kennis is van Godes goedt-gunstigheydt jegens ons, en een sekere overtuyghing 4) van sijne waerheydt: soo en is't nochtans niet wonder dat het ghevoel van de liefde Godts in den tijd-gheloovighen 5) verdwijnt, welck gevoel al hoewel het met den gheloove seer over een komt, soo verschilt het nochtans veel daer van. Ick bekenne dat Godes will' onveranderlick en sijne waerheyt haer selven altijdt ghelijck is. Maer ick ontkenne dat de verworpene so 6) verre vorderen 7), datse tot die verborghene openbaringh souden doordringhen, die de Schriftuyr den uytverkorenen alleen eygen maeckt. Ick ontken 8) derhalven datse Godes wille, soo als die onveranderlick is, vatten, of sijne waerheyt volstandelick omhelsen: want sy en komen niet verder dan tot een verdwijnend gevoel. Even ghelijck een Boom die niet diep genoegh gheplant en is om levendighe wortelen te schieten, met der tijdt verdort: al is't dat die sommighe jaren niet alleen bloemen en bladeren, maer oock vruchten voort brenght. Eyndelick, ghelijck door de afwijckingh van den eersten mensch Godes beelt uyt sijn geest en ziel heeft kunnen uytghewischt worden, alsoo en is't niet

Waerom het gheloove tijdtlick zy in den verworpenen.

1) bescheydelick. 2) teghenwoordigh. 3) oock.
4) gewissen. 5) in den tijt der geloovigen. 6) dus.
7) voort gaen. 8) loochene.

vreemt dat hy de verworpene met eenige stralen sijner ghenade verlicht, dewelck' hy daer nae laet vergaen. Oock en wordt hy door gheen dingh verhindert sommighe met de kennisse sijns Euangeliums een weynigh te besprengen, en anderen 1) wederom daermede t'eenemael te door-drincken. Ondertusschen moetmen dit weten, al hoewel 't gheloof der uytverkorene kleyn en swack is, dewijl nochtans Godes Gheest haer is een seker pandt en zeghel harer aenneminge tot kinderen, dat des selfs indrucksel uyt hare herten nimmermeer en kan uyt-gedaen worden: maer dat de verworpene worden besprenght met sulck een licht het welck naderhandt vergaet. En dat evenwel de Geest niet bedriegelick en is: om dat hy 't zaedt 't welck hy in hare herten werpt, niet levendigh en maeckt, op dat het altijt onverderffelick blijve, ghelijck als in d'uytverkorene. Ja, ick gae 2) verder, want dewijl uyt de Leere der Schriftuyr en uyt de dagelickse bevindingh openbaer is dat de verworpene somtijdts door een gevoel van Godes ghenade worden gheraeckt en aengedaen, soo moet noodtsakelick in hare herten verweckt worden een begeert' om Godt wederom te beminnen. Alsoo is in Saul eenigen tijdt langh geweest een Godtsalige gesintheydt om Godt lief te hebben, want ghevoelende dat hy van hem vaderlick ghehandelt werde, soo wierdt hy met eenighe soetigheydt sijner goedtheydt bevangen. Maer gelijck het ghevoel van Godes Vaderlicke liefde in de verworpene niet en is ghewortelt: alsoo en hebben sy hem niet wederom grondelick lief gelijck kinderen, maer worden door een sekere huyrlinghsche gesintheydt geleydt en gedreven. Want die Geest der liefde is aen Christus alleen ghegeven met dit bedingh 3), dat hy den selven soude druppen en gheven in sijne Ledematen. De woorden van Paulus en strecken sich ghewisselick oock niet verder uyt dan tot de Uytverkorene: De liefde Godts is in onse herten uytgestort door den Heyligen Geest die ons ghegeven is, te weten, de liefde, dewelcke dat vertrouwen der aenroepinge voort brenght, daer van ick voor henen gesproken hebbe. Gelijck wy in't teghen-deel sien, dat Godt op sijne kinderen wonderlicken vergramt wordt, die hy niet af en laet lief te hebben: niet dat hy haer by hemselven haet, maer om dat hy haer door 't ghevoel van sijne gramschap wil verschricken, op dat hy de grootsheydt des vleesches verootmoedighen, de traegheydt uyt drijven,

Waerom het gheloove vast en geduyrig is in d' Uytverkorene.

Reden, waerom de verworpene maer voor een tijdt langh gelooven.

Exempel.

Rom. 5. 5.

Waerom Godt op sijne kinderen vergramt is.

1) sommige. 2) Ick kome. 3) bespreck.

en haer tot berouw en beterschap opwecken soude. Sy gevoelen derhalven op een en de selfde tijdt dat hy teghen haer of hare sonden vergramt, en met eenen t'haerwaerts goedertieren en ghenadigh is: want sy en bidden niet geveynsdelick dat hy sijn toorn van hen wil afwenden, tot den welcken sy nochtans met een gherust vertrouwen haren toevlucht nemen. Uyt desen blijckt wel, dat sommighe menschen het gheloove niet en veynsen, die nochtans het waerachtigh gheloof niet en hebben: maer dewijl sy door een schielicke drift des yvers ghedreven worden, soo bedriegen sy haer selven met een valsche meeningh. Daer en is oock niet aen te twijffelen ofse zijn met sorghloosheydt en traegheydt in-genomen, dat sy haer hert niet ter deghen, ghelijck het betaemt, en ondersoecken. Soodanighe zijn waerschijnlick gheweest
Ioan. 2.24,25. die gene, den welcken (gelijck Joannes getuyght) Christus hem-selven niet en vertrouwde, daer sy nochtans in hem geloofden: want hy hadde kennisse van hun allen, en wiste wat in den mensche was. Waer 't dat daer niet veel af en vielen van 't gemeen gheloove (Ick noeme het gemeen, om dat het tijdelick geloof groote ghelijckheyt en overeen-komingh heeft met het levendighe en geduyrige) soo en soude Christus tot sijne Discipelen niet
Ioan. 8. 31. geseydt hebben: Indien ghy-lieden in mijn Woordt blijvet, soo zijt ghy waerlick mijne Discipelen. Ende sult de waerheyt verstaen, ende de waerheydt sal u vry maken. Want hy spreeckt die gheen aen die sijn Leere hadden omhelst, en hy vermaent hen tot voortgangh in 't gheloof, op datse door hare sloffigheydt het licht dat hen ghegeven is,
Tit. 1. 1. niet en souden uytblusschen. Daerom beperkt 1) Paulus het gheloove tot 2) den Uytverkorenen 3) te kennen gevende dat daer vele verydelen, om datse geen levendigen wortel gevat
Matth. 15.13. (p. 218.) en hebben. Gelijck oock Christus spreeckt by Mattheus: Alle | plante, die mijn Hemelsche Vader niet gheplant heeft, sal uytgheroeyt worden. Andere lieghen groffelicker dewelcke sich niet en schamen Godt en de menschen
Iac. 2. 14. te bespotten. Dit gheslacht der menschen, die door een bedrieghlicken deckmantel het gheloof godtlooslick ontheylighen, bestraft
1. Tim. 1. 5. Jacobus. Paulus en soud' oock van Godes kinderen niet vorderen een ongeveynst geloof, indien dat daer niet veel en waren die haerselven vermetelick toeschrijven 't gheen sy niet en hebben, en door eenen ydelen schijn of andere of somtijdts haer selven bedrieghen. Daerom vergelijckt hy de goede conscientie by een kiste, daer in het geloove bewaert

In wat verstant vele gheseydt worden van het geloof af te vallen.

1) eygent. 2) [ ]. 3) (bysonderlick toe).

wordt: om dat vele menschen de goede conscientienty verliesende in het geloove schipbreuck geleden hebben. Ibid. vs. 19.

13. Op de niet altoos vaste 1) beteeckenis van het woordt Gheloove moet oock ghelet 2) worden. Want het woordt Gheloove beduydt dickwils even soo veel als de gesonde Leere der Godtsaligheydt, ghelijck als in die plaetse die ick onlanghs by gebracht hebbe, en in den selven Brief daer Paulus wil dat de Diakenen de verborghentheydt des gheloofs sullen houden in een suyvere consciënty: Item, daer hy sommiger afval van den gheloove verkondight. Daer en tegen seydt hy dat Timotheus ophevoedt is geweest door de woorden des gheloofs. Item, daer hy seydt, dat d'onheylige ydelheden en de tegenstellingen der valsch-genaemde wetenschap de oorsaeck zijn datter vele van 't gheloof af vallen: dewelcke hy elders noemt onbequaem of verwerpelick omtrent het geloove. Gelijck wederom daer hy Titus ghebiedt, segghende: Vermaent hen datse gesont zijn in den gheloove: door het woordt gesontheyt en verstaet hy niet anders dan de suyverheydt der Leere, dewelcke door de lichtveerdigheyt der menschen lichtelick verdorven wordt en verbastert, te weten, om dat in Christus, voor hem die 3) het gheloove besit alle schatten der wetenschap en der wijsheydt verborgen zijn, soo wordt het geloove met recht uytgestreckt tot de gantsche somme der Hemelscher Leere, van dewelcke het niet en kan worden afghesondert. Daer en teghen wordt het somtijdts bepaelt en betrocken tot eenigh bysonder dingh dat voor valt. Ghelijck wanneer Mattheus seydt, dat Christus sagh het geloove der ghener die den jicht-siecken door het dack hadden neder gelaten: en hy selfs roept: Dat hy in Israël soo grooten geloove niet en hadde ghevonden, als 't geen de Hooftman over honderdt mede ghebracht hadde. Nu is het 4) waerschijnlick dat hy uytsluytend 5) gesien heeft op de gesont-makinge sijns knechts, wijl de sorghe hierover 6) sijn geheel gemoedt hadd' in genomen Maer dewijl hy met Christus will' en antwoord' alleen te vreden zijnde, sijne lichamelicke teghenwoordigheydt niet en vereyscht, soo wordt syn gheloof om deser omstandigheyts wille so seer verheven. Wy hebben oock een weynigh te voren geleert dat Paulus het woordt Geloove neemt voor de gave om mirakelen te doen, waer mede begaeft konnen zijn die gene die door Godes Geest niet en zijn weder-geboren en hem oock met ernst niet en dienen. Hy

De verscheyden beteeckenissen des gheloofs. Eerstelick wordt het genomen voor de gesonde Leere des geloofs.
1. Tim. 3. 9.
1. Tim. 4. 1, 6.
2. Tim 2 16.
Tit 1. 13. en 2. 2.
Coloss 2. 3.
2. Somtijts wordt het bepaelt tot eenig bysonder voorwerp.
Matth. 9. 2.
Matth. 8 10.
1. Cor. 13. 2

1) De twijffelachtige 2) waer-ghenomen. 3) den welcken 4) Het is. 5) t' eenemael. 6) de sorge waer van.

3 Het beteeckent oock den Kerckendienst, of de Leere daer door wy in 't geloof onderwesen worden.

1. Cor. 13. 10.

steldt oock in een andere plaets het woordt Gheloove voor de Leere daer door wy in het geloove worden onderwesen. Want als hy schrijft dat het gheloove sal vernietight worden, so wort dat ontwijffelick verstaen van den Kercken-dienst, die ons van weghen onse swackheyt hedensdaeghs nut en oorbaerlick is. In dese manieren van spreken is ghelijck-matigheyt en over een komingh. Maer als eenige valsche Leere of leughenachtige schijn met den naem des gheloofs on-eyghentlick benaemt wort, soo moet dese on-eygenlicke wijse van spreken niet harder geoordeelt worden, als die wijse na dewelcke de vreese Godts ghesteldt wordt voor een verdorven en verkeerden Godtsdienst, ghelijck wanneer dickwils in de Heylighe History geseydt wordt, dat de buyten-lantsche volckeren die in Samarien en in de plaetsen daer omtrent over ghebracht waren, de versierde goden en den Godt Israëls ghevreest hebben. Het welck even soo veel is als den Hemel met der Aerden vermenghen. Hier echter gold het alleenlick de vraegh 1) wat het geloove zy, 't welck de kinderen Godts van de ongheloovighen onderscheydet, waer door wy Godt tot eenen Vader aenroepen, waer door wy van de doodt door gaen tot in het leven, en waer door Christus (d'eeuwige saligheydt en het leven) in ons woont: en het is de 2) kracht en natuyr van dit gheloove, 'twelck 3) mijns bedunckens van my met kort' en duydelicke woorden verklaert en voor-ghesteldt is.

De verscheyden beteeckenissen verklaert zijnde, neemt hy voor yeder stuck van de beschrijvingh des geloofs (in de sevende sectie ontrent het eynde voor-gesteldt) in 't bysonder uyt te leggen, tot dien eynde, ses voorname deelen daer uyt verkiesende.

1. Hoedanigh de kennisse zy daer van hy in de beschrijving gemeldt heeft.

14. Laet ons nu de bysondere stucken en deelen van de voor-ghestelde beschrijvingh des geloofs nogmaels naegaen, want 4) wanneer die neerstelick verhandelt sullen zijn, soo en salder (gelijck ick meen) gheen twijffel meer overigh wesen. Als wy 't gheloof *een kennis* noemen, soo en verstaen wy daer door niet alsulcken begrip als 5) daer pleeght te zijn van die dinghen die aen 6) des menschen sin en ghevoel zijn onderworpen. Want de kennis daer van wy alhier spreken is so veel hooger, dat het verstant des menschen sich selfs te buyten en te boven moet gaen om daer toe te gheraken. En wanneer 't oock gekomen is, soo en verstaet het niet 't geen het gevoelt: maer dewijl het een vast en seker gevoel heeft van 't geen het niet en begrijpt, soo verstaet het door de sekerheydt van sijn ontwijffelick ghevoel meer, dan of het met sijn begrip yets menschelicks verstondt en begreep. Daerom spreeckt Paulus seer

Ephes. 3. 18.

treffelick, dewelcke dit selvige noemt begrijpen, welcke daer zy de lengte, de breedte,

1) Maer de vraegh' is nu. 2) wiens. 3) [ ]. 4) op een nieuw vervolgen. 5) begrijpingh, ghelijck. 6) [ ].

de diepte en hooghte, en bekennen de liefde van Christus die alle kennisse te boven gaet. Want hy heeft willen aenwijsen, dat het allesins on-eyndigh en onbegrijpelick is 't geen ons verstandt door den gheloove begrijpt en dat dus danige kennis veel hooger zy dan alle verstant. Dewijl nochtans de Heere sijnen Heylighen gheopenbaert heeft het verborgene sijns willens, 't welck van d'eeuwen en gheslachten af verborghen is gheweest, soo wordt het geloove daerom met seer goede reden in de Schrifture ghenaemt een kennis: en van Joannes een wetenschap, als hy getuyht dat de gheloovighe weten datse kinderen Godts zijn. En voorwaer sy weten 't sekerlick: maer meer door een ongetwijffelt ghevoel der Goddelicker waerheydt versterckt, als door een bewijs des menschelicken vernufts onderwesen zijnde. Dit geven oock de woorden van Paulus te kennen, als hy seydt, dat wy in dit lichaem wonende, uytwonen van den Heere: want wy wandelen door 't geloove, en niet door aenschouwen: waer mede hy betoont, dat die dinghen die wy door 't geloove verstaen, niet by ons zijn, en voor ons gesicht zijn verborgen. Waer uyt wy oordeelen en besluyten dat de kennisse des gheloofs meer gelegen is in een versekertheydt dan in een verstaen en begrijpen.

Coloss. 1. 26 en 2. 2.
1. Ioan. 3. 2.
2. Cor. 5. 6.

2. Waerom datter een vaste en sekere kennisse vereyscht wordt. (p. 219.)

15. Boven dien seggen wy dat dese kennisse *seker* en *vast* is, om alsoo de sekerheyt van dit onbedrieghelick besef 1) te grondiger uyt te | drucken. Want gelijck het geloove niet vergenoeght en is met een twijffelachtighe en veranderlicke meeningh, alsoo oock niet met een duyster en onduydelicke 2) ghedachte: maer het vereyscht een volle en hechte versekertheydt, soodanigh als daer pleegt te zijn van wel-bekend' en beproefde saken. Want d'ongeloovigheydt kleeft soo diep en grondigh in onse herten, en wy zijn daer toe alsoo ghenegen, dat niemandt sonder harden tegen-strijdt hem-selven ten vollen versekert van 't geen een yeder met den monde bekent, te weten, dat Godt ghetrouw is. Bysonderlick wanneer de knoop aen den man komt, soo wordt het verborgen feyl en ghebreck door eens yeders ongestadigheyt open geleydt. En 't en is niet sonder oorsaek dat de authoriteyt en geloofweerdigheyt van Godes Woordt met so treffelicke lof-tytelen door den Heyligen Geest wordt betuyght en bevestight: maer hy heeft daer mede voor de voor-gemelde sieckte te beteren, op dat Godt in sijne beloften volkomen geloof by ons verkrijghen mochte. De redenen des Heeren (seght David) zijn reyne redenen,

Reden, ghenomen van de bemerckingh onser swackheydt.

Psalm 12. 7.

1) vastigheydt des ontwijffelicken ghevoelens. 2) onbescheyden.

als silver, geloutert in eenen aerden smeltkroes, ghesuyvert seven-mael. Item: De reden des Heeren is door-loutert; hy is een schildt, allen die op hem betrouwen. Salomo bevestight oock dit selvige, en by na met deselve woorden: Alle reden Godts is door-loutert. Doch ghemerckt den honderdt negen-tienden Psalm by-nae in 't gheheel met alsulcke Lof-namen vervult is, soo soude het onnoodigh zijn dierghelijcke meer te verhalen. Voorwaer soo dickwils als Godt ons sijn Woordt alsoo recommandeert en aenprijst, soo verwijt hy ons bedecktelick onse ongheloovigheydt: want hy en leydt nerghens anders op toe dan om de verkeerde twijffelinghen uyt onse herten uyt te roeyen. Daer zijn oock seer veel menschen dewelcke Godes barmhertigheyt alsoo vatten, datse gantsch kleynen troost daer uyt ontfangen. Want sy worden te gelijck met een erbarmelicke benaeuwtheyt bevangen, dewijl sy twijffelen of Godt hen sal genadig zijn, door dien sy die selfste goedertierenheydt, daer van sy seer sekere kennisse meenden te hebben, binnen al te naeuwe palen besluyten. Want sy dencken en overlegghen aldus by haer selven, datse wel groot en overvloedigh is, uyt-gestort over velen, open en bereydt voor een yeder: maer dat het onseker zy of die oock tot haer komen sal, of liever of sy-lieden tot die gheraken sullen. Dese overlegging, nadiense in 't midden van haren loop stil blijft staen, soo is sy maer ten halven. Daerom wordt de gheest op die wijse 1) meer door een ongeruste twijffeling benaeuwt, als met een vreedtsame gerustigheyt versterckt. Heel 2) anders is dan oock 3) het besef 4) van die sekere kennis dewelck in de Schriftuyr altijdt den gheloove wordt toe-ghe-eyghent: te weten, sulck een besef, waerdoor 5) de goedtheydt Godts, mits 6) ons klaerlick voor-ghedraghen, ghestelt wordt 7) buyten alle twijffelingh. En dit en kan niet geschieden sonder sijn soetigheyt waerlicks te ghevoelen en in ons selven te bevinden. Daerom brenght de Apostel het vertrouwen voort uyt het geloove, en wederom vrymoedigheydt uyt het vertrouwen. Want hy spreeckt aldus, te weten: Dat wy door Christus hebben de vrymoedigheydt, ende den toegangh met vertrouwen, door het geloove aen hem. Met welcke woorden hy gewisselick betoont, dat wy gheen oprecht geloof en hebben, dan als wy met geruste ghemoederen ons selven durven stellen voor 't aenschijn Godts. Welcke vrymoedigheydt alleen voort komt uyt een vast en 8) seker vertrouwen van Godts goed-gunstigheydt en saligheydt. Het welck soo seer waerachtigh is, dat het woordt Geloove dickwils voor Vertrouwen gebruyckt wordt.

[Margin: en 18. 31. — Prov. 30. 5. — Tweede Reden, genomen uyt de bemerckinghe van de sekerheydt der beloftē Godts. — Ephes. 3. 12.]

1) daer door. 2) Veel. 3) [ ]. 4) gevoelen 5) die 6) [ ]. 7) stelt. 8) [ ].

16. Hier in is het geloove voornementlick ghelegen, te weten, dat wy niet en dencken dat de beloften der barmhertigheydt die de Heere voorsteldt alleen waerachtigh zijn en vervult worden buyten ons in andere, doch gheensins in ons: maer dat wy die veel meer inwendigh aengrijpen met der herten en alsoo ons eyghen maken. Hier uyt ontstaet eerst dat vertrouwen 't welck elders van den selven Apostel Vrede genaemt wordt: of uyt het welck, soo yemant dat liever alsoo verstaet, de vrede voort komt. En dit vertrouwen is een gherustigheydt waer door des menschen conscienty voor Godts oordeel stil en vrolick wordt: sonder dewelcke sy met een beroerlicke schrick en vreese noodtsakelick ghequelt en t'eenemael verscheurt moet worden, 't en zy datse mogelick Godt en haer selven vergeten hebbende, voor een oogenblick des tijdts in slaep valle. Ick segge met waerheydt voor een ooghenblick. Want sy en geniet niet langh sulck een ellendige vergetentheydt, maer wordt door de ghedachtenisse van Godes ghericht die haer dickwils van nieuws over komt, seer scherpelick gewondt en ghesteken. In somma, daer en is niemant waerlicks geloovigh, dan alleen die gene, die door een grondige en sekere kennis overtuyght en versekert zijnde, dat Godt hem een genadigh en goedt-gunstigh Vader is, van sijne goedertierenheydt hem-selven alles goedts belooft: en die op de beloften van Godes goet-gunstigheydt t'sijnwaerts vertrouwende, een ongetwijffelde hope der saligheydt heeft: ghelijck d'Apostel aenwijst met dese woorden: Indien wy 't vertrouwen en den roem der hope tot den eynde toe vast behouden. Want hy wil aldus hier mede segghen dat niemant ten rechten sijn hoop op den Heere gestelt heeft, dan alleen die, die met een vast vertrouwen roemt dat hy een erfgenaem is van 't Hemelsch Koninckrijck. Niemandt, segge ick, is een geloovige dan die op de gerustigheydt en vastigheydt sijner saligheydt steunende, met vertrouwen en vrijmoedigheydt den Duyvel en den Doodt bespot, gelijck wy verstaen uyt die voortreffelick' uytroepinge van Paulus: Ick ben, seght hy, versekert dat noch Doot, noch Leven, noch Engelen, noch Overheden, noch Machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, ons sal kunnen scheyden van de liefde Godts, welcke is in Christus Jesus onsen Heere. Alsoo houdt het den selven Apostel oock daer voor dat d'ooghen onses verstandts andersins

[Margin: Waer op dese sekerheyt rust. — Rom. 5. 1. — De nuttigheyt der selver. — Beschrijvingh van eenen waren gheloovigen. — Hebr. 3. 14. — Rom. 8. 38. — Ef. 1. 18.]

niet wel en worden verlicht, 't en zy dan dat wy sien welcke daer zy de hope des eeuwighen erfdeels daer toe wy geroepen zijn. Hy leert oock al-omme alsoo, dat hy aenwijst dat de goedtheydt Godts andersins van ons niet wel en wordt ghevat, 't en zij dat wy daer uyt trecken de vrucht van een groote gerustigheydt.

Tegen-werpinghe teghen dese sekerheyt.

17. Maer (sal yemant seggen) de geloovige gevoelen en bevinden wel vry wat anders, dewelck in't overlegghen van Godts ghenade t'haerwaerts niet alleen met onghe-rustigheydt gequelt worden, ('t welck hen dickwils weder-vaert) maer oock somtijdts met seer sware verschrickingen worden verslagen en geschudt. Soo groot is 't ghewelt der aenvechtingen om hare herten t'ontroeren: sulcks dat dit niet wel en schijnt te accordeeren met die voorseyde sekerheydt des gheloofs. Dese swarigheydt moet derhalven wech ghenomen worden, indien wy de boven-gestelde Leere willen | staende houden. Voorwaer wanneer wy leeren dat het geloove seker en gerust moet zijn, soo en hebben wy niet in den sin te spreken van sulck eene versekertheydt die door gheen twijffelingh geraeckt en wordt, noch van soodanigen gerustigheydt dewelcke door gheen bekommeringh en wordt overvallen 1); maer seggen veel eer dat de gelcovige eenen gheduyrighen strijdt hebben met haer eygen misvertrouwen. Soo verr' is't daer af dat wy der selver conscientien souden stellen in eenige stille rust, dewelcke door gantsch gheene beroerten en soude verbroken worden. Evenwel ontkemmen wy ter andere zijden datse vervallen en afwijcken van dat sekere vertrouwen, 't welck sy van Godes barmhertigheydt hebben opgenomen, hoe seer en op wat wijse sy oock souden mogen benauwt en aengevochten worden. De Schriftuer en stelt ons geen klaerder of gedenckweerdiger exempel des gheloofs voor oogen dan in David, bysonder soo ghy siet op den gheduyrigen loop sijns levens. Nochtans gheeft hy door ontallicke klachten te kennen, hoe dat hy niet altijdt gerust van herten en is geweest; het verwysen naer 2) eenige weynighe der selver sal alhier genoeghsaem zijn. Wanneer hy sijn ziel verwijt haer' ontroerde beweginghen, wat doet hy anders dan vergrammen op sijn eygen ongeloovigheydt? Wat buyght ghy u neder, seght hy: O mijn ziele, ende zijt onrustigh in my? hoopt op Godt. En gewisselick die verslagentheydt is een openbaer teecken gheweest van misvertrouwen, als of hy meende dat hy van God verlaten was. Men leest oock elders een breeder belijdenis: Ick hebbe in mijn haestigheydt geseydt: Ick ben verworpen van het aenschouwen uwer oogen. Hy twist oock in een ander plaets met hem-selven door een benauwde en erbarmelicke ontstel-tenis, ja hy maeckt oock geschil van de natuere Godts selfs. Heeft Godt vergeten genadigh te zijn? heeft hy sijne barmhertigheden door toorne toe-gesloten? Het geen daer nae volght luydt noch harder: Daer na seyd' ick, dit krenckt my; [*maer*] de rechterhandt des Alderhooghsten verandert. Want hy veroordeelt hem-selven ten verderve, gelijck of hy alle hope verloren hadde: hy bekent oock niet alleen dat hy door twijffellingh ontroert wordt, maer (als of hy in den strijdt t'onderlaghe) hy en laet oock hem-selven niet met allen overigh: om dat Godt hem verlaten hadde, en sijn handt, die hem voortijdts bystandt dede, hadd' om-ghekeert tot sijnen ondergangh. Daerom en vermaent hy niet te vergeefs sijn siel datse tot haer rust soude weder keeren: want hy hadde bevonden dat hy tusschen oproerige baren en golven 1) op en 2) neder gheslinghert 3) was. En evenwel (dat te verwonderen is) worden de herten der Godtsalighen in't midden van soodanighe aenvallen 4) door het geloof ondersteunt en opgehouden: het welck in der waerheyt den Palmboom ghelijck is, en sich selven kantet en om hooge verheft teghen allerley lasten en swarigheden: ghelijck David, doe hy mocht schijnen overrompelt te zijn, hem-selven nochtans bestraffende, niet en heeft opghehouden van sich tot Godt op te rechten. En soo wie teghen sijn eygen swackheydt strijdende in sijne benauwtheden tot den gheloove sijnen loop en toevlucht 5) neemt, die heeft alreede ten grooten deele d'overhandt bekomen. Het welck' uyt dese spreuck en diergelijcke kan worden afgenomen: Wacht op den Heere, zijt sterck, ende hy sal u herte verstercken; jae wacht op den Heere. Hy bestraft en beschuldight hem-selven van vreesachtigheydt, en dewijl hy een dingh twee-mael verhaelt, soo bekendt hy dat hy nu en dan en dat aen 6) veel onrustigheden onderworpen is. Ondertusschen en mishaeght hy niet alleen hem-selven in dese ghebreken: maer hy arbeydt oock met groote neerstigheydt om die te beteren. Voorwaer soo wy hem nae behooren en ter deghen willen vergelijcken met den Koning Achas, soo sullen wy een groot onderscheydt ghewaer worden. Jesaia wordt henen gesonden om remedy en hulp te verschaffen voor de benauwtheyt des godtloosen en geveynsden Koninghs. Hy spreeckt hem

Margin notes (left column): Van des gheloofs onvolmaecktheydt, versterckingh, en wasdom: Siet het vierde Boeck, sect. 7. 8. (p. 220.) — Antwoorde. — Bevestigingh van dees' antwoorde genomen uyt het exempel Davids. — Psalm 42. 6. en 43. 5. — Psalm 31. 23.

Margin notes (right column): Psalm 77. 10. — Psalm 116. 7. — Psalm 27. 14. — Breeder aenwijsingh van 't tegenoverghestelde exempel van Achas.

1) aengeranst. 2) 't verhael van.

1) (dat). 2) (dat.) 3) gesuckelt. 4) aenstooten.
5) wijck en gangh. 6) [ ].

Iesai. 7. 4.

aen met dese woorden: Wacht u, ende zijt gherust, ende vreest niet, &c. Maer wat doet de Koningh? Gelijck te voren van hem was geseyt, dat sijn hert ontroert wierdt, als de boomen die in het woudt van den windt geschudt worden, alsoo en staet hy niet af van sijn vrees' en verslagentheydt, hoewel hy de belofte Godts gehoordt hadde. Dit is dan d'eygen besoldigingh en straffe der ongeloovigheydt, te weten, alsoo te beven datmen sich selfs in d'aenvechtingh van Godt afkeert, wanneer men den toegangh tot Godt door het geloof niet en ontsluyt. De geloovige daar en tegen, die door den swaren last der versoeckinghen ghekromt en by-nae onderdruckt worden, door-worstelen deselve stantvastelick al hoewel niet sonder moeyt' en swarigheydt. En dewijl sy van haer eygen swackheyt goede kennis hebben, so bidden sy met den Propheet: Ende en ruckt het Woordt der waerheydt van mijnen monde niet al te seer. Met welcke woorden wy gheleerdt worden, datse somtijdts verstommen, gelijck als of haer geloove ter ne'er gevelt ware: en datse nochtans niet en beswijcken of den rugge toe en keeren, maer haren strijdt vervolgen, en hare traegheydt met bidden opscherpen, op datse ten minsten met haer selven toe te gheven, niet en souden ongevoeligh worden.

Item: Van de gheduyrige bevindingh en het gebedt der geloovigen.

Psalm 119.43.

Om deser oorsaken wille wort alhier beschreven den strijt des vleesches en des geestes in een geloovige ziel.

18. Op dat wy dit verstaen en begrijpen mogen, so is noodigh dat wy weder komen tot die verdeelinghe des vleesches en des gheestes, daer van wy elders gewagh gemaeckt hebben, dewelck' haer in desen deele seer klaerlick vertoont. Het Godtsaligh hert gevoelt derhalven in sich een verdeelingh, dat het eensdeels van wegen de kennisse der Goddelicker goetheyt met soetigheydt doorgoten, en ander 1) deels van weghen 't gevoelen sijner elendigheyt met bitterheyt benauwt wordt; dat het eensdeels op de belofte des Euangeliums berust, en ander 2) deels door 't getuygenisse sijner ongerechtigheydt verbaest is; dat het eensdeels door 't beseffen des levens van vreugd' opspringht, en ander 3) deels voor de doot verschrickt is. Welcke verwisselingh uyt d'onvolmaecktheyt des geloofs ontstaet: overmits het nimmermeer in den loop van dit tegenwoordige leven met ons soo wel en gaet, dat wy van alle sieckte des misvertrouwens geheelt zijnde, geheelick met het geloove vervult en beseten worden. Hier uyt komen die strijden voort: wanneer d'ongeloovigheyt die in d'overblijfselen des vleesches steeckt, sich verheft, om het geloof 'twelck in ons ontfangen is, te bevechten. Maer indien dan also 1) in een geloovigh hert de versekertheyt meestendeels 2) met twijfelingh vermengt is, vervallen wy dan niet altijt wederom daer henen dat het geloove niet en bestaet in een seker' en klare, maer alleen in een duyster en twijffelachtighe kennis van Godes wille t'onswaert? In 't minste niet. Want al is 't dat wy door verscheyden gedachten her- en derwaerts 3) getrocken worden, so en worden wy nochtans daerom terstondt niet afgetrocken van het geloove. En al hoewel wy door het drijven des | misvertrouwens opwaerts en nederwaerts geslinghert 4) worden, soo en worden wy daerom nog 5) niet in den afgrondt der ongeloovigheyt versoncken: al is 't oock dat wy aenstoot lijden, daerom en worden wy niet ter neder geworpen. Want dit is altijt het eynde van desen strijdt, dat het Geloof alle die swarigheden, door wier beklemminghen het ghevaer schijnt 6) te loopen, doorworstelt en te boven komt.

(p. 221.)

Het eynde van desen strijt is de overwinninge des gheloofs.

19. Dit zy dan den korten inhoudt. Soo haest als oock d'alderminste druppel des Gheloofs in onse herten is ingedrupt, soo beginnen wy alreede Godts aenschijn vreedsaem en lieflick en jegens ons goedertieren t'aenschouwen, wel van wijt en verre: maer nochtans met sulck een seker ghesicht, dat wy weten dat ons ghesicht niet en dwaelt. Naer mate wy nu 7) daer na vorderen (ghelijck wy gheduyrigh behooren voort te gaen) naer die mate 8) komen wy als door een gedane voortgangh nader, en also des te sekerder tot sijn aenschouwen, 't welck ons oock door een gestadigh aenhouden gemeensamer gemaeckt wordt. Aldus sien wy dat het hert door de kennisse Godts verlicht zijnde, in't begin met veel onwetenheydt bevanghen is, dewelck' allengskens wort wech genomen. En al hoewel het sommige dingen niet en weet, of die dingen die het siet wat duysterlick bemerckt, so en wort het nochtans daer door niet verhindert een klare kennisse van Godes wille t'sijnwaerts te genieten, 't welck is het meest' en voornaemst' in het gheloove. Want gelijck yemandt die in een gevangen-huys besloten is, indien hy door een naeuw en engh venster alleen van ter zijden en als ten halven de stralen van de Sonne siet glinsteren, wel van het vrye en volle gesicht der Sonne berooft wordt, maer nochtans een sekeren glantz met sijn ooghen schept en 't ghebruyck van dien ontfanght: alsoo oock,

Somma: Het gheloove der uytverkorenen is onghetwijffelt en gewis.

1. Bewijs door een gelijckenisse.

1) eens-. 2) eens-. 3) eens-.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) hier en daer. 4) gesuckelt. 5) [ ]. 6) met dewelck' het omset zijnde schijnt perijckel. 7) Soo veel als wy. 8) soo veel.

al hoewel wy door de boeyen deses aerdtschen lichaems gebonden zijnde, met veel donckerheyts van alle kanten worden omschaduwet, so worden wy niet te min door Godes licht, of schoon het tot betooningh van sijne barmhertigheydt maer een weynigh op ons en schijnt, soo veel verlicht als tot grondige gerustigheydt genoeghsaem is.

2. Bewijs genomē van 't getuyghnisse des Apostels, waer uyt blijckt dat het gheloof al hoewel het in de uytverkorene Godts onvolmaeckt is, nochtans vast en seker is. 1. Cor. 13. 9.

20. Beyde dese dinghen worden van den Apostel in verscheyden plaetsen seer wel geleert. Want als hy verklaert dat wy ten deele bekennen, en ten deele propheteeren, en dat wy door een spiegel sien in een duystere reden, so geeft hy te kennen hoe kleyn een deelken van die ware Goddelicke wijsheyt ons in dit tegenwoordige leven gegeven wort. Want ofschoon die woorden niet enckelick aen en wijsen dat het gheloof onvolmaeckt is so langh als wy onder den last des vleesches suchten, maer dat het uyt ons' onvolmaecktheyt komt dat wy geduyrigh in't leeren geoeffent moeten worden: soo geeft hy nochtans te verstaen, dat dat geen 'twelck onbegrijpelick is, door ons kleen begrijp en verstant niet en kan ghevat worden. En dit betuyght Paulus van de gantsche Kerck: en een yeder van ons wordt door sijn eygen grovigheyt verhindert, dat hy soo nae by niet en komt als wel te wenschen waer. Maer hoe seker en onbedrieghlick Godt hem-selven ons gheeft te smaken selfs door een kleen druppelken des geloofs, dat betoont de selvigh' Apostel elders, wanneer hy seght dat wy door het Euangelium met onghedeckten aenghesicht' en sonder eenigh voorhangsel de heerlickheyt Godts met so grooten kracht aenschou-
2. Cor. 3. 18. wen, dat wy worden [*nae*] het selve beelt in ghedaente verandert. In sodanigen onwetenheydt moet te ghelijck veel twijffels en bevens plaets hebben: bysonder dewijl ons hert door sijn eyghen natuyrlick ingeven tot ongeloovigheyt genegen is. Hier by komen d'aenvechtingen, dewelck' in getal on-eyndig en in geslacht menigerley, ons dickwils met een groot gheweldt bespringen. Voornemelick de conscienty selfs, door den aenliggenden last der sonden gedruckt zijnde, klaeght en sucht somtijts by haer selven, somtijdts strafts' haer selven, somtijdts grimts' in't heymelick, somtijdts richtse beroert' aen in 't openbaer. 't Zy dan dat den tegenspoet ons den toorn Godts voor oogen stelt, 't zy dat onse conscienty d'oorsaeck en stof van sijn gramschap in haer selven bevindt, d'ongeloovigheyt grijpt daer uyt wapenen en instrumenten om het geloof te verdrijven: dewelcke als dan 1) altijdt tot dit eynde geschickt en gebruyckt worden 1), dat wy meenende dat Godt teghen ons en op ons verbolgen is, geen hulp met allen van hem verwachten en hem ghelijck eenen doodtlicken vyandt vreesen souden.

Een overvloediger uytlegging van de natuere des geloofs.

21. Om dese stormen en aenvallen te verdragen, wapent en versterckt het gheloof sich 2) selven met het woordt des Heeren. En wanneer het bespronghen wordt door dusdanighe aenvechtingh dat Godt onse vyandt is, om dat hy verbolgen is: soo antwoordt het gheloove daer tegen dat hy oock in't kastijden en slaen barmhertigh is, dewijl de kastijdingh meer van liefde, dan van toornigheydt voort komt. Als het geslagen wort met dese gedachte, dat Godt een wreker is van ongerechtigheydt, soo brenght het daer tegen, dat voor alle sonden vergevingh is bereyt, soo dickwils als de sondaer tot des Heeren genade sijn toevlucht neemt. In sulcker voegen komt een Godtsaligh hert, ofschoon het op wonderbare wijsen ontroert en gequelt wort, nochtans eyndelick alle swarigheden te boven, ende en laet sich 't vertrouwen op Godts barmhertigheydt nimmermeer uyt de handt wringhen. Jae dat meer is, alle d'aenvechtingen daer door het geoeffent en vermoeyt wordt, eyndighen en loopen 3) uyt op een versterkinghe 4) van dit vertrouwen. 't Bewijs hier van is, dat de Heylige, wanneer hun dunckt datse door de wrake Godts alder-meest ghedruckt worden, nochtans voor hem hare klachten brengen, en als het schijnt datse niet en sullen verhoort worden, hem niet te min aenroepen. Want waer toe soud'et dienen haer beklagh te maken by hem, van den welcken sy geenen troost en verwachteden? Sy en souden het 5) oock nimmermeer ondernemen 6) hem aen te roepen, indiense niet en gheloofden dat hun eenige hulp by hem gheworden soude. Alsoo klaeghden wel de Discipelen, die Christus van kleyn-geloovigheyt bestraft, datse vergingen, maer riepen hem niet te min aen om hulp en bystandt. En als hy haer van wegen haer kleyn geloove bekijft, soo en verwerpt hy haer niet uyt het ghetal van de sijne, hy en rekent haer oock niet onder d'ongeloovige, maer hy port haer alleenlick aen om haer gebreck uyt te drijven. 't Geen derhalven voor henen geseyt is, dat houden we nogmaels staende, te weten 7), dat de wortel des geloofs, al hoewel die gestooten zijnde herwaerts of ginswaerts schijnt te neygen, nimmermeer uyt een gheloovigh gemoedt en wordt uytgeroeyt, maer in't on-

1. Wanneer een geloovighe met vreese ghe-slagen wort, so begeeft hy sich in den schoot van den barmhertigen Godt.

2 Hy en vliedt niet wanneer Godt vervolgt, maer hoopt op hem.

3. Hy en laet de ongeloovigheyt in sijn hert niet heerschen. Matth. 8. 25.

1) nochtans.

1) (te weten, op) 2) hem-. 3) komen. 4) tot een versekertheydt. 5) [ ]. 6) voor haer nemen. 7) beweeren wy wederom.

derste deel vast blijft steecken: dat het licht des geloofs nimmermeer also wort uytgebluscht of verstickt, of het blijft ten minsten gelijck als onder d'asschen verborghen: en dat door
(p. 222.) dit betoogh openbaer wordt | dat het woort, 't welck een onverderffelick zaet is, een ghelijcke vrucht voort brenght, wiens spruyt nimmermeer en verdort, of in 't geheel en vergaet. Want al hoewel de Heylige d'opperste stof en oorsaeck om te wanhopen hier in hebben, te weten, datse nae de gestalt' en gelegentheydt der dinghen die hen voor vallen, Godes handt tot haer verderf ghevoelen: soo
Iob. 13. 15. betuyght nochtans Job dat sijn hope soo verre sal strecken en voort gaan, dat hy niet en sal aflaten op Godt te hopen, alwaer 't dat
4. Ja hy bevecht de selvighe, en de Geloovige en vergaet in der eeuwigheyt niet. hy van hem ghedoodet werde. Het is voorwaer alsoo, d'ongheloovigheydt en voert geen heerschappy inwendigh in de herten der Godtsalighen, maer bestormt deselve van buyten: sy en verwondt oock met hare schichten niet doodelick, maer quelt alleenlick, of immers quetst de selvigh' also dat de wonde geneselick is.
Ephes. 6. 16. Want het geloove, gelijck Paulus leerdt, is ons tot een Schildt: het welck tegen de pijlen gehouden zijnde, 't gewelt der selver alsoo opfanght 1) dat het die t'eenemael afweert, of ten minsten breeckt, datse tot de levendige deelen 2) niet door en dringen. Wanneer derhalven het gheloove bestreden wordt; soo is het even eens als of een soldaet die andersins vast en stijf staet, door een geweldigen slach van een scheut gedwongen wierdt sijn voet te versetten en een weynigh te wijcken: en als het gheloove selfs ghewondt wordt, dat is als of den schilt door den indruck eenige breuck ontfingh, sonder nochtans door-boort te worden. Want een Godtsaligh hert sal altijdt daer toe komen,
Psalm 23. 4. dat het met David sal seggen: Al gingh ick ook in een dal der schaduwe des doodts, ick en soude geen quaet vreesen, want ghy zijt met my. 't Is voorwaer grouwelick te wandelen in de duysternisse des doodts, en 't is onmogelick dat de geloovige, hoe grooten sterckheyt sy oock mochten hebben, daer voor niet en souden schricken. Maer overmidts in haer dese ghedachte d'overhandt neemt, te weten, datse Godts bystandt genieten, en dat hy voor hare saligheydt sorghe draeght, so wordt oock de vreese door gerustigheyt over-
5. Al hoewel 't gheloof duysendt-mael bestormt wordt, so overwint het doch ten laetsten. wonnen. En, gelijck Augustinus seyt, hoe grooten krijghs-ghereetschap de Duyvel oock 3) tegen ons oprecht, soo langh als hy niet en besit de plaetse des herten daer het geloove woont, so is hy buyten uytgeworpen. Alsoo is het dat de geloovighe, soo men nae d'uytkomst het oordeel wil strijcken, niet alleen allerley strijdt behouden door komen, soo datse terstont daer nae 1), haer kracht verfrischt 2) hebbende, wederom bereyt zijn in den strijdt te treden: maer in haer wordt oock vervult 't geen Joannes seght in sijnen eersten Sendt-brief: Dit is d'overwinninghe die 1. Ioan. 5. 4.
de werelt overwint, namelick, ons geloove. Want hy en seydt niet dat het alleenlick in éénen strijdt, of in weynighe, of teghen eenen aenval d'overhandt sal behouden; maer dat het de gantsche werelt overwinnen sal, ofschoon het duysent-mael bestormt mochte worden.

22. Daer is noch een andere soorte van vrees' en bevingh, door dewelcke nochtans de gerustigheyt des geloofs grondiger gevestight wordt, soo verr' is het daer van 3) af datse daer door eenighsins verkort soude worden. Te weten, wanneer de gheloovighe, bedenckende dat d'exempelen van Godes wraeck tegen de godtloose betoont, haer dienen tot een spiegel en vermaningh, sorghvuldelick toesien datse door deselve sonden den toorn Godts haer selven niet en komen op den hals te trecken: ofte wanneer sy haer eygen rampsaligheydt by haer selven heen en we'er overweghende, gantsch en gaer op den Heere leeren staen, sonder den welcken sy sien dats' onghestadigher en meer vergancklick zijn dan eenighen (Daer is noch een andere soorte van vreese, uyt de bemercktinge van Godes oordeelen tegen de godtloose voort komende, dewelcke oock van 't geloove wordt overwonnen.)
windt. Want als d'Apostel de Corinthiers een 1. Cor. 10. 5 en volgende.
schrick aenjaeght mits haer voor oogen stellende de straffen, door dewelcke de Heer in voortijden over 't Israëlitische volck wraeck hadde gheoeffent, op dats' haer selven met ghelijcke boosheden niet en souden besmetten, so en verswackt hy daer mede haer vertrouwen niet, maer hy drijft alleen uyt de slaperigheydt des vleeschs, door dewelcke het gheloove meer plach nedergedruckt dan versterckt te worden. Wanneer hy oock uyt den val
der Joden oorsaeck neemt om te vermanen: Ibid. vs. 12.
Dat die gene die staet toesie dat hy niet en Rom. 11. 20.
valle, soo en beveelt hy ons niet te wanckelen als of wy van onse stantvastigheydt en volherdingh weynigh versekert waren: maer hy neemt alleen d'opgeblasentheyt wech, en het lichtveerdigh vertrouwen op eygen macht, op dat de Heydenen die in der verstootenen Joden plaets waren aenghenomen, deselve niet hooghmoedelick en souden op 't lijf vallen. Hoewel hy en spreeckt aldaer niet alleen de geloovige aen, maer hy vervat oock in sijne woorden de geveynsde, dewelcke niet dan op den uytwendigen schijn en roemden. Want (Soodanighe exempelē voor de ooghen der gheloovighen gesteldt zijnde, bedwinghen de vermetenheydt des vleesches, en bevestighen het gheloof in Godt.)

1) ontfanght. 2) partijen. 3) [ ].

1) aen. 2) herhaelt. 3) [ ].

hy en vermaent niet een yeder mensch in't bysonder, maer een vergelijcking tusschen de Joden en Heydenen ghestelt hebbende, nae dat hy hadde getoont dat de Joden van weghen haer ongeloovigheyt en ondanckbaerheyt rechtveerdelick met verwerping en verstootingh gestraft waren, so vermaent hy oock de Heydenen datse door grootsheyt en verheffingh hares selfs de ghenade der aennemingh tot kinderen, die hen korts en onlanghs geschiedt was, niet en verliesen. En gelijck in die verwerpinge der Joden noch eenighe der selver overigh waren die van het verbondt der aennemingh niet en waren afghevallen: alsoo konden er oock wel sommige uyt den Heydenen voort komen, dewelcke sonder waerachtigh gheloof alleen door een dwaes vertrouwen des vleeschs op-gheblasen wierden, en alsoo Godes goedertierenheyt tot haer verderf misbruyckten. Maer ofschoon ghy het oock 1) soo verstondt als of het tot d'uytverkorene en gheloovige gheseydt ware, soo en sal doch daer uyt geen ongemack volghen. Want het is heel yets 2) anders of men 3) de lichtveerdigheyt, die den Heydenen uyt d'overblijfselen des vleesches somtijts over komt, soeckt 4) te bedwinghen, op datse door een ydele vermetentheydt sich niet op en blase: of wel dat men 5) de conscienty door vreese sou poghen 6) te verslaen, datse met een volle gerustigheydt sich op Gods barmhertigheyt niet en verlaet.

Hier teghen en doet niet het segghen des Apostels, dewelcke niet anders en vereyscht dan dat wy ons gewennen sullen om met een groote verneringh onses selfs ons' oogen te slaen op des Heeren kracht. Phil. 2. 12.

23. Daer beneffens als hy leert dat wy met vrees' en beven onse saligheyt sullen wercken, so en eyscht 7) hy niet anders dan dat wy ons sullen ghewennen met een groote vernederingh onses selfs ons' ooghen te slaen op de kracht des Heeren. Want daer en is niets dat ons soo seer opweckt 8) om alle vertrouwen en versekertheydt des ghemoedts op den Heere te werpen, als het misvertrouwen dat wy van ons selven hebben, en de benaeuwtheyt die in ons ontstaet uyt het ghevoelen van ons' elendigheyt. Aldus moet verstaen worden 't geen by den Propheet gelesen wort: In de veelheydt uwer goedtheydt sal ick tot uwen Tempel ingaen: ick sal aenbidden in vreese. Alwaer hy gevoeghlick de vrymoedigheydt des geloofs, dewelck op Godes barmhertigheydt berust, te samen voeght met de Godtsalige vreese, daer mede wy noodtsakelick moeten aengedaen worden, so dickwils als wy komende voor het aenschijn van Godts Majesteyt, uyt sijn glantz en klaerheydt vernemen, hoe groot onse onreynigheydt zy. Salomo spreeckt oock de waerheydt wanneer hij betuyght dat die mensch ghelucksaligh is die sich aller weghen vreest, overmidts men door halsterrigheydt in ongeluck vervalt. Maer hy spreeckt van sulck een vrees' en schrick waer door wy voorsichtigher worden, en niet waer door wy benaeuwtheydts halven beswijcken, te weten, wanneer het gemoet in sich selven beschaemt zijnde, in Godt weder tot hem-selven komt: by sich selven ter neder gheslagen zijnde, in Godt wordt opgherecht: en van sich selven misvertrouwende, door 't vertrouwen op hem weder 1) adem haelt 2). Daerom konnen de gheloovige te ghelijck bevreest worden en seer gherusten troost genieten: na dats' nu eens 3) op haer eygen ydelheyt haer ooghen slaen, en dan weder 4) haer ghedachte tot Godts waerheydt en getrouwigheydt wenden. Yemandt soude mogen seggen, hoe konnen beyde vrees' en geloof in één hert haer sit-plaets hebben? Antwoorde, even gelijck als in het tegen-deel sorghloosheyt en benaeuwtheyt te samen in een herte woonen. Want wanneer de godtloose sich selven tot sorgloosheyt en ongevoelickheyt brengen, om door geenerley vreese Godts gequelt te worden, soo wordense nochtans door Godes oordeel ghedrongen en benaeuwt, soo datse niet en verkrijgen 't geen sy soecken. Alsoo kan Godt de sijne wel oeffenen tot harer vernederingh op datse sterckelick strijdende sich houden onder den toom van zedigheyt en matigheyt. En dat dit het voornemen en ooghmerck des Apostels geweest zy, sulcks blijckt uyt het vervolgh der woorden, daer in hy 't wel-behaghen Godts waer door hy den sijnen gheeft dat sy het goede willen en neerstelick na volgen, stelt tot een reden van dese vrees' en bevingh. In desen sin moet oock ghenomen worden 't gheen de Propheet seght, de kinderen Israëls sullen vreesen voor Godt en voor sijne goedtheydt: want de Godtvruchtigheyt en brenght niet alleen voort eerbiedigheydt tot Godt, maer selfs de soetigheydt en lieflickheydt der ghenade gheeft dien mensch die in hem-selven ter neder geslagen is, beyde vrees' en verwonderingh om Godt aen te hangen, en hemselven ootmoedelick sijne Mogentheyt t'onderwerpen.

Psalm 5. 8.

(p. 223.)

Prov. 24. 14.

En voorwaer de vrees' en 'tgeloof komen wel over een en worden door eenen onderlingen bandt te samen verknocht, 't welck blijckt uyt contrarie dinghen.

Bewijs, uyt het seggen des Propheten.

Hosea 3. 5.

Dese Leer' en stijft oock gheensins de dwalingh der gener dewelcke droomen van een vertrouwen dat met ongheloovigheyt vermenght is.

24. Nochtans en doen wy door dese Leere de deur niet open voor sekere 5) seer schadelicke Philosophy, dewelcke sommighe halve Papisten te desen tijdt in eenige hoecken beginnen te smeden en voort te brenghen. Want dewijle sy die grove twijffelingh, die in de

1) [ ]. 2) wat. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) en wat anders. 6) [ ]. 7) vereyscht. 8) verweckt.

1) sijnen. 2) verhaelt. 3) als nu. 4) als nu wederom. 5) die.

Scholen geleert is gheweest, niet en kunnen staende houden, soo nemen sy haren toevlucht tot een ander ghedichtsel, om een vertrouwen te maken dat met ongeloovigheydt vermengt is. Sy bekennen dat wy een volkomen oorsaeck om alles goedts te hopen, vinden in Christus soo dickwils als wij op hem ons' oogen slaen: maer ghemerckt wy altijdt onweerdigh zijn t'ontfanghen alle die goederen die ons in Christus worden aengeboden, so willense dat wy door de bemerckingh van ons' onweerdigheydt sullen twijffelen en wanckelen. In somma, sy stellen de conscienty also tusschen hoop' en vreese, datse by poosen en beurten nu herwaerts dan 1) ginswaerts verandert en ghebogen wordt: sy vergelijcken oock de hoop' en vrees' alsoo met malkanderen, dat d'een valt als d'ander op komt. Alsoo is 't dat de Sathan, dewijl hy nu siet dat d'openbare middelen daer meed' hy voor henen de sekerheydt des geloofs plach te niet te doen, te deser tijdt niet en deughen, de selvighe door kromme ganghen in 't verborgen soeckt te krencken. Maer wat voor een vertrouwen sal doch dat zijn, 't welck nu en dan de wanhoop en vertwijffelingh plaets gheeft? Indien ghy, segghense, Christus aensiet, soo is uwe saligheydt vast en seker: ist dat ghy tot u selven wederkeert, soo is uwe verdoemenisse ghewis. Soo moeten derhalven twijffelingh en goede hoop by beurten in u ghemoedt d'overhandt hebben. Even eens als 2) of wy Christus als verre van ons staende, en niet veel meer als in ons woonende bemercken moesten. Want wy verwachten de saligheyt van hem, niet om dat wy hem van verre sien: maer om dat hy ons in sijn Lichaem in-ghelijft hebbende, ons niet alleen aller sijner goederen, maer oock sijns selfs deelachtigh maeckt. Ick keere derhalven dit haer argument wederom teghen hen aldus: Indien ghy u selven bemerckt, soo is uwe verdoemenisse seker: doch dewijl u Christus met alle sijne goederen alsoo mede gedeelt is, dat al dat 't welck hy heeft u eygen goedt wordt, dat ghy een wort van sijne leden, en oversulcks een met hem: soo bedeckt sijne gerechtigheyt uwe sonden, sijn saligheydt neemt uwe verdoemenisse wech, en hy komt met sijne weerdigheydt tusschen u en Godt, op dat uw' onweerdigheyt voor Godts aenschijn niet en kome. Dit is ghewisselick alsoo: 't En betaemt niet datmen Christus afsondere van ons, of ons van Christus: maer men moet met beyde de handen vast houden die gemeenschap daer meed' hy hem-selven met ons vereenight heeft. Aldus onderwijst ons d'Apostel: Indien, segt hy, Christus in u-lieden is, so is wel het lichaem doot om der sonde wille: maer de geest is leven om der gherechtigheydt wille. Volghens henlieder beuselachtigh ghevoelen hadd' hy aldus behooren te seggen, Christus heeft wel het leven by hem, maer ghy-lieden, ghelijck ghy sondaers zijt, blijft den doodt en de verdoemenis onderworpen. Maer hy spreeckt veel anders. Want hy leert dat de verdoemenis die wy uyt ons selven verdienen, door de saligheydt van Christus zy verslonden: en om dit te bevestigen, gebruyckt hy die reden die ick by gebracht hebbe: te weten, om dat Christus niet buyten ons en is, maer in ons woont: en niet alleen door een onafscheydelicken bandt des geselschaps aen ons is verknocht, maer oock door een wonderlicke ghemeenschap dagelicks meer en meer tot een lichaem met ons aenwast, tot dat hy t'eenemael met ons een wordt En nochtans en loochen 1) ick niet 't geen ick onlanghs gheseydt te hebbe, te weten, dat den geloove somtijdts eenigh' afbrekingen wedervaren, nae dat des selvigen swackheyt onder de geweldige bestormingen herwaerts of gins waerts wordt gebogen. Alsoo wordt het licht des geloofs in de dicke duysterheydt der aenvechtingen verborgen. En evenwel wat den gheloove oock soude mogen overkomen, soo en laet het niet af van nae Godt neerstelick te soecken.

Weder-legging van dese dwalingh, ghenomen uyt de bemerckingh van de weerdigheydt van Christus die in ons woont.

Dit argument wort wederom tegen haer ghekeert en ghebruyckt.

En die weder-leggingh wortbevestight door 't getuyghnis des Apostels. Rom. 8. 10

Wat men van dese vraegh' moet houden.

25. Bernardus en spreeckt oock niet anders, als hy dit argument met voordacht verhandelt in sijn vijfde Sermoen van d'inwyinghe des Tempels. Wanneer ick, seght hy, door Godts genade somtijdts gedachten hebbe van de Ziele, so dunckt my dat ick daer in ghelijck als twee teghen elckaar-strijdende dinghen vinde. Indien ick die, soo alsse is in haer selven en uyt haer selven aenschouwe: soo en kan ick niet waerachtighers van haer segghen | dan datse tot niets ghemaeckt is. Wat noodt is 't nu alle hare bysonder' ellendigheden op te tellen, hoe seer datse met sonden beladen zy, met duysternissen overstort, met wellusten verstrickt, met boose begeerlickheden ghekittelt, den passien en onsteltenissen onderworpen, met bedriegeryen en bespottinghen vervult, altijdt tot het quaedt gheneghen, licht ghereedt tot alle sonden, en eyndtlick hoe gantsch 2) vol van schand' en beschaemtheydt. Is 't nu 3) dat oock selfs all' hare gherechtigheden by 't licht der waerheydt besien zijnde, bevonden worden te zijn ghelijck een wech werpelick 4) kleedt, waer voor sullen

Bevestiginge van de voorgaende besluyt-reden genomen uyt Bernardus.

(p. 224.)

Iesa. 64. 6.

1) nu. 2) ghelijck.

1) versaeck'. 2) seer. 3) [illegible] 4) maen-stondig

Matth. 6. 23. dan haer' ongerechtigheden gerekent worden? Indien dan het licht dat in u is, duysternisse is, hoe groot [*sal*] de duysternisse [*selve zijn?*] Wat sullen wy dan segghen? sonder twijffel de mensch is der ydelheydt ghelijck geworden: de mensch is tot niet ghebracht: de mensch is niets. Nochtans hoe is de mensch t'eenemael Niets den welcken Godt verheft en verheerlickt? Hoe is hy Niets tot wien Godts hert ghesint en genegen is. Broeders laet ons wat rusten en adem scheppen. Al hoewel wy Niets zijn in onse herten, moghelick kander van ons yet schuylen in het herte Godes. O Vader der barmhertigheden, O Vader der elendigen, hoe steldt ghy doch u hert op ons? Want u hert is ter plaetsen daer uwen schat is. En hoe zijn wy uwen schat, soo wy Niets zijn? Alle volckeren zijn soo voor u, als ofse niets waren: sy sullen voor Niets geacht worden, te weten, voor u, maer niet in u. Soo sullense zijn in't oordeel uwer waerheydt, maer niet alsoo in de gesintheydt uwer liefde. Te weten, Ghy roept die dingen die niet en zijn, als ofse waren. So zijnse dan Niets, om dat ghy roept die dinghen die niet zijn, en sy zijn, om dat ghy die roept. Want al is 't datse Niets zijn voor soo veel hun belanght:
Rom. 9. 12. soo zijnse nochtans by u, volgens dit segghen van Paulus, Niet uyt die wercken der rechveerdigheyt, maer uyt hem die roept. Daer nae seght hy dat dese t'samen-bindingh van die tweederley bemerckingh wonderbaerlick is. Voorwaer die dinghen die onder malkanderen verknocht zijn en verderven malkanderen niet. 't Welck hy oock in't slot klaerder betoont met dese woorden: Indien wy nu door dese tweederley bemercking ons selven neerstelick besien, wat zijn wy: ja hoe niets zijn wy in d'eene, hoe heerlick gemaeckt in d'andere bemerckingh: ick meene dat onsen roem getempert schijnt te zijn: maer sy is misschien meer vermeerdert, immers sy is versterckt en vast gemaeckt, op dat wy niet in ons selven, maer in den Heere roemen souden. Te weten, is 't dat wy dencken: Indien hy voorgenomen heeft ons saligh te maken, soo sullen wy terstondt verlost worden: hier in konnen wy nu rusten en weder 1) adem halen. 2) Maer opklimmende tot een hoogher opmerckingh, laet ons de Stadt Godts soecken, laet ons den Tempel soecken, laet ons het Huys soecken, laet ons de Bruydt soecken. Ick en hebb'et niet vergeten: maer, ick segge 't met vrees' en eerbiedigheyt, wy zijn, (segg' ick) doch in het herte Godts. Wy zijn: maer door sijne goetheydt, en niet door onse weerdigheydt.

1) onsen. 2) herhalen.

26. Voorts de Vreese des Heeren, waer van al-omm' allen Heyligen getuyghnis wort gegeven, en die somtijdts 't begin der wijsheyt, somtijdts de wijsheydt selfs genoemt wordt, al hoewelse maer eenderley is, soo komtse nochtans uyt tweederley ghevoelen. Want Godt heeft in sich d'eerweerdigheydt eens Vaders en eens Heeren. Soo wie derhalven hem nae behooren wil dienen, die sal arbeyden om hemselven een ghehoorsaem soon, en een onderdanigh dienstknecht jegens Godt te bewijsen. De ghehoorsaemheydt die hem als een Vader gegeven wordt, wordt van den Heere door den Propheet ghenoemt *eere*, en de onderdanigheydt die hem betoont wordt, als een Heere, wordt genoemt *vreese*. Een soon, seght hy, eert sijnen Vader, en een dienstknecht sijnen Heere. Ben ick u Vader, waer is mijn eere? Ben ick u Heere, waer is mijn vreese? En al hoewel hy onderscheydt maeckt tusschen dese twee, soo siet ghy nochtans dat hy die beyde te samen menght. Wy sullen het derhalven daer voor houden dat de vreese des Heeren bestaet in een eerbiedigheydt die uyt die eer' en vreese vermenght is. En 't en is niet wonder dat dese twee gesintheden in een hert ontfangen worden. Want die by hemselven overleydt hoedanigh een Vader wy aen Godt hebben, die heeft redens en oorsaecks genoegh, ofschoon 'er gheen Hell' en waer, om sijn verbolgentheydt ergher 1) te vreesen dan eenighe doodt. Maer dewijl de dertelheyt van ons vleesch so groot is om vrijelick te sondigen, soo moeten wy, op dat wy de selvigh' allesins bedwingen met eenen oock gedencken: dat de Heer onder wiens macht wy ghestelt zijn, een grouwel heeft aen allerley ongherechtigheyt: wiens wraeck niet ontvloden en sal worden van die gene dewelcke door haer boos leven sijn gramschap tegen haer verweckt sullen hebben.

De ware vreese vloeydt uyt tweederley ghevoelen: te weten, dewijl wy gheleerdt worden Godt als een Vader te vereeren, en als een Heer te vreesen.

Psalm 111. 10. Prov. 1, 7. Prov. 9. 10. Iob. 28. 28. Malach. 1. 6.

27. 't Geen Joannes seght, te weten: Dat in de liefd' gheen vrees' en is, maer dat de volmaeckte liefde de vrees' uytdrijft, overmidts de vreese pijn en benaeuwtheydt heeft, dat en strijdt niet met het geen voorhenen is geseydt. Want hy spreeckt van de vreese der ongeloovigheydt, van dewelcke die vreese der gheloovighen seer veel verschilt. Want de godtloose en vreesen Godt niet om datse er van gruwen om 2) in sijne verbolghentheydt te vallen, soo sulcks sonder straffe mochte geschieden: maer door diense weten dat hy gewapent is met macht om wraeck te oeffenen, soo wordense soo haest sy sijnen toorn vernemen, met schrick en benaeuwt-

Tegen-werpingh uyt de spreuck van Joannes.

1. Ioan. 4. 18.

Antwoorde, door een onderscheydt tusschen de kinderlicke en knechtelicke vreese.

1) seerder 2) grouwelen.

heyt geslagen. En alsoo vreesen sy oock sijnen toorn om datse meenen dat die tot haer naerdert, om dats' yeder ooghenblick verwachten, dat die vallen en druypen sal op haren kop. Maer de gheloovige, gelijck ghe-seydt is, vreesen den toorn meer dan de straffe, sy en worden oock door de vreese der straffe niet ontroert als of die over den hals hingh: maer sy worden voorsichtiger ghemaeckt, op datse die haer selven op den hals niet halen en souden. Dit leert d'Apostel als hy de geloovige aenspreeckt en seydt: En laet u niet bedrieghen, want hier om komt den toorn Godts op de kinderen der onghehoorsaemheydt. Hy en dreyght haer niet dat Godts toorn op hen sal neder dalen, maer hy vermaendt haer, datse souden ghedencken dat de gramschap des Heeren den godtloosen van wegen hare schelm-stucken die hy verhaelt hadde, toebereyt was, op dat oock sy-lieden die gramschap niet en soecken te proeven. Hoe wel 't gheschiedt selden dat de verworpene door enckel en bloote dreyghementen wacker ghemaeckt worden, maer dewijls' alreede door hare hardigheydt traegh en onverstandigh zijn, soo verherdens' haer selven veel eer tot onghehoorsaemheydt en halsterrigheyt, wanneer Godt met sijne woorden uyt den Hemel dondert: maer alsse door sijn handt gheslagen zijn, soo wordense gedwongen te vreesen 't zij sy willen of niet. Dese vreese noemense gemeenlick een dienstbaer' of knechtelicke vreese, en stellen de selvige tegen de vry edele en gewillighe vreese die den kinderen Godts betaemlick | is. Sommige stellen scherpsinnighlick tusschen beyden noch een middel-soorte van vreese, door dien de dienstbare en gedwongene gesintheydt de gemoederen somtijts dringht datse gewilligh tot de vreese Godts naerderen en toe treden.

Colos. 3. 6. Ephes. 5. 6.

(p. 225.)

Het tweede stuck in de beschrijvinge des gheloofs aengaende des selven sekerheydt ghe-eyndight zijnde, soo ondersoeckt hy het derde, te weten dat het gheloove gheseydt wordt te sien op de goetgunstigheydt Godts.

28. Om voort te gaen, wy 1) verstaen 2) en ghevoelen dat in de *goetgunstigheydt Godts*, daer op het geloove siet, gelijck geseyt is, de besittinge der saligheyt en des eeuwigen levens verkregen wordt. Want indien ons, wanneer wy Godt tot een vriendt hebben, niets goedts en kan ontbreken: soo zijn wy overvloedigh genoegh van onse saligheyt versekert, als hy selfs ons van sijne liefde seker en ghewis maeckt. Dat hy ons sijn aenschijn toone, seght de Propheet, en wy sullen behouden wesen. Daerom stelt de Schriftuyr dit tot een hooft-somm' onser saligheyt, dat hy alle vyandtschap wech genomen hebbende ons ontfangen heeft in sijn ghenade. Waer mede sy oock te kennen gheeft dat, dewijl Godt met ons versoent is, ons geen perijckel overigh en blijft, en alle dingen voorspoedigh zijn sullen. Derhalven wanneer 't geloof Godes liefde gevat en aengegrepen heeft, soo heeft het de belofften van het tegenwoordige en toekomende leven, en van allerley goederen een grondighe sekerheydt: Doch soodanigh een als uyt Godes Woort vernomen kan worden. Want het gheloof en belooft hem-selven niet sekerlick of de langhduyrigheydt, of d'eer of de rijckdommen deses tegenwoordighen levens: (overmits de Heere niet en heeft gewilt dat wy van eenige deser dingen souden seker zijn) maer het is verghenoeght met dese sekerheydt, dat Godt ons nimmermeer en sal verlaten, al is't dat ons veel dinghen ontbreken die tot onderstandt deses levens dienstigh zijn. Maer sijne voornaemste gerustigheyt en sekerheydt bestaet in de verwachtingh van 't toekomende leven, dewelcke door Godes Woort gestelt is buyten alle twijffelingh. En wat voor jammer en verdriet soude moghen overkomen aen yemant dien 1) Godt met sijne liefde omhelst heeft, soo en kan nochtans daer door niet te weegh ghebracht worden dat Godes goedtwilligheydt hem niet en soude zijn een volle ghelucksaligheydt. Daerom toen 2) wy de somma der gelucksaligheydt wilden uytdrucken, 3) hebben wy die 4) gestelt in 5) Godts Genade: uyt welcke Fonteyn en Springh-ader allerley soorten van goederen tot ons vloeyen. En dit kanmen al-omm' in de Schrifture bemercken, dat wy tot des Heeren liefde te ruggh' gheroepen worden, so dickwils als'er niet alleen van d'eeuwighe saligheydt, maer oock van eenigh dingh dat ons goet is, gehandelt wort. Daerom singt David, dat de goetheyt Godts, wanneers' in een Godvruchtige ziel gevoelt wordt, soeter is en meer te wenschen dan het leven selve. In somma, ofschoon alle dingen ons toevloeyden en ginghen nae wensch, soo sal nochtans ons geluck vervloeckt en oversulks rampsalig wesen, indien wy van de liefd' of van den haet Godts onseker zijn. Maer indien het Vaderlick' aenschijn Godts op ons schijnt, soo sullen oock d'elenden selfs geluckigh wesen, overmidts die tot hulp-middelen der saligheydt gewendt en verandert sullen worden. Ghelijck Paulus, ofschoon hy alle tegenspoedige dingen op één hoopt 6), evenwel roemt dat wy door de selvighe van Godes liefde niet en worden afgescheyden: en hy begint in sijne ghebeden altijdt van Godes genade, van dewelck' alle voorspoet voort komt. In gelijcker voegen stelt oock David alleen de gunst Godes teghen alle

Psal. 80. 4, 8, 20.
Ephes. 2. 14.

Wat dese goedt-gunstigheyt in sich begrijpt.

Psalm. 63. 4.

Bewijs uyt David en Paulus.

Rom. 8. 35.

1) (hebben dit). 2) verstandt.

1) dien die. 2) als. 3) (soo). 4) [ ]. 5) [ ].
6) over eenen hoop brenght.

Psalm 23. 4. verschrickingen die ons ontrusten. Al gingh ick, seght hy, oock in een dal der schaduwe des doots, ick en soude geen quaet vreesen, want ghy zijt met my. Wy worden oock gewaer dat onse gemoederen altijt wanckelen, 't en zy datse met de ghenade Godts te vreden zijnde, daer in haren vrede soecken, en t'eenemael ingedruckt hebben 't geen in den
Psalm 33. 12. Psalm geseyt wort: Wel-gelucksaligh is het volck, diens Godt de Heere is, het volck, dat hy sich ten erve verkoren heeft.

Het vierde stuck van de beschrijvinghe des geloofs is, d'Onverdiende belofte, dewelcke is het fondament des geloofs.

29. Wij seggen oock dat het geloove, *de genadigh' en onverdiende belofte Godts tot een fondament heeft,* door dien het gheloof eygentlick daer in bestaet. Want al is't dat het oordeelt dat Godt allesins waerachtigh is, 't zy dat hy ghebiedt, 't zy dat hy verbiedt: 't zy dat hy belooft, 't zy dat hy dreyght: al is 't dat het oock sijne bevelen ghehoorsaemlick ontfanght, sijne verboden waerneemt, op sijne dreygementen acht heeft: soo begint het toch 1) eygentlick van sijne belofte, het staet daer in, en eyndight daer in. Want het
Reden. soeckt het leven in Godt, 't welck niet in de gheboden, of in de verkondiginghe der straffen, maer in de belofte der barmhertigheyt gevonden wort, en dat in de genadige belofte: dewijl de belofte die een condity heeft door dewelcke wy tot ons' eyghene wercken versonden worden, ons niet anders het leven belooft dan als wy bevinden dat het door onse macht kan verkregen worden. Indien wy derhalven willen dat het gheloove niet en beve noch en wanckele, soo moeten wy dat door de belofte der saligheydt ondervanghen 2): die van den Heere van selfs en mildelick, en meer om onser elendigheyts, dan weerdigheyts wille voor-gestelt en gege-
Bevestiginge. ven wort. Daerom geeft d'Apostel aen het
Rom. 10. 8. Euangelium dit ghetuyghnis, dat het zy een woordt des geloofs: en beneemt dit getuyghnis den gheboden en beloften der Wet: overmidts datter niet en is 't welck het geloove vast setten kan, dan alleen die miltdadige bootschap waer door Godt de werelt met hem versoent. Daerom wort oock by den selven Apostel het geloof en het Euangelium dickwils by malkanderen gestelt en vergeleecken,
Rom. 1. 6, 16, 17. wanneer hy leert dat de dienst des Euangeliums hem bevolen is tot ghehoorsaemheyt des geloofs: Dat het Euangelium is een kracht Godts tot saligheyt voor allen die gelooven: Dat daer in de gherechtigheyt Godts geopenbaert wort uyt geloove tot geloove. En dit
2. Cor. 5. 18. en is geen wonder. Want gemerckt het Euangelium is een bedieninge der versoeningh, soo en isser belangende Godes goetgunstigheyt t'onswaert, waer van het gheloove kennisse moet hebben, geen ander ghetuyghnis 't welck vast genoegh is. Als wy derhalven seggen dat het gheloove moet steunen op de ghenadige belofte Godts, soo en ontkennen 1) wy niet dat de geloovige Godes Woort in allen stucken ombelsen en aennemen moet, maer wy stellen de belofte der barmhartigheyt tot een eygen merck daer 't geloof op siet. Gelijck de geloovige wel moeten bekennen dat Godt is een Rechter en Wreker der boosheydt, en nochtans sien sy eygentlick op sijne goedertierenheyt: want hy wort hen te bemercken voor-ghestelt en beschreven als soodanigh een die goedtgunstigh is en barmhertigh, verre van toornigheydt, groot van goetheydt, allen menschen soet en lieflick, en over alle sijne wercken sijn barmhertigheyt uytstortende. Psalm 86. 5. en 103. 8. en 145. 8.

En daer uyt en volght niet dat het gheloove wordt verscheurt, 't welck d'onverdiende beloft' in het Euangelium soeckt. (p. 226.)

30. Ick en houd my 2) oock niet op by 3) het ghebas van Pighius en diergelicke honden, wanneerse dese vastbindinghe van het gheloove aen 4) de beloften van Godts barmhertigheydt over den hekel halen, | als of daer door 't geloove verscheurt en alleen een deel daer van ghenomen en uytghedruckt wierdt. Ick bekenne, gelijck alreede geseydt is, dat het gheloove siet op de gantsche waerheydt Godts: 't zy dat hy dreyght, 't zy dat hy hope geeft van ghenade. Daerom schrijft d'Apostel den geloove dit toe, dat Noach den ondergangh der werelt vreesde Hebr. 11. 17.
doe die noch niet ghesien en wierdt. Indien de vreese van d'aenstaende straffe gheweest is een werck des gheloofs, soo behooren de dreygementen mede tot de beschrijvinghe des gheloofs. Dit is wel waerachtigh; maer de lasteraers beswaren ons t'onrecht, als of wy ontkenden 5) dat het geloof siet 6) op alle de deelen van 't Woort Godts. Wy willen Reden.
alleen dese twee dinghen te kennen geven, te weten, dat het geloove nimmermeer vast en staet, dan wanneer 't ghekomen is tot de genadigh' en onverdiende belofte Godes. Ten anderen, dat wy om geen ander reden door 't gheloof met Godt versoent en worden, dan om dat het ons met Christus vereenight. Beyde dese dingen zijn aenmerkens weerdigh. Wy soecken en vragen nae een gheloove 't welck onderscheydt maeckt tusschen de Kinderen Godts en tusschen de verworpene, tusschen de geloovigh' en ongheloovighe. Soo yemandt gelooft dat Godt rechtveerdelick ghebiedt alles wat hy ghebiedt, en dat hy in sijne dreygementen waerachtigh is, sal hy

1) [ ]. 2) ondersetten.

1) versaken. 2) pass'. 3) [ ]. 4) bepalinge des geloofs tot. 5) versaeckten. 6) opsicht heeft.

daerom de naem dragen van een geloovige? In't minste niet. De standt des gheloofs en sal derhalven niet vast zijn, 't en zy dat het op de barmhertigheydt Godts ghevestight worde. Seght my nu, waerom disputeeren wy doch van het gheloof? geschiedt sulcks niet om den wegh der saligheyt te weten? En hoe is het doch een geloof dat saligh maeckt anders dan ten aensien dat het ons in't Lichaem van Christus inlijft? Soo en is 't dan niet ongerijmt dat wy in de beschrijvinge des geloofs aldus dringhen en aenhouden op't voornaemste werck des gheloofs, en dat merck-teecken 't welck de gheloovighe van d'ongheloovigh' afsondert, stellen tot een onderscheydt van 't geen haer beyden ghemeen is. In somma dese quaedtwillighe menschen en hebben in dese Leere niet met allen te berispen, 't en zy datse Paulus met ons in deselve berispingh willen insluyten, dewelck het Euangelium eygentlick noemt het woort des geloofs.

Besluyt, met een andere reden bevestight.

Rom. 10. 8.

31. Hier uyt verstaen wy wederom 't geen voor henen verklaert is gheweest, te weten, dat het gheloove soo seer Godes Woort van noode 1) heeft, als de vrucht den levendigen wortel des booms. Want gheen andere, ghelijck David getuyght, en kunnen op Godt hopen dan die sijnen Naem kennen. En dese kennis en ontstaet niet uyt eens yeders inbeeldingh, maer uyt het ghetuyghnis dat Godt selfs geeft van syne goedtheydt. 't Welck deselve Propheet in een ander plaets bevestight, wanneer hy seght: Uwe saligheyt is na en volgens u woort: Item: Ick hebb' op u woordt ghehoopt; maeckt my saligh. Waer in te bemercken staet hoe het gheloove op het Woordt siet 2), en daer beneffens de saligheydt die daer op volght. En evenwel en sluiten wy ondertusschen Godts macht niet buyten, door 't aenschouwen van welcke macht, 't en zy dat het geloove sich selfs onder steune, soo en sal het Gode nimmermeer sijn eere geven. Paulus schijnt van Abraham yetwes te verhalen dat slecht en geringh is: te weten, dat hy geloofde: Dat Godt, die hem 't gezegende zaedt belooft hadde, machtigh was. Item, van hem-selven in een ander plaets: Ick weet wien ick gelooft hebbe, ende ick ben versekert dat hy machtigh is mijn pandt by [*hem*] wech geleght te bewaren tot dien dagh. Maer ist dat yemant by hem-selven overleydt hoe veel twijffelingen van Godes macht hem menighmael bekruypen, soo sal hy ghenoeghsaem bekennen dat die ghene die de macht Godts

Het Woordt Godts is het steunsel en de wortel des gheloofs: doch sodanigh Woordt het welck ons Godts goedtheydt en barmhertigheydt betuyght.

Psalm. 9. 11.

Psalm. 119. 41.

Rom. 4. 21.

2. Timoth. 1. 12.

In welcken sin het geloove der Godtvruchtigen op Godts macht siet.

1) doen. 2) het opsicht des gheloofs tot het Woort.

nae hare weerde groot achten, gheen kleenen voortgangh in het geloof gedaen en hebben. Wij bekennen wel alle te samen dat Godt doen kan alles wat hy wil: maer dewijl ons oock de minst' aenvechtingh door vreese ter neder werpt en door verschrickingh verbaest maeckt, so is hier uyt openbaer dat wy Godes moghentheydt verkleynen en te kort doen, door dien wy de dreygementen des Sathans die hy teghen Godes beloften voort brenght, meer by ons laten gelden. Hierom is 't dat Jesaia, wanneer hy de versekertheyt der saligheydt in de herten des volcks wil indrucken, soo heerlick van Godes macht redenkavelt. Hy schijnt wel dickwils, als hy begonnen heeft te spreken van de hope der genade en der versoeningh, met sijn onderwerp 1) ter zijden af te treden tot een ander saeck, en door langhe en onnoodige discoursen ons om te leyden, verhalende hoe wonderlick de Heere 't gebouw des Hemels en der Aerden met de gantsch ordeningh der nature gouverneert en regeert. Maer evenwel en seght hy niet met all' of het dient tot de saeck die hy voor heeft te verhandelen: want indien Godts mogentheyt, waer door hy alles vermach, ons niet en wort voorgestelt, soo sullen ons' ooren sijn Woordt ongeern aennemen, of soo hoogh niet weerdeeren als het wel verdient. Daer beneffens wordt alhier gesproken van een daedt-werckende kracht: want het geloove, ghelijck in een andere plaets ghesien is, brenght en past Godts mogentheydt altijdt tot sijn gebruyck en nuttigheydt: insonderheyt stelt het sich voor ooghen de wercken Godts, door dewelck' hy betuyght heeft dat hy een Vader is. Hierom wort in de Schriftuyr soo dickwils van de verlossingh ghewagh en verhael ghemaeckt, uyt dewelcke d'Israëliten konden leeren, dat Godt, die eenmael de Werck-meester harer behoudenis en saligheydt gheweest was, in der eeuwigheydt soude zijn de behoeder en bewaerder van dien. David vermaent en leert ons oock door sijn eygen exempel, dat de weldaden die Godt aen een yeder in't bysonder betoont heeft, dienstigh zijn tot versterckinge sijns gheloofs voor den toekomenden tijdt: ja wanneer hy ons schijnt verlaten te hebben, soo moeten wy onse sinnen en ghedachten verder uytstrecken, op dat wy door sijn oude en vorige weldaden opgerecht mochten worden, ghelijck in eenen anderen Psalm geseyt wort: Ick gedencke aen de dagen van oudts: ick overlegge alle uwe daden: &c. Item: Ick sal der daden des Heeren gedencken: ja ick sal

Verscheyden plaetsen uyt Jesaia verklaert waer in de Godtvruchtige ghenoodt worden om Godts macht aen te schouwen.

Andere plaetsen uyt David.

Psalm 143. 5.

Psalm 77. 12

1) propoost.

gedencken uwer wonderen van oudts her. Doch dewijl alles wat wy van Godts mogentheydt en wercken gevat hebben ydel en onnut is sonder sijn Woordt: soo en beweeren wy niet te vergeefs datter geen gheloof en is, voor dat Godt met het getuyghnis van sijne genade voor lichtet. Hier soude nochtans gevraeght kunnen worden: wat men ghevoelen moet van Sara en Rebecca, dewelcke beyde (soo het schijnt) door vierigheydt des geloofs ghedreven zijnde, ghegaen zijn buyten de palen des Woordts. Sara, doe sy brande van verlangen na 't beloofde zaet, heeft hare dienstmaeght by haren man gheleydt. Dat sy hierin 1) veelsins ghesondight heeft en | mach niet ontkent worden: doch ick roer' nu alleen aen dit feyl, datse door haren yver wech geruckt zijnde, sich binnen 't perck van Godes Woort niet en heeft gehouden. 't Is nochtans seker dat het voor-gemelde verlangen voort gekomen is uyt het gheloove. Rebecca door de Goddelick' antwoordt seker ghemaeckt zijnde van hares soons Jacobs verkiesingh, versorght en beschickt door eenen quaden treck dat hy den zeghen ontfanght: sy bedrieght haren man die een getuygh' en dienaer was van Godts genade: sy dwinght haren soon te lieghen: door verscheyden bedriegherijen en listen verderft sy de waerheyt Godts. In somma, dewijl sy de belofte Godts ten spotte stelt, soo doetse die te niet voor soo veel in haer is. En evenwel en is dit werck, al hoewel ghebreckelick en bestraffens weerdigh, niet sonder gheloove: want sy heeft veel beletselen en aenstooten moeten overwinnen, eerse soo seer konde begeeren 't geen met so groote moeyten en ghevaerlickheden vervult was sonder hoop van aerdtsch en tijdtlick profijt. Ghelijck wy oock den heyligen Patriarch Isaac niet t' eenemael van gheloof ontblooten sullen, om dat hy door deselve Goddelicke antwoordt vermaendt zijnde, dat d' eere der eerst-geboorte was overgeset op den jongsten soon, nochtans niet op en houdt tot sijnen eerst-gheboren soon Esau gheneghen te zijn. Ghewisselick dees' exempelen leeren ons dat het gheloove dickwils met dwalingen vermenght is: soo nochtans dat het gheloof als het oprecht is, altijdt d' overhandt behoudt. Want gelijck als de bysondere dwalingh van Rebecca niet en heeft vernietight de vrucht der zegheningh, alsoo en heeft die oock niet te niet ghemaeckt het geloove, 't welck in 't algemeyn de overhandt heeft ghehadt in haer gemoedt, en een beginsel en oorsaeck is gheweest van haer doen. Rebecca heeft niet te min daer in betoont hoe lichtelick des menschen hert slibbert, soo haest als het hem-selven maer een weynigsken toe geeft. En of schoon door des menschen feyl en swackheyt het geloove verduystert wort, soo en wort het nochtans niet uytgebluscht: ondertusschen worden wy daer door onderwesen hoe sorghvuldelick dat wy kleven en hanghen moeten aen Godes mondt: en met eenen wordt daer door bevestight 't geen wy geleert hebben, te weten, dat het gheloove vergaet, 't en zy dat het op Godts Woordt gegrondt zy: gelijck als de gemoederen van Sara, Isaac en Rebecca in hare kromme afwijckingen verdwenen souden zijn 1), indiense door een verborgen toom Godts in de ghehoorsaemheydt sijns Woordts niet en waren weder-houden geweest.

Maer men moet toesien dat wy de palen van Godts Woordt niet en overtreden, op dat de vierigheydt des gheloofs ons niet boven de schreve tot eenighe faut en drijve, ghelijck als sy Sara, Rebecca en Isaac ghedaen heeft. Genes. 16. 3. Gen. 27. 6, &c. (p 227.)

Soodanigh een gebreck verduystert wel het geloove, maer en blusscht het selve niet uyt.

Ondertusschen vermaent het ons dat wy van Godts Woordt in 't minste niet moeten afwijcken.

32. Wederom en is 't niet sonder oorsaeck dat wij alle de beloften in Christus besluyten: dewijl oock d' Apostel het geheele Euangelium in sijn kennisse besluyt en elders leert, dat alle de beloften Godts in hem zijn Ja en Amen. De reden hier van is oock klaer en bekent. Want wanneer Godt yets belooft, so betuyght hy daer mede sijne goet-gunstigheydt, sulcks dat alle sijne beloften zijn een ghetuyghnis van sijne liefde. Hiertegen en doet niet dat de godtloose, terwijl sy met seer groote en geduyrige weldaden van Godes miltdadigheyt verrijckt worden dies te swaerder oordeel over haer selven halen. Want ghemerckt sy niet en bedencken noch en bekennen dat die weldaden uyt de handt des Heeren tot haer komen, of soo sy sulcks t' eenigher tijdt bekennen, nochtans sijne goetheyt by haer selven niet en overlegghen: soo en konnense daer uyt van sijne barmhertigheyt niet meer onderwesen werden dan d'onredelicke beesten, dewelcke na de gheleghentheydt van hare condity deselve vrucht der miltdadigheyt ontfangen, en evenwel niet voorwaerts en sien. Even so weynigh doet hier tegen oock, datse gemeenlick de beloften die haer toe geschickt zijn verwerpende daer door des te grooter wraeck sich selven op den hals laden. Want al hoewel de beloften hare werckingh eerst als dan te voorschijn brengen, wanneer die geloof by ons gevonden hebben: soo en wort nochtans der selver kracht en eygenschap door ons' ongeloovigheyt of ondanckbaerheyt niet uyt-ghebluscht. Derhalven als de Heere door sijne beloften den mensch noodight, om de vruchten sijner goedertierentheyt niet alleen t'ontfangen, maer oock te bedencken, soo verklaert hy met eenen daer mede sijne liefde jeghens hem. Daerom moetmen wederom hier toe komen dat yeder beloft' een betuygingh is van de

Het vijfde stuck in de beschrijvingh des geloofs, dat alle de beloften in Christus inghesloten worden. Rom. 1. 17.

2. Cor. 1. 20.

1. Teghenwerpingh. Antwoorde.

2. Teghenwerpingh.

Antwoorde.

1) [ ].

1) hebben.

liefde die Godt ons toedraeght. Maer 't is buyten twijffel en verschil, dat Godt niemant lief en heeft buyten Christus. Hy is die lieve Soon in den welcken de liefde des Vaders haer sit en rust-plaets heeft, en van den welcken die liefde daer nae tot ons verspreyt wordt: gelijck Paulus leert, dat wy de ghenade verkregen hebben in den Beminde. Soo moet derhalven de liefde des Vaders door het tusschen komen van Christus tot ons over gebracht worden. Daerom wordt hy van den Apostel elders onsen Vrede genoemt, en elders voorgestelt als eenen bandt waer door Godt in Vaderlicke liefde met ons verknocht wordt. Hier uyt volght dan dat wy d' ooghen moeten slaen op hem, soo dickwils als ons eenige belofte wordt voor-ghedragen: en dat door 1) Paulus niet t'onrecht gheleerdt en wordt dat alle de beloften Godts in hem vast ghemaeckt en vervult worden. Hier tegen strijden sommige exempelen: want het en is niet gelooflick dat Naaman van Syrien, doe hij den Propheet vraeghde nae de wys en manier om Godt recht te dienen, aengaende den middelaer onderwesen zy geweest: en nochtans wort sijne Godtsaligheyt gepresen. Cornelius die een heydensch mensch en een Romeyn was en konde nauwlicks weten dat gheen 2) 't welck niet allen Joden bekent en was, en dan noch duysterlick: nochtans zijn sijn aelmissen en gebeden Gode behaeghlick gheweest: en d'offerhanden Naamans zijn door des Propheten antwoorde goet ghekeurt, hetwelck gheen van hun beyden heeft konnen verkrijgen anders dan door het geloove. Alsoo is 't oock gheleghen met den Kamerlingh tot wien Philippus ghebracht wierdt, dewelck om des aenbiddens will' de moeyte en kosten van een langh' en sware reyse niet en soude gedaen hebben, waer 't dat hy geen geloove gehadt en hadde. Nochtans sien wy dat hy door 3) Philippus gevraeght zijnde, sijn onwetenheydt aengaende den Middelaer voor den dagh brenght. Voorwaer ick bekenne dat haer gheloof nog 4) eenighsins ingewonden en onklaer geweest is, niet alleen belanghende Christus persoon, maer oock aengaende de kracht en het ampt 't welck hem van sijnen Vader was opgeleydt. Ondertusschen ist seker dats' eenighe beginselen ontfangen hadden, die hen yetwes, hoewel het weynigh was, deden smaken van Christus. En dit en moet ons niet nieuw duncken te zijn: want de Kamerlingh en soude sich uyt een verr' ghelegen landt niet gehaestet hebben nae Jerusalem tot eenen onbekenden Godt: Cornelius die de Religy der

Matth. 3, 17. en 17. 5.

Ephes. 1. 6.

Ephes. 2. 14.

Rom. 8. 3.

Rom. 15. 8.

3. Teghenwerpingh ghenomen uyt sommighe exempelen.

Antwoordt, ondersoeckende 't geloove van Naaman, Cornelius en den Kamerlingh.

Actor. 10. 31.

2. Reg. 5. 17, 18. en 19.

Actor. 8. 27.

1) van. 2) [ ]. 3) van. 4) [ ].

Joden eenmael hadd' aenghenomen, en heeft | (p. 228.) oock so veel tijdts niet toegebracht sonder hemselven te gewennen tot d'eerste beginselen van de ware Leere. Belanghende Naaman, 't soude veel t'ongerijmt gheweest zijn, dat Elisa, dewijl hy hem van kleene dingen geboodt, 't voornaemste hooft-stuck der Leere voor hem soude versweghen hebben. Derhalven al hoewel de kennisse die sy van Christus hadden duyster was, soo en is het doch niet waerschijnlick dat se geen kennisse van Christus met allen en souden gehadt hebben: want sy oeffenden haer selven in d'offerhanden der Wet, dewelcke door haer eynde, dat is door Christus, moesten onderscheyden worden van de vervalschte offerhanden der Heydenen.

33. En dit naeckt en uytwendigh betoogh en bewijs van Godts woordt behoorde ten vollen genoegh te zijn om ons te doen gelooven, indien onse blindtheydt en hertneckigheyt sulcks niet en verhinderde. Ons verstandt is soo seer genegen tot ydelheyt, dat het Godts waerheyt nimmermeer en kan aenhangen: en soo bot en stomp dat het Godes licht niet en kan aenschouwen. Derhalven en wort' er door het Woort sonder de verlichtinghe des Heylighen Geestes niet met all' uytgerecht. Waer uyt oock blijckt dat het gheloove des menschen verstandt en bereyck verr' overtreft. Het en is oock niet genoeg dat het verstandt door Godts Gheest verlicht is, 't en zy dat oock het herte door sijn kracht versterckt en ondersteunt worde. Waer in de School-leeraers t'eenemael van de waerheydt afdwalen, dewelck' in haer beschouwinghen over het gheloove 1) uyt de kennis enckel een naeckt 2) toestemmen aengrijpen en 3) voor by gaen 't verwen en de gherustigheydt des herten. Soo is dan het gheloof op beyde wijsen een bysondere gave Godts, eerstelick ten aensien dat het verstandt des menschen ghereynight wordt om Godts waerheydt te smaken, en ten anderen door dien dat het hert in de waerheydt vast geset wordt. Want de Geest en is niet alleen een beginner des geloofs, maer hy vermeerdert dat selve by trappen, tot dat hy ons door het geloove brengt in 't hemelsch Koninckrijck. Het goede pant, seght Paulus, dat [u] toebetrouwt is, bewaert door den Heyligen Geest, die in ons woont. Doch hoe dat Paulus leert dat de Geest uyt het gehoor des geloofs geschoncken wordt, sulcks kan sonder moeyte 4) verklaert worden. Indien datter maer een eenighe gave des Gheestes en waer, so soud' hy ongevoeghlick den Geest een vrucht des

Het seste en laetste stuck: Het gheloof en wordt op geen andere wijse dan door den Heyligen Geest onse verstanden gheopenbaert, en onse herten verzegelt.

Dit stuck heeft twee deelen: Eerstelick wort des menschen verstandt ghesuyvert om Godts waerheydt te smaken. Ten anderen wordt het gemoedt in deselve waerheyt bevestight, en dat door de kracht des Heyligen Geestes.

2. Tim. 1. 14.

Galat. 3. 2.

1) de bemerckingh des geloofs. 2) een enckel en naeckt. 3) [ ]. 4) arbeydt.

geloofs genoemt hebben, dewijl de Gheest selfs is de Werck-meester en oorsake des gheloofs: maar naerdien 1) hy de gaven opsomt 2) daer mede Godt sijn Kercke verciert en door den aenwas des geloofs tot de volkomenheydt breNght, so en is 't niet vreemt dat hy die gaven 3) toeschrijft aen 't geloove 4) 't welck ons bequaem maeckt om die gaven t'ontfangen. Het wordt wel voor seer ongeschickt en wonderlick gehouden, wanneer men seght dat niemandt in Christus en kan gelooven, dan alleen die wien het gegeven is: doch dit komt 5) eensdeels daerdoor 6) datse niet en bemercken hoe seer verborghen en hoogh daer zy de Hemelsche wijsheydt, of hoe groot daer is des menschen onverstandt en botheydt om de verborgentheden Godts te begrijpen: en anderdeels 7) oock daardoor datse die vaste en ghevestighde standtvastigheyt des herten, dat is, het voornaemste deel des gheloofs niet aen en sien.

Bewijs van 't eerste deel. 1. Door redenen. 1. Cor. 2. 11. 34. Maer indien niemant, gelijk Paulus predickt, en weet wat in den wille des menschen zy, dan alleen de Geest des menschen die in hem is, hoe soude dan de mensch van Godes wille konnen seker wesen? En indien Gods waerheyt by ons in twijffel wort getrocken, ook aengaende die dingen die wy tegenwoordelick aenschouwen, hoe soude dan deselve by ons seker en bondigh zijn, wanneer de Heere belooft dingen die geen oogh' en siet, en 8) geen verstandt begrijpt? Hier wordt de menschelicke scherpsinnigheyt soo seer verslagen en gebreckelick, dat d' eerste trap om in de Schole des Heeren te vorderen, is, van ons eyghen vernuft afstandt doen. Want wy worden daer door als door een voor-gheworpen scherm 9) verhindert, de verborgentheden Godts te verstaen, die alleen den kleynen gheopenbaert worden. Want die dingen die des Geestes zijn, en worden door vleesch en bloedt niet ontdeckt, noch oock van den natuyrlicken mensch begrepen. Ja Godes Leer' is hem veel eer een dwaesheyt, want sy moet gheestelick onderscheyden worden. Daerom is alhier de bystandt des Heylighen Geestes noodtsakelick, of om beter te segghen, sijn kracht geldt hier alleenlick. Daer en is geen mensch die den sin des Heeren gekent heeft, of sijnen raedts-man geweest is: Maer de Geest ondersoekt alle dinghen, oock de diepten Godts: door wien het oock geschiet dat wy den sin van Christus weten. Daar en is niemant, seght Christus, die komen kan tot my, het

(2. Door getuygnissen der Schrifture. — Matth. 11. 25. Lucas 10. 21. — Matth. 16. 17. — 1. Cor. 2. 14. — Rom. 11. 34. — 1. Cor. 2. 10, 16. — Ioan. 6. 44.)

1) gemerckt. 2) verhaelt. 3) (den geloove). 4) [ ]. 5) geschiedt. 6) om. 7) eensdeels. 8) die. 9) behangsel.

en zy dat de Vader die my gesonden heeft, hem trecke: Soo komt dan tot my yeder een die 't van mijnen Vader gehoort en geleert heeft. Niet dat yemant den Vader gesien heeft, dan alleen hy die van Godt gesonden is. Gelijck wy dan tot Christus niet en konnen komen, 't en zy dat wy door Godts Geest getrocken zijn: also oock wanneer wy getrocken worden, so worden wy met ons verstandt en ghemoedt boven ons eyghen verstandt opghevoert en verheven. Want de ziel van hem verlicht zijnde, verkrijght 1) en ontfanght als 't ware 2) een nieuwe scherpsinnigheyt, waer mede sy die Hemelsche verborgentheden bemerckt, door welckers glantz sy voor henen in haer selven verblindt wierdt. En als het verstant des menschen alsoo door 't licht des Heylighen Geestes beschenen is, soo begint het als dan eerst waerlicks te smaken die dingen die tot het Rijcke Godts behooren: zijnde te voren dwaes en onverstandigh om die te proeven. Daerom is 't dat Christus, doe hy de verborgentheden sijns Koninckrijcks aen de twee Discipelen klaerlick uyt-leyde, nochtans by hen niet met all' en vordert, voor dat hy hen 't verstandt opent om de Schriften te verstaen. Alsoo moest oock aen 3) de Apostelen die door sijnen Goddelicken mont onderwesen waren, de Heylighe Geest gesonden worden, dewelck' in hare verstanden indruypen soude de selvighe Leere die sy met hare ooren hadden aengehoort. Het Woordt des Heeren is wel den ghenen dien het ghepredickt wordt, gelijck een Sonne die yeder een beschijnt: maer sonder eenige uytwerkinghe voor 4) de blinde. En wy zijn al te samen in desen deele blindt van natuyren: en daerom en kan het Woordt tot in ons hert niet door-dringen, 't en zy dat d' inwendige Leer-meester, te weten, de Gheest, door sijne verlichtingh den toegangh bereyde.

(3. Door exempelen. Lucas 24. 27, 45. — Ioan. 16. 13. — 4. Door een bequame ghelijckenisse.)

35. Wy hebben in een andere plaets doe van de verdorventheydt onser nature gehandelt moeste worden wijtloopiger aenghetoont 5) hoe onbequaem de menschen zijn om te gelooven. Daerom en sal ick met het nog eens 6) herhalen der selver dinghen den Lesers niet vermoeyen. 't Moet ons genoegh zijn dat Paulus door den Geest des | geloofs verstaet het gheloove selve, 't welck wy door de gave des Geestes verkrijgen, maer van natuyren niet en hebben. Daerom bidt hy dat Godt in den Thessalonicensen vervulle alle het welbehagen [*sijner*] goedigheyt, ende 't werck

(In 't 2. Boeck Cap. 2. en 3. — 5. Door uytnemende eyghenschappen des geloofs. 2. Cor. 4. 11. (p. 229.) — 2. Thess. 1. 11.)

1) neemt. 2) gelijck. 3) [ ]. 4) vrucht onder. 5) vertoont. 6) weder.

des gheloofs met kracht. Nadien hy in die woorden het geloof noemt Godes werck en Godes welbehagen, so ontkent 1) hy dat het uyt des menschen eyghen bewegingh voortkomt: en daer mede noch niet te vreden zijnde, soo seght hy voorts, dat het geloof een bewijs is van Godes kracht. In den Brief tot
1. Cor. 2. 4. 5. den Corinthen daer hy seydt dat het geloof niet en hanght aen de wijsheydt der menschen, maer in de kracht des Gheestes gegrondt is, spreeckt hy wel van d' uytwendige mirakelen: maer gemerckt de verworpene blint zijn in het aenschouwen der selver, soo begrijpt hy daer onder oock dat inwendige zegel 't welck Godts waerheydt in onse herten verzegelt, en daer van hy elders gewach maeckt. En op dat Godt sijne miltdadigheydt in soo een treffelicke gave te meer verklaren en betoonen soude, soo en schenckt hy die niet aen eenen yegelicken sonder onderscheyt: maer door een sonderlingh privilegy begiftight hy daer mede dien die hy wil. Waer van wy voor henen ghetuyghnissen der Schriftuyre by ghebracht hebben.
6. Door het heerlicke ghetuyghnis van Augustinus. Augustinus een ghetrouw Uytleggher der selver roept en spreeckt aldus: Op dat onse Salighmaker soude leeren dat oock het gelooven self een gave Godts is, en niet een verdienst der menschen, soo seght hij: Niemant en komt tot my 't en zy dat hem mijn Vader getrocken heeft, en dien het van mijnen Vader gegeven is. Het is wonder datter twee zijn die hooren: d' eene veracht het, d' ander klimt op. Die 't veracht die wijte sulcks hem-selven: die op klimt, die schrijve sulcks hem-selven niet toe. En in een andere plaets: Waerom is het den eenen ghegheven, en den anderen niet? Ick en schaem' my niet te seggen, dit is de diepte des Kruyces. Al dat wy vermogen, dat komt, ick en weet niet van wat diepte der oordeelen Godts, die wy niet en konnen door gronden. Ick sie wat ick vermach: maer ick en sie niet waer van waer ick 't vermach, uytghesondert alleen dat ick soo veel sie, dat het van Godt komt. Maer waerom desen, en dien niet? 't Is voor my te hoogh: 't is een afgrondt: 't is de diepte des Kruyces. Ick kan 't met verwonderingh uytroepen: doch met disputéren niet bewijsen. Den korten inhoudt komt hier op neer 2), dat Christus, wanneer hy ons door de kracht sijns Geestes tot het geloove verlicht, ons te gelijck in sijn lichaem inlijft, op dat wy aller sijner goederen deelachtigh souden worden.

August. de verbis Apostoli lib. 2.

Ioan. 6. 44.

36. Daer na moet dat geen 't welck het verstandt gevat heeft, in 't herte selfs overgegoten worden. Want het woordt Godts en is door 't geloove niet ontfanghen, als het boven in de hersenen om sweeft: maer wanneer het in den grondt des herten ghewortelt is, op dat het zy een onoverwinnelicke borstweeringh om allerley gewelt der aenvechtinghen op te houden en af te weren. Indien 't waerachtigh is dat de verlichtingh door Godts Gheest het ware verstant van onsen geest: soo blijckt sijn kracht veel klaerder in soodanigen versterckinghe des herten: te weten, so veel als het mis vertrouwen des herten grooter is dan de blindtheyt des verstandts, en het swaerder is 't hert gesont te maken dan het verstandt met kennisse te vervullen. Daerom bedient de Gheest het ampt van een Zegel, om in onse herten te verzegelen deselvige beloften, welckers sekerheyt hy eerst in onse verstanden inghedruckt heeft: en hy verstreckt tot een pandt om die te bevestighen en vast te maken. Nae dat ghy gelooft hebt, seght d'Apostel, zijt ghy verzegelt door den Heylighen Geest der beloften, die het pandt is van ons erfdeel. Siet ghy wel hoe dat hy leert dat de herten der gheloovighen door den Geest, als door een zegel worden ingegraveert: hoe dat hy hem daerom noemt den Gheest der beloften, om dat hy het Euangelium by ons seker en bondigh maeckt? Desgelijcks tot de Corinthiërs, Die ons, seght hy, gesalft heeft is Godt, dewelck' ons oock verzegelt, en het pandt des Geestes in onse herten ghegeven heeft. En als hy in een andere plaets spreeckt van het vertrouwen en de vrymoedigheydt der hope, so stelt hy het 1) pandt des Geestes tot een fondament daervan 2).

Uytlegginge van het laetste deel, welcks bewijs voort gebracht wordt van het voorgaende, gelijck van 't minder tot het meerdere.

Om deser oorsaken wil wort de H. Geest genoemt den Zegel, het Pandt en den Gheest der beloften.

Ephes. 1. 13.

2. Cor. 1. 21.

Ibid. 5. 5.

37. Ick en hebb' niet vergeten 't geen ick te voren geseydt hebbe, de gedachtenis waer van oock dagelijcks door d'ervaringh 3) vernieuwt wort, te weten, dat het geloove door verscheyden twijfelingen gedreven wort, soo dat de herten der gheloovigen selden stil zijn, of ten minsten niet altijdt eenen gerusten standt en genieten, doch met hoedanighen ghewelt sy oock souden mogen bestormt worden, sy komen of selfs uit de diepte der aenvechtingen op, of sy blijven op hare wacht staen. Door dese gerustigheydt alleen wordt het gheloove ghekoestert en bewaert, wanneer wy vast stellen en houden 't gheen in den Psalm geseydt wordt: Godt is ons eene toevlucht, ende sterckte: Daerom sullen wy niet vreesen, al veranderde de aerde [*hare plaetse*,] ende al wierden de berghen verset in 't herte van

Alsoo nochtans dat de herten der gheloovigen somtijdts gins en we'er gedreven worden, niet op datse souden vergaen, maer op dats' uyt de diepte der aenvechtingen opkomen en op haer wacht blijven souden.

Psalm 46. 2, 3.

1) versaeckt. 2) uyt.

1) den. 2) van dien. 3) ervarentheyt.

de zee. Dese seer soete rust wordt oock elders betuyght: Ick lagh neder ende sliep; ick ontwaeckte, want de Heere ondersteunde my. Niet dat David altijdt op een eenparighe wyse gesteldt zy geweest om sich blijdelick te verheugen: maer voor soo veel als hy na de mate sijns geloofs Godes genade smaekte, soo roemt hy dat hy onvertsaeght veracht alles wat den vrede des herten verstoren konde. Daerom als de Schriftuyr ons tot het geloove wil vermanen, soo gebiedt sy ons gherust te zijn. By Jesaia wordt geseydt: In stilheydt ende in vertrouwen soude uwe sterckte zijn. En in den Psalm, Swijght den Heere, ende verbeydt hem. Waer med' over een komt het seggen des Apostels tot de Hebreen, Verdraeghsaemheydt is u noodigh, &c.

Psalm 3. 6. — Getuygenissen. — Iesai. 30. 15. — Psalm 37. 7. — Hebr. 10. 36.

Teghenwerpinghe der School-leeraren teghen de voorgaende Leere.

38. Hier uyt mach men af nemen en verstaen, hoe verderffelick daer zy dese Leere der School-leeraren, te weten, Dat wy van Godes genade t' onswaert niet anders en konnen oordeelen dan by gissingh uyt onse wercken, na dat een yeder sich der selver niet onweerdigh en rekent. Voorwaer soo men uyt de wercken vernemen moet hoe de Heere t' onswaert gesint is, soo bekenne ick dat wy daer van de minste gissingh niet en konnen maken: maer dewijl het geloove moet sien op de loutere en onverdiende belofte, soo en heeft de twijffelingh geen plaets meer. Want ick bidd' u, wat vertrouwen sullen wy doch hebben, indien wy het daer voor houden, dat Godt ons ghenadigh is onder dese condity, te weten, soo maer de suyverheydt onses levens en wandels sulcks verdient? Maer dewijl wy voor de behandelinghe van dese stoffe 1) een eygen plaets bestemt hebben, soo en sullen wy daer in alhier niet verder treden: bysonder naerdien 2) ten vollen blijckt, dat daer niet en is 't welck meer tegen 't geloove strijt, dan gissingh of yets anders dat met twijffelingh ghemeenschap heeft. En hier toe verdraeyense seer qualick 't ghetuygenisse des Predikers, het welck sy gheduyrigh in den mondt | hebben. Niemant weet of hy haet of liefde weerdigh is. Want op dat ick verswijghe dat dese plaets in de ghemeene Latijnsche oversettingh qualick vertaelt is, soo en kan nochtans den kinderen selfs niet verborgen zijn, wat Salomo met sulcke woorden wil seggen, te weten: Soo yemandt uyt de teghenwoordighe ghestalte der dingen oordeelen wil wien Godt met haet vervolght, en wien hy met liefde omhelst, dat sulck een te vergheefs arbeydt en sonder vrucht hem-selven pijnight: dewijl alle dinghen even ghelijck weder-varen

Antwoorde. — (p. 230.) — Bescherming van dese tegenwerpingh, genomen uyt den Prediker. cap. 9. vs. 1. — Antwoordt: Waer in den sin van Salomo's spreuck wort geopent.

1) tot desen handel. 2) ghemerckt.

den rechtveerdighen en godtloosen, den ghenen die offert, ende dien die niet en offert. Waer uyt dan volght, dat Godt sijn liefde niet altijdt en betuyght jeghens den ghenen die hy alles voorspoedelick laet ghelucken, noch oock sijnen haet altijdt en bewijst teghen die ghene, die hy benauwt en verdruckt. En dit doet Salomo om d'ydelheydt van 's menschen vernuft te straffen en t'openbaren: dewijl het met sulck een plompheydt bevanghen is in dinghen welcker kennis alder-meest noodtsakelick is. Gelijck hy een weynigh te voren geschreven hadde, datmen niet en kan onderscheyden wat verschil daer zy tusschen de ziel des menschen en de ziel van een beest, om dat d'een als d'ander schijnt te vergaen. Indien yemant daer uyt wilde besluyten, dat het gevoel, hetwelck wy hebben van de onsterffelickheydt der zielen, alleen steunt op gissen, soud' hij niet met recht voor uytsinnigh ghehouden moeten worden? Zijn dan die ghesondt van verstandt dewelcke besluyten datmen geen versekertheyt en kan hebben van de genade Godts, om dat uyt het vleeschelick bemercken der tegenwoordighe dingen geen sulcke versekertheyt en kan worden ghevat?

Ibid. 3. 19.

39. Maer sy segghen dat het een lichtveerdighe vermetentheydt is, wanneer yemandt hemselven toeschrijft een onghetwijffelde kennis van Godes wille. Dit soud' ick hen wel toe-staen, indien wy ons selven soo veel toematen en aennamen, dat wy Godes onbegrijpelicken raedt, aen 1) de gheringheydt onses verstants souden willen onderwerpen. Maer dewijl wy alleenlick met Paulus seggen, Dat wy ontfangen hebben, niet den gheest deser werelt, maer den Gheest die uyt Godt is, door wiens onderwijsingh wy weten wat ons van Godt is geschoncken: wat konnense doch hier tegen snateren, sonder met eenen den Heyligen Geest smadelick te bejegenen? Indien het een schrickelicke heyligschennis 2) is dat men d'openbaringh die van hem is voort-ghekomen, of van leugen, of van onvastigheydt, of van twijffelachtigheydt beschuldight: wat misdoen wy dan in 't verdedighen van de sekerheydt der selver? Maer sy roepen dat dit oock een groote lichtveerdigheydt is, dat wy van den Gheest van Christus aldus durven roemen. Wie soude ghelooven dat die ghene die voor Meesters der werelt willen uytgaen soo onverstandigh zijn, datse in d'eerste beginselen der Religy soo schandelick souden struyckelen? Het soude voorwaer voor my ongelooflick zijn,

De tweede tegenwerpingh waer mede de Uytverkorene in Christus beschuldigt worden van een lichtveerdighe vermetenheyt. Antwoorde. — 1. Cor. 2. 12. — In-reden. — Antwoordt. Dewelcke voorts versterckt en bevestight wordt, door verscheyden ghetuyghnissen van Paulus.

1) [ ]. 2) Kerck-roof.

indien haer uytghegevene Schriften sulcks niet en ghetuyghden. Paulus verklaerdt: Dat soo vele als' er door den Geest Godts gheleydet worden, die zijn kinderen Godts: maer dese willen dat die kinderen Godts zijn die door haer eygen geest worden gedreven en ontbloot 1) zijn van Godes Geest. Paulus leerdt dat wy Godt onsen Vader noemen, door den Geest die ons dien Naem in-gheeft, en alleen getuygen kan met onsen geest, dat wy kinderen Godts zijn: dese menschen ofschoon se d'aenroepingh niet en verbieden, soo scheydense nochtans den Gheest daer af, door wiens leydingh alleen de Vader naer behooren aengheroepen kan worden. Paulus seght dat die gheen dienstknechten van Christus en zijn, die door den Gheest van Christus niet geleydt en worden: dese verdichten een Christendom 't welck den Geest van Christus niet van noode 2) en heeft. Paulus en gheeft ons gheen hope van een salige verrijsenis, 't en zy dat wy den Gheest ghevoelen in ons woonende: dese verdichten 3) een hope die van soodanigh gevoel ontbloot is. Maar sy sullen misschien antwoorden, datse niet en loochenen dat wy met den Gheest van Christus moeten begaeft zijn, doch dat wy zedigheydts en nederigheydts halven, sulcks niet en behooren te bekennen. Wat wil dan Paulus segghen als hy dien van Corinthen ghebiedt datse sullen beproeven ofse in den gheloove zijn, en ondersoecken ofse Christus hebben, dewijl een yegelijck die niet en bekent dat Christus in hem woont, een verworpelingh is? Uyt den Geest dien hy ons ghegheven heeft, seght Joannes, weten wy dat hy in ons blijft. En wat doen wy anders dan de beloften van Christus in twijffel trecken, wanneer wy voor dienstknechten Godts willen gehouden zijn 4) sonder sijnen Gheest, welcken hy belooft heeft uyt te storten over alle de sijne? Wat doen wy anders dan den Heylighen Geest verongelijcken, wanneer wy 't gheloove, 't welck sijn eyghen werck is, van hem afsonderen? Dewijl dan dit de eerste beginselen der Godtsaligheydt zijn, soo is 't een seer elendige blindtheyt, datmen de Christenen van opgheblasentheydt beschuldight, om datse van de tegenwoordigheyt des Geestes by haer durven roemen: sonder welcken roem het Christendom selfs niet en bestaet. Doch sy betoonen met haer exempel hoe waerachtelick Christus geseydt heeft dat sijnen Geest by de werelt niet bekent en is, en alleen bekent wordt van die gene by den welcken hy blijft.

Rom. 8. 14. — Ibid. vs. 16. — Rom. 8. 9. — Ibid. vs. 11. — 2. Cor. 13. 5. — Item, door de getuyghnissen van Ioannes en Iesaia. 1. Ioan. 3. 24. Iesai. 44. 3. — Ioan. 14. 17.

1) ledigh. 2) doen. 3) versieren. 4) wesen.

De derde teghenwerpingh, daer mede de volherdinge der Uytverkorene Godts in 't gheloof bestreden wordt.

40. En op datse niet alleen door eene ondermijningh de vastigheydt des geloofs en souden poogen om verre te werpen, so komense die oock van eenen anderen kant aen boort, te weten: Al hoewel men nae den teghenwoordigen staet der gerechtigheydt van Godes ghenaed' en gunst soude moghen oordeelen, datmen nochtans niet sekerlick en kan weten, of men tot den eynde toe daer in sal volherden. Maer wort ons niet een schoon vertrouwen der saligheydt ghelaten, wanneer wy alleen voor den tegenwoordighen ooghenblick door gissingh uyt onsen handel en wandel rekenen dat wy in Godts ghenade staen, en ondertusschen niet en weten wat morgen gheschieden sal? Veel anders spreeckt de Apostel, als hy seght: Ick ben versekert, dat noch Doodt, noch Leven, noch Enghelen, noch Overheden, noch Machten, noch teghenwoordige, noch toekomende dingen, ons sal konnen scheyden van de liefde Godts, welcke is in Christus Jesus onsen Heere. De kracht van dese woorden soecken sy t' ontgaen, met een sinledigh 1) antwoorde, seggende: Dat d' Apostel dit ghehadt heeft uyt een bysondere openbaringh: doch sy worden al te naeuw ghedronghen 2) dan datse souden konnen ontkomen. Want hy handeldt aldaer van die goederen dewelck' allen gheloovigen in 't gemeyn toe-komen uyt den geloove, en niet van dat goedt 't welck hy selfs in 't bysonder verneemt en ghewaer wordt. Maer deselvige Apostel verschrickt ons elders, door 't verhalen van ons eygene broosheyt en ongestadigheyt, segghende: Soo dan, die meynt te staen, siet toe dat hy niet en valle. Dat is waer: doch niet met | sulck een schrick en vreese waer door wy ter neder geslagen worden, maer waer door wy moeten leeren ons selven te vernederen onder Godes machtighe handt, gelijck Petrus dat verklaert en uytleydt. Daer beneffens wat een verkeertheydt is het datmen de sekerheydt des gheloofs bindt aen een ooghenblick des tijdts, 't welcke nochtans dit eyghen heeft dat het verder als tot d' eynden van dit leven reyckende, sich tot de toekomend' onsterffelickheyt uytstreckt? Dewijl dan de geloovige Godes genade dit danck weten datse met sijnen Gheest verlicht zijnde, door 't geloof genieten het aenschouwen van 't Hemelsch leven: soo is alsulcken roem soo verre verscheyden van opgheblasentheydt, dat oock die gene die sich schaemt daer van belijdenis te doen, daer mede sijn uyterste ondanckbaerheyt te voorschijn brenght, en

Antwoorde ghenomen uyt den Apostel. — Rom. 8. 38. — *Outknopinge van een in-reden.* — *Een andere in-reden weder-leydt.* — 1. Cor. 10, 12. — (p. 231.) — 1. Petr. 5. 6. — *De somma van de gantsche weder-legginge.*

1) blaeuw'. 2) gepraemt.

Godts goedtheydt ter quader trouwen meer onderdruckt, dan hy van sijn eygen zedigheydt en vernederingh ghetuygenis geeft.

De beschrijvinge des gheloofs verklaert zijnde, so wort nu vertoont dat die niet en strijt maerover een komt met de beschrijving des Apostels.

41. Nademael wy saghen dat de natuyre des geloofs door niets 1) beter of klaerder en konde worden aenghewesen, dan door de substanty der belofte, waer op het gheloof als op sijn eygen fondament alsoo rust, dat soo dra 2) de belofte wech genomen wordt, oock 3) 't gheloove terstondt beswijckt, of veel eer verdwijnt: soo hebben wy desweghe oock 4) onse om 5) schrijvingh van het gheloof daer uyt ghenomen; welcke omschrijvingh nochtans daerom 6) niet verscheyden en is van die verklaringh of liever beschrijvingh die de Apostel aenwendt met het oogh op de stoffe die hy behandelen gaet 7), als hy leerdt: Dat het geloove nu is een vaste grondt der dinghen die men hoopt, [*ende*] een bewijs der saken die men niet en siet.

Hebr. 11. 1.

Uytleggingh van dese verklaring of beschrijvingh.

Want door het woordt Hypostasis ('t welck hy gebruyckt) verstaet hy gelijck een schraeg' of kruck, waer op een Godtsaligh hert steunt en rust. Als of hy seyde dat het gheloof self is een sekere en geruste besittingh der dinghen die ons van Godt belooft zijn. 't En zy dat yemandt liever heeft dat woordt Hypostasis te nemen voor vertrouwen, het welck my niet en mishaeght: al hoewel ick die andere beduydingh, die meer ghemeen is, omhelse en liever hebbe. Daer beneffens om te kennen te geven, dat die beloofde dinghen tot op den laetsten dagh toe, in den welcken de boecken sullen worden geopent, hooger zijn dan datse door ons gevoel begrepen, of door onse oogen gesien, of door onse handt ghetastet souden konnen worden: en dat deselvighe ondertusschen van ons niet anders en worden beseten, dan als wy al het begrijp onses verstants te buyten gaen, en onse scherpsinnigheyt boven al wat in de werelt is uytstrecken, en eyndelick ons selven overwinnen: soo heeft hy daer by gevoeght dat dese gerustigheydt en versekertheydt aengaende het besitten, is van dingen die in hope gelegen zijn, en daerom niet gesien en worden. Want (ghelijck Paulus schrijft): Het klaer aenschouwen en is gheen hope: en het ghene wy sien dat en hopen wy niet. Maer als de Apostel het gheloove noemt een aenwijsingh, of een bewijs, of (gelijck Augustinus het Grieksche woort Elenchos dickwils vertaeldt heeft) een overtuygingh der dinghen die niet teghenwoordigh en zijn: Soo spreeckt hy even eens als of hy seyde, dat het geloof is een klaer blijckelickheydt der dingen die niet en blijcken, een ghesicht der dingen die niet gesien en worden, een klaerheydt van duystere, een teghenwoordigheydt van af-wesende, een seker bewijs van verborghene dinghen. Want de verborgentheden Godts, gelijck daer zijn die dingen die tot onse saligheydt behooren, zijn in haer selven en in haren aerdt, ghelijck men seght, sulcks datse niet en konnen worden ghesien: maer wy sien deselvighe alleen in sijn Woort: van welckers waerheydt wy alsoo versekert moeten zijn, datmen voor uytghemaeckt en afghedaen 1) moet houden alles wat hy spreeckt. En hoe soud' het hert sich selven konnen opbeuren, om alsulcken smaeck van Godes goedtheydt te verkrijghen, sonder te ghelijck gheheel en al ontsteecken te worden met een weder-liefde tot Godt? Want d'overvloedighe soetigheydt die Godt wech gheleydt heeft voor den ghenen die hem vreesen, en kan niet bekent of vernomen worden, sonder oock met eenen den mensch heftelick te beweghen. En dien sy een-mael bewogen en gheraeckt heeft, den selven treckt en 2) heft sy t'eenemael tot haer op 3). Daerom en is het niet wonder dat in een verkeerdt en verdraeyt hert nimmermeer en komt dese gesintheydt of bewegingh: door dewelcke wy in den Hemel selfs overgebracht zijnde, tot d'alderverborgenste schatten Godts worden toe-ghelaten, en tot d'alderheylighste toe-ganghen sijns Koninckrijcks, die door den ingangh van een onsuyver ghemoet niet en behooren onteert te worden.

Rom. 8. 24.

Dan. 7. 10. Apoc. 20. 12.

Homil. in Ioan. 79, 1. en 95, 2.

De Peccat. merit. & remiss. Libr. 2. Cap. 31.

Weder-legging van de dwalingh der School-leeraren, leerende dat de liefde gaet voor het gheloof en de hope.

Want 't gheen de School-leeraers segghen, te weten: Dat de liefde gaet voor het geloof en de hope, dat is enckel suffery: dewijl het gheloof alleen de liefde alder-eerst in ons volbrenght. Hoe veel beter spreeckt Bernhardus: Ick geloove, seght hy, dat het ghetuyghnis der conscienty, het welck door Paulus ghenoemt wordt de roem der Godtvruchtigen, gelegen is in drie dingen. Want voor al is noodigh te ghelooven dat ghy gheen verghevinghe der sonden en kondt hebben dan alleen door de goedertierenheyt Godts: ten anderen dat ghy gantschelick geen goet werck hebben en kont, 't en zy dat Godt self u dat gheve: ten laetsten dat ghy door geen wercken het eeuwige leven en kont verdienen, 't en zy dat het u voor niet ghegheven werde. Een weynigh daer nae seydt hy, dat dese dinghen niet ghenoegh en zijn, maer datse slechts strecken tot een 4) beginsel des gheloofs: want als wy ghelooven dat de sonden niet en konnen vergeven wor-

Lombard. Libr. 3. sent. dist. 25. & sæpius.

Bernhard. Sermon. 1. in annuntiatione.

2. Cor. 1. 12.

1) nerghens door. 2) [ ]. 3) zijnde. 4) daerom. 5) be-. 6) [ ]. 7) past op den handel die hy voor heeft.

1) gedaen en volbracht. 2) (ver-). 3) [ ]. 4) verstrecken voor eenigh.

den dan van Godt alleen, so moeten wy met eenen weten dat die ons zijn vergeven tot dat wy oock door 't ghetuygenisse des Heylighen Gheestes versekert zijn dat de saligheydt voor ons is wech gheleydt: en 1) dat wy gheloovende dat Godt de sonden vergheeft, en self de goede wercken schenkt, en de belooningen der selver wederschenckt, by 2) dat begin niet en mogen blijven staen. Maer dees' en andere saken sullen op haer plaets verhandelt moeten worden: voor het tegenwoordige sal ons ghenoegh zijn, dat wy alleen weten wat het gheloove zy.

De hope is een on-afscheydelicke medeghesel des levendighen geloofs.

42. Nu, waer dit levendigh geloof is, daer moet het oock noodtsakelick de hope der eeuwighe saligheydt tot een on-afscheydelicke medeghesel met sich hebben, of liever uyt sich selven ghenereeren en voort-brenghen: indien toch dese hope wech ghenomen wordt, hoe 3) klaer en cierlick wy dan oock 4) van het gheloove spreken moghen 5), soo worden wy nochtans overtuyght gantsch geen geloof te hebben. Want indien 't geloof (gelijck ghehoort is) is een seker en ongetwijffelt gevoel van Godes waerheydt, datse niet liegen, noch bedriegen, noch vergaen en kan: so verwachten dieghene 6) die dese sekerheyt in hare herten hebben ontfanghen, oock met een ghewisselick 7) dat Godt sijne beloften sal volbrenghen, dewelcke volghens haer ontwijffelick ghevoel niet anders dan | waerachtigh en konnen zijn: soo dat, om kortelick te segghen, de hope niet anders en is dan een verwachtinghe van die dinghen, die 't gheloove waerlicks ghelooft heeft van Godt belooft te zijn. Alsoo gelooft het gheloove dat Godt waerachtigh is: de hope verwacht dat hy ter bequamer tijdt sijn waerheydt sal bewijsen en volbrengen. Het gheloove ghelooft dat hy onsen Vader is: de hope verwacht dat hy hem-selven als soodanigh een altijdt jeghens ons sal gedraghen. Het gheloove ghelooft dat het eeuwige leven ons ghegeven is: de hope verwacht dat het te sijner tijdt geopenbaert worde. Het geloof is het fondament daer de hoop op steunt: de hope voedt en onderhoudt het geloove. Want ghelijck als niemant eenigh dingh van Godt kan verwachten, 't en zy dat hy eerst en vooraf 8) sijne beloften gelooft heeft: alsoo moet oock wederom de swackheyt onses geloofs, op dat het door vermoeytheydt niet en beswijcke, met lijdtsamigh hopen en wachten onderhouden en ghesterckt worden. Daerom stelt Paulus wel te recht onse saligheydt in de hope.

Reden.

(p. 232.)

Het gheloof en de hope zijn te samen verbonden en doen malkanderen onderlinge bystant.

Rom. 8. 24.

Want wanneer de hoop' in stilligheydt den Heere verwacht, soo houdt sy 't geloof staende 1), op dat het door al te groote haestigheydt niet en storte: sy versterckt het geloof, op dat het in Godes beloften niet en wanckele, of van de waerheydt der selver en beginne te twijffelen: sy verquickt het gheloof, op dat het niet vermoeyt en worde: sy breydt het gheloof uyt tot den alderuytersten perck, opdat het in 't midden en oock in 't begin van den loop niet en beswijcke. Eyndelick, door gheduyrigh vernieuwen en weder-oprichten, maeckt de hope dat het gheloof dickwils stercker en wackerder als te voren tot de volstandigheydt door-worstelt. En hoe veelsints de hulp en bystandt der hope dienstigh en noodigh zy tot versterckinghe des geloofs, dat sal beter blijcken indien wy bedencken met hoe menigerley aenvechtingen die gene overvallen 2) en bestormt worden die Godes Woort omhelst en aengenomen hebben. Voor eerst houdt de Heere door 't uytstellen en vertragen van sijne beloften onse herten dickwils langher in twijffel en bekommeringh als wy wel ghemeent en ghewenscht hadden. Hier dan 3) is het het 4) ampt der hope, om 5) te doen 't geen de Propheet gebiedt, te weten: Of schoon de beloften Godts vertoeven te komen, dat wy evenwel die verwachten. Somtijts laet hy ons niet alleen verflaeuwen, maer hy laet oock een opentlicke verbolghentheydt aen sich blijcken. Hier moet ons de hope veel meer als te voren te hulpe komen, op dat wy, nae het segghen van een ander Propheet, den Heere verwachten mochten, die sijn aenschijn van Jacob heeft verborgen. Daer staen oock bespotters op (gelijck Petrus seght) dewelcke vraghen, Waer is de belofte sijner toekomste *)? want van dien [*dagh*] dat de Vaders ontslapen zijn, blijven alle dinghen alsoo [*ghelijck*] van het begin der scheppinghe. Jae dit wordt ons oock van het vleesch en van de werelt in-gheblasen. Hier moet het gheloof door de verdraeghsaemheydt der hoop' ondersteunt zijnde, vast gehouden worden in het aenmercken der eeuwigheydt, op dat het duysendt jaren rekene gelijck als eenen dagh.

Het is uyt de menigherley soorten der versoeckinghen openbaer dat de hulpe der hope noodigh zij om het gheloove te versterckem.

Habak. 2. 3.

Iesai. 8. 17.

2. Petr. 3. 4.

Psalm 90. 4.
2. Petr. 3. 8.

Somwijlen wort hope voor geloove en geloove voor hope gebruyckt.
1. Pe. 1. 5.

43. Van weghen dese vereenigingh en ghemeenschap des geloofs en der hope, gebruyckt de Schriftuyr somtijds de een voor d'ander: want als Petrus leerdt, Dat wy in de kracht Godts bewaert worden door het gheloove, tot dat de saligheyt gheopenbaert wordt: soo schrijft hy den geloove toe 't gheen beter

1) [ ]. 2) in. 3) welcke hope wech ghenomen zijnde, of wy schoon. 4) [ ]. 5) [ ] 6) ghewisselick.
7) die verwachten met eenen. 8) al voren.

1) op. 2) bestooten. 3) [ ] 4) [ ] 5) [ ].
*) Ed. 1559: Waer is de belofte of waer is sijne toekomste? K.

op de hope paste: en dat niet t'onrecht: want wy hebben alreede gheleerdt dat de hope niet anders en is als het voedtsel en de sterckte des geloofs. Somtijdts wordense by een gevoeght, gelijck in den selven Brief daer hy seydt: Op dat uw' gheloove ende hope op Godt zijn soude. En Paulus tot den Philippensen brenght uyt de hope, verwachtingh, om dat wy door lijdtsamigh hopen, onse begeerten ophouden, tot dat den bequamen tijt Godts te voorschijn komt. Dit alles kan beter verstaen worden uyt het tiende Capittel tot den Hebreen, 't welck wy nu by-ghebracht hebben. Paulus verstaet oock in een andere plaets, al hoewel hy on-eygentlick spreekt, even dit selvighe met dese woorden: Wy verwachten door den Gheest uyt den geloove de hope der rechtveerdigheydt: te weten: om dat wy 't ghetuyghnis van de onverdiende liefde Godts omhelst hebben, wachten wy 1) tot dat Godt openbaerlick vertoont sal hebben 2) het gheen nu onder de hope verborghen is. Nu blijckt oock hoe onwijselick Petrus Lombardus de hope bouwt op tweederley grondt, te weten, op de ghenade Godts, en op de verdienst der wercken: de hoop' en kan geen ander wit hebben daers' op siet dan het geloove. En wy hebben nu seer duydelick verklaert, dat het gheloove maer een eenigh wit heeft, namelick Godts barmhertigheydt, daer op het met beyde d'ooghen (om soo te spreken) sien moet. Maer het is de moeyte weerdt dat wy hooren wat voor een krachtighe reden hy by brenght. Indien ghy yet, seght hy, durft hopen sonder verdiensten, soo sal dat de naem moeten draghen niet van hope, maer van vermetenheydt en ydel goedtduncken. Wie en soude, lieve Leser, sodanige beesten niet met recht vervloecken, dewelcke voor-gheven dat het met lichtveerdigheydt en vermetenheydt gheschiedt, wanneer yemandt ghelooft en vertrouwt dat Godt waerachtigh is? Want hoewel de Heere wil dat wy alle dingh van sijne goedtheydt verwachten sullen, soo segghen sy nochtans dat het een vermetenheydt is, daer op te steunen en gherust te zijn. O wat een meester, weerdig sodanigen discipelen als hy in de dolle scholen der rabbelaers ghevonden heeft! Wat ons belanght, dewijl wy sien dat den sondaren door Godts Woordt bevolen wordt datse hope van saligheydt scheppen en vatten sullen, soo laet ons gheerne van Godes waerheydt ons selven soo veel vermeten en aennemen, dat wy op sijne barmhertigheyt alleen rustende, en 't vertrouwen op onse wercken wech gheworpen hebbende, bestaen goede hope te hebben. Hy en sal ons niet bedrieghen die geseyt heeft: U geschiede na uwen geloove. Matth. 9. 29.

1. Petr. 1. 21. Philip. 1. 20. Hebr. 10. 36. Galat. 5. 5.

Weder-legingh van de dwalingh der School-Leeraren, dewelcke tweederley fondament der hope stellen, de ghenade Godts en de verdienst der wercken.

1) verwachten. 2) [ ].

Het III. Capittel.

Dat wy door 't Geloove weder-geboren worden, alwaer oock van de Boetveerdigheydt wordt ghehandelt.

Al hoewel wy nu eeniger maten gheleerdt hebben hoe dat het geloove Christus als eyghen besit, en hoe dat wy door 't geloof alle sijne goederen genieten: so soude dit nochtans noch duyster zijn, indien hier by niet gevoeght en wierdt een verklaringh van de werckinghen en vruchten des gheloofs die wy ghevoelen en ghewaer worden. Het en is niet sonder oorsaeck dat den korten inhout des Euangeliums gesteldt wordt in boetveerdigheyt en vergevinghe der sonden. Soo men derhalven dese twee hooft-stucken voorby gaet, soo sal den gantschen handel van het gheloove schrael en kreu | pel en (p. 233.) oversulcks by na onprofijtelick zijn. Nu dewijl ons Christus dese twee dingen toebrengt, en wy die beyde verkrijghen door het geloove, te weten, de nieuwigheyt des levens en de genadige versoeningh: so vordert de wijs' en ordre van leeren dat ick alhier van beyden beginne te handelen. Het naeste van beyden is dat ick van het gheloof overtrede tot den handel der boetveerdigheydt: want als wy van dit stuck goede kennis hebben, soo sal des te beter blijcken hoe dat de mensch door 't gheloof alleen en uyt enckele ghenade gherechtveerdight wordt, en dat evenwel de daetwerckelicke 1) en wesentlicke heyligheydt des levens (op dat ick so spreke) van de ghenadige toe-rekeninghe der rechtveerdigheyt niet en wordt af gesondert. Het moet buyten twijffel en verschil zijn dat de penitenty of boetveerdigheydt niet alleen onafscheydelick op het geloove volght, maer daer uyt oock gheboren wordt. Want naerdien 2) de genaed' en vergevingh door de Predicaty des Euangeliums daerom wordt voor-ghedraghen, op dat de sondaer van de tiranny des Sathans, van 't jock der sonde, en van d'elendige dienstbaerheydt der boosheydt verlost zijnde, tot het Koninckrijcke Godts overgae: so en kan voorwaer niemandt de ghenade des Euangeliums aennemen, sonder hem-selven uyt de dwalinghen des vorighen levens te begheven op den rechten wegh, en alle sijne neerstig-

De t'samenvoeginghe van dit Capit. met het voorgaende en de nae volghende.

De boetveerdigheyt volght nae 't geloove, en wordt uyt het selfde gheboren.

Reden.

1) dadelicke. 2) ghemerckt.

Die anders gevoelen worden bedroghen.

heydt aen te wenden tot d'overdenckinghe der boetveerdigheydt. Want wat belanght die ghene die sich laten voorstaen dat de penitenty of boetveerdigheydt veel eer voor 't gheloove gaet dan datse van het geloove soude voort komen of voort ghebracht worden als een vrucht van den boom, die en hebben noyt de kracht der boetveerdigheydt ghekent, en worden 1) door een al te lichte reden tot sodanighe meeninghe 2) bewoghen.

Hare eerste tegenwerping. Matth. 3. 2. Matth 4. 17. Actor. 20. 21.

2. Christus en Joannes, segghense, vermanen in hare Predikatien het volck eerst tot boetveerdigheydt: en daer nae voeghen sy daer by dat het Koninckrijck der Hemelen nae by gekomen is. Sulcken last om te predicken ontfanghen d'Apostelen: sulck een ordeningh heeft oock Paulus gevolgt, gelijck Lucas verhaelt. Maer terwijlen sy sich superstitieuselick vergapen aen de t'samen-voeging der lettergrepen 3), so en bemerckense niet in wat sin en verstandt de woorden aen malkanderen hangen.

Antwoordt. Matth. 3. 2.

Want wanneer de Heere Christus en Joannes in deser voegen predicken: Bekeert u, want het Koninckrijck der Hemelen is na by gekomen, treckense dan niet d'oorsaeck om boetveerdigh te zijn uyt de genaed' en belofte der saligheydt? Soo gelden dan hare woorden even so veel als ofse seyden, om dat het Rijck der Hemelen nae by gekomen is, daerom doet boete. Want als Mattheus vertelt heeft dat Joannes alsoo predickte, soo leert hy dat in hem vervult is gheweest de voor-seggingh van Jesaia aengaende de stemm' in de woestijne die daer roept: Bereyt den wegh des Heeren, maeckt de paden onses Godts rechte. (Iesa. 40. 3.) Maer by den Propheet ontfangt die stemme desen last datse van vertroostingh en blijde boodtschap sal beginnen.

In welcken sin den oorsprongh der boetveerdigheydt of bekeeringh den geloove wordt toe geschreven.

En al is 't dat wy segghen dat de boetveerdigheydt haren oorsprongh neemt van 't geloove, soo en droomen wy nochtans niet van eenigen tijdt die het gheloof van doen heeft om die te baren en voort te brengen: maer wy willen alleen aenwijsen dat een mensch de boetveerdigheyt met ernst niet en kan betrachten, 't en zy dat hy hemselven bekenne Godes eygen te zijn. En daer en is niemandt waerlicks versekert dat hy Gode toe behoort, dan alleen die gene die eerst sijne genaed' heeft aengegrepen. Maer dit sal in den voortgangh klaerder verhandelt worden.

Waer uyt gesproten is de dwalingh der ghener die sich laten voorstaen dat het geloove sijnen oorsprong heeft van de boetveerdigheyt, en de weder legging derselver.

Dit heeft hen misschien bedroghen, te weten, dat veel menschen door de verbaestheden der conscienty getemt of tot ghehoorsaemheydt gefatsoeneert worden, eerse de kennisse der ghenaden ontfangen, ja eer sy die ghesmaeckt hebben. En dit is de beginnende vreese, dewelcke van sommighe gereeckent wordt onder de deughden, om datse sien dat die de ware en oprechte ghehoorsaemheydt nae by komt. Maer wy en ondersoecken als nu niet hoe verscheydentlick Christus ons tot hem treckt, of tot d'oeffeningh der Godtsaligheyt voor-bereydet. Ick segg' alleen datter geen oprechtigheyt en kan worden ghevonden, daer die Gheest geen heerschappy en oeffent 1), den welcken Christus ontfanghen heeft om denselven sijne Ledematen mede te deelen. Daer beneffens, volghens 't gheen in den Psalm staet: By u is vergevinge, op dat ghy ghevreest wordt. (Psalm 130. 4.) Soo en sal niemandt t' eeniger tijdt Godt eerbiedighlick vreesen, dan die vertrouwt dat Godt hem ghenadigh is: niemandt sal sich selven gheerne begeven tot d'onderhoudinghe der Wet, dan die versekert is dat sijn onderdanigheydt Gode behaeght. Welcke goedertierenheydt in 't vergheven en verdragen der sonden, een teecken is van sijne Vaderlicke gunst. Dit bewijst oock de vermaningh die Hosea doet: Komet ende laet ons wederkeeren tot den Heere, want hy heeft verscheurt, ende hy sal ons genesen: hy heeft gheslagen, en de hy sal ons verbinden. (Hose. 6. 1.) Want de hope der verghevingh wordt als een prickel daer by ghevoeght, op dats' in hare sonden niet en souden slapen en ongevoeligh worden.

De geveynstheydt der Weder-dooperen en Munnicken die de boetveerdigheyt palen setten wort ontdeckt.

Geen schijn van reden met all' en heeft oock de suffery van die menschen, dewelcke willende met de boetveerdigheyt een aenvangh maken, hare nieuw' aenkomelingen sekere daghen, om daer in boetveerdigheydt te oeffenen 2), voor-schrijven, en nae het verloop van dien de selvige tot de gemeenschap der Euangelische genade toe laten. Ick spreke dit van velen onder de Weder-doopers: en voornementlick van de gene dewelcke wonderlicken seer begeerigh zijn om voor gheestelicke personen aengesien te worden, mitsgaders van hare mede-ghesellen de Jesuijten, en van diergelijck uytvaeghsel der menschen. Soodanige vruchten brenght die tuymel-gheest voor den dagh, op dat hy de boetveerdigheydt, die van een Christen mensch door sijn gantsche leven moet uytghestreckt worden, binnen weynigh daeghskens besluyten en bepalen soude.

Dese eerste meeningh van de boetveerdigheydt ondersocht zijnde, so wordt als nu de tweede bemerckt, dewelcke twee deelen der boetveerdigheyt stellende 't laetste deel niet recht en verklaert.

3. Voorts, belanghende de penitenty of boetveerdigheydt hebben sommighe gheleerde mannen, oock langh voor dese tijden, als sy eenvoudelick en oprechtelick nae den regel der Schriftuyre spreken wilden, geseydt datse bestaet in twee stucken, te weten in de

1) (om sulcks te gevoelen). 2) ⌞ ⌟. 3) syllaben.

1) niet en regneert. 2) penitenty te hanteeren.

doodingh en in de levendighmakingh. Door de doodingh verstaense den anghst en de droefheydt der ziele die uyt de kennisse der sonden, en uyt het gevoel van Godes oordeel ghevat en ontfangen is. Want wanneer yemandt ghebracht is tot de waerachtighe kennisse der sonden, dan begint hy de sonde waerlicks te haten en te vervloecken: dan heeft hy van herten een mishaghen aen hemselven, hy bekendt dat hy rampsaligh en verloren is, en hy wenscht een ander mensch te zijn. Daer beneffens als hy door eenigh gevoel van Godts oordeel gheraeckt is (want het een volght terstont uyt het ander) dan leydt hy verslaghen en verbaest, hy heeft | (p. 234.) vernedert en te ne'er geveldt, hy geeft den moet verloren, en hy wanhoopt. Dit is het eerste deel der boetveerdigheydt, 't welck sy ghemeenlick genoemt hebben contritie of vermorselingh. Door de levendighmakingh verstaense de vertroostingh, die uyt het gheloove voortkomt: te weten: wanneer een mensch, die door de conscientie der sonde ter nedergeworpen, en door de vreese Godts verslaghen is, daer nae op Godts goedtheyt, barmhertigheyt, genaed' en saligheydt die door Christus is, sijn ooghen slaende, hem-selven oprecht, 1) adem schept, den moet hervat, en ghelijck als uyt de doodt tot het leven weder komt. Dese woorden (doodingh en levendighmakingh) soose maer ten rechten uytgeleydt en verklaerdt worden, drucken de kracht der boetveerdigheyt bequamelick genoegh uyt: maer dat se de levendighmakingh nemen voor de blijdtschap die 't ghemoedt ontfanght wanneer het uyt de beroert' en vrees' is te vreden geworden, daer in en stemm' ick met haer niet over een. Want sy beteeckent veel eer een begheert' om heyligh en Godvruchtelick te leven, dewelck' uyt de weder-geboort' ontstaet: als of men seyde dat de mensch hem-selven sterft, op dat hy soude beginnen Gode te leven.

Reden.

4. Andere wederom, dewijl sy saghen dat dit woordt penitenty of boetveerdigheydt verscheydentlick in de Schriftuyr werdt genomen, hebben tweederley boetveerdigheyt ghesteldt: en op datse die door eenigh merckteeken souden onderscheyden, soo hebbense d' eene ghenoemt een boetveerdigheyt der Wet, waer door de sondaer met het brandtyser der sonde ghewondt en met den schrick van Godts gramschap verslaghen zijnde, in sulcken beroert' en ontsteltenisse blijft steken, en sich selven daer uyt niet ontwarren en kan. D' andere hebbense ghenoemt een penitenty of boetveerdigheydt des Euangeliums, waer door den sondaer wel swaerlick in hemselven benauwt is, maer nochtans hooger opklimt, en Christus tot een Medicijn-meester sijner wonden, tot een Troost voor 1) sijne verschricktheydt, en tot een Haven ter ontkomingh van 2) sijn rampsaligheyt aengrijpt. Tot exempelen van de boetveerdigheyt der Wet stellense voor Cain, Saul, Judas: van welckers boetveerdigheydt wanneer de Schriftuyr gewach 3) maeckt, soo verstaetse daer door, datse den last harer sonde bekent hebbende, den toorn Godts hebben ghevreest: maer datse Godt alleen als een wreker en rechter bemerckende, in dit ghevoel besweken en vergaen zijn. Soo en is dan hare penitenty niet anders geweest dan een voor-hof der Hellen, in het welcke sy alreed' in desen leven getreden zijnde, hebben begonnen straffe te lijden van het aenschijn der vergramde Goddelicke Majesteyt. D' Euangelische boetveerdigheydt sien wy in alle de gene die door den prickel der sonde by haer selven gewondt, en door het vertrouwen op Godes barmhertigheydt opgerecht en verquickt zijnde, tot den Heere bekeert zijn geworden. Hiskia wierdt verschrickt doe hy de boodtschap des doodts ontfingh: maer hy heeft met tranen gebeden, en op Gods goedtheyt siende, vertrouwen hervat en ghenomen. Die van Nineve wierden ontroert door de schrickelicke verkondigingh van haren ondergangh: maer sy hebben met sacken en asschen bekleedt zijnde, ghebeden, hopende dat de Heere tot haer ghekeert, en van de grimmigheydt sijns toorns af ghekeert soude moghen worden. David heeft beleden dat hy in het tellen des volcks al te seer hadde ghesondight: doch hy heeft daer by geseydt: Heere neemt d'ongherechtigheydt uwes dienstknechts wech. Hy heeft sijn sonde van overspel op het bestraffen van Nathan bekendt en hem-selven voor den Heere neder geleyt: maer hy heeft met eenen vergevinge verwacht. Sodanigh was oock de boetveerdigheydt der ghener dewelck' op het predicken van Petrus verslaghen van herten wierden: maer op Godts goedtheyt vertrouwende, seydense daer by: Wat sullen wy doen mannen Broeders? Sodanigh was oock de boetveerdigheydt van Petrus selfs, dewelcke wel bitterlick weende: maer nochtans niet af en liet te hopen.

De derde meeningh der ghener die tweederley ghestalte der boetveerdigheyt stellen, d'eene der Wet en d'andere des Euangeliums.

Exempelen der boetveerdigheydt die uyt de Wet komt. Genes. 4. 13. 1. Sam. 15. 20. Matth. 27. 3, 4.

Bemerckinge deser gestalten.

Exempelen der Euangelische boetveerdigheydt. 2. Reg. 20. 2. Iesai. 39. 2. Ion. 3. 5.

2. Sam. 24. 10.

2. Sam. 12. 13.

Vers 16.

Actor. 2. 37.

Matth. 26. 75. Lucas 22. 62.

5. Al hoewel dit alles waerachtigh is, soo moet nochtans het woordt penitenty of boetveerdigheyt (soo veel als ick uyt de Schriftuyr vernemen kan) anders verstaen worden.

Het tweede deel des Capit. vervattende de rechtsinnighe leere der boetveerdigheydt.

1) (sijn).

1) [ ]. 2) [ ]. 3) mentie.

Want datse 't gheloove vervatten onder de penitenty, dat strijdt tegen 't geen 't welck Paulus seydt in de Handelingen der Apostelen: Dat hy den Joden en Heydenen betuyght heeft de penitenty tot Godt en het gheloof in Christus. Alwaer hy de boetveerdigheydt en 't gheloof als twee verscheyden dingen, op-telt en opsomt 1). Wat sullen wy dan seggen? Kan de ware boetveerdigheyt bestaen sonder 't geloof? In 't minste niet. Maer al is 't datse van malkanderen 2) niet en konnen worden gescheyden, soo moetense nochtans onderscheyden worden. Gelijck het gheloof sonder de hope niet en is, en evenwel het geloof en de hoop' verscheyden dingen zijn: alsoo oock of schoon de penitenty en 't geloof door eenen eeuwighen bandt aen malkanderen vast zijn, soo willense nochtans meer te samen ghevoeght dan met malkanderen vermenght worden. My is voorwaer oock wel bekent, dat onder het woordt penitenty de gantsche bekeeringh tot Godt vervat wort, waer van het geloove niet en is het minste deel: doch in hoedanigen sin en meeningh sulcks gheschiet, dat sal seer licht en haest blijcken, wanneer des boetveerdigheydts kracht en natuyr sal verklaert wesen. Het woort penitenty heeft by den Hebreen sijn afkomst van bekeeringh of wederkeeringh: en by den Griecken van verandering des sins en des raedts. En de saeck selfs en komt met dese twee beteeckenissen niet qualick over een; waer van den korten inhoudt is, dat wy van ons selven afgekeert zijnde, ons tot Godt bekeeren: en dat wy ons oudt en vorigh verstant en gemoedt afgeleyt hebbende, een nieuw aen doen. Daerom soude men nae mijn oordeel de penitenty of boetveerdigheydt niet qualick aldus beschrijven mogen, te weten: Dat sy is een waerachtige bekeeringh onses levens tot Godt, die uyt een oprecht' en ernstighe vreese Godts voort komt, en in de doodingh onses vleesches en des ouden mensches, midtsgaders in de levendighmakingh des Geestes gheleghen is. Nae desen sin moeten verstaen worden alle de Predicatien daer mede de Propheten eertijdts, of d'Apostelen naderhandt de menschen van hare tijden tot boetveerdigheydt vermaent hebben. Want sy leyden alleen op dit eenige toe, dat de menschen door hare sonden beschaemt en door vreese van Godts oordeel gheprickelt zijnde, voor hem tegen den welcken sy gesondigt hadden, souden neder vallen en sich verootmoedighen, en door ware bekeeringh haer selven wederom op sijnen rechten wegh begheven. Daerom worden dese woorden bekeeren of weder-keeren tot den Heere, beteringh en penitenty doen, sonder onderscheydt in eenerley beteeckenis van hen ghebruyckt. Daerom segt oock de Heylige Schrif | tuyr, dat men penitentie doet tot Godt of nae Godt, 't welck er op doelt 1), wanneer de menschen dewelcke soo langh sy 2) Godt bezijden stelden 3), in hare begeerlickheden dertel en wulpsch waren als nu 4) sijn woordt beginnen te ghehoorsamen, en haer selven op 5) maken om haren leydtsman te volghen werwaerts hy haer oock soude moghen roepen. Joannes en Paulus spreken oock van Vruchten voort te brengen die der boetveerdigheydt weerdigh zijn, daer door sy verstaen een leven leyden 't welck in alle sijne wercken en handelinghen sulcken boetveerdigheydt en bekeeringh betuyght en vertoont.

Actor. 20. 21.

1. Het gheloof en de boetveerdigheydt moeten onderscheyden, maer niet gescheyden of onder een gemenght worden.

2. De bemerckingh van den naem boetveerdigheyt.

3. De beschrijvingh van de saeck selfs, of wat de penitenty zy.

Sy is van de Propheten en Apostelen gheleert.

Matth. 3. 2. 1. Sam. 7. 3.

(p. 235.)

Luc. 3. 8. Act. 26. 20. Rom. 6. 4.

6. Maer eer wy verder voortgaen, sal het oorbaerlick zijn dat wy de voorgestelde beschrijvingh klaerder uytlegghen. Waer in voornementlick drie hooft-stucken staen te bemercken. Eerstelick, wanneer wy de penitenty of boetveerdigheydt noemen een bekeeringh des levens tot Godt, soo vereyschen wy een veranderingh, niet alleen in d'uytwendighe wercken, maer oock in de ziele selve: dewelcke, wanneers' haer oudtheyt uytgetrocken heeft, als dan eerst uyt haer voortbrenghe de vruchten der wercken die met hare vernieuwingh over een komen. Het welck als de Propheet wil uytdrucken, soo gebiedt hy den genen die hy tot penitentie roept, dats' haer selven een nieuw hert maken sullen. Daerom is 't dat Moses als hy wil betoonen hoe dat de boetveerdige Israëliten sich naer behooren tot den Heere bekeeren souden, dickwils leert dat sulcks geschieden moet uyt gantscher herten, en uyt gantscher ziele, (welcke wijse van spreken wy nu en dan by de Propheten herhaelt sien) en als hy dat noemt een besnijdinge des herten, soo drijft hy d'inwendighe boose gesintheydt uyt. Nochtans en isser geen plaets waer uyt beter gesien kan worden welcke daer zy d'oprechte eyghenschap der penitenty, dan die in't vierde Capittel van Jeremia te lesen is: Soo ghy u bekeeren sult, Israël, spreeckt de Heere, bekeert u tot my: Braeckt u-lieden een braeck-landt: ende en zaeydt niet onder de doornen. Besnijdet u den Heere, ende doet wech de voorhuyden uwes herten. Siet hoe dat hy verkondigt dats' in 't betrachten van d'oeffeningh der gherechtigheydt niet met allen sullen uyt-

Uytleggingh der beschrijvingh.

Dese bestaet uyt drie deelen.

1. De penitenty is de bekeeringh onses levens tot Godt.

Ezech. 18. 31.

Beschrijvinge der selver.

Ierem. 4. 1, 3, 4.

1) verhaelt. 2) den anderen.

1) te weten. 2) [ ]. 3) stellende. 4) [ ]. 5) by de handt.

rechten, 't en zy dat de godtloosheyt voor al uyt het binnenste des herten zy uytgeroeyt. En op dat hy haer grondigh en innighlick bewegen soude, soo vermaent hy datse met Godt te doen hebben, by den welcken door tegenstribbelen en uytvlucht soecken niet en wordt ghevordert: want hy haet een dubbel hert. Daerom bespot Jesaia het verkeert pooghen der hypocriten, dewelcke wel neerstelick streefden en stonden na d'uyterlicke boete en bekeeringh in den uyterlicken Godtsdienst: maer ondertusschen de bondels en banden der ongherechtigheydt, daer mede sy d'arme verstrickt hielden, niet en sochten los te maken. Alwaer hy oock seer treffelick betoont, in hoedanighe diensten en wercken d'ongeveynsde boetveerdigheydt eygentlick gelegen zy.

Breeder verklaringh genomen van het tegendeel. Iesai. 58. 6.

2. Dat de boetveerdigheydt voortkomt uyt een ernstighe vreese Godts.

7. Het tweede hooft-stuck in de beschrijvinghe der penitentie was, dat wy geleert hebben datse voortkomt uyt een ernstighe vreese Godts. Want eer het herte des sondaers tot boetveerdigheydt gebogen wordt, soo moet het eerst door bedenckingh van Godts oordeel opgeweckt worden. En als dese gedacht' het hert t'eenemael beseten heeft, dat Godt eenmael op sijnen Rechterstoel klimmen sal om van alle woorden en wercken rekenschap te vorderen, so en sal die gedachte den ellendighen mensch geen rust laten hebben, noch een ooghenblick des tijdts laten adem scheppen, maer hem geduyrigh aenhitsen tot het betrachten van een andere manier en wijse van leven, op dat hy hemselven voor dat oordeel gerustelick soude moghen stellen. Daerom is 't dat de Schriftuyr, wanneer sy ons tot boetveerdigheydt aenmaent, dickwils van Godts oordeel gewach maeckt, als by Jeremia: Op dat mijne grimmigheyt niet uyt en vare als een vyer, ende brande, dat niemandt blusschen en konne, van wegen de boosheydt uwer handelinghen. Item, in de predicatie van Paulus tot die van Athenen: Ende Godt dan de tijden der onwetenheydt overgesien hebbende, verkondight nu allen menschen al-omme dat sy haer bekeeren. Daerom dat hij eenen dagh ghestelt heeft, op welcken hy den aerdtbodem rechtveerdelick sal oordeelen, en in veel andere plaetsen meer. Somtijts bewijst de Schriftuyr uyt de straffen die alreede geschiedt zijn, dat Godt een Richter is: op dat de sondaers by haer selven souden bedencken dat haer ergher straffen naken, 't en zy datse by tijdts boetveerdigh zijn. Hier van hebt ghy een exempel in 't negen-en-twintichste Capittel van Deuteronomium. En dewijl 1) de bekeeringh waerlicks begonnen wordt van de vergrouwingh en haet der sonde, daerom stelt d'Apostel de droefheydt die na Godt is, tot een oorsaeck der boetveerdigheydt. En door dese droefheyt die na Godt is verstaet hy niet alleen, wanneer wy een afgrijsen hebben van de straffe, maer wanneer wy de sonde selfs haten en vervloecken, so haest als wy vernemen datse Gode mishaeght. En dat en is gheen wonder, want indien wy niet hart en wierden geprickelt, soo en soude de traegheyt onses vleesches niet konnen verbeterdt worden: jae de prickelen en souden niet krachts ghenoegh hebben om d' onghevoeligheyt en luyheydt des vleesches wech te nemen, waert niet 1) dat Godt door 't voortbrenghen van sijne geessels 2) dieper door en drongh. Hier by komt oock de halsstarrigheydt, dewelcke gelijck als met hamers verbroken moet worden. Soo wordt dan Godt door de boosheyt onser nature gedrongen tot die strengigheyt die hy gebruyckt in het dreygen; want hy soude te vergeefs en sonder vrucht lieflick aenlocken die gene die in hare sonden slapen. Ick en telle 3) de getuyghnissen niet op 4) dewijls' alomme te lesen zijn. De vreese Godts is oock op een andere wijs' het begin der boetveerdigheyt: want of schoon des menschen leven in allerley deughden volmaeckt ware, soo 't nochtans niet gheschickt en aengeleydt en wort om Godt te dienen, so sal't van de werelt wel moghen gepresen worden: maer in den Hemel eenen louteren gruwel zijn, overmidts het voornaemste deel der rechtveerdigheyt daer in bestaet, datmen Gode sijn recht en eere geeft, waer van hy godtlooselick berooft wort, wanneer wij geen voornemen en hebben om ons onder sijn macht en gebiedt t'onderwerpen.

Daerom wordt daer by de Propheten en Apostelen ghemeldt van Godts oordeel. Ierem. 4. 4. Act. 17. 30, 31.

Exempel.

Uytleggingh deses tweeden stucks in de beschrijvingh genomen uyt Paulus, 2. Cor. 7. 10.

Reden waerom de ernstighe vreese Godts een deel en beginsel zy van de boetveerdigheydt.

3. Dat de boetveerdigheydt bestaet uyt de doodinghe des vleesches en uyt de levendigh-makinge des geestes.

8. Ten derden is noch overigh te verklaren wat wy daer mede willen seggen als wy leeren dat de penitenty of boetveerdigheydt bestaet uyt twee deelen: te weten, uyt de doodinghe des vleesches en uyt de levendighmakinghe des gheestes. Dit wordt door de Propheten wel wat eenvoudighlick 5) en groffelick nae 't begrijp des vleeschelicken volcks; maer niet te min klaerlick uytgedruckt, alsse seggen: Wijckt af van het quade, en doet het goede. Item: Wasschet u, reynighet u, doet de boosheyt uwer handelinghen van voor mijne oogen wech, laet af van quaet te doen. | Leeret goet doen, soeckt het recht, helpt den verdruckten, etc. Want als sy 't volck te rugghe roepen van boosheyt; soo vereyschense den ondergangh en de te niet

Psalm 34. 15.

Iesai. 1. 16.

(p. 236.)

Dese twee vereyschen de Propheten.

1) nadien.

1) [ ]. 2) (niet). 3) verhale. 4) [ ]. 5) slechtelick.

doeningh des gantschen vleesches, 't welck met boosheydt en verkeertheyt vervult is. 't Is een gantsch hard' en sware saeck, ons selven uyt te schudden, en van onsen aengheborenen aert te verhuysen. Want men moet niet meenen dat het vleesch wel ghestorven en vergaen is, 't en zy dat alles wat wy van ons selven hebben, zy te niet ghemaeckt. Maer dewijl die gansche gesintheyt des vleesches vyandtschap is tegen Godt, soo is die versakingh van ons' eyghen natuyr den eersten ingangh en stap tot de gehoorsaemheydt van sijne Wet. Daer nae stellense den volcke voor de vernieuwingh, ende dat door de vruchten die daer uyt volgen, als daer sijn gerechtigheyt, oordeel en barmhertigheydt. Want sulcke vruchten en wercken en souden niet behoorlick ghenoegh konnen voortgebracht worden, indien de geest en het hert niet eerst en hadden aengedaen de gesintheydt der gherechtigheydt, des oordeels en der barmhertigheyt. Dit geschiedt wanneer de Geest Godts door sijn heyligheydt onse zielen besprengt hebbende, deselve met nieuwe gedachten en genegentheden alsoo begaeft, datse met recht nieuw gerekent mogen worden. En ghewisselick ghelijck wy natuyrlicker wijse van Godt afgekeert zijn, soo en sullen wy nimmermeer streven en poogen nae 't gene dat recht is, 't en zy dat wy eerst ons selven versaken. Daerom wordt ons soo dickwils bevolen den ouden mensch uyt te trecken: de werelt en het vleesch vaerwel te segghen 1), onse begeerlickheden te laten varen, en in den gheest onses ghemoedts vernieuwt te worden. Voorts het woordt doodingh selfs leert ons hoe swaer het valt ons' eerste natuyr te vergeten: want daer uyt verstaen wy dat wy op geen ander wijse tot de vreese Godts gefatsoeneert en worden, en de beginselen der Godtsaligheyt en leeren, dan als wij door 't sweert des Geestes met gewelt gheslachtet zijnde, te niet worden gemaeckt: gelijck als of Godt verkondighde, dat onse ghemeene natuyr t'ondergaen moet, op dat wy onder sijne kinderen gerekent souden worden.

Rom. 8. 6. 7.

Deselve worden oock in het bysonder verklaert.

9. Beyde dese dinghen verkrijgen wy door ons deel dat wy aen Christus hebben 2). Want indien wy waerlicks met sijn doodt gemeenschap hebben, soo wordt onsen ouden mensche door de kracht sijns doodts ghekruycight, en het lichaem der sonde versterft, op dat de verdorventheydt van d'eerste natuyr geen kracht meer en hebbe. Indien wy sijner opstandinge deelachtig zijn, soo worden wy daer door opgeweckt tot nieuwigheyt des levens, dewelcke met Godts gherechtigheydt over een komt. Door de boetveerdigheyt verstae ick dan om met met een woort te seggen, de weder-ghebooorte, die geen ander wit, eynde of ooghmerck en heeft, dan dat het beelt Godts 't welck door Adams overtredingh verontreynight en by na uytgewischt was, in ons weder opgherecht en herstelt worde. Soo leert ons de Apostel, als hy seght: Ende wy alle met ongedeckten aengesichte de heerlickheydt des Heeren [*als*] in eenen spiegel aenschouwende, worden [*nae*] het selve Beeldt in ghedaente verandert, van heerlickheyt tot heerlickheyt, als van des Heeren Geest. Item: Dat ghy soudet vernieuwt worden in den geest uwes ghemoets, Ende den nieuwen mensche aendoen, die na Godt geschapen is in ware rechtveerdigheyt ende heyligheydt. Item: Aengedaen hebbende den nieuwen [*mensche*] die vernieuwt wordt tot kennisse, nae het evenbeelt des genen die hem geschapen heeft. Soo worden wy dan door dese wedergheboorte uyt kracht der weldaedt van Christus weder opgerecht tot Godes gerechtigheyt, van dewelcke wy door Adam afgevallen waren: op welcke wijs' en manier het den Heere behaeght weder te recht te brengen alle de gene die hy tot d'erffenisse des levens aenneemt. En dese weder oprechtingh en wordt op een ooghenblick, of dagh, of jaer niet volbracht, maer Godt maeckt dese verdorventheydt des vleesches in sijn Uytverkorene te niet door geduyrige, ja oock somtijts door trage voortganghen: hy reynight deselve van hare vuyligheden, en heylight die hem-selven tot Tempelen en woonplaetsen, all' haer sinnen tot ware suyverheyt vernieuwende, op dats' haer selven all' haer leven langh in boetveerdigheyt oeffenen, en oock verstaen souden dat desen krijgh gheen eynd' en heeft dan in de doodt. Daerom is de ongeschicktheydt van dien onsuyveren rabbelaer en afvallighen Staphylus dies te ergher 1), dewelcke beuselt en voor-gheeft dat ick den staet deses tegenwoordigen levens vermenge met de Hemelsche heerlickheyt, wanneer ick uyt Paulus segghe dat het Beeldt Godts is waerachtighe heyligheydt en gherechtigheydt. Als of men quansuys, wanneer men eenigh dingh wil beschrijven, niet en moest ondersoecken des dings gheheelheydt en volmaecktheydt. En evenwel en wordt niet geloochent dat de wasdom daer in plaets heeft: maer ick segghe dat in eenen yegelicken, na dat hy tot de gelijckenisse Godts naerder komt, oock het

Waer uyt die haren oorsprong nemen. Rom. 6. 5, 6.

Hier uyt volght dat de boetveerdigheydt niet anders en is dan de vernieuwing van Godes Beeldt in ons.

2. Cor. 3. 18.

Ephes. 4. 23.

Colloss. 3. 10.

Dewelcke terstondt in een oogenblick des tijdts niet en wort volbracht, maer tot het laetste perck des levens uytgestreckt wordt.

2. Cor. 4. 16.

1) af te gaen. 2) de deelachtigheydt van Christus.

1) meerder.

Beeldt Godts soo veel te klaerder schijn geeft. En op dat de geloovige tot hier en toe geraken souden, soo is't dat Godt hen-luyden de loop-baen der boetveerdigheydt verordineert, op datse daer in al haer leven lang loopen.

Het derde deel.
De oorsaken waerom de boetveerdigheydt tot het uysterste eynde des levens toe moet uyt-ghestreckt worden.

10. So worden dan de kinderen Godts van de dienstbaerheyt der sonde verlost door de weder-geboorte, niet also datse gelijck als de volle besittingh der vryheydt alreede verkreghen hebbende, geen swarigheyt meer van haer vleesch gevoelen souden: maer alsoo dat hen een geduyrige oorsaeck om te strijden by blijft, waer door sy mochten worden geoeffent: en niet alleen geoeffent, maer oock van hare swackheyt dies te beter geleert en onderwesen. En hier in komen alle Schrijvers die wat ghesonder van oordeel zijn met malkanderen over een, te weten, dat in den weder-geboren mensch een vonck en oorsprongh des quaedts blijft, waer uyt altijt boose begeerten spruyten die hem tot sonde verlocken en aenprickelen 1). Sy bekennen oock, dat de Heylige met de sieckte der begeerlickheyt noch also verstrickt blijven, datse niet en konnen beletten en verhoeden datse nu en dan tot onkuyscheydt, of tot gelt-gierigheyt, of tot eergierigheyt, of tot andere sonden ghekittelt en opgheweckt worden. 't En is oock niet noodigh met grooten arbeydt t'ondersoecken wat d'oude Leeraers hier van gevoelt hebben: dewijl Augustinus hier toe genoeghsaem wesen kan, dewelcke getrouwelick en met groote neerstigheydt hunlierder aller ghevoelen versamelt en by een ghestelt heeft. So mogen 't dan de Lesers van hem nemen, soos' yets sekers van 't ghevoelen der oudtheyt weten willen. Maer tusschen hem en ons mach dit verschil schijnen te zijn, dat hy, al is 't dat hy toestaet dat de gheloovighe, soo langh alss' in dit sterfelicke leven wonen, door de boose begheerlickheden alsoo verstrickt ghehouden worden, datse niet en konnen zijn sonder deselve, | nochtans die sieckte der begeerlickheydt niet en durft sonde noemen: maer om die sieckte te beteeckenen met de naem van swackheyt te vreden is, en voor geeft dats' als dan eerst sonde wort, wanneer tot den inval en het beseffen van die begeerlickheydt oock het werck of het toestemmen by komt en gevoeght wort, dat is, wanneer de wille plaetse maeckt voor d'eerste lust en begeerlickheydt. Maer wy houden dit selvighe voor sonde, te weten, dat de mensch met eenigerley begeerlickheydt tegen de Wet Godts gekittelt wort: jae wy beweeren dat de verkeertheydt selve, die sulcke begeerlickheydt in ons voortbrenght, sonde zy. Wy leeren derhalven dat in den Heylighen altijdt sond' is, tot datse van dit sterffelicke lichaem verlost worden: dewijl in haer vleesch die verkeertheydt tot quade begeerten, dewelcke teghen de oprechtigheydt strijdt, plaets 1) heeft. Nochtans en onthoudt sich Augustinus niet altijt van het woort sonde: gelijck wanneer hy seydt: Paulus noemt dat geen, daer uyt alle sonden ontstaen, te weten 2) de vleeschelicke begeerlickheydt met den naem van sonde. Dit soo veel den Heyligen belanght, verliest de heerschappy op aerden, en vergaet in den Hemel. Met welcke woorden hy bekent dat de Heyligen schuldigh zijn aen de sonde, ten aensien datse de begeerlickheden des vleesches zijn onderworpen.

Libr. ad Bonif. 4.
Libr. 1, & 2. contra Iulianum.
Augustinus gevoelen van de begeerlickheydt in de weder-geborenen wordt ondersocht.
(p. 237.)
Sermon. 6. de verb. Apost.

Een plaets uyt Paulus, dewelck' het ghevoelen van Augustinus schijnt te bevestigen.
Ephes. 5. 26, 27.

11. Ende dat Godt gheseydt wordt sijn Kercke te reynighen van alle sonde, dat hy dese ghenade der verlossingh door den Doop belooft en in sijn Uytverkorene volvoert: dat verstaen wy meer van de schuldt als van de matery en stoffe der sonde. Godt brenght dit wel te wege, wanneer hy de sijne weder-baert, dat de heerschappy der sonden in haer vernietight wordt: (want hy gheeft hen de kracht des Geestes, op datse in den strijdt overwinnen en d'overhandt verkrijgen souden) maer de sonde houdt alleen op in hen te heerschen, doch niet in hen te woonen. Wy seggen oversulcks dat d'oude mensch in Godts kinderen alsoo ghekruycight, en de macht der sonde alsoo vernietight is, dat daer nochtans over-blijfsels overigh zijn: niet om heerschappy te voeren, maer om hen door het gevoel van haer 3) swackheydt te verdeemoedigen. En wy bekennen wel dat die overblijfsels niet en worden toe-gherekent als ofser niet en waren: maer wy beweeren met eenen dat Godts barmhertigheydt d'oorsaeck is dat de Heylighe van dese schult verlost worden, dewelck' andersins met recht voor Godt sondaers en verdoemelick zijn souden. Het en sal ons oock niet swaer zijn dit ghevoelen te bevestighen: dewijl wy hier van hebben klare ghetuyghnissen der Schrifture. Want wat klaerder bescheydt willen wy, als 't geen Paulus Rom. 7. uytroept? Voor eerst, dat hy daer spreeckt in den persoon van een weder-geboren mensch, dat hebben wy elders bewesen, en Augustinus bewijst het met bondighe redenen. Ick verswijge dat hy ghebruyckt de woorden quaedt en sonde. En of schoon die ghene, die ons sullen willen

Antwoordt.
Rom. 6. 6.
Rom. 7. 6.
Bevestiging der antwoordt uyt den Apostel selfs.

1) aenritsen.

1) (zit-) 2) in. 3) harer.

teghenspreken op die woorden een uytvlucht mochten soecken: wie sal nochtans loochenen dat de wederspannigheyt tegen de Wet Godts, quaet is? Wie sal ontkennen 1) dat de verhinderingh der gerechtigheydt sonde zy? Wie sal eyntlick niet toe-staen dat daer schuldt in zy, daer geestelicke rampsaligheydt is? Nu alle dese dingen worden door 2) Paulus dese kranckheydt te laste geleyt. Daer beneffens hebben wy een seker bewijs van de Wet, waer door dese gantsche questy kortelick kan worden af-ghedaen. Want ons wordt bevolen dat wy Godt sullen lief hebben uyt geheelder herten, uyt geheelder zielen, en uyt alle krachten. Dewijl alle de deelen onser ziele met de liefde Godts aldus moeten in-ghenomen worden, soo is 't seker, dat sy 3) den gebode niet ghenoegh en doen, dewelcke al is 't ook maer 4) een seer kleyne begeert in haer hert ontfangen, of gantschelick eenige gedachte in haer gemoedt toe laten konnen, waer door sy van de liefde Godts tot ydelheydt vervoert worden. Want wat sullen wy seggen? Zijn dit niet werckinghen van 5) krachten der ziele: door haestige bewegingen aen-gedaen worden, door het ghevoel aengrijpen, door het verstandt bedencken? Aenghesien 6) dan die krachten der ziele voor 7) ydele en boose ghedachten den toegangh tot sich open setten, betoonense daer mede niet datse even soo veel van Godes liefde ontbloot 8) zijn? Soo wie dan niet en bekent dat alle de begheerten des vleesches sonden zijn: en dat de sieckte der boose begeerlickheydt, die sy de vonck of stokebrandt noemen, is de wel-ader der sonde: die moet nootsakelick loochenen dat d'overtredingen der Wet sonde zyn.

Ten tweede bevestiging uyt het gebodt der Wet.

Besluyt.

12. Soo yemand dit schijnt ongerijmt te zijn dat alle begeerlickheden in 't gemeen, daer door de mensch natuyrlick bewogen wordt, aldus veroordeelt worden, dewijlse den mensch ingegeven zijn van Godt den Autheur der natuyre, soo antwoorden wy dat wy geensins en verdoemen die begeerten, die Godt van d'eerste Schepping aen in des menschen natuyr alsoo heeft ingedruckt, datse daer uyt niet geroeyt en kunnen worden sonder met eenen de menscheydt selfs wech te nemen: maer alleen die dertel' en ongebonden bewegingen die teghen Godes ordinantien strijden. Maer aenghesien nu 8) van wegen de verkeertheydt der natuyr alle de krachten der ziele soo seer geschendt en verdorven zijn, dat in all' haer doen en wercken een geduyrigh' ongheregeltheydt en onmatigheydt ghevonden wort: soo beweeren wy dat de lusten en begeerten gebreckelick zijn om datse van soodanighen onmatigheydt niet en konnen afghesondert worden. Ofte (soo ghy met weynighe woorden den korten inhoudt hebben wilt) wy leeren dat alle de begeerten der menschen quaedt en aen de sonde schuldigh zijn, niet ten aensien datse natuyrlick, maer om dats' ongheregelt zijn: en dats' ongeregelt zijn, om dat uyt de verdorven en besmette natuyr niets reyns noch oprechts en kan voort komen. Augustinus en wijckt oock van dese Leer soo seer niet af als hy wel schijnt. Terwijl hy d'ongunst daer mede de Pelagianen hem sochten te beswaren, meer dan behoorlick is, ontsiet, soo onthoudt hy hy sich wel somtijds van 't woordt sonde: nochtans dewijl 1) hy schrijft dat in de Heyligen de wet der sonde blijft, en dat alleen de schuldt en verdoemingh wordt wech ghenomen, soo geeft hy ghenoegh te verstaen dat hy soo seer vreemt niet en is van ons ghevoelen.

Dat alleen die begeerlickheden die tegen d'ordinantien Godts strijden, ghestraft worden.

Sy worden verworpen niet voor soo veelse natuyrlick, maer voor soo veels' ongheregelt zijn: ghelijck oock Augustinus gevoelt heeft.

Ad. Bonif.

13. Laet ons sommigh' andere ghesegden by-brenghen, uyt dewelcke beter sal blijcken wat hy gheoordeelt 2) heeft. In sijn tweede Boeck teghen Iulianus seght hy aldus: Dese Wet der sonde is vergeven in de geestelicke weder-geboort, en blijft in het sterffelicke vleesch. Vergheven, namelick, om dat de schuldt en verdoemingh wechgenomen is in 't Sacrament waer door de geloovige wedergheboren worden. Maer sy blijft, want sy werckt lusten, tegen dewelck' oock de gheloovighe strijden. Item: Soo wordt dan de Wet der sonde (dewelck' oock was in de leden van soo een grooten Apostel) vergeven in den Doop, maer niet ge-eyn | dight. Item: Ambrosius heeft de Wet der sonde, dewelcke blijft en wiens schuldt in den Doop wechgeruymt is, genoemt ongerechtigheyt: om dat het onrecht is, dat het vleesch begeere tegen den Geest. Item: De sond' is ghestorven in die schuldt daer mede sy ons vast hielt; en sy is wederspannigh oock doodt zijnde, tot datse door een volmaeckte begraeffenis wordt geheelt en gebetert. In sijn vijfde Boeck schrijft hy noch klaerder: Ghelijck de blindtheyt des herten een sond' is waer door men in Godt niet en ghelooft: en een straffe der sonde, waer med' het hooveerdigh hert billick ghestraft wort: en een oorsake der sonde, wanneer door misverstandt van het verblindt hert yets quaedts bedreven wort: alsoo is oock de begeerlick-

Hier worden voortgebracht veel getuyghnissen van Augustinus die sijn ghevoelen ontdecken.

(p. 238.)

1) versaken. 2) van. 3) die. 4) selfs. 5) [ ].
6) Ghemerckt. 7) den. 8) ledigh. 9) nu gemerckt.

1) ghemerckt. 2) ghevoelt.

heyt des vleesches teghen dewelcke de goede geest begeert, een sonde, om dat in haer is ongehoorsaemheydt tegen de heerschappy des gheestes: en een straffe der sonde, want sy is een loon en vergeldingh voor de quade verdiensten en wercken des ongehoorsamen: en een oorsake der sonde van wegen het afwijcken des genen die daer in bewillight, of van wegen de besmettingh des genen die daer mede geboren wordt. Hier noemt hy sonder eenige twijffelachtigheyt de begeerlickheydt des vleesches sonde: want gemerckt hy de dwalingh alreede ter neder-gheleyt, en de waerheydt bevestight hadde, soo en vreesd' hy de valsche beschuldiginghen sijner wederpartijen soo seer niet. Gelijck oock in het een-en-veertighste Sermoen op Joannes, alwaer hy uyt het besef 1) sijns herten sonder twist of strijdt aldus spreeckt: Indien ghy met den vleesche de Wet der sonde dient, soo doet het geen de Apostel selfs seght, En laet de sonde gheen heerschappy voeren in uw' sterffelick lichaem, om hare lusten gehoorsaem te zijn. Hy en seght niet, en laet de sonde niet zijn: maer laetse niet heerschen. Soo langh als ghy leeft, moet de sonde zijn in uwe leden: maar doet ten minsten soo veel dat ghy haer de heerschappy ontneemt, en niet en volbrenght het geen sy ghebiedt. Die verdedigen willen dat de begeerlickheyt geen sond' en is, die pleghen tegen te werpen 't geen Jacobus seydt: Als de begeerlickheydt ontfangen heeft, soo baert sy sonde. Maer dit wordt sonder eenighe moeyte wederleydt: want indien wy 't soo niet en verstaen dat hy alleen spreeckt van de quade wercken of van de werkelicke sonden: soo en sal oock de boose wille selfs voor gheen sonde ghereeckent worden. Ende daer uyt dat hy de schelm-stucken en boose wercken vruchten der begheerlickheydt noemt, en den selvighen de naem sonde toe-eygent, en volght niet terstondt dat de begeerlickheyt niet en zy een quaedt dingh en verdoemelick voor Godt.

Rom. 6. 12.

Teghen-werpingh uyt het ghesegde van Iacobus. Iacob. 1. 15.

Antwoordt.

Een andere tegenwerpingh der Weder-dooperen en Libertynen, tegen de gheduyrighe boetveerdigheydt der kinderen Godts in dit leven.

14. Sommighe Weder-doopers van desen tijdt hebben 2) ick en weet niet wat voor een uytsinnigheydt in de plaetse van de gheestelicke weder-gheboorte uytghedacht 3) te weten, Dat de kinderen Gods die in den staet der onnooselheyt herstelt zijn, nu niet en moeten bekommert zijn om de lusten des vleesches te bedwinghen: maer datmen de leydinge des Gheestes volgen moet, onder wiens beleydt en drijvingh men nimmermeer van den rechten wech af en dwaeldt. Het soud' onghelooflick zijn dat het verstandt des menschen tot sulcken uytsinnigheydt vervalt, indiense dit haer leerstuck niet opentlick en trotslick uyt en snaterden. 't Is voorwaer wel een seldtsaem' en ongheschickte leeringh: maer 't is recht en billick dat sy 1) straffe dragen van weghen hare godtloose stoutigheydt die 2) voorgenomen hebben Godts waerheydt in leughen te veranderen. Sal dan aldus all' onderscheyt tusschen eerbaerheyt en on-eerbaerheydt, recht en onrecht, goedt en quaedt, deugt en ondeugt, wech genomen worden? Sulck een onderscheyt, seggens', is uyt de vervloecking des ouden Adams, van dewelcke wy door Christus zijn verlost. Soo en salder dan nu gheen onderscheydt zijn tusschen hoerery en kuyscheydt, oprechtigheyt en bedrogh, waerheydt en leughen, rechtveerdigheyt en roovery. Neemt, seggense, d'ydele vreese wech: de Geest en sal u niets quaedts gebieden, soo ghy maer u selven gerustelick en onbeschroomt aen 3) sijn beleydt en werckingh over gheeft. Wie en soude van weghen sulck een seldtsaem' ongheschicktheyt niet verbaest staen! 't Is nochtans een gemeene wijsheydt by de ghene die door de uytsinnigheyt der boose lusten verblindt zijnde, 't gemeen ghevoelen en verstandt verloren hebben. Maer ick bidd' u wat voor eenen Christus smeden sy ons, en hoedanigen Geest braken sy doch uyt? Want wy erkennen eenen Christus, en sijnen eenigen Geest, den welcken de Propheten gheleert hebben, den welcken het Euangelium verkondight dat hy gheopenbaert is gheweest, van den welcken wy in dese Schrifturen nooyt iets derghelijcks 4) en hooren of vernemen. Die Gheest en is geen voorstander van doodtslagh, hoerery, dronckenschap, hooveerdigheyt, twist, gierigheyt en bedrogh: maer een Werckmeester en oorsaeck van liefde, kuysheyt, soberheydt, zedigheydt, vrede, matigheydt, en waerheydt. Hy en is geenen tuymel-geest, en die holder den bolder plotseling 5) door recht en onrecht henen 6) onvoorsichtelick daer in valt: maer vol van wijsheydt en verstandt, waer door hy behoorlick tusschen gherechtigheydt en ongherechtigheyt onderscheyt maeckt. Hy en verweckt niet tot een loss' en onghebondene vryheydt: maer gelijck hy 't geoorlofde van 't ongeoorlofd' onderscheydet, alsoo leert hy oock reghel en maet houden, het quade vlieden en het goede doen. Maer waer toe souden wy langer arbeyden om dese beestelicke verwoedtheyt te weder-leggen? De

Antwoordt, daer in de schrickelicke godloosheydt van sodanighe monsters ontdeckt wordt.

Een tweed' antwoordt, van d'ongherijmtheden die dese teghenwerping voortbrenght.

1) gevoelen. 2) versieren. 3) [ ].

1) sulck een. 1) (gene, dewelcke). 3) [ ].
4) het sulcks aldaer niet. 5) (hol over bol) 6) [ ].

De derde antwoordt, daer in d'oprechte Leer van de boetveerdigheydt en het Christelicke leven tegen haer luyder dwaling gesteldt wordt.

Geest des Heeren en is den Christenen niet een ongeschickt spoocksel, 't welck sy selfs door eenen droom gemaeckt, of van andere verdicht zijnde, ontfanghen mochten hebben: maer sy soecken hem met Godtvreesentheydt te kennen uyt de Schriftuyr, alwaer dese twee dinghen van hem geleert worden. Voor eerst, dat hy ons gegeven is tot heylighmakingh, om ons van alle besmettingh en onreynigheydt te suyveren, en tot gehoorsaemheyt der Goddelicke gerechtigheydt te brengen: welcke ghehoorsaemheydt niet en kan bestaen, 't en zy dat de boose begeerlickheden ghetemt en t'ondergebracht worden, aen 1) de welcke sy luyden den toom willen los laten. Ten anderen, dat wy door sijne heylighmakingh alsoo ghereynight worden, dat wy nochtans met veel ghebreken en veel swarigheydts omset blijven soo langh als wy in desen kercker onses lichaems ingesloten zijn. Waer door het gheschiedt dat wy seer verr' af zijnde van de volmaecktheydt, altijdt eenighen voortgangh doen, en in de sonden verstrickt zijnde, daghelicks met deselve strijden moeten. Waer uyt oock volght, dat wy de traegheyt en sorghloosheydt uyt geworpen hebbende, met inghespannen ghemoedt moeten waken, op dat wy door de listen en lagen onses vleesches niet onverhoets bedroghen en worden. 't En zy dat wy mogelick vertrouwen dat wy verder gekomen zijn 2) dan den Apostel, dewelcke nochtans van den Engel des Satans gequelt wiert, op dat Godts macht in swackheydt soude vol | bracht worden: dewelck' oock dien strijdt des vleesches teghen den Geest, in sijn vleesch niet en veynsde.

Bevestiging, ghenomen van het exempel en het seggen des Apostels. 2. Cor. 12. 7, 9 Rom. 7. 7. etc. (p. 239.)

Het vierde deel des Capittels van de vruchten der boetveerdigheyt, dewelck' oorsaecken, of werckingen, of deelen, of bewegingen moghen ghenoemt worden. 2. Cor. 7. 11.

15. Ende dat den Apostel in de beschrijvinghe der boetveerdigheydt, seven oorsaken, of werckinghen, of deelen der selver op telt, dat doet hy met seer goed fondament. Dewelcke zijn, neerstigheydt, verantwoordinghe, onlust, vreese, verlanghen, yver 3) en wraecke. En 't en moet niemand vreemt duncken, dat ick niet en durve oordeelen of dese seven dingen moeten ghehouden worden voor oorsaken der boetveerdigheydt, of voor werckingen der selver. Want het kan ten beyden zijden worden gedisputeert. Sy mogen oock ghenoemt worden gesintheden die met de boetveerdigheyt te samen gevoegt zijn. Maer dewijl wy dese questien voorby gaende, verstaen konnen wat Paulus seggen wil, soo sullen wy ons 4) met een eenvoudige verklaringh te vreden stellen 5). Hy seght dan dat uyt de droefheyt die na Godt is, *groote neerstigheyt* 1) verweckt wordt. Want die geraeckt wordt door een waerachtigh mishagen om dat hy tegen sijnen Godt ghesondight heeft, die wordt te ghelijck aengeprickelt tot neerstigheydt en op merckingh, om hem-selven t'eenemael uyt des Duyvels stricken t'ontwinden, en 2) om hem-selven van sijne lagen te beter te wachten, op dat hy voortaen niet meer van de regeeringe des Heylighen Geestes berooft, noch door sorghloosheydt onderdruckt en worde. Daer na volght *verantwoordinghe* of 3) verontschuldiginge, dewelck' alhier niet en beteeckent een verdedigingh waer door den sondaer om Godts oordeel t'ontgaen, ofte loochent dat hy misdaen heeft, ofte sijn misdaedt verkleynt: maer een suyveringh die meer gelegen is in verbiddinge, dan in een vertrouwen op sijn saeck. Gelijck goede kinderen, terwijl sy hare fouten erkennen en belijden, nochtans oock afbiddinge gebruycken; en op dat 't selve plaets 4) grijpen mochte, soo seer alsse konnen, betuyghen, datse gheensins en hebben wech-gheworpen d'eerbiedigheydt die sy haren Ouderen schuldig zijn: In somma, sy ontschuldighen haer selven alsoo, niet om te bewijsen datse rechtveerdigh en sonder schult zijn, maer alleen om vergevinge te verkrijgen. Daer nae komt *onlust* of 5) verontweerdigingh 6), waer door den sondaer inwendigh op hem-selven ongerust is, met hem-selven kijft, en op hem-selven toornigh wordt, wanneer hy sijne verkeertheyt en ondanckbaerheydt jeghens Godt overweeght. Door het woordt *vreese* verstaet hy dien anghst daer med' onse herten geslaghen worden, so dickwils als wy gedencken beyde wat wy verdient hebben, en hoe schrickelick daer zy de strengigheydt Godts teghen de sondaers. Want als dan moeten wy noodtwendigh met een wonderbaer' ongerustigheydt gequelt worden, dewelck' ons onderwijst tot nederigheyt, en voor het toekomende voorsichtiger maeckt. Indien uyt de vreese sorghvuldigheyt ontstaet, van dewelck' hy te voren gesproken hadde, so sien wy hoe dese dingen aen malkanderen verknocht zijn. De begeerte of het *verlanghen* 7) heeft hy na mijn goedt-duncken gestelt voor vlytigheyt in onsen schuldigen plicht en veerdigheyt om te gehoorsamen, tot dewelcke wy door de kennisse van onse misdaden aldermeest moeten aengheport worden. Hier toe dient oock *de yver* of 8) vierigheydt die hy terstont daer by voeght. Want daer door wordt beteeckent de brant daer mede wy ontsteecken worden, wanneer wy met dusdanighe

Neerstigheyt.

Verantwoordinghe.

Onlust.

Vreese.

Verlanghen.

Yver.

1) [ ]. 2) meer ghevordert hebben. 3) neerstigheyt of sorghvuldigheydt, verontschuldiginghe, verontweerdiginghe, vreese, begeerte, vierigheydt. 4) [ ]. 5) zijn.

1) sorghvuldigheyt. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) stede. 5) [ ]. 6) (of verbolgentheyt). 7) [ ]. 8) [ ].

gedachten worden geprickelt: wat hebb' ick gedaen? waer sou ick in blinde verdwaling toe ghekomen zijn 1), soo mij Godts barmhertigheyt niet te hulp ware gekomen 2)? Het laetst' is *wrake*. Want hoe 3) strenger wy 4) tegen ons selven zijn, en met een scherper oordeel onse sonden ondersoecken, soo veel te meer moeten wy eenen genadigen en barmhertighen Godt hopen en verwachten. En voorwaer 't en is niet moghelick dat de ziele die door den schrik van Godts oordeel verslaghen is, 't ampt der wrake niet en soud' aengrijpen om haer selven te straffen. Voorwaer de Godtsalighe ghevoelen wat een quellingh en pijn de beschaemtheydt, de schand', het suchten, het mishagen sijns selfs, en d'andere bewegingen zijn, dewelck' uyt d'ernstigh' overlegginghe der sonden voort-komen.

Wraecke.

Laet ons nochtans gedencken datmen moet maet houden, op dat ons d'overvloedighe droefheydt niet en verslinde: want de benauwde conscientien en zijn nergens toe meer gheneghen dan tot wanhoop en vertwijffelingh. En door dese vont en listigheydt dompelt de Sathan allen den genen die hy door de vreese Godts ter ne'er ghevelt siet, meer en meer in dien diepen kolck der droefheydt, op datse nimmermeer en souden opstaen. De vreese en kan wel niet al te groot zijn die in nederigheyt en ootmoedigheydt eyndight, en van de hope der verghevingh niet af en wijckt. Maer nochtans moet volghens 't bevel des Apostels altijdt verhoedt worden, dat de sondaer, terwijl hij zich selven tot mishagen aanport, door al te grooten vrees' overladen zijnde, niet en beswijcke: want alsoo vliedt men van Godt, die ons door boetveerdigheyt tot hem roept. Waer van oock Bernardus een profijtelicke vermaningh heeft. De droefheyt van wegen de sonden is nootsakelick, soose niet altijdt en aen eenen duyrt. Mijnen raedt is dat ghy somtijdts af treedt van de quellingh en anghstighe ghedachtenis uwer weghen, en henen komt tot dat effene veldt der gheruste bedenckingh van Godes weldaden. Laet ons honigh menghen onder den alssem; op dat ons de heylsame bitterheydt, wanneerse ghedroncken sal worden, ghetempert zijnde met inghemengde soetigheydt, gesondtheydt moghe toebrengen. En als ghy van u selven ghevoeldt in nederigheydt, soo ghevoeldt oock van den Heere in goedtheydt.

Doch men moet maet houden, ende dat nae den seer heyligen raedt van Bernardus, op dat wy door sulcken droefheydt niet en worden verslonden.

Hebr. 12. 3.

Sermon. II. in Cant.

16. Nu kan oock verstaen worden welcke de vruchten der boetveerdigheyt zijn: te weten, de plichten der Godtsdienstigheydt jeghens Godt, en der liefde jegens de menschen, mitsgaders oock heyligheyt en suyverheydt door het gantsche leven. Om kortelick te segghen, hoe meer 1) een yeder met 2) neerstigheydt sijn leven aensteldt nae den reghel van Godts Wet 3) des te sekerder teeckenen sal hy oock gheven 4) van sijn boetveerdigheydt. Daerom is 't dat de Gheest, wanneer hy ons tot penitenty vermaendt, ons dickwils roept nu eens 5) tot alle de geboden der Wet, dan 6) wederom tot d'ampten van de tweede tafel: hoewel in andere plaetsen nae dat hy d'onreynigheydt bestraft heeft in de Fonteyn selfs, dat is in het herte, soo komt hy daer nae tot d'uytwendige ghetuyghnissen dewelck' ons d'oprechte boetveerdigheyt aenprijsen. Waer van ick terstondt hier nae in de beschrijvingh des Christelicken levens den Lesers een tafel sal voor oogen stellen. Ick en sal uyt de Propheten niet versamelen de ghetuyghnissen, daer mede sy d'ongeschicktheden der gener, dewelcke den Heere met ceremonien soecken te paeyen, ten deele belagchen, aentoonende 7) dat het enckel beuselpraet 8) is: en ten deele wederom leeren dat d'uytwendigh' oprech | tigheydt des levens niet en is het hooft-stuck der boetveerdigheyt, dewijl Godt het hert aensiet. Yeder een die maer redelick in de Schriftuyr gheoeffent is, sal uyt hemselven sonder eens anders vermaning verstaen, datmen niet met all' uyt en richt alsmen met Godt te doen heeft, 't en zy dat wy van d'inwendige ghesintheyt des herten beginnen. En de plaets by den Propheet Joël sal niet weynigh dienen, om oock andere plaetsen te verstaen: Scheurt uwe herten, en niet uwe kleederen. Beyde worden oock kortelick uytghedruckt met dese woorden van Jacobus, Reynight de handen, ghy sondaers, ende suyvert de herten, ghy dobbelhertighe. Alwaer wel in het eerste lidt d'uytwendighe vrucht ghestelt wordt, maer nochtans wordt daer nae ghestelt de Fonteyn en oorspronghh, te weten, dat de verborgen vuyligheden moeten afghewischt worden, opdat Gode eenen Altaer in het herte selfs word' op gherecht. Daer zijn boven dien oock eenigh' uyterlick' oeffeninghen die wy in 't bysonder by ons selven ghebruycken als remedien en middelen om ons te vernederen, oft' om ons vleesch te temmen: en in't openbaer om onse boetveerdigheyt te betuygen. En dese komen voort uyt die wraeck van de welcke Paulus spreeckt. Want dit zijn d'eyghenschappen van een bedruckt hert, in oncierlickheyt, in suchten en tranen te sitten: cieraet te vermijden en allerley pronckery en alle wellustigheyt te verlaten.

Hoedanighe dese vruchten der boetveerdigheydt zijn.

Inwendighe.

1. Godtsdienstigheyt jegens Godt.

2. Liefde jeghens de menschen.

3. Reynigheydt des levens.

Lib. 3. cap. 6. &c.

Hoe vlijtighlick dese vruchten van de Propheten aengepresen worden.

(p. 240.)

Joel 2. 13.

Iacob. 4. 8.

Uytwendige.

4. De lichamelicke oeffeningen.

2. Cor. 7. 11

1) henen hadd' ick my hals over been geworpen. 2) en quame? 3) (wy). 4) [ ].

1) [ ]. 2) (meerder). 3) (hoe hy oock). 4) bewijst. 5) als nu. 6) als nu. 7) en betoonen. 8) marckt.

Voorts, soo wie gevoelt wat een groot quaedt de wederspannigheyt des vleesches zy, die soeckt alle middelen om deselve te bedwinghen. Soo wie daar beneffens wel bedenckt hoe swaer het is Godts gerechtigheydt te hebben verbroken, die en kan niet rusten voor dat hy in sijne vernederingh Gode d'eere ghegeven heeft. Van soodanighe oeffeninge maken d'Oude Schrijvers dickwils ghewagh 1) als sy van de vruchten der boetveerdigheydt spreken. En al hoewel sy de kracht der penitenty daer in niet en stellen, soo sullen nochtans de Lesers my ten besten afnemen, so 2) ick segghe 't geen ick denck, namelick 3), datse te seer op d'uyterlicke oeffeningen staen. En soo yemant dit punct voorsichtelick overweeght, hy sal (soo ick hoop) met my bekennen, dat se tweesins de maet te buyten ghegaen zijn. Want als sy op die lichamelicke disciplijn en oeffeningh soo seer drongen, en deselvige met onmatighe lof-tytelen aenpresen, soo verkregen sy dit wel dat het gemeene volck die met grooter neerstigheydt omhelsden: maer sy verduysterden eenighsins dat geen 't welck veel meer was te weerdeeren. Ten anderen zijnse wat strengher gheweest in het straffen, dan de Kerckelicke sachtmoedigheydt kan lijden, ghelijck elders sal verhandelt moeten worden.

Die van de Oude Schrijvers al te seer aenghepresen zijn.

Want sy zijn tweesins de maet te buyten gegaen.

Siet Boeck 4. cap. 12.

17. Maer dewijl sommighe wanneers' in veel plaetsen en bysonderlick by den Propheet Joël hooren vermanen van weenen, vasten en asschen, het voornaemste deel der boetveerdigheyt stellen in vasten en weenen, so moet haer misverstandt in desen wech ghenomen worden. 't Geen daer gesproken wort van de bekeeringe des gantschen gemoedts tot den Heere, en van de scheuringe niet der kleederen, maer des herten, dat behoort eygentlick tot de boetveerdigheydt: het weenen en het vasten worden daer by gevoegt niet als wesende gheduyrige en noodtsakelicke wercken der boetveerdigheydt, maer sy hebben eene bysondere gelegentheyt. Aenghesien 4) hy gepropheteert hadde dat den Joden een swaer verderf nakende was, soo raedt hy hen datse de gramschap Godts sullen voor komen, niet alleen door het betrachten der boetveerdigheyt, maer oock door het betoonen 5) van teeckenen der droefheydt. Want gelijck als een misdadiger sich ootmoedelick pleeght te vernederen met eenen ongheschoren baert, met een onghekamt hooft, en met een droevigh kleedt om des Rechters barmhertigheydt te verkrijghen; alsoo betaemd' het oock henlieden, dewijlse voor Godes vierschaer beschuldight en aengheklaeght wierden door

Dewijl dees' oeffeningen van sommighe ghesteldt worden als het voornaemste deel der boetveerdigheydt, soo wordt sodanig een dwaling en misverstandt wech genomen. Joël 2. 12.

Waerom die in de Joodsche Kerck zijn aengenomen.

1) verhael. 2) is't dat. 3) ghevoele, te weten.
4) Gemerckt. 5) betoogh.

een erbarmelicke gestaltenis sijne strengigheydt af te bidden. En al hoewel d'asschen en den sack te dier tijdt moghelick meer pasten: soo is 't nochtans bekendt dat het ghebruyck van vasten en weenen onder ons seer bequaem en gheleghen sal wesen, soo dickwils als ons Godt met eenigh ongeluck of swarigheyt sal schijnen te dreyghen. Want als hy eenigh perijckel doet schijnen, dan verkondight hy dat hy tot wraeck bereydt en eenighsins gewapent wordt. De Propheet doet dan wel dat hy de sijne vermaent tot weenen en vasten, dat is tot die droefheydt die den misdadighers betaemt, dewijl hy een weynigh te voren geseyt hadde dat op hare schelm-stucken ondersoeck en gericht aengestelt was. Gelijck oock de Herders der Kercken huyden ten dage niet qualick en sullen doen, soo sy luyd' uyt roepen dat het volck sich haeste tot het vasten en weenen, alsse sien dat hen eenigh verderf over 't hooft hanght: wanneerse maer altijdt met meerder sorgh en arbeydt dringen en aen houden op het voornaemste, te weten, dat de herten ghescheurt moeten worden en niet de kleederen. 't Is buyten twijfel, dat het vasten niet altijdt aen de boetveerdigheyt vast en is, maer in 't bysonder voor bedroefde tijden verordineert en gheschickt wordt. Daerom wordt het door 1) Christus ghevoeght by rouw en treurigheydt, als hy sijne Apostelen van de nootwendigheyt des vastens soo langh vry stelt, tot datse van sijne tegenwoordigheyt berooft zijnde, met groote droefheydt souden aengedaen worden. Ick spreke van het vasten dat alsoo gemeenlick genoemt wort. Want het leven der Godtvruchtigen moet met matigheyt en soberheydt ghetempert zijn, dat in den gantschen loop van dien eenighe schijn en ghedaente van vasten sonder op-houden ghesien worde. Doch dese gantsche saeck wort van my nu sparighlicker aengheroert, om datse wederom sal moeten worden verhandelt, als wy van de Kerckelicke tucht en disciplijn sullen spreken.

Het oprecht ghebruyck van dees' oeffeningen in de Christelicke Kerck.

Van 't vasten.

Matth. 9. 15.

In't vierde Boeck cap. 12.

18. Dit sal ick nochtans alhier tusschen beyden noch in voegen, wanneermen dees' uytwendighe oeffeningh noemt met den naem van boetveerdigheyt, dat men als dan oneygentlick spreeckt en af wijckt van dat oprechte ghevoelen 't welck ick ghesteldt hebbe. Want die oeffeninghen zijn soo seer niet een bekeeringhe tot Godt, alsse wel zijn een belijdenisse van schuldt met een af biddinghe der straffe en der verbintenisse tot deselve. Also in asschen en hayren kleede boete doen en is niet anders dan ons mishagen te be-

Maer het voornaemste deel der boetveerdigheyt bestaet in de bekeeringh tot Godt.

Matth. 11. 21. Luc. 10. 13.

1) van.

tuygen, als Godt van weghen soo sware sonden op ons vergramt is. Ende dit is een opentlick soorte van belijdenis, waer door wy ons selven voor d'Enghelen en de werelt veroordeelen, en 1) Godes oordeel voorkomen. Want Paulus bestraffende d'onachtsaemheyt der gener die hare sonden toegheven, seght aldus: Soo wy ons selven oordeelden, soo en souden wy van Godt niet gheoordeelt worden. Maer het en is niet altijdt noodtwendigh onse boete den menschen openbaerlick te doen weten en bekent te maken: doch voor Godt in 't verborghen be | lijdenis te doen, dat is een deel der oprechte penitenty die niet en mach nae gelaten worden. Want daer en is gheen dingh min betaemlick dan dat Godt de sonden soude vergeven, in dewelcke wy ons selven pluymstrijcken: en dat hy die niet en soud' in 't licht brenghen, die wy door geveynstheydt verbergen. Wy en moeten oock niet alleen belijden de sonden die wy daghelicks bedrijven; maer de swaerder vallen en feylen moeten ons verder trecken, en in ghedachtenis brenghen die sonden die over langh schijnen begraven te zijn: 't welck ons David met sijn exempel voorschrijft. Want door de schaemte van sijn versche misdaedt gheraeckt zijnde, so ondersoeckt 2) hy hem-selven tot den buyck sijns moeders toe, en hy bekent dat hy alreede te dier tijdt verdorven en door de smette des vleesches verontreynight was. En dat en doet hy niet om sijn schuldt te verkleenen: gelijck alsser vele zijn die haer onder den ghemeenen hoop verberghen, en andere neffens haer beschuldigende, soecken ongestraft henen te gaen. Neen 3), heel anders doet David, die ter goeder trouwen sijn schuldt vergroot, dat hy van sijn eerste kindtsheydt af, niet en heeft opghehouden sonden op sonden te hoopen. In een andere plaets doet hy oock sulck een ondersoeck van sijn voorgaende leven, dat hy smeeckt om Godts barmhertigheydt over de sonden sijner jonckheyt. En voorwaer wy sullen alsdan eerst bewijsen dat ons de slaperigheyt uyt gedreven is, indien wy onder den last suchtende, en onse sonden beschreyende, verlichtinge van Godt sullen begeeren. Daer en boven staet te bemercken, dat de boetveerdigheydt daer in wy ons selven geduyrigh moeten oeffenen, verschilt van die boete dewelcke ghelijck als van der doodt opweckt die menschen die of schandelicker ghevallen waren, of door een onghebondene vryheydt haer selven wech gheworpen hadden om te sondighen, of

[Margin: Het gebruyck deser oeffeninghen.]
[Margin: 1. Cor. 11. 31.]
[Margin: (p. 241.)]
[Margin: Hoedanigh daer zijn moet de belijdenis en bekentenis der sonden.]
[Margin: Psalm 51. 7.]
[Margin: Psalm 25. 7.]
[Margin: Onderscheydt tusschen de ordinaire of ghemeene en tusschen de bysondere boetveerdigheydt.]

1) [ ]. 2) ondertast. 3) [ ].

door eene soorte van afwijckingh Godes jock hadden af geschudt. Want als de Schriftuyr vermaendt van boetveerdigheydt, soo beduydt sy dickwils ghelijck als een doorgangh en opstandingh van de doodt tot het leven: en als sy verhaeldt dat het volck boete ghedaen heeft, soo verstaetse dat het van afgodery en andere grove sonden bekeert is gheworden. Daerom verkondight Paulus droefheydt den sondaren die geen penitentie ghedaen en hebben over hare wulpsheden, hoerery en onkuysheydt. Dit onderscheydt moet neerstelick waerghenomen worden, op dat ons, wanneer wy hooren datter weynige tot penitenty geroepen worden, niet 1) een luye sorghlooseyt 2) en bekruype, even als of de doodinge des vleesches ons niet met allen meer aen en ginghe: de sorghe waer van wy nimmermeer en moghen af legghen van wegen de boose begheerlickheden die ons altijdt kittelen, en de sonden die nu en dan haer hooft opsteken. Soo en neemt dan de bysondere boetveerdigheydt, die alleen vereyscht wordt van sommighe, dewelcke de Duyvel van de vreese Godts afgheruckt hebbende in verderffelicke stricken verwerdt heeft, d'ordinair' en gewoonlicke boete niet wech, daer in wy door de verdorventheydt onser nature genoodtsaekt worden alle neerstigheydt te besteden ons gantsche leven langh.

[Margin: 2. Cor. 12. 21.]
[Margin: 't Ghebruyck van dit onderscheydt.]

19. Wijders indien 't waerachtigh is, het welck seer klaerlick blijckt, dat de gantsche hooft-somme des Euangeliums begrepen wort in dese twee hooft-stucken, te weten, in de boetveerdigheyt, en in de vergevinge der sonden: sien wy dan niet, dat de Heere de sijne daerom om niet rechtveerdight, op dat hy de selvighe met eenen door de heylighmakinghe sijns Geestes, tot ware gerechtigheydt weder oprechten soude? Joannes, de bode die voor het aengesicht van Christus gesonden was om sijne weghen te bereyden, predickte: Bekeert u, want het Koninckrijcke der Hemelen is nae by gekomen. Als hy de menschen tot boetveerdigheydt noodighde, so vermaend' hy haer dats' haer selven voor sondaers bekennen souden, en belijden, dat all' hare dingen voor den Heere verdoemt zijn, op datse met all' haer verlangen de doodingh van haer vleesch en de nieuwe weder-gheboort' in den Geest souden begeeren. Als hy haer het Koninckrijcke Godts boodtschapte, soo riep hy haer tot den gheloove. Want door 't rijcke Godts 't welck hy leerde voor de deure te zijn, gaf hy te kennen de vergevinge der sonden, de saligheyt, het leven, en t'eenemael al 't gheen wy in Christus verkrijghen.

[Margin: Het eynde der boetveerdigheydt.]
[Margin: Matth. 11. 10.]
[Margin: Matth. 3. 2.]
[Margin: Uyt Ioannes, Christus en der Apostelen manier van predicken wordt betoont wat boetveerdigheyt zy.]

1) [ ]. 2) (niet).

Marc. 1. 4. Lucas 3. 3. Daerom wort by d' ander Euangelisten gelesen dat Joannes gekomen is predickende den Doop der bekeeringe tot vergevinghe der sonden. Wat was dat anders dan dat die gene die door den last der sonde gedruckt en vermoeyt zijn, haer tot den Heere bekeeren, en uyt 1) de vergevingh en behoudenisse 2) hoop scheppen souden? Soo heeft Christus oock sijne Predicatien aengevangen: Het Koninckrijck Godts is nae by gekomen: Bekeert u, en gelooft het Euangelium. Eerstelick verklaert hy, dat in hem de schatten van Godes barmhertigheyt zijn geopent: ten anderen eyscht hy boetveerdigheydt; daer nae ten laetsten een vertrouwen op de beloften Godts. Als hy derhalven den gantschen inhoudt des Euangeliums kortelick heeft willen vervatten, soo seyd' hy, dat hy moest lijden, dat hy van den dooden moest opstaen, en dat in sijnen naem bekeering en vergevinge der sonden moest ghepredickt worden. De Apostelen hebben oock nae sijn weder-opstandingh dit selvige gepredickt: Dat hy van Godt verweckt was, om Israël te gheven penitenty en vergevinge der sonden. De penitenty of bekeeringh wordt in Christus naem gepredickt, wanneer de menschen door de Leere des Euangeliums hooren dat alle hare gedachten, alle hare genegentheden, en alle hare betrachtingen verdorven en sondigh zijn: en dat het oversulcks noodigh is datse weder-gheboren worden, indiens' in 't rijck Godts willen ingaen. De vergevinge der sonden wordt gepredickt, wanneer de menschen onderwesen worden dat Christus haer geworden is tot verlossinge, tot rechtveerdigheydt, saligheydt en leven: om wiens wille sy uyt ghenaden voor Godts aenschijn rechtveerdigh en onschuldigh gehouden worden. En al hoewel dese twee ghenaden-gaven door het geloof aengegrepen worden (gelijck elders bewesen is) dewijl nochtans Gods goedtheydt waer door de sonden vergheven worden, het eyghen wit en en ooghmerck is daer 't gheloof op siet, soo heeft die ghenade der verghevingh van de penitenty of boetveerdigheydt neerstelick moeten onderscheyden worden.

Den korten inhoud van dese predickingh. Marc. 1. 15.

Lucas 24. 26, 46, 47.

Actor. 5. 31.

1. Cor. 1. 30.

Het eynde der Christelicke boetveerdigheydt, is het eynd' onses levens. Iesaia 61. 1. Matth. 11. 5. Lucas 4. 18.

20. Voorts ghelijck den haet teghen de sonden, dewelcke een beginsel is van de boetveerdigheyt, ons den eersten toegangh open maeckt tot de kennisse van Christus, die hem-selven aen geen andere vertoont, dan aen den ellendigen en benauwden sondaren, dewelcke suchten, arbeyden, beladen zijn, hongeren, dorsten, en van droefheydt en elendigheydt uytdrooghen: also moeten wy nae de boetveerdigheydt staen, ons gantsche leven langh daer in arbeyden, en de selvighe tot den eynde toe vervolghen, is 't dat wy in Christus willen bestaen. Want hy is gekomen om de sondaers te roepen, maer tot penitenty of bekeering. Hy is gesonden om d'onweerdige te zegenen: maer op dat een yeder sich afwende van sijne boosheydt. De Schriftuyr is vol van sodanighe uytspraken 1). Daerom als Godt de verghevinghe der sonden aenbiedt, soo pleeght hy oock ghemeenlick wederom boete en bekeeringh van ons te vorderen: te kennen ghevende dat sijne barmhertigheydt den menschen behoordt te zijn een oorsaeck tot boetveerdigheyt en bekeeringh. Doet, seght hy, oordeel en gerechtigheyt: want de saligheyt is nae by gekomen. Item: Ende daer sal een Verlosser tot Sion komen, namelick voor die die sich bekeeren van de overtredinghe in Jacob. Item: Soeckt den Heere, terwijl hy te vinden is: roept hem aen terwijl dat hy nae by is. De godtloose verlate sijnen wegh en de ongherechtighe man sijne ghedachten: ende hy bekeere sich tot den Heere, so sal hy sich sijner ontfermen: Item: Bekeert en betert u-lieden, opdat uwe sonden mogen uytghewischt worden. In welcke uytspraken 1) nochtans bemerckt moet worden, dat die condity alsoo daer by niet en wordt gesteldt, als of onse boetveerdigheyt ware het fondament om verghevinghe te verkrijgen: maer dewijl de Heere voorgenomen heeft den menschen barmhertigheydt te bewijsen tot desen eynde, te weten, op datse sich bekeeren souden, soo geeft hy veel eer te kennen waer henen wij streven moeten, indien wy genade verkrijgen willen. Daerom soo langh als wy in den Kercker onses Lichaems sullen wonen, moeten wy tegen de ghebreken van onse verdorvene natuyr geduyrighlick strijden, en oversulcks tegen onse natuyrlicke ziel. Plato seydt somtijdts: Dat eens wijsen mans leven, is een overdenckinghe des doodts. Met meerder waerheyt mogen wy segghen: Dat het leven eens Christens is ghestadighe neerstigheyt en oeffeningh om het vleesch te dooden tot dat het t'eenemael gestorven zijnde, de Gheest Godts het rijck en d'overhandt in ons behoude. Daerom dunckt my dat hy 2) seer veel is 3) ghevordert, die gheleert heeft hem-selven seer veel te mishagen: niet om daer in ghelijck als in het slijck te blijven steken, sonder wijders voort te treden: maer veel meer om nae Godt te haesten en te verlangen: op dat hy met de doodt en het leven van Christus

(p. 242.)

Matth. 9. 13.

Actor. 3. 26. en 5. 31.

Op dese wijse verkrijghen wy d'aenghebodene vergevinghe der sonden in Christus, en de oorsaeck der boetveerdigheydt.

Iesai. 56. 1. en 59. 20.

en 55. 6, 7.

Actor. 2. 38.

Id cum alibi, tum in Phædone, multis disputat.

1) van. 2) saligheyt.

1) spreucken. 2) die. 3) heeft.

ghemeenschap hebbende, sich sonder op houden in boetveerdigheyt oeffene: ghelijck voorwaer niet anders en konnen doen die gene, dewelcke met eenen oprechten haet teghen de sonde bevanghen zijn. Want niemandt en heeft oyt een haet teghen de sonde, 't en zy dat hy eerst met liefde tot de gherechtigheyt zy in ghenomen. Dit ghevoelen, ghelijck het is 't eenvoudighste van allen, also heeft het my ghedacht met de waerheydt der Schriftuyr alderbest over een te komen.

Het laetste deel, leerende van waer de penitenty komt, te weten, van de ghenade Godts.

21. Dat voorts de boetveerdigheyt een bysondere gave Godts zy, dat is na mijn gedachten 1) uyt de boven gestelde Leere so bekent, dat het niet noodigh en is daer van wederom een langh verhael te doen. Daerom prijst en bewondert de Kercke de weldaet Godts, Dat hy de Heydenen gegeven heeft penitentie tot saligheydt. En daer Paulus aen 2) Timotheus beveelt dat hy lijdtsamigh en sachtmoedigh zy jeghens d'ongeloovige, daer seydt hy: Of hen Godt t'eenigher tijdt penitenty gave waer door sy sich mochten bekeeren van de stricken des Duyvels. Godt betuygt wel dat hy wil de bekeeringh van alle menschen, en hy schickt de vermaninghen tot allen in 't ghemeen: maer nochtans hanght de kracht van dien aen den Gheest der wedergheboorte. Want het ware lichter ons tot menschen te scheppen, dan dat wy door ons eyghen kracht een beter nature souden aen doen. Daerom worden wy ten aensien van den gantschen loop der weder-gheboorte niet sonder oorsaeck ghenaemt Godts maecksel geschapen tot goede wercken die hy te voren bereydt heeft, op dat wy daer in wandelen souden. Alle die Godt van het verderf wil verlossen, die maeckt hy levendigh door den Geest der weder-geboorte: niet dat de boetveerdigheydt eyghentlick zy d'oorsaeck der saligheyt, maer om dat se gelijck nu ghesien is, van het gheloof en de barmhertigheydt Godts niet en kan gescheyden worden. Want de Verlosser, soo als Iesaia ghetuyght, komt tot Sion en tot den genen dien in Jacob weder ghekeert zijn van haer ongerechtigheyt. Dit is voorwaer vast en seker dat de Gheest tot saligheydt des menschen ghewrocht heeft over al daer de vreese Godts krachtigh is. Daerom als de geloovige bij Jesaia klagen en kermen datse van Godt verlaten zijn, soo stellense dit als tot een teecken van hare verstooting: Dat hare herten van Godt zijn verhardt geweest. D'Apostel oock willende de afvallighe sluyten buyten de hope der saligheydt, geeft daer van dese reden: Dat

Actor. 11, 18.

2. Tim. 2. 25, 26.

Die mede gedeeldt is den Uytverkorenē die God uyt het verderf trecken wil.

Ephes. 2. 10.

Iesai. 59. 20.

Iesai. 63. 17.

Hebr. 6. 6.

1) goetduncken. 2) [ ].

het onmoghelick is datse tot boetveerdigheydt vernieuwt worden, te weten, om dat Godt vernieuwende de ghene die hy niet en wil laten vergaen, een teecken bewijst van sijne Vaderlicke gunst, en deselve ghelijck als door de stralen van sijn vriendelick en bly ghesicht tot hem treckt: en daer en tegen met verhardinghe donderdt op de verworpene, welckers godtloosheydt onvergevelick is. Soodanighen wraeck verkondight d'Apostel den genen die moetwilliglick afvallen, dewelcke wanneerse van 't gheloove des Evangeliums afwijcken, Godt bespotten, sijn genade versmadelick verstooten, Christus bloedt ontheyligen en met voeten treden: jae soo veel in hen is hem wederom kruycighen. Want hy en beneemt allen sonden die met wille gheschieden de hope der vergevinghe niet, ghelijck sommige verkeerdelick stuyre menschen willen seggen: maer hy leerdt dat den afval gheen verontschuldigingh met allen weerdigh en is, soo dat het niet en is te verwonderen dat Godt sulck een grouwelicke smaedtheyt die hem aenghedaen wordt, door een onverbiddelicke strengigheydt wreeckt en te huys soeckt. Want hy leert: Dat het is onmoghelick, de ghene die eens verlicht geweest zijn, ende de Hemelsche gave ghesmaeckt hebben, ende des Heylighen Gheestes deelachtigh gheworden zijn, ende ghesmaeckt hebben het goede Woordt Godts, ende de krachten der toekomende eeuwe, ende af-valligh worden, [*die, segge ick*,] wederom te vernieuwen tot bekeeringe: als welcke haer selven den Sone Godts wederom kruycighen ende opentlick te schande maken. Item elders: Indien wy, seght hy, willens sondighen, nae dat wy de kennisse der waerheydt ontfangen hebben, soo en blijft daer gheen slacht-offer meer over voor de sonden: Maer een schrickelicke verwachtinge des oordeels, &c. Dit zijn oock de plaetsen daer uyt de Novatianen eertijdts door misverstandt stof genomen hebben om te rasen en uytsinnigh te zijn. Sommige goede mannen oock sich aen de strafheydt en hardigheydt der selver plaetsen stootende, hebben ghelooft dat desen Sendtbrief valschelick op den naem des Apostels was uytgheheven, dewelcke noch | tans tans waerlicks in alle hare deelen rieckt en smaeckt nae den Apostolischen Geest. Maer dewijl wy geenen strijdt en hebben anders dan met de ghene, die dien Brief voor echt 1) aennemen, soo konnen wy lichtelick betoonen dat die uytspraecken 2) hare dwalingh gantsch niet en helpen. Voor eerst is 't noodigh dat

Maer den verworpenen is de verhardingh en onboetveerdigheyt een verkondigingh des eeuwigen verderfs, ghelijck blijckt uyt Iesaia en den Apostel. Hebr. 10. 29.

Hebr. 6. 4.

Hebr. 10. 26.

En dese plaetse des Apostels (Hebr. 6. 6:) dewijlse den moetwillighen afwijckers alleen de verghevinge der sonden weygert, soo en helptse den Novatianen gantsch niet.

(p. 243.)

1) oprecht. 2) spreucken.

d'Apostel accordeere met sijnen Meester, dewelcke verklaert: Dat alle sond' en lasteringh vergheven sal worden, uyt ghenomen de sond' teghen 1) den Heylighen Gheest, die noch in dese, noch in de toekomende werelt en sal worden vergheven. Het is seker, seggh' ick, dat de Apostel sich met dese uytsonderingh 2) heeft laten ver 3) ghenoeghen, 't en zy dat wy hem willen maken tot een wederpartyder van de ghenade van Christus. Waer uyt dan besloten wordt, dat daer geen bysondere sonden en zijn, den welcken verghevinghe gheweygert wordt, behalven alleen dese eenighe, die uyt een vertwijffelde raserny voort ghekomen zijnde, der swackheyt niet en kan worden toe-geschreven, en opentlick betoont dat sulck een mensch van den Duyvel beseten is.

Bij dese gelegentheyt wordt alhier ghehandelt van de onverghevelicke sonde tegen den Heyligen Geest.

22. Op dat nochtans dit kortelick verklaert worde, soo staet ons nu t'ondersoecken welcke daer zy die soo seer schrickelicke sonde, die gheen verghevingh en sal verkrijgen. Dat Augustinus ergens dese sond' aldus beschrijft: Datse is een hertneckighe wederspannigheydt tot der doodt toe, t'samen gevoeght met een misvertrouwen van verghevinge, dat en komt niet ghenoeghsaem over een met dese woorden van Christus, als hy seydt: Dat die sonde niet en sal vergheven worden in dese werelt. Want een van tween, of dese woorden zijn te vergeefs, of die sonde kan in desen leven begaen worden. Maer soo Augustinus beschrijvingh waerachtigh is, soo en wordtse niet bedreven, 't en zy datse volherde tot in den doodt. Ick en sie oock niet van waer gehaelt mach zijn 't geen andere segghen, te weten: Dat die tegen den Heylighen Gheest sondight, die sijnen Broeder de ghenade die hem ghegheven is, benijdt. Maer laet ons een echte, suyvere 4) verklaringh by brengen: dewelck met vaste getuyghnissen bewesen zijnde, lichtelick door haer selven all' andere beschrijvingen sal om stooten. Ick segge derhalven dat teghen 5) den Heylighen Geest sondighen, die ghene, die de Goddelicke waerheydt, door wiens glantz en klaerheydt sy alsoo beschenen worden datse gheen onwetenheydt voor wenden en konnen, nochtans met voorbedachte boosheydt wederstaen, alleenlick op dat sy deselve wederstaen souden. Want als Christus wilde verklaren 't geen hy geseydt hadde, soo voeght hy terstondt daer op dese woorden: Soo wie [*eenigh*] woordt gesproken sal hebben teghen den Sone des menschen, het sal hem vergeven worden: maer so wie tegen den Heylighen Geest sal ghesproken hebben, het en sal hem niet vergheven worden, noch in dese eeuwe, noch in de toekomende. Ende Mattheus steldt voor lasteringhe teghen den Geest, den Geest der lasteringe. Hoe soud' yemandt schandelick konnen spreken van den Sone sonder met eenen den Heylighen Gheest smaetheydt aen te doen? te weten, die gene die haer selven onwetende stooten aen Godts waerheydt die hen onbekent is, die onwetende Christus vervloecken, en ondertusschen alsoo gemoedt en ghesint zijn, datse de waerheydt, soo die hen-lieden gheopenbaerdt wierdt, niet en souden willen uytblusschen, ofte met een woordt niet en souden willen te kort doen aen 1) hem dien sy wisten te zijn den Gesalfden des Heeren: de soodanige sondigen teghen den Vader en den Sone. Alsoo zijnder vele hedensdaeghs, die de Leere des Euangeliums seer booselick vervloecken: dewelcke sy van gantscher herten eeren souden, indiense wisten dat het de Leere des Euangeliums ware. Maer die gene die in hare conscienty overtuyght zijn, dat het Godts Woordt is het welck sy verwerpen en bestrijden, en evenwel niet op en houden dat selve te bevechten, die worden gheseydt te lasteren teghen den Gheest: overmits sy worstelen teghen de verlichtinghe, dewelck' een werck is van den Heyligen Geest. Soodanighe waren sommige Joden, dewelcke doe sy den Geest die door Stephanus sprack niet en konden wederstaen, nochtans den selven pooghden te wederstaen. Daer en is niet aen te twijffelen dat daer veel Joden zijn geweest die door vyerigheydt tot de Wet daer toe getrocken en bewogen wierden: maer het blijckt oock datter andere waren die door een quaedtwillige godtloosheydt tegen Godt selve dolden en raesden, dat is teghen de Leere die sy wisten van Godt af-komstigh te zijn. Soodanige waren oock de Phariseen, die de Heere bestraft en bekijft, dewelcke, op datse de kracht des Heylighen Gheestes verstroyen en verduysteren souden, deselve door den naem Beelzebub onteerden. Dit is dan den Geest der lasteringe, wanneer des menschen vermetenheyt opsettelick en moetwillighlick uyt breeckt tot lasteringh en smaet van Godes Naem. Het welck Paulus te kennen gheeft, als hy leerdt dat hy barmhertigheydt verkregen heeft, door dien hy die boose stucken onwetende door ongheloovigheydt hadde ghedaen, om welckers wille hy andersins der ghenade des Heeren onweerdigh soude gheweest zijn. Indien de onwetenheydt met on-

Een oprechte beschrijvingh van dese sonde, bewesen en verklaert door de Schriftuyr.

Matth. 12. 31. Marc. 3. 29. Lucas 12. 10.

Wie die zijn die teghen den Heyligen Geest sondigen.

Exempelen. 1. De Joden die Stephanus steenighden. Actor. 6. 10.

2. De Phariseën. Matth. 9. 34. en 12. 24.

Bewijs der beschrijvingh van 't contrary exempel van Paulus. 1. Timoth. 1. 13.

1) in. 2) uytnemingh. 3) [ ]. 4) oprechte. 5) in.

1) [ ].

geloovigheydt te samen gevoeght, ghemaeckt heeft dat hy verghevinghe verkreegh, soo volght hier uyt, dat de verghevinghe gheen plaets en heeft, wanneer tot d'ongeloovigheyt kennisse van de waerheydt 1) gekomen is.

Waerom die sonde onvergevelick zy.

23. En is 't dat ghy daer wel op let, soo sult ghy verstaen dat de Apostel niet en spreeckt van eenen bysonderen val of twee, maer van eenen generalen en gantschen afval daer door de verworpene sich van de saligheyt afwenden en uyt sluyten. Oock en is 't 2) niet wonder dat die ghenen 3) Godt onversoenlick bevinden en gevoelen, die volghens het segghen van Joannes in sijnen eersten Brief niet en behoorden tot het getal der Uytverkorene van dewelcke sy waren uytgegaen. Want d'Apostel wendt sijn reden en aenspraeck tot die gene, dewelcke sich selfs lieten voorstaen datse de Christelicke Religy wederom konden aennemen, al was het schoon datse eens van deselve waren afghevallen: en willende haer van dese valsche en verderffelicke meeningh aftrecken, soo seght hy 't gheen seer waerachtigh is, dat die tot de ghemeenschap van Christus niet en konnen weder keeren, die deselve willens en wetens met de voet gestooten hebben. En dese gemeenschap wordt verstooten niet van die, die alleen door een onghebondene vryheydt des levens des Heeren Woordt over treden: maer van die, die sijn gantsche Leer met voordacht en opset verwerpen. Het bedrogh schuylt derhalven in de woorden af-vallen en sondighen. Want de Novatianen houden dit voor af-vallen, te weten: Als yemandt door de Wet des Heeren onderwesen zijnde datmen niet en moet stelen noch hoereeren, van dievery en hoerery sich niet en onthoudt. Maer ick beweere daer teghen dat onder de woorden des Apostels een heymelicke teghenstellingh te verstaen is, in dewelcke opghenomen 4) moet worden alles wat daer strijdt met | die dingen daer van hy eerst ghesproken hadde: soo dat alhier niet eenige bysondere sonde, maer een algemeene afkeer, en (op dat ick so spreeck) een af-val des geheelen mensches uyt-gedruckt wordt. Als hy dan spreeckt van die ghene, die af-ghevallen zijn, nae datse eens verlicht zijn geweest, de Hemelsche gave gesmaeckt hebben, des Heyligen Geestes deelachtigh zijn geworden, oock het goede Woordt Godes hebben geproeft, en de krachten der toekomende werelt: soo moet hy verstaen worden te spreken van de gene die het licht des Geestes met opsettelicke 5) godtloosheydt verstickt, de smaeck der Hemelsche gave verworpen, sich van de heyligh-makingh des Geestes vervreemt, Godts Woordt en de krachten van de toekomende werelt met voeten ghetreden hebben. En op dat hy dat seker en voorbedacht opset der godtloosheydt te meer soud' uytdrucken, soo heeft hy daer nae in de andere plaets, by namen daer by ghedaen het woordt, willens. Want als hy seght, dat daer geen offerhande meer overigh en blijft voor den ghenen die nae het ontfanghen van de kennisse der waerheydt, al willens hebben gesondight, soo en loochent hy niet dat Christus een eeuwigh offer is om de sonden der Heyligen te versoenen: (het welck hy by-nae den gantschen Brief door duydelick roept, terwijl hy met het uytleggen van Christus Priesterschap besigh is) maer hy seght dat daer gheen ander offer overblijft 1), wanneer men daer van afgetreden is. Ende men treedt daer van af als men de Euangelische waerheydt met opset verloochent.

1. Ioan. 2. 19.

Het bedriegelicke voorstel der Novatianen dewelcke de plaets des Apostels verkeeren, wordt ondersocht.

(p. 244.)

Hebr. 6. 4. En twee getuygnissen des selven Apostels worden te samen vergheleken.

Hebr. 10. 26.

1. Teghenwerping tegen de voorgaende Leere.

24. Ende dat het sommighen al te-hardt en voor Godts goedertierenheyt veel te vreemt schijnt, dat de vergevingh soude geweygert worden eenige menschen wie die mochten zijn, die sich begeven om Godts barmhertigheydt te versoecken, dat wordt lichtelick weder-leydt. Want hy en seght niet dat hen verghevingh gheweyghert wordt, soose sich tot den Heere bekeeren: maer hy ontkent t'eenemael datse tot boetveerdigheydt konnen opstaen: om datse, namelick, van wegen hare ondanckbaerheydt door Godts rechtveerdigh oordeel met een eeuwige blindtheydt gheslagen zijn. Hier tegen en strijdt niet dat de selfd' Apostel daer nae op 't voorgaende past het exempel van Esau, die te vergeefs met tranen en gehuyl gesocht heeft de verloren eerst-gheboort weder te krijgen. Dese bedreyginghe des Propheten en is oock daer teghen niet: Wanneer sy sullen roepen, soo en sal ick hen niet antwoorden. Want door soodanige manieren van spreken en wordt niet 2) de ware bekeeringh, of d'aenroepingh Godts 3) beteeckent: maer dien anghst der godtloosen waer mede sy in den uytersten noodt benauwt zijnde, gedrongen worden te bemercken 't gheen sy te voren sorghlooslick in den windt sloeghen, te weten, dat haer niet goedts en kan toekomen anders dan van de hulpe des Heeren. En dese hulp en soeckense soo seer niet alsse wel daer over suchten dat die van haer is wech ghenomen. De Propheet en geeft derhalven door het gheroep, en d'Apostel door de tranen niet

Antwoordt.

Hebr. 12. 12

Beantwoordingh van een tegen-reden genomen uyt het exempel van Esau, en uyt de bedreygingh des Propheten. Zach. 7. 13.

1) wetenschap. 2) En 't en is. 3) [ ]. 4) verhaeldt. 5) opsette.

1) resteert. 2) [ ]. 3) (niet).

anders te kennen, dan dat grouwelicke torment waer door de godtloose uyt vertwijffelingh ghepijnight en gekruycight worden. Dit
2. Teghenwerpingh. moet wel neerstelick waer genomen worden, want Godt soud' andersins strijden teghen hem-selven, dewelcke door den Propheet
Ezech. 18. 21. roept: Dat hy den sondaer soo haest hy sich sal hebben bekeert, ghenadigh zijn sal.
Antwoordt. Ende (gelijck ick alreede gheseydt hebbe) 't is seker dat des menschen hert niet en wordt verandert tot een beter anders dan door sijn voorkomende genade. Belangende d'aenroepingh en sal de belofte Godts oock nimmermeer bedriegen. Maer die blinde knagingh en quellingh waer mede de verworpene geplaeght worden, wanneerse sien datse Godt behooren te soecken om een hulp-middel tegen hare quaden te vinden, en nochtans van hem vlieden, die wordt oneygentlick bekeeringh en biddinge genaemt.

3. Teghenwerping van de geveynsde boetveerdigheydt der godtloosen (als by exempel van Achab) die Godt schijnt goedt te keuren. 1. Reg. cap. 21. vss. 28, 29.

25. Nochtans dewijl d'Apostel leerdt, dat Godt door een geveynsde boetveerdigheyt niet en wordt te vreden gestelt, soo ontstaet hier uyt dese vrage: Hoe dat Achab vergevinge verkregen en de straffe die hem verkondight was af-ghekeert heeft, dewelcke nochtans niet dan door eenen schielicken anghst verslagen is geweest, ghelijck als uyt den verderen loop sijns levens blijckt. Hy heeft wel eenen sack aenghetrocken en hem-selven met asschen besprenght, hy heeft op d'aerde gheleghen, ende (ghelijck van hem getuyght wordt) hy heeft sich voor Godt verootmoedight: doch 't en hadde niet veel om 't lijf dat hy sijn kleederen scheurde, dewijl sijn hert halsterrigh en in boosheydt opgheblasen bleef. En nochtans sien wy dat Godt tot goedertierenheydt bewogen wordt.
Antwoordt. Ick antwoorde dat de geveynsde voor een tijdt alsoo verschoont worden, dat nochtans Godes gramschap haer altijdt op den hals leght: en dat sulcks niet en geschiedt soo seer om haren 't wille, als wel tot een ghemeen exempel voor andere. Want wat profijt heeft Achab daer uyt bekomen dat hem sijn straffe versacht is gheweest anders dan dat hy die niet en ghevoelde terwijl hy op aerden leefde? Soo heeft dan Godes vloeck, al hoewel verborgen, haer vaste sit-plaets gehouden in sijn huys: en op hem ghereyckt tot sijn eeuwigh verderf. Het
Bevestiging, genomen van't exempel van Esau. selvighe kan oock in Esau gesien worden. Want al hoewel hy verstooten wierdt, soo is nochtans den tijdtlicken zeghen hem op sijn tranen toe-ghestaen. Maer dewijl het Gheestelicke erfdeel uyt kracht van Godes antwoordt niet dan bij den eenen broeder alleen en mochte blijven, door dien Jacob verkoren en Esau voor-by ghegaen wierdt, soo heeft die verstooting en afwijsingh Godts barmhertigheyt uyt-ghesloten: en desen troost is hem als een dierlick 1) mensch alleen gebleven: Dat hy met de vettigheydt der Aerden en des Hemels dauw ghemest soude worden. Gen. 27, 38, 39.
En dit is 2) het wat 3), gelijck ick onlanghs seyde, dienen moet tot een exempel van andere, op dat wy leeren souden onse gemoederen en betrachtinghen veerdigher te keeren en te schicken tot oprechte boetveerdigheyt: want het is sonder twijffel dat Godt lichtelick sal vergheven den ghenen die sich oprechtelick en van herten bekeeren, dewijl sijn goedertierenheydt sich oock uyt-streckt tot de onweerdighe, wanneer sy maer eenigh mishaghen bewijsen. Waerom Godt de godtloose die met een gheveynst hert boetveerdigh zijn voor een tijdt verdraeght.
Wy worden alhier oock met eenen onderricht wat voor een grouwelick oordeel alle hartneckighe te verwachten hebben, dien het een kortswijl en gheneughte is met een onbeschaemt voor-hooft en een yseren hert Godts dreygementen te verachten. In sulcker voeghen heeft hy oock dickwils den kinderen Israëls de handt toe-gestoken tot verlichtingh van hare swarigheden, al hoewel hare roepinghen tot hem gheveynst, en hare herten dubbel en trouwloos waren: ghelijck hy selfs in den Psalm klaeght datse terstondt tot haren ouden aerdt zijn wederghekeert. Psalm 78. 36, 37.
En aldus heeft hy door soo een vriendelicke goedertierenheyt hen 4) willen brengen tot een ernstighe bekeeringh, of alle decksel van onschuldt ontnemen 5) En al is 't | (p. 245.)
dat hy voor een tijdt de straffen achter weghe laet, soo en steldt hy nochtans hem-selven geen eeuwige Wet: maer veel eer kant hy sich somtijdts strenghelicker teghen de gheveynsde, en verdubbelt de straffen, op dat daer uyt blijcke hoe seer hem de gheveynstheydt mishaeght. Uytvlucht.
Doch (gelijck ick nu geseydt hebbe) hy bewijst met eenige exempelen sijne ghenegentheydt om te vergeven, door dewelcke de Godtsalighe tot beteringh van haer leven mochten aengheport 6) en de hooveerdigheydt der gener die brootdronckentlick teghen den prickel stooten, te swaerder verdoemt mochten werden.

Het IIII Capittel.

Hoe verre al dat geen 't welck de Sophisten in haer Scholen van de Penitenty snateren, verscheyden zy van de suyverheydt des Euangeliums, alwaer ghehandelt wordt van de Belijdenisse der sonden of Biechte: en van de Voldoeningh.

De dwalingen der Schoolleeraren in het verhandelen van de Leere der penitenty.

Nu gae ick voort tot d' ondersoeckingh van die dingen, die de School-Sophis-

1) beestelick. 2) dat. 3) welck. 4) haer. 5) benemen. 6) aengeherdt.

ten aengaende de penitenty geleert hebben, welcker meeninghen 1) ick met so weynige woorden als doenlick is sal door 2) loopen. Want ick hebbe geenen sin om alles te verhandelen, op dat desen Boeck, die ick soecke te maken tot een kort begrijp der Leere, niet tot een onmatige grootheydt uyt-ghereckt en worde. Wat hun belanght sy hebben dese saeck, die andersins niet seer onklaer en was, met soo veel Boecken verwert, dat so 3) ghy u-selven een weynigh in haren dreck in-dompelt, het u swaer sal vallen er wederom uyt te komen 4). En ten eerste toonen sy dan 5) in 't beschrijven der penitenty t' eenemael 6), datse noyt en hebben verstaen wat de boetveerdigheydt zy. Want sy grijpen aen sommighe uytspraecken 7) uyt de boecken der Ouden, dewelcke de kracht der boetveerdigheyt niet uyt en drucken: By exempel: Dat boete doen so veel is als de vooraf bedrevene sonden beweenen, en de sonden die te beweenen zijn, niet bedrijven. Item, dat boete doen, is over de voorleden sonden grooten rouw maken, en niet wederom begaen 't welck te berouwen staet. Item, dat boetveerdigheydt is een smertende wraeck, waer door de mensch in hem-selven straft de bedrevene misdaedt die hem berouwt. Item, datse is een droefheydt des herten en een bitterheydt der ziel van weghen de sonden die yemandt bedreven, of daer in hy bewillight heeft. Want ofschoon wy toestaen dat dit van de Vaderen wel en te recht ghesproken is ('t welck nochtans een twist-gierigh mensch lichtelick soude konnen loochenen) soo en hebben sy 't evenwel niet gesproken om daer mede de boetveerdigheydt te beschrijven, maer alleen om haer volck te vermanen datse niet wederom en souden vallen in die sonden daer uyt sy verlost en getrocken waren. Indien men van alle soodanighe ghesegden begripsbepalinghen 8) maecken wil, soo hadde men met geen minder recht oock meer andere daer by behooren te lappen. Ghelijck daer is dese betoogwijse 9) van Chrysostomus: De penitenty is een medicyne die de sond' uyt doet, een gave van den Hemel gegeven, een wonderbaerlicke deught, een ghenade die de macht der Wetten overwint. Hier by komt noch dat de Leere die de Sophisten daer nae voor-dragen erger is dan de voor-seyde beschrijvingen. Want sy staen soo bitsig op de uytwendighe oeffeninghen, dat ghy uyt haer overgroote Boecken niet anders en kondt vernemen, dan dat de penitenty een tucht en strengigheydt zy, dewelcke eensdeels dient om het vleesch te temmen, en andersdeels om de sonden te kastijden en te straffen: maer van de inwendige vernieuwingh des gemoedts, die een oprechte beteringh des levens met haer brenght 1) swijgense gantsch stil. Van de vermorselingh en verslagentheydt des herten makense wel veel woorden: sy pijnighen de zielen met veel swarigheden: en brengen veel verdriets en benauwtheyts voor den dagh: maer alsse schijnen de herten gantschelick gewondt te hebben, soo genesense de geheele bitterheydt met een lichte besprenginghe der ceremonien. De penitenty die soo scherpsinnighlick beschreven is, wordt van hun in de vermorselingh des herten, in de belijdenisse des mondts, en in de voldoeningh door de wercken afgedeelt: een indeelinghe immers seer weinigh in overeenstemminghe met de 2) konst der Dialectica of reden-kaveling ghelijck die te voren door hen selven 3) was beschreven: al hoewel sy willen schijnen haren gantschen tijdt in 't maken van besluyt-redenen versleten te hebben. Maar soo yemant uyt hare beschrijvingh argumenteerde (en 4) sulck een wijse van argumenteeren wordt by den Dialecticijns en Reden-kavelers voor goedt gekeurt) dat een mensch sijn voorgaende sonden kan beweenen, en die te beweenen zijn niet bedrijven, dat hy over sijn voorledene sonden grooten rouw kan maken, en 't geen te berouwen staet niet wederom begaen: dat hy in hem-selven kan bestraffen de bedrevene misdaden die hem leedt zijn, &c.; en sulcks 5) al hoewel hy deselve met den mont niet en belijdt: hoe soudense doch hare indeelingh staende houden? Want indien sulck een oprecht boetveerdigh mensch niet en biecht of belijdt: soo kan dan de penitenty zijn sonder biecht of belijding. Indiense antwoorden dat dese indeelingh verstaen moet worden van de penitenty, ten aensien datse een Sacrament is, of van de gantsche volmaecktheydt der penitenty, die in hare penitenty niet en is vervat, so en kan ick evenwel niet beschuldight worden: sy moghen 't hen-selven wijten datse die niet suyverder noch duydelicker en beschrijven. Wanneer men van eenige saeck disputeert, soo neem 6) ick voorwaer na mijn grof verstant alles op in 7) de definity, verklaringh of beschrijvingh, dewelcke het slot en fondament is van den geheelen handel. Maer laet ons dit aen 8) hare doctorale 9) vryheydt toegeven, en de voorseyde deelen als nu ordentlick doorloopen 10). Dat ick son-

Margin notes (left column): 1. Sy beschrijven deselve qualick. — De eerste beschrijvingh. — De tweede. — De derde. — De vierde. — Prima est Gregor. & refer. Libr. 4. sent. dist. 14. cap. 1. Sec. Ambros. refert. illic & in Decr. dist. 3. de pœnit. cap. de pœnit. priore. Tert. August. refer. ead. dist. cap. pœnit. post. Quart Ambr. refer. dist. 1. de pœnit. cap. Vera pœnit. — De ondersoeckingh van dese beschrijvingen.

Margin notes (right column): Lib. 4. Sentent. 16. cap. 1. de pœnit. dist. 1. cap. Perfecta pœnit. — 2. Sy deelen die ongeschicktelick. — Weder-legging van haer antwoordt.

1) die. 2) over. 3) is't. 4) dat u d'uytkomst swaer sal vallen. 5) Eerstelick gevense. 6) (te kennen). 7) spreucken. 8) spreucken beschrijvinghen. 9) reden.

1) sleept. 2) immers so weynigh na. 3) alsse te voren van hun. 4) want. 5) [ ]. 6) betreck' 7) tot. 8) [ ]. 9) meesterlicke. 10) door-sien.

der achting als beuselinghen voor-by gae, die dingen die sy met grooten hoogh-moet voor verborgentheden voor-dragen en aenbieden, dat en doe ick niet door onwetenheydt: (want het en soude my niet seer swaer vallen om gheheel om 1) te werpen al 't geen van hen scherpsinnighlick en diepsinnigh, gelijckse meenen, ghedisputeert en verhandelt wordt) maer ick en soude de Lesers met sulck' onnutte en onprofijtelicke dingen niet durven vermoeyen. Voorwaer 't is lichtelick te vernemen uyt de vragen die sy op het tapijt 2) brenghen en verhandelen, en daer mede sy haer selven elendiglick verstricken, datse klappen van saken die hen onbekendt zijn. Soodanigh als dese is: Of de penitenty over eene sonde Gode behaegt, wanneermen in de andere sonden hartneckigh blijft. Item: Of de straffen die van Godt opgeleydt worden yets vermogen tot voldoeningh. Item: Of de penitenty dickwils vernieuwt kan worden voor de doodelicke sonden. Als sy schandelick en godtlooselick verklaren dat men alleenlick van de vergevelicke sonden dagelicks penitenty doet. Desgelijcks pijnigense haer selven seer door een grof misverstandt in de woorden van Hieronymus, daer hy seydt: Dat de penitenty is de tweede planck nae de schipbreuck. Waer in sy | betoonen datse noyt van haer dierlicke 3) ongevoeligheydt ontwaeckt en zijn gheweest, om het duysendste deel van hare sonden selfs maer van verre gewaer te worden.

3. Sy zijn ydel-sprekers, en verhinderen de gemoederen van de Lesers door verwerde vragen.

4. Sy verwerren en verstricken haer selven.

(p. 246.)

Hoe noodigh daer zy de wederlegging van de valsche Leere der Schoolleeraren.

2. Ick soude wel willen dat de Lesers merckten dat alhier niet over 4) de schaduw' eens ezels ghetwist, maer van een saeck die onder allen de gewichtighste is, gehandelt wort: te weten, van de Vergevinge der Sonden. Want als sy drie dingen vereyschen in de penitenty, de prickelingh of vermorselingh des herten, de biecht of de belijdenisse des mondts, en de voldoeningh door de wercken: soo leerense te ghelijck datse alle drie noodtwendigh zijn om verghevinge der sonden te verkrijgen. En is daer yets in de gantsche Religy dat wy weten moeten, soo is gewisselick dit alder-meest noodigh, namelick, dat wy verstaen en ter deghen weten, op wat manier, bespreck en condity, hoe licht of beswaerlick de verghevinge der sonden verkreghen wordt. Indien dese wetenschap niet klaer en seker en is, soo en kan de conscienty gantsch geen stilte, geen vrede met Godt, geen vertrouwen of gherustigheydt hebben: maer beeft, wanckelt, woedet, wordt ghepijnight en gequelt, schrickt, haet, en

1) verre. 2) de baen. 3) beestelicke. 4) van.

vliedt Godts aenschijn sonder ophouden. Indien de vergevinge der sonden vast is aen de conditien daer aen sy die vastknoopen: soo en isser ter werelt niet dat soo rampsaligh en vertwijffelt is als wy zijn. De vermorseling des herten stellense voor 't eerste deel of voor de eerste condity om vergevingh te verkrijgen, en eyschen datse zy na behooren, dat is, oprecht en volmaeckt: maer ondertusschen en leerense niet wanneer yemandt gerust en seker kan zijn, dat hy dese vermorselingh nae die behoorlicke en volle maet by hem-selven heeft in 't werck gestelt. Voorwaer ick bekenne dat men neerstelick en heftig daer op aen houden moet, dat een yeder sijne sonden bitterlick beschreijende, sich selven tot een mishagen en haet teghen de sonde te meer opscherpe. Want dit is die onberouwelicke droefheyt, dewelcke boetveerdigheydt voortbrenght ter saligheydt. Maer als men sulck een scherpigheydt der droefheydt 1) eyscht, die met de grootheydt der sond' over een komt, en die in een balans wordt opghewoghen, tegen 't vertrouwen der verghevinghe: soo worden d'arme conscientien op wonderbare wijsen gepijnight en gheratbraeckt 2), alsse sien dat haer een verschuldighde vermorselingh van weghen hare sonden opgheleydt wordt, en datse tot de maet die zy schuldigh zijn niet en gheraken, om by haer selven te mogen besluyten, datse betaelt hebben 't gheen sy schuldigh waren. Indien se seggen datmen doen moet so veel als men kan, soo vervallen wy altijdt wederom daer wy te voren waren. Want wanneer sal yemant hemselven durven beloven, dat hy alle sijne krachten toe-ghebracht heeft om sijn sonden te beschreijen? Als derhalven de conscientien langen tijdt met haer selven gheworstelt hebbende, en door lange strijden geoeffent zijnde, ten laetsten geen haven en vinden om daer in te rusten, soo wringense droefheydt en perssen tranen uyt haer selven, om daer mede hare vermorselingh te volbrenghen, op datse immers voor seker 3) deel haer selven verlichten souden.

Haer gevoelen van de vermorselingh.

Ondersoeck van dit gevoelen.

3. Indiense seggen dat ick haer valschelick beschuldighe: soo laet hun doch voor den dagh komen, en een eenigh mensch aenwijsen die door dusdanigen Leere der vermorseling niet 4) of tot wanhoop 5) gedrongen en is geweest of niet 6) veynsing van 7) droefheyt voor ware droefheyt tegen Godts oordeel 8) en heeft gesteldt. Wy hebben selven 9) oock in een sekere plaets gheseydt dat de vergevinge der sonden nimmermeer sonder boetveerdigheyt en wordt

Bemerckingh van de valsche en oprechte vermorselingh.

1) (ver-). 2) gheribsackt. 3) in eenigh. 4) [ ]. 5) (niet). 6) [ ]. 7) der. 8) (niet). 9) [ ].

verkreghen, dat geen andere Godes barmhertigheyt oprechtelick en konnen begeeren, dan die benauwt en door 't gevoelen van hare sonden ghewondt zijn: maer wy hebben met eenen daer by ghevoeght, dat de boetveerdigheyt niet en is d'oorsaeck van de verghevinge der sonden. Ende wy hebben die pijn-bancken der ziele, dat, namelick, de penitenty behoorlick vol moet zijn, wech ghenomen: wy hebben geleert dat een sondaer niet en moet sien op sijn prickelingen noch op sijn tranen: maer dat hy beyde sijn ooghen alleen moet slaen op de barmhertigheydt des Heeren. Wy hebben alleenlick vermaendt dat

Matth. 11. 28. die gene die daer vermoeydt en beladen zijn van Christus gheroepen worden, gemerckt hy gesonden is, om den armen het Euangelium te verkondighen, om die te genesen die ghe-

Iesai 61. 1. broken van herten zijn, om te predicken den ghevanghenen eene verlossingh, om de gebondene uyt te leyden en de treurige te ver-

Luc. 4. 18. troosten. Op dat daer door uytgesloten souden worden de Phariseen, die van weghen haer eyghen gherechtigheyt droncken en sat zijnde, haer armoede niet en bekennen: als oock de verachters, die met Godts toorn niet bekommert wesende, gheen Medicijn en soecken teghen haer quaedt. Want de sodanighe en zijn niet vermoeydt noch beladen, noch gebroken van herten, noch ghebonden, noch ghevanghen. En hier in is groot verschil en onderscheydt, of ghy leert dat een sondaer door een genoeghsaem' en volle vermorseling (die hy nimmermeer en kan volbrengen) de vergevinge der sonden verdient; of dat ghy hem onderwijst te hongheren en te dorsten naer Godts barmhertigheydt, op dat ghy hem door de kennisse sijner elendigheydt, door sijn hittige onsteltenis, door sijn vermoeytheyt en gevanckenis mocht aenwijsen waer hy verkoelingh, rust en vryheyt soecken moet: en eyntlick of ghy hem leert in sijne vernederingh Godt te verheerlicken.

Van d'oorbiecht, ofse zy afkomstig van het Goddelicke recht of niet. 4. Van de belijdenis of biecht is altijt grooten twist gheweest tusschen de Canonisten en School-Theologanten: de Theologanten beweren dat de biecht door Godts ghebodt bevolen wordt: de Canonisten daer teghen roepen dat de selvig' alleen wordt gheboden door d'insettingen der Kercke. In dien strijdt en twist hebben de Theologanten hare groote onbeschaemtheydt laten blijcken, als dewelcke soo veel plaetsen der Schrifture vervalscht, en met gheweldt verdraeyt hebben, als sy tot voordeel van haer ghevoelen by brachten. En dewijl sy saghen dats' haren eysch selfs oock alsoo niet en konden bekomen, soo zijn die ghene die meer scherpsinnigh wilden schijnen als andere, met dees' uytvlucht ontsnapt, dat de biechte voortghekomen is uyt het Goddelicke recht, so veel haer substanty of wesen belanght: maer datse naderhandt haer form' en fatsoen ontfanghen heeft uyt het ingesette recht der menschen. Die onder dese Wet-gheleerde d'ongeschicktste zijn, brenghen 1) de daghvaerdingh tot het Goddelicke recht, om datter geseyt en geschreven is: Adam waer zijt ghy? Van gelijcken oock het excipieren of uytvlucht soecken, om dat Adam als by weghe van excepty of uytvlucht op de indagingh 2) antwoordede: De vrouwe die ghy my, ghegeven hebt, &c. En dat nochtans aen 3) die beyden (de indaginghe 4) en d'excepty) haer form' of fatsoen gegeven is door 5) het borgerlicke recht. Maer laet | ons sien met hoedanighe bewijs-redenen sy betoonen dat dese 't zy gefatsoeneerde, 't zy ongefatsoeneerde biecht een bevel Godts is. De bewijs-redenen, der Canonisten en School-Leeraren. Genes. 3, 9, 12. (p. 247.)

De Heer, segghense, heeft de melaetse ghesonden tot de Priesters. Wat willense daer mede segghen? Heeft hy hen daer henen gesonden te biechten? Wie heeft oyt uyt eenigen mondt verstaen dat de Levitische Priesters ghesteldt waren om de biechten te hooren? Sy nemen derhalven haren toevlucht tot Allegorien: Door de Wet van Moses was verordineert dat de Priesters souden onderscheyden tusschen melaetsheyt en melaetsheyt: de sond' is een geestelicke melaetsheyt: Soo moeten dan de Priesters daer van oordeelen. Eer ick antwoorde, so vraegh' ick als in 't voorby gaen, indien dese plaets hen [*oudtijds*] 6) maeckte tot oordeelaers en richters van de gheestelicke melaetsheydt, waerom sy dan de kennisse van de natuyrlicke en vleeschelicke melaetsheydt tot sich trocken? Dit is voorwaer met de Schriftuyr spelen en spotten, te segghen 7): de Wet gheeft de kennisse der melaetsheyt over aen den Levitischen Priesteren: laet ons dan de selvigh' oock tot ons trecken; de sond' is een geestelicke melaetsheyt: laet ons dan oock kennis nemen van de sonde. Nu antwoorde ick, wanneer het Priesterschap verset is, soo moet oock de Wet verset worden. Alle de Priesterschappen zijn op Christus overgheset, in hem vervult en ghe-eyndight: soo is dan op hem alleen het gheheele recht en alle de eere des Priesterschaps over gestelt. Indiense soo seer versot sijn op 8) Allegoryen, laetse Christus den eenigen Priester haer selven voor stellen en sijnen Richter-stoel vermeerderen met een vrye jurisdicty en heerschappy

1. D'eerste bewijs – reden, dewelck' allegorisch is, en het Jodendom in voerdt. Matth. 8. 4. Luc. 5. 15. en 17. 14. Levit. 14. 2. De eerste antwoordt. Hebr. 7. 12.

1) betrecken. 2) het dagement. 3) [ ].
4) het dagement. 5) van. 6) [ ]. 7) [ ]. 8) staen nae.

over alle dingen: wy sullen dat lichtelick lijden. Daer beneffens is dese hare Allegory ongheschickt, waer door sy de Wet die louter politijck en burgerlick is, stellen onder de ceremonien. Waerom versent dan Christus de Melaetsche tot de Priesters? Op dat de Priesters Christus niet en souden belasteren dat hy de Wet verbrack, dewelcke gheboodt dat die ghene, die van sijne melaetsheydt genesen was, voor den Priester gestelt, en door het op-offeren van een offerhande versoent soude worden: hy beveelt den gereynighden Melaetschen te doen het gheen de Wet vereyschte. Gaet, seght hy, en vertoont u-lieden den Priesteren, en offert de gave die Moses gheboden heeft, hen tot een ghetuygenisse. En dit mirakel soude hen waerlicks dienen tot een ghetuyghnis: sy hadden verklaert dat dese melaetsch waren, en nu verklarense dat deselvige van hare melaetsheydt waren ghereynight. Wordense dan niet gedrongen 't en zy 1) sy willen of niet, ghetuygen te zijn van Christus wonder-wercken? Christus laet hen toe datse dit sijn wonder-werck sullen ondersoecken 2), sy en konnen 't niet ontkennen: en dewijlse evenwel sich achter houden en uytvlucht soecken, soo is hen dit werck tot een ghetuyghnis. Alsoo seght hy elders: Dit Euangelium des Koninckrijcks sal in de gheheele werelt gepredickt worden tot een getuygenisse allen volckeren. Item: Ghy sult oock voor Stadthouders en Koningen geleydet worden, hen tot een getuygenisse. Dat is te seggen, op datse voor Godts oordeel dies te krachtiger overtuyght mochten worden. Indiense Chrysostomus liever gelooven willen, hy leert oock dat dit om der Joden wille van Christus ghedaen is, op dat hy voor een overtreder der Wet niet en soude gehouden worden. Hoewel ick my schame de toestemmingh van een mensch by te brengen in een soo klaren saeck: daer in Christus betuyght, dat hy het recht der Wet den Priesteren geheel laet behouden, als zijnde gesworen en openbare vyanden des Euangeliums, die altijdt in-ghespannen waren om tegen te spreken, soo hen den mondt niet en ware toe-gestopt geworden. Soo moeten derhalven de Paepsche Priesters willense dit punt vasthouden 3), opentlick overgaen in de plaets van die gene, die met gewelt bedwonghen moeten worden datse Christus niet en lasteren. Want dit en gaet sijne ware dienaers in het minste niet aen.

De tweede antwoordt, de welcke reden gheeft waerom de melaetsche van Christus tot de Priesters gesonden zijn.

Matth. 24. 14.

Matth. 10. 18.

Homil. 12. de Muliere Cananæa.

5. Haer tweede argument wordt uyt deselve fonteyn voort ghebracht, dat is uyt een Allegory. Als of quansuys d'Allegoryen veel vermochten om eenigh leer-stuck te bevestigen. Maer laetse daer toe krachtigh zijn, wat dan so ick aentoone 1) datse met nog 2) meerder schijn door 3) my, dan door 4) haer, konnen voor-gewendt worden. Sy seggen dan: De Heer heeft sijnen Discipelen bevolen, datse den opgheweckten Lazarus sijne graf-doecken souden los doen en ontbinden. Dit lieghense voor eerst: want men leest nerghens dat de Heere dit tot sijne Discipelen gesproken heeft, en 't is veel waerschijnlicker dat hy het geseyt heeft tot den Joden die daer by stonden: op dat het mirakel buyten eenigh vermoeden van bedrogh te klaerder worden en sijne macht te grooter schijnen soude, dat hy sonder aenraken door sijn stemm' alleen de dooden opweckte. Ick legge dat voorwaer alsoo uyt, dat de Heere op dat hy den Joden allerley quaedt achter-dencken benemen soude, ghewilt heeft dat sy den steen af-wentelen, den stanck vernemen, de sekere teekenen des doodts aenschouwen, den dooden alleen door de kracht des woordts sien opstaen, en eerst den levendigen Lazarus aenraken souden. En dit is het ghevoelen van Chrysostomus. Maer ofschoon wy hen toestonden dat dit tot den Discipelen geseydt is, wat sullense dan daer mede winnen? Dat de Heere den Apostelen macht ghegeven heeft om te ontbinden? Hoe veel bequamer en behendiger sal dit Allegorischer wijse verhandelt konnen worden, is 't dat wy seggen dat de Heere door dit teecken sijne geloovige heeft willen onderwijsen, datse souden ontbinden en los laten de ghene die van hem opgeweckt zijn, dat is, datse niet wederom in ghedachtenis en souden brenghen de sonden, die hy selfs vergeten heeft; datse die gene voor sondaers niet en souden veroordeelen, die hy los ghemaeckt en vry ghesproken hadde; datse niet meer en souden verwijten 't gheen hy hadde vergheven: datse niet en souden strengh en eyghensinnigh zijn om te straffen daer hy selfs barmhertigh was en gewilligh om te verschoonen? Voorwaer daer en is niet dat ons meer behoort te beweghen om te vergheven dan het exempel van den Rechter, dewelcke dreyght dat hy onversoenlick sal wesen teghen dieghene, die al te straf en al te onmenschelick zijn. Laetse nu henen loopen, en met haer Allegoryen proncken.

De tweede Allegorische bewijs-reden.

Ioan. 11. 44.

1. Antwoort.

Sermon. contra Iudæos Gentiles & Hæret.

2. Antwoort.

6. Nu treden se naerder toe, om man teghen man 5) te strijden, vechtende (ghelijck se meenen) met klare uytspraecken 6) en ge-

De derde bewijs-reden, genomen van twee Schriftuyr plaetsen. Matth. 3. 6. Jacob. 5. 16.

1) weer. 2) ondertasten. 3) in dit besit blijven.

1) 't en zij dat ick betoone. 2) die met. 3) van. 4) van. 5) Nu komense naerder handt aen handt. 6) spreucken.

tuyghnissen: Die tot Joannes Doop quamen, segghense, die beleden hare sonden: en Jacobus wil dat wy malkanderen de sonden sullen belijden. 't En is niet wonder dat die ghene hare sonden beleden die ghedoopt wilden worden. Want te voren is gheseydt dat Joannes predickte den Doop der penitenty, en dat hy met water doopte tot penitenty. Wie soud' hy dan ghedoopt hebben anders dan die beleden datse sondaers waren? De Doop is een | teecken van de verghevinghe der sonden: en wie soude tot dit teecken toeghelaten worden, anders dan de sondaers, en die haer selven voor soodanige bekenden en hielden? Sy beleden derhalven hare sonden, op datse ghedoopt souden worden. Jacobus en beveelt oock niet sonder oorsaeck dat wy malkanderen souden biechten en belijden. Maer indiense waer namen 't geen terstondt daer aen volght, sy souden verstaen dat oock dese plaets weynig doet tot haer voordeel. Belijdt, seght hy, malkanderen uwe sonden, en bidt voor malkanderen. D'onderlinghe belijdenis en het onderlingh gebedt voeght hy te samen. So men den offer-papen alleen biechten moet: soo moet men dan oock voor hen alleen bidden: jae dat meer is, uyt de woorden van Jacobus soude volghen, dat alleen d'offer-papen haer belijdenis en biecht konnen doen. Want als hy wil dat wy malkanderen de sonden belijden, soo spreeckt hy alleen tot die ghene die de biecht en belijdenis van andere konnen hooren. Malkanderen, seght hy, onderlinge, by beurten, nu d'een dan 1) d'ander, of, indien sy 't liever hebben, over en weder 2). Nu en konnen geen andere over en weder 3) belijden en biechten, dan die bequaem zijn om te biechten en belijdenissen te hooren. En dewijl sy dit privilegy en voorrecht den Mis-papen alleen toe-eygenen, so legghen wy oock hen-selven 4) alleen op het ampt om 5) haer sonden te biechten en te belijden. Laet derhalven dese beuselpraet 6) varen, en laet ons de rechte meeningh des Apostels, dewelck' eenvoudigh en klaer is, vatten en verstaen, te weten, dat wy onse swackheden ten weder-zijden in malkanders schoot sullen uyt-storten, om onder malkanderen onderlingen raedt, onderlinge mede-doogentheyt, en onderlinghe vertroostingh t'ontfangen. Dat wy boven dien onderlingh kennis hebbende van de swackheden der Broederen, voor haer tot den Heere sullen bidden. Waer toe brengen sy dan Jacobus by tegen ons, die soo seer dringen en aen houden op de belijdenis van Godts barmhertigheyt? En daer en is niemandt

Uyt-leggingh van de eerste plaets. (p. 248.)

Uyt-leggingh van de tweede plaets.

1) nu. 2) (over). 3) (over). 4) hen-lieden. 5) van. 6) marckt.

die Godts barmhertigheydt belijden kan anders dan die gene die eerst sijn eygen elendigheyt beleden heeft: Jae wy segghen veel eer dat vervloeckt is een yeghelick die voor Godt, voor sijn Enghelen, voor de Kerk', en eyndtlick voor alle Menschen niet en heeft beleden dat hy een sondaer is. Want de Heere heeft alles onder de sonde besloten, op dat alle mondt ghestopt, en alle vleesch voor Godt vernedert: en hy alleen gherechtveerdight en verhooght worde.

Gal. 3. 22. Rom. 3. 9, 19.

7. Ick ben verwondert met wat aensicht datse beweeren durven, dat de biecht of belijdenis, daer van sy spreken, voort komt uyt het Goddelicke recht. Wy bekennen wel dat het ghebruyck der selver seer oudt is: maer wy konnen lichtelick waer maken dat de biecht in voortijden vry was. Voorwaer haer eyghen Historyen verhalen dat daer van voor de tijden van Innocentius de derde, geen gesette Wet of ordonnantie en zy geweest. Gewisselick soo sy een Ouder Wet ghehadt hadden, sy souden die veel liever aenghetoghen hebben, dan met het besluyt des Lateraenschen Conciliums te vreden te 1) zijn, en 2) haer selven oock selfs voor de kinderen ten spot te stellen. Sy en maken geen swarigheyt in andere saken versonnen 3) besluyten en ordonnantien te smeden, die sy den alder-oudtsten Concilien toeschrijven, om door d'eerweerdigheyt der oudtheydt selfs d'oogen der eenvoudighen te begoochelen. Maer haer en is in den sin niet gekomen in dit stuck sulck een valsheyt voor te wenden. So en zijnder dan, nae haer eyghen ghetuyghnis, als noch geen 300 jaren verloopen, zedert dat den strick en de noodtsakelickheyt om te biechten door 4) Innocentius den derden is opgeleydt. En op dat ick swijghe van den tijdt, reeds alleen 5) de rouwigheydt en vreemdigheydt der woorden 6) beneemt aen dese 7) Wet alle gheloofweerdigheydt. Want dat de goede Vaders ghebieden, dat yeder een van beyderley ghe-slacht (man en vrouw) des jaers eenmael alle sijne sonden aen sijn eygen Priester biechten sal, daer teghen nemen dese kluchtighe mannen desen schoonen uytvlucht, dat door dit gebodt verbonden worden alleen die ghene die man en vrouw te gelijck (ofte hermaphrodyten) 8) zijn, en dat het niemand en raeckt die ofte man, ofte vrouw is. Een grover misverstandt is daer nae in hare discipelen te voorschijn gekomen, dewijl sy niet en weten te verklaren wie door den eyghen Priester verstaen wordt. Wat oock alle de ghehuyrde rabbelaers

Dat de biecht niet en is afkomstigh uyt het Goddelicke recht, sulcks wort bewesen, om dat het gebruyck derselver vry is gheweest omtrent twaelf houdert Jaren nae Christus.

Dese was de 183. Paus.

Maer hoedanighen, en hoe ongheschickten wet te dier tijt ghemaeckt zy, wordt getoont.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) versierde. 4) van. 5) [ ]. 6) (alleen). 7) de. 8) [ ].

en swetsers des Pauses souden moghen snateren, so weten wy nochtans dat Christus niet en is d'Autheur en insteller van dese Wet dewelcke de menschen dwinght hare sonden te biechten: jae datter zedert d'opstandinge van Christus 1200 jaren verloopen 1) zijn, eer eenige sulcke wet wierdt ghemaeckt. En dat oversulcks dese tyranny aldereerst inghevoert is gheworden, toen de Godtsaligheyt en Goddelicke Leere uytgebluscht zijnde, de gemaskerde en vermomde Herders allerley ongebondenheydt en vryheydt sonder onderscheyt voor 2) sich selven hadden aenghenomen. Daer beneffens zijnder klare ghetuyghnissen te lesen soo in de Historyen, als by andere Oude Schrijvers, dewelcke leeren dat dese biecht geweest is een politijcke disciplijn en oeffeningh van de Bisschoppen inghesteldt, ende niet een Wet door 3) Christus of de Apostelen gegeven. Ick sal alleenlick één ghetuyghnis uyt vele voortbrengen, 't welck dienen sal tot een klaer bewijs van dese saeck. Sozomenus verhaeldt dat dese ordonnantie der Bisschoppen neerstigh onderhouden wierdt in de Wester-sche Kercken, en voornementlick binnen Romen. Waermed' hy te kennen geeft dat dit niet en is gheweest een algemeen' insettingh van alle Kercken. Hy seght oock dat een uyt den Herderen bysonderlick verordent wiert om dit ampt te bedienen. Waer door hy hare leugen ten vollen wederleydt daer mede sy voor geven, dat de sleutelen de gantsch' ordre der Priesteren sonder onderscheydt tot desen ghebruycke ghegheven zijn. Want dese bedieningh en was allen den Priesteren niet gemeen, maer een bysonder ampt van eenen alleen, die daer toe van den Bisschop verkoren was. Soodanigh is noch huydensdaegs die gene den welcken sy in alle Hooft-kercken noemden den Penitencier of Biecht-Vader, die kennis neemt van de sonden die grof zijn, en wier straffe dient tot een exempel en spiegel van andere. Daer nae seght hy dat dit gebruyck oock te Constantinopel geweest is, tot dat een sekere vrouw, veynsende te biecht te gaen, bevonden wierdt onder sulcken schijn de gemeenschap die sy met een Diaken hadde, bedeckt te hebben. Van wegen dit schelmstuck heeft Nectarius Bisschop van die Kerck en een man vermaerdt door sijn heyligheydt en geleertheydt, 't ghebruyck van het 4) biechten afgeschaft. Hier, hier moesten 5) die ezels haer ooren nu eens 6) te luyster leg-

Bewijs des voorstels, genomen uyt de History der Kercke.

Eccl. suæ Hist. Lib. 7. cap. 16.

Die beeltenis van d'oude oorbiecht onder de Papisten, dient hen-lieden tot een oordeel.

In de Kercke van Constantinopel is dit ghebruyck van het biechten wechgenomen.

1) ghepasseert. 2) [ ]. 3) van. 4) [ ]. 5) souden. 6) [ ].

ghen. Indien d'oorbiecht een insettinghe Godts was, hoe soude Nectarius deselvighe hebben durven verbreken | en te niet doen? (p. 249.) Sullen sy Nectarius een Heyligh man Godts, ghepresen door alle de ghetuyghnissen der Ouden, van kettery en scheurmakingh beschuldighen? Maer met het selfde oordeel sullen sy dan 1) oock moeten verdoemen de Kercke van Constantinopel, in dewelcke de ghewoonte van biechten niet alleen eenen tijdt langh stil gestaen heeft: maar oock tot de tijden van Sozomenus toe (gelijck hy selve getuyght) niet en is ghebruyckt geweest. Jae dat meer is, laetse niet alleen de Kercke van Constantinopel maer oock alle de Kercken in't Oosten van afvalligheydt beschuldighen, dewelcke, soo sylieden de waerheydt spreken, veracht en in de windt gheslaghen hebben een Wet die niet en mochte verbrocken worden, en allen Christenen bevolen was.

8. En dees' afschaffinghe der biecht wordt in so veel plaetsen klaerlick betuyght door 2) Chrysostomus die oock self een Bisschop van de Constantinopolitaensche Kercke gheweest is, dat het wonder is datse daer tegen durven kicken. Seght uwe sonden, seght hy, op dat ghy die meugt uyt doen. Indien ghy beschaemt zijt eenen anderen uwe sonden te seggen, seght die daghelicks by u selven in uwe ziele. Ick en segge niet dat ghy uwe sonden belijden soudt aen uwen mededienstknecht die u de selve mochte verwijten: segt uwe sonden Gode, die de selve gheneest. Belijdt uwe sonden op uwen leger, dat uwe conscienty hare gebreken aldaer dagelicks overlegghe. Item: 't En is nu oock niet noodigh te belijden in de teghenwoordigheyt van ghetuyghen. Laet d'ondersoeckingh van uwe misdaden geschieden door uwe ghedachten: laet dit oordeel zijn sonder ghetuyge: Laet Godt alleen sien dat ghy u biecht. Item: Ick en leyd u niet tot het ghesicht uwer mede-dienstknechten, ick en dwingh' u niet dat ghy uwe sonden den menschen sult ontdecken: vertelt en opent uwe conscienty voor den Heere. Toont uwe wonden den Heere den alder-uytnemensten Medicijnmeester, en eyscht van hem de salve der genesingh: toont deselve hem, die niet en verwijt, maer seer vriendelick heelt. Item: Voorwaer en maecktse geenen mensch bekent, op dat hy u die niet en verwijte. Want men moet oock teghen sijnen mede-dienstknecht niet biechten, die 't in't openbaer soude mogen voortbrengen: maer toont den Heer uwe wonden, dewelcke sorge voor u draeght, die oock vriendelick is, en een Medicijn-meester. Daer

't Welck oock afghenomen kan worden uyt verscheyden getuyghnissen van Chrysostomus, den welcken dese manier van biechten seer heeft mishaegt.

Homil. 2. in Psalm. 50.

Serm. de pœnit. & confess.

Homil. 5. de incomprehen. Dei natura, contra Anomœos.

Homil. 4. de Lazaro.

1) [ ]. 2) van.

nae voert hy Godt in aldus sprekende: Ick en dwingh' u niet in't midden van een schouwplaets te komen, en veel ghetuyghen by te halen. Seght uwe sonde my alleen in't verborgen, op dat ick het sweer genesen moghe. Sullen wy segghen dat Chrysostomus, als hy dees' en diergelicke dingen schrijft, tot sulck een roeckeloosheyt voort treet, dat hy de conscientien der menschen soude los maken van die banden daer mede sy door Gods Wet gebonden worden? In't minste niet. Maer 't geen hy verstaet door Godts Woort geensins voorgheschreven te zijn, dat en durft hij niet als noodtsakelick af te vorderen.

De valsche biecht wechgheruymt zijnde, soo wordt nu verhaeldt hoedanigen belijdenis ons door Godts Woort is voor ghedraghen.

9. Maer op dat dese gantsche saeck effender en klaerder worde, soo sullen wy eerst ter goeder trouwen opgeven 1) hoedanigen belijding ons door Godts Woordt gheleert wordt: en daer nae sullen wy daer naest plaetsen hare verzinsels 2), niet wel all' (want wie soude die groote zee kunnen uyt putten) maer die alleen, in dewelcke zy de hooft somm' van hare heymelicke biecht vervatten. Het verdriet my alhier op te tellen 3) hoe dickwils d'oude Vertaelder en Oversetter het woort belijden overgeset heeft voor het woordt prijsen of loven, ghelijck dit den alder-ongheleersten idioten bekent is: alleenlick dunckt het my nut en oorbaer dat hare vermetentheydt door ghestreken worde, die sy daer in betoonen datse tot verdediginghe 4) van haer tyrannigh ghebodt trecken het gheen van de lof Godts gheschreven was. Om te bewijsen dat de biecht macht heeft om de herten te vervrolicken, soo steeckens' ons in de handt dese woorden des Psalms: In de stemme des juychens en der belijdinge. Maer indien sulck eene verwisselinge der woorden gelden moet, soo salmen van alle dingen maken wat men wil. Doch dewijl sy de schaemt' aldus hebben afgeleydt, soo sullen de Godvruchtige Lesers ghedencken datse door Godts rechtveerdige wraeck in eenen verkeerden sin overghegeven 5) zijn, op dat hare stoutigheydt dies te verfoeyelicker wesen soude. Indien wy in 6) d'eenvoudige Leere der Schriftuyr berusten willen, soo en sullen wy gheen perijckel loopen, dat ons yemandt door soodanighe bedriegerijen bespotten sal. Want aldaer wordt sulck 7) een wijse van biechten voor-geschreven, dat wy 8), dewijl het de Heer' is die de sonden vergheeft, vergheet en uyt wischt: en hem dan oock 9) onse sonden sullen belijden om verghevingh te verkrijghen. Hy is de Medicijn-meester: laet ons dan onse wonden voor hem open legghen. Hy is ghequetst en beleedight: laet ons den vrede van hem versoecken. Hy is een kenner der herten, en weet alle de ghedachten: laet ons ons 1) haesten om voor hem onse herten uyt te storten. Hy is eyntlick deghene 2) die de sondaers roept, laet ons niet vertoeven tot hem te gaen. Mijne sonde, seght David, maeckt' ik u bekendt, ende mijne ongerechtigheydt en bedeckt' ick niet: Ick seyde; Ick sal belijdenisse van mijne overtredinghen doen voor den Heere: ende ghy vergaeft de ongerechtigheydt mijner sonde. Soodanigh is oock de andere biechte Davids. Zyt my genadigh, O Godt, na uwe goedertierenheydt. Soodanigh is oock de biechte Daniels, Och Heere, wy hebben ghesondight, ende hebben onrecht ghedaen, ende godtlooslick ghehandelt, ende gerebelleert, met af te wijcken van uwe geboden, ende van uwe rechten. En andere belijdinghen meer, die over al in de Schriftuyr ghevonden worden: welckers opsomminghe 3) by-na een Boeck soude vol maken. Indien wy onse sonden belijden, segt Joannes, de Heere is ghetrouw, dat hy ons de sonden vergeve. Voor wien sullen wy belijden? te weten, voor hem: dat is, indien wy met een beangst en vernedert hert voor hem neder-vallen, indien wy ons selven van herten by hem beschuldighende en veroordeelende, door sijn goedtheydt en barmhertigheydt versoecken vergevinge te bekomen.

Eerstelick wort wederleyt de dwalingh van den ouden Oversetter die door de gelijckheydt des woordts is bedrogen.
Psalm 42. 5.
Daer nae wordt met getuygnissen der Schrifture bewesen dat de belijdenisse der sonden tot Godt alleen gherichet wordt.
Psalm 32. 5.
Psalm 51. 3.
Dan. 9. 5.
I. Joh. 1. 9.

De wercking van dese verborghen belijding die Gode alleen ghedaen wordt.

10. Soo wie tot sulck eene 4) belijdingh van herten en voor Godt ghekomen is 5), die sal oock sonder twijffel een tong hebben veerdigh en bereyt om te belijden, soo dickwils als Godts barmhertigheydt voor den menschen moet ghepresen worden: en niet alleen om het gheheym 6) sijns herten aen 7) een persoon 8) alleenlick, een enkel 9) mael, en dat wel 10) in d'oore in te blasen; maer om dickwils in 't openbaer, en ten aenhooren van de geheele werelt, oprechtelick sijn schand', en Gods groot-dadigheydt en eere te verkondigen. Op dese wijse heeft David, doe hy Nathan bestraft, en door den prickel sijner conscienty gestoken wierdt, sijn sonde beyde voor Godt en voor de menschen beleden. Ick hebbe, seght hy, teghen den Heere ghesondight. Dat is: Ick en ontschuldige my nu niet, ick en weygere niet van alle menschen voor een sondaer geoordeelt te worden, en 't gheen ick voor | den Heere wilde verberghen, dat het oock den menschen selfs

2 Sam. 12. 13.
(p. 250.)

1) verhalen. 2) by voeghen hare ghedichtsels. 3) te verhalen. 4) voorstandt. 5) geworpen. 6) op. 7) [ ]. 8) te weten. 9) dat wy hem.

1) [ ]. 2) die. 3) verhael. 4) dese. 5) heeft aengenomen. 6) secreet. 7) [ ]. 8) eenen. 9) en een. 10) [ ].

geopenbaert worde. Soo volght dan op die verborghene belijdingh, dewelcke Gode ghedaen wordt, een ghewillighe belijdenis voor de menschen, soo dickwils als de eere Godts, of onse vernederingh dit vereyscht. Daerom heeft de Heere oudtijds onder het volck Israëls verordent dat de Priester de woorden voor-segghen, en het volck openbaerlick in den Tempel hare sonden belijden soude. Want hy voor-sagh dat hun dit hulp-middel noodigh was, op dat een yeder te beter soude gebracht worden tot de rechte kennisse sijns selfs. En 't is billick dat wy door belijdenis van onse rampsaligheydt, de goedtheydt en barmhertigheydt onses Godts onder ons en voor de gantsche werelt verheerlicken.

Levit. 16. 21.

Een ander soorte der belijdingh die by den menschen geschiedt.

Dese is tweederley, een openbare en een heymelicke.

11. Dese soorte van [openbare en alghemeene] 1) belijdinghe behoort vooreerst 2) ghewoonlick en dagelicks in de Kercke ghedaen te worden 3) en voorts ten andere 4) buyten ghewoonte op een bysondere manier ghebruyckt te worden, wanneer 't ghebeurt dat het volck door eenighe ghemeene sonde schuldigh wordt. Van dese tweede soort hebben wy een exempel in die openbare belijdingh die 't gansche volck doet door ordre en beleydt van Ezra en Nehemia. Want dewijl dat de 5) langhduyrighe ballingschap, de vernielinghe der Stadt en des Tempels, en de verstroyingh van den Godsdienst, is geweest een gemeene straffe toe-ghesonden van weghen haer-lieder aller afwijckingh, soo en konden sy de weldaedt der verlossingh niet naer behooren erkennen, sonder eerst en al-voren haer selven te beschuldighen. Het en gheldt oock niet of daer schoon in een Ghemeente somtijds eenighe weynighe gheen schult en hebben, want gemerckt sy Ledematen zijn van een sieck en qualick ghestelt lichaem, soo en mogen sy van geen gesondheydt roemen. Jae 't en kan oock niet wesen datse niet eenighe smette behaeldt, en alsoo oock selfs aen wat schults part en deel hebben souden. Daerom soo dickwils als wy of met pest, of met oorlogh, of met onvruchtbaerheydt, of met eenige andere swarigheydt gheslagen worden, indien in sulcken gheval 6) onsen schuldighen plicht is tot treuren, tot vasten, en andere teeckenen van schuldigheydt onsen toevlucht te nemen: soo en moet de belijdenisse selve, daer aen alle andere stucken vast zijn, niet worden veronachtsaemt. De andere 7) ghewoonlicke belijdingh, behalven datse ons door des Heeren mondt aenghepresen is, en sal geen verstandige, wanneer hy de nuttigheydt der selver overwoghen heeft, durven misprijsen. Want dewijl wy in alle heylige by een komsten ons selven stellen voor het aenschijn Godts en der Engelen, waer van sal doch onse handelingh haer aenvangh nemen anders dan van de erkentenis onser onweerdigheyt? Maer die geschiedt, sult ghy seggen, in elcken ghebede. Want soo dickwils als wy om vergiffenisse bidden, soo belijden wy onse sonden. Ick bekenne dat; Maer soo ghy bemerckt hoe groot onse sorghloosheydt, of slaperigheydt, of traegheydt zy, soo sult ghy my toestaen dat het een heylsame ordonnanty soude wesen, indien het Christenvolck met eenigh ghemeyn en openbaer ghebruyck der belijdingh tot harer vernederingh geoeffent werde. Want al hoewel de ceremony die de Heere den Israëliten gheboden heeft, tot de kinderlicke onderwijsingh der Wet behoorde, soo gaet nochtans de saeck selve oock 1) ons eenighsins aen. En wy sien voorwaer dat dese gewoonte in wel-ghestelde Kercken met vrucht wordt onderhouden, dat de Dienaer op elcken dagh des Heeren een Formulier der belijdenis voor hem en voor het volck ontwerpt en voordraeght, waer mede hy hun alle te samen van ongerechtigheydt beschuldight, en met eenen by Godt om vergiffenis aenhoudt. En om kort te seggen, door desen sleutel wordt de deur gheopent om te bidden, soo voor yeder een in't bysonder als voor allen in't openbaer.

De openbare gheschiedt of gewoonlick, of buyten de ghewoonte.

Nehem. 1. 7.

Het gebruyck van de extraordinaire belijdingh.

Het gebruyck van de ordinaire en gewoonlicke.

Teghenwerpingh tegen de openbare belijdinghen en gebeden. Antwoordt.

12. Daer beneffens prijst de Schriftuyr twee formen of gestalten van bysonder' of heymelicke belijdinghe aen 2). Eene die om onsen't wille geschiedt, waer toe de vermaninghe van Jacobus behoordt: Dat wy d'een den anderen de sonden sullen belijden. Want sijn meening is dat wy malkanderen onse swackheden ontdeckende, malkanderen met onderlinghen raedt en vertroostingh sullen bystaen. Ten tweede, die om des naesten will' ghedaen moet worden, om hem te bevredigen en wederom met ons te versoenen, indien hy in eenige saeck door onse schult beleedight is geweest. En al is 't dat Jacobus in de eerste ghestalt der belijdingh niemand by namen aenwijsende, in wiens schoot wy ons selven ontladen mochten, ons toe laet een vrye verkiesingh, om voor dien te belijden, die ons uyt den gantschen hoop der Gemeente daer toe de bequaemste dunckt te wesen, nochtans dewijl de Herders ten meeren-deel gheoordeelt moeten worden boven andere bequaem te zijn, soo sullen wy die oock voornemelick verkiesen moeten. Ick segge datse daer toe boven andere geschickt zijn, door dien datse door

De heymelicke belijdingh is tweederley.

1. Om onsen't wille.

Iacob 5. 16.

2. Om des naesten wille.

Het gebruyck van de eerste.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) gepleeght. 4) als dan. 5) [ ].
6) cas. 7) [ ].

1) [ ]. 2) [ ].

de roepinge tot den dienst, ons van den Heere verordineert worden, op dat wy uyt haren mondt souden worden onderricht, aengaende het ten 1) onder-brengen en verbeteren der sonden, en daer beneffens troost uyt het vertrouwen der verghevingh ontfanghen souden. Want ghelijck het ampt van onderlinge vermaningh en bestraffing wel allen Christenen bevolen, en nochtans den Dienaren bysonderlick opgeleydt is, alsoo oock al is 't dat wy alle te samen malkanderen moeten vertroosten en in het vertrouwen op Godts barmhertigheydt versterckcen, soo sien wy nochtans dat de Dienaren, op datse de conscientien van de verghevinge der sonden seker maken souden, daer van tot getuygen en borghen gestelt worden. Soo verre oock datse selfs geseydt worden de sonden te vergheven en de zielen t'ontbinden. Als ghy hoordt dat hen dit wordt toe-geschreven, soo gedenckt dat het is tot u profijt. Soo laet dan een yeder gheloovige ghedachtigh zijn dat dit sijn plicht is, indien hy voor hem-selven door 't ghevoelen sijner sonden alsoo bedroeft en benaeuwt wordt dat hy sich selfs sonder eens anders hulp niet en kan redden, niet te verachten dat middel het welck hem van den Heere wordt aengeboden: te weten, dat hy tot sijner verlichtingh de bysondere belijdinghe by sijnen Herder of Leeraer in 't werck stelle: en sijn bysondere hulp versoecke om troost te verkrijghen, dewijl het sijn ampt is Godes volck in 't openbaer en in 't bysonder met de Leere des Euangeliums te vertroosten. Maer men moet altijt die matigheydt gebruycken, dat men den conscientien geen seker jock op en legge van dingen daer van de Heere niets sekers voor en schrijft. Hier uyt volght dat soodanighe belijdenis vry moet zijn, soo dat men die van yeder een niet af en vordere, maer die alleenlick aenprijse aen hen die 2) verstaen sullen datse deselve van noode hebben. Dat daer beneffens oock die ghene die deselvighe voor haren noodt gebruycken, door eenigh gebodt niet gedrongen noch door eenigen | list verlockt 3) en worden om all' hare sonden op te tellen: maer alleen voor soo veel als sy sullen oordeelen hun-lieden oorbaerlick te zijn, om een volkomen vrucht der vertroosting te verkrijgen. Dese vryheyt moeten de getrouwe Herders den Kercken niet alleen laten, maer oock beschermen en sterckelick verdedigen soo sy de tyranny van haren dienst en de superstity van het volck afweeren willen.

Dewelcke van de getrouwe Herders der Kercke seer gevordert en geholpen wordt.

Matth. 16. 19. en 18. 18. Ioan. 20. 23.

Wat men alhier vermijden en oock waer nemen moet.

(p. 251.)

13. Van de andere forme of ghestalte der belijdinghe spreeckt Christus by Mattheus: Soo ghy dan uwe gave sult op den Altaer offeren, ende aldaer gedachtigh wort, dat uw' Broeder yet tegen u heeft, laet daer uwe gave voor den Altaer, ende gaet henen, versoent u eerst met uwen Broeder, ende komt dan, ende offert uwe gave. Want aldus moetmen de liefde die door onse schuldt ghebroken is, wederom te samen hechten, door het bekennen en afbidden der misdaet die wy begaen hebben. Hier onder wordt begrepen de belijdenisse der gener dewelcke de gantsche Gemeynte door hare sonden ghe-ergert hebben. Want indien Christus de bysondere ergeringh 1) eenes menschen soo swaer opneemt 2), dat hy van den Godtsdienst weert alle die, die yet teghen hare Broeders hebben misdaen, tot datse door behoorlicke ghenoeghdoeningh wederom versoent zijn: hoe veel meerder reden is daer dan dat die ghene, die met eenigh quaedt exempel de Ghemeynte gheergert 3) heeft, deselvige wederom met hem door bekentenisse van sijn schult bevredige? Aldus is die Corinthier in de gemeenschap der Ghemeynte wederom opghenomen, als hy de bestraffingh ghehoorsaemlick verdraghen en ontfanghen hadde. Dese wijse van belijden is oock geweest in de Oude Kerck: Gelijck oock Cyprianus verhaeldt: Sy doen, seght hy, eenen ghesetten tijdt langh penitenty: daer nae komense tot belijdinghe, en ontfangen het recht der gemeenschap door de opleggingbe van de handen des Bisschops en der Priesteren. Van een andere forme of wijse van belijden weet de Schriftuyr gantsch niet. 't En komt ons oock niet toe met nieuwe banden de conscientien te verbinden, dewelck uyt kracht van Christus strengh verbodt, niet tot dienstbaerheyt en moeten gebracht worden. Ondertusschen, dat de Schapen haer selven stellen voor haren Herder, soo dickwils als sy 't Heyligh Avondtmael genieten willen, dat en weder-spreeck ick soo seer niet, dat ick selfs seer wel wilde dat sulcks al-omm' onderhouden wierdt. Want die een ongheruste conscienty hebben, die konnen daer uyt een sonderlinghe vrucht trecken: en die vermaent moeten zijn, die gheven alsoo de vermaninghen ghehoor; alleenlick dat het altijdt zy sonder tyranny en superstity.

Het gebruyck van de tweede heymelicke belijding die ons van Christus bevolen is. Matth. 5. 23, 24.

Wat die in haer begrijpt.

2. Cor. 2. 6.

Van een andere wijse van belijdingh en weet de Schriftuyr gantsch niet.

14. In dese driederley belijdinghe wordt 4) de macht der sleutelen gheoefent 5), het zij wanneer de gantsche Kerck door openbare bekentenisse van hare sonden om vergevingh bidt: het zy wanneer yemandt in 't bysonder,

De macht der sleutelen heeft in dese drie soorten van belijdingen plaets.

1) [ ] 2) dewelcke. 3) betrocken.

1) verergeringh. 2) hooge weerdeert. 3) verergert. 4) heeft. 5) plaets.

die door eenighe merckelicke misdaedt een algemeene erghernisse 1) gegeven heeft, sijn leetwesen betuyght: het zy wanneer die gene dewelcke van wegen d'ongerustigheydt sijner conscienty de hulpe des Dienaars van noode heeft, sijne swackheydt den selven bekent maeckt. Maer wat belanght het wech-nemen der erghernis, dat heeft een ander bescheyt en aensien: want al is 't dat de vrede der conscientien daer mede oock ghevordert wordt, soo is nochtans het voornaemste wit en eynde daer van, dat, de haet wech genomen zijnde, de herten door den bandt des vredes onder malkanderen vereenight mochten worden. Doch die vrucht daer van ick gesproken hebbe en moet gheensins veracht worden, op dat wy te liever onse sonden belijden souden. Want als de gantsche Gemeynte staet ghelijck als voor den Rechterstoel Godts, haer selven schuldigh bekent, en tot de barmhertigheyt Godts haren eenigen toevlucht heeft, soo is't voor haer geen slechten of kleynen troost als dan daer teghenwoordig te hebben den Ambassadeur of Bootschapper van Christus, voorsien met het bevel der versoeningh, en van hem te hooren dat hy haer de vergevinge verkondight en af roept. Hier in is de nuttigheydt der sleutelen met recht te sien en te prijsen, wanneer dit ambassaetschap of dese boodtschap naer behooren, met sulck een ordre en eerweerdigheydt als 't betaemt, volbracht wordt. Desgelijcks als die gene die sich selfs eenighsins van de Kerck vervreemt hadde, vergeving verkrijght en met de broeders wederom vereenight wordt, hoe grooten weldaedt is het dat hy verneemt, dat de schuldt hem vergeven wordt van die ghene tot den welcken Christus geseyt heeft: So wien ghy de sonden vergeeft op der Aerden, dien sullense vergheven zijn in den Hemel? De bysondere vergeving en heeft oock geen minder kracht of nuttigheydt, wanneerse van hen 2) begeert wordt die een bysonder 3) middel noodigh 4) hebben tot verlichtingh van hare swackheyt. Want het en gebeurt niet selden dat die gene die d'algemeene beloften hoort dewelcke de gantsche vergaderingh der gheloovigen toe-gedient worden, niet te min in eenige twijffelingh blijft steken, en als of hy de vergheving noch niet en hadde verkreghen, als noch een ongerust gemoedt heeft. Indien dese de verborgen wonde sijns gemoets sijnen Herder bekent maeckt, en hoort dat de stemme des Euangeliums tot hem in 't bysonder gedaen en gericht wordt: Wees gherust 5) uwe sonden worden u vergeven, soo sal hy sijn ghemoedt verstercken tot gerustigheydt, en hy sal verlost worden van die benauwtheydt die te voren hittigh in hem woelde. Maer als daer van de sleutelen ghehandelt wordt, soo moet altijdt worden verhoet, dat wy niet en droomen van eenige macht die van de Predicaty des Euangeliums is afghesondert. Dese saeck sal wederom in een andere plaets volkomelicker moeten worden verklaert, als van de regeeringhe der Kercke ghehandelt sal worden: en daer sullen wy sien dat al het recht om te binden of t'ontbinden het welck Christus sijn Kercke gegeven heeft, verbonden is aen het Woordt. Maer dit is aldermeest waerachtigh van de bedieninge der sleutelen, welckers geheele kracht daer in is gheleghen dat de genade des Euangeliums door de gene die Godt gheordineert heeft, openbaerlick en in 't bysonder in de herten der gheloovighen verzegelt worde: 't welck niet en kan gheschieden anders dan door de Predicaty alleen.

De nuttigheyt deser macht ten aensien van de openbare belijdingh, en absoluty.

Matth. 18. 18. Ioan. 20. 23.

Ten aensien oock van de bysondere of heymelicke.

Matth. 9. 2.

Een waerschouwingh waer te nemen.

In't vierde Boeck cap. 11, en 12.

15. Wat doen nu 1) de Theologanten des Pausdoms? Sy ordonneeren dat alle persoonen van mannelicken of vrouwelicken geslachte, so haest alsse tot de jaren des onderscheydts ghekomen zijn, ten minsten eenmael des jaers alle hare sonden sullen belijden aen haren eygenen Priester: en dat de sonde niet vergheven en wordt, 't en zy datmen een vast voornemen heeft om te biechten: en dat daer geen ingangh is tot het Paradijs, 't en zy dat sulck voornemen, als men gheleghenheydt daar toe heeft, volbracht worde. En dat de Priester de macht der sleutelen heeft om daer door de sondaers te binden of | t'ontbinden. Om dat het Woordt van Christus niet te vergeefs en is, daer hy seght: Al wat ghy binden sult, &c. Van dese macht voerense eenen heftigen krijgh onder malkanderen. Sommige segghen, dat daer in der daedt maer een eenighe sleutel is, te weten, de macht om te binden en t'ontbinden: dat de kennisse 2) wel noodigh zy tot het goede ghebruyck van die macht, doch datse niet en behoordt tot het wesen der selver, maer alleen is gelijck een bykomstighe 3) saeck. Andere, dewijl sy sagen dat dit een al t'onghebondene vryheydt was, hebben twee sleutels op gheteldt, te weten: het onderscheydend oordeel 4) en de macht. Andere wederom, als sy vernamen dat door soodanigen matigheyt d'ongeschicktheyt der Priesteren bedwongen wierdt, hebben andere sleutels gesmeedt, namelick, de authoriteyt om t'onderscheyden, die sy

De dwalingen der Papisten aengaende de belijdingh.

1. De noodtsakelickheydt die alle menschen opgeleyt is om alle de sonden te biechten.

C. omnis utriusque sexus. De summa Trinit et fide cathol. decretum est Innoc. in concil Lateran. Et refert Lombard. libr. 4. sent. dist. 14. c. 2. et dist. 18. c. 2.

2. De versierde sleutelen.

(p. 252.)

Matth. 18. 19.

1) verergering. 2) die. 3) sonderlingh. 4) van doen. 5) Vertrouwt.

1) [ ]. 2) wetenschap. 3) toevallige. 4) de onderscheyding'.

in't oordeelen en vonnissen souden gebruycken; en de macht, die sy in't werck leggen souden om haer-lieder vonnis te executeeren en uyt te voeren: seggende voorts, dat de kennisse 1) daer by komt als een raedtsman.

3. Dat onbekent gebod van binden en ontbinden.

Dit binden en ontbinden en durvense niet simpelick uytleggen dat het zy de sonden vergheven en uyt doen: Want sy hooren den Heere roepen by den Propheet: Ick, ick ben de Heere, ende daer en is geen Heylant behalven my. Ick, ick ben het, die uwe overtredinghen uytdelght, ô Israël. (Jesa. 43. 11, 25.) Maer sy segghen dat het den Priester toekomt te oordeelen wie ghebonden of ontbonden zijn, en te verklaren welckers sonden vergheven of gehouden zijn: en dat hy sulcks verklaert of door de biecht, als hy de sonden vergheeft, en behoud: of door het vonnis, wanneer hy verbant, en tot de ghemeenschap der Sacramenten op neemt. Eyntlick als sy verstaen datse uyt desen strick noch niet en worden gereddet, dewijl men haer altijdt kan teghenwerpen, dat dickwils van de Priesters gebonden en ontbonden worden persoonen die sulcks onweerdigh zijn, en oversulcks niet en worden gebonden en ontbonden in den Hemel: soo antwoordense, 't gheen oock haer laetste toevlucht is, dat de ghevinghe der sleutelen verstaen moet worden met dese voor-behoudingh en bepalingh: te weten, dat Christus belooft heeft, dat het vonnisse des Priesters, 't welck *rechtveerdighlick* gestreken en uyt-gesproken sal zijn, na dat de verdiensten des genen die ghebonden of ontbonden is, vereyschten, voor sijn Rechterstoel sal goedt ghekeurt worden.

4. Wien dit ampt van binden en ontbinden zy bevolen.

Voorts dat dese sleutels allen den Priesteren van Christus ghegeven zijn, dewelcke hen-lieden in hare promoty en bevorderingh tot het Priesterschap van de Bisschoppen overhandight worden: maer dat het vrye ghebruyck der selver alleenlick is by de ghene die Kerckelicke ampten bedienen: dat wel deselve sleutelen blijven by de ghene die verbannen of van haren dienst opgeschorst zijn, doch verroest en vast gehecht. En die dit seggen die moghen met recht voor matigh en wel gesint ghehouden worden, als mense wil vergelijcken by die gene dewelck' op een nieuw' aenbeeldt nieuwe sleutelen ghesmeedt hebben, daer mede, ghelijck sy leeren, den schat der Kercke wordt toe ghesloten, die wy hier nae t'sijner plaets sullen ondersoecken. (Libr. 3. cap. 5. sect. 2.)

Weder-legingh van de eerste dwaling.

16. Op yeder van dese puncten sal ick met weynige woorden antwoorden. Ick verswijge voor het ooghenblick 2) door wat recht of onrecht sy de zielen der gheloovigen met hare wetten verstricken: dewijl sulcks te sijner plaets sal opgemerckt 1) worden. Maer datse de selvige een wet oplegghen, aengaende de optellingh van alle hare sonden: datse segghen dat de sonde niet en wordt vergheven dan met dese condity, soo der een vast voornemen ghemaeckt zy om te biechten: datse snappen dat daer geen toegangh en zy tot het Paradijs, indien de ghelegentheydt om te biechten versuymt wordt: sulcks alles en is gheensins te dulden 2). Moeten alle sonden opghetelt en verhaelt worden?

Ghenomen van de onmogelickheydt, en bevestight door het getuygenisse Davids.

Maer David, die by sich selven ter deghen (gelijck ick meen) de belijdinghe der sonden overleydt hadde, riep nochtans uyt: Wie soude de afdwalinghen verstaen? reynight my van de verborgene [*afdwalinghen*]. (Psalm 19. 13.) En elders: Mijn sonden zijn over mijn hooft ghegaen, en als een swaren last zijnse voor mijne krachten te swaer gheworden. (Psalm 38. 5.) Te weten: Hy verstondt hoe groot daer was de afgrondt onser sonden, hoe menigherley daer zijn de ghedaenten der boosheden, hoe veel hoofden dit Serpent (de sonde) droegh, en wat eenen langen steert het nae sich sleepte. Hy en begaf derhalven hem-selven niet om een register te maken: maer riep uyt de diepte sijner sonden tot den Heere: Ick ben overladen, ick ben begraven en versmoort: de poorten der Hellen hebben my omvanghen, uwe handt trecke my uyt, die in den diepen put versoncken ben, die vergae en sterve. Wie sal nu dencken op de tellinge sijner sonden wanneer hy siet dat David het ghetal van sijne niet en kan bereeckenen?

Item: Van't ghetuyghenisse der conscienty dewelcke dese seer strenghe verbintenis gheensins en kan voldoen.

17. Door desen pijn-banck zijn meer dan wreedelick gequelt geworden de zielen der gener die door 3) eenigh besef 4) van Godt gheraeckt wierden. Ten eersten daeghden sy haer selven tot rekenschap, sy kloofden de sonden in armen, in tacken, in takskens, in bladeren naer het voorschrift hen-lieden gegeven. Daer nae hebbense de hoedanigheden, de grootheden en omstandigheden der selver gewogen. En de saeck hadd' aldus een weynigh voortgangs. Maer doe sy verder voort gegaen waren, doe saghen sy al-omme Hemel, al-omm' Zee en Water: gheen haven, gheen reed' om te rusten. Hoe meer sonden sy (in hare overlegginghe) 5) reeds afgezeylt 6) hadden, soo veel te grooter hoop quam hun altijdt voor oogen: ja sy resen op gelijck als hooge berghen: en daer en was geen uytsicht 7) te bespeuren om ten minsten nae lange omwegen een eynde aen het werck

1) wetenschap. 2) teghenwoordelick.

1) bemerckt. 2) lijden. 3) met. 4) ghevoelen. 5) [ ]. 6) bezeylt. 7) hoop.

te maken 1). Sy bleven derhalven in de benauwtheydt steken: en daer en werdt ten laetsten gheen ander uytkomst ghevonden, dan wanhoop en vertwijffelingh. Hier hebben die wreede beulen en pijnigers, op datse de wonden diese gemaeckt hadden, heelen souden, een medicijne toe-ghebracht, te weten, dat een yeder doen soude *soo veel hy vermocht.* Maer daer stonden wederom nieuwe bekommeringen op. Jae de arme zielen wierden door nieuwe smerten gevilt en gestroopt. Ick en hebbe niet ghenoegh tijdts daer toe besteedt, ick hebbe door onachtsaemheydt veel sonden overgeslagen, en de verghetingh die uyt achteloosheydt ontstaet, en is niet te verontschuldighen. Haer wierden noch andere pleysters toe-geschickt, waer door soodanighe smerten mochten versoet worden: doet penitenty van weghen uwe verghetelickheydt, en sy sal vergheven worden, soo maer uwe boete met ernst gheschiedt. Maer alle dese pleysters en kunnen de wonden niet toe heelen: en sy zijn niet soo seer verlichtingen van het quaedt, alsse wel zijn fenijn met honigh omstreken, op datse door hare bitterheydt op 't eerste proeven gheen walgingh maken: maer tot de binnenste leden door dringhen souden, eerse ghevoelt worden. So druckt dan dese grouwelicke stemm' altijdt en klinckt in de ooren: Biecht alle uwe sonden: | en desen grouwel en schrick en kan niet ghestilt worden, dan door eenen ghewissen troost. Laet de Lesers alhier ghedencken hoe onmoghelick het zy alle de daden van een gheheel jaer te berekenen, en wat op elcken dagh misdaen is by een te versamelen: dewijl d'ervaringh eenen yegelicken overtuyght, als de sonden alleen van eenen dagh des avondts t'ondersoecken zijn, dat de memory en gheheughnis beswijckt: sulck een hoop en verscheydenheyt der feylen komender alsdan te voorschijn. Want ick en spreeck' niet van die grove en botte Hypocryten, dewelck', wanneerse drie of vier van de swaerste sonden hebben aengemerckt, meenen datse een eynde aen't werck ghemaeckt 2) hebben: maer van Godts oprechte Dienaers, dewelcke, wanneers' haer selven hebben ondersocht 3), siende dats' overladen zijn, daer by noch voegen 't geen Joannes segt: Indien ons herte [*ons*] veroordeelt, Godt is meerder dan ons herte, en worden oversulcks verbaest op het aenschouwen van dien Rechter, wiens ondersoeck en kennis ons' besef 4) en begrip verre te boven gaet.

Daer nae, datmen noodtsakelick in vertwijffelingh of onghevoelig-heydt neder-storten moet.

(p. 253.)

1. Ioan. 3. 20.

18. Ende dat een goedt deel der werelt te vreden is geweest met sulcke versoetingh, daer mede soo een doodelick fenijn getempert en gemenght wierdt, dat en is niet gheschiedt door diense geloofden dat Gode daer mede ghenoegh gedaen was, of om dat het hen genoegh dede: maer op datse, gelijck als midden in de Zee een ancker uyt geworpen hebbende, een weynigh van de schip-vaert rusten: of als een vermoeyden en aemechtighen 1) wandelaer, op den wegh een weynigh neder ligghen soude. Ick en gheef my gheen moeyte 2) om dit geloofweerdigh te maken. Want yeder een kan by hem-selven sijns selfs ghetuyghe wesen. Ick sal met weynigh woorden segghen, wat dit voor een Wet gheweest zy. Voor eerst isse gantsch en gaer onmoghelick. Derhalven en kanse niet anders doen dan verderven, verdoemen, verwarren, in vernieling en wanhoop werpen. Ten anderen beneemtse den sondaren het waerachtigh besef 3) harer sonden, sy maeckt deselve tot Hypocryten, en maeckt 4) datse Godt vergeten en haer selven. Want terwijl sy gheheel besich ghehouden worden in 't optellen der sonden, soo verghetense ondertusschen dien heymelicken poel harer ghebreken, hare verborgen' ongherechtigheden, en inwendighe smetten, door welckers kennis sy aldermeest hare rampsaligheydt behoorden t'overwegen. Maer d'aldersekerste reghel der belijdinghe soude zijn, te bekennen en te belijden dat den afgrondt onser sonden soo groot is dat die oock ons besef 5) te boven gaet. Nae desen regel sien wy dat de belijdenisse des Tollenaers gheschickt en gepast is gheweest: Heere weest mijn arm sondaer ghenadigh! Als of hy seyde: Ick ben gheheel een sondaer soo groot als ick ben, ick en kan oock de grootheydt mijner sonden niet begrijpen noch met ghedachten, noch met de tonghe: laet den afgrondt van uwe barmhertigheydt desen afgrondt der sonde verslinden. Moeten dan, sult ghy segghen, niet alle de sonden ghebiecht worden? Isser dan gheen belijdinghe Gode behaghelick dan alleen die die besloten is in dese woorden: Ick ben een sondaer? Jae men moet veel eer zijn best doen om soo veel ons doenlick is ons' hert voor den Heer' uyt te storten: ende niet alleen met een woordt belijden dat wy sondaers zijn, maer waerlicks en van herten ons voor soodanige bekennen: met ons gheheel verstandt overwegen hoe groot en hoe verscheyden de smette der sonde zy: niet alleen dat wy onreyn zijn, maer oock hoedanig en hoe groot ons' onreynigheyt is, en in hoe veel deelen die bestaet; niet alleen

De tweede wederlegging van d'eerste dwalingh, genomen van tweederley gelijckenis.

Den korten Inhoudt van de geheele weder-leggingh.

De derde wederlegging genomen van het teghen-deel, voor-stellende den aldersekersten reghel der belijdingh.

Lucas 18. 13.

Uyt-legging van desen reghel.

1) gedaen werck te hebben. 2) ghedaen werck. 3) ondertast. 4) ghevoelen.

1) flaeuwen. 2) arbeyde niet. 3) ghevoelen. 4) doet. 5) ghevoelen.

dat wy schuldenaers zijn, maer oock met hoe groote schulden wy zijn beswaert en menigsins verbonden: niet alleen dat wy ghewondt zijn, maer oock hoe veel' en hoe doodelicke wonden wy hebben. Doch als den sondaer door dees' overwegingh hem-selven gheheel voor Godt uyt-ghestort sal hebben, dat hy als dan ernstelick en oprechtelick bedencke datter noch meer gebrecks overig is, en dat de vertrecken sijner sonde dieper zijn, dan dat hy die t'eenemael soude konnen doorgronden en doorsoecken. En dat hy oversulcks met
Ps. 19. 13. David uyt-roepe: Wie verstaet sijne feylen, reynight my Heere van mijne verborgene
1. Tegheuwerpingh. ghebreken. Nu datse voorts seggen, dat de sonden niet en worden vergheven 't en zy dat men vastelick voorghenomen heeft te biechten, en dat de poorte van het Paradijs ghesloten is voor den ghenen die de gheleghentheydt die hem voor-ghekomen is om te biechten, veronachtsaemt heeft, het zy verre
Antwoordt. daer af dat wy hen dat souden toestaen. Want daer is nu gheen andere verghevinge der sonden, dan daer altijdt is gheweest. Van alle die sondaren daer van men leest datse verghevinge der sonden van Christus verkreghen hebben, en wordt niet ghelesen datse in d'oore van eenigen Priester ghebiecht hebben. Sy en konden voorwaer oock niet biechten, dewijl datter gheen Biecht-Papen en waren, noch biechte selfs. En veel' eeuwen daer nae en is van dese biecht niet ghehoort gheweest, doe de sonden sonder dese condity vergeven wier-
Bevestigingh. den. Maer om hier van als van een twijffelachtighe saeck niet langher te twisten, 't Woordt Godts 't welck eeuwigh blijft is in desen deele
Ezechiel 18. 21. klaer. Soo dickwils als den sondaer suchtet, soo en sal ick aen alle sijne sonden niet meer ghedencken. Die tot dit woordt yetwes durft toe doen, die en bindt de sonden niet, maer
2. Teghenwerpingh. hy bint de barmhertigheyt Godts. Want datse beweeren datmen gheen oordeel en kan strijcken, 't en zy datmen van de saeck kennis
Antwoordt. ghenomen heeft. Daer op is d'antwoorde veerdig, dat, namelick, die gene die haer selven op haer eygen handt tot Rechters ghemaeckt hebben, dit ampt lichtveerdelick tot haer trecken. En 't is wonder datse soo sorghlooslick haer selven grondt-regelen smeden,
3. Tegheuwerpingh. die gheen verstandighe en sal toestaen. Sy roemen dat het ampt van binden en ontbinden hun-lieden bevolen is, eveneens als of het een
Antwoordt. sekere Jurisdicty en rechtsplegingh ware, die by forme van een proces of pleydooy moest verhandelt worden. Maer dat dit recht, 't welck sy haer selven vermeten, den Apostelen onbekent zy gheweest, dat roept en bewijst haer gantsche Leere. Ende seker en vast te weten of den sondaer ontbonden wordt, dat en komt den Priester niet toe, maer Gode van den welcken d'absoluty en vergevingh versocht wordt: dewijl die gene die de biecht hoort nimmermeer en kan weten, of d'optellinge der sonden ter degen en naer behooren gedaen is. Oversulcks en souder gheen absoluty zijn dan die bepaelt is tot de woorden des ghenen die ge-oordeelt moet worden. Hier by komt noch dat het ontbinden t'eenemael hanght aen 't gheloof en de boetveerdigheydt, welcke twee dingen voor den mensch verborghen zijn, wanneer hy van eenen anderen oordeelen en vonnis uytspreken moet. Soo volght dan dat de sekerheyt der bindingh en ontbindingh, aen 1) het goet-duncken eens aerdtschen Richters niet en is onderworpen; dewijl een Dienaer des Woordts als hy sijn ampt | nae behooren bedient, niet en kan absolveeren of ontbinden dan voorwaerdelick 2); maer dat dit, te weten: Wien ghy die sonden vergeeft, &c. ghesproken wordt om der sondaren wille, op datse niet en souden twijffelen dat de vergeving, die door Godts bevel en stemme belooft wordt, in den Hemel vast en bondigh zijn sal. Tweede antwoordt. (p. 254.)

19. Daerom en is 't niet wonder dat wy dees' Oorbiecht, een saeck die soo pestilentiael en verderflick en de Kercke soo menighsins schadelick is, verdoemen, en wech ghenomen willen hebben. Alwaerse schoon in haer selven een middelmatighe saeck noch goedt noch quaedt, nochtans dewijlse gheen nut noch vrucht en kan doen, en daer toe tot soo veel godtloosheden, grouwelen en dwalinghen oorsaeck ghegheven heeft: wie en soude niet oordeelen datmen die terstondt behoort af te schaffen? Sy sommen 3) wel sommige nuttigheden op 4), dewelcke sy als seer profijtelick roemen en voorstellen: maer deselve zijn of versonnen 5), of van gheender weerden. Een dingh alleen prijsens' aen als sonderlingh voordeeligh, te weten, dat de beschaemtheydt die de Belijder en Biechter ontfangt een sware straffe zy, waer door de sondaer in den toekomenden tijdt voorsichtiger wordt, en Godts wraeck voorkomt midts sich selven straffende. Even eens als of wy den mensch door een ghenoeghsame beschaemtheyt niet en verdeemoedigden, wanneer wy hem tot d'opperste vierschaer des Hemels roepen: Ick segge tot die vierschaer daer Godt selfs van alles kennis neemt. 't Is voorwaer fijn ghevordert, als wy ons uyt schaemte voor een mensch alleen van sonden onthouden, en ondertusschen ons niet en schamen

4. Teghenwerpingh. Dat de oorbiecht een middelmatighe en oock een profijtelicke saeck zy.

Antwoordt, dewelcke de geveynstheyt, de leughen, de Godtloosheydt en de afgrijselicke grouwelen van de voorstanders deser dwalingh ontdeckt.

1) [ ]. 2) met condity. 3) verhalen. 4) [ ]. 5) versiert.

Godt te hebben tot een ghetuyghe van onse quade conscienty. Al hoe wel dit is oock t'eenemael valsch. Want men kan alomm' bemercken dat door geen saeck ter werelt meer vermetenheydt of ongebondenheydt om te sondigen en ontstaet, dan wanneer de menschen meenen datse voor den Priester hare biecht ghedaen hebbende, haren mondt moghen afwisschen ende segghen: Ick en hebbe niet misdaen. Ende sy en worden niet alleen stouter om te sondighen 't geheele jaer door: maer zijnde sonder sorghe van te moeten biechten, soo en suchtens' oock in den verderen tijdt des jaers nimmermeer tot Godt, sy en keeren nimmermeer weder tot haer selven, maer hoopen sonden op sonden: tot dat de tijdt komt, in dewelcke sy, volgens haer meeningh, alle hare sonden te gelijck sullen uytspouwen. En als sy de selvighe uyt ghespogen hebben, soo dunckt hen datse van haer pack ontlost zijn, datse Gode benomen hebben het oordeel 't welck sy den Priester hebben op ghedragen en over ghelaten: en datse Gode de gedachtenisse van hare sonden hebben doen af leggen, wanneerse die den Priester hebben bekendt ghemaeckt. Voorts wie isser doch die verblijdt is als hy siet dat den dagh om te biechten voor de deur staet? Wie isser doch die met een veerdigh gemoedt tot de biechte toetreedt? en niet veel meer, als of hy met een styven en ghedraeyden hals in een ghevangenisse gesleept wierdt, daer toe onwilligh komt en ghelijck een die teghen spartelt? Behalven misschien d'Offer-paepkens selfs, dewelcke door het onderlingh verhael van hare schelm-stucken, als door boertighe 1) fabelen, haer selven wellustighlick vermaken. Ick en sal niet veel papiers bekladden in't verhalen van d'afgrijselicke grouwelen daer med' haer-lieder oorbiecht vervult is. Ick seggh' alleen, indien die heylige Man niet onwijsselick gedaen en heeft, dewelck' op een eenigh gherucht van hoerery, de biecht uyt sijn Kerk', of liever uyt de ghedachtenisse sijns volcks wech ghenomen heeft: soo worden wy onderricht wat hedensdaeghs te doen staet van weghen ontallicke hoereryen, overspelen, bloedt-schendinghen, en bordeelschappen.

Nectarius, van dewelcke siet de sevende secty.

Weder-legingh van de tweede dwalingh.

20. Dat de Biecht-Papen alhier de macht der sleutelen voorwenden en daer op het voorst' en achterste van haer rijck en heerschappy bouwen, wy moeten besien hoe veel dat vermach en gelden kan. Zijn dan, segghense, de sleutelen te vergheefs ghegheven? Is dan dit te vergeefs ghesproken: Al wat ghy ontbinden sult op der Aerden dat sal ontbonden zijn in den Hemel? Maken wy dan het Woordt

Matth. 18. 18.

1) bootsighe.

van Christus ydel en onnut? Ick antwoorde datter groote oorsaeck was waerom de sleutelen ghegheven wierden: ghelijck ick korts te voren verklaert hebb', en wederom klaerder leeren sal, als wy van den Ban handelen sullen. Maer wat sal 't zijn, indien ick alle soodanighe hare vraghen met eenen slach 't hooft afhouwe, seggende: Dat de Mis-papen niet en zijn Stadt-houders en Naevolgers der Apostelen? Doch dit sal oock elders moeten verhandelt worden. Nu segg' ick datse door dat geen daer mede sy haer selven voornementlick willen verstercken, eenen muyr-breker oprechten waer door alle hare sterckten ter neder geworpen worden. Want Christus en heeft sijne Apostelen niet eer macht gegeven om te binden en t'ontbinden dan als hy haer met den Heyligen Geest begaeft heeft. Ick segge derhalven dat niemand de macht der sleutelen toe en komt dan den ghenen die eerst den Heyligen Geest ontfangen hebben. Ick seggh' oock dat niemandt de sleutelen gebruycken kan, 't en zy dat de Heylige Geest voor gae, leere en seggh' wat men doen moet. Sy klappen datse den Heylighen Gheest hebben: maer sy verloochenen sulcks met der daedt. Soose niet misschien en verdichten en meenen dat de Heylighe Geest een ydel dingh zy en van gheender weerden: doch men sal hen-lieden niet ghelooven. Ende met dit stuck wordens' in 't gheheel ter neder geleydt, te weten, van welcke deur sy oock souden moghen roemen de sleutel te hebben, dat men haer altijdt vrage, of sy hebben den Heyligen Gheest die de Beleyder en Regeerder der sleutelen is. Indiens' antwoorden datse den Heylighen Gheest hebben, soo moet men van 1) haer wederom vernemen, of de Heylighe Geest kan dwalen? Dit en sullense niet opentlick durven seggen, al is 't dats' het door haer Leer' bedecktelick te kennen geven. Soo sal men dan besluyten, dat geen Offer-Papen de macht der sleutelen hebben, dewijls' alomm' sonder onderscheydt ontbinden 't geen de Heere ghebonden wilde hebben, en binden 't geen hy bevolen hadde t'ontbinden.

In't 4. Boeck cap. 12.

1. De Mis-papen en zijn gheen naevolghers der Apostelen.

In't 4. Boeck cap. 6.

2. Sy en hebben den Heyligen Geest niet die alleen is een regeerder en beleyder der sleutelen.

Reden.

21. Wanneerse sien datse door seer klare bevindingen worden overtuygt datse beyde weerdighe en onweerdighe sonder onderscheydt ontbinden en binden, soo treckense de macht der sleutelen tot sich sonder de kennisnemingh der saeck 2). En al hoewel datse niet en durven loochenen dat de kennisnemingh der saeck 2) noodigh is tot het rechte gebruyck der sleutelen, soo schrijvense nochtans dat oock den quaden uytdeelders de macht der sleutelen ghegheven zy. Maer dewijl

Weder-legingh van de derde dwaling.

1) uyt. 2) wetenschap.

1. Sy en hebben gheen kennisse van het ghebodt en de belofte van Christus.

(p. 255)

dit de macht is: Al wat ghy op der aerden binden of ontbinden sult, dat sal oock in den Hemel ghebonden of ontbonden wesen: soo moet dese belofte van Christus liegen, | of sy binden en ontbinden recht, die met dese macht begaeft zijn. Sy en hebben alhier oock niet voor te wenden: Dat de woorden van Christus bepaelt en afgemeten moeten worden nae de verdiensten van den ghenen die ghebonden of ontbonden wordt. Wy bekennen dit oock, dat gheen andere moghen worden ghebonden of ontbonden, dan de gene die weerdigh zijn gebonden of ontbonden te worden. Maer de Verkondighers des Euangeliums ende de Kercke hebben het Woordt waer mede sy de weerdigheydt meten kunnen. In en na dit Woordt mogen de Boodtschappers des Euangeliums eenen yegelicken verghevinge der sonden beloven in Christus door het gheloove, en moghen de verdoemeniss' uytroepen teghen allen en over allen die Christus niet en omhelsen. In en na dit Woordt verklaert de Kercke dat de hoereerders, overspelders, dieven, doodtslaghers, gierigaerts en onrechtveerdighe gheen deel en hebben in het Rijcke Godts: en sy bindt de soodanighe met seer sekere banden. Door dat selfste Woordt ontbindtse, wanneerse vertroost den genen die sich bekeeren. Maer wat sal dit doch voor een macht zijn niet te weten wat men binden of ontbinden moet? En wederom niet te konnen binden of ontbinden, het en zy datmen sulcks wete? Waerom segghense dan dat's ontbinden door een macht die haer is ghegheven, dewijl d'ontbindingh onseker is? Waer toe dient ons dees' ingebeelde macht, indiense geen gebruyck of nuttigheydt en heeft? So hebb' ick dan alreede dit ghewonnen 1), of datse geen ghebruyck en heeft, of dat dit ghebruyck so onseker is dat het voor gheen geacht moet worden. Want dewijlse bekennen dat een goet deel der Priesteren de sleutelen niet en gebruycken naer behooren, en dat de macht sonder wettigh ghebruyck niets uyt en richt: wie sal my versekeren dat die ghene die my ontbindt, de sleutelen wel bedient en aenleydt? Indien hy een quade bedienaer is, wat heeft hy anders van dees' ondeughende bedieningh, te weten: Wat in u ghebonden of ontbonden moet worden en weet ick niet, dewijl ick het rechte gebruyck der sleutelen niet en hebbe: maer ick ontbind' u so ghy sulcks verdient. Maer even soo veel soud' oock, ick en segge niet een Leeck' of ongeleert mensch (want dat en souden haer' ooren

Beantwoordingh van een tegen-werping.

1. Cor. 6.9,10.

2. Sy vervallen tot ontallicke ongherijmtheden, afwijckende van het Woordt Godts, 'twelck is de sekere regel van binden en ontbinden.

1) En ick hebb' alreede dit bekomen.

niet wel verdragen) maer een Turck, of den Duyvel konnen doen. Want het is so veel als of'er gheseydt wierdt: Ick en hebbe Godts Woordt niet het welck een seker regel is om t'ontbinden: maer my is macht ghegheven om u t'ontbinden: indien uwe verdiensten sulcks weerdig zijn. Soo sien wy dan waer op sy toegheleydt hebben, wanneerse hebben verklaert, dat de sleutelen zijn d'authoriteyt om t'onderscheyden, en de macht om het vonnis uyt te voeren: dat de kennisneminghe 1) daer by komt tot een raedtsman, en datse ghelijck een raedtsman dient om de sleutelen wel te gebruycken. Te weten, Sy hebben wulpsch en ongebonden, sonder Godt en sijn Woort willen heerschappy voeren en de meester spelen.

Siet de 15. secty.

22. Indien yemandt hier teghen seght: Dat oock d'oprechte Dienaren van Christus immers alsoo seer onvast en onseker sullen gaen in 't stuck van hare bedieningh, dewijl d'ontbinding die aan 't geloof hanght, altijdt twijffelachtigh zijn sal. Ten anderen, dat de sondaers geenen of kleenen troost sullen hebben, gemerckt de Dienaer selfs die niet bequaem en is om van haer gheloove t'oordeelen, van haer ontbindingh niet en is versekert: Soo hebben wy d'antwoorde daer op ghereedt en veerdigh. Want sy-lieden segghen dat de Priester gheen andere sonden en vergheeft dan de ghene daer van hy selfs kennis neemt. En also hangt de vergevingh nae haer segghen aen het oordeel des Priesters. En als die niet voorsichtelick en onderscheydet wie der vergevinghe weerdigh zijn, soo is sijnen gantschen handel ydel en te vergheefs. In somma de macht daer van sy spreken, is een recht en macht om t'ondersoecken en t'oordeelen, waer aen de vergevingh en ontbindingh bepaelt en verbonden wordt. In dit deel en wordt geen sekerheydt of vastigheyt ghevonden: jae 't is eenen diepen afgrondt: Want als de biecht niet oprecht en volmaeckt en is, soo is de hope der vergevingh oock kreupel en verminckt. Daer en boven moet oock de Priester selfs in twijffel 2) blijven, dewijl hy niet en weet of de sondaer sijne sonden ter goeder trouwen opsomt 3). En 4) eyndtlick is d'onwetentheyt en on-ervarentheyt der Priesteren soo groot, dat het meerderdeel der selver tot de bediening van dit ampt niet een sier bequamer en is als een schoen-lapper om het landt te bouwen: en d'andere moeten by nae alle te samen met recht hen selven voor verdacht houden. Soo komt dan d'onsekerheyt en twijffelachtigheydt

Uytvlucht teghen de weder-leggingh van de derde dwalingh.

1. Antwoort, alwaer die van het Pausdom tot verscheyden ongherijmtheden ghebracht worden, het zy dat ghy den Mis-Priester, 't zy dat ghy den belijder aensiet.

1) wetenschap. 2) twijffelachtigh. 3) verhaelt. 4) [ ].

van de Pauselick' ontbindingh hier uyt, te weten, datse willen dat die haer fondament en vastigheyt van den persoon des Priesters hebbe: en dat niet alleen, maer oock van de kennisse die hy neemt, op dat hy alleen van aengebrachte, ondersochte en bevondene saken oordeel strijcke. Nu soo yemandt dese goede Leeraers vraeghde, of den sondaer met Godt versoent wordt, als hem sommige sonden vergheven zijn, ick en sie niet watse daer op souden antwoorden: anders dan datse ghedronghen sullen worden te belijden dat al dat 't welck de Priester uytspreeckt, aengaende 't vergeven der sonden die hy heeft hooren opsegghen, vruchteloos en sonder profijt is, so langh als de verdere sonden die hy niet ghehoort en heeft, ghebonden en onvergheven blijven. En met wat een schadelicke benauwtheyt de conscienty van den ghenen die 1) ghebiecht heeft, bevanghen blijft, dat blijckt hier uyt, te weten, dat hy uyt Godts Woordt niet met allen sekers en kan af nemen, terwijl hy sich verlaet en berust op des Priesters discrety, ghelijck als sy spreken.

De tweede antwoort, daer mede der voorseyder uytvlucht ten vollen genoeg gedaen wordt.

Van alle dees' ongherijmtheden is daerenteghen 2) de Leere die wy voorstellen, vry en ontslaghen. Want d'ontbindingh gheschiedt met condity, te weten, dat de sondaer vertrouwe dat Godt hem genadigh is, indien hy maer oprechtelick de versoeningh soeckt in d'offerhande van Christus: en gherust is in de ghenade die hem is voor-gesteldt. Aldus en kan die niet dwalen die volghens 't ampt van een Uytroeper, verkondight en afroept 'tgeen hem uyt Godts Woordt is aenghedient. De sondaer kan oock een klare en sekere ontbinding ontfangen, als de eenige condity daer by ghesteldt wordt, aengaende 't omhelsen van de genade van Christus, volghens dien alghemenen regel onses meesters, dewelck' in het
Matth. 9 29. Pausdom godtlooslick veracht is gheweest: U gheschiede nae uwen gheloove.

Weder-leggingh van de vierde dwalingh, te weten, dat het recht om t'ontbinden den Priesteren ghegheven is.

23. Ick hebb' elders belooft te segghen hoe onwijsselick sy die dinghen onder een menghen die van de macht der sleutelen in de Schriftuyr gheleert worden: en hier toe sal bequamer gheleghentheydt wesen in den handel van de regeeringhe der Kercke. De Lesers sullen nochtans gedachtigh zijn dat dat geen 't welck Christus ghesproken heeft, eens-
(p 256.) deels van de Predicaty | des Euangeliums, en andersdeels van den Ban, verkeerdelick verdraeyt wordt tot de heymelicke Oorbiecht. Wanneerse derhalven voorwerpen, dat het recht om t'ontbinden den Apostelen ghegheven is, op dat de Priesters dat bedienen souden, verghevende de sonden die hen-lieden beleden zijn, soo is 't openbaer dats' eenen valschen en onnutten grondt nemen: want de ontbindingh die op 't geloove volght, die en is niet anders dan een ghetuyghnis van de ghenade, ghenomen uyt d'onverdiende belofte des Euangeliums. Maer d'ander' ontbinding die in de disciplijn en tucht der Kercke ghelegen is, die en gaet de verborgene sonden niet aen, maer behoordt meer tot een exempel van andere, op dat d'openbaere ergernisse der Gemeynte wech genomen worde.

1. Sy nemen eenen valschen grondt, en zijn onwetende aengaende den staet des verschils.

2. Sy keeren de Kerckelicke tucht en disciplijn om.

En datse van hier en van ginder ghetuyghnissen by een schrappen, om daer door te bewijsen dat het niet ghenoegh en is dat men de sonden Gode alleen, of den leecken en ongeleerden biechtet, 't en zy dat oock de Priester daer van kennisse neme, daer in pleghen sy een stinckende ende onbeschaemde neerstigheydt.

Eerste tegenwerpingh.

Antwoordt.

Want indien d'Oudt-vaders den sondaers t'eeniger tijdt raden datse sich ontlasten souden by haren Pastoor, sulcks en kan van het op- 1.
sommen 1) en optellen der sonden niet verstaen worden, 't welck te dier tijdt in geen ghebruyck en was. Daer beneffens ghelijck 2.
Lombardus en diergelicke slincks en verkeert waren, alsoo schijnense met opset vervalschte Boecken die op de namen van goede Leeraers uytghegaen waren, gebruyckt te hebben, om onder dien deck-mantel d'eenvoudighe te bedriegen. Sy bekennen wel te recht dewijl d'ontbindingh altijdt met de penitenty vergheselschapt is, datter oversulcks eygentlick geenen bandt en blijft, wanneer yemandt met boetveerdigheyt geraeckt is, ofschoon hy noch niet gebiecht en heeft: en dat daerom de Priester in sulcken gheval 2) de sonden niet soo seer en vergeeft als hy wel verklaert en verkondight datse vergeven zijn. Hoewel sy 3.
schuyven onder dat woordt *verklaren* een grove dwalingh in, dewijl sy een ceremony stellen en gebruycken in de plaets van de Leere.

2. Tegenwerpingh.

Antwoordt.

Datse voorts daer by voegen: Dat die geen die alreede voor Godt vergevingh ontfanghen hadde, in het aenschijn der Kercke wordt gheabsolveert en ontbonden, dat treckens' onbequamelick tot het ghebruyck van yeder een, 't welck (gelijck wy nu gheseydt hebben) tot de ghemeene disciplijn der Gemeynte verordent is, alsmen d'ergernis die uyt een swaer' en bekende sond' is ghekomen, moet wech nemen.

3. Tegenwerpingh.

Maer een weynigh daer nae verkeeren en verderven sy dese matigheyt, voegende daer by een andere manier om te vergeven: te weten, met opleggingе van straff' en voldoeningh, waer in sy

1) (sich). 2) [ ].

1) verhalen. 2) kas.

haren offerhanden toeschrijven een recht om te halveeren en in tween te klooven 't geen ons Godt al-omme in 't gheheel en ten vollen belooft heeft. Want dewijl hy alleenlick boetveerdigheydt en gheloof vereyscht, soo is dese kloovingh of verdeelinghe 1) t'eenemael heylighschennend 2) en grouwelick. Want het gheldt even soo veel als of de Priester, de persoon eens Overheers of Hooftmans vertoonende 3), Gode tegenstont en niet en wilde lijden dat Godt door sijn loutere mildtdadigheydt yemand tot genaden opnemen soude, dan alleen den ghenen die voor deses Overheers voetbanck gheleghen heeft en aldaer ghestraft is geworden.

Besluyt des gantschen handels tegen dese versonnen biecht, wiens oorsprongh, tyranny, laster, heylighschennis en menigerley ongoddelickheydt alhier wordt afgheschildert.

24. De gantsche hooft-somma loopt hier op uyt. Indiense Godt willen maken tot een Autheur van dese versonnen 4) biecht, soo wordt haer ydelheydt gheopenbaert: ghelijck ick betoont hebbe datse vervalschers zijn in die weynighe plaetsen die sy by brengen. En dewijl het openbaer is dat de biecht' een Wet is van menschen in ghesteldt, soo seggh' ick datse daer beneffens is een tyrannische Wet, en ghemaeckt en ghegheven tot verkortinghe Godts, dewelcke de conscientien aen sijn Woordt verbindt, en wil dat die van de heerschappy der menschen vry zijn sullen. Nu, wanneer dat ghene 't welck Godt heeft willen vrylaten, voor-gesteldt wort als noodtsakelick om de vergevinge der sonden te verkrijghen, soo seggh' ick dat sulcks een onverdraghelicke heylighschennis 5) is. Want daer en is niet dat Gode meer eyghen is als de sonden te vergeven, waer in onse saligheydt is ghelegen. Boven dien hebb' ick aenghetoont 6) dat dese tyranny eerst inghevoert is gheweest, doe de werelt door een schandelick' ongeleertheyt onderdruckt was. Daer beneffens hebb' ick doen sien 7) dat het is een pestilentiale Wet die d'arme zielen in wanhoop van boven neder werpt, waer gheen vreese Godts en is: of de selvige noch botter en stomper maeckt, waer sorghloosheyt is die met ydele behagelickheydt en smekinghen streelt en verlockt. Eyndtlick hebb' ick uyteengheset 8) dat alle de versachtingh die sy by brenghen nerghens anders toe en dient dan om de suyvere Leere te verwarren, te verduysteren en te verderven, en hare godtloosheden met valsche verwen te bedecken.

De dwalinghen en leugenen van de voldoening, die de Sophisten de derde plaets geven in de penitenty. Lib. 4. sent. dist. 10. cap. 4. cap. non sufficit; de Pont. c. med. eadem dist.; C. nullus ead. dist.

25. In de derde plaetse der penitenty stellense de Voldoeningh, maer alles wat sy daer van snappen, dat kan met een woordt wederleydt worden. Sy segghen dat het ghenoegh en is dat die ghene die penitenty doet, van sijne vorige sonden hem-selven onthoudt, en sijn leven betert, 't en zy dat hy oock met eenen Gode voldoe van weghen de sonden die bedreven zijn. En datter veel hulp-middelen zijn, door dewelcke men de sonden kan afkoopen: te weten tranen, vasten, offerhanden, en wercken der liefde: datmen daer mede den Heere versoenen, de schulden van Godes gerechtigheydt betalen, de sonden verghelden, en de verghevingh verdienen moet. Want al hoewel hy de schuldt vergheven heeft door den overvloedt van sijne barmhertigheyt, dat hy nochtans de straffe houdt door de disciplijn en oeffeningh van sijne rechtveerdigheyt. En dat dit de straffe zy die door voldoeninghen afghekocht moet worden. Nochtans komt dit alles tot dit kort begrijp, te weten: Dat wy wel van Godes goedertierentheydt de verghevingh onser misdaden ontfanghen, maer dat dit gheschiedt door het tusschenkomen van de verdienst onser wercken, door dewelcke de straffe der sonden gheboet, en alsoo de schuldighe voldoeningh van Godts gerechtigheyt betaelt moet worden. Tegen sulcke leugenen stell' ick d'onverdiende vergevinge der sonden, dewelcke so klaer als eenigh dingh in de Schriftuyr verkondight wordt. Voor eerst wat is vergevingh anders dan een ghescheck van Godts loutere mildtdadigheydt? Want niet 1) die Schuldt-Heer en wort 2) geseyt quijt te schelden die u door sijn handtschrift betuyght dat hem de penningen toegetelt zijn: maer hy 3) die van selfs sonder eenige betalingh door sijn goedt-dadigheyt de naem sijns schuldenaers uytwischt. Daer beneffens waerom wordt daer by ghevoeght, om 3) niet of *onverdient*, 't en zy dan om alle waen en meening van voldoeningh wech te nemen? Met wat vermetentheyt rechten sy dan noch op hare voldoeninghen, die | door sulcken stercken donderslagh ter ne'er ghevelt worden? En wat sullen wy seggen? wanneer de Heere door Jesaia roept: Ick, Ick ben het, die uwe overtredingen uytdelght, om mijnent wille: ende ick en gedencke uwer sonden niet: betuyght hy daer mede niet opentlick, dat hy de oorsaeck en het fondament der vergeving alleen van sijn goedtheyt neemt? Daer beneffens als de gantsche Schriftuyr van Christus ghetuyghnis gheeft dat de verghevinghe der sonden door sijnen naem ontfangen moet worden, sluyt hy dan niet all' andere namen daer buyten? Hoe leerense dan dat de selvighe door den naem der voldoeninghe verkreghen wordt? Laet hen niet segghen datse dit den

Hier teghen wordt gesteldt dat woordt,

1. Verghevinghe,

Iesai. 52. 3. Rom. 5. 8. Coloss. 2. 14. Tit. 3. 5.

2. Onverdient.

(p. 257.)

3. Godt uytwisschende de ongerechtigheden. Iesai. 43. 25.

4. Door en om Christus. Actor. 10. 43.

1) uytneemingh. 2) kerck-roovisch. 3) dragende. 4) versierde. 5) Kerck-roof. 6) betoont. 7) geleert. 8) verklaert.

1) [ ]. 2) (niet). 3) [ ]. 4) uyt.

voldoeninghen niet toe en schrijven, ofschoon die als hulp-middelen daer tusschen komen.

Waer uyt volght dat onse voldoeningh niet noodig en zy.

Want als de Schriftuyr seyt: Door den naem van Christus, soo verstaet sy dat wy daer toe niet met all' en brengen, dat wy in desen niets dat ons eyghen is voorwenden, maer dat wy door Christus alleen daer toe geraken. Ghelijckerwijs Paulus wanneer hy beweert:

2. Cor. 5. 19.

Dat Godt de werelt in Christus met hemselven versoenende was, om sijnen 't wil den menschen hare sonden niet toe-rekenende, soo voeght hy terstondt daer by de wijs' en manier, te weten, om dat Christus die sonder sonde was, voor ons tot sonde gheworden is.

1. Teghenwerping, welcke de ghenaed' en kracht van Christus seer nauw bepaelt. Lib. 3. sent. dist. 9.

26. Doch haer-lieder verkeertheydt is soodanigh datse seggen: Dat de vergevinge der sonden en de versoeningh eenmael geschiedt, wanneer wy in den Doop door Christus tot de ghenade Godts worden aengenomen: dat men nae den Doop weder opstaen moet door voldoeninge, en dat het Bloedt van Christus daer toe geen voordeel en doet, dan voor soo veel als het door de sleutelen der Kercke bedient en uyt-gedeelt wort. Ick en spreeck' niet van een twijffelachtighe saeck, dewijls' hare vuyligheydt door seer klare schriften te voorschijn ghebracht hebben: ende dit hebben onder hun ghedaen niet een of twee: maer den gantschen hoop der School-Leeraren. Want nae dat hunluyder aller Leermeester 1), eerst in overeenstemminghe met 2) de Leere van

1. Petr. 2. 24.

Petrus, beleden heeft dat Christus aen het hout de straffe der sonden heeft betaelt, soo verbetert hy terstondt dat gevoelen met dees' uytsonderinghe 3) die hy daer by voeght, te weten, dat alle de tijtlicke straffen der sonden in den Doop vergeven worden: maer dat de selvighe nae den Doop door middel van de penitenty worden vermindert: sulcks dat het Kruys van Christus en onse penitenty

1. Antwoort uyt den Euangelist Ioannes. 1. Ioan. 2. 1, 2. en 12.

alsoo te samen souden wercken. Maer hoe heel 4) anders spreeckt Joannes: Soo yemandt, segt hy, gesondigt heeft, wy hebben een Voorspraeck by den Vader, namelick, Jesus Christus: ende hy is de versoeninge voor onse sonden. Ick schrijve u kinderkens: want de sonden zijn u vergheven om sijnen Naem. Voorwaer hy spreeckt tot de gheloovighe, en dewijl hy hen Christus voorstelt tot een Versoeningh der sonden, soo betoont hy datter gheen andere voldoeningh is waer door de vergramde Godt versoent of te vreden ghesteldt soude kunnen worden. Hy en seght niet: Godt is eenmael met u-lieden versoent door Christus, soeckt ghy-lieden nu andere middelen: maer hy maeckt hem tot eenen

1) Meester. 2) volghens. 3) uytneming. 4) veel.

eeuwighen Voorspreker, die ons door sijn voorbiddingh altijdt in de ghenade des Vaders herstelt: en tot een eeuwighe Versoeningh, daer door de sonden versoent worden. Want dit is eeuwighlick waerachtigh 't welck die andere Joannes seyde: Siet het Lam Godts, dat de sonde der werelt wech neemt. Hy neemt, seggh' ick, wech en niemandt anders.

2. Antwoort uyt Joannes den Dooper. Ioan. 1. 29, 36.

Dat is, dewijl hy alleen is het Lam Godts, soo is hy oock alleen d'Offerhande voor de sonden, hy alleen is de Versoeningh, hy alleen is de Voldoeningh. Want aengesien het recht en de macht om te vergheven eygentlick den Vader toekomt, als hy van den Soon wordt onderscheyden, ghelijck alreede gesien is, soo wordt Christus alhier gesteldt in eenen anderen graedt, te weten, dat hy de straffe die wy schuldigh waren op sich nemende, voor Godts oordeel onse schuldt uytghevaeght heeft. Waer uyt volght, dat wy aen de versoeningh die door 1) Christus volbracht is niet anders en sullen deel hebben, dan als by hem blijft berustend d'eere, dewelcke die ghene die Godt soecken te paeyen met hare vergeldingen en voldoeningen voor haer selven rooven.

't Ghevolgh van dees' antwoorden.

Twee dingen die hier moesten waergenomen zijn, worden door 't gedichtsel der voldoeningh schonden. Iesai. 53. 4, 6.

27. En alhier moeten twee dingen overwoghen worden: te weten: dat Christus sijn eere gheheel en ongheschendt behoude: ende dat de conscientien van de verghevinge der sonden versekert zijnde, vrede by Godt hebben. Jesaia seght: Dat de Vader onser aller ongherechtigheden geleydt heeft op sijnen Soon, op dat wy door sijn wonden ghenesen souden worden. Het welck Petrus met andere woorden herhaeldt, seggende: Dat Christus onse sonden ghedraghen heeft in sijn Lichaem op het hout. Paulus schrijft dat de sonde verdoemt is in sijn vleesch, doe hy voor ons sonde gheworden is: dat is, dat de kracht en vloeck der sonde ghedoodt is in sijn vleesch, doe hy tot een offerhande wierdt gegeven, op dewelck het gantsche pack onser sonden, met hare vervloecking en grouwelickheyt, met het vreesselick' oordeel Godts, en met de verdoemenisse des doodts gheworpen wierdt.

1. Petr. 2. 24. Rom. 8. 3. Gal. 3. 13.

In dese uytspraecken 2) en worden geensins gehoort die beuselingen, dat nae d'eerste suyveringh, niemant van ons de kracht en vrucht des lijdens van Christus en verneemt dan nae de maet van de voldoenende penitenty: maer wy worden so dickwils als wy ghesondight hebben, tot de eenige voldoeninghe van Christus geroepen en betrocken. Stelt u nu voor ooghen hare verderffelicke sufferyen, te weten, dat de genade Godts

Het eerste, te weten, dat de eere van Christus ongeschendt moet bewaert worden, wordt in't bysonder bewesen.

1) van. 2) spreucken.

in d'eerste verghevinghe der sonden alleen werckt: indien wy daer na in sonden vallen, dat onse wercken in sulcken gheval [1] mede wercken om de tweede vergevinge te verkrygen: leden dit plaets sal grypen. Wyeen het dit seggen dat hier boven aen Christus toe-gheeygent zyn, hoe geet 2) en ongheschent? Hoe boven haten veel verschilt het van malkanderen, dat ons ongherechtigheden op Christus gheleydt zyn op datse in hem versoent souden worden, en datse versoent worden door onse wercken. Dat Christus is de versoeninghe voor onse sonden, en dat Godt door de wercken versoent moet worden. Indien men handelt van de conscientie te bevredighen: wat sal doch dit voor een bevredinghe zyn, indiense hoort dat de sonden door voldoeninghen betaelt en afgekocht worden? Wanneer salse ten lesten seker zyn datse de maet der voldoening vervult heeft? Soo salse dan altijdt twyffelen of oock Godt haer ghenadigh is, sy sal altijdt benauwt zyn, sy sal altijdt vreesen en grouwelen. Want die in kleyne voldoeninghskens gerust zyn, die ghevoelen al te verachtelijck van Godts oordeel, en sy bedencken weynigh hoe groot leet sy de swaerte der sonde, ghelijck wy elders segghen sullen. En alschoon wy hen al [3] toestonden dat sommighe sonden door een behoorlijke voldoeningh versoent worden: wat sullense nochtans maken alse met so veel sonden overvallen worden, tot **voldoeninghe waervoor 4) gheen hon-|dert** levens, al waeren die selvighe oock t'eenemael daer in versleten, en souden konnen ghenoeghsaem zyn? Hier by komt noch dat alle de plaetsen waer door de vergheevinghe der sonden beweeght wordt, niet en behooren tot de gheset der versteenden in den grondt des **gheloofs onderwesen worden, maer tot de** weder-gebooren kinderen Godts, en die in den schoot der Kercke langhen tyd ontfanghen zyn gheweest. Die bootschap die Paulus soo heerlijck verheft, als hy seydt: Wy bidden van Christus weghe, laet u met Godt versoenen: en wordt niet uytgestreckt tot die, die buyten zyn, maer tot die, die al over langh weder-ghebooren waren. En de voldoeningen latende varen, so verseyndt hy hen na het Kruyce van Christus. Van ghelijcken, wanneer hy tot den Colossensen schrijft dat Christus door het bloedt des kruyces bevredight heeft, wat in den Hemel of op der Aerden is, soo en bepaelt hy dat niet tot dien oogheneblick, dat wy in de Kercke aengenomen worden, maer hy breydt het uyt tot het gantschen loop. 'T Welck bewijselijck blijckt uyt het vervolgh der woorden, **daer hy seydt dat de gheloovighe de** Verlossinge hebben door het Bloedt van Christus, namelijck, de vergevinge der sonden. Hoewel 't is onnoodigh dat ick meer plaetsen op een hoope, dewelck ons lichtmael voorkomen.

Tegenwerpinghe [illegible]

(p. 316)

De 4. Tegenwerpingh [illegible]
2 Cor. 5. 20.

Coloss. 1. 20.

28. Hier nemense haren toe-vlucht tot een onnut onderscheydt, segghende dat sommighe sonden vergheeflijck, en sommighe doodlijck zyn: dat men voor de doodlijcke sonden een swaere voldoeningh schuldigh is: **en dat de vergeeflicke door lichter hulp-middelen** ghesuyvert worden, te weten, door 't ghebedt des Heeren, door besprenging met **Wy-water, en door d'absolutie der Misse.** Aldus spelen en boerten sy met Godt. En hoewel sy de vergeeflicke en doodlicke sonde gheduyrigh in den mondt hebben, soo en hebbense nochtans d'een van d'ander noch niet konnen onderscheyden, behalven datse de Godloosheydt en onreynigheydt des herten een vergheeflicke sonde noemen. Maer wy verklaren, het welck de Schriftuer als [1] regel van recht en onrecht ons leerdt, Dat de doodt is de besoldinghe der sonden, en dat de ziel die ghesondight heeft, den doodt weerdigh zy. Voorts dat de sonden der gheloovighen vergheeflijck zyn, niet als of sy den doodt niet en souden verdienen, maer om dat door de barmherticheydt Godts gheen **verdoemenis en is voor den ghenen die in Christus Jesus zyn: om dat de sonden haer** niet en worden toe-ghereckent, om datse door vergheevingh uytghedaen worden. Ick weet met wat een onrecht sy dese onse Leere lasteren [2]. Want sy segghen dat het een Stoische Leer' is van de even-gelijcke grootheyt der sonden: maer sy sullen door haer eyghen mondt sonder eenighe moeyt overwonnen worden. Want ick vraeghe datse met **en belijden dat onder die selvighe sonden die** sy bekennen doodlijck te zyn, d'een sonde minder is als d'ander? Soo en volght dan niet terstondt dat de sonden die al te samen [3] doodlijck zyn, daerom [4] zyn van even-gelijcke swaerte en grootte. Dewyl de Schriftuer verklaert dat de doodt is het loon der sonde; dat de gehoorsaemheyt der Wet is de wegh tot het **leven: dat d'overtredingh der selver de doodt** is: soo en konnense dit oordeel niet ontgaen. **Wat uytkomste van voldoen sullen sy dan** vinden in soo grooten hoop der sonden? Of schoonse voor een eenige sonde konnen vol**doen op eenen dagh, so vallense doch in**

4. Tegenwerpingh, [illegible]

Antwoordt, [illegible]
Rom. 6. 23.
Ezech. 18. 20.

Rom. 8. 1.

Een in-worpen [illegible]

Antwoordt.

[illegible]

[illegible]

[1] een. [2] lasteren. [3] te gelijck. [4] [illegible]

meer andere sonden terwijl sy met die voldoeninghe besigh zijn: want daer en gaet niet eenen dagh voorby op den welcken d'alderrechtveerdigste niet dickwils en struyckelt. En als sy sich tot voldoeningh van d'andere sonden sullen bereyden, so sullens' een groot, of liever een ontelbaer ghetal van sonden op een hoopen. Nu is hen 't vertrouwen om te konnen voldoen af gesneden. Wat vertoevense noch? hoe durvense noch ghedachten hebben van de voldoeningh?

4. Teghenwerpingh, een onderscheydt tusschen de straffe en de schuldt invoerende, om het ghedichtsel der voldoeningh vast te setten.

29. Sy spannen sich wel in 1) om haer selven te redden, maer sy blijven, ghelijck men seght, in den dreck steken. Sy verdichten een onderscheydt tusschen de *straffe* en de *schuldt:* sy belijden dat de schuldt door Godts barmhertigheydt vergheven wordt: maer dat de schuldt vergheven zijnde de straffe noch overigh is, dewelcke Godt, volgens sijn rechtveerdigheydt betaelt wil hebben. Dat oversulcks de voldoeninghen eyghentlick dienen tot vergevingh van de straffe. Maer O goede Godt! wat een groote lichtsinnigheydt is dat?

1. Antwoort.

Nu belijdense dat de vergevingh van de schuldt geschiedt om niet en onverdient, van dewelcke sy nu en dan leeren datse door ghebeden en tranen en door allerley slach van voor-bereydingh verdient wordt.

2. Antwoort, verklaert door verscheyden Schriftuyr-plaetsen.

Maer als noch strijdt teghen dit onderscheydt reghelrecht alles wat in de Schriftuyr van de vergheving der sonden gheleerdt wordt. En al hoewel ick meene dat dit van my meer dan ghenoegh bewesen en bevestight is, soo sal ick nochtans hier onder by voegen eenige andere getuyghnissen, waer door dese kromme slangen alsoo verstrickt en benaut worden, datse voortaen selfs haren uytersten steert niet en kunnen buygen noch kronkelen 2). Dit is het Nieuwe Testament of Verbondt het welck Godt in sijnen Gesalfden met ons ghemaeckt heeft, te weten: Dat hy onse ongerechtigheden niet en sal gedencken.

Ierem. cap. 31. vss. 31. 34.

Wat hy hier mede beduydt heeft, dat leeren wy uyt eenen anderen Propheet, alwaer de Heere aldus spreeckt:

Ezech. cap. 18. vss. 24, 27.

Indien de rechtveerdige van sijn rechtveerdigheydt afwijckt, soo en sal ick aen alle sijne rechtveerdigheden niet ghedencken. Is 't dat de godtloose van sijn godtloosheydt af staet, soo en sal ick aen alle sijne ongerechtigheden niet gedencken. 't Gheen hy seght van de rechtveerdigheden niet te sullen gedencken, dat geldt soo veel als of hy seyde, dat hy daer op gheen acht noch merck en sal nemen om deselve te beloonen. Derhalven de sonden niet gedencken is soo veel te seggen, als deselve niet daghvaerden noch vorderen om ghestraft te worden. Dit selvige wordt in een andere plaets genoemt, de sonden achter den rugghe werpen, ghelijck een wolcke uytwisschen, in het diepste der zee versincken, niet toe-rekenende, gedeckt houden.

Iesai. 38. 17. en 44. 22. Mich. 7. 19. Psalm 32. 1.

Door redenen

Door soodanighe manieren van spreken hadde de Heylige Geest sijn sin en meyningh ons klaerlick uyt-geleydt, soo wy maer leersame ooren toebrachten om sijn onderwijsingh aen te hooren. Ghewisselick soo Godt de sonden straft, soo rekent hy die toe: soo hy deselve wreeckt, soo gedenckt hy daer aen: soo hy de sonden voor sijn gericht roept, soo en bedeckt hy die niet: soo hy daer op ondersoeck doet, soo en heeft hy die niet gheworpen achter sijnen rugghe: soo hy de sonden aensiet, soo en heeft hy die niet uyt ghedaen als eenen nevel: soo hy deselve wannet en sift, soo en heeft hy die niet gheworpen in het diepste van de zee.

Door het treffelicke ghetuygenis van Augustinus, in Psalm 31. Enarr. 2. 9.

En alsoo leydt het Augustinus uyt met klare woorden: Soo Godt de sonden toe-gedeckt heeft, soo en heeft hy op de selvige niet willen mercken: soo hy op deselve niet en heeft willen mercken, soo en heeft hy die niet willen gade slaen: soo hy die niet en heeft willen gade slaen, soo en heeft hy die niet willen | straffen: soo hy die niet en heeft willen kennen, soo heeft hy die liever willen vergeven. (p. 259) Waerom heeft hy dan geseydt dat de sonden bedeckt zijn? op datse niet gesien en souden worden. Dat Godt de sonden siet, wat is dat anders dan dat hy deselve straft? Laet ons oock uyt het ghetuyghnis van een ander Propheet hooren, onder wat bespreck en condity de Heere de sonden vergeeft.

Iesai. 1. 18.

Al waren uwe sonden als scharlaken, sy sullen wit worden als sneeuw, al waren sy root als carmosijn, sy sullen worden als [*witte*] wolle. En by Jeremia wordt aldus ghelesen:

Ierem. 50. 20.

In die daghen en te dier tijdt, spreeckt de Heere, sal Israëls ongherechtigheydt gesocht worden, maer sy en salder niet zijn; ende de sonden van Juda, maer sy en sullen niet ghevonden worden: want ick salse den genen vergeven, dien ick sal doen overblijven.

Door andere tegen-ghestelde Schriftuyr-plaetsen.

Wilt ghy met weynighe woorden verstaen welcke daer zy de sin van die woorden? soo overweeght in 't teghen-deel wat dese manieren van spreken beduyden, te weten: Dat de Heere d'ongerechtigheden in eenen sack te samen bindt, dat hy die tot een bussel vergadert en wechleydt, dat hy die met eenen yseren griffie 1) schrijft in eenen diamant-steen.

Iob 14. 17. Hosea 13. 12. Ierem. 17. 1

Te weten: In dien dese woorden te kennen gheven dat de sonden sullen ghestraft worden, (het welck

1) arbeyden wel. 2) toevouwen.

1) priem.

28

buyten twijffel is) soo en is hier aen oock niet te twijffelen dat de Heere met de uytspraecken 1) die in het tegen-deel staen, betuyght dat hy alle de vergeldinghe der wrake vergeeft. Hier moet ick de Lesers met betuyginge bidden en versoecken, niet datse luysteren na mijn uytleggingh: maer alleen datse Godts Woordt eenige plaets laten behouden.

3. Antwoort, ghenomen uyt de bemerking van de kracht des doodts van Christus.

30. Ick bidde u, wat soude doch Christus voor ons gedaen hebben, indien voor onse sonden als noch straffe ghe-eyscht wierdt? Want als wy segghen dat hy alle onse sonden in sijn Lichaem ghedraghen heeft op het hout, soo en gheven wy niet anders te kennen dan dat hy ghenoegh gedaen heeft voor de straf en wraeck die door onse sonden verdient was. Dit heeft Jesaia noch duydelicker te kennen ghegheven, als hy seyde: Dat de kastijdingh (of straffe) onses vredes op hem gheweest is. Maer wat is doch de kastijdingh onses vredes anders dan de straffe die onse sonden verdient hadden, en van ons betaeldt moeste worden, eer wy met Godt hadden konnen versoent worden, soo Christus hemselven niet en hadde ghesteldt in onse plaetse? Hier siet ghy klaerlick dat Christus de straffen der sonden ghedragen heeft, op dat hy de sijne daer van verlossen soude. En soo dickwils als Paulus vermaen maeckt van de verlossingh die door hem te weghe gebracht is, is, soo noemt hy die een rantsoen 2), daer mede hy te kennen gheeft, niet blootelick een verlossingh, ghelijck in het ghemeen verstaen wordt: maer den prijs selfs en de genoeghdoeninge der verlossingh. Daerom schrijft hy oock dat Christus hem-selven voor ons tot een rantsoen of los-geldt ghegeven heeft. Welck' is de versoeninge by den Heere (seght Augustinus) anders dan d'offerhande? En welck' is de offerhande anders dan 't gheen voor ons op-gheoffert is in den doodt van Christus? Ons wordt insonderheydt een sterck wapen en gheweer toe-ghedient door dat ghene 't welck in Moses Wet voor-geschreven wordt, belangende 't versoenen van de straffen der sonden. Want de Heere en heeft aldaer niet dese of die wijse van voldoen voor-ghesteldt: maer hy wil dat de gantsche voldoeningh geschiede door offerhanden. Al waer hy nochtans andersins gantsch vlytighlick en met een seer naeuwe ordeningh opsomt 3) alle de manieren der versoeningh. En hoe komt het dat hy gantsch niet en beveelt de bedrevene misdaden door eenighe wercken te heelen, maer d'offerhanden alleen tot versoeninghe vereyscht, anders dan om dat hy daer mede ghetuygen wil dat daer niet meer en is als een eenighe wijse van voldoeningh waer door sijn gerechtigheydt voldaen 1) wordt? Want de offerhanden die de Israëliten te dier tijt op-offerden, en wierden niet gehouden voor wercken der menschen: maer wierden geweerdeert nae hare waerheydt, dat is nae d'eenighe offerhande van Christus. En hoedanighen vergheldingh de Heere van ons aenneemt, dat heeft Hosea met weynighe woorden treffelick uytgedruckt: Ghy sult, seght hy, o Godt alle ongerechtigheydt wech nemen: siet hier de vergevinge der sonden. En wy sullen u betalen de varren onser lippen: siet hier de voldoeningh. Ick weet wel datse noch scherpsinnigher uytvlucht soecken 2), wanneerse tusschen de tijdelicke en eeuwige straffen onderscheyt maken. Maer dewijlse leeren dat de tijdelicke straffe is allerley straffingh die Godt soo wel het lichaem als de ziel aen doet, d'eeuwige doodt alleen uytgesondert, soo wordense door dese uytsonderingh 3) en onderscheydingh weynigh geholpen. Want de boven-genoemde plaetsen die wy by gebracht hebben die gheven dit by namen te kennen, dat wy van Godt in ghenaden worden ontfanghen op dese condity, dat hy, namelick, ons de schuldt verghevende, met eenen vergeeft al de straffe die wy verdient hadden. En soo dickwils als David of d'andere Propheten om verghevinghe der sonden bidden, soo biddense te ghelijck af de straffe der selver. Jae sy worden hier toe door 't besef 4) van Godts oordeel ghedreven. Wederom als sy van des Heeren weghen barmhertigheydt toe-seggen, soo predicken sy by nae altijdt met opset van de straffen en de vergeving van dien. Voorwaer als de Heere by Ezechiël betuyght, dat hy een eynde sal maken van de Babylonische ghevanckenis, en dat om sijnen 't, en niet om der Joden wille: soo bewijst hy ghenoegh dat de vergevingh beyde van de schuldt en van de straffe onverdient zy. Eyndelick indien wy door Christus verlost worden van de schuldt, soo moeten oock de straffen die daer uyt voort komen op houden.

1. Petr. 2. 24.
Jesai. 53. 5.
Rom. 3. 24.
1. Cor. 1. 30.
Ephes. 1. 7.
Coloss. 1. 14.
1. Timoth. 2. 6.
Augustinus in Psalm 129. c. 3.

4. Antwoort, ghenomen uyt de bemerking van de Offerhanden onder de Wet.

5. Antwoort, ghenomen uyt de bemerking van onse waerachtige voldoeningh.
Hosc. 14. 3

Wederlegging des onderscheyts 't welck de Sophisten maken.

Ezech. cap 36. vss. 22. 32.

5. Teghenwerpingh, misbruyckende ses ghetuyghnissen der Schrifture.

1. Van David's straffe.

2. Van de gerechtigheydt de sonde afkoopende.

31. Maer dewijlse oock haer selven wapenen met getuyghnissen der Schriftuere, soo laet ons sien hoedanige de bewijs-redenen zijn diese voorwenden. David, segghense, van overspel en doodtslagh bestraft zijnde door den Propheet Nathan, verkrijght verghevinghe sijner sonde: en nochtans wordt hy naderhandt ghestraft door de doodt sijns Soons,

1) spreucken. 2) verrantsoeneringh. 3) verhaeldt.

1) gepaeyt. 2) ontkomen. 3) uytneemingh. 4) gevoelen.

3. Van de liefde bedeckende de sonden.
4. Van de barmhertigheyt versoenende de ongherechtigheydt.
5. Van de aelmoesen die alles reyn maken.
6. Van veel sonden de sondaresse vergheven, om datse veel lief gehadt hadde.
2. Sam. cap. 12. vss. 13, 14.
Dan. 4. 24.
Prov. 10. 12. en 16. 6.
1. Petr. 4. 8.
Lucas 7. 47.
(p. 260.)

die uyt overspel gheteelt en ghewonnen was. Waer mede wy gheleerdt worden, soodanige straffen, die oock nae de vergevinge der schuldt mochten op-geleydt worden, door voldoeninge af te koopen. Want Daniel vermaende den Nebucadnezar dat hy sijne sonden door aelmoesen 1) afkoopen soude. En Salomo schrijft dat d'ongerechtigheden om der gherechtigheydts en Godtvruchheyts wille vergeven worden. Elders oock: Dat de veelheydt der sonden door de liefde bedeckt wordt. Welcke spreuck oock door 2) Petrus wordt bevestight. Insgelijcks segbt oock de Heere by Lucas van de Sondaresse, dat haer vele sonden vergheven zijn, om datse veel en seer heeft lief ghehadt. Hoe verkeerdelick en verdraeyt oordeelense altijdt van de wercken Godts! maer indiense waergenomen hadden ('t welck niet en hadde moeten over 't hooft gesien worden) dat daer twee- | derley oordeel Godts is, soo soudense in dese kastijdinghe Davids een heel andere ghedaente van straffe ghesien hebben, dan die gheoordeelt moet worden tot wraeck te strecken. En dewijl ons alle te samen hier aen veel ghelegen is, dat wy verstaen waer toe de kastijdingen Godts dienen, daer mede hy onse sonden te huys soeckt: en hoe veel die verschillen van de exemplaire straffen daer door hy de godtloose en verworpene met verbolghentheydt vervolght: soo en sal het, mijns beduunckens; niet onprofijtelick zijn, sulcks met weynige woorden nae te ghaen 3) en aen te wijsen. Laet ons (om des leerens will') het eene oordeel noemen een oordeel der wraeck: en het ander' een oordeel der kastijdingh. Voorts moet men verstaen dat Godt door het oordeel der wrake sijne vyanden alsoo straft, dat hy sijn gramschap teghen haer bewijst, dat hy haer beschaemt, verstroyt, en te niet maeckt. Dit sal dan eyghentlick Godts wrake zijn, wanneer de straffe met sijne verbolghentheydt te samen ghevoeght is. Door het oordeel der kastijdingh en is hy niet alsoo hevigh dat hy soude toornigh worden: hy en straft oock daer door niet, op dat hy verderven of doodt blixemen soude. Daerom en is het oordeel der kastijdingh eyghentlick gheen straffe of wrake, maer het is een bestraffingh en vermaningh. Het eene oordeel behoort tot het ampt eens Rechters, het andere is de plicht eens Vaders. Want als de Rechter eenen boosdoender straft, soo straft hy de boosheydt, en hy neemt straffe van het schelm-stuck selfs. Als een vader sijne sone wat strenghelick kastijdt, soo en doet hy dat niet om

Om dese tegen-werpingh te beantwoorden, so worden eenige dinghen voor af verklaert van het tweederley oordeel Godts.

1. Der Wrake.
2. Der Kastijdinge.

1) aelmissen. 2) van. 3) t'overloopen.

wraeck en straffe te oeffenen, maer veel meer om sijnen soon te onderwijsen en voor het toekomende voorsichtigher te maecken. Chrysostomus ghebruyckt ergens een gelijckenis die een weynigh anders luydt, en nochtans hier mede over een komt. Een soon, seght hy, wordt gheslagen: en een dienst-knecht wordt gheslaghen: Maer dese wordt ghestraft als een slaef om dat hy misdaen heeft: en die ander wordt ghekastijdt als een vry man en als een soon die disciplijn en tucht noodigh 1) heeft. Den sone gedyet de berispingh tot beproevingh en verbeteringh, den dienstknecht tot geesselen en straffen.

32. Op dat wy 't geheele stuck kortelick en klaer verstaen mogen, soo zy van twee distinctien of onderscheydinghen dit de eerste. Soo waer straffe is tot wraeck, daer vertoont sich Godts vloeck en gramschap, dewelcke hy van den geloovigen altijdt afweert. Daer en tegen is de kastijdingh een zegen Godts, en sy heeft getuyghnis van sijne liefde, gelijck de Schriftuyr leerdt. Dit onderscheydt wordt al-omme door Godes Woordt ghenoegh aengeteeckent. Want de verdruckingen die de godtloose dragen in dit tegenwoordige leven worden ons afgheschildert als een voorhof der Hellen, van waer sy hare gewisse verdoemenis alreede van verre aenschouwen. En 't is soo wijdt daer af datse daer door verbetert souden worden, of eenighe vrucht verkrijghen, datse veel meer door soodanighe voorspelen bereydt worden tot de afgrijselicke Helle, die haer eyntlick sal ontfanghen en in-nemen. Maer als de Heere kastijdt, soo kastijdt hy sijne Dienaers, doch hy en gheeft haer niet over tot de doodt. Daerom wanneerse met sijn roede geslagen zijn, soo bekennense dat hen-lieden sulcks goedt is gheweest tot een oprecht onderwijs voor haer. Ende ghelijck wy over al lesen dat de Heylige soodanighe straffen met een getroost gemoet hebben opgenomen, also hebbense die andere boven-genoemde straffen altijdt heftelick van hen door bidden soecken af te keeren. Kastijdt my, Heere, seght Ieremia, doch met mate: niet in uwen toorn, op dat ghy my niet te niete en maket. Stort uwe grimmigheyt uyt over de Heydenen, die u niet en kennen, ende over de gheslachten, die uwen Name niet aenroepen. David seght oock: O Heere, en straft my niet in uwen toorn, ende en kastijdt my niet in uwe grimmigheydt. Hier tegen en doet niet dat de Heere dickmael wordt gheseydt op sijn Heylighe vergramt te zijn, wanneer hy hare sonden te huys soeckt. Gelijck by Iesaia: Ick sal u Heere belijden,

Uyt bemerekingh van die beyde wordt tweederley onderscheyt voortghebracht, van dewelcke 't eerste den toorn Godts (wesende de straffe tot wraeck) aenwijst: waer teghen ghesteldt wort de kastijdingh, die een ghetuyghnis is van sijn Vaderlicke liefde, het welck met veel Schriftuyrplaetsen bevestight wordt.
Iob 5. 17.
Prov. 3. 11.
Hebr. 12. 5.
Psalm 118. 18. en 119. 71.

Ierem. 10. 24.

Psalm 6. 2. en 38. 2.

Tegen-werpingh, Godt is dickwils op sijn Uytverkorene vergramt.
Iesa 12. 1.

1) van doen.

want ghy zijt op my vertoornt: uwe grimmigheydt is omghewendt, en ghy hebt my
Habak. 3. 2. vertroost. Item, by Habakuk: Als ghy toornigh sult zijn, soo sult ghy ghedencken aen uwe barmhertigheydt. Micha seght oock: Ick
Mich. 7. 9. sal des Heeren gramschap draghen, want ick hebbe teghen hem ghesondight. Daer leerdt hy dat die ghene die rechtveerdelick ghestraft worden, niet alleen geen voordeel en doen met tegen-morren, maer dat oock de gheloovighe verlichtinghe van pijn ontfangen uyt het bemercken van Godes raedt en opset. Want hy wordt oock op deselve wijse geseydt sijn erfdeel t'ontheylighen, het welck hy nochtans, ghelijck wy weten, nimmermeer en sal ontheylighen. Maer dit alles moet verstaen worden niet van het voornemen of van de ghesintheydt Godts die straft, maer van het heftigh ghevoel der smerte, daer mede sy 1) aengedaen worden 2) die sijne strengigheydt eenighsins draghen en beproeven. Hy prickelt oock sijne gheloovige niet alleen met een middelmatighe stuyrsheydt, maer hy verwondt haer oock somtijdts alsoo dat haer dunckt datse niet wijt en zijn van 't helsche verderf. Hy betuyght wel alsoo datse sijn gramschap verdient hebben, en het is hun alsoo nut en profijtelick, op datse een mishaghen in hare sonden krijghen 3), met te meerder sorghvuldigheydt om Godt te versoenen geraeckt worden, en sorghvuldelick om vergevinge te begeeren, haesten en spoeden souden: maer ondertusschen doet hy daer in blijcken een klaerder ghetuyghnis van sijne goedertierenheydt dan van sijne gramschap. Want het verbondt dat in onsen waren Salomo met ons ghemaeckt is staet vast, en hy die niet bedriegen en kan heeft verklaert dat de ghetrouwigheydt desselvigen nimmermeer en sal verbroken worden. Indien, seght hy, sijne kinderen mijn Wet verlaten, en in mijne rechten niet en wandelen: indiense mijn ordinantien ontheylighen, en mijne gheboden niet en bewaren: soo sal ick hare misdaden met de roede te huys soecken, en hare sonden met plaghen: doch ick en sal mijne barmhertigheydt van hen niet wech nemen. En op dat hy ons van dese sijne barmhertigheydt te meer versekeren soude, soo seght
2. Sam. 7. 14. hy dat de roede daer mede hy Salomo's nakomelinghen 4) sal straffen, een roede der menschen zijn sal, en de slaghen sullen wesen slagen der menschen kinderen. En dewijl hy door dese woorden matigheydt en sachtheyt te kennen geeft, soo wijst hy met eenen aen dat die gene die de handt Godts tegen

Antwoort, betoonende waerom Godt de sijne met seer sware roeden in dit leven slaet.

Alsoo nochtans dat hy syne barmhertigheydt van hem niet af en wendt.

Bevestiging, ghenomen van sijn belofte.

1) [ ]. 2) (die ghene). 3) nemen. 4) nakomers.

haer ghevoelen, door een uyterste en doodelicke vergrouwingh moeten ontroert worden. Hoe seer hy op dese sachtigheydt acht neemt in't kastijden van sijn volck Israël, dat betoont hy by den Propheet: Ick hebbe u, seght hy, in vyer ghesuyvert, doch niet ghelijck als silver: want alsoo soudt ghy gheheel verteert zijn gheworden. Al hoewel hy aldaer Iesa. 48. 10.
leerdt dat de kastijdinghen hem zijn in de plaetse van een suyveringh: soo betuyght hy | (p. 261.)
nochtans oock dat hy de selvighe matight in sulcker voeghen dat sijn volck daer door niet te seer en wordt afgesleten. Dit is oock t'eenemael noodtsakelick. Want hoe meer yemandt Godt vreest, en tot de Godtsaligheydt sich overgeeft, hoe teederder 1) hy oock is om Godts gramschap te draghen. Want al hoewel de verworpene suchten en stenen onder de slagen, dewijlse nochtans d'oorsa ck der selver niet en overweghen, maer veel meer soo wel haren sonden als den oordeele Godes den rugghe bieden, soo wordense door die sorghloosheydt verhardt van herten. Ofte dewijl sy grimmen, achter uytslaen, en oversulcks tegen haren Rechter woeden en rasen, soo maeckt dat rasende ghewoel datse door uytsinnigheydt en dolheydt gheheel onverstandigh worden. Maer de gheloovighe door Godes roeden vermaent en op-gheweckt zijnde, vernederen haer selven terstondt om hare sonden t'overdencken, en door vreese en schrick verslaghen wesende, nemen sy ootmoedelick haren toevlucht tot het gebedt. Byaldien 1) Godt dese smerten, daer mede d'arme zielen haer selven kruycighen, niet en versachtede, soo souden de selvighe hondert reysen beswijcken oock onder de middelmatighe teeckenen van sijne gramschap.

33. Wijders sal dit het ander onderscheydt zijn, dat de verworpene wanneerse met Godes roeden gheslaghen worden, alreede eenighsins beginnen te dragen de straffen sijner gherechtigheydt. En al hoewel het hen sonder straffe niet en sal afloopen, datse soodanigen bewijsen van Godes toorn gheen ghehoor ghegheven en hebben, soo en wordense nochtans daerom niet ghestraft, om datse tot een beter verstandt en ghesintheydt komen souden, maer alleenlick op datse tot haer groot ongeluck souden ghevoelen dat Godt haer Richter en Wreker is. Maer de kinderen worden met roeden gheslaghen, niet op datse Gode souden betalen de boete en straffe van hare sonden, maer op datse daer door tot bekeeringhe ghevordert souden worden. Dienvolghens verstaen wy dat sulcke kastijdingen meer sien op den toekomenden, dan op den

Item, van een getuyghnis en exempel, verklaert door een geduyrighe bevindingh van Godes Kerck.

Onderscheyt tusschen de verworpene en uytverkorene terwijlse ghestraft worden.

Dat ander onderscheydt, wanneer de verworpene geslagen worden, soo beginnense eenighsins de eeuwighe straffen te dragen: maer de kastijdinghen der Godtvruchtigen dienen om deselve tot het omhelsen der boetveerdigheydt en der genade Godts op te wecken, het welck door getuyghnissen der Heylighe Vaderen en der Schriftuere bevestight wort.

1) t'eerder. 2) Waer 't dat.

voorledenen tijdt. Dit wil ick liever met Chrysostomus woorden uytdrucken als met de mijne. Hierom, seght hy, leydt Godt ons de straffe op, niet om 1) de tegenwoordige sonden te 2) straffen, maer om 3) ons tegen de toekomende te 4) verbeteren. Soo spreeckt oock Augustinus: Het gheen ghy lijdt en daer van ghy geklagh maeckt, dat is u een medicijn, en niet een straffe: het is een kastijdingh, en niet een verdoemingh. En wilt de roede niet verwerpen, is't dat ghy niet en wilt verworpen worden van het erfgoedt, &c. Weet Broeders dat dese gheheele rampsaligheydt des menschelicken gheslachts daer in de werelt sucht en steent, een medicinale smert is, en niet een straffend' oordeel, &c. Dese uytspraecken 5) hebbe ick daerom willen by brenghen, op dat de wijse van spreken die ick ghesteldt hebbe niemand en soude nieuw of ongewoon schijnen. En hier toe behooren de klachten vol van verontweerdiging, door dewelcke Godt dickwils klaeght van d'ondanckbaerheydt des volcks, datse hertneckelick alle straffen veracht hebben. By Jesaia seght hy: Waer toe soudt ghy meer geslagen worden? Van de voetsole af tot het hooft toe en isser niet gheheels aen het selve. Maer dewijl de Propheten vol zijn van soodanighe ghesegden 6), soo sal 't ghenoegh zijn kortelick te kennen gegeven te hebben, dat Godt met geen ander voornemen sijn Kercke straft, dan op datse vernedert zijnde haer bekeeren soude. Als hy derhalven Saul van den Konincklicken stoel af gheworpen heeft, soo heeft hy hem ghestraft tot wraeck van sijn boosheydt: doe hy David van sijnen jonghen Soon berooft heeft, soo heeft hy hem getuchtight tot sijner verbeteringh. In desen sin moeten de woorden van Paulus genomen worden: Als wy gheoordeelt worden, soo worden wy van den Heere getuchtight, op dat wy met de werelt niet en souden veroordeelt worden. Dat is, wanneer wy kinderen Godts door de hant des Hemelschen Vaders gedruckt worden, soo en is dit geen straffe daer door wy ter schanden komen mochten, maer alleen een kastijdingh, door dewelcke wy worden geleert en onderwesen. Waer in Augustinus t'eenemael met ons over een stemt. Want hy leerdt, dat de straffen, daer door de menschen gelijckelick van Godt worden te huys gesocht, verscheydentlick moeten aengemerckt worden: door dien deselve den Heyligen, nae dat de sonden haer vergeven zijn, zijn tot strijdt en oeffeningh: den verworpenen die geen vergevingh en ontfanghen, tot straffingh van haer ongerechtigheydt. Als hy verhaelt de straffen die aen David en andere Godtsaligen zijn opgheleydt, soo seght hy datse gedient hebben op dat hare Godvruchtigheyt door soodanigen verootmoedigingh soude geoeffent en beproeft worden. En door 't geen Jesaia seydt, te weten: Dat de ongherechtigheydt den Joodtschen volcke vergeven zy, door dien sy volle kastijdingh van de handt des Heeren ontfanghen hadden, en wordt niet bewesen dat de verghevinge der sonden hanght aen de betalinghe der straffe: maer 't is even soo veel als of hy seyde, daer zijn nu straffen ghenoegh af gevordert: om welckers swaerheydt en veelheydt wille, dewijl ghy alreede door langhduyrighe rouw en treurigheydt by-nae verteert zijt, het nu tijdt en stondt is dat uwe herten de boodtschap van een volkomene barmhertigheydt ontfanghen hebbende, tot blijdtschap uytbreken en my tot eenen Vader ghevoelen en ghewaer worden. Want Godt neemt aldaer aen den persoon eens Vaders, den welcken oock sijne rechtveerdighe strengigheydt berouwt, wanneer hy gedrongen is geweest sijn kindt scherpelicker te kastijden.

In Serm. de pœnit. & conf.

Expos. in Psal. 102. circa fin.

Iesai. 1. 5, 6.

1. Sam. 15. 23.

2. Sam. 12. 18.

1. Cor. 11. 32.

Lib. de pecc. Merit. ac Remiss. 2. cap. 33. & 34.

Iesai. 40. 2.

34. Met dese gedachten moet een gheloovigh mensch in de bitterheydt der verdruckingen gesterckt worden. Het is tijdt dat het oordeel beginne van het huys des Heeren in het welck sijn Naem is aengheroepen Wat souden de kinderen Godts maken, indiense gheloofden dat de straffigheydt die sy ghevoelen, sijn wraeck is? Want die door Godts handt gheslagen zijnde, denckt dat Godt als een Rechter hem straft, die en kan Godt niet anders begrijpen als vergramt en partydigh teghens hem: en niet anders doen, als Godes roede selfs, ghelijck een vloeck en verdoemenisse, verfoeyen. In somma, die Godt ghevoelen sal alsoo teghen hem ghesint te zijn, dat hy hem noch meer straffen wil, dien en salmen nimmermeer konnen wijs maecken, dat hy van Godt bemindt wordt. Maer die vorderdt eerst onder de gheesselen Godts, dewelcke by sich selven overleydt dat Godt toornet op sijne sonden, maer hem ghenadigh en goedt-gunstigh is. Want sonder dat moet noodtwendigh gheschieden het gheen de Propheet klaegt selfs te hebben geproeft en bevonden: Uwe hittige toornigheden gaen over my: uwe verschrickingen doen my vergaen. Item, 't gheen Moses schrijft: Want wy vergaen door uwen toorn; ende door uwe grimmigheyt worden wy verschrickt. Ghy steldt onse ongerech-

Tweederley nuttigheydt en ghebruyck van dese Leere die in dit onderscheydt vervat is, ten aensien van de gheloovige ziele.

1. Petr. 4. 17. Ieem. 25. 29.

De eerste, Dat hy in de verdruckinghe sal ghelooven dat Godt hem gunstigh is, en alleen toornet op sijne sonden.

Psalm 88. 17.

Psalm 90. 7.

1) [illegible]. 2) [illegible]. 3) [illegible]. 4) [illegible]. 5) spreuken.
6) spreucken.

(p. 262.) tigheden | voor u: onse heymelicke [*sonden*] in het licht uwes aenschijns. Want alle onse dagen gaen henen door uwe verbolgentheyt: wy brengen onse jaren door, als een gedachte. David daer en tegen willende leeren dat de geloovighe door de Vaderlicke kastijdinghen meer gheholpen dan onderdruckt worden, singht daer van aldus: Wel ghelucksaligh is de man, ô Heere, dien ghy tuchtight: ende dien ghy leert uyt uwe Wet, om hem ruste te gheven van de quade dagen: tot dat de kuyl voor den godtloosen gegraven wort. Het is voorwaer een harde stoot en aenvechtingh, wanneer Godt d'ongeloovighe verschoonende en hare schelmstucken ghelijck als over 't hooft siende, schijnt harder te wesen teghen de sijne. Daerom steldt hy oock tot een reden der vertroostingh daer by d'onderwijsinge der Wet, door dewelcke sy souden leeren dat haer saligheydt bevordert 1) wordt onderwijl 2) sy tot den rechten wegh weder gebracht worden, en dat de godtloose hals over kop 3) worden ghedreven in hare kromme weghen, welckers eynde is de kuyl. En daer en is niet aen gelegen of het eeuwige dan of het tijdtlicke straffe zy. Want d'oorlogen, diere tijden, pestilentien en sieckten zijn so wel vloecken Godts, als het oordeel der eeuwighe doodt selve: dewijl die tot dit eynde werden toe-gesonden, te weten, op datse souden wesen instrumenten van Godes wraeck en gramschap tegen de verworpene.

Psalm 94. 12.

De andere, dat de tijdtlicke straffen den verworpenen zijn een voorspel van d'eeuwige vervloeckingh.

Het tweederley onderscheyt van Godts oordeel verklaert zijnde, en wort hier neder ghestelt d'antwoort op 't eerste lidt van de vijfde tegenwerping, aengaende de bestraffingh van David, d'welck een kastijdingh geweest is, ende niet een straffe.

35. Nu siet een yeder (soo ick meen') waer toe de kastijding des Heeren tegen David dienstigh is, op datse, namelick, soude zijn een bewijs en betoogh dat doodtslagh en overspel Gode swaerlick mishagen, tegen dewelcke hy soo groot een stoornis op sijnen beminden en getrouwen knecht betuyght en bewesen hadde: op dat oock David selfs soude worden onderwesen en vermaent naderhandt niet meer soodanigh een boose daedt te bestaen: ende niet op datse soude wesen een straffe daer door hy eenige boete en vergheldingh Gode betalen soude. In sulcker voegen moetmen oock oordeelen van de andere kastijdingh waer door de Heere het volck met een heftighe pestilenty ghe-
2. Sam. 24. 15. plaeght heeft, van weghen Davids ongehoorsaemheydt, tot dewelcke hy in het tellen des volcks vervallen was: Want hy heeft David wel om niet vergeven de wraeck sijner sonde: maer dewijl het tot een ghemeen exempel in alle tijden, en oock tot vernederinghe Davids diende, dat sulck een misdaedt niet ongestraft en bleve: soo heeft hy hem met sijn roede seer scherpelick ghekastijdt. Dit wit en ooghmerck moetmen oock in d'alghemeene vervloecking des menschelicken geslachts voor ooghen hebben. Want dewijl wy nae de verkregene ghenade, nochtans noch lijden alle de elendigheden die onsen Vader Adam tot een straffe sijner sonde waren opgeleydt: soo gevoelen wy dat wy door soodanige oeffeningen vermaent en opgheweckt worden hoe seer Gode de overtredingh sijner Wet mishaeght: op dat wy door het bekennen van onsen deerlicken staet ter neder geworpen en verdeemoedight zijnde, te vyeriger nae de ware ghelucksaligheydt trachten souden. Maer het 1) soude seer dwaes zijn indien men 2) meenen soude dat de swarigheden des teghenwoordighen levens ons opgheleydt zijn om de sonde te wreken. Dit dunckt my dat Chrysostomus heeft willen seggen doe hy aldus schreef: Indien Godt daerom straffen opleydt, op dat hy die ghene die in hare sonden volherden tot bekeeringhe soude roepen, soo sal de straffe, wanneer de bekeeringh betoont en bewesen is, overtolligh en te vergeefs wesen. Daerom handelt Godt den eenen met meerder scherpigheydt, en den anderen met een vriendelicker goedertierenheyt, nae dat hy weet dienstigh te zijn voor eens yeders aerdt en humeur. Als hy derhalven wil leeren dat hy niet onmatig en is in het straffen, so verwijt hy den harden en halstarrighen volcke dat het gheslagen zijnde, nochtans geen eynd' en maeckt van sondigen. In desen sin klaeght hy dat Ephraim is als een vlade of koeck op de een zijde verbrandt, en op d'ander zijde ongebacken, om dat, namelick, de slaghen niet door en drongen tot in de herten, ten eynde de sonden verkoockt en verteert zijnde, het volck selfs tot de vergevingh bequaem mochte worden. Gewisselick die so spreeckt, die betoont, dat hy terstont soo haest als yemandt sich bekeert, hem-selven versoenlick sal stellen, ende dat hem door onse eygen hertneckigheydt uytgheperst wordt de strafheydt die hy oeffent in de sonden te kastijden, welcke strafheydt door een gewillige beteringh soude kunnen worden verhindert. Maer dewijl onser aller hardigheydt en ongeschicktheyt so groot is, dat haer de kastijdingh gantsch en gaer noodigh en dienstigh is, soo heeft het d'aldervoorsichtigste Vader voor goedt ingesien alle menschen sonder uytsonderingh 3) door een ghemeene roede t'oeffenen al haer leven langh. En het is wonder waerom sy aldus haer

Dit selve bewijst hy nu in't gemeyn, beyde met ghetuyghnissen en exempelen.

Homil. 3. de Provid. ad Stagirium.

Ierem. 5. 3.

Hosea 7. 8.

Waerom alle menschen door een ghemeene roede Godts al haer leven laug geoeffent worden.

1) gevordert. 2) terwijl 3) hooft.

1) hy. 2) die. 3) uytneminingh.

oogen slaen op het eenige exempel van David, en door soo veel andere exempelen niet bewoghen en worden, daarin sy de genadige en onverdiende vergheving he der sonden hadden kunnen aenschouwen. Van den Tollenaer wordt ghelesen dat hy gerechtveerdight ging uyt den Tempel: doch daer en volght niet van de straffe. Petrus heeft de verghevinghe sijner sonde verkreghen: Wy lesen, seght Ambrosius van sijne tranen: doch van sijne voldoeningh en lesen wy niet. Ende tot den Jicht-siecken wordt geseydt: Zijt wel ghemoedt, uwe sonden zijn u vergheven. Doch hem en wordt geen straffe opgeleydt. Alle de vergevingen der sonden die in de Schriftuyr verhaelt worden, worden ons beschreven onverdient en uyt genaden gegeven te zijn. Uyt dese veelheyt der exempelen hadde men veel eer een reghel behooren te nemen dan uyt het eenigh exempel Davids, het welcke ick en weet niet wat bysonders in sich heeft.

Lucas 18. 14.
Lucas 22. 61.
Sermon. 46. de pœnit. Petri.
Matth. 9. 2.

Antwoort op het tweede lidt, sprekende van de gherechtigheyt die de sonden afkoopt.
Dan. 4. 24.

36. Daniel en heeft met sijne vermaningh, daer mede hy Nebucadnezar vermaend' en riedt dat hy sijne sonden door gherechtigheydt soude afkoopen, en sijne misdaden door barmhertigheydt aen den armen: niet willen te kennen geven dat gerechtigheydt en barmhertigheyt zijn versoeningen met Godt en afkoopingen van de straffen: (want het zy verre dat daer oyt eenigh ander los-geldt of rantsoen soude geweest zijn dan het bloedt van Christus) maer hy heeft aldaer gesproken van een afkoopingh, die meer by de menschen, dan by Godt moest te weegh ghebracht worden. Als of hy geseydt hadde, Ghy hebt, O Koningh, een onrechtveerdige en overweldigende heerschappy gevoert, de nederighe onderdruckt, d'arme berooft, en u volck hardt en onrechtveerdigh behandelt: vergelt haer nu met barmhertigheydt en gherechtigheydt voor de onrechtveerdige afperssingen, voor het gheweldt en den overlast. Desgelijcks seght oock Salomo dat de veelheyt der sonden door de liefde bedeckt wordt: niet by Godt, maer onder de menschen selfs. Want het gheheel vers luydt aldus: Haet verweckt krackeelen: maer de liefde deckt alle overtredingen toe. In welck vers hy | nae sijne wijse van doen, de quaden die uyt den haet ontstaen door teghen-stellinge vergelijckt met de vruchten der liefde, en dat in desen sin. Die malkanderen haten, die bijten, schelden, verwijten, verscheuren malkanderen, en nemen alle dingen ten erghsten: maer die malkanderen lief hebben, die sien onder malkanderen ten weder zijden veel dingen over 't hooft, die sien veel dinghen door de vingheren, en vergheven malkanderen over en weder 1) veel dinghen: niet dat d'een des anders gebreken prijst, maer verdraeght: en door vermaningh veel liever geneest, dan door quaet spreken quetst en vererghert 2). Daer en is niet aen te twijffelen of dese plaets is oock door 3) Petrus by ghebracht in den selven sin: 't en zy dat wy hem willen beschuldigen dat hy de Schriftuyr verkeert en listelick verdraeyt heeft. En als Salomo leerdt dat de sonde door barmhertigheydt en mildtdadigheydt versoent wordt, soo en verstaet hy niet dat de sonde daer door voor het aenschijn Godts wordt geboetet, op dat Godt met sulck een voldoeningh bevredight zijnde vergeve de straffe, die hy andersins afvorderen soude, maer hy gheeft nae de ghewoonlicke wijse der Schriftuyre te kennen dat die gene die hare vorighe sonden en boosheden verlatende, door Godtvruchtigheyt en oprechtigheydt sich tot Godt bekeeren, hem eenen ghenadighen Godt voor haer bevinden sullen. Als of hy seyde, dat de gramschap des Heeren aflaet, en sijn oordeel rust, wanneer wy rusten van onse sonden. Hy en beschrijft oock aldaer niet d'oorsaeck der verghevingh, maer veel eer de wijse en manier der oprechte bekeeringh. Gelijck de Propheten dickwils betuygen, dat de Hypocriten te vergheefs hare versonnen 4) ceremonien en diensten Gode voor penitenty of boetveerdigheydt in de handt steken, dewelcke vermaeck heeft in oprechtigheydt te samen ghevoeght met de plichten der liefde. Gelijck oock de Schrijver van den Brief tot den Hebreen de weldadigheyt en vriendelickheyt aenprijsende, leerdt, dat soodanighe offerhanden Gode behaghelick zijn. Gelijck oock Christus de Phariseen bespottende datse alleen besigh waren om de schotelen te reynighen, en de reynigheydt des herten veronachtsaemden, de selvighe beveelt aelmoesen 5) te gheven, op dat hen alle dingh reyn zy, soo en vermaent hy hen daer mede niet tot voldoeningh: maer hy leert alleen hoedanigen reynigheyt Gode behaeght. Van welcke wijse van spreken in een andere plaets gehandelt is.

Antwoordt op 't derde lidt, sprekende van de liefde die de veelheydt der sonden bedeckt.
Prov. 10. 12.
(p. 263.)
1. Petr. 4. 8.
Prov. 16. 6.
Antwoordt op 't vierde lidt, aengaende de barmhertigheyt die de sonde versoent.
Hebr. 13. 16.
Matth. 23. 25.
Lucas 11. 41.
Op 't vijfde, van de Aelmoesen die alles reyn maken.

37. Aengaende de plaetse by Lucas, geen mensch, die de gelijckenis aldaer van den Heere voor-ghesteldt met een ghesont oordeel gelesen heeft, en sal daer uyt tegen ons eenigh gheschil opnemen. De Phariseer dacht by sich selven dat de Heere de vrouwe niet en kende dewelcke hy so lichtelick toegang tot hem verleent hadde. Want sijn ghevoelen was dat hy haer niet en soude tot hem hebben laten komen, indien hy haer voor een sondaresse,

Item, op 't seste lidt, van veel sonden die de sondaresse vergheven zijn, om datse veel lief ghehadt hadde.
Lucas 7. 36.

1) (over). 2) verzeert. 3) van. 4) versierde.
5) aelmissen.

gelijckse was, gekent en aenghesien hadde. En hy besloot daer uyt dat Christus geen Propheet en was, dewijl hy op sulck' een wijse bedroghen konde worden. Op dat dan de Heere Christus betoonen soude datse geen sondaresse en was, ghemerckt haer de sonden alreede vergeven waren, soo heeft hy dese ghelijckenisse voor-ghesteldt: Daer was een Woeckeraer die twee schuldenaers hadde: De eene was hem vijftigh schuldigh, d'ander vijf honderdt: de schuldt is hun beyden vergeven. Wie van beyden weet het hem meerderen danck? De Phariseer antwoordt, voorseker die ghene dien meest vergheven is. De Heere seght daer op: Bekent hier uyt dat dese vrouwe vele sonden vergheven zijn, want sy heeft seer lief gehadt. Met welcke woorden, gelijck ghy siet, hy hare liefde niet en maeckt tot een oorsaeck van de verghevingh harer sonden, maer alleen tot een bewijs daer van. Want dese woorden zijn genomen uyt de ghelijckenis van dien schuldenaer, dien vijf honderdt quijt ghescholden waren, van den welcken hy niet en heeft gheseydt dat hem daerom vergheven was om dat hy seer lief hadde, maer dat hy daerom seer lief hadde, om dat hem vergheven was. En hier nae moet die ghelijckenisse gepast worden, in deser voeghen. Ghy meent dat dese vrouw een sondaresse is. Maer datse soodanigh niet en zy, hadt ghy behooren te weten, dewijl haer de sonden vergheven zijn. En van de verghevingh harer sonden hadd' hare liefde u behooren te versekeren, door dewelck sy my danckt voor de weldaedt. Het is een argument genomen van 't geen dat nae volght, waer door eenigh ding bewesen wordt uyt de kenteeckenen die [op de saecke] volghen 1). Maer op wat manier sy de verghevingh van hare sonden ontfanghen heeft, dat betuyght de Heer opentlick. U gheloove, seght hy, heeft u behouden 2). Soo verkrijghen wy dan de vergevingh door het gheloove; maer door de liefde segghen wy danck, en verkondighen de goedtdadigheydt des Heeren.

De liefde van de vrouw en is gheen oorsaeck van de verghevinghe der sonden, maer een bewijs van dien.

38. De spreucken die in de schriften der Ouden hier en daer van de Voldoeningh ghelesen worden beweghen my weynigh. Ick sie wel dat sommighe der selver, jae (op dat ick recht uyt spreke) by nae alle die gene welckers boecken bekent en beschickbaer 3) zijn, of in dit stuck gedwaelt, of veel te hart en scherp gesproken hebben: doch ick en sal nooyt toegheven 4) dat die selvighe soo onverstandigh en on-ervaren zijn gheweest, datse die uytspraecken 5) in sulcken sin en meeningh souden hebben gheschreven, als die van dese nieuwe Leeraers en drijvers der voldoeninghen ghelesen en verstaen worden. Chrysostomus schrijft erghens aldus: Waer barmhertigheydt begheert wordt, daer heeft het nasoecken der sond' een eynde: waer barmhertigheydt ghe-eyscht wordt, daer en is geen strengh oordeel: waer barmhertigheydt versocht wordt, daer en is geen plaets voor de straffe: waer barmhertigheyt is, daer en is geen ondervragingh: waer barmhertigheyt is, daer en behoeftmen voor de sonde niet te verantwoorden. Welcke woorden hoes' oock souden mogen verdraeyt worden, nochtans nimmermeer met de leer-stucken der School-Leeraren en sullen kunnen worden over een gebracht. In 't boeck van de Kerckelicke Leeringen 't welck op Augustinus' naem gestelt is 1), leestmen aldus: De voldoeninge der penitenty bestaet hier in, datmen d'oorsaken der sonden uytroeyt, en der sonden ingevingen gheen toegangh en verleent. Waer uyt blijckt dat oock te dier tijdt al-omm' bespot is geweest de Leere van de Voldoeningh, dewelcke gheseyt wierdt voor de bedrevene misdaden betaelt te worden, dewijl d'Autheur van 't voorseyde Boeck de voldoeningh steldt in de voorsichtigheyt om namaels de sonden te vermijden. Ick en wil niet voort brengen 'tgeen deselve Chrysostomus leert, te weten: Dat Godt van ons niet meer en vereyscht dan dat wy onse sonden met tranen voor hem belijden: dewijl soodanighe uytspraecken 2) nu en dan in sijne schriften en in de schriften van andere te lesen zijn. Augustinus seydt wel ergens dat de wercken der barmhertigheydt middelen zijn om vergevinghe der sonden te verkrij | gen: maer op dat niemandt sich aen dat woordeken en soude stooten, soo leydt hy dat uyt in een ander plaets, segghende: 't Vleesch van Christus, is de waerachtigh' en eenigh' offerhande voor de sonden, niet alleen voor die sonden, dewelck' alle te samen uyt-gewischt worden in den Doop, maer oock voor die, die naderhant uyt swackheyt voortkomen: van weghen dewelcke de gantsche Kercke daghelicks roept: Vergheeft ons onse schulden. En sy worden door die eenigh' Offerhande vergheven.

De seste tegen-werpingh voor de voldoeningh, uyt de schriften der Ouden.

Sommighe van deselve, hoewel sy in desen deele of ghedwaelt, of al te scherp en en hart gesproken hebben, en komen nochtans met de School-Leeraren niet over een, ghelijck blijckt uyt de getuyghnissen van Chrysostomus, en Augustinus.

Homil. 2. in Psalm 50.

Cap. 54 (24).

Homil. 10. in Genes.

Euchir. ad Laurent. 48 seqq.

(p. 264.)

Matth 6. 12.

39. Sy hebben de voldoeningh oock ten meerendeel ghenoemt, niet een vergeldingh die Gode ghedaen moeste worden, maer een openbare betuygingh, waer door die ghene die met den Ban waren ghestraft gheweest, de Kercke versekerden van hare boetveer-

Want sy hebben vande voldoeninghe also gesproken, dat het blijckt dat de voldoeningen te dier tijdt gesien hebben op den vrede der Kercke, en niet op den throon Godts.

1) uyt de volgende teeckenen. 2) gholpen.
3) te voorschijn. 4) niet toestaen. 5) spreucken.

1) uyt gaet. 2) spreucken.

digheyt en beteringh, als sy wederom in de ghemeenschap der selver wilden aenghenomen worden. Want dien, die sulck een penitenty of beteringh deden, wierden sekere vasten-dagen en andere dingen opgeleydt, door dewelcke sy 't waerachtigh en hertelick berouw, 't welck sy hadden van haer vorigh' leven, bewijsen, of liever de ghedachtenisse der voorleden sonden uytwisschen souden, en alsoo wierdense gheseydt niet Gode, maer de Kercke te voldoen. 't Welck oock met dese selvige woorden verhaelt en uytghedruckt is door 1) Augustinus in sijn Handt-boeck gheschreven aen Laurentius. Uyt dit oude ghebruyck hebben de Biechten en Voldoeningen, die huyden ten daghe ghepleeght worden, haren oorsprongh ghenomen. Ghewisselick, adderen gebroetsels, waer door te weegh ghebracht is, datter selfs niet een schaduwe van de boven-gemelde betere wijs' en ghestalt en is over gebleven. Ick weet wel dat d'oude Leeraers somtijdts wat hart spreken: Ick en loochen' oock niet (gelijck ick onlanghs te voren geseyt hebbe) datse moghelick daer in hebben ghefeylt en gestruyckelt. Maer 't gheen met seer weynige smetten besprenght was, wordt gantsch en gaer verontreynight, wanneer 't met d'onghewasschen handen van de soodanighe behandelt 2) en aengetast wordt. En is 't datmen in desen strijden moet met de ghetuyghenissen der Ouden: O goede Godt! wat voor Oudt-Vaders stekens' ons doch in de handt? Die uytspraecken 3) daer mede Lombardus haren Capiteyn en Leydsman sijne gelapte boecken te samen ghenaeyt heeft, zijn ten meerendeel ghenomen uyt sommigher Monicken dwase sufferyen, dewelck' onder de namen van Ambrosius, Hieronymus, Augustinus en Chrysostomus uyt zijn ghegheven 4) en ghelesen worden. Ghelijck hy belanghende dit teghenwoordighe punct der Voldoeninghe by nae alles neemt uyt het boeck van Augustinus over 5) de penitenty, welck boeck zijnde door eenen sekeren lapper of schrobber beyd' uyt goed' en quaed' Autheuren ongeschictelick te samen ghelapt, wel draeght de naem van Augustinus, maer nochtans soodanigh is, dat niemandt, alwaer hy maer van middelbare geleertheyt, dat boeck voor het sijne soude willen erkennen. Dat ick haer ongeschickte beuselinghen niet seer scherpsinnighlick en ondersoecke, dat sullen my de Lesers vergeven, den welcken ick daer mede gheen moeyt' en wil aendoen. Voorwaer het soude my niet seer lastig, en nochtans vermakelick zijn die beuselinghen die sy voor desen voor Heylige verborgentheden gheroemt en ghepresen hebben, tot hare seer groote schande door te strijcken: maer dewijl mijn voornemen is vrucht te doen met leeren, so laet ick sulcks blijven.

Cap 65. Citatur in decr. c. in act. pœnit. dist. 1.

't Gheen van sommige duysterlick onbekende Monicken dwaselick is voort ghebracht, dat hebben de School-Leeraers seer qualick uytgeleydt.

Het V. Capittel.

Van de vervullinghen en by-voeghsels die sy tot de Voldoeningen toebrengen, te weten, d'Aflaten en 't Vage-vyer.

Uyt dese Leere der Voldoeningen hebben voorts d'Aflaten haren oorsprong. Want 't gheen wy niet machtigh en zijn te voldoen, dat wordt, volghens haer beuselachtigh voorgheven, voldaen door d'Aflaten: en sy komen tot sulcken uytsinnigheydt datse verklaren dat d'Aflaten zijn een uytdeelingh van de verdiensten van Christus en der Martelaren, die de Paus door sijne bullen en brieven uyt-deelt. En al hoewel sy meer nieskruyt verdienen te hebben dan bewijsredenen, soo dat het niet seer de moeyte 1) weert en is eenighen arbeydt aen te wenden om sulcke beuselachtighe dwalinghen te weder-legghen, dewelck' alreede veel stooten ontfanghen hebbende, van selfs beginnen te verouden en te hellen nae den val: dewijl nochtans een korte weder-legginge der selver aen 2) sommigen on-ervarenen profijt en voordeel sal doen, soo en sal ick die niet achter wege laten. En voorwaer dat d'Aflaten soo langhen tijdt in haer gheheel gebleven zijn, en in soo een groote en dolle ongebondenheyt soo langh ongestraft zijn geweest, dat kan dienen tot een bewijs in hoe diepen nacht der dwalingen de menschen eenigh' eeuwen langh versmoort gelegen hebben. Sy sagen datse van den Paus en sijn buldragers opentlick en sonder omwinden van eenighe doeckskens, bespot wierden: datter van de saligheyt haerder zielen groote gheldt-feesten en marckten ghehouden wierden, dat de prijs der saligheyt op seer weynigh penningen getaxeert en geschattet wierdt, dat gheen dingh voor niet en was te bekomen: dat haer door desen schijn d'offer-penninghen afghetrogchelt 3) wierden, dewelck' aen de hoeren, bordeel-brocken en brasseryen schandelick wierden besteedt en verkwist 4): dat de hooghste verkondigers der Aflaten, de hooghste verachters waren: dat dat monster-dier daghelicks met meerder ongebondenheydt in gheweldt en overdaet voort ging, datter geen eynd' afgemaeckt wierdt, datter altijdt

De Leere der voldoeningh is de baermoeder der Aflaten.

De beschrijvinghe der selver.

Haer ydelheyt.

Nochtans hebbense langẽ tijdt d'overhandt ghenomen, en door wat reden.

Zy zijn ghetuygen van de godtloose gierigheydt des Paus en der Roomscher geestelickheyt: mitsgaders van de schrickelicke blindtheyt daer mede de Christen-werelt van over langh geslaghen is gheweest.

1) van. 2) ghehandelt. 3) spreucken. 4) uytgaen 5) van.

1) pijne. 2) [ ]. 3) af ghesnoten. 4) verbesicht.

nieuw loot wierdt ghebracht en nieuw geldt uyt gemolcken: en evenwel ontfinghense d'Aflaten met seer groot' eerweerdigheyt, sy aenbaden en kochten deselvige: en die scherper sagen als andere, die meenden nochtans dat d'Aflaten een heyligh bedrogh waren, daer mede sy met eenigh voordeel bedroghen mochten worden. Eyndelick doe de werelt een weynigh wijsheydts aenghenomen hadde, soo zijn d'Aflaten kout gheworden, en bevriesen oock allenghskens tot datse t'eenemael verdwijnen.

De beschrijvinghe der selver nae 't ghevoelen der Sophisten.

2. Maer dewijlder vele zijn, dewelcke de vuyligheden, bedriegeryen, dieveryen en rooveryen (daer mede d'Aflaet-verkoopers dus lang gespeelt en ons begoochelt hebben) bemercken, en nochtans de Fonteyn der godtloosheyt selfs niet ghewaer en worden: soo is 't noodigh dat wy te kennen geven niet alleen hoedanigh d'Aflaten zijn, maer oock wat die enckelick zijn, wanneerse van alle smette zijn ghesuyvert. Sy noemen die den schat der Kercke, de Verdiensten van Christus, der heyligher Apostelen en Martelaren. En verdichten dat de volle bewaringh van dese schuyr en schat (ghelijck ick aengeroert hebbe) den Roomschen bisschop gegeven en overghelevert zy, en dat by hem is de bedieningh en uytdeelingh van soo groote goederen, in sulcker voegen dat hy deselve door
(p. 265) hem-selven wech | schencken, of oock anderen recht om die wech te schencken verleenen mach. Hier uyt komt het dan dat van den Paus somtijts volkomen Aflaet, somtijts Aflaet voor sekere jaren: van de Cardinalen Aflaet voor hondert: en van de Bisschoppen Aflaet voor veertigh daghen ghegheven wordt.

Wat die inder daet zijn, midtsgaders de weder-legginghe van een so groote godtloosheydt, bevestight door seven Schrifteur-plaetsen.

Maer op dat ick d'Aflaten oprechtelick beschrijve: De selvige zijn een ontheyligingh van Christus Bloedt, en een bespottinge des Duyvels, om het Christen-volck van de ghenade Godts, en van het leven 't welck in Christus is, af te leyden, en van den oprechten wegh der saligheydt af te wenden. Want hoe konde doch Christus Bloet schandelicker ontheylight worden, dan wanneer gheloochent wordt dat het genoeghsaem is tot vergevinghe der sonden, tot versoeningh, en voldoeningh, het en zy dat des selfs gebreck (als of het verdort en uyt-geteert waer) door andere dingen vervult en
Actor 10. 43. geholpen werde? Petrus seght: Dat de Wet en alle de Propheten aen 1) Christus ghetuyghnis gheven dat de Vergevinge der sonden door hem te verkrijghen is: d'Aflaeten schencken de vergevinge der sonden door Petrus,

1) [ ].

Paulus en de Martelaren. Joannes seght: Het 1. Ioan. 1. 7.
bloet van Jesus Christus reynigt ons van de sonde: d'Aflaten maken het bloedt der Martelaren tot 1) d'Afwasschinge der sonden. Paulus 2. Cor. 5. 21.
seght dat Christus die geen sonde ghekent en heeft, voor ons tot sonde (dat is tot een voldoeninghe voor de sonde) gheworden is, op dat wy in hem de gerechtigheydt Godts worden souden: d'Aflaten stellen de Voldoeninghe der sonden in het bloedt der Martelaren. 1. Cor. 1. 13.
Paulus riep en betuygde den Corinthiers dat Christus alleen voor hen gekruyst en ghestorven was: d'Aflaten verkondighen, dat Paulus en andere meer voor ons ghestorven zijn. Elders seght hy: Dat Christus sijn Kercke Actor. 20. 28.
door sijn bloedt verkreghen heeft: d'Aflaten stellen eenen anderen prijs der verkrijgingh in het bloedt der Martelaren. D'Apostel seght: Dat Christus door een eenigh' offerhande tot Hebr. 10. 14.
in eeuwigheyt volkomen gemaeckt heeft alle die, die gheheylight zijn: d'Aflaten roepen daer tegen, dat de heylighmaking, die andersins gebreckelick zijn soude, door de Martelaren volmaeckt wordt. Joannes seght: Dat Apoc. 7. 14.
alle de Heylige hare kleederen ghewasschen hebben in het bloedt des Lams: d'Aflaten leeren de kleederen wasschen in het bloedt der Heyligen.

Item, door 't heerlicke getuyghnis van Leo, Roomsch Bisschop. Epist. 81.

3. Teghen dese Heylighschennis 2) schrijft Leo, Roomsch Bisschop, seer treffelick aen de Palestynen: Al hoewel, seght hy, veler Heyligen doodt dierbaer is gheweest voor d'oogen Godts, soo en is nochtans niemandt Psalm 116. 15.
onder hun, hoe onschuldigh hy oock soude mogen geweest zijn, gedoodet tot versoeninghe der werelt. De Rechtveerdighe hebben Kroonen ontfanghen, maer niet ghegeven aen andere, en uyt de 3) kloeckhertigheyt der Geloovigen zijn gheboren en voortghekomen exempelen der lijdtsaemheyt, maer niet eenige gaven der gerechtigheydt. Want hare doodt gingh haer alleen aen in 't bysonder, ende sy en hebben door haer eynd' en uytgangh eens anders schuldt niet betaeldt: ghemerckt datter maer een gheweest is, te weten, de Heere Christus, in den welcken alle Geloovige gekruyst, ghestorven, begraven en opgheweckt zijn. Welcke uytspraeck 4) hy, dewijlse ghedenck- Epist. 95.
weerdigh was, oock in een andere plaets wederom herhaelt heeft. Daer en soude voorwaer niet klaerders konnen ghesocht of begheert worden om dese goddeloose Leer den doodt-steeck te geven.

Met wien Augustinus over een stemt. Tract. in Ioan. 84.

Nochtans spreeckt oock Augustinus even soo gevoeghlick in den selven sin: Al is 't, seght hy, dat wy Broeders voor de Broeders sterven, so en wort nochtans geenes Martelaers-

1) [ ]. 2) Kerck-roof. 3) [ ]. 4) spreuck.

bloedt tot verghevinghe der sonden uytgestort. Dit heeft Christus gedaen voor ons: en hy heeft het daerom ghedaen, niet op dat wy hem sulcks nae doen, maer op dat wy hem voor sulcks dancken souden. Item in een andere plaets: Ghelijck de Sone Godts alleen geworden is een Sone des menschen, op dat hy ons met hem Sonen Godes maken soude: alsoo heeft hy alleen niet quaets verdient hebbende, de straffe voor ons aenghenomen, op dat wy sonder goede verdiensten door hem d'onverdiende genade verkrijgen souden.

Lib. 4. ad Bonif. cap. 4.

Evenwel poogen de Paepsche Leeraers dese wanschapene lastering der Aflaten te verdedigen, en dat door de authoriteyt des Apostels.

Voorwaer hoewel hare gantsche Leer uyt grouwelicke heylighschenderyen 1) en lasteringen te samen gheraept is, soo is nochtans dit een wanschapene lasteringh boven alle andere. Laet hun bemercken of dit niet en zijn hare leer-stucken: Dat de Martelaers door hare doodt meer ghedaen en verdient hebben by Godt dan voor haer selven noodigh was: en dat hun sulcken overvloedt der verdiensten overigh gebleven is, dat die oock tot andere vloeyen en overgaen konnen. Op dat derhalven so een groot goedt niet en zy onnut en te vergheefs, dat haer bloedt met Christus bloedt vermenght wordt, en dat uyt dat tweederley bloedt den schat der Kercke ghemaeckt wordt tot verghevingh en voldoeningh der sonden. Ende datmen alsoo verstaen moet 't segghen van Paulus: Ick vervull' in mijn lichaem, 't gheen aen het lijden van Christus ontbreeckt voor sijn lichaem, 't welck is de Gemeynte. Wat is dit anders dan aen 2) Christus sijnen naem laten behouden, en voor de rest hem voor een kleyn Heyligsken maken, dewelck' onder den hoop der Sancten naeuwlicks ghekent wordt? Hy alleen, Hy alleen, seggh' ick, behoorde ghepredickt, alleen voorghesteldt, alleen genoemt, alleen aengemerckt te worden, wanneermen handelt van de Vergevinge der sonden te verkrijgen, van de Versoeningh, en Heylighmakingh. Maer laet ons doch haer onvolmaeckte bewijs-redenen aenhooren. Op dat het bloedt der Martelaren niet te vergheefs en onnuttelick en zy uytgestort, soo laet dat ghebracht en besteedt worden tot gemeen profijt van de Kerck. Jae soo? Was dat gheen vrucht met allen datse Godt door haer doodt verheerlickten? datse door haer bloet sijn waerheyt onderteeckenden? datse daer door betuygden dit teghenwoordighe leven te verachten en een beter leven te soecken? datse door hare volstandigheydt het geloove der Kercke bevestighden, en de hertneckigheydt der vyanden braken? Maer dit is 't quansuys, sy en erkennen 1) niet, dat er 2) vrucht is 3), soo Christus alleen de Versoender, alleen voor onse sonden gestorven, alleen voor onse verlossingh op-gheoffert is. Petrus en Paulus, segghense, souden evenwel de Kroon der overwinningh verkreghen hebben, ofschoon se op hare bedden ghestorven waren. Dewijlse nu tot den bloede toe hebben ghestreden, soo en soud'et der gherechtigheydt Godts niet wel passen sulcks vruchteloos en onnut te laten liggen. Even eens als of Godt nae de mate van sijne gaven de heerlickheyt in sijne dienstknechten niet wist te vermeerderen. Ende de Kerck ontfanght in't ghemeen ghenoeghsame nuttigheyt, wanneerse door de triumphe der Martelaren ontsteken wordt tot vyerigheydt om te strijden.

Coloss. 1. 24.

1. Antwoordt.

Beantwoordingh van een tegen-werping.

4. Maer hoe booselick verdraeyense de plaetse van Paulus, daer hy seyt: Dat hy in sijn lichaem vervult die dingen die aen de verdruckingen van Christus ontbraken! Want dat ghebreck en die vervullingh en verstaet hy niet van het werck der verlossingh, voldoeningh en versoeningh, maer van die verdruckinghen door dewelcke de lede | maten van Christus, te weten, alle gheloovighe geoeffent moeten worden, soo langh alss' in dit vleesch leven sullen. Hy seght dan dat van het lijden en de verdruckinghe van Christus dit noch overigh is, te weten, dat hy eenmael in hem-selven gheleden hebbende, noch dagelicks lijdt in sijne lidtmaten. Christus gheweerdight ons dees' eer aen te doen, dat hy onse verdruckinghen houdt en reeckent de sijne te zijn. Ende dat Paulus daer by voeght voor de Gemeynte: daer door en wil hy niet te verstaen gheven dat hy sulcks doet voor de verlossingh, of voor de versoeningh, of voor de voldoeningh der Gemeynte: maer voor d'opbouwingh en vorderingh der selver. Ghelijck hy elders seght: Dat hy alles lijdt om der uytverkorenen wille, op datse de saligheydt die in Christus Jesus is, verkrijghen mochten. En hy schreef aen 4) die van Corinthen dat hy tot haerder vertroostingh en saligheydt verdroegh alle de verdruckingen die hy leedt. En terstondt daer aen verklaert hy aldaer sijn sin en meening, wanneer hy seght dat hy ghemaeckt is tot een Dienaer der Gemeynte, niet om deselve te verlossen, maer nae de bedieningh die hem bevolen was, om te predicken het Euangelium van Christus. Indien sy noch eenen anderen uytleggher begeeren, so laet haer Augustinus hooren: Het lijden van

2. Antwoort, op de plaets des Apostels, die d'Aflaet-beschermers ter quader trouwe verdraeijen.

(p. 266.)

Bevestiging der antwoordt, door vergelijckingh met andere plaetsen.
2. Tim. 2. 10.

2. Cor. 1. 6.

Door het ghetuyghnis van Augustinus, die Paulus uytleydt.
In Psalm 61. c. 4.

1) kerck-rooverijen. 2) [ ].

1) bekennen. 2) gheen. 3) [ ]. 4) [ ].

Christus, seght hy, is in Christus alleen, als in het Hooft: maer in Christus en in de Gemeynte, als in het gantsche lichaem. Daerom seght Paulus een lidt van dien: Ick vervull' in mijn Lichaem 't geen aen 't lijden van Christus ghebreeckt. Indien ghy dan die dit hoort, een zijt van de Leden van Christus, soo ontbrack aen het lijden van Christus al dat 't welck ghy lijdt van die ghene die gheen ledematen van Christus en zijn. Hy verklaert oock elders waer toe de verdruckingen der Apostelen, die sy voor de Ghemeynte opghenomen hadden, dienstigh zijn.

Tract. in Ioan. 47, 2.

Christus, seght hy, is my een deur en toegangh tot u-lieden: want ghy zijt schapen van Jesus Christus, door sijn bloedt verkregen: bekent uwen prijs, dewelcke van my niet ghegheven, maer door my ghepredickt wordt. Daer nae seght hy: Ghelijck hy sijn ziel ghegheven heeft, alsoo moeten wy oock onse zielen stellen voor de Broeders, om vrede te stichten, om het gheloove te verstercken. Dit zijn de woorden van Augustinus.

Door andere plaetsen des Apostels, die ons sijn voornemen en ooghmerck ontdecken.

Het zy verre daer af dat Paulus soude ghemeynt hebben dat aen het lijden van Christus yetwes ontbrack, soo veel belanght de gantsche volheydt der gherechtigheydt, der saligheyt en des levens: of dat hy daer by yetwes van het sijne soude hebben willen toebrenghen, dewijl hy soo duydelick en voortreffelick verkondight, dat d'overvloedigheydt der ghenade door Christus met soo grooten mildadigheydt is uytghestort, datse de gantsche kracht der sonde verre te boven ghegaen is.

Rom. 5. 15.

Door dese ghenaed' alleen zijn alle Heylige saligh geworden, en niet door de verdienst hares levens of doodts, gelijck Petrus uytdruckelick getuygt: soo dat die ghene 1) Gode en Christus versmaetheydt aendoen soude, dewelcke de weerdigheydt van eenen der 2) Heyligen erghens anders in soude stellen, dan in de barmhertigheyt Godts alleen. Maer waer toe houd ick my hierby noch op, als ware het 3) een duystere saeck 4), dewijl reeds de uyteensettinghe van 5) soodanige wanschapene dingen 6) soo veel is als se 7) overwinnen?

Actor. 15. 11.

De schandelicke begeerlickheydt des Roomschen Paus tot vuyl ghewin, wordt weder-leydt.

5. Voorts op dat wy sulcke grouwelen voor by gaen: Wie heeft den Paus gheleerdt dat hy de ghenade van Jesus Christus, dewelcke de Heere door 't Woordt des Euangeliums heeft willen uyt-gedeelt hebben, in loodt en perkament besluyten sal? Ghewisselick het Euangelium Godts moet leughenachtigh zijn, of de Aflaten zijn leughenachtigh. Want dat ons Christus met allen overvloedt der Hemelscher goederen, met alle sijne verdiensten, met alle sijne gherechtigheydt, wijsheydt en ghenade, sonder uytsonderingh 1) van yets, door het Euangelium wort voor-gedragen, dat getuyght Paulus als hy seght: Dat het woordt der versoeningh den Dienaren toevertrouwt is, op datse, ghelijck of Christus door hen bade, dese wijse van boodtschappen bedienen souden: Wy bidden u, laet u met Godt versoenen. Hem die gheen sonde gekent en heeft, heeft hy voor ons sonde gemaeckt, op dat wy 2) gherechtigheyt Godts zijn souden in hem 3).

2. Corinth. 5. vss 18, 20, 21.

En hoe veel de gemeenschap van Christus vermach, dewelcke (ghelijck deselve Apostel getuyght) ons in den Euangelie voorgesteldt wordt om van ons ghenoten te worden, dat weten de geloovige.

1. Cor. 1. 9.

De Aflaten daer en tegen nemen eenigh deel der ghenaden uyt des Pauses schat-kist voort ghehaelt, scheuren dat af van Godes Woordt, en hechten 't aen loot, perkament en oock aen een sekere plaets.

Der Aflaten oorsprongh.

En indien yemandt den oorsprongh hier van weten wil, dit misbruyck schijnt hier uyt voort ghekomen te zijn: In voortijden doe den ghenen die penitenty deden straffer voldoeninghen opgheleydt wierden, dan sommighe konden draghen, soo hebben die gene die sich door d'opgheleyde penitenty boven de maet beswaert vonden, van de Kercke versocht verlichtinghe der selver. Dese verlichtingh, die den soodanighen ghegheven wierdt, wierdt ghenoemt Aflaet. Maer als sy dese voldoeningen die de Kercke ghedaen wierden tot Godt trocken, en seyden datse waren vergeldingen daer door de menschen haer selven vry kochten van Godes oordeel, soo hebben sy oock met eenen d'Aflaten daer henen ghevoert en ghetrocken datse souden zijn middelen van versoeningh, om ons van de verdiende straffen te verlossen. Ende sy hebben die lasteringhen die wy uyteengheset 4) hebben, met soo grooten onbeschaemtheyt versonnen 5), datse geen decksel van onschuldt en konnen voorwenden.

Hoe noodigh daer zy de ondersoecking en verhandelingh des Vaghevyers, 't welck van de Papisten verdicht is.

6. Datse ons nu oock gheen moeyte en maken met haer Vage-vyer: 't welck door desen bijl verbroken, ter neder gheworpen, en t'eenemael uyt den grondt af omgekeert is. Want ick en stemme met sommighe niet over een, dewelcke gevoelen dat men by dese saeck de vingheren voor de ooghen moet houden 6), en van het Vage-vyer liever niet spreecken 7), waer uyt (gelijckse seggen) heftige strijden ontstaen, en weynigh stich-

1) [ ]. 2) yemandt onder den. 3) blijf ick doch hierop, als op. 4) (langer stien) 5) [ ]. 6) (alleenlick voor oogen stellen). 7) [ ].

1) uytneminghh. 2) (in hem). 3) de rechtveerdigheyt Godts werden souden. 4) verhaelt. 5) versiert. 6) in desen deele behoort over het hooft te zien. 7) niet te melden.

tinghs behaelt kan worden. Ick soude gewisselick oock raden dat men sulcke beuselinghen behoorde te laten varen, indiense deselve niet en hielden voor ernst. Maer dewijl het Vage-vyer uyt veel lasteringen te samen gesteldt is, en noch dagelicks met nieuwe lasteringen versterckt en geschoort 1) wort, dewijl het oock veel en sware erghernissen verweckt: soo en moet men voorwaer niet door de vingheren sien. Men hadde misschien eenen tijdt langh dit als onghemerckt moghen laten passeeren, te weten, dat het buyten Godts Woordt door een neuswijse en stoute lichtveerdigheydt versonnen 2) was: dat men daer in geloof stelde van weghen ick en weet niet wat voor openbaringhen door des Duyvels listigheydt verdicht: datter tot bevestiging des selfs eenige Schriftuyr-plaetsen door onverstant verdraeyt waren. Maer toch 3) de Heere en duldt 4) niet dat de vermetenheydt der menschen alsoo tot de verborghene vertreck-plaetsen sijner oordeelen doorbreke: hy heeft oock strengelick verboden, sijn | stemme te verachten, en de waerheydt by de doode te soecken: hy en gedooght oock niet dat sijn Woort so on-eerbiedighlick verontreynight worde. Laet ons nochtans dit toestaen dat alle het voorseyde voor een tijdt langh hadde mogen ghedult 5) worden als een saeck die weynigh om 't lijf heeft. Maer wanneer de versoeninge der sonden elders dan in het bloet van Christus gesocht wordt, wanneer de voldoeningh op een ander getrocken en overgeset wordt, dan is het swijgen seer gevaerlick. Men moet derhalven roepen niet alleen met een stercke stemme, maer oock met een stercke keel en stercke lendenen 6), dat het Vage-vyer is een doodelick ghedichtsel des Satans, waer door Christus Kruys verydelt, Godts barmhertigheydt met een ondragelicke smaedtheyt aengedaen, en ons geloof verswackt en omghekeert wordt. Want waer voor houden sy doch het Vage-vyer anders dan voor een voldoeningh, dewelcke nae de doodt van de zielen der afghestorvenen betaelt wordt voor hare sonden? soo dat het Vage-vyer terstondt met wortel en all' uytgheroeyt wort, soo haest als de waen en meyningh om te voldoen ter neder leydt. Indien door den naest-voorgaenden handel meer dan blijckelick is dat het bloedt van Christus zy de eenighe voldoeningh, versoeningh, en suyveringh voor de sonden der gheloovigen, wat blijft er dan 7) anders overigh dan dat het Vage-vyer is eenen louteren en grouwelicken laster tegen Christus? Ick gae voor by de heylighschenderijen 8) door dewelcke het dagelicks wordt verdedight, d'erghernissen die het in de Religy verweckt, en andere ontallicke quaden meer, die wy sien dat uyt sulcken fonteyn der godtloosheyt zijn voort gekomen.

[Margin: 1. Reden, ghenomen van de bemercking der sake selfs.]
[Margin: 2. Van de authoriteyt Godts.]
[Margin: (p. 267.)]
[Margin: Deut. 18. 11.]
[Margin: 3. Van de bemercking der verdiensten van Christus, dewelcke door dit gedichtsel te niet gemaeckt worden. Wat het Vage-vyer zy.]
[Margin: 4. Reden, ghenomen van de godtloosheden die uyt die fonteyn voort komen.]

1) onderset. 2) versiert. 3) Hoewel. 4) lijdt. 5) gheleden. 6) zijden. 7) isser. 8) Kerck-rooveryen.

7. Het is nochtans noodigh dat men haer uyt de handen wringe de plaetsen die sy verkeerlick ter quader trouwen uyt de Schriftuyr hierby 1) plegen aen te grijpen. Wanneer de Heere (seggense) betuyght dat de sonde teghen 2) den Heylighen Geest niet en sal vergheven worden, noch in dese noch in de toekomende werelt, soo gheeft hy met eenen daer uyt te verstaen, datter vergevingh is voor sommige sonden in de toekomende werelt. Maer wie isser doch die niet en siet, dat de Heere aldaer spreeckt van de schuldt der sonde? Indien dat alsoo is, wat doet dan het seggen van Christus voor haer Vage-vyer als in het welcke, volgens hare meeningh, de straffe der sonde betaelt wordt, zijnde de schult der sonde, gelijck sy niet en ontkennen, vergheven in dit teghenwoordighe leven? Op datse nochtans ons niet verder teghen en spreken, soo sal ick hen een klaerder wederleggingh doen hebben. Doe de Heere sulcken schendigen boosheydt alle hope van verghevingh wilde afsnijden, soo en is het hem niet genoegh geweest te seggen dat die nimmermeer vergeven en soude worden: maer om de saeck noch swaerder te maken, so gebruyckt hy een verdeelingh, waer onder hy begrijpt het oordeel 't welck de conscienty van yeder een ghevoelt in dit leven, en oock dat laetste oordeel 't welck opentlick in de Opstandingh gestreken sal worden. Als of hy seyde: Wacht u van moetwillige weder-spannigheydt, even eens als van een seer seker verderf. Want wie dat gegeven licht des Geestes met opset ghepooght heeft uyt te blusschen, die en sal geen verghevinge verkrijghen noch in dit leven, het welck den sondaren tot bekeeringhe ghegheven is, noch oock ten jonghsten daghe, wanneer de lammeren door d'Engelen Godts van de bocken gescheyden sullen worden, en het Koninckrijcke der Hemelen van all' ergernissen sal worden gesuyvert. Daer beneffens brengen sy te voorschijn de parabel uyt Mattheus, daer Christus seght: Hebt vrede met u weder-partye: op dat hy u niet t'eeniger tijdt den Richter over en levere, en de Richter den Dienaer, en de Dienaer den Kercker: en ghy daer uyt niet en wert verlost, voor dat ghy den laetsten penningh betaeldt sult hebben. Indien in dese plaets door den Richter Godt

[Margin: Uytleggingh der Schriftuyr-plaetsen die voor het Vage-vyer by ghebracht worden. 1. Van de sonde die noch niet en wordt vergeven, noch in dese noch in de toekomende wereldt, waer uyt sy besluyten dat daer in de toekomende werelt verghevingh is van sommighe sonden.]
[Margin: Matth. 12. 32. Marc. 3. 28. Lucas 12. 10.]
[Margin: 2. Van den laetsten quadrant-penning te betalen. Matth. 5. 25.]

1) [ ]. 2) in.

beteeckent wort, en door de Weder-party den Duyvel, en door den Dienaer een Engel, en door den Kercker het Vage-vyer, so sal ick my geern gevangen geven. Maer indien het yeder een bekent is, dat Christus om de sijne te krachtiger tot goede eendrachtigheydt op te wecken, aldaer heeft willen betoonen aen hoe veel ghevaerlickheden en quaden sy haer selven bloot geven, die liever met 1) het hooghste recht halstarrigh willen spelen 2), dan billick en goedigh handelen: soo bidd' ick u, seght my doch waer dan het Vage-vyer gevonden sal worden?

3. Van de knye-buyging der ghener die onder der aerden zijn. Phil. 2. 10.

8. Sy trecken oock een bewijs-reden uyt de woorden van Paulus, daer hy seght: Dat de knyen der gener die in den Hemel, op der Aerden en onder der aerden zijn, voor Christus ghebogen worden. Want sy houden voor een bekende saeck dat door dieghene, die onder der aerden zijn, niet en konnen verstaen worden die ghene die ter eeuwiger verdoemenisse zijn toe-ge-eygent. Soo moeten het derhalven de zielen zijn die in 't Vage-vyer gepijnight worden. Sy en souden niet seer qualick reden-cavelen, indien de Apostel door het knye-buygen d'oprechte betrachting der Godtsaligheydt beteeckende: maer dewijl hy alleenlick leert, dat Christus toe-gebracht is een heerschappy daer onder alle schepselen sich buyghen en begheven moeten: soo moghen wy sonder eenigh letsel door de ghene die onder der aerden zijn verstaen de Duyvelen, dewelcke voorwaer voor des Heeren vyerschaer ghestelt sullen worden, en met schrick en beven hem voor haren Richter bekennen sullen. Gelijck Paulus selfs de selfde voorseggingh uytleydt in een ander plaets, seggende: Wy sullen alle voor den Rechter-stoel van Christus gestelt worden. Want daer is geschreven: Ick leve, voor my sal alle knye ghebogen worden, &c. Maer, seggense, men mach in sulcker voegen niet uyt legghen 't geen in de Openbaringh staet, alwaer Joannes seght: Ende alle schepsel dat in den Hemel is, ende op de Aerde, ende onder de aerde, ende die in de Zee zijn, ende alles wat in deselve is, hoorde ick seggen: Hem die op den throon sit, ende den Lamme zy de dancksegginge, ende de eere, ende de heerlickheydt, ende de kracht in alle eeuwigheydt. Dit stae ick wel lichtelick toe. Maer van hoedanighe creatuyren meenen sy dat hier ghesproken wordt? Want het is sekerder dan seker dat daer onder begrepen worden de creatuyren die gheen reden of verstandt en hebben, en oock die sonder leven zijn. Waer

Rom. 14. 10, 11.

Jesai. 45. 23.

Apoc. 5. 13.

1) [ ]. 2) versoecken.

door niet anders en wordt betuyght dan dat alle de deelen der werelt, van den hooghsten top der Hemelen af tot het middel-punct der Aerden toe, na hare wijse des Scheppers heerlickheydt verkondigen. Het geen sy voort brengen uyt de History der Machabeen en sal ick gheen beantwoordingh weerdigh achten, op dat ick niet en schijne dat boeck te stellen in het register van de heylige Boecken. Augustinus, seggense, heeft nochtans dat Boeck voor Canonijck aenghenomen. Maer, segge ick, met hoedanigen versekertheydt heeft hy dat ghedaen? De Joden, seght hy, en hebben de Schriftuyr der Machabeen niet, ghelijck sy de Wet, de Propheten en Psalmen hebben, den welcken de Heere als sijne ghetuyghen zijnde, getuyghnis gheeft, seggende: Dat het alles | moest vervult worden, wat van my ghescreven is in de Wet van Moses, ende Propheten, ende Psalmen. Doch deselve Schriftuyr en is niet onprofijtelick aengenomen van de Kercke, soo men die matighlick en soberlick leest of hoort, &c. Maer Hieronymus leert recht uyt sonder eenige twijffeling, dat d'authoriteyt of het ghetuyghnis van dat Boeck niet en deught om de leer-stucken der Religy daer door te bevestighen. En uyt dat oude boecksken, 't welck op den naem van Cyprianus uyt gaet, en d'uytleggingh van de Geloofs-Artijckelen genaemt wordt, blijckt opentlick dat dese History der Machabeen gheen ghesach 1) en heeft gehadt in d'oude Kerck. Maer waer toe strijd' ick hier te vergheefs? Even eens als of de Schrijver selfs niet ghenoeghsaem en betoonde hoe veel men van sijn History behoort te houden, dewijl hy aen het eynde versoeckt dat men het hem verghevе, sooder yetwes in is 't welck hy niet recht geseydt en heeft. Ghewisselick die bekent dat sijne schriften vergevingh van noode hebben, die seydt luydt uyt datse van den Heylighen Geest niet en zijn inghegheven. Hier by komt noch dat de Godtsaligheydt van Judas om gheen ander oorsaeck ghepresen wordt, dan om dat hy een vaste hoop hadde van de laetste weder-opstanding, doe hy te Jerusalem een offerhande sondt voor de doode. Want de Schrijver van dese History en seght niet dat Judas die offerhande sondt tot een prijs van hare verlossingh, maer op datse met d'andere gheloovighe die voor haer Vaderlandt en voor de Religy gestorven waren, des eeuwighen levens souden deelachtigh zijn. Dese daedt en was wel niet sonder superstity en verkeerden yver: maer 2) meer dan dwaes zijn sy 3) een offerhande der Wet trecken

4. Van het exempel van Judas de Machabeer, sendende nae Jerusalem een offerhande voor de doode. 2. Mach. 12. 43.

Contra. 2. Gaudent. Epist. cap. 23.

Lucas 24. 44. (p. 268.)

2. Machab. 15. vs. 38

1) plaets. 2) (die zijn). 3) deweick'.

tot op onse tijden: daer wy nochtans weten dat d'offerhanden die doe ghebruyckelick waren, door de komste van Christus ge-eyndight zijn.

5. Van het vyer het welck eens yegelicks werck beproeft. 1. Cor. 3. 12.

9. Maer sy hebben een onverwinnelick wapen in Paulus 'twelck so lichtelick niet en kan verbroken worden, daer hy seydt: Indien yemant op dit fondament timmert, gout, silver, kostelicke steenen, hout, hooy en stoppelen: hoedanigh eens yeghelicks werck zy, dat sal den dagh des Heeren openbaren: want het sal door 't vyer geopenbaert worden, en hoedanigh eens yegelicks werck is, sal het vyer beproeven. Indien yemandts werck verbrandt, die sal schade lijden. Doch hy sal behouden wesen: maer gelijck als door vyer. Wat voor een vyer, seggense, kan dit anders zijn dan het Vage-vyer, waer door de vuyligheden der sonden worden afghevaeght, op dat wy suyver en reyn in 't Koninckrijcke der Hemelen souden ingaen? Maer vele van de Oude hebben ghevoelt en verstaen dat dit een ander vyer is, te weten, de verdruckingh of het kruys, door het welcke de Heere sijne kinderen ondersoeckt en beproeft, op datse in d'onreynigheden des vleesches niet en souden blijven berusten: ende dat met meerder waerschijnlickheydt dan die gene ghevoelen die hier uyt het Vage-vyer verdichten. Hoewel ick en ben oock met haer niet van een ghevoelen: want ick laet my duncken dat ick een veel sekerder en klaerder verstandt van die plaets hebbe bekomen. Maer eer ick dat te voorschijn brenge, soo wilde ick wel datse my hier op antwoort gaven, ofse meenen dat d'Apostelen en alle de Heylige door dit Vage-vyer hebben moeten passeeren? Ick weet wel datse seggen sullen, neen. Want het soude al te qualick luyden dat die souden hebben moeten gereynight worden, van dewelcke sy droomen dat haer overtollighe verdiensten tot alle de leden der Kerke vloeyen en afloopen. Maer d'Apostel seght daer op van 1) ja: Want hy en seydt niet dat sommiger, maer dat aller menschen werck beproeft sal worden. Dit en is oock niet mijn, maer Augustinus' bewijs-reden, dewelcke de voorseyde uytlegging alsoo daer mede bestrijdt. Ende ('t welck noch ongerijmder is) hy en seydt niet datse door het vyer sullen gaen om allerley wercken: maer soose de Kercke met seer groote getrouwigheydt ghesticht hebben, datse loon ontfanghen sullen als haer werck door het vyer sal beproeft zijn. Voor eerst, wy sien dat de Apostel een on-eyghentlicke wijse van spreken ghebruyckt heeft, wanneer hy de Leeringhen die de menschen uyt haer hooft versonnen 1) hebben, hout, hooy en stoppelen heeft ghenoemt. De reden van dese on-eygenlicke spraeck is oock licht te bemercken, te weten, ghelijck het hout terstondt soo haest als het aen het vyer gebracht wordt, wordt op ghegeten en verteert, dat oock die Leeringhen niet en sullen konnen duyren noch blijven, als sy ten proeve ghestelt worden. Wijders is yeder een bekent dat dit beproeven en ondersoecken voort komt van Godes Gheest. Op dat derhalven den Apostel den draet en cours van dese on-eyghenlicke spraeck vervolghen, en de deelen van dien door een rechtmatighe vergelijckingh op een passen en voegen soude, soo heeft hy dese beproevingh door den 2) Heyligen Geest Vyer ghenaemt. Want gelijck als gout en silver, hoe naerder se aen het vyer gheleydt worden, oock soo veel te sekerder bewijs geven van haer oprechtigheydt en suyverheyt: also oock hoe grondigher de waerheyt des Heeren door een gheestelicke beproevingh wordt overwoghen, soo veel te meer wordt haer authoriteyt en geloofweerdigheyt versterckt en bevestight. Gelijck als hooy, hout en stoppelen aen 't vyer geleydt zijnde, haestelick aenghegrepen 3) en verteert worden: alsoo en konnen oock de vonden der menschen, die door het Woordt des Heeren niet bevestight en zijn, de proeve des Heyligen Geestes niet verdragen, maer vallen en vergaen terstondt. In somma: Indien de versonnen 4) Leeringen by hooy, hout en stoppelen vergheleken worden, om dat die ghelijck als hout, hooy en stoppelen door het vyer worden verbrandt en vernietight, en dat die niet vernietight noch verstoven en worden anders dan door des Heeren Geest, soo volght daer uyt dat de Geest is dat vyer waer door die Leeringhen beproeft sullen worden. Wiens beproevingh door 5) Paulus genoemt wordt den dagh des Heeren, naer 6) een gewoonlick gebruyck der Schriftuere. Want soo dickwils als de Heere sijne teghenwoordigheyt den menschen eenighsins laet sien, soo wordt geseyt dat de dagh des Heeren daer is. En alsdan licht sijn aenghesicht aldermeest, wanneer sijn waerheyt haren schijn geeft. Nu is ten vollen bewesen dat Paulus door het Vyer niet anders en verstaet dan de beproevinghe des Geestes. Maer hoe worden doch die behouden door dat vyer, die schade lijden aen haer werck? Dit sal licht wesen om te verstaen, indien wy willen bemercken van hoedanighe

Het gevoelen der oude Theologanten. Chrysost. August. & alii.

Antwoordt, die de wederpartyen brengt tot een ongherijmtheydt.

Bevestight met het getuygenis van August. Enchirid. ad Laur. cap. 68.

De bedoelingh des Apostels.

Wat door het Vyer in die plaets beteekent wordt.

Een klare uytlegging van de gelijckenis.

Den dagh des Heeren

1) dat.

1) versiert. 2) des. 3) bevangen. 4) versierde. 5) van. 6) door.

Hoe die door het vyer behouden worden, die aen haer werck schade lijden.

menschen hy spreeckt. Want hy beteeckent alhier sulcke bouw-meesters der Kercke dewelcke het rechte fondament behoudende, onghelijcke of onbequame stoffe daer op timmeren: dat is, die van de voornaemste en noodtsakelicke hooftstucken des gheloofs niet af en wijcken, maer in mindere stucken en die soo gevaerlick niet en zijn, haer selven misgrijpen, haer eygen vonden vermengende met Godts Woort. Soodanige, | segg' ick, moeten schade lijden aen haer werck, door het uytroeyen van hare ghedichtsels: en sy selfs worden behouden, maer als door vyer, dat is, niet dat haer feyl en onwetentheyt voor Godt prijselick is: maer om datse door de ghenaed' en kracht des Heylighen Gheestes daer van ghesuyvert worden. Derhalven moeten alle die ghene schade lijden aen haer werck, dewelcke de guldene suyverheydt van Godes Woordt met dien dreck des Vaghevyers verontreynight hebben.

(p. 269.)

6. Dit ghevoelen van het Vaghe-vyer is wel oudt, maer wordt nochtans van Paulus die noch ouder is, wederleyt.

10. Maer sy sullen misschien segghen: Dit is een seer oudt ghevoelen gheweest in de Kercke. Dese teghen-werpingh beantwoordt Paulus, wanneer hy in de voorseyde uytspraeck 1) oock sijnen tijdt vervat, en betuyght dat die alle te samen schade moeten lijden aen haer werck, dewelck' in d'opbouwingh der Kercke gestelt sullen hebben yet dat met het fondament niet wel over een en komt. Als derhalven de tegen-partyen my voorwerpen dat het bidden voor de doode voor duysent en drie hondert jaren een ghebruyck en ghewoonte gheworden is, soo vraegh' ick haer wederom, door wat Woordt Godts, door wat openbaring, en door wat exempel sulcks is geschiedt? Want in dit stuck en ontbreken niet alleen getuyghnissen der Schriftuyre: maer oock alle d'exempelen der Heylighen die daer in ghelesen worden en doen geen betoogh van sulcks. Aldaer wordt veel, en oock somtijts in 't langh verhaelt van het leedt dragen en van den plicht der begraeffenis: maer van het bidden voor de dooden siet ghy daer soo veel niet als een sier. En nochtans hoe meer aen dit stuck gheleghen is, so veel te meer hadde 't behooren beschreven en vertelt te worden. D'Oude selfs die voor de doode baden saghen oock wel dats' in dese saeck gheen gebodt Godts, noch behoorlick exempel en hadden. Waerom hebben sy dan bestaen sulcks te doen? Ick segghe datse daer in ghestruyckelt en ghedwaelt hebben, en daerom beweer' ick datmen haer doen niet en moet nae volgen. Want dewijl volghens Paulus'

't En is oock niet ondersteunt door de Oude Leeraers met vaste getuyghnissen of bewijs-redenen.

Rom. 14. 23.

bevel de gheloovighe geen werck en moeten by de handt nemen, anders dan met een gemoedt dat in sijn doen seker gaet, soo wordt dese versekertheydt voornementlick vereyscht in het ghebedt. 't Is nochtans gelooflick datse daer toe door eenighe reden bewogen zijn geweest: te weten, sy sochten troost daer mede sy hare droefheydt verlichten mochten: ende voor Godt gheen teecken te gheven 1) van hare liefde tot den afgestorvenen, sulcks docht hen te wesen een onmenschelicke saeck. Wy bevinden alle te samen hoe seer des menschen aerdt tot dees' affecty en gesintheydt gheneghen is. Hier toe heeft oock de ghemeene ghewoonte gheholpen dewelck' als een fackel den brandt ontsteken heeft in de herten van vele. Wy weten datmen by alle Heydenen, en tot allen tijden voor de dooden sekeren dienst ghedaen heeft, en dat hare zielen jaerlicks zijn besocht gheweest. En al hoewel de Satan door dese guychelrijen de sotte menschen heeft bespot, soo heeft hy nochtans de geleghentheydt om te bedrieghen ghenomen uyt eenen rechten grondt: te weten, dat de doodt niet en is een ondergangh, maer een doorgangh uyt dit leven in een ander. Daer en is niet aen te twijffelen of dese superstity beschuldigt oock de Heydenen voor den Richter-stoel Godts, om datse de sorghe des toekomenden levens in de windt sloegen, het welck sy nochtans betuyghden te ghelooven. Op dat nu de Christenen niet minder braef 2) en souden schijnen dan d'onheylige menschen, soo hebben sy sich geschaemt geenen dienst den afghestorvenen te bewijsen, als ofse t'eenemael en al doodt en te niet waren. Hier uyt heeft dan die onvoorsichtighe vlytigheydt haren oorsprongh ghenomen: want sy lieten sich duncken dat het haer een groote schande soude gheweest zijn, indiens' in den dienst der dooden, in de doodt-maeltijden en offerhanden luy en traegh waren. En 't gheen uyt een verkeerde naevolgingh ghesproten was, dat is door nieuwen wasdom nu en dan also vermeerdert, dat de voornaemste heyligheyt des Pausdoms is, den dooden die ghepynight worden, te hulp te komen. Maer de Schriftuyr geeft ons eenen anderen troost die veel beter en vaster is, wanneerse betuygt dat die dooden saligh zijn die in den Heere sterven. En sy voegt de reden daer bij: Want sy rusten van haren arbeydt van dien tijdt af. Wy en moeten onse liefde tot d'afgestorvene den toom soo verre niet los laten, dat wy een verkeerde ghewoonte van bidden

Ja het steunde op d'aengenomene ghewoont', en op een yver die na den reghel van Godts Woordt niet en was geschickt.

Maer het is ghesproten uyt een verkeerde navolging, dewelcke ten laetsten verandert is in een ongoddelicke superstity, die van den Heyligen Geest Apocal. 14. 13. wort wederleydt.

1) spreuck.

1) bewijsen. 2) ondeughender.

in de Kercke souden in-voeren. Voorwaer die maer een weynigh wijsheyts heeft, die bemerckt lichtelick dat al dat, 't welck van dit stuck by den Ouden gelesen wordt, der ghemeener gewoont' en den onverstande des gemeenen mans is toeghegheven. Sy zijn oock, ick beken 't, van den rechten wegh wech geruckt: te weten, gelijck d'onvoorsichtige licht-gheloovigheyt de herten der menschen pleeght te berooven van verstant en oordeel.

En de suyvere Theologanten, gelijck Augustinus, hebben de ghebeden voor de dooden twijffelachtigh aengepresen.

Ondertusschen betoont het lesen van hare boecken hoe dobberend' en twijffelachtigh sy het bidden voor de dooden aenprijsen. Augustinus vertelt in sijn boecken van de Belydenissen 1), dat sijn Moeder Monica seer versocht hadde, dat men haerder soude ghedachtigh zijn in het bedienen der verborghentheden aen den Altaer. Dit was de 2) begeerte van een bedaegde vrouw 3), dewelcke de Soon na den regel der Schriftuyr niet en beproefde: maer nae de gheneghentheydt en drift van sijn natuyr van anderen wilde goedt ghekeurt hebben. Het boeck 't welck hy gemaeckt heeft van de sorghe die men voor de dooden draghen moet, vervat in sich soo veel dobberinghen en twijffelinghen, dat het door sijn koudigheydt met recht behoort uyt te blusschen de hitte van dese sotte vyerigheyt. Soo yemandt begeerigh waer om der dooden voorspraeck en voorstander te zijn, soo soud' hy voorwaer door de koude schijn-redenen van dat boeck gerust maken die gene die te voren over dit stuck bekommert waren. Want dit is een van sijn argumenten en steunsels: Dewijl het een ghewoonte gheworden is dat men voor de doode bidt, soo en moet die dienst niet veracht worden.

Hoe dattet zy, soo moet men nochtans sich houden aen dē regel van Gods Woordt, het welck soodanige ghedichtsels verwerpt.

Maer schoon genomen dat ick toestae dat den dooden gunst en bystandt te bewijsen by d'Oude Schrijvers der Kercke voor een Godtvruchtigh werck ghehouden wierdt, soo moet nochtans desen regel die niet bedrieghen en kan, altijdt waergenomen worden, te weten, dat het niet gheoorlooft en is in onse ghebeden yetwes van ons eyghen by te brenghen, maer dat wy onse begheerten den Woorde Godts moeten onderwerpen: overmidts het in sijn goedtduncken staet voor te schrijven wat hy gebeden wil hebben. Dewijl nu in de gantsche Wet en het Euangelium niet een half woordt en is 't welck ons verlof en vryheydt geeft om voor de doode te bidden, soo wort d'aenroepinge Godts ontheylight, wanneer men meer bestaet te doen dan hy ons bevolen heeft. Doch op dat onse tegen-partyen niet en souden roemen datse in dees' hare dwalingh d'oude Kerck met sich hebben, soo segg' ick dat- | ter een groot verschil is. (p. 270.)

Voorts daer is een groot onderscheydt tusschen die oude en dese nieuwe Bouw-meesters des Vage-vyers: ghelijck uyt dese korte vergelijckingh blijckt.

D'Oude hielden de gedachtenisse der dooden, op datse niet en souden schijnen alle sorghvuldigheyt omtrent de selvighe af gheleydt te hebben: maer sy bekenden met eenen datse twijffelachtig waren aengaende der dooden staet en condity. Het was voorwaer so verre daer af datse van het Vage-vyer yets versekerden, dats' het selfs voor een onseker stuck hielden. Maer dese willen dat men sonder tegen-spreken voor een leer-stuck des geloofs houden sal 't gheen sy van 't Vagevyer ghedroomt hebben. D'Oude hebben hare dooden sparighlick, en alleen op datse deselve niet en souden schijnen te vergeten, Gode bevolen doe sy het Nachtmael hielden. Dese dringen en drijven sonder ophouden de sorghe voor de doode: en maken door haer gheduyrigh en ongheschickt aenprijsen dat die boven alle wercken der liefde verheven wordt. Jae dat meer is 't en soud' ons niet swaer vallen sommige getuyghnissen der Ouden voort te brenghen, waer door alle die ghebeden voor de doode, die te dier tijdt ghebruyckelick waren, opentlick verworpen worden. Ghelijck daer is 't ghetuyghnis van Augustinus: als hy leerdt dat d'Opstandinghe des vleeschs en d'eeuwighe heerlickheyt van allen verwacht wordt: maer dat de ruste die nae de doodt volght, van yeder een die de selvige weerdigh is, als dan ontfanghen wordt, wanneer hy sterft.

Homil. in Ioan. 49. cap. Vide eund. lib. 4. de civit. Dei, cap. 13. 16.

Hy ghetuyght derhalven dat alle de Godtsalige soo wel als de Propheten, Apostelen en Martelaren terstondt nae hare doodt de salighe rust genieten. Indien haren staet soodanigh is: Ick bidd' u, seght my doch wat profijt sullen hen onse ghebeden toebrenghen? Ick gae de grofste superstitien, daer door sy de herten der eenvoudighen begoochelt hebben, voorby: dewelcke nochtans ontallick zijn: en den meerderendeel van dien soo wanschapen en seltsaem, datse die met geenen eerlicken schijn bedecken en konnen. Ick verswijgh' oock die schandelicke kramery en koop-handel die sy in soo grooten onverstandigheyt der werelt na haren moetwil ghedreven hebben. Want ick en soude nimmermeer ghedaen werck hebben, en al is 't dat ick van deselve gheen verhael en doe, soo sullen nochtans de Lesers alhier ghenoegh hebben om hare conscientien vast te setten.

Het VI. Capittel.

Van het leven eens Christens, en voor eerst door hoedanighe bewijs-redenen de Schriftuyr ons daer toe vermaent.

Wy hebben gheseydt dat dit is het eynd' en ooghmerck der Weder-

1) belijdingen. 2) eenes oudt wijfs. 3) [ ].

t' Samenknoopinge van dit Capittel met de Leere van de Weder-geboorte.

gheboort', te weten, dat in het leven der gheloovigen werde ghesien een gelijck-matigheydt en over-een-komingh tusschen Godes gherechtigheydt en hare ghehoorsaemheyt: op dats' alsoo bevestigen souden d'aennemingh, waer door sy tot sijne kinderen zijn ontfangen. En al hoewel die vernieuwingh door dewelcke het Beeldt Godts in ons weder opgerecht wordt, in sijn Wet begrepen en vervat is, dewijl nochtans onse traegheydt veel prickels en hulp-middelen van doen heeft, soo sal het vorderlick zijn dat ick uyt verscheyden plaetsen der Schriftuyr versamele een wijs' en manier om het leven wel te schicken en aen te stellen, op dat die gene die de bekeeringh ter herten nemen, in haer voornemen en vlytigheydt van den rechten wegh niet af en dwalen.

De noodtsakelickheydt der Leere van het leven eens Christens.

Voorts terwijl ick op my neem' om aen 1) het leven van een Christen-mensch sijn schicking en wijse van zijn voor te teeckenen 2) soo en is my niet onbekent dat ick een werck aen gae, daer in menigherley en overvloedigh stoff' en arbeydt steeckt, en het welck van weghen sijne grootheyt een dick boeck souden konnen vervullen, soomen dat in alle sijne deelen volkomelick af doen wilde. Want wy sien in hoe grooten lanckheyt de leeringhen der Ouden die alleen over éene 3) deught te samen gesteldt zijn, uytghebreydt worden. Ende dat niet door al te veel spraecks en woorden.

De kortigheyt van desen handel, dewelcke nochtans schijnt seer volkomen te zijn.

Want wat voor een deught datmen oock soude mogen voornemen met een Oraty of aenspraeck aen te prijsen, so wort d'aenspraeck en reden van selfs door d'overvloedigheyt der matery of stoffe tot sulcken wijdt-streckelickheydt ghebracht, dat ghy niet en schijnt daer van nae behooren geredencavelt te hebben, het en zy dat ghy veel woorden gemaeckt hebt. Myn opset en is niet d'onderwijsingh des levens, dewelck' ick als nu wil voor-stellen, soo verr' en wijdt uyt te strecken, dat ick elcke deught in't bysonder verhandelen, en dien aengaende met vermaningen en opweckingen ruym en breet omspringhen 4) soude. Laet dit ghenomen en ghehaelt worden uyt de schriften van andere, maer bysonderlick uyt de Sermoenen van d'Oude Leeraers.

Eenen ghereeden wegh daer toe.

't Sal my ghenoegh zijn wanneer ick eenen gereeden wegh sal aengewesen hebben, langs den welcken een Godtvruchtigh Man gevoert en gheleydt mach worden tot het rechte wit en ooghmerck om sijn leven wel te schicken en aen te legghen, en als ick eenen algemeenen regel kortelick sal hebben beschreven, nae den welcken hy sijn plichten en wercken bequamelick kan

1) [ ]. 2) schick en fatsoen te geven. 3) van eene. 4) spaceeren.

voeghen en afmeten. De lange redenen en aenspraken sullen mogelick oock by my later eens aen de beurt komen 1): of ick sal dat werck, daar toe ick niet seer bequaem en ben, over laten aen andere. Van naturen beminn' ick de kortigheydt der reden: en soo ick met meerder vloedt van woorden wilde spreken, 't en soude misschien niet wel ghelucken. Ofschoon my een langhsame wijse van onderwijsen aldermeest aen stondt, soo en soud' het my nochtans nauwlicks lusten sulcks te beproeven. De gelegentheyt van het tegenwoordighe werck vereyscht oock dat ick een eenvoudighe Leere met soo grooten kortigheydt als het moghelick sal zijn, vervatt' en af handele.

De Heylighe Schriftuyr heeft in't fatsoeneren der zeden een treffelick beleydt, dat niet gheblancket, maer oprecht en eenvoudigh is.

En ghelijck de Philosophen hebben sekere mercken en eynden der gherechtigheydt en eerbaerheyt, waer uyt sy de bysondere goede plichten en den geheelen trein der deughden trecken en afleyden 2): alsoo en heeft oock de Schrifutyr in desen gheen ghebreck van goed' ordeningh: ja sy houdt het alderschoonste beleydt, en een beleydt dat veel sekerder gaet dan al het beleydt der Philosophen. Dit onderscheydt isser alleen dat sy-lieden als eer-gierige menschen, met alle neerstigheydt stonden nae een uytghelesene klaerheyt der ordeningh, om daer door de gaeuwigheydt hares verstandts te betoonen: maer dewijl de Geest Godts sonder ydel eer-soecking leerde, soo en heeft hy niet soo naeuw noch altijt d'ordentlicke wijse van leeren onderhouden. Dewijl hy nochtans deselve somtijdts ghebruyckt, soo geeft hy genoeghsaem te verstaen dat die van ons niet en moet veracht of veronachtsaemt worden.

D'algemeene deelen van dit beleyt zijn twee in't ghetal.

2. Dees' onderwijsingh der Schriftuyre, van dewelcke wy spreken, is voornemelick geleghen in twee stucken. 't Eerst is, dat de liefde tot de gherechtigheyt daer toe wy andersins van naturen geensins en zijn genegen, in onse herten in-gedrupt en in-gevoert worde: 't ander | is, dat ons een reghel voor-gheschreven zy, die ons in de loop-baen der gherechtigheyt niet en late dwalen. (p. 271.)

'tTweede deel wordt verhandelt Cap. 7. Des eersten deels tweederley aenprijsing.

Belangend' het eerste, de Schriftuyr heeft seer veel' en seer goede redenen dienstigh om ons de gherechtigheyt aen te prijsen, van dewelcke wy niet weynigh hier 3) boven in verscheyden plaetsen hebben aengeteeckent, en alhier noch sommighe kortelick sullen aenroeren.

D'eerst' is genomen van onse heyligh-makingh. Eerstelick om dat onse Godt heyligh is.

Van wat grondt-reden soude de Schriftuyr doch beter konnen beginnen als van dese, te weten, dat sy ons vermaendt dat wy heyligh moeten worden, om dat onse

1) eens met my haer beurt en tijdt hebben. 2) beleyden. 3) [ ].

Levit. 19. 1. en volgg. I Petr. 1. 16.

Godt heylig is? Want doe wy als verjaeghde schapen verstrooyt waren, en door des werelts dool-hof verdwaelt ginghen, soo heeft hy ons weder versamelt, op dat hy ons met hem-selven vereenighen soude. Wanneer wy hooren melden van onse t'samenvoeginghe met Godt; soo laet ons ghedencken dat heyligheyt moet zijn den bandt der selver: niet om dat wy door de verdienst der heyligheyt tot sijn ghemeenschap komen: (want wy moeten veel eer hem eerst aenhanghen, op dat wy met sijn heyligheyt overgoten zijnde, hem volghen daer hy ons henen roept) maer om dat het grootelicks dient tot sijn eer, dat hy geen gemeenschap en hebbe met onghe-rechtigheydt en onreynigheyt. Daerom leert sy oock dat dit is het eynde van onse roepingh daer op wy altijdt sien moeten, indien wy met Godt die ons roept over een willen komen 1). Want waer toe soud'et doch dienstigh zijn dat wy uyt des werelts boosheyt en onreynigheyt daer in wy versoncken waren, verlost en ghetrocken worden, indien wy ons selven oorlof geven om daer in al ons leven langh te wentelen? Daer beneffens vermaent sy ons oock met eenen, dat wij, om onder het volck des Heeren gerekent te worden, de Heylighe Stadt Jerusalem bewoonen moeten: dewelcke, gelijck als hy die hem-selven toe-gheheylight heeft, alsoo oock door de d'onheyligheydt der inwoonderen niet en mach ontheylight worden. Hier uyt komt dit segghen, te weten, dat de gene die sonder smette wandelen en nae de gerechtigheyt staen, &c. plaets sullen hebben in den Tabernakel Godts: want het en betaemt niet dat het Heylighdom daer in hy woont, met vuyligheden gelijck een stal vervult soude wesen.

2. Wy worden met hem vereenight, of ondersijn volck gerekent: daerom betaemt het ons heyligh te zijn.

Tesai. 35. 8. en elders.

Psalm 15. 1, 2. en 24. 3, 4.

De tweed' is ghenomen van onse verlossing. Rom. 6. 18.

3. En op dat de Schriftuyr ons te beter opwecken soude, so bewijstse dat Godt de Vader, ghelijck hy ons in Christus met hemselven versoent heeft, alsoo oock ons in Christus een beeldt heeft voor-gesteldt, nae 't welck hy wil dat wy ghefatsoeneert en geschickt sullen worden. Wel aen, laet die gene, dewelcke meenen dat de Leere der Zeden by de Philosophen alleen behoorlick en ordentlick gesteldt is, my by deselve vinden en toonen, een treffelicker beleydt en ordeningh dan dese. Wanneer de Philosophen ons tot de deught deftigh vermanen willen, soo en brengense niet anders te voorschijn, dan dat wy sullen leven ghelijck het der natuyre betaemt. Maer de Schriftuyr leydt de vermaningh uyt de rechte Fonteyn af 2), dewijlse niet alleen gebiedt dat wy ons leven Gode, die dat ghegeven heeft, en aen wien dat oock verbonden is, geheel sullen overgeven: maer oock, gheleert hebbende dat wy van de ware Wet en oorsprongh onser Scheppingh ontaerdt 1) en afgheweken zijn, voorts daer by voeght, dat Christus, door wien wy met Godt wederom bevredight zijn, ons voor-gestelt is tot een patroon en voorschrift, op dat wy sijn gestalt en gedaent in ons leven uytdrucken souden. Wat soudt ghy konnen eyschen dat krachtiger is als dit eenige? Jae wat isser dat ghy boven dit eenighe soudt willen begheeren? Want indien wy van den Heere tot kinderen aenghenomen worden met dit bespreck en bedingh, dat, namelick, ons leven, Christus, die daer is de bandt onser aennemingh, uytdruck' en vertoone: gewisselick wy wijcken niet alleen door een seer boose trouwloosheydt af van onsen Schepper, maer verwerpen oock onsen Salighmaker, 't en zy dat wy ons selven gheheel schicken en overgheven ter gherechtigheydt. Daer beneffens neemtse stof en oorsaeck om ons te vermanen, uyt alle de weldaden Godts diese verhaelt, en uyt alle de deelen onser saligheyt. Want sy betuyght, dewijl Godt hem-selven als een Vader jeghens 2) ons bewesen heeft, dat wy van een hooghst' ondanckbaerheyt te beschuldigen zijn, is't dat wy ons selven jeghens 2) hem niet wederom en ghedragen 3) als kinderen. Dewijl Christus ons door het badt sijns bloedts gereynight, en dese reynigingh door den Doop mede gedeelt heeft, dat het niet betaemlick en is dat wy met nieuwe vuyligheden souden besmet worden. Dewijl hy ons inghelijft heeft in sijn lichaem, dat ons sorghvuldelick staet toe te sien, dat wy die sijne Ledematen zijn, ons selven geen smett' of kladd' aen en wrijven. Dewijl hy die ons Hooft is ten Hemel is op-gevaren, dat wy alle aerdtsche gesintheyt afgeleydt hebbende, daer henen met ons gantsch ghemoedt behooren op te stygen. Dewijl de Heylighe Geest ons Gode tot Tempelen gheheylight heeft, dat wy arbeyden moeten om d'eere Godes te verbreyden, en oock niet en moeten toelaten dat wy door den dreck der sonde souden ontheylight worden. Dewijl onse ziel en oock ons lichaem tot de Hemelsch' onsterffelickheydt en d'onverwelckelicke Kroon verordineert en gheschickt zijn, dat wy met kloeckheydt daer nae trachten moeten dat die beyde tot op den dagh des Heeren suyver en ongheschendt bewaert moghen worden.

Waer uyt blijckt dat in de Schriftuyr een treffelick beleyt vervat is, het welck ons een oprechte onderwijsingh des wandels voor-draeght.

Bysondere redenen of opweckingen om een Christelick leven te leyden.

Malach. 1. 6. Ephes. 5. 1. 1. Ioan. 3. 1. Ephes 5. 26. Hebr. 10. 10. 1. Cor. 6. 11. 1. Petr. 1. 15, 19. 1. Cor. 6. 15. Ioan. 15. 3. Ephes. 5. 23. Coloss. 3. 1. 1. Cor. 3. 16. en 6. 19. 2. Cor. 6. 16. 1. Thess. 5. 23.

1) over een willen dragen. 2) [ ].

1) veraerdt. 2) tot. 3) dragen.

Dit zijn, seggh' ick, de seer gheluckighe fondamenten en gronden om het leven wel aen te stellen, welckers gelijcke ghy geensins en sult vinden by de Philosophen: die in het aenprijsen der deught nimmermeer hoogher op en klimmen dan tot de natuyrlicke weerdigheyt des menschen.

De valsche Christenen, vijanden deser leere van't Christelicke leven, worden bestraft.

4. En hier hebb' ick ghelegentheyt om die ghenen 1) aen te spreken dewelcke, niet met allen hebbende dat nae Christus smaeckt, behalven den tytel en 't ghemeen teecken, nochtans voor Christenen willen uytgaen. Maer met wat aengesicht en onbeschaemtheydt roemense doch van sijnen Heylighen Naem? Dewijl geen andere met Christus ghemeenschap hebben dan die, dewelcke d'oprechte kennisse van Christus uyt het woordt des Euangeliums ontfanghen hebben. En volgens 't seggen des Apostels, en hebben die alle te samen Christus niet ten rechten gheleert, die niet en zijn onderwesen datmen den ouden mensch, die nae de begeerten der dwalinghen verderft, af legghen en Christus aen doen moet. Soo worden sy dan bevonden ter quader trouwen en oock t'onrecht de kennisse van Christus voor te wenden, al hoewels' ondertusschen schoon en veerdigh van het Euangelium klappen. Want het Euangelium is een Leer, niet om met de tongh te spelen, maer om wel te leven: het en wordt oock niet alleen ghevat door het verstandt en de memory, ghelijck als andere Leeringen, maer het wort als dan eerst aenghenomen wanneer 't de gantsche ziel besit, en sijn stoel en plaets vindt in de binnenste ghe | negentheydt des herten. Datse derhalven ophouden tot Godes smaet en on-eer te roemen van 't gheen sy niet en zijn, of dats' haer selven bewijsen te zijn soodanighe Discipelen als den meester Christus betamen. Wy hebben de Leere, daer in onse Religy vervattet is, d'eerste plaets gegeven: door dien onse saligheydt van die Leere wordt begonnen. Maer sy moet ons hert doordringhen, en haer in onsen handel en wandel betoonen, en oversulcks ons in haer gestalt veranderen, op dats' ons niet onvruchtbaer en zy. Indien de Philosophen met recht op hen 2) vergramt worden, en desulcken 3) smadelick uyt haer gheselschap verdrijven, dewelcke roemende van een konst die de meesteresse des levens behoort te zijn, de selvighe verkeeren in een bedrieghlicke kaeckelary met hoe veel beter reden sullen wy dan niet 4) die beuselachtighe Sophisten en bedriegers verfoeyen, dewelcke sich daer mede vergenoegen dats' op 't uyterste van hare lippen het Euangelium voeren, welcks 1) kracht en werckingh hondert-mael meer dan de koude vermaninghen der Philosophen, hadde behooren tot de binnenste ghenegentheden des herten door te dringhen, in de ziel te wortelen, en den geheelen mensch te roeren en in te nemen.

1. Om datse Christus niet recht geleert en hebben. Ephes. 4. 22.

2. Om datse het Euangelium maken tot een Leere der tonghe, maer niet des levens.

(p 272.)

3. Om datse den Meester Christus niet na en volgen.

4. Om datse den Geest Godts van sijn woordt willen afsonderen.

Nochtans en moeten de Christenen den moedt niet verloren geven.

5. Ick en eysch' 2) niet dat in de zeden en manieren van een Christen niet anders en zy dan suyver en volkomen Euangelium. Dit behooren wy nochtans te wenschen en 't is noodigh dat wy daer nae staen en trachten. Maer ick en eysche 3) dese Euangelische volmaecktheyt so strengelick niet, dat ick voor geen Christen en soude houden den ghenen die daer toe noch niet en is ghekomen. Want alsoo souden alle menschen buyten de Kercke ghesloten worden: dewijlder niet één en wordt ghevonden die niet als noch seer wijt daer af en is: dewijlder oock vele zijn die noch weynigh gevordert hebben, en evenwel t'onrecht souden verworpen worden. Wat eysch 4) ick dan? Dat wy dit wit en ooghmerck der volmaecktheyt altijdt ons selven voor oogen stellen om onsen vlijt en arbeyt daer nae alleen te stuyren en te richten 5). Laet dese volmaecktheydt als een perck voor ons staen, om daer henen met aller kracht te streven en te loopen. Want 't en is niet behoorlick alsoo met Godt te deelen, dat ghy van die dingen die u door sijn Woort voor-gheschreven worden, een deel tot u nemen, en een deel nae u goedtduncken voor-by gaen soudt. Want de Heere prijst ons voor alle dingh al-omm' aen de oprechtigheydt als het voornaemste deel van sijnen dienst. Waer door hy verstaet een oprecht' eenvoudigheydt des gemoedts, die sonder bedrogh en gheveynstheydt is: teghen dewelcke gestelt wordt een dubbel hert. Als of hy seyde dat daer een geestelick begin is om wel te leven, daer d'inwendige genegentheydt des gemoedts sonder geveynstheydt, Gode wordt opgedragen om heyligheydt en gherechtigheydt t'oeffenen. Maer dewijl niemant in desen aerdtschen kercker des lichaems soo veel sterckte heeft, dat hy met een behoorlicke wackerheydt sijnen loop soude loopen, en dat het grootste getal door soo grooten swackheydt ghedruckt wordt, datse wanckelende en hinckende en oock langhs der aerden kruypende, weynigh vorderen, soo laet een yeder van ons nae 't vermoghen van sijne kleyne kracht voort gaen, en den begonnen wegh vervolgen: Daer en sal niet eene soo on-

1. Alsse maer Godts Woordt tot een wit en oogmerck hebben.

2. d'Oprechtigheydt van herten betrachten.

3. In de wegen des Heeren na haer vermogen wandelen.

1) [ ]. 2) die. 3) (die). 4) [ ]

1) wiens. 2) (vereysche). 3) versoecke. 4) versoeck. 5) beleyden.

geluckelick voort stappen, dat hy niet alle dage ten minsten een weynigh weeghs afleggen soude. Daerom laet ons altijdt hier in besigh zijn, dat wy gheduyrigh in den wegh des Heeren eenighen voortgangh doen: en oock niet mismoedigh en worden van weghen de kleyne winst en vorderingh. Want al hoewel wy soo seer niet en voortspoeden 1), als wy wel wenschen en begeeren, soo en is nochtans den arbeydt niet verloren, wanneer den dagh van huyden beter is als den dagh van gisteren. Laet ons maer door een oprechte eenvoudigheydt onse ooghen slaen op ons wit en ooghmerck, en streven naer het perk, ons selven met pluymstrijckery niet streelende, noch onse gebreken toe-ghevende, maer door een gestadig poogen daer op toe-leggende, dat wy beter worden als wy zijn, tot dat wy tot de goedtheydt selfs sullen zijn ghekomen: dewelcke wy wel door den gantschen tijt onses levens soecken en daernae trachten, maer als dan eerst 2) sullen aengrijpen en verkrijghen, wanneer wy, de swackheydt des vleesches uytgheschudt hebbende, in hare volle ghemeenschap sullen aengenomen wesen.

4. Eenigen voortgangh daer in doen.

5. En in dit Godtvruchtigh voornemen volherden.

Het VII. Capittel.

Den korten inhoudt des Christelicken levens: alwaer gehandeldt wordt van de versakingh onses selfs.

De bemerckingh van het tweede al-ghemeene deel, aengaende het richten des Christelicken levens.

Ofschoon de Wet des Heeren in sich heeft een seer goed' en seer wel-geschickte ordening om het leven te richten 3), so heeft het nochtans den Hemelschen Leeraer goedt ghedacht noch door een uytnemender wijse de sijne te fatsoeneeren na dien regel die hy in sijn Wet hadde voor-gheschreven. En van dese wijse is dit het begin en fondament, te weten: Dat het ampt der gheloovigen is hare lichamen Gode te gheven tot een levendige, heylige en wel-behagelicke offerhande: en dat daer in de rechte Godtdienst bestaet. Hier uyt wordt oorsaeek ghenomen om haer te vermanen datse sich niet en sullen voeghen nae de ghedaente en het wesen deser werelt, maer datse verandert sullen worden door de vernieuwingh hares ghemoedts, op datse beproeven mochten welcke daer zy de wille Godts. Nu, dit is een groote saeck, dat wy Gode toe-gheheylight en toe-ghe-eygent zijn: op dat wy voortaen niet en dencken, spreken, voornemen, doen, dan 't gheen tot sijner eeren dienstigh is. Want 't gheen hem toe-gheheylight is, dat en wordt niet sonder hem

Rom. 12. 1.

Het beginsel en den inhoudt van dien.

1) spoeyen. 2) [ ]. 3) beleyden.

grootelicks te veronghelijcken, tot een onheyligh gebruyck ghepast en aen-geleydt. Indien wy onses selfs niet en zijn, maer des Heeren: soo is klaer en blijckelick wat dwael-wegh ghevloden, en waer henen al het doen onses levens gheschickt en ghestuyrt moet worden. Wy en zijn onses selfs niet: laet derhalven ons vernuft, of onse wille gheen heerschappy voeren over onse raedtslagen en wercken. Wy en sijn onses selfs niet: laet ons dan dit wit en eynd' ons selven niet voorstellen dat wy souden soecken 't geen ons nae den vleesche nut en oorbaerlick is. Wy en zijn onses selfs: laet ons dan soo verre het mogelick is ons selven en alle het onse vergheten. Wederom wy zijn Godes eygen: laet ons dan hem leven en sterven. Wy zijn Godes eygen: laet dien volgens sijn wijsheydt en wille 't opperste ghesach hebben over alle onse daden. Wy sijn Godes eyghen: laet derhalven alle de deelen onses levens streven naer hem, als naer het eenighe rechte wit en eynde. O hoe veel heeft die mensche gevordert, dewelcke gheleert hebbende dat hy sijns selfs niet en is, de heerschappy en het regiment over hem-selven, sijn eyghen vernuft | ontrocken heeft, op dat hy 't Gode toebrenghen soude! Want ghelijck dit een seer krachtigh fenijn is om de menschen te verderven, te weten, datse haer selven gehoor gheven en onderdanigh zijn, alsoo is dit de eenige haven der saligheydt, datse haer eyghen wijsheydt en willen verlaten, om alleen den Heere, waer hy voor gaet, nae te volghen. Dit zy dan den eersten trap, dat de mensch af wijcke van hem-selven, op dat hy de gantsche kracht sijns verstants schicke tot des Heeren gehoorsaemheydt. Ick spreke van sulcken ghehoorsaemheydt, die niet alleen in't ghehoorsamen des Woordts gelegen is, maer waer door het herte des menschen ontbloot van sijn eygen vleeschelick gevoelen, sich selven gheheel tot het goedt-duncken des Heylighen Geestes bekeert. Dese veranderingh (die van Paulus genoemt wordt de vernieuwinghe des ghemoedts) hoewelse den eersten ingangh tot het leven is, is allen den Philosophen onbekendt gheweest. Want sy stellen alleen de Reden tot een Gouvernant' en Regeerster over den mensch, sy meenen dat dese alleen ghehoort moet worden, en om kort te seggen, sy geven en laten aen 1) haer alleen het ghebiedt over de zeden en manieren. Maer de Christelicke Philosophy en wijsheydt ghebiedt dat de Reden wijcke, en den Heylighen Geest onderworpen

Tweederley aensien. 1. Wy en zijn onses selfs niet

3. Wy zijn Godes eygen. Rom. 14. 8.

De vrucht en het ghebruyck van dit tweederley aensien. (p. 273.)

Ephes. 4. 23. Dese kennis is allen Philosophen onbekent gheweest, dewelcke de reden op den throon des Heylighen Gheestes ghestelt hebben.

Galat. 2. 20.

1) [ ].

en onderdanigh wesen sal. op dat de mensch nu niet selfs en leve, maer Christus in hem late leven en regeeren.

Wat uyt dese bemerckinge volght, te weten, dewijl wy onses selfs niet en zijn, dat wy de eere Godts soecken en sijnen wille ghehoorsamen moeten.

2. Hier uyt volght oock dat andere, dat wy niet en sullen soecken 't geen ons eygen is, maer die dinghen die met Godts will' over een komen. en dienstigh zijn om sijn eere te vorderen. Dit is oock wel voort ghegaen, als wy ons selven by-nae vergeten, immers ons eygen profijt bezijden gesteldt hebbende, trachten en arbeyden om onse vlytigheyt getrouwelick aen Godt en sijne gheboden te besteden. Want als de Schriftuyr ons ghebiedt de sorghe voor ons selven te verlaten, soo en schrapt sy niet alleen uyt onse herten de gierigheydt, de begheerte tot heerschappy, en de gunst soeckingh der menschen: maer sy roeyt oock daer uyt d'eergierigheydt, en alle lust tot menschelicke glory, midtsgaders andere verborghene boosheden meer. Voorwaer een Christen-mensch behoort alsoo geschickt en ghemoedt te zijn, dat hy bedencke dat hy in sijn gantsch leven met Godt te doen heeft. Hier door sal hy bewoghen worden, om alle sijne dingen te schicken 1) en te voegen naer het believen en goedt-duncken Godts, en het gantsche voornemen sijns verstants den selven Godtvreesentlick toe te brengen. Want die geleert heeft op Godt te sien in al sijn doen dat hy voor heeft, die wordt te ghelijck van allerley ydele gedachten afgekeert.

Dit is de versakingh onses selfs den Discipelen van Christus aengepresen.

Dit is de versaking van ons selven, die Christus sijne Discipelen, soo haest als hy haer in sijn School aenneemt, met soo grooten neerstigheyt beveelt: dewelcke wanneerse eenmael in 't herte d'overhandt ghenomen heeft, eerstelick voor de grootsheydt, of ydel-roemingh, ten anderen voor de gierigheyt, of onkuyscheydt, of overdadigheydt, of voor andere quaden die uyt eyghen liefde gheboren worden, gheen placts met allen en laet overigh blijven.

Wiens vrucht menigherley is door den gantschen loop des levens.

Van dewelcke soo wie afdwaeldt, die valt, of door geveynstheydt, of door hooveerdigheyt bedrogen zijnde, in het eeuwige verderf.

Daer en teghen waer dese versakingh van ons selven niet en regeert, daer hebben selfs de schandelickste sonden sonder schaemte haren loop: of indiender eenigen schijn is van deught, soo wordt die door een boose eergierigheydt geschonden. Want toont my een mensch, soo ghy machtigh zijt, dewelcke, soo hy hem-selven na het ghebodt des Heeren niet en heeft versaeckt, onder de menschen goedtheydt soude willen plegen en hanteeren voor niet. Want alle de gene die met dit gevoelen niet en zijn bevangen gheweest, die hebben ten minsten om der eeren en des lofs wille, de deught nae ghetracht. De Philosophen oock selfst sy die 2) alder-stijfst hebben beweert dat de deught om haer selfs wille begeert moet worden, die zijn toch 1) door soo grooten hoogmoedt opgeblasen geweest, dat het blijckt datse om gheen ander dingh de deught ghesocht en hebben, dan op datse mochten hebben oorsaeck en stof om hooveerdigh te zijn. En het is soo verre daer af dat Godt in sulcke ydel eersoeckers, of oock in die hoogh-moedighe herten vermaeck scheppen soude, dat hy oock selfs betuyght datse haren loon in dese werelt ontfanghen hebben, en dat de hoeren en tollenaers het Rijcke der Hemelen naerder zijn, dan sy-lieden. Evenwel en hebben wy als noch niet klaer uytgeleydt door hoe veel en hoe groote beletselen de mensch verhindert wort van d'oeffeninge der deught soo langh als hy hem-selven niet versaeckt en heeft. Want men heeft eertijdts wel met waerheydt gheseydt, dat in des menschen ziel een werelt vol boosheydt verborghen is. Ghy en sult oock hier teghen gheen ander hulpmiddel vinden, dan dat ghy u selven versaeckt, en de sorghe voor u selfs afgheleydt hebbende, u geheel gemoedt inspant om te soecken die dinghen die de Heere van u eyscht, en daerom alleen te soecken, om datse hem aengenaem zijn en wel gevallen.

Onderscheydt der selver bemerckingh, dewelcke ons gebiedt twee dingen te vermijden en drie dingen nae te volgen in den loop onses levens. Tit. 2. 11.

3. Paulus verhandelt oock alle de deelen van een wel-gheschickt leven bescheydelicker, al hoewel met weynigh woorden in een andere placts, segghende: De salighmakende ghenade Godts, is verschenen allen menschen: Ende onderwijst ons, dat wy de godtloosheydt ende de wereltsche begeerlickheden versakende, matighlick, ende rechtveerdelick, ende Godtsalighlick leven souden in dese teghenwoordige werelt: Verwachtende de salige hope, ende verschijninghe der heerlickheydt des grooten Godts ende onses Salighmakers Jesus Christus: Die hem-selven voor ons ghegeven heeft, op dat hy ons soude verlossen van alle ongherechtigheydt, ende hem-selven een eygen volck soude reynigen, yverigh in goede wercken. Want nae dat hy tot onser versterckingh Godts genade voorghesteldt heeft, op dat hy ons de baen bereyden soude tot den waren Godtsdienst, soo neemt hy wech twee beletselen die aldermeest hinderlick zijn, te weten, de godtloosheydt, tot dewelcke wy van naturen al te seer ghenegen zijn, en de wereltsche begeerten die sich verder uytbreyden.

Eerstelick staet de godtloosheyt te vermijden.

Ten tweeden de wereltsche begeerten.

Onder de godtloosheydt en beteeckent hy niet alleen de superstitien, maer hy begrijpt oock al dat, het welck strijdt met de ernstighe 2) vreese Godts. De wereltlicke begeerlickheden

---

1) betrecken. 2) die oyt.

1) [ ]. 2) d'ernstachtighe.

zijn so veel als de ghesintheden des vleesches. Aldus gebiedt hy dat wy, belangende beyde de tafelen der Wet, ons eyghen vernuft uyt trecken, en al wat ons 't verstant en de wille raedt en ingeeft, versaken sullen. Voorts betreckt hy den gantschen handel en wandel des levens tot drie leden, te weten, matigheydt, rechtveerdigheydt en Godtsaligheydt Van dewelcke de matigheydt sonder twijffel soo wel kuyscheydt en onthoudingh, als een reyn en sparigh ghebruyck der tijdtlicker goederen, en verdraeghsaemheyt der armoede beteeckent en aenwijst. De rechtveerdigheyt begrijpt in sich alle de wercken der billickheydt of gherechtigheydt, op dat eenen yegelicken gegeven werde 't geen hem toe komt. Daer op volght de Godtsaligheydt, dewelcke | ons van de besmettingen der werelt afscheydt en door ware heyligheydt met Godt te samen voeght. Wanneer dese deughden door eenen onlosmakelicken 1) bandt onderlingh verknocht zijn, soo makens' een grondighe volmaecktheydt. Maer dewijl geen dingh swaerder en valt dan de sorge des vleesches te laten varen, de begeerlickheden t'onder te brengen, jae te versaken, en ons selven Gode en den Broederen toe te eygenen, en in den dreck des werelts een 2) leven als van Engelen 3) te leyden: soo is 't dat Paulus, op dat hy onse ghemoederen uyt allerley stricken ontwerren soude, ons tot de hope der salighe onsterffelickheyt te rugghe roept: betuygende dat wy niet te vergheefs en strijden: dewijl Christus ghelijck hy ons eenmael als een Verlosser verschenen is, alsoo oock in sijn laetste toekomst vertoonen sal de vrucht der saligheyt die hy verworven en verkreghen heeft. En op dese wijse verdrijft d'Apostel alle de verlockingen die ons geheel met duysterheydt omsetten, soo dat wy niet, gelijck 't behoort, en streven nae de hemelsche heerlickheydt: jae hy leert dat wy in dese werelt vreemdelinghen moeten zijn, op dat de erffenisse des Hemels ons niet en ontgae of ontvalle.

Het geen gevolght moet worden is, eerstelick matigheydt.

2 Rechtveerdigheydt.

3. Godtsaligheydt. (p 274.)

Een spoore om het leven wel aen te legghen.

4. Wijders sien wy in dese woorden dat 4) de 5) versakingh van ons selven 6) eensdeels siet op de menschen, en anderdeels 7) (en dat voornementlick) op Godt. Want als de Schriftuyr ghebiedt dat wy ons alsoo jeghens de menschen sullen gedragen en aenstellen, dat wy deselve meer dan ons selven eeren, dat wy ons selven gheheel en ter goeder trouwen besteden en te werck stellen om haer profijt te versorgen: soo geeft hy soodanige geboden die van ons ghemoedt niet en konnen ghevat worden, 't en zy dat het al te voren van sijn natuyrlick vernuft en besef ontledight 1) zy: want een yeder laet sich (van wegen de seer groote blindtheydt daer door wy alle te samen tot 2) liefde jeghens ons selven 3) gheneghen zijn) voorstaen dat hy rechtveerdigh oorsaeck heeft om hem-selven te verheffen, en all' andere nevens hem te verachten. Soo Godt ons eenighe treffelicke gave toeghebracht heeft, terstondt vertrouwen wy daer op, wy steken de borst om hoogh, end' en beginnen niet alleen op te swellen, maer wy bersten oock by nae van hooveerdigheydt. De sonden en ghebrecken die ons met menighten besitten, die verberghen wy met alle neerstigheydt voor andere, en maken door vleyery 4) ons selven wijs datse licht zijn en kleyn, jae wy kussense somtijdts voor loutere deughden. Indien deselve gaven, die wy in ons selven bewonderen 5), of oock grooter gaven ghesien worden in andere menschen, wy verkleynen of berispen die door onse wangunstigheyt, op dat wy niet en souden ghedwonghen worden haer te wijcken: soos' eenighe feylen en ghebreken hebben, 't en is ons niet ghenoegh dat wy die door een strengh en scherp gesicht waernemen, maer wy vergrooten die oock hatelick. Hier uyt ontstaet die brootdronckentheyt en grootsheyt, dat een yeder van ons, als of hy waer buyten de ghemeene condity, boven all' andere wil uytsteken: en voorts alle menschen sorghlooslick en wreedelick smaetheydt aen doet, of immers als ofse minder en gheringer waren, veracht. D'arme wijcken wel voor de rijcke, de slechte luyden voor den Adel, de knechten voor de Heeren, d'ongeleerde voor de geleerde: maer daer en isser niet een dewelcke binnen sich selven niet en voedt eenighen dunck van 6) sijn eygene weerdigheyt en voortreffelickheyt. Aldus is 't dat yeder een hem-selven vleyt 7) en een Koninckrijck in sijn borst draeght. Want hem-selven dinghen toemetende waer door hy een behagen schept in hem-selven, soo bestraft hy eens anders verstandt en manieren, en indien 't op een kijven uytkomt, soo berst het fenijn aen alle zijden uyt. 't Is seker dat sommighe wel eenighe sachtmoedigheyt bewijsen, soo langh als' alles vriendelick en lieflick bevinden; maer waer vindtmen doch eenen onder velen die deselve sedigheydt en maet houdt wanneer hy ghestoken en ghetercht wordt? Hier tegen en is geenen anderen raedt, dan dat dit seer schadelick fenijn der hooghmoedigheyt en eygenliefd' uyt het binnenste van ons

Den kort en inhoudt van het segghen van Paulus, is de versakingh van ons selfs. Rom. 12. 10. Philip. 2. 3.

Dese versakingh is ten aensien van de menschen, als wy die boven ons selven sullen vereeren, seer swaer om te volbrengen.

Om dat wy hooveerdigh zijn.

Hypocriten.

Wangunstigh. Nijdigh.

Brootdroncken.

Wreedt.

Om eyghen behaeghelickheyt.

Twistgierigh.

De remedie tegen [illegible]

1) onscheydelicken. 2) Engelsch. 3) [illegible] 4) [illegible] 5) [illegible] 6) [illegible] 7) [illegible]

1) [illegible] 2) [illegible] 3) [illegible] 4) [illegible] 5) [illegible] 6) [illegible] 7) [illegible]

inghewanden uytgheroeyt worde: ghelijck als het oock door de Leere der Schriftuyre wordt uytgheroeyt. Want wy worden daer door aldus onderwesen, te weten, dat wy be-

1. Moet de eergierigheydt wech ghedaen worden.

dencken sullen dat de gaven die ons van Godt gheschoncken zijn, niet en zijn ons' eyghen goederen, maer onverdiende gaven Godts: sulks dat die gene die daer mede proncken en hooveerdig zijn, haer ondanck-

1. Cor. 4. 7.

baerheyt te voorschijn brengen. Wie maeckt u beter? seght Paulus. Indien ghy 't al ontfanghen hebt, wat roemt ghy als of het u

2. Moet de nederigheydt worden omhelst.

niet en ware gheheven? Daer beneffens worden wy gheleerdt dat wy door de gheduyrigh' overleggingh van onse sonden en ghebreken, ons selven tot nederigheydt opwecken sullen. Alsoo en sal in ons niet met allen overigh blijven waerop wy souden moghen trotzen: maer wy sullen groote reden hebben om ons' selven te verdeemoedighen.

3. Moet de oprechtigheydt groot gheacht worden.

Wederom wordt ons bevolen, dat wy de gaven Godts die wy aenschouwen in andere, soo sullen eeren en groot achten, dat wy oock hun 1) eere aen doen, die deselve besitten. Want het soud' een groot' ongheschicktheydt zijn, hun die eere te benemen, die de Heere hen geweerdight heeft te gheven.

4. Wy moeten d'onderlinge liefde onderhouden.

Wy worden oock gheleert de feylen en ghebreken van andere door de vingeren te sien, gewisselick niet om die door pluymstrijckery te versterckenen: maer op dat wy om der selver will' niet en souden op 't lijfvallen die gene die wy met goet-gunstigheydt en met

5. Moetmen d'oprechte zedigheydt betrachten.

eer behooren te bejegenen. Alsoo sal 't gheschieden dat wy ons, met wat menschen dat wy souden moghen te doen hebben, niet alleen matighlick en zedigh, maer oock goedertieren en vriendelick gedraghen sullen. Ghelijck ghy nimmermeer door eenen anderen wegh tot de ware sachtmoedigheydt en sult gheraken, dan als ghy een gemoedt hebben sult dat van 2) vernederingh uwes selfs, en eens anders vereeringh doortrocken 3) is.

Dewijl onses Naestens profijt moet ghesocht worden, soo is de versakingh onses selfs gantsch noodtsakelijck, en seer swaer om te volbrengen van wegen d'eyghen liefde die ons aengeboren is.

5. Voorts hoe seer swaer valt het ons onsen schuldighen plicht te bewijsen in 't soecken van den Naestens profijt. Indien ghy niet af en laet van op u selven te sien, en u selven niet eenigsins af en leght, so en sult ghy in dit stuck niet met allen verrichten. Want hoe sult ghy doch die wercken plegen die van Paulus wercken der liefde ghenoemt worden, ist dat ghy u selven niet en versaeckt, om u selven geheel te besteden aen

1. Cor. 13. 4.

andere? De liefde, seght hy, is lijdtsaem, vriendelick, niet on-eerlick, niet lichtveerdigh, niet afgunstigh, sy en wordt niet opgheblasen, sy en soeckt haer eyghen niet,

1) die. 2) door. 3) droncken.

sy en wordt niet ghetercht, &c. Ofschoon van ons niet meer en wierdt ge-eyscht dan dit eenige, dat wy niet en sullen soecken dat ons eygen is, soo souden wy nochtans onse natuyr groot gheweldt moeten aendoen: dewelck' ons soo gheneghen maeckt om ons selven alleen lief te hebben, datse niet | (p. 275.) soo lichtelick en ghedooght dat wy ons en onse dinghen veronachtsamen souden, om eens anders voordeel te beneerstighen: jae dat wy van selfs van ons recht souden afstaen, om dat over te setten aen een ander. Maer

Teghen dit quaedt wordt ghesteldt tweederley remedy,

op dat de Schriftuyr ons met der handt daer henen leyden soude, soo leerdtse dat alle de gaven die wy van den Heere verkrijghen, ons toevertrouwt zijn met dit dese voorwaerde 1), dat wy die tot gemeen profijt der Kercke besteden sullen. En dat oversulcks het wettigh ghe-

1. Dat de weldaden ons ghegeven zijn, op datse tot gemeen profijt der Kercke besteedt souden worden.

bruyck van alle gaven bestaet in een mildtdadighe en goedertieren mede-deelingh der selver aen andere. Daer en kond' oock gheen ghewisser regel, noch krachtiger vermaningh om dese mede-deeling t'onderhouden bedacht worden, dan die waerdoor wy gheleerdt worden, dat alle de gaven die wy hebben, Panden Godts zijn, ons toevertrouwt op dese condity, dat wy die ten besten van onsen Naesten bedienen en aenleggen souden. Maer

2. Al wat wy vermogen dat moeten wy vermoghen ten besten van onsen Naesten: het welck verklaerdt wordt door vergelijckingh der leden in 't Lichaem.

de Schriftuyre gaet noch verder wanneerse die gaven vergelijckt met het vermoghen 't welck de ledematen des menschelicken Lichaems hebben. Daer en is niet een lidt 't welck sijn vermogen heeft voor sich selven, en tot sijns selfs nuttigheydt en ghebruyck toepast: maer het stort sijn vermogen uyt tot sijne medelidtmaten: end' en treckt daer van gheen ander profijt dan 't gheen uyt het ghemeene welvaren des gantschen lichaems voort komt. Alsoo moet oock een Godtsaligh Man alles wat hy vermach, vermogen voor de Broeders: en in sulcker voeghen voor hem-selven in 't bysonder besorght zijn, dat sijn gemoedt de gemeene stichtingh der Kercke voor ooghen hebbe. Laet ons dan dit zijn de rechte wegh tot mildigheyt en weldadigheyt, dat wy van alle de gaven Godts daer mede wy onsen Naesten helpen konnen, zijn regeerders en uytdeelders, en daer toe verplicht en verbonden om rekenschap van onse bedieningh over te leveren. Dat oock die bedieningh en uytdeelingh eerst oprecht is, dewelcke na den regel der liefde wordt afghemeten. Alsoo sal 't ghebeuren dat wy niet alleen de vlijtigheydt tot eens anders profijt, met de sorge voor ons eyghen voordeel te samen voegen, maer oock sijn saeck voor d'onse beneerstigen sullen. En op dat ons misschien niet en soude

1) dit bespreck.

De Wet en wijse van desen plicht jeghens den Naesten. is ghenomen van 't gebodt Godts daer med' by ons de liefde tot den Naesten beveelt. Exod. 22. 29. en 23. 19.

verborghen zijn dat dit de Wet en wijs' is om naer behooren te bedienen alle de gaven die wy van Godt ontfangen, soo heeft hy oock in voortijden deselve Wet gesteldt in de minste geschencken sijner mildtdadigheyt. Want hy heeft bevolen dat men hem d'Eerstelingen van de vruchten soud' op-offeren, op dat het volck daer mede betuyghen soude dat hun ongheoorlooft was eenighe vrucht te ghenieten uyt de goederen die hem voor henen niet en waren toe-gheheylight. Indien de gaven Godts ons also eerst geheylight worden als wy de selvige door onse handt den Gever en Schencker op-geoffert en toe-ge-eygent hebben: soo blijckt daer uyt dat het ghebruyck van dien sonder alsulcken op-offeringh onreyn zy. 't Is nu sulcks dat ghy te vergeefs arbeydt om den Heere door de mede-deeling uwer goederen rijck te maken. Dewijl dan uwe goetdadigheyt tot hem niet
Psalm 16. 2. 3. en kan reycken (ghelijck de Propheet seght) soo moet ghy die in 't werck stellen en pleghen aen sijn Heylighe die op aerden zijn.
Hebr. 13. 16. Daerom worden d'Aelmoesen met de Heylig' Offerhanden vergeleken, soo datse nu ter tijdt dienen in de plaets van d'offerhanden der Wet.

Dese liefde moet verghe-selschapt zijn met lijdtsaemheydt en goedertierenheydt.

6. Voorts op dat ons het wel-doen niet en vervele ('t welck andersins terstont soude moeten gheschieden) soo moet oock dat andere daer van Paulus spreeckt daer by komen, te weten: Dat de liefde lijdtsamigh is, en
I Cor. 13. 4. niet gheterght en wordt. De Heere wil dat men alle menschen in 't ghemeen sal goet doen, van dewelcke wel het grootste deel sulcks t'eenemael onweerdigh is, soo men die wil oordeelen naer haer eyghen verdiensten: maer de Schriftuyre komt ons alhier met een seer goet middel te hulpe, wanneerse leerdt dat men niet en moet sien wat de menschen uyt haer selven verdienen, maer datmen in alle menschen moet bemercken en bekennen Godes Beeldt, het welck wy alle liefd' en eer schuldigh zijn. En dat het selvighe beeldt, ten aensien dat het door Christus Geest vernieuwt en weder opghericht is, neerstelicker moet gade gheslagen worden in de huysgenooten des gheloofs. Derhalven wat voor een mensch u nu ter tijdt soude moghen ontmoeten en u hulp van noode hebben, ghy en hebt gheen oorsaeck waerom ghy hem uwen bystandt weygheren soudt. Segt dat hy een vreemdeling is. Maer de Heere heeft in hem ghedruckt een teecken daer
Iesai. 58. 7. aen ghy hem gemeensaemlick moet kennen: om welckers will' hy oock niet en begeert dat ghy u eyghen vleesch sult verachten Seght dat hy versmadelick en van geender weerden is. Maer de Heere bewijst dat hy

Want het beeldt Godts moet in den Naesten, en voornemelick in de huys-genooten des geloofs bemerckt worden. Gal. 6. 10.

sulck een is, dien hy gheweerdight met den cieraedt sijns beeldts te verheerlicken. Seght dat ghy door gheen van sijn diensten aen hem verbonden zijt. Maer de Heere heeft hem ghelijck als in sijn plaetse ghestelt, op dat ghy aen hem erkentenis soudt doen van soo veel en soo groote weldaden daer door de Heere u tot sijn schuldenaer ghemaeckt heeft. Seght dat hy niet weerdigh en is dat ghy om sijnen 't wille de minste moeyte soudt opnemen. Maer Godes Beeldt, daer door hy u wordt aengepresen is weerdig dat ghy u selven en alle het uwe daer aen te werck leght. Ist dat hy niet alleen niets goedts by u verdient, maer u oock door verongheliјckinghen en quade daden gheterght heeft, soo en is evenwel dit ook geen genoegsaem' oorsaeck waerom ghy na laten soudt hem met liefde t'omhelsen, en met de plichten der liefde ten dienst te staen. Hy heeft, sult ghy segghen, veel anders van my verdient. Maer wat heeft doch de Heere verdient? dewelcke, wanneer hy ghebiedt dat ghy uwen Naesten de misdaden tegen u begaen, vergeven sult, voorwaer wil dat het hem sal toe-gerekent worden. Ghewisselick door desen eenighen wegh komtmen tot dat geen, 't welck de natuyr des menschen niet alleen swaer valt, maer oock t'eenemale tegen de borst is: te weten, lief te hebben de ghenen die ons haten, het quaedt doen met goedt doen te vergelden, smaetheden met zegeningen te betalen: hier toe, seggh' ick, komen wy wanneer wy bedencken datmen de boosheydt der menschen niet en moet overweghen, maer in hen aensien en bemercken Godes beeldt, 't welck hare feylen bedeckt en verdonckert hebbende, door sijne schoonheydt en weerdigheydt ons aenlockt en treckt om de selvighe t'omhelsen en lief te hebben.

Waer uyt ontstaet vierderley bemerckingh die alle tegen-werpingen wederleyt.

Een bysonderlick aenmerckens-weerdige beantwoordingh van een ghemeene tegen-werpingh. Matth. 6. 14. en 18. 35. Lucas 17. 3. Matth. 5. 44.

7. Dese doodingh en versaking onses selfs sal derhalven alsdan eerst plaets in ons grijpen, wanneer wy de liefd' in alle dinghen volbrengen. En sy wort volbracht niet van den genen die alle de plichten der liefde blootelick verricht, al is 't dat hy niet eene van dien voorby en gaet: maer van den ghenen die de selvighe doet uyt een oprechte genegentheydt der liefde. Want het kan gheburen dat yemandt wel | volkomelick, soo veel d'uyterlicke diensten en wercken belanght, aen alle menschen betaelt 't geen hy schuldigh is: en dat hy nochtans ondertusschen verre zy van de ware wijse der betalingh. Want ghy sult sommighe vinden die seer mildtdadigh willen schijnen, en evenwel niet met all' en schenken, 't welck sy met een hooveerdigh ghesicht of grootsche woor-

Uyt het voorgaende blijckt datter sonder de liefde, dat is, sonder d'oprechte gheneghentheydt des herten, gheen regel eens Christelicken levens in den mensch en moet bekent worden.

(p. 276.)

den niet en verwijten. En wy zijn in dees' ongeluckige tijden tot sulck een droevighen staet vervallen, datter by nae gheen Aelmoesen, immers van het meeste deel der menschen, sonder versmaetheyt uytgereyckt en worden. Welcke boosheyt onder de Heydenen selfs niet en hadde behooren gheleden te worden. Want van de Christenen wordt noch yetwes meer vereyscht dan datse vrolickheyt maken door vriendelicke woorden. Voor eerst moeten sy den persoon des genen die sy weten dat haer handt-reyckingh van noode heeft, aennemen en met sijnen bedroefden staet even eens mede-lijden hebben als of sy selfs dien ghevoelden en op haren hals gheladen hadden: op datse door 't gevoelen der barmhertigheyt en menschelickheyt geraeckt zijnde, op geen andere wijs en werden ghedreven om hem, als om haer selven, onderstandt te doen. Soo wie aldus ghemoedt zijnde toe treedt om sijne Broederen dienst te doen, die en sal niet alleen sijne diensten door geen opgeblasentheyt of verwijtingh verontreynigen: maer hy en sal oock sijnen Broeder, dien hy goet doet, als eenen ghebreckelicken niet verachten, noch als sijnen schuldenaer hem-selven onderwerpen: immers so weynigh als wy een kranck lidt bespotten, om het welcke te verquicken de verdere ledematen pijnen en arbeyden, of ons selven inbeelden dat het bysonderlick aen d'andere ledematen verbonden is, om dat het meer hulp ontfangen dan wederghegheven heeft. Want men houdt het daer voor dat d'onderlinge dienst en hulp die de leden malkanderen bewijsen niet met allen in sich heeft 't welck onverdient soude moghen genoemt worden, maer dat dien onderlingen dienst veel meer een betalingh is van dat gheen 't welck als zijnd' een schuldt van de Wet der naturen, niet en kan geweygert worden sonder een wonderlick groote ongeschicktheydt te begaen. Hier door sal oock geschieden dat die gene die een werck der liefden heeft gepleeght, sich selven niet en sal inbeelden dat hy daer mede voldaen heeft: ghelijck gemeenlick placht te ghebeuren dat een rijck mensch, nae dat hy yets van 't sijn uytghereyckt heeft, alle de verdere lasten, als of die hem niet aen en gingen, werpt en leght op den hals van andere. Maer yeder een sal veel eer aldus by hem-selven dencken, dat hy hem-selven en alles wat hy vermach sijnen Naesten schuldigh is, en datmen nimmermeer een eynde mach maken van den Naesten goet te doen, dan alsmen gheen macht daer toe en heeft, welcke macht, soo wijdt en breedt alsse sich uytstreckt, nae den regel der liefde moet worden af-gemeten.

Remedien tegen de ghebreken die teghen de liefde strijden.
1. Barmhertigheydt.
2. Nederigheydt.
3. Zedigheyt.
4. Veerdigheydt.
5. Volstandigheydt.

8. Laet ons nu wederom het principaelste deel van de versakingh onses selfs, 't welck, gelijck wy gheseydt hebben, op Godt siet, volkomentlicker verhandelen. Wy hebben alreede veel dingen daer van geseydt, de selvighe alhier op nieuw te verhalen soude vergheefschen arbeydt zijn. Het sal ons ghenoegh wesen dit deel alleenlick alhier t'overleggen voor soo veel het ons onderwijst tot gherustigheydt en verdraeghsaemheydt des gemoedts. Wy worden derhalven voor eerst in't soecken van een bequaem en gherust leven door de Schriftuyr hiertoe gheroepen en vermaent, dat wy ons selven en alles wat ons aen gaet in het goedt-duncken des Heeren bevelende, de ghenegentheden onses herten hem overleveren om ghetemt en onder 't jock ghebracht te worden. Wy hebben een rasende lust, en een grondeloose begeerlickheydt om goet en eere te verkrijgen, om macht en heerschappy te bekomen, om rijckdommen te versamelen, en om alle die beuselinghen en onnutte dingen by een te schrappen, die tot grootsheydt en pronckery 1) schijnen te dienen. Wederom hebben wy teghen d'armoede, gheringheydt en nederigheyt gevat en opgenomen eenen wonderlicken schrick en haet: waer door wy geprickelt worden om die alle allesins van ons af te keeren. Hier uyt kunnen wy sien hoe ongerust van gemoet alle die zijn die haer leven schicken en aenlegghen nae haer eyghen goedtvinden, hoe menighe listen sy beproeven 2), door hoedanigen arbeydt sy haer selven vermoeyen: op datse, namelick, ter eener zijden verkrijghen souden die dinghen daer toe d'eergierigheydt of geldt-gierigheydt lust heeft: en op datse ter andere zijden den armen en nederigen staet ontvlieden mochten. Soo moeten dan de Godtvruchtige menschen, om in soodanighe stricken niet verwart te worden, desen koers en reghel 3) houden. Voor eerst en sullense niet begheeren, noch hopen, noch dencken voorspoedig te zijn door eenigh ander middel dan door de zegeninge des Heeren: en sullen daerom haer selven daer op gherustelick en vryelick steunen en nederlegghen. Want of schoon het vleesch sich laet duncken dat het hem-selven ghenoeghsaem is, wanneer het ofte door sijn eyghen kloeckheydt tot rijckdom en hoogheydt opstijght, of door neerstigheydt daer nae staet, of door de gunst der menschen daer toe gheholpen wordt: soo is het nochtans ghewis, dat dit alles een fraey niemendal is 4), en dat wy oock door

De bemerckingh van onse versakingh ten aensien van Godt, onderwijst ons tot gerustigheydt en verdraeghsaemheydt.
1. Dat wy ons selven altijt Gode onderdanigh stellen.
2. Dat wy sullen vlieden eer en gheldtgierigheydt.
3. Dat wy van den zegen Godts alleen alle voorspoet verwachten, en geheel daer op steu sullen.

1) pompery. 2) versoecken. 3) cours en streeck
4) een schoon niet is.

onse wijsheydt of arbeydt gheen vorderingh en sullen maken 1), dan voor soo veel als de Heere die beyde sal voorspoedigh maken. Maer daer en teghen vindt des Heeren zeghen alleen oock door allerley beletselen henen 2) eenen wegh, waer door hy ons alles doet vorderen tot een blijden en gheluckighen uytgangh. Daer beneffens, ofschoon wy noch soo seer sonder des Heeren zeghen eenige eer of rijckdom verkrijgen konden: (gelijck wy sien dat de godtloose daghelicks met veel eers en goedts verrijckt worden) dewijl nochtans die gene die den vloeck Godts op haer hebben, selfs het minste deelken des gelucks niet en smaken, soo sullen wy gheen dingh, dan dat ons ten quaden ghedyet, sonder den voorseyden zeghen verkrijghen. En men moet geensins begeeren die dinghen daer door de menschen noch elendiger worden.

4. Dat wy buyten desen zeghen Godts gheen eer noch rijckdommen en begeeren.

9. Indien wy derhalven ghelooven dat de gantsch oorsaeck van een gheluckighe en ghewenschte voortgangh gelegen is alleen in den zegen Godts, sonder den welcken allerley slag van jammer en rampsaligheydt over ons staet te komen: soo volght oock dat wy op de behendigheydt en gaeuwigheydt van ons eygen verstandt ons verlatende, of op de gunst der menschen steunende, of op den ydelen waen der fortuyn vertrouwende, niet begeerlick na rijckdom en eere trachten en streven moeten: maer dat wy altijdt, op den Heere onse oogen moeten slaen op dat wy door sijn opsicht en bestieringh geleydt mogen worden tot sulcken lot en | (p. 277.) condity als hy voor ons voorsien heeft. Alsoo sal het voor eerst gheschieden dat wy niet door onrecht, noch door listen en boose treken, noch door roovery, met verongelijckingh van onsen Naesten en sullen voortspoeden om rijckdommen te soecken en hoogheydt te bejaghen: maer wy sullen alleenlick nae sulcke goederen trachten dewelcke ons van d'onnooselheydt en oprechtigheyt niet af en leyden. Want wie kan doch onder bedriegerijen, rooverijen en andere vonden der boosheydt, den bystandt van Godes zeghen verwachten? Want ghelijck Godts zegeningh alleen navolght den ghenen die suyvere gedachten heeft en in sijnen handel oprecht is: alsoo worden alle dieghene die deselve begeeren, door haer van averechtchegedachten en boose feyten te rugghe gheroepen. Ten anderen, sal ons een toom in den mondt gheleydt zijn, dat wy door een onmatighe begeerte om rijck te worden niet branden, noch eergierighlick naer 3) staet en hoogheydt 4) trachten en sullen. Want hoe sal yemandt bestaen met vertrouwen Godts bystandt te verwachten, tot verkrijgingh van die dingen, die hy regel-recht teghen sijn Woort begeert? Want het zy verre dat Godt door den bystandt sijner zegeningh geven soude dat geen 't welck hy door sijnen mondt vervloeckt. Ten laetsten, indien het ons na wensch en hoop niet en gheluckt, soo sullen wy nochtans ons selven onthouden van onlijdtsaemheydt en van vervloeckingh onser condity, hoedanigh die oock soude mogen wesen: door dien wy sullen weten dat sulcks niet anders en is dan teghen Godt murmureeren, naer wiens goedt-duncken de rijckdommen en d'armoede, d'eere en verachtingh uytgedeelt worden. Om met een woordt te seggen, die sich in voegen als geseydt is, op Godts zeghen rust en neder leght, die sal die dingen, dewelcke van de menschen uytsinnighlick pleghen begeert te worden, met quade konsten niet soecken te verkrijghen, denckende by sich selven dat hy daer mede gheen voordeel en soude doen: soo hem oock eenighen voorspoedt wedervaert, hy en sal dien hem-selven, of oock sijn neerstigheydt, of kloeckheydt, of gheluck niet toe schrijven: maer sal Godt den Ghever van dien daer voor danck-seggen. Indien hy, terwijl andere in voorspoedt bloeijen, niet veel en vordert, jae oock te rugghe gaet: soo sal hy nochtans sijn armoede met meerder 1) gheduldigheydt en getempertheyt des 2) gemoedts draghen, dan een godtloos mensch sijn middelmatigh gheluck, indien het minder is als hy wel wenscht en begeert: Want hy heeft eenen troost, daer in hy gherustelicker kan te vreden zijn als in den hooghsten top des rijckdoms of der mogentheyt. Want hy houdt het daer voor dat sijn saken van den Heere alsoo geschickt en gericht 3) worden, als tot sijner saligheydt nut en dienstigh is. Aldus is David, ghelijck wy sien, gesint geweest, dewelcke terwijl hy Godt volght, en sich in de regeeringh Godes overgeeft, betuyght dat hy is ghelijck een gespeent kindt, en dat hy niet en wandelt in hooghe en wonderlicke dingen die hem te boven gaen. Psalm 131.1,2.

5. Dat wy de trecken der godtloosen niet nae en volgen.

6. Sullen wy met onse beroeping te vreden zijnde, den last en de sorge van alle uytkomsten in Godes schoot nederleggen.

7. Sullen wy eenen anderen sijn voorspoedt niet benijden, maer in Godts raedt en voornemen gherust zijn.

10. Dese gerustigheydt en gheduldigheydt en moeten niet alleen ten desen aensien in de Godtvruchtighe zielen plaets hebben: maer moeten oock uytghestreckt worden tot allerley gevallen, waeraen 4) dit tegenwoordige leven onderworpen is. Daerom en heeft niemandt hem-selven ten rechten versaeckt, dan die gene dewelcke sich gheheel en al aen den Heer alsoo heeft over-ghegeven, dat hy alle

8. Moeten wy alle de deelen onses levens Godes goedt-duncken bevelen.

1) doen. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) (na).

1) door een meerdere. 2) sijns. 3) beleydt. 4) den welcken.

de deelen sijns levens nae sijn goedt-vinden laet gheregeert worden. En wie in sijn gemoedt alsoo ghesint en ghesteldt is, die en sal hem-selven niet voor ongeluckigh houden, noch sich van wegen sijn condity tot Godes spijt beklaghen, wat hem oock 1) mocht over komen. En hoe noodigh dese gesintheydt zy, dat sal blijcken, indien ghy bemerckt wal al toe-valligheden wy onderworpen zijn. Wy worden steedts door de een en d'andere sieckten bestormt: nu eens 2) slaet ons de pestilenty, dan weer 2) worden wy door de swarigheden van den oorlogh grouwelick geplaeght: somtijdts neemt de vorst 3) of hagel wech de hope en verwachtingh des jaers, en brengt ons onvruchtbaerheyt aen, waer door wy tot gebreck vervallen: de huysvrouw, d'ouders, de kinderen en de bloet-verwanten worden door de doot wech genomen: 't huys wordt door den brandt verteert: dit zijn de toevalligheden en quaden van weghen welckers weder-varen en overkomen de menschen haer leven en den dagh harer ghebooorte vervloecken, den Hemel en het Licht voor eenen grouwel houden, haren mont teghen Godt opsperren: ende (ghelijckse wel bespraeckt zijn om te lasteren) hem van ongerechtigheydt en wreedtheydt beschuldighen. Maer een ghelooviighe ziel moet oock in desen de sachtmoedigheydt en waerlicks vaderlicke goedertierenheydt Godts bemercken. Dienvolghens, ofschoon hy siet dat sijn huys door het wech nemen van sijne vrienden en maghen verwoest leydt, soo en sal hy nochtans selfs daerom niet nae laten den Heere te loven, jae hy sal sich veel eer keeren tot dese bedenckingh: nochtans en sal de ghenade des Heeren die in mijn huys woont, mijn huys niet in verwoestingh laten blijven. Ofschoon hy siet datter hongers-noot voorhanden is, door dien 't groene kooren op 't veldt door den rijm verbrant, of door de vorst 3) verteert, of door den haghel ter neder gheslagen is: soo en sal hy nochtans den moedt niet verloren gheven, noch Gode spijt en leedt aen doen: maer hy sal blijven in dit vertrouwen: nochtans staen wy onder d'opsicht en sorghe des Heeren, en zijn schapen, in sijne weyden op-ghevoedt: hy sal derhalven ons voedtsel geven oock in d'uyterste dorheydt. Ofschoon hy door sieckte benaeuwt wort, so en sal hy oock selfs als dan door de bitterheydt der smerte niet gebroken worden dat hy tot ongheduldt uytbersten, en alsoo met Godt twisten soude: maer hy sal door het bemercken van de gherechtigheydt en sachtsinnigheydt die Godt in 't kastijden oeffent, sich selven tot lijdtsaemheydt opwecken. Eyndtlick hy sal alles wat hem over komt, dewijl hy weet dat het door Godts handt verordineert is, met een stil en danckbaer ghemoedt op nemen, op dat hy niet halstarrigh Godes heerschappy en weder-stae, in wiens macht en ghebiedt hy hem-selven en alles wat hem aengaet eenmael heeft overghegeven. Insonderheyt moet een Christen-mensch verre van sijn gemoet wech drijven dien dwasen en seer erbarmelicken troost der Heydenen, dewelcke, op datse haer selven teghen den teghenspoet versterckenn souden, den selven aen 1) de fortuyn geweten en toegheschreven hebben: en daer toe oock voor een dwaesheyt hielden en oordeelden dat yemant op de fortuyn soude gram worden, dewijlse onvoorsichtigh en lichtveerdigh was, en met blinde ooghen beyde den weerdighen en onweerdighen verwondede. Want dit is in 't teghen-deel den reghel der Godtvruchtigheydt, dat Godes handt alleen den voorspoedt en den | tegenspoet leydt en regeert: en dat de selvige handt Godts door eenen onvoorsichtigen aenval niet toe en schiet, maer door een seer ordentlicke gerechtigheydt ons beyde goedt en quaedt toesendt en uytdeelt.

Marginalia: De noodtsakelickheyt van dese Leere. — Haer veelderley gebruyck in verscheyden verdruckingen. — Psalm 79. 13. — Het misbruyck en de verdorventheyt der Heydenen. — Dewelcke door den regel der Godtvruchtigheydt wordt wech genomen. (p. 278.)

1) schoon. 2) als nu. 3) vrost.

1) [ ].

Het VIII. Capittel.

Van de verdraeghsaemheyt des Kruyces, dewelck' een deel is van de Versakingh onses selfs.

Jae een Godtsaligh hert moet oock noch hoogher opstijghen, te weten, daer henen daer Christus sijne Discipelen roept: Dat een yeder sijn kruys op sich neme. Want die alle die de Heere heeft aengenomen en gheweerdight tot het geselschap sijner kinderen toe te laten, moeten haer selven bereyden tot een leven 't welck hardt, arbeydtsaem, ongerust, en met seer veel en verscheyden soorten der quaden vervult is. Het behaeght den Hemelschen Vader alsoo de sijn' op sulck een wijse te oeffenen, op dat hy een gewisse beproevingh en ervarentheydt van hen neme. Hy heeft van Christus sijnen eerst-gheboren Soon begonnen, en hy vervolght dese wijse en ordeningh omtrent alle sijne kinderen. Want al hoewel hy een Soon was boven andere wel gelieft, en in wien het hert des Vaders sich gerust en te vreden hieldt, soo sien wy nochtans dat hy niet goedertierlick en sacht gehandelt is gheweest: soo dat men

Marginalia: Wat het Kruys zy. — Matth. 16. 24. — Van wien het opgeleyt wort. — Wien het opgeleydt zy. — Matth. 3, 17. en 17. 5.

met waerheydt segghen mach, dat hy niet alleen door een ghestadigh kruys geoeffent is, soo langh als hy op der aerden leefde: maer dat sijn gantsch leven niet anders en was dan één bewijs en betooningh 1) van een geduyrig kruys. De oorsaeck hier van wordt van den Apostel aengewesen, te weten: Dat Christus uyt het gheen dat hy geleden heeft, ghehoorsaemheydt leeren moeste. Waerom souden wy dan ons selven uytsonderen van dese condity, die Christus ons Hooft heeft moeten op sich nemen: bysonder nadien hy die om onsen 't wil op sich genomen heeft, op dat hy ons in sijn eygen persoon een patroon en voorschrift der lijdtsaemheydt geven soude? Daerom leert d'Apostel, dat aen 2) allen kinderen Godts dit eynde verordineert en bestemt is, datse sijnen Beelde moeten gelijckformigh worden. Waer uyt oock een treffelicke vertroosting tot ons komt, te weten, dat wy in hard' en ruwe saken, die quaedt en teghenspoedigh gheacht werden, aen de verdruckingen van Christus part en deel hebben: op dat, gelijck hy uyt den dool-hof aller quaden tot de Hemelsche heerlickheydt ingegaen is, wy oock alsoo tot deselve heerlickheydt door verscheyden swarigheden ghevoert souden worden. Want soo spreeckt Paulus selfs in een ander plaets: als hy seght, dat wy leerende ghemeenschap te 3) hebben met sijne verdruckinghen, oock als dan te gelijck begrijpen de macht sijner opstanding: en als wy sijner doot gelijckformigh gemaeckt worden, dat wy alsoo daer door tot de gemeenschap der heerlicker opstandingh worden bereydet. Hoe grootelicks kan dit dienen om alle bitterheydt des kruyces te versachten, dat onse gemeenschap toeneemt en versterckt wordt, nae mate 4) dat de teghenspoeden daer mede wy benaeuwt worden, groeyen en vermeerderen? Dewijl door middel van dese ghemeenschap de verdruckingen selfs ons niet alleen ghedijen tot eenen zegen, maer oock veel hulps by brengen tot bevorderingh van onse saligheydt.

De oorsaeck van het kruys, waer uyt des selfs noodtsakelickheydt bekent wordt.
Hebr. 5. 8.
Rom. 8. 29.
Mitsgaders, weerdigheydt, waer uyt ontstaet een heerlicke vertroosting in tegenspoet.
Actor. 14. 22.
Philip. 3. 10.
Wat dit voor een weerdigheydt zy.

Het kruys is ons noodigh.

2. Hier by komt noch dat onse Heer niet en behoefde dat kruys op te nemen en te draghen, 't en zy dan om sijne ghehoorsaemheydt by den Vader te betuygen en voor goet te doen kennen. Maer het is ons om veler oorsaken wille noodigh dat wy leven onder een geduyrigh kruys. Vooreerst (gelijck wy van natuyren al te seer gheneghen zijn om alles onsen vleesche toe te eygenen) indien ons onse swackheydt als met het oogh niet en wordt aenghewesen, soo verheffen wy onse kracht lichtelick boven de behoorlicke maet, wy en twijffelen oock niet, of deselve, wat ons oock soude moghen overkomen, sal tegen allerley swarigheden onverbrekelick en onoverwinnelick bestaen. Hier uyt ontstaet in ons een dwaes en ydel vertrouwen des vleesches: sulcks dat wy ons daer op verlatende, terstondt ons selven halstarrigh tegen Godt selfs verhooveerdigen, even eens als of ons onse eygene krachten, sonder sijne genade, genoeghsaem waren. Dese opgheblasentheydt en kan de Heer niet beter te gronde slaen, dan wanneer hy ons door ondervindingh 1) bewijst niet alleen met hoe grooten swackheyt, maer oock met wat een groote broosheyt wy beladen zijn. Hy slaet en benaeuwt ons dan of met schande, of met armoede, of met verlies van vrienden, of met kranckheydt, of met andere swarigheden: om dewelcke te verdraghen wy veel te swack zijn, so dat wy, so veel ons belangt, terstont daeronder beswijcken. Aldus vernedert zijnde, leeren wy onsen toevlucht nemen tot sijn kracht: dewelcke alleen maeckt dat wy onder den last der verdruckinghen staende blijven. Jae d'alderheylighste selfs, al hoewelse weten datse staen door de genade Godts, en niet door haer eygene krachten, houden nochtans te veel van haer sterckt en volstandigheyt, 't en zy dat hy haer door de beproeving des kruyces brenge tot een grondiger kennisse van haer eygen selfs. Door dese slaperigheydt is oock David bekropen 2): Ick seyde, seght hy, wel in mijnen voorspoet; Ick en sal niet wanckelen in eeuwigheyt. [*Want*] Heere, ghy hadt mijnen bergh door uwe goedtgunstigheydt vast geset: [*maer doe*] ghy u aengesicht verberghdet, wierde ick verschrickt. Want hy bekent dat sijn sinnen in voorspoet door sorgloosheydt plomp en onghevoeligh waren gheworden, soo dat hy de ghenade Godts, op dewelcke hy hadde behooren te staen, achter sijnen rugge werpende, op hem-selven ghesteunt en sich selfs eenen ghedurighen standt belooft heeft. Indien dit soo een groot Propheet is wedervaren, wie van ons en soude dan niet vreesen, op dat hy voorsichtigh worde? Derhalven wanneerse haer selven door den teghenspoedt vernedert vinden, soo leerense daer uyt, dat hare meeningh, belanghend' een meerdere stantvastigheydt en lijdtsaemheydt, daer mede sy in den tijdt hares voorspoets haer selven vleyden 3), niet dan hypocrisy en gheveynstheydt geweest zy. Als, seggh' ick, de geloovige door soodanige proeven van hare sieckten en ghebreken onderwesen zijn,

1. Eerstelick, op dat onse hooveerdigheydt t'onderghebracht worde.
2. Op dat wy vernederdt zijnde, Godes hulp leeren versoecken.
Bewijs door Davids exempel, Psalm 30. 7.

1) vertoogh. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) advenant.

1) bevindingh 2) beroepen. 3) flatteerden.

soo doense goeden voortgangh tot nederigheydt en ootmoedt: soo datse de boose vermetentheydt hares vleesches uytgetrocken hebbende, tot de ghenade Godts haren toevlucht nemen. En wanneerse daer henen haren wijck genomen hebben, soo ghevoelense datelick de tegenwoordigheyt van Godes kracht, waer in onderstandts genoegh en meer dan genoegh te vinden is.

3. Op dat wy sijn tegenwoordigheyt bevinden souden.

3. En dit is't dat Paulus leert, als hy seght: Dat door de verdruckinghen lijdtsaemheydt, en door de lijdtsaemheyt bevindinge gewrocht wordt. Want dat Godt belooft heeft, dat hy de geloovighe sal bystaen in hare verdruckinghen, dat | bevindense waerachtigh te zijn, wanneerse door sijn hant ondersteunt zijnde, lijdtsaemlick staende blijven, 't welck sy door haer eygen krachten gheensins en souden konnen doen. Soo gheeft dan de lijdtsaemheydt den Heyligen dese bevindingh, dat Godt de hulp die hy belooft heeft metter daedt, wanneer 't noodigh is, bewijst. Hier door wordt oock haer hope versterckt: want het soude een al te grooten ondankbaerheydt zijn, datse de waerheydt en ghetrouwigheyt Godts die sy seker en stantvastigh bevonden hebben, namaels niet en verwachteden. Nu sien wy hoe veel goederen aen een gheschakelt ons uyt het kruys ontstaen. Want het neemt wech die waen en meeningh die wy ons selven aengaend' onse eygene kracht valschelick inbeeldden, het ontdeckt onse geveynstheyt die ons streelt 1) en kittelt, en drijft de verderffelicke vermetentheydt van ons vleesch uyt. En als wy alsoo verdeemoedight zijn, soo leerdt het ons op den eenigen Godt berusten: waer door het dan gheschiedt dat wy niet onderdruckt noch overwonnen en worden. Nae d'overwinningh verkrijghen wy hope: te weten, overmidts de Heere door 't volbrengen van sijne beloften sijne waerheyt voor den toekomenden tijdt bevestigt en seker maeckt. Gewisselick ofschoon er geen redenen meer en waren, soo blijckt nochtans hoe seer dat wy d'oeffeninghe des kruyces van noode 2) hebben. Want het en is geen geringe saeck dat de blinde liefde die ghy u selven toedraeght, uytghewischt wordt: op dat ghy u eyghen swackheyt ter degen soudt leeren kennen. Dat ghy door 't ghevoel van u eyghen swackheyt gheraeckt en aengedaen wordt, op dat ghy leeren soudt te mistrouwen aen u selven. Dat ghy 3) u selven mistrouwt, op dat ghy u vertrouwen soudt stellen op den Heere. Dat ghy 't vertrouwen uwes herten op den Heere stelt, op dat ghy op sijn bystandt steunende tot den laetsten toe on-overwinlick blijven soudt. Dat ghy op sijn hulp en ghenade steunt, op dat ghy verstaen soudt dat hy waerachtigh is in sijne beloften. Dat ghy de sekerheydt van sijne beloften bevonden hebt, op dat uw' geloove daer door versterckt soude worden.

De menigerley nuttigheydt des kruyces. Rom. 5. 3.

(p. 279)

Lijdtsaemheydt waer uyt ontstaet.

De versterckinge der hope.

Een vast en oprecht vertrouwen op Godt.

Overwinning.

Volhardingh.

Een onoverwinlick gheloove.

1) flatteert. 2) doen. 3) (van).

4. De Heer' heeft oock een ander eynd' en oorsaeck waerom hy sijne kinderen verdruckinghen toesendt, te weten, om daer door hare lijdtsaemheydt te beproeven, en haer tot onderdanigheyt te onderwijsen. Niet voorwaer dats' hem eenige ghehoorsaemheyt bewijsen kunnen, dan die gene die sy van hem selfs ontfanghen hebben: maer het behaeght hem alsoo door voortreffelicke proeven openbaer en bekendt te maken de ghenaden-gaven die hy sijnen Heyligen toegebracht heeft, op datse niet binnen haer in't verborgen ledigh en onnut ligghen en souden. Wanneer hy derhalven de deught der lijdtsaemheydt en standvastigheyt, daer med' hy sijne dienstknechten ghestoffeert en voorsien heeft, in't openbaer te voorschijn brenght, soo wordt hy geseyt hare lijdtsaemheydt te beproeven. Hier uyt komt dese wijse van spreken, dat Godt Abraham versocht en sijne Godtvreesentheyt bevonden heeft door dien hy niet en hadde geweygert sijnen eenighen en eygenen Soon te slachten en op te offeren. Daerom seght Petrus, dat ons gheloof door verdruckinghen beproeft wordt, even gelijck het goudt in een oven door het vyer wordt ondersocht. En wie sal doch durven seggen dat het niet oorbaerlick en zy dat die seer heerlicke gave der lijdtsaemheyt, die een geloovighe van sijnen Godt ontfangen heeft, tot ghebruyck en nuttigheyt worde uytghebracht 1), op datse seker en bekent moghe worden? Want de menschen en sullen andersins deselve nimmermeer schatten en achten nae hare weerdigheydt. Indien Godt selfs, op dat de deughden die hy sijnen gheloovigen ghegeven heeft, niet en souden in't verborghen schuylen, jae onnut ligghen en verloren gaen, recht en wel daer aen doet dat hy stof en oorsaeck verleent om die deughden op te wecken: soo hebben de verdruckingen der Heylighen, sonder dewelcke hare lijdtsaemheydt niet en soude wesen, een seer goede reden en oorsaeck. Ick seggh' oock dat de kinderen Godts door het kruys tot gehoorsaemheyt onderwesen worden: om datse daer door worden gheleert niet naer haer eyghen wil en wensch, maer naer het goedt-duncken Godts haer leven aen te legghen. Gewisselick indien hen alles gingh naer haer begeeren,

2. Beproevingh der lijdtsaemheydt en onderwijsingh tot ghehoorsaemheyt.

Bewijs van't exempel Abrahams en 't ghetuyghnisse van Petrus. Gen. 22. 1, 12.

1. Petr. 1. 7.

Hoe profijtelick daer zy de onderwijsingh tot ghehoorsaemheyt.

1) voort gehaelt.

De vita beata. cap. 15.

soo en soudense niet weten wat het zy Godt nae volghen. Seneca verhaelt dat dit een oudt spreeck-woort geweest is, wanneermen yemand vermaende tot lijdtsaemheydt in tegenspoedt, te weten: Volght Godt. Waer mede sy te kennen gaven dat de mensch hem-selven alsdan eerst waerlicks onder Godes jock begheeft, als hy sijn handt en rugghe voor Gods roede ten besten verleent. Indien het gantsch recht en billick is dat wy ons selven allesins in alles bewijsen en aenstellen als ghehoorsame kinderen van den Hemelschen Vader, so en moeten wy voorwaer daer niet teghen zijn dat hy ons op allerley manieren ghewent om hem onderdanigheyt te betoonen.

Item, hoe noodigh die zy om te remmen de broot-dronckentheyt onses vleesches, dewelcke door een bequame gelijckenisse wordt afgheschildert.

5. Evenwel en sien wy noch niet ter degen hoe seer noodigh ons dese ghehoorsaemheyt is, 't en zy dat wy met eenen overlegghen, hoe groot daer sy de broodtdronckentheyt van ons vleesch om Godes jock af te werpen, soo haest als het een weynigh sachter en vriendelicker ghehandelt en gehouden wordt. Want het gaet met ons vleesch, even als met de wederspannighe peerden, dewelcke wanneers' eenige dagen sonder yets te doen, in den stal ghemest worden, daer nae van weghen hare wildigheydt niet en kunnen ghetemt worden: en oock haren ruyter niet en willen erkennen, den welcken sy te voren tamelick ghehoorsaem waren. En wy hebben gantschelick in ons altijdt dat ghebreck het welck volgens de klachte Godts in d'Israëliten was, dat wy vet gheworden en met smeer overloopen zijnde, met de voeten achter uytslaen tegen hem die ons gevoet en opgequeeckt heeft. De weldadigheydt Godts behoord' ons wel aen te lokken om sijn goetheydt t'overleggen en lief te hebben: maer dewijl onse boosheydt soo groot is dat wy veel eer altijt door sijn goedertierentheyt verdorven worden, soo is't meer dan noodigh dat wy door eenige tucht en oeffeningh inghetoont worden, op dat wy tot sulcken dartelheydt niet uyt en breken. Alsoo gaet de Heere selfs, nae dat hy voorsiet oorbaerlick te zijn, ons teghen, en temt en toomt de overmoedt 1) onses vleesches door middel van het kruys: op dat wy door al te grooten overvloet der rijckdommen niet en souden verwilderen, op dat wy door eer' en hoogheyt verheven zijnde, ons niet en souden verhooveerdigen, en op dat wy van wegen eenigh' andere, 't zy inwendighe 't zy uytwendige goederen trotzende, niet en souden dartel en weelderigh worden. En dit doet de Heere op verscheyden wijsen: te weten, soo

Deut. 32. 15.

Daerom is het dat de Godtvruchtighe met verscheyden soorten des kruyces ghedruckt worden.

1) moedigheydt.

veel als eenen yeghelicken saligh is. Want wy en zijn niet alle te samen even kranck door | de selfde sieckten, wy en hebben oock alle te samen niet van noode even groote moeyt' en medicijne tot onser genesingh. Hier uyt kanmen bemercken dat verscheyden menschen door verscheyden kruycen geoeffent worden. En al hoewel de Hemelsche Medicijn-meester, terwijl hy eens yeders ghesontheydt en welvaren wil bevorderen 1), sommige sachter behandelt, de anderen 2) door scherper remedien suyvert: so en laet hy nochtans niemand vry en on-aenghetast voor by gaen: want hy weet dat wy alle tot een toe met sieckten swanger gaen.

(p. 280.)

3. Godt voorkomt onse swackheden, en hy verbetert de voorledene misdaden, op dat hy ons in de ghehoorsaemheydt houden soude.

6. Hier by komt noch dat d'alder-goedertierenste Vader niet alleen onse swackheyt voorkomen, maer oock dickwils de voorledene sonden kastijden en verbeteren moet: op dat hy ons in behoorlicke ghehoorsaemheydt t' sijnwaerts behouden mochte. Daerom soo dickwils als wy verdruckt worden, soo moet ons terstondt in den sin komen de ghedachtenis van ons voorgaende leven. Alsoo sullen wy sonder twijffel bevinden, dat wy yets bedreven hebben 't welck soodanighen kastijdinghe weerdigh is. Nochtans en moet de vermaninghe tot lijdtsaemheyt niet voornementlick ghenomen worden uyt de bekenninghe der sonden. Want de Schriftuyr geeft ons een veel beter bemercking als hy seydt: Dat wy door tegenspoedt van den Heere ghekastijdt worden, op dat wy met dese werelt niet en souden verloren gaen. Soo moeten wy derhalven selfs oock in de bitterheydt der verdruckinghen de barmhertigheydt en goedertierenheyt onses Vaders erkennen: dewijl hy oock alsdan niet op en houdt van onse gheluck-saligheydt te bevorderen. Want hy en kastijdt ons niet om ons te verderven of te dooden, maer veel eer om ons van de verdoemenisse des werelts te verlossen. Dese bedenckingh sal ons leyden tot dat gheen' 't welck de Schriftuyr elders leerdt: Mijn soon, en verwerpt de tucht des Heeren niet: ende en weest niet verdrietigh over sijne kastijdinghe: Want de Heere kastijdt den genen die hy lief heeft, jae ghelijck een Vader den sone. Wanneer wy de roed' onses Vaders ghewaer worden, behooren wy dan niet veel eer ons selven te gedraghen als onderdanighe en leersame kinderen, als door halstarrigheydt de godtloose nae te volgen, die in boosheydt verhardt zijn gheworden? Godt verderft ons 't en zy dat hy ons als wy van hem zijn afgeweken door bestraffingh te rugghe roepe.

1. Cor. 11. 32.

Bewijs ghenomen van het ghetuyghenisse van Salomo. Proverb. 3. 11.

Item, van't getuygnis des Apostels. Hebr. 12. 8.

1) (de). 2) de sommige.

Soo dat hy wel te recht seydt dat wy bastaerden zijn, en niet kinderen, indien wy niet ghekastijdt en worden. Wy zijn derhalven ten hooghsten verkeert soo wy hem niet en konnen verdraghen wanneer hy ons sijne goedtgunstigheydt bewijst, en sijn sorghe die hy draeght voor onse saligheydt. De Schriftuyr leert datter tusschen de gheloovig' en ongheloovige dit onderscheydt is, dat d'ongeloovige, ghelijck als slaven van een tweemael ghebacken en verouderde boosheyt, door de geesselen Godts alleen ergher en herdtneckigher worden: en dat de gheloovige, ghelijck kinderen die met eenen edelen aerdt begaeft zijn daer door voortgangh doen tot boetveerdigheyt. Nu staet te kiesen onder wien van beyden ghy liever wilt gherekent zijn. Maer dewijl hier van elders ghesproken is, soo wil ick een eynde maken, my te vreden houdende dat ick 't met weynighe woorden aengheroert hebbe.

Maer dit is een sonderlinge vertroosting in het kruys, als wy om de gherechtigheyt(die haer wijdt uyt-streckt)vervolginghe lijden.

7. Voorts gheeft het een sonderlinghe vertroostingh, wanneer wy om der gerechtigheyt wille vervolginghe lijden. Want alsdan moet ons in den sin komen hoe grootelicks dat wy van Godt ghe-eert worden, als hy ons alsoo verciert met een bysonder teecken dat wy sijne Soldaten zijn. Ick segghe dat om de gherechtigheyt vervolginghe lijden, niet alleen die gene, die voor de verdedinghe des Euangeliums, maer oock die gene die voor allerley voorstandt der gherechtigheydt in swarigheyt vervallen. Het zy dan dat wy van weghen de betuygingh van Godts waerheydt teghen de leugenen des Duyvels, 't zy van wegen de bescherminge der goeden en onnooselen tegen de beleedighinghen der boosen, in de verbolghentheyt en haet des werelts vallen moeten, waer door of ons leven, of onse goederen, of onse naem en faem in perijckel en ghevaer souden mogen komen: laet ons dat niet swaer of lastigh vallen, dat wy ons Gode soo verre ten dienste besteden, of en laet ons niet dencken dat wy in sulcke dingen elendigh zijn, in dewelck' hy selfs door sijn eyghen mondt ons verklaert heeft dat wy
Matth. 5. 10. gheluckigh zijn. D'armoed' in haer selven aengesien en geweerdeert, is wel een' elendigheyt: also is oock de ballinghschap, de versmaetheyt, de gevangenis, de schand: de doodt selfs is het uyterste van alle swarigheden. Maer als ons de gunst onses Godts aenwaeyt, soo ghedijen ons alle dese quaden tot gheluck en t' onsen besten. Laet ons derhalven liever te vreden zijn met het ghetuyghnis van Christus, als met het valsch oordeel onses vleesches. Alsoo sal 't geschie-
Actor. 5. 41. den dat wy nae 't exempel der Apostelen ons sullen verblijden, soo dickwils als hy ons weerdigh sal achten om voor sijnen naem versmaetheyt te lijden. Want wat? Is 't dat wy onschuldigh zijnde, en een goede conscienty hebbende, door der godtloosen boosheyt van onse goederen berooft worden, soo worden wy wel tot armoede ghebracht by de menschen: maer aldus verkrijgen wy de waerachtige 1) *) rijckdommen in den Hemel by Godt. Indien wy uyt onse huysen ghestooten worden, soo worden wy soo veel t'innighlicker in Godts huysgesin ontfanghen. Indien wy gequelt en veracht worden, soo schieten wy soo veel te vaster wortelen in Christus. Indien wy met schand' en on-eer worden ghebrandtmerckt, soo zijn wy soo veel te heerlicker in het Rijcke Godts. Indien wy ghedoodet worden, soo wordt ons alsoo den ingangh gheopent tot het ghelucksalige leven. Schamen moeten wy ons dat wy die dinghen voor dewelcke de Heere soo grooten prijs en loon bereydt heeft, souden minder weerdeeren dan de schaduwachtige en verdwijnende lockasen des tegenwoordigen levens.

Eenige stucken van dese vertroostingh.

Dese soorte des kruyces die den geloovigen gantsch eygen is, moet gewillig en blymoedigh opghenomen worden.

8. Dewijl dan de Schriftuyr door dees' en diergelicke vermaningen overvloedelick versoet de versmadinghen en swarigheden die wy van weghen de bescherminghe der gherechtigheydt lijden: soo zijn wy al te seer ondanckbaer soo wy de selvige niet ghewilligh en blymoedelick uyt de handt des Heeren ontfanghen. Bysonderlick nae dien dese soorte des kruyces den geloovigen gantsch eygen is, daer door Christus in ons wil verheerlickt worden: ghelijck oock Petrus leert. En dewijl 1. Petr. 4. 11.
hoon en smaedtheyt voor een recht adelick gemoedt bitterder is dan hondert dooden, soo worden wy by namen door Paulus vermaendt, dat ons niet alleen vervolginghen 1. Timoth. 14. 10.
staen te over komen, maer oock versmaedt- 2. Cor. 6. 8.
heden om dat wy op den levendighen Godt hopen. Ghelijck hy oock elders beveelt dat wy nae sijn exempel door eer' en on-eer wandelen sullen. Maer daer en wort van ons sulck | eene blymoedigheyt niet vereyscht (p. 281.)
dewelck' alle ghevoel der bitterheyt en der smerte wech neme. Want indien de Heylighe door smert niet gepynight, en door swarigheyt niet benaeuwt en wierden, soo en soud' in haer kruys gheen lijdtsaemheydt zijn. Indiender in d'armoede gheen bitterheydt, in de sieckten gheen pijn, in d'on-eer' gheen smert, in de doodt gheen grouwel en ware: wat sterckt' of kloeckmoedigheyt soud' het doch zijn, alle dese quaden goets moets te verdraghen? Maer dewijl een yeder van dien

Doch hier en wordt geen ongevoelicke blymoedigheydt vereyscht, maer sulck eene die onder den last sucht en den Heere lijtsamelick verwacht.

1) in der waerheyt. *) *Verae*, niet *vere*. K.

door sijn aengeboren bitterheyt de herten van ons alle te samen natuyrlick prickelt en snijdt, soo wort daer in de sterckt van een geloovigh mensch betoont, indien hy door sulck een ghevoel van 1) bitterheyt versocht zijnde, al hoewel het hem seer bangh valt, nochtans stercke wederstandt doet en ontworstelt. Daer in wort sijn lijdtsaemheydt bewesen, indien 2) hy scherpelick gheprickelt zijnde, nochtans door de vreese Godts wederhouden wordt, dat hy tot eenigh' onmatigheydt niet uyt en breeckt. Daer in verschijnt sijne ghewilligheydt indien hy met druck en droefheyt gewondt zijnde, in de geestelicke vertroostinge Godts gerust is.

De beschrijving van desen strijt, genomen uyt de woorden des Apostels.

9. Desen strijdt, die de gheloovigh' opnemen teghen het natuyrlicke gevoel van 3) droefheyt en smerte, wanneerse nae lijdtsaemheydt en matigheyt trachten, wort seer
2. Cor. 4. 8. fraey beschreven door 4) Paulus met dese woorden: Wy worden in alles gedruckt, maer niet benaeuwt: wy zijn in pijn en arbeydt, doch niet hulpeloos: wy lijden vervolgingh, maer wy en worden daer in niet verlaten: wy worden ter neder geworpen, maer niet verdorven. Hier siet ghy dat het kruys lijdtsaemlick draghen, niet en is t'eenemael onghevoelick, en van alle gevoel van de 5) smerte berooft worden. Ghelijck als de Stoïsche Philosophen eertijdts dwaselick gheschreven hebben, dat sulck een mensch grootmoedigh is dewelcke de menschelickheyt uytgetrocken hebbende, even soo veel door tegenspoet, als door voorspoedt: even soo veel door droevige, als door blijde dinghen wordt bewoghen. Jae die ghelijck een steen door geen dingh met allen geroert en wort. En wat hebbense doch met sulck' een hooghe wijsheydt uytgherecht? Te weten, sy hebben een beeldt der lijdtsaemheyt afgemaelt, 't welck onder de menschen nooyt en is ghevonden, en oock niet en kan gevonden worden. Ja terwijlse een al te naeuwe en uytnemende lijtsaemheyt vereyschen, soo hebbense de kracht der selver uyt het leven der menschen wech ghenomen. Daer zijn oock nu ter tijdt onder de Christenen nieuwe Stoïci, dewelcke niet alleen het 6) suchten en weenen, maer oock het 6) droevigh en sorghvuldigh zijn, voor sonde houden. Dese wonderlicke en vreemde leeringhen komen voort meest van ledighe menschen, dewelcke sich meer met dencken, dan met wercken oeffenende, niet anders en konnen doen, dan soodanige seltsame leeringen te voorschijn brengen. Maer wy en hebben met dees' ysere Philosophy niet te handelen 7), dewelck' onse Meester en Heer niet alleen door sijn woordt, maer oock door sijn exempel verdoemt heeft. Want hy heeft van weghen sijn eygen en eens anders verdriet, gesucht en geweent: hy heeft oock sijne Discipelen aldus onderwesen: De werelt, seght hy, sal haer verblijden: maer ghy-lieden sult droevigh wesen en weenen. En op dat niemandt dit voor een sonde soude houden, soo heeft hy in 't openbaer verklaert dat de Treurige saligh zijn, en dat en is gheen wonder. Want soo alle tranen zijn te misprijsen, wat sullen wy dan van den Heere selfs oordeelen, uyt wiens lichaem bloedighe tranen af gedrupt zijn? Indien allerley vreese met ongheloovigheydt ghebrant-merckt wordt, waer voor sullen wy dan houden die vergrouwingh waer door hy, ghelijck wy lesen, niet weynigh is verslaghen geweest? Is 't dat ons allerley droefheyt mishaeght, hoe sal ons dan behaghen dat hy belijdt dat sijn Ziel bedroeft is tot der doodt?

Ghesteldt tegen d'ydelheyt der Stoïsche Philosophen.

Verklaert door d'authoriteyt en het exempel van Christus. Joan. 16. 20.

Matth. 5. 4.

Lucas 22. 44.

10. Dit hebb' ick willen segghen, op dat ick de Godtvruchtighe ghemoederen van vertwijffelingh soud' afhouden, en op datse niet terstondt de betrachtingh der lijdtsaemheydt en souden laten varen, door diens' het natuyrlick ghevoel van 1) droefheyt niet en konnen aflegghen. Want dese vertwijffelingh moet overkomen aen die 2) genen die 3) de lijdtsaemheyt in 4) ongevoeligheydt omsetten 5), en uyt een sterck en bestendigh man een hout of steen maken. Want de Schriftuyr prijst de Heylighe van wegen hare verdraeghsaemheyt, als sy alsoo door de straffigheyt der quaden worden verdruckt, datse niet en beswijcken noch gebroken en worden: alss' alsoo door de bitterheyt worden gestoken, datse te gelijck door een geestelicke blijtschap overgoten worden: alss' alsoo door benauwtheyt worden geperst, datse door den troost Godes verheught zijnde, lucht en adem scheppen. Ondertusschen hebbens' in hare herten desen strijt en tweespalt, datse door 'tgevoel der nature die dingen die haer tegen zijn vlieden en vreesen: maer door de gesintheyt der Godtvruchtigheyt oock door dese swarigheyt henen 6) streven na de gehoorsaemheyt van Godes wil. Dese tweespalt heeft de Heere uytgedruckt als hy tot Petrus aldus seyde: Doe ghy jonger waert, gorddet ghy u selven, ende wandeldet alwaer ghy wildet, maer wanneer ghy sult oudt gheworden zijn, soo sult ghy uwe handen uytstrecken, en een ander sal u gorden, ende brengen waer ghy niet en wilt. Het en is voorwaer niet ghelooflick, dat Petrus, doe

Bewesen en bevonden door de geduyrighe ervarentheydt, en betuyghingh der Uytverkorenen Godts.

Joan. 21. 18.

Item, door het bysonder exempel des Apostels Petrus.

1) der. 2) ist dat. 3) der. 4) van 5) der 6) [ ].
7) niet te schaffen.

1) der. 2) den. 3) (uyt). 4) [ ]. 5) [ ]. 6) [ ].

hy door sijn doodt Godt verheerlicken moeste, onwilligh en tegenstribbelende daer toe ghetrocken is: andersins soude sijn martelery en lijden weynigh te prijsen zijn. Maer al hoewel hy door een seer uytnemende veerdigheydt sijns herten Godts ordinanty ghehoorsaemde, dewijl hy nochtans de menschelickheyt niet en hadde uytgetrocken, so wierd' hy door een tweederley wille benaeuwt. Want doe hy ter eender zijden dien bloedighen en wreeden doot, die hy soude sterven, aensagh en overwoogh, soo als die was in haer selven, soo soude hy de selvighe, als door hare grouwelickheydt verschrickt zijnde, geern ontvloden en ghemijdt hebben. Doe hem aen d'ander zijde voor quam dat hy door Godts bevel daer toe gheroepen wierdt, soo heeft hy de vreese overwonnen en vertreden, en hem-selven geern en oversulcks blymoedelick tot de doodt begeven. Indien wy derhalven Christus' Discipelen willen zijn, soo moeten wy ons 1) hier op toelegghen, dat onse herten aengedaen moghen worden met soo grooten eerbiedigheydt en onderdanigheydt tot Godt, dewelcke machtigh is om alle teghenstrijdighe gheneghentheden te bedwinghen en Godes ordeningh t'onderwerpen. Alsoo sal het gebeuren, door hoedanigen kruys dat wy oock souden mogen gequelt worden, dat wy selfs in de hooghste benauwtheden des ghemoedts de lijdtsaemheydt stantvastelick behouden sullen. Want de tegenspoedige dingen selfs sullen hare stuyrsheyt en onlieflickheydt hebben, daer door sy ons sullen byten en seer doen. Alsoo sullen wy, met sieckte gequelt zijnde, suchten en ont | rust worden, en de gesontheydt begeeren: alsoo sullen wy met armoede gheperst zijnde, door de prickelen der besorghtheyt 2) en droefheydt worden benauwt: alsoo sullen wy door de smerte der schande, verachtingh en veronghelijckingh geslagen worden: alsoo sullen wy in 't afsterven van onse vrienden de schuldighe tranen der nature betalen. Doch dit sal altijdt het slot zijn: De Heere heeft het soo willen hebben, laet ons derhalven sijnen wille volghen en ghehoorsaem zijn. Jae dese bedenckingh moet selfs onder de smerten der droefheydt, en onder de suchten en tranen haer hooft opheffen, op datse het gemoet daer toe mogen bewegen dat het met wackerheyt draghe die selfste quaden om welckers wil het soo geraeckt en ontstelt is.

Hoedanig de lijdtsaemheydt zy die van ons vereyscht wort.

(p. 282.)

Het onderscheyt tusschen de lijdtsaemheydt der Philosophen en der Christenen.

11. En nadien wy de principaelste reden en oorsaeck om het kruys te verdraghen hebben ghenomen uyt de bemerckingh van den wille Godts, soo moeten wy met weynighe woorden verklaren wat onderscheyt dat daer zy tusschen de lijdtsaemheydt der Philosophen en der Christenen. Gewisselick seer weynige Philosophen zijn gekomen tot die kennisse datse souden hebben verstaen dat wy van der handt Godts door de verdruckinghen gheoeffent wierden, en datse souden hebben geoordeelt datmen in desen deele Godt gehoorsamen moeste. En die selvighe die daer toe gekomen zijn, en brenghen oock gheen ander reden by van dese gehoorsaemheydt, dan om dat het alsoo wesen moet. Maer wat is dit anders te segghen, dan datmen Gode plaets maken en wijcken moet, door dien men te vergheefs arbeydt om hem te wederstaen? Want indien wy Gode daerom alleen ghehoorsamen om dat het alsoo moet wesen: soo sullen wy dese gehoorsaemheydt nae laten, als wy maer ghelegentheydt hebben om die t'ontgaen. Maer de Schriftuyr beveelt datmen al vry wat anders in den wille Godts bemercken sal, te weten: Vooreerst sijne gherechtigheydt en billickheydt: en ten anderen de sorghe die hy draeght voor onse saligheydt. Derhalven soo zijn de Christelicke vermaninghen en opweckinghen tot lijdtsaemheydt dusdanigh, te weten: Het zy dat wy door armoede, of ballinghschap, of ghevangenis, of smaetheydt, of kranckheydt, of verlies van vrienden, of door eenigh' andere diergelijcke quaden gequelt worden, soo moeten wy ghedencken, dat ons gheen van allen desen en wedervaert sonder Godts wil en voorsienigheyt. Dat hy voorts niet met allen en doet dan door een seer rechtveerdigh beleyt. Want wat? Verdienen onse ontelbare en daghelicksche sonden niet door straffer en swaerder roeden gekastijdt te worden dan die gene zijn daer mede wy na sijne goedertierentheydt worden gheslagen? Is het niet ten hooghsten recht en billick dat ons vleesch getemt, en ghelijck als tot het jock gewennet worde, op dat het niet broodt-dronckentlick en woede nae sijnen ouden aerdt? Is Godts gerechtigheydt en waerheydt niet weerdigh dat wy daerom souden lijden? Indien Godts ongetwijffelde gherechtigheydt in onse verdruckingen gesien wordt, soo en konnen wy sonder ongherechtigheydt daer tegen niet murmureeren noch tegen stribbelen. Wy en hooren hier dat flauwe 1) liedeken niet, te weten: Men moet wijcken om dat het also zijn moet: maer wy hooren een bevel dat levendigh en vol van kracht is, te

De Philosophische lijdtsaemheyt wendt voor eene noodtsakelickheydt, die ghy niet en kondt ontgaen.

De Christelicke lijdtsaemheyt stelt voor Godts rechtveerdigheyt en sijn sorghe voor onse saligheyt.

Breeder uytlegginghe van dit onderscheyt.

1) [ ] 2) sorghvuldigheydt.

1) blaeuwe.

weten: Men moet ghehoorsamen, om dat het ongheoorlooft is te wederstaen. Men moet met lijdtsaemheydt draghen, om dat d'onlijdtsaemheyt is wederspannigheyt tegen Godt. Voorts dewijl ons dat ghene, 't welck wy bekennen tot onsen besten en tot onse 1) saligheydt te dienen, lieflick en aengenaem wordt, soo vertroost ons de seer goedertieren Vader oock in dit deel, wanneer hy verklaert dat hy door dat selfste kruys dat hy ons opleydt, onse saligheydt soeckt en versorght. Indien 't openbaer en blijckelick is dat de verdruckingen ons heylsaem zijn, waerom en souden wy dan deselve niet met een danckbaer en gherust gemoedt op ons nemen? Als wy derhalven de verdruckinghen lijdtsamigh dragen, soo en doen wy dat niet als gebengelt door den noodt-dwangh, maer wy zijn gerust in 't ghene dat ons goedt is. Dese bedenckingen, segghe ick, maken dat onse herten even soo seer door een geestelicke blijdschap uytgebreydt worden, als die in het kruys door het natuyrlick gevoel van des selfs bitterheydt worden benaeuwt en saamgheperst 2). Waer uyt oock de dancksegginghe volght, die sonder vreught niet en kan wesen. Indien des Heeren lof en danckseggingh niet en kan vloeyen dan uyt een vrolick' en blije borst: en datter gheen saeck en is die den selven lof en danck in ons behoort te verhinderen: soo blijckt hier uyt hoe noodigh het zy dat de bitterheydt des kruyces door een geestelicke vreught getempert en versoet worde.

Het IX. Capittel.

Van d'overdenckinge des toekomenden levens.

Het voornemen Godts in't verdrucken en kastijden van de sijne.

Ende door wat soorte en slagh van verdruckingh wy souden mogen gedruckt worden, soo moeten wy altijdt ons ooghen gheslaghen hebben op dit eynde, dat wy ons ghewennen tot de verachtingh van het teghenwoordighe leven, en van daer tot d'overdenckingh des toekomenden wacker ghemaeckt worden. Want nadien Godt alder-best weet hoe seer dat wy van natuyren tot de beestachtighe liefde des werelts genegen zijn, soo gebruyckt hy een seer bequaem middel om ons daer af te rugghe te trecken, en onse vadsigheydt uyt te drijven, op dat wy niet al te vast en taey aen die liefde kleven souden. Daer en is wel niemandt onder ons of hy wil daer voor aengesien worden, dat hy door den gantschen loop sijns levens streeft en tracht nae de Hemelsche onsterffelickheydt.

1. Wil hy dat wy ons sullen ghewennen tot de verachtingh van dit tegenwoordige leven.

1) [ ]. 2) in-ghetrocken.

Want wy schamen ons dat wy in geenen dinge den onredelicken beesten overtreffen: welckers staet en condity soo goedt soude zijn als d'onse, waer 't dat wy gheen hoop en hadden van het eeuwighe leven nae de doodt. Maer soo ghy eens yegelicks overleggingen, betrachtingen en wercken ondersoeckt, soo en sult ghy daer in niet anders sien dan Aerde. En hier uyt komt die bottigheydt en domheydt, dat ons verstandt door den ydelen glantz des rijckdoms, der mogentheydt en der eere begoochelt zijnde, soo verstompt wordt, dat het niet verder sien en kan. Het hert wordt oock door gierigheydt, eer-soeckingh, en boose begeerlickheyt alsoo beswaert, dat het niet hooger en kan opstijgen. Om kort te segghen, de gantsche ziel door de lock-asen des vleesches verstrickt zijnde, soeckt haer ghelucksaligheyt op der Aerden. Op dat nu 1) de Heere dit quaedt teghen 2) gaen soude, soo onderwijst hy de sijne door geduyrige proeven der elendigheydt van d'ydelheydt deses teghenwoordigen levens. Op datse derhalven haer selven in dit leven niet en souden beloven een groote en ongestoorde vrede, soo laet hy toe datse dickwils door oorlogen, of oproerigheden, of rooverijen, of door andere veronghelijckinghen ontrust en bestormt worden. Op datse door al te groote begeerlickheydt de haest voor-bygaende en verganckelicke rijckdommen niet nae jagen, noch sich op de ghene diese alreede besitten, verlaten souden: soo brenght hy haer, nu door ballinghschap, dan door onvruchtbaerheydt des landts, nu door brandt, dan door andere middelen tot armoede, of immers hy houdt haer in eenen middelbaren staet. Op datse niet al te soetelick haer selven in de ghemacken en voordeelen des houwelicks en souden vermeijen: soo maeckt hy datse door de boosheydt hunlieder huysvrouwen gequelt worden, of hy vernedert haer door quade kinderen, of hy kastijdt hen met beroovingh van haer naeste vrienden en verwanten. Indien hy haer in desen allen wat meer goedertieren is, evenwel opdatse door een sotte glory niet en souden opswellen, of door vermetentheyt broodt-droncken worden, soo stelt hy hen door sieckten en gevaerlickheden voor ooghen hoe ongestadigh en ydel alle die goederen zijn die de verderffelickheyt zijn onderworpen. Derhalven soo vorderen wy dan eerst nae behooren door de disciplijn en tucht des kruyces, wanneer wy leeren dat dit leven, als het in sich selven geweerdeert wordt, ongerust, vol rumoers en haperingh,

Door wiens liefde wy uytsinnigh zijn.

Welcke liefd' hy uytbluscht door menigerley remedyen van verscheyden verdruckingen.

(p. 283.)

1) [ ]. 2) te gemoet.

op ontallicke wijse jammerlick, en gantsch in geenighen deele ghelucksaligh is: dat alle de goederen, die voor goederen deses levens ghehouden worden, onseker, verganckelick, ydel, en met veel quaden vermenght en verdorven zijn: wanneer wy oock daer uyt te ghelijck verstaen en besluyten, dat alhier niet en is te soecken of te verwachten dan strijdt: en dat wy d'ooghen nae den Hemel opheffen moeten, als wy op de kroone dencken. Want wy moeten dit ghevoelen hebben dat het ghemoedt nimmermeer met ernst tot de begeerte en bedenckingh des toekomenden levens opgherecht wordt, 't en zy dat het voor henen met 1) de verachtingh des teghenwoordigen door-trocken 2) zy.

2. Dat wy onse oogen opheffen sullen in den Hemel na d'onsterffelicke Kroon.

2. Want tusschen dese twee en is ons geen middel-padt ghelaten: *of* wy moeten dese werelt verachten, *of* sy moet ons in hare onmatighe liefde ghevanghen houden. Indien ons derhalven d' eeuwige onsterffelickheydt eenighsins ter herten gaet, soo moeten wij met neersticheydt hier op uyt zijn dat wy ons uyt dese quade boeijen ontwerren en los maken. Voorts nadien dit tegenwoordighe leven seer veel lockaes 3) en schoone woorden heeft, daer mede het ons aenlockt: en veel schijns van playsier, van aengenaemheydt en lieflickheydt daer mede het ons streelt en liefkoost: soo is ons hier aen seer veel gheleghen dat wy steedts daer van worden afgeroepen, op dat wy door soodanighe lock-asen niet betoovert en worden. Want, ick bidd' u, wat soud' er doch van ons worden, indien 4) ons altijdt in dit leven alle geluck en goedt toevloeyde; daer we toch selfs 5) door tegenspoedt gedurigh ghestoken en bevochten zijnde, niet genoeghsaem en konnen worden opgeweckt om d' elendigheyt deses levens t'overdencken? Dat het leven des menschen is als een roock of schaduwe, dat en weten niet alleen de gheleerde, maer de slechte luyden hebben dit oock altijt in den mondt meer dan eenigh ander spreeck-woordt. En dewijl sy sagen dat dit een saeck was, die insonderheydt diende geweten, soo hebben sy die met veel schoone spreucken aenghepresen. Maer daer en is by-nae gheen saeck die wy met meerder onachtsaemheyt overlegghen, of daer aen wy minder ghedencken. Want wy bekommeren ons en woelen in alle dingen alsoo even eens als of wy op deser Aerden eeuwighlick dachten te leven. Is't datter eenigh lijck of doodt lichaam uytghedraghen wordt, of indien wy tusschen de graven henen wandelen, dewijl ons als dan

Die dit tegenwoordighe leven lief heeft, die kan het toekomende niet lichtelick bedencken.

Dit bewijsen de schaden en onghemacken die uyt den voorspoet ontstaen.

De blintheyt des menschelicken oordeels.

1) door. 2) door droncken. 3) smekelickheydts. 4) waert dat. 5) Nadien wy.

het beeldt des doodts voor de ooghen swerft en flickert, soo Philosopheeren wy, ick beken 't, seer aerdigh en schoon van d'ydelheydt deses levens. Hoewel wij dit nog niet eens altydt en doen 1): want wy worden door al het voor-seyde dickwils niet eens bewoghen. Maer als het gheschiedt, soo duyrt 2) sulck een Philosophy en wijse-praet maer voor een ooghenblick, sy verdwijnt soo haest als wy den rugge ghekeert hebben, ende en laet in ons soo veel niet blijven dat wy daer aen eens meer souden ghedencken. Om kort te seggen, sy gaet voorby gelijck de toejuychingh in een schouw-plaets daer yets ghenoeghlicks vertoont is. Want wy en vergeten niet alleen de doodt, maer oock dat wy sterflick zijn, als of wy nooyt yets daer van ghehoort en hadden, en vervallen wederom in een onachtsame sorghloosheydt als of het aerdtsche leven onsterffelick ware 3). Indien datter ondertusschen yemandt is die ons dit spreeck-woordt voor singht: Dat de mensch een dier is alleen van eenen dagh, soo staen wy hem dat wel toe: maer soo seer sonder aendacht en opmerckingh, dat des niet te min in onse herten dese gedachte blijft, dat wy hier eeuwigh sullen leven. Wie soude dan konnen loochenen dat ons allen ten hooghsten noodigh is, dat wy, ick en segge niet door woorden onderrecht, maer door allerley beproevinghen die mogelick zijn, overtuyght worden van de rampsalighe condity des aerdtschen levens: dewijl wy, selfs als wy daervan overtuyght zijn 4), noch naeuwlicks het laten konnen, om door onse sondighe en dwase bewondering derselven, er met verbasinghe tegen op te sien, alsof dit aerdtsche leven 5) het uyterste perck van allerley goederen in sich besloot 6)? Indien Godt van nooden heeft dat hy ons onderwijse: soo betaemt ons oock dat wy hem hooren en ghehoorsaem zijn als hy ons roept, en onse slaperigheyt uytdrijft: op dat wy de werelt verachtende met gantscher herten streven en trachten mogen om het toekomende leven te bedencken.

Oock is de Philosophy der ghener die nae een beter leven verlangen, maer kortwyligh en voor oogenblick.

Besluyt, dat het kruys noodigh is, waerdoor de Godtvruchtighe tot de bedenckingh en liefde des toekomenden levens opgheweckt worden.

3. Doch de Geloovighe moeten haer selven ghewennen het teghenwoordighe leven alsoo te verachten, dat nochtans die verachtingh in haer niet voort en brenge eenen haet teghen dat leven, noch eenighe ondanckbaerheydt teghen Godt. Want al hoewel dit leven met ontallick' elendigheden vervult is,

Maer evenwel en moet dit tegenwoordige leven niet gehaet worden, dewijl het een ghetuyghenis is van Godts goedtgunstigheyt jegens de Godtvruchtige.

1) en doen dit oock niet altijdt. 2) gheduyrt. 3) der aerdtscher onsterffelickheyt. 4) daervan overtuyght zijnde.
5) van wegen een boose en dwase grootachtingh des selfs, af en laten van onse ongevoeligheyt, als of het in sich begrepen hadde. 6) [ ].

soo wordt het nochtans met recht ghereeckent onder de voortreffelicke zegeninghen Godts. Indien wy derhalven daer in Godes weldaedt niet en erkennen, soo zijn wy alreede schuldigh aen een groote ondanckbaerheydt teghen Godt selve. Maer insonderheydt moet dit leven den Gheloovighen zijn een ghetuyghnis der Goddelicker goedtgunstigheydt: dewijl het geheel en al tot bevorderinge van hare saligheydt verordineert en bestemt is. Want eer hy ons de erffenis der eeuwiger heerlickheydt in 't openbaer toebrenght, soo wil hy door mindere proeven, te weten, door de goederen die wy daghelicks van hem ontfanghen, doen blijcken dat hy onsen Vader is. Dewijl dan dit leven ons dient om te komen tot kennisse van sijne goedtheydt, sullen wy dat versmaden als of het niet een sier goedts in sich en hadde? Daerom moeten wy dit ghevoel en dese ghesintheyt aen legghen 1), dat wy dit leven stellen en rekenen onder de goede gaven Godts | die niet te verwerpen zijn. Want ofschoon wy niet en hadden de ghetuyghnissen der Schriftuyre, (dewelcke seer veel en seer klaer zijn) soo vermaent en verweckt ons nochtans de natuyr selfs om den Heere te dancken van weghen dat hy ons in het licht des levens ghebracht heeft, van wegen dat hy ons geeft het gebruyck van dien, en van weghen dat hy ons schenckt allerley noodtsakelicke hulpmiddelen om dat te bewaren en t' onderhouden. En wy hebben daer toe veel meerder reden en oorsaeck, wanneer wy overlegghen dat wy in dit leven tot de heerlickheydt des Hemelschen Koninckrijcks eenighsins voorbereydet worden. Want de Heere heeft het alsoo verordineert, dat die gene die hier namaels in den Hemel sullen worden gekroont, eerst op der Aerden moeten strijden, op datse niet en souden triumpheeren voor datse de swarigheden van desen oorlogh te boven ghekomen zijn en d'overwinningh verkregen hebben. Boven dien hebben wy daer toe noch een andere gewichtighe reden, te weten: dat wy in dit leven door verscheyden weldaden beginnen te smaken de soetigheyt van Godes goedertierenheydt: op dat ons verwachten en verlanghen ghewet en ghescherpt soude worden om de volkomene openbaringhe der selver te begeeren. Wanneer dit eenmael vast ghesteldt is dat het aerdsche leven is een gave van de Goddelicke goedertierenheydt, om welckers wille 2) wy aen hem verbonden zijn, sodat wy oock 3) daer aen behooren te ghedencken, en daer voor danckbaer te wesen,

Daer benefens vermaent en weckt het ons op om Godt te dancken. (p. 284.)

Want hy heeft zijnen uytverkorenen nae den strijt op der aerden de victory en kroon in den Hemel wech geleydt.

1) doen. 2) (ghelijck). 3) wy oock alsoo.

soo sullen wy als dan bequamelick neder dalen om des selfs seer jammerlicke condity te bemercken: op dat wy van d'al te groote begeerlickheydt deses levens, daer toe wy, gelijck gheseydt is, uyt ons selven van natuyren genegen zijn, afgetrocken en verlost mochten worden.

4. Wyders moet al dat geen 'twelck van de verkeerde liefde deses levens afgetrocken wort, gevoeght en bestedight worden aen de begeerte tot het Hemelsche leven. Ick bekenne voorwaer dat sy 1) een oprecht ghevoel hadden, die 2) sich lieten voorstaen dat het beste was niet gheboren te worden: en het naeste seer korts daer nae te sterven. Want dewijlse waren sonder Godes licht en sonder de ware Religy, wat konden sy doch in dit leven bemercken anders dan rampsaligheydt en grouwel? Die menschen en handelden oock niet buyten reden, dewelcke treurden en weenden wanneer hun een kindt of vriendt gheboren wierdt, en de selvige daer en tegen alsse ghestorven waren met openbare blijdtschap ter Aerden brachten. Maer sy deden dit sonder nuttigheydt en voordeel: want dewijlse de rechte Leere des gheloofs niet en hadden, soo en saghen sy niet hoe dat dit leven, 't welck in sich selven niet gheluckigh en is, noch oock wenschelick of begheerlick, den gheloovigen ghedijet tot haren besten. Daerom moesten sy haer oordeel, desen aengaende, met wanhoop en vertwijffelingh besluyten en eyndigen. Soo sullen dan de geloovighe in 't weerdeeren van dit sterffelicke leven altijdt dit voor oogen hebben, te weten, nadien sy verstaen en weten dat het in sich selven niet anders en is dan jammer en elendigheyt, datse met dies te meerder wackerheyt en veerdigheyt haer selven geheel begheven tot de bedenckingh en betrachtingh van het eeuwighe leven hier namaels. Wanneermen hier toe ghekomen is datmen het teghenwoordighe leven met het toekomende verghelijckt, dan kanmen het teghenwoordighe niet alleen gherustelick en vryelick uyt den sin setten, maer het moet oock ten opsicht van het toekomende veracht en verworpen worden. Want indien de Hemel ons Vaderlandt is, wat is d'Aerde anders als een plaets onses ballinghschaps? Indien het verhuysen uyt de wereldt is een ingaen tot het leven, wat is de werelt anders dan een graf? In de werelt blijven, wat is dat anders als in de doodt versmoort ligghen? Indien de verlossingh uyt het lichaem is een toebrengingh van volkomen vryheyt, wat is het lichaem

Hoe't verdriet des tegenwoordighen levens moet ghetempert worden.

Het oogmerck der geloovigen in't weerdeeren van dit leven.

Vergelijcking van het tegenwoordighe en toekomende leven.

1) die. 2) dewelcke.

anders dan een gevangen-huys? Indien de genieting van Godes teghenwoordigheydt is d'opperste somma der ghelucksaligheidt, is dan niet het ontbeeren van dien een elendige saeck? Het is nu sulcks dat wy uyt-woonen
2. Cor. 5. 6. van den Heere tot der tijt toe dat wy uyt dese werelt ontkomen sullen zijn. Dien-volgens is 't dat het aerdtsche leven met het Hemelsche wordt vergheleken, daer en is gheen twijffel aen of het sal lichtelick versmaedt en vertreden worden. Men moet het voorwaer nimmermeer haten, dan voor soo veel als het ons houdt onder het jock der sonde. Hoewel dese haet selfs en moet niet eygentlick teghen dit leven ghekantet worden. Doch hoe het daer mede zij, soo is 't nochtans betamelick dat het ons soo walghelick of hatigh worde, dat wy naer het einde van dien verlanghende, evenwel oock bereyt zijn na het goedt-duncken des Heeren daer in te blijven: te weten, op dat onse walgingh verre zy van alle murmureeringh en ongeduldigheydt. Want dit leven is ghelijck als de plaetse van onse wacht waer in ons de Heere gestelt heeft, op dat wy deselve bewaren souden, tot dat hy ons
Rom. 7. 24. wederom roept. Paulus beweent wel sijn staet en condity, dat hy teghen sijn wensch en begheerte langher aen de banden des lichaems vast ghehouden wordt, en sucht door een
Phil. 1. 23. vyerigh verlanghen nae sijne verlossingh: maer niet te min op dat hy den bevele Godes ghehoorsaem zy, soo betuyght hij dat hy tot beyden veerdigh en bereydt was: want hy bekende dat hy Gode dit schuldigh was, te weten, sijnen Naem of door de doodt of door het leven te verheerlicken; en dat het Gode toekomt t'ordineeren en t'oordeelen wat aldermeest tot sijner eeren dienstigh is. Indien wy derhalven den Heere behooren te leven en te sterven: soo moeten wy het perck en eynd' van onsen 1) dood en van ons 2) leven stellen en laten blijven aen sijn believen en goedt-duncken: doch alsoo, dat wy de doodt vyerighlick begeeren en in de overdenckingh van dien geduyrigh besigh zijn: dat wy voorts dit leven in verghelijckingh van de toekomende onsterfelickheyt, verachten, en van weghen de dienstbaerheydt der sonde wenschen te verlaten, soo wanneer het den Heere believen sal.

Ten welcken aensien dit leven moet ghehaet worden.

't Is gelijck een schildtwacht.

Van dewelcke wy niet en moeten gaen loopen sonder Gods believen.

Daer-en-tegen worden die Christenen bestraft die op het aenhooren van den naem des doodts verschricken.

5. Maer dit is gelijck een wanschapen en on-natuyrlick dingh, dat vele van die ghene die haer selven voor Christenen uytgheven, in de plaets van dit verlanghen nae de doodt, met soo grooten vreese des doodts bevanghen zijn, datse sitteren en beven soo dickwils alsse van de doodt hooren melden, niet anders dan ofse hoorden spreken van een gantsch grouwelicke en ongeluckige saeck. Het is wel geen wonder dat het natuyrlick gevoel in ons vergrouwelt als het van onse verscheydingh en ontbindingh hoort vermanen. Maer dit en is gheensins te verdragen datter in een Christelicke borst gheen licht der Godtvreesentheyt en is, het welck dese vreese door een meerdere vertroostingh mocht | (p. 285.)
overwinnen en t'onderbrenghen. Want indien 1. Reden.
wy bedencken dat desen ongestadigen, gebreckelicken, verderffelicken, bouwvalligen, verwelckten en verrotten Tabernakel onses lichaems daerom ontbonden wordt, op dat de selvige wederom korts hier naer tot een vaste, volmaeckte, onverderffelicke en Hemelsche Heerlickheyt vernieuwt en opgerecht soude worden: sal dan het gheloof ons niet dwinghen vierighlick te begeeren dat gheen 't welck
onse natuyre vliedt en vreest? Indien wy be- 2. Reden.
dencken dat wy door de doodt uyt ons ballinghschap weder te huys worden geroepen, om ons vaderlandt, ja ons Hemelsch vaderlandt te bewoonen, sullen wy dan daer uyt gantsch gheen vertroostinghe verkrijgen? Maer, sult ghy segghen, daer en is gheen dingh dat niet en soeckt altijdt te blijven. Voorwaer ick beken 't. En daerom beweer' ick dat wy nae de toekomend' onsterffelickheydt moeten uyt sien, daer wy een vast blijvende staet en condity verkrijghen konnen, die op der aerden nergens en is te vinden. Want Paulus 2. Cor. 5. 2.
leert seer wel dat de gheloovighe wacker en vlytigh tot de doodt toe treden, niet om datse wille ontkleedt, maer om datse begheeren overkleedt te worden. Sullen dan d'onredelicke Rom. 8. 19.
beesten, jae oock d'onlevelicke creaturen selfs tot de blocken en steenen toe, sich selfs van hare tegenwoordigh' ydelheydt bewust vindende, star-oogen na den laetsten dagh der opstanding om met de kinderen Godts van d'ydelheyt verlost te worden: end' en sullen wy die met het licht des verstandts begaeft, en boven het verstandt, door Godes Gheest verlicht zijn, onse herten niet opheffen boven dees' aerdtsche rottigheyt, wanneer gehandelt wordt van ons zijn en wesen? Maer 't en komt hier niet ghelegen, 't en is oock mijn voornemen niet tegen dese soo groote verkeertheydt te disputeeren. Ick hebb' oock alreed' in den beginne betuyght dat ick niet en wil endernemen 1) ghemeene leer-stucken
in dit Boeck wijdt-loopigh te verhandelen. 4. Reden, genomen van getuyghnissen.
Ick soude dese so seer vreesachtige herten raden datse lesen souden het boecksken van Cy-

Teghen-werpingh.

Antwoordt.

3. Reden, genomen van eenighe gelijckenis, en van het minder tot het meerder.

1) onses. 2) [ ].

1) aennemen.

prianus van de sterffelickheyt, soose niet veel meer weerdig waren tot de Philosophen versonden te worden: op datse siende wat eene verachtinge des doots die lieden aen sich hebben laten blijcken, mochten beginnen schaemroot te worden. Laet ons nochtans dit vast houden dat niemandt in de Schole van Christus goeden voort-gangh ghedaen heeft, behalven die dewelcke den dagh des doodts en der laetster opstandingh met blijdtschap verwacht. Want Paulus beschrijft alle de geloovige door dit merck-teecken; de Schriftuyr heeft oock voor een gemeen gebruyck dats' ons hier toe vermaent soo dickwils alsse ons een reden en oorsaeck van grondige vreught wil voor ooghen stellen: Verblijdt u, seght de Heer, en heft uwe hoofden op, daerom dat uwe verlossinge voor de handt is. Ick bidd' u, is het redelick dat dat ghene, 't welck Christus ghewilt heeft dat soo veel soude vermoghen om in ons blijdtschap en veerdigheyt t'ontsteken, niet anders in ons soude veroorsaken dan droefheydt en verslagentheyt? Ist soo dat het in ons droefheyt werckt, waer toe roemen wy dan noch van hem als van onsen Meester? Laet ons derhalven wijser en verstandigher worden: en al hoewel de blind' en botte begheerlickkeydt onses vleesches daer teghen worstelt, laet ons even wel niet ontsien de toekomst des Heeren, als een saeck van alle saken d'alder-gheluckighste, niet alleen door wenschen, maer oock door suchten en steenen te begheeren. Want hy sal ons komen als een Verlosser, om ons uyt desen grondeloosen kolck en wel-stroom van allerley quaden en elenden te trecken, en in dat gelucksaligh erfdeel des levens en sijner heerlickheydt in te leyden.

5. Reden, genomen van onse hoop' en roepingh.

Tit. 2. 13.

Lucas 21. 28.

6. Reden, genomen van het eynde der verlossingh.

6. Het is voorwaer alsoo: de gantsche natie der gheloovighen soo langh alsse dees' Aerde bewoonen, moeten zijn als schapen die ter slachtingh zijn geschickt, op datse aen Christus haren Hoofde gelijckformigh mochten worden. Sy souden derhalven d'elendighste zijn, indiense door 't verheffen van hare herten nae den Hemel, alles wat in de werelt is niet en overwonnen, en de teghenwoordighe ghestalte der dinghen over 't hooft en saghen. Daer en teghen, wanneers' eenmael haer hooft boven alle de aerdsche dinghen sullen hebben verheven, ofschoon se dan sien den bloeijenden rijckdom en de eere der godtloosen, ofschoon se dan bemercken dat de godtloose grooten vrede ghenieten, datse met den glantz en overdaet van allerley goederen proncken en pralen, datse door allerlei wellusten overvloeyen: ofschoon se daer en boven door der godtloosen boosheyt ghestooten, door haer' hooghmoedigheyt versmaedt en verongelijckt, door hare gierigheyt uytghesoogen, en door eenighe andere van hare moetwilligheden ghequelt worden: soo sullense nochtans haer selven oock in soodanige quaden lichtelick staende houden. Want sy sullen voor haer oogen hebben dien dagh, op den welcken de Heere sijne gheloovighe in de ruste sijns Koninckrijcks ontfangen, alle tranen van haer' oogen afwisschen, met het kleedt der heerlickheydt en blijdtschap bekleeden, door d'on-uytsprekelicke soetigheid sijner wellusten voeden, tot de ghemeenschap sijner hoogheyt verheffen, en eyndlick de mede-deelingh sijner ghelucksaligheydt weerdigh achten sal. Op den welcken hy daer en teghen de godtloose, die op der Aerden ghebloeyt hebben, in d'uyterste schande sal wech werpen: hare wellusten met tormenten, haer gelach en vrolickheyt met weening en knerssinghe der tanden verwisselen, haren vrede door de grouwelicke knagingh van hare consciénty verstooren, haer onkuyscheyt met on-uytblusschelick vyer straffen, en oock hare hoofden den Godtsalighen, welckers lijdtsaemheydt sy misbruyckt hebben, onderwerpen. Want, ghelijck Paulus ghetuyght, dit is recht en gherechtigheydt, den elendighen en t'onrecht verdruckten verlichtinghe geven, en den boosen die de Godtsalige verdrucken, verdruckinghe vergelden, als de Heere Jesus uyt den Hemel geopenbaert sal worden. Dit is voorwaer onsen eenigen troost: als dese wordt wech genomen, soo moeten wy of den moedt verloren gheven, of ons selven door de ydele vertroostingen deses werelts tot onsen verderve streelen en lief-koosen. Want de Propheet belijdt oock selfs dat hem de voeten gewanckelt hebben, doe hy al te langh besich was met het overleggen van den tegenwoordigen voorspoedt der godtloosen: en dat hy sich selven niet anders en konde staende houden dan als hy in 't Heiligdom Godts in gegaen zijnde, sijn ooghen gheslagen heeft op het uyterst' eynde der Godtsalighen en godtloosen. En op dat ick met een woordt besluyte, 't Kruys van Christus triumpheert alsdan eerst in de herten der gheloovighen over den duyvel, over het vleesch, over de sond' en over de godtloose, wanneer haer ooghen tot de macht der weder-opstandingh gewendet worden.

7. Reden, genomen van de bemerckingh des tegenwoordigen levens. Rom. 8. 36. 1. Cor. 15. 19.

8. Reden, genomen van de bedenckinghe des toekomenden levens.

Iesai. 25. 8. Apoc. 7. 17.

9. Reden, genomen van de beschrijvingh van het schricklick' eynde der godtloosen.

2. Thess. 1. 6.

Psalm. 73. 2.

Besluyt.

Het X. Capittel.

Hoemen het teghenwoordighe leven en de hulp-middelen van dien ghebruycken moet.

Hoe noodigh dese Leere zy.

Door soodanighe onderwijsingen leert ons de Schriftuyr met eenen wel deghelick welcke daer zy 't oprechte ghebruyck der aerdtscher goederen: een saeck die om het leven wel te schicken en aen te legghen geensins en moet veronachtsaemt worden.

Reden.

Want moeten wy leven, soo moeten wy oock ghebruycken de noodighe hulp-middelen des levens. Wy en konnen oock niet missen die dinghen die meer schijnen te dienen tot vermaeck, dan tot noodtdruftigheydt. Soo moeten wy dan weten de wijs' en manier die hier te houden is, op dat wy alle dingh met een suyvere conscienty ghebruycken, het zy tot noodtdruft of tot vermaeck. Dese wijse stelt ons de Heer voor oogen door sijn Woort, wanneer hy leert, dat het teghenwoordighe leven den sijnen is een sekere pelgrimagy of verre reyse, waer door sy spoeden naer het Hemelsch Koninckrijck.

'tGhebruyck van de goederen deses levens.

Indien wy alleen door dit aerdrijck moeten door trecken 1), so moeten wy sonder twijffel de goederen des werelts tot daer en toe gebruycken, dats' onsen loop veel meer bevorderen, dan op houden. Daerom raedt ons Paulus niet sonder oorsaeck, dat wy dese werelt alsoo ghebruycken moeten als of wy die niet en ghebruyckten: en dat men de besittinghen moet koopen met sulck een ghemoedt als men die verkoopt. (1. Cor. 7. 30.) Maer nadien dit een slibberighe plaets is, en op beyde zyden hellende tot den val, soo laet ons onsen voet soecken vast te setten daer wy veyligh en seker staen moghen.

D'onmatigheyt moet hier vermydt worden.

Want daer zijn sommige gheweest, die andersins goede en Heylige Mannen waren, dewelcke siende dat d'onmatigheydt en overdaedt door een' ongheboudene begeerlickheydt altijdt buyten 't rechte spoor afdwaelt, 't en zy datse vry wat strengelick worde bedwonghen en inghetoomt, en begeerende sulck een verderflick quaet te beteren: den mensch toegelaten hebben (als zijnde 't eenighe middel 't welck haer teghen dat quaedt in den sin quam) de lichamelicke goederen te ghebruycken niet verder dan de noodtdruft of nootsakelickheydt vereysehte.

1. Al te groote strengigheyt

Dit was wel eenen Godtvruchtighen raedt. Maer sy waren veel te straf en te streng. Want ('t welck seer gevaerlick is) sy hebben de conscientien aen nauwer banden en stricken verknocht dan die ghene zijn daer mede sy in Godes Woordt gebonden worden. Sy wilden voorts door het gebruycken der noodtdruft betoeckenen, datmen sich moet onthouden van alles datmen ontbeeren en missen kan. Also soudemen nae haer gevoelen naeuwlicks yets meer dan Broot en Water mogen besigen. Andere zijn noch strenger gheweest, gelijck verhaeldt wordt van Crates de Thebaner, dewelcke sijn schatten in de zee wierp: want hy liet sich voorstaen, soo die niet en verginghen, dat hy self door desen 1) verdorven soude worden.

2. D'ongetempertheydt en dartelheydt des vleesches.

Maer vele te deser tijdt, terwijl sy besich zijn om een deckmantel te soecken waer door de onmatigheydt des vleesches in het ghebruyck der uytwendigher dinghen verschoont, en ondertusschen den broodt-dronckenen vleesche eenen wegh ghebaent mochte worden: houden voor vast en seker, 't welck ick hen-lieden gheensins toe en stae, dat men dese vryheydt door geenderley maet-stellingen behoort te benaeuwen en in te binden: maer dat men dit eens yeders conscienty behoort over te laten 2), te weten, dat hy besighe soo veel als hy oordeelt hem gheoorlooft te zijn. Ick bekenn' voorwaer dat de conscientien alhier aen een seker' en ghesette Wet niet en moghen noch en konnen ghebonden worden: maer dewijl de Schriftuyr ons voorsteldt eenigh' alghemeene regelen, aengaend' het wettigh' en behoorlick gebruyck, so moeten wy gewisselick dit gebruyck daer na schicken en afmeten.

Wat het eerste belanght, wanneer Godt soo veel goederen gheschapen heeft, soo en is hy niet alleen voor onse nootdruft, maer oock voor ons vermaeck en vrolickheyt besorght geweest.

2. Dit zy dan het eerste, dat Godts gaven wel en behoorlick worden gebruyckt, wanneer die gherieht en beleydt worden tot dat eynde, daer toe ons deselve van den Gever selfs gheschapen en verordineert zijn: want hy heeft die gheschapen tot ons profijt, en niet tot ons verderf. Daerom en sal niemandt het spoor beter houden dan die, dewelcke dit eynde neerstigh sal gade slaen. Ist dat wy nu overlegghen tot wat eynd' hy het voedtsel gheschapen heeft, soo sullen wy bevinden dat hy niet alleen voor den nootdruft, maer oock voor de vermakelickheyt en verblijdingh heeft willen sorghe draghen. Alsoo heeft hy in de kleederen, behalven de nootsakelickheydt, oock de vercieringh en eerbaerheyt voor oogen ghehadt. In de kruyden, boomen en vruchten heeft hy ghelet niet alleen op het menigherley gebruyck der selver, maer oock op haer' aengenaemheyt voor d'oog', en op hare lieflickheydt voor de reuck.

Bewijs, genomen uyt de spreuck des Apostels.

Want indien dit niet waerachtigh en ware, soo en soude de Propheet onder de weldaden Godts niet verhalen: Dat de Wijn het hert des menschen verheught, en dat d'Oly des menschen aenschijn blinckende maeckt. (Psalm 104. 15.) De Schriftuyr en soude niet doorgaens tot prijs van Godts mildtdadigheyt

1) passeeren.

1) haer. 2) te bevelen.

vertellen, dat hy alle soodanige dingen den menschen ghegheven heeft. De natuurlicke krachten en gaven der dinghen selfs, bewysen ghenoeghsaem, waer toe en hoe verre sy genoten en gebruyckt mogen worden. Sal de Heer[1] in de bloemen ghestelt en gheschapen hebben soo een groote schoonheyt die van selfs voor ons oogen komt, en soo grooten soetigheydt der reucke dewelcke tot onse neusen indringt, ende en sal het niet geoorloft zijn dat d'ooghen door soodanige schoonheydt, of de neusen door sulcken aenghenamen reuck gheroert en ghetreckt worden? Wat? Heeft hy de coleuren en verwen alsoo niet onderscheyden, op dat hy d'een behaeghlicker soude maken dan d'ander? Wat? Heeft hy niet in het goudt en silver, in het yvoir en marmer een seker aengenaemheyt gestelt waer door die boven andere metalen of steenen souden dierbaer worden? Om te besluyten, heeft hy ons niet veel dingen, boven het noodsaeckelick ghebruyck, prysselick en aentreckelick gemaeckt?

[illegible]

3. Weech dan met sulcken onmenschelicken Philosophy, dewelcke wanneerse niet anders toe en laet dan het noodsaeckelick gebruyck der creaturen, ons niet alleen ter quader trouwen en berooft van de gheoorloofde vrucht der Goddelicker weldadigheyt: maer oock niet en kan plaetse [1] grypen, ten zy datse den mensch ontbloote van alle syne sinnen en in eenen block verandere. Maer men moet oock met geen minder neerstigheydt aen d'ander zyde de boose begeerlickheyt des vleesches wedersteen, dewelcke, 't en zy datse binnen haren oever ghehouden worde, sonder maet overvloeyt, en oock, gelijck ick geseydt hebbe, hare goet-gonners en voorstanders heeft, die onder het decksel der geoorloofde vryheydt, haer alle dingh toelaten. Voor eerst wordt haer een toom in den mondt gheleydt, wanneer men dit vast stelt, te weten, dat alle dingen om ons geschapen zijn, op dat wy den oorspronck en Gever der selver bekennen, en voor syne goedertierenheydt t'onswaert danck-segghen souden. Maer waer is doch uwe dancksegginge, indien [2] gy u selven door spijs of wijn alsoo op-propt, dat ghy of u verstant verliest, of tot d'ampten en wercken der Godtsaligheydt en uwer beroepingh onghesickt [3] wordt? Waer is d'erkentenisse die ghy Gode doet, soo [4] u vleesch door al te grooten overvloet tot een schandelicke wel-lustigheyt uytbrekende, door sijn onreynigheyt u verstant alsoo verderft, dat ghy niet sien en kondt wat recht en eerlick is?

Waer is de danckbaerheyt tot Godt in de kleederen, indien [1] wy door den kostelicken toestel der selver ons selven groot achten, en andere neffens ons verachten? Indien wy ons door de schoonheydt en glantz der selver tot onkuysheydt ghereet maken? Waer is d'erkentenisse Godts, indien onse herten en sinnen sich blyven vergapen aen der selver luyster en aenlockelheydt? Want veel menschen bevelen all hare sinnen alsoo aen de wellusten, dat haer verstant versmoort wordt; veel menschen hebben sulcken vermaeck in marmer, goudt en schilderyen, datse als in marmer en metael verandert worden, en den schilderyen ghelijck zyn. Andere worden door de geur van de keucken of door de soetigheydt der reuck-wercken alsoo vervoert, datse niet Geestelicks en konnen riecken. Dit kan oock in d'andere dinghen gesien worden. Soo blijckt dan dat het ongebonden misbruyck door bemerckingh van dese alreede een weynigh bedwongen en ingehouden wordt: en dat hier de regel van Paulus wordt bevestight, Dat wy 't vleesch niet en sullen besorghen tot sijne lusten en begheerlickheden, dewelcke sonder maet en gheschicktheydt uytbreken, indien men haer te veel toegeeft. Rom. 13. 14.

4. Doch daer en is gheen sekerder of korter wegh dan die ghene is die ons door de verachtingh des toekomenden levens, en door d'overdenckingh der Hemelscher onsterfelickheyt gewenscht wordt. Want daer uyt volghen twee regelen. Ten eerste [2], dat die gene die de werelt gebruycken, even eens moeten gesint zijn, als of sy die niet en gebruyckten; die wijven trouwen, als of sy die niet en trouwden; die koopen, als of sy niet en koopten, ghelijck als Paulus beveelt. Ten anderen, datse 't ghebreck met een gerustelick en lydtsaemigh als den overvloedt matighlick weten te dragen. Die u gebiedt dat ghy de werelt sult gebruycken als niet gebruyckende, die en neemt [3] niet alleen ons d'ongematigheydt van spijse en dranck, d'al te groote weelderigheyt [4], eer-soeckingh, hoovaerdigheyt, gestrengheydt en onghesintheydt in maeltyden [5], gebouwen en kleederen: maer oock allerley sorg en genegentheydt, dewelcke u of aftrecken of verhinderen mochte van de bedenckinge des Hemelschen levens, en van de vlyt en neerstigheydt in het opbouwen en vercieren van uwe ziel. Seer wel en waerachtigh heeft Cato eertijdts gesproken, doe hy seyde: Dat groote sorghvuldigheydt in de verçieringe des lichaems, groote sorgheloos-

1. Cor. 7. 31.

[illegible]

1) stadt 2) als dat 3) onbequame 4) als dat

1) als dat 2) [illegible] 3) [illegible] 4) [illegible] 5) tafelen

heydt is in d'oeffeninge der deught: Het oude spreeck-woordt is oock waerachtigh, te weten: Dat die ghene die sich met de sorghe des lichaems veel bemoeyen, ghemeenlick onachtsaem zijn over hare zielen. Of- 1) schoon derhalve 2) der gheloovighen vryheydt in uyterlicke dinghen nae een seker patroon en voor-schrift niet en kan afghemeten worden, soo is nochtans hare vryheydt aen 3) dese wet onderworpen, datse haer selven soo weynigh alsse konnen, moeten toegheven: en datse daer en tegen door een gheduyrighen ernst hares herten by haer selven aenhouden moeten om niet alleen gulsigheydt te vermijden, maer oock allerley toebereydingh van onnoodighen overvloedt af te snijden: en datse neerstelick moeten toesien datse haer selven uyt hulp-middelen geen beletselen en maken.

2. Door ongeduldigheydt en onmatighe begeerlickheyt.

5. De andere regel sal zijn dat die gene die maer weynige goederen hebben, deselve geduldelick moeten weten te derven, op datse door een onmatighe begeerlickheydt tot het goedt niet gequelt en worden. Die desen regel houden, die en hebben in de Schole des Heeren gheen kleynen voortgangh gedaen. Gelijck die ghene die in desen deele ten minsten niet een weynigh en heeft ghevordert, naeuw'licks yets kan hebben daer door hy soude moghen bewijsen dat hy een Discipel van Christus is. Want behalven dat met de begeerlickheydt der aerdtscher goederen veel andere sonden en gebreken vergheselschapt zijn, soo is 't oock sulcks dat die ghene die d'armoede ongeduldigh draeght, oock gemeenlick in overvloet een contrary gebreck vertoonen sal. Hier mede wil ick segghen, dat die gene die schaemroot wordt van weghen een vuyl en slordigh kleedt, sich selven in een kostelicke kleedingh sal verhooveerdighen: dat die ghene die met een magher maeltijdeken niet verghenoeght zijnde, ontrust wordt door 't verlangen naer een leckerder, oock die leckernijen, indien hy die verkrijgt, onmatighlick sal misbruycken: dat die ghene die sijn slechte en gheringhe condity swaerlick draegt en met een ongerust gemoedt, indien hy tot eere en hoogheyt opklimt 4), sich niet

Remedy teghen dese quaden.

van grootsheydt en sal onthouden. Laet derhalven alle die gene die de Godtsaligheydt ongeveynsdelick soecken, hier nae streven, datse volgens 't exempel des Apostels leeren:

Philip. 4. 12. Versadight te 5) zijn en hongherigh te 5) wesen: overvloedt te 5) hebben en ghebreck te 5) lijden. De Schriftuyr heeft daer beneffens oock eenen derden reghel, waer door sy het gebruyck der aerdtscher goederen een maet stelt: van welcken regel een weynigh ghesproken is doe wy handelden van de gheboden der liefde. Want sy verklaert dat ons alle die goederen alsoo door de goedertierenheydt Godts ghegeven, en tot ons profijt verordent en bestemt zijn, datse zijn ghelijck als vertrouwde panden daer van hier namaels rekenschap ghedaen en overgelevert moet worden. Wy moeten oversulcks de selvighe alsoo bedienen en uytdeelen, dat in onse ooren sonder ophouden dese stemme klincke: Gheeft rekenschap van uw rentmeesterschap 1). En dat wy oock met eenen bedencken wie die gene is die sulck een rekeningh van ons vordert, te weten, Godt, dewelcke onthoudingh, soberheydt, spaersaemheydt, en zedigheyt soo seer bevolen en aenghepresen heeft: en overdaedt, hooveerdigheyt, pracht en ydelheyt vervloeckt. Den welcken geen andere bedeelinghe der goederen aenghenaem is dan die, die met de liefde is t'samen gevoeght, die door sijn mont alreed' heeft verdoemt allerley wellusten, dewelcke des menschen gemoedt van kuyscheydt en reynigheydt af trecken, of sijn verstandt verduysteren en stomp maken.

3. De creaturen zijn alsoo tot onsen ghebruycke verordincert, dat wy van deselve sullen moeten rekenschap doen aen den rechtveerdigen Rechter, die allerley misbruyck verdoemt heeft.

Lucas 16. 2.

6. Eyndelick is oock aenmerckens weerdigh, dat de Heere gebiedt dat een yeder van ons in den gantschen handel sijns levens sal sien op sijne beroepingh. Want hy weet met hoe grooten ongerustigheydt des menschen aerdt en natuyr ontstoken is, door wat een veranderlicke lichtveerdigheydt dat die herwaerts en gintswaerts ghedreven wordt, hoe graegh des selfs begheerlickheydt zy om verscheyden dinghen te | ghelijck aen te grijpen. Op dat derhalven door onse dwaesheydt en reuckeloosheyt alle dingen niet dwers en averechts onder een en souden vermenght worden, soo heeft hy de wijsen en manieren des levens onderscheyden, en eenen yegelicken sijn eyghen plichten en ampten verordineert en toe-geleydt. En op dat niemandt lichtveerdigh en soude springhen buyten sijne palen, soo heeft hy alsulcke manieren des levens genoemt Beroepingen. Soo is dan eenen yeghelicken sijne wijse des levens ghelijck een gesette staet hem van den Heere toe-geeygent, op dat hy niet al sijn leven langh lichtveerdelick en soude worden om-gedreven. En dese onderscheydinge der beroepingen is soo nootsakelick, dat all' onse wercken nae deselve voor hem gheweerdeert en gheoordeelt worden, en dat dickwils veel anders dan de menschelicke en Philosophische reden oordeelt. Daer en is gheen daedt die by de men-

4. Godt ghebiedt eenen yeghelicken van ons dat hy in alle de handelingen sijns levens op sijn beroepingh sien sal, op dat hy niet en bestae yets te doen uyt lichtveerdigheyt of met een twijffelachtige conscienty.

(p. 288.)

1) (dan). 2) [ ]. 3) [ ]. 4) opsteygert. 5) [ ].

1) regeeringhe.

schen oock by de Philosophen in meerder achtingh is, dan het Vaderlandt van tyranny verlossen. Maer door de stemme des Hemelschen Rechters wort opentlick verdoemt die ghene dewelcke buyten en teghen sijn beroepingh aen een tyran de handt sal geleydt hebben. Doch ick en wil in 't verhalen van d'exempelen niet langh zijn. Het is ghenoegh soo wy weten dat de beroepinghe des Heeren is het begin en fondament om in alle saken wel en wijslick te handelen: na dewelcke soo wie sich niet en schickt, die en sal in sijn handelingen nimmermeer het rechte spoor houden. Hy sal moghelick somtijdts yets bedrijven dat nae den uyterlicken schijn loflick is: maer hoedanigh dat soude moghen wesen voor d' ooghen der menschen, soo sal het nochtans voor den throon Godts verworpen worden. Daer beneffens en sal in de deelen sijns levens selfs geene gelijckmatigheydt zijn. Derhalven sal u leven als dan seer wel geschickt zijn, wanneer het tot dit wit en ooghmerck sal beleydt en ghericht worden. Want dan en sal niemandt door sijn eygen lichtsinnigheyt aengedreven worden om meer te bestaen dan sijn beroep kan lijden: dewijl hy weten sal dat het hem niet en is gheoorlooft buyten sijn perck te springen. Die slecht en gheringh is en sal niet ongeern een leven leyden, van staet, regeeringh of hoogheydt afgesondert, op dat hy de plaets daer in hy van Godt ghestelt is, niet en verlate. Wederom sal dit in sorghen, in arbeydt, in moeyten en in andere swarigheden een groote verlichtinge zijn, wanneer een yegelick sal weten dat hy in desen allen Godt tot een Leyts-man heeft. De Overigheydt sal des te liever haer ampt bedienen: een Huys-vader sal des te liever sich selven aen sijn werck verbinden: een yeder sal in de wijse sijns levens te liever ongemack, sorge, verdriet en benaeuwtheydt draghen en op eten, als sy seker sullen zijn dat eenen yeghelicken sijn last van Godt is op geleydt. Hier uyt sal oock een uytnemende vertroosting ontstaen, datter geen werck en sal zijn soo verachtelick en van soo kleynen weerde, het welck (soo ghy maer binnen uwe beroepingh blijft) voor Godt niet heerlick en blinckt en dierbaer geoordeelt wordt.

De nuttigheydt en 't ghebruyck van dese Leere.

Een uytnemende vertroostingh.

Het XI. Capittel.

Van de rechtveerdighmakingh des geloofs, en eerstelick van de beschrijvingh des naems en der sake selfs.

Ick laet my nu voorstaen dat ick in 't voorgaende neerstighlick genoegh verklaert hebbe, hoe dat de menschen die door de Wet vervloeckt zijn, gheen andere toevlucht en hebben om hare verlorene saligheydt weder te ghekrijgen dan in het gheloove. En wederom wat het gheloove self zy, en wat voor weldaden de mensch daer door van Godt verkrijght, en wat voor vruchten het geloof in hem werckt. Den korten inhoudt daer van was, dat Christus, die ons door Godes goedertierenheyt geschoncken is, door het gheloove van ons wordt aengegrepen en beseten, door wiens ghemeenschap wy voornementlick tweederley genade ontfangen: te weten, dat wy door sijn' onnooselheyt met Godt versoent zijnde, nu voor eenen Rechter, eenen genadigen Vader in den Hemel hebben: Ten anderen, dat wy door sijn Geest gheheylight wesende, d'onnooselheydt en reynigheydt des levens betrachten. Van de Weder-geboorte, die de tweede ghenaed' is, is soo veel geseydt als scheen genoeghsaem te zijn. Maer de maniere der rechtveerdighmakingh is daerom min aengheroert, om dat het tot de saeck diende dat men eerst verstondt, dat het gheloof, door het welcke alleen d'onverdiende gherechtigheydt uyt Godes barmhertigheydt van ons verkreghen wordt, niet ydel noch ledigh en is van goede wercken: en oock hoedanigh de goede wercken der Heylighen zijn in dewelck' een deel van desen handel der rechtveerdighmaking gheleghen is. Dese moeten wy nu grondelick ondersoecken: en alsoo verhandelen, dat wy ghedencken datse de voornaemste pylaer is om de Religy staende te houden: en dat wy daerom dies te meerder opmerckingh en vlytigheyt daer toe by brenghen moeten. Want soo ghy niet eerst en voor al en weet in wat achtingh en aensien dat ghy by Godt zijt, en wat hy van u oordeelt, soo en hebt ghy gheen fondament om uwe saligheydt vast te setten, of om uwe vreese en liefde tot Godt op te rechten. Doch hoe noodigh dese kennisse zy, dat sal beter blijcken uyt de kennisse self.

De plaetse van de Rechtveerdigmaking vereenight met de Leere der Weder-gebooorte, wordt verklaert.

Welckers kennis om tweederley oorsaken seer noodig is.

2. Voorts op dat wy ons in het begin van desen handel niet en vergrijpen ('t welck gheschieden soude waert dat wy van een onbekende saeck' begonden te spreken) soo laet ons voor eerst verklaren wat dese manieren van spreken te beduyden hebben, te weten: Dat de mensch voor Godt gherechtveerdight wordt, Dat hy gherechtveerdight wordt door het Geloof, of door de Wercken. Die wordt geseydt voor Godt gherechtveerdight te worden, die door het oordeel Godts rechtveerdigh gheacht wordt, en van wegen sijne gherechtigheydt by Godt aenghenaem is: want ghelijck d'ongerechtigheydt eenen grouwel is

Om dewelcke te lichtelicker te verstaen, soo wordt alhier voor-gedragen de beschrijving der woorden.

1. Wat het zy voor Godt gerechtveerdight worden.

voor d'oogen Godts, alsoo en kan oock een sondaer voor d'oogen Godts geen ghenade vinden, voor soo veel hy een sondaer is, en soo langh als hy voor soodanigh een ghehouden en gheoordeelt wordt. Derhalven waer sonde is, daer vertoont sich oock Godes wraeck en gramschap, en alleen hy 1) wordt gherechtveerdight, die niet voor een sondaer, maer voor een rechtveerdigh mensch geacht en gehouden wordt, en om dies wille bestaen kan 2) voor Godes Rechter-stoel, voor den welcken alle sondaers beswijcken en neder vallen. Ghelijck een die onschuldigh is, soo hy beschuldight en aengheklaeght en voor de vyerschaer van een rechtveerdigh Rechter gebracht en gestelt wordt, alwaer het vonnis wordt gewesen tot voorstandt van sijn onnooselheydt, geseydt wordt bij den Rechter gerechtveerdight te zijn: alsoo wordt 3) oock hy 4) by Godt gherechtveerdight, die (p. 289.) uyt het ghetal der sondaren verlost en | afgesondert zijnde, Godt heeft tot een getuyghe en beschermer van sijne gerechtigheydt. Soo sal dan nae dese wijse die mensch gheseydt worden door sijne wercken te worden gherechtveerdight, in wiens leven ghevonden wordt die suyverheydt en heyligheydt die by Godes throon verdient hebben het getuyghnis en den naem van gerechtigheyt: ofte, die door d'oprechtigheyt en volmaecktheyt sijner wercken Godts oordeel kan beantwoorden en genoegh doen. Daer en tegen sal die mensch door 't geloove gherechtveerdight worden, die geen gerechtigheyt der wercken hebbende, Christus gherechtigheydt door 't gheloof aengrijpt, met dewelck hy bekleet zijnde voor Godts aenschijn niet als een sondaer, maer als een rechtveerdighe verschijnt. Aldus legghen wy de rechtveerdighmakingh eenvoudelick uyt, datse is een ghenadige aennemingh waer door Godt ons in ghenaed' ontfanght en voor rechtveerdige houdt. Ende wy seggen dat dese rechtveerdighmakingh gelegen is in de verghevinghe der sonden en in de toereeckeningh der gerechtigheyt van Christus.

2. Wat het zy door de wercken gherechtveerdight worden.

3. Wat het zy door den gheloove gerechtveerdight worden.

De beschrijvingh van de sake self.

De menigerley beteeckenis van het woordt gerechtveerdigt worden.

3. Daer zijn in de Schriftuyr veel klare getuyghnissen om dit te bevestigen. Voor eerst en kan niet gheloochent worden dat dit is de eygene en alder-ghebruyckelickste beteeckenis van het woort rechtveerdigh maken. Maer om dat het al te langh soude vallen alle de plaetsen te versamelen en met malkanderen te vergelijcken, soo is't genoegh dat ick de Lesers daer van vermaent hebbe: want sy sullen die uyt haer selven lichtelick gewaer worden. Ick sal alleen weynige plaetsen te voorschijn brenghen, in dewelcke dese rechtveerdighmakingh, daer van wy spreken, by namen wordt verhandelt. Eerstelick als Lucas vertelt dat het gemeene volck Christus ghehoort hebbende Godt hebben gherechtveerdight, en als Christus verklaert dat de wijsheydt gherechtveerdight wordt van hare kinderen, soo en beteeckent het woort rechtveerdighen in d'eerste plaets niet rechtveerdigheydt toebrengen, want Godts rechtveerdigheyt is en blijft altijdt volkomen, ofschoon de gantsche werelt arbeyden mocht om hem de selvighe t'ontnemen: 't en beteeckent oock in de tweede plaetse niet de Leere der saligheydt rechtveerdigh maken, want sy heeft dat van haer selven datse rechtveerdigh is: maer beyde dese wijsen van spreken gelden even soo veel, als Gode, midtsgaders oock sijne Leere dien lof en prijs geven die sy verdienen en weerdigh zijn. Wederom als Christus de Pharizeen verwijt, datse haer selven rechtveerdighen, soo en verstaet hy daer door niet datse rechtveerdigheydt verkrijgen door hare goede wercken, maer datse ledigh zijnde van rechtveerdigheyt, eer-gierig-lick sochten voor rechtveerdige gheroemt te worden en uyt te gaen. Dese wijse van spreken wordt beter verstaen van de ghene die in de Hebreïsche tael' ervaren zijn, in dewelck' oock sondaers ghenoemt worden, niet alleen die ghene die sich van sonde bewust zijn, maer oock die ghene die door vonnis als sondaers verwesen worden. Want wanneer Bathseba 1) *) seght, dat sy en Salomo sullen als 2) sondaers zijn, so en bekentse niet datse beyde schuldigh zijn aen sonde: maer sy klaeght dat sy en haer soon schand' en on-eer onderworpen sullen worden, soo datse sullen worden ghetelt onder de verworpene en verdoemde menschen. Nochtans is oock uyt de t'samen-voeginge der woorden licht te verstaen dat dat woordt rechtveerdighen, oock als het in't Latijn ghelesen wordt, niet anders en kan worden ghenomen dan voor rechtveerdigh geacht worden by andere, en geensins med' en brenght eenighe hoedanigheydt die in den mensch ghewrocht is. Maer belangende den tegenwoordighen handel, als Paulus seght: Dat de Schrift te voren siende dat Godt de Heydenen uyt den gheloove soude rechtveerdighen, wat kondt ghy daer door anders verstaen dan dat Godt de rechtveerdigheyt toereeckent uyt het gheloove? Item, als hy seght: Dat Godt den godtloosen 3) die uyt den geloove van Christus is rechtveerdight, wat sin kunnen dese woorden

De eerste, Gode en sijne waerheydt lof en prijs toe-eygenen. Lucas 7. 29, 35

Ten tweeden, Van sijn ydele gerechtigheydt roemen. Lucas 16. 15.

1. Reg. 1. 21.

Ten derden, De gerechtigheydt uyt den gheloove toereeckenen. Galat. 3. 8.

Rom. 3. 26. en 4. 5.

1) En die. 2) [ ]. 3) (die). 4) [ ].

1) Bersabe. *) Het oorspronkelijk heeft *Bersabe* in alle uitgaven. K. 2) [ ]. 3) ongoddelicken.

anders hebben, dan dat Godt den godtloosen door de weldaedt des gheloofs verlost van de verdoemenisse die hy door sijn godtloosheydt verdient hadde? Hy spreeckt noch klaerder in't slot van sijn reden, wanneer hy aldus uytroept: Wie sal beschuldiginge inbrengen teghen die uytverkorene Godts? Godt is het die rechtveerdigh maeckt. Wie is het die verdoemt? Christus is het die ghestorven is, jae dat meer is, die oock op-gheweckt is: die oock ter rechter-[*handt*] Godts is: die oock voor ons bidt. Want het is even soo veel als of hy seyde: Wie sal die gene beschuldigen die Godt vry en los spreeckt? Wie sal die ghene verdoemen die Christus door sijn voorspreken beschermt? Zoo is derhalven rechtveerdighen of rechtveerdigh maken niet anders dan den ghenen die beschuldight en aenghe-klaeght wierdt, van de beschuldigingh en aenklaght vry-spreken en oordeelen, als zijnde sijn' onnooselheydt bevonden en goedt gekeurt. Daerom wanneer ons Godt door de voorbiddinghe van Christus rechtveerdight, soo oordeelt hy ons vry en onschuldigh, niet door goedt-kenningh van onse eygene onnooselheyt, maer door toe-reeckeninghe van 1) rechtveerdigheydt: soodat wy die niet rechtveerdigh en zijn in ons selven, voor rechtveerdighe gheacht worden in Christus. Alsoo seght oock Paulus in sijn Predicaty Actor. 13. Dat door desen u vergevinghe der sonden verkondight wordt, Ende [*dat*] van allen, daer van ghy niet en kondet gherechtveerdight worden door de Wet van Moses, door desen een yeghelick die gheloofft, gerechtveerdight wordt. Hier siet ghy dat nae de vergevinge der sonden de rechtveerdighmakingh ghestelt wordt als in de plaets van een uytleggingh: ghy siet opentlick dat die genomen wordt voor een vry of los-sprekingh: ghy siet datse aen de 2) wercken der Wet wordt ontrocken: ghy siet datse een loutere weldaedt van Christus is: ghy siet datse door 't geloof ontfangen wordt; ghy siet eyndelick datter genoeghdoeningh wordt tusschen ghestelt, als hy seght. dat wy van sonden gherechtveerdight worden door Christus. Wanneer oock van den Tollenaer 3) gheseydt wordt, dat hy gherechtveerdight heen 4) gingh uyt den Tempel, soo en kunnen wy niet seggen dat hy de rechtveerdigheydt door eenige verdienste sijner wercken verkregen heeft. Dit wordt'er dan geseydt dat hy verghevinge sijner sonden verworven hebbende, voor Godt als een rechtveerdigh man gheacht en ghehouden is. Hy is dien-volgens rechtveerdigh geweest niet door

Rom. 8. 33.

Door Christus en om Christus wille.

Actor. 13. 38.

De eerste bevestiging door de spreucke van Paulus,

En Christus. Lucas 18. 14.

1) der. 2) die. 3) Publicaen. 4) [ ].

de goedt-keuringh sijner wercken, maer door de onverdiende vry-spreking Godts. † Daerom spreeckt Ambrosius treffelick, als hy de belijdenisse der sonden noemt een wettighe 1) *) rechtveerdighmakingh.

4. Maer om den strijdt over 't woort te laten varen, indien wy de saeck selve insien soodanigh alss' ons beschreven wordt, soo en salder geen twijffel meer overigh blijven. Want Paulus beteeckent voorwaer de rechtveerdighmakingh door het woort aennemingh, als hy seght tot den Ephesiers Cap. 1. vers 5. Die ons te voren | verordineert heeft tot aenneminghe tot kinderen, door Jesus Christus in hem-selven, nae 't wel-behagen sijns willens, tot prijs der heerlickheyt sijner ghenade, door welcke hy ons begenadight heeft in den Geliefde. Want hy wil daer mede te kennen gheven 2) 't geen hy elders pleeght te seggen: Dat Godt ons voor niet en uyt genaden rechtveerdight. En in het 4. Cap. tot den Romeynen noemt hy de rechtveerdighmaking voor eerst toe-rekeninge der gerechtigheyt: En hy en ontsiet sich niet deselve te stellen in de vergevinge der sonden. David, seght hy, noemt den man saligh dien Godt rechtveerdigheyt toeschrijft of toe-rekent sonder de wercken, gelijck geschreven is: Saligh zijnse welckers ongherechtigheden vergheven 3) zijn, &c. Hy handeldt voorwaer aldaer van de gantsche rechtveerdighmakingh, en niet van een deel der selver. Hy getuyght wijders dat die beschreven wordt, daer David seydt, dat die saligh zijn, dien d'onverdiende vergevinge der sonden gheschoncken wordt. Waer uyt blijckt dat dese rechtveerdigheydt daer van hy spreeckt, enckelick ghesteldt wordt teghen het schuldigh bevonden zijn 4). Maer tot dese saeck is de beste van allen die plaets, daer hy leerdt dat dit is de hooft-somme van d'Euangelische boodtschap, te weten: Dat wy ons met Godt laten versoenen: om dat hy ons door Christus in genade wil ontfanghen, ons de sonden niet toe-rekenende. Laet de Lesers de gantsche t' samen-voeginghe sijner woorden neerstigh overweghen. Want weynigh daer nae als een verklaringh daer by voeghende: Dat Christus, die geen sond' en hadde, voor ons sonde geworden is: om alsoo aen te wijsen hoe de Versoeningh is gheschiedt, soo en verstaet hy door 't woordt Versoenen niet anders dan Gherechtveerdight worden. En voorwaer 't geen hy elders leert, te weten: Dat wy door de gehoorsaemheyt van Christus rechtveerdigh gesteldt worden, dat en soude met waerheydt niet bestaen, waer 't niet dat wy in hem,

† In Psalm 118. Serm. 10.

De tweede bevestiging genomen uyt de vergelijckingh van andere woorden, de welcke door de naem Rechtveerdighmakingh verstaen d' onverdiende rechtveerdigheyt voor Godt door 't gheloof in Christus.

(p. 290.)

Rom. 3. 24.

Rom. 4. 6.

1. Wordt de rechtveerdighmakingh ghenoemt Aannemingh.

2. Toe-rekeninghe der rechtveerdigheyt.

3. Gheluckzaligheyt.

4. Vergevinge der sonden.

2. Cor. 5. 18.

5. Versoeninge met Godt.

6 Rechtveerdigheydt door de gehoorsaemheyt van Christus.

Rom. 5. 19.

1) oprechte. *) Legitimam. K.
2) beteeckenen. 3) [ ]. 4) de schuldigheydt.

en buyten ons rechtveerdigh voor Godt gereeckent en wierden.

Het tweede deel des Capitels, waer in de sufferijen van Osiander van de wesentlicke rechtveerheyt wederleyt worden.

5. Maer dewijl Osiander, ick en weet niet wat voor een wanschapen dingh van een wesenhebbende 1) rechtveerdigheyt in gevoert heeft, waer door hy d'onverdiende rechtveerdigheyt, ofschoon hy deselve niet en heeft willen wech nemen, nochtans bedeckt met een donckerheydt die de Godtvruchtighe verstanden duyster maeckt, en van het ernstigh besef der genade van Christus berooft: Soo is 't noodigh dat ick dese suffery weder-legg' eer ick tot andere dingen voort gae. Voor eerst is dese bedenckingh van een essentieële 2) rechtveerdigheydt niet anders dan een enckel' en onnutte neuswijsigheyt. Hy brenght veel ghetuyghenissen der Schriftuyr over hoop, om daer door te bewijsen dat Christus is een met ons, en wy wederom met hem: 't welck geen bewijs van noode en heeft: Maer dewijl hy den bandt van dees' eenigheyt niet waer en neemt, so verstrickt hy hem-selven. En het is ons licht alle sijne knoopen t'ontdoen en los te maken, ons, segg' ick, dewelck' het daer voor houden dat wy met Christus vereenight worden door de verborgene kracht van sijnen Geest. Dese man (Osiander) hadd' yets bedacht 't welck met het gevoelen der Manicheen gelijckheyt heeft, soo dat hy lust kreegh om het wesen Godts in de menschen over 3) te storten, seggende: Dat de ziel des menschen is van het wesen Godts. Hier uyt ontstaet sijn ander gedichtsel: Dat Adam gheschapen is geweest naer het beelt Godts: om dat Christus alreede voor den val was verordineert en bestemt tot een patroon en voorbeelt der menschelicke natuyr. Maer dewijl ick my der kortheyt beneerstige, soo wil ick blijven by 4) en aenhouden 5) op hetgheen ik thans behandel 6). Hy seght dat wy zijn een met Christus. Wy bekennen 't: Ondertusschen loochenen wy dat Christus wesen met het onse vermenght wort. Ten anderen seggen wy dat de gemelde gront-reden verkeerdelick getrocken wort tot dusdanige sijne goochelrijen: Dat Christus ons rechtveerdigheyt is, om dat hy is d'eeuwighe Godt, de Fonteyne der rechtveerdigheyt, en de rechtveerdigheyt Godts selfs. De Lesers sullen 't my ten besten af nemen dat ick nu 7) die dinghen dewelcke volghens den eysch vande wijs' en ordre van leeren, in een andere plaets moeten verhandelt worden, thans slechts even aenstippe 8). En al hoewel hy sijn onschuldt betuyght 9), dat hy met dit woort

1. Bewijsreden van Osiander.

Antwoort.

2. Bewijsreden.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Bewijsreden.

1) wesentlicke. 2) de wesentlicke. 3) [ ]. 4) [ ].
5) (by en). 6) den tegenwoordigen handel.
7) (alleen aenroere). 8) [ ]. 9) doet.

essentieële 1) rechtveerdigheyt niet anders voor en heeft dan dit gevoelen tegen te gaen, te weten, dat wy om Christus wille voor rechtveerdige gereeckent worden, so druckt hy nochtans klaer ghenoegh uyt, dat hy met die rechtveerdigheyt die ons door de gehoorsaemheyt en d'Offerhande des doodts van Christus verkregen is, niet vergenoegt zijnde, versint 2) dat wy wesentlick in Godt rechtveerdigh zijn, soo wel door een instortingh van het wesen Godts als van de Goddelicke hoedanigheyt. Want dit is de reden waerom hy so seer heftigh beweert, dat Christus niet alleen in ons woont, maer oock de Vader en de Gheest. Ick bekenne wel dat dit waerachtigh is, maer segghe nochtans dat het verkeerdelick van hem wort verdraeyt. Want men behoorde t'over-legghen hoe en op wat wijse dats' in ons woonen, te weten, dat de Vader en de Gheest in Christus zijn: en ghelijck als in hem de volheydt der Godtheydt woont, alsoo besitten wy in hem den geheelen Godt. Al wat hy derhalven van den Vader en den Gheest, op haer selven en van Christus afghesondert, te voorschijn brenght, dat en streckt nergens anders toe dan op dat hy d'eenvoudighe van Christus sond' af trecken. Daer beneffens voert hy in een wesens vermenging, waer door Godt, sich-selven 3) in ons overstortende, ons ghelijck als een deel van sich-selven 4) maken soude. Want dat het door de kracht des H. Geestes gheschiedt dat wy met Christus vereenigt worden, en dat hy ons Hooft is en wy sijne Ledematen zijn, dat acht hy by nae voor niet met allen, 't en zy dat sijn wesen met ons vermenght worde. Maer als hy staende houd dat de rechtveerdigheyt die wy hebben is de rechtveerdigheyt des Vaders en des Geestes na hare Godtheydt, soo openbaert hy daer in duydelicker sijn gevoel, gelijck ick geseydt hebbe: te weten, dat wy gherechtveerdight worden niet door de ghenade des Middelaers alleen, en dat ons oock de rechtveerdigheydtin sijn Persoon niet enckelick of gantschelick wort voorghedraghen: maer dat wy der Goddelicker rechtveerdigheyt deelachtigh worden, wanneer Godt naer het wesen 5) met ons vereenight wort.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Hoe noodigh dese weder-legginge zy.

6. Waer 't dat hy alleenlick seyde dat Christus ons rechtveerdigh makende, door een wesentlicke vereeningh ons eygen wordt: dat hy oock niet alleen ons Hooft zy, voor so veel als hy mensch is, maer dat oock het wesen sijner Goddelicker natuyr in ons wort uyt-gespreyt; soo soud' hy met minder erghernisse 6) sich met 7) sodanige snuisteryen 8)

1) wesentlicke. 2) versiert. 3) hem selven. 4) hem·
5) wesentlick. 6) quetsingh. 7) door. 8) leckernijen.

en vermakelickheden vermeijen en verlustigen, en mogelick en soud' oock van weghen sulck een suffery soo grooten twist niet verweckt worden. Maer dewijl desen gront die hy leydt is ghelijck als een sekere visch in de
(p. 291.) Zee, dewelcke door het uytwerpen van sijn | swart en onklaer bloet, de menighte van sijne steerten daer onder verberght, soo is 't noodigh dat wy hem sterckelick tegen staen, 't en zy dat wy wetens en willens willen gedoogen dat ons die rechtveerdigheyt ontruckt worde, dewelck' alleen ons toebrengt een vertrouwen om te roemen van onse saligheydt.

Van wegen de valsch uytlegginghe der voornaemster woorden.

Want in desen gantschen handel verstaet hy door het woort rechtveerdigheyt en rechtveerdig maken twee dingen, te weten, dat gherechtveerdight worden, niet alleen beteeckent door onverdiende verghevinghe der sonden met Godt versoent worden: maer oock rechtveerdigh ghemaeckt worden: Soo dat de rechtveerdigheyt zy niet een onverdiende toereeckening, maer oock een heyligheyt en oprechtigheydt, die ons van Godes wesen, 't welck in ons woont, wordt in-geblasen. Ten anderen loochent hy sterckelick dat Christus onse rechtveerdigheydt is, ten aensien dat hy als Priester onse sonden versoenende, ons met den Vader bevredight heeft, maer ten aensien dat hy is d'eeuwighe Godt en het leven.

4. Bewijs-reden.

Om dat eerste punct te bewijsen, te weten, dat Godt niet alleen door het vergheven van de sonden, maer oock door het weder-baren en vernieuwen rechtveerdight, soo vraeght hy of Godt die ghene die hy rechtveerdight soodanighe laet alsse waren van naturen, sonder eenige van hare gebreken te veranderen.

Antwoort.

Hier op kan seer lichtelick gheantwoordt worden: gelijck Christus niet in stucken en kan gescheurt worden, dat oock dese twee dingen, te weten, rechtveerdigheyt en heylighmakingh, die wy te ghelijck, gesamentlick en op eene tijdt in hem verkrijgen, van malkanderen niet en konnen worden afgescheyden. Dien-volgens soo begaeft Godt allen den ghenen die hy in ghenaden aenneemt, te gelijck met den Geest der aenneming, door wiens kracht hy hen wederbaert en vernieuwt na sijn beeldt.

Bevestight door een gelijckenis.

Maer ofschoon de klaerheydt der Sonne van de hitte der Sonne niet en kan gescheyden worden, sullen wy daerom segghen dat d'aerde door het licht der Sonnen verwarmt, en door de hitte der Sonnen verlicht wordt? Daer en is niet dat tot de tegenwoordige saeck bequamer is als dese ghelijckenis. De Sonne maeckt door haer hitte d'aerde groeysaem en vruchtbaer, en sy beschijnt 1) en verlicht deselve met 2) hare stralen. Dese hitt' en dit licht zijn onderlingh en onafscheydentlick met malkanderen vereenight: en nochtans en laet de reden selfs niet toe dat men dat geen 't welck tot het eene behoort, soud' toekennen 1) aen het andere.

De tweede antwoort ghenomen van een ongerijmtheyt.

In dese vermenginge der tweevoudigher genade, die Osiander ons in de hant steeckt, is een gelijcke ongerijmtheyt: want dewijl Godt die ghene, die hy onverdient en om niet voor rechtveerdige houdt en achtet, oock metter daet wederbaert en vernieuwt, op datse de gherechtigheydt pleghen en betrachten souden, soo vermengt hy die gave der weder-geboorte met dese onverdiend' aenneminghe, en beweert dat dese twee een en de selfde gave zijn. Maer de Schriftuyr al hoewel sy beyde dese gaven te samen voeght, maeckt nochtans een onderscheyt tusschen deselve, op dat ons de menigerley ghenade Godts te beter blijcken soude. Want het seggen van Paulus en is niet te vergeefs, dat ons Christus gegeven is tot rechtveerdigheydt en heylighmakingh. 1. Cor. 1. 30. En soo dickwils als hy uyt de saligheyt die ons verkreghen is, uyt de Vaderlicke liefde Godts, en uyt de genade van Christus bewijst en besluyt dat wy tot heyligheyt en reynigheydt geroepen zijn, so geeft hy opentlick te kennen dat gerechtveerdigt worden wat anders is als nieuwe creaturen worden.

5. Bewijs-reden.

Maer wanneer Osiander tot de Schriftuyr komt, soo vervalscht hy even soo veel plaetsen als hy by brenght.

Antwoort.

Als Paulus seght: Dat het geloove tot rechtveerdigheydt toe-gerekent wort, niet den genen die werckt, maer den genen die gelooft in hem die den goddeloosen 2) rechtveerdight, so seght hy dat dit woort den goddeloosen 2) rechtveerdigen hier soo veel te segghen is als maken dat hy rechtveerdigh is. Door ghelijcke lichtveerdigheydt verderft hy oock het gheheele 4. Cap. tot den Romeynen: en hy en ontsiet sich niet met het selfde bedrogh te bekladden de plaetse die ick korts te voren by gebracht hebbe: Wie sal d'uytverkorene Godts beschuldigen? Godt is de ghene die rechtveerdight. Alwaer opentlick te sien is dat d'Apostel enckelick handelt en spreeckt van d'aenklaght, of beschuldiging, en van d'absoluty of vryspreking, en dat de sin van dese sijne woorden hanght aen de tegen-stelling daer med' het woort rechtveerdigen gestelt wort tegen 't woort beschuldigen. So wort dan Osiander soo wel in de voorgenoemde reden, als in het by brengen van de getuygenissen der Schriftuyr al t'ydel en onbesonnen 3) bevonden.

6. Bewijs-reden.

Niet een hayr beter handelt hy oock van 't woort rechtveerdigheyt, seggende dat het ge-

1) verklaert. 2) door.

1) opdragen. 2) ongoddelicken. 3) onbesinnet.

loof van Abraham toe-gereeckent is gheweest tot rechtveerdigheydt, nae dat hy Christus (die de rechtveerdigheydt Godts is en Godt self) omhelst hebbende, in seer voortreffelicke deughden uytgemuntet hadde. Waer uyt blijckt dat hy ter quader trouwen van twee geheele en gave 1) *) dingen één verdorven ding maeckt. Want de rechtveerdigheyt van dewelck' aldaer gemeldt wort, en behoort niet tot den gantschen loop sijner roepingh: maer de Gheest betuyght veel meer dat Abraham al hoewel sijne deughden uytnemende schoon waren, en dat hy daer in langen tijt volherdende de selvig' oock vermeerdert hadde, nochtans niet anders Gode behaeght heeft, dan ten aensien dat hy de genade die hem in de belofte voor-gesteldt was, door het geloof ontfangen heeft. Waer uyt volght dat de wercken in de rechtveerdighmakingh gheen plaets en hebben, gelijck als Paulus wijslick beweert.

Antwoort.

7. Bewijs-reden.

7. 't Gheen hy voorwerpt, te weten: Dat het gheloof uyt sich selven niet en heeft de kracht om te rechtveerdighen, maer alleen ten aensien dat het Christus aenneemt, sulcks stae ick geerne toe. Want indien het geloove door sich selfs, of, gelijck men in de Scholen spreeckt, door sijn eygen inwendige kracht rechtveerdigde, so en soud' et, gelijck het altijt swack en onvolmaeckt is, niet rechtveerdighen dan alleen ten deele. En alsoo soude de rechtveerdigheydt kreupel zijn en ons alleen een stucksken der saligheyt toebrenghen. Wat ons belanght wy en zijn die gene niet die ons selven yets van sulcks inbeelden, maer wy seggen, om eygentlick te spreken, dat Godt alleen rechtveerdight: daer beneffens schrijven wy dit oock aen Christus toe, om dat hy ons tot rechtveerdigheyt gegeven is. Het geloof vergelijcken wy als by een vat, om dat wy Christus niet en konnen vatten, 't en zy dat wy ydel en hongerigh met eenen openen mondt der ziele tot Christus komen om sijn ghenade te begeeren. Waer uyt afghenomen wordt, dat wy aen 3) Christus niet ontrecken de kracht om te rechtveerdigen, wanneer wy leeren dat hy door 't geloof eerder ontfangen wort dan sijne gerechtigheydt. Ondertusschen en stae ick nochtans niet toe de verdraeyde wijse van spreken die dese bedriegher gebruyckt, als hy seght dat het gheloof is Christus self. Even eens als of d'aerde pot de schat | selve waer, om dat het gout daer in wech geleyt is. Want dit komt met malkanderen wel over een, te weten, dat het gheloof, 't welck door sich selven geen weerdigheyt en heeft, ons Christus toebrenght en alsoo rechtveerdight, ghelijck een pot die vol gheldts is een mensch rijck maeckt. Soo seggh' ick dan dat het gheloove 't welck alleen een instrument is om de rechtveerdigheyt te verkrijgen, onverstandelick vermenght wort met Christus die onse rechtveerdigheyt is, en te gelijck de gever en dienaer van soo een groote weldaet. Nu hebben wy oock desen knoop ontwerret, te weten, hoe 't woort Geloove genomen en verstaen moet worden, als men handelt van 't stuck der rechtveerdighmaking.

Antwoort.

8. Bewijs-reden.

(p. 292.)

Antwoort.

8. In de wijse van Christus aen te nemen gaet hy noch verder: Seggende, dat het inwendige woort ontfangen wort door de bediening van 't uyterlicke woort, op dat hy ons van het Priesterdom van Christus en van den Persoon des Middelaers doe overghaen op sijne eeuwighe 1) *) Godtheyt. Aengaend' ons wy en deelen Christus niet, maer bekennen dat die selve Christus die ons in sijn vleesch den Vader versoent, en ons met rechtveerdigheyt begaeft heeft, is dat eeuwige Woort Godts: En dat hy oock het ampt eens middelaers niet en hadde konnen volbrengen, en ons de gerechtigheyt verwerven, indien hy d'eeuwighe Godt niet en waer. Maer dit is 't ghevoelen van Osiander, dewijl Christus Godt en mensch is, dat hy ons rechtveerdigheydt is gheworden, ten aensien van sijn Goddelicke, maer niet ten aensien van sijn menschelicke natuyr. Maer indien dit eygentlick behoort tot sijn Godtheyt, soo en sal het Christus niet alleen eyghen zijn, maer oock den Vader en den Geest gemeen: dewijl d'een geen andere rechtveerdigheyt en heeft als d'ander. Daer beneffens en soud' et niet wel voeghen dat men seyde dat hy ons geworden is 't geen hy natuyrlicker wijse van eeuwigheydt af is geweest. Maer ofschoon wy hem dit toegaven, dat Godt ons tot rechtveerdigheydt geworden is, hoe sal dat, 't welck Paulus daer tusschen gesteldt heeft, doch passen en over een komen, te weten: Dat hy tot rechtveerdigheyt geworden is van Gode? Dat is voorwaer den Persoon des Middelaers alleen eygen, dewelck' al hoewel hy in sich de Goddelicke natuyr heeft, nochtans alhier beteeckent en aengewesen wort met een eygen tytel, waer door hy op hem-selven van den Vader en den Geest wordt onderscheyden. 't Is belacchelick dat hy triumph en victory blaest over een woort van den Propheet

9. Bewijs-reden.

Antwoort.

In-reden.

De eerste antwoort.

De tweede.

De derde.

De tweede In-reden. Ierem. 23. 6 en 33. 16.

1) oprechte. *) integris. K.

1) over brenghe tot sijne. 2) [ ].

*) Het Latijn had *externam* in plaats van *aeternam*, en daar Corsman blijkbaar de fout niet wist te herstellen, liet hij het woord weg. K.

Jeremia, daer hy belooft dat de Heere onse gherechtigheydt sal wesen. Maer hy en sal daer uyt niet anders trecken dan dat Christus, die onse gerechtigheydt is, is Godt geopenbaert in het vleesch.

De eerste antwoort.

Actor. 20. 28.

Wy hebben elders uyt de Predicaty van Paulus verhaelt, dat Godt sijn Kercke verkreghen heeft door sijn bloedt.

De tweede antwoort.

Soo nu yemant daer uyt besloot, dat het bloedt daer door de sonden versoent zijn, Goddelick bloedt zy, ende van de natuyr en het wesen Godts, wie soude sulck eene schandelicke dwalingh verdraghen? Maer Osiander laet sich voorstaen dat hy door soo een kinderlick' uytvlucht alles ghewonnen heeft, hy wort opgeblasen, hy bedrijft groote vreugd' en vervult veel papiers met sijn hoogh-dravende woorden.

De derde antwoort.

Daer het nochtans eenvoudigtlick 1) en lichtelick kan wederleyt worden, te weten, dat de Heere wel, als hy

Bevestigingh.

een spruyte van David sal zijn geworden, der Godtsaligen rechtveerdigheyt sal wesen,

Iesa. 53. 11.

maer in hoedanigen sin, dat leert ons Jesaia daer geseyt wort: Mijn knecht de rechtveerdige sal door sijn kennisse veel menschen rechtveerdigh maken. Laet ons bemercken dat de Vader alhier spreeckt: Dat hy 't ampt van rechtveerdigen den Sone toe-eygent: Dat hy de reden en oorsaeck daer by voeght, om dat hy is de rechtveerdige: En dat hy de wijs' of het middel van rechtveerdighen steldt in de leere door dewelcke Christus bekent wort. Want het is gevoeghlicker dat het Hebreïsch woort Da'at (kennisse) lijdelick genomen en verstaen worde.

Besluyt van alle d'antwoorden op de negende bewijsreden.

Hier uyt besluyt' ick dat Christus tot rechtveerdigheyt geworden is, doe hy de ghedaent' eens dienstknechts aengenomen heeft. Ten tweeden, dat hy ons rechtveerdigt ten aensien dat hy hemselven den Vader gehoorsaem heeft bewesen: En dat hy derhalven ons dese weldaet niet en doet na sijn Goddelicke natuyr, maer na de wijs' en gelegentheyt van die bedieningh en uytdeeling die hem op-geleyt was. Want al hoewel Godt alleen de fonteyn der rechtveerdigheydt is, en wy niet anders rechtveerdigh en zijn dan door sijne gemeenschap: nochtans nadien wy door een ongeluckighe vervreemdinghe 2) van sijn rechtveerdigheydt zijn vervreemt, soo is 't noodigh dat wy af 3) dalen tot dit lagher hulp-middel, dat ons Christus door de kracht sijns doots en wederopstandinge rechtveerdige.

10. Bewijsreden.

9. Indien hy teghen-werpt dat dit werck der rechtveerdighmakingh door sijn uyt-nementheydt des menschen natuyr te boven gaet, en dat het daerom alleen de Goddelicke natuyr moet toegheschreven worden, soo stae ick het eerste toe: in het tweede seggh' ick dat hy onverstandelick baselt 1).

Antwoordt.

Want al hoewel Christus door sijn Bloet onse zielen niet en konde reynighen, noch door sijn Offerhande den Vader bevredighen, noch ons van de verdoemenisse bevrijden, noch eyndelick sijn Priester-ampt volbrenghen, soo hy niet en ware waerachtigh Godt gheweest, dewijl het vermogen des vleesches te swack was tot soo grooten last: soo is 't nochtans seker dat hy alle dese dingen volvoert heeft nae sijn menschelicke natuyr. Want soo men vraeght hoe wy gherechtveerdight zijn, Paulus antwoordt: door Christus gehoorsaemheyt.

Rom. 5. 19.

Maer is hy anders ghehoorsaem gheweest als door het aennemen van de gedaent' eens dienstknechts? Hier uyt besluyten wy dat ons de rechtveerdigheydt in sijn vleesch ghegheven is. Van ghelijcken steldt oock Paulus in andere woorden (van dewelck' ick my seer verwonder hoe dat Osiander sich niet en schaemt die soo dickwils by te brenghen) den oorsprongh der gherechtigheydt nerghens anders in dan in het vleesch van Christus, segghende: Dien, die gheen sonde ghekendt en heeft,

2. Cor. 5. 21.

heeft hy sonde voor ons gemaeckt, op dat wy souden worden rechtveerdigheydt Godts in hem.

1. In-reden.

Osiander roept met opgheblasen kaken: de gerechtigheyt Godts, en singt Victory, even als of hy volkomelick bewesen hadde dat daer door sijn spoocksel van de essentiëele 2) rechtveerdigheydt 3) wordt aengeduidt 4).

Antwoordt.

Daer nochtans de woorden van Paulus heel 5) anders luyden, te weten, dat wy rechtveerdigh zijn door de Versoeningh die door Christus geschiet is. Dat de rechtveerdigheyt Godts genomen wordt voor die rechtveerdigheydt die Gode aenghenaem en behaghelick is, dat behoorde aen kleyne schoolkinderen 6) *) bekent te zijn: gelijck als by Joannes d'eere Godts vergheleken wordt met

Ioan. 12. 43.

d'eere der menschen.

2. In-reden.

Ick weet wel dat de rechtveerdigheyt, daer van Godt self d'Autheur is, en daer med' hy ons begaeft, somtijts de rechtveerdigheyt Godts genoemt wort: | (p. 293.)

Antwoordt.

maer dat te deser plaetse daer door niet anders en wordt verstaen, dan dat wy door d'Offerhande des doots van Christus onderstut zijnde, voor Godes vyerschaer bestaen, dat begrijpen de verstandige Lesers al is 't dat ick swijge. Daer en is oock aen het woordt soo veel niet gelegen, soo maer Osiander hier in met ons eens is dat wy in Christus gerechtveerdigt worden ten aensien dat hy voor

---

1) slechtelich. 2) on-eenigheydt. 3) neder.

1) sich vergrijpt. 2) weseutlicke. 3) (beteeckent). 4) [ ].
5) veel. 6) den A, B, C, klercken.
*) elementariis.

ons een versoen-offer geworden is, het welck' hy niet en konde zijn na sijn Goddelicke natuyr. Daerom is 't oock dat Christus, als hy de gerechtigheyt en saligheyt die hy ons toe-ghebracht heeft, wil verzeghelen, ons daer van een seker pandt voorsteldt in sijn vleesch.
3. In-reden. Hy noemt hem-selven wel het Broot des levens: maer hy verklaert oock hoe en op wat wijse,
Antwoordt. segghende: Dat sijn Vleesch waerlijck spijs' is, en sijn Bloedt waerlijck dranck. Dese wijse van leeren wordt ten vollen gesien in de Sacramenten: dewelck' al hoewel sy ons gheloof richten en stieren tot den gheheelen en niet tot den halven Christus, nochtans te ghelijck leeren dat de matery en stoffe der rechtveerdigheydt en saligheyt in sijn vleesch ghelegen is. Niet dat de bloote mensch van sich selven rechtveerdight of levendigh maeckt, maer om dat het Gode behaeght heeft, die dinghen die in hem verborgen en onbegrijpelick waren, in den Persoon des Middelaers t'openbaren. Daerom pleegh ick te segghen dat Christus ons is als een opene Fonteyn, daer uyt wy kunnen putten 't gheen andersins sonder vrucht soude schuylen in die diepe en verborghene wel-ader, dewelck' in den Persoon des Midde-
4. In-reden. laers tot ons uytborrelt. Op dese wijs' en nae desen sin en loochen' ick niet dat Chris-
Antwoordt. tus, soo als hy is Godt en mensch ons rechtveerdigt, dat dit werck oock den Vader en den Heyligen Geest gemeen is, en eyndlick, dat de rechtveerdigheydt die 1) ons Christus deelachtigh maeckt, is d'eeuwighe rechtveerdigheydt des eeuwighen Godts, als hy maer de vaste en klare redenen die ick hebbe by ghebracht staen laet 2).

In hoedanighen sin Christus gheseydt wordt onse gerechtigheydt te zijn.

10. Op dat hy voorts d'on-ervarene door sijne listen niet en bedriege, soo bekenn' ick dat wy van dit soo onvergelijckelick goet der rechtveerdigheydt berooft blijven tot dat Christus ons eyghen wordt. Derhalven soo wordt die t'samen-voegingh des hoofts en der ledematen, het wonen van Christus in onse herten, en eyndelick de geestelicke vereenigingh van ons ghesteldt op den hooghsten trap: op dat Christus ons eyghendom gheworden zijnde, ons deelachtigh make der gaven daer med' hy begaeft is. Wy en bemercken dan Christus niet verre buyten ons, op dat sijne rechtveerdigheyt ons toe-ghereeckent worde: maer om dat wy hem aentrecken, en in sijn lichaem inghelijft zijn, en hy eyndelick ons gheweerdight heeft ons 3) met sich-selven een te maken: daerom roemen wy dat wy ghemeenschap der gerechtigheyt met hem hebben. Aldus wordt Osianders lasteringh wederleyt, daer med' hy seydt dat wy 't geloof voor 1) de gherechtigheydt self houden 2): even als of wy Christus van sijn recht beroofden, wanneer wy segghen dat wy met het gheloof ontbloot 3) en ledigh tot hem toe gaen, om plaets voor 4) sijn ghenade 5) te maken, op dat hy alleen ons vervullen soude. Maer Osiander verwerpt dese gheestelicke 11. Bewijs-reden.
t'samen-voegingh, en drijft een grove vermenginge van Christus met de geloovige: en daerom noemt hy hatelick Swinglianen, en alle de ghene die sijn uytsinnighe dwalingh van de essentiëele 6) gerechtigheyt niet en onderteeckenen: om datse niet en gevoelen dat Christus wesentlick of lichamelick ghegheten wordt. Wat my belanght, ick houd'et Antwoordt.
voor de hooghste eer dat ick dit smaet-woordt hoor' van een opgeblasen mensch en die tot sijn eygen goochelry over-gegeven is. Hoewel hy 7) niet alleen my en doorstrijkt 8), maer oock die Schrijvers die der werelt genoegh bekent zijn, en die van hem zedighlick hadden behooren ge-eert te worden. Doch 't en raeckt my niet, als dewelcke mijn eygen saeck alhier niet en verhandele, en met dese saeck oock t'oprechtelicker omgae, dewijl ick vry ben van alle boose ghenegentheydt. Dat Een andere antwoordt.
hy derhalven de wesentlicke rechtveerdigheydt en de wesentlick' inwooninge van Christus in ons soo ongeschicktelick afvordert, dat dient hier toe, voor eerst, op dat Godt sich-selven door een grove vermengingh in ons overstorte, even ghelijck het toe gaet met het vleeschelicke eten in 't Nachtmael 't welck Osiander verdicht; ten anderen, op dat hy sijne rechtveerdigheydt ons in blase, waer door wy wesentlick met hem mochten rechtveerdigh zijn: dewijl nae sijn ghevoelen dese rechtveerdigheyt so wel Godt self is, als de goetheyt, of heyligheyt, of oprechtigheydt Godts. Ick en sal niet veel moeyte doen om de ghe- 12. Bewijs-reden.
tuyghnissen die hy voort brenght te wederlegghen, dewelck' hy verkeerdelick van het Hemelsche leven verdraeyt tot den teghenwoordighen standt. Door Christus, seght Pe- 2. Petr. 1. 4.
trus, zijn ons de grootste en dierbare beloften geschoncken, op dat ghy door deselve der Goddelicker nature deelachtigh soudt worden. Even eens als of wy nu soodanighe waren Antwoordt.
als het Euangelium belooft dat wy wesen sullen in de laetste toekomst van Christus: Jae Joannes leert: Dat wy alsdan Godt sullen 1. Ioan. 3. 2.
sien ghelijck hy is, want wy sullen hem ghelijck wesen. Ick hebbe den Lesers alleen een kleyne smaeck willen gheven en betuyghen dat ick met opset dese beuselinghen

1) der welcker. 2) haer plaets laet hebben. 3) [ ].

1) houden te zijn. 2) [ ]. 3) ydel. 4) [ ]. 5) (plaets). 6) wesentlicke. 7) (en strijckt). 8) [ ].

late varen, niet dat het swaer valt die te weder-legghen, maer om dat ick niet en wil moeyelick zijn in eenen onnutten arbeydt.

13. Bewijs-reden, van de tweederley gerechtigheydt.

11. Maer in het tweede lidt is meer fenijns verborghen, daer in hy leert dat wy te samen met hem rechtveerdigh zijn. Ick meyn' dat ick genoeghsaem bewesen hebb', ofschoon dese leeringh niet soo verderflick en waer, dewijlse nochtans ydel 1) en onnut is en door haer ydelheyt wech vloeyt, datse den verstandigen en Godtvruchtigen Lesers met

Antwoordt.

recht behoort onsmakelick te zijn. Maer dit is een onverdragelicke godtloosheydt, dat hy onder 't decksel van een tweevoudighe rechtveerdigheydt het vertrouwen der saligheyt verswackt, en ons boven de wolcken henen wech ruckt, op dat wy de genade der versoeningh door het gheloove niet omhelsen, noch Godt met gheruster herten aenroepen en souden.

14. Bewijs-reden.

Osiander bespot die gene dewelcke leeren dat het woordt gherechtveerdight worden in ghe-richts-handelingen gebruyckelick is, en daer toe behoort, en soo veel beteeckent als absolvéren, vry en los spreken, om dat wy, seght hy, met der daet moeten rechtveerdig zijn. Daer en is oock niet dat hy meer verwerpt dan dat wy gherechtveerdight worden

De eerste antwoordt.

door een ghenadige toe-reeckeningh. Wel aen dan, indien ons Godt niet en rechtveerdight door het quijtschelden en vergheven van onse sonden, wat beduyden dan de woorden van

2. Cor. 5. 19, 21.

Paulus daer hy seydt: Godt was in Christus de werelt met hem-selven versoenende: hare sonden haer niet toe-reeckenende. Want dien die gheen sonde ghekent en heeft, heeft hy sonde voor ons ghemaeckt, op dat wy | souden worden rechtveerdigheydt Godts in hem. (p. 294.) Voor eerst hael 2) ick hier uyt, dat die ghene 3) voor rechtveerdighe gheoordeelt worden, die Gode worden versoent. De wijse wordt daer by ghevoeght, te weten, dat Godt de menschen rechtveerdight door 't vergheven der sonden: gelijck in een andere plaets de rechtveerdigingh gestelt wort tegen beschuldigingh. Welcke tegen-stellingh klaerlick betoont dat dese wijse van spreken ghenomen is uyt het ghebruyck der rechtbancken en vyer-scharen. 't Is oock yeder een die maer tamelick in de Hebreische spraeck gheleert is, (soo hy maer teghelijck 4) bedaerde sinnen heeft) bekendt dat dese wijse van spreken van daer is gesproten, daer beneffens oock waer toe sy dient, en wat kracht sy

De tweede antwoordt. Rom. 4. 7.

heeft. Laet Osiander my nu antwoorden, als Paulus seght dat de rechtveerdigheydt, sonder de wercken van David beschreven wordt in dese woorden: Saligh zijnse welckers ongherechtigheden vergheven zijn, of dit een volle dan of het een halve beschrijvinghe zy. Psalm. 32. 1.
Voorwaer Paulus en brenght den Propheet niet by tot een ghetuyghe, ghelijck als of hy leerde dat de vergevinge der sonden zy een deel der gherechtigheyt, of dats' als een hulp-middel met andere middelen te samen gaet om den mensch te rechtveerdighen, maer hy besluyt de gantsche rechtveerdigheydt in de onverdiende verghevingh, verklarende dat die mensch saligh is wiens sonden bedeckt zijn, wien Godt d'ongerechtigheden vergeven heeft, en wien hy de overtredingen niet toe en rekent: hy oordeelt en weerdeert des menschen geluck-saligheyt daer uyt, dat hy aldus rechtveerdigh is niet met der daet en in sich selven, maer door toerekeningh. Hier teghen seght Osiander, dat dit Gode tot on-eer strecken en teghen sijn natuyr zijn soude, waer 't dat hy rechtveerdighde die gene die met der daedt sondaers blijven. Maer men moet onthouden 't gheen ick alreede geseydt hebbe, dat de ghenade der rechtveerdighmakingh van de weder-geboorte niet en wordt afgescheyden, al hoewel het gaven zijn die onderscheyden moeten worden. Maer dewijl het door d'ervaringh meer dan ghenoegh bekent is, datter altijdt overblijfselen der sonden blijven in de rechtveerdige, soo volght noodtwendigh dats' op een andere wijse gherechtveerdight worden, dan tot nieuwigheyt des levens weder-geboren en verandert. Want Godt begint de weder-geboort' in sijn' Uytverkorene alsoo, en hy gaet alsoo daer in door den gantschen loop van haer leven allengskens en somtijts langsaem voort, dats' altijt het oordeel des doots voor sijn Richterstoel onderworpen zijn. Maer wat belangt de rechtveerdighmaking, hy en rechtveerdight haer niet ten deele, maer alsoo datse vrymoedelick, als met de suyverheyt van Christus bekleedt zijnde, in de Hemelen voor hem verschijnen. Want een gedeelte der rechtveerdigheydt en soud' onse conscientien niet gherust maken, die ongerust blijven tot dat wy seker zijn dat wy Gode behagen: van weghen dat wy geheel voor hem sonder uytsonderinghe 1) rechtveerdigh zijn. Waer uyt dan volght dat de Leere der rechtveerdighmakingh wordt verdorven en tot den wortel toe uytgeroeyt, wanneer de herten twijffelachtigh gemaeckt worden, wanneer 't vertrouwen der saligheydt verswackt 2), mitsgaders de vrymoedighe en onvertsaeghd' aenroepingh verhindert wordt: jae wanneer de

Osianders uytvlucht.

De derde Antwoordt.

De toe-ghe-rekende, en eerst aenghevanghene gherechtigheydt moeten van den anderen onderscheyden worden.

1) blaeuw. 2) verkrijgh'. 3) [ ]. 4) met eenen.

1) uytneminge. 2) geswackt.

vred' en gherustigheyt te samen met de gheestelicke blijdtschap niet en worden vast gheset. Daerom bewijst Paulus door een bewijs-reden ghenomen van dinghen die onderlinghe teghen malkanderen strijden: Dat
Gal. 3. 18. d'erffenis niet en is uyt de Wet: overmidts het geloof andersins soude te niet ghemaeckt en verydelt zijn, dewijl het beswijckt en vergaet wanneer het de wercken aenschouwt: want niemandt van d'alderheylighste sal in de wercken yets vinden daer op hy
Osiander vermenght die onder een. sich soude mogen vertrouwen. Dit onderscheydt tusschen de rechtveerdighmakingh en weder-geboorte (welcke twee gaven Osiander onder malkanderen vermenght, en een twee-voudige rechtveerdigheyt noemt) wordt door 1) Paulus fraey uytghedruckt, want sprekende van sijn rechtveerdigheydt die hy in der daedt hadde, of van de suyverheyt 2) *) daer med' hy begaeft was (dewelcke van Osiander wesentlicke gherechtigheyt ghenoemt
Rom. 7. 24. wort) so roept hy wee-klachtig uyt: Ick elendig mensche! wie sal my verlossen uyt het lichaem deses doodts? Maer als hy sijn toevlucht heeft tot de rechtveerdigheyt die alleen in Godts barmhertigheyt gegront is, so trotst hy seer grootmoedighlick het leven, en de doodt, en de versmaetheden, en den honger, en alle de tegenspoedige dingen.
Rom. 8. 33. Wie sal de Uytverkorene Godts beschuldigen, die hy self rechtveerdight? Want ick ben versekert dat ons geen dingh en sal scheyden van de liefde Godts die daer is in Christus. Hy betuyght klaerlick dat hem een rechtveerdigheyt is ghegeven, dewelck alleen ten vollen genoeghsaem is ter saligheyt voor Godt, soo dat die jammerlicke dienstbaerheyt, daer aen hy hem-selven gevoelde schuldigh te zijn, en om welcke 3) hy sijn condity een weynigh te voren beweent hadde, 't vertrouwen sijns roems gheen schade noch hinder aan en bracht. Dese verscheydenheyt is genoegh bekent en oversulcks gemeensaem allen Heylighen, dewelck' onder den last der ongerechtigheden suchten, en ondertusschen door het overwinnende vertrouwen alle vreese
Osianders tegen-werpingh. te boven komen. En 't geen Osiander ons tegen werpt, te weten: Dat het met de na-
Antwoordt. tuyre Godts niet over een komt, dat valt op sijn eygen kop. Want al hoewel hy de Heylighe met een twee-voudige gerechtigheydt als met een ghevoert kleedt bekleedt, soo wordt hy nochtans gedrongen te bekennen dat niemandt sonder de vergevinge sijner sonden by Godt aenghenaem is. Indien dit waer is, dat hy dan ten minsten toestae, dat die gene die in der daedt niet rechtveerdigh en zijn, nae dat deel der toerekeningh 'twelck buyten verschil staet, voor rechtveerdige gheacht en geoordeelt worden. Maar hoe wijdt sal doch den sondaer dees' onverdiende aennemingh die in de plaetse der rechtveerdigheyt gesteldt wordt, uytstrecken? tot elf oncen? of tot een once? Hy sal voorwaer ten beyden zijden twijffelachtigh en wanckelende blijven: want hy en sal niet mogen soo veel rechtveerdigheydts tot sich nemen als hem tot een vast vertrouwen noodigh is. 'tIs goet dat hy geen scheydsman en is in dese saeck, die Gode self een Wet soude willen voorschrijven. Hier en tusschen sal 't segghen Davids vast blijven staen:
Op dat ghy, (ô Godt) gherechtveerdicht wordt in uwe woorden, en overwint wanneer ghy geoordeelt wort. Psalm 51. 6.
En wat een groote vermetentheyt is het den oppersten Rechter te veroordeelen, als hy om niet en uyt genaden den mensch vry en los spreeckt. Op dat nu sijn antwoorde niet meer en gelde daar med' hy geseydt heeft: Ick sal barmhertigh zijn, dien ick barmhertigh zijn sal? Exod. 33. 19.
En nochtans en streckte de voorspraeck of voor-bede van Moses, dewelcke Godt met dese woorden ghestildt heeft, niet daer henen dat | Godt gheen van allen en soude ver- (p. 295.)
schoonen, maer dat hy van hun allen, al hoewel sy schuldigh waren, de schuldt wech nemen, en haer alsoo vry en los spreken soude. Wat ons belanght, wy seggen dat die gene die verloren zijn daerom voor Godt gherechtveerdight worden door het begraven van hare sonden: om dat Godt (ghelijck hy de sonden haet) niemandt en kan lief hebben dan die hy rechtveerdight. Maer dit is een wonderbare wijse van rechtveerdigen, dat de mensch met Christus gherechtigheyt gedeckt en bekleedt zijnde, niet en vergrouwt voor 't oordeel 't welck hy weerdigh is, en dat hy buyten hem-selven rechtveerdigh geacht wordt, terwijl hy hem-selven met recht verdoemt en veroordeelt.

12. Ondertusschen moeten de Lesers vermaent zijn datse neerstigh letten op die ver- 15. Bewijs-reden of suffery van Osiander.
borghentheydt, die Osiander, ghelijck hy roemt, hen-lieden niet en wil verberghen. Want nae dat hy langh en veel beweert heeft dat wy door de toerekeninge der gherechtigheydt van Christus alleen de genade by Godt niet en verkrijgen, door dien het Gode soude onmoghelick zijn die voor rechtveerdigh te houden die niet rechtveerdigh en zijn: (ick ghebruyck' sijn eyghen woorden) soo besluyt hy eyndelick: Dat Christus ons tot

1) van. 2) d'oprechtigheyt. *) integritate. K.
3) van wiens wegen.

rechtveerdigheydt gegeven is, niet ten aensien van sijn menschelicke, maer ten aensien van sijn Goddelicke natuyr: en al hoewel dese gherechtigheydt niet gevonden kan worden dan in den Persoon des Middelaers, datse nochtans niet eenes menschen, maer Godts rechtveerdigheydt zy. Nu en vlecht hy sijn snoerken niet uyt twee rechtveerdigheden, maer hy berooft de menschelicke natuyr van Christus t'eenemael van het ampt der rechtveerdighmakingh. En het is wel de pijne weerdt dat wy weten met wat reden dat hy hem-selven in desen behelpt. Daer wordt, seght hy, in deselve plaetse geseydt dat Christus ons gheworden is tot wijsheydt: 't welck niet en past dan op het eeuwighe Woordt. Soo en is dan Christus als mensch onse gerechtigheyt niet. Ick antwoorde dat d'eenigh-geboren Soon Godts wel is gheweest Godes eeuwige wijsheydt, maer dat dese naem en tytel hem op een andere wijse by Paulus wordt toe-ge-eygent, te weten: Om dat in hem alle de schatten der wijsheydt en der kennisse verborgen zijn. Het gheen hy derhalven by den Vader hadde dat heeft hy ons geopenbaert: en alsoo heeft 1) dat gheen 't welck Paulus seght betrekking 2) niet op 3) het wesen des Soons Godts, maer op 3) ons ghebruyck en voordeel, en wordt bequamelick toe-ghepast 4) op Christus menschelicke natuyr: want al hoewel hy als een licht in de duysternisse scheen eer hy het vleesch aen-nam, soo was nochtans dat licht verborgen, tot dat deselve Christus in de menschelicke natuyr te voorschijn quam, als de Sonne der rechtveerdigheydt, dewelcke sich-selven daerom noemt het licht der werelt. Hy werpt ons oock sottelick teghen: Dat de kracht om te rechtveerdighen, soo wel der Enghelen als der menschen macht verre te boven gaet: want dit en leydt niet aen de weerdigheydt van eenigh schepsel, maer aen Godes beleyt en ordonnanty. Soo d'Engelen lust hadden om Gode ghenoegh te doen, soo en soudense niet met allen uytrechten: door diense daer toe niet en zijn verordineert en bestemt. Maer dit is den mensche Christus alleen eygen en bysonder geweest: Die der Wet onderworpen is, op dat hy ons van den vloeck der Wet verlossen soude. Hy lastert oock al te schandelick, als hy seght: Dat die gene die versaken dat Christus na sijn Goddelicke natuyr onse rechtveerdigheydt is, alleen een deel van Christus overigh laten, ende ('t welck noch het quaetste van allen is) twee Goden maken: want ofschoon se,

Antwoort.

Coloss. 2. 3.

Ioan. 8. 12.

16. Bewijs-reden.

Antwoort.

Galat. 3. 13.

17. Bewijs-reden.

Antwoort.

1) wordt. 2) betrocken. 3) tot. 4) ghepast.

seght hy, bekennen dat Godt in ons woont, soo seggense nochtans dat wy niet rechtveerdigh en zijn door de rechtveerdigheydt Godts. Want als wy Christus, ten aensien dat hy de doodt geleden heeft, op dat hy vernietighen soude den ghenen die de macht des doodts hadde, noemen den Autheur en Werckmeester des levens, soo en berooven wy in 't minst 1) niet den gheheelen Christus, soo als hy is Godt geopenbaert in het vleesch, van dese eere: maer wy leeren alleenlick met onderscheydt hoe de rechtveerdigheyt Godts tot ons komt, op dat wy die genieten mochten. Waer in Osiander sich al te schandelick misgrepen en vergist heeft. Wy en ontkennen 2) oock niet dat dat geen, 't welck ons in Christus opentlick gegeven en toegebracht is, uyt Godes verborgene ghenade en kracht sijn oorsprongh heeft: wy en weder-spreken oock dit niet dat de gherechtigheydt die ons Christus toebrenght, de gerechtigheydt Godts zy, die van hem voort komt: maer wy houden dit volstandelick vast dat wy de gerechtigheyt en het leven hebben in de doot en opstandinge van Christus. Ick late dien schandelicken by een gheraepten hoop der Schriftuyr-plaetsen varen, waer med' hy sonder keur en onderscheydt, mitsgaders oock sonder gemeyn gevoel of verstant de Lesers beswaert heeft, om te bewijsen dat alle de plaetsen daer van de rechtveerdigheyt gemeldt wordt, moeten worden verstaen van dese essentiëele 3) gherechtigheydt. Ghelijck daer David Godes rechtveerdigheydt tot sijner hulp versoeckt en aenroept: en al is 't dat hy dit meer dan honderdt-mael doet, soo en ontsiet sich Osiander niet sulck een aental uytspraecken 4) te vervalschen. Niet een hayr bondiger is oock 't geen hy teghen-werpt, te weten: Dat dat eygentlick en met recht rechtveerdigheyt genaemt wordt, waer door wy bewoghen worden om recht en wel te doen, en dat Godt alleen in ons werckt het willen en 't volbrengen. Want wy en ontkennen 5) niet dat Godt ons door sijn Geest vernieuwt tot heyligheyt en rechtveerdigheyt des levens, maer men moet voor eerst sien, of hy dit doet door hem-selven en sonder middel, dan of hy 't doet door de handt sijns Soons, by den welcken hy alle volheyt des Heyligen Geestes wech geleyt en vertrouwt heeft, op dat hy door sijnen overvloedt, de ghebreckelickheydt sijner ledematen soude te hulp komen. Ten anderen, al hoewel de rechtveerdigheydt uyt de verborgene Fonteyn der Godtheydt tot ons komt, soo en volght nochtans niet

Hebr. 2. 14.

18. Bewijs-reden.
Antwoort.

19. Bewijs-reden.
Philip. 2. 13.

Antwoort.

1) terstondt. 2) versaken. 3) wesentlicke.
4) soo veel spreucken. 5) versaken

Ioan. 17. 19. dat Christus, die sich selven om onsen 't wille in den vleesche gheheylight heeft, ons tot rechtveerdigheydt is nae sijn Goddelicke natuyr. En al even zinloos 1) en onnut is oock 't gheen hy by brenght: Dat Christus self door de Goddelicke rechtveerdigheydt, rechtveerdigh is gheweest: om dat hy oock selve sijn opgheleyde werck en ampt niet en soude volbracht hebben, soo hem de wille des Vaders daer toe niet aengheport en hadde. Want al hoewel elders gheseydt is, dat alle de verdiensten van Christus vloeyen uyt het loutere wel-behaghen Godts, soo en raeckt nochtans dit het gedichtsel niet daer mede Osiander sijn eyghen en der eenvoudighen ooghen begoochelt en betoovert. Want wie soude toelaten dusdanighen besluyt te maken, dat wy naer het wesen 2) rechtveerdigh zijn, en dat het wesen van Godts gherechtigheydt in ons woont, om dat Godt is de Fon | teyn en oorsprongh van onse rechtveerdigheyt? Jesaia seght dat Godt in 't verlossen van sijne Kercke gerechtigheydt aengetrocken heeft als een pansier. Doch heeft hy dat ghedaen om Christus te berooven van de wapenen die hy hem hadde ghegheven, op dat hy gheen volkomen Verlosser en soude zijn? Maer de Propheet en heeft niet anders willen seggen, dan dat Godt buyten hem geen dingh van een ander ontleent en heeft, en dat hy door geen onderstandt en is gheholpen gheweest om ons te verlossen. Het welck Paulus met andere woorden kortelick beduydt heeft, seggende, dat hy ons de saligheydt heeft gegeven tot betooninge van sijne gerechtigheydt. Maer hier door en wordt gheensins te niet ghemaeckt 't geen hy elders leert, dat wy door eenes menschen ghehoorsaemheydt rechtveerdigh zijn. In somma, soo wie een tweevoudige gerechtigheydt invoert, op dat d'arme zielen in de louter' en eenighe barmhertigheydt Godts niet rusten en souden, die kroont Christus met aen een gevlochtene doornen en steldt hem tot een spot.

20. Bewijs-reden.

Antwoort.

(p. 296.)

Iesai. 59. 17.

Rom. 3. 25.

Rom. 5. 19.

Besluyt van de weder-legginge der dwalingen van Osiander.

13. Maer dewijl veel menschen eene gherechtigheydt verdichten uyt het gheloof en de wercken gemaeckt en t'samen gevoeght, soo laet ons oock dit voor af bewijsen, dat tusschen de rechtveerdigheydt des geloofs en de rechtveerdigheydt der wercken sulcken onderscheydt en verschil is dat als d'eene staet, d'andere noodtsakelick vallen moet. De Apostel seght: Dat hy alle dingen voor dreck gereeckent heeft, op dat hy Christus soude ghewinnen en in hem bevonden worden, niet hebbende sijn eyghene rechtveerdigheydt die uyt de Wet is, maer die uyt den geloove van Jesus Christus is, te weten, de gerechtigheyt die uyt Godt is door het gheloove. Ghy siet dat alhier twee teghen-elkaer 1) -strijdende saken vergeleecken worden, en datter te kennen wordt ghegheven dat die gene die Christus gerechtigheydt verkrijgen wil, sijn eygen gherechtigheydt moet laten varen 2). Daerom leert hy elders dat dit zy gheweest d'oorsaeck van der Joden val en ondergangh, datse voor hebbende haer eyghen gherechtigheydt op te rechten, der gherechtigheydt Godts niet en wierden onderworpen. Indien wy door het oprechten van onse eyghene rechtveerdigheydt, de rechtveerdigheydt Godts verdrijven en verliesen: soo moet voorwaer, op dat wy dese verkrijghen mochten, d'andere t'eenemael wech genomen worden. Dit selvighe bewijst hy oock als hy seght: Dat onsen roem wordt uyt-gesloten, niet door de Wet, maer door het Gheloove. Waer uyt dan volght, dat wy noch eenighe stof en oorsaeck behouden om te roemen, soo langh als daer eenighe selfs de minste gerechtigheydt der wercken blijft. Indien nu het gheloof allen roem buyten sluyt, soo en kan de gerechtigheydt der wercken op geenderley wijse met de gerechtigheydt des geloofs vergeselschapt worden. Na desen sin spreeckt hy soo klaer in 't 4. Cap. tot den Romeynen, dat hy geen plaets meer en laet voor eenighe bedriegerijen of uytvluchten. Indien Abraham, seght hy, uyt de wercken gerechtveerdight is, soo heeft hy roem. Daer nae seght hy, maer niet by Godt. Soo volght dan hier uyt, dat hy niet en is gherechtveerdight door de wercken. Boven dien stelt hy noch een andere bewijsreden, ghenomen uyt den aerdt der tegen elkaer 1) strijdende dinghen. Wanneer den wercken loon vergolden wordt, soo geschiedt dat uyt schuldt en niet uyt ghenaden. Maer de gerechtigheydt wordt den geloove toe-geschreven na de ghenade. Dienvolghens soo en gheschiedt dat niet uyt de verdiensten der wercken. Daerom laet varen den droom der gener die een gerechtigheyt versieren die uyt het geloof en de wercken te samen gheraept is.

Het laetste deel des Capittels, waer in wederleyt worden de Sophisten, dewelcke versieren eene gerechtigheydt die uyt het geloof en de wercken t'samen gevoeght is.

Philip. 3. 8.

Rom. 10. 3.

Reden. Tusschen de rechtveerdigheydt des geloofs en der wercken, is sulcken onderscheydt, dat de een noodtsakelick moet vallen als d'ander staende blijft.

Rom. 3. 27.

Rom. 4. 2.

14. De Sophisten, dewelcke haer selven spel en ghenoeghte maken in 't vervalschen van de Schriftuyr en in ydele teghen-sprekinghen, meenen datse een scherpsinnigh' uytvlucht hebben, seggende: Dat Paulus spreeckt van soodanige wercken die alleen letterlick en door 't vermoghen van den vryenwille sonder de genade van Christus gedaen worden van menschen die noch niet en zijn

Der Sophisten uytvlucht, spelende met de gelijckheyt der namen.

1) Immers soo blaeuw. 2) wesentlick.

1) een. 2) drijven.

weder-gheboren, en dat sijne woorden de geestelicke wercken niet aen en gaen. Aldus wordt de mensch nae haer ghevoelen soo door 't gheloof als door de wercken gerechtveerdight, soo verr' het niet en zijn sijn eyghene wercken, maar gaven van Christus en vruchten der weder-gheboorte. Want Paulus, segghense, heeft om gheen ander oorsaeck alsoo gesproken, dan op dat hy de Joden, die sich op haer eygen krachten vertrouwden, soude overtuyghen datse haer selven de gherechtigheydt sottelick hadden toe-ghe-eyghent, dewijl de Geest van Christus de selvige ons alleen toebrenght, ende onse neerstigheydt niet en arbeydt uyt d'eygene bewegingh van onse natuyr. Maer sy en bemercken niet dat in de tegen-stellingh van de gerechtigheydt der Wet teghen de gherechtigheydt des Euangeliums, die Paulus elders by brenght, uytghesloten worden allerley wercken, hoe die oock souden mogen ghenoemt worden. Want hy leert dat dit is de gherechtigheydt der Wet, te weten: Dat die de saligheydt verkrijge die ghedaen heeft alles wat de Wet gebiedt: maer dat dit is de gerechtigheyt des geloofs, als wy gelooven dat Christus gestorven en weder opgestaen is. Daer beneffens sullen wy te sijner plaetse sien, dat de heylighmakingh en rechtveerdigheydt zijn verscheyden weldaden van Christus. Waer uyt dan volght dat oock selfs de gheestelicke wercken in reeckeningh niet en komen, wanneer de kracht om te rechtveerdigen den geloove wordt toe-geschreven. En als Paulus seght, ('t welck ick onlanghs by gebracht hebb') dat Abraham gheen reden en heeft om by Godt te roemen, dewijl hy door de wercken niet rechtveerdigh en is, soo en moet dat niet verstaen worden van eenen letterlicken en uyterlicken schijn der deughden, of van de neerstigheydt des vryen goedt-dunckens: maer dat Abraham, al hoewel sijn leven Geestelick en by-nae naer het leven des Enghels geweest zy 1), nochtans gheen verdiensten der wercken en heeft, waer door hy de gherechtigheydt voor Godt verkrijgen mochte.

D'eerste antwoordt.

Galat. 3. 11, 12.

De tweede antwoordt.

15. De School-leeraers ghebruycken in desen wat meer onverstants, als dewelck' hare voor-bereydinghen hier onder vermenghen: en evenwel vervullense niet weyniger d'eenvoudige en onvoorsichtige luyden met 2) een boose en verkeerde leeringh, onder den deckmantel en de voorwendinghe des Geestes en der genade, bedeckende de barmhertigheydt Godts, die alleen de vertsaeghde herten kan

De tweede uytvlucht of bedriegery.

1) een Enghelsch leven zy geweest. 2) door.

gherust maken. Wat ons belanght, wy belijden met Paulus: Dat de volbrengers der Wet by Godt gherechtveerdight worden: maer dewijl wy alle te samen in d'onderhoudinghe der Wet verre te kort komen, soo besluyten wy hier uyt, dat de wercken die de meeste kracht behoorden te hebben om ons te rechtveerdighen, ons daerom niet en helpen, om dat ons de selvighe ontbreken. Aengaende de ghemeene Papisten of Schoolleeraren, die worden alhier tweesins bedrogen: | eensdeels om datse het geloove noemen een versekertheyt der conscienty waer door sy van Godt loon verwachten voor hare verdiensten: eensdeels oock om datse door de genade Godts verstaen niet een toe-reeckeningh van d'onverdiende gherechtigheyt, maer den Heyligen Geest die tot het betrachten der heyligheyt onderstandt doet. Sy lesen by den Apostel, dat die gene die tot Godt gaet, eerst moet gelooven dat Godt is, ten anderen, dat hy is een belooner van die ghene die hem soecken. Maer sy en bemercken niet op wat wijse hy ghesocht moet worden. En datse dwalen in het woordt Ghenade, dat is openbaer uyt hare schriften. Want Lombardus verklaert de rechtveerdighmakingh die ons door Christus ghegeven is, tweesins. Voor eerst, seght hy, rechtveerdight ons de doodt van Christus, door dien daer door de liefd' in onse herten opgheweckt wordt, door welcke liefde wy tot rechtveerdighe gemaeckt worden. Ten anderen, om dat door die selvighe doodt de sonde, daer mede de Duyvel ons gevangen hieldt, uyt gedaen is, soo datse nu gheen macht en heeft om ons te verdoemen. Hier siet ghy dat hy de ghenade Godts voornementlick bemerckt in de rechtveerdighmaking, voor soo veel als wy door de ghenade des Heyligen Geestes gestiert en bewogen worden tot goede wercken. Hy heeft quansuys willen navolgen het ghevoelen van Augustinus: maer hy volght dat alleen van verre nae, en hy wijckt oock veel af van de rechte 1) navolgingh: want hy verduystert 't geen door 2) Augustinus klaerlick gesproken is, en hy verderft 't geen by 3) hem niet seer onsuyver en was. De Scholen zijn altijdt tot erger afgedwaelt, tot datse ten laetsten door een haestige toeloop vervallen zijn tot de Pelagiaensche kettery. Het ghevoelen van Augustinus self, of immers sijn wijse van spreken en moet niet in alles aengenomen worden. Want al hoewel hy den mensch treffelick berooft van allen lof der gherechtigheydt, en den selven in 't gheheel op de ghenade Godts overset: soo laet 4)

Antwoordt, openende tweederley bedrogh. (p. 297.)

Hebr. 11. 6.

Lib. 3. Sent. dist. 16. cap. 1

De seer quade vrucht van dit bedrieghlick argument.

1) d'oprechte. 2) van. 3) in. 4) betreckt.

hy nochtans de ghenade slaen op de 1) heylighmakingh, waer door wy tot nieuwigheydt des levens door den Geest weder-geboren worden.

De tweede antwoordt, betoont uyt de Schriftuyr wat de gherechtigheydt des gheloofs zy.

16. Maer als de Schrifture spreeckt van de gerechtigheydt des geloofs, soo leydt sy ons al vry elders heen: te weten, dat wy ons van het aenschouwen onser wercken afwenden en alleen op Godts barmhertigheydt en Christus volmaecktheyt onse oogen slaen sullen. Want sy geeft ons, belangende d'ordeningh en het beleyt der rechtveerdighmakingh dit onderwijs, dat Godt van den eersten aen door sijn louter' en onverdiende goedtheyt den sondigen mensch gheweerdight t'omhelsen en aen te nemen, niet met allen in hem aenmerckende waer door hy tot barmhertigheydt bewogen mochte worden, anders dan sijne rampsaligheyt: als den welcken hy siet en bevindt gantsch bloot en ledigh te zijn van goede wercken: maer uyt en van sich selfs oorsaeck nemende om den selven goet te doen, op dat hy den sondaer door 't gevoel sijner goedtheydt opwecke en bewege van sijn eygen wercken te mistrouwen, en sijn saligheyt gheheel en al te stellen in Godes barmhertigheyt. Dit is het besef 2) des gheloofs, waer door de sondaer komt tot de besittinghe sijner saligheyt, wanneer hy uyt de Leere des Euangeliums bekent dat hy met Godt is versoent: dat hy door de verkreghene verghevinghe sijner sonden, de gerechtigheydt van Christus daer tusschen komende, gherechtveerdight is: en alhoewel hy door den Geest Godts is weder-gheboren, nochtans bedenckt dat sijn eeuwighe gherechtigheydt niet in sijne goede wercken om daer op te steunen, maer in de gerechtigheyt van Christus alleen gelegen zy. Als dese dingen elck in't bysonder sullen overwoghen zijn, soo sullen sy een klaer' uytlegginghe geven van ons ghevoelen. Hoewel sy souden ghevoeghlicker in een ander' ordening geschickt worden dan sy voorgestelt zijn. Doch daer is weynigh aen gelegen, alsse slechts onder malkanderen alsoo verbonden zijn en te samen hanghen dat het gantsche stuck nae behooren verklaert en vast bevestight zy.

Op dat dit te beter blijcke, soo wordender twee plaetsen uyt den Apostel voort ghebracht.

17. Hier moeten wy onse memory wederom ververschen met het onderlingh' opsicht en aensien 't welck wy voor henen gesteldt hebben tusschen het geloof en het Euangelium: Want het geloove wordt daerom geseydt te rechtveerdigen om dat het de gherechtigheydt die in het Euangelium wort aengeboden, aenneemt en omhelst. En alsser geseydt wordt dat de rechtveerdigheyt in het Euangelium wort aengeboden, soo wordt all' het bemercken der wercken daer door uytgesloten. Dit bewijst Paulus dickwils, maer voornementlick in twee plaetsen seer klaerlick. Want als hy [in syn brief aen] 1) den Romeynen de Wet en het Euangelium met malkanderen vergelijckt, so segt hy: De gerechtigheyt die uyt de Wet is, spreeckt aldus: De mensch die dit doet sal daer in leven. Maer de gerechtigheyt des geloofs verkondight u de saligheyt, is 't dat ghy met der herten gelooft en met den monde belijdt den Heere Jesus, en dat de Vader hem van den dooden heeft opgheweckt. Siet ghy niet dat hy dit onderscheydt maeckt tusschen de Wet en het Euangelium, dat de Wet aen 2) de wercken gherechtigheydt toeschrijft, en dat het Euangelium onverdiende rechtveerdigheydt gheeft sonder het behulp der wercken? Een treffelicke plaets, en die ons uyt veel swarigheden redden en ontwarren kan, als wy verstaen dat de gerechtigheyt die ons door het Euangelium geschoncken wort, vrij is van de conditien der Wet. Dit is de reden waerom hy met soo grooten schijn van tegenstrijdigheyt de belofte meer als eens regelrecht steldt tegen de Wet. Indien de erffenisse uyt de Wet is, soo en is'se niet meer uyt de beloftenisse, en het gheen voorts in't selfde Capittel na desen sin te lesen is. Voorwaer de Wet self heeft oock hare beloften. Soo moet derhalven in de beloften des Euangeliums yetwes zijn dat van de beloften der Wet verscheyden en onderscheyden is, 't en zy dat wy willen belijden dat de voorseyde vergelijckinge van Paulus niet en sluyt. En wat sullen doch de beloften des Euangeliums als eyghen hebben, anders dan datse zijn onverdient en op de barmhertigheyt Godts alleen gegront: daer de beloften der Wet hangen en vast zijn aen de condity der wercken. Dat nu hier niemandt tegen en morre, dat die gerechtigheyt alleen verworpen wort die de menschen uyt haer eyghen vermogen en vrye goedt-duncken Gode willen in de hant steken. Want Paulus leert sonder eenigh' uytsonderinghe 3) te maken, dat de Wet door haer gebieden geen voordeel en doet: om datter niet een en is, niet alleen onder den ghemeenen man, maer oock onder de volmaeckste, die de geboden der Wet volbrenght. Voorwaar de liefd' is het voornaemste hooftstuck der Wet: dewijl dan Godes Geest ons tot de liefde fatsoeneert en vernieuwt, welck' is doch d'oorsaeck dat wy daer door niet rechtveerdigh en worden, anders dan om dats'

De eerste uyt den Brief aen den Romeynen, cap. 10. vs. 5.

Galat. 3. 18.

Rom. 8. 3.

1) tot. 2) ghevoelen.

1) tot. 2) [... 3) uytneminghe.

oock in den Heylighen onvolmaeckt is, en derhalven door haer selven geenen prijs en verdient? |

(p. 298.)

De ander uyt Habakuk 2. 4. en uyt den Brief tot den Galaten, cap. 3. vs. 11.

18. De tweede plaets is: Dat niemant door de Wet gherechtveerdight en wordt voor Godt, is openbaer: Want de rechtveerdige sal uyt den gheloove leven. Doch de Wet en is niet uyt den gheloove: Maer de mensche die dese dinghen doet sal door de selve leven. Hoe soude doch dit argument van Paulus bestaen, indien het niet vast en gaet dat de wercken in geen rekening en komen met het gheloove, maer daer van t'eenemael afghesondert moeten worden? De Wet, seght hy, is verscheyden van het geloof. En waerom doch? Om dat de wercken noodigh zijn tot de gerechtigheyt der Wet. Soo volght dan dat de wercken tot de gerechtigheydt des geloofs niet vereyscht en worden. Uyt dees' onderlinge verghelijckingh blijckt dat die ghene die door het gheloove gerechtveerdight worden, sonder, ja buyten de verdiensten der wercken worden gerechtveerdight, want het gheloof ontfanght die gerechtigheydt die door het Euangelium wordt gheschoncken. En het Euangelium verschildt daer in van de Wet, dat het de gherechtigheydt aen de wercken niet en bindt, maer alleenlick steldt in de barmhertigheyt

Rom. 4. 2, 3.

Godts. Sodanigh is oock dat gheen' 't welck hy betuyght tot den Romeynen, te weten, dat Abraham gheen oorsaeck en heeft om te roemen, door dien het gheloof hem tot rechtveerdigheydt is toe-gerekent. En dit bevestight hy, segghende dat de gerechtigheyt des geloofs als dan plaets grijpt wanneerder geen wercken en zijn diemen loon schuldigh is. Waer wercken zijn, segt hy, daer wort hen de verdiende loon ghegheven: 't gheen den gheloove ghegheven wordt, dat is onverdient en uyt genaden. Want de sin van de woorden die hy daer ghebruyckt dient oock hier toe. Uyt het geen' hy een weynigh daer nae seght, te weten, dat wy daerom d'erffenis door 't gheloove verkrijgen, op dat het zy nae de ghenade, besluyt hy dat d'erffenis onverdient is en uyt genaden, om datse door het gheloove wordt ontfanghen. Van waer komt dit anders dan om dat het geloove zonder den bystandt der wercken, gheheel rust op Godes barmhertigheydt? Sonder twijffel in 1) denselfden sin

Rom. 3. 21.

leert hy in een andere plaets: Dat de rechtveerdigheyt Godts sonder de Wet geopenbaert is, al hoewel sy getuyghnis heeft van de Wet en de Propheten. Want als hy de Wet uyt sluyt, soo betuyght hy teghelijck 2) dat die rechtveerdigheydt door de wercken niet gevordert en wort, dat wy de selvig' oock door de

1) Nae. 2) met eenen.

wercken niet en bekomen, maer om die t'ontfangen ledigh toe treden.

Der Papisten derde uytvlucht, daer mede sy dat uytsluytende woordeken (alleen) verwerpen.

19. Nu siet ghy Leser ghenoeghsaem met wat billickheydt 1) de Sophisten hedensdaeghs onse leere lasteren, als wy seggen dat de mensch door 't geloof *alleen* gerechtveerdight wort. Sy en durven niet loochenen dat de mensch door 't gheloove wordt gerechtveerdight, om dat het soo dickwils in de Schriftuyr herhaelt wordt: maer dewijl het woordeken *alleen* nerghens uyt-ghedruckt en staet, soo en willense niet lijden dat het daer by ghevoeght worde. Ei soo, maer 2) wat sullen se dan 3) antwoorden op dese woorden van Paulus daer med' hy beweert, dat de gerechtigheyt niet en is door het geloove, 'ten zy datse ghenadigh en onverdient zy? Hoe sal dat geen' 't welck onverdient en uyt ghenaden is, met de wercken over een komen? Met wat lasteringhen 4) sullen sy oock wederleggen en ontkomen 'tgeen Paulus elders segt, dat de gerechtigheyt Godts in het Euangelium geopenbaert wordt? Indien de gherechtigheydt in het Euangelium wordt geopenbaert, soo en isse voorwaer niet ghescheurt noch ten halven, maer geheel en ten vollen daer in vervat en begrepen. So en heeft dan de Wet gheen plaets in het Euangelium. Haer uytvlucht die sy geduyrigh vast houden, aengaende dit uytsluytende woordeken *alleen*, en is niet alleenlick valsch, maer oock belacchelick. Of 5) eygent ge 6) niet volkomelick genoegh alles den geloove alleen toe, indien ge 7) alles den wercken ontneemt? Ick bidd' u wat beduyden doch dese manieren van spreken: Dat de gerechtigheyt geopenbaert is sonder de Wet, dat de mensch om niet gerechtveerdight wort, en sonder de wercken der Wet? Hier hebbens' een scherpsinnige uytvlucht: dewelck' evenwel seer onbequaem en ongheschickt is, al is 't datse die self niet bedacht of gevonden, maer van Origenes en sommig' oude Leeraers genomen hebben. Sy rabbelen dat de wercken der Wet die tot de ceremonien behooren worden uyt-ghesloten, maer niet de wercken die de zeden betreffen en aengaen. Sulcke vorderinghen maken se met hun 8) gheduyrigh twisten datse selfs gheen kennis en hebben van d'eerste beginselen der Dialectica (dat is, der konst om wel en bescheydelick te kunnen reden-cavelen.) Meenen sy dat d'Apostel suft als hy tot bewijs van sijn ghevoelen dese plaetsen by brengt: De mensche die dese dingen doet sal door deselve leven. Ende, Vervloeckt is een

Antwoort. Rom. 4. 2.

Tweede antwoordt. Rom. 1. 17.

De derde.

Rom. 3. 21, 24.

De vierde bedriegelicke uytvlucht.

1. Antwoort.

Galat. 3. 10, 12.

1) redelickheydt. 2) Ja soo: Maer. 3) [ ].
4) blamatien. 5) Want. 6) die. 7) deweIck'.
8) voortgang doense door haer.

yegelick die niet en blijft in al het ghene geschreven is in het Boeck der Wet, om dat te doen? Indiense niet uytsinnigh en zijn, so en sullense niet seggen dat denghene 1), die de ceremonien onderhoudt het leven belooft, en 2) alleen hem 3) die de selvigh' overtreedt 4) den vloeck verkondigt zy. En 5) indien nu 5) dese plaetsen van de Wet der Zeden te verstaen zijn, so worden sonder twijffel oock de wercken die de zeden betreffen uytghesloten van de macht om te rechtveerdighen. Hier toe dienen oock dese bewijsredenen die hy gebruyckt, dewijl door de Wet komt de kennisse 6) der sonden, soo en komt dan de rechtveerdigheyt door de Wet niet. Nadien de Wet toorn werckt, soo en werckt sy dan de gherechtigheydt niet. Aenghesien de Wet de conscientien niet en kan gerust en seker maken, soo en kanse dan oock gheen rechtveerdigheydt gheven. Naerdien 7) het gheloove tot rechtveerdigheyt wordt toe-gereeckent, soo en is dan de rechtveerdigheyt niet een loon der wercken, maer sy wort onverdient geschoncken. Dewijl wy door 't gheloove gerechtveerdight worden, soo en is de roem wech ghenomen. Want indien daer een Wet ghegeven ware die machtigh was levendigh te maken, soo soude waerlick de rechtveerdigheyt uyt de Wet zijn. Maer de Schrift heeft het al onder de sonde besloten, op dat de belofte uyt den gheloove van Jesus Christus den gheloovighen soude gegeven worden. Laet se 8) nu, soose sulcks durven bestaen, met hare beuselinghen voort komen en segghen dat alle dese dingen behooren tot de ceremonien, en niet tot de zeden. Maer oock de kinderen selfs souden soo grooten onbeschaemtheyt bespotten en uytlacchen. Laet derhalven by ons vast en seker blijven, datter ghesproken wordt van de gantsche Wet, wanneer het vermoghen om te rechtveerdighen aen 9) de Wet wordt ontrocken.

De tweede. Rom. 3. 20. en 4. 15.

De derde.

Galat. 3. 21.

De vijfde bedriegelicke uytvlucht, dat de goede wercken des naems der gerechtigheyt, ende des loons weerdigh gheacht worden. Antwoort.

20. Indien soms 10) yemant sich verwonderde waerom d'Apostel, niet te vreden zijnde de wercken alleen te noemen, oock de Wet daer by heeft willen melden, en segghen: De wercken der Wet, so is de reden hier van by de hant. Want dat de wercken soo groot gheacht worden, dat hebbense meer van Godes goedt-keuringhe 11) als van haer eyghene weerdigheydt. Want wie soud' | eenighe gerechtigheydt der wercken Gode durven aenprijsen, anders dan die hij self voor goedt gekent heeft? Wie soude bestaen voor de wercken

(p. 299.)

1) dien. 2) (dien). 3) [ ]. 4) overtreden. 5) [ ]. 6) bekenninge. 7) Ghemerckt. 8) hun. 9) [ ]. 10) Of. 11) goedt-kennigh.

eenighen loon, als door deselve verdient, te eyschen, anders dan die hij belooft heeft te gheven? Soo hebben dan de wercken dit yut Godes goedt-dadigheydt datse weerdigh worden geacht rechtveerdigheydt ghenaemt te worden en loon t'ontfangen. En sy en hebben gheen weerdigheydt anders dan op dese wijse, te weten, wanneer wy voornemen door deselve Gode gehoorsaem te zijn. Daerom als de Apostel elders wil bewijsen dat Abraham uyt de wercken niet en heeft kunnen gherechtveerdight worden, so brenght hij dit by, te weten dat de Wet eerst ghegeven is, doe naer het maken des Verbondts by nae vier hondert en dertigh jaren verloopen waren. D' onverstandige souden alsulcken bewijsreden belacchen, en daer en teghen seggen, datter oock wel rechtveerdige wercken hebben kunnen zijn voor het gheven van de Wet: Maer naerdien 1) d'Apostel wel wist dat de wercken dese groote weerdigheydt hebbcn alleen uyt het ghetuyghnis en de goetkeuringhe 2) Godts, soo heeft hy voor vast en bekent genomen en ghehouden, dat de wercken eer de Wet was geen kracht en hadden om te rechtveerdighen. Nu verstaen wy waerom hy by namen seydt, de wercken der Wet, wanneer hy de rechtveerdighmakingh den wercken wil benemen: te weten, om dat alleen van de wercken der Wet disputt en geschil gemaeckt kan worden. Hoewel hy verwerpt oock somtijdts allerley wercken sonder het woordeken Wet daer by te voeghen, ghelijck wanneer hy seydt, Dat de Rom. 4. 6.
gelucksaligheydt door 't ghetuyghenisse Davids dien mensch wordt toe-geschreven, den welcken Godt de rechtveerdigheydt toe-rekent sonder de wercken. Soo en kunnense dan door gheenerley uytvluchten of teghensprekingen te weghe brengen dat wy dees' algemeen' uytsluytingh van alle wercken, die wy door het woordeken *alleen* beduyden, niet en souden behouden. Sy soecken oock te vergeefs haer selven te behelpen met dese onbeteekenende 3) scherpsinnigheyt als sy segghen, dat wy gherechtveerdight worden alleen door dat geloove 't welck door de liefde werckt, op dats' alsoo de gherechtigheydt op de liefde gronden en bouwen souden. Wij bekennen wel met Paulus, dat alleen dat geloove, 't welck door de liefde krachtigh is, rechtveerdight: maer het en neemt sijn kracht om te rechtveerdigen niet uyt die kracht en werckinghe der liefde. Ja het en rechtveerdight ons op geen andere wijse, dan ten aensien dat het ons brengt tot de gemeen-

Bevestigt met een seer bondig getuygnis uyt Paulus. Galat. 3. 17.

De seste bedrieglicke uytvlucht.

Antwoort. Galat. 5. 6.

1) gemerckt. 2) goet-kenningh. 3) blaeuwe.

schap van Christus gerechtigheyt. Anders soude de geheele bewijs-reden die d'Apostel met soo grooten heftigheyt drijft, vervallen en te niet zijn. Den genen, segt hy, die werckt en wort de loon niet toe-gerekent na genade, maer nae schuldt. Doch den genen die niet en werckt, maer gelooft in hem, die den godtloosen rechtveerdigt, wort sijn geloove gerekent tot rechtveerdigheyt. Kond' hy wel klaerder spreken en redeneeren 1) dan hy alhier redeneert 2) en spreekt? Wanneer hy betuyght, dat daer alleen de gherechtigheyt des geloofs plaets heeft, daer geen wercken en zijn die men loon schuldigh is: en dat het gheloof als dan eerst tot rechtveerdigheyt wort toe-gereeckent als de rceht-veerdigheyt door een onverdiende genade toegebracht wordt?

Rom. 4. 4.

Osiander en de Sophisten wederleydt zijnde, soo wort de beschrijvinge van de gherechtigheydt des gheloofs bewesen.

21. Laet ons nu ondersoecken hoe waerachtigh dat ghene zy 't welck in de beschrijvinghe gheseydt is, te weten, dat de rechtveerdigheydt des geloofs, niet anders en is dan de versoeninghe met Godt, die in de verghevinge der sonden gelegen is. Men moet altijt dese grontreden voor oogen hebben, dat op alle menschen in't gemeyn Godts gramschap rust, soo langh alsse sondaers blijven. Dit heeft Jesaia seer treffelick te kennen gegeven met dese woorden: De hant des Heeren en is niet verkort, dat sy niet en soude kunnen verlossen: Ende sijn oore en is niet swaer geworden, dat sy niet en soude kunnen hooren. Maer uwe ongerechtigheden maken een scheydinge tusschen u-lieden, ende tusschen uwen Godt, ende uwe sonden verberghen het aenghesichte van u-lieden, dat hy niet en hoort. Wij hooren alhier dat de sond' een scheyding is tusschen de mensch en Godt, en een afwendingh des aenschijns Godts van den sondaer. 't En kan oock niet anders wesen: dewijl het t'eenemael vreemt is van sijne rechtveerdigheydt dat hy yets ghemeyns soude hebben met de sonde. Daerom leert d'Apostel dat de mensch Godts vyant is, totter tijdt toe dat hem door Christus Godes gunst en ghenade wederom wordt toegebracht. De Heere wort derhalven geseydt te rechtveerdighen den genen dewelcke van hem in sijne gemeenschap wort ontfangen: overmits hy in sijn vriendtschap niet en kan aennemen, noch met hem-selven vereenigen, 't en zy dat hy van dien die een sondaer is, een rechtveerdigh mensch make. En wy seggen dat dit rechtveerdigh maken gheschiedt door de vergheving der sonden. Want is't dat die ghene die de Heere met hem-selven versoent heeft, gheoordeelt en gheweerdeert worden uyt hare wercken, so sullen sy als noch in der daedt sondaers worden bevonden, daerse nochtans van de sonde vry en reyn behooren te zijn. Soo blijckt derhalven dat die ghene die Godt met sijne ghenaed' omhelst op dese wijs' alleen rechtveerdigh worden, te weten, datse door de vergevinghe der sonden van hare smetten worden afghewasschen en gesuyvert: soo dat sulck eene rechtveerdigheydt met een woordt ghenoemt mach worden de vergheving der sonden.

Iesa 59. 1, 2.

Rom. 5. 10.

Bevestigingh deses bewijs.

22. Beyde dese dingen worden seer treffelick bekendt uyt de woorden van Paulus die ick alreede verhaelt hebb': Godt was in Christus de werelt met hem-selven versoenende: Hare sonden haer niet toe-rekenende: Ende heeft het woort der versoeninghe in ons gheleght. Daer nae stelt hy den korten inhoudt van sijn boodtschap en bedieningh, als hy seght: Dien, die geen sonde gekent en heeft, heeft hy sonde voor ons gemaeckt, op dat wy souden worden rechtveerdigheydt Godts in hem. Hier noemt hy de gherechtigheydt en versoeningh sonder eenigh' onderscheydt, op dat wy souden verstaen dat d'een onder d'ander ten weder zijden vervat en begrepen is. Hy leert oock hoe en op wat wijse dese gherechtigheydt verkreghen wordt, te weten, als ons de sonden niet en worden toe-gerekent. Dewijl ghy dan hoort dat Godt ons met hem-selven versoent, ons de sonden niet toe-rekenende, soo en weest voortaen niet meer twijffelachtigh aengaende de manier hoe Godt ons rechtveerdight. Alsoo bewijst hy inden Brief tot den Romeynen door 't getuygenisse Davids, dat de rechtveerdigheyt den mensch toe-gerekent wordt sonder de wercken, om dat David verklaert dat die mensch ghelucksaligh is wiens ongherechtigheden vergheven, en wiens sonden bedeckt zijn, en wien de Heere de misdaden niet en heeft toe-gerekent. Hy stelt sonder twijffel aldaer de ghelucksaligheydt in de | plaets van rechtveerdigheyt. En dewijl hy beweert dat die bestaet in de vergevinghe der sonden, soo en is'er geen reden waerom wy die anders beschrijven souden. Daerom singt Zacharias, de Vader van Joannes den Dooper: Dat de kennisse der saligheydt in de vergheving der sonden gelegen is. Paulus desen regel volgende, in sijn Predicaty die hy van de hooft-somme der saligheydt dede voor die van Antiochien, besluyt sijne woorden, ghelijck Lucas verhaelt, aldus: Dat door desen u vergheving der sonden verkondight wordt: Ende [*dat*] van allen, daer van ghy niet en kondet gherechtveerdight

2. Cor. 5. 19.

Ibid. vs. 21.

Eerst door getuyghnissen der Schriftuyr.

Rom. 4. 6.

(p. 300)

Lucas 1. 77.

Actor. 13. 38.

1) handelen. 2) handeldt.

worden door de Wet van Moses, door desen een yeghelick die ghelooft, gherechtveerdight wordt. De Apostel knoopt de vergevinge der sonden aen de gerechtigheyt alsoo, dat hy betoont datse beyde geheel en al een dingh zijn. Waer uyt hy met recht besluyt dat de rechtveerdigheyt die wy door de goedertierenheyt Godts verkrijgen, ten aensien van ons onverdient is. Dese wijse van spreken, dat de geloovige voor Godt rechtveerdigh zijn niet door de wercken, maer door een ghenadighe aennemingh, en moet ons niet vreemt noch onghewoon schijnen: dewijl die soo dickwils in de Schriftuyr ghelesen wordt, en oock de oude Leeraers somtijdts alsoo ghesproken hebben. Want soo spreeckt Augustinus in een sekere plaets: De gerechtigheydt der Heylighen in dese werelt bestaet meer in de verghevinghe der sonden, dan in de volkomentheydt der deughden. Hier mede komen de treffelicke uytspraecken 1) van Bernardus over een: Niet te sondighen, is Godes gherechtigheydt: maer Godes goedertierenheydt en verghevingh, is de gherechtigheydt des menschen. En hy hadde voor henen betuyght dat Christus ons rechtveerdigheyt is door quijt-scheldingh, en dat daerom die alleen rechtveerdigh zijn, die verghevinghe der sonden uyt barmhertigheydt bekomen hebben.

Ten tweeden door de getuyghenissen der oude Leeraren. Lib de Civit. Dei, cap. 27. Bern. Serm. 23. in Cant. Sermon. 22.

23. Hier uyt volght oock, dat wy alleen door de tusschen-komingh van Christus gherechtigheydt verkrijghen dat wy voor Godt gherechtveerdight worden. Het welck even so veel geldt als of men seyde, dat de mensch niet rechtveerdigh en is in sich selven: maer om dat de gherechtigheydt van Christus hem door toe-reeckeningh wordt mede ghedeelt. Dit is seer aenmerckens weerdigh: want hier door verdwijnt dit onnut gedichtsel, dat de mensch daerom door 't geloove gerechtveerdight wort, om dat het geloove den Heylighen Geest verkrijght door den welcken hy rechtveerdigh gemaeckt wort, het welck soo seer strijdt tegen de boven-gestelde leeringh, dat het daer mede nimmermeer en kan vereenight worden. Want het is sonder twijffel dat die geen eygen gerechtigheydt en heeft, die onderwesen wordt de gerechtigheyt te soecken buyten hem-selven. En dit betuyght d'Apostel seer klaer, als hy schrijft dat hy die gheen sonde ghekent en hadde, voor ons tot een versoen-offer der sonde gemaeckt is, op dat wy de gerechtigheydt Godts souden worden in hem. Hier siet ghy dat onse gherechtigheydt niet in ons, maer in Christus is: en dats' ons door gheen ander recht toe en komt, dan om dat wy Christus deelachtigh zijn. Want met hem besitten wy oock alle sijne rijckdommen. Hier teghen en doet niet 't geen hy elders leert: Dat de sonde door 1) de sonde verdoemt is in het vleesch van Christus, op dat de gherechtigheydt der Wet soude vervult worden in ons. Alwaer hy gheen ander vervullingh en aenduydt 2) dan die, die wy door toe-reeckening bekomen. Want de Heere Christus maeckt ons sijne gerechtigheyt gemeen met sulck een recht, dat hy op een wonderbare wijse, soo veel belanght het oordeel Godts, sijn kracht in ons overgiet. Dat d'Apostel geen ander gevoelen en heeft gehadt, sulcks blijckt overvloedigh uyt een andere uytspraeck 3) die hy een weynigh te voren gestelt hadde: Gelijck door de ongehoorsaemheydt van dien eenen mensche vele [*tot*] sondaers gestelt zijn geworden, alsoo sullen oock, door de gehoorsaemheydt van eenen, vele [*tot*] rechtveerdighe ghesteldt worden. Onse gherechtigheydt in de gehoorsaemheydt van Christus stellen, wat is dat anders dan beweeren, dat wy daer door alleen voor rechtveerdige gehouden worden, om dat de gehoorsaemheyt van Christus ons toe-geschreven wort, als of het ons' eygene ghehoorsaemheyt ware? Daerom dunckt my dat Ambrosius seer treffelick een voorbeeldt of exempel van dese gerechtigheydt gestelt heeft in de zegeninghe Jacobs, te weten, gelijck als hy d'eerst-ghebooorte door hemselven niet verdient, hem-selven onder de gestaltenisse sijns broeders verborgen, mitsgaders met sijns broeders welrieckende kleederen bekleedet hebbende, sich in de gunste sijns vaders ingewickelt heeft, op dat hy onder eens anders persoon en naem tot sijn voordeel den zeghen soud' ontfanghen: dat wy oock alsoo onder de dierbare suyverheydt van Christus onses eerst-geboren broeders schuylen, op dat wy een getuyghnis van gerechtigheydt by Godt bekomen en van daer weder brenghen souden. De woorden van Ambrosius zijn dese: Dat Isaac den reuck der kleederen geroocken heeft, beteecken misschien, dat wy gherechtveerdight worden niet door de wercken, maar door het geloove. Want de swackheydt des vleesches maeckt dat de wercken niet gedaen en worden, maer de klaerheyt van het geloove, 't welck de vergevinge der sonden verkrijght, verdonckert het feyl en gebreck dat in de wercken is. En om de waerheydt te segghen 't is oock alsoo. Want op dat wy tot onser saligheydt voor Godes aenschijn verschijnen

Waer uyt dan volght dat de mensch door 't gheloof gherechtveerdight wordt, niet om dat het den Gheest Godts verkrijght door wien de mensch rechtveerdigh wort gemaeckt, maer om dat hy de gherechtigheydt van Christus door 't gheloof aengrijpt. 2. Cor. 5. 21. Antwoort op een uytvlucht. Rom. 8. 3. Rom. 5. 19. Een voorbeelt van de gerechtigheyt des geloofs uyt Ambrosius, lib. de Iacob. & vita beata. cap. 2.

1) spreucken.

1) van. 2) beteeckent. 3) spreuck.

mochten, soo is noodigh dat wy door Christus goeden reuck, wel-rieckende worden, en dat onse ghebreken door sijn volmaecktheydt worden bedeckt en begraven.

Het XII. Capittel.

Dat wy onse herten tot Godts vyerschaer brenghen en verheffen moeten, op dat ons d'onverdiende rechtveerdighmakingh met ernst aengeraden en duijdelijck 1) gemaeckt moge worden.

D'oorsprong der dwalingen, aengaende de gerechtigheydt der wercken.

Alhoewel het door seer klare getuygnissen blijckt dat alle dese dinghen seer waerachtigh zijn, so en sullen wy nochtans de nootwendigheyt der selver niet duidelick verstaen, voor en al eer wy ons selven voor ooghen sullen ghestelt hebben de fondamenten en gronden van desen gantschen handel. Soo moet derhalven dit eerst van ons bedacht worden, dat wy alhier niet en handelen van sulcken rechtveerdigheyt die voor een menschelicke vyerschaer, maer van een rechtveerdigheyt die voor de hemelsche Rechterstoel bestaen kan: op dat wy nae ons eygen model en voorschrift niet af en meten hoe suyver 2) en volkomen die wercken moeten wesen waer door Godts oordeel wordt voldaen en vergenoeght. Doch het is te verwonderen met hoe groote lichtveerdigheydt en vermetenheyt men gemeenlick in dit stuck te werck gaet. Ja dat meer is, men kan oock sien en bemercken datter gheen menschen en zijn, die stoutelicker, en, ghelijck men seydt, met voller mondt 3) van de gherechtigheydt der wercken snappen en | snateren 4), als die gene die in tastelicke sonden ongeschicktelick leven, of inwendighlick so vol boosheyts zijn datse bersten. Dit geschiedt om datse de rechtveerdigheydt Godts niet en bedencken: want waer 't dat sy daer van selfs het alderminste ghevoel hadden, soo en soudense deselve nimmermeer soo seer bespotten. Om de waerheyt te seggen, de rechtveerdigheyt Godts wort boven de maet kleyn geacht, wanneer die niet en wort bekent sodanigh en soo volmaeckt te zijn dat haer geen dingh en bevalt, 't en zy dat het allesins suyver 5), en volmaeckt, en sonder eenige smette zy. En sulcks en heeft nooyt, end' en sal oock te geenigher tijdt in den mensch kunnen gevonden worden. Het is wel eenen yegelicken licht en gereet in de Scholen ende onder de schaduwe der selver, van de weerdigheyt der wercken om de menschen te rechtveerdigen sus en soo wat te beuselen, maer wanneer men voor het aenschijn Godts komt, soo moeten sodanige snorkeryen 1) en verlustingen verstuyven, want daer en is het met een kluchtige woorden-strijt niet te doen, maer de saeck wort daer met ernst ghedreven. Herwaerts, herwaerts moeten wy ons verstant wenden, soo 2) wy van de ware gerechtigheyt met vrucht willen ondersoecken: hoe wy, namelick, den Hemelschen Richter sullen antwoorden en genoegh doen, wanneer hy ons sal roepen om reeckeningh in 3) te leveren. Laet ons dien Richter ons selven voor ooghen stellen, niet soodanigh als hem onse verstanden geern afbeelden, maer sodanig als hy ons in de Schriftuyr wordt afgeschildert: te weten, door wiens hellen glantz de sterren verduystert worden, door wiens kracht de bergen smelten, door wiens gramschap d'aerde beeft en davert, door wiens wijsheyt de voorsichtigh' in hare listigheyt worden gegrepen, voor wiens reynigheyt alle dinghen onreyn worden, wiens rechtveerdigheydt oock d'Engelen niet machtigh en zijn te dragen, die den schuldigen niet ontschuldigh en maeckt, wiens wraeck wanneers' eenmael ontstoken is, door-dringht tot het uyterste der hellen. Laet, segg' ick, die Richter sitten om naer 4) de wercken der menschen ondersoeck te doen: wie sal sich selven gerustelick stellen voor sijnen throon? Wie isser onder ons die by een verteerende vyer woonen kan? seght de Propheet: Wie isser onder ons die by eenen eeuwigen gloedt wonen kan? Die in gerechtigheden wandelt, ende die billickheden spreeckt, &c. Maer laet sulck een, hy zy dan wie hy zy, voor den dagh komen. Ja het 5) antwoordt op de voor-gestelde vraghe maeckt juyst 6) datter niet een te voorschijn en komt. Want daer tegen klinckt ons die schrickelicke stemm' in d'ooren: So ghy, Heere, de ongerechtigheden gade slaet: Heere, wie sal bestaen? Ghewisselick alle menschen souden terstont moeten vergaen, gelijck in een andere plaets gheschreven staet: Soude een mensche rechtveerdiger zijn dan Godt? soude een man reyner zijn dan sijnen Maker? Siet, op sijne knechten en soude hy niet vertrouwen: hoewel hy in sijnen Engelen klaerheyt gestelt heeft. Hoe veel te min [*op*] de gene die leemen huysen bewonen, welcker gront-slagh in 't stof is: sy worden verbryselt voor de motten. Van den morghen tot den avondt wordense vermorselt. Item: Siet op sijne Heyligen en soude hy niet vertrouwen: ende de hemelen en zijn niet suyver in sijnen oogen. Hoe

De Sophisten hebben gemeent dat den handel alhier is met eenighe menschelicke vyerschaer.

(p. 301.)

Maer hier wordt ghehandeldt van de Majesteyt en rechtveerdigheyt Godts.

Voor dewelcke niet en is ontfanghbaer, dan dat 'twelck allesins geheel en volkomen is.

Siet voornamelick het Boeck Iobs.

Getuyghnissen die deselve bevestigen.

't Getuyghnis Iesa. 33. 14.

Davids en Iobs.

Psalm 130. 3.

Iob 4. 17.

Iob 15. 15.

1) wijs 2) oprecht. 3) kaecken. 4) stampeyen. 5) oprecht.

1) bravaden. 2) is't dat. 3) over. 4) op 5) die. 6) doet

veel te meer is een man grouwelick, ende stinckende, die het onrecht in-drinckt als water? Ick bekenne wel dat in 't Boeck Jobs gemeldt wort van een gerechtigheyt die hooger en uytnemender is dan d'onderhoudingh der Wet. En dit onderscheydt dient wel waergenomen: want ofschoon yemandt de Wet volbracht, soo en soude hy selfs alsoo niet kunnen bestaen voor die ondersoeckingh en dat oordeel der rechtveerdigheydt, dewelcke alle ghevoel en verstandt te boven gaet. Derhalven al hoewel Job sich geenes quaets bewust was, soo wort hy nochtans verbaest en stom, dewijl hy siet dat Godt door een 1) heyligheyt als des Engels 2) selfs niet en kan vergenoeght worden, soo hy hare wercken nae sijn hooghste rechtveerdigheydt soude willen oordeelen. Ick late dan dese gherechtigheydt, die ick hier een weynig aengeroert hebbe, door dien datse onbegrijpelick is, als nu varen: maer segg' alleen, soo ons leven afgemeten wordt na het richt-snoer der beschreven wet, dat wy meer dan sorghloos en slaperigh zijn, indien ons niet met 3) een schrickelicke vreese en benaeuwtheydt 4) en pijnighen soo veel vervloeckinghen als waer 5) mede Godt ons heeft willen wacker maken: en onder andere dese algemeene vervloeckingh: Vervloeckt is een yegelick die niet en blijft in alles dat in desen Boeck gheschreven is. In somma, dese gantsche handel sal onsmakelick of onnut zijn, soo niet yeder een hem-selven schuldigh stelt voor den Hemelschen Richter, en voor sijn vry-sprekingh besorght zijnde, sich van selfs niet neder en werpt en vernietight.

Jae soo men komt tot de gerechtigheyt der Wet, so openbaert sich terstont de vloeck.

Deut. 27. 26.

D'oorsprong van het vertrouwen der Hypocriten.

2. Tot hier toe, tot hier toe moesten onse ooghen opgheheven worden, op dat wy leeren mochten veel eer te beven, dan ydelick te roemen. Het kan wel lichtelick ghebeuren, soo langh als d'een mensch met d'ander wordt vergeleecken, dat een yghelick sich laet voorstaen dat hy yets heeft 't welck van andere menschen niet en behoort versmaedt te worden: maer als wy tot Godt opklimmen soo valt dat vertrouwen en goedt-duncken ter neder en vergaet seer schielicken. En het gaet t'eenemael met onse ziel omtrent Godt alsoo, als het ghestelt is met ons lichaem omtrent den sienlicken Hemel. Want soo langh als 't gesicht onser ooghen besigh is met het sien en bemercken der dinghen die 't na by en omtrent sich heeft, soo verkrijght het bewijs van sijn scherpsinnigheyt, maer als het sich streckt en keert na de Sonne, soo wordt het door d'al te groote klaerheydt der Sonne stomp en verblindt, en ghevoelt immers soo grooten swackheydt in 't aenschouwen der selver, als het sterckte bevondt in 't bemercken van dese benedenste dingen. Laet ons dan ons selven niet bedriegen door een ydel vertrouwen, al is 't dat wy ons selven soo goedt of beter achten te zijn als andere menschen: dit en gelt niet met allen by Godt nae wiens goedt-duncken dese saeck gheoordeelt en beslecht moet worden. Indien onse grootmoedigheydt door sulcke vermaningen niet en kan ghetemt worden, soo sal hy ons antwoorden 't geen hy tot de Pharizeen seyde: Ghy zijt, die u selven rechtveerdight voor de menschen: Want dat hooghe is onder de menschen, is een grouwel voor Godt. Gaet nu henen en roemt trotslick onder de menschen van uwe rechtveerdigheydt, terwijl deselve van Godt uyt den Hemel vervloeckt wordt. Maer wat segghen Godes dienstknechten die door sijnen Gheest waerlicks onderwesen zijn? Ende en gaet niet in het gherichte met uwen knecht: want niemant die leeft sal voor u aengesichte rechtveerdigh zijn. Een ander spreeckt, hoewel een weynigh in eenen anderen sin, aldus: Want hoe soude de mensche rechtveerdigh zijn by Godt? So hy lust heeft, om met hem te twisten, niet een uyt duysent sal hy hem beantwoorden. Hier hooren | wy nu klaerblijckelick, hoedanigh daer zy de gherechtigheydt Godts, te weten, soodanigh datse door gheen menschelicke wercken en kan voldaen worden: voor dewelcke wy, wanneerse ons van duysent schelm-stucken ondervraeght, ons selven van een eenige niet en sullen kunnen suyveren. Sulcken gerechtigheyt hadde Paulus, dat uytverkoren vat Godts, seer wel met sijn ghemoedt begrepen en overleydt, doe hy beleedt: Dat hy sich geenes dinghs schuldigh en kende, doch dat hy daer door niet rechtveerdigh en was.

Verklaert door een bequame gelijckenis.

Item, door een vermaningh.

Lucas 16. 15.

Daer benefens door 't getuyghnis van David, Iob en Paulus.

Psalm 143. 2.

Iob 9. 2, 3.

(p. 302.)

1. Cor. 4. 4.

3. Wy en hebben oock niet alleen soodanige exempelen in de Heylige Schriftuyr: maer alle de Godtsalighe Schrijvers betoonen oock datse dit gevoelen ghehadt hebben. Augustinus schrijft aldus: Dit is, seght hy, d'eenige hoop van alle Godtsalige die onder desen last des verderffelicken vleesches, en in dese swackheydt des levens suchten, dat wy eenen Middelaer hebben Jesus Christus den rechtveerdigen: en hy is de voldoeninghe voor onse sonden. Wat hooren wy? Indien dit haer' eenighe hoop is, waer is dan het vertrouwen der wercken? Want als hy seght d'eenige, soo en laet hy gheen andere meer overigh. Bernardus seydt: En in der waerheyt, waer hebben de swacke herten een

Ten laetsten door de belijdenis van Augustinus en Bernardus.

Lib. ad Bonif. 3. cap. 5.

Super Cantic. Sermon. 61.

1) (Engelsche). 2) [ ]. 3) (door). 4) (niet). 5) daer.

veylige en vaste vrede en gherustigheydt anders dan in de wonden des Salighmakers? Hoe meer 1) macht hy 2) heeft om saligh te maken, des te gheruster sal ick aldaer wonen. 3) De werelt grimt, het lichaem dringht, de Duyvel loert. Ick en beswijck niet, om dat ick ghevestight ben op een vaste steenrotz. Ick hebb' een sware sonde gesondight. Mijn conscienty wordt beroert: doch sy en sal niet beroert blijven, want ick sal aen de wonden des Heeren gedencken. Daer na maeckt hy daer uyt dit besluyt: Soo is derhalven d'ontferminge des Heeren mijn verdienst. Ick en ben niet t'eenemael sonder verdienst, soo lang als hy niet en is sonder mede-doogentheden. Indien de barmhertigheden des Heeren veel zijn, soo ben ick dan oock desgelijcks veel in verdiensten. Sal ick mijne rechtveerdige wercken roemen? Ick sal Heere gedencken aen uwe gherechtigheydt alleen. Want sy is oock mijne gerechtigheyt, te weten, sy is my van Godt tot gerechtig-
In Psal. Qui habit. Serm. 15. heydt geworden. Item, in een andere plaets: Dit is de gheheele verdienst des menschen, soo 4) hy sijn gantsche hoop stelt op hem, die den gantschen mensche saligh maeckt. Item, daer hy den vrede voor sich selven
Sermon. 13. in Cantic. behoudende, d'eere Gode laet; U, seght hy, blijve d'eere ongheschendt: het gaet wel met my als ick den vrede besitte. Ick wijse d'eere gantschelick van my wech: op dat ick, soo ick my selven aentreck 't gheen eenen anderen toekomt, niet en verliese 't gheen my aengheboden en ghegheven is. En noch klaer-
Sermon. 68. der in een andere plaets: Waer toe soude doch de Kercke sich bekommeren met verdiensten, dewijlse stercker en sekerder oorsaeck heeft om te roemen in het voornemen Godts? Alsoo en behoeft ghy niet te vragen, door wat verdiensten dat wy het goede verwachten: bysonderlick na dien ghy by den Pro-
Ezech. 36. 22, 32. pheet hoort: Ick en sal het niet doen om uwen't wille, maer om mijnen't will', spreeckt de Heere. Om verdienst te hebben is het ghenoegh dat wy weten dat de verdiensten niet genoeghsaem en zijn: maer gelijck het om verdienst te hebben, ghenoegh is dat wy ons in 5) gheen verdiensten en beroemen, alsoo is 6) oock gheen verdiensten te hebben, 7) ghenoegh om verdoemt te worden. Dat hy het woordt verdiensten vrymoedighlick gebruyckt in de plaets van goede wercken, dat moetmen der ghewoonte van sijnen tijdt toegheven. In het slot van sijn Sermoen was sijn voornemen de Hypocriten verschrickt te maken, die door de

1) hy meerder. 2) [ ]. 3) hoe ick oock aldaer met meerder gerustigheydt wone. 4) is het dat. 5) van. 6) [ ]. 7) (is).

vryheydt diese namen om te sondighen, teghen de genade Godts dertelheydt gebruyckten: ghelijck als hy sich selven terstondt verklaert, seggende: Gelucksalig is die Kercke die verdiensten heeft, sonder daer op te vertrouwen, en die vertrouwen heeft, sonder verdiensten. Sij heeft waar op sy vertrouwen mach, maer dat en zijn hare verdiensten niet: sy heeft verdiensten, maer om te verdienen, niet om daer op te vertrouwen. Op verdiensten niet vertrouwen, is dat niet verdienen? Sy vertrouwt derhalven dies te gherustelicker om datse niet en vertrouwt, want de veelheydt der barmhertigheden Gods gheeft haer overvloedighe stof om te roemen.

4. Het is voorwaer also, de wel-geoeffende conscientien bevinden, dat dit is d'eenighe toevlucht en borcht der saligheyt daer in sy veyligh adem scheppen en rusten mogen, wanneer men met Godts oordeel en ondersoeck te doen heeft. Want indien de Sterren dewelcke des nachts alderklaerst' schijnen, haer klaerheydt verliesen door der Sonnen aenschijn, wat sal het dan, meenen wy, worden selfs van de alder-treffelickste onnooselheydt des menschen, wanneerse ghebracht en ghestelt sal zijn by de suyverheydt Godts? Want het sal een seer strengh ondersoeck en oordeel zijn, 't welck tot d'alderverborgenste gedachten des herten sal door-dringen: het welck, ghelijk Paulus seydt, Openbaren sal 1. Cor. 4. 5.
't geen in het duyster verborgen is, en ontdecken 't verborgene der herten: 't welck de schuylend' en teghen-strevende conscienty sal dwinghen voor den dagh te brengen alle dingen, oock die wy 1) nu vergeten zijn. De beschuldiger en aenklager, namelick, de Duyvel sal teghen ons aendringhen, als hebbende kennis van alle de schelm-stucken die wy door sijn stoocken en drijven bedreven hebben: aldaer en sullen die goede wercken die niet meer en hebben als een uyterlicke prael en schijn, en nu ter tijdt alleen in aensien en achtingh zijn, niet gelden: daer sal alleen d'oprechtigheydt des herten afghevordert worden. Daerom sal de gheveynstheydt, niet alleen die, waer mede de mensch, wel wetende dat hy qualick met Godt staet, nochtans by de menschen soeckt te braveeren en den Heylighe te spelen, maer oock die, waer door een yeder sich voor Godt bedrieght, (gelijck wy gheneghen zijn om ons selven te streelen en te lief-koosen) beschaemt neder sincken, ofschoonse nu voor een 1) tijdt haer selven meer dan door een dronckene vermetentheyt verhooveerdight. Die hare sinnen en

Dat ander wapen daer mede de gherechtigheydt der wercken om verre ghestooten wort, is: te weten, een ernstighe ondersoeckingh der conscienty, en een vergelijckingh der menschelicker onvolmaecktheyt by de volmaecktheyt Godts.

De Hypocriten daer en teghen flatteeren haer selven.

1) ons. 2) ter.

ghedachten tot dusdanighen schouw-spel niet en verheffen, die kunnen wel soetjens en sachtjens haer selven voor een ooghenblick tijdts gherechtigheydt toeschrijven, maer deselve sal haer terstondt in Godts oordeel afhandigh gemaeckt worden: niet anders dan ghelijck als groote rijckdommen in den droom versamelt, den ontwaeckten mensch ontgaen en verdwijnen. Maer die met ernst als onder het aenschijn Godts, den waren regel der gherechtigheydt sullen ondersoecken, die sullen ghewisselick bevinden, dat alle de wercken der menschen, is 't datse nae hare weerdigheyt geoordeelt worden, niet dan smetten zijn vuyligheden: en dat die gerechtigheyt, suyverheyt 1) en heerlickheyt, die ghemeenlick voor gherechtigheydt, suyverheyt 1) en heerlickheydt ghehouden wordt, by Godt enkel ongerechtigheyt, onreynigheydt en schande zy.

Ghelijckenis.

5. 't En moet ons niet verdrieten van de be | merckingh deser Goddelicker volmaecktheydt neder te dalen om sonder gevley 2) of eenige blinde passy van eygen liefd' ons selven aen te sien. Want het en is gheen wonder dat wy in desen deele so verblint zijn, dewijl niemandt van ons sich onthoudt van dat verderflick lief-koosen en toegheven sijns selfs, waer mede, ghelijck de Schriftuyr getuyght, wy alle te samen van naturen bevangen zijn. Eens yegelijcken mans wegen, segt Salomo, zijn oprecht in sijn eygen oogen. Item: Alle de wegen des menschen schijnen hem reyn te zijn in sijn ooghen. Wat dan? Streckt dese mis-slagh en dwalingh tot sijner ontschuldingingh? Jae maer (ghelijck hy daer oock seydt): De Heere weeght de herten, dat is, terwijl de mensch van wegen d'uyterlicken schijn der gherechtigheydt die hy van sich gheeft hem-selven pluym-strijckt, so weegt ondertusschen de Heere met sijn weeghschael d'onreynigheyt die in het herte schuylt. Dewijl dan soodanige vleyereyen 3) geen voordeel en doen, laet ons ons selven niet 4) al willens tot ons eygen verderf 5) bedriegen. En op dat wy ons naer behooren mogen ondersoecken 6), soo moet onse conscienty nootsakelick gebracht en ghevoert worden tot voor den Richter-stoel Godes. Want wy hebben sijn licht gantschelick van doen om onse bedeckte boosheden, die andersins al te diep verborgen zijn, t'ontdecken en te voorschijn te brengen. Dan sullen wy eerst klaerlick doorsien, hoe veel dese uytspraecken 7) vermogen, te weten, dat het verre van daer is, dat de mensch die een worm en verrottingh,

Hoe het by komt, dat wy met het gevoelen van dees' ingebeelde gerechtigheyt der wercken so seer bevangen zijn. (p. 303.)

Prov. 21. 2.

en 16. 2.

't Remedy teghen dit quaet is de bemerckingh van de hooghste Majesteyt Godts en onse elendigheyt.

Iob 15. 16.

1) oprechtigheyt. 2) flattery. 3) flatteeringen. 4) [ ]. 5) (niet). 6) ondertasten. 7) spreucken.

en grouwelick, en ydel is, die d'ongerechtigheyt in-drinckt als water, voor Godt soude gherechtveerdight worden. Want wie soude doch eenen reynen maken van dien die uyt onreyn zaedt is ontfangen? Voorwaer niet een. Alsdan sullen wy oock dat selfste ghewaer worden in ons, 't geen Job seyde van hemselven: Is 't dat ick my selven bewijsen wil onschuldigh te zijn, soo sal mijn eyghen mondt my verdoemen: Is 't dat ick my selven wil rechtveerdighen, mijn mondt sal betoonen dat ick boos ben. Want de klaghte des Propheten, die hy eertijdts dede van Israël, dats' alle te samen als schapen ghedwaelt hadden, en dat yeder een afgeweecken was tot sijn eyghen wegh, en betreft niet alleen eene, maer oock alle eeuwen: aenghesien 1) hy daer in vervat alle de gene tot dewelcke de ghenade der verlossingh stondt te komen. En de strengigheyt van dat oordeel en ondersoeck moet soo verre voort gaen, tot dat wy daer door tot een volkomene verslagentheydt ghebracht en alsoo tot het ontfangen van Christus genade bequaem gemaeckt zijn. Want hy is bedroghen die sich laet voorstaen dat hy bequaem is om deselve te ghenieten, soo hy niet eerst alle hoogheyt des herten heeft neder- en afgheleydt. 't Is een bekend ghesegde 2): Dat Godt wederstaet de hooveerdige, maer den nederige geeft hy genade.

Een levendige beschrijving onser elende. Iob 14. 4.

Iob 9. 20.

Iesai. 53. 6.

1. Petr. 5. 5.

6. En wat middel is er doch om ons selven te vernederen anders dan dat wy gheheel arm en bloot zijnde, Godes barmhertigheyt plaets geven? Want ick en noeme dit gheen nederigheydt of ootmoedigheyt, als wy meenen datter noch yets goedts in ons overigh is. En tot noch toe is een schadelicke gheveynstheyt gheleert gheworden van hen, die 3) dese twee by malkanderen ghevoeght hebben, te weten, dat wy een nederigh ghevoelen van ons selven moeten hebben voor Godt, en dat wy ons' eyghen gherechtigheyt in eenighe weerde houden moeten. Want is 't dat wy voor Godt belijden, 't geen wy met der herten niet en gelooven of ghevoelen, soo steken wy hem een schendige leugen in de handt. En wy en kunnen van ons selven gheen recht gevoelen hebben alsoo 't behoordt, 't en zy dat alles wat in ons prijselick schijnt te zijn, t'eenemael vernietight worde. Wanneer ghy derhalven by den Propheet hoort, dat den nederigen volcke saligheyt, en den ooghen der hooveerdigen schand' en schaemte bereydt is: soo bedenckt voor eerst dat ghy gheenen toegangh en hebt tot de saligheyt, 't en zy dat ghy alle grootsheydt afleght, en een gron-

Dit is eerst de ware Christelicke nederigheyt, dat wy afgeleydt hebbende alle vertrouwen van ons' ingebeelde gerechtigheyt, ons berusten op de barmhertigheyt Godts door Christus met den geloove aenghenomen.

Psalm 18. 28.

1) ghemerckt. 2) sprenck.
3) gheweest van die gene dewelcke.

digh' ootmoedigheydt aenneemt: ten anderen dat dees' ootmoedigheydt niet en is een zedigheydt of beleeftheyt, waer door ghy den Heer een hair van u recht over geeft, (ghelijck als onder de menschen ootmoedigh ghenoemt worden die gene die haer selven niet hooveerdelick en verheffen, noch oock andere verachten, hoewel sy nochtans van 1) hare voortreffelickheyt boven andere eenigh gevoel hebben in hare herten en daer op steunen) maer een ongeveynsde vernederingh des ghemoedts, 't welck door een ernstig 2) ghevoel sijner elendigheyt en gebreckelickheyt verslagen is. Want alsoo wordt de ootmoedigheyt al-omm' in Godes Woort beschreven.

Dese nederigheyt wordt beschreven, en door ghetuyghnissen der Schriftuyr bevestight.

Wanneer de Heere by Zephanjah aldus
Zeph. 3. 11, 12. spreekt: Ick sal van u wech nemen dien die van blijdtschap op springht, en in 't midden van u volck overigh laten den bedruckten en armen, en sy sullen op den Heere hopen: bewijst hy niet opentlick wie d'ootmoedighe zijn? te weten, die gene die door de kennisse van haer armoede bedruckt ter neder leggen. Daer en teghen noemt hy hooveerdigh dien die vreughdig op springt, om dat de menschen in haren voorspoet verblijt zijnde, pleghen op te springen. Maer den ootmoedighen, die hy voor-ghenomen heeft salig te maken, en laet hy niet anders overigh, dan dats' op den Heere sullen hopen.
Iesai. 66. 2. Soo spreeckt hy oock by Jesaia: Nae wien sal ick omsien anders dan nae den armen, en die eenen ghebroken Gheest heeft, en sich vreeset voor mijne woorden? Item,
Iesai. 57. 15. Godt die hoogh en verheven is, die d'eeuwigheyt bewoont, en wiens naem heyligh is, die woont in der hooghten, en in het heylighdom, en met den ghebroken en nederigen Gheest, dat hy levendigh make den Gheest der ootmoedigen en het herte der gebrokenen. Wanneer ghy alhier het woordt ghebroken soo dickwils hoort melden, soo verstaet daer door de wonde des herten, dewelcke niet toe en laet dat de neder gheslaghen mensch sijn hooft opsteke. Door soodanighen ghebrokenheyt moet u herte verwondt zijn, is 't dat ghy met den nederighen, na Godes seggen, wilt verhooght worden. Soo dat niet en gheschiedt, soo sult ghy vernedert worden door de machtige handt Godts tot uwer schand' en beschaemtheydt.

Midtsgaders in de parabel van den Tollenaer voor oogen gesteldt.

7. Onse seer goede Leer-meester niet vergenoeght zijnde dat hy ons dees' onderwijsingh geeft door sijn Woordt, soo heeft hy ons in een parabel, ghelijck in een tafereel, voor oogen afgemaelt een beeldt der oprechter ootmoedigheydt. Want hy brenght eenen Tollenaer te voorschijn, dewelcke van verre staende, midtsgaders sijn ooghen niet durvende ten Hemel opslaen, met een groote wee-klage bidt: Heere weest my sondaer Lucas 18. 13.
genadigh. Laet ons niet dencken dat dit teeckenen zijn van een gheveynsde zedigheyt, dat hy den Hemel niet en durft aenschouwen noch naerder toe treden, en dat hy op sijn borst slaende sich bekent een sondaer te zijn: maer laet ons voorseker houden dat het zijn getuyghnissen van een inwendighe ghesintheydt. | Daer teghen over steldt hy den Phariseër, dewelcke Godt danckt dat hy niet en is uyt het ghemeene graeuw, of roover, of onrechtveerdighe, of overspeelder: dewijl dat hij tweemaal in de weeck vastede, en tiende gaf van alles wat hy besat. Hy bekendt door een opentlicke belijdenis, dat de gherechtigheyt die hy hadde zy een gave Godts: maer om dat hy vertrouwt dat hy rechtveerdigh is, so is hy hatelick en onaengenaem henen wech ghegaen van voor het aenschijn Godts. De Tollenaer nu 1) wordt door de erkentenisse van sijn ongerechtigheyt gherechtveerdigt. Hier uyt kunnen wy sien hoo grooten graty en aengenaemheyt ons' ootmoedigheyt heeft voor het aenschijn des Heeren: so dat het herte niet geopent en is om sijne barmhertigheyt t'ontfanghen, 't en zy dat het gantsch en gaer ledigh zy van alle waen sijner eygener weerdigheyt. Want als desen waen 't hert ingenomen heeft, soo sluytse de barmhertigheyt Godes daer buyten. En op dat niemandt hier aen en soude twijffelen, soo is Christus van den Vader op der
Aerden gesonden met dit bevel: dat hy den Iesai. 61. 1.
armen het Euangelium verkondighen, de ghebrokene herten genesen, den ghevangenen een vryheydt, den gebondenen een ontbindingh predicken, en de treurighe vertroosten soude: dat hy haer soude geven eere voor asschen, oly voor droefheyt, en het kleedt der blijdtschap voor den Gheest der treurigheydt. Nae dit bevel noodight hy alleen de ghene die vermoeyt en beladen zijn tot de
genietinghe van sijne weldadigheydt. En elders seght hy: Ick en ben niet ghekomen Matth. 11. 28 en 9. 13.
om te roepen rechtveerdige, maer sondaers tot bekeeringe.

Sy wort ons door haer eygene en oprechte titelen aengepresen.

(p. 304.)

Hier uyt volgt datmen alle vermetenheydt en sorgloosheyt moet wech werpen.

8. Indien wy derhalven de roepinge van Christus willen plaets gheven, soo moeten wy verre van ons wech dryven alle hooveerdigheydt en sorghloosheydt. De hooveerdigheydt ontstaat uyt een sotte inbeeldingh van eygene rechtveerdigheyt, wanneer de mensch meent dat hy yets heeft, door welckers verdienst hy by Godt soud' aenghenaem zijn, de sorgh-

1) voor. 2) (ernst-achtigh).

1) [ ].

loosheyt kan oock zijn by dien die door gheen waen van eygene gerechtigheydt ingenomen is. Want veel sondaers, om datse door de soetigheydt der sonden droncken zijn, en ghedencken niet aen Godes oordeel, en legghen ghelijck als door een slaep-sieckt' ongevoeligh, soo datse niet en streven nae de barmhertigheydt die haer aengeboden is. Maer sulck een' ongevoeligheyt moet immers soo seer uytgeschuddet worden, als allerley vertrouwen dat wy op ons selven hebben moet worden wech gheworpen, opdat wy onverhindert tot Christus toe loopen, mitsgaders ledigh en hongerigh zijnde met sijne goederen vervult worden mogen. Want wy en sullen op hem nimmermeer ghenoegh betrouwen, 't en zy dat wy van ons selven gheheel mistrouwen: wy en sullen nimmermeer onse herten genoegh in hem opheffen, 't en zy dat wy eerst in ons selven ter neder ligghen: wy en sullen ons nimmermeer in hem vertroosten, 't en zy dat wy in ons selven mistroostigh zijn. Soo zijn wy dan bequaem om de genade Godts aen te grijpen en te verkrijghen, wanneer wy 't vertrouwen op ons selven gantschelick wech werpen, en ons alleen op de versekertheyt en vastigheyt sijner goetheydt verlaten, en als wy (ghelijck Augustinus seght) onse verdiensten vergeten hebbende, de ghenade van Christus omhelsen. Want waer 't dat hy in ons verdiensten sochte, soo en souden wy tot sijne gaven niet gheraken. Hier mede komt Bernardus fraey over een, wanneer hy de hooveerdighe die aen 1) haren verdiensten oock het alderminste toe-eygenen, vergelijckt by ongetrouwe dienstknechten, om datse de lof van die 2) ghenade die alleen door hen als doorgaet 3), ter quader trouwen haer selven toeschrijven, even eens als of een muyr seyde datse de stralen van de Sonne, diese door een venster ontfanght, selfs voortbracht. Om niet langher hier in besich te zijn, laet ons maken te hebben eenen regel die kort, en evenwel alghemeen en seker is, te weten, dat die mensch bequaem en geschickt is om de vruchten van Godts barmhertigheydt te ghenieten, dewelcke sich selven, ick en segghe niet van gherechtigheyt (die geen en is) maer van den ydelen en opgheblasen schijn der gherechtigheydt gantsch en gaer ontlast en ontledight heeft. Want voor sooverre yemant nog rust in 4) sich selven, in die mate 5) verachtert hy de weldadigheydt Godts t'sijnwaerts.

Ten anderen, het vertrouwen op ons selven.

Indien wy immers Godts ghenade begeeren aen te grijpen en te verkrijghen.

De verb. Apostoli, cap. 8.

Sermon. 13. in Cant.

Regel, of de somma van de boven-gestelde Leer.

1) [ ]. 2) der. 3) haer passeert. 4) so seer als yeder een berust op. 5) even soo seer.

Het XIII. Capittel.

Datmen twee dingen in d'onverdiende rechtveerdighmakingh moet waernemen.

Ende wy hebben alhier voornementlick twee dingen te bemercken, te weten, dat de Heere sijn eer gheheel en ongeschendt behoude, en onse conscientien voor sijn oordeel eenen stillen vrede en een soete gherustigheydt genieten mogen. Wy sien hoe dickwils en hoe sorghvuldiglick de Schriftuyr, wanneerse van de rechtveerdigheydt handeldt, ons vermaent en aenport om alleen Gode de belijdenisse des lofs te betalen. Jae soo seer dat oock d'Apostel ghetuyght, dat de Heere als hy ons de gherechtigheydt in Christus wilde toebrenghen, dit eynd' en ooghmerck voor ghehadt heeft, op dat hy, namelick, daer in sijn eygen gerechtigheyt bewijsen en openbaren soude. En hy vertoont terstondt daer op hoedanigh dese bewijsinghe zy: te weten, dat hy alleen bekendt worde rechtveerdigh te zijn, en te rechtveerdigen dien die uyt den gheloove van Jesus Christus is. Siet ghy wel dat de gherechtigheyt Godts niet genoegh verklaert en wordt, 't en zy dat hy ghehouden en gheacht worde voor sulck' eenen die alleen rechtveerdigh is, en den genen die 't niet en verdienen de ghenade der rechtveerdigheydt mede deelt. Hierom wil hy dat alle mondt ghestopt, en de gantsche werelt hem onderworpen worde: Want soo langh als de mensch yets heeft het welck hy tot sijner onschult soude kunnen voort brengen, soo wordt d'eere Godts al wat te kort ghedaen. Alsoo leert hy by Ezechiel hoe seer dat sijnen Naem door d'erkentenis van ons' ongerechtigheyt verheerlickt wort: Ghy sult, segt hy, dan gedencken aen uwe wegen, ende aen alle uwe handelingen, daer mede ghy u verontreynight hebt, en ghy sult van u selven een walginge hebben over alle uwe boosheden die ghy gedaen hebt. Soo sult ghy weten, dat ick de Heere ben, als ick met u gedaen sal hebben, om mijns Naems wille, niet na uwe boose wegen, nochte nae uwe verdorvene handelingen. Indien dit in de waerachtige kennisse Godts is begrepen, te weten, dat wy door de overtuygingh van ons' eygen' ongerechtigheyt vermorselt zijnde, moeten oordeelen en bedencken dat hy ons goet doet daer wy dies onweerdigh zijn; wat trachten 1) wy dan noch tot onse groote schade den Heere t'ontstelen selfs eenigh deelken van desen lof sijner onverdiender goetdadigheyt. Van gelijcken wanneer Jeremia roept:

D'eere Godts blijft ongheschent wanneer hy alleen bekendt wordt rechtveerdig te zijn.

Rom. 3. 25.

Bewijs, genomen van de getuyghnissen.

Van Ezechiel.

Ezech. 20. 43.

Van Ieremia.

1) versoecken.

Ierem. 9. 23. Een wijse en beroeme sich niet in sijne wijsheyt, ende de stercke en beroeme sich niet in (p. 305). sijne sterckheyt: een rijcke en beroeme sich niet | in sijnen rijckdom: maer die sich beroemt, beroeme sich hier in, dat hy verstaet, ende my kent, dat ick de Heere ben, gheeft hy dan daer mede niet te kennen, dat d'eere Godts eenighsins vermindert wordt als de mensch roemt in hem-selven? Paulus gebruyckt voorwaer dese woorden hier toe, wanneer hy leert dat alle de deelen onser saligheyt in Christus wech geleydt zijn, op dat wy in den Heer' alleen roemen souden. Want hy gheeft te verstaen dat die tegen Godt op staet en sijn eere verduystert, die sich laet duncken dat hy yets, alwaer 't maer een hayr, heeft van sijn eygen.

Van Paulus. 1. Cor. 1. 31.

Die derhalven in haer selven roemen, die roemen teghen Godt.

2. 't Is voorwaer alsoo: wy en roemen nimmermeer waerlicks in hem, 't en zy dat wy gantschelick van ons' eyghen roem en eer af staen. Ter contrarie moeten wy dit voor een alghemeene reghel 1) houden, dat die alle teghen Godt roemen, die in haer Rom. 3. 19. selven roemen. Want Paulus houd'et daer voor dat de werelt aldus eerst Gode wordt onderworpen, wanneer aen 2) de menschen allerley stof en oorsaeck om te roemen, esai 45. 25. gantschelick benomen wordt. Daerom als Jesaia verkondigt dat Israël in Godt sal gherechtveerdight worden, soo voeght hy met eenen den lof daer by: als of hy seyde, dat d'Uytverkorene van den Heere tot desen eynde worden gherechtveerdight, op dats' in hem, en niet in yetwes anders roemen souden. En hoe dat wy onsen roem en lof in den Heere behooren te hebben dat hadd' hy geleert in 't naeste vers: te weten, dat wy moeten sweeren dat onse rechtveerdigheyt en sterckte bestaet in den Heere. Slaet gade dat alhier niet en wordt vereyscht een bloote belijdenis, maer een belijdenis met eede bevestight: op dat ghy niet en denckt datmen in desen, met ick en weet niet wat, voor een geveynsde vernedering volstaen mach.

Teghen-werpingh.

Dat oock hier niemandt voor en wende dat hy gheensins en roemt, wanneer hy sonder opgheblasentheydt, sijn eygen gherechtigheyt erkent. Want sulck een erkentenis en kan niet zijn sonder een vertrouwen te veroorsaken, en het vertrouwen en kan niet zijn sonder eenighen roem voort te brenghen.

Antwoorde, door 't getuygnis der Apostelen, Paulus en Petrus, vast ghemaeckt.

Laet ons derhalven gedencken datmen in de gantsche behandelinghe 3) der rechtveerdigheydt altijdt dit eynde moet voor ooghen hebben, dat de lof en roem der selver gehéel en ten vollen by den Heere blijve. Want hy heeft sijn ghenade, ghelijck d'Apostel ghetuyght, in ons uytghestort tot bewijsinghe Rom. 3. 26. van sijne rechtveerdigheydt, op dat hy selfs rechtveerdigh zy, en dien die uyt den gheloove van Christus is, rechtveerdigh make: daerom als hy in een andere plaets gheleert Ephes. 1. 6. hadde, dat de Heere ons de saligheydt heeft toe ghebracht, op dat hy sijns Naems eer' verklaren soude: soo seydt hy daer nae, als het selfde wederom verhalende: Ghy-lieden Ephes. 2. 8. zijt uyt ghenade saligh ghemaeckt, en uyt Godts gave, niet uyt de wercken, op dat hem niemandt en roeme. En als Petrus leert, 1. Petr. 2. 9. dat wy tot de hope der saligheydt gheroepen zijn, op dat wy souden verkondigen de deughden des genen, die ons uyt de duysternisse geroepen heeft tot sijnen wonderlicken lichte, soo wil hy sonder twijffel dat de lof Godts alleen also sal klincken in de ooren der gheloovigen, dat alle de grootsheyt des vleesches daer door in een diep stil-swijgen versoncken en begraven worde. Den korten inhoudt hier van is, dat de mensch sich selven niet een eenig stroospiercken 1) der gerechtigheyt sonder heylighschennis 2) en kan toe-eyghenen, door dien datter even soo veel van d'eere der Goddelicker rechtveerdigheyt wordt afgetrocken en vermindert.

De gerustigheydt der conscientie ontstaet alleen uyt d'onverdiende rechtveerdighmakingh.

3. Indien wy nu willen ondersoecken hoe en door wat middel de conscienty voor Godt kan gerust ghestelt worden, wy en sullen geen ander vinden dan dit, dat ons d'onverdiende gherechtigheydt door Godes geschenck toeghebracht worde. Laet ons altijdt gedencken aen het seggen Salomons: Wie kan segghen: Ick hebbe mijn herte ghesuyvert: ick ben reyn van mijne sonde? Daer en is voorwaer niemant, die door een on-eyndighe t'samenvergaderingh der onreynigheyt niet en wordt overvallen. Dat derhalven een yegelick oock d'alder-volmaecktste neder dael' in sijn eygen conscienty, en sijn daden ter reeckeningh daghvaerde, wat voor een uytkomst sal hy doch ten laetsten vinden? Sal hy, ghelijck of all' sijn' saken wel stonden met Godt, soetelick gaen rusten? Sal hy niet veel eer door grouwsame kwellinghen 3) worden verscheurt als hy sal gewaer worden dat hy de stof en oorsaeck der verdoemenis in sich heeft, indien hy nae sijn wercken geoordeelt wort? Als de conscienty op Godt siet, soo moetse noodtsakelick of een sekere vrede hebben met sijn ghericht en oordeel, of met de verschrickinghen der hellen omset worden. Wy en komen 4) derhalven in de behandelinghe van de 5) gerechtigheydt geenen stap ver-

Hier van getuygt Salomo. Prov. 20. 9.

De conscienty self.

---

1) leer-stuck. 2) [ ]. 3) handel.

1) brysel. 2) kerck-roof. 3) tormenten. 4) doen. 5) handel der.

der 1), 't en zy dat wy sulcken gerechtigheydt stellen, door welckers bestendigheydt onse ziel in Godts oordeel mach staende blijven. Als onse ziel sal hebben waer door sy onvertsaeght voor Godes aenghesicht verschijnen, en sonder verslagentheydt sijn oordeel ontfanghen mach: dan sullen wy eerst weten dat wy een ongheveynsde rechtveerdigheydt ghevonden hebben. 't En is derhalven niet sonder reden dat d'Apostel op dit stuck soo seer aenhoudt, wiens woorden ick liever gebruycken wil dan mijn eygene. Indien, seght hy, de gene die uyt de Wet zijn erfgenamen zijn, soo is het geloove ydel gheworden, ende de beloftenisse te niete ghedaen. Eerst besluyt hy dat het geloof ydel en onnut gemaeckt is, indien 2) de belofte der gerechtigheydt siet op de verdiensten van onse wercken, of vast is aen d'onderhoudingh der Wet. Want nimmermeer en soud' yemandt daer in gerustelick kunnen te vreden zijn: overmidts het nimmermeer en sal gheschieden dat yemandt by sich selven seker en gewis soude zijn, dat hy der Wet genoegh ghedaen heeft, gelijck als voorwaer niemant door sijne wercken der Wet volkomelick ghenoegh doet. Waer van, om de getuygenissen niet verre te soecken, yeder een getuyghnis kan hebben by sich selven, die maer hemselven met een recht oogh sal willen besien. En hier uyt blijckt in hoe diep' en duysterachtige schuyl-plaetsen 3) de zielen der menschen door de geveynstheyt begraven worden, dewijlse haer selven soo seer gerustelick toegeven, datse sich niet en ontsien de liefkosingen, daer mede sy haer eygen selfs kittelen, te stellen tegen Godts oordeel: als of sy hem een stilstandt van recht verkondighden en opleyden. Maer de geloovige, die hen-selven oprechtelick in den boesem tasten, worden door een gheheel 4) andere sorghvuldigheydt benaeuwt en gepijnight. Wanneer derhalven een yeder voor sich selven soude reeckenen en overlegghen met wat grooter schuldt hy noch overladen is, en hoe wijt hy zy van de condity die hem is op-geleydt, soo soud' in de herten van alle menschen ontstaen, voor eerst, twijffel en wanckelmoedigheydt, en eyndtlick wanhoop en vertwijffelingh. Komt en siet nu alhier het gheloof onderdruckt en uytgebluscht. Want ongestadigh en wispeltuyrigh zijn, op en ne'er ghedreven wor | den, dobberen, twijffelen, wanckelen, en ten laetsten wanhopen, en is niet gelooven: maer gelooven is het gemoedt door een stantvastige versekertheydt en volle

Mitsgaders d'Apostel, dewelcke bewecrt dat het geloove verydelt is indien de belofte der gherechtigheydt hangbt aen d'onderhoudingh der Wet. Rom. 4. 14.

(p. 306.)

1) voortgangh. 2) is't dat. 3) vertreck-plaetsen. 4) veel.

gherustigheyt vast maken, en een borcht hebben daer ghy sekerlick rust en uwen voet vast set.

4. Ten anderen seght hy dat de belofte te niet worden en verdwijnen sal. Want indien de vervullinge der belofte hanght aen onse verdienst, wanneer sullen wy doch eyndtlick hier toe geraken dat wy Godes weldadigheydt verdienen souden? Jae dat meer is dit tweede punct volght uyt het eerste. Want de beloft' en sal niet vervult worden dan alleen in die ghene die deselve sullen ghelooft hebben. Als derhalven het geloof vervallen en vergaen is, soo en sal de belofte gheen kracht meer hebben. Daerom is d'erffenis uyt het gheloof, op datse door de genade soude zijn, om de belofte vast te maken. En sy is ten vollen vast ghemaeckt en bevestight, alsse steunt op de barmhertigheydt Godts alleen: want de barmhertigheydt en waerheydt zijn door eenen eeuwigen bandt onderlinghe t'samen ghevoeght, dat is: alles wat Godt barmhertighlick belooft, dat volbrenght hy oock getrouwelick. Alsoo stelt David eerst d'oorsaeck der saligheydt in de barmhertigheydt Godts, eer hy versoeckt dat Godt na sijn woort hem saligheyt geve. Laet, seght hy, uwe barmhertigheden tot my komen, en uwe saligheyt nae u woort. En wel te recht: want Godt en wordt door geen ander saeck bewogen om te belooven dan door sijn loutere barmhertigheydt. Hier behooren wy dan onse gantsche hope vast te maken, en ghelijck als diep in te steken en te vestigen, en niet te staen gapen nae onse wercken, om daer uyt eenig behulp te bekomen. Alsoo gebiedt oock Augustinus te doen: op dat ghy niet en denckt dat wy hier yets nieuws voort brengen. Christus, seght hy, sål in der eeuwigheydt in sijne dienstknechten regeeren. Dit heeft Godt belooft, dit heeft Godt gheseydt. Genoeght het u niet, dit heeft Godt ghesworen. Dewijl dan de belofte vast is niet nae onse verdiensten, maer na sijne barmhertigheyt: so en moet niemant vreesen te belyden dat gheen' daer van hy niet en kan twijffelen. Bernardus seght oock: Wie sal kunnen saligh zijn? seggen de Discipelen van Christus. Maer Christus antwoort, by de menschen is dat onmogelick, maer niet by Godt. Dit is ons gantsche vertrouwen, dit is onsen eenigen troost, dit is de geheele grondt van onse hoop. Maer hoewel wy van sijn macht versekert zijn, wat sullen wy nochtans seggen van sijnen wille? Wie is'er die weet of hy liefde, dan of hy haet weerdigh is? Wie heeft den sin des Heeren ghekent, of wie is sijnen raedtsman geweest? Hier moet

Ten anderen, dat oock de beloft' ydel is.

Dewelcke sonder het gheloof t'eenemael vervalt.

Psalm 119. 77.

Als nu het geloof op d'eenige barmhertigheydt Godts door Christus is rustende: so is de belofte overvloedelick bevestigt: 'twelck uyt Augustinus en Bernardus bewesen wort.

Augustinus in Psal. 88. tract. 1.

Bern. Serm. 5. in dedic. templi.

Eccles. 9. 1.

1. Cor. 2. 16.

ons nu het gheloof gantschelick te hulpe komen: hier moet de waerheydt ons onderstandt doen: op dat dat ghene 't welck van ons verborghen is in 't herte des Vaders, ons door den Geest geopenbaert worde, en dat sijnen Geest door sijn ghetuyghnis onse herten versekere dat wy kinderen Godts zijn. Versekere, seggh' ick, ons roepende en rechtveerdigende om niet en onverdient door 't gheloove: welcke roepingh en rechtveerdighmakingh zijn ghelijck als een middelpadt en doorgangh reyckende van d'eeuwighe predestinaty of voor-ordeningh tot de toekomende heerlickheyt. Laet ons dit aldus met korte woorden te samen vatten, de Schrifttuyre gheeft te kennen dat de beloften Godts niet vast en zijn, 't en zy dat die met een seker vertrouwen der conscienty worden aengegrepen. Waer twijffelingh of onsekerheydt is in de conscienty, daer verklaertse dat de beloften tot niet worden. Wederom betuyghtse dat de beloften niet anders en kunnen dan wanckelen en ongestadigh zijn, is 't datse berusten op onse wercken. So volght dan nootwendigh, ofte dat wy de rechtveerdigheyt verliesen, of dat onse wercken niet en moeten aengemerckt worden, maer dat het gheloof alleen de saecke moet uytrichten 1), het welcke van sulcker aert is, dat het d'ooren opent, en d'oogen sluyt: dat is, dat het gantschelick ghehecht is aen de beloft, en de gedachten afkeert van alle weerdigheyt of verdienst des menschen. Aldus wordt vervult de treffelicke voorseggingh des Propheten Zacharia: Dat wanneer d'ongerechtigheyt der aerde verdelght sal zijn, als dan een yeghelick sijnen vriendt sal roepen onder sijnen wijnstock en onder sijnen vyghe-boom. Alwaer de Propheet aenwijst, dat de geloovige geen ware vred' en hebben, dan naer het verkrijgen van de verghevingh harer sonden. Want men moet in de Propheten dese gelijckformigheyt waernemen, datse d'uytwendighe zegeningen Godts voorstellen als figuyren der geestelicker goederen, soo wanneerse van het Rijcke van Christus spreken. Daerom wordt oock Christus den Koningh des Vredes en onsen vrede genaemt: om dat hy alle de beroerten der conscienty stilt en ter neder leyt. Indien men vraeght, hoe en op wat wijse, soo moetmen komen tot sijn offerhande, daer door de Heere versoent is: want soo wie niet voor vast en seker houdt dat Godt bevredight is van wegen die eenige Versoeningh, door dewelcke Christus sijnen toorn ghedraghen heeft, die sal altijdt blijven vreesen en beven. Somma, onse vred' en is nerghens te soecken dan in de verschrickinghen en benaeuwtheden van Christus onsen Verlosser.

Ten anderen, door een seer bondigh argument, uyt het voorgeseyde te samen ghestelt, en door de klare voor-segginghen der Propheten verklaert.

Zach. 3. 9. 10.

Iesai. 9. 5, 6. Ephes. 2. 14.

5. Maer waer toe ghebruyck' ick een getuyghenis dat eenighsins duyster is? Paulus loochent 1) al-omm' dat den conscientien eenighe vred' of geruste blijdtschap gelaten wordt, 't en zy datmen voor 2) vast en seker houde dat wy door het geloove gerechtveerdight worden. Hy verklaert oock met eenen van waer ons die versekertheydt ontstaet, te weten: Om dat de liefde Godts in onse herten uytghestort is door den Heyligen Geest: als of hy seyde dat onse zielen niet en kunnen ghestilt worden, 't en zy dat wy sekerlick onderricht zijn dat wy Gode behaghen. Dat is oock de reden waerom hy in den naem van alle Godtvruchtighe uytroept: Wie sal ons scheyden van de liefde Godts, die daer is in Christus? Want wy sullen elck selfs 3) seer kleen en soet windeken schudden en beven tot dat wy dees' haven bezeylt hebben: Maer wy sullen daer en tegen oock in de duysternisse des doots gerust zijn, soo langh als Godt betoont dat hy onsen Herder en Leydtsman is. Derhalven die daer rallen en rabbelen dat wy door 't gheloove gherechtveerdight worden, om dat wy weder-geboren zijnde, door het leyden van een geestelick leven rechtveerdigh zijn, die en hebben nooyt de soetigheyt van Godes ghenade ghesmaeckt, datse vertrouwen souden dat Godt haer ghenadigh zijn sal. Waer uyt oock volght datse van de wijs' om wel te bidden niet meer kennis en hebben dan de Turcken en allerley ander' onheylige volckeren. Want, gelijck Paulus ghetuyght, het en is geen waerachtigh geloof 't en zy dat het ons voorspelle en ingeve dien seer soeten naem van Vader, jae 't en zy dat het ons den mont ontsluyt' om met een vrymoedigh geroep te segghen, Abba, Vader. 't Welck hy elders klaerder uytdruckt, seggende: Dat wy in | Christus hebben de vrymoedigheyt en den toegangh met vertrouwen door 't geloof aen hem. Dit en geschiedt voorwaer niet door de gave der wedergeboorte, dewelcke gelijcks' altijt onvolmaeckt is in dit vleesch, alsoo oock in sich heeft menigerley stof en oorsaeck om te twijffelen. Daerom moetmen tot dese remedy komen, dat de geloovige voor vast en seker houden, datse d'erffenis des Hemelschen Koninckrijcks door gheen ander recht en hebben te verwachten, dan om dats' in het lichaem van Christus ingelijft zijnde, om niet en uyt genaden rechtveerdigh geacht

Ten derden, door een openbaer bewijs des Apostels.

Rom. 5. 1. en vers 5.

Rom. 8. 35.

Psalm 23. 4.

Ten laetsten door de wederleggingh van het bedrieglick argument der teghen-sprekeren, te weten, dat wy niet daerom rechtveerdig en zijn, om dat wij weder-gheboren zijnde, geestelicker wijse leven.

De reden, waerom. Gal. 4. 6.

Ephes. 3. 12. (p. 307.)

1) moet stadt grijpen.

1) versaeekt. 2) als. 3) door allerley.

worden. Want wat belanght de rechtveerdighmakingh, het gheloof en brenght niet met allen by van het onse waer door het Godes ghenade verkrijghen soude, maer het ontfanght alleen van Christus 't geen ons ontbreeckt.

Het XIIII. Capittel.

Hoedanigh daer zy 't beginsel der rechtveerdighmakingh, en de gheduyrighe voort-gangh derselver.

De menschen zijn in den gantschen loop des levens,

EN op dat dese verhandelinghe 1) te klaerder worde, soo laet ons ondersoecken hoedanigh de gerechtigheydt des menschen wesen kan door den gantschen loop sijns levens. Wy sullen de menschen verdeelen in vierderley trappen of groepen 2). Want daer zijn sommighe menschen dewelcke met gheen kennisse Godts begaeft zijnde, versoncken leggen in afgodery: sommighe wederom die door de Sacramenten uyterlick de Kercke zijn ingelijft, verloochenen Godt door d'onheyligheydt hares levens, den welcken zy met den monde belijden, en zijn alleen Christenen nae den blooten naem en tytel: sommighe sijn hypocriten of geveynsde, die de boosheyt hares herten met een ydelen schijn bedecken: sommige zijn door Godes Geest weder-gheboren, en zijn neerstigh in 't betrachten van ware heyligheydt. In d' eerste, dewijlse na hare natuyrlicke gaven geoordeelt en geweerdeert moeten worden, en sal van den top hares hoofts tot de voet-sool toe niet een vonckskeń goets worden gevonden, 't en zy (mogelick) dat wy de Schriftuyr valsch willen maken, dewelcke van de kinderen Adams in 't algemeyn dit getuyghnis geeft: Dats' een boos en halsterrigh hert hebben, dat al het dichten hares herten quaedt is van der jeught aen, dat hare ghedachten ydel zijn, datse de vreeze Godts voor haer ooghen niet en hebben, dat niemandt onder haer verstandigh is of Godt soeckt; of om 't 3) met één woordt te segghen datse vleesch zijn: door welcken naem verstaen worden alle die wercken die door 4) Paulus worden opgetelt, hoererije, onreynigheyt, onkuysheyt, overdaedt, afgodery, fenijn-gevingh, vyandtschappen, twist, haet, toorn, gekijf, oneensheden, secten, nijdt, dootslagen, en voorts allerley vuyligheydt en grouwel die bedacht kan worden. Dit is quansuys de weerdigheyt der menschen daer op sy vertrouwen en hooveerdig zijn mogen. Indien onder hen eenige zijn van sulcken eerbaer-

(Margin: Of Afgoden-dienaers. — Of godtloose. — Of Hypocriten. — Of weder-geborene. — D'afgodendienaers zijn van alle gherechtigheydt ontbloot. — Ierem. 17. 9. Genes. 8. 21. Psalm 94. 11. en 14. 2. — Genes. 6. 3. — Gal. 5. 19. — Met godtloosheyt en ongerechtigheydt vervult. — T'eenemael elendigh en verloren voor Godt.)

1) handel. 2) benden. 3) En om. 4) van.

heyt der zeden dewelck' eenigen schijn van heyligheydt soude mogen hebben by de menschen: dewijl wy nochtans weten dat Godt d'uyterlicke gestalt niet en acht, so moet men door-dringhen tot de Fonteyn der wercken self, so 1) wy willen dats' eenigh vermogen sullen hebben tot rechtveerdigheyt. Men moet, seggh' ick, grondigh insien uyt wat ghesintheydt des herten die wercken voort komen. En al hoewel hier seer veel stof is om veel te segghen, nochtans ghemerckt de saeck met seer weynige woorden kan afgeveerdight worden, soo sal ick, soo veel doenlick is, in het onderwijsen kort zijn.

2. Voor eerst en ontkenn' ick niet dat alle de schoone gaven die in d'ongeloovighe gevonden worden, Godts gaven zijn. Ick en ben oock alsoo niet vervreemt van 't gemeen gevoelen, dat ick beweeren soude datter gheen onderscheyt en is tusschen de gerechtigheydt, matigheyt en billickheydt van Titus en Trajanus: en tusschen de verwoetheydt, onmatigheydt en wreetheyt van Caligula of van Nero: tusschen de schandelick' onkuysheydt van Tiberius, en tusschen d'onthouding en kuysheyt van Vespasianus: ende (om op de bysondere deugden of ondeughden niet langh te staen) tusschen d'onderhoudinge des rechts en der wetten, en tusschen de verachtinge der selver. Want daer is so grooten onderscheydt tusschen recht en onrecht, dat dit onderscheyt selfs in het doode beelt van dese 2) gesien wordt. Want wat salder doch in de werelt wel geordineert en geschickt blijven, indien wy recht en onrecht onder een mengen? Daerom heeft de Heere soodanigh onderscheydt tusschen eerlicke en schandelicke daden, niet alleen in het herte van yeder een ingedruckt: maer hy versterckt het oock dickwils door de bedieningh sijner voorsienigheydt. Want wy sien dat hy met veel zegeningen deses teghenwoordighen levens aen doet die gene die onder de menschen de deught betrachten. Niet dat die uyterlicke ghedaente der deught de minste weldaedt Godts soude verdienen: maer het belieft hem alsoo te betoonen hoe seer hem de ware gherechtigheydt ter herten gaet, dewijl hy niet en gedooght dat selfs d'uyterlicke en gheveynsde soude zijn sonder tijdtlicke vergeldingh. Waer uyt volght het gheen wy onlanghs beleden hebben, dat alle sulcke deughden, of liever beeltenissen der deugden, Godes gaven zijn, want daer en is geen dingh eenighsins prijselick, 't welck van hem niet voort en komt.

(Margin: Daer is nochtans groot onderscheydt tusschen sommige deugtsame, ende gheheel verdorvene. Welck onderscheydt te sien is, 1. in degaven Godts, 2. in d'onderscheydingh tusschen het geen eerlick en oneerlick is, 3. in de zegeninghen deses teghenwoordighen levens.)

3. Maer 't geen Augustinus schrijft is

1) is't dat. 2) dien.

Maer evenwel is al dat het welck van dese deugtsame gelaen wort, al hoewel 't prijselick schijnt te wesen, verdorven.

Lib. 4. contra Julian.

evenwel waerachtigh, dat alle die, die van de Religy des eenighen Godts vervreemt zijn, hoewelse van weghen den schijn der deught groot gheacht worden, niet alleen geen belooningh, maer oock veel meer straffe weerdigh zijn: om datse de reyne goederen Godts door de besmettingh hares herten verontreynigen. Want ofschoon se Godes instrumenten zijn om de ghemeenschap der menschen door rechtveerdigheyt, soberheyt, vriendtschap, matigheydt, kloeckheyt en voorsichtigheyt te bewaren en t'onderhouden: soo volbrengense nochtans dese goede wercken Godts seer qualick: want sy en worden niet door een oprechte begeert of liefde tot de deught, maer door enckel' eergierigheydt, of door eyghen liefd', of door eenigh' andere verkeerde gesintheyt van boose wercken afgehouden. Nae dien dan hare wercken door 1) d'onsuyverheyt des herten als van haren oorsprongh aen, verdorven zijn, soo en moghense niet meer onder de deughden ghestelt worden, dan d'ondeughden, dewelcke van wegen hare ghelijckheydt en over-een-komingh met de deught, plegen bedriegelick te zijn. Eyndtlick, dewijl wy weten dat het eenigh' en eeuwigh' eynde der gerechtigheyt is, datmen Godt diene: soo volght dat al dat, 't welck tot een ander' eynde gedaen wordt, met recht geen gerechtigheydt en mach genaemt worden. Nademael sy dan niet en sien op dat eynd' en ooghmerck het welck haer de wijsheydt Godts voor-steldt: of schoon haer | werck ten aensien van d'uyterlicke plicht en daedt schijnt goedt te zijn, soo is 't nochtans sonde, ten aensien en van wegen 't verkeert eynddoel 2) datse daer in voor hebben. Dienvolghens besluyt Augustinus, dat alle de Fabritii, Scipiones, Catones en diergelijcke Heydenen in hare treffelicke daden en wercken dese sonde begaen hebben, te weten, datse sonder het licht des geloofs zijnde, hare wercken niet en hebben ghericht of beleyt tot dat eynde, daer toe sy deselve hadden behooren te richten 3). En dats' oversulcks geen ware gerechtigheydt ghehadt en hebben: overmidts de werken gheoordeelt en gheweerdeert worden niet nae d'uytwendige daedt, maer nae 't eynde der selver.

1. Van weghen d'onsuyverheydt hares herten.

2. Door dien se afwijcken van het recht eynde.

(p. 308.)

3. Overmits sy verstoken zijn van Christus, buyten den welcken gheen leven en is.

1. Ioan. 5. 12.

4. Daer beneffens indien waerachtigh is 't gheen Joannes seght, datter gheen leven en is buyten den Sone Godts: soo loopen alle die, die gheen deel en hebben in Christus, hoedanige sy oock mogen zijn, en wats' oock souden mogen of doen poogen, nochtans met een vollen ren en loop tot het verderf en tot het oordeel des eeuwigen doodts. Dit is de reden waerom Augustinus aldus spreeckt: Onze Religy maeckt onderscheyt tusschen de rechtveerdighe en onrechtveerdige, niet door de Wet der wercken, maer door de Wet des gheloofs: sonder welck gheloof alle de wercken die goedt schijnen, in sonden verandert worden. Daerom schrijft de selvigh' Augustinus seer schoon in een andere plaets, wanneer hy den arbeydt en de vlytigheydt van soodanighe menschen verghelijckt by eenen dwaelachtigen loop. Want met hoe meer snelheydt 1) yemandt 2) buyten den wegh loopt, des te verder dwaelt hy 3) van het wit en perck af 4) en wordt oversulcks oock des te 5) ongheluckiger. Daerom beweert hy dat het beter is op den wegh te hincken, dan buyten den wegh te loopen. Ten laetsten is 't seker datse quade boomen zijn, want sonder de gemeenschap van Christus en is er 6) geen heylighmakingh. Sy moghen dan wel vruchten voort brenghen, die schoon en lieflick in d' oogh' en oock soet van smaeck zijn: maer gheensins die goedt zijn. Hier uyt sien wy lichtelick dat al dat, 't welck de mensch bedenckt, overleyt en verricht eer hy met 7) Godt versoent is door het geloof, vervloeckt zy, en niet alleen niet en deught tot rechtveerdigheyt, maer oock de verdoemenisse sekerlick verdient. En wat twisten wy doch hier van als of het een twijffelachtigh stuck waer, dewijl alreede door 't ghetuygenisse des Apostels is bewesen dat het onmoghelick is dat yemandt sonder geloof Gode behagen soude?

Lib. 3. ad Bonif. cap. 5.

Præfat. in Psalm.

't Welck met het seggen van Augustinus bevestight wort.

Hebr. 11. 6.

5. Maer 't bewijs hier van sal noch klaerder gesien worden, ist dat wy de natuerlicke condity des menschen en de ghenade Godts tegen malkanderen stellen. Want de Schriftuyr roept al-omm', dat Godt in den mensch niet met all' en vindt waer door hy soude worden aengeport om teghens den selven weldadigh te zijn, maer dat hy door sijn' onverdiende goedertierenheydt den mensch voorkomt. Want wat soude doch die gene die doodt is kunnen doen tot sijn levendighmaking? 't Is nu sulcks dat Godt geseydt wordt ons van den dooden op te wecken en tot een nieuwe creatuyr te maken, wanneer hy ons met sijn kennisse verlicht. Want wy sien dat de genade Godes t'onswaert dickwils (voornementlick by den Apostel) door desen tytel wordt aenghepresen: Godt, seght hy, die rijck is in barmhertigheydt, door sijne groote liefde daer mede hy ons lief gehadt heeft, oock doe wy doodt waren door

4. Van wegen de standt des natuerlicken mensches, beschreven door verscheydene Schriftuyrplaetsen, dewelcke ghetuyghen dat de mensch voor de weder-geboort' in sonden doot is, en in de weder-geboort' de eenige ghenade Godts prijsen en verkondigen.

Ioan. 5. 25.

Ephes. 2. 4.

1) van. 2) eynde. 3) beleyden.

1) hoe. 2) (met meerder snelheyt) 3) hoe hy oock verder. 4) (dwaelt). 5) [ ]. 6) [ ]. 7) [ ].

de misdaden, heeft [*ons*] levendigh gemaekt met Christus, &c. In een andere plaets daer hy onder het voorbeelt Abrahams van d'algemeene beroepinghe der gheloovigen han-
Rom. 4. 17. delt, seght hy aldus: 't is Godt die de doode levendigh maeckt, ende roept de dinghen die niet en zijn als of'se waren. Indien wy niet met all' en zijn, wat vermogen hebben wy dan? Daerom slaet de Heere dese vermetelheyt krachtiglick ter neder in de History van Job met dese woorden: Wie heeft my voor-
Iob 41. 2. ghekomen, dat ick [*hem*] soude vergelden? wat onder den gantschen Hemel is, is mijne.
Rom. 11. 35. Paulus dese spreuk verklarende, ghebruyckt die hier toe, te weten, dat wij niet en sullen dencken, dat wy yets tot God brenghen anders dan enckel schande van wegen ons' armoed' en gebreckelickheyt. Daerom als hy inde boven-aengehaelde 1) plaets wil bewijsen, dat wy door sijn genaed' alleen, en niet door onse wercken, tot de hope der saligheyt gekomen zijn, soo betuyght hy dat wy zijn
Ephes. 2. 10. sijn maecksel, door dien wy weder-geboren zijn in Christus Jesus tot goede wercken, die hy te voren bereyt heeft op dat wy daer in wandelen souden. Als of hy seyde, wie van ons kan sich beroemen dat hy door sijne gerechtigheyt Godt bewogen en verweckt heeft, nae dien ons eerste vermogen om goet te doen voort vloeyt uyt de weder-geboort? want wy zijn alsoo van naturen gestelt, datter eer Oly uyt een steen, dan een goedt werck uyt ons sal geperst worden. 't Is voorwaer wonder dat de mensch, die tot soo grooten schand' en smaetheyt veroordeelt en verstooten is, hem-selven noch yets durft toe-eygenen. Laet ons derhalven met dien treffelicken dienaer Godts bekennen: Dat wy
2. Tim. 1. 9. van den Heere geroepen zijn met een heylige roeping: niet nae onse wercken, maer nae sijn voornemen en genade: En dat de goe-
Titus 3. 4. dertierenheyt en liefde Godes onses Saligmakers t'onswaert verschenen is: Want hy heeft ons salig gemaeckt, niet uyt de rechtveerdige wercken die wy gedaen hebben, maer nae sijne barmhertigheyt: op dat wy door sijne genade gerechtveerdigt zijnde, tot erfgenamen des eeuwigen levens ghemaeckt souden worden. Door dese bekentenis berooven wy den mensch van alle gerechtigheyt tot het minste deelken toe, tot dat hy door de barmhertigheyt Godts alleen tot de hope des eeuwigen levens weder-geboren sal zijn. Want indien de rechtveerdigheyt der wercken yets toebrenght om ons te rechtveerdighen, soo wort met onwaerheyt geseydt dat wy door ghenade gherechtveerdight worden. d'Apostel en hadde voorwaer sijn eygen segghen 1) niet vergheten doe hy beweerde dat de rechtveerdighmakingh onverdient en uyt ghenaden is, dewijl hy oock in een ander plaets bewijst, dat de genade geen genade meer en Rom. 11. 6.
is, ist dat de wercken van eeniger weerde zijn. En wat wil doch de Heere anders te kennen gheven, als hy seght dat hy gekomen is om te roepen niet de rechtveerdige, Matth. 9. 13.
maer de sondaers? Indien alleen de sondaers toe-gelaten worden tot Christus, waer toe souden wy dan den toegangh tot hem soecken door versierde gerechtigheyt?

5. Door het ghetuyghnis van Iesaia.

6. Dese bedenckingh komt my nu en dan wederom voor, te weten, dat het te vreesen staet dat ick de barmhertigheydt Godts te kort doe, door dien ick soo seer sorghvuldelick arbeyd' om deselve te beweeren en voor te staen, even als ofse twijffelachtigh of onklaer ware. Maer dewijl onse boosheydt soodanigh is datse Gode nimmermeer en laet behouden 't gheen hem toekomt, 't en zy datse seer sterckelick te neder gheslagen worde, soo word' ick gedwongen hier op wat langer te staen. En na dien de Schriftuyr in dese saeck klaer ghenoegh is, soo wil ick my | liever met hare woorden, dan (p. 309.)
met de mijne behelpen. Als Jesaia het algemeene verderf des menschelicken gheslachts beschreven heeft, soo voeght hy daer 2) seer fraey d'ordre der herstellingh en vernieuwingh by 3). De Heere sagh het, ende Iesa. 59. 15.
het was quaedt in sijne oogen, datter geen recht en was. Dewijle hy sagh, datter niemandt en was, soo ontsettede hy sich, om datter geen Voorbidder en was: daerom bracht hem sijn arm heyl aen, ende sijne gerechtigheydt die ondersteunde hem. Waer is doch onse gerechtigheydt, indien het waer is dat de Propheet seyt, datter niemant en is die in het weder krijgen van sijn saligheyt den Heere te hulp komt? Alsoo oock een ander Propheet, daer hy den Heere invoert, handelende van de sondaers met hem te versoenen: Ik sal my met u verloven eeuwighlick in gerechtigheydt, oordeel, genaed' en barmhertigheyt. Ick sal segghen tot den ghenen die gheen barmhertigheydt en heeft verkregen, ghy hebt barmhertigheydt verkregen. Indien dit verbondt, waer in sonder twijffel ons' eerste vereenigingh met Godt vervat is, op de barmhertigheydt Godes steunt, soo en heeft ons' eyghen gerechtigheydt geenen grondt. En voorwaer ick soude wel van den ghenen, dewelcke verdichten dat de mensch

Met den welcken oock Hosea over een stemt, Cap. 2. vss. 18, 22.

1) boven-verhaelde.

1) sich selven. 2) (op). 3) [ ].

met eenighe gherechtigheydt der wercken Gode te gemoet gaet, begeeren te verstaen ofse meenen datter gantschelick eenighe rechtveerdigheydt zy behalven die rechtveerdigheyt die Gode aengenaem is. Indien het dolligheydt is sulcks te dencken: hoe soude doch yets aengenaems Gode kunnen toekomen van sijne vyanden, dewelck' hy gheheel en al met all' hare wercken verwerpt? Ick segghe dat de waerheydt ghetuyght dat wy alle te samen doodtlicke en openbare vyanden Godts zijn, tot dat wy gerechtveerdight wesende, worden aengenomen in sijn vriendtschap. Indien de rechtveerdighmaking is het beginsel der liefde, wat rechtveerdige wercken kunnender dan gaen voor de selvighe? Daerom is 't dat Joannes, op dat hy dien verderffelicken hooghmoedt weeren en wech nemen soude, so neerstigh ons vermaent en leerdt dat wy hem niet eerst en hebben lief ghehadt. En dit selvighe hadde de Heere alreed' in voortijden gheleert door sijnen Propheet: Ick sal, seght hy, haer-lieder afkeeringe genesen, ick salse vrywillighlick liefhebben: want mijn toorn is van hem ghekeert. Indien sijn liefde sich van selfs tot ons ghekeert heeft, soo en wordtse voorwaer door onse wercken niet verweckt en aengeport. Maer het on-ervarene gemeene volck meent dat daer mede niet anders en wort beduydt, dan dat niemant en heeft verdient dat Christus onse verlossinge volbrengen soude: doch dat wy door onse wercken gheholpen worden om tot het besit en ghenot der verlossinghe te gheraken. Jae 't is veel eer waerachtigh, ofschoon wy door Christus verlost zijn, dat wy nochtans duysternis, en erfgenamen des doodts, en Godes weder-partijen zijn, tot dat wy door de roepingh des Vaders in Christus gemeenschap in-gelijft worden. Want Paulus leert dat wy van ons' onreynigheden door 't bloet van Christus niet eer en worden ghesuyvert en ghewasschen, dan als de Geest die suyveringh in ons te wege brenght. Petrus willende dit selvige seggen, verklaert dat de heylighmakingh des Gheestes krachtigh en dienstigh is tot de gehoorsaemheyt en besprenginge des bloets van Christus. Indien wy door den Geest besprenght worden met het bloet van Christus tot reynighmakingh, laet ons dan niet meenen dat het met ons, eer wy alsoo besprenght zijn, anders gestelt is, als met een sondaer die van Christus is afghescheyden. Laet dan dit vast blijven, dat het beginsel van onse saligheyt, is gelijck een weder-opstanding van de doodt tot het leven: Want wanneer ons om Christus wille gegeven is in hem te gelooven, als dan beginnen wy eerst uyt de doodt te komen in het leven.

Desghelijcks oock Paulus en Ioannes.

Rom. 5. 6, 10. Coloss. 1. 21.

1. Ioan. 4. 10.

Hosea 14. 5.

6. Door een seer krachtighe reden, dewelck wech neemt de dwalingh van de ghemeyne lieden, die de gerechtigheydt hunlieder wercken vermengen met de verlossingh ons door Christus verkregen.

1. Cor. 6. 11.

1. Petr. 1. 2.

7. Hier onder wordt begrepen de tweed' en derde soort van 1) menschen, die in de boven-ghestelde verdeeling is aangeteeckent. Want d'onsuyverheydt der conscienty bewijst dat de sulcke door Godes Gheest noch niet en zijn weder-geboren. En wederom is dit, te weten, datse niet weder-geboren zijn, een teeken datse geen gheloof en hebben. Waer uyt dan voorts blijckt, datse met Godt noch niet en zijn versoent, en datse voor sijn aenghesicht noch niet en zijn gerechtveerdight: dewijl men dese goederen alleen bekomt door het geloove. Wat kunnen de sondaers die van Godt vervreemt zijn, voortbrenghen anders dan 't gheen grouwelick is in sijn oordeel? Met dit dwase vertrouwen zijn alle godtloose menschen opgheblasen, en bysonderlick de hypocriten en gheveynsde, te weten, ofschoonse by haer selven bewust zijn dat haer gantsche hert met onreynigheyt vervult is, datse nochtans wanneers' eenige toon-schijnige werken doen, deselve soo weerdigh achten, dat die van Godt niet en behooren versmaet te worden. Hier uyt ontstaet in haer dat verderffelick misverstant, datse schoon van haer boos' en ongoddelick hert overtuyght zijnde, nochtans niet en kunnen ghebracht worden tot dese belijdenis, datse ledigh en bloot zijn van gherechtigheyt. Want al hoewelse bekennen datse onrechtveerdigh zijn, dewijlse sulcks niet en kunnen ontkennen, soo schrijvense nochtans haer selven eenighe gerechtigheydt toe. Dees' ydelheyt wederleyt wederleyt de Heere treffelick door den Propheet: Vraegt, seght hy, nu de Priesters de Wet, seggende: Siet, yemant draeght heyligh vleesch in de slippe sijnes kleets, ende hy raeckt met sijne slippe aen het broot, of aen het moes, of aen den wijn, of aen de olye, of aen eenighe spijse, sal het heyligh worden? ende de Priesters antwoordden ende seyden: Neen. Ende Haggai seyde: Indien yemant die onreyn is van een doodt lichaem, yets van die dingen aenroert, sal het onreyn worden? Ende de Priesters antwoordden, ende seyden: Het sal onreyn worden. Doe antwoordde Haggai, ende seyde: Alsoo is dit volck, ende also is dese natie voor mijn aengesichte, spreeckt de Heere, ende alsoo is al het werck hunlieder handen: ende wat sy daer offeren, dat is onreyn. Och of deze uytspraeck 2) by ons volkomen gheloof verkrijghen, of ter deghen in onse ghedachtenis wortelen konde. Want daer en is niemandt, al hoewel andersins sijn gantsch

De tweede en derde soort vervat de godtloose ghenaemde Christenen en Hypocriten, van dewelcke niet anders voort en komt dan het gheen gantsch verdoemelick is.

Ghelijck de Propheet Haggai getuyght. Hagg. 2. 12.

1) bende der. 2) spreuck.

leven boos is, die sich wil laten wijs maken en onderrechten van 't geen de Heere alhier klaerlick betuygt. Soo haest als yemant van d'allerbooste, een of twee plichten der Wet volbracht heeft, soo en twijffelt hy niet of sulcks wort hem tot gerechtigheydt toe-gereeckent. Maer de Heere roept hier teghen dat daer uyt geen heylighmakingh behaelt en wordt, 't en zy dat het herte te voren wel ghereynight zy. Ende daer mede niet verghenoeght zijnde, soo betuyght hy voorts dat alle de wercken die van de sondaers voort ghebracht worden door d'onreynigheyt hares herten worden besmet. Verre zy dan den tytel der gherechtigheydt van die wercken, die door des Heeren mondt van onreynigheyt aengheklaeght 1) en veroordeelt worden. En met hoe schoonen ghelijckenisse bewijst hy dat? Want yemant had | de kunnen teghenwerpen 2), dat dat geen 't welck de Heere geboden heeft, onveranderlick heyligh is. Maer de Heere seght daer teghen, dat het niet wonder en is, dat die dingen die in de Wet des Heeren gheheylight zijn, door d'onreynigheydt der boosen bevleckt worden: dewijl een onreyne hant het heylige verontheylight, wanneers' het aenraeckt.

Tegen-werpingh. (p. 310.)

Antwoort.

Daer nae getuyght sulcks oock Iesaia. Iesa. 1. 13. Siet oock het 58. Capit. des selvighen Propheets.

8. Dese selvige saeck vervolght hy seer treffelick by Jesaia: En brenght, seght hy, niet meer vergeefschen offer, het reuck-werck is my een grouwel: Uwe nieuwe maenden, en uwe gesette hoogh-tijden hatet mijne ziele, sy zijn my tot eenen last, ick ben moede gheworden [*die*] te draghen. Ende als ghy-lieden uwe handen uytbreydet, verberghe ick mijne ooghen voor u, oock wanneer ghy het gebedt vermenighvuldigt, en hoore ick niet: [*want*] uwe handen zijn vol bloedts. Wasschet u, reynighet u, doet de boosheydt uwer handelinghen van voor mijne ooghen wech. Wat beduydt dat dat de Heere sulck een walgingh heeft aen d'onderdanigheydt sijner Wet? Jae maer de Heere en verwerpt alhier niet met allen van 't gheen met d'oprechte ghehoorsaemheydt sijner Wet over een komt, welcke gehoorsaemheydt, ghelijck hy al-omme leert, tot haer beginsel heeft d' ongeveynsde vreese sijns naems. Waer dese vreese niet en is, daer zijn alle de dinghen die hem ghe-offert worden, niet alleen beuselingen, maer oock stinckende en vervloeckte vuyligheden. Laet nu de Hypocriten henen gaen, en de boosheydt die in haer hert verborgen is behoudende, neerstigheydt aenwenden om door hare wercken Godt aen haer te verbinden. Maer sy sullen hem

1) beklaeght. 2) voorwerpen.

soo doende meer en meer terghen. Want d'offerhanden der godtloosen zijn hem eenen grouwel: 't Gebedt der ghenen die oprecht zijn, is hem alleen aenghenaem. Soo stellen wy dan buyten twijffel, 't welk oock seer wel bekent behoort te wesen dengenen die maer redelick in de Schriftuyr ervaren zijn, dat selfs de alder-schoonst-schijnende wercken van die menschen, die noch niet waerlicks en zijn gheheylight, soo verr' af zyn van de rechtveerdigheydt die voor Godt gheldt, datse voor sonden geoordeelt en geacht worden. En daerom hebben die seer waerachtelick gesproken, dewelcke gheleert hebben dat de persoon by Godt gheen gunst en verkrijght door de wercken: maer dat daer-en-teghen de wercken als dan eerst Gode behaghelick zijn, wanneer de persoon te voren voor Godts aenschijn gunst en genade gevonden heeft. En dees' ordre moet eerbiedighlick waerghenomen worden, tot dewelck' ons de Schriftuyr met der handt leydet. Moses schrijft dat de Heere ghesien heeft op Abel, en op sijne wercken. Siet ghy wel dat hy aenwijst dat de Heere den menschen ghenadigh is, eer hy hare wercken aensiet? Daerom moet de heylighmakingh des herten voor gaen, opdat de wercken die van ons voort komen, goedertierlick van Godt moghen aengenomen worden. Want het segghen 1) van Jeremia grijpt altijt plaets: Dat d'ooghen des Heeren de waerheydt en oprechtigheydt aensien. Voorts heeft de Heylighe Geest door den mondt van Petrus betuygt: Dat de herten door 't geloof alleen gereynight worden, waer uyt dan blijckt dat het eerste fondament is in het waerachtigh' en levendige geloove.

Midtsgaders Salomo. Prov. 15. 8.

Augustinus en Gregorius. August. Lib. de pœnit. & Gregor. cujus verba referuntur 3. quæst. 7.

Genes. 4. 4.

Ierem. 5. 3.

Actor. 15. 9.

9. Laet ons nu bemercken wat voor rechtveerdigheyt die menschen hebben, die van ons in de vierde groep 2) gesteldt zijn. Wy bekennen, wanneer ons Godt door het tusschen-komen van Christus gerechtigheyt met hem-selven versoent, en door het schencken van de ghenadighe vergevinge der sonden voor rechtveerdig' houdt: dat met sulcken barmhertigheydt oock 't samen gevoegt is dese sijne weldadigheyt, dat hy door sijnen H. Geest in ons woont, door wiens kracht de begeerlickheden onses vleesches daghelicks meer en meer worden ghedoodt: en wy gheheylight, dat is den Heere toe-ge-eyghent tot ware reynigheydt des levens, dewijl hy onse herten tot d'onderdanigheyt der wet fatsoeneert en bequaem maeckt. So dat dit is onsen voornaemsten wille, sijnen wille te dienen, en sijn eer' alleenlick op alle manieren te

Onder de vierde rey en groep behooren de weder-geborene.

1) de spreuck. 2) bende.

Dese hoewel sy door de leydinge des Heylighen Geestes den rechten wegh wandelen,

bevorderen. Maer als wy oock schoon door de leydinge des Heylighen Geestes in de weghen des Heeren wandelen, opdat wy nochtans ons selven verghetende, niet en souden groots en opgheblasen worden, soo blijven in ons nog eenighe overblijfselen der onvolmaecktheydt om ons oorsaeck te gheven tot ootmoedigheydt en vernederingh. Daer en is niet een rechtveerdige, seydt de Schriftuyr, die goet doet ende niet en sondight.

1. Reg. 8. 46.

Zoo is nochtans het beste dat sy voort brenghen, door d'onreynigheyt des vleesches bevleckt en verdorven.

Wat voor een gerechtigheydt sullen sy dan als noch uyt hare wercken verkrijghen? Ick segghe ten eersten dat het alder-beste 't welck van haer ghedaen en voort ghebracht kan worden, nochtans altijt door eenigh' onsuyverheydt des vleesches besprenght en verdorven, en ghelijck als met wat droessems vermenght is. Laet, segg' ick, een heylig dienstknecht Godts uyt sijn gantsch leven uitkiesen het alder-uytnemenste werck 't welk hy in den loop sijns levens sal meenen ghedaen te hebben, laet hem alle de deelen daer van heen en weer wel over-leggen: Hy sal sonder twijffel erghens bevinden yets dat na de verdorventheyt des vleesches smaken sal, want onse wackerheyt en veerdigheyt om goet te doen en is nimmermeer soodanigh alsse behoort te wesen, maer daer is in ons veel swackheyts waer door den loop in 't goede verachtert wordt. En hoewel wy sien dat de smetten daer mede de wercken der Heyligen besprenght worden, niet kleyn noch duyster en zijn, onderstel 1) nochtans eens 2) dat hare wercken maer seer weynig zijn bevleckt:

Bysonder wanneerse komen voor den Richterstoel Godts.

Maer seght my, sullen die den ooghen Godts niet qualick bevallen, voor dewelcke de Sterren selfs niet reyn en zijn? Wy sien derhalven datter niet een werck van de Heylige voort en komt, 't welck niet en verdient met schande beloont te worden, indien 't in sich selven aengemerckt en geweerdeert wordt.

Daer beneffens is oock eene eenighe misdaedt ghenoegh om alle ghedachtenis der voorleden rechtveerdigheydt uyt te wisschen.

10. Daer beneffens ofschoon het gheschieden konde, dat wy eenighe gantsch suyvere en volmaeckte wercken hadden, so soude nochtans één sonde genoegh zijn om alle de gedachtenis van onse vorige gerechtigheydt uyt te wisschen en uyt te doen, ghelijck de Propheet spreeckt. Waermede Jacobus oock over een stemt, als hy seght: Soo wie in één dingh overtreedt, die is in allen schuldigh gheworden.

Ezech. 18. 24.
Iacob. 2. 10.

Dewijl nu dit sterffelick leven nooyt reyn of ledigh en is van sonde, soo en soude de gantsche gerechtigheyt die wy mochten verkregen hebben, als door de steedts aen een volghende sonden verdorven, onderdruckt, en verloren zijnde, voor Godts aenschijn niet komen, noch ons tot rechtveerdigheyt toe-gereeckent worden. Eyndelick wanneermen handelt van de rechtveerdigheydt der wercken, so moet het gebodt, en niet het werck der Wet worden aengesien. Indien men derhalven de rechtveerdigheyt soeckt uyt de Wet, soo sullen wy te vergeefs een werck of twee te voorschijn brengen: maer de aenhoudende 1) gehoorsaemheyt der Wet is ons daer toe van nooden. | (p. 311.) Soo en wordt ons dan de verghevinghe der sonden, van dewelcke wy ghesproken hebben, niet eenmael (ghelijck veel menschen sottelick meenen) van Gode tot rechtveerdigheydt toegereeckent, op dat wy verghevinghe van ons vorigh' leven verkreghen hebbende, daer nae de rechtveerdigheyt in de Wet soecken souden: want alsoo souden wy tot een valsche hoop' gebracht, en niet anders dan bedroghen en bespot worden. Want nadien ons gheen volmaecktheydt en kan geworden, soo langh als wy met dit vleesch bekleedt zijn, na dien oock de Wet de doodt en verdoemenisse verkondight allen dien die gheen volkomen gherechtigheydt door hare wercken en sullen volbracht hebben: so sal de Wet altijdt stoff' hebben om ons te beschuldigen en te verdoemen, indien Godts barmhertigheydt haer niet teghen en gingh, en ons door een geduyrige quytscheldinge der sonden nu en dan van haer oordeel niet vry en verklaerde.

Daerom en kunnense geensins door de wercken gherechtveerdight worden.

Derhalven blijft dit 't welck wy in 't eerste gheseydt hebben, altijdt vast en seker. Indien wy na onse weerdigheydt geweerdeert worden, dat wy niet tegenstaend' alles wat wy oock souden mogen bedencken of beginnen, nochtans met all' onse wercken en betrachtinghen de doodt en verdoemenisse weerdigh zijn.

De voor-ghenoemde twee redenen kortelick verhaeldt zijnde, soo wort de derde daer by ghevoeght tegen de Sophisten, dat, namelick, de Schrift klaerlick ghetuyght, hoewel de weder-geborene veel goede wercken hebben, datse nochtans alleen door het gheloof en de toereeckeningh der gherechtigheydt van Christus gerechtveerdigt zijn.

11. Op dese twee dinghen moeten wy vast staen en aendringen, te weten, datter geen werck eens Godtsaligen t'eeniger tijdt en zy gheweest 't welck niet verdoemelick en soude zijn, indien het door Godes strengh oordeel wierdt beproeft en ondersocht. Bovendien 2) ofschoon er sulck een werck mochte ghetoont worden, ('t welck gheen mensch doen en kan) dat nochtans dat werck door de sonden, waermede de wercker self sonder twijffel bevangen is, gheschonden en verontreynight wordt, en alle sijn' aenghenaemheydt verliest. En dit is den voornaemsten grondt daer in desen gantschen handel bestaet. Want tusschen ons en de verstandighste Schoolleeraers en is geenen strijt, aengaende het beginsel der rechtveerdighmakingh, dewijl wy

1) neemt het. 2) soo.

1) geduyrige. 2) desen.

met malkanderen hier in eens zijn, dat de sondaer van de verdoemenisse verlost wordt en rechtveerdigheydt verkrijght sonder sijne verdiensten, ende dat door de verghevinghe sijner sonden. Uytghenomen alleen dat sy onder het woordt rechtveerdighmakingh begrijpen de vernieuwingh, in dewelcke wy door Godts Geest verandert worden tot de ghehoorsaemheydt der Wet. Ende sy beschrijven de rechtveerdigheyt van een weder-geboren mensch aldus: Dat de mensch door 't gheloove in Christus eenmael met Godt versoent zijnde, door sijne goede wercken rechtveerdigh gheacht wordt by Godt, en van weghen de verdienst der selver aenghenaem
Rom. 4. 13. is. Maer de Heere verklaert daer teghen, dat hy Abraham het gheloof heeft toe-gereeckent tot rechtveerdigheydt, niet in dien tijdt doe hy noch d'afgoden diende, maer doe hy alreede veel jaren lang in heyligheydt des levens uytgemuntet hadde. Soo hadde dan Abraham langhen tijdt Godt ghedient uyt een reyn hert, en sulcken ghehoorsaemheydt der Wet bewesen, als van een sterflick mensch bewesen kan worden: en nochtans is sijn rechtveerdigheyt in het geloove gelegen. Waer uyt wy, nae de reden-cavelinghe van Paulus, besluyten dat hy die niet gehadt en heeft uyt de wercken. Van gelijcken wanneer by den Pro-
Habak. 2. 4. pheet gheseydt wordt: De rechtveerdighe sal uyt den geloove leven: soo en wordt aldaer niet ghesproken van de godtloose en onheylighe menschen die de Heere tot den geloove bekeeren en rechtveerdigen soude: maer die woorden worden tot de gheloovighe ghesproken, en den selven wordt het leven belooft uyt den gheloove. Paulus neemt oock alle twyffel en swarigheyt wech, wanneer hy tot versterckinghe van dit ghevoelen dese woorden van David
Rom. 4. 7. Psalm 32. 1. by brenght: Saligh zijn die welckers ongerechtigheden vergeven zijn. En 't is seker dat David spreeckt niet van de godtloose, maer van de geloovige, waer van hy er 1) een was: want hy sprack uyt het gevoel van sijn eyghen conscienty. Soo moeten wy dan dese ghelucksaligheydt niet alleen eenmael hebben, maer oock door ons' gantsch leven behouden.
2. Cor. 5. 18. Eyndelick betuyght hy dat de bootschap van de ghenadige versoeningh met Godt niet en wordt verkondight voor een dagh of twee, maer altijdt en aenhoudend 2) in de Kerck plaets heeft. Dien-volgens en hebben de gheloovige tot het eynde van haer leven toe gheen andere rechtveerdigheyt dan die, die aldaer beschreven wordt. Want Christus blijft altijdt een Middelaer om ons met den Vader te versoenen. En de kracht sijns doodts duyrt eeuwighlick: te weten: d'afwisschingh, de voldoeningh, de versoeningh, en eyndelick de volmaeckte gehoorsaemheydt, waer door all' onse ongherechtigheden bedeckt worden. Paulus en seght oock niet dat wy 't begin der saligheydt hebben uyt genade, maer dat wy door de genade saligh gemaeckt zijn, en niet uyt de wercken, op dat sich niemandt en roeme. Ephes. 2. 8.

Der School-leeraren bedrieghelick argument teghen de voor-genoemde Leer van de vierde groep der menschen.

12. De uytvluchten die de School-leeraers alhier soecken om t'ontkomen, en kunnen haer niet helpen. Sy segghen dat de goede wercken door haer inwendige weerdigheyt van soo grooten weerde niet en zijn datse genoeghsaem souden wesen om de gerechtigheydt te verkrijgen: maer dat het komt van de ghenade waer door deselve van Godt worden aengenomen, datse soo veel vermoghen. Daer beneffens, dewijl sy ghedronghen worden te bekennen dat de rechtveerdigheydt der wercken in dit leven altijdt onvolmaeckt is, soo staense toe dat wy soo langh als wy leven, verghevinge der sonden van doen hebben, waer door 't ghebreck der wercken mochte worden vervult: maer dat de sonden die van ons bedreven worden, door d'overtollighe wercken worden gheboet en versoent. Ick antwoorde daer op, dat d'aennemende genade, soose die noemen, geen andere genaed' en is dan de genadige goedtheydt des Vaders waer door hy ons omhelst in Christus, wanneer hy ons met d'onnooselheyt en gerechtigheyt van Christus bekleedt, en de selvig' ons toe-reeckent, soo dat hy ons om der selver wille voor heylige, reyne en onnoosele houdt en oordeelt. Want Christus gherechtigheydt (dewelcke gelijckse alleen volmaeckt is, alsoo oock alleen voor Godts aenghesicht bestaen kan) moet in onse plaets gestelt worden, en als een borge voor Godts ghericht en oordeel verschijnen. Als wy met dese gerechtigheydt voorsien en begaeft zijn, soo verkrijghen wy sonder ophouden vergevinge der sonden in het gheloove. Wanneer onse vuyligheden en de smetten onser onvolmaecktheden door de reynigheydt van dese gherechtigheydt zijn omset en omhangen, soo en worden ons de selvige niet toe-gereeckent: maer sy worden als begraven toe-gedeckt, op datse in 't oordeel Godts niet en souden komen: tot dat d'uyre sal ghekomen zijn daer in d'oude mensch t'eenemael in ons ghedoodt en vernietight zijnde, de Goddelicke goedtheyt ons met den nieuwen Adam in de salige vrede sal ontfanghen: om aldaer den dagh des Heeren te verwachten, op den welcken wy onverderffelicke lichamen verkregen hebbende, sullen 1. Cor. 15. 53, 54. (p. 312.)

Antwoort.

1) [ ]. 2) gheduyrigh.

worden over-gebracht in de heerlickheydt des Hemelschen Koninckrijks.

Verklaringhe deser antwoort.

13. Indien dit waerachtigh is, so en kunnen voorwaer gheenighe van onse wercken uyt haer selven ons by Godt aengenaem en lieftalligh maken: ja sy en kunnen oock selfs niet behagelick zijn, dan alleen voor so veel de mensch, door de gherechtigheydt van Christus bedeckt zijnde, Gode behaeght, en de verghevinghe sijner sonden verkrijght. Want Godt en heeft niet belooft dat hy eenighe sekere wercken met het leven sal beloonen: maer hy verklaert en segt alleen dat die leven sal die dese gheboden doet: stellend' aen d'ander zijde dien wel-bekenden vloeck tegen alle de gene die niet en sullen blijven in alles. Waer mede ten vollen wederleyt wordt dat ghedichtsel van de gekloofde of gedeelde rechtveerdigheydt, dewijl in den Hemel geen andere rechtveerdigheydt en wordt toegelaten, dan de geheele onderhouding en gehoorsaemheydt der Wet. Niet bondigher en is oock 't geen sy plegen te rallen van de genoegh-doening door overtollige wercken. Want wat? Vervallense niet altijdt wederom tot die uytvlucht die hen alreede benomen is? te weten, dat die, die de Wet ten deele volbrenght, tot so verre toe rechtveerdigh is door de wercken? Sy gaen 1) al t'onbeschaemdelick uyt als van 2) een seker en gewis stuck, van yets 3) 't gheen geen verstandigh mensch haer en sal toestaen. De Heere ghetuyght soo dickwils dat hy geen gerechtigheydt der wercken en erkent dan die die in de volkomen' onderhoudinghe sijner Wet bestaet. Wat grooter boosheydt is dit, dat wy dese gherechtigheydt niet hebbende, nochtans ick en weet niet op wat stuckskens van eenighe weynighe wercken roemen, en daer toe noch arbeyden, om 't gheen ons ontbreeckt door andere voldoeninghen te koopen of te verkrijgen, op dat wy niet en souden schijnen van allen roem berooft te zijn, dat is Gode gheweken en d'eere ghegeven te hebben. Ick segg' alleen dat die, die so ongeschickt zijn, gheensins en overlegghen wat een vervloeckt dingh de sonde voor Godt zy. Want sy souden voorwaer verstaen dat de gantsche rechtveerdigheyt der menschen op eenen hoop versamelt, niet en kan ghenoegh zijn om voor eene sonde te voldoen. Want wy sien dat de mensch door eene misdaedt also van Godt verworpen en verbannen is geweest, dat hy te ghelijck alle middelen verloren heeft om sijn saligheydt wederom te bekomen. Soo is dan de macht der Voldoeningh wech ghenomen, waer mede soo sich yemant pluym-strijckt, die en sal voorwaer Gode nimmermeer voldoen: den welcken geen dingh dat van sijne vyanden voort komt welbehagelick 1) of aenghenaem is. Ende 2) alle dieghene 3) zijn sijne vyanden, die hy voorghenomen heeft de sonden toe te reeckenen. Derhalven moeten onse sonden gedeckt en vergeven zijn, eer Godt eenige van onse wercken aensiet. Waer uyt volght dat de vergevinge der sonden onverdient is, dewelcke booselick gelastert wort van die, die eenige voldoeningen op de baen brengen. Laet ons dan, volghens 't exempel des Apostels, die dinghen die achter rugghe zijn vergetende, en ons streckende tot het ghene dat voor ons is, loopen in onse loop-baen en voort gaen tot den prijs van onse Hemelsche roepingh.

Levit. 18. 5.

Dewelcke dat gedichtsel van de stucks-wijse gerechtigheydt en van de voldoeninge door d'overtollighe wercken wederleydt.

Gen. 3. 17.

Eerstelick, om dat sodanige gedichtselen noodtsakelick moeten vallen, so haest de voldoeningen wech genomen worden.

Philip. 3. 13.

14. En hoe komt doch het roemen van overtollige wercken over een met het ghene dat ons is gheboden, te weten, dat wy alles wat ons bevolen is gedaen hebbende, sullen seggen dat wy onnutte dienstknechten zijn, ende niet meer en hebben ghedaen dan wy schuldigh waren? Sulcks voor Godt segghen en belijden, en is niet veynsen of liegen: maer het is by sich selven vast stellen en houden 't geen' men bevindt seker en ghewis te zijn. Soo vereyscht dan de Heere van ons dat wy oprechtelick ghevoelen en by ons selven bedencken sullen dat wy hem gheen diensten en bewijsen, waertoe wy niet en souden gehouden zijn 4), maer dat den gantschen dienst die wy hem geven, een schuldt is die wy hem schuldigh zijn. En dat met recht: want wy zijn sijne dienstknechten met soo veel dienstplichten 5) aen hem verpandt en verbonden, dat wy niet machtigh en zijn die alle te volbrenghen, alwaer 't dat alle onse ghedachten en alle onse ledematen verwisselt en verandert wierden in diensten en plichten der Wet. Daerom gelden dese woorden: Wanneer ghy-lieden alles sult ghedaen hebben wat u bevolen wordt, even soo veel als of in eenen mensch meer dan alle de wercken van alle menschen versamelt waren. Hoe souden wy dan (die in geen enckel opsicht 6) tot dese mate ghekomen zijn) durven roemen dat wy meer wercken hebben gedaen dan wy schuldigh waren te doen? Dat hier oock niemant tegen en werpe, dat een mensch wel eenighe wercken soude kunnen doen boven de ghene die hy schuldigh is, ofschoon hy in eenighen deele de schuldighe wercken en plichten niet en volbrenght. Want wy moeten dit t'eenemael voor vast en seker houden, dat ons geen dingh, 't zy dat het

Ten anderen, om dat ons dit gebodt van Christus: Als ghy alles sult gedaen hebben, &c. veel anders te kennen geeft. Lucas 17. 10.

1) nemen. 2) tot sich als. 3) [ ].

1) lief-getal. 2) (die). 3) [ ]. 4) daer in wy niet en souden gehouden zijn. 5) ghedienstigheden. 6) nerghens nae.

den dienst Godts, 't zy dat het de liefde betreft, en kan in den sin komen, 't welck niet en is begrepen onder Godes Wet. En indien het een deel der Wet is, soo en laet ons niet roemen van onse vrywillighe mildtdadigheydt en toegift, dewijl wy daer toe noodtsakelick verbonden zijn.

Teghen-werping genomen uyt de beroeminge van Paulus. 1.Cor.9.1,12.

15. En tot bewijs van d'overtollige wercken, wordt t'onrecht voort gebracht den roem van Paulus, daer med' hy roemt dat hy onder die van Corinthen willens afstandt ghedaen heeft van sijn recht, 't welck hy andersins hadde kunnen ghebruycken, indien hy ghewilt hadde: en dat hy hen-luyden niet alleen en heeft bewesen 't geen' hy uyt kracht van sijn ampt schuldigh was te bewijsen, maer dat hy oock boven sijnen schuldigen plicht gedaen heeft 't gheen hy ongehouden was te doen. Maer men behoorde te letten op de reden en oorsaeck die aldaer aengeteeckent staet, te weten, dat hy dat ghedaen heeft op dat hy den swacken geen aenstoot en soude gheven. Want de boose en bedriegelicke Leeraers sochten door desen schijn der goetwilligheydt haer selven den menschen aen te prijsen, op datse haren schadelicken leerstucken gunst en aengenaemheydt verkrijghen, en het Euangelium hatelyck 1) maken souden: soo dat Paulus haer door soodanigen middel en practijck' moest verhinderen en teghen gaen, of andersins de Leere van Christus in perijckel stellen. Wel aen dan: Indien het een Christen-mensch vry staet yemanden ergernis te geven, wanneer hy sulcks kan verhinderen, soo bekenn' ick dat d'Apostel Gode bewesen heeft 't geen hy niet schuldigh en was: maer indien dit, 't welck Paulus dede, van eenen voorsichtighen Dienaer des Euangeliums met recht vereyscht wort, soo segg' ick dat hy gedaen heeft, 't geen hy schuldigh was. Eyndelick ofschoon er alsulcken oorsaeck niet en waer, soo is nochtans 't seggen van Chrysostomus altijdt waerachtigh, te weten, dat al wat wy | hebben en vermoghen, is van een en de selfde condity met het eygen goedt der slaven, 'twelck sonder twijffel in't gheheel harer heeren goedt is van weghen 't recht des eygendoms dat de heeren hebben over de slaven selven. Dit heeft oock Christus in de parabel of gelijckenis aengewesen. Want hy vraeght of wy onsen dienstknecht sullen dancken, wanneer hy den gantschen dagh door menigherley dienst en arbeydt gheoeffent en vermoeyt zijnde, des avondts weder t'huys komt. Maer, sult ghy segghen, het kan gebeuren dat hy met meerder neerstigheydt en kloeckheydt gearbeydt heeft, dan wy van hem souden hebben durven eyschen. Laet het soo zijn: nochtans seggh' ick dat hy niet meer ghedaen en heeft, dan hy uyt kracht van sijne dienstbarige condity schuldigh was: overmits hy met al sijn vermogen ons eyghen toebehoort. Ick en melde nu alhier niet wat het voor overtollige wercken zijn, die sy Gode soecken in de handt te steecken. Want het zijn beuselinghen die hy nooyt en heeft gheboden, die hy oock niet toe en staet, die hy oock niet en sal aennemen, wanneermen aen hem reeckeningh sal moeten overleveren. In 1) dese beteeckenis en meeningh bekennen wy datter overtollighe wercken zijn: als van dewelcke by den Propheet gesproken wordt, daer hy seydt: Wie heeft sulcks van uwe handt ge-eyscht? Maer laet hun oock gedencken wat van sulcke wercken in een ander plaets wort geseyt: Waerom weeght ghy-lieden gelt uyt voor 't gene dat geen broot en is? en uwen arbeyt voor 'tgene dat niet versadigen en kan? Het en valt wel voor sulcke ledige Doctoren en Leer-meesters niet swaer op sachte stoelen en sit-plaetsen onder de School-schaduwe van dese dingen te disputeeren. Maer als den oppersten Rechter op sijnen Rechter-stoel sal geseten zijn, dan sullen alle sodanige ydele leeringen moeten verdwijnen. Dit, dit, segg' ick, behoordemen t'ondersoecken, met wat een vertrouwen en vrymoedigheydt wy ons aldaer sullen kunnen beschermen, en niet wat wy hier en daer in de scholen en hoecken rallen en snateren kunnen.

1. Antwoort, aenwijsende den rechten sin des Apostels.

2. Antwoort, een alghemeyne Leer' uyt Chrysostomus voorstellende. (p. 313.)

Lucas 17. 9.

3. Antwoort, dat haer overtollige wercken niet anders en zijn dan seer ydele beuselingen.

Iesa. 1. 12.

Iesa. 55. 2.

16. Wy moeten in desen deele voornementlick twee pesten uyt onse herten verdrijven, Eerstelick dat wy geen vertrouwen en stellen op de gerechtigheyt der wercken: ten anderen dat wy op onse wercken niet en roemen. De Schriftuyr beneemt ons doorgaens allerley vertrouwen der wercken, wanneerse leert dat all' onse gerechtigheden voor Godts aenschijn stincken, 't en zy dat die van Christus gherechtigheydt eenen soeten reuck trecken: dat die niet anders en kunnen doen dan Godes wraeck ontsteecken, 't en zy datse door de vriendelickheydt van sijne barmhertigheydt verdragen en over 't hooft gesien worden. Aldus en laten ons de wercken niet anders overigh dan dat wy onsen Rechter verbidden, en met David belijden, dat gheen mensch voor hem en sal worden ghcrechtveerdight, indien hy van sijne dienstknechten reeckenschap wil afvorderen. En al hoewel Job, wanneer hy seydt: So ick godtloos ben, wee my, ende ben ick rechtveerdigh,

4. Antwoort, dat de Heylige Schriftuyr ons alle vertrouwen op de gherechtigheydt onser werken beneemt.

Psalm 143. 2.

Iob 10. 15.

1) hatigh.

1) Nae.

ick en sal mijn hooft niet opheffen: sijn oogh' heeft op die hoogste rechtveerdigheydt Godts, die van d'Engelen selfs niet en kan ghenoegh gedaen worden: soo betoont hy nochtans teghelijck 1) dat alle menschen, alsmen tot Godts oordeel komt, niet anders en kunnen doen dan swijgen en stom worden. Want sijne woorden en strecken daer henen niet dat hy liever heeft van selfs te wijcken, dan met gevaer tegen Godts strengigheyt te strijden: maer hij geeft te kennen dat hy geen andere gerechtigheydt in hem-selven ghewaer en wierdt, dan sulck eene, dewelck' op den eersten oogenblick voor Godts aenschijn beswijcken soude. Wanneer het vertrouwen verdreven is, so moet oock allerley roem henen wech gaen en verdwynen 1). Want wie soude doch sijnen wercken den lof der gerechtigheyt toeschrijven, op dewelck' hy vreest te vertrouwen voor Godes aengesicht? Soo moetmen dan komen tot het seggen van Jesaia: Dat het gantsche zaedt Israëls in den Heere sijnen lof hebbe, en sich des Heeren beroeme. Want 't gheen hy elders seght is seer seker en waer, te weten: Dat wy planten zijn van Godts heerlickheyt. Soo sal derhalven 't hert als dan ter deghen zijn ghereynight, wanneer het gheensins op 't vertrouwen der wercken steunen, noch sich van weghen den roem der selver verheffen en sal. En dat de dwase menschen moedigh en opgeblasen worden door den windt van sulck een bedrieghelick en leugenachtigh vertrouwen, dat komt uyt dit feyl en misverstandt, te weten, dats' altijdt d'oorsaeck van hare saligheydt stellen in de wercken.

5. Antwoort, dats' oock allen roem van ons weert.

Iesa. 45. 25.

Iesa. 61. 3.

6. Antwoort, bewijsende dat uyt de vierderley gheslachten der oorsaken niet een van dien den wercken in het verrichten van onse saligheyt toe en komt.

17. Maer is 't dat wy willen bemercken de vierderley oorsaken der dinghen, die in de uytwerckingh van yeder dingh te samen komen, en volgens de leere der Philosophen moeten aengemerckt worden, soo sullen wy bevinden dat onse wercken tot het uytwercken van onse saligheyt onder die oorsaken geen plaets en hebben. De Schriftuyr verkondight al-omm' dat de barmhertigheydt en onverdiende liefde des Hemelschen Vaders t'onswaert, is de werckend' oorsaeck in de verkrijginge van onse saligheyt, ende dat de materiëele oorsaeck of de stoffe van onse saligheyt, zy Christus met sijne gehoorsaemheyt, waer door hy ons de gerechtigheyt en saligheyt heeft verkregen. Wat nu belanght de formeel' of instrumenteel' oorsaeck daer door wy de verkregene saligheydt aengrijpen en ons eyghen maken, waer sullen wy die soecken anders dan in't gheloove? Dese drie oorsaken vervat Joannes te samen in eene spreuck, als hy seght: Alsoo lief heeft Godt de werelt ghehadt, dat hy sijnen eenighgheborenen Sone gegeven heeft, op dat een yegelick die in hem gelooft, niet en verderve, maer het eeuwighe leven hebbe. Voorts getuyght d'Apostel dat d'eyndelick' oorsaeck onser saligheyt is, de vertooninghe van Godts rechtveerdigheydt en den prijs van sijne goedtheydt: alwaer hy oock die drie voor-gemeld' oorsaken met klare woorden verhaelt en uytdruckt. Want tot den Romeynen spreeckt hy aldus: Sy hebben alle ghesondight, ende derven de heerlickheyt Godts. Ende worden om niet gerechtveerdight, uyt sijne genade. Hier hebt ghy 't hooft-stuck en den eersten oorsprong onser saligheydt, te weten, dat Godt ons door sijn onverdiende barmhertigheydt aenghenomen heeft. Daerna volgt: Door de verlossinge die in Christus Jesus is: Hier hebt ghy gelijck als de stoffe daer uyt onse gerechtigheydt en saligheyt gemaeckt wort: Voorts segt hy: Door het geloove in sijnen bloede: Hier wort aengewesen en vertoont de instrumenteele oorsaeck, waer door ons de gherechtigheydt van Christus toegevoeght en eygen wordt. Ten laetsten stelt hy daer by het eynd' en ooghmerck van alle dit, als hy seght: Tot een betooninge van sijne rechtveerdigheyt, op dat hy rechtveerdigh zy, en rechtveerdigende den genen, die uyt den geloove van Jesus is. En op dat hy oock als in 't voorby gaen soud' aenwijsen dat dese gerechtigheyt in de versoeningh gelegen is. | soo stelt hy by namen dat Christus is gegeven tot versoeningh. Alsoo leert hy oock in 't eerste Capittel tot den Ephesiers, dat wy van Godt uyt sijne loutere barmhertigheydt tot ghenade worden aengenomen: dat dit geschiedt door het tusschen-komen van Christus verdienst: dat het door den geloove wordt aengegrepen: alles tot desen eynde, op dat de heerlickheyt van Godts goetheyt ten vollen geopenbaert en vertoont worde. Nadien wy sien dat alle de deelkens onser saligheyt bestaen buyten ons, wat reden isser doch dat wy nu op onse wercken vertrouwen of roemen souden? Wat belangt de werckend' en oock d'eyndelicke oorsaeck, daer van en kunnen ons selfs d'alder-gesworenste vyanden der Goddelicker genade geenen strijt noch moeyte maken, 't en zy datse de gantsche Schriftuyr willen verloochenen. Sy leggen ons dan listen en lagen in de materieel' en formeel' oorsaeck, even als of onse wercken in 't stuck der saligheyt ten halven deelden met het geloof en de gerechtigheyt van Christus. Maer dit doen sy oock tegen de Schriftuyr, dewelck' encke-

Ioan. 3. 16.

Rom. 3. vss. 23, 24, 25, 26.

1. De werckend' oorsaeck is d'onverdiende liefde des Vaders t'onswaert.

2. De materieele oorsaeck is Christus die ons de gerechtigheydt verkrijght.

3. d'Instrumenteele oorsaeck is't gheloof.

4. d'Eyndelicke oorsaeck is, de bewijsing der Goddelicker gerechtigheydt ende den lof sijner goetheyt.

(p. 314.)

1) met eenen 2) verswinden.

lick getuyght dat Christus ons is gegeven tot gerechtigheyt en leven, en dat dit goedt der gerechtigheyt genoten en beseten wort alleen door 't geloove.

De tweede tegen-werpingh, ghenomen van de Heylige beroemingh der Godtvruchtigen.

Antwoordt, dewelcke dese manieren van spreken verklaert en onderscheydet.

18. Dat voorts de Heylighe sich selven dickwils verstercken en vertroosten door het overdencken van haer onnooselheyt en oprechtigheyt, dats' oock somtijts niet af en laten van de selvigh' in 't openbaer te verkondighen, dat geschiedt om tweederley reden: of om dats' hare goede saeck met de quade saeck der godtloosen verghelijckende, daer uyt een vertrouwen vatten dat se de victory verkrijghen sullen, niet soo seer op de weerdigheyt van hare gerechtigheyt, als wel op de rechtveerdige en verdiende verdoemenisse van hare weder-partijen siende: of oock omdat wanneers' haer selven sonder vergelijcking met andere, voor Godt ondersoecken en in den boesem tasten, de suyverheyt van haer eyghen conscienty haer eenighe troost 1) en vertrouwen toebrenght. d'Eerste reden sullen wy hier nae bemercken: laet ons voor ditmael 2) belangende d'andere reden met korte woorden verklaren en aenwijsen, hoe de selvig' accordeert en over een komt met het gene 't welck wy voor henen hebben geseydt, datmen, namelick, voor het gerichte Godts op gheen vertrouwen der wercken sich verlaten, noch op eenighen waen der selver beroemen en mach. Hier in is dan d' over-een-kominghe ghelegen, te weten, dat de Heylighe wanneermen handelt van het grondt-vesten en vast stellen harer saligheyt, haer ooghen alleenlick slaen op Godts goetheyt sonder te letten op eenighe van hare wercken. Sy wenden oock niet alleen voor alle dinghen haer' oogen tot sijne goetheydt als tot het eerste begin harer gelucksaligheyt: maer sy berusten oock daer op, als op de vervullingh en volmaking derselver. Wanneer nu de conscienty aldus gegrondet, opgerecht, en bevestight is, soo wordt sy oock door het bemercken van hare wercken versterckt: te weten, voor soo veel als de wercken getuyghnissen zijn dat Godt in ons woont en heerschappy voert. 3) Dewijl dan dit vertrouwen der wercken gheen plaets en heeft, 't en zy dat ghy al voren 't vertrouwen uwes gemoedts op de barmhertigheydt Godts geworpen en geset hebt, soo en moet het vertrouwen der wercken 't welck op het vertrouwen der barmhertigheyt steunt daer mede niet schijnen te strijden. Als wy derhalven 't vertrouwen der wercken uytsluyten, soo is dit alleen onse begeert, dat een Christelick gemoedt sijn wijck en toevlucht niet en neme tot de verdiensten der wercken, als tot de hulp en burcht onser saligheyt: maer dat het gantsch en gaer blijve berusten op de belofte der onverdiender gerechtigheydt. Doch wy en verbieden hier mede niet dat een Christen dit geloof en vertrouwen onderhoud' en verstercke door de teeckenen van Godes goetgunstigheyt t'sijnwaert. Want indien alle de gaven die Godt ons ghegheven heeft, soo dickwils als wy daer aen gedencken, ons eenighsins zijn gelijck als stralen van het Goddelicke ghesicht, waer door wy verlicht worden om dat opperste licht sijner goetheyt t' aenschouwen: veel meer dient ons hier toe de genaed' en gave der goeder wercken, dewijls' ons aenwijst en betoont dat de Gheest der aenneming tot kinderen ons is geschoncken.

Siet Cap 17. sect. 14. en c. 20. sect. 10.

Hoe de Heylige gesint zijn als er van de sekerheyt hunlieder saligheydt gehandelt wort.

Wat gedachten sy hebben voor Godt aengaende hare wercken.

Een andere antwoort. Dat d' Uytverkorene Godes door alsulcke beroemingh niet anders en verstaen, dan datse uyt de vruchten haerder beroepingh oordeelen datse van den hemelschen Vader tot kinderen zijn aengenomen. Prov. 14. 26. 2. Reg. 20. 3.

19. Wanneer dan de Heylighe haer geloof verstercken, en stof van blijdtschap nemen uyt de onnooselheydt en oprechtigheydt harer conscienty, so en doense niet anders, dan dats' uyt de vruchten van hare roepingh, waernemen en sich versekeren datse van den Heere tot de staet en weerdigheydt van sijne kinderen zijn aengenomen. 't Geen derhalven van Salomo geleert wordt dat in de vreese des Heeren een vaste gerustigheydt is: dat oock de Heylighe om van den Heere verhoort te worden, somtijdts dese betuyginghe ghebruycken, datse voor sijn aenschijn in oprechtigheydt en eenvoudigheydt gewandelt hebben: al dat en dient niet tot het legghen van een fondament daer op de conscienty gevestight mocht worden: maer sulcke woorden en betuygingen hebben als dan eerst hare nuttigheydt als de goede wercken ghenomen en aenghesien worden als teeckenen van de roepinge Godts. Want die vreese Godts en is in niemand so volmaeckt datse 't gemoedt door een volle gerustigheyt soude kunnen vast setten. De Heylige weten oock dat hare oprechtigheyt als noch met veel overblijfselen des vleesches vermenght is. Maer dewijle sy uyt de vruchten van de weder-gheboort een bewijs trecken dat de Heylige Gheest in haer woont, soo wordense daer uyt niet weynigh versterckt om in allerley noodtsakelickheden de hulpe Godts te verwachten, door dien sy hem als eenen Vader bevinden in soo een groote saeck. Ja sy en kunnen oock selfs dit niet doen, 't en zy datse vooraf 1) Godts goetheyt, die alleen door de vastigheydt der belofte verzegelt is, aengegrepen hebben. Want ist datse van Godes goetheyt t'haerwaerts beginnen t'oordeelen uyt hare wercken, soo en salder gheen dingh onsekerder zijn, noch

d'Ordre van dese beroemingh.

1) solaes. 2) dese tijt. 3) regneert.

1) dats' al voren.

van meerder swackheyt. Overmidts de wercken, is 't dats' in haer selven bemerckt en geweerdeert worden, van weghen haer onvolmaecktheyt, so wel sullen dienen tot teeckenen dat Godt op ons vergramt is, alsse van wegen hare begonnen suyverheydt getuyghnissen zijn van sijne goedgunstigheyt t' onswaert. In somma, sy verkondigen Godes weldadigheyt also, datse nochtans niet af en wijcken van d'onverdiende ghenade Godts, waer in, gelijck Paulus betuygt, de lenghte, de breedte, de diept' en de hooghte gelegen is, als of hy seyde, dat de geloovighe waer henen sy oock hare sinnen wenden, al hoewelse hoogh' opstijgen, al is 't datse sich wijdt en breedt uytbreyden, nochtans niet en moeten gaen buyten de liefde van Christus, maer haer selven gheheel en al moeten besich houden en blijven bekommeren met het bedencken en betrachten der selver, overmidts sy allerley afmetingen en evenredigheden 1) in sich ver | vat. Daerom seght hy oock dats' alle verstant overtreft en te boven gaet: En dat wy vervult worden tot alle de volheydt Godts, wanneer wy bekennen hoe seer lief ons Christus ghehadt heeft. Ghelijck hy oock, wanneer hy in een andere plaets roemt dat de Godtsalige in allerley strijt overwinnen, terstont de reden en oorsaeck daer by voegt: Door hem die ons lief gehadt heeft.

Hef fondament, het ghebouw, en de deelen van dien.
Ephes. 3. 18.
(p. 315.)
Ephes. 3. 19.
Rom. 8. 37.

20. Nadien dan de Heylighe hare goede wercken niet anders aen en sien dan als gaven Godts, om daer uyt sijne goedtheydt te bekennen, en als teeckenen van hare roepingh, om daer uyt van hare verkiesingh versekert te zijn, soo sien wy nu wel datse sulck een vertrouwen van hare wercken niet en hebben, waer door sy aen 2) hare verdiensten yets toeschrijven, of aen 3) de onverdiende gerechtigheydt, die wy in Christus verkrijghen, yets ontrecken souden, dewijl dat selvighe vertrouwen datse hebben, uyt d'onverdiende ghenade van Christus ontstaet, en sonder deselve niet bestaen en kan. Dit selfste gheeft Augustinus te kennen met weynige, doch evenwel met seer treffelicke woorden, wanneer hy aldus schrijft: Ick en segghe niet tot den Heere: En veracht de wercken mijner handen niet. Ick hebbe wel den Heere ghesocht met mijne handen, ende en ben niet bedrogen gheworden. Maer ick en wil nochtans de wercken mijner handen niet aenprijsen: want ick ben beducht, wanneer ghy Heere mijne wercken soudt aensien en ondersoecken, dat ghy meer sonden soudt vinden dan verdiensten. Ick segge, versoeck', en begeere alleen dit: En veracht doch het werck uwer handen niet. Siet in my aen u eyghen werck, en niet het mijne. Want is 't dat ghy mijn werck in my aensiet, soo verdoemt ghy dat: is 't dat ghy u werck in my aenmerckt, soo kroont ghy dat. Want oock alle de goede wercken die ick hebbe, zijn van u voorts ghekomen. Hy stelt twee redenen en oorsaken waerom hy van sijne wercken voor Godt niet en durft roemen, voor eerst, om dat hy in die goede wercken die hy heeft, niet met allen en siet dat sijn eygen is: ten anderen, om dat oock dat goedt 't welck in sijne wercken is, door de veelheyt der sonden wordt overdeckt. Hier door gheschiedt het dat sijn conscienty daer uyt meer vreese en verslagentheydt, dan gherustigheydt gevoelt. Hy begeert derhalven dat Godt sijne goede daden niet anders aen en sie, dan dat hy daer in de genade sijner roeping erkennende, dat werck volbrenge 't welck hy begonnen heeft.

Het besluyt, dat de Heylige den verdiensten der wercken niet yetwes toe en schrijven, noch oock yetwes af en korten van die gerechtigheyt die sy verkrijgen in Christus.
In Psalm 37. Bevestiging, ghenomen uyt de spreuck van Augustinus, dewelcke twee oorsaken voorsteldt, waerom niemant uyt de Heylighe van sijne wercken by God en durft roemen.

21. Daer beneffens wanneer de Schriftuer betuyght dat de goede wercken der geloovigen oorsaken zijn, om welckers wille de Heere den gheloovigen sijne weldadigheydt bewijst, dat moet alsoo verstaen en ghenomen worden, dat evenwel vast en onbeweeghlick blijve 't gheen wy voor henen gestelt hebben, te weten, dat de werckend' oorsaeck van onse saligheydt in de liefde Godes des Vaders: dat de matery en stoffe van onse saligheyt in de gehoorsaemheyt des Soons: dat het instrument der selver in de verlichtinge des Geestes, dat is, in't gheloove gheleghen is: en dat het eynde van desen allen is, d'eere Godts van weghen soo een groote mildtdadigheydt. Hier tegen en strijdt niet dat de Heere de wercken aenneemt als [ondergeschickte of] 1) mindere oorsaken der saligheydt. Doch waer uyt komt dit dat hy de wercken in sulcker voeghen aenneemt? Dit ontstaet hier uyt, te weten, om dat hy die selvige, die hy door sijne barmhertigheyt tot d'erfenisse des eeuwigen levens verordineert en geschickt heeft, nae sijne ghemeene 2) en ghewoonlicke bedieningh en uytdeelingh door de goede wercken tot de feitelijke 3) besittingh daervan 4) invoert. 't Geen na d'ordre van sijn beleyt en uytdeelingh voor-gaet, dat noemt hy een oorsaeck van datghene wat naekomt 5). Hierom is 't dat hy 't eeuwighe leven somtijdts uyt de wercken afleydt en voort brenght. Niet dat het eeuwighe leven den wercken moet worden toegeschreven: maer om dat hy

De derde tegen-werpingh. De goede wercken der geloovigen zijn oorsaken van de weldaden Godts.
1. Antwoort, Sy zijn alleen minder oorsaken.
Sy hanghen aen d'onverdiende rechtveerdigmaking die alleen de ware oorsaeck is waerom Godt ons wel doet.

1) wijdt-streckelickheden. 2) [ ]. 3) [ ].

1) [ ]. 2) ordinarise. 3) de dadelicke. 4) van dien. 5) des ghenen dat nae-volgt.

Rom. 8. 30. die selvighe die hy verkoren heeft, rechtveerdight, op dat hy haer ten laetsten verheerlicke, soo wordt d'eerste genade, dewelck' een trap is tot de navolghende, van hem eenigsins tot een oorsaeck gemaeckt. Maer soo wanneer de waerachtigh' oorsaeck aenghewesen moet worden, soo en ghebiedt hy niet den toevlucht te nemen tot de wercken, maer hy doet ons blijven staen in de uytsluytende 1) bedenckingh van sijne barmhertigheyt. Want wat is dat 't welck d'Apostel leert, als hy segt: De besoldinghe der sonde is de doodt, maer de genaden-gifte Godts is het eeuwige leven? Waerom en stelt hy de goede wercken niet tegen de sonde, gelijck hy het leven stelt tegen de doodt? Waerom en maeckt hy de goede wercken niet tot een oorsaeck van het leven, ghelijck hy de sonde maeckt tot een oorsake des doodts? Want also soude d'onderlinge teghen-stellingh en verghelijckingh haer behoorlick fatsoen ghehadt hebben, dewelcke door dese verscheydenheydt een weynigh gekreuckt en gebroken wordt. Maer de Apostel heeft door dese verghelijckingh de waerheyt en gelegentheyt van de saeck willen uytdrucken, te weten, dat de wercken der menschen den doodt verdienen: ende dat het leven in de barmhertigheydt Godts alleen is wech gheleydt. En om met een woordt te besluyten, door die manieren van spreken wordt veel meer aengewesen een seker' ordre en beleydingh die Godt houdt in sijne weldadigheyt t'onswaert, als een oorsaeck waerom hy ons goedt doet: want Godt brenght en hoopt gaven op gaven, en hy neemt uyt het eerste gheschenck oorsaeck om het tweede daer by te voegen, op dat hy niet met allen achter en late blijven 't welck tot verrijckingh van sijne dienstknechten nut en oorbaerlick is: en hy vervolght sijne mildtdadigheydt t'onswaert alsoo, dat hy nochtans wil dat wy altijdt ons' ooghen sullen slaen op sijn genadig' en onverdiende verkiesingh, dewelcke de fonteyn en 't beginsel is van alle sijne navolghende weldaden. Want al hoewel hy die gaven die hy ons dagelicks toebrenght, liefheeft, voor soo veel als die uyt de voorseyde fonteyn voort komen: soo moeten wy nochtans die genadige verkiesingh en aennemingh vast houden, daer 2) onse zielen alleen op haer 3) kunnen steunen en gherust zijn. En wy moeten die gaven sijns Geestes die hy daer na schenckt, alsoo schicken en voeghen onder de eerst' en voornaemst' oorsaeck, dat dese 4) eerste oorsaeck geensins en worde verkortet.

Rom. 6. 23.

Sy en strijden gheensins daer tegen.

2. Antwoort, door die manieren van spreken wort meer aengewesen de ordre die Godt houd als d'oorsaeck der weldaden.

1) d'eeuighe. 2) als op dewelck' alleen. 3) [ ].
4) de selvigh'.

Het XV. Capittel.

Dat al hetghene 1) van de Verdiensten der wercken geroemt wordt, so wel Godes lof in het toebrenghen der gherechtigheydt, als de versekertheydt onser saligheyt te niet doet.

Nu hebben wy verklaert en afgedaen 2) 't geen in desen handel 't voornaemst' is, te weten, dat de rechtveerdigheydt alleen in Godts barmhertigheydt, alleen in Christus gemeenschap, en daerom in het gheloof alleen geleghen en begrepen zy: Want ist dats' op de wercken gegront wort, soo moetse voor Godts aengesicht terstont beswijcken. En dat dit het | bysonderste stuck is in desen handel, sulcks moet van ons wel neerstelick waergenomen worden, op dat wy niet en worden inghewickelt en verwart in dat feyl en misverstandt 't welck niet alleen onder het slechte volck, maer oock by den geleerden gemeen is. Want so haest als men handelt van de rechtveerdighmakinge des geloofs en der wercken, so loopense terstont tot die plaetsen der Schriftuyre dewelcke den wercken eenige verdienst voor Godt schijnen toe te schrijven. Als ofse quansuys de rechtveerdighmakingh der wercken ten vollen hadden bewesen, wanneerse bewesen hebben dat de wercken in eenigh' aensien en achtingh zijn by Godt. Ghewisselick wy hebben in 't voorgaende klaerlick vertoont dat de rechtveerdigheydt der wercken alleenlick gheleghen is in de volkomen' en volmaeckt' onderhouding der Wet. Waer uyt dan volght, dat de mensch door de wercken niet en wordt gerechtveerdight, 't en zy dat hy tot den hooghsten top der volmaecktheydt opgheklommen 3) zijnde, niet en kan van eenige, selfs d'alderminst' overtredingh, beschuldight worden. Het is derhalven een ander vraghe, dewelck' oock desen handel niet en raeckt, te weten: Of de wercken by Godt geen ghenaed' en verdienen, al is 't datse geensins genoeghsaem en zijn om den mensch te rechtveerdigen?

Een kort verhael ghedaen zijnde, aengaende 't geen van het elfde Capittel tot hier toe geseydt is, soo wort een vrage voor-gestelt.

(p. 316.)

Of de goede wercken by Godt genade verdienen, of niet.

2. Voor eerst moet ick wat belanght het woort Verdienst dit voor af 4) seggen, dat hy die 5) dit woort alder-eerst aen 6) de wercken der menschen ten opsicht van Gods oordeel gegeven en toe-gevoeght heeft, aen de gaefheydt 7) des geloofs grootelicks heeft te kort ghedaen. Om de waerheyt te seggen ick onthoude my seer geern van woorden-strijdt, maer ick wilde wel dat onder de Christelicke Schrijvers dese soberheydt ware betracht en

d'Eerst' antwoort, waer in het woort Verdienst overwogen wort.

1) dat 't welck. 2) afgeveerdight. 3) opghesteyghert.
4) henen. 5) die ghene dewelcke. 6) [ ].
7) d'oprechtigheyt.

onderhouden gheweest, datse nimmermeer, wanneer de noodt sulcks niet en vereyschte, voorgenomen hadden te gebruycken eenighe woorden dewelcke van de Schriftuyr vreemt zijn, en veel erghernis, maer seer weynigh vruchts maken en voort brenghen. Want, ick bidd' u, wat noodt was er doch om het woort Verdienst in te voeren, dewijl de prijs en weerdigheyt der goeder wercken bescheydelick en sonder erghernis door een ander woordt konde verklaert en aenghewesen worden? En hoe grooten ergernis en aenstoot dit woort Verdienst in sich begrijpt, dat blijckt uyt die groote schade die daer door in de werelt ontstaen is. Voorwaer ghelijck het een seer hooveerdigh woort is, also en deugt het nergens toe anders dan om Godts genade te verduysteren, en den mensch met een boose grootsheydt te vervullen. Ick bekenn' dat d'Oude Schrijvers der Kercke dit woort al-omm' gebruyckt hebben, en och of sy door het misbruyck van een woordeken, den nakomelingen geen stof verleent en hadden tot dwalingh en misverstant! Hoewel sy oock selfs in sommige plaetsen betuygen, datse daer door de waerheyt niet en hebben willen verkorten. Want Augustinus spreeckt ergens aldus: Laet de menschelicke Verdiensten die door Adam verloren zijn, alhier swijghen en verstommen, en laet de Ghenade Godts heerschen 1) door Christus. Item: De Heylighe en schrijven hare verdiensten niet met allen toe: sy sullen, ô Godt, alle dingh uwer barmhertigheydt alleen toeschrijven. En in een ander plaets: En als de mensch gesien sal hebben, dat hy al het goedt 't welck hy heeft, niet en heeft van sich selven, maer van sijnen Godt, soo siet hy dat al het geen' dat in hem ghepresen wordt, niet voort en komt van sijne verdiensten, maer van de barmhertigheydt Godts. Hier siet ghy dat hy den mensch de kracht om goedt te doen ontnomen hebbende, met eenen oock de weerdigheydt der verdiensten ter neder veldt. Chrysostomus seght aldus: Is't dat wy nae d'onverdiende roepinghe Godts eenighe goede wercken doen, die zijn een vergeldingh en schult die wy hem betalen, en niet te min oock Godes gheschenck, ghenade, goedtdadigheydt en groote mildigheydt. Doch wy willen het woort laten varen, en de saeck self insien. Ick hebbe wel voor henen uyt Bernardus dit segghen 2) by ghebracht: Gelijck het genoeghsaem is tot de verdiensten, datmen op de verdiensten niet en vertrouwt: alsoo is het oock genoeghsaem tot de verdoemenis

Welck woort den wercken qualick toe-geeygent is.

Nochtans heeft het eenen Godtvruchtigen sin, volghens 't ghetuygenis van Augustinus. De Prædest. Sanct.

In Psalm. 139.

In Psalm. 88.

Chrysostomus. Homil. 33. in Genesin.

Bernardi. In Cant. sermon. 98.

1) regneeren. 2) dese spreuck.

datmen geen verdiensten en heeft. Maer hy versacht de hardigheyt des woordts ghenoegh door een verklaringh die hy terstont daer by voeght, seggende: Maeckt derhalven dat ghy verdiensten besit: en als ghy die verkregen hebt, so weet en bedenckt dats' u gegeven zijn: Verwacht de vrucht der selver, namelick, de barmhertigheydt Godts: en sulcks doende zijt ghy alle gevaer van armoed', ondanckbaerheyt en valsch vertrouwen ontgaen en te boven gekomen. Geluckig is de Kercke die verdiensten heeft, sonder daer op te vertrouwen, en die vertrouwen heeft, sonder verdiensten. Hy hadd' oock een weynigh te voren overvloedigh vertoont in wat een Godtsalighen sin hy dat woordt ghebruyckte. Want, seght hy, wat is doch de Kercke omtrent 1) de verdiensten bekommert, nae diens' een vaster en veyligher oorsaeck heeft om te roemen in het voornemen Godts? Godt en kan hem-selven niet verloochenen: hy sal doen 't gheen hy belooft heeft. Alsoo en hebt ghy gheen reden om te vragen, door wat verdiensten sullen wy doch het goede moghen hopen en verwachten? bysonderlick nae dien ghy hoort dat de Heere segt: Niet om uwent wille, maer om mijnent wille. Om te verdienen is het genoegh dat wy weten dat de verdiensten niet genoeg en zijn.

Ezech. 36. 22, 32.

3. Wat alle onse wercken verdienen, dat betoont de Schriftuyr wanneerse betuyght dat de selvighe Godes ghesicht niet en kunnen verdraghen, om datse vol zijn van onreynigheydt. Boven dien leert ons de Schriftuyr oock wat de volmaeckt' onderhoudinge der Wet, soo daer eenighe gevonden konde worden, soude verdienen, alsse gebiet dat wy ons selven voor onnutte dienstknechten moeten houden wanneer wy ghedaen hebben alles wat ons bevolen wort: overmidts wy in sulcken gheval 2) den Heere niet en betalen 't geen wy niet ghehouden waren 3) te betalen 4), maer alleen onsen schuldigen plicht volbrengen, waer voor ons niet eenen danck 5) toe en komt. Nochtans noemt de Heere de goede wercken die hy ons gegeven heeft *onse* wercken, en hy betuygt niet alleen dats' hem aengenaem zijn, maer oock datse beloont sullen worden. Ende onsen plicht vereyscht wederom, dat wy door sulck een groote belofte couragy grypen en ons selven versterck en om in het weldoen niet vermoeyt te worden, en so een groote goedertierenheyt Godts met ware danckbaerheyt na te gaen en t'erkennen. 'tIs buyten twijffel dat alles wat in de wercken verdient gepresen te worden is een genaed' en gave

Een andere klare antwoort op de voorseyde vraeg', eerstelick door ontkenningh. Lucas 17. 10.

Daer nae, door toe-ghevingh.

Watmen in de beloonınge der wercken Gode moet toeschrijven.

1) belanghende. 2) kas. 3) [ ]. 4) (ongehouden zijn). 5. danck-hebb'.

Godts. Dat oock in deselve niet een druppel goedts en is 't welck wy ons selven eygentlick moeten toeschrijven: Ist dat wy dit oprechtelick en met goeder ernst bekennen, so verdwijnt niet alleen allerley vertrouwen, maer oock alle waen van verdienst en eygen-weerdigheyt. Ick segge dat wy den lof der goeder wercken tusschen Godt en de menschen niet en deelen, gelijck de Sophisten doen: | maer wy bewaren denselven gheheel, volkomen, en ongeschonden 1) voor den Heere. Dit wijsen wy den mensch alleen toe, dat hy de selvighe wercken die goedt waren, door sijn onsuyverheyt besmet en verontreynight. Want van den mensch (hoe volmaeckt hy oock zy) en komt niet met allen voort, 't welck met eenighe vleck niet en is vervuylt. Laet derhalven de Heere voor sijn ghericht en oordeel dagen het alderbeste dat in de wercken der menschen is, zoo sal hy daer in wel sijn gerechtigheydt, maer oock des menschen schand' en on-eer bekennen en gewaer worden. De goede wercken behaghen dan den Heere, sy en zijn oock den genen die de selvighe doen, niet onprofitelick, maer worden veel meer met seer groote en overvloedige weldaden Godts vergolden: niet om datse sulcks verdienen, maer om dat Godt uyt sich selven door sijne goedertierenheydt sulcken prijs en loon voor deselve verordent en bestelt heeft. Wat is dan dit voor een groote boosheydt, dat de menschen met die weldadigheydt Godts, daer door hy de wercken, die niet met allen van sulcks en verdienen, met onverdienden loon beloont, niet vergenoegt zijnde, door een heylighschennende 2) eergierigheydt verder willen voort gaen, opdat datgheen 't welck geheel en al voort komt van de Goddelicke mildheyt 3), mochte schijnen den wercken om harer verdiensten wille vergolden te worden? Hier beroep ick my op 't gemeyn gevoelen van yeder een. Waer 't dat yemant, dewelck' het vrucht-gebruyck van een stuck landts door eens anders mildigheydt verkreghen heeft, sich selven boven dien oock den tytel des eyghendoms aentrock: soud' hy door sulcken ondanckbaerheydt niet verdienen, de selvighe besittingh die hy ontfangen hadde, te verliesen? Indien van ghelijcken een eyghen slave die van sijnen Heere vry gelaten is, de nederighe condity der gener die vry gelaten zijn vergetende, sich voor een adelick persoon uyt gave: soud' hy niet weerdigh zijn tot sijn vorige slaverny en dienstbaerheydt verstooten te worden? Want dit is eerst

(p. 317.)

Watmen daer in den mensch moet toe-eygenen.

Waerom de goede wercken Gode behagen ende den genen die deselve doet profijtigh zijn.

d' Ondanckbaerheydt der gener die de gerechtigheydt soecken in hare wercken, wort door twee ghelijckenissen ontdeckt.

1) ongeschendt. 2) kerck-roovisch'. 3) liberaelheyt.

d'oprechte wijs' om een weldaet wel te gebruycken, dat wy ons selven niet meer aen en trecken dan ons ghegeven is, dat wy oock den autheur en ghever des goedts van sijnen lof niet en berooven: maer veel meer ons also gedraghen, dat datgeen 't welck hy ons toegebracht heeft, eenighsins schijne by hem te blijven berusten. Indien dese matigheydt en gheschicktheydt aen de menschen moet bewesen worden, so heeft een yeder toe te sien en t'overleggen hoedanigen matigheyt wy Gode schuldigh zijn.

4. Ick weet dat de Sophisten sommige plaetsen misbruycken om te bewijsen dat het woort Verdienst in de Schrifture gevonden wort. Sy brenghen uyt het boeck Ecclesiastes van Jesus Syrach dit segghen 1) te voorschijn: De barmhertigheydt sal eenen yeghelicken plaetse maken nae de verdienst van sijne wercken. En uyt den Sendt-brief tot den Hebreen: En vergeet niet weldadigh te zijn en mede te deelen, want door soodanig' offerhanden verdientmen by Gode. Van het recht dat ick hebb' om het ghetuyghnis van 't Boeck Ecclesiasticus, als niet Canonijck noch Authentijck zijnde, te verwerpen, wil ick voor ditmael 2) afstaen. Dit segg' ick nochtans dat de woorden die de Schrijver van dit Boeck Ecclesiasticus, hy zy dan wie hy zy, geschreven heeft, niet getrouwelick en worden aenghehaeldt 3) en by ghebracht. Want in den Griecschen Tekst staet van woordt tot woordt aldus: Hy sal alle barmhertigheydt plaets maken, want een yeghelick sal vinden nae sijne wercken. En dat dit is d' oprechte beduydenis en meyningh van de Grieckscne woorden, die in de Latijnsche oversetting vervalscht zijn, sulcks blijckt so uyt de t'samen-voeginge der woorden self, als uyt het geen in 't voorgaende breeder beschreven staet. Belanghende de woorden 4) uyt den Brief tot den Hebreen, sy en hebben geen reden om ons listen en laghen te legghen in een woordeken alleen. Dewijl in de Grieckscne woorden des Apostels niet anders en staet, dan dat soodanigh' offerhanden Gode behagen en aengenaem zijn. Dit eenige behoord' overvloedigh genoeg te zijn om onse groote hooveerdigheydt te bedwingen en neder te werpen, te weten: Dat wy buyten het voorschrift der Schriftuyr den wercken niet eenige weerdigheydt toe en dichten. 't Is oock sulcks dat de Schrifture leert, dat onse goede wercken altijdt met veel vuyligheden besprenght zijn, door dewelcke Godt met recht verstoort, en op ons ver-

1. Teghenwerpingh uyt Jesus Syrach.

Eccles. 16. 15.

2. Teghenwerping uyt den Brief tot den Hebreen, Cap. 13. 16.

Tweederley antwoort op de eerste.

Antwoort op de tweede.

De tweede antwoort.

1) Ecclesiastico dese spreuck. 2) dese tijdt. 3) verhaeldt. 4) de spreuck'.

gramt mach worden. So verr' ist' er af dat's ons met hem souden kunnen versoenen, of sijne goetdadigheyt t'onswaert verwecken: dewijl hy nochtans nae sijne goedertierenheyt de selvighe niet en overweegt of ondersoeckt volgens sijn hoogste recht, dat hy oversulcks die even eens ontfangt en aenneemt als ofse seer suyver waren, en daerom oock, al hoewelse sulcks niet en verdienen, beloont met ontallicke weldaden beyde des teghenwoordigen en des toekomenden levens. Want ick en houde dit onderscheydt, 't welck andersins van geleerd' en Godtsalighe Mannen gestelt is, niet voor goedt, te weten, dat de goede wercken die gaven en weldaden verdienen, die ons in dit leven gegheven worden: en dat d'eeuwighe saligheydt een loon is voor het geloof alleen. Want de Heere stelt by nae altijdt den loon des arbeydts, en de kroone des strijdts in den Hemel. 't Is oock teghen de leere der Schriftuyr datmen den lof van die gaven daer med' ons de Heere van tijt tot tijt verrijckt, den verdiensten der wercken toeschrijft, en der ghenade Godes ontreckt. Want al hoewel Christus seght dat den ghenen die heeft, sal worden gegeven, en dat de goed' en ghetrouwe dienstknecht die in het weynige getrouw is geweest, over vele sal gestelt worden: soo betuyght hy nochtans elders dat de wasdom der gheloovighen een geschenck is van sijn onverdiende goedertierenheyt. O alle, seght hy, ghy dorstige, komt tot de wateren, en ghy die geen gelt en hebt, komt koopt ende etet, ja komt koopt sonder geldt, ende sonder prijs wijn ende melck. So komen derhalven alle de gaven die den geloovigen tegenwoordelick toegebracht worden tot onderstant en vorderingh van hare saligheydt, en daer toe oock de saligheyt self, uyt Godes enckele goetdadigheyt. Evenwel verklaert hy oock dat hy so in de genade die hy ons nu bewijst, als in de toekomende saligheydt de wercken aensiet, om dat hy tot betuygingh van de grootheyt sijner liefde t'onswaert, sich geweerdight niet alleen ons, maer oock de gaven die hy ons geschoncken heeft, sulck een eere te bewijsen.

Weder-legingh van een swacke distincty.

Matth. cap. 25. vss. 21, 29.

Iesa. 55. 1.

5. Indien dese dinghen in vorighe tijden met soodanighen beleydt en ordre als haer toe quam, waren verklaert en verhandelt geweest, soo en soud' onder ons soo veel rumoers en verschils nimmermeer gheresen en ontstaen zijn. Paulus seght datmen in het opbouwen 1) van de Christelicke Leer moet behouden dat fondament dat hy onder de Gemeynte van Corinthen geleydt hadde, buyten 't welck oock geen ander en kan geleydt worden: en dat dit fondament is | Jesus Christus. Maer wat voor een fondament hebben wy doch in Christus? Hebben wy in hem sulcken fondament dat hy ons alleen is geweest een beginsel onser saligheydt, op dat de reste van ons soude vervult worden? En dat hy den weg alleenlick geopent heeft langhs den welcken wy op ons eygen handt en kloeckheyt souden voort stappen? Neen voorwaer, maer gelijck d'Apostel een weynigh te voren geseydt hadde, hy is sulcken fondament dat hy ons, wanneer wy hem bekennen, tot rechtveerdigheydt gegeven en geworden is. Soo en is dan niemandt wel in Christus gefondeert, dan die in hem een volkomen gerechtigheydt heeft: want d'Apostel en seght niet dat hy ghesonden is op dat hy ons in 't verkrijgen der rechtveerdigheyt behulpigh zy: maer op dat hy self onse rechtveerdigheydt zijn soude: Te weten, dat wy in hem uytverkoren zijn van der eeuwigheydt aen voor de grondtlegginghe der werelt, niet van wegen onse verdiensten, maer na 't voornemen van Godes welbehagen: dat wy door sijn doot uyt de verdoemenisse des doodts ghekocht en van 't verderf verlost zijn: dat wy in hem van den Hemelschen Vader tot sijne kinderen en erfgenamen zijn aengenomen: dat wy door sijn bloedt met den Vader versoent zijn: dat wy hem in bewaringe gegeven zijnde, buyten 't perijckel des verderfs en afwijckens gestelt zijn: dat wy alsoo in hem ingelijft zijnde, nu eenighsins des eeuwighen levens deelachtigh, en door hoop in 't Koninckrijcke Godts getreden zijn. Noch en hebben wy 't eynde niet. Dat hy self, wanneer wy alsoo part en deel aen hem verkreghen hebben, al hoewel wy noch dwaes zijn in ons selven, ons voor Godt tot wijsheydt is: ofschoon wy sondaers zijn, dat hy ons is tot rechtveerdigheydt: ofschoon wy onreyn zijn, dat hy ons tot reynigheydt is: ofschoon wy swack, onghewapent, en voor des Duyvels tanden ghestelt zijn, dat nochtans ons toebehoort die macht die hem in Hemel en op Aerden gegeven is, waer door hy den Satan voor ons vertreedt, en de poorten der hellen verbreeckt: ofschoon wij 't lichaem des doodts noch met ons omdragen, dat hy nochtans ons het leven is; om met een woordt te seggen, dat alle *sijne* goederen *onse* goederen zijn, en dat wy in hem alles hebben, en in ons selven 1) niet met allen; op dit fondament, segg' ick, moe-

De derde en alder-sterkste antwoort, ons te rugghe roepende tot Christus, het fondament onser saligheydt, dat is, d'eenige gerechtigheyt der Godtvruchtigen.
1. Cor. 1. 30.

(p. 318.)

2. Cor. 1. 30.

Hoe Christus onse gerechtigheyt zy.
Ephes. 1. 4.
Coloss. 1. 14. 20.

Ioan. 10. 28.

Waer uyt klaerlick blijkt, dat wy in Christus (wiens goederen alle te samen onse goederen zijn) alles hebben en in ons selven niet met allen.
Matth. 28. 18.

1) optimmeren.

1) [ ].

ten wy ghebouwt 1) worden, indien wy willen opwassen den Heere tot een Heyligen Tempel.

Daerom moeten de Sophisten verfoeyt worden.

6. Maer de werelt is van over langh al vry anders onderwesen. Daer zijn ick en weet niet wat voor morale of zedelicke goede wercken verdicht en ghevonden, door dewelcke de menschen Gode aengenaem worden, eer sy in Christus worden ingelijft. Gelijck of de
1. Ioan. 5. 12. Schriftuyr leughen sprack als hy seght, dat alle de ghene die den Sone niet en besitten in de doodt zijn. Zijns' in de doodt, hoe soudense dan de matery en stoffe des levens kunnen voortbrengen? Gelijck of oock dit seg-
Rom. 14 24. gen niet met allen om 't lijf en hadde: Dat al wat buyten 't geloof geschiedt, sonde zy. Ghelijck of een quade boom goede vruchten konde draghen. Maer wat hebben doch dese vergiftige Sophisten aen Christus gelaten, daer in hy sijn kracht betoonen soude? Sy segghen dat hy ons d' eerste genade verdient heeft, dat is, dat hy ons heeft verdient de gheleghentheydt om te verdienen: en dat ons nu toestaet en toekomt dees' aengheboden gheleghentheyt wel waer te nemen. O vertwijffelde en onbeschaemde godtloosheydt! Wie soude verwacht hebben dat Belijders van Christus Naem, hem also souden durven van sijn kracht ontblooten, en by nae met voeten vertreden? Dit getuyghnis wort hem al-omm' ghegeven: Dat alle die ghene 2) gerechtveerdigt zijn, die in hem gelooven: sy leeren daer en tegen dat van hem geen ander weldaedt en komt, dan dat hy een yeghelicken den wegh geopent heeft om hem-selven te rechtveerdigen. Maer och of sy eenmael smaeckten de kracht
1. Ioan. 5. 12. en beduydenis van dese woorden 3): Dat die
Ioan. 5. 24. den Sone heeft, die heeft het leven: Dat een yegelick die in hem gelooft, van de doodt
Rom. 3. 24. door gegaen is tot het leven: Dat wy door sijn ghenade gherechtveerdight zijn, op dat wy tot erfgenamen des eeuwighen levens
1. Ioan. 3. 24. ghemaeckt souden worden. Dat de gheloovighe Christus hebben in haer blijvende, door den welcken sy met Godt vereenigt zijn: datse
Ephes. 2. 6. sijns levens deelachtigh zijnde, met hem sit-
Coloss. 1. 13. ten in de Hemelsche plaetsen: dats' overgeset zijn in 't Koninckrijcke Godts, en de saligheydt verkregen hebben, en van ontallicke dierghelicke spreucken meer. Want sy gheven te kennen, niet dat wy door 't gheloove in Christus alleen de macht ontfangen of om de gerechtigheyt te bekomen, of om de saligheydt te verkrijghen, maer dat ons beyde de rechtveerdigheydt en saligheydt gheschoncken worden. Dien-volgens soo haest als ghy door 't geloof in Christus zijt ingheplant, soo zijt ghy alreed' een kindt Godts, een erfgenaem des Hemels, een deel-genoot der rechtveerdigheyt, een besitter des levens gheworden: ende (op dat hare leugenen te beter mochten bestraft worden) ghy hebt verkreghen, niet bequaemheydt en gheleghentheydt om self 1) te verdienen, maer alle de verdiensten van Christus: want sy worden u medeghedeelt.

Die Christus verdienst vernietigt hebben, op datse des menschen verdienst souden oprichten.

Welckers godtloosheydt door klare spreucken der Schriftuyre wordt wederleydt.

1) getimmert. 2) [ ]. 3) spreucken.

7. Aldus hebben de Scholen der Sophisten, de moeders aller dwalingen, de rechtveerdighmakingh des gheloofs, dewelk' een kort begrijp is van de gantsche Godtvruchtigheydt, van ons wech ghenomen. Sy bekennen wel met den monde dat den mensch gerechtveerdigt wordt door het gheformt of gefatsoeneert gheloove, maer dit legghen sy daer nae aldus uyt, te weten, dat sulcks geschiedt, om dat de goede wercken dese kracht van 't geloof hebben, datse dienstigh zijn om den mensch te rechtveerdighen: soo datse by nae schijnen uyt spot het geloove te noemen, om dats' het sonder grooten ongunst op haer te laden niet verswijghen konden, dewijl het soo dickwils in de Schriftuyre verhaelt wordt. En hier mede noch niet vergenoeght zijnde, soo beroovense Gode van een ghedeelt' in den lof der goeder wercken, om dat op den mensch te brenghen en over te setten. Dewijl sy sien dat de goede wercken weynigh vermogen om den mensch te verheffen, en datse oock eygentlick geen verdiensten en mogen genoemt worden, ist datse gehouden en gheacht worden voor vruchten van Godts genade: soo willen sy deselve doen komen uyt des menschen vrye willekeur, dat is, sy willen oly trecken uyt een steen. Sy en loochenen wel niet dat de voornaemste oorsaeck is in de genade: maer sy beweeren nochtans dat daer door de vryewil niet en wordt uytghesloten, uyt dewelcke, nae haer segghen, alle verdienste komt. Dit en wordt oock niet alleen gheleert van de nieuwe Sophisten, maer oock van haren oppersten meester Lombardus, dewelcke by dese nieuwe vergeleecken zijnde, mach schijnen verstandigh en wijs te zijn. Het was voorwaer een wonderlicke blindtheyt, dat hy, die Augu- | stinus so dickwils in den mont hadde, niet en heeft ghesien met hoe grooten sorghvuldigheyt die heylige Man verhoedt en toeghesien heeft, datter niet een eenigh deelken van den lof der goeder wercken tot den mensch en soud' afghebracht worden. Wy hebben hier boven, doe wy van de vrye-will' han-

De dwalinghen der Sophisten die jongher en later zijn.

D'eerste.

De tweede.

Dewelcke uyt de vuyle poelen van Lombardus gheput, en van Augustinus wederleydt zijn.

Lombard. Lib. 2. sent. dist. 28.

(p. 319.)

Augustinus in Psalm 144. Epist. 105.

1) [ ].

delden, sommighe van sijne getuyghnissen tot dese saeck dienstigh, aenghehaelt 1) en by gebracht, welckers ghelijcke dickwils in sijne Schriften gevonden worden. Gelijck wanneer hy ons verbiedt op onse verdiensten ergens te roemen, om dat oock de verdiensten selfs Godes gaven zijn: en als hy schrijft, dat all' onse verdienst alleenlick van de genade voort komt, dat die niet en wordt verkreghen door ons' eygen macht, maer datse geheel en al door de genade bereyt wort, &c. Doch 't en is so seer niet te verwonderen dat hy (Lombardus) blindt is gheweest in het licht der Schriftuyr, in dewelck' hy schijnt alsoo wel niet ervaren gheweest te zijn. Nochtans en soude men niet klaerders kunnen begeeren teghen hem en sijne Discipelen dan de woorden des Apostels. Want na dat hy den Christenen alle roemingh verboden hadde, so voeght hy terstondt daer op d'oorsaeck waerom het roemen ongeoorlooft zy, te weten, om dat wy Godes maecksel zijn, gheschapen tot goede wercken, die hy van te voren bereydt heeft, op dat wy daer in wandelen souden. Na dien dan van ons niet goedts en komt, behalven alleen ten aensien dat wy weder-gheboren zijn, en dat onse weder-gheboort in 't geheel sonder eenigh' uytsonderinghe 2), Godts werck is, soo en hebben wy niet een hayr goedts uyt onse wercken ons selven toe te eyghenen. Ten laetsten terwijl de Sophisten de goede wercken sonder ophouden predicken en instampen, soo onderwijsense de conscientien der menschen alsoo, dat deselve nimmermeer en durven vertrouwen dat Godt haren wercken gunstigh en genadigh is. Wy daer en tegen en melden niet eens van verdiensten, en verstercken nochtans door onse Leer de gemoederen van de gheloovighe met eenen sonderlinghen troost, wanneer wy leeren dats' in hare wercken Gode behagen en sonder twijffel aenghenaem zijn. Jae dat meer is wy eyschen 3) alhier oock dat niemandt eenigh werck en beginne of by de handt en neme sonder geloove, dat is, 't en zy dat hy eerst door een seker vertrouwen des ghemoedts oordeele dat het Gode behagen sal.

Ephes. 2. 10.

De derde.

De wederlegging der selver.

8. Daerom en sullen wy ons van dit eenigh fondament in geenderley wijse, selfs niet ter breette van een duym laten afleyden: waer op, wanneer 't geleyt is, de verstandige bouwmeesters daer nae recht en ordentlick voortbouwen 4). Want is 't datter leeringh en vermaningh van nooden is, soo leeren en vermanen sy dat de Sone Godts daerom verschenen is, op dat hy de wercken des Duyvels soude te niet doen: dat die niet en moeten sondigen die uyt Godt gheboren zijn, dat het genoegh is dat wy in den vorigen tijdt de begheerlickheden der Heydenen volbracht hebben: dat d'Uytverkorene Godts, vaten der barmhertigheydt zijn, af-ghesondert en gemaeckt ter eeren, dewelcke van alle vuyligheyt behooren ghereynight te worden. Maer alles wordt op eene reys en met eenen woorde gheseydt, wanneer men betoont dat Christus soodanighe Discipelen begeert, dewelck' haer selven versaeckt, en haer kruys op-ghenomen hebbende, hem alsoo na volgen. Die sich selven versaeckt heeft, die heeft den wortel van alle quaden uyt ghesneden, soo dat hy niet meer en soeckt dat sijn eygen is. Die sijn kruys op sich genomen heeft, die heeft hemselven tot alle lijdtsaemheydt en sachtmoedigheydt gheschickt en bereydt ghemaeckt. Maer 't exempel van Christus vervat in sich, en dese en alle andere plichten der Godtsaligheyt en heyligheyt. Hy heeft sich selven den Vader ghehoorsaem bewesen tot de doodt toe. Hy was met ziel en lijf besich om de wercken Godts te volbrenghen. Hy heeft van gantscher herten d'eere sijns Vaders ghevordert. Hy heeft sijn leven voor de Broeders gesteldt. Hy heeft sijne vyanden goet gedaen en goet ghewenscht Indien der vertroostinge noodigh is, so sullen sy oock eenen wonderbaren troost toebrenghen: Als 1) die in alles verdruckt worden, doch niet benauwet: twijffelmoedigh, doch niet mismoedigh: Vervolght, doch niet [daer] in verlaten: neder gheworpen, doch niet verdorven: Altijt de doodinge des Heeren Jesus in den lichame omme-draghende, op dat oock het leven van Jesus in onsen lichame soude geopenbaert worden. Want indien wy met [hem] ghestorven zijn, soo sullen wy oock met [hem] leven: Indien wy verdraghen, wy sullen oock met [hem] heerschen. Dat wy in sulcker voeghen sijnes lijdens ghelijck ghemaeckt worden, tot dat wy komen tot de ghelijckmakingh sijner Opstandingh: dewijl de Vader verordineert heeft dat die ghene die hy in hem uytverkoren heeft, den beelde sijns Soons ghelijckformigh te zijn, op dat hy de eerst-gheboren zy onder veel Broederen. Dien-volghens, dat noch doodt, noch teghenwoordighe, noch toekomende dinghen, ons sal kunnen scheyden van de liefde Godts, welcke is in Christus Jesus onsen Heere. Jae dat veel meer alles sal ghedijen t'onsen besten en saligheyt. Siet, wy en rechtveerdigen den mensch niet uyt de wercken voor Godt: maer wy segghen dat die alle

't Besluyt, dat den gheleyden grondt ten vollen gheuoeghsaem is tot leering en opweckingh.

1. Ioan. 3. 8.

1. Petr. 4. 3.

2. Tim. 2. 20.

Lucas 9. 23.

Desghelijcks oock tot vertroostingh.

2. Cor. 4. 8.

2. Tim. 2. 11.

Philip. 3. 10.

Rom. 8. 29. en 39.

Den korten inhoudt van de rechtsinnighe Leere der rechtveerdighmakingh.

1) verhaelt. 2) uytneemingh. 3) vereyschen. 4) timmeren

1) Dat

2. Petr. 1. 10. die uyt Godt zijn, weder-geboren en een nieuwe creatuyr worden: op dats' uyt het rijck der sonde souden doorgaen tot het rijcke der gherechtigheydt, en dats' alsoo door dit teecken en ghetuyghnis hare beroepingh souden seker maken, en als boomen uyt de vruchten geoordeelt worden.

Het XVI. Capittel.

Weder-legginghe van de lasteringhen waer door de Papisten dese Leere met haet soecken te beswaren.

De lasteringhen der Papisten. 1. Dat wy de goede wercken vernietigen en de menschen van de betrachtinge der selver aftrecken. 2. Dat wy de menschen tot sondighen verwecken.

Door dit dusver geseyde 1) kan wederleydt worden d'onbeschaemtheyt van sommige godtloose, dewelcke lasteren dat wy de goede wercken te niet maken en de menschen van 't betrachten der selver af leyden, als wy segghen datse niet en worden gherechtveerdight uyt de wercken, noch oock de saligheyt en verdienen. Ten anderen, dat wy den wegh tot de rechtveerdigheydt veel te licht maken, wanneer wy leeren dat de gherechtigheyt in de ghenadige verghevinge der sonden gelegen is, en dat wy door dit lock-aes de menschen aenlocken en trecken om te sondigen, daer toe sy van haer selven veel te seer ghenegen zijn. Dese twee lasteringhen, seggh' ick, worden door het voorghestelde ghenoeghsaem wederleydt. Nochtans sal ick kortelick op beyden antwoorden.

Weder-legingh van de eerste lasteringh.

Sy klagen dat de goede wercken door de rechtveerdigmakingh des gheloofs vernielt en vernietight worden. Ick en wil nu niet segghen wat voor vierige betrachters der goede wercken dese zijn die ons lasteren 2). Laet het hun also vry zijn te lasteren, alsse vry en ongebonden zijn om de | gantsche werelt met de schandelick' onreynigheydt hares levens te besmetten. Sy veynsen dat het hun wee doet dat de wercken van haren throon en hoogheydt afgestooten worden, terwijl het gheloove soo heerlick wordt verheven. Maer wat sal 't van haer zijn, soo wy bewijsen dat de wercken daer door meer opgericht en gevestight worden? Want wy en verdichten geen gheloove 't welck ledigh is van goede wercken, of geen rechtveerdighmakingh die sonder goede wercken bestaen soude. Dit onderscheydt isser alleen in, te weten, hoewel wy bekennen dat het gheloof en de goede wercken noodtsakelick aen malkanderen verknocht zijn, so stellen wy nochtans de rechtveerdighmakingh niet in de wercken, maer in het gheloove. Hoe en om wat reden dit gheschiedt, sulcks sal licht zijn om te verklaren, so wy ons maer willen wenden tot Christus, tot den welcken het gheloove gericht wordt, en van den welcken het alle sijne kracht ontfanght. Waerom worden wy dan door 't gheloove gerechtveerdight? om dat wy door den gheloove Christus gherechtigheyt aengrijpen, door dewelcke wy alleen met Godt versoent worden. Maer ghy en kondt de gherechtigheydt van Christus niet aengrijpen, of ghy grijpt met eenen aen de heylighmakingh. Want hy is ons ghegheven tot rechtveerdigheyt, wijsheyt, heylighmakingh, en verlossingh. Alle die dan in Christus gerechtveerdight worden, die worden oock te gelijck van hem geheylight. Want dese weldaden zijn door eenen eeuwigen en onscheydelicken bandt te samen gevoeght, soo dat hy die verlost, die hy door sijn wijsheyt verlicht, en dat hy die rechtveerdigt, die hy verlost, en dat hy die heylight, die hy rechtveerdigt. Maer dewijl alhier alleenlick van de rechtveerdigheydt en heylighmakingh krackeel en twist is, so laet ons daer op oock alleen aenhouden. Al hoewel wy dan die twee weldaden onderscheyden, soo zijnse nochtans beyde onafscheydelick 1) in Christus. Wilt ghy derhalven rechtveerdigheydt in Christus verkrijgen? so moet ghy Christus voor henen besitten. Ende ghy en kondt hem niet besitten, of ghy wort teghelijck 2) sijner heylighmaking deelachtigh: want hy en kan niet in deelen en stucken verscheurt worden. Dewijl dan de Heere dese weldaden ons geeft te genieten, doordien hy 3) hem-selven aen ons mede deelt, so schenckt hy die beyde te ghelijck: en nimmermeer d'eene sonder d'andere. Aldus sien wy hoe waerachtigh het zy dat wy niet sonder de wercken, en nochtans niet door de wercken gerechtveerdigt en worden: overmidts in de deelachtigheydt van Christus, waer door wy worden gerechtveerdigt, de heylighmakingh niet weynigher en is begrepen als de rechtveerdigheyt.

1. Wat voor luyden dese lasteraers zijn.

(p. 320.)

2. De rechtveerdighmakingh door het gheloof richtet op en versterckt de Leere van de goede wercken.

Reden, om dat de heylighmakingh en rechtveerdighmakingh aen een hanghen, al is 't dats' onderscheyden zijn.

1. Cor. 1. 30.

2. Dit is oock seer valschelick gelogen, dat de gemoederen der menschen van de ghenegentheydt om goedt te doen af ghetrocken worden, wanneer men hen de waen van daer door te sullen verdienen, ontneemt. Ick moet de Lesers alhier als in 't voor by gaen vermanen dat dese Sophisten dwaesselick uyt het loon de verdiensten trecken en besluyten, ghelijck ick hier naer klaerder sal uytlegghen en aenwijsen: het welck geschiedt om dat hun desen grondt onbekendt is, te weten, dat Godt sijne mildtdadigheydt immers soo seer

Op tweederley wijse wordt in dese en in de naevolghende secty wederleyt het aenhanghsel van d'eerste lasteringh, dat namelick, de menschen van het goedt doen afgeleydt worden, indien wy 't gevoelen van te verdienen wech nemen.

1) voor-verhaelde. 2) blameeren.

1) onverscheydelick. 2) met eenen. 3) mits.

bewijst wanneer hy den wercken loon toeleght, als wanneer hy ons macht gheeft om goede wercken te doen. Dit wil ick nochtans liever uyt stellen tot sijn eygen plaets. Voorshands 1) sal 't ghenoegh zijn dat ick kortelick aentoon' 2) hoe swack hare teghenwerpingh zy, 't welck ick sal doen op tweederley wijse. Want voor eerst dwalense seer grootelicks hier in, wanneerse seggen dat niemandt en sal besorght zijn om sijn leven wel aen te stellen, 't en zy dat hem de hope der belooningh voor ooghen ghestelt worde. Want indiense dit alleen begeeren, dat de menschen in den dienst die sy Gode doen op het loon sien en hem haren arbeyt verhuyren of verkoopen sullen, so doense ghewisselick kleenen voortgangh. Hy wil om niet ghedient, en om niet bemint worden: hy prijst, seggh' ick, sulcken dienaer dewelck', al is hem alle hoop van vergeldingh te verkrijghen afghesneden, evenwel niet af en laet van hem te dienen. Voorts is 't dat men de menschen tot goede wercken aenporren en opwecken wil, soo en sal niemandt daer toe scherper sporen en prickelen gebruycken kunnen dan de ghene die ghenomen worden van het eynddoel 3) en ooghmerck onser verlossingh en beroepingh: soodanige, namelick, als het woordt des Heeren selve ghebruyckt, wanneer het leert dat het een al te godtloosen ondanckbaerheydt is, niet wederom lief te hebben dien die ons eerst heeft lief gehadt: Dat onse conscientien door het bloet van Christus van doodelicke wercken gereynight worden om den levendigen Godt te dienen: Dat het een gantsch onbehoorlicke heylighschennis 4) is, is 't dat wy eenmael gereynight zijnde, ons selven met nieuwe vuyligheden bevlecken, en alsoo dat heyligh bloedt verontreynigen: Dat wy verlost zijnde uyt de handt onser vyanden, hem dienen souden sonder vreese, in heyligheyt ende gerechtigheydt voor hem, alle de dagen onses levens. Dat wy van de sonde bevrijdt zijn, op dat wy met eenen vrywilligen geest rechtveerdigheydt plegen en oeffenen souden: Dat onsen ouden mensche gekruyst is, op dat wy in nieuwigheyt des levens souden opstaen. Item: Ist dat wy met Christus gestorven zijn (gelijck sijnen Ledematen betaemt) dat wy moeten soecken die dinghen die boven zijn, en dat wy in dese werelt vreemdelinghen moeten wesen, op dat wy onse herten tot den Hemel opheffen, alwaer onsen schat is. Want de salighmakende genade Godts, is verschenen allen menschen: Ende onderwijst ons, dat wy de godtloosheydt ende de wereltsche begeerlickheden versakende, matighlick, ende rechtveerdelick, ende Godtsalighlick leven souden in dese teghenwoordige werelt: Verwachtende de salighe hope, ende verschijninghe der heerlickheydt des grooten Godts ende onses Salighmakers. Dat wy niet en zijn gestelt of geroepen om Godes toorn tegen ons te verwecken, maer om saligheyt te verkryghen door Christus: dat wy Tempelen zijn van den Heyligen Geest, dewelcke niet en behooren ontheylight te worden. Dat wy niet en zijn duysternisse, maer licht in den Heere, en dat wy daerom als kinderen des lichts behooren te wandelen. Dat wy niet en zijn gheroepen tot onreynigheyt, maer tot heyligheyt, want dit is de wille Godts, namelick, onse heylighmakingh, dat wy ons onthouden van ongeoorloofde begeerlickheden: Dat onse beroepingh heyligh is, en dat wy ons niet en draghen weerdelick die beroepingh, 't en zy dat wy een reyn leven leyden: dat wy tot desen eynde van de sonde verlost zijn, te weten, op dat wy der gherechtigheydt souden gehoorsaem zijn. Isser wel een levendiger en krachtiger beweegh-reden om ons tot de liefd' op te wecken en t'ontsteecken, dan dese reden van Joannes, als hy seght, dat wy malkanderen onderlinghe moeten lief hebben, ghelijck ons Godt lief gehadt heeft? Dat de kinderen Godts | (p. 321.) van de kinderen des Duyvels, de kinderen des lichts van de kinderen der duysternisse hier in verschillen, te weten, datse blyven in de liefde? Item, dan dese reden van Paulus, dat wy met Christus gemeenschap hebbende, leden zijn van een lichaem dewelcke van malkanderen onderlinge behooren gheholpen te worden? Kunnen wy wel krachtighlicker tot heyligheyt worden aengeport, dan wanneer wy wederom van Joannes hooren, dat alle die die dese hope hebben, haer selven heyligen, om dat haren Godt heyligh is? Item, uyt den mondt van Paulus, dat wy op de belofte der aennemingh vertrouwende, ons selven sullen reynighen van alle besmettinghe des vleesches en des geestes? Dan wanneer wy hooren dat Christus hem-selven ons tot een exempel voorstelt, op dat wy sijne voetstappen souden na volgen?

3. Dese weynighe plaetsen en spreucken hebb' ick alleen tot een proefken voor-ghestelt. Want soo ick alle de rest soude willen verhalen, soo soud' ick een groot Boeck daer van maken moeten. D'Apostelen zijn gheheel vol van vermaningen, opweckingen, en bestraffingen om daer door den mensche Godts tot alle goede wercken t'onderwijsen, en dat sonder eens van verdienst te melden. Ja sy

Marginalia: D'eerste wijse der weder-legging, bevestigt door verscheydene en seer stercke bewijs-redenen. — Hebr. 9. 14. — Lucas 1. 74. — Rom. 6. 18. — Rom. 6. 6. — Coloss. 3. 1. — Tit. 2. 11. — 1. Thess. 5. 9. — 1. Cor. 3. 16. — Ephes. 5. 8. — 1. Thess. 4. 7. en 3. — 2. Tim. 1. 9. — Rom. 6. 18. — 1. Ioan. 4. 11. — 1. Ioan. 3. 10. — 1. Cor. 6. 17. en 12. 12. — 1. Ioan 3. 3. — 2. Cor. 7. 1. — Ioan. 13. 15. 1. Petr. 2. 21. — D'Apostelen, die ons tot goede wercken vermanen, en maken gantsch geene melding van verdienst, maer wijsen ons veel eer tot d'eenighe barmhertigheyt Godts en alle menschelicke verdiensten uytsluytende.

1) Voor dese tijdt 2) betoon'. 3) [ ]. 4) kerck-roof.

trecken en beleyden hare voornaemste ver-
maningen veel meer hier uyt, te weten, dat
onse saligheyt bestaet in d'eenige barmher-
tigheydt Godts, en niet op eenige van onse
Rom. 12. 1. Matth. 5. 16. verdienst. Hier in dient ons Paulus tot een
exempel, want als hy door den geheelen
Brief gheleert heeft dat wy gheen hope des
levens en hebben dan in de gerechtigheydt
van Christus, soo daelt hy nederwaerts tot
de vermaningen, en hy smeeckt ons door de
barmhertigheyt Godts die hy aen ons bewesen
heeft. En voorwaer dees' eenige reden hadd'
ons behooren genoegh te zijn om ons tot een
Godtsaligh leven te bewegen en aen te drijven,
te weten, op dat Godt in ons mochte ghe-
presen en verheerlickt worden. Indiender
eenighe zijn die door d'eere Godts niet seer
geroert of bewogen en worden, soo is noch-
tans de bedenckingh van sijne weldaden ten
vollen genoeghsaem om de soodanige tot
d'oeffeninge des goets aen te hitsen. Maer
om dat dese Sophisten door het verheffen en
instampen van de verdiensten, mogelick den
menschen eenige slaef-achtige en ongewillige
Uytvlucht. plichten der Wet afperssen, soo versinnense 1)
ter quader trouwen dat wy niet en hebben
waer mede wy yemanden tot goede wercken
souden kunnen vermanen en opwecken, om
dat wy quansuys den selven middel en wegh
Antwoort. met haer niet in en gaen. Even alsof Godt
in sulcken huyrlinghsche gehoorsaemheydt en
2. Cor. 9. 7. dienst groot vermaeck hadde, dewelcke be-
tuyght dat hy den blymoedigen gever lief
heeft, en daer-toe oock verbiedt yets te ghe-
d'Ander wijse van weder-legingh dewelcke vierderley is. ven uyt droefheydt of noodtdwangh. Maer
ick en segge dit niet, alsof ick die wijse van
vermanen en opwecken wilde verwerpen of
veronachtsamen, dewelcke de Schriftuyr dick-
wils ghebruyckt, op datse geen middel om
ons allesins aen te sporen 2) en willigh te
1. maken soude laten voor by gaen. Want sy
ghedenckt oock des loons 't welck Godt eenen
yegelicken sal gheven nae sijne wercken: maer
ick loochene dat dit is het eenighe en oock
2. van velen het principaelste middel. Daer be-
neffens en stae ick niet toe dat dit middel
in het vermanen alder-eerst sal gebruyckt
3. worden. Boven dien beweer' ick dat het niet
en dient tot oprechtingh van soodanige ver-
diensten als de Sophisten verdichten: ghe-
lijck wy hier nae sien sullen. Eyndelick
4. dat het oock niet nut noch vorderlick en
is, 't en zy dat dese Leere voor af 3)
gae, dat wy alleen door Christus verdienst,
die door 't geloove wort aen gegrepen, ge-
rechtveerdigt worden, en niet door eenighe
verdiensten van onse wercken. Want nie-
mandt en kan tot de betrachtingh der hey-
ligheydt bequaem zijn, dan alleen die, die
dese leeringh eerst heeft inghedroncken.
't Welck oock de Propheet seer schoon te
kennen geeft, wanneer hy Godt aldus aen-
spreeckt: Heere by u is genaed' en verge- Psalm 130. 4.
vingh, op datmen u vreese. Want hy betoont
dat Godt niet en kan ghedient worden, 't en
zy dat sijne barmhertigheydt worde bekendt,
door dewelck' alleen de Godtsdienst vast ge-
set en bevestight wordt. 't Welck seer aen-
merckens weerdigh is, op dat wy mochten
weten dat het vertrouwen op sijne barmher-
tigheydt niet alleen en is het beginsel om
Godt oprechtelick te dienen, maer dat oock
de vreese Godts (dewelcke nae der Papisten
meeningh verdienstelick is) daerom niet en
kan voor een verdienstelick werck ghereec-
kent en ghehouden worden, om datse ghe-
grondt is in de genadige vergevinge der sonden.
4. Maer het is verre d' alder-ongeschickste Weder-legingh van de laetste lasteringh.
lasteringh daer mede sy voorgheven dat wy
de menschen tot de sonde noodigen en ver-
wecken, wanneer wy d'onverdiende verghe-
vinghe der sonden verdedighen, en daer toe
segghen dat de rechtveerdigheydt daer in be-
staet en gheleghen is. Want wy achten dese 1.
verghevinghe soo hoogh en van sulck een
weerde, dat wy gheen wercken en hebben
die teghen 1) de selvige souden kunnen opwe-
gen: en datse oversulcks nimmermeer en soude
worden verkreghen, indiens' ons buyten onse
verdiensten niet ghegeven en wierdt. Voorts 2.
segghen wy datse wel onverdient is ten aen-
sien van ons, doch niet ten aensien van
Christus, den welcken die soo duyr gestaen
heeft: als hem ghekost hebbende sijn alder-
heylighste bloedt, buyten het welcke geen
prijs weerdigh ghenoegh en was tot ghe-
noeghdoeningh van Godts oordeel. Wanneer 3.
dit den menschen wort gheleert, soo wor-
dense met eenen vermaent dat het aen haer
niet en light 2) so 3) dat alderheylighste
bloedt, soo dickwils alsse sondighen, niet
en 4) oock even soo dickwils 5) [wederom] 6)
wordt uytgestort. Boven dien leeren wy dat 4.
ons' onreynigheyt soodanigh is, datse nim-
mermeer en kan afghewischt worden anders
dan door de Fonteyn van dit aldersuyverste
bloedt. Moeten niet die ghene die dit hooren, 5.
eenen meerderen schrick en afkeer ontfan-
ghen van 7) de sonde, dan wanneerder ghe-
seydt wordt dat de sonde door de bespren-
ginge der goeder wercken wordt afghewischt?
En is 't dats' yets Goddelicks in sich heb- 6.

1) versierense. 2) aen te herten. 3) henen.

1) [ ]. 2) (noch en feylt). 3) dat. 4) [ ]. 5) (niet en). 6) [ ]. 7) teghen.

ben, hoe en soudense niet grouwen en sitteren, eenmael ghereynight zijnde, sich selven wederom in den dreck om te wentelen, om, soo veel als in hen is, de suyverheyt van dese Fonteyn vuyl en onklaer te maken? Ick hebbe mijn voeten ghewasschen (seght de gheloovighe Ziel by Salomo) hoe sal ick dan die wederom besoedelen? Nu is klaer en blijckelick wie van beyden de verghevinghe der sonden verachtelicker maeckt, en de weerdigheyt der gherechtigheyt meer veyl heeft en te koop draeght. Sy rallen en beuselen dat Godt door hare nietige 1) en onnutte voldoeningen, dat is door haren dreck, te vreden wordt ghesteldt. Wy segghen en betuyghen dat de schuldt der sonde swaerder is dan datse door soo ongeachte beuselingen soude versoent worden: dat Godes toorn 2) swaerder zy dan datse door dese niet-weerdighe vol | doeningen soude worden ghestilt. En dat dienvolgens dit voor-recht den bloede van Jesus Christus alleen toekomt. Sy segghen dat de rechtveerdigheyt, so se 3) erghens in beswijckt, door de wercken der voldoeningh gheholpen en weder op de been ghebracht wordt: maer wy houden het daer voor datse dierbaerder is dan datse door eenighe vergheldinghe der wercken soude kunnen worden opgewogen. En datmen daerom tot wederoprechtingh der selver tot Godts barmhertigheydt alleen den toevlucht nemen moet. 't Geen verder tot de vergevinghe der sonden behoort, dat moet in 't naest-volghende Capittel gesocht worden.

Cant. 5. 3.

Weder-legginge van het aenhangsel deser lasteringh, te weten, dat de wegh tot de gherechtigheyt al te licht ghemaeckt wordt, wanneer die wordt gesteldt in d'onverdiende vergevinghe der sonden.

(p. 322.)

Het XVII. Capittel.

d'Over-een-brengingh van de beloften der Wet met de beloften des Euangeliums.

Den korten inhout van het vijftiende en sestiende Capittel.

Laet ons nu oock d'andere bewijs-redenen vervolghen, daer mede den Sathan door sijne trauwanten de rechtveerdigmakingh des geloofs pooght om te stooten en te niet te doen. Ick laet my voorstaen dat ick den lasteraers dit uyt de handt ghewrongen hebbe, datse met ons niet en mogen handelen gelijck als met vyanden der goeder wercken. Want de rechtveerdighmaking wordt den wercken ontrocken: niet op datter geen goede wercken en souden gedaen worden, oock niet op datmen soude loochenen dat de wercken die ghedaen worden goet zijn: maer op dat wy op deselve niet vertrouwen, noch roemen, noch de saligheyt fondeeren en souden. Want dit is ons vertrouwen, dit is onsen roem, dit is d'eenigh' ancker onser saligheydt, dat Christus de Sone Godts ons eyghen toebehoort, en dat wy wederom in hem kinderen Godts en erfghenamen des Hemelschen Koninckrijcks zijn, zijnde door Godes goedertierenheyt, en niet door onse weerdigheyt geroepen tot de hope der eeuwiger gelucksaligheyt. Maer nadien sy ons boven dien met andere wapenen, gelijck geseyt is, bespringhen: wel aen, laet ons voort gaen om die oock van ons af te keeren. Voor eerst brengen sy wederom te voorschijn de beloften der Wet, die de Heere gedaen heeft den ghenen die sijne Wet onderhouden: en sy vraghen ons of wy willen dat dese beloften niet met allen gelden, dan ofse krachtig zijn en stadt grijpen sullen? En dewijl het spottelick en ongherijmt soude zijn indienmen seyde datse te niet zijn en niet en gelden, soo nemen sy als seker en bekent dat de selvige beloften eenighe kracht hebben. Hier uyt maken sy dan dit besluyt dat wy door 't gheloof alleen niet en worden gerechtveerdight. Want soo spreeckt de Heere: Soo sal 't gheschieden, om dat ghy dese rechten sult hooren, ende houden, ende deselve doen; dat de Heere uwe Godt, u het verbondt ende de weldadigheydt sal houden, die hy uwen Vaderen gheswosren heeft. Ende hy sal u lief hebben, ende sal u zeghenen, ende u doen vermenighvuldigen: &c. Item: Is 't dat ghy uwe wegen en wercken wel richtet, en niet en wandelt na vreemde goden, en recht oordeelt tusschen man en man, en tot het boose niet af en wijckt, soo sal ick wandelen in 't midden van u-lieden. Ick en wil alhier niet noodeloos herhalen 1) duysent uytspraecken 2) van den selven slach, dewelck' als hebbende met de twee voor-gemelde getuyghnissen eenerley sin en verstant, oock met een en de selfd' antwoordt sullen verklaert worden. Somma, Moses ghetuyght dat den zegen en den vloeck, het leven en de doodt in de Wet voor-gestelt is. Sy argumenteeren derhalven aldus: Of dat desen zegen ydel en onvruchtbaer gemaeckt wort, of dat de rechtveerdighmakingh niet en komt uyt het gheloof alleen. Wy hebben alreede boven aengewesen hoe dat ons, indien wy op de Wet blijven berusten, alle zegheningh ontvalt, en niet dan vervloeckingh over het hooft hanght, dewelck' allen overtreders gedreyght is. Want de Heere doet dese beloften alleen den ghenen die sijne Wet volmaecktelick onderhouden, en soodanigh een en is nerghens te vinden. Dit blijft dan vast en seker, dat het gantsche menschelicke ghe-

Hoe en waerom den goeden wercken de rechtveerdighmakingh ontrokken wort.

De eerste bewijs-reden, genomen uyt de beloften der Wet.

Deut. 7. 12. en 28. 1.

Jerem. 7. 3. en 22.

Deut. 11. 26.

De somma der bewijs-reden.

Antwoordt, Alle die begeeren gherechtveerdight te worden voor Godt, die moeten uyt de macht en heerschappij der Wet gaen.

1) blauwe. 2) stoornis. 3) is 't dats'.

1) te vergeefs verhalen. 2) spreucken.

slacht door de Wet bewesen wordt den vloeck en toorn Godts onderworpen te zijn: en dat de menschen om daer van verlost te worden, uyt de macht der Wet moeten uyt gaen, en gelijck als uyt de dienstbaerheydt der selver tot vryheyt ghebracht worden: niet voorwaer tot die vleeschelicke vryheydt, dewelck' ons van d'onderhoudinghe der Wet af leyde, tot allerley ongebondenheyt noodighe, en onse boose begeerlickheyt als sonder eenighe verhinderinghen, en met losse toomen haren vollen loop toe late: maer tot die geestelicke vryheydt, dewelcke de verslagene en verschrickte conscienty vertroosten en oprechten kan, betoonende datse vry is van den vloeck en van de verdoemenis daer mede de Wet haer gevangen en gebonden neder druckte.

Op wat wijse dit toe gaet.

Dese verlossingh, en om soo te spreken, vry-latingh van de dienstbaerheyt der Wet wordt van ons verkregen, wanneer wy door 't gheloof aengrijpen de barmhertigheydt Godts in Christus, dewelck' ons gherust en seker maeckt van de vergevinge der sonden, door het ghevoel van welcke sonden de Wet ons prickelde en knaeghde.

Bevestigingh van d' antwoordt, genomen van het geen onmogelick is.

2. Hierom souden oock alle de beloften die ons in de Wet voor-ghedraghen worden te niet en krachteloos zijn, indien ons de goetheydt Godts geen onderstant en dede door het Euangelium. Want dese condity, te weten, dat wy de Wet volkomelick moeten volbrenghen, aen dewelcke de beloften selven vast zijn, en nae dewelcke de beloften eerst staen vervult te worden, en sal nimmermeer van ons volbracht worden. En de Heere komt ons in desen te hulpe, niet wanneer hy ons, gelijck de Sophisten segghen, het eene deel der gerechtigheyt in onse wercken laet behouden, en het andere deel uyt sijne goedertierenheydt vervult: maer wanneer hy ons den eenighen Christus tot volmaeckte rechtveerdigheyt toebrenght.

En van 't getuyghnis des Apostels. Galat. 2. 16.

Want als d'Apostel gheseyt hadde dat hy en d'andere Joden, wetende dat de mensch niet gherechtveerdight en wordt uyt de wercken der Wet, in Jesus Christus ghelooft hebben: soo stelt hy terstont de reden daer by, te weten, niet om door 't gheloove in Christus gheholpen te worden tot de somma der rechtveerdigheydt: maer op datse daer door souden worden gherechtveerdight, en niet uyt de wercken der Wet. Indien de gheloovige van de Wet overgaen tot het geloof, op datse daer in de gherechtigheydt vinden mochten, dewelcke sy in de Wet niet vinden en kunnen: soo gevense voorwaer de gerechtigheyt der Wet haer paspoort. Laet derhalven nu yemandt die wil de belooningen die d'onderhouder der Wet te verwachten heeft, grof en breet uytbreyden, als hy maer met eenen bemerckt dat het door onse boosheyt ghescheidt dat wy daer van geen vrucht en vernemen tot dat wy een andere gherechtigheydt uyt het gheloove sullen hebben verkreghen.

Item, Davids. Psalm 25. 10, 11. (p. 323.)

Alsoo oock als David vermaen doet van de vergeldingh die de Heere voor sijne dienstknechten bereydt heeft, soo komt hy terstondt tot d'overlegginge der sonden, waer door die vergeldingh te niet gaet. Hy prijst en roemt oock in den xix. Psalm seer heerlick de weldaden der Wet: maer hy roept terstondt daer aen uyt: Wie soude de afdwalingen verstaen? Heere, reynight my van de verborgene [*afdwalingen.*] Dese plaets komt t'eenemael over een met de voorgaende:

Psalm 19. 13.

alwaer hy geseydt hebbende: Dat alle paden des Heeren zijn goedertierentheydt, ende waerheydt den genen, die sijn verbondt ende sijn getuyghnissen bewaren: so stelt hy dadelick daer by: Om uwes Naems wille, Heere, soo vergeeft mijne ongerechtigheyt; want die is groot. Alsoo moeten wy oock bekennen dat ons de goedtgunstigheyt Godts wel is voorghesteldt in de Wet, byaldien 1) die door de wercken verdient konde worden, maer dat deselve door de verdienst der wercken nimmermeer tot ons en komt.

Psalm 25. 10.

Hy bejegent een tegen-werpingh, en betoont waer toe dese beloften gegheven zijn, te weten, soos' in haer selven aenghemerckt worden, of op de verdiensten onser wercken sien, dats' hare kracht niet voort en brengen en eenighsins worden vernietigt: maer wanneer d'Euangelische beloften daer by gedaen worden, datse niet alleen maken dat wy Gode aenghenaem zijn, maar dat oock onse wercken haer aengenaemheydt hebben, ende dat uyt driederley oorsaeck van Gods miltdadigheyt, waer door het ghescheidt dat der geloovigen wercken Gode behagen.

3. Wat sullen wy dan seggen? Zijn ons de beloften der wet gegeven, op datse sonder vrucht verdwijnen souden? Ick hebb' alreede voor henen betuyght dat ick sulck een gevoelen niet en hebbe. Ick segge voorwaer dats' hare kracht tot ons niet uyt en strecken, so lang alsse sien op de verdiensten der wercken, en datse derhalven in haer selven aengemerckt, eenighsins te niet worden. Alsoo leert d'Apostel dat die treffelicke beloft: Ick hebb' u-lieden goede geboden gegeven, soo wie deselve doet, die sal daer in leven: van geender weerden is, so 2) wy daer op blijven staen, en datse niet een hayr meer voordeels doen en sal, dan ofse niet en ware ghegeven: dewijlse selfs den alderheylighsten dienstknechten Godts niet toe en komt, als dewelcke alle te samen wijdt af zijn van de vervullinghe der Wet, en daer toe oock met veel overtredingen zijn omset. Maer wanneer de beloften des Euangeliums daer by gedaen worden, dewelcke d'onverdiende verghevinghe der sonden verkondighen, soo en makense niet alleenlick dat wy selfs by Godt aenghenaem zijn, maer dat oock onse wercken haer' aenghenaemheydt hebben. Ende niet alleen dit, dat onse wercken Gode behaghen, maer

Levit. 18. 5. Ezech. 20. 11. Rom. 10. 5.

1) waer 't dat. 2) is 't dat.

oock dat hy deselve beloont met die zegeningen, dewelck' uyt kracht van het verbondt d'onderhoudingh sijner Wet toequamen. Ick bekenne derhalven dat de wercken der geloovigen vergolden worden met dien loon, die de Heer' in sijne Wet belooft heeft den ghenen die haer selven in gherechtigheydt en heyligheydt oeffenen: maer in dese verghelding moet altijdt gesien worden op d'oorsaeck waer door de wercken haer aenghenaemheydt verkrijghen. Nu dese oorsaeck,
1. ghelijck te sien is, is driederley. D'eerst' is,
dat Godt sijn gesicht van de wercken sijner dienstknechten, die altijdt meer schande dan lof verdienen, afwendende, haer luyden in Christus omhelst, en alleen door het tusschenkomen des geloofs sonder het behulp der
2. wercken, met hem-selven versoent. De tweed'
is, dat hy de wercken, sonder op de verdienst der selver te letten, door sijne vaderlicke goedertierenheyt en vriendelickheyt tot dees' eere verhooght, dat hy die van eeniger
3. weerden houd. De derd' is, dat hy de werc-
ken met barmhertigheydt aenneemt, en d'onvolmaecktheydt der selver niet toe en reeckent, door dewelcke die alle te samen andersins onreyn, en meer onder de sonden dan onder de deughden souden moeten gereeckent worden.

Weder-legging van de distincty der Sophisten, tusschen de weerdigheyt die de wercken hebben in haer selven, en diese hebben van weghen het verbondt.

En hier uyt blijckt hoe seer de Sophisten bedroghen zijn, dewelcke sich laten voorstaen dats' all' ongerijmtheden fraeykens te boven zijn ghekomen, wanneerse segghen dat de wercken kracht hebben om de saligheyt te verdienen, niet van wegen haer eygen goetheydt, maer van weghen 't verbondt, om dat Godt door sijne mildtdadigheydt deselve soo weerdigh gheacht heeft. Maer ondertusschen en bemerckense niet, hoe seer wijt de wercken, die sy willen dat verdienstelick sullen zijn, afgescheyden en verstoken souden wesen van de condity der beloften, indien de rechtveerdighmakingh die op 't gheloof alleen rust, en de verghevinge der sonden, waer door oock de goede wercken van hare smetten ghereynight moeten worden, niet voor en gingh. Soo hebben sy dan uyt de drie oorsaken der Goddelicker miltdadigheyt, door dewelcke gheschiedt dat de wercken der gheloovigen aengenaem zijn, alleenlick ééne aengheteeckent, en d'andere twee, die oock de voornaemste zijn, verswegen.

De tweede bewijs-reden uyt de History van Cornelius. Actor. 10. 34, 35.

4. Sy brengen noch by het segghen 1) van Petrus dat 2) Lucas aenhaelt 3) in de handelinghen der Apostelen: Ick verneme in der waerheydt dat Godt gheen aennemer des persoons en is, maer in allen volcke, die hem vreest ende gerechtigheydt werckt, is hem aenghenaem. En hier uyt, 't welck haer dunckt vast te gaen, besluyten sy: Indien de mensch door goede wercken hem-selven by Godt aenghenaem maeckt, dat het derhalven van Godes weldaedt alleen niet en komt dat hy de salighheydt verkrijght. Jae dat Godt na sijne barmhertigheydt den sondaer also de hant biedt, dat hy door de wercken tot barmhertigheydt bewoghen wordt.

Antwoordt, door een distincty van tweederlei aenneming des menschen.

Maer ghy en sult de Schriftuyr gheensins kunnen doen over een stemmen, 't en zy dat ghy er op let 1) dat de mensch op tweederley wijse by Godt wort aengenomen. Want Godt en vindt in den mensch, sodanigh als hy van naturen is, niet met allen waer door hy tot barmhertigheydt soude bewogen worden, uytgenomen alleen des menschen elendigheyt.

De eerste.

Indien 't derhalven klaer en blijckelick is, dat de mensch is naeckt en ledigh van alle goedt, en daer en teghen vervult en beladen met allerley quaet, als hy eerstmael van Godt wordt aenghenomen, so 2) bidde ick 3) u toont my toch 4) de gave of deught om welckers wille wy hem sullen oordeelen der Hemelscher roepinghe weerdigh te zijn. Wech dan met dien ydelen waen der verdiensten, na dien Godt sijne ghenaed' en goedertierenheyt ons soo klaerlick aenprijst en bekent maeckt.

Weder-legingh van een uytvlucht der Sophisten.

Want 't geen oock aldaer door de stemme des Enghels tot Cornelius geseydt wordt, te weten, dat sijne gebeden en aelmoesen voor Godts aenghesicht zijn opgheklommen: dat wordt seer schendigh van hun verdraeyt, wanneerse daer uyt besluyten dat de mensch door de betrachtingh der goeder wercken voorbereydt wordt om de ghenade Godts t'ontfangen. Want Cornelius moest doe alrede door den Geest der wijsheyt verlicht zijn, dewijl hy met de ware wijsheydt, te weten, de vreese Godts begaeft was: en door den selven Geest geheylight, dewijl hy een liefhebber was der gerechtigheydt: dewelcke volgens de leere des Apostels is een seer sekere vrucht des H. Gheestes. Soo (Galat. 5. 5.) hadd' hy dan alle die deughden die hem, gelijck verhaelt wordt, voor Godt aengenaem maeckten, van Godes genade; soo verre is't daer af dat hy door die deughden hem-selven op sijn eygen handt van te voren soude bereyt hebben om de genade Godts t'ontfangen. Daer en sal voorwaer niet een half woort uyt de Schriftuyr voort gebracht worden, dat 5) met dese Leere niet over een en komt, te weten, dat Godt geen ander oorsaeck en heeft om den mensch aen te | nemen, dan om (p. 324.) dat hy hem aller weghen verloren siet, so

1) de spreuck. 2) die 3) verhaelt.

1) waerneemt. 2) Ick. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) die.

hy hem laet in de handen van sijnen eygenen raedt, en dat hy daerom sijn barmhertigheyt in de verlossinge des menschen bewijst, om dat hy hem niet en wil laten verloren gaen. Nu sien wy dat dees' aenneming de gerechtigheydt des menschen niet aen en siet, maer dats' is een suyver en louter bewijs van Godes goetheyt tot d'arme sondaers die soo een groote weldaedt op 't hooghst' onweerdigh zijn.

De andere aenneemingh.

5. Als nu de Heere den mensch uyt den afgront des verderfs weder gebracht, en door de genade der aenneming tot sijnen dienst uytgesondert heeft, dewijl hy hem heeft weder-geboren en verandert tot een nieuw leven, soo neemt hy hem als nu aen als een nieuwe creatuyr met de gaven sijns Geestes. Dit is die aenneming daer van Petrus meldet, door dewelcke de gheloovighe nae datse gheroepen zijn, Gode behagen oock ten opsicht van hare wercken: want de Heere en kan niet anders dan dat goede lief hebben en omhelsen, het welck hy door sijnen Gheest in haer werckt. Maer men moet altijdt heen en we'er hier aen ghedencken, dat de gheloovighe ten opsicht van hare wercken niet anders by Godt aengenaem zijn, dan om dat hy alle de goede wercken die hy haer uyt liefd' en tot vermeerderingh van sijne mildtdadigheyt gegeven heeft, oock geweerdight om haren 't wille genadelick t'ontfangen. Want van waer komen hen de goede wercken anders, dan dat de Heere haer, ghelijck hy hen tot vaten ter eeren verkoren heeft, also oock met oprechte suyverheydt vercieren en op proncken wil? Waerom worden oock hare wercken goedt gekeurt als of die volmaeckt waren: soo 't niet en is om dat haren goedertieren Vader ghenadelick vergeeft de smetten en vlecken daer mede deselve noch besoedelt zijn? In somma, Petrus en geeft alhier niet anders te kennen dan dat Godt een welgevallen en behaghelickheyt heeft in sijne kinderen, in dewelck' hy de teeckenen en mercken sijns aengesichts aenschouwt. Want wy hebben elders geleert dat de weder-geboort' is een weder-oprechtingh van Godes beelt in ons. Na dien dan Godt met recht lief heeft en in eeren houdt den genen in den welcken hy sijn aenschijn bemerckt: soo en wort niet sonder oorsaeck geseyt dat het leven der gheloovigen, 't welck tot heyligheyt en gerechtigheyt aengeleydt wort, hem wel behaegt en aenstaet. Maer dewijl de Godsalige met dit sterffelick vleesch omset en aengedaen, noch sondaers zijn, en hare goede wercken alleenlick zijn begonnen, en oock na de verdorventheyt des vleesches riecken: soo en kan

Uyt dese distincty blijckt dat Cornelius eerst en al voren uyt ghenaden was aenghenomen, eer sijne goede wercken konden aengenaem zijn.

hy noch haer, noch hare wercken ghenadigh zijn, 't en zy dat hy haer meer in Christus dan in haer selven ombelse. Op dese wijse moeten die plaetsen verstaen worden, dewelcke ghetuygen dat Godt goedertieren en barmhertigh is, dien, die gerechtigheydt betrachten 1). Moses seyde tot d'Israëliten: Die getrouwe Godt, dewelcke het verbont ende de weldadigheyt houdt dien, die hem lief hebben, ende sijne geboden houden, tot in duysent gheslachten. Welcke uytspraeck 2) daer nae voor een gemeen woordt onder het volck ghebruyckt wiert. Also seght oock Salomo in sijn gebedt: Heere Godt Israëls die het verbont en de barmhertigheydt houdet uwen knechten, die voor u wandelen met haer gheheel herte. Dese selve woorden worden oock van Nehemia verhaelt. Want gelijck Godt in alle de verbonden sijner barmhertigheyt van sijne dienstknechten oock wederom oprechtigheydt en heyligheydt des levens bedinght en vereyscht: op dat sijn goedtheydt niet bespot en worde, op dat oock niemant door een ydel vertrouwen van Godes barmhertigheydt opgheblasen zijnde, sijn ziele zeghene, wandelend' ondertusschen in de boosheyt sijns herten: alsoo wil hy oock die ghene die tot de ghemeenschap sijns verbondts toe-gelaten zijn, door desen wegh en middel houden 3) in haren schuldigen plicht. Ende niet tegenstaende dit, soo wort het verbondt van sijn eerste begin aen uyt ghenaden gemaeckt en opgerecht, en het blijft ghenadigh en onverdient sonder ophouden. Na dese wijse was het dat David, al hoewel hy verkondight dat hem gegeven zy geweest den loon van sijner handen reynigheydt, nochtans die fonteyn, die ick aengewesen hebbe niet en verswijght, te weten, dat hy uyt sijns moeders buyck getrocken is, om dat Godt hem lief hadde: met welcke woorden hy d'oprechtigheydt van sijn saeck alsoo prijst en betuyght, dat hy d'onverdiende barmhertigheyt niet te kort en doet, dewelcke gaet voor alle gaven, en der selver springh-ader en oorsprongh is.

En dit is de sin van andere dierghelicke plaetsen, dewelcke getuygt dat Godt allen liefhebbers der gerechtigheydt ghenadig en barmhertig is.

Deut. 7. 9.

1. Reg. 8. 23.

Nehem. 1. 5.

Deut. 29. 18.

Psalm. 18. 20, 21.

6. En het sal nut zijn dat wy alhier kortelick opmercken hoe 4) dese wijse van spreken verschillen van de beloften der Wet. Door dese beloften der Wet verstae ick, niet alle die beloften die al-omm' in de Boecken van Moses versprey zijn, (want in deselve worden oock veel Euangelische beloften gevonden) maer alleen die beloften dewelck' eyghentlick behooren tot de bedieninghe der Wet. Sulcke beloften, hoemen die oock soude willen noemen, verkondigen dat u belooningh

Verklaringh van dese plaetsen, en op dat deselve te beter mogen verstaen worden, soo moetmen bemercken of het zy een belofte der Wet of des Euangeliums.

De beloften der Wet verkondighen bereyde verghelding onder dese condity, indien

1) hanteeren. 2) spreuck. 3) behouden. 4) bemercken wat.

wy sulks doen: maer d' Euangelische beloft, al hoewelse een by-ghevoeghde condity heeft, te weten, so wy ghelooven en Godt beminnen: nochtans leyts' ons tot d'eenige barmhertigheyt Godts, wiens vervullingh geensins en hanght aen onse wercken.

en vergelding bereyt is onder dese condity, indien ghy doet 't gheen u bevolen wort. Maer alss' er wordt geseydt, dat de Heere het verbondt der barmhertigheyt houdt dien die hem liefhebben, soo wort daer door meer bewesen hoedanige sijne dienstknechten zijn, dewelcke ter goeder trouwen sijn verbont hebben aenghenomen, dan d'oorsaeck waerom Godt hen-lieden goet doet. Nu dese bewijsvoeringhe 1) gaet aldus toe: Gelijck Godt ons geweerdight de ghenade des eeuwigen levens te geven tot dit eynde, op dat hy, namelick, van ons bemint, gevreest en gedient soude worden: also worden oock alle de beloften der barmhertigheyt die in de Schriftuyr gevonden worden, met recht tot dit eynde ghericht, op dat wy den autheur en ghever der weldaden vreesen en dienen souden. Wanneer wy derhalven hooren dat hy wel doet den ghenen die sijn Wet onderhouden, soo laet ons als dan ghedencken dat de kinderen Godts door sulcke woorden beteeckent en beschreven worden van wegen haren schuldigen plicht daer in sy geduyrigh moeten besich zijn: Te weten, dat wy hierom tot sijne kinderen zijn aenghenomen, op dat wy hem als onsen Vader souden eeren. Op dat wy dan ons selven van 't recht der aenneming niet en berooven, so moeten wy altijdt streven en trachten nae dat eynde tot het welcke onse beroepingh sich uytstreckt. Dit moeten wy nochtans wederom weten, dat de vervullingh van Godts barmhertigheydt niet voort en komt van de wercken der geloovigen. Maer dat hy self daerom de belofte der saligheydt vervult aen dieghene 2) die door d'oprechtigheydt des levens hare beroepinghe weerdighlick wandelen, om dat hy in hen alleen die door sijnen Geest tot het goede geleyt worden, d'oprechte livreijen sijner kinderen bekent. Aldus moet verstaen worden 't geen in den XV. Psalm gelesen wort van de burgers der Kercke: Heere, wie sal verkeeren in uwe Tente? Wie sal woonen | op den bergh uwer heyligheydt? Die oprecht wandelt, ende gherechtigheydt werckt; ende die met sijn herte de waerheydt spreeckt, &c. Item, by Jesaia: Wie sal wonen met een verteerende vyer? Die gherechtigheydt doet, die spreeckt dat recht is, &c. Want aldaer en wordt niet beschreven het fondament en de vastigheyt, waer op de geloovighen voor den Heere blijven bestaen: maer de wijs' en manier door dewelcke de seer goedertieren Vader haer tot sijn gemeenschap inleydt, en daer in bewaert en bevestight. Want dewijl hy de sonde haet en de gerechtigheyt lief heeft: soo is 't dat hy die ghenen 1) met hem vereenight, die hy door sijnen Geest reynight, op dat hy haer, hem en sijnen rijcke gelijck-formigh make. Indien men derhalven vraeght welcke daer zy d'eerste oorsaeck waer door den Heyligen de toegangh tot het Koninckrijcke Godts geopent wort, en waer door sy daer in bestaen en blijven volherden: soo is daer op d'antwoorde gereedt, te weten, om dat de Heere door sijne barmhertigheydt haer eenmael tot sijne kinderen aenghenomen heeft, en sonder ophouden beschermt en bewaert. Maer indien men vraeght op wat wijse dat geschiedt, soo moetmen komen tot de weder-gheboort en hare vruchten die in den voorseyden Psalm verhaelt worden.

Psalm 15. 1. (p. 325.)

Iesa. 33. 14.

De derde bewijs-reden, uyt die plaetsen, dewelcke de goede wercken vercieren met den tytel der gherechtigheyt, en segghen dat de mensch door deselve gerechtveerdigt wort.

7. Maer daer schijnt veel meer swarigheyts te zijn in die plaetsen dewelcke de goede wercken met den tytel der gerechtigheydt vercieren, en daer toe betuygen dat de mensch door deselve gerechtveerdigt wort. Daer zijn seer veel plaetsen van den eersten slagh, in dewelcke d'onderhoudingen der geboden rechtveerdighmakinghen of rechtveerdigheden ghenaemt worden. Van d'ander soort hebben wy een exempel by Moses daer hy seydt: Het sal ons gerechtigheydt zijn, als wy sullen waernemen te doen alle dese gheboden. Indien ghy daer op antwoordt dat dit is een belofte der Wet, dewelck' in desen voor geen bewijs en kan strecken, om dats' een condity by haer heeft die van niemant en kan vervult worden, soo zijnder noch andere, die ghy aldus niet en kondt beantwoorden, gelijck daer gheseydt wordt: Ende dit sal u tot rechtveerdigheydt zijn voor den Heere, dat ghy den armen sijn pandt, het welck by u in bewaringh is, weder gheeft, &c. Item, 't geen de Propheet seght, dat den yver die Pinehas gebruyckte om Israëls versmaetheyt te wreken, hem tot rechtveerdigheyt wierdt toe-gereeckent. De Phanizeen van onsen tijdt meenen dan dats' alhier groote stof en oorsaeck hebben, om ons op 't lijf te vallen. Want dewijl wy seggen, dat de rechtveerdighmakingh der wercken wijcken moet, soo haest als de gherechtigheyt des geloofs intreedt 2), soo besluytense met het selfde recht teghen ons aldus: Indien de gherechtigheydt is uyt de wercken, soo is 't valsch dat wy door 't geloof alleen gerechtveerdight worden. Of schoon wy toestaen dat de gheboden der Wet rechtveerdigheden genaemt worden, dat en is geen wonder, want sy

Deut. 6. 25.

Deut. 24. 13.

Psalm 106. 31.

Antwoort, op het eerste deel van dese bewijs-reden, aengaende den naem der goeder wercken.

1) bewijsing. 2) den ghenen.

1) [ ]. 2) stadt en plaets grijpt.

zijn sulcks in der daedt. Niet te min de Lesers moeten alhier vermaent zijn, dat de Griecksch' Oversetters het Hebreisch woordt Chukkim niet wel vertaelt en hebben met het woordt dikaiomata, d. i. 1) rechtveerdigheden, dewijl het eyghentlick beduydt gheboden of ordonnantien. Ick wil nochtans den strijdt over 2) het woort geern laten vallen. Wy en willen oock niet loochenen dat Godts Wet een volmaeckte rechtveerdigheyt in sich begrijpt. Want, al hoewel wy onnutte knechten zijn, oock als dan wanneer wy de wet volkomelick hebben onderhouden, overmits wy schuldenaers zijn in alles wat zy ons ghebiedt, dewijl desniettemin 3) de Heere de volkomen' onderhoudinge der Wet gheweerdight heeft met den tytel der rechtveerdigheydt te vereeren, soo en ontrecken wy haer niet 't geen hy haer gegeven heeft. Wy bekennen dan geern dat de volmaeckte ghehoorsaemheydt der Wet rechtveerdigheydt zy, en dat d'onderhoudingh van elck ghebodt is een gedeelte der rechtveerdigheyt, soo maer oock in de verdere deelen aen de gantsche somma der rechtveerdigheyt niet en ontbreeckt. Maer wy ontkennen dat in eenigen mensche soodanige rechtveerdigheydt gevonden wort. En daerom nemen wy de rechtveerdigheydt der Wet wech, niet om 4) datse gebreckelick en onvolmaeckt zy in haer selven: maer om datse van wegen de swackheyt onses vleesches nerghens en wordt ghesien of vernomen. Doch de Schriftuyr en geeft niet alleen den geboden des Heeren desen naem van rechtveerdigheden: maer zy vereert daer med' oock de wercken der Heyligen. Gelijck wanneerse verhaelt dat Zacharias en sijn huysvrouw gewandelt hebben in de rechtveerdigheden des Heeren. Voorwaer als sy aldus spreeckt, soo weerdeertse de wercken meer uyt de nature der Wet, als uyt haer eyghen condity. Evenwel moet alhier wederom waergenomen worden 't geen ick onlanghs gheseydt hebbe, te weten, datmen uyt d'achteloosheyt des Griecksche Oversetters geen wet of reghel en moet maken. Maer dewijl Lucas in de ghemeen' oversettinghe gheen veranderingh en heeft willen maken, soo en sal ick hier over oock niet twisten. Want Godt heeft die dingen die in de Wet begrepen zijn den menschen geboden tot rechtveerdigheyt: maer dese rechtveerdigheydt en wordt van ons niet volbracht, 't en zy dat wy de gantsche Wet onderhouden. Want sy wordt door yeder overtredinghe verdorven en verbroken. Dewijl dan de Wet

Waerom de wercken der Heyligen rechtveerdigheden genoemt worden. Lucas 1. 6.

Een distincty die wel moet worden waergenomen.

1) [ ]. 2) aengaend'. 3) Nae dien nochtans. 4) [ ].

niet anders voor en schrijft dan rechtveerdigheyt, ist dat wy ons' oogen slaen op de Wet, so zijn all' hare geboden en elck van dien rechtveerdigheden: maer is 't dat wy sien op de menschen die deselve gheboden doen, soo en verkrijghense den lof der rechtveerdigheydt geensins uyt een eenigh werck, zijnd' overtreders in velen, veel weyniger uyt sulck een werck 't welck altijdt in eenighen deele van wegen sijn onvolmaecktheyt gebreckelick is.

8. Nu kom' ick tot de plaetsen van de tweede soort', in dewelcke de voornaemste swarigheydt is. Paulus, segghen sy, en heeft niet bondighers om de gherechtigheydt des gheloofs te bewijsen, dan dat geen' is 't welck van Abraham geschreven wordt, te weten, dat hem sijn gheloof tot rechtveerdigheyt zy toe-gereeckent. Na dien dan geseydt wort, dat de daedt van Pinehas hem wiert toe-gereeckent tot rechtveerdigheyt: soo sullen wy van de wercken moghen besluyten even dat selvighe, 't welck Paulus beweert van 't geloove. Soo besluyten dan onse weder-partijen, als ofse de slag 1) ghewonnen hadden, dat wy wel niet en worden gherechtveerdight sonder 't gheloove: maer dat wy nochtans oock niet en worden gerechtveerdight door 't geloof alleen. Dat het de wercken zijn die onse rechtveerdigheydt vervullen en volkomen maken. Ick betuygh' alhier de Godtvruchtige zielen, datse (indien se toestemmen 2) dat de ware regel der rechtveerdigheyt uyt de Schriftuyr ghenomen moet worden) 3) met my in de vreese Godts en met allen ernst overwegen, hoe de Schriftuyr bequamelick sonder teghenspreken met haer selven over een ghebracht kan | worden. Naerdien 4) (p. 826.) Paulus wist dat de rechtveerdighmakingh des geloofs een toevlucht is den genen die gheen eyghen rechtveerdigheydt en hebben: so besluyt hy vrymoedighlick, dat alle die, die door het gheloove gherechtveerdight worden, van de gerechtigheyt der wercken uytghesloten zijn. En na dien het seker is dat de rechtveerdigheydt des geloofs allen gheloovighen ghemeen is, soo besluyt hy daer uyt met gelijcke vrymoedigheydt datter niet een door de wercken en wordt gherechtveerdight: Jae dat meer is datter niet een door eenigh behulp der wercken gerechtveerdight en wordt. Maer het is wat anders te disputeeren wat weerdigheyt de wercken hebben in haer selven, en wat anders te disputeeren waer voor datmense moet houden na dat de rechtveerdigheyt des geloofs bevestight is. Indien 5) men 6) de prijs der wercken sal

Antwoort, op het tweede deel van de derde bewijs-reden, te weten, dat de mensch door de wercken ghe-rechtveerdight wort. Rom. 4. 3.

1) kans. 2) ist datse weten. 3) (datse). 4) Ghemerckt. 5) Is 't dat. 6) (den wercken).

De goede wercken zijn in haer selven niet met allen weert: maar wy worden ghe-rechtveerdigt alleen door't geloove.

afmeten 1) nae hare weerdigheyt, soo seggen wy datse niet weerdigh en zijn voor Godts aenschijn te verschijnen. Dat daerom de mensch geen wercken en heeft daer op hy by Godt soude moghen roemen. Dat hy over-sulcks van alle behulp der wercken ontbloot zijnde, door het gheloof alleen gherechtveerdight wordt. Voorts beschrijven wy dese rechtveerdigheydt des geloofs aldus, dat de sondaer ontfanghen zijnde tot de ghemeenschap van Christus, door sijn genaed' en om sijnen 't wille met Godt versoent wordt: dewijl hy door sijn bloedt ghereynight zijnde, 2) de verghevinghe der sonden verkrijght, en met des selfs gherechtigheydt als met sijn eygen bekleedt zijnde, voor de Hemelsche vyerschaer onbeschroomt bestaet. Maer als nu 3) de vergevinghe der sonden voor af 4) gaet, soo verkrijghen de goede wercken die daer nae volgen, een ander achtingh en aensien dan sy hebben uyt haer eighen verdienst en weerdigheydt: want al de onvolmaecktheydt die daer in is, wordt door Christus volmaecktheyt toegedeckt: al de vlecken en smetten der selver worden door sijne suyverheydt afgewasschen, op datse niet en souden komen onder de proeve van Godes oordeel. Dien-volgens, wanneer de schuldt aller overtredinghen, daer door de menschen worden verhindert yets voort te brengen 't welck Gode behaeght, wech ghenomen, en daer toe oock het ghebreck der onvolmaecktheydt, 't welck oock den goeden wercken pleeght te besoedelen, begraven is: soo worden de goede wercken die van de gheloovige ghedaen worden, rechtveerdigh gheacht: ofte ('t welck even veel is) tot rechtveerdigheydt toe-gereeckent.

De beschrijvingh van dese rechtveerdigheydt.

Van waer de goede wercken haer achtingh en weerdeering ontfangen.

Bevestigingh der antwoordt. De goede wercken worden tot rechtveerdigheyt toegereeckent door haer selven: ofte elck werck in't bysonder, ofte alle de wercken te samen en te ghelijck ghenomen, ende dit is valsch.

9. Indien my nu yemant dat voor-gemeld' argument mocht teghen werpen om de rechtveerdigheydt des gheloofs te bestrijden, soo sal ick hem vooreerst vraghen, of de mensch rechtveerdigh gheacht wordt om een heyligh werck of twee, zijnd' ondertusschen in de verdere wercken sijns levens een overtreder der Wet? Dat ware meer dan onredelick. Ten anderen sal ick vragen, of de mensch oock rechtveerdigh geoordeelt wordt om veler goeder wercken wille, al is hy schoon schuldigh aen eenige overtredinge der wet? Dit en sal hy oock niet durven beweeren, dewijl d'ordonnanty der Wet daer teghen roept en verkondight dat alle die vervloeckt zijn die niet alle de gheboden der Wet tot het laetste toe volbracht en hebben. Boven dien sal ick noch verder komen en vragen, of'er oock eenigh werck is 't welck niet en verdient

Deut. 27. 26.

van onreynigheydt of onvolmaecktheydt beschuldight te worden? En hoe datter sulk een werck soude kunnen zijn voor Godts ooghen voor dewelcke de sterren niet reyn ghenoegh, noch de Engelen ghenoegh rechtveerdigh en zijn? Aldus sal hy gedronghen worden toe te staen, datter gheen goedt werck en is 't welck door de overtredingen die daer aen hangen, en door sijn eygen onvolmaecktheydt niet verontreynight en zy, so dat het d'eere der rechtveerdigheyt niet en kan behouden. En indien het also 1) klaer en blijckelick is dat het van de rechtveerdighmakingh des gheloofs komt dat de wercken, die andersins onsuyver, besmet, onvolmaeckt en het aenschijn Godts, veel meer sijne liefd' onweerdigh zijn, tot rechtveerdigheydt toe-ghereeckent worden: waer toe soeckense dan door 't verheffen van de rechtveerdigheydt der wercken, de rechtveerdigheydt des geloofs te vernietigen, sonder dewelcke sy te vergheefs van de rechtveerdigheydt der wercken roemen souden? Willen sy een adderen gebroetsel maken, dat de kinderen hare moeder ombrenghen? Want daer henen strecken sich de woorden van onse godtloose tegen-sprekers. Sy en kunnen niet loochenen dat de rechtveerdighmakingh des gheloofs is het beginsel, het fondament, de oorsaeck, het bewijs, en de substanty van de rechtveerdigheydt der wercken: en sy besluyten evenwel dat de mensch door het geloof niet en wordt gerechtveerdight, om dat oock de goede wercken tot rechtveerdigheydt gereeckent worden. Laet ons derhalven dees' onnuttigheden varen laten 2), en belijden 't geen waerachtigh is. Is 't dat de rechtveerdigheyt der wercken, hoedanigh die oock soude moghen gheacht worden, voort komt uyt de rechtveerdighmakingh des geloofs, soo volght dat de rechtveerdighmakingh des geloofs door de rechtveerdigheydt der wercken gantsch niet vermindert, maer veel meer bevestight wort, om dat, namelick, hare kracht dies te krachtigher blinckt 3) en gesien wort. Wy en moeten oock niet meenen dat de wercken na d'onverdiende rechtveerdighmakingh alsoo worden aengepresen, dats' oock selfs daer nae in de plaets souden treden om den mensch te rechtveerdigen, of datse sulcken ampt met het gheloove deelen souden. Want is 't dat de rechtveerdighmakingh des geloofs niet aldoor 4) vast en in haer geheel en blijft, soo sal d'onreynigheydt der wercken ontdeckt worden. 't En is oock niet ongerijmt dat de mensch alsoo door 't geloof gerechtveerdight wort, dat hy niet alleen selve rechtveerdigh

Iob 4. 18.

Ofte, sy worden tot gerechtigheyt toe-gereeckent door het geloof, en van weghen de gerechtigheydt des gheloofs: beyde elck werck in 't bysonder en alle de wercken te gelijck.

Soo maeckt dan 't gheloof alleen rechtveerdigh beyde den gantschen mensch en alle sijne goede wercken.

1) sal stellen. 2) wesende. 3) Als nu. 4) [ ].

1) Indien 't. 2) voor by scuden. 3) lichtet. 4) geduyrigh.

is, maer dat oock sijne wercken boven hare weerdigheyt rechtveerdigh geacht worden.

In dien sin is de stuckswijse, dat is, d'onvolmaeckte gherechtigheydt der gheloovighen aengenaem: maer niet die, dewelcke teghen de onverdiende gerechtigheydt des gheloofs strijdt, en van onse teghensprekers verdicht wordt.

10. Op dese wijse sullen wy toestaen dat in de wercken niet alleen een deel der rechtveerdigheydt zy ('t welck onse teghen-partijen self beweeren) maer oock dat de rechtveerdigheydt der selver Gode behaeght, even eens als of die gheheel oprecht en volmaeckt ware. Maer is het dat wy ghedencken op wat fondament die rechtveerdigheyt gegrondt zy, soo sal alle swarigheyt wech genomen wesen. Want het werck begint als dan eerst aenghenaem te worden, wanneer het met vergevinghe der feylen wordt opgenomen. En waer uyt komt die vergevingh anders, dan om dat Godt ons en all' onse wercken aensiet in Christus? Gelijck dan wy self, wanneer wy in Christus ingelijft zijn, daerom rechtveerdigh voor Godt verschijnen, om dat ons' ongerechtigheden door sijn onnooselheydt toegedeckt worden: also zijn oock onse wercken rechtveerdigh en worden voor sodanigh gehouden, om dat alle de gebreckelickheyt die andersins daer in is, door de reynigheydt van Christus begraven
(p. 327.) zijnde, niet en wort toe-gereeckent. Dit | dan alsoo wesende, soo moghen wy met recht segghen, dat niet alleen wy, maer oock onse wercken door 't geloof alleen gherechtveerdight worden. Indien nu dese rechtveerdigheyt der wercken, soodanigh als sy is, voort komt van het gheloof en d'onverdiende rechtveerdighmakingh, en van deselve gewrocht wort: soo moetse dan oock daer onder besloten zijn, en gelijck een vrucht, om soo te spreken, onder en beneden sijn oorsaeck gestelt worden. Soo verr' is 't daer af datse soud' opgerecht worden om d'onverdiende rechtveerdighmakingh des geloofs te vernietigen of te verduysteren. Alsoo is 't dat Paulus, op dat hy krachtelick soude bewijsen, dat onse gelucksaligheyt bestaet in de barmhertigheydt Godts en niet in de wercken, seer
Rom. 4. 7. heftigh dringt met de woorden Davids: Saligh zijn' se welcker ongherechtigheden vergheven zijn, ende welcker sonden bedeckt zijn; Saligh is de man, welcken de Heere de sonde niet toe en reeckent. Indien yemant daer tegen voorwerpt ontallicke uytspraecken 1) door dewelcke de saligheydt den wercken schijnt toeghe-eygent te worden: gelijck daer zijn dese:
Psalm 112. 1. Salig is de man die den Heere vreest, die
Prov. 14. 21. den armen barmhertigh is, die niet en wan-
Psalm 1. 1. delt in den raedt der godtloosen, die ver-
Iacob. 1. 12. soeckinghe verdraeght: Saligh zijnse die recht
Psalm 106. 3. en 119. 1. en ghérichte houden, die sonder vlecke, die
Matth. 5. 3. arm van gheeste, die sachtmoedigh, die barmhertigh zijn, &c. Soo en sal hy daer mede niet te wege brengen, dat het segghen van Paulus niet en soude waerachtigh zijn. Want nadien alle de wercken die in dees' en diergelijcke woorden 1) gepresen en verhaelt worden, nimmermeer also en zijn in den mensch dat hy om der selver will' Gode soud' aengenaem zijn, soo volght dat de mensch altijdt elendigh is, 't en zy dat hy door de vergevinge der sonden van sijn elendigheydt verlost worde. Dewijl dan alle de saligheden die in de Schriftuyr hoogh verheven worden, als nietigh weg 2) vallen, soo dat de mensch uyt gheene van allen eenighe vrucht kan ontfanghen tot dat hy de saligheyt door de vergevinge der sonden verkregen heeft, dewelcke d'andere saligheden plaets doet grijpen: soo volght hier uyt dat dese niet alleen de hoogst' en voornaemste, maer oock de eenighe ghelucksaligheydt is: 't en zy dat ghy mogelick wilt datse ghekrenckt en ghekreuckt worde van d'andere, die in dees' eenighe alleen bestaen. Nu is' er veel minder oorsaeck waerom wy souden ontrust worden als wy hooren dat de geloovige veel tijdts rechtveerdige ghenoemt worden. Ick bekenne voorwaer datse rechtveerdige worden geheeten van weghen de heyligheydt haers levens: maer naerdien 3) sy meer nae de rechtveerdigheyt streven en trachten, dan sy de rechtveerdigheyt self vervullen, soo is 't recht en billick dat dese hare rechtveerdigheydt, soodanigh als sy is, wijcke voor de rechtveerdighmakingh des gheloofs, van dewelcke sy al haer wesen, kracht en weerdigheyt heeft.

Besluyt van de weder-legginghen des derden arguments.

De vierde bewijs-reden uyt den Brief van Iacobus 2. 21, 24

11. Maer sy segghen, dat wy noch meer wercks en moeytens hebben met Jacobus, als dewelcke ons met klare en duydelicke woorden weder-spreeckt. Want hy leert dat Abraham uyt de wercken gherechtveerdight is, en dat wy alle te samen oock door de wercken gerechtveerdight worden, en niet door het gheloof alleen. Wat dan? Sullen sy Paulus doen strijden teghen Jacobus? Indien sy Jacobus houden voor een Dienaer van Christus, soo moet sijn seggen also genomen en verstaen worden, dat het niet en verschille van Christus die door den mondt van Paulus spreeckt. Rom. 4. 3.
De Geest betuyght door den mondt van Paulus, dat Abraham de gerechtigheyt verkregen heeft door het geloof, en niet door de wercken: wy leeren van gelijcken dat alle menschen door het geloof sonder de wercken der Wet gherechtveerdight worden. Deselve Geest verklaert door Jacobus, dat Abrahams gerechtigheydt en oock de onse, ghelegen is Rom. 3. 28.

1. Antwoort, datmen den eenen Apostel teghen den anderen niet en moet strydig maken.

1) spreucken.

1) spreucken. 2) daer henen. 3) ghemerckt.

in de wercken, en niet alleen in 't gheloove. Het is seker dat de Geest niet en strijdt met hem-selven. Welcke sal dan zijn de eendracht en d'over-een-komingh van die beyde? Het is onsen teghen-sprekeren ghenoegh, indien se slechts neder kunnen vellen 1) de rechtveerdigheydt des gheloofs die wy door seer diepe wortelen inghewortelt en vast ghestelt willen hebben: doch sy zijn weynigh besorght om aen 2) de conscientien hare gerustigheyt weder te geven. Daerom siet ghy wel datse de rechtveerdighmakingh des geloofs beknagen en bestrijden, maer ondertusschen gheen perck of reghel der rechtveerdigheydt en bestellen daer op de conscientien mochten vast geset worden. Laet hen derhalven triumpheeren alsoo 't haer lust, alsse maer van gheen ander victory en kunnen roemen, dan dats' alle sekerheydt der rechtveerdigheydt wech genomen hebben. Ende dit sal hun oock wel een elendige overwinninge zijn, wanneer hen de Heere, het licht der waerheydt uytgebluscht zijnde, sal toe laten alles door de duysternisse der leughenen te bedecken. Maer so waer de waerheyt Godts vast staet, daer en sullen sy geenen voortgangh doen. Ick ontkenne derhalven dat het segghen 3) van Jacobus, dat sy ons altijt als eenen on-overwinnelicken schilt voorwenden, henlieden het alder-minste voordeel doet. Op dat dit klaer en blijckelick worde, so moet het wit en ooghmerck des Apostels voor eerst inghesien worden: en daer nae moetmen sien waer in het misverstandt van onse wederpartijen bestaet. Dewijl datter in dien tijdt vele waren (gelijck dit quaet in de Kercke gheduyrigh pleeght te zijn) dewelcke haer ongheloovigheydt opentlick bewesen door 't versuymen en nae laten van alle die wercken die den gheloovighen eyghen zijn, en evenwel niet op en hielden sich ter quader trouwen van het echte 5) geloof te beroemen, soo is't dat Jacobus alhier het dwase vertrouwen van de soodanige bespot. Soo en heeft hy derhalven niet voor de kracht van het ware geloof in eenigen deele te verkorten, maer hy wil alleenlick aenwijsen, hoe ongheschicktelick soodanighe onnutte menschen aen 6) d'ydele gedaente des geloofs soo veel toeschrijven, datse daer mede verghenoeght zijnde, sorghlooslick in allerley ongebondenheydt der sonden leefden. Dit wel aenghemerckt en begrepen wesende, soo sal oock lichtelick bespeurt 7) worden waer in het misverstandt van onse tegen-partijen ghelehen is. Want sy begaen eenen dobbelen misslagh. Voor eerst in 't woort gheloove, ten anderen oock in het woordt rechtveerdighen. Dat d'Apostel aldaer den ydelen waen des gheloofs, die van de waerheydt des geloofs wijdt verscheyden is, geloove noemt, dat doet hy door een sekere toeghevingh sonder de saeck in 't minste te verkorten. Het welck hy oock selfs in den aenvangh vertoont met dese woorden: Wat nuttigheyt is het, mijne Broeders, indien yemandt seght, dat hy het gheloove heeft, ende en heeft de wercken niet? De Apostel en seght niet, soo yemandt het geloof heeft sonder de wercken: maer soo yemandt seght of roemt dat hy 't gheloof heeft. En een weynigh daer na spreeckt hy noch klaerder, wanneer hy sulck | een ydel gheloof bespottende, dat selvighe verklaert ergher te zijn dan de kennisse der Duyvelen: en eyndelick betuyght dat het een doodt geloof is. Maer uyt de beschrijving van dien kondt ghy ten vollen af nemen wat hy seggen wil. Ghy gelooft, seght hy, datter een Godt is. Om de waerheydt te seggen, indien in dat gheloof niet anders en is begrepen dan datmen ghelooft datter een Godt zy, soo en is't gheen wonder dat het niet en rechtveerdight. En als daer geseydt wordt dat sulcken gheloof niet en rechtveerdight, soo en moetmen niet meenen dat het ware Christelicke geloof, het welck een gantsch andere natuyr heeft, daer door eenigen afbreuck lijdt. Want op wat wijse rechtveerdight doch het ware gheloof anders dan ons met Christus vereenigende, op dat wy een met hem gheworden zijnde, aen sijne rechtveerdigheyt part en deel hebben souden? Soo maeckt dan het geloove rechtveerdigh, niet om dat het eenige kennisse van Godes wesen ontfanght, maer om dat het op de sekerheydt van sijne barmhertigheydt berust.

De tweede antwoort. Dat het den wedersprekeren, die voor de gherustigheydt der conscientien weynig bekommert zijn, ghenoegh is, soose de gherechtigheydt des gheloofs bestrijden mogen.

De derde antwoort, uyt het ooghmerck van Iacobus.

Ontdeckende tweederley misslagh der weder-partijen.

1. In 't woort gheloove, het welck alhier door toegeving genomen wort voor eenen ydelen waen: maer by Paulus is 't een instrument daer mede wy Christus tot onse gerechtigheydt aengrijpen.

Iacob. 2. 14.

(p. 328.)

12. Wy en zijn noch niet tot het wit des Apostels ghekomen, 't en zy dat wy oock den anderen mis-slagh aenwijsen en overlegghen. Want Jacobus, segghense, steldt de rechtveerdighmakingh eensdeels in de wercken. Is't dat ghy Jacobus met de andere Schriftuyr-plaetsen, en oock met hem-selven wilt doen over een komen, soo moet ghy het woort rechtveerdighen alhier in een andere beteeckenis nemen dan by Paulus. Want Paulus seght dat wy gerechtveerdight worden, wanneer de ghedachtenis van onse onrechtveerdigheydt uytghewischt wordt, en wy voor rechtveerdighe gehouden worden. Hadde Jacobus op dese beteeckenis gesien, soo soud' hy verkeerdelick by ghebracht hebben dit segghen van Moses: Abraham geloofde Gode, &c.

d'Ander misslagh is in het woordt Rechtveerdigen.

Paulus spreeckt van d'oorsaeck, Iacobus van de vruchten der rechtveerdighmakingh, als hy handelt van Abraham.

1) moghense slechts ter ne'er vellen. 2) [ ]. 3) de spreuck. 4) die. 5) 't oprechte. 6) [ ]. 7) vernomen.

Paulus spreeckt van de toereeckeninge der gerechtigheydt, Iacobus van de kennis en openbaringe der selver. Iacob. 2. 21. 23. Genes. 15. 6.

Want hy voeght sijn woorden met de woorden van Moses aldus te samen: Abraham heeft de rechtveerdigheydt verkregen door de wercken, om dat hy sich niet en ontsagh sijnen Sone t'offeren op Godts bevel, en alsoo is de Schrift vervult, dewelcke seght: Abraham gheloofde Gode, en het wierdt hem tot rechtveerdigheydt toe-gereeckent. Indien 't niet en sluyt dat eenigh ding eerder zy dan sijn oorsaeck waer uyt en waer door het ontstaet, soo moet volghen, ofte dat Moses te dier plaetse valschelick betuyght dat Abraham sijn geloove tot rechtveerdigheydt toeghereeckent wierdt, ofte dat hy de rechtveerdigheydt niet en heeft verdient door die ghehoorsaemheydt die hy in't offeren van sijnen Soon bewesen heeft. Abraham is door sijn geloove gerechtveerdight geweest doe Ismaël noch niet ontfangen en was, dewelcke alreede groot was geworden, eer Isaac gheboren wierdt. Hoe sullen wy dan kunnen seggen dat hy hem-selven de rechtveerdigheydt verkreghen heeft door sijn ghehoorsaemheydt die eerst langen tijt daer na gevolght is? Daerom moet een van twee waer zijn, ofte dat Jacobus ter quader trouwen 't achterste voor heeft geset, ('t welck ongheoorlooft is te dencken) ofte dat hy niet en heeft willen segghen dat Abraham alsoo is gerechtveerdight dat hy door sijne ghehoorsaemheyt verdient soude hebben rechtveerdigh gheacht te worden. Wat heeft hy dan willen segghen? Het blijckt voorwaer dat hy spreeckt niet van de toe-reeckeningh, maer van het uyterlicke betoogh en bewijs der rechtveerdigheydt: Als of hy seyde, die door het ware gheloof rechtveerdigh zijn, die bewijsen hare rechtveerdigheydt door ghehoorsaemheydt en goede wercken, en niet door eenen blooten en in-gebeelden schijn des geloofs. In somma hy en disputeert aldaer niet op wat wijse wy gherechtveerdight worden: maer hy vereyscht van de gheloovighe een daedt-werckende rechtveerdigheydt. En ghelijck Paulus beweert dat wy sonder behulp der wercken worden gerechtveerdight: alsoo en lijdt Jacobus niet, dat die rechtveerdigh geacht worden die sonder goede wercken zijn. De bemercking van dit wit en ooghmerck des Apostels sal ons redden uyt alle swarigheydt. Want onse teghen-partijen bedrieghen haer selven, voornemelick hier mede, te weten, datse meenen dat Jacobus alhier beschrijft de wijse van onse rechtveerdighmaking: daer hy nochtans niet anders voor en heeft dan uyt te roeijen de boose sorghloosheyt der gener, dewelcke om de verachtingh die sy de goede wercken aen doen, te verschoonen, sich ydelick en te vergheefs van het gheloove beroemden. Dien-volghens hoe datse oock de woorden van Jacobus souden mogen draeijen, soo en sullense daer uyt niet dan dese twee denckbeelden 1) perssen, te weten: dat d'ydele schijn des gheloofs niet en rechtveerdight, en dat een gheloovigh Christen met sulck een ydele waen des gheloofs niet te vreden zijnde, sijne rechtveerdigheydt bewijst en betoont door de wercken

Den korten inhoudt van 't gheen Iacobus verhandelt.

De vijfde bewijs-reden uyt Paulus. Rom. 2. 13.

13. Het geen sy oock uyt Paulus by brengen in den selven sin, dat en helpt haer in 't minste niet, te weten, dat niet de Hoorders, maer de Doenders der Wet gherechtveerdight worden. Ick en wil my alhier niet behelpen met d'antwoorde van Ambrosius, dat dit daerom door 2) Paulus gheseydt wordt, om dat het gheloof in Christus is de vervullinghe der Wet. Want ick sie dat dit een enckel uytvlucht is, die wy niet van noode en hebben, alsmen een rechte antwoordt by de handt heeft. De Apostel stoot aldaar ter neder het dwaes vertrouwen der Joden, dewelcke op d'enckele kennisse der Wet roemden, hoewelse ondertusschen waren seer groote verachters der selver. Op datse derhalven haer selven van weghen de bloote wetenschap der Wet soo seer niet behagen en souden: soo leert hy haer, so 3) se de rechtveerdigheydt soecken uyt de Wet, dat daer toe vereyscht wort niet de wetenschap, maer d'onderhouding van dien. Wy en twijffelen voorwaer daer aen niet dat de rechtveerdigheydt der Wet bestaet in de wercken: noch oock selfs daer aen dat in de weerdigheyt en verdiensten der wercken rechtveerdigheydt gheleghen is. Maer daer mede en is evenwel noch niet bewesen dat wy door de wercken gerechtveerdight worden, 't en zy datse ons yemand te voorschijn brenghen die de Wet vervult heeft. Dat oock Paulus geen ander gevoelen gehadt en heeft, dat sal ons 't vervolgh en de t'samen-voeginghe sijner woorden overvloedigh bewijsen. Nae dat hy de Heydenen en Joden in 't gemeen van onrechtveerdigheydt overtuyght 4) hadde, soo spreeckt hy daer nae van elcken in 't bysonder, seggende, dat die gene die sonder Wet gesondight hebben, sonder Wet vergaen: 't welck van de Heydenen te verstaen is. En dat die gene die onder 5) de Wet hebben ghesondight, door de Wet geoordeelt worden, 't welck den Joden aen gaet. Nademael nu de Joden hare overtredinghen door de vingheren siende, met de Wet alleen

Antwoordt, verklarende den sin des Apostels.

Een andere antwoordt, de tegen-partijen alleydende tot het gheen onmogelick is.

Waerom Paulus dit argument ghebruyckt heeft.

1) spreucken. 2) van. 3) is't dat. 4) overwonnen. 5) in.

pronckten: so voeght hy seer bequamelick en wel te passe daer by, dat de Wet daerom niet en is ghegheven, op datse door
(p. 329.) 't bloote ghehoor der selver souden gerecht- | veerdigt worden: maer dats' alsdan eerst rechtveerdigh zijn souden wanneerse de Wet ghehoorsaemden. Als of hy seyde, soeckt ghy de rechtveerdigheydt in de Wet, soo en staet niet op het bloote gehoor, 't welck in sich selven niet veel om 't lijf en heeft: maer brenght oock de wercken daer by 1), op dat ghy door deselve bewijsen meught dat u de Wet niet te vergheefs ghesteldt en is. Dewijlse nu alle te samen hier in ghebreckelick waren, soo volghde daer uyt datse van den roem der Wet waren berooft. Soo moetmen dan nae de meeninge van Paulus veel eer een contrarie bewijs-reden maken, te weten, aldus: De rechtveerdigheydt der Wet is in de volmaecktheydt der wercken ghelegen. Daer en isser niet een die sich beroemen kan dat hy door de wercken der Wet ghenoegh ghedaen heeft. Soo en komt dan de rechtveerdigheydt uyt de Wet niet.

De derd' antwoort, keerende 't argument teghen de weder-partyen.

De seste bewijs-reden, uyt die plaetsen in dewelcke de geloovige hare gherechtigheyt vrymoedelick voort brengen voor 't oordeel Godes om ondersocht te worden, en begeeren datmen na deselve met haer handelen soude.

14. Sy bestrijden ons voorts met die plaetsen in dewelcke de geloovige hare rechtveerdigheydt vrymoedelick aenbieden om door Godts oordeel beproeft en ondersocht te worden, begeerende daer beneffens nae de selvighe te worden gheoordeelt. Ghelijck daer David seydt: Richt my, Heere, nae mijne gerechtigheyt, ende na mijne oprechtigheyt, [*die*] by my is. Item: Heere, hoort de gerechtigheyt. Ghy hebt mijn herte geproeft, des nachts besocht, ghy hebt my ghetoetst, ghy en vindt niets. Item: De Heere vergoldt my nae mijne gherechtigheydt; hy gaf my weder nae de reynigheyt mijner handen. Want ick hebbe des Heeren weghen ghehouden, ende en ben mijnen Godt niet godtlooslick af ghegaen. Maer ick was oprecht by hem, ende ick wachtede my voor mijne ongerechtigheyt. Item: Doet my recht, Heere, want ick wandele in mijne oprechtigheyt; Ick en sitte niet by ydele lieden; ende met bedeckte lieden en gae ick niet om. En raept mijne ziele niet wech met de sondaren; noch mijn leven met de mannen des bloets: In welcker handen schendelick bedrijf is; ende welcker rechterhandt vol geschencken is. Maer ick wandele in mijne oprechtigheyt. Ick hebb' in't voorgaende ghesproken van 't vertrouwen of de vrymoedigheydt die de Heylige blootelick en enckelick schijnen te nemen uyt de wercken. De ghetuyghnissen die wy alhier by gebracht hebben, en sullen ons niet veel

Psalm 7. 9. en 17. 1, 3.

Psalm 18. 21. en 26. 1. en 9.

Antwoordt, door bemerckingh van eene tweederley omstandigheyt.

1) toe.

spels en moeytens maken, so 1) wy die verstaen en nemen nae hare gheleghentheydt, of (ghelijckmen gemeenlick seght) naer haer' omstandigheydt: dewelcke tweederley is. Want sy en willen niet dat op alle hare wercken in't ghemeen ondersoeck ghedaen sal worden, soo datse nae den loop en reghel 2) hares gantschen levens souden worden ofte veroordeelt ofte vry gesproken: maer sy brengen alleen eene bysondere saeck in't gericht om aldaer te worden ondersocht 3) en ghewesen: daer beneffens en beroemen sy sich niet van eenige rechtveerdigheyt in opsicht van Godes volmaecktheydt, maer alleen ten aensien van de vergelijckingh tusschen haer en tusschen de boos' en godtloose menschen. Voor eerst, wanneer men spreeckt van den mensch te rechtveerdigen, soo en wordt niet alleen vereyscht dat hy in eenigh bysonder stuck een goede saeck hebbe: maer oock dat in sijn gantsch leven zy een sekere gheduyrige ghelijckformigheyt met de rechtveerdigheyt. Het staet nu so 4), dat de Heylighe, wanneerse Godts oordeel versoecken tot bewijs en goetmakingh van haer onnooselheyt, haer selven niet voor en draghen als zijnde vry van alle schuldt, en in alle deelen onstraffelick: maer al hoewel sy 't vertrouwen harer saligheyt in Godes barmhertigheyt alleen ghevestight hebben, soo bevelen sy nochtans hem hare saeck daer in sy onschuldiglick 5) onderdruckt worden, als zijnde versekert dat hy is een wreker en beschermer der armen die tegen recht en reden worden veronghelijckt. En als sy haer selven en hare weder-partijders stellen voor Godes vyerschaer en gerichts-banck, soo en beroemense sich daer mede niet van een onnooselheyt, die de suyverheyt Godts soude genoegh doen, waert' datse nae strengigheyt ondersocht werde: maer dewijl sy weten dat haer' oprechtigheydt, gherechtigheydt, eenvoudigheydt en reynigheydt, in vergelijckingh van de quaetwilligheyt, ongerechtigheyt, valscheyt en boosheydt van hare weder-partijen, Gode bekendt en aengenaem is, soo en vreesen sy niet hem aen te roepen tot een Richter tusschen haer en hare vyanden. Also doe David tot Saul seyde: De Heere dan vergelde eenen yegelicken sijne gherechtigheydt en sijne ghetrouwigheydt: soo en was sijn meeningh niet dat de Heere eenen yegelicken op hem-selven ondersoecken, en nae sijne verdiensten beloonen soude: maer hy betuygd' alleen voor den Heere hoe groot sijn onnooselheyt was, vergeleken zijnde by d'ongerechtigheyt van

1. Sy brenghen alleen een bysondere saeck voor het gerichte Gods.

2. Uyt de vergelijckingh der godtloosen met haer, meten sy haer selven de gerechtigheyt toe.

1. Sam. 26. 23.

1) is't dat. 2) train. 3) ondertast. 4) 't Is nu sulcks. 5) 't harer onschult.

2. Cor. 1. 12. Saul. Wanneer oock Paulus self sich beroemt dat sijn conscienty hem dit goedt ghetuygnis geeft, dat hy met eenvoudigheyt en oprechtigheydt in de Kercke Godts heeft gewandelt, soo en wil hy sich op soodanigen roem by Godt niet steunen of verlaten: maer door de lasteringen der godtloosen gedwongen zijnde, beweert en verdedight hy sijn trouw en oprechtigheyt, dewelck' hy wist dat aen de 1) Goddelicke goedertierenheyt aenghenaem sou 2) zijn, tegen allerley quaedt spreken der menschen. Want wy sien wat hy in een ander
1. Cor. 4. 4. plaets seght: Dat hy sich geenes dinghs schuldigh en kent, doch dat hy daer door niet en wordt gerechtveerdight. Om dat hy, namelick, verstondt dat het oordeel van 3) Godt seer verre klimt boven het swack gesicht en oordeel des menschen. Al hoewel dan de Godvruchtige tot bescherminge van haer' onnooselheyt tegen der godtloosen geveynstheyt, Godt tot een ghetuygh' en rechter nemen; nochtans wanneerse met Godt alleen te doen hebben, soo roepens' alle te samen
Psalm 130. 3. met eenen monde: Soo ghy, Heere, de ongherechtigheden gade slaet: Heere, wie sal
Psalm 143. 2. bestaen? Item: Ende en gaet niet in het gherichte met uwen knecht: want niemandt die leeft sal voor u aenghesichte rechtveerdigh zijn. Ende op 4) hare wercken gheen
Psalm 63. 4. vertrouwen hebbende 5), singense geern en gewilligh: Heere, uwe goedertierenheyt is beter dan het leven.

Alsoo nochtans datse voor Godt ootmoedelick om barmhertigheyt bidden.

De laetste bewijs-reden, uyt die getuyghnissen die den wegen der geloovighen de gherechtigheyt en het leven toeschrijven.

15. Daer zijn oock andere plaetsen, den boven-gemelden plaetsen niet ongelijck, dewelck' yemanden noch eenighe haperingh en moeyte souden moghen maken. Salomo spreeckt: De rechtveerdige wandelt steeds in sijne oprechtigheyt. Item: Dat in het padt der gerechtigheyt is het leven; ende [*in*] den wegh [*hares*] voetpadts en is de doot niet. Also seght oock Ezechiel dat die ghene die recht en gherechtigheydt ghedaen heeft, ontwijffelick sal leven. Wy en versaken noch en verduysteren niet met allen van desen. Maer laet'er een van alle de kinderen Adams te voorschijn komen met sulck een suyverheydt 6). Is 't datter niet een, en zy, soo moetense dan alle voor Godts aenschijn vergaen en verderven, of tot de burcht van sijne barmhertigheyt haren toevlucht nemen. Ondertusschen en ontkennen wy ook niet dat de suyverheydt 6) der geloovigen, al hoewel die maer ten halven | en onvolmaeckt is, haer zy een voortgangh en stap tot d'onsterffelickheydt. Doch waer uyt komt dit anders

Prov. 20. 7. en 12. 28. Ezech. 18. 9. 21. en 33. 15.

(p. 330)

1) der. 2) te. 3) [ ]. 4) van. 5) misvertrouwende. 6) oprechtigheydt.

dan om dat de Heere de wercken der gener die hy tot het verbondt sijner ghenaden heeft aenghenomen, niet en ondersoeckt na de verdiensten der selver, maer door sijne Vaderlicke goedertierenheyt omhelst? Waer mede wy niet alleen en willen segghen het gheen de School-Leeraers leeren, te weten, dat de wercken haer prijs en weerdigheydt hebben van de genade Godts die de selvigh' aenneemt. Want wanneers' alsoo spreken, soo is haer ghevoelen dat de wercken die andersins volghens 't verbondt der Wet niet ghenoeghsaem en zijn om de saligheyt te verkrijghen, nochtans door d'aenneming Godts verheven worden tot dien prijs en weerdigheydt datse de saligheydt opweghen kunnen. Maer ick segghe, dat de wercken, die 1) soo door ander' overtredinghen, als door haer eyghen smetten verontreynight zijn, gheen andere weerdigheydt en hebben dan dat de Heere die beyde genadelick vergeeft. Het welck' even soo veel is als den mensch d'onverdiende rechtveerdigheydt schencken. Hier worden ontijdelick en onbequamelick voort ghebracht die ghebeden des Apostels, in dewelck' hy den geloovigen soo grooten volmaecktheydt toewenscht, datse mogen onschuldigh en onstraffelick zijn in den dag des Heeren. Dese woorden wierden wel in voortijden van de Celestinen seer gedreven, om te bewijsen de volmaecktheyt van des menschen rechtveerdigheydt in desen leven. Doch wy antwoorden nae Augustinus met weinige woorden, 't welk wy oock meenen tot dese saeck ghenoeghsaem te zijn: dat alle Godvruchtighe wel moeten staen en streven nae dit wit en perck datse t'eenigher tijdt mogen onbevleckt en onschuldigh verschijnen voor Godts aenschijn. Maer nae dien den alderbesten en voortreffelicksten standt deses tegenwoordigen levens niet anders en is dan een voortgangh, dat wy tot dit perck alsdan eerst sullen gheraken, wanneer wy van dit vleesch der sonde verlost zijnde, den Heere ten vollen aenkleven sullen. Evenwel en sal ick niet halstarrigh twisten met dien, die den tytel der volmaecktheydt den Heyligen sal willen toeeygenen, wanneer hy die slechts met de woorden van Augustinus self beschrijft: Als wy, seght hy, der Heyligen deught volmaeckt noemen, soo behoort tot die volmaecktheydt oock dit, datse beyd' in waerheydt en ootmoedigheyt haer' onvolmaektheyt bekennen.

Antwoort, dit komt voort uyt Godes Vaderlicke goedertierenheydt: niet daer uyt dat de wercken der geloovigen (gelijck de School-Leeraren seggen) door Godes aenneming tot sulcke weerdigheyt verheven worden.

Ephes. 1. 4. 1. Thess. 3. 13. en elders.

Lib. 3. ad Bon. cap. 7.

De volmaecktheyt der Heyligen.

1) [ ]

Het XVIII. Capittel.

Dat uyt den loon die God belooft, de rechtveerdigheydt der wercken verkeerdelick besloten wordt.

D'eerste algemeyne teghenwerpingh. Matth. 16. 27. 2. Cor. 5. 10. Laet ons nu voort gaen tot die uytspraecken 1) dewelcke beweeren dat Godt eenen yegelicken vergelden sal na sijne wercken. Gelijck daer zijn dese: Opdat een yeghelick wech drage het ghene door het lichaem [*geschiedt*,] nae dat hy gedaen heeft, het zy goet, het zy quaet. Rom. 2. 6. Lof en prijs sal wesen den ghenen die goed doet, maer verdruckingh en benauwtheyt over alle ziele die quaedt werckt. Ioan. 5. 29. Ende: Die het goede ghedaen hebben, tot de opstandinge des levens: ende die het quade gedaen hebben, tot de opstandinghe der verdoemenisse. Matth. 25. 34, 35. Komt ghy gezegende mijns Vaders: Ick ben hongerigh geweest, ende ghy hebt my te eten gegeven: Ick ben dorstigh geweest, ende ghy hebt my te drincken ghegheven: &c. De andere. Laet ons oock tot de voorseyde voeghen die uytspraecken 2), dewelck' het eeuwige leven een loon der wercken noemen: gelijck als daer zijn: Prov. 12. 24. en 13. 13. Den mensch sal ghegeven worden de vergeldinghe sijner handen: maer wie het gebodt vreest, dien sal vergolden worden. Matth. 5. 12. Lucas 6. 23, 35. Verblijdt en verheught [*u*,] want uwen loon [*is*] groot in de hemelen: 1. Cor. 3. 8. Yeder een sal loon ontfangen na sijn werck. Antwoort op d'eerste teghen-werpingh. Datter geseyt wort dat Godt eenen yegelicken sal vergelden nae sijne wercken, dat kan lichtelick beantwoordt worden. Want dese wijse van spreken geeft meer te kennen wat namaels op de wercken sal volgen, dan d'oorsaeck waerom Godt aen 3) de gheloovighen vergeldinghe gheeft. 'tIs sonder twijffel dat de Heere door dese trappen sijner barmhertigheyt, onse saligheydt volbrenght, te weten, Rom. 8. 30. wanneer hy d'Uytverkorene tot hem roept, de gheroepene rechtveerdigt, de gerechtveerdigde verheerlickt. D'uytleggginghe der selver antwoordt. Al hoewel hy dan door sijne barmhertigheyt alleen de sijne tot het leven ontfanght: dewijl hy nochtans door de loop-baen der goeder wercken haer tot de besittingh van dien inleyt, op dat hy sijn werck in haer vervulle nae alsulcken ordening als hy verordineert en bestemt heeft, so en is't geen wonder datse geseyt worden te worden ghekroont nae hare wercken, door dewelcke sy sonder twijffel voor-bereyt worden om de kroon der onsterffelickheyt t'ontfangen. Wat het woort wercken beduydt. Jae sy worden om deser oorsaken wille bequamelick gheseydt hare saligheydt te wercken, wanneerse sich tot goede wercken bevlijtigende, 't eeuwige leven bedencken en betrachten. Te weten, gelijck hen elders bevolen wordt: Philip. 2. 12. Te arbeyden om de spijse die niet en vergaet, wanneers' in Christus geloovende sich selven het eeuwighe leven verkrijgen; en nochtans wordt terstondt daer by gesteldt: Ioan. 6. 27. Welcke de Sone des menschen u-lieden geven sal. Waer uyt blijckt dat het woordt Wercken gheensins en wordt gesteldt als strijdigh tegen de ghenade, maer alleen vyerigheyt en neerstigheydt beduydt. En oversulcks en volght niet dat de gheloovighe selven zijn d'autheuren haerder saligheyt, of dat de saligheydt van hare wercken voort komt. Wat dan? soo haest alsse door de kennisse des Euangeliums en de verlichtinge des Heyligen Geestes tot de ghemeenschap van Christus zijn aengenomen, soo is het eeuwige leven in haer begonnen. 't Is nu sulcks dat het goede werck het welck Godt in haer begonnen heeft, oock moet volbracht worden tot op den dagh des Heeren Jesus. Philip. 1. 6. Het wort voorts volbracht, wanneerse door rechtveerdigheydt en heyligheydt haren hemelschen Vader gelijckende, bewijsen, datse sijne goedtaerdige kinderen zijn.

Antwoort op de tweede alghemeyne tegen-werpingh. 2. Wy en hebben oock geen reden om uyt het woordt Loon te besluyten dat onse wercken zijn d'oorsaeck onser saligheydt. 1. Wort door de naem en nature der erffenisse bewesen, dat de wercken d'oorsaeck der saligheydt niet en maken. Ephes. 1 18. Laet dit voor eerst vast gevestight zijn in onse herten, dat het Koninckrijcke der Hemelen niet en is een besoldiginghe der slaven en knechten, maer een erfdeel der kinderen: 't welck die alleen genieten sullen die van den Heere tot kinderen sullen zijn aengenomen: en dat om geen ander oorsaeck, dan om deser aenneminghe wille. Want de soon der vrye sal erfghenaem zijn, maer niet de soon der dienstmaeght. Gal. 4. 30. Dien-volghens wanneer de Heylighe Gheest in die selvige plaetsen, in dewelck' hy belooft dat d'eeuwighe heerlickheydt het loon der wercken zijn sal, d'erffenisse by namen uytdruckt, soo bewijst hy dat ons de selvighe van elders voort komt. Alsoo somt 1) Christus op 2) de wercken, Matth. 25. 34. dewelck' hy met de belooninghe des Hemels vergeldt, wanneer hy sijn Uytverkorene roept tot de besittinghe van dien: doch hy voeghter met eenen by datse | (p. 331.) den Hemel door 't recht der erffenis besitten sullen. Alsoo ghebiedt Paulus den dienstknechten datse ghetrouwelick haren schuldighen plicht doende, sullen verwachten de vergeldinghe des Heeren, Coloss. 3. 24. doch gelijck hy daer by stelt de vergeldinge des erfdeels. Wy sien alhier datse ghelijck als met voor-besprokene

1) spreucken. 2) Spreucken. 3) [ ].

1) verhaelt. 2) [ ].

woorden neerstelick toesien, dat wy d'eeuwighe ghelucksaligheydt niet den wercken, maer Godes aennemingh sullen toeschrijven. Waerom makense dan met eenen vermaen van de wercken? Dese vraghe sal door een exempel der Schriftuyre verklaert worden. Eer Isaac geboren wiert, was Abraham belooft een zaedt in 't welck alle geslachten der aerden souden worden ghezegent: daer toe oock een vermeerdering en uytbreydingh des zaets, die wesen soude ghelijck de sterren des Hemels en 't zandt der Zee, en andere dierghelijcke dingen. Veel jaren daer nae maeckt Abraham sich selven veerdigh om sijnen Soon t'offeren, ghelijck hem van Godt bevolen was. Als hy dese ghehoorsaemheydt volbracht hadde, soo ontfanght hy dese belooft: Ick sweere by my selven, spreeckt de Heere: Daerom dat ghy dese sake ghedaen hebt, ende uwen Sone, uwen Eenighen, niet onthouden en hebt: Voorseker sal ick u grootelicks zegenen, ende u zaedt seer vermenighvuldigen, als de sterren des Hemels, ende als het zandt, dat aen den oever der zee is: ende u zaedt sal de poorte sijner vyanden erffelick besitten. Ende in uwen zade sullen gezegent worden alle volckeren der aerde: na dien ghy mijne stemme ghehoorsaem gheweest zijt. Wat hooren wy? heeft Abraham door sijne gehoorsaemheyt de zegeningh verdient, welckers beloft hy ontfanghen hadd' eer hem dat werck bevolen wierdt? Hier verstaen wy voorwaer sonder twijffel en om-weghen, dat de Heere de wercken der geloovigen beloont met die selvige goederen, dewelck' hy haer' alreed' hadde ghegheven, eer van de wercken eenighe ghedachte was: en doe hy gheen oorsaeck en hadde waerom hy haer soude goedt doen, behalven alleen sijne barmhertigheyt.

2. Wort door een treffelick exempel bevestight, dat de Heere de wercken der geloovigen vergeldt met die goederen die hy haer ghegeven hadde, eer van de wercken eenige gedachte was.

Gen. 22 3, 16.

3. Nochtans en bedrieght of en bespot ons de Heere niet, wanneer hy seght dat hy den wercken vergeldt even dat gene 't welck hy uyt ghenaden hadde gheschoncken eer de wercken er 1) waren. Want dewijl hy wil dat wy door de goede wercken sullen geoeffent worden om te trachten na 't bewijsen of genieten, op dat ick so spreke, van die dingen die hy belooft heeft, en dat wy in die goede wercken wandelen sullen om te streven na de salige hope die ons in de Hemelen voor-gestelt is, soo wordt oock den wercken de vrucht der beloften met recht toegeschreven, dewijl wy daer door tot de rijpigheydt en vervullinghe der selver beloften ghebracht en gheleydt worden. D'Apostel heeft dit beyde seer schoon uytghedruckt, als hy seyde dat de Colossensen hen selven oeffenden in de wercken der liefde, van wegen de hope die voor hen in de Hemelen bewaert wierdt, van dewelcke sy te voren ghehoort hadden door het woordt des waerachtighen Euangeliums. Want als hy seght dats' uyt het Euangelium bekent hebben de hope, die haer in de Hemelen wech geleyt was, soo verklaert hy dat die hoop' op Christus alleen, en niet op eenige wercken gegrondt is. Waer mede 't segghen van Petrus over een komt: Dat de Godtsalighe bewaert worden in de kracht Godts door het gheloove tot de saligheyt, die bereydt is te sijner tijdt geopenbaert te worden. Wanneer Paulus verder seght datse daerom arbeyden, soo beduydt hy dat de gheloovighe den gantschen tijdt haers levens loopen moeten op datse die hope grijpen en verkrijghen mochten. En op dat wy niet en souden meenen dat het loon het welck ons de Heere belooft, ons nae verdienst ghegheven sal worden, soo heeft hy ons een parabel of ghelijckenisse voor-ghesteldt daer in hy sich selven maeckt tot een huys-vader, dewelck alle die, die hem ontmoeten, sendt in sijnen wijngaert om dien te bouwen: sommighe ter eerster, sommige ter tweeder, sommige ter derder, sommigh' oock ter elfder uyre van den dagh: des avonts daer aen geeft hy hun alle te gelijck een ghelijcke belooning. D'uytlegging van dese gelijckenis is kortelick en waerachtelick vervat van dien ouden Schrijver, wie hy dan oock soude moghen zijn, wiens Boeck van de Roepinge der Heydenen, onder den naem van Ambrosius om-gedragen en gelesen wordt. Ick sal liever sijne woorden dan de mijne gebruycken. Door den regel, seght hy, van dese gelijckenis heeft de Heere bewesen en bevestigt de menigerley verscheydenheyt van sijne roepingh, behoorende tot sijn eenige genade. In welcke gelijckenis door die gene, die, ter elfder uyren in den wijngaert in gelaten zijnde, ghelijck gemaeckt worden in den loon met de gene die den gantschen dagh gearbeyt hadden, sonder twijffel beduyt wort het lot en deel der ghener, den welcken Godt tot prijs van sijn uytnemende genade in het eynde van den dagh, en op 't uyterste van haer leven nae sijne Goddelicke goedertierenheydt beloont heeft: niet het loon betalende voor den arbeyt, maer de rijckdommen sijner goedheydt uytstortende over de gene, die hy sonder hare wercken verkoren heeft: op dat oock die ghene die met veel swetens gearbeydt hebben, en niet meer en ontfanghen dan de laetste, souden verstaen dats' een

D'eerste oorsaeck waarom het eeuwige leven ghenoemt wordt een loon der wercken: te weten, op dat wy door de betrachtingh van een heyligh leven te wackerder souden streven nae d'eeuwighe onverdiende belooningen.

Het welck met getuyghissen der Schriftuyr wordt bevestight. Coloss. 1. 5.

1. Petr. 1. 5.

Matth. 20. 1.

Met d'overeen-stemming van Ambrosius, lib. 1. cap. 3.

1) [ ].

gave der genaden, en niet een loon der wercken hebben ontfanghen. Eyndelick is dit oock aenmerckens weerdig, als in dese plaetse het eeuwighe leven een loon der wercken ghenoemt wordt, dat het selvighe leven niet enckelick en wort genomen voor die ghemeenschap die wy met Godt hebben tot de saligh' onsterffelickheyt, wanneer hy ons door sijne Vaderlicke goedtgunstigheydt in Christus omhelst, maer voor die besittingh of dadelicke genietingh der gelucksaligheyt, gelijck oock de woorden van Christus self luyden: Hier namaels het eeuwighe leven. En elders: Komt besit het Koninckrijck, &c. Op dese wijse wort oock d'aenneminge tot kinderen door 1) Paulus genoemt: D'openbaringe der aenneming, dewelck' in de weder-opstandinge geschieden sal: en daer na van hem uytgeleyt wort datse is de verlossingh onses lichaems. Andersins, gelijck de vervreemdinghe van Godt d'eeuwige doot is, also wort oock de mensch wanneer hy van Godt in genade wordt aengenomen, op dat hy Godts ghemeenschap genieten en een met hem worden mochte, van de doot overgeset tot het leven: 't welck alleen geschiet door de weldaet der aennemingh. En is 't datse na haer gewoonte halstarrigh dringhen op het loon der wercken, soo salmen hen wederom mogen tegen werpen 't seggen van Petrus, te weten: Dat het eeuwige leven is een loon des geloofs.

Een regel die waergenomen moet worden.

Marc. 10. 30.

Matth. 25. 34.

Rom. 8. 23.

Door d'authoriteyt des Apostels Petrus.

1. Petr. 1. 9.

4. Laet ons dan niet dencken dat de Heylighe Gheest door sulcken belofte de weerdigheyt onser wercken aenprijst, als of die sodanighen loon verdienden. Want de Schriftuyr en laet ons niet met allen overigh daer door wy in 't aenschijn Godts souden verhooght worden. Maer sy is veel meer hier in gheheel besich om onsen hooghmoedt wech te ruymen, om ons te verootmoedighen, ter neder te vellen en gantschelick te verbreken. Maer de Heere komt met | die beloft' onse swackheydt te gemoet, dewelck andersins terstondt beswijcken en nederstorten soude, indien 2) se door dese verwachtingh sich selven niet staend' en hielt en haer verdriet door desen troost niet en versachtede. Ten eersten overlegg' een yeder voor hem-selven hoe swaer het zy, niet alleen alles wat hy heeft, maer oock hem-selven, te verlaten en te verloochenen. En nochtans is dit d'eerste lesse die Christus sijnen Discipelen, dat is, allen Godtvruchtigen geeft. Ten anderen oeffent hy de selvigh' also door all' haer leven onder de disciplijn en tucht van het kruys, op dats' haer hert niet en souden begeven tot de begeerlickheyt of tot het vertrouwen der tijdtlicker goederen. En om met weynighe woorden te seggen, hy handelt haer ten meerendeel also, dats' alomme werwaerts sy oock haer oogen wenden so verre sich dese werelt uytbreyt, niet anders dan wanhoop en vertwijffelingh voor haer oogen sien omsweven. So dat Paulus seght: Dat wy elendigher zijn dan alle menschen, indien 1) wy alleen onse hoop hebben in dese werelt. Op datse derhalven in so groote benaeuwtheden niet en souden moedeloos worden, soo staet hun de Heere by, haer vermanende 't hooft hoogher op te heffen, d'ooghen verder uyt te strecken, en te leeren datse de ghelucksaligheydt, dies' in de werelt niet en sien, by hem vinden sullen. Dese ghelucksaligheyt noemt hy een prijs, een loon, en een vergeldingh: niet dat hy de verdienst der wercken soo hooge weerdeert, maer hy gheeft te kennen dat dese gelucksaligheyt hen een vergeldingh is voor hare quellinghen 2), verdruckingen en versmaedtheden, &c. Daerom mogen wy vryelick het eeuwige leven, na 't exempel van de Schriftuyr een belooninge noemen: om dat de Heere daer in sijne kinderen uyt den arbeydt tot de rust, uyt de verdruckingh tot eenen voorspoedigen en gewenschten staet, uyt droefheyt tot blijdtschap, uyt armoede tot overvloet, uyt schande tot heerlickheydt opneemt 3) en overset, en in somma alle de quaden diese geleden hebben met grooter goederen verwisselt. Alsoo salmen oock sonder eenighe swarigheydt de heyligheydt des levens mogen houden voor eenen wegh, niet waer door den toegangh tot de Hemelsche heerlickheyt geopent wort, maer door dewelcke d'uytverkorene van haren Godt tot d'openbaringe der selver heerlickheydt geleydt worden: want het is sijn wel-behagen, te verheerlicken de gene die hy gheheylight heeft. Alleenlick sullen wy ons wachten dat wy niet en verdichten een wederzijdsche betreckinghe 4), en over-een-komingh tusschen verdienst en loon, waer op de Sophisten onbeschaemdelick blyven staen, om datse dat eynde 't welck wy alhier voorstellen en verklaren, niet en bemercken. En hoe verkeerdelick is 't doch ghedaen, dat wy, als ons de Heere tot het éene eynde roept, naer het ander' omme sien? Daer en is niet klaerder dan dat de Heere den goeden wercken loon belooft om met eenige vertroostingh de swackheydt onses vleesches te verlichten, en niet om onse herten met roem op te blasen. So wie derhalven daer uyt de verdienst der

De tweede oorsaeck, dat Godt onse swackheyt alsoo te ghemoet komt, op dat wy in't weldoen niet en souden verflaeuwen.

(p. 332.)

De eerste noodtwendigheyt van desen troost.

De tweede.

De derde.

1. Cor. 15 19.

De vierde.

De heyligheyt des levens is eenen wegh, en niet een oorsaeck om in te gaen tot het hemelsch Rijck.

Rom. 8. 30.

Der Sophisten ongheschickte dwalingh.

1) van. 2) waer't dat.

1) ist dat. 2) tribulatien. 3) ontfanght.
4) onderlingh opsicht.

wercken wil af nemen en besluyten, of het werck met het loon in een schael opwegen, die dwaelt seer verr' af van het rechte wit, eynde en ooghmerck Godts.

Tegen-werping. Godt die kroont de wercken van sijne kinderen.
1. Antwoort uyt Augustinus, Ad Valent. de gratia & libero arbitrio.

5. Wanneer dan de Schriftuyr seght, dat Godt die een rechtveerdig Rechter is den sijnen namaels de kroon der rechtveerdigheydt geven sal, so en antwoord' ick niet alleen met Augustinus: Wien soude de rechtveerdige Rechter de kroon geven, indien de barmhertige Vader de genade niet ghegeven en hadde? En hoe soude daer rechtveerdigheydt kunnen zijn, indien daer de genade die den ongoddelicken rechtveerdight, niet voorghegaen en ware? Hoe soude die als verdient ghegheven worden, indien die niet eerst als onverdient gegeven en wierdt?

2. Antwoort, openende den sin August.

Maer ick doe noch dit daer by, hoe soude hy onsen wercken de rechtveerdigheydt toereeckenen, indien hy d'onrechtveerdigheydt die daer in is, door sijne goedertierenheyt niet en verberghde? Hoe soud' hy deselve loon weerdigh achten, indien hy dat gheen 't welck daer in straff' weerdigh is, door sijn on-eyndige goetheyt niet wech en name? Want Augustinus pleeght het eeuwige leven te noemen genade, omdat het den onverdienden en genadighen gaven Godts gegeven wordt, als het den wercken wort vergolden.

De derde uyt de Schriftuyr.

Maer de Schriftuyr vernedert ons verder en recht ons te gelijck op. Want behalven datse verbiedt op de wercken te roemen, om dat deselve zijn gaven van Godts genade, soo leertse met eenen dat die altijdt met eenigen droesem verontreynight zijn: sulcks datse Gode niet en kunnen ghenoegh doen, is 't datse na den regel van sijn oordeel beproeft en ghetoetst worden: doch op dat ons de moedt en vlijtigheydt niet en ontsincke, soo seght de Schriftuyr daer beneffens dat onse wercken Gode door enkele vergevingh behaghen.

De vierde uyt den selven Augustinus, hemselven uytleggende.

En al hoewel Augustinus een weynigh anders spreeckt als wy: so en verschilt hy nochtans van ons also niet in de saeck self, gelijck sulcks blijcken kan uyt sijn woorden in het derde boeck tot Bonifacius Cap. 5, alwaer hy twee menschen met malkanderen vergheleken hebbende, te weten, eenen van een heyligh en volmaeckt leven tot verwonderens toe: en eenen anderen die wel eerlick en oprecht van zeden was, doch niet so volkomen of daer konde noch veel in hem vereyscht worden: soo besluyt hy ten laetsten aldus: Dese, die in zeden en goede wercken minder schijnt te zijn dan d'ander, verhuyst en komt nochtans van weghen sijn geloof uyt het welck hy leeft, (en na het welck' hy hemselven in alle sijne misdaden beschuldight, in alle sijne goede wercken Godt prijst, hem-selven schande, Gode eere toeeygenende, en van Godt vergevinge der sonden en liefde der goede wercken ontfangende), in het geselschap van Christus, wanneer hy uyt dit leven verlost wordt. Waerom doch anders dan van weghen 't gheloove? 't Welck al hoewel het sonder goede wercken niemanden saligh maeckt (want het is een oprecht gheloof, dat door de liefde werckt), soo worden nochthans oock door 't selve de sonden ontbonden en vergheven, want de rechtveerdighe leeft uyt den geloove. Habak. 2. 4. Maer sonder 't geloove worden de wercken die goet schijnen te zijn, in sonden verandert. Hier bekent hy voorwaer klaerlick even 't selve 't welck wy beweeren, dat de rechtveerdigheyt der goeder wercken daer uyt voort komt, om datse, namelick, Gode behagen en aengenaem zijn door de vergevinge der sonden.

De eerste bysondere tegenwerpingh: Ons wordt bevolen dat wy in den Hemel eenen schat sullen vergaderen.
Lucas 16. 9.
1. Tim. 6. 17.

6. Met de boven-ghenoemde plaetsen hebben dese by nae eenen sin: Maeckt u selven vrienden uyt den onrechtveerdigen Mammon, op dat wanneer u ontbreken sal, sy u mogen ontfanghen in de eeuwige Tabernakelen, Den rijcken in dese teghenwoordighe werelt beveelt, dat sy niet hooghmoedigh en zijn, noch [*hare*] hope en stellen op de ongestadigheyt des rijckdoms, maer op den levendigen Godt: dat sy weldadigh zijn, rijcke worden in goede wercken, legghende haer selven wech tot eenen schat een goedt fondament tegen het toekomende, op dat sy het eeuwighe leven verkrijgen moghen. Want de goede wercken worden ver- | gheleken by rijckdommen, dewelcke wy in de gelucksaligheydt des eeuwigen levens genieten kunnen. (p. 333.)

Antwoordt. Dese plaetsen en gheven niet anders te kennen, dan dat het ons ampt is, indien wy ghelooven dat den Hemel ons Vaderlandt is, daer henen liever onse rijckdommen over te senden, dan alhier op der aerden te houden, daer wy deselve door een haestighe verhuysinge moeten achter laten.
Matth. 6. 21.

Ick antwoorde, dat wy tot het rechte verstandt van dese plaetsen niet en sullen komen, 't en zy dat wy ons' oogen wenden tot het wit, nae 't welck de Heylighe Gheest sijne woorden stuyrt en beleyt. Indien dat 't welck Christus seydt waerachtigh is, te weten: Dat ons' herte daer zy, daer onsen schat is: soo moeten de ghelóovighe, nae datse gheleert hebben dat dit leven terstont als eenen droom verdwijnen sal, toe sien dat die dinghen diese genieten willen, daer henen oversenden daer sy een volmaeckt leven hebben sullen: Even ghelijck de kinderen deses werelts pleghen vlytigh te zijn om te verkrijghen die dinghen die tot de wellustigheydt van 't teghenwoordighe leven dienen. Soo moeten wy dan naevolgen en doen 't geen die doen, dewelcke voornemen te verhuysen in een sekere plaets, daer sy een geduyrige woonstede verkoren hebben: sy senden hare goederen voor henen, en missen deselve geern voor een tijt: want

sy achten haer selven dies te gheluckiger hoe meer goedts sy hebben ter plaetsen daer sy lange sullen blijven. Indien wy gelooven dat den Hemel onse Vaderlandt is, soo betaemt het ons veel meer onse rijckdommen daer henen te versenden, dan alhier te houden, daers' ons, als wy haestelick komen te verhuysen, sullen verloren gaen. Maer hoe sullen wy die derwaerts senden? Daerdoor 1) dat wy deselve den armen en ghebreckelicken mede deelen: want 2) wat wy hen-lieden gheven, dat reeckent de Heere als gegheven aen hem. Hier uyt komt die schoone belofte: Soo wie den armen geeft, die leent 3) den Heere. Item, die rijckelick zaeyt, die sal rijckelick maeyen. Want 't gheen den broederen uyt liefdens-plicht uytgereyckt wordt, dat wordt in de hant des Heeren wech geleydt. Hy, die een ghetrouw bewaerder is, sal het naemaels met overvloedighen woecker weder gheven. Zijn dan onse gedienstigheden van soo grooter weerden by Godt, datse zijn in sijn hant gelijck goederen die voor ons wech geleydt zijn? En wie soude sich ontsien alsoo te spreken, dewijl de Schriftuyr sulcks soo dickwils en soo opentlick getuyght? Maer soo yemandt van de loutere ghenade Godts wijcken en springen wil tot de weerdigheydt der wercken, die en sal door dese ghetuyghnissen niet gheholpen worden om sijn dwalingh te bevestighen. Want ghy en kondt daer uyt niet met allen naer behooren afnemen en besluyten, anders dan een enckele genegentheydt der Goddelicker goedertierenheydt t'onswaert: want al hoewel de gedienstigheden die wy hem bewijsen niet weerdigh en zijn dat hy de selvig' eens aensie, soo is 't nochtans sulcks dat hy om ons tot wel-doen op te wecken, niet een van dien en laet verloren gaen.

Hoe dit ghescheiden kan.
Matth. 25. 40.
Prov. 19. 17.
2. Cor. 9. 6.
Den korten inhoudt van de gantsche antwoort.

7. Maar de woorden van Paulus dringen stijver aen: wanneer hy de Thessalonicensen in hare verdruckinghen vertroostende, leerdt, dat hun die toe-gesonden werden, op datse souden worden weerdigh geacht den Koninckrijcke Godts voor het welcke sy lijden. Want, seght hy, het is recht by Godt verdruckinghe te vergelden den genen die u verdrucken: maer u-lieden rust en verlichting met ons als de Heere Jesus uyt den Hemel geopenbaert sal worden. De Schrijver van den Sent-brief tot den Hebreen segt oock: Godt en is niet onrechtveerdigh, dat hy uw' werck soude vergheten, ende den arbeydt der liefde, die ghy aen sijnen name bewesen hebt, als die den Heyligen gedient hebt. Op d'eerste plaets antwoord' ick, dat daer in geen weerdigheydt der verdienst en wort beteeckent: maer dewijl Godt de Vader wil dat wy, die hy tot sijne kinderen verkoren heeft, aen Christus sijnen eerst-geboren Soon ghelijck-formigh sullen worden: soo moeten wy door veel verdruckinghen in't Koninckrijck Godts ingaen: ghelijck hy eerst heeft moeten lijden, en daer na treden tot de besittinge van de heerlickheydt die voor hem bestemt was. Als wy derhalven verdruckingen lijden voor Christus naem, soo worden ons gelijck als sekere merck-teeckenen in-gedruckt daer mede Godt de schapen sijner kudde pleeght te teeckenen. So worden wy dan hierom den Koninckrijcke Godts weerdig geacht, om dat wy in onsen lichame dragen de lidt-teeckenen onses Heeren en Meesters, die de livereijen zijn van Godes kinderen. Hier toe dienen oock dese plaetsen 1), dat wy in onsen lichame de doodinghe van Jesus Christus omdraghen: op dat sijn leven in ons gheopenbaert worde. Dat wy hem in sijn lijden ghelijck worden, op dat wy souden geraken tot de gelijckheyt sijner opstandingh uyt den dooden. De reden die d'Apostel Paulus voeght by d'eerste voor-gestelde plaets, en dient niet om eenige weerdigheydt der wercken te bewijsen, maer om de gheloovighe in de hope van Godes rijck te versterckenen: als of hy seyde, ghelijck Godes rechtveerdigh ghericht betaemt, wraeck t'oeffenen over uwe vyanden ter oorsaeck van die quellinghen die sy u-lieden hebben aenghedaen: alsoo betaemt het der selver oock u-lieden rust en verlichtingh van die quellinghen mede te deelen. D'ander plaets, waer in gheleert wordt dat het der rechtveerdigheydt soo seer betaemt de gedienstigheden sijner kinderen niet te vergheten, dat het by nae soud' onrecht zijn indien hy die vergat, bestaet in dese reden: Op dat Godt onse traegheydt opscherpen en een spoor gheven soude, soo heeft hy ons dese versekertheyt gegeven, dat onsen arbeyt die wy tot sijns naems heerlickheydt hebben opgenomen, niet en sal te vergeefs zijn. Laet ons altijdt ghedencken, dat ons dese belofte, ghelijck oock all' andere, geen vrucht en soude toebrenghen, indien het onverdiende verbondt sijner barmhertigheyt niet voor en gingh, waer op de gantsche sekerheydt onser saligheydt berusten mochte. Wy moeten dan ons selven daer op verlatende, gherustelick vertrouwen, dat oock onsen dienst en gehoorsaemheydt, al hoewel sy sulcks onweerdigh is, van Godts miltdadigheydt sal beloont worden. En op

De tweede tegen-werping. Door verdruckinghen worden de Godtvruchtige die gerechtigheydt en liefde oeffenen, den Koninckrijcke Godts weerdig geacht.
2. Thess. 1. 5.
Hebr. 6. 10.
Antwoort op d'eerste plaets.
Rom. 8. 29.
Lucas 24. 26.
Actor 14. 22.
Wie die weerdighe zijn, en hoe sy weerdig geacht worden.
Galat. 6. 17.
2. Cor. 4. 10.
Philip. 3. 10.
Antwoort op d'andere plaets uyt den Brief tot den Hebreen.

1) te weten, is 't. 2) [ ]. 3) woeckert.

1) spreucken.

dat d'Apostel ons in de verwachtingh van dit mildtdadigh loon versteroken soude, so betuygt hy dat Godt niet onrechtveerdigh en is, en doen sal 't gheen hy eenmael belooft heeft. Soo moet dan dese rechtveerdigheyt Godts verstaen worden meer van de waerheydt en getrouwigheydt sijner beloften, dan van de rechtveerdige vergheldinge van 't gheen hy ons schuldigh soude zijn. Nae desen sin heeft Augustinus een treffelicke plaets 1), dewelcke mijns bedunckens weerdigh is om gheduyrigh in onse herten overleydt te worden, gelijck die heylige man sich niet ontsien en heeft de selvighe als 2) een gedenckweerdige spreuck dickwils te herhalen: De Heere, seght hij, is getrouw, dewelcke sich selfs tot onsen schuldenaer ghemaeckt heeft: niet yets van ons ontfanghende, maer ons alles belovende.

Wat door de gerechtigheydt Godts verstaen wordt.

In Psal. 32. 109. en elders dickwils.

8. Onse tegen-partijen brengen oock by dese plaetsen 3) van Paulus: Al waer 't dat ick alle het geloove hadde, soo dat ick berghen versettede, ende de liefde niet en hadde, soo en waer ick niets. Item: Nu blijft Geloove, Hope, [*ende*] Liefde, dese drie: | Doch de meeste van dese is de Liefde. Item: Boven dit alles [*doet aen*] de Liefde, dewelcke is de bandt der volmaecktheydt. Uyt de twee eerste plaetsen beweeren onse Pharizeen dat wy veel meer door de liefde, als zijnde nae haer segghen de voornaemste deught, dan door 't gheloove gerechtveerdight worden. Doch dese bewijsreden wordt sonder eenighe moeyte wederleydt. Want wy hebben elders verklaert dat de eerste deser plaetsen 4) tot het ware gheloove niet en behoort. De tweede plaets 5) in dewelcke geseydt wordt dat de liefde meerder is dan 't gheloove, verstaen wy oock van 't waerachtighe geloof: en seggen daer beneffens dat de liefde meerder genaemt wort: niet als of die van meerder verdienste waer, maer om datse vruchtbaerder is, om datse sich wijder uytbreydt, om datse meer menschen ten dienste staet, om datse altijdt krachtigh is: daer 't gebruyck des gheloofs alleenlick voor eenen sekeren tijt bestaet. Indien wy letten op d'uytnementheydt der selver, soo moet de liefde Godts met recht d'eerste plaets hebben: doch d'Apostel en spreeckt aldaer van dese liefde Godts niet. Want hy dringht alleen op dit eenighe, dat wy malkanderen door onderlinghe liefde sullen stichten en opbouwen. Maer laet ons dat alsoo nemen dat de liefde allesins het gheloof overtreft: wie isser nochtans die een ghesont oordeel heeft, jae wie isser die gantschelick

De derde tegen-werpingh, vergadert uyt drie plaetsen des Apostels. 1. Cor. 13. 2, 13. (p. 334.)

Coloss. 3. 14.

Antwoordt, de eerste plaets en spreeckt niet van het rechtveerdigmakende geloof: maer van 't geloove der mirakelen.

De tweede plaets handelt van de rechtveerdighmakingh, die den geloove eygen is: om dat wy door 't gheloof als door een instrument de gerechtigheydt van Christus aengrijpen en voor niet verkrijgen, ende niet door de liefde, wiens ampt niet en is sulcks te verrichten, al hoewelse vruchtbaerder is.

1) spreuck. 2) voor. 3) spreucken.
4) d'aldereerste spreuck. 5) spreuck.

by sijn verstandt en sinnen is, en daer uyt sal besluyten datse meer rechtveerdight, dan 't geloove? De kracht die 't geloof heeft om te rechtveerdighen, en wordt niet ghestelt in de weerdigheyt des wercks. Onse rechtveerdighmakingh bestaet alleen in de barmhertigheyt Godts en de verdienste van Christus, en als het gheloof de selvige aengrijpt, dan wordt het gheseydt te rechtveerdigen. Indien ghy nu de tegen-partijen vraeght, in wat sin en meyningh sy de rechtveerdighmakingh aen 1) de liefde toeschrijven: sy sullen antwoorden, dewijl de liefde een werck is 't welck Gode behaeght, en van hem door sijne goetheydt wordt aenghenomen, dat ons van wegen de verdienst der selver de rechtveerdigheydt toe-ghereeckent wordt. Hier uyt siet ghy hoe fraey hare bewijs-reden sluyt en volght. Wy seggen dat het geloove rechtveerdight, niet om dat het ons door sijne weerdigheydt de rechtveerdigheydt verdient: maer om dat het een instrument is, waer door wy de rechtveerdigheydt van Christus sonder onse verdienst verkrijgen. Sy daer en teghen stellen de barmhertigheydt Godts bezijden, en Christus voor-by gaende (waer in de somma der rechtveerdigheydt gheleghen is) beweeren dat wy door de weldaedt en verdienst der liefde gherechtveerdight worden, om datse boven het geloof uytsteeckt. Even als of yemandt disputeerde dat een Koningh bequamer is om een schoen te maken dan een schoe-maker, om dat hy den schoemaker op een on-uytsprekelicke wijse te boven gaet. Dese eenighe bewijs-reden is een overvloedigh betoogh en ghetuyghnis dat alle de School-leeraers, selfs met het uyterste van hare lippen niet en smaken wat de rechtveerdighmakinghe des gheloofs zy. En indien eenigh twister noch yets aen te mercken heeft op mijn beweren 2), en vraeght waerom wy het woordt Gheloove in sulcken afwijckende 3) beduyding by Paulus nemen en verstaen, soo antwoorde ick dat ick daer toe groote reden hebbe. Want dewijl de gaven die Paulus aldaer opsomt 4), eenighsins onder het geloof en de hope staen, om datse behooren tot de kennisse Godts, so vervat hy eyndtlick alle die gaven, deselve van stuck tot stuck optellende onder het woordt Gheloof en Hope: als of hy seyde, de prophetye, en de verscheyden tongen, en de gave der uytleggingh, en de wetenschap hebben dit wit en ooghmerck datse ons mochten brengen tot de kennisse Godts. Ende wy en kennen in dit leven Godt niet dan alleen door het gheloof en de

Bevestigingh door een gelijckenis.

Item, door verklaringh van den sin des Apostels.

1) [ ]. 2) in mijn propoost valt. 3) verscheydene.
4) verhaeldt.

hope. Wanneer ick derhalven het geloof en de hope noeme, soo vervat ick met eenen daer onder alle dese gaven. Derhalven blijven dese drie, geloove, hope, liefde: dat is, hoe groot de verscheydenheyt der gaven soude moghen zijn, soo wordense nochtans alle te samen hier henen ghestreckt en gherichtet. Onder dese is de liefde de voornaemste, &c. Uyt de derde plaets besluytense aldus: Indien de Liefde den bandt der volkomenheydt is: soo is sy oock den bandt der rechtveerdigheyt, dewelcke niet anders en is dan volkomentheyt. Eerstelick, op dat wy voor-by gaen dat door 1) Paulus aldaer volkomentheydt ghenaemt wordt, wanneer de Lidtmaten van een wel-ghestelde Kercke met malkanderen wel vereenight zijn: en daer toe oock bekennen, dat wy voor Godt door de liefde volkomen worden: wat nieuws brengen sy doch by? Want ick sal hier teghen altijdt antwoorden, dat wy tot dese volkomentheyt nimmermeer en geraken, 't en zy dat wy volkomen liefde hebben. En daer uyt sal ick verder besluyten, dewijl wy alle te samen seer wijdt af zijn van de vervullingh en volmaecktheydt der liefde, dat ons oock alle hoop om door de liefde dese volkomen rechtveerdigheyt te verkrijgen, afgesneden zy.

De derde plaets eyghent der liefde den bandt der volkomenheyt toe in eenen anderen sin: en al ist dat sy het soo verstaen, so en doet het nochtans niet tot voordeel van hare dwaling.

De vierde tegen-werpingh. Christus heeft eenen Wet-geleerden bevolen dat hy door de onderhouding der gheboden 't Rijck der hemelen hem-selven verkrijgen soude.

9. Ick en wil niet alle de ghetuyghnissen in 't bysonder vervolghen, dewelcke de dwase School-leeraers hedensdaeghs lichtveerdelick (soo de selvighe haer eerst voor komen) uyt de Schriftuyr aengrijpen en teghen ons uytschieten. Want sommige der selver worden soo qualick ter sake 2) by gebracht, dat ick die self niet en kan weergeven 3), 't en zy dat ick met recht wil gehouden worden voor eenen die onnutten arbeyt doet. Daerom sal ick daer van een eynde maken, als ick de uytspraeck 4) van Christus verklaert sal hebben, van weghen dewelcke sy haer selven wonderlicken seer behaghen en vermaken. Want hy antwoordt den Wet-gheleerden die daer vraeghde wat hy doen moest om saligh te worden, aldus: Wilt ghy in het leven ingaen, onderhoudt de gheboden. Wat willen wy, seggense, meer hebben, dewijl ons van den Autheur en Gever der genade self belast wort het Koninckrijcke Godts te verkrijgen door d'onderhoudinghe der geboden? Even eens als of het niet klaer en blijckelick en waer dat Christus sijne antwoorden gepast en gevoeght heeft nae 't gevoelen der ghener met dewelck' hy sagh dat hy te doen hadde. Hy wordt alhier door een Leeraer der Wet ghevraeght van 't middel om de saligheydt te bekomen: en dat niet alsoo enckelick en alleen van het middel der saligheydt, maer oock door wat wercken de menschen daer toe geraken. De persoon des Vragers, en oock de vraghe self hebben den Heere bewoghen om aldus t'antwoorden. De Vrager ingenomen zijnde met den waen van de rechtveerdigheydt der Wet, was door het vertrouwen der wercken verblindt. Daer beneffens en vraeghde hy niet anders, dan welcke daer waren de wercken der rechtveerdigheydt waer door men de saligheydt verkrijght. Soo wordt hy dan met recht versonden tot de Wet, in dewelcke een volmaeckte spiegel der gerechtigheyt begrepen is. | Wy betuyghen oock met klare woorden dat de gheboden onderhouden moeten worden, indien 1) men het leven soeckt in de wercken. En dese Leer' moet van de Christenen wel gheweten en verstaen worden. Want hoe soudense doch tot Christus haren toevlucht nemen, indiense niet en bekenden datse van den wegh des levens tot het verderf des doodts gevallen zijn? En hoe soudense verstaen hoe verre sy van den wegh des levens zijn afghedwaelt, indiense niet eerst en verstonden, hoedanigh die wegh zy? Soo wordense derhalven als dan eerst gheleerdt en vermaent dat alle de toevlucht om de saligheyt weder te krijghen in Christus is, wanneerse sien hoe seer haer leven strijdt met de Goddelicke rechtveerdigheydt, die in d'onderhoudingh der Wet vervattet wordt. Dit is den korten inhoudt van d'antwoorde van Christus. Indien de saligheydt in de wercken ghesocht wordt, dat in sulcken gheval 2) de gheboden moeten onderhouden worden, door dewelcke wy tot de volmaeckte rechtveerdigheydt worden onderwesen. Doch men moet hier op niet blijven staen, 't en zy dat wy in 't midden van den loop beswijcken willen. Want onder ons en is'er niet een die macht heeft om de geboden te houden. Dewijl wy dan van de rechtveerdigheydt der Wet worden uytgesloten, soo is noodigh dat wy ons begheven tot een ander hulp-middel, te weten, tot het geloove van Christus. Daerom gelyck de Heer' alhier den Wetgheleerde 3), den welcken hy kende voor eenen die door een ydel vertrouwen der wercken opgeblasen was, tot de Wet te rugge roept, om daer uyt te leeren dat hy een sondaer en den schrickelicken oordeele des doodts onderworpen was: alsoo vertroost hy elders andere die door sulcken kennisse haers selfs alreede vernedert zijn met de belofte der genade, sonder eens van de Wet te melden, segghende: Komt herwaerts tot my alle die

Matth. 19. 17.

Antwoort uyt de woorden des ghenen die de vraghe voorsteldt.

(p. 335.)

Den korten inhoudt van de uytlegging deser woorden van Christus.

Matth. 11. 28.

1) van. 2) ten propooste. 3) verhalen. 4) spreuck.

1) is 't dat. 2) kas. 3) Wet-ghever.

vermoeyt ende belast zijt, ende ick sal u ruste geven: ende ghy sult ruste vinden voor uwe zielen.

De laetste tegen-werpingh, uyt Ioan. 6. 29. daer 't geloove geseyt wort een werck te zijn.

10. Eyndelick als sy door het verdraeijen der Schriftuyr moede gheworden zijn, soo vervallense tot hare arghlistigheden en bedriegherijen. Sy brengen voort dat het geloof ergens een werck genoemt wort: en daer uyt besluitense verder dat wy ter quader trouwen het gheloof stellen teghen de wercken. Als of quansuys het gheloof voor soo veel als het is een werck en ghehoorsaemheydt die den wille Godts bewesen wordt, door sijn verdienst ons de rechtveerdigheyt van Christus verkreegh: en niet veel meer om dat het de barmhertigheyt Godts omhelsende, de rechtveerdigheyt van Christus, dewelck' ons in de Predicaty des Euangeliums door deselve barmhertigheydt Godts wordt voorgedragen, in onse herten verzegelt. De Lesers sullen 't my ten besten houden dat ick niet lang en veel besigh en ben om sulcke beuselinghen te weder-leggen: want sy sullen door haer eygen swackheydt, sonder eens anders toedoen, lichtelick verbroken worden. Nochtans hebbe ick lust om eene tegen-werpingh dewelck' eenigen schijn van reden heeft, kortelick en in 't voor by gaen t'ondersoecken en te beantwoorden, op datse den genen die soo seer ervaren niet en zijn, niet eenige moeyte en make; Dewijl 't ghemeen gevoelen aller menschen leert, dat die dinghen die tegen malkanderen strijden al na eenen regel gaen: en dat alle de sonden en elck van dien in 't bysonder ons worden toe-gereeckent tot ongerechtigheydt, soo is 't oock betamelick, segghense, dat aen een yeder goedt werck, den lof der rechtveerdigheydt toe-ge-eygent en ghegheven worde. Die hier op antwoorden, dat de verdoemenisse den menschen eygentlick alleen voort komt van d'ongeloovigheydt, en niet van de bysondere sonden, die en voldoen my niet. Ick ben hier in met haer wel eens dat de ongheloovigheydt is de fonteyn en wortel van alle quaden. Want sy is d'eerste afwijckingh van Godt, op dewelck' daer nae de bysondere overtredingen teghen de Wet volgen. Maer dewijl sy schijnen te ghevoelen dat het al eenerley bescheyt heeft met de goede en quade wercken in het weerdeeren der rechtveerdigheyt, daer in word' ick ghedwonghen van van haer ghevoelen af te wijcken. Want de rechtveerdigheyt der wercken bestaet in de volmaeckte gehoorsaemheydt der Wet. Dienvolghens en kondt ghy niet rechtveerdigh zijn door uwe wercken, 't en zy dat ghy dese volmaeckte gehoorsaemheyt der Wet als een rechte regel en linie door den gantschen loop uwes levens na volght en betracht. Soo haest als ghy daer van een weynigh ter zijden afgheweken zijt, soo zijt ghy in onrechtveerdigheydt vervallen. Hier uyt blijckt, datmen de rechtveerdigheyt niet en verkrijght door een werck, of door weynighe wercken, maer door een onbuyghelicke en onvermoeyde onderhoudingh van Godes wille. Doch het heeft een gantsch ander bescheyt alsmen wil oordeelen van d'onrechtveerdigheydt. Want die ghehoereert of gestolen heeft, die is door die eenige sonde schuldigh aen de doodt: om dat hy sich teghen de Majesteyt Godes vergrijpt. Dese onse Sophisten en scherpsinnighe reden-kavelaers feylen daerom, te weten, om datse niet en behertighen het segghen van Jacobus: Soo wie de geheele Wet sal houden, ende in een sal struyckelen, die is schuldigh gheworden aen allen. Want die geseght heeft: Ghy en sult geen overspel doen, die heeft oock gheseght: Ghy en sult niet dooden, &c. Daerom en moet het niet ongerijmt schijnen te zijn, wanneer wy segghen, dat de doodt is een rechtveerdighe besoldigingh voor elcke bysondere sonde: want een yegelicke sonde verdient de rechtveerdighe verbolghentheydt en wraecke Godts. Maer ghy sult eenen ongheschickten disputeerder zijn, indien ghy in 't teghen-deel besluyt dat de mensch, dewelcke door veel sonden Godts gramschap verdient, door een goedt werck met hem kan versoent worden.

Antwoordt, het gheloof en rechtveerdight niet, voor soo veel het een werck is.

In-reden. De dingen die malkanderen contrary zijn, die gaen al nae eenen regel.

1. Antwoort.

2. Antwoort, door een distincty van dese twee contrarierende dinghen: met dewelck' het niet eenerley bescheyt en heeft.

Iacob. 2. 10.

Het XIX. Capittel.

Van de Christelicke Vryheydt.

Nu moeten wy handelen van de Christelicke Vryheydt: de verklaringh van dewelcke niet en mach nae-ghelaten worden van hem die voor-ghenomen heeft de hooftsomme van d'Euangelische Leere kortelick te vervatten. Want sy is een seer nootwendig stuck, sonder wiens kennis de conscientien der menschen by nae geen dingh met versekertheyt en durven by de handt nemen: en in veel dinghen dobberen en te rugghe gaen, en altijdt wanckelen en bevreest zijn. Insonderheyt is sy een aenhangsel van de rechtveerdighmaking, en seer dienstig om de kracht der selver te verstaen. Jae die Godt van herten vreesen, die sullen uyt haer een onvergelijckelicke vrucht verkrijghen van dese Leere, dewelcke de godtloose en Lucianische spot-vogels door haer schimp-redenen lustiglick heen en weder slingheren, om dat hun in hare Geestelicke dronckenschap, daer mede

Een t'samenknooping van dit Capit. met het vorige van de rechtveerdighmakingh, en hoe nut en noodig daer zy de ware kennis van de Christelicke Vryheydt.

1. Sy bevredight de conscientien.

sy bevangen zijn, allerley dertelheyt geoorlooft is. | (p. 336.) Daerom salse nu wel te pass' te voorschijn komen: het was oock oorbaer de naerder en klaerder verhandelingh (want sy is van ons hier voren eenige malen kortelick en slechtelick aengeroert) tot op dese plaets uyt te stellen. Want terstondt soo haest als daer van de Christelicke Vryheydt eenigh vermaen ghemaeckt is, soo ontsteeken de boose begheerlickheden, en de dolle bewegingen rijsen op, 't en zy datmen de brootdronckene verstanden tijdigh te gemoet gae, dewelck' andersins allerley seer goede dingen schendigh bederven. Want sommige werpen onder decksel van dese vryheyt alle gehoorsaemheydt Godts van haren hals, en begeven haer selven tot een ongebondene stoutigheydt: sommige wederom en mogen van dese Vryheyt niet hooren, meenende dat alle ordre, matigheydt en onderscheyt der dingen daer door wech ghenomen wordt. Wat sullen wy hier doen, nadien wy binnen dees' enghten omset zijn? Sullen wy de Christelicke Vryheyt laten varen, om soodanighe perijckelen voor te komen? Maer, ghelijck geseydt is, indien wy van deselve geen kennis en hebben, soo en wordt noch Christus, noch de waerheyt des Euangeliums, noch d'inwendighe vrede der ziele ten rechten bekent. Men moet veel eer arbeyden dat sulck een noodsakelick stuck der Leere niet en worde wech ghestommelt en verduystert, en dat evenwel ondertusschen de ongherijmde teghen-werpingen die daer uyt pleghen t'ontstaen, wederleydt en wech geruymt worden.

2. Sy bedwingt de dertele verstanden.

3. Sy verdedight de verdienste van Christus, de waerheydt des Euangeliums en den vrede der ziele.

Dese vryheyt heeft drie deelen.

't Eerste is, dat de geloovighe de gerechtigheyt der wet aen d'een zijde gestelt hebbende, Christus alleen aensien.

2. De Christelicke vryheydt is, mijns bedunckens, in drie stucken gelegen. 't Eerste is, dat de conscientien der gheloovigen, wanneerse de versekertheyt van hare rechtveerdigmaking voor Godt soecken, haer selven boven de Wet oprechten en verheffen, en de gantsche rechtveerdigheydt der Wet vergeten moeten. Want dewijl de Wet (ghelijck elders alreede bewesen is) niemant rechtveerdigh en laet: soo worden wy van alle hope der rechtveerdighmaking uytgesloten, of wy moeten van de Wet vry gemaeckt worden: en oock alsoo vry gemaeckt dat op de wercken gantschelick gheen acht en worde ghenomen. Want soo wie sich voor laet staen dat hy eenig werck, hoe geringh het oock zy, moet by brengen om de gherechtigheydt te verkrijghen, die en kan sich geen eynd' of maet voorstellen, maer maeckt hem-selven tot een schuldenaer der gheheeler Wet. Wanneermen derhalven handeldt van de rechtveerdighmakingh, soo moet alle meldingh der Wet wech ghenomen, en alle ghedachtenis der wercken bezijden ghesteldt zijnde, de barmhertigheydt Godts alleen omhelst worden: En wy moeten ons' ooghen afwenden van ons selven, en alleen op Christus sien. Want in de behandelingh 1) der rechtveerdighmakingh en wort niet ondersocht of wy rechtveerdigh zijn, maer hoe dat wy, al hoewel in ons selven onrechtveerdigh en onweerdigh, voor rechtveerdighe gehouden en geacht worden. Waer van indien de conscientien eenighe versekertheyt bekomen willen, soo en mogense de Wet gheen plaets verleenen. Hier uyt en mach nu niemant met recht besluyten, dat de Wet den geloovigen overtolligh en onnoodigh is, den welcken sy evenwel altijdt onderwijst, vermaent en aenport tot het goede, hoewelse voor den Richter-stoel Godts in hare conscientien gheen plaets en heeft. Want gelijck dese twee dingen seer wijt van malkanderen verscheyden zijn, also moetens' oock wel en neerstelick van ons onderscheyden worden. 't Gantsche leven der Christenen moet zijn een bedencken en betrachten der Godtsaligheydt: Ephes. 1. 4.
overmidts sy gheroepen zijn tot heylighmakingh. 1. Thess. 4. 7.
Hier in is dan het ampt der Wet ghelegen, datse den Christenen vermane van haren schuldighen plicht, en tot d'oeffeninge der heyligheyt en onnooselheyt opwecke. Maer wanneer de conscientien bekommert zijn, hoe sy Godt t'haerwaerts ghenadigh vinden, wats' antwoorden, en met wat vertrouwen datse bestaen sullen, indiense voor sijn oordeel worden ghedagh-vaert: soo en moet als dan niet overleydt worden wat de Wet eyscht 2), maer men moet Christus alleen als onse rechtveerdigheydt, voor ooghen hebben, Christus, seggh' ick, die alle volmaecktheydt der Wet te boven gaet.

Tegen-werpingh.

Antwoordt: Door een distincty tusschen de gherechtigheydt der Wet en des Euangeliums.

3. Dit eerste stuck der Christelicker vryheyt wordt by nae door den geheelen Sendtbrief tot den Galaten verhandelt. Want dat die ghene, dewelcke leeren dat Paulus aldaer alleen beweert dat de Christenen vry zijn van de Wet der Ceremonien, onverstandige verklaerders en uytlegghers zijn, dat kan uyt de bewijs-redenen die Paulus gebruyckt bewesen worden. Gelijck daer zijn dese: Dat Christus voor ons een vervloeckinge geworden is, op dat hy ons van de vervloeckinge Galat. 3. 13.
der Wet verlossen soude. Item: Staet dan in en 5. 1, 2.
de vryheidt, met welcke ons Christus vry ghemaeckt heeft, ende en wort niet wederom met het jock der dienstbaerheydt bevanghen. Siet, ick Paulus segghe u, soo ghy u laet besnijden, dat Christus u niet nut en sal zijn. Ende ick betuyghe wederom eenen yeghe-

Dat dit eerste deel door den gantschen brief tot den Galaten bevestigt wort, sulcks blijckt uyt de drie voornaemste hooft-stukken die daer in verhandeldt worden.

1) handel. 2) vereyscht.

licken mensche die hem laet besnijden, dat hy een schuldenaer is de gheheele Wet te doen. Christus is u ydel gheworden die door de Wet gerechtveerdight [*wilt*] worden, ghy zijt van de ghenade vervallen. In welcke redenen ghewisselick yets hoogers vervat wort, dan de vryheydt der ceremonien. Ick bekenn' wel dat Paulus aldaer van de ceremoniën handelt: want hy strijdt tegen de valsch' Apostelen, dewelcke d'oude schaduwen der Wet, die door Christus toekomst wech genomen waren, wederom in de Christelicke Kerck sochten in te voeren. Maer om dit verschil af te doen en te beslechten, 1) soo moest hy hooger opstijghen tot die stucken daer in den grondt van 't gantsche gheschil ghelegen was. Voor eerst, nae dien door die Jodische schaduwen de klaerheydt des Euangeliums verduystert wiert, soo betoont hy dat wy in Christus hebben de volkomen vervullingh van alle die dinghen, die door de ceremonien van Moses afgebeelt waren. Ten anderen, dewijl die bedriegers het slechte volck dese seer boose meyningh in 't hooft bliesen, te weten, dat sulcken gehoorsaemheydt krachtigh was om Godts ghenade te verdienen: soo is hy seer besich om de ghe-loovige t' onderwijsen datse niet en sullen dencken door eenige wercken der Wet, veel min door die geringe ceremonien, de rechtveerdigheydt voor Godt te kunnen verkrijghen. En hy leert met eenen datse van de vloeck en verdoemenisse der Wet, dewelck' andersins alle menschen in 't gemeen over 't hooft hanght, door 't kruyce van Christus vry ghemaeckt zijn: op datse door een volle gerustigheyt op Christus alleen berusten souden. Welcke plaets eyghentlick tot desen handel behoort. Eyndelick bevestight hy den conscientien der geloovigen hare vryheyt, op dats' in onnoodige saken met geen vrees' of benaeuwtheyt en souden bevangen worden.

Het eerste hooft-stuck. — *Het tweede.* — *Galat. 4. 5.* — *Het derde.*

4. Het tweede stuck der Christelicker vryheyt, 't welck uyt het eerste voortkomt, bestaet | hier in, dat de conscientien, niet als door den nootdwangh der Wet gedrongen, de Wet ghehoorsamen: maer datse van het jock der Wet vry zijnde, van selfs den wille Godts ghehoorsaem zijn. Want dewijlse door geduyrige vrees' en verschrickingh omgedreven worden so langh alss' onder de heerschappy der Wet staen, soo en sullense nimmermeer door een blymoedige veerdigheydt tot de ghehoorsaemheydt Godts ghe-schickt en bereyt zijn, 'ten zy dats' eerst met dusdanigen vryheydt zijn begaeft. Wy sullen door een exempel korter en klaerder begrijpen waer dit henen wil. 't Ghebodt der Wet is, dat wy onsen Godt sullen lief hebben uyt geheelder herten, uyt gheheelder zielen, en uyt alle krachten. Om dit te doen, moet de ziel al voren van all' andere gesintheden en gedachten ontledight, 't hert van alle begeerlickheden ghereynight, en de krachten tot dit eenige by een vergadert en ingespannen worden. Die boven andere grooten voortgangh ghedaen hebben in den wegh des Heeren, zijn seer wijdt af van dit voor-gestoken perck. Want al hoewel sy Godt van herten lief hebben, en door een oprechte genegentheyt des gemoedts: soo is nochtans een groot deel van haer hert en ziel als noch met de begeerlickheden des vleesches bevanghen en inghenomen, door dewelcke sy te rugg' ghetrocken en verhindert worden, datse met soo snellen en haestigen loop tot Godt niet en kunnen toe treden. Sy doen wel grooten arbeydt daer toe: maer het vleesch verswackt eensdeels hare krachten, en treckt andersdeels de selvighe tot sich. Wat sullens' hier doen, nae diense vernemen datse niet min dan de Wet volbrenghen? Sy willen, sy streven, sy pooghen daer nae; doch sy en doen geen dingh met sulcken volmaecktheyt als het betaemt. Is 't datse de Wet aenschouwen, sy sien dat het al vervloeckt is watse bedencken of beginnen. Niemandt en moet oock hier hem-selven bedriegen, denckende dat sijn werck daerom niet t'eenemael quaet en zy, om dat het onvolmaeckt is, en dat oversulcks 't goedt dat daer in is niet te min Gode behaegt. Want dewijl de Wet een volkomen liefde vereyscht, soo verdoemts' all' onvolmaecktheyt, 'ten zy dat die strengigheydt gematigt en versacht worde. Laet hem derhalven sijn werck bemercken, 't welck hy ten deele voor goet wilde gheacht hebben, en hy sal bevinden dat het selfs daerom een' overtredinge der wet zy, om dat het onvolmaeckt is.

Het tweede deel der Christelicker vryheydt is, dat de conscientien van 't jock der Wet vry zijnde, den wille Godts van selfs ghehoorsamen. (p. 337.) — *Deut. 6. 5.* — *Dit en kan niet gescnieden so lang als wy onder de Wet zijn.* — *De reden hier van.*

5. Siet eens hoe dat all' onse wercken den vloeck der Wet onderworpen zijn, by aldien 1) se nae den reghel der Wet worden afghemeten. En hoe souden d'ongeluckige zielen haer selven als dan blymoedigh tot eenigh werck bereyden en opschorten, wanneerse daer voor niet anders en hoopten te kunnen verkrijghen dan vervloeckinge? Indiense daer en tegen van desen strenghen eysch der Wet, of liever van de strengigheyt der gantscher Wet vry ghemaeckt zijnde, hooren en vernemen datse met een Vader-

Maer als wy van de strengigheydt der Wet (die een volkomene gehoorsaemheydt eyscht) verlost worden, dan kunnen wy met vreugd' en met een' groote wackerheydt Gode onsen Roeper beant woorden.

1) neder te leggen.

1) is 't dat.

licke sachtmoedigheydt van Godt geroepen worden, soo sullense met blijdtschap en groote wackerheydt haren Roeper beantwoorden, en haren Leyder na volgen. In somma, die aen het jock der Wet ghebonden zijn, die zijn den dienstknechten ghelijck, den welcken van hare Heeren op elcken dagh sekere wercken bestemt en op-geleyt worden. Want dese dencken datse niet met allen en hebben uytgerecht, en sy en durven oock voor het aengesicht van hare Heeren niet verschijnen, 't en zy datse 't gestelde daghwerck ten vollen afghedaen hebben. Maer de kinderen, die met meerder mildigheydt en vryheydt van hare vaders gehouden en gehandelt worden, en ontsien sich niet hare wercken die begonnen en ten halven gedaen zijn, en oock eenigh ghebreck hebben, haren vaderen voor te stellen, vertrouwende dat hare gehoorsaemheyt en bereyde goedwilligheydt henlieden wel sal bevallen, al is 't dats' hare dingen soo juyst en net niet beschickt en hebben alsse wel wilden. Soodanighe moeten wy oock zijn, en vastlick vertrouwen dat onse gehoorsaemheyt onsen alder-goedertierensten Vader aengenaem zijn sal, hoe geringh dat se zy, en al hoewels' ongaef 1) en onvolkomen wesen mochte. Gelijck hy ons dat oock door
Maleach. 3.12. den Propheet versekert: Ick salse verschoonen, seght hy, ghelijck als een man sijnen sone verschoont, die hem dient. Alwaer blijckelick is dat het woordt verschoonen is gesteldt voor toe-geven of de gebreken vriendelick door de vingheren sien, dewijl aldaer oock met eenen van dienst gemeldt wordt. Dit vertrouwen is ons oock seer noodigh, sonder 'twelck wy alles te vergheefs sullen by de handt nemen. Want Godt en reeckent niet dat hy door eenigh werck dat wy doen, gedient wort, 't en zy dat het van ons waerlicks tot sijner eeren ghedaen worde. En hoe kunnen wy eenigh werck t'sijner eeren doen met een schroomachtigh gemoedt 't welck twijffelt of Godt door ons werck vertoornt of gedient wordt?

Bewijs van 't tweede deel uyt den Apostel. Hebr. 11. 2.
6. En dit is d'oorsaeck waerom de Schrijver van den Brief tot den Hebreen alle de goede wercken der heyliger Vaderen daer van men leest, den geloove toeschrijft, en de selvigh' alleen uyt den gheloove weerdeert. Van dese vryheydt hebben wy een treffelicke plaets
Rom. 6. 14. in den Brief tot den Romeynen, alwaer Paulus besluyt dat de sond' over ons niet en behoort te heerschen, om dat wy niet en zijn onder de Wet, maer onder de ghenade. Want als hy de geloovighe vermaent hadde, datse de sonde niet en souden laten heerschappy voeren in haren sterffelicken lichame, dats' oock hare leden niet en souden der sonde geven tot wapenen der ongherechtigheyt, maer dats' haer selven Gode souden overgeven als die uyt den dooden levendigh zijn, en hare leden Gode tot wapenen der gherechtigheydt: en sy-lieden daer tegen hadden mogen voorwerpen, datse noch het vleesch vol van begeerlickheden met haer droegen, en dat de sond' in haer woonde: soo voeght hy daer op terstont desen troost datse vry waren van de Wet, als of hy seyde, al hoewelse ghevoelen dat de sond' in haer noch niet gantschelick en is uytgebluscht, en dat de gerechtigheyt noch niet t'eenemael in haer en leeft, datse nochtans geen reden en hebben om bevreest te zijn en den moet te laten sincken, als of Godt van wegen d'overblijfselen der sonde geduyrigh op hen vergramt ware; nademael datse door sijne ghenade van de Wet vry gemaeckt zijn, op dat hare wercken na den regel der selver niet en souden ondersocht worden. Doch die hier uyt besluyten datmen vrijelick sondigen mach, om dat wy niet en zijn onder de Wet, die moeten weten en verstaen dat dese vryheyt, welckers eynd' en ooghmerck is dats' ons aenporre 1) tot het goede, hen-lieden in't minste niet aen en gaet.

Het eynde deser vryheydt is datmen den quade niet toe en valle, maer tot het goede gesterckt en opgeweckt worde.

Het derde deel raeckt het vrije ghebruyck der middelmatighe dingen.
7. Het derde stuck van de Christelicke vryheydt is, dat wy in uytwendige dingen die by haer selven middelmatigh zijn, in de 2) conscienty voor Godt niet en zijn gehouden of verbonden, maer dat wy de selvigh' nu eens 3) ghebruycken, dan 4) wederom na laten mogen, sonder onder- | scheydt. (p. 338.) De kennisse van dese vryheydt is ons oock seer nootsakelick. Want sonder dese kennis en sullen onse conscientien gheen rust hebben, ende der superstitien en sal gheen eynde zijn. Vele beelden haer selven te deser tijdt in dat wy ongeschickt zijn om dat wy twist en geschil aenrechten van weghen het vrye vleesch eten, van wegen het vrye gebruyck der feest-daghen en kleederen, en van diergelijcke, gelijck sy seggen, onnutte beuselingen; maer in dese dinghen is vry 5) wat meer gelegen dan 6) wel in't gemeen ghemeynt en gelooft wordt. Want als de conscientien haer selven eenmael hebben laten verstricken, soo treden sy in eenen langen dool-hof daer geen redden aen en is, en daer uyt sy naderhant niet lichtelick en geraken. Indien yemant begonnen heeft te twijffelen of hem gheoorlooft zy lijnwaedt te ghebruycken tot slaep-lakens, hembden, sackdoecken 7), en ammelakens: soo sal hy daer nae oock niet seker zijn of hem geoorlooft

De kennis van dit deel is noodigh om de vertwijffelingh en superstity wech te nemen.

De beschrijvingh der superstity.

1) ongeschaeft.

1) aenherte 2) [ ]. 3) als nu. 4) als nu. 5) (al). 6) als. 7) snut-doecken.

zy daer toe hennip te besighen, en eyndelick sal hy oock beginnen te dobberen aengaende werck en grof vlas. Want hy sal by sich selven overlegghen of hy sonder tafel-laken niet en soude kunnen eten, of hy de sackdoecken 1) niet en soude kunnen ontbeeren. Indien yemandt begonnen heeft te meynen dat hem niet gheoorlooft en is te gebruycken eenighe spijse die wat lecker is, soo sal hy ten laetsten gheen grof broodt noch ghemeene spijse met een gheruste conscienty voor Godt eten: als hem in den sin schiet, dat hy sijn lichaem met noch slechter spijs kan onderhouden. Indien hy twijffelt of hy goeden lieflicken wijn mach drincken, soo en sal hy daer naer met goede vrede sijner conscienty geenen verschaelden wijn drincken. Ten laetsten en sal hy niet durven aenroeren water dat soeter en reyner is dan eenigh ander. In somma, hy sal ten eynde soo verre komen dat hy ongheoorlooft sal achten over een stroospier 2) te treden, gelijck men ghemeenlick seydt. Want de strijdt die hier begonnen wort en is niet kleyn: maer dit is de vraeg en het verschil: of Godt, wiens wille wesen moet de leydts-man van all' onse raedtslaghen en wercken, wil dat wy dese of die dingen ghebruycken sullen. Hier uyt komt het dat sommighe door vertwijffelingh als in een welstroom en afgront versincken, sommige wederom Godt verachten en sijne vreese wech werpen, en haer selven alsoo door den val eenen wegh maken daerse geenen gereeden wegh en sien. Want die alle die in soodanighen twijffel steken, vinden al-omme waer henen sy haer oock souden mogen wenden, yetwes daer aen hare conscientien sich dadelick stooten en ergeren.

Bewijs van dit derde deel uyt den Apostel tot den Romeynen.

8. Ick weet, seght Paulus, ende ben versekert in den Heere Jesus, dat gheen dingh onreyn en is in hem-selven: dan die acht yets onreyn te zijn, dien is 't onreyn. Door welcke woorden hy all' uytwendige dingen onder onse vryheyt steldt: als maer onse conscientien voor Godt van die vryheyt versekert zijn. Maer is 't dat eenige superstitieuse meyning onse herten beswaert of twijfelachtigh maeckt, soo worden ons die dinghen onreyn, die na hare nature reyn waren. Daerom seght hy terstondt daer op: Saligh is hy die hem-selven niet en oordeelt in het gene dat hy voor goedt houdt. Maer die twijffelt, indien hy eet, is veroordeelt, om dat hy niet uyt den gheloove [*en eet:*] ende al wat uyt den gheloove niet en is, dat is sonde. Die in dusdanige benaeuwtheden besloten zijn,

Rom. 14. 14.

Rom. 14. 22.

Die dese vryheyt niet waer en nemen die worden ten laetsten,

en niet te min haer selven moedigh betoonen om alles onbeschroomt te bestaen, wijcken die niet even so verr' af van Godt? En die door eenighe vreese Godts inwendigh gheraeckt worden, die worden door schroom en schrick verslaghen en ter neder gheworpen, dewijls' oock gedwongen zijn veel dingen te doen tegen hare conscienty. Alle die, die alsoo ghesteldt zijn en ontfanghen gheen gaven Godts met dancksegginghe: waer door alleen (ghelijck Paulus getuyght) alle dingen nochtans ons tot onsen gebruycke geheyligt worden. Ick spreke van sulck een dancksegging die voort komt uyt een gemoedt 't welck Godts weldadigheydt en goetheyt in sijne gaven bekent. Want veel' onder hun verstaen wel dat die dinghen diese ghebruycken, Godts gaven zijn, en prijsen Godt in sijne wercken: maer aenghesien 1) sy niet en zijn versekert dat die gaven haer ghegeven zijn, hoe soudense dan Godt als den gever der selver daer voor kunnen dancken? In summa, wy sien waer toe dese vryheyt dienstigh is, te weten, op dat wy de gaven Godts sonder beswaringh van onse conscienty, en sonder ontsteltenis van ons gemoet gebruycken souden, waer toe die ons van hem ghegeven zijn: door welcke vrymoedigheydt onse zielen vrede met hem hebben, en sijne miltdadigheyt t'onswaert bekennen. Want hier onder worden begrepen alle ceremonien van vrijen ghebruycke, sulcks dat de conscientien door eenige noodtsakelickheydt niet en zijn verplicht of verbonden om deselve t'onderhouden: maer gedencken moeten dat het gebruyck van dien door Godes gunst en weldaedt haer tot harer stichtingh onderworpen is.

1. Verachters Godts. 2. Wanhopende.

3. Ondanckbare.

1. Tim. 4. 5.

Het eynd' en ooghmerck van dit derde deel.

9. Men moet oock neerstelick bemercken dat de Christelicke vryheyt in alle hare stucken is een geestelicke saeck: wier 2) gantsche kracht ghelegen is in de conscientien voor Godt te bevredighen, 't zy dats' ongherust en bekommert zijn aengaende de vergeving harer sonden, 't zy dat haer dit benaeuwt, te weten, of de wercken die onvolmaeckt en door de verdorventheyt onses vleesches verontreynight zijn, Gode behagen, 't zy datse gequelt en ontsteldt worden van wegen 't gebruyck der middelmatige dinghen. Daerom wordt' dese vryheyt verkeerdelick uytgheleydt van de ghene die hare boose begeerten daer onder bedecken, om de goede gaven Godts tot hare wellustigheydt te misbruycken, ofte van de ghene die sich laten voorstaen datse geen vryheydt en hebben, 't en zy datse die voor de menschen opent-

Dat andere deel des capittels, van de natuyr en kracht der Christelicker vryheydt.

1. Teghen d'Epicureïsche menschen.

1) suut-doecken. 2) dwers stroo.

1) gemerckt. 2) wiens.

lick gebruycken, en daerom in 't gebruyck van dien geen acht en nemen op hare swacke broeders. Na d'eerste wijse wort te deser tijdt seer grootelicks ghesondight. Daer en is by nae niemandt als hy maer de macht en middel heeft om kostelick en prachtigh te zijn, dewelcke sich selven niet en vermaeckt met overdadighe weelderighheyt 1) in het toe-bereyden van maeltijden, in het op-proncken sijns lichaems, en in het bouwen van huysen: die niet in allerley leckernijen boven andere wil uytsteken: die hem-selven in sijne schoonheyt niet wonderlick en behaeght. En alle dese dinghen worden onder den deck-mantel der Christelicker vryheyt verdedight en voorgestaen. Sy seggen dat het middel-matige saken zijn. En ick 2) bekenne dat, so verre men deselve middelmatighlick gebruyckt. Maer alsse te hittiglick 3) begeert, alsse te hooveerdelick geroemt, alsse t'overdadighlick verquist worden, soo wordense sonder twijffel door dese sonden verontreynight, al hoewels' andersins in haer selven geoorlooft waren. De middelmatige dingen worden seer wel onderscheyden door de woorden van Paulus daer hy seyt: Alle dingen zijn wel reyn den reynen: maer den bevleckten ende | ongeloovigen en is geen ding reyn, maer beyde haer verstant en conscienty zijn bevleckt. Want waerom wort het wee uytgesproken over de Rijcke, die haren troost alhier hebben, die nu versadigt zijn, die nu lacchen, die op elpen-beenen beddens slapen, die den eenen acker aen den anderen koppelen, die in hare gast-malen de luyte, de lier, het trommelen en den wijn hebben? Gewisselick yvoir, gout, en rijckdommen zijn goede schepselen Gods tot des menschen gebruyck toe-ghelaten: jae door Godts voorsienigheydt verordent en bestemt. Het en is oock nerghens verboden te lacchen, of versadight te zijn, of nieuwe besittingen tot de vorigh' en valicke besittingen te voegen, of in musijcke vermaeck te scheppen, of wijn te drincken. Dit alles is wel waerachtigh. Maer wanneermen sulcke dingen overvloedigh heeft of krijghen kan, alsdan sich in wel-lusten te baden, vol te suypen, 't verstandt en gemoedt door de tegenwoordige wel-lusten droncken te maken, en altijt na nieuwe te snacken, sulcks is seer wijt af van het wettigh en oprecht ghebruyck der gaven Godts. Laet hun dan d'ongematighde begeerlickheyt, d'overdadige verquistingh, d'ydelheyt en hoogmoedt wech ruymen: op datse met een reyne conscienty, de gaven Godts reynighlick ghebruycken mogen. Wanneer haer ghemoedt tot dese soberheyt en wijsheydt sal geschickt en gebracht zijn, dan sullense den regel des goeden 1) ghebruycks hebben. Waer daer en teghen dese matigheydt niet en is, daer zijn oock de slechte en gemeene wel-lusten al te ruym. Want men seydt met der waerheyt dat in een rootverwigh en grof laken dickwils een purpuren hert woont: en dat onder zijde en purpur somtijds een eenvoudige nederigheyt schuylt. Dat een yeder in sijnen staet alsoo slechtelick, of matighlick, of cierlick leve, dats' ondertusschen alle te samen gedencken datse van Godt gevoedt worden om te leven, niet om overdadigheydt te bedrijven. Ende dat dit zy de reghel der Christelicker vryheyt, indiense met Paulus gheleert hebben, met het tegenwoordige vergenoeght te zijn, indiense weten nederigh en verheven te zijn: indiens' onderwesen zijn al-omm' en in alles beyde versadight te wesen, en te hongeren, overvloedt te hebben en gebreck te lijden.

Welckers aert beschreven wort.

Item, hare deck-mantels en by gebrachte redenen, dewelcke beantwoort worden, en wordt voorts gehandelt van 't gebruyck der middel-matige dingen.

Tit. 1. 15.

(p. 339.)

Lucas 6. 24.

Amos 6. 4, 5.

Iesa. 5. 8.

Item, het misbruyck der selver wordt ontdeckt.

Hoe dit te verbeteren zy.

Philip. 4. 12.

10. Vele dwalen oock daer dats' hare vryheyt sonder onderscheydt en onvoorsichtelick gebruycken, even als of hun deselve niet geheel en ongeschendt en soude blijven, 't en ware datse de menschen daer van 2) ghetuyghen hadden. Door welck ontijdelick gebruyck sy de swacke broeders dickwils ergernis geven. Men vindt hedensdaeghs sommighe die meynen, dat hare vryheydt niet en kan staende blijven, 't en zy datse door het eten van vleesch op eenen Vrydagh haer selven stellen in 't besit der selver. Ick en berisp' haer niet om dats' eten: maer dese valsche waen moet uyt de herten uytgedreven worden. Want sy behoorden te dencken datse door hare vryheyt niet nieuws en verkrijgen voor d'oogen der menschen, maar bij Godt: en dat die vryheyt soo wel is gelegen in 't laten en onthouden, als in 't doen en ghebruycken. Indiense weten en verstaen dat het voor Godt even eens is ofse vleesch of eyeren eten, ofse met rood' of met zwarte kleederen bekleet worden: so is 't ten vollen genoegh. De conscienty is nu vry, indien haer 3) de vrucht deser vryheydt toequam. Ofschoon se dan daer nae door haer gantsche leven sich onthouden van vleesch, en altijdt kleederen van eenerley verwe dagen, so zijnse doch evenwel vry. Jae om datse daer in vry zijn, daerom onthouden sy sich daer van met een vrye conscienty. Maer sy verloopen sich seer schendigh daer in datse gheen werck en maken van de swackheyt harer broederen, dewelcke wy alsoo behooren op te houden dat wy geen ding lichtveerdelick

2. Tegen de gene die gheen acht en hebben op de swacke.

Deser menschen dwaling wordt wederleydt.

Haer seer verderffelicke val wort ontdeckt.

1) pompeusheyt. 2) Ick. 3) gierighlick.

1) oprechten. 2) (tot). 3) dien.

Tegen-werpingh.

en bedryven daer aen datse ge-ergert mochten worden. Maer, mocht yemandt seggen, 't is oock somtijdts oorbaerlick, dat wy onse vryheydt betuygen voor de menschen; ick bekenne dit oock, maer men moet nochtans met een seer groote voorsichtigheydt daer in maet houden: dat wy de sorge der swacken, die ons de Heere so seer bevolen heeft, niet wech en werpen.

Antwoordt.

Uyt oorsaeck van desen handel, komt wel te pas wat te sprekeu van d'ergherNissen, dewelcke zijn van tweederley slach, te weten, gegeven en genomen ergher-nis.

11. Ick sal derhalven alhier yetwes seggen van d'ergernissen, hoe datmen die moet onderscheyden, welcke gemijdt, welcke oock veracht moeten worden: waer uyt men daer nae mach oordeelen en besluyten, wat plaets onse vryheyt heeft onder de menschen. Dat gemeen en bekent onderscheydt waer door geleert wordt dat d'een ergernis gegeven, en d'ander genomen is, behaegt my seer wel. Aenghesien 1) het een klaer getuyghnis heeft in de Schriftuyr, en oock bequamelick uytdruckt 't gheen daer mede te kennen wordt gegeven. Indien ghy yets doet met een ontijdige lichtveerdigheyt, of dertelheydt, of roeckeloosheyt sonder ordre, plaets en gelegentheydt waer te nemen, waer door d'ongheleerde en swacke ge-ergert worden, dat sal worden genoemt een ergernisse die van u ghegeven is: om dat het door u schuldt is gheschiedt dat sodanigen ergernis verweckt wiert. In somma, men mach seggen dat gegeven ergernis in eenige daedt plaets heeft, wanneer de schuldt en oorsaeck der selver voort gekomen is van de ghene die die daedt begaen heeft. Ghenomen ergernis wort genoemt, als een saeck die andersins niet ongheschickt noch ontijdigh begaen en is, door quaedtwilligheyt of door eenige slinckse boosheydt des herten tot een oorsaeck van ergernis getrocken wort. Want hier en was geen ergernis ghegheven: maer die verkeerde duyders en uytleggers nemen daer uyt ergernis sonder oorsaeck. Door de ghegeven ergernis worden alleen de swacke: maer door de ghenomen ergernis worden de stuyrse gheesten en Pharizeische koppen ge-ergert. Wy sullen derhalven d'eene noemen, d'ergernisse der swacken: d'andere d'ergernisse der Pharizeen: en wy sullen 't gebruyck van onse vryheyt alsoo matigen, datse sal moeten wijcken voor d'onwetentheyt der swacken, en niet voor de stuyrsheydt en hardigheydt der Pharizeen. Want wat men de swackheyt der broederen moet toe gheven, dat leert Paulus in veel plaetsen: Den genen, seght hy, nu die swack is in het geloove neemt aen. Item, Laet ons dan malkanderen niet meer oordeelen: maer oordeelt dit liever, namelick, dat ghy den Broeder geen aenstoot ofte ergernisse en geeft. En veel andere dinghen in desen sin, dewelck' uyt die plaets beter ghehaelt, dan alhier verhaelt kunnen worden. Den korten inhoudt daer van is, dat wy die sterck zijn, der swacken kranckheyt dragen, en ons selven niet toe gheven en sullen: maer dat een yeder van ons sijnen naesten sal toe gheven tot het goede, namelick, tot stichtinghe. In een ander plaets seght hy: Maer siet toe dat dese uwe macht niet eeniger wijse een aenstoot en worde den ghenen die swack zijn. Item: Etet al dat in het vleesch-huys verkocht wort, niets ondervragende om der conscientie wille. Doch ick segge, [*om*] de conscientie niet uwes selfs, maer des anderen. | Eyndelick weest soodanige dat ghy geen ergernis en geeft, noch den Joden, noch den Griecken, noch der Gemeynte Godts. Hy seght oock in een ander plaets: Ghy zijt tot vryheydt gheroepen, Broeders: alleenlick [*en gebruyckt*] de vryheyt niet tot een oorsake voor 't vleesch: maer dient malkanderen door de liefde. Het is gewisselick also, onse vryheydt en is ons niet ghegheven tot nadeel van onsen swacken naesten, den welcken wy allesins na de liefde dienen moeten: maer veel meer, op dat wy in onse herten vrede met Godt hebbende, oock vreedsaemlick onder de menschen leven souden. Doch hoe veel d'ergernisse der Pharizeen t'achten zy, dat leeren wy uyt de woorden des Heeren, met dewelck' hy ghebiedt datmen de selvighe sal laten varen, om datse blindt zijn en leydts-lieden der blinden. De Discipelen hadden hem vermaendt, dats' aen sijne woorden ge-ergert waren. Hy antwoordt datmen op haer niet passen, en op haer ergernis niet achten en moet.

Gegeven ergernis.

Genomen ergernis.

Kort begrijp der Leer', aengaende de ghegeven ergernis.

Rom. 14. 1, en 13.

Rom. 15. 1.

1. Cor. 8. 9.

en 10 25.

(p. 340.)

Gal. 5. 13.

Vande Pharizeische of genomen' ergernis.

Matth. 15. 14

12. Dit stuck blijft nochtans als noch onseker, 'ten zy dat wy weten wie door 1) ons voor swacke, en wie voor Pharizeen te houden zijn. Sonder dit onderscheydt en sie ick gantschlick niet hoe datmen onder d'ergernissen eenig gebruyck kan hebben van onse vryheyt, dewijl het nimmermeer sonder seer groot perijckel en soude toegaen. Maer Paulus heeft, mijns beduanckens, seer duydelick verklaert, soo met Leer' als met exempelen, hoe verr' onse vryheyt of gematight of met ergernissen ghebruyckt mach worden. Doe hy Timotheus in sijn geselschap aennam, soo heeft hy hem besneden: maer hy en heeft daer toe niet kunnen worden ghebracht, dat hy Titus besnijden soude. Hier zijn wel twee verscheyden wercken: maer daer en is geen veranderingh des raedts noch des herten. Hy heeft, namelick in de besnijdinge van Ti-

Wie datmen houden moet voor swacke en voor Pharizeen.

Dit wordt bewesen met exempelen, en met de Leere van Paulus.

Actor. 16. 3.

Galat. 2. 3.

1. Cor. 9. 19.

1) Ghemerckt.

1) van.

motheus, al hoewel hy vry was van allen, hem-selven nochtans aller dienstknecht ghemaeckt: en hy is den Joden geworden als een Jode, op dat hy de Joden winnen soude: den ghenen die onder de Wet waren, is hy gheworden als onder de Wet, op dat hy de ghene die onder de Wet waren soude ghewinnen: hy is allen alles gheworden, op dat hy' er vele soude behouden, gelijck hy elders schrijft. Hier hebben wy een voorschrift om onse vryheydt recht te matigen, te weten, als wy met eenige vrucht ons selven middelmatigh houden en ghedraghen mogen. Wat hy op 't ooghe had, 1) doe hy sterckelick weygerde Titus te besnijden, dat ghetuyght en verklaert hy self aldus schrijvende: Maer oock *Titus* die met my was, een Grieck zijnde, en wierdt niet ghenoodtsaeckt hem te laten besnijden. Ende [*dat*] om der inghekropene valsche Broederen wille, die van by-zyden in gekomen waren om te verspieden onse vryheyt, die wy in Christus Jesus hebben, op dat sy ons souden tot dienstbaerheyt brengen. Den welcken wy oock niet een uyre en hebben geweken met onderwerpinge, op dat de waerheyt des Euangeliums by u soude verblijven. Hier hebben wy oock de noodtsakelick' oorsaeck om onse vryheydt te verdedighen, te weten, wanneer die, door het onbillick drijven en dringen der valscher Apostelen, in de swacke conscientien perijckel loopt om verloren te worden. Men moet al-omm' de liefde betrachten, en op de stichtinghe des Naesten sien. Alle dinghen, seght hy elders, zijn my gheoorlooft, maer alle dingen en zijn niet oorbaer: alle dinghen zijn my geoorlooft, maer alle dingen en stichten niet. Niemandt en soecke dat sijns selfs is, maer een yeghelick [*soecke*] dat des anderen is. Daer en is nu niet klaerders dan desen regel, te weten, dat wy onse vryheydt sullen ghebruycken, is 't dat die streckt tot opbouwingh van onsen Naesten: maer is 't dat onsen Naesten also niet nut en is, dat wy ons daer van sullen onthouden. Daer zijn sommighe dewelcke sich van 't gebruyck der vryheyt onthouden, en daer in Paulus voorsichtigheydt veynsen nae te volgen, en ondertusschen niet eens en soecken haren Naesten daer med' in der liefde te dienen. Want om haer eygen rust te versorghen wildense wel dat alle meldingh der vryheyt begraven en vergheten waer: hoewel onsen Naesten niet min daer aen en is gheleghen datmen tot haer voordeel en stichtingh somtijdts de vryheyt gebruyckt, als datmen tot haer profijt de selvige somtijds intoomt 1) en beteugelt. 2) Maer een Godtvruchtigh mensch moet ghedencken, dat hem in uytwendighe dinghen daerom vrye macht verleent is, opdat hy tot allerley plichten der liefde des te bequamer en te veerdiger zijn soude.

[Margin notes, left column: Vaer uyt men ...n bekennen ... rechte maet ...r Christelic...r vryheyt. — ...lat. 2. 3. — Dewelcke ...odtsakelick ...dedigt moet ...rden. — Soo in niet ...assen op de ...pocryten. ...Cor 10. 23. — ...s in 't ver...ghen van de ...htingh der ...ckeu en on... Naesten.]

13. Al wat ick gheleert hebbe, belangende 't mijden der ergenissen, dat wil ick alleen van de middel-matighe saken die in haer selven noch goedt noch quaedt en zijn, verstaen hebben. Want dingen die noodsakelick ghedaen moeten worden, die en moghen door geen vreese van ergenis worden na gelaten. Want gelijck als wy onse vryheydt der liefde moeten onderwerpen: alsoo moet oock wederom de liefde self staen onder de suyverheydt des gheloofs. Men moet hier oock wel acht nemen op de liefde, doch sonder quetsing van den dienst des Heeren: 3) dat is, alsoo dat wy om onses Naestens wille Godt niet en vertoornen. Men moet geensins prijsen d'onmatigheydt of ongestuymigheydt der ghener die gheen dingh en doen anders dan met woeden en woelen, en liever alles willen in flarden 4) scheuren dan ontnaeyen. Van gelijcken en moetmen niet luysteren nae die ghene dewelcke zijnde leyts-lieden om andere tot duysenderley ongoddelickheden te leyden en voor te gaen, voor-geven datse sich alsoo gedragen moeten op dats' haren Naesten niet en souden ergeren. Daerse nochtans ondertusschen de conscientien van haren Naesten in het quade stichten en opbouwen: insonderheyt nadiense sonder eenighe hoop van uytkomst altijdt blijven steken in den selven dreck. En indien de naeste door Leer' of leven moet ghesticht worden, soo seggen dese fyne gesellen datmen hem met melck voeden moet, en vervullen ondertusschen sijn ghemoedt met seer boos' en verderffelicke meyninghen. Paulus verhaeldt dat hy die van Corinthen met melck ghevoedt heeft, maer 1. Cor. 3. 2.
indien te dier tijdt onder hen de Misse gheweest waer, soud' hy oock Misse ghedaen hebben, om haer met melck te voeden? In 't minste niet: want melck en is gheen fenijn. Sy liegen derhalven datse die met melck voeden, die sy onder den schijn van sulcke soetigheyt wreedelick vermoorden. En ofschoon wy haer dit toe gaven dat soodanigh veynsen voor een tijdt langh te prijsen is, hoe langh sullen sy doch hare kinderen deselve melck te drinken gheven? Want is 't datse nimmermeer op en wassen, soo datse ten minsten eenige lichte spijse verdraghen kunnen: 't is seker dats' oock nooyt met melck

[Margin note, right column: Alsoo nochtans, dat dese Leer alleenlick verstaen worde van de middelmatige dingen.]

1) aenghesien heeft.

1) toomt. 2) inhaemt. 3) Godtsdienst. 4) flarsen.

en zijn opgequeeckt. Daer zijn twee redenen die my beletten dat ick haer nu ter tijdt niet straffer en behandele: eerstelick, om dat hare beuselinghen nauwlicks weerdigh en zijn wederleyt te worden, dewijl deselve by alle verstandighe met recht stincken en veracht worden: ten anderen, | (p. 341.) nademael 1) ick met andere bysondere Schriften [*in dese stoffe*] 2) overvloedigh gheweest zy 3), soo en wil ick alhier geen vergeefschen arbeydt doen. De Lesers sullen dit alleen onthouden, dat wy 4) door wat ergernissen de Satan en de werelt souden moghen trachten om ons van Godts will' en believen af te trecken, of oock om ons te verhinderen dat wy niet en souden volghen 't geen hy ons heeft voor-geschreven, dat wy, segghe ick 5), niet te min even dapper moeten voort stappen: daer beneffens wat perijckelen ons oock souden mogen ontmoeten, dat het ons nochtans niet vry en staet selfs een stroo-breedt van Godts ghebodt af te wijcken, en dat het oock niet behoorlick en is, yetwes by de handt te nemen, onder wat deck-mantel het zy, sonder sijn consent en verlof.

Want die dingen die nootsakelick moeten worden ghedaen, en salmen geensins achter weghe laten door vreese van ergernis.

14. Nu, dewijl de gheloovige conscientien met dit privilegy der vryheydt, soodanigh als die te voren van my beschreven is, begaeft zijnde, door de genade van Christus dit bekomen hebben, datse door gheenerley stricken der onderhoudingen verbonden zijn in die dinghen, in dewelcke de Heere ghewilt heeft datse vry souden wesen: soo besluyten wy dats' oock van aller menschen macht en ghebiedt los en vry ghemaeckt zijn. Want het is onbehoorlick dat Christus den lof van sijne soo groote miltdadigheyt soude verliesen, of dat de conscientien de vrucht der selver missen souden. Dese vryheyt en moet oock niet geacht worden voor een geringe saeck, dewelcke, ghelijck wy sien, Christus soo duyr te staen is ghekomen 6), dat hy deselve niet met goudt of silver, maer met sijn eygen bloedt heeft gekocht en opgewogen. Sulcks dat Paulus sich niet en ontsiet te seggen, dat de doodt van Christus vergeefs en onnut wordt, soo 7) wy onse zielen den menschen tot onderdanigheydt overleveren. Want hy en doet in eenighe Capittelen van den Brief tot den Galaten niet anders dan betuyghen dat Christus ons verduystert, of veel eer uytghebluscht wordt, 't en zy dat onse conscientien in hare vryheyt blijven staen: van den welcken sy gewisselick af gevallen zijn, indiense na 't goet-duncken der menschen, aen wetten en insettinghen verknocht en ghebonden moghen worden. Maer gelijck dit een saeck is seer weerdigh om 1) gheweten te worden 2), alsoo heeft sy oock een langer en klaerder uytlegginghe van nooden. Want soo haest als'er een woort gerept wort van d'afschaffinge der menschelicker ordonnantien en instellinghen, soo wordender terstont groote beroerten, eensdeels van d'oproermakers, en andersdeels van de lasteraers verweckt en aengherecht: even eens als of de gantsche gehoorsaemheydt der menschen met eenen wech genomen en uytgeroeyt wierdt.

Na de wederlegginghe der gener die tegen de natuyr en kracht der Christelicker vryheyt sondigen: soo wordt ghelcerdt dat de conscientien der Godtsalighen, ten aensien van de middel-matighe dinghen, vry zijn van de stricken der menschelicker insettingen.

1. Petr. 1. 18.

Galat. 5. 1. 4.

15. Op dat derhalven niemant sich aen desen steen en stoote, so laet ons voor eerst bemercken datter onder menschen 3) tweederley regeeringe zy: d'eene regeeringh is geestelick, waer door de conscienty tot de Godtvruchtigheydt en tot den Godtsdienst wordt onderwesen: d'andere regeeringh is politijck of burgerlick, waer door de mensch in eerlicke en burgerlicke plichten, die onder de menschen te betrachten zijn, onderricht wort. Sy plegen gemeenlick genoemt te worden gheestelicke en tijdtlicke jurisdicty, namen voorwaer die de saeck selve eygentlick uytdrucken: als door dewelcke beteeckent wordt dat d'eerste soorte van regeeringh tot het leven der ziele behoort, en dat de tweede soorte gheleghen is in die dingen die dit tegenwoordighe leven betreffen: niet alleenlick in het spijsigen of kleeden, maer oock in wetten te verordenen en voor te schrijven waer door de mensch onder de menschen sijn leven heylighlick, eerbaerlick en zedighlick mach schicken en aenleggen. Want d'eerste regeeringh heeft haer sit-plaets in het inwendigh gemoedt: maer dese tweede geeft alleen aen 4) de uyterlicken zeden en manieren haer fatsoen en ghestaltenis. d'Eerste sullen wy met verlof een gheestelick rijck, de tweede een politijck of burgerlick rijck noemen. Dese twee, gelijck wy die verdeylt hebben, moeten altijt elck op haer selven en in't bysonder aenghemerckt worden: en wanneer het eene bemerckt wordt, soo moeten de gedachten des herten van het andere worden af getrocken en af gekeert. Want daer zijn in den mensch gelijck als twee werelden, over dewelcke verscheyden Koninghen en verscheyden Wetten ghebieden kunnen. Door dit onderscheydt sal voorkomen worden 5), dat wy dat gene 't welck het Euangelium van de gheestelicke vryheydt leert, niet verkeerdelick en sullen trecken tot ordeningh der Politie: even eens als of de Christenen daerom te min nae d'uyterlicke regeeringh den

't Welck also verstaen moet worden, dat de gheestelicke regeringh van de burgherlicke wordt onderscheyden.

Insghelijcks moeten de wetten die tot de gheestelicke regeering behooren worden bemerckt, ende niet verkeerdelick ghetrocken worden tot de burgerlicke.

1) gemerckt. 2) [ ]. 3) dat ghedaen hebbe. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) ghestaen heeft. 7) is 't dat.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) in den mensch. 4) [ ]. 5) 't geschieden.

menschelicken wetten onderworpen waren, om dat hare conscientien voor Godt vry ghemaeckt zijn: even als ofse daerom van allerley dienstbaerheydt des vleesches waren verlost, om datse vry zijn na den Geest.

Men moet oock besien of deselve met Godts Woordt over een komen, of niet.

Daer beneffens dewijl oock in die insettinghen die tot het geestelicke rijck schijnen te behooren, eenigh misverstandt soude kunnen vallen: soo moetmen oock tusschen de selvigh' een onderscheyt maken, om te weten welck' insettinghen met Godts Woordt over een komen, en over-sulcks voor rechtmatighe te houden zijn, en 1) welcke wederom by de Godtvruchtige gheen plaets en moeten hebben. Van de burgherlicke regeeringh te spreken, sal op een ander pas 2) ghelegentheydt gheven.

In't vierde Boeck cap. 20.

Ick en wil oock als nu niet handelen van de Kerckelicke wetten: want de volkomen verhandelinghe der selver sal beter voeghen in't vierde Boeck, alwaer van de macht der Kercke ghesproken sal worden.

Het besluyt van desen handel.

Dit zy dan het slot van desen handel. De saeck die wy nu voor hebben, en oock (ghelijck ick gheseydt hebb') in sich selven niet soo seer duyster en verwart en is, maeckt velen daerom swarigheydt om datse niet scherpsinnigh ghenoegh en onderscheyden tusschen d'uytwendighe gherichts-handelingh (soose genoemt wordt) en de gherichts-handel der conscienty. Boven dien wordt de swarigheydt vermeerdert door 't ghebodt van Paulus: Datmen, namelick, d'Overigheyt moet onderdanigh zijn, niet alleen uyt vreese van de straffe, maer oock van weghen de conscienty. Waer uyt volght dat de conscientien oock aen burgherlicke wetten verbonden zijn. Ware dit alsoo, soo soude te niet worden al 't gheen wy een weynigh voor desen geseydt hebben, en nu segghen sullen van de gheestelicke regeeringh.

Rom. 13. 1, 5.

Op dat des te beter moghe blijcken hoe verre de conscientien door de menschelicke wetten ghebonden worden, soo wort eerstelick voorghedragen de beschrijvingh der conscienty.

Om desen knoop t'ontbinden, soo moetmen vooreerst weten wat de conscienty of het mede-ghewissen zy. De beschrijvinge derselver moet uyt d'eygenschap van 't woordt genomen worden. Want gelijck als de menschen alsdan geseydt worden te weten, wanneerse met haer Gheest en verstandt de kennisse der dingen vatten, waer uyt oock het woort scienty of wetenschap voort komt: alsoo oock wanneerse ghevoel hebben van Godts oordeel, welck ghevoel hun is als een by-gevoeghde getuyghe, die hen hare sonden niet en laet verborgen zijn, maer als overwonnen misdadighe tot de vyerschaer des Rechters sleept, soo wordt dat gevoelen conscienty of mede-gewissen genoemt. | Want sy komt midden tusschen Godt en den mensch:

(p. 342.)

1) [ ]. 2) (en).

Die met Apostolische ghetuyghnissen verklaert wort.

om datse niet en lijdt dat de mensch in hemselven onderdrucke 't geen hy weet, maer hem soo langh vervolght tot dat sy hem brenght tot bekenninghe van sijn schuldt. Dit is't dat Paulus meent, als hy leerdt, dat de conscienty den menschen mede getuyght, als de ghedachten haer beschuldighen of onschuldighen in het oordeel Godts. De bloot' en enckele wetenschap soud' in den mensch moghen blijven sitten als ghevanghen en opgesloten. Derhalven is dit gevoel 'twelck den mensch voor Godts oordeel steldt, den mensch als een bewaerder en toesiender by ghevoeght, om alle sijne gheheyme dinghen 1) gade te slaen en waer te nemen, op datter niet met allen in het duyster begraven en blijve. Waer uyt oock dat oude spreeck-woordt komt: De conscienty is als duysendt getuygen. Also heeft oock Petrus het vraghen, waer door de goede conscienty Godt vraeght, ghesteldt voor de gherustigheydt des ghemoedts, wanneer wy van de ghenade van Christus versekert zijnde, ons selven onbeschroomt voor Godt stellen. En als de Schrijver van de Send-Brief tot den Hebreen spreeckt van gheen conscienty der sonden meer te hebben: soo heeft hy dat ghesteldt voor verlost of vry ghesproken te zijn van de sonde, soo dats' ons niet meer en wroeght noch en beschuldigt.

Rom. 2. 15

1. Petr. 3. 21.

Hebr. 10. 2.

Daer nae wordt betoont in hoeverre de conscienty siet op d'uyterlicke ghehoorsaemheyt: eerstelick in dinghen die in haer selven of goet zijn, of quaet: ten tweden, in middelmatighe saken.

16. Daerom ghelijck de wercken sien op 2) de menschen, alsoo wort de conscienty op 3) Godt gherichtet. Soo dat de goede conscienty niet anders en is dan d'inwendigh' oprechtigheyt des herten. In desen sin schrijft Paulus, dat de vervullinge der Wet is de liefde uyt reyner conscienty en ongheveynsden gheloove. Daernae toont 4) hy oock in 'tselfde Capittel aen 5) hoe wijt sy verschilt van de bloote kennisse, seggende dat sommige schip-breuck in het geloove gheleden hebben, om datse de goede conscienty verlaten hadden. Want hy geeft met dese woorden te kennen, datse zy een levendighe gheneghentheyt om Godt te dienen, en een oprechte begeert' om Godtsalighlick en heylighlick te leven. Sy wordt oock wel somtijdts tot de menschen uytghestreckt, ghelijck wanneer deselve Paulus by Lucas seght, dat hy ghearbeydt heeft om met een goede conscienty te wandelen voor Godt en de menschen. Maer dit is daerom gheseydt, om dat de vruchten van de goede conscienty tot de menschen vloeijen en voort gaen. Doch om eygentlick te spreken, so sietse Godt alleen aen, ghelijck ick alreede gheseydt hebbe. Hier uyt komt het dat een Wet geseydt wort

1. Tim. 1. 5.

Actor. 24. 16.

1) secreten. 2) haer opsicht hebben tot. 3) tot. 4) (ver-). 5) [ ].

de consciënty te verbinden, dewelcke den mensch simpelick en enckelick bindt, sonder de menschen aen te sien, of sonder op de menschen acht te nemen. Als by exempel, Godt en ghebiedt niet alleen het herte kuysch te houden en reyn van allerley onkuyscheydt, maer hy verbiedt oock allerley onkuysche woorden, en uytwendige geylheyt en dertelheydt. Alwaer't soo datter niet een mensch in de werelt en leefde, soo is nochtans mijn consciënty onderworpen en verplicht om dese Wet t'onderhouden. Daerom die hem-selven onkuyschelick ghedraeght, die en sondight niet alleen om dat hy sijne broeders een quaet exempel geeft: maer sijn consciënty is oock schuldigh voor Godt. Met de dinghen die in haer selven middelmatig zijn, heeft het een ander bescheyt. Want wy moeten ons van de selvigh' onthouden, so se 1) eenigh' erghernisse veroorsaken: maer sulck een onthoudingh geschiet met vrijer consciënty. Also spreeckt Paulus van het vleesch 't welck
1. Cor. 10. 28. den afgoden geoffert is. Indien u, segt hy, yemandt seydt: Dit is den afgoden geoffert, soo en eet dat niet om der consciëntien wille. Maer ick segge om der consciëntie niet uwes selfs, maer des anderen. De gheloovighe mensch soude sondighen, indien hy vooraf 2) vermaent zijnde, niet te min sodanigh vleesch ate. Maer al hoewel hy om sijns broeders will' hem-selven daer van moet onthouden, so als Godt dat gebiedt, soo en verliest hy nochtans de vryheydt sijner consciënty niet. Hier sien wy hoe dat die Wet het uyterlicke werck alleen bindt, en de consciënty los en vry laet blijven.

Het XX. Capittel.

Van het Gebedt, het welck de voornaemst' oeffeningh des gheloofs is, en waer door wy de weldaden Godts dagelicks verkrijgen.

I. *Den korten inhoudt van 'tgeen verklaert is van den beginne deses Boecks tot hier toe: en een voortgang tot de Leere van de aenroepinghe Godts.*

Uyt het gene 't welck tot noch toe verhandelt is, sien wy klaerlick hoe ledigh en ontbloot de mensche zy van alle goedt: en hoe hem alle middelen der saligheydt ontbreken. Daerom indien hy middelen soeckt waer door hy sijne ghebreckelickheydt mochte te hulp komen, soo moet hy buyten hem-selven gaen, en de selvighe van elders verkrijgen. Daer nae is ons verklaert en uytgeleydt, dat de Heere van selfs en mildelick hem-selven ons voorsteldt in Christus sijnen Soon, in den welcken hy ons allerley ghelucksaligheyt voor onse rampsaligheydt, en allerley rijckdom voor ons armoed' aenbiedt, in den welcken hy ons de hemelsche schatten opent, op dat ons gheheel gheloof sijnen wel-gheliefden Soon aenschouwe, onse gantsche verwachtingh aen hem alleen hange, en alle onse hoop op hem alleen ghevestight zy en beruste. Dit is wel een heymelicke Philosophy en verborghene wijsheyt, die door gheen menschelicke bewijs-redenen en kan uytghevonden of vernomen worden: doch niet te min gheleert wordt van die gene den welcken Godt d'oogen geopent heeft, op dats' in sijn licht het licht bemercken souden. Als wy nu door het gheloof onderwesen zijn te bekennen dat al dat 't welck ons noodigh is, en ons in ons selven ontbreeckt, is in Godt en in onsen Heere Jesus Christus: als in den welcken de Vader ghewilt heeft dat alle volheyt sijner miltdadigheyt soude wonen, op dat wy alle daer uyt als uyt een seer overvloedige Fonteyn scheppen souden: soo is noch overigh dat wy in hem soecken, en van hem door ghebeden versoecken, die dingen die wy weten in hem verborgen en wech geleyt te zijn. Want ofschoon wy weten dat Godt een Heer en Gever alles goedts is, die ons tot hem roept om 't goede van hem te begeeren: so 1) wy nochtans tot hem niet en gaen, en sulcks van hem niet en eyschen, soo en sal ons die wetenschap geen voordeel doen, maer dit sal even eens wesen gelijck of yemandt eenen schat die in d'aerde begraven en ghedolven, en hem aengewesen is, in den windt sloegh en verachtede. Daerom heeft d'Apostel, om te betoonen dat het ware gheloof niet en kan zijn sonder de aenroepinge Godts, dees' ordeningh ghesteldt: te weten, ghelijck het gheloof uyt het ghehoor des Euangeliums voort komt, dat oock alsoo onse herten door het gheloove bequaem ghemaeckt worden om Godes Naem aen te roepen. En dit is dat selvige 't welck hy een weynigh te voren gheseydt hadde, dat de Geest der aennemінghe, dewelck' het ghetuyghnisse des Euangeliums in onse herten verzeghelt, onsen Gheest oprecht dat hy sijne begeerten Gode | durft bekent maken, on-uytsprekelicke suchten verweckt, en met vertrouwen roept: Abba, Vader. Soo moet dan dit laetste, dewijl het voor henen ter loops geseydt, en ghelijck als amper 2) aengeroert is, als nu wijdt-loopiger verhandelt worden.

Verknoopinghe deser Leer' met den handel des gheloofs.

Het gebruyck van dese Leere.

Rom. 10. 14.

Rom. 8. 26.

(p. 343.)

2. So verkrijgen wy dan door de weldaedt en het middel des gebedts den toegangh tot die rijckdommen die ons by den Hemelschen Vader wech gheleyt zijn. Want het gebedt

Beschrijving des gebedts.

---

1) is 't dats'. 2) al voren.

1) is 't dat. 2) properkens.

is als een onderlinghe t'samen-sprekinghe der menschen met Godt: waer door sy in't heyligdom Godts ingegaen zijnde, hem van sijne beloften tegenwoordelick aenspreken, op dats' in den tijt des noots metterdaedt bevinden mochten de waerheyt sijner beloften, dewelcke sy te voren op sijn woort alleen gelooft hebben. Daerom sien wy dat ons geen dingen, die van den Heere te verwachten staen, en worden voor-gestelt, of ons wordt met eenen belast de selvige door de gebeden van hem te versoecken. So seer waerachtig is het dat de schatten, die door het Euangelium des Heeren bekent gemaeckt, en door ons' geloove bemerckt zijn, door het ghebedt uyt ghegraven en verkregen worden. Daer beneffens en kan door geen woorden ghenoeghsaem worden verklaert hoe nootsakelick en hoe menighsins nuttigh 1) daer zy d'oeffeninghe des ghebedts. Het en is voorwaer niet sonder oorsaeck dat de Hemelsche Vader betuyght dat d'eenighe toevlucht onser saligheydt ghelegen is in d'aenroepinghe sijns naems, als door dewelcke wy de teghenwoordigheydt sijner voorsienigheydt, daer mede hy waeckt om onse saken te versorghen: en de teghenwoordigheydt sijner kracht, daer med' hy ons swacke en by na beswijckende menschen schraeght 2) en ophoudt: en de tegenwoordigheydt sijner goedtheydt, waer med' hy ons met sonden jammerlick beladen, in ghenaden aenneemt, tot ons roepen: door dewelcke wy, om met één woordt te seggen, hem geheel tot ons trecken, op dat hy ons sijne tegenwoordigheyt en bystandt dadelick bewijse. Hier uyt ontfanghen onse conscientien een uytnemende gerustigheydt en vrede. Dewijle wy den noodt die ons benaeuwde, den Heere verklaert en voorgheleydt hebbende, selfs hier in een overvloedighe rust vinden dat hem all' onse quaden bekendt zijn, van wien wy oock zijn versekert dat hy ons seer gunstigh is en seer wel helpen en versorgen kan.

Des selfs [n]oodtsakelick[h]eyt.

Nuttigheyt.

II. Tegen-wer[p]inghe. Dese oeffeningh [s]chijnt onnut [t]e wesen: over[m]idts de goede [e]n wijse Godt [w]eet wat ons [n]oodig en pro[fi]telick is.

Antwoort, ge[n]omen van het [e]ynd' en d'in[s]telling des ge[b]edts.

3. Maer sal yemandt seggen, kent hy oock onse nooden en swarigheden niet, weet hy oock niet wat ons nut en oorbaerlick is sonder dat wy hem sulcks te kennen geven: soo dat het eenighsins mocht schijnen onnoodigh te zijn hem met onse gebeden moeyelick te vallen, even eens als of hy sijn ooghen toe sloot, of oock sliepe tot dat hy door ons roepen wort opgeweckt? Maer die alsoo redencavelen die en bemercken niet tot wat eynde de Heere sijne kinderen heeft leeren bidden. Want hy en heeft dit niet soo seer om sijnen, als wel om onsen wille verordineert. Hy wil wel dat hem, gelijck oock behoorlick is, sijn gerechtigheyt en 't geen hem toekomt, gegeven worde, te weten, dat men hem bekenne voor den Autheur en Gever van alle die dinghen die de menschen begeeren, tot haer profijt dienstigh achten, en door hare gebeden van hem versoecken. Maer de nuttigheyt van dees' erkentenis en offerhande daer door de Heere gedient en ge-eert wordt, keert oock wederom tot ons. Daerom zijn de Heylige Vaders, hoe meer 1) se de weldaden Godts by haer selven en by andere met 2) vrymoedigheyt en vertrouwen gheroemt hebben, oock des te 3) meer tot het bidden opghe-weckt gheworden. Alleen reeds het 4) exempel van Elia sal ons ghenoegh zijn, dewelck' al hoewel hy van Godts raedt en voornemen seker was, en den Koningh Achab van Godts weghen den regen sekerlick hadde toegeseydt, nochtans sorghvuldelick op sijn knyen om den regen bidt, en sijnen knecht tot seven-malen toesendt om te vernemen of den reghen quam: niet dat hy aen de waerheydt der Goddelicker toesegginge twijfelt, maer om dat hy weet dat sijn ampt en plicht vereyscht, sijne begeerten, tot oeffeningh en versterking sijns geloofs voor Godt uyt te schudden. Derhalven al hoewel Godt voor ons waeckt en sorge draeght, en oock somtijdts onversocht en onghebeden ons te hulpe komt, terwijl wy in ons' elendigheden sorghloos en onghevoelick zijn: soo is nochtans ons hier aen seer veel ghelegen dat wy hem gheduyrigh aenroepen: Voor eerst, op dat ons hert door een ernstigh' en vyerighe begeert om hem altijdt te soecken, lief te hebben en te dienen, ontstoken worde, terwijl wy ons selven gewennen in alle nooden tot hem als tot een vasten ancker den toevlucht te nemen. Ten anderen, opdat ons gemoedt met geenderley lust en begeerlickheydt en worde bevangen, waer van wy ons souden schamen Godt tot een ghetuyge te maken: terwijl wy leeren all' ons wenschen en verlangen voor sijn' oogen te stellen, en alsoo ons gheheel hert voor hem uyt te storten. Ten derden, op dat wy bequaem gemaeckt worden om met ware danckbaerheydt des herten en oock met dancksseggingh sijne weldaden t'ontfanghen, gelijck wy door onse gebeden vermaent worden dat die tot ons komen van sijne handt. Ten vierden, op dat wy onsen eysch verkregen hebbende, en versekert zijnde dat hy onse begeerten volbracht heeft, hier door des te vyerighlicker

Bevestigingh door een exempel. 1. Reg. 18. 42, 43.

Bewijs ghenomen van het gheen noodtsakelick is.

Bewijs ghenomen van het geen dat eerlick is.

Bewijs ghenomen van de gheduyrige bedenckingh onses ampts.

1) vorderlick. 2) onderset.

1) [ ]. 2) (meerder). 3) soo veel te. 4) Het eenigh'.

mochten worden ghedreven om sijne goedertierenheydt t'overlegghen: en te ghelijck met meerder vermakelickheydt t'omhelsen die gaven, die wy bekennen door onse ghebeden verkregen te zijn. Ten laetsten, opdat sijne voorsienigheydt in onse herten nae de mate van onse swackheyt door d'ervaringh en bevindinge selve mochte versterckt worden, terwijl wy verstaen dat hy niet alleenlick belooft dat hy ons nimmermeer en sal verlaten, en dat hy van self in den tijdt des noodts ons den toegangh om hem aen te roepen, sal openen: maer oock dat hy sijn handt tot onderstant van sijne kinderen altijdt uytgestreckt heeft, en dat hy haer met schoone woorden niet en bedrieght, maer door daedt-werckelicke bystandt beschermt. Dit zijn de redenen en oorsaken om welckers will' onse seer vriendelicke Vader, al hoewel hy nimmermeer en slaept of sluymert, nochtans hemselven dickwils in sulcken ghestalt laet sien als of hy sliep en sluymerde, op dat hy ons, die andersins luy en traegh zijn, alsoo tot onsen grooten voordeele soud' oeffenen en opwecken om hem te bidden, te moeijen en te versoecken. Dien-volgens soo spreken al t'onverstandelick die ghene, dewelcke daer nae trachten datse de herten der menschen van het bidden vervreemden en af trecken mochten, rallen en rabbelen dat de Goddelicke voorsorgh die tot bewaringh van alle dingen op de wacht staet, te vergeefs door onse gebeden vermoeyt wort: daer de Heere nochtans omghekeert 1) niet te vergeefs en getuyght dat hy nae by is allen dien die sijnen Naem met ernste en in oprechtigheyt aenroepen. | Niet een hayr wijser zijn oock die gene dewelcke segghen datmen te vergeefs bidt om die dinghen die de Heere van selfs bereydt is te schencken: dewijl hy wil dat wy bekennen sullen, dat die selvige dingen die ons van sijne vrywillighe mildtdadigheydt toevloeijen, door onse gebeden verkregen zijn. 't Welck ons betuygt wordt door dese gedenck-weerdige uytspraeck 2) Davids, waer mede veel andere spreucken over een komen: De ooghen des Heeren zijn op de rechtveerdighe, ende sijne ooren tot haer geroep. Dese spreuck prijst ons de voorsienigheydt Godts, die van haer selfs ingespannen is om het welvaren der Godtsalighen te versorghen, alsoo aen, datse nochtans d'oeffeninge des geloofs, niet en verswijght, waer door de traegheyt en sorghloosheyt uyt de herten der menschen wech ghenomen wordt. Soo waken dan d'ooghen

Bewijs van d'overleggingе der Goddelicker voorsienigheyt.

Besluyt, dat d'aenroepinge Godts een seer profijtelicke oeffeningh zy, het welck met drie ghetuyghnissen wort bevestight. Psalm 145. 18.

(p. 344.)

Psalm 34. 16.

1) in het tegben-deel. 2) spreuck.

Gods om den noodt der blinden te hulp te komen: maer hy wil oock wederom onse suchtinghen hooren, om sijn liefde te beter aen ons te bewijsen. En aldus is het beyde waer: dat de Hoeder Israëls niet en slaept noch en sluymert, en dat hy nochtans hemselven in houdt als of hy ons vergeten hadde, wanneer hy siet dat wy luy en stom zijn. Psalm 121. 4.

4. Voorts om wel en behoorlick te bidden sal dit de eerste Wet en regel zijn, dat wy ten aensien van hert en gemoedt niet anders gestelt en zijn dan den genen betaemt die tot Godt ingaen om met hem te spreken. Dit sullen wy verkrijghen is 't dat ons gemoedt van vleeschelicke bekommernissen en ghedachten, door dewelck' het van 't recht en reyn aenschouwen Godts af getrocken of afgeleydt mocht worden, los en ledigh ghemaeckt zijnde, sich niet alleen geheel met 1) het bidden besig houdt 2) en inspant, maer oock soo veel mogelick sich 3) boven sich selfs verheft en opstijght. Doch ick en vereysch' alhier niet dat het gemoedt alsoo vry zy, dat het door geenerley sorghvuldigheydt gheprickelt en gestoken en worde: want de vyerigheyt om te bidden moet veel eer door grooten angst in ons worden ontstoken, (gelijck wy sien dat Godes Heylige Dienaers van hare groote bangigheden, hoe veel te meer van hare bekommeringen, ghetuyghnis gheven, wanneerse segghen datse uyt den diepen afgrondt en uyt het midden van het graf des doodts haer klaeghlicke stemme tot den Heere verheffen) maer ick segghe datmen allerley vreemde en van buyten aenkomende sorghen moet wech drijven, waer door het ghemoedt herwaerts en ginswaerts dwalend' omgevoert, en uyt den Hemel af getrocken, ter aerden neder gedruckt mochte worden. Als ick segge dat het gemoedt boven sich selfs moet worden verheven, so verstae ick daer door dat het voor Godts aenghesicht niet en brengh' eenige van die dingen die ons blindt en dwaes vernuft pleeght te verdichten, dat het sich oock niet en houde binnen 't begrijp van sijne eygen ydelheyt, maer dat het tot die suyverheyt die Gode weerdigh is, opklimme.

III. Regelen eens Christelicken ghebedts. D'eerste, dat wy met eerbiedigheydt voor Godt verschijnen.

Hoe een Christelick hert moet geschickt zijn.

Psalm 130. 1.

5. Dese twee voor-gestelde dingen zijn seer aenmerkens weerdigh, te weten, voor eerst dat yeder een die sich op 4) maeckt om te bidden daer toe alle sijne sinnen en bekommeringen wend' en aenlegghe, en door dwalende gedachten (ghelijck het pleeght te gheschieden) hier en daer niet getrocken en worde: want daer en is niet dat meer strijdt

Derhalven staet alhier te bemercken: Eerstelick, dat wy alle lichtveerdigheydt wech ghedaen hebbende, onse betrachtinghen en sinnen met ernst tot het bidden voegen.

1) in. 2) besteedt. 3) sal zijn. 4) veerdigh.

tegen d'eerbiedigheyt die wy Gode schuldigh zijn, dan die lichtsinnigheydt, een ghetuyge van een veel te dertel' en sorgloose vryheydt en ongebondenheydt. Hoe swaerder 1) wy dit stuck 2) bevinden, met 3) hoe meer neerstighheydt 4) wy oock 5) daer in arbeyden moeten. Want daer en is niemant soo aendachtigh en inghespannen om te bidden, of hy gevoelt wel dat hem veel scheeve gedachten bekruypen, dewelcke den loop des gebedts of afbreken, of door eenighen draey en af wendingh verhinderen. Maer wy moeten alhier gedencken hoe onbetaemlick het zy, als Godt ons toe laet om hem ghemeensaemlick aen te spreken, sijne so groote vriendelickheyt te misbruycken, en den Hemel met d'Aerde te vermengen, daer door 6) wy onse herten van d'eerbiedigheydt t'sijnwaerts afkeeren, en even eens als of wy in het bidden met een ghemeen en slecht mensch spraeck hielden, hem verlaten, en herwaerts en ginswaerts overvliegen. Wy moeten derhalven weten dat gheen andere sich wel en behoorlick tot het bidden bereyden, dan die ghene dewelcke door Godts Majesteyt geroert en gheraeckt worden, op datse van all' aerdtsche sorgen en genegentheden bevrijdt zijnde, tot deselve Goddelicke Majesteyt toe treden mochten. Ende dit wort ons door de ceremony van d'opheffinghe der handen beteeckent, op dat de menschen souden ghedencken datse van Godt wijdt verscheyden zijn, 't en zy dats' hare sinnen om hooghe verheffen. Ghelijck oock in den Psalm geseyt wort: Tot u, O Heere, hef ick mijne ziele op. De Schriftuyr spreeckt oock dickwils van het gebedt op te heffen 7): op dat die gene die van Godt begeeren verhoort te worden in haren droessem niet en souden blijven steken. Dit zy den korten inhoudt van desen, te weten, hoe mildelicker Godt met ons handeldt, ons vriendelick aenlockende om onse sorghvuldigheden in sijnen schoot t'ontledighen, dat wy oock soo veel te meer te beschuldigen zijn, indien wy dese sijne soo treffelicke en onvergelijckelicke weldaet boven all' andere dingen niet en weerdeeren, en ons selven daer door tot hem niet en laten trecken, op dat wy onse sinnen en begeerten met ernst tot de gebeden schicken en voegen mochten, 't welck niet geschieden en kan, 't en zy dat ons gemoedt tegen de beletselen sterckelick indringh', en om hoogh' opstijge.

'tWelck door de ceremony van d'opheffinghe der handen bevestigt wort. Psalm 25. 1.

Ten tweeden, dat wy niet meer en begeeren dan Godt ons toe laet. Psalm 62. 9.

't Andere voor-ghestelde stuck is, dat wy niet meer en sullen bidden en eyschen dan Godt ons toe laet. Want al hoewel hy gebiedt dat wy onse herten voor hem sullen uytstorten, soo en laet hy nochtans onse dwase en verkeerde gheneghentheden sonder onderscheydt den toom niet los: en als hy belooft te doen nae den wille der Godtvruchtighen, soo en gaet die goedertierenheydt Godts soo verre niet, datse sich onder het goetduncken der selver gheven en buyghen soude. Maer in beyden wordt al-omm' en doorgaens swaerlick ghesondight: want vele bestaen niet alleen lichtveerdelick sonder schaemt en sonder eerbiedigheyt Godt van hare beuselinghen aen te spreken, en alles wat sy gedroomt hebben, onbeschaemdelick voor sijnen rechter-stoel voort te brenghen: maer sy zijn oock met sulcken dwaesheydt of onverstandigheyt bevangen, dats' allerley seer schandelicke begeerten Gode durven voorleggen, die sy van grooter schaemtens halven den menschen niet en souden willen bekent maken. Dese stoutigheydt is wel eertijdts door sommige Heydenen belacht en verfoeyt geworden, maer het gebreck self heeft evenwel altijt gheheerscht 1). En hier door 2) is't geschiet dat Jupiter tot een patroon en voor-stander verkoren is van d'eer-gierige, Mercurius van de gelt-gierige, Apollo en Minerva van de 3) leer-gierige, Mars van | (p. 345.) de twist-gierige, Venus van d'onkuysche menschen. Gelijck de menschen te deser tijt in hare ghebeden met haer' ongeoorloofde begeerlickheden grooter ongebondenheyt bedrijven, dan of se met haers gelijcken een boertigh 4) gespreck hielden. Doch Godt en lijdt niet dat sijne goedertierenheydt alsoo soude bespot worden, maer sijn recht en hoogheyt verdedigende, so brenght hy onse begheerten onder sijn ghebiedt en heerschappy, en breydelt deselve met eenen toom. Daerom moeten wy gedencken aen dese woorden van Joannes: Dit is de vrymoedigheydt die wy tot hem hebben, dat soo wy yets bidden nae sijnen wille, hy ons verhoort. Maer dewijl alle onse vermogen veel te swack is om tot soo een groote volmaecktheidt te komen, soo moeten wy een middel opsoecken daer door wy gheholpen mochten worden. Gelijck wy de scherpsinnigheydt onses verstandts tot Godt moeten uytstrecken, alsoo moet oock de genegentheydt des herten daer henen worden gewendt. Maer dese beyde komen op verre nae niet tot 5) de eyndpael, jae om beter te spreken sy verflaeuwen en beswijcken, of nemen eenen geheel anderen gangh. Daerom, op dat Godt ons in dese swackheydt mochte te hulp komen, soo gheeft hy ons in de ghe-

1. Ioan. 5. 14.

Om dat wy dit niet en vermogen, so heeft Godt, om onse swackheydt te hulpe te komen, ons ghegeven sijnen Gheest tot een Leermeester in de gebeden.

1) [ ]. 2) (swaerder). 3) [ ]. 4) [ ]. 5) (met des te meerder neerstigheydt). 6) mede dat. 7) te verheffen.

1) geregneert. 2) uyt. 3) [ ]. 4) bootsachtigh. 5) by.

beden sijnen Gheest tot een Leer-meester, op dat hy ons in-geve dat recht is, en onse gheneghentheden regeere. Want dewijl wy niet en weten wat wy bidden sullen ghelijck het behoort, soo doet hy ons onderstandt,
Rom. 8. 26. en bidt voor ons met on-uytsprekelicke suchten, niet dat hy metter daedt of bidt of sucht: maer hy verweckt in ons het vertrouwen, begeeren en suchten tot het volbrenghen van dewelcke de krachten van onse natuyr geensins en souden ghenoeghsaem zijn. 't En is oock niet sonder reden dat Paulus die suchten, die de geloovige onder 1) de leydinge des Geestes opsenden, on-uytsprekelick noemt: want het is den ghenen die waerlicks en naer behooren in het bidden gheoeffent zijn, wel bekent datse door inwendighe en heymelicke benaeuwtheden alsoo verwart en beteutert staen, datse naeuwelicks en vinden wat nut en oorbaerlick is gesproken te zijn: jae alsse arbeyden om wat uyt te stamelen, soo blijvense twijffelachtigh steken. Waer uyt volght dat het wel en behoorlick bidden een bysondere gave zy. Dit en wordt daerom niet gheseydt op dat wy onse eigene traegheydt verschoonende, den last van het 2) bidden aen 3) den Geest Godts over gheven, en in die sorghloosheydt, daer toe wy niet dan te veel genegen zijn, inslapen souden: (ghelijck als sommige godtlooslick segghen, dat men luy en ledigh wachten moet tot dat hy onse herten die met andere dingen bekommert zijn, voorkome en tot hem trecke), maer veel meer op dat wy over onse traegheyt en sorgloosheyt verdrietigh geworden zijnde, soodanighen onderstant des Geestes versoecken souden.
1. Cor. 14. 15. En al is het dat Paulus ghebiedt in den Geest te bidden, soo en laet hy nochtans daerom niet nae ons tot neerstigheydt en wackerheyt op te wecken: te kennen ghevende dat de inghevinghe des Geestes alsoo krachtigh is tot het fatsoeneeren en schicken van de gebeden, datse onse vlytigheyt niet en verhindert of verachtert: want Godt wil in desen deele beproeven hoe krachtelick onse herten door het geloove gedreven worden.

Hoedanigh dees' onderwijsingh zy.

Doch niet op dat wy ondertusschen onsen plicht in het bidden met den monde en met der herten souden versuymen.

6. De tweede Wet of regel is, dat wij in 't bidden altijdt onse gebreckelickheyt waerlicks gevoelen, en ernstelick bedenckende dat wy alle die dingen die wy bidden van noode hebben, tot het ghebedt oock by brengen een ernstighe, jae een vyerige begeerte om te verkrijghen en verhoort te worden. Want vele spreken lichtveerdelick en ter loops eenige ghemaeckte ghebedekens, als ofse Gode een gesette taeck betaelden: en al hoewel sy bekennen dat dit is een noodtsakelick hulpmiddel tegen hare quaden, dewijl het ontbeeren van Godes hulp die sy versoecken een doodelicke schade nae sich sleept: soo blijckt het nochtans datse bidden uyt een ghewoonte: overmidts hare ghemoederen ondertusschen koudt zijn, en niet en overleggen wat sy bidden en begeeren. Sy worden wel door een algemeen en onbescheydelick gevoel van haren noodt tot het bidden ghebracht: maer sy en worden daer door niet gheperst en benaeuwt om als in een teghenwoordigh perijckel, verlichtingh van hare nootdruftigheydt 1) te versoecken. Voorts wat is'er, so vraghen wy, 2) dat hatelicker of oock meer vervloeckt is voor Godt dan dese geveynstheydt, wanneer yemandt verghevinghe der sonden eyscht, en ondertusschen denckt dat hy niet ghesondight en heeft, of immers niet en bedenckt dat hy een sondaer is? dan dese geveynstheyt, segg' ick, door dewelcke Godt selfs t'eenemael bespot wordt. Het is nu sulcks dat het gheslacht der menschen, ghelijck ick onlanghs geseydt hebbe, vervult is met alsulcken verdraeytheydt, datse alleenlick om 't welstaens wille dickwils seer veel dingen van Godt eyschen, dewelcke sy sekerlick meenen sonder sijne weldadigheydt, ofte van elders te verkrijgen, of alreede by en onder haer te hebben. De sonde die van sommighe andere begaen wordt in het bidden schijnt wel soo swaer niet te zijn, maer is nochtans oock onverdragelick: en bestaet hier in datse de ghebeden sonder aendacht en opmerckingh daer henen uyt mommelen: houdende dit alleen voor haer fondament en grondt-reghel, datmen Godt met ghebeden paeijen en versoenen moet. Maer de Godtvruchtige moeten met alle neerstigheyt toe sien datse te geeniger tijdt voor Godts aenghesicht en verschijnen om van hem yets anders te versoecken dan 't geen sy met een ernstighe en vyerighe bewegingh des herten begeeren, en met eenen van hem soecken te verkrijgen. Jae dat meer is ofschoon wy in die dinghen die wy alleen tot Godts eere bidden en versoecken, met den eersten opsicht niet en schijnen voor onse noodtdruftigheydt of eygen profijt besorght te zijn, soo moeten nochtans deselve met gheen mindere hittigheydt en heftigheydt des verlanghens ghebeden en versocht worden. Ghelijck wanneer wy bidden, dat sijnen naem geheylight worde, soo moeten wy vyerighlick (op dat ick soo spreeck') hongeren en dorsten nae die heylighmakingh.

De tweede regel is, 't ghevoelen van onse gebreckelickheyt.

Hier teghen sondighen eerstelick die gene die ter loops eenighe ghemaeckte ghebedekens uyt rabbelen.

2. De gheveynsde, die gheensins gheraeckt en worden door 't gevoel van hare sonden.

3. Die luye, die sonder opmerckingh bidden.

Remedien hier tegen.

1) door. 2) [ ]. 3) [ ].

1) noodtsakelickheydt. 2) meenen wy.

Teghen-werpingh. Wy en worden niet altijt door gelijcken noodt ghedrongen om te bidden.

Antwoordt, men moet altijt bidden.

Jacob. 5. 13.

7. Indien yemandt voor-werpt, dat wy niet altijdt door een ghelijcke noodt en worden ghedrongen om te bidden, soo bekenn' ick voorwaer dat sulcks alsoo waerachtigh is: en dit onderscheyt wordt ons van Jacobus niet onprofijtelick geleert, daer hy seydt: Is yemant onder u in lijden? dat hy bidde: is yemant goets moedts? dat hy Psalm-singe. Soo leert dan het ghemeyn gevoelen selfs, dewijl wy al te traegh zijn, dat wy, nae vereysch van de saeck, scherpelicker van Godt worden geprickelt om dapperlick te bidden. En dit noemt David den bequamen tijt: om dat wy (gelijck hy in meer andere plaetsen leerdt) hoe harder 1) ons de swarigheden, ongemacken, vreesen en andere soorten van versoeckinghen 2) drucken, oock so veel te vrymoediger mogen toe gaen, even als of ons Godt tot hem riep. | Ondertusschen is oock niet min waerachtigh het segghen van Paulus, datmen t'aller tijdt bidden moet: want al hoewel onse saken naer onses herten sin en wensch gheluckelick voorwaerts gaen, en ons van allen zijden stof en oorsaeck van blijdtschap omringht 3), soo en is'er nochtans gheen ooghenblick des tijdts waer in wy door onse ghebreckelickheydt tot het bidden niet en worden opgeweckt. Ofschoon yemandt Wijn en Tarw' in overvloedt heeft: dewijl hy nochtans niet een bete broodts sonder de voortduyrende 4) ghenade Godts en kan ghenieten, soo en sullen hem sijne volle kelders en schuyren niet verhinderen te bidden om sijn dagelicks broodt. Indien wy nu willen overlegghen hoe veel perijckelen ons t'aller stondt over 't hooft hanghen, soo sal de vreese van dien selfs leeren, datter geenen tijdt en is die wy sonder bidden mogen laten voor-by gaen. Dit kunnen wij nochtans beter bevinden in geestelicke ghevaerlickheden. Want seght my doch te wat tijde sullen soo veel sonden, daer aen wy ons selven schuldigh kennen, ons laten rusten, dat wy de schult en straffe der selver niet ootmoedelick en souden afbidden? Wanneer verleenen ons d'aenvechtinghen wapenstilstandt 5) en vrede dat wy niet en behoeven te haestighen om hulp en bystandt te soecken? Daer beneffens moet ons de begeert' en 't verlangen naer Godes Rijck en heerlickheydt niet nu en dan met vlagen en poosen, maer sonder ophouden alsoo trecken dat wy altijdt oorsaeck en ghelegentheydt vinden om te bidden. Soo en wordt ons dan niet te vergheefs soo dickwils bevolen dat wy geduyrigh bidden sullen. Ick en spreecke noch niet van het volherden daer van hier nae gemeldt sal worden: maer als de Schriftuyr vermaent en leerdt datmen voortduyrend 1) bidden moet, soo bestraftse onse traegheyt: om dat wy niet ghewaer en worden hoe noodtsakelick ons zy dese sorgh en vlytigheyt. Door desen reghel wordt de gheveynstheydt en listigheydt om Gode te lieghen van het ghebedt gheweert, jae verre wech ghedreven. Godt belooft dat hy nae by sal wesen allen dieghene die hem in der waerheydt sullen aenroepen, en hy verkondight dat die hem vinden sullen die hem van gantscher herten sullen soecken. Hiertoe nu 2) en gheraken geensins die ghene die haer selven behaghen in hare vuyligheden. Een oprecht ghebedt wil dan met boetveerdigheydt vergheselschapt zijn. Daerom wordt in de Schriftuyr soo dickwils geseydt, dat Godt de sondaers niet en verhoort, en dat hare gebeden hem eenen grouwel zijn, gelijck oock haer' offerhanden: want het is recht en billick dat die Godes ooren gesloten vinden die hare herten toesluyten, en dat die Godt onbeweeghlick ghevoelen, die door hare hardigheydt sijne strengigheydt tergen en uytdaghen. By Jesaia dreyght hy aldus: Wanneer ghy het gebedt vermenighvuldight, en hoore ick niet: [*want*] uwe handen zijn vol bloedts. Item by Jeremia: Ick hebbe gheroepen, en sy en hebben niet willen hooren: sy sullen wederom roepen, en ick en sal niet hooren. Want hy acht het voor de hooghste smaedtheydt, dat sijn verbondt gheroemt en genoemt wordt door 3) de godtloose, dewelcke sijnen Heylighen Naem met haer gantsche leven verontreynighen. Daerom klaeght hy by Jesaia: Dat de Joden alsse tot hem komen met de lippen, haer' herte verre van hem hebben. Dit en verstaet hy wel niet van de ghebeden alleen, maer hy betuyght niet te min alhier dat hy de gheveynstheydt in elck bysonder deel van sijnen dienst, vervloeckt. Hier toe dient oock het segghen van Jacobus: Ghy biddet, ende ghy en ontfanght niet, om dat ghy qualick biddet, op dat ghy het in uwe wellusten door-brengen soudt. Het is wel waer (gelijck wy een weinigh hier nae wederom sien sullen) dat de gebeden die de Godsalige uytstorten, niet en steunen op hare weerdigheydt: nochtans en is de vermaninge van Joannes niet te vergeefs: Ende so wat wy bidden, ontfangen wy van hem: dewijle wy sijne geboden bewaren: want de quade conscienty sluyt ons de deure toe. Waer uyt volght dat alleen de oprechte Dienaers Godts behoorlick bidden en oock verhoort worden.

Psalm 32. 6.

(p. 346.)

Ephes. 6. 18.

Bevestigingh deser antwoort, genomen van 't verhael der perijckelen daer mede t'allen ooghenblik ons leven en welvaren gedreygt wordt.

Item, van 't bevel Godts.

Item, van sijne beloftenis.

Item, van de nature der oprechter boetveerdigheyt, en van de bemerckingh der onboetveerdigheyt

Iesa. 1. 15.

Ier. 11. 7, 8, 11.

Iesa. 29. 13.

Iacob. 4. 3.

1. Ioan. 3. 22.

1) [ ]. 2) (harder). 3) omset. 4) geduyrige. 5) bestandt.

1) geduyrigh. 2) Tot hier toe 3) van.

't Besluyt. Dat derhalven yeder een die sich gereedt maeckt om te bidden, hemselven in sijne sonden mishaghe: en eens bedelaers persoon en ghesintheydt aen doe, 't welck sonder boetveerdigheyt niet geschieden en kan.

De derde regel, dat wy van ons allen hoogmoedt wech doen

8. Hier by kome noch dese derde Wet of regel, dat een yeghelick die sich voor God stelt om te bidden alle gedachten van eyghen eer tot buyten hem wech ruyme, alle waen van weerdigheydt uyt schudde, en eynd'lick alle vertrouwen op hem-selven verlate, ghevende door het wech werpen sijns selfs Gode d'eere geheel en ongheschendt: op dat wy, soo wy ons selven yets, selfs het alder-minste, toeschrijven, met onsen ydelen hooghmoedt voor sijn aenschijn niet en beswijcken. Van dese vernederingh die alle hoogheydt ter neder velt, hebben wy seer veel exempelen in Godes Dienaers: onder de- (Exempelen.) welcke d'alder-heylighste oock alder-meest haer selven wech werpen, wanneerse voor den Heere verschijnen. Daniel, die van den Heere selfs soo seer ghepresen is, heeft aldus ghebeden: Wy en werpen onse smeec- (DANIEL. Dan. 9. 18.) kinghe voor u aenghesicht niet neder, op onse gherechtigheden, maer op uwe barmhertigheden: O Heere hoort, ô Heere vergeeft, ô Heere merckt op, ende doet het, en vertreckt het niet; Om uwes selfs wille, ô mijn Godt: Want uwe stadt, ende u volck, is nae uwen Name genoemt. En hy en doet dit niet van ter zijden of door een manier van spreken 1) *), hem-selven, gelijck gemeenlick geschiet, als een uyt den volcke, vermenghende onder den gantschen hoop, maer hy belijdt veel eer in 't bysonder sijn eygen schuldt, en neemt door ootmoedigh bidden, sijn wijck tot de vry-borcht van Godts barmhertigheyt: ghelijck hy duydelick verklaert, daer hy seydt: Als ick mijne sonden en de sonden mijns volcks beleden hadde, etc. Dese vernedering leerdt David oock door sijn exempel: Ende en gaet niet in het ge- (DAVID. Psalm 143. 2.) richte met uwen knecht: want niemandt die leeft sal voor u aengesichte rechtveerdigh zijn. Op sulcken wijse bidt oock Jesaia: Siet, ghy waert verbolgen, omdat wy ge- (IESAIA. Iesa. 64. 5.) sondight hebben; in deselve is de eeuwigheydt, op dat wy behouden wierden. Doch wy alle zijn als een onreyne, ende alle onse gerechtigheden zijn als een wech-werpelick kleedt: ende wy alle vallen af, als een bladt, ende onse misdaden voeren ons henen wech, als een windt. Ende daer en is niemandt, die uwen Name aenroept, die sich opweckt, dat hy u aengrijpe: want ghy verberght u aenghesichte voor ons, ende ghy doet ons smelten, door 't middel van onse ongherechtigheden. Doch nu Heere, Ghy zijt onse Vader: wy zijn leem, ende ghy zijt onse Pottebacker, ende wy alle zijn uwer handen werck. Heere, en weest niet soo seer verbolghen, ende en ghedenckt niet eeuwighlick der ongerechtigheydt: siet, aenschouwt doch, wy alle zijn u volck. Ziet alhier datse gantsch geen vertrouwen en hebben anders dan dit eenighe, datse van weghen dese bedenc-king datse Godts volck zijn en hem toebehooren, goede hoop' hebben dat hy voor haer | (p. 347.) sal sorghe draghen. Alsoo bidt oock Ieremia: (IEREMIA. Ierem. 14. 7.) Hoewel onse ongherechtigheden teghen ons getuygen, ô Heere, doet [*het*] om uwes Naems wille: Want het is seer waerachtelick en te ghelijck oock seer heylighlick geschreven (van wien het oock geschreven mach zijn) 't welck van eenen onbekenden Schrijver gheschreven zijnde, den Propheet Baruch (BARUCH. Bar. 2. 18.) toe-ghe-eyghent wordt: De ziele, die grootelicks bedroeft is, [*de geest*] die gebogen ende swack daer henen gaet, de ooghen die beswijcken, ende die ziele die hongherigh is, sullen u, Heere, [*den prijs*] der heerlickheydt, ende der gherechtigheydt gheven. Want wy en storten ons erbarmelick ghebedt, ô Heere onse Godt, niet uyt voor uw' aengesicht, van wegen de rechtveerdigheydt onser Vaderen ende onser Koninghen. Maer dewijle ghy barmhertigh zijt, soo ontfermt u onser, want wy hebben gesondight voor u.

De nuttigheydt hier van is, te weten, het versoecken van vergeving, met een ootmoedighe bekentenis van schuldt, en een vast vertrouwen op Godts barmhertigheyt te samen ghevoeght, gelijck David getuygt.

9. In somma, en om met een woort te seggen, het begin en oock de voor-bereydingh om wel en behoorlick te bidden, bestaet hier in, datmen ootmoedelick en oprechtelick de schult bekent en vergevingh der selver versoeckt. Want men heeft niet te hopen dat yemandt wie hy zy, alwaer hy oock d'alderheylighste, yets van Godt sal verkrijgen, voor en al eer hy met hem door sijne ghenade versoent is: 't en kan oock niet wesen dat Godt aen yemanden sijn genade bewijsen soude, anders dan aen den genen dien hy de sonden vergeeft. Daerom en is't gheen wonder dat de geloovige door desen sleutel haer selven de deur openen om te bidden: het welck ons in veel plaetsen van de Psalmen gheleert wordt. Want al hoewel David wat anders begeert, so bidt hy nochtans aldus: En gedenckt niet der sonden (Psalm 25. 7, 18.) mijner jonckheydt, noch mijner overtredingen, gedenckt mijner nae uwe goedertierenheyt; om uwer goedtheydt wille, ô Heere. Item: Aensiet mijne elende ende mijne moeyte; ende neemt wech alle mijne sonden. In welcke woorden wy oock sien, dat het niet genoegh

1) kromme pieck. *) obliqua figura. K.

en is dat wy alle daegh reeckenschap houden van onse versche en nieuwe sonden, 't en zy dat wy ons oock in gedachtenisse brengen die sonden, die al over langh mochten schijnen vergeten te zijn. Want als oock dese selvighe Propheet elders een sware sonde beleden hadde, soo keert hy by dese ghelegentheydt te rugghe tot sijns moeders buyck toe, in dewelcke hy alreede verontreynight was gheworden: niet om sijn schult door bemercking van de verdorventheyt der natuyre te verkleynen, maer op dat hy de sonden sijns gantschen levens op eenen hoop brenghende 1), Godt soo veel te meer verbiddelick bevinden soude naermate hy strengher sich selven veroordeelde 2). Want al hoewel de Heylige niet altijdt met uytgedruckte woorden de vergevinge van hare sonden versoecken, indien wy nochtans hare gebeden die de Schriftuyr meedeelt 3), neerstelick insien en overwegen, soo sullen wy lichtelick insien 4) 't gheen' ick segghe, te weten, datse uyt de barmhertigheydt Godes alleen moedt ghegrepen hebben om te bidden, en datse alsoo hare versoeninghe met Godt altijdt gemaeckt hebben tot een begin en aenvangh van hare gebeden. Want so yemant wie hy zy met sijn conscientie te rade gaet, 't is soo verre daer af dat hy sijne sorghvuldigheden in Godts schoot gemeensaemlick soude durven nederlegghen, dat hy selfs vervaert is tot hem toe te treden, 't en zy dat hy sich op sijne barmhertigheyt en genade vertrouwe. Daer is oock noch een andere bysondere belijdenisse, in dewelcke de gheloovighe kinderen Godts de verlichtinghe van de straffe alsoo versoecken, datse met eenen om de verghevinge van hare sonden bidden: want het en soude niet sluyten, datmen de vrucht, te weten, de straffe soude willen wech ghenomen hebben, als ondertusschen de oorsaeck der selver, namelick, de sonde soude in haer gheheel blijven. Men moet sich wachten van de sotte siecke nae te volghen, dewelcke alleen sorghvuldigh zijn om de accidenten of de toevalligheden der sieckte te ghenesen, en de wortel der sieckte selfs versuymen en voor-by gaen. Maer wy moeten hier op eerst toeleggen dat ons Godt ghenadigh zy, eer wy begeeren dat hy sijne ghenade t'onswaert door uyterlicke teeckenen betuyghe: want hy selfs wil dees' ordre houden, en het soude ons weynigh baten dat wy hem weldadigh bevonden, indien oock onse conscientie niet en gevoelde dat hy versoent en te vreden is, en sichselven 5) ons door haer getuyghnis niet t'eenemael als versoent en ons goedgunstigh aenkondigde 1). Waer van wy oock vermaent worden door de antwoorde van Christus, want als hy besloten hadde den Gichtsiecken ghesont te maken, soo seyde hy: De sonden worden u vergeven: met welcke woorden hy de herten oprecht tot dat gene 't welck wy voornementlick hebben te wenschen, te weten, dat Godt ons in ghenaden ontfanghe: en daer nae oock de vrucht sijner ghenade bewijse, midts ons sijne behulpighe handt toe-reyckende. Voorts behalven die bysondere belijdenis belangende de tegenwoordige schult, waer door de gheloovige by Godt ootmoedelick aenhouden om de verghevinge van die schuldt en oock van de straffe der selver te verkrijghen, en moet nimmer naeghelaten worden die algemeene voor-reden, die de ghebeden aengenaem en bevalligh maeckt: want sy en sullen Godt te geenigher tijdt verbidden, 't en zy datse op sijn onverdiende barmhertigheydt ghegrondet worden. Hier toe kunnen ons dienen de woorden van Joannes: Indien wy onse sonden belijden, hy is getrouw ende rechtveerdigh, dat hy ons de sonden vergeve, ende ons reynige van alle ongerechtigheyt. Daerom moesten de ghebeden onder de Wet door de suyveringe des bloets geheylight worden, op datse aengenaem mochten zijn, en de Israëlieten daer door mochten worden vermaent, datse soo grooten privilegy en eerenprijs, van Godt aen te roepen, onweerdigh waren, tot datse van hare vuyligheden gereynight zijnde, uyt Godts barmhertigheydt alleen vertrouwen en vrymoedigheyt om te bidden, verkregen hadden.

10. En al hoewel de Heylige somtijts schijnen by te brengen het getuyghnis van haer eygene gerechtigheyt om Godt te verbidden (gelijck wanneer David seght: Bewaert mijne ziele, want ick ben [*uwe*] gunst-genoot; Item, Hiskia: Och Heere, gedenckt doch, dat ick voor u aenghesichte in waerheydt, ende met een volkomen herte ghewandelt, ende dat goet in uwen ooghen is, ghedaen hebbe:) so en hebbense nochtans door sulcke wijsen van spreken niet anders voor dan uyt de weder-gheboorte selfs te betuyghen, datse dienstknechten en kinderen Godts zijn, den welcken hy self belooft genadigh te sullen wesen. Hy leert door den Propheet (gelijck alreede gesien is) dat sijn oogen zijn over de rechtveerdighe, en sijn' ooren tot hare ghebeden. Noch eens door den Apostel: Dat wy sullen verkrijgen alles wat wy bidden, indien wy sijne gheboden

Psalm 51. 7.

Dewelcke niet altijdt met uytghedruckte woorden en is gedaen geweest.

Daer en boven is'er noch een andere bysondere belijdenisse der boetveerdigen sondaren.

Matth. 9. 2.

Item, men moet geensins achter wege laten die alghemeyne voorreden die onsen gebeden gunst verkrijgen.

1. Ioan. 1. 9.

Teghen-werpingh, teghen den derden regel der rechter aenroepingh. Van de beroeminge der Heyligen.

Psalm 86. 2.
2. Reg. 20. 3.
Iesa. 38. 3.

Antwoort.
Psalm 34. 16.

1. Ioan. 3. 22.

1) (hoe hy strenger is in hem-selven te veroordeelen, oock) 2) [ ]. 3) verhaelt. 4) vernemen. 5) hem.

1) lief-getal en aengenaem en maeckte.

De reden of bevestiging deser antwoordt genomen. (p. 348.)

houden. Door welcke spreucken hy niet en wil te kennen gheven, dat hy den ghebeden haer prijs en weerde steldt nae dat de wercken verdienen: | maer hy wil aldus versterncken 't vertrouwen der ghener die sich selfs van ongheveynsd' oprechtigheyt en onnooselheydt ter degen bewust zijn, hoedanigh' alle de geloovige in 't gemeyn behooren te wesen. Want de woorden die de Blinde-man, wiens

Ioan. 9. 31.

ooghen geopent waren, sprack bij Joannes, zijn genomen uyt de Goddelicke waerheydt

Van 't gheen dat contrary is.

selfs, te weten, dat de sondaers van Godt niet en worden verhoort: is 't dat wy nae de wijse van spreken die in de Schriftuyr ghebruyckelick is, door de sondaers verstaen die gene, dewelcke sonder eenige begeerte te hebben tot de gerechtigheyt, geheel en al in hare sonden slapen en gherust zijn: dewijl geen gemoedt t'eeniger tijt tot d'oprecht' aenroepinge Godts sal voortbreken, 't en zy dat het met eenen streve nae de Godtsaligheyt. Soo sien dan die betuyginghen der Heyligen, daer in sy van hare suyverheydt of onschult gewach maken, op sulcke beloften Godts, ten eyde sy metter daedt bevinden mochten dat haer ghegeven wordt even dat 't welck alle dienstknechten Godts hebben

Van de vergelijckingh der Godtsalighen met de godtloose.

te verwachten. Daer beneffens bevindtmen datse dese wijse van bidden als dan meest hebben ghebruyckt, wanneers' haer selven met hare vyanden voor den Heere verghelijcken, uyt welckers overlast sy door sijn handt begeeren verlost te worden. Daerom en is het geen wonder dats' in dees' onderlinghe verghelijckingh hare rechtveerdigheyt en eenvoudigheyt des herten voort gebracht hebben, op datse door d'oprechtigheyt van hare saeck den Heere des te meer beweghen souden om haer onderstandt te doen. Wy en benemen derhalven de Godvruchtige ziel dit voordeel niet, datse 't ghetuyghnis van haer' onschuldt voor den Heere geniete om haer selven te versterecken met de beloften, door dewelcke de Heere sijne ware Dienaers vertroost en ondersteunt: 1) maer wy willen dat het vertrouwen van verhooring op Godes goedertierenheyt alleen gevestight, en alle ghedachtenis van eygen-verdienst en weerdigheyt afgeleyt worde.

De vierde reghel of condity is, een vast vertrouwen van verhooringh, ons tot het bidden aensporende.

11. De vierde regel zy eyndelick dese, dat wy also door ware deemoedt ter neder geworpen en t'onder gebracht zijnde, niet te min door een versekerde hope van verhooring tot het bidden aangespoort 2) worden. 't Schijnen wel tegen-strijdighe dingen te zijn, datmen met het ghevoel van Godts rechtveerdighe wraeck, een seker vertrouwen van sijne gunst te samen koppelt: maer sy komen nochtans met malkanderen seer wel over een, en het voeght wel dat die ghene die door haer' eygen quaden gedruckt ter neder leggen, door Godts goetheyt alleen opgherecht worden. Want ghelijck als wy voor henen gheleert hebben dat de boetveerdigheydt en het gheloove twee gesellinnen zijn door een onscheydelicken bandt te samen gehecht, van dewelcke nochtans d'een ons vervaert, en d'andere vrolick maeckt: also moetense malkanderen in de ghebeden ontmoeten. Dees' over-eenkoming druckt David uyt met weynige woorden: Ick sal, segt hy, door de grootheyt Psalm. 5. 8.
uwer goedertierentheydt in u Huys in gaen; ick sal my buygen na het Paleys uwer heyligheyt, in uwer vreese. Onder de goetheyt Godts vervat hy 't geloove sonder de vrees' ondertusschen buyten te sluyten: want niet alleen en dringt ons sijne Majesteyt tot eerbiedigheyt, maer oock ons' eygen' onweerdigheyt doet ons all' opgeblasentheydt en sorgloosheyt vergeten, en behoudt ons onder de vreese.

Hoedanigh' een vertrouwen van ons vereyscht wort: te weten, een ernstigh gevoel van onse ellende, met een sekere hope t'samen gevoeght.

Doch ick en spreeck niet van sulck een vertrouwen, 't welck het gemoedt van alle gevoel der benaeuwtheyt verlost, en door een soet' en volmaeckte rust, strijckt en streelt: want alsoo soetelick gerust zijn, dat komt toe dien die alle dingen na wensch ghenietende, door gheen sorghe gheraeckt, door gheen verlanghen ghequelt, door geen vrees' ontstelt en worden: maer de Heylige worden tot d'aenroepinghe Godts alderbest gheprickelt en opgeweckt, wanneerse met noot en swarigheyt bevangen zijnde, door een seer groot' ongerustigheydt ghequelt, en by na in haer selven moedeloos worden, tot dat het gheloof haer ter bequamer tijdt te hulp komt: want in 't midden van sulcke benaeuwtheden bestraelt haer Godes goedtheydt alsoo, datse wel van wegen den last des teghenwoordigen verdriets suchten, en door vreese van meerder quaden beanghst en gepijnight worden, maer nochtans op die voorseyde goetheyt Godts vertrouwende, des dragens moeyelickheyt verlichten en versoeten, midtsgaders een uytkomst en verlossingh verwachten.

Hier uyt ontstaet het ghebedt eens Godvruchtighen menschen.

Soo moet dan het gebedt van een Godtvruchtigh mensch uyt beyde dese beweginghen ontstaen, en oock die beyde vervatten en vertoonen: te weten, dat hy in sijn ghebedt suchte van wegen sijne teghenwoordige quaden, en anghstelicke vreese voor de nieuwe die hem ontmoeten mochten: en evenwel sijnen toevlucht neme tot Godt, vastlick vertrouwende, dat hy bereydt is sijne behulpighe hant hem toe te reycken. Want 't en is niet

1) onderset. 2) aengehertet.

't Welck door misvertrouwen verduystert wordt.

om te seggen hoe seer dat Godt door ons misvertrouwen gheterght wort, als wy een weldaedt van hem eyschen die wy niet en hopen te verkrijghen. Daerom en komt met de nature der ghebeden gheen dingh beter over een, dan dat haer dese Wet en reghel voorgeschreven en gesteldt worde, datse niet lichtveerdelick uyt en vallen, maer het geloof als haren leytsman na volgen. Tot dit hooft-stuck roept Christus ons alle te samen
Marc. 11. 24. door dese uytspraeck 1): Daerom segghe ick u: Alle dingen, die ghy biddende begeert, gelooft dat ghyse ontfanghen sult, ende sy sullen u gheworden. Dit wordt van hem oock
Matth. 21. 22. elders bevestight: Al wat ghy sult begeeren in het Gebedt, gheloovende, sult ghy ontfanghen. Waer mede Jacobus over een stemt:
Iacob. 1. 5. Indien yemandt van u wijsheydt ontbreeckt, dat hy'se van Godt begeere, die een yegelick mildelick gheeft, ende niet en verwijt: maer dat hy'se begheere in gheloove, niet twijffelende. Alwaer hy de twijffelingh reghelrecht stellende tegen het geloof, de kracht des gheloofs seer bequamelick uytdruckt. Met gheen minder ernst moet oock bemerckt worden het gheen hy daer by voeght, te weten, dat die met bidden geen voordeel en doen, die wanckelmoedigh en twijffelachtig Godt aenroepen en by haer selven niet versekert en zijn, ofse verhoort sullen worden of niet. Dewelck' hy oock verghelijckt by de baren der Zee die herwaerts en ginswaerts van den windt gheroert en omghedreven wor-
Iacob. 5. 15. den. Daerom steldt hy elders het ghebedt des gheloofs voor een wettigh gebedt. Boven dien wanneer Godt soo dickwils verklaert dat hy een yeder geven sal na sijn gheloove, soo geeft hy te kennen dat wy sonder ghe-
In somma, 't geloof wordt in het ghebedt vereyscht. loove gheen dingh verkrijgen kunnen. In somma, 't is het geloove 't welck alle die dingen verkrijght die ons op onse gebeden verleent worden. Dit wordt ons beduydt door dat 2) wel-bekende woort 1) van Paulus, op dewelcke d'onwijse menschen weynigh
Rom. 10. 14. acht nemen: Hoe sullen sy dan [*hem*] aenroepen, in welcken sy niet gheslooft en hebben? Ende hoe sullen sy [*in hem*] ghelooven, van welcken sy niet ghehoort en
(p. 349.) hebben? Soo is dan het gheloove uyt het | gehoor: ende het gehoor door het woordt Godts. Want wanneer hy 't begin om wel te bidden uyt het gheloof als by trappen afleydt 3), soo beweert hy opentlick dat Godt niet en kan oprechtelick aengeroepen worden, dan alleen van die gene den welcken de goedertierenheydt en goetwilligheydt Godts door de Predicaty des Euangeliums bekent is geworden, ja gemeensaemlick voor oogen staet.

Onse teghenpartijen houden dit gheloof en dese vaste hope van verhooringh voor een seer ongerijmde saeck.

12. Dese nootsakelickheyt en wort van onse weder-partijen niet eens bedacht. Daerom als wy de geloovige gebieden met een vast vertrouwen hares herten sich te versekeren dat Godt haer genadigh en goetgunstigh is, soo gelaten sy sich als of wy 't alder-ongherijmste stuck te voorschijn brachten. Maer indiens' eenigh' ervaringh hadden van een waer en oprecht gebedt, so soudense gewisselick verstaen, dat Godt sonder sulck een seker ghevoel van sijne goetgunstigheydt niet en kan naer behooren aengheroepen worden. En dewijl niemant de kracht des gheloofs wel en kan doorsien, behalven die gene die deselve door bevindingh in sijn hert gewaer wort, wat sult ghy dan met disputeeren vorderen by sodanige menschen, dewelcke duydelick betoonen datse nooyt yets anders ghehadt en hebben als eenen ydelen waen? Want hoe krachtigh en hoe nootsakelick die versekertheyt zy die wy vereyschen, dat wordt voornemelick uyt d'aenroepinge selve geleert. Die dit niet en bemerckt, die geeft te kennen dat hy een seer ongevoelicke conscienty heeft. Laet ons derhalven dat blinde gheslacht der menschen verlaten, en vast blijven kleven aen het ghevoelen en seggen van Paulus, dat Godt alleen kan aengheroepen worden van die ghene die sijn barmhertigheydt uyt het Euangelium bekent hebben, en by haer selven sekerlick vertrouwen dat die voor haer bereydt is en open staet. Want wat sal doch dit voor een gebedt zijn? O Heer ick twijffel' wel of ghy my wilt verhooren: maer dewijl ick door benaeuwtheyt geperst worde, soo neem' ick tot u den toevlucht, op dat ghy my te hulpe komet soo ick sulcks weerdigh ben. Also en zijn de Heylige niet gewoon te bidden, ghelijck blijckt uyt hare gebeden die in de Schriftuyr gelesen worden. Alsoo en onderwijst ons oock de Heylighe Geest door den Apostel niet, dewelcke beveelt dat wy met Hebr. 4. 16.
vertrouwen sullen toe gaen tot Godes throon, opdat wy ghenade verkrijghen mochten: en oock in een ander plaets leert, dat wy heb- Ephes. 3. 12.
ben de vrymoedigheydt en toegangh met vertrouwen door het gheloove in Christus. Zoo moeten wy dan met beyde handen vast houden dese versekertheydt, dat wy, namelick, verkrijghen sullen 't gheen' wy eyschen (dewelck' ons door de stemme des Heeren bevolen en door aller Heyligen exempel gheleert wordt, althans 1) indien wy met vrucht bidden

Welckers dwalingh wort afgeschildert en wederleyt door verscheyden getuyghnissen der Schriftuyr, dewelcke betuygen dat sulcken ghebedt Gode aengenaem is, 't welck uyt een vast vertrouwen en onvertsaegde hope voort komt.

1) spreuck. 2) die. 3) beleydt en afbrenght.

1) [ ].

willen. Want dat ghebedt is eerst aenghenaem voor Godt, 't welck uyt sulcken, op dat ick soo spreeck', vermetentheydt des gheloofs voort komt, en op een onbeschroomde sekerheyt der hope ghefondeert is. Hy hadde sich kunnen verghenoegen met het geloof alleen te noemen: maer hy en heeft niet alleen 't vertrouwen daer by gesteldt, maer heeft het oock voorsien en gewapent met vrymoedigheyt of stoutigheyt: op dat hy door dit merck en teecken ons soud' onderscheyden van d'ongeloovige, dewelcke wel met ons in 't gemeen Godt aenroepen, maer sy doen 't sonder vertrouwen op goed gheluck af 1). Daerom bidt de gantsche Kerck in den Psalm: Uwe goedertierenheyt, Heere, zy over ons, gelijck als wy op u hopen. Dese selvighe condity wordt oock elders gestelt van den Propheet: Ten dage als ick roepen sal: Dit weet ick, dat Godt met my is. Item: Des morgens sal ick [*my*] tot u schicken, ende wacht houden. Want uyt dese woorden verstaen wy dat de ghebeden te vergeefs in de lucht uytgesproken worden, 't en zy dat de hope daer by zy, uyt dewelcke wy als uyt eenen wachttooren, Godt gherustelick verwachten. Hier mede komt over een d'ordre die Paulus houdt in sijne vermaningh. Want eer hy de geloovige verweckt om t'aller tijdt met waken en geduyrigheyt in den geest te bidden, so gebiedt hy hen voor al aen te nemen den schildt des geloofs, den helm der saligheydt en het sweerdt des Geestes, 't welck is Godes woordt. Voorts moeten de Lesers alhier wederom indachtigh zijn 't geen ick te voren geseydt hebbe, dat het gheloove gheensins en wordt ghekrenckt, wanneer het met de bekentenis van onse rampsaligheydt, armoed' en onreynigheydt t'samen ghevoeght wordt. Want al hoewel de gheloovige ghevoelen datse door den swaren last harer sonden gedruckt of vermoeyt zijn, en datse niet alleen ledigh zijn van alle die dinghen waer door sy Godes gunst souden kunnen verkrijghen, maer oock beladen met veel schulden, door dewelck' hy hen met recht verschrickelick wordt, soo en latense nochtans niet nae, hen selven voor Godt te stellen, en dit ghevoel en verschrickt hun alsoo niet datse tot hem niet en souden gaen: dewijl tot hem geen ander toegangh en is. Want het gebedt en is niet ingesteldt op dat wy ons selven hooveerdelick voor Godt verheffen, of yets van het onse groot achten en weerdeeren souden, maer op dat wy onse schuldt bekent hebbende, onse nooden en swarigheden by hem souden beweenen: gelijck de kinderen hare klachten by haer' Ouders ghemeensaemlick neder leggen. Jae de seer groote menighte van onse quaden moet veel eer vol zijn van sporen of prickelen om ons tot het bidden op te wecken: Ghelijck ons oock de Propheet leert met sijn exempel, segghende: Ghenees mijne ziele, want ick hebbe tegen U gesondight. Ick bekenne wel dat in dese prickelen doodelicke steken souden zijn, indien Godt ons niet te hulp en quam': maer onse seer goede Vader heeft na sijn' onvergelijckelicke goedertierenheyt ons een bequaem hulp-middel toe-gevoeght, op dat hy daer door alle beroerten stillende, alle bekommernissen versachtende, alle vrees' uytwisschende, ons vriendelick tot sich 1) aenlocken, ja alle swarigheden, ick late staen verhindernissen wech nemende, den wegh effen en licht maken soude.

Psalm 33. 22.
Psalm 56. 10.
Psalm 5. 4.
Ephes. 6. 16, 17.
Teghen dese Leer en strijdt oock niet, dat die versekertheydt t'samen gevoeght wort met de kennis onser elendigheydt, armoed' en onreynigheyt.
Psalm 41. 5.

13. En voor eerst, wanneer hy ons beveelt te bidden, soo stelt hy ons 2) door dit ghebodt aen 3) een godtloose hertneckigheydt schuldigh als 4) wy hem daer in niet ghehoorsaem en zijn. Hy en konde gheen ernstigher bevel gheven dan dat 't welck in den Psalm geschreven staet: Roept my aen in den dagh der benaeuwtheydt. Maer dewijl er 5) onder de plichten der Godtsaligheydt gheen en is, die ons in de Schriftuyr dickwijlder wort aengepresen, soo en hebb' ick geen reden om hier mede langer besich te zijn. Biddet, (seght onser aller Meester) ende u sal ghegeven worden: Kloppet, ende u sal open ghedaen worden. Hoewel by dit ghebodt oock een belofte gesteldt wort, gelijck sulcks noodigh is. Want ofschoon yeder een bekent datmen den gebode moet ghehoorsaem zijn, soo soude nochtans het meerder-deel der menschen van Godt die haer roept, henen wech vluchten, indien hy niet en beloofde dat hy verbiddelick zy, en oversulcks | ons te ghemoet komen sal. Dese twee dan, te weten, 't gebodt en de belofte, daer alsoo neder geset zijnde, soo is 't seker dat alle die ghene die tegen-stribbelen en niet reghelrecht tot Godt en gaen, niet alleen wederspannigh en onghehoorsaem zijn, maer oock van ongeloovigheyt overtuyght worden: om datse misvertrouwen hebben in 6) de beloften Godts. Dit moeten wy des te vlytigher bemercken om dat de Hypocriten, onder den deck-mantel van nederigheyt en ootmoedt, Godes gebodt hooveerdelick verachten, en sijn vriendelicke noodigingh gheen gheloof en gheven: jae hem van 't voornaemste deel sijns dienstes berooven. Want als hy d'offerhanden,

Tegen dees' ons' onweerdigheyt stellen wy,
1. Godts gebodt.
Psalm 50. 15.
Matth. 7. 7.
2. Sijn beloftenis.
(p. 350.)

1) luck wel raeck wel.

1) hem. 2) bestraft hy ons. 3) van. 4) is 't dat. 5) [ ]. 6) aen.

in dewelcke te dier tijdt de gantsche heyligheyt scheen ghelegen te zijn, verstooten heeft, soo betuyght hy dat dit is den hooghsten en alder-kostelicksten dienst die men hem bewijsen kan, datmen hem in den tijdt des noodts aenroept. Wanneer hy derhalven eyscht 't geen hem toekomt, en ons boven dien moedt geeft om hem blymoedelick te ghehoorsamen, soo en hebben wy geen so cierlicke decksels voor onse twijflelmoedigheyt dats' ons souden kunnen ontschuldighen.

Ghetuygenissen der Schrifture, bevestigende 't gebodt van d'Aenroepingh.

Dienvolgens soo veel getuyghnissen als ons doorgaens in de Schriftuyr voor-komen daer med' ons d'Aenroepinge Godts geboden wordt, even soo veel banieren worden oock voor onsen ooghen opgherecht die ons tot het vertrouwen aensporen 1). Het soud' een lichtveerdige daedt zijn tot voor Godes aenschijn in te dringen, indien hy ons door sijn roepen niet eerst en noodighde: en daerom is 't dat hy ons door sijn stemm' den wegh baent en open leght: Ick sal segghen: Het is mijn volck, ende het sal segghen: De Heere is mijn Godt. (Zach. 13. 9.) Hier sien wy dat hy sijne dienaers voorkomt en voor gaet, en dat hy van hen wil nae ghevolght zijn, en datmen oversulcks niet en heeft te vreesen dat dese musijck en melody die hy selfs maeckt hem niet en sal soet genoegh wesen. Insonderheydt moeten wy ghedencken aan desen voortreffelicken lof en eer-tytel Godts, met dewelcke wy geschraeght 2) zijnde sonder moeyt' alle beletselen sullen overwinnen: Ghy zijt een Godt die de ghebeden verhoort: alle vleesch sal tot u komen. (Psalm 65. 3.) Want wat isser doch lieflicker of vriendelicker dan dat Godt bekleedt wordt met desen tytel, die ons versekert dat gheen dingh met sijn natuyr meer over-een-komt dan het inwillighen van de begeerten der gener die hem ootmoedelick te voet vallen? Uyt desen tytel besluyt de Propheet dat de deur niet voor weynighe maer voor alle menschen open staet: Want hy spreeckt hun alle te samen oock aen met dese stemme: Roept my aen in den dagh der benaeuwtheyt: Ick salder u uyt helpen, ende ghy sult my eeren. (Psalm 50. 15.) Nae desen regel brenght David, op dat hy mochte verkrijghen 't gheen hy versoeckt, te voorschijn de belofte die hem ghedaen was: Ghy Godt hebt het in de oore uwes knechts gheopenbaert: daerom heeft u knecht in sijn herte ghevonden, dit ghebedt tot u te bidden. (2. Sam. 7. 27.) Waer uyt wy vernemen dat hy beschroomt soude gheweest zijn, indien hem de belofte niet en hadd' opgerecht. Also versterckt hy sich elders met dit algemeen leer-stuck: Hy doet het wel-behaghen der gener die hem vreesen: (Psalm 145. 19.) Ja men kan dit in de Psalmen bemercken, dat David den loop sijns ghebedts ghelijck als afgebroken hebbende, sijn rede 1) wendt nu eens 2) tot de macht Godts, dan 3) tot sijn goetheyt, dan weer 3) tot het eynde sijner belofter. Het soude moghen schijnen dat hy door het ontijdigh tusschen-invoeren van sulcke uytlatinghen 4) sijn gebeden kreupel en gebreckelick maeckt: Maer de gheloovighe hebben door oeffeningh en ervaringh bevonden dat de hitt' en vyerigheydt verswackt, 't en zy datse nieuwe voncken daer toe brengen: en dat daerom d'overleggingh soo van Godts natuyr, als van sijn woordt onder het bidden gheensins te vergeefs en zy. Laet het ons dan oock na 't exempel Davids, niet verdrieten sulcke overdenckingen tusschen onse ghebeden in te voeghen, waer door onse flaeuwe herten met nieuwe kracht ververscht kunnen worden.

Andere ghetuygnissen van de beloften die den Godvruchtighen aenroepers Godts aen gaen.

14. En 't is wonder dat wy door sulcken grooten soetigheyt der beloften, of so koudelick of by na soo gantsch niet bewogen en worden, dat het meerendeel der menschen door omweghen omdwalende, liever heeft de Fonteyn des levendighen waters te verlaten, en sich selven drooge putten te graven, dan de miltdadigheyt Godts die haer van selfs aengeboden is, t'omhelsen. De Naem des Heeren (seght Salomo) is eene stercke toren: de rechtveerdige sal daer henen loopen, ende in een hoogh vertreck gestelt worden. (Prov. 18. 10.) En na dat Joël van dien grouwelicken jammer die voor de deure stondt, geprophetеert hadde, so voeght hy terstont daer by die gedenck-weerdighe woorden 5): Soo wie den Naem des Heeren sal aenroepen, die sal saligh worden: (Ioël 2. 32.) die wy weten dat eygentlick behoort tot den loop en tijdt des Euangeliums. Onder hondert en isser naeuwlicks een die bewogen wort om Godt te gemoet te gaen. Hy self roept door Jesaia: Ende het sal gheschieden eer sy roepen, soo sal ick antwoorden, terwijle dat sy noch spreken, soo sal ick hooren. (Iesai. 65. 24.) Dese selvigh' eer' doet hy oock in een ander plaets de gantsche Kerck in 't gemeyn: ghelijck die oock alle de leden van Christus betreft en aengaet. Hy sal my aenroepen, ende ick sal hem verhooren: in de benaeuwtheydt sal ick by hem zijn, ick salder hem uyt trecken. (Psalm 91. 15.) Nochtans (ghelijck ick alreede geseyt hebb') en is mijn voornemen niet alle die plaetsen op te tellen: maer alleen de bysonderste te verkiesen, uyt dewelcke wy mochten smaken hoe vriendelick de Heere

1) aenherten. 2) onderset.

1) propoost. 2) [ ]. 3) nu. 4) propoosten. 5) spreuck

ons tot hem aanlockt, en door wat naeuwe banden ons' ondanckbaerheyt verstrickt en ghevangen is, als wy onder soo scherpe prickelen noch traegh zijn, en den luyaert spelen 1). Dat derhalven dese stemmen altijdt in ons' ooren klincken: De Heere is na by allen die hem aenroepen: allen die hem aenroepen in der waerheydt. Item, de gene die wy uyt Jesaia en Joël by gebracht hebben: door dewelcke Godt betuyght dat hy sijn' ooren bereydt heeft om de ghebeden der Godtsaligen te verhooren, ja dat hy daer mede vermaeckt wordt als met eenen aenghenamen reuck-offer, als wy onse sorghvuldigheden op hem werpen. Dese sonderlinge en uytnemende vrucht der beloften Godts verkrijghen wy, wanneer wy sonder twijffelmoedigheyt en vertsagen onse gebeden uytstorten, en op sijn woort vertrouwende, welcks 2) Majesteyt ons andersins soude verschricken, hem als onsen Vader durven aenroepen, dewijl hy ons geweerdight desen aldersoetsten naem in onsen mondt te leggen. Boven dien 3) moeten wy met soodanige roepingen en noodigingen begaeft zijnde, weten dat wy daer in stof ghenoegh hebben om verhoort te worden: want onse gebeden en steunen niet op eenige van onse verdiensten, maer hare gantsche weerdigheyt en hope van te sullen verkrijghen, is ghegrondt op Godts beloften, en aen deselve verknocht: soo datse gheen ander steunsel van noode en hebben, en niet en behoeven om hoogh' herrewaerts of gintswaerts om | (p. 351.) te sien. Wy moeten derhalven in onse herten voor vast en seker houden, ofschoon wy niet uyt en steken door soo een groote heyligheydt als die gheweest is die in de heylige Vaderen, Propheten en Apostelen ghepresen wordt, dat wy nochtans hare mede-ghesellen in het selve recht zijn, dewijl wy, soo wy maer op Godts woordt steunen, een gemeen gebodt om te bidden, en een ghemeen geloove met haer hebben. Want als Godt (gelijck voor henen gesien is) betuyght dat hy eenen yeghelicken ghenadigh zijn en verhooren sal, soo geeft hy allen oock d'alder-elendighste goede hoop datse verkrijgen sullen 't gheen sy versoecken. En daerom moeten d'alghemeene spreucken bemerckt worden, door dewelcke niemandt (gelijck men gemeynlick seght) van den eersten tot den laetsten en wort uytgesloten: laet'er alleenlick oprechtigheydt des herten, mishaghen onses selfs, ootmoedigheyt en geloove zijn: dat onse geveynstheyt Godes Naem door een bedrieghlick' aenroepingh niet en ontheylige: soo en sal de

Psalm 145. 18.

't En hindert oock niet, al ist dat wy soo groote heyligheydt niet en hebben als in den anderen uytnemende dienaren Gods gepresen wort, als wy maer van ydel vertrouwen ontledigt zijnde met een oprecht gemoedt tot Gods barmhertigheyt den toevlucht nemen.

1) maken. 2) wiens. 3) desen.

goede Vader niet verstooten die ghene die hy niet alleen vermaendt tot hem te komen, maer oock door alle moghelicke middelen daer toe verweckt. Hier uyt komt die wijse van bidden die David gebruyckt en van my onlanghs is aengehaelt: Siet Heere ghy hebt uwen dienstknecht belooft: daerom neemt uwen dienstknecht heden eenen moedt, en vindt sijn herte bewoghen om te bidden voor u. Nu dan Heere Godt, ghy zijt Godt, en uwe woorden sullen vervult worden. Ghy hebt uwen dienstknecht ghesproken van dese weldaden. Begint derhalven en doet het. Gelijck hy oock elders aldus bidt: Doet uwen knecht na u woordt. So dickwils als oock alle d'Israëliten te ghelijck haer selven met d'overdenckingh des verbondts verstercken, so gevense genoegh te kennen datmen niet vreesachtigh en moet bidden, dewijl Godt sulcks also gebiedt en voorschrijft. En hier in hebbense d'exempelen harer Vaderen nae ghevolght, bysonderlick 't exempel Jacobs, dewelcke beleden hebbende dat hy so veler barmhertigheden als hy uyt Godts handt ontfanghen hadde, te geringh en t'onweerdigh was, nochtans seght dat hy moedt krijght om noch grooter weldaden t'eyschen, om dat hem Godt sulcks belooft hadde. Met hoedanighe voorwendsels 1) en deck-mantels d'ongheloovige dit souden mogen verschoonen, te weten, dats' in den tijdt des noodts tot Godt haren toevlucht niet en nemen, hem niet en soecken, en sijn hulp niet en versoecken, so blijft nochtans seker dats' hem van sijn' behoorlick' eer berooven niet anders dan ofs' haer selven nieuwe goden en afgoden maeckten: want in deser voegen loochenen se 2) dat Godt hun is d'Autheur en Gever alles goedts. Daer en tegen en isser niets krachtiger om de Godtsalige van alle twijffelmoedigheyt en beswaringh te verlossen, dan datse sich wapenen met dese belofte, datse door geen dingh en behooren verhindert te worden van bidden, dewijl sy daer in nae komen 't ghebodt Godts, dewelcke verklaert dat hem geen dingh aengenamer en is dan ghehoorsaemheyt. Hier uyt wordt wederom klaerder 't gheen ick te voren geseydt hebbe, dat d'onvertsaeghde couragie en moedt om te bidden seer wel gepaert gaet 3) met vrees' en eerbiedigheydt, en bekommernis, en dat het niet ongerijmt en zy dat de Heere oprechtet die gene die neder gheslaghen zijn. In deser voegen komen die wijsen van spreken met malkanderen schoon over een, die nochtans schijnen te strijden

2. Sam. 7. 27.

Psalm 119. 76.

Genes. 32. 10.

Daer en teghen zijn afgoden-dienaers alle die ghene die Godt in haren dringenden noodt niet aen en roepen.

Ten laetsten, dat vrees' en vertrouwen in d'oprechte aenroepingh te samen gaen, en dat dese manieren van spreken wel over een komen, te weten, dat de Godtvruchtige hare ghebeden voor Godt neder leggen en verheffen.

1) pretexsten. 2) versakense. 3) slaeght.

Ierem. 42. 9. Dan. 9. 18. Ierem. 42. 2. Jeremia en Daniel seggen dats' hare ghebeden neder leggen voor Godt. Jeremia seght in een ander plaets: Onse ghebedt kome voor het aenschijn Godts, op dat hy sijn over-ghebleven volck genadigh zy. Wederom wordt van de gheloovighe dickwils gheseydt, 2. Reg. 19. 4. dats' haer ghebedt verheffen. Soo spreeckt Hizkia als hy den Propheet versoeckt dat hy Psalm 141. 2. voor het volck sal bidden. David begeert oock dat sijn ghebedt zal op-klimmen ghelijck een brandt-offer. Want al hoewel de gheloovighe van Godes Vaderlicke liefde t'haerwaerts versekert zijnde, haer selven blymoedelick begeven in sijne getrouwigheyt, en sich niet en ontsien sijn hulp die hy van selfs belooft, te versoecken: soo en wordense nochtans door een roeckeloose sorgloosheydt, als alle schaemt wech gheworpen hebbende, niet hooghmoedig en verheven, maer sy klimmen langs de trappen der beloften also opwaerts, datse niet te min in de vernederingh haers selfs ootmoedig blijven in hare gebeden.

Tegen-werping, genomen uyt sommighe exempelen. De gebeden van sommighe hebben hare vrucht bekomen, al hoewel die niet en waren gheregeleert na 't voorschrift des Godelicken Woorts.

15. Hier teghen worden verscheyden questien voort gebracht: Want de Schriftuyr verhaelt dat Godt sommighe ghebeden verhoort heeft, die nochtans uyt gheen gherust of welghesteldt ghemoedt en waren voort ghekomen. Jotham hadde wel rechtveerdighe reden om de inwoonders van Sichem te vervloecken, en sulck een straffe te wenschen als Iudic. 9. 20. haer namaels over quam: maar dewijl hy nochtans door hittigheydt des toorns en der wraeck-gierigheydt ontstoken zijnde, sulcks begeerde: soo schijnt Godt door het inwillighen van sulcken vloeck, d'ongeregelde beweginghen des herten te prijsen en toe te staen. Door sulcken vyerigheydt wiert oock Iudic. 16. 28. Simson wech geruckt doe hy seyde: Heere sterckt my dat ick mach wrake doen over d'Onbesnedene. Want al hoewel daer onder eenigen goeden yver vermenght was, soo heeft nochtans de hittighe en oversulcks quade begeerlickheydt der wraeck in hem d'overhandt ghenomen, en Godt heeft hem sijn begeert' ingewillight. Waer uyt men, soo 't schijnt, soude moghen besluyten, dat de gebeden, hoewel die niet en worden ghedaen nae 't voorschrift van Godes Woort, niet te 1. Antwoort. min hare gewenschte vrucht bekomen. Ick antwoorde voor eerst dat een eeuwige wet of reghel door eenige bysonder' exempelen niet en wort te niet gemaeckt: ten anderen 2. Antwoort. dat sommighe weynighe menschen somtijdts eenighe bysondere bewegingen van Godt ontfangen hebben, soo dat het met haer een ander gheval was 1), als met den gemeenen man. Want men moet letten op d'antwoorde van Christus, daer med' hy seyde, doe de Discipelen 't exempel van Elia onvoorsichtelick wilden nae volghen: Datse niet en wisten Lucas 9. 55. door wat Gheest sy ghedreven wierden. Daer 3. Antwoort. beneffens moetmen oock verder gaen en weten, dat de gebeden en begeerten die Godt verhoort, niet altijdt en behagen: maer dat hy (voor soo veel het dient tot een spieghel van andere, dat door klaer bewijs en betoogh openbaer worde 't gheen de Schriftuyr leert, te weten, dat hy d' elendige te hulp komt, en het suchten verhoort van die gene die ten onrechte verdruckt zijnde, sijn bystand versoecken) daerom sijn' oordeelen uytvoert als de klachten der hulpeloosen tot hem op-klimmen, al hoewel se niet weerdigh en zijn 't alderminste te verkrijgen. Want heeft hy niet menighmael betuyght dat hy de wreetheyt, roovery, overlast, moetwill' en andere schelm-stucken der godtloosen straffende, hare stoutigheydt en raserny bedwingende, mitsgaders hare tyrannische macht uytroeijende, hul | pe doet den ghenen die ten onrechte verdruckt zijn, dewelcke nochtans eenen onbekenden Godt aenroepende, met haer bidden niet anders en deden dan de lucht slaen? (p. 352.) Een eenige Psalm (CVII) leert ons klaerlick, dat de gebeden die door 't geloove tot den Hemel niet in en dringen, nochtans niet sonder kracht en vrucht en zijn. Want die Psalm Psalm. 107. brenght by een de ghebeden die de noodt door het natuyrlick gevoel soo wel den ongeloovighen als den Godtsalighen af perst: en sy bewijst door d'uytkomst dat Godt nochtans deselve genadelick ontfanght. Doet Godt dat om door sulcke sijne goedtwilligheydt te betuygen dat die gebeden hem aengenaem zijn? Jae hy doet het veel meer om sijne barmhertigheyt te vergrooten of te verklaren door dese gelegentheyt of omstandigheyt, dat selfs den ongeloovigen hare begeerten niet geweygert en worden: daer beneffens oock om sijn' oprechte dienaers des te meer tot het bidden op te wecken, wanneerse sien dat het huylen der onheylighen somtijdts sijn profyt en nuttigheydt heeft. Evenwel en hebben de gheloovighe geen reden datse van de Wet, haer van Godt opgheleydt, souden afwijcken, of den ongeloovigen benijden als of die veel gewonnen hadden, wanneerse verkreghen hebben 't gheen sy beheerden. Op dese wijse hebben wy geseydt dat Godt bewogen is gheweest door de gheveynsde boetveerdigheydt Achabs, op dat hy door dit proefstuck soude bewijsen hoe ghereet hy zy om 1. Reg. 21. 29. sijn uytverkorene te verhooren, wanneer se met ware bekeeringh komen om hem te ver-

Hoewel soodanighe exempelen ons tot navolging niet en zijn voor-gestelt, so ontstaet ons nochtans daer uyt seer groote vrucht te weten, een aenroepingh spruytende uyt het geloof, vyerigheydt om te bidden, verhooringh, danckbaerheyt, &c.

1) bescheydt hadde.

Psalm 106. 43. soenen. Daerom beklaeght hy sich in den Psalm over de Joden, datse sijne bereyde gewilligheyt om haer te verhooren bevonden hebbende, weynigh tijts daer nae tot haers herten halstarrigheyt weder ghekeert zijn. 't Welck ook klaerlick blijckt uyt de History der Rechteren: te weten, dat sy soo dickwils alsse tot den Heere schreyden, al waren hare tranen schoon valsch en bedrieglick, nochtans uyt de handen harer vyanden zijn verlost geworden. Gelijck dan Godt sijn Sonne laet op gaen sonder onderscheydt over de goede en quade: alsoo en veracht hy oock niet het schreijen der ghener die een rechtveerdigh' oorsaeck daer toe hebben, en welckers swarigheden dienen gheholpen en ghereddet te zijn. Ondertusschen verhoort hy haer soo weynigh ter saligheyt, als de verachters sijner goedheydt, die hy tijtlick voedtsel verleent. De questy van Abraham en Samuel schijnt meer swarigheyts in sich te hebben: dewijl Abraham voor de Sodomiten badt sonder daer van eenigh bevel of gebodt Godes te hebben: en Samuel voor Saul ghebeden heeft oock tegen Godts uytgedruckt verbodt. Eenerley bescheydt heeft'et met Jeremia, dewelcke badt dat de Stadt Jerusalem niet en mochte verwoest worden. Want al hoewel sy niet en wierden verhoort, soo schijnt het nochtans hardt om 1) haer deswege 2) van 't gheloof te berooven. Maer dees' antwoort sal, gelijck ick hoop, den zedigen en goedt-aerdigen Lesers genoegh doen: datse steunende op d'algemeene beginselen en leeringhen, door dewelcke Godt gebiedt oock den onweerdigen, barmhertigheyt te bewijsen, niet t'eenemaal sonder geloove geweest zijn, hoewelse, ten aensien van dese particuliere daedt in haer ghevoel zijn bedrogen. Augustinus spreeckt erghens seer wijslick, seggende: Hoe bidden de Heylighe met en door den gheloove, wanneerse van Godt wat anders bidden dan hy besloten heeft? te weten, om datse bidden na sijnen wille, niet na die verborgen' en onveranderlicke, maer na die wille die hy hun self in geeft, om hun te verhooren op een andere wijse, ghelijck hy sulcks door sijne voorsichtigheyt onderscheydet. 't Is wel en recht gesproken: want hy beleydt en tempert nae sijnen onbegrijpelicken raedt d'uytkomsten der saken alsoo, dat de ghebeden der Heylighen niet vruchteloos en zijn, al hoewel deselve te gelijck met gheloof en dwalingh zijn vermenght. Dit moet nochtans soo weynigh dienen tot navolging als het dient tot verschoo-

2. Teghenwerpingh. De ghebeden van sommige Godvruchtighe en hebben hare verhooringh niet gehadt. Genes. 18. 23. 1. Sam. 15. 11. Ierem. 32. 16.

Antwoordt, bevestight door een heerlicke spreuck van Augustinus. Lib. 22. de Civit. Dei, cap. 2.

1) doen. 2) [ ].

ningh der voorseyder Heylighen: dewelcke nae mijn ghevoelen en bekentenis hier in de maet te buyten ghegaen zijn. Derhalven waer geen sekere beloft' is, daer moet Godt met een by-gevoeghde condity gebeden en versocht worden. Hier toe dienen de woorden van David: Ontwaeckt Heere tot het oordeel 't welck ghy gheboden hebt: want hy gheeft hier mede te kennen dat hy een bysondere toeseggingh hadd' om die tijdelicke weldaedt te versoecken.

Reghel om recht te bidden.

Psalm 7. 7.

16. Dit moet oock wel opghemerckt 1) worden, dat die dinghen die ick aengaende de vier wetten of regelen om wel te bidden voort gebracht hebbe, door de hooghste strengigheyt alsoo niet en worden afgevordert, dat Godt die ghebeden verstooten soude in dewelck' hy geen volmaeckt geloof of boetveerdigheyt en vindt, met eenen vierigen yver en wel gheschickte begeerten te samen ghevoeght. Wy hebben gheseydt, al hoewel het ghebedt zy een ghemeensame t'samen-sprekingh der Godtvruchtigen met Godt, datmen nochtans eerbiedigheydt en zedigheydt houden en bewaren moet, op dat wy niet aen 2) allerley begeerten den toom los en laten, en oock niet meer en begeeren dan Godt toelaet. Daer beneffens, dat wy onse herten opwaerts moeten verheffen om Godts Majesteyt reyn en suyverlick te eeren, op dat die by ons in geen kleyn-achting en kome. Dit en heeft niemandt ooyt gedaen met sulcken oprechtigheydt als wel betaemlick was. Want (op dat ick niet en spreke van den gemeenen man) hoe veel klachten van David zijnder die nae onmatigheydt smaken! niet dat hy met voordacht, of sich over Godt beklaghen, of sijn' oordeelen tegenspreken wil: maer om dat hy door swackheyt beswijckende, gheen anderen beteren troost en vindt dan dat hy sijne smerten en droefheden in des Heeren schoot henen wech werpe. Jae ons stamelen wort oock van Godt verdragen, en onse onwetenheydt vergeven, soo dickwils als ons yets onvoorsichtelick ontvalt: ghelijck wy voorwaer sonder dese goedertierenheydt Godts geen vrymoedigheyt en souden hebben om te bidden. Voorts hoewel Davids voornemen was hem-selven geheel en al Godts goetduncken t'onderwerpen, hoewel hy oock badt met geen minder lijdtsaemheydt als verlangen om te verkrijgen: soo rijsen nochtans en borrelen somtijdts in hem op eenigh' ongeregelde en onrustige bewegingen, die van den eersten regel die wy gestelt hebben wijt verscheyden zijn. Voornemelick mach men uyt

Dat die vier regelen om wel te bidden soo strengh niet en worden afghevordert, dat Godt die gebeden soude verstooten die een weynigh daer teghen aenloopen, sulcks wordt bewesen door exempelen.

1. Van David.

Een exempel uyt den eersten regel des ghebedts, waer van gesproken is in de 4. facty.

1) waer-ghenomen. 2) [ ].

het slot van den XXXIX. Psalm bemercken, door hoe groote heftigheyt der droefheyt die Heylige Man wech geruckt zy geweest, so dat hy geen maet en konde houden. Wendt u, segt hy, van my af, dat ick my verquicke, eer dat ick henen gae, ende ick niet [*meer*] en zy. Ghy soudt seggen dat hy als een vertwijffelt mensch niet anders en begeert dan dat Godt sijn handt en macht in houde, op dat hy in sijn ongheval 1) mochte verrotten. Niet dat hy met een aendachtigh ghemoedt tot die onmatigheydt vervalt, of (ghelijck de verworpene | plegen) wil dat Godt van hem wijcke: maer hy klaeght alleenlick dat Godts gramschap voor hem onverdraghelick is. In soodanighe versoeckinghen ontvallen den Heylighen oock dickwils eenighe begeerten die nae den reghel van Godts Woordt niet wel ghenoegh en zijn ghefatsoeneert, en in dewelcke sy niet genoeghsaem en overlegghen wat recht en oorbaerlick zy. Alle de ghebeden die met dese gebreken bevleckt zijn, verdienen wel verstooten te worden. Niet te min soo maer de Heylighe daer over suchten, sich selfs bestraffen, en terstondt haer selven beter bedencken, soo siet Godt sulcke feylen over 't hoofd. Also vergrijpense sich oock tegen de tweede Wet: want sy hebben menighmael tegen hare slapheyt te worstelen, en haer armoed' en elendigheydt en prickelt hun niet dapper genoegh om ernstelick te bidden. 't Gebeurt oock dickwils dat haren geest beswijckt en by nae verdwijnt. Soo is dan oock in desen deele verghevinghe noodigh, op dat de flaeuwe of onvolmaeckte, of ghebrokene en dwalende ghebeden niet verworpen en worden. De Heere heeft met de natuyr in de herten der menschen dit beginsel in-geplant, te weten, dat de ghebeden niet oprecht en zijn 't en zy dat de herten opwaerts verheven worden. Hier uyt heeft de ceremony van d'op-heffinge der handen haren oorsprongh, ghelijck wy voor henen gheseydt hebben, dewelcke tot alle tijden en by alle volckeren gemeen geweest is, gelijck deselve noch ter tijdt gebruyckt wordt. Maer wie isser doch, dewelcke, terwijl hy sijn handen opheft, sich niet bewust en is van traegheydt, om dat sijn hert op der aerden neder zijght? Wat belanght het bidden om de verghevinghe der sonden, al hoewel datter onder de gheloovighe niet een en is die dit hooft-stuck voor by gaet, soo ghevoelen nochtans die gene die waerlicks in de ghebeden geoeffent zijn, datse naeuwlicks het tiende deel by brenghen van die offerhande van dewelcke David spreeckt: De offerhanden Godts zijn een ghebroken geest: een ghebroken en verslaghen herte en sult ghy, O Godt, niet verachten. Aldus hebbens' altijt een dubbele vergeving te versoecken, eerstelick, om datse sich van vele sonden bewust zijn, door 't ghevoel waervan 1) sy nochtans alsoo niet geraeckt en worden datse haer selven soo seer als 't behoort, daer over mishagen: ten anderen, om dat haer ghegeven is in de boetveerdigheyt en vreese Godts te vorderen, soo is 't datse van weghen hare struyckelinghen en traegheydt door een rechtveerdige droefheydt ter neder gheslaghen zijnde, de wraeck des Rechters afbidden, en sijn barmhertigheyt versoecken. Boven alle dingh worden de gebeden geschonden door de swackheydt des geloofs, of door d'onvolmaecktheyt der geloovigen, waer 't dat de goedertierenheyt Godts de behulpige handt niet toe en reyckte: maer 't en is geen wonder dat dit ghebreck van Godt vergeven wordt, nadien hy self de sijne dickwils door soo scherpe beproevingen oeffent, als of hy met opset haer gheloof uytblusschen wilde. Dit is d'alder-swaerste versoecking als de geloovige gedwongen worden uyt te roepen: Hoe langhe sult ghy toornig zijn over 't gebedt uwes dienstknechts? als of de gebeden selfs den Heere verbitterden. Also was oock Jeremia, doe hy seyde: God heeft mijn gebedt van hem verstoken, sonder twijffel door een geweldighe ontsteltenis verslaghen. Ontallicke exempelen van dien slach komen ons in de Schriftuyr voor, uyt dewelcke openbaer is dat het gheloove der Heyligen dickwils met twijffelinghen vermenght en gequelt is gheweest, soo datse in het ghelooven en hopen nochtans eenighe ongheloovigheydt hebben laten blijcken. Maer dewijle sy soo verre niet en gheraken als wel te wenschen staet, soo moetense des te meer trachten om de ghebreken te verbeteren, en alle daghe naerder te komen tot den volmaeckten reghel des ghebedts, en ondertusschen gevoelen in hoe grooten diepte van ellende 2) sy versoncken zijn, gemerckt sy selfs in 't soecken van remedien en hulpmiddelen haer selven nieuwe sieckten op den hals halen. Want daer en is niet één gebedt dat Godt met recht niet en soude verstooten, indien hy de smetten daer mede alle de ghebeden besprenght zijn, niet over 't hooft en sage. Dit en verhale ick daerom niet, op dat de geloovige in eenigh dingh haer selven sorghlooslick verschoonen en toegeven souden: maer op datse sich selfs strenghelick

Psalm 39. 14.
(p. 353.)
Een exempel uyt den tweedē reghel waer van secty. 6.
Een exempel uyt den derden regel waer van in de 8. secty.
Psalm 51. 19.
Een exempel uyt den vierden regel waer van sect. 11.
Psalm 80. 5.
Klaeghl. 3. 8.
2. Van Ieremia.
3. Van veel Godvruchtige.
Het slot of de somma van dese secty.

1) quaden.

1) van dewelcke. 2) der quaden.

bestraffende, met vlijt souden arbeyden om dese beletselen te boven te komen: en al hoewel de Duyvel alle weghen soeckt toe te stoppen, op dat hy haer van het bidden weeren en af houden mochte, datse niet te min souden doorbreken, met een seker vertrouwen, ofschoon se niet en zijn gereddet uyt alle verhinderinghen, dat nochtans haer poogen Gode behaeght, en hare ghebeden hem aengenaem zijn, soose maer daer nae streven en trachten daer toe sy niet terstondt en geraken.

IIII. Door wien God moet worden aengeroepen, ofte wie onsen Middelaer is by den hemelschen Vader: te weten, Jesus Christus, de wel-geliefde Soon. 1. Tim. 2. 5.

17. En nadien gheen mensch weerdigh is hem-selven voor Godt te stellen, en voor sijn aengesicht te verschijnen: so heeft onse Hemelsche Vader selfs om ons te ghelijck van alle schaemte en vreese (dewelcke ons allen den moedt benemen en doen sincken moesten) te verlossen, ons sijnen Soon Jesus Christus onsen Heere gheschoncken, op dat die by hem onse Voorspreker en Middelaer soude zijn, en wy door sijn gheleyde tot hem vrymoedelick toe treden souden. Vertrouwende dat ons van wegen sulcken Voorbidder niet met allen van 't gheen wy in sijnen Naem sullen begeeren, en sal geweygert worden: gelijck hem geen dingh van den Vader en kan worden ontseyt. En hier toe moet alles wat wy voor desen van't gheloove geleert hebben, gheheel en al ghericht en betrocken worden: Want gelijck als Christus de Middelaer ons door de belofte wort aengepresen, alsoo oock, 't en zy de hope van te sullen verkrijgen, op hem gegrondet zy, soo berooft sy haer selven van de weldaedt en vrucht des ghebedts. Want soo haest als ons de verschrickelicke Majesteyt Godts in den sin komt, soo moeten wy nootsakelick vertsaeght en beangst, en door de kennisse van onse eygen onweerdigheydt verre wech ghedreven worden, tot dat Christus in 't midden tusschen beyden komt, en den throon der vreeselicker heerlickheydt, in den throon der genade verandert: gelijck oock d'Apostel leert: Op dat wy met alle vertrouwen en vrymoedigheydt souden durven toe gaen om barmhertigheyt te verkrijgen, en genade te vinden in den bequamen tijdt der hulpe. Ende ghelijck als'er een ghebodt geset is, datmen Godt moet aenroepen, gelijck als'er oock een belofte is gegheven, dat die verhoort sullen worden die hem aenroepen: alsoo wordt ons oock in't bysonder bevolen hem in Christus Naem aen te roepen, en een beloft voorghesteldt, dat wy verkrijghen sullen al 't gheen wy in sijnen Naem sullen bidden en versoecken. Tot noch toe, segt hy, en hebt ghy niet gebeden in mijnen Name: bidt, ende ghy sult ontfanghen, op dat uwe blijdtschap vervult zy. | Te dien dage sult ghy in mijnen Naem bidden: en al wat ghy bidden sult, dat sal ick doen, op dat de Vader in den Soon verheerlickt worde. Hier uyt is sonder eenigh tegen-spreken klaer en blijckelick dat die ghene die Godt in een ander naem, dan in den Naem van Christus, aenroepen, sijne bevelen hartneckelick overtreden, en sijnen wille verachten: en oock gheen beloft en hebben datse yets sullen verkrijghen. Want, gelijck Paulus seght: Alle de beloften Godts zijn in Christus Jae en Amen, dat is, sy worden in hem bevestight en vervult.

1. Ioan. 2. 1. — Reden, ghenomen uyt de bemercking der Goddelicker Majesteyt. — Hebr. 4. 16. — Item, van Godts ghebodt en beloftenis. — Ioan. 16. 24. — (p. 354.) — Ioan. 14. 13. — Daerom en mach niemant Godt aenroepen dan alleen in Christus naem. — 2. Cor. 1. 20.

Al hoewel alle de gheloovige, van 't begin aen, door desen alleen verhoort zijn, nochtans heeft dese ghenade voornemelick plaets in dien tijdt die gevolght is na de Hemelvaert van Christus. Ioan. 16. 26.

18. De gheleghentheydt des tijdts in de welcke Christus sijne Discipelen ghebiedt tot sijne voorbidding den toevlucht te nemen, moet oock neerstelick aengemerckt worden, te weten, nae dat hy ten Hemel soude opghevaren zijn. In die uyre, seght hy, sult ghy bidden in mijnen Naem. Het is oock seker dat alle die ghene, die van den beginne der werelt aen ghebeden hebben, niet en zijn verhoort geweest, dan om des Middelaers wille. Daerom hadde Godt in de Wet verordineert dat de Priester alleen ingaende in het Heylighe, de twaelf namen der stammen Israëls, en soo veel kostelicke steenen op sijn borst dragen soude: Maer dat het volck in den Voor-hof soude van verre staen, en van daer hare ghebeden te samen voeghen met de ghebeden des Priesters. Jae hier toe diende oock d'offerhande om de ghebeden bondigh en vast te maken. So heeft dan die schaduw-achtige Ceremony der Wet geleert, dat wy alle te samen van Godts aengesicht geweert worden, en oversulcks een Middelaer noodigh 1) hebben, die van onsen't weghen voor hem verschijne, en ons op sijn schouderen draghe, en aen sijn borst ghebonden houde, op dat wy in sijn Persoon mochten worden verhoort: Dat daer beneffens de ghebeden door de besprenginge des bloedts gereynight worden, dewelcke andersins, ghelijck gheseydt is, nimmermeer vry en zijn van onreynigheydt. En wy sien dat de Heylighe, wanneerse begeerden yets met bidden te verkrijgen, haer hoop op d'offerhanden gegrondt hebben: om datse wisten dat de selvighe tot bevestigingh van alle gebeden verordineert waren. De Heere, seyde David, ghedencke aller uwer spijs-offeren, ende make u brandtoffer tot assche. Hier uyt verstaen wy dat Godt van den 2) aenbeginne door de voorbiddinghe van Christus versoent is gheweest, om de begeerten der Godtvruchtighen gena-

Exod. 28. 9, 10, 11, 12. — Psalm 20. 4.

---

1) van doen. 2) [ ].

De reden, waerom. delick op te nemen. Waerom bestemt dan Christus een nieuwe uyre in dewelcke sijne Discipelen in sijnen Naem sullen beginnen te bidden: Waerom anders dan om dat dese genade, ghelijck die huyden ten daghe klaerder en heerlicker is, alsoo oock te meer gunst en aenghenaemheydt by ons verdient te vinden? En in desen selven sin hadde hy een weynigh te voren gheseydt: Tot noch toe en hebt ghy niet gebeden in mijnen Name: bidt, &c. Niet als ofse van het ampt des Middelaers gantsch geen kennis en hadden gehadt (want alle de Joden waren in d'eerste beginselen sijner kennis onderwesen) maer om datse tot noch toe niet onderscheydelick en hadden gheweten, dat Christus door sijn opvaert ten Hemel een sekerder en klaerder Patroon en Voorspraeck van sijn Kercke soude wesen dan hy te voren was. Op dat hy derhalven hare droefheydt van weghen sijn aenstaenden afwesen met een sonderlinghe vrucht versoeten soude, soo neemt hy 1) het ampt van een Voorspreker, en hy leerdt datse tot noch toe dese uytnemende 2) weldaedt ontbeert hebben, 't gebruyck en genot van dewelck haer ghegheven sal worden, wanneerse op sijn voorspraeck vertrouwende, met meerder vrymoedigheydt Godt sullen aenroepen. Ghelijck de Apostel segt dat ons eenen nieuwen wegh door sijn bloedt toebereydt en geheylight is. Daerom is onse boosheydt te min te verschoonen, indien wy sulcken onweerdeerlicken weldaedt, die voor ons eygentlick verordineert en bestemt is, niet met beyden armen (gelijck men seydt) en omhelsen.

Ioan. 16. 24.

Hebr. 10. 20.

De toorn Godts blijft op dien die Christus den eenigen Middelaer verlaten.

19. Voorts, dewijl hy den eenigen wegh, en alleen den toegangh is door dewelcke ons ghegeven wordt tot Godt in te gaen: soo is 't seker dat voor den ghenen die van desen wegh afdwalen, en desen toegangh verlaten, gheen wegh noch toegang tot Godt meer overigh is. Die en vinden voor sijnen throon niet anders dan toorn, verdoemenis, en verschrickingh. In somma, dewijl de Vader desen ons tot een Hooft en Leydtsman geteeckent en ghemerckt heeft, soo wie van hem eenighsins af wijcken of ter zijden af slaen, die poogen soo veel als in hen is, dit merck dat Godt in-gedruckt heeft, uyt te wisschen en te vervalschen. Aldus wort Christus gestelt tot een eenigh Middelaer, op dat ons door sijn voorbiddingh de Vader ghenadigh en versoenlick ghemaeckt worde. Hoewel ondertusschen oock den Heylighen hare voorbiddingen ghelaten worden, waer door sy onderlingh onder malkanderen d' eene des anders welvaren en saligheyt Gode recommandeeren en bevelen: van dewelcke de Apostel gewach maeckt: doch soodanigh een 1) voorbiddinghe, die aen die eenighe voorbiddinghe van Christus hanght: soo verre is het daer af datse van de selvighe yetwes verminderen soude. Want gelijck als sulcke voorbiddinghe 2) uyt de ghesintheydt der liefde voort komt, daer mede wy malkanderen, als leden eens lichaems, over en we'er 3) omhelsen: also wordense oock tot d'eenigheyt des Hoofts ghebracht en betrocken. Dewijl dan die voorbiddinghen oock in den Naem van Christus ghedaen worden, wat ghevense doch anders te kennen dan dat niemandt door eenighe ghebeden in 't minste en kan gheholpen worden, 't en zy dat Christus de Voorspraeck zy? En gelijk Christus door sijn voorbiddingh niet en verhindert dat wy in de Kercke malkanderen onderlinghe met de ghebeden te hulpe komen: alsoo moet oock vast en seker blijven, dat alle de voorbiddinghen van de gantsche Kerck op 4) die eenighe voorbidding moeten gericht en beleyt worden. Jae wy moeten daerom voornemelick ons selven wachten voor ondanckbaerheydt jeghens Christus, om dat Godt onse onweerdigheydt verghevende, niet alleen toe laet dat een yeder voor sich-selven bidde, maer oock dat wy d' een des anders voorbidders zijn. Want wat voor een hooveerdighheydt ware dit, wanneer Godt ons stelt tot voorsprake van sijne Kercke, ons, segg' ick, die met recht verdienen verstooten te worden, oock als een yeder van ons bidt voor sich selven in 't bysonder, dat wy dese mildtdadigheydt souden misbruycken om Christus eere te verduysteren.

1. Tim. 2. 1.

Nochtans en wort hier door dat onderlingh voorbidden der Heylighen op deser aerdē niet uytgesloten.

V. Weder-legingh van de dwalingen die Christus voorbiddingh verduysteren.

1. Christus is de Middelaer der verlossing: maer de Heylighe zijn Middelaers der voorbiddingh.

(p. 355.)

20. Het rabbelen en stamelen der Sophisten, dat Christus zy de Middelaer der verlossing, en dat de geloovige zijn de Middelaers der voorbiddingh, en is niet anders dan een loutere beuselpraet 5). Even eens als of Christus een tijdtlicke en voor-by gaende bemiddelingh bedient hebbende, d'eeuwighe en onverganckelicke sijnen dienstknechten over-ghegeven hadde. Sij | handelen met hem quansuys genadelick, datse hem niet meer als soo een kleyn deelken van sijn eere afkorten. Maer veel anders leerdt de Schriftuyr, met welckers eenvoudigheyt, sonder op soodanige bedriegers acht te nemen, een Godtvruchtigh mensch sich behoort te laten vergenoegen. Want als Joannes seght: Indien yemant gesondight heeft, wy hebben eenen Voorsprake by den Vader, namelick, Jesus Christus, gheeft hy daer mede te ken-

1. Ioan. 2. 1.

1) treckt hy sich selven aen. 2) keurlicke.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) (over). 4) tot. 5) beuselmarckt.

Antwoort, bevestigt door de seer klare autoriteyt der Schriftuyr, en door 't getuygnis van Augustinus.

Rom. 8. 34.

nen dat hy ons [*alleen*] 1) in voortijden een voorspraeck gheweest is? En schrijft hy hem niet veel meer toe een eeuwighe voorbiddingh? Wat sullen wy segghen van Paulus, dewelcke beweert dat hy sittende ter rechter-handt des Vaders, oock voor ons bidt? En als hy hem elders noemt den eenigen

1. Tim. 2. 5.

Middelaer Godts ende der menschen, heeft hy sijn oogh' niet op de ghebeden, daer van hy korts te voren ghesproken hadde? Want als hy hadde geseyt dat men bidden moet voor alle menschen, soo voeght hy tot versterckingh van sijne woorden terstondt daer by, datter een Godt is van allen en een Middelaer. Augustinus en leydt oock dit segghen 2) niet anders uyt, wanneer hy aldus spreeckt: De Christenen bevelen malkanderen Gode door hare ghebeden. Doch die ghene voor den welcken niemandt en bidt, maer die self bidt voor allen, die is de eenige en ware Middelaer. De Apostel Paulus, al hoewel hy een voornaem lidtmaet onder het Hooft was, dewijl hy nochtans was een lidtmaet van het Lichaem van Christus, en wel wist dat de grootste en waerachtigste Priester der Kercke, niet door een figuer in het binnenste van den voorhangh tot het Heylige der Heyligen: maer door een uytgedruckte en vaste waerheydt in het binnenste des Hemels, niet tot die voor-gebeelde, maer tot de eeuwighe heyligheydt in ghegaen is, soo beveelt hy oock self hem-selven den gebeden der geloovigen.

Lib. 2. contra Parmenian. cap. 8.

Rom. 15. 30. Ephes. 6. 19. Coloss. 4. 3. 1. Cor. 12. 25.

Hy en maeckt oock hem-selven niet tot een Middelaer tusschen Godt en den Volcke: maer hy versoeckt dat alle de Leden van Christus Lichaem voor malkanderen sullen bidden: dewijl de Leden voor malkanderen sorghe dragen, en alle te samen mede lijden, wanneer een van haer in lijden is. En aldus moeten d'onderlinghe ghebeden die alle de Leden, als noch op deser aerden lijdende en strijdende, voor malkanderen doen, opklimmen tot haer Hooft dat in den Hemel voor ghegaen is, in het welcke is de versoeninge voor onse sonden. Want ware Paulus een Middelaer, soo souden voorwaer d'andere Apostelen oock Middelaers zijn: en alsoo soudender veel Middelaers wesen: de reden van Paulus self en soude oock niet bestaen, met dewelcke

1. Tim. 2. 5. Ephes. 4. 3.

hy gheseydt hadde: Daer is een Godt, en een Middelaer Godts en der menschen, de mensch Christus, in wien wy oock een zijn, is't dat wy d'eenigheydt des gheloofs houden door den bandt des vredes. Desghelijcks in

In Psalm 94.

een andere plaets: Maer is 't dat ghy den Priester soeckt, hy is boven de Hemelen, al waer hy voor u bidt, die op der Aerden gestorven is voor u. Doch wy en droomen niet dat hy aen de knijen sijns Vaders uytghestreckt zijnde, voor ons ootmoedelick bidt: maer wy verstaen met den Apostel, dat hy voor Godts aenghesicht alsoo verschijnt, dat de kracht sijns doodts dient tot een eeuwige voorbiddinge voor ons: soo nochtans dat hy zijnde in-ghegaen in het Heylighe des Hemels, tot de voleyndinghe der werelt toe, de ghebeden des volcks het welck van verre in het voor-huys staen blijft, alleen tot Godt brenght.

Hoedanigh de voorbiddinghe van Christus zy.

21. Belanghende de Heylighe die nae den vleesche ghestorven zijnde, in Christus leven, indien wy 't daer voor houden datse Godt bidden, soo en laet ons niet droomen dat oock sylieden selfs eenen anderen wegh en toegangh hebben om hem aen te roepen, dan Christus, die alleen de wech is: of dat hare gebeden door eenen anderen naem Gode behaghelick zijn. Daerom dewijl de Schriftuyr ons van alle schepselen te rugge roept tot den eenigen Christus, dewijl oock de Hemelsche Vader alle dingh in Christus wederom versamelen wil, soo is het een al te groot' onverstandigheydt, ick late staen uytsinnigheyt, ons selven door d'afgestorven' Heylighen den toegangh tot Godt te willen bereyden, in sulcker voeghen dat wy van Christus souden worden afgeleyt, sonder den welcken sy selve gantsch geenen toegangh en hebben. En wie isser die loochenen kan dat dit eenighe eeuwen langh alsoo geschiedt en gedaen is, en oock noch huyden ten dage gedaen wort over al daer de Papistery d'overhandt heeft? Tot verkrijgingh van Godts gunst worden nu en dan de verdiensten van de doode Heylighe voor-geworpen: en gemeenlick wordt Christus ter zijde ghesteldt, en Godt ghebeden door de namen der selver. Ick bidd' u, is dit niet het ampt van die eenige voorbiddingh, die wy voor henen Christus alleen hebben toe-ghewesen, oversetten op de doode Heylighe? Daer beneffens wat voor een Engel of Geest heeft ooyt eenigen mensch een half woort geboodschapt van soodanigen voorbiddinge der dooden, als sy versinnen 1)? Want in de Schriftuyr en is niet met allen van sulcks. Wat reden is'er dan geweest om deselve te verdichten? Ghewisselick wanneer het menschelicke vernuft sich selfs in sulcker voeghen hulp-middelen opsoeckt, dewelck' ons door Godts woordt niet en worden toe-ghedient, soo gheeft het sijn misvertrouwen wel deghelijck te kennen. Is 't datmen sich beroept op de

Van de voorbiddinghe der Heyligen die in den Hemel met Christus leven.

Hoedanigh deselve versiert wort in't Pausdom.

Sy wort wederleydt, eerstelick van wegen hare ongeschicktheyt.

Ten tweeden, daer mede dat de Schriftuyr daer van gheen ghewach en maeckt.

1) [ ]. 2) dese spreuck.

1) versieren.

Ten derden, door beroeping op de conscienty der superstitieuse menschen.

conscienty van alle de gene die in de voorbiddinghe der Heyligen vermaeck scheppen, so sullen wy bevinden dat sulcks van niets anders van daen 1) en komt, dan uyt een vrees' en bangigheyt daer mede sy bevanghen zijn, even eens als of Christus tot dit werck niet genoeghsaem, of al te straf waer.

Ten vierden, door de Godtslasteringhen, daer mede sy de verborgentheden onser verlossingh, Godes goedertierenheydt, en Christus liefde en ampt overvallen.

Door dese bevreestheydt onteerense voor eerst Christus, en berooven hem van den tytel des eenigen Middelaers, welcke tytel, ghelijcks' hem tot een eygen en bysonder privilegy van den Vader ghegeven is, alsoo oock op een ander niet en mach overgeset worden. En met dit selvige verduysteren sy oock de heerlickheyt van sijne geboort', en verydelen sijn kruyce: eyndelick, al wat hy of gedaen of geleden heeft dat ontblooten en berooven sy van sijnen lof. Want dit alles streckt en dient hier toe, dat hy alleen de Middelaer zy en daer voor gehouden worde. Daer beneffens verwerpen sy de goedertierenheydt Godts, dewelck' hem-selven hen-lieden tot een Vader voorstelde. Want hy en is hun gheen Vader, 't en zy datse Christus bekennen voor haren Broeder. Het welck sy t'eenenmael loochenen 2), so 3) se niet en ghedencken dat hy met een broederlicke ghesindheydt (die soo sacht en teer is als eenigh dingh) tot haer genegen is. Daerom draeght ons de Schriftuyr Christus alleen en eenighlick voor, sy stuyrt 4) ons naar 5) Christus, en vestight ons op hem 6). Hy, seght Ambrosius, is onse mondt, daer mede wy den Vader aenspreken: hy is ons' ooghe, door dewelcke wy den Vader sien: hy is onse rechterhandt, waer door wy ons selven den Vader op-offeren. Sonder wiens tusschen-komen en voorspreken wy, en oock alle de Heylighe niet met allen met Godt en hebben te | verrichten. Indiense voorwenden dat de ghemeyne gebeden die sy in de Kercken doen, gheeyndight worden met desen aenhangh: Door Christus onsen Heere, soo en brengense niet anders voort dan een ydele 7) uytvlucht: overmidts de voorbiddinge van Christus niet min en wort ontheylight, wanneerse met de gebeden en verdiensten der dooden vermenght wordt, dan of de dooden alleen vermeldt 8) wierden, en hy geheel en al wierdt verswe-ghen. Daer beneffens en wordt van Christus niet eens meldinghe gemaeckt 9) in alle hare Litanien, Hymnen en Prosen, in dewelcke den dooden Heyligen allerley eere wordt opgedragen.

Lib. de Isaac & anima.

(p. 356.)

Uytvlucht.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Grouwelicke dwalingen, uyt de voorgaende geboren.

22. En dese dwaesheydt is soo verre voort gegaen, dat ons in dit stuck den aerdt der superstity levendigh is afghebeeldt, dewelcke wanneerse den breydel eenmael af gheworpen heeft, geen eynd' en pleeght te maken van hare brootdronckentheyt en overdaedt. Want sedert datmen hadde begonnen 1.
omme te zien nae de voorbiddinge der Heyligen, soo heeft men allengskens een yegelicken Sanct en Heyligh sijn eyghen ampt toe-ge-eygent, dat nae de verscheydenheydt van de saeck die te verrichten stondt, nu eens 1) dees', dan eens 2) die tot een Voorbidder of Voorspraeck aengheroepen soude 2.
worden: doe heeft oock een yeder mensch hem-selven eenen bysonderen Sanct verkoren, en sich onder des selfs bewaring als als onder eenen bescherm-godt begeven. En daer en zijn niet alleen Goden opgerecht na 't ghetal der steden ('t welck de Propheet eertijdts den Israëliten verweet) maer oock nae de veelheydt der hoofden. Maer dewijl d'afgestorven Heylige alle hare begeerten richten en bestieren tot d'eenighe wille Godts, de selvigh alleen aensien, en in de selvigh' alleen berusten: so dencken die menschen 3.
sottelick en vleeschelick, jae oock smadelick van de Heylighe, die hen een ander gebedt toeschrijven dan waer door sy bidden dat het Rijcke Godts toekome. Van welck gebedt seer wijt verscheyden is dat gheen' 't welck van hen versonnen 3) en verdigt wort, te weten, dat een yeder der selver sijne dienaers een bysondere gunst en ghenegentheydt soude toedragen. Ten laetsten zijn oock vele tot 4.
dese grouwelicke heylighschennis 4) ghekomen, datse d'afgestorven' Heylighe nu niet als goet-gunners en voorbidders: maer als helpers en beschermers van hare saligheydt aengheroepen hebben. Siet doch waer toe d'elendighe menschen vervallen, wanneerse buyten hare behoorlicke palen, dat is, buyten Godes woordt omdolen 5) en afdwalen. Ick late noch staen die grover ongeschickt- 5.
heden der godtloosheydt, in dewelck' al hoewelse Gode, den Enghelen en den menschen tot eenen grouwel zijn, soo en hebbense nochtans in deselve noch ter tijdt geen schaemt' of verdriet. Voor een beeldt of schildery van Barbara, Catharina en dierghelicke neder ghevallen zijnde, soo prevelense binnen's monts Onse Vader. En het is so verre daer af, dat de Pastooren souden sorghe draghen 6) dat dese dolligheydt of raserny mocht ghebetert of bedwonghen worden, datse door den reuck des ghewins verlockt zijnde, deselve met haer toe-juychen voor goedt kennen. Maer of-

Iерем. 2. 28. en 11. 13.

1) van nerghens elders voort. 2) versaken. 3) is 't dat. 4) versendt. 5) tot. 6) den selven. 7) blaeuw. 8) gemeldt. 9) vermaent.

1) als nu. 2) als nu. 3) versiert. 4) kerck-roof. 5) spaceeren. 6) versorghen.

Dewelcke wederleyt worden.

schoon se de hatelickheyt van sulcken schandelick schelm-stuck van haer mochten afschuyven op een ander, hoe en met wat voorwendsel sullense nochtans kunnen verdedighen, datse St. Loy en St Medard bidden dat het hun believe, uyt den Hemel hare dienstknechten aen te sien en te helpen, datse de heylige Maghet bidden dat het haer believe haren Soon te gebieden dat hy doe 't gheen sy eyschen en begeeren? Eertijdts is in 't Concily van Carthago verboden gheweest, eenigh gebedt aen den Altaer te doen tot de Heylighe: en 't is waerschijnlick dat de heylige Mannen in't Concily vergadert, dewijlse de kracht en 't gewelt der booser gewoonte niet geheel en konden bedwingen, ten minsten dese matigheydt hebben willen in-ghevoert en ghebruyckt hebben, dat de gemeene ghebeden niet en souden gheschonden worden door dese wijse van bidden: Heylighe Pieter bidt voor ons. Hoe veel verder is dan wel ghekomen d'onbeschaemtheyt der gener dewelcke sich niet en ontsien den dooden op te draghen 't gheen Gode en Christus alleen eygen was?

Der Papisten bewijs-redenen om de voorbiddinge der Heyligen te verdedigen.

D'eerste, van het ampt der Engelen genomen.

23. Datse voorts poogen te weegh te brengen dat sulck een voorbiddinghe der Heyligen mochte schijnen op d'autoriteyt der Schrifture ghefondeert te zijn, daer in doense vergeefschen arbeyt. Men leest, seggense, dickwils van de gebeden der Engelen, en dat niet alleen: maer daer wort oock geseyt dat de gebeden der geloovigen door de handen der Enghelen op-gedragen worden voor het aenschijn Godts. Maer indiense de Heylige die dit tegenwoordighe leven afgheleydt hebben, willen verghelijcken met d'Enghelen, soo soudense moeten bewijsen dat die doode Heylighe dienstdoende 1) gheesten zijn, den welcken desen dienst bevolen is dats' onse saligheydt sullen versorgen, den welcken desen last is op-geleydt, dats' ons sullen bewaren in all' onse weghen, datse rontsomm' ons gaen, ons vermanen en vertroosten, en voor ons waken sullen. Alle welcke stucken den Enghelen, en niet den dooden Heyligen worden toe-geschreven. Hoe verkeerdelick sy de doode Heylighe met d'Engelen onder een menghen, dat blijckt meer dan ghenoegh uyt soo veel verscheyden ampten, waer door de Schriftuyr d'een van d'ander onderscheydet. Niemant en sal het ampt van een Advocaet of Procureur by eenen aertschen Rechter durven bedienen soo hy niet eerst toe-gelaten en is: Van waer komt dan den aerdt-wormen soo grooten stoutigheyt datse Gode Patroonen

Antwoort.

Hebr. 1. 14.

Psalm 91. 11.

Psalm 34. 8.

1) dienstbarighe.

en Voorspraken opdringen, van dewelcke men niet en leest dat hun sulcken ampt bevolen is? Godt heeft d'Engelen willen verordineeren en stellen tot versorgers van onse saligheyt. Daerom verschijnens' oock in de heylige vergaderinghen, en de Kerck' is haer een schouwplaets, in dewelcke sy sich verwonderen over de verscheydene en menigherley wijsheydt Godts. Die derhalven dat gheen 't welck den Engelen alleen eyghen is, opdraghen aen 1) en oversetten op 2) andere, die verkeeren en werpen over hoop d'ordeningh die Godt ghemaeckt heeft, en die onverbrekelick behoorde te zijn. Even soo behendigh gaens' oock te werck in 't by brengen van noch andere getuyghnissen. Godt seyde tot Jeremia: Al stondt Moses, ende Samuel, voor mijn aengesichte, soo en soude [*doch*] mijne ziele tot desen volcke niet wesen. Hoe soud' hy, segghense, van de dooden alsoo ghesproken hebben, hadd' hy niet gheweten datse voor de levendige bidden? Maer ick besluyte ter contrarien aldus, nademael uyt die woorden blijckt, dat noch Moses noch Samuel voor het Israëlitische volck en heeft ghebeden, datter te dier tijdt gantschelick gheen voorbiddinge der dooden en zy geweest. Want wie van alle de Heylighe sal doch gheacht worden voor het welvaren des volcks bekommert te zijn, indien Moses sulcks niet en doet, dewelcke, terwijl hy leefde, alle d'andere in desen deele seer | wijt overtroffen heeft? Is't datse derhalven sich met dese soo seer geringe beuselinghen 3) soecken te behelpen, segghende, dat de doode voor de levendige bidden, om dat de Heere geseydt heeft, alwaer 't dat sy voor 't volck baden; soo sal ick met meerder schijn van reden in deser voegen reden-cavelen: Moses, van den welcken gheseydt wordt, alwaer 't dat hy voor het volck badt, en heeft voor het volck in haren uytersten noodt niet ghebeden. Ergo, soo en is het oock niet waerschijnlick dat yemandt anders voor hen bidt, dewijl alle d'andere verr' af zijn van de vriendelickheydt, goedtheydt, en Vaderlicke sorghvuldigheydt die in Moses was. Dit verkrijghense met hare spottighe bewijs-redenen, datse ghequetst worden met de selfde wapenen, door dewelcke sy meenden ter deghen ghehart te zijn. 't Is seer belacchelick dats' een eenvoudighe uytspraeck 4) alsoo verdraeijen: want de Heere geeft daer med' alleen te kennen dat hy de boosheydt des volcks niet en sal sparen en verschoonen, alwaer 't dat hun eenen Moses of Samuel, der welckers gebeden hy sich soo seer goedertierlick be-

De tweede bewijs-reden, genomen van het gesegde van Ieremia, aengaende Moses en Samuel.

Ierem. 15. 1.

Antwoort, dewelcke de voorseyde bewijs-reden seer sterckelick wend teghen de tegenpartijen.

(p. 357.)

Den sin des Propheten.

1) [ ]. 2) aen. 3) subtijligheden. 4) spreuck.

toont hadde, gheworden en ghebeuren mochte. Dese sin en meeningh wordt seer klaerlick afgheleydt 1) uyt een ghelijcke plaets by Ezechiel: Ofschoon, spreeckt de Heere, dese drie mannen Noach, Daniel, ende Job, in 't midden des selven waren, sy souden door hare gerechtigheydt [*alleen*] hare ziele bevryden. Met welcke woorden hy sonder twijffel heeft willen segghen, alwaer 't dat de twee van dien wederom levendigh wierden, want de derde was te dier tijdt noch in 't leven, namelick, Daniel, dewelcke doe, ghelijck kennelick was, in d'eerste bloem sijns jonghelinghschaps een onvergelijckelick bewijs sijner Godtvruchtigheyt gegeven hadde. Laet ons dan die varen laten van dewelcke de Schriftuyr klaerlick betuyght dats' haren loop vol-eynt hebben. Daerom wanneer Paulus van David spreeckt, so en leert hy niet dat David sijne naekomers helpt met ghebeden, maer alleen dat hy sijnen tijdt gedient heeft.

Bevestight door een ghelijcke plaets by Ezechiel, c. 14. vs. 14.

Item, door 't ghetuyghnis des Apostels. Actor. 13. 36.

De derde bewijs-reden, genomen van den aert der liefde, dewelcke volmaeckter is in de Heylige die met Christus leven.

24. Hier maeckense wederom dees' uytvlucht: Sullen wy dan de Heylighe berooven van alle gesintheyt en genegentheyt der liefde, dewelcke door den gantschen loop haers levens niet anders dan liefd' en barmhertigheydt betoont en hebben? Voorwaer gelijck ick niet

1. Antwoort. neuswijselick en wil ondersoecken watse doen of watse bedencken, also en is 't oock niet waerschijnlick datse door menigherley en door bysondere begeerten herwaerts en ginswaerts om-ghevoert worden: maer datse veel meer door eenen besetten en onveranderlicken wille staen en streven nae 't Koninckrijcke Godts, het welck so wel in den ondergangh der godtloosen als in de saligheydt der gheloovighen bestaet. Indien dit alsoo waerachtigh is, soo wordt oock sonder twijffel hare liefde begrepen en in-ghesloten in de ghemeenschap van 't lichaem van Christus, en niet verder uytghestreckt dan de natuyr van die ghemeen-

2. Antwoort. schap lijdt en mede brenght. Ofschoon ick nu toe stae dats' in deser voeghen voor ons bidden, soo en volght nochtans daer uyt niet datse haer rust verlaten om met aerdtsche sorgen bekommert en gequelt te worden, veel minder 2) datse daerom terstondt van ons moeten wor-

In-reden. den aengeroepen. Datmen haer moet aenroepen en volght oock hier uyt niet, te weten, om dat de menschen die op der aerden leven, onderlingh d'een des anders voorbiddingh ver-

Antwoort. soecken moghen. Want dese plicht dient om in hen de liefde te voeden en op te houden, wanneers' hare nooden onder malkanderen ghelijck als deelen en ten weder-zijden aennemen. Sy doen dit oock uyt kracht van des Heeren ghebodt, en hebben daer beneffens oock sijn belofte: welcke twee altijt de voornaemste stucken zijn in het ghebedt. Alle dese redenen en worden by de doode niet gevonden: Eccles. 9. 5, 6. met dewelcke de Heere ons gheen onderhandelingh en heeft ghelaten, noch oock haer met ons soo veel als men gissen en vernemen kan, dewijl hy haer van onder ons ghesel-

schap wech gheruckt heeft. Indien yemandt voorwendt, dat het niet anders en kan wesen of sy behouden t'onswaert de selfde liefd' als te voren, ghelijckse met ons door een gheloove vereenight zijn: wie heeft nochtans ons gheopenbaert dats' ooren hebben soo seer langh dat die tot onse stemmen en ghebeden souden kunnen reycken? En oock ooghen soo scherp van gesicht datse de wacht souden kunnen houden over onse behoeften? 1) Sy beuselen en dichten wel in en onder hare schoolschaduwen, ick en weet niet van wat klaerheydt des Goddelicken aengesichts, 't welck de Heylige bestraelt, en waer in zy, gelijck als in een spieghel, uyt der hooghte sien en vernemen watter al beneden onder de menschen omgaet. Maer dit te seggen, bysonder met sulcken stoutigheyt als sy dat durven beweeren, wat is dat anders dan door de dronckene droomen van onse hersenen, tot de verborghen' oordeelen Godts sonder sijn Woordt te willen in-dringhen en voortbreken, en de Schriftuyr met voeten te treden? dewelcke soo dickwils verklaert dat de wijsheidt onses vleesches is een vyandt teghen de wijsheydt Godts: dewelcke d'ydelheyt onses verstandts geheel en al verdoemt: dewelck' al ons vernuft ter neder velt, en wil dat de wille Gods alleen van ons sal aengemerckt worden.

De tweede In-reden.

Antwoort.

De derde In-reden.

Antwoort.

Rom. 8. 7.

25. D'andere getuygnissen der Schrifture die sy by brenghen om haer leughen te verdedigen, worden van hen seer schendigh verdraeyt. Maer, seggense, Jacob bidt en versoeckt dat sijnen naem en de naem sijner Vaderen Abraham en Isaac over sijne Nakomelingen mocht aengeroepen worden. Laet ons voor eerst besien wat dit voor een wijse van aenroepinge zy geweest onder d'Israëliten: want sy en hebben hare Vaders nooyt aengheroepen om eenighen bystandt van hen te bekomen: maer sy hebben Godt gebeden dat hy syner dienaren Abraham, Isaac en Jacob gedachtigh zijn soude. Soo en kan dan haer exempel gheen voordeel gheven den ghenen die de Heylighe selven aenspreken en aenroepen. Doch na dien dese stocken en blocken soo seer dom en plomp zijn datse niet en

De vierde bewijs-reden, genomen van het ghetuyghnisse van Moses, aengaende 't aenroepen van den naem der Patriarchen over hare nakomelingen. Genes. 48. 16. Antwoort.

1) afghenomen. 2) weynigher.

1) nootsakelickheden.

begrijpen wat het zy de naem Jacobs aenroepen, noch waerom die naem aen te roepen is: soo en is 't geen wonder dats' oock in de wijse van aenroepen soo kinderlick dobberen en stamelen. Dese wijse van spreken wordt meer als eens in de Schriftuyr ghevonden.
Iesa. 4. 1. Want Jesaia seght, dat de naem der mannen over de vrouwen wordt aengheroepen, wanneerse deselve voor hare mannen houden om onder der selver trouw en beschermingh te leven. Soo is dan d'aenroepinghe des naems Abrahams over d'Israëliten hier in gheleghen, dats' hem bekennen voor den oorsprongh van haer geslacht, en hem als haren Auteur en Vader door een beroemde en sonderlinghe gedachtenis vereeren. Ende dat oock Jacob dit begeert, dat en doet hy niet als of hy bekommert waer' om de klaerheydt en beroemtheydt sijns naems tot de verdere tijden uyt te breyden: maer dewijl
(p. 358.) hy wist dat de gantsche gheluck | saligheydt van sijne nakomelingen bestondt in d'erffenisse des verbondts 't welck Godt met hem gemaeckt hadde: soo wenscht hy hen toe 't gheen' hy sagh haer hooghste goedt te zijn, te weten, datse voor sijn gheslacht en afkomst ghehouden en ghereeckent mochten worden. Want dat en is niet anders dan het verbondt door een gheduyrigh opeenvolghing 1) op hen erven en oversetten. Wanneer oock d'Israëliten aen haer zijd' in hare gebeden, harer Vaderen alsoo gedencken, soo en nemense den toevlucht niet tot de voorbiddinghe der dooden: maer sy maken den Heere sijns verbondts indachtigh, in het welck d'alder-goedertierenste Vader belooft en aenghenomen heeft dat hy hen ghenadigh en weldadigh soude zijn om Abrahams, Isaacks en Jacobs wille.
2. Antwoort, ghenomen uyt de openbare stemm' van de Kerck by Iesaia, cap. 63. vs. 16. Hoe weynig andersins de heylige Dienaren Godts op de verdiensten van hare Voor-ouders ghesteunt hebben, dat getuyght de ghemeene stemme der Kercke by den Propheet: Ghy zijt doch onse Vader, want Abraham en weet van ons niet, ende Israël en kendt ons niet: Ghy ô Heere, zijt onse Vader, onse Verlosser. En alsse alsoo spreken, soo segghens' oock wel daer by: Heere keert u tot ons om uwer dienstknechten wille. Nochtans en hebbense geen ghedachten van eenighe voorbiddingh, maer sy wenden haer ghemoedt tot de weldaedt en ghenade des verbondts. Maer nae dien wy nu den Heere Jesus hebben, in wiens handt ons het eeuwighe verbondt der barmhertigheyt niet alleen gemaeckt, maer oock bevestight is, wiens naem sullen wy dan liever in onse ghebeden ghebruycken en voorwenden? Ende gemerckt dese fijne Meesters beweeren dat de Patriarchen door de voorseyde woorden tot Voorbidders gesteldt worden, soo wild' ick wel van haer weten waerom sy Abraham den Vader der Kercke, selfs de minste plaets niet en gunnen onder sulck eenen grooten hoop van hare Sancten? 't Is ghenoeghsaem bekent uyt wat een stinckende poel sy haer selven Voorspraken en Voorbidders op-soecken en versamelen. Laet hen my antwoorden hoe dit schickt en voeght dat Abraham vergeten en wech ghestommelt wordt, den welcken Godt boven all' andere gesteldt en tot den oppersten trap der eere verheven heeft. De reden hier van is dese, na dien het klaer en blijckelick was dat d' oude Kerck van sulck een gebruyck gantsch geen kennis en hadde, soo hebbens' om de nieuwigheydt te bedecken van de Vaders des Ouden Testaments willen swijgen: even als of dit nieuw en valsch gebruyck door de verscheydenheyt der namen soude kunnen verschoont worden.

3. Antwoort, keerende 't argument teghen haer.

Teghen-werpingh. Voorts dat sommigh' alhier teghenwerpen 1) dat de geloovige Godt ghebeden hebben dat hy om Davids wille sich des volcks ontfermen soude, 't is soo verre daer af dat sulcks soude dienen tot verdedigingh 2) van hare dwalingh, dat het een seer groote kracht heeft tot weder-legginghe der selver.
Antwoort. Want is 't dat wy willen overweghen, wat voor roëpinghe 3) David ghehadt 4) heeft: soo sullen wy bevinden dat hy van alle d'andere Heylige wordt afghesondert, op dat Godt het verbondt bevestighen soude 't welck hy in sijn hand ghemaeckt heeft. Aldus wordt meer op het verbondt dan op den mensch gesien, en onder dese figuyr wort d' eenige voorbiddinge van Christus beweert en vast gheseldt. Want 't gheen David als eygen en bysonder hadde, ten aensien dat hy een voorbeeldt van Christus was, dat en kan sonder twijffel op andere niet gepast worden.

De vijfde bewijs-reden, genomen van de ghebeden der Heylighen die verhoort zijn. 26. Maer sommige worden quansuys hier door bewoghen datmen dickwils leest dat de ghebeden der Heylighen zijn verhoort gheweest. Waerom? om datse, namelick, ghebeden hebben. Tot u hebben sy gheroepen,
Psalm 22. 6. (seght de Propheet) ende zijn uytgereddet; op u hebben sy vertrouwt, ende en zijn niet beschaemt gheworden.
Antwoort. Laet ons dan oock bidden naer haer exempel, op dat wy verhoort mochten worden gelijck als sy. Maer dese besluyten verkeerdelick en anders dan 't betaemt, te weten, dat geen andere ver-

1) achtervolgh.

2) voorwerpen. 2) voordeel. 3) een persoon. 4) ghedraghen.

hoordt en sullen worden dan die eenmael verhoort zijn gheweest. Hoe veel beter besluyt Jacobus? Elias, seght hy, was een mensche van ghelijcke beweginghen als wy, ende hy badt een ghebedt dat het niet en soude regenen: ende het en regende niet op de aerde in drie jaren ende ses maenden. Ende hy badt wederom, ende de Hemel gaf reghen, ende de Aerde bracht hare vrucht voort. Wat sullen wy hier van segghen? besluyt hy hier uyt dat Elia eenigh bysonder privilegy en voordeel hadde, tot het welck wy onsen toevlucht sullen moeten nemen? In 't minste niet. Maer hy leert dat een Godtsaligh en suyver gebedt altijt sijn kracht heeft, op dat hy ons alsoo daer door soud' opwecken om van gelijcken te bidden. Want de veerdigheyt en goetwilligheyt Godts die hy bewesen heeft in 't verhooren van sijn' heylige Dienaren, wordt van ons ter quader trouwen uytgheleydt en gheduydet, so 1) wy door soodanighe voorbeelden en ervaringhen 2) niet gesterckt en worden tot een vaster en sekerder vertrouwen op sijne beloften: door dewelck' hy belooft dat sijn' ooren gheneyght sullen zijn om te verhooren niet eenen, of tween, of oock weynighen, maer allen, die sijn naem sullen aenroepen.

Jacob. 5. 17.

Bewijs der antwoort door d'authoriteyt der Schriftuyr vast gemaeckt.

En d'onwetenheyt van dese lieden is daerom te min te verontschuldighen om datse soo veel vermaningen der Schriftuyr als met opset schijnen te verachten. David is dickwils verlost door Godes kracht, maer is dit gheschiedt, op dat hy die kracht tot hem trecken, en wy alsoo door sijn hulp en onderstandt verlost souden worden? Gantsch anders betuygt hy selfs: De Rechtveerdige sullen my omringhen, wanneer ghy wel by my sult gedaen hebben. Item: De Rechtveerdige sullen het sien, ende vreesen: ende sy sullen over hem lacchen. Dese elendighe riep, ende de Heere hoorde. Daer zijn veel soodanige ghebeden in de Psalmen, in dewelck hy Godt verweckt om sijn begeerte te verhooren en te vervullen *) door dese reden, te weten, op dat de Rechtveerdige niet beschaemt en worden, maer door sijn exempel tot goede hope mochten worden opgherecht. Laet ons nu ter tijdt met één ghetuyghnis te vreden zijn: Hierom, seght hy, sal u een yeder Heylige aenbidden in vindens tijdt. Dese plaets hebb' ick daerom te liever by gebracht om dat de swetsers en rabbelaers die hare tongh' om loon verhuyrt hebben tot beschermingh van het Pausdom, sich niet en hebben

Psalm 142. 8.

Psalm 52. 8.

Psalm 34. 7.

Psalm 32. 6.

1) is 't dat. 2) preuven en ervarentheden.

*) af te bidden; ad precandum; wat blijkbaar een vergissing is K.

gheschaemt deselve by te brenghen om de voorbiddinge der dooden te bewijsen. Even eens als of David met die woorden yets anders hadde willen betoonen dan de vrucht, die uyt Godts goedertierenheyt en gewilligheydt sal voort komen, wanneer hy van Godt sal verhoort zijn. En men moet in't gros en in't ghemeyn dit weten dat de dadelicke bevindingh en beproevingh van Godes genade, soo wel in ons als in andere, is een sonderlingh hulp-middel om de waerheyt en getrouwigheyt sijner beloften te bevestighen. Ick verswijghe veel plaetsen in dewelcke David Godts weldaden hem-selven voorstelt tot stof en versterc- | kingh sijns vertrouwens, want die de Psalmen lesen, sullen deselve van selfs vinden. Dit selvighe hadde Jacob voor henen gheleert door sijn exempel: Ick ben gheringer dan alle dese weldadigheden, ende dan alle dese trouwe, die ghy aen uwen knecht ghedaen hebt: want ick ben met mijnen staf over dese Jordane gegaen, ende nu ben ick tot twee Heyren geworden. Hij spreeckt wel van Godts belofte, maar niet van die alleen: maer hy voeght er oock by de vrucht van die beloft', om naemaels met meerder moedigheydt te vertrouwen dat Godt altijdt deselve Godt t'sijnwaerts wesen soude. Want Godt en is niet als de menschen die dickwils van hare miltdadigheydt berouw hebben, of welckers middelen uytgeput worden: maer men moet van hem oordeelen uyt sijn eyghen natuyr, gelijck David wijsselick doet: Ghy hebt, segt hy, my verlost, Heere, ghy Godt der waerheyt. Na dat hy den lof sijner behoudenis Gode toe-ghe-eygent heeft, so voegt hy daer by, dat hy waerachtigh is: want indien hy hem-selven niet altijt gelijck en waer, soo en soudemen uyt sijne weldaden gheen ghenoegsaem vaste reden kunnen trecken om hem met vertrouwen aen te roepen. Maer als wy weten, dat hy, soo dickwils als hy ons te hulpe komt, een proef-stuck en bewijs geeft van sijne goetheydt en ghetrouwigheydt, soo en hebben wy niet te vreesen dat onse hoop beschaemt worden of ons bedriegen sal.

(p. 359.)

En verklaert door 't exempel van Jacob.

Genes. 32. 10.

Item, van David, Psalm 31. 6.

27. Dit zy dan het kort begrijp van dese disputaty, dewijl de Schriftuyr in den dienst Godts ons dit als het opperste hooft-stuck, aenprijst en beveelt dat wy hem sullen aenroepen (ghelijck hy oock desen plicht der Godtvruchtigheyt boven all' Offerhanden van ons vereyscht) dat oversulcks het ghebedt niet sonder groote heyligschennis 1) tot andere ghewendt en ghedaen wordt. Daerom

Besluyt dat d' aenroepingh der Heylighen een ongoddelicke saeck zy.

1) kerck-roof.

1. Om datse Gode berooft van sijn eere. Psalm 44. 21.

oock in den Psalm wort geseyt: Soo wy den Naem onses Godts hadden vergeten, ende onse handen tot eenen vreemden Godt uytgebreydt: Soude Godt sulck' niet ondersoecken? Daer beneffens nae dien Godt alleen uyt den gheloove wil aengeroepen worden, en uytdruckelick beveelt dat de ghebeden nae 't richtsnoer sijns Woordts sullen worden aenghesteldt: eyndelick ghemerckt het gheloof op het woordt ghegrondet, de moeder is van een oprecht ghebedt, soo moet het ghebedt noodtsakelick vervalscht worden, soo haest als het van 't woordt ter zijden afdwaelt. En wy hebben alreede bewesen dat de gantsche Schriftuyr, soo men haer wil raedt plegen, dees' eere Gode alleen toe-eyghent. Wat belanght het ampt van Voorbidden, wy hebben oock gesien dat het Christus alleen eyghen is, en dat gheen ander gebedt by Godt aengenaem en zy, dan 't gheen van dien Middelaer gheheyligt wordt. Al hoewel oock de gheloovighe over en weder 1) hare ghebeden voor de Broeders tot 2) Godt opsenden 3), soo hebben wy nochtans betoont, dat d'eenighe voorbiddinghe van Christus daer door niet en wort verkort: overmidts sy alle te ghelijck op de selvige steunen, wanneerse so haer selven als andere Gode bevelen. Boven dien hebben wy geleert dat dit ampt onverstandelick den dooden toegheschreven wordt, dewijl wy nergens en lesen dat hun bevolen is voor ons te bidden. De Schriftuyr vermáent ons dickwils tot dese plicht dat wy voor malkanderen sullen bidden: maer sy en spreeckt van de doode niet een half woordt: jae selfs wanneer Jacobus dese twee dingen by een stelt, te weten, dat wy onse sonden malkanderen sullen belijden, en dat wy onderlinghe d'een voor d'ander bidden sullen, soo sluyt hy bedecktelick de doode daer buyten. Daerom is dees' eenige reden ghenoeghsaem om dese dwalingh te weder-legghen, te weten, dat het begin om naer behooren te bidden voort komt uyt het gheloof, en het gheloof uyt het ghehoor van Godes Woordt, in het welck' niet eens van sulck een versonnen 4) voorbiddingh gemeldt en wort: want de superstitieuse menschen hebben haer selven lichtveerdelick Middelaers en Voorbidders gemaeckt en verkregen, die van Godt niet gegheven en waren. Want al hoewel de Schriftuyr vervult is met veel formulieren van gebeden, so en wort nochtans aldaer niet een eenigh exempel gevonden van dese voorbiddingh, sonder dewelcke, volgens 't ghevoelen des Pausdoms,

2. Om datse 't gheloof vernietight.

3. Om datse de voor-biddingh van Christus wech neemt.

4. Om datse strijdt teghen Godts Woort.

Iacob. 5. 16.

5. Om datse strijdt teghen den reghel des wel-biddens.

6. Om datse door gheen exempelen goedt gekeurt wordt.

1) (over). 2) by. 3) op brengen. 4) versierde.

geen ghebedt en kan bestaen. Voorts is klaer en blijckelick dat dese superstity gesproten is uyt misvertrouwen en ongeloovigheydt: om dat sy ofte met den eenigen Voorbidder Christus niet vergenoegt en waren, of om dat sy hem geheel en al van desen lof berooft hebben. En dit laetste kan lichtelick uyt haer-lieder onbeschaemtheyt bewesen worden: want sy en ghebruycken geen stercker argument om te beweeren dat wy de voorbiddinge der Heyligen van noode hebben dan dit is, te weten, dat wy niet weerdigh en zijn gemeensaemlick tot Godt toe te treden. Wy bekennen wel dat dit seer waerachtigh is, maer wy besluyten met eenen daer uyt dat sy Christus alles ontnemen 1), dewijl sy sijn Voorspraeck en Voorbiddingh van gheender weerden en achten, 't en zy dat daer by komen de voor-biddingen van St. Joris, van Hyppolitus, of van diergelijcke geesten 2) die er 3) nooyt geweest en zijn.

7. Om datse uyt misvertrouwen ontstaet.

De laetste tegen-werpingh.

Antwoordt.

VI. De soorten der beden. Wenschingen, bedingen, begeerten, dancksegging en.

28. Wijders al hoewel eygentlick alleen 4) de beden en smeeckingen tot het gebedt behooren, soo zijn nochtans de beden en dancksegging en soo nae met malkanderen vereenigt, datse bequamelick onder eenen naem begrepen kunnen worden. Want de soorten des ghebedts die Paulus optelt in syn schryven aen 5) Timotheus, zijn alle te samen onder het eerste lidt van dese verdeelinghe begrepen. Door bidden en smeecken storten wy onse begeerten uyt voor Godt, eyschende van hem soo wel die dingen die dienstigh zijn tot verbreydinghe van sijn eer en tot verklaringhe van sijnen Naem, als de weldaden die tot onsen gebruycke vorderlick zijn. Door danck-seggen verkondighen wy sijne weldaden t'onswaert met behoorlicken lof en prijs, alle het goede dat ons toegekomen is aen 6) sijne miltdadigheydt danck wetende. Daerom heeft David dese twee deelen des ghebedts: bidden en danck-seggen, te samen ghevat 7): Roept my aen in den dagh der benaeuwtheyt: Ick salder u uythelpen, ende ghy sult my eeren. En 't en is niet sonder oorsaeck dat de Schriftuyr gebiedt dat wy ons selven in dese twee stucken aenhoudend 8) sullen oeffenen. Want wy hebben elders gheseydt dat ons' armoed' en ghebreckelickheydt soo groot is, en d'ervaringh selfs roept oock dat wy van alle kanten door soo veel en soo groote benaeuwtheden ghedrongen en gheperst worden, dat wy alle te samen genoeghsame reden hebben om sonder ophouden tot Godt te suchten en te stenen, en sijn hulp ootmoedelick te versoecken. Want alhoe-

1. Tim. 2. 1, 2.

Psalm. 50. 15.

De t'samenbindinge deser soorten, haer geduyrigh gebruyck en noodtsakelickheydt.

1) benemen. 2) spoocken. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) tot. 6) [ ]. 7) vervat. 8) geduyrigh.

wel wy van teghenspoedt vry mochten zijn,
so moeten nochtans d'alder-heyligste selfs, van
wegen de schuldt harer sonden, en ten anderen
oock van weghen d'ontallicke stormen
der aenvechtinghen gheprickelt worden om
(p. 360.) hulpe en | onderstandt te begeeren. In d'offerhande
des lofs en der dancksegghingh en
kan oock gantsch geen inbreuck gheschieden
sonder groote sonde: want Godt en houdt
niet op van d'eene weldaedt op d'andere te
hoopen, op dat hy ons, hoewel wy luy en
traegh zijn, tot danckbaerheydt soude dringen.
En om met een woordt te segghen, wy worden
door soo een groote en soo seer overdadige
miltdadigheyt sijner weldaden by na
overrompelt; sijne wonder-wercken, die alomme,
werwaerts wy oock ons' ooghen wenden,
gesien worden, zijn soo veel in't ghetal
en soo groot van weerde, dat ons nimmermeer
stoff' en oorsaeck ontbreeckt om hem
Een duydelicker en naerder verklaring, bevestigt door redenen, ghetuyghnissen en exempelen. te loven en te dancken. En om dit wat
klaerder uyt te legghen, dewijl all' onse hoop
en hulp alsoo in Godt ghelegen is ('t welck
alreede te voren genoegh is bewesen) dat wy
met all' het geen' ons aengaet, sonder sijne
zegeningh niet en kunnen voorspoedigh zijn:
soo moeten wy ons selven en all' het onse
gheduyrighlick bevelen in sijne bewaringh.
Daer beneffens, al wat wy overlegghen, spreken
en doen, dat moeten wy overleggen, spreken
en doen onder sijn handt en wille, mitsgaders
in 1) de hoop' en verwachtingh op 2)
acob. 4. 14. sijn hulp en bystandt. Want die alle worden
van Godt verklaert vervloeckt te zijn, die
hare raedtslaghen drijven en besluyten met
esai. 30. 1. en 31. 1. een vertrouwen op haer selven of op yemandt
anders, die buyten sijn believen en sonder
hem aen te roepen, yets voor nemen of poogen
te beginnen. En dewijl nu somtijts geseydt
is, dat hy nae behooren ghe-eert wordt,
wanneer men hem bekendt voor den Autheur
en Gever alles goedts: soo volght daer uyt,
dat wy alle die goederen uyt sijne handt alsoo
moeten ontfangen, dat wy sonder aflaten
deselve met danckbaerheyt erkennen en bejegenen:
en datter geen ander behoorlick middel
en is om sijne weldaden te gebruycken,
dan dat wy aenhouden 3) in't verbreyden
van sijnen lof, en in hem daer voor te dancken,
dewijl die tot geen ander eynde van
sijne mildtdadigheydt tot ons vloeijen en af-
. Tim. 4. 5. komen. Want als Paulus ghetuyght dat de
gaven Godts door het woordt en 't ghebedt
geheylight worden, so geeft hy met eenen
te kennen dats' ons sonder het woordt en
't gebedt onheyligh en onreyn zijn. Door het

1) onder. 2) van. 3) geduyrigh zijn.

woort na een figuyrlicker wijse van spreken,
het geloove verstaende. Daerom spreeckt David Psalm 40. 4.
seer treffelick, wanneer hy betuygt dat
hem door 't verkrijgen en beseffen van Godts
mildigheyt, eenen nieuwen lof-sangh in den
mondt ghegheven was. Waer med' hy te
kennen geeft dat het een boosaerdigh stilswijghen
is, wanneer wy eenighe van sijne
weldaden sonder lof voorby gaen: dewijl hy
ons stof en oorsaeck gheeft om hem te prijsen
soo dickwils als hy sijne weldaden t'onswaerts
vernieuwt. Ghelijck oock Jesaia pre- Iesai. 42. 10.
dickende van een sonderlinghe ghenaed' en
weldaedt Godts, de gheloovige vermaent om
hem eenen nieuwen en heerlicken lof-sangh te
singhen. In welcken sin David elders seght:
Heere, opent mijne lippen: so sal mijn mont Psalm 51. 17.
uwen lof verkondigen. Van gelijcken getuy- Iesai. 38. 20.
gen Hiskia en Jona, dat het eynde van hare Iona 2. 10.
verlossinge zijn sal, datse met Liederen, Godes
goetheydt in sijnen Tempel verbreyden
en roemen sullen. Desen selvighen regel
gheeft David allen geloovigen in 't gemeyn.
Wat sal ick, seght hij, den Heere vergel- Psalm 116.12.
den [*voor*] alle sijne weldaden aen my [*bewesen?*]
Ick sal den beker der verlossingen
opnemen, ende den Name des Heeren aenroepen.
En desen reghel wordt van de Kercke
gevolght in eenen anderen Psalm: Verlost Psalm 106.47.
ons Heere, onse Godt, op dat wy den Name
uwer heyligheyt loven, ons beroemende in
uwen lof. Item: Als hy sich ghewendet sal Psalm 102.18.
hebben tot het ghebedt des genen die gantsch
ontblootet is: ende niet versmaedt hebben haer-
lieder gebedt. Dat sal beschreven worden
voor het navolgende gheslachte, ende het
volck dat gheschapen sal worden, sal den
Heere loven. Op datmen de Name des Heeren
vertelle te Sion, ende sijnen lof te Jerusalem.
Jae soo dickwils als de gheloovigen
Godt bidden dat hy het doe om sijns Naems
wille: gelijck sy daer mede belijden datse
niet weerdigh en zijn yets te verkrijgen om
haer selfs will', alsoo verbinden sy oock haer
selven tot dancksegghingh: en belooven dat
hun dit sal zijn 't oprechte ghebruyck van
Godts weldadigheydt t'haerwaerts, datse die
sullen verkondigen. Alsoo spreeckt Hosea,
sprekende van de verlossinge der Kercke:
Neemt wech ô Godt d'ongherechtigheydt, en Hosea 14 3.
verheft het goede: en wy sullen u de kalveren
der lippen betalen. De weldaden Godts
en vereyschen oock niet alleen den lof der
tonghe, maer roepen ons oock op om hem
lief te hebben 1). Ick hebbe, seght David, Psalm 116. 1.
den Heere lief gekregen, want hy de stemme

1) vorderen ons oock natuyrlick tot sijne liefde.

mijns Gebedts verhoort. Item, elders daer hy verhaelt de hulpe Godts die hy vernomen hadde: Ick sal u hertelick lief hebben, Heere, mijne sterckte. Godt en sal oock gheen behagen hebben in de lof-sangen die uyt de soetigheydt der liefde niet en vloeijen. Jae men moet oock voor vast houden 't segghen van Paulus, te weten, dat alle begeerten verkeert en gebreckelick zijn die met dancksegginghe niet en zijn vergheselschapt. Want hy spreeckt aldus: Laet uwe begheerten in alles, door bidden ende smeecken, met danck-segginghe bekendt worden by Godt. Want gemerckt de korselheydt, 't verdriet, de onlijdtsaemheyt, de bitterheyt der droefheydt, en de vreese vele menschen steeckt en drijft datse tegen Godt in het bidden murmureeren, so gebiedt hy den gheloovigen de genegentheden en driften haers ghemoedts alsoo te temperen en te bestieren, dats' oock, eerse verkregen hebben 't gene sy begeeren, Godt niet te min met vroolickheydt danck-seggen. Indien 't gebedt met danck-segingh vereenight moet zijn, oock alsdan wanneer wy in onse saken by nae teghenspoedt lijden, so verbindt ons Godt dies te nauwer om sijnen lof te singhen, soo dickwils als hy ons geeft het geen wy begeeren. En gelijck wy geleert hebben dat onse gebeden door Christus voorbiddingh gheheylight worden, dewelck' andersins onreyn zijn souden, alsoo is 't oock dat d'Apostel, als hy ghebiedt dat wy door Christus d'offerhande des lofs sullen op-offeren, met eenen ons vermaent dat onsen mondt niet ghenoegsaem en is om Godes naem te verheerlicken, 't en zy dat Christus Priesterdom daer tusschen kome. Waer uyt wy kunnen afnemen dat de menschen wonderlick betoovert zijn geweest in 't Pausdom, alwaer het meerder-deel sich verwondert dat Christus een Voorspraek en Voorbidder genaemt wordt. Dit is de reden waerom Paulus beveelt sonder ophouden te bidden en te dancken: willende, namelick, dat de begeerten van ons allen met so een gheduyrighe aenhoudingh als moghelick is, tot alle tijden, in alle plaetsen, in alle saken en affairen opgerecht sullen zijn tot Godt, datse van hem alles verwachten, en den lof van alles hem toebrengen sullen, ghelijck als hy ons ghedurigh stof en oorsaeck verleent om hem te loven en te bidden. |

Psalm 18. 1.

Een reghel van de ghebeden en dancksegginghen.

Philip. 4. 6.

Dewelcke door de voorbiddinge van Christus Gode gheheylight worden.

Hebr. 13. 15.

1. Thess. 5. 17, 18.

(p. 361.)

Sekere dinghen die in het ghebedt te bemercken zijn: datter, namelick, zijn bysondere ghebeden, en gemeyne of openbare, gheduyrige, en die op ghesette uyren ghedaen worden, &c.

29. En al hoewel dese volherdinghe 1) in het bidden bysonderlick siet op de bysonder en eygene gebeden van yeder een, so behoortse nochtnas oock yetwes tot de gemeene ghebeden der Kercke. Maer dese gemeyne ghebeden en kunnen niet altoos doorghaen 1), sy en moeten oock niet anders gheschieden, dan volgens de polity en ordeningh die met ghemeyn' eendrachtigheydt van allen gemaeckt en besproken is. Voorwaer ick beken 't. Want daerom wordender sekere uyren bestemt en ghesteldt, dewelcke ghelijck alsse by Godt middel-matigh, alsoo oock tot des menschen gebruyck noodtsakelick zijn, op dat eens yeders gemack en bequaemheydt versorght zy, en alle dinghen betaemlick en gheschicktelick, volghens het segghen van Paulus in de Kercke bedient worden. Maer dit en maeckt evenwel niet dat een yeghelicke Kerck' haer selven nu en dan tot een dickwijlder gebruyck der gebeden niet en soude moeten of behooren op te wecken, en door eenigen meerderen noodt vermaent zijnde, met een heftigher vyerigheydt daer toe te voegen. Van het aenhouden en volherden in de ghebeden, 't welck met de gheduyrigheydt groote ghemeenschap heeft, sal plaets zijn om te spreken omtrent het eynde. Voorts dit en gaet niet aen d'ydel' overvloedigheyt der woorden, of het seggen en altijdt heen en we'er seggen van een en het selvige, 't welck Christus ons heeft willen verbieden. Want hy en verbiedt niet of langh, of dickwils, of met groote beweging in het bidden aen te houden: maer dat wy niet en sullen vertrouwen yets van Godt te kunnen af dringen door een snaterighe veelspraeck, als of hy nae menschelicke wijs' onderwesen en overtuygt moeste worden. Want wy weten dat de gheveynsde, door dien se niet en bedencken datse met Godt te doen hebben, haer pracht en pompery niet anders en drijven in hare ghebeden, dan als in een triumph en tournoy-spel. Want die Phariseer dewelcke Godt danckte dat hy niet en was gelijck andere menschen, heeft sonder twijffel hem-selven toe-ghejuycht en vervrolickt voor d'ooghen der menschen, als of hy uyt het ghebedt een naem en roem van heyligheydt behalen wilde. Hier uyt ontstaet oock dat klapperigh gerammel en geprevel 't welck heden-daeghs uyt een gelijcke reden en oorsaeck in't Pausdom in swangh gaet, wanneer sommighe deselve ghebedekens heen en we'er herhalende, den tijdt onnuttelicken door-brenghen, sommighe door een langhduyrigh ophoopen der woorden d'een op d'ander, haer selven by den ghemeynen man aenprijsen. Dewijl Godt door dit gesnater kinderachtigh 2) wordt bespot, soo en is't niet wonder dat

1. Cor. 14. 40.

Hier door en wordt de noodt des tijdts niet uyt-ghesloten om als dan dickwijlder en vyeriger te bidden.

Hoedanighe geduyrigheydt vereyscht wort in het ghebedt, tegen het snaterighe veel-spreken, het welck als noch seer ghemeyn is by de Papisten.

Matth. 6. 7.

Lucas 18. 1 etc.

Weder-legingh van de Pharizeische snatery en gheveynstheyt.

1) geduyrigheyt.

1) mogen niet geduyrigh zijn. 2) kinderlick.

het uyt de Kercke geweert wort, op dat aldaer niet anders en klincke dan 't geen ernstigh 1) en uyt het binnenste gemoedt voort ghekomen is. Daer is noch een ander ghebreck 't welck met 2) den voorgaenden ghebreke verwant 3) en eraen 4) ghelijck is, mitsgaders oock van Christus verworpen wort: dat, namelick, de hypocriten tot een pronck en toon voor veel ghetuyghen soecken te bidden, en liever tot dien eynde de marckt innemen, dan dat hare gebeden des werelts loftuytingh missen souden. Na dien, ghelijck alreede te voren is gheseydt, dit is het eynd' en ooghmerck des ghebedts, op dat de herten opgerecht zijnde, tot Godt souden opstijghen, soo om sijnen lof te belijden, als om sijn hulp te versoecken: soo machmen daer uyt verstaen dat de voornaemste plichten des ghebedts in den geest en het gemoedt gelegen zijn, of liever dat het ghebedt selfs eygentlick is een bewegingh en genegentheydt van het inwendigh hert, dewelcke voor Godt den ondersoecker des herten uytgegoten en uytgeleydt wordt. Daerom als onse Hemelsche Meester (ghelijck wy alreede gheseydt hebben) eenen seer goeden regel om te bidden maken en voorschrijven wilde, so heeft hy bevolen dat wy tot onse slaep-kamer in gaen, en aldaer met een ghesloten deur onsen Vader in 't verborghen bidden souden, op dat onse Vader die in 't verborgen is, ons verhoore. Want als hy ons van het exempel der hypocriten heeft af getrocken, dewelcke door een eergierige vertooningh van hare gebeden der menschen gunst sochten, soo voeght hy met eenen daer by 't gheen beter voeght en past, te weten, datmen in de slaep-kamer gaen en aldaer met een gesloten deur bidden sal. Met welcke woorden, ghelijck ick verstae en beduyde, hy ons leert soecken een vertreck of 5) plaets, dewelck' ons mochte dienen om met gantscher ghedachten in ons' hert neder te dalen, en innighlick in te gaen: beloovende met eenen dat Godt, wiens tempelen onse lichamen zijn moeten, de genegentheden en begeerten onses gemoedts sal nae by zijn en verhooren. Want hy en heeft niet willen seggen dat het niet nut en zy oock in andere plaetsen te bidden: maer hy betoont dat het ghebedt yetwes secreets en heymelicks is, dat het oock voornemelick in 't gemoedt is gelegen, en een stil en gherust hert, verre van allerley ontsteltenissen der sorgvuldigheydt vereyscht. Het is derhalven niet sonder oorsaeck dat oock de Heere selfs, als hy met meerder vyerigheydt wilde bidden, sich in

Het wit ende de deelen des gebedts.

Des selfs beschrijvingh.

Matth. 6. 6.

Wat het zy met een gheslooten deure te bidden.

1) ernstachtigh. 2) [ ]. 3) nabuyrigh. 4) [ ]. 5) [ ].

een eensame plaets verre van het ghewoel der menschen begheven heeft: maer hy heeft dat ghedaen, op dat hy ons door sijn exempel soude vermanen, dat dese hulpmiddelen niet en moeten versuymt worden, waer door ons ghemoedt, 't welck in sich selven al te slibberigh is, des te meer tot d'ernstige 1) oeffeningh des ghebedts in-gespannen wordt. Doch ghelijck hy ondertusschen, wanneer de gelegentheydt sulcks mede bracht, midden onder de scharen der menschen sich niet en heeft ontsien te bidden: alsoo sullen wy oock in alle plaetsen, daer de noodt sulcks mochte vereyschen, reyne handen op-heffen. En over sulcks moet dit voor vast en seker ghehouden worden, dat die gene die in de heylige vergaderinge der Godtvruchtighen weyghert te bidden, niet en weet wat het zy alleen en by sich selven bidden, of in een stil vertreck 2), of oock binnen 's huys. En dat wederom die gene die 't bidden versuymt en in de windt slaet, wanneer hy alleen en by sich-selven is, ofschoon hy sich vlytighlick laet vinden in de gemeene vergaderinghen, aldaer nochtans alleen ydele en vergeefsche ghebeden uytstort: overmidts hy der menschen waen en goedt-duncken meer toeschrijft dan Godes verborgen oordeel. Ondertusschen heeft Godt, op dat de ghemeene ghebeden der Kercke niet en souden veracht worden, in voortijden deselve vereert met seer treffelicke loftytelen: bysonderlick als hy den Tempel het Huys des Gebedts noemde. Want hy heeft met dit woordt geleert dat d'oeffeninge des gebedts het voornaemste deel is van sijnen dienst: en dat de Tempel den gheloovigen als een banier opgerecht zy gheweest, op datse eendrachtelick haer selven in het bidden souden besigh houden. Daer was oock een schoone belofte by gevoeght: De Lofsangh is [*in*] stilheyt tot u, ô Godt, in Sion, ende u sal de ghelofte betaelt worden. | Met welcke woorden de Profeet vermaent dat de ghebeden der Kercke nimmermeer en sullen te vergeefs zijn: door dien Godt sijn volck altijdt stof verleent om hem met vreught te singen. En al hoewel de schaduwen der Wet geeyndight zijn, dewijl nochtans Godt d'eenigheydt des gheloofs oock onder ons door dese Ceremony heeft willen onderhouden, soo komt sonder twijffel deselve belofte ons ook toe, dewelcke oock door Christus mond bevestight, en volgens Paulus Leere van eeuwige kracht is.

30. Nu, gelijck Godt door sijn Woordt de gemeyne ghebeden den gheloovighen beveelt en opleght, also behoorender oock tot

In alle plaetsen bidden. 1. Tim. 2. 8.

Alleen en het verborgen bidden.

Lof-tytel der openbare gebeden.

Iesa. 56. 7.

Psalm. 65. 2.

(p. 362.)

Van de ghemeyne plaetsen of tempelen, daer de ghemeyne gebeden moeten gedaen worden.

1) ernstachtige. 2) (plaets).

verrichting der selver ghemeyne Kercken verordineert en bestemt te zijn. En soo wie weygherigh is aldaer met Gods volck ghemeenschap te hebben in 't gebedt, die en behoeft hem-selven met desen deck-mantel niet te behelpen, dat hy in sijn slaep-kamer gaet om 't ghebodt des Heeren te ghehoorsamen. Want hy die belooft dat hy doen sal alles wat twee of drie in sijnen Naem vergadert zijnde, sullen bidden en begeeren, die betuyght dat hy de ghebeden die in 't openbaer uytghesproken worden, niet en sal verachten: als maer alle roem en eersoeckingh by de menschen wordt wech gheruymt, en in het teghendeel daer by komt een oprechte en ware ghesintheydt die in 't verborgene des herten woont. Indien dit is het wettigh ghebruyck der Kercken (ghelijck het voorwaer is) soo moetmen wederom toesien, dat wy de selvighe, ofte niet en houden (gelijck die sommige eeuwen langh begonnen zijn gehouden te worden) voor eygene woon-plaetsen Godts, in dewelcke Godt naerder by ons zijn en ons beter verhooren soude, of oock niet toe en schrijven, ick en weet niet wat verborghene heyligheydt, waer door het ghebedt te heyligher by Godt soude ghemaeckt worden. Want dewijl wy selfs Godes ware tempelen zijn, soo moeten wy bidden in ons selven, is 't dat wy Godt in sijnen heylighen Tempel willen aenroepen. Sulcken grof misverstandt sullen wy den Joden en Heydenen laten behouden, wy, seggh' ick, die een gebodt hebben van den Heere aen te roepen in den geest en waerheydt, sonder onderscheydt van eenighe plaets. De Tempel was eertijdts door Godts bevel tot de gebeden en slacht-offeren ghewijt en toe-ge-eyghent: doch dat was te dier tijdt doe de waerheydt onder soodanighe schaduwen afghebeeldet als in 't verborghen schuylde; dewelcke nu ter tijdt ons nae 't leven uytgedruckt en voor-gestelt zijnde, niet en lijdt dat wy ons selven aen eenigen stoffelijcken 1) tempel met handen ghemaeckt, vergapen souden. De Tempel en was oock den Joden selfs met sulken bedingh en condity niet aengepresen datse Godts tegenwoordigheyt binnen de mueren des Tempels besluyten souden, maer op datse souden worden gheoeffent om de ghestaltenis van den waerachtigen Tempel te bemercken. Daerom zijn oock van Jesaia en Stephanus heftigh bestraft die ghene die sich eenighsins lieten voorstaen dat Godt woont in Tempelen die met handen gemaeckt zijn.

Matth. 18. 20.

Het wettigh ghebruyck der Tempelen.

Het misbruyck der selver.

Ioan. 4. 23.

Iesa 66. 1. Actor. 7. 48.

31. Hier uyt is voorts meer dan klaer en blijckelick, dat noch stemme, noch ghesangh eenige kracht heeft in 't gebedt, noch een hayr voordeels doet by Godt, soo 't niet en komt uyt een diepe en grondighe bewegingh des herten. Jae sy verwecken sijn gramschap teghen ons, is 't datse alleen van 't uyterste der lippen, en uyt de keel voort komen: dewijl dit niet anders en is dan sijnen seer heyligen Naem misbruycken, en met sijne Majesteyt den spot drijven. Ghelijck uyt de woorden van Jesaia te verstaen is, dewelcke al hoewelse sich verder 1) uytstrecken, nochtans oock dienen tot bestraffingh van dit gebreck. Daerom, seght hy, dat dit volck [*tot my*] nadert met sijnen monde, ende sy my met hare lippen eeren, doch haer herte verre van my doen: ende hare vreese [*daer mede sy*] my [*vreesen*] menschen geboden zijn die haer geleert zijn: Daerom, siet ick sal voorts wonderlick handelen met dit volck, wonderlick, ende wonderbaerlick: want de wijsheyt sijner Wijsen sal vergaen, ende het verstant sijner Verstandighen sal sich verberghen. Wy en verdoemen nochtans de stemme of het gesangh niet: maer willen veel meer dat de selvige groot geacht sullen worden, wanneer die slechts met d'inwendighe beweginghe des herten vergheselschapt zijn. Want het verstandt wordt alsoo daer door gheoeffent en in aendacht ghehouden om op Godt te dencken: 't welck, ghelijck het slibberigh en veranderlick is, lichtelick verslapt, en in menigherley ghedachten verstrooyt wordt, 't en zy dat het door verscheyden hulp-middelen ondersteunt 2) worde. Daer beneffens, dewijl d'eere Godts eenigsins behoort te schitteren 3) en te schijnen uyt een yeder lidt onses lichaems, soo is 't insonderheydt betamelick dat de tonge tot desen dienst op-geoffert en toe-ghe-eyghent worde, 't zy door singhen, 't zy door spreken, als dewelcke voornemelick gheschapen is om den lof Godts te vertellen en te verkondighen. Nochtans heeft de tonge haer bysonderste ghebruyck in de ghemeene ghebeden die in de vergaderinge der gheloovigen ghedaan, en met dit oogmerck uytgestort worden, op dat wy Godt, den welcken wy door eenen geest en door een en het selfste gheloof dienen, oock alle te ghelijck door eene stemme, en ghelijck als door den selven mondt souden groot maken, en dat in het openbaer, op dat een yeder van sijnen broeder over en weder 4) de belijdenisse sijns geloofs ontfanghe, midtsgaders door sijn exempel aengelockt en opgeweckt worde.

Van de stemme en het ghesang, deweIck' in 't gebedt van gheender weerden zijn, 't en zy dats' uyt eene oprechte ghegentheydt des herten voortkomen.

Iesa. 29. 13. Matth. 15. 8.

De stemme en des selfs ghebruyck schijnt meer dienstigh te zijn tot de ghemeyne dan tot de bysondere en heymelicke gebeden.

32. En wat belanght de gewoonte van

De gewoonte van te singhen is seer oudt.

1) materialen.

1) wijders. 2) onderset. 3) luchten. 4) (over).

in de Gemeynten en vergaderinghen te singhen: (op dat ick dit oock als in't voor-by gaen segge) 't en is niet alleen openbaer en bekent dat deselve seer oudt, maer oock by den Apostelen in gebruyck geweest is, ghelijck afghenomen kan worden uyt dese woorden van Paulus: Ick sal met den geest en oock met den verstande singhen. Item, tot den Colossensen: Leert ende vermaent malkanderen, met Psalmen ende Lof-sangen, ende geestelicke Liedekens, singhende den Heere met aenghenaemheydt in uw' herte. Want in d'eerste plaets beveelt hy te singhen met der herten en met de stemme: in de tweede plaets prijst hy hen aen de Geestelicke Ghesanghen, door dewelcke de Godtvruchtige malkanderen stichten moghen. Augustinus ghetuyght nochtans dat dese ghewoonte over al in alle Kercken niet en is aengenomen gheweest, als dewelcke verhaelt dat de Kercke van Milaen eerst heeft begonnen te singen ten tijden van Ambrosius, doe 't volck door de wreetheydt daer mede de Keyserinne Justina, Valentinianus moeder, het rechtsinnighe gheloof vervolghde, meer als te voren aenhield 1) in waken en bidden: en dat d'andere Kercken in 't Westen daer nae dat exempel nae gevolght hebben. Want hy hadde een weynigh te voren gheseydt, dat dese manier en ghewoonte van de Kercken in't Oosten voort ghekomen was. Hy gheeft oock in het tweede Boeck van sijne | Retractatien te kennen, dat die by sijnen tijdt in Africa was aenghenomen. Eenen sekeren Hylarius, seght hy, een Opper-vooght, schold' en bestrafte met een schendige en lasterige berispingh al-omme waer hy konde de manier en ghewoonte die doe ter tijdt eerst by de Gemeynte van Carthago was aenghevanghen, dat de Lof-sanghen uyt den Boeck der Psalmen aen den Altaer gesongen wierden, ofte voor het offeren der gaven, ofte als de gaven die ge-offert en gegeven waren, den volcke wierden uytgedeelt. Desen hebbe ick geantwoordt en wederleyt volgens den last my van de Broederen op-geleydt. En om de waerheydt te segghen, wanneer het ghesangh nae die waerdigheyt 2) en stemmigheyt, dewelcke Godes en der Engelen aenschijn betaemlick is, gepast en ghematight wordt, soo geeft het den heyligen oeffeninghen aensien en aengenaemheyt, en het is seer krachtigh om de herten tot ware vyerigheyt en neerstigheydt in het bidden op te wecken. Men moet nochtans vlytigh toesien, dat de ooren niet aendachtiger en zijn tot de soete melody der stemme, dan de herten tot het geestelicke verstandt en begrijp der woorden. Van weghen dit perijckel bekent de selfde Augustinus in een sekere plaets dat hy bewoghen is geweest, om somtijdts te wenschen dat die manier en wijse mocht worden in-gevoert die Athanasius onderhieldt, dewelcke den Voor-leser bevel gaf sijn stemme soo weynigh te buyghen en te draeijen, dat hy meer scheen te lesen dan te singen. Maer als hy wederom bedacht wat voor een groote nuttigheydt de Gesangen hem hadden toe-gebracht, soo hieldt hy meer van't singhen, dan van het denckbeelt 1) van Athanasius. Wanneer derhalven de voorseyde matigheydt wel wordt waergenomen, soo is het singhen sonder twijffel een seer heylighe en heylsame instellingh. Ghelijck wederom alle de Ghesanghen die alleenlick tot soetigheydt en tot vermaeck der ooren geschickt en aengestelt zijn, der eerweerdigheydt van de Ghemeynte niet en betamen, en Gode ten hooghsten mishagen.

1. Cor. 14. 15. — Coloss. 3. 16. — Nochtans en is dese ghewoont niet al-ghemeyn gheweest. Confess. lib. 9. cap. 7. — (p. 363.) Cap. 11. — Hoe 't singen moet geschickt zijn. — Confess. lib. 10. cap. 33.

33. Waer uyt oock t'eenemael blijckt, dat de ghemeene ghebeden niet en moeten (ghelijck al-omme tot noch toe gheschiedt is) onder de Latinisten in de Grieckscche, noch onder de Francoyschen of Engelschen in de Latijnsche tael ghedaen en uyt-ghesproken worden: maer in een bekende spraeck die in't ghemeyn van de gantsche vergaderingh kan worden verstaen. Want het is nut en oorbaerlick datse gheschieden tot stichtingh van de gheheele Gemeynte: dewelcke gantsch gheen vrucht en kan trecken uyt een gheluyt dat sy niet en verstaet. En die niet en passen noch op liefde, noch op redelickheydt, die behoorden ten minsten een weynigh bewoghen te worden door d'autoriteyt van Paulus, wiens woorden klaer en duydelick zijn, als hy seght: Indien ghy danck-seght met den Geest, hoe sal de gene die de plaetse eens ongeleerden vervult, Amen seggen op uwe danck-segginghe, dewijle hy niet en weet wat ghy seght? Want ghy danck-segt wel behoorlick, maer de ander en wordt niet ghesticht. Wie sal dan ghenoeghsaem kunnen verwondert zijn over d'ongebondene stoutigheydt der Papisten, die tegen dese klare woorden des Apostels sich niet en ontsien seer lange gebeden met een vreemde tael heen en weder uyt te bleeten, in dewelcke sy selfs somtijdts niet een half woordt en verstaen, en oock van andere niet en willen verstaen hebben? Maer Paulus gebiedt ons veel anders te doen. Wat dan? seght hy: Ick

De ghemeyne Ghebeden moeten gedaen worden in een bekende, ende niet in een vreemde en onbekende tael. — 1. Reden, genomen van de bemerckinghe der Gemeynte. — 2. Reden, genomen van het ghetuyghnis des Apostels. — 1. Cor. 14. 16. — Teghen de Papisten. — 1. Cor. 14. 15.

1) geduyrigh was. 2) graviteyt.

1) ghevoelen.

sal [*wel*] met den Geest bidden, maer ick sal oock met den verstande bidden: Ick sal [*wel*] met den Geest singhen, maer ick sal oock met den verstande singhen. In welcke plaets hy door het woort Geest, beduydt en beteeckent de bysondere gave der tongen of talen, die van sommige dewelcke daer mede begaeft waren, misbruyckt wierdt, dewijl sy niet en maeckten dat deselve talen wierden verstaen en begrepen. Voorts moetmen oock hier van gantsch en gaer onderricht zijn, dat het soo wel in de ghemeyne gebeden, als in de ghebeden die yemandt op hemselven alleen doet, niet anders en kan wesen, of de tonghe, wanneer 't hert daer niet by en is, moet den Heere grootelicks mishagen. Daer beneffens, dat het verstandt door vyerige ghedachten alsoo moet worden opgeweckt, dat het verre te boven gae alles wat de tonge met spreken kan uytdrucken. Ten laetsten, dat de tonghe selfs in onse bysondere en eygene ghebeden niet noodtsakelick en moet gebruyckt worden, dan voor soo veel als het verstandt niet krachtigh genoegh en is om sich selven op te wecken, of voor soo veel als door het gheweldigh verwecken en aenporren des verstandts, de tongh oock tot spreken gheroert en bewoghen wordt. Want al hoewel de beste ghebeden somtijds sonder stemme geschieden, soo gebeurt het nochtans dickwils dat door d'overvloedighe bewegingh des geestes de tonghe tot spreken, en de andere ledematen tot eenige gesticulatien 1) en gebeerden sonder eer-soeckingh voort breken. Hier uyt quam dat onseker gemurmel en geluydt 2), het welck Hanna met hare lippen maeckte: en alle de Heylige bevinden altijt yets van sulcks in hen selven, wanneerse tot afghebrokene en halve woorden uytbersten. De uyterlicke gebeerden des lichaems die in 't gebedt plegen onderhouden te worden (ghelijck als daer zijn de knyebuygingh en ontdecking des hoofts) zijn oeffeningen, door dewelcke wy arbeyden om tot meerder eerbiedigheyt en vreese Godts op te stijgen.

Altijdt en in alle ghebeden wort vereyscht een oprechte genegentheyt des gemoedts.

Maer de tong' en is niet altijt nootsakelick.

1. Sam. 1. 13.

Hoedanighe oeffeninghen daer zijn de knye-buyging en de ontdeckingh des hoofts.

VII.

De wijse van bidden ons van Christus voorgesteldt, schildert ons af de onmetelicke goetheyt onses Hemelschen Vaders.

34. Voorts en hebben wy niet alleen te leeren de sekerste wijse van bidden, maer selfs oock wat voor dinghen wy bidden en begeeren moeten, te weten, de selfde die de Hemelsche Vader door sijnen wel-ghelief-den Soon ons heeft voor-geschreven: waer in wy sijne onmetelicke goetheyt en sachtmoedigheyt bemercken en bekennen kunnen. Want behalven dat hy ons vermaent en opweckt om hem in alle onse verlegenheden aen 3) te soecken, (gelijck de kinderen, soo dickwils alsse met eenige benauwtheydt beladen zijn, tot de getrouwigheyt harer Ouderen den toevlucht plegen te nemen) dewijl hy merckte dat wy selfs niet genoeghsaem en weten hoe groot onse armoede zy, wat wy behooren te begeeren, wat ons nut en dienstigh is, soo komt hy oock dese onse onwetenheyt te hulp: en 't geen ons aen onse eyghen verstandt ontbrack, dat heeft hy van 't sijne vervult en voldaen. Want hy heeft ons een formulier en patroon voor-geschreven, waer in hy als in een tafereel voorghesteldt heeft alles wat wy van hem moghen begeeren, alles wat tot onsen besten oorbaerlick is, alles wat noodigh is gebeden en ghe-eyscht te worden. Uyt welcke sijne goedertierenheydt wy een groote vrucht der vertroostingh ontfanghen, namelick dese, dat wy nu weten en verstaen dat wy van hem niet en eyschen yetwes 't welck ongherijmt, vreemt, onbequaem, en eyndelick hem onaenghenaem is, dewijl wy by nae uyt sijnen mont bidden. Doe Plato bemerckte d'onwetenheyt der menschen in hare begeerten en beden die sy tot Godt | brachten, dewelcke indien se 1) toe-ghestaen wierden, hun dickwils qualick bekomen souden: soo verklaert hy dat de beste wijse om te bidden dese zy, die hy uyt eenen ouden Poët ghenomen hadde, te weten: O ghy Koning Jupiter, gheeft ons dat ghene 't welck ons best is, beyde wanneer wy 't begeeren en als wy 't niet en begeeren: en weert het quaedt van ons selfs oock wanneer wy 't eyschen. Dees' Heydensche Man is daer in verstandigh, dat hy oordeelt hoe gevaerlick het zy van den Heere te bidden 't geen onse begeerlickheydt ons soude moghen raden en in-gheven: en hy betoont met eenen onse rampsaligheyt, dat wy onse mondt selfs sonder perijckel voor Godt niet en kunnen op doen, 't en zy dat ons de Heylige Geest in de rechte wyse van bidden onderrichte. Daerom behoort dit privilegy by ons des te dierbaerder gheoordeelt en geacht te worden, dat d'eenigh-gheboren Soon Godts ons de woorden in de mondt geeft, daer door onse hert en ghemoedt van alle twijffelingh en swarigheydt bevrijdt wordt.

Matth. 6. 9. Lucas 11. 2.

En daer uyt verkrijgen wy een groote vrucht der vertroostingh.

De Alcib. 2. vel de voto.

(p. 364.)

Rom. 8. 26.

35. Dit formulier of desen regel des ghebedts is uyt ses beden en begheerten t'samen ghestelt. Want d'oorsaeck waerom ick niet en gevoele met die ghene die dit formulier in seven begeerten onderscheyden en verdeelen, is dese, te weten, om dat het schijnt dat d'Euangelist wanneer hy schrijft: En

Afdeelingh van 't ghebedt des Heeren in ses beden.

August in Enchirid. ad Laurent. cap. 116. Chrysost. in opere imperf.

1) gestien. 2) gemompel en gerammel. 3) noodtsakelickheydt.

1) waer 't datse.

leydt ons niet in versoeckinge, maer verlost ons van den Boosen 1): door het woordeken maer, 't welck hy tusschen beyden in brengt die twee leden aen malkanderen heeft willen verknoopen en tot een versamelen, als of hy geseydt hadde: En laet ons door versoeckingh niet overvallen worden, maer komt veel eer onse broosheydt te hulp en verlost ons, op dat wy niet en worden overwonnen. De oude Leeraers der Kercke ghevoelen oock met ons, soo dat dat geen 't welck als ter sevenster plaets by Mattheus toe-ghedaen is, tot de seste bede behoort als een uytlegginghe der selver. En al hoewel het gantsche gebedt sodanig is, datmen in alle de deelen van dien op Godts eere voornemelick moet acht hebben: soo zijn nochtans de drie eerste beden bysonderlick tot Godts eere verordineert: dewelcke wy daer in alleen moeten aensien, sonder in 't minste (gelijckmen seyt) te letten op ons eygen profijt en voordeel. De resteerende drie beden doelen op 2) de sorghe voor ons selven, en zijn eyghentlick bestemt om te bidden en te versoecken die dingen die tot onsen gebruycke dienstigh zijn. Gelijck wanneer wy bidden dat Godes Naem gheheylight worde, dewijl Godt wil beproeven of wy hem voor niet, of op hope van loon lief hebben en dienen, soo en moeten wy alsdan geen ghedachten hebben van ons eyghen profijt: maer wy moeten sijn eer ons selven voorstellen, en daer op alleen star-ooghen: en oock in andere dierghelijcke beden even alsoo gesint zijn. Ende dit brenght ons oock groot voordeel in, want als Godts Naem alsoo als wy bidden, geheylight wordt, soo wordt hy oock wederom onse heylighmakingh. Maer voor 3) sulcken profijt moeten onse ooghen (ghelijck geseyd is) dan, als ware het 4) ghesloten zijn en eenighsins blindt 5), datse daer op in 't minste niet en sien. Soo dat wy, of schoon alle hoop van ons eygenbaet afghesneden waer, nochtans niet af en laten dese heylighmakingh, en voorts andere dingen die Godts eer betreffen, te wenschen en door ghebeden te versoecken. Gelijck in d'exempelen van Moses en Paulus te sien is, den welcken het niet swaer en viel hare gedachten en ooghen af te keeren van haer selven, en door een heftighen en brandenden yver haer eyghen verderf te begeeren, op datse selfs met hare schade de eere en het Koninckrijcke Godts bevorderen souden. Wederom wanneer wy bidden dat ons onse daghelicksche broodt worde ghegeven: al hoewel wy versoecken het geen tot onse nuttigheyt dient: soo moeten wy nochtans in desen oock voornemelick Godts eere soecken. Soo dat wy 't selfs niet en sullen eyschen, 't en zy dat het tot sijner eeren strecke. Laet ons nu tot verklaringhe van het Gebedt selfs voort gaen.

[Margin: Dese woorden worden afgedeelt in twee voorname stucken, waer van 't eerste d'eere Godts, en het tweede onse saligheyt betreft.]

[Margin: D'ordre van dese stucken.]

[Margin: Exod. 32. 32. Rom. 9. 3.]

1) quaden. 2) begrijpen. 3) tot. 4) [ ]. 5) verblinden.

Onse Vader, die daer zijt in de Hemelen.

36. Voor eerst komt ons in den aenvangh voor oogen 't geen wy voor henen geseyt hebben, dat all' onse gebeden Gode moeten op-gheoffert worden alleen in Christus naem: gelijck deselve door eenen anderen naem hem niet en kunnen worden gherecommandeert en aenghepresen. Want als wy Godt noemen *onsen Vader*, so spreken wy hem gewisselick aen in den Naem van Christus. Want met wat vertrouwen soude yemant Godt sijnen Vader noemen? Wie soude tot sulck een roeckeloosheyt uytbreken dat hy sich selven d'eere van een kint Godts te zijn, aentrecken soude, soo wy niet in Christus tot kinderen der ghenade en waren aenghenomen? Dewelcke dewijl hy de ware Soon is, ons van Godt tot een Broeder is gegeven: op dat dat geen 't welck hy van natuyren eyghen heeft, ons eygen worde door de weldaedt en genade der aennemingh, is't dat wy nochtans soo grooten weldadigheydt door een vast geloof omhelsen. Gelijck Joannes segt: Dat den genen die in den Naem van den eenigh-geboren Sone Godts gelooven, macht gegeven zy om oock selfs kinderen Godts te worden. Hy noemt derhalven hemselven onsen Vader, en wil dat wy hem alsoo noemen sullen: ons alsoo door dese so groote soetigheydt sijns Naems van alle misvertrouwen bevrijdende, nae dien datter nergens meerder genegentheydt en beweginge der liefde gevonden en kan worden dan in den Vader. Daerom en heeft hy sijne seer uytnemende liefde t'onswaert door gheen sekerder bewijs en betoogh kunnen betuyghen dan daer mede dat wy kinderen Godts ghenoemt worden. En sijne liefde tot ons is soo veel grooter en heerlicker dan alle de liefde van ons' ouders, als hy alle menschen in goetheyt en barmhertigheyt te boven gaet. Soo dat oock, ofschoon alle vaders die op der aerden zijn alle ghevoel der vaderlicker goedertierenheyt afgeleyt hebbende, hare kinderen verlieten: hy nochtans ons nimmermeer en sal verlaten: overmidts hy hem-selven niet en kan versaken. Want wy hebben hier van dese sijne belofte: Indien dan ghy, die boos zijt, weet uwe kinderen goede gaven te gheven, hoe veel te meer sal uwe Vader, die in de Hemelen

[Margin: De Naem des Vaders vereyscht. 1. Dat wy Godt bidden in den Naem van Christus alleen. Siet hier voren sect. 17. 18. 19.]

[Margin: Ioan. 1. 12.]

[Margin: 2. Op dat wy alle misvertrouwen afleggen.]

[Margin: 3. Op dat wy van hem alles goets verwachten, 't en zy dat wy hem beschuldighen willen van armoed' en ghebreck der goederen, of van al te groote stuyrsheyt.]

[Margin: 1. Ioan. 3. 1. Psalm 27. 10. Iesai. 63. 16. 2. Tim. 2. 13.]

[Margin: Matth. 7. 11.]

Iesai. 49. 15. is. Item, by den Propheet: Kan oock eene vrouwe hares suyghelinghs vergeten? Ofschoon dese vergaten, soo en sal ick doch uwer niet vergeten. Is't dat wy sijne kinderen en sonen zijn, ghelijck een soon sich selfs niet en kan begheven in de trouw en beschermingh van eenen die hem vreemt is en niet en bestaet, 't en zy dat hy met eenen klage van sijns vaders wreetheydt of armoede: alsoo en kunnen wy oock by niemant anders dan by desen onsen Vader eenighe hulp soecken, sonder hem van ghebreckelickheydt en onvermogen, of van wreetheyt en al te groote stuyrsheyt te beschuldigen. | (p. 365.)

Teghen-werping. De sonden weeren ons van Godes aenschijn, den welcken wy tot eenen Rechter ende niet tot eenen Vader ghemaeckt hebben.

37. Laet ons niet voorwenden, dat wy met recht vreesachtigh gemaeckt worden door 't gevoel van onse sonden, waer door onse Vader, hoewel hy goedertieren en sachtmoedigh is, dagelicks op ons verstoort en vergramt wordt. Want indien onder de menschen een soon gheen beter voorstander en kan hebben om sijn saeck by sijnen vader te verhandelen, en gheen beter voorspraeck om de verloren ghenade sijns Vaders hem-selven te verkrijghen en weder op te rechten, dan dat hy self, met ootmoedigheydt en vernederingh sijn schuldt bekennende, sijns vaders barmhertigheydt versoecke (want in sulcken gheval en kunnen de vaderlick' inghewanden haerselven alsoo niet veynsen of onthouden, dats' op soodanighe ghebeden niet en souden bewoghen worden) wat isser dan dat de Vader der barmhertigheden en de Godt aller vertroostingh niet en soude doen? Sal hy niet veel meer de tranen en suchten sijner kinderen, die hem ootmoedelick bidden en aenroepen, verhooren, (bysonderlick na dien hy ons daer toe noodight en opweckt) dan eenighe voor-spraken en voor-biddinghen van andere? Tot welckers hulp en onderstandt sy daerom al bevreest en verbaest, niet sonder eenighen schijn van vertwijffelingh, haren toevlucht nemen, om datse van haers Vaders sachtsinnigheyt en vriendelickheydt misvertrouwen. Desen overvloedt der Vaderlicker sachtmoedigheyt heeft hy ons in een parabel afgebeeldt en voor oogen ghesteldt: in dewelcke de Vader sijnen Soon, die sich van hem vervreemdet, die sijn goederen overdadighlick verquist, die allesins swaerlick tegen hem gesondight hadde, met uytgestreckte armen omvanght: en niet en wacht 1) tot dat de soon met woorden verghevinghe versoeckt, maer self hem voorkomt, hem in't weder komen van verre bekent, hem van self te gemoet loopt, vertroost, en in genaden opneemt. Want als hy dit exempel van soo grooten sachtmoedigheydt in een mensch voorsteldt om van ons aenghemerckt te worden, soo heeft hy ons willen leeren hoe veel overvloediger sachtmoedigheydt wy verwachten moeten van hem, die niet alleen onse Vader, maer oock boven alle Vaders verre de beste en goedertierenst' is, niet teghenstaende dat wy ondanckbare, wederspannige, en boose kinderen zijn, so wy slechts ons selven henen wech werpen op 1) sijne barmhertigheyt. En op dat hy te meer betuygen en versekeren soude dat hy ons, indien we althans 2) Christenen zijn, soodanigh een Vader is, soo en heeft hy niet alleen Vader, maer oock by namen onse Vader willen genoemt worden: als of wy hem in deser voegen aenspraken: O Vader! die so groote liefde draeght tot uwe kinderen, en soo seer ghereet en ghenegen zijt om hen te vergeven, wy uwe kinderen roepen u aen, en bidden u, t'eenemael versekert en overtuygt zijnde dat ghy niet anders dan Vaderlick tot ons gesint zijt, al hoewel wy soodanigen Vader onweerdigh zijn. Maer dewijl d'enghten onses herten sulck een boven maten groote goetgunstigheyt niet- en kunnen vatten, soo is niet alleen Christus ons een pandt en versekertheyt onser aenneminghe tot kinderen, maer hy geeft ons oock sijnen Geest tot een ghetuygh' derselver aennemingh, door den welcken wy met vrye en luyde stemmen mogen roepen: Abba, Vader. Laet ons derhalven soo dickwils als wy door eenige twijffelingh op gehouden worden, ghedencken van hem te versoecken dat hy, onse vreesachtigheyt verbetert hebbende, ons gheve dien Gheest der groot-hertigheyt tot een aenleyder om met vrymoedigheyt te bidden.

Antwoordt, ghenomen van Godes natuyr, die van den Apostel beschreven wort. 2. Cor. 1. 3.

Item, van een exempel, of treffelicke parabel. Lucas 15. 20.

Ten laetsten, daer van dat hy onse Vader heeft willen genoemt worden.

Van welcke aennemingh Christus ons een pandt en de Heylige Geest een getuygh is.

Galat. 4. 6.

38. Voorts, wat belanght dat wy in dit formulier alsoo niet en worden onderwesen dat een yeder voor sich selven hem sal noemen sijnen Vader, maer veel meer dat wy alle te samen hem in 't gemeen sullen heeten onsen Vader, daer uyt worden wy vermaent, hoe grooten ghenegentheydt der broederlicker liefde dat wy malkanderen behooren toe te draghen, dewijl wy alle te ghelijck door een en het selfde recht der barmhertigheydt en onverdiender mildtdadigheydt kinderen zijn van sulcken Vader. Want indien wy alle te samen eenen gemeenen Vader hebben, van den welcken voort komt al het goedt dat ons eenighsins soude kunnen gebeuren en geworden: soo en behoort onder ons geen dingh so eyghen te zijn, 't welck wy souden wey-

Waerom hy in 't ghemeyn gheseydt wordt onsen Vader te zijn.

Matth. 23. 9.

1) vertoeft.

1) in. 2) is 't dat wy.

geren met een groote blymoedigheydt en ghewilligheydt des herten d'een den anderen mede te deelen, soo veel de noodt vereyscht. Is 't dat wy nu alsoo ghelijck behoorlick is, malkanderen de handt toereycken en onderstand doen willen, soo en kunnen wy in gheen dingh den broederen meer voordeels toebrenghen, dan als wy deselve bevelen in de voorsorgh en voorsienigheyt des alderbesten Vaders, dewijl hen het minste niet en kan ontbreken, wanneer hy hen gunstigh en ghenadigh is. En dit selvighe zijn wy voorwaer oock onsen Vader schuldigh. Want gelijck de gene die eenigen Huys-vader waerlicks en van herten lief heeft, te ghelijck oock des selfs gantsch huysgesin met liefde en goetwilligheyt omhelst: insulcker voegen moeten wy oock, om te betoonen hoe wy tot desen Hemelschen Vader gesint en genegen zijn, onse liefde besteden aen sijn volck, aen sijn huysghesin, en eyndelick aen sijn erfdeel: 't welck hy so grootelicks heeft vereert dat hy dat selvige de vervullinge sijns Eenigh-gheboren Soons genaemt heeft. Daerom sal een Christen-mensch sijne gebeden schicken en aenstellen nae desen regel, te weten, dat deselve moeten gemeen zijn en in sich vervatten alle die, die sijne broeders zijn in Christus. En niet alleen die, die hij tegenwoordelick siet en bekendt soodanighe te zijn, maer oock alle menschen die op den aerdtbodem leven: van dewelcke wat Godt verordineert heeft, ons onbekent is: dan dit weten wy dat het niet min Godtvruchtigh als menschelick is, hun alles goedts te wenschen, en van hun het beste te hopen. Hoewel wy moeten boven all' andere met een bysondere liefde en ghesintheyt genegen zijn tot de huys-genooten des gheloofs: die ons van den Apostel in alle saken voornemelick zijn bevolen. In somma, alle onse ghebeden moeten soodanigh zijn, datse tot een ooghmerck hebben die onderlinge ghemeensaemheydt die onse Heere in sijn Rijck en in sijn huys verordent en ingestelt heeft.

Een gelijckenis, versterckende de voorgaende reden van de broederlicke liefde.

Ephes. 1. 23.

Gal. 6. 10.

39. En evenwel en worden wy hier door niet verhindert in't bysonder te bidden voor ons selven en voor sekere andere: wanneer wy maer daer by sorghen dat ons ghemoedt het aenschouwen deser gemeynsaemheyt niet en verlate, noch oock self sich daer van een weynigh af en keere, maer alles daer toe richte 1) en aenlegge. Want al hoewel dat die gebeden bysondere persoonen betreffen, dewijlse nochtans tot het voorseyde wit en ooghmerck ghericht en bestiert worden, soo en latense niet af ghemeyn te zijn. Dit kan in't geheel door een ghelijckenisse lichtelick verstaen worden. Godt heeft een algemeyn gebodt gegeven dat men alle gebrecke | licke menschen in haer armoede verlichtingh moet toebrenghen, en nochtans wordt dit ghebodt ghehoorsaemt van die ghene dewelcke tot dien eynde te hulp komen de behoeftigheydt der ghener die sy of weten of sien dat noodt en ghebreck lijden: al is't dats' ondertusschen veel arme voor-by gaen die door geen minder noot gedruckt en worden: 't zy om datse die alle te samen niet en kunnen kennen, 't zy om datse niet machtigh en zijn die alle te helpen. In sulcker voeghen en wordt oock de wille Godts niet tegen gestaen van die dewelcke dese ghemeyne broederschap der Kercke bemerckende en ter herten nemende, dusdanige ghebeden voor bysondere persoonen uytstorten, waer door sy met een toe-geneyght gemoedt tot allen, Godt bidden voor haer selven of voor andere, welckers nooden en swaригheden hy hen beter en naerder heeft willen bekent maken. Hoewel alle dingen en zijn in dese gelijckenisse van 't gebedt en 't uytreycken der aelmoessen, niet ghelijck. Want de goetwilligheydt in het uytdeelen kan alleenlick ghepleeght en gheoeffent worden omtrent de gene welckers armoed' ons bekent is: maer men kan door het ghebedt te hulp komen oock d'aldervreemst' en onbekentste, al is't datse door verre gheleghene landen van ons af gesondert zijn. En dit gheschiedt door dat alghemeyne formulier en voorschrift des ghebedts, in het welck alle kinderen Godts, en volgens dien oock die vreemd' en onbekende begrepen worden. Hier toe kan dienen dat Paulus de geloovighe van sijnen tijdt vermaent dats' in alle plaetsen suyvere handen sullen op-heffen sonder twisten: Want als hy leert dat tweedracht den gebeden de deure toesluyt, soo wil hy dats' hare gebeden eenmoedighlick tot voordeel van het gemeyn sullen toebrengen.

Wy moghen oock wel voor ons en eenighe andere in 't bysonder bidden, als maer ons ghemoedt sich in 't gheheel streckt tot dese gemeynschap, het welck door een ghelijckenisse, die van d'aelmoesen op de gebeden gepast wort, wort bevestight.

(p. 366.)

1. Tim. 2. 8.

40. Daer wordt oock by gevoeght, dat hy is *in de Hemelen*. Waer uyt men niet terstondt en moet af nemen dat hy binnen den ommegangh des Hemels, ghelijck als binnen sekere tralien, ingesloten en omset, bepaelt en gehecht wordt. Want Salomo belijdt, dat oock de Hemelen der Hemelen hem niet en kunnen begrijpen. En hy selve seght door den Propheet, dat den Hemel sijn stoel, en d'Aerde de voetbanck sijner voeten is. Waer med' hy te kennen geeft, dat hy niet binnen een sekere plaets begrepen, maer over al uytgebreydt wordt. Maer dewijl ons

In wat sin Godt gheseydt wordt te zijn in de Hemelen.

1. Reg. 8. 27.

Iesai. 66. 1. Actor. 7. 48. en 17. 24.

1) beleyd'.

verstandt van wegen sijne grovigheydt en botheydt Godts on-uytsprekelicke heerlickheydt niet anders en konde vatten, soo is ons deselve beteeckent en afghebeeldt door den Hemel, dewelcke voortreffelicker is en meer Majesteyts heeft dan eenigh dingh dat voor ons ghesicht open leydt. Derhalven dewijl onse sinnen alle dinghen pleghen te hechten en te binden aen die plaets daer sy deselve beseffen en ghewaer worden: soo wort Godt gestelt buyten alle plaets: op dat wy, wanneer wy hem willen soecken, boven alle ghevoel des lichaems en der ziele souden worden op-gheheven. Daer beneffens wordt hy door dese wijse van spreken gestelt boven en buyten alle perijckel en ongheval des verderfs en der veranderingh. En eyndelick wordt daer mede beteeckent dat hy de gantsche werelt omvat 1) en omvanght en door sijne mogentheydt regeert en bestiert. Daerom gelden die woorden evensoo veel als of men seyde dat hy een on-eyndige grootheyt of hoogheyt, een onbegrijpelick wesen, een onmetelicke macht, en een eeuwigh' onsterffelickheyt heeft. En als wy dit hooren, soo moeten wy onse gedachten hooger uytstrecken als men van Godt spreeekt: dat wy niet yetwes aerdtsch of vleeschelicks van hem en droomen: dat wy hem nae ons kleyn begrijp niet af en meten, of dat wy sijn will' en believen naer onse ghesintheydt niet en weerdeeren. Wy moeten oock met eenen ons vertrouwen setten op hem, nadien wy verstaen dat Hemel en Aerde door sijn voorsienigheyt en kracht ghegouverneert wordt. Den korten inhoudt van dit alles is, dat onder den naem van Vader ons voor oogen wordt ghestelt die Godt die ons in den beelde sijns Soons verschenen is, op dat wy hem met een vast gheloof souden aenroepen: en
1. dat de ghemeensame naem van Vader niet alleen bequaem zy tot versterckingh van ons vertrouwen, maer oock dienstigh om onse herten te we'erhouden datse tot onsekere of versierde goden niet en worden verleydt:
2. maer van den eenigh-gheboren Soon tot den eenigen Vader der Engelen en der Kerck'
3. opklimmen. Daer beneffens dewijl sijnen throon in de Hemelen gesteldt wort, dat wy uyt de regeeringh der werelt worden gheleert, dat wy niet te vergheefs en komen tot hem, overmidts hy van selfs door een tegenwoordighe en daedt-werckende voor-sorgh' ons te ghemoet loopt. Want die tot Godt komt, seght d'Apostel, moet ghelooven dat hy is, ende een Belooner is der gene die hem soecken.
4. Beyde dese dingen eygent Christus alhier sijnen Vader toe, op dat wy ons geloof op hem gronden en bouwen 1): en boven dien 5.
oock seker zijn souden dat onse saligheydt van hem niet en wordt veronachtsaemt: dewijl het hem belieft sijn voorsienigheydt tot op ons uyt te strecken. Door soodanigh' onderwijsinghen maeckt Paulus ons bequaem om wel en nae behooren te bidden: want eer hy ons beveelt onse begeerten voor Godt bekendt te maken, soo ghebruyckt hy dese inleydinghe 2): En weest in gheenen dinghe besorght 3): want de Heer is nae by. Waer uyt blijckt dat die ghene die dit in haer herten niet ter deghen en hebben ingedruckt, te weten, dat d'ooghe Godts is over de rechtveerdige, niet anders dan met twijffelmoedigheyt en bekommernis hares herten omtrent hare begeerten en beden besich zijn.

41. D'eerste beed' en begeert' is: *Dat de Naem Godts worde gheheylight*, de noodtwendigheyt van welcke begeerte verghesel-schapt is met onse groote schande. Want wat isser schandelicker en onbetaemlicker dan dat de eere Godts eensdeels door ons' ondanckbaerheyt, andersdeels door onse boosheyt verduystert, mitsgaders oock door onse stoutigheydt en rasende broodt-dronckentheyt, soo veel in haer is, uytgewischt en vernietight wordt? Al souden alle de godtloose met hare heylighschennende 4) begeerlickheden bersten, soo gheeft nochtans de heyligheydt van Godes Naem haren glans 5). De Propheet en roept oock niet te vergheefs uyt: Ghelijck uwen Naem is, O Godt, alsoo is uwen roem tot aen de eynden der aerde. Want over al waer Godt bekendt en openbaer wordt, daer moeten oock noodtsakelick te voorschijn komen sijne deughden, sijn macht, goedtheydt, wijsheydt, gerechtigheyt, barmhertigheyt, waerheyt, door dewelcke wy worden getrocken om ons over hem te verwonderen, en opgheweckt om sijnen lof te verbreyden. Dienvolgens dewijl Gode sijn heyligheydt soo onweerdighlick op der aerden ontrooft wordt, soo wordt ons gelast, oock bijaldien 6) wy deselve van smaedt en onghelijck niet en kunnen bevrijden, dat wy ten minsten met bidden en begeeren daer voor sul | len besorght zijn. Den korten inhoudt is, dat wy sullen wenschen en begeeren dat Gode sijn eer' die hem toekomt ghegheven worde, dat de menschen nimmermeer van hem en spreken of en dencken dan met de hooghst' eerbiedigheydt. Hier tegen wordt gesteldt d'ontheyligingh sijns Naems, dewelck' altijdt in de werelt veel te gemeyn is ghe-

Driederley ghebruyck van dese Leer' tot onsen troost.

Drie dingen moeten gemijdet worden.

Den korten inhoudt van de Leer' in dese voorreden van 't ghebedt des Heeren.

Hebr. 11. 6.

Bevestiging, uyt Paulus en David.

Philip. 4. 6.

Psalm 33. 18.

De noodtsakelickheyt van de eerste bede overtuygt ons van wegen onse ongerechtigheyt.

Psalm 48. 11.

Wa. de Name Godts zy.

(p. 367.)

Hoe die gheheylight wort.

1) begrijpt.

1) timmeren. 2) voor-reden. 3) sorghvuldigh.
4) kerck-roovische. 5) schijn. 6) is 't dat.

weest, ghelijck deselve noch huydendaeghs woedet en in swangh gaet. En hier uyt ontstaet de noodtwendigheyt van dese bede, dewelcke behoorde soo goedt als overtolligh en onnoodigh te zijn, soo maer een middelmatighe 1) Godtsaligheydt onder ons gepleeght en betracht wierdt. Indien Godes Naem alsdan hare volle heyligheydt heeft, wanneer deselve van andere namen afgesondert zijnde, niet dan enkel' eer en heerlickheydt van sich en geeft, soo en wort ons alhier niet alleen bevolen te bidden en te versoecken dat Godt sijnen Heyligen Naem van alle verachtingh en on-eer bevrijde, maer oock dat hy 't gantsche menschelicke geslacht dwinghe den selven sijnen Naem alle vrees' en eerbiedigheyt toe te draghen. Nu dewijl Godt hem-selven aen ons openbaert eensdeels door sijn leer', andersdeels door sijn wercken, soo en wordt hy van ons niet anders geheylight, dan als wy hem belanghende dese twee stucken gheven 't gheen hem toekomt, en oversulcks aennemen en omhelsen alles wat van hem voort ghekomen is, midtsgaders oock soo wel sijne strengigheydt als goedertierenheydt prijsen en groot maken: aengesien hy in de menigherley verscheydenheydt sijner wercken de merck-teeckenen van sijne heerlickheyt heeft ingegraveert, door dewelcke met recht alle tongen tot de belijdenisse van sijnen lof behooren ghetrocken en bewogen te worden. Aldus sal 't geschieden dat de Schriftuyr behoorlicke gheloofweerdigheyt by ons verkrijgen sal, en dat oock gheen uytkomst' of wedervaren ons en sal verhinderen Gode te geven dien lof en danck-seggingh die hy in den gantschen loop 2) van de regeeringe deser werelt verdient. Voorts streckt dese beed' en begeert' hier toe, dat alle godtloosheyt, waer door dees' heylige Naem verontreynigt wort, t'onder gae en vernietigt worde: dat alle lasteringhen en spotternijen die dees' heylighmaking verduysteren of verminderen, verre worden wech gedreven, en dat Godts Majesteyt door het bedwingen en t'onderbrenghen van allerley schendinghen sijner eere meer en meer worde verklaert en verheerlickt.

De deelen van dese heyligingh.

Bede, dat de quade, waer door Godts Naem onthey-light wort, mogheu gheweert worden.

Onderscheyding der tweede bede van d'eerste.

42. De tweede beed' is: *Dat Godes Rijcke kome:* al hoewel dese bede niet nieuws en begrijpt, so en wortse nochtans niet sonder oorsaeck van d'eerste beed' onderscheyden: want is't dat wy onse slaperigheyt in dees' alder-gewichtighste saeck overleggen, soo sullen wy bevinden, dat dat gheen 'twelck door sich selfs seer wel bekendt behoorde te zijn, ons met veel woorden moet ingestampt worden. Dien-volghens nae dat ons bevolen is Gode te bidden, dat hy ter neder storte, en eyndelick gantsch en gaer uytroey' alles wat sijnen heyligen Naem besoedelt 1) en verontreynight: soo wordt als nu daer by ghevoeght een andere gelijcke en by na deselfde bede, te weten, dat sijn Rijcke kome. En al hoewel ick de beschrijving van dit Rijck voor henen gestelt hebbe, soo geef 2) ick nochtans daer van alhier weder om een korte schets 3) en segge, dat Godt daer sijn heerschappij en Rijck voert, daer de menschen so door versakingh van haer selven, als door verachtingh van de werelt en van het aerdtsche leven, sich gheheel aen sijne gherechtigheydt overgeven, om te streven na een hemelsch leven. Soo bestaet dan dit Rijck in twee deelen: 't eerst' is, dat Godt alle de boose begeerten des vleesches, die by hoopen 4) en troepen teghen hem oorloghen, door de kracht van sijnen Gheest verbetere: het ander' is, dat hy all' onse ghesintheden fatsoeneer' en schicke tot de ghehoorsaemheyt sijner regeeringh. Daerom en houden gheen andere behoorlick' ordre in dese bede, dan die, die van haer selven beginnen, op datse, namelick, ghesuyvert mochten worden van alle verdorventheyt, waer door de rustighe staet van Godts Rijck verstoort en de reynigheyt besmet wort. Voorts, naerdien 5) Godts woordt is gelijck eenen Konincklicken scepter, soo wordt ons alhier gelast te bidden, dat hy de verstanden en herten van alle menschen buyge en brenghe onder de gewillige ghehoorsaemheydt van dien. Het welck geschiedt wanneer hy door de verborgen' ingevinge sijns Geestes, de kracht sijns Woorts krachtdadelick voor den dagh brengt, op dat het verheven worde tot dien gradentrap van eer' en hoogheydt die sijner Majesteyt betaemlick is. Daer nae moetmen voort gaen en komen tot de godtloose, dewelcke halstarrigh en door een vertwijffelde dolligheydt Godts heerschappy weder-staen. Godt richt dan sijn Rijck op wanneer hy de gantsche werelt vernedert, doch op verscheydene wijsen: want sommigher menschen stoutigheyt en broot-dronckentheyt temt hy, sommiger menschen woest' en ongetemde hooveerdigheyt verbreeckt hy. Dat dit dagelicks geschiede staet ons te wenschen en te bidden, op dat Godt hem-selven uyt alle hoecken en wijcken der werelt Gemeynten versamele: de selvigh' in getal uytbreyde en vermenighvuldighe, met sijne gaven verrijcke, en door behoorlick'

Wat het rijcke Godts zy.

De deelen deses Rijcks.

Hoe het rijcke Godts gheseyt wort te komen.

Bysondere verklaring van dese bede.

1) middelbare. 2) cours.

1) besmet. 2) doe. 3) verhael. 4) met benden. 5) gemerckt.

ordeningh bevestige, mitsgaders in het tegendeel alle vyanden van de suyvere leer' en religy ter neder werpe, hare raetslagen te niet make, en hare voornemens verstrooye. Waer uyt blijckt dat de vlijt en neerstigheydt om daghelicks voortgangh te doen, ons niet te vergheefs en wordt bevolen: want het en gaet nimmermeer met de saken der menschen soo wel, dat de vuyligheden der sonden en gebreken afgewischt en gereynight zijnde, d'oprechtigheydt ten vollen bloeijen en in haer bloey 1) en kracht staen soude. Maer de volheydt en vervullinge der selver wordt tot de
1. Cor. 15. 28. laetste komst van Christus uytghestreckt, in welcken tijdt Godt alles in allen sal zijn, ghelijck Paulus leert. En alsoo moet dese beed' ons aftrecken van de verdorventheden der werelt, dewelck' ons van Godt afsonderen en beletten dat sijn Rijck binnen in ons gheen vrucht en doet: ten anderen moet dese beed' ons oock ontsteken tot neerstigheydt om het vleesch te dooden: eyndelick moets' ons onderwijsen tot de verdraeghsaemheyt van het kruys: nademael Godt sijn rijck in sulcker voegen wil uytgebreyt en voort geplant hebben. 't En moet ons oock niet qualick bevallen dat d'uytwendige mensch verdorven wordt, als maer d'inwendighe wordt vernieuwt. Want dit is de staet en condity van Godes Rijck dat hy ons, wanneer wy ons selve sijne gerechtigheydt onderwerpen, deel en ghemeenschap doet hebben aen sijne heerlickheyt. Dit geschiet als hy sijn licht en waerheyt, waer door de duysternissen en leughenen van 's Duyvels rijck verdwijnen, uytghebluscht worden en vergaen, altijdt met nieuwen wasdom doende schitteren 2), de sijne beschermt, door de hulp van sijnen Geest in rechte wegen leydt, en | tot volherdingh versterckt: mitsgaders de godtloose t'samen-spanninghen der vyanden ter neder veldt, hare listen en bedriegerijen ontdeckt, hare boosheyt tegen gaet, hare hertneckigheyt te rugghe stoot, tot dat hy eyndelick door den Gheest sijns mondts den Antichrist te niet maeck', en alle godtloosheydt door de verschijninge sijner toekomst wech neme.

Dese bede vermaendt ons van drie dingẽ. *De komst van Godes rijck in de werelt.* (p. 368.)

Onderscheydingh der derder bede van de tweede. *Siet hier nae cap. 24. sect. 17.*

43. De derde beed' is: *Dat de wille Godts geschiede op der Aerden, ghelijck als in den Hemel.* Hoewel dese bede tot sijn Rijck behoort, en daer van niet en kan afgesondert worden, soo wortse nochtans niet te vergheefs op haer selven daer by gevoeght van wegen ons' onwetenheyt, dewelcke niet haestelick of lichtelick en begrijpt wat het zy dat Godt inde werelt regeert. Dien-volghens en sal 't niet ongherijmt zijn datmen dese bede neme als een uytlegginghe van de voorgaende: te weten, dat Godt als dan Koningh sal zijn in de werelt, wanneer alle menschen haer selven sijnen wille sullen onderwerpen. Doch hier en wort niet gesproken van sijn verborghen wille waer door hy alle dinghen schickt en bestiert tot haer eynde. Want al hoewel de Satan en de menschen teghen hem woeden en rasen, soo weet hy nochtans door sijnen onbegrijpelicken raet haer gewelt niet alleen te buygen, maer oock hem-selven t'onderwerpen, om door haer te verrichten 't gheen hy besloten heeft. Maer hier wordt beteeckent een andere wille Godts, te weten, die wille dewelcke door een gewillige gehoorsaemheyt volbracht wort, en daerom wort by namen den hemel met d'aerde vergeleken: om dat d'Enghelen, ghelijck in den Psalm geseydt wordt, Gode gewilligh gehoorsamen, en neerstigh zijn om sijne bevelen uyt te voeren. Ons wordt derhalven alhier belast te bidden, gelijck in den Hemel geen dingh en geschiet anders dan na Godts will' en believen, en d'Engelen tot alle gerechtigheydt lieflick geschickt zijn, dat oock alsoo d'aerde aen 1) Godts ghebiedt en heerschappy onderworpen, en alle hertneckigheyt en boosheyt uytgeroeyt worde. En als wy dit bidden en versoecken, so verlaten wy met eenen de begheerlickheden onses vleesches: want soo wie sijne ghenegentheden Gode niet over en geeft, noch onder sijne macht en stelt, die wederstaet sijnen wille, soo veel als in hem is, dewijl uyt ons niet anders voort en komt dan 't gheen ghebreckelick en sondigh is. Wy worden oock wederom door dese bede gheleerdt ons selven te verloochenen 2), ten eynde Godt ons regeere na sijn goet-duncken: en niet alleen dit, maer oock ons vorigh hert en verstandt te niet maeck en in ons een nieuw hert en verstant scheppe, op dat wy gheen andere beweginghe der begeerlickheydt in ons en gevoelen dan die enckelick en suyverlick met sijn will' over een stemt. En om het 3) met één woordt te segghen, op dat wy niet met all' en willen uyt ons selven, maer onse herten laten regeeren door sijnen Geest die ons inwendigh leere liefhebben die dingen die hem behagen, en daer en tegen haten die dingen die hem onaengenaem zijn. Waer uyt oock dit volght, dat hy alle de genegentheden die teghen sijnen wille strijden, uytroey' en doe verdwijnen.

De wille van dewelcke alhier gesproken wort, en moet niet worden verstaen van sijn verborgene will' of van de wille sijns welbehaghens: maer van sijn wille die in sijn woordt is gheopenbaert. *Psalm 103.20.* *Hoe de wille Godts geschiet op der Aerden, ghelijck in de Hemelen.*

Siet hier dan de drie eerste hooft-stucken des ghebedts, in 't begeeren van dewelcke wy Godes eer' alleen moeten voor oogen heb-

Besluyt van de drie eerste Beden Siet hier voren sect. 35.

1) vigeur. 2) verklarende.

1) [ ]. 2) versaken. 3) [ ].

ben, sonder op ons selven te letten of eenighsins ons eyghen profijt aen te sien, het welck wy, ofschoon het daer uyt overvloedigh tot ons komt, hier evenwel niet en moeten soecken. En al is 't dat alle dese dinghen te haren tijde moeten gheschieden en vervult worden, oock als wy daer op niet en dencken, noch daerom niet en wenschen, noch daerom niet en bidden, soo moeten wy nochtans om deselve wenschen, bidden en versoecken. En daer is ons grootelicks aen ghelegen dat wy sulcks doen, op dat wy alsoo daer door betuygen en belijden mochten dat wy dienstknechten en kinderen Godts zijn, die sijn eer', (dewelck' hem als onsen Heer en Vader toekomt) soo veel als in ons is, soecken, en ons selven daer toe waerlicks en t'eenemael overgeven. Die derhalven met dese genegentheydt en begeert' om Godts eere te vorderen, niet en bidden dat Godes Naem geheylight worde, dat sijn Rijcke kome, dat sijnen Wille gheschiede: die en mogen onder de kinderen en dienstknechten Godts niet gereeckent worden: en gelijck als alle dese dingen sullen geschieden oock tegen haren [*wil en*] 1) danck, also sullen oock deselve gedijen tot harer beschaemtheyt en ondergang.

Den korten inhoudts des tweeden deels van 't ghebedt des Heeren. 1. Cor. 10. 31.

44. Nu volgt het tweede deel des gebedts, in het welck wy nu afdalen en 2) komen tot die beden die ons eygen voordeel en nuttigheyt betreffen: doch niet om Godes eere (dewelcke gelijck Paulus getuyght oock in spijs en dranck waerghenomen moet worden) uyt het ooghe te verliesen 3) en alleen ons eyghen profijt en nut 4) te soecken: maer wy hebben vermaent en gheleert dat tusschen het eerst' en tweede deel dit onderscheyt is, dat Godt de drie voorgaende

Drie beden.

Beden hem-selven bysonderlick en als eygen aennemende, ons gheheel en al tot hem treckt, op dat hy in sulcker voegen onse liefd' en Godtvruchtigheyt beproeven soude. Daer nae gheeft hy ons oock toestemmingh 5) en verlof om voor ons eygen profijt besorght te zijn, nochtans met dit bespreck en bedingh, dat wy geen dingh en sullen eyschen en begeeren dan alleen tot dit eynde, te weten, dat alle de weldaden die hy aen ons bewijst, mogen dienen tot verklaringh van sijn eere, nademael datter niet billicker noch betaemlicker en is als dat wy hem leven en sterven.

Den inhoudt van d' eerste bede.

Voorts, [door d'eerste bede van dit tweede deel luydend' aldus: *Gheeft ons huyden ons daghelicks broodt:*] *) bidden en versoecken wy van Godt in't ghemeyn alle die dingen, die wy in dese benedenste werelt tot des lichaems onderhoudt van doen hebben: niet alleen kost, dranck en kleedingh, maer oock t'eenemael alles wat hy self voorsiet ons oorbaerlick te zijn, op dat wy ons' broot in rust en vreed' eten mochten. En om kortelick te seggen door dese bede leveren wy ons selven over in sijne toeversicht, en bevelen ons in sijne voorsienigheydt dat hy ons voede, onderhoude, en beware.

Dese bede getuygt ons van de seer groote goedertierenheyt Godts.

Want onse seer goede Vader wil oock ons lichaem in sijn getrouwigheyt en bewaringh aennemen, op dat hy ons geloof in die geringe saken oeffenen soude, terwijl wy alle dingen, tot een priesel 1) broodts en een druppel waters toe, van hem verwachten. Want nae dien het met ons, ick en weet niet door wat boosheydt en verkeertheyt alsoo gelegen is, dat wy door een meerder sorghvuldigheyt voor het vleesch, dan voor de ziel ghedreven en ghequelt worden: soo zijnder vele die

En van ons misvertrouwē.

wat belanght de dinghen harer ziele, Gode wel durven vertrouwen, en niet te min 2) aengaend' haer vleesch noch steeds 3) bekommert zijn, en 4) noch twijffelen en dobberen watse sullen eten, waer mede sy sullen bekleedt worden: midtsgaders oock beven en vreesen 't en zy datse de volheydt van wijn, koorn en oly by de handt hebben. So veel meer gewichts heeft by ons de schaduwe van dit haest voorby-gaende leven, als die eeuwig' onsterflickheyt. Maar | die op Godt (p. 369.) betrouwende, d'angst en quellingh die uyt de sorghe voor het vleesch ontstaet, eenmael hebben wech gheruymt, die verwachten terstondt met eenen van hem die dinghen die meerder zijn, oock de saligheydt en het eeuwige leven. 't En is derhalven geen gheringe oeffeningh des gheloofs datmen die dinghen van Godt hoopt en verwacht dewelck' ons andersins soo seer bekommeren en beangsten: en wy en hebben gheen kleynen voortgangh ghedaen, wanneer wy dees' ongeloovigheydt, die by nae in aller menschen binnenste merch en ghebeent' vast ingewortelt is, hebben afgeleyt.

Wat het woordeken Broodt bednydt.

Voorts dat sommige 't woordeken Broot verstaen van een boven-natuyrlick broot, dat dunckt my seer weynigh over een te komen met de meyninghe van Christus, jae waer 't dat wy Gode niet toe en eygenden het ampt van een voedster-heer en versorger oock in dit verganckelicke leven, soo soude dit gebedt kreupel en onvolmaeckt zijn. De reden die sy by brengen is veel te plomp, te weten, dat het

1) [ ]. 2) nederdalen en af. 3) te laten drijven. 4) oorboir. 5) consent. *) Oorspronkelijk schreef Calvyn alleen *haec* of *hac*, d. i. *aldit* of *hierdoor*, d. w. z. door deze bede. De verduidelijking is niet overtollig. K.

1) brijsel. 2) (noch). 3) [ ]. 4) [ ].

onbetaemlick is dat Godts kinderen die gheestelick behooren te zijn, niet alleen haer eygen gemoedt met aertsche sorgen bekommeren, maer oock Godt met hen daer in trecken en inwickelen souden. Even eens als of sijn zegening en Vaderlicke gunst oock niet en bleeck in ons te versorgen van ons tijtlicke nootdruft, of datter te vergeefs geschreven waer: Dat de Godtsaligheyt de beloften heeft niet alleen van het toekomende, maer oock van het teghenwoordighe leven. En al hoewel de vergheving der sonden van veel meerder ghewichts is dan des lichaems voedtsel, soo heeft nochtans Christus dat geen 't welck minder was eerst gesteldt, op dat hy ons by trappen voeren en opbrenghen soude tot de resteerende twee beden, die eygentlick tot het Hemelsche leven behooren: waer in hy onse traegheydt is te hulp gekomen. Hy gebiedt ons dat wy bidden en vraghen 1) sullen ons broodt, op dat wy met dat deel 't welck ons de Hemelsche Vader belieft uyt te reycken te vreden zijn, en daer beneffens door ongeoorloofde vonden geen gewin soecken souden. Ondertusschen moeten wy weten dat het ons broodt wort door sijn gheschenck: want door onse vlytigheyt, arbeyt, en kracht in haer selven aengemerckt, en verkrijgen wy geen dingh (ghelijck by Moses geseydt wort) 't en zy dat Godts zegen daer by kome: jae selfs d'overvloedigheydt des broodts en soud' ons niet een sier voordeels doen, indien het door Godes kracht tot voedsel niet en wiert verandert. Daerom is dese mildtdadigheyt Godts niet min den rijcken als den armen noodigh: want sy souden, ofschoon hare schuyren en kelders vervult waren, dorr' en ledigh beswijcken, indiense door sijn ghenade haer broodt niet en aten. Door het woordeken heden of alle dage, gelijck by den anderen Euangelist gelesen wordt: Item, door het woort dagelicks wort bedwongen en ingetoomt d'onmatelicke begeert tot de verganckelicke dingen, waer mede wy boven de maet pleghen te branden, en tot dewelcke noch andere quaden by komen: want als ons een meerder overvloet toevalt, soo breken wy gierende 2) voort tot wellust, leckernijen, pracht, en andere soorten van overdadigheydt. Daerom wordt ons bevolen, alleenlick soo veel te versoecken als tot onsen noodtdruft en ghelijck als voor eenen dagh ghenoeghsaem is, met een vertrouwen, dat de Vader des Hemels die ons heden ghevoedt heeft, oock morghen van sulcks te doen niet en sal in ghebreke blijven. Dien-volghens hoe grooten overvloedt ons soude mogen toevallen, al waren oock onse schuyren opghevult, en onse kelders vol van voorraedt, soo moeten wy nochtans altijdt bidden om ons daghelicks broodt: want wy moeten voor vast en seker houden dat al het goet gantsch geen kracht en heeft, 't en zy dat Godt door sijnen uytgegoten zegen het selvige voortduyrend 1) vruchtbaer make: dat oock selfs het goedt dat wy in handen hebben, ons eyghen goedt niet en is, dan voor sooveel als hy 't elcker uyren ons daer van een deelken schenckt en 't ghebruyck van dien toe laet. En dewijl de mensch van wegen sijne grootsheydt dit seer noode hem-selven laet gheseggen 2), soo ghetuyght de Heere dat hy daer van een sonderling proef-stuck, dienstigh voor alle tijden, heeft ghegeven, doe hy sijn volck met Manna in de woestijne ghespijst en gevoedt heeft, om ons te leeren: Dat de mensch niet en leeft door het broot alleen, maer veel meer door het woort dat uyt sijnen mondt voort komt. Waer mede te kennen wort gegeven, dat ons leven en sterckte wordt onderhouden alleen door sijn kracht: al hoewel hy ons deselve sijne kracht onder lichamelicke middelen en instrumenten toe dient. Gelijck hy oock door een contrary bewijs ons pleeght t' onderwijsen, wanneer hy de sterckt' en ghelijck hy self spreeckt, den stock des broodts, soo dickwils als 't hem goedt dunckt, verbreeckt, op dat, namelick, de gene die eten van honger versmachten, en die drincken van dorst verdorren. Die met het daghelicksche broodt niet verghenoeght en zijn, maer door een ongebondene begeerlickheyt staen en gapen na goet sonder eynde: of die door haren overvloedt sat, en van wegen de veelheyt harer rijckdommen gerust zijn, en niet te min Godt met dit gebedt aenroepen, die en doen niet anders dan Godt bespotten. Want d'eerste versoecken dat gheen 't welk sy niet en souden begeeren ofschoon 3) het hun ghegunt en ghegeven werde, jae 't welck sy ten hooghsten verfoeyen, te weten, alleen haer dagelicks broot: en bedecken voor Godt de gierende 4) gesintheyt hares herten so seer alsse konnen: daer nochtans een oprecht ghebedt het gantsche ghemoedt en al wat daer binnen verborgen is voor Godt behoort uyt te storten. D'andere bidden en versoecken dat gheen 't welck sy gheensins van hem verwachten, te weten, 't gheen sy alreede meenen te hebben, Dat het genoemt wort ons broot, daer in wort wel, gelijck wy ge-

Margin notes: 1. Tim. 4. 8. — Waerom de begheerte des broodts gaet voor de beed' om de vergheving onser sonden. — Waerom het onse broodt genoemt wort. — Levit. 26. 20. — Waerom dit broot huyden of dagelicks moet begeert worden. — De leer' die uyt dese bede vloeyt. — Verklaert door een exempel. — Deut. 3. 3. — Matth. 4. 4. — En door contrarie bewijsen. — Levit. 26. 26. — Twee soorten van menschen die teghen dese beed' sondigen. — In wat sin het broodt geseyt wort onse te zijn.

1) eyschen. 2) gierighlick.

1) gheduyrigh aen een. 2) wijs maken. 3) (dat). 4) gierige.

seyt hebben, de miltdadigheyt Godts te meer vertoont, waer door ons eygen wort dat geen 't welck ons door gheen recht toe en komt. Nochtans en moet niet verworpen worden 't geen ick oock hebb' aengeroert, te weten, dat door dit woordeken ons beteeckent wordt het broodt dat met onsen rechtveerdigen en onschadelicken arbeyt verkregen, en niet door bedrogh of roof verworven is: want al wat wy met schade van een ander bekomen, dat is altijdt vreemt goet. Als wy bidden dat het ons gegeven worde, soo wort daer door beduydt, dat het ons soude mogen toekomen, oock als het aldermeest schijnt door onse wijsheydt en kloeckheyt op gedaen en door onse handen verkregen te zijn. Dewijl alleen door sijn zegheningh te weegh' gebracht wort dat het met onsen arbeydt wel slaeght en geluckt.

Waerom wy bidden dat het ons ghegeven worde.

45. Daar nae volght: *Vergheeft ons onse schulden*, in welcke bede te samen met de naestvolghende Christus kortelick vervat heeft al wat tot het Hemelsche leven behoort. Gelijck | als oock het geestelicke verbondt het welck Godt tot saligheydt van sijn Kerck ghemaeckt heeft, alleen bestaet in dese twee leden: Ick sal mijne Wetten inschrijven in hare herten, en harer ongherechtigheydt ghenadigh wesen. Hier begint Christus van de verghevinghe der sonden, daer nae sal hy terstondt de tweede ghenade daer by voeghen, dat Godt ons door de kracht sijns Gheestes bescherme, en door sijn bystandt schrage 1), opdat wy teghen allerley aenvechtingen on-overwinnelick mogen staende blyven. De sonden noemt hy schulden om dat wy de straffe der selver Gode schuldigh zijn, en gheensins en souden kunnen voldoen en af betalen, indien wy niet vry ghemaeckt en wierden door dese verghevinge, dewelcke voort komt uyt sijn onverdiende barmhertigheyt, wanneer hy dese schulden mildelick uytwischt, geen betalingh van ons ontfanghende: maer hem-selven voldoende door sijns selfs barmhertigheyt in Christus, die sich eenmael tot een rantsoengeldt voor ons heeft over-ghegeven. Die derhalven vertrouwen dat Godt door hare verdiensten of door de verdiensten van andere betaelt wordt, en dat de verghevinghe der sonden door sulcke voldoeninghen wordt gekocht of geboetet, die en hebben gheen part noch deel aen dees' onverdiende quijt-scheldingh: en wanneer se Godt met sulck een vertrouwen aenroepen, soo en doense niet anders dan dats' haer eyghen beschuldigingh onderteeckenen, en dien-volghens door

De gemeynschap en vereeniging van dese vijfde bede met de volgende. (p. 370.)

Ierem. 31. 33. en 33. 8.

Waerom de sonden schulden worden genoemt.

Rom. 3. 24.

Teghen dese bede sondigen. 1. Die gene die ghelooven dat Gode ghenoegh ghedaen wordt door hare of door anderermenschen verdiensten.

1) ondersette.

haer eyghen ghetuyghnis hare verdoemenis ververzeghelen. Want sy bekennen daer mede datse schuldenaers zijn, 't en zy datse door de weldaedt der verghevingh vry ghemaeckt worden, dewelcke sy nochtans niet en ontfangen, maer veel eer verwerpen, terwijl sy hare verdiensten en voldoeningen Gode in de handt steken. Want soo doende en versoeckense sijne barmhertigheyt niet, maer beroepen sich op sijn oordeel, Belangende de gene die haer selven sulcken volmaecktheydt inbeelden waer door het bidden om de vergevinge der sonden onnoodigh ghemaeckt wordt, die moghen Discipelen vinden en hebben, dewelcke door 't ghejeuck harer ooren tot sulcke bedriegerijen gesleept en wech gheruckt worden: maer 't is evenwel seker en ghewis dat alle de Discipelen die sy haer selven verkrijgen aen Christus ontrocken worden: want hy leert eenen yegelicken sijn schuldt bekennen, en hy en ontfanght geen andere dan die sondaers zijn: niet als of hy de sonden koesterde door pluym-strijckery, maer om dat hy wist dat dat de gheloovighe van de ghebreken haers vleesches nimmermeer ten vollen verlost en worden, en oversulcks altijt Godts oordeel onderworpen blijven. Wy moeten wel wenschen, en oock met alle vlijtigheydt daer nae trachten, dat alle de deelen van onsen schuldighen plicht ten vollen verricht hebbende, ons waerlicks voor Godt mochten verheugen van wegen dat wy van alle smetten suyver en reyn zijn. Maer dewijl het Gode behaeght sijn beeldt allengskens in ons te herstellen 1) en weder op te rechten, in sulcker voegen datter altijdt eenighe besmettingh in ons vleesch overigh blijft, soo moet voorwaer dit hulpmiddel, dat ons Christus alhier gheeft, niet veronachtsaemt en veracht worden. Indien Christus uyt kracht van d'authoriteyt die hem van den Vader ghegeven is, ghebiedt dat wy door den gantschen loop onses levens tot d'afbiddingh onser schulden toevlucht nemen sullen, wie sal dan dese nieuwe Meesters luchten kunnen, dewelcke door een schim en schijnsel van een volmaeckt' onnooselheyt d'oogen der eenvoudigen soecken te begoochelen, op datse souden vertrouwen van alle schuldt vry ghemaeckt te kunnen worden? 't Welck, volgens 't seggen van Joannes, niet anders en is dan Godt leugenachtigh maken. Dese onverlaten 2) verscheuren oock met eenen het verbondt Godts, waer in, ghelijck wy ghesien hebben, onse saligheydt begrepen is, dewijl sy het selve

2. Die gene die haer selven sulcken volmaecktheydt verdichtē waer door de noodtsakelickheyt van dese bede wort wech genomen.

Waerom de Uytverkorene 'tperck der volmaecktheyt in dit leven niet en bereycken.

Dese Libertinen, verdichters der volmaecktheyt, worden wederleydt.

1. Joan. 1. 10.

1) hermaken. 2) bengels.

van sijn eene helft 1) ontblooten en alsoo tot den gront toe verswacken: zijnde niet alleen daer in Heylighschenners 2) datse dingen die soo seer te samen ghehecht en ghevoeght zijn van een scheyden en splyten, maer oock godtloos en wreet, dewijlse d'elendige zielen in vertwijffeling en wanhoop doen 3) versincken: en daer toe trouwloos jegens haer selven en haers gelijcken, door diense sich aen een sorghloosheydt overgheven 4), die Godes barmhertigheyt regelrecht weder-strijdt. 't Geen sy ons voor-werpen, te weten, dat wy versoeckende de komst van Godes Rijck, te ghelijck versoecken en bidden dat de sonde vernietight worde, dat is al te kinderachtigh: want in d'eerste tafel van dit gebedt wort ons de hooghste volmaecktheydt, maer in dit tweede deel onse swackheydt voor-gestelt. Aldus komen dese twee dingen ghevoeghlick met malkanderen over een, te weten, dat wy strevende nae 't perck der volmaecktheydt, niet en versuymen noch en verachten de hulp-middelen die onse nootdruftigheydt vereyscht. Wy bidden eyndelick dat ons vergevinghe gheschiede, *ghelijck als wy selfs onse schuldenaren vergheven:* dat is, ghelijck wy eenen yegelicken verschoonen en vergeven van wien wy in eenighe saeck verongelijckt, of met der daedt qualick gehandelt, of met woorden smadelick door-gestreken zijn. Niet dat ons toekomt de schuldt der sond' of der misdaet te vergeven, 't welck alleen Gode toebehoort: maer dees' onse verghevingh bestaet hier in, dat wy alle gramschap, haet, wraeck-gierigheyt, eyghener beweghing 5) uyt ons gemoedt wech drijven, en de ghedachtenis des onghelijcks door een ghewillighe vergetinghe te niet doen. Daerom en moeten wy de vergevinghe van onse sonden van Godt niet versoecken, 't en zy dat wy oock selfs vergheven 't onghelijck en het onrecht dien, die ons dat toebrengen of toeghebracht hebben. Maer indien wy eenighen haet in onse herten behouden, eenighe wraeck soecken, en bedencken door wat gelegentheydt wy [*onsen vyanden*] 6) sullen schade doen: ja indien wy niet en arbeyden om onse vyanden met ons te versoenen, en deselve door allerley gedienstigheyt aen ons te verbinden en met ons te vereenigen: soo bidden wy Godt door dese bede dat hy ons de sonden *niet* quijt en schelde. Want wy versoecken dat hy ons vergeve, ghelijck wy anderen vergheven. En dit en is niet anders dan bidden dat hy ons niet en vergeve, is't dat wy niet en vergeven. Wat verkrijgen dan die gene die aldus ghestelt zijn door haer ghebedt anders dan een swaerder oordeel? Ten laetsten moeten wy waernemen dat dese condity: Dat hy ons vergeve, gelijck wy onsen schuldenaren vergeven, daer by niet ghestelt en wordt, om dat wy door onse vergevingh die wy doen aen andere, de vergevinge Godts verdienen, even als of onse verghevingh een oorsaeck waer om welckers will' wy van Godt vergevinge verkrijgen: maer de Heere heeft door dit woordt eensdeels de swackheydt onses gheloofs willen te hulp komen, want hy heeft dat daer by ghevoeght als een teecken, op dat wy souden versterckt worden | (p. 371.)
en weten dat hy ons soo sekerlick de sonden vergeven heeft, als wy by ons selven sekerlick bewust zijn dat wy oock anderen de schuldt quijtschelden sonder eenigen haet, eenige nijdigheyt, of wraeck-gierigheydt in ons ghemoedt teghen hem te behouden. Anderdeels 1) heeft hy daer door als door een seker merck uyt het ghetal van sijne kinderen willen uytschrappen die ghene, dewelck' om te wreken haestigh, en om te vergeven swaermoedig zijnde, hertneckige vyantschappen pleghen, en de verbolgentheydt die sy door bidden soecken t'ontgaen, self teghen andere voeden en onderhouden, op datse niet en souden bestaen, hem als haren Vader aen te roepen. 't Welck oock duydelick uytghedruckt wort in de woorden van Christus by Lucas.

Hare tegenwerpingh wort weder-leydt.

In wat sin wy geseyt worden anderen te vergheven die tegen ons ghesondight hebben.
Iesai. 43. 25.

In wat sin dese condity te verstaen zy.

46. De seste bede, gelijck geseydt is, komt over een met de belofte, belangende 't inschrijven van Godts Wet in onse herten: maer overmidts wy niet sonder voortduyrenden 2) oorlogh en hard' en heftige strijden Gode gehoorsaem zijn, so versoecken wy alhier met wapenen voorsien en door hulp en onderstandt beschermt te worden, op dat wy de victory behalen mochten. Hier door worden wy geleert dat wy niet alleen noodigh 3) en hebben de ghenade des Heylighen Gheestes, dewelck' onse herten inwendigh vermurwe, buygh' en leyde tot de gehoorsaemheydt Godts, maer oock sijn hulp en bystandt, waer door wy mochten on-overwinlick worden soo 4) teghen alle 5) bedrieghelicke listen, als teghen de 6) geweldige bestormingen des Duyvels. Nu de soorten en wijsen der aenvechtingen en versoeckinghen zijn veel en verscheyden. Want de boose gedachten des herten, dewelck' ons tot d'overtredinghe der Wet ophitsen, en ons ofte door ons eygene begeerlickheydt inghegheven, ofte door den Duyvel verweckt worden, sijn ver-

Den sin van de seste bede, betrocken tot drie artijckelen.

1. Verscheydene wijsen van versoeckingen.
Van de verkeerde gedachten des herten ons aenghedaen.
Iac. 1. 2, 14.
Matth. 4. 1, 3.
1. Thess. 3. 5.

1) een deel. 2) Kerckroovers en schenders. 3) [ ]. 4 behalen. 5) van selfs. 6) [ ].

1) Eensdeels. 2) gheduyrighen. 3) van doen. 4) [ ]. 5) (soo). 6) [ ].

soeckingen en aenvechtingen: die dingen oock die in haren aerdt niet quaedt en zijn, worden versoeckinghen door des Duyvels konst en listigheyt, wanneers' ons in sulcker voegen voor oogen gebracht worden, dat wy door 't aenschouwen der selver van Godt worden af getrocken of van hem af wijcken. En dese versoeckingen zijn of ter rechter of ter slincerhandt. Ter rechterhandt zijn rijckdom, macht, eer en hoogheyt, dewelcke gemeenlick door haren glantz en goeden luyster, waer mede sy haer selven schoon voor doen, der menschen verstant verblinden, en door hare lieflickheden bedrieghen, soo datse door soodanighe begoochelingen verstrickt, en door sulcken soetigheydt droncken ghemaeckt zijnde, haren Godt vergheten. Ter slinckerhandt zijn ghesteldt armoede, schande, verachtingh, verdruckinghen en andere van dien slagh: op dat de menschen door der selver bitterheyt en moeyelickheyt voor 't hooft ghestooten wesende, den moedt verloren geven, 't vertrouwen en de hoop wech werpen, en eyndelick van Godt t'eenemael vervreemden souden. So versoecken wy derhalven van Godt onsen Vader dat hy niet toe en late dat wy voor dese tweederley versoeckingen, dewelck', ofte door onse begeerlickheyt in ons ontstoken, ofte door des Satans listigheyt ons voor-ghesteldt, teghen ons strijden, wijcken en beswijcken souden: maer dat hy veel eer ons door sijn handt ondersteune 1) en ophoude: op dat wy door sijn sterckte ghesterckt zijnde, teghen all' d'aenvallen des boosen vyandts, wat voor ghedachten dat hy oock in onse herten mocht inschuyven, vast moghen staen: en op dat wy 2) daer toe alles wat ons ten beyden zijden voor-gesteldt wordt, tot onsen besten keeren moghen 3), dat is, dat wy door voorspoedt niet opgeblasen, of door tegenspoedt niet te neder gheveldt en worden. En evenwel en versoecken wy alhier niet dat hy ons gantsch gheen versoeckinghen en late ghevoelen, overmidts het ons seer noodigh is dat wy door deselve meer worden opgeweckt, geprickelt en gedruckt, op dat wy niet al te luy en traegh souden worden. Want David en heeft niet te vergheefs begeert versocht te zijn; 't en is oock niet sonder oorsaeck dat de Heer sijn' Uytverkorene daghelicks versoeckt: wanneer hy haer door schand', armoede, verdruckingh en andere soorten van kruys kastijdt en te huys soeckt. Doch de Heere versoeckt anders dan de Satan: de Satan versoeckt op dat hy mochte verderven, verdoemen, ter schande

Van den Satan verweckt, of ter rechter, of ter slinckerhandt.

2. Wat het y in versoecingh gheleydt orden.

Wy en verecken alhier iet dat hy ons gheensins en te versocht orden.

salm 26. 2.

enes. 22. 1.

eut. 8. 2. 13. 3.

1) ondersette. 2) [ ]. 3) [ ].

maken, en te gronde werpen: maer Godt versoeckt, op dat hy de sijne beproeven, een bewijs van haer oprechtigheyt nemen, en door oeffeningh haer kracht verstercken mochte: op dat hy oock haer vleesch soude dooden, uyt-teeren, en uytbranden, het welcke indien het in deser voeghen niet bedwongen en wierdt, broodt-droncken, en boven maten trots en moedigh worden soude. De Satan bespringht daer beneffens den ghenen die onghewapent en onbereydt zijn, op dat hy hun onverhoedts t' onder brenghe: Godt geeft met de versoeckingh oock het uytkomen, op dat de sijne gheduldelick souden konnen verdraghen al wat hy haer toesendt. Daer is seer weynigh aen ghelegen of wy door het woordt quaden of boosen den Duyvel verstaen, of de sonde. De Satan self is wel de vyandt en weder-partyder die ons leven listen en laghen leydt: maer door de sond' is hy ghewapent tot ons verderf. Dit is dan onse beed' en begheert, dat wy door gheen versoeckinghen en worden overwonnen en overvallen, maer door de kracht des Heeren vast blijven staen teghen alle tegen-strijdende machten, door dewelcke wy bestormt worden, 't welck is, onder de versoeckingen niet beswijcken: dat wy daer beneffens in sijn bewaringh en getrouwigheyt aengenomen, en door sijn beschermingh buyten sorgh ghestelt zijnde, in het hebben van de bovenhandt over 1) de sonde, de doodt, de poorten der hellen, en het gantsche rijck des Duyvels on-overwinnelick volharden 2), het welck is, van den boosen verlost worden. Alwaer wy oock neerstelick hebben te bemercken, dat het geen werck en is voor onse krachten met den Duyvel, een so grooten oorloghsman, te strijden, en sijn gheweldt en aenloop te verdragen. Andersins soude te vergeefs of door spotterny van Godt afghesmeeckt 3) worden 't gheen wy te huys by ons selven hebben. Ghewisselick die door een vertrouwen op haer selven sich tot soodanigen strijdt bereyden, die en verstaen niet ghenoeghsaem met wat een strijdtbaren en wel-ghewapenden vyandt sy te doen hebben. Maer nu versoecken wy van sijn macht verlost te worden, als van den muyl eens rasenden en woedenden Leeuws, door wiens tanden en klaeuwen wy terstondt verscheurt, door wiens opgesperde strot en keel wy terstont verslonden souden worden, indien ons de Heere niet en trock uyt het midden des doodts: en evenwel weten wy met eenen dit, is't dat de Heere ons bystaen en voor

Maer wy bidden dat hy ons niet en leydein de versoeckinghen des Satans.

1. Cor. 10. 13.

2. Petr. 2. 9.

3. Wie die Boose zy.

1. Petr. 5. 8.

Den korten inhoud van dese bede.

Hoe noodigh dese bede zy.

1) [ ]. 2) boven uytherden. 3) ghe-eyscht.

Psalm 60. 14. ons strijden sal, terwijl wy stille zijn, so sullen wy kracht bedrijven in sijne kracht. Laet andere soo seer alsse willen vertrouwen op haren vryen wille, midtsgaders op des selfs vermogen en eygene krachten die sy meenen te hebben by haer selven: maar laet het ons genoegh zijn dat wij staen en krachtigh zijn door d'eeni- | ghe kracht des Heeren. (p. 372.) Dese bede begrijpt in sich meer dan sy met den eersten opsicht schijnt mede te brengen. Want indien de Geest Godts onse sterckt' is om den strijdt teghen den Satan te strijden, soo en sullen wy d'overwinningh niet eer behalen kunnen dan als wy met dien Geest vervult zijnde, alle de swackheydt onses vleesches sullen hebben uyt getrocken en af geleydt. Wanneer wy dan versoecken om 1) van den Satan en van de sonde te worden verlost, soo begeeren wy nu en dan met nieuwe vermeerderingen en wasdommen der ghenaden en gaven Godts verrijckt te worden: tot dat wy daer mede ten vollen aenghedaen zijnde, moghen triumpheeren over alle quaet. Het schijnt sommigen hart en straf te wesen, datmen Godt bidt dat hy ons in gheen versoeckingh en leyde, dewijl het tegen sijn natuyr strijdt dat hy ons versoecken soude, gelijck Jacobus getuygt. Iac. 1. 13, 14. Maer dese questy is alreede ten deele beantwoordt en verklaert, te weten, dat onse boose begeerlickheydt eygentlick d' oorsaeck is van alle de versoeckingen daer door wy overwonnen worden, en datse daerom de schuldt draeght. Jacobus en wil oock anders niet seggen, dan dat de sonden Gode te vergheefs en t'onrecht toegeschreven worden, dewelcke wy worden ghedwongen ons selven te wyten en toe te reeckenen: dewijl wy ons selven daer aen schuldigh kennen. Maer Godt kan niet te min wanneer 't hem alsoo goed dunckt ons in de macht des Satans overgeven, in eenen verkeerden sin en in schandelicke begeerten wech werpen, en also in versoeckingen leyden, ende dat wel door een rechtveerdigh oordeel, maer 't welck nochtans dickwils verborghen is: want by den menschen is menigmael d' oorsaeck verholen, dewelck evenwel by Godt seker en bekent is. Waer uyt wy kunnen af nemen dat het niet en is een oneyghenlicke wijse van spreken, soo wy maer recht verstaen en begrijpen dat hy niet sonder oorsaeck soo dickwils dreijght dat het sekere bewijsinghen sijner wraeck wesen sullen, wanneer de verworpene met blindtheyt en verhardingh hares herten sullen geslagen worden.

Sy bestraft den hoogmoedt der superstitieusen.

Sy begrijpt veel heerlicke saken.

In wat sin Godt gheseydt wordt in versoeckingh te leyden.

1) [].

47. Dese drie beden en begeerten met dewelcke wy bysonderlick ons selven en al wat ons aengaet Gode bevelen, betoonen klaerlick 't geen wy voor henen gheseydt hebben, dat de gebeden der Christenen ghemeen moeten wesen, en tot gemeyne stichtingh der Kerck, en tot vorderingh van de ghemeenschap der gheloovigen behooren. Want niemandt en bidt alhier dat hem yets in 't bysonder gegeven worde: maer wy bidben en versoecken alle te samen in 't gemeyn, ons broodt, de verghevinghe van onse sonden, dat wy in versoeckingen niet gheleydt en worden, dat wy verlost worden van den boosen. Daer beneffens wordt daer onder by gevoeght d' oorsaek waarom wy soo grooten vrymoedigheydt hebben om te bidden, en soo grooten vertrouwen van te sullen verkrijghen: welck oorsaeck al hoewelse niet en staet in de Latijnsche bybels 1), nochtans alhier soo ghevoeglick te pas komt, datse niet en behoort na ghelaten te worden. Te weten: Dat het Rijck, en de Macht, en de Heerlickheydt hem toekomen van eeuwigheydt tot eeuwigheyt. Dit is de vaste en soete rust onses geloofs. Want indien onse gebeden door onse weerdigheyt Gode aengepresen en aengenaem gemaeckt moesten worden, wie soude doch selfs eens durven kicken voor hem? Maer nu, ofschoon wy d' elendigste zijn, ofschoon wy d' onweerdigste zijn van alle menschen, ofschoon er niets prijselicks in ons en zy, soo sullen wy nochtans altijdt oorsaeck en vertrouwen hebben om te bidden: dewijl oock onse Vader van sijn Rijck, Macht, en Heerlickheyt nimmermeer en kan berooft worden. Op 't eynde wort daer by gedaen het woordeken Amen: waer mede de vyerigheyt onses verlangens, om te verkrijgen 't geen wy van Godt ghebeden en versocht hebben, wordt uytgedruckt, midtsgaders oock onse hope versterckt, dat alle dese dingen alreede verkregen zijn, en ons sekerlick sullen ghegeven worden: nae dien ons deselve belooft zijn van Godt, die niet en kan bedrieghen. En dit komt over een met die form' en gelegentheyt des gebedts waerop ick eerst ghewesen hebbe 2), te weten: Heere doet het om uwes Naems will', en niet om onsent, ofom onser gerechtigheyts wille, waerdoor de Heylige niet alleen uyt en drucken 't eynde van hare begeerten, maer oock bekennen datse niet weerdigh en zijn verhoort te worden, 't en zy dat Godt daer toe oorsaeck neme van hem-selven: en dat haer vertrouwen datse Godt verbidden

Dese drie laetste beden betoonen dat de gebeden der Christenen behooren ghemeyn te wesen.

Het aenhangsel van 't ghebedt des Heeren baert vrymoedigheydt in 't bidden, en een vertrouwen van verhooringh.

Siet hier voren sect. 11. 12. 13. 14. 36. 37.

In wat sin het woordeken Amen by 't gebedt gevoeght wort.

1) exemplaren. 2) daer van ick eerst verhael gemaeckt hebbe.

sullen, ontstaet en voort komt alleen uyt de overweghinghe 1) van sijn natuyr.

In dit Formulier is beschreven al dat 'twelck wy van Godt moeten en moghen begeeren.

48. Alles wat wy van Godt bidden moeten, en oock gantschelick kunnen bidden, dat hebben wy alhier beschreven in dit Formulier, als in een regel des gebedts ons door 2) onsen alderbesten Meester Christus gheleert en gelevert: den welcken de Vader tot een Leeraer over ons ghesteldt heeft, den welcken hy oock alleen wil gehoort hebben. Want hy is altijdt sijn eeuwige wijsheyt geweest: en een mensch geworden zijnde, is hy den menschen tot eenen Engel des grooten raets gegeven. En dien-volgens is dit gebedt in alle deelen absoluyt en volmaeckt, so dat alle die beden en begeerten die uytheemsch en vreemt daer van zijn, en daer toe niet en konnen ghebracht en betrocken worden, godtloos zijn, en niet weerdigh datse van Godt goet gekent souden worden. Want hy heeft in dit kort begrijp voor-geschreven, wat hem betaemlick, wat hem aengenaem, wat ons noodig zy, en eyndelick wat hy ons gheven en verleenen wil. Die derhalven verderder gaen, en behalven dese beden yets van Godt versoecken durven, die willen vooreerst yetwes van het hare by voegen tot de wijsheyt Godts ('t welck sonder een uytsinnighe lasteringh niet en kan geschieden) ten anderen en houden sy haer selven niet binnen de palen van Godts wille: maer verachten den selven, en loopen wijder uyt met hare begeerlickheyt. Ten laetsten en sullense nimmermeer yets verkrijgen, overmidts sy sonder geloove bidden. En dat alle soodanige gebeden sonder gheloove gheschieden, daer aen en is niet te twijffelen: want sy en hebben in desen Godts Woordt niet, waer op indien het geloof niet altijdt gegrondt en is, soo en kan het geensins bestaen. En die den regel haers Meesters verwerpen, en hare eygene begeerten den toom los laten, die en missen niet alleen Godts Woort, maer strijden oock daer tegen soo seer als sy met all' haer kracht vermogen. Soo heeft dan Tertullianus dit gebedt niet min aerdigh als waerachtigh genoemt, een wettigh en echt 3) gebedt, gevende daer mede stil-swijgende te kennen dat all' andere ghebeden buyten de Wet en reghel gaen en ongeoorlooft zijn.

Matth. 17. 5.
Iesa. 11. 2.

Die verder gaen die sondigen op driederley wijse.
Siet August. de orat. ad probam.

De fuga in persecutione.

Nochtans is het gheoorlooft nae 't exempel der Heylighen onse ghebeden met andere woorden uyt te spreken.
(p. 373.)

49. Dit en willen wy also niet verstaen en ghenomen hebben even als of wy aen dit Formulier ghebonden waren, soo datmen niet een woort of half woort soude mogen veranderen. | Want daer worden allerweghe 4) in de Schriftuyr veel gebeden gelesen, die van dit gebedt in woorden wijt verschillen, en evenwel door den selven geest beschreven zijn, welckers gebruyck ons oock seer nut en oorbaerlick is. Daer worden oock van den selven Gheest veel ghebeden den gheloovigen gheduyrigh in ghegeven, dewelck' in ghelijckheydt van woorden niet seer [*met het Onse Vader*] 1) overeen en komen. Dit willen wy alleen met het voorseyde leeren, dat niemant gantschelick yets anders en mach soecken, verwachten, of vraghen 2), buyten en behalven dat gheen 't welck in dit ghebedt als in een kort begrijp vervattet is; en al hoewel hy soude moghen bidden met andere woorden, dat nochtans de sin der selver niet van dit gebedt en moet verschillen. Gelijck oock alle de gebeden, soo die in de Schriftuyre staen, als die dagelicks uyt de Godtvruchtige zielen voort komen, in der waerheydt na dit formulier des gebedts gereguleert en ghepast zijn. Daer en kan ghewisselick nergens eenigh ghebedt gevonden worden dat soo volmaeckt, ick late staen volmaeckter, zy, dan dit gebedt. Hier en is geen dingh vergheten 't welck tot Godes lof en eer bedacht moet worden, gheen dingh oock 't welck den mensch belangende sijn eygen voordeel in den sin komen mach. Hier is alles soo seer juyst en recht ghetroffen, dat allen verstanden met recht benomen is de hoop' om yets beters te versoecken. In somma, laet ons ghedencken dat dit is de Leere van de Goddelicke Wijsheydt: dewelcke gheleert heeft 't gheen' sy wilde: en gewilt heeft 't geen noodigh was.

Als maer, so veel den sin belanght, gheen verscheydenheydt en wordt gevonden.

VIII.
Sommighe omstandigheden die waergenomen moeten worden.

50. En al hoewel voor henen alreede geseyt is, datmen altijdt met opgheheven herten tot Godt suchten, en sonder ophouden bidden moet: dewijl nochtans onse swackheyt soodanigh is datse door veel behulpselen geschraegt 3), en onse traegheyt so groot datse door sporen opgeweckt moet worden: soo is het betaemlick dat een yeder van ons hemselven tot oeffeningh eenighe bysonder' uyren bestemme die sonder bidden niet voorby en gaen, en de gantsche ghenegentheden sijns gemoedts t'eenemael in het gebedt doen besigh zijn 4): te weten, als wy des morgens opstaen, eer wy ons dagelicks werck by de handt nemen, als wy gaen neder sitten om te eten, als wy door Godts zegen gegeten hebben en gevoedt zijn, als wy ons begeven om te rusten. Alleenlick moeten wy toesien dat dees' onderhoudinghe der uyren niet en zy superstitieus, dat is, dat wy niet en moeten dencken deselve Gode als een ghesette taeck te betalen, en alsoo daer mede van

1. Het verordineeren van bysondere uyren tot het bidden.

Watmen in sulcken geval mijden en versorgen moet.

1) bemerckingh. 2) van. 3) oprecht. 4) doorgaens.

1) [ ]. 2) eyschen. 3) onderset. 4) bekommeren en besigh houden.

het bidden in de verder' uyren ontslaghen te zijn: maer datse veel meer zy een discipl ijn en behulp voor onse swackheydt, op dat die daer door geoeffent, en nu en dan
1. opgheweckt mocht worden. Insonderheyt moeten wy sorgvuldelick besorgen dat wy tot Godt toeloopen, niet met snelle voeten, maer met haestige gemoederen, so dickwils als wy door eenigen tegenspoedt gedruckt worden,
2. of oock andere ghedruckt sien. Daer beneffens dat wy gheen voorspoedt, 't zy dats' ons of een ander betreft, laten voorby passeeren, sonder door loven en dancken te betuygen dat wy sijn hant daer in bekennen.
3. Eyntlick moet dit oock in yeder gebedt neerstelick waergenomen worden, dat wy niet en bestaen Godt te binden aen seker' omstandigheden, of hem voor te schrijven op wat tijdt, in wat plaets, en op wat manier hy eenigh dingh doen sal. Gelijck wy in dit gebedt geleert worden hem gheen Wet te stellen, of condity op te leggen: maer in sijn goet-duncken te laten en te bevelen dat hy die dinghen die hy doen sal, verrichte na die wijse, te dier tijdt, en in sulcken plaets als hy sal goedt vinden. Daerom bidden wy eerst, eer wy yets voor ons selven versoecken, dat sijnen wille gheschiede: waer mede wy alreed' onsen wille stellen onder den sijnen, op dat onse will' daer door als door een breydel in den mondt, bedwongen en ingetoomt zijnde, niet voor en neme Godt te bepalen, maer veel meer hem stelle tot een Rechter en Bestuyrder van alle hare begeerten.

De wille des Heeren moet zijn de reghel van onse begeerten.

2. Van de volherdingh in de gebeden.

51. Is't dat wy onse herten tot dees' onderdanigheyt geschickt hebbende, ons selven door de Wetten van Godts voorsienigheyt laten regeeren, soo sullen wy lichtelick in't gebedt leeren volherden, en met een langhmoedigh verlanghen den Heere geduldigh verwachten: versekert zijnde dat hij, ofschoon het niet so en schijnt, nochtans altijdt by ons tegenwoordigh is, en te sijner tijdt vertoonen en bewijsen sal dat sijn' ooren niet doof en zijn geweest tot onse ghebeden, dewelck' in d'oogen der menschen schenen verstooten en vergeten te zijn. En dit sal ons een seer ghereede en sekere vertroostingh wesen om niet te beswijcken noch door vertwijffelingh te vergaen, so wanneer Godt ons' eerste beden en begeerten niet dadelick en beantwoort. Gelijck als die gene plegen, dewelcke, dewijls' alleen door haer eyghen vyerigheydt ghedreven worden, alsoo Godt aenroepen, datse, soo hy niet op haer eerst' aenkloppen by de handt en is, en dadelick hulp met sich en brengt, terstont meenen dat hy op haer vergramt en verbolghen zy, en alle hope van verhooringh wech gheworpen hebbende, hem verder niet meer aen en roepen. Maer laet ons liever onse hoop door een welgematighd' eenparigheydt des gemoedts uytstellen, en de hant vast houden aen die volherdingh, die ons in de Schriftuyr soo seer aengepresen wordt. Want men kan in de Psalmen dickwils sien hoe dat David en d'andere geloovige, wanneerse door bidden by-na vermoeyt, schijnen te vergheefs en in de windt gebeden te hebben, door dien Godt tot hare begeerten doof was gheweest, evenwel in het bidden aenhouden: want men geeft den Woorde Godts sijne behoorlicke geloofweerdigheyt niet, 'ten zy dat des selfs waerheyt en onbedrieglickheyt gestelt worde boven alle weder-varen en uytkomst. Laet ons daer beneffens Godt niet versoecken, noch door ons' ongeschicktheyt vermoeijen, en tegen ons verwecken: gelijck als vele gewoon zijn, dewelcke niet dan op een sekere condity met Godt willen eens worden en overeenkomen, en hem, even als of hy een slaef waer van hare begheerlickheden, door de Wetten haers bedinghs en bespreeks verbinden, soo datse terstont verbolgen worden, grimmen, tegen-spreken, murmureeren en rasen soo hy deselve niet dadelick en volbrenght. Den sulcken gheeft hy derhalven dickwils in sijn toorn en grimmigheyt, 't geen hy anderen in sijn barmhertigheyt en genade weygert. De kinderen Israëls dienen ons in desen tot een exempel en bewijs, den welcken het beter waer geweest van den Heere niet verhoort te zijn, dan sijne verbolgentheydt en onghenade te samen met het vleesch in te slocken.

Die ons see aenghepresen wort door ghe boden en ex empelen der Schriftuyr.

Waer tegher strijdt het mur mureeren va sommighe di Gode voorschrijven de tijt en de wijs der verhooringh.

Num. 11. 18 33.

52. Indien wy ten laetsten oock nae een langhduyrighe verwachtingh niet ghewaer en worden wat wy met bidden gevordert hebben, en daer uyt gheen vrucht en vernemen: soo sal nochtans ons gheloof ons versekeren van dat geen 't welck door ghevoel niet en konde verno- | men worden, te weten, dat wy verkregen hebben 't geen ons nut en profijtelick was: dewijl de Heere soo dickwils en soo sekerlick belooft en op sich neemt 1) dat hy onse swarigheden sal ter herten nemen, van het ooghenblick af 2) dat die eenmael in sijnen schoot sullen neder geleyt zijn. En also sal hy maken, dat wy in armoed' overvloedigheyt, en in verdruckinge troost besitten. Want ofschoon ons alle dingen begaven, soo en sal Godt nochtans ons nimmermeer verlaten, die de verwachtingh en lijdtsaemheyt van sijne kinderen niet en kan laten bedroghen zijn. Hy self alleen 3) sal

3. Van d weerdigheydt des gheloofs waer mede wy door onse ghebeden altijt verkrijgen 't geen aldermeest nu en oorbaerlick is.

(p. 374.)

---

1) aenneemt. 2) [ ]. 3) [ ].

ons 1) zijn voor allen: dewijl hy in hemselven alle goederen bevat 2), die hy ons hier naemaels ontdecken en bekent maken sal in den dagh des oordeels, als hy sijn rijck gantschelick sal te voorschijn brengen. Doet hier noch by, dat Godt, al hoewel hy ons verhoort, nochtans niet altijdt en antwoordt even op die bede die wy hem met uyt-gedruckte woorden hebben voor-gesteldt: maer hy schijnt onse begeert uyt te stellen en op te schorten, en betoont evenwel op een wijse die ons onbekent is, dat onse gebeden niet ydel geweest en zijn. Dit gheven
1. Ioan. 5. 15. de woorden van Joannes te kennen: Indien wy weten dat hy ons verhoort, wat wy oock bidden, soo weten wy, dat wy de beden verkrijgen, die wy van hem ghebeden hebben. Dees' overvloedigheyt der woorden schijnt ydel 3) en ongerijmt te zijn: maer het is een seer nutte verklaringh, te weten, dat Godt, oock als hy ons niet en geeft 't geen wy begeeren, nochtans onse gebeden goetwilligh en genadig is, so dat onse hoop op sijn Woordt berustende, nimmermeer bedrogen en wort. De geloovige hebben so seer noodigh 4) door dese hoop en lijtsaemheyt opgehouden te worden, datse niet lang en souden kunnen staende blijven, indiens' haer selven daer op niet neder en leyden. Want de Heere en beproeft de sijne niet door lichte versoeckingen, hy en oeffent haer oock niet sacht en teerlick: maer hy brenght deselve dickwils tot allerley uyterste nooden, en laet hun langen tijdt in dien slijck steken, eer hy haer eenighen smaeck geeft van sijne
1. Sam. 2. 6. soetigheydt. Ende, ghelijck Hanna seydt: De Heere doodet ende maeckt levendigh: Hy doet ter helle neder dalen, ende hy doet [*weder*] opkomen. Wat souden sy hier kunnen doen anders dan den moedt laten sincken, en in wanhoop vallen: indiense verdruckt, verlaten en alreed' half doodt zijnde, niet en wierden opgherecht door dese bedenckingh, dat Godt hen aensiet, en dat de teghenwoordighe quaden een eynde sullen hebben? Doch hoe seer gerust en seker sy door dees' hope bestaen, sy en laten evenwel ondertusschen niet af van bidden. Want indien wy niet standtvastigh en zijn om in het gebedt te volharden, soo en doen wy met bidden geen voordeel.

't Welck seer noodigh dient gheweten, opdat de Godtvruchtige door ongeduldigheydt en wanhoop niet en souden overvallen worden.

1) (een). 2) begrijpt. 3) blaeu. 4) van doen.

Het XXI. Capittel.

Van d'eeuwige Verkiesingh, waer door Godt sommige tot de saligheydt, andere tot het verderf verordineert heeft.

De leere van de Verkiesingh en Predestinaty.

Nu wat belanght dit dat het verbondt des levens by alle menschen sonder onderscheyt niet en wort gepredickt, en by den genen dien het gepredickt wort, niet even gelijck noch altijt deselve plaets en vint: in die verscheydenheyt openbaert sich de wonderbare hoogheydt van Godts oordeel. Want het is buyten twijffel dat oock dese verscheydenheydt dient om het vrije goetduncken sijner eeuwiger verkiesingh uyt te voeren. En dewijl het openbaer is dat het door Godts wil geschiet dat de saligheyt 1) sommigen van selfs wort aengeboden, en anderen 2) wederom van den toegangh tot deselve geweert en af ghehouden worden: soo ontstaen hier uyt terstondt groote en sware questien en verschillen, dewelcke niet en kunnen beslecht en verklaert worden, 't en zy dat de Godtvruchtige zielen sekerlick weten watse van de verkiesingh en voor-verordineeringh behooren te houden. 't Is een verwarde questy en handel nae 't goedtduncken van vele: want sy laten sich voorstaen datter niets soo ongeschickt en onbetaemlick zy als dit, dat uyt den ghemeenen hoop der menschen sommighe tot de saligheydt, andere wederom tot het verderf verordineert worden. Doch 't sal hiernae uyt het vervolgh blijcken, hoe verkeerdelick dats' haer selven in den wegh zijn. En dat boven dien in dese duysternisse selve die haer vervaert, niet alleen de nuttigheyt deser leere, maer oock de seer soete vrucht der selver sich ontdeckt en aen den dagh brenght. Wy en sullen nimmermeer klaerlick, gelijck het betaemt, overtuyght en overredet zijn dat onse saligheyt voortvloeyt 3) uyt de fonteyn van Godes onverdiende barmhertigheyt, voor dat sijn eeuwighe verkiesingh ons sal bekendt geworden zijn: dewelcke de genade Godts klaer en helder maeckt door dese vergelijcking, te weten, dat hy niet alle menschen in 't ghemeyn tot de hope der saligheyt aen en neemt, maer sommigen geeft het geen hy anderen weygert. Hoe seer d'eere Godts vermindert en de echte 4) en ware nederigheydt verkort wort daer dit beginsel en dese grontreden onbekent is, sulcks is openbaer en blijckelick. Doch dit, 't welck soo noodigh is gheweten te worden 5), en kan volgens

Sy is noodtsakelick.

Item, profijtelick en seer soet.

D'onwetenheydt van dese Leer' vermindert Godes eer.

1) (den). 2) sommighe. 3) hervloeyt. 4) d'oprecht'. 5) [ ].

't seggen van Paulus niet bekent worden, 't en zy dat Godt die ghene, die hy by hemselven voorgenomen heeft te verkiesen, verkiese sonder eenigsins hare wercken aen te
Rom. 11. 5. sien. Also isser, seght hy, dan oock in desen tegenwoordigen tijdt een overblijfsel gheworden na de verkiesinge der genade. Ende indien het door ghenade is, soo en is het niet meer uyt de wercken: andersins en is de ghenade gheen ghenade meer. Ende indien het is uyt de wercken, soo en is't geen genade meer: andersins en is het werck geen werck meer. Indien wy tot den oorsprongh der verkiesingh te rugghe gaen en opklimmen moeten, op dat ons moge blijcken dat wy van nergens elders de saligheydt bekomen dan van de loutere miltdadigheydt Godts, soo is oock blijckelick dat die, die dit willen uytgebluscht en wech genomen hebben, ter quader trouwen so veel als in 1) hen is, verduysteren 't geen seer heerlick en met volle monden behoort gelooft en ghepresen te worden, om met eenen oock de wortel
Sy ruckt uyt den wortel der ootmoedigheydt. der ootmoedigheydt selfs uyt te roeijen. Paulus ghetuyght klaerlick, wanneer de saligheyt van het overgeblevene volck aen 2) Godes genadige verkiesing wort toe-geschreven, dat als dan eerst ghesien en bekent wordt, dat Godt door sijn enckel en louter wel-behaghen saligh maeckt die hy wil, en dat hy de saligheydt niet en gheeft als een verdient loon, dewijl hy geen sulcken loon en kan schul-
Ende baert en voedet hooghmoet in de herten der menschen. digh zijn. Die haer best doen om eenen yegelicken van de smaeck deser leere te weeren en af te houden, die doen beyde Godt en den menschen even groot ongelijck: want behalven dit en sal geen ander dingh genoeghsaem zijn om ons na behooren te verootmoedighen, en sonder dit en sullen wy van herten niet gevoelen hoe seer dat wy aen
Daer en teghen, outstaet uyt dese leer' eene versekertheydt der saligheydt. (p. 375.) Ioan. 10. 25. Godt verbonden zijn. Wy en hebben oock geen ander steunsel of fondament om vastlick te vertrouwen, oock volghens 't segghen | van Christus: dewelck' op dat hy ons onder soo veel perijckelen, lagen, en dootlicke strijden van alle vreese bevryden en on-overwinnelick maken soude, belooft dat hy saligh maken sal alle die ghene die hy van den Vader in
Vrede der consciënty. sijne bewaringh ontfanghen heeft. Waer uyt wy verstaen en af leyden 3), dat die alle door een gheduyrige vrees' elendigh zijn, die niet en weten datse Godes volck zijn en hem toebehooren: en dat derhalven die gene dewelcke dese drie nuttigheden die wy alhier aengeteeckent hebben niet bemerckende, 't fondament van onse saligheyt wel souden willen

1) [ ]. 2) [ ]. 3) nemen.

wech nemen, haer selven en allen geloovigen seer qualick beraden. Jae hier uyt wordt oock de Kercke gheboren, dewelck' andersins, gelijck Bernardus wel en recht leert, niet en soude kunnen gevonden, noch onder de creaturen bekent worden: want sy is op een wonderbare wijse ten beyden zijden in de schoot van de ghelucksalige predestinaty, en in de hoop en menigte 1) van de rampsalighe verdoemenisse verborghen. Maer eer ick trede tot de saeck selver, soo moet ick eerst en en te voren met tweederley menschen tweesins spreken. De dispuyt en handel van de predestinaty die in haer selven een weynig duyster is, wort seer verwert en oversulcks sorgelick en gevaerlick gemaeckt door der menschen neuswijsigheyt: dewelcke door geen sloten en grendelen verhindert worden van tot verboden omweghen af te wijcken en sich naer de hooghte te verheffen, sullende, soo 't haer mogelick waer, Gode niets verborgens en heymelicks laten behouden sonder 't selve t' ondersoecken en te doorsnuffelen. Dewijl wy dan sien dat veel menschen hier en daer, en onder deselve sommige die andersins niet quaedt en zijn, tot dese stoutigheyt en ongeschicktheyt vervallen: so moetense tijdigh 2) vermaent worden hoe sy haer in desen deele hebben te ghedragen en aen te stellen. So sullense derhalven voor eerst ghedencken, wanneerse treden tot het ondersoecken van de predestinaty, datse tot de geheymnissen 3) van Godts wijsheyt indringen, en dat de gene die lichtveerdigh en vermetentlick daer henen doorbreeckt, niet met allen en sal verkrijgen daer med' hy sijn nieuwsgierigheydt 4) soude versadigen, en eenen dool-hof sal in gaen daer hy gheen uytkomst vinden sal. Want het is oock onredelick dat de mensch ondersoecke die dingen die de Heere gewilt heeft dat by hem verborghen souden blijven, en dat hy, selfs van d'eeuwigheyt af, soude naspeuren de hoogte van Godts wijsheyt, dewelck hy van ons wil aengebeden ende niet begrepen hebben, op dat hy oock door deselve wonderbaerlick soude zijn in ons' ooghen. De verborgentheden van sijnen wille die hy goet gevonden heeft ons bekendt te maken, de selvighe heeft hy door sijn Woort geopenbaert. En hy heeft goedt gevonden daer van soo veel t' openbaren als hy voorsagh ons nut en noodigh te zijn.

De gheboorte van de Kerck. Serm. in Cantic. 78.

Hy bejegent voor eerst tweederley slach van menschen.

1. De neuswijse.

Welckers ampt in desen deele beschreven wordt.

2. Wy zijn, seght Augustinus, ghekomen tot den wegh des geloofs, laet ons den selven volstandelick houden. Dese sal ons leyden tot des Koninghs kamer, in dewelcke alle de schat-

Dit wort bevestight met de spreuck van Augustinus, Homil. 35. 7. in Ioannes.

1) mass' en klomp. 2) tijdelick. 3) secreet-plaetsen. 4) curieusheyt.

ten der kennis en der wijsheydt verborgen zijn. Want de Heere Christus self en was sijnen grooten en seer uytgelesen Discipelen niet misgunstigh, doe hy seyde: Ick hebbe u-lieden veel dingen te seggen, maer ghy en kondt dat nu niet draghen. Wy moeten wandelen en voortgangh doen, en toenemen: op dat onse herten mogen vatten die dinghen diese nu niet vatten of verstaen en konnen. Indien ons de laetste dagh vindt voortgangh doende, soo sullen wy aldaer leeren, 't gheen wy alhier niet en hebben kunnen leeren. Indien dese bedencking by ons yets vermach, te weten, dat het Woordt des Heeren is d'eenighe wegh, die ons leyden kan om t'ondersoecken alles wat wy van hem behooren te weten, en 't eenighe licht het welck ons voor-licht om te doorsien al wat wy van hem moeten sien: soo sal ons deselve lichtelick van alle roeckeloosheyt weder-houden en verhinderen. Want wy sullen weten, so haest als wy de palen des Woordts overtreden, dat wy buyten den wegh en in de duysternisse loopen, alwaer wy steedts dwalen, vallen en ons stooten moeten. Laet ons dan voor eerst dit voor oogen hebben, dat het soecken en trachten nae een andere kennisse der Predestinaty als die gene is die in Godts Woordt verklaert wordt, gheen minder uytsinnigheydt en zy dan of yemandt wilde gaen daer gheen wegh en is, of sien in de duysternisse. Wy en moeten ons oock niet schamen yetwes niet te weten in die saeck, in dewelcke d'onwetentheyt betamelick en prijselick is. Jae laet ons liever ons selven onthouden van d'ondersoeckinghe van die wetenschap, welckers nae-speuringh dwaes en ghevaerlick en oversulcks oock verderffelick is. Is't dat de broodt-dronckentheydt onses vernufts ons prickelt en aenhitst, soo sal seer nut zijn dat wy tot bedwangh en afsnijdingh 1) van 't selve geduyrigh dit daer tegen stellen, te weten, ghelijck al te veel honighs niet goedt en is, dat oock alsoo d'ondersoeckingh van een sware en heerlicke saeck den neuswijsen te swaer valt en tot on-eer gedijet. Want dit heeft ghewicht ghenoegh om ons af te schricken van sulcken stoutigheydt, die niet anders en kan, dan ons van boven af nederwaerts werpen tot in het verderf.

Met de vermaninge van Christus, Ioan. 16. 12.

Met de Spreuck van Salomo, Prov. 25. vs. 27.

2. Bejegent ny andere, dewelcke verkeerdelick matig zijn, en niet en willen dat dese Leere sal worden aengeroert.

3. Daer zijn wederom andere, dewelcke, wanneerse 't voorseyde quaedt willen beteren, gebieden by nae alle gedachtenis en meldingh van de Predestinaty te begraven: immers sy leeren datmen allerley verhandelingh der selver moet vermijden, gelijck men een steenrotz in de Zee vermijdt. Of schoon deser luyden zedigheydt en matigheydt hier in te prijsen is, datse oordeelen dat Godes verborgentheden met soo grooten soberheydt en sparigheydt moeten worden aengheroert: dewijlse nochtans al te verre beneden de maet neder dalen, soo vorderense weynigh in het menschelicke vernuft, 't welck sich niet lichtelick en laet bedwingen. Op dat wy derhalven oock in desen deele de behoorlicke maet en streeck houden mogen, soo moeten wy tot het Woordt des Heeren weder keeren, waer in wy den sekeren reghel des verstants hebben. Want de Schriftuyr is de schole des Heyligen Geestes, en gelijck in deselve niet met all' en is achter ghelaten van dat gene 't welck noodigh en nut was gheweten te worden 1), alsoo en wordt daer in gheen saeck gheleert, of de kennisse van dien is nut en oorbaerlick. Dien-volghens moetmen wel toe sien, dat wy de gheloovighe niet af en houden en verhinderen van 't ondersoeck dier dinghen die in de Schriftuyr belanghende de Predestinaty geleert en voor-ghestelt worden: op dat wy niet en schijnen, ofte de selvighe ter quader trouwen te berooven van de weldaedt en gift hares Godts ofte den Heyligen Geest te berispen en te schelden voor eenen die alsulcke dingen in 't licht gebracht heeft, dewelcke beter en nutter op eenigherley wijse dienden onderdruckt en verduystert te worden. Laet ons, segghe ick, gedoogen dat een Christen-mensch sijn hert en ooren opene voor alle woorden en rede- | nen Godts, die tot hem ghericht en ghesproken worden, doch met dese matigheydt, soo haest als de Heere sijnen Heyligen mondt sal gesloten hebben, dat hy oock hem-selven den wegh om t'ondersoecken toesluyte. Dit sal de beste maet van soberheydt wesen, indien wy niet alleen in het leeren Godt altijdt als eenen Voorganger en Leydtsman na volgen, maer oock ophouden van meer te willen weten of wijs te zijn, wanneer hy ophoudt van ons t'onderwijsen. Het perijckel datse vreesen en is oock soo groot niet, dat wy daerom onse herten van de woorden Gods souden af wenden moeten. De spreuck van Salomo is wel vermaert en bekendt: Het is Godts eere, een sake te verbergen. Maer nadien de Godtvruchtigheydt en het gemeen gevoelen selfs leert dat dit van alle saken sonder onderscheyt niet en moet verstaen worden: soo moeten wy een onderscheydt soecken, op dat wy onder het decksel der matigheydt en soberheydt gheen behaghen en krijghen in een 2) onwetenheydt ghelyck der dieren 3). Dit onder-

Tegen welckers geveynsde matigheydt bestraffingh ghebruyckt wordt.

D'eerste.

De tweede

(p. 376.)

De derde.

Hare teghenwerpingh uyt sekere spreuck van Salomo wort wederleyt door Moses getuyghnis. Prov. 25. 2

1) afsettingh.

1) [ ]. 2) (beestelicke). 3) [ ].

scheydt wordt door 1) Moses met weynighe woorden klaerlick uytghedruckt: De verborgene dingen zijn voor den Heere onsen Godt: maer de gheopenbaerde zijn voor ons ende voor onse kinderen. Want wy sien dat hy 't oeffenen en betrachten van de Leere der Wet den volcke beveelt en aenprijst alleenlick van wegen de Hemelsche ordonnanty, om dat het Gode behaegt heeft hen-lieden die Leere te verkondigen en bekendt te maken: en dat hy het selfde volck houdt 2) als binnen die tralien inghesloten, alleen door dese reden, om dat het den menschen niet gheoorlooft en is 3) tot de verborgentheden Godts in te dringen.

Deut. 29. 29.

Hare tweede tegen-werping, dat d'onheylighe menschen haer selven aen dese Leere stooten.

1. Antwoort, De godtloose doen dit oock in veel andere rechtsinnighe hooft-stucken des geloofs.

4. Ick bekenne wel dat d'onheylige menschen in de Leere van de Predestinaty haestelick yets aengrijpen 't welck sy ofte berispen, ofte lasteren, of aenbassen, of bespotten. Maer is 't dat wy ons door de broodt-dronckentheyt en spytigheydt der selver laten af schricken, soo sullen wy alle de voornaemste leerpuncten des gheloofs verbergen moeten, dewijl sy of haers gelijcke by-nae niet een van dien ongelastert en laten voor-by gaen. Een wederspannigh en wreveligh ghemoedt en sal sich niet min hooghmoedelick verheffen wanneer het hoordt datter in 't Wesen Gods drie persoonen zijn, dan als het hoort dat Godt voorsien heeft wat van den mensch worden soude doe hy hem schiep. Sy en sullen sich oock van ongheschickt lacchen niet onthouden, als sy verstaen sullen datter een weynigh meer als vijf duysent jaren zedert de Scheppinghe der werelt verloopen zijn. Want sy sullen vraghen waerom Godes kracht soo langhen tijdt ledigh en in slaep gheweest is. En om kortelick te segghen, daer en sal gheen leerstuck voort ghebracht worden, 't welck sy met hare spotternijen niet en sullen bejeghenen en aenransen. Sullen wy dan om dese schendige lasteringhen te bedwinghen van de Godtheydt des Soons en des Heylighen Geestes swijghen? Sullen wy de Scheppinge der werelt met stil-swijghen laten voorby gaen? Jae, maer de waerheydt Godts is in dit deel en al-omme krachtigher dan datse sich over het quaedt-spreken der godtloosen ontsetten soude. Gelijck oock Augustinus in sijn Boecksken van de Deught der Volherdinge krachtighlick 4) beweert. Want wy sien dat de valsche Apostelen met het lasteren en berispen van de ware Leere van Paulus niet en hebben konnen te wege brenghen dat hy sich der selver soude schamen. Dat sy verder seggen dat desen gantschen handel oock

2. Godts waerheyt verdedigt haerselvē meer dan genoegh.

Cap. 15. tot aen cap. 20.

De derde tegen-werpingh, dat dese disputaty gevaerlick is.

1) van. 2) behoudt. 3) (haer selven). 4) gheweldighlick.

voor de Godtvruchtighe herten ghevaerlick is, om dat die teghen de vermaninghen strijdt, het gheloove wanckelbaer maeckt, en 't herte selfs ontsteltenis en mistroostigheydt aenbrenght: dat is ydel en onnut. Augustinus seght opentlick en vrij uyt, dat hy om deser oorsaken wille pleeght berispt te worden, te weten, om dat hy de Predestinaty al te vrymoediglick predickte. Maer hy weder-leydt sulcks overvloedelick, ghelijck hy lichtelick konde. Wat ons belanght, dewijl hier veel en verscheyden ongherijmtheden tegen ghebracht worden, soo hebben wy liever een yeghelicke der selver op sijn eyghen plaets bewaren en weder-leggen willen. Dit begeere ick alleen in 't algemeyn by hen te verkrijghen, dat wy die dinghen die Godt voor ons verborghen heeft ghelaten, niet en ondersoecken: en wederom die dingen die hy in 't openbaer voort ghebracht heeft, niet en verachten: op dat wy aen d' een zijde van al te groote neuswijsigheyt: of aen d'ander zijde van al te groote ondanckbaerheydt niet veroordeelt en worden. Want dit is oock wijsselick door 1) Augustinus gesproken, dat wy veyligh en sonder vreese de Schriftuyr volghen moghen, dewelcke ghelijck een moeder met haer kindt met eenen langhsamen en stillen gangh voortgaet, op datse onse swackheyt niet vooruytloopen 2) en soude. Wat aengaet de ghene die soo voorsichtigh of soo bevreest zijn datse de Predestinaty wel wilden verduystert en wech gestommelt hebben, ten eynde de swacke zielen daer door niet ontroert en worden: ick bidd' u met wat coleur en verw' sullen de soodanighe haer' opgheblasentheydt bedecken, dewijl sy met een scheeve voorstellingh 3) van ter zijden Godt beschuldighen van een sotte onbedachtsaemheydt, als of hy dat perijckel, 't welck sy nae haer goetduncken voorsichtelick verhinderen, niet voorsien en hadde? Soo wie dan de Leere van de Predestinaty met nijdt en ongunst beswaert, die lastert opentlick Godt: even gelijck of hem yetwes onvoorsichtelick ontvallen ware, het welck de Kercke schadelick zy.

1. Antwoort, dit selfste is oock Augustinus tegen ghewörpen. De bono persever. cap. 14.

2. Laet ons niet verachten die dingen die Godt gheopenbaert heeft.

Lib. 5. de Genes. ad liter. cap. 3.

3. Dat dese tegen-werpers vermeten zijn en lasterlick tegen Godt.

5. Daer en is niemant, die voor een Godtsalige wil uyt gaen, dewelcke de Predestinaty, waer door Godt sommighe tot de hope des levens aenneemt, sommighe wederom tot d'eeuwige doodt veroordeelt, durft loochenen: maer sy wordt met veel ongheschicktheden bedeckt en verduystert, en bysonderlick van die gene die de voor-wetenschap Godts stellen tot een oorsaeck der selver. Wy bekennen wel datse beyde te samen

Aengaende de saeck selfs die van allen aenghenomen is, die wordt van sommige door ongeschickthedenverduystert en verwert.

1) van. 2) voorloopen. 3) kromme pieck.

in Godt zijn: maer wy segghen dat de een aen 1) d'ander verkeerdelick wordt onderworpen.

1. Door de naem van Voor-wetenschap die sy stellen tot een oorsaeck van de Predestinaty.

Wanneer wy Gode voor-wetenschap toe-eygenen, soo gheven wy daermede te kennen, dat alle dingen altijdt geweest zijn en voortduyrend 2) blijven onder sijn gesicht: soo dat hem ten aensien van sijn kennisse gheen dingen toekomende of voorleden, maer alle dingen tegenwoordigh zijn. En in sulcker voeghen teghenwoordigh dat hy die niet en siet alleen door in-beeldingh uyt de beeltenissen en gedaenten, (gelijck ons in den sin omsweven die dinghen die onse ziel in haer geheughnis behoudt) maer dat hy die als voor hem ghestelt waerlicks bemerckt en aenschouwt. En dese voor-wetenschap wordt uitgestreckt over den gantschen ommeloop der werelt en over alle creatuyren.

Daerom wort ghetoont wat de Voorwetenschap en Predestinaty zy: en dat niet de voor-wetenschap, maer het wel-behaghen Godts een oorsaeck is van de Predestinaty. (p. 377.)

De Predestinaty noemen wy het eeuwig besluyt Godts, waer door hy by hem-selven verordineert en bestemt heeft, wat hy wilde dat van eenen yeghelicken mensch worden soude. Want alle menschen en worden niet met een even-gelijcke conditie gheschapen: | maer aen 3) sommigen wordt het eeuwighe leven, aen anderen 4) d'eeuwige verdoemenisse van te voren verordineert. Daerom nae dat yemandt tot het een of tot het ander eynde geschapen is, daer nae segghen wy dat hy of tot het leven, of tot de doodt is gepredestineert of te voren verordineert.

Dit blijckt eerstelick uyt de verkiesingh van het ghe-slachte Abrahams, en uyt de verwerpingh van allen anderen. Deut. 32. 8.

Dese voor-verordineeringh en heeft Godt niet alleen in een yeder bysonder persoon betuyght, maer hy heeft oock daer van een bewijs ghegeven in't gantsche gheslacht Abrahams, op dat daer uyt openbaer soude worden, dat het in sijn goedt-duncken staet, hoedanigh de staet en conditie van een yeghelicke natie zijn sal. Doe de Alderhooghste de volckeren verdeelde, en de kinderen Adams van malkanderen afsonderde, soo was het volck Israëls sijn deel, en het snoer sijns erfdeels. De af-sonderingh en uytscheydingh is alhier voor aller menschen oogen: één volck alleen wordt bysonderlick met verwerpinghe van alle de overblijvende 5) volckeren, uytverkoren in den persoon Abrahams als in eenen verdorden stronck en stam: d'oorsaeck waerom en wordt niet gesien, behalven alleen dat Mozes, op dat hy den nakomelingen alle stof en gelegentheyt om te roemen afsnijden soude, leerdt dat sy alleenlick uyt d'onverdiende liefde Godts boven andere volckeren uytsteken en verheerlickt zijn. Want hy seydt dat dit d'oorsaeck

Deut. 4. 37.

is van hare verlossingh, om dat Godt hare Vaders lief gehadt en haer zaedt nae hen

1) [ ]. 2) gheduyrigh. 3) den. 4) den sommigen. 5) resteerende.

verkoren heeft. Noch duydelicker in een andere plaets: Hy en heeft in u-lieden geen behagen gehadt dat hy u soude verkiesen om dat ghy meerder waert als andere volckeren, maer om dat hy u lief hadde. Deselve vermaningh wordt dickwils by hem weder herhaelt. Siet, des Heeren uwes Godts is de Hemel, ende de Hemel der Hemelen, de Aerde, ende al wat daer in is. Alleenlick heeft de Heere lust ghehadt aen uwe Vaderen, om die lief te hebben: ende heeft haer zaedt nae hen, u-lieden, uyt alle de volcken verkoren. Haer wort oock in een andere plaets de heylighmakingh gheboden, om datse tot een eygen en bysonder volck verkoren waren. En elders wordt wederom betuyght, dat Godts liefde de oorsaeck is van hare beschermingh. Het welcke de geloovigen oock met ééne stemme eendrachtelick belijden: Hy heeft ons verkoren tot sijn erfdeel, de heerlickheydt Jacobs, dien hy lief gehadt heeft. Want de gaven daer mede sy verciert waren van Godt, worden van hun allen sijne genadige en onverdiende liefde toe-ghe-eyghent: niet alleen om datse wisten datse deselve door geen enckele verdiensten verkreghen en hadden, maer dat oock de Heylighe Patriarch en Voor-vader self sulcken deught en kracht niet en heeft ghehadt, dat hy voor hem-selven en voor sijne nakomelinghen soo een heerlicke privilegy en voordeel soude verworven hebben. En op dat hy allen hooghmoedt te krachtigher vertreden soude, soo verwijt hy hen datse sulcks niet en hadden verdient, dewijl sy een halstarrigh en weder-spannig volck waren. De Propheten werpen oock dickwils den Joden dese verkiesingh t'harer schande 1) en t'harer on-eeren voor, om datse van deselve seer schandelick waren afgeweecken. Watter van zy, laet nu voor den dagh komen die ghene dewelcke Godts verkiesingh willen binden of aen de weerdigheyt der menschen of aen de verdiensten der wercken. Naerdien 2) sy alhier sien dat dit volck alleen boven all' andere volckeren gestelt en verkoren wordt, en meteen hooren dat Godt sonder eenigh aensien bewogen is geweest om tot dat kleyn en on-edel, en daer toe oock boos' en ongehoorsaem volck meest genegen te zijn: sullen sy dan nu met hem twisten, om dat hy sulck een bewijs en proef-stuck sijner barmhertigheydt heeft willen te voorschijn brenghen? Doch sy en sullen door haer murmureeren en tegen-spreken Godts werck niet en verhinderen, noch door het werpen van de steenen harer scheldt-woorden na den Hemel, sijn

Deut. 7. 8.
Deut. 10. 14.
Deut. 23. 5.
Psalm 47. 5.
Deut. 9. 6.

1) hatelick. 2) Ghemerckt.

gerechtigheydt treffen of quetsen 1): maer deselve sullen veeleer weder keeren en op haer eyghen kop neder vallen. Tot desen eersten oorspronghe des onverdienden Verbondts worden d'Israëliten oock te rugge geroepen, 't zy wanneerse stof en gelegentheyt hebben om Godt te loven en te dancken, 't zy dat haer hope dient op-gherecht en versterckt voor den toekomenden tijdt. Hy
Psalm 100. 3. heeft (seght de Propheet) ons ghemaeckt, en niet wy ons selven tot sijn volck en tot schapen sijner weyden. Dese woorden: En niet wy ons selven, dewelcke om ons uyt te sluyten, daer by ghevoeght worden, en zijn niet overtolligh en te vergheefs, maer dienen om haer t' onderwijsen, dat Godt niet alleen d'Autheur is van alle 't goedt, daer door sy uytnemender waren dan andere, maer dat hy oock d' oorsaeck van sulcken ghenade ghenomen heeft uyt en van hemselven, dewijl in haer niet met all' en was weerdigh soo grooten eere en hoogheydt. Hy ghebiedt oock datse met het loutere welbehagen Godts sullen gerust en te vreden
Psalm 105. 6. zijn, seggende: Ghy zaet Abrahams sijnes knechts, ghy kinderen Jacobs sijne uytverkorene. Ende na dat hy de aenhoudende 2) weldaden Godts als vruchten der verkiesingh verhaelt heeft, soo besluyt hy eyndelick dat Godt hen sulcke miltdadigheyt bewesen heeft, om dat hy sijns Verbondts gedachtigh was. Met dese Leer komt de Lof-sangh der gant-
Psalm 44. 4. scher Kerck over een: Uwe rechter-handt en 't licht uwes aenschijns heeft onse Vaderen het Landt ghegeven: want ghy hadt een welbehaghen aen hen. Ende men moet bemercken, dat in die plaetsen daer van het Landt wordt gemeldet, te kennen wordt gegeven een sienlick teecken van die verborgene verkiesingh en af-sondering, waer in d'aennemingh tot kinderen begrepen is. David verweckt oock in een andere plaets het volck
Psalm 33. 12. tot deselve dancksegghingh: Wel-gelucksaligh is het volck, diens Godt de Heere is, het volck, dat hy sich ten erve verkoren heeft. Ende Samuel verweckt haer tot goede
1. Sam. 12. 22. hoop: De Heere en sal sijn volck niet verlaten, om sijnes grooten Naems wille: dewijle het den Heere belieft heeft u-lieden sich tot een volck te maken. In sulcker voeghen wapent oock David hem-selven tot den strijdt,
Psalm 65. 5. als sijn gheloove bestormt wordt: Gelucksaligh is hy [*dien*] ghy verkiest, dat hy woone in uwe Voor hoven. En dewijl de verkiesingh die in Godt verborgen is, bevestight is gheweest soo door d' eerste als door de tweede

1) verzeeren. 2) geduyrige.

verlossingh en door andere tusschen beyden komende weldaden, soo wordt oock dat woort verkiesen gepast op die weldaden by Jesaia: Iesa. 14. 1.
De Heere sal hem over Jacob ontfermen, ende hy sal Israël noch verkiesen. Want sprekende van den toekomenden tijdt, soo seydt hy dat de versamelingh van het overgeblevene volck, 't welck hy scheen verworpen te hebben, sal wesen een teecken van een vaste en bestendige verkiesing, dewelck' oock met eenen scheen vergaen te zijn. Wanneer oock in een ander plaets geseydt Iesa. 41. 9.
wordt: U hebb' ick uytverkoren, ende en hebbe u niet verworpen: soo wordt daer door beteeckent en aengepresen een altoosduyrend gevolgh 1) van de voortreffelicke mildtdadigheydt sijner Vaderlicke gunst en ghe- (p. 378.)
nade. | Noch klaerder spreeckt d' Engel by Zachar. 2. 12.
Zacharia: Godt sal noch Jerusalem verkiesen. Even als of hy Jerusalem, dewijl hy dat vry wat heftigh strafte, verworpen hadde, of dat de ballinghschap Jerusalems geweest waer een afbreuck en verscheuringh van de verkiesingh: dewelcke nochtans onverbroken en ongheschendt blijft, of schoon de teeckenen daervan niet altijdt gesien en worden.

Ten anderen, dat hy sommighe uyt de kinderē Abrahams nae den vleesche verworpen heeft, en sommigen geweerdight heeft met een bysondere genade.

6. Nu moet alhier den tweeden trap der verkiesingh by gevoeght worden, dewelck' enger inghetrocken en bepaelt is, of in dewelcke de genade Godts meer bysonderlick is vertoont gheweest: wanneer Godt uyt het selfde geslacht Abrahams sommighe verworpen heeft, en wederom door het opqueecken en koesteren van andere 2) in sijn Kerck, heeft betoont, dat hy die behielt onder sijne kinderen. Ismaël hadde in het eerst' een ghelijcken graedt verkreghen met sijnen broeder Isaac: dewijl het geestelicke verbondt niet weynigher in hem als in Isaac was verzegelt gheworden door het teecken der Besnijdenis. Hy wort verworpen. Daerna oock Esau. En eyndelick een ontelbare menight' en by na gantsch Israël. In Isaac wierdt het zaedt ghenaemt en geroepen: deselve roepingh heeft gheduyrt en haer voortgangh ghehadt in Jacob. Een ghelijck exempel heeft Godt vertoont door het verwerpen van Saul: 't welck oock in den Psalm seer heer- Psalm 78. 69.
lick wordt verkondight: Doch hy verwierp de Tente Josephs, ende den stam Ephraims en verkoos hy niet. Maer hy verkoos den stam van Juda. 't Welck oock in de heylige History somtijds verhaelt wort, op dat in die veranderingh de wonderbare verholentheyt van Godts ghenade te beter blijcken soude. Ismaël, Esau en diergelijcke zijn door haer eyghen schuldt en misdaedt, ick beken 't,

1) geduyrigh achter-volgh. 2) sommigh'.

van d' aenneminghe tot kinderen af gheval-len: want daer was een condity en bedingh by gestelt, te weten, datse trouwelick on-derhouden souden Godes verbondt, 't welck sy trouwelooslick hebben geschonden. Noch-tans is dit een sonderlinghe weldaedt Godts geweest, dat hy hen hadde geweerdight voor te trecken boven alle d'andere volckeren:
Psalm 147.20. gelijck in den Psalm geseyt wordt: Hy en heeft den anderen geslachten en natien alsoo niet gedaen, hy en heeft hen sijne rechten niet geopenbaert. Ick en hebbe dan niet son-der oorsaeck gheseydt dat alhier twee trappen moeten worden aengemerckt: want Godt heeft alreed' in de verkiesinghe des gantschen volcks betoont dat hy in sijne loutere milt-dadigheyt door geen wetten en regels en zy verbonden, maer dat hy vry is, soo datmen van hem geensins en mach eyschen en be-geeren dat hy sijn genade gelijckelick deele, welckers ongelijcke bedeelingh ghenoegsaem bewijst datse waerlicks is onverdient. Daerom vergroot Maleachi d' ondanckbaerheyt Israëls, omdatse niet alleen uyt het gantsche men-schelicke geslacht verkoren, maer oock uyt het gheheylight Huys en Geslacht tot zijn eygendom afgesondert zijnde, trouwlooslick en godtlooslick Godt, die hen so een wel-
Malach. 1. 2. dadig Vader was, verachten. Was niet, seght hy, Ezau Jacobs broeder? nochtans hebbe ick Jacob lief gehadt, ende Esau hebbe ick gehaet. Want dewijl sy beyde waren kinde-ren uyt eenen heylighen Vader geboren, en erfgenamen des verbondts, mitsgaders oock tacken uyt een heylighe wortel: soo neemt en stelt Godt als seker en bekent dat de kinderen Jacobs alreede niet weinigh hem ver-schuldigd waren 1), na dien hy haer tot die weerdigheydt aengenomen en verheven hadde. Maer aenghesien 2) boven dien Esau d'eerst-geboren verworpen zijnde, haer Vader, die na der natuyren minder was dan Esau, tot een erfghenaem ghemaeckt wierdt, soo bestraft hy hen van wegen een dubbel' on-danckbaerheydt, en hy klaeght datse door dien dubbelen bandt in sijn ghehoorsaemheydt niet en zijn ghebleven 3).

Ten laetsten, dat d'Apostel betoont dat dit oock geschiedt is in de Christenen tot de bysondere personen toe.

7. Al hoewel het nu ghenoeghsaem blijckt dat Godt door sijn verborghen raedt vryelick verkiest de ghene die hy wil, en 4) d'andere verwerpt, soo is nochtans sijne ghenadige verkiesingh alleen ten halven verklaert, tot datmen komt tot de bysondere persoonen, den welcken Godt niet alleenlick de saligheydt aenbiedt, maer oock alsoo toewijst en toe-eygent, dat de sekerheydt van het genieten en bekomen der selver niet en kan onseker of twijffelachtigh zijn. Dese worden gereec-kent in dat eenige zaet daer van Paulus spreeckt. Want al hoewel d'aennemingh aen 1) Abraham ter handt gestelt en ghegeven was, dewijl nochtans vele van sijne nakomelinghen als verrotte ledematen afghesneden zijn, soo moetmen, op dat de verkiesingh krachtigh en waerlicks bestendigh zy, opklimmen tot dat Hooft in't welck de Hemelsche Vader sijn uytverkoren' kinderen onder malkanderen ver-eenight, en aen hem-selven door eenen onlos-makelicken bandt verknocht heeft. Alsoo heeft wel in d'aennemingh van Abrahams geslacht Godts miltdadighe gunst, dewelck' hy ande-ren geweygert heeft, haer glants 2) gegeven: maer nochtans heeft de kracht van sijn ge-naed' een veel treffelicker licht en glants in de leden van Christus: overmits sy in haer Hooft ingheënt 3) zijnde nimmermeer van de saligheydt af en vallen. So wort dan uyt de plaets van Maleachi, die ick so even 4) by gebracht hebb', seer wijsselick door 5) Pau-lus besloten, wanneer Godt, door het instel- Rom. 9. 7. 13.
len en tusschen-komen van 't verbondt en de belofte des eeuwighen levens, een seker volck tot hem roept, dat in een deel van 't selvighe volck noch een bysondere wijse van verkiesing plaets heeft, soo dat hy 't gantsche volck door een ghemeyne genade niet krach-telick en verkiest. Het gheen aldaer gheseydt wordt: Ick hebbe Jacob lief ghehadt, dat behoort tot alle de kinderen en nakomelin-ghen des Patriarchen, dewelcke de Propheet aldaer steldt teghen de nakomelinghen 6) van Esau. Evenwel en belet dit niet dat ons in den persoon van een bysonder mensch voor-ghesteldt zy gheweest een bewijs en proef-stuck van dese bysondere verkiesingh, die niet en kan plaets grijpen 7) sonder tot haer gesette perck en eynde te geraken. Paulus en bemerckt niet sonder oorsaeck dat dese Rom. 11. 5.
die onder de bysondere verkiesing behooren, genoemt worden overblijfselen: want d'erva-ringh 8) toont 9) ons dat uyt een groote menigt' het meerder-deel vergaet en verdwijnt, sulcks dat daer van dickwils alleen een kleyn ghedeelt' over blijft. De reden waerom d'al-ghemeyne verkiesingh en aennemingh eens volcks niet altijdt vast en bondigh is, is klaer en blijckelick, te weten, om dat Godt die ghene, met dewelck hy sijn verbondt maeckt, niet terstondt en begaeft met den Geest der weder-geboort, door wiens kracht sy in't verbondt tot den eynde toe volher-den mochten: maer de uytwendighe veran-

Rom. 9. 8. Gal. 3. 16, 19, 20.

Waerom de algemeyne verkiesing Israëls niet altijdt vast en bondigh geweest zy.

1) slechtelick in hem en waren ghehouden. 2) gemerckt. 3) behouden geweest. 4) [ ].

1) den. 2) schijn. 3) ingegriffijt. 4) onlanghs. 5) van. 6) nakomers. 7) verloopen. 8) d'ervarentheydt. 9) betoont.

deringh sonder de krachtighe werckingh van d'inwendige ghenade, dewelcke krachtig soude zijn om haer in't verbont te houden, is gelijck een midden-punct tusschen de wechwerpinge des menschelicken geslachts, en de verkiesingh van een kleen getal der Godt- | (p. 379.) salighen. 't Gantsche volck Israël wierdt het erfdeel Godts ghenaemt, onder dewelcke nochtans vele waren die tot het verbondt niet en behoorden; de reden is, om dat Godt, dewijl hy niet te vergheefs en hadde belooft en aengenomen dat hy Israëls Vader en Verlosser soude zijn, veel meer siet op sijn ghenadighe gunst als op de trouwloos' afwijckingh van vele: door dewelcke sijn trouw en waerheydt oock niet en is vernietight. Want nae dien hy hem-selven eenigh overblijfsel behouden en bewaert heeft, soo heeft daer in ghebleken dat sijn roepingh is sonder berouw. Ende dat Godt hem-selven liever een Kerck heeft vergadert uyt de kinderen en nakomelingen Abrahams, dan uyt d'onheylighe volckeren, daer in heeft hy acht genomen op sijn verbondt: 'twelck hy, naerdien 1) het van de menighte selfs gheschonden en verbroken was, tot weynighe gebracht en betrocken heeft, op dat het niet gheheel en al vervallen soude. In somma, die gemeen' aennemingh van het zaedt Abrahams was ghelijck als een sienlick beeldt van een grooter weldaedt, daer mede Godt sommighen uyt vele vereert en begiftight heeft. Dit is de reden en oorsaeck waerom Paulus de kinderen Abrahams nae den vleesche van de gheestelicke kinderen, die gheroepen zijn als Isaac, met sulcken vlijt en sorghvuldigheydt onderscheydt: niet dat simpelick en enckelick een kindt Abrahams zijn, zy gheweest een ydel' en onnutte saeck ('t welck sonder smaetheydt en lasteringh des verbondts niet en soude kunnen gheseydt worden) maer om dat Godts onveranderlicke raedt, waer door hy hem-selven verkoren en toe-ghe-eygent heeft die gene die hy wilde, in sich selven alleen den geestelicken kinderen Abrahams krachtigh was ter saligheyt. Doch ick vermaen' de Lesers, dats' haer selven door het aennemen van het een of het ander geen nadeel 2) en doen, voor en al eer het uyt de plaetsen der Schriftuyr die by gebracht sullen worden, klaerlick blijcke, watmen hier van ghevoelen moet. Wy segghen derhalven het geen de Schriftuyr duydélick betoont: Dat Godt door eenen eeuwighen en onveranderlicken raedt eenmael besloten en verordineert heeft wat voor menschen hy naemaals tot de salighevdt verkiesen en aennemen, en wederom wat voor menschen hy tot het verderf verwerpen wilde. Wij beweeren oock dat desen raedt (soo veel d'Uytverkorene belanght) gegrondt is in sijn onverdiende barmhertigheyt, sonder eenigh aensien der menschelicke weerdigheyt. En dat den genen die hy ter verdoemenisse toeeygent, wel door sijn rechtveerdigh en onberispelick, maer nochtans onbegrijpelick oordeel den toegangh tot het leven wort dichtghesloten. Daer beneffens segghen wy, dat de roepingh den Uytverkorenen is een getuyghnis van hare verkiesingh: En dat daer nae de rechtveerdighmakingh een tweede teecken is waer door de verkiesingh hen-lieden gheopenbaert wordt, tot dat men komt tot de heerlickmakingh, waer in de vervullingh der selver ghelegen is. En ghelijck de Heere sijn' Uytverkorene door de roeping en rechtveerdighmakingh teeckent, also maeckt hy oock, wanneer hy de verworpene, of van de kennisse sijns Naems, of van de heylighmakinghe sijns Gheestes uytsluyt, daer door als door teeckenen bekendt wat voor een oordeel datse te verwachten hebben. Ick sal alhier veel ghedichtselen voor-by gaen, die de sotte menschen versonnen 1) hebben om de predestinaty om verr' te stooten. Want het is niet noodigh deselve te weder-leggen, dewijlse selfs haer eygen valscheydt overvloedigh bewijsen soo haest alsse te voorschijn ghebracht worden. Ick sal my alleen bekommeren met sulcke teghen-werpingen, dewelck' of in twijffel en verschil staen onder de Geleerde, of den eenvoudigen eenige swarigheydt souden kunnen maken, of van de godtloose menschen met eenighen schijn van reden worden voort ghebracht, om Godts rechtveerdigheyt te schelden en te lasteren.

Die gemeyn' aennemingh is een beeldt van een grooter weldaedt.

Uyt het voorgeseyde volgt, dat Godt door eenen onveranderlicken raedt besluyt ghemaeckt heeft van de genadige verkiesingh sommiger menschen, en van de rechtveerdighe verwerping der anderen.

De somma van dit Capittel en van de drie navolgende.

1) gemerckt. 2) achter-deel.

1) versiert. 2) ghevoelen. 3) [ ].

Het XXII. Capittel.

Bevestigingh van dese Leere door ghetuyghnissen van de Schriftuyr.

Alle dese dingen die wy alhier gestelt hebben, worden by velen in twijffel en geschil getrocken, en aldermeest de genadige verkiesingh der gheloovighen, dewelcke nochtans niet en kan ghekrenckt of verswackt worden. Want sy zijn 2) in't ghemeyn van ghevoelen 3) dat Godt tusschen de menschen onderscheydt maeckt, na dat hy van te voren siet dat eens yeghelicks verdiensten zijn sullen. Dat hy oversulcks die tot sijne kinderen aen neemt, die hy van te voren weet dat

Eenige meynen dat Godt sommighe verkiest en sommige verwerpt, nae dat hy siet hoe een yeders verdiensten wesen sullen.

sijn ghenade niet en sullen onweerdigh wesen: en dat hy wederom tot de verdoemenisse des doodts toe-eygent die ghene, welckers natuyr en aerdt hy siet dat tot boosheydt en godtloosheyt sal genegen zijn. Aldus wort de verkiesingh door het voor-werpen van den deck-mantel der voor-wetenschap van hun niet alleen verduystert, maer haer wordt oock eenen anderen oorsprongh toegedicht. Dese meening en is oock niet alleenlick aenghenomen by den ghemeynen man: want sy heeft tot allen tijden grootgeachte Meesters en Voorstanders ghehadt. 't Welck ick vrijelick en ter goeder trouwen belijde, op dat niemandt hem selven late voorstaen, dat het onse saeck groot naedeel 1) doen sal indien hare namen daer teghen voort gebracht worden. Want Godts waerheydt is in dit stuck vaster en sekerder dan datse wanckelbaer ghemaeckt, en klaerder dan datse door der menschen aensienlickheyt verduystert soude kunnen worden. Andere wederom die in de Schriftuyr niet gheoeffent, noch eenighen lof weerdigh en zijn, scheuren en schenden de ghesonde Leer soo schandelick dat hare brootdronckentheydt onverdraghelick is. Sy nemen een proces aen teghen Godt om dat hy na sijn wel-behagen en goetduncken sommige verkiest, en andere voorby gaet. Maer dewijl dit een klaer en bekent stuck is, wat sullen sy doch met haer twisten teghen Godt uytrechten? Wy en leeren niet met allen of het is door d'ervaringh en bevindingh openbaer, te weten, dat het Gode altijdt vry gestaen heeft sijn ghenade mede te deelen den ghenen dien hy wil. Ick en sal hun niet vraghen van waer het komt dat de nakomelinghen Abrahams boven andere volckeren gestelt en verheven zijn geweest, soo het niet en komt uyt Godes goetheydt en vriendelickheydt, welckers oorsaeck en oorsprongh buyten Godt niet en wordt ghevonden, Laet hun alleenlick my antwoorden waerom sy 2) menschen zijn, en niet 3) ossen of ezels. Al hoewel het in Godes handt en macht stondt haer tot honden te maken, soo heeft hy nochtans hun gheschapen na sijn beeldt. Sullen sy den onredelicken dieren oorlof 4) gheven om van weghen haren staet en condity met Godt te twisten, even eens als of hy onrechtveerdigheyt begaen hadde daer in dat hy haer den menschen niet en | heeft gelijck ghemaeckt? Om de waerheydt te segghen dese menschen en hebben gheen meerder recht om dit privilegy en voordeel, waer door sy boven de beesten

Andere nemen tegen Godt een proces aen, om dat hy sommighe verkiesende, d'andere voor-by gaet.

Dese beyde worden wederleydt.

1. Door seer krachtige redenen.

(p. 380.)

1) achterdeel. 2) (meer). 3) dan. 4) consent

in heerlickheyt uytmunten, en 't welck sy door geen verdiensten verkreghen en hebben, te genieten, als Godt heeft om sijne weldaden na de maet en regel sijns oordeels en goedtdunckens verscheydelick uyt te deelen. Is't datse op 1) de persoonen 2) komen, in dewelck' hun d'ongelijckheyt tusschen d'een en d'ander meer teghen de borst is, soo sullense ten minsten moeten verbaest staen van weghen het exempel van Christus, om van dese hooge verborgentheyt soo stout en onbeschroomt niet te snateren. Hy wordt een sterffelick mensch ontfangen uyt den zade Davids: door wat deughden sullen sy segghen dat hy verdient heeft dat hy selfs in den buyck sijns moeders soude worden het hooft der Engelen, d'eenigh-gheboren Soon Godes, het beeldt en de heerlickheydt des Vaders, het licht, de gherechtigheydt en saligheydt der werelt? Dit heeft Augustinus voorsichtelick bemerckt, dat in het hooft der Kercke selfs zy een seer klare spiegel van de ghenadige verkiesingh, op dat ons deselve verkiesingh in sijne ledematen niet en soude vreemt duncken, en dat hy de Sone Godts niet en is geworden door een rechtveerdigh leven, maer dat hy buyten sijn verdienst met soo grooten eer is begaeft gheweest, op dat hy daer nae sijne gaven aen andere mede deelen soude. Die alhier soude willen vraghen waerom andere niet en zijn 't geen hy is, of waerom wy alle te samen so seer wijdt van hem verschillen, waerom wy alle te samen verdorven en onreyn zijn, en hy de suyverheyt is, die en sal niet alleen sijn dwaesheyt, maer oock met eenen sijn onbeschaemheydt te voorschijn brengen. Is't datse noch verder 3) Gode willen ontnemen het vrye recht 't welck hy heeft om te verkiesen en te verwerpen, soo laet hun oock te ghelijck wech nemen 't gheen Christus ghegheven is. Nu moeten wy bemercken wat de Schriftuyr ons soo van de verkiesingh als van de verwerpingh verkondight. Wanneer Paulus leert, dat wy in Christus verkoren zijn eer de werelt geschapen was, soo neemt hy voorwaer daer mede wech all' aensien van ons' eygen weerdigheyt. Want het is even als of hy seyde: nadien de Hemelsche Vader in het gantsche zaedt Adams niet en vondt 't welck sijner verkiesinghe weerdigh was, dat hy sijn oogen geslagen heeft op sijnen Christus: om als uyt Christus Lichaem ledematen te verkiesen, en deselve tot de ghemeenschap des levens aen te nemen. Laet derhalven dese reden by de gheloovige gelden, te weten,

2. Door het ghetuyghnis van Augustinus: De corrept. & grat. ad Valent. cap. 15. Item, de bono persev. cap. ultimum. & de verb. Apost. Serm. 8.

3. Door de authoriteyt des Apostels. Ephes. 1. 4.

1) tot. 2) (over). 3) voortaen.

dat wy daerom in Christus tot het Hemelsch erfdeel aengenomen zijn, om dat wy in ons selven tot soo een groote heerlickheyt onbequaem waren. 't Welck hy oock elders aenwijst, als hy de Colossensen vermaent tot danck-segginghe, door dien datse van Godt bequaem ghemaeckt waren om part en deel te hebben in d'erve der Heylighen. Is't dat de verkiesingh voor gaet voor die ghenade Godts waer door wy bequaem ghemaeckt worden tot het verkrijghen van de heerlickheyt des toekomenden levens: wat sal dan nu Godt selfs in ons vinden 't welck hem beweghen mocht om ons te verkiesen? 't Gheen ick wil segghen sal noch klaerder door een andere uytspraeck 1) uytghedruckt worden: Gelijck hy ons, seght hy, uytverkoren heeft in hem, voor de grondt-legginghe der werelt, na 't welbehaghen sijns willens, op dat wy souden heyligh ende onberispelick zijn voor hem in de liefde. Alwaer hy Godts welbehagen steldt tegen allerley onse verdiensten.

Colos. 1. 12.

Ephes. 1. 4.

Wie d'Uytverkorene zijn.

2. Op dat dit bewijs te vaster en te bondiger zy, soo is oorbaerlick dat alle de deelen van dese plaets in't bysonder bemerckt worden, dewelcke te samen ghevoeght zijnde gheen twijffel meer overigh en laten. Wanneer hy d'Uytverkorene noemt, soo spreeckt hy ontwijffelick de Geloovighe aen, ghelijck hy oock terstondt betuyght. Derhalven soo wordt die plaets al te schandelick vervalscht van die gene die deselve verdraeijen en trecken tot dien tijt in dewelcke het Euangelium geopenbaert wiert. Als hy seght datse verkoren zijn gheweest voor de scheppinghe der werelt, soo neemt hy wech all' aensien van weerdigheydt. Want wat reden en oorsaeck van onderscheydt konde daer zijn tusschen de ghene die noch niet en waren, en die daer na in Adam souden ghelijck worden? Nu is 't datse verkoren zijn in Christus, soo volght niet alleen dat een yegelick buyten hem-selven verkoren is, maer oock dat d'een van d'ander is afghesondert: dewijl wy sien datse niet alle te ghelijck en zijn Ledematen van Christus. Het gheen voorts daer by ghevoeght wordt: Datse verkoren zijn op datse souden heyligh wesen, daer door wordt wederleydt de dwalingh der ghener die de verkiesingh afleyden 2) uyt de voor-wetenschap van eens yegelicks verdiensten. Dewijl Paulus alhier daer en teghen roept, dat al de deught die in den mensch gesien wort, een vrucht en af komst is van de verkiesingh. Indien men nu nae een hoogher oorsaeck vraeght, Paulus antwoordt dat Godt sulcks alsoo van te voren verordineert heeft, ende dat naer het wel-behagen sijns willens. Met welcke woorden hy om verre stoot alle de middelen die de menschen van hare verkiesingh meenen te hebben in haer selven. Want hy leert dat alle de weldaden die Godt den menschen tot bevorderingh van het geestelicke leven toebrenght, haren oorsprong hebben alleen uyt dese Fonteyn, te weten, om dat Godt die gene verkoren heeft, die hy wilde, en de genade daer med' hy haer wilde begiftigen, by hem-selven voor haer heeft wech gheleydt oock eerse geboren waren.

Wanneerse zijn uytverkoren.

In wien.

Waer toe.

Uyt wat oorsaeck.

3. Waer nu dit wel-behagen Godts plaets en heerschappy heeft, daer en komen geen wercken in bemerckingh en aensien. Dese tegen-stellingh van Godts wel-behagen tegen de wercken, en wordt wel alhier van den Apostel niet uytdruckelick gemeldt, doch sy moet daer onder verstaen en begrepen worden, ghelijck hy die selfs verklaert in een andere plaets: Hy heeft ons, seght hy, geroepen met eene heylige roepinge: niet na onse wercken, maer na sijn eygen voornemen ende genade, die ons ghegeven is in Christus Jesus voor de tijden der eeuwen. Wy hebben oock alreede betoont dat alle swarigheyt wort wech ghenomen door de woorden die daer nae volghen, te weten: Op dat wy souden heyligh en onbevleckt wesen. Want indien ghy segt, Godt heeft ons uytverkoren om dat hy van te voren sagh dat wy souden heiligh zijn: soo sult ghy d'ordre van Paulus segghen omkeeren en verkeeren. Soo meught ghy dan vryelick en sonder swarigheydt aldus besluyten: indien hy ons verkoren heeft *op dat* wy souden heyligh zijn, soo en heeft hy ons niet verkoren *om dat* hy te voren sagh dat wy sodanige zijn souden. Want dese twee strijden teghen malkanderen, uyt de verkiesinghe te hebben datmen heyligh is, en uyt de heyligheydt te hebben datmen verkoren is. Hier en geldt oock d'uytvlucht niet daer mede | (p. 381.) sy haer selven nu en dan behelpen, te weten, dat de Heere de ghenade der verkiesingh niet en gheeft om de voorgaende verdiensten, maer dat hy deselve nochtans verleent van wegen de toekomende. Want als d'Apostel seght dat de geloovighe verkoren zijn, op datse souden heyligh wesen: soo geeft hy met eenen te verstaen, dat de heyligheydt die sy naemaels souden hebben, haer oorsprongh soude nemen en verkrygen uyt de verkiesingh. En wat schick en over-een-komingh sal dit hebben, dat die gaven die uyt de verkiesingh voortkomen, souden zijn d' oorsaeck waer uyt de verkiesingh voort komt? Dit selvige dat hy geseyt hadde, schijnt hy

Dees' oorsaeck, te weten, Godts wel-behagen, heeft in de verkiesingh alsoo 't gesagh dat geen wercken, noch voorledene, noch toekomende in aenmercking komen, 't welck bewesen wordt met treffelicke getuyghnissen van Paulus en Christus.

2. Tim. 1. 9.

1) spreuck. 2) afbrenghen.

daer na noch meer en naerder te bevestigen, als hy seyt: Naer het voornemen sijns willens, 't welck hy in hem-selven hadde voorghenomen. Want dese sijne woorden: Dat Godt voor-genomen heeft in hem-selven, gelden even soo veel als of hy gheseydt hadde, dat Godt buiten hem-selven geen dingh en heeft aenghesien om sulcken onderscheydt te maken tusschen d' een en d' ander mensch. Daerom voegt hy terstont daer by, dat den gantschen inhoudt van onse verkiesingh hier toe dient, op dat wy souden zijn tot prijs sijner Goddelicker ghenade. Om de waerheyt te seggen, indien de ghenade Godts niet t' eenemael onverdient en is, so en verdientse niet in onse verkiesingh den lof en prijs alleen t' ontfangen. Ende sy en kan niet onverdient zijn, indien Godt in 't verkiesen van de sijne 1) acht neemt op de hoedanigheydt van hare wercken die sy naemaels doen sullen. Dien-volghens wordt klaer en blijckelick bevonden dat op alle de gheloovighe in 't alghemeyn passen de woorden van Christus tot sijne Discipelen: Ghy-lieden en hebt my niet uytverkoren, maer ick hebb' u-lieden uytverkoren. Waer med' hy niet alleen uyt en sluyt de voorgaende verdiensten, maer oock te kennen geeft, dats' in haer selven niet met all' en hadden waerom sy souden verkoren worden, indien hy haer door sijne barmhertigheydt niet en ware voorgekomen. Also moeten oock de woorden van Paulus verstaen worden: Wie heeft hem eerst ghegheven, en het sal hem weder vergolden worden? Want hy wil ons aenwijsen dat Godt door sijn goetheyt de menschen in sulcker voeghen voorkomt, dat hy by haer geen werck en vindt, 't zy alreede gedaen of noch te doen, waer mede sy deselve sijne gunst en goedheydt souden kunnen verdienen of verkrijgen.

Ephes. 1. 5.

Ioan. 15. 16.

Rom. 11. 35.

Ten anderen, door de heerlicke disputaty van Paulus tot den Romeynen. Rom. 9. 6, 11.

4. Voorts in den Brief tot den Romeynen, alwaer hy desen handel van hooger ophaelt 2) en wijdtloopigher vervolght, beweert hy datse niet alle te ghelijck en zijn Israëliten, die uyt den Vader Israël zijn: Om dat, al hoewels' alle te samen door een erflick recht ghezegent waren, die erflicke zegheningh nochtans tot allen niet even gelijck over en gingh. Dese disputaty die Paulus alhier voor neemt ontstont uyt den hoogmoedighen en bedrieghlicken roem des Joodtschen volcks. Want dewijls' haer selven den naem en tytel der Kerck' aentrocken, so wilden sy dat de waerheyt en vastigheyt des Euangeliums soude hangen aen haer eygen goet-duncken. Ghelijck de Papisten hedensdaeghs onder desen valschen en versierden schijn haer selven gheern souden stellen in Godes plaets en stede. Hoewel dan d'Apostel toestaet en bekent dat het gheslacht Abrahams heyligh was van wegen 't verbont, so houdt hy nochtans staende dat daer in veel vreemde zijn: en dat niet alleenlick om datse ontaerden, 1) en also van wettige kinderen bastaerden worden: maer om dat Godes bysondere verkiesingh, dewelck' alleen sijn aennemingh vast en bondigh maeckt, aldaer in den hoogsten graet uytsteeckt en de saeck beheerscht 2). Waer 't dat sommighe door hare Godtvruchtigheydt in de hope der saligheyt bevestight, andere 3) wederom door haer' afwijckingh alleenlick daer van verstoken wierden: soo soude Paulus voorwaer sottelick en ongherijmdelick de Lesers trecken en opvoeren tot de verborgene verkiesingh. Maer indien de wille Godts (wiens oorsaeck buyten hem niet en is te vinden, noch oock gesocht moet worden) den eenen van den anderen onderscheydet, soo dat niet alle de kinderen Israëls, oprecht' Israëliten zijn, soo verdichtmen te vergeefs dat yeder een het beginsel van sijn staet en condity heeft in hem-selven. Daer na vervolght hy dit stuck verder onder het exempel van Jacob en Esau. Want dewijl sy beyde waren kinderen Abrahams, te ghelijck in den buyck haers Moeders inghesloten, soo scheen het een wanschapen en ongeschickte veranderingh en verwisselingh te zijn, dat d'eer' en hoogheyt van d'eerst-geboort van Esau op Jacob wierdt overgeset, en evenwel beweert Paulus dat hier in de verkiesingh van den eenen en de verwerpinge van den anderen betuygt en beteeckent is geweest. Soecktmen nu d'oorspronghe en oorsaeck van sulcken verwisselingh en onderscheyding, so willen de Leeraers en drijvers der voor-wetenschap dat deselve soude te vinden zijn in de deugden en ondeughden der menschen. Want sy hebben dees' antwoord' al licht en gereet by de hant, te weten, dat Godt in den persoon Jacobs betoont heeft dat hy verkiest die ghene die sijne ghenade weerdigh zijn: en in den persoon Esaus, dat hy verwerpt die gene die hy voorsiet sijner genaden onweerdigh te wesen. Dit is haer vermetelick segghen. Maer wat seght Paulus? Doe de kinderen noch niet geboren en waren, noch yets goedts of quaets gedaen en hadden, op dat het voornemen Godts nae de verkiesingh soude blijven. Niet uyt de wercken, maer uyt hem die roept,

Wiens ooghmerck en beleyt geopent wordt.

Dese wordt bestreden van de Leeraers der voor-wetenschap, dewelcke Paulus wederleydt, beweerende de bysondere en t'eenemael onverdiende verkiesingh.

1) (let en). 2) afbrenght.

1) veraerden. 2) d'overhandt heeft. 3) sommighe.

is tot haer geseyt: De meeste sal den minsten dienen: gelijck geschreven staet: Ick hebbe Jacob lief gehadt, en Esau ghehaet. Indien de voor-wetenschap Godts in dit onderscheydt der Broederen yetwes vermocht en te doen hadde, so soude gewisselick de tijdt alhier ontijdigh en ongevoeghlick gemeldt worden. Laet ons dit eens 1) toe-gheven dat Jacob uytverkoren is geweest, om dat hy sulcks van weghen sijn toekomende deughden weerdigh was: doch waerom soude Paulus dan segghen dat hy noch niet en was geboren doe hy verkoren wiert? Hy soud' oock onvoorsichtelick daer by gevoeght hebben: Dat hy noch niet met allen goedts gedaen en hadde: Want daer tegen soude terstondt kunnen geseydt worden, dat Godt alle dingen weet, en dat oversulcks de Godtvruchtigheyt Jacobs voor hem tegenwoordigh was. Indien de wercken de genade Godts verdienen en verkrijghen, soo moesten de wercken Jacobs met recht haer prijs en weerdigheydt hebben, oock selfs al eer hy geboren wiert, gelijck of hy alreede tot sijnen behoorlicken wasdom ghekomen waer. Maer d'Apostel gaet voort in't ontbinden en wech nemen van dese swarigheydt, en hy leert dat Jacobs aennemingh, niet uyt sijne wercken, maer uyt de roepinghe Godts haren oorsprongh heeft. Hy en steldt in de wercken geenen toekomenden of voorledenen tijdt: Daer beneffens stelt hy de wercken regel-recht tegen Godts roepingh, willende door 't stellen van 't een, het andere duy-
(p. 382.) delick wech nemen | en te niet maken: als of hy seyde: datmen bemercken moet wat Gode behaeght heeft, ende niet wat de menschen uyt haer selven hebben toe-ghebracht. Tot een besluyt, het is seker dat de Apostel door dese woorden Verkiesingh en Voornemen van desen handel uytsluyt en wech ruymt allerley oorsaken die de menschen plegen te verdichten buyten den verborghen raedt Godts.

Deser Leeraren uytvlucht. 5. Wat sullen doch om 't voor-ghemelde te verduysteren, voorwenden die ghene dewelcke de wercken, 't zy die alreede gedaen zijn, of noch sullen gedaen worden, eenige plaets verleenen en toe-wijsen in't stuck van
Antwoort. de Verkiesingh? Want dit en is niet anders dan geheel en al bespotten en verwerpen 't geen d'Apostel beweert, te weten, dat dit onderscheyt der broederen, dewijl het ghemaeckt wiert, doe sy noch niet gheboren en waren, niet voort en komt uyt eenigh aensien van hare wercken, maer uyt het louter en enckel roepen Godts. De scherpsinnigheyt van dese luyden, indiens' eenighe vastigheydt

1) [ ].

hadden gehadt, en soud' oock den Apostel niet onbekent geweest zijn, maer overmidts hy seer wel wist dat Godt in den mensch niet goets en kan voorsien, behalven alleen dat goet 't welck hy eerst en te voren voorghenomen heeft hem door de ghenaed' en weldaedt van sijne verkiesing te schencken: so en neemt hy sijn toevlucht niet tot dese verkeerde ordeningh en schickingh, dat hy de goede wercken soude stellen voor de verkiesing waer uyt die vloeijen en voortkomen. Wy vernemen uyt de woorden des Apostels, De somma van d'Apostolische disputaty, en d'ontledingh van dien.
dat de saligheyt der geloovigen alleen gegrondt is op het wel-behagen van Godes verkiesing: en dat die genaed' en gunst door de wercken niet en wordt verkreghen, maer uyt d'onverdiende roepinghe Godts her afkomt. Wy hebben alhier oock by den Apostel gelijck als een levendighe afbeeldingh daer in ons dese saeck klaerlick voor oogen geleydt wordt. Esau en Jacob zijn broeders van een en de selvigh' Ouders gegenereert, als noch in den 1) buyck besloten, en noch niet geboren of ter werelt ghebracht. Alle dese dinghen zijn in hun even ghelijck, en nochtans is Godts oordeel van hun onghelijck en verscheyden. Want hy neemt den eenen aen, en verwerpt den anderen. Daer was alleen d'eerst-gheboorte, door wiens recht d'een den anderen overtrefte. Doch de selvige wordt oock aen een zijde gesteldt, en den jonghsten wordt gegeven 't geen den oudtsten wort geweygert. Ja Godt schijnt met voor-bedachten raet d'eerst-geboort oock in anderen altijt veracht te hebben, op dat hy den vleesche soude benemen en afsnijden alle stof en oorsaeck van roemen. Hy verwerpt Ismaël en stelt sijn hert op Isaac. Hy set Manasse achter en vereert Ephraim boven den selven.

6. Indien yemandt hier teghen seght, Uytvlucht.
datmen uyt dese mindere en geringe weldaden also niet en moet oordeelen van dat alderhooghste stuck des toekomenden levens: dat die ghene die tot d'eere der eerst-geboorte verheven wordt, daerom soude geacht worden tot het erfdeel des Hemels op-genomen te zijn (want daer zijnder vele die oock selfs Paulus op 't lijf vallen, als of hy in't by brenghen van dese getuyghnissen, de Schriftuyr tot eenen vreemden sin verdraeyt hadde) so antwoord' ick als te voren, dat d'Apostel Antwoort.
door onbedachtsaemheydt niet ghefeylt, noch 1.
de getuyghnissen der Schriftuyr willens misbruyckt en heeft. Maer hy sagh ('t welck 2.
sy niet en willen bemercken) dat Godt sijnen

1) eenen.

knecht Jacob de geestelicke verkiesingh, die andersins by sijnen on-toeganckelicken rechterstoel verborgen was, door een aerdtsch teecken en getuygnis heeft willen verklaren en aenwijsen. Want is 't dat wy d'eerst-geboort die hem gegeven was, tot de toekomende werelt niet en betrecken en daer op niet en duyden, soo sal het een ydel' en bespottelicke soorte van zegheningh zijn, uyt dewelck' hy niet anders en heeft verkregen dan veelderley swarigheydt, ongerijf, een droevigh ballinghschap uyt sijns Vaders huys, midtsgaders oock veel bitterheden der droefheydt en bekommernissen. Dien-volgens dewijl Paulus sekerlicken bemerkte dat Godt door sijn uyterlicke zegeningh betuyght heeft, dien geestelicken en onveranckelicken zeghen die hy in sijn Koninckrijck voor sijnen knecht bereydt hadde: soo en heeft hy sich niet ontsien uit d'aerdtsche zegeningh een bewijs te trecken om daer door de Hemelsche te
3. bevestigen. Men moet oock ghedencken dat het landt Canaan was als een pandt van de Hemelsche woonstede: soo datmen voor ghewis houden moet dat Jacob met d'Enghelen in 't Lichaem van Christus ingeplant is geweest, op dat hy des selvighen levens met hen deelachtigh zijn soude. So wort derhalven Jacob verkoren en door Godes predestinaty en voor-verordineeringh van den verworpenen Esau onderscheyden, van den welcken hy door geene verdiensten en verschilde. Is het dat ghy vraeght nae d'oorsaeck van dit onderscheyt, d'Apostel geeft daer van dees' oorsaeck, om dat tot Moses gheseydt is: Ick sal my ontfermen diens ick my ontferme, ende sal barmhertigh zijn, dien ick barmhertigh ben. En, ick bidd' u, wat wordt ons daermede beduydt? te weten, de Heere verkondight seer klaerlick dat hy in de menschen gheen oorsaeck en heeft om hen goet te doen: maer dat hy daer toe reden en oorsaeck neemt uyt sijn eenige en enckele barmhertigheydt: en dat daerom de saligheydt van sijne kinderen, sijn eyghen werck is. Dewijl de Heere uwe saligheyt steldt in hem alleen, waerom sult ghy neder dalen om die te stellen in u selven? Nae dien hy sijn barmhertigheydt alleen u tot een oorsaeck aenwijst, waerom sult ghy loopen tot uw' eygene verdiensten? Overmits 1) hy uwe gedachten bepaelt tot 2) sijn ontferming, waerom sult ghy een deel derselver keeren tot het aenschouwen van uwe wercken? Dien-volghens moetmen komen tot dat minder volck en kleyn hoopken, van 't welck Paulus in een sekere plaets schrijft, dat het van Godt te voren is gekent geweest,

Rom. 9. 15.

De kracht der genadiger verkiesing behoort alleen tot de geloovige, de welcke 't voorgekende volck ghenoemt worden.

Rom. 11. 2.

1) Gemerckt 2) behoudt in.

niet in sulcken verstandt als dese luyden haer selven inbeelden, te weten, dat hy ledigh sittende van te voren siet en weet dingen die hy selve niet en werckt, maer in soodanigen sin en meyningh als dat woordt voor-kennen dickwils in de Schriftuyr gelesen en genomen wort. Want om de waerheyt te segghen 1), wanneer Petrus by Lucas seght, dat Christus door den bepaelden raedt en voorkennisse Godts tot de doodt is over-ghelevert, soo steldt hy ons aldaer Godt voor ooghen niet als een aenschouwer, maer als een Autheur en Werck-meester van onse saligheyt. Als oock deselve Petrus seght, dat de gheloovighe, tot dewelck' hy schrijft, zijn uytverkoren na de voor-kennisse Godts, so druckt hy daer med' eygentlick uyt die heymelicke Predestinaty of voor-verordineeringh, waer door Godt hem-selven uytgekipt en geteeckent heeft tot sijne kinderen die hy wilde. En dewijl het woort voornemen, 't welck hy als even veel beduydende daer by voeght, al-omm' beteeckent een vast en onbeweeglick besluyt, so leert hy sonder | twijffel dat Godt, terwijl hy besich is om onse saligheyt te wercken, niet en gaet buyten hemselven. In sulcken sin en meyningh seght hy in 't selfde Capittel, dat Christus zy gheweest het Lam 't welck voor-ghekent en voorsien was voor de scheppinghe der werelt. Want kander wel yets ongerijmder en laffer 2) zijn als dit, te weten, dat Godt uyt der hooghte van boven af het 3) heeft staen aengapen van waer de saligheydt voor het menschelicke gheslacht herkomen soude? Soo beteekent dan Paulus door het volck 't welck Godt te voren ghekendt heeft, even dat kleyn hoopken vermengt en verspreyt onder die groote menighte der menschen die haer selven den Naem Godts valschelick aentrecken. Paulus segt ook elders, dat Godt kent en weet welcke de sijne zijn, op dat hy daer mede ter neder legghen soude den roem der ghener die met het uyterlicke mom-aensicht der Godtsaligheydt alleen omdaen en bedeckt zijnde, haer selven voor de werelt de voornaemste plaets onder de Godvruchtighe toe-meten. In somma, Paulus beteeckent ons door dat woort tweederley volck, het eene bestaend' uyt het gantsche gheslacht Abrahams: het andere bestaend' alleen uyt dieghene die daer uytgekipt en uyt 4) gelesen zijn, en het welck onder d' oogen Godts gestelt zijnde, voor d' oogen der menschen verborgen is. En hy heeft dat sonder twijffel genomen uyt de woorden Godts by Moses, alwaer hy (hoewel hy sprak van het uytverkoren volck, wiens staet en condity scheen

Actor. 2. 23.

1. Petr. 1. 2.

(p. 383.)

Voorts, dese voor-kennis of voor-weten-schap Godts en is niet ledigh maer werck-achtigh.

2. Tim. 2. 19.

1) tegen. 2) blaeuwer. 3) [ ]. 4) [ ].

even gelijck te zijn) nochtans betuyght dat hy genadigh wesen sal dien, die hij wil, als of hy seyde dat in die gemeyne aennemingh des volcks by hem ingesloten was een bysondere genade, gelijck een heyliger schat, tot voordeel van sommige, en dat het gemeene verbondt met het gantsche volck ghemaeckt, niet en verhinderde dese weynige uyt den gemeenen hoop uyt te sonderen. En willende voorts betoonen dat hy hier van is de vrije souvereyne Meester en Uytdeelder, soo verklaert hy ront uyt en kort af dat hy om geen ander oorsaeck den eenen meer ghenadigh sal wesen als den anderen, dan om dat het hem also belieft. Want soo de barmhertigheyt slechts den genen te gemoet gaet, die deselve soeckt, zoo is het wel waer dat (de smeeckende) niet afgewesen en wordt, maer dan soude hij (met sijn soecken) voorkomen of sich ten deele verwerven die gunst, welckers lof en prijs Godt voor sich self in haer geheel opeyscht. 1)

Ten laetsten wordt dit bewesen uyt Christus woorden selfs.

7. Laet nu den oppersten Meester en Rechter van de gantsche saeck uytspraeck doen. Doe hy in sijne Toehoorders soo grooten herdigheyt bemerckte, dat hy sijne woorden onder de schare by nae sonder vrucht strooyde, soo is 't dat hy tot verbeteringh en wechnemingh van sulcken erghernis sich aldus uyt: Al wat my de Vader gheeft sal tot my komen: Want dit is de wille des Vaders die my ghesonden heeft, dat al wat hy my ghegeven heeft, ick daer uyt niet en verliese. Merckt alhier dat den oorsprongh en aenvangh om onder Christus trouw en bewaring te worden overgelevert, genomen wort uyt het geschenck des Vaders. Hier sal mogelick yemandt het bladt omkeeren en segghen, dat onder het eygendom des Vaders ghetelt worden alleenlick die gene dewelck' haer selven vrywillig uyt den geloove Gode hebben overgegeven. Maer Christus wil dit alleen betuygen, te weten, ofschoon de gheheele werelt door d'afwijckinghen van seer groote scharen en hoopen volcks ontroert mochte worden, dat nochtans Godts raet vast sal wesen en bestendiger dan de hemelen selfs, sulcks dat sijne verkiesingh nimmermeer en sal wanckelen of beswijcken. D'Uytverkorene worden gheseyt eerst des Vaders geweest te zijn, eer hy deselve gaf en schonck aen sijnen eenigh-geboren Soon. Is 't datmen vraeght of sy dit, datse des Vaders zijn, hebben van naturen? d'Antwoord' is, dat hy die vreemt waren, treckt, op datse sijn eygene

Ioan. 6. 37.

Uytvlucht.

Antwoort.

1) te gemoet gaet den genen die deselve soeckt, ofschoon hij wel niet verstooten en wordt, soo voorkomt hij, of verkrijght hem selven een deel van die gunst en genade, welckers lof en prijs Godt sich selfs in 't geheel toe-eygent.

souden worden. De woorden van Christus zijn klaerder dan dat die door eenig' uytvluchten of tegenwerpingen souden kunnen worden verduystert. Niemant, seght hy, en kan tot my komen, het en zy dat de Vader die my ghesonden heeft, hem trecke: Ende: Een yegelick dan die [*het*] van den Vader ghehoort, ende gheleert heeft, die komt tot my. Waert dat alle menschen sonder onderscheyt hare knijen buyghden voor Christus, soo soude de verkiesinghe gemeyn zijn: maer nu wort in het kleyne getal der gheloovigen de verscheydenheydt tusschen d'een en d'ander klaer en blijckelick vernomen: Dienvolghens als Christus beweert hadde dat de Discipelen die hem ghegeven zijn Godes des Vaders eygendom waren, so seght hy een weynigh daer na: Ick en bidde niet voor de werelt, maer voor de ghene die ghy my ghegeven hebt, want sy zijn uwe. Dat de geheele werelt haren Schepper niet toe en behoort, waer uyt komt dat anders dan om datter niet vele, die anders souden vergaen en verderven, door de genade verlost worden van den vloeck, en toorn Godts, midtsgaders van d'eeuwige doodt: en om dat Godt de werelt laet blijven in haer verderf daer toe sy verordineert en geschickt is. Ondertusschen al hoewel Christus sich stelt en voeght in 't midden tusschen Godt en de menschen, soo neemt hy nochtans voor 1) hem-selven het recht om te verkiesen in 't gemeen aen met den Vader. Ick en segghe niet, seght hy, van u allen: ick weet welcke ick uytverkoren hebbe. Indien yemant vraeght waer uyt hy haer verkoren heeft? hy antwoort elders, dat hy haer verkoren heeft uyt de werelt, dewelck hy sluyt buyten sijne gebeden daer med' hy sijne Discipelen beveelt in de bewaringe sijns Vaders. Wanneer hy seght dat hy weet wie die zijn die hy verkoren heeft, so hebben wy daer uyt te bemercken en waer te nemen dat hy beteeckent sekere bysondere persoonen in 't menschelicke geslacht: daer beneffens oock dat die van den gemeynen hoop niet en worden onderscheyden door de hoedanigheyt en gestaltenis harer deugden, maer door Godes ordonnanty en besluyt. Waer uyt dan volght, dat niemant door sijn eygen kracht of wijsheyt uyt en steeckt boven andere, nae dien Christus hem-selven alhier maeckt tot een Autheur der verkiesingh. Want dat hy elders Judas onder d'uytverkorene telt, daer hy nochtans een duyvel was, dat is alleen te verstaen van de verkiesinge tot een ampt eens Apostels, het welck' al hoewel 't een treffelick bewijs

Ioan. 6. 44.

Ioan. 17. 9.

Ioan. 13. 18.

Ioan. 15. 19.

Besluyt van d'antwoort, en een ontknooping der in-reden, belangende den verrader Judas.

Ioann. 6. 70.

1) [ ].

is van Godes gunst (gelijck Paulus dat soo dickwils bekent in sijn eygen persoon) soo en begrijpt het nochtans in sich niet de hope der eeuwighe saligheyt. Soo heeft dan Judas, terwijl hy 't Apostel-ampt onghetrouwelick bediende, konnen ergher zijn dan de Duy-
Ioan. 10. 28. vel: maer Christus en sal niet een van die gene, die hy eenmael in sijn lichaem inghelijft heeft, laten verloren gaen: overmidts hy tot het bewaren van haer saligheydt doen en toebrengen sal 't gheen hy heeft belooft: te weten, hy sal sijn Goddelicke macht daer toe vertoonen, dewelck in sterckheydt alle dingen
Ioan. 17. 12. te boven gaet. Want 't geen hy elders seght, Vader, van die ghy my ghegeven hebt, en
(p. 384.) is niemandt verloren, dan de Sone des | verderfs, al hoewel het een on-eygenlicke wijse van spreken is, so en heeft het nochtans geen twijffelachtigheyt in sich. Den korten inhoudt van allen desen is, dat Godt door sijne ghenadighe verkiesingh die tot sijne kinderen maeckt die hy hebben wil: en dat d' oorsaeck daervan inwendigh is in hem: overmidts hy met sijn verborgen wel-behagen sich laet vergenoegen.

1. Teghenwerpingh uyt d'Oud-vaders. 8. Maer Ambrosius, Origenes, Hieronymus hebben ghemeent 1), dat Godt sijn ghenade onder de menschen uytdeelt nae dat hy van te voren siet dat een yeder deselve
Antwoort uyt Augustinus doe hy beter onderwesen was. Retract. Lib. 1. c. 9. wel sal ghebruycken. Doet hier noch by dat oock Augustinus t' eeniger tijdt in dit gevoelen geweest is: maer doe hy in de kennisse der Schriftuyr beteren voortgangh gedaen hadde, soo en heeft hy niet alleen alsulcken ghevoelen weder-roepen als zijnde merckelick valsch, maer oock sterckelick weder-leydt. Jae hy heeft oock nae sijn weder-roepingh de Pelagianen bestraft en door-ghestreecken, om
Epist. 105. ad Sixtum. datse in die dwalingh bleven steken. Wie en soude, seght hy, sich niet verwonderen, dat de Apostel dit seer scherpsinnigh gevoelen niet ghehadt en heeft? want als hy een gantsch wonderlick stuck voor-gestelt hadde van die twee kinderen die noch niet gheboren waren, en daer nae hem-selven dese vrage voor wierp: Wat sullen wy dan seggen is daer eenighe ongerechtigheydt by Godt? doe was het tijdt en plaets t'antwoorden dat Godt van te voren gesien hadde de verdiensten van hun beyden: ende nochtans en antwoordt hy dat niet, maer hy neemt sijn wijck en toevlucht tot Godts oordeel en barmhertigheyt. En als hy in een andere plaets alle verdiensten die gheseydt mochten worden voor de verkiesinghe te gaen, wech ghenomen hadde,
Homil. in Ioan. 8. soo seght hy verder aldus: Hier wordt voorwaer tot niet, dat ydel en onnut reden-cavelen van dieghene, die de voor-wetenschap Godts tot nadeel van Godes genade verdedigen, en segghen dat wy daerom voor de grondt-legginghe der werelt verkoren zijn, om dat Godt van te voren sagh dat wy goedt wesen souden, en niet om dat hy selfs ons goedt maken soude. Dit en seydt hy niet die daer seydt: Ghy en hebt my niet uytverkoren, Ioan. 15. 16.
maer ick hebbe u uytverkoren. Want indien hy ons daerom uytverkoren hadde, om dat hy voor-sagh dat wy goed souden wesen, soo soude hy met eenen oock te voren ghesien hebben, dat wy hem verkiesen souden, &c. Dit ghetuyghnis van Augustinus moet gelden by de gene die geern op d'authoriteyt en aensienlickheydt der Oudt-vaderen berusten. Hoewel Augustinus en laet niet toe datmen hem alleen setten en van de andere oude Leeraers afscheyden soude: maer hy bewijst met klare getuyghnissen dat het valsch en ghelogen was dat hy alleen stondt in dat gevoelen, gelijck de Pelagianen voor-gaven om sijn leere en ghevoelen hatelick te maken. Want hy haelt in sijn Boeck van de Predestinaty der Heylighen Cap. xix, uyt Ambrosius dit segghen 1) aen: Christus roept den genen, die hy ghenadigh is en ontfermt. Desgelijcks oock dit 2): Indien hy hadde ghewilt, hy soude Godtvruchtighe ghemaeckt hebben van die die niet Godtvruchtigh en waren. Maer Godt roept de gene die hy geweerdight te roepen: en hy maeckt Godsdienstigh dien die hy wil. Uyt Ambrosius die van Augustinus by ghebracht wordt. Waer 't dat ick uyt Augustinus een gheheel boeck by een rapen en voegen wilde, soo soud' ick den Lesers lichtelick kunnen bewijsen, dat ick niet anders en behoeve te gebruycken dan sijn eygen woorden: doch ick en wil hun met de veelheydt en langheydt der aenhalinghen 3) niet beswaren. Maer welaen laet het ons alsoo nemen dat de oude Leeraers van dit stuck niet en spreken: en laet ons letten op de saeck selve. Daer was een sware vraegh voort ghebracht: Of Godt rechtveerdighlick handelde daer in dat hy sommighe menschen gheweerdighde sijn ghenade te gheven? Uyt de seer krachtige rede des Apostels. Uyt dese vraegh konde Paulus hem-selven redden en ontwerren met één woordt, hadde hy maer voor-gewent dat Godt eens yeders wercken aen sagh. Waerom en doet hy dan dit niet? Waerom vervolght hy liever sijne rede met woorden die deselfde swarigheyt onderworpen zijn? Waerom anders dan om dat hy niet en mochte? Want de Heylighe Gheest, die door Paulus mondt sprack, en was niet beladen met het ghebreck der verghetelickheydt. Hy antwoordt derhalven recht en rondt uyt dat Godt sijne Uytverkorenen daerom gunstigh en goedertieren is,

1) ghevoelt.

1) dese spreuck 2) dese 3) spreucken.

om dat hy wil: dat hy hen daerom barmhertigheyt bewijst, om dat hy wil. Want
Exod. 33. 19. dese Goddelicke uytspraeck: Ick sal genadig zijn dien ick genadigh zijn sal: ick sal met barmhertigheyt omhelsen, dien ick met barm-
Welckers korte inhoudt hier by ghevoeght wordt. hertigheyt omhelsen sal, geldt even so veel als of'er geseyt wiert, dat Godt door gheen ander oorsaeck tot barmhertigheyt en wordt bewogen, dan om dat hy wil barmhertigh zijn. Dien-volgens blijft het seggen van Au-
Hom. in Ioann. 38. Ep. 106. gustinus waerachtigh: Dat de genade Godts de menschen niet bequaem en vindt, maer bequaem maeckt om verkoren te worden.

2. Teghenwerpingh uyt Thomas Aquinas. In 1. Sent. Tract. 25. quaest. 23. 9. Wy en achten oock selfs de scherpsinnigheyt van Thomas [*Aquinas*] 1) niet, daer mede hy voor-geeft dat de voor-wetenschap of het voorsien der verdiensten, wel gheen oorsaeck en is van de Predestinaty, wat belanght het werck Godts die daer predestineert: maer dat het voorsien der verdiensten ten aensien van ons eenighsins een oorsaeck der Predestinaty genoemt mach worden, te weten, nae een particuliere schattingh en weerdeeringh der selver. Ghelijck wanneermen seydt dat Godt den mensch predestineert of te voren verordineert ter heerlickheydt uyt sijne verdiensten, om dat hy besloten heeft sijne genade den mensch te gheven, waer door hy de heerlickheydt verdienen
1. Antwoort. mochte. Want dewijl de Heere wil dat wy in de verkiesingh niet anders en sullen aensien dan sijn loutere en enckele goedtheyt, soo sal het een gantsch verkeerde genegentheydt en arbeyt wesen, indien yemant alhier yetwes meer begeert nae te snuffelen en op
2. te doen. Is't dat wy de een spitsvondigheydt 2) willen stellen teghen d'ander, wy hebben stof genoegh om dit spitsvondigheytken 3) van Thomas te neder te stooten. Hy beweert dat de heerlickheydt den Uytverkorenen eenighsins gepredestineert en verordineert wordt uyt hare verdiensten, door dien hen Godt sijne genade predestineert waer door sy de heerlickheydt verdienen mochten. Maer of ick ter contrarien seyde, dat de Predestinaty tot de genade zy een dienaresse van de verkiesingh tot het leven, en gelijck als hare kameniere, die haer achter op de hielen na gaet en ten dienste staet? en dat de genade ghepredestineert en verordineert wordt den genen, dien de besittinghe der heerlickheydt al langh voor henen bestemt en toe-gewesen was: door dien het den Heere behaeght sijne kinderen uyt de verkiesingh te leyden en te brenghen tot de rechtveerdighmaking? Want hier uyt sal volghen dat de Predestinaty tot de heerlickheydt veel eer een oorsaeck is van de Predestinaty tot de genade, dan het tegen-deel, 't welck Thomas beweert.
Maer laet varen dese twisten en strijden, ghelijck alsse onnut en overtolligh zijn onder de 3.
gene die haer selven laten voorstaen datse genoegsame wijsheyt hebben in Godes Woort. | (p. 385.)
Want het is eertijts van een Leeraer der Kercke wel en waerachtelick gesproken, dat die gene die de verkiesinghe Godts den verdiensten toeschrijven, wijser zijn dan het haer toestaet en betaemt. Ambros. de voc. gent. lib. 1. cap 2.

3. Teghenwerpingh van cenige nieuwe Schrijvers. 10. Sommige werpen ons voor, dat Godt soude strijden teghen hem-selven, indien hy alle menschen in 't ghemeyn tot hem riep, en alleen eenighe weynige uytverkorene tot hem toe-liet. Alsoo wordt na haer gevoelen het onderscheyt, 't welck de bysondere ghenade maeckt, wech genomen door d'alghemeenheydt van Godts beloften. En aldus spreecken oock sommighe redelicke menschen, niet soo seer om de waerheyt t'onder-drucken, als wel op datse de hard' en vinnighe questien weeren en verhinderen, midtsgaders oock de neuswijsigheyt van velen bedwingen en intoomen souden. Haer will' is wel te prijsen,
Antwoort maer haren raedt en voorslagh en is geensins goet: want het en kan nimmermeer verontschuldight worden datmen sich achterhoudt in de bekentenisse der waerheydt tot nadeel der selver. Wat belanght de ghene die ons dit met meerder dertelheydt teghen werpen, haer segghen is voorwaer al te vuyl en lasterlick, of een al te schandelicke dwalingh.
Vereeniging der plaetsen die tegen malkanderen schijnen te strijden. Hoe en op wat wijse de Schriftuyr dese twee dinghen vereenight, te weten, dat door de uytwendighe Predicaty van Godes Woordt alle menschen tot boetveerdigheydt en geloove gheroepen worden, en dat nochtans de Geest der boetveerdigheyt en des geloofs allen menschen niet en wordt ghegeven, dat hebben wy elders verklaert, en daer van sal terstondt wederom yetwes moeten verhaelt worden. Nu, gelijck haer segghen tweesins valsch is, alsoo en stae ick hun dat selve niet toe. Want hy Amos. 4. 7. en 8. 11.
die dreyght datter droogte zijn zal over d'eene stadt, terwijl hy over d'andere sal regenen: hy die in een andere plaets dreyght te senden een honger nae de Leere, die en verbindt hem-selven niet aen een sekere wet of reghel om alle menschen even ghelijck te roepen. En hy die Paulus verbiedt het Woort Actor. 16. 6.
in Asia te predicken, en den selfden van Bithynien af wendt en tot Macedonien treckt, die betoont dat hy recht en macht heeft om desen schat sijns Woordts uyt te deelen aen dien die hy wil. Evenwel bewijst hy door Iesa. 8. 16.
Jesaia klaerlicker hoe dat hy de beloften der saligheydt den Uytverkorenen bysonderlick toeschickt. Want hy verkondight dat hy hem-

1) [ ]. 2) subtijlheyt. 3) subtyleytken.

selven discipelen versamelen sal van die alleen, en niet van het gantsche menschelicke geslacht sonder onderscheydt. Waer uyt dan blijckt de dwalingh der ghener die voor-gheven dat de Leere der saligheydt, dewelcke gheseydt wordt voor kinderen der Kercke alleen en in het bysonder wech geleydt te zijn, eenen yegelicken mensche wort voorgestelt om hem daer toe krachtelick te vorderen. Dit sal ons nu tegenwoordelick genoegh zijn, al hoewel het Woordt des Euangeliums alle menschen in't gemeyn aenspreeckt, dat nochtans het geloof een gave zy die weynige menschen ghegheven wordt. De oorsaeck hier van wordt van Jesaia aenghewesen, als

Waerom datter vele geroepen, en weynige uytverkoren zijn. Iesa. 53. 1.

hy seght: Dat den arm des Heeren allen menschen niet en wordt geopenbaert. Indien hy seyde dat het Euangelium booselick en ter quader trouwen veracht wordt, om dat vele 't ghehoor van dien hertneckelick weygheren en verwerpen, soo soude dese tegen-werpingh van de algemeyne roepingh misschien bestaen kunnen 1). Doch wanneer de Propheet leert dat de fonteyn en oorsprongh van der menschen blindtheyt dese is, te weten, dat Godt hen niet en geweerdight sijnen arm te openbaren, soo en heeft hy niet voor, hare schuldt te verkleynen: maer hy betuyght alleenlick, dat d'ooren door d'uytwendighe verkondiginghe der Leere te vergeefs gheslaghen worden, dewijl het gheloof een bysondere gave Godts is. Ick wilde van dese Leeraers wel weten, of de Predicaty des Woordts op sich selve 2) kinderen Godts maeckt, dan of het geloove sulcks te wege brenght? Gewisselick wanneer in't eerste Capittel van het Euangelie van

Ioan. 1. 12.

Joannes geseydt wort, dat alle die, die in den eenigh-gheboren Soon Godts ghelooven, oock selfs kinderen Godts worden, soo en wordt aldaer niet ghestelt een onverscheyden en onder een vermenghden hoop der toehoorderen, maer daer wordt een bysondere corporatie ingestelt 3) en op-gerecht van gelovige, die niet uyt den wille des vleesches, noch uyt den wille des mans, maer uyt Godt

Eerste uytvlucht van d'onderlinghe overeen-komingh des gheloofs met het Woort.
Antwoort.

gheboren zijn. Maer, seggense, daer is een onderlinge over een stemming des geloofs met het Woordt. Dat is wel soo, wanneer 4) het geloof er is. Maer 't en is niet nieuw dat het zaedt valt onder de doornen, of in steenachtighe plaetsen: niet alleen om dat het meeren-deel der menschen metter daedt wederspannigh is teghen Godt, maer oock om dat alle menschen met ooghen en ooren niet begaeft en zijn. Hoe sal dan dit accordeeren en sluyten dat Godt tot hem roept die ghene

1) stadt en plaets grijpen. 2) alleen. 3) order en bende gegeven. 4) so waer.

die hy weet dat niet komen en sullen? Laet Augustinus voor my antwoorden: Wilt ghy met my disputeeren? Verwondert u met my en roept uyt: O Hooghte! Laet ons ghesamentlick overeenstemmen 1) in vreese en beven, op dat wy in dwalingh en misverstant niet en vergaen. Daer beneffens, is't dat de verkiesingh, gelijck Paulus getuyght, de baer-moeder des gheloofs is, soo wend' ick haer argument wederom op haer eygen kop, en segge, dat

Tweede uytvlucht, der welcker ghenoegh ghedaen wordt door de woorden van Augustinus, Paulus en Bernardus.
Augustinus de verb Apost. Serm. 11.
Ephes. 1. 3.

alle menschen daerom niet en ghelooven, om datse alle te samen niet en zijn verkoren. Want als Paulus seght dat wy ghezeghent en vervult zijn met allerley geestelicken zeghen, ghelijck ons Godt voor de Scheppinghe der werelt uytverkoren heeft, soo kan uyt d'ordeningh en het vervolgh der oorsaken en der selver werckingen lichtelick afgenomen worden: dat dese zegeninghen en rijckdommen daerom allen menschen niet ghemeyn en zijn, om dat Godt alleen uytverkoren heeft die hy wilde. Dit is de reden, waerom hy elders het geloove der uytverkorenen noemt, op datmen niet en dencke dat yemant hem-selven 't geloove verkrijght door sijn eygen toedoen, maer op dat by Godt alleen dese eere blijve, dat hy uyt genaden verlicht den ghenen die hy te voren verkoren hadde. Want Bernardus spreeckt recht en wel wanneer hy seydt: De vrienden hooren alleen, dewelck' hy oock aenspreeckt, en wilt niet vreesen ghy kleyn kuddeken: want het is u-lieden gegeven te verstaen de verborghentheden van 't Koninckrijcke der Hemelen. En wie zijn dese vrienden? Het zijn die die hy te voren ghekent en verordineert heeft den beelde sijns Soons gelijckformigh te worden. Dien grooten en verborgen raetslagh is bekent geworden: De Heere weet welcke de sijne zijn: maer 't geen Gode bekent was, dat is den menschen gheopenbaert: en hy en geweerdight voorwaer aen geen andere soo grooten verborgentheyt mede te deelen, dan alleen aen die selvige die hy te voren ghekent en verordineert heeft datse de sijne wesen souden. Een weynigh daer nae besluyt hy aldus: De barmhertigheydt Godts reyckt van eeuwigheydt tot eeuwigheydt over de gene die hem vreesen: van eeu- | wigheyt om der Predestinaty wille, tot eeuwigheydt van wegen de salighmakingh: d'eene zijnde sonder begin, en de ander sonder eynde. Maer wat behoeven wy Bernardus tot een ghetuyge by te brengen, nadien wy uyt den mondt van onsen Meester hooren, dat alleen die gene sien die uyt Godt zijn? Met welcke woorden hy te kennen geeft, dat alle die uyt Godt niet en zijn weder-ghebo-

Tit. 1. 1.

Ad Thomam præpositum Beverlæ Epist. 107.

(p. 386.)

Item, door 't klaer getuygnis van Christus.

1) accordeeren.

ren, de klaerheydt sijns aenschijns niet en kunnen verdragen. Het geloove wordt wel met de verkiesingh bequamelick te samen ghevoeght, als het slechts in ordre lager ghestelt wordt dan de verkiesingh: Dese ordre
Ioan. 6. 39. wordt klaerlick uyt-ghedruckt in de woorden van Christus, daer hy seydt: Dit is de wille des Vaders dat ick niet en verliese 't geen hy my gegeven heeft. Want dit is sijnen wille dat een yegelick die in den Sone gelooft, niet en vergae. Indien hy wilde dat alle menschen saligh wierden, soo soude hy hen sijnen Soon gheven tot haren hoeder en bewaerder, en hy soude hun alle te samen inlijven door den heylighen bandt des geloofs. Maer nu is't openbaer dat het geloof is een bysonder pandt van sijne Vaderlicke liefde,
Ioan. 10. 4. bewaert en wech geleydt voor de kinderen die hy heeft aengenomen. Daerom seght Christus elders, dat de schapen haren Herder volgen, om datse sijn stemme kennen: en dats' eenen vreemden niet en volgen, door dien sy de stemme der vreemden herderen niet en bekennen. En waer uyt komt het datse sulcken onderscheyt maken, komt het niet daer uyt om dat Godt hun d'ooren door-boort heeft? Want niemandt en maeckt hem-selven tot een
Ibid. 29. schaep, maer hy wort door Godts genade tot een schaep toe-bereyt. Daerom leert de Heere oock dat onse saligheydt tot allen tijden seker en buyten perijckel wesen sal: om dat die door Godts on-overwinnelicke macht wort bewaert. En hy besluyt dien-volghens dat d'on-
Ibid. 26. gheloovighe van sijne schapen niet en zijn: om datse, namelick, niet en behooren tot het getal van die gene, die Godt door Jesaia belofte gedaen heeft datse sijne Discipelen zijn sullen. Voorts dewijl door die getuyghnissen die ick by gebracht hebbe, de volherdinge der geloovigen uytgedruckt wort, soo betuygen die met eenen d'onveranderlicke bestendigheydt der verkiesingh.

Wat men gevoelen moet van de verworpingh. Rom. 9. 11.

11. Blijft nu noch 1) dat wy handelen van de verworpene, van dewelcke d'Apostel aldaer oock gewach maekt. Want ghelijck Jacob in ghenaden aenghenomen wordt, eer hy noch yets hadde verdient door sijne goede wercken: alsoo wort Esau gehaet, doe hy noch niet en was verontreynight door eenigh schelmstuck. Ist dat wy ons' ooghen slaen op de wercken, soo doen wy den Apostel onrecht en ongelijck, als of hy dat selfste dat wy klaerlick sien, niet ghesien en hadde. En hy wordt overtuyght de wercken niet ghesien te hebben die wy sien, dewijl hy by namen hier op dringht, dat d'een verkoren is, en d'ander verworpen, doe sy noch niets goets of quaedts ghedaen en hadden. Om daer mede te bewijsen dat de Goddelicke Predestinaty niet en is gegrondt op de wercken. Daer beneffens als hy dese teghen-werpingh heeft voort ghebracht: Of Godt onrechtveerdigh zy, soo en antwoordt hy dat niet, 't welck nochtans soude gheweest zijn d'aldersekerst' en duydelickste beschermingh van Godts rechtveerdigheydt, te weten, dat Godt aen Esau vergolden heeft nae sijne boosheyt: maer hy verghenoeght sich met een ander' antwoorde, dat, namelick, de verworpene tot dit eynde verweckt worden, op dat Godts heerlickheyt door haer soude betoont en verklaert worden. Eyndelick voeght hy daer by dese besluyt-reden: Dat Godt barmhertigh is wien hy wil, en dat hy verhardt wien hy wil. Siet ghy nu niet dat hy dese twee (ontfermen en verharden) eenighlick 1) steldt in het goedt-duncken Godts? Indien wy derhalven gheen oorsaeck en kunnen aenwijsen waerom Godt den sijnen verweerdight ghenadigh te zijn, anders dan om dat het hem alsoo behaeght: soo en sullen wy oock geen ander oorsaeck vinden dan sijnen wille, waerom hy andere verwerpt. Want als Godt gheseydt wordt, of te verharden, of met barmhertigheyt te vervolgen den genen die hy wil, soo worden de menschen daer door vermaent, datse gheen oorsaeck en moeten soecken buyten sijn wel-behagen. Ibid. vs. 18.

Welckers grondt gelegen is in Godes rechtveerdighe wille.

Het XXIII. Capittel.

Weder-leggingh der lasteringhen daer mede dese Leere altijdt t'onrecht is beswaert geweest.

Maer als het vernuft des menschen dese dingen hoort, soo en kan des selfs brootdronckentheydt alsoo niet bedwonghen en ingetoomt worden, of se 2) woedt en raest menighsins en boven de maet, even als op het geklanck 3) van eenen die 4) al-arm slaet 5). Daer zijn vele, dewelcke, ghelijck ofse Godt van haet en ongunst bevrijden wilden, de verkiesingh alsoo belijden, datse met eenen loochenen dat yemandt verworpen wort. Doch al t'onverstandigh en kinderlick: dewijl de verkiesingh selfs niet en soude kunnen bestaen, indiense 6) niet en wierdt ghesteldt tegen de verwerpingh. De Schriftuyr segt, dat Godt uytsondert die ghene die hy tot de saligheyt aenneemt, en derhalven soud'et meer dan dwaesheyt zijn te segghen dat d'andere by gheval, op goed gheluck af 7), of door haer eyghen kloeckheyt, verkrijgen dat geen 't

Sy dwalen die de verwerpinghe loochenen.

1. Want de verkiesingh en grijpt gheen plaets, het en zy datse ghesteldt worde teghen de verwerping.

1) Resteert nu.

1) eenigh. 2) het. 3) gheluyt. 4) [ ]. 5) [ ].
6) waer 't datse. 7) luck wel raeck wel.

welck de verkiesingh alleen weynighen toebrenght. Soo verwerpt dan Godt die ghene die hy voorby gaet: en dat om geen ander oorsaeck, dan om dat hy haer wil uytsluyten van 't erfdeel het welck hy sijnen kinderen verordineert en bestemt. En des menschen hooghmoedt is onverdraeghlick, indiens' 1) haer selven met Godts Woordt niet en laten breydelen, wanneerder ghehandelt wordt van sijnen onbegrijpelicken raedt die d'Engelen selfs eeren en aenbidden. Maer wy hebben nu ghehoort dat de verhardingh soo wel staet in Godes macht en goedt-duncken als de barmhertigheydt. Paulus en is oock niet angstelick besich en bekommert om door middel en voorwendingh van een leugen, Godt te verontschuldighen, ghelijck dese luyden doen: hy leert en vermaent alleenlick dat het onbehoorlick is dat het maecksel met sijnen Maker twiste. Hoe sullen voorts die gene die niet en willen toestaen, dat sommige menschen verworpen worden, haer selven kunnen redden en ontwerren uyt dese uytspraeck van Christus: Alle plante, die mijn Hemelsche Vader niet gheplant en heeft, sal uytgheroeyt worden? Sy hooren alhier opentlick dat alle de gene die de Hemelsche Vader niet en heeft gheweerdight als heylige boomen in sijnen acker te planten, ten verderve geschickt en toe-ge-eygent worden. Indiense segghen dat dit gheen teecken en zy van verwerpingh, so en isser geen dingh so klaer en duydelick 't welck men hun soude kunnen betoonen en waer maken. Is 't datse van tegen-spreken niet op en houden, so laet het geloove soo nuchter en wijs zijn dat het sich verghenoeghe met dese vermaninge van Paulus, datter geen oorsaeck en is om te twisten en te 2) pleyten met Godt, is 't dat hy aen d' een zijde willende toorn bewijsen, en sijne mogentheydt bekendt maken, de vaten des toorns ten verderve bereydt met groote lanckmoedigheyt verdraeght: en dat hy aen d' ander zijde de schatten sijner heerlickheyt bekendt maeckt aen de vaten der barmhertigheydt, die hy van te voren ter heerlickheyt bereydt heeft. De Lesers moeten hier waernemen dat Paulus om alle stof en ghelegentheyt tot morren en lasteren af te snijden, Godts toorn en mogentheyt het opperste gesach en gebiedt toe eygent: overmidts het onrecht en onbehoorlick is dat d' afgronden en 3) diepten van Godes oordeelen die alle onse sinnen verslinden, aen 4) ons oordeel en ondersoeck souden worden onderworpen. 't Is ydel 5) en onnut 't geen onse teghen-partijen daer op

2. Sy haudelen brootdronckentlick met Godt, wiens raedtslagen de Engelen selfs aenbidden.

Rom. 9. 20.

3. Sy worden door klare getuyghuissen der Schriftuyr wederleydt.

Matth. 15. 13.

4. Sy morren teghen Godt, die sijnen raedt door den Apostel openbaert.

(p. 387.)

Rom. 9. 22.

1) is 't dats'. 2) [ ]. 3) afgrondtsche. 4) [ ]. 5) blaeuw.

antwoorden: Dat Godt niet gantschelik en verwerpt de gene die hy in lanckmoedigheyt verdraeght: maer dat hy sijn voornemen en oordeel aengaend' hare persoonen, voor eenen tijdt opschort, of sy misschien haer selven bekeerden. Even eens als of Paulus Gode toeschreef eene verdraeghsaemheydt waer door hy soude verwachten de bekeeringhe der gener, dewelcke, gelijck hy seydt, ten verderve bereyt zijn. Want Augustinus dese plaets uytleggende spreeckt recht en wel, als hy seyt, dat Godt, wanneer sijne moghentheydt ghevoeght wordt by sijne verdraeghsaemheyt: alsdan niet blootelick toelaet, maer door sijn kracht stuyrt en beleyt. Sy seggen voorts dat d'Apostel niet sonder oorsaeck en segt, dat de vaten des toorns ten verderve bereydt zijn, maer dat Godt de vaten der barmhertigheyt van te voren bereydt heeft: want als hy alsoo spreeckt, soo schrijft en eygent hy Gode toe den lof der saligheyt: en hy werpt de schuldt des verderfs op die gene, die door haer eyghen will' en goedt-duncken haer selven het verderf op den hals halen. Maer ofschoon ick hun toestae, dat Paulus door die verscheyden wijse van spreken de hardigheydt van het eerste deel versacht: so en is 't nochtans niet betaemlick datmen de voor-bereydinghe tot het verderf betrecke tot een ander oorsaeck, als tot den verborghen raedt Godts. 't Welck oock een weynigh te voren in den Text beweert wordt: Dat Godt Pharao verweckt heeft, ende daer nae, dat hy verhardt den genen die hy wil. Waer uyt volght dat Gods verborghen raedt d' oorsaeck is van de verhardingh. Ten minsten houd' ick my aen dit 1) 't welck Augustinus leert, te weten, dat Godt, wanneer hy uyt wolven schapen maeckt, haer door een krachtigher ghenade reformeert en verandert, op dat hare hardigheyt ghetemt worde. Godt en bekeert derhalven de halstarrighe en verstockte daerom niet, om dat hy aen hen niet te werck en leght die krachtigher genade, dewelck' hem niet en sou 2) ghebreecken, byaldien 3) hy deselve te voorschijn brenghen en gebruycken wilde.

2. Dit soude den Godvruchtighen en zedigen verstanden, mitsgaders oock den genen die daer gedencken datse menschen zijn, wel ten vollen genoeghsaem wesen. Maer dewijl die fenynighe honden meer dan eenerley lasteringh teghen Godt uytspouwen, soo sullen wy, naer vereysch van de saeck, op een yeder van dien antwoorden. De sotte menschen twisten en pleyten teghen Godt op

1. Exceptij.

Antwoort.

Lib. 5. contra Iulian. cap. 5.

2. Uytvlucht.

Antwoort.

Libr. 1. de prædest. sanct. cap. 2.

1. Teghenwerpingh. Dat Godt t'onrecht vertoornt is op de gene die hy tot het verderf, sonder haer eyghen verdieust over geeft.

1) behoud' ick dit. 2) [ ]. 3) waer 't dat.

menigerley wijse, ghelijck als of hy hare berispinghen en bestraffingen onderworpen ware. Sy vragen dan vooreerst met en door wat recht de Heere vertoornt is op sijne schepselen, van dewelck hy te voren door geenerley misdaedt en is ghetercht en verwect geweest? Want het betaemt, segghense, veel meer den moetwille van eenen tyran als den oordeele van eenen rechtveerdighen rechter tot het verderf over te gheven dien die hy wil. Dien-volghens, dat de menschen reden hebben om sich van Godt te beklagen, so sy 1) door sijn bloot en enckel goedtduncken, sonder haer eyghen verdienst tot d'eeuwige doodt gepredestineert worden. Indien soodanighe ghedachten den Godtsaligen t'eeniger tijdt in den sin voorkomen mochten, soo sullen sy om de stormen en aenstooten derselver te verbreken, selfs genoeghsaem gewapent worden door dit eenige, te weten, so sy 1) bedencken en overlegghen wat een grooten ongheschicktheydt het zy datmen alleenlick d'oorsaken van Godes will' ondersoeckt en na snuffelt: dewijl de wille Godts selve is en met recht wesen moet d'oorsaeck van alle ghe-schapene dinghen. Want so de wille Godts eenigh' oorsaeck heeft daer uyt sy voort komt, soo moet' er yet zijn dat eerder is als sy, waer aen datse gelijck als ghebonden wort: 't welck niet geoorlooft en is selfs te dencken. Want de wille Godts is soo seer d'alder-opperste regel der gerechtigheyt, dat al dat 't welck hy wil, voor rechtveerdigh ghehouden en ghereeckent moet worden, alleenlick om dat hy 't wil. Wanneer derhalven ghevraeght wordt, waerom de Heere also gedaen en gehandelt heeft, soo moet men antwoorden: Om dat hy alsoo gewilt heeft. Is 't dat ghy verder voort gaet en vraeght waerom hy alsoo heeft gewilt, soo vraeght ghy naer yetwes 't welck grooter en hooger is dan Godes will', en nerghens en kan ghevonden worden. Daerom laet de menschelicke roeckeloosheydt en lichtveerdigheydt haer selven bedwinghen datse niet en soecke het geen niet en is, op datse misschien dat 't welck is, niet en vinde. Door desen breydel, seggh' ick, sal wel wederhouden worden een yegelick die van de verborghenheden 3) sijns Godts met vrees' en eerbiedigheyt sal willen philosopheeren. Teghen de vermetenheydt der godtloosen, die sich niet en ontsien Godt in 't openbaer te lasteren, sal de Heere selfs door sijne gherechtigheyt, sonder onsen bystandt, hemselven genoeghsaem verdedigen, wanneer hy hare conscientien allerley uitvlucht benemende, de selvige sal overtuygen en veroordeelen. En evenwel en voeren wy alhier niet in dat versinsel 1) van een absolute macht Godts: 't welck ghelijck het een onheyligh gedichtsel is, alsoo oock met recht van ons behoort verfoeyt te worden. Wy en versieren niet dat Godt sonder Wet zy, dewijl hy hem-selven een Wet is: Want (ghelijck Plato seydt) de menschen die van 2) boose begeerlickheden swangher gaen, behoeven wetten: doch de wille Godts zijnde niet alleen reyn van alle smette, maer oock d'allerhooghste reghel der volmaecktheydt, is oock de Wet van alle Wetten. Maer wy ontkennen dat hy ghehouden en verbonden is om reeckenschap te gheven: wy ontkennen oock dat wy bequame rechters zijn, om door ons eyghen verstandt en ghevoelen van dese saeck t' oordeelen. Indien 3) wy derhalven hooger streven dan ons geoorlooft is, soo laet de bedreygingh die in den Psalm geschreven staet ons een vrees' op 't lijf jagen, te weten, dat Godt overwinnen sal soo dickwils als hy van een sterffelick mensch gheoordeelt wordt.

Marginalia (left): 1. Antwoort ghenomen van de bemercking derwille Godts. — Dit is genomen uyt Augustinus Lib. 1. de Gen. contra Manicheos cap. 2.

Marginalia (right): Welcke dese wille zy, en hoe die bemerckt moet worden. — Psalm 51. 6.

3. Godt kan also stil-swijgende sijne vyanden bedwingen. Maer op dat wy niet en souden gedoogen dats' ongestraft Godts Heylige | Naem bespotten, soo geeft hy ons oock wapenen uyt sijn woordt om hen te bestrijden. Dienvolghens indien ons yemandt met dusdanige woorden aen boordt klampt, waerom Godt van den beginne sommighe tot de doodt verordineert heeft, dewelcke, dewijlse noch niet en waren, het oordeel des doots noch niet en konden verdienen; so laet ons hun in de plaets van een antwoordt, wederom vraghen, wat Godt den mensch nae haer goedt-duncken schuldigh is, so hy den selven wil schatten en weerdeeren nae de ghestaltenis van sijn aerdt en nature? Wy zijn alle te samen alsoo verdorven door de sonde, dat wy nootsakelick moeten hatelick zijn voor Godt, en dat niet door een tyrannische wreedtheydt, maer door d'alder-gerechtigste wijse der rechtveerdigheydt. Indien alle die, die de Heere ter doodt verordineert en bestemt heeft, van weghen de staet en ghelegentheydt harer natuyre den oordeele des doods onderworpen zijn, ick bidd', segt my doch, van wat ongherechtigheyt Godts tegen haer, souden sy sich beklagen konnen? Laet alle de kinderen en nakomelingen Adams hervoor treden, en teghen haren Schepper twisten en pleyten, datse door sijn eeuwige voorsienigheyt voor hare geboorte tot een altijdt-duyrende elende zijn toe-ge-eygent. Wat

Marginalia (right): 2. Antwoort, hebbende drie leden. (p. 388.) — Godt en is den mensch niet met allen schuldigh. — Door een seer billicke rechtveerdigheydt haet hy die gene die door de sonde verdorven zijn.

1) is 't datse. 2) verholentheden.

1) dat ghedichtsel. 2) met. 3) Is 't dat.

sullense doch kunnen knorren en morren teghen deze verdedigingh die hy doen sal voor hem-selven, wanneer hy hen in 't teghendeel sal roepen tot d'erkentenis en bemerckingh van haer eygen selfs? Indiens' alle te samen uyt een verdorven masse, klomp, en stronck genomen zijn, so en is 't niet wonder datse de verdoemenisse zijn onderworpen.

Alle de verworpene bekennen door het gevoel en oordeel haerder conscienty datse door 't rechtveerdigh oordeel Godts ter doodt ghesonden zijn.

Laet hun dan Godt niet beschuldighen van ongerechtigheyt om datse door sijn eeuwigh oordeel ter doodt ghesonden 1) zijn, tot dewelcke sy selfs haerselven, (hetzy 2) sy willen of niet), ghevoelen ghewillighlick gheleydt en ghevoert te worden door haer eyghen aerdt en natuyre. Waer uyt dan klaer en blijckelick is, hoe verkeert hare ghenegentheydt zy om teghen te morren door diense d'oorsaeck der verdoemenis die sy ghedwonghen worden in haer selven te bekennen, met opset onderdrucken, op dats' haerselven van schuldt bevrijden mochten door het voorwenden van Godts eeuwigh besluyt. Maer ofschoon ick honderdt-mael beleedt dat Godt d'Autheur daer van zy, 't welck t'eenemael waerachtigh is, soo en wisschense nochtans daer mede niet terstondt uit hare misdaedt, dewelcke in hare conscientien ingegraveert zijnde, haer nu en dan voor oogen komt.

Uytvlucht. De verworpene schijnen tot de sonde van te voren gheordineert te zijn.

4. Hier teghen seggense wederom: Warense niet te voren door Gods ordonnanty ghepredestineert tot die selvighe verdorventheydt, die nu als een oorsaeck van hare verdoemenis voor-gewendt wordt? Wanneerse derhalven door hare verdorventheyt verloren gaen, so en dragense niet anders dan de straffe van die rampsaligheydt in dewelck' Adam ghevallen is, en met hem alle sijne nakomelinghen ghetrocken en ghesleept heeft door Godts bestel en beschicking. Is dan Godt niet onrechtveerdigh dewijl hy sijne schepselen soo wreedelick bespot?

Antwoort.

Om de waerheyt te seggen, ick bekenn' dat alle de kinderen en nakomelinghen Adams door den wille Godts vervallen zijn tot dien rampsalighen staet daer mede sy nu verstrickt en ghebonden zijn. En dit is even dat selvighe 't welck ick in den beginne seyde, datmen eyndelick altijdt weder keeren moet tot het eenighe goetduncken van Godes will', welckers oorsaeck verborghen is in hem. Doch daer uyt en volght niet terstondt, dat dese lasteringh Gode ter goeder trouwen toegepast wordt.

Verklaringh der selver.

Rom. 9. 20.

Want wy sullen met Paulus daer op in deser voeghen antwoorden: O mensche, wie zijt gy die teghen Godt antwoordt? Sal oock het maacksel tot den genen die het ghemaeckt heeft segghen: Waerom hebt ghy my alsoo gemaeckt? Of en heeft de potbacker gheen macht over het leem, om uyt den selven klomp te maken het een vat ter eeren, ende het ander ter on-eeren?

In-reden.

Sy sullen hier tegen seggen, dat Godts rechtveerdigheydt door sulck een' antwoorde niet recht verdedight en wordt, maer dat dit alleen een ghesocht' uytvlucht is, ghelijck ghemeenlick plegen te nemen die ghene dewelcke geen rechtmatige verschooning en weten voort te brenghen. Want wat schijnt hier anders te worden geseydt, dan dat Godt een macht heeft die niet en kan worden verhindert na haer goet-vinden te doen alles wat sy wil?

Ontknoopingh, den text des Apostels van de lasteringhen treffelick bevrijdende.

Doch het is hier mede gantsch anders gelegen. Want wat reden kanmen by brengen die krachtiger zij dan dese, daer mede wy belast worden te bedencken wie en hoedanigh Godt zy? Want hoe soud' hy, die de Rechter is van den gantschen aertbodem, eenig' ongerechtigheyt begaen kunnen? Indien het plegen van gherechtigheydt en oordeel eygentlick behoort tot Gods natuyr en wesen, soo heeft hy natuyrlick een treck en liefde tot de gherechtigheydt, en een haet en afkeer teghen d'ongerechtigheydt. D'Apostel en heeft dan, ghelijck of hy in sijn woorden achter-haelt en ghevanghen waer gheweest, gheen heymelicke schuyl-hoecken of uytvluchten ghesocht: maer hy heeft te kennen ghegeven dat de reden, staet en ghelegentheydt der Goddelicker gherechtigheydt hoogher is, dan datse na menschelicke wijs' af gemeten, of door de geringheydt van 't menschelicke vernuft begrepen soude kunnen worden. De Apostel bekendt wel dat d'oordeelen Godts soo diep zijn, dat de verstanden van alle menschen door de diepte der selver sullen verslonden worden, is 't datse daer henen poogen door te breken. Maer hy leert oock hoe onbetaemlick het zy de wercken Godts aen 1) dese Wet t'onderwerpen, dat wy deselve souden bestaen te laken en te misprijsen, soo haest als wy de reden en oorsaeck van dien niet en kunnen uytvinden 2). 't Seggen van Salomo ('t welck nochtans van weynige recht wort verstaen) is bekent: De Schepper aller dingen is groot, en gheeft den sotten en overtrederen haren loon. Prov. 26. 10.

Want hy roept uyt van de grootheydt Gods: in wiens macht en goedt-duncken het staet de dwaes' en ongehoorsame te straffen, al hoewel hy hen niet en geweerdigt sijnen Geest te geven. De dolligheydt der menschen is voorwaer wonderlick en seldtsaem, dewijlse dat gheen 't welck onmetelick en onbegrijpelick is, begeeren af

1) gheschickt. 2) weer.

1) [ ]. 2) ondervinden.

te meten met d'enge maet van haer vernuft. d'Engelen die in haren oprechten standt volherdet hebben, worden door 1) Paulus genoemt uytverkoren: indien hare standtvastigheydt in het wel-behagen Gods gegrondt was, soo bewijst den afval van d'ander' Engelen dat deselve verlaten zijn gheweest. Waer van gheen ander oorsaeck en kan worden by ghebracht, dan de verwerpingh, die in Godes heymelicken raedt verborgen is.

1.Timot.5. 21.

Dees' ontknooping wort door 't getuygnis van Augustinus bevestight.

5. Wel aen, laet nu alhier eenigh Manicheus of Celestinus komen, om de Goddelicke voorsienigheydt te lasteren, dan 2) segghe ick met Paulus datmen van deselve voorsienigheyt geen reden of oorsaeck en moet opgeven 3), om datse door hare grootheydt ons verstandt en begrijp verre | te boven gaet. Wat een wonder? Of wat een ongherijmtheydt? Wil dan sulck een lasteraer dat Godts macht soo inghetrocken en bekrompen zy, datse gheen vermogen en hebb' yetwes meer te doen, dan sijn verstandt kan vatten en begrijpen? Ick segghe met Augustinus, dat de Heere menschen gheschapen heeft, van dewelck' hy te voren sonder eenighen twijffel dat wist, datse ten verderve gaen souden: ende dat dit alsoo gedaen en gheschiedt is, om dat hy alsoo wilde. Doch dat het ons niet en voeght reden van hem af te vorderen waerom hy alsoo ghewilt heeft, dewijl wy niet machtigh en zijn dat te verstaen: dat het oock niet en betaemt, dat de wille Godts by ons in twijffel en geschil getrocken worde, want soo dickwils als van de wille Godts gesproken wordt, soo wort onder dien naem beteeckent en genoemt d'opperste regel der rechtveerdigheyt. Waer toe dan questy en krackeel aengerecht van Godts ongherechtigheyt, na dien sijn gerechtigheyt hel en klaer ghesien wordt? Wy en moeten ons oock niet schamen de monden der godtloosen, na 't exempel van Paulus, alsoo toe te stoppen: en soo dickwils als sy sullen bestaen teghen te bassen, altijdt en telkens weer 4) seggen: O elendighe menschen wie zijt ghy, dat ghy u vermeet en onderneemt 5) Godt te beschuldighen? en dit 6) daerom onderneemt 5), om dat hy de grootheydt van sijne wercken niet en matight nae de botheydt uwes verstandts? Even eens als of sijne wercken daerom boos en verkeert waren, om datse voor het vleeschelicke vernuft verborghen zijn. d'Onmetelicke grootheydt van Godts oordeelen is u-lieden door klare bevindinghen bekendt. Ghy weet datse ghenoemt worden eenen diepen afgrondt. Beproeft en ondertast nu d'enghten uwes verstandts, ofse machtigh zijn te vatten 't gheen Godt by hemselven besloten heeft. Wat baet het dan dat ghy u selven door een sotte naspeuringh versinckt in eenen afgront, die u versmooren sal, gelijck de reden selve uytwijst? Waerom en wort ghy ten minsten niet eenigsins bedwongen en afgeschrickt door dat geen 't welck soo in het Boeck Job als in de Boecken der Propheten van Godes onbegrijpelicke wijsheydt en vreesselicke mogentheyt verkondight wort? Is't dat uwen gheest raest en woedet, en laet het u niet verdrieten den raedt van Augustinus t'omhelsen: Ghy die een mensch zijt, verwacht antwoordt van my die oock een mensch ben. Daerom, laet ons beyde luysteren naer hem die daer seydt: O mensche wie zijt ghy? Een getrouwe onwetenheyt is beter dan een lichtveerdige wetenschap. Soeckt verdiensten; ghy en sult niet anders vinden dan straffe. O Hoogheydt! Petrus verloochent, de Moordenaer ghelooft. O Hoogheyt! Soeckt ghy reden en oorsaeck? Ick sal my verschricken van wegen de Hoogheydt, doch tot de grondt en diept' en geraeck ick niet. Paulus heeft gerust en stil ghestaen, om dat hy stof van verwonderingh gevonden heeft. Hy noemt d'oordeelen Godts on-doorsoeckelick: en zijt ghy gekomen om die nae te speuren en open te doen? Hy seght dat sijne wegen on-doorvindelick zijn: en wilt ghy die door-vinden? Wy en sullen oock 1) met wijders en verders voor te gaen, toch niet vorderen 2) by de voorseyde lastermonden, want hare broodt-dronckentheydt en sal nimmermeer genoegh ghedaen kunnen worden, en de Heere en behoeft geen andere verdedigingh dan de ghene die hy gebruyckt heeft door sijnen Gheest, dewelcke door den mondt van Paulus sprack: en wy beginnen qualick te spreken, wanneer wy ophouden met Godt te spreken.

(p. 389.)

Epist. 106.

En verklaert door een schoone invoeringh' eens persoons die spreeckt.

Psalm 36. 7.

En door een heerlicke uytspraeck van Augustinus. De verbis Apost. Serm. 20.

6. De tweede tegen-werpingh heeft oock uyt de godtloosheydt haren oorsprongh, dewelcke nochtans soo seer niet en dient om Godt te beschuldigen, als wel om den sondaer regelrecht van alle schuldt te bevryden. Hoewel de sondaer, die van Godt veroordeelt wort, eyndtlick niet anders dan met des Rechters schand' en smaetheydt en kan gerechtveerdight en vry gesproken worden. Soo knorren dan d'onheylighe tongen tegen Godt aldus: Waerom soude Godt de menschen die dinghen tot sonde toereeckenen, tot het bedrijven van dewelcke sy door sijne Predestinaty ghenoodsaeckt zijn? Want wat soudense doen? Soudense worstelen en strijden tegen 't gheen hy verordineert en besloten heeft? Sy souden dat te vergeefs doen, dewijl sy dat gantschelick niet en souden kunnen doen. Dien-volghens en is 't niet

De tweede tegen-werping. Godt en moet den menschen niet toe-reeckenen die sonden welckers nootsakelickheydt hy hen op-geleyt heeft door sijne Predestinaty.

1) van. 2) [ ]. 3) geven. 4) heen en we'er. 5) voorneemt. 6) [ ].

1) [ ]. 2) geen voortgangh doen.

recht noch behoorlick datse ghestraft worden om die dingen, welckers voornaemst' oorsaeck ghelegen is in Godes Predestinaty. Ick en sal alhier niet gebruycken die verdedigingh en antwoort, tot dewelcke meest alle d'oude Leeraers haren toevlucht nemen, te weten, dat de voorwetenschap Gods niet en verhindert dat de mensch voor een sondaer ghereeckent en geacht worde: dewijl Godt niet sijn quaedt, maer haer eygen quaedt te voren siet en weet. Want de lastermonden souden hier mede niet gestuyt worden, maer veel meer aenhouden en seggen, dat Godt nochtans het quaet 't welck hy voorsagh, hadde kunnen beletten, indien hy hadde ghewilt. En na dien hy dat quaedt niet en heeft belet, dat hy oversulcks met voorbedachten raedt den mensch tot desen eynde gheschapen heeft, op dat hy sich op der aerden alsoo ghedragen en aenstellen soude. Ist dat de mensch door de voorsienigheyt Godts geschapen is tot dese condity, op dat hy daer na soude doen alle die dingen die hy doet, dat hem dan tot schuldt niet en moet worden toe-gereeckent dat gheen 't welck 1) van hem niet en kan ontgaen worden en hy door den wille Godts ondergaet 2) *). Laet ons derhalven sien hoe desen knoop ghevoeghlick moet worden ontdaen. Eerst en voor al moet by ons allen vast en seker zijn 't gheen Salomo seght: De Heere heeft alles gewrocht om sijns selfs wille: jae oock den godtloosen tot den dagh des quaets. Siet hier, dewijl het bestel en de beschicking van alle dinghen in Godts handt is, dewijl by hem is de macht der saligheyt en des doots, soo ordineert hy 't door sijn will' en raedt alsoo, datter onder de menschen sommige geboren worden die van des moeders buyck aen ter doodt sekerlick zijn toe-ge-eygent, opdatse door haer verderf souden dienen tot prijs en heerlickheydt van sijnen Naem. Is 't dat yemandt verder voorgheeft, dat hun door de voorsienigheydt Godts gheen nootsakelickheyt en wordt opgeleydt, maer datse veel meer van hem tot dese condity gheschapen zijn, om dat hy hare toekomende boosheydt te voren voorgesien heeft: die seght wel yets, doch hy en seght het niet al. d'Oude plegen wel somtijdts dees' antwoorde te gebruycken, maer gelijck als met bekommeringh en twijffelmoedigheydt. Doch de School-leeraers houden haer met die antwoort gerust, even als of daer tegen niet met all' en soude kunnen inghebracht en gheseyt worden. Ick wil geern belijden dat Godts voor-wetenschap alleen den schepselen gheen noodsakelickheydt aen en brenght, hoewel alle Gheleerde sulcks niet toe en staen. Want daer zijn sommige dewelcke willen dat deselve voor-wetenschap oock zy d' oorsaeck en oorsprongh der dinghen. Maer my dunckt dat Valla, een | man die andersins in de Schriftuyr niet seer geoeffent en was, dit met meerder verstandt en voorsichtigheyt doorsien en bemerckt heeft, dewelcke aentoont 1) dat desen twist overtolligh en te vergeefs is: dewijl het leven en de doot meer werckingen zijn van Godes wille, dan van sijne voor-wetenschap. Indien Godt alleenlick te voren sagh d'uytkomsten van der menschen handel, sonder die nae sijn believen en goedtduncken t' ordineeren en te bestellen, dan soude men niet sonder oorsaeck vragen, of sijne voor-wetenschap yets vermocht tot de noodtsakelickheydt en veroorsaking der selver. Maer nadien hy de toekomstighe dinghen om geen ander oorsaeck van te voren siet en weet, dan om dat hy besloten heeft dat die dingen alsoo gheschieden en uytvallen souden: soo is 't te vergheefs dat men van de voor-wetenschap Godts krackeel en twist aenrecht, wanneer openbaer en bekent is dat alle dinghen veel eer gheschieden door sijn ordonnanty en believen.

D'eerste antwoort der Oudvaderen, dewelcke voor al te swack wort gehouden.

Reden waer om.

Prov. 16. 4.

De tweede antwoordt, is oock ydel.

(p. 390.)

De derd' antwoort, die Valla voor-ghesteldt heeft, is goedt en van weerden.

7. Sy seggen dat dit met duydelicke woorden niet en wordt ghelesen, dat Godt besloten heeft dat Adam door sijn afwijckingh soude vergaen. Even eens als of die selve Godt, van den welcken de Schriftuyr ghetuyght, dat hy doet al wat hy wil, het edelste schepsel van alle sijne schepselen tot een onseker en twijffelachtig eynde geschapen hadde. Sy seggen dat hy een vrye will' hadde om hemselven sulck eenen staet te verkrijghen als hem goedt docht: maer dat Godt niet anders verordineert en besloten heeft, dan met hem te handelen na sijne verdiensten. Ist datmen sulck een ydel 2) en onnut gedichtsel voor goedt aenneemt, wat sal dan zijn en blijven die Almachtigheydt Godts, waer door hy na sijnen verborgen raedt, die geen oorsaeck en heeft buyten hem, alle dinghen stuyrt en leydt 3)? Maer wederom of sy willen 4) of niet de Predestinaty vertoont haer in de naekomelingen Adams. Want het en is niet natuyrlicker wijse geschiet dat alle menschen van de saligheyt zijn afghevallen door de schuldt van eenen Vader. Wat verhindert hun van éénen mensch te bekennen dat geen 't welck sy ghedwongen worden toe te staen en te bekennen van het gantsche menschelicke geslacht? Want waer toe soudense doch te vergheefs hier in uytvlucht soecken? De Schriftuyr roept dat

1. Uytvlucht, dat Godt niet en hadde besloten dat Adam door sijnen afval soude verlorē gaan, wort wederleyt door menigerley reden, ghenomen van't eynde der Scheppingh, van Godts Almachtigheydt, Wijsheydt, en onbegrijpelicke Rechtveerdigheyt.

1) (door den wille Godts vast gemaeckt is, en. 2) [ ].
*) Aldus naar de lezing van de Straatsburger Editie. K.

1) betoont. 2) blaeuw. 3) beleydt. 4) we'er sy willen.

alle menschen in den persoon van éénen mensch tot d'eeuwige doodt zijn overgegeven. En dewijl dit der natuyr niet en kan worden toegeschreven, soo is 't klaer en blijckelick dat dit van den wonderbaerlicken raedt Godts is voort ghekomen. 't Is al t'ongerijmt dat die goede voorstanders van Godts gerechtigheyt voor een splinter of stroo verstelt staen, en nochtans hooge balcken overspringen. Ick vraegh' wederom, waer door het geschiedt zy dat so veel volckeren te samen met haer' onmondige kinderen tot d' eeuwige doodt vervallen zijn, sonder eenighe remedy, soo 't niet en is gheschiedt om dat Godt sulcks gewilt en goedt ghevonden heeft? Hier moeten de tonghen verstommen die andersins soo veel snaps en seggens hebben. 't Is wel een vreesselick besluyt, ick bekent 't: nochtans en sal niemandt kunnen loochenen dat Godt van te voren eer hy den mensch schiep geweten heeft wat eynd' en uytgangh de mensch soude nemen en hebben, en dat hy 't daerom te voren gheweten heeft om dat hy 't door sijn besluyt in sulcker voegen verordineert hadde. Soo yemandt alhier Godts voor-wetenschap scheldt en beschuldight, die handelt lichtveerdigh en onwijsselick. Want, ick bidd' u, wat reden isser waerom de hemelsche Rechter beschuldight soude worden om dat hy gheweten heeft watter in toekomende tijden stondt te geschieden? Isser eenighe, 't zy rechtveerdige, 't zy schijn oorsaeck om te klagen, die past alleen op sijn Predestinaty en voor-verordineeringh. 't Gheen ick seggh' en moet oock niet schijnen ongerijmt te zijn, te weten, dat Godt niet alleen den val van den eersten mensch, en daer in 't verderf van sijne nakomelingen te voren gesien, maer oock door sijn goedt-duncken geordineert en geleydt heeft. Want gelijck als het tot sijne wijsheydt behoort alle dinghen die toekomstigh zijn van te voren te weten, alsoo behoort het tot sijne mogentheydt alle dinghen door sijn hant te regeeren en te bestuyren. Dese questy wordt oock door 1) Augustinus seer met kennisse van saecken 2) (gelijck meer andere) beantwoort en verklaert: Wy belijden seer ghesondelick 't geen wy seer oprechtelick ghelooven, dat Godt en de Heere aller dingen, die alle dingen seer goet heeft gheschapen, en van te voren wist datter uyt de goede dingen quade souden voort komen, mitsgader oock verstondt dat het meer behoorde tot sijn aldermachtigste goedtheydt van het quaedt goedt te maken, dan het quaedt niet te laten zijn en worden: het leven der Engelen en der

Item, door het treffelicke ghetuyghnis van Augustinus. Enchirid, ad Laurent. 104. seqq.

menschen also geordineert en geleydt heeft, dat hy daer in eerst heeft willen vertoonen wat de vrije-will' vermocht te doen, en daer nae wat de weldaedt van sijn ghenaed' en het oordeel van sijne gerechtigheydt mocht en konde verrichten.

8. Hier nemen sy nu haren toevlucht tot het onderscheyt 't welck daer is tusschen Godes will' en sijne toelatingh, en soecken volghens dat onderscheyt te beweeren en staende te houden dat de godtloose verloren gaen alleen door de toelatingh, maer niet door den wille Godts. Doch waerom sullen wij seggen dat hy sulcks toelaet anders dan om dat hy sulcks alsoo wil? Hoewel dit selvigh' en is oock in hem-selven niet waerschijnlick of gelooflick, dat de mensch het verderf sich op den hals ghehaelt heeft door d' enckel toelatingh, en niet door eenigh besluyt en schickingh Godts. Even ghelijck of Godt niet en hadde veordineert wat voor een staet en condity hy wilde dat de voornaemste van sijne schepselen hebben soude. Ick en sal derhalven my niet ontsien eenvoudighlick met Augustinus te belijden, dat de wille Godts is de noodsakelickheydt der dingen, en dat die dinghen die hy wil nootsakelick geschieden moeten: gelijckerwijs die dinghen die hy te voren ghesien heeft waerlicks en in der daet geschieden sullen. Is't dat nu de Pelagianen, of de Manicheen, of de Weder-doopers, of d'Epicureïsche vetmesters 1) (want wy hebben in dit stuck met dese vierderley Secten te doen) om haer selven en de godtloose te verontschuldighen, ons voorwerpen de noodtsakelickheydt, daer mede sy door Godes Predestinaty gedrongen en gebonden worden, soo en brengense niet met allen voort dat tot de saeck dient. Want indien de Predestinaty niet anders en is dan een schickingh en bedeelingh van Godts rechtveerdigheydt, die wel verborgen, maer niet te min onstraffelick is: so volght daer uyt, nadien 't seker is datse niet onweerdigh en zijn geweest om tot sulck een lot en deel ghepredestineert te worden, dat het even alsoo seker zy, dat haren ondergangh daer in sy door de Predestinaty vervallen, oock seer rechtveerdigh zijn moet. Daer beneffens, haer verderf komt alsoo voort uyt de Predestinaty Godts, dat in hen de stof en oorsaeck van 't selve verderf | gevonden wort. Want d'eerste mensch is ghevallen, om dat de Heere gheoordeelt hadde dat sulcks alsoo nut en oorbaerlick was. Waerom hy dat alsoo geoordeelt heeft, dat is onbekent. Het is nochtans gewis dat hy dat om geen ander oorsaeck heeft gheoordeelt, dan

2. Uytvlucht, dat de godtloose verloren gaen door Gods toelatingh en niet door sijn wille.

Antwoort.

Lib. 6. de Genes. ad literam, cap. 15.

In-reden.

1. Antwoort, ghenomen van de beschrijving der Predestinaty.

(p. 391.)

2. Antwoort, ghenomen van de bemercking des vrywilligen vals Adams en der eere Godts.

1) van. 2) wetentlick.

1) mest-verckens.

om dat hy sagh dat d'eer en heerlickheyt sijns naems daer door met recht wierdt verklaert en bekent ghemaeckt. Wanneer ghy hoort melden van Godts eer, soo bedenckt dat aldaer rechtveerdigheydt plaets heeft. Want dat lof verdient, dat moet rechtveerdigh zijn. De mensch valt derhalven terwijl 1) de voorsienigheydt Godts 't selvigh' alsoo verordineerde: doch hy valt niettemin 2) door sijn eyghen schuldt. De Heere hadd' een weynigh te voren verklaert, dat alle die dingen die hy ghemaeckt hadde seer goedt waren. Van waer heeft dan de mensch die verkeertheydt dat hy van sijnen Godt afwijckt? Op datmen niet en soude dencken dat die uyt de Schepping haren oorsprong heeft, soo hadde Godt door sijn ghetuyghnis voor goet gekeurt 't gheen van hem was voort ghekomen. Soo heeft dan de mensch door sijn eygen boosheydt die suyvere natuyr die hy van den Heer' ontfanghen hadde, verdorven, en door sijnen val alle sijne nakomelinghen met hem in 't verderf ghetrocken. Daerom laet ons liever in de verdorvene natuyr des menschelicken gheslachts de klaer oorsaeck der verdoemenis, die ons naerder en beter is bekendt, aenschouwen en bemercken, dan de verborghen' en t'eenemael onbegrijpelick' oorsaeck in Godts Predestinaty ondersoecken. 't En moet ons oock niet verdrieten ons verstandt onder Godes on-eyndige wijsheydt dus verre gevangen te gheven, dat wy bekennen, dat het in vele verborgentheden der selver beswijckt en te kort komt. Want het is goedt onwetende te zijn in die dinghen die men niet en kan noch en mach weten, ghelijck daer en tegen de lust en begeert' om deselve te weten, een soort' en aert is van uytsinnigheyt.

Genes. 1. 31.

Een Godtvruchtige vermaningh.

De derde uytvlucht.

9. Misschien sal yemandt hier op segghen dat ick als noch gheen antwoordt en hebbe by ghebracht, waer door die schandelicke verontschuldigingh wederleyt en bedwongen mochte worden. Wat my belanght, ick bekenn' dat dit selfs alsoo niet en kan ghedaen worden, of de godtloosheyt sal altijdt grimmen en tegen morren. Nochtans laet ick my selven voorstaen dat ick alreede geseydt hebbe dat ghene 't welck ghenoeghsaem is om niet alleen allerley oorsaeck, maer oock alle decksel van teghen-spreken wech te nemen. De verworpene willen in het sondighen voor onschuldigh gehouden worden, om datse de noodtsakelickheydt om te sondigen niet en kunnen ontgaen: bysonder dewijl hun dese noodtsakelickheydt door Godes ordeningh wordt opgeleydt. Doch wy ontkennen datse met recht

Antwoort.

1) [ ]. 2) [ ].

daer door verontschuldight worden, overmidts Godts ordonnanty, van dewelcke sy klaghen, datse door deselve tot het verderf gheschickt zijn, hare billickheydt en rechtveerdigheydt heeft, die ons wel onbekent, maer nochtans gantsch seker is. Waer uyt wy besluyten dat al het quaedt 't welck sy lijden en dragen, haer aengedaen en toegesonden wordt door het alder-rechtveerdighst' oordeel Godts. Daer beneffens segghen wy datse verkeerdelick handelen, wanneers' om den oorsprongh van hare verdoemenisse te soecken, haer' oogen wenden tot de heymelicke vertrecken van Godes raedt: en daer en teghen door de vingeren sien 1) de verdorventheydt van hare natuyr, daer uyt die verdoemenis waerlicks voort komt. Ende sy en konnen dese verdorventheydt Gode niet wijten of te last legghen, om dat hy van sijne scheppingh getuyght dat deselve goet zy. Want al hoewel de mensch door Godts eeuwige voorsienigheyt geschapen is tot die rampsaligheydt daer onder hy nu gevangen leyt: soo heeft hy nochtans de stoffe daer van ghenomen en gehaelt van hem-selven, en niet van Gode. Dewijl hy door geen ander oorsaeck alsoo verdorven en verloren is, dan om dat hy van de suyvere scheppinghe Godts is ontaert 2) en af geweken tot verdorven en onreyne verkeertheyt.

10. De bestrijders van Godes Predestinaty bekladden en lasteren 3) deselve voorts met een derde teghen-werpingh. Want dewijl wy d'oorsaeck waerom sommighe verlost worden uyt het alghemeene verderf, te weten, de ghene die Godt tot erfgenamen sijns Koninckrijcks aenneemt, alleen brenghen en betrecken tot Godes wille, soo besluytense daer uyt dat by hem zy aennemingh der persoonen: 't welck de Schriftuyr al-omm' versaeckt. En dat derhalven of de Schriftuyr teghen haer selven strijdt, of dat Godt in't verkiesen de verdiensten van een yeder aensiet. Voor eerst antwoord' ick, dat de Schriftuyr in eenen anderen sin, als sy aenwijsen, ontkent dat Godt een aennemer der persoonen is, want door het woordt Persoon en verstaet sy niet een mensch, maer die dinghen die in een mensch met d'oogen uyterlick ghesien worden, en gunst, behagelickheydt, en weerdigheydt plegen te verwecken, of haet, verachtingh en on-eer toe te brenghen. Gelijck als daer zijn rijckdommen, groote goederen, macht, adel, heerschappy, afkomst, schoonheydt en andere sodanighe meer. Item, armoede, gebreck, geringheydt, onreynigheyt, versmaetheyt en diergelijcke. Also leeren Petrus en Paulus dat de Heere geen aen-

4. Teghenwerpingh. Dat uyt de Leere van de Predestinaty volght dat Godt een aennemer der persoonen is.

1. Antwoort, wat aennemingh der persoonen zy.

1) (met). 2) veraert. 3) blameeren.

Actor. 10. 34. Rom. 2. 10. Galat. 3. 28. nemer der persoonen en is, om dat hy geen onderscheydt en maeckt tusschen een Jode en een Grieck, dat hy alleenlick om dat d'een van een ander naty is als d'ander, den eenen verwerpen, en den anderen aennemen soude. Also Iacob. 2. 5. gebruyckt oock Jacobus deselve woorden, wanneer hy wil betuygen dat Godt in sijn oordeel Coloss. 3. 25. Ephes. 6. 9. niet en vraegt na rijckdom. Paulus spreeckt oock in een ander plaets alsoo van Godt, dat hy in het oordeelen de vryheyt of dienstbaerheydt der menschen niet aen en siet. Dien-volgens en sal hier in geen tegen-strijdigheydt 1) wesen, so 2) wy seggen, dat Godt naer het goet-duncken sijns welbehagens sonder eenighe verdienst aen te sien, tot kinderen verkiest die hy wil, d'ander verstootende en verwerpende. De saeck kan evenwel aldus verklaert worden, op dat hun te meer genoegh gedaen worde.

2. Antwoort, betoonende dat daer in gheen strijdt en is. Siet August. Epist. 105. Sy vragen hoe 't komt dat Godt uyt twee menschen die ghelijcke verdiensten hebben, den eenen in sijne verkiesingh voorby gaet, en den anderen aenneemt? Ick vrage wederom, of sy sich laten voorstaen, dat in den genen die aengenomen wort, yetwes zy waer door 'therte Godts t'sijnwaerts bewogen en geneygt wort? Indien sy (gelijckse nootsakelick doen moeten) bekennen dat in hem niet met al en is van sulcks, so sal volgen dat Godt den mensch niet aen en siet, maer uyt sijne goetheyt alleen oorsaeck neemt om hem wel te doen. Dat Godt (Siet August. libr. ad Bonif. 2. c. 7.) dan den eenen mensch aenneemt, en den anderen verwerpt, dat en komt niet voort uyt het aensien van yets dat in den mensch is, maer uyt sijn barmhertigheyt alleen, dewelcke die vryheyt hebben moet dats' haer selven mach vertoonen en bewijsen waer en wanneer sy wil. | Want wy hebben oock elders gesien en (p. 392.) 1. Cor. 12. 6. gelesen datter van den beginne niet veel edele, of wijse, of voortreffelicke geroepen en zijn, op dat Godt de grootsheydt des vleesches vernederen soude. Soo verr' is het daer af dat sijn gunst en ghenaed' aen de persoonen soude gebonden zijn.

Uytvlucht. De sondaers moeten al even gelijck gestraft worden: of anders en is Godts rechtveerdigheydt niet even ghelijck.

11. Daerom beschuldigen sommighe Godt valschelick en ter quader trouwen van ongelijcke rechtveerdigheyt, dat hy in sijne predestinaty de selvig' eenparigheyt niet en gebruyckt en onderhoudt omtrent alle menschen. Indien hy, seggense, alle menschen schuldigh bevindt, soo laet hem alle menschen even ghelijck straffen; is't dat hy alle menschen bevindt onschuldigh, so laet hem de strengigheydt sijns oor-Antwoort. deels van allen af houden. Maer sy handelen met hem even eens als of 't hem verboden ware barmhertig te zijn, ofte alsof hy gedwongen wiert sijn oordeel gantschelick te versaken, wanneer hy barmhertigheyt oeffenen wil. Wat ist datse begeeren? Te weten, dat hy alle menschen te gelijck een en de selvige straff' oplegge, by aldiens' alle te samen schuldig zijn. Wy bekennen dat de schult allen ghemeyn is, maer wy seggen dat de barmhertigheydt Godts aen sommighen te hulp komt. Sy segghen, laet de barmhertigheydt allen te hulp komen. Doch wy antwoorden, dat het recht is, dat hy door het straffen van sommighe hem-selven bewijse te zijn een rechtveerdigh Rechter. Dewijl sy dit niet en willen lijden, wat doense dan anders als datse Godt soecken te berooven of van de macht om t'ontfermen, of immers dats' hem toelaten barmhertigheydt te pleghen met dit bedingh en bespreck dat hy sijn ghericht en oordeel t'eenemael wech werpe? Daerom passen op dese saeck 1) seer schoon dese woorden 2) van Augustinus: Nae dien de gantsche masse des menschelicken geslachts in den eersten mensch tot de verdoemenisse vervallen is, soo is't dat die vaten, die daer uyt ter eeren gemaeckt worden, vaten zijn niet van eygene rechtveerdigheydt, maer van Godts barmhertigheyt. Ende dat andere ghemaeckt worden vaten ter on-eeren, dat moet worden toe-gheschreven, niet der ongherechtigheydt, maer den oordeele Godts? &c. Dat Godt den genen die hy verwerpt, de schuldige straffe betaelt en vergeldt: en den ghenen die hy roept d'onverdiende ghenade schenckt en mede deeldt: daer in wort hy van alle beschuldigingh bevrijt door gelijckenisse van een Schult-heer, in wiens macht het is, den eenen de schuldt quijt te schelden, den anderen de schuldt af te vorderen. Soo mach dan oock de Heere sijn genade geven dien die hy wil, om dat hy barmhertigh is, en de selvige niet gheven aen allen, om dat hy een rechtveerdigh Rechter is. Hy mach sijn onverdiende ghenade betoonen midts gevende aen 3) sommighen 't gheen sy niet en verdienen, hy mach bewijsen wat alle menschen verdienen, midts aen 4) sommigen sijn genade weygerende. Want als Paulus schrijft: Dat Godt alle menschen onder de sonde besloten heeft, op dat hy sich aller ontfermen soude, so moetmen met eenen daer by voeghen, dat hy niemandts schuldenaer en is: om dat niemandt hem eerst heeft ghegeven, op dat hy vergeldinge soude moghen af vorderen van hem.

Weder-leg-gingh van een' in-reden, bevestight door getuyghnissen van Augustinus.

Epist. 106. De prædest. & gratia. passim. De bono persev. cap. 12.

Rom. 11. 32.

De vijfde tegen-werpingh.

12. Om de Predestinaty uyt te roeyen wort oock dit van hun seer heftigh ghedreven, te weten: Dat alle sorgvuldigheyt en begeert om wel te doen ter neder valt, soo de Predestinaty staende blijft. Want wie isser, segghense, den welcken, wanneer hy hoort dat hem door Godts

Dese leere baert sorgloosheydt en godtloosheydt.

1) tegen-strijdt. 2) is't dat.

1) propoost. 2) spreuchen. 3) den. 4) den.

eeuwigh en onveranderlick besluyt of het leven of de doot verordineert en toe-ge-eygent is, niet terstondt en sal in den sin komen, datter niet aen gelegen is hoe dat hy hem-selven ghedraeght: dewijl Godts Predestinaty door sijn werck en toedoen niet en kan verhindert noch gevordert worden? Also sullen alle menschen haer selven wech werpen, en op een vertwijffelde wijs' hals over kop 1) haestigh loopen daer henen sy door hare lusten ghedreven worden. En om de waerheydt te seggen, sy en spreken niet geheel en al buyten de waerheyt. Want daer sijn sommighe swijnen dewelcke de Leere van de Predestinaty met dees' onsuyvere lasteringhen bekladden, en oock onder dit decksel alle vermaninghen en bestraffinghen bespotten en verwerpen. Godt weet wat hy eenmael voorghenomen heeft met ons te doen, indien hy ons de saligheydt toegeleydt heeft, hy sal ons te sijner tijdt daer toe brengen: is 't dat hy ons de doodt heeft bestemt, wy souden te vergheefs daer teghen worstelen en aen gaen. Maer als de Schriftuyr beveelt met hoe veel meerder eerbiedigheydt en Godtvreesentheydt men van sulck een groote verborgentheydt behoort te dencken, soo onderwijst sy de Godtsalige tot een gantsch ander ghevoelen, en wederleydt ter deghen de schelmsche ongestuymigheydt van soodanighe menschen. Want sy en maeckt gheen ghewach van de Predestinaty tot desen eynde, op dat wy souden stout en moedigh worden, en door een schandelicke lichtveerdigheyt bestaen d'ontoeganckelicke gheheymnissen 2) Godts t'ondersoecken: maer veel meer op dat wy verootmoedight en ter ne'er gheworpen zijnde, souden leeren voor sijn oordeel te beven, en sijn barmhertigheyt te verwonderen en te prijsen. Naer dit wit en perck sullen de geloovige sien en micken. Doch dit vuyl en leelick gheschreeuw der swijnen, wordt door 3) Paulus behoorlick bedwonghen. Sy seggen datse sorglooslick in sonden voort gaen: om dat, indiense behooren tot het getal der Uytverkorenen, de sonden haer eyndelicke inleydingh tot het leven niet en sullen kunnen beletten. Maer Paulus leerdt en vermaent dat wy tot dit eynde verkoren zijn, op dat wy een heyligh en onstraffelick leven leyden souden. Indien de heyligheydt des levens is het eynde en ooghmerck van de verkiesingh, soo moet sy ons meer opwecken en prickelen tot een wackere betrachtingh van die heyligheydt, als dienen tot een deck-mantel van on-achtsaemheydt. Want hoe wijdt verschillen doch dese dinghen van malkanderen, te weten, van goede wercken afstandt doen, om dat de verkiesingh ter saligheydt genoeghsaem is, en daerom verkoren zijn, op dat wy in d'oeffeningh der goede wercken neerstigh arbeyden souden? Wech dan met alsulcke Godts-lasteringhen dewelcke de gantsch ordre der verkiesingh verkeerdelick omwenden. En wat belanght datse met hare lasteringen verder voort gaen, wanneerse seggen dat die ghene die van Godt verworpen is, verloren arbeydt doen sal, is 't dat hy door onnooselheyt en geschicktheyt des levens hem-selven Gode behagelick soeckt voor te stellen: daer in wordense van een seer onbeschaemde leughen overtuyght. Want waer uyt soude doch sulck een betrachtinghe der Godtsaligheydt kunnen voort komen, anders dan uyt de verkiesingh? Want alle die uyt der verworpenen ghetal zijn, gelijck alsse zijn vaten ter on-eeren bereyt, also en houdense niet op den toorn Godts door gheduyrige schelm-stucken tegen haer selven te verwecken, en door klare teeckenen vast te maken dat oordeel Godts 't welck alreede teghen haer ghevelt en ghestreken is. Soo verr' ist daer af | datse te vergheefs teghen hem streven en arbeyden souden.

1. Antwoort door toegeving ten opsicht van sommighe verworpene.

2. Antwoort, ghenomen van het ooghmerck der Schriftuyr in't voorstellen van dese Leere.

3. Van d'autoriteyt des Apostels. Ephes. 1. 4.

4. Van 't wit der verkiesing.

Een godtloose in-reden.

Antwoordt.

(p. 393.)

13. Voorts wordt dese Leere van andere ter quader trouwen en onbeschaemdelick ghelastert, als ofse te niet deed' alle vermaninghen en op-weckinghen tot een Godtsaligh leven. Om welcker saken wil Augustinus in voortijden grooten haet en ongunst heeft uytghestaen, dewelck' hy afghewischt heeft in sijn Boeck gheschreven aen Valentinus, van de bestraffingh en ghenade, door het lesen van welck Boeck alle Godtvruchtigh' en leersame menschen lichtelick gerust ghestelt sullen worden. Evenwel sal ick daer uyt alhier eenighe weynighe ghesegden 1) by brengen, dewelcke (gelijck ick hoop') allen eerlicken en gheseggelicken verstanden sullen ghenoegh doen. Wy hebben voor henen ghesien wat eenen opentlicken en luytruftigen verkondiger van de genadige verkiesingh Paulus gheweest zy: maer was hy daerom koudt en traeg in't vermanen en opwecken? Laet doch dese goede yveraers sy-nen ernst en dapperheydt verghelijcken met de hare, soo sal in hen ijs ghevonden worden, in vergelijckingh van sijn onghelooflicke hitt' en vyerigheydt. En om de waerheydt te seggen, dese grondt-reden neemt alle twijffelingh en swarigheydt wech, daer mede hy seydt, dat wy niet en zijn gheroepen tot onreynigheyt, maer op dat een yeder sijn vat soude besitten in eeren, &c. Daer beneffens,

De laetste tegen-werpingh aen de voorgaende verknocht.

1. Antwoort, vergadert uyt de Schriften van Augustinus, die Paulus beleydt en Christus Leere volght, en waer mede hy dese tegen-werping wederleyt.

1. Thess. 4. 7.

Ephes. 2. 10.

1) hooft. 2) secreten. 3) van.

1) spreucken.

dat wy zijn sijn maecksel, gheschapen in Christus Jesus tot goede wercken, welcke Godt voor-bereydt heeft, op dat wy in deselve souden wandelen. In somma, die redelick geoeffent en belesen zijn in Paulus, die sullen sonder langh en veel bewijs wel verstaen hoe bequaemlick dat hy te samen vereenight die dingen, waervan 1) dese menschen versinnen 2) datse 3) teghen malkanderen 4) strijden. Christus beveelt datmen in hem sal gelooven: en evenwel en is sijne verklaringh niet valsch of strijdigh teghen sijn ghebodt als hy seght: Niemandt en kan tot my komen dan alleen die, dien het van mijnen Vader ghegeven is. Laet derhalven de predicaty des Woordts haren 5) loop hebben, op dat de menschen daer door tot den gheloove ghebracht, en door eenen gheduyrighen voortgangh daer in volstandelick behouden worden. Doch datmen evenwel de kennisse der Predestinaty niet en verhindere, op dat de gene die den woorde ghehoorsamen, sich niet en verhooveerdigen als of sy 't hadden van haer selven, maer in den Heer' alleen haren roem hebben mochten. Christus en segt niet sonder oorsaeck: Wie ooren heeft om te hooren, die hoore. Dien-volghens als wy vermanen en predicken, soo zijn die gene die met ooren begaeft zijn, geerne ghehoorsaem: maer in die, die gheen ooren en hebben wordt vervult 't gheen gheschreven is: Op datse hoorende, niet en hooren. Doch, seght Augustinus, waerom dese met ooren begaeft zijn, en die niet: Wie heeft den sin des Heeren bekent? Salmen daerom moeten loochenen 't gheen openbaer is, om datmen niet begrijpen en kan 't geen verborgen is? Dese woorden hebb' ick ghetrouwelick uyt Augustinus by gebracht. Maer dewijl misschien sijne woorden meer autoriteyts en aensiens sullen hebben dan de mijne, wel aen, laet de woorden die by hem gelesen worden te voorschijn komen. Of schoon, seyt hy, sommighe, wanneer sy dit ghehoort hebben, tot traegheydt en slaperigheyt verandert worden, en van den arbeydt afkeerigh en tot wellustigheyt genegen zijnde, hare boose begeerlickheden na wandelen: sal men daerom dat gheen, het welck van de voor-wetenschap Godts geseyt is, voor valsch houden en oordeelen? Is 't niet also, dat die gene die Godt te voren geweten heeft datse goet souden zijn, goet sullen wesen, in hoe grooten boosheyt sy nu oock souden mogen wandelen? Ende dat die gene die hy te voren heeft geweten datse quaet souden wesen, quaet sullen zijn, in hoe grooten goetheydt sy nu oock souden

Ioan. 6. 44. en 65.

Matth. 13. 9.

Iesai. 6. 9.

Lib. de bono persev. cap. 15.

2. Antwoort die Augustinus selfs invoert, wederleggende de lasteraers, van dese Leere.

1) die. 2) versieren. 3) [ ]. 4) (te). 5) (cours en).

mogen gesien worden? Salmen dan om dusdanige oorsaken die dinghen die van Godes voor-wetenschap met waerheydt worden geseydt, of moeten laten liggen 1) of moeten verswijghen, voornemelick oock wanneer-men door 't verswygen van deselve, vervalt en voort gaet tot andere dwalingen? 't Verswyghen, seght hy, van de waerheyt heeft een ander bescheydt en gelegentheyt, als de nootsakelickheyt om de waerheydt te segghen. Het soude langh vallen t' ondersoecken alle d'oorsaken die daer zijn om de waerheydt te verswygen: van dewelcke nochtans dees' een is, op dat door 't seggen der waerheyt niet ergher en souden worden die ghene die 't niet en verstaen, terwijl wy dieghene die 't verstaen, gheleerder maken willen: dewelcke, wanneer wy yetwes van sulcks segghen, nochtans niet gheleerder, maer met eenen oock niet ergher ghemaeckt en worden. Maer als het met een saeck die waerachtigh is alsoo is gelegen, dat erger soude worden die gene die de selvige wanneer wy daer van spreken 2), niet en kan begrijpen, en dat oock door het verswijgen van de selve erger soude worden die ghene diese begrypen kan: wat meenen wy dat ons in sulcken gheval te doen staet? moetmen niet liever de waerheyt seggen, op dat die de waerheyt vatte, die deselve vatten kan, dan de waerheydt verswijghen, soo datse niet alleen niet en worde verstaen noch van d'een noch van d'ander, maer dat oock de verstandighste door sulck verswijgen erger worde, door den welcken, waer 't dat hy de waerheyt hoord' en verstont, oock veel andere souden mogen gheleert worden? Ende wy en willen niet seggen 't geen wy volghens het getuyghnisse der Schriftuyr wel seggen mogen. Want wy vreesen eenighsints 3) dat die gene die 't niet en kan vatten, door ons spreken mochte verergert worden: en wy en vreesen niet dat die ghene die de waerheyt vatten kan, door ons stilswygen, van de leughen mochte worden ghevat en ghevanghen. Welck segghen 4) hy eyndtlick met weynigher woorden doorloopt 5), en oock klaerder bevestigt. Daerom indien d'Apostelen en de Leeraers der Kercke die de selvighe ghevolght zijn, beyde dese dingen hebben gedaen, te weten, datse van d' eeuwige Verkiesingh Godts godtvruchtelick ghesproken, en oock de gheloovige onder de disciplijn en regel eens Godtsalighen levens behouden hebben: wat is 't dat dees' onse nieuwe Leeraers door 't onoverwinnelicke gewelt der waerheydt benaeuwt en gevangen zijnde, sich inbeelden datse daer aen

Cap. 16.

D' oorsaken om de waerheydt te swijgen.

Waerom de Leere van de Predestinaty niet verswegen, maer ghepredickt moet worden.

Ejusdem Lib. cap. 20.

Bewijs van het exempel der Apostelen en Apostolische mannen.

1) versaken. 2) seggen. 3) quansuys. 4) spreuck. 5) overloopt.

wel en recht seggen, datmen dat gheen 't welck van de Predestinaty geseyt wordt, al hoewel het waerachtigh is, nochtans den volcke niet en moet predicken noch bekent maken? Jae men moet het gantschelick predicken en verkondighen: op dat die hoore die ooren heeft om te hooren. En wie isser die ooren heeft om te hooren, soo hy die niet en heeft ontfangen van hem, die belooft dat hy deselve gheven sal? Laet ghewisselick die ghene die geen bequam' ooren en ontfanght, de goede Leere verwerpen, wanneer maer die, diese vat en verstaet, neemt en drinckt, drinckt en leeft. Want ghelijck als de Goddelicke Religy moet ghepredict worden, op dat Godt nae behooren worde ghe-eert en ghedient: alsoo oock de Predestinaty, op dat die die ooren heeft om te hooren, roeme van de
(p. 394.) ghenade Godts, in Godt, niet in hem-selven. |

Hoe die gepredickt en voor den volcke geleert moet worden: te weten, alsoo dat de stichtingh van de Kerck ghesocht en voorsichtelick, soo veel moghelick is, allen aenstoot vermijdt worde.

14. Ende nochtans (ghelijck desen heyligen Man een sonderlinge begeerte gehad heeft om de Kercke te stichten) matight en leydt hy de wijs' en manier om de waerheydt te leeren en voort te setten alsoo, dat hy voorsichtelick, soo veel moghelick is, d'ergernisse wil verhoedt en voor-gekomen hebben. Want hy vermaent dat die dingen die naer waerheydt 1) gheseydt worden, oock met eenen gevoeghlick en wel te pas kunnen worden geseydt. Indien yemandt het ghemeyne volck aldus wild' aenspreken: Is 't dat ghy niet en gelooft, dat gheschiedt daerom om dat ghy alreede van Godt tot het verderf verordineert en gheschickt zijt, die en soude niet alleen hare traegheydt voeden, maer oock hare boosheydt den toom los gheven. Indien oock yemandt sprake van den toekomenden tijdt en seyde, dat die gene die 't woordt hooren niet en sullen ghelooven, om datse van Godt verworpen zijn, die soude meer een vervloeckingh dan een heylsame Leere voort brenghen. Soo wil dan Augustinus niet sonder oorsaeck dat soodanighe Predickers als onwijse Leeraers of als ondeugend' en ongheluckighe Propheten, van de Kercke gheweert en wech gheruymt sullen worden. Hy beweert wel in een andere plaets met waerheydt datmen voor vast moet houden, dat de mensch door de bestraffingh als dan ghebetert wordt en voortgangh doet, wanneer hy barmhertigheydt ontfanght en geholpen wordt van hem die den ghenen, die hy wil, doet vorderen oock sonder bestraffingh. Doch waerom dees' aldus en die anders: het zy verre van ons dat wy souden seggen dat het oordeel van sulcken onderscheydt soude behooren tot het leem en niet tot den pot-backer. Item, daer nae: Wanneer de menschen door de bestraffingh tot den wegh der gherechtigheydt ofte komen ofte weder keeren, wie is de gene die de saligheyt in hare herten werckt, anders dan hy die den wasdom gheeft als de dienaers planten en nat maken? den welcken wanneer hy wil saligh maken, gheen vrye will' des menschen en kan wederstaen. Het is derhalve ghewis en seker dat de wille Godts (die in den Hemel en op der Aerden ghedaen heeft al wat hy wil, en die oock de toekomende dingen heeft ghemaeckt) door de willen der menschen niet en kan verhindert worden te doen al wat hy wil: dewijl hy van de willen der menschen selfs maeckt en doet wat hy wil. Item: Wanneer hy de menschen tot hem leyden en brenghen wil, bindt en treckt hy die dan met lichamelicke banden? Neen, maer hy werckt binnen in haer, hy houdt inwendigh hare herten hy beweeght inwendigh hare herten. Hy treckt hen in sooverre selfs 1) met haren wille dewelck' hy in haer gemaeckt en ghewrocht heeft. Doch 't geen hy terstont daer by voeght, en moet geensins voor-by gegaen worden: Dewijl wy, seght hy, niet en weten wie tot het getal der gepredestineerden behoort, of niet en behoort, soo moeten wy alsoo ghesint zijn dat wy wel wilden dat alle menschen saligh wierden. Also sal het geschieden dat wy sullen arbeyden om eenen yegelicken die ons ontmoet en voorkomt, te maken tot een mede-genoot des vredes. Maer onse vrede sal alleen op de kinderen des vredes rusten. Dien-volgens soo veel ons belanght, 't sal ons werck zijn de heylsaem'en straffe bestraffingh als een medicyne te gebruycken en te voegen aen alle menschen op datse niet en vergaen, of andere niet en verderven: En 't sal Godes werck zijn de bestraffing profijtelick te maken den genen die hy te voren gekent en verordineert heeft.

Den korten inhoudt van de rechtsinnighe Leere der Predestinaty, die van Augustinus geleert is.

1) waerachtelick.

1) haer tot soo verre.

Het XXIIII. Capittel.

Dat de Verkiesingh bevestight wordt door de roepingh Godts: en dat de verworpene haer selven op den hals halen 't rechtveerdige verderf, daer toe sy geschickt en bestemt zijn.

Godes verkiesingh is wel verborgen.

Maer op dat de saeck noch klaerder blijcke, soo moeten wy handelen soo van de roepinghe der Uytverkorenen, als van de verblindingh en verhardingh der godtloosen. Van het eerste hebb' ick alreede voor henen yetwes gesproken, doe ick wederleyde de dwalinge der gener die sich laten voorstaen, dat alle

Cap. 22. sect. 10. en 11.

menschen in eenen even gelijcken graedt en staet staen, om dat de beloften Godts algemeyn zijn. De verkiesingh die Godt andersins in hem-selven verborgen heeft, wort van hem ten leste 1) niet sonder onderscheydt geopenbaert door de roepingh, dewelcke men daerom eyghentlick noemen mach de betuygingh en bekent-makingh der selver. Want die hy te voren gekent heeft, de selvige heeft hy oock te voren verordineert datse den beelde sijns Soons souden ghelijckformigh worden: en die hy te voren verordineert heeft, die heeft hy oock geroepen: die hy geroepen heeft, die heeft hy oock gherechtveerdight, op dat hy hun namaels soude verheerlicken. Al hoewel de Heere alreede door de verkiesingh de sijne tot kinderen heeft aengenomen: soo sien wy nochtans datse niet en komen tot de besittingh van soo een groot goedt, dan op dien tijdt alsse gheroepen worden. Wederom sien wy datse gheroepen zijnde, nu eenighsins ghenieten de vrucht en kennisse van hare verkiesingh. Daerom noemt Paulus den Geest dien sy ontfanghen, den Geest der aenneminge tot kinderen, en den zeghel, en het pandt van de toekomend' erffenis. Om dat hy, namelick, door sijn getuyghnis de versekertheydt der toekomende aennemingh in hare herten bevestigt en verzegelt. Want of schoon de predicaty des Euangeliums voort komt uyt de fonteyne der verkiesingh, na dien nochtans die predicaty den verworpenen oock gemeyn is, so en soudese by haer selven alleen gheen bondigh en grondigh bewijs zijn van de verkiesingh. Godt leert derhalven sijn Uytverkorene krachtiglick, op dat hy haer tot den geloove brenge: ghelijck wy voor henen verhaelt hebben uyt de woorden van Christus. Niet dat yemandt den Vader ghesien heeft, dan die van Godt is: dese heeft den Vader ghesien. Item: Ick hebbe uwen naem gheopenbaert den menschen, die ghy my uyt de werelt ghegheven hebt. Daer voor hy in een ander plaets seght: Niemandt en kan tot my komen, het en zy dat de Vader die my gesonden heeft, hem trecke. Welcke plaets door 2) Augustinus voorsichtelick en verstandelick wordt overwoghen, en wiens woorden aldus luyden: Indien (gelijck de waerheyt seght) een yegelick komt die 't geleert heeft: voorwaer soo wie dan niet en komt, die en heeft het oock niet gheleert. 't En volght derhalven niet dat die komt die de macht heeft om te komen, 't en zy dat hy oock de will' hebb' om te komen en daedwerckelick 3) kome: maer een yeghelick die 't van den Vader gheleert heeft, die en heeft niet alleen de macht om te komen, maer hy komt oock. Soo dat alhier nu is voortgangh in de macht, ghenegentheydt in de will', en daedwerckelickheydt 1) in't volbrenghen. In een ander plaets spreeckt hy noch klaerder: Wat is dit dat hy seydt: soo wie het ghehoort en gheleert heeft van den Vader, die komt tot my: is het niet even soo veel als of hy seyde, daer en is niemant die het van den Vader hoort en leert, ende niet tot my | (p. 395.) en komt? Want indien een yegelick komt die het van den Vader heeft gehoort en geleert, gewisselick soo wie niet en komt die en heeft'et van den Vader niet gehoort noch gheleert. Want hy soude komen, waer 't dat hy 't ghehoort en gheleert hadde. Dese School in dewelcke de Vader leerdt en ghehoort wort, op datmen kome tot den Soon, is seer wijdt verscheyden van het ghevoelen des vleesches. Een weynigh daer nae schrijft hy aldus: Dese ghenade die bedecktelick in de herten der menschen gegeven wordt, en wordt van geen hardt hert verworpen. Want sy wordt daerom gegeven, op dat de hardigheyt des herten eerst en voor al wech genomen soude worden. Wanneer derhalven de Vader inwendigh ghehoort wordt, soo neemt hy het steenachtigh herte wech, en hy geeft een vleeschen hert. Also maeckt hy kinderen der beloften en vaten der barmhertigheydt, die hy te voren ter heerlickheydt bereydt heeft. Welck is dan d'oorsaeck dat hy niet alle menschen en leert op datse tot Christus komen, anders dan om dat hy die alle die hy leert, door sijn barmhertigheydt leert: en die hy niet en leert door sijn gericht en oordeel niet en leert? Want hy ontfermt sich wiens hy wil, en hy verhardt wien hy wil. Dien-volgens soo bestemt Godt sich 2) tot kinderen die gene die hy verkoren heeft, en hy verordineert en bestemt hemselven hun-lieden tot eenen Vader. Voorts wanneer hy haer roept, soo neemt hy haer in sijn huysghesin, en vereenight hem-selven met haer, op datse beyde te samen een zijn souden. En als de roepingh ghesteldt wort naest de verkiesingh als daer op volgende, soo geeft de Schriftuyr in dier voegen genoeghsaem te kennen, datmen in de roepingh niet anders en heeft te soecken of te vereyschen als d'onverdiende barmhertigheyt Godts. Want indien men vraeght wie hy roept en op wat wijse, sy antwoort, die hy uytverkoren hadde. En als men komt tot de verkiesingh, soo wort aldaer aen allen zijden alleen de barmhertigheydt gesien. En oversulcks heeft hier waerlicks plaets het segghen van Paulus: 't En

Maer sy wort ten laetsten door de krachtighe roepingh gheopenbaert.

Rom. 8. 29.

Welcke daer zy de kracht deser roepingh.

Rom. 8. 15.

Ephes. 1. 13. en elders.

Ioan. 6. 46.

Ioan. 17. 6.

Ioan. 6. 44.

Lib. 2. de gratia Christi contra Pelag. & Cœlest. cap. 14, en 31.
Lib. de prædest. sanct. cap. 8.

Ende gelijck de verkiesingh, also is oock de krachtige roepingh gegront op Gods onverdiende barmhertigheyt.

Rom. 9. 16.

1) eyndtlick. 2) van. 3) dadelick.

1) dadelickheydt. 2) hem.

gaet niet nae yemandts willen of loopen, maer nae Godts ontfermen. En dat niet in sulcken verstandt als het gemeynlick genomen en verstaen wordt van de ghene die een deel aen 1) de ghenaden Godts, en een deel aen 2) des menschen willen en loopen toeschrijven. Want sy verklaren de woorden van Paulus aldus, dat des menschen begeert en pooghen alleen en op haer selven wel niet en vermoghen, 't en zy datse door de ghenade Godts voorspoedigh gemaeckt worden: maer dat die nochtans oock haer deel en werck hebben in 't verkryghen van de saligheydt wanneerse door sijnen zeghen worden geholpen. Ick wil deser luyden bespottelicke uytvlucht liever met Augustinus woorden dan met de mijne wederleggen. Indien d'Apostel niet anders en heeft willen segghen dan dat het niet en is gelegen alleenlick in het willen en loopen des menschen, 't en zy dat de Heere helpe met sijne barmhertigheyt: soo salmen in 't tegen-deel wederom mogen seggen, dat het niet en is ghelegen in de barmhertigheydt Godts alleen, 't en zy dat het willen en loopen des menschen daer by kome. Indien dit opentlick valsch en ongoddelick is, soo laet ons voor gewis en seker houden dat d'Apostel alles der barmhertigheydt des Heeren toeschrijft, en aen 3) ons willen en betrachtinghen niet met allen overigh en laet. Met sulck een ghevoelen spreeckt die heylige Man. Ick en acht' oock de scherpsinnigheyt die sy alhier invoeren, seggende, dat Paulus dit alsoo niet en soude geseyt hebben, indien in ons niet en waer eenigh poogen, en eenighe wille, niet een hayr weerdigh. Want hy en heeft niet overleydt en ghereeckent watter in den mensch was: maer overmidts hy sagh dat sommige een gedeelte van de saligheyt aen 4) der menschen kloeckheydt en neerstigheydt toeschreven, soo heeft hy eenvoudelick en alleen met het eerste lidt van sijne voornoemde reden hare dwaling wederleydt, en daer nae de gantsche somma der saligheyt Godes barmhertigheydt toe-ghe-eygent. Wat doen oock de Propheten anders dan datse de genadige en onverdiende roepinghe Godts sonder ophouden roemen en verkondigen!

Een bespottelicke reden van sommige Uytlegghers wordt alhier door de woorden van Augustinus wederleyt.

Enchirid. ad Laurent. cap. 32.

Weder-legging van haer' uytvlucht.

2. Boven dien wordt dit oock klaerlick bewesen door de natuyr en het beleydt der roeping, dewelcke niet alleen in de Predicaty des Woorts, maer oock in de verlichting des Geestes gelegen is. [Vraeght ghy], aen 5) wien Godt sijn Woort voordraegt, dat lesen en hebben wy by den Propheet: Ick ben gevonden van die, die [*na my*] niet en vraeghden, ick ben gevonden van de ghene die my niet en sochten: tot het volck, dat nae mijnen name niet ghenoemt en was, hebbe ick geseydt: Siet [*hier*] ben ick. En op dat de Joden haer selven niet en souden laten voorstaen dat sulck een goedertierenheydt den Heydenen alleen aengingh, soo brenght hy hen oock in gedachtenis van waer hy Abraham haer-lieder Vader aengenomen heeft, doe hy den selven met hem willende vereenighen, te weten, uyt het midden der afgodery, in dewelck' hy met alle de sijne versoncken was. Dewijl hy den genen die 't niet en hebben verdient, eerst met het licht sijns Woordts beschijnt, soo gheeft hy daer med' een genoeghsaem klaer en treffelick bewijs van sijn onverdiende goetheyt. Derhalven vertoont sich hier alreede d'on-eyndighe goedtheydt Godts, doch niet alleen tot hare saligheydt: want de verworpene hebben een swaerder oordeel te verwachten, om datse 't ghetuyghnis van Godes liefde verstooten. En het is oock sulcks dat Godt, op dat hy sijn heerlickheyt verklaren soude, de krachtige werkinghe sijns Geestes hun onthoudt. Soo is dan dees' inwendige roepingh (te weten, de krachtige werckinghe des Geestes in 't hert) een pandt der saligheydt het welck niet en kan liegen noch bedriegen. Hier toe dient 't geen Joannes seght: Daer uyt bekennen wy dat wy sijne kinderen zijn, namelick, uyt den Geest dien hy ons ghegeven heeft. En op dat het vleesch niet en soude roemen, dat het sich, doe Godt riep en hem-selven van selfs aenboodt, ten minsten gehoorsaemlick omtrent sijn roepingh ghedragen heeft, soo betuyght hy dat wy geen ooren en hebben om te hooren, gheen ooghen om te sien, anders dan die hy ghemaeckt heeft. Ende dat hy die maeckt niet na eens yeders danckbaerheyt, maer na sijne verkiesingh. Waer van ghy een treffelick exempel hebt by Lucas in de Handelingen der Apostelen, daer de Joden en Heydenen in 't ghemeyn de predickinghe van Paulus en Barnabas hooren. En als sy doe ter tijdt alle te gelijck door het selvige woort onderwesen waren, soo wordt daer verhaelt en vertelt datter soo vele gheloofden alsser ten eeuwigen leven verordineert waren. Met wat onbeschaemtheyt souden wy kunnen loochenen dat de roepingh is uyt genaden en onverdient, in dewelcke tot het minste deelken toe alleen de verkiesingh 't seggen en gebiedt heeft.

Dat de roepingh onverdient is, bewijst 1. de natuyr en bedeeling der selver.

2. De stemme Godts selfs. Jesai. 65. 1.

3. De roeping Abrahams, des vaders der geloovigen. Iosu. 24. 3.

4. 't Getuygnis van Ioannes. 1. Ioan. 3. 24.

5. En het exempel der geroepenen.

Actor. 13. 48.

3. Hier moeten voorts twee dwalinghen vermijdt worden: want sommighe maken den mensch tot een mede-wercker met Godt, en willen dat de mensch door sijn goedt-duncken en toestemmingh de verkiesingh vast en bondigh | make. Alsoo is de wille des menschen

Voorts tegen d'oprechte Leere van de roepingh der uytverkorenen sondigen.

(p. 396.)

1) [ ]. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) [ ].

na haer gevoelen boven Godes raedt. Even eens als of de Schriftuyr leerde dat ons alleenlick ghegeven wordt de macht om te gelooven en niet veel meer het daedwerkelick 1) gheloove selfs. Andere wederom, al hoewel sy de ghenade des Heyligen Geestes alsoo niet en verswacken, so willen sy nochtans, ick en weet niet om wat reden, dat de verkiesingh soude hanghen aen de navolgende vruchten, als ofse twijffelachtigh waer' en oock gheen kracht en hadde, tot datse door 't geloof bevestight wort. Datse door het gheloof wordt bevestight ten aensien van ons, dat is klaer en blijckelick: wy bekennen oock, ghelijck voor henen te sien is, dat Godts verborghen raedt dewelcke bedeckt was daer door te voorschijn komt: so verre ghy door dat woort bevestighen niet anders en verstaet dan dat het gheen 't welck onbekent was, aenghewesen en bewesen, en ghelijck als met een zegel bezegelt wort. Maer het wort met onwaerheyt geseyt, dat de verkiesingh als dan eerst krachtigh en bondigh is nae dat wy het Euangelium omhelst en aengenomen hebben, en datse daer uyt haer vermoghen 2) en kracht ontfanght. Wy moeten wel uyt de gehoorsaemheydt die wy aen het 3) Euangelie betoonen de versekertheydt van onse verkiesingh trecken en halen, want is 't dat wy poogen tot d' eeuwige verordineeringh Godts door te dringen, soo sal ons dien diepen afgront in swelghen. Maer wanneer ons Godt onse verkiesingh heeft bekent gemaeckt, soo moeten wy hooger opstygen, op dat d' oorsaeck door de vrucht die uyt haer voort komt, niet verduystert en worde. Want wat isser doch ongerijmder en onbetaemlicker dan dit, te weten, dewijl de Schriftuyr leert dat wy van Godt verlicht zijn, gelijck hy ons uytverkoren heeft, dat onse ooghen door de klaerheydt van dit licht alsoo souden verblindt en begoochelt worden, datse souden weygeren op de verkiesingh te letten en acht te nemen? Ondertusschen bekenn' ick dat wy om van onse saligheyt versekert te zijn, van het woordt beginnen moeten, en dat daerom ons vertrouwen daer mede moet te vreden zijn, dat wy Godt tot eenen Vader aenroepen. Want sommige willen verkeerdelick boven de wolcken vlieghen, op datse van Godes raedt (dewelck' ons na-by is in onsen mondt en in ons hert) kennis en sekerheyt hebben mochten. Dese lichtveerdigheyt moet dan door de nuchterheydt en matigheyt des gheloofs alsoo bedwongen worden, dat Godt ons van sijn verborgene genaed' een genoeghsaem ghetuyge zy in sijn uytwendigh woordt, behoudens nochtans dat dit kanael of dese water-vliet, uyt dewelck' ons het water overvloedig voort vloeyt om te drincken, de fonteyn en spring-ader selfs niet op en stoppe noch haer eer' en vermindere.

1. Die den wille des menschen te veel toeschrijven.

2. Die de verkiesing hangen aen 't gheloof, welckers dwalingh door veel bewijs-redenen wordt om gestooten.

Deut. 30. 14.

4. Gelijck dan die verkeerdelick handelen, dewelcke de kracht der verkiesingh aen het gheloove des Euangeliums binden, door het welck wy ghevoelen dat wy aen de verkiesingh part en deel hebben: alsoo sullen wy de beste ordre onderhouden, is 't dat wy in het soecken van de versekertheyt onser verkiesingh, vast blijven staen en rusten op die navolghende teeckenen, dewelcke daer van sekere ghetuyghnissen zijn. De Satan en slaet de herten der gheloovighen met geen swaerder of ghevaarlicker aanvechtingh, dan wanneer hy deselve met twijffelingh van hare verkiesingh onrustigh makende, te gelijck oock versoeckt en quelt met een quade begeert' om die nae te speuren buyten den rechten wegh. Door het ondersoecken en naspeuren buyten den wegh, verstae ick, wanneer het menschken pooght tot de verborghene vertrecken der Goddelicker wijsheydt door te breken en tot d'uyterste eeuwigheydt toe door te dringhen, op dat het verstaen en weten mocht wat van hem voor Godts Richter-stoel verordineert en besloten is. Want als dan werpt het hem-selven van boven nederwaerts in de diepte van eenen on-eyndighen draey-poel om verslonden te worden: als dan verwert het sich in ontelbaer' en onontbindbare 1) stricken: als dan overdeckt het hem-selven met eenen afgrondt van blinde dicke donckerheydt. Want het is recht en billick dat de dwaesheydt des menschelicken vernufts alsoo door eenen grouwelicken val ghestraft worde, wanneer het op sijn eygen hant bestaet op te klimmen tot de hooghte van Godes wijsheydt. En dees' aenvechtingh is daerom te doodtlicker, om dat wy by na alle te samen tot geen andere meer gheneghen en zijn. Want 2) er 3) wort selden yemant 4) gevonden, wiens gemoedt niet somtijdts geslagen en wordt met dese gedachte: Waer uyt komt u de saligheyt, anders dan uyt Godes verkiesingh? Voorts wat openbaringh hebt ghy dat ghy verkoren zijt? Als dese gedachte by yemanden eenmael d'overhandt genomen heeft [*doet sy van tweeën één:*] 5) of sy pijnight den armen mensch sonder ophouden met grouwsame tormenten, of sy maeckt den selven t'eenemael verbaest en verslagen. Ick en soude voorwaer met gheen sekerder bewijs begeeren te bewijsen en te bevestighen, hoe seer verkeerdelick soo-

Daerom wort in dese secty en in de vijf volgende ghehandelt van de sekerheydt der verkiesingh tegen de stormen des Satans.

De voornaemste bewijs-redenen hier van zijn dese:
1. De krachtige roepingh.
2. Christus door het geloof aengenomen.
3. De bescherminghe van Christus d' Uytverkorene bewarende.
Maer men moet niet doorbreecken tot de verborghene vertrecken van Godes wijsheydt, om te vernemen wat Godt in sijn vyerschaer van ons besloten heeft.

1) dadelick. 2) vigeur. 3) den.

1) onbindelicke. 2) (sulck een). 3) [ ]. 4) [ ]. 5) [ ].

danighe menschen haer selven de Predestinaty inbeelden en afschilderen, als even met die selfste bevindingh en ervaringh. Want het ghemoedt en kan met gheen verderffelicker dwalingh verontreynigt worden, dan die geen' is waer door de conscienty van haer vreed' en gerustigheyt, diese met Godt heeft, wordt verstooten en afgeworpen. Indien wy derhalven voor schip-breuck vervaert zijn, soo moetmen sich sorghvuldelick hoeden voor dese steen-klip, aen dewelcke men sich nimmermeer en stoot sonder verderf. En ofschoon het dispuyt en de verhandelingh van de Predestinaty wordt gheoordeelt te zijn als een gevaerlicke zee: so hebben wy nochtans tot navorschingh der selver een veylige en stille, ja dat meer is een genoeglicke vaert open, uytghesondert alleen die, die sich van selfs in perijckel en ghevaer soeckt te steecken. Want gelijck als haer selven in eenen doodelicken afgrondt versmooren die gene, dewelck' op datse van hare verkiesingh versekert mochten worden, den eeuwighen raedt Godts sonder sijn woort ondersoecken: alsoo trecken en verkrijghen die ghene die hare verkiesingh recht en ordentlick na speuren so alsse in Godts woort vervattet is, daer uyt een uytnemende vrucht der vertroosting. Laet ons dan dit houden voor den rechten en eenighen wegh en middel om van onse verkiesing kennis en sekerheyt t'ontfanghen, te weten, dat wy van de roepingh Godts beginnen, en dat wy oock daer in eyndighen: dewijl Godt daer door als door een merck en teecken ons soo veel wil bevestighen, als men van sijnen raedt behoort te weten. Intusschen en worden 1) de gheloovige 2) hier door niet verhindert te erkennen 3), dat de weldaden die sy dagelicks uyt Godts handt ontfanghen, van die verborghen aennemingh tot haer neder dalen: ghelijck sy spreken by Jesaia: Ghy hebt wonder gedaen: [*uwe*] raedtslagen van verre zijn waerheyt, [*ende*] vastigheydt. Doch op dat dit | seggen niemanden en schijne swack en kranck te zijn: soo laet ons bedencken en overlegghen hoe grooten klaerheyt en sekerheydt het selvigh' ons aenbrenght. Van welcke saeck Bernardus wel ter saecke 4) spreeckt. Want als hy van de verworpene ghesproken heeft, soo seydt hy daer nae: Het voornemen Godts staet, het voornemen des vredes staet en beklijft over die die hem vreesen, haer quaedt toedeckende, en haer goedt beloonende: soo dat op een wonderbare wijse niet alleen het goedt, maer oock het quaedt hun-lieden mede werckt ten goede. Wie sal d'Uytverkorene Godts beschuldigen? Het is my tot alle gerechtigheyt genoeghsaem, dat my Godt alleen ghenadigh is, tegen den welcken alleen ick gesondight hebbe. Al dat 'twelck hy besloten heeft my niet toe te reeckenen, is even als of het nooyt geweest en waer. En een weynigh daer nae: O dit is een plaets van waerachtighe rust, die ick met recht soude moghen noemen een slaep-kamer, in dewelcke Godt niet en wort ghesien als door gramschap ontroert, noch als door sorghvuldigheydt belet en vermoeyt, maer in dewelcke sijn wille beproeft wort goet, en wel-behagend', en volmaeckt te zijn. Dit ghesicht en verschrickt niet, maer het streelt soet en sachtelick: het en verweckt geen ongeruste neuswijsigheyt, maer het stilt de selvige: het en vermoeyt oock de sinnen niet, maer het maeckt deselve gerust. Hier rustmen waerlicks. De vreedsame Godt maeckt alle dinghen vreedsaem, en sijn vreedsaem aenschijn aenschouwen, dat is vrede hebben.

Maer men moet van Godes roepingh beginnen en daer in eyndigen.

Jesai. 25. 1.

(p. 397.)

't Welck met de bequame spreuck van Bernardus bevestight wordt. Serm. 23. super Cantic.

5. Voor eerst, indien wy Godes Vaderlicke goedertierenheyt en sijn gunstigh hert t'onswaert soecken te kennen, soo moeten wy ons' ooghen wenden tot Christus, in den welcken alleen de ziel des Vaders gherust en te vreden is. Is't dat wy de saligheydt, het leven, en d'onsterflickheydt des Hemelschen Koninckrijcks soecken op te speuren, soo moeten wy in sulcken gheval 1) oock daer henen onsen toevlucht nemen: dewijl hy is d'eenighe Fonteyn des levens en d'Ancker der saligheyt, en d'erfgenaem van het Rijck der Hemelen. Nu waer toe dient de verkiesingh anders dan op dat wy van den Hemelschen Vader tot kinderen aenghenomen zijnde, door sijn gunst en genade de saligheydt en onsterflickheydt verkrijgen en bekomen souden? Hoe seer ghy 't soud' moghen keeren en wenden, overlegghen en soecken, soo sult ghy doch bevinden dat het uyterste wit en ooghmerck der selver sich niet verder uyt en streckt. Daerom wort geseydt dat Godt die gene die hy tot sijne kinderen heeft aengenomen, verkoren heeft niet in haer selven, maer in sijnen Christus: Want hy en konde hun niet lief hebben anders dan in dien selven, noch met d'erffenisse sijns Rijcks eeren en verheerlicken voor en al eer datse van Christus mede-ghenooten gheworden waren. Is't nu sulcks dat wy zijn uytverkoren in hem, soo en sullen wy de versekertheyt van onse verkiesingh niet vinden in ons selven: Jae selfs niet in Godt den Vader, indien wy hem alleen sonder den Soon ons selven inbeelden en voorstellen. Soo is dan Christus de spieghel in den welcken wy onse verkiesingh behooren te bemercken, en oock moghen be-

Van dese roeping, als oock van de verkiesingh is Christus het fondament. Matth. 3. 17.

Ephes. 1. 4.

Soo wie op hem alleen niet en berust, die en kan niet versekert zijn van sijne saligheyt.

1) Hoewel. 2) (en worden). 3) ghevoelen.
4) ten propooste.

1) kas.

mercken sonder bedrogh. Want aenghesien 1) hy die geen is, in wiens lichaem de Vader voorghenomen heeft in te lijven de gene die hy van der eeuwigheydt af ghewilt heeft datse de sijne zijn souden, soo dat hy voor sijne kinderen houdt alle de gene die hy erkent onder de lidtmaten van Christus, soo hebben wy een ghenoeghsaem klaer en seker ghetuyghnis dat wy in het boeck des levens geschreven zijn, indien wy met Christus ghemeenschap hebben. 't Is nu sulcks dat hy ons syne ghemeenschap sekerlick gheschoncken heeft, doe hy door de Predicaty des Euangeliums betuyghde dat hy ons van den Vader ghegeven is, op dat hy met alle sijne goederen ons als eyghen toebehooren soude. Wy worden geseydt hem aen te trecken, aen hem ghewasschen en met hem vereenight te zijn, op dat wy het leven hebben souden, dewijl hy het leven heeft. Dese
Rom. 8. 32. Ioan. 3. 15. Leere wort soo dickwils herhaelt: De Vader en heeft sijn eenigh-geboren Soon niet ghespaert, op dat een yeghelick die in hem ghelooft, niet en verderve. Ende soo wie in hem
Ioan. 5. 24. gelooft die wordt geseydt van de doodt door-
Ioan. 6. 35. ghegaen te zijn tot het leven. Nae desen sin noemt hy hem-selven het Broodt des levens, van het welcke soo wie eet, die en sal in der eeuwigheydt niet sterven. Hy, segg' ick, is ons een getuyge geweest, dat van den Hemelschen Vader voor kinderen ghehouden sullen worden alle die die hem door 't gheloove sullen hebben aenghenomen. Is't dat wy yetwes meer begeeren dan onder de kinderen en erfgenamen Godts gereeckent te worden, so mogen wy boven Christus opklimmen. Maer indien dit is ons uyterste perck, hoe seer uytsinnigh zijn wy dan, dat wy buyten hem soecken 't gheen wy alreed' in hem verkregen hebben, en in hem alleen gevonden kan worden? Daer beneffens gemerckt hy is des Vaders eeuwige wijsheyt, onveranderlicke waerheyt, en onbeweeghlicke raedt, soo en hebben wy niet te vreesen dat dat geen 't welck hy ons door sijn woordt te kennen geeft, selfs in't minste soude verscheyden zijn van dien wille des Vaders, van dewelcke wy soecken versekert te zijn: jae hy openbaert ons veel meer den selven wille ghetrouwelick soodanigh als die van den beginne gheweest is, en altijdt wesen sal. De practijck en 't ghebruyck van dese leer' moet oock in onse gebeden plaets grijpen. Want al hoewel de versekertheydt dat wy verkoren zijn, ons hert en moedt 2) gheeft om Godt aen te roepen: soo soud' het nochtans verkeerdelick gedaen zijn, dat wy Gode, wanneer wy onse beden voor hem uytstorten, onse verkiesingh souden in de

Want hy is een ghetrouw uytleggher van Godes eeuwigen raedt, onse saligheydt belangende.

1) gemerckt. 2) couragie.

handt steecken, of onder dese condity met hem overeen'komen: Heere verhoort my, indien ick uytverkoren ben. Want hy wil dat wy met sijne beloften te vreden sullen zijn, en dat wy daer uyt alleen, en niet uyt yets anders, sullen soecken te weten of hy ons verhooren sal. Dese voorsichtigheydt sal ons van veel stricken ontwerren, is't dat wy wel en behoorlick weten te ghebruycken 't gheen wel en recht gheschreven is: en niet onvoorsichtelick herwaerts en gintswaerts en trecken 't gheen na een sekere maet en wijse behoort verstaen te worden.

Een andere vastigheyt onser verkiesingh, namelick, de beschermingh onses Herders Christus.

6. Hier by komt noch tot versterckingh van ons vertrouwen, een andere vastigheydt van onse verkiesingh, dewelcke, gelijck wy geseydt hebben, met onse roepingh wordt te samen gevoeght. Want die Christus met de kennisse sijns naems verlicht en in den schoot van sijn Kerck aenneemt, die wordt hy gheseydt in sijn trouw en beschermingh t'ontfanghen. En alle die hy ontfanght, die worden geseydt hem van den Vader bevolen en toebetrouwt te zijn, om tot het eeuwige leven bewaert te worden. Wat schort ons? Christus roept met luyder stemmen, dat de Ioan. 6.37, 39. en 17. 12.
Vader hem in bewaringh gegeven heeft alle de gene die hy wil saligh maken. Indien wy derhalven willen vernemen en weten of Godt onse saligheyt ter herten neemt, soo laet | (p. 398.)
ons ondersoecken of hy ons aen Christus bevolen heeft: den welcken hy heeft verordineert en gestelt tot eenen eenigen Saligmaker van alle de sijne. Indien 1) wy nu twijffelen of Christus ons in sijn trouw en bewaringh aengenomen heeft, so neemt hy die twijffelingh wech, wanneer hy hem-selven gewilligh en

Hoe ons sulcks bekent wordt.

van selfs tot een Herder aenbiedt, en daer Ioan. 10. 3.
toe betuyght dat wy in't ghetal van sijne schapen zijn sullen, indien wy sijn stemme hooren en ghehoorsaem zijn. Laet ons dan Christus die ons goedertierlick voor-gestelt is en te ghemoet komt, omhelsen: en hy sal ons onder sijn kudde reeckenen, en binnen sijnen stal besloten houden. Maer ons komt vrees' en benaeuwtheyt aen van wegen 't geen ons namaels mocht wedervaren. Want gelijck Paulus leert dat alle die, die te voren verkoren zijn geweest, oock geroepen worden: Rom. 8. 30.
alsoo betoont Christus datter vele zijn gheroepen, maer weynigh uytverkoren. Matth. 22. 14.
Jae dat meer is Paulus oock selfs ontraedt ons dese gerustigheydt en versekertheyt in een andere plaets daer hy seyt: Soo dan, die meynt te staen, 1. Cor. 10. 12.
sie toe dat hy niet en valle. Item: Zijt ghy Rom. 11. 20.
in't volck Godts inge-entet? en verhooveerdigt u niet, maer vreest. Want hy kan u

1. Tegen-werping, genomen van den toekomenden staet.

1) Nu is't dat.

wederom afhouwen, om andere daer in te enten. Eyndelick wy worden door d'ervaringh selfs genoegh gheleert, dat de roepingh en het geloof niet veel om 't lijf en hebben, 't en zy dat de volherdingh daer by kome, dewelcke niet en wordt ghegeven aen allen geroepenen. Maer Christus heeft ons van dese vrees' en sorghvuldigheyt bevrijdt. Want dese beloften sien ghewisselick op den toekomenden tijdt: Al wat my de Vader gheeft sal tot my komen: ende die tot my komt, en sal ick geensins uytwerpen. Item: Dit is de wille des Vaders die my ghesonden heeft, dat ick van alle die die hy my gegeven heeft, niet eenen en verliese: maer dat ick die opwecke ten uytersten daghe. Item: Mijne schapen hooren mijne stemme, ende ick kenne deselve, ende sy volghen my. Ende ick geve haer het eeuwighe leven: ende sy en sullen niet verloren gaen in der eeuwigheydt, ende niemandt en sal deselve uyt mijne handt rucken. Mijn Vader diese my gegeven heeft, is meerder dan alle, ende niemandt en kanse rucken uyt de handt mijns Vaders. Wanneer hy oock seyt: Alle plante, die mijn Hemelsche Vader niet geplant en heeft, sal uytgeroeyt worden: so geeft hy in't tegen-deel te verstaen, dat die gene die in Godt gewortelt zijn, nimmermeer van de saligheydt en kunnen uytgeroeyt worden. Waer med' het segghen van Joannes over een stemt: Indiens' uyt ons geweest waren, soo en soudense van ons niet uytgegaen zijn. Hier uyt ontstaet oock dien voortreffelicken roem van Paulus tegen het leven en de doodt, teghen de teghenwoordighe en toekomende dinghen: welcken roem alleen op de gave der volherding gegrondt is. Het is oock buyten twijfel dat hy dit segghen 1) op alle d'uytverkorene toe 2) past en toevoeght. In een ander plaets seght deselve Paulus: Dat hy die in u een goedt werck begonnen heeft, [*dat*] voleyndighen sal tot op den dagh van Jesus Christus. Ghelijck oock David, doe sijn gheloof begon te wanckelen, hem-selven op dit steunsel heeft neder geset: Het werck uwer handen en sult ghy niet verlaten. Dit is oock ontwijffelick, dat Christus, als hy voor all' Uytverkorene bidt, voor hen even dat selve bidt 't welck hy badt voor Petrus, te weten, dat haer geloof nimmermeer op en houde. Waer uyt wy besluyten, datse zijn buyten 't gevaer der afwijckingh, nae dien de Sone Godts biddende dats' in het gheloof volstandigh blijven mochten, met sijn gebedt niet en is verstooten geweest. Wat heeft Christus gewilt dat wy hier uyt souden leeren,

2. Teghenwerpingh, van de volherding.

Ontbindingh van d'eerste tegen-werpingh. Ioan. 6. 37, 40.

Ioan. 10. 27.

Ontbindingh van de twecde. Matth. 15. 13.

1. Ioan. 2. 19.

Rom. 8. 38.

Philip. I. 6.

Psalm 138. 8.

Lucas 22. 32.

1) spreuck. 2) [ ].

anders dan dat wy moeten vertrouwen dat wy eeuwighlick saligh zijn sullen, dewijl wy eenmael sijn eygendom geworden zijn.

7. Maer het ghebeurt dagelicks, dat die gene die Christus schenen toe te behooren, wederom van hem afwijcken en afvallen. Jae ter selver plaetsen, daer hy betuyght dat uyt die gene die hem van den Vader gegeven waren niemandt en is verloren, soo sondert hy nochtans daer van uyt den sone des verderfs. Dit is wel waer, maer het is oock even soo seker en waerachtig, dat de sodanige Christus nooyt en hebben aengekleeft met sulck een vertrouwen des herten als daer is dat vertrouwen, met het welck' ick segge dat de versekertheydt van onse verkiesingh wort bevestight. Sy zijn uyt ons uytgegaen, seght Joannes, maer sy en waren uyt ons niet: want indien sy uyt ons geweest waren, soo souden sy met ons ghebleven zijn. Ick en loochen 1) oock niet datse gelijcke teeckenen der roeping hebben met d'Uytverkorene: maer ick en stae hen in't minste niet toe die sekere vastigheyt der verkiesingh die ick de gheloovighe gebiede te nemen uyt het woordt des Euangeliums. Daerom en moeten ons sodanighe exempelen geensins ontroeren noch soo beweghen dat wy ons selven niet gerustelick en souden neder leggen op des Heeren belofte, daer med' hy verklaert dat hem van den Vader ghegeven zijn alle die ghene die hem met een waerachtigh geloof aennemen: en dat niemant van die, die hem tot een Herder en Bewaerder hebben, en sal verloren gaen. Van Judas sal terstondt gesproken worden. Paulus en ontraedt den Christenen niet simpelick de gherustigheyt, maer hy ontraedt haer die onachtsaem en ongebondene gerustigheydt des vleesches, dewelcke grootsheyt, vermetenheyt, en versmadingh van andere met haer sleept, d'ootmoedigheydt en vreese Godts uytblunscht, en d'ontfangene genade door vergetinge begraeft. Want hy spreeckt tot de Heydenen, den welcken hy onderwijst, datse den Joden niet hooveerdelick en onbeleefdelick en moeten op 't lijf vallen om dat de Joden verworpen, en sy in hare plaets ghestelt waren. Hy vereyscht oock vreese, doch niet sulck eene, waer door sy verslagen en wanckelbaer souden worden, maer sulck eene die ons tot ootmoedighe verwonderingh van de genade Godts onderwijst, mitsgaders het vertrouwen op hem niet en vermindert, gelijck elders is gheseydt. Doet hier noch by dat hy niet een yeder van hun in't bysonder, maer in't gemeyn de secten selven aen spreeckt. Want dewijl de Kerck in twee partijen ghedeylt was, en de nijdt en jaloers-

In-reden, tegen d'antwoort op d'eerste tegen-werpingh, die uytverkoren schijnen te zijn, vallen somtijdts af Ioan. 17. 12. Antwoort.

1. Ioan. 2. 19.

Weder-legging eener uytvlucht

Ioan. 3. 16 en 6. 39.

De plaetse van Paulus daer hy ons de sorghloosheyt af radet wordt verklaert, en hoedanigen vreese van d'Uytverkorene vereyscht wordt.

1) versaeck'.

heyt, twist en on-eenigheyt veroorsaeckte, soo vermaent Paulus den Heydenen, dewijl sy waren gestelt en aengenomen in de plaets van het bysonder' en heyligh volck, datse daer uyt oorsaeck behoorden te nemen tot vrees' en matigheydt. Ende daer waren onder hun veel opgheblasene, welckers ydele verwaentheydt alsoo diende wederleyt te worden. Voorts, wy hebben elders gesien en geleert dat onse hoop uytgestreckt wordt tot den toekomenden tijdt, oock verder als de doodt, en datter geen dingh en zy 't welck teghen de natuyr van de hoop' meer strijdt, als te twijffelen wat van ons namaels worden sal.

Uytleggingh van de spreuck Matth. 22. 14. vele gheroepen en weynig uytverkoren. (p. 399.)

8. Die spreuck van Christus datter vele geroepen, maer weynigh uytverkoren zijn, wort in dier yoegen seer qualick verstaen en genomen. Daer en sal geen twijffel meer overblijven, is't dat wy | vast houden 't gheen uyt het boven-ghestelde behoort klaer en blijckelick te zijn, te weten, datter tweederley slach is van roepingh. Want daer is een alghemeyne roepingh, waer mede Godt door d'uyterlicke predicaty sijns Woorts alle menschen te gelijck tot hem roept, oock degene den welcken hy de roepingh tot een reuck des doodts en tot een matery en oorsaeck van hare des te swaerder verdoemenis, voorsteldt. En daer is oock een bysondere roepingh, waer door hy ghemeenlick alleen de geloovighe gheweerdigt te roepen: wanneer hy door d'inwendighe verlichtingh van sijnen Gheest te weegh brengt dat het gepredickte woort in hare herten vast beklijft: nochtans maeckt hy de selvighe somtijdts oock deelachtigh den ghenen, die hy alleen voor een tijdt verlicht: en daer nae van wegen de verdienst haerder ondanckbaerheydt verlaet, en met meerder blintheyt slaet. Nu dewijl de Heere sach dat het Euangelium wijt en breedt verkondight, van velen veracht, en by weynighen in behoorlick' achtingh ghehouden wierdt: soo beschrijft hy ons Godt, onder den persoon van eenen Koningh, dewelck' een heerlicke maeltijt toerichtende, sijn roepers en noodighers al-omm' uytsendt, om eenen grooten hoop volcks te roepen en te noodigen, en nochtans van seer weynighe verkrijghen kan datse ter maeltijdt komen: door dien een yeder voor hem-selven beletselen tot sijner verontschuldiging voorwendt. So dat hy, dewijl de genoodighde weygerden te komen, eyndelick genootsaeckt en gedrongen wort te roepen en te noodigen eenen yegelicken die hem op de straten en weghscheydingen voorkomen. Een yeder kan wel sien dat de gelijckenis 1) dus verre verstaen moet worden van d'uyterlicke roepingh. Daer nae beschrijft hy ons, dat God handelt als een goede Waerdt dewelcke rondtsom de tafelen gaet om sijne gasten vriendelick t' ontfangen. En ingevall' hy yemandt vindt die met gheen bruylofts-kleedt verciert en is, dat hy niet en sal gedoogen dat de lieflickheydt van sijne maeltijdt, door sijn vuyligheden onteert soude worden. Dit lidt bekenn' ick dat verstaen moet worden van die ghene die door de belijdenisse des gheloofs in de Kerck intreden: doch met Christus heylighmaking niet en zijn aengedaen. Sulck' ont-eerders, en ghelijck als vuyle kanckers van sijn Kerck', en sal Godt niet eeuwighlick verdraghen: maer uytwerpen, gelijck haer onreynigheydt verdient. Soo zijnder dan weynig' uytverkoren uyt het groot ghetal der ghener die gheroepen zijn, doch niet met die roepingh uyt dewelcke wy segghen dat de gheloovighe moeten oordeelen van hare verkiesingh. Want d'eerste roepingh is oock den godtloosen ghemeyn, maer dese tweede brenght met sich den Geest der weder-geboort, dewelck is het pandt en den zegel van het toekomend' erfdeel, daer med' onse herten tot den dagh des Heeren verzegelt worden. Om met een woordt te seggen, dewijl de hypocriten also wel van geloof en Godsaligheyt roemen als de ware Dienaers Godts, soo verklaert Christus dats' eyndelick af geworpen sullen worden uyt den stoel die sy ter quader trouwen besitten. Gelijck gheseydt wordt in den Psalm: Heere, wie sal in uwen Tabernakel woonen? Die onstraffelick is van handen, en reyn van herten. Item elders: Dat is het gheslachte der ghener die na hem vraghen, die u aenghesicht soecken. En also vermaent de Geest de gheloovighe tot verdraeghsaemheydt, datse niet qualick en nemen datter Ismaëliten met haer in de Kercke vermenght worden: nademael datse ten laetsten van haer mom-aensicht berooft zijnde, met oneeren uytgeworpen sullen worden.

Daer is tweederley roeping.

Matth. 22. 2.

Ephes. 1. 13, 14.

Psalm 15. 1.

Psalm 24. 6.

Uytleggingh van de spreuck Ioan. 17. vs. 12. daer en is niemant verloren dan de soon der verderffenis.

9. Dit is oock de reden waerom Christus, ghelijck onlanghs aenghehaelt 1) is, Judas uytsondert, als hy seydt, dat niemant en is verloren, dan alleen de soon des verderfs. Het is wel een on-eygentlicke wijse van spreken, maer sy en is nochtans niet duyster. Want Judas wierdt onder de schapen van Christus niet ghereeckent, om dat hy waerlicks een schaep was, maer om dat hy de plaets van een schaep hieldt. Dat voorts de Heere betuyght dat Judas van hem met d'ander' Apostelen verkoren was, dat is alleen te verstaen van de bedieningh des Apostelschaps. Ick hebb'er, seght hy, twaelve verkoren, en een van hen is een Duyvel: te weten, hy

Ioan. 6. 70.

1) parabel.

1) verhaelt.

hadd' hem verkoren tot het ampt eens Apostels. Maer als hy spreeckt van de verkiesingh tot saligheyt, soo weert hy hem verr' af van het getal der Uytverkorenen: Ick en segghe niet van u allen: ick weet welcke ick uytverkoren hebbe. Indien yemandt het woordt verkiesingh in dese plaetsen in éénen sin neemt en verstaet, die sal hem-selven jammerlick verwerren: indien hy in den sin onderscheydt maeckt, so en isser niet klaerders. Soo doet dan Gregorius seer qualick en verderflick, wanneer hy leerdt, dat wy van onse roepingh alleen seker zijn, en onseker van onse verkiesing, en daerom eenen yegelicken tot vreesen en beven vermaent: ghebruyckende tot dien eynd' oock dese reden: Want, seght hy, ofschoon wy weten hoedanige wy zijn op desen dagh, soo en weten wy nochtans niet hoedanige wy zijn sullen in den toekomenden tijdt. Maer hy geeft in die plaets ghenoegh te kennen, hoe hy sich aen desen steen ghestooten heeft. Want dewijl hy de verkiesingh hingh en afbracht van de verdiensten der wercken, soo hadd' hy stof en oorsaeck genoegh om de herten der menschen ter neder te slaen: maer hy en konde deselve niet verstercken of vast setten, overmits hy die van hem-selven niet over en bracht tot het vertrouwen op de goedtheydt Godts. Hier uyt hebben nu de geloovige eeniger maten een smaeck van 't geen ick in den beginne ghestelt hebbe, te weten, dat de Predestinaty, alsse wel bedacht en overleyt wordt, niet een verscheuringh des geloofs, maer veel eer een seer goede versterckingh van dien mede brenght. Ick en loochen' evenwel niet dat de Geest sijn spraeck somtijts past en voegt na 't kleyne begrijp onses verstandts. Gelijck wanneer hy seght: Sy en sullen in de vergaderinge mijnes volcks niet zijn, ende in het schrift van het huys Israëls niet geschreven worden. Gelijck of Godt in het boeck des levens begon te schrijven de ghene die hy reeckent in 't getal van de sijne: daer wy nochtans weten, oock door 't getuygenisse van Christus, dat de namen van Godes kinderen in 't boeck des levens geschreven zijn van den aenbeginne. Maer door die woorden wordt alleenlick beteeckent de verstootinge der gener die onder d'Uytverkorene de voornaemst schenen te zijn. Gelijck geseyt wort in den Psalm: Laetse uytgedelght worden uyt het boeck des levens: en met de rechtveerdige niet aengeschreven worden.

Ioan. 13. 18.

Weder-leggingh van een uytvlucht teghen de versekertheydt der verkiesingh. Homil. 38.

Ezech. 13. 9.

Lucas 10. 20. Philip. 4. 3.

Psalm 69. 29.

De plaetsen die tegen de sekerheyt der verkiesingh voortghebracht worden, verklaert zijnde, so wort in dees' en de navolgende secty ghehandelt van de weerdigheydt der roepingh. (p. 400.)

10. Voorwaer dieghene die uytverkoren zijn, en worden niet terstondt van 's moeders lijf aen, noch oock alle te samen op een en den selfden tijdt tot de schaep-stal van Christus door de roepinghe versamelt, maer ghelijck het Gode belieft hen sijn ghenaed' uyt te deelen. Eer sy tot dien oppersten Herder vergadert worden, soo dwalense verstrooyt in de ghemeyne woestijn, sy en | verschillen oock niet met allen van d' andere menschen, uytgenomen alleen datse door de bysondere barmhertigheydt Godts bewaert worden, datse niet en vallen in het uyterste des doodts. Indien ghy derhalven uw' ooghen slaet op hen, so sult ghy Adams aerdt en geslacht gewaer worden, 't welck rieckt en smaeckt nae de gemeyne verdorventheyt der gantscher natuyr. Datse tot een uyterst' en vertwijffelde godtloosheydt toe niet en worden gedreven, dat en geschiedt niet door eenige goedtheydt die hen is aengeboren: maer om dat Godes ooge waeckt, en sijn hant uytgestreckt is over hare saligheyt. Want die daer droomen dat in de herten der uytverkorenen van hare geboort' aen eenigh zaedt der verkiesingh, ick en weet niet wat, is ingheplant, door welckers kracht sy gheduyrighlick tot de Godtvruchtigheyt en vreese Godts souden genegen zijn, die en hebben daer van geen ghetuyghnis der Schriftuyr, en worden selfs door d'ervaringh bestraft en wederleyt. Sy brengen eenige weynig' exempelen te voorschijn, om daer mede te bewijsen dat de uytverkorene, selfs oock voor hare verlichting, van de Religy niet en zijn vreemt geweest: dat Paulus doe hy noch een Phariseer was, onstraffelick geleeft heeft: dat Cornelius door sijn aelmoesen en gebeden Gode aengenaem zy geweest: en so der eenige dierghelijcke meer zijn. Het exempel van Paulus geven 1) wy hun toe: in Cornelius seggen wy dats' een mis-slagh begaen. Want het is openbaer dat hy te dier tijdt alreede verlicht en weder-geboren was, so dat hem niet anders en ontbrack dan een klare openbaringh des Euangeliums. Maer wat sullen sy doch eyndelick met die seer weynig' exempelen verkrijgen en ons afpersen? Dat alle d'Uytverkorene met den Gheest der Godtsdienstigheyt altijdt begaeft zijn? Sy en sullen voorwaer niet meer uytrechten, dan of yemant de oprechtigheyt van Aristides, Socrates, Xenocrates, Scipio, Curius, Camillus en van andere bewesen hebbende, daer uyt besloot dat alle die, die in de blintheyt der afgodery gelaten en verlaten worden, heyligheyt en eerbaerheyt geoeffent en betracht hebben. Jae dat meer is de Schriftuyr wederspreeckt hun openbaerlick meer dan in een plaets. Want de staet en gelegentheydt van die van Ephesen voor hare weder-geboort, die door 2) Paulus beschreven wort, en vertoont niet een greyn van dit zaedt. Ende u, segt hy,

Exempelen, waer door sommighe poogen te bewijsen, dat het zaedt der verkiesingh in de herten der uytverkorenen in-gheplant is van hare gheboort aen. Philip. 3. 5. Actor. 10. 2.

1. Antwoort. Een of twee exempelen en maken geenen regel: 't welck bevestigt wort met een tegen-overgestelt exempel.

2. Antwoort. De Schriftuyr spreeckt dese dwaling tegen.

Ephes. 2. 1.

1) staen. 2) van.

[*heeft hy mede levendigh gemaeckt*] daer ghy doodt waert door de misdaden ende de sonden, in welcke ghy eertijts gewandelt hebt, na de eeuwe deser werelt, na den Oversten der macht des luchts, des geests die nu werckt in de kinderen der ongehoorsaemheyt. Onder dewelcke oock wy alle eertijdts verkeert hebben in de begeerlickheden onses vleeschs, doende den wille des vleeschs ende der gedachten: en wy waren van nature kinderen
Ibid. 12. des toorns, gelijck oock de andere. Item: Gedenckt dat ghy voortijden geen hoop' en haddet, en sonder Godt waert in de werelt.
Ephes. 5. 8. Item: Ghy waert eertijts duysternisse, maer nu zijt ghy licht in den Heere: wandelt als kinderen des lichts. Maer sy sullen dese ghetuyghnissen misschien willen verstaen hebben van de onwetenheyt des waren Godts, met dewelcke, gelijck sy bekennen, d'uytverkorene bevanghen zijn eerse geroepen worden. Hoewel dees' uytvlucht niet anders en soude zijn dan een onbeschaemde verdraeyingh, want d'Apostel besluyt daer uyt, datse nu niet meer en moeten liegen of stelen: wat sullen sy nochtans antwoorden op d'andere plaetsen? Gelijck daer is de plaetse tot die
1. Cor. 6. 9, 11. van Corinthen, alwaer hy betuyght hebbende dat noch hoereerders, noch afgoden-dienaers, noch overspeelders, noch onkuysche, noch roovers, noch dieven, noch gierigaerts het Koninckrijck der Hemelen be-erven sullen, vervolgens daer by voegt, dat die van Corinthen eerse Christus kenden, met deselve schelmstucken zijn bevangen geweest: maer datse nu door sijn bloet gereynight, en door den Geest verlost zijn. Item een ander plaets tot
Rom. 6. 19. den Romeynen: Gelijck ghy uwe leden gestelt hebt [*om*] dienstbaer [*te zijn*] der onreynigheyt, en der ongerechtigheyt tot ongerechtigheyt, also stelt nu uwe leden [*om*] dienstbaer [*te zijn*] der gerechtigheyt. Wat vrucht dan hadt ghy doe van die dingen daer over ghy u nu schaemt? &c.

(Weder-legingh van een uytvlucht.)

(3. Antwoort, door uyt-ghedruckte ghetuygnissen des Apostels.)

(Verklaringh en bevestiging van de derde antwoort.)

11. Ick bidd' u, wat voor een zaedt der verkiesingh sproot daer doe ter tijdt in dese, die door haer gantsch leven menighsins verontreynight zijnde: ghelijck als door een vertwijffelde boosheydt wentelden in het schandelickst' en grouwelickste schelmstuck van allen? Hadde d'Apostel willen spreken nae 't ghevoelen van dese luyden, soo moest hy aenghetoont 1) hebben, hoe grootelicks datse 2) aen Godes goetgunstigheydt en weldadigheydt schuldenaers waren 3) dewelck' haer hadde bewaert datse tot soo groote vuyligheden niet en waren vervallen. Also hadd' oock Petrus de sijne moeten vermanen tot danckbaerheyt van wegen het geduyrige zaedt van hare verkiesingh. Maer hy vermaent haer daer en tegen, dat het hun moet genoegh zijn, datse den voorgaenden tijdt haers levens den wille der Heydenen gedaen hebben. Wat sullen wy segghen wanneer wy komen tot exempelen? Wat voor een zaedt of spruyte der gherechtigheydt was' er in de Hoere Rahab, eerse gheloofde? Item, in Manasse, doe Jerusalem geverwet, en by na versmoort wiert in het bloedt der Propheten? Item, in den Moordenaer, dewelck' eyndtlick in sijn' laetsten ademtocht, op sijn boetveerdigheydt en beteringh gedacht heeft? Wech dan met dees' argumenten en redenen, die d' al te neuswijse menschen haer selven sonder Schriftuyr lichtveerdelick verdichten. Doch laet by ons blijven 't geen de Schriftuyr seydt: Dat wy alle te ghelijck als verloren schapen hebben gedwaelt, en dat een yeder tot sijn eygen wegh is af geweken, dat is tot het verderf. Die de Heere voorgenome heeft uyt desen draey-poel des verderfs t'eeniger tijdt te verlossen, die stelt hy uyt tot dat haren bequamen tijdt gekomen is: en ondertusschen bewaert hy haer alleenlick datse niet en vallen in onvergevelicke lastering.

(1. Petr. 4. 3.) (Ios. 2. 1.) (2. Reg. 21. 16.) (Lucas 23. 41.) (Iesa. 53. 6.)

12. Gelijck Godt door de kracht van sijne roepingh volbrengt de saligheyt sijner Uytverkorenen, tot dewelck hy haer door sijnen eeuwighen raedt heeft verordineert: alsoo heeft hy sijn oordeelen teghen de verworpene waer door hy sijn voornemen 't welck hy omtrent 1) haer opghevat 2) heeft, uytvoert en voltreckt. Die hy derhalven ter on-eeren en tot het verderf des doodts gheschapen heeft, om instrumenten te zijn van sijnen toorn en exempelen van sijne strengigheydt: die berooft hy somwijlen van de macht en gelegentheyt om sijn Woort te hooren: somwijlen wederom maeckt hy haer door de verkondiginge sijns Woorts blinder en onverstandiger, op datse tot haer bestemt eynde komen en geraken mochten. Al hoewel van het eerste lidt ontallick' exempelen zijn, laet ons nochtans alleen een exempel uyt allen uytkippen, 't welck boven andere klaer en merckelick is. Daer zijn omtrent vier duysendt jaren voor de komste van Christus verloopen, geduyrende dewelcke Godt het licht van sijne salighmakende Leer' allen | Heydenen heeft verborghen. Indien yemandt antwoort, dat hy hun sulcken grooten weldaet niet en heeft mede ghedeelt om dat hy haer onweerdigh oordeelde: soo seggh' ick daer op dat oock hare nakomelingen niet een hayr weerdigher waren. Waer van, beneffens d'er-

(Het tweede deel des Capittels, in 't welck gehandelt wort van de verworpene.)

(Sommighen van desen berooft Godt van de gheleghentheydt om sijn Woort te hooren.)

(p. 401.)

1) betoont. 2) (gehouden waren). 3) [ ].

1) van. 2) ghenomen.

Maleach. 4. 1. varingh, Maleachi een genoeghsame getuygh' is, dewelck' haer ongheloovigheydt die met grove lasteringen vermenght was, bestraft, en evenwel verkondight dat haer een Verlosser sal toekomen. Waerom wort die dan meer den Nakomelingen dan den Ouderen gegeven? Hy soude sich te vergeefs pynigen die hier van soude willen soecken een hoogher oorsaeck als daer is de verborghen en on-doorgrondelicke raedt Godts. Wy en hebben oock niet te vreesen dat eenigh Discipel van Porphyrius onghestraft Godts rechtveerdigheyt sal lasteren, ofschoon wy tot verdedigingh der selver niet met all' en antwoorden. Want als wy betuyghen datter niet een verloren gaet of hy heeft sulks verdient, en dat het door Godts onverdiende weldadigheyt geschiedt dat sommighe verlost worden, soo is'er ten vollen genoegh betuyght en geseydt tot verklaringh van Godts eer, soo dat hy ons' uytvluchten of verschooninghen niet van noode en heeft. Soo maeckt dan die Opperste Rechter eenen wegh tot uytvoeringh van sijn eeuwigh voornemen en besluyt, wanneer hy die, die hy eenmael verworpen heeft, van de gemeenschaps sijns lichts berooft en in hare blindtheydt verlaet. Van het tweede lidt hebben wy bewijsen in de dagelicksche bevindingh, en veel exempelen in de Schriftuyr. Een en het selvige Woordt wort voor hondert menschen gepredickt, twintigh der selver nemen dat aen met een veerdighe gehoorsaemheydt des gheloofs: belangende de rest, of sy houden 't van geender weerden, of sy bespotten 't, of verwerpen 't, of vervloecken 't. Indien yemant antwoordt; dat dese verscheydenheydt voort komt uyt hare boosheyt en verkeertheyt, so en sal doch door sulcken antwoort de saeck noch niet beslecht noch afgedaen worden: want het gemoedt der ghener die 't Woordt aennemen, soude met deselve boosheydt ingenomen en beset zijn, indien Godt door sijne goedtheyt dat selvige niet en verbeterde. En daerom sullen wy altijt verwert en ongereddet blijven, 't en zy dat ons dit seggen van Paulus te hulp kome: Wie onderscheydt u? waer med' hy te kennen gheeft dat sommighe boven d'andere verheven worden, niet door haer' eyghen deught, maer door de genade Godts alleen.

(Sommighe wederom verblindt en verhardt hy meer door de Predicaty sijns Woordts.)

(1. Cor. 4. 7.)

(Ende daer en kan geen ander oorsaeck ghegeven worden waerom Godt alsoo handelt, dan om dat de verworpene zijn vaten des toorns ter on-eere en ten verderve bereydt.)

13. Welck' is dan de reden dat hy aen 1) sommigen sijn genade schenckt en d'andere voorby gaet? Van d'eerste gheeft Lucas dese reden, te weten, om datse tot het leven verordineert zijn. Wat kunnen wy dan anders ghevoelen van d'andere dan datse voorby gegaen worden, om datse zijn vaten des toorns ter on-eeren bereyt. Laet het derhalven ons niet verdrieten met Augustinus te spreken: Godt segt hy, soude den wille der boosen wel kunnen bekeeren ten goede, want hy is Almachtig. Hy soude voorwaer dat wel kunnen doen. Waerom en doet hy't dan niet? Om dat hy niet en heeft ghewilt. Waerom hy niet en heeft ghewilt, dat staet by hem, en is hem bekent. Want wy en moeten niet wijser zijn dan 't betaemt. En dit is veel meer gheraden en beter dan een uytvlucht met Chrysostomus te soecken, en te seggen: dat Godt treckt den genen die gewilligh is en sijn handt uytsteeckt om hulp te bekomen, op dat alsoo 't onderscheydt tusschen d'een en d'ander mocht schijnen ghelegen te zijn niet in het oordeel Godts, maer alleen in den will' en het goet-duncken der menschen. Het is voorwaer so verre daer af dat het toegaen tot Godt, in des menschen eygene vrymacht 1) soude zijn ghelegen, dat oock den Godtsaligen en Godtvreesenden noch een bysonder' ingevinghe des Geestes noodig zy. Lydia de Purper-verkoopster vreesde Godt, en evenwel moest haer hert nog 2) geopent worden, op datse de leere van Paulus opmercken en daer in voortgangh doen mochte. Dit en is van die Vrouw alleen niet ghesproken, maer op dat wy souden weten dat eens yeghelicks vordering in de Religy en Godtsdienstigheyt, een verborgen werck zy van den Heyligen Geest. Dit en kan immers in gheen verschil of twijffel getrocken worden, dat de Heere sijn Woort vele toesendt, welckers verblindtheydt hy noch meer wil verswaert hebben. Want waer toe gebiedt hy so veel 3) bevelen te brengen tot Pharao? Gebiedt hy dat om dat hy hoopte dat Pharao door het telkens weder 4) aendienen van deselve bootschap, versacht soude worden? Jae hy heeft selfs, eer hy begon, d'uytkomst en het eynde geweten en voorseydt. Gaet henen (seyd' hy tot Moses) en verkondight hem mijnen wille: en ick sal sijn herte verharden op dat hy niet en gehoorsame. Alsoo oock als hy Ezechiel verweckt om te propheteeren, soo waerschouwt hy hem van te voren dat hy hem sendt tot een wederspannigh en hartneckigh volck: op dat hy niet verschrickt en worde, wanneer hy siet dat hy den dooven predickt. Alsoo voorseydt hy aen Jeremia, dat sijn Leere zijn sal tot een vyer, om het volck als stoppelen te verteeren en te verderven. Maer de prophety van Jesaia dringt noch stercker 5) aen. Want hy wordt aldus van den Heere uytgesonden: Gaet henen, ende segt tot desen volcke: Hoorende hoort, maer en verstaet niet,

(Actor. 13. 48. Lib. 11 de Genes. ad litt. cap. 10.)

(Homil. de convers. Pauli.)

(Actor. 16. 14.)

(1. Bevestigingh van de tegen-gestelde exempelen der uytverkorenen.)

(2. Van het bequaem exempel van Pharao. Exod. 4. 21. Ezech. 2. 3. en 12. 2.)

(Ierem. 1. 10.)

(Iesa. 6. 9. Ende des Joodschen volcks voor en nae de komste van Christus in het vleesch.)

1) den.

1) bewegingh. 2) [ ]. 3) (mandementen en). 4) heen en we'er. 5) seerder.

ende siende siet, maer en merckt niet. Maeckt het herte deses volcks vet, ende maeckt hare ooren swaer, ende sluyt hare oogen, op dat het niet en sie met sijne oogen, noch met sijne ooren en hoore, noch met sijn herte en verstae, noch sich bekeere, ende hy het ghenese. Siet hy spreeckt haer aen, maer op datse noch doover worden: hy ontsteeckt een licht, maer op datse noch blinder worden gemaeckt: hy brenght sijn Leere voort, maer op datse daer door noch onverstandiger worden: hy ghebruyckt een medicyne, maer op datse niet
Ioan. 12. 39. en worden ghenesen. Ende Joannes dese prophety by ghebracht hebbende, betuyght daer op dat de Joden de Leere van Christus niet en konden ghelooven, om dat desen vloeck Godts by Jesaia op haer lagh. Dit en kan oock niet teghen ghesproken worden, dat Godt den genen, die hy niet en wil verlicht hebben, sijn Leere voorsteldt in gelijckenissen 1) en duystere redenen bedeckt en ingewickelt 2): soo datse daer uyt gheen ander voordeel en trecken, dan dats' in een meerdere bottigheydt over-gelevert wor-
Matth. 13. 11. den. Want Christus ghetuyght dat hy de gelijckenissen, in dewelck' hy tot de scharen gesproken hadde, daerom sijnen Apostelen in't bysonder en alleen uytleydt, om dat hun ghegeven was de verborgentheden van het Koninckrijcke der Hemelen te verstaen, maer den ghemeynen volcke niet alsoo. Maer sult ghy segghen, wat wil de Heere, wanneer hy dieghene onderwijst, door 3) dewelck' hy niet en wil verstaen zijn? Bemerckt en overleght van waer het gebreck en de stuytinghe 4) voort komt, en ghy en sult niet meer of verder vragen. Want wat voor een duysterheydt datter oock soude moghen zijn in het Woort, so isser
(p. 402.) nochtans altijdt lichts genoegh | om de conscienty der godtloosen t'overtuyghen van hare schuldt.

Vrage. Waerom God de verworpene verblindt?

1. Antwoort.

14. Als nu is noch overigh dat wy opmercken waerom de Heere dit doet 't welck wy sien dat hy doet. Indien yemandt antwoordt, dat hy dit alsoo doet om dat de menschen sulcks hebben verdient door hare godtloosheyt, boosheyt en ondanckbaerheydt, soo sal wel die antwoorde recht en waerachtigh zijn: maer dewijl als noch in sulcken antwoordt niet en blijckt d'oorsaeck van dese verscheydenheydt, waerom 5) sommige tot gehoorsaemheyt geboghen en ghebracht zijnde, d'andere verstockt en verhardt blijven, so salmen om die oorsaeck nae te speuren en t'ontdecken, nootsakelick moeten komen tot het ghene 't welck Paulus uyt Moses heeft aengheteeckent: te weten, dat de Heere haer van den beginne verweckt heeft om sijnen Naem bekendt te maken in de gantsche werelt. Dat derhalven de verworpene 't Woort Godts 't welck hen geopenbaert is, niet ghehoorsaem en zijn, daer van wort de schult wel te recht geleydt op de boosheyt en verkeertheyt hares herten, als maer met eenen daer by gevoegt wort, datse daerom tot dese verkeertheyt overghegeven 1) zijn, van wegen datse door Godts rechtveerdigh, maer oock on-doorsoeckelick oordeel opgeweckt zijn om door hare verdoemenis sijn eere te verklaren. Desghelijcks wanneer van de sonen van Eli vertelt wort, datse niet en luysterden na de heylsame vermaningh hares Vaders, om dat de Heere haer wilde dooden: soo en wordt daer mede niet gheloochent dat die halstarrigheydt voort gekomen is van haer eygene boosheydt: maer daer wordt oock te ghelijck aenghewesen d'oorsaeck waerom sy in hare halstarrigheydt verlaten zijn geweest, na dien de Heere hare herte hadde kunnen versachten: te weten, om dat sijn onveranderlick besluyt haer t'eenemael tot het verderf verordineert en bestemt hadde. Hier toe dient ook 't geen Joannes seght: Hoewel hy soo vele teeckenen voor haer gedaen hadde, [*nochtans*] en geloofden sy in hem niet: op dat het woordt van Jesaia des Propheten vervult wierde, dat hy gesproken heeft, Heere, wie heeft onse predickinghe gelooft? Want al is't dat hy de hertneckige niet en verontschuldigt, so vergenoeght hy sich evenwel met dese reden, te weten, dat de genade Godts den menschen niet en smaeckt, tot dat de Heylige Geest haer de smaeck geeft en toebrengt. Als oock Christus de voorseggingh van Jesaia aenhaelt 2): Sy sullen alle van Godt geleert zijn, so en heeft hy niet anders voor, dan te betoonen dat de Joden zijn verworpen en vreemt van de Kerck om datse niet leersaem en zijn: en hy en brenght hier van geen ander oorsaeck voort, dan dese, dat namelick, de belofte Godts hen-luyden niet aen en gaet. Dit wort bevestight met dese woorden van Paulus, dat Christus, die den Joden is een erghernis en den Griecken een dwaesheyt, den geroepenen zy de kracht en wijsheydt Godts. Want als hy geseyt hadde watter gemeynlick gebeurt soo dickwils als het Euangelium gepredickt wordt, te weten, dat het 3) sommigen verbittert, en van sommigen veracht wort, so seght hy dat het by den geroepenen alleen in weerde wordt gehouden. Hy hadde deselve wel een weynigh te voren geloovige genoemt, doch hy en heeft de genade Godts, dewelcke voor 't gheloove gaet, niet willen

2. Antwoort, tot dewelcke men nootsakelick moet komen.

Rom. 9. 17.

Bevestigingh, van een klare uytspraeck en ghetuyghnis uyt de Schriftuyr.

1. Sam. 2. 25.

Uyt d'Euangelische getuyghnissen.

Ioan. 12. 38.

Ioan. 6. 45.

Uyt de woorden van Paulus.

1. Cor. 1. 23.

1) parabelen. 2) ingewonden. 3) die leerdt, van. 4) schortingh. 5) (de).

1) begeven. 2) by brenght. 3) (den).

verkorten noch weygeren de graedt en plaets die haer toekomt, en heeft oversulcks dit tweede tot verbeteringh van sijn eerste segghen daer by gevoeght, op dat die ghene die het Euangelium omhelst hadden, den lof van haer gheloove aen 1) Godes roepingh souden toeschrijven. Gelijck hy oock een weynigh daer na leert datse van Godt verkoren zijn. Wanneer de godtloose dit hooren, so klagen sy dat Godt door een ongeregelde macht sijn elendige schepselen misbruyckt tot een spel van syne wreetheyt. Maer wy, dewelcke weten dat alle menschen soo menighsins voor Godts Rechterstoel schuldigh zijn, datse over 2) duysent schulden ondervraeght 3) en aengesproken zijnde, selfs op niet een van dien en souden kunnen antwoorden, bekennen dat de verworpene niet met all' en lijden anders dan 't gheen met het alder-rechtveerdighst' oordeel Godts over een komt. Dat wy d'oorsaeck van sulcken oordeel niet klaerlick en begrijpen, daer in moeten wy lijtsamigh zijn, en niet weygeren onwetende te wesen in sommige dingen, daer de wijsheydt Godts haer selven in hare hoogheyt verhooght 4) en verheft.

Teghen-werpinghe der verworpenen.

Antwoort.

15. Maer dewijl eenighe weynige Schriftuyr-plaetsen plegen voor geworpen te worden, in dewelcke Godt schijnt t'ontkennen dat het door sijn ordonnanty geschiet dat de boose verloren gaen, anders dan ten aensien dats' op sijn roepen en vermanen niet passende, haer selven den doodt gewilligh op den hals halen: so laet ons deselve kortelick verklaren en bewijsen datse niet en strijden teghen het boven-gestelde gevoelen. De plaets van Ezechiel wordt by ghebracht, daer hy seydt: Dat Godt den doodt des sondaers niet en begheert, maer veel meer dat hy sich bekeer' en leve. Indien men dit tot het gantsche menschelicke gheslacht wil uytstrecken, welck' is dan d'oorsaeck dat hy vele menschen tot bekeeringh niet en verweckt, welckers herten nochtans buyghsamer en beweeghlicker zijn tot gehoorsaemheyt, dan de herten der gener die op sijn daghelicksche roepinghen en noodiginghen meer en meer verhardt worden? Christus betuyght dat de predicaty des Euangeliums en de mirakelen by de Nineviten en Sodomiten meer vruchts voort ghebracht souden hebben, dan by den Joden. Indien derhalven Godt wil dat alle menschen saligh worden, hoe komt het dat hy den elendighen, die veerdigher souden zijn om sijn ghenade t'ontfanghen, de deure der boetveerdigheyt niet open en doet? Hier uyt sien wy dat de voorseyde plaets met gewelt verdraeyt wort, als men de wille Godts, daer van de Propheet spreeckt, stelt tegen sijnen eeuwigen raedt, door den welcken hy d'Uytverkorene van de verworpene heeft onderscheyden. Indien men nu vraegt na de rechte meyningh des Propheten, hy wil alleenlick den genen die haer bekeeren, hope gheven van verghevingh. En dit is den korten inhoudt van dien, datmen voor gewis en seker houden moet, dat Godt bereydt is te vergeven, soo haest als den sondaer bekeert sal zijn. So en wil hy dan des sondaers doodt niet, voor so veel als hy sijne bekeeringh wil. 't Is nu sulcks dat d'ervaringh leert, dat hy alsoo wil de bekeeringh der gener die hy tot hem roept, dat hy nochtans niet en raeckt de herten van alle de gheroepene. En evenwel en moetmen daerom niet seggen dat hy bedrieglick handelt. Want al hoewel het uytwendigh Woort 1) dien die 't hooren en niet en ghehoorsamen slechts berooven komt van alle verontschuldiginghe 2) *), soo wordt het nochtans met recht en waerheydt ghehouden voor een getuyghnis van Godts genade, door het welck' hy de menschen met hem-selven versoent. Laet ons dan het voornemen en den sin des Propheten wel verstaen en onthouden, dat | Godt in den doodt des sondaers geen behagen en heeft: op dat de Godtvruchtige vertrouwen souden dat voor hen verghevinghe der sonden by Godt bereyt is, soo haest alsse 3) boetveerdig 4) en met 5) leedtwesen geraeckt sullen zijn: en op dat ter contrarien de godtloose souden vernemen en gevoelen dat hare misdaedt verdubbelt wordt, om datse sich niet en gedragen weerdighlick soo een groote goedertierenheyt en bereyde goetwilligheydt Godts. De boetveerdigheydt sal dan wel altijdt de barmhertigheydt Godts haer te gemoet sien komen: doch aen 6) wien de boetveerdigheydt en bekeeringh gegeven wort, dat wordt soo door 7) alle de Propheten, als door 7) d'Apostelen en evenso door 7) Ezechiel self klaerlick geleert.

Teghen-werpingen teghen dese Leere van de rechtveerdige verwerpinge der verworpenen.

D'eerste uyt Ezech. 34 11.

Matth. 13. 23.

De plaets des Propheten wort verklaert.

(p. 403.)

16. Ten tweeden wordt ons voor gheworpen de plaetse van Paulus daer hy leert, dat Godt wil dat alle menschen saligh worden: welcke plaets hoewelse wat verschilt van de voor-ghemelde plaets des Propheten, so heeft se nochtans yetwes met deselve gemeyn. Ick antwoorde, dat voor eerst uyt het vervolgh der woorden klaer en blijckelick wordt, hoe hy wil. Want Paulus knoopt dese twee dinghen aen malkanderen, te weten, dat hy wil datse saligh worden, en tot kennisse der waerheyt komen. Indiense willen dat door Godes

De tweede tegen-werping uyt Paulus. 1. Tim. 2. 4.

Antwoort.

---

1) [ ]. 2) van. 3) ghevraeght. 4) opbeurt.

1) (alleenlick onschuldigh maeckt). 2) [ ]. 3) (met).
4) boetveerdigheydt. 5) [ ]. 6) [ ]. 7) by. 7) by.
*) Tantum inexcusabiles reddat. K.

eeuwigen raedt dit vast besloten zy, dat alle menschen de Leere der saligheyt ontfangen: waerom spreeckt dan Moses d'Israëliten aldus aen: Waer is erghens een volck soo heerlick, tot het welck Godt soo seer naerdert, als hy wel doet tot u-lieden. Hoe is het 1) ghekomen dat Godt veel volckeren berooft heeft van 't licht des Euangeliums, 't welck van andere ghenoten en gebruyckt wierdt? Welck is de oorsaeck dat de suyvere kennisse van de Leere der saligheydt nooyt tot sommighe volckeren en is ghekomen, en dat andere naeuwlicks eenige duystere beginselen daer van ghesmaeckt hebben? Hier uyt salmen nu lichtelick kunnen vernemen waer Paulus henen wil. Hy hadde Timotheus bevolen openbaerlick in de Gemeynte te bidden voor Koninghen en Overigheden. En dewijl het wat ongerijmt scheen te zijn, datmen ghebeden tot Godt uytstorten soude voor een aert en slach van menschen, daer van gheen hoop' en scheen te zijn (want sy en waren niet alleen alle te samen vreemt van het Lichaem van Christus, maer sy spanden oock alle te samen hare krachten in om sijn rijck t'onderdrucken) soo seght hy terstont daer op, dat sulcke gebeden Gode behaghelick zijn, dewelcke wil dat alle menschen saligh worden. Waer med' hy voorwaer niet anders en wil segghen, dan dat Godt geen ordre of geslacht van menschen van den wegh der saligheyt heeft uytgesloten: maer dat hy veel meer sijn barmhertigheyt alsoo uytgegoten heeft, dat hy niet en wil datter eenigh gheslacht zy sonder daer aen part en deel te hebben. D'andere woorden 2) en verklaren niet wat de Heere door sijn verborghen oordeel van alle menschen heeft verordineert: maer sy verkondigen dat de verghevinge der sonden bereydt is voor alle sondaren, die maer haer selven bekeeren om die te soecken. Want is 't datse hardelick daer op dringen dat hy geseydt wort sich aller menschen te willen ontfermen, so sal ick daer en tegen antwoorden en segghen 't geen in een andere plaets geschreven is: Dat onse Godt is in den Hemel, en aldaer doet alles wat hy wil. So sal dan dit woort aldus uytgeleyt moeten worden dat het overeenstemme 3) met het andere woordt, 't welck Moses seydt: Ick sal genadigh zijn, dien ick sal genadig zijn, ende ick sal my ontfermen diens ick my ontfermen sal. Hy die bysondere persoonen uytkipt en uytleest aen den welcken hy sijne barmhertigheyt bewijsen sal, die en deelt deselve barmhertigheyt niet aen alle menschen en elcken van dien. Maer dewijl het klaer en blijckelick is, dat Paulus aldaer niet en spreeckt van een yeder mensch in 't bysonder, maer van de staten en geslachten der menschen, so en is 't niet noodigh langher hier van te disputeeren. Hoewel, men moet met eenen bemercken dat d'Apostel getuygt niet wat Godt altijdt, en al-omm' en in allen doet: maer dat het in sijne vryheydt staet, den Koningen en Magistraten eyndtlick de hemelsche Leere mede te deelen, al hoewel sy tegen deselve volgens hare verblintheydt woeden en rasen. Sy schijnen ons engher te benauwen 1), met het teghenwerpen 2) van dese plaetse van Petrus: Dat Godt niet en wil dat daer yemandt verloren gae, maer dat hy die alle wil ontfanghen tot bekeeringh. Maer d'ontbindingh van desen knoop komt ons terstondt voor in het tweede lidt van desen tekst 3): want door dese wille Godts om tot bekeering t'ontfangen, en kan geen andere wil verstaen worden, dan de gene die al-omm' in de Schriftuyr geleert wort. Voorwaer de bekeeringh staet in Godes handt. Men mach derhalven hem vraghen: Of hy alle menschen wil bekeeren: nae dien hy belooft dat hy sommighen weynighen een vleeschen hert gheven sal, aen de 4) anderen haer steenachtigh hert latende. 't Is wel waer 5), indien hy niet bereyt en waer t'ontfanghen de gene die hem om 6) sijne barmhertigheydt aenroepen 7), dat 8) vervallen en te niet gaen soude dese uytspraeck 9): Keert weder tot my, so sal ick weder tot u-lieden keeren. Maer ick segghe datter niet een en is van alle de menschen die tot Godt komt, 't en zy dat Godt hem voorkome. Indien oock de bekeeringh stont in des menschen goet-duncken, soo en soude Paulus niet seggen: Of Godt hen t'eenigher tijdt bekeeringhe gave. Ja indien deselve Godt die door sijn stemm' en woort alle menschen tot bekeeringh vermaent, door de verborghene bewegingh sijns Geestes d'Uytverkorene tot bekeeringh niet en bracht, so en soude Jeremia niet seggen: Heere bekeert my en ick sal bekeert worden: want doe ghy my bekeert hebt, doe hebb' ick boete gedaen.

17. Maer, sult ghy seggen, indien 't also is, so salder weynig vastigheyts zijn in de beloften des Euangeliums, dewelcke wanneerse van Godes wille ghetuygen, verklaren dat hy wil dat geen 't welck teghen sijn onverbrekelick besluyt strijdt. Maer ick segghe neen daer toe. Want al hoewel de beloften der saligheyt algemeyn zijn, soo en strijdense nochtans niet tegen de Predestinaty der verworpenen, ghelijck wy bevinden sullen, soo wy

Margin notes: Deut. 4. 7. — Den sin des Apostels. — De derde, Godt wil sich aller menschen ontfermen. — Antwoort. — Psalm 115. 3. — Exod. 33. 19. — De vierde tegen-werpingh uyt 2.Petr.3.9. — Antwoort. — Ezech. 36. 26. — Zachar. 1. 3. — 2. Tim. 2. 25. — Ierem. 31. 18. — De vijfde tegen-werpingh, daer schijnt tweederley wille te zijn in Godt. — Antwoort.

1 (by). 2) spreucken. 3) accordeere.

1) stercker te drucken. 2) voorwerpen. 3) spreuck. 4) den. 5) sulcks. 6) [ ]. 7) versoecken. 8) (dese spreuck). 9) [ ].

maer ons' oogen slaen op de kracht en vervullingh der selver. Wy weten dat de beloften ons als dan eerst krachtigh en bevorderlick zijn, wanneer wy die door 't gheloof aennemen: en dat daer en tegen wanneer 't geloof verydelt is, de belofte met eenen oock is te niet gemaeckt. Indien dit is den aerdt en de natuyr der selver, soo laet ons nu sien of dese twee dinghen teghen malkanderen strijden, te weten, dat Godt geseydt wort van eeuwigheyt af geordineert te hebben wien hy met sijn liefd' omhelsen, en teghen wien hy sijnen toorn oeffenen wil: en dat hy alleen sonder onderscheydt de saligheydt verkondight en voorstelt. Ick segge voorwaer datse seer wel over een komen. Want als hy in sulcker voegen sijne beloften doet, soo en wil hy niet anders aenduyden 1), dan dat sijne barmhertigheydt
(p. 404.) open staet en bereydt is voor | alle de ghene, die maer deselve begeeren en versoecken. 't Welck gheen ander' en doen dan alleen die, die hy verlicht. En hy verlicht die, die hy ter saligheyt verordineert en geschickt heeft. Aen 2) desen, segg' ick, staet de waerheyt der beloften seker en onbeweeghlick, soo datmen niet en kan seggen datter eenigen strijdt zy tusschen Godts eeuwighe verkiesingh, en het woordt en ghetuyghnis sijner 'ghenade, het welck hy den gheloovigen voordraeght.
1. Uytvlucht. De saligheydt wort alle menschen voor-gedragen. Antwoort. Maer waerom spreeckt hy tot allen in 't ghemeyn? Hy doet sulcks, op dat de conscientien der Godtvruchtighen te vreedsaemlicker souden rusten, wanneer sy verstaen dat Godt gheen onderscheyt en maeckt tusschen de sondaren, soose maer geloof hebben: en op dat de godtloose niet en souden klagen datse geenen toevlucht en hebben, waer henen sy van de dienstbaerheyt der sonde haren wijck nemen mochten, dewijl sy den toevlucht die haer voor-gedraghen wordt, door haer ondanckbaerheydt verwerpen. Hier uyt volght dan, nae dien hun beyden de barmhertigheydt Godts door het Euangelium wort aengheboden: dat het gheloove, dat is, dat de verlichtingh Godts het onderscheydt maeckt tusschen de geloovigh' en de godtloose: soo dat de geloovige de kracht en nuttigheydt des Euangeliums vernemen, en dat de godtloose daer uyt gheen vrucht en bekomen. De verlichtingh heeft oock selfs Godts eeuwighe verkiesingh tot eenen
2. Uytvlucht. reghel. De klacht van Christus die sy voort-
Matth. 23. 37. brenghen, Jerusalem, Jerusalem, hoe dickwils hebb' ick uwe kinderen willen vergaderen, en
Antwoort. ghy en hebt niet gewilt: en doet haer oock gheen voordeel. Ick bekenn' dat Christus niet alleen en spreeckt in den persoon eens menschen, maer oock dat hy hun-lieden verwijt datse tot allen tijden sijn ghenade verworpen hebben. Maer die wille Godts van dewelck' alhier ghesproken wordt, moet verklaert en omschreven worden. Want het is genoeg bekent hoe neerstiglick Godt gearbeydt heeft om dat volck aen sijn hant te houden, en met hoe grooten halstarrigheydt sy van het eerst tot het laetste toe, tot hare losse begeerlickheden genegen en overgelevert zijnde, hare vergadering verstooten hebben: doch daer uyt en volght niet dat Godts raet door de boosheyt der menschen is te niet ghemaeckt. Hier 3. Uytvlucht.
op seggen sy, dat gheen dingh min over een komt met de nature Godts, dan dat in hem tweederley wille zijn soude. Dit geve ick hun 1. Antwoort.
toe, so verre sy sulcks bequamelick verklaren en uytleggen. Maer waerom en bemerckense so veel getuygenissen niet, in dewelcke Godt menschelicke aendoeninghen 1) en bewegingen aendoende, beneden sijne Majesteyt en Iesa. 65. 2.
Hoogheydt afdaelt 2)? Hy seght dat hy met uytghestreckten armen het wederspannige volck geroepen heeft: Dat hy vroegh en laet heeft ghearbeydt om dat selve weder tot hem te brengen. Indien sy alle dese dinghen op Godt toepassen, en de figuyr of gelijckenis in de windt slaen willen, so sullender veel onnoodighe twisten ontstaen, dewelcke door dees' eenigh' antwoorde ter neder gheleydt en beslecht worden, te weten, dat hiermede yets het 3) gheen 4) menschelick is, Gode wort 2. Antwoort. In 't 1. Boeck cap. 18, sect. 3. en in't 3. boeck cap. 20. sect. 43.
toegeschreven. Hoewel d'antwoort die van ons in een ander plaets by gebracht is, is ten vollen genoeghsaem, te weten: Ofschoon Godes wille, soo veel ons besef en gevoel belanght, menigherley is, dat hy nochtans niet dit en dat en wil in sich selven, maer na sijne menigerley wijsheyt (gelijck Paulus Ephes. 3. 10.
die noemt) onse sinnen ontstelt en verschrickt 5) maeckt, tot dat ons ghegheven sal worden te bekennen dat hy op een wonderbare wijse wil dat gheen 't welck nu tegen sijnen wille schijnt te strijden. Sy behelpen haer oock met 4. Uytvlucht.
spotternijen en lasteringen, dewijl, seggense, Godt is de Vader van allen, soo is 't onrecht dat hy yemanden verwerpt anders dan dien die door sijn schuldt dese straffe voor henen heeft verdient ghehadt. Even eens als of Godts mildt- 1. Antwoort.
dadigheydt sich tot de swijnen en honden toe niet uyt en streckte. Is 't dat wy spreken van 2. Antwoort.
't menschelicke gheslacht, laet hen ons antwoorden, waerom Godt hem-selven aen eenen volcke verbonden heeft, om des selvighen volcks Vader te zijn: waerom hy oock daer uyt een kleyn ghetal als een bloem gepluckt en uytgekipt

1) beduyden. 2) Den

1) affecten. 2) afsteygert. 3) dat. 4) ('t welck). 5) verstelt.

3. Antwoort. heeft. Doch dese lasteraers worden door hare boose begeert om te lasteren verhindert te sien, Matth. 5. 45. dat Godt sijn sonn' alsoo laet op gaen over de goed' en quade, dat nochtans d'erffenis wech geleydt zy voor weynighen, tot den welcken naemaels sal worden geseydt: Komt ghy gezegende mijns Vaders, be-erft dat Koninckrijck, Matth. 25. 34. &c. Sy werpen oock voor, dat Godt niet een van sijne schepselen en haet. Ofschoon ick haer dit toestae, soo blijft nochtans behouden en ongequetst 't gheen ick leere, te weten; dat Godt de verworpene haet, en dat met seer goedt recht om datse van sijnen Gheest ontbloot, niet anders en kunnen voort brenghen dan stof en oorsaeck van hare vervloeckingh.

De seste tegen-werpingh. Antwoort.

De sevende tegen-werping. Sy seggen voorts datter geen onderscheydt en is tusschen Jode en Heyden, en dat oversulcks de ghenade Godts allen menschen sonder onderscheydt voor-gesteldt wordt: Dit stae ick oock toe, so verre sy maer toestaen, dat Godt (ghelijck het door 1) Paulus verklaert wordt) soo wel uyt de Joden als uyt de Heydenen hem-selven een volck roept en vergadert na sijn wel-behaghen, in sulcker voeghen dat hy aen niemanden en zy verbonden. Op dese wijse wordt oock wederleydt 't geen sy voort brengen uyt een andere plaets: Dat Godt alle menschen onder de sonde besloten heeft, op dat hy allen barmhertigh wesen soude. Want dit wordt also van den Apostel geseydt, om dat Godt wil dat de saligheyt van alle de gene die saligh worden, sijner barmhertigheydt sal worden toe-geschreven: hoewel dese weldaedt allen menschen niet gemeen en is. Voorts indien der 2) al ten weder-zijden over en weder 3) veel redenen sullen voort gebracht zijn, so laet eynd'lick dit zijn het eynd' en slot van alles, dat wy met Paulus voor so een groote diepte verbaest staen: en indien de broot-dronckene tongen blijven teghen knorren, dat wy ons niet en schamen met Paulus uyt te roepen: O mensche, wie zijt ghy die tegen Godt antwoordt? Want Augustinus beweert met waerheyt dat die verkeerdelick doen die de rechtveerdigheydt Godts af meten naer 4) de maet en regel van de rechtveerdigheyt der menschen.

Antwoort. Rom. 9. 24.

De achtste tegen-werpingh. Rom. 11. 32. Antwoort.

Een seer kort, waerachtigh, bondigh, heyligh besluyt.

Rom. 9. 20. De Prædest. & grat. cap. 2.

Het XXV. Capittel.

Van de laetste Weder-opstandingh.

Op dat wy on-overwinnelick onder het kruys in onse roepingh sonden volherden, soo moeten wy

Al hoewel Christus, de Sonne der gerechtigheyt, de doodt overwonnen hebbende, door het Euangelium geschenen en ons het leven in het licht ghebracht heeft, ghelijck Paulus ghetuyght, van weghen 't welck wy oock gheseyt worden door het geloof doorgegaen te zijn van den doodt tot het leven, en nu niet meer te wesen gasten en vreemdelingen, maer burghers der Heylighen en huys-ghenooten Godts, die ons met sijnen eenig-geboren Soon selfs heeft doen sitten in de Hemelsche plaetsen, so dat ons | tot de volkomene gelucksaligheyt niet met all' en ontbreeckt: Evenwel op dat het ons niet swaer en vall' als noch onder eenen harden strijdt en oorlogh gheoeffent te worden, gelijck of wy geen vrucht met all' en sagen van d'overwinningh die door Christus verkregen is, soo moeten wy weten en onthouden, 't geen elders van de natuyr en aerdt der hope geleert wordt. Want dewijl wy hopen die dingen die niet gesien en worden, en dat het geloof, gelijck elders geseydt wort, een bewijs is der dingen diemen niet en siet: soo is 't dat wy uytwonen van den Heere, soo langh als wy in desen kercker des vleesches inwonen en inghesloten zijn. Daerom seght de selvige Paulus elders: Dat wy gestorven zijn, en dat ons leven met Christus verborgen is in Godt: en als hy, die ons leven is, sal verschenen zijn, dat wy oock als dan met hem sullen verschijnen in heerlickheyt. Dit is dan onse staet en gelegentheydt, dat wy matighlick, en rechtveerdelick, en Godtsalighlick in dese werelt levende, verwachten de salighe hoop' en de toekomst der heerlickheydt des grooten Godts, en onses Salighmakers Jesus Christus. Hier is ons een sonderlinghe lijdtsaemheyt noodigh, op dat wy door vermoeytheyt niet te rugg' en loopen, of onse schilt-wacht post verlaten. Dien-volghens al dat, 't welck tot noch toe van onse saligheyt verklaert en voorgestelt is, vereyscht van ons, dat wy onse herten tot den Hemel opheffen, op dat wy Christus, den welcken wy niet en hebben gesien, moghen liefhebben, en in hem gheloovende, ons selven verheughen met een onuytsprekelicke en heerlicke blijdtschap, tot dat wy het eynd' onses geloofs verkrijgen, gelijck Petrus vermaent. Dit is de reden waerom Paulus seght dat het geloof en de liefde der Godtvruchtighen sien op de hope die in de Hemelen wech gheleydt is. Wanneer wy aldus ons' ooghen op Christus slaen en aen den Hemel kleven, wanneer ons' oogen door geen van dees' aerdtsche dinghen worden opgehouden of verhindert ons te voeren en op te brengen tot de beloofde gelucksaligheyt, als dan wort waerlicks vervult 't geen Christus seydt, te weten, dat ons' hert daer is, daer onsen schat is. Hier uyt komt het dat het gheloof soo seltsaem 1) is in de

verwachten de salige hope en de toekomst der heerlickheyt des grooten Godts. 2. Tim. 1. 10. Ioan. 5. 24. Ephes. 2. 6, 19. (p. 405.)

Rom. 8. 24, 25. Hebr. 11. 1. 2. Cor. 5. 6. Coloss. 3. 3. Tit. 2. 12.

Ende dat verciert met een uytnemende lijdtsaemheyt.

1. Petr. 1. 8. Coloss. 1. 5. Matth. 6. 21.

1) van. 2) alsser. 3) (over). 4) met.

1) selden.

Sonder ons te laten verhinderen door onse traegheyt.

werelt, overmits geen ding swaerder en valt voor onse traegheydt, dan door ontallicke beletselen op te klimmen 1) en voort te gaen tot den prijs der Hemelsche roepingh. Tot den seer grooten hoop der swarigheden, daer mede wy als 2) overvallen worden, komen noch de bespottinghen der onheyligher menschen, door dewelck' ons' eenvoudigheydt bestreden wort: om dat wy d'aenlockende vermakelickheden der tegenwoordiger goederen ghewilligh versakende, de gelucksaligheydt die ons verborgen is, als een schaduwe die voor ons henen wech vliedt, schijnen nae te jagen. En om met een woort te segghen, wy worden van boven en van beneden, van voren en van achteren door geweldige versoeckingen belaegt 3), om dewelcke te verdragen onse gemoederen veel te swack zijn souden, indiens' uyt d'aerdtsche dinghen gereddet en los gemaeckt zijnde, niet en waren gehecht aen het Hemelsche leven, het welck nae den schijn noch verre van ons is. Daerom is hy 4) eerst grondelick in het Euangelie ghevordert, dewelcke gewennet is aen 5) de voortduyrende bedenckingh der gelucksalige weder-opstandingh.

Noch door der godtloosen bespottingen.

Noch door geweldige versoeckingen.

De volkomene gelucksaligheydt, die den Philosophen onbekent is geweest, wort den uytverkorenen Godts in de laetste weder-opstandingh voor-gestelt.

2. De Philosophen hebben eertijdts van het opperste goedt des menschen seer neerstelick gedisputeert en oock onder malkanderen gestreden: evenwel en heeft niemandt van hun, behalven alleen Plato, bekent dat des menschen hooghste goedt bestaet in sijne vereenigingh met Godt. Maer selfs hy en heeft oock selfs door gheen duysteren voorsmaeck 6) de gestalt en gelegentheyt van dese vereenigingh 7) kunnen vernemen. Het welck niet en is te verwonderen, dewijl hy niet met all' en hadde geleert van den heyligen bant der selver. Wat ons belangt wy hebben oock in dees' aertsche pelgrimagy kennis van dees' eenig' en volmaeckte gelucksaligheyt: doch alsoo, dat onse herten tot het verlanghen na deselve daghelicks meer en meer ontstoken worden, tot dat ons de volle genietingh van dien versadighe. Daerom hebb' ick geseydt dat de vrucht van Christus weldaden alleen ontfangen wordt door 8) de gene die hare herten
Philip. 3. 8, 12, 13. tot de weder-opstandinghe verheffen. Gelijck Paulus dit wit en perck den geloovighen voorteeckent 9), naer 10) het welck hy seght self te streven, en alle dingen te vergeten, tot dat hy dat bekomen en ghegrepen heeft. Waer henen wy oock des te vlytigher behooren te spoeden, op dat wy, so dese werelt onse herten besit en alhier besich houdt, niet en dragen de straffe van onse traegheyt en loomheydt 1). Daerom teeckent hy elders de gheloovige met dit merck, dat haren ommegangh
in de Hemelen zy, van waer sy oock haren Philip. 3. 20.
Salighmaker verwachten. En op dat hare herten in desen loop niet en souden verflaeuwen, soo geeft hen de selvigh' Apostel alle creaturen en schepselen tot hare mede-gesellen. Want dewijl al-omm' afgrijsselicke vervallinghen en onschickelickheden gesien worden, soo seght hy dat alles wat in Hemel en op Aerden is arbeydt en pijnight om vernieuwt te worden. Gemerckt Adam door sijnen val de gantsch ordre van de natuyr verdorven en verstrooyt heeft, soo valt aen al dese creaturen 2) hare dienstbaerheyt, onder dewelcke sy door de sonde des menschen gebracht en gestelt zijn, moeyelick en lastigh: niet als ofse met eenigh besef 3) begaeft waren, maer om datse dien oprechten en volmaeckten staet van den welcken sy vervallen zijn, natuyrlicker wijse soecken en begheeren. Paulus
schrijft derhalven den schepselen toe een suchten en een smerte des barens, op dat wy, die met d'eerste vruchten des Geestes begiftigt 4) zijn, ons schamen souden in onse verdorventheydt te verrotten, en ten minsten de doode creaturen niet na te volgen, die de straffe dragen van eens anders sonde. En op dat hy ons te scherper prickelen soude, so noemt hy de laetste komst van Christus onse verlossingh. 't Is wel waer, dat alle de deelen van onse weder-opstandingh alreede vervult en volbracht zijn: maer nae dien Christus eenmael voor de sonde geoffert zijnde, wederom sonder sonde t'onser saligheydt gesien sal worden, soo moet dese verlossingh tot op die tijt toe dat wy de volle vrucht van dien ghenieten, ons staende houden door hoedanige swarigheden wy oock souden mogen gedruckt worden.

En dat des te meer om dat alle creaturen eeniger maten en na hare wijse na soo grooten goedt schijnen te verlangen.

Rom. 8. 19.

Hebr. 9. 28.

Waer henen wy onse herten moeten verheffen.

3. De gewichtigheyt van dit stuck self sal onse neerstigheydt scherpelick opwecken. Paulus en beweert niet sonder oorsaeck, dat het gantsch Euangelium ydel, onnut en bedrieglick is, indien de doode niet weder op en staen: want onse staet en gelegentheyt soud' in sulcken gheval 5) erbarmelicker zijn dan de staet en gelegenheyt van d'andere menschen, overmidts wy voor veler menschen haet en versmaetheydt open legghen, en t'aller uyren in perijckel en ghevaer zijn, jae dat meer is, wy zijn als schapen ter slachtingh geordineert en geschickt. En dien-volgens soude d'authoriteyt en gheloofweerdigheyt des | (p. 406.) Euangeliums vervallen, niet alleen in een enckel 6) deel, maer oock in haren gantschen

Voornemelick moet de waerheyt en nootsakelickheyt van dese Leer' ons oprechten: dewijl, so de dooden niet op en staen, het gantsche Euangelium bedriegelick en ydel is. 1. Cor. 15. 14.

1) steygheren. 2) by nae. 3) belegert. 4) heeft die. 5) tot. 6) door een kleyne smaeck. 7) (niet). 8) van. 9) afteeckent. 10) tot.

1) lanterfantery. 2) den schepselen. 3) gevoelen. 4) beschoncken. 5) kas. 6) eenigh.

inhoudt, in het welck' ons' aenneminge tot kinderen en de vrucht onser saligheydt begrepen is. Laet ons derhalven in dit stuck 't welck het alder-ghewichtighst' is, alsoo aendachtigh en besich zijn dat wy door geen langduyrigheyt vermoeyt en worden. Daerom heb ick oock tot op dese plaets uytgestelt 'tgeen daer van kortelick stont te verhandelen, op dat de Lesers Christus den Autheur en Werck-meester der volmaeckte saligheyt, aengenomen hebbende, souden leeren hooger opklimmen, en met eenen weten dat hy met een Hemelsch' onsterflickheydt en heerlickheydt bekleedt is, op dat het gheheele lichaem den hoofde gelijckformigh ghemaeckt werde. Gelijck oock de Heylighe Geest in sijn persoon ons een exempel der weder-opstandingh nu en dan voorstelt.

En nadien dees' Opstandingh swaer is om gheloofd te worden, so worden ons twee hulp-middelen toe-gedient.

't Is een saeck swaer om te gelooven, dat de lichamen nae datse door de verrottingh sullen verteert zijn, eyndelick t'harer tijdt weder opstaen sullen. Daerom al hoewel veel Philosophen beweert hebben dat de zielen onsterflick zijn, so is nochtans de weder-opstandinge des vleesches van weynige toegestaen en aengenomen geweest. En al is 't datse daer in voor haer selven gheen verontschuldigingh en vinden, evenwel worden wy daer door geleert, dat dese weder-opstanding een saeck is swaerder dan dat die 't verstant en gevoelen des menschen gevangen nemen en tot haer trecken soude. De Schriftuyr verleent ons twee hulp-middelen, op dat het geloof so een groot beletsel overwinnen en te boven komen mochte.

1. De gelijckenisse van Christus.
2. De macht Godts.

't Eén is in de ghelijckenisse van Christus, het ander is in d'Almachtigheydt Godts. Wanneer dan van de weder-opstandingh gesproken en ghehandelt wordt, soo laet ons gedencken aen 't beeldt van Christus, dewelck' in de natuyr die hy van ons aengenomen hadde, den loop van dit sterffelick leven alsoo vol-loopen heeft, dat hy nu onsterflickheydt verkregen hebbende, ons een pandt van de toekomend' opstandingh geworden is. Want in de rampsaligheden daer mede wy omset worden, draghen wy sijne doodingh in ons vleesch, op dat sijn leven in ons soude worden gheopenbaert.

2. Cor. 4. 10.

Het eerste bewijs des eersten hulp-middels is onse onafscheydelicke vereeniginge met Christus die van den dooden opgeweckt is. Het Hooft is opgestaen: Ergo, de Leden sullen opstaen.

1. Cor. 15. 13.

Ende het en is niet geoorlooft hem van ons af te scheyden, 't en is oock selfs niet mogelick 't en zy dan datmen hem verscheure. Daerom disputeert Paulus aldus: Is 't dat de doode niet weder op en staen, soo en is oock Christus niet weder opghestaen: te weten, om dat hy dit neemt en houdt voor een bekende grondtreden die seker en vast gaet, dat Christus niet voor hem-selven alleen en in 't bysonder den doodt onderworpen is geweest, of over de doot door sijn weder-opstandingh ghetriumpheert heeft, maer dat in hem als in het hooft aengevangen is dat gheen 't welck vervult moet worden in alle de leden, nae eens yegelicks graedt en ordre. Want dat wy hem in alle deelen even gelijck souden worden, dat en ware selfs niet recht noch billick. In den Psalm wordt geseydt: Ghy sult niet toelaten dat uwe Heylighe de verdervinghe sie. Al hoewel ons een seker ghedeelt van dit vertrouwen toekomt nae de maet die ons ghegeven is, soo is nochtans de volle vrucht daer van alleen verschenen en ghebleken in Christus, dewelcke vry van alle verrottingh, sijn lichaem gaef en gheheel heeft weder ghekregen.

Psalm 16. 10.

Het tweede bewijs is: De lichamen der uytverkorenen moeten den heerlicken lichame hares Hoofts gelijckformigh worden. Dat selvige is in den Hemel opgevoert: so sullen dan de lichamen der uytverkorenen opstaen, en hare zielen weder aenghenomen hebbende, met Christus regeeren in de Hemelen.
Philip. 3. 21.
Col. 3. 4.

Nu op dat ons de gemeenschap der gelucksalige opstandingh die wy met Christus hebben niet onseker en zy, op dat wy oock met dit pant mochten te vreden zijn, soo betuyght Paulus uytdruckelick dat hy daerom in de Hemelen sit, en ten jongsten dage komen sal als een Rechter, op dat hy ons nederigh en veracht lichaem sijnen heerlicken lichame soude ghelijckformigh maken. Hy leert oock elders, dat Godt sijnen Soon van der doodt niet en heeft opgeweckt om alleen een eenig bewijs te betoonen van sijne mogentheydt: maer op dat hy deselve krachtighe werckinghe sijns Geests aen ons sijne geloovighe kinderen uytvoeren soude: welcken Geest die in ons woont, hy daerom het leven noemt, om dat hy ons gegeven is ten eynd' hy dat geen 't welck sterflick in ons is, levendigh make. Ick vervatte kortelick met weynighe woorden die dinghen dewelck' overvloedigher souden kunnen worden verhandelt, en oock verdienen met cierlicker redenen opgepronckt te worden: en evenwel vertrouw' ick dat de Godtvruchtighe Lesers in weynighe woorden soo veel stofs sullen vinden als tot stichtingh haers geloofs ghenoeghsaem is. Christus is derhalven opgestaen op dat hy ons soude hebben tot mede-gesellen des toekomenden levens. Hy is van den Vader opgheweckt, ten aensien dat hy was het Hooft der Kercke, van dewelck' hy hem-selven in gheenderley wijse laet afrucken. Hy is opgheweckt door de kracht des Gheestes, die ons oock mede-ghedeelt is om het ampt van levendighmaken aen ons te bedienen. Om met een woort te seggen, hy is opgheweckt op dat hy soude wesen d'opstanding en het leven. Ende gelijck wy geseydt hebben dat ons in desen spieghel een levendigh beelt der weder-opstandingh vertoont wort, laet hy ons also oock zijn een vaste gront en steun tot ondersteuningh 1) en ophoudingh van onse herten. Laet ons door het langhe uytstel 2) en vertoeven niet moeyelick

1) ondersettingh. 2) vertreck.

of verdrietig worden: want het en komt ons niet toe de stonden der tijden nae ons eyghen goedt-duncken af te meten, maer met lijdtsaemheyt te berusten, tot dat Godt nae sijn ghelegenheydt en gevallen, sijn Rijck weder oprecht. Hier toe dient dese vermaninge van
1. Cor. 15. 23. Paulus: Christus d'eerstelingh is opghestaen: daer na die Christus toekomen sullen opstaen een yeghelijck in sijn ordre. Voorts op datmen aen d'opstandinge van Christus, in dewelck onser aller opstandingh ghegrondt is, gheensins twijffelen of daer van eenigh ghechil maken soude, soo sien wy door hoe veel en verscheyden wijsen hy ons deselve betuyght en bevestight heeft. De neuswijse menschen sullen de History en gheschiedenis die van d'Euangelisten beschreven en verhaelt wort, bespotten en uytlacchen als een komediespel van kinderen 1). Want wat voor een kracht en weerde sal doch die bootschap hebben, dewelcke van de verschrickte Vrouwkens ghebracht, en daer nae van de Discipelen, die van verslagentheyt by na doodt waren, bevestigt wort? Waerom en heeft Christus de treffelicke Banieren en Teeckenen van sijn overwinning niet liever in 't midden van de marckt en den tempel opghestoken? Waerom en verschijnt hy niet schrick inboesemend 2) voor het aenschijn van Pilatus? Waerom en bewijst hy den Priesteren en allen den inwoonders van Jerusalem niet dat hy wederom levendigh was geworden? Hy verkiest oock sulcke ghetuygen die d'onheylige menschen naeuwlicks voor bequaem en geloofweerdigh achten sullen. Ick antwoorde, hoewel in de aenvanghe 3) de swackheydt van de bootschap verachtelick geweest zy, soo is nochtans dit gantsche stuck door de wonderbare voorsienigheydt Godts geregeert en geleydt, in sulcker voeghen dat die ghene die | korts te voren door vreese by nae doodt waren geweest, eensdeels door liefde tot Christus en door yver tot de Godtvreesentheydt, anderdeels oock door haer ongheloovigheydt naer het graf getrocken wierden: niet alleen op datse de saeck selfs met haer eyghen ooghen sien en alsoo daer van ghetuygen souden, maer oock op dats' uyt d'Engelen souden hooren dat selfste 't welck sy sagen. Hoe sullen wy kunnen twijffelen aen de geloofweerdigheydt en 't ghetuyghnis van die gene, dewelck sich lieten voorstaen dat de bootschap en het 4) seggen der vrouwen een fabel was, tot datse de waerheyt van de saeck door eygen sien en bevinding vernomen hadden. Dat het gantsche volck, midtsgaders oock de Stadt-houder self, na datse meer als ten vollen waren overtuyght

Het derde bewijs: De Opstandinge van Christus die door verscheydene wijsen betuygt is, maeckt ons seker van onse toekomende opstandingh.

En al hoewel de godtloose sommigh' omstandigheden van dien bespotten, so is nochtans daer in te sien de wonderbaerlicke voorsienigheydt Godts, dewelcke door so veel' en verscheyden' ghetuygen de vervullingh onser saligheydt, in spijt van de poorten der hellen, heeft verzegelt.

(p. 407.)

1) kinderlick batement-spel. 2) verschrickelick.
3) in die beginselen. 4) het rapport en.

geweest, so van het aenschouwen van Christus als van d'andere teeckenen sijner wederopstandingh berooft wierden, dat en is geen wonder. Het graf wort verzegelt, de wachters staen op de schildt-wacht om 't graf te bewaren, het lichaem en wort ten derden daghe niet ghevonden. De soldaten met geldt omgekocht zijnde, strooijen een gerucht uyt 1) dat het van de Discipelen was wech gestolen. Even eens als of de Discipelen macht en gelegentheydt hadden om een schare volcks by een te brenghen, of datse wapenen in voorraedt en by de handt hadden, of oock dats' ervaren en geoeffent waren om sulck een feyt te bestaen. Indien de soldaten gheen ghenoeghsame moedt en hadden om haer te verdrijven, en hebbense deselve niet vervolght, op datse door des volcks bystandt geholpen zijnde, sommighe der selver achterhalen en vanghen mochten? Soo heeft dan Pilatus de weder-opstandinghe van Christus met sijnen ringh waerlicks verzegelt: en de wachters die aen het graf besteldt en gesteldt waren, zijn stilswijgend' of liegende geworden verkondigers der selver. Ondertusschen heeft de stemme der Engelen gheklooncken: Hy is opgestaen, hy en is hier niet. De Hemelsche glantz en klaerheyt betoont openbaerlick, datse geen menschen, maer Enghelen zijn. Daer nae heeft Christus selfs den twijffel, sooder noch eenig' in hun overigh was, wech genomen. De Discipelen hebben hem meer als eenmael gesien, en oock sijn voeten en handen getast, en haer ongeloovigheydt heeft grootelicks gedient tot versterckingh van ons gheloove. Hy heeft onder hun-lieden ghesproken van de verborghentheden des Rijcks Godts, ende ten laetsten is hy voor haer oogen opghevaren ten Hemel. Hy en heeft oock hem-selven niet alleen den elf Apostelen vertoont, maer hy is oock op eene tijdt ghesien van meer dan vijf hondert Broeders. Daer beneffens heeft hy door de sendinghe des Heylighen Geestes een seker proefstuck en bewijs vertoont, niet alleen van sijn leven, maer oock van sijn opperste macht en heerschappy: ghelijck hy voorseydt hadde: Het is u-lieden goet dat ick henen gae, want andersins en sal de Heylige Geest niet komen. Paulus en is oock op den wegh niet ter neder geslagen door eens dooden kracht, maer hy heeft ghemerckt 2) dat die, teghen den welcken hy streedt, het aldergrootste vermoghen hadde. Hy is aen 3) Stephanus verschenen tot een ander eynd', op dat hy door de versekertheydt des levens de vreese des doodts overwinnen soude. Aen soo vele 4) en soo

Matth. 27. 66.
Matth. 28. 11.
Lucas 24. 6.
Lucas 24. 38.
Actor. 1. 3.
Item vs. 9.
1. Cor. 15. 6.
Ioan. 16. 7.
Actor. 9. 4.
Actor. 7. 55.

1) [ ]. 2) vernomen. 3) [ ]. 4) Soo veel.

ontwijffelicke getuyghnissen geen geloove te gheven, sou 1) niet alleen een teecken van ongheloovigheydt wesen 2), maer oock van een boos' en uytsinnige hartneckigheyt.

Het eerste bewijs van het tweede hulpmiddel. Godt is Almachtig: soo kan hy dan de dooden opwecken.

4. Dat wijders (ghelijck gheseydt is) om van de weder-opstanding versekert te zijn, onse sinnen moeten ghericht 3) en ghestiert worden tot het bemercken van d'oneyndige macht Godts, dat leert ons Paulus met weynighe woorden: Die ons' vernedert lichaem, seght hy, veranderen sal, op dat het selve ghelijckformigh worde sijnen heerlicken lichame, na de werckinghe waer door hy oock alle dinghen hem-selven kan onderwerpen. Daerom en isser geen ding min betaemlick dat datmen alhier naspeurt en ondersoeckt wat op ghewone natuyrlicke wijse al dan niet gheschieden kan 4), daer ons een onbegrijpelick wonderwerck voorghesteldt wordt, 't welck door sijne grootheydt all' onse sinnen verslindt. Paulus heeft evenwel een argument en bewijs voort ghebracht uyt de natuyr, en daer mede bestraft d'onverstandigheyt der gener die de weder-opstandingh loochenen 5). Ghy dwaes, seght hy, het gene ghy zaeyt en wort niet levendigh, 't en zy dat het ghestorven zy, &c. Hij seght datmen in't gezaeyde siet een gedaente der weder-opstandingh, om dat het kooren voort komt uyt de verrottingh. En voorwaer de saeck en soude so swaer niet zijn om te gelooven, waer 't dat wy na behooren aendachtigh waren in't bemercken van de wonderwercken, dewelcke door alle de deelen en lagen 6) der wereld haer selven voor ons' ooghen voordoen. Laet ons voorts gedencken dat niemandt van de toekomende weder-opstandingh waerlicks en sal overtuyght en versekert zijn, dan die, dewelcke in 7) verwondering wech gheruckt zijnde, aen 8) Godts mogentheyt haer eere geeft. Jesaia door dit vertrouwen moedigh zijnde roept uyt: Uwe doode sullen leven, [*oock*] mijn doodt lichaem, sy sullen opstaen: waeckt op, ende juycht, ghy die in den stof woont. Als nu de saken vertwijffelt stonden en buyten hope waren, so verheft hy hemselven tot Godt den Autheur des levens, in wiens hant d'uytgangen des doots zijn, gelijck in den Psalm geseyt wort. Job die meer een doot lichaem geleeck dan een mensch, heeft oock ghesteunt en sich verlaten op de mogentheyt Godts, en niet getwijffelt, gelijck als 9) of hy gaef en ghesont geweest waer, om 10) sich-selven tot dien dagh te verheffen: Ick weet, mijn Verlosser leeft; ende hy sal de laetste over het stof opstaen: (te weten, om sijn kracht aldaer te vertoonen en uyt te voeren). Ende als sy nae mijne huydt dit doorknaeght sullen hebben; sal ick uyt mijn vleesch Godt aenschouwen: Den welcken ick voor my aenschouwen sal, ende mijne ooghen sien sullen, ende niet een vreemde. Want al is't dat sommige dese plaetsen wat scherpsinnighlicker verdraeyen, als of die van de weder-opstanding niet uyt-geleydt en moesten worden, so bevestigen deselve nochtans 'tgeen sy begeeren uyt te roeijen: want de heylige Mannen trecken alleen vertroostingh in hare onghelukken 1) uyt de gelijckenisse der weder-opstandingh. Het welck beter bekent en verstaen wort uyt het geen by den Propheet Ezechiel wordt gelesen, want doe de Joden de beloft van hare weder-komst uyt de gevangenis van Babylonien verstieten, ende daer tegen seyden dat het even soo ongelooflick was dat haer den wegh geopent soude worden, als dat de dooden uyt het graf souden voort komen, soo wort den Propheet in een gesicht voor ooghen gesteldt en ghetoont een veldt vol dorre beenderen, dewelcke van Godt dit bevel ontfanghen datse wederom vleesch en zenuwen aennemen sullen. Al hoewel hy onder dat voorbeeldt het volck verweckt en opheft tot de hope van hare weder-keeringh, soo neemt hy nochtans de stof en oorsaeck van die hoop', uyt de | weder-opstandingh: gelijck de selvigh' ons is het voornaemste voorbeelt 2) van alle de verlossinghen die de gheloovighe vernemen en gevoelen in dese werelt. Alsoo oock, als Christus geleert hadde dat de stemme des Euangeliums levendighmakende was, en de Joden sulcks niet en wilden aennemen, soo voeght hy terstondt daer by dese woorden: En wilt u daer over niet verwonderen, want d'uyre komt in dewelck' alle deghene die in de graven zijn, de stemme des Soons Godts hooren, en te voorschijn komen sullen. Laet ons derhalven, volgens 't exempel van Paulus, met een bly en wacker gemoedt alreed' in't midden van den strijt triumpheeren, om dat hy, die ons het toekomende leven belooft heeft, machtigh is te bewaren 't gheen wy by hem hebben: en laet ons alsoo roemen dat ons de kroone der gerechtigheydt wech geleydt is, die de rechtveerdighe Rechter ons gheven sal. Alsoo sal 't gheschieden dat alle de swarigheden die wy lijden, ons een bewijs sullen wesen van het toekomende leven. Want het betaemt Godes natuyr, en 't is recht by hem den godtloosen die ons verdrucken, verdruckinghe te vergelden, maer ons die t'onrecht verdruckt wor-

Philip. 3. 21.

Het tweede bewijs. De ordre der nature leert ons dat.

1. Cor. 15. 36.

Het derde bewijs. Het gheloof van alle Godtvruchtige voor en nae de komste van Christus gheeft der Almachtigheyt Godes desen lof.

Iesa. 26. 19.

Psalm 68. 21.

Iob. 19. 25.

Het vierde bewijs. God heeft dese krachtighe ghenade door een sienlick teecken betuyght. Ezech. 37. 8.

(p. 408.)

Christus heeft deselve voor-gestelt.

Ioan. 5. 28.

Paulus heeft daer op gesien, en heeft ons geleert van gelijcken te doen.

2. Tim. 4. 8.

2. Thess. 1. 6.

1) dat en is. 2) [ ]. 3) gestreckt. 4) bemerckt en ondertast wat natuyrlicker wijse soude kunnen gheschieden. 5) versaken. 6) wijcken. 7) tot. 8) [ ]. 9) [ ]. 10) [ ].

1) quaden. 2) exemplaer.

den, rust te gheven, als Christus sal gheopenbaert worden met de Enghelen sijner macht, in vlammighen vyere. Doch men moet weten en vast houden 't gheen d'Apostel na weynige woorden daer by voegt, dat hy sal komen om vereert te worden in sijn' Heylighen, en wonderbaer te worden in allen den geloovigen, door dien het Euangelium by hen is gelooft geweest.

Het tweede deel des Capittels, waer in de vyanden van dese Leere wederleyt worden.

5. En al hoewel de verstanden der menschen in dese betrachtingh der weder-opstandingh sonder ophouden behoorden besich gehouden te worden: soo hebbense nochtans, gelijck ofse met voor-bedachten raet alle gedachtenisse der selver wilden uytroeijen, de doodt genoemt het eynd' aller dingen, en de vernietigingh des menschen. Want Salomo spreeckt voorseker van de ghemeen' en ghewoonlick' opiny en meyning der menschen, wanneer hy segt: Dat een levendigen hont is beter dan een doode leeuw. En in een ander plaets: Wie merckt dat de adem van de kinderen der menschen opvaert nae boven, ende de adem der beesten nederwaerts vaert in de aerde? Dit beestelick onverstant heeft tot allen tijden seer gewoedt, ja soo dat het selfs tot in de Kerck is door ghebroken: want de Sadduceen hebben opentlick durven belijden datter gheen weder-opstandingh en was, jae dat de zielen sterflick waren. Maer op dat dese plomp' onwetenheydt niemanden en soude verontschuldighen, soo hebben d'ongeloovighe door het ingeven der nature selfs, altijdt een beeldt en conterfeytsel der weder-opstandingh voor haer' oogen gehadt. Want waer toe diende de heylig' en onverbrekelicke manier en ghewoonte van begraven, anders dan op datse soude zijn een pandt des nieuwens levens? Hier tegen en machmen niet seggen, dat dese gewoont' uyt misverstandt her-gekomen en ontstaen zy, want de begravenis is by de heylighe Vaders altijdt in eeren gehouden geweest, en Godt heeft gewilt dat deselve wijse by de Heydenen soude blyven, op dat dese sienlicke ghestalt en ghedaente der opstanding, hare traegheyt wacker maken soude. En al hoewel dese ceremony by hen hare vrucht niet en heeft bekomen, so isse nochtans nuttigh 1) voor ons, so 2) dat wy voorsichtelick op het eynddoel letten 3): want dit dient grootelicks tot wederleggingh en bestraffingh van haer ongheloovigheydt, dats' alle te samen door die uyterlicke ceremony beleden hebben 't geen niemant onder hun en gheloofde. De Satan en heeft niet alleen de sinnen der menschen ongevoelick gemaeckt, op datse de gedachtenisse der opstandingh te gelijck met de lichamen begraven souden: maer hy heeft oock sijn best gedaen om dit stuck der Leere door verscheyden ghedichtselen te verderven, op dat het eyndtlick soude t'onder gaen. Ick late staen dat hy alreede ten tijden van Paulus d'Opstandingh heeft begonnen te bestrijden: maer een weynigh daer na zijn de Chiliasten ghevolght, dewelcke het Rijck van Christus binnen den tijdt van duysendt jaren bepaelt en bekrompen hebben. Doch haer ghedichtsel is kinderlicker dan dat het behoeft of weerdigh is weder-leydt te worden. d'Openbaringh van Joannes, uyt dewelcke sy sonder twijffel hare dwalingh met een coleur en schijn van waerheydt hebben willen overtrecken, en doet oock niet tot haer voordeel: dewijl in het getal van duysendt jaren aldaer gemeldt, niet en wordt ghesproken van d'eeuwighe gelucksaligheydt der Kercke, maer alleen van de verscheyden beroerten die de Kerck als noch op der aerden strijdende te verwachten hadde. Voorts de gheheele Schriftuyr roept datter gheen eynd' en sal wesen, noch van de gelucksaligheydt der Uytverkorenen, noch van de straffe der verworpenen. Daer beneffens moet het geloof belangende die dingen die voor ons gesicht verborgen zijn, en het begrijp onses verstandts verr' overtreffen, uyt de sekere getuyghnissen van Godts Woort getrocken en verkreghen, of andersins gheheel en al wech geworpen worden. Die den kinderen Godts alleen duysent jaren bestemmen tot de genietingh en besittingh van d'erffenisse des toekomenden levens, die en bemercken niet met wat een groote versmaetheydt sy Christus en sijn Koninckrijck brandt-mercken. Want is't datse niet en sullen bekleedt worden met onsterffelickheydt, soo en is oock Christus self, nae wiens heerlickheyt sy sullen worden verandert, tot een onsterffelicke heerlickheyt niet opgenomen. Indien hare gheluckssaligheydt een eynde nemen en hebben sal, soo is Christus Koninckrijck, op wiens vastigheyt de selvig' hare ghelucksaligheydt gegrondt is, tijdtlick en vergancklick. In somma: of sy zijn in alle Goddelicke saken t'eenemael onervaren, of sy poogen door een slinckse en verkeerde quaedtwilligheydt de gantsche ghenade Godts en de kracht van Christus om verre te werpen, welcker vervullingh daer in alleen gheleghen is, dat de sonde uytgewischt en de doot verslonden zijnde, 't eeuwighe leven volkomelick weder opgerecht worde. De blinde selven kunnen oock sien, hoe dwaes daer zy d'inbeeldingh der ghener dewelcke besorght zijn, dat Gode te groote wreetheyt wort toegeschreven, wanneer men ghevoelt en seydt

Margin notes: 1. De Godtverloochenaers. — Eccles. 9. 4. — en 3. 21. — 2 De Sadduceen. Marc. 12. 18. Lucas 20. 27. Actor. 23. 8. — Uytvlucht. — Antwoort. — 3. De Chiliasten. — Haer uytvlucht — Apoc. 20. 4. — 1. Antwoort. — 2. Antwoort. — 3. Antwoort. — 4. Antwoort. — 5. Antwoort. — 4. De voorstanders der verworpenen.

1) profytig. 2) is't. 3) het eynde bemercken.

dat de verworpene tot eeuwighe straffen en pijnen bestemt en over-gegeven worden. De Heere sal quansuys onrecht doen, indien hy van sijn Koninckrijck berooft die ghene die door ondanckbaerheyt haer selven sijns Ko-
1. Uytvlucht. ninckrijcks onweerdigh gemaeckt hebben. Maer
Antwoort. hare sonden, seggense, zijn tijdtlick. Ick beken 't, maer Godes Majesteyt midtsgaders oock sijne gherechtigheyt, die sy door hare sonden geschonden hebben, zijn eeuwigh en on-eyndigh. Soo is het 1) dan oock recht dat de gedachtenis van haer ongerechtigheydt nimmermeer en vergae. Maer aldus sal de
2. Uytvlucht. straffe, segghense, swaerder zijn dan de mis-
Antwoort. daedt. Dit is een onverdraghelicke lasteringh,
(p. 409.) dat de Majesteyt Godts soo kleyn | geacht wort, en datmen de versmaetheydt hem aengedaen, niet hooger en grooter en weerdeert dan eene ziel. Doch laet ons dees' ongeschickte rabbelaers verlaten, op dat wy niet en schijnen (heel anders als wy voor henen gheseydt hebben) 't oordeelen dat hare sufferijen weder-legginge weerdigh zijn.

5. Sommighe neuswijse, dewelcke droomen dat de geheele mensch door de doodt vergaet, en dat de zielen met de lichamen ten langhen laetsten sullen opstaen.

6. Behalven de voorgaende rasernijen zijnder noch twee van de verkeerdelick neuswyse menschen ingevoert. Sommige hebben sich laten voorstaen, als of de gheheele mensch vergaen waer, dat de zielen met de lichamen weder opstaen sullen. Andere wederom, dewelcke bekennen dat de zielen onsterffelick zijn, hebben gemeynt dat de selvighe met nieuwe lichamen aengetoghen sullen worden: waer mede sy rondt uyt de weder-opstandinge des vleesches ontkennen en versaken. Wat d'eerste raserny belanght, dewijl ick daer van yetwes aengheroert hebb' in de Scheppinge des menschen, so sal 't my nu ter tijt genoegh zijn den Lesers wederom te vermanen, wat een beestachtigh misverstandt het zy, dats' uyt de ziel die nae 't beeldt Godts geschapen is, eenen verdwijnenden adem of windt maken, waer door het lichaem in dit verganckelicke leven alleen sijn kracht en groey ontfanght, datse den Tempel des Heylighen Geestes vernietigen, dats' eyndtlick dat deel onses selfs, in het welck de Godtheydt aldermeest haer glantz 2) gheeft, en voortreffelicke teeckenen der onsterflickheyt in-gegraveert zijn, van dese gave der onsterflickheydt berooven: soo dat de condity des lichaems beter en uytnemender zy, dan der ziele. Gantsch anders leert ons de Schriftuyr, dewelck' het lichaem by een hutt' vergelijckt, en daer beneffens ghetuyght dat wij daer uyt verhuysen als wy sterven: want sy weerdeert en oordeelt ons nae dat deel dat ons van d'onredelicke dieren onderscheydet.

Dese worden wederleydt door verscheyden getuygnissen der Schriftuyr, dewelcke leeren dat de zielen nae de doot der lichamen levendigh blijven, en tot de gelucksalige gheesten en tot Christus selve versamelt worden.

1) [ ]. 2) schijn.

Alsoo seght Petrus doe sijn doodt nakende was, dat de tijdt was ghekomen, in dewelck' hy sijnen tabernakel aflegghen soude. Nae dat oock Paulus sprekende van de gheloovige, gheseydt heeft, dat wy een ghebouw en woonstede 1) in de Hemelen hebben, soo haest als ons' aerdtsche huys sal gebroken zijn: soo 2. Petr. 1. 14. 2. Cor. 5. 1.
voeght hy terstondt daer by dat wy als vreem- Hebr. 12. 13.
delinghen uytwoonen van den Heere soo langh als wy in 't lichaem blijven, en dat wy in 't af wesen en ontbeeren onses lichaems begeeren by Godt teghenwoordigh te zijn. Indien de zielen niet levendigh en blijven nae de doodt van hare lichamen, seght ons dan wat het voor een dingh zij, 't welck van het lichaem af ghescheyden zijnde, de tegenwoordigheyt Godts geniet? Maer d'Apostel beneemt ons alle twijffelingh, wanneer hy leerdt dat wy versamelt worden tot de geesten der rechtveerdigen. Door welcke woorden hy verstaet, dat wy komen in 't gheselschap van de heylige Vaders, dewelck' oock ghestorven zijnde met ons den selven Godt dienen, soo dat wy niet en kunnen Ledematen van Christus zijn, 't en zy dat wy met hen vereenight worden. Indien oock de zielen van hare lichamen ontbonden zijnde, haer wesen niet en behielden, en tot de gelucksalige heerlickheydt niet bequaem en waren, so en soude Christus tot den Moordenaer niet geseydt hebben: Heden Lucas 23. 43.
sult ghy met my in' Paradijs zijn. Laet ons Ibid. 46.
op soo klare ghetuyghnissen ons selven verlatende, niet twijffelen om 2) onse zielen, wanneer wy sterven, na 't exempel van Christus, Gode te bevelen: of na 't exempel van Stepha- Actor. 7. 59.
nus, aen Christus in bewaringh over te leveren, dewelcke niet te vergeefs ghenoemt wordt de Herder en Opsiender 3) der selver. Voorts 1 Petr. 2. 25.
wat belanght haren staet in desen tusschentijdt 4) die daer is tusschen het afsterven van hare lichamen en den jonghsten dagh, sulcks curieuselick t'ondersoecken en is niet behoorlick noch oock oorbaerlick. Vele quellen haer selven seer met te disputeeren, wat plaets de zielen besitten, en ofs' alreede des Hemels heerlickheydt ghenieten of niet. Doch het is dwaesheydt en lichtveerdigheyt van onbekende dingen hooger en verder ondersoeck te doen dan

Welcke daer zy de staet en plaetse der zielen van de doot af tot den jongsten dagh toe.

ons Godt belieft te laten weten. Als de Schrif- Matth. 5.8,26.
tuyr geseydt heeft dat Christus by haer teghenwoordigh is, en dat hy de selvigh' opneemt in 't Paradijs op datse ghetroost souden worden, en dat de zielen van de verworpene sulcke Ioan. 12. 32.
tormenten lijden alsse verdient hebben, so laet het de Schriftuyr daer by blijven. Wat voor een Leeraer of Meester sal ons nu openbaren

1) timmeringh en woonplaets. 2) [ ]. 3) Toesiender. 4) middel-tijdt.

't geen Godt verborghen heeft? De dispuyt en handel omtrent 1) de plaets is immers soo ongeschickt en lichtveerdigh: want wy weten dat de ziel een ander afmetingh heeft als het lichaem. De schoot Abrahams wordt geseydt te zijn de gelucksalige vergader-plaets van de Heylighe Geesten, ende dat is ons ghenoegh dat wy uyt dit vreemdelinghschap ontfangen worden door 1) den ghemeynschappelicken 2) Vader der geloovigen, op dat hy ons de vrucht sijns gheloofs soude mede deelen. Ondertusschen dewijl de Schriftuyr al-omm' ghebiedt te staen op de verwachtingh van Christus toekomst, en daer beneffens de Kroon der heerlickheydt tot op dien tijt toe uytstelt, soo laet ons te vreden zijn met dese palen en eynden ons van Godt gestelt en voor-geschreven, te weten, dat de zielen der Godtsaligen den arbeydt van desen strijdt volbracht en af ghedaen hebbende, tot de salighe rust-plaets komen, alwaer sy met een gelückighe blijdtschap de ghenietingh van de beloofde heerlickheyt verwachten: en dat alsoo alle dingen in opschortingh worden ghehouden tot dat Christus de Verlosser verschijnt. En wat de verworpene belangt, het is buyten twijffel dat die geen ander lot en deel en hebben dan die Judas den Duyvelen toeleght, te weten, datse met ketenen gebonden ghehouden worden tot datse worden getrocken en ghesleept tot de straffe daer toe sy verordineert en bestemt zijn.

Van den schoot Abrahams.

Judas vs. 6.

7. Even also wanschapen is oock de dwalingh der ghener dewelck' haer selven inbeelden dat de zielen niet wederom en sullen ontfangen die lichamen met dewelcke sy nu bekleedt zijn, maer datse met nieuwe en andere lichamen begaeft sullen worden. De reden die de Manicheen tot bewijs voort brachten, was van seer kleynder waerde, te weten, dat het gheensins betaemlick zy dat het vleesch 't welck onreyn is, weder opstaen soude. Even eens als of de zielen gheen onreynigheydt en hadden: die sy nochtans van de hope des eeuwighen levens niet uyt en sloten. Het was derhalven even soo veel als of sy gheseydt hadden, dat dat gheen 't welck door de smette der sonde besoedelt is, van Godt niet en kan ghereynight worden. Want dees' hare suffery, dat het vleesch van natuyren onreyn zy, om dat het van den Duyvel is gheschapen, die gae ick nu voorby: en betoon' alleenlick dat al dat, 'twelck nu in ons den Hemel onweerdigh is, de wederopstandingh niet en verhindert. Voor eerst, dewijl Paulus den geloovigen beveelt dats' haer selven sullen reynigen van alle besmettinghe des vleesches en des gheestes, soo volght daer ùyt dat oordeel 't welck hy in een ander plaets verkon | dight, te weten, op dat een yegelick ontfanghe na dat hy in sijn lichaem gedaen heeft 't zy goedt of quaedt. Waer med' over een komt: op dat het leven van Jesus Christus in onsen sterflicken vleesche gheopenbaert worde. Daerom bidt hy soo wel voor de lichamen als voor de zielen en geesten, dat Godt deselve bewaer' onstraffelick tot op den dagh van Jesus Christus. En dat en is geen wonder. Want het soude seer ongerijmt zijn dat de lichamen dewelcke Godt hem-selven tot Tempelen toe-geheylight heeft, in verrottingh souden vervallen sonder hope van weder op te staen. Is't niet alsoo dat de lichamen der gheloovigen oock zijn Ledematen van Christus? Is't niet sulcks dat Godt beveelt dat hem alle de deelen derselver toe-geheylight sullen worden? Wil hy niet dat sijn Naem door de tonghen worde groot ghemaeckt, datmen suyvere handen tot hem opheff' en hem offerhanden toebrenge? Wat voor een uytsinnigheydt is het dan dat een sterflick mensch dat deel des menschen, het welck de Hemelsche Rechter geweerdight heeft soo uytnemend 1) en treffelick te vereeren, tot stof maken soude sonder eenighe hoop' van wederoprechtingh? Desghelijcks wanneer Paulus ons vermaent dat wy den Heere sullen eeren soo wel in ons lichaem, als in onse ziel, om datse beyde Godes zijn: so en lijdt hy gewisselick niet, dat dat geen, 't welck hy Gode toe-eygent als een heylighe saeck, tot een eeuwighe verrottingh verwesen soude worden. Daer en is oock gheen saeck die in de Schriftuyr klaerder beschreven en uytghedruckt wort, als de weder-opstanding van dat vleesch 't welck wy nu draghen. Dit verderflicke, seght Paulus, moet onverderflickheydt aendoen, en dit sterflicke moet onsterflickheydt aendoen. Indien Godt nieuwe lichamen maeckte, waer soude dan de veranderingh van dees' hoedanigheden (sterflick en verderflick) zijn en gesien worden? Indien hy gheseydt hadde dat wy moeten vernieuwt worden, soo soude de twijffelachtige wijse van spreken misschien oorsaeck gegeven hebben tot dese dwalingh: maer nu dewijl hy dese lichamen, daer mede wy bekleet en omdaen zijn, met den vinger aenwijst, en hun 2) onverderflickheydt belooft en toeseght, soo loochent 3) hy opentlick ghenoegh datter nieuwe lichamen worden gemaeckt. Jae hy en konde (seght Tertullianus) niet duydelicker spreken, al hadd' hy sijn huydt met de handen ghevat en ghehouden. Sy en sullen oock door geenderley uytvlucht kunnen ontvlieden de kracht van het argument 't welck Paulus gebruyckt in een andere plaets, alwaer hy seggende dat

6. Sommige ydel-sprekers en Manicheen, die nieuwe lichamen versieren, worden wederleyt door verscheydene bewijs-redenen uyt de Schriftuyr genomen.

1. De lichamen moeten ghereynight en sullen gheoordeelt worden. 2. Cor. 7. 1.

(p. 410.) 2. Cor. 5. 10.

2. Het leven van Christus sal in hem worden geopenbaert.

2. Cor. 4. 10. 1. Thess. 5. 23.

3. Sy zijn leden van Christus. 1. Cor. 3. 11. 1. Cor. 6. 15.

1. Timoth. 2. 8.

4. Sy eeren den Heere. 1. Cor. 6. 20.

5. Sy sullen onverderffelickheyt en onsterffelickheydt aendoen. 1. Cor. 15. 53.

Libr. de Resurrect. carnis. c. 51.

6. Sy sullen voor den Rechter-stoel van Christus gestelt worden. Rom. 14. 11.

1) van. 2) ghemeynen.

1) excellent. 2) [ ]. 3) versaeckt.

Christus de Rechter der werelt wesen sal, tot bewijs van dien voort brenght het getuyghnis van Jesaia: Ick leve seght de Heere: voor my sal alle knie buyghen; want hy verkondight daer mede klaerlick dat die gene, tot dewelck' hy spreeckt, ghedwongen sullen worden reeckenschap te geven van haer leven. 't Welck niet wel en soude voeghen of sluyten, indien datter andere nieuwe lichamen voor den Rechter-stoel wierden ghedaeght en ghesteldt. De woorden van Daniel zijn oock klaer: Ende vele van die, die in het stof der aerden slapen, sullen ontwaken, dese ten eeuwigen leven, ende gene tot versmaedtheden, [*ende*] tot eeuwige afgrijsinghe. Dewijl hy uyt de vier elementen geen nieuwe stof voort en brenght daer uyt de menschen mochten worden ghemaeckt, maer de doode lichamen uyt het graf roept en voort haelt. Ende dit wijst oock de klare reden. Want indien de doodt die uyt des menschen val haren oorsprongh heeft, een bijkomstigh 1) dingh is, soo behoort oock de weder-oprechtingh, die Christus heeft mede ghebracht, tot dat selvighe lichaem 't welck begonnen is sterflick te zijn. En om de waerheyt te seggen, men kan daer uyt, dat die van Athene lacchen als Paulus d'opstandingh beweert en verkondigt, lichtelick af nemen hoedanigh sijne Predicaty zy geweest: en dit gelach heeft ghewisselick groote kracht om ons gheloove te bevestighen. Dese uytspraeck 2) van Christus is oock aenmerkens weerdigh: En vreest u niet voor de gene die het lichaem dooden, ende de ziele niet en kunnen dooden: Maer vreest veel meer hem, die beyde ziele en lichaem kan verderven in de helle. Want daer en soude gheen oorsaek zijn om te vreesen, indien 't lichaem 't welck wy nu draghen, der helscher straffe niet en waer onderworpen. Even soo klaer is oock d'andere uytspraeck 2) van Christus daer hy aldus seght: De uyre komt, in welcke alle die in de graven zijn sijne stemme sullen hooren. Ende sullen uytgaen, die het goede ghedaen hebben tot de opstandinge des levens: ende die het quade ghedaen hebben, tot de opstandinghe der verdoemenisse. Sullen wy seggen dat de zielen in de graven rusten, op dats' aldaer Christus stemm' hooren mochten? En niet veel meer dat de lichamen op sijn bevel en gebodt sullen weder keeren tot die jeught en kracht dewelke sy verloren hadden? Daer beneffens, is 't dat wy met nieuwe lichamen sullen begaeft worden, waer sal dan de ghelijckformigheydt des Hoofts en der Ledematen zijn en blijven? Christus is opgestaen: maer hoe? Hem-selven een nieuw lichaem makende? Ja, gelijck hy voorseyt hadde, Breket desen Tempel, ende in drie daghen sal ick den selven oprechten. Hy heeft het sterflicke lichaem 't welck hy eerst ghedragen hadde, wederom ontfangen. Want het vernieghen van dat lichaem 't welck tot een offerhande der versoeningh was op-geoffert, en 't verkrijgen van een ander nieuw lichaem en soud' ons niet veel voordeels gedaen hebben. Men moet oock die gemeynschap, die d'Apostel verkondight, wel waernemen, te weten, dat wy weder opstaen sullen, om dat Christus weder opghestaen is. Want daer en is gheen dingh min ghelooflick, dan dat ons vleesch, daer in wy de doodingh van Christus omdragen, van de weder-opstandinge van Christus soude berooft worden. Het welck voorwaer door een treffelick proef-stuck en bewijs openbaer is gheworden, dewijl vele lichamen der Heyligen uyt de graven uytgegaen zijn doe Christus op stondt. Want men kan niet loochenen 1) dat dit zy gheweest een voorspel, of veel eer een Godts-penning of pant van de laetste weder-opstandingh die wy verwachten: soodanigh als alreede voor henen in Henoch en Elia vertoont was: dewelcke door 2) Tertullianus ghenoemt worden persoonen op de rolle der eeuwigheydt staende: om datse met lichaem en ziel van 't verderf verlost zijnde, in Godts bewaringh ontfangen zijn.

Iesai. 45. 23.

7. Sy sullen worden opghewerkt uyt het stof der aerden. Dan. 12. 2.

8. De weder-oprechting door Christus behoort tot de lichamen.

9. Dees' opstandingh der lichamen is van d'Epicureen bespot geworden.

Matth. 10. 28.

10. Sy wort van Christus betuyght. Ioan. 5. 28.

11. Sy sullen den lichame van Christus gelijck zijn het welck opghestaen is in der waerheydt, en indien Christus een ander lichaem ontfangen hadde, soo soude onse saligheydt te niet gaen. Ioan. 2. 19.

1. Cor. 15. 12, 23.

12. Dees' onse lichamen, en niet eenighe nieuwe sullen opstaen, gelijck het Lichaem van Christus aen den Kruyce gestorven, opgestaen is, en oock de lichamen van eenige Heylige.

8. Ick schame my dat ik so veel woorden ghebruyck' en verslijt' in soo een klare saeck: doch den Lesers sal believen dese moeyelickheyt met my gerustelick te verduwen en te verdraghen, op dat de verkeerd' en vermetene hoofden geen sluyp-gat open en vinden om d'eenvoudige te bedriegen. De ijle 3) geesten tegen dewelck ick als nu disputeer', brengen het ghedichtsel harer hersenen te voorschijn, segghende dat in de weder-opstandingh nieuwe lichamen geschapen sullen worden. Welck is de reden die haer dringht en beweeght alsoo te gevoelen, | anders dan om dat dit haer onghelooflick dunckt te zijn, dat een doodt lichaam 't welck door sulck een langhduyrighe verrottingh verteert is, tot sijnen vorighen staet soude kunnen weder komen? Soo is dan d'ongheloovigheydt alleen hun lieden een baermoeder van dit ghevoelen. Hier teghen vermaent ons de Gheest Godts al-omm' in de Schriftuyr dat wy de weder-opstandingh onses vleesches gelooven en verwachten sullen. Alsoo betuyght Paulus dat de Doop ons een zegel is van de toekomend' opstandinghe: desgelijcks worden wy oock door 't Heylige Nacht-

13. De Sacramenten die wy met onse lichamen hebben ontfangen, zijn ons teeckenen der opstandingh, 't welck sy niet en souden wesen indien onse lichamen selfs niet op en stonden.

(p. 411.)

Col. 2. 12

1) toevalligh. 2) spreuck.

1) versaken. 2) van. 3) vliegende.

mael verweckt om deselve weder-opstanding vastlick te gelooven: als wy de teeckenen der geestelicker genade met den mondt ontfangen.

14. Sy sullen levendigh gemaeckt worden al hoewelse sterflick zijn. Rom. 6. 13.

En om de waerheydt te seggen, de gantsche vermaninge van Paulus daer med' hy ons vermaent dat wy onse ledematen sullen gebruycken tot wapenen der gerechtigheyt, en soude niet met allen om 't lijf hebben, indien daer by niet en quam 't geen hy daer nae seght:

Rom. 8. 11. Die Christus van den dooden opgeweckt heeft, die sal oock uwe sterflicke lichamen levendigh maken. Want wat soud'et helpen de voeten, handen, ooghen en tongen te voegen en te schicken ter gehoorsaemheyt Godts, indiense de vrucht en het loon van sulcken gehoorsaemheyt niet deelachtigh en waren? 't Welck Paulus met sijn woorden opentlick bevestight:

1. Cor. 6. 13, 14. Het lichaem en is niet voor de hoererye, maer voor den Heere, en de Heere voor het lichaem. Ende Godt heeft oock den Heere opgeweckt,

15. Sy sullen worden opgheweckt door de kracht van Christus.

ende sal ons opwecken door sijne kracht. De woorden die daer nae volgen zijn noch klaerder, te weten, dat onse lichamen tempelen des Heyligen Gheestes en ledematen van Christus zijn. Ondertusschen sien wy dat hy de wederopstanding voeght en stelt by de kuysheyt en heyligheydt: gelijck hy een weynigh daer nae den prijs der verlossingh tot de licha-

1. Cor. 6. 15. en 19. Galat. 6. 17.

men uytstreckt. Nu, het en soude met de reden niet over een komen, dat het lichaem van Paulus, in het welck hy de teekenen van Christus ghedraghen, en Christus seer heerlick verklaert en groot ghemaeckt heeft, met de kroon niet beloont, maer daer van berooft soude worden.

16. De verachte en ghemartelde lichamen sullen gelijck ghemaeckt worden den heerlicken lichame onses Salighmakers. Philip. 3. 23. Actor. 14. 22.

Hier uyt ontstaet ook desen roem: Wy verwachten uyt de Hemelen den Verlosser, die onse verachte lichamen sijnen verklaerden lichame sal gelijckformigh maken. Indien oock dit waerachtigh is, dat wy door veel verdruckinghen moeten in gaen in 't Koninckrijcke Godts, soo en isser gheen reden die lyden kan, dat onse lichamen van den ingangh tot dat selve gheweert en af gehouden souden worden, dewelcke Godt onder 't kruisvaendel oeffent en met den lof en prijs der overwinningh vereert. Daarom en heeft niemandt onder de Heylige dit stuck in twijffel getrocken, maer sy hebben sekerlick ghehoopt datse souden worden mede-gesellen van Christus, dewelck' alle de verdruckingen daer mede wy beproeft worden op sijn eygen persoon overset en hem-selven aentreckt, om te bewijsen dats' ons tot het leven dienen.

17. De geloovighe onder de Wet zijn van d' opstandingh harer lichamen onderwesen door een uyterlicke ceremony,

Jae Godt heeft oock de heylighe Vaders onder de Wet in dit gheloove door een uyterlicke ceremony gheoeffent. Want waer toe diende de wijse der begravingh, ghelijck voor henen ghesien is, anders dan op datse souden weten dat den lichamen die daer begraven waren, een nieuw leven bereydt was? Hier toe hebben oock ghedient de specerijen en het balsemen, mitsgaders d'andere teeckenen der onsterflickheydt, door dewelcke de duysterheyt van de Leer' onder de Wet, geholpen en verlicht wiert, even gelijck als door de slacht-offeren. Dese gewoont' en is oock uyt superstity niet voort ghekomen: want wy sien dat de Geest Godts also neerstig is in 't verhael van de begraefnissen, als hy is in 't verhael van de voornaemste verborgentheden des geloofs. En Christus prijst ons de begraefnissen aen als een sonderlinge plicht, ghewisselick om gheen ander oorsaeck, dan om dat deselve de oogen van het aenschouwen des grafs, 'twelck alles verderft en verteert, aftreckt en tot het schouwspel der vernieuwingh verheft en opvoert. Daer beneffens bewijst de seer neerstighe betrachtingh van dese ceremony, dewelck' in de Vaders gepresen wort, genoegsaem datse daer in ghehadt hebben een sonderlingh hulp-middel tot versterking van haer geloove.

ghelijck uyt de exempelen van Abraham en Iacob als oock uyt het seggen van Christus kan vernomen worden. Matth. 26. 10, 12.

Genes. 23. 4. 19. Want Abraham en soude sijns huysvrouwen begravingh soo sorghvuldelick niet bestelt en verricht hebben, indien hy sijn ooghen op de Religy niet en hadde geslagen, en op het geestelicke en hemelsch profijt daer uyt ontstaende, te weten, op dat hy sijns huysvrouwen doodt lichaem met de livereijen en teeckenen der weder-opstanding vercierende, sijn en sijns huysgesins gheloof versterken soude. Van dit stuck wordt noch een klaerder bewijs ghesien in 't exempel

Genes. 47. 30. Jacobs, dewelck', op dat hy sijnen Nakomelinghen soude betuyghen, dat de hoop' en verwachtingh van 't beloofde landt door de doodt selfs uyt sijn gemoedt niet en was geweecken, bevolen heeft dat men sijne ghebeenten daer henen brenghen en voeren soude. Ick bidd' u, indien hy met een nieuw lichaem hadde moeten bekleedt worden, soude dit ghebodt van sijn stof ('t welck soude worden vernietight) in 't landt Canaan over te brenghen, niet een belacchelick gebod geweest zijn?

18. D'autoriteyt der Schrift, 'twoort opstaen, item, slapen, bevestighen de vorige bewijs-redenen.

Indien derhalven de Schriftuyr eenighe geloofweerdigheydt by ons heeft, soo en kan men gheen klaerder of sekerder bewijs van eenigh leer-stuck begeeren. De kinderen weten genoegsaem dat dit selvige door de klanck van de woorden *weder opstaen* en *opwecken* beduydt wort. Want wy en sullen nimmermeer seggen dat een dingh 't welck eerst en nieuwelinghs gheschapen wordt, weder op staet: Christus seggen en soud' oock met waerheyt

Ioan. 6. 39. niet bestaen kunnen: Van alle dat, 't welck my de Vader ghegeven heeft, en sal niet met allen verloren gaen, maer ick sal dat opwecken ten uytersten daghe. Hier toe dient oock

't woordt *slapen* het welck alleen den lichamen toekomt en eyghen is. Daerom hebben de Griecken de begraefplaetsen ghenoemt Koimeteria, dat is, slaepplaetsen. Nu moet ick oock van de wijse der weder-opstandingh een weynigh aen roeren. Ick seggh' een weynigh aen roeren: om dat Paulus dit een verborgentheydt noemt, en ons also daer door tot soberheyt en matigheydt vermaent, en de vryheydt beneemt om daer van stoutelick en scherpsinniglick te philosopheeren. Voor eerst moetmen vast houden 't gheen wy gheseydt hebben, dat wy sullen weder opstaen in 't selvige vleesch 't welck wy nu dragen, soo veel aengaet sijne substanty: maer dat het een ander' hoedanigheyt hebben sal. Als by voorbeelt 1), al hoewel dat selfste vleesch van Christus. het welck tot een offerhande was opgheoffert, weder opgheweckt is, soo was het nochtans met andere gaven verciert, gelijck of het een gantsch ander vleesch waer gheweest. 't Welck Paulus met seer ghemeensame voorbeelden 2) verklaert. Want ghelijck het vleesch der menschen en het vleesch der beesten in substanty malkanderen gelijck zijn, maer ongelijck in de hoedanigheyt: gelijck alle de Sterren van eenerley matery en | stoffe zijn, maer verscheyden klaerheyt hebben: alsoo leert oock d'Apostel, hoewel wy deselve substanty des lichaems sullen behouden, datter nochtans een veranderingh sal wesen: soo dat ons lichaem een veel heerlicker staet en condity hebben sal. Al is 't dat wy derhalven sullen worden opgeweckt, soo en sal evenwel het verderflicke niet vergaen noch verdwijnen: maer het sal de verderffenis afleggen, en d'onverderflickheydt aen doen. En dewijl Godt alle d'elementen in sijn handt en macht 3) heeft nae sijn will' en believen, soo en sal hem gheen swarigheydt beletten sijn gesach en heerschappy uyt te voeren over d'aerd', en de wateren, en het vyer, op dat hy haer doe weder gheven 't gheen van hun schijnt verteert en vernietight te zijn. Het welck Jesaia oock ghetuyght, al hoewel niet sonder een figuyr of on-eyghentlicke wijse van spreken: Siet, de Heere sal uyt sijne plaetse uyt gaen, om de ongerechtigheyt der inwoonderen der aerde, over haer te besoecken, ende de aerde sal haer bloedt ontdecken, ende en sal hare doodt-gheslagene niet langher bedeckt houden. Ondertusschen moetmen letten op 't onderscheydt 'twelk daer is tusschen de ghene die van over langh gestorven zijn, en die ghene die op dien dagh in 't leven sullen bevonden worden. Wy en sullen, gelijck Paulus ghetuyght, wel niet alle ontslapen, maer wy sullen alle verandert worden: dat is, het en sal niet noodigh zijn datter eenighe verlenghing 1) des tijdts kome tusschen de doodt en het begin des tweeden levens: want de klanck en 't gheluyt der Basuyne sal in een punct des tijdts en in een oogenblick door-dringen om de doode tot onverderflickheydt op te wecken, en de levendighe door een schielicke veranderingh te vernieuwen en over te setten tot deselve heerlickheyt. Also vertroost hy in een ander plaets de gheloovighe die sterven moeten, hier mede, dat die gene die als dan in 't leven zijn, den ghenen die gestorven zijn, niet en sullen voorgaen, maer dat veel eer die gene die in Christus ontslapen zijn, eerst opstaen sullen. Is 't dat yemant hier teghen voort brenght dat d'Apostel ghetuyght dat allen menschen ghesteldt is eenmael te sterven, daer op hebben wy dees' antwoorde gereedt: te weten, soo wanneer de staet en condity van de natuyr verandert wordt, dat sulcks is een aert en soorte des doodts, en gevoegblick een doodt genoemt wort: Dien-volgens komen dese twee met malkanderen wel over een, dat alle menschen door de doodt sullen vernieuwt worden als sy het sterflicke lichaem afleggen sullen: en dat nochtans ziel en lichaem niet en sullen behoeven gescheyden te worden in die geen' in dewelcke die haestige verandering geschieden sal.

Van de wijse der opstanding.

1. Cor. 15. 51.

De lichamen sullen een andere hoedanigheydt hebben: maer niet een andere substanty.

Ibid. 39.

Dat is, de lichamen sullen onverderflickheyt aendoen, blijvende, nochtans in haer geheel: en sullen worden opgheweckt door de kracht des Almoghenden Godts.

Iesai. 26. 21.

Maer die ten daghe der opstandingh levendig op aerden bevonden worden sullen worden verandert in een ooghenblick des tijds. 1. Cor. 15. 51.

1. Thess. 4 15.

Hebr. 9. 27.

9. Maer hier ontstaet noch een swaerder questy, te weten, door wat recht de weder-opstandingh, dewijls' is een bysondere weldaedt van Christus, oock den godtloosen en van Godt-vervloeckten gemeen zy. Wy weten dat alle menschen in Adam den doodt zijn onderworpen geworden: Christus de weder-opstanding en het leven is gekomen: maer is hy gekomen op dat hy 't gantsche menschelicke geslacht sonder onderscheydt en uytsonderingh 2) van yemant, levendigh maken soude? Wat isser so wanschickelick en onbetaemlick als dit, dat de godtloose menschen in hare verstockte blindtheyt verkrijgen souden dat geen 't welk Godes Godtvruchtighe Dienaers bekomen door het geloof alleen? Nochtans blijft dit vast en seker datter een opstandingh ter verdoemenis, en wederom dat ter 3) een opstandinghe tot het leven wesen sal, en dat Christus sal komen om de schapen van de bocken te scheyden en af te sonderen. Ick antwoorde, dat ons dit niet en moet schijnen soo vreemt en seltsaem te zijn, dewijl ons diergelijcken saeck in de dagelicksche bevindingh voort komt. Wy weten dat wy alle te samen van de erffenis des gantschen werelts

Vrage: Of de godtloose sullen opstaen, dewijl d'opstandingh is een bysondere weldaedt van Christus.

Ioan. 11. 25.

Matth. 25. 32.

Antwoordt.

1) exempel. 2) exempelen. 3) gheweldt.

1) verlengh. 2) uytnemingh. 3) [ ].

zijn berooft geweest in Adam: en dat wy met even soo goedt recht van het ghemeene voedtsel, als van het eten van den boom des levens, mogen geweert en af ghehouden wor-
Matth. 5. 45. den. Van waer komt het dan dat Godt niet alleen sijn Sonne doet opgaen over de goed' en quade menschen, maer dat oock sijn onweerdeerlicke mildtdadigheyt, soo veel de nooddruft deses teghenwoordighen levens belanght, sonder ophouden met eenen ruymen overvloedt tot haer voortvloeyt? Hier uyt verstaen wy ghewisselick, dat die goederen die Christus midtsgaders sijne ledematen alleen eyghen zijn, oock tot de godtloose worden uytghebreydt: niet op dat deselve souden zijn hare wettighe besittingh, maer op datse dies te min onschuldigh souden ghemaeckt worden. Alsoo bevinden de godtloose dickwils Godts weldadigheydt 't haerwaerts, niet door geringe weldaden, maer door alsulcke dewelcke alle de zegeninghen der Godtvruchtighen somwijlen de oogh' uytsteken, doch evenwel hun-lieden tot meerder verdoemenisse
Uytvlucht. gedijen. Indien yemant hier teghen brenght, dat d' opstandingh niet bequaemlick en wordt vergheleken met d'aertsche en verganckelicke
1. Antwoort. weldaden: so antwoord' ick hier op oock, dat de godtloose so haest alsse van Godt de fonteyn des levens zijn vervreemt geworden, het verderf des Duyvels hebben verdient, om daer door t' eenemael vernielt te worden: maer datter nochtans door den wonderbaerlicken raedt Godts desen tusschen stant 1) gevonden is, datse buiten het leven souden leven in
2. de doodt. Even so weynigh ongerijmt moet oock dit schijnen, dat d'opstandingh den godtloosen ghebeurt en weder-vaert, op datse daerdoor teghen haren wil 2) mochten worden getrocken tot den Rechter-stoel van Christus, den welcken sy nu als een Meester en Leeraer, weygheren te hooren en ghehoorsaem te zijn.
Waerom de godtloose sullen opstaen. Want het soud' een lichte straff' wesen door de tijdtlicke doodt wech ghenomen en verteert te worden, waer 't datse niet, om van weghen hare hertneckigheydt te worden gestraft, en wierden gestelt voor den Rechter, wiens wraeck sy sonder maet en eynde tegen haer selven
3. geterght en verweckt hebben. Wijders, al hoewel wy moeten vast houden 't geen ick nu
Actor. 24. 15, 25. geseyt hebb', midtsgaders oock 't gheen Paulus vervat in sijn wel-bekende bekentenis die hy dede voor den Stadthouder Felix, te weten, dat hy verwachtede de weder-opstanding beyde der rechtveerdighen en onrechtveerdighen: soo wordt nochtans de Weder-opstandingh te samen met de Hemelsche glory dickwils in de Schrif-

Waerom de Opstandingh den Uytverkorenen alleen voorgestelt is.

1) middel-stant. 2) door middel van dien teghen haren danck.

tuyr den kinderen Godts alleen voor-ghesteldt: want Christus en is eygentlick niet gekomen tot des werelts verderf, maar om salig te maken. Daerom wordt oock in d'Artijckelen des Geloofs van het gelucksalige leven alleen gemeldet.

10. En dewijl de prophety en voorsegging van het verslinden des doodts door overwinningh, als dan eerst vervult sal worden, so laet ons altijdt gedencken aen de vrucht en het eynde der opstandingh, namelick, aen d'eeuwighe gelucksaligheydt: van welckers voortreffelijckheyd 1) en uytnementheydt, of schoon alles geseydt waer wat de tongen van alle menschen daer van sou- | den kunnen seggen, so soude nochtans naeuwlicks het minste deelken van deselve ghelucksaligheydt aengheroert en vertelt zijn. Want hoe seer seker en waerachtelick wy oock souden moghen hooren dat het Koninckrijcke Godts vol sal zijn van glantz 2), blijdtschap, heyl en heerlickheydt: soo blyven evenwel dese dinghen die genoemt worden seer wijdt af van ons begrijp en bereyck, en ghelijck als in duystere redenen ingewickelt en verborgen, tot der tijdt toe dat dien dagh sal gekomen zijn, in dewelck' hy ons sijne heerlickheydt sal gheven t'aenschouwen van aengesicht tot aengesicht. Geliefde, seght 1. Ioan. 3. 2.
Joannes, nu zijn wy kinderen Godts, ende het en is noch niet gheopenbaert wat wy zijn sullen. Maer wy weten, dat als [*hy*] sal gheopenbaert zijn, wy hem sullen gelijck wesen: want wy sullen hem sien ghelijck hy is. Daerom hebben de Propheten, dewijl sy dese gheestelicke ghelucksaligheydt, sulcks als die is in haer selven, met geen woorden en konden uytdrucken, deselve gemeenlick onder lichaemlicke dinghen afgebeeldt en voorghesteldt. Desniettegenstaende 3) nae dien het behoorlick is dat de vyerigheydt om daer nae te verlanghen, in ons door eenighe smaeck van de soetigheydt des selfs ontstoken worde, soo laet ons voornemelick ons selven besich houden in dese bedenckingen: Indien Godt als een on-uyt-puttelicke Fonteyn de volheydt van alle goederen in sich vervat: dat oversulcks die gene dewelcke naer het hooghste goedt en na de volmaeckte gelucksaligheydt streven, gheen dingh boven of beneffens hem en moeten begeeren. Ghelijck ons in vele plaetsen gheleert wordt: Abraham, ick ben u een schildt, Genes. 15. 2.
u loon seer groot. Waer med' oock dese woorden Davids over een komen: De Heere is het Psalm 16. 5.
deel mijner erve, ende mijns bekers: ghy onderhoudt mijn lot. Item, in een ander plaets: Psalm 17. 15.
Ick sal door u aenschijn versadight worden.

Het laetste deel des Capitels van d'eeuwige gelucksaligheyt. Hos. 13. 14. 1. Cor. 15. 54.

(p. 412.)

1. Der selver uytnementheyt gaet verre boven ons begrijp.

1) excellenty. 2) klaerheyt. 3) Desen niet tegenstaende.

2. Petr. 1. 4. Petrus betuyght dat de geloovige geroepen zijn om der Goddelicker natuyr deelachtigh te worden: Hoe so dat? om dat hy in alle sijne Heylighe verheerlickt, en in alle dieghene die 2. Thess. 1.10. gelooft hebben, wonderbaer sal worden. Indien de Heere sijn glory, macht en gherechtigheydt den Uytverkorenen sal mededeelen, ja indien hy hem-selven hun-lieden te ghenieten geven sal, en 't welck noch treffelicker is, indien hy eenighsins met hen sal een worden: soo laet ons gedencken dat onder dese weldaedt allerley gelucksaligheydt begrepen is. En als wy alreede grooten voortgang gedaen hebben in dese overdenckingh 1), soo laet ons evenwel bekennen dat wy niet verder en zijn opgesteghen als tot d'onderste trappen, indien het begrijp onses verstandts met de hoogheyt van dese verborgentheyt vergeleken wordt. Daerom moeten wy in desen deele des te matiger zijn, op dat ons, soo wy de maet des verstants vergeten, en oversulcks door een grooter stoutigheyt nae de hooght' henen opvliegen, de glantz en heerlickheyt 2) der hemelscher glory niet en overvall' en t'onder brenge. Wy voelen oock hoe seer dat wy ghekittelt worden door een onmatighe begeert' om meer te weten dan behoorlick is. Waer uyt nu en dan niet alleen ydele, maer oock schadelicke questien en vraghen ontstaen en voort spruyten. Ick noem' die vraghen ydel, uyt dewelcke geen nuttigheyt en kan getrocken worden. Maer de tweede vragen zijn erger, om dat die gene die haer selven daer in toegeven, sich in verderffelicke beschouwinghen 3) verwerren, en daerom noem' ick die vraghen schadelick. 't Gheen de Schriftuyr daer van leert, dat moet by ons in gheen gheschil of twijffel getrocken worden: te weten, ghelijck Godt den Heyligen in dese werelt sijne gaven onderscheydentlick uytdeeldt, en sijne stralen over hen ongelijckelick doet schijnen, dats' oock alsoo daer boven in de Hemelen niet en sullen hebben een even groote maet der heerlickheyt, als Godt sijne gaven kroonen sal. Want op eenen yegelicken sonder onderscheydt en past niet het segghen 1. Thess. 2.19. van Paulus: Ghy-lieden zijt mijn heerlickheydt en kroon in den dagh van Christus. Noch oock Matth. 19. 28. 'tgeen Christus spreeckt tot d'Apostelen: Ghy sult sitten, oordeelende de twaelf gheslachten Israëls. Maer Paulus (dewelcke wist, dat Godt sijn Heylige met heerlickheyt vereert en verciert in den Hemel, naer ghelangh 4) dat hy haer verrijckt met geestelicke gaven op der aerden) en twijffelt niet dat hem een bysondere kroon, na de mate van sijnen arbeyt was wech geleydt. Ende Christus, willende den Apostelen aenprijsen de weerdigheydt van het ampt daer mede sy begaeft waren, leert en vermaent haer dat de vrucht daer van voor hun in den Hemel bewaert wort. So spreeckt oock Daniel: De Leeraers nu, sullen blincken, als de glants des Uytspansels, ende die der vele rechtveerdigen, gelijck de sterren, altoos ende eeuwighlick. En soo yemant de Schriftuyr aendachtelick bemerckt, die sal bevinden datse niet alleen den gheloovigen het eeuwige leven belooft, maer oock eenen yegelicken sijnen bysonderen loon. Hierom segt Paulus: Godt vergelde hem sulcks in dien daghe. 't Welck oock bevestight wordt door de belofte van Christus: Ghy sult hondertvoud ontfanghen in het eeuwige leven. In somma, gelijck Christus de heerlickheydt sijns lichaems door menigherley verscheydenheydt sijner gaven begint te vermeerderen 1), en by trappen vergroot en vermeerdert in dese werelt: alsoo sal hy de selvige voleynden 2) en volmaken in den Hemel.

Regelen die waer te nemen zijn.

2. De kinderen Godts en sullen niet alle te samen hebben eene evenghelijcke mate der heerlickheyt.

Dan. 12. 3.

2. Tim. 4. 14.

Matth. 19. 29.

Alle kwastige vraghen wechgheruymt zijnde, soo worden eenige niet onprofijtelicke vragen beantwoort.

11. Ende ghelijck alle de Godtvruchtighe dit eendrachtelick sullen aennemen om dat het door Godts Woort genoeghsaem betuyght is: also sullen sy oock wederom de verwarde questien en vraghen, die sy bevinden hinderlick te zijn, laten varen 3), en de palen die haer zijn voor-ghesteldt, niet overtreden. Wat my belanght, ick en onthoude my voor mijn particulier niet alleen van de vergheefsche naspeuringh der dinghen die gheen voordeel en doen: maer ick meyn' oock dat my staet toe te sien dat de lichtveerdigheydt van andere door mijn in 4) stemmen met haer, niet en worde ghevoedt en onderhouden. Sommige leeghhoofden 5) van ydelen verstande ondersoecken 6) neerstelick hoe wijdt de Propheten en Apostelen, en wederom d'Apostelen en Martelaren van malkanderen verschillen in heerlickheyt: hoe veel graden de maeghden sullen verschillen van de getrouwde luyden: in somma daer en is niet eenen hoeck inden Hemel den welcken sy niet door en snuffelen. Daer beneffens komt haer in den sin, waer toe de weder-oprechtingh en vernieuwingh der werelt dienstigh is: dewijl de kinderen Godts uyt so grooten en onvergelijckelicken overvloet van alle dingen geen dingh en behoeven, maer den Enghelen ghelijck wesen sullen, welckers niet eten noch drincken, een teecken is van de eeuwige gelucksaligheyt. Maer ick antwoorde dat in het aenschouwen selfs soo grooten vermakelickheydt, en in de bloote kennisse sonder 't ghebruyck der selver, soo grooten soetigheydt wesen sal, dat dese ge-

D'eerste, waer toe de weder-oprechtingh en vernieuwingh der werelt sal dienen, dewijl de gheloovighe geenes dinghs en sullen ghebreck hebben.

---

1) bedenckingh. 2) klaerheydt. 3) speculatien.
4) nae advenant.

1) vorderen. 2) volvoeren. 3) henen dryven.
4) toe. 5) schrale menschen. 6) ondertasten.

lucksaligheydt alle de behulpselen door dewelcke wy nu geholpen worden, verre te boven gaet. Laet het ons also ne- | men dat wy in den alder-rijcksten en overvloedighsten oordt der werelt daer ons geenerley ghenot en ontbreeckt 1), gesteldt zijn: maer evenwel wie isser doch die niet nu en dan door sijne sieckten van 't ghebruyck der weldaden Godts en wordt gheweert en afgehouden? Wie isser die niet nu en dan door sijn onmatigheydt ghedronghen wordt 't ghebruyck der gaven Godts te verlaten? Waer uyt dan volght dat alsulck een besittingh en ghenietingh der Goddelicker goederen die klaer en suyver is van alle feyl en ghebreck, zy de kroon en het toppunt 2) der gelucksaligheydt, ofschoon daer gheen ghebruyck en is van het verderflicke leven. Andere treden verder, en vraghen of niet het schuym en d'andere vuyligheden daer mede de metalen verontreynight zijn, sullen zijn verstoken van de weder-oprechtingh en daer van vervreemt blijven. Ofschoon ick hen dit eenighsins toegheve, soo verwacht ick nochtans met Paulus de verbeteringh van die ghebreken, die haren oorsprongh uyt de sonde ghenomen hebben, na welcke verbeteringh alle de creaturen suchten en stenen. Sy gaen wederom verder voort en vraghen, wat voor een betere condity het menschelicke gheslacht sal hebben, dewijl de zeghen van het kinder-teelen als dan een eynde nemen sal. Dese swarigheyt is oock lichtelick t'ontbinden en wech te nemen. Dat de Schriftuyr dien zegen soo heerlick aenprijst, dat behoort tot den wasdom daer mede Godt d'ordeningh van de natuyr sonder ophouden vordert en voert tot haer gesette perck en eynde. Edoch het is kennelick dat het een ander bescheydt en gheleghentheydt heeft in den volmaeckten stant. Maer na dien d'onvoorsichtighe terstondt door de behagelickheydt van sulcke neuswijse vragen ghevangen en als in een dool-hof dieper ghetrocken en verleydt worden, soo en isser eyndtlick, wanneer elck een in sijn eygen vonden vermaeck schept, gheen eynde van onderlinghe twisten en kraeckeelen: laet ons dan dit houden voor gewin en profijt, dat wy te vreden zijn nu in een spieghel en duystere reden te sien, tot dat wy sien sullen van aenghesicht tot aenghesicht. Want onder een seer groot getal van menschen, zynder weynige, die ter herten nemen en besorght zijn, door welcken wegh men ten Hemel moet in gaen: en evenwel willen sy alle voor den tijdt weten watter al in den Hemel omgaet. En al is't dat by nae alle menschen luy en traegh zijn tot den strijdt, soo beelden sy nochtans haer selven in dats' alreed' overwinnen en triumpheeren.

(p. 413.)

De tweede, van de herstelingh der ghechapene dingen.

Rom. 8. 22.

De derde, wat voor eenen beteren stant wy te verwachten hebben, ghemerckt de zegeningh der kinderen als dan een eynde nemen sal.

Een Godtvruchtighe en seer noodighe vermaningh.

12. Voorts dewijl de swaerheydt van Godes wraeck tegen de verworpene door geen beschrijvingh genoeghsaem en kan uytghedruckt worden, so worden ons hare tormenten en pijnen door lichaemlicke dinghen afghebeeldt: te weten, door duysternis, weeningh, knerssinge der tanden, door een onuytblusschelick vyer, door een worm die sonder eynd' het hert knaegt. Want het is seker dat de Heylighe Gheest door sulcke manieren van spreken all' onse sinnen met schrick en vrees' heeft willen ter neder slaen: gelijck wanneer gheseydt wordt, datter een diepe hell' en poel bereyt is van der eeuwigheyt aen, dat het voedsel van dien poel zy vyer en hout de volheyt: en dat deselve door den adem des Heeren als een stroom van swavel wordt aenghestoken. En gelijck wy hier door geholpen moeten worden om eenigsins te verstaen het rampsalighe lot en deel der godtloosen: alsoo moeten wy oock voornementlick onse ghedachten hier in gheduyrigh besich houden, hoe grooten ellendigheyt 1) het zy van Godts gheselschap vervreemt en verstooten te worden: en dat niet alleen: maer oock de Majesteyt Godts in sulcker voeghen tegen u partydigh te gevoelen, dat ghy deselve niet en kondt ontgaen sonder van haer geperst en benaeuwt te worden. Want voor eerst, sijne verbolgentheydt is als een seer gheweldigh en krachtigh vyer, door wiens aenraken alle dingen verteerd en verslonden worden. Daer beneffens dienen hem alle creaturen alsoo om sijn oordeel uyt te voeren, dat die ghene, teghen dewelck' hy sijn gramschap aldus sal openbaren, sullen gevoelen dat Hemel, Aerde, Zee, Gedierten, en alles watter erghens is als door een grouwelicke gramschap teghen haer ontsteken, en tot haer verderf ghewapent zijn. Dien-volghens en heeft d'Apostel niet yetwes ghemeyns en gheringhs verkondight, als hy seyde dat d'ongheloovighe straffe sullen lijden, namelick, het eeuwigh verderf, van den aenghesichte des Heeren, ende van de heerlickheyt sijner sterckte. En so dickwils als de Propheten den godtloosen vrees' aenjaghen door lichamelicke figuren en ghelijckenissen, al hoewel sy nae den eysch van de traegheydt onses verstandts daer in de maet niet te buyten en gaen, soo menghen sy nochtans daer onder eenighe voorspelen van het toekomend' oordeel in de Sonn' en in de Maen' en in het gantsche ghebouw en werckstuck der werelt. D'onghe-

Van de ghelucksaligheydt der Uytverkorenen Godts gaat hy bequamelick over tot de rampsaligheydt der verworpenen.

Matth. 8. 12. en 22. 13. Ibid, 3. 12. Marc. 9. 43.

Iesa. 66. 24.

Iesa. 30. 23.

Welcke rampsaligheydt de hoogste sal zijn en eeuwig duyrende.

2. Thess. 1. 9.

1) wellust en gebreeckt. 2) top en voltreckingh.

1) katyvigheydt.

Verscheydene beschrijvingen der selver.

luckige conscientien en vinden derhalven gheen rust, maer worden door eenen grouwelicken draey-windt ghequelt en verstrooyt, sy ghevoelen datse van den vergramden Godt verscheurt en met doodelicke stralen doorstooten en gewondt worden, sy sidderen en beven voor het geschut van Godes bliksem, en worden door de swaerheydt van sijn handt ghekneust en vermorselt: soo dat het lichter zy in allerley afgronden en diepten te versincken, dan in sulcke verschrickingen te staen, maer voor een ooghenblick des tijdts. Hoedanigh is dat en hoe swaer, door een eeuwige belegeringh, en die nergens en eyndigt door Godt gheperst en benaeuwt te worden? Van welcke saeck de tneghentighste Psalm een ghedenckweerdighe uytspraeck 1) vervat: al hoewel Godt alleenlick door sijn ghesicht en aenschouwen alle menschen verstrooyt en te niet maeckt, dat hy nochtans sijne Dienaers, hoe meer datse met vrees' in dese werelt ghequelt worden, oock te meer 2) dringht en stuwt op dat hy deselve met het kruys belast en beladen, soude verwecken om hun te spoeden en te haesten, tot dat Hy selfs alles in allen zy.

't Ghebruyck van dese Leere.

1) spreuck. 2) [ ].

Onderwysingh

In de Christelicke Religie.

Het Vierde Boeck

Handelende van d'uyterlicke middelen of behulpsels door dewelcke Godt ons tot de gemeenschap van Christus noodight, en daer in houdt.

Het Eerste Capittel.

Van de ware Kercke met dewelcke wy eenigheyt onderhouden moeten: dewyl sy de Moeder is van alle Geloovige.

Nu moet noodtsakelick gehandelt worden van de Kerck.

Wy hebben in den naestvoorgaenden Boeck verklaert dat Christus ons eyghen wordt, en dat wy des heyls en der eeuwigher ghelucksaligheyt, van hem toegebracht, deelachtigh worden door het gheloove des Euangeliums. Maer dewijl ons' onervarentheyt en traegheydt, jae oock d'ydelheydt onses verstandts uytwendighe hulp-middelen noodigh 1) hebben, waer door het geloof in ons voort gebracht, en vermeerdert en gevordert mochte worden tot sijne volmaecktheydt toe: soo heeft Godt die hulp-middelen oock daer by gevoegt, op dat hy onse swackheydt soude te hulp komen. En op dat de Predicaty en verkondiginge des Euangeliums haren loop hebben soude, soo heeft hy desen schat aen 2) sijne Kerck' in handen gegeven. Hy heeft ingestelt Herders en Leeraers om door haren mondt de sijne t'onderwijsen: hy heeft deselve voorsien met authoriteyt, macht en aensien, en om met één woort te seggen, hy en heeft niet met allen nae ghelaten 't welck tot de heyligh' eenstemmigheyt des geloofs en d'oprecht' ordeningh dienstigh was. Insonderheyt heeft hy Sacramenten ingesteldt, die wy door ervaringhe 3) bevinden te zijn meer dan profytelicke behulpsels om het gheloove te voeden en te verstercken. Want na dien wy in den kercker van ons vleesch ingesloten zijnde, noch niet en zijn ghekomen tot den graedt en trap der Engelen, soo is 't dat Godt sich voeghende nae ons begrijp, volgens sijne wonderbare voorsienigheydt een middel en wijse voor-geschreven heeft waer door wy, die verre van hem afgescheyden zijn, tot hem toe gaen en komen souden. Diens-volgens vereyscht d'orde van leeren dat wy als nu handelen van de Kerck en van hare regeeringh, ordeningh en macht, als oock van de Sacramenten, en eyntlick oock van de burgherlick' orden: en dat wy met eenen de Godtvruchtige Lesers aftrecken van de vervalschingen daer mede de Satan in het Pausdom vervalscht heeft alle die dinghen die Godt tot onser saligheyt veror-

Want Godt heeft by haar vertrouwt en wech geleydt al wat tot het geloof en de rechte ordeningh noodigh is. Ephes. 4. 11.

Den korten inhoudt en de deelen van dit Boeck.

1) van doen. 2) [ ]. 3) ervarentheyt.

Waerom hy van de Kerck sijn aenvangh neemt.

dineert hadde. Ick sal beginnen van de Kercke: in welckers schoot Godt sijne kinderen wil versamelt hebben, niet alleen op datse door haer hulp en dienst ghevoedt souden worden soo langh sy noch jonghe kinderen zijn en onmondigh, maer oock op datse door hare moederlicke sorghvuldigheyt souden worden gheregeert tot dats' haren vollen wasdom krijghen, en eyndtlick komen tot het uyterste perck en eynde des geloofs. Want dese dingen

Marc. 10. 9.

die Godt te samen heeft ghevoeght en moghen

Galat. 4. 26.

niet gescheyden worden, dat de Kerck een moeder zy van de ghene die Godt tot eenen Vader hebben: en dat niet alleenlick onder de Wet, maer oock na de komst van Christus, gelijck Paulus ghetuyght, dewelcke leert dat wy kinderen zijn van het nieuwe Jerusalem dat van boven is.

In wat sin d'artijckel van de Kerck moet genomen worden.

2. 't Geen wy in d'Artijckelen des Geloofs belijden, te weten: Dat wy gelooven een Christelicke Kerck, dat en moet niet alleen verstaen worden van de sienlicke Kerck, van dewelcke wy als nu handelen, maer oock van alle d'uytverkorene Godts, onder dewelck' oock worden begrepen die gene die dit leven door de doot hebben af geleydt. Daerom wordt aldaer oock het woordt ghelooven ghesteldt: om dat dickwils gheen onderscheydt en kan worden ghemerckt tusschen de kinderen Godts en d'onheylighe menschen, tusschen sijn eyghen kudde, en de wilde ghedierten. Want dat het woordeken *in* door 1) velen daer tusschen ghesteldt wordt, dat wordt ghedaen sonder waerschijnlicke reden. Ick bekenn' wel dat sulcks al vry wat ghemeen is, en oock van sommigh' oude Leeraers is gedaen geweest: dewijl oock in de Nicenische Artijckelen des Geloofs, so als die in de Kerckelicke History verhaelt en gelesen worden, het woordeken *in* gevonden wort. Nochtans kan men oock uyt de schriften der Ouden bemercken dat in voortijden sonder eenigh teghen-spreken aengenomen, en gebruyckelick was datse seyden: Wy ghelooven

Waerom wy segghen: Ick gheloove eene Kerck, ende niet Ick gelooove in de Kerck.

een Kercke, ende niet: Wy gelooven in de Kercke. Want Augustinus, mitsgaders oock d'oude Schrijver wie hy soude mogen zijn, wiens boecksken van d'uytlegginge der Artijckelen des Geloofs onder en op den naem van Cyprianus het licht siet 2) en gelesen wort, spreken niet alleenlick also: maer sy geven oock klaerlick te kennen dat het on-eyghentlick soude gesproken zijn soo 3) men seyde: Ick geloove in de Kercke: welck haer ghevoelen sy oock met een bondighe reden bevestigen. Want daerom betuygen wy dat wy in Godt gelooven, om dat ons gemoedt sich op hem als op den waerachtigen neder leght, en om dat ons vertrouwen op hem steunt en rust. Maer dit en kan alsoo niet ghepast worden op de Kercke, gelijck oock niet op de vergevinghe der sonden, of op de weder-opstandinge des vleesches. Al hoewel ick dan om de woorden niet en soude willen krackeelen, soo soud' ick nochtans liever willen volgen de eygenaerdighe 1) wijse van spreken, als zijnde bequamer om de saeck uyt te drucken, dan sulcke manieren van spreken te soecken, waer door de saeck sonder oorsaeck wort verduystert. Het

Het ooghmerck van desen Artijckel. (p. 416.)

eynd' en ooghmerck hier van is, op dat wy souden weten, | hoewel de Duyvel sijn uyterste best doet om de genade van Christus te vernietigen, hoewel oock de vyanden Godts met een rasend' geweldt daer toe ghedreven worden en daer op uyt zijn: dat nochtans deselve ghenade van Christus niet en kan vernietight, noch sijn bloedt onvruchtbaer gemaeckt worden, maer altijdt eenighe vrucht moet voort brenghen. Hierom moet oock Godts verborghene verkiesingh en sijn inwendige roepingh aengesien en bemerckt worden: want hy alleen 2. Tim. 2. 19.
weet welcke de sijne zijn, en houdt de sijne onder sijn zeghel inghesloten, ghelijck Paulus spreeckt, uytgenomen datse sijne merckteeckenen 2) draghen, door dewelcke sy van de verworpene mochten onderscheyden worden. Maer dewijl een kleyn en veracht getal verborghen is onder een groote menighte, en weynige tarwekorrels 3) door eenen grooten hoop kafs bedeckt worden, soo moetmen Gode alleen laten de kennisse van sijne Kerck, welckers grondt en fondament is sijne verborgene verkiesingh. 't En is oock niet ghenoegh dat wy in ons hert en gemoedt voor vast houden datter een Kerck is, bestaend' uyt een sekere menighte der Uytverkorenen bij 4) een vergadert, 't en zy dat wy oock sulck een eenigheydt der Kercke bedencken van dewelcke wy dit seker en vast gevoelen hebben, dat wy in de selvighe waerlicks inghelijft en ingeplant zijn. Want indien wy onder onsen Hoofde Christus niet en zijn vereenigt met de verdere ledematen, soo en hebben wy gantsch gheen hoop van het toekomend' erfdeel. Daerom wortse genoemt Catholijck of

Waerom de Kerck Catholijck of Alghemeen genaemt wort.

Alghemeen, om datmen niet en kan 5) twee of drie Kercken versinnen 6) en maken, sonder Christus te verscheuren: 't welk niet mogelick en is. Jae d'Uytverkorene Godts zijn alle te samen in Christus also aen een gehecht en verbonden, datse, gelijcks' aen een Hooft hangen en vast zijn, also oock als in een lichaem te samen wassen, met sulcken t'samen-voegingh aen malkanderen klevende, gelijck de leden van

1) van 2) uyt gaet 3) waer 't dat.

1) eygen. 2) mercken. 3) granen. 4) in. 5) mach. 6) versieren.

een en het selvige lichaem : zijnde waerlicks een geworden, als dewelcke door een geloof, hoop' en liefde, mitsgaders door eenen en den selfden Geest Godts, te samen leven, en niet alleen tot een en de selvigh' erffenis des eeuwigen levens, maer oock tot de ghemeenschap des eenighen Godts en Christus gheroepen zijn. Al hoewel dan de droevig' woestheyt en eensaemheyt, die ons alomm' voor oogen komt, roept en betuygt datter niet met allen van de Kerck en is over gebleven, laet ons nochtans voor vast houden, dat Christus doot vruchtbaer is, en dat Godt sijn Kerck wonderbaerlicken als in schuyl-holen

1. Reg. 19. 18. bewaert. Gelijck tot Elias geseyt is: Ick hebbe in Israël doen overblijven seven duysent; alle knyen die haer niet gebogen hebben voor den Baal.

Wat de ghemeenschap der Heyligen zy.

3. Evenwel 1), d'artijckel des geloofs van de Kercke gaet oock eenighsins d'uyterlicke Kerck aen, op dat een yeder van ons hem-selven met alle de kinderen Godts in broederlick' eendrachtigheyt houde: de Kerck geve en toebrenge d'authoriteyt en achtingh die haer toekomt, en eyndtlick hem-selven alsoo gedraghe, ghelijck een schaep uyt de kudde van Christus past 2). En daerom wordt daer by ghevoeght: De gemeenschap der Heylighen, welcken artijckel, ofschoon die van het meerderdeel der Oude Leeraren na gelaten is, nochtans niet en moet verworpen worden: want sy druckt seer wel uyt hoedanigh de Kercke zy. Want het is even gelijck alsof er 3) geseydt waer dat de Heylige daerom tot de ghemeenschap van Christus worden vergadert, op dats' alle de weldaden die Godt haer verleent malkanderen onderlinghe ghemeen maken souden.

Of die de verscheydene gaven die den Heyligen ghegeven zijn, en de burgherlicke staet en ordeningh wech neemt.

Waer door nochtans de verscheydenheyt der gaven niet en wordt wech genomen: gelijck wy weten dat de gaven des Geestes verscheydentlick uytgedeelt worden: waer door oock de burgerlick' ordeningh niet en wordt omgestooten, nae dewelk' een yeder sijn eygen goederen in 't bysonder besitten mach, ghelijck het noodigh is, om vreed' onder de menschen te bewaren, dat elck een sijn eyghen en onderscheydene goederen hebbe, en daer van Heer en Meester zy. Maer in dien artijckel wort van sulck eene ghemeenschap ghe-

Actor. 4. 32. sproken als Lucas beschrijft: Dat de menighte van de ghene die gheloofden, was een hert ende [*een*] ziele: en Paulus, wanneer hy die

Ephes. 4. 4. van Ephesen vermaent, dats' een lichaem sullen zijn, en eenen geest, ghelijckse tot een hope geroepen zijn. Want is 't datse waerlicks overtuyght zijn, dat Godt zy de ghemeene Vader, en Christus het gemeyn Hooft van hun allen, soo en is het niet mogelick datse door broederlicke liefd' onder malkanderen vereenight zijnde, niet en souden all' het hare malkanderen over en weder 1) mede deelen.

Welcke daer zy de vrucht van den artijckel der Kercke en der gemeenschap der Heyligen

Nu is ons hier aen seer veel ghelegen, dat wy weten wat voor een vrucht hier uyt tot ons komt. Want wy ghelooven een Kercke met dese bepalinghe 2), op dat wy ook souden versekert wesen dat wy Ledematen zijn van deselve. Want op dese wijse steunt onse saligheydt op soo sekere en vaste stutsels en gronden, datse niet en kan vallen en ter ne'er storten, al waar 't schoon dat het gantsche ghebouw der werelt tot den val bewoghen wierdt. Sy staet voor eerst vast met de ver- 1.
kiesingh Godts, en kan soo weynigh vergaen of wanckelen als sijn eeuwige voorsienigheydt. Daer beneffens is sy eeniger maten met de 2.
vastigheyt van Christus 't'samen ghevoeght: dewelcke immers soo weynigh sal lijden dat sijne gheloovighe van hem afgetrocken, als dat sijn eyghen leden verscheurt en vernielt souden worden. Hier by komt noch ten der- 3.
den dat wy versekert zijn dat de waerheyt by ons blijven sal, soo langh als wy in den schoot der Kercke ghehouden worden. Doet 4.
hier noch voor het laetste by dat wy ghevoelen en vernemen dat dese beloften ons toe-

Ioël 2. 32. Obad. 17. Psalm 46. 6.

komen en eygen zijn: De saligheydt sal wesen in Sion: Godt sal eeuwighlick woonen in het midden van Jerusalem, op dat het nimmermeer en vergae. Part en deel te hebben aen de Kercke, dat vermach soo veel dat het ons in Godts geselschap doet blijven.

De vrucht van de ghemeenschap der Heyligen.

Wy hebben oock selfs in het woort ghemeenschap soo veel vertroostingh: want dewijl het vast en seker is dat alle die dinghen die de Heere sijne en onse Ledematen schenckt, ons mede toebehooren en ghemeyn zijn, soo wordt onse hoop door al het goedt 't welck sy verkrygen, versterckt en bevestight.

Of de Kerck sienlick zijn moet, om ons selven in haer eenigheydt te begeven.

Voorts, om ons in sulcker voegen tot d'eenigheydt der Kercke te voegen, en is 't (ghelijck wy gheseydt hebben) niet noodigh dat wy de Kercke selfs met oogen sien, of met handen tasten: maer dewijls' in het geloove gelegen en door het gheloove begrepen wordt, soo worden wy veel meer daer door vermaent, ofschoon wy niet en weten wie de ghene zijn die tot de Kercke behooren, deselve Kercke niet weyniger te bedencken en te gelooven, dan ofse met oogen opentlick gesien wiert. De weerdigheyt onses geloofs en is oock daerom niet te gheringer om dat het een onbekende Kerck aengrijpt: want ons en wort alhier niet bevolen de verworpene van d'Uytverkorene t'onderschey-

---

1) Hoewel. 2) toestaet. 3) offer.

1) (over). 2) met die bespreck.

(p. 416.)

den ('t welck alleen Gode toekomt, en niet ons) maer in onse herten voor vast en gewis te houden, dat alle de gene, die door de goedertierentheydt Godes des Vaders en de krachtige werckinge des Heyligen Geestes tot de gemeenschap van Christus zijn geraeckt en ghekomen, afgesondert zijn om Godes eygendom en eyghene besittingh te wesen, en dewijl wy behooren onder het getal derselver, dat wy oock mede-genooten zijn van soo een groote genade.

Voorts, dewijl alhier van de sienlicke Kerck ghesproken wort, so bewijst de naem Moeder hoe noodig de kennisse der Kerck zy: want buyten haer en is geen saligheyt. Matth. 22. 30.

4. Maer nae dien wy nu voorghenomen hebben te handelen van de sienlicke Kerck, soo laet ons selfs uyt den eenighen naem Moeder, leeren, hoe bevorderlick, jae oock hoe noodtsakelick ons zy de kennisse der selver: dewijl daer geenen anderen ingang en is tot het leven, 't en zy dats' ons in haren schoot 1) ontfange, 't en zy dats' ons bare, 't en zy dats' ons voede door hare borsten, en eyndlick onder hare bewaring en opsicht bescherme, tot dat wy het sterflicke vleesch af geleydt hebbende, den Enghelen sullen gelijck zijn. Want onse swackheydt en lijdt niet dat wy de School verlaten voor en eer wy den gantschen tijt onses levens Disscipelen sullen geweest zijn. Doet hier noch by dat buyten haren schoot gheen verghevinghe der sonden en staet te verwachten noch eenige saligheyt, gelijck Jesaia en Joël getuygen. Met dewelck oock Ezechiel over een stemt, wanneer hy betuyght dat die ghene die Godt van het Hemelsche leven verstoot, in het Register sijns volcks niet en sullen worden aen geteeckent. Ghelijck daer en tegen die gene die haer selven tot d'oeffeninge der oprechte Godtvruchtigheydt bekeeren, geseydt worden haren naem onder de burghers van Jerusalem in te schrijven. Daerom wordt oock in eenen anderen Psalm gheseydt: Gedenckt mijner, o Heere, na het welbehaghen [*tot*] u volck, besoeckt my met u heyl. Op dat ick aenschouwe het goede uwer Uytverkorenen: op dat ick my verblyde met de blijdschap uwes volcks: op dat ick my roeme met u erfdeel. Door welcke woorden Godes Vaderlicke gunst en het bysondere ghetuyghnis des gheestelicken levens, alleenlick tot 2) sijn volck betrocken en gheduydt wort, so dat het afwijcken van de Kerck altijdt de doodt en het verderf mede brenght.

Iesai. 37. 32. Ioël 2. 32. Ezech. 13. 9

Psalm 106. 4.

Sy wort ons ghestelt tot een Moeder, ten aensien de Heere den Heylighen dienst by haer vertrout heeft, die ons ghenoeghsaem is, tot dat wy door haer' opvoeding opwassen tot den manlicken ouderdom. Ephes. 4. 11.

5. Maer laet ons voort gaen tot de verhandelingh van 't gheen eygentlick te deser plaetsen behoort. Paulus schrijft dat Christus, op dat hy alle dingh vervullen soude, ghegegeven heeft sommige tot Apostelen, ende sommige tot Propheten, ende sommige tot Euangelisten, ende sommige tot Herders ende Leeraers. Tot de volmakinge der Heyligen, tot het werck der bedieninge, tot opbouwinghe des lichaems van Christus. Tot dat wy alle sullen komen tot eenigheydt des gheloofs ende der kennisse des Soons Godts, tot eenen volkomenen man', tot de mate der grootte der volheydt van Christus. Wy sien alhier hoe dat Godt, die de sijne soude kunnen volmaken in een oogenblick des tijdts, nochtans niet en wil datse tot den manlicken ouderdom sullen opwassen anders dan door het opvoeden der Kercke. Wy sien dat alhier oock de wijse der opkweeckingh wordt uitgedruckt: want de verkondigingh van de Hemelsche Leer wort den Herderen bevolen en op geleydt. Wy sien dat's alle te samen tot een toe ghebracht worden tot een en deselfd' ordre, datse met eenen sachtmoedighen en leersamighen geeft haer selven moeten laten regeeren van de Leeraers die tot sulcken werck geordonneert zijn. Jesaia hadd' oock al in voortijden de Kerck en het Koninckrijck van Christus door dit merck-teecken aenghewesen: Mijn Geest, die op u is, ende mijne woorden die ick in uwen mondt gheleydt hebbe, die en sullen van uwen monde niet wijcken, noch van den monde uwes zaedts, noch van den monde des zaets uwes zaets. Waer uyt dan volght dat alle die, die de geestelicke spijse der zielen, dewelck' haer van Godt door de handen der Kercke toeghereyckt wordt, verwerpen, weerdigh zijn van honger en gebreck te vergaen. Godt geeft ons het geloof inwendigh in onse herten, doch door het middel en instrument sijns Euangeliums. Gelijck Paulus leert dat het geloof is uyt het gehoor. Ghelijck oock by Godt is de macht om saligh te maken: maer hy verklaert en bewijst die (so als deselve Paulus getuyght) in de verkondigingh van het Euangelium. Hierom heeft Godt al in voortijden gewilt dat d'Israëliten heylighe by-een-komsten houden souden omtrent het Heylighdom, op dat d'eenigheydt des geloofs soude worden gevoedt en onderhouden met de Leere die door de mondt des Priesters wierdt uytgesproken. Wanneer oock de Tempel genoemt wordt de Ruste Godts, en het Heylighdom sijn Woonstede, daer hy geseyt wort te sitten tusschen de Cherubim: soo en dienen die voortreffelicke tytelen nerghens anders toe dan om den dienst der Hemelscher Leere dierbaer, lief, aensienlick en eerweerdigh te maken: het welck niet weynigh en soude verhindert worden door het aensien des sterflicken en verachtelicken dienaers. Op dat wy derhalven weten souden dat ons eenen onweerdeerlicken schat uyt aerde vaten toegebracht wort, soo komt Godt selfs in het midden te voorschijn, en hy wil, ten aensien dat hy is d'Autheur van dees' orde-

Iesai. 59. 21.

Rom. 10. 17.

Psalm 132. 14.

Psalm 80. 2.

2. Cor. 4. 7.

1) buyck. 2) op.

ningh, in sijn instellingh als 1) teghenwoordigh erkent 2) worden. Daerom als hy sijn volck hadde verboden haer selven met waer-segghery,
Levit. 19. 31. Deut. 18. 10 en volgg. teecken-beduydingh, toovery, swarte-konsten en andere superstitien te behelpen, soo belooft hy hen te geven 'tgeen voor allen genoeghsaem behoort te zijn, te weten, datse nimmermeer
Dese wijse van opvoeding en moet oock niet veracht worden. en sullen zijn sonder Propheten. En gelijck hy het Oude volck niet tot den Enghelen versonden, maer Leeraren van der aerden verweckt heeft, dewelck' in der daedt het ampt der Engelen bedienen souden: also wil hy ons oock noch huyden ten daghe door menschen onderwijsen. En gelijck hy in voortijden met de Wet alleen niet en is te vreden geweest, maer daer by gevoeght heeft Priesters tot Uytlegghers, uyt welckers monden het volck den waren sin der Wet soecken en verstaen souden: alsoo wil hy oock hedensdaeghs niet alleen dat wy neerstigh sullen zijn in het lesen, maer hy steldt oock Leeraers over ons, op dat wy door haren dienst souden geholpen worden. Hier uyt ontstaet ons tweederley nuttigheyt.
Ja sy is ons om tweederley reden profijtigh. Want hy beproeft aen d'een zijde door een seer goede beproevingh onse ghehoorsaemheyt, wanneer wy sijne dienaers hooren spreken even eens als of wy hem selfs hoorden: aen d'ander zijde komt hy oock onse swackheyt te hulp, wanneer hy ons liever door Uytleggers op menschelicke wijse wil aenspreken om ons tot hem te trecken, dan met sijn stemme te donderen en ons also van hem wech te jagen. En om de waerheyt te seggen, in welck een mate 3) dese ghemeynsame wijse van leeren tot ons voordeel streckt, dat vernemen alle Godtvruchtige zielen uyt die vreese daer mede sy met recht by het vertoonen 4) van Godes Majesteyt ter neder geslagen worden.
Welcke nuttigheydt wech genomen wort van die ghene die de Herders en Leeraers verachten. (p. 417.) Die sich laten voorstaen dat d' eerweerdigheyt der Leere verydelt wort en te niet gaet door het geringh aensien der menschen die tot het Leer-ampt gheroepen zijn, die brengen haer ondanckbaerheyt te voorschijn: want | onder soo veel treffelicke gaven daer mede Godt het menschelicke gheslacht vereert heeft, is dit een sonderlingh voordeel en privilegy, dat het hem belieft de monden en tonghen der menschen te heylighen tot sijnen dienst, op dat sijn stemm' in deselve klincken soude. Laet het ons derhalven wederom niet verdrieten de Leere der saligheyt door sijn bevel en mondt voor-gestelt, ghehoorsaemlick t'omhelsen. Want ofschoon Godes kracht aen d'uyterlicke middelen niet en is gebonden, soo heeft hy nochtans ons gebonden aen d'ordinair' en ghewoonlicke wijse van leeren, aen dewelcke wanneer d'onsinnige menschen sich weygeren te houden, soo verwerren sy haer selven in veel doodelick' en verderffelicke stricken.
De broodtdronckentheyt van dese verachters wordt wederleyt door redenen en getuyghnissen der Heylige Schriftuyr. Vele worden door hooveerdigheyt, of door walgingh, of door twist en nydigheydt ghedreven, datse sich laten voorstaen door het lesen en overleggen van Godes woort by haer selven, genoeghsaem te kunnen vorderen, en voorts alsoo bewoghen 1) datse de gemeyne vergaderinghen versmaden en de Predicaty des woorts voor onnoodigh en overtollig achten. En dewijlse, soo veel als in hen is, den heyligen bandt der eenigheydt los maken of afbreken: soo en ontgaet niemandt van hun de welverdiende straffe van dees' ongoddelicke breuck en scheydingh, sonder hemselven met verderffelicke dwalinghen en seer schromelicke sufferijen te betooveren. Op dat derhalven de suyver' eenvoudigheyt des geloofs by en onder ons moge bloeijen en hare kracht hebben, soo en laet ons gheen swarigheydt maken ons selven besich te houden en te bekommeren in dees' oeffeningh der Godtvruchtigheydt, die ons van Gode soo seer wordt aengepresen, en door sijn instellingh betoont is ons tot onsen besten nut en noodigh te zijn. Daer en is nooyt yemandt oock onder d'alder-broodt-dronckenste honden ghevonden, dewelck' heeft durven segghen datmen d'ooren voor Godt toesluyten moeste: maer de Propheten en de Godtsalighe Leeraers hebben tot alle tijden eenen swaren strijdt gehadt tegen de godtloose, dewelcke van wegen hare halstarrigheyt sich nooyt onder dit jock hebben kunnen begeven, datse te vreden souden zijn door den mont en den dienst der menschen gheleert te worden. 't Welck even soo veel is als Godes aengesicht uytwisschen, het welck ons in de Leere verschijnt. Want den geloovigen is in voortijden om gheen ander oorsaeck bevolen Godes aenschijn in het Heylighdom te soecken, 't selvighe Psalm 105. 4.
wordt oock om gheen ander oorsaeck in de Wet soo dickwils herhaelt, dan om dat de Leere der Wet en de Prophetische vermaninghen henlieden waren als een levendigh beeldt Godts. Gelijck Paulus beweert dat in sijn predickinge 2. Cor. 4. 6.
schijnt de heerlickheydt Godts in het aenschijn van Christus. Daerom zijn d'apostaten en afwijckers des te meer te verfoeyen, dewelcke de Kercken soecken te scheuren van malkanderen, ghelijck ofse de schapen uyt hare stallen verdrijven, en den wolven in de muyl jaghen wilden. Wat ons belanght wy moeten vast houden het geen wy uyt Paulus by gebracht hebben, dat de Kerck door d'uyterlicke Predicaty en verkondigingh van Godes Woordt alleen ghesticht en opgebouwt wort, en dat de Heylighe door geenen anderen bandt on-

1) [ ]. 2) bekent. 3) hoe seer. 4) op 't vertoogh.

1) verweckt.

derlinghe verknocht blijven, dan wanneers' eendrachtelick leerende en voortgangh doende, die ordeningh der Kerck onderhouden die van Godt voor-geschreven is. Dit is de voornaemste reden, gelijck ick geseyt hebb', waerom den geloovigen eertijts onder de Wet bevolen was by een te komen tot het Heylighdom: want als Moses spreeckt van de woonstede Godts, so noemt hy deselve met eenen de plaetse des Naems Godts, alwaer Godt de gedachtenisse sijns Naems geset heeft. Waer med' hy opentlick leert dat die plaets sonder d' oeffeningh van de Leere der Godtsaligheyt nergens toe nut en is. Dit is oock ontwijffelick de reden, waerom David met seer groote bitterheydt sijns geestes geklaeght heeft dat hy door de tyrannische wreedtheydt sijner vyanden verhindert wordt tot den Tabernakel in te gaen. Het schijnt velen by nae te zijn een kinderlicke klacht, dewijl het derven en ontbeeren van den Voor-hof des Tempels seer kleyne schade toebrenght, en oock niet veel ghenoeghte doet verliesen, wanneer men maer andere vermaeckelickheden ghenoegh by de handt heeft. Evenwel klaeght hy met weenende ooghen dat hy door dees' eenige swarigheydt, met benaeuwtheyt en droefheyt gequelt en gepijnight, en by nae verteert wierdt: de reden is, om dat de geloovige geen dingh weerdiger en achten dan dit hulp-middel, waer door Godt de sijne by trappen en allengskens in de hoogt' opvoert. Want dit staet oock wel te bemercken, dat Godt hemselven in den spiegel sijner Leere den Heylighen Vaderen altijdt alsoo vertoont heeft, op dat de kennisse gheestelick wesen soude. Daerom wordt de Tempel niet alleen ghenoemt sijn aenschijn, maer oock (om alle superstity wech te nemen) de voetbanck sijner voeten. En dit is die gheluckige en lieflicke ontmoetingh in d' eenigheydt des gheloofs, als een yeghelick van den meesten tot den minsten toe na het hooft streeft. Alle de Tempelen die de Heydenen tot eenigh ander eynde gemaeckt hebben, en zijn niet anders gheweest dan loutere ontheyligingen van den Godts: tot dewelck' oock de Joden, al hoewel niet met even-ghelijcke plompheydt, nochtans 1) eeniger maten vervallen zijn, het welck Stephanus haer verwijt uyt den mont van Jesaia met dese woorden, te weten: Dat Godt niet en woont in Tempelen met handen gemaeckt, &c. Want Godt alleen heyligt hemselven de Tempelen tot een wettig gebruyck door sijn Woort. Ende wanneer wy yets lichtveerdelick bestaen te doen sonder sijn gebodt, so kleven terstont aen dat boose begin, andere bykomende versinsels 1), door dewelck' het quaet sonder maet wort voort gheplant. Evenwel dede Xerxes onvoorsichtelick, doe hy door den raedt van sijne Wijse, alle de Tempelen van Griecken-landt liet verbranden of te gronden werpen: door dien hy meende dat het ongerijmt was dat de Goden, voor den welcken alle dingen naeckt en openbaer moeten zijn, binnen wanden en daken besloten wierden. Even eens als of het in Godes macht niet en stondt, op dat hy ons na by mochte zijn, na een sekere wijse tot ons neder te dalen, en nochtans sijn plaats niet te veranderen, noch ons aen aerdtsche middelen te verbinden: maer veel meer door sekere trappen opwaerts te verheffen tot sijn hemelsche Majesteyt en heerlickheydt, die door haer on-eyndige grootheyt alle dingen vervult, en oock door haer hoogheydt boven de Hemelen streckt.

Hierom, te weten, van weghen dees' opvoedingh van de kinderen der Kercke, wierdt eertijts den geloovigen bevolen te samen te komen tot het Heylighdom. Exod. 20. 24.

Psalm 84. 1. seqq.

Psalm 132. 7.

Psalm 99. 5. 1. Paral. 28. 2.

Het misbruyck en wettigh gebruyck der Tempelen, voor en nae de komst van Christus.

Actor. 7. 48.

Cic. lib. 2. de Legit. Strabo, lib. 14.

6. Voorts dewijl te deser tijdt een grooten strijdt gheweest is aengaende de kracht van de bedieninge des Woordts, sommige des selfs weerdigheyt boven de maet vergrootende, andere 2) wederom beweerende datmen dat gheen 't welck den Heylighen Geest eygen toekomt, verkeerdelick den sterflicken mensch toeschrijft, | als men meynt dat de Dienaers en Leeraers tot de verstanden en herten doordringhen, om soo wel de blindtheyt van 't verstandt als de hardigheyt van het hert te verbeteren: soo moeten wy dit verschil ten rechten verklaren en beslechten. 't Gheen sy van beyden zijden voort brengen, dat sal lichtelick sonder moeyte neder gheleydt worden, is't datmen neerstelick bemerckt de plaetsen, in dewelcke Godt de Autheur en Insteller van van de predickinghe sijns Woordts, sijnen Geest met deselve predickinge te samen voeght, en alsoo daer uyt vrucht belooft en toeseyt: of wederom die plaetsen in dewelcke Godt hemselven van d'uyterlicke behulp-middelen afsonderende, soo wel de beginselen des gheloofs als den gantschen loop en voortgangh van dien sich selfs alleen toe-eyghent. Het ampt van den tweeden Elias was (ghelijck Maleachi getuyght) de verstanden te verlichten, en de herten der Vaderen tot den kinderen, en d'ongheloovighe tot de voorsichtigheydt der rechtveerdighen te bekeeren. Christus verklaert dat hy sijn' Apostelen uytsendt, op datse vrucht souden voort brengen uyt haren arbeyt. Maer welcke die vrucht zy dat beschrijft Petrus met weynighe woorden, seggende dat wy weder-gheboren worden door het onverderflicke zaedt. Daerom roemt Paulus dat hy die van Corinthen door

Hoewel de dienst krachtig is, soo en is deselve nochtans van den Geest Godts niet afgesondert.

(p. 418.)

Getuyghnissen.

Maleach. 4. 6.

Ioan. 15. 16.

1. Petr. 1. 23.

1. Cor. 4. 15.

1) (na).

1) toevallende versiersels. 2) sommighe.

1. Cor. 9. 2. het Euangelium heeft gegenereert, en datse zijn den zeghel van sijn Apostelschap: jae dat
2. Cor. 3. 6. hy niet en is een dienaer der letter, die alleen met het geluyt der stemme d'ooren soude geslagen hebben, maer dat hem de krachtighe werckingh des Geestes ghegeven is, op dat sijn leere niet onvruchtbaer en soude wesen.
1. Cor. 2. 4. In desen sin seght hy oock elders, dat sijn Euangelium niet en is geweest alleen in de woorden, maer oock in de kracht. Hy ge-
Galat. 3. 2. tuyght oock dat die van Galaten den Geest ontfangen hebben uyt het ghehoor des geloofs: om te besluyten, hy maeckt niet alleen in veel plaetsen hem-selven een mede-wercker
1. Cor. 3. 9. Godts, maer hy neemt hem-selven oock dit aen, dat hy de saligheydt toebrenght. Dit alles en heeft hy voorwaer nooyt gesproken met sulcken verstandt en voornemen, dat hy hemselven alleen buyten en sonder Godt yetwes, alwaer 't maer een sier, soude toe-eygenen. Gelijck hy elders verklaert met weynige woor-
1. Thess. 3. 5. den, daer hy seydt: Onsen arbeydt en is niet onvruchtbaer geweest in den Heere, nae sijn
Galat. 2. 8. macht, die in my krachtelick werckt. Item, in een andere plaets: Die in Petrus krachtelick wrocht tot het Apostelschap der Besnijdenisse, die wrocht oock krachtelick in my onder de Heydenen. Voorts hoe gantsch niet met allen hy den dienaren, alleen en op haer selven aengemerckt, toeschrijft en overig laet, dat blijckt
1. Cor. 3. 7. uyt andere plaetsen: So en is dan, noch hy die plant yets, noch hy die nat maeckt: maer Godt
1. Cor. 15. 10. die den wasdom geeft. Item: Ick hebbe overvloediger gearbeyt, dan sy alle: doch niet ick, maer de genade Godts die met my is. En wy moeten voorwaer die uytspraecken 1) wel onthouden, in dewelcke Godt hem-selven de verlichtinge des verstants en de vernieuwinge des herten toeschrijft, en ons alsoo daer mede vermaent dat de mensch een heylighschennis 2) begaet, wanneer hy sich selfs eenigh deel daer van toe-meet. Ondertusschen indien een yegelick hem-selven den dienaren, die Godt over hem stelt en verordineert, leersaem bewijst, soo sal hy uyt de vrucht bekennen dat dese wijse van leeren Gode niet sonder oorsaeck en heeft behaeght, en dat oock dit jock der ootmoedigheyt en zedigheydt den geloovigen niet te vergeefs en is opgeleyt.

Het tweede deel des Capittels van de merck-teeckenen der Kercke.

7. Hoe en wat wy behooren t'oordeelen van de sienlicke Kercke die onse kennis onderworpen is, dat is mijns beduunckens alreed' openbaer en blijckelick uyt het gene voor henen gheseyt is. Want wy hebben betuyght dat de heylige Schriftuyr tweesins van de Kerck spreeckt. Somwijlen wanneerse de Kerck

1) spreucken. 2) kerck-roof

Welcke daer zy d'onsienlicke Kerck, en ten welcken aensien zy onsienlick is.

noemt, soo verstaet sy daer door die Kerck die in der daedt en waerheydt van Godt voor sijn Kerck gehouden wordt, in dewelcke geen ander' en worden ontfanghen dan die ghene die door de ghenade der aennemingh kinderen Godts, en door de heylighmakingh des Gheestes waerachtige ledematen van Christus zijn. En als dan bevat 1) de Kerck niet alleen die heylige die op der aerden wonen, maer oock alle d'Uytverkorene die van den beginne der werelt aen zijn gheweest. We-

En welcke daer zy de sienlicke.

derom beteeckent de Schriftuyr door de naem Kercke dickwils de gantsche menigte der menschen, over de geheele werelt verspreyt, dewelcke belijdt en bekent dats' eenen Godt en Christus dient: dewelcke door den Doop in sijn trouw en verbondt wordt inghelijft: die door de mede-deelingh des Nachtmaels haer' eenigheyt in de ware Leer' en liefde betuyght: die in het woort des Heeren over een stemt, en om dat te verkondighen, den dienst bewaert en onderhoudt, die door 2) Christus ingesteldt is. In dese Kerck zijn seer veel hypo-

De staet van de sienlicke Kerck.

criten vermenght, die niet met all' en hebben dat tot een Christen behoort, dan den blooten tytel en den uyterlicken schijn: daer in zijn veel eer-gierige, gelt-gierige, nijdige quaedtsprekende menschen, sommigh' oock van een onreyn leven, dewelcke voor een tijt langh in de Kercke geleden worden: of om datse niet recht en wettelick en kunnen overtuyght worden, of om dat de strengigheyt van de Kercelicke discipliijn en straffe niet altijdt so seer en wordt in 't werck gesteldt, als 't wel behoorde. Daerom gelijck het noodigh is dat wy gelooven een onsienlicke Kerck, die voor Godts oogen alleen openbaer en sienlick is: also wordt ons oock bevolen dese sienlicke Kerck, die ten aensien van de menschen een Kerck ghenaemt wordt, eerbiedigheydt te bewijsen en met haer gemeenschap en eenigheyt t' onderhouden.

Godt weet alleen wie de sijne zijn.

8. Daerom heeft ons oock de Heere dese sienlicke Kerck, voor soo veel als ons noodigh en dienstigh was deselve te kennen, ghelijck als met sekere merckteeckenen 3) aenghewesen. Het komt Gode als een bysondere privilegy alleen toe te weten welcke de sijne zijn,
ghelijck wy voor henen uyt Paulus verhaelt 2. Tim. 2. 19.
en by ghebracht hebben. De Heere heeft oock daer in voorsien dat de menschen na hare lichtveerdigheyt niet en souden bestaen soo verre door te breken, ons dagelicks door de bevindingh leerende hoe gantsch wijdt sijn verborghen' oordeelen ons verstant en gevoelen te boven gaen. Want wy sien dat die

1) vervat. 2) van 3) mercken en teeckenen.

ghene die d'alder-ondeughendste schenen te zijn, en van dewelcke gantsch gheen hoop' en was, door sijn goedtheydt weder ghebracht worden op den rechten wegh: en dat die ghene die boven andere schenen alder-vast te staen, dickwils beswijcken en neder storten. Derhalven zijnder na Godes verborgene Predestinaty (ghelijck Augustinus seydt) veel schapen buyten, en veel wolven binnen de sienlicke Kerck. Want hy kent en heeft geteeckent de gene die hem niet en kennen noch oock haer selven. En onder de gene die opentlick sijn teecken dragen, sien sijn oogen alleen wie van hen, sonder veynsen, heyligh zijn en tot den eynde toe volstandigh blyven sullen: 't welck het voornaemst' is in 't stuck der saligheyt. Hoewel dan | Godt alleen de sijne kendt, ghelijck geseydt is, so heeft hy nochtans, dewijl hy sagh dat het eenigher maten tot ons profijt en voordeel dienstigh was, dat wy wisten, wie wy voor sijne kinderen houden moeten, oock in dit opsicht 1) sich ghevoeght nae ons begrijp en verstandt. En overmidts de versekertheydt des gheloofs tot sulck een wetenschap niet noodigh en was, soo heeft hy in de plaets van dien gesteldt een seker oordeel der liefde: door het welcke wy voor ledematen der Kercke souden houden die gene die door bekentenisse des geloofs, en door suyverheyt 2) des levens, en door mede-deelachtigheyt der Sacramenten, Godt en Christus met ons belijden. Maer wat belanght het lichaem der Kercke selve 3) dit heeft hy 4) met des te sekerder teeckenen ons 5) gheopenbaert en aengepresen 6) naermate hy de kennisse hiervan voor ons nootsakelicker bevondt 7).

Homil. 45. in Ioan. cap. 12.

(p. 419.) Evenwel heeft hy ons aenghewesen wie voor sijne kinderen te houden zijn.

Ende dat door sekere merckteeckenen.

9. Uyt dese teeckenen wordt de gedaent' en gestaltenis der Kercken voor onsen oogen openbaer en sienlick. Want wy moeten voor vast en seker houden sonder eenighsins te twijffelen dat in alle die plaetsen, in dewelcke wy sien dat Godes Woort oprechtelick gepredickt en aengehoort wordt, en de Sacramenten na d'instellinghe van Christus bedient worden, zy een Kerck en Vergadering van Godes volck, dewijl sijn belofte niet en kan lieghen: Waer twee ofte drie vergadert zijn in mijnen Name, daer ben ick in 't midden van haer. Maer op dat wy dit stuck kortlick en klaerlick mogen vatten en verstaen, soo moeten wy gelijck als langs dese trappen voort gaen: te weten, dat d'alghemeyne Kerck is een veelheydt en menigte der menschen uyt allerley

Dese merckteeckenen zijn de bedieningh des Goddelicken Woordts en de verrichting der Sacramenten van Christus ingestelt.

Matth. 18. 20.

De trappen langhs dewelcke wy moeten voort gaen om de Kerck te kennen.

1) in dien deele. 2) oprechtigheydt. 3) (hoe hy de kennisse van dien voor ons nootsakelicker bevondt).
4) (hoe hy oock). 5) ('t selve). 6) (heeft). 7 [ ].

volckeren vergadert, dewelcke wel in verscheyden plaetsen en landen verstrooyt is, maer nochtans in een en de selfde waerheyt der Goddelicker Leer' over een stemt, en door den bandt van een en de selfde Religy verknocht is en te samen gevoeght. Dat onder dees' alghemeyne Kerck alle bysondere Kercken, die nae 't vereysch van de menschelicke nootsakelickheyt, al-omm' in de Steden en Dorpen gheordent 1) en opgherecht zijn, alsoo begrepen worden, dat een yeder derselver met recht de naem en d' authoriteyt der Kercke voert en besit. Dat de bysondere menschen die door de belijdenisse des geloofs en der Godtsaligheydt, onder soodanige Kercken gereeckent worden, ofschoon se in der waerheydt vreemt zijn van de Kercke, nochtans eenighsins tot deselve behooren; tot datse door een ghemeen en openbaer oordeel daer uyt gheworpen worden. Hoewel men moet van de bysondere persoonen een weynigh anders oordeelen als van de bysondere Kercken selven Want het kan gebeuren dat wy die gene, die volghens ons oordeel onder de Godtvruchtige gantsch niet en behooren, nochtans als Broeders behandelen 2) en voor gheloovige houden moeten, van wegen de ghemeyn' eendrachtigheyt en toestant der Kercke, waer door sy gheleden en gheduldet worden in het lichaem van Christus. De soodanighe worden wel door ons advijs en stemm' niet ghekeurt noch ghekendt voor ledematen van de Kerck: maer niet te min laten wy hen behouden die plaets die sy onder Godes volck hebben, tot dat hun deselve door wettigh en behoorlick recht wordt ontnomen. Anders moetmen oordeelen en ghevoelen van een bysondere Kerck, want als sy den dienst des Woordts en de bedieningh der Sacramenten heeft en in eeren houdt, soo verdientse sonder twijffel voor een Kerck ghereeckent en ghehouden te worden: overmits het seker is dats' altijdt eenige vrucht voort brenght. Op dese wijse behouden wy de eenigheydt van d'algemeene Kerck in haer gheheel, om dewelcke te verscheuren de duyvelsche geesten altijdt ghearbeydt hebben: en daer beneffens en berooven wy de wettighe vergaderingen, die nae de ghelegentheydt der plaetsen hier en daer verordent en opgherecht zijn, van hare behoorlicke macht en authoriteyt niet.

En nochtans en moetmen niet op eenerley wijs' oordeelen van de bysondere persoonen en van de bysondere Kercken.

10. Wy hebben verklaert dat de merckteeckenen waer door de Kercke kan worden bekent, zijn de verkondiginghe des Woordts, en het ghebruyck der Sacramenten. Want dese twee en kunnen nerghens zijn of sy draghen vrucht en worden door den zeghen Godts voor-

Het laetste deel des Capittels, betoonende datmen sich niet en moet afsonderen van de Kerck die met dese merckteeckenen verciert is.

1) verordineert. 2) handelen.

spoedigh ghemaeckt. Ick en segghe niet, dat terstondt overal, daer het woort gepredickt wort, vrucht ontstaet en voort komt: maer ick segge dit, dat het nerghens en wordt ontfangen en een vaste sit-plaets heeft, 't en zy dan om sijn kracht te bewijsen. Hoe het zy, waer de Predicaty des Euangeliums eerbiedighlick wort aengehoort en de Sacramenten niet versuymt en worden, aldaer wordt voor dien tijdt een sekere en onbedrieghlicke gedaente der Kercke gesien, soo dat het niemanden ongestraft geoorlooft is, of haer authoriteyt te verachten, of hare vermaningen te verwerpen, of haren raedt teghen te staen, of hare kastydingen en berispinghen te bespotten: veel weynigher van haer af te wijcken en haer eenigheydt te verbreken. Want de Heere heeft de ghemeenschap sijner Kerck in soo grooten achtingh, dat hy die ghene 1) houdt voor een overlooper en afwijcker van de Religy, die hem-selven hertneckelick vervreemt van eenighe Christelicke Versamelingh 2) en Vergaderingh, dewelcke de waerachtige bedieningh des Woorts en der Sacramenten betracht en onderhoudt. En hy prijst ons haer authoriteyt so seer aen, dat hy, wanneer deselve geschonden wordt, sijn eygen selfs authoriteyt voor verkort en vermindert houdt en oordeelt. Want het heeft vry al wat veel om 't lijf, dat de Kercke ghenoemt wordt de pylaer en vastigheydt der waerheydt, en het Huys Godts. Met welcke woorden Paulus te kennen gheeft, dat de Kerck is een ghetrouwe bewaerster van Godes waerheyt, die deselve waerheydt in dese werelt staende houdt, overmidts Godt door den dienst en het toe-doen der Kercke, de suyvere verkondigingh sijns Woordts heeft willen onderhouden en hemselven bewijsen te zijn onsen Huysvader, die ons met geestelicke spijse voedt, en van alle dingen die tot onser saligheydt dienstigh zijn, versorght. Dit en is oock geen slechten lof, datse geseydt wort te zijn een Bruyt van Christus verkoren en uytghelesen, om te wesen sonder rimpel en vleck, midtsgaders oock sijn lichaem en vervullingh. Waer uyt dan volght, dat van de Kerck afwijcken, even soo veel is als Godt en Christus versaken. Daerom wy oock dies te meer sulck een ongoddelicke scheydingh vermyden moeten: want als wy soo veel in ons is, 't verderf en den ondergangh van Godes waerheydt soecken, soo zijn wy weerdigh dat Godt met het gantsche geweldt sijns toorns op ons bliksem' om ons te vermorselen. Daer en kan ook gheen grouwelicker schelm-stuck bedacht worden, dan dit is, te weten, datmen door een heyligschennende 1) trouwloosheyt schend en verbreeckt dat Houwelick 'twelck de eenighgheboren Soon Godts met ons heeft willen aengaen en bevestigen.

Die anders doen, die zijn afvallige.

Verlaters van de waerheyt en van 't Huys Godts.

Ephes. 5. 27. en 1. 23.

Versakers van Godt en Christus.

Schenders van 't heyligh Houwelick.

1) dien. 2) Societeyt.

11. Laet ons derhalven die twee merckteeckenen met alle neerstigheydt ingedruckt behou- | den in onse herten, en na des Heeren wil en believen groot achten. Want daer en is niet daer de Satan meer op toeleght dan hier op, te weten, dat hy beyde dese merck-teeckenen te gelijck mochte wech ruymen en vernietigen: hy soeckt, segg' ick, dese merck-teeckenen uyt te wisschen en uyt te roeyen, op dat hy het waerachtigh' en rechtschapen' onderscheyt der Kercke met eenen soude wech nemen, of hy soeckt dese merck-teeckenen by ons te brenghen in verachtingh, op dat hy ons door een openbare afwijcking van de Kerck afleyden 2) soude. Dat de suyvere verkondigingh van Godes Woort nu sommighe eeuwen na den anderen verdwenen en verre te soecken is geweest, dat is geschiedt door sijn konst en listigheydt: en hy doet nu ter tijdt met ghelijcke boosheydt sijn best om den dienst des Woorts te verswacken en neder 3) te vellen: den welcken Christus nochtans alsoo in sijn Kerck heeft inghesteldt, dat de wechnemingh van den dienst, is den val en ondergangh van de Kerck. Nu hoe gevaerlick, jae hoe doodtlick is die versoeckingh en aenvechtingh, waer door ons selfs eenmael in den sin komt af te wijcken van die vergaderingh, in dewelcke gesien worden de teeckenen en livreijen die de Heere meynt genoegsaem dienstigh te zijn om ons sijn Kerck levendigh te beschrijven en aen te wijsen? Wy sien hoe grooten toesicht alhier ten beyden zijden gehouden moet worden. Want op dat ons onder den naem en tytel der Kercke gheen bedrogh en geschiede, so moeten wy een yegelicke vergaderingh die haer selven met den naem der Kercke voordoet, beproeven aen dese merck-teeckenen als aen eenen toets-steen. Indiense heeft en bewaert die ordening die de Heere in sijn Woort en Sacramenten heeft aenghepresen en bevolen, soo en sals' ons niet bedrieghen: laet ons gerustelick en sonder achter-dencken haer toe 4) draghen die eer' en achtingh die den waren Kercken toekomt, maer indiense sonder Woort en Sacramenten haer selven roemt en aenbiedt, soo moeten wy ons voor soodanighe begoochelingen immers so sorghvuldelick wachten, als wy ten aensien van het andere, lichtveerdigheyt en hooghmoedt neerstelick vermyden moeten.

Dese merckteekenen moeten daerom te vlytiger behouden worden, om dat de Satan sijn best doet om deselve wech te nemen, of ons door afwijckingh van de kerck af te rucken.

(p. 420.)

't Zijn twee dwalingen. 1. De ware Kerck verachten.

2. De valsche Kerck vereeren.

1) kerck-roovische. 2) henen wech rucken. 3) neder. 4) op.

Al hoewel de alghemeyne belijdenis met eenige gebreken mocht worden besoedelt, so is dat nochtans geen genoeghsame reden waerom yemandt sich van de sienlicke Kerck soude moghen afsonderen.

12. Dat de reyne dienst van Godes Woort en het onvervalschte gebruyck in't bedienen der Sacramenten, is, gelijck wy segghen, een bequaem pandt en merck-teecken om ons te versekeren en aen te wijsen dat wy die vergadering, in dewelcke dese twee stucken ghevonden worden, gerustelick mogen omhelsen voor een ware Kerck, dat streckt sich so verr' uyt datse voor sodanigh gereeckent en gehouden moet worden so langh alsse deselve stucken behoudt en daer in staende blijft, ofschoon se andersins veel gebreken heeft. Ja daer sal selfs, 'tzy in de bedieninge der leere, 'tzy in d'uytdeeling der Sacramenten, yetwes ghebreckelicks komen inkruypen, het welck ons van haer geselschap en gemeenschap niet en behoort te vervreemden. Want de hooftstucken van de ware Leer' en zijn niet alle van eenerley gestalt en gelegentheydt. De kennisse van sommighe hooft-stucken is soo noodtsakelick, datse by allen voor vast en ontwijffelick moeten ghehouden worden als artijckelen die eygentlick tot de religy behooren. Gelijck daer zijn dese, te weten, datter alleen een eenig Godt is: dat Christus is Godt en de Sone Godts: dat onse saligheydt bestaet en gelegen is in Godes barmhertigheyt, en diergelijcke. Daer zijn wederom andere hooft-stucken, daer in de kercken oneens zijn en van malkanderen in gevoelen verschillen, also nochtans dat de eenigheyt des geloofs daer door niet verscheurt en wordt. Want wat Kercken souden doch d'eenigheydt daerom breken, om dat d'eene, niet uyt een begeert om te twisten, niet uyt een halstarrigheyt om 't hare staende te houden, sich laten voorstaen dat de zielen so haest alss' uyt de lichamen verhuysen, in den Hemel opvaren: en d'andere wederom niet sekers en durft verklaren aengaende de plaets daer de zielen henen gaen, maer evenwel voor vast en seker houdt, datse den Heere leven? D'Apostel seydt: Soo vele dan als wy volmaeckt zijn, laet ons dit ghevoelen: ende indien ghy yets andersins ghevoelt, oock dat sal u Godt openbaren. Gheeft hy met dese woorden niet genoeghsaem te verstaen, dat het verscheyden ghevoelen van saken die soo noodtsakelick niet en zijn, onder de Christenen niet en behoort te wesen een oorsaeck van twist en on-eenigheydt? Wy behooren wel voor alle dingh daer nae te staen dat wy in allen mochten eens gesint zijn: maer dewijl yeder mensch met eenige duysterheydt der onwetenheydt bedeckt is: soo sullen wy, of gheen Kerck met allen overigh laten blijven op deser aerden, of wy sullen moeten over 't hooft sien en vergeven 't feyl en misverstandt dat yemandt soude mogen hebben in soodanighe saken, in dewelcke men sonder het fondament der Religy om te stooten, en sonder verlies der saligheyt mach onwetende zijn. Ick en hebb' alhier niet voor, eenighe selfs d'alderminste dwalingen te verdedigen, gelijck of ick oordeelde datmen deselve met streelen en door de vingeren sien, behoort te voeden en te koesteren: maer ick segge, dat wy niet lichtveerdelick om allerley kleyne verschillen en moeten verlaten die Kerck, in dewelcke de ghesonde Leere der Godtsaligheyt geheel en ongeschent gehouden, en het ghebruyck der Sacramenten van den Heere ingestelt, bewaert worden. Is't dat wy ondertusschen poogen te verbeteren 't geen ons mishaeght, dat doen wy uyt kracht van ons ampt en plicht. En hier toe dient het segghen van Paulus: Indien eenen anderen die daer sit [*yets*] gheopenbaert is, dat de eerste swijge. Waer uyt blijckt dat het betrachten en behertighen van de ghemeyne stichtingh, yeder lidtmaet der Kercke bevolen is, nae de mate van de gave die hy ontfanghen heeft, doch met dit bedingh 1), dat het betaemlick en ordentlick geschiede: dat is, dat wy de gemeenschap der Kercke niet en verlaten, of dat wy in hare ghemeenschap volherdende, de vreed' en wel-gheschickte regeeringh niet en verstooren.

Wat dit voor ghebreken zijn mogen.

Philip. 3. 15.

Reden, waerom wy hier op moeten letten.

Een noodige toesicht.

Het ampt van de Ledematen der Kerck. 1. Cor. 14. 30.

13. Maer onse goedertierenheydt moet in't verdragen van d'onvolmaecktheyt des levens veel verder uytghestreckt worden. Want men valt en struyckelt hier seer lichtelick: en de Satan soeckt ons alhier door seldtsame listen en laghen te verstricken. Daer zijn tot allen tijden menschen geweest die met eenen valschen waen van volmaeckte heyligheyt ingenomen zijnde, gelijck ofs' alreed' Engelen des luchts geworden waren, versmaedt hebben 't geselschap van alle die persoonen, in dewelcke sy noch yetwes menschelicks sagen. Sodanige waren eertijts de Catharen, en hare navolghers, namelick, de Donatisten. Soodanighe zijn oock huyden ten dage sommige Weder-doopers, dewelck boven andere willen schijnen te hebben ghevordert. Daer zijn oock andere die haer selven hier in vergrijpen, meer door eenen onvoorsichtighen yver tot de gerechtigheyt, als door sulck eenen uytsinnigen hoogmoedt. Want als sy sien dat | het leven der ghener dien het Euangelium verkondight wort, niet en accordeert met de Leere des Euangeliums, soo oordeelen sy terstondt dat aldaer geen Kerck en is. 't Is wel een seer rechtveerdigh' ergernis die sy daer uyt trecken, en wy geven daer toe meer dan te veel oorsaecks in desen seer elendigen en bedroefden tijdt. Wy en kunnen oock onse vervloeckte traegheyt niet verontschuldighen, die

Men moet oock van de Kerck niet afwijcken, al is't dat het leven van sommighe met vele gebreken vervult is.

Tegen desen regel sondigen de oude en nieuwe Catharen, dat is suyvere.

(p. 421.)

1) bespreck.

de Heere niet en sal onghestraft laten: ghelijck hy alreede de selvighe met sware geesselen begint te huys te soecken. Wee dan onser, dat wy door soo een onghebondene stoutigheyt in't hanteeren der sonden, oorsaeck gheven dat de swacke conscientien om onsent wille ghewondt worden. Maer dese voor-ghenoemde besondigen sich, wederom hier in, dats' haer ergernis gheen maet of perck en weten te stellen. Want daer de Heere sachtmoedigheyt en goedertierenheydt eyscht, daer begeven sy haer selven geheel tot onmatige strengigheyt, de sachtsinnigheyt achter hen henen werpende. Want nadien sy meenen dat daer gheen Kerck en is, daer gheen volkomen suyverheydt en geheelheyt 1) des levens en wordt gevonden, soo wijcken sy door den haet, die sy de sonde toedragen, af van de rechte Kerck, terwijlen sy meynen van de t'samen-rottinge der boosen af te wijcken. Sy brengen by, dat Christus Kerck heyligh is. Maer op datse met eenen moghen verstaen dat de Kerck uyt goed' en quade menschen vermenght is, soo laet hun uyt den mondt van Christus die gelijckenis hooren, in dewelcke de Kercke vergeleecken wort by een net daer mede visschen gevanghen worden van allerley slach, en niet en worden uytgelesen voor en al eer die aen den oever gebracht en neder geleyt zijn. Laet hun oock hooren dat de Kerck is ghelijck eenen acker, dewelcke met goedt kooren bezaeyt zijnde, door de listigheyt des vyants met onkruydt verontreynight wort: van het welck sy niet en wort gesuyvert voor dat den oogst in de schuyr wort versamelt. Laet hun eyntlick hooren dat de Kerck is als een dorsch-vloer, waer op de tarw alsoo by een is vergadert, dats' onder het kaf verborghen leydt, tot datse door de wann' en zeef gereynigt zijnde, ten laetsten in de schuyr op ghedaen wordt. Indien de Heere verklaert dat de Kerck tot op den dagh des Oordeels sal swangher gaen met dit quaedt, datse met de vermenginghe der boosen sal beswaert zijn, soo soekense te vergheefs een Kerck die met gheen vleck en is besoedelt en besprengt.

De reden waerom.

Haer eerste tegen-werpingh. Antwoordt uyt drie parabelen van Christus.

Matth. 13. 47.

Ibid. 24.

Matth. 3. 12.

14. Maer, seggense, 't is een onverdraghelick stuck dat de sonden en ghebreken alomme alsoo heerschen 2) en in swangh gaen. Hier en laet ons het ghevoelen des Apostels oock niet verleghen. In de Kercke van Corinthen en was het getal der gener die ghedwaelt hadden, niet kleyn: ja 't en scheelde niet veel of het gantsche lichaem was met dwalingh besmet en ingenomen: daer en was niet alleen één soorte van sonde, maer de sonden waren veelderley: het waren oock geen lichte feylen, maer sommighe waren grouwelicke sonden: daer en was niet alleen verdorventheyt in de Zeden, maer oock in de Leere. Wat doet alhier de Heylighe Apostel, dat is, dat instrument des Heyligen Gheestes door wiens ghetuyghnis de Kercke staet en valt? Soeckt hy een scheyding te maken tusschen hem en haer? Werpt hy haer uyt het Koninckrijck van Christus? Slaet hy haer met den laetsten bliksem der vervloeckinge? Hy en doet niet alleen gheen van allen desen: maer hy bekendt en verklaert dat sy is een Kercke van Christus en een geselschap der Heyligen. Indien onder die van Corinthen de Kercke blijft, daer heete twisten, secten en jaloersheden zijn: daer krackeelen, kyvagien en gierigheydt omgaen: daer opentlick goedt gekent wordt een schelmstuck 't welck selfs in d'ooghen der Heydenen grouwelick en verfoeyelick zijn soude: daer Paulus naem broodtdronkentlick wordt bespot, den welcken sy als haren vader hadden behooren te eeren: daer sommighe de weder-opstandinge der dooden belacchen, de wech-nemingh van welcken artijckel nochtans is de te niet doeningh van het geheel Euangelium: daer de gaven Godts niet tot liefde ghebruyckt, maer tot eergierigheydt misbruyckt worden: daer veel dinghen onbetaemlick en on-ordentlick worden ghedaen: en daerom blijft, om dat de bedieningh des Woordts en der Sacramenten aldaer niet en wordt verworpen: wie soude dan den naem der Kercke durven ontnemen alsulcke vergaderingen, den welcken het tiende deel van dese ghebreken niet en kan te last gheleydt worden? Die met soo grooten gemelickheydt rasen en woeden teghen de Kercken van desen tijdt, wat soudense, bidd' ick u, den Galaten gedaen hebben, die by na van het Euangelium afgheweecken waren: by dewelcke deselvighe Apostel nochtans oock Kercken en Gemeynten gevonden heeft?

Tweede tegen-werpingh.

Antwoordt, ghenomen uyt den staet van de Corinthische Kerck.

1. Cor. 1. 11. en 3. 3. en 5. 1. en 6. 7. en 9. 1. en 15. 12.

En van de Galatische in't begin van den Brief.

15. Sy werpen oock tegen, dat Paulus die van Corinthen dapperlick bestraft, om datse dien grooten sondaer in haer gheselschap leden: en dat hy oock daer nae steldt een alghemeene verklaring 1) daer med' hy verklaert dat het niet en is geoorlooft selfs broodt te eten met een mensch die een ergherlick leven leydt. Hier roepen sy luyd' uyt, indien het niet gheoorlooft en is met de soodanige gemeen broodt te eten, hoe sal het dan gheoorlooft zijn met hun te eten het broodt dés Heeren? Ick bekenne voorwaer dat het een groote schand' is als swijnen en honden plaets hebben onder de kinderen Godts: en dat het

De derde tegen-werpingh. 1. Cor. 5. 2.

1. Antwoort, door toe-ghevingh.

1) oprechtigheyt. 2) regneeren.

1) spreuck.

oock noch schandelicker is als het seer heylige Lichaem van Christus hen-lieden wordt voor-geleyt. En om de waerheyt te seggen de Kercken die wel gheschickt zijn, en sullen de boosdoenders in haren schoot niet dulden, sy en sullen oock d'onweerdighe niet te gelijck met de weerdige toelaten tot die heylige Spijse. Maer dewijl de Herders niet altijdt soo neerstelick en waken, somtijdts oock sachtmoediger zijn dan 't betaemt, of oock verhindert worden datse die strengigheyt die sy wel souden willen oeffenen, niet oeffenen en kunnen: soo gebeurt het dat die gene die oock in 't openbaer boos zijn, niet altijt uyt het gheselschap der Heylighen gheweert en wech ghedaen en worden. Ick bekenn' dat dit een feyl en ghebreck is: ick en wil 't oock niet verkleynen, dewijl Paulus dat selvighe scherpelick bestraft in die van Corinthen. Maer ofschoon de Kerck nalatigh 1) is in haer ampt, so en behoort nochtans daerom niet terstondt een yeder bysonder lidtmaet hem-selven van

2. Antwoort, loor onder- heydingh.

de Kerck af te sonderen. Ick en ontkenne wel dit niet, te weten, dat de plicht van een Godvruchtigh mensch eyscht dat hy hemselven ontslae van allen bysonderen ommegangh met de godtloose, en sich willens in hare gemeenschap niet in en late. Maer het is wat anders, het geselschap der boosen te schuwen, en wederom wat anders, uyt een haet tegen de boose, de gemeenschap der Kercke te

Weder-leg- ngh van een -reden. (p. 423.)

verlaten. En wat belanght datse meenen dat het Broodt des Heeren met haer te nutten een heylighschennighe daet 2) en onteeringh | Godts is, daer in zijnse veel strenger dan Paulus. Want als hy ons tot een heyligh en suyver ghebruyck des Nachtmaels vermaent, soo

.Cor. 11. 28.

en eyscht hy niet dat de een den anderen, of dat yeder een de gantsche Gemeynte, maer dat een yegelick hem-selven beproeve. Indien het niet en ware geoorlooft met eenen onweerdighen des Nachtmaels deelachtigh te zijn, soo soude Paulus gewisselick ons bevelen rondtom te sien, of er in de menighte der Gemeynte niet en zy yemandt door wiens onreynigheydt wy souden moghen besmet worden. Maer dewijl hy nu alleen eyscht dat een yeder hemselven ondersoeck' en beproeve, soo betoont hy dat het ons in 't minste niet en schaedt, al is 't dat sommighe die onweerdigh zijn sich met ons aen de tafel inschuyven. Hier toe dient

id. vs. 29.

oock 't geen hy daer nae seyt: Soo wie onweerdelick eet, die eet en drinckt hem-selven dat oordeel. Hy en seyt niet dat hy den anderen, maer dat hy hem-selven het oordeel eet en drinckt. Ende dat wel te recht: want het en moet in een yegelicks goet-duncken en oordeel niet staen wie tot het Nachtmael ontfanghen, en wie daer van afgehouden moeten worden. Dit oordeel behoort tot de gantsche Kerck, 't welck sonder wettighe en behoorlicke ordre niet en kan worden verricht, gelijck hier nae wijdtloopiger sal geseydt worden. Het soude derhalven onrecht zijn dat yemandt soude worden verontreynight door d'onweerdigheydt van een ander, den welcken hy van den toegangh tot het Nachtmael niet en kan noch en mach afhouden.

16. En al hoewel dees' aenvechtingh oock somtijdts den goeden overkomt en wedervaert door eenen onvoorsichtighen yver die sy hebben tot de gerechtigheydt: soo sullen wy nochtans dit bevinden, dat die al te groote hardigheydt en korselheyt meer uyt hooveerdy en grootsheydt, en uyt eenen valschen waen van heyligheydt ontstaet, dan uyt ware heyligheydt of uyt een oprechte begeert tot de selvighe. Soo en hebben dan die ghene, die boven andere stout en vermeten zijn, en gelijck als Kapiteynen en Voorganghers om van de Kerck af te wijcken, ghemeenlick gheen ander oorsaeck die hen daer toe beweeght, dan op datse met versmadingh van alle man, haer selven mochten bewijsen beter te zijn als andere. Soo schrijft en spreeckt derhalven Augustinus wel en wijselick aldus: Al hoewel de Godtvruchtighe gheleghentheydt en wijse van de Kerckelicke disciplijn en straffe eyscht, datmen voornemelick sie en acht neem' op d'eenigheyt des Geestes in den bandt des vredes: die d'Apostel ons ghebiedt te bewaren midts malkanderen verdragende, sonder 't welck oock de medicijne der straffe niet alleen onnut en overtollig, maer oock schadelick is, en daerom nu bewesen wort geen medicyn te wesen: so is 't nochtans sulcks dat die boose kinderen der Kercke (die niet uyt een haet teghen d'ongerechtigheden van andere, maer uyt haer eygene twistgierigheyt, de swacke en door den roem hares naems begoocheld' en verstrickte luyden soecken of gheheel en al tot haer te trecken, of immers van den anderen te scheyden en te scheuren) door grootsheydt opgeblasen, door hartneckigheyt rasende, door lasteringhen lagen leggende, door oproerigheden onstuymigh, haer selven bedecken en voordoen met de schaduwe van een onbeweeghlicke strengigheyt, op datse niet bewesen en worden van het licht der waerheydt ontbloot te zijn: daer beneffens ghebruyckense die ghebreken, dewelck' ons in de heylighe Schriftuyr met behoudt van d'oprechtigheyt der liefde, en met bewaringh van d'eenigheydt des vredes, tot verbeteringh van onse Broeders bevolen sijn door een medicyn die vry al wat

D'oorsprong van dese tegenwerpingh, en een' afschildering der scheurmakers.

Lib. 3. contra Parm. cap. 1. Alreed' in voortijden van Augustinus ontworpen.

1) versuymigh. 2) kerck-roof.

matigh is te genesen, tot een oorsaeck en be-
weegh-reden om d'eenigheydt der Kerck op
een heylighschennende 1) wijse te verscheuren
Ejusdem libri cap. 2. en af te kappen. De selvigh' Augustinus gheeft
oock den Godtvreesenden en vreed-lievenden
menschen desen raedt, datse met ontfermin-
ghe 2) sullen bestraffen en verbeteren 't gheen
sy kunnen: en datse dat geen 't welck sy niet
en kunnen verbeteren, met lijdtsaemheyt sullen
verdragen, en met liefde besuchten en betreu-
ren: tot dat Godt, of sulcks verbeter' en straffe,
of het onkruyt in den oogst uytroey', en het kaf
uytwanne. Laet alle Godtvreesende zielen haer
selven soecken te verstercken met dese wape-
nen, op datse van 't rijck der Hemelen ('t welck
alleen is het rijck der gerechtigheydt) niet af en
wijcken terwijls' haer selven laten voorstaen,
datse deftige en moedige voorstanders der ge-
rechtigheyt zijn.

Eenen Godtvruchtigen raet tegen dees' ergernissen, en een veylig hulpmiddel, en dat in verscheyden manieren,

Want nadien Godt gewilt heeft
dat door dees' uytwendige vereenigingh 3) en
mackerschap, de gemeenschap van sijn Kerck
soude worden onderhouden, soo is 't dat die, die
door den haet der boosen, den bandt van dat
gheselschap en mackerschap verbreeckt, eenen
wegh in gaet daer men lichtelick van de ge-
1. meenschap der Heyligen afvalt. Laet hun voor
eerst bedencken datter in een groote menighte
seer vele zijn in der daedt heyligh en onstraf-
felick voor Godts ooghen, die voor haer oogen
2. zijn verborghen. Laet hun ten tweeden bedenc-
ken datter onder de ghene die sieck en gebrec-
kelick schijnen, vele zijn die haer selven in hare
ghebreken geensins en behagen of en flattee-
ren, maer door een ernstige vreese des Heeren
steedts wacker ghemaeckt worden, en nae een
3. meerder suyverheydt 4) streven en jagen. Laet
hun ten derden bedencken dat men van een
mensch niet en moet oordeelen nae een van
sijne daden: dewijl oock de Alderheylighste
4. somtijts eenen seer swaren val doen. Laet hun
ten vierden bedencken datter in de bedieningh
des Woorts, en in d'uytdeelingh der Sacra-
menten en verborgentheden meer kracht en
ghewichts is, dan dat alle die kracht door de
schuldt van sommighe boose soude kunnen ver-
5. dwijnen en te niet gaen. Laet hun eyndlick
overlegghen dat Godts oordeel, als men een
Kerck weerdeeren en op de proef brengen sal,
meer is te achten dan het oordeel der menschen

De vierde tegen-werpingh.

17. Belanghende 't gheen sy verder te-
ghenwerpen 5) dat de Kerck niet te vergheefs
en wordt ghenaemt heyligh, dient ghelet en over-
1. Antwoort. wogen wat voor een heyligheyt de Kerck heeft,
opdat, inghevalle wy gheen ander Kerck en wil-
len erkennen dan die, die geheel en al volmaeckt
is, wy 6) niet met eenen oock alle Kercken
op deser aerden wech en nemen. 't Gheen Pau-
lus seght is wel waerachtigh, te weten: Dat Ephes. 5. 25.
Christus hem-selven gegeven heeft voor sijn
Kerck, op dat hy deselve soude heylighen:
dat hy haer door het waterbadt in het woort des
levens heeft gereynight, op dat hy haer sich
selven soude voorstellen als een eerlicke Bruyt
die geen vleck of rimpel en heeft, &c. Maer 2. Antwoort.
dit is nochtans oock waerachtigh dat de Heere
daghelicks besich is om de rimpelen van sijn
Kerck glat en effen te maken en de vlecken af
te wisschen. Waer uyt dan volght dat hare
heyligheydt noch niet en is voltrocken. De
Gerck is dan in sulcker voeghen heyligh datse
daghelicks vordert, maer noch niet volmaeckt
en is; datse dagelicks voorwaerts treedt, maer
noch niet en is ghekomen tot het voor-ghesette
perck der heyligheyt; gelijck oock elders bree-
der | sal verklaert worden. Daerom en moet de (p. 424.)
voorsegginge der Propheten: Dat Jerusalem sal Joel 4. 17.
heyligh wesen, en dat gheen vreemde door haer Jes. 35. 8.
en sullen doorgaen: Dat den Tempel seer hey-
ligh zijn sal, daer henen d'onreyne niet ingaen
en sullen, van ons alsoo niet verstaen en ghe-
nomen worden, gelijck of in de leden der Kercke
gheen smet met allen en soude plaets hebben;
maer overmidts sy met alle neerstigheyt streven
en trachten nae heyligheyt en volmaeckte suy-
verheyt, so wort hen die reynigheyt die sy
noch niet ten vollen en hebben verkregen, door
de ghenaed' en goedertierenheyt Godts toe-ge-
eygent. En al hoewel dickwils weynige teec-
kenen van sulck een heylighmaking onder de
menschen gesien worden, soo moetmen noch-
tans voor vast houden, datter van den beginne
der werelt af gheenen tijdt en zy gheweest in
den welcken de Heere sijn Kerck niet en heeft
gehadt, en datter tot de voleyndiginge der we-
relt toe geenen tijt en sal wesen in dewelck
hy sijn Kerck niet hebben en sal. Want al
hoewel terstondt nae de Scheppingh het gant-
sche menschelicke geslacht door de sonde van
Adam verdorven en geschendt is geworden:
soo heylight hy nochtans altijd daer uyt als
uyt een onreyne masse en klomp eenige vaten
ter eeren: soo datter geen eeuw' en zy, de
welcke sijne barmhertigheyt niet en onder-
vindt 1). 't Welck hy oock met onghetwijffelde

Bevestigingh genomen van de beloften Gods.

beloften betuyght heeft, ghelijck dese zijn: Ick
hebbe een verbondt ghemackt met mijnen Uyt-
verkorenen: Ick hebbe mijnen knecht David Psalm 89. 4.
gesworen: Ick sal u zaedt tot in eeuwigheydt
bevestigen: ende uwen throon opbouwen van
gheslachte tot geslachte. Item: De Heere heeft Psalm 132, 13.
Sion verkoren: hy heeft het begeert tot sijne
woon-plaetse, [*seggende*:] Dit is mijn ruste tot
in eeuwigheydt, &c. Item: Soo seydt de Heere, Jerem. 31. 35.

---

1) kerck-roovische. 2) ontfarmhertigheyt. 3) societeyt. 4) oprechtigheyt. 5) voorwerpen. 6) [ ].

1) gevoelt.

die de Sonne ten lichte gheeft, des daeghs, de ordeningen der Mane ende der Sterren ten lichte, des nachts: Indien dese ordeninghen van voor mijn aenghesichte sullen wijcken, soo sal oock het zaedt Israëls ophouden.

Tweede bevestigingh, genomen van de exempelen van Christus en der ghetrouwen dienstknechten Godts.

18. Christus selfs, d'Apostelen en by na alle de Propheten hebben ons hier van een exempel ghegeven. De beschrijvingen zijn grouwelick daer med' Jesaia, Jeremia, Joël, Habakuk en andere de ghebreken van de Jerusalemsche Kerck beweenen. Alle saken waren onder het gemeene volck, onder d'Overigheyt, en onder de Priesters soo gantsch seer verdorven, dat Jesaia sich niet en ontsiet Jerusalem op één lijn 1) te stellen met Sodom en Gomorra. De Religy was eensdeels veracht, andersdeels besmet: belanghende de zeden daer in worden alomme dieverijen, rooverijen, trouwloosheden, doodtslaghen en diergelijcke boose stucken verhaelt. En evenwel en hebben de Propheten gheen nieuwe Kercken opgherecht, of nieuw' Altaren ghebouwt, op dewelcke sy bysondere offerhanden op haer selven hebben en offeren mochten: maer hoedanigh oock de menschen waren, dewijl sy nochtans overleyden en bedachten dat de Heere sijn Woordt onder hen-lieden vertrouwt en de ceremonien ingestelt hadde, door dewelck' hy aldaer gedient wierdt, soo hebbens' in't midden van de vergaderinghe der godtloosen, reyne handen tot hem opgeheven. Voorwaer indiense gemeynt hadden datse daer door eenighsins verontreynight wierden, sy souden liever hondert dooden hebben willen sterven, dan haer selven daer toe te laten meeslepen 2). Soo en was'er dan niet anders 't welck haer weder hieldt en verhinderde datse tusschen haer en de voorseyde Kerck gheen afscheydt en maeckten, dan de begeerte die sy hadden om d'eenigheydt te bewaren. Indien de Heylighe Propheten er een gewetens-beswaer van 3) ghemaeckt hebben 4) van haer selven van de Kercke te vervreemden, om de seer veel' en seer groote boosheden niet van een of twee, maer by na van 't gheheele volck, soo matighen 5) wy ons selven te veel aen, is't dat wy terstondt van de ghemeenschap der Kercke durven afwijcken, wanneer eens yeders zeden en manieren met ons gevoelen en oordeel, of oock met de Christelicke professy en belijdenis, niet over een en komen.

Iesai. 1. 10.

De gedaente van de Kerck ten tijden der Propheten.

Item, ten tijden van Christus en der Apostelen.

19. Nu hoedanige zijn doch geweest de tijden van Christus en der Apostelen? en evenwel en heeft die vertwijffelde godtloosheydt der Pharizeen, en d'ongebondene wijse van leven dewelcke te dier tijdt al-omm' d'overhandt hadde, hun niet kunnen verhinderen den selven Godts-dienst met het volck te hanteeren, en met de rest in eenen Tempel tot d'openbare oeffeninghen van de Religy te vergaderen. Hebbense dit niet hierom gedaen om datse wisten dat door het geselschap der boosen geensins en worden verontreynight die gene, die met een reyne conscienty een den selfden Godsdienst plegen en ghemeyn hebben? Indien yemandt door 't exempel der Propheten en Apostelen weynigh wort bewogen, dat die ten minsten te vreden zy met d'authoriteyt van Christus. Daerom spreeckt Cyprianus wel: Ofschoon er, seyt hy, onkruyden of onreyne vaten in de Kerck ghesien worden, soo en hebben wy nochtans geen reden om de Kerck te verlaten: wy moeten alleen arbeyden dat wy kooren mogen zijn: wy moeten neerstigheyt aenwenden en soo veel doenlick is, daer nae trachten dat wy een gouden of silveren vat zijn. Voorts d'aerde vaten te verbreken, dat komt den Heer' alleen toe, den welcken oock eenen yseren staf ghegheven is: en niemandt en moet dat gheen 't welck den Soon alleen eygen is, hem-selven eygen maken, ghelijck of hy genoeghsaem vermogen hadd' om den dorschvloer op te wannen en het kaf uyt te suyveren, en al het onkruydt door sijn menschelick oordeel uyt te plucken en af te sonderen. Dat is een hooveerdige halstarrigheydt, en een heyligschennende 1) vermetenheydt die de boose dolligheydt haer selven aenneemt, &c. Dese twee dingen moeten dan vast en seker blijven, voor eerst, dat die niet met all' en heeft om hem-selven te verontschuldigen, die van sdlfs verlaet d'uyterlicke gemeenschap van die Kerck, daer Godts Woort gepredickt wort, en de Sacramenten worden bedient: ten anderen, dat de gebreken of van weynigen, of van velen ons niet en verhinderen aldaer ons gheloove behoorlick te belijden, en te beleven door het oeffenen van de ceremonien die van Godt inghestelt zijn. Want de Godtvruchtige conscienty en wort niet gequetst door d'onweerdigheyt van een ander, 't zy dat hy een Leeraer is of een ghemeen man, de Sacramenten en zijn oock eenen heylighen en oprechten manne daerom niet te minder reyn en heylsaem, om dat die te gelijck van d'onreyne gehandelt worden.

En der Apostolischen mannen.

Lib. 3. Ep. 5.

Dewelcke nochtans d'uyterlicke ghemeynschap der Kerck niet en hebben verlaten.

De vijfde tegen-werpingh,

20. Haer eygensinnigheyt en hooghmoedt gaet oock noch verder voort: want sy en erkennen gheen Kerck dan alleen dieghene die van allerley d'alderminste smetten suyver is: jae sy zijn vergramt op de goede Leeraers: om dat die de geloovige tot volmaecktheyt vermanen, en evenwel met eenen leeren dat de gheloovighe door haer gantsche leven onder den last der

1) in eenen graedt. 2) wech rucken. 3) conscienty. 4) (van). 5) nemen.

1) kerck-roovische.

ghebreken suchten en om de vergevingh der selver aenhouden moeten. Want sy seggen dat dit so veel is als de geloovige van de volmaecktheydt af | leyden. Ick bekenne wel datmen in het dringhen en aenporren tot de volmaecktheydt, niet traeghlick of koudelick en moet arbeyden, en datmen daer in veel weynigher t'eenemael moet stil staen: maer ick segge daer beneffens dat die Leere, die de herten vervult en opblaest met een vertrouwen van volmaecktheydt, terwijl wy noch in de loopbaen zijn, niet anders en is dan een duyvelsch versinsel 1). Daerom wordt in d'Artijckelen des Geloofs den Artijckel van de vergevinghe der sonden bequamelick ghevoeght na den artijckel van de Kercke. Want dese vergevingh wordt alleen verkregen van de burgers en huys-genooten der Kercke, ghelijck by den Propheet gelesen wort. So moet dan de bouw en stichtingh 2) van 't Jerusalem dat van boven is voor gaen, in het welck daer na dese verghevingh en goedertierenheydt Godts moghe plaets hebben, op dat d'ongerechtigheyt aller der ghener die daer henen haren wijck en toevlucht nemen, mocht uytgewischt worden Ick segghe dat de Kerck eerst moet worden opghebouwt 3), niet datter eenighe Kerck kan zijn sonder de vergevinge der sonden: maer om dat de Heere sijn barmhertigheyt niet en heeft belooft anders dan in de gemeynschap der Heylighen. Soo is ons dan de verghevinghe der sonden, sonder dewelcke wy geen verbondt of gemeenschap met Godt en hebben, den eersten ingangh tot de Kerck en het Koninckrijcke Godts. Want aldus spreeckt hy door den Propheet: Ende ick sal te dien dage een verbondt voor hen maken met het wilt-gedierte des velts, ende met het gevogelte des Hemels, ende het kruypende gedierte des aertbodems: ende ick sal den boghe, ende het sweert, ende den krijgh van der aerden verbreken, ende salse in sekerheyt doen neder ligghen. Ende ick sal u my ondertrouwen in eeuwigheyt: Ja ick sal u my ondertrouwen in gerechtigheydt ende in gherichte, ende in goedertierenheydt, ende in barmhertigheden. Wy sien hoe dat de Heer door sijne barmhertigheydt ons met hem versoent. Alsoo oock in een ander plaets, daer hy voorseydt dat het volck 't welck hy in sijnen toorn verstrooyt hadde, weder te samen ghebracht sal worden: Ick salse, seght hy, reynighen van alle hare ongherechtigheyt, [*met*] dewelcke sy tegen my ghesondight hebben. Daerom worden wy tot het gheselschap der kercke door het teecken des Doops en der afwasschingh aengenomen: op dat wy daer door souden worden geleert

(p. 425.) Antwoordt, welcke waergenomen moet worden teghen d'oude en nieuwe Catharen en Novatianen, van de verghevinghe der sonden.

Iesai. 33. 24.

Hose. 2. 17. 18.

Ierem. 33. 8.

1) versieringh. 2) timmering. 3) ghetimmert.

dat wy geenen toegangh en hebben tot het huysghesin Godts, 't en zy dat eerst onse vuylgheden door sijn goetheyt uytgewischt worden.

21. De Heere en neemt ons oock niet alleenlick eenmael aen in sijn Kercke door de verghevinghe der sonden, maer hy bewaert en beschermt ons oock daer in door de selfde verghevingh. Want waer toe soud' het doch dienen, dat ons een verghevinge soude gheworden daer van wy geen profijt of voordeel en souden hebben te verwachten? 't Is nu sulcks dat de barmhertigheyt Godts ydel en bedrieglick soude wesen, indiens' alleenlick eenmael verkreghen wierdt, gelijck een yeder Godtvruchtigh mensch hier van getuyghnis en bescheydt heeft in hemselven: want yeder een is door sijn gantsch leven in sijn conscienty overtuyght van sijn veelderley swackheden, die de barmhertigheyt Godts van noode 1) hebben. En om de waerheydt te segghen, 't en is niet te vergheefs dat Godt dese ghenade sijnen huysgenooten in 't bysonder belooft, 't en is oock niet te vergheefs dat hy dese selvige boodtschap der versoeningh hen-lieden dagelicks wil verkondight en voor-ghedragen hebben. Indien wy derhalven, gelijck wy d'overblijfselen der sonde door ons gantsch leven met ons omdragen, door de geduyrighe genade des Heeren die in het vergeven der sonden betoont wort, niet en worden staende ghehouden, soo en sullen wy naeuwlicks een oogenblick des tijdts in de kercke blijven. Maer de Heere heeft de sijne gheroepen tot d'eeuwighe saligheyt, en daerom moetense gedencken datter voor hare sonden altijt vergevinge ghereed 2) en bereydt is. Soo moeten wy dan die in het lichaem der kercke zijn inghelijft en aenghenomen, voor vast en seker houden, dat ons door de miltdadigheydt Godts en de verdienste van Christus die daer tusschen komt, en de heylighmakingh des Gheestes, quijtscheldinghe der sonden geschiedt is en noch dagelicks geschiedt.

22. Om dese weldaedt ons mede te deelen, zijn aen 3) de Kercke sleutelen ghegheven. Want doe Christus sijnen Apostelen bevel gaf en macht verleende om de sonden te vergeven, so en heeft hy niet alleen dit gewilt datse de sonden vergheven souden den ghenen die van hare godtloosheyt tot het geloove van Christus souden bekeert worden: maer veel meer datse dit ampt sonder ophouden onder de gheloovighe bedienen souden. Het welck Paulus leert, als hy schrijft dat de boodtschap der versoeningh den Dienaren der Kercke vertrouwt en bevolen is, op datse nu en dan het volck in den Naem van Christus souden vermanen om hen met Godt

Vervolg van d'antwoort op de vijfde tegenwerpingh, dat door de vergevinge der sonden den Godtvruchtigen een geduyrige woon-plaets in de Kerck ghemaeckt wort.

Dit blijckt selfs genoeghsaem daer uyt, dat de sleutelen aen de Kerck ghegeven zijn, voornementlick tot dit eynde, op datse ons alle daeg sulck een goet soude mede deelen. Matth. 16. 19. en 18. 18. Ioan. 20. 23. 2. Cor. 5. 20.

1) van doen. 2) veerdig. 3) [ ].

te versoenen. So worden ons dan de sonden geduyrighlick vergeven in de gemeenschap der Heyligen door den dienst van de kercke selfs, wanneer de Herders of Bisschoppen, den welcken dit ampt opgeleydt is, de Godtvruchtighe conscientien door de beloften des Euangeliums in de hope der verghevingh en quijt-scheldingh verstercken: ende dat soo wel in 't openbaer als in 't heymelick, nae dat de noodt vereyscht. Want daer zijnder seer vele, dewelck' uyt oorsaeck van hare swackheyt, een bysondere 1) vertroostingh van noode 2) hebben. Paulus verhaelt oock dat hy niet alleen in 't openbaer in de vergaderingh, maer oock in de huysen het gheloof in Christus betuyght en yeder een in 't bysonder in de Leere der saligheyt onderwesen heeft. Wy hebben dan alhier drie dingen waer te nemen: voor het eerste, met hoe grooten heyligheyt de kinderen Godts souden moghen begaeft zijn, dat evenwel dit altijdt is haer staet en condity, so langh alsse in dit sterflicke lichaem wonen, datse sonder de verghevinge der sonden voor Godt niet en kunnen bestaen. Voor het tweede, dat dese weldaedt der vergevingh alsoo is het eygen goet der kercke, dat wy deselve niet en kunnen genieten 't en zy dat wy blijven en volherden in hare ghemeenschap. Voor het derde, dat ons dese weldaedt uytghedeelt wort door de Dienaers en Herders der Kercke, 't zy in de Predicaty des Euangeliums, 't zy in de bediening der Sacramenten: En dat de macht der sleutelen, die de Heere den geselschappe der geloovigen ghegeven heeft, in dit deel aldermeest is gelegen. Laet derhalven een yeder van ons bedencken dat dit sijnen schuldigen plicht is, de vergevinghe der sonden daer alleenlick te soecken, daer de Heere de selvige gestelt en vertrouwt heeft. Van d'openbare versoeningh, die tot de kerckelicke disciplijn en straffe behoort, sal te sijner plaets ghesproken worden.

[Han]ctor. 20. 20.

Den korten [in]hout der ant[w]oorden op de [v]ijfde teghen[w]erping, en een [k]orte weder[l]eggingh der [C]atharen.

De seste tegen-werpingh.

(p. 426.)

23. En dewijl de voor-gemelde raeshoofden arbeyden om desen eenigen ancker der salig | heydt aen 3) de Kercke t'ontnemen: soo moeten de conscientien tegen dese so verderffelick' opiny en meyningh, met meerder kracht versterckt worden. De Novatianen hebben eertijdts met dit leerstuck der Kercken moeyt' en quellingh aengedaen: maer te deser tijt en zijn den Novatianen niet seer ongelijck sommige Weder-doopers, dewelcke tot deselfde sufferijen vervallen. Want sy verdichten dat het volck Godts in den Doop weder-geboren wordt tot een suyver 4) leven als der Engelen 5), het welck door gheen vuyligheden des vleesches en wordt verontreynight. Indien yemandt nae den Doop sondight, den selven en laten sy niet anders overigh dan een onverbiddelick oordeel Godts. En om met een woordt te segghen, sy en gheven den sondaer die nae de ontfangene genade gesondight heeft, geen hope van vergevingh: want sy en bekennen geen andere vergevinge der sonden, dan die vergevingh daer door wy eerstmael weder-geboren worden. En al hoewel gheen leugen van de Schriftuyr klaerder en wort wederleydt, dewijlse nochtans menschen vinden die hare bedriegerijen aennemen (ghelijck oock Novatus in voortijden seer veel navolgers en aenhangers ghehadt heeft) soo laet ons met weynighe woorden aentoonen 1) hoe seer sy rasen tot verderf van haer selven en van andere. Voor eerst, nae dien de Heylighe door des Heeren bevel daghelicks bidden: Vergeeft ons onse schulden, soo belijdense voorwaer datse schuldenaers zijn. Sy en bidden dit oock niet sonder oorsaeck. Want de Heere en heeft al-omm' niet anders bevolen te bidden en te versoecken dan even dat geen 't welck hy selfs wilde gheven. Jae dat meer is, al hoewel hy betuyght heeft dat alle hare beden van den Vader sullen verhoort worden, soo heeft hy nochtans dese bede, belanghende de vergevingh der sonden, met een bysondere belofte verzegelt en bekrachtight. Wat willen wy meer? De Heere eyscht van de Heylige dats' hare sonden sullen belijden, ende dat sonder ophouden door haer gantsch leven, en hy belooft verghevinghe der selver. Wat is dit dan voor een stoutigheyt datmen haer of t'eenemael onschuldigh en sonder sonde maeckt, of, indiense ghesondight hebben, t'eenemael van de ghenade Godts uytsluyt? Daer beneffens wat zijn het doch voor luyden die wy volghens sijn begeeren 'tseventigh sevenmael moeten vergeven, zijn 't niet de Broeders? Waer toe en heeft hy ons dit gelast, is 't niet daerom op dat wy sijne goedertierenheydt souden navolgen? Soo vergeeft hy dan niet eens of tweemael, maer soo dickwils als sy door de kennisse van hare misdaden verslagen zijnde, tot hem hare suchten opsenden.

Eertijdts van [d]e Novatianen [v]oor-ghesteldt, [e]nde nu ter tijt [v]an de Weder-doopers vernieuwt.

1. Antwoort, het Formulier des Ghebedts van Christus ingesteldt, werpt dese dwalingh duydelick ter neder.

Matth. 6. 92.

Matth. 18. 22.

24. En om by na van d'eerste kindtsheydt der Kercke te beginnen, de Patriarchen waren te dier tijdt, doe sy te samen swoeren in haer Broeders doodt, besneden, tot de gemeynschap des verbondts aengenomen, en sonder twijffel door de neerstigheyt hares vaders van de rechtveerdigheydt en rechten stant 2) onderwesen: 't was een schelmstuck waerover 3) de alderverdorvenste straetschenders haer selven souden hebben ontset. Eyntlick hebben sy hem, nae datse door de vermaningen van Juda wat versoet en versacht waren, verkocht. Dit is

2. Antwoort, door sommige exempelen uyt het Oude Testament genomen, en door 't ghetuyghnis van Moses en David goet gemaeckt.

Gen. 37. 18. 28. en 34. 25. en 35. 22. en 38. 16.

1) souderlinge. 2) doen. 3) [ ]. 4) (en Engels). 5) [ ].

1) betoonen. 2) oprechtigheid. 3) van wiens weghen.

oock een onverdragelicke wreetheydt geweest. Simeon en Levi hebben tegen de Sichemiters wreedelick ghewoedt, door een onbehoorlicke wraeck dewelck' oock door het oordeel haers Vaders wierdt vervloeckt en verdoemt. Ruben heeft het bedde sijns Vaders door een schandelick' onkuysheydt besoedelt. Terwijl Juda soeckt te hoereeren, so gaet hy tegen de wet der naturen leggen by sijn Schoon-dochter. Maer 't is so verre daer af datse souden worden uyt geschrapt uyt het verkoren volck, datse veel meer tot hoofden van dat volck gestelt en op-
2. Sam. 11, 4, 15, 17, 27. gerecht worden. En wat heeft David ghedaen? Met hoe grooten schelmstuck heeft hy op dien tijdt, doe hy een Hooft en Voorstander was van de Justity, hem-selven door uytstortingh van het onnoosel bloedt, eenen wegh ghebaent tot sijn blinde wel-lustigheyt? Hy was alreede weder-geboren, en onder de weder-gheborene met seer excellente lof-tytelen van den Heere verciert: en evenwel heeft hy een boosheydt
Ibid. 12. 13. begaen, die oock onder de Heydenen vervloeckt is: en evenwel heeft hy verghevingh ontfanghen. En om niet te blijven staen op bysonder' exempelen, so veel beloften als in de Wet en de Propheten gelesen worden van Godts barmhertigheyt tot d'Israëliten, even soo dickwils wort bewesen dat de Heere hem-selven ghenadigh en versoenlick betoont om de misdaden sijns volcks te vergheven. Want wat belooft Moses den volcke, wanneer het tot afwijckingh vervallen zijnde, tot den Heere sal zijn weder
Deut. 30. 3. gekeert. De Heere uwe Godt sal uwe gevangenisse wenden, ende sich uwer ontfermen: ende hy sal u weder vergaderen uyt alle de Volcken, daer henen u de Heere uwe Godt verstrooyt hadde. Al waren uwe verdrevene aen 't eynde des Hemels, van daer sal u de Heere uwe Godt vergaderen, ende van daer sal hy u nemen.

Derde antwoort, vast gemaeckt door de klare getuyghnissen van Ieremia, Ezechiel en Salomo.

25. Maer ick en wil geen optellingh onder- 1) nemen die nimmermeer en soude worden geeyndight. Want de Propheten zijn vol van soodanighe beloften, waer door den volcke het welck met ontallicke boosheden bedeckt is, nochtans barmhertigheydt toe-geseydt wordt. Isser wel een grooter schelmstuck dan rebelly en wederspannigheyt? Want sy wort genoemt een Houwelicks-scheyding tusschen Godt en de Kerck. Nochtans wort dit door Godts goedtheyt
Ier. 3, 1, en 12. overwonnen. Wat man isser (segt hy door Jeremia) die sich met sijn huysvrouw sal laten versoenen, als sy haer lichaem den overspeelders sal hebben ghemeyn ghemaeckt? Maer met uwe hoererijen, ô Juda, zijn alle de wegen verontreynight, het landt is vervult geworden met uwe schandelicke boelschappen. Keert evenwel weder tot my, en ick sal u opnemen. Keert weder ghy afvallighe, ick en sal mijn aenghesicht van u niet afwenden; want ick ben heyligh, Ick en wil niet eeuwighlick toornigh zijn. En om de waerheyt te seggen die Godt, die daer be- Ezech. 18. 23, 32.
tuyght dat hy den doodt des sondaers niet en begeert, maer veel meer dat hy sich bekeer' en leve, en kan oock gheen andere genegentheyt hebben. Daerom heeft Salomo doe hy den Tempel inwijde, den selven oock tot dit gebruyck verordent, dat de ghebeden die tot verkrijgingh van de verghevinge der sonden wierden uytghestort, van daer verhoort souden worden, Indien, 1. Reg. 8. 46.
seght hy, uwe kinderen tegen u sondighen (want daer en is gheen mensch die niet en sondight) en ghy vertoornt zijnde, hen-luyden in harer vyanden handen overlevert, en sy in haer hert berouw hebben van hare sonden, en hen bekeeren, en u smeecken in het landt van hare gevangenisse, seggende: Wy hebben gesondight en onrecht ghehandelt: en u bidden naer het landt het welck ghy haren Vaderen ghegheven hebt, en nae desen heylighen Tempel. Soo woudet ghy doch in den Hemel haer ghebeden verhooren, en uwen volcke, dat teghen u ghesondight heeft, ghenadigh zijn, en | alle hare (p. 427.)
overtredinghen daer mede sy tegen u overghetreden hebben. De Heere en heeft oock niet Numer. 23. 3.
sonder oorsaeck dagelicksche offerhanden in sijn Wet verordineert voor de sonden. Want indien de Heere van te voren niet en hadde gesien dat sijn volck met geduyrighe sieckten der sonden soude swangher gaen, soo en soud' hy voor haer nimmermeer dees' hulp-middelen hebben ingestelt.

De vijfde antwoordt uyt het Nieuwe Testament.

26. Is dan door Christus toekomst, in dewelcke de volheydt der genaden is vertoont geworden, dese weldaedt den ghelooviighen benomen, datse niet en souden durven bidden om de verghevingh van hare misdaden? Datse den Heere vertoornt hebbende, geen barmhertigheyt en souden verkrijgen? Wat sal dit anders zijn, dan te seggen dat Christus gekomen is tot verderf en ondergangh van sijne kinderen, en niet tot harer saligheyt, indien men seyt dat de goedertierenheyt Godts in't vergeven der sonden, dewelcke den Heylighen in den Ouden Testamente geduyrighlick bereydt was, nu uyt den midden is wech
Door een reden.
ghenomen? Indien 1) wy de Schriftuyr ghelooven, dewelck' uytdruckelick roept, dat de Door getuygnissen.
ghenaed' en vriendelickheydt des Heeren eerst Tit. 2. 11. en 3. 4.
ten vollen verschenen, de rijckdom sijner barmhertigheydt uytgestort, en de versoeningh Godts 2. Tim. 1. 9.
en der menschen volbracht is in Christus:

1) by de handt.

1) Is 't dat.

soo laet ons versekert zijn dat de goedertierenheyt des Hemelschen Vaders veel eer rijckelicker tot ons afvloeyt, dan dats' ons afghesneden of afgekort soude zijn. Oock en ontbreken 1) ons hier 2) gheen exempelen. Petrus, dewelcke ghehoort hadde dat die ghene die den Naem van Christus verloochent 3) voor de menschen, oock sal verloochent 3) worden voor d'Enghelen Godts, heeft den Naem van Christus driemael in eenen nacht verloochent 3), oock met vervloeckingh: en evenwel en wordt hy van de vergevingh sijner sonde niet verstooten. De gene die by de Thessalonicensen ongeregelt leefden, wierden alsoo ghekastijdt, datse tot boetveerdigheyt geroepen en ghenoodight worden. Jae dat meer is, Simon de Toovenaer selfs en wordt geen oorsaeck tot vertwijffelingh gegeven: maer hem wordt veel eer belast hem-selven met hoop' op te houden, dewijl Petrus hem raedt sijnen toevlucht te nemen tot de gebeden.

En by-onder' exempelen.
Matth. 10. 33.
Matth. 26. 70, 74.
2. Thess. 3. v. 14.
Actor. 8. 22.

27. Jae somtijts zijn geheele Kercken met seer sware sonden beladen gheweest, en evenwel heeft Paulus deselve daer uyt liever goedertierlick willen redden dan dat hy den vloeck teghen haer uytspreken soude. D'afwijckingh van die van Galaten en was gheen gheringhe misdaet: die van Corinthen hadden noch meer schuldts, want hare boosheden waren meer in't getal en immers so swaer: en nochtans en wordt geene van die twee Kercken, noch d'een noch d'ander, van de barmhertigheyt des Heeren uytghesloten. Jae die selvighe die boven d'andere door onreynigheydt, hoerery en onkuysheydt gesondight hadden, worden by namen tot bekeeringhe ghenoodight. Want het verbondt des Heeren blijft en sal eeuwighlick blijven onverandert, 't welck hy openbaerlick met Christus den waren Salomo en met sijne Leden ghemaeckt heeft, en in dese woorden begrepen is: Indien sijne kinderen mijne Wet verlaten: ende in mijne rechten niet en wandelen: Indien sy mijne insettingen ontheyligen: ende mijne geboden niet en houden: Soo sal ick hare overtredinghe met de roede besoecken: ende hare ongherechtigheydt met plaghen. Maer mijne goedertierenheyt en sal ick van hen niet wech nemen. Wy worden eyndtlick door d'ordre die in d'Artijckelen des Geloofs ghehouden wordt, vermaent, dat de vergevinghe der sonden geduyrigh haer sit-plaets heeft in de Kerck van Christus: want nae dat de Kerck als ten volle vast gesteldt is, soo wort d'Artijckel van de vergevinge der sonden noch daer by gevoeght.

Item, door algemeyne exempelen.
Galat. 1. 6.
en 3. 1.
en 4. 9.
2. Cor. 12. 21.
Door een treffelick getuyghnis.
Psalm 89. 31.
Ende door de ordre en het beleydt der gheloofs-somme.

28. Sommighe die wat voorsichtiger zijn, alsse sien dat het leerstuck en gevoelen van Novatus door soo grooten klaerheyt der Schriftuyr wederleydt wordt, soo en makense niet allerley misdaedt onverghevelick, maer alleen die misdaedt en overtredingh die van yemant wetens en willens tegen de Wet wordt begaen. Maer wanneerse soo spreken en ghevoelen, soo en stellense gheen andere sonden vergevelick, dan die erghens door onwetenheydt worden beghaen 1) en bedreven. Doch dewijl de Heere in sijn Wet sommigh' offerhanden heeft verordent en bevolen, om door het opofferen van dien te versoenen de sonden die de gheloovige willens en wetens begaen hebben, en wederom andere 2) offerhanden om te boeten hare sonden van onwetenheydt: hoe grooten ongeschicktheydt is het dan datmen de sonde die vrywilligh en wesentlick geschiet, geen versoeningh toe en staet? Ick segghe datter niets klaerders en is, dan dat d'eenigh' offerhande van Christus krachtigh en dienstig is tot vergevingh van de sonden der Heyligen die met wil en weten van haer zijn begaen: dewijl de Heere sulcks door vleeschelicke offerhanden, als door zegelen betuyght heeft. Daer beneffens wie soude den David die soo seer in de Wet gheleert en ervaren was, konnen verontschuldighen, gelijck of hy door onwetentheydt gesondight hadde? Wist David niet hoe grooten misdaedt overspel en doodtslagh was, die deselve misdaedt daghelicks in andere strafte? Scheen broeder-moort den Patriarchen een behoorlicke daet te wesen? Waren 3) die van Corinthen so qualick gevordert, datse wulpsheyt, onsuyverheydt, hoerery, haet en twist hielden voor Gode behagelicke wercken? Petrus die so neerstigh was onderwesen, wist hy niet wat een groote sond' het was sijnen Meester met eenen eedt te verloochenen? Laet ons derhalven Godts barmhertigheyt die haer selven soo miltdadighlick vertoont, den wegh door onse quaetwilligheyt en nijdigheyt niet toesluyten.

Tegen-werping van sommigh' andere, dat de vrywillige overtreding de sondaers uyt de Kerck uytwerpt.
1. Antwoort, ghenomen van de bemerckinge der Offerhanden.
Levit. cap. 4.
2. Van den korten inhoudt des Euangeliums.
3. Van d'exempelen Davids, der Patriarchen, der Corintheren en Petrus.

29. Het is my voorwaer wel bekendt dat d'oude Leeraers de sonden die den gheloovigen dagelicks vergheven worden, verstaen en uytgeleydt hebben van die lichtere feylen en gebreken dewelck' haer uyt de swackheydt hares vleesches overkomen en bekruypen, en dat sy 't daer voor hielden dat d'openbare penitenty ende boete, die te dier tijdt vóor sware sonden afgevordert wierdt 4) even min 5) als den Doop, tweemalen mocht ghebruyckt worden. Welck haer gevoelen alsoo niet en moet ghenomen worden ghelijck of sy den ghenen, die nae haer eerste penitenty en beteringh wederom geson-

De laetste teghen-werpingh der Novatianen, ghenomen uyt d'Oud-vaders, dewelcke niet en wilden toestaen dat d'openbare boetveerdigheydt tweemael soude plaets grijpen.
1. Antwoort, dewelcke dese straf heydt verklaert en uytleydt.

1) gebreken. 2) (van). 3) versaeckt.

1) behaelt. 2) sommigh'. 3) Hadden. 4) (immers). 5) soo weynig.

dight hadden, hadden willen in wanhoop en vertwijffelingh nederwaerts werpen, ofte gelijck ofse die dagelicksche feylen hadden willen verkleynen, even als licht en geringh zijnde voor Godt. Want sy wisten wel dat de Heylige dickwils door ongheloovigheydt struyckelen, dat hun somtijdts eenige lichtveerdighe eeden ontvallen, datse somwijlen in toornigheyt heet worden, ja tot openbare scheldt-woorden voortbreken, en daer beneffens met andere quaden swangher gaen dewelck' eenen grooten grouwel zijn voor den Heere: maer sy noemden die dageliksche gebreken lichte feylen en son-
(p. 428.) den, | op datse deselve souden onderscheyden van die openbare sonden, dewelcke met grooten aenstoot en erghernis tot kennisse van de Kercke quamen. En wat belanght datse soo swaerhoofdigh en traegh waren om de misdaedt te vergeven den ghenen die yetwes bedreven hadden dat de Kerckelicke straffe weerdigh was, dat en gheschiede niet om datse meenden dat de Heere hen-luyden die misdaedt niet lichtelick en soude quijt schelden; maer om datse door dese strengigheydt andere wilden afschricken van het lichtveerdigh bedryven en hanteeren van soodanighe boose stucken, door welckers verdienst sy van de gemeenschap der

2. Antwoort, stellende een prijselicke matigheydt teghen de voorseyde straf heyt.

Kercke mochten vervreemt worden. Hoewel, om de waerheyt te seggen, het Woort des Heeren, 't welck ons moet dienen tot eenen eenighen regel, leert ons in desen meerder matigheyt te gebruycken. Want het onderwijst ons dat de strengigheydt van de kerckelicke straffe soo verre moet gaen, dat die gene, dien men daer door voornemelick soeckt te hulp te komen, door droefheydt niet verslonden en worde: ghelijck wy voor henen wijdtloopiger verklaert hebben.

Het II. Capittel.

Vergelijckinge der valscher met de ware Kercke.

Kort verhael van 't geen in't voorgaende Capittel geseyt is.

Wij hebben in't naest-voorgaende Capittel aenghewesen hoe grooten ghewicht by ons hebben moet de dienst des Woordts en der Sacramenten, en hoe verre sich behoort uyt te strecken d'eerbiedigheyt die wy den selven dienst schuldigh zijn, op dats' ons moghe zijn een eeuwigh merck-teecken om de Kercke van andere secten en vergaderingen t'onderkennen: te weten, dat die Kerck in dewelcke den voorgemelden dienst gaef en ongeschendt gevonden wordt, door gheen feylen, of ghebreken, die in het leven of in de zeden voorvallen mochten, en wort verhindert de naem en tytel der Kercke te draghen. Daer beneffens, dat dien dienst door eenighe kleyne feylen alsoo niet en wordt verdorven, dat die voor oprecht niet en soude moghen ghehouden worden. Wy hebben oock voorts te kennen ghegheven wat het voor feylen zijn diemen also behoort over 'thooft te sien,' te weten, alsulcke, waer door de voornaemste leere van de religy niet en wort gequetst, waer door de hooft-stucken van de religy in dewelck' alle de gheloovighe eensgesindt moeten dencken 1), niet onderdruckt en worden: en datmen, belangende de Sacramenten, soodanige feylen moet vergeven, dewelcke de wettigh' instellingh des auteurs niet wech en nemen noch en verswacken. Maer, soo haest als de leughen en vervalschingh tot in de burcht en vastigheydt der religy ingebroken, soo haest als het fondament der noodtsakelicker leer omgekeert, en 't gebruyck en de nuttigheydt der Sacramenten neder ghestort is: soo volght gewisselick daer op d'ondergangh van de Kerck. Even gelijck als het met het leven des menschen t'eenemael uyt en ghedaen is, wanneer de strot afghesneden, of het net om d'ingewanden doodelick is doorwont. En dit wort klaerlick bewesen uyt de woorden van Paulus, als hy leert dat de Kercke gebouwt 2) is op de Leere der Apostelen en Propheten, waer van Christus selfs de uyterste hoecksteen is. Indien de Leere der Propheten en Apostelen is het fondament der Kercke, door dewelcke den geloovigen bevolen wordt dats' hare saligheydt op Christus alleen steunen en neder leggen sullen: hoe sal 't gebouw der Kercke langher konnen bestaen, is't dat ghy die Leer wech neemt? Soo moet dan de Kerck nootsakelick neder storten, wanneer dat fondament der Religy wech ghenomen is, door het welck' alleen de Kerck kan worden staende ghehouden. Daer beneffens, indien de ware Kerck is de pylaer en vastigheydt der waerheydt, soo is't ghewis en seker dat daer geen kerck en is daer de leugen en valsheyt het rijck heeft ingenomen.

De somma van dit Capittel. Daer valsheyt en leugen heerschen daer en is gheen Kerck.

Ephes. 2. 20.

De valsheyt heerscht, daer de oprechte leere van Christus geen leven noch kracht en heeft.

1. Tim 3. 15.

2. En dewijl het aldus staet en gelegen is met die van 't Pausdom, soo kanmen lichtelick verstaen en begrijpen wat voor een Kerck by hen noch overigh zy. Want in de plaets van den Dienst des Woordts heeft aldaer d'overhandt een verkeerde, en van leugenen t'samen-gesmeede regeeringh, dewelck' het reyne licht eensdeels uytbluscht, en eensdeels verstickt. In de stede van 't Nachtmael des Heeren, is een seer schandelicke heylighschennis 3) in ghekomen: de Godtsdienst is met eenen veelvoudigen en onverdraeghlicken hoop

Dese valsheyt regneert onder het Pausdom, waer uyt volgt dat het Pausdom niet en zy de Kercke, het welck bewesen wort door't optellen van eenige stucken.

1) eensins gevoelen moeten. 2) ghetimmert.
3) kerck-roof.

der superstitien mismaeckt: de Leere (sonder dewelck' het Christendom niet en bestaet) is geheel begraven en wech gheruymt: de ghemeene by-een-komsten en vergaderinghen zijn scholen van afgodery en godtloosheyt. Daerom en hebben wy niet te vreesen dat wy weygherende part en deel te hebben aen soo veel verderflicke en doodelicke boosheden en grouwelen, en daer van afwijckende, met eenen oock van de Kerck van Christus souden afgescheurt worden. De gemeenschap met de kerck en is niet ingesteldt om te zijn een bandt en strick, daer mede wy in afgodery, godtloosheyt, onwetentheyt en in andere soorten van quaden souden verwert en verstrickt worden: maer veel meer, op dat wy daer door in Godes vrees' en in de ghehoorsaemheydt sijner waerheydt souden worden ghehouden.

Nochtans prijsen de Papisten hare Kerck seer heerlick aen, en segghen dat die anders gevoelen scheurmakers en ketters zijn.

Sy prijsen ons hare Kerck wel seer heerlick aen, op datter gheen andere kerck in de werelt en schijne te wesen: sy oordeelen en beweeren oock daer na, gelijck of sy 't al gewonnen hadden, dat die scheur-makers zijn, die de gehoorsaemheyt van die Kerck, die sy ons afschilderen, durven verlaten, en dat die alle te ghelijck ketters zijn die teghen de Leere van die Kerck durven kicken. Maer wat zijn 't doch voor redenen daer mede sy ons bewijsen datse de ware Kerck zijn? Sy brenghen uyt d'oude Boecken en Historien te voorschijn, watter eertijdts in Italien, in Vranckrijck, en in Hispanien is geschiedt. Dat sy haer afkomst hebben van die Heylige Mannen die door de gesonde Leere Kercken ghesticht en opgherecht, en door haer bloet de selfde Leer' en de stichtingh der kercken gevordert en bevestight hebben. Dat de Kercke die alsoo beyde door Geestelicke gaven en door het bloet der Martelaren onder hun gheheylight was, oock door een geduyrighe opeenvolghingh 1) der Bisschoppen onder hun bewaert is gheweest, op datse niet en soude vervallen of te niet gaen. Sy verhalen oock in hoe grooten aensien en achtingh dese geduyrighe successy en op 2) volgingh gheweest zy by Irenæus, Tertullianus, Origenes, Augustinus en by andere Leeraers in d'eerste Kerck. Doch hoe flaeuw en gantsch bespottelick dese redenen zijn, dat sal ick lichtelick sonder eenighe moeyte doen verstaen den genen die deselve met my een weynigh sullen willen over-weghen. Voorwaer ick soud' oock onse tegen-partijen raden haer verstandt en gemoedt hier toe met ernst en aendacht aen te legghen, indien ick vertrouwde by haer met onderwijsen yetwes te kunnen vorderen. Maer dewijl sij sonder acht te nemen op de waerheyt, alleenlick voor hebben en daer op uyt zijn, om haer eygen saeck en voordeel, door allerley middelen die haer mogelick zijn, te versorgen, soo sal ick maer weynige woorden en redenen by brengen, door dewelcke de deugtsame mannen en liefhebbers der waerheyt haer selven kunnen redden uyt de stricken en lagen onser teghenpartijen.

Desen lof van hare Kerck soeckense te verdedigen onder den naem en deck-mantel van de persoonelicke successy en opeenvolgingh.

(p. 429.

Maer hier wordt bewesen dat dese successy, dewelcke van de waerheyt van Christus afwijckt, van geener weerden en zy.

Voor eerst vraeg' ick hen, waerom sy niet te voorschijn en brengen Afrika, Egypten en geheel Asien: om dat quansuys' dees' heylighe successy en op-een-volgingh 1) der Bisschoppen, door middel van dewelcke sy, gelijckse roemen, hare kercken behouden hebben, in alle die Landen verbroken is en over langh opgehouden heeft. Sy werpen het dan over dien boeg 2), datse daerom de ware kerck hebben, om dat haer kerck van den eersten tijdt af, datse begon een kerck te zijn, nooyt en is geweest sonder Bisschoppen: dewijl door een voortduyrende en aen-een-hanghende successy 3) d'een Bisschop gesuccedeert en ghevolght is op en nae den anderen. Maer of ick de Grieksche Kercken tegen haer voortbracht? Ick vraeg' hen derhalven wederom, waerom sy seggen dat de kerck by en onder den Griecken vergaen zy, by den welcken die successy der Bisschoppen, die volgens haer ghevoelen is de eenige bewaerster en onderhoudster der kercke, nooyt en is vervallen of verbroken gheweest? Sy noemen de Griecken Scheur-makers. Doch met wat recht en reden? Om datse van den Apostolischen Stoel afwijckende en afscheurende, 't privilegy om een ware kerck te zijn, verloren hebben. Wat? verdienen die niet veel meer dit privilegy te verliesen die van Christus selt afwijcken? Soo volght dan hier uyt dat de successy en de voortduyrende op-een-volginghe 4) der Bisschoppen niet anders en is als een ydel en onnut voorgeven, in gevalle de nakomelingen van Christus waerheydt, die sy door de handen harer Voor-vaderen ontfangen hebben, niet gheheel en ongheschendt en behouden, en daer in volstandigh blijven.

Versterckingh van dit bewijs.

3. Dien-volgens en wenden de voorstanders van de Roomsche Kerck huyden ten daghe niet anders voor dan 't geen de Joden eertijdts tot een deck-mantel en voorwendtsel gebruyckten, als hare blindtheydt, godtloosheyt, en afgodery van de Propheten des Heeren ontdeckt ende bestraft wierdt. Want gelijck als de Joden op den Tempel, op de Ceremonien, en op het Priesterschap eenen hooveerdighen roem en moedt droeghen, na welcke stucken sy de kerck met groot recht en reden, so hun docht, be-

1. Door exempelen en getuygnissen uyt Ieremia.

1) achtervolgh 2) opvolgingh

1) achter-een-volgingh. 2) vallen dan hier heneu.
3) vervolgh. 4) het gheduyrigh achtervolgh.

proefden en afmaten: alsoo werpen ons de Roomschen 1) in plaets van de Kerck voor eenige uytwendige mon-aensichten, dewelcke dickwils wijdt verscheyden zijn van de kerck, en sonder dewelcke de kerck seer wel kan bestaen. Wy en hebben derhalven om haer te wederlegghen, gheen ander argument van noode dan het argument daer mede Jeremia streedt tegen dat

Ierem. 7. 4

sotte vertrouwen der Joden: te weten, datse niet en roemen in leugenachtighe woorden, seggende: Hier is den Tempel des Heeren, den Tempel des Heeren, den Tempel des Heeren. Want de Heere en bekendt nergens yets voor het sijne, dan daer sijn Woordt ghehoort en Godtvreesentlick bewaert wordt. Alsoo oock, al hoewel de heerlickheydt des Heeren haer sit-

Ezech. 10. 4.

plaets hadde tusschen de Cherubim in het Heylighdom, al hoewel hy oock hen-lieden hadde belooft dat hy aldaer eenen vasten stoel nemen soude: soo verhuyst hy nochtans van daer, en hy laet die plaets sonder eenighe heyligheydt, wanneer de Priesters sijnen dienst door quade superstitien verderven. Indien die Tempel dewelcke tot Godes eeuwighe woonstede scheen toe-geheylight te zijn, van Godt heeft kunnen verlaten en alsoo onheyligh worden, soo en hebben de Papisten gheen reden om ons wijs te maken dat Godt aen persoonen of plaetsen alsoo ghebonden, en aen uytwendige ceremonien en onderhoudinghen alsoo ghehecht is, dat hy soude moeten blyven by de gene, die slechts den tytel en de ghedaent van de kerck hebben.

Uyt den Apostel.

En dit is die strijdt, die Paulus voert in sijnen Brief tot den Romeynen van het negenste tot het twaelfste Capittel toe, want dit maeckte de swacke conscientien seer ontrust en onsteldt, dat de Joden die Godts volck schenen te zijn, de leere des Euangeliums niet alleen verstieten, maer oock vervolghden. Daerom als hy de leere verklaert en voor-gesteldt hadde, soo neemt hy oock dese swarigheydt wech: en hy ontkent dat die Joden, die de waerheyt vyandigh haten, de ware Kerck zijn: ofschoon hun gheen dinghen en ontbraken 2) die andersins tot d'uyterlicke gestaltenisse der Kercke mochten vereyscht worden. Hy ontkent oock dit daerom, om datse Christus niet en omhelsden Hy spreeckt oock een weynig klaerder in den Brief tot den

Galat. 4. 22.

Galaten: alwaer hy Ismaël met Isaac vergelijckende, seyt datter vele verkeeren 3) in de kerck, dewelcke nochtans aen d'erffenisse geen part noch deel en hebben: om datse niet en zijn geboren uyt de vrye moeder. Van waer hy oock neerkomt 4) op 5) de vergelijcking van een tweederley Jerusalem: want ghelijck de Wet op den bergh Sinai ghegeven, maer

1) Romanisten. 2) gebraken. 3) plaets hebben.
4) afkomt. 5) tot.

het Euangelium uyt Jerusalem voort gekomen is: alsoo zijnder vele die dienstbaerlick geboren en opgevoedt zijnde, niet en twijffelen te roemen datse kinderen Godts en kinderen der Kercke zijn: jae sy verachten hooghmoedelick d'oprechte kinderen Godts, hoewel sy selven niet anders en zijn dan bastaerden. Laet ons oock van onser zijden: dewijl wy hooren dat dese stemm' eenmael uyt den Hemel afgheroepen is: Werpt de dienstmaeght uyt met haren

Genes. 21. 10.

sone, ons selven op dit onveranderlick besluyt en oordeel verlatende, haer onverstandigh stoffen en roemen sterckelick verachten. Want indiens' eenen hooghen moedt willen draghen op d'uyterlicke belijding. Ismaël was oock besneden: indiens' haer verweeren met d'oudtheyt, Ismaël was d'eerst-gheboren, en evenwel sien wy dat hy verworpen wort. Is 't datmen hier van d'oorsaeck soeckt te weten, Paulus wijst

Rom. 9. 6.

ons d'oorsaeck aen, namelick, dat die alleen onder de kinderen gereeckent worden, die uyt het suyver en wettigh zaedt der leere gheboren zijn. Hierom is 't dat Godt ontkendt dat hy aen

Uyt Maleachi cap. 2. vs. 4.

de godtloose Priesters verbonden zy van weghen dat hy een verbondt hadde gemaeckt met haren vader Levi, dat die sijn sendt-bode of uytlegger soude wesen: jae hy ghebruyckt selfs om haer t'overtuygen, teghen haer, haren eygenen valschen roem, daer mede sy teghen de Propheten plachten op te staen, en te roemen dat uyt kracht van Godts ordonnanty, d'uytnementheydt en weerdigheydt van het Priesterschap in een sonderlingh aensien en achtingh moest ghehouden worden. Dit staet hy hun geern toe, en hy twist daerom met haer, om dat hy van sijn zijde bereydt was het verbondt te houden. Maer dewijl sy van hare zijde 't verbont verachten, soo verklaert hy datse verdienen verstooten te worden. Siet doch eens wat kracht de Successy | heeft, wanneer de ghene die

(p. 430.)

succedeeren, haer ampt niet en bedienen met sulcken suyverheydt 1) en gelijckmatigheydt als hare voorsaten 't selve bedient hebben: te weten, dat soodanighe successeurs en opvolghers, soo haest alsse overwonnen en overtuyght zijn datse van haren oorsprong zijn afgeweecken, van alle staet en eer berooft worden! 't En zy moghelick dat die boose ver-

Uyt den Euangelist Ioannes.
Ioan. 18. 13.

gaderingh die Christus ter doodt veroordeelt heeft, weerdigh is geweest den tytel en naem der Kercke te voeren, om dat Cajaphas in de bedieningh van het Priesters-ampt velen Godtsaligen Priesteren is gesucccedeert en op ghevolght, jae om datter van Aaron af tot op hem toe, een onverbroken successy der Priesteren geweest is. Maer dit en kan selfs in aerdtsche

1) oprechtigheydt.

2. Door een reden genomen van aerdtsche Rijcken.

rijcken en heerschappijen niet geduldt 1) worden, dat de tyranny van Caligula, Nero, Heliogabalus en van dierghelijcke, soude worden ghenoemt den goeden 2) en behoorlicken staet van een Republijck en Burgerlicke regeeringh, om dats' in de regeeringh haren goeden voorsaten, namelick, den Brutussen, Scipio's en Camillussen gesuccedeert en opghevolght zijn. Voornemelick en isser in de regeeringhe der kercke niets ongherijmder, dan datmen de leere voorby gaet, en de successy alleen steldt in de persoonen. Oock en hebben de heylige Leeraers, dewelck' ons van hun ter quader trouwen worden voorgheworpen, gheen dingh min in den sin ghehadt, dan eens voor al als door een erflick recht te bewijsen, datter kercken zijn in alle die plaetsen, daer in der voriger Bisschoppen plaets altijt wederom andere Bisschoppen gestelt en verkoren zijn gheweest. Maer dewijl het buyten twijffel en verschil was, datter in de gesonde leer van den eersten aenvangh aen tot op haren tijdt toe gantsch geen veranderingh en was voorgevallen, soo hebben sy voor een gewisse saeck gehouden en ghenomen 't geen om alle nieuwe dwalinghen den doodtsteeck te gheven ghenoeghsaem was, te weten, dat door sulcke dwalinghen bestreden wierdt die Leere die selfs van de tijden der Apostelen af volstandelick en door een eendrachtigh 3) accoort was behouden. Soo en hebben sy dan gheen reden om ons voortaen meer te bedrieghen met den naem der Kercke, dewelcke van ons, ghelijck betaemlick is, met eerbiedigheydt ge-eert wordt: doch als men de Kerck sal beginnen te beschrijven, soo en staen sy niet alleen deerlick verleghen 4), maer sy blyven oock vast steken in haer eyghen dreck: want sy stellen een schandelicke vuyle hoer, in de plaets van de Bruydt van Christus. En op dat wy door sulcken verwisselingh niet en worden bedrogen, soo laet ons beneffens andere vermaninghen, oock dese vermaningh van Augustinus te hulp roepen, dewelcke van de ware Kerck aldus spreeckt: Sy is, seght hy, die Kerck, die somtijdts verduystert, en door de menighte der erghernissen ghelijck als met wolcken bedeckt wordt: die somwijlen door de vreedsaemheydt des tijdts gerust en vry schijnt te zijn: en somwijlen wederom door de golven der verdruckingen en aenvechtingen wordt overstelpt en ontroert. Hy bewijst dit oock met exempelen, dat dickwils d'aldersterckste pylaren van de kerk, of vromelick om des geloofs wil in ballingschap leven, of door de gantsche werelt hier en daer in't verborgen schuylen.

3. Door het getuygnis van Augustinus. Ad Vincent. Epist. 48.

Dien-volgens wat de Papisten oock souden moghen voorwenden, daer en is gheen Kerck daer Godts Woordt niet en wordt gesien.

4. In deser voeghen quellen ons hedensdaegs de Roomschgesinde 5), en maken d'onervarene vervaert door den Naem der Kercke, daerse nochtans selven in der daet zijn doodtvyanden van Christus. Daerom ofschoon sy den Tempel, het Priesterdom en andere dierghelijcke mom-aensichten en spoocken voorwenden, soo en moet ons nochtans dit ydel schijnsel 1) daer mede de ooghen der eenvoudighen begoochelt worden, geensins soo verre bewegen dat wy die vergaderingh, in dewelcke Godts Woordt niet en wordt gevonden, voor een kerck souden aennemen. Want dit is het eeuwigh merck-teecken, daer med' onse Heere de sijne gheteeckent heeft: Die uyt de waerheyt is, segt hy, hoort mijne stemme. Item: Ick ben de goede Herder: ende ick kenne mijne schapen, ende worde van de mijne gekent. Mijne schapen hooren mijne stemme, ende ick kenne deselve, ende sy volgen my. Hy hadd' oock een weynigh te voren gheseydt, dat de schapen haren Herder navolghen, om datse sijn stemm' kennen, en dats' eenen vreemden herder niet na en volgen, maar van hem vlieden, om datse niet en kennen de stemme der vreemden. Wat rasen wy dan te vergheefs in't naespeuren en soecken van de kerck, dewijl Christus ons deselve met een onghetwijffelt merck-teecken heeft aenghewesen, welck merck-teecken al-omm' waer het ghesien wordt, onbedrieghelick betoont dat aldaer een Kerck van Christus is: gelijck ter contrarien aldaer waer dit merck-teecken niet en is, gantsch niet over en blijft waer mede de ware Kerck soude kunnen aengewesen worden. Want Paulus verhaelt dat de Kerck gefondeert is, niet op het oordeel der menschen, oock niet op de Priesterschappen, maer op de Leere der Apostelen en Propheten. Ja men moet veel eer Jerusalem van Babel, en de Kercke van Christus van de t'samen-rottinghe des Duyvels onderkennen door dit onderscheydt daer mede Christus deselve van den anderen onderscheyden heeft doe hy seyde: Die uyt Godt is, hoort de woorden Godts: daerom en hoort ghy lieden niet, om dat ghy uyt Godt niet en zijt. Om kort te gaen 2), na dien de Kerck is het Rijck van Christus, en dat Christus alleen sijn rijck regeert door sijn Woort: sal dan noch yemandt twijffelen of die woorden valsch en leugenachtigh zijn, met dewelcke versonnen 3) en voor-gegeven wordt, dat Christus Rijck sonder sijnen Scepter (dat is, sonder sijn Heylig Woort) bestaet?

Reden uyt de woorden van Christus en Paulus.

Ioan. 18. 37.
Ioan. 10. 14.
Ibid. 27.
Ibid. 4.
Ephes. 2. 20.
Ioan. 8. 47.

5. Wat nu dit belanght dats' ons van scheur-makingh en kettery beschuldighen, om dat wy een andere leere predicken dan sy luyden, om dat wy hare wetten niet en gehoor-

De teghenwerpingh van de persoonele successy wederleydt zijnde, soo

1) geleden. 2) oprechten. 3) eenmoedigh 4) versteldt. 5) Romanisten.

1) geschemer. 2) maken. 3) versiert.

wort wijder beantwoort d'andere, waer in wy van scheurmaking en kettery beschuldight worden, door een bewijs-reden genomen van de beschrijvingh, soo uyt Augustinus als uyt de Heylige Schrift.

samen, en op ons selven sonder hun vergaderinghen houden tot de oeffeningh der gebeden, tot de bedieninge des Doops en des Nachtmaels, en tot andere heylige handelingen: 'tselvigh' is wel een seer sware beschuldigingh, maer nochtans sulck eene die geen wijtloopige of moeyelicke wederleggingh van noode en heeft. Ketters en scheur-makers worden ghenoemt die ghene, dewelcke twist en tweedracht makende, de ghemeenschap en eenigheydt der Kercke verbreken. Nu dese gemeenschap en eenigheydt wort door twee banden te samen gehouden, te weten, door een-stemmigheydt in de ghesonde leer', en door broederlicke liefde. Daerom steldt Augustinus tusschen de ketters en scheur-makers dit onderscheyt, dat de ketters door valsche leeringen d'oprechtigheydt des gheloofs verderven: En dat de scheur-makers somwijlen oock de gelijckheydt in't gheloof behoudende, den bandt der ghemeenschap en liefde verscheuren. Maer dit moet oock aenghemerckt worden, dat dese gemeenschap in de liefde alsoo hanght en vast is aen d'eenigheydt in het geloof, dat dees' eenigheyt moet zijn het begin, het eynd' en eyndtlick d'eenighe reghel | van de gemeenschap en eenigheydt in de liefde. Laet ons derhalven ghedencken dat de Schriftuyr so dickwils alss' ons d'eenigheyt der Kercke beveelt en aenprijst, daer op uyt is, dat, terwijl onse verstanden eender dencken 1) in Christus, onse willen oock door onderlinghe liefd' en goedtgunstigheyt met malkanderen in Christus moghen vereenight zijn. Daerom is't dat Paulus als hy ons tot die eenigheyt vermaent, voor een fondament neemt, datter een Godt is, een Gheloof, en eenen Doop. Jae al-omm' daer hy ons leert eender te dencken 2), en eens 3) gesint te zijn, daer voegt hy terstont by, in Christus, of, na Christus: te kennen gevende dat de vergaderingh die buyten des Heeren Woort geschiedt, is een t'samen-rottinghe der godtloose, en niet een eendrachtigh geselschap der geloovigen.

Lib. quæst. Euang. sec. Matth. 11.

(p. 431.)

Ephes. 4. 5.

Philip. 2. 2, 5.

Dit wort door 't ghetuyghnis van Cyprianus bevestight.

De simplicitate Prælatorum.

6. Cyprianus de voetstappen van Paulus volgende, leydt 4) oock de fonteyn en oorsprongh van de gantsch' eendrachtigheydt der Kerck af uyt het eenighe Bisschops-ampt van Christus. Daer na spreeckt hy aldus: Daer en is maer een eenighe Kerck, dewelcke door den wasdom der vruchtbaerheyt in een veelheyt wyder uytgebreyt wort: ghelijck als de Sonne veel stralen, maer alleen een eenigh licht heeft: en gelijck een boom veel tacken heeft, doch niet meer als eenen stam die op den taeijen en vast-houdenden wortel is gegrondet. Ende wanneer uyt eene Fonteyn veel Beken en stroomen vloeyen, al hoewel die Beken in hare veelheyt door den rijcken overvloedt des opwellenden waters, schijnen verdeelt en van malkanderen verstrooyt te zijn, soo blyven sy nochtans een en vereenight in haren oorsprongh. Scheurt een strael der Sonnen af van het lichaem der Sonnen, d'eenheydt en lijdt daerom geen afbrekingh. Breeckt een tack af van den boom, als hy afghebroken is, soo en sal hy niet meer kunnen uytspruyten. Stopt een Beeck af van de Fonteyn, soo sals' afghestopt zijnde, verdrogen. Alsoo wordt oock de Kerck met het licht des Heeren overgoten zijnde, door de gantsche werelt uytghestreckt: en evenwel en is het maer één licht het welck sich al-omm' verspreyt. Daer en konde niets treffelickers geseyt worden, om uyt te drucken die onverbrekelicke t'samen-voeging en gemeenschap die alle de lidtmaten van Christus hebben onder malkanderen. Wy sien dat hy ons gheduyrigh te rugghe roept tot het Hooft selfs. Daerom verklaert hy dat de ketterijen en scheuringen hier uyt ontstaen, om datmen sich niet en keert tot den oorsprongh der waerheyt, om datmen 't Hooft niet en soeckt, om datmen de Leere des Hemelschen Meesters niet en bewaert. Laetse nu henen gaen en roepen dat wy ketters zijn om dat wy van hare Kerck zijn afgeweecken: dewijl dit is geweest d'eenig' oorsaeck van onse vervreemding en afwijcking, te weten, om dat sy de suyvere belijdenisse der waerheyt geensins en konden luchten of verdragen. Ick verswijghe noch dats' ons door verbanninghen en vervloeckinghen van haer hebben wech gedreven en uytgestooten. Door het welck alleen wy nochtans meer dan ghenoegh worden geabsolveert en verontschuldight, 't en zy dats' oock de Apostelen van scheuringh willen beschuldigen, met dewelcke wy een en de selfde saeck gemeen hebben. Christus, segg' ick, heeft sijnen Apostelen voorseyt, dats' uyt de Synagogen en Vergaderinghen souden gheworpen worden om sijns Naems will'. 't Is nu sulcks dat die Vergaderinghen en Synagoghen van dewelck' hy spreeckt, te dier tijdt ghehouden wierden voor wettige Kercken. Na dien 't dan klaer en blijckelick is, dat wy van haer uytgestooten zijn, na dien wy oock bereydt zijn te bewijsen dat ons sulcks om den Naem van Christus gheschiedt is, soo moetmen voorwaer eerst van de gelegentheydt der saeck kennis nemen, eer van ons yetwes, 't zy ten goede 't zy ten quade, geoordeelt en besloten kan worden. Doch ick scheld' hun, so sy 't alsoo begeeren, desen arbeydt van selfs quijt. Want het is my ten vollen ghenoegh, dat wy van hun hebben moeten uytgaen, op dat wy tot Christus souden toegaen.

Waer uyt blijckt dat de verbanninghen en vervloeckinghen der Papisten van geender weerden en zijn.

Reden.

Ioan. 16. 2.

7. Maer wy sullen noch sekerder en klaerder konnen bemercken in hoedanighen aensien en achtingh ghehouden moeten worden alle die

Want de Papistische Kercken moeten in eenen graet ge-

1) eensins gevoelen. 2) eensins te gevoelen. 3) eensins. 4) brenght.

eldt worden et de Israëli-sche, dewelc-e tot supersti- en afgodery afgeweecken jn onder Iero-eam.

kercken die van de tyrannije des Roomschen Afgodts beseten en inghenomen zijn, is't dat wy die verghelijcken met d'oude Israëlitische Kerck, ghelijck deselve by de Propheten afgebeeldt en beschreven is. De ware Kerck was by de Joden en Israëliten te dier tijdt, doe sy volstandigh onderhielden de wetten en conditien van 't verbondt, hebbende door de ghenade Godts alle die dinghen, in dewelcke de kerck bestaet. Sy hadden de Leere der waerheyt in de Wet, de bedieningh der selver was den Priesteren en Propheten bevolen en opgeleydt: sy wierden door het teecken der Besnijdenis in het verbondt ingehuldt en aenghe-schreven, en door d'andere Sacramenten gheoeffent tot versterckingh van haer gheloove. 't Is sonder twijffel dat op haer gheselschap en vergaderingh pasten alle die lof-tytelen, daer mede de Heere sijn Kerck vereert heeft. Maer als sy de Wet des Heeren verlaten hadden en tot afgodery en superstity afgeweecken waren, soo zijnse met eenen van dat voor-recht en voordeel ten deele vervallen. Want wie soude den tytel der Kercke durven ontnemen den ghenen by den welcken Godt de verkondiginge sijns Woorts, en d'onderhoudinghe der Sacramenten en verborgentheden vertrouwt en wech gheleydt heeft? En 1) wie isser 2) die omghekeert 3) bestaen soude den naem der Kercke sonder eenigh' uytsonderingh te gheven 4) aen sulcken vergaderingh daer des Heeren Woordt opentlick en vryelick met voeten vertreden wordt? Waer den dienst des Woorts, de voornaemste senuw, en oversulcks de ziel van de kerck, wordt verstrooyt en verstooven?

Hoedanighe Israelitische ercken te dier jdt gheweest jn.

8. Wat dan: (sal yemant seggen) Wasser onder de Joden gheen stucksken van de Kerck meer overigh nae datse tot afgodery waren afgeweecken? Hier op is lichtelick t'antwoorden. Voor eerst seggh' ick, datter in d'afwijckingh selfs eenige trappen geweest zijn: want wy en moghen niet seggen, dat de val van het volck Juda en de val van 't volck Israël even ghelijck en groot geweest zy, te dier tijt doe sy beyde van den suyveren Godtsdienst eerstwerf zijn af gheweecken. Doe Jerobeam de Kalveren maeckte tegen het openbaer verbodt Godts, en een ongheoorloofde plaets verordineerde tot de aenbiddingh, soo heeft hy de Religy gheheel en al verdorven: maer die van Juda hebben haer selven eerst met godtloose en superstitieuse zeden verontreynight, eerse den staet in d'uyterlicke form' en gedaente der Religy verkeerdelick veranderden. Want al hoewels' alreede onder Rehabeam haer selven veel verkeerde ceremonien in't gemeyn hadden aenge-

Siet het eer-e en tweede oeck der Ko-ngen.

nomen, dewijl nochtans de leere der Wet, en het Priesterdom, en de Ceremonien en Wijsen, sodanige als Godt inghestelt hadde, te Jerusalem noch bleven: soo hadden de Godtvruchtighe noch aldaer eenen verdragelicken staet der Kercke. By d'Israëliten zijn de saken van de Kerck tot op de tijden | van den Koningh (p. 132.)
Achab toe niet alleen geensins verbetert, maer oock tot ergher vervallen. Sommige van die Koningen die daer nae in de regeeringh ghevolght zijn tot den ondergangh van 't Koninckrijcke toe, zijn aen 1) Achab ghelijck gheweest, sommighe wederom (doe sy wat beter zijn wilden) hebben haer ghevoeght nae 't exempel van Jerobeam, alle te ghelijck de een met d'ander warense godtloos en afgoden-dienaers. Maer onder die van Juda waren nu en dan menigherley veranderinghen, terwijl sommighe Koningen den Godtsdienst door valsche en versonnen 2) superstitien verkeeren, anderen 3) wederom de vervallen religy oprechten, tot dat eyndtlick oock de Priesters selfs den Tempel Godts door onheylige en grouwelicke ceremonien hebben verontreynight.

Daer uyt blijckt, dat de Papisten onrecht pleghen, wanneerse ons willen dwingen tot de gemeynschap van hare Kerck.

9. Nu wel aen, laet de Papisten hare ghebreken verkleynen soo seer als 't hun mogelick is, en soose kunnen (laet se) 4) ontkennen en loochenen dat de staet van de religy by hun also verdorven en gheschonden zy, als die was in het Koninckrijck Israëls onder Jerobeam. Jae sy hebben een grover afgodery: sy en zijn oock niet een hayr suyverder in de Leer: soo se niet oock selfs daer in onsuyverder en zijn als d'Israëliten. Godt de Heere, jae oock alle die gheen' die met een middelbaer verstandt begaeft zijn, sullen mijn ghetuyghen wesen, en de saeck selfs geeft oock ghetuyghnis dat ick in desen niet meer en seggh' als de reyne waerheydt. Nu wanneers' ons tot de gemeynschap van hare Kerck dwinghen en brenghen willen: soo vereyschense van ons twee dinghen: Voor eerst dat wy gemeynschap hebben en oeffenen sullen in alle hare Gebeden, Heylighdommen, en Ceremonien: Ten anderen, dat wy hare Kerck sullen gunnen 5) en toeschrijven alle d'eer', macht en jurisdicty die Christus sijn Kerck ghegheven heeft. Wat het eerste belanght, ick bekenn' dat alle de Propheten die te dier tijdt te Jerusalem gheweest zijn, doe de saken aldaer soo seer verdorven waren, alleen en op haer selven niet en hebben gheoffert, dats' oock niet en hebben gehadt bysondere en van anderen afgesonderde vergaderinghen om te bidden. Want sy hadden 't ghebodt Godts door het welck' haer wierdt bevolen in den Tempel van Salomo

Sy vereyschen twee dinghen van de Christenen.

Antwoort op het eerste.

1) [ ]. 2) (wederom). 3) [ ].
4) uytneminge op te draghen.

1) den. 2) versierde. 3) sommighe. 4) [ ]. 5) opdragen.

te samen te komen: sy wisten oock dat de Le-
Exod. 29. 9. vitische Priesters die van den Heere tot Voorstanders van den Godtsdienst verordineert en noch niet afgeset waren, al hoewels' haer selven sulck een eer' onweerdigh ghemaeckt hadden, nochtans die plaets als noch met recht behielden. En 't welck het voornaemst is in desen gantschen handel, sy en wierden tot geenen superstitieusen dienst ghedwongen: jae sy en namen geen dingh aen dat van Godt niet en was inghesteldt. Maer wat isser doch by de Papisten dat met het voorseyde ghelijckt en over een komt? Want wy en kunnen naeulicks eens met haer vergaderen sonder ons met openbaer' afgodery te besmetten. Voorwaer den voornaemsten bandt van hare gemeynschap bestaet in de Misse, dewelcke wy als de aldererghste heylighschennis 1) vervloecken. En of wy dit met recht of met lichtveerdigheyt doen, dat sal elders ghesien worden. 't Is nu genoegh dat wy aentoonen, dat het in desen deele met onse saeck anders geleghen is, als het in voortijden geleghen was met de saeck der Propheten, dewelck' al hoewels' in der godtloosen Godtsdiensten teghenwoordigh waren, soo en wierdense nochtans niet gedwongen eenige ceremonien of te sien of te pleghen, behalven de ghene die van Godt waren ingesteldt. En is't dat wy een exempel willen hebben dat gheheel en al ghelijckt, laet ons dat nemen uyt het Israëlitische Koninckrijck. Volgens Jerobeams ordonnanty behielt de besnijdenis haer plaets, de Offerhanden wierden onderhouden, de Wet wierdt heyligh geacht, die Godt wierdt aengeroepen den welcken sy van hare Vaders ontfanghen hadden: maer al dat 't welck aldaer
1. Reg. 12. 31. ghedaen en gehandelt wierdt, wierdt van Godt verworpen en verdoemt, van wegen de by ghevoeghde verboden' en versonnen diensten en ceremonien. Wijst my ergens een Propheet, of eenen Godtvreesenden Man, die eens in Bethel aengebeden of geoffert heeft? Want sy wisten dat sy dat niet en konden doen sonder haer selven met eenige heylighschennis 2) te besoedelen. Soo sien wy dan dat de gemeynschap der Kercke by de Godtvruchtighe soo veel en soo verre niet en moet gelden, datmen haer terstont soude moeten volghen, waer 't datse tot onheylige en onreyne wijsen en ceremonien afweeck.

Het hooftstuck van de questy.

Waerom wy ons niet en kunnen voegen by den uyterlicken Papistischen Godtsdienst.

Antwoort op den tweeden eysch der Papisten.
Of hare Synagoghe een Kercke zy, of niet.

10. Maer tegen haren tweeden eysch strijden wy noch heftiger. Want als men spreeckt van sulck een Kerck, wiens oordeel men in weerden houden, wiens authoriteyt men erkennen, wiens vermaninghen men ghehoorsamen, door wiens bestraffinghen men bewogen worden, wiens ghemeynschap men in alle dinghen eerbiedighlick onderhouden moet: soo en kunnen wy niet toestaen datse de Kercke zijn, of wy worden genoodtsaeckt en gedrongen om haer te ghehoorsamen en onderdanigh te zijn. Wy sullen evenwel hun geern toestaen 't gheen de Propheten den Joden en Israëliten van haren tijdt ghegheven hebben doe de religie saken aldaer of in eenen ghelijcken, of oock in eenen beteren standt waren. Nu, wy sien hoe dat de Iesa. 1. 14.
Propheten al-omm' roepen dat de t'samen-komsten des volcks onheylighe vergaderinghen zijn, met dewelcke men soo weynigh mach over een stemmen, als met de verloocheninghe 1) Godts. En om de waerheydt te seggen, indien sulcke vergaderingen Kercken waren, so volght daer uyt dat dese heylige Mannen tot Godes Kerck niet en hebben behoort, te weten, in Israël Elias, Micha en haers gelijcke: In Juda Jesaia, Jeremia, Hosea en meer andere van sulcken slach, dewelcke van de Propheten, van de Priesters, en van het volck van haren tijdt ergher 2) gehaet en vervloeckt wierden dan eenige onbesnedene. Indien sulcke vergaderinghen kercken 1. Tim. 3. 15.
waren, soo is dan de Kercke niet een pylaer der waerheydt, maer een borcht en vastigheydt der leughen: niet een tabernakel of woonstede des levendighen Godts, maer een huys en woninghe der afgoden. Soo moesten dan de heylige Propheten d'eendracht en over-een-stemmingh van alsulcke vergaderinghen noodtsakelicken verlaten, dewijl soodanighen eendracht niet anders en was als een t'samensweeringhe teghen Godt. Van ghelijcken indien yemandt de teghenwoordighe vergaderingen der Papisten, die met afgodery, superstity en ongoddelicke leer' verontreynight zijn, soude willen erkennen voor Kercken in welckers volle ghemeynschap, oock tot het toestemmen van hare leere toe, een Christen-mensch volharden moet, die sal seer verre verdoolt gaen. Want indiense kercken zijn, soo is oock de macht der sleutelen by haer. Maer de sleutelen zijn onafscheydelick verknocht en te samen ghevoeght met het Woordt, 't welck sy uyt hare vergaderinghen hebben verdreven. Daer beneffens in- | diense Kercken (p. 433.)
zijn, soo heeft dan dese belofte van Christus: Matth. 16. 19. en 18. 18.
Soo wat ghy binden sult, &c. by hun haer Ioan. 20. 23.
kracht en weerde. Maer sy gaen hier tegen en verstooten uyt hare ghemeynschap alle die gene die sonder geveynstheyt belijden en bewijsen datse dienstknechten van Christus zijn. Soo is dan de belofte van Christus ydel, of sy en zijn, ten minsten ten desen aensien, gheen kercken. Sy hebben eyndtlick in plaets van den dienst des Woordts, scholen der godtloosheydt, en

1) aldermeesten kerck-roof. 2) kerck-roof.

1) versakinge. 2) seerder.

stinckputten 1) van allerley dwalingen. Derhalven, of sy en zijn, volgens dese reden, geen kercken, of daer en sal gheen merck-teecken meer overigh blijven, door het welck de wettige vergaderingen der gheloovigen van de by een komsten der Turcken souden kunnen onderscheyden worden.

Al hoewel het Pausdom eygentlick niet en mach een kerck genoemt worden, so is nochtans, selfs in spijt van den Antichrist, in het Pausdom eenig lidt-teecken van de kerck gebleven.

11. Nochtans ghelijck eertijdts de Joden eenige bysondere privilegien van de Kercke behielden, alsoo en ontnemen wy hedensdaeghs den Papisten niet die teeckenen en voetstappen van de Kerck die de Heere onder hun uyt de verwoesting heeft willen laten over blijven. Godt hadde met den Joden eenmael een verbont gemaeckt: dit verbondt is meer bestendigh ghebleven door sijn selfs vastigheydt daer med' het gheschraeght 2) was en tegen hare godtloosheyt street, als het van hun is bewaert en onderhouden geworden. Soo hadde dan het selve door de sekerheydt en volstandigheyt van Godts goedtheyt sijn plaets onder hun: sijn getrouwigheydt en heeft door hare trouwloosheydt niet kunnen vernietight worden: de besnydenis en kond' oock door haer' onsuyvere handen alsoo niet worden ontheylight, datse met eenen niet en soude zijn gheweest een waerachtigh teecken en Sacrament van dat verbont. Daerom noemde de Heere die kinderen die hun-lieden gheboren wierden, sijne kinderen: dewelcke sonder sijne bysondere zegeningh en genade, hem in 't minste niet en souden aenghegaen noch toebehoort hebben. Alsoo oock, dewijl hy sijn verbondt in Vranckrijck, Italien, Duytschlant, Hispanien en Engelandt gesteldt en vertrouwt heeft: soo heeft hy, doe die Provincien en Landen door de tyranny van den Antichrist onderdruckt zijn geworden, op dat sijn verbondt onverbrekelick soude blijven, voor eerst aldaer bewaert het getuyghnis des verbonts, namelick, den Doop, dewelcke door sijn mondt en woordt geheylight zijnde, in spijt van alle godtloosheydt der menschen, hare kracht behoud: daer beneffens heeft hy door sijne voorsienigheyt te weegh gebracht dat aldaer oock noch ander' overblijfselen bleven, op dat de Kerck niet t'eenemael vergaen en soude. En gelijck stichtinghen en ghebouwen 3) dickwils alsoo worden ter ne'er geworpen, dat de fondamenten en brock 4) stucken blijven staen 5), also en heeft hy oock niet geleden dat sijn Kerck van den Antichrist, ofte tot den bodem toe uytgeroeyt, of tot der aerden toe geslecht soude worden (al hoewel hy om d'ondanckbaerheydt der menschen te straffen, die sijn woort versmaet hadden, een grouwelicke stoot en afbreuck heeft laten gheschieden) maer hy heeft oock ghewilt, datter oock nae de verwoestingh een half afgeworpen gebouw overigh soude blijven.

Ezech. 16. 20.

Ghelijck als daer zijn den Doop en eenige andere overblijfselen.

En alsoo is vervult de voorsegginge van Paulus, dat d'Antichrist sal sitten in den Tempel Gods.

De naem van de Kerck en wort den Pausdomme niet toe-gestaen: al hoewel onder des selfs tyranny eenige Kercken gheweest zijn.

12. Al hoewel wy derhalven den Papisten den tytel der Kercke niet simpelick en plat uyt en willen toestaen, soo en loochenen wy nochtans daerom niet dat by hun Kercken zijn: wy twisten alleenlick van de waerachtighe en wettige staet en gelegentheydt der Kercke, dewelck' in de gemeynschap der Sacramenten en Ceremonien, die teeckenen mochten zijn van ons Christendom, als voornemelick in de gemeynschap der Leere vereyscht wort. Daniel en Paulus hebben voorseydt dat d'Antichrist sal sitten in den Tempel Godts: Wy houden het daer voor dat de Paus van Roomen hedensdaeghs is de capiteyn en leydtsman van dit schelm-achtigh en vervloeckt Antichristische rijck. Dat sijn sit-plaets in de Kercke Godts gestelt wort, daer mede wordt alsoo te kennen ghegeven dat sijn rijck soodanigh sal wesen dat het den Naem van Christus niet wech en neemt, noch oock den naem der Kercke. Hier uyt blijckt dan dat wy in't minste niet en ontkennen datter oock onder sijn tyranny, kercken blijven: maer wy seggen dat het sulcke kercken zijn die hy door een lasterlicke godtloosheyt verontheylight, door een grouwsaem' heerschappy verdruckt, door quade en verderffelicke leeringhen, als door fenijnighe drancken verdorven en by na ghedoodet heeft: in dewelck Christus half begraven en verborgen. het Euangelium verduystert, de Godtsaligheydt verdreven en den dienst Godts by nae te niet gemaeckt is: in dewelck' eyndelick alle dingen also ontstelt en verwert zijn, dat aldaer veel eer de gedaente van een Babel als van een Heylige Stadt Godts gesien wort. Om kort te zijn, ick segge dat onder het Pausdom kercken zijn, in soo verre 1) dat de Heere de overblijfselen van sijn volck, al hoe wel seer jammerlick verstrooyt en gheslinghert, aldaer wonderbaerlick bewaert, in soo verre 2) datter eenighe teeckenen van de kercke blijven: en voornemelick die teeckenen, welckers kracht niet en kan verbroken worden, noch door de listigheydt des duyvels, noch door de boosheydt der menschen. Maer dewijl daer-en-tegen aldaer uytghebluscht zijn de merck-teeckenen die wy in dese disputaty bysonderlick moeten aensien, soo segghe ick dat elcke vergaderingh en het gantsche lichaem des Pausdoms de wettighe form' en gedaent' van een Kerck niet en heeft.

Dan. 9. 27. 2. Thess. 2. 4.

Welckers beklagelicke staet nae 't leven afgemaelt wort.

Den korten inhoudt van dit Capittel.

1) stinckputten. 2) onderset 3) de timmeragien en gebouwsels. 4) vervallen. 5) [ ].

1) ten aensien

Het III. Capittel.

Van de Leeraers en Dienaers der Kercke, van haer Verkiesingh en Ampt.

De somma van 't geen geseydt sal worden.

Nu moeten wy spreken van d'ordre na en door dewelcke de Heere ghewilt heeft dat sijn Kerck soude worden gheregeert. Want al hoewel *hy alleen* in sijn Kerck heerschen en regeeren, en in de selvigh' oock voor-sitten en het opperste ghesach hebben moet, al hoewel oock dese regeeringh en heerschappy *alleen door sijn Woort* moet verricht en bedient worden: nochtans dewijl hy door een sienlicke teghenwoordigheyt onder ons niet en woont, om ons sijnen wille mondelingh en hooft 1) voor hooft te kennen te geven, soo hebben wy gheseydt dat hy daer toe der menschen dienst en hulp gebruyckt, deselve stellende ghelijck als tot sijne Stadt-houders, niet om op hen sijn recht en eer over 2) te dragen, maer alleen om door haren mondt sijn eyghen werck uyt te voeren: gelijck oock een werck-man een instrument besicht om sijn werck te maken. Ick worde gedwongen alhier wederom te herhalen het gheen ick voor henen verklaert hebbe. Hy soude dit wel kunnen doen of door hem-selven sonder eenigh ander hulp-middel of instrument, of oock door d'Enghelen: maer daer sijn veel oorsaken waerom hy 't liever doet door menschen. Want hy betoont op dese wijse voor eerst sijne gunst en goedertierenheyt t'onswaert, wanneer hy uyt den menschen sommige neemt tot sijne Gesanten om voor hem in dese werelt | sijn boodtschap te verrichten, om Uytlegghers te zijn van zijn verborgen wil, en eyndelick om sijn Persoon te dragen en voor te beelden. En alsoo bewijst hy met der daedt, dat het niet te vergeefs en is, dat hy ons al-omme noemt sijne Tempelen, dewijl hy uyt den mondt der menschen, ghelijck als uyt sijn Heylighdom, tot de menschen sijn Goddelicke uytspraken doet. Daer beneffens is dit een seer goede en profijtelicke oeffeningh tot ootmoedigheydt, wanneer hy ons gewendt maeckt om sijn Woordt te gehoorsamen, al hoewel het ons door menschen die ons ghelijck zijn, of oock somtijdts minder weerdigheyt hebben dan wy, wort verkondigt. Indien hy self mondelingh sprake van den Hemel, 't en soude gheen wonder zijn dat sijne heylige woorden in d'ooren en herten van alle menschen sonder uytstel eerbiedighlick wierden ontfanghen. Want wie en soude 3) van sijne tegenwoordige macht niet verschricken? Wie en soude niet terstont op het eerst' aenschouwen van soo een groote Majesteyt ter ne'er geslagen worden? Wie en soude niet door dien on-eyndigen glantz bedwelmt en beschaemt worden? Maer wanneer eenigh menschken uyt het stof opgeresen in den Naem Godts tot ons spreeckt, dan bewijsen wy alhier door een seer goet ghetuyghnis, de Godtvruchtigheydt en eerbiedigheyt die wy Gode selven toedragen, is't dat wy ons laten onderwijsen van sijnen Dienaer, al hoewel hy nochtans in gheen dingh meerder is dan wy. Soo heeft hy dan oock om deser oorsaken wille den schat sijner hemelsche wijsheyt verborgen in aerde en swacke vaten, op dat hy des te sekerder mochte beproeven, hoe hoogh wy den selven weerdeeren en achten. Hier by komt noch datter niets bequamers tot onderhoudingh van d'onderlinge liefd' en konde gevonden worden, als dat de menschen onder en met malkanderen worden verknocht door desen bandt, te weten, datter één gestelt en beroepen wort tot een Herder om alle d'andere te onderwijsen: en dat die ghene die onderwesen moeten worden, de gemeyne Leer' uyt eenen mont ontfangen. Want indien yeder een hulps genoegh hadde by hem-selven, en eens anders dienst niet en behoefde, soo soud' yeder een (soo groot is de grootsheydt van 's menschen vernuft) sijnen Naesten verachten, en wederom van sijnen Naesten veracht worden. So heeft dan de Heere sijn Kercke te samen gebonden door dien knoop die hy voorsagh dat aldersterckst soude zijn om d'eenigheydt vast te houden, als hy de Leere der saligheyt en des eeuwigen levens by den menschen heeft vertrouwt en wech geleyt, op dat hy die door hare handen aen 1) anderen soude mede deelen. Hier op heeft Paulus sijn oog' gehadt, doe hy tot die van Ephesen schreef: Ghy zijt een Lichaem ende eenen Geest, gelijckerwijs ghy oock geroepen zijt tot eene hope uwer beroepinge: een Heere, een Geloove, eenen Doop: een Godt ende Vader van alle, die daer is boven alle, ende door alle, ende in u alle. Maer elck een van ons is de genade gegeven nae de mate der gave van Christus. Daerom seght hy: Als hy opgevaren is in de hooghte, heeft hy de ghevangenisse ghevangen genomen, ende heeft den menschen gaven gegeven. Die neder gedaelt is, is deselve oock die opgevaren is verre boven alle de hemelen, op dat hy alle dingen vervullen soude. Ende deselve heeft gegeven sommige tot Apostelen, ende sommige tot Propheten, ende sommige tot Euangelisten, ende sommighe tot Herders ende Leeraers. Tot de volmakinghe der Heyligen, tot het werck der bedieninge, tot opbouwinge des Lichaems van Christus. Tot dat wy alle sullen komen tot de eenigheyt des geloofs en

Matth. 26. 11.

Redenen waerom Godt in't regeeren van sijn Kerck den dienst der menschen gebruyckt.

Cap. 1. sect. 5.

1. Op dat hy sijn gunst t'onswaert soude te kennen geven.

(p. 434.)

Lege Augustin. libr. 1 de doctr. Christ. c. 32 seqq.

2. Op dat hy ons soude ghewennen tot nederigheydt en ghehoorsaemheyt, onse swacheydt met een bequaem hulpmiddel versorgende.

2. Cor. 4. 7.

Bevestigingh van dese redenen, ghenomen uyt het voortreffelicke ghetuyghenis des Apostels.

Ephes. 4. 4. en v. v.

1) [ ]. 2) op. 3) (sich).

1) den.

der kennisse des Soons Godts, tot eenen volkomenen Man, tot de mate der grootte der volheyt van Christus: op dat wy niet meer kinderen en souden zijn, die als de vloedt beweeght en omgevoert worden met alle windt der Leere, maer de waerheyt betrachtende in liefde, allesins souden opwassen in hem die 't Hooft is, [*namelick*] Christus: uyt den welcken het geheel Lichaem bequamelick t'samen gevoeght, ende t'samen vast gemaeckt zijnde, door alle voeghselen der toebrenginge, na de werckinge van een yegelick deel in [*sijne*] mate, den wasdom des lichaems bekomt, tot sijns selfs opbouwinge in de liefde.

Jyt welck ge- ygnis blijckt, t desen dienst r menschen r nuttig is or de gant- ie Kerck.

2. Met dese woorden gheeft hy te kennen dat die dienst der menschen, die Godt gebruyckt in 't regeeren van sijn Kerck, is de voornaemste zenuw en sterckte, waer door de geloovige met malkanderen in een Lichaem verknocht zijn: hy betoont oock dat de Kerck op gheen ander wijse gaef en ongeschent en kan bewaert worden, dan alsse ondersteunt wort met dees' hulpmiddelen, in dewelcke de Heere hare saligheydt heeft willen nederlegghen 1). Christus, seght hy, is opgevaren verre boven alle de Hemelen, op dat hy alle dinghen vervullen soude. En de wijse van vervullen is hier in gheleghen, dat hy door de Dienaers, den welcken hy dit Ampt bevolen, en genade tot volvoering van haer Ampt verleent heeft, sijne gaven aen de Kerck uytreyckt en uytdeeldt: en hem-selven alsoo eenighsins tegenwoordigh vertoont, bewijsende de kracht sijns Geestes in dese sijn' insettingh, op dat die niet ydel of onnut zijn en soude. Alsoo wort de weder-oprechtinghe der Heylighen volbracht, alsoo wordt het Lichaem van Christus ghesticht en opghebouwt, alsoo wassen wy allesins op in hem die 't Hooft is, en worden onderlingh met malkanderen vereenight: alsoo worden wy alle gebracht tot d'eenigheydt van Christus, soo 2) de prophety en bedieningh des Woordts onder ons haren loop heeft, soo 2) wy d'Apostelen aennemen, en soo 2) wy de Leere die ons toe-ghedient wordt, niet en verwerpen. Soo wie derhalven arbeydt om dees' ordre van dewelcke wy nu handelen, en dese form' en ghestalte van regeeringh wech te nemen, ofte soo wie de selvige, ghelijck ofse niet seer noodigh en ware, verkleent en misprijst, die en soeckt niet anders dan de verstrooyingh, of veel eer den val en 't verderf van de Kerck. Want het licht en de warmte van de Sonn', of oock spijs en dranck, en zijn soo nootsakelick niet tot voedtsel en onderhoudingh van het tegenwoordige leven, als het Apostels en Herders ampt is tot bewaring van de Kerck op deser aerden.

hes. 4. 10.

eden, genoen van d'opllinghe der ordeelen en ofijten.

tem, van een lijckenis.

1) neder setten 2) is't dat.

3. Daerom hebb' ick voor henen geleert en vermaent, dat de Heere de weerdigheydt van dit ampt ons dickwils heeft aenghepresen met soo hooghe tytelen als mogelick was: op dat het als een saeck die all' andere dingen in heerlickheydt overtreft, by ons in de hooghste eer' en achtingh soude ghehouden worden. Dat Godt den menschen een sonderlinge weldaet schenckt, als hy hun Leeraers verleent, dat ghetuyght hy, wanneer hy den Propheet beveelt uyt te roepen: Dat de voeten der ghener die den Vrede verkondigen, lieflick zijn, ende dat hare toekomst heylsaem en saligh is: Item, wanneer hy de Apostelen noemt het licht der werelt en het zout der aerde. Hy en kond' oock dit Ampt niet treffelicker vereeren, dan doe hy seyde: Wie u hoort, die hoort my: ende wie u verwerpt, die verwerpt my. Maer daer en is gheen klaerder plaets | als by Paulus in den tweeden Brief tot den Corinthen, alwaer hy dit stuck gelijck als met opset verhandelt. Hy beweert dan datter in de Kerck gheen saeck en is die heerlicker of treffelicker zy dan den dienst des Euangeliums, overmits die dienst is de bediening des Geestes, en der gerechtigheydt, en des eeuwighen levens. Dees' en diergelijcke lof-tytelen dienen hier toe, te weten, op dat die wijs' en manier, van de Kerck door de Dienaers te regeeren en op te houden, dewelcke de Heere voor altijdt verordineert en bevestight heeft, by ons in gheen verachtingh en kom', en eyndelick door de verachtingh niet afgeschaft en worde. Hy heeft oock niet alleen met woorden, maer oock met exempelen verklaert hoe grootelicks ons daer aen is gelegen. Als hy met het licht sijner waerheydt Cornelius naerder en volkomelicker beschijnen wilde, soo heeft hy eenen Engel uyt den Hemel ghesonden tot hem, dewelck' hem beval dat hy mannen henen senden 1) en Petrus ontbieden soude. Doe hy Paulus wilde roepen tot sijn kennis, en in sijn Kerck in-lijven, so en spreeckt hy tot hem niet door sijn eyghen stemme, maer hy versendt hem tot een mensch om van den selven de Leere der saligheydt en de heylighmakingh des Doops t'ontfangen. Indien 't niet en ghescheidt sonder oorsaeck, dat de Enghel, dewelck' een uytlegger is van Godes mondt, sich selfs onthoudt van den wille Godts te verkondighen, maer een mensch ghebiedt te halen die dien verklaren en vertellen soude: dat oock Christus, d'eenighe Meester der gheloovigen, Paulus doet onderwijsen door een mensch, en dat meer is dien Paulus, den welcken hy voorghenomen hadde tot in den derden Hemel op te trecken, en met een wonderbare bekent-

Hierom wort de weerdigheyt van desen dienst met treffelicke lof-tytelen verciert.

Iesai 52. 7.

Matth. 5, 13, 14.

Lucas 10. 16.

(p. 435.)

2. Cor. 3. 9. en 4. 6.

Godt heeft oock de nootsakelickheyt des selfs door veel exempelen aengepresen.

Actor. 10. 3.

Actor. 9. 6.

2. Cor. 12. 2.

1) schicken.

making van on-uytsprekelicke dingen te vereeren: wie soude dan nu dien dienst durven verachten, of als onnoodig voor by gaen, wiens profijtelickheyt Godt door soodanige bewijsen en proef-stucken heeft willen betuygen en bekent maken?

Het tweede deel des Capittels, handelende in't bysonder van de Dienaren der Kercke.

Sommige van dese, ghelijck als d' Apostelen, Propheten en Euangelisten zijn inghesteldt voor eenen sekeren tijdt.

Ephes. 4. 11.

Het Ampt der Apostelen.

Marc. 16. 15.

4. Die de Kerck nae d'insettinghe van Christus regeeren, die worden door 1) Paulus voor eerst ghenoemt Apostelen, ten tweeden Propheten, ten derden Euangelisten, ten vierden Herders, ten vijfden Leeraers. Uyt dewelcke de twee laetst' alleenlick eenen ordinairen en ghewoonlicken dienst hebben in de Kerck: de drie eerste heeft de Heere in 't begin sijns Rijcks opgheweckt en beroepen, en verweckt oock deselve somwijlen, nae dat de noodt des tijdts vereyscht. Wat het voor een bedieningh zy die d'Apostelen hebben, dat is openbaer uyt dit bevel: Gaet henen, en predickt het Euangelium allen creaturen. Hun en worden geen sekere palen ghestelt en toe-ge-eygent: maer hun wort belast de gantsche werelt te brenghen tot d'onderdanigheydt van Christus: op dats' het Euangelium in allen Landen daer sy sullen kunnen, verspreijende, sijn Koninckrijck al-omm' oprechten souden. Derhalven, als Paulus sijn Apostelschap wilde bewijsen, so verhaelt hy dat hy niet alleen een eenige stadt aen Christus toeghebracht, maer 't Euangelium in verr' en wijtgelegene landen voort geset heeft: dat hy oock niet en heeft ghebouwt 2) op eens anders fondament, maer dat hy Kercken heeft geplant in die plaetsen daer de Naem des Heeren onbekent was. Soo zijn dan d'Apostelen uytghesonden om de werelt van haren afval wederom tot de oprechte ghehoorsaemheydt Godts te bekeeren, en sijn Koninckrijck al-omm' door de Predicaty des Euangeliums op te rechten: ofte, soo ghy 't alsoo liever hebt, om als d'eerste bouw-meesters van de Kerck, hare fondamenten in de gheheele werelt te legghen. Door de Propheten en verstaet hy niet allerley uytlegghers van Godes wille, maer sulcke die met een sonderlingh' openbaringh begaeft waren, hoedanige te deser tijdt geen' en zijn, of soo daer eenige zijn, soo en zijnse niet soo openbaer en bekent. Door de Euangelisten verstae ick die ghene, dewelck' al hoewels' in weerdigheydt minder waren dan d'Apostelen, nochtans ten aensien van haer ampt den Apostelen alder-naest raeckten, en als der selver plaets bewaerden. Sodanige zijn geweest Lucas, Timotheus, Titus en andere diergelijcke: en misschien oock de tseventigh Discipelen, die Christus naest de Apostelen verordineert en ghestelt heeft. Nae dese uytleggingh (dewelcke mijns

Rom. 15. 19, 20.

Der Propheten.

Der Euangelisten.

Lucas 10. 1.

1) van. 2) ghetimmert.

bedunckens met de woorden en met het gevoelen van Paulus over een komt) en waren dese drie ampten en bedieninghen in de Kerck niet inghestelt, om daer in eeuwighlick te blijven, maer alleenlick tot dien tijdt toe, in den welcken Kercken opgherecht moesten worden ter plaetse daer te voren gheen kercken en waren geweest, of immers de kercken van Moses tot Christus moesten worden over-ghebracht. Hoewel, ick en loochen 1) niet dat Godt oock daerna somtijts Apostelen, of ten minsten in der selver plaets Euangelisten heeft opgeweckt, gelijck in onsen tijdt geschiedt is. Want soodanighe waren ons noodigh om de Kerck van d'afwijckinghe des Pausdoms wederom te brenghen op den rechten wegh. Nochtans noem ick het niet te min een extra-ordinairis en ongewoonlick Ampt, om dat het in wel-gestelde Kercken gheen plaets en heeft. Daer na volghen de Herders en Leeraers, die Kercke nimmermeer en kan ontbeeren. Tusschen dewelcke, nae mijn ghevoelen, dit onderscheyt is, dat den Leeraers de bedieningh van de tucht en regeeringh, mitsgaders van de Sacramenten niet en is bevolen, noch de vermaninghen of opweckinghen, maar alleen de uytleggingh van de Schriftuyr, opdat d'oprechte en gesonde Leer' onder den gheloovigen mochte behouden worden. Maer in het Ampt der Herderen zijnalle dese stucken begrepen.

Een uytneminghe.

Sommige wederom, ghelijck als de Herders en Leeraers, behouden een geduyrige bedieningh, welcke de Kerck nimmermeer en kan ontbeeren.

5. Wy hebben alhier ghehoort wat voor Diensten en Ampten in de regeeringh van de Kerck alleen souden blijven voor eenen sekeren tijdt, en wat voor ampten wederom inghestelt zijn om altijt te duyren. Is't dat wy d'Euangelisten met de Apostelen te samen nemen, soo sullender twee paren overigh blijven, dewelcke met malkanderen vergeleken zijnde, 2) eeniger maten over een komen. Want die gelijckheyt die onse Leeraers hebben met d'oude Propheten, deselve ghelijckheydt hebben onse Herders met de Apostelen. Het Ampt der Propheten was uytnemender, van weghen de bysondere gave der openbaringh daer mede sy begaeft waren: maer het Ampt der Leeraren wort by na op een gelijcke wijse bedient, en heeft geheel en al een en het selvigh' eynd' en ooghmerck. Alsoo ginghen die twaelve die de Heer verkoren heeft, op datse de nieuwe Predicaty des Euangeliums allen volckeren der werelt verkondighen souden, in ordre en weerdigheydt boven alle d'andere. Want al hoewel volgens de herkomst en beteeckenisse van het woordt Apostel, alle Dienaers der Kercke gevoeghlick Apostelen moghen ghenoemt worden, om dats' alle te samen van den Heere worden ghesonden en sijne bo-

Indien men d'Euangelisten voeght by d'Apostelen, soo blijvender noch overigh twee paren die onderling wel over een komen, te weten, de Herders met de Propheten.

Luc. 6 13.
Gal. 1. 1.

Waerom die twaelve met dien bysonderen naem der Apostelen verciert zijn.

1) versaeck'. 2) (na)

den zijn: dewijl nochtans hier aen veel was (p. 436.) gheleghen, datmen seker bescheydt | hadde van de sendingh der ghener dewelck' een nieuw' en ongehoorde boodtschap brengen souden, soo hebben die twaelve (tot welckers getal oock Paulus daer na toegedaen is) met desen bysonderen tytel boven andere moeten verciert en beteeckent worden. Paulus self gheeft wel in een sekere plaets desen naem aen Andronicus en Junius, seggende datse zijn uytnemende gheweest onder d'Apostelen: maer wanneer hy nochtans eygentlick wil spreken, soo verstaet hy door dien naem alleen die voornaemst' kring en groep, die 1) voor henen vermeldt is 2). En alsoo wordt dien naem in de Schriftuyr ghemeenlick ghebruyckt. Nochtans hebben de Herders den selven last die d'Apostelen hadden, uytgenomen alleen dat yeder Herder sijn Kerck regeert die hem is toe-ghe-eygent. Wat dit nu voorts voor een last zy, dat sullen wy noch klaerder hooren en verstaen.

[Ro]m. 16. 7. [M]atth. 10. 1.

[Gelijck den Ap]ostelen, al[so] is oock den [H]erderen de [pr]edicaty des [W]oordts en de [bed]ieningh der [S]acramenten [be]volen. [M]atth. 28. 19. [Lu]cas 22. 19.

6. Doe de Heere d'Apostelen uytsondt, soo heeft hy haer (gelijck onlanghs geseydt is) een gebodt ghegeven dats' het Euangelium predicken en de gheloovige doopen souden tot vergevinghe der sonden. En daer te voren hadd' hy haer bevolen datse de heylige teeckenen en panden van sijn lichaem en bloedt nae sijn exempel souden uytdeelen. Siet hier dan een heylighe, een onverbrekelicke en eeuwighe Wet en regel opgheleydt den genen die in de plaetse der Apostelen succedeeren en volghen, waer door sy een bevel ontfanghen aengaende 't predicken des Euangeliums en het bedienen der Sacramenten. Waer uyt wy besluyten, dat die ghene die dese twee stucken versuymen en nalaten, ter quader trouwen den naem der Apostelen voorwenden. Welck is nu de last der Herderen? Paulus en spreeckt niet alleen van hem-selven, maer oock van alle Herders als hy seyt: Alsoo houde ons een [*yeder*] mensche, als Dienaers van Christus, ende Uytdeelers der verborgentheden Godts. Item, in een ander plaets: Een Bisschop of Toesiender moet vast houden aen dat getrouwe Woordt dat nae de Leer' is, op dat hy machtigh zy te vermanen door de gesonde Leer', en den teghensprekers de mondt te stoppen. Uyt dees' en dierghelijcke plaetsen die hier en daer ghelesen worden machmen afleyden 3), dat oock in het ampt der Herderen dese twee principale deelen zijn te weten, het Euangelium verkondigen en de Sacramenten bedienen. Nu de wijse van Verkondighen en Leeren en bestaet niet alleen in d'openbare Predicatien, maer behoort oock tot de bysondere vermaningen buyten de ghemeene vergaderingen. Alsoo roept Paulus die van Ephesen tot ghetuygen: Dat hy niet een van die dingen die hun-lieden nut waren, achter gehouden en hadde, dat hy 't hun niet en soude hebben verkondight en geleert openbaerlick en oock van huys tot huys, betuyghende beyde den Joden en den Griecken de bekeeringh en het gheloof in Christus. Item, een weynigh daer na: Dat hy niet opgehouden en heeft eenen yegelicken van hun met tranen te vermanen. Evenwel en hebb' ick als nu niet voorghenomen op te sommen 1) alle de gaven die een goet Herder hebben moet: maer mijn opset is alleen aen te wijsen welcke daer zy de professy en belijdenis der gener die haer selven Herders noemen, te weten, dats' alsoo over de Kerck gestelt zijn, niet om eenen luyen en ghemackelicken eer en staet te besitten, maer om het volck door de Leere van Christus tot de ware Godtvruchtigheyt t'onderwijsen, de Heylighe Sacramenten en verborgentheden te dienen, en d'oprechte tucht en straffe t'onderhouden en in't werck te stellen. Want de Heere verkondight allen den genen die in de Kercke tot wachters ghestelt zijn, byaldien 2) yemandt onwetende door haer onachtsaemheyt vergaet, dat hy des selfs bloedt van hare handen eyschen sal. Op allen den Herders past oock 't geen Paulus seght van hem-selven: Wee mijner, indien ick het Euangelium niet en verkondige, want d'uytdeelingh is my bevolen. Om kort te zijn, 't gheen d'Apostelen aen de gantsche werelt ghedaen hebben, dat moet een yeghelick Herder doen aen sijn kudde, die hem bestemt en toevertrouwt is.

[1.] Cor. 4. 1.

[Ti]tum 1. 9.

[H]oedanigh de [P]redickinghe [d]es Woordts [m]oet wesen.

Actor. 20. 20, 21.

Ezech. 3. 17.

1. Cor. 9. 16.

d'Ordre vereyscht dat een yeder Herder sijn eygen Kerck hebbe. Nochtans is yeder een aen sijn Kerck also niet verbonden, of hy mach anderen behulpigh zijn, wanneer de publijcke authoriteyt sulks vereyscht, en dat het door gheneyne authoriteyt behoorlick en ordentlick gheschiedt.

7. Al hoewel wanneer wy eenen yeghelijcken sijn Kercke toe-eygenen, so en versaken wy daer en tusschen niet dat die gheen' die aen een Kerck verbonden is, oock andere Kercken mach behulpigh zijn, 't zy in 3) gheval van eenigh' onrust die soude moghen voorghevallen zijn, waer in sijn teghenwoordigheyt van noode 4) is, 't zy datmen van hem raedt vraeght en versoeckt in eenighe duysterachtighe saeck. Maer dewijl tot onderhouding van de vrede der Kercke, dese polity en ordre noodigh is, dat een yeder sijn eygen werck voor-geschreven hebbe, op datse niet alle te gelijck over eenen hoop en vallen, of sonder beroepingh hier en daer onseker om en sweven, of alle te samen tot een plaets lichtveerdelich toe en loopen, op dat oock die ghene die meer voor haer eyghen ghemack, als voor d'opbouwingh der Kercke besorght zijn, na haren lust haer Kercken niet en verlaten: soo moet dees' uytdeelingh der plaetsen, so veel

1) order en bende. 2) [ ]. 3) afnemen.

1) te verhalen. 2) is't dat. 3) (kas en). 4) doen.

moghelick is, in't ghemeyn onderhouden worden, ten eynd' een yeghelick met sijn palen te vreden zijnde, tot eens anders Kerck niet door en breke. Dit en is oock gheen menschelicke vondt, maer een insettinghe Godts. Want wy lesen dat Paulus en Barnabas in alle de Kercken te Lystren, t'Antiochien, en Iconien, Ouderlingen verordineert hebben: en Paulus selfs ghebiedt aen Titus dat hy in alle steden Ouderlingen stelle. Alsoo maeckt hy oock elders gewach van de Bisschoppen of Opsienders der Philippensen, en elders van Archippus den Bisschop of Opsiender der Colossensen. Wy hebben oock by Lusas in de Handelingen der Apostelen een schoone Predicaty die Paulus gedaen heeft tot d'Ouderlinghen van de Kercke tot Ephesen. Soo wie derhalven de sorgh en regeeringh van eene Kerck soude moghen hebben aanghenomen, die moet weten dat hy aen dese Wet en regel der Goddelicke beroepingh gebonden is, wel verstaende nochtans dat hy aen sijn Kerck gelijck als aen een muyr, alsoo niet en is vast gehecht en ghenagelt dat hy van daer niet een voet en soude kunnen of mogen versetten, indien 't voordeel van 't ghemeyn sulcks mochte vereyschen, als het maer behoorlick en ordentlick gheschiedt. Maer dat die ghene die in een plaets gheroepen is, selfs niet en moet dencken op verhuysingh, noch soecken ontslaghen te worden, nae dat het hem dunckt tot sijn profijt en gemack bevorderlick te wesen. Daer beneffens, indien 't oorbaerlick mochte zijn dat yemandt tot een andere Kerck over gebracht worde, dat hy dat nochtans niet en moet bestaen op sijn eyghen handt en raedt, maer daer in verwachten het openbaer getuygnis en oordeel van andere.

Actor. 14. 23.
Titus 1. 5.
Philipp. 1. 1.
Colloss. 4. 17.
Actor. 20. 18. en v. v.

8. Voorts wat belanght dat ick die ghene die de Kercken regeeren, sonder onderscheyt genoemt hebbe, Bisschoppen, en Ouderlingen, en Herders, en Dienaers, dat hebb' ick gedaen volghens en nae de ghewoont' en het ghebruyck van de Schriftuyr, dewelcke door dese namen | eenerley persoonen beteeckent. Want sy gheeft den tytel van Bisschop allen den ghenen die den dienst des Woorts betreden. Gelijck te sien is by Paulus, dewelck' als hy Titus belast hadde dat hy in alle steden Ouderlingen setten soude, terstondt daer op seght: Want een Bisschop moet onstraffelick zijn, &c. Alsoo groet hy in een andere plaets de Bisschoppen van de Kercke te Philippi. En in de Handelinghen der Apostelen wort verhaelt, dat hy d'Ouderlingen van de Kercke tot Ephesen heeft te samen gheroepen, dewelck' hy selfs in sijn aenspraeck Bisschoppen noemt. Nu moet alhier waerghenomen worden, dat wy tot noch toe die diensten en ampten alleen ghenoemt 1) hebben, die in den dienst des Woordts gheleghen zijn. Paulus en maeckt oock van gheen andere meldingh 2) in dat vierde Capittel tot den Ephesen 't welck ick by gebracht hebbe. Maer in den Brief tot den Romeynen, en in den eersten tot den Corinthen noemt hy er 3) noch andere, te weten, machten, de gave der ghesontmakingen, d'uytlegginge, de regeeringe, de versorginghe der armen. Van dees' ampten laet ick die varen die maer dienden voor eenen tijt: dewijl het de moeyt' niet weerdigh en is om ons daer mede lang besich te houden. Doch daer zijn twee ampten die altijt blijven, namelick, de Regeeringh, en de besorgingh der Armen. De Regeerders zijn mijns bedunckens geweest Ouderlingen uyt den volcke verkoren om gesamentlick met de Bisschoppen opsicht te nemen op den handel en wandel der Ledematen, en de discipluijn en straffe te bedienen. Want ghy en kondt anders niet uytlegghen noch verstaen 't geen hy seydt: Die regeert, die doe sulcks met sorghvuldigheydt. Soo heeft dan een yegelicke Kerck van den eersten aen gehadt haren raedt, verkoren uit Mannen die Godtvruchtigh, statigh en heyligh waren, by den welcken was de jurisdicty en macht om van de ghebreken kennis te nemen en deselve te beteren, daer van wy hier nae sullen spreken. Voorts dat soodanigh een order niet en is gheweest alleen van een eeuwe, dat bewijst d'ervaringh selfs. So is dan oock dit ampt der regeeringh tot allen tijden nootsakelick.

Bisschoppen, Ouderlinghen, Herders, Dienaers, beteeckenen by d'Apostelen sonder onderscheyt al een en de selfde.
(p. 437.)
Titus 1. 5, 7.
Philip. 1. 1.
Actor. 20. 17, 28.
Rom. 12. 7.
1. Cor. 12. 28.
De bedieninghe die maer voor een tijdt duyrden, worden alhier over geslagen.
Maer de andere twee bedieninghen, te weten, het Ouderlingh en Diakenschap worden behouden, als dewelcke tot den dienst des Woorts behooren, waer van hier na sal gehandelt worden.
Rom. 12. 8.

9. De besorginge der armen was den Diakenen bevolen. Hoewel in den Brief tot den Romeynen wort van tweederley Diakenen vermelt: Wie gheeft, seght aldaer Paulus, die doe dat in eenvoudigheyt: wie barmhertigheyt doet, in blymoedigheydt. Dewijl het seker is dat hy spreeckt van d'openbare diensten en ampten der Kercke, so moetender twee onderscheydene graden der Diakenen geweest zijn. Indien ick in mijn oordeel niet bedroghen en ben, soo beteeckent hy in 't eerste lidt die Diakenen, die d'aelmoesen bediend en uytdeelden. En in 't ander lidt die gene die haer selven gheschickt en overghegeven hadden om den armen en krancken te dienen en te versorgen. Ghelijck daer waren de weduwen, van dewelck' hy vermaent in den Brief tot Timotheus. Want de vrouwen en mochten gheen ander openbaer ampt bedienen, dan dats' haer selven tot den dienst der krancken armen begaven. Is 't dat wy dit aennemen (gelijck het gantschelick aen te nemen is) so sullender tweederley Diakenen zijn, van dewelcke de eene 4) sullen dienen tot

De graden der Diakenen onderscheyden van d'Apostelen.
Rom. 12. 8.
Sommige bedienden d'aelmoesen, sommige versorghden de arme en krancke.
1. Timoth. 5. 9.

1) verhaelt. 2) vermaen. 3) verhaelt hy. 4) sommighe.

de handelingh en uytdeelingh der aelmoesen en goederen die den armen toebehooren, de andere 1) wederom om d'arme krancke selfs te besoecken en te versorghen. En al hoewel sich het woordt Diakenschap selfs wijder uytstreckt, soo worden nochtans in de Schriftuyr bysonderlick Diakenen genoemt die ghene, die van de Kercke tot de bedeelingen der aelmoesen en versorgingh der armen geordineert, en ghelijck als tot Rent-meesters van den gemeynen schat der armen gestelt zijn, welckers oorsprongh, instellingh en ampt van Lucas in de Handelingen der Apostelen beschreven wort. Want doe daer van de Griecken een murmureeringh verweckt was, om dat hare Weduwen in den dienst der armen vergheten wierden, soo is 't dat d'Apostelen haer onschult doende datse beyde die diensten niet en konden waernemen, te weten, het Woordt predicken en de tafelen bedienen, van de menighte des volcks begheert hebben, datter seven eerbare Mannen mochten worden verkoren, den welcken dat ampt soude bevolen worden. Siet hoedanige Diakenen d'Apostolische Kerck gehadt heeft, en hoedanighe Diakenen dat wy behooren te hebben volgens haer exempel.

ctor. 6. 3.

Het derde deel s Capittels. in de ordi- eringh of be- epingh der ercken-Die- ren. Cor. 14. 40.

10. Nu dewijl alle saken in de heylige vergaderingh ordentlick en betaemlick moeten verhandelt worden, soo en isser geen stuck waer in dit met meerder neerstigheydt behoort te worden onderhouden, dan in het ordineeren en bestellen van de regeeringh, want daer en is in gheen dingh meerder perijckel als in de regeeringh, indien daer in yetwes on-ordentlick geschiet. Dien-volgens op dat eenigh' oproerige en onrustighe menschen (het welck andersins stondt te ghebeuren) haer selven in 't ampt van leeren en regeeren niet lichtveerdelick en souden in steecken, soo is by namen verordineert, dat niemandt sich eenigh openbaer ampt in de Kerck aen en neme, sonder daer toe beroepen te zijn. Op dat derhalven yemant ghehouden en geacht worde voor een waer' en wettigh 2) dienaer der Kercke, soo moet hy ten eersten hebben een wettelick beroep: ten anderen wordt vereyscht dat hy sijn beroepingh volghe, dat is, dat hy den last die hem opgheleydt is opneem' en volbrenghe. Dit kan men dickwils vernemen by Paulus: dewelcke wanneer hy syn Apostelschap wil bewijsen, meest altijt sijn beroepingh te samen met sijn getrouwigheydt in 't bedienen sijns ampts by brenght. Indien soo een groot dienaer van Christus om geen ander reden hem-selven durft aennemen d'eer en authoriteyt van in de Kerck ghehoort te worden, dan om dat hy door des Heeren bevel daer toe verordineert is, en getrouwelick uytvoert 't geen hem is opgeleydt: hoe groot sal dan die onbeschaemtheyt zijn, indien eenigh mensch, van dese twee stucken of van een van dien berooft zijnde, sich selven soodanighen eer' aentreckt? Maer nae dien wy voor henen yets hebben aengeroert van de nootsakelickheyt daer mede de Dienaers belast zijn om haer ampt te betreden, soo laet ons nu alleen spreken van de beroepingh der selver.

11. Wy hebben dien aengaende vier dinghen te verhandelen: namelick, dat wy weten wat voor Dienaers men verkiesen en beroepen moet, en hoe, en van wien deselve verkoren en beroepen moeten worden, en door wat wijse en ceremony sy in haren dienst moeten worden gestelt en ingehuldigt. Ick spreeck' van d'uyterlicke en openbare beroepingh, die daer behoort tot d'openbare Kercken-ordre: wat belangt de verborgen' en inwendighe beroepingh, daer van een yegelick Dienaer sich voor Godt bewust is, en van dewelcke de Kerck niet en kan ghetuygen, die gae ick alhier voor by. Doch om yetwes daer van te segghen: Sy is een goedt getuyghnis onses herten dat wy 't aengheboden ampt aenne- | men niet uyt eergierigheyt, noch uyt ghewin-soeckingh, noch uyt eenigh' andere verkeerde lust en genegentheyt, maer uyt een oprechte vreese Godts, en uyt een begeert om de Kerck te stichten. Dese inwendige beroepingh is wel (ghelijck ick gheseydt hebb') eenen yegbelicken van ons noodigh, indien wy onsen dienst Gode willen aenghenaem voorstellen. Maer niet te min is die voor het aenschijn van de Kerck behoorlick beroepen die oock selfs met een quade conscienty daer toe ghetreden is, behoudens dat sijn boosheydt niet en zy openbaer en bekendt. Men pleeght oock te seggen, dat oock die gene tot den dienst beroepen zijn, die men nut en bequaem bevindt om dien te verrichten, te weten, om dat de gheleertheydt vergheselschapt met Godtvruchtigheydt en andere gaven eens goeden Herders, is ghelijck als een voor-bereydingh tot den selven. Want die Godt tot een groot ampt te voren bestemt heeft, die worden eerst van hem voorsien met sulcke wapenen en middelen dewelcke tot volbrengingh van dien noodigh zijn, op datse daer toe niet ledigh en onbereydt en souden toe treden. Daerom als Paulus tot de Corinthiers schrijvende, van d'ampten selven handelen wilde, soo heeft hy al voren verhaelt en op-ghetelt de gaven met dewelcke begaaft moeten zijn die ghene die d'ampten bedienen. Maer dewijl dit het eerst' is van de vier stucken die ick voorghestelt hebb', soo laet ons nu daer van handelen.

Vier stucken in desen handel.

Tweederley beroeping, een' uytwendige en een' inwendige: en hoe yeder der selver moet bemerckt worden.

(p. 438.)

1. Cor. 12. 7.

1. Wat voor Dienaers men verkiesen moet. Titus 1. 9. 1. Timoth. 3. 1.

12. Paulus leert ons rijckelick in twee

1) sommige. 2) oprecht

plaetsen, hoedanighe Bisschoppen men behoort te verkiesen. Den korten inhoudt van dien komt nochtans hier op neer, datmen gheen ander' en moet verkiesen dan sulcke die ghesont zijn in de Leer' en Heyligh in het leven, en niet besmet met eenige merckelicke sond' en ghebreck, waer door haer authoriteyt en macht wech ghenomen, en den kercken-dienst smaetheydt toeghebracht mocht worden. Met den Diakenen en Ouderlingen is het oock gantsch en gaer alsoo gelegen. Men moet altijdt toesien datse niet te swack en zijn of onbequaem om te draghen den last die hen wort opgheleydt, dat is, datse versorght zijn met die gaven en middelen die tot volbrengingh van haer ampt sullen noodigh
Lucas 21. 15. en 24. 49. Actor. 1. 8. wesen. Alsoo heeft Christus, doe hy d'Apostelen soud' uytsenden, haer ten vollen verciert met de wapenen en hulp-middelen die sy niet en konden missen. Als oock Paulus het beelt van een goet en oprecht Bisschop afgeschildert hadde, soo vermaent hy Timotheus dat hy hemselven niet en besmette, midts yemanden verkiesende die sulcken beelde niet en geleeck. 1. Tim. 5. 22.

2. Hoe datmen die verkiesen sal. Het tweede voorgestelde stuck, te weten, hoe de dienaers moeten verkoren worden, en versta ick niet van de wijs' en ceremony der verkiesingh, maer van de Godtsdienstighe vrees' en sorghvuldigheydt die in't verkiesen moet worden betracht. Hier uyt zijn ontstaen de vastens en gebeden die de geloovige, gelijck Lucas verhaelt, ghebruyckt hebben als sy Ouderlingen verkiesen souden. Want gemerckt sy wisten dats' een saeck, die onder alle saken de gewichtigste was, by de hant namen, soo en durfden sy dien aengaende niet met allen bestaen sonder de hoogst' eerbiedigheyt en toesicht. Maer voornemelick zijnse neerstigh geweest in de gebeden, door dewelcke sy den Gheest des raedts en der onderscheydingh sochten te bekomen.

3. Van wien sy verkoren moeten worden. 13. Het derde, 't welck wy in onse verdeelingh ghestelt hebben, was, van wien de Dienaers moeten worden verkoren. Van dit stuck en kanmen geenen sekeren regel trecken uyt

Waerom de Apostelen van Christus alleen verkoren zijn. de instellingh en beroepingh der Apostelen, dewijl deselve met de ghemeyne beroepingh van de andere niet geheel over een en komt. Want gemerckt het Apostelschap eenen extra-ordinairen en ongewoonlicken dienst was, soo moesten die ghene die dien dienst betreden souden, door de mondt en stemme des Heeren selven worden beroepen en verordineert, op dat hare bedieningh door eenigh voortreffelick merck-teecken aensienlick gemaeckt mochte worden. Soo hebben dan d'Apostelen met gheen menschelicke verkiesingh, maer alleen met het bevel Godes en van Christus voorsien en gesterckt zijnde, haer selven tot het werck des dienstes bereydt en begeven. Dit is de reden waerom d'Apostelen, als sy eenen anderen willen stellen in Judas plaets, niet en durven bestaen yemanden met versekertheydt daer toe te noemen, maer sy brengen twee mannen in het midden te voorschijn, op dat de Heere door het lot verklare welcken van beyden hy wil laten opvolghen en treden in de voorseyde plaets. In desen sin moet oock het seggen van Paulus verstaen worden, dat hy niet van menschen of door menschen tot een Apostel ghemaeckt is, maer door Christus en Godt den Vader. Dat eerste, te weten, niet van menschen, heeft hy met alle Godtsalighe Dienaers des Woordts gemeyn gehadt. Want niemandt en konde dese bedieningh behoorlick en wettelick verrichten, dan alleen die, die van Godt beroepen was. Maer het andere quam hem eyghen en in 't bysonder toe. Wanneer hy derhalven hier van roemt, soo en roemt hy niet alleen dat hy heeft 't geen een wettigh 1) en waer Herder behoort te hebben, maer hy vertoont oock de teeckenen van sijn Apostelschap. Want overmits datter onder den Galaten sommighe waren dewelcke sijn autoriteyt en aensien soeckende te verkleynen, voorgaven dat hy een was uyt den gemeynen hoop der Discipelen, verordent en in sijnen dienst ghestelt van de voornaemst' Apostelen: soo heeft hy nootshalven moeten aentoonen 2) dat hy in geenen deele minder was dan d'ander' Apostelen, op dat hy alsoo de weerdigheydt en uytnementheyt sijns Predick-ampts ongeschendt behouden en redden mocht uyt de listen en laghen die hy wist dat daer tegen wierden aengheleydt. Daerom betuyght hy dat hy verkoren is, niet als een ghemeyn Bisschop door 't oordeel en goedt-vinden der menschen, maer door den mondt en d'openbare verklaringh des Heeren selfs.

Actor. 1. 23. Galat. 1. 1.

Van Paulus beroeping en verkiesingh.

De ordinaire Herders worden oock van andere Herders gesteldt en verkoren. 14. Maer dat oock die verkiesingh der Bisschoppen die van menschen geschiedt, gantschelick onder d'ordre en regel van een wettighe beroepingh behoort, sulcks en sal van gheen verstandige gheloochent worden: dewijl wy in de Schriftuyr soo veel getuyghnissen hebben van dit stuck. Hier teghen en strijdt oock niet 't seggen van Paulus, gelijck alreede geseydt is, daer med' hy betuyght dat hy niet van menschen noch door menschen en is ghesonden gheweest: overmits hy aldaer niet en spreeckt van d'ordinair' en gewoonlicke verkiesing der Dienaren, maer hem-selven alleen dat geen, 't welck den Apostelen eyghen toequam, toemeet en aentreckt. Hoewel de Heere heeft Paulus oock uyt een sonderlinge ghenade door hemselven alsoo beroepen, dat hy Galat. 1. 1.

1) oprecht. 2) betoonen.

evenwel ondertusschen d'ordre van de kerckelicke beroepingh ghebruycken soude. Want Lucas verhaelt aldus: Doe d'Apostelen vasten en baden, seyde de Heylighe Geest: Sondert my af beyde Barnabas ende Saulus, tot | het werck daer toe ick'se geroepen hebbe. Waer toe diende dees' afsonderingh en opleggingh der handen, nae dat de Heylighe Geest van sijne beroepingh en verkiesingh hadde getuyght, anders dan op dat d'ordre van de Kerck in 't verkiesen der dienaren door menschen, onderhouden en bewaert soude worden? Soo en heeft dan Godt door gheen klaerder bewijs kunnen vertoonen dat hem sodanigen ordre wel gevalt, dan als hy voor henen geseydt hebbende dat hy Paulus tot een Apostel der Heydenen beroepen heeft, nochtans wil dat hy van de Kerck daer toe verordineert en afgesondert 1) sal worden. Dit selve machmen oock sien in de verkiesingh van Matthias. Want dewijl het Apostel-ampt van soo grooten weerde was, datse door haer eygen oordeel niemanden en durfden verheffen tot die hoogheyt, soo stellense twee mannen in 't midden, op een van den welcken het lot soude vallen: opdat alsoo de verkiesingh een openbaer getuyghnis mocht hebben uyt den Hemel, en dat evenwel d'ordre en polity van de Kerck niet t' eenemael voor by gegaen en werde.

[tor. 13 2. (p. 439.)] [Waerom somge van d'Apostelen oock ntijdts van nschen zijn koren.] [or. 1. 23.]

15. De vraegh' is nu of een Dienaer moet verkoren worden van de gantsche Kerck, of van de mede-Dienaren alleen, en van d'Ouderlingen die tot de bedieningh van kerckelicke disciplijn ghestelt zijn, dan of hy mach ghestelt worden door d'autoriteyt en macht van eenen alleenlick? Die dit recht aen een eenigh persoon overleveren, die brengen by 't geen Paulus seyt tot Titus, Ick hebb' u daerom in Creta ghelaten, op dat ghy in allen steden Ouderlingen stellen soudt. Item, tot Thimotheus: En legt niemant haestelick de handen op. Maer sy dwalen, indiense meenen dat Timotheus t'Ephesen, en Titus in Creta een Koninklicke heerschappy gheoeffent hebben, om alle saken aldaer nae haer eyghen goedt-duncken te leyden 2). Want sy hebben alleenlick het opperste gesach ghehadt, op datse met goeden en heylsamen raedt, den volcke souden voorgaen: en niet, om met uytsluytingh van allen anderen, te doen 't geen hen behagen mocht. En op dat ick niet en schijn' yetwes te versinnen 3), soo sal ick dat selvige met een gelijck exempel bewijsen. Want Lucas verhaelt dat Paulus en Barnabas Ouderlingen in de Kercken verkoren hebben:

[Dese verkiesingh en behoort tot eenen alleen: maer over moe oock andere ders staen, toestemming des volks ... hier oock komen, 't ick met verscheyden argumenten en getuygnissen bewezen wordt. 1. 5. Tim. 5. 22.] [or. 14. 23.]

maer hy wijst met eenen oock de wijs' of manier aen, wanneer hy seydt dat sulcks geschiedt is door keur-stemmen: Verkiesende, seght hy, met keur-stemmen Ouderlinghen in de Kercken. Sy twee verkosen dan de persoonen: maer de gantsch menighte verklaerde met opgehevene handen, ghelijck als der Griecken gebruyck was in de verkiesingen, wien sy wilden hebben. Alsoo spreken oock de Historyschrijvers der Romeynen dickwils in hare Historien, dat de Burger-meester, die het volck hadde doen by een roepen, nieuwe Magistraten en Officiers verkoren heeft, welcke verkiesingh sy den Burger-meester toeschrijven om gheen ander oorsaeck, dan om dat hy de keur-stemmen vergadert, en het volck in 't verkiesen geleydt en bestiert heeft. Het en is voorwaar niet ghelooffick dat Paulus aen 1) Timotheus en Titus meer toegelaten heeft als hy hem-selven heeft aengenomen. Nu, wy sien dat hy selfs gewoon was de Bisschoppen te verkiesen uyt de keurstemmen des Volcks. So moeten dan de voorgenoemde plaetsen alsoo verstaen worden, dat daer door het 2) gemeene recht en de 3) vryheit der Kercke niet en worde vermindert. Cyprianus spreeckt derhalven wel, wanneer hy beweert dat het uyt de Goddelicke autoriteyt herkomt, dat de Priester in de teghenwoordigheydt des volcks voor d'ooghen van hun allen verkoren, en door het ghemeen oordeel en ghetuyghnis weerdigh en bequaem gheacht en ghereeckent wordt. Want wy sien dat dit door des Heeren bevel in de Levitische Priesters is onderhouden geweest, datse voor het volck wierden gebracht, eerse geheylight en ingewijdt wierden. Op een ghelijcke wijse wort Matthias in het Collegy en geselschap der Apostelen aengeschreven: de dese Diakenen en worden oock niet anders verkoren dan in de tegenwoordigheyt, en door het goedt-vinden des volcks. Dees' exempelen, seght Cyprianus, bewijsen ons dat d'ordineeringh en instellingh eens Priesters alleen behoort te gheschieden met mede-weten en goedt-vinden van het bystaende volck: op dat d'instellingh geldigh 4) en wettelick zy, als zijnd' ondersocht en op de proef geleydt door 't getuyghnis van allen. So sien wy dan dat dese beroepingh eens Dienaers, volgens Godts Woort, wettelick is, wanneer die ghene die bequaem bevonden zijn, door d'eenstemmigheyt en goetkeuringh des volcks verkoren worden. En dat d'andere Herders de verkiesing leyden en bestieren moeten, op dat daer in of door lichtveerdigheydt, of door partyschap, of door oproerigheydt gheen mis-slach van de menighte begaen en worde.

[Lib. 1. Epist. 3.] [Levit. 8. 4,5,6. Numer. 20. 27.] [Actor. 1. 15.] [Actor. 6. 2.]

1) uytgescheyden. 2) beleyden. 3) versieren.

1) [ ]. 2) de. 3) gerechtigheyt en. 4) oprecht.

4. Met wat ceremony en uytwendige wijse de Dienaren der Kercke geordineert moeten worden.

16. Nu moeten wy spreken van de wijs' en ceremony die in d'ordineeringh waer te nemen is, 't welck is het laetste stuck in de beroepinge der Dienaren. Het is openbaer en bekendt dat d'Apostelen, als sy yemanden tot den dienst ordineerden, geen andere ceremony gebruyckt en hebben dan d'opleggingbe der handen. En ick meen' dat dese wijse voort ghekomen is uyt de gewoont' en 't gebruyck der Hebreen, dewelcke dat gheen hetwelck se 1) gezegent en gheheylight willen hebben, door d'opleggingbe der handen Gode ghelijck als voor ooghen stelden. Alsoo heeft Jacob doe hy Ephraim en Manasse soude zegenen, sijne handen geleyt op hare hoofden. Dit heeft onse Heere oock nae ghevolght, doe hy een ghebedt deed' over de kinderen. In dese selvige beteeckenis leyden, mijns bedunckens, de Joden volghens het voorschrift der Wet, de handen op haer Offerhanden. Soo gaven dan de Apostelen door d'opleggingе der handen te kennen, datse den ghenen, den welcken sy in den dienst instelden, Gode voorstelden ende op-offerden. Hoewel sy gebruyckten dese ceremony oock aen de gene dien sy de sienlicke gaven des Geestes toebrachten. Hoe het zy, dit was een ghewoonlicke wijse, soo dickwils alss' yemanden tot den dienst der Kercke beriepen. Aldus hebben sy de Herders en Leeraers inghesteldt, aldus hebben sy de Diakenen gheordineert en ingehuldigt. En al is 't datter van d'opleggingе der handen geen seker' gebodt en is: dewijl wy nochtans sien dat die by d'Apostelen in een voortduyrend 2) ghebruyck is gheweest, soo moet dese hare soo neerstig' onderhoudingh ons zijn in de plaets van een bevel. En om de waerheydt te segghen, 't is nut en oorbaerlick dat den volcke d'uytnementheydt van den dienst door sulcken teecken worde aenghepresen, en oock die gheen die geordineert wordt, vermaent worde, dat hy nu sijns selfs niet en is, maer dat hy tot den dienst van Godt en sijn Kerck is overghegeven. Daer beneffens en sal het geen ydel teecken wesen, soo 't in sijnen rechten oorsprongh weder opgerecht wort. Want indien de Geest Godts niet met allen in de Kerck te vergheefs en heeft | ingesteldt, soo sullen wy wel vernemen dat dese ceremony, na dien die van hem is voort gekomen, niet onprofytelick en zy, alsse maer tot een superstitieus misbruyck niet en wordt verandert. Tot een besluyt moeten wy dit ook weten, dat niet de gantsche menighte des volcks de handen haren Dienaren hebben opgeleydt, maer de Herders alleen. Hoewel het is onseker of dees' opleggingh der handen altijt door veel Herders geschiedt is, of niet. Dit is seker, dat dees' opleggingh door velen geschiedt is aen de voorgemelde seven Diakenen, en aan Paulus en Barnabas, en aen sommigh' andere. Maer Paulus selven verhaelt erghens dat hy alleen sonder meer, aen Timotheus de handen heeft opgheleydt. Om welcke oorsake, seght hy, ick u indachtigh make dat ghy opweckt de gave Godts, die in u is door de opleggingе mijner handen. Want 't geen in den eersten Brief geseydt wort van d'opleggingbe der handen des Ouderlinghschaps, dat en neem' ick also niet als of Paulus sprake van het collegy der Ouderlingen: maer ick verstae door dat woort Ouderlinghschap de ordineeringh en instellingh selfs: als of hy seyde: Beneerstight u dat de genade die ghy door d'opleggingbe der handen ontfanghen hebt, doe ick u tot een Ouderlingh maeckte, niet ydel en vergeefs en zy.

Genes. 48. 14. — Matth. 19. 15. — Actor. 19. 6.

Van dese wijse en ceremony en hebben wy gheen ghebodt, maer sy is ons alleen door de practijck aengepresen.

(p. 440.)

Van wien de handen wierden opgeleydt.

Actor. 6. 6. en 13. 5. — 2. Tim. 1. 6. — 1. Tim. 4. 14.

1) datse. 2) geduyrigh.

Het IIII. Capittel.

Van den standt der Oude Kerck, mitsgaders van de wijse der regeeringh die in ghebruyck was voor de tijden des Pausdoms.

Hoe de Oude Kerck is geregeert geweest.

Tot noch toe hebben wy gehandelt van de order om de Kercke te regeeren, gelijck ons die door het suyver Woordt Godts is overgelevert, en van de diensten en ampten, ghelijck die van Christus zijn inghesteldt. Nu op dat dit alles klaerder en ghemeensamer open gheleydt en oock in onse herten beter inghedruckt mocht worden, soo sal 't oorbaerlick zijn de gestalt en gelegentheyt van d'oude Kerck', belangende de selfde stucken t'overweghen, dewelck' ons een seker' afbeeldingh der Goddelicker instellingh voor ooghen sal stellen. Want al hoewel de Bisschoppen van die tijden veel regelen ghemaeckt hebben, door dewelcke sy meer schenen uyt te drucken dan door de Heylige Schriftuyr uytgedruckt was: soo hebbense nochtans hare gantsche regeeringh en beleyd 1) met sulcken voorsichtigheydt aengestelt en geschickt na dat eenigh richtsnoer van Godes Woordt, dat ghy lichtelick bevindt dats' in desen deele by nae niet en hebben gehadt 't welck van het Woordt Godts vreemt was. Maer ofschoon er oock eenigh ghebreck wesen mocht in haer' instellinghen, dewijlse nochtans met een oprechte neerstigheydt gearbeydt hebben Godes instellingh te bewaren, en van deselve niet wijt afgedwaelt en zijn, so sal 't seer bevorderlick wesen alhier kortelick by een te brenghen en te verhalen hoedanigh haer ghebruyck gheweest zy. Gelijck wy gheleert hebben dat ons in de

Dese regeeringh en is in allen deelen niet Godes Woordt niet gheschickt geweest.

1) beleydingh.

d'Oude Kerck eeft hare Dienaren in drie rdenen onderscheyden: twee van dewelck' ihier verklaert worden, de weede, te weeu, de Ouderlingschap vordt nagelaen en verhandeldt in 't waalfde Capittel van de Kerckelicke isciplijn.

In Iesaia cap. 9.

Schriftuyr driederley dienaers worden aengepresen, alsoo heeft oock d'oude Kerck alle de dienaren die sy hadde in drie ordenen en rangen 1) onderscheyden. Want uyt d'ordre der Ouderlingen wierden ten deele de Herders en Leeraers verkoren: d'ander' Ouderlinghen waren regeerders hebbende d'opsicht op den handel en wandel, en op de Kerckelicke disciplijn en straffe. Den Diakenen was de sorghe der armen en d'uytdeelingh der aelmoesen bevolen. De Lesers en Acoluthen soo sy die noemden, en waren geen namen van eenighe Kerckelicke ampten: maer waren die ghene die sy den naem gaven van Clerici of Klercken, dewelcke sy van der jonckheydt aen door eenigh' oeffeningen allenghskens gewent maeckten om namaels de Kercke te dienen, op datse te beter souden verstaen waer toe sy bestemt en geschickt waren, en des te beter toebereyd met 2) der tijt tot den kercken-dienst toe treden souden: gelijck ick terstont overvloediger aentoonen 3) sal. Derhalven als Hieronymus geseydt hadde dat de Kerck bestaet uyt vijf ordenen en rangen 4), so telt hy deselvig' op een ry aldus: De Bisschoppen, de Ouderlingen, de Diakenen, de ghemeyne Ledematen, en eyndlick die gene die in de beginselen des gheloofs onderwesen wierden. Aan de 5) andere aenstaende geestelicken 5) en Monniken en gheeft hy geen eygen plaets op haer selven.

1. D'Ouderlingen, Priesters of Herders, over dewelcke (om goede ordre onderhouden) en Bisschop hesteldt was.

2. Sy noemden derhalven alle de gene den welcken het Leer-ampt opgeleydt was. Ouderlingen of Priesters. Dese hebben uyt haer getal in een yegelicke Stadt éénen uytgelesen en verkoren, den welcken sy in 't bysonder den tytel gaven van Bisschop: op dat uyt d'even-gelijcke grootheydt geen twist ontstaen en soude, ghelijck het pleeght te gebeuren. Evenwel en was de Bisschop in eer' en weerdigheydt alsoo niet boven d'andere, dat hy over sijne Confraters en Mede-dienaren heerschappy soude gehadt hebben: maer het ampt dat een Burger-meester of President heeft in den Raedt, te weten, dat hy de saken die te verhandelen staen voorsteldt, de advisen en stemmen om vraegt, in 't adviseeren, raden en vermanen andere voor gaet, door sijn authoriteyt en aensien de gantsche handelingh regeert, en 't geen door ghemeyn goedtvinden besloten is, uytvoert: datselfst' Ampt hadd' oock de Bisschop in de vergaderingh der Ouderlingen of Priesteren. En d'Oude Leeraers bekennen selfs dat dit selvige door menschelick goedt-vinden na den noodt des tijdts, is ingevoert. Aldus schrijft Hieronymus

Het Ampt des Bisschops.

1) benden. 2) berevder in 2) betoonen 3) benden. 4) Den 5) Klercken.

op den Sentbrief tot Titus: Een Priester of Ouderlingh, segt hy, was even dat selfste, 't welck een Bisschop was. En te dier tijdt, eer datter door des duyvels ingeven twisten in de religy ontstonden, en onder het volck geseyt wiert: Ick ben van Paulus, ick ben van Petrus, wierden de Kercken door ghemeyn advijs en raedt der Ouderlingen of Priesteren geregeert. Daer nae, op dat de zaden en wortelen der on-eenigheden uytgeroeyt mochten worden, is de gantsche sorgh' aen 1) eenen alleen opgedraghen. Dien-volgens, gelijck de Priesters weten datse volgens de gewoonte van de Kerck den Bisschoppen onderworpen zijn: Also moeten oock de Bisschoppen weten datse meer door de gewoonte, dan door de waerheyt van des Heeren ordonnanty en bestellingh, meerder zijn dan de Priesters, en datse de Kerck behooren te regeeren door gemeynen raedt. Hy leert nochtans elders dat dit een seer oude instellingh is. Want hy seydt de Ouderlingen of Priesters in Alexandrien, van den Euangelist Marcus af tot Heracles en Dionysius toe, altijdt eenen uyt het midden van hun verkoren, tot eenen hoogeren trap der eeren verheven hebben, den welcken sy Bisschop noemden. Soo hadde dan een yegelicke Stadt een Collegy en geselschap van Ouderlingen of Priesteren, dewelcke Herders waren en Leeraers. Want sy bedienden alle te samen onder den volcke 't ampt van leeren, vermanen en bestraffen, 't welck Paulus den Bisschoppen beveelt en opleyt: en op datse zaet na hen achter laten souden, soo deden sy oock hare neerstigheydt om de jonghe mannen t'onderwijsen die haer selven tot den Heyligen Kercken-dienst | hadden toe-gheheylight. Een yegelicke Stadt hadde oock haer omleggende vlecken, dewelcke van daer hare Dienaren haelden, en ghereeckent wierden als een lichaem te zijn met de Kercke van die Stadt. Alle de Collegien der selver stonden alleen, ghelijck ick gheseydt hebb', om der politien en vredens will' onder eenen Bisschop: dewelcke den anderen in eere en weerdigheydt alsoo te boven gingh, dat hy nochtans de vergaderingh sijner mede-broederen onderworpen wiert. Indien 't omliggende landt so groot was, dat de Bisschop niet machtigh en was sijn ampt alomm' te volbrengen, so wierden in sekere vlecken van dat landt Priesters verordineert, dewelcke in saken van minder ghewicht, het ampt des Bisschops bedienden. Dese noemden sy Choor-Bisschoppen of des Bisschops Stede-houders, om datse door het gheheele lantschap in de rol van den Bisschop optraden 2).

Ouderling of Priester en Bisschop zijn een.

Ad Evagrium.

D'instellingh van dees' ordre, is oudt.

Tit. 1. 9.

(p. 440.)

1)]. 2) des Bisschops persoon droegen.

Des Bisschops en der Ouderlinghen of Priesteren Ampt.

3. Maer wat belanght het ampt en den dienst daer van wy nu spreken, de Bisschop moest so wel als de Priesters of Ouderlingen, arbeyden in de bedieningh des Woordts en der Sacramenten. Want dees' ordonnanty, dat een Priester voor den volcke niet en soude predicken, is binnen Alexandrien alleen ghemaeckt, om dat de Priester of Ouderlingh Arius de Kerck aldaer verstoort hadde, ghelijck Socrates schrijft in 't neghenste Boeck van de *Historia Tripartita.* In welck' ordonnanty Hieronymus nochtans volgens sijn eygen verklaringh, geen behagen ghehadt en heeft. Het soude voorwaer te dier tijdt als een wanschapen monster geacht zijn gheweest, indien yemandt sich selven voor een Bisschop uytghegeven hadde, die niet met eenen in der daedt en hadde betoont dat hy een wesenlick 1) Bisschop was. Dit was dan de strengigheyt van die tijden dat alle de Dienaers gedwonghen wierden om haer ampt te volbrenghen, soo en in sulcker voegen als de Heere van hun eyscht. Ick en verhael' oock niet de gewoonte van een eeuw' alleen: Want het soude selfs ten tijden van Gregorius, doe de Kercke nu by na onder de voet lagh, of immers verre van haer oude suyverheyt was afgeweecken, onverdragelick geweest zijn, dat eenigh Bisschop niet en soude predicken. Een Priester (seght hy selfs in een sekere plaets) sterft, indien men uyt hem geen stemm' en verneemt, want hy verweckt de gramschap des verborghenen Rechters teghen hem-selven, is 't dat hy sonder te predicken, sijn leven leydt. En elders seght hy aldus: Wanneer Paulus betuyght dat hy reyn is van harer aller bloet, soo worden wy door dese stemm' overtuyght, geboeyt en schuldigh verklaert, wy, seggh' ick, die Priesters zijn, die tot all' ons' eyghene quaden, oock de dooden van andere menschen toedoen: Want wy dooden alle die ghene die wy onachtsame swyghers daghelicks nae de doodt sien toe gaen. Hy noemt hem-selven en d'andere swyghers, om datse niet soo neerstigh en waren in het werck van haren dienst als 't wel betaemde. Na dien hy oock selfs die gheen' niet en spaert, die haer ampt ten halven volbrachten: wat meent ghy dat hy ghedaen soude hebben, indien yemandt in sijn ampt geheel en al nalatigh en versuymig geweest waer? Dees' ordre heeft derhalven langhen tijdt in de Kercke plaets gehadt dat des Bisschops voornaemst' ampt was, het volck door het Woordt des Heeren te weyden, of de Kerck door de ghesonde leer' in 't openbaer en in 't bysonder te stichten.

Epist. ad Evagrium.

't Welck in de Oude Kerck strenghelick wierdt onderhouden.

Epist. 24.

Homil. in Ezech. 11. Actor. 20. 26.

4. Voorts dat een yeghelick Provincy onder de Bisschoppen eenen Opper-Bisschop hadde: datter oock in de Synode te Niceen Patriarchen zijn geordineert en inghestelt, die in ordre en weerdigheydt hooger souden zijn dan d'Opper-bisschoppen, dat diende tot onderhoudingh van de Kerckelicke disciplijn en polity. Hoewel ick en mach in desen handel niet stil-swijghend laten voor by gaen, dat dese Kerckelicke graden en trappen seer selden gebruyckt wierden. Dese graden zijn dan voornemelick ingestelt om dese reden, te weten, indiender yetwes in eenighe Kerck mocht voorvallen 't welck van weynige niet wel en soude kunnen worden beslecht en vereffent, dat in sulcken gheval 1) de saeck tot de gemeyne Synode en Vergaderingh van de Dienaren uyt de gantsche Provincy gebracht soude moghen worden. In gevalle de grootheydt of swaerwichtigheyt van de saeck een groote naspeuringh en overleggingh vereyschte, so wierden daer toe oock ghebruyckt de Patriarchen te samen met de Synoden, van dewelcke men geen appèl noch beroep en soude mogen doen anders dan tot het alghemeyne Concily. Dese regeering also beleyt en aengestelt, hebben sommige genoemt een Hierachy, dat is, een heylige opper-hoofdigheyt en heerschappy, welcken naem, (ghelijck my dunckt) sy on-eygentlick daertoe ghebruyckt hebben: immers de Schriftuyr en ghebruyckt den selven niet. Want de Heylighe Gheest heeft daer in willen voorsien, dat niemandt van eenighe Princelicke hooghheydt of heerschappy soude droomen, alsser van de regeeringh der Kercke ghesproken wordt. Maer is't dat wy den naem voor by gaende, de saeck selve insien, soo sullen wy bevinden dat d'oude Bisschoppen gheen andere form' en wijs' om de Kerck te regeeren en hebben willen verdichten, als die, die Godt door sijn Woordt heeft voor-geschreven.

Van d'Aerts-bisschoppen en Patriarchen, welckers ghebruyck seer selden waren.

Waer toe sy ingesteldt waren.

Het woordt Hierarchy is een on-eyghen woort, en in de Schriftuyr niet gebruyckelick.

5. Het en was oock te dier tijt met de Diakenen niet anders gelegen, als onder d'Apostelen. Want sy ontfinghen de dagelicksche giften der geloovighen, en de jaerlicksche renten en inkomsten der Kercke, om deselve tot het rechte gebruyck te besteden en aen te legghen, dat is, om die eensdeels aen den Dienaren, en andersdeels aen d'arme tot harer onderhoudingh uyt te deelen: 't welck nochtans gheschieden moest nae 't goedt-duncken des Bisschops, den welcken sy t'elcken jare reeckenschap van hare bedieningh overleverden. Want dat de Canones en Regelen al-omm' den Bisschop maken en stellen tot een beschicker 2) en uytreycker van alle de goederen der Kercke, dat en moet alsoo niet verstaen worden, als of hy door hem-selven die last en sorgh ge-

2. Diakenen, die de tweede orden der Dienaren maken in d'Oude Kerck: en der selver eyghen en bysonder ampt.

1) oprecht

1) kas. 2) dispensier.

Sy hadden den Bisschop tot een Toesiender.

dragen hadde: maer om dat hem toe quam den Diakenen voor te schrijven, wat voor luyden in de ghemeyn' onderhoudingh en versorgingh der Kercke souden worden aengenomen, en wien en hoe veel men eenen yegelicken soude geven van 't geen dat daer van noch overigh bleef: om dat hy oock opsicht nam of de Diaken in desen getrouwelick volbracht het gheen sijn ampt mede bracht. Want in de Canones en Reghelen die den Apostelen worden toegheschreven, leest men aldus: Wy gebieden dat de Bisschop de goederen van de Kerck in sijn macht sal hebben. Want indien hem de dierbare Zielen der menschen zijn toevertrouwt, so behoort hy veel meer de besorginghe des geldts te hebben: alsoo dat nae sijn will' en ghebiedt alles den armen door de Priesters en Diakenen uytgedeelt: en alles met vrees' en sorghvuldigheyt bedient worde. En in 't Concily t'Antiochien is besloten dat de Bisschoppen sullen bedwongen en ingetoomt worden die de goederen van de Kerck handelen sonder kennis en mede-weten van d'Ouderlingen en Diakenen. Doch hier van en moet geen langer dispuyt gemaeckt worden, nae dien uyt veel brieven van Gregorius bekendt is: dat oock by sijnen tijdt, doe de Kerckelick' ordonnantien seer geschonden waren, nochtans dese ordonnanty voortduyrde 1), dat de Diakenen onder des Bisschops opsicht, souden zijn versorghers der armen. Voorts wat belanght de Onder-diakenen, het is waerschijnlick dats' in't eerste den Diakenen by ghevoeght zijn gheweest, op dat die der selver hulp omtrent den armen gebruycken souden: doch dit onderscheyt tusschen d'een en d'ander is allengskens wech genomen. De Opper-diakenen zijn begonnen verkoren te worden te dier tijdt alsser van weghen de veelheydt der goederen, een nieuwe en een sorghvuldiger wijse van bedieningh vereyscht wiert: hoewel Hieronymus getuygt dats' alreede by sijnen tijt geweest zijn. Sy hadden d'opperste besorgingh en bestellingh van de renten, van de besittingen, van den huysraet, en van de dagelicksche giften. Daerom laet Gregorius den Salonitaenschen Opper-Diaken weten dat hy in schuldt en misdaet verstrickt is, indiender yetwes uyt de goederen der Kercke, of door onachtsaemheyt, of door sijn bedrogh verloren gaet. Maer wat belanght dat hun oock belast wierdt het Euangelium voor 't volck te lesen, en 't volck tot bidden vermanen: Item, datse gebruyckt wierden om den Drinck-beker in in het Heylighe Nachtmael te reycken en over te langen: sulcks wierdt ghedaen om haer

Cap. 35. (p. 441.)

Item, d'onder-Diakenen tot mede-hulpers: en d'opper-Diakenen tot vooghden.

Epist. ad Nepotianum.

Epist. 10. lib. 1.

Het lesen des Euangeliums is een vreemt ampt der Diakenen, alleen om der eeren will' ingesteldt.

1) geduyrt heeft.

ampt te vercieren, op datse het selfde met des te meerder Godtvreesentheyt souden bedienen, dewijl sy door soodanighe teeckenen vermaent wierden dat het niet en was eenigh onheyligh Rent-meesterschap 't welk sy bedienden, maer eenen Geestelicken en Gode toegeheylighden Dienst.

De bedeeling der Kerckelicke goederen is in voortijden dese geweest:

6. Hier uyt kanmen oock oordeelen welck daer zy geweest 't gebruyck van de Kerckelicke goederen, en hoedanigh de bedeeling der selver. Men vindt al-omm' soo in de besluyten der Synoden, als by d'Oude Schrijvers, dat al dat 't welck de Kerck besit, of in landt, of in geldt, zy der armen patrimony en eygen goedt. Daerom wort aldaer nu en dan den Bisschoppen en Diakenen dit liedeken gesongen, datse ghedencken sullen datse niet en behandelen 1) haer eyghene goederen, maer de goederen die den armen t'harer noodtdruft toegeleyt zijn: en datse des bloedts sullen schuldigh worden is't datse die ter quader trouwen verduysteren of verquisten. Daerom wordense vermaent deselve met de hoogste vrees' en eerbiedigheydt, als voor het aenschijn Godts, sonder aennemingh van persoonen, uyt te deelen aen dien die deselve toebehooren, Hier uyt zijn oock ontstaen die sware betuygingen by Chrysostomus, Ambrosius, Augustinus en andere dierghelijcke Bisschoppen, daermede sy voor 't volck haer oprechtigheydt in dien handel verklaren en bevestighen. En nae dien het billick, en oock door de Wet des Heeren geordonneert is, dat die gene die de Kercke dienen, op de gemeyne kosten der kercke sullen gevoedt worden, en oock sommige dienaren te dier tijt hare familie-goederen 2) Gode toe-gheheylight hebbende, met haren wille waren arm geworden, soo geschiede d'uytdeelingh alsoo dat den Dienaren gheen onderhoudt en ontbrack 3), en dat d'arme niet versuymt en wierden. Ondertusschen wierdt evenwel toeghesien, dat de Dienaers selven, dewelcke den anderen een exempel van soberheyt geven moeten, soo veel niet en souden hebben, datse dat tot pracht en wellust souden kunnen misbruycken, maer alleen soo veel als noodigh was om hare nooddruft 4) te hulp te komen. Want is't dat die geestelicken 5), seght Hieronymus, die door harer Ouderen goedt kunnen onderhouden worden, yetwes ontfangen van 't geen den armen toekomt, soo begaense kerck-roof: en door sulck een misbruyck eten en drincken sy haer selven het oordeel.

1. Dat d'arme daer van ghetrouwelick souden worden onderhouden.

2. Dat den Dienaren der Kercke haer behoorlick onderhoud niet en soud' ontbreken.

Refert. cap. clericos 1. quaest. 2.

Dese bedieningh is eerst vry en willigh geweest.

7. In den beginne bedienden de Bisschoppen en Diakenen de goederen van de Kerck

1) handelen. 2) patrimony-goederen. 3) ghebrack.
4) ghebreckelickheydt. 5) Klercken.

Daer na zijn de inkomsten van de Kerck verdeelt in vier deelen.

vryelick en nae haren wille, dewijl sy van selfs ghetrouw waren, en d'oprechtigheydt der conscienty en d'onnooselheyt des levens hun dienden in de plaets van wetten. Daer na, doe uyt de gierigheyt of boose bediening van sommige, quade exempelen geboren wierden: soo zijnder om dese gebreken te verbeteren, Canones of regelen ghemaeckt en ingesteldt, waer door d'inkomsten van de Kerck in vier deelen verdeelt wierden, van dewelcke sy 't eene deel den geestelicken hebben toegewesen, het andere den armen, het derde tot het repareeren en onderhouden van de Kercken en andere gebouwsels, het vierde den armen vreemdelinghen die van buyten quamen. Want dat andere Canones dit laetste deel den Bisschop toe-eygenen, dat en maeckt geen veranderingh in de voorseyde verdeelingh. Want die reghelen en willen niet dat het zijn eyghen goedt zy, op dat hy 't alleen inslick', of daer in het hem mochte ghelusten, verquiste, maer op dat hy vermoghen hebben mocht om herbersaem 1) en gast-vry te zijn, welcke deught Paulus van d'ordre der Bisschoppen eyscht. En aldus wordt dit van Gelasius en Gregorius uytgeleyt. Want Gelasius en geeft geen andere reden waerom de Bisschop sich selven yetwes daer van soude mogen toemeten, dan op dat hy den gevangenen en vreemdelingen soude kunnen behulpsaem zijn. En noch klaerder spreeckt Gregorius: Het is, seght hy, de gewoonte van den Apostolischen stoel, den ge-ordineerden en verkoren Bisschop te gelasten, dat hy van alle het inkomen vier ghedeelten make, te weten, het eene voor den Bisschop en sijn huysgesin, om daer mede gast-vry te zijn, en de vreemdelingen t'ontfangen, het andere voor de Cleresie, het derde voor den Armen, het vierde tot reparaty van de Tempelen en Kercken. Soo en mocht dan de Bisschop niet met allen tot sijn ghebruyck hem-selven toe-eyghenen, behalven dat gene 't welck hem tot sijn matigh en sober voedtsel en kleedingh ghenoeghsaem was. Indien yemant begon broot-droncken te worden, 't zy door overdaet, of door prael en pracht 2), soo wierdt hy terstondt daer over van sijne Confraters bestraft: en soo hy niet en ghehoorsaemde, van sijn eer' en hoogheyt afgeset.

1. Tim. 3. 2.

Cap. præsulum 16. quæst. 3.

Refert. cap. Mos est, 12. quæst. 2.

Al hoewel het derde deel van dees' inkomsten aengeleyt wiert tot cieraet van den Godtsdienst: soo is het nochtans, soo dickwils de noodt sulcks vereyschte, den armen uytghereyckt.

8. Voorts, het verciersel en den voorraet die sy toebrachten tot verrichting van den Godtsdienst, was in 't eerste gantsch gheringh: daer nae doe de Kerck een weynigh rijcker gheworden was, hebben sy evenwel in dien deele matigheyt onderhouden. En nochtans bleef all' het goedt en silver dat aldaer gebesicht wierdt, altijdt den armen geheel en voor behouden, indien datter eenigen meerderen noot mocht voorvallen. Alsoo heeft Cyrillus, doe de duyrt' en honghers-noodt de Provincy van Jerusalem hadd' in genomen, en dat d'armoede door geen ander middel en konde gheholpen worden, de vaten en kleederen der Kercke verkocht, en tot voedingh der armen gebesicht. Van gelijcken heeft Acatius Bisschop van Amiden, doe daer een groote menighte van Persianen by na van honger vergingh, na dat hy de geestelicke by een geroepen, en dese voortreffelicke reden tot haer ghedaen hadde: Onse Godt en heeft gheen schotelen noch drinckvaten van noode 1), dewijl hy niet en eet noch en drinckt: De vaten tot gelt laten munten, opdat hy den elendighen en armen daer mede spijsighen, en het rantsoen van hare verlossingh beschicken mochte. Hieronymus oock d'overdadighe vercieringg der Tempelen bestraffende, prijst en verheft Exuperius, te sijner tijdt Bisschop van Toulouse, dewelck' het lichaem des Heeren droegh in eenen korf van tienen 2) gemaeckt, en sijn bloedt in eenen glasen beker 3): ende gheen van d'armen en liet honger lijden. Dat selvighe 't welck ick korts voor desen geseydt hebbe van Acatius, verhaelt oock Ambrosius van hem-selven. Want doe d'Arrianen hem beschuldigden, dat hy de heylighe vaten tot verlossinghe der gevangenen verbroken hadde, soo heeft hy sich verontschuldight met dese seer excellente woorden: Die d'Apostelen sonder goudt uytgesonden heeft, die heeft oock de Kercke sonder goudt vergadert. De Kerck heeft gout, niet om te bewaren, maer om uyt te reycken, en den armen in hare noodtsakelickheydt te hulp te komen. Wat behoeftmen te bewaren dat gheen het welck gheen hulp en doet? En weten wy niet hoe veel goudts en silvers d'Assyriers uyt den Tempel des Heeren wech gherooft hebben? Is 't niet beter dat de Priester daer van geldt laat munten tot voedtsel der armen, wanneer gheen andere middelen by de handt en zijn, dan dat het een kerckroovigh vyant henen wech neemt? Sal de Heere niet segghen waerom hebt ghy soo veel arme van hongher laten sterven? En ghy hadt voorwaer goudt, daer van ghy haer voedtsel hadt kunnen toe dienen. Waerom zijnder soo veel ghevanghene wech ghevoert, en niet gerantsoeneert? Waerom zijnder soo vele van den vyandt gedoodet? Het waer beter geweest dat ghy de levendighe vaten bewaert hadt, dan de metale. Hier op en sult ghy gheen antwoordt kunnen weder gheven. Want wat soudt

Hier van worden verhaelt treffelicke spreucken, ghetuyghnissen en exempelen uyt Cyrillus, Acatius, Hieronymus, Exuperius, Ambrosius. Tripart. Hist. lib. 5. & lib 11. (p. 443.) Ad Nepotian.

De Offic. lib. 2. cap. 28.

1) herbergigh. 2) pompery.

1) doen. 2) wissen. 3) vat.

ghy doch seggen? Ick was bevreest dat de Tempel Godts sonder sijne verciersels soude zijn. Hy soud' u daer op antwoorden, de Sacramenten en soecken gheen goudt, en die dinghen die met goudt niet en worden gekocht, en worden oock door goudt niet aengenaem. De verlossinge der gevangenen, is de verciering der Sacramenten. Insomma, wy sien en bevinden dat het segghen van den selven Ambrosius, in een ander plaets t'eenemael waerachtigh was, te weten, dat al dat geen 't welck de Kercke te dier tijt besat, diende tot der armen onderhoudingh. Item, dat den armen toequam alles wat den Bisschop hadde.

Lib. 5. Epist. cap. 31. & 33.

Aengaende de Klercken, onder dewelcke de Deur-wachters en Acoluthen waren, hare benamingen zijn gheweest namen van oeffeningen en gelijck als voorbereydingen der nieuw aenkomelingen.

9. Dese diensten en ampten die wy opgesomt 1) hebben heeft d'Oude Kerck gehadt; d'andere, van dewelcke de Kerckelicke Schrijvers melden, zijn meer oeffeningen en eenighe voorbereytselen geweest, als sekere diensten. Want die heylighe Mannen, op datse een zaedt en Plantsoen-hof der Kercke nae sich 2) achter laten souden, so hebbense sekere jonge lieden, die door harer Ouderen will' en consent haer selven tot den gheestelicken krijgh over gaven, in haer hoede 3) en bewaringh, als oock in haer opsicht en regeeringh aengenomen: ende sy hebben deselve van jonghs aen alsoo gefatsoeneert en onderwesen, op datse niet on-ervaren en als nieuwelingen tot de bedieningh van haer ampt souden toe treden. En alle die, die door sulcke beginselen gheoeffent wierden, wierden met een ghemeyne naem ghenoemt clerici of Klercken. Ick wilde wel dat hun een eygentlicker naem waer gegeven geweest. Want dese benamingh is uyt misverstant, of immers uyt een verkeerde ghesintheyt voort ghekomen: overmidts de gantsche Kerck door Petrus ghenoemt wordt de Cleresy, dat is het erfdeel des Heeren. Nochtans is d'insettinghe selve insonderheydt heyligh en heylsaem geweest, te weten, dat die ghene die haer selven en haren dienst der Kercke wilden toeheyligen, alsoo onder des Bisschops bewaringh en toesicht souden worden opgevoedt, op dat geen ander de Kerck en soude bedienen, dan die te voren wel was ghefatsoeneert en onderwesen, die van sijn jongheydt aen de heylighe Leer' hadd' inghedroncken, die door een strenger tuchtigingh, tot stemmigheyt en een heyligh leven grondelick geset was, en sich van wereltsche bekommernissen afghekeert, en tot geestelicke sorghvuldigheden en betrachtinghen ghewennet hadde. En gelijck als de jonge krijgslieden door spieghelgevechten en proefstryden 4) onderwesen worden tot den waren en wesenlyken 1) oorlogh, alsoo warender oock sekere beginselen door dewelcke die jonge mannen gheduyrende haer klerckschap, gheoeffent wierden, eer sy tot d'ampten selven wierden bevordert 2). Hen wierdt dan voor eerst opgheleydt de sorgh' en last om den Tempel t'openen en toe te sluyten, en dese noemden sy Deur-wachters. Daer na noemden sy Acoluthen of Navolghers, die ghene die den Bisschop hielpen in sijn huysdiensten, en hem altijdt volghden en verghe-selschapten, voor eerst, om der eeren will', ten anderen, op dat niet eenigh quaedt vermoeden teghen hem ontstaen en soude. Daer beneffens, op dats' allenghskens den volcke souden bekent worden, en haer selven eenigh aensien verkrijghen: op dats' oock met eenen mochten leeren verdraghen het aenschijn van yeder een, en spreken in de tegenwoordigheydt van de gantsche vergaderingh, midtsgaders oock door schaemt' niet en mochten ontstelt worden, alsse na tijdt en wijle Dienaers geworden zijnde, souden voort komen om het volck te leeren, soo wierdt haer een plaets gegeven op den predickstoel om voor te lesen. Op deze wijs wierdense by trappen hoogher opghevoert om in de voorseyd' oeffeninghen en elcken van dien hare vlytigheydt aen te prijsen, tot dats' Onder-Diakenen wierden. Dit wil ick alleenlick seggen dat dees' oeffeningen meer zijn gheweest eerste 3) beginselen voor nieuwe Scholieren, dan ampten, die onder de waerachtighe Kerckelicke diensten souden mogen gereeckent worden.

1. Petr. 5. 3.

Het tweede deel des Capitels, handelende van de beroepinghe der Dienaren. Cap. 3. sect. 11. 12.

10. Wat belangt het eerst' en tweede stuck 't welck wy geseyt hebben dat in de beroepinge der Dienaren moet worden waerghenomen, te weten, hoedanige Dienaers men verkiesen, en hoe grooten Godvreesentheydt men daer toe by brenghen moet: daer in heeft d'Oude Kerck het voorschrift van Paulus en d'exempelen der Apostelen na ghevolght. Want sy plachten tot de verkiesinghe der Herderen met de hooghst' eerbiedigheyt en met een sorghvuldige aenroepingh van Godts naem, te samen te komen. Daer beneffens hadden sy een formulier der ondersoecking en beproeving, daer mede sy 't leven en de Leer' van die, die verkoren souden worden, pasten en schickten na den reghel en het richtsnoer van Paulus. Alleenlick hebben sy in desen een weynigh ghesondight door al te grooten strengigheydt, door dien sy meer hebben willen vereyschen in een Bisschop, dan Paulus vereyscht: en voornemelick als sy allenghskens en met der tijdt in | een Bis-

In desen hebben sy met der tijt een weynig gesondigt door een onghematighde strengigheydt, ten aensien datse het Houwelick verboden. 1. Tim. 3. 2. (p. 444.)

1) verhaelt 2) hun. 3) trouw.
4) na-gheboutste schaduw en School-strijden.

1) ernst-achtighen. 2) ghevordert 3) [illegible]

schop vereyschten dat hy sich moest onthouden van het Houwelick. Maer in de rest quam haer onderhoudingh over een met de beschrijvinge van Paulus. Voorts aengaende het derde stuck 't welck wy voor-ghestelt hebben, te weten, wie de ghene zijn die de Dienaren behooren in te stellen, daer in hebbense niet altijdt eenerley ordre ghehouden. Van oudts en in 't eerst en wierdt selfs niemant tot het geselschap der geestelicken aenghenomen sonder het toestemmen des gantschen volcks, sulcks dat Cyprianus sich neerstighlick verontschuldight van wegen dat hy eenen sekeren Aurelius sonder sich met de kercke te beraden, tot een Voor-leser verordineert hadde: want hy hadde dat gedaen buyten de ghewoont', al hoewel niet sonder oorsaeck. Hy spreeck aldus: Seer lieve Broeders, wy pleghen in het ordineeren en instellen van de geestelicken met u-lieden eerst te rade te gaen, en eens yeders zeden en verdiensten met ghemeynen raedt t'overwegen. Maer overmidts in die minder oeffeningen gheen groot perijckel en was: dewijl sy tot een lange beproevingh en niet tot een groote bedieningh worden aengenomen, soo heeft men op ghehouden des volcks toestemmingh 1) te versoecken. Daer nae heeft het volck oock in 't verordineeren van de verdere Dienaren der Kercke, uytgenomen de verordineeringh des Bisschops, gheheymlick het oordeel en de verkiesingh den Bisschop en den Ouderlingen of Priesteren over gelaten, op dat die selvige souden vernemen wie tot den dienst bequaem en weerdigh waren: behalven mogelick alsser nieuwe Priesteren of Ouderlinghen den Parochy-kercken toegeschickt souden worden. Want in-sulcken gheval 2) moest het gemeene volck van die Parochy by namen daer in bewilligen. Ende het en is geen wonder dat het volck niet seer sorghvuldigh en zy gheweest om in dit deel haer recht te behouden. Want daer en wierdt niet eenen Onder-Diaken ghemaeckt, die niet in het Klerckschap een geruymen tijdt en was beproeft, onder die strenghe disciplijn en tucht die doe gebruyckt wiert. En als hy in 't Onder-Diakenschap beproeft was, soo wierdt hy tot een Diaken geordineert: van daer gheraeckte hy tot d'eere des Ouderlingh- of Priesterschaps indien hy sich wel gedragen hadde. Aldus blijckt dan dat niemandt bevordert 3) en wiert tot den dienst, die niet met der daedt veel jaren nae elkander 4) beproeft en was onder d'ooghen des volks. Daer waren oock veel Canones of regelen om hare ghebreken en fouten te bestraffen: soo dat de Kercke met gheen boose Ouderlinghen noch Diakenen en konde beswaert

Lib. 2. Epist. 5.

Het derde Hooft-stuck van d' ordineeringe der Dienaren, aengaende de toestemmingh des volcks, en is in d'Oude Kerck niet altijdt op eenerley wijs' onderhouden: en waerom het volck niet seer sorghvuldig en is gheweest om sijn recht vast te houden.

1) consent. 2) kas. 3) ghebevordert. 4) den anderen.

worden, alsse maer de remedien en middelen niet en versuymde. Hoewel in 't ordineeren van d'Ouderlingen of Priesteren wierdt oock altijdt het bewillighen van de Burgeren vereyscht. 't Welck oock ghetuyght d'eerste Canon of Regel distinct. 67. die aen Anacletus wort toege-eygent. Eyndelick alle d'ordineeringhen en verkiesinghen wierden daerom op gesette tijden van 't jaer verricht, op dat niemant heymelick sonder toestemmingh der geloovigen, soud' inkruypen, of door een al te groote lichtigheyt en haestigheyt sonder getuygen bevordert 1) worden.

Op wat tijdt d' ordineeringen verricht wierden.

11. In 't verkiesen der Bisschoppen heeft het volck langhen tijdt sijn vryheydt behouden, op dat hun niemandt en soude worden opghedrongen, die niet alle den volcke lief en aengenaem was. Dit is dan in t' Concily van Antiochien besloten, dat niemant tegen des volcks danck inghedronghen soude worden. 't Welck oock Leo d'Eerste neerstighlick bevestigt. Hier uyt hebben dese verklaringhen 2) haren afkomst: Men sal dien verkiesen, die van de geestelickheyt en 't gemeene volck of van het meerder-deel der selver versocht wort. Item: Laet die, die het gantsche volck sal regeeren, oock van het gantsche volck verkoren worden. Want die onbekent en onbeproeft geordineert wordt, die wort nootsakelick door gewelt ingedronghen. Item: Men sal dien verkiesen die van de geestelicken 3) verkoren en van den volcke begeert is: en hy sal van de Bisschoppen des landts met kennis en oordeel van den Bisschop der hooftstadt, geheylight en ingestelt worden. De Heylige Vaders hebben soo seer en neerstigh toegesien dat dese vryheydt des volcks niet en soude door eenigerley wijse worden vermindert, dat selfs de Vaders in het alghemeyne Concily te Constantinopel by een vergadert, doe sy Nectarius aldaer ordineeren souden, sulcks niet en hebben willen doen sonder goedt-kenningh en bewilligingh van de gantsche geestelickheyt 4) en van het gantsche volck, ghelijck sy betuygen in haren Brief, geschreven en gesonden aen de Synode van Rome. Daerom wanneer eenigen Bisschop eenen noemde en bestemde tot sijnen Successeur en opvolger in den dienst, so en was sulcks niet anders bindend 5), dan als het van den gantschen volcke bevestight wierdt. Waer van wy niet alleen een exempel, maer oock een Formulier en voorschrift hebben by Augustinus in de noeminge van Eradius. En als Theodoritus verhaelt, dat Athanasius Petrus tot sijnen navolgher ghenoemt hadde, soo voeght hy terstont daer by, dat d'ordre der Priesteren of Ouderlinghen sulcks bevestight heeft, en dat de Magistraet en d'Overste,

Maer in het ordineeren der Bisschoppen heeft het volck langen tijdt sijn vryheyt behouden.

Epist. 90. cap. 2.

Epist. 110.

Lib. 4. cap. 20.

1) ghevordert. 2) spreucken. 3) Klercken. 4) Clergie. 5) bondigh.

midtsgaders oock het gantsche volck door haer toeroepen sulcks hebben voor goet gekent.

Maer naderhandt is dese vryheyt binnen sekere limiten en palen ingesloten, op dat de saeck in't goedt-duncken van d'onvoorsichtige menigte niet en soude ghelaten worden.

12. Ick bekenn' wel dat het Concily te Laodiceen met seer goede reden heeft besloten, datmen de verkiesingh den ghemeenen volcke niet en sal toelaten. Want het gebeurt naeuwlicks immermeer dat soo veel hoofden eenighe saeck eendrachtelick afdoen en beslechten. En het spreeck-woort is byna altijdt waerachtig, te weten, dat het ongestadige ghemeene volck in factien en tegen-een-strijdende ghenegentheden gescheurt en verdeelt wort. (Cap. 13.) Maer tegen dit perijckel was een seer goede remedy ghesteldt. Want voor eerst wierdt de verkiesingh ghedaen door de geestelicken 1) alleen, dewelcke den ghenen die sy verkoren hadden, voor de Magistraet, of voor den Raedt en d'Overste stelden. En als dese sich met malkanderen daer op beraden hadden, so hielden sy die verkiesingh van weerden, indien hun deselve docht wettelick en behoorlick te zijn: maer indien hen de verkiesingh onbehoorlick scheen, soo verkoren sy eenen anderen die hen beter aenstondt. Daer nae wierdt de saeck gebracht voor de menighte des volcks, dewelck', al hoewel sy aen sulcke voorafgaende keuse 2) niet en was gebonden, nochtans soo veel ghewoels en geraes niet en konde maken. Of indienmen om tot de verkiesingh te komen, eerst begon van de menighte des volcks, soo gheschiede dat alleenlick op datmen mocht weten wien sy voornamelick begeerden. En als het versoeck en de begeerte des ghemeenen volcks ghehoort was, soo wierdt daer eerst de verkiesingh ghedaen door de geestelicken. In deser voeghen en konden de geestelicken niet instellen den ghenen die sy wilden, en nochtans en wierden sy oock niet ghenoodtsaeckt de dwase begeerten des volcks in te willighen en nae te komen. (p. 445.) | Dees' order in 't verkiesen steldt Leo elders, (Epist. 87.) als hy seght: Men moet de begeerte der Burgeren, de getuygenissen des Volcks, het goet-duncken van d'eerweerdighe Regeerders, en de verkiesingh der geestelicke 3) afwachten. Item: Men moet hebben het getuyghnis van de Regeerders, d'onder-teeckeningh der geestelicken 3), en de toestemmingh des Raedts en des Volcks. Andersins, seght hy, en isser gheen reden die sulcks toelaet te gheschieden. Het besluyt van 't Concily te Laodiceen, en wil oock anders niet dan dat de geestelicken 3) en de voornaemste des volcks haer niet en sullen laten wech voeren door het onvoorsichtighe gemeyne volck: maer datse veel meer door hare voorsichtigheyt en stemmigheyt de sotte begeerten des volcks, so wanneer 't noodigh zijn sal, sullen tegenstaen en bedwingen.

1) by de Klercken. 2) voor-oordeel. 3) Klercken.

Dese wijse van verkiesen heeft langhen tijdt daer nae geduyrt. Gelijck Gregorius getuygt.

13. Dese wijse van verkiesen werdt noch onderhouden ten tijde van Gregorius, en 't is waerschijnlick dat deselve noch langen tijdt daer nae gheduyrt heeft. Daer worden vele van sijne Sendt-brieven ghevonden dewelcke van dese saeck een treffelick getuyghnis gheven: Want soo dickwils alsser gehandelt wort van ergens eenen nieuwen Bisschop te maken en in te stellen, so pleeght hy te schrijven tot de geestelickheydt 1), tot den Raedt en tot het gemeyne Volck, somtijdts oock tot den Vorst, na de staat en gelegentheyt van des Stadts regeeringh. Indien hy van weghen d'ongeschickten standt van de Kerck eenigen na-buyrighen Bisschop belast opsicht te nemen op de verkiesingh, so eyscht hy nochtans dat de verordineeringh openbaer en door hunlieder aller onderteeckeningh bevestight zy. Jae dat meer is, doe eenen sekeren Constantius tot Bisschop van Milaen verkoren en ghemaeckt was, (Lib. 2. Epist. 69.) en dat veel Burgers van Milaen, van wegen den inval der vyanden binnen Genua gevlucht waren: soo meent hy dat de voorseyde verkiesingh niet wettelick en sal wesen, 't en zy dat oock die gevluchte Burgers by een gheroepen zijnde, daer in bewilligen. Jae daer en zijn noch gheen vijf hondert jaren verloopen, dat de Paus Nicolaus, (En Nicolaus, Dist. 23. cap. In nomine.) aengaende de verkiesingh van den Roomschen Bisschop dees' ordinanty ghemaeckt heeft, dat de Cardinael-Bisschoppen d'eerste souden zijn, en datse daer nae de verdere geestelickheyt 1) tot hare mede-helpers nemen souden, en dat eyndtlick de verkiesingh door des volcks toestemmingh soude vast en bondigh wesen. En hy verhaelt in 't slot van sijn ordinanty d'ordre van Leo, daer van ick korts voor desen vermaent hebb', en hy ghebiedt dat die voortaen gelden en plaets 2) grijpen sal. Is 't dat de boosheydt der godtloosen alsoo d'overhant neemt, dat de geestelicken om een suyvere verkiesingh te maken, ghedwongen worden uyt der Stadt te gaen, soo beveelt hy nochtans dat sommighe van 't ghemeyne volck daer by sullen tegenwoordigh zijn. Maer des Keysers toestemmingh, soo veel als men vernemen kan, wierdt alleen in twee Kercken vereyscht, te weten, in de Roomsche en Constantinopolitaensche: om dat aldaer twee Keyserlicke stoelen waren. Want dat Ambrosius, met volmacht van den keyser Valentianus, gesonden wierdt nae Milaen om de verkiesingh des nieuwen Bisschops aldaer te regeeren en te beleyden, dat gheschiede buyten de gewoonte

1) Clergie. 2) stadt.

van wegen de sware factien en beroerten door dewelcke de Burgers onder malkander verhittet waren. Binnen Rome heeft eertijdts des Keysers authoriteyt in de verkiesingh des Bisschops so veel gegolden, dat Gregorius segt, dat hy door des Keysers bevel tot de regeeringh van de Kerck aldaer ghestelt is: niet tegenstaende dat hy op een behoorlicke wijse van den volcke begeert en versocht was. Dit was doe ter tijdt de ghewoont', datmen den genen die van de Magistraet, de geestelicken, en het Volck verkoren en bestemt was, terstondt den Keyser aenbracht, op dat hy door sijn goedt-kenningh de verkiesingh vast maken, of door sijn misprijsingh te niet maken soude. En tegen dese ghewoont' en strijden niet de besluyten en ordinantien, die door 1) Gratianus by een vergadert zijn, in dewelcke niet anders en wort geseyt, dan dat het geensins en is te verdraghen dat de wettelicke verkiesingh afgeschaft zijnde, de Koningh nae sijn will' en believen den Bisschop soude stellen, en dat die ghene die alsoo door gheweldadighe heerschappy bevordert 2) is, van de Bisschoppen der Hooft-steden niet en moet gewijdt 3) en inghehuldigt worden. Want het is heel yets anders 4) de Kerck berooven van haer recht, soo dat het geheel en al in de will' van een Man alleen worde ghestelt en en overgelevert, en wederom yets gantsch anders 4) den Koningh of den Keyser die eere te gheven, dat hy de wettighe verkiesingh door sijn authoriteyt bevestige.

Epist. 5. Lib. 1.

Hier tegen en strijden de Decreten van Gratianus niet.

14. Nu moeten wy verklaren door hoedanighen wijs' en ceremony de Dienaren van de Oude Kerck nae de verkiesingh in haer ampt wierden ingehuldigt. Dees' inhuldigingh hebben de Latijnsche Vaders genoemt ordineeringh of wijdinghe 5); de Griecksche hebben die genoemt Cheirotonia, dat is, opheffinge der handen, somtijdts oock Cheirothesia, dat is, oplegginge der handen: hoewel door Cheirotonia eyghentlick verstaen wort die maniere van verkiesingh, in dewelcke de keur-stemmen door het opheffen der handen, verklaert en gegeven worden. Hier van hebben wy een besluyt en ordinanty in het Concily te Niceen, te weten, dat de Bisschop der Hoofd-stadt met alle de Bisschoppen des geheelen Landtschaps sullen by een komen om den genen die verkoren is, t'ordineeren. En indien sommighe door de wijtt' en verr'heydt van den wegh, of door ongesontheyt, of door eenigen anderen noodt belet worden te komen, datter nochtans ten minsten drie by een vergaderen sullen: en dat die ghene die niet tegenwoordigh en zijn, door brieven haer toestemmingh sullen betuygen. En als desen Canon of Regel eyndelick in ongebruyck begon te komen, so is deselve naderhandt in veel Synoden vernieuwt ghewordden. Dit bevel dat alle de Bisschoppen, of immers alle de ghene die gheen verontschuldigingh en hadden, daer teghenwoordigh zijn moesten, wierdt daerom gegeven, op dat de gene diemen ordineeren soude, te nauwer en te grondigher in leer' en leven mocht worden ondersocht. Want sonder ondersoeck en wierdt dese saeck niet afghehandeldt. En het is uit de woorden van Cyprianus openbaer, datse niet en plachten geroepen te worden nae dat de verkiesingh alreede gedaen was, maer dats' in voortijden by de verkiesingh tegenwoordigh waren: en dat tot dien eynd' op datse souden zijn gelijck als bestuyrders derselver, en datter onder den ghemeynen hoop niet yetwes door oproer ghescheiden en soude. Want als hy gheseydt hadde dat het gemeyne volck macht heeft om weerdighe Priesters te verkiesen, of onweerdighe te verwerpen: soo seydt hy een weynigh daer nae aldus: Daerom moeten wy, volgens de Goddelicke en Apostolische leer' en insetting, dit neerstelick bewaren en onderhouden ('t welck oock by ons | en by nae door alle Provincien onderhouden wordt), te weten, dat om d'ordineeringen behoorlick te verrichten de naeste Bisschoppen van de selvighe Provincy vergaderen by dat volck den welcken men eenen Bisschop ordineeren wil, en dat de Bisschop worde verkoren in de tegenwoordigheyt des volcks. Maer dewijlse somwijlen langhsaem by een quamen, en datter ghevaer was, dat sommighe sulck een uytstel en vertraginghe 1) souden misbruycken tot een occasy en gelegentheydt om ongherechtelick nae 't ampt te staen, soo wierdt voor goet ingesien dat het ghenoegh was, datse na de gedane verkiesingh versamelden, om de verkoren persoon door een wettigh ondersoeck beproeft zijnde, te wijden 2) en in te huldigen.

Ceremony in d'instelling der Dienaren ghebruyckt van de Oude Kerck.

Epist. 4. lib. 1.

(p. 446.)

15. En al hoewel dit in alle plaetsen sonder uytsonderingh 3) geschiede, so is nochtans met der tijt een andere gewoont' ingekomen, te weten, dat de gene die verkoren waren, henen gingen tot de hooft-stadt om haer ordineeringh te versoecken. 't Welck meer door eergierigheydt en vervalschingh van d'oud' insettingh gheschiedt is, dan door eenighe goede reden. Weynigh tijdts daer na doe d'autoriteyt des Roomschen stoels alreede seer vermeerdert was, heeft noch een ander ghe-

Dewelck' allengskens verandert is.

1) van. 2) ghevordert. 3) geheylight.
4) een ander dingh. 5) heyligingh.

1) vertreckingh. 2) heyligen. 3) uytneminigh

woont' die booser was, plaets gegrepen, te weten, dat de Bisschoppen by nae van gheheel Italien, te Rome haer inhuldigingh versochten en haelden. 't Welck men af nemen kan uyt de brieven van Gregorius. Het oude recht was alleenlick bewaert en behouden in weynige steden, die soo licht niet en waren geweecken. Gelijck aldaer een exempel te lesen is van de Kercke te Milaen. Mogelick hebben alleen de hooft-steden haer privilegy vast ghehouden. Want alle de Bisschoppen van de Provincy plachten in de voornaemste stadt by een te komen om den Opperbisschop te wijden 1) en in te huldigen. Voorts de wijse die sy gebruyckten was d'opleggingh der handen. Want ick en lese niet datse beneffens dien eenigh' andere ceremony gebesight hebben, dan alleen dat de Bisschoppen in die solemnele vergaderingh eenighe vercieringh hadden: daer door sy van de ander' Ouderlinghen of Priesters mochten onderscheyden worden. Sy ordineerden oock de Ouderlinghen en Diakenen alleen door het opleggen der handen: maer een yeder Bisschop gesamentlick met het Collegy der Ouderlingen, ordineerde sijn Ouderlinghen. En al hoewel sy alle te ghelijck een en het selvighe deden: nochtans om dat de Bisschop voorgingh, en de saeck ghelijck als door sijn toedoen gheschiedde, soo wierd' het daerom des Bisschops ordineeringh ghenoemt. Daerom segghen d'oude Leeraers dickwils, dat een Ouderlingh of Priester in geen ander saeck van een Bisschop en verschilt, dan in dese, te weten, dat hy gheen macht en heeft om t'ordineeren.

[ib. 2, Epist. & 76.]

[oedanig de- ceremony zy weest.]

Het V. Capittel.

Dat d'oude form' en ghestalte van Regeeringh door des Pausdoms tyranny t'eenemael onderdruckt is.

[Vie en hoedanighe Bisschoppen alom' in het Pausdom verkoren worden.]

Nu sal 't de moeyte 2) weerdt zijn dat wy d'ordre, die van den Roomschen stoel en van alle desselfs trawanten en dienaers in 't regeeren van de Kerck hedensdaeghs ghehouden wordt, mitsgaders oock de gantsch afbeeldingh van dat heyligh Magistraetschap, het welck sy geduyrigh in den mondt hebben, voor ooghen stellen, en met d'ordre van d'eerste en Oude Kerck, die wy beschreven hebben, vergelijcken: op dat uyt die verghelijckingh moghe blijcken hoedanigh een Kerck die geen' hebben, die met desen blooten tytel teghen ons tieren en rasen om ons te beswaren of liever te verdrucken. Ende 't is best dat wy beginnen van de roepingh, op dat wy moghen sien welcke

1) heyligen. 2) (en pijne).

en hoedanige de Dienaers zijn, die tot desen dienst beroepen worden, en op wat wijse sulcks gheschiedt. Als dan sullen wy daer nae bemercken hoe ghetrouwelick sy haer ampt volbrenghen. Wy sullen den Bisschoppen d'eerste plaets en het voor-uytkomen gheven: en och of het hun tot eer' ghedijen konde, dats' in dese dispuyt en handelingh d'eerste zijn in de ry en ordre. Maer de saeck selve en laet my niet toe dit stuck, al waer 't maer een weynigh, aen te roeren, sonder haer hoogste schand' en on-eer met eenen t'ontdecken. Ick sal evenwel ghedencken aen mijn voornemen, wit en ooghmerck in desen Boeck, ende niet lijden dat mijn propoost en reden, dewelcke tot een eenvoudighe leer'en onderwijsingh dienstigh en bequaem moet zijn, sijn voorgestelde percken en palen te buyten gae. Doch laet nochtans yemandt van die ghene die de schaemt' niet t'eenemael en hebben verloren, my antwoorden, hoedanighe Bisschoppen datter hedensdaeghs al-omm' verkoren worden. Voorwaer ondersoeck te doen op haer leer' dat is al t'oudt en versleten. Indiender eenigh 2) aensien op de leer' genomen wort, soo verkiesen sy eenigen Rechtsgeleerden, die meer verstandt heeft van het pleyten voor de vyerschaer, dan van het predicken voor de Gemeynte. Dit is seker en bekent, dat in de voorgaende hondert jaren naeuwlicks de honderste van de Bisschoppen die verkoren zijn, yetwes van de heylighe Leere verstondt. Ick en spare d'eeuwen die voor dien tijd geweest zijn daerom niet, om datse veel beter waren, maer om dat wy alleen handelen van de tegenwoordighe Kerck. Is 't datmen wil oordeelen van haer leven en zeden, wy sullen bevinden datter weynige zijn geweest, jae by nae geene, die d'oude Canones en Regelen niet en souden hebben gheoordeelt, sulcken ampt onweerdigh te zijn; die gheen dronckert en was, die was een hoereerder: die oock aen hoerery gheen schuldt en hadde, die was of een dobbelaer en speler 2), of een jager, of in eenigh deel sijns levens los en ongebonden. Want de feylen en gebreken die volgens de oude Canones yemanden van het Bisschops-ampt uytsluyten, die waren lichter en geringer als dese voorseyde. Maer dit is verr' het alder-ongerijmste dat oock kinderen naeulicks tien jaren oudt zijnde, door des Pausen toestemmingh 3) en toelatingh, tot Bisschoppen gemaeckt zijn. Sy zijn tot sulcken onbeschaemtheydt en ongevoelickheydt ghekomen, datse zich niet en ontsetten van weghen sulck' een uyterst' en soo seer wanschapen schandelicke daedt, die gantschelick strijdt selfs teghen het ghevoelen der natuyre. Hier uyt blijckt met wat eene Godtvreesentheydt die

[1. Daer en wordt geen ondersoeck ghedaen op haer Leer'.]

[2. Aengaende de zeden, daer worden verkoren of ongheleerde, Of ongebondene van leven.]

[Of kinderen.]

[Of wanschapen godtloose boeven.]

1) (reguard en). 2) tuysscher. 3) consent.

verkiesinghen geschiedt zijn, daer soo een achteloos' onachtsaemheydt plaets ghegrepen heeft.

3. Het recht, het welck den volcke toequam in't verkiesen, is wech ghenomen, tegen het roepen en segghen van Leo, van Cyprianus en van de Synoden. (p. 447.)

2. Voorts is in 't verkiesen der Bisschoppen dat gantsche recht des volcks wech ghenomen. De voordrachten 1), de toe-stemmingen, d'onderteeckeninghen en all' andere diergelijcke saken zijn verdwenen. De geheele macht om te verkiesen is den Canunnicken alleen opgedraghen. Desc verkiesen tot Bisschop den genen die sy willen, en brengen den selven terstont voor d'oogen des | volcks, niet om ondersocht en beproeft, maer om aenghebeden en ghe-eert te worden. Maer Leo roept hier teghen, datter gheen reden en is die dit toelaet, en hy verklaert dat het een opdringingh is door gewelt. Als Cyprianus getuyght dat het Goddelicke recht mede brenght, dat een Bisschop niet en worde verkoren anders dan door bewillingingh van 't ghemeyne volck, soo betoont hy dat het tegenovergestelde 2) doen strijdt teghen Godts Woordt. Daer zijn soo veel besluyten en ordinantien der Synoden, dewelcke seer strengelick verbieden de verkiesingh op een andere wijse te doen, of indiens' op een andere wijse gheschiedt, soo willense dat sulck eene verkiesingh niet en sal gelden. Indien dit waerachtigh is, soo en isser in 't geheele Pausdom hedensdaeghs niet eene verkiesingh die volgens het Goddelicke of Kerckelicke recht, wettigh en behoorlick is. Maer ofschoon er gheen ander quaedt en waer, hoe sullense nochtans dit kunnen verontschuldighen datse de Kerck aldus van haer recht berooft hebben? Maer, seggense, de verdorventheyt der tijden vereyschte sulcks dat die macht aen weynigen wiert opgedragen, overmidts de haet en partyschappen by 't ghemeyne volck en by d'Overigheydt in 't aennemen der Bisschoppen meer vermochten, dan een oprecht en gesont oordeel. Laet het soo zijn dat dit geweest zy 't uyterste remedy tegen het quaet van soo een verdorven saeck. Maer dewijl men klaerlick ghesien en bevonden heeft dat de Medicijn' schadelicker is dan de sieckte selfs, waerom en gaetmen oock dit nieuw quaet niet tegen? Maer, seggense, den Canunnicken selfs is seer naeuw en juyst voor-gheschreven waer nae datse sich in de verkiesingh hebben te regelen. Maer twijffelen wy daer aen dat oock in voortijden de ghemeyne lieden seer wel verstonden dats' aen seer heylighe Wetten verbonden waren, als sy sagen dat hun, terwijl sy vergaderden om eenen Bisschop te verkiesen, een regel uyt Godts Woord was voorgestelt? Want die stemme Godts alleen, daer med' hy ons d'oprechte ghestalt' en gedaent' eens Bisschops beschrijft, behoorde met recht meer te gelden dan ontallicke duysendt Canones en Regelen. En evenwel zijnse door een seer boose gesintheydt alsoo verdorven geweest, dats' op wet of billickheydt geen acht en hebben genomen. Alsoo gaet het oock hedensdaeghs, hoewel datter seer goede wetten zijn geschreven, so blijven deselve nochtans in de boecken begraven. Ondertusschen is het ten meer en deel voor een gewoont' aengenomen, en oock (gelijck of het met recht en reden gedaen wiert) voor goet gekeurt, dat dronckaerts, hoereerders, en speelers 1) al-omm' tot dees' eer worden bevordert. Ick segge noch meer, dat de Bisdommen gheworden zijn belooningen der overspelen en bordeelschappen. Want als die den jaghers en vogel-vangers gegeven worden, so moetmen 't daer voor houden dat de saeck treffelick wel gevallen is. Sulck een schandelick stuck eenighsins te willen verontschuldighen, dat is al t' onbehoorlick. Het volck, segg' ick, hadd' in voortijden eenen seer goeden reghel, want Godts Woordt schreef hunlieden voor, dat een Bisschop moet onstraffelick zijn, een goet Leeraer, gheen vechter, &c. Waerom is dan de macht en het recht om de Bisschoppen te verkiesen den volcke benomen en den Canunnicken op-gedragen? Om dat quansuys Godts Woort onder de partyschappen 2) en beroerten des volcks niet en wiert gehoort. En waerom en soudemen dan hedensdaeghs dat recht den Canunnicken niet wederom moghen ontnemen, dewijl sy niet alleenlick alle wetten verscheuren, maer oock alle schaemt wech ghe-worpen hebbende, door hare wulpsheydt, gewin-soeckingh, en eer-gierigheyt den Hemel met d'Aerde vermenghen en over een hoop werpen.

Leo Epist. 90. cap. 2.

Lib. 2. Epist. 5.

Hier uyt volgt datter in het Pausdom geen wettige verkiesing en zy overgebleven.

Uytvlucht.

Antwoort.

2. Uytvlucht.

Antwoort.

Hoedanigh de Papistische verkiesinghen zijn, en welcke by hun verkoren worden.

1. Tim. 3. 2.

Wijdtloopiger uytlegging van d'antwoort op d'eerst' uytvlucht, waer in de fouten des volcks, der Bisschoppen (insonderheyt der Roomschen) en der Princen outdeckt worden.

3. Doch sy spreken leugen-tael, wanneerse seggen dat sulcks gevonden en gepractiseert is om te dienen tot een remedy. Wy lesen wel dat de steden eertijts in't verkiesen der Bisschoppen dickwils oproerigh geweest zijn: nochtans en heeft nooyt yemandt durven dencken van den burgeren haer recht t'ontnemen. Want sy hadden andere weghen en middelen waer door sy dese ghebreken of verhinderden en te ghemoet gingen, of indiens' alreede begaen waren, verbeterden. Maer ick sal segghen wat van de saeck zy. Doe 't ghemeyne volck in't verkiesen begond' onachtsaem te zijn, en dese sorgh, ghelijck of die hun niet wel en voeghde, den Ouderlinghen op den hals wierp, soo hebben de Ouderlingen dese gelegentheydt waergenomen en misbruyckt om haer selven een tyrannische heerschappy te verkrijgen: dewelcke sy daer na door't maken en instellen van nieuwe Canones en Regelen bevestight

1) begeerten. 2) contrary.

1) tuysschers. 2) factien.

hebben. Wat d'ordineeringh der Bisschoppen belanght, die en is anders niet dan een loutere spotterny. Want de ghedaent' of schijn van d'ondersoeckingh en beproevingh, die sy daer ten toon brengen, is soo seer ydel en schrael, datse oock selfs de minste verwe niet en heeft. Dat derhalven sommighe Princen en Vorstsn by weghe van contract en verdragh van de Roomsche Pausen verkregen hebben, dat sy-lieden self de Bisschoppen souden noemen en verkiesen, daer in en heeft de Kerck geen nieuwen afbreuck geleden: want daer door is alleenlick den Canunnicken ontnomen de verkiesingh, die sy sonder eenigh recht gerooft, of immers ghestolen hadden. Dat is voorwaer een seer schandelick exempel, dat uyt het Hof de Bisschoppen ghesonden worden om de Kercken in te nemen, en de Godtvruchtighe Princen behoorden sich van sulcken verderffenis t'onthouden. Want de Kerck wordt godtlooslick geschonden en onteert, soo dickwils als over eenigh volck een Bisschop gestelt wordt, den welcken sy niet en hebben versocht, of ten minsten door een vrye stemm' voor goet gekent. Doch d'ongheregelde ghewoont' die van over langh in de Kercken plaets gehadt heeft, heeft den Princen gelegentheyt en oorsaeck gegeven, om de noemingh en verkiesingh der Bisschoppen tot sich selven te trecken 1). Want sy hadden liever dat het vergeven van sulck een beneficy en weldaet aen hun soude staen, dan aen de gene die geen meerder recht daertoe en hadden, en het selve beneficy niet min verkeerdelick en misbruyckten dan sy-lieden.

’t Pausdom is geen ver- ...singh der ...derlingen en ...kenen.

4. Siet daer de treffelicke beroepingh, om welckers will' de Bisschoppen sich beroemen datse naevolghers zijn van d'Apostelen. Sy seghhen oock dat het recht om Ouderlinghen te maken en in te stellen hun alleen toekomt. Maer sy verderven d'oude insettingh seer booselick hier in, te weten, datse door haer ordineeringh geen Ouderlingen en maken die 't volck mochten regeeren en weyden, maer Priesters om Offeranden te doen, Van ghelijcken wanneerse Diakenen maken en inhuldigen, soo en handelense niet van 't wesenlick 2) en eyghen ampt der Diakenen: maer sy ordineeren de selvighe alleenlick tot het verrichten van sekere ceremo- | nien omtrent den drinck-beker en de schotel. Maer in 't Concily te Chalcedonien is daer en tegen besloten, datmen geen persoonen en soude ordineeren sonder oock met eenen den gheordineerden een plaets aen te wijsen en bestellen daer sy haer ampt bedienen mochten. Dit Decreet en Besluyt was om tweederley insichten wille seer nut en profijtelick: Voor

...erstelick om ...ee tot een ...der eynde ...eordineert ...rden.

...p. 448.)

...t. 70 cap. 1.

1) aen te nemen. 2) oprecht.

eerst, op dat de Kercken door onnoodige kosten niet en souden beswaert worden, en aen niets uytvoerende 1) menschen niet en souden behoeven te besteden 't gheen' sy den armen behoorden uyt te reycken. Ten anderen, op dat die gene die geordineert worden, souden bedencken datse niet en worden bevordert 2) en verheven tot een eeren-staet, maer dat hun een ampt bevolen wort, tot de bedieningh van het welck sy door sulck een openbare betuygingh en aennemingh verbonden worden. Maer de Pauselicke Meesters (dewelcke sich laten voorstaen datmen in de Religy alleen moet besorght zijn voor den buyck) verstaen voornemelick door den tytel die de gheordineerde verkrijgen een rent' of inkomst die ghenoeghsaem is om deselve te voeden en t'onderhouden: 't zy dat die rent' en inkomst zy uyt patrimony-goedt, 't zy uyt het beneficy dat haer ghegeven wordt. Derhalven wanneer sy eenen Diaken of Ouderlingh ordineeren, sonder eens bekommert te zijn in wat plaets deselve haren dienst sullen moeten volvoeren 3), geven sy hun d'orden, so sy 't noemen, indiense maer rijck genoeg zijn om haer selven te voeden. Maer wat mensch isser die dit sal aennemen, dat de tytel die door d'ordonnanty des Conciliums vereyscht wort, zy een jaerlicksche rent' en inkomst tot voedtsel en onderhoudingh des ghenen die den tytel ontfanght? Voorts na dien de Canones en Regelen die daer nae gemaeckt zijn, ordonneeren en belasten dat de Bisschoppen self sullen voeden en onderhouden die ghene die sy sonder behoorlicken tytel souden ordonneeren, op dat door sulcken middel der Bisschoppen lichtveerdigheydt in dat stuck, bedwonghen en ingetoomt mochte worden, soo hebben de Bisschoppen oock een uytvlucht bedacht en ghevonden om dese swarigheydt en straffe t' ontgaen. Want die ghene die gheordineert wordt, belooft, dat hy met sulcken tytel als hem daer ghenoemt en voor-gedraghen wordt, sal te vreden zijn. En door dat middel wort de geordonneerde verhindert sijn onderhoudingh van den Bisschop af te vorderen. Ick verswijghe de duysenderley bedriegerijen die hier ghepleeght worden. Ghelijck wanneer sommige d'ydele tytelen draghen van eenige Beneficien en Priesters-proven die hun jaerlicks geen vijf stuyvers en kunnen toebrengen, Sommighe wederom onder een heymelick verdragh Beneficien en Priesters-provens te leen ontfanghen, dewelcke sy beloven terstont te sullen weder geven, maer somtijdts niet weder en gheven. En andere diergelijcke verborgentheden.

2. Om datse teghen d'instelling van Godts Woordt en van het Concily te Chalcedonien aen geen sekere plaets en worden gestelt.

3. Om datse door duysenderley bedriegerijen den naem en de saeck selfs verontreynigen.

5. Maer ofschoon dese misbruycken die

1) ledige, 2) ghevordert. 3) betreden.

Weder-legingh van dese corruptien en verderffenissen.

vry wat grof zijn, wierden wech ghenomen, blijft evenwel dit niet altijdt ongerijmt datmen eenighen Ouderlingh ordineert sonder hem met eenen van een plaets te voorsien? Want sy en ordineeren niemanden dan om Offerhande te doen. 't Is nu sulcks dat de wettige ordineering eens Ouderlinghs daer in bestaet, dat hy tot de regeeringh van de Kerck: eens Diakens daer in, dat hy tot de versorgingh en bedieningh der aelmoesen gheroepen wordt. Sy beschaduwen en verwen haren handel wel met veel prael en pracht 1): op dat den selven haren handel door den uyterlicken schijn en glantz eenig aensien hebben mocht by d' eenvoudighe luyden. Maer van wat weerd' en achtingh kunnen dese spoockerijen zijn by de verstandighe, dewijl die gheen waerheydt noch vastigheydt by sich en hebben? Want sy ghebruycken ceremonien die of uyt het Jodendom gehaelt, of van haer selfs versiert zijn: van dewelck het beter waer datmen sich onthielde. Maer van de waerachtige examineeringh en ondersoecking des genen die gheordineert sal worden, (want de schaduw' die sy daer van behouden en acht ick niet met allen) van de toestemmingh des volcks, en van andere noodtsakelicke dingen, en wordt aldaer niet eens gemeldt. Door de schaduw', verstae ick die belacchelicke gebaerden en mienen, die sy door een ydele en sinledighe 2) navolging quansuys voegen en schicken na 't ghebruyck van d'Oude Kerk. De Bisschoppen hebben hare Vicarissen en Stede-houders, dewelck' ondersoeck doen van de Leere der ghener die gheordineert sullen worden. Maer wat ondersoeckense doch? Of hy sijn Missen lesen kan, of hy een Latijnsch woordt dat hem in't lesen voorkomt, kan declineeren of conjungeeren, of hy de beduydingh en beteeckenis daer van weet, want het is niet van nooden dat hy den sin selfs van een gheheel Latijnsch veersken soude weten te verklaren. Evenwel en worden oock die van het Priesterschap niet verstooten die oock in dese kinderlicke beginselen gebreckelick zijn en feylen, soose maer eenigh gelt of geschenck met haer brengen en haer selven alsoo gunst verkrijgen. Van gelijcke stof is oock dit, datter, wanneer die gene die t'ordineeren zijn aen den altaer gestelt worden, tot drie malen toe met een stemm' die niet verstaen en wordt, wordt gevraeght, ofse sulck een eere weerdigh zijn: waer op dan van eenen (die deselve nooyt en heeft gesien, maer evenwel desen last heeft in dit guychel-spel, op dat dat het volmaeckt mochte zijn) wordt gheantwoordt: Sy zijn weerdigh. Wat soudt ghy in dees' eerweerdige Vaders anders kunnen berispen, dan dats' in soo openbare Kerck-schendinghen haer vermaeck scheppende, Godt en de menschen sonder schaemt bespotten en uytlacchen? Maer om datse van over langen tijt zijn in't gebruyck en besit van dese saeck, soo meynen sy nu dat hun sulcks is gheoorlooft. Want die tegen dese soo seer klare en grouwelicke schelmstucken sijnen mondt eens durft op doen, die wordt van hun ter doodt veroordeelt, gelijck eertijdts onder den Heydenen ghedaen wierdt den ghenen, die het heyligdom van de goddinne Ceres ontdeckt en te voorschijn gebracht hadde. Souden sy dit doen, indiense meynden datter een Godt is in den Hemel?

1. Van het rechte eynde der ordineering.

Van d'ondersoecking en andere nootsakelicke dingen.

Waer teghen de godtloose en bloedt-gierighe menschen ghestelt hebben hare seer ydele pompery en vertwijffelde blintheyt.

Weder-legingh van de tweede corrupty, aengaende 't bestellen der plaetsen 't welck sy noemen Gifte der Beneficien: waer in menigherley misbruycken met weynige woorden ontdeckt worden.

6. Nu staet te besien hoeveel beter sy sich 1) ghedragen 2) in de collaty of begevingh 3) der Beneficien en Provens, welcke collaty eertijdts te gelijck met d'ordineering placht verricht en afgedaen te worden, en nu t' eenemael daer van is afgesondert. De wijse van dese collaty der Beneficien, is menigerley. Want het en zijn en niet alleenlick de Bisschoppen die de Beneficien en Priesterschappen toebrenghen. Sy en hebben oock niet altijdt volle macht over de Beneficien van dewelcke sy de Collateurs of Toebrengers genoemt worden: maer andere hebben de presentaty, en sy behouden den tytel van collaty om der eeren will'. Hier by komen oock de nominatien of noeminghen uyt de scholen, de resignatien, die of enckelick, of by weghe van | vermenginghe 4) gheschieden. Item, brieven van recommandatien, preventien en al wat daer meer is van sulcks. Maer sy ghedragen 5) hun alle te samen alsoo, dat d'een den anderen niet en kan yetwes verwijten. Ick seggh' en beweere dat hedensdaegs van hondert Beneficien naeuwlicks een in 't Pausdam gegeven wordt sonder tusschen-komen van simonye: in sulcken verstandt als de simony van d'oude Leeraers beschreven is. Ick en seggh' niet dats' alle te gelijck de Beneficien met ghetelden en ghereeden gelde koopen, maer wijst my eenen uyt twintigh die tot het Priesterschap niet en gheraeckt door eenigh krom en verkeert middel. Sommige worden daer toe bevordert 6) door maeghschap of swagerschap, sommighe door harer ouderen authoriteyt en aensien, sommighe verkrijghen haer selven gunst door gedienstigheydt en vleijery 7). In somma, de Priesterdommen worden ghegeven, niet op dat de Kercken, maer op dat die ghene die de selvighe ontfanghen, mochten voorsien en versorght zijn. Daerom noemen sy die met den naem Benefi-

(p. 449.)

Waerom de Priesterdommen in 't Pausdom ghenaemt worden Beneficien.

1) pomperyen. 2) blaeuwe.

1) haer. 2) dragen. 3) gevingh. 4) vermangeling 5) dragen. 6) gevordert. 7) flattery.

cien, dat is, weldaden, waer mede sy ghenoeghsaem te kennen gheven datse de Priesterschappen in eenen ghelijcken graedt stellen met de geschencken, die de Princen aen de soldaten uytreycken, om daer door haer gunst te verkrijghen of haren arbeydt en dienst te vergheIden. Ick verswijghe noch dat dese Beneficien aen barbiers, aen kocks, aen muyl-dryvers en aen diergelijcke verachtelicke menschen besteedt worden. Daer en wort oock by nae hedensdaeghs om gheen andere saken voor de gerichts-bancken meer gepleyt en ghetwist, als om de Beneficien en Priester-provens: soo datmen soude moghen seggen dat de Beneficien niet anders en zijn dan eenen roof die den honden wort voorgheworpen om van hun bejaeght te worden. Is dit verdraeghlick selfs om ghehoort te worden, dat sy de naem draghen van Herders, die in het besit en erfdeel der Kercke zijn ingebroken, gelijck men valt en inbreeckt in het landt der vyanden? Of die dat met proces ghewonnen, of met geldt ghekocht, of met vuyle vleijery 1) en ghedienstigheydt verdient hebben? Of die 2) doese noch kinderen waren en naeuwlicks en konden spreken, daerin als in 3) een erve van haer ooms en bloedt-verwanten, of oock somwijlen bastaerden zijnde, van hare vaders sijn inghegroeyt 4) *)?

Daer benef-ne, dat een al-en ghesteldt ordt om vijf ses Kercken regeeren.

7. Soud' het volck, hoe verdorven en woest het oock mochte geweest zijn, wel ooyt tot sulck een ongebondene vermetenheyt voort geschreden 5) zijn? Maer dit is noch een seldtsamer en wanschickelicker wonder, dat één man alleen (ick en segghe niet hoedanigh een man, immers sulck een man die hem-selven niet regeeren en kan) ghesteldt en gheordineert wordt om vijf of ses Kercken te bedienen. In de hoven der Princen en Vorsten worden hedensdaeghs jongelingen gesien en gevonden die drie Abdijen, twee Bisdommen, en een Aerdts-bisdom besitten. Ghy hebt oock over al Canunnicken die met vijf, ses en seven Priesterschappen belast zijn: voor dewelcke sy gantsch geen sorgh' en draghen, uytgenomen alleen die sorge die gelegen is in 't ontfanghen van de jaerlicksche renten en inkomsten. Ick en sal hun niet voorwerpen dat Godts Woort al-omm' hier tegen roept, want dat heeft van over langh al sijn authoriteyt en aensien by hun verloren. Ick en sal hun oock niet voorwerpen datter in vele Concilien veel seer strenge regelen en ordonnantien tegen dese groote ongeschicktheydt ghemaeckt zijn, want sy verachten oock deselve sterckelick, soo dickwils als 't hun lust en gelieft. Maer ick segge dat dit twee wanschapene schelmstucken zijn, als dewelck gantsch en gaer

Welcke seer chandelicke rrupty door eer strenge sluyten van el Concilien verdoemt ordt.

1) flattery. 2) (dat). 3) []. 4) hebben bekomen. 5 getreden. *) in eam creverint. F.

tegen Godt, tegen de natuyr, en tegen de Kerckelicke regeeringh strijden, te weten, dat een roover alleen veel Kercken te gelijck naer hem strijckt: en dat die ghene een herder genoemt wordt, dewelcke, wanneer hy al 1) wilde, by sijn kudde niet en kan tegenwoordigh zijn. En evenwel zijnse soo onbeschaemt, datse sulcke schandelicke grouwelen met den naem van de Kerck bemantelen en bedecken, op dat deselve van alle straff' en berisping bevrijdt mochten worden. Ja dat meer is, in dese schelmstucken 2) en fielterijen is quansuys gelegen die heylighe opvolginghe 3), door middel van dewelcke, ghelijck sy poffen en stoffen, te weegh' ghebracht is, dat de Kerck niet en is vergaen.

8. Laet ons verder bemercken hoe getrouwelick sy haer ampt bedienen en uytvoeren, 't welck is het tweede merck-teecken daer aen een wettigh en oprecht herder kan bekent worden. De Priesters die in 't Pausdom gemaeckt worden, zijn tweederley; sommighe zijn Monnicken, sommighe wederom soo sy die noemen, zijn wereltlicke Priesters. De eerste soort en groep der Priesteren is in en by d' Oude Kerck onbekendt geweest: en dat een Monnick in de Kerck sulck een ampt heeft, dat strijdt soo seer teghen de professy van een Monnick, dat de Monnicken die in voortijden uyt de Kloosters tot de geestelickheyt gheroepen en aengenomen wierden, niet langer Monnicken en bleven. Sulcks dat oock Gregorius, al hoewel in sijnen tijdt de Kerck alreede met veel droessems en ghebrecks beladen was, sulcken vermengingh nochtans niet en heeft willen dulden noch luchten. Want hy wil dat die ghene die Abten gheworden zijn, de geestelickheyt verlaten sullen: om dat niemandt ghevoeghlick en kan zijn Monnick en geestelicke te gelijck: dewijl het een' het ander verhindert en in den wegh is. Nu indien ick vraeghde hoe die sijn ampt wel kan bedienen, die door de Canones en Regelen der Concilien verklaert is tot het ampt onbequaem te zijn: wat soudense doch, bidd' ick u, antwoorden? Sy sullen my quansuys by brenghen die ontydighe besluyten en ordonnantien van Innocentius en Bonifacius, uyt kracht van dewelcke de Monnicken tot d'eer en macht des Priesterschaps alsoo worden toeghelaten, datse niet te min in hare Kloosters blijven. Maer wat reden en bescheydt is dit, dat een yegelick ongheleert ezel, so haest als hy den Roomschen Stoel heeft inghenomen, met een eenigh woordeken de gantsch' Oudtheydt soud' om verre werpen? Maer van dit stuck sal hier na gehandelt worden. Dit sal ons nu genoegh zijn, dat het eertijdts doe de Kerck vry wat suyver-

Het tweede deel des Capittels. Hoe ghetrouwelick sy haer ampt bedienen.

1. De Monnicken, gheen plaets hebbende onder de Priesters.

Epist. 11. lib. 3.

Uytvlucht.

1. Antwoort.

1) schoon. 2) rabauwerijen. 3) successy.

der was, voor een groot' ongheschicktheydt ghehouden wierdt, dat een Monnick het Priester-ampt bedienen soude. Want Hieronymus ontkendt dat hy 't ampt eens Priesters verricht, wanneer hy onder de Monnicken leeft: en hy houdt hem-selven voor eenen uyt den gemeynen volcke, die van de Priesters geregeert wort.

2. Antwoort.

Doch op dat wy hun dit toegeven, wat is 't nochtans voor een dienst die sy doen? Sommighe van de Bedel-Monnicken predicken: alle d' andere Monnicken singhen of prevelen de Missen in hare cellen en schuyl-holen. Even eens als of Christus hadde ghewilt, of oock de natuyr en aerdt van het ampt selfs konde lijden, dat een | herder en dienaer tot sulck een wercksken soude verkoren worden. Dewijl de Schrifteur opentlick getuyght, dat dit is het ampt eens Ouderlinghs of Herders, te weten, dat hy sijn eygen Kerck hebbe en regeere, is het dan niet een ongoddelicke schending en onteering van Godts heylige instellingh, datmen deselve tot een ander ghebruyck verdraeyt, jae t'eenemael verandert? Want als de Monnicken gheordineert worden, soo wordt hun by namen verboden te doen 'tgeen Godt allen Ouderlingen of Dienaren beveelt en opleght.

(p. 450)

Actor. 20. 28.

3. Antwoort.

Want men singt hen dit liedeken voor: Een Monnick sal met sijn Klooster te vreden zijn, en sich niet onderwinden de Sacramenten te bedienen, of eenigh ander publijck ampt der Kercke te verrichten. Laet hun nu loochenen, soose kunnen, dat het een openbare bespottinge Godts is, dat yemant tot een Ouderlingh of Dienaer verkoren en gemaeckt wordt met sulcken bedingh, dat hy sich van het waer' en oprecht ampt eens Dienaers sal onthouden, en dat die, die den naem heeft van een Dienaer, niet en mach hebben de saeck en de daedt eens Dienaers.

2. De Priesters: van dewelcke sommige zijn Benificiarisen, sommige Huyrlingen

9. Ick gae voort tot de wereltlicke Priesters: onder dewelcke sommige zijn Beneficiarisen (so sy spreken) dat is sodanige die Beneficien en Priesterschappen hebben tot haer voedsel en onderhoudingh: sommighe wederom zijn daghelicks besich met singhen of misse doen, en leven by het penninghsken datse daer uyt trecken en versamelen.

De Beneficiarisen zijn, Bisschoppen, Parochy-papen, Canunnicken, Capellanen, Abten en Prioren.

De Beneficiarisen of Beneficien zijn wederom tweederley; sommighe zijn vergeselschapt met de sorge voor de zielen, ghelijck als de Bisdommen en Pastorijen: sommighe zijn renten en besoldigingen voor eenighe delicate en wellustighe menschen, die de leeftocht en kost verkrijgen met singen: gelijck als de Prebenden, Canonesien, Personaetschappen en Digniteyten, Capellanien en dierghelijcke; hoewel de saken nu also door een gheworpen 1) en verkeert zijn, dat d'Abdijen en Priorschappen niet alleen den wereltlicken Priesteren, maer oock door een privilegy, dat is, door een ghemeyn' en gebruyckelicke ghewoont den jongen kinderen ghegeven en toegebracht worden.

De Huyrlingen.

Wat belanght de Huyrlingen die den dagelickschen kost soecken, wat souden sy anders doen dan sy doen? Dat is, dan haer selven op een oneerlick' en schandelicke wijse verhuyren en overgeven tot vuyl gewin, bysonder in so een groote menighte daer van de werelt nu ter tijdt krielt en vervult is. Derhalven, na diense niet en durven bedelen in 't openbaer, of sich oock laten voorstaen datse door bedelen niet veel en souden verkrijghen, soo loopense gints en herwaerts om, ghelijck verhongherde honden, en perssen door haer onbeschaemt aenhouden, gelijck als door een gheduyrigh ghebas den luyden af dat geen daer mede sy haren schralen en dorren buyck opvullen mochten. Indien ick alhier met woorden soude willen verhalen hoe grooten schand' het zy voor de Kerck, dat d'eer' en het ampt der Herderen so verre vervallen is, ick en soude nimmermeer gedaen werck hebben. Soo en hebben dan de Lesers van my niet te verwachten dat ick soo veel sal seggen, als wel sulck een schandelick en onweerdigh stuck soude moghen vereyschen. Ick seggh' alleen met weynige woorden: Indien dit is het ampt van een Ouderlingh of Dienaer, 1. Cor. 4. 1. (ghelijck oock Godts Woort voorschrijft, en de Canones van de Oude Kerck vorderen) te weten, de Kerck weyden, en het geestelick Koninckrijck van Christus bedienen: dat alle soodanighe Mis-Priesters die gheen ander werck of loon en hebben, dan dat in koopmanschap der missen bestaet, niet alleenlick haer ampt niet en doen, maer oock gheen wettigh ampt en hebben, 't welck sy verrichten mochten. Want hun en wordt gheen plaets gegeven om 't volck te leeren, sy en hebben oock gheen Gemeynte die sy regeeren. In somma, sy en hebben niet anders dan een Altaer om Christus daer op te offeren: 't welck niet en is Gode maer den Duyvelen offerhande doen, gelijck wy elders sien sullen.

Dese Priesters worden van Godts Woordt bestraft en verworpen.

10. Ick en roer' alhier niet aen de ghebreken die van buyten hun overkomen 1), maer alleen dat inwendigh quaedt, 't welck in haer eygen insettingh vast ingewortelt is. Ick salder noch een dingh by voeghen dat in haer ooren niet wel en sal klincken: maer om dat het waerachtigh is, soo moet het gheseydt zijn, te weten, dat de Canunnicken, de Deeckens, de Capellanen, de Proosten en all' andere die soodanighe beneficien hebben daer op sy luy en ghemackelick leven, met de voorgaende staen

Dat dese Beneficiarisen die door ledighe Priesterdommen ghevoedt worden, gheen bedieningh in de Kerck en verrichten, dat wort bewesen.

1) dat op dat ne'er geworpen.

1) toevallen.

in éénen graedt en over 1) éénen kam ghe-schoren moeten worden. Want wat voor een dienst kunnen sy doch de Kercke doen? dewijl sy de verkondiginghe van Godts Woordt, de sorgh' en opsicht van de Kerckelicke disciplijn en tucht, en de bediening der Sacramenten, als lasten die al te swaer en moeyelick waren, van haer hebben wech ghedreven. Wat hebbense dan noch overigh uyt kracht van 't welck sy souden moghen roemen datse waerachtige Dienaers en Herders zijn? Sy hebben quansuys noch het ghesangh en de prael en uytstallinghe 2) der ceremonien. Maer wat doet dit tot de saeck? Is 't datse de ghewoont, het ghebruyck, en het langhduyrigh verloop des tijts tot haer voordeel by brengen: so breng' ick wederom daer tegen de verklaring en het voorschrift van Christus, waer door hy ons uytghedruckt heeft welcke de ware Dienaers zijn, en wat voor gaven die behooren te hebben die voor soodanighe willen uytgaen en aengesien worden. Indiense soo een harde wet niet en kunnen dragen, dats' haer selven den reghel van Christus souden onderwerpen, soo moetense ten minsten lijden dat dese saeck door d'authoriteyt van d'eerste Kerck beslecht en afghedaen worde. Maer 't en sal niet een haer beter met haer gaen, is't datmen van haren staet wil oordeelen uyt d'oude Canones en regelen. Die nu ter tijdt tot Canunnicken verandert zijn, die behoorden Ouderlingen te wesen, gelijck eertijts waren die ghene die met den Bisschop in het gemeyn de Kercke regeerden, en als sijne mede-ghesellen waren in het Herders ampt. De Digniteyten der Capitelen (soo sy die noemen) en dienen gantsch niet tot de waerachtighe regeeringh van de Kerck: veel weyniger de Capellanien en het verdere ghedrochtelicke schuym van al 3) sulcke tytelen en namen. Wat sullen wy dan van alle de soodanighe houden en oordeelen? Om de waerheydt te segghen, sy worden door het Woordt van Christus, en door d'onderhoudingh van d'Oude Kerck uytgesloten van d'eere des Ouderlinghschaps. Sy beweeren nochtans dats' Ouderlinghen en Herders zijn: doch men moet hun 't mom-aensicht af trecken, en alsoo sullen wy bevinden, dat hare gantsche professy seer vreemdt en wijdt verscheyden is van dat ampt der Ouderlinghen 't welck ons d'Apostelen beschreven hebben, en in d'eerste Kerck vereyscht wiert. Dien-volgens, dewijl all' alsulcke ordens, met hoedanighe tytelen en namen de | selvigh' oock souden mogen op-gepronckt worden, nieuw zijn, of immers geen fondament en hebben, noch in Godes instellingh, noch in't gebruyck en onderhoudingh van d'oude Kerck,

[Margin notes: Uytvlucht. — . Antwoort. — 2. — 3. — Hoedanige de Canunnicken behoorden te zijn. — De tweede Uytvlucht. Antwoort. — Besluyt, dat dese Beneficiaten niet en zijn Priesters of Ouderlinghen, veel eer Tonaers. (p. 451.)]

1) op. 2) pompery. 3) [ ].

soo en moeten die geen plaets met allen hebben in de de beschrijvingh van dat gheestelick regiment, 't welck als door de mondt des Heeren selfs geheylight zijnde, van de Kerck ontfangen en aengenomen is. Of soose liever hebben dat ick klaerder en duydelicker spreeck', soo segg' ick, na dien de Capellanen, Canunnicken, Deeckens, Proosten en diergelijcke ledige buycken, selfs met haren alderminsten vingher niet aan en roeren eenig deelken van dat ampt, 't welck in d'Ouderlingen en Herders nootsakelick geeyscht wordt, dat het niet en is te verdraghen dats' haer selven die eer valschelick aennemen, en alsoo de heyligh' instellingh van Christus schenden en verbreken.

11. Nu zijn daer noch overigh de Bisschoppen en Regeerders der Parochien: en och of die ten minsten neerstigh waren om in haer ampt te blijven! Want wy souden hun geern toestaen dats' een Godtvruchtigh en treffelick ampt hebben, indien sy slechts dat ghetrouwelick bedienden: maer dewijlse de Kercken die hun toevertrouwt zijn, verlaten, en de besorgingh der selver anderen bevelen en opleggen, en evenwel voor Herders willen uytgaen, soo doens' even eens alsof 1) ledigh gaen en niet met allen doen, waer het ampt van een Herder. Indien eenig woeckeraer, die nooyt een voet uyt de stadt en set, sich beroemde te zijn een lantbouwer of wijngaardenier: indien een soldaet die altijdt in het leger en in het gevecht 2) gheweest is, en nooyt richt-huys of boecken ghesien en heeft, sich uytgave voor een Rechts-geleerde, wie soude sulcken stinckenden ydelheyt kunnen luchten? Maer dese doen 't gheen noch ongheschickter is, ghemerckt sy den naem van wettighe Herders dragen en daer voor aengesien zijn willen, en nochtans gheen Herders en willen zijn in der daet. Waer isser een onder een groote menighte, die selfs in den schijn de regeeringh van sijn Kerck by de hant neemt? Vele zijnder die de renten en inkomsten van hare Kercken haer leven langh in slocken, en soo veel niet en doen datse de selvig' eens besoecken souden om van haren staet kennis te nemen. Andere komen eenmael des jaers of self in persoon, of sy senden eenen Rent-meester, op datse van haer pacht en huyr niet en souden verliesen. Doe dese verdorventheyt eerstmael begon in te kruypen, soo hebben die gene die sulcken vacanty en ledigheyt genieten wilden, haer selven met privilegien beholpen en vry gemaeckt. Maer nu ter tijt siet men selden dat yemant by sijn Kerck woont. Want sy achten hare Kercken niet anders dan pacht-hoeven, over dewelcke sy hare Stede-houders als Ontfangers en Rent-meesters stellen. Doch dit is

[Margin note: De Bisschoppen en Parochypapen, hare Kercken verlatende, en de regeering der selver wech werpende, beroemen sich van eenen ydelen naem.]

1) ghelijck of. 2) bataly.

oock teghen 't gevoelen der nature selfs, dat die een Herder zy van eenighe kudde, die daer van nooyt een eenigh schaep gesien en heeft.

De zaden van dit quaet zijn al ten tijden van Gregorius ghe-weest, dewelcke tegen de Huyr-lingen heftig uytvaert. Hom 17.

12. Het schijnt datter alreede ten tijden van Gregorius eenige zaden van dit quaedt ge-weest zijn, dat de Regeerders der Kercken al vry wat onachtsaem begonnen te wesen in het leeren: overmidts hy in een sekere plaets sulcks swaerlick beklaeght. De werelt, seght hy, is met Priesters vervult, en evenwel en vindtmen niet veel arbeyders in den ooghst: want wy nemen het Priesterampt wel aen, maer het werck des ampts en volbrengen wy niet. Item: Dewijl de Priesters d'inghewanden der liefde niet en hebben, soo willen sy Heeren schijnen, ende en bedencken niet datse Vaders zijn. Sy veranderen haren nederighen standt tot ver-heffingh en heerschappy. Item: Maer wy, ô Herders, wat doen wy, wy, seggh' ick, die 't loon ontfanghen, en gheen arbeyders en zijn? Wy zijn vervallen tot dinghen die ons niet aen en gaen: wy nemen een ampt aen en verrichten een ander: wy verlaten het Predick-ampt: en ghelijck ick sie wy worden Bisschoppen ge-noemt tot onser straffe, dewijl wy den eer-tytel draghen sonder de deught en kracht van dien. Naerdien 1) hy soo grooten scherpigheydt der woorden gebruyckt tegen de gene die in haer ampt alleen traegh of niet volstandigh 2) en waren, wat soud' hy doch, bidd' ick u, seg-ghen indien hy vernam datter van de Bisschop-pen by nae niet een, of immers seer weynige, en van d'andere Herders naeuwlicks de hon-dertste, wort gevonden, die eenmael van al sijn leven den Predick-stoel beklimt? Want men is hedensdaegs tot sulcken uytsinnigheyt geraeckt, dat het predicken voor de Gemeynte gemeyn-lick geoordeelt wordt een al te geringen saeck te zijn voor de weerdigheydt eens Bisschops. Ten tijden van Bernardus waren de saken in wat meerder verloop ghekomen: maer wy sien oock met hoedanighe bittere bestraffingen dat hy de gantsche orde [*der geestelicken*] 3) door-strijckt: met dewelck het nochtans, gelijck wel te gelooven is, te dier tijdt vry wat beter stondt, als het nu staet.

En ten tijden van Bernardus, die haer vry wat bitterlick bestraft.

Beschrijvingh van de Papisti-sche bediening.

13. Indien yemandt de gheheele ghestal-tenis van dese Kerckelicke regeeringh, soo als die hedensdaeghs sich in 't Pausdom vertoont, naer behooren overweeght en ondersoeckt, die sal bevinden datter gheen roof-nest en is, in het welck de straet-schenders met meeder on-gebondenheydt sonder wet en maet woeden en rasen. Om de waerheydt te seggen, alle saken zijn aldaer van d'instellingh van Christus soo verscheyden, jae vreemt, soo seer van d'oud' insettinghen en zeden der Kercke verbastert, so seer tegen de natuyr en reden strijdigh, dat aen Christus geen meerder ongelijck en kan worden aenghedaen, dan wanneerse sijnen naem voorwenden tot verdedigingh van sulcken onge-regelden regeeringh. Wy zijn, seggense, py-laren der Kercke, Voorstanders der Religy, Stadt-houders van Christus, Hoofden der ghe-loovighen: want d'Apostolische macht is door opvolginghe op ons ghekomen. Met dese beuse-linghen proncken en pralense sonder ophouden, even eens als ofse tot stocken en blocken spra-ken. Maer so menighmael als sy daer op sullen stoffen en roemen, soo sal ick hun vraghen wat sy doch met d'Apostelen ghemeyns heb-ben? Want wy en handelen alhier niet van eenigen erflicken eeren-staet, die oock den sla-penden kan toe-gebracht worden, maer van het Predick-ampt 't welck sy so seer mijden en vlieden. Van gelijcken wanneer wy beweeren dat haer rijck is de tyranny van den Antichrist, soo segghen sy terstondt daer tegen, dat haer rijck is die eerweerdighe gheestelicke heerschap-py, die soo dickwils van groote en heylige Man-nen is ghelooft en voor goedt gekendt. Even als of de heylige Vaders, doe sy de Kerckelicke heerschappy, of de geestelicke regeeringh, so als hun deselve van d'Apostelen van 1) handt tot handt was over-gelevert, aenpresen, ooyt 2) hadden ghedroomt van desen ongheschickten en onder een ghemenghden hoop 3) vol van verwoestingh, alwaer de Bisschoppen, ofte ten meer en deel ongeleerde esels 4) *) zijn, die selfs van d'eerst' en gemeyne beginselen des geloofs gheen verstandt en hebben: of som-tijdts | kinderen die noch versch van de voed-ster komen: of sooder eenighe zijn van wat meerder geleertheydt, ('t welck nochtans selden ghesien wordt) sich laten voorstaen dat een Bis-dom niet anders en is dan een tytel van prael 5) en grootsheydt: alwaer de regeerders van de Kercken niet meer en dencken op het weyden van de kudde, dan een schoemaker op het bou-wen van het landt: alwaer alle dinghen door een meer dan Babilonische verstrooyingh alsoo verwart zijn, datter selfs niet één gaef en ge-heel spoor 6) †) van die Vaderlicke ordinanty meer en is te sien.

Belacchelicke voorwendingh van dese val-sche Dienaren der Kercke.

Antwoort.

Haer uyt-vlucht.

Antwoort.

(p. 452.)

Hare zeden zijn verre d'al-derschande-lickste. Matth. 5. 14.

14. Indien wy voort gaen en komen op 7) hare zeden en manieren: waer sal dat licht der werelt 't welck Christus vereyscht? Waer sal dat sout der Aerden? Waer sal die heyligheydt, die als een gheduyrige Tucht-meesteresse mocht zijn voor andere, te vinden wesen? Daer en is

1) Gemerckt. 2) gheduyrigh. 3) [ ].

1) door. 2) eenmael. 3) broel. 4) bocken.
5) pompery. 6) lidt-teecken. 7) neder dalen tot.
*) asini. K.
†) vestigium. K.

hedensdaeghs geen geslacht of order van menschen schandelicker in overdaet, in onkuysheydt, in wellust en in allerley ongeregeltheyt. Men vindt in geen order van menschen, bequamer of gheleerder Meesters van allerley valsheydt, bedrogh, verradery en trouwloosheydt. Nerghens en is soo grooten behendigheydt, of stoutigheydt om schade te doen. Ick verswijge noch hare grootsheyt, hooveerdigheydt, roofachtigheydt en wreedtheydt. Ick verswijghe noch haer onghebondene vermetenheydt in alle de deelen hares levens. Door het draghen van dewelcke de werelt alsoo vermoeyt is, datmen niet en behoeft te vreesen dat ick de saeck al te seer sal schijnen te vergrooten. Een dingh segg' ick, 't welck sy luyden selfs niet en sullen kunnen loochenen, datter onder de Bisschoppen by na niet een, en onder de Parochy-papen van hondert niet een en is, die niet en soude worden of in den Ban ghedaen, of ten minsten van sijnen dienst afgeset, soo men na d'oude Canones en Reghelen van haer leven en zeden oordeelen wilde. Ick schijn yetwes ongheloofllicks te segghen, soo seer is d'oude tucht en regeeringh vervallen, door dewelcke bevolen was op de zeden van die van de geestelickheyt een seer naeuw en grondigh ondersoeck te doen: maer de saeck is evenwel waerachtigh. Laet nu alle die, die onder de banier en livery des Roomschen stoels dienen, henen gaen en roemen van de Priesterlick' order die by hun is. Het is voorwaer klaer en blijckelick dat d'order die sy hebben, haer oorsprongh niet en heeft, noch van Christus, noch van sijn Apostelen, noch van de Vaders, noch van d'Oude Kerck.

Daer en sal ock by na niet eue gevonden worden, die volghens het vonnis van 'oude Canones iet en hehoort hebannen, of ten minsten an sijn ampt fgeset te wor-en.

15. Laet nu de Diakenen te voorschijn komen, midtsgaders oock de seer heyligh' uytdeelingh van de goederen der Kercke die sy plegen. Hoewel sy en ordineeren nu ter tijdt hare Diakenen gheensins om dees' uytdeeling te doen. Want sy en legghen hun niet anders op dan dats' aen den Altaer dienen, het Euangelium lesen of singhen, en ick en weet niet wat beuselingen verrichten sullen. Hun en wort niet met allen bevolen: noch van d' aelmoesen, noch van de besorgingh der armen, noch van die geheele bedieningh die sy in voortijden hadden. Ick spreeck' van d'instellinghe selve. Want is't dat wy acht nemen op 't ghene sy doen, soo en is het Diakenschap hun gheen ampt of dienst, maer alleen een trap en stap tot het Priesterdom. Die het Diakenschap in de Misse bedienen, die vertoonen alleen in één punt 1) een ydelen schijn van 't gebruyck der Oudtheyt. Want sy ontfangen d'offer-penningen eer de consecraty gheschiedt.

Het Diakenhap is oock utsch wech n het Pausom, al hoewel y daer van nige schadue behouden.

Het was in d'Oude Kerck een gewoont dat de gheloovighe malkanderen kusten, en haer' aelmoesen aen den Altaer offerden, eer sy 't Nachtmael aten: en also gaven sy eerst door een teecken, en daer nae door hare weldadigheydt hare liefde te kennen. De Diaken, die der armen versorgher was, ontfingh het gheen ghegheven wierdt, op dat hy 't weder uytdeelen soude. Nu ter tijdt en genieten d'arme luyden uyt die aelmoesen niet meer dan of die in de Zee wierden wech gheworpen. Sy bespotten derhalven de Kerck met sulck een valsch en leughenachtigh Diakenschap. Sy en hebben voorwaer daer in niet met allen dat met d'instellingh der Apostelen, of met d'onderhoudingh der Ouden over een komt. D'uytdeelingh der goederen hebben sy tot een ander ghebruyck ghekeert, en hebben dit stuck alsoo gheschickt en aengheleydt, datmen gheen ongeregelder dingh en soude kunnen uytdencken 1). Want gelijck de struyckroovers, na datse de reysende luyden vermoort hebben, den buyt en roof onder malkanderen deylen: alsoo hebben dese, na datse 't licht van Godes Woort uytgebluscht, en de Kerck ghelijck als den strot afgesneden hadden, sich ingebeeldt, dat alle die goederen die tot een heyligh ghebruyck toe-ge-eygent waren, waren gegeven om gherooft en geplundert te worden. Sy hebben derhalven die goederen ghescheyden en ghedeylt, en een yeder heeft na hem getrocken soo veel als hy konde.

De gewoont der onder-Kerck is van de Papistische Diakenen verdorven.

Een bequame gelijckenis.

16. En alsoo zijn alle die oude wijsen en ghewoonten dewelcke wy voor henen voor-gesteldt hebben, niet alleen verstoort, maer oock t'eenemael wech gheruymt en te niet gemaeckt. 't Voornaemste deel van die goederen hebben de Bisschoppen en de Priesters in de steden (die door desen buyt en roof rijck gheworden en in Canunnicken verandert zijn) onder malkanderen gherooft en ghedeylt. Dat evenwel dese deylingh sonder onderlinghe twist en beroert niet en is toe-ghegaen, dat blijckt daer uyt, datse tot op desen dagh daer over teghen malkanderen dinghen en pleyten. Hoe het zy, sy hebben door dese plunderingh te weegh ghebracht dat uyt al het goet van de Kerck niet een duyt tot den armen weder keert, den welcken het nochtans ten minsten half toe quam. Want de Canones eyghenen by namen het vierde deel den armen toe: en een ander vierde deel schicken sy daerom den Bisschoppen toe, op datse dat selfste tot het herbergen en onthalen van de vreemdelingen, en tot andere plichten der weldadigheydt besteden souden. Ick verswijghe wat de geestelicken met haer

De Kerckelicke goederen die van d'oprechte Diakenen eertijdts bedient wierden, zijn den Bisschoppen en Canunnicken tot een roof geworden, ende den armen ontrocken.

1) dingh.

1) versieren.

ghedeelte doen, en waer toe sy dat gebruycken en aenleggen moesten. Want dat het resteerende gedeelt, 't welck tot onderhoudingh van de Tempelen en Ghebouwsels en tot kwytinghe 1) van ander' onkosten verordineert was, voor den armen in tijden van noodt moeste bereydt zijn, dat is genoeghsaem bewesen. Ick bidd' u, waer 't dats' een eenigh spranksken van Godes vrees' in haer hert hadden, souden sy dese bewustheyt en overtuygingh kunnen verdragen, dat al dat waer door sy gevoedt en gekleedt worden, uyt dievery, ja uyt kerckroof voort komt? Maer nae diense door Godts oordeel weynig ontroert 2) en bewogen worden, soo behoordense ten minsten te bedencken, dat het menschen zijn met gevoel, reden en verstandt begaeft, den welcken sy wijsmaken willen datse soo schoon' en wel-gheschickte ordens in haer Kerk hebben, als sy pleghen te stoffen en te roemen. Datse my met korte woorden antwoorden, of het Diakenschap
(p. 453.) sy een | vryheydt en ongebondenheydt om te stelen en te rooven. Indiense neen daer toe segghen, soo sullens' oock gedwongen worden te bekennen datse gheen Diakenschap meer en hebben. Dewijl de gantsche bedieningh van de Kerckelicke goederen by hun openbaerlick is verkeert en verandert tot een kerck-roovische plunderingh en roovery.

De lasterlicke uytvlucht van dese roovers.

17. Maer sy behelpen haer alhier met eenen seer schoonen glimp en uytvlucht. Want sy segghen dat de staet en weerdigheydt van de Kerck door dese heerlickheyt 3) en voortreffelickheydt bequaemelick wordt op ghehouden. En sy hebben onder hare Secte sommige die so onbeschaemt zijn dats' opentlick durven roemen, dat als dan eerst, wanneer die Koninckelicke provisy en voor-raedt in d'order der Priesteren gesien wordt, worden vervult die voorsegginghen, door dewelcke d'oude Propheten den glantz en luyster van Christus Koninckrijck beschrijven. Godt en heeft, seggense, dese dingen sijn Kerck niet te vergheefs belooft:
Psalm 72. 10, 11. De Koninghen sullen komen, en sullen voor u aenschijn aenbidden, sy sullen u gaven toe-
Iesa. 52. 1. brengen. Waeckt op, waeckt op, treckt uwe sterckte aen: O Sion, treckt uwe cierlicke klee-
en 60. 6. 7. deren aen: O Jerusalem. Sy alle uyt Scheba sullen komen: goudt ende wieroock sullense aenbrenghen, ende sy sullen den overvloedigen lof des Heeren boodtschappen. Alle de schapen van Kedar sullen tot u versamelt worden.
1. Antwoort. Indien ick langh besich ben om dees' ongeschicktheyt te wederleggen, soo vrees' ick dat ick selfs ongheschickt sal schijnen. Daerom en wil ick niet te vergeefs mijne woorden verkwisten. Evenwel vraegh' ick, waer 't dat een Jode dese getuyghnissen misbruyckte, wat voor een antwoordt souden sy daer op weder gheven? Sy souden sonder twijffel sijn bottigheydt bestraffen, om dat hy die dinghen die gheestelick van het geestelicke rijck van Christus gesproken zijn, tot het vleesch en tot de werelt treckt. Want wy weten dat de Propheten onder de gelijckenissen der aerdtscher dinghen, ons hebben afghemaelt Godes Hemelsche glory, die in de Kerck schijnen en lichten moet. Want de Kerck en heeft nooyt minder overvloedt ghehadt van dese zegheninghen die door de woorden der Propheten uytghedruckt worden, dan in de tijden der Apostelen, en nochtans bekendt een yeghelick dat de kracht van Christus Koninckrijck te dier tijdt in sijnen meesten fleur stondt. Wat willen dan die uytspraecken beduyden? Dat al dat het welck erghens in dese werelt dierbaer, verheven, en heerlick is, den Heere moet onderworpen zijn. En 't gheen by namen van de Koningen wort geseydt, dats' hare Scepters aen Christus onderwerpen, dats' hare Kroonen aen sijn voeten ter neder werpen, dats' hare rijckdommen de Kercke toeheylighen sullen, wanneer kunnense segghen dat sulcks waerachtelicker en volkomelicker is vervult, dan doe Theodosius sijn purpure kleedingh wech gheworpen, en sijn Keyserlicke cieraedt af gheleydt hebbende, sich selven gelijck als een' uyt den gemeynen volcke voor Godt en de Kerck tot openbare boetveerdigheyt heeft vernedert? Dan doe hy en andere diergelijcke Godvruchtige Vorsten hare neerstigheden en sorghvuldigheden hebben toeghebracht om de suyvere Leere in de Kerck te bewaren, en de ghesonde Leeraers t' onderhouden en voor te staen? Maer dat de Priesters te dier tijdt gheen overvloedigen rijckdom en hadden, dat bewijst reeds 1) genoeghsaem dese ééne uytspraeck 2) van 't Concily te Aquilea, in't welck Ambrosius President was, namelick: De armoed' is in de Priesters des Heeren hun glorie 3). De Bisschoppen hadden voorwaer in dien tijdt eenighe goederen, waer door sy de Kerck ooghenschijnlick hadden kunnen vercieren, indiense ghemeyt hadden dat dit was het oprechte cieraedt der Kercke. Maer dewijl sy wisten datter gheen dingh en is 't welck meer strijdt tegen het Ampt der Herderen, als met leckernijen 4) der tafelen, met cierlickheydt der kleederen, met menighte der dienstknechten, en met voortreffelicke paleysen te proncken en hooveerdigh te zijn, soo volghden en onderhielden sy de nederigheyt en zedigheydt, jae d'armoede selfs die Christus onder sijne Dienaers geheylight heeft.

2. Antwoort. Den by-ghebrachten ghetuygnissen licht gevende.

Koninghen, Christus aenbiddende.

Theodosius.

De stemm' van Ambrosius bestraffende de uytsinnigheydt van de Paepsche roovers.

1) vervailingh. 2) ontset. 3) magnificenty.

1) [ ]. 2) die eenige spreuck. 3) eerlick. 4) delicatessen.

Een ander' ytvlucht, van e vercieringh er Tempelen.

18. Maer op dat wy hier op niet langer en blijven staen, soo laet ons wederom in een kort begrip saemvatten 1) hoe wijdt dat die bedieningh of verkwistingh van de Kerckelicke goederen, die nu ter tijt gepleeght wort, verschilt van het oprechte Diakenschap, het welck ons door Godts Woordt bevolen, en van d'Oude Kerck onderhouden is. Ick segge dat al dat, 't welck tot cieraet der Tempelen wort aengeleyt, qualick wort besteedt, indien men daer in die maet niet en onderhoud, die de natuyr van den Godtsdienst selve voorschrijft, en die d'Apostelen en andere Heylige Vaders soo door haer leeringh als door haer exempel voorgeschreven hebben. Maer waer wordt doch hedensdaeghs yetwes van sulcks in de Tempelen ghesien? Al dat ghene 2) wordt verworpen, het welck gereguleert is, ick en segge niet na d'oude soberheyt en spaersaemheydt, maer nae eenige eerlicke middel-matigheyt. Daer en is gantschelick niets aengenaem, behalven alleen dat, het welck nae overdaedt smaeckt en nae de verdorvenheydt der tijden. Ondertusschen is het soo verre daer af datse voor de levendige Tempelen behoorlick souden besorght zijn, datse liever veel duysendt arme van hongher souden laten verderven, dan den allerminsten kelck, of een kroesken breken om der selver armoede te verlichten. Op dat ick uyt my selven niet yetwes en segge dat swaerder luydt, ick wilde wel dat de Godtvruchtige Lesers dit alleen bedachten, indien die bovengenoemde Exuperius, Bisschop van Tholose, indien Acatius, indien Ambrosius, of yemandt haers gelijck nu ter tijdt van den dooden quam op te staen, wat hy soude segghen. Voorwaer sy en souden niet toestaen noch prijsen datmen in so een grooten noodt der armen, de goederen van de Kerck als ofse niemandt van doen en hadde, tot een ander ghebruyck aenleght. Om nu noch te swijghen 3), dat het gebruyck [*der dinghen*] 4) waer aen die goederen te kost geleydt worden (ofschoon er gheen armen en waren) veelsins schadelick is: maer in geenen deele profytelick. Maer ick laet de menschen varen. Dese goederen zijn aen Christus gegeven en toegeheylight: soo moetense dan nae sijn goet-duncken bedient en aengeleyt worden. En sy sullen te vergeefs aen Christus in reeckening brengen dat deel, 't welck sy buyten sijn bevel verkwist hebben. Hoewel (op dat ick de waerheyt belijde) daer en wort door dees' onkosten diese aen de Tempelen hangen, niet veel afgekort van het gewoonlick inkomen der Kercke. Want daer en zijn geen soo rijcke Bisdommen, geen soo vette Abdijen, en in somma geen Beneficien soo veel en soo groot, dewelcke ghenoeghsaem zijn om de gulsigheyt en gierigheyt der Priesteren te verzadigen. Maer terwijl sy haer selven willen sparen, soo brenghense den ghemeynen man door superstity daer toe datse | dat gheen 't welck sy den armen behoorden uyt te reycken, van bestemmingh veranderen 1) en aenwenden om Tempelen te bouwen, om beelden op te rechten, om vaatwerk 2) te koopen, en om kostelicke kleedingen te bekomen. Aldus worden de daghelicksche aelmoesen in desen diepen kolck en wel-grondt verslonden en verteert.

Margin notes (left): 1. Antwoort. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

De laetste antwoort, dewelcke betoont dat de bedieningh der Kerckelicke goederen van die godtloose roovers, die haer eyghen buyck dienen t'eenemael uytgheroeyt is.

19. Wat sal ick van 't inkomen, 't welck sy uyt de landerijen en besittingen ontfanghen, anders seggen dan 't gheen ick alreede geseydt hebb' en voor eens yeders oogen klaer en blijckelick is? Wy sien met wat getrouwigheyt het grootste gedeelt bedient wordt van de ghene die Bisschoppen en Abten genoemt worden. Wat een' uytsinnigheydt is het alhier de Kerckelicke en Christelicke ordre te willen soecken? Is het betaemlick dat die ghene, welkers leven behoorde te zijn een sonderlingh exemplaer en voorbeelt 3) van soberheyt, zedigheyt, matigheyt en ootmoedt, in de veelheyt van hare dienaers, in de glantz en cierlickheydt van hare huysen, in de vermakelickheden en leckernyen 4) van hare kleederen en maeltijden, de wellustigheden der Vorsten na volgen? Hoe vreemt en wijdt verschillend' is dit oock van het ampt der ghener, den welcken het eeuwigh' en onverbrekelicke Woort Godts verbiedt vuyl gewin te soecken, en daer en teghen ghebiedt, met slechten kost te vreden te zijn, datse niet alleen hare handen legghen aen Dorpen en Casteelen, maer oock groote Heerlickheden en Vorstendommen in nemen, en eyndlick oock selfs Rijcken besitten. Indiense Godts Woordt versmaden, wat sullense nochtans antwoorden op die oude ordonnantien en besluyten der Concilien, door dewelcke geboden wort dat de Bisschop sijn huysken niet verre van de Kerck, een eenvoudighe 5) tafel, en gheringhen huysraet hebben sal? Wat sullens' antwoorden op die uytspraeck 6) van het Concily t'Aquilea, waer door geseydt wort, dat d'armoed' in de Priesteren des Heeren heerlick en glorieus 7) is? Want sy sullen mogelick als al 8) te hardt en te swaer, verwerpen 't geen Hieronymus aen Nepotianus beveelt, dat hy aen sijn tafelken d'arme luyden, en de vreemdelingen, en Christus met hen ter maeltijdt sal ontfanghen. Maer 't geen hy terstondt daer na seydt dat sullen sy sich schamen t' ontkennen, dat het d'eer' is van een Bisschop dat hy de goederen der

Titus 1. 7.

Concil. Carthagh. 4 cap. 14. en 15.

1) vervatten. 2) [ ]. 3) Op dat ick verswijge. 4) [ ].

1) bekeeren 2) vaten. 3) patroon. 4) delicatessen. 5) slechte. 6) spreuck. 7) eerlick. 8) veel.

armen vermeerdert, en dat het aller Priesteren schand' is, datse neerstigh zijn om selven rijckdommen te besitten. En evenwel en kunnen sy dit niet toestaen en aennemen, of sy moeten alle te ghelijck haer selven met on-eer' en schande beladen. Maer 't en is niet noodigh dat ick hun alhier harder aentaste, dewijl ick alleen hebbe willen bewijsen dat de wettighe orden der Diakenen by hun van over langen tijdt is wech geruymt: op datse voortaen tot aenprijsingh van hare Kerck met dien tytel niet meer en pralen, Het welck ick mijns bedunckens nu ten vollen bewesen hebbe.

De somma en het ooghmerck deses handels van het Diakenschap.

Het VI. Capittel.

Van d'Opper-hoofdigheyt des Roomschen Stoels.

Kort verhael van het vierde en vijfde Capittel.

Tot noch toe hebben wy opgesomt 1) en opghetelt die rijen en ordens der kerckelicke Dienaren die in de regeeringh van d'Oude Kerck zijn gheweest: maer daer na met der tijdt verdorven, en meer en meer gheschendt zijn, en nu de Pauselicke Kerck den blooten tytel behouden, en in der daedt niet anders en zijn dan schimmen en schaduwen. Op dat de Godtvruchtige Leser uyt die onderlinge vergelijcking soude kunnen oordeelen wat voor een Kerck de Roomschghesinden 2) hebben, om welckers wille sy ons van scheurmakingh beschuldighen, door dien wy van de selvige zijn afgeweecken. Doch wy en hebben het hooft en den top van hare gantsche order, dat is, d'Opperhoofdigheydt des Roomschen Stoels, daer uyt sy soecken te bewijsen dat de Catholick' en Algemeyne Kerck by hun alleen is, noch niet aengeroert. Want die Opperhoofdigheydt en heeft haren oorsprongh niet genomen uyt d'instellingh van Christus, noch uyt het ghebruyck van d'Oude Kerck, gelijck als die andere boven-genoemde partijen: dewelcke volgens ons voorgaende bewijs, also van d'oudtheyt afkomstigh zijn, datse door de verdorventheydt der tijden t'eenemael zijn verbastert, ja een gantsch nieuwe gestaltenis aengedaen en verkregen hebben. En evenwel soeckense de werelt wijs te maken, dat dit is den voornaemsten en by na den eenigen bandt van d'eenigheydt der Kercke, te weten, dat wy den Roomschen Stoel aenkleven, en in de gehoorsaemheydt van dien Stoel volharden. Dit is, segg' ick, den gront daer op sy bysonderlick steunen, wanneers' ons de Kerck' ontnemen, en haer selven toe-eygenen willen, te weten, dat sy 't Hooft behouden, waer aen d'eenigheydt van de Kerck vast is, en sonder het

Waerom aldaer van d'Opperhoofdigheyt niet en is ghemeldt.

Die van den Papisten nochtans versiert wort te zijn den bandt van de Kerckelicke eenigheydt.

1) verhaelt. 2) Romanisten.

welck de Kerck noodtwendighlick moet van een scheuren en breken. Want sy laten sich voorstaen dat de Kerck is ghelijck als een ghekrenckt en verlamt lichaem, soose niet en staet onder den Roomschen Stoel als onder haer Hooft. Dien-volgens, wanneerse disputeeren van hare Hierarchy of geestelicke heerschappy, soo nemens' altijdt haer begin van dit seghswoordt: Dat de Paus van Rome als de Stedehouder van Christus (die 't Hooft van de Kerck is) in Christus' plaets over d'algemeyne Kerck het opperste gebiedt heeft: en dat de Kerck alleenlick alsdan wel gestelt en geschickt is, wanneer des Pausen Stoel d'Opperhoofdigheyt behoudt boven alle andere stoelen. Daerom moeten wy oock ondersoecken en verklaren wat en hoedanigh dit zy: op dat wy niet met allen over en slaen van dat geen 't welck tot de behoorlicke regeeringh der Kercke behoort.

Van desen grondt-reghel nemens' altijdt haer begin wanneerse disputeeren van hare Hierarchy.

2. Dit sal dan zijn de grondt en stand van dit gheschil 1): Of het tot de waerachtige Hierarchy (of sy die noemen) of tot de regeeringh van de Kerck noodig is datter eenen Stoel zy, die in weerdigheyt en macht onder all' andere stoelen uytsteeckt, op datse moge zijn 't Hooft des gantschen Lichaems. Wat ons belangt, wy seggen dat de Kerck veel te grooten ongelijck geschiet, indien men haer dese nootsakelickheyt oplegt sonder Godts Woort. Is't dat derhalven onse tegen-partijen bewijsen willen 't geen sy geern bewesen hadden, soo moetense voor al betoonen dat sulck eene regeeringh door 2) Christus ingestelt is. Om dit te doen soo brengense uyt de Wet te voorschijn het opperste Priesterdom, van gelijcken oock de hoogste Vierschaer 3) dewelcke Godt te Jerusalem heeft inghestelt. Maer hier op is licht en oock menigsins te antwoorden, indiense sich met één' antwoordt niet en laten vergenoegen. Voor eerst, daer en is geen reden die ons dwinght over de volckeren van de gantsche werelt uyt te strecken dat gheen 't welck onder een eenige naty nutttigh geweest is. Ja daer is een groot onderscheydt tusschen de gheheele werelt en een volck alleen. Gemerckt de Joden aen allen zijden van d'afgoden-dienaers om- | ringht waren, soo heeft Godt, op datse door de verscheydenheyt der Religien niet en souden verdeelt en ghescheurt worden, den Stoel van sijnen dienst in den binnensten boesem des lants gestelt. Daer heeft hy eenen Oversten of Voorstander gheordonneert, op den welcken sy alle sien souden, op datse te beter in eenigheydt behouden mochten worden. Maer dewijl de ware Religy als nu over de gantsche werelt uytghebreydt is, wie isser die niet en kan sien

De staet en grondt des verschils. Of de Opperhoofdigheydt noodigh zy tot de regeeringh van de Kerck.

De tegen-partijen seggen ja, en pooghen dit te bewijsen uyt de bemerckingh van het opperste Priesterschap.

Antwoordt, dewelcke d'oorsaken van dees' instellingh onder de Wet ontdeckt.

(p. 454.)

1) staet van desen handel. 2) van. 3) Oordeel.

dat het t'eenemael ongerijmt is, datmen de regeering beyde van het Oosten ende van het Westen, eenen alleen in handen gheeft? Want' het is even gelijck of yemandt beweerde dat de gantsche werelt van eenen Oversten moet geregeert worden, om dat een heerlickheyt niet meer als eenen Stadt-houder en heeft. Maer daer is noch een andere reden waerom dit exempel niet en moet na gevolght worden. Het is een yeder bekent dat die opperste Priester een Voorbeelt van Christus gheweest is. Dewijl nu dat Priesterdom is verandert en verset, soo moet oock dat recht verandert en op een ander verset worden. Maer op wien is het Priesterdom overgheset? Voorwaer niet op den Paus (gelijck hy onbeschaemdelick durft roemen) wanneer hy desen tytel hem-selven aenneemt: maer op Christus, dewelcke ghelijck hy alleen sonder Stadt-houder, of Successeur en Opvolger het Ampt selfs bediendt, alsoo oock d'eer van dien aen eenen anderen niet over en levert. Want dit Priesterdom en is niet alleen ghelegen in het leeren, maer oock in de versoeningh der menschen met Godt, die Christus door sijn doodt volbracht heeft, en in de voorbiddingh die hy nu by den Vader verricht.

2. Antwoort. dewelcke bewijst dat het opperste Priesterschap op den Roomschen Bisschop niet en mach overgeset worden.

Hebr. 7. 11.

3. Soo en hebben sy dan gheen reden om ons door dit evempel, het welck (ghelijck wy sien) tijdtlick gheweest is, als door een eeuwighe Wet en Reghel te verbinden. In het Nieuwe Testament en hebben sy niet met allen het welck sy tot bevestigingh van haer gevoelen souden kunnen voort brenghen, behalven alleen dat tot eenen Apostel geseydt is: Ghy zijt Petrus, ende op dese Petra sal ick mijn Gemeynte bouwen. Item: Petrus hebt ghy my lief? Soo weydet mijne schapen. Maer op dat dit bewijs soude mogen vast gaen, soo moetense voor al en eerst bewijsen, dat Christus den genen dien hy ghebiedt sijne schapen te weyden, met eenen macht geeft over alle Kercken, ende dat binden en ontbinden, niet anders en is, dan het opperste ghesach hebben over de gantsche werelt. Maer gelijck Petrus van Christus bevel ontfangen hadd', aengaende 't weyden sijner schapen, alsoo vermaent hy oock all' ander' Ouderlinghen datse de Kerck weyden souden. Hier uyt kan men afnemen ofte dat aen Petrus door dit woort van Christus niet meer en is ghegheven als aen 1) anderen: ofte dat Petrus het recht 't welck hy hadd' ontfangen, aen 1) anderen gemeyn gemaeckt en met hun in 't gelijck gedeelt heeft. Maer op dat wy niet te vergheefs en twisten, wy hebben elders uyt de mondt van Christus een klaer' uytleggingh, wat binden en ontbinden zy: te weten: De sonden

Bewijs-redenen voor d'Opperhoofdigheyt des Roomschen Paus uyt het Nieuwe Testament.

Matth. 16. 18.

Joan. 21. 15.

1. Antwoort, 't gemeyn.

1 Petr. 5. 2.

2. Antwoort.

1) [ ].

houden en vergeven. En wat belanght de wijse van binden en ontbinden, die wordt ons alomm' in de gantsche Schriftuyr vertoont, en door 1) Paulus seer wel verklaert, wanneer hy seyt dat de Dienaren des Euangeliums last hebben om de menschen met Godt te versoenen, en met eenen macht om wraeck t'oeffenen tegen de gene die dese weldaedt versmaden.

Ioan. 20. 23.

2. Cor. 5. 18 en 10. 6.

4. Hoe schandelick sy die plaetsen verdraeyen, in dewelcke van binden en ontbinden wort ghemeldt, dat hebb' ick elders aengewesen, en sal het een weynig nae desen wijtloopiger moeten verklaren. Nu staet ons alleen te bemercken wat sy afleyden 2) en besluyten uyt die wel-bekend' antwoorde van Christus tot Petrus. Hy heeft hem belooft de sleutelen van het Koninckrijcke der Hemelen: hy heeft gheseydt, dat al dat het welck hy op der Aerden soude binden, in den Hemel soude ghebonden zijn. Is 't dat wy belangende 't woort sleutelen, en de wijs' en manier om te binden met malkanderen eens zijn, soo sal al het ghekijf terstondt een eynd' hebben. Want de Paus self sal de last den Apostelen opgeleydt geern laten varen, dewelcke met arbeydt en moeyt' vervult zijnde, hem van sijne playsieren en vermakelickheden sonder winst berooven soude. Naerdien 3) ons door de Leer' en Predicaty des Euangeliums de Hemelen gheopent worden, soo wort die Predicaty door een schoone ghelijckenis met den naem der sleutelen verciert. De menschen en worden oock op geen andere wijse gebonden en ontbonden, dan als sommighe door haer gheloof met Godt versoent, en de sommige door haer ongeloovigheyt noch meer in de sonde verstrickt worden. Indien de Paus sich selven dit alleen aenmatighde 4), daer en soude (gelijck ick meen') niemant zijn, die hem sulcks benijden, of van dieswegen eenigen strijdt aendoen soude. Maer overmidts de successy in sulck een leer-ampt den Paus niet aen en staet, als dewelcke vol arbeydts steeckt en kleyn gewin toebrenght, soo ontstaet nu 't begin van den twist hier uyt, te weten, wat het zy dat Christus aen Petrus belooft heeft. Ick besluyt uyt de saeck selve, dat aldaer niet anders en wort beteeckent dan de weerdigheyt van 't Apostel-ampt, welcke weerdigheyt van den last en arbeydt niet en kan afghesondert worden. Want is 't dat de verklaringh die ick ghestelt hebb' aengenomen wort (die oock sonder groot' onbeschaemtheyt niet en kan worden verworpen) soo is 't seker dat Petrus door de belofte van Christus geen dingh en wort ghegeven, het welck oock sijne med'-Apostelen met hem niet ghemeyn gehadt en hebben. Want

3. Antwoort, het fondament daer op sy voornemelick steunen, wordt door de ware en oprechte verklaring de belofte van Christus van de sleutelen, wederleyt en uytgeroeyt.

Matth 16. 19.

Welcke sleutelen oock den anderen Apostelen, ghelijck als Petrus, belooft en ghegeven zijn.

1) van. 2) trecken. 3) Ghemerckt. 4) aentrock.

andersins en soude niet alleen den persoonen ongelijck geschieden, maer oock de Majesteyt en heerlickheydt der Leere selve, soud' oock verkort en ghekrenckt worden. Sy roepen hier teghen: maer ick bidd' u, wat baet het dats' haer selven aen dese steenrotz stooten? Want sy en sullen nimmermeer kunnen maken dat alle d'Apostelen in 't gemeyn niet en souden voorsien en begaeft zijn met de macht om te binden en t'ontbinden, even ghelijck hun allen de verkondiginghe des Euangeliums bevolen is

2. Bewijs-reden. gheweest. Christus heeft Petrus, seggense, ghestelt tot een Prins en Overste over de gantsche Kerck als hy hem beloofde de sleutelen te gheven.

Antwoordt. Maer 't geen hy te dier tijdt aen 1) eenen beloofde, dat gheeft hy elders allen den anderen ghesamentlick, en levert het ghelijck als in haer handen. Indien dat selfde recht 't welck Petrus belooft is, aen 1) al de Apostelen is gegeven, waer in sal hy dan hooger en meerder zijn dan sijne med'-Apostelen? Matth. 18. 18. Ioan. 20. 23.

3. Bewijs-reden. Daer in, segghense, overtreft hy haer, dat hy in 't ghemeyn met den anderen, en in 't bysonder op hem-selven, ontfanght dat gheen' 't welck den anderen niet anders en wordt gegeven dan in 't gemeyn.

Antwoordt, uyt de woorden van Cyprianus en Augustinus de voor-gaende verklaring bevestigende. Maer of ick hier op met Cyprianus en Augustinus antwoorde, dat Christus dit daerom niet en heeft ghedaen op dat hy eenen man alleen boven d'andere verheffen, maer op dat hy ons d'eenig- | heydt van de Kerck alsoo bevelen en aenprijsen soude? (p. 455.) Want alsoo spreeckt Cyprianus: De Heere Christus heeft in den persoon van eenen Apostel, allen den Apostelen de sleutelen ghegheven, om daer door harer aller eenigheyt te beteeckenen. En derhalven zijn d'ander' Apostelen dat selfste geweest dat Petrus was: begaeft met een even gelijck deel van eer' en macht: maer Christus neemt sijn begin van eenen, om te betoonen dat sijn Kerck een en eenigh is. (De Simplicit. Prælat.) Augustinus seght aldus: Indien de Kerck in Petrus niet en wierdt aengewesen en beduydt, soo en soude de Heer tot hem niet segghen, Ick sal u de sleutelen gheven. Want indien dese woorden van Petrus alleen aengaen, so en heeft de Kerck de sleutelen niet: maer indien de Kerck de sleutelen heeft, soo heeft Petrus, doe hy de sleutelen ontfingh, de gantsche Kerck beteeckent en voorghebeelt. (Homil. in Ioan. 50 12.) En elders: Doe sy alle te gelijck gevraeght waren, heeft Petrus alleen gheantwoordt: Ghy zijt Christus: en tot hem wordt gheseydt, Ick sal u de sleutelen geven, even eens als of hy alleen ontfangen hadde de macht om te binden en t'ontbinden: daer hy nochtans alleen dat gheantwoordt heeft voor hun allen, en dese belofte met hun allen, als dragende den persoon der eenigheydt, ontfanghen heeft. (Homil. 11. Repet. Homil. 124. 5. sequ.) Daerom wordt een voor allen genoemt, om dat de eenigheydt is in allen.

4. Bewijs-reden. Antwoort. 5. Maer, segghense, men leest nerghens dat dese woorden: Ghy zijt Petrus, en op dese Petrus sal ick mijn Gemeynte bouwen, tot yemandt anders als tot Petrus gesproken zijn. Matth. 16. 18. Even eens als of Christus aldaer yetwes anders van Petrus getuyghde, dan 't gheen Paulus en Petrus selve van alle Christenen betuyghen. Ephes. 2. 20. Want Paulus verklaert dat Christus is de uytersten hoeck-steen, op den welcken die ghebouwt 1) worden die den Heere tot eenen heyligen Tempel opwassen: en Petrus ghebiedt ons dat wy levendighe steenen sullen zijn, op dat wy, op dien uytverkoren en dierbaren steen gegrondt en gebouwt zijnde, door dese t'samenvoegingh en t'samen-bindingh met onsen Godt en onder malkanderen mochten vereenight wesen. 1. Petr. 2. 5.

In-reden. Hy, segghense, boven andere: nadien hy bysonderlick den naem daer van draeght.

1. Antwoort, door toe-gheviugh. Voorwaer ick stae dees' eer' aen Petrus gheern toe, dat hy in de opbouwinghe 2) van de Kerck onder d'eerste gestelt worde: ofte (soo sy dit oock willen) dat hy d'eerste zy van alle ghelooviighe: maer ick en sal niet toelaten datse daer uyt besluyten dat hy d'Opperhoofdigheyt heeft over alle d'andere. Want wat wijse van besluyten is dit? Hy gaet anderen voor in vyerigheydt, leer' en groothertigheydt: Ergo, hy heeft macht en ghebiedt over hun. Even als of men met eenen beteren schijn van reden niet en soude moghen besluyten, dat Andreas in ordre voor Petrus gaet, om dat hy eer beroepen was dan Petrus, en Petrus tot Christus gebracht heeft. Ioan. 1. 40, 41. Maer dit laet ick varen.

2. Antwoort, door onderscheydingh tusschen ordre en macht. Laet het so zijn dat Petrus den voorgangh heeft, en onder de Apostelen d'eerst' is: evenwel isser een groot onderscheydt tusschen d'eere waer door yemant voor andere gaet, en tusschen de macht waer door yemandt over andere ghebiedt en ghesach heeft. Wy sien dat d'Apostelen by nae altijdt den Apostel Petrus dit hebben toegegeven, dat hy in de vergaderingh het woort voeren, en gelijck als voorgaen soude in 't voorstellen van de saeck, in 't vermanen, in 't opwecken: maer van sijn macht en gebiedt over hen leestmen gantsch niet met allen.

5. Bewijs reden. De Kerck is op Petrus ghegrondt, om datter gheseydt wort, op desen Steen sal ick mijn Kercke bouwen. 6. Hoewel wy en zijn tot dit punt in het gheschil 3) noch niet ghekomen; ick wil teghenwoordelick dit alleen bewijsen, datse veel te ydel 4) en ongheschicktelick reden-cavelen wanneers' uyt den eenighen naem van Petrus, tot 5) sijn heerschappy over de gantsche Kerck willen besluyten en die 6) oprechten. Want die oude beuselinghen, met dewelcke sy in den beginne

1) [ ].

1) ghetimmert. 2) timmeringh 3) dien handel. 4) blaeuw. 5) [ ]. 6) [ ].

't volck ghesocht hebben te bedriegen, en zijn niet weerdigh verhaelt, veel min wederleydt te worden, te weten: Dat de Kerck op Petrus ghebouwt 1) is: om dat tot hem is geseyt, op dese steenrotz, &c. Maer, seggense, sommige Vaders hebben die woorden alsoo uytgeleyt.

Antwoordt, den sin der woorden openende.

Maer segg' ick, dewijl de gantsche Schriftuyr daer tegen is, waer toe wort haer authoriteyt en aensien voor-gewendt tegen Godt? Ja waerom twisten wy, belanghende den sin van die woorden, als of die sin duyster of twijffelachtigh waer: daer nochtans niets klaerders noch sekerders en soude kunnen geseyt worden? Petrus

Matth. 16. 16.

hadd' uyt sijnen naem en uyt den naem sijner broederen beleden dat Christus is de Sone Godts. Op dese steenrotz bouwt 2) Christus sijn Kerck:

1. Cor. 3. 11.

om dat dit (gelijck Paulus seght) het eenige fondament is, behalven het welck geen ander en kan geleydt worden. Ick en verwerp' oock d'autoriteyt der Oudt-vaderen daerom in desen niet, alsof 3) ick uyt hen gheen ghetuyghnissen en hebben sou 4) tot bewijs van mijn segghen, indien ick die ghetuyghnissen voort brenghen wilde: maer ick en wil niet, gelijck ick geseydt hebb', door het twisten over soo een klare saeck, den Lesers te vergeefs moeyt' en quellingh aendoen: voornemelick nae dien dit stuck van onse Leeraers over langh met ghenoeghsame neerstigheydt is verhandelt en uytgeleydt.

Versterckingh van dees' antwoordt, door veel ghetuyghnissen der Schriftuyr, de welcke bewijsen dat Petrus den anderen Apostelen evengelijck en haer mede-hulper is geweest, en niet haren Heere.

7. En evenwel en kan niemandt in der waerheydt dit verschil beter ontbinden en ter ne'erlegghen dan de Schriftuyr selve, soo 5) wy alle de plaetsen willen by een brenghen in dewelcke sy leert wat ampt en macht Petrus onder d'Apostelen gehadt heeft, hoe dat hy sich onder hun heeft ghedraghen, en oock hoe hy by hun is geacht en ghesien gheweest. Doorloopt alles wat daer van gheschreven is: ghy en sult niet anders vinden dan dat hy een was onder de twaelve, den anderen even ghelijck, haer medegesel, maer niet haer Heer en Opperhooft. Indiender yets te verhandelen is, so brenght hy dat wel tot de vergaderingh, en wijst wel aen watmen behoort te doen: maer hy hoort oock met eenen d'andere, hy en geeft haer oock niet alleen tijdt en plaets om haer ghevoelen uyt te spreken: maer hy laet oock de saeck in haer oordeel en goedt-duncken: en als sy yetwes gheoordeelt en verordineert hebben, soo volght hy alsulcken ordinanty, en hy is die ghehoorsaem. Wanneer hy tot de Herders schrijft, soo en ghebiedt hy niet met heerschappy als hare Opperhooft: maer hy noemt hun sijne Medebroeders in den dienst, en vermaent hun vriendelick, gelijck men met sijns gelijck pleeght te handelen. Wanneer hy beschuldight wordt

Actor. 15. 7.
1. Petr. 5. 1.
Actor. 11. 3, 4.

1) getimmert. 2) timmert. 3) om dat. 4) [ ]. 5) is 't dat.

dat hy tot den Heydenen was in ghegaen: al hoewel die beschuldigingh t'onrecht geschiet, soo antwoordt hy nochtans en ver-ontschuldight 1) hem-selven. Als sijn Mede-broeders hem bevelen met Joannes na Samarien te gaen, so en weygert hy sulcks niet. Dat d'Apostelen hem senden, daer mede betuyghense dats' hem niet en houden voor haren Oversten: dat hy gehoorsaemt en de boodtschap die hem bevolen wordt, aenneemt, daer mede bekendt hy dat hy met haer broederschap heeft, maer gheen heerschappy teghen hen. En ofschoon dese dingen niet en waren beschreven, soo kan ons nochtans die eenighe Sendt-brief tot den Galaten alle twijffelingh lichtelick bene- | men, alwaer Paulus by nae doorgaens in twee Capittelen niet anders en beweert dan dat hy in d'eere des Apostelschaps, den Apostel Petrus even ghelijck is. Hierom verhaelt hy dat hy tot Petrus gekomen zy, niet om te bewijsen dat hy minder was dan Petrus, maer alleen om voor alle menschen te betuyghen, haer onderlinghe over-een-stemmingh en eendracht in de Leere. Dat oock Petrus selfs van hem gheen bekentenis van minderschap of onderwerping en heeft afgevordert, maer dat Petrus hem de rechterhandt toegereyckt heeft tot een teecken der gemeynschap, om ghesamentlick en in 't ghemeyn in den wijngaert des Heeren t'arbeyden. Dat hem geen minder ghenade gegeven en was onder de Heydenen, dan aen Petrus onder den Joden. Eyndelick dat Petrus doe hy sich selfs soo ghetrouwelick niet en gedroegh als hy wel behoort hadde, van hem is bestraft gheworden, en dat hy de bestraffingh heeft gehoorsaemt. Alle dese dinghen bewijsen opentlick ofte datter tusschen Paulus en Petrus even gelijckheydt gheweest is, of immers dat Petrus niet meer machts en heeft gehadt over d'andere, dan d'andere hadden over hem. En dit verhandelt Paulus, ghelijck ick gheseydt hebb', met voor-bedachten raedt, op dat niemandt of Petrus of Joannes in het Apostel-ampt en soude verheffen boven hem, dewijl sy sijne Mede-broeders waren, maer niet sijne Heeren en Meesters.

Actor. 8. 14.
Galat. 1. 18. en 2. 8, &c. (p. 456.)

En al hoewel Petrus door eenighe weerdigheydt boven de ander' Apostelen uytgesteecken hadde, soo en wordt evenwel d'Opperhoofdigheydt des Roomschen Paus over alle Kercken en Herderen de wereldt daer door niet geholpen.

8. Maer op dat ick hun, wat Petrus belanght, toestae 't gheen sy begeeren, te weten, dat hy zy geweest d'overste der Apostelen en in weerdigheyt hun heeft overtroffen 2): soo en hebben sy nochtans gheen oorsaeck om uyt een eenigh exempel eenen algemeynen regel te maken, en 't gheen eenmael gheschiedt is te trecken tot een eeuwighe wet: daer nochtans de saeck het 3) gantsch anders eyscht 4). Daer is een overste geweest onder d'Apostelen, om datse, namelick, weynigh waren in 't ghetal,

1) ontschuldight. 2) overtreft. 3) [ ]. 4) vereyscht.

Ofschoon een mensch over twaelf menschen gestelt wiert, sal daerom daer uyt volghen dat een alleen over honderdt duysent menschen ghesteldt moet worden? Dat twaelf mannen onder hun eenen man ghehadt hebben die hun allen regeeren mochte, dat en is geen wonder. Want dat kan de natuyr verdraghen en dat eyscht der menschen aert, datter in een yegelicke vergaderingh, ofschoon se al t'samen een even gelijcke macht hebben, nochtans een zy als leyder en bestuyrder, op den welcken alle d'ander haer oogh' hebben. Daer en is geen Raedthuys sonder Burger-meester, daer en is gheen Banck der Rechteren sonder Schout of President, gheen Collegy sonder Overste, geen Geselschap sonder Meester. Alsoo en soude 't niet ongerijmt zijn alwaer 't dat wy bekenden dat d'Apostelen den Apostel Petrus sulcken hoogheyt op-gedragen hebben. Maer 't geen onder weynigen nut en dienstigh is, dat en moet niet terstondt ghetrocken worden tot de geheele werelt, om dewelcke te regeeren, geen mensch alleen ghenooghsaem is. Maer dit, te weten, dat een zy 't opperste hooft van allen, dat heeft, segghense, soo wel plaets in 't gantsche lichaem der natuyr, als in elck deel van dien. En om dit te bewijsen, nemense quansuys een exempel van de kranen en bijen, dewelck' haer selven altijt niet meer dan een eenig Capiteyn of Hooftman en verkiesen. Ick neem' voorwaer aen de exempelen die sy voort brenghen: maer vergaderen oock de bijen uyt de gantsche werelt by een om eenen Koningh te verkiesen? Ghewisselick neen, maer yeder Koningh is te vreden met sijn eygen bije-korf. Alsoo is het oock ghelegen met de kranen dat elcken hoop haer eygen Koningh heeft. Wat sullen sy hier uyt anders kunnen bewijsen dan dat een yegelicke Kerck een eygen Bisschop moet hebben? Daer nae wijsen sy ons tot d'exempelen genomen uyt de burgerlicke regeeringh. Sy brenghen by de woorden van Homerus, daer med' hy seydt dat het niet wel en gaet daer veel hoofden het regiment hebben, en voorts oock diergelijcke spreucken die in den selven sin by de wereltlicke schrijvers 1) tot aenprijsingh van de Monarchy of d'eenhoofdige regeeringh ghelesen worden. Hier op is lichtelick t'antwoorden. Want de Monarchy of eenhoofdighe regeeringh en wordt door 2) Ulysses by Homerus of door 3) anderen in sulcken sin en verstandt niet ghepresen als of een alleen de gantsche werelt, door sijn ghebiedt regeeren moeste: maer sy willen te kennen gheven dat een Rijck geen twee Koningen en kan verdragen: en dat een Vorst (ghelijck Ulysses seght) in sijn heerschappy geen mede-gesel en kan lijden.

6. Bewijs-reden, van een ghelijckenis of exempel.

Antwoort, het exempel teghen de Papisten bequamelick omkeerende.

7. Bewijs-reden van burgerlicke exempelen.

1. Antwoort.

Lucan. lib. 1.

9. Doch laet het alsoo zijn, gelijck sy willen, dat het goet en oorbaerlick is dat de geheele werelt onder een Hooft staet: 't welck nochtans seer ongerijmt is. Maer laet het soo sijn: evenwel en sal ick daerom niet toestaen, dat sulcks oock in de regeeringh van de Kerck dienstigh is en plaets heeft. Want de Kerck heeft Christus tot een eenigh Hooft, onder wiens Vorstendom en heerschappy wy alle te samen onder malkanderen zijn vereenight, nae die ordre en ghestalte der Polity die hy selfs heeft voor-geschreven. Sy doen derhalven aen Christus groot onrecht, wanneer sy willen dat één mensch over de gantsche Kerck ghebieden sal onder desen deck-mantel, te weten, om datse sonder hooft niet zijn en kan. Want Christus is het Hooft uyt den welcken het gantsche lichaem te samen gevoegt en t'samen gebonden door alle de toegevoeghde leden, uyt de werckingh na de maet eens yegelicken lidts, sijn wasdom ontfanght. Siet ghy wel hoe dat d'Apostel alle menschen sonder uytsonderinghe 1) in het lichaem stelt, en dat hy d'eer' en den naem des hoofts Christus alleen laet behouden? Siet ghy wel dat hy eenen yeghelicken lede een sekere maet, en een gesette en bepaelde bedieningh toe-eyghent: op dat de volkomenheyt der genade, midtsgaders oock de hooghste macht om te regeeren by Christus alleen soude blijven? Ick weet wel wat uytvlucht sy plegen te gebruycken wanneer hun dit wort voor-gheworpen, te weten, dat Christus eygentlick het eenighe Hooft ghenoemt wordt, om dat hy door sijn autoriteyt en door sijn naem alleen regeert: maer dat dit evenwel niet en belet dat onder hem [zy een] ander bedienend 2) Hooft (gelijckse spreken) om sijn plaets te bewaren op der aerden. Maer sy en doen met dees' uytvlucht gheen voordeel, 't en zy dats' eerst bewijsen dat desen dienst van Christus verordineert is. Want d'Apostel leert dat de gantsche bedieningh door alle de leden is verdeylt, en dat de kracht van dat eenigh Hemelsch Hooft afvloeyt. Of indiens' yetwes klaerders begheeren, dewijl de Schriftuyr getuygt dat Christus het Hooft is, en dees' eer hem alleen toe-eyghent, soo en moet die eer' op gheenen anderen overgeset worden, 't en zy dan op dien den welcken Christus selfs tot sijn Stadthouder gemaeckt heeft. Maer dit en wordt niet alleen nergens gelesen, maer het kan oock uyt veel plaetsen wederleyt worden.

2. Antwoort, De Burgerlicke regeeringh van de Kerckelicke onderscheydende.

Want in de Kerck regeert en leeft Christus het eenighe Hooft, met wiens polity en regeeringh, dewelcke met duydelicke woorden voorgeschreven is, alle dienstknechten behooren te vreden te zijn. Ephes. 4 15.

8. Bewijs-reden, van het bedienend Hooft.

1. Antwoort.

Ephes. 1. 22. en 4. 15. en 5. 23. Coloss. 1. 18 en 2. 10.

10. Paulus beschrijft en schildert ons in sommighe plaetsen een levendigh beeldt der

2. Antwoort, dat Paulus wanneer hy ons

1) Schribenten. 2) van. 3) van.

1) uytnemingh. 2) bedienstlick.

e gestalte van e Kerck afmaelt, gheen vermaen en maeckt van dit bedienstelick Hooft.

Ephes. 4. 10. (p. 458.)

Kercke. | Doch van dit bedienende 1) Hooft en doet hy gantsch geen vermelding 2). Maer men kan veel eer uyt sijn beschrijvingh afnemen dat sulcks van d'instellingh van Christus vreemt is. Christus heeft door sijn Hemelvaert de sienlicke teghenwoordigheyt sijns selfs van ons wech genomen: hy is evenwel opgevaren op dat hy alle dingh vervullen soude. Soo heeft dan de Kerck hem noch ter tijdt by haer tegenwoordigh, en sal hem altijt tegenwoordigh hebben.

Ephes. 4. 7. 11.

En als Paulus wil betoonen hoe en op wat wijse wy hem teghenwoordigh hebben, soo roept hy ons te rugghe tot de bedieninghen die Christus daer toe ghebruyckt. De Heere, seght hy, is in ons allen na de mate van de genade die hy eenen yegelicken lede gegeven heeft. Daerom heeft hy sommige ghestelt tot Apostelen, sommighe tot Herders, sommige tot Euangelisten, sommighe tot Leeraers, &c. Waerom en seght hy niet, dat hy eenen alleen over allen ghesteldt heeft die sijn plaets bewaren soude? Want dat was te dier plaetse op 't hooghste noodtsakelick, ende en heeft geensins versweghen moeten worden, indien het waerachtigh waer. Christus, seght hy, is by ons. Maer hoe? Door den dienst der menschen die hy ghestelt heeft om sijn Kercke te regeeren. Waerom en seght hy niet liever, door het bedienende 3) Hooft, het welck Christus in sijn plaets verordineert heeft? Hy spreeckt oock wel van eenigheydt: maer die in Godt en heeft gheloove van Christus bestaet. Den menschen en schrijft hy niet anders toe dan een gemeyne bedieningh, en eenen

Ephes. 4. 4.

yeghelicken sijn bysondere maet en deel. Seght my, doe hy hadde genoemt een Lichaem, eenen Geest, een Hope der roepingh, eenen Godt, een Geloof, eenen Doop, waerom hy in d'aenprijsingh van die eenheydt oock niet terstondt daer by en voeght, eenen oppersten Paus om de Kerck in eenigheydt te houden? Want hy en konde niet bequamers geseyt hebben, indien 't met de saeck alsoo waer gheleghen gheweest. Laet die plaets neerstelick overwogen worden. Het is buyten twijffel dat d'Apostel aldaer t'eenemael heeft willen voor ooghen stellen dat heyligh en gheestelick regimeent der Kercke, 't welck de nakomers ghenoemt hebben Hierarchie. Maer hy en stelt niet alleen gheen Monarchy of eenhoofdighe regeeringh onder den Dienaren, maer hy wijst oock aen, datter sulcken regeeringh niet en is. 't Is oock seker dat hy heeft willen uytdrucken de wijse van die t'samen-voegingh door dewelcke de gheloovighe met den Hoofde Christus vereenigt zijn. Hy en maeckt aldaer niet alleen geen ghewach van een bedienend 3) Hooft, maer hy

Die van het Pausdom beschuldigen den Apostel van onbedachtheyt en onweetenheyt.

1) bedienstlick. 2) vermaen. 3) bedienstlick.

schrijft oock elcken lede sijne bysondere werckingh toe, nae de mate der ghenade die eenen yegelicken is ghegeven. Sy en behoeven oock van de verghelijckingh der hemelscher en der aerdtscher Hierarchie niet scherpsinnighlick te philosopheeren. Want het en is niet gheraden, belanghende de Hemelsche Hierarchie, boven de maet te willen wijs zijn: en om de aertsche Hierarchie op te rechten en moeten wy gheen ander voorbeeldt volghen dan 't gheen de Heere selfs door sijn Woordt heeft afgemaelt.

11. Nu op dat ick hun oock het andere toegeve, 't welck sy nimmermeer by menschen van verstandt en sullen verkrijghen: te weten, dat d'opperhoofdigheyt over de Kerck also in Petrus vast gesteldt is, dat deselve door een voortduyrende 1) successy en opvolgingh 2) altijdt soude blijven: waer uyt sullense nochtans bewijsen, dat de Stoel te Rome also is geset, dat yeder een die Bisschop is van die Stadt, over de gantsche werelt het opperste ghebiedt hebben sal? Door wat recht verbinden sy dese weerdigheydt aen een plaets, die sonder meldingh van eenighe plaets ghegeven is? Petrus, segghense, heeft te Rome geleeft, en is aldaer gestorven. Maer wat sullen wy seggen van Christus selve? Heeft hy niet terwijl hy leefde te Jerusalem het Bisdom bedient, en door sijn doodt het Priesterampt vervult? Heeft de Overste der Herderen, d'opperste Bisschop, en het Hooft van de Kerck die eer' en weerdigheyt den plaetse niet kunnen toebrenghen: en heeft Petrus die veel minder is sulcks kunnen doen? Zijn dit niet meer dan kinderlicke beuselinghen? Christus heeft Petrus gegeven d'eer der Opperhoofdigheidt: Petrus heeft te Rome geseeten: Ergo, so heeft hy aldaer gesteldt den Stoel der Opperhoofdigheyt. Voorwaer als dit besluit soude vast gaen, soo hadden eertijdts d'Israëliten den Stoel der opperhoofdigheyt moeten stellen in de Woestijne, daer Moses de opperste Leeraer en Prince der Propheten sijn ampt hadde bedient en ghestorven was.

3. Antwoort 't En volgt niet dat de Roomsche Paus het bedienend Hooft is, ofschoon men Petrus desen naem toeliet.

Dees' uytvlucht, te weten Petrus heeft te Rome geleeft en is aldaer gestorven: Ergo de Roomsche Kerck heeft het privilegy van Petrus, wordt wederleydt.

Deut. 34. 5.

12. Laet ons evenwel haer fijn besluyt bemercken. Petrus, seggense, heeft onder d'Apostelen het opperste ghesach ghehadt. Ergo, soo moet de Kerck in dewelck hy gheseten heeft, dit privilegy hebben. Maer waer heeft hy aldereerst geseten? t'Antiochien, segghense. Ergo, soo is 't recht en billick dat de Kercke van Antiochien haer selven d'Oppperhoofdigheyt aentrecke. Sy bekennen dat die Kerck eertijdts de voornaemste zy geweest: maer dat Petrus van daer verhuysende, te Rome overgebracht heeft die eer' en hoogheydt die hy met hem ghebracht

In-reden. Antwoordt, dewelcke bewijst dat volgens 't segghen der teghen-partijen, d'Opperhoofdigheydt aen de Kerck van Antiochien moet worden op-gedragen.

1) geduyrige. 2) vervolgingh.

hadde. Want daer is onder den naem van den Paus Marcellus een Sentbrief tot d'Ouderlingen van Antiochien, waer in hy aldus schrijft en spreeckt: De Stoel van Petrus is in den beginne gheweest by u-lieden, dewelcke daer na, door des Heeren bevel, tot ons is over-gebracht. Also heeft de Kercke van Antiochien, die in voortijden d'eerste was, voor den Roomschen Stoel het vaentjen gestreken. Doch door wat Goddelick' uytspraeck wist die fijne Man, dat de Heere sulcks alsoo gheboden hadde? Want indien dit stuck door 't recht moet ghe-eyndight en af ghedaen worden, so moetens' ons antwoorden ofse willen dat dit Privilegy zy personeel, betreffende den persoon, of reëel behoorende tot de saeck selfs, of dat het zy uyt beyden vermengt. Want het moet een zijn van dese drie. Indiense seggen dat dit Privilegy personeel is en den persoon betreft, soo en gaet het dan de plaets niet aen: indiense segghen dat het reëel is betreffende de saeck selfs, soo en wort het, wanneer 't eenmael den plaetse ghegheven is, niet wech ghenomen noch door de doodt, noch door 't verhuysen des persoons. Resteert dan datse seggen dat het uyt beyden is vermenght. Maer in sulcken kas en sal de plaets alleen in bemerckingh niet moeten komen, ten zy dat de persoon met eenen daer in over een stemme. Laet hun nu verkiesen watse willen, ick sal terstont daer tegen inbrengen en lichtelick bewijsen, dat Rome sonder eenige reden sich selven dees' Opperhoofdigheyt aentreckt.

Dist. 12. quæst. 1. c. Rogamus.

2. Antwoort.

13. Laet het nochtans soo zijn: laet d'Opperhoofdigheyt (gelijckse beuselen) van Antiochien tot Rome over-gebracht zijn. Waerom en heeft evenwel Antiochien de tweede plaets niet behouden? Want indien Rome daerom den eersten Stoel heeft, om dat Petrus al- | daer tot het uyterste sijns-levens geseten heeft: wien sal men dan liever den tweeden Stoel geven dan dier Stadt daer hy sijnen eersten Stoel gehadt heeft? Hoe is het dan by gekomen dat Alexandrien gaet voor Antiochien? Hoe past het doch dat de Kerck van een Discipel hooger is dan de Stoel van een Apostel? Indien men yeder Kerck schuldigh is te eeren nae de weerdigheyt van haren Fondateur en Stichter, wat sullen wy dan oock segghen van de verdere Kercken? Paulus noemter drie die pylaren schenen te zijn, te weten, Jacobus, Petrus en Joannes. Indien ter eeren van Petrus den Roomschen Stoel d'eerste plaets wort toe-ge-eygent, verdienen dan de respective kercken van Ephesen en Jerusalem daer Joannes en Jacobus geseten hebben, niet de tweede en derde plaets? 't Is nu sulcks dat Jerusalem eertijsts de laetste plaets ghehadt heeft onder de Patriarchschappen. Ephesen en heeft selfs op den uytersten hoeck niet mogen blijven staen. Daer zijn oock andere Kercken voor by gegaen, soo die Kercken die Paulus gesticht heeft, als die, die d'ander' Apostelen bedient hebben. De stoel van Marcus [*daerenteghen*] 1) die slechts 2) een was uyt haer 3) Discipelen, heeft sulcken eer' verkregen. Of sy moeten bekennen dat dit een averechtsche ordre gheweest is: of sy moeten ons toestaen, dat dit niet en is gheweest 4) een vast 5) gebruyck, datmen een yegelicke Kerck soodanigen graedt der eere soude moeten geven, als die geen hadde die deselve gesticht heeft.

3. Antwoort, die van het Pausdom brengende tot ongerijmtheden.

(p. 459.)

Galat. 2. 9.

14. Al hoewel ick en sie niet wat geloof en sekerheydt daer zy te stellen in dat geen 't welck sy van 't sitten van Petrus op den Roomschen Stoel verhalen. Voorwaer 't geen by Esebius staet, dat hy aldaer vijf en twintig jaren langh Bisschop geweest is, dat wort sonder eenige moeyte wederleydt. Want het is uyt het eerste en tweede Capittel tot den Galaten openbaer dat hy omtrent twintigh jaren nae Christus doodt te Jerusalem was, en dat hy daer nae t' Antiochien is gekomen: maer hoe langh hy daer is geweest, dat is onseker. Gregorius telt seven, maer Eusebius vijf en twintigh jaren. Nu van de doodt van Christus tot het eynde van de regeeringe van Nero (onder den welcken sy segghen dat hy gedoot is) sullen gevonden worden alleen seven en dertigh jaren. Want de Heere heeft gheleden onder Tiberius in het achtiende jaer van sijne regeeringh. Indien ghy nu daer van af kort de twintigh jaren die Petrus, gelijck Paulus ghetuyght, binnen Jerusalem gewoont heeft, soo sullender ten hooghsten seventien jaren over schieten, die nu onder twee Bisdommen moeten verdeelt zijn. Indien hy langen tijdt t'Antiochien vertoeft heeft, soo en heeft hy te Roomen niet kunnen sitten dan voor eenen korten tijt: 't Welck men noch klaerder kan bewijsen. Paulus heeft tot den Romeynen gheschreven op den wegh doe hy nae Jerusalem toogh, alwaer hy ghevangen wierdt en nae Rome gevoert. Het is derhalven waerschijnlick dat desen brief gheschreven is vier jaren te voren eer hy te Rome quam. In dien brief en wordt noch van Petrus gheen meldingh ghemaeckt, dewelcke gheensins en hadde moeten over geslagen worden, indien hy de Kerck van Rome te dier tijt regeerde. Ja dat meer is, in het eynde van den brief, alwaer hy een langh register op telt en opsomt 6) van de Godtvruchtighe die hy beveelt te groeten, alwaer hy, namelick, alle sijne be-

4. Antwoort, bewijsende dat Petrus niet en is geweest Bisschop van Rome

Rom. 15. 25.

Rom. 16. 3.

1) [ ]. 2) alleen. 3) de. 4) [ ]. 5) gheduyrigh. 6) verhaelt.

kende vrienden noemt en by een steldt, swijght hy noch t'eenemael stil van Petrus. En alhier en is gheen langh of scherpsinnigh bewijs van nooden, immers by lieden van een gesont verstant en oordeel. Want de saeck selve, mitsgaders oock den geheelen inhoudt van den Sendbrief roept genoeghsaem dat hy Petrus sonder hem te melden, niet en heeft moeten voorby laten passeeren, indien hy te Rome geweest waer.

Vervolgh van de vierde antwoort. 15. Daer nae wordt Paulus gevangen tot Rome ghebracht. Lucas vertelt dat hy van de Broederen onthaelt en ontfanghen wierdt. (Actor. 28. 16.) Maer van Petrus en vertelt hy niet met allen. Van daer schrijft Paulus tot veel Kercken. In sommige Brieven schrijft hy oock de groetenissen die hy doet uyt den naem van sommighe Broederen die met hem te Rome waren. En hy en gheeft niet te kennen selfs met een eenigh woordt, dat Petrus te dier tijdt aldaer geweest zy. Wie isser, bidd' ick u, die sal konnen gelooven, dat Paulus van hem heeft moghen of kunnen swijghen, indien hy daer waer gheweest? Jae als hy in den Brief tot den Philippensen gheseydt hadde, (Philip. 2. 20, 21.) dat hy niemandt en hadde die 't werck des Heeren so getrouwelick waernam als Timotheus, soo klaeght hy dats' alle te samen soecken dat haer eygen is. En in den Brief tot den selven Timotheus doet hy noch een swaerder klacht, (2. Tim. 4. 16.) dat niemandt hem in sijn eerste verantwoording en hadde by gestaen, maer dats' alle te gelijck hem verlaten hadden. Waer was dan Petrus doe ter tijdt? Want indiense seggen dat hy te Rome geweest is, met wat een groote smaetheydt en schande wordt hy dan door 1) Paulus gebrantmerckt, als of hy beneffens andere geweest waer' een verlater des Euangeliums? Want hy spreeckt van de Geloovighe, dewijl hy terstont daer by voeght: Godt en reeckende hun dat niet toe. Hoe langh, en te wat tijt heeft dan Petrus dien Stoel beseten? (Uytvlucht.) Maer, seggense, de Schrijvers hebben dees' eendrachtige meyningh, dat hy die Kerck tot sijn doodt toe gheregeert heeft. (1. Antwoort.) Maer deselve Schrijvers en zijn met elkanderen 2) daer in niet eens wie Petrus successeur en opvolger gheweest is, want sommige seggen dat Linus, sommige wederom dat Clemens hem op den Stoel gevolgt is. Zij vertellen oock veel ongerijmde fabelen van de disputaty die Petrus met Simon den toovenaer soude ghehadt hebben. (Epist. 2. ad Ianariuar.) Augustinus handelende van de superstitien, en verswijght oock niet, dat te Rome, uyt een lichtveerdelick opgenomene waen en meyningh, in gekomen is die ghewoont datse niet en souden vasten op dien dagh op den welcken Petrus de victory over Simon den toovenaer verkregen hadde. In somma, de saken en geschiedenissen van dien tijt, zijn door de verscheidenheyt der opinien alsoo duyster en verwart, datmen niet lichtveerdelick en moet gelooven, als men by de voorseyde Schrijvers yetwes beschreven vindt. En evenwel en ben ick, van weghen dees' over-een-komingh der Schrijveren in dit stuck, daer niet tegen, dat hy te Rome ghestorven is: (2. Antwoort, door toe-ghevingh.) maer dat hy aldaer Bisschop geweest zy, insonderheydt voor een langen tijdt, dat en kan ick my niet laten wijs maken. Ick en vraegh' oock daer nae niet veel: (3. Antwoort, uyt de bemerckingh van het Apostel-ampt van Petrus.) overmidts Paulus ghetuyght dat het Apostelampt van Petrus bysonderlick behoorde tot den Joden, en sijn Apostel-ampt tot ons die uyt de Heydenen zijn. Op dat derhalven dat verbont 't welck sy onder malkanderen ghemaeckt hebben, by ons vast en bondigh zy: jae, opdat de ordinanty en het beleydt des Heyligen Geestes onder ons bevestight worde, so moeten wy meer ons' ooghen slaen op het Apostelschap van Paulus, dan op het Apostelschap van Petrus. Want de Hey- | lige Geest heeft den (p 460) last onder hun also verdeelt dat hy Petrus den Joden, en Paulus den Heydenen heeft toegheschickt. (Besluit.) Laet dan nu de Roomschgesinden haer Opperhoofdigheydt elders soecken dan in Godes Woordt, dewijl deselve niet en wordt bevonden op het Woordt Godts ghegrondt te zijn.

(9. Bewijsreden, d'eenigheyt der Kerck en kan niet behouden worden 't en zy datter op Aerden een opperste Hooft zy, waer voor d'Oudt-vaders den Roomschen Bisschop erkent hebben.) 16. Laet ons nu komen tot d'Oude Kerck, op dat oock openbaer en blijckelick worde dat onse tegen-partijen haer selven immers so lichtveerdigh en valschelick beroemen van het toestemmen der Oudtheyt, als van het getuygenis van Godes Woordt. Wanneer sy derhalven dit haer seghswoort altijdt in den mont hebben, te weten, dat d'eenigheyt der Kercke niet en kan behouden worden ten zy datter op der aerden zy een opperste Hooft, het welck van alle de leden worde gehoorsaemt: en dat daerom de Heer den Apostel Petrus, en na hem door het recht der successy den Roomschen Stoele de Opperhoofdigheydt ghegeven heeft, op dat de selvigh' in dien stoel tot den eynde toe soude blijven: so beweeren en seggen sy met eenen dat dit alsoo van het begin aen altijt is onderhouden geweest. (1. Antwoort, voor-stellende drie oorsaken, waerom d'Oude de Roomsche Kerck grootelicks veреert hebben.) Maer dewijlse veel ghetuyghnissen verkeerdelick verdraeijen, soo wil ick dit eerst voor henen seggen, dat ick niet en ontkenn' dat d' oude Schrijvers al-omm' de Roomsche Kerck groote eer bewijsen en eerbiediglick van deselve spreken. 't Welck mijns bedunkens voor-

1) van. 2) den anderen.

namelick geschiedt om drie oorsaken. Want die meyningh, dewelck' ick en weet niet hoe ghemeen was gheworden, dat de gemelde Kerck door den dienst van Petrus gesticht en inghesteldt was, vermocht seer veel om haer aenghenaem en aensienlick te maken. Daerom wiert die Kerck in het Westen om der eeren wil genoemt den Apostolischen stoel. Daer beneffens, aengesien binnen Rome was het Hooft des Rijck, on het oversulcks gelooflick was dat aldaer treffelicker mannen in kennis, in schranderheydt 1), in ervarentheydt en veler saken bevindingh waren, dan erghens elders: soo wierdt met recht daer op acht genomen, op dat d'edelheydt van die Stadt, en oock andere veel voortreffelicker gaven Godts niet en souden schijnen veracht te worden. Hier bij is voor het derde noch gekomen dat te dier tijdt, doe de Kercken in 't Oosten en in Griecken-lant, mitsgaders oock in Africa, door veel verscheyden opinien en ghevoelens onder malkanderen twistigh en oproerig waren, de Roomsche Kerck vreedsamer en stilder is geweest dan andere. Daer door het dan gheschiedt is dat de Godtvruchtige en heylige Bisschoppen die uyt hare Kercken ghestoten waren, dickwils tot de Kerck van Rome haren toevlucht namen als tot een haven en vry-burcht. Want ghelijck de Westersche so scherpsinnigh en gaeuw van verstandt niet en zijn als die van Asia en Africa, alsoo en zijns' oock soo bebegeerigh niet tot nieuwigheden. Dit heeft dan de Kerck van-Rome seer veel authoriteyts en aensiens toeghebracht, dats' in die twijffelachtige tijden so oproerigh niet geweest en is als de verdere Kercken, en datse meer dan alle d'andere vast gebleven is by de Leere dies' eenmael ontfanghen hadde. Ghelijck wy terstondt beter uytleggen en verklaren sullen. Om dese drie oorsaken, segg' ick, is sy in grooter eer' en achtingh ghehouden, en door veel treffelicke getuyghnissen der Ouden aengepresen geweest.

2. Antwoort, wat de Oude gevoelt hebben van d'eenigheydt der Kercke.

Sy en hebben der Roomscher Kerck geen Opperhoofdigheyt over d'andere Kercken toege-eyghent:

17. Maer, wanneer onse tegen-partijen hier uyt willen beweeren dat de Roomsche Kerck d'Opperhoofdigheyt en de hoogste macht heeft over d'andere Kercken, soo handelense veel te verkeerdelick, gelijck geseydt is. En op dat dit te beter blijcke, soo sal ick kortelick aenwijsen, wat d'Oude gheoordeelt 2) hebben van dees' eenigheyt, daer op sy-lieden soo seer dringen en aenhouden. Nae dat Hieronymus in sijnen Brief tot Nepotianus veel exempelen der eenigheydt verhaelt heeft, so komt hy eyntlick tot de Kerckelicke Hierarchy. De Kercken hebben hare Bisschoppen, Overste-Priesters, en Opper-Diakenen, en de gantsche Kerckelicke ordre staet en steunt op hare regeerders. Hier spreeckt een Roomsch Ouderling of Priester, hy recommandeert en prijst d'eenigheydt in de Kerckelicke ordre. Maer waerom en verhaelt hy niet dat alle de Kercken door één hooft, als door een bandt aen malkanderen zijn verbonden? Daer en was niet dat beter te pas quam en diende tot de teghenwoordighe saeck: men kan oock niet en segghen dat hy sulcks door vergetentheydt heeft over geslagen en verswe-ghen. Want hy en soude niet lievers hebben ghedaen, indien het de saeck hadde kunnen lijden. Hy heeft derhalven sonder twijffel ghesien dat dit is de ware wijse van eenheydt, die door 2) Cyprianus seer schoon beschreven wort met dese woorden: Daer is alleenlick een Bisschopdom, van het welck een yeder Bisschop een volkomen deel heeft: daer is oock alleenlick een Kerck, dewelck' in veelheyt door den wasdom der vruchtbaerheyt wort uytgebreyt. Gelijck de Sonne veel stralen heeft, en maer een licht: en gelijck een boom veel tacken heeft, en niet meer als eenen stam op een taeye wortel vast geset: en gelijck als uyt een fonteyn veel beken en stroomen afvloeyen, en alle deselve beken, ofschoon se door den milden overvloedt des uytspringenden waters van den anderen schijnen te verloopen, evenwel haer eenigheyt geheel en ongeschendt bewaren in den springh-ader en oorsprongh. Alsoo is't oock gheleghen met de Kerck, dewelcke met het licht des Heeren overgoten zijnde, hare stralen door de gantsche werelt uytstreckt, en evenwel en is het maer een licht, 'twelck over al uytgebreyt wort, en d'eenheyt des lichaems en wordt daer door niet gescheyden: sy verbreydt hare tacken over de gantsche werelt, sy gheeft beken die henen door-vloeyen, en nochtans en isser maer een hooft en eenen oorsprongh, &c. Daer nae: De Bruyt van Christus en kan niet geschonden worden: sy kendt maer een huys, en sy bewaert door een eerbare schaemt de heyligheydt en kuysheydt van eene slaepkamer. Hier siet ghy dat hy het eenige Bisdom van Christus algemeyn maeckt, onder het welck de gantsche Kerck begrepen wort, en dat hy seght, dat de deelen van dit Bisdom volkomen in 't geheel beseten worden van alle de Bisschoppen die onder dit Hooft het Bisschops-ambt bedienen. Waer is d'Opperhoofdigheyt des Roomschen Stoels indien het geheele Bisdom by Christus alleen is, en is't dat een yeder Bisschop daer van een volkomen deel heeft? Dit dient hier toe, op dat de Leser in korte woorden soude verstaen, dat dien artijckel die de Roomschgesinden voor bekent en voor

maer hebben dees' eer' opghedragen aen Christus alleen, die daer is het Hooft van d'algemeyne Kerck.

De simplicit. Prælatorum.

1) voorsichtigheydt. 2) ghevoelt

1) van.

ontwijffelick opnemen, aengaende d'eenheydt van een aerdtsch Hooft in de regeeringh van de Kerck, den Ouden t'eenemael onbekent geweest is.

Het VII. Capittel.

Van het begin en den voortgangh des Roomschen Pausdoms tot dat het sich tot dees' hoogheyt verheven heeft, waer door de vrijheyt van de Kerck onderdruckt en alle regeering wech genomen is.

(p. 461.) Het eerste deel des Cap. waer in het beginsel des Roomschen Pausdoms in 't Niceniscbe Concily ontdeckt wort, alwaer hy nochtans het voorsitten geensins en verkrijght.

Aengaende d'oudtheyt van d'Opperhoofdigheyt des Roomschen Stoels, daer en is niet dat ouder is om de selvigh' oudtheydt te bevestighen dan het besluyt des Nicenischen Conciliums, door het welck de Roomsche Bisschop d'eerste plaets bekomt onder de Patriarchen, mitsgaders oock desen last ontfanght dat hy sorge sal dragen over de Kercken die onder de Stadt Rome behooren. Wanneer het Concilium tusschen hem en d'andere Patriarchen alsulcken verdeelingh maeckt, dat het hem en elcken Patriarch sijne palen aenwijst en afteeckent: soo en stelt het voorwaer den Roomschen Bisschop niet tot een Hooft, maer maeckt hem een van de voornaemste Patriarchen. Vitus en Vincentius waren uyt den naem van Julius, die de Roomsche Kerck te dier tijdt regeerde, tegenwoordigh op het voornoemde Concilium. Den selvigen wierdt de vierde plaets gegeven. Ick bidd' u, indien Julius voor het Hooft van de Kerck waer erkent en gehouden gheweest, soudemen sijne Legaten tot de vierde Stoel en sitplaets gheschoven hebben? Soud' Athanasius President zijn in 't Concily, alwaer de ghestalt en ghedaent van d'ordre in het regeeren aldermeest moet blincken en ghesien worden *)? Het blijckt oock dat de Roomsche Bisschop Celestinus te dier tijdt doe het Concily tot Ephesen gehouden wiert, in het selve Concily een kromme streeck en vondt gebruyckt heeft om de weerdigheydt sijns Stoels te versorgen. Want doe hy aldaer sijne Legaten sondt, soo beval hy sijn plaets aen Cyrillus den Bisschop van Alexandrien, die andersins President des Conciliums soude gheweest zijn. Waer toe diende doch dit bevel anders dan op dat sijn naem op eenigherley wijse soude zijn en blijven in den eersten Stoel. Want sijn Legaten sitten in een lagere plaets, haer advijs en gevoelen wort van hun ghelijck van den anderen, afgevordert, en sy onderteeckenen op haer beurt en plaets: ondertusschen vermenght Cyrillus de

Ja in de volghende Concilien hebben andere Bisschoppen het voorsitten gehadt.

*) Athanasius was destijds nog geen Bisschop. K.

Bisschop en Patriarch van Alexandrien des Roomschen Bisschops naem met sijnen naem. Wat sal ick seggen van het tweede Concily tot Ephesen, in het welck Dioscorus de Patriarch van Alexandrien als uyt kracht van sijn recht, President was, al hoewel de Ghesanten van Leo de Roomsche Bisschop daer tegenwoordig waren? Sy sullen hier teghen dees' uytvlucht voort brenghen dat hetgeen rechtsinnig Concily zy geweest, als door 1) het welck de heylighe Man Flavianus veroordeelt, en Eutyches vry gesproken, midtsgaders sijne godtloose Leer voor goedt gekeurt is. Maer terwijl het Synodus vergadert wierdt, terwijl de Bisschoppen de sit-plaetsen onder malkanderen uytdeelden, soo saten voorwaer onder andere de Ghesanten van de Roomsche Kerck aldaer niet anders dan in een heyligh en wettigh Concily. Nochtans en twistense niet van d'eerste plaets, maer laten deselve voor eenen anderen: het welck sy gheensins en souden hebben gedaen, indiens' hadden ghemeynt dat die plaets hun met recht toequam. Want de Roomsche Bisschoppen en hebben sich nooyt geschaemt seer groote krackeelen op te nemen voor haer eer' en hoogheyt, en om die alleen de Kerck dickwils door veel schadelicke twisten en strijden te quellen en te verstooren. Maer om dat Leo sagh dat het een al te schandelicken eysch zijn soude, soo 2) hy voor sijne Legaten d'eerste sitplaets begeerde, so heeft hy sich van sulcken eysch onthouden.

Weder-legingh van een uytvlucht.

2. Daer nae is ghevolght het Concily van Chalcedon, in het welck de Ghesanten van de Roomsche Kerck door des Keysers consent en toelatingh d'eerste plaets bekomen en beset hebben. Maer Leo self bekent dat dit een extraordinaris en ongewoonlick privilegy geweest is. Want als hy dit privilegy van den Keyser Martianus en van Pulcheria Augusta versoeckt, soo en beweert hy niet dat het hem toekomt, maer hy wendt alleen dit voor, dat de Oostersche Bisschoppen, die in het Concily te Ephesen het voorsitten gehadt hadden, te dier tijdt alles verstoort, en haer macht qualick gebruyckt hadden. Derhalven nadien datter in dit Concily een deftigh en statigh bestierder 1) der saken vereyscht wierdt, en dat het niet waerschijnlick en was, dat die ghene die eens soo licht en oproerigh geweest waren, tot dese saeck souden bequaem zijn, so bidt hy dat hem die beurt om te regeeren over-gegeven werde, van weghen het ghebreck en d'onbequaemheyt van d'andere. 't Gheen voor een bysonder privilegy en buyten de ghewoonte versocht wordt,

En al hoewel de Roomsche Ghesanten in 't Concily te Chalcedonien d'eerste plaets beset hebben, soo is dat nochtans ghescbiedt om een extra-ordinaire reden.

1) van. 2) waer't dat. 3) beleyder.

dat en is voorwaer niet na den gemeynen regel. Wanneer dit alleen voor-ghewendt wordt, datmen eenen anderen nieuwen President van nooden heeft, om dat de vorige Presidenten haer selven qualick ghedragen hadden: soo blijckt daer uyt dat het voor henen niet en is geschiet, en dat het niet altijdt alsoo en behoort te wesen: maer dat het alleenlick ghedaen wordt uyt opsicht en oorsaeck van 't tegenwoordige perijckel. So heeft dan de Roomsche Bisschop d'eerste plaets in het Chalcedonische Concily, niet om dat die plaets den Roomschen Stoel toekomt, maer om dat het Concily een deftigh en bequaem voorsitter 1) van noode 2) heeft, terwijl die gene 't Concily behoorden te regeeren, door hare woestheyt en ongheregeltheydt haer selven van die plaets uytsluyten. En dit mijn seggen heeft de navolger van Leo met der daet bewesen en bevestigt. Want doe hy sijne Legaten sondt tot het vijfde Concily te Constantinopel, 't welck langhen tijdt daer nae gehouden wierdt, soo en heeft hy om d'eerste sit-plaets niet ghetwist, maer hy heeft geern geleden dat Menna de Constantinopolitaensche Patriarch President zijn soude. Alsoo sien wy dat in 't Concily te Carthago, op het welck Augustinus tegenwoordigh was, Aurelius d'Opper-Bisschop van die plaets President en Regeerder geweest is, en niet de Gesanten van den Roomschen Stoel: al hoewel nochtans aldaer van d'authoriteyt des Roomschen Bisschops getwist wierdt. Ja daer is in Italie selfs een algemeyn Concily gehouden, op het welck de Roomsche Bisschop niet en is tegenwoordigh geweest. Ambrosius was aldaer President, die te dier tijdt van treffelick aensien was by den Keyser. In dat Concily en wordt van den Roomschen Bisschop niet eens ghemeldt. Soo is dan te dier tijdt door de weerdigheydt van Ambrosius gheschiedt dat sijnen Stoel te Milaen aensienlicker was, dan de Stoel van Rome.

Het en is oock sedert van hare navolgers in andere Concilien niet verkregen.

Het Aquileensche Concily.

3. Het en is, wat belangt den tytel van Opperhoofdigheydt en andere tytelen der grootsheydt, op dewelcke den Roomschen Paus nu ter tijt eenen wonderlicken moedt draeght, niet swaer om oordeelen, wanneer en op hoedanighen wijse deselve zijn in ghekropen. Cyprianus maeckt dickwils ghewach van den Roomschen Bisschop Cornelius. Maer hy noemt hem niet anders dan Broeder, of Mede-bisschop, of Mede-dienaer. Wanneer hy schrijft tot Stephanus den opvolger van Cornelius, soo en stelt hy den selven niet alleen met hem en d'andere Bisschoppen in eenen even gelijcken graedt, maer | hy spreeckt den selven oock hardelick aen, hem somtijdts van hooveerdy, somtijdts wederom van onwetenheydt berispende. Nae de tijden van Cyprianus hebben wy van dese saeck het oordeel van de gantsche Kerck van Afrika. Want het Concily te Carthago heeft niet gewilt, dat yemandt een Overste der Priesteren, of den eersten Bisschop soude genoemt worden: maer gheordineert dat hy alleen soude ghenoemt worden den Bisschop van d'eerste Stoel. Indien yemant wil ondersoecken de Boecken en Schriften die ouder zijn, soo sal hy bevinden dat de Roomsche Bisschop te dier tijdt te vreden is gheweest met de gemeyne benaming van Broeder. Voorwaer soo langh als de waerachtige en reyne gedaent van de Kerck gheduyrt heeft, soo waren alle die namen der hooveerdigheyt, met dewelcke de Roomsche Stoel naderhant heeft beginnen te proncken en te pralen, t'eenemael onbekendt, men wist doe ter tijdt niet wat een opperste Paus was, en een eenigh Hooft der kercken op der aerden. Indien de Roomsche Bisschop sich selven yetwes van sulcks hadde durven aennemen, daer waren kloeckhertige mannen die sijne dwaesheydt terstondt souden bedwongen hebben. Al hoewel Hieronymus een Roomsch Priester was, en niet qualick ghesint om de weerdigheydt van de Roomsche Kerck te prijsen, soo veel de saeck en de gelegentheyt der tijden konden verdragen: soo sien wy nochtans hoe dat hy deselve breydelt en in ordre brenght. Indien men, seght hy, authoriteyt en aensien soeckt, de werelt is meerder dan eene Stadt. Wat brenght ghy my de ghewoonte van eene Stadt te voorschijn? Waer toe verdedight ghy 't kleyne getal, waer uyt hooveerdy ontstaet, tegen de wetten en ordinantien van de Kerck? Te wat plaets een Bisschop is, het zy te Rome, het zy t'Eugubie, het zy te Constantinopel, het zy te Regium, soo heeft hy nochtans een en de selfde weerdigheyt, en een en het selfde Priesterdom. Het vermogen van rijckdom, en de nedrigheydt van d'armoed' en maeckt niet dat een Bisschop hooger of lager is.

d'Out-vaders en hebben oock met soodanighen tytel den Roomschen Bisschop niet vereert.
Lib. 2. Epist. 2. & lib. 4. Epist. 6.
(p. 462.)
Can. 47.
In Epist. ad Evagrium.

4. Aengaende den tytel van algemeyn Bisschop, daer over is eerst strijdt en twist ontstaen ten tijden van Gregorius, waer toe d'eergierigheydt van Joannes des Constantinopolitaenschen Bisschops oorsaeck en aanleydingh ghegheven heeft. Want dese Joannes ('t welck nooyt yemandt anders sich onderwonden hadde) wildt sich selven tot eenen alghemeynen Bisschop opwerpen. In dien twist en strijdt en wendt de Roomsche Bisschop Gregorius niet voor dat hem genomen wiert 't recht, dat hem toe quam: maer hy roept sterckelick daer teghen, dat die naem onheyligh is, jae een heylighschennis 1), jae een voor-bode van den

Daer en tegen heeft Gregorius, toe-genaemt de Groote, desen tytel dapperlick bestreden, doe de Bisschop van Constantinopel sich dien tytel socht aen te nemen: Gregorius en heeft oock dien tytel, als sijnen stoel eyghen zijnde, hemselven niet toe-gemeten.
Lib. 4. Epist. 76. Mauric. August. Constant. August. Epist. 78. Ejusdem lib.

1) beleyder 2) doen.

1) kerck-roof.

Antichrist. De gantsche Kerck, seght hy, valt van hare vastigheyt en staet, indien die valt die een algemeyn Bisschop ghenoemt wort. En in een ander plaets: Het is seer droevigh en swaer met ghedult te lyden, dat tot verachting van alle Bisschoppen onse Broeder en Mede-Bisschop alleen Bisschop soude ghenoemt worden. Maer wat wort in dese sijne grootsheyt anders aenghewesen dan dat de tijden des Antichrists als nu voor de deur staen? Want hy volght de voetstappen van den ghenen, dewelck' het gheselschap der Engelen verachtende, ghetracht heeft op te klimmen 1) op den top der Opperhoofdigheydt. Elders schrijft hij tot Eulogius Alexandrinus en Anastasius Antiochenus aldus: Niemant van mijne voorsaten en heeft ooyt desen onheyligen naem willen ghebruycken, te weten, om dat, indien een de naem draeght van alghemeyn Patriarch, de naem van Patriarch aen de andere wordt ontrocken. Maer dit moet verre zijn van een Christelick ghemoedt, dat yemant hem-selven soude willen aentrecken dat gheen, waer door hy d'eer' van sijne Broeders selfs in het minste deel soude verkorten. In dien schelmschen naem toe-stemmen, en is niet anders dan het gheloof verderven en verliesen. Het is wat anders, seght hy, 't gheen wy moeten doen om de hooveerdy en verheffingh te bedwinghen. Ick segghe vrymoedelick, dat die ghene die hem-selven noemt, of van andere begeert genoemt te worden Algemeyn Priester, in sijnen hooghmoedt een voorlooper is van den Antichrist: want hy stelt sich boven andere door hooveerdigheydt. Item, wederom in sijnen Brief tot Anastasius Alexandrinus: Ick hebbe gheseydt, dat hy met ons gheen vreed' en kan hebben, 't en zy dat hy bestraffe de hoogheyt van dien superstitieusen en hooveerdigen naem, die van den eersten Apostaet en Afvaller is ghevonden. En (op dat ick swyge van 't ongelijck 't welck uw' eer' daer door gheschiedt) is 't dat een genoemt wort Algemeyn Bisschop, soo stort de gantsche Kerck ter neder, soo wanneer de alghemeyne valt. Doch dat hy schrijft, dat dees' eere in 't Concily te Chalcedon aen Leo sijnen voorsaet zy aengeboden gheweest, dat en heeft geen schijn van waerheyt. Want daer en wort niet met allen van sulcks in de Acten en Handelinghen van dat Concily ghelesen. En Leo self, die met veel Brieven straft en bestrijdt d'ordinanty die in 't voor-genoemde Concily ter eeren van den Bisschop te Constantinopolen gemaeckt was, en soude sonder twijffel dit aengenaemst' en voornaemste bewijs niet verswegen hebben, indien 't waerachtigh waer dat hy die eer' die hem aengeboden wierdt,

Ejusd. lib. Epist. 80.

Aviano. Dia. ejusd. lib. Mauricio August. Epist. 154. lib. 7.

Lib. 6. Epist. 188.

Hoewel het schijnt dat hy den Constantinopolitaenschen Bisschop uytgeworpen heeft, op dat hy den hoogsten Stoel die geen mede-gesel en kan lijden, den Roomschen Bisschoppen bereyden soude, niet sonder een schrickelick oordeel Godts over de Westersche Kercken.

1) steygeren.

hadde verworpen: en hy, die andersins een Man was meer dan ghenoeg eer-gierigh, en soude niet geern achter ghelaten hebben 't gheen tot sijnen lof diende. Soo is dan Gregorius daer in bedroghen gheweest dat hy meynde dat die tytel den Roomschen Stoel is aenghebоden door 1) het Concily te Chalcedon. Op dat ick verswyghe dat het belacchelick is, dat hy ghetuyght, dat die tytel van een heyligh Concily is voort ghekomen, en met eenen den selven noemt schelmsch, onheyligh, onbehoorlick, hooveerdigh en heiligschennend 2): jae van den duyvel bedacht, en van den Voorlooper des Antichrists geopenbaert. En evenwel seght hy daer nae, dat sijn voorsaet dien tytel heeft ghewеygert, op dat alle de Priesters in 't ghemeyn van haer behoorlicke eer' niet en souden worden berooft, terwyl den eenen yets sonderlinghs ghegheven wierdt. Elders seght hy aldus: Niemandt en heeft ooyt met soodanighen naem willen ghenoemt worden, niemant en heeft sich desen lichtveerdigen naem aenghenomen: op dat hy niet en soude schijnen, indien hy in den Bisschoppelicken graedt en trap d'eere der uytsteeckentheyt of Opperhoofdigheydt aennam, dees' eer allen sijnen anderen Broederen geweygert te hebben.

Lib. 4. Epist. 76 ad Mauric. Eulog. supra & Epist. 69. lib. 7.

Euseb. Epist. Thessalon.

5. Ick kome nu tot de jurisdicty en heerschappy, dewelcke de Roomsche Paus na sijn seggen sonder tegenspreken heeft over alle Kercken. Ick weet hoe groote krackeelen eertijdts hier van geweest zijn. Want daer en is geen tijt gheweest in dewelcke de Roomsche Stoel niet en heeft gestaen en getracht na 't gebiedt en gesach over andere Kercken. En het en sal te deser plaets niet t'onpas komen, dat wy ondersoecken door hoedanighe middelen hy doe allengskens tot eenighe macht is op-gheklommen. 3) | Ick en spreeck' noch niet van dat on-eyndigh gebiedt 't welck hy niet seer langh geleden, sich aenghetrocken heeft. Want wy sullen dat uytstellen tot op sijn eygen plaets. Maer wy moeten alhier met weynigh woorden aenwysen, op wat wijs' en door wat middelen hy eertijdts hem-selven verheven heeft, om sich eenigh recht over andere Kercken aen te grijpen. Doe d'Oostersche Kercken onder de Keysers Constantius en Constans, sonen van Constantinus de Grootte, door d'Ariaensche factien verdeelt en ontroert waren, en Athanasius de voornaemste voorstander van 't rechtsinnigh geloof aldaer uyt sijnen Stoel verdreven was: soo wiert hy door soodanigen swarigheydt ghedwongen te komen tot Rome, op dat hy door d'authoriteyt en aensienlickheyt des Roomschen Stoels, so de verwoedheydt sijner vyanden eenighsins breydelen: als de verdruckte gheloovighe verstercken

Het tweede deel des Capittels, ontdeckende d'eergierigheydt des Roomschen Stoels, op dat sy sich d'Opperhoofdigheyt verkrijgen soude.

(p. 463.)

Sy ontfingh met eere de Godtvruchtige Bisschoppen die verdreven waren.

1) van. 2) kerck-roovigh. 3) op-gesteygert.

soude. Hy is door 1) Julius te dier tijdt Bisschop van Rome, met eere 2) ontfanghen, en hy heeft verkreghen dat de Westersche Kercken de beschermingh van sijn saeck op sich namen. Dewijl dan de Godtvruchtige den uyterlicken onderstant grootelicks van noode 3) hadden, en daer beneffens sagen, dats' een seer goedt hulp-middel hadden in de Roomsche Kerck, soo hebbense deselve gheern soo veel machts en aensienlicksheydts alsse konden, op-gedraghen. Maer dit alles en geschiedde nergens om anders dan op dat de ghemeynschap met die Kerck hoogh gheweerdeert, en het verbannen van deselve voor een schande ghereeckent soude worden. Naderhandt hebben oock de quade en godtloose d'autoriteyt der selver Kerck seer vermeerdert, want op datse de wettige vonnissen en oordeelen ontgaen mochten, so namen sy haren toevlucht tot de Roomsche Kerck. Indien derhalven eenigh Ouderlingh of Dienaer van sijnen Bisschop, indien eenigh Bisschop van het Synode sijns Landtschaps veroordeelt was, terstont appelleerden en beriepen sy sich op Rome. En dees' appellatien en beroepinghen wierden van de Roomsche Bisschoppen begeerlicker aengenomen dan het betaemde: overmidts het scheen te zijn een soort' en slach van een extraordinaire macht dats' haer selven alsoo wijdt en breedt in de saken en handelingen instaken. Alsoo heeft Eutyches, doe hy door 4) Flavianus den Bisschop te Constantinopel veroordeelt was, by Leo sijn beklagh ghedaen dat hem onghelijck was gheschiedt. Leo heeft sonder vertoeven de quade saeck niet min lichtveerdelick als haestelick aengenomen te verdedigen. Hy vaert dapperlick uyt met schelden tegen Flavianus: als of deselve sonder kennis van saken den onschuldighen verdoemt hadde: en heeft met dese sijne eergierigheyt te weeg gebracht dat de godtloosheyt van Eutyches sich een tijt langh versterckte. 't Is openbaer en kennelick dat dit in Afrika dickwils geschiet is. Want soo haest als eenigh booswicht in het ordinaris ghericht t'onder lagh, soo vloogh hy na Rome, en beswaerde de sijne met veel valsche beschuldigingen. En de Roomsche Stoel was altijt gereet om haer selven daer in steken. Door welcke ongeschicktheyt d'Afrikaensche Bisschoppen genoodtsaeckt en gedrongen wierden een Wet en Reghel te maken, dat niemandt op straffe van den Ban over Zee soude appelleeren en beroepen.

Sy verhoorden d'appellatien en de beroepinghen der selver, en oock de klachten van de ketters.

Welck' eergierigheydt de Kercken van Afrika gerooeken hebben.

Ondertusschen gebruyckten de Roomsche Bisschoppen alleen in haer eyghen Patriarchy de Kerckelicke macht in 't ordonneeren der Bisschoppen, in 't beroepen der Concilien, in 't beslechten der verschillen, in 't bestraffen van de teghensprekers.

6. Maer watter van geweest zy, laet ons evenwel bemerken wat voor recht of macht de Roomsche Stoel alsdoe ghehadt heeft. De Kerckelicke macht is in dese vier hooft-stucken begrepen, te weten, in d'ordineeringh der Bisschoppen, in't beroepen der Concilien, in't hooren der appellatien of in de jurisdicty, en in de bestraffende vermaningen, of berispingen. Alle d'oude Concilien ghebieden dat een yeghelicke Bisschop sal worden gheordineert van sijnen Metropolitaen, dat is, van den Bisschop der Hooft-stadt sijns Landts. Sy en bevelen nergens den Roomschen Bisschop daer toe te roepen, anders dan in sijn eyghen Patriarchaetschap. Maer het is allenskens een gewoont' gheworden, dat alle d'Italiaensche Bisschoppen te Rome quamen om haer ordineeringh en inhuldigingh te versoecken: behalven de Bisschoppen der Hooft-steden, dewelck' haer selven tot dese dienstbaerheydt niet en hebben laten brengen. Maer als'er eenigen Metropolitaen of Bisschop in een Hooft-stadt te ordineeren was, soo sondt de Roomsche Bisschop derwaerts eenen uyt sijne Priesteren, niet om de ordineeringh te leyden 1), maer alleen om daer tegenwoordigh te zijn. Waer van een exempel te lesen is in de brieven van Gregorius, daer hy handelt van de consecraty en ordineering van Constantius des Bisschops van Milaen, nae 't afsterven van Laurentius. Hoewel ick en meyn niet dat dees' instellingh seer oudt is gheweest: maer dewijls' in't eerst' om der eeren en om der goetgunstigheydts will' over en weder ghesanten sonden, die getuygen souden zijn van d'ordineeringh, tot bewijs van haer onderlinge gemeenschap: soo is dat geen 't welck vrijwilligh geschiede, naderhandt begonnen ghehouden te worden voor noodtsakelick. Hoe 't zy, het is klaer en bekent dat de Roomsche Bisschop in voortijden gheen macht en heeft gehadt om te ordineeren anders dan in het landt van sijn Patriarchaet, dat is, in de Kercken die onder de stadt Rome behoorden, ghelijck de Canon van 't Concily te Niceen te kennen geeft. Met d'ordineering was oock t'samen-gevoeght de sendingh van den Synodalen brief, waer in de Roomsche Patriarch niet een hayr hoogher en was als de andere. De Patriarchen waren gewoon van stonden aen na haer' ordineeringh en heyligingh met een openbaer schrift haer geloof te bevestigen. Waer mede sy betuyghden datse de heylighe en rechtsinnige Concilien onderteeckenden en toestemden. Alsoo hebbense, reeckenschap van geloof gegeven hebbende, onderling d'een des anderen ordineeringh doen loven en voor goedt kennen. Indien de Roomsche Bisschop dese bekentenis des gheloofs van anderen ontfanghen, en selfs

Lib. 2. Epist. 68. & 1. 70.

1) van. 2) eerlick. 3) doen. 4) van.

1) beleyden.

gheen bekentenis van sijn gheloof aen anderen overgelevert hadde, soo soud' hy daer door voor een hoogher Patriarch bekent zijn ghe-weest: maer dewijl hy de gemeyne wet moest onderworpen sijn, en soo wel selfs sijn belij-dingh overgeven, als de belijdingh van anderen afvorderen: soo is dat voorwaer een teecken geweest van broederschap en ghemeynschap, en niet van heerschappy. Hier van hebben wy een exempel in den brief van Gregorius aen 1) Anastasius en Cyriacus van Constantinopel, en elders tot alle de Patriarchen te gelijck.

Lib. 1. Epist. 24. & 25. Item, Lib. 6. Epist. 169.

Want soo sy vermanden door vermaninghen bestraft hebben, so hebben se oock moeten onderworpen zijn de heftighe bestraffinghen van den selven of van andere hare Mede-bisschoppen. (p. 464.)

7. Nu volgen de vermaningen of bestraf-fingen, dewelcke de Roomsche Bisschoppen, gelijck sy die voortijdts gebruyckten aen ande-ren, alsoo oock wederom van andere hebben verdragen en geleden. Irenæus heeft Victor den Roomschen Bisschop heftigh bestraft, door dien hy lichtveerdelick om een saeck van | geender weerden door een schadelicke on-eenig-heydt de Kerck verstoorde. En Victor was de bestraffingh gehoorsaem sonder tegen-spreken. Die vrijheydt was den Heyligen Bisschoppen te dier tijdt ghebruyckelick, datse haer broe-derlick recht in't werck stelden om den Room-schen Bisschop te vermanen en te bestraffen, als hy sich quam te besondighen. En hy heeft oock wederom andere, soo wanneer het de saeck vereyschte, van haren schuldigen plicht vermaent, en deselve berispt, alsse eenigh ge-breck hadden. Want als Cyprianus den Room-schen Bisschop Stephanus opweckt, dat hy de Bisschoppen van Vranckrijck vermanen soude, soo en seydt hy niet dat Stephanus sulcks schuldigh is te doen van wegen de hoogher macht die hy heeft, maer van wegen het ge-meyn recht dat de Priesters hebben onder malkanderen. Ick bidde u, indien Stephanus te dier tijdt over die van Vranckrijck gesach gehadt hadde, soude Cyprianus niet gheseydt hebben: Bedwinght haer, want sy staen onder u? Maer hy spreeckt heel anders. Dit, seght hy, eyscht de broederlicke ghemeenschap, daer mede wy onder malkanderen verbonden zijn, dat wy malkanderen vermanen. Wy sien oock met wat een groote bitterheydt der woor-den die Man, die andersins sachtsinnigh van aert was, uytvaert tegen Stephanus selfs, wan-neer hy oordeelde dat Stephanus sich te seer verhief. Het en blijckt derhalven noch niet dat de Roomsche Bisschop oock in dit deel eenigh seggen of ghebiedt hadde teghen de gene die onder sijn Bisdom niet en behoorden.

Epist. 13.lib.3.

Ad Pompejum contra Epist. Stephani.

Sy en hebben oock het recht om de Provinciale Synoden

8. Aengaende de t' samen-roepinghe der Synoden, een yeghelick Metropolitaen of Bis-schop der Hooft-stadt moest op gesette tijden de Synode van sijn Landtschap doen versame-len. Daer in en heeft de Roomsche Bisschop gheen recht met allen ghehadt. Wat belanght het Algemeyn Concilium, dat konde van den Keyser alleen uytgheschreven en beroepen wor-den. Want indien eenigh Bisschop dit onder-staen hadde te doen, soo en souden die ghene die buyten sijn Provinty waren niet alleen de roepingh niet gehoorsaemt hebben, maer daer uyt soude terstont oproer veroorsaeckt zijn geweest. Soo liet dan de Keyser allen Bis-schoppen te ghelijck de weet doen datse tot het Concilium komen souden. Socrates verhaelt wel dat Julius de Roomsche Bisschop sijn klacht doet aen en teghen d'Oostersche Bisschoppen van weghen dat sy-lieden hem tot het Concily t'Antiochie niet geroepen en hadden, dewijl door de Canones of Regelen verboden was yetwes t'ordonneeren en te besluyten sonder mede-wetenschap en advijs des Roomschen Bisschops. Maer wie en siet niet dat dit moet worden verstaen van die ordonnantien en be-sluyten die de gantsche Kerck aengaen en ver-binden? Het en is geen wonder dat dit soo der hoogheyt en oudtheyt van die Stadt, als oock der weerdigheyt van dien Stoel wordt gegeven en toeghestaen, datter in't afwesen van den Roomschen Bisschop geen algemeyn besluyt op 't stuck van de Religy gemaeckt en worde, soo verr' hy niet en weygert aldaer tegenwoordigh te zijn. Maer wat raeckt dit doch de heerschappy over de gantsche Kerck? Want wy en ontkennen niet dat hy een uyt de voornaemste gheweest zy: maer wy en willen niet aennemen dat hy ghebiedt en gesach gehadt heeft over allen, gelijck de Roomschgesinden nu ter tijdt beweeren.

te beroepen niet gehadt, behalven alleen in en binnen hare grenspalen De beroepingh van het algemeyne Concily stondt alleen aen den Keyser.

Tripart. Hist. lib. 4

9. Nu is noch overigh de vierde soort van macht dewelcke gheleghen is in d'appellatien. 't Is openbaer en bekent dat het hooghste ghe-biedt is by den ghenen tot wiens Rechter-Stoel men appelleert en sich beroept. Vele hebben sich dickwils op den Roomschen Stoel beroe-pen. Hy selfs heeft oock ghetracht de kennisse der saken tot hem trecken: maer hy is altijdt bespot gheworden, soo dickwils als hy buyten sijn ghesette palen ghegaen is. Ick en sal niet met allen seggen van het Oosten of van Griec-ken-lant: maer het is seker dat de Bisschoppen van Vranckrijck hem met kracht hebben we-derstaen als hun docht dat hy sich heerschappy over hun aennam. In Afrika is van dese saeck eenen langhduyrighen strijdt gheweest. Want doe in het Melivitaensche Concily, op het welck Augustinus teghenwoordigh was, die ge-ex-communiceert en ghebannen wierden die sich over Zee beriepen, so heeft de Roomsche Bis-schop ghepooght te weegh te brenghen dat

De andere Bisschoppen en hebben oock den Roomschen Richter-stoel niet erkent.

Jae de Bisschoppen van Vranckrijck hebben haer dapperlick daer tegen gestelt.

1) tot.

dees' ordinanty soude worden te niet gemaeckt. Hy heeft sijne Gesanten gesonden dewelcke aentoonen souden dat dit privilegy hem van het Concily te Nicea was gegeven en toegestaen. De Ghesanten brachten d' Acten des Niceaenschen Conciliums te voorschijn, dewelcke sy uyt de kist van haer Kerck mede genomen hadden. d'Afrikaensche Bisschoppen hebben haer selven daer teghen ghekant, en seyden datmen den Roomschen Bisschop geen geloof en moest gheven in sijn eyghen saeck: dats' oversulcks eenighe wilden senden tot Constantinopel, en tot andere Steden van Grieckenlandt, alwaer gheloofweerdiger exemplaren en copyen des Niceenschen Conciliums bewaert wierden. Men heeft bevonden dat in deselve niet met allen en was geschreven van sulcks als de Roomschgesinden hadden voorgewendt. Also is dit besluyt vast en bondigh gebleven, door 't welck den Roomschen Bisschop de opperste kennisneming van rechtssaken 1) was ontrocken. In welck stuck des Roomschen Bisschops schendighe onbeschaemtheyt te voorschijn is gekomen. Want doe hy ter quader trouwen het Sardicensche Concily in de plaets van het Niceensche, den Africaners in de handt stack, soo is hy schandelick in een openbaere valsheydt betrapt en achterhaelt gheworden. Maer noch meerder en onbeschaemder is gheweest het schelmstuck 2) der gener die by d'Acten des Conciliums voegden eenen versonnen 3) brief, in den welcken ick en weet niet wat voor een Bisschop van Carthago, d'opgeblasentheyt van sijnen voorsaet Aurelius verdoemende, om dat hy onderstaen hadde hem-selven uyt de gehoorsaemheyt des Roomschen Stoels t'ontrecken, en sich met sijn Kerck onder den Roomschen Stoel begevende, ootmoedelick bidt en aenhoudt om vergevingh. Dit zijn de schoone stucken en bescheyden der oudtheydt, daer op de Majesteyt des Roomschen Stoels ghegrondt is: wanneers' alsoo kinderlick onder den deckmantel der oudtheyt lieghen, dat het oock de blinde kunnen tasten. Aurelius, seght hy, zijnde door een duyvelsche vermetenheyt en hartneckigheydt opgheblasen, is tegen Christus en den heylighen Petrus wederspannigh geweest, en moet oversulcks vervloeckt en verdoemt worden. Doch wat sal 't zijn van Augustinus? Wat sal 't zijn van soo veel Vaders die op het Melivitaensche Concily teghenwoordigh geweest zijn? Maer wat is 't van nooden dat wy desen dwasen en onverstandighen brief met veel woorden wederlegghen, den welcken de Papisten selfs, soose noch eenighe schaemt behouden hebben, sonder groote beschaemtheyt | (p. 465.)

Vide l. volum. Concil.

d' Afrikaensche Bisschoppen hebben van ghelijcken ghedaen.

Outdeckende des Roomschen Bisschops onbeschaemtheyt ende tweemael ghepleeghde valsheyt.

1) kennis van saken. 2) de rabauwery. 3) versierden.

niet en kunnen insien? Alsoo oock als de Papist Gratianus dees' ordonnanty van de Afrycaensche Bisschoppen verhaelt heeft, dat, namelick, de gene die over Zee appelleeren, sullen ge-excommuniceert en verbannen worden, soo stelt hy daer by (ick en weet niet of hy sulcks doet door boosheyt of door onwetenheyt) dees' uytvlucht en uytsonderingh 1): 't En zy moghelick datse tot den Roomschen Stoel appelleeren. Wat wilt ghy doen met dese beesten, die alsoo van het ghemeyn ghevoelen ontbloot zijn, datse dat eenighe van de Wet en Regel uytsonderen, om welckers wil de Wet en Regel ghemaeckt is, gelijck yeder een sien kan. Want als het Concily d'Over-zeesche appellatien verwerpt, soo verbiedt het dit alleen dat niemant tot Rome en sal appelleeren. En desen fijnen Uytlegghèr sondert en neemt Rome uyt van dese ghemeyne Wet en Regel.

Gratianus ongeschickte uytvlucht.
2. quæst. 4. cap. placuit.

10. Maer (om eens aen dit geschil een eynde te maken) hoedanigh de jurisdicty des Roomschen Bisschops in voortijden gheweest zy, dat sal ons een gheschiedenis openbaren. Yemant 2) ghenaemt Donatus à casis nigris hadde Cecilianus den Bisschop van Carthago beschuldight. Hy wiert ongehoort als schuldigh veroordeelt. Want dewijl hy wist dat de Bisschoppen teghen hem te samen ghesworen hadden, soo en wilde hy aldaer niet verschijnen. De saeck is daer nae ghekomen tot den Keyser Constantinus. En als de Keyser wilde dat dese saeck door Kerckelick oordeel soude beslecht en afgedaen worden, so heeft hy den Roomschen Bisschop Melciades belast kennis van de saeck te nemen, by den welcken hy oock tot mede-gesellen ghevoeght heeft sommighe Bisschoppen uyt Italien, uyt Vranckrijck, en uyt Spanje. Indien dit behoorde tot de ordinarise jurisdictie en regeering des Roomschen Stoels, te weten, te staen over de appellatien in een kerckelicke saeck, waerom lijdt dan Melciades dat hem andere worden by gevoegt na en door het goedt-duncken des Keysers? Jae waerom neemt hy dit oordeel aen meer door des Keysers bevel, als door sijn eygen ampt en autoriteyt? Maer laet ons hooren wat naderhandt ghebeurt is. Cecilianus verkrijght aldaer de overwinningh, Donatus à casis nigris van sijn valsche beschuldigingh versteecken zijnde, appelleert. Constantinus beveelt het oordeel van de gedane appellaty den Bisschop van Arles. Dese sit als Rechter om van de saeck die voor henen door den Roomschen Bisschop geoordeelt was, te vonnissen en t'oordeelen 't geen hem soude goet-duncken. Indien de Roomsche stoel d'opperste macht heeft van dewelcke men niet en mach appelleeren,

Het is oock uyt een geloofweerdighe gheschiedenis blijckelick, dat de Roomsche Bisschop niet en heeft gehadt de jurisdicty over andere Kercken en saken.

August. Epistol. 162. in brev. collat. contra Donat. & alibi.

1) uytnemingh. 2) Eener.

waerom gedooght dan Melciades dat hem soo een groote smaetheyt wort aengedaen, dat de Bisschop van Arles boven hem ghestelt wordt? En wat is het voor een Keyser die dat doet? 't Is Constantinus, van den welcken de Roomsche Bisschoppen sich beroemen dat hy niet alleen alle sijne neerstigheyt, maer oock by nae de gantsche macht en rijckdom des Rijcks toegebracht heeft om de weerdigheyt van haren Stoel te vergrooten. Soo sien wy dan nu hoe verre de Roomsche Bisschop te dier tijdt in alle manieren vervreemt zy geweest van die opperste heerschappy, dewelcke hem, gelijck hy seyt, door Christus ghegeven is over alle Kercken, en van dewelck hy lieght dats' hem in alle eeuwen door de toe-stemmingh van de gantsche werelt toebehoort heeft.

De tyranny ie 't Pausdom ch in desen eele toe-ghe- ieten en aen- enomen heeft over andere Kercken, en ntfanght oock heen voordeel en hulp uyt er Roomscher 'ausen decre- le Brieven, elckers ydel- eyt en eergie- gheydt alhier ntdeckt wort.

11. Ick weet hoe veel brieven datter zijn, hoe veel decreten en ordonnantien, door dewelcke de Pausen alle dingh desen Stoele toeeygenen en vermetentlick staende houden. Maer alle de gene die maer een weynigh verstants en geleertheydts hebben, weten oock dit, dat het meerder-deel van die brieven en decreten alsoo ongheschickt en onghesouten zijn, datmen by het eerste proeven 1) lichtelick kan vernemen uyt wat winckel datse voort gekomen zijn. Want wat mensch, die maer verstandigh en by sijn sinnen is, sal kunnen meenen dat die fijne uytlegging van Anacletus zy voort ghekomen, die onder den naem Anacletus by Gratianus verhaelt wort, te weten, dat Cephas soo veel te seggen is als Hooft? Seer veel diergelijcke beuselingen, die Gratianus sonder verstandt en oordeel by een gelapt heeft, worden hedensdaegs door 2) die van 't Pausdom teghen ons misbruyckt tot beschermingh van haren Stoel: en sy willen ons noch ter tijdt in soo een groot licht verkoopen soodanighe dampen en smoockerijen daer mede sy eertijts in de duysternissen d'onervarene bespotteden. Maer ick en wil niet veel arbeyts aenwenden om die beuselingen te wederleggen, dewelck haer selven van weghen haer al te groote ongeschicktheyt om verre stooten. Ick bekenn' datter oock echte 3) Sendtbrieven der oudere Bisschoppen gevonden worden, door dewelcke sy de grootheyt en wijdtstreckelickheyt van haren Stoel met seer treffelicke lof-tytelen voor-doen en aenprijsen: ghelijck daer zijn eenighe brieven van Leo. Want gelijck die Man gheleert en wel-sprekende was, also was hy oock boven maten eer en staetsuchtigh: maer of de Kercken sijn getuyghnis voor geloofweerdigh gehouden hebben, dat is als nu de vraeg'. Het blijckt dat vele door sijn' eergierigheydt verstoort zijn geweest, en oock sijne begeerlickheyt wederstaen hebben. Hy

Dist. 22. cap. acrosancta.

d. Epist. 85.

1) ter eerster smaeck. 2) van. 3) oprechte.

steldt in eenen sekeren Sendt-brief in sijn plaets den Bisschop van Thessalonica door Griecken-landt en andere na-buyrighe Landen: in eenen anderen Brief den Bisschop van Arles, of eenen anderen door Vranckrijck. Alsoo steldt hy Hormisda der Hispalensen Bisschop tot sijn stedehouder door Spanje: maer hy seyt al-omme, dat hy soodanige bevelen geeft met dese condity, te weten, dat den Bisschoppen der Hooftsteden haer oude Privilegien gheheel en ongeschendt bewaert blijven. En Leo verklaert self dat dit een is van hare Privilegien, te weten, dat men met den Metropolitaen of Bisschop der Hooft-stadt, so wanneerder in eenige saeck twijffeling of swarigheyt voorvalt, alder-eerst moet raet plegen. So geschiedde dan dit plaets-bewaren met dese condity, dat gheen Bisschop in sijn ordinarise jurisdicty en regeeringh, gheen Bisschop der Hooft-stadt in 't ontfanghen en oordeelen der appellatien, en gheen Provinciael Concily in het ordineeren en leyden der Kercken, en soude verhindert worden. Wat was dan dit dat Leo dede anders dan hem-selven van alle jurisdicty onthouden: en alleen soo veel als de Wet en de natuyr van de Kerckelicke ghemeynschap lijden kan hem-selven stellen als middelaer, om de twisten te stillen en neder te leggen?

Epist. 83.

Epist. 89.

Al hoewel de autoriteyt des Roomschen Bisschops ten tijden van Gregorius vermeerdert was, soo en streckte nochtans de selve nergens anders henen dan op dat hy d'andere Bisschoppen soude helpen, en dat selfs door't beveldes Keysers, en met toestemmingh van de Bisschoppen selve. (p. 466.)

12. Ten tijden van Gregorius was die oude wijs' en manier alreede veel verandert. Want doe het Keyserrijck ter neder gheworpen en ghescheurt was, doe Vranckrijck en Spanje door veel nederlagen nu en dan ontfangen, benaeuwt en ghedruckt waren, doe Slavonien verwoest, Italien gequelt, en Afrika door gheduyrige | swarigheden by nae verloren was: op dat in soo grooten verwoestingh en onsteltenis van de burgerlicke regeeringh, ten minsten de Religy gaef en gheheel blijven, of immers niet t'eenemael vergaen soude, soo hebben alle de Bisschoppen al-omm' haer selven nader ghevoeght tot den Roomschen Bisschop. Daer door is het geschiedt dat niet alleen de weerdigheyt, maer oock de macht van dien Stoel gheweldigh is vermeerdert. Hoewel ick en vrage so seer daer na niet door wat middelen sulcks is by gekomen. 't Is seker dat de Roomsche Stoel te dier tijdt meer machts en aensiens hadde dan in de voorgaend' eeuwen. En evenwel was het verre daer af dat het sulck een' onghebondene heerschappy soude gheweest zijn, dat een alleen nae sijn lust en believen soude hebben mogen heerschen over d'andere Maer de Roomsche Stoel hadde dit aensien en ontsach datse de boos' en weder-spannighe, die van hare Mede-broeders binnen haren schuldighen plicht niet en konden ghehouden worden, door haer authoriteyt en macht bedwongh en breydelde. Want Gregorius betuyght dit nu en dan

Ad Mediolan. clerum, Epist. 68. lib. 2. Ad Dominicum Carthag. Episcopum epist. ult. lib. 2.

neerstelick, dat hy den anderen Bisschoppen immers soo ghetrouwelick haer recht bewaert, als hy sijn recht eyscht en vordert van andere. Ick, seght hy, en vermindere door eergierige bewegingh niemand sijn eyghen recht: maer ick begeer' mijne Broeders allesins en in allen te eeren. Daer en is in sijne Schriften geen stemm' daer door hy sich van de wijtstreckelickheyt sijner heerschappy hooveerdelicker beroemt, dan dese: Ick en weet niet wat Bisschop den Apostolischen Stoele niet en zy onderworpen, wanneer hy in een misdaedt ghevonden wordt. Nochtans seght hy terstondt daer by: Wanneer de schuldt en misdaedt niet in de wech en is, soo zijn alle Bisschoppen nae den eysch der ootmoedigheydt even ghelijck. Hy eygent hem-selven toe 't recht om te straffen die ghene die sich verloopen hebben: indiens' alle te samen haer ampt doen, soo maeckt hy hem-selven den anderen even ghelijck. Hy selfs schrijft wel hem-selven dit recht toe, en die gene die wilden konden daer in bewilligen: maer andere den welcken dat niet aen en stondt, die mochten sulcks vrijelick tegen spreken. Gelijck oock openbaer is dat vele gedaen hebben. Hier by komt noch te bemercken dat hy aldaer spreeckt van den Bisschop van Byzantium: dewelcke, doe hy in't Provinciael Synode verdoemt en veroordeelt was, het gantsch' oordeel hadde verworpen. Sijne medebroeders hebben de hertneckigheyt van desen mensch den Keyser te kennen ghegheven. De Keyser stelde Gregorius over dese saeck. Wy sien derhalven dat Gregorius niet voor en neemt te doen daer door hy d'ordinarise jurisdicty soude moghen verbreken, en dat hy oock dat gheen 't welck hy doet om andere te helpen, alleen doet op en door het bevel des Keysers.

Epist. 64. lib. 7.

Daer beneffens al hoewel de Roomsche Bisschop audere als Broeders aenspraek, alhoewel hy alleen andere niet en oordeelde, en het oordeel van anderen onderworpen was, so blijckt nochtansdat dit alles Gregorius seer mishaegt heeft, om dat hy door soodanighe bekommeringhen alsoo geslingert wierdt, dat hy sijn ghemoedt tot beter dingen niet en konde schicken.

13. Dit is dan te dier tijt geweest de gantsche macht des Roomschen Stoels, te weten, dat hy hem-selven stelde tegen de hertneckighe en onghetemde hoofden, wanneer der eenigh extra-ordinaris hulp-middel van nooden was: ende dat om d'andere Bisschoppen te helpen, en niet om haer te verhinderen. Daerom en neemt hy sich selven gheen meerder gebiedt aen over andere, dan hy allen anderen elders toelaet over hem, wanneer hy belijdt dat hy bereyt is om van eenen yeghelicken bestraft en verbetert te worden. Alsoo beveelt hy wel elders den Bisschop van Aquilea te komen binnen Rome om reeckenschap te geven van het verschil in gheloofs-saken 't welck tusschen hem en andere was opghestaen. Doch hy en geeft dat bevel niet uyt sijn eyghen macht, maer om dat de Keyser sulcks gelast hadde. Hy en verklaert oock niet dat hy alleen de rechter zijn sal, maer hy belooft dat hy een Synode sal vergaderen, van het welck de gantsche saeck sal gheoordeelt worden. En al hoewel datter dese matigheydt noch was, dat de macht des Roomschen stoels hare sekere palen hadde, buyten dewelcke sy niet gaen en mocht, en dat de Roomsche Bisschop selfs niet meer gebiedts en hadd' over andere, dan d'andere hadden over hem: so blijckt nochtans hoe seer alsulcken staet des Roomschen Stoels aen Gregorius mishaeght heeft: want hy klaeght nu en dan, dat hy onder het decksel van 't Bisschopsampt weder ghebracht is tot een wereltlick leven: en dat hy meer verwert en verstrickt is door aerdtsche bekommeringen, dan hy ooyt was geweest in dien tijt doe hy als een Leeck' onder den Leecken leefde: dat hy in dien eeren-staet gedruckt wort door het gewoel der wereltlicke handelingen. En elders seght hy aldus: Ick worde door so groote lasten mijner bekommeringhen en onledigheden ter neder ghedruckt, dat mijnen geest tot de Hemelsche dinghen geensins en wordt opgeheven. Ick worde door de menighte der saken, ghelijck als door water-baren geschudt en geslingert: en na dat gherust leven dat ick geleydt hebb', word' ick door de stormen 1) en onweders van een woelend' en onstuymigh leven benaeuwt: so dat ick wel mach seggen: Ick ben in de diepte der Zee gekomen, en het onweder heeft my versoncken en versmoort. Hier uyt kan men af nemen wat hy soude gheseydt hebben, indien hy dese tijden beleeft hadde. Indien hy sijn Herders-ampt niet volkomelick volbracht, soo deed' hy nochtans het ampt eens Herders. Hy onthielt sich selven van de bedieningh der burgerlicke regeeringh: en hy bekende dat hy ghesamentlick met d'andere den Keyser onderworpen was. Hy en stack hem-selven niet in de regeeringh van andere Kercken, dan alleen wanneer hy door de noodt daer toe ghedrongen wierdt. En evenwel dunckt hem dat hy in een doolhof is, om dat hy niet en mach enckelick en geheel in't Bisschops-ambt besich zijn.

Theotistæ, Epist. 5. lib. 1.

Anast. Antioch. Epist. 7. & 25. lib. 1.

14. Ter selver tijdt krackeelde de Bisschop van Constantinopel met den Roomschen Bisschop van wegen d'Opperhoofdigheyt, gelijck alreede geseyt is. Want nademael de Stoel van het Keyserrijck te Constantinopel gevestigt was, so scheen de heerlickheyt des Rijcks dit te eyschen, dat oock die Kerck naest de Roomsche Kerck de eerste plaets van eer' en hoogheydt hebben soude. En om de waerheyt te seggen in het begin en wasser geen krachtiger reden om d'opperste hoogheyt aen de Kerck van Rome op te draghen, dan dese,

Het derde deel des Capittels ontdeckende den aenwas der Roomscher Opperhoofdigheydt, in het beschrijven van de grenspalen der Metropolitanen.

Dist. 80. cap. Urbes.

1) tempeesten.

te weten, om dat aldaer te dier tijt het Hooft des Rijcks was. Men vindt by Gratianus een gheschrift onder den naem van den Paus Lucinus, waer in hy seydt dat de steden daer de Metropolitanen en Patriarchen moeten sitten, niet anders en zijn verordineert en verdeelt, dan na de wijs' en gelegentheydt van de burgerlicke regeeringh, die daer te voren gheweest was. Daer is oock een ander dierghelijck schrift onder den naem van Paus Clemens, waer in hy verklaert, dat de Patriarchen zijn gestelt in die selve steden daer in de Heydenen eertijts haer opperste Priesters hadden. Het welck al hoewel het valsch is, soo is het nochtans uyt de waerheydt ghenomen. (p. 467.) Want het is seker, dat om de minste veranderingh te maken de Provincien verdeelt zijn nae de ghestaltenisse der saken van dien tijdt, en dat de Patriarchen en Metropolitanen in die steden zijn gestelt, dewelck in eer en macht d'andere te boven gingen. Daerom was in 't Taurinensche Concily besloten, dat de steden in een yegelicke Provincy die in de burgerlicke regeeringh de voornaemste waren, oock souden zijn de Stoelen van de voornaemste Bisschoppen. Indien 't gheviel dat d'eer en hoogheydt van 't burgherlicke regiment uyt de eene stadt tot een andere stadt wierd' over-ghebracht, dat met eenen het recht van den Opper-bisschop aldaer overghebracht soude worden. Maer als Innocentius de Roomsche Bisschop sagh, dat d'oude weerdigheyt der stadt Rome af nam en vergingh, na dat de Stoel des Rijcks tot Constantinopel was over-gebracht, so heeft hy (vreesende dat oock de weerdigheyt van sijnen Stoel vergaen soude) een contrarie wet ghemaeckt, in dewelck' hy loochent dat noodigh zy de kerckelicke hooft-steden te veranderen, gelijck de hooft-steden des Keyserrijcks verandert worden. Maer d'autoriteyt des Conciliums moet met recht meer gelden dan het gevoelen van een mensch. Daer beneffens moet ons Innocentius selfs in sijn eygen saeck verdacht zijn. Hoe het zy, hy geeft nochtans hier mede te kennen, dat het van den beginne aen alsoo is gestelt en ghelegen gheweest, dat de hooft-steden der Kercke geschickt en bedeylt wierden na d'uytwendigh' ordre des Rijcks.

[Waer uyt gevolgt is het begruyt van het Taurinensche Concily. Cap. 1.]

['t Welck Innocentius eergierighlick afgeschaft heeft.]

[Hier uyt is ontstaen dien grooten strijdt van d'eerste en tweede plaets tusschen de Bisschoppen van Constantinopel en van Roomen. Socrat. histor. tripart. lib. 9. cap. 13. Item, in Decret. 22. dist. cap. Constantinopel.]

15. Volgens dees' oud' instellingh is in 't eerste Concily te Constantinopel besloten, dat de Bisschop van die stadt de Privilegien van eer' en hoogheyt soude hebben naest den Roomschen Bisschop, om dat Constantinopel nieuw Rome was. Maer doe langen tijdt daer na een gelijck besluyt gemaeckt was in 't Concily te Chalcedonien, soo heeft de Roomsche Bisschop Leo heftigh daer teghen geroepen. En hy en heeft niet alleen by hem-selven de vryheyt genomen om te verachten en van geender weerden te houden 't geen ses hondert Bisschoppen of meer besloten hadden: maer hy heeft haer oock met sware schimp en smaet-woorden bejegent om datse aen de 1) anderen stoelen ontrocken hadden d' eer' en hoogheydt, die sy hadden onderstaen de Kerck van Constantinopel toe te brengen. Ick bidde u, wat wasser doch dat desen Man kond' aenhitsen, om van weghen soo een kleyne saeck de werelt in rep en 2) roer' te stellen, anders dan sijne louter' eergierigheyt? Hy segt dat dat geen' 't welck het Concily te Nicea eenmael verordent heeft, behoort onverbrekelick te blijven. Even als of het Christelicke gheloof perijckel soude loopen, indien d'een Kerck ghesteldt wierdt boven d'ander, ofte ghelijck of de Patriarchaetschappen tot een ander eynd' onderscheyden en inghesteldt waren, als om de polity en uytwendighe regeeringh der Kercke t'onderhouden. Wy weten dat de polity en regeeringh nae de verscheydenheydt der tijden, oock verscheyden veranderingen ontfanght, jae vereyscht. Het is derhalven van gheender weerden 't gheen Leo voor-gheeft, te weten, dat die eer', die door d'authoriteyt en het besluit des Niceenschen Conciliums den Alexandrijnschen Stoel gegeven was, den Constantinopolitaenschen stoele niet en moet op-gedraghen worden. Want dit leert het gemeyn ghevoelen, dat het sulck een ordonnanty en besluyt was, 't welck nae de ghelegentheydt der tijden konde wech ghenomen worden. Hier by komt noch dat niemant van d'Oostersche Bisschoppen, hoewel het hun aldermeest aengingh, sich daer tegen en stelde. Voorwaer Proterius was daer teghenwoordigh den welcken sy tot Patriarch van Alexandrien verkoren hadden in Dioscorus' plaets: daer waren oock andere Patriarchen, welckers eer' vermindert wiert. Die hadden sulcks moghen verhinderen en teghen gaen, maer niet Leo, den welcken sijn plaets geheel en onverkort bleef. Nu daer alle de Patriarchen swijgen, jae daer sy alle te gelijck in 't besluyt bewillighen, daer kant sich alleen de 3) Roomsche Bisschop teghen het besluyt. Men kan lichtelick oordeelen wat hem daer toe beweegt: te weten, hy voorsagh dat geen 't welck weynigh tijdts daer nae ghebeurde, dat namelick, dewijl de heerlickheydt van 't oude Rome dagelicks af nam, Constantinopel met de tweede plaets niet te vreden zijn, maer met Rome om d'Opperhoofdigheydt twisten en krackeelen soude. Evenwel en heeft hy met al sijn roepen d'ordonnanty en het besluit des Conciliums niet konnen verhinderen noch onvast maken. Daerom hebben oock sijne opvolghers, siende dat se daer teghen niet meer

[En oock ontdeckt der Roomscher Bisschoppen hooveerdighe eergierigheyt, die geenen meerderen noch mede-ghesel en heeft kunnen lijden.]

1) den. 2) [ ]. 3) d'eenighe.

en vermochten, sich voortaen van alsulcken overmoet onthouden 1) *). Want sy hebben gedoogt, dat de Bisschop van Constantinopel voor de tweede Patriarch soude gehouden worden.

Niet te min heeft de Constantinopolitaensche seer ghearbeydt om den Roomschen van sijnen trap der hoogheydt af te werpen.

16. Maer een weynigh tijdts daer nae is Joannes, die ten tijden van Gregorius de Kerck van Constantinopel regeerde, soo verr' uytghebroken, dat hy sich selven den naem aennam van Algemeyn Patriarch. Hier heeft Gregorius hem-selven stantvastelick tegen gestelt, op dat hy in een seer goede saeck sijnen Stoel niet en soud' onbeschermt laten. En om de waerheydt te segghen soo de hooveerdy als uytsinnigheyt van Joannes was onverdragelick, dewelcke de palen sijns Bisdoms soo verre wild' uytstrecken als de palen des Keyserrijcks. En evenwel en eyghent Gregorius hem-selven niet toe 't gheen hy eenen anderen weyghert: maer hy straft en vervloeckt dien naem van wien hy oock soude moghen ghebruyckt worden als schelmsch, ongoddelick en grouwelick. Ja hy is eenen sekeren brief op Eulogius Bisschop van Alexandrien verbolghen, die hem met sulcken tytel ge-eert hadde. Siet, seght hy, ghy hebt in het begin van uwen brief ghesonden aen my, die sulcks verboden hebbe, laten inschrijven dat woordt van hoveerdige benaming, my Algemeyn Paus noemende. Ick bidd' uwe Heylighcyt dat ghy sulcks niet meer en doet: want u-lieden wordt ontrocken, 't gheen eenen anderen, meer als de reden eyscht, wort gegeven. Ick en achte dat voor geen eer', daer in ick sie dat d'eer' mijner Broederen vermindert wordt. Want mijn eer' is, dat d' algemeyne Kerck haer eer', en dat de Broeders haer macht geheel en gesont behouden. Is 't dat uwe Heyligheyt my noemt Algemeyn Paus, dat is soo veel als bekennen dat ghy gheen deel en hebt in het gheen dat ghy my geheel toeschrijft. De saeck van Gregorius was wel goedt en eerlick: maer Joannes door de gunst van den Keyser Mauritius geholpen zijnde, en konde van sijn voornemen niet afgebracht worden. Sijn navolger Cyriacus en heeft sich oock nooyt laten verbidden om van dien tytel afstant te doen.

Lib. 7. Epist. 30.

Dewelcke sijn teghen-party loosselick in't zandt werpt.

Ende ten langhen lactsten, doe Mauritius, de voorstander des Constantinopolitaenschen Bisschops ghedoot was, heeft hy van den moorder Phocas, dien naem die soo langen tijdt begeert en nae ghetracht was, verkregen. (p. 468.)

17. Eyndelick heeft Phocas, dewelcke Mauritius ghedoodet hebbende, in des selfs plaets tot Keyser verkoren wierdt, en ick en weet niet om wat oorsaeck den Romeynen gunstigher was, jae om dat hy van de Romeynen goedtwillighlick sonder strijdt was ghekroont, den | Roomschen Bisschop Bonifacius den derden toegelaten, 't gheen sijn voorsaet Gregorius geensins en begeerde, te weten, dat Rome het Hooft soude zijn van alle Kercken. In deser voegen wierdt dien twist ge-eyndight en ter neder geleyt. En evenwel en soude dese weldaedt des Keysers den Roomschen Stoele niet so seer bevorderlick zijn geweest, indien naderhant daer by gheen andere ghelegentheden en waren toegevallen. Want Grieckenlant en geheel Asien zijn een weynigh daer nae van de gemeynschap van Bonifacius afghesneden. Die van Vranckrijck eerden en ontsaghen hem alsoo, dats' hem niet gehoorsaem en waren, dan so verr' als het hun goedt docht. Maer sy wierden eerst tot dienstbaerheydt ghebracht doe Pepijn het Koninckrijck van Vranckrijck hadd' ingenomen. Want doe Zacharias de Roomsche Bisschop, hem in sijn trouwloosheydt en roovery geholpen hadde, soo dat hy den wettigen Koningh verdreven hebbende, 't Koninckrijck 't welck als tot een roof open lagh, tot hem trock: so heeft Zacharias dit tot sijn loon ontfanghen, dat de Roomsche stoel macht en jurisdicty soude hebben over de Kercken van Vranckrijck. Ghelijck de roovers den buyt die sy rooven in 't gemeyn plegen te deylen, also zijn 1) oock dese fyne mannen met malkanderen in sulcker voegen tot een vergelijck gekomen 2), dat Pepijn d'aerdtsche en burgherlicke heerschappy, dewijl nu de rechte Koning afgeset en uytgeschudt was, tot sijn deel soude hebben: en dat Zacharias het hooft van alle Bisschoppen worden, en de geestelicke macht hebben soude: welcke macht wel in den beginne kleyn en swack was (ghelijck 't ghemeynlick gaet met alle nieuwe dinghen) maer daer nae door d'autoriteyt van Karel de Groote versterckt en bevestight wiert, by na om een gelijcke oorsaeck. Want hy stond oock in verplichtingh jeghens den 3) Roomschen Paus 4) overmidts hy door des selven gunst en toedoen d'eer en hoogheydt des Keyserrijcks hadde verkregen. En al hoewel 't geloofflick is, dat de Kercken al voor dien tijdt alomme seer mismaeckt waren, soo is 't nochtans seker dat d'oude form' en ghestalt van de Kerck als doe eerst in Vranckrijck en Duytschlant t'eenemaelis verduystert geworden. Daer zijn noch in de Secretarijen van het Hof te Parijs korte historien en aenteeckeninghen van dien tijdt, dewelcke, daerse van de Kerckelicke saken handelen, gewach maken van de verbonden die Pepijn en Karel met den Roomschen Bisschop gemaeckt hebben. Hier uyt kan men af nemen, dat te dier tijdt de veranderingh van den ouden staet der Kercke geschiedt is.

Welcke naem by nae van gheender weerden en soude geweest zijn, indien de Roomsche Pausen door slimme streken de hant niet geleydt en hadden aen de Kerck van Vranckrijck.

1) die moeyte stillekens laten berusten.
*) *Pervicacia* moet gelezen worden voor *provincia*, wat Corsman las. K.

1) hebben sich. 2) vergeleken. 3) was oock in den. 4) (gehouden).

Daer na is de Pauselicke tyranny allengskens bevestigt geworden, over dewelcke Bernardus te sijner tijdt met bittere klachten uytschreyt.

18. Van dien tijdt af, dewijl de saken alle daegh' al-omm' tot erger vervielen, is oock de tyranny van den Roomschen Stoel nu en dan bevestigt en vermeerdert: en dat eensdeels door d'onwetenheyt en eensdeels door de slofficheyt der Bisschoppen. Want doe de Roomsche Bisschop alle dinghen hem-selven alleen aennam, en sich sonder maet teghen recht en billickheydt meer en meer verhief: so en hebben de Bisschoppen met sulcken yver alsse behoort hadden niet gearbeyt om sijn boose begeerlickheyt te weeren en te wederstaen: en ofschoon de couragie hun niet en mocht ontbroken hebben, soo ghebrack hun evenwel de rechte geleertheydt en ervarentheyt: sulcks datse geensins bequaem en waren om soo een groot werck bij de handt te nemen. Daerom sien wy hoedanighen en hoe seltsamen onteeringh en verwoestingh van alle heylighe saken, midtsgaders oock verstrooyingh van de gantsche kerckelicke ordre daer zy geweest binnen Rome ten tijden van Bernardus. Hy klaeght dat uyt de geheele werelt binnen Rome te samen vloeijen en vergaderen menschen met eergierigheydt, geldt-sucht, simony, kerck-roof, hoerery, bloet-schand' en met diergelijcke grouwelen besmet, om door d' Apostolische authoriteyt eenige Kerckelicke staten van eer' en hoogheyt te verkrijgen of te behouden: dat bedrogh, en laghen-leggingh, en geweldt, d'overhandt ghenomen hebben. Hy seght dat die wijse van oordeelen die doe gebruyckelick was, grouwelick, en niet alleen der Kerck, maer oock den wereltlicken gericht-bancken onbetaemlick is. Hy roept dat de Kerck met eergierige menschen is vervult, en datter geen en zy die minder vrees' en afschrick heeft om eenighe schelm-stucken te bedrijven, als de struyckroovers in hare schuylholen wanneerse den buyt van de voorbygangers 1) en reysende luyden uytdeelen. Weynige, seght hy, sien na den mondt van den Wet-gever, maer sy sien alle na sijn handen. En evenwel niet t'onrecht, want door die handen wordt den gantschen Pauselicken handel gedreven. Daer nae spreeckt hy den Paus aldus aen: Wat is dat, dat die gheen die tot u seggen: Ey dat is wel, ey dat is recht; van den roof der Kercken ghekocht worden? Het leven der armen wordt gezaeyt in de straten van de rijcke: het silver glinstert in den slijck: men loopt van alle kanten daer toe: dat silver wort wech gedraghen, niet van den armsten, maer van den stercksten: of mogelick van den ghenen die 't seerst' voorloopt. Evenwel en heeft dese ghewoont: of liever dese doodlicke verdorventheydt haer begin niet ontfangen met u. En och of die haer eynde nam in u. Hier en tusschen komt ghy die een Herder zijt, te voorschijn, omdaen en omhanghen met veel kostelick verciersel en gewaet. Indien ick 't durfde segghen, dit is meer een weyde der duyvelen, als der schapen. Heeft Petrus soo 1) gedaen: Heeft Paulus so 1) gespeelt en ghespot. U Hof is meer ghewoon goede menschen t'ontfanghen, als te maken. Want de boose en worden daer niet ghebetert, maer de goede nemen aldaer in goedtheydt af. Voorts de misbruycken der appellatien die hy verhaelt, en soude gheen Godtyruchtighe sonder groote vergrouwingh lesen kunnen. Eyndelick besluyt hy sijn rede 2) van d'ongebondene begeerlickheydt des Roomschen Stoels in de jurisdicty tot hem te trecken en te leyden, aldus: Ick spreeck' uyt en stell' u voor, de murmureeringh en gemeyne klacht der Kercken. Sy roepen datse verlamt en ontledet worden. Of daer en zijn gheen of daer zijn gantsch weynige Kercken, dewelcke dese wond' of niet en ghevoelen, of niet en vreesen. Vraeght ghy wat wonde? d'Abten worden getrocken uyt de ghehoorsaemheydt van haer Opper-bisschoppen, &c. 't Is wonder soo dit kan verontschuldight worden. Alsoo doende, bewijst ghy dat ghy hebt de volheydt der macht, maer niet der rechtveerdigheydt. Ghy doet dat om dat ghy de macht hebt, maer of ghy 't recht hebt om so te doen, dat is de vraegh'. Ghy zijt gestelt om eenen yegelicken sijn eer' en staet te bewaren, maer niet om dien te benijden. Dese weynige klachten hebb' ick willen aenhalen 3) uyt vele: op dat de Lesers eensdeels souden sien hoe swaerlick de Kerck te dier tijt ter neder lagh, en oock eensdeels bekennen mochten wat een groote droefheydt en versuchtingh dit jammerlick verdriet allen den Godtvruchtigen heeft toegebracht.

Lib. 1. de consider. ad Eugenium.

Circa fin. lib. 4.

De somma der klachten van so een groot man, dewelcke van de daerna volghende Pausen niet verhoort, ja bespot zijn gheweest.

Lib. 3.

In Bernardus zijn te sien de ghedachten der Godvruchtigen onder dat geestelicke Babel.

(p. 469.)

Dat vierde deel des Capittels. Ofschoon men dese weerdigheyt en uytsteeckentheydt, soo als die was ten tyden van Gregorius, aen de Roomsche Kerck toekwam, soo en doet deselve nochtans niet tot de hedensdaeghsche Opperhoofdigheyt.

Want de hoofden van dese tyranny vertoonen nu ter tijdt gantschelick een ander ge-

19. Wijders ofschoon wy den Roomschen Paus hedensdaegs die hoogheyt en die grootte | der jurisdicty, die sijnen Stoel in dien middeltijt, namelick, in de tijden van Leo en Gregorius gehadt heeft, toelieten en toestonden: wat soud' evenwel dat zijn in vergelijckingh van het teghenwoordighe Pausdom? Ick en spreeck' noch niet van d'aerdsche heerschappy, noch van die burgerlicke macht die dese Stoel nu ter tijdt heeft, waer van wy naė desen ter behoorlicker plaets handelen sullen: maer wat gelijckheydt heeft selfs het geestelicke regiment met de staet en gelegentheyt van die tijden? Want de Paus en wordt nu niet anders beschreven, dan dat hy op deser aerden zy het opperste Hooft van de Kerck, en d'Alghemeyne Bisschop des gantschen werelts. En

1) passanten.

1) (quansuys). 2) propoost. 3) verhalen.

als de Pausen selven van haer autoriteyt spreken, soo verklarense met een groot' opgeblasentheydt dat by hun is de macht om te gebieden, en dat alle d'andere menschen nootsakelick moeten gehoorsamen: dat alle sijne wetten en ordonnantien alsoo gheacht moeten worden, als of die door de Goddelicke stemme van Petrus bevestight waren: dat de Provinciale Synoden, om datse de tegenwoordigheyt des Pausen niet en hebben, krachteloos zijn en van geender weerden: dat hy vermoghen heeft om uyt een yeghelicke Kerck geestelicken 1) t'ordineeren, en die gene die elders geordineert zijn, tot sijnen Stoel te roepen. Ontallicke reghelen en uytspraecken 2) van dien slagh vindt men in dien t'samen-gheraepten Boeck van Gratianus, dewelck' ick niet en aenhael' 3), om den Lesers niet al te moeyelick te vallen. Den korten inhoudt der selver komt nochtans hier op neer, dat de opperste kennis van alle Kerckelicke saken staet by den Roomschen Paus alleen, 't zy om de leere t'onderscheyden en daer van uytspraeck te doen, 't zy om wetten te maken en voor te schrijven, 't zy om eenighe discipliјn en regeeringh in te stellen, 't zy om te vonnissen en recht te doen. De Privilegien dies' haer selven aentrecken in de reservatien (soo sy die noemen) souden te langh en oock onnoodigh zijn om opghesomt 4) te worden. En 't geen het onverdragelickst' is van allen, sy en laten geen gericht of oordeel op der aerden overigh om haer' onghebondenheydt te breydelen en te bedwinghen, ofschoon se sulcken grooten macht quamen te misbruycken. Het en zy, seggense, niemand geoorlooft het oordeel van desen stoel op 5) nieuw t'ondersoecken of te verbeteren, overmidts de Roomsche Kerck de Opperhoofdigheyt heeft over allen. Item: De Rechter en sal niet geoordeelt worden, noch van den Keyser, noch van de Koninghen, noch van de gantsche Geestelickheydt 6), noch van 't Volck. Dit is voorwaer meer dan meesterachtigh, dat een mensch alleen hem-selven stelt tot één Richter van allen, en niemants oordeel en wil onderworpen zijn. Maer wat sal 't wesen indien hy teghen Godts volck tyranny gebruyckt? Indien hy Christus Rijck verstrooyt en verstoort? Indien hy 't Herders-ampt tot struyck-roovery verandert? Ja ofschoon hy de grootste booswicht waer, so loochent 7) hy nochtans dat hy gebonden is reeckenschap te geven van sijn doen. Want dit zijn de woorden der Pausen: Godt heeft ghewilt dat de saken van andere menschen, door menschen souden af ghedaen worden, maer den Oversten van desen Stoel heeft hy sonder teghen-segghen ghesteldt onder sijns selfs oordeel. Item: De daden der Onderdanen worden van ons geoordeelt, maer onse daden van Godt alleen.

Nicolaus, cujus sententia hæc in Decretis 17. q. 4. c. Nemini. Innocentii 9. q. 3. c. Nemo.

Symmach. 9. q. 3. c. Aliorum. Antherius ibid. c. facta.

10. En op dat sulcke wetten en ordonnantien meer gewichts hebben souden, so hebbense deselve bedrieghelick uytghegeven op de naem van d'oude Bisschoppen, even eens als of de saken van het eerste begin aen alsoo verordineert gheweest waren: daer het nochtans sekerder is als seker dat al dat 't welk den Roomschen Paus hem-selven meer toe-eyghent, als hem volgens ons verhael van d'oude Concilien is gegeven gheweest, nieuw en onlanghs ghesmeedt is. Ja sy zijn oock tot die onbeschaemtheydt gekomen dat' een Decreet hebben laten uytgaen onder den naem van Anastasius Patriarch van Constantinopel, in het welck hy getuyght dat door d'oude wetten verordent en besloten is datter niet met allen en sal verhandelt worden, oock in d'alderverst' ghelegene landen, 't welck den Roomschen Stoel niet eerst en is bekent gemaeckt. Behalven dat dit, gelijck het blijckt, t'eenemael valsch is, wie sal kunnen gelooven, dat sulcken lof en eer-tytel, tot verheffing van den Roomschen Stoel, voort ghekomen is van den ghenen die nydigh en jaloers was over d'eer en weerdigheyt van den selven Stoel? Maer die Antichristen moesten tot sulcken uytsinnigheydt en blindtheyt vervoert worden, op dat haer schelmstucken 1) alle menschen van een gesondt verstandt, die maer haer oogen willen open doen, soude sienlick en bekent worden. Maer de Decretale Send-brieven die van Gregorius de neghenste by een vergadert zijn: Item, de Clementinen en Extravaganten van Martinus, blasen al-omm' noch opentlicker en met voller kaken uyt de grousame wreedtheydt en gelijck als tyranny van woeste en barbarische Koningen. Dit zijn de Goddelicke uytspraken waer uyt de Roomschgesinden willen datmen van haer Pausdom sal oordeelen. Hier uyt zijn gesproten die treffelicke grontredenen en artijckelen dewelck' hedensdaegs al-omm' in't Pausdom van sulcker weerden worden gehouden, als of die uyt Godes mont voort gekomen waren, te weten: Dat de Paus niet en kan dwalen, dat de Paus is boven de Concilien, dat de Paus is d'Algemeyne Bisschop over alle Kercken, en op aerden het opperste Hooft van de Kerck. Ick verswijge noch veel ongherijmder ongheschicktheden, dewelcke de sotte Canonisten in hare scholen uytrabbelen: en evenwel van de Roomsche Theologanten niet alleen toegestaen, maer oock gepresen worden om den Paus haren afgodt te pluymstrijcken.

En die dinghen die sy eyschen, en zijn hun van d'Oude (gelijckse lieghen) niet toegestaen.

Ibid. cap. Antiquis.

Gregorius de negenste, Martinus en andere en zijn hier mede niet verghenoegt geweest, dewelcke daer en boven noch andere gantsch onbetaemlicke en onverdragelicke dinghen versiert hebben.

1) Klercken. 2) spreucken. 3) verhael'. 4) verhaelt. 5) (een). 6) Clergie. 7) versaeckt.

1) hare rabauwery.

Tegen welcers moetwilgheyt, al hoeel men Cyprianus, en de beroefde geloofveerdigheydt r Concilien, r Historien der oude heologanten ude kunnen tellen: soo ordensenochns gheenoeghem wederleyt oor dit eenie, datse van aren Gregons door uytghedruckte oorden weerleyt worn.

21. Ick en sal tegen hun niet handelen met de uyterste gestrengigheydt 1). Yemandt anders alhier soud' teghen soo grooten broot-dronckentheydt en hooghmoedt stellen de spreuck van Cyprianus, die hy als Voorsitter 2) ghebruyckte by de Bisschoppen in hare vergaderingh: Niemandt van ons en dwinght sijne Mede-broeders door een tyrannische vrees' en schrick om hem noodtsakelick en onvermydelick te gehoorsamen. Hy soude teghen-werpen 't gheen een weynigh tijdts daer nae in't Concily te Carthago besloten wierdt, te weten: Dat niemandt Prince der Priesteren of eerste Bisschop en soude ghenoemt worden. Hy soud' uyt de Historien veel ghetuyghnissen, uyt de Concilien veel Canones en regelen, uyt de boecken der Ouden veel spreucken vergaderen, daer door de Roomsche Paus vernedert, en binnen sijn perken 3) en palen ghebracht soude worden. Maer ick laet dese dinghen varen, op dat ick niet en schijn' haer al te naeuw te perssen. Laet nochtans d'alderbeste voorstanders van den Roomschen Stoel my antwoorden: met wat aengesicht datse den tytel van Algemeyn Bisschop durven beschermen | den welcken sy soo menighmael door Gregorius met den ban en vloeck geslagen sien. Indien het getuyghnis van Gregorius gelden moet, soo verklaren sy daer mede dat haren Paus d'Antichrist is, door dien sy hem maken tot een Algemeyn Bisschop. De naem en tytel van Hooft, wierdt oock alsoo weinigh gebruyckt. Want Gregorius spreeckt ergens aldus: Petrus was een voornaem lidt in het lichaem, Ioannes, Andreas, Iacobus, waren Hoofden van sommighe ghemeyne volcken. Evenwel zijns' alle te samen leden van de Kerck onder een Hooft. Ja de Heylige onder de Wet, de Heylige onder de Genade, zijn alle te gelijck gesteldt onder de leden, om het lichaem van Christus te volmaken: en niemant van hun en heeft ooyt hem-selven willen laten noemen Algemeyn Bisschop. Wat belanght dat de Paus sich selven aenneemt de macht om te ghebieden, dat komt weynigh over een met het gheen dat Gregorius elders seght. Want doe Eulogius Bisschop van Alexandrien in sijnen brief aen Gregorius aldus geschreven hadde: Ghelijck ghy my gheboden hebt, soo antwoordt Gregorius daer op in deser voeghen: Ick bidd' u neemt dat woordt gebieden wech van mijn' ooren.' Want ick wie weet ick ben, en wie ghylieden zijt: ten aenzien van u ampt en plaets zijt ghy mijne Broeders, ten aensien van uwe zeden en manieren mijne Vaders. Ick en hebbe derhalven niet gheboden: maer ick hebb' alleen te kennen ghegheven 't geen my docht nut en oorbaerlick te zijn. Dat hy sijne jurisdicty alsoo sonder eynd' uytstreckt daer in verongelijckt hy seer grof en wreedelick niet alleen d'andere Bisschoppen, maer oock alle Kercken: dewelck' hy in sulcker voeghen verscheurt en van een pluckt, dat hy uyt d'afgebroken stucken sijnen Stoel opbouwt 1). Dat hy voorts hem-selven steldt boven allerley oordeel en ondersoeck 2), en op een tyrannische manier alsoo wil heerschen, dat hy sijn lust en will' alleen steldt voor een wet en regel, dat is voorwaer noch schandelicker, midtsgaders oock vreemder van de Kerckelicke wijse [van doen] 3) dan dat het eenighsins soude kunnen verdragen worden. Want het strijdt t'eenemael niet alleen met het ghevoel der Godtvruchtigheydt, maer oock der menschelickheydt.

Epist. 92. lib. ad Ioann. Constantinopol.

(p. 470.)

Lib. 7. Epist. 3.

1) recht. 2) President. 3) perken.

22. Maer op dat ick niet en worde gedronghen yeder stuck in't bysonder te vervolghen en af te handelen, soo spreeck' ick wederom aen die gene die hedensdaeghs voor de alderbeste en de aldergetrouwste voorvechters des Roomschen Stoels willen uyt gaen, ofse sich niet en schamen den tegenwoordigen staet des Pausdoms te verdedighen: dewelcke, ghelijck het klaer en blijckelick is, hondertmael meer is verdorven dan deselve was ten tijden van Gregorius en Bernardus: en evenwel te dier tijdt dien heyligen Mannen so seer mishaeghde. Gregorius klaeght overal, dat hy door vreemde saken boven de maet besich gehouden wiert: dat hy onder het decksel van 't Bisschopsampt weder ghebracht was tot een werelts leven: alwaer hy soo veel aertsche bekommeringhen ten dienst stondt, als hy wel ooyt nae sijn onthouden, gedient hadde, doe hy als een Leeck onder de Leecken leefde: dat hy door het ghewoel en gheraes der wereltsche handelingen soo gedruckt wordt, dat sijn geest geensins en wordt opgeheven tot de dingen die van boven zijn: dat hy door de menighte der saken als door water-baren gheslingert en door d'onweders van het onstuymigh leven so benaeuwt wort: dat hy met recht mach segghen: Ick ben in de diepte der Zee gekomen. Hy konde voorwaer onder die aerdtsche bekommeringen en besigheden evenwel het volck door sijne Predicatien leeren, binnen 's huys en in't bysonder vermanen, en die hy behoorde bestraffen, sijn Gemeynte versorgen, sijne Mede-broederen raedt gheven, en deselve tot haren schuldighen plicht opwecken: boven alle dit, schoot hem wat tijdts over om te schrijven: en niet te min beweent hy sijn' elendigheydt, dat hy in de diepste Zee versoncken is. Indien de bedieningh van dien tijdt een Zee was: wat sullen wy seggen van 't tegenwoordige Pausdom? Want wat gelijckheyt

De voorstanders des Pausdoms moeten tot den hooghsten top der onbeschaemtheyt ghekomen zijn: dewijl Gregorius en Bernardus vande boosheydt harer tijden so jammerlick gheklaeght hebben, welcke nu ter tijdt, ghelijck het blijckt, hondertmael meerder is en van den Roomschen Paus met alle macht gevoedt en vermeerdert wordt.

Epist. 5. lib. 1. ad Theotist. Epist. ad Anastas. item 25. & alibi.

1) optimmert. 2) beproevingh. 3) [ ].

en overeenkomst hebben dese twee met malkanderen? In 's Paussen bedieninghe en zijn nu 1) geen Predicatien, geen sorghe voor de tucht en disciplijn, geen neerstigheyt noch arbeydt voor de Kercken, gheen geestelicke bedieningh: in somma hier en is behalven de werelt niet met allen. Evenwel wordt desen dool-hof gepresen als offen gheen dingh en konde gevonden worden 't welck in een beter ordre, gestaltenis en geschicktheydt gebracht is. Wat klachten stort oock Bernardus uyt, wat versuchtinghen brenght hy voort wanneer hy de gebreken van sijnen tijt aenschouwt? Wat soud' hy dan doen indien hy dees' ons' yser' eeuw', en 't geen noch slimmer is dan yser, aensagh? Wat voor een ongheschicktheydt is dit dat men niet alleen dat geen 't welck alle Heylige met eenen mondt altijdt hebben mispresen, hartneckelick als een seer heylighe en Goddelicke saeck verdedight: maer daer beneffens oock haer getuyghnis misbruyckt tot bescherming van 't Pausdom, van het welck zy, gelijck opentlick blijckt, gantsch gheen kennis ghehadt en hebben? Hoewel ick bekenn', aengaende den tijt van Bernardus, datter doe soo grooten verdorventheydt aller dingen was, dat die tijdt den onsen niet seer ongheliјck en zy geweest. Maer die geen die uyt dien middel-tijt en eeuwe, te weten, doe Leo, Gregorius en diergelijcke leefden, eenighen deck-mantel soecken die en hebben gantsch geene schaemt. Want sy doen even als of yemant om de Monarchy en het eenhoofdigh Rijck der Keyseren te bevestighen, den ouden staet van het Roomsche Rijck prees' en roemde: dat is als of hy de lof-tytelen der vryheydt ontleende om daer mede de tyrannen te vercieren en op te proncken.

Het vijfde en laetste deel des Capittels, inhoudende de voornaemste antwoort. dat, namelick, de Paus geen Bisschop en is in Godes Kerck.

23. Ten laetsten, ofschoon hun alle dese dinghen wierden toeghestaen, soo ontstaet hun nochtans wederom eenen nieuwen strijt, wanneer wy ontkennen dat te Rome een Kerck' is, in dewelcke soodanighe gaven plaets hebben: wanneer wy ontkennen dat te Rome een Bisschop zy die dese privilegien der hoogheyt heeft. Laet het derhalven alsoo wesen dat alle dese stucken waerachtigh zijn, (dewelcke wy nochtans hun alreed' uyt de hant gewrongen hebben) te weten, dat Petrus door de stemme van Christus gestelt is geweest tot een Hooft over de gantsche Kerck: dat hy die eer' en hoogheyt die hem gegeven was in den Roomschen Stoel vertrouwt en wech geleydt heeft: dat dit selvighe door d'authoriteyt van d'Oude Kerck bevestight, en door een langhduyrigh ghebruyck versterckt is, dat d'opperste macht den Roomschen Paus altijdt is opgedragen door een gemeen' eendrachtigheydt van allen: dat hy de Rechter van alle saken en van alle menschen, en self niemants oordeel onderworpen zy geweest: laet hun oock noch meer hebben soo sy 't soo begeeren. Ick antwoorde nochtans met een woort, dat geen van dese stucken krachtigh of van weerden is, 't en zy dat te Rome een | Kerck en een Bisschop zy. Sy moeten my dit toestaen, dat Rome niet en kan zijn de Moeder van alle Kercken, indiense self geen Kerck en is: dat die niet en kan zijn de Prince der Bisschoppen, die selfs gheen Bisschop en is. Willense derhalven te Rome hebben den Apostolischen Stoel; so laet hun my te Rome wijsen een recht en wettigh Apostelschap. Willense te Rome eenen oppersten Bisschop hebben, so laet hun my aldaer eenen Bisschop toonen. Maer wat? Waer sullen sy ons eenige gedaent van een Kerck aenwijsen? Sy noemen de Kerck wel, en hebben deselve nu en dan in den mondt. Maer de Kerck wort voorwaer bekent door sekere merck-teeckenen diese heeft: en het Bisschopdom is een naem 't welck een ampt beteeckent. Ick en spreke alhier niet van het volck: maer van de regeeringh selfs, die in de Kerck altijdt licht geven 1) moet. Waer is te Rome sulcken dienst als d'instellingh van Christus eyscht? Laet ons gedencken aen 't gheen voor henen van het ampt der Herderen en der Bisschoppen gheseydt is. Indien wy het ampt der Cardinalen aen dien reghel willen toetsen, wy sullen bekennen datse niets minder en zijn dan Herders. En ick wilde wel weten wat de Paus selfs heeft het welck met het ampt eens Bisschops overeenkomt. Het voornaemst' en eerste werck in het ampt eens Bisschops, is, dat hy 't volck leere. Het tweede en naeste werck daer aen, is, dat hy de Sacramenten bediene. Het derde dat hy vermaen' en opweck' en met eenen oock bestraffe die ghene die sondighen, en dat hy 't volck in een heylige tucht en disciplijn houde. Wat doet hy doch van alle dese dingen: jae wat veynst hy te doen? Laet hun dan segghen hoe sy willen dat hy een Bisschop zy, die geen deel sijns ampts met den minsten vingher aen en roert, selfs oock niet nae den uytwendighen schijn.

(p. 471.)

Verklaringh van dees' antwoort.

Bevestigingh door optellingh van de wesentlicke deelen des Bisschops-ampt.

Tweede bevestigingh, genomen van d'autoriteyt der instellinge van Christus.

24. 't En is alsoo niet gheleghen met een Bisschop als met een Koningh. Want ofschoon de Koningh niet en verricht 't geen een Koningh eyghentlick toekomt, soo behoudt hij niet te min d'eer' en tytel. Maer als men van een Bisschop sal oordeelen, soo wordt altijdt ghesien op Christus gebodt, 't welck altijdt in de Kerck ghelden en plaets grijpen moet. Laetdan de Roomschgesinden 2) my desen knoop ontbinden.

1) In't Pausdom en zijn.

1) lichten. 2) Romanisten.

Ick segghe dat haren Paus niet en is de Prince der Bisschoppen, dewijl hy gheen Bisschop en is. Sy moeten eerst bewijsen dat hy een bisschop is, is't dats' ons willen overtuyghen dat hy is een Prince der Bisschoppen. Doch wat sullen sy segghen, nadien hy niet alleen gheen dingh en heeft 't welck eygentlick tot een Bisschop behoort, maer selfs alle dingen heeft die teghen het Bisschops-ampt strijden, Maer: O Godt, van waer sal ick alhier beginnen? Van de Leer', of van het Leven? Wat sal ick segghen, of wat sal ick swijgen? Waer sal ick blijven staen en eyndighen? Dit segghe ick: dewijl de werelt hedensdaeghs met so veel verkeerde en ongoddelicke leeringen en met soo menigherley superstitien vervult: door soo veel dwalingen verblint, en in soo grooten afgodery versoncken is: datter nergens yetwes van alle dese dingen en zy, 't welck niet van de Pausen voort gekomen, of ten minsten van de Pausen bevestigt en is. Daer en is oock geen ander reden waerom de Pausen door soo grooten verwoetheyt tegen de weder-opkomende Leere des Euangeliums rasen, tot onderdruckinghe der selver alle hare krachten inspannen, en de Koningen en Vorsten tot wreetheydt ontsteecken, dan om datse sien dat haer gantsche Rijck valt en neder stort, soo haest als het Euangelium van Christus stant grijpt en d'overhant neemt. Paus Leo is wreedt geweest: Paus Clemens bloet-gierigh: en Paus Paulus is verwoedt en onmenschelick. Doch sij en zijn niet soo seer door haer eygen aert en natuyr gedreven om de waerheydt te bevechten, als wel om datse geen ander middel en hadden om haer Rijck staende te houden. Nadiense dan niet en kunnen behouden blijven, 't en zy datse Christus verdrijven en wech ruymen, so en arbeydense niet anders in dese saeck, dan ghelijck ofse voor haer eygen huys, hof en hooft streden. Wat dan? Sullen wy daer den Apostolischen Stoel hebben alwaer wy niet anders en sien dan eenen grouwelicken afval? Sal die de Stadt-houder van Christus zijn, dewelcke met een uytsinnigh ghewoel het Euangelium vervolgende, baer-blijckelick betuyght dat hy den Antichrist is? Sal die de navolger van Petrus zijn, die met vyer en sweert geweldt bedrijft, om te sloopen 1) al 't gheen Petrus gebouwt 2) heeft? Sal die 't Hooft zijn van de Kerck, die de Kerck van Christus haer eenigh Hooft afsnijdt en afkapt, en in haer selven verdeylt en verscheurt? Laet de Stoel van Rome eertijdts gheweest zijn de moeder van alle Kercken: so en isse doch van die tijt af datse des Antichrists stoel begon te worden, niet gebleven 't geen sy te voren was.

[Margin:] De derde bevestigingh, genomen van het contrary: te weten, dat de Roomsche Paus in leer' en leven van 't ampt des waren Bisschops gantsch en gaer verscheyden is.

[Margin:] Besluyt, dat Rome hedensdaegs niet en is den Apostolischen maer een afvalligen stoel, ook niet de moeder der Kercken maer der dwalingen en den throon des Antichrists.

1) ter neder te vellen. 2) getimmert.

25. Sommige meynen dat wy veel te bitter en t'onredelick zijn, wanneer wy den Roomschen Paus den Antichrist noemen. Maer die ghene, die alsoo gevoelen, en verstaen niet datse Paulus van onmatigheydt en ongemaniertheydt beschuldighen, den welcken wy navolgen: jae uyt wiens mont wy spreken als wy alsoo spreken. En op dat niemandt ons tegen en werpe, dat wy de woorden van Paulus, die tot wat anders dienen, verkeerdelick verdraeijen op en teghen den Roomschen Paus, soo sal ick kortelick aentoonen 1) dat deselve niet anders en kunnen verstaen worden dan van het Pausdom. Paulus schrijft dat d'Antichrist sal sitten in den Tempel Godts. Als oock de Heylighe Geest ons elders het beelt des Antichrists beschrijft in den persoon van Antiochus, soo betoont hy dat des selfs Rijck sal ghelegen zijn in grootsprekentheydt en in godts-lasteringh. Hier uyt vernemen wy dat sijn tyranny meer tegen de zielen als tegen de lichamen gaet, en tegen het geestelick Rijck van Christus opgherecht wordt. Dat sijn tyranny voorts soodanigh is datse de Naem van Christus en oock de Naem van de Kerck niet wech en neemt: maer veel meer Christus tot een deck-mantel misbruyckt, en onder den tytel van de Kerck als onder een mom-aensicht, schuylt en verborghen is. En al hoewel alle ketterijen en secten die van 't begin af gheweest zijn tot het Rijck van den Antichrist behooren: dewijl nochtans Paulus voorseydt datter een afval sal komen, soo gheeft hy met dese beschrijvingh te kennen, dat dien stoel der grouwelickheydt als dan opgerecht sal worden, wanneer een alghemeyn' afwijckingh de Kerck sal inghenomen hebben: schoon datter hier en daer veel Ledematen van de Kerck in de waerachtige eenigheydt des gheloofs volherden. En als hy daer by voeght, dat d'Antichrist het werck der ongherechtigheydt begonnen heeft te wercken in verborgentheydt, 't welck hy daer na soud' openbaer maken: soo verstaen wy daer uyt, dat dit jammer en verdriet door één mensch niet aenge- | bracht, noch door één mensch gheeyndight en soude worden. Als hy wijders den Antichrist door dit merck-teecken aenwijst, dat hy Gode sijn eer' sal ontnemen om die hem-selven toe te eyghenen: soo is dit het voornaemste teecken 't welck wy moeten volgen in't naspeuren van den Antichrist: bysonder wanneer soodanigen hoogmoedt tot een openbare verstrooyingh van de Kerck voort gaet. Dewijl het dan seker en bekent is dat de Paus van Rome onbeschaemdelick tot hem heeft getrocken 't geen den eenigen Godt en

[Margin:] Bewijs van dit besluyt, te weten, dat de Paus is d'Antichrist uyt Paulus en Daniel. 2. Thess. 2. 4. Dan. 7. 25.

[Margin:] Welckers sin en meyningh (maer bysonder des Apostels) verklaert wort.

[Margin:] (p. 472.)

[Margin:] Het gevolgh van de spreuck van Paulus.

1) betoonen.

Christus allermeest eygen was, soo is hy sonder twijffel de Capiteyn en Hooftman van het godtloos' en vervloeckt Rijck des Antichrists.

Soo en moet dan d' Opperhoofdigheydt aen Rome niet ghebonden worden, al hoewel dese Stoel eertijts d'alder-eerste gheweest is.

26. Laet de Roomschgesinden nu henen gaen, en ons d'Oudtheyt tegen stellen. Even als of in soo grooten veranderingh aller dingen d'eere van den Stoel konde blijven staen daer gantsch geen Stoel en is. Eusebius verhaelt, dat Godt, op dat hy de baen bereyden soude voor sijn wraeck over Jerusalem, sijn Kerck die te Jerusalem was, over-gehracht heeft in een stadt Pella genaemt. 't Gheen wy hooren eenmael geschiedt te zijn, dat heeft dickwijls kunnen geschieden. Dien-volghens d'eer' van d'Opperhoofdigheyt alsoo aen een plaets te verbinden, dat die geen', die in der daet is d'aldergeslagenste vyand van Christus, de hoogste bestrijder des Euangeliums, de ergste 1) verwoester en verstrooyder van de Kerck, d'alderwreetste moorder en vleeshouwer der Heylighen, niet te min gheacht en gehouden soude worden voor de Stadt-houder van Christus, voor den opvolgher van Petrus, en voor de opperste Voorstander van de Kerck, alleenlick om dat hy den stoel besit, dewelck' eertijts d'eerste geweest is van allen: dat is voorwaer al te belacchelick en ongerijmt. Ick verswijge wat een groot onderscheyt daer zij tusschen des Pausen Cancelry, en een wel-gestelde kerckelicke ordre. Hoewel, alle twijffelingh, belangende dit verschil, kan seer wel door dit ééne stuck wech genomen worden. Want niemandt die maer gesont van verstandt is, en sal het Bisschops-ampt in het loodt en in de bullen besluyten: veel weynigher in dat meesterschap aller dubbelhertigheden en bedriegerijen, in welcke dinghen het geestelick regiment des Paus gelegen is, gelijck ghemeynt wordt. Daerom heeft yemant 2) seer wel geseyt, dat de Roomsche Kerck daer mede men nu braveert van over langh verandert is in een wereltlick hof, 't welck nu alleen binnen Rome gesien wort. Ick en straff' alhier oock niet de gebreken van de persoonen: maer ick bewijse dat het Pausdom self reghel-recht strijdt met de wijs' en regeering van de Kerck.

Lib. 3. cap. 5.

Voortnemelick overmidts de Roomsche Kerck al over langh in een Cancelry en schandelicke koophandel verandert is.

Tot noch toe is van de saeck selfs gesproken. Nu komen wy tot de persoonen. En eerst, wat belanght haer Religy: De Roomsche Pausen hebben al over langh beleden datter geenen Godt en is, en dat het Euangelium en de Leere van 't eeuwige leven loutere fabelen zijn.

27. Maer is't dat wy willen komen tot de persoonen, se weet men genoeghsaem wat voor Stadthouders van Christus wy vinden sullen: te weten, Julius, en Leo, en Clemens, en Paulus sullen de pylaren zijn van 't Christelicke geloof, en opperste Uytleggers van de Religy, dewelcke niet anders van Christus gheweten hebben dan 't gheen sy gheleert hadden in de school van den spot-voghel Lucianus. Maer wat spreeck' ick van drie of vier Pausen? Even als of men niet seker en wist wat voor een soort van religy de Pausen met het geheele Collegie der Cardinalen van overlangh beleden hebben, en noch hedensdaeghs belijden. Want den eersten artijckel van de verborgene Theology die onder haer heerscht 1), is, datter geen Godt en zy. Het tweede, dat alle die dinghen die van Christus geschreven zijn en geleert worden, leugenen zijn en bedriegerijen. Het derde, dat de Leer' van het toekomende leven, en van de laetste weder-opstandingh, loutere fabelen zijn. Sy en ghevoelen niet alle alsoo, en daer zijnder weynige die also spreken. Ick bekenne dat. Nochtans is dit van over langh begonnen te zijn de gewoonlicke religy der Pausen. Hoewel dit t'eenemael bekent is den genen die Rome kennen, so en houden nochtans de Roomsche Theologanten niet op te roemen, dat Christus door sijn privilegy ghemaeckt heeft dat de Paus niet en kan dwalen, om dat tot Petrus geseyt is: Ick hebbe voor u gebeden, dat uw' geloof niet op en houde. Ick bidd' u, wanneerse soo onbeschaemdelick spotten, wat voordeel doens' anders dan dat de gantsche werelt verstaet, datse tot de uyterste godtloosheydt alsoo gekomen zijn, datse Godt niet en vreesen, en oock de menschen niet en ontsien.

Lucas 22. 32.

28. Maer laet het ons alsoo nemen dat de godtloosheyt der voorgemelder Pausen verborgen is, om datse deselve niet en hebben geopenbaert, noch door predicatien noch door schriften: maer alleen aen de tafel, en in de slaep-kamer, of immers binnen de gesloten deuren en wanden te voorschijn gebracht. Indiense nochtans willen dat het privilegy 't welck sy voorwenden vast en bondigh zy, soo moetense Joannes den twee en twintighsten uyt het getal der Pausen uytschrappen, dewelck' opentlick beweert heeft dat de zielen sterflick zijn, en te ghelijck met hare lichamen vergaen tot den dagh der weder-opstandingh. En op dat ghy sien moogt dat de gantsche Stoel met syne voornaemste stutselen te dier tijdt t'eenemael neder ghestort is: daer en was niet een Cardinael die sich tegen soo een groote uytsinnigheydt geset en gekant heeft, maer de School van Parijs heeft den Koningh van Vranckrijck verweckt en aenghehitst dat hy den Paus soude dwinghen tot weder-roepingh van sulcken kettery. De Koningh heeft den sijnen verboden eenige ghemeynschap met hem te hebben, indien hy hem-selven niet terstondt en bekeerde: en dat heeft hy nae ghewoonte doen uytroepen door eenen Heraut. De Paus door desen noodt ghedronghen zijnde, heeft de voornoemde dwalingh afgesworen. Dit exempel maeckt 2) dat ick met

Oock heeft Ioannes de twee en twintighste, ghelijck Gerson getuyght, die te dier tijt leefde, by namen ghedwaelt in de leer' van d'onsterflickheydt der zielen.

1) meeste. 2) eener.

1) regneert. 2) doet.

En dien-volgens moet hy uit het register der Pausen uytgeschrapt worden, of het is wel eer ongeschickt 't gheen sy seggen van de vastigheydt in 't gheloove des Roomschen Stoels. Lucas 22. 32.

de teghen-partijen niet meer en behoef te 1) strijden en disputeeren over 'tgeen sy seggen dat de Roomsche Stoel en hare Pausen in't gheloof niet en kunnen dwalen, om dat tot Petrus geseydt is: Ick hebbe voor u gebeden, op dat uw' geloof niet op en houde. Hy is voorwaer door so een schandelicke val van 't rechte geloof af ghevallen, dat hy den naekomelinghen dient tot een treffelick bewijs, datse niet alle te samen Petrussen en zijn, die Petrus in het Bisschops-ampt opvolgen. Hoewel dit is oock op sich 2) selven kinderlicker dan dat het behoeft beantwoordt te worden. Want indiense tot Petrus gesproken is, soo sal volghen dats' alle te samen duyvels zijn, nae dien de Heere dit oock tot Petrus geseydt heeft: Gaet wech achter my Satanas, ghy zijt my een aenstoot. Want het sal ons soo licht zijn dit laetste tegen haer te wenden, als het hun is het andere te brengen tegen ons.

Matth. 16. 23.

'en anderen, it belangt de manieren en zeden, de Roomsche Pausen n Atheisten, f ghesworen vijanden, en o door hare ls door de trouwelicke nden van andere seer schandelick. (p. 473.

29. Maer 't en lust my niet te strijden teghen dinghen die niet veel om 't lijf en hebben. Ick keer' derhalven wederom tot het gheen' daer van ick ter zijden was af geweecken. Ick segg' dat het niet alleen ongoddelick en versmadelick voor Christus, maer oock al t' ongherijmt | en van 't gemeyn gevoel vreemt is, datmen Christus, en den Heyligen Geest, en de Kerck alsoo bindt en hecht aen een plaets, dat een yegelick die aldaer het gesach heeft, ofschoon hy een duyvel waer, evenwel voor Christus Stadt-houder en voor het Hooft van de Kerck moet gehouden worden, om dat die plaets eertijdts den Stoel van Petrus gheweest is. De Roomsche Pausen zijn alreede van over langhen tijdt of gantschelick ontbloot van alle Religy, of d'alder-grootste vijanden der selver. Sy worden dan door den Stoel diese besitten niet meer ghemaeckt tot Stadt-houders van Christus, dan een afgodt, als hy in den Tempel Godts ghesteldt wort, voor Godt te achten is. Voorts, indien men haer leven wil ondersoecken: laet de Pausen selven voor haer selven antwoorden, watter in haer gheheel leven zy waer doorse voor Bisschoppen souden moghen erkent worden. Voor eerst, dats' het leven 't welck binnen Rome geleyt wordt, niet alleen door de vingeren sien, en daer op stil swijghen, maer oock gelijck als door een heymelicke toestemming 3) voor goet kennen, dat is den Bisschoppen gantsch onbetaemlick: welckers ampt is d'ongebondenheydt de ghemeynen man door de strengigheydt der disciplijn en tucht te bedwingen. Maer ick en sal so straf teghen hun niet zijn, dat ick haer met de misdaden van andere lieden soude beswaren. Doch dat sy selven met haer gantsch Hofgesin, by na met

Afbeeldinghe der Cardinalen en der Roomsche geestelickheydt.

het gantsche Collegy der Cardinalen, met den gheheelen hoop van haer geestelickheydt tot alle fieltery, on-eerbaerheyt, onreynigheyt, en tot allerley schelm-stucken en boose feyten so seer zijn over-gegeven, datse meer monsters dan menschen ghelijcken: daer in betoonense voorwaer datse niets minder en zijn dan Bisschoppen. En evenwel en moetense niet vreesen dat ick hare schand' en vuyligheydt naerder en verder sal ontdecken. Want het verdriet my met so eenen stinckenden dreck omme te gaen: en men moet den kuyschen ooren sparen en verschoonen: ick hebb' ooch mijns bedunckens ghenoegh en meer dan ghenoegh bewesen 't gheen' ick wilde: te weten dat, ofschoon Rome eertijts het Hooft der Kercken gheweest waer, het nochtans hedensdaeghs niet weerdigh en is voor den alderminsten teen der voeten ghereeckent te worden.

30. Aengaende de Cardinalen (soo sy die noemen) ick en weet niet hoe 't gekomen is dats' alsoo schielick en haest, tot soo een grootheydt zijn gheklommen 1). Desen tytel was ten tijden van Gregorius aen 2) de Bisschoppen alleen eygen. Want soo menighwerf als hy der Cardinalen ghedenckt, soo en steldt hy die niet in de Roomsche Kerck, maer in alle andere Kercken: soo dat om in een woordt te segghen een Cardinael-Priester, niet anders en is als een Bisschop. By de Schrijvers en Leeraers, die voor de tijden van Gregorius geleeft hebben, en vind' ick dien naem niet. Ick sie nochtans dat de Priesters (die nu te Rome Cardinalen genoemt worden en den Bisschoppen verr' overtreffen) te dier tijdt minder waren dan de Bisschoppen. Dit seggen van Augustinus is bekent: Hoewel ten aensien van d'Eer-tytelen die nu in de Kerck ghebruyckt worden, een Bisschop meerder is dan een Priester, so is nochtans Augustinus in veel dinghen minder dan Hieronymus. Hier en onderscheydt hy voorwaer een Priester van de Roomsche Kerck gheensins van andere Priesters: maer hy steldts' alle te gelijck achter de Bisschoppen. En dat selvige wiert so naeuw en juyst onderhouden, dat in't Concily te Carthago, doe aldaer twee Gesanten van den Roomschen Stoel tegenwoordigh waren, van dewelcke d'een een Bisschop, d'ander een Priester was, de Priester inde laetste plaets is gesteldt geworden. Maer op dat ick niet en verhael' dingen die al te oudt zijn. Daer is een Concily binnen Rome ghehouden onder den Roomschen Bisschop Gregorius, in het welck de Priesters in de laetste plaets sitten en afsonderlick 3) onderteeckenen: de Diakenen en hebben gheen plaets met allen in d'onderteeckeningh. En de Pries-

De Cardinalen en waren eertijts niet anders dan Priesters van de Roomsche Kerck, en veel minder dan de Bisschoppen.
Epist. 15. & 77. & 79.
Lib. 2. Epist. 6. 25. & multis aliis.
Epist. 19. ad Hieronymum.
Lib. 4. Regist.

1) moet. 2) bij hem. 3) toestant.

1) op-gesteygert. 2) [ ]. 3) op haer selven.

ters binnen Rome en hadden voorwaer te dier tijt geen ander ampt dan datse den Bisschop in de bedieningh der Leer' en der Sacramenten hielpen en dienden. Nu is het lot en bladt alsoo verandert en omgekeert datse geworden zijn bloedt-vrienden der Koninghen en Keyseren. Sy zijn oock sonder twijffel te samen met den Paus haer Hooft allengskens alsoo ghewassen, tot datse tot dien top der hoogheyt zijn op-gevoert geworden. Maer dit hebb' ick oock met weynige woorden als ter loops willen aenroeren, op dat de Lesers souden verstaen, dat de Roomsche Stoel, soo als die hedensdaeghs is, seer veel verschilt van dien ouden Stoel, door het voorwenden van dewelcke dese teghenwoordighe haer selven verdedight en beschermt, Doch hoedanighe de Cardinalen in voortyden mochten gheweest zijn, dewijlse nu ter tijdt niet met allen en hebben van 't geen tot een oprecht en wettigh Kerckelick Ampt behoort, so en behoudense niet anders dan het bedrieghelick coleur en het ydel mom-aensicht der oude Priesteren: jae dewijl al dat 't welck sy nu hebben gantschelick strijdt teghen het Priester-ampt: soo heeft hun moeten wedervaren 't geen Gregorius so dickwils schrijft: Ick segg' het, seydt hy, met weenend' ooghen, en ick verkondigh' het met suchten: dat de Priesterlicke order, dewijlse inwendigh gevallen is, oock uytwendigh niet langh en sal kunnen staen. Jae in hun heeft veel meer vervult moeten worden 't gheen Maleachi van de sodanige segt: Ghy zijt van den wegh af gheweecken, ghy hebter vele doen struyckelen in de Wet: ghy hebt het verbondt van Levi verdorven; seydt de Heere der heyrscharen. Daerom hebbe ick oock u verachtelick ende onweerdt ghemaeckt voor den gantschen volcke. Nu gheve ick allen Godtvruchtighen zielen te bedencken hoedanigh daer zy d'opperste top van de Roomsche Hierarchie, onder dewelcke de Papisten door een godtloos' onbeschaemtheyt sich niet en ontsien oock Godes Woort self dienstbaer te maken, het welck den Hemel en der Aerde, den Menschen en den Engelen eerweerdigh en heyligh behoort te wesen.

Maer gelijckse nu zijn, soo en bedienense geen waarachtigh noch wettelick Ampt in de Kerck.

Lib. 4. Epist. 52. & 55. lib. 5. Epist. 7. & alibi.

Maleach. 2. 8.

Besluyt van desen handel.

Het VIII. Capittel.

Vande macht der Kercke, belangende de Leerstucken des geloofs: en door wat een' ongebondene vryheydt dese macht in het Pausdom zy ghetrocken gheweest om alle suyverheydt der Leere te schenden.

Nu volght de derde plaets, van de macht der Kercke, dewelck' eensdeels in een yeder Bisschop, en eensdeels in de Concilien, 't zy Provinciale, 't zy Algemeyne wort aengemerckt. Ick spreeck' alleen van de Geestelicke macht, die de Kerck eyghens toekomt. Dese macht is ghelegen of in de Leer' of in de jurisdicty, of in 't maken en voorschrijven van wetten. 't Stuck van de Leer' heeft twee deelen, te weten, d'authoriteyt om de leer-stucken te leeren en voor te draghen, en de verklaringh en uytlegging der selver. Eer wy van yeder stuck in 't bysonder beginnen te handelen, soo willen wy de Godtvruchtige Lesers vermaent hebben, datse ghedencken al dat 't welck van de macht der Kercke geleert wort, te stuyren en te leyden tot dat eynde tot het welck die macht, volgens Paulus ghetuyghnis, ghegeven is, namelick, tot stichtingh en opbouwingh, en niet tot verdervingh en afbreeckingh: en dat die ghene die deselve macht wettelick en behoorlick ghebruycken, haer selven niet meer en achten te zijn, dan Dienaers van Christus, en met eenen Dienaers des Volcks in Christus. Dit is voorts d'eenige wijs' en middel om de Kerck te stichten en op te bouwen, dat de Dienaers selven arbeyden om Christus sijn macht en authoriteyt te bewaren, dewelck' op geen andere manier en kan behouden en ongheschendt blijven, dan als aen 1) Christus gelaten wort dat geen 't welck hy van sijnen Vader heeft ontfangen: te weten, dat hy ons zy d'eenige Meester en Leeraer der Kercke. Want van hem alleen, en niet van yemandt anders, is geschreven: Hoort hem. Soo moet dan de macht van de Kerck wel heerlick toegerust en verciert 2), maer nochtans binnen sekere palen besloten worden: op dat die nae de lust en moetwil der menschen niet herwaerts en gintswaerts en worde ghetrocken. Hier toe sal ons seer nut en dienstigh zijn dat wy bemercken in wat voegen dese macht van de Propheten en Apostelen wordt beschreven. Want indien wy den menschen simpelick en in't gheheel toestaen die macht diese na haer goedt-duncken haer selven souden willen aennemen, soo siet een yeder lichtelick, hoe gereedt en veerdigh men vervallen sal tot tyranny, die verre wech moet zijn van de Kercke van Christus.

Vande merckteeckenen en regeeringh der Kerck is ghehandelt in de seven eerste capittelen. Nu wort ghesproken van hare macht, bestaende in drie deelen, namelick, in de Leer', in 't maken van wetten, en in de jurisdicty, voor dewelcke gaet een noodige vermaningh aengaend' het eynde der gantscher disputaty van dese macht.

2. Cor. 10. 8. en 13. 10.

Matth. 17. 5.

2. Oversulcks moetmen alhier gedencken dat de gantsche macht, authoriteyt en weerdigheydt, die de Geest in de Schriftuyr, 't zy den Priesteren, 't zy den Propheten, 't zy den Apostelen, 't zy den Opvolgers der Apostelen geeft en toebrenght, niet eygentlick den menschen selven, maer den dienste daer over sy gestelt zijn, gegeven wort: of (om klaerder te

Het eerste deel van dese macht is de Leer', in welckers bemerckingh dit eerstelick voor komt dat d'authoriteyt en weerdigheydt die den Dienaren der Kerck

1) [ ]. 2) op-ghepronckt.

e gebracht is, iet den menscheu selfs, aer den dieu-e daer over sy hestelt zijn, an de Heylige Schriftuyr orden toe-gegeut.

spreken) den woorde, welckers dienst hunlieden is bevolen en opgheleydt. Want ofschoon wy ordentlick van den eenen gaen tot den anderen, soo en sullen wy nochtans niet bevinden, dats' eenighe macht en authoriteyt gehadt hebben om te leeren of t'antwoorden anders dan in den naem en door het Woordt des Heeren. Want als sy tot het ampt beroepen worden, soo wordt hun met eenen gelast, dats' uyt haer selven niet met all' en sullen voort brengen: maer datse spreken sullen uyt des Heeren mondt. Hy en brenght haer oock niet eerder 1) te voorschijn om van den volcke gehoort te worden, dan nae dat hy hun bevolen heeft watse spreken moeten: op datse niet met all' en souden spreken behalven en buyten sijn Woordt. Moses self, de Prince van alle Propheten, moest' voor all' andere gehoort worden, maer hy wordt eerst en voor af 2) met mandamenten en gheboden voorsien en ghestoffeert, opdat hy gantschelick niet en soude kunnen yetwes verkondighen anders dan van den Heere. Daerom wort er gheseydt dat het volck sijn Leer' aengenomen hebbende, ghelooft heeft in Godt en in Moses sijnen dienstknecht. d'Authoriteyt der Priesteren op datse niet en soude worden veracht, is oock met bedreygingh van sware straffen bevestight. Maer de Heere betoont met eenen met wat condity sy ghehoort moesten worden, wanneer hy seydt: Dat hy sijn verbondt gemaeckt heeft met Levi, op dat de Wet der waerheyt soude zijn in des selfs mondt. En een weynigh daerna, seght hy: De lippen des Priesters sullen de wetenschap bewaren, ende men sal uyt sijnen mondt de Wet soecken, want hy is een Engel en Sendt-bode van den Heere der heyrscharen. Indien derhalven de Priester wil ghehoort worden, soo moet hy hem-selven ghedragen als een bode Godts: dat is, hy moet de gheboden die hy van sijn Heer en Meester ontfangen heeft, ghetrouwelick overbrenghen 3) en voorstellen. En daer ghesproken wordt van hun te hooren, daer wordt by namen dit by gevoeght, datse sullen antwoorden na de Wet Godts.

Dit wordt oor eerst in loses en in de Priesters beesen. xod. 3. 4.

id. 14. 31. eut. 17. 9.

lalach. 2. 4. 6.

eut. 17. 10.

Ten anderen de Prophen. zech. 3. 17.

3. Wat macht de Propheten in't ghemeyn ghehadt hebben, dat wordt ons seer schoon beschreven by Ezechiel: Ghy menschen kint, spreeckt de Heere, Ick hebbe u tot eenen Wachter ghesteldt over het huys Israëls: soo sult ghy het woordt uyt mijnen monde hooren, ende hen van mijnen't wegen waerschouwen. Wordt den genen, dien bevolen wordt uyt den mondt des Heeren te hooren, niet verboden yetwes uyt hem-selven te verdichten? En van den Heere verkondighen en boodtschappen, wat is dat anders dan also spreken, dat hy vrymoedelick durft roemen, dat het niet sijn eygen, maer des Heeren Woordt is 't welck hy mede brenght? Even dit selvige wordt oock by Jeremia gheseydt, met andere woorden: De Propheet, seght hy, by welcken een droom is, die vertelle den droom; ende by welcken mijn woordt is, die spreke mijn woordt waerachtighlick. Hy gheeft voorwaer hun allen een Wet, en daer nae noemt hy kaf al dat gheen 't welck van hem alleen niet en is voort gekomen. Soo en heeft dan niemandt van de Propheten sijnen mondt open ghedaen, dan als de Heere hun eerst de woorden in den mondt geleyt hadde. Daerom vindtmen soo dickwils by hun: Het Woordt des Heeren, den last des Heeren, soo spreeckt de Heere de mont des Heeren heeft het gesproken. En dat wel te recht: want Jesaia riep uyt, dat hy onreyn van lippen was: Jeremia bekende, dat hy niet en wist te spreken, om dat hy een kindt was. Wat redenen konden van den onreynen mondt van Jesaia, en van den dwasen mondt van Jeremia voort komen anders dan onreyne en dwase redenen, indiens' haer eygen woordt ghesproken hadden? Maer hare lippen waren heyligh en reyn, doe sy begonnen instrumenten te zijn van den Heyligen Geest. Als de Propheten aen dese Wet en regel verbonden zijn, datse geen dingh en mogen leeren en overleveren anders dan 't geens' ontfangen hebben, dan wordense daer nae met een seer treffelicke macht en seer excellente tytelen verciert. Want wanneer de Heere getuyght dat hy haer ghesteldt heeft over Volckeren en Koninckrijcken, om uyt te plucken en uyt te roeijen, em te verderven en af te breken, om te bouwen en te planten: soo voeght hy terstondt d'oorsaeck daer by: te weten, om dat hy sijn woorden in haren mondt geleydt heeft.

Ierem. 23. 28.

Iesai. 6. 5.

Ierem. 1. 6.

Ierem. 1. 10.

Ten laetsten in d'Apostelen en Christus selfs.

4. Indien ghy nu uw' ooghen slaet op de Apostelen, die worden wel met seer heerlicke loftytelen aenghepresen, datse zijn 't licht der werelt, en het sout der aerde: datse ghelijck als Christus moeten ghehoort worden: dat al dat, 't welck sy binden of ontbinden op Aerden, sal ghebonden of ontbonden zijn in den Hemel. Maer door haren naem wort ons aengewesen, | hoe veel hun in't stuck van haer ampt is toelaten: te weten, indiense Apostelen en Sendtboden zijn, datse niet en moeten snappen en spreken al wat hun mocht ghelusten: maer datse de mandamenten en bevelen van hem die haer gesonden heeft, ter goeder trouwen moeten rapporteeren en over-brenghen. En de woorden van Christus zijn klaer ghenoegh, door betwelck hy haer boodtschap omschreven en bepaelt heeft: als hy hun beveelt,

Matth. 5. 13, 14. Lucas 10. 16. Ioan. 20. 23.

(p. 474.)

Matth. 28. 19.

1) (in het midden). 2) voor henen. 3) verhalen.

datse souden uyt gaen en allen Volckeren leeren alles wat hy haer gheboden hadde. Ja hy self heeft oock dese Wet (op dat niemandt deselve soude moghen weygeren) op sich genomen, en hem-selven op-geleydt. Mijn Leere, seght hy, en is mijne niet, maer des genen die my ghesonden heeft. Hoewel hy altijdt d' eenige en eeuwighe Raedtsman des Vaders gheweest, en van den Vader tot een Heer en Meester van allen ghestelt is, dewijl hy nochtans het ampt van leeren bedient, soo geeft hy door sijn exempel allen den Dienaren een voorschrift wat voor een regel sy in't leeren volgen moeten. Soo en is dan de macht van de Kerck niet onbepaelt, maer den woorde des Heeren onderworpen, en daer in gelijck als ingesloten.

Ioan. 7. 16.

Waer uyt volght dat de Kerck ghebonden is aen Godes Woordt.

5. Maer al hoewel dit van 't begin af in de Kerck plaets ghehadt heeft en noch hedensdaeghs hebben moet, te weten, dat de Dienaren Godts niet met all' en moeten leeren, het welck sy van hem niet eerst gheleert en ontfangen en hebben: soo zijnse nochtans, na de verscheydenheyt der tijden van Godt op verscheyden wijsen geleert en onderwesen. De wijse der onderwijsingh die Godt nu ter tijt omtrent sijne Dienaren gebruyckt, verschilt seer veel van de wijs' in de voorleden' eeuwen. Voor eerst, indien 't waerachtigh is dat Christus seydt: Dat niemandt den Vader ghesien en heeft anders dan de Soon, en die, dien het de Soon sal willen openbaren: Soo hebben voorwaer die geen' die tot de kennisse Godts komen wilden, door 1) die eeuwige wijsheyt altijdt moeten gestuyrt en geleydt worden. Want hoe soudense de verborgentheden Godts of met haer verstandt begrepen, of met haren mondt uyt-gesproken hebben, indiense niet en waren geleert en onderwesen van hem voor den welcken alleen de geheymenissen des Vaders open leggen? Soo en hebben dan de heylighe Mannen Godt in voortijden niet anders gekent, dan als sy hem inden Soon als in eenen spiegel aengeschouwt hebben. Wanneer ick dit segghe, soo verstae ick daer door dat Godt hem-selven nooyt op eenighe andere wijse den menschen heeft gheopenbaert dan door den Soon, dat is, door sijn eeuwige wijsheydt, licht en waerheydt. Uyt dese Springhader en Fonteyn hebben, Adam, Noach, Abraham, Isaac, Jacob en andere ghepur al dat 't welck sy van de Hemelsche Leer' ghehadt en gheweten hebben. Uyt deselve Fonteyn hebben oock selfs alle de Propheten geschept alle de Hemelsche uytspraken die sy gedaen hebben. Doch dese wijsheydt en heeft sich niet altijdt op éćne wijse bekent ghemaeckt. By en omtrent den Patriarchen heeftse verborghen' openbaringhen ghebruyckt: maer heeft oock met eenen tot bevestigingh van die openbaringhen soodanighe teeckenen daer by ghedaen, dat de Patriarchen ontwijffelick verstonden en wisten, dat het Godt was die tot hen sprack. De Patriarchen hebben dat gheen 't welck sy ontfanghen hadden, van handt tot handt den Nakomelingen over-gegeven. Want Godt hadd' hun dat met sulcken voorwaerd' en condity ghegeven, op dats' het alsoo voort planten souden. Hare kinderen en kindts kinderen wisten door het inwendigh ingeven Godts dat die dinghen die sy hoorden verhalen, uyt den Hemel waren en niet uyt der Aerden.

Reden, Christus is d'eenige Leeraer der Kercke, uyt wiens mont de Dienaren moeten scheppen alles wat sy anderen ter saligheydt voorstellen.

Matth. 11. 27.

Want hy heeft hen-lieden op verscheydene wijsen onderwesen, dewelcke nochtans de Godtvruchtige tot desen Leeraer altijdt gewesen en gheleydt hebben.

Eerstelick door openbaringen die seer en ongetwijffelt, waren.

6. Maer als het Gode goet docht een klaerder form' en gedaente van sijn Kerck te verwecken, soo heeft hy gewilt dat sijn woort beschreven en als door gheschrift verzegelt soude worden, op dat de Priesters daer uyt souden nemen 't gheen sy den volcke leeren souden, en dat alle leeringh die gheleert soude worden, aen dien regel soude worden getoetst en beproeft. Derhalven, wanneer nae de verkondigingh der Wet den Priesteren belast wordt, datse sullen leeren uyt des Heeren mondt, so is den sin daer van, datse niet yetwes en moeten leeren, 't welck afghescheyden en vreemt is van die Leere die Godt in sijn Wet vervat en begrepen heeft: het was haer niet gheoorlooft yets daer toe of yets daer af te doen. Daer na zijn de Propheten ghevolght door dewelcke Godt wel nieuwe uytspraken gedaen en verkondight heeft die tot de Wet souden worden ghevoeght: maer nochtans niet soo nieuw of sy vloeyden uyt de Wet, en hadden haer' oogh' op de selve. Want wat de Leer belanght, sy waren alleen Uytleggers der Wet: en sy en hebben tot deselve niet anders ghedaen dan de voor-seggingen van toekomstige saken. Behalven dese voorsegginghen, en hebben sy niet anders voort ghebracht dan een suyvere en loutere uytleggingh der Wet. Maer dewijl het den Heere beliefd' dat de Leer' klaerder en breeder uyt komen soude, op dat den swacken conscientien mochte genoegh ghedaen worden: soo heeft hy belast dat de prophetien en voorseggingen oock by geschrift gestelt en voor een gedeelt van sijn woordt gehouden souden worden. Hier by zijn met eenen ghekomen de Historijen en gheschiedenissen, dewelck' oock schriften zijn van de Propheten, maer door het ingeven des Heyligen Geestes te samen ghestelt. De Psalmen tell' en stell' ick oock onder de Prophetien: overmits dat geen 't welck wy den Prophetien toe-eyghenen, oock den Psalmen ghemeyn is. Soo is dan dat gantsche lichaem, 't welck uyt de Wet, Propheten, Psalmen en Histo-

Ten anderen, door de Wet en de Propheten.

Deut. 4. 2. en 12. 32. Iosua 23. 6. Maleach. 2. 7.

Welcke Propheten, so veel de Leere belanght, geweest zijn Uytleggers der Wet.

By hare Schriften zijn ghevoeght de heylige Historien en de Psalmen.

1) van.

rijen t'samen ghevoeght was, den Israëlitischen volcke gheweest het Woordt des Heeren, nae wiens regel en voorschrift de Priesters en Leeraers tot op de komste van Christus haer Leer' hebben moeten schicken en af meten: ende het en was hun niet gheoorlooft, of ter rechter of ter slinckerhandt af te wijcken: dewijl haer gheheel ampt binnen dese palen in-ghesloten was, dats' uyt den mondt Godts den volcke moesten antwoorden. 't Welck uyt die treffelicke plaets van Maleachi wordt verstaen en af ghenomen, alwaer hy gebiedt datse der Wet ghedachtigh zijn en daer op acht hebben sullen, tot dat Euangelium soude verkondight worden. Want also wederhoudt hy haer van alle vreemde leeringhen, ende en laet hun niet toe selfs een hayr breedt van den wegh ter zijden af te treden, die haer door Moses ghetrouwelick was aenghewesen. En dit is de reden waerom David d'uytnementheyt der Wet soo treffelick prijst, en so vele eer-tytelen der selver opsomt 1): op dat, namelick, de Joden niet yetwes buyten de Wet begeeren en souden, dewijl de gantsche volmaecktheyt aldaer ingesloten was.

[M]aleach. 4. 4.

[...] Ten laetsten [do]or hemselven doe hy in [d]en vleesche was geopenbaert. (p. 476.)

7. Maer als nu ten laetsten de Wijsheydt Godts in't vleesch geopenbaert was, soo heeft hy ons met vollen monde verkondight al dat | gheen 't welck met het menschelick verstandt van den Hemelschen Vader kan begrepen en moet bedacht worden. Soo hebben wy dan nu ter tijdt, nae dat de Sonne der gherechtigheydt Christus opgegaen is, den volmaeckten glantz der Goddelicke waerheydt, soodanigh als de klaerheydt op den middagh pleeght te zijn. Want de Apostel en heeft voorwaer niet yetwes slechts en ghemeyns willen predicken en voorstellen, wanneer hy schreef, dat Godt in voortijden op veel' en menigerley wijsen tot den Vaderen ghesproken heeft door de Propheten: maer dat hy in dese laetste daggen tot ons heeft begonnen te spreken door den wel-geliefden Soon. Want hy geeft te kennen, jae hy betuyght opentlick, dat Godt voortaen niet meer, gelijck voor henen, nu en dan door andere en [*dan weer door*] 2) andere tot ons spreken, noch prophetien tot prophetien, of openbaringen tot openbaringen toe 3) voeghen en sal: maer dat hy alle de deelen van de leer' en onderwijsingh also in den Soon heeft vervult, dat dit voor sijn laetst' en eeuwigh ghetuyghnis moet gheacht worden. Daerom wort desen gantschen tijdt des Nieuwen Testaments van dat ons Christus met de predickinghe sijns Euangeliums verschenen is tot den dagh des oordeels toe, door de laetst' uyr,

[H]ebr. 1. 1.

Welcke bedelingh ghenoemt wort [de] laetst' uyr, [et]c. op dat niemant onder de [n]ieuwsgierige [/] [sp]itsvondige [sic: illegible] soude droomen van een andere volmaeckt-heydt buyten het geschreven Woort Godts. Matth. 17. 5.

de laetste tijden, en de laetste daghen beteeckent en aenghewesen: op dat wy, namelick, met de volmaecktheydt van Christus leer' te vreden zijnde, souden leeren boven deselve gheen nieuwe leer' of ons selven te verdichten, of van andere verdicht toe te laten. Daerem en heeft ons de Vader door een sonderlingh privilegy niet te vergeefs den Soon tot een Leeraer verordineert: ons ghebiedende dat wy niet eenighen mensch, maer hem hooren sullen. Hy heeft wel met weynighe woorden ons sijn Meesterschap bevolen en aengepresen, seggende: Hoort hem: maer in dewelcke meerder krachts en gewichts is gelegen, als wel in't gemeyn bedacht wort. Want het is even eens als of hy ons van alle leeringhen der menschen af getrocken, en voor desen eenighen Leeraer ghestelt hebbende, ons beval van hem alleen de gantsche leere der saligheydt te versoecken, hem alleen aen te hangen, op hem alleen te berusten: in somma (gelijck de woorden luyden) sijn stemm' alleen toe te luysteren en ghehoorsaem te zijn. En om de waerheydt te segghen, wat isser dat nu van eenigh mensch soude moeten of verwacht of begeert worden, dewijl het Woordt des levens self sich-selven 1) ghemeynsaemlick en als 2) tegenwoordelick aen ons heeft bekent ghemaeckt? Jae aller menschen monden behooren ghesloten te zijn, nae dat die ghene eenmael gesproken heeft in den welcken de Hemelsche Vader alle schatten der kennis en der wijsheyt heeft willen verbergen, en alsoo heeft ghesproken, ghelijck het der wijsheydt Godts (die in geenighen deele ghebreckelick is) en den Messias (van wien d'ontdeckingh aller dingen verwacht wierdt) betaemde: dat is, in sulcker voeghen dat hy den ghenen die nae hem komen souden, niet met allen overigh en heeft gelaten, 't welck sy souden spreken en seggen kunnen.

Coloss. 2. 3.

Ioan. 4. 25.

8. Laet ons dan dit zijn tot een vaste grontreden, datmen gheen ander Woordt Godts en moet hebben, noch in de Kerck plaets gheven, dan 't gheen voor eerst in de Wet en de Propheten, en ten anderen in de schriften der Apostelen is begrepen: en datter gheen andere wijs' en zy om wel en nae behooren in de Kerck te leeren, dan die gheschickt is nae den regel en het voorschrift van sijn Woordt. Hier uyt verstaen wy oock dat den Apostelen gheen ander woordt en is toegelaten dan 't geen de Propheten eertijdts gehadt hadden: te weten, datse d'Oude Schriftuyr souden uytleggen, en betoonen dat die dinghen die aldaer geleert worden, in Christus vervult zijn: en

Waer uyt sekerlick volght, dat niemandt yetwes anders in de Kerck en mach leeren dan 't gheen in de Prophetische en Apostolische Schriften, van den geest van Christus in gegeven, begrepen is.

1) verhaelt 2) [ ]. 3) by.

1) hem-selven. 2) [ ].

dats' evenwel dat selvighe niet en souden doen dan uyt den Heere, dat is door de leydingh en ingevingh van den Geest van Christus. Want Christus heeft hare boodtschap door dese wet en condity bepaelt, doe hy haer beval datse souden gaen en leeren, niet die dingen die sy selfs lichtveerdelick bedacht hadden, maer die hy hun hadde gelast. En daer en konde niets klaerders geseydt worden, dan 't geen hy elders segt: Ghy en sult niet Rabbi ghenaemt worden, want een is uw' Meester, [*namelick*] Christus. Daer beneffens herhaelt hy dat tweemael in de selfde plaets, op dat hy dat te dieper in hare herten indrucken soude. En nadiense die dinghen dies' uyt den mondt haers Meesters ghehoort en geleert hadden, van weghen hare grovigheydt niet vatten en konden, soo wordt hun de Geest der waerheydt belooft, van den welcken sy tot het waerachtighe verstandt van alle stucken ghestuyrt en gheleydt souden worden. Want dese bepalingh moet met aendacht bemerckt worden, dat Christus seght dat de Geest hun sal ingheven niet alle dingh sonder onderscheydt, maer alleenlick alle die dinghen die hy haer te voren met sijnen mondt geleert heeft.

Matth. 28. 19.
Matth. 23. 8, 10.
Ioan. 16. 13. en 14. 26.

Dat oock den Apostelen, en den Apostolischen Mannen niet en is gheoorlooft gheweest, en der gantscher Kerck niet gheoorlooft en is dese ghesette palen te over treden.

1. Bewijs, van de getuygnissen van Petrus en Paulus. 1. Petr. 4. 11.

9. Dien-volgens en laet Petrus (zijnde seer wel van sijnen Meester gheleert, hoe veel hem geoorlooft was) soo hem-selven als anderen niet anders overigh, dan dat sy *) de Leere die van Godt ghekomen en over-gelevert is, uytdeylen. Soo wie spreeckt, seght hy, die spreke als de woorden Godts: Dat is, niet twijffelachtigh en dobberende, gelijck die pleghen te wanckelen die by haer selven qualick bewust zijn, maer met een groote vrymoedigheydt, dewelck' eenen dienstknecht Godes betaemt die met sekere en vaste bevelen 1) voorsien en ghewapent 2) is. Wat is dat anders dan alle vonden des menschelicken vernufts (van hoedanighen hooft die oock souden moghen voort gekomen zijn) weeren en wech ruymen, op dat het suyvere Woort Godts in de vergaderinge der geloovigen beyde gepredickt en aengehoort worde? dan aller menschen (van wat staet en qualiteyt sy oock mochten wesen) leeringhen of veel eer gedichtsels, wech nemen, op dat Godes ordonnantien en instellingen alleen vast en bondigh blijven souden? Dit zijn die geestelijke wapenen machtigh voor Godt om de sterckten ter neder te vellen: door dewelcke de ghetrouwe krijghsknechten Godts de raedtslaghen en overlegginghen te niet maken, en alle hoogheydt die verheven wort tegen de kennisse Godts: en alle gedachten gevangen leyden tot de ghehoorsaemheydt van Christus. Siet daer de seer hooge macht, daer mede de Herders der Kercke, met wat naem sy oock ghenaemt worden, behooren begaeft te zijn, op datse, namelick, met Godts Woordt gewapent alle dingen vrymoedelick bestaen: en alle des werelts macht, glory, wijsheydt en hoogheydt dwingen, voor 1) de Majesteyt des woordts plaets te maken en gehoorsaem te zijn: door de mogentheyt des woordts ondersteunt 2) zijnde, over allen van den meesten tot den minsten ghebieden: Christus Huys opbouwen, des Duyvels om verr' werpen: de schapen weyden, de wolven verstuyven, de leersame vermanen en onderwijsen, de wederspannighe en hertneckighe berispen, straffen, t'onderbrenghen: binden en ontbinden: en eyndlick, soo 't [noodigh is, donderen en blicksemen: maer alles in en door het Woordt Godts. Hoewel, gelijck ick geseydt hebb', tusschen d'Apostelen en hare Opvolgers is dit onderscheydt, te weten, dat d'Apostelen geweest zijn sekere en ongetwijffelde Secretarissen des Heyligen Geestes: en daarom moeten hare Schriften ghehouden worden voor uytspraken en woorden Godts: maer hare Opvolghers en hebben gheen ander ampt dan datse moeten verkondigen en leeren 't geen in de Heylige Schriften gheopenbaert en verzegelt is. So besluyten wy dan, dat den ghetrouwen Dienaren nu niet en is toegelaten eenigh nieuw leer-stuck te smeden en voort te brengen, maer datse simpelick en alleen moeten blijven en berusten in die Leer' onder dewelcke Godt alle menschen sonder onderscheyt gesteldt heeft. Wanneer ick dit segge, soo en wil ick niet alleen aenwijsen, wat eenen yegelicken in't bysonder geoorlooft zy, maer oock wat de gantsche Kerck doen mach. Wat belanght elck persoon op hem-selven, Paulus was voorwaer den Corinthiers van den Heere bestemt en ghegheven tot een Apostel: en evenwel seght hy dat hy geen heerschappy en voert over haer gheloove. Wie sal nu bestaen hem-selven heerschappy aen te nemen, van dewelcke Paulus ghetuyght dats' hem niet toe en komt. Indien hy dese vryheydt en ongebondenheydt van leeren voor goedt gekent hadde, dat een Herder met recht mach eysschen datmen hem sekerlick sal ghelooven in al het gene dat hy soude mogen leeren en voordragen: soo en soud' hy den selven Corinthiers nimmermeer dees' onderwijsingh en ordre gegeven hebben, dat als twee of drie Propheten spreken, d'andere sullen oordeelen: en dat d'eerste swijghen soude, indien het eenen anderen die daer sit mochte geopen-

2. Cor. 10. 4.

2. Bewijs, ghenomen van een argument daer door men van het meerdere besluyt tot het mindere. De Apostelen zijn aen Godes Woort gebonden gheweest, hoeveel te meer moeten andere Dienaren der Kerck haer aen 't selve geschrevene Woordt Godes houden.

2. Cor. 1. 24.
1. Cor. 14. 29

1) mandamenten. 2) gestoffeert.
*) Dispensent. K.

1) [ ] 2) onderset.

[..]ae dat meer de gantsche [..]erck in't gheneyn, door [..]ulus uytghe[..]uckt getuyg[..]s.

baert zijn. Want op dese wijs' en heeft hy niemanden ghespaert, maer heeft eens yeghelicks authoriteyt den oordeele van Godes Woordt onderworpen. Maer het heeft, sal yemandt segghen, met de gantsche Kerck een ander bescheydt. Ick antwoorde, dat Paulus in een ander plaets oock desen twijffel wech neemt, als hy seght: Dat het geloof is uyt het ghehoor, en het ghehoor uyt den Woorde Godts. Indien 't gheloof aen Godts Woordt alleen hanght, indien het daer op alleen siet en berust, wat plaets wort'er nu dan overigh gelaten voor het Woordt van de gantsche werelt? En alhier en kan niemant twijffelen so hy maer weet wat het gheloove zy. Want het gheloof moet door sulcken vastigheyt onderschraegt 1) zijn, dat het tegen den Duyvel en alle helsche listen, en tegen de gantsche werelt on-overwinnelick en onvertsaeght blijve staen. Dese vastigheydt en sullen wy nerghens vinden dan in het Woordt Godts. Daer benefens isser een alghemeyne reden, die wy alhier moeten gade slaen, te weten, dat Godt den menschen daerom de macht beneemt om een nieuw leer-stuck ter bane 2) te brenghen, op dat hy alleen onse Meester soude zijn in de geestelicke leeringh: gelijck hij alleen waerachtigh is die niet en kan liegen noch bedriegen. Dese reden raeckt soo wel de gantsche Kerck als een yeder geloovige in't bysonder.

[R]om. 10. 17.

3. Bewijs, [g]enomen van [d]e authoriteyt [de]s oppersten [L]eesters, dat [i]s Godes.

[..]Daer en te[g]en, hebben [d]e Roomsche [P]ausen een an[de]re Leere ghe[l]eert.

10. Maer indien dese macht der Kercke, daer van wy gesproken hebben, vergheleken wordt met die macht daer mede de gheestelicke tyrannen, die haer selven ter quader trouwen Bisschoppen en Voorstanders der Religy genoemt hebben, sich nu sommigh' eeewen nae elkander 3) onder het Volck Godts hebben voor-gedaen en opgepronckt, so en sullen die tweederley machten niet beter overeenkomen, als Christus en Belial. Ick en ben hier niet voornemens 4) te verklaren en uyt te leggen op wat wijs' en door hoe schandelicke middelen sy haer tyranny gepleeght hebben: ick sal alleen spreken van haer Leer', dewelke sy eerst met schriften, en daer nae oock met vyer en sweert hedensdaegs beschermen. Nadiense voor een bekende saeck houden, dat het Algemeyne Concily is't waerachtighe beeldt van de Kerck, soo is't datse dit fondament genomen hebbende, met eenen oock buyten twijffel stellen, dat soodanige Concilien onmiddelick 5) sonder tusschen-komen van eenigh middel, van den Heylighen Geest gheregeert worden, en oversulcks niet dwalen en kunnen. En dewijl sy selven de Concilien regeeren, jae selfs het Concily zijn, soo treckense met der daet haer selven aen al dat 't welck volgens haer segghen den Concilien toekomt. Sy willen derhalven dat ons gheloof sal staen en vallen nae haer goedtduncken, sulcks dat al dat 't welck sy ten beyden zijden verordineeren en besluyten, vast en bondigh moet zijn in onse herten: is't dat sy yetwes prijsen en goedt kennen, dat willens' oock van ons sonder twijffelingh ghepresen en goedt gheheurt hebben: indiens' yetwes verdoemen, dat willens' oock verdoemt hebben van ons. Ondertusschen verachtense Godes Woordt, en smeden nae haer lust en sinlickheydt leer-stucken, dewelcke sy daer nae alsoo willen ghelooft hebben. Want nae haer gevoelen is die alleen een Christen die alle hare leer-stucken sonder onderscheydt sekerlick inwillight en gheloof: is 't niet met een klaer, dan 1) ten minsten met een duyster, onklaer en ingewickelt 2) gheloof: om dat de Kerck macht heeft (soose segghen) nieuwe artijckelen des geloofs te maken.

[D]at hare Con[ci]lien niet en [k]unnen dwa[le]n.

Ende dat henlieden oversulcks toe ghelaten is nieuwe leerstucken te smeden, die van alle Christenen als artijckelen des gheloofs moeten omhelst worden.

11. Laet ons voor eerst hooren door wat bewijs-redenen sy bevestigen dat de Kerck dese macht en authoriteyt ontfangen heeft: daer na sullen wy sien hoe veel hun dat geen 't welck sy van de Kerck by brenghen helpen mach. De Kerck, seggense, heeft seer treffelicke beloften datse van haren Bruydegom Christus nimmermeer also en sal verlaten worden, of sy sal door sijnen Gheest worden gheleydt in alle waerheydt. Maer onder de beloften die sy plegen voort te brengen, zijnder vele die soo wel eenen yeghelicken gheloovigen in't bysonder, als de gantsche Kerck gegeven zijn. Want al hoewel de Heer tot de twaelf Apostelen sprack doe hy seyde: Siet, ick ben met u-lieden alle de daghen, tot de voleyndiginge der werelt. Item: Ick sal den Vader bidden, ende hy sal u eenen anderen Trooster gheven, [*namelick*] den Geest der waerheyt, so en beloofd' hy nochtans dat selvige niet alleen den twaelven gesamentlick, maer oock eenen yeghelicken van hen voor hem-selven: jae oock den anderen Discipelen die hy alreed' hadd' aenghenomen, of die daer nae tot hem komen souden. Wanneerse sulcke beloften vol van uytnemenden troost also uytlegghen, als of deselve niemand van alle de Christenen voor sijn particulier, maer de gantsche Kerck gesamentlick gegeven waren: wat doense alsdan 3) anders dan dats' allen Christenen benemen het vertrouwen, 't welck daer uyt tot haerder versterking behoorde voort te komen? Ick en loochen' hier niet dat het gantsche geselschap der geloovighen met menigherley verscheyden-

De bewijs-redenen der Papisten tot bescherming van de macht harer Kercke.

1. Bewijs-reden: De Kerck wort geleydt in alle waerheyt.

Matth. 28. 20.

Ioan. 14. 16. en 16. 13.

1. Antwoort. Dese beloft' is niet alleen der gantscher kerck, maer oock een yeder geloovige gegeven.

1) onderset. 2) op de baen. 3) den anderen. 4) hebb' hier niet voor. 5) immediatelick.

1) [ ]. 2) ingewonden 3) [ ].

heydt der gaven voorsien, een veel meerder en overvloedigher schat der Hemelsche wijsheydt besit, dan yeder geloovighe op hem-selven: ick en wil oock niet dat het voor-ghemelde (p. 477.) tot den | geloovigen in 't gemeyn alsoo gesproken zy, als of alle gheloovighe en een yeder van dien even gelijck met den Geest der kenniss' en der Leere begaeft waren: maer ick ick segge dit om datmen den tegen-partijen van Christus niet en moet toelaten datse de Schrifttuyr tot eenen vreemden sin souden verdraeijen om haer quade saeck te beschermen.

2. Antwoort. Dewelck' het voornemen anser weder-partijen omkeert. De Heylighe Gheest en leert. geen dwalingen teghen Godts Woort. 1. Cor. 2. 12. Ephes. 1. 18.

Maer dit daer latende, ick belijd' eenvoudelick 't gheen de waerheydt is, dat de Heere gheduyrigh den sijnen by staet, en deselve door sijnen Geest regeert. Dat desen Gheest niet en is een Geest der dwalingh, der onwetenheydt, der leughen of der duysternis: maer een Geest van onghetwijffelde openbaringh, van wijsheydt, waerheydt en licht, van den welcken sy onbedrieghlick moghen leeren, wat hun gegeven zy: dat is, welcke daer zy den rijckdom der heerlickheyt van het erfdeel Godts in den Heylighen.

3. Antwoort. De waerheyt in dewelcke de geloovige geleydt worden is vervat in het gheschrevene Woort Godts.

Maer aenghesien 1) de gheloovighe, selfs oock die ghene die met uytnemender gaven boven andere begaeft zijn, in dit vleesch alleen de eerstelingen en eenigen voorsmaeck 2) van dien Geest ontfanghen: soo en is voor hun niet beter dan datse van hare swackheydt overtuyght zijnde, haer selven sorgvuldelick houden binnen de palen van Godts Woort: op datse niet, soos' op haer eygen goedt-duncken en verstandt voorttreden 3), terstondt van den rechten wegh af en dwalen, te weten, voor soo veel alsse van dien Geest niet gestuyrt en worden, door wiens onderwijsingh alleen het waerachtige van 't valsche wordt onderscheyden. Want alle ge- (Philip. 3. 12.) loovighe bekennen met Paulus, datse noch niet en zijn gekomen tot het voorgestelde 4) perck. En daerom soeckense meer daghelickschen voortgangh te doen, dan in hare volmaecktheydt te roemen.

Uytvlucht tegen d'eerst' antwoort, dewelcke door ontkenningh wederleydt wordt.

12. Maer sy sullen hier tegen seggen, dat al dat 'twelck eenen yegelicken der Heyligen eensdeels gegeven wordt, geheel en al en ten vollen de Kercke selfs toekomt. Al hoewel dit eenigen schijn van waerheyt heeft, so ontkenn' ick nochtans dat het waerachtig is. Godt heeft wel eenen yegelicken lede de gaven sijns Geestes met maet uytgedeelt, soo dat den gantschen lichame niet nootsakelicks en ontbreeckt, wanneer de gaven selfs tot gemeyn profijt toegebracht worden. Maer de rijckdommen van de Kerck zijn altijt sodanig, dat haer veel gebreeckt tot die seer hooge volmaecktheyt van onse tegenpartijen sich beroemen. De Kerck en wort oock daerom niet verlaten in eenigen deele, maer heeft altijdt genoegh, want de Heere weet wat hare noodtsakelickheyt eyscht. Maer op dat hy deselve soude houden in ootmoedigheyt en in een Godvruchtige matigheyt en zedigheyt, so en geeft hy haer niet meer dan als hy weet haer nut en oorbaerlick te zijn.

Tweede en derde bewijs-reden uyt de plaetsen van Paulus. Ephes. 5. 26. 1. Tim. 3. 15.

Ick weet wats' oock alhier plegen tegen te werpen, dat, namelick, de Kerck gereynigt is door het water-badt in het woort des levens, op datse sonder rimpel en vlecke soude zijn: en datse daerom elders genoemt wordt de pylaer en vastigheyt der waerheyt.

Antwoort op het tweede, openende den sin des Apostels van de suyverheyt der Kerck.

Maer in d'eerste plaets wort meer geleert wat Christus geduyrig in haer werckt, dan wat hy alreede voleyndight 1) heeft. Want indien hy alle de sijne dagelicks heylight, uytsuyvert, pollijst 2), en van smetten reynigt: so is het voorwaer seker datse noch met eenige rimpels en smetten besprengt zijn, en dat aen hare heylighmakingh yetwes ontbreeckt. Hoe ydel en fabuleus is het datmen de Kerck als nu voor gantsch heyligh en in allen deelen onbevleckt aensiet en oordeelt, welckers 3) leden alle te samen besmet en eenigsins onreyn zijn? 't Is derhalven wel waer dat de Kerck door 4) Christus geheyligt is. Maer hier wort alleen 5) het begin van dees' heyligmakingh 6) gesien: het eynd' en de volle vervullingh van dien sal ghesien worden, als Christus de Heylige der heyligen haer met sijn heyligheyt waerlicks en ten vollen sal vervullen. 't Is oock waer dat hare rimpelen en vlecken uytgedaen zijn: maer also dat die dagelicks noch uytgewischt worden, tot dat Christus door sijn komst t'eenemael wech neme 't geen noch overigh is gebleven. Want indien wy dit niet en toestaen soo sal 't noodigh zijn dat wy met de Pelagianen beweeren dat der geloovigen gerechtigheyt in dit leven volmaeckt is: en dat wy met den Catharen en Donatisten geen swackheyt in de Kerck lijden en verdragen.

Antwoort op de derde bewijs-reden, in welcken sin de Kerck genoemt wort een pylaer en vastigheyt der waerheyt.

D'andere plaets, ghelijck wy elders gesien hebben, heeft gantschelick eenen anderen sin als sy sich laten voorstaen. Want als Paulus Timotheus onderwesen, en tot het rechte Bisschops-ampt voorbereyd 7) heeft, so seght hy dat hy 't daerom heeft gedaen, op dat hy weten mocht hoe dat hy in de Kerck behoorde te verkeeren. En op dat hy met dies te meerder vlijt en sorghvuldigheyt sich daer op mocht toeleggen en ingespannen zijn, so voeght hy daer by dat de Kerck selve is de pilaer en vastigheyt der waerheyt. Wat willen dese woorden anders beduyden, dan dat de waerheyt Godts in de Kerck bewaert wordt, te weten,

1) ghemerckt. 2) smaeck. 3) vorder treden. 4) voorgesette.

1) voltrocken. 2) palleert. 3) wiens. 4) van. 5) [ ]. 6) (wort hier alleen). 7) gefatsoeneert

phes 4. 11. door den dienst des Euangeliums? Ghelijck hy elders leert, dat Christus ghegeven heeft Apostelen, Herders en Leeraers, op dat wy niet meer door allerley windt der Leer' omgevoert, of van de menschen bedrogen en souden worden: maer op dat wy met de ware kennisse des Soons Godts verlicht zijnde, alle te ghelijck mochten komen tot d'eenigheyt des geloofs. Dat derhalven de waerheydt in de werelt niet en wordt uytghebluscht, maer behouden en ongheschendt blijft, dat geschiet om datse de Kerck tot een getrouwe bewaerster heeft, door welckers 1) toedoen en dienst sy opgehouden wordt. Is't nu sulcks dat dese bewaringh gelegen is den Prophetischen en Apostolischen dienst, soo volght daer uyt datse geheel en al staende blijft, als het Woordt des Heeren getrouwelick wort bewaert en sijn suyverheyt behoudt.

.. Bewijs-reden, afkomen- van d'eerste: Kerck wort leydt in alle aerheyt. Er-, sy en kan et dwalen. En wat sin se tegen-par-en daer uyt ecken.

13. Maer op dat de Lesers te beter mochten verstaen waer in dit verschil voornementlick is ghelegen, soo sal ick kortelick verklaren, wat de tegen-partijen begeeren, en waer in wy hun wederstaen. 't Geen sy seggen, te weten: Dat de Kerck niet en kan dwalen, dat dient hier toe, en wort van hen aldus uytgeleyt: Dat de Kerck, wanneerse door Godts Geest wordt geregeert, veyligh sonder woordt kan wandelen: en dat deselve, waer henen sy oock gaet, niet en kan oordeelen 2) of spreken dan de waerheyt. Dien-volgens indiens' yetwes ordonneert buyten of behalven het Woordt Godts, dat sulcken ordonnanty moet gheacht en gehouden worden voor een ongetwijffelde uytspraeck Godes. Wat ons belanght is't dat wy dat eerste toestaen, te weten, dat de Kerck niet en kan dwalen in saken die ter saligheydt noodigh zijn: soo is dit onse meyningh, dat sulcks daerom geschiet, om dats' al haer eygen wijsheyt verworpen hebbende, haer selven van den Heyligen Geest door 't Woort Godts laet leeren en onderwijsen. Dit is dan het onderscheyt tusschen hun en ons. Sy stellen de macht en autoriteyt der Kercke buyten Godes Woort: maer wy willen dat die macht aen het Woordt zy ghebonden, en wy lijden niet dat deselve daer van afgescheyden worde. Ende wat wonder is dat, indien de Bruydt en Discipelinne van Christus haren Bruydegom en Meester onderworpen wort, op datse sonder ophouden en met alle neerstigheyt aen sijnen mont kleve? Want dit is de wijs' en ghelegentheydt van een wel-gheschickt huys, dat de Huysvrouwe de heerschappy haers Mans gehoorsaem zy: dit is de regel van een wel-ghemanierde School, dat de leere des Meesters alleen aldaer gehoort worde. Laet derhalven de Kerck niet wijs zijn

Antwoordt, toonende in it sin de wa- Kerck niet kan dwalen.

(p 479) Bevestigingh genomen van de bemerc-ngh der na-men van de erck.

1) wiens. 2) ghevoelen.

uyt haer selven, laet haer niet yetwes uyt haer selven bedencken: maer dat haer wijsheydt daer af late daer hy ophoudt te spreken. Aldus en salse geen vertrouwen hebben op alle de vonden hares vernufts, noch in die dinghen daer in sy Godts Woordt tot een fondament heeft, door eenigh mistrouwen of twijffelmoedigheydt wanckelen: maer sy sal daer op met een groote versekertheyt en vaste bestendigheyt rusten. Alsoo sals' oock vertrouwende op de grootheyt en wijtstreckelickheyt der beloften diese heeft, genoeghsaem hebben waer mede sy haer geloof seer heerlick sal ondersteunen 1) en ophouden: soo datse versekert zijn sal, dat de Heylighe Gheest, die alderbeste Leydtsman en Aenwijser van den rechten wegh, altijdt by haer teghenwoordigh is: doch sy sal met eenen oock ghedencken wat voor een vrucht Godt wil dat wy uyt sijnen Geest ontfangen sullen De Geest, seght Christus, den welcken ick u van den Vader senden sal, die sal u leyden in alle waerheydt. Maer hoe? Want hy sal, seght hy, u indachtigh maken al wat ick u gheseydt hebbe. Soo verkondight hy dan dat wy uyt sijnen Geest niet anders en hebben te verwachten, dan dat hy onse verstanden verlichte om de waerheydt van sijne Leere te verstaen. Daerom spreeckt Chrysostomus seer wijsselick: Vele, seght hy, beroemen sich van den Heyligen Geest: maer die haer eygen dingen spreken, die beroemen sich valschelick van den selven. Gelijck Christus betuyghde dat hy van hem-selven niet en sprack, om dat hy uyt de Wet sprack en uyt de Propheten: alsoo oock, indien ons yets buyten het Euangelium onder den Naem des Geestes in de handt wordt gesteecken, laet ons dat niet gelooven. Want gelijck Christus is de vervullinghe der Wet en der Propheten: alsoo is de Gheest de vervullinghe des Euangeliums. Dus verre Chrysostomus. Nu kunnen wy lichtelick begrijpen hoe verkeerdelick onse teghenpartijen handelen, dewelcke sich van den Heylighen Gheest beroemen tot gheen ander eynde, dan op dats' ons op sijnen naem souden aenprijsen soodanighe leeringhen die verscheyden en vreemt zijn van Godes Woordt: daer nochtans de Geest door eene onafscheydelicken bandt met het Woordt Godts wil vereenight zijn, en Christus oock dat selfste van hem ghetuyght wanneer hy hem aen sijn Kerck belooft. 't Is alsoo in der waerheydt. De matigheydt en soberheydt die de Heere eenmael sijn Kerck heeft voor-gheschreven, die wil hy altijdt onderhouden hebben. Het is nu sulcks dat hy

Item, van de treffelickheydt van haer hoop en geloof.

Ioan. 16. 13 en 14. 26.

Serm. de sancto & adorando Spiritu.

Ioan. 12. 50. en 14. 10.

Rom. 10. 4.

Wat een ongerijmt en ongoddelick ghevolgh het zy 't welck de Papisten uyt de voorgaende voorstellingh poogen te trecken.

1) ondersetten. 2) versieren.

verboden heeft yetwes tot sijn Woordt by te doen, of yetwes daer van af te trecken. Dit is d'onverbrekelicke ordonnanty Godes en des Heylighen Gheestes, die onse tegen-partijen poogen af te schaffen, wanneerse versinnen 1) dat de Kerck van den Heyligen Geest sonder Woort geregeert wort.

5. Bewijs-reden: De Kerck heeft het ghebreck van't gheschrevene woort moeten vervullen door de onbeschreven tradition en mondelinghe overleveringen. Ioan. 16. 12.

14. Hier morren sy wederom tegen: Dat de Kerck sommighe stucken heeft moeten voegen tot de Schriften der Apostelen, of dat d'Apostelen selfs naderhandt mondelingh hebben moeten aenvullen 2) 't geen sy niet klaer genoegh beschreven en hadden: en om dit te bewijsen brengen sy by dese woorden van Christus tot sijne Discipelen: Noch vele dinghen hebbe ick u te seggen, doch ghy en kondt die nu niet draghen. En door dese dingen verstaense die besluyten en insettinghen, die sonder de Schriftuer, alleen door de gewoont en het ghebruyck zijn aengenomen.

1. Antwoort. Maer wat een onbeschaemtheyt is dit? Ick bekenn' dat de Discipelen noch plomp en by nae onleersaem waren doe sy dese woorden van den Heere hoorden: maer warense met dese traegheyt des verstants oock te dier tijdt bevanghen, doe sy hare Leer' by gheschrift stelden, soo datse daer nae mondelingh hebben moeten aenvullen 3), 't geen sy door het feyl en gebreck harer onwetenheydt in hare schriften hadden over-gheslaghen? Maer is't dats' hare schriften uytgegeven hebben, doese nu van den Geest der Waerheydt in alle waerheydt geleydt wierden, wat isser in den wegh geweest, dats' in hare schriften de volmaeckte kennis van de Leere des Euangeliums niet en souden vervat en verzegelt achter ghelaten

2. Antwoort. hebben? Maer wel aen, laet ons hun toe 4) geven het geen sy begeeren, doch onder dese condity, dats' ons aenwijsen welcke de dinghen zijn die mondelingh sonder schrift hebben moeten gheopenbaert worden. Indien sy dit durven bestaen, soo sal ick teghen hun handelen met dese woorden van Augustinus.

Homil. in Ioan. 96. 1. Dewijl de Heer die dinghen verswegen heeft, wie van ons sal dan kunnen seggen, het zy dees' of die dingen? Of soo hy dat durft seg-

3. Antwoort. ghen, waer mede sal hy 't bewijsen? Maer wat strijd' ick te vergeefs, want het is oock selfs den kinderen bekent, dat in de Schriften der Apostelen, dewelcke sy-lieden eenighsins kreupel maken en maer ten halven, gevonden wort de vrucht van die openbaringh die de Heere haer te dier tijdt beloofde.

De 6. bewijsreden. Matth. 18. 17.

15. Maer wat? En heeft Christus, seggense, niet buyten twijffel en verschil ghestelt al 't geen de Kerck leert en besluyt, wanneer hy gebiedt datmen den ghenen die daer teghen bestaet te spreken, sal houden voor een Heyden en Tollenaer? Tot antwoort dient voor 1. Antwoort.
eerst, dat in die plaets niet en wordt gesproken van de Leere, maer d'authoriteyt van de Kerckelicke straffe wordt aldaer alleenlick bevestight tot verbeteringh der ghebreken, op dat die ghene die vermaent of bestraft zijn, haer selven niet en souden stellen teghen het oordeel van de Kerck. Maer om dit over te 2. Antwoort.
slaen, 't is grootelicks te verwonderen dat dese boeven soo onbeschaemt zijn datse daer uyt oorsaeck nemen om te woeden en te rasen. Want wat sullens' uyt die plaets eyndelick anders kunnen besluyten, dan datmen niet en moet verachten d'eendrachtigheyt van de Kerck, die nimmermeer over een en stemt als in de waerheyt van Godes Woort. De Kerck, seggense, moet ghehoort worden. Wie loochent dat? Dewijlse niet anders en oordeeldt, dan uyt het Woort des Heeren. Indiens' yets meer begeeren, soo moetense weten dat dese woorden van Christus hen-lieden daer in gheen voordeel en doen. Ick en moet oock niet al 3.
te twist-gierigh schijnen om dat ick soo seer heftigh hier op aenhoude, te weten, dat het de Kerck niet en is geoorlooft eenighe nieuwe Leere te smeden, dat is, meer te leeren, dan de Heere in sijn Woort heeft geopenbaert, en sulcks voor Godes woorden uyt te gheven. Want de verstandige sien wel wat een groot perijckel daer in gelegen is, so 1) den menschen eenmael soo veel rechts wort toe-gelaten. Sy sien oock wat een groote deure den godtloosen geopent wordt om te schimpen | (p. 480.)
en te spotten, indien 2) wy segghen dat de Christenen voor een Goddelicke uytspraeck houden moeten dat gheen 't welck de menschen goedt vinden. Hier by komt noch dat 4.
Christus sprekende na de gelegentheyt van sijnen tijdt, desen naem Kercke der Joodtsche vergaderingh toe-eygent, op dat sijne Discipelen souden leeren de heylige by een komsten der Kercke naemaels in eeren te houden.

Bevestigingh van de voorgaende ses bewijs-redenen. De Kinder-doop is uyt het besluyt der Kercke voort ghekomen: en oock het leerstuck dat de Soon een en het selfde wesen heeft met den Vader. Siet het sestiende Capittel

16. D'exempelen diese gebruycken en doen hun gheen voordeel. Sy seggen dat de Doop der jonge kinderen niet soo seer en is gesproten uyt een opentlick en klaer bevel der Schriftuyr, als wel uyt het besluyt en de ordonnanty van de Kerck. Maer het soud' een seer elendige toevlucht wesen, waer 't dat wy tot beschermingh van den Kinder-doop gedwongen waren ons selven te behelpen met de bloote autoriteyt van de Kerck. Doch 't sal in een ander plaets ghenoeghsaem blijcken, dat het daer mede veel anders gelegen is. Van ge-

1) versieren. 2) vervullen. 3) ver ullen. 4) [ ].

1) is't dat. 2) is't dat.

van dit Boeck. Antwoordt op dat laetste stuck.

lijcken wanneers' ons teghen-werpen dat dat gheen, 'twelck in het Concily van Nicea is geoordeelt en uytgesproken, te weten, dat de Soon consubstantieel met den Vader is, dat is, dat hy één Wesen heeft met den Vader, nerghens in de Schriftuyr en wordt ghelesen: soo doense daer mede den Oudt-vaderen groot onrecht, als ofse Arius lichtveerdelick hadden veroordeelt, om dat hy in hare woorden niet en wilde sweeren, daer hy nochtans die gantsche Leere beleedt die in de Schriften der Propheten en Apostelen is begrepen. Ick beken dat dit woort consubstantieel in de Schriftuyr niet en staet: maer dewijl aldaer soo menighmael wort beweert datter een eenigh Godt is, en benevens hem gheen ander, dewijl oock Christus aldaer soo dickwils ghenoemt wordt de waerachtighe en eeuwige Godt, dewijl hy aldaer wordt gheseydt een te zijn met den Vader: wat doen dan de Niceensche Vaders anders, dan datse den natuerlicken en echten 1) sin van de Schriftuyr eenvoudelick verklaren? Ende Theodoretus verhaelt dat de Keyser Constantinus in hare vergadering dese voor-reden gebruyckt heeft: In de dispuyten en verhandelingen der Goddelicke saken hebben wy de Leere des Heylighen Geestes ons voor-geschreven: de Boecken der Euangelisten en Apostelen te samen met d'uytspraken der Propheten wijsen ons de Godtheyt en 't Goddelicke Wesen genoeghsaem aen. Laet ons derhalven den tweedracht neder leggen, en uyt de woorden des Geestes de verklaringhen van het verschil trecken. Daer en was te dier tijdt niemant die dese heylige vermaninghen weder-sprack of tegen stondt. Niemandt en heeft daer tegen dees' uytvlucht gebruyckt, dat de Kerck macht heeft om yetwes van 't hare daer by te voeghen: dat de Geest den Apostelen niet alles en heeft ghe-openbaert, of immers niet alles en heeft laten komen tot de nakomelingen, of yets diergelijcks. Indien het segghen van onse teghenpartijen waerachtigh is, so heeft voor eerst Constantinus verkeerdelick ghehandelt, dat hy de Kerck haer macht benomen heeft: daer beneffens is het een groote trouwloosheydt aller Bisschoppen gheweest, dat daer niet een en is opgestaen om de macht van de Kerck te verdedighen, want door sulck stil-swijghen hebbense 't recht van de Kerck verraden. Maer nadien Theodoretus verhaelt dat de Vaders van 't Concily de woorden des Keysers geern aennamen, so is 't gewis en seker dat dese nieuwe Leer' te dier tijdt gantschelick onbekent geweest is.

Lib. 1. cap. 5. Hist. Eccles.

1) oprechten.

Het IX. Capittel.

Van de Concilien, en der selver Authoriteyt.

Die ses voorgaende bedrieglicke argumenten tot voorstant van d'authoriteyt der Kercke voortgebracht, en doen de Papisten gheen voordeel.

Nu, of ick hun al 1) toestondt alles wat sy van de Kercke segghen: soo en soudense nochtans haer voornemen daer mede niet veel voordeels ghedaen hebben. Want al wat van de Kerck geseyt wort, dat dragense terstont den Concilien op, om dat die volghens hare meyningh de Kerck afbeelden en voor oogen stellen. Jae datse soo halstarrigh strijden om de macht der Kercke, dat en doens' om gheen ander oorsaeck, dan op datse den Roomschen Paus met sijne Trawanten mochten verrijcken met al dat 't welck sy ons uyt de handt wringhen kunnen. Doch eer ick tot de bespreking hiervan overgae 2), so moet ick eerst alhier twee dingen met weynige woorden voorstellen. Voor eerst, dat ick hier strenger en styver op mijn recht sal blijven staen, dat en sal daerom niet geschieden om dat ick d'oude Concilien minder achte dan 't betaemt. Want ick houde die van herten in eerweerdigheyt, en ick begeer' datse by allen hebben sullen d'eer' die haer toe komt. Maer hier in moet een sekere maet gehouden worden: te weten, dat aen Christus niet met al en word' ontrocken. Nu is dit Christus recht, dat hy de President en Overste zy in alle Concilien, en dat hy in die weerdigheydt gheen mensch en hebbe tot sijn mede-gesel. En ick segghe dat hy alsdan eerst de President is, wanneer hy de gantsche vergaderingh door sijn Woordt en Geest regeert. Ten anderen dat ick den Concilien soo veel niet toe en schrijf als de tegen-partijen begeeren, dat en doe ick daerom niet om dat ick de Concilien vreese, ghelijck of die der teghen-partijen saeck gunstigh, en onse saeck tegen waren; want gelijck wy door het Woordt des Heeren overvloedelick ghewapent 3) zijn om de waerheydt van onse Leer' volkomelick te doen blijcken, en het gantsche Pausdom om verr' te stooten, so dat het niet seer noodigh en zy yetwes beneffens dat te begeeren: alsoo geven ons oock d'oude Concilien, so 't de saeck mocht vereysschen, daer toe ten meerendeel genoeghsame stof.

Een voorkoming, waer mede op een heymelicke teghen-werpingh gheantwoort wort, en met eenen betoont door bequame regelen, welcke en hoedanig de Concilien behooren te zijn.

2. Laet ons nu spreken van de saeck selfs: Indien men uyt de Heylighe Schriftuyr wil vernemen wat authoriteyt de Concilien hebben, soo en vinden wy dien aengaende gheen klaerder en heerlicker belofte dan in dese woorden van Christus: Waer twee ofte drie vergadert zijn in mijne Name, daer ben ick in 't midden van haer. Maer dit is soo wel

Van waer de Concilien haer autoriteyt hebben.

Matth. 18. 20.

1) schoon. 2) desen handel trede 3) ghestoffeert.

van allerley particuliere vergaderingen ghesproken, als van een algemeyn Concily. Nochtans en bestaet de knoop des verschils hier in niet: maer in de condity die daer by gevoeght wort, te weten, dat Christus alsdan eerst in 't midden des Conciliums wesen sal, wanneer het in sijnen Naem vergadert wordt. Dien-volgens ofschoon de tegen-partijen duysendt-mael de Concilien der Bisschoppen noemen en voort brengen mochten, so sullense nochtans weynigh vorderen: en sy en sullen ons niet eer doen gelooven 't gheen sy beweeren, te weten, dat hare Concilien door den Heylighen Geest geregeert worden, voor datse bewesen hebben dat de selvige vergadert worden in den Naem van Christus. Want de godtloose en boose Bisschoppen kunnen alsoo wel *teghen* Christus raedt en vergaderingh houden, als de goede en Godtvruchtige te samen komen in sijnen Naem. Hier van hebben wy klaer en treffelick bewijs in seer veel besluyten en ordon- | nantien die van soodanige Concilien voort gekomen zijn. Maer dit sal hier nae gesien worden. Nu antwoord' ick alleen met een woort, dat de belofte van Christus gheen andere persoonen aen en gaet dan die, die in sijnen Naem vergaderen. Laet ons derhalven verklaren wat het zy, in den Naem van Christus vergaderen. Ick ontkenn' dat die vergaderen in den Naem van Christus, die Godts ghebodt, 't welck verbiedt tot sijn Woordt yetwes by, of daer van yetwes af te doen, achter haren rugge wech werpende, nae haer goetduncken ordonneeren al watse willen: die met de Goddelicke uytspraken der Schriftuyr, dat is, met d'eenige regel der volmaeckte wijsheydt niet te vreden zijnde, uyt haer hooft yetwes nieuws uytdencken 1). Voorwaer nadien Christus niet en heeft belooft dat hy in allerley Concilien sal teghenwoordigh zijn: maer den Concilien in dewelck hy wesen 2) wil, een bysonder merck-teecken by gevoeght heeft, om daer door d'oprechte en wettighe Concilien van d'andere t'onderscheyden: soo en moeten wy dit onderscheydt geensins in de windt slaen. Dit is het Verbondt 't welck Godt eertijts met de Levitische Priesters gemaeckt heeft, te weten, datse souden leeren uyt sijnen mondt. Dit heeft hy altijt van de Propheten ghe-eyscht: wy sien dat dese Wet oock den Apostelen is opgeleyt. Die dit Verbondt schenden, die en acht Godt niet weerdigh datse d'eere des Priesterdoms of eenige authoriteyt hebben souden. Laet de tegen-partijen my desen knoop los maken 3), indiense mijn geloof onder d'insettingen der menschen sonder en buyten Godes Woordt willen dienstbaer maken.

[Margin: Te weten, indiense in den naem van Christus vergadert worden. — (p. 481.) — Wat dit te seggen zy. — Deuter. 4. 2. Apoc. 22. 18. — Een geduyrig merck-teecken van de wettige Concilien. — Maleach. 2. 7.]

1) versieren. 2) sijn. 3) ontdoen.

3. Want datse meynen dat de waerheydt niet en blijft in de Kerck, 't en zy datse zy en bestae onder en in de Herders, en dat de Kerck selfs niet en bestaet, 't en zy dats' in d'algemeyne Concilien gesien worde: 't is verre van daer dat dit altijdt waer soude gheweest zijn, indien ons de Propheten waerachtige getuyghnissen van hare tijden hebben nagelaten. Ten tijden van Jesaia was de Kerck te Jerusalem, die van Godt noch niet en was verlaten. Evenwel spreeckt hy van de Herders aldus: Hare Wachters zijn alle blindt, sy en weten niet, sy alle zijn stomme honden, sy en kunnen niet bassen: sy zijn slaperigh, sy liggen neder, sy hebben het sluymeren lief: ja 't zijn Herders die niet verstaen en kunnen: sy alle keeren sich na haren wegh. Alsoo spreeckt oock Hosea. De Wachter van Ephraim is met mijnen Godt: [*maer*] de Propheet is een vogel-vangers-strick op alle sijne wegen, een haet inden huyse sijns Godts. Alwaer hy spots-gewijse de wachters met Godt te samen voegende, leert dat het voorwenden des Priesterdoms ydel en onnut is. De Kercke duyrde oock ten tijden van Jeremia. Laet ons dan hooren wat hy van de Herders seydt: Beyde de Propheten en Priesteren staen alle te samen na valschen Godtsdienst. Item: Die Propheten propheteeren valsch in mijnen name. Ick en hebbe niet gesonden, nochte hen bevel gegeven, nochte tot hen gesproken. En op dat wy niet al te lang en zijn in 't aenhalen 1) van sijne woorden, so leest het geen' hy in 't gantsche drie-en-twintighste en veertighste Capittel gheschreven heeft. Te dier tijdt en voer oock Ezechiel ter andere zijden niet sachter teghen hun uyt: De verbintenisse harer Propheten is in 't midden van haer, als een brullende Leeuw die eenen roof rooft: Hare Priesteren doen mijne Wet ghewelt aen, ende sy ontheyligen mijne heylighe dingen, tusschen het heylighe ende het onheylige, en maken sy geen onderscheydt, en wat hy voorts in den selven sin daer by voeght. Diergelijcke klachten zijn al-omm' in de Propheten te vinden: so dat ons aldaer geen dingh dickwijlder voor en komt.

[Margin: Teghen-werpingh. In de Kerck en blijft de waerheydt niet dan onder de Herders, dat, is in de Concilien. — 1. Antwoort uyt het Oude Testament, betoonende dat de Herders ledigh zijn gheweest van den Geest der kennis en der waerheyt. — Iesa. 56. 10. — Hosea 9. 8. — Ierem. 6. 13. — en 14. 14. — Ezech. 22. 25.]

4. Yemandt sal seggen, dit mach misschien onder den Joden plaets ghehadt hebben: maer onsen tijdt is vry van soo grooten quaedt. Och of dat alsoo waerachtigh waer! doch de Heylige Geest heeft ons verkondight dat het anders zijn soude. Want de woorden van Petrus zijn klaer: Ende daer zijn, seght hy, oock valsche Propheten onder het volck geweest,

[Margin: 2. Antwoort uyt het Nieuwe Testament, alwaer voorseydt is dat onse tijden van dat quaedt niet vry zijn en sullen. — 2. Petr. 2. 1.]

1) verhalen.

gelijck oock onder u valsche Leeraers zijn sullen, die verderflicke ketterijen bedecktelick invoeren sullen. Siet ghy wel dat hy segt datter perijckel te verwachten staet, niet van de ghemeyne lieden, maer van de ghene die haer selven met den tytel van Leeraers en Herders sullen vercieren en voor-doen? Daer beneffens, hoe dickwils hebben Christus en sijn' Apostelen voorseyt dat de Kerck seer groote gevaerlickheden van de Herderen over den hals hingen? Jae Paulus betoont openbaerlick dat d' Antichrist nergens anders en sal sitten dan in den Tempel Godts. Waer med' hy te kennen gheeft dat dat grouwelick jammer en verdriet, van het welck hy spreeckt, van nergens elders en sal voort komen, dan van die, die als Herders in de Kerck sitten sullen. En in een ander plaets, dat de beginsels van so een groot quaet alreede na by zijn. Want als hy d'Opsienders van Ephesen aenspreeckt, soo seght hy aldus: Want dit weet ick, dat nae mijn vertreck sware wolven tot u inkomen sullen, die de kudde niet en sparen: Ende uyt u selven sullen mannen opstaen, sprekende verkeerde dingen, om de Discipelen af te trecken achter haer. Hoe veel verdorventheydts, meynen wy, heeft die opeenvolginghe van 1) jaren kunnen voort brenghen onder de Herders, nadiense binnen sulck een korten tijdt also hebben kunnen verbastaerden? En op dat ick door een langh verhael niet veel papiers en vervulle: wy worden door d'exempelen by nae van alle d'eeuwen vermaent, dat de waerheyt niet altijdt in den boesem der Herderen gevoedt en wordt, en dat de behoudenis van de Kerck niet en hanght aen de staet en bestendigheydt der Herderen. Sy behoorden wel voorstanders en bewaerders te zijn van de vred' en welvaert der Kercken, om dewelcke te bewaren sy verordineert en bestemt zijn: maer het is wat anders te doen 't gheen ghy doen moet, en wat anders te moeten doen 't gheen ghy niet en doet.

[Margin: ...atth. 24. 11, ... 24. — ... Thess. 2. 4. — ...ctor. 20. 29. — Bevestigingh ...oor d'exempe...n van meest ...le de eeuwen.]

5. En nochtans en moet niemandt dese woorden alsoo nemen en verstaen, als of ick d'authoriteyt der Herderen al-omm' en sonder oorsaeck, en sonder eenigh onderscheyt verswacken wilde. Ick vermaen' alleen datmen tusschen hun onderscheyt maken moet, op datmen niet terstont en dencke dat die oock Herders zijn inder waerheyt, die den naem van Herders draghen. Maer de Paus te samen met den gantschen hoop sijner Bisschoppen, de gehoorsaemheydt van Godes Woort uytgeschudt hebbende, keeren en wenden alle dinghen nae haren lust, om geen ander oorsaeck dan om datse Herders ghenaemt worden. En ondertusschen soeckens' ons wijs te maken, datse van het licht der waerheyt niet en kunnen worden verlaten: dat de Gheest Godts gheduyrigh sijn woonplaets by haer heeft: dat de Kerck in hun bestaet, en met hun sterft. Even eens als of de Heere als nu gheen oordeelen en hadde, om de wereldt hedensdaeghs met deselve soorte van | straffe te huys te soecken daer med' hy d'ondanckbaerheydt des Israëlitischen volcks in voortijden ghewroken heeft: te weten, om de Herders te slaen met blindtheydt en onghevoelickheyt. Dese sotte menschen en verstaen oock niet datse even het selfde liedeken singhen, het welck eertijdts ghesongen wierdt van die gene die teghen het Woordt Godts d'oorlogh opnamen. Want de vyanden van Jeremia versterckten haer selven teghen de waerheydt aldus: Komt aen, laet ons ghedachten teghen Jeremia dencken, want de Wet en sal niet vergaen van den Priester, noch de raedt van den Wijsen, nocht het woort van den Prophete.

[Margin: ...Voorkoming ...an eene te...en-werpingh: ...p dat een ye...er wete, dat ...ie, die haer selven voor ...erders uytge...en, niet alle ... samen Her...ers zijn. — (p. 482.) — Zach. 12. 4. — Ierem. 18. 18.]

6. Hier uyt kan men lichtelick antwoorden op dat ander punct van d'alghemeyne Concilien. 't En kan niet gheloochent worden dat de Joden in de tijden der Propheten de ware Kerck hadden. Indien te dier tijdt uyt de Priesters een algemeyn Concily waer vergadert geweest, wat voor een gedaent van de Kerck soudemen aldaer gesien hebben? Wy hooren wat Godt niet eenen alleen of twee van hun, maer de gantsche orde 1) der Priesteren aenseght en verkondight: De Priesters sullen sich ontsetten, ende de Propheten sich verwonderen. Item: De wet sal vergaen van den Priester, ende de raedt van de Oudtsten. Item: Daerom sal het nacht voor u-lieden worden van wegen het ghesichte, ende u-lieden sal duysternisse zijn van wegen de waersegginge: ende de Sonne sal over dese Propheten onder gaen, ende de dagh sal over hen swart worden, &c. Wel aen, indien alle de soodanige te dier tijdt by een versamelt waren geweest, wat voor een geest soud' in hare vergaderingh geregeert hebben? Hier van hebben wy een treffelick exempel en bewijs in dat Concily 't welck Achab by een geroepen heeft. Daer waren vier hondert Propheten tegenwoordigh. Maer dewijlse met gheen ander voornemen en waren te samen ghekomen, dan om den godtloosen Koningh te pluym-strijcken: soo wordt de Satan van den Heere gesonden om eenen leugen-geest te wesen in harer aller mondt. Daer wordt de waerheydt

[Margin: De derde tegen-werpingh. d'Alghemeyne Concilien representeeren de Kerck, dewelck' andersins nieten kan bestaen. — Ierem. 4. 9. — Ezech. 7. 26. — Mich. 3. 6. — Antwoordt, ontdeckende de ydelheydt van dese tegen-werping, door sommighe exempelen uyt het Oude Testament.]

---

1) dat langh-duyrighe achtervolgh der.

1) bende.

1. Reg. 22. 5. en 22.

door d'advijsen van hun allen verdoemt: Micha wort voor een ketter veroordeelt, geslagen, en in de gevangenis geworpen. Alsoo is het Jeremia, also is het den anderen goeden Propheten gegaen.

Daer na oock uyt het Nieuwe we.

Joan. 11. 47.

7. Maer laet een exempel, 't welck boven andere gedenck en verhalens weerdigh is, voor allen genoeghsaem zijn. Wat gebreck en fout 1) kondt ghy in dat Concily, het welck de Priesters en Pharizeen te Jerusalem teghen Christus vergadert hebben, vinden, soo veel belanght d'uyterlicke ghedaent en ghestalt van dien? Want indien de Kerck te dier tijdt niet en waer geweest te Jerusalem, soo en soude Christus nooyt met d'offerhanden en andere ceremonien ghemeenschap gehadt hebben. Daer gheschiedt een groote en plechtighe 2) by een roepingh: d'Opperste Priester was President en regeerde de handelingh: de gantsche Priesterlicke ordre sat daer met hem: nochtans wordt Christus aldaer verdoemt, en sijn Leer' uyt den midden wech gheruymt en verstoven. Dat feyt is een bewijs en betoogh, dat de Kerck in dat Concily geensins en was inghesloten.

Uytvlucht.

Maer sal yemandt seggen, wy en hebben niet te vreesen dat ons yetwes van

Antwoordt.

sulcks sal wedervaren. Wie heeft ons daer van versekert? Want in soo een groote saeck al te gerust te zijn, dat en kan niet geschieden sonder te vallen in de schuldt van onachtsaemheyt. Jae dewijl de Geest door de mondt van Paulus met klare woorden voor-

2. Thess. 2. 3.

seyt, datter een afval komen sal (dewelcke niet en kan komen of de Herders moeten eerst Godt verlaten) waer toe zijn wy alhier blindt tot ons eygen verderf? Daerom en moetmen dit geensins toestaen, te weten, dat de Kerck bestaet in de vergaderingh der Herderen. Want de Heere en heeft nerghens belooft dat de Herders voortduyrent 3) goet sullen zijn, maer hy heeft wel verkondight datse somtijdts quaedt sullen wesen. En als hy ons van 't perijckel vermaent, soo doet hy 't daerom, op dat hy ons voorsichtiger soude maken.

De vierde teghen werpingh. Nochtans moetmen de Concilien toelaten. Antwoordt, door onderscheydingh. Men moet die wel toelaten, maer alleen voor soo veel alsse met Gods Woordt over een komen.

8. Wat dan? sult ghy seggen: Sullen de Concilien gheen authoriteyt met allen hebben om yetwes te besluyten? Jase voorwaer. Want ick en begeer' alhier niet, dat alle Concilien verworpen, of alle d'acten en handelingen der selver te niet gedaen, en gelijck men seght, met eenen schrap door ghehaelt moeten worden. Maer, sult ghy seggen, ghy druckt nochtans alle de Concilien ter neder, dat het eenen yeghelicken vry staet aen te nemen of te verwerpen 't gheen de Concilien besloten hebben. Gheensins seggh' ick, maer ick wilde wel, datmen, soo dickwils als eenigh besluyt van eenigh Concily voort gebracht wort, voor eerst neerstelick overleyde te wat tijdt dat Concily gehouden zy, om wat oorsaeck en tot wat eynd' het zy ghehouden, en wat persoonen op dat Concily tegenwoordigh gheweest zijn. Ten anderen, datmen dat selvige besluyt daermen van handelt aen den regel van de Schriftuyr ondersocht en beproefde: en dat op sulck een wijse dat het besluyt des Conciliums sijn kracht en gewicht ontfanghe en gelijck als een prae-advies 1) zy: en evenwel de voorseyd' ondersoeckingh niet en verhindere. Och of yeder een die selfde wijse daer in onderhield' dewelck' ons beschreven wordt door 2) Augustinus in sijn derde Boeck teghen Maximinus.

Volgens het getuygnis van Augustinus.

Want als hy desen ketter, die van de besluyten en ordonnantien der Concilien krackeelde, met korte woorden wilde bedwinghen, soo spreeekt hy aldus: Ick en moet het Concily van Nicea tegen u niet voort brengen, en ghy en moet my oock het Concily van Arimine als tot een vooroordeel en nadeel, niet teghen werpen. Ick en ben niet ghebonden aen d'authoriteyt van het Arimineensche, noch ghy aen d'authoriteyt van 't Nicenische Concily. Laet stuck tegen stuck, saeck tegen saeck, reden tegen reden gestelt, en alles beslecht en afgedaen worden door d'authoriteyt van de Schriftuyr, die noch u noch my eyghen, maer ons beyden ghemeyn en even nae is. Soo soud' het gheschieden dat de Concilien haer behoorlicke Majesteyt hebben souden: en evenwel soud' ondertusschen de Schriftuyr in de hooghste plaets verheven staen, op datter niet met all' en zy, 't welck haren regel niet onderworpen en worde. Aldus nemen wy geern aen die oude Concilien, als het Niceensche, het Constantinopolitaensche, het eerste dat t'Ephesen gehouden is, het Chalcedonische en dierghelijcke Concilien, wy houden deselve voor eerweerdigh en heyligh, so veel d'Artijckelen des Geloofs belanght.

Als by exempel, het Concily van Nicea, van Constantinopel, het eerste van Ephesen, &c.

Want sy en vervatten niet anders dan de suyver' en oprechte verklaringh der Schriftuyr, dewelcke die Heylighe Vaders door een gheestelicke wijsheyt wel te pas gebruyckt en by gebracht hebben, om den 3) vyanden der Religie 4), die doe waren op gekomen, hare kracht te verbreken. Wy sien oock in sommige navolgende Concilien den glantz van een oprechte vlijt en begeerte tot de Godtvruchtigheydt, en daer beneffens klare | teeckenen van verstandt, gheleertheyt en schranderheydt 5). Maer gelijck de saken gemeynlick tot erger pleghen te vervallen, men kan uyt de laetste Concilien af nemen hoe seer de

(p. 483.)

1) schorting. 2) solemnele. 3) gheduyrigh.

1) voor-oordeel. 2) van. 3) (Religious). 4) [ ].
5) voorsichtigheyt.

Kerck nu en dan van de suyverheyt van dien Guldentijdt zy af gheweecken. Ick houde mede voor ghewis en seker dat de Concilien in die verdorven tijden oock hare goede Bisschoppen gehadt hebben. Maer het is in dese Concilien even soo qualick toe-gegaen, als het eertijts qualick toeging in den Romeynschen Senaet waerover 1) de Raetsheeren selven klaegden 2). Want dewijl de stemmen en advijsen alleenlick getelt, en niet overwoghen en wierden, soo moest het beste deel der Bisschoppen van den grootsten en quaetsten hoop dickwils worden overwonnen. Sy hebben voorwaer veel ongoddelicke sententien en gevoelens voort gebracht. Maer het en is alhier niet noodigh van allen exempelen voort te brenghen: of om dat het te langh soude vallen, of om dat andere dit met soo grooten neerstigheyt gedaen hebben, datmen daer by niet veel meer en kan voegen.

Maer de ongoddelicke oncilien moeten worden verworpen.

9. Wijders, wat sal ick segghen van de Concilien die tegen malkanderen strijden? Niemandt en moet my hier tegen-werpen, dat van twee Concilien die tegen malkanderen strijden, het een' of het ander onwettelick is. Want waer uyt sullen wy dat oordeelen? te weten, hier uyt, so ick meyn', om dat wy uyt de Schriftuyr sullen bevinden, dat de besluyten van dat Concily niet rechtsinnigh en zijn. Want dit is d'eenighe sekere wet en regel om de Concilien te onderscheyden. Daer zijn nu omtrent neghen hondert jaren verloopen, dat het Concily binnen Constantinopel onder den Keyser Leo vergadert, geoordeelt heeft, dat de beelden die in de Kercken gesteldt waren, afgeworpen en verbroken moesten worden. Een weynigh daer na heeft het tweede Concily te Nicea, 't welck Irene des Keysers Moeder ten spijt van het voorseyde Constantinopolitaensche by een ghe-roepen hadde, besloten, datmen de beelden weder oprechten soude. Welck van dese twee Concilien sullen wy voor een wettigh Concily bekennen? Het laetste 't welck den Beelden in de Kercken plaets ghegheven heeft, heeft in't ghemeyn d'overhant behouden. Maer Augustinus seght dat sulck een oprechtinghe der beelden niet en kan geschieden sonder een merckelick perijckel van afgodery. Epiphanius die voor de tijden van Augustinus geleeft heeft, spreeckt veel harder en heftigher. Want hy seght dat het een onbehoorlick stuck en een grouwel is, datter Beelden ghesien worden in de Tempelen der Christenen. Die also spreken, souden die dat Concily voor goedt kennen, indiens' hedensdaeghs in't leven waren? Is't dat de History-schrijvers de waerheydt vertellen, indien men oock d'Acten en Handelingen van dat Concily gelooven wil, soo en zijn niet alleen de beelden selfs aldaer aenghenomen, maer oock de dienst en vereeringh der selver 't Is openbaer en seker dat sulck een besluyt en leer-stuck van den Duyvel is voort gekomen. Wat sullen wy oock hier van segghen datse de Schriftuyr in sulcker voegen vervalschende en verscheurende, daer mede betoonen datse deselve beschimpt en bespot hebben? 't Welck ick voor desen overvloedelick hebb' aenghewesen. Wat daer van zy, wy en sullen de Concilien die tegen malkanderen loopen en strijden, gelijck alsser soodanige seer vele zijn geweest, niet kunnen onderscheyden, 't en zy dat wy die alle beproeven en weghen met de voor-ghemelde weegh-schael aller menschen en Engelen, dat is, met het Woort des Heeren. Also nemen wy 't Chalcedonische Concily aen, en verwerpen het tweede Concily van Ephesen, om dat de godtloose Leer' van Eutyches in dit Concily bevestight, en in het Chalcedonische verdoemt wierdt. Het oordeel van dese saeck hebben die heylige mannen alleen ghenomen uyt de Schriftuyr, welcke mannen wy in't oordeelen alsoo navolgen, dat wy Godes Woort, 't welck hun voor gelicht heeft, oock nu ter tijt nemen en ghebruycken om ons voor te lichten. Laet nu de Roomschgesinden henen gaen, en nae hare ghewoont stoffen en roemen dat de Heylighe Geest aen hare Concilien gehecht en verknocht is.

De teghen-eler-strijdende oncilien salen sien te vernighen, en e met Godts aerheyt over en stemmen lmen omhelen, die daer n verscheyen zijn salmen ech ruymen.

Bewijs-ghenomen van het Constantinopolitaensche en tweede Niceniche Concily.

Siet het eerste Boeck Capittel 11. sect. 14.

Item, van het Chalcedonische en het tweede Concily tot Ephesen.

10. Hoewel in die oudste en suyverste Concilien oock wel eenigh feyl en mis-slagh begaen is, 't zy van weghen dat die Mannen die aldaer vergadert en anders geleert en schrander 1) waren, door de tegenwoordige voor-ghevallen handelinghen bekommert zijnde, veel andere dingen niet en voorsagen: 't zy om datse met swaerder en ghewichtiger saken besig wesende, sommighe dingen van geringer belangh niet en behertighden: 't zy om datse simpelick en eenvoudelick, als menschen, door on-ervarentheydt konden bedrogen worden: 't zy om datse somtijdts door al te grooten hevigheydt onbedachtelick aenvielen. Van dit laetste (het welck het hardtste van allen schijnt te wesen) is een seer klaer exempel geweest in het Concily te Nicea: welcks 2) weerdigheydt eendrachtelick van allen met de hooghst' eerbiedigheyt, gelijck het verdiende, wierdt ontfanghen en onthaelt. Want hoewel aldaer het voornaemst' hooft-stuck onses gheloofs in perijckel en ghevaer stondt, de vyandt Arius, met den welcken sy moesten kampen, teghenwoordigh was,

De gebreken en mis-slagen van de suyvere Concilien, veroorsaeckt door vier oorsaken of gelegentheden.

Hier van is een exempel in het eerste Concily te Nicea, alwaer de Bisschoppen door onderlinghe twisten onder malkanderen gestreden hebben.

1) Roomschen Raet 't welck 2) beklaegden.

1) voorsichtig. 2) wiens.

en aen d'eendrachtigheyt der gener die daer ghekomen waren bereyt om de dwaling van Arius te bestrijden, ten hooghsten was ghelegen: soo zijnse niet te min in so groote perijckelen sorghloos geweest, ja, gelijck ofs' alle stemmigheyt, zedigheyt en beleeftheyt vergeten hadden, en met voordacht by een ghekomen waren om aen Arius gunst te bewijsen, hebben sy den kamp die voorhanden was laten varen, en malkanderen met onderlinge twisten en on-eenigheden 1) beginnen te verscheuren: en de griffie 2) *) die sy tegen Arius hadden moeten richten 3), teghen haer selven te wenden. Daer wierden schandelicke lasteringen en blameeringen ghehoort: de schriften van beschuldigingh vloghen over en we'er: en daer en soude niet eer een eynde van twisten geweest zijn, voor datse door onderlinge wonden malkanderen doorgeheeckelt hadden, indien de Keyser Constantinus sulcks niet en hadde verhindert, dewelcke betuyght hebbende dat d'ondersoeckingh naer 3) haer leven en saeck was die hem niet aen en gingh, en van hem niet en moest gedaen worden, sulck een ongemaniertheydt meer door lof, als door bestraffingh gekastijdt en ter neder gheleydt heeft. Hoe waerschijnlick is het dat oock d'andere Concilien die daer nae ghevolght zijn in veel dingen gestruyckelt hebben? Dit en behoeft oock met veel woorden niet bewesen te worden. Want die d'Acten en Handelinghen der selver doorleest, die sal daer veel swackheden (op dat ick niet en segghe wat ergers) gewaer worden.

Een ander exempel in't Chalcedonische Concily, het welck door Leo beschuldight wordt van eergierigheydt en ondoordachte lichtveerdigheyt. (p. 484)

11. En Leo de Roomsche Bisschop en ontsiet sich niet het Concily te Chalcedon het welck hy bekendt rechtsinnigh te zijn in de leer- | stucken des geloofs, van eergierigheyt en ondoordachte lichtveerdigheydt te beschuldigen. Hy en loochent wel niet dat het een wettigh Concily zy: maer hy betuyght niet te min opentlick dat het heeft kunnen dwalen. Ick sal mogelick yemand schijnen ongheschickt te zijn en ongevoeghlick te handelen, dat ick arbeyt aenwend' om sodanige feylen en misslagen te bewijsen en aen te wijsen: overmits de tegen-partijen bekennen, dat de Concilien kunnen dwalen in die dingen die tot de saligheyt niet nootsakelick en zijn. Doch desen arbeyt en is oock niet overtolligh en te vergeefs. Want al hoewel sy gedrongen zijnde, die selvige met den monde wel belijden: nochtans dewijls' ons de besluyten en ordonnantien van alle de Concilien, en allerley saken sonder onderscheydt voor uytspraken des Heyligen Geestes in de handt steecken, so eyschense van ons meer dans' eerst genomen en versocht hadden: Wanneers' alsoo handelen, wat soeckens' anders van ons te verkrijgen als dit, te weten, dat de Concilien niet en kunnen dwalen: of indiense dwalen, dat het nochtans onbehoorlick is datmen de waerheydt siet, of de dwalingen niet toe en staet? Ick en wil oock niet anders bewijsen dan datmen daer uyt kan afnemen dat de Heylighe Geest de Concilien die andersins Godtvruchtigh en heyligh waren, alsoo geregeert heeft, dat hy ondertusschen haer yetwes menschelicks liet wedervaren en overkomen, op dat wy op menschen niet te seer vertrouwen en souden. Dit gevoelen is veel beter dan 't ghevoelen van Gregorius Nazianzenus dewelcke seyde, dat hy nooyt een goed' uytkomst en eynde van eenigh Concily ghesien en heeft. Want die beweert dat alle de Concilien, gheen uytgesondert, eenen quaden uytgangh ghehadt hebben, die en laet deselve niet veel autoriteyts behouden. Van de Provinciale Concilien in't bysonder te handelen en is nu niet noodigh: dewijl men uyt d'algemeyne lichtelick kan oordeelen en af nemen hoe veel autoriteyts hun toekomt om artijckelen des gheloofs te maken, en allerley leere nae haer goedt-vinden aen te nemen.

Waer toe sodanige gebreken alhier voortgebracht worden.

Epist. 55. ad Procopium.

Het heeft met de Provinciale Concilien al eenerley bescheyt.

Der Papisten uytvlucht uyt Hebr. 13. 17.

12. Maer onse Roomschgesinde, alsse sien dat alle de hulp-middelen hares vernufts tot beschermingh van hare saeck, hun begeven en beswijcken, soo nemens' haer toevlucht tot desen uytersten en erbarmelicken uytvlucht 2), te weten: Ofschoon de Herders plomp van verstant en raedt, en seer boos van ghemoedt en wille zijn mochten: dat evenwel het Woort des Heeren vast en bondigh blijft, het welck ons ghebiedt den Voorstanderen en Opsienderen gehoorsaem te zijn. Jae soo? En of ick seyde dat de soodanige geen Opsienders noch Voorstanders en zijn? Want sy en moeten haer selven niet yetwes meer aentrecken als Josua gehadt heeft, dewelck' een Propheet des Heeren, en een uytnemend' Herder geweest is. Maer laet ons hooren met wat woorden hy van den Heere in sijn ampt wordt ingehuldigt: En laet, seght hy, 't Boeck der Wet van uwen mondt niet wijcken: maer ghy sult die Wet overlegghen dagh en nacht. Ghy en sult daer van niet wijcken ter rechter noch ter slinckerhandt: soo doende sult ghy uwen wegh wel richten en den selven verstaen. Soo moeten wy dan die voor geestelicke Voorstanders en Opsienders erkennen, dewelcke van de Wet des Heeren noch her-

1. Antwoort, dat hare voorstanders gheen ware voorstanders en zijn.

Iosu. 1. 7, 8.

1) on-eenheden. 2) den letter-strijt. 3) aengaen. 4) naer.
*) Stylum. K.

1) wijck. 2) toevlucht.

2. Antwoort. De valsche Propheten moeten door Godts uyt-ghedruckte bevel ghemijdt worden.

waerts noch derwaerts af en wijcken. Is 't datmen de leeringh van allerley Herders sonder twijffelingh of achterdenckingh moet aennemen, wat behoefden wy dan soo dickwils en soo sorghvuldelick door de stemme des Heeren vermaent te worden, dat wy niet en sullen luysteren nae de woorden van de valsche Propheten? En hooret (seght hy door Jeremia) niet na de woorden der Propheten, die u propheteeren, sy maken u ydel: sy spreken het ghesichte hares herten, niet uyt des Heeren mondt. Item: Wacht [u] van de valsche Propheten, dewelcke in schaeps-kleederen tot u komen, maer van binnen zijn' se grijpende wolven. Joannes soud' ons oock te vergeefs vermanen dat wy de geesten sullen beproeven ofs' uyt Godt zijn. d'Engelen selfs moeten onder dese beproevingh staen, veel meer dan den Duyvel met sijne leugenen. En wat sullen wy segghen van 't segghen van Christus: Indien nu de blinde den blinden leydt, so sullen sy beyde in de gracht vallen? Geeft hy daer mede niet genoegh te kennen datter veel aen gheleghen is wat Herders men hoort, en datmen niet lichtveerdelick allerley Herders en moet hooren? Daerom en behoevens' ons met hare tytelen en namen niet te verschricken om ons te trecken in de ghemeynschap van hare blindtheydt en dwalingh: nae dien wy daer en tegen sien dat de Heer' ons door een sonderlinge sorghvuldigheydt heeft willen waerschouwen, dat wy ons tot de dwalinghen van andere niet en souden laten verleyden, onder wat naem en tytel die dwalingen oock souden moghen voorghesteldt worden. Want indien het 1) voorseyde ghesegde 2) van Christus waerachtigh is, soo en kunnen alle blinde leydts-lieden, 't zy datse Voorstanders, 't zy datse Prelaten, 't zy datse Pausen genoemt worden, niet anders doen dan hare mede-gesellen in den selven put met hen intrecken. Dat derhalven geen namen der Bisschoppen (dewelcke soo wel valschelick en ter quader trouwen voor-gewendt als aenghenomen kunnen worden) ons soo verre en verhinderen, dat wy, die door d'ervaringh beyde van woorden en saken gewaerschouwt zijn, alle de geesten aller menschen aen den regel van Godts Woort niet en souden toetsen, om te beproeven ofs' oock uyt Godt zijn.

Jer. 23. 16.

Matth. 7. 15.

3. Antwoort. De geesten moeten beproeft, en de blinde leytslieden niet gevolght worden. 1. Ioan. 4 1. Matth 15. 14.

Besluyt van den handel, aengaende de macht der kercken omtrent de Leer-stucken.

Het laetste deel des Capitels van de macht der kercke omtrent de uytlegging der Schriftuyr.

13. Nademael wy bewesen hebben dat de Kerck gheen macht en heeft ontfangen om een nieuwe Leer' op te rechten, laet ons nu spreken van de macht die onse teghen-partijen de Kerck toe-eyghenen in de uytleggingh van de Schriftuyr. Wy staen voorwaer dit geern toe,

1) de. 2) spreeck.

wanneerder van eenigh leerstuck twist en gheschil voorvalt, datter tot beslechtingh van dien geen beter noch sekerder middel en zy, dan datmen een Concily versamele van oprechte Bisschoppen, in't welck het leerstuck, dat in verschil staet, mocht ondersocht worden. Want sulck een verklaringh en uytspraeck van de saeck daer in de Herders der Kercken in't ghemeyn, met aenroepingh van den Geest van Christus, eendrachtelick ghestemt hebben, sal van veel meerder krachts en ghewichts zijn, dan of een yegelick by hem-selven te huys deselve bedacht en ghevonden hebbende, den volcke voordroegh, of eenighe menschen in't bysonder die ghemaeckt hadden. Daer beneffens wanneer de Bisschoppen by een vergadert zijn, soo overleggense gevoeghlicker met malkanderen wat sy moeten leeren en op wat wijse, ten eynde de verscheydenheydt in het leeren gheen ergernis en soude veroorsaken. Ten derden, wort ons dit middel om de leeringhen te beproeven en t'onderscheyden, oock voorgeschreven door 1) Paulus. Want dewijl 1. Cor. 14. 29.
hy een yegelicke Kerck het oordeel en d'onderscheydingh toe-eygent, so betoont hy welcke | (p. 485.)
daer zy d'ordre van handelen in swaer-wichtige saken: te weten, dat de Kercken ghesamentlick kennisse sullen nemen van de saeck. En alsoo onderwijst ons selfs de reden der Godtsaligheyt, indien yemant de Kerck verstoort met een nieuw en ongewoonlick leerstuck, en de saeck soo verr' gaet datter perijckel is van swaerder twist, dat voor eerst de Kercken moeten te samen komen: het voor-gestelde verschil ondersoecken 2): en eynd'lick nae behoorlick' ondersoeckingh een uytspraeck en verklaringh, uyt de Schriftuyr genomen, voort brengen, dewelcke den twijffel van het volck wech neemt, midtsgaders oock den godtloosen en eergierighen den mondt toe stopt datse niet en durven verder voort gaen. In sulcker voeghen isser, doe Arius opgestaen was, een Concily te Nicea vergadert, het welck door sijn autoriteyt het boose voornemen van Arius verbroken, den Kercken die hy gequelt hadden, den vrede weder toe-gebracht, en d'eeuwige Godtheyt van Christus tegen sijn lasterlick leer-stuck verdedight heeft. Daer nae, doe Eunomius en Macedonius nieuwe beroerten aenrichteden, so wierdt hare raserny met een ghelijck remedy door het Concily van Constantinopel teghen ghestaen en wech gheruymt. Door het Concily t'Ephese is d'ongoddelicke leer' van Nestorius verstoven. In somma, dit is van 't begin aen in de Kerck geweest d'ordinair' en gewoonlicke wijse om

Uyt wat Fonteyn dees' uytleggingh moet worden geput.

d'Autoriteyt der Concilien is't middel om d'eenigheydt in

1) van. 2) ondertasten.

de Kerck te bewaren: alsoo nochtans dat door het rechtveerdigh oordeel Godts de Voorstanders van de ware Leer niet altijdt te voorschijn en komen, en door de trecken der valscher Leeraren de waerheyt voor een tijdt begraven wort.

d'eenigheydt te bewaren, soo dickwils als de Satan eenigh' aenslagen begond' in 't werck te stellen. Maer laet ons ghedencken datmen niet altijdt en in alle plaetsen sulcke mannen en vindt als Athanasius, Basilius, Cyrillus en diergelijcke Voorstanders der waerheyt, die van den Heere te dier tijdt verweckt zijn. Jae laet ons bedencken wat in het tweede Concily t'Ephese gheschiedt is: alwaer Eutychus kettery d'overhandt ghenomen heeft, de man Flavianus van heyliger gedachtenisse 1) met sommige Godtvruchtige mannen in ballinghschap verdreven is, en veel schelm-stucken van sulcken slach, begaen zijn. Het welck veroorsaeckt wierdt, doordien Dioscorus een oproerigh en boos-aerdigh mensch aldaer President en Regeerder was, en niet de Heylighe Geest. Maer, sal yemant seggen, de Kerck en was aldaer niet. Ick beken 't. Want dit is gantschelick mijn gevoelen, al hoewel de waerheydt van een Concily onderdruckt wordt, datse nochtans daerom niet t'onder en gaet: maer wonderbaerlick van Godt wort bewaert, op datse wederom ter bequamer tijt 't hooft opsteken en overwinnen mochte. Maer ick ontkenne dit, te weten, dat die uytleggingh van de Schriftuyr altijdt waerachtigh is en seker gaet die door d'advysen en stemmen des Conciliums ingewillight en aengenomen is.

Der Papisten onbeschaemtheyt die sy gebruycken om tyranny te bevestighen wordt wederleyt.

14. Maer de Roomschgesinden sien op wat anders, wanneerse leeren en beweeren dat de Concilien macht hebben om de Schriftuyr uyt te leggen, ende dat, sonder van die uytleggingh te moghen appelleeren. Want sy misbruycken dese verw' en voorwendingh, op datse alle de besluyten en ordonnantien der Concilien veyligh souden mogen noemen met den naem van Uytleggingh der Schriftuyr. Van 't Vagevyer, van de Voorbiddinge der Heyligen, van de Oorbiecht en dierghelijcke puncten en sal niet een half woort in de Schriftuyr gevonden worden. Maer om dat alle dese stucken door d'authoriteyt van de Kerck zijn gheordonneert en inghestelt, dat is (om met meerder waerheyt te spreken) door waen en gewoont aengenomen zijn, soo sal yeder voorgemeldt punct en stuck voor een uytleggingh der Schriftuyr moeten uyt gaen. En dat niet alleen, maer indien 't Concily yetwes ordonneert het welck teghen de Schriftuyr strijdt, dat sal de naem hebben van Uytleggingh. Christus beveelt alle geloovighe te drincken van den Drinckbeker die hy in het Nachtmael uytreyckt: het Concily te Constantz verbiedt den Drinckbeker den volcke te gheven, en wil dat de Priester alleen daer van drincken sal. 't Geen so regel-recht strijdt tegen d'instellinghe van Christus, dat willense ghehouden hebben voor een uytleggingh der selver. Paulus seght dat de verbiedingh des Houwelicks, zy een geveynstheydt der duyvelen: De Heylige Geest verklaert oock elders, dat het Houwelick heylig en eerlick is in allen. En evenwel willense dat men 't verbodt des Houwelicks, 't welck sy daer nae den Priesteren gedaen en opgheleydt hebben, voor een echte 1) en natuerlicke uytlegging der Schriftuer sal oordeelen: daer nochtans gheen dingh en kan worden bedacht het welck vreemder is van de Schriftuyr. Indien yemant hier tegen durft kicken, die sal voor een ketter ghescholden worden, dewijl teghen het besluyt van de Kerck geen appél en valt, en het oock onbehoorlick is te twijffelen of d'uytleggingh der Kercke waerachtigh en echt 1) zy. Wat is't van nooden dat ick dese so groote onbeschaemtheydt met veel woorden doorstrijck': want de selvig' eens aenwijsen, dat is overwinnen.

Daer door dat in hare Concilien bevestigt worden Leer-stucken die teghen de Schriftuer strijden: ghelijck hier uyt blijckt, te weten, datse 't gebruyck des Nachtmaels onder twee specien, en daer toe het Houwelick verbieden.

Matth. 26. 26. 1. Tim. 4. 1. Hebr. 13. 4.

Hare tweede onbeschaemtheyt daer door sy de goedtkeuningh der Schrifture stellen onder het goetvinden der menschen, wort wederleyt.

't Geen sy leeren van de macht die de Kerck na haer seggen heeft om de Schriftuyr te keuren en te doen goedt kennen, dat slae ick met voordacht over. Want de woorden Godts den oordeele der menschen in sulcker voegen t'onderwerpen, datse daerom souden vast en bondigh zijn, om datse den menschen behaegt en aengestaen hebben, dat is een lasteringh onweerdigh verhaelt te worden: ick heb oock voor desen daer van gesproken. Evenwel sal ick hun één dingh vragen: indien d'authoriteyt van de Schriftuer gegront is op de goet-kenningh van de Kerck, uyt wat Concily sullen sy kunnen by brenghen eenigh besluyt waer door de Schriftuyr geapprobeert en goedt gekeurt is? Mijns bedunckens en hebben sy gheen soodanigh Concily. Waerom liet dan Arius hem-selven in't Concily te Nicea overwinnen door getuyghnissen die uyt het Euangelium van Joannes voort gebracht 2) waren? Want het stondt hem volgens 't ghevoelen der Papisten vry die ghetuyghnissen te verwerpen: dewijl de Schriftuyr door 't besluyt van een alghemeyn Concily noch niet en was goet geoordeelt.

Weder-legging van een uytvlucht der Papisten.

Sy brengen een oudt Register by, het welck ghenoemt wordt den Canon, en segghen dat die Canon door het oordeel en de keuringh der Kercke ghemaeckt is. Doch ick vraegh wederom, in wat Concily die Canon zy ghemaeckt? Hier moetense noodtsakelick verstommen. Hoewel ick begeer' daer beneffens oock te weten, hoedanigh desen Canon na haer meyningh is geweest. Want ick sie dat d'oude Leeraers hier van weynigh sekerheyts gehadt hebben. En indien het seggen van Hieronymus moet gelden 2), so sullen de

Præfat. in Lib. Salomonis.

1) memory.

1) oprechte. 2) gehaelt. 3) (en plaets grijpen).

Boecken der Machabeën, het Boeck van Tobias, van Ecclesiasticus en dierghelijcke naer de groep 1) der Apocryphe Boecken versonden worden. Het welck' onse Papisten op gheenderley wijse en willen gedoogen. |

(p. 486.)

Het X. Capittel.

Van de macht die de Kerck heeft om Wetten te maken, waer in de Paus met de sijne de zielen seer wreedelick ghetyranniseert en ghepijnight heeft.

Dit tweede eel van de kerckelicke acht is de fonyn en oorrongh van de enschelicke settingen.

Nu volght het tweede deel van de Kercelicke Macht, dewelcke volgens haer segghen geleghen is in wetten te maken en voor te schrijven: uyt welcke springh-ader ontallicke menschelicke traditien en insettingen gesproten zijn, alle te samen stricken om d'arme zielen te verworghen, Want sy en hebben sich niet meer als de Schrift-geleerde en Pharizeen ontsien, op de schouderen van andere menschen, lasten te leggen die sy self met den vinger niet en souden hebben willen aenroeren. Ick hebb' elders geleert wat een wreede ziel-moordery dat geen zy 't welck sy bevelen aengaende d'Oorbiecht. In haer andere wetten en wordt soo grooten ghewelt en overlast niet gesien: maer evenwel worden de conscientien door de wetten die de alder-verdragelickste schijnen te zijn, tyranniglick gedruckt. Ick verswijg' datse den Godsdienst vervalschen, en Gode selfs, die d' eenighe Wet-gever is, van sijn recht berooven. Dese macht staet nu te verhandelen, waer van de vraeg is: Of de Kerck door hare wetten de conscientien mach verbinden en verstricken? In dese dispuyt en handel en wort van de burgerlicke ordeningh niet gerept noch aen 2) geroert, maer dit wort hier alleenlick ghesocht, dat Godt behoorlick worde ghedient na den regel van hem voorgeschreven: en dat ons de gheestelicke vrijheydt, die haer aensien heeft op Godt, geheel en ongeschendt blijve. Nae de gemeyne wijse van spreken worden alle de gheboden en ordonnantien, dewelck in't stuck van den Godsdienst van de menschen buyten sijn woordt zijn voort ghekomen, ghenoemt menschelicke traditien. Teghen dese kampen wy, niet teghen de heylighe en profijtelicke constitutien en insettinghen der Kercke, dewelcke dienstig zijn, of om disciplijn en tucht, of om eerbaerheydt, of om vrede te bewaren en t'onderhouden. Ende wy strijden daer tegen, op dat d'over groote en barbarische heerschappy, die tegen de zielen ter quader trouwen gepleeght en gebruyckt wort van die gene die voor Herders van de Kerck willen uytgaen, maer in der daet zijn d'alder-wreetste beulen en moorders, bedwonghen en inghetoomt worde. Want sy seggen dat de wetten diese maken, geestelick zijn en de ziel betreffen, en zy beweeren daer beneffens datse nootsakelick zijn ter saligheyt. Aldus wort het Rijck van Christus, gelijck ick onlanghs geseyt hebb', overlast en gewelt aengedaen: aldus wort de vryheyt, die hy den conscientien der geloovigen ghegeven heeft, t'eenemael onderdruckt en ter neder geveldt. Ick verswijge nu door hoe grooten godtloosheyt sy de onderhoudingh van hare wetten bevestigen en aenprijsen, wanneerse leeren, datmen in d'onderhoudingh der selver de vergevinghe der sonden, de gerechtigheyt en de saligheydt soecken moet, wanneerse daer in stellen de gantsche somma der Religy en Godtsaligheydt. Dit eenige beweer' ick dat de conscientien geen nootsakelickheyt en moet opgeleydt worden in die dingen in dewelke sy door 1) Christus vry gemaeckt zijn, dewijlse sonder sulcken vrijheydt, gelijck wy voor henen gheleert hebben, by en voor Godt niet en kunnen gherust zijn. Sy moeten eenen eenigen Koningh bekennen, te weten, Christus haren Verlosser en Vrijmaker, en door eene wet der vryheyt, namelick, door het heylige Woort des Euangeliums gheregeert worden, indiense de ghenade, dies' eenmael in Christus verkreghen hebben, behouden willen: sy en mogen in geen dienstbaerheydt ghehouden, noch door eenighe banden verstrickt en gebonden worden.

Matth. 23. 4. Lucas 11. 46.

In't 3. boeck 4. sect. 4, &c. voornemek sect. 17.

De staet en grondt des verschils.

Dese disputy wort aengestelt tegen de nalanghs ingevoerde leeringen en insettingen.

D' ongoddelickheydt van dees' insettingen.

2. Dese Wet-gevers segghen wel dat haer ordonnantien en instellingen, wetten van vryheydt, een lieffick juck, en een lichten last zijn: maer wie en siet niet dat sulcke woorden niet anders en zijn dan enckele leughenen? Sy en voelen wel geen swarigheydt in hare wetten, dewijlse de vreese Godts wech geworpen hebbende, soo wel haer eygene, als de Goddelicke Wetten gherustelick en dapperlick in de windt slaen. Maer het is verre van die, die met eenige sorghe voor hare saligheydt geraeckt en aengedaen zijn, datse souden meenen vry te wesen, so langh alsse door dese stricken verwart en gebonden blijven. Wy sien met hoe groote voorsichtigheyt 2) Paulus in desen deele ghewandelt heeft, soo dat hy selfs niet in eenighe saeck, de conscientien heeft durven verstricken. En dat niet sonder oorsaeck. Hy sagh voorwaer hoe seer de conscientien souden worden verwondet, in-

Dewelck', al is 't datse van de Papisten met treffelicke tytelen en namen verciert worden, nochtans in der daet niet alleen swaer, maer oock onmoghelick zijn om te worden onderhouden.

1. Cor. 7. 35.

1) tot de bende. 2) [ ].

2) van. 2) toesicht.

dien hun die dingen, die hun van den Heere vrij gelaten waren, als noodtsakelick opgeleydt wierden. Daer en teghen zijn d'insettingen byna ontallick die sy seer swaerlick met bedreyginghh van d'eeuwighe doodt gemaeckt en bevestight hebben, en diese seer strenghelick als noodtsakelick ter saligheyt, afvorderen. En onder dese zijnder seer vele die seer swaer zijn om onderhouden te worden: daer toe zijns' alle te samen (wanneermense by een vergadert) onmoghelick, soo groot is de hoop der selver. Hoe sal 't dan kunnen zijn dat die door een uyterste benauwtheyt en schrick niet en souden ghepynight worden, den welcken soo een groote last der swarigheyt op den hals leyt? Mijn voornemen is derhalven alhier soodanig' insettinghen te bestormen: die tot desen eynde worden voor-geschreven, op datse de zielen inwendigh voor Godt binden en den selvighen een vrees' en ontsagh aenjaghen souden, als ofse gheboden van dinghen die ter saligheyt nootwendigh zijn.

En op dat dit verschil te beter verklaert worde, so moetmen beginnen van de beschrijving der Conscienty.

3. Dese questy houdt velen daerom in verwarringh, om datse niet scherpsinnigh genoegh en onderscheyden tusschen d'uytwendige vyerschaer der menschen (so sy 't noemen) en de vyerschaer Godes en der Conscientien. Boven dien wort dese swarigheyt vermeerdert, om dat Paulus gebiedt datmen de Magistraet en Overigheyt moet gehoorsaem zijn, niet alleen uyt vreese van de straffe, maer oock om der conscientien wille. Waer uyt dan volght dat de conscientien oock aen de burgerlicke wetten verbonden zijn. En indien dit also waerachtigh waer', so soude neder storten en te niet worden al dat, 't welck wy, belanghende de geestelicke regeeringh in't naest-voorgaende Capittel gheseydt hebben en nu noch segghen sullen. Op dat desen knoop ontbonden mochte worden, soo moetmen voor al weten wat de conscienty 1) zy. De beschrijving van de conscienty moet ghenomen worden uyt de beduydingh van het woordt. Want gelijck de menschen, wanneerse met haer verstant en vernuft de kennis en wetenschap der dinghen vatten en begrijpen, gheseydt worden te weten, waer uyt het Latijnsch woort Scientia, dat is, wetenschap komt: also oock wanneer de menschen hebben een ghevoelen van Godes oordeel, als een ghetuyghe die | haer by ghevoeght wordt, welck ghevoelen niet toe en laet dats' hare sonden bedecken, maer hun voor den Richter-stoel Godts schuldigh steldt, soo wordt sulck een ghevoelen ghenoemt Conscientia, dat is: Medewetenschap of Mede-gewissen. Want dit besef 2), of dese conscienty staet ghelijck als in't midden tusschen Godt en den mensch: overmidts sy niet en lijdt dat de mensch in hem-selven onderdrucke 't gheen hy weet, maer hem soo verre vervolght tot dats' hem brenght tot bekentenis van sijn schuldt. Dit is dat gheen 't welck Paulus segghen wil, daer hy leert dat de conscienty den menschen mede getuyght, wanneerse door hare ghedachten beschuldight of ontschuldight worden in't oordeel Godts. D'enckel' en bloote wetenschap soud' in den mensch als ingesloten kunnen blijven. Soo is dan dit besef 1) of dese medewetenschap dewelcke den mensch voor 't oordeel Godts steldt, den mensch als tot een toesiender gegeven en toe-gevoeght, om alle sijne secreten en heymelickheden gade te slaen en nae te speuren, op dat geen dingh in het duyster begraven en blijve. Hier uyt komt oock dat oude spreeck-woordt: De conscienty is als duysent ghetuyghen. Daerom heeft oock Petrus het vraghen van de goede conscienty by Godt, gesteldt voor de gerustigheydt des gemoedts, wanneer wy van de genade van Christus versekert zijnde, ons selven onvertsaegt setten en aenbieden in de tegenwoordigheydt Godts. En de Schrijver van den Brief tot den Hebreen heeft dese woorden: Geen conscienty van de sonde meer hebben, gesteldt en gebruyckt voor vry gemaeckt, of vry gesproken van de sonde.

Siet in't derde Boeck cap. 19. sect. 15.
Rom. 13. 5.
Wat de conscienty zy.
(p. 487.)
Rom. 2. 15.
1. Petr. 3. 21
Hebr. 10. 2

Verklaringh van de voorseyde beschrijvingh.

4. Derhalven, gelijck de wercken haer opsicht hebben tot de menschen, alsoo siet de conscienty op Godt: soo dat de goede conscienty niet anders en is dan d'inwendige suyverheyt 2) *) des herten. In desen sin schrijft Paulus dat de liefd' uyt een reyne conscienty, en een ongheveyst geloof, zy de vervullinge der Wet. Daer nae betoont hy oock in het selfde Capittel hoe seer sy verscheyden is van een bloote kennis en wetenschap, seggende dat sommige schipbreuck in't geloove geleden hebben, om datse de goede conscienty verlaten hadden. Want hy gheeft met dese woorden te kennen, dat de goede conscienty is een levendighe gesintheydt om Godt te dienen, en een ernstige begeert' om Godtsalighlick en heylighlick te leven. Sy wort oock wel somtijdts tot de menschen uytghestreckt, ghelijck wanneer deselve Paulus by Lucas ghetuyght, dat hy neerstigheydt ghedaen heeft om met een goede conscienty te wandelen voor Godt en de menschen. Maer dat is daerom geseydt om dat de vruchten van de goede conscientie tot de menschen komen en voort vloeijen. Doch om eyghentlick te spreken, sietse Godt alleen aen, ghelijck ick alreede geseyt

Wat tot de goede conscienty behoort.
1 Tim. 1. 5
Actor. 24. 16

1) (of het mede-gewissen). 2) gevoelen.

1) gevoelen. 2) oprechtigheyt.
*) integritas cordis. K.

hebbe. Hier uyt komt het dat de Wet geseyt wort de conscienty te verbinden, dewelcke simpelick en enckelick den mensch verbint sonder de menschen aen te sien, of sonder op de menschen acht te nemen. Als by exempel, Godt en gebiet niet alleen dat wy ons gemoet suyver en reyn van all' onkuysheydt bewaren sullen, maer hy verbiedt oock allerley on-eerlickheyt der woorden en uyterlicke geylheyt en wulpsheyt. Ofschoon 'er niet een mensch in de wijde werelt en waer', so wort mijn conscienty onderworpen en verbonden om dese Wet te gehoorsamen. Soo wie derhalven hem-selven onkuyschelick gedraeght, die en sondight niet alleen daer in dat hy sijnen broederen een quaet exempel geeft, maer hy heeft oock sijn conscienty met schult verstrickt by Godt. Met de saken die in haer selven middel-matig zijn, heeft het een andere gelegenheyt. Want wy moeten ons van de selvige onthouden indiens' eenigh' ergernisse geven: maer de conscienty blijft evenwel vry. Alsoo spreeckt Paulus van 't vleesch dat den afgoden geoffert is: Indien yemandt, seght hy, tot u seydt, dit is den afgoden geoffert, soo en roert het niet aen om der conscienty wille. Maer ick segghe van der conscienty, niet uwes selfs, maer des anderen. Een gheloovigh mensch soude sondighen, waer 't dat hy te voren vermaent en ghewaerschouwt zijnde, niet te min soodanigh vleesch quam te eten. Maer al hoewel hy ten opsicht van sijn broeder sich daer van moet onthouden, ghelijck sulcks van Godt wordt voor-geschreven, soo blijft nochtans de vryheydt van sijn conscienty in haer geheel. Soo sien wy dan hoe dese wet alleen ghehoorsaemheydt eyscht, aengaend' het uyterlicke werck, en ondertusschen de conscienty vry en ongebonden laet.

Exempelen, [d]ewelcke de be[s]chrijvingh der [c]onscienty en ['t] opsicht die sy [h]eeft op Godt [v]erklaren.

[1]. Cor. 10. 28, [2]9.

5. Laet ons nu wederkeeren tot de menschelicke wetten. Indien deselve ghemaeckt en voorgeschreven worden om in onse gemoederen een vrees' en anghst te planten, als of d'onderhoudingh van die wetten in haer selven noodtwendigh waer, soo seggen wy dat de conscienty met een onbehoorlicke last beswaert wordt. Want onse conscientien hebben met Godt alleen, en niet met de menschen te doen. Hier toe dient dat gemeyn en bekendt onderscheydt tusschen d'aerdtsche vyerschaer en gerichtsbanck, en de vyerschaer van de conscienty. Doe de gantsche werelt door een seer dicke duysternis der onwetenheydt omset en bevangen was, soo is nochtans in de menschen dese kleyne vonck des lichts overigh ghebleven, datse de conscienty des menschen bekende hoogher te zijn dan alle menschelicke oordeelen. En al hoewel sy dat geen 't welck sy met woorden 1) beleden, daer na metter daet omstieten: so heeft nochtans Godt gewilt datter oock als dan een getuyghnis soude zijn van de Christelicke vryheyt, 't welck de conscientien van de tyranny der menschen bevryden mochte. Maer noch en is die swarigheydt niet wech ghenomen die uyt de woorden van Paulus voort komt. Want indien men d'Overheden moet gehoorsamen, niet alleenlick om der straffe, maer oock om der conscienty wille, soo schijnt daer uyt te volghen dat de wetten der Overheden oock in de conscientien heerschappy hebben. Indien dit waerachtigh is van de burgerlicke, so sal 't oock waerachtig zijn van de Kerckelicke wetten. Ick antwoorde voor eerst datmen onderscheydt moet maken tusschen het generael of alghemeyn, midtsgaders het speciael of bysonder. Want al hoewel de burgherlicke wetten in 't bysonder de conscienty niet en raken, so worden wy nochtans gebonden door het algemeyn ghebodt Godts, waer door ons d'authoriteyt der Magistraten bevolen en aenghepresen wordt. En hier in bestaet de redencavelingh des Apostels, dat de Magistraten en Overigheden moeten ge-eert zijn, om datse van Godt zijn gheordineert. Ondertusschen en leert hy geensins dat de wetten die van hun gemaeckt worden, tot d'inwendighe regeeringh van de ziel behooren: dewijl hy al-omm' den dienst Godts en den gheestelicken reghel, om rechtveerdelick te leven, verheft boven allerley insettinghen der menschen. Daer is noch een ander punct weerdigh om aenghemerckt te worden ('t welck nochtans aen 't voorgaende [hanght) te weten, dat de menschelicke wetten, 't zy datse van de wereltlicke Magistraet, 't zy datse van de Kercke gemaeckt en voor-geschreven worden, ofschoon se noodtsakelick moeten worden onderhouden (ick spreeck' van wetten die eerlick en rechtveerdigh zijn) evenwel daerom in haer selven de conscienty niet en verbinden, overmidts de geheele noodtsakelickheydt der onderhoudingh siet op een algemeyn eynde, (op datter, namelick, onder ons goede polity en ordre soude zijn) en in de dingen die geboden worden, niet en is gelegen. Doch van dese wetten zijn die wetten verre verscheyden, dewelck' een nieuwe wijs' en reghel voorschrijven om Godt te dienen, en nootwendigh stellen die dingen die vry zijn.

Dewijl de con[s]cientien door [s]odanige men[s]chelicke wet[t]en en insettingen niet en moeten ver[s]trickt worden. [S]o is't dat Paulus leerende [d]atmen d'Overheydt moet [g]ehoorsamen om der conscientien wille [(]wiens sin en [m]eyningh ghe[s]pent wort) de [d]walingh der [P]apisten, aengaende d'insettinghen die de [c]onscienty ver[b]inden, niet toe [e]n staet.

Rom. 13. 1.

Een andere reden hangende aen de voorgaende. (p. 488.)

6. Soodanigh zijn de wetten die hedensdaeghs in het Pausdom Kerckelicke constitutien en insettingen genoemt, en voor den waren en noodtsakelicken Godtsdienst ingedron-

Hy komt tot de saeck selfs.

1) een woort.

gen worden. En gelijck als die ontallick zijn, also zijns' oock even soo veel stricken om de zielen te vanghen en te verschricken. En al hoewel wy in d'uytleggingh van de Wet yetwes hier van aengeroert hebben: dewijl nochtans alhier een bequamer plaets was om dit stuck ten vollen te verhandelen, soo sal ick nu arbeyden om de gantsche somma daer van nae de best' ordre die my mogelick is, by een te vergaderen. En aenghesien 1) wy van de tyranny die de valsche Bisschoppen haer selven aentrecken om vryelick te leeren al wat hun soude mogen lusten, onlangs gesproken hebben soo veel ons docht ghenoeghsaem te zijn, soo sal ick dat gantsche deel over slaen: en my alleen bekommeren in 't uytleggen van de macht die sy, volgens haer seggen, hebben om wetten te maken en voor te schrijven. Onse valsche Bisschoppen beswaren dan de conscientien met nieuwe wetten onder dit voorwendsel 2), te weten, datse van dien tijdt af dat hun de regeeringh van de Kerck bevolen is, van den Heer gesteldt zijn tot geestelicke Wet-gevers. Daerom beweerense dat alle die dingen die sy gebieden en voorschrijven van het Christen-volck noodtsakelick moeten worden onderhouden: en dat die gene die hare geboden en ordonnantien verbreeckt en overtreed, schuldigh is aen een dubbeld' onghehoorsaemheydt, overmidts hy teghen Godt en de Kerck wederspannigh is. Voorwaer indiens' oprechte Bisschoppen waren, ick soud' hun eenigh' authoriteyt in desen deele toe-eyghenen, niet soo veel als sy eysschen en begeeren, maer soo veel alsser vereyscht wordt om de polity van de Kerck behoorlick te schicken en te leyden. Doch nu, dewijlse geensins en zijn die ghene daer voor sy willen geacht en aengesien worden, so en kunnense gheen macht hoe kleen die oock zy, hen selven aentrecken of sy gaen daer in de maet te buyten. Maer aengesien 3) wy hier van oock in een andere plaets ghesproken hebben, soo laet ons hun alhier eens 4) dit toestaen, te weten, dat hun met recht toekomt al die macht die d'echte Bisschoppen hebben. Evenwel ontkenn' ick, datse daerom zijn gestelt tot Wet-gevers over de geloovige, soo dats' uyt hen selven een regel des levens souden moghen voorschrijven, of het volck 't welck hun bevolen is, tot haer insettinghen dwinghen. Als ick dit seggh' soo wil ick daer mede te kennen gheven dat hun gheensins en is gheoorlooft d'onderhoudingh van dat gheen', 't welck sy uyt hen selven sonder Godts Woort bedacht en gevonden hebben, den volcke te gebieden en als een noodtsakelick stuck op te legghen. Aengesien dit recht den Apostelen onbekent en den Dienaren der Kercke soo dickwils door den mondt des Heeren benomen is gheweest: soo ben ick verwondert hoe sy dat selfste sonder het exempel der Apostelen, en tegen 't openbare verbodt Godts hebben durven aennemen, en hedensdaeghs noch durven beschermen.

Welke daer zy de staet van dese disputaty.

Een korte beslechting van't verschil, door onderscheyding en toegevingh.

Item, door ontkenningh, want den Papisten en is niet gheoorlooft den conscientien wetten op te legghen teghen Godes Woort.

7. 't Gheen diende tot een volmaeckten regel om wel te leven, dat heeft de Heere geheel en al in sijn Wet alsoo vervat en begrepen, dat hy den menschen niet met allen en heeft overigh gelaten 't welck sy daer by souden kunnen toedoen. En dat heeft hy voor eerst daerom ghedaen, op dat hy, nadien de gantsche deugdelickheyt 1) des levens hier in geleghen is, dat wy all' onse wercken na sijn will' en behaghen als nae een richtsnoer, schicken en richten, voor de eenige Meester en Bestuyrder des levens van ons soude geacht worden: ten anderen, op dat hy soude betuygen, dat hy geen dingh van ons soo seer en begeert als gehoorsaemheydt. Daerom seght Jacobus: Soo wie sijnen broeder oordeelt, die oordeelt de Wet. En die de Wet oordeelt die en is geen onderhouder, maer een rechter en oordeelder der Wet. Maer daer is een Wetgever dewelcke macht heeft te behouden en te verderven. Hier hooren wy dat Godt hemselven alleen dit als eyghen aenneemt, dat hij ons door sijn Woort en Wetten regeert. En dit selve was voor henen van Jesaia oock gheseydt, hoewel wat duysterder: De Heere is onse Richter, de Heere is onse Wet-gever: de Heere is onse Koning, hy sal ons behouden. Voorwaer in beyde die plaetsen wordt ghetoont, dat die macht heeft over leven en doodt, die recht en ghesach heeft over de ziel. Jae Jacobus betuyght dat klaerlick. Nu dit en kan gheen mensch hem-selven aennemen. Soo moet dan Godt erkendt worden voor d'eenighe Koningh der zielen, die alleen macht heeft om saligh te maken en te verderven [*of*] 2), ghelijck die woorden van Jesaia luyden, dat hy is de Koningh, en Rechter, en Wet-gever, en Salighmaker. Daerom is 't dat Petrus, als hy de Herders vermaent van hare schuldigen plicht, deselve vermaent de kudde te weyden, in sulcker voegen datse gheen heerschappy en gebruycken tegen den *Clerus* 3): door welcken naem hy 't erfdeel Godts, dat is het volck der geloovighen beteeckent. Indien wy dit na behooren overleggen, datmen den mensch niet en mach opdraghen dat geen 't welck Godt hem-selven alleen eygen maeckt: soo sullen

Want de volmaeckte reghel om wel te leven is in de Wet Godts beschreven: en Godt is om tweederley reden onsen eenigen Wetgever.

Iac. 4. 11.

Iesa. 33. 22.

1. Petr. 5. 3.

1) gemerckt. 2) voorwendingh. 3) indien. 4) [ ].

1) oprechtigheydt 2) [ ]. 3) Clergie.

wy verstaen en bevinden dat hier door afghesneden is die gantsche macht die aengetrocken wort van de ghene die haer selven willen verheffen om yetwes in de Kerck te ghebieden sonder Godts Woordt.

Bemerkingh van d'eerste eden.

8. Voorts nae dien desen gheheelen handel hier aen hanght, te weten, indien Godt d'eenighe Wet-gever is, dat oversulcks de menschen dees' eer' haer selven niet en mogen aennemen, soo is noodigh dat wy met eenen wel in ghedachtenis houden de twee voorghestelde redenen, waerom, namelick, de Heere hem-selven alleen dees' eer' en macht toe-eyghent. d'Eerst' is, op dat sijn will' ons zy de volmaeckte regel van alle gerechtigheydt en heyligheydt: en op dat alsoo in de kennis van Godes will' bestae de volmaeckte wetenschap om wel te leven. De ander' is, op dat hy alleen (als men de wijse soeckt om hem recht en wel te dienen) ghebiedt mocht hebben over onse zielen, en wy also hem gehoorsaem zijn en ons nae sijn will' en gebiedt | schicken mochten. Als dese twee redenen wel worden waerghenomen, soo salmen lichtelick kunnen oordeelen wat ordonnantien en insettingen der menschen tegen het Woort des Heeren strydigh zijn. Soodanigh zijn alle die insettingen, dewelcke gheseydt worden te behooren tot den waren Godtsdienst, en tot onderhoudingh van dewelcke, gelijck of die nootsakelick onderhouden moesten worden, de conscientien worden verbonden. Laet ons derhalven gedencken dat alle de wetten der menschen met dese weeghschael ghewoghen moeten worden, indien wy in 't toetsen seker gaen, en nerghens van de rechte streeck afdwalen willen. Met d'eerste reden strijdt Paulus in den Sendt-brief tot den Colossensen teghen de valsche Apostelen die de Kercken door nieuwe lasten sochten te drucken. De tweede reden gebruyckt hy meest tot de Galaten, in een ghelijcke saeck. Hy beweert derhalven in den Sendt-brief tot den Colossensen dit stuck, te weten, datmen de Leere van den waren Godtsdienst niet en moet halen van de menschen, overmidts de Heere ons ghetrouwelick en ten vollen onderwesen heeft, hoe dat hij wil ghedient zijn. Om dit te bewijsen, soo seght hij in 't eerste Capittel, dat in het Euangelium begrepen is alle wijsheydt, waer door de mensche Godts in Christus volmaeckt kan worden. In het begin van het tweede Capittel seght hy, dat in Christus alle de schatten der wijsheyt en der kennisse verborgen zijn: Daer nae besluyt hy daer uyt, dat de gheloovige moeten toesien datse door ydele Philosophy niet en worden afgheleydt van de kudde van Christus, nae d'insettingen der menschen. Maer in 't eynde des Capittels verdoemt hy met noch een meerder vrymoedigheydt allen eyghen-willighen Godtsdienst, dat is alle versonnen 1) diensten, die de menschen haer selven verdichten, of van ander' ontfanghen, en allerley gheboden van den Godtsdienst dies' uyt haer selven durven leeren en voorschrijven. Soo verstaen wy dan alhier dat alle die statuyten en insettinghen ongoddelick zijn, in welckers onderhoudingh de Godtsdienst gheseydt wordt gelegen te zijn. De plaetsen daer med' hy tot de Galaters beweert, datmen den conscientien gheen stricken en moet aendoen (dewijl die van Godt alleen geregeert moeten worden) zijn klaer en duydelick ghenoegh: voornemelick in het vijfde Capittel. Daerom sal 't oock genoegh zijn dat ick die plaetsen aengewesen hebbe.

Van de tweee.

(p. 489.)

Waer uyt noodtsakelick olght dat de menschelicke nsettingen die n het Pausdom erdicht worden, tegen Gods Woort trijden.

Coloss. 2. 8.

Galat. 5. 1.

Het tweede deel des Capittels, waer in van de Paepsche insettingen ghehandeldt wort: sommige van dese betreffen de Ceremonien, andere wederom behooren meer tot d'onderwijsing.

9. Maer dewijl de gantsche saeck door exempelen beter sal verklaert worden, soo is het nut en oorbaerlick dat wy dese leer' passen op onse tijden. Wy seggen dat de Kerckelick' insettinghen (soose ghenoemt worden) daer mede de Paus met de sijne de Kercke beswaert, verderffelick en ongoddelick zijn: onse tegen-partijen beweeren datse zijn heyligh en heylsaem. Dees' insettingen zijn tweederley: want sommige betreffen de ceremonien en wijsen, sommighe wederom behooren meer tot de regeeringh. Hebben wy dan oock eenige rechtveerdige reden die ons aenport om dese tweederley insettinghen te bevechten? De reden die wy hebben is gewichtiger dan wy wel wilden. Voor eerst, betuygen d'Auteuren van dien selfs niet met een heldere stemm' dat het merch (om so te spreken) van den Godtsdienst daer in begrepen is? Waer toe ghebruycken sy hare ceremonien anders dan op dat Godt door deselve ghedient worde? Ende dit en gheschiedt niet alleen door misverstandt van het on-ervaren volcksken: maer oock door goet-kenningh der ghener die Leeraers en Regeerders zijn. Ick en roer' als noch niet aen die grove grouwelen, door dewelcke sy ghepooght hebben de gantsche Godtsaligheydt om verr' te stooten: maer sy en souden d'overtredingh van een van haer alderminste insettinghskens voor sulcken grouwelicken sonde niet houden, indiense 2) haren gedichtselen niet en lieten strecken tot den dienst Godts 3). Derhalven wat sonde begaen wy doch, indien wy hedensdaeghs niet en kunnen verdragen, 't gheen Paulus leert onverdraghelick te zijn, te weten, dat d'oprechte wijs' en manier om Godt te dienen onder het goetduncken der menschen gesteldt wordt, bysonderlick als sy

D' ongoddelickheyt van de Papistische ceremoniele insettingen.

1. Sy worden ghebruyckt om Godt daer door te dienen.

Coloss. 2. 20.

1) versierde. 2) (den dienst Godts). 3) en onderwierpen.

ons ghebieden Godt te dienen nae de eerste beginselen 1) en insettinghen der werelt, het welck, gelijck Paulus getuyght, tegen Christus strijt. Het en is oock niet onbekent door hoe naeuwen bandt der noodtsakelickheydt sy de conscientien verbinden om t'onderhouden alles wat sy ghebieden. Wanneer wy alhier dit teghen spreken, so hebben wy een gemeyne saeck met Paulus, die gheensins en lijdt dat de gheloovighe conscientien onder de dienstbaerheydt der menschen gebracht worden.

Galat. 5. 1.

2. Om haren 't wil wort Gods ghebodt te niet gemaeckt.

10. Wijders komt hier noch by dit aldererghste, dat, als men eenmael begonnen heeft de Religy te stellen in sulck ydele ghedichtsels, op die verkeertheydt geduyrigh volght een andere vervloeckte boosheydt, die Christus den Phariseen verweet, dat, namelick, Godts gebodt te niet wordt gemaeckt, om d'insettingen der menschen plaets te maken. Ick en wil onse teghenwoordighe Wet-ghevers niet bestrijden met mijn eygen woorden. Laet hun voorwaer 't proces ghewonnen hebben, indiens' haer selven op eenigherley wijse kunnen suyveren en ontschuldighen van dese beschuldinghe van Christus. Maer hoe soudens' haer selven suyveren kunnen, dewijl het by hun een veel grooter sond' is datmen t'eynden 's jaers d'Oorbiegt versuymt en nalaet, dan of men het gansche jaer door, het alderbooste leven geleydt hadde? Datmen des Vrydaeghs de tongh met een kleen vleesch-smaecksken besmet, dan of men alle de daghen het gantsche lichaem met hoerery hadde verontreynight? Datmen de handt slaet aen een eerlick werck op een dagh die ick en weet niet wat Heylighsken is toegeheylight, dan of men alle de ledematen met seer boose schelmstucken gheduyrig besich gehouden hadde? Dat een Priester aen een wijf gebonden wordt door een wettigh houwelick, dan of hy door duysendt overspelen verstrickt wierdt? Datmen de beloofde pelgrimagie niet en volbrenght, dan of men in alle beloften de trouw brack? Datmen tot den ongeschickten en niet min overtolligen en onnutten pracht en overdaedt der Tempelen niet yetwes en heeft verquist, dan of men d'arme luyden in haren uytersten noodt niet en hadde by gestaen? Datmen eenen afgodt voor by gaet sonder hem eer te bewijsen, dan of men allerley staten van menschen smadelick bejeghent hadde? Datmen niet veel woorden sonder verstant op ghesette tijden uytgemommelt en heeft, dan of men nooyt een oprecht gebedt met der herten en hadde bedacht? Soo dit niet en is Godts ghebodt door haer insettinghen te niet maken, wat is het dan? Dewijlse de onderhoudingh van Godts geboden alleen flaeuwelick en als ter loops aenprijsen, en ondertusschen het nauw onderhouden van hare bevelen soo sorghvuldelick dryven en afvorderen, als of de gantsche kracht der Godtsaligheydt daer in gheleghen waer: nadiense d'overtredingh van de Goddelicke Wet met lichte boeten en voldoeninghen wreken, en daer en tegen de minst' overtreding van een van hare Decreten en Ordonnantien met geen minder straff' en straffen dan met ghevangenis, ballinghschap, vyer en sweert. Teghen de verachters Godts en zijnse niet seer scherp en onghenadigh, maer die die haer verachten, worden van hun door eenen onversoenlicken haet tot het uyterste toe vervolght: en sy onderwijsen alle d'eenvoudighe diese gevangen houden alsoo, datse met meerder gedult den ondergangh van de gantsche Wet Godts souden kunnen aenschouwen, als datse souden aen 1) sien datter een stippelken van de gheboden der Kercke (so sy die noemen) verginghe. Eerstelick wort daer in swaerlick gesondight, dat d'een den anderen veracht, veroordeelt en verwerpt om seer geringhe saken, en die vry zijn, indien men met Godts oordeel wilde te vreden wesen. Maer nu ter tijdt als of dat een geringh quaet waer, worden de swacke en arme eerste beginselen 2) der werelt (ghelijck Paulus die noemt in den Brief tot den Galaten) hoogher gheweerdeert dan de Hemelsche Woorden Godts. En die by nae vry gesproken wordt in overspel, die wordt verdoemt in de spijse: die een hoer' mach hebben, die en mach gheen wijf trouwen: Dit is de vrucht van die slimme gehoorsaemheydt, die soo seer van Godt afwijckt, alsse nae de menschen gewendt en gebogen wordt.

Matth. 15. 3.

Bewijs van dese tweed' ongoddelickheydt door optellingh van eenige stucken en vergelijckingh der selver met de geboden Gods.

Matth. 15. 3. Item, daer uyt dat niet alleen Godts geboden in 't Pausdom veracht, maer oock ten aensien van dese insettinghen vernietight en begraven worden. (p. 490.)

Wederlegging van so grooten ongoddelickheyt.

Galat. 4. 9.

3. Sy zijn onnut en ongheschickt.

11. Daer zijn oock noch twee andere sware feylen die wy in de selvigh' insettingen misprijsen. Voor eerst datse ten meer en deel onprofytelicke, somtijts oock ongeschickte geboden voorschrijven: ten anderen dat de Godtvruchtighe conscientien door de seer groote menighte der selver onderdruckt worden, en op 3) nieuw gelijck als 4) tot eenigh Jodendom vervallen zijnde, de schaduwen alsoo aenkleven datse tot Christus niet en kunnen gheraken. Dat ick van deselve segghe dats' onprofytelick en ongheschickt zijn, dat sal, weet ick wel, voor het verstandt des vleesches ongelooflick schijnen: het welck in die insettinghen soo grooten behaghen heeft, dat het meynt dat de Kerck t'eenemael mismaeckt wort, wanneer die wech genomen worden.

4. Sonder getal, en het Jodendom vernieuwende.

1) d'elementen.

1) [ ]. 2) de krancke en gebreckelicke insettingen.
3) (een). 4) [ ].

Coloss. 2. 23. Maer dit is dat 't welck Paulus schrijft, dats' een schijn van wijsheydt hebben in eigenwillighen Gods- 1) dienst, in ootmoedigheyt, en daer in datse door hare strengigheyt schijnen dienstigh te zijn om het vleesch te temmen. Voorwaer een heylsame vermaningh die wy nimmermeer en moeten vergeten. De menschelicke traditien en insettingen, seght hy, bedrieghen onder den schijn van wijsheydt.

Van waer dees' onnutte en ongeschickte insettingen den glimp en schijn der wijsheydt hebben.

Maer van waer hebbense desen glimp? Om datse, namelick, van de menschen gevonden en verdicht zijn, want daer uyt ontstaet dit dat het menschelicke vernuft in de selvighe sijn eyghen werck erkent, en die gewilliger aenneemt, dan het alderbeste 't welck met sijn ydelheydt min over een komt. Daer beneffens, om datse schijnen te zijn bequame onderwijsinghen tot ootmoedigheyt, als dewelcke door haer jock en last den Geest des menschen neder ghedruckt houden, soo ontfanghense daer uyt noch een ander aenghenaemheydt en toelacchingh. Eyndelick om datse schijnen dienstigh te wesen om de lusten des vleesches te breydelen, en door de strafheydt der onthoudingh t'onder te brengen, daer om schijnens' oock wijslick bedacht en ghevonden te zijn.

Wederlegging der selver.

Maer wat antwoordt Paulus op dit alles? Neemt hy [*nog opsettelick*] 2) dit blancketsel wech en ruckt hy [*met veel moeyte*] 3) dese mom-aensichten af, op dat d'eenvoudige door valschen schijn niet en souden bedroghen worden? [*Geensins*] 4). Dewijl hy oordeelde dat het tot weder-legginge der selver genoegsaem was, so hy se 5), menschelicke vonden en gedichtsels noemde, soo gaet hy al dese coleurkens, als ofse by hem van geender weerd' en waren, sonder weder-leggingh voor by. Ja dewijl hy wist dat in de Kerck alle eygenwillighe 6) diensten verdoemt waren, en dat die den geloovigen soo veel te meer verdacht zijn, hoe meer 7) se 't vernuft des menschen 8) vermaken: dewijl hy wist dat die valsche beeltenis der uyterlicke ootmoedigheydt van de ware nederigheyt soo wijdt verschilt datse lichtelick kunnen onderscheyden worden: dewijl hy eyndelick wist dat die kinder-tucht niet meer gheacht en is dan de lichamelicke oeffeningh: so heeft hy gewilt dat die selfde dingen, om welckers wil de menschelicke traditien en insettingen by den onervarenen geroemt en aengepresen wierden, den gheloovigen souden verstrecken tot weder-leggingh der selver.

12. Alsoo wordt hedensdaeghs niet alleen het ongeleerde gemeyne volck, maer oock yeder een hoe meer hy van weghen sijne menschelicke wijsheyt opgeblasen is, door het aenschouwen der ceremonien wonderlicken ghekittelt.

D'ydelheydt en het bedrogh van d'insettinghen die tot het Jodendom en Heydendom afwijcken, wordt doorgestreken.

De hypocriten en de sotte wijfkens laten sich voorstaen datter niet beters noch cierlickers en kan gevonden worden. Maer die grondiger ondersoecken, en na den regel der Godtvruchtigheyt oprechtelicker overweghen, welcke daer zy de prijs en weerde van soo veel' en van soodanige ceremonien, die sullen verstaen en bevinden, voor eerst dat het beuselinghen zijn, om datse geen nuttigheydt met all' en hebben: ten anderen dat het zijn guychelrijen, om datse d'oogen van de toesienders met een ydele vertooninghe 1) bedriegen. Ick spreeck' van die ceremonien, onder dewelcke, nae 't segghen van die Roomsche Meesters, groote verborgentheden schuylen, en wy niet anders ghewaer en worden dan enckele spotternijen. 't En is oock gheen wonder, dat de vinders der selver daer henen zijn vervallen, datse met ydele 2) beuselingen beyd' haer selven en andere bedroghen hebben: nadiens' eensdeels uyt de sufferijen der Heydenen haer selven een patroon hebben ontleent, en andersdeels na de ghewoonte der apen 3) d'oude wijsen en ceremonien van Moses wet na gevolght zijn, dewelck' ons toch 4) niet meerder aen en gingen, dan de slacht-offeren der beesten en andere dierghelijcke. Om de waerheyt te seggen, ofschoon er geen ander bewijs en waer' van haer ydelheyt, nochtans en sal gheen verstandigh persoon uyt dien t'samen-geraepten en soo qualick aen een genaeyden hoop der ceremonien yetwes goets kunnen verwachten. En de saeck selfs bewijst openbaerlick, dat veel ceremonien gheen ander gebruyk en hebben, dan datse 'tvolck meer verblinden dan onderwijsen. Alsoo stellen de hypocriten oock groote weerdigheydt, en veel gewichts in die nieuw gemaeckte regelen, die de disciplijn en regeeringh meer omkeeren dan bewaren. Indien yemandt deselve beter insiet, hy sal bevinden datse niet anders in en houden dan eenen ydelen en verdwijnenden schijn.

Sy zijn in't ghetal soo seer vermeerdert, datse van wegen hare veelheyt onverdragelijck zijn.

13. Nu (om te komen tot het tweede feyl) wie en siet niet dat de traditien, door het ophoopen van d'een op d'ander, tot soo grooten getal aenghewassen zijn, dat de Christelicke Kerck deselve geensins en kan draghen? Hier uyt is't gekomen dat in de ceremonien ick en weet niet wat Jodendom ghesien wordt, en dat sommig' | onderhoudinghen den Godvruchtigen herten een sware pynighing 5) aenbrenghen. Augustinus klaeghde dat het reeds 6) by sij-

(p. 491.)

1) versierden. 2) [ ] 3) [ ]. 4) [ ]. 5) te weten dat hij die. 6) versierde. 7) [ ]. 8) (seerder).

1) pompery. 2) blaeuwe. 3) simmen. 4) [ ]. 5) torment. 6) [ ].

't Welck van Augustinus, volghens de Leere des Apostels, is bestraft en verdoemt. Ad Ianuar. Epist. 119.

nen tijdt, terwijl 1) de geboden Godts veracht werden 2), overal soo vol was van vermetenheydt, dat 3) heftigher berispt wierdt wie in d'acht daghen na sijnen doop d'aerde met den blooten voet geraeckt hadde, dan hy 4) die sijn verstandt door dronckenschap hadde begraven. Hy klaeghde dat de Kerck die Godt door sijn barmhertigheyt heeft willen vrij hebben, soo ghedruckt wierdt dat de condity der Joden verdraghelicker gheweest zy. Indien dees' heylige Man in onse tijden hadde komen te leven, met wat klachten soud' hy doch wel beweent hebben de dienstbaerheyt daer de Kerck nu ter tijdt in is? Want het getal der insettingen is nu tienmael meerder, en yeder punctken wordt nu hondert-mael strengher afghevordert dan te dier tijdt. So pleeght het te gaan: wanneer die verkeerde Wet-gevers eenmael de heerschappy hebben ingenomen, sy en maken geen eynde van ghebieden en verbieden, tot datse tot d'uysterste neuswijsigheyt en korselheyt komen. 't Welck Paulus oock treffelick te kennen heeft ghegeven met

Coloss. 2 20.

dese woorden: Indien ghy dan met Christus de eerste beginselen der werelt zijt af ghestorven, wat wordt ghy, ghelijck of ghy in de werelt leefdet, met insettinghen belast? [*Namelick*] en raeckt niet, noch en smaeckt niet, noch en roert niet aen: Want dewijl het Griecks woordt Haptesthai, én eten, én aenraken beteekent, soo wordt het alhier sonder twijffel ghenomen in de beteeckenis van eten, op dat andersins het woordt aenraken alhier niet tot tweemael onnuttelick herhaelt en worde. De Apostel beschrijft derhalven alhier seer treflick 5) den voortgangh der valsche Apostelen. Sy beginnen met superstity, door diense niet alleen verbieden te eten, maer oock een weynigh te eten en alsse dat verkregen hebben, soo verbiedens' oock het proeven 6). Als hun dat oock toeghestaen is, soo achten sy 't onbehoorlick datmen 't selfs met een vinger aenraeck'.

Hoe schadelick dit ontelbare ghetal der insettingen der Kercke geweest zy.

14. Dese tyranny der menschelicke insettinghen, waer door te weegh ghebracht is dat d'arme conscientien met ontallicke geboden en d'ongematighd' afperssingh der selver wonderbaerlick gepijnight worden, wort hedensdaegs met recht van ons berispt. Van de Canones of reghelen die tot de disciplijn en regeeringh behooren, is elders ghesproken. Wat sal ick segghen van de ceremonien dewelcke veroorsaeckt hebben dat Christus half begraven is geworden, en wij tot de Joodtsche figuren en

Hier voren in't eynde van de 12 secty.

schaduwen weder ghekeert zijn? Onse Heer Christus, seght Augustinus, heeft het geselschap van sijn nieuw volck te samen verknocht en vereenight door Sacramenten, die seer weynigh in getal, seer heerlick van beteeckenis, en seer licht van onderhoudingh zijn. Maer hoe wijdt de veelheydt en verscheydenheydt der ceremonien, daer in wy hedensdaegs de Kerck verwart sien, verschilt van dees' eenvoudigheydt, dat en kan niet genoeghsaem vertelt en uytgesproken worden. Ick weet wel

Item, in't gheheele nae-volgende twaelfde Capittel, en by namen in het eynde sect. 21. Augustinus Epist 118. ad Ianuar.

Ende dit en kan daer mede niet verontschuldigt worden, datse voorgeven dat dese menighte der insettingen ingestelt zijn tot onderwijsingh der on-ervarenen.

door hoedanighen vondt en greep sommighe scherpsinnige menschen dese verkeertheydt verontschuldigen: sy segghen datter vele zijn onder ons even soo grof en onverstandigh, alsser vele waren onder het Israëlitische volck: dat soodanighen kinder-leer om haren 't will' is ingesteldt, en ofschoon de gene die wat verstandigher zijn, deselve kunnen ontbeeren, datse nochtans die niet en moeten verachten, dewijlse sien dat die voorseyde kinder-leer den swacken broederen nut en profijtelick is. Ick antwoorde, dat wy wel weten watmen den swacken broederen schuldig is: maer wy seggen dat dit niet en is de wijs' en middel om den swacken te hulp te komen, datse met groote hoopen van ceremonien worden overvallen. Godt en heeft niet te vergeefs tusschen ons en het oude volck dit onderscheydt gestelt, dat hy het oude volck kinderlick heeft willen onderwijsen door teeckenen en figuren maer ons met meerder eenvoudigheyt sonder soo grooten uytwendighen toestel en ghereetschap. Gelijck een kindt, seght Paulus, na 'tbegrijp sijns ouderdoms van den tucht-meester gereert, en onder vooghdy en bewaringh gehouden wort: alsoo wierden de Joden bewaert onder de Wet. Maer wy zijn den volwassenen ghelijck, dewelcke van de voogdy en besorgingh der Vooghden en Momboiren ontslagen zijnde, de kinderlick' onderwijsinghen niet van doen en hebben. De Heere heeft voorwaer van te voren wel gesien en gheweten wat voor ghemeyn volck hy in sijn Kerck namaels hebben soude, en hoe dat het soude moeten worden geregeert. Evenwel heeft hy op de voorseyde wijse tusschen ons en de Joden onderscheydt ghemaeckt. Wy gebruycken derhalven een dwaes middel, wanneer wy door het weder-oprechten van het Jodendom, 'twelck Christus afgheschaft heeft, den ongeleerden willen te hulp komen. Deos' ongelijckheydt tusschen het nieuw' en oude volck is oock door 1) Christus met sijn eygen woorden onderteeckent, doe hy tot de Samaritaensche Vrouw seyde: Dat de tijdt gekomen was in den welcken de waerachtig' aenbidders Godt souden aenbidden in den Gheest en Waerheydt. Dit

Galat. 4. 1.

Want sy leyden ons te rugghe tot het Jodendom.

Ioan. 4. 23.

1) [ ]. 2) zijnde. 3) (die). 4) die geen'. 5) heerlick. 6) smaken.

1) van

En verduysteren wederom door hare ceremonien de geestelicke aenbiddingh.

was voorwaer te 1) allen tijden ghedaen gheweest. Maer de nieuw' aenbidders verschillen hier in van d'oude, dat de geestelick' aenbiddingh Godts onder Moses door veel ceremonien beschaduwt en eenighsins bewimpelt was, en dat nu ter tijdt, nu de ceremonien wech gheruymt zijn, d'aenbiddingh eenvoudelicker gheschiedt. Die derhalven dit onderscheyt wech nemen die verkeeren d'ordeningh door 2) Christus ingestelt en bevestight. Salmen dan, sult ghy segghen, den ongeoeffenden gheen ceremonien met allen gheven om haer onervarentheydt te helpen? Dat en segg' ick niet. Want ick houd' het daer voor dat hun sulcken behulp nut en oorbaerlick is. Ick wil alleenlick dat in desen die wijs' en maet ghebruyckt worde daer door Christus verklaert wort, maer niet verduystert. Ons zijn daerom van Godt weynighe ceremonien gegeven, en die niet swaer en zijn, op datse den teghenwoordigen Christus aenwijsen souden. Den Joden zijn veel ceremonien gegeven, op dat deselve souden zijn beeltenissen van Christus die doe nog afwesigh 3) was. Ick segge dat hy afwesigh 4) was niet ten aensien van sijn kracht, maer ten aensien van de wijse waer door hy beteeckent en voor-gestelt wiert. Op dat derhalven dese wijs' en maet behouden worde, soo moet oock die voor-gemelde weynigheydt in't getal, die lichtigheyt in d'onderhoudingh, en die weerdigheyt in de beteeckenis die oock hare klaerheyt heeft, behouden worden. Wat behoeftmen te segghen dat dit niet en is geschiedt, dewijl het een yegelick met sijn oogen sien kan?

Eyndelick, sy stommelen Christus alsoo wech dat hy niet en kan gekent worden.

De Papistische insettingen drijven de superstitieuse menschen daer henen, datse meynen, dat deselve zijn offerhanden beyde van versoening en van verdienst.

15. Ick gae alhier voorby met wat verderflicke meyningen de herten der menschen worden vervult, te weten, dat die eygenwillighe 5) ceremonien, offeranden zijn door dewelcke Godt behoorlick wort versoent, de sonden ghesuyvert, en de gerechtigheydt en saligheydt verkregen worden. | Sy sullen ontkennen dat die dingen die goedt zijn, door sulcke van buyten komende en dus niet inklevende 6) dwalingen geschent worden: overmits oock in de wercken die van Godt geboden zijn, op dese wijs' even so seer kan gesondight worden. Dit is evenwel onverdragelicker, dat aen 7) de wercken, die lichtveerdelick door 't goetduncken der menschen versonnen 8) zijn, so grooten eer toegeschreven wort, datse geacht worden 't eeuwige leven te verdienen. Want de wercken die van Godt bevolen zijn, worden daerom vergolden en beloont, om datse ten opsicht van de gehoorsaemheydt, den Wet-gever selfs behagen. So

(p. 492.)

Wederlegging van dese dwalingh.

en ontfangen dan de wercken die prijs en weerde datse beloont worden, niet uyt haer eygen verdienst: maer daer uyt dat Godt onse gehoorsaemheyt die wy hem bewijsen, soo hoogh acht en weerdeert. Ick spreeck' alhier van die volmaecktheydt der werken die van Godt gheboden, en niet van de ghene die van den menschen volbracht wort. Want daerom en hebben oock de wercken der Wet die wy doen, geen aenghenaemheydt anders dan uyt d'onverdiende goedertierenheydt Godts, om dat onse ghehoorsoemgeydt in die wercken swack en kreupel is. Maer dewijl alhier niet en wordt gedisputeert wat weerde de wercken hebben sonder Christus, soo sullen wy dat dispuyt laten varen. 't Geen eygentlick tot de tegenwoordighe sake 1) behoort dat herhael' ick wederom, te weten, dat de wercken de gantsche graty en bevalligheydt dies' in sich hebben, alleenlick hebben ten opsicht van de ghehoorsaemheyt, die Godt alleen aensiet, gelijck hy door den Propheet getuyght: Ick en hebb' u niet bevolen van offerhanden en brandtofferen, maer alleen dat ghy neerstelick merc-ken soudt op mijne woorden. Van de eygenwillighe 2) wercken spreeckt hy elders: Waerom weeght ghy-lieden geldt uyt voor 't gene dat gheen broodt en is? Item: Doch te vergheefs eeren sy my leerende leeringen, [*die*] gheboden van menschen [*zijn.*] Dit en sullense derhalven geensins kunnen verontschuldigen, datse met goede ooghen aensien, dat d'arme luyden in die uyterlicke beuselingen soecken die gerechtigheyt, die sy Gode teghen setten, en daer mede sy haer selven voor de Hemelsche vyerschaer ophouden en schraghen 3) kunnen. Daer beneffens, is dit niet een bestraffens weerdigh ghebreck, datse ceremonien die niet en worden verstaen, als een klucht 4) of tooversche besweering op het tooneel ten toon brengen? Want het is seker dat alle ceremonien verderffelick 5) en schadelick zijn, soo de menschen door deselve tot Christus niet gheleydt en worden. 't Is nu sulcks dat de ceremonien die in ghebruyck zijn onder het Pausdom, van de Leer' afghesondert worden, op datse de menschen besich houden met teeckenen die geen beteeckenis en hebben. Eyndelick (ghelijck de buyck een vernuftigh konstenaer is) blijckt het datter veel ceremonien van de geldsuchtige 6) Mis-Priesters uytghevonden en bedacht zijn, op datse netten souden zijn om gelt te vangen. Doch hoedanigen oorsprongh de ceremonien souden moghen hebben, sy zijn evenwel alle samen alsoo tot een vuyl en schandelick gewin voor-gestelt, dat het

Ierem. 7. 21, 22.

Iesai. 55. 2.

Iesai. 29. 13. Matth. 15. 8.

6. Afgesondert zijnde van de leeringh, so en vertoonense niet anders dan een klucht of tooversche besweeringh.

7. Sy zijn alle te ghelijck om vuyl ghewins will' ingestelt.

1) tot. 2) van. 3) absent. 4) absent 5) versierde. 6) toevallige. 7) [ ]. 8) versiert.

1) handel 2) versierde. 3) ondersetten. 4) batement-spel. 5) ondeugend'. 6) gierige.

meer en deel der selver afgeschaft moet worden, indien wy willen maken, dat die godtloose en heyligschennende 1) koopmanschap, in de Kerck niet meer ghedreven en worde.

Nu komt hy wederom en seydt dat alle andere soodanighe insettingen diergelijcke gebreken onderworpen zijn. Reden, uyt Iesai. 29. 13. 14.

16. Al hoewel de Leer' die ick alhier van d'insettinghen der menschen voorstell', niet en schijnt te passen op alle tijden, overmidts al dat 't welck ick tot noch toe geseydt hebb', gheheel en al onsen tijdt betreft en aengaet: so sal nochtans al het voorseyde voor alle de toekomende tijden nut en oorbaerlick wesen. Want so dickwils als dese superstity onder de menschen inkruypt datse Godt door hare ghedichtsels dienen willen, soo wijcken de wetten die tot dien eynde ghemaeckt worden, terstondt af, tot die grove feylen en misbruycken die wy nu aengetoont 2) hebben. Want Godt en dreyght niet een of twee eeuwen, maer alle tijden en eeuwen met desen vloeck dat hy met blintheydt en ongevoelickheyt slaen sal die ghene van dewelck' hy door leeringen der menschen gedient wordt. Dese verblindingh veroorsaeckt altijdt dat geenerlei ongeschicktheydt en wordt vermeden door hen 3) die, soo veel vermaninghen Godts versmadende, sich van selfs in die doodelicke stricken verwerren. Indien yemandt sonder eenige 4) wydspraeckigheydt 5) enckelick en eenvoudelick wil weten, welcke daer zijn de menschelicke insettinghen, die tot allen tijden van de Kerck verworpen, en van alle Godtvruchtige mispresen moeten worden, soo sal hy sulcks verstaen uyt die sekere en klare beschrijvingh', die wy voor henen ghedaen en ghestelt hebben, te weten, dat voor soodanigh te houden zijn alle de wetten die van de menschen sonder Godts Woordt tot dit eynde zijn gemaeckt en ghestelt, op datse, ofte wijs' om Godt te dienen voorschrijven, of wel 6) de conscientien met Godtsdienstighe eerbiedigheydt tot deselve verplichten souden, als ofse geboden gaven 7) van dingen die ter saligheyt nootsakelick zijn. Indien tot dese twee ghebreken, of oock tot het eene van dien noch andere ghebreken komen, te weten, datse door hare menighte de klaerheydt des Euangeliums verduysteren: datse niet en stichten, maer veel meer zijn onnutte en ydele bekommeringhen, dan oprechte oeffeninghen der Godtvruchtigheyt: datse tot onreynigheydt en vuyl ghewin dienen: dats' al te swaer zijn om onderhouden te worden: datse met quade superstitien zijn besoedelt: soo sullen wy daer door te lichtelicker vernemen hoe veel quaedts in sulcke menschelicke wetten gelegen zy.

Welcke daer zijn d'insettingen die van de Kerck verworpen moeten worden.

De bewijsredenen der Papisten voor hare insettingen.

17. Ick hoor' alhier watse tot verdedigingh van hare saeck antwoorden, te weten: Dat haer insettinghen niet van hen, maer van Godt haren oorsprongh hebben, Want sy roemen dat de Kerck van den Heyligen Geest alsoo wordt geregeert, datse niet en kan dwalen: en dat de macht en authoriteyt van de Kerck by haer is. Wanneerse dit verkreghen hebben, soo besluytense verder daer uyt dat hare traditien en insettingen zijn openbaringhen des Heyligen Geestes, dewelcke niet en kunnen veracht worden, 't en zy dat Godt met eenen godtlooslick versmaedt worde. En op datse niet en souden schijnen in desen yetwes te hebben bestaen buyten het goet-vinden van deftige Mannen, soo willense datmen gelooven sal, dat het meerderdeel van haer' enderhoudingen, voort ghekomen is van d'Apostelen. En sy beweeren daer en boven dat uyt een exempel ghenoeghsaem blijckt, wat d'Apostelen in andere dingen gedaen hebben, dewijls' in een Concily vergadert zijnde, volghens het oordeel en besluyt des Conciliums, allen den Heydenen hebben verkondigt en laten weten, datse sich souden onthouden van den afgoden-offer, en van bloede, en van 't verstickte. Wy hebben alreed' in een andere plaets verklaert, hoe valschelick datse sich den tytel van de Kerck aentrecken, om daer door | haer selven aen te prijsen. Soo veel de teghenwoordighe saeck belanght, is 't dat wy alle bedrieghlicke voorwendinghen en blanketsels 1) wech ruymen, en oprechtelick bemercken en in sien willen dat gheen 't welck wy insonderheydt behartighen moeten, en ons voornemelick raeckt en betreft, te weten, wat voor een Kerck Christus hebben wil, op dat wy ons na sijnen regel schicken en aenstellen mochten: soo sullen wy lichtelick bevinden, dat die ghene die de palen van Godts Woort voor by gaen, en lichtveerdig en dertel zijn om wetten te maken, de Kerck niet en zijn. Want is 't niet alsoo dat dese Wet, die eenmael de Kerck ghegheven is, eeuwigh blijft? Al dit woort, welck ick u-lieden gebiede, dat sult ghy waernemen om te doen: ghy en sult daer niet toe doen, ende daer van niet afdoen. En elders: Doet niet yetwes tot des Heeren woordt, noch en treckt daer van yetwes af: op dat hy mogelick u niet en straffe, en ghy leugenachtigh bevonden wordet. Dewijl sy moeten bekennen dat dit ghesproken is tot de Kerck, wat doense dan anders dan datse de wederspannigheydt der Kercke ten toon stellen, dewelcke, ghelijck sy roemen, na soodanighe verboden die haer ghedaen zijn, niet te min heeft durven bestaen yetwes van het hare tot Godes Leer' toe te doen en met

1. Dees' insettinghen zijn van Godt, en van de Kercke Godts die niet en kan dwalen.

Actor. 15. 20, 29.

1. Antwoort. Die Kerck en is de Kercke Godts niet die tot Godes Woort nieuwe wetten wil toedoen siet cap. 8. sect. 20. (p. 493.)

Deut. 12. 32.

Proverb. 30. 6.

1) kerck-roovische. 2) verhaelt. 3) vermijdt van die. 4) (circomstantien en). 5) omstandigheden. 6) [ ]. 7) [ ].

1) coleuren.

2. Antwoort. y staen seer sterlick op te- ien de ware erck dewelc- e niet met al- n tot Godts Voordt toe- et, en daer n oock niet et allen af- eckt.

Godes Leer' te vermenghen. Doch het zy verre van ons dat wy souden toestemmen in hare leughenen, door dewelcke sy de Kerck met soo grooten laster en schandt-vleck bekladden: maer laet ons dit voor vast houden datse den naem der Kercke ter quader trouwen voorwenden, soo dickwils alsse drijven en voorstaen die moetwilligheyt en vermetenheydt der menschelicke lichtveerdigheydt, dewelck' haer selven binnen de palen van Godt voor-gheschreven, niet en kan houden, maer deselve dertelick overtreedt en tot haer' eyghene vonden afdwaelt. Daer en is geen bedecktheyt, geen duysterheyt, gheen twijffelachtigheydt in die woorden des Heeren, door dewelcke de gantsche Kerck dit verbodt ontfanght, datse den Woorde Godts niet yetwes en sal by voegen, noch yetwes af korten, wanneerder questy is van den dienst des Heeren en van de gheboden der salígheydt. Maer, sal yemant seggen, dit was gesproken van de Wet alleen, na dewelcke noch gevolght zijn de prophetyen en de gantsche bediening des Euangeliums. Voorwaer ick bekent 't: en segghe met eenen, dat de selvige meer zijn vervullinghen, als toesettinghen of afkortinghen der Wet. En indien de Heere niet en lijdt datter tot den dienst van Moses, al hoewel die door veel bewimpelen (om soo te spreken) duyster was, yetwes toegedaen, of daer van yetwes afghekort werde, tot dat hy self door sijne dienstknechten de Propheten, en ten laetsten door sijnen wel-gheliefden Soon een klaerder leeringh soude toedienen: waerom en souden wy dan ons selven niet laten voorstaen, dat ons veel strengher verboden is yetwes toe te doen tot de Wet, tot de Propheten, tot de Psalmen, en tot het Euangelium? De Heere, dewelcke van over langen tijt verkondight heeft, dat hy door geen dingh soo seer en wordt vertoornt, dan als hy door menschelicke vonden gedient wordt, en heeft sijn vroegere natuer niet laten varen 1). Hier uyt hebben haren oorsprongh die voortreffelicke woorden by de Propheten, dewelcke sonder ophouden in ons' ooren behoorden te klincken: Want

3. Antwoort. En was niet gheoorlooft twes te voegen tot de leere r Wet, veel n tot de leere s Euangeliens.

rem. 7. 22. ick en hebbe met uwe Vaderen, ten dage als ickse uyt Egypten-lant uytvoerde: niet gesproken, noch hen geboden van saken des brandtoffers ofte slacht-offers. Maer dese sake hebbe ick hen geboden, seggende: Hooret nae mijne stemme, soo sal ick u tot eenen Godt zijn, ende ghy sult my tot een volck zijn: ende wandelt in al den wegh, dien ick u gebieden

rem. 11. 7. sal. Item: Ick hebb' uwen Vaderen betuyght en geseydt: Hoort mijn stemme. En meer andere uytspraecken 1) van dien slach: maer dit is een uytnemende uytspraeck 2) boven andere: Heeft de Heere meer lust aen brandt-offeren, 1.Sam. 15.22. ende slacht-offeren, als aen het ghehoorsamen der stemme des Heeren? Siet, gehoorsamen is beter dan slacht-offer, opmercken dan het vette der rammen. Want wederspannigheyt is een sonde der tooverije, ende wederstreven is afgoderije. Soo kan dan lichtelick worden bewesen dat alle de menschelicke vonden die in desen deele door d'autóriteyt der Kercke verdedight worden, valschelick der Kercke worden toegedicht, dewijlse van ongoddelickheydt niet en kunnen verontschuldight worden.

4. Antwoort, 't Is een onverdraghelicke onbeschaemtheyt, geduyrig van de macht der Kercke te tieren en te bulderen: en ondertusschen niet te willen weten wat haer van den Heere bevolen is, en wat ghehoorsaemheydt sy desen ghebode schuldigh zy.

18. Dit is de reden waerom wy vrymoedelick strijden tegen dese tyranny der menschelicke traditien en insettinghen, dewelck' ons onder den tytel van de Kerck hooveerdelick wort opghedrongen. Want wy en bespotten de Kerck niet, gelijck onse tegenpartijen, om ons hatelick te maken, boosselick van ons lieghen: maer wy geven haer dien lof datse gehoorsaemt moet worden, welcken lof de meest' is diese begeert. Sy selven doen veel eer de Kerck groot ongelijck, dewijlse deselve wederspannigh maken tegen haren Heere, seggende, datse verder is gegaen, dan haer door Godts Woort gheoorlooft was. Op dat ick verswijghe dat het een uytnemende onbeschaemtheyt en boosheyt is, sonder ophouden van de macht der Kercke te roepen: en ondertusschen over 't hooft te sien en niet te willen weten wat haer van den Heere bevolen, en wat ghehoorsaemheydt sy den ghebode des Heeren schuldigh is. Maer is 't dat wy (ghelijck 't betaemt) lust hebben om met de Kerck in vrede te komen 3), soo is dit dienstigher tot de saeck, te weten, dat wy sien en gedencken wat ons en de Kerckvan den Heere bevolen wordt, op dat wy hem eendrachtelick gehoorsaem zijn mochten. Want wy sullen sonder twijffel met de Kerck seer wel in vrede 4) komen, so 5) wy allesins den Heere ghehoorsaemheydt bewijsen. Voorts wat belanght datse den oorsprongh van hare traditien, door dewelcke de Kerck tot noch toe beswaert en onderdruckt is, brengen en betrecken tot d'Apostelen, dat en is niet anders dan louter bedrogh: dewijl de gantsche Leere der Apostelen inghespannen is om te beletten dat de conscientien met gheen nieuw' onderhoudingen belast en worden, en dat de Godtsdienst door onse vonden niet en worde verontreynigt. Daer beneffens, indienmen den Historien en ouden Schriften eenigh geloof mach geven, so zijn die dingen die

2. Bewijsreden. Het zijn Apostolische traditien en insettingen. Antwoordt. door ontkenningh. Ja 't zijn loutere bedriegherijen.

---

1) en is van sijnen vorighen aerdt niet afgetreden.

1) spreucken. 2) spreuck. 3) over een te draghen. 4) over een. 5) is't dat.

onse tegen-partijen den Apostelen toe-eyghenen, niet alleen by hun onbekent, maer oock nooyt ghehoort gheweest. Laet hen alhier niet snappen en snateren dat veel leeringen en insettingen der Apostelen, die by geschrift niet en zijn ghestelt gheweest, door ghebruyck en ghewoont zijn aenghenomen: te weten, die leeringhen, dewelcke sy, doe Christus noch

Ioan. 16. 12.

leefde, niet verstaen en konden: maer na sijn Hemelvaert door d'openbaringhe des Heyligen Geestes gheleert hebben. D'uytleggingh en het rechte verstandt van dese plaets hebben wy elders ghesien. Wat het 1) tegenwoordighe onderwerp 2) belanght, sy stellen voorwaer haer selven ten spot, dewijl het klaer en blijckelick is *), dat die groote verborgentheden, die quansuys | volgens haer seggen den Apostelen soo langen tijdt zijn onbekent gheweest, eensdeels zijn of Joodtsche onderhoudingen of Heydensche, ten deele onnutte ghebaren 3) en ydele ceremonykens, (van dewelcke de Joodtsche onder den Joden, en de Heydensche onder den Heydenen al over langh te voren waren bekent gemaeckt) die d'onwijse Mis-Priesters, dewelcke niet met all' en weten noch van tuyten noch van blasen, seer fijn verrichten: ja van de kinderen en sotten soo wel en bequamelick nae ghebootst worden, dat het 4) schijnt, datter gheen bequamer Prelaten en zijn tot sulcken heyligen werck. Ofschoon er gheen Historien en waren, soo souden nochtans de verstandighe menschen uyt de saeck selve kunnen oordeelen, dat dien grooten hoop der ceremonien, wijsen en onderhoudinghen niet schielick en op één bot in de Kerck inghebroken, maer allenghskens inghekropen is. Want dewijl de Heylighe Bisschoppen die de tijden der Apostelen aldernaest geweest zijn, sommige dingen hadden ingestelt die tot de disciplijn en ordre behoorden: soo zijnder naderhandt menschen gevolght en opgekomen d'een nae den anderen, die niet voorsichtigh ghenoegh en veel te neuswijs en eergierigh waren: van dewelck' yeder een hoe 5) jongher en later hy 6) te voorschijn quam, door een te 7) dwaser navolgingh en jaloersheyt altijdt gearbeydt heeft om sijn Voorsaten in 't vinden van nieuwe dingen te boven te gaen. En om dat het te vreesen stondt dat hare vonden, uyt dewelcke sy by de nakomelingen eenen lof sochten te behalen, in korten tijdt souden vergaen en te niet loopen, soo hebbense d'onderhoudingh der selver oock met grooter strengigheyt afgevordert.

Of 't zijn veel eer Joodtsche of Heydensche onderhoudingen, of onnutte of ydele futselinghen of ceremonykens. 't Welck blijckt uyt de neerstige bemercking der Kerckelicke Historien. (p. 494.)

2) den. 2) handel. 3) ghebeerden. 4) (veel licht).
5) (hy). 6) [ ]. 7) [ ].
*) De editie van 1559 heeft *fingunt* voor *constet*.
K.

Dese verkeerde navolgingh en jaloersheydt, is de baermoeder, daer uyt ons voort ghekomen is het meerder-deel van die ceremonien die sy-lieden ons voor insettingen der Apostelen aenprijsen. En dit getuygen oock de Historien.

19. En op dat wy 't door het optellen van alle de ceremonien niet te langh en maken, soo sullen wy met een exempel te vreden zijn. Het Nachtmael des Heeren wierdt ten tijden der Apostelen bedient met een groote eenvoudigheydt. D'eerste nakomers der Apostelen hebben om de weerdigheydt des Nachtmaels te vercieren, yetwes daer by ghevoeght 't welck niet en was te misprijsen. Maer daer nae zijn die dwase nabootsers opgestaen, dewelcke nu en dan verscheyden stuckskens daer aen lappende, dit kleedt des Priesters 't welck wy in de Misse sien, dese vercierselen des Altaers, dese futselinghen en ghebaren 1), en desen gantschen huysraet der onnutte dinghen ons by een gheraept en t'samen ghevoeght hebben. Maer sy werpen ons teghen datmen eertijdts ghelooft heeft, dat die dinghen die al-omm' in de gantsche Kerck eendrachtelicken ghepleeght en ghebruyckt wierden, van d'Apostelen selfs afkomstigh waren. Ende sy brengen ons Augustinus by tot een ghetuyge van dit haer seggen. Wat my belanght ick en sal de weder-leggingh van dese teghen-werpingh nergens anders uyt halen dan uyt de woorden van Augustinus selven. Die dingen, seght hy, die de gantsche werelt door onderhouden worden, die machmen verstaen verordineert te zijn, ofte van d'Apostelen selven, of van d'algemeyne Concilien, welckers authoriteyt in de Kerck seer heylsaem is: als by exempel, dat het lyden des Heeren, en sijn Opstandingh, en sijn Opvaert ten Hemel, en de sendingh en komst des Heyligen Geestes door een jaerlicks feest wordt geviert en verkondight. En sooder yetwes anders is van sulcks, het welck van de gantsche Kerck, al-omm' daerse sich henen uytstreckt, wordt onderhouden. Naedien hy soo weynigh' exempelen aenhaelt en optelt, wie isser doch die niet en siet dat hy d'onderhoudingen die te dier tijdt ghebruyckelick waren, te weten, alleenlick d'eenvoudige, en weynighe, en degelicke onderhoudinghen, in dewelcke d'ordre der Kercke nuttelick begrepen en vervat wort, heeft willen brengen en betrecken tot Autheuren weerdigh van gheloof en aensien? Maer hoe wijdt verschilt dit van dat gheen 't welck de Roomsche Meesters ons soecken af te perssen, te weten, datse niet één ceremonyken

Bevestigingh van de voorgaende antwoordt op het tweede argument, genomen van 't exempel der ceremonien die allenghskens tot de bedieningh van het Nachtmael des Heeren toegedaen zijn.

Uytvlucht uyt Augustinus.

Epist. 118.

Antwoort op d'uytvlucht.

1) ghebeerden.

hebben dat niet voor Apostolisch en moet gehouden worden

Tweede betigingh genomen van het exempel des Wy-waters.

20. Om hier van een kort eynde te maken, soo sal ick alleen een exempel voort brenghen. Indien yemant hun vraeght van waer sy haer Wy-water hebben, sy antwoorden terstondt: Van d'Apostelen. Maer de Historien betuygen dat dit Wy-water bedacht en gevonden is, ick en weet niet van wat Roomschen Bisschop, dewelcke voorwaer den Doop nooyt met sulck een vreemt en ontijdigh teecken en soude besmet hebben, indien hy met d'Apostelen raet gepleeght hadde. Hoewel het en schijnt my der waerheyt niet ghelijck te zijn dat d'oorsprongh en d'eerst' instellingh des Wy-waters soo oudt is als de Historien schrijven. Want als Augustinus seght, dat sommighe Kercken te sijnen tijde weygherden 't exempel van Christus in het wasschen der voeten nae te volgen, op dat die wijse en ceremony niet en soude schijnen te behooren tot den Doop, so geeft hy daer mede te kennen, datter te dier tijdt gheenderley wasschingh en was die met den Doop eenighe ghelijckenis hadde. Watter van zy, ick en sal gheensins toestaen dat dit van den Apostolischen Gheest sijnen oorsprongh heeft, te weten, dat de Doop, wanneer hy door een dagelicks teecken in ghedachtenisse gebracht wort, eenigsins vernieuwt worde. Ick en vraeg' oock daer na niet, dat de selvig' Augustinus in een ander plaets oock andere dinghen den Apostelen toeschrijft. Want dewijl hy daer van geen ander bewijs en heeft dan eenige gissingen, soo en moet sulck een ghewichtige saeck daer uyt niet geoordeelt worden. Ten laetsten, ofschoon wy oock toestonden dat die dingen die Augustinus opsomt 1) van den tijt der Apostelen afghekomen zijn, soo is nochtans hier in een groot onderscheyt of ghy eenige oeffeningh der Godtsaligheyt instelt, dewelcke de geloovighe met een vrye conscienty moghen ghebruycken, en daer van sy oock sich moghen onthouden indien het ghebruyck van dien hun niet nut en is: dan of ghy een wet maeckt en voorschrijft die de conscientien met dienstbaerheyt verstrickt. Maer nu van wat Autheur en Insteller dats' oock souden mogen voort gekomen zijn, nadien wy sien datse tot soo een groot misbruyck zijn vervallen, soo mogense vryelick sonder den Autheur hoon en smaetheydt aen te doen, afgeschaft worden: want sy en zijn nooyt alsoo bevolen en aengepresen datse sonder ophouden 2) souden moeten plaets en standt grijpen.

Epist. 118. ad Ianuar.

Tweede antwoordt op de tweede bewijsreden. Indien er eenige ceremonien van de Oudt-vaders gevonden zijn, so verschillen die nochtans veel van de Paepsche.

21. Het en helpt hun oock niet veel datse 't exempel der Apostelen voorwenden om haer tyranny t'ontschuldigen. De Apostelen en Ouderlingen van d'eerste Kerck, seggense, hebben buyten 't bevel van Christus een Wet ghemaeckt, waer door sy allen Heydenen geboden, dats' haer selven souden onthouden van afgoden-offer, van verstickten, en van bloedt. Indien hun dit gheoorlooft was, | waerom en sal het dan haren successeurs en navolgers niet geoorlooft zijn dat selfste na te volgen, soo dickwils als het de saeck alsoo mocht vereysschen? Maer of Godt gave datse altijdt soo in alle saken, als oock in dese saeck, d'Apostelen naevolghden. Want ick ontkenn' dat d'Apostelen aldaer yetwes nieuws ingestelt of besloten hebben, 't welck ick lichtelick met een krachtige reden kan bevestigen. Want dewijl Petrus in dat Concily verklaert dat Godt versocht wordt indienmen den Discipelen een jock op leyt, soo stoot hy sijn eygen advijs en gevoelen om verr' is 't dat hy daer nae toestaet dat hun eenigh jock opgheleydt worde. En hun wordt aldaer een jock opgeleydt, indien d'Apostelen door haer eygen autoriteyt verordineeren, datmen den Heydenen moet verbieden afgoden-offer, bloedt en verstickt' aen te raken. Hier blijft wel noch dese swarigheyt, te weten, dat sy 't nochtans schijnen te verbieden. Doch deselve sal lichtelick wech ghenomen worden, indien yemant den sin van dese ordonnanty nader bemerckt; in dewelck' het eerst en voornaemste stuck is, datmen den Heydenen hare vryheydt moet laten behouden, datmen haer oock niet en moet ongerust maken, of van wegen d'onderhoudinghen der Wet eenighe moeyt' aen doen. Dus verre dient d'ordonnanty treffelick tot ons voordeel. De uytsonderinghe 1) die aldernaest daer op volght, en is geen nieuwe Wet van de Apostelen gemaeckt, maer sy is een Goddelick en eeuwigh gebodt Godts, van de liefde niet te verbreken, sy en vermindert oock niet een hayr van die voor-gemelde vryheyt: maer sy onderwijst alleen de Heydenen, hoe dat sy-lieden haer selven sullen voeghen nae hare Broeders, op dats' hare vryheyt tot aenstoot van hare Broeders niet en komen te misbruycken. Dit zy dan het tweede stuck in dees' ordonnanty, te weten, dat de Heydenen hare vryheydt sullen gebruycken sonder schade van yemandt, en sonder aenstoot haren Broederen. Maer, sult ghy seggen, sy schrijven nochtans yetwes sekers voor. 't Is also, doch hier op dient geweten, datse, voor so veel voor dien tijdt oorbaerlick was, leeren en aenwijsen met wat dinghen de Heydenen hare Broe-

Derde bewijsreden, ghenomen van d'ordonnanty der Apostelen. Actor. 15. 20.

(p. 495.)

1. Antwoort, de voorseyde plaets verklarende.

Het eerste hooftstuck van dees' ordonnanty der Apostelen.

Het tweede hooft stuck.

1) verhaelt. 2) gheduyrigh.

1) uytneming.

ders konden ergeren 1), op dat de Heydenen sich van die dingen mochten wachten en onthouden: nochtans en brengense niets nieuws van het hare tot die eeuwige Wet Godts waer door de ergeringe 2) der Broederen verboden wort.

Toepassingh van dese plaets, betoonende dat sommighe dingen in 't Pausdom ghebruyckelick voor een tijdt van de Godtvruchtige gheleden worden, om der swacke Broederen wille.

22. Ghelijck of de getrouwe Herders, dewelcke Gemeynten regeeren, die noch niet wel geordineert en geschickt en zijn, allen den haren verboden openbaerlick des vrydaegs vleesch te eten, of op feest-daghen 3) in 't openbaer voor alle man t'arbeyden, of yetwes diergelijcks te doen, tot der tijdt toe dat de swacke, met dewelcke sy verkeeren en om gaen, stercker geworden zijn. Want al hoewel dese dinghen, de superstity aen een zijde ghestelt en wech gedaen zijnde, vry en middelmatig zijn in haer selven: so en kunnense nochtans sonder misdaet niet gepleegt worden, wanneerse geschieden met aenstoot en ergernisse der Broederen. En de tijden zijn nu soodanigh, dat de geloovige dese dingen niet en kunnen plegen voor d'oogen van hare swacke Broeders, sonder de conscientien der selver swaerlicks te verwonden. Wie soude nu, uytgenomen alleen de lasteraer, kunnen segghen dat de Herders die sulcke dinghen verbieden, een nieuwe Wet maken, dewijl sy alleen d'ergernissen tegen gaen en verbieden, die van den Heere duydelick genoeg verboden zijn? Men kan oock niet meer seggen van d'Apostelen, dewelck' in het wech nemen van d'oorsaeck der ergernissen geen ander voornemen noch ooghmerck en hebben gehadt, dan de Goddelicke Wet, aengaende 't vermijden van erghernis, te doen onderhouden, als ofse geseydt hadden: Het is des Heeren gebodt dat ghy den swacken Broeder niet en sult ergeren. 't Is nu sulcks dat ghy den offer der afgoden, het verstickt', en het bloedt niet en kondt eten sonder de swacke Broeders ergernis te geven. Wy gebieden u derhalven in des Heeren Woordt en Naem, dat ghy sulcke dinghen met aenstoot en ergernis niet en eet. Dat de Apostelen dit ooghmerck gehadt hebben, daer van is Paulus ons een seer goede getuyge, dewelcke voorwaer volgens 't gevoelen van 't Apostolische Concily aldus schrijft: Aengaende dan het eten der dingen die den afgoden geoffert zijn: Wy weten, dat een afgodt niets is in de werelt: maer sommige met een conscientie des afgodts tot noch toe eten als [*yets*] dat den afgoden geoffert is: ende hare conscientie swack zijnde wort bevleckt. Siet toe dat dese uwe macht niet eenigher wijse een aenstoot en worde den genen die swack zijn. Soo wie dit ter degen sal hebben overwoghen, die en sal voortaen niet bedroghen worden door de gene die d'Apostelen nemen tot een decksel voor hare tyranny, als of d'Apostelen door haer ordonnanty de vryheyt van de Kerck hadden begonnen te verbreken. Maer op datse ghedwongen worden dese mijne wederleggingh door haer eyghen belijdenis goedt te keuren, soo laet hen my antwoorden, met wat recht sy bestaen hebben dese selvighe ordonnanty der Apostelen af te schaffen: te weten, om datter geen vrees' meer en was van sulck' ergernissen en tweedrachtigheden die de Apostelen door haer ordonnanty hadden ghesocht voor te komen: en om datse wisten dat een Wet moet geweerdeert en afghemeten worden nae haer eynd' en ooghmerck. Dewijl dan die voorghemelde wet en ordonnanty ghegeven was om de liefde t'onderhouden, soo en wort in deselve niet anders geboden dan dat gheen 't welck de liefde betreft en aengaet. Wanneerse bekennen dat d'overtredingh van dese wet niet anders en is als een verbrekingh der liefde, bekennense dan oock niet met eenen dat deselve wet niet en is eenigh byvoegsel tot de Wet Godts, maer alleen een oprechte en eenvoudige toepassingh op de tijden en op de zeden der ghener den welcken die Wet gegeven en toe-geschickt wierdt.

1. Cor. 8. 1. 4. 7.

2. Antwoort, ghenomen van de bekentenisse der teghen-partijen.

Want sy schaffen af de ordonnanty der Apostelen, door het exempel van 't welck sy nochtans haer insettingen bevestighen willen.

23. Maer onse teghen-partijen beweeren datmen sich aen 1) soodanighe menschelicke wetten en insettingen sonder uytsonderinghe 2) moet onderwerpen, al waren die ons oock honderdt-mael onrechtveerdigh en schadelick. Want alhier en wordt, seggense, niet vereyscht dat wy de dwalinghen sullen voor goedt kennen: maer alleen dat wy, die onderdanen zijn, verdragen sullen 't harde gebiedt van ons' overhoofden, 't welck ons niet en betaemt te weygheren. Doch de Heere doet ons hier seer goedt onderstandt door de waerheydt sijns Woordts, en brenght ons uyt soodanigen slaverny tot die vryheyt die hy ons door sijn Heyligh Bloedt verkregen, en meer dan eenmael door sijn Woordt verzeghelt heeft. Want men heeft alhier niet alleen voor, dat wy eenige sware verdruckingh in ons lichaem verdraghen sullen, ghelijck als sy-lieden ter quader trouwen versinnen 3), maer dat de conscientien van hare vryheydt, dat is, van de weldaedt des Bloedts van Christus berooft zijnde, op slaefsche wijse mochten ghepijnight worden. | Hoewel wy willen dit oock laten varen, als of het weynigh tot de saeck diende. Maer hoe veel meynen wy dat hier aen gheleghen is, dat de Heere van sijn Rijck be-

3. Antwoort, soodanigh eene tyranny op het exempel der Apostelen steunende, moet om twee redenen mispresen worden.

1. Om datse de lichamen en oock de conscientien pijnight.

(p. 496.)

2. Om datse Gode sijn heerschappy ontneemt, waer uyt

1) verergeren. 2) verergeringe. 3) vyer-dagen.

1) [ ]. 2) uytnemingh. 3) versieren.

[...]hriekelicke [...]deelen ont[...]en. rooft wordt. 't welck hy hem-selven met soo grooten strengigheydt als sijn eygen aentreckt? 't Is nu sulcks dat hem sijn Rijck wort benomen, soo dickwils als hy met wetten der menschelicke vonden en insettinghen ghedient wordt: dewijl hy alleen wil gehouden wesen voor den Wet-gever en Insteller van sijnen Dienst. En op dat niemandt dencke dat dit een saeck is die niet om 't lijf en heeft, so laet ons hooren hoe groot deselve zy in't oordeel des Heeren:
[...] 29. 13. Nadien seght hy, dit volck my gevreest heeft na geboden en leeringen der menschen: Daerom, siet, ick sal voorts wonderlick handelen met dit volck, wonderlick, ende wonderbaerlick: want de wijsheydt sijner Wijsen sal vergaen, ende het verstandt sijner Verstandighen
[...]tth. 15. 9. sal sich verbergen. En elders: Te vergeefs eeren sy my leerende leeringen, [*die*] geboden van menschen [*zijn.*] En voorwaer de gantsch oorsaeck daer door het by ghekomen is dat de kinderen Israëls haer selven met veel afgodery hebben verontreynigt, wort geleyt op dees' onreyne vermengingh, om datse, namelick, de geboden Godts overtreden hebbende, haer selven nieuwe diensten hebben gesmeedt en opgerecht. Daerom wordt in de heylighe History verhaelt dat de nieuw' in-
[...]eg. 17. 24. woonders die de Babylonische Koningh overghebracht hadd' om Samaria te bewoonen, vande wilde beesten verscheurt en vernielt wierden, om datse gheen kennis en hadden van de Rechten of Ordonnantien des Godts in dien Lande. Ofschoon se in de ceremonien niet en hadden ghesondight, soo en soude nochtans de ydele vertooninghe 1) Gode niet behaeght hebben: maer Godt heeft ondertusschen dese schendingh van sijnen dienst willen wreken en te huys soecken om dat de menschen gedichtsels inbrachten die vreemt waren van sijn Woordt. Hier uyt wordt daer na geseydt, datse door sulcken straf verschrickt zijn gheworden, en oversulcks de wijsen in de Wet voor-geschreven, hebben aenghenomen: maer om datse den waren Godt noch niet suyverlick en dienden, so wort aldaer tot twee-malen toe herhaelt, datse Godt vreesden. Waer uyt wy besluyten en verstaen dat een deel van die vrees' en eerbiedigheydt die wy hem schuldigh zijn, daer in is gelegen, dat wy in hem te dienen enckelick en eenvoudelick volgen 't geen hy gebiedt, sonder eenighe van onse vonden daer onder te vermengen.
Reg. 22. 2. elders. En hierom worden de Godvruchtige Koningen dickwils ghepresen, om datse deden na alle de geboden, ende niet af en weecken noch ter rechter noch ter slinker-handt. Ick kom'

1) pompery.

noch verder, al is't schoon datter in eenighen eyghenwillighen 1) dienst opentlick geen godtloosheydt en wordt gesien, soo wort dien dienst nochtans heftigh van den Heylighen Geest verdoemt, om dat daer in afwijckingh is van Godts gebodt. d'Altaer die Achaz liet maken en stellen in den Tempel te Jerusalem, 2. Reg. 16. 10.
het patroon en voorbeeldt van welcken Altaer uyt Damascus ghebracht was, mocht schijnen den cieraet des Tempels te vermeerderen, dewijl sijn voornemen was alleen Gode daer op offerhanden op te offeren, 't welck hy treffelicker soude kunnen doen op desen nieuwen, dan op den eersten en ouden Altaer: wy sien nochtans hoe dat de Geest die stoutigheyt vervloeckt om geen ander oorsaeck dan om dat de vonden der menschen in den dienst Godts, onsuyvere vervalschinghen zijn. En hoe klaerder de wille Godts ons is geopenbaert, soo veel te minder kan de broot-dronckentheydt om wat nieuws op de baen te brengen, verontschuldight worden. En daerom wordt de misdaedt van Manasse te recht door dees' 2. Reg. 21. 4.
omstandigheydt verswaert, om dat hy eenen nieuwen Altaer gebouwt 2) en opgerecht heeft in Jerusalem: van welcke Stadt Godt hadde gheseydt: Ick sal aldaer mijnen Naem setten. Want nu wordt aldaer door dese daedt de authoriteyt Godts ghelijck als met opset verworpen.

24. Veel menschen zijn verwondert waerom de Heere soo heftigh dreyght dat hy wonderlicken omgaen sal met dat volck van 't welck hy met geboden der menschen ghedient wordt, en daer beneffens oock verklaert, dat hy te vergeefs wort ge-eert door leeringen der menschen. Maer indien 3) se bemerckten wat het zy in't stuck van de Religy (dat is, in't stuck van de Hemelsche Wijsheydt) Godes mondt alleen hooren en aenkleven, soo soudense met eenen sien dat de Heer' gheen slechte reden en heeft waerom hy soodanige verkeerde diensten alsoo vervloeckt, dewelck hem nae de lust en sinlickheyt van 's menschen vernuft bewesen worden. Want ofschoon die gheen' die sulcke wetten op 't stuck van den Godtsdienst gemaeckt, onderdanigh zijn, eenigen schijn van ootmoedigheyt hebben in dees' hare gehoorsaemheydt: soo en zijnse nochtans niet ootmoedigh voor Godt, den welcken sy voorschrijven de selfste wetten die sy onderhouden. Dit is de reden waerom Paulus wil dat wy soo neerstigh sullen toesien dat wy niet bedrogen en worden door de traditien der menschen, en door dien eygen-willigen dienst, die buyten Godts Woort van de men-

En dit en is gheen wonder, want de vonden der menschen in't stuck van de Religy mishagen Gode.

Reden, dese wijsheyt komt voort uyt hooveerdy en gheveynstheyt.

Coloss 2. 4. 18.

1) versierden. 2) getimmert. 3) waer 't dat.

schen bedacht is. Voorwaer 't is alsoo, onse, midtsgaders aller menschen wijsheydt moet in ons' oogen tot dwaesheydt worden, op dat wy hem alleen mogen laten wijs zijn. Desen wegh en wordt geensins in gegaen van die ghene dewelcke haer selven door eenige onderhoudinghskens die nae 't goet-duncken der menschen uytghedacht 1) zijn, Gode behagelick willen voorstellen, en hem als tegen sijn danck in de handt steken een overtredende gehoorsaemheyt, die den menschen en haer' insettingen bewesen wordt. Gelijck sulcks in sommighe voorleden' eeuwen en oock by onsen tijdt gepractiseert en ghepleeght is, en hedensdaegs oock gepleegt wort in die plaetsen daer 't gebodt des schepsels meer gheacht wort als dat des Scheppers: daer de Religy en Godtsdienst (sose nochtans een Religy verdient genaemt te worden) door meerder en dwaser superstitien verontreynight is, dan ooyt eenigh Heydendom was. Want wat soud' het menschelicke vernuft anders kunnen voort brengen dan dingen die sot en vleeschelick zijn, en haren Autheur en Vinder geheel en al gelijcken.

Bevestight door een exempel.

5. Bewijs-reden, ghenomen van sommighe exempelen. 1. Sam. 7. 17. Antwoort op het eerst' exempel.

25. Dat oock de Voorstanders der superstitien voorwenden: Dat Samuel geoffert heeft in Rama, en dat sulck offeren Gode behaeght heeft, al hoewel het geschiede buyten 't voorschrijven der Wet: daer op is licht t'antwoorden, te weten, dat Samuel aldaer niet eenen tweeden Altaer en heeft opgerecht teghen den eenighen Altaer Godts: maer dat hy de stadt daer hy woonde, voor d'alder-bequaemste tot verrichting der Offerhanden verordineert heeft, dewijl d'Arke des Verbondts noch geen sekere plaets en hadde. Voorwaer dees' heylige Propheet en hadde niet eens in den sin yetwes nieuws in den Godtsdienst in te voeren, daer Godt soo | strictelick verboodt yets daer toe of yets daer af te doen. Wat het exempel van Manoäh belangt, ick seggh' dat het extra-ordinair en bysonder is gheweest. Hy die een privaet en gemeyn man was heeft Gode gheoffert, en 't offer heeft Gode behaeght: te weten, om dat hy dit werck by de handt genomen heeft, niet uyt een lichtveerdighe bewegingh sijns ghemoedts, maer door een Hemelsche drift en inghevingh. Hoe seer Godt die dinghen vervloeckt die de menschen uyt haer selven verdichten om hem te dienen, daer van dient een ander die niet minder en was als Manoäh, te weten, Gideon, ons tot een klaer exempel en bewijs, wiens Ephod niet alleen hem en sijnen huysghesinne, maer oock den gantschen volcke tot eenen val gedijet heeft. In somma, een yeder menschelicke vondt, door dewelcke de menschen Godt willen dienen, en is niet anders dan een vuyligheyt daer door de oprechte heyligheyt wordt verontreynight.

(p. 497).

Iudic. 13. 19. Antwoort op het tweed' exempel.

Iudic. 8. 27.

5. Bewijs-reden Christus heeft ghewilt datmen soodanige lasten soude dragen. Matth. 23. 3.

26. Waerom heeft dan, segghense, Christus gewilt dat de Joden souden draghen d'onverdraghelicke packen die de Schrift-gheleerde en Phariseen bonden en opleyden? Jae waerom heeft deselve Christus elders ghewilt dat de Joden sich souden wachten voor den suyrdeessem der Phariseen? Verstaende door den suyrdeessem (gelijck den Euangelist Mattheus verklaert) al dat het welck sy van haer eygen leeringh onder het suyvere Woordt Godts vermenghden. Wat willen wy klaerders als dit dat ons bevolen wort haer gantsche Leer' te vlieden en te vermijden? Hier uyt worden wy t'eenemael versekert dat de Heere oock in d'andere plaets niet en heeft gewilt dat de conscientien van sijne kinderen door d'eyghene traditien der Phariseen souden ghequelt worden. De woorden selven, soose maer niet en worden verdraeyt, en brengen oock sulcks niet mede. Want als de Heere aldaer voor hadde de zeden der Phariseen bitterlick te bestraffen, soo heeft hy voor henen sijne toehoorders eenvoudelick onderwesen, ofschoon se in der Phariseen leven niet met allen en sagen 'twelck sy mochten navolghen, datse nochtans niet en souden versuymen te doen 't geen van hun mondelingh gheleert wierdt, alsse saten op den stoel van Moses, dat is, om de Wet te verklaren. So heeft dan Christus dit alleen willen voorkomen en verhinderen, dat het ghemeyne volck door de quaed' exempelen van hare Leeraers niet en souden worden verleydt om de Leere te verachten. Maer indien sommige door geen redenen en zijn te beweghen en altijdt eysschen getuygenissen van andere, so sal ick alhier neder stellen de woorden van Augustinus, die even dit selvighe te kennen geven: De schaeps-kooy des Heeren heeft eensdeels ghetrouwe Voorstanders, en eensdeels Huyrlingen. De ghetrouwe Voorstanders zijn oprechte Herders. Hoort en verstaet evenwel dat oock de Huyrlingen noodig zijn. Want veel Huyrlingen in de Kerck nae aerdtsche goederen staende, predicken Christus, en de stemme van Christus wordt door haer gehoort: en de schapen volghen niet den Huyrlingh, maer den Herder door den Huyrlingh. Hoort de Huyrlingen die u van den Heere selfs zijn aenghewesen; de Schrift-gheleerde, seght hy, en de Phariseen sitten op den stoel van Moses; 'tgeen sy u seggen, doet dat, maer nae hare wercken en doet niet. Wat is dit anders geseydt dan hoort de stemme des Herders door de Huyrlinghen? Want op den stoel sittende, lee-

Matth. 16. 6.

1. Antwoort vertoonende des Heeren voornemen.

2. Antwoor[t]

August. i[n] Ioann. tract. 46. 5. seq.

1) versiert.

rense de Wet Godts. Soo leert dan Godt door hen. Maer is 't dats' haer eyghen vonden leeren willen, soo en wilt haer Leere niet hooren, noch daer nae doen. Dus verr' van Augustinus.

let derde deel s Capittels, n de wettige erckelicke ordonnantien.

27. Dewijl nu veel ongheleerde, wanneerse hooren dat door de menschelicke traditien de conscientien der menschen schandelick verstrickt worden, en Godt te vergheefs wordt ghedient, met eenen oock verwerpen en uytschrappen alsulcke wetten door dewelcke de Kerck in goede ghestaltenis en ordre ghebracht wordt, soo moet oock alhier de dwalingh van die luyden wel te pas wederleydt worden. Hier is voorwaer een slibberighe grondt daer men lichtelick kan vallen: door dien men terstondt met den eersten opslagh niet en siet wat onderscheydt daer zy tusschen dese tweederley wetten. Maer ick sal de gantsche saeck met weynighe woorden alsoo klaer voorstellen, dat niemandt door de gelijckheydt van d'een met d'ander en sal worden bedroghen. Voor eerst moeten wy dit weten, dewyl wy sien datter in allerley mackerschap en geselschap der menschen noodigh is eenige polity en regeeringh, om den ghemeynen vrede te voeden, en d'eendrachtigheyt te behouden: en dat in allerley saken die te verhandelen en te verrichten staen, altijdt een sekere wijs' en ordre ghevolght en ghebruyckt moet worden, dewelcke niet en kan worden veracht en verworpen sonder de ghemeyn' eerbaerheydt, en oversulcks oock de menschelickheydt selfs te verkorten: dat sulcks alles voornemelick in de Kercken moet worden waergenomen en betracht, dewelcke door een wel-gheschickte gestaltenis, ordre, en stel aller dingen onderhouden worden, en sonder eendrachtigheyt gantsch en gaer niet met all' en zijn. Daerom indien wy den welstandt van de Kerck wel willen versorgen, soo moet met alle neerstigheyt worden betracht 't geen Paulus gebiedt, te weten: Dat alle dinghen eerlick en met ordre gheschieden. Maer ghemerckt in de zeden der menschen soo grooten verscheydenheydt, in de ghemoederen soo grooten veranderlickheydt, in de verstanden en oordeelen soo grooten strijdt en on-eenigheyt is, so en isser oock geen polity vast en bestendigh ghenoegh, 't en zy datse door sekere wetten ghefatsoeneert en vast ghemaeckt worde: daer en kan oock geen wijs' en ordre worden bewaert en onderhouden sonder een ghesette form' en gestaltenis. Het is derhalven so verre van ons dat wy de wetten die daer toe dienstigh zijn, souden verdoemen en verwerpen, dat wy selfs beweeren dat de Kercken van hare zenuwen en krachten ontbloot, en geheel en al mismaeckt en verstrooyt worden, so wanneer sulcke wetten worden wech genomen. Want men kan niet hebben 't geen Paulus eyscht: Dat alle dinghen eerlick en met ordre gheschieden: 't en zy dat d'eerlickheydt en ordre selfs, door by-ghevoeghde wetten en onderhoudinghen, als door sekere banden, vast gheset worden. Dit moetmen alleen altijdt in sulcken onderhoudinghen af stemmen en loochenen, eerstelick, datse ter saligheyt noodtsakelick zijn en de conscienty religieuselick verbinden: ten anderen, datse tot den Godtsdienst behooren, en dat de Godtvruchtigheydt bestaet in deselve.

Velckers foument steunt den gemeyn gront-regel s Apostels, t alle dingen heschickteck en met lre geschien sullen.

Cor. 14. 40.

In dese moeten twee nyterste ghemydt worden.

28. Wy hebben derhalven alhier een seer goedt en getrouw merck-teecken, 't welck ons het onderscheyt aenwijst tusschen die godtloose ordonnantien en insettingen (waer door gelijck gheseydt is, beyde de ware Religy verduystert en de conscientien ter nederghedruckt worden) en de wettelicke onderhoudinghen der Kercke: indien wy ghedencken dat de wettighe insettingen der Kercke verordineert en aengheleydt zijn tot een van dese twee eynden, of tot dese twee | eynden te ghelijck, te weten, op dat in de heylighe by-een-komsten der geloovigen alle dinghen eerlick en met behoorlicke weerdigheydt mochten worden verhandelt en verricht, op dat oock daer beneffens de societeyt en het mackerschap der menschen self als door sekere banden van geschicktheyt en matigheyt, binnen plicht en ordre behouden worde. Want wannneermen eenmael verstaet dat de Wet ghemaeckt en ingestelt is om der gemeyner eerbaerheyts wille, soo is alreede superstity wech ghenomen, in dewelcke die vervallen die den dienst Godts stellen in de menschelicke insettinghen. Wederom, wanneermen weet dat de Wet alleen dient en behoort tot een ghemeyn ghebruyck, soo is die valsche meyningh van verbintenis en nootsakelickheydt uytgheroeyt, dewelcke den conscientien een groote vrees' en verschrickingh veroorsaeckte, doemen meynde dat de traditien en wetten der menschen tot de saligheydt noodtsaeckelick waren. Want men heeft met dese goede wetten en ordonnantien der Kercke niet anders voor, dan dat de liefde door onderlinghen en ghemeynen dienst onder ons worde ghevoedt en onderhouden. Doch wy moeten noch duydelicker verklaren wat onder dees' eerlickheyt of betaemlickheyt, midtsgaders oock wat onder d'ordre die Paulus ons aenprijst, begrepen wordt. Het eynde der betaemlickheydt of eerlickheydt is, eensdeels op dat wy door soodanighe wijsen en ceremonien (die omtrent de Heylighe saken en oeffeninghen ghepleeght worden, om deselve t'eerweerdiger en t'aen-

Indien de Paepsche insettingen aen desen reghel gheleyt en beproeft worden, soo sal blijcken datse zijn onbetaemlick en ongeregelt.

(p. 498.)

Wat Paulus verstaet door de woorden eerlick ende ordentlick.

sienlicker te maken) als door hulp-middelen tot Godtvruchtigheyt souden opgeweckt worden: anderdeels oock op dat de manierlickheydt en stemmigheydt die in alle eerlicke handelinghen plaets moet hebben, in de voorseyde Heylighe oeffeninghen aldermeest mocht worden ghesien. In d'ordre is dit het eerste, dat de Regeerders kennis hebben van de wijse, wet en reghel om wel te regeeren: en dat het ghemeyne volck 't welck geregeert wordt, worde gewendt ghemaeckt tot de ghehoorsaemheydt Godts en tot d'oprechte disciplijn en tucht. 't Ander is, dat de staet van de Kerck wel gestelt en de vreed' en gerustigheyt der selver versorght worde.

In de Paepsche ceremonien en is niet betaemlicks.

29. Soo en sullen wy dan niet segghen dat die ceremonien en insettinghen eerlick en betaemlick zijn, in dewelcke niet anders en is dan een ydel vermaeck: gelijck wy daer van een exempel hebben in die guychelsche toerustingh die de Papisten ghebruycken in haren Godtsdienst, alwaer niet anders en wordt gesien dan een schijn van onnutte cierlickheyt en een prael sonder vrucht. Maer sullen die ceremonien en insettingen voor eerlick houden, die tot d'eerweerdigheydt en aensienlickheydt der heylighe verborgentheden alsoo dienen, datse zijn een bequame oeffeningh tot de Godtvruchtigheyt: of die ten minsten aen 1) de handelinghe een behoorlick cieraet toebrengen: en oock niet t'eenemael sonder vrucht en zijn: maer den geloovigen vermanen met wat een groote manierlickheyt, Godtvreesentheyt en eerweerdigheyt datse de Heylige saken behooren te handelen. Voorts, op dat de ceremonien ons mochten zijn oeffeninghen der Godtsaligheyt, so is't noodig dats' ons rechtstreeks 2) tot Christus leyden. Desghelijcks en sullen wy d'ordre niet stellen in die beuselachtighe vertooninghen 3) die niet anders en hebben dan eenen verdwijnenden glantz: maer in die gheschicktheyt en gestaltenis, dewelcke allerley verwarringh, onghemaniertheydt, wederspannigheydt, en allerley beroerten en tweedrachtigheden wech neemt. Van de betaemlicke en eerlicke ceremonien en insettingen hebben wy exempelen by Paulus, en by namen dese, datmen de onheylighe gast-malen en drinck-gelaghen met het Heylighe Nachtmael des Heeren niet en moet vermenghen: dat de Vrouwen in 't openbaer onder de luyden niet anders en moeten verschijnen dan met ghedeckten hoofde. Wy hebben oock veel ander' exempelen in het dagelicksche ghebruyck: als daer zijn dese, dat wy bidden met ghebogen knyen en met den blooten hoofde: dat wy de Sacramenten des Heeren niet slordigh, maer met eenighe weerdigheydt bedienen: dat wy in 't begraven der dooden eenighe eerbaerheydt pleghen en ghebruycken, en andere dingen die daer toe behooren. De ceremonien en insettinghen die d'ordre betreffen zijn dese, te weten, d'uyren en tijden die tot de ghemeyne ghebeden, predicatien, en heylighe handelinghen verordineert zijn: de rust en stilheydt onder de predicatien, de bestemde plaetsen tot den Godtsdienst, het gesamentlick singhen der Psalmen en Liederen, de gesette dagen tot het houden van des Heeren Nachtmael. Item: dat Paulus den Vrouwen verbiedt in de Ghemeynte te spreken, en soo der eenige diergelijcke meer zijn. Insonderheydt behooren hier onder oock die insettinghen die de disciplijn en regeeringh bewaren en onderhouden, gelijck de Catechismus of Kinder-leere, de Kerckelicke straffe, de Ban, het Vasten, en de reste die in 't selve register kunnen gestelt worden. Aldus mogen wy alle d'ordonnantien der Kercke die wy als heyligh en heylsaem aennemen, brenghen tot twee hooft-stucken: want sommighe hebben haer aensien op de wijsen en ceremonien, sommighe wederom op de regeeringh en vrede van de Kerck.

Beschrijvingh van de ware betaemlickheyt.

In de Paepsche vertooninghen en is geen ordre.

Exempelen vande ware betaemlickheydt. 1. Cor. 11. 21, en 5.

Exempelen van de Christelicke ordre

1. Cor. 14. 34.

De Kerckelicke ordonnantien zijn in twee hooft-stucken begrepen.

Voorts, geen ordonnantien zijn soodanigh, dan die dewelcke op d'authoriteyt Gods gegront en uyt de Schriftuyr genomen zijn.

30. Maer aenghesien 1) alhier te vreesen is dat aen d'een zijde de valsche Bisschoppen hier uyt een decksel sullen soecken en nemen om haer ongoddelicke en tyrannische wetten t'ontschuldighen, en dat aen d'ander zijde sommighe veel te vreesachtige menschen door de boven-genoemde quaden ghewaerschouwt wesende, geen wetten, schoon dat die goet zijn en heylig, en sullen laten stant grijpen: so moet ick alhier betuygen, dat ick die menschelicke wetten en ordonnantien alleen voor goet keur, die op d'authoriteyt Godts ghegrondt, en uyt de Schriftuyr genomen, en oversulcks geheel en al Goddelick zijn. Laet ons tot een exempel nemen de knye-buygingh, die in de ghemeyne gebeden ghepleeght en gebruyckt wordt. De vraegh' is ofse zy een menschelicke tradity, die een yeghelick mach verwerpen of in de windt slaen? Ick segghe dats' alsoo een menschelicke tradity is, datse met eenen oock van Godt komt. Sy komt van Godt voor soo veel als' een deel is van die eerlickheyt die wy volgens 't bevel des Apostels moeten besorghen en betrachten: sy komt van de menschen voor so veel als' ons in 't bysonder toont en aenwijst dat geen 't welck de Apostel meer in 't gros en algemeyn te kennen gegeven, dan uytgeleydt en verklaert hadde. Uyt dit eenigh exempel machmen af nemen 1. Cor. 14. 40.

1) ']. 2) rechtsweeghs. 3) pomperijen.

1) gemerckt

Ten tweeden moeten d'insettingen Goddelick zijn, al hoewel sy in't bysonder aenghemerckt, van de menschen zijn ingestelt.

(p. 499)

en verstaen, wat men van alle soodanighe wetten en ordonnantien moet ghevoelen, te weten, dat de Heere, dewijl hy de gantsche somma van de ware gherechtigheyt, en alle de deelen van sijnen Godtsdienst, mitsgaders oock alles wat ter saligheyt noodtsakelick was, in sijn Woordt ghetrouwelick vervat, en duydelick gheopenbaert heeft, | in desen allen als d'eenighe Meester moet ghehoort worden. Maer na dien hy, wat belanght d'uyterlicke disciplijn en ceremonien, in 't bysonder niet en heeft willen voorschrijven wat wy daer in volgen moeten (om dat hy wist en voorsach dat sulcks hanght aen de staet en gheleghentheydt der tijden, en oock oordeelde dat eenerley form' en gestaltenis niet en past op alle eeuwen) soo moeten wy alhier den toevlucht nemen tot d' algemeyne regelen die hy gegeven heeft, om daer nae te richten en te schicken alle die gheboden en wetten, die de noodt der Kercke sal vereyschen tot onderhoudingh van eerlickheydt en ordre. Eyndelick, dewijl hy daerom van d'uytwendige disciplijn en ceremonien niets uytdruckelicks geleert en heeft, om dat deselve ter saligheyt niet noodtsakelick en zijn, en nae een yeghelicks volcks en tijdts zeden verscheydelick toegepast moeten worden tot stichtingh van de Kerck: soo machmen soo wel de ghewoonlicke veranderen en afschaffen, als de nieuwe instellen, ghelijck sulcks tot welstandt van de Kerck nut en oorbaerlick is.

De liefd' is de beste bestuyrster der selver, als dewelcke siet op de stichtingh van de Kerck.

Ick bekenn' voorwaer, datmen niet lichtveerdelick, noch dickwils, noch om geringhe oorsaken tot veranderingh en vernieuwingh voort varen moet. Maer de liefde sal seer wel oordeelen wat schadelick of stichtelick is: en indien wy aen [1] de liefd' het bestuyr en beleydt laten hebben, soo sullen alle dingen wel gaen.

Daerom is het de plicht der Christenen, sodanige ordonnantien niet te verachten, noch te versuymen, maer ghetrouwelick t'onderhouden: ende dat met een vrye conscienty.

31. Voorts, het is den schuldighen plicht van 't Christen-volck, d'instellingen die na desen regel gemaeckt zijn, wel met een vrye conscienty, en sonder eenige superstity, maer niet te min oock met een Godtvruchtighe en ghewillighe ghehoorsaemheydt t'onderhouden, niet te versmaden, noch door onachtsaemheydt voor by te gaen: so verr' is het daer af, dat het deselve door hooghmoedt en wederspannigheydt opentlick soude mogen schenden en overtreden. Ghy sult segghen, wat vryheydt kan de conscienty hebben in so grooten eerbiedigheyt en toesicht dies' omtrent dees' insettinghen pleghen moet? Jae dat de conscienty niet te min vry zy, sal seer wel blijcken als wy sullen overlegghen dat de wetten en ordonnantien daer aen wy verbonden zijn, niet en zijn onveranderlick en eeuwigh, maer datse zijn uyterlicke oeffeninghen voor de menschelicke swackheydt, dewelcke al hoewels' ons allen niet noodigh en zijn, nochtans van ons allen ghebruyckt worden, om dat wy over en weder [1] zijn verplicht de liefd' onder ons onderlingh te koesteren en t'onderhouden. Dit kunnen wy vernemen uyt de boven gesteld' exempelen. Wat sullen wy seggen? Is de Religy en Godtsdienst gelegen in eenes vrouwen doeck en huyve, datse met ongedeckten hoofde niet en macht uyt gaen? Is het ghebodt aengaend' haer stilswijghen in de Ghemeynte soo heyligh en strengh, datse sonder de hooghste sonde te begaen niet en mach spreken? Isser in het knye buygen, en in 't begraven van een doot lichaem eenighe verborghentheydt die sonder schelm-stuck niet en mach na gelaten worden? In 't minste niet. Want indien een vrouw haer soo seer haesten moest om haren naesten te helpen datse gheen tijdt en hadd' om haer hooft te decken, soo en sondightse niet schoon datse met onghedeckten hoofde toeloopt. Daer is oock stondt en gelegentheydt datse niet min bequamelick mach spreken, alsser tijt en stont is datse moet swijgen. Soo wie oock door eenig gebreck verhindert zijnde niet en kan knielen, dien en is het niet verboden al staende te bidden. Ten laetsten 't is beter eenen dooden by tijdts te begraven, dan nae een lijckkleedt of na de gene die 't lijck souden geleyden, soo langh te wachten tot dat het onbegravene doode lichaem beginne te verrotten.

Dit gevolgh en besluyt wort verklaert door exempelen die dickwils kunnen voorkomen.

Regelen die waer te nemen zijn.

Maer het is evenwel met de voorseyde dinghen alsoo geleghen, dat de gewoonten des Landts, d'ordonnantien die daer op gemaeckt zijn, en eyndtlick de redelickheyt en den regel der zedigheyt selfs ons onderwijsen wat wy in die dingen doen of laten moeten: waer in ofschoon yemandt door onbedachtheyt of verghetentheydt yetwes ghefeylt hadde, soo en heeft hy doch gheen sonde begaen: maer indien dat feyl begaen is door versmadingh of verachtingh, soo is de wederspannigheydt te misprijsen. Desgelijcks en is daer aen niet gheleghen wat daghen het zijn, en wat uyren, hoe de plaetsen daer men vergadert, bebouwt en betimmert zijn, wat Psalmen datter ghesonghen worden en op wat dagh. Maer evenwel moetender zijn sekere dagen, en gesette uyren, en een sekere plaets die bequaem is om all' het volck t'ontfanghen, indienmen eenighsins besorgt is om vrede t' onderhouden.

Reden.

Want wat een zaet en oorsprong van groote twisten en krackeelen soud' uyt de verwerringh en onsekerheydt deser dingen ontstaen, indien een yeder nae sijn goet-duncken mocht veranderen dat gheen 't welck den gemeynen staet en ordre der Kercke betreft?

1) [ ].

1) (over).

Want indienmen dese saken, gelijck als in het midden stelt, en in eens yegelicks goedt-vinden overgheeft, 't is seker dat ghy nimmermeer en sult sien, dat een en het selvige dingh allen te gelijck sal behagen. Is 't dat yemandt hier tegen mort, en wijser wil zijn dan 't betaemt, die sie selver toe hoe dat hy sijn eygensinnigheydt den Heere sal aenprijsen. Maer ons moet dit woort van Paulus ghenoegh doen:
1. Cor. 11. 16. Wy en hebben sulcke ghewoonte niet, noch de Gemeynten Godts.

Aen d'ander zijde is noodig datmen vermijde, eerstelick datter niet t'eeniger tijdt eenige dwalingh in en kruyp' die dese ordonnantien mochte besmetten.

32. Voorts is noodigh datmen met alle neerstigheydt daer op toelegghe: eerstelick datter niet eenighe dwalingh in en kruyp', waer door dit reyn ghebruyck of besmet, of verduystert mocht worden. Dit sullen wy bekomen, indien d'onderhoudinghen en insettingen diemen maeckt een baerblijckelicke nuttigheydt met sich brenghen, indien men seer weynighe insettinghen toelaet: en voornemelick indien daer by komt d'onderwijsing van een getrouw Herder, dewelcke de deur voor alle verkeerde meyningen toesluyt. Dese kennisse maeckt dat een yeder in alle dees' insettingen sijn vryheydt behoudt, en niet te min oock gewillig en van selfs sijne vryheydt met eenighe noodtsakelickheydt belast, voor soo veel de voorseyde betaemlickheyt en eerlickheyt, of de liefde sulcks sal vereysschen. Ten anderen dient men er op 1) te letten dat wy selfs dees' insettinghen en ceremonien sonder superstity onderhouden, en oock d'onderhoudingh der selver niet al t'eyghensinnigh en neuswijselick af en vorderen van andere, dat wy den voornaemsten dienst Godts niet en stellen in de veelheydt der ceremonien, dat d'eene Kerck d'andere Kerck niet en verachte van weghen de verscheydenheyt in d'uyterlicke disciplijn en regeeringh. Ten laetsten dat wy ons selven in desen gheen eeuwighe wet en stellen, maer het gantsche gebruyck en eynde der insettinghen en onderhoudinghen richten en beleyden tot stichtingh van de Kerck: soo dat wy wanneer 't de stichtingh vereyscht, sonder ons eenighsins t' ergeren of te stooren, lijden en dulden niet alleen datter yetwes verandert worde, maer dat oock alle d'onderhoudingen die voor henen onder ons | gebruyckelick gheweest zijn, worden wech ghenomen. Want de bevindingh van desen tegenwoordigen tijdt leert ons dat de gelegentheydt des tijdts somtijts mede brenght, datmen sommige wijsen en ceremonien, die andersins niet ongoddelick noch on-eerlick en zijn, na de ghestaltenis van de saeck moet afschaffen. Want (ghelijck de blindtheyt en onwetenheydt van de voorgaende tijden seer groot gheweest is) de Kercken hebben voor desen met een soo seer verdorvene meyningh, en met sulcken halstarrige genegentheyt aen de ceremonien gekleeft en gehangen, datse naeulicks genoeghsaem van die wanschapene superstitien gesuyvert en kunnen worden, sonder veel ceremonien wech te nemen, die mogelick in voortijden niet sonder oorsaeck ingestelt, en in haer selven met gheen ongoddelickheydt besmet en zijn.

2. Of eenige superstity, die de Godtvruchtigheyt of liefde verstoort.

3. Of eenige noodtsakelickheydt, die de vryheydt der Kercken soude willen wech nemen.

(p. 500.)

1) staet

Het XI. Capittel.

Van de Jurisdicty [*of Rechtsplegхinghe*] 1) der Kercke, mitsgaders het misbruyck der selver, sodanigh als het in 't Pausdom gesien wordt.

Den handel van de Kerckelicke Macht omtrent de leere en het maken der wetten afghedaen zijnde, soo is noch overig de handeling van deselve macht soo veel de jurisdicty belanght, dewelcke in dit en het navolgende Capittel ten eynde ghebracht wordt.

Nu is noch overigh het derde, en oock in een wel-ghestelde Kerck het voornaemste deel van de Kerckelicke Macht, dewelck' in de jurisdicty gelegen is, gelijck wy geseyt hebben. De gantsche jurisdicty der Kercke behoort tot de disciplijn en bestieringh der zeden, waer van terstondt sal ghehandeld worden. Want gelijck geen Stadt of geen Dorp en kan bestaen sonder Magistraet of Polity: also heeft oock de Kercke Godts ('t welck ick voor henen geleert hebb' en nu wederom moet herhalen) sekere geestelicke Polity en regeeringh van noode: dewelcke nochtans gantschelick onderscheyden is van de burgherlicke regeeringh: en de selvighe niet alleen niet en belet of vermindert, maer veel meer seer helpt en bevordert. So sal dan dese macht der jurisdicty niet anders in somma wesen, dan een ordre bequaem en geschickt tot onderhoudingh van de geestelicke Polity en regeering. Tot desen eynde zijnder al in het begin Kerckenraden gestelt geweest in de Kercken, dewelcke het recht van ondersoeck en het recht van vonnis 2) over de zeden hebben, de ghebreken en feylen straffen, en het ampt der sleutelen bedienen souden. Dees' ordre wijst Paulus aen in den Brief tot den Corinthen als hy 1. Cor. 12. 28.
spreeckt van regeeringen. Item, tot den Romeynen, als hy seght: Die regeert, die re- Rom. 12. 8.
geere met neerstigheydt. Want hy en spreeckt aldaer niet tot de wereltlicke Magistraten (dewijl te dier tijdt onder deselve geen Christen en was) maer tot de ghene die den Herderen by gevoeght waren om de gheestelicke regeeringh der Kercke te versorghen. Hy spreeckt oock in den Brief tot Timotheus van tweederley Ouderlingen, namelick, van sommige die 1. Tim. 5. 17.
in het Woordt arbeyden, en wederom van sommige die het Predick-ampt niet en bedienen, en nochtans wel regeeren. Door dese laetste verstaet hy sonder twijffel die ghene die tot d'opsicht der zeden, en over het gantsche ge-

De nootwendigheydt, oorsprongh en beschrijvingh van dese jurisdicty wort met weynighe woorden aengewesen en bewesen door de woorden des Apostels.

Dese jurisdicty hanght aen de sleutelen die de Kerck zijn gegeven.

1) [ ]. 2) de kennis en het oordeel.

bruyck der sleutelen gestelt waren. Want dese macht, van dewelcke wy spreken, hanght gheheel en al aen de sleutelen die Christus de Kerck gegeven heeft in 't achtiende Capittel van Mattheus: alwaer hy gebiedt datmen van der Kercken weghen deftigh vermanen sal die gene die de bysondere vermaninghen van hare broederen veracht hebben: alwaer hy oock met eenen leert, datmen deselve soos' in hare wederspannigheyt voort gaen, van het geselschap der geloovigen sal verstooten. Nu dese vermaningen en bestraffingen en kunnen niet geschieden 't en zy datmen kennisse neem' van de saeck. En derhalven soo moeter eenigh Gericht zijn en eenigen Kercken-raedt. Daerom indien wy de belofte der sleutelen niet en willen vernietigen, indien wy den ban, d'openbare vermaninghen, en andere dierghelijcke stucken niet en willen wech nemen: soo moeten wy noodtsakelick aen 1) de Kerck eenighe jurisdicty toestaen. De Lesers moeten waernemen dat in die plaets niet en wordt ghehandelt van d'algemeyne macht en autoriteyt der Leere, ghelijck in het sestiende Capittel van Mattheus, en in het twintighste van Joannes: maer dat Christus aldaer dat recht en oordeel, 't welck de Joden ghebruyckten in hare Synagogen, voor den toekomenden tijdt overbrenght en stelt in sijn Kerck. Tot dien dagh toe hadden de Joden hare wijse van regeeringh gehadt, dewelcke voor so veel de suyver' instellingh der selver belanght, door Christus in sijn Kerck wort bevestight, ende dat met een sware bedreygingh van straffe. Want dit was alsoo noodigh, dewijl andersins de roeckeloose en hooveerdige menschen het oordeel van d'onaensienlicke en verachte Kerck hadden moghen versmaden. En op dat de Lesers hier in geen swarigheydt en vinden dat Christus met de selfste woorden, saken beteeckent die van malkanderen een weynigh verschillen, soo sal 't oorbaerlick zijn dat wy desen knoop los maken. Daer zijn dan twee plaetsen die van binden en ontbinden spreken. D'eerst' is in 't sestiende Capittel van Mattheus, alwaer Christus, na dat hy Petrus belooft heeft de sleutelen van het Koninckrijcke der Hemelen te geven, terstont daer op tot hem seght: Wat ghy binden en ontbinden sult op der Aerden, dat sal gebonden en ontbonden zijn in den Hemel. Met welcke woorden hy even dat selfste beduydt, 't welck hy met andere woorden te kennen geeft by Joannes, doe hy sijne Discipelen, nae dat hy op hun hadde gheblasen, uytsondt om te predicken: Soo ghy, seght hy, yemandts sonden vergeeft, dien worden se vergeven: soo ghy yemandts [*sonden*] houdt, [*dien*] zijn' se gehouden. Ick sal een uytlegginghe by brenghen die niet scherpsinnigh, niet ghedwonghen, niet verdraeyt en is: maer die suyver 1) is, en van selfs volght, en lichtelick kan verstaen worden. Dit gebodt van de sonden te vergeven en te houden, en die belofte van binden en ontbinden die Petrus gedaen is, en moeten nergens elders henen ghebracht en ghetrocken worden dan tot den dienst des Woorts, welcken dienst de Heere den Apostelen alsoo beval en opleyde, dat hy met eenen ter selver tijdt hun voorsagh met dit ampt van binden en ontbinden. Want welck is de korte inhoudt des Euangeliums anders dan dat wy die alle te samen dienstknechten der sond' en des doodts zijn, ontbonden en verlost worden door de verlossingh die daer is in Christus Jesus? En dat die ghene die Christus den Verlosser en Salighmaker niet aen en nemen noch en bekennen, tot d'eeuwighe gevangenis zijn veroordeelt en toe-ge-eygent? Doe de Heer sijnen Apostelen belastede dese boodschap des Euangeliums te dragen tot alle natien en volckeren, soo heeft hy, om te bewijsen dat het sijn boodtschap was, en datse van hem quam, deselve boodtschap met dit treffelick getuyghnis vereert en verciert: ende dat tot een uytnemende versterckingh so van d'Apostelen, als oock van allen den ghenen tot dewelcke dese boodtschap henen komen soude. Den Apostelen was daer aen veel gelegen dats' een bestendighe en gron- | dige versekeringh hadden van hare predicking: dewelcke sy niet alleen door oneyndigen arbeyt, sorgh' en swarigheydt bedienen, maer eyndlick oock met haer bloedt verzeghelen souden. Op datse, segg' ick, mochten weten dat hare predickingh en boodtschap niet ydel noch te vergeefs, maer vol krachts en vermogens was, soo was hun hier aen ten hooghsten gheleghen dats' in soo grooten benaeutheydt en swarigheyt, en in soo groote gevaren versekert waren, dat het Godts saeck was die sy pleeghden: datse wisten en bekenden dat Godt met hun en voor hun was, ofschoon hen de gantsche wereldt vyandelick wederstondt: datse verstonden dat Christus d' Auteur van hare predickingh, al en hadden sy hem op deser aerden niet tegenwoordigh na den lichame, nochtans in den Hemel was om vast te maken de waerheydt van die Leer die hy hen lieden geleert en ghegeven hadde. Aen d'ander zijde was het oock behoorlick dat de toehoorders gantsch sekerlick wisten en overtuyght waren, dat die leere des Euangeliums niet en was het woordt der Apostelen, maer Godts eyghen Woordt: datse was een

Matth. 18. 18.

De bemerckingh der sleutelen is tweederley.

Welckers uytlegging hier by gevoeght wort, ghenomen uyt twee plaetsen der Euangelisten.

Matth. 16. 19.

Joan. 20. 23.

Het eerste der sleutelen, 't welck siet op den dienst des Woordts, en moet tot den handel van de Kerckelicke jurisdicty niet getrocken worden.

(p. 501.)

1) [].

1) oprecht.

stemm' niet op der aerden gheboren, maer uyt den Hemel afgekomen. Want dese dinghen, te weten, de vergevinge der sonden, de belofte des eeuwigen levens en de bootschap der saligheyt, en kunnen niet zijn of staen in des menschen macht. Soo heeft dan de Heere Christus betuyght dat d'Apostelen in de predickinghe des Euangeliums niet anders en hebben dan den dienst, dat hy selfs die gheen' is die door hare monden als door instrumenten alles soude spreken en beloven. Ende dat dienvolgens de vergevinge der sonden die sy-lieden souden verkondigen, zy de waerachtige belofte Godts: en dat het oordeel der verdoemenis 't welck sy uytspreken souden, het seker oordeel Godts is. En dese betuygingh is allen tijden en eeuwen gegeven en toe-ge-eygent, en blijft vast en onveranderlick, om ons allen te versekeren en ongetwijffelt te maken, dat het woort des Euangeliums van wien het oock soude mogen gepredickt worden, is het eyghen vonnisse Godts, in d'Opperste vyerschaer uytghesproken, in het boeck des levens gheschreven, in den Hemel bondigh, vast en seker.

Want het is een predicking en een dienst, ende niet een jurisdicty.

Wy verstaen dan alhier, dat de macht der steutelen in de voorseyde plaetsen enckelick en eenvoudelick is de predickingh des Euangeliums: en dat het niet soo seer een macht is, als wel een dienst, is 't dat wy op de menschen willen sien. Want Christus en heeft dese macht eyghentlick den menschen niet ghegeven, maer sijnen Woorde, waer van hy de menschen Dienaers gemaeckt heeft.

Het tweede deel der sleutelen.', welck tot de disciplijn des Bans behoort, is dat deel van 't welck in dit Capittel ghehandelt wordt. Matth. 18. 18.

2. D'ander plaets die van de macht om te binden en ontbinden spreeckt, staet by Mattheus Capittel xviii, alwaer Christus seydt: Is 't dat eenigh broeder de Gemeynte niet en hoort, die sy u als een Heyden en Tollenaer. Voorwaer segge ick u: al wat ghy op der aerden binden sult, sal in den Hemel gebonden wesen: ende al wat ghy op der aerden ontbinden sult, sal in den Hemel ontbonden wesen. Dese plaets en komt niet geheel en al met d'eerste plaets over een, maer moet een weynigh anders verstaen worden. Evenwel en maeck' ick deselve niet soo seer verscheyden, datse malkanderen niet veel' en souden ghelijcken. Voor eerst zijnse malkanderen hier in gheheel gelijck, dat beyde die uytspraecken 1) algemeyn zijn, dat in beyden altijdt deselve macht is om te binden en t'ontbinden, (te weten, door het Woordt Godts) het selfste ghebodt, en de selfde belofte. Maer sy zijn hier in verscheyden dat d'eerste plaets bysonderlick spreeckt van de predickingh die de Dienaren des Woordts bedienen en verrichten: dese tweede behoort tot de disciplijn en straffe

Op wat fondament sy ghegrondt staet.

1) spreucken.

des bans of der afsnijding, dewelcke der Ghemeynte bevolen is. De Ghemeynte bindt den genen welcken sy bant of afsnijdt: niet datse den selven werpt in een eeuwigh verderf, en in een geduyrige twijffelingh, maer om datse sijn leven en zeden verdoemt, en hem alreede van sijn verdoemenis vermaent, indien hy sich niet en bekeert. De Gemeynt' ontbindt dien die sy tot hare gemeynschap ontfangt: overmidts sy die eenigheyt die sy heeft in Christus Jesus hem ghelijck als mede-deelt. Op dat derhalven niemandt het oordeel van de Kerck hertneckelick en soude versmaden, of voor een geringhe saeck houden dat hy door d'eendrachtighe stemmen der geloovighen veroordeelt en verdoemt is: soo betuyght de Heere dat sulcken oordeel der gheloovighen niet anders en is dan een verkondigingh en bekendtmakingh van sijn eyghen vonnis, en dat in de Hemelen bondigh ghehouden wordt dat gheen' 'twelk sy gedaen hebben op der Aerden. Want sy hebben het Woordt Godts daer door sy de boose verdoemen: sy hebben 't Woort Godts waer door sy de boetveerdighe ter ghenaden opnemen. En sy en kunnen niet dwalen, noch van het oordeel Godts verschillen, dewijlse niet anders en oordeelen dan uyt de Wet Godts, dewelcke gheen onsekère of aertsche meyningh, maer de heylige wille Godts, en een Hemelsch' uytspraeck is.

Hoedanigh sy zijn moet.

Uyt dese twee plaetsen, dewelck' ick, mijns bedunckens, gelijck kortelick, also oock gemeynsaemlick en oprechtelick verklaert hebb', poogen de rasende Papisten, sonder onderscheyt, na datse door haren tuymel-geest ghedreven worden, nu eens 1) d'Oorbiecht, dan weer 2) den Ban en d'Afsnijding, nu eens 3) de Jurisdicty, en dan weer 4) het recht om wetten te maken, en dan weer 4) d'Indulgentien en Aflaten op te rechten. D' eerste plaets gebruycken sy noch daer en boven om d'Opperhoofdigheyt des Roomschen Stoels te bevestigen. Aldus weten sy hare sleutelen te passen tot al 5) sulcke sloten en deuren als sy willen: so dat ghy soudt seggen datse door haer gantsch leven de smee-kunst gehanteert hebben.

Het misbruyck van dit tweederley gebruyck der sleutelen in het Pausdom.

3. Wat nu belanght dat sommighe sich laten voorstaen dat dit alles maer en heeft ghedient voor een sekeren tijdt: te weten, doe de Magistraten en Overheden noch geen belijdenis en deden van onse Religy: die feylen hier in, datse niet en bemercken hoe grooten onderscheydt en hoedanighen ongelijckheydt daer zy tusschen de Kerckelicke en Burgerlicke macht. Want de Kerck en heeft het recht des sweerts niet daer mede sy mocht straffen en breydelen, sy heeft en gheen macht

Voorts dese disciplijn des bans is geduyrigh. Waer uyt blijckt dat die bedrogen worden dewelcke meynen datse geen plaets en heeft daer Christelicke Magistraten zijn.

1) als nu. 2) als nu. 3) als nu. 4) als nu. 5) [ ].

om te dwinghen, sy en heeft gheen gevanckenis, noch andere straffen die van de Magistraet plegen opgeleyt te worden. Daer beneffens en isse daer niet op uyt, dat de ghene die ghesondight heeft, teghen sijn danck ghestraft worde: maer dat hy door een gewillighe kastijdingh sijn leedtwesen en beteringh betoone: Soo is dan alhier een groot onderscheydt: want de Kerck en treckt haer geen dingh aen 't welck der Overigheydt eygentlick toekomt, en d'Overigheyt en kan oock niet verrichten dat geen 't welck verricht wordt van de Kerck. Dit sal door een exempel klaerder worden. Indien yemandt sich in dronckenschap heeft verloopen, so sal hy in een welgeschickte stadt met de ghevanckenisse ghestraft worden: | heeft hy ghehoereert, hy sal of een ghelijcke, of liever een meerder straff' ontfangen. En alsoo sal daer mede den wetten, der Overigheydt, en den uyterlicken oordeele genoegh ghedaen zijn. Maer het sal kunnen geschieden, dat hy gheen teecken geeft van berouw en beteringh, en boven dien veel eer teghen mort en grimt. Sal de Kerck in sulcken gheval 1) stil staen? Maer de soodanighe en kunnen niet toeghelaten worden tot het Nachtmael sonder beyde Christus en sijn heylighe instellingh te verongelijcken. En de reden eyscht dit, dat die gheen' die door sijn quaedt exempel de Kerck heeft ghe-ergert, d'ergernis die hy verweckt heeft door een opentlicke verklaringh van sijne boetveerdigheyt wech neme. De bewijs-reden die by gebracht wordt van de ghene die het tegendeel gevoelen, is al te nietig 2). Christus, seggense, heeft dit stuck den Kercken bevolen, doe daer noch geen Magistraet en was die 't selve bedienen en uytvoeren soude. Maer 't gebeurt dickwils dat d'Overheyt al wat t'onachtsaem is: ja 't gevalt misschien somtijts dat d'Overheyt selve gestraft moet worden: 't welck oock den Keyser Theodosius is wedervaren. Daer beneffens sal even dit selvighe kunnen geseydt worden by nae van den gantschen dienst des Woordts. Laet verhalven de Herders, volghens 't ghevoelen van dese luyden als nu ophouden d'openbare sonden te berispen: laet hun ophouden van beschelden, straffen, en dreyghen. Want daer zijn Christelicke Magistraten, die door wetten en door het sweert dese misdaden straffen en beteren moeten. Maer gelijck d'Overheyt door straff' en dwangh de Kerck moet suyveren van ergernissen: also moet een Dienaer des Woorts van sijn zijde d'Overheydt te hulp komen en maken datter so veel niet en wordt gesondight, Aldus moeten dese twee diensten vereenight sijn, dat d'een den anderen zy tot een behulp, en niet tot een verhinderingh.

Onderscheydt tusschen de burgerlicke en kerckelicke macht, verklaert door een exempel, waer door de noodtwendigheyt van Kerckelicke jurisdicty wort ontdeckt. (p. 502.)

Uytvlucht.

1. Antwoort. *2.* *3.*

Bevestighingh van de naestvoorgaende voorstellingh, te weten, dat de discipliju des bans altijdt duyrende is.

4. En om de waerheydt te segghen, indien yemant de woorden van Christus naerder overweegt, die sal lichtelick bevinden, dat in de selvighe beschreven wordt niet een tijdtlicke, maer een ghesette en altijdt-duyrende Kerckelicke ordre. Want het en betaemt oock niet dat wy den genen die haer selven onse vermaninghen niet en sullen willen onderwerpen, aen en by d'Overheyt brengen en verklagen souden: 't welck nochtans soude moeten gheschieden indien de Overheydt quam in de plaets van de Kerck. Wat sullen wy segghen van dese belofte: Voorwaer, voorwaer seggh' ick u-lieden: al wat ghy op der aerden binden sult, sullen wy seggen dat het een beloft' is van een jaer, of van weynige jaren? Daer beneffens Christus en heeft alhier niets nieuws ingestelt: maer hy heeft gevolght de gewoonte die in d'Oude Kercke sijns volcks altijdt was gebruyckt en onderhouden: waer med' hy beduyt heeft, dat de Kerck niet en kan ontbeeren die geestelicke jurisdicty, dewelcke sy van den eersten af ghehadt heeft. En dit is door de gemeyne toestemmingh van alle tijden bevestight gheweest. Want dese geestelicke jurisdicty en is niet terstondt afgheschaft, doe de Keysers en Magistraten Christus begonden te belijden: maer sy is alleenlick alsoo gheordineert en gheschickt, datse de burgherlicke regeeringh niet en verkortede, of met deselve vermenght wierdt. En dat wel te recht: want indien d'Overheydt Godtvruchtigh is, soo en salse sich niet willen uytsonderen uyt die ghemeyne ghehoorsaemheydt der kinderen Godts, van welcke gehoorsaemheydt dit een bysonder en principael stuck is: datmen aen 1) de Kerck die naer 2) Godts Woordt oordeelt, onderdanigh is: soo verr' is het daer van af datse dat gericht en oordeel soude moeten wech nemen. Want, seght Ambrosius, wat isser heerlicker als dit, dat de Keyser worde genoemt een soon van de Kerck? Want een goedt Keyser is binnen de Kerck, en niet boven de Kerck. Die derhalven de Kerck van dese macht berooven om d'Overheydt daer mede te vercieren, die en vervalschen niet alleen de uytspraeck 1) van Christus door een valsch' uytleggingh, maer beschuldighen en veroordeelen oock niet slechtelick alle de heylighe Bisschoppen, die van de tijden der Apostelen af soo veel in ghetal gheweest zijn, datse d'eer' en het ampt der Overheydt haer selven ter quader trouwen door een valschen schijn aengetrokken hebben.

En onder de Christelicke Keysers en Overheden geordineert en geschickt.

Epist. 32. ad Valentianum.

5. Maer dit moet oock ter andere zijden

1) kas. 2) blaeuw.

1) [ ]. 2) uyt. 3) de spreuck.

Welcke daer zy geweest het ooghmerck en ghebruyck van de Kerckelicke jurisdicty in de Oude Kerck.

bemerckt worden, hoedanigh het waerachtighe ghebruyck der Kerckelicke jurisdicty zy geweest in voortijden, en hoe grooten misbruyck nu ter tijdt is inghekropen: op dat wy mogen weten watter al afgeschaft, en watter al uyt d'Oudtheydt herstelt en weder ingevoert moet worden, indien wy 't Rijck des Antichrists uytroeijen, en het ware Koninckrijck van Christus wederom oprechten willen. Vooreerst is dit het eynd' en ooghmerck van de Kerckelicke jurisdicty, dat de ergernissen mochten worden verhindert: en indiender eenigh' erghernis ontstaen is, datse wech ghenomen worde. In't ghebruycken en bedienen moeten twee dinghen waergenomen worden, eerstelick dat dese gheestelicke macht t'eenemael word' afghesondert van het recht des sweerts: ten anderen datse bedient worde niet na 't goetduncken van eenen alleen, maer door een wettelicke vergaderingh. Dese twee dingen zijn in de suyvere Kerck onderhouden gheweest. Want de heylighe Bisschoppen en hebben hare macht niet gepleeght noch uytgevoert door boeten, of door ghevangenissen, of door andere burgerlicke straffen: maer sy hebben, gelijck 't betaemde, des Heeren Woort alleen gebruyckt. Want d'alderstrengste straf, en ghelijck als den laetsten blicksem van de Kerck is d'excommunicaty, ban of afsnijdingh, dewelcke niet dan in noodt gebruyckt en wort, en oock gheen kracht noch gheweldt en vereyscht, maer met de kracht van Godts Woordt te vreden is. In somma de jurisdicty van d'Oude Kerck en is niet anders gheweest dan een werckelicke (op dat ick alsoo spreke) verklaringh van dat gheen 't welck Paulus leert aengaende de geestelicke macht der Herderen. Ons, seght hy, is macht ghegeven om sterckten ter neder te vellen, om te vernederen alle hoogheydt die sich verheft tegen de kennisse Godts, om alle gedachten t'onder te brengen en gevangelick te leyden tot de ghehoorsaemheydt van Christus, en wy hebben bereyde wraeck tegen allerley ongehoorsaemheyt. Gelijck dit geschiedt door de predickingh van de Leere van Christus: also moeten oock, op dat de Leere niet en worde bespot, nae dat selfste datter gheleert wordt, geoordeelt worden die gene die haer selven voor huys-genooten des gheloofs uytgeven. Nu, dit en kan niet geschieden 't en zy dat oock met den Dienst des Woords vergheselschapt zy 't recht om die op 1) te roepen en te daghvaerden die in't bysonder moeten worden vermaent, of heftigh bestraft: Item, 't recht om van de ghemeynschap des Nachtmaels af te weeren die ghene die daer toe niet en kunnen toeghelaten

1. Dese geestelicke macht is t'eenemael af-ghesondert gheweest van het recht des sweerts.

2. Cor. 10. 4.

1) [ ].

worden sonder soo een groote verborgentheydt t'ontheyligen. Daerom is 't dat d'Apostel in een andere plaets, daer hy seydt dat wy die gene die buyten zijn niet en moeten oordeelen, de kinderen der Kercke steldt onder de Kerckelicke straffen en oordeelen waer door hare feylen en gebreken mochten ghetuchtight worden, en hy gheeft te kennen dat te dier tijdt sulck een recht en oordeel in de Kerck gehanteert wierdt, van het welck gheen geloovigh Christen vry en was.

(p. 503.) 1 Cor. 5. 12.

6. Maer sulck een macht (gelijck wy voor henen geseydt hebben) en stondt niet by eenen alleen, om nae sijn lust en goetduncken alles te verrichten: maer by de vergaderingh der Ouderlinghen, dewelck' in de Kerck soo veel was als de Raet in een Stadt. Wanneer Cyprianus aenwijst door hoedanige persoonen de voorseyde macht te sijner tijt wiert geoeffent, so pleeght hy de gantsche geestelickheydt 1) te voeghen by den Bisschop. Maer hy toont oock elders aen, dat de geestelickheydt 1) dese macht alsoo bedient heeft, dat ondertusschen 't ghemeyne volck van de kennisse der saken niet en wiert uytgesloten. Want hy schrijft aldus: Ick hebbe van 't begin mijns Bisschops-ampt af my voorgenomen niet met allen te doen sonder de vergaderingh van de geestelickheydt 1), ende de toestemmingh des ghemeynen volcks. Maer dit was de gemeyn' en ghewoonlicke wijse dat de Kerckelicke jurisdicty geoeffent wierdt door de vergaderingh en het Collegie der Ouderlinghen: en dese (gelijck ick geseydt hebb') waren tweederley. Want sommige waren geordineert en gestelt om het Woort te predicken, sommige hadden alleen d'opsicht op de Zeden, om die te richten en t'oordeelen. Dees' ordonnanty is allenghskens van haren eersten oorsprongh ontaerdt 2): soo dat alreede ten tijden van Ambrosius de geestelicken 3) alleen kennis namen van saken in 't stuck van Kerckelicke gherichten en oordeelen. 't Welck hy self beklaeght met dese woorden: De oude Synagoge, seght hy, en daer na de Kerck heeft haer' Ouderlinghen gehadt, sonder welckers raedt niet met al en wierdt verhandelt: het welck, ick en weet niet door wat versuym en onachtsaemheydt, nu niet meer en wort onderhouden, 't en zy mogelick sulcks veroorsaeckt is door de luyheydt, of liever door de hooveerdigheyt van de Leeraers: terwijl sy alleen wat willen schijnen te zijn. Wy sien alhier hoe gantsch qualick dit van dien heyligen Man wort genomen, datter yetwes van dien goeden en wel-gheschickten staet vervallen is: hoewel sy-lieden te dier tijdt ten minsten noch eene verdragelicke staet en ordre

2. Sy wiert bediendt, niet door het goetduncken van eenen alleen, maer door een wettige vergaderingh.

Epist. 14. lib. 3. Ibid. Epist. 19 en elders. Epist. 10. lib. 3.

Maer dese wijse is allengskens wech genomen. Want eerstelick hebbeh alleen de geestelicken de Kerckelicke gerichten gehandelt.

In cap. 5. ad Timoth, Epist. 1.

1) Clergie. 2) afgeaerdet. 3) Klercken.

hadden. Wat soud' hy dan segghen indien hy dese mismaeckte bouwvallen 1) aenschouwde, in dewelcke naeulicks niet een eenigh teecken van het oude gebouw 2) gesien en wordt? Wat een gheween en gheklagh soud' hy doch hier over uytstorten? Voor eerst heeft de Bisschop tegen alle recht en billickheyt hem-selven alleen toe-ghe-eyghent 't geen aen 3) de Kerck ghegheven was. Want het is even soo veel ghedaen als of een Burgermeester den Raedt verstiet en uytdreef, en de regeeringh alleen in nam. Maer, gelijck hy den anderen in eer' en ordre overtreft, alsoo is in het Collegie self meer authoriteyts dan in een man alleen. Het is derhalven een veel te boosen schelmstuck gheweest, dat één mensch de ghemeyne macht hem-selven alleen aenghetrocken hebbende, de deure tot een tyrannisch gebiedt open ghedaen, en de Kerck 't geen haer toe quam, ontnomen, en den Kercken-raet door Christus Geest geordineert en inghestelt, onderdruckt en afgeschaft heeft.

Daer na heeft de Bisschop tot hem-selven alleen getrocken het gheen der gantscher kerck gegeven was.

7. Maer gelijck het eene quaet altijt voort komt uyt het ander, alsoo hebben oock de Bisschoppen de bediening van dese jurisdicty, als een saeck die haer opsicht en sorgh onweerdigh was, naderhant van hen afgewesen, en anderen bevolen en opgeleyt. Hier uyt is voort gekomen het maken en instellen der Officialen of afsonderlicke beambten 4) die de voorseyde jurisdicty bedienen souden. Ick en segge noch niet wat voor een slach van menschen dese zijn, dit segg' ick alleen, dat tusschen hun en de wereltlicke Rechters gheen onderscheyt en is. En al hoewel voor hun Rechtbanck geen andere dan aertsche saken bepleyt en worden, soo noemen sy dat niet te min als noch een Geestelicke jurisdicty. Ofschoon hier in geen quaet meer en waer, met wat aensicht durvense nochtans een Pleytsael 5) vol krackeels en pleytery, noemen een Kerckelick ghericht en oordeel? Maer daer geschieden, seggense, vermaningen, de Ban en Afsnijdingh wort daer oock gepleeght. Ja, segg' ick, alsoo wordt aldaer met Godt den spot ghedreven. Is een arm menschken eenigh gelt schuldigh: hij wort voor haer Vierschaer 6) gedaghvaert; indien hy compareert en verschijnt, hy wordt veroordeelt en verwesen de schult te betalen. Is 't dat hy verwesen zijnde, niet en betaelt, soo wort hy vermaent: en na de tweede vermaningh komtmen tot den Ban. Indien hy niet en verschijnt, soo wordt hy vermaent dat hy hem-selven stelle voor 't Gericht. Indien hy sulcks ten gesetten dage niet en doet, soo wordt hy wederom vermaent en terstondt ghebannen en afgesneden. Ick bidd' u, wat is doch alhier dat eenighsins ghelijckt of op d'instellingh van Christus, of op de ghewoonte der Ouden, of op de Kerckelicke wijs' en ordre? Maer, segghense, de sonden worden aldaer oock gestraft. Jae sy en dulden niet alleen hoererijen, onkuysheden, dronckenschappen en dierghelijcke grove sonden, maer voeden en versthercken oock de selvig' eenigsins door een stil-swijgende toestemmingh: en dat niet alleenlick in het gemeyne volck, maer oock in de aenstaende geestelicken 1) en Priesteren selfs. Uyt een groote menighte daghvaerdense voor hun eenighe weynige, ofte op datse niet en souden schijnen in 't straffen al te nalatigh te wesen, ofte op datse den selven eenigh geldt afmelcken mochten. Ick verswijge de rooverijen, dieverijen, en kerck-roovinghen die daer uyt worden versamelt. Ick verswijgh' hoedanighe persoonen ghemeynlick tot dit Ampt verkoren worden. Dit is meer dan ghenoegh, datmen lichtelick kan bewijsen datter gheen stuck en is 't welck meer strijdt tegen de wijs' en ordre door Christus ingestelt, als die geestelicke jurisdicty daer van die van 't Pausdom sich beroemen: en dat deselve met de ghewoonte der Ouden niet meer ghelijckenis en heeft, dan de duysternis met het licht.

Eyndelick hebben de Bisschoppen dat geen', 't welck sy sich selfs alleen hadden toe-ge-eygent, aen anderen, die sy Officialen noemen, bevolen, en de geestelicke jurisdicty in een wereltlick ghericht verandert.

Exempelen, dewelcke dees' ongoddelicke ongeregeltheyt over den heeckel halen.

8. Al hoewel wy niet alles en hebben gheseyt 't welck by 2) dit onderwerp 3) by gebracht konde worden, al hoewel oock die dingen die wy gheseydt hebben, met weynige woorden verhandelt zijn: soo vertrouw' ick nochtans dat de teghen-partijen alsoo zijn overwonnen, datter gheen reden meer en is waerom yemandt sich niet en soude versekeren, dat de geestelicke macht, daer mede de Paus met sijn gantsch Rijck pronckt en praelt, is een ongoddelicke en onrechtveerdighe tyranny over Godts volck teghen sijn Woordt. Onder desen naem van Gheestelicke macht begrijp' ick eerstelick hare stoutigheydt in 't maken en smeden van nieuwe leeringhen, | waer door sy 't arme volck van d'oprechte suyverheyt van Godts Woordt afgekeert hebben, ten anderen, d'onbillicke traditien en insettingen daer mede sy 't volck hebben verstrickt, ten derden, die valsche Kerckelicke jurisdicty die sy door hare Suffraganen en Officialen bedienen. Want indien wy toelaten dat Christus sijn Rijck onder ons hebbe, soo moet dese wijse van heerschappy voerighe 4) noodtsakelick terstondt ter neder gevelt worden en ineenstortten 5). Wat belangt het recht van 't uyterlicke sweert 't welck sy haer selven oock aentrecken, daer van te handelen en dient niet

Weder-verhael der dingen die van 't begin des achtsten Capittels tot hier toe geseyt zijn.

(p. 501.)

De somma is, dat Christus de Dienaers sijns Woordts

1) steen-hoopen 2) d'oude timmeragie. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) Ding-banck. 6) Ding-banck.

1) Klercken 2) tot. 3) propoost. 4) heerschingh. 5) daer henen storten.

heeft willen afhouden van de burgherlicke heerschappy en aertsch gebiedt.

tot de tegenwoordige saeck, dewijl het over de conscientien niet en wort gebruyckt. Evenwel is het oorbaerlick oock in dit deel te bemercken, dats' haer selven altijdt ghelijck blijven en geensins en zijn Herders der Kercke daer voor sy willen uyt gaen. Ick en bestraf alhier oock niet de gebreken van eenige bysondere persoonen, maer de ghemeyne boosheydt en het doodelicke vergift van hare gantsche ordre, nadien deselve volgens haer gevoelen kreupel en onvolmaeckt soude zijn, indiense door machtigen rijckdom en hooveerdige tytelen niet en ware verciert en opgepronckt. Is 't dat wy in dit stuck met Christus te rade gaen, 't is seker dat hy de Dienaren sijns Woordts van de burgerlicke heerschappy en aerdtsche regeeringh heeft willen aftrecken, doe hy seyde: De Koningen der volckeren heerschen over haer: doch ghy niet alsoo. Want hy gheeft te kennen niet alleen dat het ampt eens Herders onderscheyden is van het ampt eenes Princen: maer oock dat dese twee ampten soo seer van den anderen verschillen datse t'samen van een persoon niet en kunnen bedient worden. Want datse beyde van Moses bedient zijn, dat is eerstelick door een bysonder en seldsaem mirakel geschiet: ten anderen heeft dit alleen voor een tijdt gheduyrt tot dat de saken op een beter fatsoen en ordre souden ghebracht zijn. Maer als de Heere naderhandt een sekere en ghesette form' en ghestaltenis voorschrijft, soo behoudt Moses de burgerlicke regeeringh, en hem wordt bevolen het Priester-ampt over te setten op sijnen Broeder Aaron. En dat met recht. Want het is boven de natuyr dat een mensch alleen soude ghenoeghsaem zijn om die twee ampten te verrichten. Dit is tot allen tijden in de Kerck met vlijt onderhouden gheweest. En soo langh als de Kerck eenige oprechte en ware ghestaltenis behouden heeft, soo en heeft nooyt eenigh Bisschop gedacht het recht des sweerts hemselven aen te trecken: sulcks dat dit een ghemeyn seggen was ten tijden van Ambrosius. Dat de Keysers meer het Priesterschap begeert hebben, dan de Priesters het Keyserdom. Want dat geen 't welck Ambrosius daer na seght wierdt van een yegelick voor vast en seker ghehouden, te weten: Dat de Paleysen den Keyser, en de Kercken den Priester toekomen.

Matth. 20, 25. Lucas 22. 25.

Exod. 18. 16.

Refert hoc Homil. de Basilic tra lendis.

D'uytvluchten der Papisten.

9. Maer doe daer een vondt en middel bedacht was waer door de Bisschoppen den tytel, d'eer, en rijckdom van haer ampt behouden, en sich van de last en bekommeringh des ampts ontslaen mochten: soo is hen, op datse niet t'eenemael ledigh en souden worden ghelaten, het recht des sweerdts ghegeven, of om beter te seggen, sy hebben 't haer selven ter quader trouwen aengetrocken. Wat sullense doch kunnen voorwenden om dees' onbeschaemtheyt te verdedigen? Betaemde dit den Bisschoppen dats' haer selven in het richten van wereltsche saken, en in het regeeren van Steden en Landen insteecken, en handelinghen, die soo seer vreemt zijn van hare bedieningh, wijt en breet aennemen souden? De Bisschoppen, segg' ick, die in haer eygen ampt soo veel te doen hebben, datse by nae niet machtigh en zijn dat uyt te voeren, al warense daer in geheel en sonder ophouden besigh, en al wierdense door gheen verhinderinghen daer van afgetrocken. Maer sy en ontsien sich niet, volgens hare krygelheyt en hartneckigheydt, te roemen dat de heerlickheyt van Christus Rijck, door sulcken middel na sijne weerdigheydt floreert en bloeyt, en dats' ondertusschen daer door van de bedieningh harer beroepingh niet al te seer en worden afghehouden. Wat het eerste belanght, indien dit is een betaemlick en eerlick cieraet van den Heyligen Dienst, datse tot soodanigen hoogheydt zijn opgestegen, dats' oock den oppersten Monarchen en Vorsten verschrickelick zijn: soo hebbense reden om sich over Christus te beklaghen, dewelck' in dat stuck haer eer' swaerlick gewondt en gekreuckt heeft. Want hoe kondemen, immers nae hare meyningh, tot nadeel van haer eer' en hoogheyt smadelicker spreken, dan Christus spreeckt, als hy seght: De Koningen der Heydenen en de Geweldighe heerschen over hen, doch ghylieden niet alsoo? Nochtans en leght hy sijnen dienstknechten gheen harder wet op dan hy selfs eerst hem-selven ghegeven en aengetrocken heeft. Wie heeft my, seght hy, tot een Rechter ofte Scheydts-man over u-lieden ghesteldt? Wy sien dat hy 't ampt van richten sonder meer 1) van sich afkeert, 't welck hy niet en soude doen, indien het met sijn ampt over een quam. Sullen de dienstknechten haer selven niet laten brengen onder die wet en regel onder dewelcke de Heere hem-selven ghesteldt heeft? Aengaende het ander, ick wenschte datse sulcks also wel met der daet bewesen, als het voor hun licht valt te seggen. Maer dewijl het den Apostelen niet en heeft goet gedacht datse 't Woort Godts verlaten, en de disschen of aelmoessen bedienen souden, soo worden de tegen-partijen, naerdien 2) sy niet en willen onderwesen zijn, in hare conscientien overtuyght, dat één persoon niet en kan zijn te gelijck een goet Bisschop, en een goet Vorst. Want indien d'Apostelen, dewelcke nae de grootheydt en voortreffelickheyt der gaven daer mede sy begaeft waren, veel meer-

1. Door dese vertooningh wort Christus heerlickheyt verheven en bloeijende gemaeckt.

2. Datse daer door van het ampt harer beroepingh niet en worden afgetrocken.

Antwoort op d'eerste.

Matth. 20. 25.

Lucas 12. 14.

Antwoort op de tweede.

Actor. 6. 2.

1) euckelick. 2) gemerckt.

der en swaerder konden dragen dan eenighe van hare nakomelingen, evenwel beleden hebben datse sich met de bedieningh des Woordts en der disschen niet te gelijck en konden bekommeren sonder onder den last te beswijcken: hoe souden dan dese, die ten aensien van d'Apostelen nietighe menschkens zijn, der Apostelen kloeckheyt en neerstigheyt hondertmael kunnen overtreffen? Sulcks te versoecken was wel een seer onbeschaemd' en een al te stoute vermetenheyt; niet te min sien wy dat het geschiet is. Doch met wat succes en voordeel, is oock klaer en blijckelick. Want van dese hare vermetenheydt en was niet anders te verwachten dan dats' haer eygen bedieningh verlaten, en een vreemt ampt aennemen souden.

De beginselen en voortganghen van dese tyranny, alwaer oock ghetoont wort door wat trappen sy tot hier en toe gheklommen zijn.

10. 't Is oock buyten twijffel datse van kleyne beginselen allenghskens tot soo grooten hoogheydt zijn opgheklommen 1). Want sy en konden met den eersten stap tot hier en toe niet opklimmen: maer sy hebben somtijdts door listigheydt en kromme streken haer selven bedecktelick verheven, in sulcker voegen dat niemandt en konde bemercken dat het alsoo gheschieden soude voor dat het gheschiedt was: somtijdts hebbense by sekere gelegentheyt door verschric- (p. 505.) | kingen en dreyghementen eenighe vermeerderingh van hare macht den Vorsten afgeperst: somtijdts alsse sagen dat de Vorsten niet swaerhoofdigh en waren om yetwes te schencken, soo hebbense der selver dwase en onvoorsichtige gewilligheyt misbruyckt. Wanneer in voortijden eenigh verschil onder de Godtvruchtighe was opgeresen, op datse teghen malkanderen niet en souden behoeven te pleyten, so hebbense de beslechtingh van dien ghesteldt in het goedt-duncken van haren Bisschop: om datse van sijn oprechtigheydt versekert waren. Met het uytmaecken 2) en beslechten van sulcke verschillen wierden d'oude Bisschoppen dickwils belast 3), 't welck hen voorwaer grootelicks mishaeghde (gelijck Augustinus in een sekere plaets ghetuyght) maer sy hebben niet te min die moeyte ongeern en teghen haren danck aenghenomen, op dat de twistende partijen malkanderen voor de wereltlicke Vyerscharen en Recht-bancken 4) niet betrecken en souden. Uyt dese beslechtingen des Bisschops, daer onder de partijen haer selven goedtwillighlick begaven, en die met de wereltsche pleyterijen gantsch gheen ghemeynschap en hadden, hebben de Papisten een ordinarise jurisdicty en gerichts-handel gemaeckt. Een weynigh tijdts daer nae doe Steden en Landen door verscheyden swarigheden ghedruckt wierden, so hebben de selvige Steden en Landen de Bisschoppen ghenomen tot hare patroonen en voorstanders, op datse door der Bisschoppen ghetrouwigheydt en toesicht beschermt mochten worden. Doch de Bisschoppen hebben door een wonderlicke treck en kunst haer selven uyt patroonen, ghemaeckt tot Heeren en Meesters. 't En kan oock niet gheloochent worden dats' het meerder-deel door ghewelt en oproer ingenomen hebben. De Vorsten en Princen die uyt haer selven den Bisschoppen eenighe wereltlicke jurisdicty en heerschappy hebben verleent, zijn daer toe door menigherley listen en grepen bewogen geworden. Maer ofschoon sulcker Princen goedertierenheydt eenigen schijn van Godtvruchtigheydt mach hebben ghehadt, soo en hebbense nochtans door dees' hare verkeerde mildtdadigheydt voor het welvaren van de Kerck niet wel sorge ghedraghen, welckers oude en oprecht disciplijn en regeeringh sy dus doende verdorven: jae, op dat ick beter spreeck', gheheel en al vernietight hebben. En wat belanght de Bisschoppen die tot haer eyghen voordeel sulcken goetheydt der Princen hebben misbruyckt, die hebben door dit eenigh proefstuck meer als ghenoegh betuyght en betoont datse gheen Bisschoppen en waren. Want indiens' een voncksken hadden gehadt van den Apostolischen Geest, sy souden sonder twijffel uyt den mont van Paulus geantwoort hebben: De wapenen onses krijghs en zijn niet vleeschelick, maer krachtigh voor Godt. Doch sy waren door een blinde begeerlickheyt wech geruckt, soo dats' haer selven, en hare nakomelingen, en de Kerck hebben verdorven.

Den eersten trap, Neuswijsigheyt.

Den tweeden, ergierigheyt.

Den derden, Geweldt.

De vierde, Geveynstheyt.

De vijfde, Godtloosheyt.

2. Cor. 10. 4.

De laetste trap, de verborgentheydt der ongherechtigheydt, en de duyvelsche dolheydt des Antichrists, aen Koninckrijcken en aen het Keyserrijck de handt slaende.

11. Ten laetsten heeft de Paus van Rome met middelbare heerlickheden niet vergenoeght zijnde, sijn handt geleydt aen Koninckrijcken, en daer nae oock aen het Keyserrijck. En op dat hy dese sijne besittingh die hy door loutere roovery verkregen heeft, door eenighen schijn en glimp van recht behouden mocht, soo roemt hy somtijdts dat hy deselve besit door een Goddelick recht, somtijdts wendt hy voor dat hy die besit door de gift en het ghe-schenck van Constantinus, somtijdts wederom door eenen anderen tytel. Voor eerst antwoord, ick met Bernardus: laet het alsoo zijn dat hy dees' aerdtsche besittingh en heerschappy sich selven door eenigh ander middel soodanigh als hy wil toe-eygent, soo en doet hy 't nochtans niet door eenigh Apostolisch recht. Want Petrus en heeft niet kunnen gheven dat gheen 't welck hy selfs niet en heeft ghehadt: maer hy heeft sijne opvolghers 1) ghegeven 't gheen hy hadde, te weten, de sorghe 2) en toesicht over de Kercken. En dewijl de Heer en Mees-

Lib. de consider. 2.

Lucas 12. 14.

1) ongesteygert 2) middelen. 3) beladen.
4) Dingh-bancken.

1) nakomers. 2) sorghvuldigheydt.

ter seyt, dat hy niet en is ghestelt tot een Richter om tusschen twee menschen te richten en t'oordeelen, soo en moet de dienstknecht en discipel het niet onbetaemlick achten dat hy niet en is een Richter over alle menschen. Bernardus spreeckt aldaer van burgherlicke gherichten en oordeelen: want hy voeght terstondt daer by dese woorden: Soo is dan uwe macht in de sonden, en niet in de besittinghen: dewijl ghy om der sonden, en niet om der besittingen wille de sleutelen van het Koninckrijck der Hemelen ontfangen hebt. Waer in is, uws bedunckens, meerder weerdigheydt gheleghen, in de macht om de sonden te vergheven, of in de macht om Hoeven en Landerijen te deylen? Daer en is gheen ghelijckenisse tusschen dese twee. Dese nederst' en aerdtsche dingen hebben hare Richters, te weten, de Koningen en Princen der aerde. Waer toe valt ghy in de palen van eens anders ampt? &c. Item: Ghy zijt (hy spreeckt tot den Paus Eugenius) een Overste gheworden, doch tot wat eynde? soo veel mijn meyningh en ghevoelen belanght, niet om heerschappy te voeren. Laet ons derhalven, ofschoon wy veel houden van ons selven, nochtans ghedencken dat ons een dienst opgeleydt is, maer gheen heerschappy en is ghegheven. Leert dat ghy gheen scepter, maer een wann' van noode hebt om 't werck eens Propheten te doen, en den dorsch-vloer des Heeren te suyveren. Item: 't Is klaer en blijckelick, dat den Apostelen de heerschappy verboden wort. Gaet ghy dan en weest soo stout, dat ghy of met de heerschappy 't Apostel-ampt, of met het Apostelampt de heerschappy u selven aentreckt. En terstondt daer nae: Dit is d'Apostolische form' en ghestaltenis: de heerschappy wort hen verboden, en de bedieningh geboden en op-gheleydt. Al hoewel dit van dien Man alsoo ghesproken is, dat een yegelick sien kan dat hy d'oprechte waerheydt spreeckt, jae al hoewel de saeck selfs haer selven sonder eenighe woorden uytwijst en bekent maeckt: soo en heeft nochtans de Roomsche Paus sich niet geschaemt in 't Concily van Arles te besluyten, dat het opperste recht van beyde de sweerden (te weten, het geestelicke en wereltlicke) hem toekomt door het Goddelicke recht.

Bernardus heeft in sijnen tijt tegen dese tyranny sterckelick geroepen.

Lib. de consider. 2.

Evenwel heeft de Paus sich selfs het recht van beyde de sweerden toe-ge-eygent.

12. Wat belanght de gift van Constantinus, die maer tamelick geoeffent zijn in de Historien van die tijden, die en hebben gheen noodt datmen hun leere, hoe seer niet alleen fabeleus maer oock bespottelick dese gift wordt voorgewendt. Maer om de Historien te laten varen, de Roomsche Bisschop Gregorius alleen, is ons een bequaem' en ghenoeghsame ghetuygh' in dese saeck. Want soo dickwils als hy van den Keyser spreeckt, soo noemt hy den Keyser sijnen Alder-ghenadighsten Heer, en hem-selven sijnen onweerdigen Dienaer. Item elders: Onse Heer, seght hy, en zy niet haestelick verbolgen op de Priesters, om dat hy over hen aertsche macht en heerschappy heeft, maer hy heersche met een sonderlinghe bemerckingh over hun alsoo, dat hy hen oock, om des ghenen will' wiens Dienaers sy zijn, schuldige reverenty en eerbiedigheyt bewijse. ¦ Hier sien wy dat hy met het volck wil gereeckent 1) zijn in 't stuck van de ghemeyne ghehoorsaemheyt en onderwerpingh. Want hy spreeckt en handelt aldaer niet van eens anders, maer van sijn eygen saeck. Elders schrijft hy aldus: Ick vertrouw' op den Almachtighen Godt dat hy den Godtsaligen Heeren een langh leven verleenen, en ons onder uwe handt nae sijne barmhertigheydt leyden en bestieren sal. Ick en hebbe dese ghetuyghnissen niet by gebracht als of mijn voornemen waer dit verschil van de gifte van Constantinus t'eenemael en grondelick te verhandelen: maer alleen op dat de Lesers als in 't voor-by gaen souden sien, met wat een kinderlicke leughen de Papisten sich behelpen, wanneers' arbeyden om haren Paus eenighe aerdtsche heerschappy toe te eyghenen. Daerom is de onbeschaemtheydt van Augustinus Steuchus des te meerder gheweest, dewelck' in soo een vertwijffelde saeck sijn tongh en arbeyt den Roomschen Paus te koop heeft durven aenbieden. Dese fabel was van Valla krachtelick weder-leydt: 't welck hem, dewijl hy een gheleerdt en scherpsinnigh Man was, licht was om doen. Evenwel en hadd' hy, (als in de saken van de Kerck niet wel geoeffent zijnde) niet alles gheseydt 't welck tot de saeck konde dienen. Steuchus komt moedigh te voorschijn, en strooyt sijn stinckende en ongeschickte redenen om het klare licht te verduysteren. En om de waerheydt te seggen, hy beschermt sijns heeren saeck even soo armsaligh 2) als of een grappemaker 3), veynsende te doen 't gheen Steuchus doet, Valla te hulpe kwame 4). Maer de saeck is dat wel weerdt (juyst andersom) 5) dat de Paus soodanige beschermers en voorstanders daer toe koope met belofte van belooningh: en sulcke gehuyrde keffers en rabbelaers zijn van ghelijcken weerdigh dats' in 't verwachten van den loon bedrogen worden, ghelijck 6) sulcks aen Eugubinus 7) is wedervaren.

Daer beneffens heeft hy by gebracht de versierde gift Constantinus, op dat hy sijne tyranny soude bevestigen.

Epist. 5. lib. 2.

Epist.20.lib 3.

Epist.61.lib.2.

Epist.31.lib.4.

(p. 506.)

Epist.34.lib.4.

D'ydelheydt van welcke gift outdeckt wort.

13. Wijders indien yemant wil weten den tijdt wanneer, namelick, dese versierde heerschappy heeft begonnen gheboren te worden,

Op wat tijdt, en door wat middel de Roomsche

1) ingereeckent. 2) flauwelick. 3) boots-maker.
4) over een stemde met het ghevoelen van Valla.
5) (achter over). 6) (Eugubino). 7) [ ].

...ausen tot die Keyserlicke ...eerdigheydt ...komen zijn.

daer en zijn noch gheen vijf hondert jaren verloopen, dat de Pausen noch stonden onder de gehoorsaemheyt der Princen, ende sonder d'authoriteyt des Keysers niet bevestigt 1) en wierden. Om dees' ordre te vernieuwen en te veranderen heeft de Keyser Henricus de Vierde van dien naem, die een onghestadigh en roeckeloos Man was, sonder bescheydenheyt, van groote vermetenheydt, en van een ongebonden leven, occasy en gelegentheyt gegeven aen den Paus Hildebrandt alias Gregorius de Sevende. Want dewijl dese Keyser de Bisdommen van gantsch Duytslandt in sijn Hof eensdeels verkocht, en eensdeels als tot een roof voorstelde, soo heeft Hildebrandt, die van den Keyser getergt 2) was gheworden 3), daer uyt eenen schoon-schijnenden deck-mantel ghenomen om hem-selven te wreken. En dewijl hy scheen een goede en Godtvruchtige saeck by de hant te hebben, so wierd' hy daer in door veler gunst geholpen. Henricus wierd' oock uyt oorsaeck van sijne broot-dronckene regeeringh van veel Princen gehaet. Ten laetsten heeft Hildebrandt, die hem-selven noemde Gregorius de Sevende, alsoo hy een boos en godtloos mensch was, de boosheydt sijns herten te voorschijn ghebracht. En dit is d'oorsaeck geweest waerom hy van vele die met hem teghen den Keyser te samen ghesworen hadden, wierdt verlaten. Niet te min heeft hy soo veel te weegh ghebracht dat sijne opvolgers niet alleen het jock der onderdanigheydt vrijelick van hare halsen mochten afschudden, maer oock de Keysers selfs dwingen om hen-lieden te gehoorsamen. Hier by is noch gekomen dat veel Keysers die daer nae volghen, den Keyser Henricus meer gelijck waren, dan aen Julius Cæsar: dewelcke van de Pausen sonder moeyt' en swarigheyt t'onder ghebracht konden worden, dewijlse te huys t'eenemael sorghloos en ledigh bleven sitten, wanneers' aldermeest der Pausen boose begeerlickheden door macht en wettelicke middelen hadden behooren te breydelen. Aldus sien wy met wat schijn 4) en glimp dese fijne gift van Constantijn bedeckt en omhanghen is, door dewelcke de Paus voorgheeft 5) dat hem het Westersche Keyserrijck soude gheschoncken en ghegeven zijn.

...ildebrandus, ...n onsuyver mensch en ...hurck, is de ...oornaemste ...ichter van de ...aepsche tyranny.

Door wat ...eecken sy de ...adt van Rome en andere ...eerlickheden ...bben inghe...men.

14. Van dien tijdt aen hebben de Pausen niet op ghehouden de heerlickheden van andere Vorsten nu eens 6) door bedrogh, dan 7) door trouwloosheyt, dan weer 8) door ghewelt van wapenen in te nemen: sy hebben oock Rome self, 't welck te dier tijdt een vrije Stadt was, omtrent voor hondert en dertigh

1) ghemaeckt. 2) ghespyteert. 3) gheweest. 4) coleur. 5) versiert. 6) als nu. 7) als nu. 8) als nu.

jaren gebracht onder haer gebiedt, tot datse ghekomen zijn tot die macht en hoogheydt diese nu ter tijdt besitten: en om dewelcke te behouden of te vermeerderen zy de Christen wereldt dese twee hondert jaren (want sy hadden alreede begonnen eerse de heerschappy over de Stadt tot haer ruckten) alsoo beroert hebben, dat deselve door haer toedoen by nae verdorven en verloren is. In voortijden doe onder den Roomschen Bisschop Gregorius de bewaerders en regeerders van de kerckelicke goederen de handt sloeghen aen eenighe landerijen en gronden die sy oordeelden en pretendeerden aen 1) de Kerck toe te behooren, en den selvigen landerijen en gronden, ghelijck in confiscatien geschiedt, sekere tytelen gaven tot een teecken van inwinning en eygenmakingh, soo is 't dat de voorseyde Gregorius een Concily der Bisschoppen vergadert, en tegen die onheylige wijse van doen heftigh ghedondert hebbende, den vergaderden Bisschoppen afgevraeght heeft, of sy eenen gheestelicken persoon niet en hielden als verbannen die uyt hem-selven door een ghepretendeerden tytel van eygendom, eenighe besittingh pooghd' in te nemen: van ghelijcken, of sy eenen Bisschop niet en hielden als verbannen, die sulcks gheboodt te doen, of als het tegen sijn verbodt gedaen was, niet en strafte. Waer op alle de Bisschoppen verklaert hebben dat sulck een persoon was als verbannen. Indien het een schelmstuck is den ban en vloeck weerdigh, dat een Kerckelick 2) en geestelick persoon door eenen gepretendeerden tytel eenigh stuck landts of erf-goedt aen de Kerck treckt: wat sullen wy dan hier van oordeelen, dat de Pausen geheele twee hondert jaren lang niet anders en bedencken dan oorlogen, bloedtstortingh, verdervinge der heyrkrachten, plonderingh en vernielinghe der steden, nederlagen der volckeren, en verwoestinghen der Rijcken, alleenlick op datse de handt legghen mochten aen eens anders domeynen en heerlickheden? wat verbanningen kunnen ghenoeghsaem zijn tot straffe van soodanighe boose daden en exempelen? Om de waerheyt te segghen, 't is openbaer en blijckelick datse geen dingh min en soecken als d'eere van Christus. Want al waer 't dats' in 't gheheel alle wereltsche macht die se hebben, gewillighlick weder over leverden, soo en soude nochtans d'eere Godts, de gesonde Leer, en de welvaert der Kercke gheen ghevaer loopen. | Maer sy worden als blint en rasende door d'eenighe begeerte tot heerschappy, omghedreven: want sy meynen dat alle dinghen sullen verloren gaen, 't en zy datse

Habetur lib. 4 Regist. cap. 88.

Hoe qualick hen-lieden dit rooven past

Ezech. 34. 4. (p. 507)

1) [ ]. 2) Klerck.

met strengigheyt en met gewelt heerschen, gelijck de Propheet spreeckt.

De vryheyt, die sy haer selven met eenen toe-eygenen, is den ouden Bisschoppen onbekent geweest.

15. Met dese jurisdicty is oock vergheselschapt een sekere vryheydt die de geestelicke persoonen in't Pausdom haer selven aennemen. Want sy beelden sich in dat het een stuck is het welck hun niet en betaemt, dats' in saken die hare persooonen betreffen, voor den wereltlicken Rechter souden moeten reeckenschap geven, en meynen dat soo de vryheydt als weerdigheydt van de Kerck hier in gheleghen is, datse van de ghemeyne wetten en oordeelen vry zijn. Maer d'oude Bisschoppen, die andersins seer strengh waren, in't verdedighen van 't recht der Kercken, hebben geoordeelt dat sy en haer ordre niet en wierden verkort, ofschoons' al den ghemeynen wetten onderworpen waren. De Godtvruchtige Keysers hebben oock altijdt, so dickwils als het noodigh was, sonder yemandts tegen seggen, de geestelicke persoonen voor hare vyerscharen gedaghvaert. Want so spreeckt Constantijn in sijnen Brief tot die van Nicomedie: Indien yemandt van de Bisschoppen onbedachtelick eenige beroert' ghemaeckt heeft, soo sal des selvighen vermetenheydt door de handt van den Dienaer Godts, dat is door mijn hant, bedwonghen worden. Item, Valentinianus: Goede Bisschoppen en wederspreken de macht des Keysers niet: maer sy bewaren oprechtelick de gheboden Godts des grooten Koninghs, en zijn oock onsen wetten gehoorsaem. Dit wierdt te dier tijdt sonder eenigh tegenspreken van yeder een gelooft. De Kerckelicke saken wierden betrocken tot het oordeel der Bisschoppen. Ghelijck wanneer eenigh gheestelick persoon teghen de burgerlicke wetten niet en hadde gesondight, en alleen door de Canones beschuldight wierdt: soo en wierdt hy niet ghedaghvaert tot de ghemeyne vyerschaer, maer hy hadde den Bisschop tot een Rechter in die saeck. Van ghelijcken wanneer eenig verschil voor viel in de saken des geloofs, of 't welck eygentlick tot de Kerck behoorde, soo wierdt de kennis en het oordeel van dien aen 1) de Kerck opgedragen. Aldus moet verstaen worden 't gheen Ambrosius schrijft tot Valentinianus: Uw' Vader van hooghloflicker memory en heeft niet alleen mondelingh verklaert, maer oock door wetten verordineert, dat in saken des geloofs, richten en oordeelen moet die ghene, die het ampt en recht des gheloofs bedient. Item: Indien wy de Schriftuyr of d'oud' exempelen willen insien, wie isser die loochenen kan, dat de Bisschoppen in de saeck des gheloofs, in de saeck segg' ick, des gheloofs van de Christelicke Keysers plegen t'oordeelen, en niet de Keysers van de Bisschoppen? Item: O Keyser, ick soude tot uwen Rechter-stoel gekomen zijn, indien my de Bisschoppen, of het volck hadden willen laten gaen: dewelcke seyden dat de sake des gheloofs in de Ghemeynte voor het volck moest ghehandelt worden. Hy beweert wel dat de geestelicke saken, dat is de saken der Religy niet en moeten ghetrocken worden tot den burgherlicken Richter-stoel, alwaer de wereltlicke verschillen worden bepleyt en gheoordeelt: en sijn stantvastigheyt hier in wordt met recht van allen gepresen. Nochtans gaet hy in sijn goede saeck soo verre, dat hy seght te sullen wijcken, indien de Keyser kracht en gewelt ghebruycken wil. Ick en sal, seght hy, niet gewilligh en van self de plaets verlaten die my bevolen is: doch indien ick ghedwongen worde, soo en weet ick geen wederstandt te doen, want onse wapenen zijn gebeden en tranen. Laet ons acht nemen op des heylighen Mans sonderlinghe matigheydt en voorsichtigheydt met grootbertigheydt en vrymoedigheydt te samen ghevoeght. Justina des Keysers Moeder, socht hem van de regeeringh der Kercken af te werpen, om dats' hem niet en konde trecken aen de zijde van d'Arianen. Ende dit soude sy te weegh ghebracht hebben indien hy tot het Keyserlicke Paleys gekomen waer om aldaer sijn saeck, gelijck hy ghedaghvaert was, te verantwoorden. Hy loochent derhalven dat de Keyser bequaem is om soo een groot verschil te richten. Dit vereyschte de noot van dien tijdt en oock d'onveranderlicke natuyr van de saeck selfs. Want hy oordeelde dat het voor hem beter was te sterven, dan dat met sijne toestemmingh sulck een exempel den nakomelingen soude worden nagelaten: en evenwel en denckt hy niet te wederstaen, indien hem geweldt aengedaen wort. Want hy seydt dat het den Bisschoppen niet en betaemt 't gheloof en het recht van de Kerck door wapenen te beschermen. Maer in andere saken betoont hy hem-selven willigh en bereydt om te doen al wat de Keyser hem soude mogen gebieden. Indien, seght hy, de Keyser schattingh eyscht, wy en weygeren niet: de landerijen van de Kerck betalen schattingh. Begeert hy de landerijen selven, hy heeft macht om die hem-selven toe te eyghenen, niemandt van ons en stelt sich daer tegen. In sulcker voeghen spreeckt oock Gregorius: Ick kenne, seght hy, seer wel 't gemoedt van onsen genadighsten Heer, dat hy sich niet en pleeght te bemoeijen met de saken der Priesteren: op dat hy in eenigh deel met onse sonden niet beswaert en worde. Hy en seght niet dat de Keyser sich geheel en al moet onthouden van

Refertur lib. 1. Theod. cap. 20.

Lib. 4. Theodor. cap. 8.

Al hoewel sy dit niet en hebben ghedooght dat de saken des geloofs, of alle andere saken die tot de Bisschoppen eygentlick behoorden, en daer van sy kennis nemen moesten, hunlieden van wereltlicke Vorsten souden outruckt worden.

Epist. 32.

Homil. de Basilicis tradendis.

Der oude Bisschoppen matigheydt, kloeckhertigheyt, stantvastigheydt en voorsichtigheydt, reghelrecht strijdende tegen de Pauselicke vryheyt.

Libr. 3. Epist. 20.

1) [ ].

de Priesters te rechten en t'oordeelen: maer hy seght datter sekere saken zijn die hy moet laten blijven aen 't oordeel van de Kerck.

Wat d'oude isschoppen loor hare antvastig- 't sochten.

16. Dien-volghens en hebben de heylighe Mannen door dese selvighe uytsonderingh niet anders gesocht, dan dat de Vorsten die niet seer religieus en waren door haer tyrannisch gheweldt en boose lust de Kerck in het verrichten van haer ampt niet en souden verhinderen. Want zy en mispresen dit niet dat de Vorsten somtijdts haer' authoriteyt ghebruyckten in de saken van de Kerck, als maer sulcks wierdt gedaen om d'ordre van de Kerck te bewaren en niet te verstooren, om de disciplijn en regeering te bevestighen en niet t'ontbinden. Want ghemerckt de Kerck niet en heeft, en oock niet en behoort te begeeren de macht om te dwingen: (Ick spreeck' van burgerlicken dwangh) soo is der Koninghen en der Princen schuldighe plicht, de Religy door wetten, ordonnantien, en gherichten staende te houden. Hierom is't, doe de Key-
b. 1. Epist. ser Mauritius sommighen Bisschoppen belast hadde dats' hare nabuyrighe mede-broeders
b. 4. Epist. en 34. die van de Barbarische vyanden verdreven waren, ontfangen en opnemen souden, dat
b. 7. Epist. Gregorius dit bevel bevestight, en hen-lieden tot gehoorsaemheyt vermaent. En als hy self van den selfden Keyser vermaent wierdt dat hy sich met Joannes een Bisschop van Constantinopel versoenen soude, soo gheeft hy wel reden en oorsaeck waerom hy niet en is te beschuldigen: doch hy en roemt niet van eenige vryheyt als of hy met de wereltlicke gerichtsbanck niets met all' en hadde te maken 1): maer hy belooft veel eer dat hy ghehoorsamen sal, voor soo veel sijn conscienty sal kunnen
(p. 507.) lijden: | en hy seght met eenen dat Mauritius, doe hy soodanige dingen den Bisschoppen gelast hadde, ghedaen heeft dat gheen 't welck een Godtvruchtigh Vorst betaemde.

Het XII. Capittel.

Vande Kerckelicke Disciplijn, welckers voornaemste gebruyck gelegen is in de Bestraffingen, en in den Ban of Afsnydingh.

Het eerste el des eeren stucks, van macht der utelen, ofte n de ghemeye disciplijn r Kercke.

De Kerckelicke Disciplijn, welckers verhandelingh tot op dese plaets uytgestelt is, moet nu met weynigh woorden verklaert worden: op dat wy t'eenigher tijdt tot de overblijvende 2) leer-stucken mochten voort gaen. Dese disciplijn hangt ten meer en deel aen de macht der sleutelen en aen de gheestelicke jurisdicty. Op dat dit te beter verstaen worde, soo laet ons de Kerck verdeelen in twee principale deelen 1) en ordens, te weten, in de Geestelicken 2) en in het Volck. Met een ghebruyckelicke benamingh noem' ick Geestelicken 2) *) die ghene die een openbaer ampt in de Kerck bedienen. Eerst sullen wy spreken van de ghemeyne disciplijn en tucht, onder dewelck' yeder een staen moet: daer nae sullen wy komen tot de Geestelickheydt 3), die behalven die voorseyde gemeyne disciplijn, oock haer eyghen disciplijn heeft. Maer dewijl sommighe de disciplijn soo seer haten, dats' oock van den naem selfs verschrickt zijn, soo moeten de soodanige weten dat, indien geen gheselschap, jae indien gheen huysgesin hoe kleyn het oock zy, en kan ghehouden worden in eenen wel-geregelden staet sonder tucht en disciplijn, deselve veel meer noodig is in de Kerck, welckers standt aldermeest geordineert en wel-geschickt behoort te wesen. Derhalven ghelijck de salighmakende Leere van Christus de ziel is van de Kerck, alsoo bekleedt de disciplijn in de Kerck de plaets van de zenuwen: door dewelck' het geschiedt dat de leden des lichaems aen malkanderen elck in sijn stede verknocht zijn. Daerom soecken die alle, dewelcke 't zy door opzet, 't zy door onbedachtheyt de disciplijn wech nemen, of de weder-oprechtingh der selver verhinderen willen, d'uyterste verstrooyingh van de Kerck. Want wat staet'er doch te geschieden, indien yeder een mach leven nae sijn lust en welghevallen? En aldus souden de menschen leven, indien by de Predicaty der Leer-stucken niet en wierden gevoeght bysondere vermaningen, bestraffingen, en dierghelijcke hulpmiddelen die de Leer' ondersteunen 4) en niet en laten ledigh en vruchteloos zijn. De disciplijn is dan ghelijck een toom om door deselve te we'er-houden en te temmen die ghene die tegen de Leere van Christus woeden en rasen: of gelijck een spoor en prickel om daer door wacker te maken de gene die niet seer gewilligh en zijn: somtijds oock ghelijck een Vaderlicke geessel, om daer mede goedertierlick, en volgens de sachtmoedigheyt van Christus Geest, te kastyden de gene die swaerlick ghesondigt hebben. Dien-volghens, naedien wy sien datter nu ter tijdt voor de deur staen sekere beginselen van een grouwelicke verwoestingh in de Kerck, uyt oorsaeck datter geen sorgh noch opsicht en wort ghedragen om het volck binnen haren schuldigen plicht te houden, soo roept de noot self dat in desen hulp en remedy van noode is. Voorts is dit het eenige remedy 't welck Christus gheboden heeft,

De nootwendigheydt van dese disciplijn.

Hare seer groote nuttigheydt.

1) schaffen. 2) resteerende.

1) benden. 2) Klercken. 3) Clergie. 4) ophouden.
*) *Clerici*. Door Corsman nog *Clercken* genoemd.

en altijdt onder de Godtvruchtige gebruyckt is geweest.

De trappen der selver.

2. Het eerste fondament der disciplijn is, dat de bysondere vermaninghen in't werck ghestelt worden: dat is, dat die gene die sijnen schuldigen plicht van selfs niet en doet, of hemselven ongeregelt gedraeght, of niet eerbaerlick en leeft, of yetwes bedrijft dat strafweerdigh is, hem late vermanen: en dat een yegelick sijnen broeder trachte te waerschouwen, wanneer de saeck sulcks sal vereysschen. Dat oock de Herders en Dienaers hier in voornemelick alle neerstigheyt bewijsen, welckers ampt is niet alleen in't openbaer voor den volcke te predicken, maer oock van huys tot te vermanen en op te wecken, daerse bevinden dat de leden der Ghemeynte door d'openbare predicaty des woorts niet genoeghsaem gevordert en hebben. Gelijck Paulus leert, wanneer hy verhaelt dat hy in't bysonder en binnen de huysen gheleert heeft: en daer beneffens betuyght dat hy reyn is van harer aller bloedt, dewijl hy niet op ghehouden en heeft eenen yegelick nacht ende dagh met tranen te vermanen. Want de Leer' heeft als dan kracht en autoriteyt, wanneer de Dienaer niet alleen allen te ghelijck aenwijst en verkondight wat sy Christus schuldigh zijn, maer oock als hy macht en middel heeft om de voorseyde schult af te vorderen van die gene die hy bevindt datse de Leer' weynigh ghehoorsaem, of daer in al vry wat nalatigh zijn. Indien yemandt soodanige vermaningh of hertneckelick verwerpt, of door het volherden in sijne sonden betoont dat hy de selvige veracht, soo wil Christus dat hy voor de tweede-mael in de tegenwoordigheydt van getuygen vermaent zijnde, daer nae voor het oordeel der Kercke, dat is, voor de vergaderingh der Ouderlingen gheroepen sal worden: en dat hy aldaer als door een gemeyne macht en autoriteyt heftiger sal worden vermaent, op dat hy ghehoorsaem zy en hem-selven onderwerp', in gevall' hy de Kerck eenighe eerbiedigheydt toedraeght. Indien hy oock in deser voegen niet en wordt verootmoedight, maer in sijn boosheydt volherdt, in sulcken gheval 1) ghebiedt Christus dat hy als een verachter der Gemeynte, van het geselschap der geloovigen sal afgesneden worden.

1. De bysondere vermaningen

Actor. 20 20, 26.

2. Bestraffinghen voor ghetuygen.

3. d' Afsnijdingh of Ban.

Matt. 18. 15, 16, en 17.

Daer na staen te bemercken de trappen der sonden.

3. Maer dewijl hy aldaer alleenlick spreeckt van verborgene sonden, soo moetmen dees' afdeelingh maken, te weten, dat sommige sonden heymelick zijn, sommige wederom openbaer of openbaerlick bekent. Van de heymelicke seght Christus tot eenen yeghelicken in't bysonder: Bestraft hem tusschen u en hem alleen. Van de openbare sonden segt Paulus tot Timotheus: Bestraft hen in aller tegenwoordigheydt, op dat oock de andere vreesen. Want Christus hadde voor henen geseyt: Indien uwe Broeder tegen u gesondight heeft. Welcke woordekens, tegen u, ghy niet anders en kondt verstaen ('t en zy moghelick dat ghy soeckt te twisten) dan onder en met u mede-wetenschap: so dat gheen mensch meer daer van kennis heeft. En wat belangt dat de Apostel Timotheus beveelt dat hy openbaerlick sal straffen die gene die in't openbaer sondigen, dat heeft hy selfs met der daedt ghedaen teghen Petrus. Want doe Petrus alsoo sondighde dat hy openbare ergernisse gaf, soo en heeft d'Apostel hem niet heymelick vermaent, maer hy heeft hem in de tegenwoordigheydt der Gemeynte te voorschijn gebracht. Dit sal dan zijn de wettige wijs' en ordre die in desen handel moet worden gepleeght, dat wy in't bestraffen van de verborgene sonden proceederen en voort gaen nae die trappen die door Christus voor-gestelt zijn: en in d'openbare terstont overghaen 1) tot d'openbare bestraffingh der Kercke, in ghevalle d'ergernis in't openbaer is gegeven. |

Matth. 18. 15.

1. Tim. 5. 20.

Galat. 2. 14.

Wat ordre men moet houden in die tweederley sonden te straffen.

(p. 508.)

4. Wy moeten noch een ander onderscheyt in acht nemen 2): te weten, dat sommighe sonden zijn struyckelinghen 3) en feylen, maer andere 4) schelm-stucken en boosdaden. Tot verbetering van dese laetste sonden en moet niet alleen de vermaningh of bestraffingh, maer oock een strengher remedy ghebruyckt worden. Gelijck Paulus betoont, die den Corintischen bloetschender niet alleen met woorden kastijdt, maer oock met den ban straft, soo haest als hy van sijn schelm-stuck verwittight was. Nu beginnen wy beter te bemercken hoe dat de geestelicke jurisdicty en gerichts-handel der Kercke, door dewelcke volghens des Heeren woordt de sonden ghestraft worden, zy een seer goet hulp-middel tot ghesontheydt en beteringh, het beste fondament om ordre te houden, en eenen seer schoonen bandt der eenigheydt. Wanneer derhalven de Kerck d' openbare overspeelders, hoereerders, dieven, oproermakers, roovers, meyn-eedige, valsche getuygen, en andere diergelijcke, item, de hertneckighe (dewelck' oock van lichter ghebreken behoorlick vermaent zijnde, met Godt en sijn oordeel den spot drijven) van haer gheselschap afsnijdt: soo en neemts' in sulcken gheval 5) geen dingh aen buyten of tegen de reden, maer sy bedient alleen de jurisdicty die haer van den Heere is opgedragen. Voorts, op dat niemant en bestae sulck een oordeel

De struyckelinghen moeten oock van de schelm-stucken onderscheyden worden.

1. Cor. 5. 4.

De schelmstucken moeten strenghelicker ghestraft worden.

1) kas

1) voort treden. 2) waernemen. 3) misvallen. 4) sommige wederom. 5) kas.

der Kerck te versmaden, of voor een geringhe saeck te achten dat hy door d'eendrachtige stemmen der gheloovighen veroordeelt is, soo heeft de Heere betuyght dat dit selvige niet anders en is dan een verkondiging van sijn eygen sententy en vonnis, en dat al dat 't welck sy op der Aerden doen, in de Hemelen voor vast en bondigh gehouden wordt. Want sy hebben het woort des Heeren door het welck sy de boose verdoemen, sy hebben het woort des Heeren waer door sy de boetveerdighe ter genaden ontfangen en opnemen. Ick segge dat die door hare meyningh bedrogen worden, dewelcke sich laten voorstaen dat de Kerck langen tijt kan staende blijven sonder desen bandt der disciplijn: 't en zy mogelick dat wy sonder schade kunnen ontbeeren dat hulp-middel, 't welck de Heere voorsien heeft ons noodigh te sullen wesen. En hoe groot daer zy de nootwendigheydt van de disciplijn, dat sal ghewisselick' uyt des selfs menigerley ghebruyck en nuttigheydt doorsien worden.

Matth. 16. 19. ...n 18. 18. ...oan. 20. 23.

Het eynd' en ...it van dese ...isciplijn. 1. Op dat de ...odtloose tot ...e tafel van ...hristus toegelaten zijnde, ...hristus geen ...chand' aen en ...oen.

5. Daer zijn drie mercken en eynden daer op de Kerck siet en mickt in sodanige bestraffingh en afsnijdingh: Het eerst' is, op dat tot Godes smaet en on-eer onder de Christenen niet en souden ghenoemt en getelt worden die gene die een schandelick en schelmsch leven leyden, als of sijn heylighe Kerck een t'samenrottinghe waer van fielen en rabauwen. Want dewijl sy is het lichaem van Christus, soo en kanse door soodanighe stinckende en verrotte leden niet worden verontreynigt, of daer moet met eenen oock eenige schaed' en laster vallen op het hooft selfs. Op dat derhalven in de Kerck niet en zy yetwes van sulcks daer door sijn seer heylighe Naem met schand' en smaedt mocht worden gebrandt-merckt, soo moeten tot buyten sijn huysghesin uytgevaeght worden die gheen', uyt welckers onreyn leven eenige schandvleck tot de Christelicke naem afkomen mochte. Men moet oock alhier acht hebben op het Nachtmael des Heeren, dat het door een ghemeyne toedieningh en uytreyckingh aen allen sonder onderscheyt niet en worde verontreynight. Want het is seer seker en ghewis dat die gheen' die d'uytdeelingh doen moet, indien hy willens en wetens eenen onweerdigen toelaet, den welcken hy met recht hadde kunnen afhouden, even aen soo groote heylighschennis 1) schuldigh is als of hy het lichaem des Heeren den honden voor wierp. Daerom vaert Chrysostomus dapperlick uyt teghen de Priesters, dewelcke terwijlse de macht der grooten vreesen, niet eenen en durven afweeren. Het bloedt, seght hy, sal van uwe handen ghe-eyscht worden. Indien

Coloss. 1. 24.

Homil. in Matth. 3.

Ezech. 3. 18. ...n 33. 8.

1) kerck-roof.

ghy den mensch vreest, hy sal u bespotten. Maer is 't dat ghy Godt vreest, soo sullen u oock de menschen selven in aensien en achtingh hebben. Laet ons de scepters niet vreesen, noch de purpere kleederen, noch de Konincklicke kroonen, wy hebben alhier een meerder macht. Ick sal voorwaer liever mijn lichaem overleveren in de doodt, en mijn bloedt laten vergieten, dan dat ick aen sulcken besmettingh part en deel hebben soude. Dienvolghens, op dat dese seer heylige verborghentheyt met geen laster en smaet beswaert en worde, so wort in d'uytdeelingh van dien vereyscht een seer naeuwe toesicht en onderscheydingh: dewelcke nochtans niet en kan in 't werck gestelt worden dan door de jurisdicty van de Kerck. Het tweede merck en eynd' is, op dat de goede door den geduyrigen ommegangh met de quade niet en souden verdorven worden, ghelijck ghemeynlick pleeght te ghebeuren. Want wy zijn tot afwijckingh soo seer ghenegen, dat wy door geen ding lichter, als door de quaed' exempelen, van den rechten weg des levens worden afgeleydt. Dese nuttigheyt heeft d'Apostel aengheteeckent, doe hy die van Corinthen gheboodt datse den bloedt-schender van haer ghemeynschap afwijsen souden. Een weynigh suyrdeessems, seght hy, versuyrt het gantsche deegh. En hy sagh hier in soo grooten gevaer, dat hy hun selfs alle gheselschap met den boosen verboodt: Indien yemandt, seght hy, die een Broeder ghenoemt wordt, een hoereerder is, of een gierigaert, of een afgoden-dienaer, of een dronckaert, of een lasteraer, soo en laet ick u oock niet toe dat ghy met de soodanige soudt eten. Het derde merck en eynd' is, op dat die selvige met schaemt aengedaen en gheraeckt zijnde, mochten beginnen berouw te krijgen van haer onreynigheyt. Alsoo is het hun oock oorbaerlick dat hare boosheyt worde gekastijdt, op datse door 't gevoelen van de roede wacker gemaeckt worden, die andersins door toegevingh in hertneckigheyt toenemen souden. Dit geeft d'Apostel te kennen, wanneer hy aldus spreeckt: Indien yemandt onsen woorde niet gehoorsaem en is, teeckent dien: ende en vermenght u niet met hem, op dat hy beschaemt worde. Item in een andere plaets, als hy schrijft dat hy den Corinthier den Duyvel overgegeven heeft, op dat de geest mochte behouden worden in den dagh des Heeren. Dat is (gelijck ick het uytlegge) dat hy hem met een tijdtlicke verdoemingh gekastijdt heeft, op dat hem d'eeuwige salighevdt soude gheworden. En hy segt daerom dat hy hem den Duyvel heeft overgelevert, om dat de Duyvel is buyten de Kerck, gelijck Christus in de

2. Op dats' andere niet en verderven.

1. Cor. 5. 6, 11.

3. Op datse sich selven souden bekeeren.

2. Thess. 3. 14.

1. Cor. 5. 5.

Augustinus de verb. Apost. sermon. 68.

Kerck. Want dat sommige dit verstaen van een sekere quelling des vleesches, dat dunckt my gantsch onseker te zijn.

Door wat matigheyt soo d'openbare als de verborghene sonden moeten gestraft worden.

6. Dese drie mercken en eynden aldus voorgestelt zijnde, soo is noch overigh te bemercken hoe en op wat wijse de Kerck dit deel der disciplijn, 't welck in de jurisdicty ghelegen is, bedient en uytvoert. Laet ons voor eerst behouden de boven-ghestelde verdeelingh, te weten, dat sommige sonden openbaer, sommige wederom heymelick of verborgen zijn. (p. 509.) De openbare | sonden zijn die sonden die niet alleen voor een of twee ghetuyghen, maer openbaerlick en met schandael en erghernis van de gantsche Kerck begaen en bedreven worden: Verborgene sonden noem' ick, niet die sonden die gheheel en al voor de menschen verborgen zijn, gelijck daer zijn de sonden der hypocriten (want die en komen niet onder de kennis en het oordeel van de Kerck) maer die sonden die ghelijck als in het midden staen, dat is, die wel eenige getuygen hebben, en nochtans geen openbare sonden en zijn. In d'openbare sonden en behoeft men die graden en trappen der vermaningh, die Christus opsomt 1), niet te gebruycken. Maer wanneer yemandt in 't openbaer sondight, soo moet de Kerck haer ampt verrichten, den sondaer daghvaerden, en nae de maet en gelegentheyt van de misdaedt straffen. In 't stuck van verborghene sonden en komtmen niet eer tot de Kerck dan als de sondaer hertneckigh in sijn sonde blijft, volghens de voorseyde regel van Christus.

Item, de lichte en de sware.

Wanneer men nu komt tot d'ondersoeckingh der sonden, als dan moetmen oock dat ander onderscheydt waernemen, datmen onderscheyde tusschen feylen en schelm-stucken. Want in lichte sonden en moet soo groote strengigheyt niet gebruyckt worden, maer het is genoegh dat de bestraffing gheschiede met woorden: en oock met sachtsinnighe en vaderlicke woorden, die den sondaer niet en verbitteren noch en ontroeren, maer tot hemselven weder brengen, soo dat hy sich van weghen de bestraffingh meer verblijde dan bedroeve. De schelm-stucken en boose feyten moeten met een scherper roede ghekastijdt worden. Want het en is niet ghenoegh dat die ghene dewelcke door een boose daedt en quaedt exempel de Kerck swaerlick ghequetst heeft, alleen met woorden ghestraft worde: maer hy moet oock voor een tijdt berooft worden van de ghemeynschap des Nachtmaels, tot dat hy een proef heeft gegeven van sijne boetveerdigheyt. Want Paulus en kastijdt 2) den Corintischen bloetschender niet alleen met woorden, maer hy stoot hem oock buyten de Kerck, en berispt met eenen de Corinthiers dat sy den selven so langh onder sich 1) gheduldet hadden. Dese wijs' heeft d'Oude en wel-gheschickte Kerck gehouden en gepleeght, doe d'oprechte regeeringh haren 2) loop hadde. Want als yemandt eenigh boos stuck hadde bedreven daer uyt schandael en ergernis ontstaen was, soo wiert hem belast, voor eerst, dat hy sich van de ghemeynschap des Heyligen Nachtmaels soud' onthouden: ten anderen, dat hy sich voor Godt verootmoedigen, en sijn berouw en leedtwesen voor de Kerck betuygen soude. Daer waren oock in d'oude Kerck sekere ghewoonlicke onderhoudingen, die den sondaren plachten opgeleyt te worden, op datse teeckenen souden zijn van hunne boetveerdigheydt. Als hy hem-selven in dese alsoo hadde gedraghen dat de Kerck een genoeghen daer aen hadde, soo wierdt hy door d'opleginge der handen wederom ter genaden opgenomen, welcke weder-opneming door Cyprianus dickwils genoemt wordt *Pax* d. i. 3) Vrede, die oock dese wijse met weynige woorden beschrijft: Sy doen, seght hy, penitenty eenen behoorlicken tijdt langh: daer nae komense tot bekentenis van hare schuldt, en ontfanghen het recht der ghemeynschap door d'opleggingе van de handen des Bisschops en der geestelicken 4). Hoewel de Bisschop hadde met sijn geestelicken 4) 't ghesach over de versoeningh des sondaers alsoo, dat hy oock de toestemmingh des volcks daer toe versoecken moest: gelijck Cyprianus elders leert.

1. Cor. 5. 2, 5.

Epist. 2. lib. 1. Epist. 14. & 26. lib. 3.

Niemandt, oock selfs de Prins niet, en mach van dese disciplijn vry zijn.

7. Dese disciplijn gingh alsoo in 't gemeyn over allen sonder uytsonderinghe 5), dat oock de Princen te samen met de ghemeyne lieden haer selven onderwierpen om die te dragen. En dat met recht: overmidts het kennelick was datse uyt Christus voort quam, aen wien 6) alle scepters en kroonen der Koningen billick moeten onderdanigh zijn. Alsoo heeft de Keyser Theodosius, doe hy door Ambrosius om de bloetstortingh binnen Thessalonica bedreven, van het recht der gemeynschap was berooft, al sijn Koninckliсk cieraet daer med' hy bekleet was, afgeleyt: sijn sonde, die hy door het bedriegelick aendienen van andere begaen hadde, openbaerlick in de Kercke beweent: en met suchten en tranen vergevingh versocht. Want de gheweldighe Koninghen en moeten niet oordeelen dat het hun tot on-eer' ghedijet, datse sich voor Christus den Koningh der koningen ootmoedelick neder werpen, sy en moeten oock daer in geen mishagen hebben, datse door de Kerck geoordeelt worden. Want dewijls' in hare Paleysen en Hoven by nae niet anders en hooren dan enckel vleijery 7), soo

Ambros. lib. 1. Epist. 3. in orat. habita in funere Theodosii.

1) verhaelt. 2) beschelt.

1) hun. 2) (cours en). 3) [ ]. 4) Klercken.
5) uytnemingh. 6) den welcken. 7) flatteeringen.

is het hun meer als nootsakelick datse door de mondt der Priesteren van den Heere bestraft worden. Jae sy moeten veel eer wenschen dat de Priesters hun niet en verschoonen, op dat de Heer' haer verschoonen en sparen mochte. Ick gae alhier voorby door wien dese jurisdicty moet worden bedient: overmidts daervan elders is gesproken. Ick voege dit alleen daer by, dat de wettige proceduyr en handelingh in het afsnijden van yemanden dees' is, die Paulus aenwijst, dat d'Ouderlinghen alleen en op haer selven de afsnijdingh niet en verrichten: maer met medeweten en goedt-keuringh 1) van de Ghemeynte: te weten, in sulcker voeghen dat de menighte des volcks dien handel niet en beslisse 2), maer alleen als een getuygh' en toesiender gade slae, datter niet yetwes van d'Ouderlinghen door boose passy en genegentheydt en worde gehandelt. Het gantsche beleyt van dien handel moet oock, beneffens de aenroepingh van Godes Naem, geschieden met die deftigheydt en stemmigheyt dewelcke bewijst dat Christus aldaer tegenwoordigh is: soo dat yeder een kan versekert zijn, dat hy met sijn selfs oordeel het opperste gesach heeft.

Van wien, en met wat ordre van handeling sy moet worden geoeffent.

8. Men moet evenwel oock dit niet vergeten, dat de Kerck sulck een strengigheydt moet plegen die met den geest der sachtmoedigheydt vergeselschapt is. Want het is onsen plicht altijdt neerstigh toe te sien, gelijck Paulus beveelt, dat die ghene die ghestraft wordt, van de droefheydt niet en worde verslonden. Want in sulcken gheval 3) soude de medicijn in 4) fenijn veranderen. Doch de reghel om hier in matigheydt te houden sal alderbest uyt het doeleynd' 5) en oogmerck ghenomen kunnen worden. Want dewijl men in d'afsnijdingh dit doeleynd' 5) en ooghmerck voor heeft, te weten, een sondaer tot bekeeringh te brenghen, en de quaed' exempelen uit het midden wech te nemen, op dat de Naem van Christus niet en worde ghelastert, noch andere tot naevolgingh verweckt en worden, soo salmen uyt de bemerckingh van dese dingen lichtelick kunnen oordeelen tot hoe verre de strengigheydt behoort voort te gaen en waerse behoort stil te staen. Dien-volgens, wanneer de sondaer voor het aenschijn der Gemeynte ghetuyghnis geeft van sijn boetveerdigheyt, en door dit getuyghnis, voor soo veel in hem is, het schandael uytwischt: soo en moet hy niet verder gedronghen | worden. Indien hy verder gedronghen wordt, soo gaet de strafheydt alreede buyten de maet. In dit stuck en kan d'onghematighde strengigheyt der Ouden geensins worden verontschuldight, dewijlse t'eenemael verschilde van des Heeren voorschrift, en gantsch seer ghevaerlick was. Want als sy den sondaer gheboden nu eens 1) den tijdt van seven, somtijts den tijd van vier, dan weer 2) den tijdt van drie jaren na elkander, en soms selfs 3) al sijn leven langh opentlicke beterschap te toonen 4), en sich van het heyligh Nachtmael t'onthouden, wat konde daer uyt volgen anders dan groote geveynstheyt, of een uyterste vertwijffeling? Van gelijcken dat die geen' die na sijn eerste val en opnemingh wederom quam te vallen, tot de tweede penitenty niet toegelaten, maer tot het eynde sijns levens toe buyten de Kerck gheworpen wierdt, dat en was niet oorbaerlick, 't en quam oock met de redelickheydt niet over een. Die derhalven dese saeck door een gesont oordeel sal overwegen, die sal bevinden dats' in desen voorsichtigher hadden behooren te handelen. Hoewel ick mispríjs' alhier meer de gemeyne ghewoont', dan ick die alle beschuldige die deselve gebruyckten, want het is seker dat sommighe van hun daer in een mishaghen hebben ghehadt: maer sy duldeden dese ghewoont om datse die niet en konden beteren. Voorwaer Cyprianus verklaert dat hy van hem-selven soo strengh niet en is geweest. Onse lijdtsaemheydt, seght hy, onse goedtwilligheydt en vriendelickheydt is bereydt voor alle de ghene die komen. Ick wensch' dats' alle te samen tot de Kerck weder keeren: ick wensch' dat alle onse mede-kampers binnen het heyrlegher van Christus, en de woonsteden Godes des Vaders besloten worden. Ick vergheve alles, ick sie veel dingen door de vingeren: uyt een yver en begeerte die ick hebb' om de Broederschap te vergaderen en by een te houden, gheschiedt het, dat ick oock de sonden die teghen Godt begaen zijn, door een volkomen ondersoeck niet en overweegh': ick sondige by nae self door dien ick de misdaden vergheve meer dan behoorlick is: ick omhelse met een wackere en volle liefde die ghene die met boetveerdigheydt weder keeren, en hare sonde met een nederighe en eenvoudighe 5) ghenoegh-doeningh bekennen. Chrysostomus die wat harder is, spreeckt evenwel aldus: Indien Godt so goedertieren is, waer toe wil dan een Priester Godts soo stuyr en straf schijnen? Wy weten daer beneffen wat een sachtmoedigheydt Augustinus ghebruyckt heeft omtrent de Donatisten, soo dat hy sich niet en heeft ontsien tot het Bisschops-ampt t'ontfangen die gene die van de secte en scheuringh waren weder ghekeert, en dat terstont na hare bekeeringh. Maer dewijl de contrarie

Met wat genegentheyt des ghemoedts sy verricht moet worden.

2. Cor. 2. 7.

Reden, ghenomen van des selfs doeleynde.

(p. 511.)

In welck stuck sommige van d'Oud-vaders al te straf geweest zijn.

Meer van weghen d'aengenomene ghewoonte, als door haer eyghen raedt en voornemen.

Ad Cornelium Epist. 3. lib 1. Gelijck Cyprianus, Chrysostomus en Augustinus getuygen.

1) goedt-kenningh. 2) beleyde. 3) kas. 4) tot. 5) eynd.

1) [ ]. 2) als nu. 3) somwijlen wederom. 4) beteringh te bewijsen. 5) slechte.

wijse d'overhandt genomen hadde, soo zijnse gedwongen van haer eyghen oordeel af te staen om die wijse nae te volghen.

Niet alleen en moet de gantsche Kerck, maer oock een yeder lidtmaet sich tot dese matigheydt schicken: op dat wy van de disciplijn niet en vervallen tot vleeshouwery.

2. Cor. 2. 7.

9. En gelijck dese sachtmoedigheydt in het gantsche lichaem der Kercke vereyscht wordt, datse de ghevallene sondaers goedertierentlick straffe, en niet met d'uyterste strengigheyt, maer liever, volgens Paulus gebodt, aen haer de liefde bevestighe: alsoo moet oock een yeder bysonder persoon voor hem-selven sich nae dese goedertierenheydt en voorkomenheyt 1) schicken en voeghen. Soo en moeten wy dan de soodanighe, die van de Kerck uytghedreven zijn, uyt het ghetal van d'Uytverkorene niet uytschrappen, noch van hen wanhopen ghelijck of sy alreede verloren waren. Wy mogen wel oordeelen datse vreemt zijn van de Kerck, en volghens dien oock van Christus: maer sulck een oordeel en moet niet langer duyren dan voor dien tijdt dats' in d' afscheyding blijven. Indiens' oock als dan meer schijn van hertneckigheyt dan van redelickheyt betoonen, so laet ons nochtans deselve den oordeele Godts bevelen, beter dinghen van haer verwachtende voor het toekomende, dan wy kunnen sien voor het tegenwoordige: laet ons oock daerom niet ophouden Godt voor haer te bidden. En (om alles in een woordt te vatten) laet ons den persoon selve, die in Godes macht en goet-duncken alleen staet, tot den doodt niet overgheven: maer alleen uyt des Heeren Wet oordeelen hoedanigh een yeghelicks wercken zijn. Als wy desen regel volgen, soo staen wy veel meer op Godes oordeel dan dat wy ons eygen oordeel 2) voort brengen. Laet ons ons selven in het oordeelen geen meerder vryigheydt aentrecken, indien wy Godts kracht niet en willen bepalen, noch sijne barmhertigheydt een wet en reghel voorschrijven: dewelcke wanneer het hem belieft, d'alderbooste verandert in d'alderbeste, de wilde tacken in den natuyrlicken stam inlijft, en die buyten zijn tot de ghemeynschap van sijn Kerck aenneemt. En dat doet de Heere op dat hy alsoo der menschen meyningh te leur stell' en hare lichtveerdigheydt te rugge drijve: dewelcke soose niet ghebreydelt en wordt, haer selven meer rechts om t'oordeelen durft toeschrijven dan het betaemt.

'tGeen Christus van het binden en ontbinden ghesproken heeft, en kan oock nerghens anders heen getrocken worden.

Matth. 18. 18.

10. Want als Christus belooft dat dat gheen 't welck op der Aerden door de sijne ghebonden wordt, oock in den Hemel sal ghebonden zijn, soo en streckt hy dese macht van binden niet verder uyt als tot de Kerckelicke straffe: waer door die ghene die afghesneden worden, niet en worden gheworpen in d'eeuwighe doodt en verdoemenis, maer sy worden

1) beleeftheydt. 2) [ ].

alleen door die Kerckelicke straffe, in dewelcke sy hooren dat haer leven, handel en wandel verdoemt wordt, oock van haer eygene 1) eeuwige verdoemenisse versekert, in ghevalle sy haer selven niet en bekeeren. Want tusschen den ban of afsnijding, en die vervloeckingh die Anathema ghenoemt wort, is dit onderscheyt, dat het Anathema den mensch vervloeckt en tot het eeuwigh verderf overgeeft, sonder hope van eenighe genaed' en verghevingh: en dat de ban of afsnijdingh eyghentlick teghen de zeden wraeck en straff' oeffent. En al hoewel sy oock den mensch straft, soo straft sy hem nochtans also, dats' hem van sijn toekomende verdoemenis waerschouwt, en tot den wegh der saligheyt te rugge roept. Indien hy wederkeert, so staet hem de versoeningh met de Kerck en sijne weder-opnemingh tot de gemeynschap der selver open en bereydt. Doch het Anathema wordt seer selden of gantschelick niet ghebruyckt. Derhalven al hoewel het ons door de Kerckelicke disciplijn niet en is gheoorlooft, met den afghesnedenen gemeynsaemlick te verkeeren of innighe vriendtschap te houden: soo moeten wy nochtans door alle moghelicke middelen daer na staen en streven, datse tot een beter leven bekeert, en in de ghemeynschap en eenigheydt der Kercke weder gebracht moghen worden. Gelijck d'Apostel oock leert: En houdt [*hem*] seght hy, niet als eenen vyandt, maer vermaendt [*hem*] als eenen Broeder. Indien dese vriendelickheydt en voorkomenheydt 1) niet en wordt onderhouden, soo wel in 't bysonder als in 't gemeyn, so staet het te vreesen dat wy van de tucht en disciplijn terstondt sullen vervallen tot de pijn-banck en ziel-moordery.

Het Anathema wordt selden of gantsch niet gebruyckt.

2 Thess. 3. 15.

Al te groote eyghen-sinnigheydt moet alhier oock ghemijdt worden soo wel van de herders als van de bysondere luyden.

Lib. 2. contra Parmen. cap. 1. (p. 512.)

11. Tot het beleyt en de bestieringh van de disciplijn wordt oock voornementlick vereyscht | dat gheen 't welck Augustinus bedisputeert en verhandelt teghen de Donatisten, te weten, dat de ghemeyne ledematen van de Kerck, ofschoon se saghen dat de sonden en ghebreken met sulcken yver en neerstigheydt als 't behoort, door den Kercken-raedt niet en worden ghestraft en verbetert, nochtans daerom niet terstondt van de Kerck en moeten afwijcken: dat oock de Herders selven, indiense nae hares herten lust en begeeren niet alles en kunnen rechten en beteren 't welck krom en gebreckelick is, daer uyt geen oorsaeck en moeten nemen om haren dienst neder te leggen, of door een ongewoonlicke strengigheyt de gantsche Kerck te verstooren. Want 't gheen hy schrijft is ten hooghsten waerachtigh, te weten, dat die niet en mach beschuldight noch verdoemt worden, dewelcke met

1) selfs. 2) beleeftheydt.

berispen betert al wat hy kan: of 't gheen hy niet en kan beteren, met behoudt van den bandt des vredes buyten sluyt en uytwerpt: of 't geen hy met behoudenis van den bandt des vredes niet en kan buyten sluyten, door billigheyt misprijst, en door sterckt' en kloeckmoedigheydt draeght. 't Bewijs hier van geeft hy elders: Want, seght hy, de gantsche Godtvruchtighe reden, en de wijse van de Kerckelicke disciplijn moet altijdt letten en sien op d'eenigheydt des Geestes in den bandt des vredes: welcken bandt d'Apostel wil dat wy bewaren sullen, midts malkanderen verdragende: en als die oock niet en wort bewaert, soo is de medicijne der straffe niet alleen te vergheefs, maer sy begint oock schadelick te zijn: en oversulcks en blijftse geen medicyne meer. Die dit, seght hy, neerstelick bedenckt, die en versuymt in 't bewaren der eenigheydt de strengigheydt der disciplijn niet, en hy en verbreeckt den bandt der eenigheydt niet door een onghematighde bestraffingh. Hy bekendt wel dat niet alleen de Herders hier toe alle neerstigheydt moeten aenwenden datter gheen gebreck in de Kerck en blijve, maer dat oock yeder een met alle sijne krachten daer nae staen en streven moet: hy verklaert oock dat die gene die slof en nalatigh is in de boose te vermanen, te berispen, en te verbeteren, voor den Heere schuldigh is, ofschoon hy hare sonden niet toe en staet, noch met hun niet en sondight: en indien hy soodanighe persoon is dat hy de boose van de ghemeynschap der Sacramenten kan afhouden, en sulcks niet en doet, dat hy in sulcken gheval 1) niet en sondight door eens anders, maer door sijn eyghen boosheydt. Dit alles, seggh' ick, seght en bekent hy wel, maer niet te min wil hy oock dat dit alles sal gheschieden met voorsichtigheydt, dewelck' oock de Heere van ons eyscht, op dat het kooren niet beschadight en worde, terwijl men het onkruydt uytpluckt. Daer na besluyt hy uyt Cyprianus aldus: Laet derhalven de mensch barmhertiglick beteren 'tgeen hy kan: maer 'tgeen hy niet en kan, met lijdtsaemheydt verdraghen, en met liefde besuchten en beweenen.

Lib. 3. cap. 1.

Cap. 2.

Cap. 1.

Matth. 13. 29.

In dit deel hebben de Donatisten sich seer schandelick besondight.

12. En dit seght hy om der Donatisten korselheyts wille, dewelcke, vermits sy in de Kercken eenighe gebreken saghen, dat de Bisschoppen wel met woorden berispten, maer door den ban en d'afsnijding niet en straften, (door dien sy gheen hoop' en hadden dats' yetwes door desen middel souden winnen) tegen de Bisschoppen als verraders van de disciplijn seer hevigh uytvoeren: en haer selven van de Kercke van Christus door een' ongoddelicke scheuringh afsonderden. Gelijck hedensdaeghs de Weder-doopers oock doen, dewelcke, dewijlse gheen vergadering voor Christus Kerck en houden dan die door een 1) volmaecktheydt als van Engelen 2) allesins blinckt en uytmunt, onder den deck-mantel van haren yver, alle stichtingh verbreken en wech nemen. Soodanige (seght Augustinus) soecken niet uyt een haet tegen de sonden van andere, maer uyt een lust om haer eygen twist-gierigheydt te versadigen, de swacke luyden die door den roem en prael hares naems verstrickt zijn, ofte gheheel tot haer te trecken, of ten minsten van malkanderen te scheuren; en dewijlse zijn opgeblasen door hooveerdigheydt, uytsinnigh door hertneckigheyt, listigh om door lasteringhen laghen te legghen, onstuymigh door oproerigheydt, soo bedeckens' haer selven met de schaduw' van een onghenadighe strengigheydt, op dat niemandt en bemercke datse van 't licht der waerheydt ontbloot zijn. En 't geen de Schriftuyr beveelt door een ghematighde kuure en ghenesingh, met behoudenis van d'oprechte liefd', en met bewaringh van d'eenigheydt des vredes, te verrichten tot verbeteringh van de gebreken onser broederen, dat trecken en gebruycken sy tot een ongoddelicke scheuringh en tot een occasy en oorsaeck der afwijckingh. Aldus verandert de Satan sich selven in een Enghel des lichts, terwijl hy by ghelegentheydt quansuys van een rechtveerdighe strengigheydt, de menschen brenght tot een ongenadige wreetheydt, niet anders soeckende dan den bandt des vredes en der eenigheydt te verderven en af te breken: want als desen bandt onder de Christenen vast blijft, dan worden alle sijne krachten krachteloos om schade te doen, dan worden alle sijne listen en stricken verbryselt, dan verdwijnen 3) en verstuyven alle sijne raedtslaghen die tot verwoestingh aengheleydt waren.

En tot onsen tijde de Weder doopers; dewelcke van Augustinus in de persoonen van hare Patriarchen met levendighe verwen afgheschildert worden.

2. Cor. 11. 14.

13. Voornemelick recommandeert hy ons dit, te weten, dat de strafheyt der disciplijn met barmhertigheyt moet gematight worden, wanneer 4) de verdorventheydt om te sondighen sich uytgebreyd heeft over de massa 5). Want, seght hy, de raedtslaghen daer door men voorneemt sulck een menighte van de Kerck van Christus af te sonderen, zijn ydel, schadelick en heyligschennend 6): overmidts deselve godtloos en hooveerdigh worden: en de goede swacke meer ontrusten, dan de moedighe boose verbeteren. En 't gheen hy anderen aldaer ghebiedt, dat heeft hy oock selfs getrouwelick in 't werck gestelt. Want hy klaeght in sijnen brief tot Aurelius den Bisschop van

Voorts, dese matigheydt moet als dan aldermeest gebruyckt worden, wanneer de besmettingh der sonde niet alleen weynighe, maer oock de gentsche menighte bevangen heeft. Epist. 64.

1) kas.

1) (Engelsche) 2) [ ]. 3) verswinden. 4) (de menighte met). 5) inghenomen is. 6) kerck-roovigh.

Carthago, dat de dronckenschap, die soo seer in de Schriftuyr verdoemt wordt, al-omm' in Afrika onghestraft heerschte 1) en in swangh gingh: en hy raet aen Aurelius een Concily der Bisschoppen te vergaderen, en daer tegen een middel 2) te beramen en in 't werck te stellen. Daer na voeght hy daer by: Mijns oordeels en worden sulcke sonden door scherpigheydt, door hardigheydt, of door een strenghe wijse niet wech genomen: maer meer met onderwijsen dan met gebieden, meer met vermanen dan met dreygen. Want so moetmen handelen met de menighte der sondaren. De strengigheyt moet geoeffent worden tegen de sonden van weynighe. Sijn meyningh en is evenwel niet dat de Bisschoppen daerom door de vingeren moeten sien, of stil swijgen, om datse de ghemeyne boosdaden niet strengelick en kunnen straffen: gelijck hy selfs daer nae verklaert. Maer hy wil dat de wijse der bestraffingh alsoo sal ghematight worden, datse, soo veel moghelick is, den lichame meer gesontheydt dan verdervingh toebrenghe. En daerom besluyt hy ten laetsten aldus: Derhalven en moet oock dit ghebodt des Apostels, van de boosdoenders uyt het midden wech te ruymen, niet veronachtsaemt worden, wanneer het sonder den vrede te breken, kan geschieden: want | hy en heeft niet ghewilt dat het anders gheschieden soude: en dit moet oock worden waerghenomen, dat wy malkanderen verdraghende, trachten te bewaren d'eenigheydt des Geestes in den bandt des vredes.

Cap. 2. lib. 3. contra Parmen.
1. Cor. 5. 13.
(p. 513.)
Ephes. 4. 3.

Het andere deel van de gemeyne disciplijn, betreffende 't Vasten, de ghemeyne Gebeden en smeeckingen, en andere Heylighe Oeffeningen.

14. Het andere deel van de Disciplijn, het welck eygentlick in de macht der sleutelen niet en is begrepen, bestaet hier in, dat de Herders het volck nae dat de noodt des tijdts vereyscht, opwecken en vermanen of tot vasten, of tot ghemeene smeeckingen, of tot andere oeffeninghen der vernederingh, der bekeeringh en des geloofs: van welcke stucken, als die in het oordeel der Kercke gesteldt en gelaten worden, ons geen tijdt, noch wijse, noch regel en wort voor-geschreven in Godes Woordt. Gelijck dit deel seer nut en bevorderlick is, alsoo is het oock van der Apostelen tijden af altijdt in d'Oude Kerck ghebruyckt en onderhouden geweest. Hoewel d'Apostelen selfs en hebben dit niet eerst ghevonden, maer sy hebben het exempel en voorschrift daer van ghenomen uyt de Wet en de Propheten. Want wy sien aldaer dat het volck by een gheroepen wierdt, datter bede-dagen en vastendaghen verordineert wierden, soo dickwils alsser eenighe gewichtige saeck voor viel. Dienvolghens soo hebben d'Apostelen na gevolght dat geen 't welck den volcke Godts niet nieuw en was, en sy oock voorsaghen nut en profijtelick te sullen wesen. Also is het oock geleghen met all' ander' oeffeningen door dewelcke de ghemeyne luyden of tot haer ampt opgeweckt, of in haer ampt en schuldighe ghehoorsaemheydt gehouden kunnen worden. D'exempelen zijn al-omm' in de Schriftuyr te vinden, die wy alhier niet en behoeven te verhalen. Om met een woordt te seggen, wy moeten voor vast houden: so dickwils alsser eenigh verschil op het stuck van de Religy voorvalt, 't welck of door een Synode, of door een Kerckelick oordeel moet beslecht worden, soo dickwils als men handelt van de verkiesingh eens Dienaers, eyndelick soo dickwils als men besich is met eenige sware saeck en van grooten belanghe: wederom wanneerder ghesien worden oordeelen van des Heeren toorn, als daer zijn pestilenty, en oorlogh, en dueren tijdt, dat dit tot allen tijden een heylige en heylsame instellingh is, dat de Herders het volck tot vasten en tot extra-ordinarise ghebeden vermanen. Indien yemandt de ghetuyghnissen die uyt het Oude Testament kunnen worden by gebracht, niet aen en neemt, als of die de Christelicke Kerck niet wel en voeghden, soo is het doch kennelick dat d'Apostelen oock alsoo ghedaen hebben. Hoewel ick meyn' datter naeuwlicks yemandt en sal ghevonden worden die belangende de gebeden eenigh gheschil sal aenrechten. Laet ons derhalven yetwes segghen van het vasten: om dat het van veel menschen die niet en verstaen wat nuttigheydt daer uyt voort komt, geoordeelt wort niet seer noodigh te zijn: en oock van andere als overtolligh t'eenemael wort verworpen, en om datmen, wanneer des selfs ghebruyck niet wel en is bekent, lichtelick tot superstity vervalt.

Dewelcke by den getrouwen dienstknechten Godts in't Oude en Nieuwe Testament gebruyckelick zijn geweest.

Waer toe die moeten worden gebruyckt.

Van het Vasten.

15. Het heyligh en wettighe 1) *) vasten heeft drie eynden en ooghmercken daer op het mickt en toeleght. Want wy gebruycken dat, of om ons vleesch te temmen en t'onder te brengen, dat het niet broodt-droncken en worde, of om dat wy te bequamer souden zijn tot de gebeden en heylighe bedenckingen, of op dat het zy een getuyghnis van onse vernederingh voor Godt, als wy voor hem onse schult belijden willen. Het eerst' eynd' en ooghmerck heeft selden plaets in het publijck en gemeyn vasten: overmits aller menschen lichamen niet ghelijck 2) gestelt en zijn, en oock geen eenerley ghesontheydt en hebben. Het past derhalven beter op het vasten 't welck een yeder bysonder persoon houdt by hemselven. Het tweed' eynde dient beyde tot het gemeyn en tot het bysonder vasten. Want de gantsche Kerck heeft sulcken voor-bereydingh

Het Vasten heeft drie eynden daer het op siet.

Het eerst' eynde past meer op het bysonder Vasten.

Het tweede.

1) regueerd'. 2) remedy.

1) oprecht. 2) eensins. *) legitimus. K.

tot de ghebeden soo wel van noode, als een yeder geloovighe in 't bysonder. Van gelijcken oock het derd' eynde. Want het gebeurt somtijts dat Godt een volck slaet met d'oorlogh, of met pest, of met eenighe swarigheydt. In dese ghemeyne straffe moet het gantsche volck sich selfs beschuldighen en sijn schult bekennen. Indien de hant des Heeren yemanden in 't bysonder treft, soo moet hy dit selvighe doen of alleen, of met sijn huysgesin. Dit is voornemelick gheleghen in d'innerlicke beweging en ghesintheydt des herten. Want als het gemoedt geraeckt en bewoghen wort gelijck het betaemt, soo en kan 't naeuwlicks wesen sonder in een' uytwendighe betuygingh uyt te bersten. Ende dat aldermeest als dan wanneer het gedijen kan tot de ghemeyne stichtingh, op dats' alle te ghelijck hare sonde openbaerlick belijdende, Gode den lof der gherechtigheyt betalen, en onderlingh malkanderen een yegelick door sijn exempel vermanen en opwecken mochten.

Het derde.

16. Daerom, al hoewel het vasten, ghelijck ick gheseydt hebb', ghemeyn is, soo heeft het nochtans, voor soo veel als het is een teecken van vernederingh, een dickwijliger en gewoonlicker ghebruyck in d'openbare vergaderingh der gheloovigen, dan in 't bysonder binnen de huysen. Derhalven wat belanght de disciplijn daer van wy nu handelen: soo dickwils als men Godt bidden en te voet vallen moet om sijn hulp in eenighe swaer-wichtighe saeck, so soude nut en dienstigh zijn datmen een ghemeyn vasten ende bidden liet uytroepen. Alsoo hebben de geloovige t'Antiochien, als sy Paulus en Barnabas de handen opleyden, het vasten met den ghebede te samen ghevoeght, op datse der selver dienst, die van soo grooten ghewichte was, des te beter en te vyerigher Gode bevelen en aenprijsen souden. Alsoo hebben oock Paulus en Barnabas naderhandt voor een gewoonte ghehadt te bidden met vasten, wanneerse Dienaers stelden over de Kercken. In dusdanig vasten en haddense geen ander ooghmerck, dan datse daer door bequamer en aendachtigher mochten worden om te bidden. Wy bevinden voorwaer dit, dat de ziel, wanneer de buyck vol is, tot Godt alsoo niet en is opgeheven, datse met een ernstige en vyerige ghenegentheydt in het ghebedt soude voort gaen en daer in volherden kunnen. Alsoo moet verstaen worden 't geen Lucas verhaelt van Anna, datse den Heere ghedient heeft met vasten ende bidden. Want hy en steldt den dienst Godts niet in het vasten: maer hy gheeft te kennen dat die heylige Vrouw haer selven op die wijse gheoeffent heeft, om in het bidden volhardende 1) te zijn.

De Herders pleghen het openbaer en ghemeyn vasten te samen ghevoeght met het ghebedt af te roepen, wanneer Godt van weghen eenige groote saeck moest gheeeckt en aengeroepen worden.

Actor. 13. 3. en 14. 23.

Lucas 2. 37.

1) gheduyrigh.

Soodanigh was het vasten van Nehemia, doe hy met een bysondere vyerigheydt Godt badt voor de verlossinge sijns volcks. Daerom seght Paulus dat de gheloovighe wel doen alsse voor een tijdt sich onthouden van het houwelicksbedde, op datse met minder bekommering souden bidden en vasten: alwaer hy het vasten als een hulp-middel met het bidden t'samenvoeghende, vermaent dat het vasten by sich sel- | ven van gheender weerden en is, dan voor soo veel het tot dit eynde ghebruyckt wordt. Daer beneffens, dewijl hy ter selver plaets den ghetrouwden beveelt datse malkanderen d'onderlinghe goedtwilligheydt betalen sullen, soo is 't klaer en seker dat hy niet en spreeckt van de dagelicksche gebeden, maer van de gebeden die een ernstigher opmerckingh en aendacht vereysschen.

Nehem. 1. 4.

1. Cor. 7. 5.

(p. 514.)

Ibid. v. 3.

17. Wederom is 't datter pestilenty, of oorlogh, of dueren tijdt begint te heerschen 1), of indiender andersins eenige swarigheyt den Lande en den Volcke schijnt over 't hooft te hangen: soo is als dan oock der Herderen ampt de Ghemeynte te vermanen tot vasten en bidden, op dats' ootmoedelick den toorn des Heeren af bidden. Want hy verkondigt dat hy tot wraeck bereydt en eenighsins ghewapent wort, als hy eenigh perijckel laet verschijnen. Derhalven ghelijck de misdaders eertijdts haer selven met een langhen baerdt, met ongekamt hooft-hayr, met een swart en droevigh kleedt, ootmoedelick plachten neder te werpen om des Rechters barmhertigheydt te verkrijghen: alsoo betaemt het ons oock, wanneer wy voor Godes Vyerschaer aengeklaeght worden, dat wy tot grootmakingh van Godes eer', tot bevorderingh van de gemeyne stichtingh en van ons eyghen nut 2) en welvaert, sijn strengigheyt met een erbarmelicke ghestaltenis en droevigh wesen afbidden. Ende dat dit onder het Israëlitische volck ghewoonlick ghepleeght wierdt, dat is uyt de woorden Joëls lichtelick af te nemen. Want als hy ghebiedt de basuynen te blasen, de Gemeynte t'samen te roepen, een vasten te heylighen, &c. soo spreeckt hy als van saken die door een ghemeyne ghewoont' waren aengenomen. Hy hadd' een weynigh te voren gheseydt dat Godt voorghenomen hadd' op de schelm-stucken des volcks ondersoeck te doen, hy hadde oock verkondight dat de dagh hares gherichts alreede na by was, en hen-luyden ghedaghvaert om haer saeck te verantwoorden: daer na roept hy luyd' keels uyt, datse sich sullen haesten tot den sack en d' asschen, tot weenen en vasten: dat is, dats' oock door uyterlicke betuygingen haer selven voor den Heere sullen verootmoedigen. D'as-

Item, soo dickwils alsser een ghemeyne swarigheyt begint te woeden.

Exempelen onder de Wet.

Ioel 2. 15.

1) regneeren. 2) profijt.

schen en de sack pasten moghelick beter op die tijden: maer de t'samen-roepingh des volcks, en het geween, en het vasten en diergelijcke behooren sonder twijffel oock tot onsen tijdt, soo dickwils als de gelegentheyt onser saken sulcks eyscht 1). Want nadien het een heylighe oeffeningh is soo om de menschen te vernederen, als om de nedrigheyt te belijden: waerom souden wy de selvighe in een gelijcke noodt en gelegentheyt minder ghebruycken als het Joodtsche volck? Wy lesen dat niet alleen d'Israëlitische Kerck die door Godts Woordt onderwesen en inghericht 2) was, tot een teecken der droefheydt ghevastet heeft, maer dat oock de Nineviten sulcks hebben ghedaen, die geen ander' onderwijsingh en hadden als d'eenige predickingh van den Propheet Jona. Wat reden isser dan dat wy oock dat selvighe niet doen en souden? Maer, sal yemandt segghen, 't is een uyterlicke ceremony, dewelcke met de rest haer eynde bekomen heeft in Christus. Jae het is oock hedensdaeghs (gelijck het altijdt is geweest) den geloovigen een seer goedt hulp-middel en een profijtelicke vermaningh om haer selven op te wecken, op datse door haer' al te groote sorghloosheyt en traeghheyt Godt niet meer en meer en souden terghen, als sy door sijne ghees-sels ghekastijdt worden. Derhalven als Christus sijn' Apostelen daer in verontschuldight 3) datse niet en vasten, soo en seght hy niet dat het vasten afgheschaft is: maer hy verordineert het voor verdrietige tijden en voegt het met treurigheydt te samen: De tijdt, seght hy, sal komen dat de Bruydegom van hen wech genomen sal worden.

1. Sam. 7. 6. en 31. 13. 1. Reg. 21. 12.

Ion. 3. 5.

Matth. 9. 15.

Lucas 5. 34.

Het vasten bestaet insonderheyt in drie dingen: in den tijt, in de hoedanigheydt der spijse, en in de spaersaemheydt.

18. Maer op dat niemandt en dwael' in den naem, soo laet ons verklaren wat het vasten zy. Want wy en verstaen daer door niet simpelick matigheyt en spaersaemheydt in kost en dranck, maer yetwes anders. Het leven der Godtvruchtigen moet wel met matigheydt en soberheyt getempert zijn, dat het een sekere gedaente van vasten door sijn geheelen duur 4), soo veel mogelick is, vertoone. Maer daer is beneffens dien een ander tijdtlick vasten, als wy van onse gewoonlicke wijse van leven yetwes aftrecken en verminderen: het zy voor eenen dagh, of voor eenen sekeren tijdt, en ons selven een strenger en naeuwer maet' in kost en dranck opleggen en voorschrijven dan wy wel pleghen te doen. Dit is ghelegen in drie dingen, te weten, in den tijdt, in de hoedanigheyt der spijs, en in de spaersaemheydt der selver. Door den tijdt verstae ick, dat wy nuchteren volbrengen die wercken, om welckers wille wy voornemen te vasten.

1) vereyscht. 2) ghefatsoeneert. 3) ontschuldight. 4) cours.

Als by exempel, soo yemandt vast om des ghemeynen gebedts will', dat hy nuchteren, sonder gegeten te hebben, toe treed' om de gemeyne gebeden uyt te storten. De hoedanigheydt is daer in gheleghen dat alle leckernijen wech gedaen worden, en dat wy met ghemeyne en eenvoudighe 1) spijs te vreden zijnde, door leckernijen 2) de lust niet en ontsteecken. De maet bestaet hier in, dat wy sparigher en weynigher eten dan ordinaris, alleenlick ter noodt, en niet tot wellustigheyt.

En op dat in desen gheen superstity in en kruype, soo moetmen van drie dingen onderwesen zijn.

19. Maer men moet bysonderlick altijdt toesien datter geen superstity in en kruype ghelijck voor desen tot groote schade van de Kerck geschiedt is. Want het ware veel beter het vasten t'eenemael af te schaffen, dan dat het worde onderhouden, en ondertusschen verdorven zy, door eenighe valsche en verderffelicke meyninghen, tot dewelcke de werelt nu en dan vervalt, 't en zy dat de Herders met de hooghste getrouwigheyt en voorsichtigheyt sulcks tegen gaen. Het eerst' en voornaemst' is dats' altijt instampen 't geen Joël leert: Dat de herten ghescheurt moeten worden, en niet de kleederen: Dat is, dats' het volck vermanen, dat het vasten in sich selven voor Godt niet veel en geldt, sooder niet by en is d'inwendighe ghesintheydt en ghenegentheydt des herten, een oprecht mishagen in de sond' en aen ons eyghen selfs, een ware vernederingh, en een waerachtighe droefheydt uyt de vreese Godts. Jae dat het vasten om gheen ander oorsaeck nut en is, dan om dat het is een hulp-middel tot dese plichten der Godtvruchtigheyt. Want Godt en vervloeckt geen dingh meer dan dat de menschen hem eenighe teeckenen en eenen uytwendighen schijn voor d'onnooselheyt des herten in de handt steecken, en door sulcken middel soecken te bedrieghen. Daerom vaert Jesaia seer heftigh uyt teghen dese gheveynstheydt, dat de Joden sich lieten voorstaen datse Gode voldaen hadden alsse alleenlick hadden ghevast, al hoewelse godtloosheydt en onreyne gedachten koesterden in haer gemoedt. Is dat het vasten, seght hy, dat de Heer verkoren heeft? en so voorts. So is dan het vasten der hypocriten niet alleen een ydele en on- | nutte vermoeyingh, maer oock eenen seer grooten grouwel. Boven dien moet noch een ander quaet, 't welck het voorgaende seer na gelijckt, ernstelick vermijdt worden, te weten, dat het vasten niet en worde ghehouden voor een verdienstlick werck of voor een soorte van Godtsdienst. Want dewijl het in sich selven een middelmatige saeck is, en nergens toe en deugt anders dan tot die eynden die daer in moeten worden aengesien, so is het een seer verderffe-

1. Datmen de herten verscheuren moet, en niet de kleederen. Ioël 2. 13.

Iesa. 58. 5.

(p. 515.)

2. Moetmen sich wachten dat het niet en worde ghehouden voor een verdienstelick werck, of voor een soort van Godsdienst.

1) slechte. 2) delicatessen

licke superstity, datmen het vasten vermenght met die wercken die van Godt bevolen en ten dien aensien alleen nootsakelick zijn. Sodanig is eertijts geweest de suffery der Manicheen, dewelck' Augustinus alsoo wederleydt dat hy klaer genoegh leert, dat het vasten uyt die voor-genoemde doeleynden 1) alleen sijn weerd' ontfangt, en dat het Gode niet en behaeght, 't en zy dat het tot die eynden ghebruyckt worde. De derde dwalingh is wel niet soo godtloos, doch niet te min gevaerlick: wanneermen het vasten als een van de voornaemste plichten al wat stijf en straf afvordert, en door onmatige lof-tytelen alsoo verheft, dat de menschen yetwes sonderlings meynen te hebben ghedaen, alsse ghevast hebben. In dit deel en durve ick d'Oude Leeraers niet gheheel en al verontschuldighen 2) dewelck' eenighe zaden van superstity gezaeyt, en een occasy tot de tyranny, die naderhandt op gestaen is, gegeven hebben. Men vindt by hen wel somtijts eenighe ghesonde en voorsichtige uytspraecken 3) van het vasten, maer daer nae vindtmen wederom nu en dan onghematighde lof-tytelen, door dewelcke sy het vasten onder de voornaemste deughden verheffen.

Lib. 2. de morib. Manich. cap. 13. & lib. 30. contra Faustum.

3. Datmen het vasten niet en moet verheffen door onmatige lof-tytelen.

20. D'onderhoudingh van het superstitieuse veertigh-daeghsche vasten hadd' oock te dier tijdt al-omm' d'overhandt genomen: want het ghemeene volck liet sich voorstaen datse Gode daer in sonderlingh dienden, en de Herders presen dat aen, voor een heylige navolginge van Christus: daer het nochtans kennelick is dat Christus niet en heeft gevast op dat hy anderen een exempel soude voorschrijven, maer op dat hy met der daedt bewijsen soude dat de Predicaty des Euangeliums, die hy alsoo met vasten aenvingh en by de handt nam, gheen menschelicke, maer een Goddelicke Leer' zy, uyt den Hemel afkomstig 4). En 't is wonder dat soo een grove dwalingh die door soo veel en soo klare redenen wederleydt wort, het hert van sulcke verstandige Mannen heeft kunnen bekruypen. Want Christus en vast niet dickwils ('t welck hy hadde moeten doen, indiens' een Wet wilden maken van een Jaerlicks-vasten) maer alleen eenmael, te weten, als hy sich selven bereydt om het Euangelium te verkondigen. Hy en vast oock niet na menschelicke wijse, gelijck hy hadde behooren te vasten indien hy de menschen tot naevolgingh verwecken wilde: maer hy betoont meer een teecken en exempel, op dat hy daer door de menschen tot sijne bewonderingh veel eer trecken, dan met een begeert' om hem na te volghen, ontsteken soude. Ten laetsten dit vasten van Christus heeft eenerley ghelegentheyt met het vasten van Moses, doe hy de Wet ontfingh uyt de handt des Heeren. Want dewijl dit mirakel in Moses betoont was om d'authoriteyt der Wet te bevestighen, soo heeft het oock in Christus moeten vertoont worden: op dat andersins het Euangelium niet en soude van minder weerde schijnen te zijn dan de Wet. Nochtans en heeft van die tijt af nooyt yemant in den sin ghekreghen soodanigh een vasten den Israëlitischen volcke voor te schrijven en op te leggen, onder desen deck-mantel, dat het exempel van Moses na gevolght moest worden. Daer en is oock niemandt onder de heylighe Propheten en Vaderen geweest die dat na gevolght heeft, daerse nochtans tot alle Godtvruchtighe oeffeningen harts en yvers genoeg hadden. Want 't geen gelesen wordt van Elia dat hy veertigh daghen door-ghebracht heeft sonder spijs en dranck te nutten, dat en diende nergens toe dan op dat het volck verstaen soude, dat hy verweckt was tot een hersteller en weder-oprichter der Wet, van dewelcke by nae 't gantsche volck was afgeweecken. So was het dan een loutere verkeerde naevolgingh, en vol van superstity datse dit veertigh-daeghsche vasten met den naem en glimp van de naevolginghe van Christus vercierden en mooy maeckten. Hoewel in de wijse des vastens was te dier tijdt groote verscheydenheyt, gelijck uyt Socrates Cassiodorus verhaelt in het negende Boek sijner Historien. Want de Romeynen, segt hy, hadden alleen drie weecken: gheduyrende dewelcke sy alle dagen vasteden, uytgenomen op den Sondagh en Saterdagh. Die van Slavonien en Griecken-landt hadden ses: andere seven weecken: geduyrende dewelcke sy vasteden met tusschen-poosen en alleen sommige dagen. Sy verschilden oock even soo seer in het onderscheyt der spijsen. Sommigh' en aten niet anders dan broodt en water, sommigh' aten oock moes daer toe: sommigh' aten visch en ghevogelte: sommigh' en hadden gheen onderscheydt in de spijsen. Dese verscheydenheyt wordt oock door Augustinus aengewesen in sijnen laetsten Brief tot Januarius.

En omdat dit eertijdts is geschiedt, so is daer uyt door een verkeerde navolging ontstaen het veertigh-daeghsche vasten.

Matth. 4, 2.

Welcke superstitieuse onderhoudingh door drie redenen wordt wederleydt.

Exod. 24. 18. en 34. 28.

1. Reg. 19. 8.

Dit vasten is wel by d'Oude ghebruyckelick geweest, maer op verscheydene wijse.

Ep. 118.

21. Naederhandt zijnder ergere tijden ghevolght, en tot den verkeerden yver des ghemeynen volcks is noch ghekomen d'onwetenheydt en bottigheydt der Bisschoppen, midtsgaders hare begeerte tot heerschappy en tyrannische strengigheydt. Daer zijn ongoddelicke wetten ghemaeckt die de conscientien met verderflicke banden verstricken. Het vleesch eten is verboden als of het den mensch verontreynighde. De eene lasterlicke meyningh is op de andere ghehoopt, tot datmen tot de diepte van allerley dwalinghen gekomen is. En op datter gheen

Daer na zijn Wetten ghemaeckt van het onderscheyt der spijsen, en verscheyden abusen ingekropen al van de tijden van Hieronymus af.

1) eynden. 2) ontschuldighen. 3) spreucken. 4) afgekomen.

boosheydt en soude worden vergheten, soo hebbense begonnen Godt te bespotten onder den seer onnutten deck-mantel van dit vasten. Want den prijs van het vasten wordt ghesocht in d'alderuytnemenste leckernijen 1): geen leckernijen en kunnen als dan ghenoegh zijn. Daer en is geen tijdt in dewelcke men meerder overvloedt, of verscheydenheyt, of lieflickheyt van spijs heeft. In sodanigen en soo heerlicken toebereydingh meenen sy datse Godt na behooren dienen. Ick verswijghe noch dat die gheen' die voor d'alderheylighste willen uyt gaen haer selven nimmermeer schandelicker op en vullen. In somma, dit is na hare meyning den oppersten Godtsdienst, datmen sich van vleesch onthoudt, en behalven dat, van allerley leckernijen overvloeyt. Wederom oordeelen sy 't voor d'uyterste godtloosheyt die nauwlicks met de doodt en is te versoenen, indien yemandt het minste stuksken van eenigh speck of garstigh vleesch met roggen broodt gheproeft heeft. Hieronymus vertelt datter alreede by sijnen tijdt sommighe waren die met sodanighe vuyligheden Godt bespotteden: dewelck', op datse geen oly en souden eten, van allen kanten haer selven d'alderleckerste 2) spijsen lieten toevoeren: ja op dats' | hare natuyr quansuys gewelt souden aen doen, so onthielden sy haer selven van water te drincken: maer lieten sich maken liefficke en kostelicke drancken 3): diese droncken niet uyt een drinckbeker, maer uyt een schulp. Dit ghebreck, het welck te dier tijdt in weynigen was, is hedensdaeghs onder de rijcke luyden ghemeyn: datse, namelick, nergens anders om en vasten dan op datse des te beter en te leckerder smullen 4) souden. Maer ick en wil niet veel woorden verkwisten in saeck die tamelick wel bekendt is. Dit segg' ick alleenlick dat de Papisten gheen oorsaeck en hebben om te proncken en te pralen als of by hun noch yetwes lofweerdighs overig ware, dewijlse niet met allen en hebben noch in hare vasten noch in alle andere deelen van de disciplijn 't welck oprecht, of ghesont, of wel geregelt en geschickt zy.

Ad Nepotianum.

(p. 516.)

Besluyt, daer en is in het Pausdom geen practijck van de ghemeyne Kerckelicke disciplijn.

22. Nu volght het andere deel van de disciplijn 't welck in't bysonder de geestelickheyt 5) betreft, en begrepen is in die Canones of regelen die de oude Bisschoppen haer selven en hare stand 6) en ordre hebben opgeleydt. Gelijck daer zijn dese: Dat geen geestelicke 7) hem-selven soude bemoeijen met de jacht, noch met spelen 8): noch met brasserijen en suyperijen: dat gheen geestelicke 7) sich met woecker, of met den koop-handel geneeren soude: dat geen geestelicke 7) sich soude

Het andere deel der Kerckelicke disciplijn betreffende de Clergie.

Hoedanigh en hoe strengh die eertijdts is gewest.

1) delicatessen. 2) allerdelicaatste. 3) soopjes. 4) smeeren. 5) Clergie. 6) bend'. 7) Klerck. 8) [of tusschen.]

laten vinden in de broot-dronckene danssen: en voorts andere diergelijcke regelen. Daer wierden ook straffen by gevoeght, door dewelcke d'authoriteyt der voorseyde regelen wierdt bevestight, op datse van niemanden onghestraft en souden worden overtreden. Tot desen eynde wierdt een yegelick Bisschop met het toesicht op 1) sijn Geestelicken 2) belast, op dat hy nae de Canones en regelen sijn geestelicken 3) regeeren, en binnen haren plicht houden soude. Tot desen eynde warender oock ingestelt jaerlicksche visitatien of ondersoeckinghen en Synoden, op dat de gene die al wat onachtsaem waren in't verrichten van haren schuldigen plicht, vermaent: en die gesondight hadden, na de grootte van hare misdaedt gestraft mochten worden. De Bisschoppen selfs hadden oock jaerlicks hare Provinciale Synoden, jae in voortijden twee in een jaer, in dewelcke sy gheoordeelt en ghestraft wierden indiens' yetwes onbehoorlicks bedreven hadden. Want indien eenigh Bisschop te hardt was of t'onredelick teghen sijn geestelicken 4), soo mochten sy sich op soodanige Synoden beroepen, al hadd' oock maer een alleen geklaeght. De straffe was aldaer seer strengh, soo dat de gene die gesondight hadde, van sijn Ampt af geset, en van het Nachtmael voor een tijdt berooft wierdt. En dewijl dit een gheduyrighe ordeningh was datmen jaerlicks een Synode hieldt, soo en plachten sy van de Synode niet te scheyden sonder de plaets en den tijdt van de naest-komende te verordineeren. Want een alghemeyn Concily te vergaderen dat quam alleen den Keyser toe, ghelijck alle d'oude vergaderingen der Concilien betuyghen. Soo langh als dese strengigheyt onderhouden wiert, so en eyschten 5) de geestelicken 6) met woorden niet meer van het volck, als sy selfs met haer exempel en werck bewesen. Ja sy waren veel straffer tegen haer selven dan teghen het gemeyne volck. En om de waerheyt te seggen, het behoort alsoo te gaen dat het volck door een voorkomender en 7) (om soo te spreken) losser disciplijn worde geregeert: en dat de Geestelicken 6) onder malkanderen scherper straffen gebruycken, en haer selven veel minder dan anderen door de vingeren sien. 't En is niet noodigh te verhalen hoe dit alles te niet is gheworden, dewijl de Klercken hedensdaeghs boven alle andere woest en ongebonden zijn: en tot sulck eene broot-dronckene moetwilligheyt zijn uytghebroken, dat de gantsche werelt daer over luyd keels uytroept. Op dat d'Oudtheyt by hun niet geheel en al schijne begraven te zijn, soo is 't datse d'

Ja jammerlick deselvighe hedensdaeghs is te niet ghe-worden.

1) beleydt van. 2) Clergie. 3) Klercken. 4) Klercken. 5) vereyschten. 6) Klercken. 7) beleefder en.

oogen der eenvoudigen, ick bekent, bedriegen met eenige schaduwen, dewelcke nochtans met de zeden der Ouden so weinig over een komen, als der apen 1) nabootsingh over een komt met het gheen de menschen door raedt en reden verrichten. Daer is een verhalensweerdighe plaets by Xenophon, alwaer hy leert, dat de Persen, doe sy schandelick van d'instellingen harer voor-ouderen afgeweken, en van die strenge wijse des levens tot weeckheyt en wellustigheyt vervallen waren, evenwel d'oude wijsen en ceremonien neerstelick hebben onderhouden om dese hare schande te decken. Want dewijl onder de Persen ten tijden van den Koningh Cyrus de soberheyt en matigheydt soo groot was, datse niet en behoefden de neus te snuyten, en dat oock het snuyten voor een groote schande wierdt gehouden: so is by hare nakomelingen wel die religy en wet gebleven dat niemandt de neus en mocht snuyten, maer hun was gheoorlooft de stinckende vochten 2) die sy door hare gulsigheyt behaelt hadden op te slorpen en binnen te houden tot verrottens toe. Alsoo was het den Persen uyt kracht van een oudt ghebodt ongheoorlooft kroesen of drinckbekers ter tafel te brenghen. Maer dat dese fijne nakomelinghen sich selven soo vol wijns sopen datse droncken van de tafel gedraghen moesten worden, dat was by hun verdragelick. Daer was oock onder hun verordent alleen eenmael des daeghs te eten: dit en hadden dese goede navolgers niet afgeschaft, maer sy hebben van den middagh af tot den midder-nacht toe hare gulsighe maeltijden uytgereckt. Nuchterens-mont een dagh-reyse te doen, was bevolen door d'oude wet, dese wet is by de nakomelinghen wel in voortduyrend 3) gebruyck ghebleven, maer sy hebben, om vermoeytheydt te vermijden, de vryheydt en ghewoont' aengenomen datse de voorseyde daghreys beperkten 4) en bekorteden tot twee uyren. Soo dickwils als de Papisten hare reghelen die van d'oude regelen wijt afgeweecken zijn, sullen voorwenden, om te betoonen datse nae de heylighe Vaders aerden en der selver voetstappen intreden, soo sal dit voor-ghemeld' exempel der Persen hare belacchelicke navolgingh en gelijckheydt ghenoegh ontdecken, sulcks dat die van gheen schilder beter nae 't leven soude kunnen worden uytgedruckt.

Lib. 8. Pæd. Cyri.

Een exempel seer wel passende op de Papisten.

Van den ongehouwelickten staet der Priesteren, waer in die van het Pausdom de gantsche

23. In eene saeck zijn sy meer dan t'onghenadigh en t'onverbiddelick, te weten, datse den Priesteren het Houwelick niet en willen toelaten. 't Is onnoodigh te segghen met wat een groote vryheydt de hoerery by hun heerscht 5). Want haer selven op haren stinckenden ongehouwelickten-staet gerustelick neder leggende, zijnse tot allerley schelmstucken verhardt en onghevoeligh gheworden. Dit verbodt des Houwelicks betoont nochtans klaerlick hoe verderflick alle hare traditien zijn, als het welcke de Kerck niet alleen en heeft berooft van eerlicke en bequame Herders, maer oock eenen grouwelicken poel der boosheydt ingevoert, en vele zielen in den afgrondt der vertwijffelingh gheworpen heeft. Voorwaer dat de Priesteren het Houwelick is verboden, dat is geschiet door een godtloose tyranny, niet alleen teghen Godes | Woordt, maer oock teghen alle recht en billickheydt. Voor eerst en is het den menschen geensins geoorlooft geweest te verbieden 'tgeen Godt vry gelaten hadde. Daer beneffens, dat Godt by namen versorght heeft door sijn Woordt dat dese vryheydt niet en soude verbroken worden, dat is soo klaer dat het geen langh bewijs van noode en heeft. Ick laet staen dat Paulus meer dan in een plaets wil dat een Bisschop eener vrouwen man zijn sal. Maer hoe kond' hy krachtiger spreken, dan als hy door ingevingh des Heylighen Geestes betuyght, datter in de laetste tijden godtloose menschen sullen wesen die het Houwelick verbieden sullen: en deselve niet alleen Verleyders noemt, maer oock Duyvels? Dit is dan de voorsegging, dit is de heylige uytspraeck des Heyligen Geestes, daer med' hy sijn Kerck van het begin af teghen de komende gevaren heeft willen wapenen, te weten, dat het verbodt des Houwelicks een leere der duyvelen is. Maer sy meynen datse sich hier uyt fijn redden en ontwerren wanneerse dese uytspraeck 1) verdraeijen en passen op Montanus, op de Tatianen, op d'Encratiten, en op andere oude ketters. Die alleen, seggense, hebben het Houwelick verdoemt: wy en verdoemen 't gheensins, maer houden alleen daer van af de Kerckelicke persoonen, den welcken het Houwelick, ons bedunckens, niet wel en voeght. Even eens als of de voorseyde uytspraeck en voorseggingh, ofschoon se in de boven-ghenoemde ketters eerst vervult is, niet van gelijcken op hun-lieden en paste: even eens als of dese kinderlicke scherpsinnigheydt daer mede sy seggen dats' het Houwelick niet en verbieden, om dats' het allen menschen niet en verbieden, weerdigh waer eens ghehoort te worden. Want het is even gelijck of een tyran beweerde dat sijn wet niet ongherechtigh en is, om dat door d'ongherechtigheydt der selver alleen een deel van de stadt gedruckt en verdruckt wort.

kracht van de Kerckelicke disciplijn stellen.

Wederlegging van dees' ongoddelicke tyranny uyt de Schriftuyr. (p. 517.)

1. Tim. 3. 2. Tit. 1. 6.

1. Tim. 4. 3.

Wederlegging van der Papisten uytvlucht op de plaets des Apostels.

24. Sy werpen ons tegen dat een Priester

1) (en simmen). 2) humeuren. 3) een gheduyrigh. 4) betrocken. 5) regneert.

1) spreuck.

D'eerste bewijs-reden der Papisten voor den ongehouwelickten staet der Priesteren. Antwoort.

door eenigh merck-teecken behoort onderscheyden te zijn van 't ghemeyne volck. Even als of de Heer oock dit niet en hadde voor-gesien door wat verciersels de Priesters behooren uyt te munten. Aldus beschuldighen sy den Apostel dat hy den staet en d'orden der Kercken-dienaren midtsgaders haer cieraedt verstoort, en met den staet van 't ghemeyne volck vermenght heeft, door dien hy een volkomen patroon en voorbeeldt van een goedt Bisschop willend' afmalen, onder andere gaven die hy in een Bisschop vereyscht, oock het

Uytvlucht.

Houwelick heeft durven stellen. Ick weet wel hoe sy dit uytleggen, te weten, datmen tot een Bisschop niet en moet verkiesen den genen

1. Antwoort.

die een tweede huysvrouw ghehadt heeft. En ick stae oock toe dat dees' uytlegging niet nieuw en is: maer datse valsch zy, dat is openbaer uyt het vervolgh der woorden van Paulus. Want hy beschrijft terstont daer na hoedanighe de huysvrouwen der Bisschoppen

Syricius ad Episcopos Hispaniarum.

en der Diakenen behooren te zijn. Paulus teldt het Houwelick onder de deughden eens Bisschops: sy leeren daer en teghen dat het in den Kercken-Dienaren een onverdraghelicke sond' is. En met dees' alghemeyne lasteringh niet te vreden zijnde, soo noemen sy 't daer beneffens in hare Canones en Regelen een' onreynigheyt en besmettingh des vleesches.

2. Antwoort.

Een yeder bedencke by sich selven uyt wat een hoeck 1) dese lasteringhen zijn voort gekomen. Christus acht het Houwelick dees' eere weerdigh dat hy wil dat het een beeltenis zy van sijn heylighe ghemeynschap met de Kerck. Hoe soudemen heerlicker kunnen spreken tot aenprijsingh van des Houwelicks weerdigheyt? Door wat een' onbeschaemtheydt noemen sy dan het Houwelick onreyn en besmet, in het welck de ghelijckenis van de geestelicke ghenade van Christus haren schijn geeft?

2. Bewijs-reden.

25. Al hoewel nu haer verbodt soo klaer strijdt teghen het Woordt Godts, soo vinden sy noch yetwes in de Schriftuyr daer mede sy dat verbodt voornemen te verdedighen. De Levitische Priesters, seggense, moesten van hare wijven blyven, soo dickwils als haer beurt ghekomen was om te dienen, op datse reyn en onbevleckt den heylighen dienst handelen souden. Dien-volghens dewijl onse heylighe bedieningen veel heerlicker zijn en dagelicks ghepleeght moeten worden, soo soud' het seer onbetamelick wesen dat deselve van ghetrouwde Persoonen souden worden ghehandeldt.

Antwoort.

Even eens als of' er geen onderscheydt en waer tusschen de Dienaren des Euangeliums en de Levitische Priesteren. Want de Levitische Priesters hebben als voorbeelden, Christus beteeckent en afghebeeldt, dewelcke zijnde de Middelaer Godts en der menschen, door sijn aldervolmaeckste suyverheydt ons den Vader versoenen soude. En nadien dese sondighe Priesters niet volkomelick en konden vertoonen een beelt van sulcken grooten heyligheyt, op datse nochtans deselve door eenighe lijnen 1) en trecken mochten afbeelden, soo wiert hun belast dats' haer selven boven de menschelicke wijs' en ghewoont reynigen souden, wanneerse tot het heyligdom toe traden: want sy vertoonden in sulcken ghelegentheydt eygentlick Christus, om dats' als Vrede-makers tot versoeningh des volcks met Godt verschenen in den Tabernakel, dewelck' een beeldt was van de Hemelsche vyerschaer. Aenghesien nu de Herders van de Christen-Kerck huydensdaegs sulcke voorbeelden niet en zijn, soo wordense te vergheefs met de Levitische Priesters vergheleken. Daerom verkondight d'Apostel rondt uyt sonder eenig' uytsonderingh, dat het Houwelick eerlick is onder allen, en dat Godt de hoereerders en overspeelders sal straffen. d'Apostelen selven hebben oock door haer eygen exempel betoont dat het Houwelick gheensins onweerdigh of ongevoeghlick en is voor de heyligheyt van eenigh ampt, hoe voortreffelick het oock soude moghen wesen. Want Paulus ghetuyght datse niet alleen hare huysvrouwen behouden, maer oock met sich mede-geleyt hebben.

Hebr. 13. 4.

1. Cor. 9. 5.

3. Bewijs-reden. Antwoort, bevestigt door de authoriteyt der Apostelen, en door het ghetuyghnis van d'Oude Kerck.

26. Daer en boven was het een wonderlicke onbeschaemtheydt, datse desen fijnen ongehouwelickten-staet voor een noodtsakelick stuck hebben geroemt en gepresen, tot seer groote verongelijcking en smaet van d'Oude Kerck: dewelcke wel door een voortreffelicke kennisse Godts rijck en overvloedigh is geweest, maer nochtans door heyligheydt meer heeft uitghemuntet. Want is 't datse niet en passen op de Apostelen (gelijckse deselve somtijdts dapperlick pleghen te versmaden) wat sullense, bidd' ick u, doen met alle d'Oudt-Vaders, die voorwaer het Houwelick in de stant 2) en ordre der Bisschoppen niet alleen gedult, maer oock gepresen en goedt ghekeurt hebben? Hebben dan d'Oudt-Vaders de heylighe diensten schandelicken verontheylight, dewijl sy, na deser luyden meyningh soo doende, de verborgentheden Godts niet nae behooren en hebben gheeert? Daer wiert wel in 't Concily te Niceen gedreven datmen den Dienaren van de Kerck het Hou- | welick soude verbieden: gelijck alsser nimmermeer ghebreck en is van superstitieuse menschkens, dewelck' altijdt wat nieuws uytdencken 3), om ghepresen en verheven te worden. Maer wat wiert'er besloten? De vergaderingh aldaer heeft het gevoelen van Paph-

(p. 518.)

1) winckel.

1) linien 2) de bend'. 3) versieren.

Hist. tripart. lib. 2. cap. 14.

nutius ingewillight en aenghenomen, dewelcke verklaerde dat de byslaep met sijn eygen huysvrouw kuysheydt was. So is dan het Houwelick onder hun heylig gebleven: het en is hun oock niet tot een schand' en on-eer geworden: sy en hebben oock niet gelooft dat de Kerckendienst daer door eenighsins bevleckt wiert.

4. Bewijsreden, ghenomen van d'aenprijsingh des Maegdelickenstaets boven het Houwelick.

27. Daer na zijnder tijden gekomen in dewelcke den onghehouwelickten-staet al te superstitieuselick verheven wierdt. Hier uyt zijn ontstaen die lof-tytelen waer door de Maeghdelicke-staet nu en dan sonder eenige matigheyt wierdt ghepresen: soo datmen in 't gemeyn geloofde dat naeuwlicks eenige deught daer mede was te vergelijcken. En al hoewel het Houwelick niet als onreyn en wierdt verdoemt, soo wierdt nochtans des selfs weerdigheydt alsoo verkleynt, en des selfs heyligheyt also verduystert, dat die geen' die sich daer van niet en onthielt, niet en scheen met een genoeghsaem sterck ghemoedt nae de volmaecktheydt te staen en te streven. Hier uyt hebben haer afkomst die Canones door dewelcke voor eerst geboden is, dat die niet en sullen trouwen, die tot d'ordre des Priesterschaps zijn gekomen: ten anderen, dat in die ordre gheen ander' en sullen worden aenghenomen dan die onghetrouwt zijn, of die het Houwelicks-bedde te samen met hare huysvrouwen verlaten. Dese dinghen, dewijl het Priesterschap daer door achtingh en aensien scheen te verkrijgen, bekenn' ick dat van oudts met groote gunst en toejuychingh zijn ontfangen.

1. Antwoort. Maer indien de tegen-partijen my d'Outheyt voorwerpen, so antwoord' ick voor eerst dat onder d'Apostelen, en sommighe hondert jaren daer na, dese vryheydt plaets gehadt heeft, dat de Bisschoppen huysvrouwen hadden. En dat d'Apostelen selfs en andere Herders van aensienlicker authoriteyt die in der Apostelen stede gesuccedeert en opgevolght zijn, dese vryheyt sonder swarigheyt gebruyckt hebben. 't Exempel van dees' Oude Kerck moet met recht by ons van meerder weerde zijn, dan dat wy souden dencken dat ons ongeoorlooft of onbetaemlick zy dat geen 'twelck als doe loflick aengenomen en gebruyckelick geweest is.

2. Antwoort. Ten anderen segg' ick, dat te dier tijt, doe door een ongematighde genegentheydt tot den Maeghdelicken-staet, het Houwelick begonde veracht te worden, den Priesteren de Wet van ongetrouwt te blijven niet en wiert opgeleydt als een saeck die in haer selven nootsakelick was: maer om dat d'ongetrouwde boven de getrouwde geacht wierden.

3. Antwoort. Ten laetsten, dat de voorseyde wet alsoo afgevordert wiert, dat nochtans de ghene die onbequaem waren om de selvighe te onderhouden, door noodt-dwangh en gewelt niet en wierden gedrongen haer selven van 't Houwelick t'onthouden. Want daer te dier tijdt de hoerery door seer scherpe wetten gestraft wierdt: soo wierdt aengaende de ghene die sich tot het Houwelick begaven dit alleen geordonneert, datse van den dienst souden afstaen.

Besluyt, aengaende den handel van den onghehouwelickten staet, betoonende waermede men sich moet verweeren, so dickwils als de Papisten hare versierselen verdedigen door voorwendingh der Oudtheyt.

28. Soo dickwils dan als de voorstanders van dese nieuwe tyranny tot bescherming van haren ongetrouwden-staet sich met d'Oudtheyt sullen soecken te behelpen, even soo dickwils salmen oock van hun moeten eysschen dats' in hare Priesters d'oude kuysheydt herstellen en weder oprichten, en de hoereerders en overspeelders wech ruymen: datse niet toe en laten dat die gene, in dewelcke sy het eerlick en kuysch Houwelicks-bedde niet en willen dulden, haer selven in allerley onkuyscheydt souden neder storten: datse die oude vergheten en versleten disciplijn weder in 't werk stellen, op dat daer door allerley wulpsheden en dertelheden bedwongen wierden: datse de Kerck verlossen van dese soo schendige vuyligheydt, daer door sy nu langen tijdt mismaeckt is geweest. Wanneer sy ons dit hebben ghegunt en toeghestaen, dan sullen sy wederom vermaent moeten worden datse dese saeck niet en prijsen noch en drijven als noodtwendigh, dewijls' in haer selven vry is, en na den eysch van de nuttigheydt der Kercke geschickt en gevoeght wordt. Ick en segghe nochtans dit, niet als of ick gevoelde datmen eenighsins alsulcke reghelen behoort plaets te geven, door dewelcke de Kerckelicke persoonen ghedwonghen worden ongetrouwt te blijven: maer op dat de verstandige souden verstaen met wat een' onbeschaemtheyt onse tegen-partijen, door het voorwenden van den naem en tytel der Oudtheyt, het Houwelick in den Priesters blameeren en misprijsen.

Item, dat d'Oudt-vaders dese dwalingh niet gantsch toe gestaen en hebben.

Wat de Vaders aenbelangt, welcker schriften tot ons gekomen zijn, die en hebben selven, behalven Hieronymus, als sy uyt haer eyghen oordeel en goedtduncken spraken, met soo grooten afgunstigheydt d'eerbaerheydt des Houwelicks niet gelastert. Wy sullen ons met het eene getuyghnisse van Chrysostomus verghenoegen, dewelcke niet en mach schijnen het Houwelick meer als andere Vaders gepresen te hebben, dewijl hy een van de voornaemste prijsers en bewonderaers van den Maeghdelicken-staet gheweest is.

Homil. de inventione Crucis.

Hy spreeckt aldus: De oprechte maeghdom is d'eerste graedt en trap der kuysheydt, een getrouw houwelick is de tweede. Soo is dan de kuysche liefde des houwelicks een tweede soort van maeghdelicken staet 1).

1) der maeghdom.

Het XIII. Capittel.

Van de Geloften of Verbintenissen die Gode gedaen worden, door het lichtveerdigh doen, van welcke gheloften de mensch hem-selven jammerlick verwarret heeft.

Voortgangh van den gantschen voorgaenden handel, nopende de tyranny der valsche Herderen tot dese volgende.

Het is wel een beklaeghlicke saeck, dat de Kerck, die door den onweerdeerlicken prijs van Christus Bloedt in vryheydt ghesteldt was, door een wreede tyranny alsoo onderdruckt, en door so een groote t'samen-hoopingh der traditien en insettinghen by nae overvallen en versmoort is gheweest; maer ondertusschen betoont een yegelicks bysondere uytsinnigheyt genoeghsaem dat niet sonder eene seer rechtveerdighe oorsaeck den Duyvel en sijnen dienaren, van Godt soo veel is toeghelaten gheworden. Want het en was niet genoeg datse 't jock van Christus afwierpen, en allerley lasten droeghen die hun van de valsche leeraers opgeleyt wierden, maer boven dien heeft noch een yeder voor sijn hooft hem-selven eygene packen by gehaelt en op gheladen: en oversulcks putten ghegraven en dieper versoncken. Dit hebben sy ghedaen doe een yeder van hun om 't seerst en als om strijdt 1) geloften uytdacht 2), door dewelck' hy boven de gemeyne verbintenissen vaster en nauwer verbonden wierdt. Derhalven nadien wy geleert hebben dat de Godtsdienst is vervalscht geworden door de stoutigheydt der ghener die onder den naem der Herderen in de Kerck heer- | schappy voerden, als sy door haer' onrechtveerdighe wetten d'arme zielen verstrickten: soo en sal het niet qualick te pas komen dat wy alhier verder spreken van een quaedt het welck het voorgaende niet qualick en gelijckt, op dat het blijcke, dat de werelt na haren boosen aert door allerley middelen die haer moghelick waren, altijt verworpen heeft de behulpselen daer door sy tot Godt hadde kunnen en moeten gebracht worden. Voorts op dat het te kennelicker worde dat door de geloften een seer swaer verderf ingevoert is, so moeten de Lesers gedencken aen die grontredenen die voor henen gestelt zijn. Want wy hebben voor eerst geleert dat inde wet Gods begrepen is al dat 't welck soude kunnen dienstig zijn om een heyligh en Godtvruchtigh leven te leyden. Ten anderen hebben wy geleert dat de Heere, op dat hy ons te beter van het versinnen en uytdencken 3) van eenige nieuwe wercken aftrecken soude, den gantschen lof der gerechtigheyt in d'eenige en eenvoudige gehoorsaemheyt van sijnen wille besloten heeft. Indien dit waerachtigh is, soo is lichtelick t'oordeelen, dat alle de uytghedachte 1) diensten, die wy ons selven verdichten om Gode te behaghen, hem gheensins aenghenaem zijn, hoewel sy ons aenlagchen. En voorwaer de Heere self en verwerpt die niet alleen opentlick in veel plaetsen van de Schriftuyr, maer houdt de selvigh' oock voor eenen grooten grouwel. Hier uyt ontstaet nu een vraegh', aengaende de geloften dewelcke tegen het uytgedruckte Woort Godts Gode gedaen worden, wat men daer van moet gevoelen, of een Christen sulcke gheloften betamelick doen mach, en hoe verr' hy daer door verbonden wort. Want 't geen onder de menschen belofte genoemt wort, dat wordt gelofte of verbintenis ghenaemt ten aensien van Godt. Wy beloven den menschen die dinghen, die ons bedunckens hen aenghenaem sullen wesen, of die wy hen uyt kracht van onsen plicht schuldigh zijn. So behoorter dan een veel meerder toesicht te zijn in de geloften die Gode ghedaen worden, met den welcken men op 't alder-ernstighste moet handelen. Hier heeft de superstity op een wonderbare wijse te allen tijden haer rol 2) gespeelt: soo dat de menschen sonder oordeel en sonder onderscheyt Gode terstont beloofden al wat hun in den sin, of oock in den mont quam. Hier uyt zijn voort gekomen die beuselachtighe geloften, jae wanschapen' ongerijmtheden by de Heydenen, door dewelcke sy al te broodtdronckentlick met hare goden gespeelt en gespot hebben. En och of oock de Christenen dese vermetenheyt der Heydenen niet en hadden na gevolght! Het en was wel niet betaemlick: maer wy sien niet te min dat sommig' eeuwen langh geen dingh meer in ghebruyck en ghewoont is geweest als dees' ongeschicktheydt, te weten, dat het volck alomm' Godts Wet versmaedt hebbende, gheheel en al ontstoken was door een dolle begeert' om Gode te gheloven al wat hun in den droom eens hadd' aengelachen. Ick en wil niet hatelick vergrooten noch oock van stuck tot stuck verhalen, hoe swaerlick en hoe menighsins hier in ghesondight zy: maer dit heeft my goedt gedocht ter loops te segghen, op dat te beter soude blijcken, dat wy geen questy of verschil en maken van een onnoodige saeck als wy handelen van de geloften die Gode gedaen worden.

(p. 519.)

Uyt eenige algemeyne gronden wordt betoont watmen van de beloften moet gevoelen.

Hoe superstitieuselick niet alleen de Heydenen, maer oock de Christenen in't doen der geloften gesondight hebben.

Den handel van de geloften betrocken tot drie artijckelen.

2. Voorts, indien wy niet en willen dwalen in het oordeelen welcke geloften wettelick, en welcke daer en teghen verkeert en onbillick zijn: soo moeten drie dingen overleydt worden: te weten, wie die gene zy dien de gelofte gedaen wort: wie wy zijn die de gelofte doen: en eyndelick met wat gemoedt wy

1) in de wedde 2) bedacht. 3) versieren.

1) versierde. 2) personagie.

1. Wie die gheen' is den welcken de geloften ghedaen worden, te weten, Godt. Coloss. 2. 23.

beloven. Het eerste dient overleydt, op dat wy souden ghedencken dat wy met Godt te doen hebben: den welcken onse gehoorsaemheyt soo seer behaeght, dat hy den vloeck uytspreeckt over alle eygen-willige diensten, hoe schoonen schijn en glantz de selvig' oock souden mogen hebben in d'oogen der menschen. Indien alle eygen-willige diensten die wy selven sonder eenigh ghebodt Godts verdichten, voor hem een vloeck en grouwel zijn, soo volght daer uyt, dat hem geen dienst en kan aengenaem wesen dan die, die door sijn Woort goedt gekeurt wordt. Laet ons derhalven ons selven soo veel vryheydts niet aennemen, dat wy souden bestaen Gode te beloven dat geen' van 't welck wy geen getuyghnis of versekertheydt en hebben dat het hem aenstaet en behaeght. Want dewijl het seggen van Paulus, te weten, dat het al sond' is wat sonder geloove gheschiedt, sich uytstreckt tot allerley wercken en handelingen, soo heeft voorwaer sulck sijn seggen bysonderlick plaets als ghy uwe ghedachten reghel-recht tot Godt wendt. Jae is 't dat wy in allerley de minste
Rom. 14. 23. dinghen (ghelijck Paulus aldaer van het onderscheydt der spijsen handelt) struyckelen of dwalen wanneer ons de versekertheydt des geloofs niet voor en lichtet: hoe veel meerder toesichts en matigheydts behooren wy dan te ghebruycken als wy een saeck van seer grooten gewichte by de handt nemen? Want gheen saeck en behoort ons meer ter herten te gaen als de plichten en ampten van den Godtsdienst.

Men moet Gode niet beloven dan het gheen hy selfs vereyscht.

Laet dit dan in de gheloften d'eerste toesicht zijn, dat wy nimmermeer en komen om yetwes Gode te beloven, 't en zy dat eerst onse conscienty die versekertheyt hebbe datse niet yets lichtveerdighs en begint. En de conscienty sal van het perijckel der lichtveerdigheydt als dan vry zijn, wanneer Godt haer voor gaet, en gelijck als uyt sijn Woordt leert wat dienstigh is ghedaen of niet ghedaen te worden.

2. Wie wy zijn die de geloften doen.

3. In het tweede, 't welck alhier, ghelijck geseydt is, moet worden overleyt, is dit begrepen, te weten, dat wy ons vermogen afmeten, en onse beroepingh aensien, op dat wy de weldaet der vryheyt, die ons Godt gegeven heeft, niet en veronachtsamen. Want die belooft 't geen in sijn macht niet en is, of met sijn beroepingh strijdt, die is lichtveerdigh en roeckeloos: en die Godes weldadigheyt, waer door hy een Heer over alle dingen gestelt wordt, versmaet, die is ondanckbaer. Wanneer ick alsoo spreeck' soo en is mijn sin en meyningh niet dat eenige saeck alsoo staet in onse macht, dat wy op ons eyghen vermoghen vertrouwende, die saeck Gode souden
Cap. 11. moghen beloven. Want in het Arausiaensche Concily is seer waerachtelick besloten, dat geen saeck Gode betaemlick en wort belooft dan die wy uyt sijn handt ontfangen hebben: dewijl alle die dingen die hem op-geoffert worden, sijne loutere gaven en gheschencken zijn. Maar aenghesien 1) ons door Godes goedertierenheydt sommige dingen zijn gegeven, en nae sijne gerechtigheyt sommige onthouden 2): 1. Cor. 12. 11.
soo moet een yeder (ghelijck Paulus gebiedt) sien op de mate der ghenade die hem ghegeven is. Ick en wil derhalven alhier niet anders, dan dat de geloften moeten geregelt en gheschickt worden nae die maet die u Godt door sijn gave steldt en voorschrijft: op dat ghy | meer bestaende dan hy u toe laet, en u selven al te veel aentreckende, gheen haestigh verderf en treckt over u. By exempel, doe die Moordenaers, van dewelcke by Lucas gemeldt wort, beloofden en haer selven verbonden, datse geen spijs en souden smaken voor datse Paulus ghedoodt hadden: ofschoon het gheen schelms voornemen en waer geweest, soo was het nochtans een onverdraghelicke lichtveerdigheydt dats' eens menschen leven en doot stelden onder haer eygen vermogen. Also heeft oock Jephtha de straffe gedragen van sijn dwaesheyt, doe hy door een haestige vyerigheyt een onvoorsichtige gelofte dede. In dusdanige gheloften draeght de gelofte van altijdt ongetrouwt te blijven, de hooghste liverey van een uytsinnige vermetentheyt. Want de Mis-priesters, de Monnicken en de Bagijnen vergeten haer eyghen swackheydt, en vertrouwen datse genoeghsaem vermoghen hebben om in den ongehouwelickten-staet kuyschelick te volherden. Maer door wat Goddelicke openbaring zijns' onderwesen dats' haer gantsche leven langh de kuyscheydt sullen behouden, die sy belooven wanneerse ghelofte doen van altijt buyten 't Houwelick te sullen leven? Sy hooren de stemm' en 't oordeel Godts aengaende d'algemeyne natuyr en condity der menschen: 't En is niet goedt dat de mensch alleen zy. Sy verstaen, en och of sy 't oock door ervaringh niet en bevonden! dat de sonde die in ons blijft niet en is sonder seer seer scherpe prickels. Door wat vertrouwen bestaense dan die algemeyne beroeping en condity voor haer gantsch leven uyt te schudden en af te werpen; aenghesien 3) de gave der onthoudingh dickwils, nae dat de gelegentheydt vereyscht, maer en wordt verleent voor eenen sekeren tijdt? Laet hun in sulcken halstarrigheyt Godt tot een helper niet verwachten, maer veel eer ghedencken aen het geen ghe-schreven is: Ghy en sult den Heer uwen Godt niet versoecken. En dit is Godt versoecken,

Rom. 12. 3.

Andersins sondighen wy lichtelick.

(p. 520.)

Dit wort bewesen door exempelen. Actor. 23. 12.

Indic. 11. 35.

Dewijl de Paepsche Clergie dese dingen niet en heeft bemerckt, so is die schandelick en grouwelick gevallen.

Genes. 2. 18.

Want ghemerckt de Papisten het Houwelick hebben onteert, so zijnse van Godt schrickelick gestraft gheworden.

Hier moeten wy voor eerst onse krachten af meten.

Ten anderen moeten wy acht hebben op onse beroepingh.

Deut. 1. 16.

1) gemerckt. 2) gheweygert. 3) Ghemerckt.

datmen streeft teghen de natuyr die hy in ons gheplant heeft, en sijne teghenwoordighe gaven veracht als ofse ons gantsch niet aen en gingen. Nu en doen de voorgemelde niet alleenlick dit, maer sy durven oock het Houwelick (welckers instellingh Godt sijner Majesteyt niet en heeft onweerdigh geacht, 't welck hy in allen heerlick te zijn verklaert, 't welck onse Heer Christus door sijn tegenwoordigheydt gheheylight, 't welck hy met sijn eerste mirakel verheerlickt heeft) een bebesmettingh te noemen: alleenlick op datse haren dus ghenaemden 1) ongehouwelickten-staet door wonderlicke lof-tytelen verheffen mochten. Even eens als of ongetrouwt te zijn, niet vry wat anders en waer, als maeghdom en reynigheydt. Hoe veel dese twee van malkanderen verschillen dat bewijsense klaerlick door haer eyghen leven: 't welck sy nochtans seer onbeschaemdelick een 2) leven als der Engelen 3) noemen. Ghewisselick sy doen hier in den Enghelen Godts al te grooten onghelijck, datse hoereerders, overspeelders en andere die veel slimmer en vuylder zijn, den Engelen ghelijck maken. En om de waerheydt te seggen, wy en hebben alhier geen bewijs-redenen van noode, dewijlse door de saeck en bevinding selfs opentlick overtuyght worden. Want wy sien klaer en blijckelick, met wat grouwelicke straffen de Heere dusdanigen laetdunckentheyt, en verachting sijner gaven, die uyt een valsch vertrouwen voort komt, wreeckt en te huys soeckt. De verborgenste vuyligheden daer in sy door sijn rechtveerdigh oordeel versincken, verswijgh' ick om der eerbaerheyts will': en het geen datmen daer van weet dat is noch al te veel. Datmen geen dingh en moet gelooven waer door wy in't bedienen en waernemen van onse beroepingh souden moghen verhindert worden, dat is buyten alle twijffel. Gelijckerwijs dat een huysvader belooft sijn huysvrouw en kinderen te verlaten, en eenige andere lasten op te nemen: of dat die bequaem is om het ampt der Overheyt te bedienen, belooft dat hy sulcken ampt niet en sal aennemen als hy daer toe verkoren wort. Maer wat belanght dat gheen 't welck wy geseyt hebben van onse vryheyt, te weten, dat wy onse vryheydt niet en moeten verachten, daer in is een weynigh duysterheydts die wech ghenomen moet worden. Dit is dan, om het 4) kort te maecken, de sin en meyningh. Dewijl Godt ons tot Heeren over alle dinghen gestelt en alle dinghen ons onderworpen heeft, op dat wy die alle nae vereysch van ons profijt en voordeel gebruycken souden: soo en hebben wy niet

Hebr. 13. 4.

Ioan. 2. 2, 9.

Dien-volgens en moet men geen dingh gelooven 't welck strijt tegen onse beroepingh.

De vryheydt die ons vanden Heer ghegeven en verkreghen is, en moet oock niet veracht worden.

1) dus en soo. 2) (Enghels). 3) [ ]. 4) [ ].

te hopen dat wy Gode eenen aengenamen dienst sullen doen, so 1) wy ons begheven onder de slaverny en dienstbaerheydt van dees' uytwendige dingen, dewelck ons behooren te dienen en tot een hulp te wesen. Dit segg' ick om dat sommighe lieden den lof en roem der ootmoedigheydt soecken te bekomen, daer uyt dats' haer selven verbinden en verstricken aen veel onderhoudingen, van dewelcke Godt niet te vergheefs en heeft ghewilt dat wy souden vry en ontslaghen zijn. Indien wy derhalven dit perijckel willen ontgaen, soo laet ons altijt gedencken dat wy geensins en moeten wijcken van dat beleydt en die ordre die de Heere in de Christen-Kerck heeft ingestelt.

4. Nu kom' ick tot dat geen 't welck ick ter derder plaets gesteldt hebb', te weten, dat daer aen veel geleghen is met wat een gemoedt dat ghy uwe ghelofte doet so 2) ghy die Gode wilt aenghenaem en prijselick maken. Want dewijl de Heere het hert aensiet, en niet den uytwendighen schijn, soo gheschiedt het dat een en deselve saeck, naer ghelang 3) dat het voornemen des ghemoedts anders en anders wordt, hem nu eens 4) behaeght en aengenaem is, dan weer 5) seer mishaeght. Indien ghy alsoo belooft u selven van wijn t'onthouden als of in sulcken onthoudingh eenighe heyligheydt geleghen waer, soo zijt ghy superstitieus: indien ghy sulcks tot een ander goedt eynde belooft, soo en kan 't niemant misprijsen. Daer zijn, so veel als ick kan oordeelen, vier eynden tot dewelck' onse beloften betaemlick sullen geleydt en ghericht worden: van dewelck' ick twee, om dit te beter te verstaen, betreck' en brenghe tot den voorleden: en d'andere twee tot den toekomenden tijt. Tot den voorleden tijt behooren die beloften, door dewelcke wy of onse danckbaerheydt voor Godt betuyghen van weghen d'ontfangene weldaden, of ons selven straffen opleggen van wegen onse bedrevene misdaden om sijn toorn af te bidden. Laet ons, soo 't u ghelieft, d'eerste beloften noemen oeffeningen der danckbaerheydt: d'ander' oeffeninghen der boetveerdigheydt. Van d'eerst' hebben wy een exempel in de tienden, die Jacob beloofde, soo de Heere hem ghesont en wel te pas uyt sijn ballinghschap weder bracht in sijn Vaderlandt. Daer beneffens oock in d'oude vredes offerhanden, die de Godtvruchtighe Koninghen en Vorsten alss' eenen rechtveerdigen oorlogh souden by de handt nemen, beloofden te betalen indiense d'overwinningh verkreghen, of immers indien de Heere haer verlossingh toebracht alsse door eenighe swarigheydt gedruckt

3. Met wat ghemoedt men belooven moet, indien wy willen dat Godt onse gelofte sal voor goet keuren.

De ghelof-ten hebben vier eynden, twee van dewelcke sien op den voorledenen, en de andere op den toekomenden tijdt, ende zijn oeffeningen der dancksegginghen en der boetveerdigheydt.

Genes. 28. 20, 22.

Exempelen en 't gebruyck van den eersten slach.

(p. 521.)

1) is't dan. 2) is't dat. 3) nae advenant. 4) als nu. 5) als nu wederom.

Psalm 22. 26. en 56. 13. en 116. 14,18.

wierden. Alsoo moeten verstaen worden alle de plaetsen der Psalmen die van geloften spreken. Soodanighe geloften mogen wy oock hedensdaeghs ghebruycken soo dickwils als de Heer ons van eenigh verdriet, of van een sware sieckt' of van eenigh ander gevaer verlost heeft. Want het en is niet vreemt van 't ampt eens Godtvruchtighen persoons, dat hy in sulcken gheval 1) eenigh beloofd offer als een openbaer teecken van erkentenis Gode heylight en toebrenght: op dat hy niet en schijne sijne goedertierenheyt met ondanckbaerheyt te bejegenen.

Exempelen, 't ghebruyck en de vryheyt van de geloften van den tweeden slach.

Hoedanigh d'andere geloften zijn die men doet om Godts toorn af te wenden, en van my oeffeninghen der boetveerdigheydt ghenoemt zijn, dat sal ghenoeghsaem door een ghemeensaem exempel betoont worden. Indien yemant door sijn gulsigheydt eenigh boos stuck bedreven heeft, soo sal hy om sijn' onmatigheydt te straffen hem-selven 't gebruyck van allerley leckernijen voor een sekeren tijdt vrijelick moghen ontsegghen 2), ende dat door een bygevoeghde gelofte, op dat hy sich door een des te naeuwer bandt verbinde. Nochtans en stell' ick den genen die alsoo gesondight hebben gheen eeuwige of onvermijdelicke wet: maer ick betoon' alleenlick wat die vrijelick mogen doen, dewelck' oordeelen dat hun sulck een ghelofte nut en dienstigh is. Ick make dan soodanigen geloft alsoo gheoorlooft dat ick ondertusschen deselve laet in een yegelicks vryheyt.

Het eynde der gheloften die den toekomenden tijdt betreffen.

5. De gheloften die den toekomenden tijdt betreffen, strecken eensdeels, ghelijck wy gheseydt hebben, daer henen, op dat wy voorsichtiger mochten worden: en anderdeels op dat wy gelijck als door eenige prickelen tot onsen schuldighen plicht souden worden opgheweckt. Indien yemandt siet dat hy tot een seker ghebreck soo seer geneghen is, dat hy, in een saeck die andersins niet quaedt en is, sich niet en kan matighen sonder terstondt tot quaedt te vervallen: die en sal niet ongeschickts doen, indien hy 't gebruyck van die saeck hemselven door een gheloft voor een sekeren tijdt afsnijdt en beneemt.

Exempelen.

Gelijck indien yemandt bevindt dat hem dees' of die verciering sijns lichaems perijckeleus en ghevaerlick is, en nochtans door lust verlockt zijnde, stercke treck en begeerte heeft tot deselve, wat soud' hy beter kunnen doen, dan hemselven met een breydel toomen, dat is, de noot der onthoudingh opleggen, en sich door sulcken middel van alle twijffelingh bevrijden? Desghelijcks indien yemant of vergeet-achtigh is, of traegh tot de noodtsakelicke plichten der Godtvruchtigheyt, waerom en soud' hy door het doen van een geloft sijn memory en geheughnis niet opwecken, en sijn luyheydt uytdryven? Ick bekenn' dat dese tweederley gheloften een schijn hebben van een kinderlicke tucht en onderwijsingh: maer om datse behulpselen zijn voor de swackheydt, daerom wordense van de slechte en onvolmaeckte niet sonder profijt gebruyckt. Wy sullen derhalven die gheloften die tot een van dese voor-genoemde vier eynden beleyt en gericht worden, voornementlick in uytwendige saken, houden voor wettigh en gheoorlooft 1), so verre die op Godts Woordt en goedt-keuringh 2) zijn gegrondt, en met onse beroepingh over een komen, en het vermoghen der gaven die ons van Godt gegeven zijn, niet te boven en gaen.

Leere van de geloften in 't algemeyn.

De gemeyne gelofte van alle de Christenen.

6. Nu kan oock lichtelick verstaen worden wat men in 't alghemeyn van de geloften moet gevoelen. Daer is een gemeyne geloft aller geloovigen, dewelck' in den Doop gedaen zijnde, door d'onderwijsing in de Christelicke Leer', en door het gebruyck des Nachtmaels bevestight, en gelijck als verzeghelt wordt. Want de Sacramenten zijn als handtschriften waer door de Heere ons sijn barmhertigheydt en uyt de selvig' het eeuwighe leven gheeft: en wy van onse zijde hem ghehoorsaemheydt beloven. De form' en gestalt, of immers het kort begrijp van dese gheloft is, dat wy den duyvel afsweeren, en ons selven Gode ten dienst overgheven, om sijne heylige geboden te gehoorsamen, en de boose begeerlickheden onses vleesches niet te volbrenghen.

Die oock heylig en heylsaem is.

Dat dit een heylighe en heylsame geloft is, daer van en moet niet ghetwijffelt worden, dewijl deselve van de Schriftuyr ghetuyghnis heeft, jae van alle kinderen Godts ghe-eyscht wort. Hier tegen en doet niet dat de volmaeckte gehoorsaemheyt der Wet, die Godt van ons vordert, van niemant in dit leven en wordt volbracht. Want dewijl dese ghelofte daer mede wy ons selven aen Godt verplichten om hem ghehoorsaem te zijn, in 't verbondt der genaden is inghesloten, onder welck verbondt oock de verghevinghe der sonden en den Geest der heylighmaking begrepen is: so is de geloft en verbintenis die wy aldaer doen met het smeecken om sijne genade, en met het versoecken van sijn hulp en bystandt t'samen ghevoeght.

De particuliere en bysondere gheloften moeten gheregeleert worden na de drie voorgaende regelen.

Om de particuliere en bysondere gheloften te weerdeeren en te toetsen, so is noodigh dat wy de voor-ghenoemde drie reghelen in ghedachtenis houden: waer uyt wy veyligh sullen moghen oordeelen hoedanigh een yegelicke gelofte zy. En denckt nochtans niet dat ick die selve geloften, die ick beweer' heyligh en geoorlooft te zijn, also aenprijse,

1) kas. 2) op seggen.

1) oprecht. 2) goedt-kenningh.

dat ick soude willen datse daghelicks geschieden sullen. Want hoewel ick, aengaende 't ghetal en den tijdt der selver niet met all' en durf voorschrijven: indien nochtans yemandt mijnen raedt wil volgen: soo sal hy selden gheloften doen 1), en alleenlick voor eenen tijdt. Want is 't dat ghy nu en dan uytbreeckt om veel gheloften te doen, so sult ghy met der tijdt verflaeuwen in 't volbrenghen der selver, en oock lichtelick tot superstity vervallen. Indien ghy u selven door een' altijt-duyrende gelofte verbindt, of het betalen der selver sal u swaer en verdrietigh vallen, of ghy sult oock door de langhduyrigheydt, vermoeyt zijnde, uwe ghelofte bestaen te breken.

Waer uyt ghenoeghsaem blijckt hoe elendigh nu sommighe eeuwen langh daer zy geweest de condity der menschen die lichtveerdige en superstitieuse geloften deden: 't welck eerst in't gros wordt betoont.

7. Hier uyt kan oock bemerckt worden hoe seer superstitieus de werelt sommighe eeuwen langh in dit stuck der geloften gheweest is. De een' beloofde Gode dat hy gheen wijn en soude drincken: als of d'onthoudingh van wijn een dienst waer die in haer selven Gode behaeght. D'ander beloofde te vasten, d'ander sich van vleesch t'onthouden voor sekere dagen, gevende door een ydele waen hem-selven te verstaen dat daer in meer als in andere dinghen een sonderlinghe Godtsdienst gelegen was. Daer wierden oock geloften ghedaen die veel kinderlicker waren, hoewel het geen kinderen en waren die deselve deden. Want dit wiert voor een groote wijsheyt gehouden datmen in pelgrimagie beloofde te reysen na sekere heylighe plaetsen, somtijdts oock met dit byvoeghsel datmen den wegh soude volbrengen en aflegghen- of te voet, of met het lichaem half naeckt: om uyt de vermoeytheydt van de pelgrimagie des te meer verdienst te verkrijghen. Dees' en diergelicke gheloften, door welckers ongelooflicken | brandt de werelt eertijdts langh gewoelt en geraest heeft, indiens' aen de boven-ghestelde reghelen ghetoetst worden, sullen worden bevonden niet alleen ydel en beuselachtigh, maer met openbare godtloosheydt vervult te zijn. Want wat oock het vleesch soude moghen oordeelen, 't is evenwel seker dat Godt gheen dingh meer en vervloeckt dan de eyghenwillighe 2) diensten. Hier by komen noch die verderffelicke en verdoemde opinien, dat de hypocriten, wanneerse soodanighe beuselingen volbracht hebben, sich laten voorstaen dats' haer selven een sonderlinge gherechtigheydt verkregen hebben, daer beneffens stellense den hooghsten Godtsdienst in sulcke uytwendighe onderhoudinghen: en eyndelick verachtens' alle die andere die nae sulcke dingen niet seer en schijnen te vragen.

(p. 522.)

Daer na in't bysonder in de gheloften der Monnicken. En alsoo geschiedt alhier een ingangh tot het tweede deel des Capittels, en voor eerst wort getoont hoedanig daer zy geweest het leven en voornemen der ouder Monnicken, waer uyt blijckt hoe ongheliјck en belacchelick de Paepsche monnickery is.

8. Alle alsulcke gheloften in 't bysonder op te tellen is onnoodigh. Maer aenghesien de Klooster-gheloften in meerder eerweerdigheydt gehouden worden, om datse door het ghemeyn oordeel van de Paepsche Kerck schijnen goedt ghekeurt te zijn: soo moeten wy een weynigh daer van spreken. Eerstelick op dat niemant tot beschermingh van de Monnickery soodanigh als die hedensdaeghs is, voort brenghe dat de selvigh' is van ouder herkomst, soo staet te bemercken, datter eertijdts in de Kloosteren een veel andere wijs' en manier des levens zy gheweest. Die haer selven tot een seer groote strengigheydt en lijdtsaemheydt oeffenen en gewennen wilden, die begaven haer selven in de Kloosters. Want soodanigh als daer was de disciplijn en tucht by den Lacedemoniers onder de wetten van Lycurgus, soodanigh en oock veel straffer was te dier tijdt de tucht en disciplijn by den Monnicken. D' aerde was haer bedde: water haren dranck: broot, kruyt en wortelkens hare spijse: oly en erwten 1) waren hare voornaemste leckernijen: sy onthielden sich van allerley delicate leeftocht, en cieraedt en opsmukking 2) *) des lichaems. Dit soude mogen schijnen al wat te ruym en breedt ghesproken te zijn, indien het niet en wierdt betuyght van de ghene die 't met haer eyghen ooghen hebben gesien, te weten, van Gregorius Nazianzenus, Basilius en Chrysostomus. Door sulcke aenvanghen 3) en oeffeninghen maeckten sy haer selven gereedt en bequaem tot hooger ampten. Want dat de Klooster-Collegien en Broederschappen te dier tijdt waren ghelijck als plant-hoven daerse tot den Kercken-dienst opgequeeckt wierden, dat wort klaer genoegh getuyght so van de drie voor-genoemde Vaders (want sy zijn alle drie in Kloosters opgevoedt, en van daer tot het Bisschopsampt beroepen) als oock van meer andere deftighe en treffelicke Mannen van dien tijdt. Augustinus betoont dat dit oock by sijnen tijdt ghebruyckelick is gheweest, dat de Kerck hare Dienaren ontfingh uyt de Kloosters. Want hy spreeckt de Monnicken van het eylandt Caprarie aldus aen: Ende wy vermanen u Broeders in den Heere dat ghy by u voornemen blijft, en tot den eynde toe volhert: en indien onse Moeder de Kerck t' eenigher tijdt uwen dienst soude mogen begeeren en versoecken, soo en neemt den selven niet aen door een begeerlicke en haestighe grootsheydt, noch en weygert dien niet door een vleijende traegheydt, maer weest Gode ghehoorsaem door eenen sachtmoedigen geest. En steldt u ghemack niet boven den noodt der Kercke: want hadden de vorighe goede Mannen de Kerck in haer kinderbaringh niet willen

Epist. 32.

---

1) gheIooven 2) versierde.

1) cicers. 2) havenisse. 3) beginselen.

*) *harenen* beteekende oudtijds *versieren*. K.

dienen, so en soudt ghy geen middel gevonden hebben om selfs geboren te worden. Hy spreeckt aldaer van den dienst waer door de gheloovighe geestelicker wijse weder-gheboren worden. Item, tot Aurelius: Indien die gene die hare Kloosters verlaten, tot den Kercken-dienst worden aenghenomen, soo geeft men den Klooster-Broederen occasy tot een ghelijcke val en struyckelingh, en d'ordre der Kercken-Dienaren geschiedt een seer groot onghelijck: dewijl wy uyt die gene die in haer Klooster blyven, alleenlick d'alderbeste en welckers geschicktheydt aldermeest beproeft is, tot Dienaren pleghen te verkiesen. 't En zy mogelick dat wy lust hebben, ghelijck men ghemeynlick seght: Een quaet Koorist 1), is een goedt Sanger, datmen oock also van ons spottelick segge: Een quaet Monnick, is een goedt Dienaer. 't Sal al te beklaghelick zijn, so 2) wy de Monnicken tot soo een verderffelicke hooveerdy verheffen, en den Dienaren soo een sware smaetheyt weerdigh achten: nadien oock somtijdts een goet Monnick naeuwlicks een goedt Dienaer kan zijn, te weten, wanneer hy gheschickt ghenoegh is van leven, maer in de nootsakelicke Leere niet ghenoeghsaem en is geoeffent. Uyt dese plaetsen blijckt dat de Godtvruchtige Mannen haer selven tot de regeering der Kercke door de Klooster-tucht en disciplijn plachten te bereyden, op datse des te bequamer en met des te beter fatsoen sulck een groot ampt souden aengaen. Niet dats' alle te samen hier toe gheraeckten of oock daer nae streefden, want sy waren ten meesten-deel ongeleert: maer die bequaem waren, die wierden daer toe verkoren en uytgekipt.

Epist. 76.

9. Nochtans beschrijft hy ons de form' en gestalt' van het oude Klooster-leven, voornemelick in twee plaetsen, te weten, in sijn Boeck van de Zeden der Alghemeyner Kerck, in dewelck' hy de heyligheyt van het Klooster-leven tegen de lasteringen der Manicheën verdedight: Item: in sijn Boeck van 't Werck der Monnicken, daer van het oock den naem draegt, alwaer hy teghen sekere ondeugende 3) Monnicken, die hare professy begonden te verderven, uytvaert. Ick sal alhier den korten inhout van die dingen die hy aldaer leert alsoo by een brengen, dat ick oock sijn eyghene woorden, soo veel mogelick is, ghebruycken sal: de lock-asen en wellustigheden deses werelts, seght hy, versmaet, en haer selven tot een ghemeyn en seer suyver en heyligh leven vergadert hebbende, soo wonense by malkanderen, en leven in bidden, lesen en disputeeren: sy en zijn door geen hooveerdy opgheblasen, door gheen krygelheydt oproerigh, door gheen nijdigheydt afgunstigh. Niemandt van hun en besit yets eygens: niemandt van hun en is yemanden tot een last, sy wercken, en verkrijghen met harer handen arbeydt die dinghen waer door het lichaem mocht onderhouden, en de geest van Godt niet en mocht afghetrocken worden. Haer werck leveren sy over in de handen der ghener die sy Deeckens noemen. En die Deeckens met een groote sorghvuldigheyt alle noodtsakelicke dingen beschickende, doen reeckeningh aen eenen, den welcken sy Vader noemen. Dese Vaders die niet alleen seer heyligh van leven, maer oock in de Goddelicke Leer' seer uytnemend' en in allen saken kloeck en bedreven zijn, soecken sonder eenighe grootsheydt het voordeel der Monnicken, die sy hare Sonen noemen. En ghelijck sy groote authoriteyt hebben in 't ghebieden, alsoo zijn oock hare Sonen seer ghewilligh om te ghehoorsamen. Als den dagh by nae verloopen is, komense te samen een yeder uyt sijn woonstede, terwijlse noch nuchteren zijn om dien Vader te | hooren: en tot een yeghelijck Vader komen ten minsten drie duysent menschen (hy spreeckt voornemelick van Egypten, en de Landen in het Oosten) daer nae verkwicken 1) sy hare lichamen met spijs en dranck, soo veel als tot de gesontheyt en het welvaren van deselve genoeghsaem is: yeder een sijn lust en begeerlickheydt bedwingende, op dat hy geen overdadigheydt en gebruycke, oock selfs niet in die sober' en slechte leeftocht die daer opgedischt wort. Aldus en onthouden sy sich niet alleen van vleesch en wijn, op datse krachtigh ghenoegh mochten zijn tot het breydelen van hare boose lusten: maer oock van die spijsen die den appetijt des buycks en der kele so veel gereeder verwecken, als die 2) sommighen toeschijnen 3) reyner en meer geoorlooft te zijn. Onder welcken naem en deck-mantel die vuyle begeerlickheydt tot delicate spijsen, als deselve maer tot gheen vleesch en streckt, bespottelick en schandelick pleeght verdedight te worden. Al 't gheen' hun boven de nootsakelicke leeftocht over schiet (gelijck alsser oock seer veel over blijft, soo uyt oorsaeck datse met hare handen wercken, als om datse spaersaem en bekrompen zijn in hare maeltijden) dat deylen sy den armen uyt met meerder sorghvuldigheydt dan sy ghebruyckt hadden in het winnen en verkrygen. Want sy en soecken geensins dese dingen te hebben in overvloedigheydt: maer sy wenden allesins neerstigheydt aen om haer selven quijt te maken dat gheen het welck sy te veel hebben. Daer nae als hy hare strengigheyt verhaalt heeft, waer van hy

Afbeeldingh der oude Monnicken uyt Augustinus.
De morib. Eccles. cath. cap. 31.
Hare Godtvruchtigheyt.
Zedigheyt.
Armoede.
Den arbeydt harer handen.
Huyshouding.
Onderwijsing.
Vergaderingen.
(p. 523.)
Matigheydt in spijs en dranck.
Liefde tot den Armen.
Strengigheydt.

1) Chorael. 2) is't dat. 3) on-aerdige.

1) vermaken. 2) (den). 3) schijnen.

Ibid cap 33. selfs exempelen gesien hadde te Mylanen en elders, seght hy aldus: Ondertusschen en wordt niemandt gedrongen tot sulcken strengigheydt die hy niet en kan dragen: niemanden en wort opgheleydt den last dien hy weygert op te nemen: hy en wort oock daerom van d'andere niet veroordeelt, om dat hy hem-selven bekent onmachtigh om te doen 't gheen sy doen. Want sy ghedencken hoe hoogh ons de liefde bevolen is: sy ghedencken dat den reynen alle dinghen reyn zijn, &c. Daerom besteden sy alle hare kloeckheydt en neerstigheydt niet om sekere spijsen als of die onreyn waren, te verwerpen, maer om de begeerlickheydt te temmen en de broederlicke liefde te behouden. Sy gedencken dat de spijse tot den buyck, en de buyck tot de spijse verordineert is, &c. Nochtans onthouden sich veel stercke daer van om der swacken wille. Vele en hebben dees' oorsaeck niet: maer sy doen 't, om dats' haer selven willen onderhouden met eenvoudighen 1) kost en die niet duyr 2) en is. Derhalven die selvighe die ghesont zijnde, sich van sekere spijsen onthouden, die ghebruycken die selfste spijsen sonder eenigh ommesien, indien de gheleghentheydt en ghestaltenis haers lichaems sulcks vereyscht. Vele en drincken geenen wijn: en nochtans en meynen sy niet datse door het drincken des wijns verontreynight worden: want sy versorghen seer beleefdelick van wijn den ghenen die flaeuw en swack zijn, en sonder den selven de ghesontheydt haers lichaems niet en kunnen bekomen. Sy vermanen oock broederlick anderen 3) die den wijn dwaesselick weygeren, toe te sien, datse door een ydele superstity niet eer swacker en worden dan heyligher. Aldus oeffenen sy haer selven neerstigh in de Godtsaligheydt, en weten dat d'oeffeningh des lichaems maer en dient voor een kleynen tijdt. De Liefde wordt voornemelick van hun bewaert: nae de liefde wordt de leeftocht, de spraeck, de kleedingh, en het aenghesicht geschickt en ghevoeght. Sy gaen te samen en verstaen elkander onderling 4) in een en de selfde liefde: dese te schenden wordt soo ongeoorlooft gheacht, als Godt te schenden: soo wie de liefde wederstaet, die wort uytgeworpen en gemijdet: soo wie de liefde verstoort, die en wordt niet eenen dagh onder hun geleden. Dewijl wy ghesien hebben dat die heylige Man Augustinus met dese woorden, als in een tafereel en schildery voor-ghestelt heeft, hoedanigh de Monnickery in voortijden gheweest is, soo en heeft het my niet verdroten de selvighe, al hoewelse vry wat langh zijn,

Titus 1. 15.

1. Cor. 6. 13.

Onthouding.

Beleeftheyt.

Haet teghen de superstity.

Liefde.

1) slechten. 2) kostelick. 3) den sommighen.
4) dragen over een.

alhier in te voeghen: om dat ick sagh dat het verhael van dit stuck noch langer soude ghevallen hebben, indien ick dat uyt verscheyden Schrijvers wilde vergaderen, ofschoon ick my der kortheyt beneerstighde.

10. Ick en hebb' alhier niet voor, om 1) dit argument en poinct tot den eynde toe te vervolghen, maer alleen in 't voor by gaen te kennen te gheven hoedanige Monnicken d'Oude Kerck ghehadt heeft, en hoedanigh te dier tijdt der Monnicken professy gheweest is: op dat de verstandighe Lesers uyt d'onderlinghe vergelijckingh oordeelen mochten hoe onbeschaemt die ghene zijn die d'oudtheyt by brengen tot beschermingh van de tegenwoordige Monnickery. Als Augustinus ons de heylighe en oprechte Monnickery beschrijft en afmaelt, soo wil hy dat daer van worde geweert allerley straffe afvordering van die dinghen die ons in des Heeren Woordt vry ghelaten worden. Maer hedensdaeghs en wort geen dingh met meerder strengigheyt gheeyscht. Want sy houden 't voor een onverghevelick schelm-stuck indien yemandt 't zy in de kleur 2) of in de ghedaente der kleedingh, 't zy in den aert der spijse, of in andere ydele 3) en onnutte ceremonien selfs een weynigh van den voor-gheschreven reghel af wijckt. Augustinus beweert sterckelick dat het den Monnicken niet en is gheoorlooft luy en ledigh te leven van eens anders sweet en arbeydt. Hy ontkent datter by sijnen tijdt sulcken exempel ergens in een wel-gestelt Klooster is gevonden geweest. Onse Monnicken stellen in ledigheydt het voornaemste deel van haer' heyligheyt. Want is 't dat ghy hun de ledigheyt ontneemt, waer sullen sy dan blijven met haer »beschouwend" 4) leven, 't welck in bloote speculatien en bedenckingen bestaet, daer mede sy (ghelijckse roemen) alle andere menschen overtreffen, en tot den staet der Enghelen nader toe treden? Augustinus wil eyndelick dat het Kloosterleven niet anders en zy dan een oeffeningh en behulp tot de plichten der Godtvruchtigheydt, dewelck' allen Christenen bevolen en aenghepresen worden. Jae wat sullen wy hier van seggen? Dat hy de liefde maeckt tot den opersten en oversulcks by na tot den eenighen reghel van het Klooster-leven? Sullen wy dencken dat hy sulck een t'samen-rottingh prijst, waer door weynighe menschen onderlingh aen malkanderen verbonden zijnde, van het gantsche lichaem der Kercke worden afgesondert? Jae hy wil dat de Monnicken met haer exempel den anderen menschen sullen voor-lichten om d'eenigheydt der Kercke te bewaren. In

Hoe seer de nieuwe Monnickery van de oude zy af gheweecken.

1. Door een onbedachte strafheydt.

De opere Monachorum. cap. 17.

2. Door onnutte ledigheydt.

3. Door een valsche beroeming van volmaecktheyt.

1) [ ]. 2) het coleur. 3) blaeuwe.
4) contemplatijf.

beyde opsichten 1) is de staet en gelegentheydt van de hedensdaeghsche Monnickery soo wijdt verscheyden van d'ander, dat ghy naeuwlicks yets onghelijckers (op dat ick niet en segghe strijdighers) soudt kunnen vinden. Want onse Monnicken niet vergenoeght zijnde met die Godtvruchtigheydt, in dewelck' alleen Christus wil dat sijne Discipelen haer sel- | ven bekommeren sullen, verdichten ick en weet niet wat voor een nieuwe Godtsaligheyt, door welckers betrachtingh sy volmaeckter willen wesen dan andere menschen.

(p. 524.)

Wederlegging van dees' ingebeelde en seer valsche Monnicksche volmaecktheyt.

11. Indiense dit loochenen, soo wild' ick van hun wel weten waerom sy hare eighen stant 2) en order alleen vereeren met den tytel der volmaecktheydt, en den selven naem en tytel allen anderen beroepingen Godts onttrecken. Hare bedriegelicke antwoord' en is my niet verborgen, te weten, dat haer order den staet der volmaecktheydt genoemt wort, niet om dat die den staet der volmaecktheydt in sich begrijpt, maer om datse den alderbesten staet is om de volmaecktheydt te verkryghen. Wanneers' haer selven voor het ghemeyne volck prijsen, wanneerse den onverstandigen en on-ervarenen jongelinghskens verstricken, wanneers' hare privilegien verdedigen, wanneers' hare weerdigheyt tot smaedt van andere verheffen willen, so beroemense sich datse zijn in den staet der volmaecktheydt. Als hun de knoop soo na wordt geleydt datse dese hare ydele vermetenheyt niet en kunnen staende houden, soo nemense den wijck tot dees' uytvlucht, datse de volmaecktheyt noch niet en hebben verkregen, maer dats' evenwel in dien staet zijn, door middel van den welcken sy boven andere na de volmaecktheydt streven. Ondertusschen behoudense desen lof by het ghemeyne volck, dat het Klooster-leven alleen is een engelachtig 3), een volmaeckt, en van alle ghebreken ghesuyvert leven. Onder desen deck-mantel drijvens' een seer vruchtbare koopmanschap: en de voorseyd' uytvlucht blijft in weynigh Boecken begraven. Wie isser die niet en siet dat dit een onverdragelicke spotterny is? Maer laet ons met hen handelen als of sy luyden hare professy gheen hooger naem en gaven dan dese, te weten, dats' een staet is om de volmaecktheyt te verkryghen. Gewisselick wanneerse desen naem gheven 4) aen hare professy, soo onderscheyden sy deselve daer door als door een bysonder merckteecken van alle andere manieren des levens. En wie soude dit verdraghen datmen soo grooten eer' toekent 5) aen een orden die nerghens in de Schriftuyr, selfs niet met een half woordt, en wordt voor goedt ghekeurt: en

Weder-legingh van een uytvlucht.

Voortgangh tot de saeck self.

1) [ ]. 2) bend'. 3) Engels. 4) opdraghen. 5) over geeft.

dat alsulcker eer' onweerdigh gheacht worden alle de beroepinghen Godts, die door sijnen heylighen mondt niet alleen gheboden, maer oock met treffelicke lof-tytelen verciert zijn? En hoe grootelicks, bidd' ick u, wort Godt verongelijckt, wanneer men ick en weet niet wat voor een eighenwillig uytghedachte 1) wijse des levens, verheft boven alle de wijsen die hy verordineert en door sijn ghetuyghnis ghepresen heeft.

12. Wel aen, laet hun seggen dat ick haer valschelick beschuldight hebbe, doe ick voor henen seyde datse niet verghenoeght en zijn met den reghel die van Godt is voor-gheschreven. Maer ofschoon ick oock stil sweegh', soo beschuldighen sy doch haer selven meer dan ghenoeg. Want sy leeren opentlick dats' een meerder last op nemen, dan Christus den sijnen opgheleydt heeft: om datse quansuys d'Euangelische vermanighen 2): Van sijne vyanden lief te hebben, van gheen eygen wraeck te begeeren, van niet te sweeren, &c. gelooven t'onderhouden en nae te komen, aen dewelcke de Christenen in 't ghemeyn niet en zijn verbonden. Wat Oudtheyt sullense doch, belangende dit, ons voorwenden? Dit en is nooyt eenigen Ouden Leeraer in den sin gekomen: alle d'Oude Leeraers roepen eendrachtelick, dat Christus gantsch niet een woordeken en heeft gesproken 't welck niet noodtsakelick en soude moeten onderhouden worden. En sy leeren al-omm' met een volle versekertheydt dat by namen dese selvige leer-stucken, gheboden zijn, van dewelcke dese fijne Uytlegghers raedt-ghevingen maken die Christus alleen den menschen gheraden, maer niet als noodtsakelicke plichten op gheleydt heeft. Maer nadien wy voor henen gheleert hebben dat dit een seer verderffelicke dwalingh is, soo sal het alhier ghenoegh zijn kortelick te hebben aengewesen, dat het huydensdaeghsche Monnicksleven gegrondt is op dese waen en meyningh die van alle Godtvruchtige met recht moet worden vervloeckt, te weten, datter een volmaeckter reghel des levens zy, dan die ghemeyne regel die Godt aen de gantsche Kerck heeft over-ghelevert. Al wat op dit fondament ghebouwt 3) wort dat en kan niet anders dan grouwelick zijn.

1. Bewijs-reden voor de Monnicksche volmaeckt-heyt.

Matth. 5. 44.

Antwoordt.

13. Maer sy brengen tot verdedigingh van hare volmaecktheydt een ander argument te voorschijn, 't welck hun seer vast en bondigh dunckt. Want de Heere heeft tot den Jongeling die na de volmaeckte rechtveerdigheyt vraeghde gheseydt: Soo ghy wilt volmaeckt zijn, gaet henen, verkoopt wat ghy hebt ende gheeft het den armen. Ick en disputeer'

2. Bewijs-reden.

Matth. 19. 21.

1) versierde. 2) raden. 3) getimmert.

1. Antwoort. noch niet of sy dit doen. Doch laet ons hun dat als nu toegheven. Sy roemen derhalven datse volmaeckt zijn gheworden door het verlaten van al haer goet. Indien de somma der volmaecktheyt hier in ghelegen is, wat be-
1. Cor. 13. 3. doelt 1) dan Paulus wanneer hy leert, dat die gene die alle sijne goederen uytdeelt aen den armen, niets en is, soo hy de liefde niet en heeft? Wat is dat voor eene volmaecktheydt, dewelcke met den mensch te niet wort, so 2) se met de liefde niet vergeselschapt en is? Hier moetense noodtsakelick antwoorden dat dit wel is het opperste, maer niet het eenighe werck
Coloss. 3. 14. der volmaeckheydt. Maer Paulus spreeckt hier oock tegen, dewelcke sich niet en ontsiet de liefd' alleen, sonder sulcke verlatingh sijner goederen, te noemen den bandt der volmaeckt-
2. Antwoort, verklarende de spreuck van Christus die van de Monnicken misbruyckt wordt. heyt. Indien 't seker is, dat de Meester en de Discipel met malkanderen wel over een komen, en dat de Discipel klaerlick ontkent dat des menschen volmaecktheydt bestaet in 't verlaten van alle sijne goederen, en oock wederom beweert dat deselve volmaecktheydt sonder sulcken verlatingh bestaen kan: soo moeten wy sien hoe dese woorden van Christus te verstaen zijn: Indien ghy volmaeckt wilt wesen, soo verkoopt alles wat ghy hebt. De sin sal lichtelick gevonden worden, so 2) wy overleggen ('t welck men in alle de Predicatien van Christus altijdt moet bemercken) tot wien dese
Lucas 10. 25. woorden worden ghesproken. De Jonghelingh vraeght door wat wercken hy ten eeuwighen leven sal in gaen? Dewijl dan Christus gevraeght wordt van de wercken, so versendt hy den Jongelingh tot de Wet: en dat wel te recht. Want sy is de wegh tot het eeuwighe leven, so 2) se in haer selven wordt aengemerckt: en sy en heeft van nergens elders het onvermogen, om ons de saligheyt toe te brenghen, dan van ons' eyghene boosheydt. Door dees' antwoordt heeft Christus betuyght dat hy geen andere wijse voor en schrijft om het leven wel aen te stellen, dan die voortijden in de Wet des Heeren gegeven was. Alsoo gaf hy der Goddelicker Wet getuyghnis, datse de volmaeckte rechtveerdigheydt leert: en met eenen gingh hy de lasteringen teghen, op dat hy niet en soude schijnen door eenighen nieuwen
(p. 525.) reghel | des levens het volck tot afwijckingh der Wet te verwecken. De jongelingh die wel niet boos van herten, maer door een ydel vertrouwen opgeblasen was, antwoordt, dat hy alle de gheboden der Wet ghehouden heeft van sijn kindtsheyt af. 't Is sekerder dan seker, dat hy boven maten wijdt en verre was van dat gheen', tot het welck hy roemd' alreede ghekomen te zijn. En indien sijnen roem waerachtigh gheweest waer, so en soud' hem tot d'opperste volmaecktheydt niet met allen ontbroken hebben. Want wy hebben voor henen bewesen, dat de Wet in sich begrijpt de volmaeckte rechtveerdigheydt, en dit selvighe blijckt daer uyt dat d'onderhoudingh der selver den wegh tot d'eeuwige saligheyt ghenoemt wordt. Op dat hy derhalven mocht worden onderricht hoe weynigh dat hy hadde ghevordert in die rechtveerdigheydt, van welckers volkomen' onderhoudingh hy veel te stoutelick geantwoort hadde, soo was het noodigh dat hem sijn gemeynsaem gebreck aengewesen en benomen werde. Want hy hadde sijn hert ghehecht en verknocht aen sijn overvloedighe rijckdommen. Dien-volgens, gemerckt hy dese verborgen wonde niet en gevoelde, soo wordt hy door Christus bestraft 1). Gaet, seght hy, en verkoopt alles wat ghy hebt. Indien hy soo een goet bewaerder der Wet gheweest waer als hy wel meynde, soo en soud' hy dit woort gehoort hebbende, niet droevigh henen wech ghegaen zijn. Want die Godt lief heeft uyt gantscher herten, die en houdt niet alleen voor dreck al dat 't welck tegen de liefde Godts strijdt, maer hy vervloeckt het oock als een doodelick fenijn. Dat dan Christus den rijcken vreck ghebiedt te verlaten alles wat hy heeft, dat is even eens als of hy den eergierighen al sijn eer' en hooghheydt, den wellustigen alle sijne vermakelickheden, den onkuyschen alle d'instrumenten sijner onreynigheydt beval te verlaten. Aldus moeten de conscientien worden ghebracht tot het ghevoelen van haer particulier en bysonder quaedt, alsse door d'alghemeyne vermaningh met geen gevoel [*van sonde*] 2) gheraeckt en worden. 't Is derhalven te vergeefs datse dese uytspraeck 3) die Der Monnicken misslach.
in 't bysonder op des jongelinghs gelegentheyt toeghepast is, trecken tot een algemeyne uytleggingh, als of Christus de volmaeckheydt des menschen in de verlatingh der goederen stelde: dewijl hy met die woorden niet anders en heeft voor gehadt dan den jongeling, die hem-selven boven de maet behaeghde, sijn zeer en wonde te doen gevoelen: op dat hy mochte verstaen dat hy noch seer wijdt af was van die volmaeckte gehoorsaemheydt der Wet, dewelck' hy sich selven andersins valschelick toeeighende 4). Ick bekenn' dat dese plaets van sommighe Vaders qualick is verstaen gheweest, en dat hier uyt dat soecken en trachten na eyghen-willighe armoede geboren is: door dewelcke die alleenlick gheacht wierden saligh te zijn die alle aerdtsche goederen verlaten hebbende, haer selven naeckt en bloot aen Christus over gaven. Maer ick betrouw' dat allen

1) beduydt. 2) is't dat.

1) gesteecken. 2) [ ]. 3) spreuck. 4) aentrock.

den goeden en den genen die niet twist-gierigh en zijn, door dese mijne uytleggingh alsoo sal ghenoegh ghedaen worden, datse van den sin en meyningh van Christus niet en sullen twijffelen.

Ende dewijl hare woorden (seggende dat hare kap is als eenen tweeden Doop) en de saeck selfs bewijsen dat de nieuwe Monnicken van Godes Kerck sich af scheyden: so veel sluyp-nesten van scheurmakers zijn, alsser hedensdaeghs Kloosters gevonden worden, gelijck openbaer is uyt de verscheydene namen en reghelen van hare secten.

14. Hoewel de Vaders en hebben gheen dingh min in hare gedachten ghehadt dan sulcken volmaecktheydt te bevestighen, dewelcke daer na van de gekapte Sophisten gesmeedt is geweest, om alsoo een tweederley Christendom op te rechten. Want te dier tijdt en was dat lasterlick leerstuck noch niet geboren, waer door de Monnickery met den Doop wort vergeleecken, ja waer door opentlick beweert wort dats' een form' en gestalt is van een tweeden Doop. Wie isser die daer aen twijffelt dat de Vaders met gheheel haer hert vreemt zijn gheweest van dese lasteringh? Nu wat belanght dat laetste, 't welck volgens 't seggen van Augustinus geweest is by d'oude Monnicken, te weten, dats' haer selven gheheel en al schickten en voeghden nae de liefde, wat is 't van nooden met woorden te bewijsen dat dese nieuwe Monnicksche professy daer van seer verre vervreemt is? De saeck spreeckt selve, dat die alle die in de Kloosters gaen, sich van de Kerck afsonderen. Want wat? Scheyden sy haer selven niet van het rechte geselschap der geloovigen, dewijlse sich selven eenen bysonderen dienst, en een afgesonderde bedieningh der Sacramenten aennemen? Is dit niet de ghemeynschap der Kercke verstroijen en verbreken, wat is het dan? En op dat ick voort vaer' in de vergelijckingh die ick aengevanghen hebb', en eenmael hier van een eynde maeck', wat heeft doch dese nieuwe Monnickery in dit deel dat den ouden Monnicken gelijckt? Want al hoewel d'oude Monnicken op haer selven woonden, afgesondert van andere menschen, so en maeckten sy nochtans gheen Kerck op haer selven: sy waren met d'andere geloovighen der selfde 1) Sacramenten deelachtigh: sy verschenen in de openbare vergaderingen der gheloovighen: en wierden aldaer onder het ghemeyne volck ghereeckent. Maer dewijl dese nieuwe Monnicken haer selven in 't bysonder eenen eyghenen altaer hebben opgherecht, wat hebbense daer med' anders ghedaen dan den bandt der eenigheyt af gebroken? Want sy hebben haer selven van het gantsche lichaem der Kerck afgesneden, en den ordinarisen Kercken-dienst versmaedt, door middel van welcken dienst de Heere gewilt heeft dat de vreed' en liefd' onder sijn volck onderhouden soude worden. Dien-volgens, segg' ick, dat alle de Kloosters diemen hedensdaeghs siet, zijn even so veel t'samen-rottingen en swermen der scheurmakers, dewelcke de Kerckelicke ordre verstoort hebbende, van het wettighe geselschap der geloovigen afgescheurt zijn. En op dat dees' afsonderingh en scheuringh klaer en blijckelick mocht wesen, soo hebbens' haer selven verscheyden namen van factien en secten gegeven, en sich oock niet geschaemt te roemen in dat geen 't welck Paulus so grouwelick acht, dat hy den grouwel van dien niet genoeghsaem en kan vergrooten. 't En zy moghelick dat wy meynen dat Christus van die van Corinthen ghedeylt was, doe d'een' op desen, d'ander' op dien Leeraer sich selven verhooveerdighde: en dat het nu geschiet sonder Christus met eenigh ongelijck te beswaren, dat wy hooren dat sommighe in de plaets van den naem Christenen, den naem dragen van Benedictijnen, sommighe van Franciscanen, sommige van Dominicanen: en alsoo dese namen draghen, dat sy selven, terwijlen sy van de gemeyne Christenen begeeren en soecken onderscheyden te zijn, dese tytelen en namen, na ghelegentheydt van hare religions professy, haer selven hooveerdelick aennemen.

1. Cor. 1. 12. en 3. 4.

Hare professy selfs en is hedensdaegs niet alleen ondeughende: maer hare zeden zijn oock verre d'alder-verdorvenste.

15. Dese verscheydenheden tusschen d'oude en hedensdaeghsche Monnicken die ick tot noch toe verhaelt hebb', en zijn niet ghelegen in de zeden, maer in de professy selfs. Daerom sullen de Lesers ghedencken dat ick veel meer hebbe ghesproken van de Monnickery als van de Monnicken, en dat ick aengeteeckent hebbe de | gebreken die van sulck een professy en ordre van leven niet en kunnen worden afgesondert, en niet van die gebreken daer med' eenige weynige behept zijn. Maer wat een groot verschil daer zy in de zeden der selver, dat en behoeft van stuck tot stuck niet verhaelt te worden. Dit is bekent, datter geen geselschap der menschen en is 't welck meer is verontreynight door de vuyligheydt van allerley ghebreken: nerghens en woelt het meer van factien, van hatigheden, van partyschappen, van eersuchtigheden. Daer wordt wel in eenighe weynige Kloosters kuysschelick geleeft: indien het kuyscheydt genoemt mach worden, wanneer d'onkuyscheyt tot daer en toe bedwonghen wordt, datse tot openbare schande niet uyt en breeckt: maer nochtans sult ghy van tien Kloosters naeuwlicks een vinden 't welck niet veel meer een bordeel is, dan een huys der kuyscheyt. Maer wat voor soberheyt gebruyckense doch in de leeftocht? De varckens en worden niet anders in den swijnen-stal gemest en vet ghemaeckt. Maer op datse niet en klaghen dats' al t'onghenadelick van my ghehandelt worden, soo laet ick het hier by blijven. Hoewel yeder een die

(p. 526.)

1) [].

van de saeck self kennis heeft, sal bekennen dat in dese weynighe dingen die ick aengheroert hebb', niet anders en is gesproken dan de waerheydt. Al hoewel Augustinus getuyght dat de Monnicken by sijnen tijdt in kuysheyt seer uytnemende waren, so klaeght hy nochtans datter veel swermers en ommeloopers waren, die door snoode grepen en bedriegherijen den eenvoudighen het gheldt afpersten 1), die de Reliquien der Martelaren omdraghende, schandelicken koop-handel dreven, jae in plaets van der Martelaren Reliquien, de beenderen van allerley doode menschen aenpresen: en door veel dierghelijcke schelm-stucken haer ordre en gheselschap met schand' en oneer' brandt-merckten. Gelijck hy verklaert dat hy gheen beter persoonen ghesien en heeft als die, die in de Kloosters wel ghevordert hadden: alsoo klaeght hy oock dat hy gheen argher persoonen en heeft ghesien dan die, die in de Kloosters te rugghe ghegaen waren. Wat soud' hy segghen indien hy hedensdaeghs bemerckte dat by nae alle de Kloosters door soo vele en soo seer vertwijffelde ghebreken overvloeijen en eenighsins bersten. Ick en segghe niet anders dan dat 't welck allen menschen seer wel bekent is. En nochtans en betreft dese schantvleck allen den Monnicken niet sonder uytsonderingh 2) van yemandt. Want gelijck de reghel en disciplijn om heyligh te leven nooyt soo wel ghesteldt is gheweest in de Kloosters, of daer waren eenighe ondeughende die den anderen goeden Monnicken op veel nae niet en gheleecken: alsoo seggh' ick dat de Monnicken hedensdaeghs van die heylige Oudtheydt alsoo niet zijn ontaerdt 3), of sy hebben onder hare groep 4) noch eenige goede. Doch dese goede, die weynigh in 't getal en hier en daer verstrooyt zijn, schuylen in 't verborghen onder de seer groote veelheyt der boosen en godtloosen, ende worden niet alleen veracht, maer oock broodt-dronckentlick bejegent, somtijdts oock wreedelick ghehandelt door 5) d'andere: dewelcke (ghelijck het 6) spreekwoordt van *Milete* seght) 7) sich laten voorstaen dat gheen deghelick persoon onder hun en behoort gheduldet te worden.

De opere Monachorium, in fine.

16. Ick vertrouw' dat ick door dees' onderlinghe vergelijckingh van de hedensdaeghsche Monnickery met de oude te weegh ghebracht en verkreghen hebb' 't gheen ick wilde, te weten, dat daer uyt blijckt, dat onse kapdraghers tot verdedigingh van hare professy ter quader trouwen het exempel van d'eerste Kerck voorwenden: dewijlse van de oude Monnicken niet weyniger en verschillen, dan de apen 1) van de menschen. Ondertusschen bekenn' ick dat oock in die oude form' en gestalt der Monnickery, die Augustinus ons aenprijst, yetwes is 't welck my weynigh behaegt. Ick stae toe datse niet superstitieus en zijn gheweest in d'uytwendighe oeffeninghen van hare strenghe tucht en disciplijn: maer ick segghe datse niet vry en waren van neuswijsigheydt en verkeerde naevolgingh. Het was streelend 2) en heerlick sich selven van alle goederen t'ontslaen en van alle aerdtsche bekommeringen t'ontlasten: maer de sorgh' om een huysghesin Godtvruchtelick te regeeren wort van Godt hooger gheweerdeert, wanneer een heyligh Huysvader zijnde los en vry van alle geldzucht 3), eersucht, en andere boose begeerlickheden des vleesches, by sich selven een besluyt en voornemen ghemaeckt heeft om Godt in een sekere beroepingh te dienen. 't Is treffelick in een vertreck alleen, verre van den ommegangh en het geselschap der menschen, te philosopheeren: maer het en komt met de Christelicke sachtmoedigheydt niet over een, datmen als uyt een haet tegen het menschelicke geslacht, in een woestijn' en eensame plaets vlucht, en met eenen oock die plichten verlaet die de Heer insonderheydt bevolen heeft. Ofschoon wy toestonden dat in die professy geen ander quaet en is geweest, so en was voorwaer dit geen middelbaer quaet dat het een onnut en ghevaerlick exempel in de Kerck heeft ingevoert.

En in die oude Monnickery is oock yetwes het welck ons niet seer en moet behagen: ende dat wordt betoont voornemelick in vier gebreken. 1. 2. 3. 4.

17. Laet ons derhalven nu sien hoedanigh de gheloften zijn door dewelcke de Monnicken hedensdaeghs in dese fijne professy en ordre worden inghewijdt 4). Voor eerst, dewijl sy voor hebben eenen nieuwen en eyghenwilligen 5) dienst in te stellen om Godt te behagen: soo besluyt ick uyt 't geen' voor henen is geseyt, dat al dat 't welck sy beloven, een grouwel is voor Godt. Ten anderen, nadiense soodanigh een wijse des levens haer selven verdichten als haer wel ghevalt, sonder te overdenken 6) of Godt haer daer toe roept, en of hy sulcken leven voor goedt keurt, soo segg' ick dat het een roeckeloos en daerom oock een ongheoorlooft bestaen is: want hare conscienty en heeft niet waer op sy voor Godt mach steunen: Ende al wat uyt den gheloove niet en is, dat is sonde. Daer beneffens, ghemerckt sy haer selven verbinden tot veel verkeerde en ongoddelicke diensten die de hedensdaeghsche Monnickery in sich heeft: soo beweer' ick datse niet Gode, maer den Duyvel toegheheylight worden. Want indien de Propheet heeft mogen seggen dat d'Israëliten hare

Alghemeyne wederleggingh van de Monnicks geloften. Eerste. Tweede. Rom. 14. 23. Derde. Deut. 32. 17. Psalm 106. 37.

1) afsnoten. 2) uytnemingh. 3) afgeaerdt. 4) bende. 5) van. 6) (Milesische). 7) houdt.

1) simmen. 2) wel-lustigh. 3) gierigheydt. 4) in-gehuldt. 5) versierden. 6) aenschouw.

kinderen den Duyvelen opgheofferl hebben ende niet Gode, alleenlick om dese reden, te weten, om datse den waren Godtsdienst door onheylige ceremonien verdorven hadden: waerom en soudemen het selvige niet mogen seggen van de Monnicken, dewelcke te ghelijck met de kap een strick van duysendt superstitien haer selven aentrecken? Welcke zijn nu hare bysondere gheloften? Sy beloven Gode een eeuwige maeghdelicke reynigheydt, even als ofse te voren een verbondt en contract gemaeckt hadden met Godt dat hy haer van den noot des Houwelicks sal vry houden. Sy en behoeven alhier niet voor te wenden, datse dese gelofte niet anders en doen dan met een vertrouwen op Godes hulp en genade. | Want dewijl hy self verklaert dat de gave der onthoudingh allen menschen niet en wort gegeven, so en betaemt het ons niet een vertrouwen by ons selven te vatten, dat die bysondere gave voor ons is. Die sulck een gave hebben die mogen deselve gebruycken. Indiense t' eeniger tijdt ghevoelen datse van haer vleesch ghequelt worden, soo laet hun haren toevlucht nemen tot Godes bystandt, door wiens kracht alleen sy wederstaen kunnen. Indiense niet en vorderen, laet hun in sulcken gheval 1) niet versmaden het remedy 't welck haer wort aengeboden. Want dien de macht om haer selven t'onthouden, wort geweygert, die worden door een ontwijffelicke stemme Godts tot het Houwelick gheroepen. Dit noem ick onthoudingh, niet waer door het lichaem alleen suyver van hoerery bewaert wordt, maer waer door de ziel een onbevleckte reynigheyt behoudt. Want Paulus beveelt niet alleen d'uytwendige geylheydt, maer oock den brandt des ghemoedts te vermyden. Dit is, seggense, van mans gedencken af een gewoonte geweest, dat die geen die haer selven gheheel den Heere wilden overgeven, sich door een belofte verbonden tot onthoudingh. Ick bekenn' voorwaer dat oock hier voortijdts dese gewoont' is aengenomen geweest: maer ick en stae niet toe dat die tijdt van alle gebreck en feyl so vry was datmen voor een regel soude moeten houden al dat 't welck als doe ghedaen wierdt. En allengskens is ingekropen die onverbiddelicke strengigheyt, dat den ghenen die eenmael belooft hadde, geen plaets of consent en wierdt gelaten om sijn geloft te wederroepen. 't Welck blijckelick is uyt de woorden van Cyprianus: Indien eenige maeghdelicke persoonen haer selven uyt den geloove Christus toe-ge-eygent hebben, soo laet hun kuysch en reyn sonder eenig' opspraeck volherden. Laet hun alsoo sterck en bestendigh

Bysondere weder-legging. 1. Van de gelofte der kuysheydt.

(p. 527).

Matth. 19. 11.

1. Cor. 7. 9.

In-reden.

Antwoordt.

Epist. 11.

1) kas.

den prijs der maeghdelicke reynigheydt verwachten. Maer indiense niet en willen, of niet en kunnen volherden, soo is't beter datse trouwen, dan datse door hare wellusten in het vyer vallen. Door wat smaetheden en soudense nu ter tijdt niet verscheuren den ghenen die de gelofte der onthoudingh met soodanigen billickheyt en redelickheydt temperen wilde. Sy zijn dan van die oude gewoont wijt afgeweecken, dewijlse niet alleen geen matigheyt of ontslag toe en laten, indien yemant te swack bevonden wordt om sijn geloft te volbrenghen: maer oock sonder eenighe schaemt verklaren dat hy swaerlicker sondight, indien hy een huysvrouw neemt en de wellustigheydt sijns vleeschs betert, dan of hy door hoerery lichaem en ziel verontreynighde.

18. Maer sy dringen verder aen en poogen te betoonen dat sulcke geloften onder d'Apostelen gebruyckelick gheweest zijn: om dat Paulus seght dat de Weduwen, dewelcke trouwden nae dats' eenmael tot den openbaren dienst van de Kerck aenghenomen waren, haer eerste gheloft en trouw versaken. Ick en ontkenn' geensins, dat de Weduwen die haer selven en haren dienst aen de Kerck op-offerden en overgaven, met eenen oock de wet van altijdt ongetrouwt te blyven, op haer namen: niet om datse daer in eenighen Godtsdienst stelden, ghelijck men naderhandt begonnen heeft te doen: maer om datse dien dienst niet en konden verrichten 't en zy dats' haer eygen selfs vooght waren, en vry van het jock des Houwelicks. Indiense nae een nieuw Houwelick omsagen, nae dats' eerst hare trouw aen de Kerck over-ghegheven hadden, wat was dat anders dan Godes beroepingh van den hals afwerpen? Soo en is het dan gheen wonder dat Paulus seght datse door sulcke begeerten tot het Houwelick, weelderigh worden teghen Christus. Daer na voeght hy tot verswaringh van dit stuck noch daer by, dat het soo verre van daer is datse doen souden 't gheen sy de Kerck hebben belooft, dats' oock te niet maken haer eerste beloft en trouw diese ghegheven hadden in den Doop: in welcke belofte dit begrepen is, dat een yeghelick sijn beroepingen volghen en Gode daer in dienen sal. 't En zy moghelick dat ghy dese woorden des Apostels als hy seght, dats' haer eerste beloft en trouw breken, liever aldus wilt verstaen, te weten, datse ghelijck als de schaemt' verloren hebbende, met eenen oock naderhant alle sorgh om eerbaerlick te leven wech wierpen, tot allerley geylheydt en dertelheydt haer selven begaven, en door haer los en onghebonden leven in't minste niet en betoonden datse Christelicke Vrouwen waren. Dese sin

2. In-reden voor de gelofte van kuysheyt.

Antwoordt, verklarende de plaets des Apostels van de Weduwen die de Kerck ten dienste staen.

1. Tim. 5. 11, 12.

en meyningh behaeght my seer wel. Wy antwoorden derhalven, dat de Weduwen die te dier tijdt tot den openbaren dienst der Kercke wierden aengenomen, haer selven dese condity opleyden, dats' altijdt souden onghetrouwt blyven: indiense naderhant quamen te trouwen, so verstaen wy lichtelick dat hun wedervaren is 't geen Paulus seght, dats' alle schaemt' afgheleydt hebbende, weeldiger wierden dan den Christelicken Vrouwen betaemde. En dats' alsoo niet alleen ghesondight hebben door het breken van de trouw die sy de Kerck belooft hadden: maer dats' oock van de ghemeyne wet en ghewoonte der Godtvruchtiger Vrouwen zijn afgeweecken. Maer ick voegh' en segge daer by, eerstelick, dats' om gheen ander oorsaeck belooft hebben onghetrouwt te blyven, dan om dat het Houwelick niet over een en quam met den dienst die van haer wierdt aenghenomen: en dats' haer selven verbonden hebben tot den onghehouwelickten-staet alleen, ten aansien dat de nootsakelickheyt van haer beroepingh sulcks vereyschte. Daer beneffens en stae ick niet toe dats' alsoo verbonden waren, dat het haer oock als dan niet beter en soude zijn gheweest te trouwen, dan door de prickelen des vleesches versocht en ghequelt te worden, of tot eenighe oneerbaerheydt te vervallen. Ten derden seggh' ick, dat Paulus Weduwen wil verkoren hebben van sulcken ouderdom die gemeynlick buyten sorgh' en gevaer is: voornemelick als hy beveelt die Weduwen te verkiesen, dewelcke met een eenig Houwelick te vreden gheweest zijnde, alreede voor henen een bewijs van haer' eerbaerheydt gegeven hadden. Ende wy en misprijsen de gelofte van altijdt onghetrouwt te blyven om geen ander oorsaeck, dan om datse verkeerdelick wordt gehouden voor een stuck van den Godtsdienst, en lichtveerdelick ghedaen wordt van die gene die de macht om haer selven t'onthouden, niet ontfangen en hebben.

3. In-reden treckende de voorseyde plaets des Apostels tot de Nonnen en Bagijnen. Antwoordt, bestaende uyt drie redenen.

19. Maer hoe heeft men doch dese plaets van Paulus kunnen trecken tot de Nonnen en Bagynen? Want eerstelick wierden die oude Weduwen verkoren tot Diaconessen, niet op datse door eenigh gesangh of gemompel sonder verstant Godt streelen, en den verderen tijdt in ledigheyt door brengen: maer op datse den openbaren Kercken-dienst omtrent den armen verrichten, en haer selven met allen yver, vlijt en neerstigheydt in de plichten der liefde bekommeren mochten. Ten anderen, sy en beloofden niet onghetrouwt te blyven, op datse door sulc- | (p. 528.) ken mydingh des Houwelicks Gode eenighen dienst souden bewijsen: maer alleen op datse tot d'uytvoeringh van haer ampt des te bequamer zijn souden. Eyndtlick, sy en deden gheen gheloft does' eerst begonden jonge dochters te worden, oock niet in het midden van den fleur haers levens, op datse daer nae door een al te laten bevindingh leeren souden in hoe grooten en ghevaerlicken perijckel sy haer selven gheworpen hadden: maer doese nu allerley perijckel schenen overwonnen te hebben, doe dedense de voorseyde gheloft die niet min veyligh als heyligh was. Maer om onse tegen-partijen met de twee voorste poincten en redenen niet te dringen: Ick segge dat het onbehoorlick is dat de vrouwen toegelaten worden om haer selven tot den onghehouwelickten-staet door een gheloft te verbinden voor datse tsestigh jaren oudt zijn: dewijl d'Apostel de Weduwen van tsestig jaren alleen toelaet, en den jongen Weduwen ghebiedt te trouwen en kinderen te baren. Daerom en kan het geensins verontschuldight worden datmen van dese tsestigh jaren, ten eersten twaelf, daer na twintigh, daer nae dertigh jaren heeft afghekort: en veel min is het te verdraghen dat arme meyskens, eers' haer selven van wegen hare jongheydt kennen, of eenighsins beproeven kunnen, niet alleen door bedrogh bewoghen, maer oock door geweldt en dreygementen gedwongen worden haer selven met die vervloeckte stricken te verbinden.

D'In-reden wordt tegen de weder-partijen gewendt.

Om d'andere twee geloften (te weten, de ghelofte van armoed' en van ghehoorsaemheydt) te bestrijden, en sal ick gheen moeyt' aenwenden. Dit segg' ick alleenlick: behalven dat deselve met veel superstitien zijn besoedelt (ghelijck de saken nu ter tijdt ghesteldt zijn) soo schijnense oock daer toe aengeleydt te wesen, op dat die gene die die ghelofte doen 1), beyde Godt en de menschen bespotten mochten. Maer op dat ick niet en schijn' yeder stucsken in't bysonder al te quaetwillighlick over te halen en door te strijcken, soo sullen wy ons te vreden houden met die alghemeyne wederleggingh die voor henen is gestelt.

Of de gheloften die, aengaende de gheduyrighe onthoudingh van den Houwelicken-staet lichtveerdig gedaen zijn de conscientien verbinden.

20. Ick meyn' dat nu genoeghsaem is verklaert wat voor gheloften oprecht en Gode behagelick zijn. Maer dewijl somtijts on-ervaren' en vreesachtige gemoederen, oock wanneer hen eenighe ghelofte mishaeght en qualick bevalt, niet te min aengaende de verbintenis van dien twijffelen en swaerlick ghequelt worden, overmidts sy de gelofte diese Gode gedaen hebben, niet en durven breken: en wederom aen d'ander zijde vreesen datse noch meer sullen sondigen indiens' hare geloft houden, soo moeten wy hen alhier te hulp komen, op dats' henselven uyt dese swarigheydt redden mochten. En op dat ick eens voor al alle swarigheydt wech neem', ick segghe dat alle

Beantwoordingh van de voorseyde vraegh'.

1) gheloovcn.

gheloften die niet gheoorlooft 1) en zijn noch behoorlick gedaen, gelijck die by Godt niet en worden geacht, alsoo oock by ons niet en moeten gelden. Want indien in menschelicke contracten en t'samen-handelingen die beloften ons alleenlick verbinden, in dewelcke die gheen daer mede wy contracteeren en handelen ons wil verbonden hebben: so is't ongerijmt, dat wy gedronghen souden worden tot de volbrengingh van die geloften die Godt van ons geensins en vereyscht: bysonder nae dien onse wercken niet anders wettigh 2) en zijn dan als die Gode behagen, en dit ghetuyghnis van onse consciënty hebben datse voor Godt aengenaem zijn. Want dit blijft vast en

Rom. 14. 23. seker: Al wat uyt den gheloove niet en is, dat is sonde. Waer mede Paulus te verstaen gheeft, dat dat werck 't welck met twijffelingh is opgenomen, daerom ghebreckelick is, om dat het gheloove de wortel is van alle goede wercken, door het welcke wy versekert zijn dat die wercken Gode behaghen. Dienvolgens indien een Christen-mensch geen dingh en mach by de handt nemen dan alleen met dese versekertheydt, waerom en soud' hy, in gheval' hy door onwetenheydt eenigh werck lichtveerdigh aengevanghen heeft, naderhandt beter onderrecht en van sijn dwalingh verlost zijnde, sulck een werck niet mogen laten varen? Dewijl nu van soodanige geleghentheydt zijn die gheloften, die onbedachtelick zijn opghenomen, soo en verbindense niet alleen den mensch niet 3), maer sy moeten oock noodtwendigh weder-roepen worden. En wat sullen wy hier toe segghen, dat deselve niet alleen voor Godts aenschijn nul en niet weerdigh geacht worden, maer oock eenen grouwel zijn? gelijck voor henen bewesen is. 't Is nu onnoodigh van een onnoodige saeck langer te handelen. Dit eenig argument en bewijs dunckt my ten vollen ghenoegh te zijn om de Godtvruchtighe conscientien gherust te stellen en van alle vrees' en swarigheydt te verlossen: te weten, dat alle de wercken die uyt een suyvere fonteyn niet voort en komen, en tot een behoorlick eynde niet en worden beleydt en gerichtet, van Godt verworpen worden, en also worden verworpen dat hy ons niet min en verbiedt daer in voort te gaen, als deselve by de handt te nemen. Want daer uyt wort besloten dat de geloften die haer oorsprongh hebben uyt dwalingh of superstity by Godt nul zijn en van onweerden, en van ons moeten verlaten worden.

Uyt de voorgaende antwoordt blijckt, dat die ghene

21. Daer beneffens sal die, die dees' antwoorde ten rechten sal verstaen en vatten, stof hebben daer med' hy teghen de lasteringhen der boose sal kunnen verdedigen den genen die haer selven uyt de Monnickery begeven tot eenighe eerbare wijse van leven. De sulcke worden van trouwloosheydt en meyneedigheydt swaerlick beschuldigt, om datse (na 't gemeyne gevoelen) den onverbrekelicken bandt, daer mede sy aen Godt en de Kerck verbonden waren, afgebroken hebben. Maer ick segge dat daer geen bant en is geweest, daer in 1) Godt te niet doet 't geen de mensch op recht.

die de Monnickery verlaten en sich tot een eerbare manier des levens begheven, t'onrecht beschuldight worden van dats' hare trouw verbroken souden hebben.

Daer beneffens ofschoon wy toestaen datse verbonden waren, does' in onwetenheydt Godts en dwalingh verstrickt gehouden wierden: soo seggh' ick nochtans datse nu alsse met de kennisse der waerheydt zijn verlicht, met eenen vry zijn geworden door de ghenade van Christus. Want indien het kruyce van Christus soo grooten kracht heeft, dat het ons van den vloeck der Goddelicker Wet, daer onder wy gebonden wierden ghehouden, vry maeckt: hoe veel te meer sal het ons redden en verlossen van vreemde banden, die niet anders en zijn dan bedriegelicke netten des Satans? 't Is derhalven buyten twijffel dat Christus allen den ghenen, dien hy door het licht sijns Euangeliums beschijnt, oock los maeckt van alle de stricken daer mede sy hen selven door superstity verknocht hadden.

Voor eerst dient de Christelicke vryheyt tot hare verdediging.

Galat. 3. 13.

En indien er zijn, die 2) niet bequaem en waren om altijdt onghehouwelickt te blyven, so hebbens' hier uyt een tweede bewijs-reden tot harer beschermingh. Want indien een onmoghelicke geloft een seker verderf der zielen is, dewelcke Godt behouden wil hebben en niet verdorven: soo volght datmen in sulcken ghelofte niet en moet volherden. Nu, hoe onmogelick de gelofte der onthoudingh zy | den ghenen die met dese bysondere gave niet en zijn begaeft, dat hebben wy voor henen gheleert: en ofschoon ick sweegh' so leert het doch d'ervaringh selve. Want het en is niet onbekent hoe vol onkuysheydts bykans alle de Kloosters zijn. En indien eenige Kloosters eerbaerder en schaemachtiger schijnen dan andere, soo en zijnse nochtans daerom niet kuysch om dats' het quaedt der onkuysheydt inwendigh dwinghen en verborghen houden. Gewisselick aldus straft Godt door grouwelicke exempelen de vermetenheyt der menschen, wanneers' haer eyghen swackheydt verghetende, tegen wil en danck van hare natuyr, staen en streven na dat gheen 't welck hun niet en is ghegheven: en de hulpmiddelen die de Heere hun gegeven hadde, verachtende, door kryghelheydt en halstarrigheydt de sieckt' haerder wellustigheydt vertrouwen te kunnen overwinnen. Want hoe sullen wy dat anders noemen dan hertneckig-

Het tweede poinct tot harer verdedingh is dit, te weten, datmen niet en moet volherden in een onmogelicke en zielverderffelicke geloft.

(p. 529.)

1) oprecht. 2) oprecht 3) [ ].

1) [ ]. 2) Hoewel is't dat de sulcke.

heydt, wanneer yemandt vermaent zijnde dat hem het Houwelick noodigh is, en van den Heere tot een remedy ghegeven wordt, niet alleen dat selfste versmaet, maer oock hemselven tot sulcken versmadingh met eenen eedt dwinght en verbindt.

Het XIIII. Capittel.

Van de Sacramenten.

Het eerste deel des Capittels handelende van de Sacramenten in 't gemeyn.

Beneffens de Predicaty des Euangeliums, hebben wy noch een ander ghelijck hulpmiddel tot versterckingh onses gheloofs in de Sacramenten: van dewelck' ons grootelicks dient voor-gesteldt te worden een sekere en gewisse leeringh, daer uyt wy mochten verstaen waer toe de selvige zijn ingesteldt, en wat voor een gebruyck die nu ter tijdt hebben.

Wat een Sacrament zy.

Eerstelick moeten wy bemercken wat een Sacrament zy. Mijns bedunckens sal dit een eyghentlicke en eenvoudige beschrijvingh daer van zijn, indien wy segghen dat een Sacrament is een uytwendigh teecken waer door de Heere de beloften sijner goetgunstigheydt t' onswaerts aen onse conscientien verzegelt, om de swackheydt onses geloofs te versterckcen: en wy wederom onse Godtvruchtigheyt t'sijnwaerts soo voor hem en voor d'Engelen, als by de menschen betuyghen. Het kan oock met weynigher woorden anders beschreven worden, te weten, dat het worde ghenoemt een getuyghnis der Goddelicker genaden t'onswaert, door een uyterlick teecken bevestight, met een wederkeerighe 1) betuygingh van onse Godtvruchtigheydt t'sijnwaerts. Beyde dese beschrijvinghen en zijn wel van de beschrijvingh van Augustinus, waer med' hy leerdt: dat een Sacrament is een sienlick teecken van een heylighe saeck; of een sienlicke gedaent van de onsienlicke ghenade, in den sin niet verscheyden, maer stellen de saeck selve toch 2) beter en sekerder voor. Want dewijl in soo korte 3) woorden altoos 4) eenighe duysterheyt is, in dewelcke veel on-ervarene dobberen en feylen, soo hebb' ick den sin met meer woorden willen uytdrucken, op datter geen twijffel en mocht overigh blijven.

Een andere beschrijvingh.

Van de beteeckenisse des Woordts.

2. Het en is niet onbekent waerom d'oude Leeraers dit woordt [*Sacrament*] 5) in dien sin gebruyckt hebben. Want soo dickwils als d'oude Oversetter [der *Vulgata*] 6) het Griecksche woordt mysterion (verborghentheyt) heeft willen oversetten in 't Latijn, voornemelick waer van Goddelicke dinghen gehandelt wierdt, soo heeft hy dat overgheset met dit woordt Sacrament. Alsoo set hy over die tekst 1) in den brief 2) tot de Ephesen: Op dat hy ons bekendt soude maken het Sacrament sijns willens. Item: Is 't dat ghy nochtans gehoort hebt van de bediening der genaden Godts, die my ghegeven is aen u-lieden, dat my nae d' openbaringh het Sacrament is bekent gemaeckt. Item, tot de Colossensen: De verborgentheydt die verborghen was van d'eeuwen en van de gheslachten, maer nu gheopenbaert is sijnen Heylighen, den welcken de Heere heeft willen te kennen gheven de rijckdommen van dit Sacrament, &c. Item, tot Timotheus: Het Sacrament der Godtsaligheydt is groot, Godt is gheopenbaert in het vleesch *). Men heeft [in de *Vulgata*] 3) het woort Verborgentheyt niet willen stellen, op dat men niet en soude schijnen een woort te gebruycken, 't welck de grootheydt en ghewichtigheydt der saeck niet uyt en druckt. Men heeft derhalven het woordt Sacrament gesteldt voor Verborgentheydt, te weten, voor de verborgentheydt van een heylighe saeck. In dese beteeckenis wort het by de Kerckelicke Schrijvers dickwils gebruyckt. En 't is ghenoeg bekent, dat die saken die by de Latinisten genoemt worden Sacramenten, by den Griecken den naem draghen mysterien of verborgentheden: so dat dese twee woorden Sacramenten en mysterien of verborghentheden eenerley beteeckenis hebben, en all' het verschil wech nemen. En hier uyt is 't gekomen dat dit woort Sacrament gebruyckt wiert, om te beduyden die teeckenen daer door de hooghe en geestelicke saken eerweerdighlick voor ooghen ghesteldt wierden. 't Welck Augustinus oock in een sekere plaets te kennen geeft: Het soude, seght hy, langh vallen van de verscheydenheydt der teeckenen te handelen: dewelcke wanneerse tot Goddelicke saken behooren, Sacramenten genaemt worden.

Ephes. 1. 9. en 3. 2.

Coloss. 1. 26.

1. Tim. 3. 16.

Epist. 5. ad Marcell.

Uytleggingh van de beschrijvingh.

1. Waerom Godt sijne beloften ons verzegelt door de Sacramenten.

3. Uyt dese voor-gestelde beschrijvingh verstaen wy, dat nooyt eenigh Sacrament is sonder voorgaende woort en belofte, maer dat een Sacrament als een seker aenhanghsel by ghevoeght wort tot de beloft', op dat het de belofte self versterckcen en verzegelen, en ons te sekerder, ja eenighsins vast en bondigh maken soude: gelijck Godt voorsiet eerst voor ons' onwetenheyt en traegheyt, en ten anderen voor onse swackheydt nut en dienstigh te wesen, en evenwel (om eyghentlick te spreken) niet soo seer op dat hy sijn heyligh Woort vast maken, als op dat hy ons in het gheloof, aengaende dat selve sijn Woort, versterckcen

---

1) onderlinge. 2) [ ]. 3) die weynighe. 4) [ ].
5) [ ]. 6) [ ].

1) de plaets. 2) [ ]. 3) [ ].
*) Deze aanhalingen zijn uit de Roomsche vertaling. In onze Statenoverzetting is het woord "verborgenheid" juist gebezigd. K.

mochte. Want Godts waerheydt is by haer selven bondigh en seker ghenoegh: ende en kan van nergens beter versterckingh ontfanghen, dan van haer selven. Maer ghelijck ons geloof kleyn en swack is, alsoo wordt het terstondt verslaghen, twijffelachtigh, wanckelbaer, en oversulcks oock ter neder gheveldt, soo 't niet van allen kanten ondersteunt, en door allerley middelen opghehouden wert. En alsoo voeght en schickt de barmhertige Godt nae sijne seer uytnemende goedertierenheydt sich alhier nae ons begrijp, in sulcker voegen dat het hem niet en verveelt ons die aerdtsch zijn, altijdt langhs der aerden kruypen, in het vleesch blijven steecken, en oversulcks niet gheestelicks en bedencken, jae selfs niet en begrijpen, oock door die aerdtsche elementen en dingen tot hem te leyden, en in het vleesch self een spiegel der geestelicke goederen voor te stellen. Want indien wy onlichaemlick waren (ghelijck Chrysostomus seydt) soo soud' hy ons dese selvighe dinghen oock bloot en onlichaemlick geven. Maer nu dewijl onze zielen in onse lichamen wonen, soo gheeft hy ons de geestelicke dinghen door de sienlicke. Niet dat die gaven die ons in de Sacramenten voor-ghesteldt worden, in de natuyr der sienlicke dingen selve zijn: maer dat de sienlicke dinghen van Godt | zijn verordineert om ons die geestelicke gaven te beteeckenen.

Homil. 60. ad populum.

(p. 530.)

2. Welke dat woordt zy het welck moet komen tot het element: daer uyt een Sacrament wort en bestaet.

4. En dit is 't geen men gemeynlick seydt, dat een Sacrament bestaet uyt 1) het woordt en 't uyterlicke teecken. Want by het Woort moeten wy verstaen, niet een woort 't welck sonder verstandt en sonder gheloof ingheblasen, door 't geluyt alleen, als door een tooverachtighe 2) besweeringh, de kracht soude hebben om het teecken te heyligen: maer een woordt 't welck gepredickt zijnde, ons doet verstaen wat het sienlicke teecken beduydt. 't Gheen' derhalven onder de tyranny des Pausen geschiedt is, dat en is niet toegegaen sonder een seer groote ontheyligingh van de Sacramenten en verborghentheden. Want sy hebben gemeynt dat het genoegh was dat de Priester, terwijl het volck daer sonder het te verstaen 3) verbaest en verwondert by 4) staet, de woorden der consecraty mompelde. Jae sy hebben met opset daer op toegeleydt, dat daer uyt geen onderwijsingh en soude komen tot het gemeyne volck, overmidts sy alles in 't Latijn spreken voor d'ongheleerde luyden. Naderhandt is de superstity soo verr' uytghebroken, datse geloofden dat de consecraty niet anders ter deghen en konde gheschieden dan met een heesch en dof ghemompel, 't welck door 5) weynighen gehoort wiert. Maer heel anders leert Augustinus van het Sacramenteel woort: Laet, segt hy, 't woort komen tot het element en teecken, en het sal een Sacrament worden. Want van waer heeft het water dese so groote kracht dattet het lichaem raeckt, en het hert afwascht anders dan door het bedrijf des woordts? Niet om dat het woort gesproken wort, maer om dat het wort gelooft. Want in het woort selfs is het verganckelicke gheluyt wat anders, dan de blijvende kracht. Dit is het woordt des geloofs 't welck wy predicken, seght d'Apostel. Daerom staet' er in de Handelingen der Apostelen: Hare herten reynigende door het geloove, d'Apostel Petrus seght oock aldus: Waer van het teghen-beeldt de Doop, ons oock behoudt, niet die een aflegginghe is der vuyligheydt des lichaems, maer die een vrage is eener goeder conscientie tot Godt. Dit is het woordt des gheloofs 't welck wy predicken: waer door sonder twijffel oock den Doop gheheylight wordt, op dat hy kracht mocht hebben om te reynighen. Ghy siet alhier dat hy in een Sacrament vereyscht het predicken des woordts, op dat het geloof daer uyt voort kom'. Wy en behoeven oock niet seer t'arbeyden om dit te bewijsen, dewijl ghenoegh bekendt is wat Christus gedaen, en ons te doen bevolen heeft, wat d'Apostelen daernae 1) ghedaen hebben, en d'eerst' en suyvere Kerck heeft onderhouden. Jae het is van 't begin der werelt af bekent, soo dickwils als Godt eenig teecken den heyligen Vaderen voor-gedragen heeft, datter oock by is geweest een onafscheydelicke bant der leer' en onderwijsingh, sonder dewelck onse sinnen door het bloot aenschouwen verbaest souden ghemaeckt worden. Derhalven als wy van het Sacramenteele woort hooren vermanen, so laet ons daer door verstaen de belofte Godts, dewelcke door een heldere stem van den Dienaer gepredickt zijnde, 't gemeyne volck als 2) metter hant daer henen leydet, waer het teecken henen streckt en ons bestuyrt.

Homil. in Ioan. 80, 3.

Rom. 10. 8.

Actor. 15. 9.

1. Petr. 3. 21.

Tegen de gene die 't woort of de belofte Godts van het element poogen af te scheuren.

5. Men moet oock niet luysteren na somminghe die meer door een scherpsinnigh als bondigh argument hier teghen poogen te strijden. Of wy weten, seggense, dat het Woort Godts, 't welck voor het Sacrament gaet, de waerachtighe wille Godts is, of wy en weten 't niet. Indien wy 't weten, soo en leeren wy uyt het Sacrament, het welck daer nae volght, niets nieuws. Indien wy 't niet en weten, soo en sal het Sacrament, welcks 3) gantsche macht ghelegen is in het woort, ons daer van geen onderrichtingh doen. Wy gheven hun hier op dese korte antwoordt: De zegelen die aen charters en aen andere publijcke acten en ghe-

1) door. 2) tooversche. 3) verstant. 4) [ ]. 5) van.

1) [ ]. 2) [ ]. 3) wiens.

schriften ghehanghen worden, die en zijn in haer selven aengemerckt niet met allen, als dewelcke daer aen te vergeefs souden ghehangen zijn, indien het pergament of papier gheen gheschrift in en hieldt. En evenwel verzegelen en bevestigen sy dat geen 't welck gheschreven is, als sy by de geschriften ghevoeght worden. Sy en kunnen niet seggen dat dese gelijckenis pas nu 1) van ons is uytghedacht 2), dewijl die door Paulus self ghebruyckt is, noemende hij 3) de Besnijdenis een zegel. Alwaer hy met opset beweert, dat de besnijdenis van Abraham niet en wiert gegeven tot rechtveerdigheydt, maer tot een verzegelingh van dat Verbondt, door welckers gheloof hy alreede te voren gerechtveerdight was. En ick bidd' u, wat reden isser dat yemandt sich daer aen seer soud' ergheren, dat wy leeren dat de belofte Godts door de Sacramenten wordt verzegelt, dewijl openbaer is dat het met de beloften selven soo staet, dat d'een door d' andere bevestight wordt? Te weten, naer ghelang 4) een yeghelicke belofte klaerder is, naer die mate 5) isse oock bequamer om het geloof te schragen 6). Nu de Sacramenten brenghen met haer seer klare beloften: en hebben boven het woordt dit bysondere, dats' ons de beloften als in een tafereel nae 't leven afgheschildert voor ooghen stellen. Wy en moeten oock niet ontroert worden door het onderscheyt 't welck tusschen de Sacramenten en de zegelen van charters en brieven gemaeckt en gemeynlick hier tegen geworpen wordt: te weten, dewijl soo de Sacramenten als de voorseyde zegelen beyde bestaen uyt lichamelicke dingen deser werelt, dat de Sacramenten niet en kunnen genoeghsaem of krachtigh wesen, om de beloften Godts die geestelick en eeuwigh zijn, te verzegelen: gelijckerwijs de zegelen plegen aenghehangen te worden om te verzegelen der Princen mandaten en ordonnantien van tijdtlicke en verganckliche dingen. Want wanneer de Sacramenten eenen geloovigen manne voor d'oogen komen, soo en vergaept hy sich niet aen dat vleeschelick schouw-spel: maer hy klimt met een Godtvruchtige bemerckingh door die trappen der gelijck-matigheydt die ick aengewesen hebb', tot de seer hooge verborgentheden die in de Sacramenten schuylen.

Rom. 4. 11.

De Sacramenten zijn teeckenen en zegelen door welckers behulp wy geloove gheven die dinghen die in het woordt geschreven zijn.

6. En dewijl de Heere sijne beloften noemt Verbonden: en de Sacramenten teeckenen des Verbondts: soo kan van de verbonden der menschen selfs een gelijckenis ghenomen en by gebracht worden. D'Oude hadden eertijdts die wijs' en ghewoonte dats' een zeugh slachteden tot bevestingh van hare verbonden. Wat voor een kracht en weerde soude doch de gheslachte zeugh ghehadt hebben, indien de woorden des verbonts daer niet by gekomen, ja niet voor gegaen en waren? Want daer worden dickwils zeugen geslacht sonder dat daer door eenige diepe of hooge verborgentheyt beteeckent wort. Wat soude doch het geven van de rechterhant in sich selven sonder voorgaende woorden beduyden en beteeckenen, dewijl de menschen malkanderen dickwils vyantlicker wijse by de hant grijpen? Maer als' er woorden des Verbonts zijn voorgegaen, soo worden voorwaer de conditien des Verbondts door alsulcke teeckenen bevestight, | al hoewel die conditien eerst met woorden uytgesproken, gemaeckt en besloten zijn. De Sacramenten zijn dan oeffeninghen dewelck' ons van Godts Woort meerdere sekerheydt gheven 1): en ons, dewijl wy vleeschelick zijn, onder aerdtsche en lichamelicke dinghen toeghedient worden: op dats' ons nae 't begrijp van onse traegheydt onderwijsen, en als kinderen door een school-meesters hand leyden souden. Daerom noemt Augustinus het Sacrament een sienlick woort: om dat het Godts beloften als in een tafereel afgeschildert, voordraeght, en levendigh als door een uytgedruckte beeltenis voor d'oogen steldt. Daer kunnen oock andere gelijckenissen voort gebracht worden, door dewelck' ons den aerdt der Sacramenten klaerder wordt aengewesen, te weten, so 2) wy deselve willen noemen Pylaren onses Geloofs. Want gelijck een gebouw wel staet en rust op sijn fondament, maer niet te min vaster bevestight wort door pylaren die daer onder ghestelt worden: alsoo steunt en berust oock het geloof op Godts Woordt als op een fondament. Maer als de Sacramenten by 't Woort komen, soo steunt het daer op als op pylaren noch vastelicker. Of indien wy seggen datse Spiegels zijn waer in de rijckdom van Godes genade, die hy ons schenckt, aenschouwt mach worden. Want (ghelijck alreede geseydt is) hy openbaert hemselven aen ons in de Sacramenten, voor soo veel als het onsen geringhen verstande ghegeven is hem te bekennen, en betuyght aldaer sijne liefde en goetgunstigheydt tot ons uytdruckelicker dan door sijn Woordt.

Daerom wordeuse genoemt zeghelen des verbondts.

Genes. 6. 18. en 9. 9. en 17. 2, 21.

(p. 531.)

In Ioan. Homil. 89. lib. 19. contra Faustum.

Ende sy zijn ons als pylaren en spiegels.

7. Sy en reden-cavelen oock niet bescheydelick ghenoegh, wanneerse beweeren dat de Sacramenten niet en zijn ghetuyghnissen der ghenaden Godts, om dat die oock toeghedient worden den godtloosen, dewelcke nochtans daer door Godt t'haerwaerts niet ghenadiger en gevoelen, maer veel eer hen selven een swaerder verdoemenisse behalen. Want uyt

Hier tegen en doet niet datse den godtloosen toe-ghereyckt worden.

1) onlanghs. 2) versiert. 3) [ ]. 4) hoe. 5) alsoo. 6) ondersetten.

1) voorder versekeren. 2) is't dat.

Want sy zijn evenwel ghetuyghnissen van Godes genade.

dese reden-cavelingh soude volgen dat oock het Euangelium geen getuyghnis en zy van Godts genade, dewijl het van velen gehoort en veracht wordt: noch eyndtlick oock Christus self, die van velen gesien en bekent, doch van weynige derselver aenghenomen wierdt. Dit selve kan oock gesien worden in de bezegelde charters en placcaten. Want al hoewel het volck weet dat de zegelen der selver van den Prince zijn voort gekomen, om sijnen wille geloofweerdelick en krachtelick te verzegelen, so wordense nochtans van het meerderdeel des volcks bespot en uyt gelagchen: van sommige veracht als een saeck die hun niet aen en gaet: van sommighen oock vervloeckt, soo dat de gelijckenis die ick voor henen ghebruyckt hebb' ons meer en meer behoort te behagen, dewijl wy sien dat de condity van beyden (te weten, van de Sacramenten en de zegelen) so wel gelijckt en over een komt. Het is derhalven seker dat Godt sijne barmhertigheyt en het pandt sijner genaden ons voorstelt, beyde door sijn Heylig Woort en door de Sacramenten. Maer dese genaed' en barmhertigheyt en wordt niet aengegrepen dan alleen van die ghene die sijn Woordt en Sacramenten met een vast geloof ontfanghen: even ghelijck als Christus, al hoewel hy van den Vader allen menschen ter saligheyt aengeboden en voorgedragen wort, nochtans van allen niet en wort bekent en aengenomen. Als Augustinus in een sekere plaets dit selfste wilde te kennen geven, so seyt hy, dat het Woort sijn kracht bewijst in het Sacrament: niet om dat het ghesproken, maer om dat het gelooft wordt. Daerom is't dat Paulus, als hy de geloovighe aenspreeckt, alsoo van de Sacramenten handelt, dat hy de gemeynschap met Christus daer in besluyt. Ghelijck wanneer hy seydt: Soo vele als ghy in Christus ghedoopt zijt, hebt ghy Christus aenghedaen. Item: Wij alle die in Christus gedoopt zijn, zijn een lichaem en eenen geest. En als hy van het verkeerde ghebruyck der Sacramenten spreeckt, so en schrijft hy den Sacramenten niet meer toe dan den ydelen en onnutten figuren, waer med' hy te verstaen geeft, ofschoon de godtloose en hypocriten door hare verkeertheydt de kracht en vrucht van Godes genaed' in de Sacramenten of onderdrucken, of verduysteren, of beletten, dat evenwel des 1) niet tegenstaende de Sacramenten, wanneer en soo dickwils als het Gode behaeght, met sich 2) brengen een getuyghnis van de gemeynschap met Christus, en dat de Geest Godts selfs oock dat selvige 't welck de Sacramenten beloven, volbrenght en uytvoert. Wy besluyten derhalven dat de Sacramenten terechte 1) genoemd worden ghetuyghnissen van de ghenade Godts, en ghelijck als sekere zeghelen van sijne goetgunstigheyt t'onswaert: dewelck' ons deselve verzegelen en also ons geloof ondersteunen 2), voeden, verstercken en vermeerderen. De redenen die van sommige tegen dit gevoelen plegen voor-geworpen te worden, zijn al te onbeduydend 3) en krachteloos. Sy seggen dat ons geloof, indien het goet is, niet en kan beter worden. Want het en is, seggense, gheen geloof, 't en zy dat het onbeweeghlick, en vast, en on-afscheydelick op Godes barmhertigheyt beruste. Den welcken het beter waer' geweest met d'Apostelen te bidden, dat de Heere hun haer gheloof wilde vermeerderen, dan soodanigen volmaecktheydt des gheloofs sorghlooslick voor te wenden die gheen mensch ooyt en heeft verkreghen, of immermeer in dit leven verkrijghen sal. Laet hun antwoorden wat voor een gheloof haers bedunckens die man hadde, dewelck' uytriep: Ick geloove, Heere, komt mijne ongeloovigheydt te hulpe. Want dat geloof, al hoewel het maer begonnen was, was oock goedt, en konde toch 4) door wech-nemingh der ongeloovigheyt noch 5) beter worden. Doch sy en worden door geen vaster bewijs wederleyt, als door haer eygen conscienty. Want indiense bekennen datse sondaers zijn ('t welck sy, ofse 6) willen of niet, niet en kunnen ontkennen) soo moetense daer van aen 7) d'onvolmaecktheydt haers gheloofs wel 8) de schuldt geven.

Dewelcke niet en wordt aenghegrepen, behalven alleen van de gheloovige.

Galat. 3. 27.

1. Cor. 12. 13.

1. Teghenwerping tegen dit gevoelen.

Antwoort.

Lucas 17. 5.

Marc. 9. 24.

8. Maer, segghense: Philippus heeft den Kamerlingh gheantwoort, dat hy mochte ghedoopt worden indien hy van gantscher herten gheloofde. Wat plaets heeft de bevestigingh des Doops alhier daer het gheloof het gantsche hert vervult? Ick vraegh' hun wederom, of sy niet en ghevoelen dat het meerderdeel haers herten sonder geloof is, ofse niet en bekennen eenen nieuwen dagelickschen aenwas des gheloofs? Een Heyden beroemde sich dat hy al leerende, bedaeght en oudt wierdt. Soo zijn dan wy Christenen wel drie dubbel elendigh, so 9) wy oudt worden sonder yetwes te vorderen, daer nochtans ons gheloof door alle de trappen onses levens behoort te groeijen tot dat het tot eenen volkomen man opwast. Derhalven: Van gantscher herten gelooven, en beteeckent alhier niet volmaecktelick in Christus gelooven, maer het beduydt alleen Christus van herten en met een oprecht ghemoedt omhelsen: van hem niet walgen, maer door een brandende genegentheydt hongeren, dorsten, | en tot hem suchten. (p. 532)

2. Teghenwerpingh. Actor. 8. 37.

1. Antwoort.

Ephes. 4. 13.

2. Antwoort. verklarende de plaets van Lucas.

1) dien. 2) haer.

1) waerlicks. 2) ondersetten. 3) blaeuw. 4) [ ]. 5) [ ]. 6) weerse. 7) [ ]. 8) [ ]. 9) is't dat.

De Schriftuyr heeft dese gewoont datse seght dat die dinghen van gantscher herten geschieden, die oprechtelick en sonder gheveynstheydt ghedaen worden. Als by exempel: Ick hebb' u met gantsch mijn hert ghesocht. Ick sal u van gantscher herten belijden, en diergelijcke. Gelijckse daer en teghen den geveynsden en bedriegers, wanneerse die bestraft, pleeght te verwijten dats' een dubbel hert hebben. Sy seggen voorts: Indien 't gheloof door de Sacramenten wordt vermeerdert, so is de Heylighe Geest te vergeefs gegeven, wiens kracht en werck nochtans is het gheloove te beginnen, te beschermen, en te volmaken. Ick bekenn' wel, dat het geloof is een eygen en krachtigh werck des Heylighen Geestes, van den welcken wy verlicht zijnde, Godt en de schatten sijner goedertierenheyt bekennen, en sonder wiens licht ons verstandt alsoo seer blindt is dat het niet sien, en soo bedwelmt en stomp dat het gheen geestelicke dingen riecken en kan. Maer in de plaets van een eenighe gave Godts die sy verkondigen, bemercken en overleggen wy drie gaven. Want voor eerst en leert en onderwijst ons Godt door sijn Woort: ten anderen versterckt hy ons door de Sacramenten: ten derden verlicht hy onse herten door het licht sijns Heylighen Geestes: en maeckt dat het Woordt en de Sacramenten in onse herten toegangh verkrijgen, dewelck' andersins ons' ooren alleen slaen, en voor onsen oogen alleen omsweven souden, sonder het inwendighe gemoedt te roeren of te bewegen.

Psalm 119.10. en 111. 1. en 138. 1.

Psalm 12. 3.

3. Teghenwerpingh.

Antwoort.

Dat het gheloof ghesevdt wordt door de Sacramenten versterckt en vermeerdert te worden, dat en wordt den Sacramenten van wegen eenighe hare kracht of van wegen eenighe andere wijse alsoo niet toe geschreven, dat dit alles niet en soude hangen aen de inwendighe krachtige werckinge des Heyligen Geestes.

9. Daerom wil ick den Lesers vermaent hebben te gedencken aen dat gheen 't welck ick mijns beduunckens voor henen met klare woorden genoeghsaem uytgedruckt hebbe, te weten, dat ick den dienst en het ampt om 't gheloof te te verstercken en te vermeerderen, den Sacramenten alsoo niet toe en schrijve, als of ick meynde dat die altijdt ick en weet niet wat voor een verborghene kracht in sich hebben, waer door sy in haer selven machtigh souden zijn om 't geloof te bevorderen of te verstercken: maer om datse van den Heere zijn inghestelt, op datse tot vast-settingh en vermeerderingh des gheloofs dienen mochten. Datse voorts als dan eerts haer ampt behoorlick verrichten, wanneer die inwendige Leer-meester, namelick, de Geest daer by komt, door wiens kracht alleen de herten doordrongen, en d'affecten en ghenegentheden bewogen worden, mitsgaders ook de Sacramenten tot onse zielen den toegangh open hebben. Want sonder desen Leer-meester, en kunnen de Sacramenten niet meer doen in onse herten, dan gelijck of de glantz van de Sonne der blinden oogen bescheen, of een stemme in d'ooren der dooven geluyt sloegh. Ick maeck' derhalven tusschen den Geest en de Sacramenten dit onderscheydt, dat, namelick, de kracht om te wercken is by den Geest, en dat den Sacramenten alleenlick een dienst wordt gelaten, dewelcke wel sonder de werckinghe des Geestes ydel en onnut, maer met veel krachts vervult is, wanneer de Geest inwendig werckt en sijn macht betoont. Nu is klaer en blijckelick hoe dat een geloovigh hert, volgens dit ghevoelen, door de Sacramenten in den geloove versterckt wort: te weten, ghelijck d'oogen sien door den glantz der sonnen, en d'ooren hooren door het geluyt van de stemm'. D'oogen en souden door gheenerley licht yetwes kunnen sien, indiense niet en hadden een ingeschapen gesicht, 't welck van selfs bequaem is om licht t'ontfangen: en d'ooren souden te vergeefs met de stemm' geslaghen worden, indiense niet en waren bequaem ghemaeckt om te hooren. Derhalven is't dat dit ('t welck eenmael onder ons behoort te zijn buyten verschil en twijffel) waerachtig is, te weten, ghelijck 't gesicht in ons' oogen maeckt dat wy het licht sien, en gelijck 't gehoor in ons' ooren te weegh brenght dat wy de stemm hooren en vatten, dat oock alsoo de Heylige Geest alleen die is, die door sijn werckingh in onse herten het geloof begint, onderhoudt, voedt en versterckt: soo sullen oock hier uyt dese twee dingen volgen, dat, namelick, de Sacramenten niet een hayr voordeels en doen sonder de kracht des Heylighen Gheestes, en datse dies niet tegenstaende in de herten, die alreede voor henen van dien Leer-meester waren onderwesen, het geloof sterker en meerder maken. Dit onderscheydt isser alleen, de kracht om te hooren en om te sien is aen [1]) onse ooren en ooghen van natuyren ingeschapen: maer Christus werckt in onse herten het voorseyde boven de wijs' en mate der natuyren door sijn sonderlinghe ghenade.

De vierde teghen-werpingh hanghende aen de derde.

10. Waer med' oock te ghelijck worden wederleyt die tegen-werpingen die aen [2]) sommigen eenighe twijffelmoedigheydt aenbrengen. Indien wy, segghense, 't zy den aenwas, 't zy de versterckingh des geloofs aen [3]) creatuyrlicke dinghen [4]) toeschrijven, soo doen wy den Gheest Godts onghelijck, die alleen voor den Autheur en Werck-meester daer van behoort erkent te worden. Want wy en ontblooten ondertusschen den Heylighen Geest niet van desen lof dat hy 't geloof versterckt en vermeerdert: maer wy beweeren veel eer dat dit selvige verstercken en vermeerderen des geloofs 't welck hy verricht, niet anders en is, dan door sijn inwendighe verlichtingh onse

Antwoort.

1) [ ]. 2) den. 3) [ ]. 4) creaturen

herten bequaem maken om te vatten, en aen te nemen die versterckingh die van de Sacramenten voorgestelt wort. Indien dit noch al te duyster gesproken is, soo sal het door de gelijckenis die ick by brenghen sal, t'eenemael klaer worden. Wanneer ghy voor hebt yemanden met woorden te raden en t'overreden tot verrichtingh van eenigh werck, soo sult ghy allerley middelen versinnen, waer door hy tot u gevoelen getrocken, jae by na ghedwongen mocht worden om uwen raedt gehoorsaem te zijn. Maer het is al verloren moeyte hun van yets te willen overtuyghen 1) 't en zy dat hy oock self een doorsiend verstandt en een scherpsinnigh oordeel hebbe, waer door hy in staet 2) is t'overwegen de swaer-wichtigheydt van uwe redenen: 't en zy dat hy oock begaeft zy met eenen leersamen aert, en met een bereyt gemoedt om nae uwe Leer' te luysteren; 't en zy dat hy eyndlick sulcken grooten dunck 3) van uw oprecht bedoelen 4) en voorsichtigheyt hebbe gevat en opgenomen, dat hy daer door half worde bewogen om uwen raedt toe te staen. Want daer zijn veel krygelige koppen die ghy nimmermeer en kondt buygen door eenige redenen: en wanneermen quaet achterdencken heeft van uwe goede bedoeling 5), wanneer oock uw' respect en aensien veracht wort, soo sult ghy selfs by de leersame weynigh voordeels doen. Maer indien wederom alle de voorgemelde dingen zijn by den genen die uwen raedt aenhoort, soo sullense voorwaer te weegh brengen dat hy sal doen nae uwen raedt die hy andersins soude bespot hebben. Dit nu 6) werckt oock de Heylige Geest in ons, want op dat het Woordt in ons' ooren niet te vergeefs en soude klincken, op dat de Sacramenten voor ons' ooghen niet te vergeefs en souden worden ghestelt, so betoont hy dat het Godt is die ons met sijn woort aen spreeckt, soo versacht hy de hertneckigheydt onses herten, en maeckt deselve bequaem en geschickt tot die gehoorsaemheydt die den Woorde des Heeren toekomt. In somma, hy brenght d'uyterlicke Woorden en Sacramenten van d'ooren tot in de ziel. Soo verstercken dan beyd' het Woort en de Sacramenten ons geloof, wanneers' ons voor oogen stellen de goede wil des Hemelschen Vaders t'onswaert, door welckers kennis de gantsche vastigheyt onses geloofs bestaet, en in 7) sterckte vermeerdert: de Heylighe Geest versterckt het gheloof wanneer hy die versterckingh, die door het Woort en Sacramenten verricht wort, in onse herten ingraeft en krachtigh maeckt. Ondertusschen en

Verklaert door een ghelijckenis.

Toepassingh der gelijckenis.

(p. 533.)

Besluyt, dat geloof door het Woordt en de Sacramenten versterckt wort.

1) aengheraden. 2) machtigh. 3) grootachtingh.
4) trouw. 5) getrouwigheydt. 6) [ ]. 7) [ ].

kan de Vader der lichten niet verhindert worden onse herten door de Sacramenten, als door een tusschen-komende glantz te verlichten, ghelijck hy de lichamelicke ooghen verlicht door de stralen der Sonne.

11. Dat het uytwendige woordt dees' eyghenschap' heeft, dat heeft de Heere gheleert, doe hy het woordt in de parabel een zaedt noemde. Want gelijck het zaedt indien het in eenen woesten en onbebouwden kant des ackers ghevallen is, niet anders en kan dan sterven: maer indien het in een wel-versorght 2) kooren-veldt is geworpen, sijn vrucht met seer goeden woecker sal weder geven: also sal oock het woort Godts indien 't op een hard hart valt, als of het in zant gheworpen waer, onvruchtbaer zijn: maer indien het bekomen heeft een ziel die door de hant van den Hemelschen Geest bearbeydt en gedwee ghemaeckt is, soo sal het seer vruchtbaer wesen. En indien het woort den zade gelijck is, waerom en souden wy niet seggen dat het geloof uyt het woordt sijn begin, wasdom en volmaecktheydt ontfanght, ghelijck wy segghen dat het kooren uyt het zaet wast, en vermeerdert, en tot sijn rypigheyt komt? Beyde dese dingen worden door Paulus seer wel verklaert in verscheyden plaetsen. Want als hy den Corinthiers wil indachtigh maken hoe krachtighlick Godt door hem gewrocht hadde, soo roemt hy dat hy de bedieninge des Geestes heeft, als of de kracht des Heylighen Geestes door eenen onscheydelicken bandt met sijn predickingh t'samen ghevoeght waer, om de herten inwendigh te verlichten en krachtelick te beweghen. Maer als hy in een andere plaets wil leeren wat Godts Woordt in hem-selven vermach, wanneer 't van menschen gepredickt wort, soo vergelijckt hy de Dienaers by de lant-bouwers, dewelck' haren arbeydt en neerstigheydt tot het bouwen en versorghen 1) des landts ghedaen hebbende, niet meer daer toe doen en kunnen. En wat soude de ploegingh, en zaeyingh, en nat-makingh baten en helpen, indien het gezaeyde door den Hemelschen zegen niet en wiert vruchtbaer gemaeckt? Hy besluyt dien-volgens dat die geen die plant en die gheen die nat maeckt, niet en zijn: maer dat het gheheel en al Gode moet toegeschreven worden dewelck' alleen den wasdom geeft. So bewijsen dan d'Apostelen de kracht des Geestes in hare predickingh, voor so veel als Godt d'instrumenten die van hem gheordineert zijn, gebruyckt tot verklaringh van sijne geestelicke genade. Nochtans moetmen altijdt dit onderscheydt waernemen en behouden, op dat wy mogen gedencken wat de mensch vermach van

Van den aenwas des gheloofs door de Predicaty des Woorts met de krachtige werckinge des Heylighen Geestes t' samen ghevoeght, nochtans niet vermenght, maer onderscheyden.
Matth. 13. 4.
Lucas 8. 15.

1. Cor. 2. 4.

1. Cor. 3. 6.

1. Cor. 3. 7.

1) wel-gehavent. 2) havenen.

en door hem-selven, en wat Gode alleen eygen toekomt.

Hoe en hoe verre de Sacramenten zijn versterkingen onses geloofs.

12. De Sacramenten zijn also seer versterckingen onses geloofs, dat de Heere somtijdts de Sacramenten selven wech neemt, wanneer hy wech nemen wil 't vertrouwen aengaende de 1) dinghen die in de Sacramenten van hem belooft waren. Als hy 2) Adam van de gave der onstreffelickheydt berooft en verstoot, soo seght hy aldus: Dat hy (Adam) niet en neme van de vrucht des levens en eeuwiglick leve. Wat hooren wy? Konde die vrucht aen Adam sijn' onverderflickheyt, van dewelck' hy alreede was afgevallen, weder gheven? Gheensins. Maer dese woorden Godts gelden even soo veel als of hy gheseydt hadde: op dat hy geen ydel vertrouwen van 3) onsterffelickheydt koestere 4), soo hy het teecken van mijne belofte behoudt: soo laet hem oock ontruckt worden dat geen' 't welck hem eenige hoop' van onsterflickheydt geven mocht. Hierom heeft d'Apostel, als hy die van Ephesen vermaent te gedencken dats' eertijts vervreemt waren van de Testamenten, vreemt van 't geselschap Israëls, sonder Godt, sonder Christus, voor henen geseydt datse geen part en deel hadden aen de Besnijdingh. Waer med' hy te kennen geeft, dat die van de belofte selve uytgesloten zijn, die het teecken der belofte niet en hadden ontfangen. Op d'andere tegen-werpingh, dat, namelick, d'eere Godts den creaturen gegeven, en oversulcks vermindert wort, als men hun soo grooten kracht toeschrijft, is lichtelick t'antwoorden, te weten, dat wy geen kracht en stellen in de creaturen. Dit seggen wy alleen, dat Godt middelen en instrumenten gebruyckt die hy selfs voorsiet nut en oorbaerlick te zijn, op dat alle dinghen mochten dienen tot sijner eer', dewijl hy self is de Heer en Meester over alles. Derhalven gelijck hy door broodt en andere spijsen onse lichamen voedt: ghelijck hy door de sonne de wereldt verlicht: ghelijck hy door het vyer verwarmt: en evenwel het broot, en de son, en het vyer niet anders en zijn dan instrumenten waer door hy ons sijne zegeningen uytdeelt en toedient: alsoo voedt hy 't gheloof gheestelicker wijse door de Sacramenten, dewelcke dit ampt alleen hebben datse sijne beloften ons voor ooghen stellen, jae dats' ons zijn panden der selver. En gelijck wy op d'andere creaturen die door Godts mildtdadigheyt en goedertierenheyt tot onsen gebruycke verordineert en bestemt zijn, en door welckers dienst hy ons de gaven sijner goedtheydt schenckt, gantsch geen vertrouwen en moeten setten, noch de selvighe ghelijck als oorsaken van ons welvaren, verheffen en prijsen: also en moeten wy oock met ons vertrouwen niet kleven aen de Sacramenten, noch aen deselve d'eere Godts oversetten en opdraghen: maer wy moeten alle dingen aen een zijde gesteldt hebbende, door het geloof en de belijdenis onses mondts opklimmen 1) tot hem die daer is d'Autheur der Sacramenten en aller dingen.

Genes. 3. 22. — Ephes. 2. 12.

5. Teghenwerpingh. — Antwoordt, door een seer ghemeynsame gelijckenis verklaert.

1) der. 2) (den). 3) der. 4) en gheniete.

6. Teghenwerpingh, der gener dewelcke willen dat de Sacramenten niet anders en zijn dan sekere bloote teeckenen.

13. De bewijs-reden die sommige eyndtlick by brenghen uyt het woordt Sacrament, en heeft gheen vastigheydt met allen. Al hoewel, seggense, 't woordt Sacrament by de verstandige Latinisten veel beteeckenissen heeft, soo heeft het nochtans maer eene beteekenis die op de teeckenen slaet en past: te weten, die beteeckenis waer door het beteeckent dien ghewoonlicken eedt die een soldaet den Veltoversten doet wanneer hy tot den oorlogh wordt aenghenomen. Want ghelijck de nieuwe krijghs-lieden door dien krijghs-eedt haer trouw aen den Veldt-oversten verbinden, en daer toe belijden datse sijne krijghs-knechten zijn: also bekennen wy oock door onse teeckenen Chris- | tus voor onsen Vorst en Capiteyn, (p. 534.)
en betuyghen dat wy onder sijn vaendel den krijgh voeren. Sy voeghen hier noch by gelijckenissen om de saeck klaerder te maken. Gelijck de Romeynen door hare kleedingh van de Griecken onderscheyden wierden: ghelijck oock de verscheyden standen 2) binnen Romen van malkanderen onderscheyden waren yeder door sijn eyghen teecken: te weten, de stand 3) der Raedtsheeren van den Ridderlicken stand 3), door hare purpere kleedingh en ronde schoenen: wederom de Ridders van den gemeynen burger, door haren ringh: alsoo draghen wy oock onse teeckenen door dewelcke wy van d'onheylighe worden onderscheyden. Maer uyt het gheen' voor henen is gheseydt, blijckt ten vollen dat de oude Leeraers die de naem Sacrament, aen de teeckenen ghegeven hebben, gheensins en hebben ghesien, in hoedanighen beteeckenis dit woordt by de Latijnsche Schrijvers 4) ghebruyckt wierdt: maer datse nae haer goedt-duncken dese nieuwe beteeckenis hebben ghevonden, om daer door de heylighe teeckenen op eenvoudighe wijze aen te duyden 5). Indien wy scherpsinnighlick de saeck dieper ondersoecken 6) willen, soo moghen sy schijnen desen naem Sacrament tot dusdanigen beteeckenis getrocken te hebben, door deselve ghelijckmatigheydt en overeen-komingh, nae het welcke sy 't woordt Geloove getrocken hebben tot die sin en beduydingh in dewelck' het nu ter tijdt ghebruyckt wort. Want al hoewel door het woort

1. Antwoort, ghenomen van de verklaringe des Woorts.

1) opsteygeren. 2) staten. 3) staet. 4) Scribenten 5) slechtelick te beduyden. 6) ondertasten.

Geloove beteeckent wort de waerheydt en ghetrouwigheyt in 't volbrenghen der beloften: soo hebbense die versekertheyt, [of dat seker vertrouwen 't welck men van de waerheydt selfs heeft: Geloove genoemt. Alsoo oock, al hoewel door het woordt Sacrament beteeckent wordt die krijghs-eedt, daer med' een soldaet sich aen sijnen Velt-oversten verbindt, soo hebben sy nochtans dat selve woordt onsen Vorst en Capiteyn eyghen ghemaeckt, en daer door een teecken beduydt, waer med' hy sijne soldaten onder sijne legerbenden aenneemt. Want de Heere belooft ons door de Sacramenten, dat hy ons tot een Godt sal zijn, en dat wy hem sullen wesen tot een volck.

2. Antwoort, ghenomen van de saeck self. Doch wy laten sulcke scherpsinnigheden varen: dewijl ick, mijns bedunckens, door klare bewijs-redenen genoeghsaem betoont hebb', dat d'oude Leeraers niet anders en hebben voor gehadt dan te kennen te gheven dat de Sacramenten teeckenen zijn van heylige en geestelicke saken.

Weder-legging van een In-reden. De gelijckenissen die sy by brenghen van d'uyterlicke livereijen en teeckenen der onderscheydingh, nemen wy wel aen, maer wy en kunnen niet lijden, dat sy dat gheen 't welck het minst' en het 1) laetst' is in de Sacramenten, oordeelen te zijn het eerst' en voornaemste. Nu dit is het eerst' en voornaemst' in de Sacramenten, dats' onse gheloove by Godt dienen en behulpigh zijn: het laetst' en minst' is, datse getuyghnissen zijn van onse professy en belijdenis by den menschen. Na dese laetste beduydinghen ghaen die laetstgenoemde verghelijckinghen door 2). Ondertusschen moet die eerste beduydingh vast blijven: want de Sacramenten en souden niet veel om 't lijf hebben (ghelijck alreede ghesien is) indiense niet en waren hulp-middelen onses gheloofs, en aenhanghselen der leere tot dit selvighe ghebruyck en eynde verordineert en ingestelt.

Tegen de gene die de Sacramenten meer toeschrijven dan het betaemt. 14. Wederom moeten wy vermaent zijn en gedencken, gelijck als dese de kracht der Sacramenten verswacken, en der selver nuttigheydt t'eenemael wech-nemen: datter oock alsoo wederom in 't tegen-deel sommighe zijn, dewelcke den Sacramenten toedichten, ick en weet niet wat voor verborghene krachten, die den selven nergens in de Schriftuyr van Godt ghegheven en worden. Door welcke dwalingh d'eenvoudighe en ongeleerde sorgelick bedrogen en allenghskens van Godt af-getrocken worden, dewijl hun gheleert wordt Godes gaven daer te soecken, daer die niet en kunnen worden ghevonden, soo dats' in de plaets van Godts waerheydt, louter' ydelheydt omhelsen.

1 [ ]. 2) hebben die gelijckenissen plaets

Teghenwerpingh der School-leeraren, van de kracht der Sacramenten van de nieuwe wet. Want de Sophistische scholen hebben met een' groote eendrachtigheydt geleert, dat de Sacramenten des Nieuwen Testaments die nu inde Christelicke Kerck ghebruyckt worden, ons rechtveerdigh maken en ghenade toebrenghen, als wy maer die weldaden van ons niet af en weeren door eenighe doodelicke sonde. Het en is niet mogelick te verklaren hoe doodelick en verderflick dit ghevoelen zy, en dat dies te meer om dat het voor veel eeuwen tot groot naedeel 1) van de Kerck in een groot deel der werelt d'overhant heeft ghenomen.

1. Antwoort. Het is voorwaer een gantsch duyvels ghevoelen. Want ghemerckt dit ghevoelen de rechtveerdigheyt belooft sonder 't geloove, soo werpt het de zielen van boven nederwaerts in 't verderf.

2. Antwoort. Daer beneffens naedien het d'oorsaeck der rechtveerdigheyt steldt in de Sacramenten, soo worden de arme zielen der menschen, die van haer selfs meer dan genoegh nae d' aerde geboghen zijn, door dese superstity also verstrickt, datse meer op het aenschouwen der lichaemlicker dinghen, dan op Godt selfs berusten. Het waer te wenschen dat wy dese twee dingen met der daedt selven niet soo seer en hadden ondervonden: so verr' is het daer af datse langh bewijs van doen souden hebben. Wat is een Sacrament 't welck sonder gheloof ontfangen wordt, anders dan een seer seker verderf van de Kercke? Want dewijlmen uyt de Sacramenten gheen dingh buyten het woordt der beloften en heeft te verwachten: en dat het woordt der beloften niet min den ongeloovigen toorn dreyght, als den gheloovighen ghenade voordraeght en aenbiedt: soo wordt hy 2) bedrogen die sich laet voorstaen dat hem door de Sacramenten yetwes meer wordt toeghebracht, dan hem door 't Woordt Godts aengheboden, en van hem door een oprecht geloof aenghenomen wort. Waer uyt oock een ander leer-stuck besloten wordt, dat, namelick, 't vertrouwen der saligheyt niet en hanght aen de deelachtigheydt der Sacramenten, ghelijck of de rechtveerdighmakingh daer in geleghen waer: van dewelcke wy dit weten dats' in Christus alleen is wech geleydt, en dats' ons niet minder door de predicaty des Euangeliums als door de verzegelingh der Sacramenten mede gedeelt wort: midtsgaders oock sonder dese verzeghelingh ten vollen bestaen kan. Soo seer waerachtigh is dat gheen 't welck oock door Augustinus geschreven wordt, dat, namelick, d'onsienlicke heylighmakingh kan zijn sonder het sienlicke teecken, en dat wederom het sienlicke teecken wesen kan sonder de wezenlijcke 3) heylighmakingh. Want de menschen (ghelijck hy oock elders

Lib. 3. de quæst. Vet. Test. Lib. 5. de Baptism. contra Donat. cap. 24.

1) achter-deel. 2) die. 3) d'oprechte.

schrijft) trecken Christus somtijdts soo verr' aen datse de Sacramenten ontfangen: somtijdts wederom soo verre datse gheheylight worden. En het eerste van desen kan beyde den goeden en quaden ghemeyn zijn: maer het ander is den goeden en geloovigen alleen eygen.

Bevestigingh der antwoordt uyt Augustinus, onderscheydende tusschen het Sacrament en de saeck des Sacraments. De Baptismo parvul. (p. 535.)

15. Hier uyt komt dat onderscheydt (soo men 't recht verstaet) 't welck door den selvigen Augustinus dickwils ghemaeckt wordt tusschen | het Sacrament en de saeck des Sacraments. Want hy gheeft te kennen niet alleen dat het teecken en de beteeckende saeck in het Sacrament te samen ghevoeght zijn, maer oock dats' aen malkanderen alsoo niet en zijn verbonden, of sy kunnen van malkanderen ghescheyden worden: en dat oock in de t' samen-voeginghe selve de beteeckende saeck altijdt moet worden onderscheyden van het teecken, op dat wy dat gheen 't welck d'een toe komt den anderen niet toe en schrijven. Van d'afsonderingh en scheydingh spreeckt hy, wanneer hy schrijft, dat de Sacramenten alleenlick in d'uytverkorene verrichten 't gheen sy beteeckenen. Item, daer hy van de Joden aldus schrijft: Al hoewel de Sacramenten gemeyn waren, soo en was nochtans de genade, dewelcke de kracht der Sacramenten is, niet gemeyn: alsoo is nu oock het badt der wedergeboort' allen gemeyn: maer de ghenade selfs waer door de ledematen van Christus met haer hooft weder-gheboren worden, en is niet allen ghemeyn. Wederom schrijft hy van 't Nachtmael des Heeren in een andere plaets aldus: Wy ontfangen oock hedensdaeghs de sienlicke spijse: maer een ander dingh is het Sacrament, en een ander ding de kracht des Sacraments. Hoe komt het dat vele van den Altaer ontfangen en sterven, en daerom sterven om dat sy 't ontfanghen? Want oock de bete des Heeren was voor Judas fenijn: niet om dat hy yets quaets ontfingh, maer om dat hy die quaet was, het goede qualick ontfingh. Een weynigh daer nae: Het Sacrament van dese saeck, dat is, van d'eenigheydt des Lichaems en des Bloedts van Christus, wordt in sommighe plaetsen alle daegh', en in sommige plaetsen op sekere daghen aen de tafel des Heeren bereydt: en van die tafel wordt het Sacrament door sommige ghenomen en ghenut ten leven, en door sommige ter doodt. Maer de saeck selve die door het Sacrament wort beteeckent, gedijet allen den genen die der selver deelachtig zijn, tot saligheyt, en niemanden van hun ter verdoemenis. Hy hadd' oock een weynigh te voren geseyt: Die daer van sal eten die en sal niet sterven, die, namelick, die part en deel heeft aen de kracht des Sacraments, en niet alleenlick aen het sienlicke Sacrament: die 't inwendigh eet, ende niet die 't uytwendig eet, die 't met der herten eet, en niet die 't met den tanden bijt. Hier hoort ghy over al, dat het Sacrament door d'onweerdigheydt des ontfangers alsoo van sijn beteeckende saeck wordt afgesondert en gescheyden, datter niet anders en blijft dan een ydel en onnut teecken. Op dat ghy dan niet het teecken sonder de beteeckende saeck, maer de saeck selfs met het teecken hebben mooght: soo moet ghy 't woordt der beloften 't welck daer in gesloten is, door het gheloof vatten en aengrijpen. Aldus sult ghy uyt de Sacramenten naer ghelang van omstandigheden 1) so veel nuttigheyts ontfangen, als ghy door de Sacramenten voortgangh doet in de gemeynschap van Christus.

In Psalm 78.

In Joan. Homil. 26.

Een volkomender uytlegginghe van het voorseyde.

16. Indien dit om der kortheydt wille niet wel en is te verstaen, soo sal ick dit breeder verklaren en uytleggen. Ick segge derhalven dat Christus is de matery en stoff, of (soo u dit beter aenstaet) de substanty en het wesen van alle de Sacramenten: dewijl de selvigh' in hem hare gantsche vastigheydt hebben, en buyten hem niet met all' en beloven, waerom oock de dwalingh van Petrus Lombardus te min verdragelick is, dewelcke de Sacramenten duydelick stelt tot oorsaken der rechtveerdigheyt en saligheydt. Wy moeten derhalven alle oorsaken, die 't menschelicke vernuft sich selven verdicht, laten varen, en ons houden aen Christus die d'eenigh' oorsaeck is. Soo hebben dan de Sacramenten naer ghelang van omstandigheden 1) soo veel krachts by ons, als wy door der selver dienst en hulp verder komen 2) soo om de ware kennisse van Christus in ons te voeden, te verstercken en te vermeerderen, als om hem volkomelicker te besitten, en sijne rijckdommen te genieten. En dit geschiedt wanneer wy dat geen 't welck ons in de Sacramenten voor-ghedragen wort, met een waerachtigh gheloof aennemen. Brengen dan, sult ghy seggen, de godtloose dit te weegh door haer ondanckbaerheydt dat d' ordonnanty en instellingh Godts te niet wordt en verloren gaet? Ick antwoorde, dat mijn segghen alsoo niet en moet worden verstaen, als of de kracht en waerheydt van 't Sacrament hingh aen de condity en ghelegentheyt, of aen de will' en het goetduncken des ghenen die 't Sacrament ontfanght. Want 't geen Godt ingestelt heeft dat blijft vast, en behoudt sijn natuyr hoe seer oock de menschen mochten veranderen: maer dewijl voordraghen en aenbieden, wat anders is als aennemen en ontfangen: soo kan 't gheschieden dat het teecken 't welck door des Heeren Woort geheylight is,

Lib. 4. Sent. Dist. 1.

2. Teghenwerpingh.

Antwoordt, bevestight door het getuyghnis van Augustinus.

1) na advenant. 2) gevordert worden.

wel in der waerheyt zy dat geen daer van het de naem draeght, en sijn kracht behoude: en dat nochtans daer uyt gheen nuttigheyt en kome tot een booswicht en godtloos mensch. Doch dese vraegh' wort door Augustinus met weynighe woorden wel beantwoordt. Ofschoon ghy, seght hy, het Sacrament vleeschelick ontfanght, so en houdt het daerom niet op geestelick te zijn: doch het en is u niet geestelick. Ende ghelijck Augustinus in de boven-gemelde plaetsen heeft betoont, dat het Sacrament een nietighe saeck is, indien het van sijne waerheydt en beteeckende saeck wort afgesondert: alsoo vermaent hy oock elders, datmen oock, daer het teecken en de beteeckende saeck te samen ghevoeght zijn, een onderscheydt moet maken, op dat wy aen het uyterlicke teecken niet al te seer en hangen. Gelijck het, seght hy, een slaefsche swackheydt is datmen de letter volght, en de teeckenen neemt in stede van de saeck selve: alsoo is het een onverstandighe dwalingh datmen de teeckenen van hare nuttigheydt ontbloot. Hy stelt twee gebreken die alhier gemijdt moeten worden. Het een' is, wanneer wy de teeckenen also verstaen en uytleggen als ofse te vergeefs gegeven waren, en de verborghen beteeckenissen der selver door onse quaetwilligheydt verwerpen of verkleynen, en diens volgens maken dats' ons geen vrucht en verschaffen. Het ander' is wanneer wy onse verstanden boven het sienlicke teecken niet en verheffen, en het selvige vercieren en bekleeden met den lof van die goederen die ons door Christus alleen worden toeghebracht, ende dat door den Heyligen Geest die ons aen Christus self part en deel doet hebben, ghebruyckende daer toe d' uyterlicke teeckenen als bestemde middelen en instrumenten om ons tot Christus te brenghen, welckers gantsche vrucht en nuttigheyt onweerdighlick wort vernietight, wanneerse tot een ander gebruyck getrocken en verdraeyt worden.

Homil. in Ioan. 26.

Lib. 3. de Doctr. Christiana cap. 9.

Het blijckt door een seer bequame ghelijckenis, datde saeck des Sacraments altijt met het Sacrament vergeselschapt is, soo dickwils als het na behoren wort bedient.

17. Laet derhalven dit vast en seker blijven, dat de Sacramenten even dat doen het welck Godts Woort doet, te weten, dats' ons Christus, en in Christus de schatten der Hemelscher genade voorstellen en aenbieden: en dats' oock geen profijt noch voordeel en geven, 't en zy datse door den geloove worden aengenomen. Even ghelijck als wijn, of oly, of eenigh ander nat, ofschoon ghy 't overvloedigh uyt giet, | nochtans bezyden afvloeyen en verloren gaen sal indien de mondt van het vat niet en is gheopent: ghelijck oock 't vat selfs, al hoewel het aen allen zijden met nat overloopen is, niet te min ijl 1) en ledigh sal blijven. Daer beneffens moeten wy toesien dat wy tot een andere ghelijcke dwalingh niet verleydt en worden door dat gheen 't welck d' Oude Leeraers wat al te prachtigh tot verheffingh van de weerdigheydt der Sacramenten geschreven hebben: dat wy, namelick, ons selven niet in en beelden datter eenighe verborgene kracht zy gheknocht en verbonden aen de Sacramenten, waer doorse by haer selven bequaem souden zijn om ons de gaven des Heyligen Geestes toe te brengen, ghelijck ons de wijn in de schael of drinckbeker toegereyckt wordt: want Godt heeft den Sacramenten dit ampt alleen opgeleydt, dats' ons de goedt-gunstigheydt Godes t'onswaerts betuygen en bevestigen: en ons geen verder voordeel en doen dan voor soo veel de Heylighe Gheest daer by komt die onse verstanden en herten opent, en ons bequaem maeckt om dit ghetuyghnis te vatten en te begrijpen. Waer in oock verscheyden en onderscheyden gaven Godts klaerlick gesien worden. Want de Sacramenten (gelijck wy voor henen aengeroert hebben) zijn ons van Godts weghen even dat geen 't welck de blijde boodtschappen zijn onder de menschen, of de panden en Godspenningen 1) tot vast-makingh der verbonden: als dewelcke wel van haer selven geen genaed' en geven: maer ons boodtschappen en aenwijsen, ende (voor soo veel alsse panden en zeghelen zijn) by ons vast en bondigh maken die dingen die ons door de Goddelicke mildtdadigheyt ghegheven zijn. De Heylige Geest (dewelcke niet eenen yeghelicken sonder onderscheydt door de Sacramenten aenghebracht, maer van Godt den sijnen in 't bysonder ghe-schoncken wordt) is die geen' die de gaven Godts met sich brenght, die de Sacramenten in ons plaets maeckt, die te weegh brenght dats' in ons vruchtbaer zijn. En al hoewel wy niet en loochenen dat Godt self door de seer sekere kracht sijns Geestes by sijn instellingh tegenwoordigh is, op dat de bedieningh der Sacramenten die hy verordineert heeft, niet en soud' ydel en onvruchtbaer zijn: soo beweeren wy nochtans dat d'inwendighe genade des Heyligen Geestes, ghelijck als die van den uytwendigen dienst onderscheyden is, op haer selven bedacht en overleydt moet worden. Soo volbrenght dan Godt waerlicks het geen hy door de teeckenen belooft en afbeeldt: en de teeckenen en zijn oock sonder hare kracht en vrucht niet, op dat d'Autheur en Insteller van dien waerachtigh en ghetrouw bevonden worde. Dit is hier alleen de questy, of Godt door sijn eygen, en (gelijckmen seght) inwendighe kracht werckt, dan of hy zijn werck en ampt

(p. 536.)

Hier moet men sich voorts wachten datmen den Sacramenten niet meer toe en schrijve dan het betaemt.

De somma der disputaty van de kracht der Sacramenten.

1) ydel.

1) seker-penningen.

den uytwendighen teeckenen over geeft. Wat ons belanght, wy beweeren dat sijn voornaemste werckingh, wat instrumenten hy oock soude mogen ghebruycken, daer door in 't minste niet en wordt verkort. Als dit van de Sacramenten wort geleert, so wort hare weerdigheyt treffelick aengepresen, haer ghebruyck opentlick aengewesen, en nuttigheyt overvloedelick verkondight, en in dien allen wordt seer goede maet ghehouden, soo dat haer niet onbehoorlicks en wort opgedraghen, noch oock yets 't welck haer toe komt, en wort ontrocken. Ondertusschen wort dat gedichtsel wech genomen, waer door d'oorsaeck der rechtveerdighmaking en de kracht des Heyligen Geestes in de teeckenen, ghelijck als in vaetjens en in wagens ingesloten wordt: en die voornaemste kracht die van andere versweghen was, wort duydelick verklaert en uytgeleydt. Hier staet oock te bemercken dat Godt inwendigh volbrenght dat geen 't welck de Dienaer door d'uyterlicke handelingh beduydt en betuyght: op datmen den sterflicken mensch niet toe en schrijve 't gheen Godt sich selven alleen als eyghen aentreckt. Dit wordt oock verstandelick 1) door Augustinus gheleert: Hoe heylight, seght hy, beyde Moses en Godt? Moses en heylight niet in Godes plaets: maer Moses heylight met sienlicke teeckenen door sijnen dienst, en Godt heylight met onsienlicke genade door den Heylighen Gheest, waer in oock de gantsche vrucht der sienlicker Sacramenten gelegen is. Want wat voordeel doen dese sienlicke Sacramenten sonder de heylighmakingh der onsienlicker genade?

Watmen daer en boven moet waernemen.

Quaest. Vet. Testam lib 3. cap. 84.

18. Het woort Sacrament, soo als wy van des selfs ghelegentheyt tot noch toe gheredecavelt 2) en gesproken hebben, begrijpt in 't gemeyn alle de teeckenen die Godt den menschen ooyt bevolen heeft, om hen van de waerheyt sijner beloften gerust en seker te maken. Sulcke teeckenen heeft hy somtijts in natuyrlicke dingen gestelt, en somtijdts in mirakelen voor-gedragen. D'exempelen van d' eerste slach zijn dese: Gelijck wanneer hy Adam en Eva gaf den boom des levens tot een pandt der onsterffelickheydt, op dat sy d'onsterffelickheydt haer selven gherustelick souden beloven, soo langh als sy aten van de vrucht des booms. Item, als hy den regenboogh stelde tot een gedenck-teecken voor Noach en sijne Naekomelinghen, dat hy d' Aerde door de Zundt-vloedt voortaen niet meer en soude verwoesten. Dese dinghen hebben Adam en Noach gehadt tot Sacramenten. Niet dat de boom die sich selfs gheen onsterflickheydt en konde gheven, hen-lieden onsterflickheyt toebracht, of dat de regen-boogh (de welck' alleen is een weder-slagh van de Sonne-stralen in de wolcken die tegen de Sonne staen) krachtigh was om de wateren te bedwingen: maer om dat hun een mercken-teecken van Godts Woordt inghedruckt was, op datse souden wesen bewijsen en zegelen van sijn verbonden. De boom was wel voor henen een boom, en de boogh een boogh: maer doe die door Godts Woordt gheteeckent wierden, soo wierdt hun een nieuwe form' en gestaltenis gegeven: op datse souden beginnen te zijn 't geen sy te voren niet en waren. En op dat niemandt en dencke dat dit te vergeefs wort gheseydt, soo is die regen-boogh oock hedensdaeghs ons een ghetuyge van dat verbondt 't welck Godt met Noach gemaeckt heeft: in den welcken wy, soo dickwils als wy hem aenschouwen, dese belofte Godes kunnen lesen, dat d'aerde nimmermeer door de Zundt-vloedt en sal verdorven worden. Indien derhalven eenigh wijs-hooft, om d'eenvoudigheydt onses gheloofs te bespotten, beweert, dat soodanigen verscheydenheyt der kleuren 1) in den reghen-boogh natuyrlicker wijse veroorsaeckt wort uyt den weder-slach der Sonne-stralen en de wolck die daer teghen over staet: soo sullen wy dat wel bekennen, maer niet te min sijn onverstandt belagchen dat hy Godt niet en bekent voor den Heer en Regeerder van de natuyr: die nae sijn goedt-duncken alle d'elementen gebruyckt tot dienst en vorderingh van sijne heerlickheydt. Indien hy in de Sonn', in de Sterren, in d'Aerd' en in de Stee- | nen soodanighe ghedenck-teeckenen ingedruckt hadde, soo souden alle die dinghen ons tot Sacramenten zijn. Want waerom is het onghemunt en ghemunt silver niet van eenerley prijs en weerde, dewijl het t'eenemael eenerley metael is? om dat, namelick, het onghemunt silver niet anders en heeft dan de natuyr en het wesen: maer het ghemunt silver een ghedaent heeft ontfanghen, waer door het een penningh wort en een nieuwe weerde verkrijgt. Ende sal Godt door sijn Woordt sijne schepsels niet kunnen teeckenen, op datse Sacramenten mochten worden, daerse te voren bloote elementen waren? D'exempelen van den tweeden slach der teeckenen waren dese, doe hy aen Abraham licht liet sien in eenen smoockenden oven: doe hy het vel en vlies Gideons met den dauw besproeyde, blijvende d'aerde daer omtrent dorr' en droogh: en wederom d'aerde met dauw bevochtighde, sonder het vel en vlies nat te maken, op dat Gideon door dat mirakel van de victory mocht versekert zijn: doe hy de schaduwe van den uyrwijser

Het tweede deel des capittels vande Sacramenten in't bysonder.

Genes. 2. 9. en 3. 22.

Genes. 9. 13. De breede beteeckenisse van het woordt Sacrament, begrijpende in't ghemeyn alle de teeckenen die den menschen ooyt ghegheven zijn, op dat Godt haer seker maken soude van de waerheydt sijner beloften: 't zy dat hy die in natuyrlicke dingen, of in wonder-teeckenen heeft vertoont: welckers exempelen voor-gestelt worden.

(p. 537.)

Genes. 15. 17. Iudic. 6. 37.

2. Reg. 20. 9. Iesai. 38. 7, 8.

1) voorsichtelick. 2) ghediscoureert.

1) coleuren.

tien linien achterwaerts te rugghe trock, om Hiskia 1) in de belofte sijner gesontheydt te bevestigen. Dese dinghen doese ghebeurden om de swackheyt haers gheloofs te hulp te komen en te bevestigen, waren oock Sacramenten.

Van d'ordinaire Sacramenten in Godes Kerck.

19. Maer de nu door my aenghevanghen verhandelinghe 2) vereyscht dat wy bysonderlick spreken van die Sacramenten die de Heere ordinairlick en ghewoonlick in sijn Kerck heeft willen ghebruyckt hebben, om sijne liefhebbers en dienstknechten te voeden en t'onderhouden in één geloof en in de belijdenisse des eenigen gheloofs. Want (op dat ick de woorden van Augustinus ghebruycke) de menschen en kunnen in geen professy van eenighe religie 3), 't zy waerachtighe, 't zy valsche, met malkanderen vereenigt worden, 't en zy datse door eenige gemeynschap van sienlicke teeckenen of Sacramenten worden te samen geknocht. Aanghesien dan onse seer goedertieren Vader dese nootwendigheyt voorsagh, soo heeft hy al van den beginne sijnen dienstknechten sekere oeffeninghen der Godtvruchtigheyt ingestelt: dewelcke de Satan naderhandt tot ongoddelicke en superstitieuse diensten ghetrocken en verandert, en alsoo menighsins vervalscht en verdorven heeft. Hier uyt zijn ontstaen alle die ceremonien, inwyinghen en andere verbasterde wijsen der Heydenen in hare Godtsdienstige plechtigheden: dewelck' al hoewelse vol waren van dwalingh en superstity, soo gavense nochtans met eenen oock te kennen, dat de menschen soodanige uytwendighe teeckenen in de religions-professy niet en kunnen ontbeeren. Doch dewijls' op Godes Woordt niet en waren ghegrondt, en oock niet en wierden ghericht op 4) die waerheyt die men in alle teeckenen voor oogen hebben moet, soo en zijnse niet weerdigh opghesomt 5) te worden, wanneermen meldinghe 6) maeckt van die heylige teeckenen, dewelcke van Godt inghestelt zijn, en van haer fondament niet en zijn afgeweecken: op datse, namelick, mochten wesen hulp-middelen der ware Godtvruchtigheyt. Dees' ordinaire Sacramenten en bestaen niet in enckele teeckenen, ghelijck daer waren de regen-boogh en de boom des levens, maer in ceremonien: of (so u dit beter behaegt) de teeckenen die hier ghegeven worden, zijn ceremonien. En gelijck voor henen gheseydt is, datse ten aensien van den Heere zijn ghetuyghnissen der genaed' en saligheyt: also zijns' oock wederom ten aensien van ons merck-teeckenen van onse religions-professy, waer mede wy openbaerlick in Godes Naem sweeren, en onse trouw aen hem verloven en toesegghen. Soo heeft dan Chrysostomus de Sacramenten bequamelick genoemt Contracten of Verbintenissen, door dewelcke Godt met ons wordt verbonden, en wy tot reynigheydt en heyligheyt des levens verplicht worden. Want hier wort tusschen ons en Godt een onderlinge belofte gemaeckt. Want ghelijck de Heere aldaer belooft dat hy sal uytschrappen en uytwisschen de schult en straffe die wy door ons' overtredingen op ons souden komen te laden, en ons met hem in sijnen eenigh-geboren Soon versoent: alsoo verbinden wy oock wederom door dese religions-professy en belijdenis ons selven tot de betrachtingh van Godtvruchtigheyt en onnooselheyt. Soo dat ghy met recht mooght seggen dat sulcke Sacramenten ceremonien zijn waer door Godt sijn volck wil oeffenen, eerstelick om het geloof inwendigh te voeden, op te wecken en te verstercken: ten anderen, om de religy by en onder de menschen te belijden.

Lib. 9. contra Faustum Manich, cap. 11.

Hoe noodigh deselve zijn.

Watse zijn ten aensien van Godt.

Watse zijn ten aensien van ons.

Haer ghebruyck en ooghmerck.

20. Dees' ordinaire Sacramenten zijn oock verscheyden geweest na de verscheydene ghelegentheydt des tijdts, en na de bedeelingh waer door het den Heere goet gedacht heeft sich selven op dees' of die wijse den menschen voor ooghen te stellen. Want hy heeft aen Abraham en sijnen nakomelingen de Besnijdenis bevolen: tot dewelcke naderhant de reyniginge en offerhanden en andere ceremonien uyt de Wet van Moses by ghevoeght zijn. Dit zijn der Joden Sacramenten geweest tot de komst van Christus toe: en als dese waren afgheschaft, soo zijn in der selver plaets twee Sacramenten inghestelt, die de Christen-Kerck nu ter tijdt ghebruyckt, namelick, de Doop en het Nachtmael des Heeren. Ick spreeck' van die Sacramenten die tot het ghebruyck van de gantsche Kerck verordineert zijn. Want gelijck ick niet ongeern en lijde dat d'opleggінghe der handen, waer door de Kercken-Dienaren in haer ampt ingewijt worden, een Sacrament worde ghenaemt, alsoo en tell' ick dat niet onder d'ordinaire Sacramenten. Aengaende d'andere die ghemeynlick voor Sacramenten uyt gaen, wy sullen korts hier nae sien waer voor datse te houden zijn. Hoewel die oude Sacramenten der Joden hebben even op dat selfde wit en ooghmerck gesien, daer op d'onse nu ter tijdt micken, te weten, op datse de geloovige tot Christus stuyren en by na met der handt leyden souden: of veel eer, op datse als beeldenissen hem voor ooghen stellen, en om bekent te worden te voorschijn brengen mochten. Want dewijl wy alreede voor desen hebben geleert: dat de Sacramenten zijn sekere zegelen daer mede Godts beloften ver-

Dese worden tweesins verdeelt.

Te weten, in Sacramenten des Ouden en des Nieuwen Testaments.

Dewelcke ghesamentlick daer henen sien, te weten, op dats' ons als metter hant tot Christus souden leyden.

1) Ezechiam. 2) tegenwoordigen aengestelden handel. 3) religions-professy. 4) beleydt tot. 5) verhaelt. 6) vermaen.

zegelt worden: en dat het daer beneffens seer vast en ghewis is dat den menschen nooyt eenighe belofte Godts is voor-ghedraghen anders dan in Christus: soo moetense nootsakelick Christus vertoonen souden's ons van eenighe belofte Godts kunnen onderwijsen. Hier toe dient dat Hemelsch exemplaer en voorbeelt van den Tabernakel en van den dienst der Wet, 't welck aen Moses ghetoont wierdt op den Bergh. Dit onderscheyt isser alleen, dat, namelick, de Sacramenten des Ouden Testaments den beloofden Christus, terwijl hy noch verwacht wierdt, hebben afghebeeldt, en dat de Sacramenten des Nieuwen Testaments getuygen dat hy alreede gesonden en geopenbeert is.

Het welck blijckt inde Sacramenten des Ouden Testaments. (p. 538.)

21. Dese dinghen sullen veel klaerder zijn, wanneerse by deelen en in't bysonder verklaert | sullen wesen. De Besnijdenis was den Joden een teecken waer door sy vermaent wierden, dat al dat 't welck uyt des menschen zaedt voort komt, dat is, dat de gantsche natuyr des menschen verdorven is, en besnoeyingh van noode 1) heeft. Daer beneffens was de Besnijdenis een bewijs en ghedenck-teecken, waer door sy haer selven ver-
Genes. 22. 18. sterckten in de belofte die aen Abraham gegeven was, van het ghebenedijde zaedt in het welck' alle volckeren der aerde souden gezegent worden: en van het welck sy oock selfs hare zegeningh te verwachten hadden.
Galat. 3. 16. Nu dit selvige zaedt (gelijck Paulus leert) was Christus, in wien alleen sy vertrouwden te sullen weder kryghen 't gheen sy verloren hadden in Adam. Soo was hun dan de Besnijdenis even dat gheen 't welck sy volghens
Rom. 4. 11. 't ghetuyghnisse van Paulus voor Abraham was, te weten: Een zegel van de rechtveerdigheydt des geloofs: dat is: een zegel door het welcke sy sterckelicker versekert wierden, dat haer gheloof, waer mede sy dat zaedt verwachteden, hun-lieden van Godt tot rechtveerdigheyt wordt toe-gereeckent. Maer wy sullen op een ander plaets d'onderlinge vergelijcking der Besnijdingh en des Doops met
Hebr. 9. 1, en 14. beter ghelegentheydt breeder verhandelen. De wasschinghen en reyniginghen stelden hen-lieden haer onreynigheyt, besmettingh, en bevlecktheydt voor oogen, waer mede sy in haer natuyr besoedelt waren, en beloofden hun voorts een ander badt en wasschingh door het welck all' hare vuyligheden ghesuyvert en af
1. Ioan. 1. 7. Apoc. 1. 5. gewasschen souden worden. Ende dit badt was Christus: door wiens bloedt, wanneer wy ghewasschen zijn, soo brenghen wy sijn reynigheyt voor het aenschijn Godts, op dat daer door all' onse vlecken en smetten bedeckt

1) doen.

mochten worden. Door de Offerhanden wierdense vermaent van haer' ongerechtigheydt, en met eenen oock onderwesen, datter eenige genoegh-doeninge noodigh was die den ghe-richte Godts voldoen en betalen soude. En dat derhalven een seker Hooge-Priester soude wesen de Middelaer tusschen Godt en de menschen, die Gode ghenoegh doen soude door het uytstorten sijns bloedts, en door het opofferen van sulcken offerhande die tot vergevinge der sonden genoeghsaem zijn soude. Dees' Hooge-Priester was Christus: hy heeft Hebr. 4. 14. en 5. 5.
sijn eygen bloedt gestort, hy selfs is d'offer- en 9. 11.
hande gheweest: want hy heeft sich selven Philipp. 2. 8.
den Vader ghehoorsaemlick tot de doodt op- Rom. 5. 19.
gheoffert: door welcke gehoorsaemheydt hy des menschen onghehoorsaemheydt, die de verbolghentheydt Godts verweckt hadde, te niet gemaeckt heeft.

Ten anderen in de Sacramenten des Nieuwen Testaments.

22. Aengaend' onse Sacramenten die dragen ons Christus verghelijckenderwijs 1) soo veel klaerder voor, als hy nader den menschen is geopenbaert: na dat hy van den Vader waerlicks, sodanigh als hy belooft was, gesonden en gegeven is geweest. Want de Doop getuyght ons dat wy ghereynight en af gewasschen zijn: het Nachtmael dat wy zijn verlost. In het water wordt d'afwasschingh: en in het bloedt de ghenoegh-doeningh af gebeelt. Dese twee worden in Christus gevonden, dewelcke (gelijck Joannes seght) gekomen is in water 1. Ioan. 5. 6.
en bloedt: dat is op dat hy reynigen en verlossen soude. Waer van oock de Heylighe Geest een ghetuygh' is. Jae dese drie zijn te samen getuygen, te weten, het Water, het Bloet, en de Geest. In het Water en in het Bloet hebben wy een getuygenis van de suyveringh en verlossingh: maer de Geest die de voornaemste getuygh is, die maeckt ons dit getuyghnis vast en seker. Dees' hooge verborghentheydt is ons treffelick vertoont in het Kruyce van Christus, doe water en bloet vloey- Ioan. 19. 34.
den uyt sijn Heylige zijde: welcke verborgentheyt Augustinus om dier oorsaken will' Homil. in Ioan. 20 & sæpe alias.
met recht ghenoemt heeft de Fonteyn van onse Sacramenten. Van dewelcke nochtans een weynigh breeder sal moeten gesproken worden. Indien men tijt met tijdt wil vergelijcken, so is't sonder twijffel dat oock de ghenade des Gheestes sich alhier overvloedelicker laet sien. Want dit behoort tot de heerlickheydt van 't Rijcke van Christus: ghelijck wy uyt veel plaetsen, en bysonderlick uyt het sevende Capittel van Joannes af nemen. In desen sin moet verstaen worden 't gheen Paulus seydt, dat er, nament- Coloss. 2. 17.
lick, onder de Wet schaduwen zijn geweest, maer dat het lichaem [*of wesen der saeck*] 2)

1) nae advenant. 2) [ ].

is in Christus. Sijn voornemen en is niet te verydelen en van hare kracht en vrucht t'ontblooten die getuyghnissen der genade, door en in dewelcke Godt sijn waerheydt en getrouwigheydt den Vaderen in voortijden heeft willen bewijsen, gelijck hy hem soodanigh hedensdaeghs bewijst tot ons in den Doop en het Heylighe Nachtmael, maer hy wil door vergelijckingh verheffen en groot maken 't geen ons gegeven is, op dat het niemanden en soude wonderlick duncken dat de ceremonien der Wet door de komst van Christus wech genomen zijn.

Uyt het voorgaende volght dat de leeringh der Schoolleeraren van het onderscheyt der Sacramenten des Ouden en Nieuwen Testaments ongoddelick zy.

23. Voorts (op dat ick oock dit met korte woorden doorloope) 1) moeten wy t' eenemael verwerpen dat leer-stuck der Schoolleeraren: waer door soo grooten onderscheydt ghemaeckt wordt tusschen de Sacramenten des Ouden en des Nieuwen Testaments. Even eens als of de Sacramenten des Ouden Testaments de ghenade Godts alleenlick hadden afgebeeldt, en dat de Sacramenten des Nieuwen Testaments de ghenade teghenwoordelick gaven en toebrachten. (1. Cor. 10. 3.) Want d'Apostel en spreeckt niet heerlicker van d'een als van d'ander, wanneer hy leert dat de Vaders deselve geestelicke spijse met ons ghegeten hebben: en hy beduydt dat dese spijse was Christus. Wie soude dat tot een ydel teecken durven maken, 'twelck den Joden de ware ghemeynschap van Christus toebracht? De staet en gelegentheydt van de saeck die d'Apostel aldaer verhandelt, verdedigt oock klaerlick ons gevoelen. Want op dat niemant sich self op een ydele 2) kennisse van Christus, en op eenen ydelen tytel des Christendoms, en op uyterlicke privilegien vertrouwende, en bestae Godts oordeel te verachten: so stelt hy ons voor oogen de exempelen der Goddelicker strengigheydt tegen den Joden, op dat wy souden weten dat ons deselve straffen die haer aenghedaen zijn, over 't hooft hanghen, so 3) wy ons in de selfde sonden verloopen. Op dat nu d'onderlinge vergelijckingh wel voeghen en passen mochte, soo moest hy bewijsen datter gheen ongelijckheydt met all' en was tusschen ons en henlieden, in die goederen met dewelck' hy ons verbiedt valschelick te proncken en te pralen. Dien-volghens soo maeckt hy voor eerst henlieden ons ghelijck in de Sacramenten: en hy en laet ons het alderminste voordeel niet, waer uyt wy moet en hoop' souden kunnen scheppen dat wy ongestraft sullen blijven. En om de waerheyt te seggen, wy en mogen aen 4) onsen Doop niet meer toeschrijven dan d'Apostel in een sekere plaets aen 4) de Besnijdenis toe-eyghent, wanneer hy die noemt: Een zegel der rechtveerdigheyt des geloofs. (Rom. 4. 11.) Derhalven al wat ons hedensdaegs in de Sacramenten wordt ghegeven, dat ontfingen eertijdts de Joden in hare Sacramenten, Chris- | (p. 539.) tus, namelick, met sijne geestelicke schatten. Deselve kracht die d'onse hebben, vernamen sy oock in de hare: te weten, dats' hen-lieden waren zegelen der Goddelicker goedt-gunstigheyt t'haerwaerts tot de hope der eeuwigher saligheydt. Warense verstandige Uytleggers (Hebr. 10. 1.) gheweest van den Brief tot den Hebreen, sy en souden sulcken mis-slagh niet begaen hebben: maer overmidts sy aldaer lasen dat de sonden door de ceremonien der wet niet en wierden versoent, jae dat d'oude schaduwen heen kracht en hadden tot rechtveerdigheydt, soo hebbense, niet lettende op de verghelijckingh die aldaer verhandelt wordt, 1) daer toe oock dit alleen aengrijpende, dat, namelick, de wet door haer selven haren dienaren en onderhouders gheen voordeel ghedaen en hadde, sich selven gantschelick ingebeeldt dat de figuyren ydel waren en sonder hare waerheydt. Maer het voornemen des Apostels is, aen te wijsen dat de wet der ceremonien ydel en onnut is tot datmen tot Christus komt, in den welcken alleen haer gantsche kracht en werckingh gelegen is.

Wederlegging van dese dwalingh.

1. Teghenwerpingh der School-leeraren, daermede sy voorgheven dat Paulus de Besnijdenis verkleynt heeft.

24. Maer sy sullen hier teghen inbrenghen 't geen van de besnijdinghe der letter, by Paulus gelesen wordt, dat die, namelick, by Godt van geender weerden is, dat die geen voordeel en doet, en daer toe ydel is. (Rom. 2. 27, 29. 1. Cor. 7. 19. Galat. 6. 15.) Want soodanighe ghesegden 2) schijnen de besnijdenis verre beneden onsen Doop te vernederen. Doch het is alsoo niet. Want dit soud' oock met recht van den Doop gheseydt worden. Jae 't wort oock van den Doop gheseydt, voor eerst door Paulus selven, als hy betoont (1. Cor. 10. 5.) dat Godt niet en vraeght nae d'uyterlicke wasschingh daer door wy in't verbondt inghelijft worden, 't en zy dat oock het hert inwendigh worde gereynigt, en in die reynigheyt tot den eynde toe volherde: ten anderen van Petrus, wanneer hy getuyght dat de kracht (1. Petr, 3. 21.) en waerheydt des Doops niet en is gheleghen in d'uyterlicke wasschingh, maer in het goede ghetuyghnis der conscienty. Maer hy schijnt (Coloss. 2. 11.) oock in een andere plaets de besnijdenis die met handen gheschiedt t'eenemael te verachten, wanneer hy die verghelijckt met de besnijdinge van Christus. Ick antwoorde, dat oock in die plaets hare weerdigheyt in't minste niet en wort vermindert. Paulus disputeert aldaer tegen de gene die de Besnijdenis als nootsakelick vereyschten, datse nochtans afgeschaft was. Hy vermaent derhalven de ghe-

Antwoordt, het voornemen des Apostels verklarende.

1) overloope. 2) ijdele. 3) is't dat. 4) [ ].

1) (niet waernemende). 2) spreucken.

loovige datse de oude schaduwen achterlatende, na de waerheyt staen. Gelijck of hy seyde: Dese Meesters willen dat uwe lichamen besneden sullen worden. Maer ghy-lieden zijt geestelick besneden na ziel en lichaem: so is u-lieden dan de saeck selve gegeven, die veel beter is dan de schaduwe. Maer yemandt kond' hier tegen seggen, dat de figuyr daerom niet en was te verachten om datse de saeck selfs hadden: dewijl d'afleggingh van den ouden mensch, van dewelck de Apostel sprack oock by de Vaders was, den welcken nochtans d'uyterlicke besnijdenis niet te vergeefs en is gheweest. Dese teghen-werpingh voorkomt d'Apostel, wanneer hy terstont daer by voeght, dat de Colossensen met Christus begraven waren door den Doop. Waer med' hy te kennen gheeft, dat de Doop den Christenen hedensdaeghs is dat gheen 't welck de besnijdenis den ouden was: en dat derhalven de besnijdenis den Christenen niet en kan worden opgeleyt sonder den Doop te verongelijcken.

2. Teghen-werpingh uyt die plaetsen der Schriftuyr, dewelcke de gantsche Wet met alle hare ceremonien en offerhanden t'eenemaal schijnen wech te nemen.

25. Maer 't geen daer nae volght, en onlanghs alreede van my aenghegeven 1) is, kan swaerlicker wederleyt worden, dat, namelick, alle de Joodtsche ceremonien geweest zijn schaduwen van toekomende dingen, en dat het lichaem [*of wesen der saeck*] 2) is in Christus: en noch veel swaerlicker 't gheen in veel Capittelen van den Brief tot den Hebreen wordt verhandelt, te weten, dat het bloedt der beesten tot de conscientien niet en heeft ghereyckt: dat de Wet ghehadt heeft de schaduwe der toekomende goederen, en niet het beeldt der dingen selve: dat d'Onderhouders uyt de ceremonien van Moses gheen volmaecktheyt en hebben verkreghen, en diergelijcke.
1 Antwoort. Hier op herhael' en antwoord' ick dat geen 'twelck ick alreed' aengeroert hebbe, dat Paulus de ceremonien schaduwen noemt, niet dat hy wil seggen datse geen grondt of vastigheydt en hadden, maer om dat de vervullingh der selver eenighsins opgeschort was tot de
2. verschijningh en toekomst van Christus. Daer beneffens seggh' ick, dat sulcks te verstaen is niet van hare kracht en werckingh, maer veel eer van de wijse harer beteeckenis en beduydingh. Want soo langh als Christus in het vleesch niet en was gheopenbaert, soo hebben alle de teeckenen Christus ghelijck als afwesende afgeschaduwet: hoewel hy nochtans sijn kracht, en oversulcks oock sijns selfs tegenwoordigheydt den geloovighen inwendigh
3. bewees en vernemen liet. Maer dit moet voornemelick waergenomen worden, dat Paulus in alle dese plaetsen spreeckt, niet simpelick en enckelick, maer by weghe van verghelijckingh. Want dewijl hy te doen hadde met de valsch' Apostelen, dewelcke beweerden dat de Godtvruchtigheydt ghelegen was in de blootе ceremonien, sonder respect en opsicht op Christus: soo was het genoegh om hare dwalingh te wederlegghen, dat hy alleenlick aenwees wat de ceremonien in en by haer selven vermogen. Dit wit en ooghmerck heeft oock gehadt de Schrijver des Briefs tot den Hebreen. Laet ons derhalven gedencken dat in de voorseyde plaetsen van de ceremonien, niet in haer eigenlijcke 1) en natuyrlicke sin 2) ghenomen, maer tot een valsch' en verkeerd' uytleggingh verdraeyt, niet van het wettigh ghebruyck, maer van het onwettelick misbruyck der selver, ghedisputeert en ghehandelt wort. Wat wonder is het dan dat de ceremonien van Christus afgesondert zijnde, van alle kracht worden berooft? Want alle teeckenen gaen te niet wanneer de beteeckende saeck wech genomen wordt. Also voegt oock Christus, doe hy te doen hadde met de gene dewelcke meenden dat het Manna niet anders en was geweest dan een spijse des buycks, sijn woort 3) en reden nae haer grof onverstant, en seght dat hy beter spijse gheeft, waer door de zielen tot de hope der onsterflickheydt ghevoedt worden. Indien ghy een klaerder antwoorde vereyscht, de somma van alles komt hier op uyt. Eerstelick, dat die gantsche ghereetschap der ceremonien, die in de Wet van Moses was, ydel is en van gheender weerden, 't en zy datse ghericht en gestreckt worde tot Christus. Ten anderen, dat deselve ceremonien alsoo ghesien hebben op Christus, dats' hare vervullingh als dan eerst ontfinghen doe hy in het vleesch geopenbaert was. Ten laetsten, datse door sijn komst 4) afgeschaft moesten worden, even ghelijck een schaduwe verdwijnt in het klare licht der Sonnen. Maer dewijl ick de wijdtloopiger verhandelingh van dit stuck uytstell' tot die plaets in dewelck' ick voor hebb' den Doop met de Besnijdenis te vergelijcken, soo spreeck' ick nu daer van spaersaemlick 5). (p. 540.)

4. Vertoonende 't ooghmerck van den Schrijver des Briefs tot den Hebreen.

Ioan. 6. 27.

5. Antwoort, dewelcke de somma van alle de voorgaende vervat en tot drie artijckelen brenght.

26. Dees' arme Sophisten zijn moghelick oock bedroghen geweest door d'onghematighde lof-tytelen der Sacramenten die van onse teeckenen by de oude Leeraers ghelesen worden. Ghelijck daer Augustinus seght, dat de Sacramenten van d'oude Wet den Salighmaker alleen beloofden, maer dat d'onse de saligheydt gheven. Dewijl dan de Sophisten niet en bemerckten dat dees' en dierghelijcke wijse van spreken on-eygenlick waren, en al vry wat te ruym en boven de maet gingen, soo heb-

3. Teghenwerpingh uyt de oude Theologanten die de Sacramenten des Nieuwen Verbonds boven de maet seer prijsen.

In procœmio enar. Psal. 73.

Antwoordt, dat hare spreucken al vrijwat te ruym

1) verhaelt. 2) [ ].

1) oprecht. 2) verstandt. 3) propoost. 4) toekomst. 5) gespariglick.

gaen: en niet van hare kracht, maer van de wijse narer beteecke- nis moeten ver- staen worden.

bense daer uyt oock haer' onghematighde leerstucken te voorschijn ghebracht: maer t'eenemael in eenen anderen sin als de schriften der Ouden uytwijsen. Want Augustinus en heeft met die woorden 1) niet anders willen seggen, dan 't geen hy schrijft in een andere plaets,

Quæst. supra Num. cap. 33. ib. 19. cap. 14.

dat, namelick, de Sacramenten van Moses Wet verkondight hebben dat Christus soude komen: maer dat d'onse verkondighen dat hy gekomen is. En tegen Faustus: Dat d'oude Sacramenten beloften waren van dinghen die noch souden vervult worden: en dat de Sacramenten des Nieuwen Testaments teeckenen zijn van dinghen die alreede zijn vervult: als of hy seyde dat de oude Sacramenten Christus hebben afghebeelt doe hy noch verwacht wiert: en dat onse Sacramenten hem die alreede ghegeven is, als 2) teghenwoordigh vertoonen. Hy spreeckt van de wijse der beduydingh en beteeckeningh, gelijck hy oock elders te kennen

Lib. 2. contra it. Petil. cap. 37.

geeft: De wet, seght hy, en de Propheten hadden Sacramenten die te voren verkondighden dinghen die toekomstigh waren: maer de Sacramenten van onsen tijdt betuyghen dat die dinghen, die d'ander' als toekomstigh predickten, alreede gekomen zijn. Wat ghevoelen hy hadde van de beteeckende saeck en kracht der oude Sacramenten, dat verklaert hy in veel

Homil. in oau. 26.

plaetsen, ghelijck wanneer hy seydt: Dat de Sacramenten der Joden in teeckenen verscheyden waren van d'onse, maer even gelijck in de saeck die beteeckent wierdt: datse verscheyden waren in de sienlicke ghedaent, maer even

Homil. in oau. 45.

ghelijck in de geestelicke kracht. Item: In verscheyden teeckenen hebben de Joden met ons een en het selfde geloof: ick seggh' alsoo in verscheyden teeckenen, ghelijck in verscheyden woorden: want de woorden veranderen van gheluyt door de verscheydenheydt der tijden: en oock en zijn de woorden niet anders dan teeckenen. De Vaders hebben den selven geestelicken dranck gedroncken met ons, maer niet den selven lichaemlicken danck. So siet dan dat de teeckenen verandert zijn, terwijl het selfde geloof is gebleven. Doe was de steenrotze Christus: nu is ons Christus 't geen op den altaer geleydt wordt. En sy hebben voor een groot Sacrament ghedroncken het water 't welck uyt de steenrotz vloeyde: wat wy nu drincken dat weten de geloovige. So ghy uw' oogen slaet op de sienlicke gedaent, so is 't wat anders, soo ghy siet op de beteeckenis die daer door beduydt wort, sy hebben den selven geestelicken dranck ge-

In Psal. 77. Lib. 19. contra Faustum cap. 3.

droncken. Item elders: Haer spijs en dranck en onse spijs en dranck zijn een in het Sacrament: doch een ten aensien van de beteeckenis, en niet ten aensien van de gedaent. Want deselfde Christus is hen in de steenrotz afgebeelt, en ons in het vleesch geopenbaert. Hoewel wy staen toe dat oock in desen deele wat onderscheyts is. Want beyde d'oud' en nieuwe Sacramenten ghetuyghen dat de Vaderlicke goetgunstigheyt Godts in Christus en de gaven des Heyligen Geestes ons worden voor-gedragen en ter hant gestelt: maer d'onse betuyghen sulcks klaerder en heerlicker. In beyden wort Christus vertoont en voorgestelt: maer in d'onse volkomelicker en overvloediger, te weten, nae de gelegentheydt van dat onderscheydt des Ouden en Nieuwen Testaments, daer van wy voor desen gesproken hebben. En dit is het wat 1) de selvighe Augustinus (den welcken wy als den besten en getrouwsten getuygh' uyt de gantsche Oudtheyt dickwils by brengen) heeft willen seggen als hy leert, datter nae de verschijninghe van Christus Sacramenten zijn ingestelt, weyniger in 't ghetal, treffelicker in beduydingh, uytnemender in kracht. De Lesers moeten alhier oock als in 't voor by gaen vermaent zijn, dat al dat 't welck de Sophisten gebeuselt hebben van haer *opus operatum*, dat is van haer gewrocht en gedaen werck, niet alleen valsch is, maer oock strijdigh met de natuyr en aerdt der Sacramenten die Godt heeft inghesteldt, op dat de geloovige gebreckelick en ydel van alle goedt, daer toe niet anders en souden brengen dan armoed' en den bedel-sack. Waer uyt dan volght, datse de Sacramenten ontfangende, niet met all' en doen waer door sy lof verdienen mochten, ofte dat hun in desen handel (in dewelcke Godt alleen het werck doet, en sy alleenlick Godts werckingh in hen lijden en ontfangen) geen werck en kan toe-geschreven worden.

De Doctrina Christiana lib. 3. epist. ad Ianuarium.

1) spreuck. 2) [ ].

Het XV. Capittel.

Van den Doop.

Beschrijvingh des Doops.

De Doop is een teecken der in-wyinghe 2) daer door wy tot de ghemeynschap van de Kerck aenghenomen worden, op dat wy Christus ingeplant zijnde, onder de kinderen Godts mochten worden gereeckent. En sy is ons tot dit eynde gegeven ('t welck, ghelijck ick gheleert hebb', allen Sacramenten gemeyn is) op datse soude dienen, eerstelick, tot een getuyghnis van ons geloof en vertrouwen by Godt, en ten anderen van de 3) professy van onse Relegie 4) en belijdenis by de menschen. Wy sullen de gelegentheyt van dese twee doel 5) eynden ordentlick na elkander 6) ver-

Het eerst' eynde des Doops.

1) dat 't welck. 2) in-huldingh. 3) (onse religions). 4) [ ]. 5) [ ]. 6) den anderen.

Dewelcke voornemelick gheleghen is in drie dingen.
1. Getuyght sy ons de vergevinghe der sonden.

klaren. De Doop brenght aen ons geloof drie dinghen toe, dewelck' oock in 't bysonder moeten worden be- 1) handelt. Dit is het eerste, dat de Doop ons van den Heere wordt voorgestelt, om te zijn een teecken en bewijs van onse reynighmakingh: of (op dat ick mijn meyningh beter uytdruck') als een gezegelt handtschrift, waer door hy ons mochte bevestighen, dat all' onse sonden alsoo uytgewischt, door gedaen en uyt geschrapt zijn, datse nimmermeer voor sijn aenschijn en sullen komen, noch ooyt gemeldt, noch toe-gereeckent worden. Want hy wil dat alle die die gelooven, tot vergevinge der sonden sullen worden gedoopt. Die derhalven sich laten voorstaen dat de Doop niet anders en is dan een teecken en merck daer door wy by de menschen belijdenis doen van onse Religy, ghelijck de soldaten de vaendels en livereijen van haren Velt-oversten voor sich uytdragen, tot een teecken dats' onder hem dienen: die en hebben dat geen 't welck het eerste en voornaemste was in den Doop, niet overwoghen: te weten dit, dat die van ons ontfanghen moet worden met dese belofte, dat alle de gene die gelooven en gedoopt zijn, saligh worden sullen.

Marc. 16. 16.

Dese verghevinghe der sonden wordt met eenighe ghetuyghnissen der Schriftuyr bewesen.
Ephes. 5. 26.
Tit. 3. 5.
(p. 541.)
1. Petr. 3. 21.

2. In desen sin moetmen verstaen 't gheen door Paulus geschreven wort: Dat de Kerck door haren Bruydegom Christus geheylight is, en gereynight door het water-badt in het Woort des levens. En elders: Dat wy nae sijne barmhertigheyt saligh gemaeckt zijn door het badt der wedergeboort en de vernieuwingh des Heyligen Geestes. | En van Petrus: Dat de Doop ons saligh maeckt. Want Paulus en heeft niet willen te kennen geven dat onse reynighmakingh en saligheydt door het water volbracht wordt: ofte, dat het water de kracht om te reynigen, te wederbaren en te vernieuwen in sich begrijpt: Petrus en heeft oock niet willen segghen dat het water de oorsaeck is van de saligheydt: maer sy hebben alleen willen aenwijsen dat de kennis en versekertheyt van soodanige gaven in dit Sacrament genoten wort: 't welck door de woorden selfs duydelick genoegh wort verklaert. Want Paulus voeght het Woordt des Levens en den Doop des Waters te samen: als of hy seyde, dat ons door het Euangelium de boodtschap van ons' afwasschingh en heylighmakingh gebracht wort, en dat deselve bootschap ons door den Doop wordt verzegelt. En Petrus voeght terstondt daer by, dat die Doop niet en is een afleggingh van de vuyligheden des vleesches, maer een goede consciënty by Godt, dewelck' uyt het gheloof voort komt. Jae de Doop en belooft ons gheen ander reynighmakingh dan door de besprengingh van het Bloedt van Christus, 't welck door het water wordt beteeckent en afgebeeldt, van wegen de gelijckheydt die 't heeft om te reynigen en af te wasschen. Wie sal dan seggen dat wy door dat water gereynight worden, dewijl dat water self sekerlick ghetuyght dat Christus Bloedt ons waerachtigh en eenigh badt is? Soo datmen van nerghens elders sekerder bewijs en kan verkrijgen tot wederleggingh van de dwalingh der gener die alle dingh aen de krachte des waters toeschrijven, dan van des Doops eygen beteeckenis en beduydingh: dewelck' ons soo wel van dit sienlick element en teecken, dat onsen ooghen voor-gedraghen wordt, als van all' andere middelen af treckt, om onse herten alleen aen Christus te verbinden.

Dese verghevingh en is niet alleen van de voorledene, maer oock van de toekomende sonden.

3. Men moet sich oock niet laten voorstaen dat de Doop alleen voor den voorleden tijdt gegeven wordt en dienstigh is, soo datmen tegen de nieuwe sonden en struyckelingen, in dewelcke wy nae den Doop ghevallen zijn, andere nieuwe hulp-middelen van suyveringh en versoeningh soude moeten soecken in eenige andere ick en weet niet wat voor Sacramenten, even eens als of de kracht des Doops veroudert en versleten waer. Dese dwalingh heeft voorwaer eertijdts veroorsaeckt, dat sommige den Doop niet en wilden ontfanghen anders dan in den uytersten noot des levens, en oversulcks onder de laetste ademtochten, op dats' alsoo vergevingh van de sonden haers gantschen levens bekomen mochten. Teghen welcke verkeerde sorgh' en toesicht d'oude Bisschoppen soo dickwils in hare schriften uytvaren. Dit moeten wy bedencken en vast houden, op wat tijdt dat wy oock souden moghen ghedoopt worden, dat wy eenmael voor ons gantsch leven worden afgewasschen en ghereynight. Derhalven soo dickwils als wy gesondight hebben, so moeten wy onse memory ververschen met onsen Doop, en ons gemoedt daer mede verstercken, op dat het van de vergevingh sijner sonden altijdt gherust en versekert zy. Want al hoewel de Doop maer eenmael bedient zijnde, schijnt gepasseert te wesen, so en isse nochtans door de navolgende sonden niet vernietight. Want de reynigheydt van Christus is ons in den Doop toegebracht: dese reynigheyt heeft altijdt hare kracht, sy en wort door geen vlecken verduystert: maer bedeckt en wischt selfs uyt all' onse vuyligheden. Nochtans en moetmen hier uyt geen vryheyt nemen om namaels te sondigen, (gelijck wy voorwaer hier door tot soodanigen vermetenheyt geensins en worden onderwesen) maer dese Leere wort gegeven alleen den genen, dewelcke wanneerse gesondight hebben, onder de last en vermoeytheyt

Hier uyt en moet nochtans geen vryheydt genomen worden om te sondigen.

1) ver-.

van hare sonden suchten, op datse middel mochten hebben om haer selven op te rechten en te vertroosten, en van alle vertwijffelingh en wanhoop' te bevrijden. Alsoo seght Paulus: Dat Christus ons geworden is een Versoener tot verghevingh van de voorleden sonden. Waer med' hy niet en loochent 1) dat in hem een eeuwighe en geduyrige vergevingh der sonden tot de doodt toe verkregen wordt: maer hy geeft te kennen dat Christus van den Vader den elendighen sondaren alleen ghegeven is, dewelcke door het brandt-yser harer consciënty gewondt zijnde, tot den Medicijn-meester suchten en opstijgen. Aen 2) desen wordt Godts barmhertigheydt voorgestelt. Die uyt de vergevingh stof en vryheyt willen nemen om te sondigen, die en doen niet anders dan datse Godts toorn en gericht tegen hen selven verwecken.

Rom. 3. 25.

Hier wort wederleyt de dwalingh der gener die anders gevoelen, en tusschen den Doop en de Penitenty sulcken verdeeling maken, datse de vergeving der voorgaende sonden den Doop, ende der navolgende de Penitenty toewijzen.

4. Ick weet wel datmen in 't ghemeyn een andere Leer' heeft aengenomen, te weten, dat wy na den Doop door het middel der penitenty en der sleutelen vergevingh der sonden verkrijghen, dewelck' ons in d'eerste weder-gheboort door den Doop alleen ghegeven wordt. Maer die dit verdichten 3) die dwalen daer in datse niet en bedencken dat de macht der sleutelen, van dewelcke sy spreken, aen den Doop alsoo hanght datse daer van geensins en kan afghesondert worden. De sondaer ontfanght verghevingh door den dienst der Kercke, te weten, niet sonder verkondigingh des Euangeliums. En hoedanig is dese verkondigingh? Dat wy door 't Bloedt van Christus van sonden gereynight worden. Maer welck is het teecken en ghetuyghnis van dese reynighmakingh anders dan de Doop? Soo sien wy dan dat dese verghevingh doelt 4) op den Doop. En dese dwalingh heeft ons voort ghebracht het versonnen 5) Sacrament der Penitenty: waer van ick voor henen yetwes aengeroert hebbe, en 't geen noch overigh is t'sijner plaets afhandelen sal. 't En is geen wonder dat de menschen, die na de grovigheyt van haer vernuft aen d'uyterlicke dinghen al te seer gehecht zijn, oock in desen deele dit feyl en onverstandt gheopenbaert hebben: datse met de suyver' instellingh Godts niet verghenoeght zijnde, nieuwe hulp-middelen uyt haer selven uytghedacht 6), inghevoert hebben. Even als of de Doop self niet en waer het Sacrament der Penitenty en Bekeeringh. Indien ons dese penitenty door ons gantsch leven bevolen wort, soo moet oock de kracht des Doops tot daer aen toe uitghestreckt worden. Daerom is 't oock buyten twijffel dat alle de Godtvruchtige door den gantschen duyr 1) haers levens, so dickwils alsse door 't gevoelen harer sonden gequelt worden, haer selven durven te rugge roepen tot het bedencken van haren Doop, op datse sich daer door mochten verstercken in het vertrouwen van die eeuwighe en eenigh' afwasschingh die wy hebben in het Bloedt van Christus.

1) versaeckt. 2) Den. 3) versieren. 4) haer opsicht en aensien heeft. 5) versierde. 6) versiert.

De tweede vrucht des Doops is, dat wy souden verstaen dat wy in d'afsterving en in een nieuw leven te samen met Christus ingheplant worden.

Rom. 6. 3, 4. (p. 542.)

5. De Doop brenght ons noch een tweede vrucht, overmidts sy ons in Christus onse doodingh, en in hem een nieuw leven vertoont. Want (gelijck d'Apostel seght) wy zijn in sijnen doodt ghedoopt, en met hem begraven door den Doop in de doodt, op dat wy in nieuwigheydt des levens wandelen souden. Met welcke woorden hy ons niet alleen op en weckt om hem nae te | volgen (als of hy seyde, dat wy door den Doop vermaent worden, om na 't exempel des doots van Christus, onse boose begheerten te sterven, en nae het exempel sijner weder-opstandingh, tot rechtveerdigheydt te worden opgeweckt) maer hy haelt oock de saeck veel hooger uyt de diept' op: te weten, dat Christus ons door den Doop sijner doodt deelachtigh gemaeckt heeft, op dat wy in de selvigh' ingheplant souden worden. En ghelijck een spruyt haer substanty en voedtsel treckt van de wortel in dewelcke sy inghelijft is: alsoo gevoelen oock waerlicks die ghene die den Doop met sulcken gheloof ontfanghen alsse behooren, de kracht van Christus doodt in de doodingh hares vleesches: en met eenen oock de kracht sijner weder-opstandingh, in de levendighmakingh des Geestes. Hier uyt neemt hy stof en oorsaeck om aldus te vermanen: indien wy Christenen zijn, soo moeten wy der sonde ghestorven wesen, en der gherechtigheydt leven. Dit selfst' argument gebruyckt hy oock in een andere plaets als hy seght: Dat wy besneden zijn, en den ouden mensch uytghedaen hebben, nae dat wy in Christus begraven zijn door den Doop. En in desen sin heeft hy in de voor heen ghemelde plaets den Doop ghenoemt een badt der weder-geboort en der vernieuwingh. Soo wordt ons dan eerstelick in den Doop de ghenadighe verghevinghe der sonden, en de toe-reeckeninghe der rechtveerdigheydt belooft: en ten anderen de ghenade des Heylighen Gheestes, waar door wy tot nieuwigheydt des levens verandert worden.

Coloss. 2. 12.

Tit. 3. 5.

De derde vrucht is, dat wy souden weten dat wy also met Christus zijn vereenight dat wy aen alle sijne goederen

6. Eyndelick ontfanght ons geloof oock dese nuttigheyt uyt den Doop, dats' ons sekerlick getuyght, dat wy niet alleen in den doodt en het leven van Christus zijn ingelijft: maer dat wy oock met Christus self also vereenight zijn, dat wy ghemeenschap hebben aen alle

1) cours.

part en deel hebben. Matth. 3. 13

sijne goederen. Want hy heeft den Doop daerom in sijn eygen Lichaem gewijet en gheheylight, op dat hy den selven met ons ghemeyn soud' hebben, als een seer gewissen en vasten bandt der eenigheyt en gemeynschap die hy geweerdight heeft met ons te maken en aen te gaen. So dat Paulus daer

Galat. 3. 27.

uyt bewijst dat wy kinderen Godts zijn, om dat wy Christus in den Doop hebben aengedaen. Aldus sien wy dat de vervullinge des Doops is in Christus, den welcken wy oock daerom noemen het eygen voorwerpsel en ooghmerck daer de Doop op siet. Het en is derhal-

Actor. 8. 16. en 19. 5.

ven niet wonder dat Lucas vertelt, dat d'Apostelen in sijnen Naem gedoopt hebben, die nochtans last ontfanghen hadden om oock in den Naem des Vaders en des Geestes te doopen. Want alle de gaven die in den Doop voorgestelt worden, worden in Christus alleen gevonden. Niet te min 't en kan niet wesen dat die gheen' die in Christus doopt, niet met eenen den Naem des Vaders en des Geestes aenroepen soude. Want wy worden daerom

Matth. 28. 19.

door sijn Bloedt ghereynight om dat de barmhertighe Vader willende ons nae sijn onvergelijckelicke goedertierenheydt in genaed' ontfangen, desen Middelaer in het midden gestelt heeft, om ons by hem ghenade 1) en gunst te verkrijgen. De weder-gheboort bekomen wy eerst alsoo van sijn doodt en weder-opstandingh, als wy door den Geest gheheylight zijnde, met een nieuwe en geestelicke natuyr

De tweed' en derde vrucht is blijckelick soo wel in Ioannis als in der Apostelen Doop. Matth. 3. 6, 11. Lucas 3. 16. Ioan. 3. 23. en 4. 1. Actor. 2. 38, 41.

aengedaen worden. Daerom hebben wy en sien eenighsins onderscheydelick d'oorsaeck soo van onse suyveringh, als van onse wedergheboort in den Vader, de matery en stoff' in den Soon, ende de kracht en vrucht in den Geest. Aldus heeft eerst Joannes gedoopt, alsoo hebben daer na d'Apostelen gedoopt, door den Doop der bekeeringh, tot vergevinge der sonden: verstaende door het woort Bekeeringh, dusdanigen weder-geboort: door de Vergevinge der sonden, dusdanighen suyveringh en afwasschingh.

Daerom is de Doop van Ioannes en der Apostelen gantsch een en de selfste.

7. Waer uyt oock seer klaer en blijckelick wort, dat de dienst van Joannes t'eenemael een is en in alles over een komt met dien dienst die den Apostelen naderhandt is bevolen. Want de verscheyden' handen daer door den Doop wort bedient, en maken den Doop niet verscheyden: maer een en de selfde Leer' betoont dat het oock is een en de selvige Doop. Joannes en d'Apostelen hebben te samen over een ghestemt 2) in een en de selfde Leer': sy hebben beyde gedoopt tot penitenty en bekeeringh, sy hebben beyde ghedoopt tot verghevinghe der sonden, en in den Naem van Christus, van den welcken de bekeeringh en vergevinge der sonden 1) voort quam. Joannes seyde: dat Christus was het Lam Godts Ioan. 1. 29
door wien de sonden der werelt wech ghenomen souden worden: waer med' hy betuyght dat Christus is een offerhande den Vader aenghenaem, de Versoener der rechtveerdigheydt, d'Autheur der saligheyt. Wat konden doch de Apostelen tot dese belijdenisse by voegen en toebrengen? Daerom en moet niemandt sich hier over ontsetten dat d'Oude Leeraers arbeyden om een onderscheydt te maecken tusschen den Doop van Joannes en der Apostelen Doop: wy en moeten haer gevoelen soo groot niet achten dat de sekerheyt en vastigheyt der Schrifutuyr daer door verswackt worde. Want wie soude liever Chrysostomus gelooven, dewelcke loochent dat de vergevinge der sonden in Joannes Doop begrepen was, van Lucas den Euangelist, dewelcke daer en tegen beweert dat Joannes ghepredickt heeft den Doop der bekeeringhe tot vergevinge der sonden? De scherpsinnigheydt van Augustinus en moet oock niet aengenomen worden, daer med' hy seyt dat de sonden door den Doop van Joannes in hoop' en verwachtingh wierden vergheven, maer dat die door den Doop van Christus met der daet vergeven worden. Want nadien d'Euangelist klaerlick ghetuyght dat Joannes in sijnen Doop de vergevinghe der sonden belooft heeft: wat behoeftmen desen lof die aen 2) den Doop van Joannes gegeven wort, te verminderen, dewijl wy door geenen noot daer toe en worden ghedrongen? En is't dat yemandt uyt Godts Woordt een onderscheydt soeckt, die sal geen ander vinden dan dat Joannes doopte in den ghenen die komen soude: maer d'Apostelen in den ghenen die sich selven alreede vertoont en geopenbaert hadde.

Homil. in Matth. 14.

Lucas 3. 3.

Lib. 5. de Baptis. contra Donatist. cap. 10.

Teghen-werpingh der genen die seggheu dat de Doop van Ioannes verscheyden is van der Apostelen Doop.

8. Datter na de weder-opstandinge van Christus treffelicker gaven uytgestort zijn, dat en dient niet om verscheydene Doopen te maken. Want de Doop die de Apostelen bedienden, terwijl Christus als noch op der aerden wandelde, wierdt Christus doop genaemt: en nochtans en had'se geen overvloediger genade des Geestes dan de Doop van Joannes. Jae oock selfs nae de Hemelvaert van Christus en worden de Samaritanen, al hoewels' in den Naem van Christus gedoopt wierden, niet begiftight met den Geest boven de gemeyne maet der voriger gheloovigen, tot dat Petrus en Joannes tot hen ghesonden worden, om hen de handen op te legghen. Mijns beduunckens heeft dit alleen d'Oude bedrogen, en bewoghen te segghen dat de Doop van Joannes | alleen een voorbereydingh was tot den Doop van Christus,

Wederlegging.

Actor. 8. 14, 17.

(p. 543.)

1) faveur. 2) gedragen.

1) (her). 2) [illegible].

te weten, om datse lasen dat die ghene die den Doop van Joannes eenmael ontfangen hadden, wederom door Paulus gedoopt zijn gheworden. Maer hoe seer sy hier gefeylt hebben, dat sal elders te sijner plaets seer klaer uytgeleydt worden. Wat is 't dan dat Joannes seyde: Dat hy wel met water doopte: maer dat Christus sal komen, die met den Heyligen Geest en met Vyer doopen soude? Dit kan met weynighe woorden verklaert worden. Want hy en heeft den eenen Doop niet willen onderscheyden van den anderen, maer hy heeft sijn eyghen persoon vergheleken met den Persoon van Christus, leerende dat hy was een Bediender des waters, maer Christus de Gever des Heylighen Geestes: en dat hy, Christus, dese sijne kracht door een sienlick mirakel soude bewijsen op dien dagh als hy den Heyligen Geest onder vyerige tonghen den Apostelen senden soude. Wat is er nu, waerin 1) de Apostelen meer konden 2) roemen? Waer van kunnen sy 3) oock meer roemen die hedensdaeghs doopen? Want sy zijn Dienaers alleen van 't uyterlicke teecken, Christus is de Autheur van d'inwendige genade, ghelijck die selvige Oude Leeraers al-omm' leeren, en bysonderlick Augustinus, dewelcke tegen de Donatisten dit gebruyckt tot sijn voornaemste argument: Hoedanigh die oock soude moghen wesen die den Doop bedient, soo is nochtans Christus de opperste Beleyder en Regeerder des Doops.

Actor. 19. 3, 5. Matth. 3. 11. Actor. 2. 3.

In somma, de weldaden des Doops zijn in het volck van Israël door den doorgangh door de Zee en door de verkoelingh der wolcke voorgebeelt. 1. Cor. 10. 2. Exod. 14. 21, 26.

9. Dese dingen die wy so van de doodingh, als van d'afwasschingh gheseydt hebben, zijn in het Israëlitische volck afgebeeldt: van het welck d'Apostel om dier oorsaken wil seght, dat het in de wolck en in de zee gedoopt is geweest. De doodingh is afgebeeldt, doe de Heer haer uyt de hant van Pharao, en uyt de wreede dienstbaerheydt verloste, doe hy hen-lieden den wegh baende door de roode zee, ende Pharao self met d'Egyptische vyanden, die haer van achteren vervolghden en alreede naerderden, verdronck en versmoorde. Want op dese wijse belooft hy ons oock in den Doop, en bewijst ons met een ghegheven teecken, dat wy door sijn kracht uyt d'Egyptische gevanckenis, dat is, uyt de slaverny der sonde verlost zijn en uytgeleydt: dat onse Pharao, dat is de Duyvel, is versmoort: hoewel hy oock also niet op en houdt ons t'oeffenen en te vermoeijen. Maer ghelijck als die Egyptische vyandt niet in de diepte van de zee neder gesoncken zijnde, maer aen den oever uytgeworpen en verslagen leggende, als noch door een grouwelick aenschouwen d'Israëliten verbaest maeckte, doch niet en konde beschadighen: alsoo dreyght oock

1) Waer van hebben. 2) boven dit konnen. 3) die.

dees' onse vyant wel, hy toont wel sijn wapenen, hy laet sich 1) oock wel mercken 2), maer hy en kan niet overwinnen. In de wolck was een teecken der reynighmakingh. Want gelijck de Heere te dier tijdt hen-lieden door een teghen-gestelde wolck bedeckt en verkoelingh gegeven heeft, op datse door d'onghematighde hitte der Sonne niet en souden beswijcken en vergaen: alsoo gevoelen wy ons in den Doop door 't bloedt van Christus bedeckt en beschermt, op dat de strengigheydt Godts, dewelcke waerlicks een onverdragelicke vlamm' is, ons niet en overvalle. En al hoewel dese verborghentheydt als doe duyster en weynigh bekendt was: dewijlder nochtans geen ander middel en is om de saligheyt te verkrijghen dan in die twee gratien en gaven, soo en heeft Godt d'oude Vaders die hy tot sijn erfgenamen aengenomen hadde, van het teecken, tot bevestingh van dese twee ghenade gaven, niet willen berooven.

Num. 9. 18.

Teghen werpingh van andere, dewelcke droomen van eenen staet der volmaeckter weder-oprechtingh nae den Doop.

10. 't Is nu klaer en blijckelick hoe valsch daer zy dat gheen 't welck sommighe dan over langh gheleert hebben, waer in oock sommighe noch volherden, te weten, dat wy door den Doop ontbonden en verlost worden van d'oorspronckelicke sonde, en van de verdorventheyt die van Adam tot de gantsche nakomelinghschap 3) is voort geplant, en dat wy worden herstelt in die selve gerechtigheyt en suyverheyt der natuyre, die Adam soude behouden hebben, indien hy hadde blijven staen in die oprechtigheydt met dewelck' hy eerst geschapen was. Want sulcke Leeraers en hebben nooyt verstaen, wat d'erfsonde, wat d'oorspronckelicke gerechtigheydt, wat de ghenade des Doops zy. Wy hebben voor henen gheleert, dat d'erf-sond' is de boosheydt en verdorventheydt van onse natuyr, dewelck' ons eerstelick werpt onder den toorn Godts, en ten anderen wercken in ons voort brenght die de Schriftuyr noemt wercken des vleesches. Dese twee dinghen moeten dan onderscheydelick aengemerckt worden: te weten, dat wy in alle de deelen van onse natuyr alsoo verkeert en verdorven zijnde, nu alleenlick van wegen sulcken verdorventheydt met recht voor Godt schuldigh, verdoemt en veroordeelt zijn, den welcken niet en behaegt dan rechtveerdigheydt, onnooselheydt en reynigheydt. En dat oversulcks oock de jonge kinderen hare verdoemenis van 's moeders lijf af met haer brenghen: dewelck' ofschoon se de vruchten harer ongherechtigheydt noch niet en hebben voort gebracht, nochtans het zaedt daer van binnen haer selven ingesloten hebben. Jae hare gantsche natuyr is een seker zaet der sonde:

Antwoordt, d'oorspronckelicke verdorventheydt blijft na den Doop.

Galat. 5. 19.

En sy is in de jonge kinderen selfs.

1) wort. 2) vernomen. 3) posteriteyt.

daerom en kanse niet anders dan hatelick en grouwelick zijn voor Godt. 't Is nu sulcks dat de geloovighe door den Doop versekert worden dat dese verdoemenisse van haer wech ghenomen en verdreven is. Want (ghelijck gheseydt is) de Heere belooft ons door dit teecken dat de volkomen en grondelicke verghevingh ghescHiedt is beyde van de schuldt die ons toe-ghereeckent, en van de straffe die ons van weghen de schuldt stondt op-gheleydt te worden. Sy verkrijghen oock de gerechtigheydt, doch sulck een' als het volck Godts in dit leven kan bekomen, te weten, door toe-reeckeningh alleenlick: om dat de Heer door sijne barmhertigheyt hun-lieden houdt voor rechtveerdigh en onschuldigh.

Maer de gedoopte kinderen Godts zijn rechtveerdig in dit leven alleen door toereeckeningh der gherechtigheyt.

11. Het tweede dat alhier aenghemerckt moet worden is, dat dese verkeertheyt nimmermeer in ons rust heeft, maer sonder ophouden nieuwe vruchten voort brenght, te weten, de wercken des vleesches die wy voor henen beschreven hebben: even gelijck als een aenghestoken oven vlam en voncken uyt blaest, of gelijck een springh-ader sonder eynde water op werpt. Want de boose begeerlickheydt en vergaet nimmermeer, ende en wort nooyt t' eenemael in de menschen uytgeblu scht, voor datse door de doot uyt het lichaem des doodts verlost zijnde, gheheel en al haer selven uytgetrocken hebben. De Doop belooft ons wel dat onse Pharao versmoort, en dat de sonde ghedoodt is: doch niet alsoo dat hy niet meer en zy, of ons gheen moeyte meer aen en doe: maer alleen dat hy niet en overwinne. Want soo langh als wy in desen kercker onses lichaems gesloten blijven, so sullender in ons overblijfselen der sonde wonen: maer indien wy de belofte die ons in den | Doop van Godt gegeven is door den gheloove vast houden, soo en sullense niet heerschen noch heerschappy voeren 1). Doch niemant en bedriege sich selven, niemandt en pluymstrijcke sich selfs in sijne boosheyt, wanneer hy hoort dat de sond' altijdt in ons woont. Dese dinghen en worden niet geseydt op dat die gene die andersins meer als genoegh geneghen zijn om te sondighen, in hare sonden sorglooslick souden slapen: maer alleen op dat die, die van haer vleesch aenghehitst en ghe prickelt worden, niet en beswijcken noch en vertwijffelen. Laet hun veel eer ghedencken datse noch op den wegh zijn, en gelooven datse grooten voortgangh hebben gedaen, wanneerse ghewaer worden dat hare boose begeerlickheyt alle daeg een weynig afneemt, tot datse ghekomen zijn ter plaetsen daer sy henen gaen: te weten, tot den uytersten ondergangh haers vleeschs, die in den ondergangh van dit sterflicke leven sal worden voltrocken. Ondertusschen moetense sonder af laten dapperlick strijden, en haer selven tot voortgangh moedt geven, en tot de volkomen victory aendrijven. Want dit moet oock hare neerstigheydt noch meer opscherpen, datse sien dat hen noch veel arbeydts overblijft 1) nae datse langh sullen ghearbeydt hebben. In somma, wy moeten 't daer voor houden, dat wy worden ghedoopt tot de doodingh onses vleeschs, dewelcke van den Doop af in ons begonnen wordt, in dewelcke wy daghelicks voort varen: en die ten vollen uytgevoert sal worden, als wy uyt dit leven tot den Heere verhuysen sullen.

Dese oorspronckelicke verdorventheyt maeckt den Godvruchtigen moeyte door den gantschen loop hares levens.

(p. 544.)

En nochtans en nemense daer uyt geen vrijdom om te sondigen: ja sy wandelen des te voorsichtiger en veyligher in de weghen des Heeren.

12. Wy en segghen alhier niet anders dan 't geen d'Apostel Paulus in het seste en sevenste Capittel tot den Romeynen opentlick verklaert. Want nae dat hy van d'onverdiende rechtveerdigheydt ghedisputeert hadde, en dat sommige godtloose daer uyt besloten dat de mensch nae sijn lust en sinlickheydt mocht leven, dewijl wy door de verdiensten der wercken Gode niet en behagen: soo seght hy terstont daer op, dat alle de gene die met Christus gerechtigheydt bekleedt worden, met eenen oock door den Geest worden weder-geboren, en dat wy van dese weder-gheboort een pandt hebben in den Doop. Hier uyt vermaent hy de Geloovige, datse aen 2) de sonde gheen heerschappy toe en laten in hare leden. Nu dewijl hy wist datter altijdt eenige swackheydt is in de gheloovighe: soo is 't dat hy, op datse daerom niet mismoedig en souden worden, daer by voeght dese vertroostingh, datse niet en zijn onder de Wet. Dewijl het wederom hadde moghen schijnen, dat de Christenen daer uyt dats' onder het jock der Wet niet en zijn, oorsaeck mochten nemen tot dertelheyt en broodt-dronckentheydt, soo leert hy hoedanigh die wech-nemingh en afschaffingh zy: en met eenen oock wat ghebruyck de Wet heeft, welcke questy nu tweemael van hem was uytgestelt. Den korten inhoudt hier van is, dat wy verlost zijn van de strengigheydt der Wet, op dat wy Christus souden aenhangen en met hem vereenight zijn. En dat het ampt der Wet is, ons van onse boosheydt t'overtuygen, en tot bekentenis van ons' onmacht en rampsaligheydt te brenghen. Voorts nadien de kracht van die boosheydt en verdorventheydt der natuyr niet soo wel en wordt ghesien in een onheyligh mensch die sonder vreese Godts sijne boose begeerlickheden den toom los laet: so steldt hy daer van een exempel in een wedergheboren mensch, dat is in hem-selven. Hy seght derhalven dat hy eenen gheduyrigen

Dat die verdorventheydt den Godvruchtighen moeyte maeckt, dat wordt betoont door het ghetuygnis en exempel van Paulus.

Rom. 6. 12.

1) regneeren.

1) resteert. 2) [ ].

strijdt heeft met d'overblijfselen sijns vleeschs, en dat hy door een elendige slaverny gebonden wordt gehouden, soo dat hy sich niet geheel en kan overgheven tot de ghehoorsaemheydt der Goddelicker Wet. Daerom wort hy gedronghen met suchten uyt te roepen:
m. 7. 24. Ick elendigh mensche! wie sal my verlossen uyt het lichaem deses doodts? Indien de kinderen Godts in een kercker gevangen gehouden worden soo langh sy leven, soo moetense noodtsakelick seer bangh en benaeuwt zijn door 't bedencken van haren sorgelicken staet, 't en zy datmen dese vrees' en benaeuwtheyt teghen gae. Soo steldt hy dan hierom daer
m. 8. 1. by een vertroostingh, datter gheen verdoemenis meer en zy voor de gene die in Christus Jesus zijn. Waer med' hy leert, dat die, die de Heere eenmael in ghenaden aenghenomen, in de ghemeynschap met Christus inghelijft, en tot het gheselschap van sijn Kerck vergadert heeft, dewijlse volherden in het gheloove aen Christus, ofschoonse van de sonde beset en belegert zijn, en oversulcks de sond' in haer selven omdragen, evenwel van de schuldt en verdoemenisse zijn vry gesproken en verlost. Indien dit d'eenvoudighe en oprechte uytleggingh van Paulus is, soo en isser gheen reden om te dencken dat wy yetwes vreemts en nieuws leeren.

Het tweede eynde des oops is, op tse diene tot n ghetuyghs van onse lijdenis by de enschen: en e dit ghehiedt.

13. De Doop dient oock tot een getuyghnis van onse belijdenis by den menschen. Want sy is een teecken daer mede wy openbaerlick belijden dat wy onder het volck Godts willen getelt worden, daer mede wy getuygen dat wy met alle Christenen in den dienst des eenighen Godts, en in d'eenige Religy over een komen 1) en toestemmen: daer mede wy eyndelick ons geloof in't openbaer bewaerheden: soo dat niet alleen onse gemoederen den lof Godts uyt-ademen en van haer geven, maer oock onse tongen en alle de leden onses lichaems met allerley mogelicke beduydinghen Godts roem verkondighen. Want aldus wordt all' het onse, ghelijck betaemlick is, toe-ghebracht tot dienst van Godes glory en heerlickheydt, van dewelcke geen dingh ter werelt en behoort ydel te zijn: aldus worden oock andere door ons exempel tot de selfst' oeffe-
Cor. 1. 13. ninghen aengheport. Hier op sagh Paulus, doe hy die van Corinthen vraeghde, ofse niet en waren ghedoopt in den Naem van Christus: gevende te verstaen, dats' even daer mede dats' in den Naem van Christus ghedoopt waren, haer selven aen Christus gheheel overgegeven, in sijnen Naem gheswooren, en aen hem haer trouw by de menschen toegheseydt en verbonden hadden, so datse voortaen eenen anderen niet en mochten belijden behalven den eenigen Christus, indiens' immers hare belijdenis niet en willen versaken die sy hadden gedaen in den Doop

Het tweede deel des Capittels onderscheyden in vier deelen.

1. Van het ghebruyck des Doops, wat belangt de versterckingh des geloofs.

14. Nademael als nu verklaert is wat ooghmerck de Heere in d'instellingh des Doops ghehad heeft: soo is lichtelick t'oordeelen hoe wy den selven ghebruycken en ontfangen moeten. Want voor soo veel die ons gheheven wort tot oprechtingh, voedingh, en versterkingh onses gheloofs, soo moets' ontfangen worden als uyt de handt van den Autheur self: wy moeten oock voor vast en seker houden, dat hy is die geen die door het teecken tot ons spreeckt, dat hy is die geen' die ons reynight, afwascht, en de gedachtenis onser misdaden vernietight: dat hy is de geen' die ons aen sijn doodt part en deel gheeft: die den Satan sijn rijck beneemt: die de krachten van onse boose begeerlickheydt krachteloos maeckt: jae die een met ons wort, op dat wy hem aenghedaen hebbende voor kin- (p. 545.) deren Godts mochten gereeckent worden. Dat hy, segg' ick, dit alles soo waerlick en seker van binnen verricht aen onse ziel, als wy sekerlick sien dat ons lichaem van buyten afghewasschen, inghedoopt en besprenght wordt. Want dees' over een komingh of ghelijckenis, is d'alder-sekerste regel der Sacramenten: soo dat wy in de lichamelicke dinghen de geestelicke gaven bemercken, even eens als ofse tegenwoordelick voor ons' ooghen stonden, dewijl het den Heere goedt gedacht heeft ons deselve door soodanige figuyren voor te draghen: niet dat soodanighe gaven aen het Sacrament verknocht en daer in besloten zijn, op dats' ons door de kracht van dien mochten toegebracht worden: maer alleen om dat de Heere door dit teecken ons ghetuyghnis gheeft van sijn wil: te weten, dat hy ons alle dese dinghen wil schencken. Hy en voedt oock ons' ooghen niet alleen met een ydel' aenschouwingh: maer hy voert ons oock dadelick tot de saeck selfs, en volbrengt met eenen krachtighlick, 't geen hy afbeeldt en beteeckent.

Bevestigingh, verklaert door het exempel van Cornelius en Paulus

15. Hier van hebben wy blijck en bewijs in Cornelius den Hooftman over honderdt, dewelcke met de vergevinge der sonden, en met de sienlicke gaven des Heyligen Geestes alreede Actor. 10. 48. te voren begaeft zijnde, ghedoopt wierdt: door een begeerte die hy hadde, niet om een overvloedigher vergevingh, maer om een sekerder oeffeningh sijns geloofs uyt den Doop: jae om een vermeerdering sijns vertrouwens uyt sulck een pandt te verkrijgen. Hier op soude misschien yemant mogen voorwerpen: Waerom seyde dan Ananias tot Paulus, dat hy sijne Actor. 22. 16. sonden door den Doop soud' afwasschen, indien de sonden door de kracht des Doops niet

1) dragen.

afghewasschen en worden? Ick antwoorde, wy worden geseyt t'ontfangen, te verkrijgen, te bekomen 't geen' ons, wat belanght 't gevoel en het ghetuyghnis onses gheloofs, van den Heere ghegheven wordt, 't zy dat hy 't ons als dan eerst ghetuyght, 't zy dat hy 't ons te voren betuyght hebbende, meer en sekerder bevestight. Soo heeft dan Ananias dit alleen willen segghen: O Paulus, op dat ghy seker mooght zijn, dat u de sonden zijn vergheven, soo laet u doopen. Want de Heere belooft in den Doop de verghevinghe der sonden, ontfanght dan de selvighe, ende weest gerust. Hoewel ick en hebb' alhier niet voor de kracht des Doops te verminderen: dat de beteeckende saeck en waerheydt met het teecken vergheselschapt is, ten aensien Godt door uyterlicke middelen werckt, dat is by my bekent en seker. Voorts, wy en verkrijgen uyt dit Sacrament ghelijck oock uyt all' andere gheen vrucht, 't en zy dat wy 't ontfanghen door den geloove. Indien wy geen geloof daer toe en brengen, soo sal het zijn tot een getuyghnis van ons' ondanckbaerheyt, daer door wy voor Godt sullen worden aengeklaeght, om dat wy de beloft die daer gegeven wordt niet en hebben ghelooft. Maer voor soo veel het een teecken is van onse belijdenis, soo moeten wy daer door getuyghen dat wy ons vertrouwen gronden en stellen op Godts barmhertigheyt, en dat onse reynigheyt geleghen is in de verghevinghe der sonden, die ons door Jesus Christus is verworven: en dat wy in Godes Kerck intreden, om eendrachtelick in eenen sin en in een ghevoelen des gheloofs en der liefde met alle gheloovighe te leven. Dit laetste heeft Paulus willen beduyden, als hy seght: Dat wy alle te samen ghedoopt zijn in eenen Geest, op dat wy een lichaem souden zijn.

Van het gebruyck des Doops, so veel belanght de belijdenis onses geloofs.

1. Cor. 12. 13.

2. Van de weerdigheyt of onweerdigheyt des Dienaers. Dat daer door den Doop niet met allen toeghebracht of oock af ghenomen wordt.

16. Wijders, indien 't waerachtigh is, gelijck wy 't voor waerachtig houden, te weten, dat het Sacrament niet en moet gheweerdeert worden na de handt des genen die dat bedient, maer gelijck als na de handt Godes, van wien het sonder twijffel voort gekomen is: so kan men daer uyt af nemen dat den Sacramente niet met allen gegeven of benomen en wort door de weerdigheydt des Dienaers die 't Sacrament uytdeelt. En gelijck onder de menschen, wanneer ergens eenigen brief is gesonden, soo verre maer de handt en het teecken des briefs genoeghsaem bekent zijn, daer aen in 't minste niet en is ghelegen, wie of hoedanigh de brenger zy geweest: alsoo moet het oock ons genoegh zijn, dat wy de handt en het teecken onses Heeren in sijne Sacramenten sien en bekennen, van wat Dienaer of Bode de selvigh' oock tot ons souden moghen ghebracht worden. Hier door wort de dwalingh der Donatisten treffelick wederleydt, dewelcke de kracht en prijs des Sacraments afmaten nae de weerdigheydt des Dienaers. Soodanighe zijn hedensdaeghs onse Weder-doopers, dewelcke sterckelick ontkennen 1) dat wy wettelick zijn gedoopt, om dat wy in het Pauselicke Rijck van d'afgoden-dienaers en godtloose ghedoopt zijn. Daerom dringense stijf en uytsinnighlick op den Weder-doop. Teghen welckers ongheschicktheden wy door een ghenoeghsame krachtighe reden sullen ghesterckt worden, indien wy gedencken, dat wy zijn gedoopt, niet in den naem van eenigh mensch, maer in den Naem des Vaders, en des Soons, en des Heyligen Geestes: en dat het derhalven niet eens menschen, maer Godes Doop is: van wien dats' oock soude moghen bedient wesen. Ofschoon die gheen' die ons doopten noch eens soo groote niet-weters of verachters Godts en der gantscher Godtvruchtigheyt geweest waren: soo en hebbense nochtans ons niet gedoopt tot de gemeynschap van haer' onwetenheyt of godtloosheydt, maer tot het gheloove van Jesus Christus: want sy hebben aengeroepen niet haer eygen, maer Godes Naem, sy en hebben ons oock in geenen anderen naem ghedoopt. Indien 't Godes Doop was, so had'se voorwaer in haer inghesloten de beloft van de vergevinghe der sonden, van de doodinghe des vleeschs, van de gheestelicke levendigh-makingh, en van de gemeynschap met Christus. Alsoo en heeft het den Joden niet gheschaedt, datse van onreyne en afvallighe Priesters besneden waren: het teecken en was oock daerom niet te vergeefs, datmen hen wederom op 2) nieuw soud' hebben moeten besnijden, maer het was genoegh dat het weder ghebracht wierdt tot sijnen rechten oorsprongh. 't Geen' sy tegen-werpen, te weten, dat de Doop in de vergaderingh der Godtvruchtigen behoort bedient te worden, dat en kan niet maken dat de gantsche kracht des Doops soude worden uytghebluscht door het ghebreck 't welck in een deel des Doops is. Want als wy leeren wat men behoort te doen op dat de Doop reyn zy en vry van alle besmettingh, soo en maken wy evenwel d'instellingh Godts niet te niet, ofschoon d'afgoden-dienaers deselve vervalschen. Want al hoewel de Besnijdenis eertijdts door veel superstitien verdorven was, soo isse nochtans altijdt voor een teecken der genade ghehouden gheweest. Doe oock Josia en Hizkia uyt het gantsche Israël versamelden de ghene die van Godt waren afgeweecken, soo en hebben sy de selfste niet

Matth. 28. 19.

En dat derhalven niet en moeten weder ghedoopt worden die gheen' die in 't Pausdom ghedoopt zijn.

1) versaken. 2) [ ].

geroepen of genoodigt tot een tweede besnijding. |

(p. 546)

'*t En is oock niet bondig genoegh dat de Weder-Doopers by brengen, te weten, dat wy na den Doop eenighe jaren langh blindt en ongeloovigh gebleven zijn.*
Rom. 3. 3.

17. Op 't geen sy ons verder vragen, te weten: Wat gheloof dat wy doch sommige jaren langh na dat wy ghedoopt waren, bewesen en getoont hebben, op datse daer uyt mochten besluyten dat onsen Doop nul en te vergheefs is, dewijls' ons niet en wordt gheheylight anders dan door het woordt der beloften met het geloof ontfanghen en aenghenomen: antwoorden wy aldus: Dat wy wel in onse blintheyt en ongeloovigheydt langhen tijdt de belofte die ons in den Doop gegeven was, niet gekent noch ghehouden en hebben: maer dat niet te min de belofte selve, dewijlse van Godt quam, altijdt vast, bondigh en waerachtigh ghebleven is. Ofschoon alle menschen leughenachtigh en trouwloos waren, so en houdt nochtans Godt niet op waerachtigh te zijn; ofschoon alle menschen verloren liepen, Christus blijft evenwel de saligheydt. Wy bekennen derhalven dat de Doop voor die tijdt ons niet een hayr en heeft gebaet, doe de beloft ons daer in voor-ghedragen, sonder dewelcke de Doop niet en is, veracht en verschoven lagh. Doch nu, nae dat wy door de ghenade Godts ons hebben begonnen te bekeeren, so beschuldigen wy onse blintheyt en hardigheydt des herten, dat wy soo een groote goedtheydt soo langh met ondanckbaerheydt bejegent hebben. Voorts ghelooven wy dat de belofte selve niet en is verdwenen: en dencken by ons selven aldus: Godt belooft vergevinghe der sonden door den Doop, en hy sal sonder twijffel de beloofde vergevingh allen den gheloovigen betalen. Die beloft was ons in den Doop voor-ghedragen: laet ons derhalven deselve door het gheloof omhelsen. Sy is ons wel langen tijdt van wegen ons' ongeloovigheyt begraven gheweest, maer laet ons die nu ter tijdt door 't gheloof aennemen. Daerom als de Heere het Joodtsche volck tot boetveerdigheydt noodight, soo en ghebiedt hy den genen, die door een godtloose (gelijck geseydt is) en heylighschennende 1) handt besneden zijnde, in deselve godtloosheydt verwert eenighen tijdt langh gheleeft hadden, niet met allen van een tweede Besnijdingh: maer hy dringht alleen daer op dats' haer van herten sullen bekeeren. Want al hoewels' het Verbondt verbroken hadden, so bleef nochtans het teecken des Verbonts, uyt kracht van des Heeren instellingh, altijdt vast en onveranderlick. Soo wierdense dan alleen onder en met een condity van boetveerdigheydt en bekeeringh hersteldt in 't Verbondt, 't welck Godt eenmael in de Besnijdenis met hen gemaeckt hadde: welcke Besnijdenis sy nochtans door de handt eens trouwloosen Priesters ontfanghen hebbende, wederom, so veel in hun was, verontreynight en des selfs kracht en vrucht vernietight hadden.

Want Godts belofte blijft vast.

En als Godt de Joden tot bekeering noodight, soo en beveelt hy niet datse wederom sullen besneden worden.

1) kerck-roovische.

Dit is oock seer swack datse haer selven wapenen met het exempel van Paulus, als of hy eenige Discipelen weder ghedoopt hadde.
Actor. 19. 3, 5.

18. Maer sy laten sich voorstaen dats' eenen vyerigen pijl teghen ons uytschieten, wanneerse voort brengen dat Paulus die Discipelen van Ephesen weder ghedoopt heeft die met Joannes Doop eenmael gedoopt waren. Want indien nae onse bekentenis de Doop van Joannes en onsen Doop een is: so volght hièr uyt: Gelijck die Ephesische Discipelen te voren qualick onderwesen zijnde: naderhandt does' in het rechte geloof onderwesen waren, daer in weder ghedoopt zijn: dat oock alsoo die Doop die sonder ware Leer' gheweest is, voor nul en van onweerden ghehouden moet worden: en dat wy van nieuws moeten worden gedoopt in die ware Religy die wy nu eerst aengenomen hebben. Sommige meynen, datter ergens een verkeert nabootser van Joannes zy geweest die dese Discipelen eer in een ydele superstity dan in de ware Leer' soude gedoopt hebben. Het welck sy hier uyt schijnen te gissen, om dat dese Discipelen belijden datse van den Heyligen Geest gantschelick niet en weten: welck' onwetenheydt Joannes in sijne Discipelen niet en soud' hebben ghedooght. Doch 't en is niet waerschijnlick, dat de Joden, ofschoon se niet en waren ghedoopt geworden, ontbloot zijn geweest van alle kennisse des Geestes, die door soo veel ghetuyghnissen der Schriftuyr bekent en vermaert ghemaeckt wort. 't Geen derhalven dese Discipelen antwoorden, datse, namelick, niet en weten of' er een Heylighe Geest zy, dat moet verstaen worden als ofse seyden, datse noch niet en hadden ghehoort, of de gaven des Geestes, van dewelcke Paulus haer ondervraeghde, den Discipelen van Christus gegeven wierden. Wat my belanght: Ick stae toe dat de Doop die dese Discipelen ontfangen hadden, gheweest is de waerachtige Doop van Joannes, en een en de selfste met den Doop van Christus: maer ick ontkenn' datse weder gedoopt zijn. Wat willen dan dese woorden: Sy zijn ghedoopt in den Naem van Jesus? Sommighe leggen dese woorden alsoo uyt: dat Paulus hen-lieden alleenlick in d'oprechte Leer' heeft onderwesen. Maer ick wil die woorden liever eenvoudelicker verstaen van den Doop des Heyligen Geestes, dat is, van die sienlicke gaven des Geestes die door d'opleggingha der handen gegeven wierden. Want het en is niet nieuw en vreemt dat die gaven door het woordeken Doop worden beteeckent. Ghelijck van d'Apostelen wort verhaelt, datse op den Pinckster-dagh ghedachten aen de woor-

Den Doop van Ioannes, ende wat het zy ghedoopt worden in den Name van Jesus.

Actor. 1. 5.

den des Heeren van den Doop des Vyers en des Geestes. Petrus vertelt oock dat deselve woorden hem weder in sijn gedachtenis quamen, doe hy ghesien hadde die gaven die op Cornelius en op sijn huysgesin en maeghschap uytghestort waren. Hier tegen en strijdt niet 't gheen daer nae geseydt wordt, te weten: Doe hy hen de handen opgeleydt hadde, soo quam de Heylighe Geest op hen. Want Lucas en vertelt niet twee verscheyden dingen: maer hy volght alhier die wijse van vertellen die seer gemeyn en gebruyckelick was by den Hebreen, dewelcke voor eerst den korten inhoudt van de saeck voorstellen, en deselve daer na breeder uytlegghen. 't Welck yeder een uyt de t'samen-voegingh der woorden selfs kan bemercken. Want hy seydt: Als sy dit ghehoort hadden, wierdense ghedoopt in den Naem van Jesus. En als Paulus hen de handen opgeleyt hadde, quam de Heylighe Gheest op haer. Door dese laetste woorden wordt ons beschreven hoedanigh die Doop zy geweest. Indien d'eerste Doop door onwetenheyt wort geschonden en verbroken, so datse met eenen tweeden Doop soude moeten verbetert worden: soo hadden d'Apostelen alder eerst moeten herdoopt zijn gheworden, dewelcke nae haren Doop binnen den tijdt van drie gantsche jaren naeuwlicks een kleyn deelken der oprechter Leere gesmaeckt hadden. En nu wat water-stroomen souden onder ons ghenoegsaem zijn om so veel Doopen op nieuw te verrichten, alsser onwetentheden zijn, die door de barmhertigheyt des Heeren dagelicks in ons verbetert worden.

Actor. 2. 16.

Actor. 11. 16.

3. Van de verderffenissen daer door dit Sacrament is verontreynight geweest.

19. De kracht, weerdigheyt, nuttigheyt, en het wit, eynd' en ooghmerck van dit Sacrament behooren nu, mijns bedunckens, klaer en blijckelick ghenoegh te zijn. Wat het uyterlicke teecken belanght, och of de rechte instel- | linghe van Christus, soo veel de billickheyt vereyscht, hadde moghen gelden om de vermetenheydt der menschen te bedwingen. Want ghelijck of het doopen met water, 't welck Christus gebiedt, een verachtelicke saeck waer, soo heeft men een zegeningh, of veel eer een besweeringh gevonden, waer door de ware consecraty en heyligingh des waters verontreynight wordt. Naderhandt is de wassekeers' en de salve daer by ghevoeght: en men heeft ghemeynt dat de blasingh om den duyvel uyt te drijven, den wegh bereyde tot den Doop. En al hoewel ick weet hoe oudt daer zy d'oorsprongh van desen vreemden by een geschrapten hoop: so komt het nochtans my en alle Godtvruchtighe toe te verwerpen al dat 't welck de menschen tot d'instelling van Christus hebben durven toe doen. En als de duyvel sagh dat sijne bedriegerijen door de sotte licht-geloovigheyt der werelt by na in het begin des Euangeliums sonder swarigheydt waren aengenomen, soo is hy tot grover bespottingen uytghebroken. Hier uyt is ontstaen datmen door een ongebondene stoutigheyt, spouwsel en diergelijcke beuselingen opentlick tot versmaetheyt des Doops heeft ingevoert. Door soodanighe proeven en bevindinghen moeten wy leeren datter niet heyligers, niet beters, niet veyligers en is dan met d'eenige authoriteyt van Christus verghenoeght te zijn. Hoe veel oorbaerlicker waer het dan datmen alsulcke guychelachtige vertooninghen 1), die d'oogen der eenvoudighen verblinden en hare verstanden verstompen, liet varen, en datmen, soo wanneer yemant te doopen is, den selven in de vergaderingh der geloovighen voorstelde, en daer het de gantsche Gemeynte siet en voor hem bidt, Gode toeheylighde: datmen oock aldaer de belijdenisse des gheloofs, daer med' hy moet onderwesen worden, oplaese: de beloften die in den Doop vervat zijn, verhaelde: hem daer na in den Naem des Vaders, en des Soons, en des Heyligen Geestes doopte: en eyndtlick alsoo met gebeden en dancksegghingh wederom te huys sondt. Soo doend' en souder niet met allen achter ghelaten worden van 't gheen tot de saeck dient, en door die eenige ceremony, die Godt tot een Autheur heeft, soude de Doop seer helder en klaer schijnen, sonder met eenighe vreemde vuyligheden verduystert te zijn. Voorts en is daer aen niet veel gelegen of die geen' die gedoopt wort, geheel in 't water, ende dat driemael of eens ingeduyckelt, of alleenlick met water besprengt worde: maer dit moet nae de verscheydenheydt der Landen, staen en blijven in de vrye keur der Kercken. Hoewel het woordt Doopen beteeckent indompelen, en het is seker dat d'Oude Kerck dese wijse van indompelen onderhouden heeft.

(p. 547.)

De besweeringh des waters.

De wassenkeersse. De salve. De blasingh.

Het spouwsel en dierghelijcke beuselingen waer door de Doop veelsins en wonderbaerlicken sommige voorgaende eeuwen is gheschonden.

De ghestalt' en wijse eens Christelicken en oprechten Doops.

D'indompelingh moet vry wesen.

20. Dit is oock dienstigh geweten te worden 2), dat sy 3), die geen Kercken-Dienaers en zijn, haer selven de bedieningh des Doops ter quader trouwen aennemen: dewijl d'uytdeelingh des Doops soo wel een deel van den Kercken-dienst is, als d'uytdeelingh des Nachtmaels. Want Christus en heeft niet bevolen dat de vrouwen of allerley mans-persoonen doopen souden: maer hy heeft dat bevel ghegheven den ghenen die hy tot Apostelen verkoren hadde. En als hy sijnen Discipelen beval dats' in de bedieningh des Nachtmaels souden doen dat geen 't welck sy hem sien doen hadden, gemerckt hy selfs het ampt van een wettigh Uytdeelder bedient hadde, soo

4. Wien de bedieninge des Doops toekomt: te weten, niet eenen yegelicken, noch oock den vrouwen: maer den Dienaren der Kercke.

1) guychelsche pomperijen. 2) [ ]. 3) die.

heeft hy sonder twijffel gewilt datse sijn exempel souden navolghen. Wat dit belanght datmen van over veel eeuwen, en by nae van het begin der Kercken voor een ghewoont aenghenomen heeft, dat oock de Leecken, als de Dienaer niet tijdelick by de handt en was, in het perijckel des doodts doopen souden, ick en sie niet met wat bondighe reden sulcks soude kunnen worden verdedight. D'oude Leeraers die dese gewoont of onderhielden, of gedooghden, en hebben self niet geweten of sulcks wel en met recht gedaen wierdt. Want Augustinus gheeft dees' onsekerheydt te kennen, als hy seght: Ick en weet niet of men Godtvruchtelick mach seggen dat die wederom gedoopt moet worden, die van eenen ghemeynen man uyt dringende nootsakelickheydt ghedoopt is. Want indien het sonder dringende nootwendigheyt gheschiedt, soo is sulcks een onbehoorlicke tastingh in een vreemt ampt: maer indien het gheschiedt uyt noot, soo en is het geen sond', of is het sonde, soo isse vergevelick. Voorts is van de vrouwen sonder eenigh' uytsonderinghe 1) in 't Concily van Carthago besloten, datse gantschelick niet en sullen bestaen te doopen. Maer [*seght men*] 2) het staet te vreesen dat de krancke persoon, indien hy sonder Doop sterft, van de ghenade der wedergeboorte sal berooft worden. In 't minste niet. Wanneer Godt belooft dat hy onsen Godt sal zijn, en onses zaets nae ons, soo verklaert hy dat hy onse jonghe kinderen eerse geboren worden, tot sijne kinderen aenneemt. In dit woort is hare saligheyt begrepen. Daer en sal oock niemandt bestaen van Godt soo lasterlick te spreken, dat hy soud' ontkennen dat sijn beloft in haer selven ghenoeghsame kracht heeft om haer vrucht en nuttigheyt voort te brenghen. Hoe grooten schade dit leer-stuck, niet wel verstaen en uytgheleydt zijnde, dat, namelick, de Doop ter saligheydt nootsakelick is, ingevoert heeft, dat wort van weynige bemerckt: en daerom oock des te min gemijdt. Want als dese meyningh gelt dat die alle verloren zijn die met water niet en hebben kunnen ghedoopt worden: soo is onse condity ergher dan de condity der Israëliten, als of de genade Godts nu meer bekrompen waer, dan onder de Wet. Want in sulcken gheval 3) sal men moeten oordeelen dat Christus is gekomen niet om de belofte te vervullen, maer om die te vernietigen: naerdien 4) de beloft die doe by haer selven ghenoeghsaem was om de saligheydt voor den achtsten dagh toe te brengen, nu ter tijt sonder behulp des teeckens krachteloos zijn soude.

Waer uyt de Doop van den gemeynen man en van de vrouwen haer oorsprongh heeft.

Lib. contra Epist. Parm. 2. cap. 13.

Cap. 100.

Dees' onheylige verderffenis wordt wederleydt.

21. Hoedanigen ghewoont de Kerck desen aengaende ghehadt heeft voor de tijden van Augustinus, dat kan voor eerst uyt Tertullianus verstaen worden, dewelcke seydt, dat de vrouwen het spreken in de Gemeynte niet en wort toegelaten, noch oock het Predicken, noch het Doopen, noch het Offeren: op dats' haer selven geen deel van eenigh mannelick, veel min van eenigh Priesterlick-ampt en souden aentrecken. Hier van is oock Epiphanius een overvloedighe getuyghe, wanneer hy den ketter Marcion verwijt dat hy den vrouwen consent gaf om te doopen. D'antwoorde der ghener die anders gevoelen, is my wel bekent, datter, namelick, groot onderscheydt is tusschen een ghewoonlick gebruyck, en een extra-ordinaer hulp-middel in d'uyterste noot: maer dewijl hy sonder eenighe uytsonderingh 1) verklaert dat de Doop bespot wort, als men den vrouwen verlof geeft om te doopen, soo blijckt ghenoeghsaem, dat dit misbruyck van hem verdoemt wort, in sulcker voegen dat het geensins en is te verontschuldigen. Hy en steldt oock in het derde Boeck gantsch | geen uytsonderinghe 2), alwaer hy leerdt, dat oock selfs de Heylige Moeder van Christus daer toe gheen consent en hadde.

Sy is oock verworpen van Tertullianus en Epiphanius.

Lib. contra Heres. 1.

(p. 548.)

22. Het exempel van Zippora wort alhier t'onpass' by ghebracht. Want daer uyt dat de Engel Godts bevredight was nae dats' eenen steen ghenomen hebbende haren Soon besneden hadde, wordt t'onrecht besloten dat Godt hare daedt voor goedt ghekeurt heeft. Andersins soudemen moeten segghen dat oock die dienst die de Heydenen, dewelke van Assyrien tot Samaria waren over ghebracht, opgerecht hadden, Gode behagelick gheweest zy. Maer men kan met andere bondige redenen bewijsen, dat de daedt van dit sotte Wijf onverstandelick wordt na ghevolght. Indien ick seyde, dat dit yetwes bysonders is geweest, 't welck tot een exempel niet en mach ghebruyckt worden, en datter groot verschil is tusschen de Besnijdenis en den Doop: voornemelick dewijl nergens en wordt ghelesen dat den Priesteren eertijdts een speciael bevel is gegeven dat sy de Besnijdingh bedienen souden: dat waer ghenoeghsaem tot weder-legingh van dien. Want de woorden van Christus zijn klaer: Gaet henen, leert alle volckeren, en doopt. Dewijl hy d'Apostelen stelt tot Verkondigers des Euangeliums en tot Dienaren des Doops, en dat niemant in de Kerck (gelijck d'Apostel ghetuyght) dees' eer' sich selven aentreckt, behalven die die van Godt geroepen is, gelijck Aaron: so grijpt die in een vreemt ampt, die sonder wettighe beroepingh bestaet te doopen. Paulus roept opentlick voor

Teghen-werping, bevestigt met het exempel van Zippora. Exod. 4. 25.

1. Antwoort.

Matth. 28. 19.

Hebr. 5. 4.

Rom. 14. 23.

1) uytneemingh. 2) [ ]. 3) kas. 4) gemerckt.

1) uytneemingh. 2) uytneemingh.

sond' uyt al dat 't welck wy, selfs in d'aldergeringhste dingen, als in spijs en dranck, met een twijffelachtige consciënty by de handt nemen. Soo wortter dan in den Doop der vrouwen, in den welcken de regel door Christus ghegheven, kennelick geschonden wordt, een veel swaerder sonde begaen, want wy weten dat die dingen die Godt te samen voeght, niet en moghen ghescheyden worden. Doch ick laet dit alles varen: en wil alleen dat de Lesers sullen bemercken, dat Zippora geen dingh min voor en hadde, dan Gode daer mede dienst te bewijsen. Siende dat haer Soon in 't perijckel des doodts was, so grimt, en murmureert se, en werpt oock de voorhuyt niet sonder verbolgentheydt ter aerde: sy scheldt haren Man also, dats' oock toornigh wordt tegen Godt. In somma 't is klaer en seker dat dit geheele werck uyt ongheduldt en onsteltenis des gemoedts is voort ghekomen: want sy mort en knort tegen Godt en haren Man, om datse gedwongen wordt haers kindts bloedt te storten. Daer beneffens ofschoon se in all' andere dinghen haer selven wel ghedraghen hadde, soo is nochtans dit een onverschoonlicke lichtveerdigheydt, dats' haren Soon besneden heeft in de tegenwoordigheyt van haren Man Moses, die niet een ghemeyn man, maer de voornaemste Propheet Godts was, so datter in Israël geen grooter Propheet en is opgestaen: 't welck haer niet meer en was gheoorlooft, dan het den vrouwen hedensdaeghs geoorlooft is, onder d'oogen des Bisschops te doopen.

2. Antwoort.

Maer dit verschil sal terstont sonder swarigheydt af gedaen worden door dese grondtreden, te weten, dat de jonghe kinderen die uyt dit leven komen te verhuysen eerse gedoopt zijn, uyt het Koninckrijck der Hemelen niet ghesloten en worden. Wy hebben alreede gesien, dat Godts verbondt grootelicks verongelijckt wort, indien wy daer op, als of het in sich selven swack waer, niet en berusten: dewijl des selfs kracht en vrucht aen den Doop niet en is gebonden, noch aen eenige dinghen die daer toe ghedaen worden. Het Sacrament wordt daer na den verbonde by gevoeght als een zegel, niet om de belofte Godts, als of die by sich selven krachteloos waer, kracht te geven, maer alleenlick om ons deselve te bevestigen. Waer uyt dan volght, dat de kinderen der gheloovighen niet en worden ghedoopt, op dats' als dan eerst kinderen Godts souden worden, ghelijck ofse te voren vreemt waren van de Kerck, maer datse veel meer daerom door dit openbaer teecken in de Kerck worden opgenomen, om dats' alreede te voren uyt kracht van Godts beloftenis tot het lichaem van Christus behoorden. Indien derhalven het teecken door sorghloosheydt, of door onachtsaemheyt niet en wort achter gelaten, so zijn wy vry van alle ghevaerlickheydt. Het is oversulcks veel beter, dat wy Godes ordonnanty dees' eerbiedigheydt toedraghen, dat wy de Sacramenten van niemandt anders en versoecken dan van de ghene die met de bedieningh der selver door des Heeren ghebodt belast zijn. Wanneer men dien van de Kerck niet en kan ontfangen, Godes genaed' en is daer aen alsoo niet gebonden, of wy kunnen deselve ghenade wel bekomen door het gheloof uyt den woorde des Heeren.

3. Antwoort. De jonge kinderen die komen te sterven eerse met water hebben kunnen ghedoopt worden, en worden uyt het Rijck der Hemelen niet gheweert, als maer daer by niet en komt verachtingh en versuymnis.

Van wien men den Doop sal halen.

Het XVI. Capittel.

Dat de Kinder-doop met d'instellingh van Christus en met de natuyr van het teecken seer wel over een komt.

Voorts dewijl sommighe rasende geesten te deser tijdt, van wegen den Kinder-doop sware beroerten in de Kerck verweckt hebben, en als noch van haer woeden niet af en laten: soo word' ick genootsaeckt tot intoomingh van hare dolligheden alhier dit naevolghend' aenhanghsel neder te stellen. En indien dit byvoegsel yemand schijnt langer te zijn als naer behooren, dien bidd' ick dat hy by sich selven bedencke dat de suyverheyt van de Leer' in so een swaerwichtighe saeck te samen met de vrede van de Kerck by ons soo veel moet ghelden, dat wy sonder walging en verdriet behooren t'ontfangen dat geen 't welck tot bevorderingh van dese twee dienstigh is. Hier by komt noch dat ick desen handel alsoo sal soecken aen te leggen, dat die tot verklaringh van de verborgentheydt des Doops geen kleyn gewicht en sal toebrenghen. Sy bevechten den Kinder-doop met een argument 't welck voorwaer eenen aenghenamen schijn heeft, voor-gevende dat de Kinder-doop door gheen instellingh Godts gefondeert, maer alleen door der menschen vermetenheydt, en verkeerde neuswijsigheyt ingevoert, en daer toe door een sotte licht-geloovigheydt lichtveerdelick in gewoont aenghenomen is. Want een Sacrament hanght aen eenen dunnen draet indien 't niet en steunt op 't vaste fondament van Godes Woordt. Maer wat sal 't wesen, wanneer de saeck ter degen in gesien zijnde, blijcken sal dat des Heeren heylighe ordonnanty met sulck een blaem valschelick en t' onrecht wordt gebrandt-merckt? Laet ons derhalven den eersten oorsprongh van den Kinder-doop naspeuren en opsoecken. En indien bevonden wordt dat die alleenlick door der men-

De nootsakelickheydt des handels van den Kinder-doop.

De nuttigheyt.

D'oorsprongh des Kinder-doops is van Godt.

schen lichtveerdigheydt versonnen 1) is, soo laet ons den selven laten drijven, en d'oprechte onderhoudinghe des Doops door Godes will' alleen af meten. Maer indien sekerlick wordt bewesen dat de | Kinder-doop gheensins van 't ghetuyghnisse Godts ontbloot en is, soo moeten wy toesien dat wy de seer heylige instellingen Godts wech ruymende, met eenen oock den Autheur selfs geen smaetheyt aen en doen.

(p. 549.)

Dit wort bewesen uyt de bemercking der beloften.

Genes. 17, 10.

2. Vooreerst is het een ghenoeghsaem bekendt leer-stuck, en onder alle Godtvruchtighe buyten twijffel, dat de rechte bemerckingh der teeckenen niet alleen en is ghelegen in d'uyterlicke ceremonien: maer voornemelick aen de beloftenis hangt en aen de geestelicke verborgentheden, om dewelck' af te beelden de ceremonien selfs van den Heere verordineert worden. Soo wie derhalven ten vollen sal willen leeren, wat kracht de Doop heeft, waer toe sy dient, en eyndelick watse gantsch en gaer zy: die en moet sijn verstant niet hechten aen het teecken en aen het lichamelick schouspel: maer dat selve veel meer opheffen 1) tot de befoften Godts die ons daer in aengeboden, en tot d'inwendige verborgentheden, die daer in voor ooghen gesteldt worden. Die dese dinghen weet, die heeft de volkomene waerheyt des Doops, en op dat ick so spreeck', haer gantsche substanty verkreghen: en hy sal daer uyt oock gheleert worden hoe en waer toe d'uyterlicke besprenging gebruyckt wort. Wederom die dese dingen met verachtingh voor by gaende, sijn verstandt aen de sienlicke ceremonien t'eenemael verknocht en ghebonden heeft, die en sal de kracht en eyghenschap des Doops niet verstaen: en oock selfs niet wat het water beduydt, of wat ghebruyck het heeft. Dit is met soo veel en soo klare ghetuyghnissen der Schriftuyr bevestight, dat het niet noodigh en is nu langher daer van te spreken. Dien-volghens hebben wy teghenwoordigh uyt de beloften die in den Doop ghegeven worden, t'ondersoecken, welcke daer zy de kracht en natuyre des Doops. De Schriftuyr betoont, dat in den Doop voor eerst bewesen wordt de suyveringh der sonden, die wy van 't Bloedt van Christus verkrijghen. Ten anderen oock de doodinghe des vleesches, die geleghen is in de deelachtigheydt van sijn doodt, waer door de geloovighe tot nieuwigheyt des levens, en oversulcks tot de gemeynschap met Christus, weder-gheboren worden. Tot desen korten inhoudt kan al dat het welck in de Schriftuyr van den Doop gheleert wordt betrocken worden: behalven datse daer beneffens oock dient tot een teecken om onse Religy by den menschen te betuygen.

Dewelcke de kracht en natuyr des Doops betoonen.

1) versiert. 2) oprechten.

Maer hoedanighe de beloften zijn die aen het teecken des waters zijn verknocht, dat en kan niet beter gesien worden dan in d'instellingh der Besnijdenis.

3. En nadien Godes volck eer de Doop inghesteldt was in des selfs plaets de Besnijdenis hadde: soo laet ons insien en overleggen wat onderscheyt daer zy tusschen dese twee teeckenen, en waer in sy met malkanderen over een komen: op dat wy daer uyt moghen verstaen wat men van het eene nemen en op het andere voeghen en toepassen mach. Als de Heere aen Abraham ghebiedt de Besnijdenis t'onderhouden, soo seght hy eerst dat hy sijn en sijns zaedts Godt sal wesen: voeghende daer by dat hy hem was d'overvloedt en ghenoeghsaemheydt van alle dinghen, op dat Abraham mochte versekert zijn dat Godts handt hem wesen soude de springh-ader alles goets. In welcke woorden de belofte des eeuwigen levens begrepen is: volghens d'uytlegginge van Christus, de welcke daer uyt een argument treckt om der gheloovighen onsterflickheydt en weder-opstandingh te bewijsen. Want, seght hy: Godt en is geen Godt der dooden, maer der levendighen. Daerom als Paulus den Ephesiers wilde aentoonen 1) uyt wat een verderf de Heere haer verlost hadde, soo maeckt hy dit besluyt, dats' in voortijden, dewijlse tot het verbondt der Besnijdenis niet en waren toegelaten, sonder Christus, sonder Godt, sonder Hoop', en vreemt van de Testamenten der Beloften gheweest zijn, alle welcke dingen in het Verbont self begrepen waren. 't Is nu sulcks dat de vergevinge der sonden d'eerste toegangh is tot Godt en den eersten ingangh tot het onsterffelicke leven. Waer uyt dan volgt dat dese belofte van vergevingh die de Besnijdenis hadde, met de belofte des Doops aengaend' onse reynighmakingh over een komt. Daer na bespreeckt en vereyscht de Heere van Abraham, dat hy in oprechtigheydt en onschult sijns herten sal wandelen: 't welck tot de doodingh of weder-gheboorte behoort. En op dat niemant en soude twijffelen dat de Besnijdenis een teecken zy van de doodingh des vleesches, soo verklaert Moses sulcks duydelicker, als hy d'Israëliten vermaent de voorhuydt hares herten den Heere te besnijden, om dats' uyt alle natien der werelt verkoren waren tot Godes volck. Ghelijck Godt wilde dat de naekomelinghen Abrahams, doe hy die tot sijn volck aennam, souden besneden worden: alsoo verklaert Moses dats' aen hare herten moeten worden besneden, leerend' also daer mede welcke daer zy de waerheydt en kracht van die vleeschelicke besnijdingh. Daer beneffens, op dat niemandt nae de gheestelicke besnijdingh des herten soude streven door sijn eyghen selfs krachten, soo betuyght hy dats' een werck is van Godts ghenade.

Matth. 22. 32. Lucas 20. 38.

Ephes. 2. 12.

Deuter. 10.16.

Deut. 30. 6.

1) vertoonen.

Dit alles wordt van de Propheten soo dickwils gheleert en inghestampt, dat het onnoodigh is alhier veel ghetuyghnissen by een te brenghen, dewelcke van selfs al-omm' gevonden worden. Wy sien derhalven dat de Vaders de selfste geestelicke beloft gehadt hebben in de Besnijdenis, die ons hedensdaegs in den Doop ghegheven wordt: dewijl de Besnijdenis henlieden de vergevinge der sonden, en de doodingh des vleeschs heeft beteekent en afgebeelt. Boven dien, ghelijck wy geleert hebben dat Christus is het fondament des Doops, als in den welcken de voorseyde twee gaven ghegrondt zijn: alsoo is hy oock ghewisselick het fondament der besnijdingh. Want hy wort aen Abraham toegheseydt, en in hem de zegeningh van alle volckeren. Om welcke genade te verzegelen het teecken der besnijdenis wort ingestelt.

De beloft' en de beteeckende saeck is in de Besnijdingh en in den Doop so seer een en het selfste, datter geen ongelijckheyt, behalven alleen in d'uyterlicke ceremony, en wordt gevonden.

4. Nu kan men lichtelick sien, wat over een komingh daer zy in dese twee teeckenen, en wat verscheydenheyt. De belofte, waer in, gelijck wy verklaert hebben, de kracht der teeckenen bestaet, is in beyden eenerley: te weten, de beloft van Godes Vaderlicke gunst, van de vergevinghe der sonden en van het eeuwighe leven. Ten anderen is oock d'afghebeelde saeck in beyden een en de selfde, namelick, de weder-gheboort. Het fondament waer op de vervullingh van dese dingen steunt, is in beyden een, te weten, Christus. Dienvolgens en isser geen onderscheydt in d'inwendige verborgentheydt, waer uyt de gantsche kracht en eygenschap der Sacramenten moet geweerdeert en geoordeelt worden. D'ongelijckheydt die daer is, is gheleghen in d'uyterlicke ceremony, dewelck' het minste deel maeckt in de Sacramenten: dewijl het voornaemste deel derselver vast is aen de beloft en aen de beteeckende saeck. Men mach derhalven wel besluyten, dat al dat 't welck op de Besnijdenis past, met eenen oock behoort tot den Doop, uytgenomen het onderscheyt der sienlicke ceremony. Tot dese toepas-
(p. 550.) singh en | verghelijckingh en worden wy als met der handt gheleydt door den regel des
Rom. 12. 3, 6. Apostels, waer ons belast wordt dat wy de gantsch' uytleggingh der Schriftuyr sullen schicken en richten nae de ghelijckmatigheydt des geloofs. En voorwaer de waerheydt laet haer in desen deele by nae met der handt tasten. Want gelijck als de Besnijdenis den Joden was d'eerste stap en intrede in de Kerck, om dats' hun was een seker teecken waer door sy verseeckert wierden datse tot Godes volck en huysghesin wierden opgenomen, en sy selfs oock wederom beleden dats' haer selven Gode ten dienst over gaven: alsoo worden wy oock nu ter tijdt Gode door den Doop toegeheylight, op dat wy onder sijn volck aengheschreven worden, en ons selven oock van onse zijd' aen sijnen Naem verbinden souden. Waer door buyten twijffel blijckt, dat de Doop is ghekomen in de plaetse der Besnijdingh, op datse by ons soude doen even dat het welck de Besnijdenis verricht heeft by de Joden.

Waer uyt dan volght dat de Doop niet minder den jongen kinderen der Christenen, als de besnijdingh den jonghen kinderen der Joden, toe en komt: ende dat oock van het teecken niet en moeten worden af ghehouden die ghene dien de beteeckende saeck toebehoort.

5. Indien wy nu willen ondersoecken of de Doop den jonghen kinderen met recht wort mede ghedeelt: sullen wy niet moeten segghen dat die veel t'ongeschickt, jae veel t'uytsinnigh' is, die sich alleen aen het teecken des waters en aen d'uyterlicke onderhoudingh en handel wil blijven vergapen, en met sijn verstandt niet en wil letten op de geestelicke verborghentheydt? Indien die maer eenighsins wordt aengesien, soo sal sonder twijffel blijcken dat de Doop den jongen kinderen met recht wort toegedient, als een saeck die henlieden toe komt. Want de Heere en heeft hen eertijdts de Besnijdenis niet gegeven, of hy heeft hen met eenen deelachtigh ghemaeckt alle die dingen die doe door de besnijdenis beteeckent wierden. Want andersins soud' hy sijn volck met loutere guychelrijen bespot hebben, indien hy, namelick, hen-lieden met bedrieghlicke teeckenen bedroghen hadde. Het welck selfs grouwelick is om te hooren. Want hy verklaert duydelick, dat de Besnijdenis des kindekens, sal wesen in de stede van een zeghel om de belofte des verbondts te verzegelen. Indien nu 't verbondt vast en hecht blijft: soo behoort het verbondt en de beloft van dien hedensdaegs soo wel tot de kinderen der Christenen, alss' onder het Oude Testament behoorden tot de jonghe kinderen der Joden. En indien de kinderen part en deel hebben aen de beteeckende saeck, waerom sullense dan van het teecken af ghehouden worden? Indiense de waerheyt des teeckens verkrijgen, waerom sullense worden gheweert van de figuyr en het teecken selve? Hoewel, het uyterlicke teecken in het Sacrament is alsoo met het woordt te samen ghevoeght, dat het daer van niet en kan afgescheyden worden. Indien het nochtans daer van wordt onderscheyden, welck van beyden sullen wy, bidd' ick u, meer achten? Voorwaer dewijl wy sien dat het teecken den woorde te dienst staet, soo sullen wy segghen dat het den woorde onderworpen is, en dat het woort hoogher is te weerdeeren. Nadien dan het woordt des Doops den kinderen toegheschickt wordt: waerom sal het teecken, dat is het aenhanghsel des woordts hen-lieden gheweygert worden? Dees' eenighe reden, al en warender gheen an-

dere meer, soude ghenoeghsaem zijn om alle die te weder-legghen die daer tegen roepen willen. 't Geen sy teghen-werpen, dat de Besnijdenis een ghesette dagh verordineert was, dat is enckelick een uytvlucht-soeckingh. Wy staen toe dat wy nu niet en zijn verbonden aen sekere dagen, gelijck de Joden waren: maer dewijl de Heere, ofschoon hy geenen dagh voor en schrijft, niet te min verklaert dat het hem behaeght dat de jonge kinderen door een openbare ceremony in sijn verbondt sullen worden aenghenomen: wat soecken wy dan meer?

De teghen-werpingh, van den ghesetten dagh der besnijdingh wort wederleydt.

6. Hoewel, de Schriftuyr opent ons noch een sekerder kennisse der waerheydt. Want het is seer klaer en blijckelick, dat het verbondt 'twelck de Heere eenmael met Abraham gemaeckt heeft, niet min hedensdaeghs den Christenen toekomt: dan het eertijdts den Jootschen volcke toe quam: en dat oversulcks dat woort niet min sijn opsicht heeft op de Christenen, dan het te dier tijdt sach op 1) den Joden 2). 'tEn zy dat wy moghelick meynen, dat Christus door sijn toekomst de ghenade sijns Vaders vermindert of verkort heeft, 't welck sonder grouwelicke lasteringh niet en kan geseydt worden. Daerom ghelijck de kinderen der Joden een heyligh zaedt ghenaemt wierden, om datse deses verbondts erfghenamen geworden zijnde, van de kinderen der godtloose onderscheyden wierden: alsoo worden om de selfste reden de kinderen der Christenen heyligh geacht, al zijnse schoon van sulcke Ouders geboren van dewelcke d'een alleen gheloovigh is: en door het ghetuyghnis des Apostels onderscheyden van het onreyne zaet der afgoden-dienaren. Nu, dewijl de Heere, terstondt na dat het verbondt met Abraham gemaeckt was, bevolen heeft dat het door een uytwendigh Sacrament in de jonge kinderen soude verzeghelt worden, wat reden hebben de Christenen, waerom sy dat selfste verbondt hedensdaeghs niet en souden betuyghen en verzeghelen in hare kinderen? Hier en moet my niemandt teghen-werpen, dat de Heere sijn verbont met geen ander teecken en heeft bevolen te bevestigen dan met het teecken der Besnijdenis 't welck over langh is afgeschaft. Want men kan lichtelick antwoorden, dat hy de Besnijdenis voor het volck des Ouden Testaments tot bevestigingh van sijn verbont ingestelt heeft: maer dat nae d'afschaffingh der selver evenwel altijt blijft de reden en oorsaeck van bevestigingh die wy met de Joden ghemeyn hebben. Derhalven moetmen altijdt neerstelick bemercken wat tusschen ons en haer ghemeyn is, en waer in sy van ons verschillen. Het verbondt is gemeyn, d'oorsaeck om 't verbondt te bevestighen is oock gemeyn. De wijse van bevestighen is alleen verscheyden: want sy hadden de Besnijdenis, in wier plaets wy den Doop verkreghen hebben. Andersins indien 't getuyghnis waer door de Joden van de saligheydt hares zaedts versekert wierden, ons ontnomen wort, soo soude door Christus toekomste te weeg ghebracht zijn dat de ghenade Godts ons nu min en duysterder betuyght is, dan die te voren den Joden was betuyght. Indien dit sonder Christus ten hooghsten te lasteren, niet en kan geseyt worden, door wien d'on-eyndige goetheyt des Vaders klaerder en mildtdadiger dan ooyt, op der aerden uytghestort en den menschen verklaert en geopenbaert is gheweest, soo moeten wy bekennen dat die goetheyt ten minsten niet meerder verduystert, noch door geen minder getuyghnis verklaert en moet worden, dan onder de duystere schaduwen der Wet geschiedt is.

De tweede bewijs-reden, ghenomen uyt het Verbondt 't welck Godt met Abraham ghemaeckt heeft.

1. Cor. 7. 14.

Genes. 17. 12.

Wederlegging van een tegenwerpingh.

Derde bewijs-reden, door de komst van Christus en is niet geschiet dat de genade Godts ons duysterder en minder betuyght soude zijn, dan sy te voren den Joden was.

1) [ ]. 2) aensagh.

7. Daerom als de Heere Jesus een bewijs vertoonen wilde, waer uyt de werelt mocht verstaen dat hy veel eer verschenen was om de barmhertigheyt sijns Vaders wijder uyt te breyden, | dan om die binnen enger palen te betrecken, soo omhelst hy met een groote vriendelickheydt de kinderkens die tot hem gebracht wierden, en hy bestraft de Discipelen die deselve van den toegangh tot hem sochten af te houden: dewijl sy alsoo daer mede den ghenen, den welcken het Koninckrijck der Hemelen toe quam, afwendeden van hem, door wien alleen d'ingangh tot den Hemel geopent wort. Maer yemant soude mogen seggen, wat gelijckenis heeft de Doop met dit omhelsen van Christus? Want daer en wordt niet vertelt dat hy de kinderkens gedoopt heeft: maer dat hy die heeft ontfanghen, omhelst en gezeghent. Indien wy derhalven sijn exempel willen navolgen, so moeten wy de jonge kinderkens met de gebeden helpen: maer niet doopen. Wat ons belangt, laet ons de wercken van Christus wat aendachtelicker bemercken en overlegghen dan sulcke menschen doen. Wy en moeten dit niet lichtveerdelick voor by gaen, dat Christus beveelt de jonge kinderkens tot hem te brengen, voegende daer by dese reden: Overmits het Koninckrijck der Hemelen den soodanighen toekomt. Dese sijne goet-gunstigheyt bewijst hy daer na oock met de daedt, wanneer hy deselve kinderkens omhelst, en door sijn gebedt en zegeningh den Vader beveelt en aenprijst. Indien 't recht en behoorlick is dat de jonghe kinderkens tot Christus gebracht worden, waerom en soudense dan niet worden ontfangen tot den Doop, het teecken

Vierde bewijs-reden, genomen uyt het seggen van Christus die de jonghe kinderkens vriendelick omhelst. (p. 551.)

Matth. 19. 14.

Uytvlucht.

Antwoordt, Christus daedt neerstelick overlegghende, en seer bequamelick op den Kinder-doop toepassende.

van onse gemeynschap en mackerschap met Christus? Indien 't Rijck der Hemelen hunlieden toekomt, waerom sal hun het teecken geweygert worden, waer door de toegangh tot de Kerck gelijck als geopent wordt, op datse daer in ontfangen zijnde, met d'erfgenamen des Hemelschen Koninckrijcks mochten getelt en aengeschreven worden? Hoe onredelick sullen wy zijn, so 1) wy die wech drijven van Christus, die Christus tot hem noodight? Indien wy die berooven, die hy met sijn gaven verciert? Indien wy die uytsluyten, die hy self ghewilligh toelaet? Is 't dat wy willen overlegghen hoe wijt dat geen 't welck Christus aldaer ghedaen heeft, verschilt van den Doop, hoe sullen wy dan den Doop, daer mede wy betuygen dat de kinderkens in Godts verbondt begrepen zijn, van meerder weerde kunnen houden, dan d'opnemingh, d'omhelsingh, d'opleggінge der handen, en het ghebedt waer mede Christus self tegenwoordigh zijnde 2) betuygt dat de kinderkens hem toebehooren en van hem geheylight worden? Met d'ander' uytvluchten daer mede sy de kracht van dese plaets poogen t'ontsluypen, en doense niet anders dan datse haer' onwetenheyt ontdecken, want daer uyt dat Christus seydt: Laet de kinderkens tot my komen, besluytense, soose meynen, scherpsinnighlick dat die kinderkens al wat groot en oudt waren, als dewelck' alreede gaen konden. Maer sy worden van de Euangelisten in d'originele Grieckschе tael genoemt brephê en paidia, door dewelcke woorden de Griecken sodanige kinderkens beduyden die aen haers moeders borsten hangen. So is dan het woordt komen aldaer enckelick gestelt voor tot hem 3) naederen. Siet doch eens hoedanige bedrieghlicke listen en lagen sy 4) gedwonghen worden te legghen, die teghen de waerheydt verhardt zijn gheworden. 't Geen sy wijders segghen dat het Koninckrijck der Hemelen den kinderkens aldaer niet en wort toe-ge-eygent, maer den genen die als kinderkens zijn, dewijl Christus seght dat het den soodanigen, maer niet dat het hen-lieden toe komt, dat en is niet een hayr bondiger. Want indien men dit wil aennemen, hoedanigh sal dan doch zijn de reden van Christus, daer med' hy bewijsen wil dat die, die ten aensien van haren ouderdom jonghe kinderkens zijn, niet en zijn vreemt van hem? Als hy ghebiedt datmen de kinderkens tot hem sal laten naederen, soo spreeckt hy klaerlick van de waerachtige kindtsheydt. En op dat dit niet ongerijmt en schijne, soo voeght hy daer by dat het Rijck der Hemelen den soodanigen toe komt. Indien de jonghe kinderkens daer onder noodtsakelick moeten begrepen worden, soo is 't seker dat door het woordt soodanighen oock de jonghe kinderkens en haers gelijck beteeckent en aengewesen worden.

In-reden. Antwoort. 2. In-reden. Antwoort.

8. Nu siet een yegelick wel dat de Kinder-doop van menschen gheensins en is ghesmeedt, dewijl deselve soo seer op de Schriftuyr is ghegrondt. De beuselingh der gener die ons tegen-werpen datmen niet en vindt datter erghens selfs een eenigh kint door de handen der Apostelen zy gedoopt geworden, en heeft oock geenen goeden schijn. Want al hoewel dit by namen van d'Euangelisten niet en wort vertelt, dewijl nochtans de kinderen oock wederom niet en worden uytgesloten, so dickwils alsser van eenig gedoopt huysgesin gemeldt wort: wie soude dan, uytgenomen alleen een uytsinnigh hooft, daer uyt besluyten datse niet en zijn ghedoopt gheweest? Indien soodanighe bewijs-redenen yetwes moesten gelden, soo soudemen oock den vrouwen het Nachtmael des Heeren moeten verbieden, dewijl wy oock niet en lesen datse ten tijden der Apostelen tot het Nachtmael zijn toegelaten. Maer wy zijn alhier te vreden met den regel des geloofs. Want als wy overlegghen wat d'insettinghe des Nachtmaels mede brenght, soo kunnen wy oock lichtelick oordeelen wien het ghebruyck des Nachtmaels moet mede gedeelt worden, het welck wy oock waernemen in den Doop. Want als wy bemercken waer toe de Doop is inghesteldt, soo bevinden wy duydelick datse den jonghen kinderen niet min toe en komt als den bejaerden. Sy en kunnen dienvolgens daer van niet beroofst worden sonder den wille Godes, den insteller ervan 1), opentlick te verongelijcken. Datse voorts onder het slechte gemeyne volck uytstroijen, datter veel jaren nae d'opstandinghe van Christus verloopen en gepasseert zijn in dewelcke de Kinder-doop onbekent was: daer in lieghense seer schandelick. Want daer en is geen Schrijver soo oudt die des selvigen oorsprongh en afkomst niet sekerlick en ophaelt 2) en op en brengt tot den tijt der Apostelen.

Teghen-werpingh, dat d'Apostelen gheen jonge kinderen ghedoopt en hebben. 1. Antwoort. Actor. 16. 15. en 33. Teghen-werpingh. De Kinder-doop is een nieuwe saeck. Antwoordt, door ontkenningh.

9. Nu moeten wy noch kortelick aenwijsen wat voor een vrucht uyt dees' onderhouding voort komt, soo tot de geloovighe die hare jonghe kinderen voor de Gemeynte stellen om gedoopt te worden: als oock tot de jonghe kinderen selven die met het Heylige Water worden gewasschen: op dat niemandt sulcken onderhoudingh als ydel en onnut en verwerpe. Hoewel, soo yemandt in sijn sin krijght den Kinder-doop onder desen deck-mantel te be-

Tweederley ghebruyck en nuttigheyt des Kinder-doops.

1) is't dat. 2) [ ]. 3) [ ]. 4) die.

1) des Auteurs. 2) betreckt.

spotten, die drijft oock den spot met het ghebodt der Besnijdingh, 't welck de Heere ghegheven heeft. Want wat sullen sy doch voort brenghen om den Kinder-doop te bestrijden, dat oock teghen de Besnijdenis niet en soude kunnen ghewendet worden? Alsoo straft de Heere de hooveerdy van die, die terstondt verwerpen en verdoemen 't gheen sy door haer vleeschelick vernuft niet en begrijpen. Maer de Heere voorsiet ons met andere wapenen, waer door hare dwaesheydt kan worden | afgeset en weder-leydt. Want dese sijn' heylig' instellingh, door dewelcke wy gevoelen dat ons geloof met een' uytnemende vertroostingh gheholpen wordt, en verdient niet ydel en onnut ghenaemt te worden. Want door het teecken Godts den Kinde mede-gedeelt, wort de beloftenis die den Godtvruchtigen Ouderen is gedaen, ghelijck als door een inghedruckt zeghel bevestight en vast en bondigh verklaert, te weten, dat de Heere niet alleen hen-lieden, maer oock haren zaden tot een Godt sal wesen: en dat hy niet alleen hen-lieden met sijn goedtheydt en ghenade wil najaghen, maer oock hare kinderen en nakomelinghen tot in het duysenste gheslacht. En dewijl hier in de seer groote goedertierenheyt Godts sich vertoont, soo geeft se voor eerst een seer ruyme stof om sijn eer' en heerlickheydt te verkondighen, en overstort de Godtvruchtighe herten met een sonderlinghe blijdtschap, waer door sy met eenen krachtiger opgeweckt worden om so eenen vriendelicken Vader wederom lief te hebben: den welcken sy oock besorght sien voor hare nakomelinghen. En of yemandt hier op wilde segghen, dat de belofte Godts alleen behoorde ghenoegh te zijn om de saligheydt van onse kinderen te bevestigen, soo en acht ick op sulck segghen niet: overmits het Godt anders heeft goedt gevonden, dewelcke, gelijck hem onse swackheyt seer wel bekent is, ons in dese saeck soo veel heeft willen toegeven en te ghemoet komen. Die derhalven de belofte Godts, aengaend' het uytbreyden van sijne barmhertigheyt op hare kinderen omhelsen, die moeten ghedencken, dats' uyt kracht van haer ampt gehouden zijn hare kinderen voor de Gemeynte te stellen, om die met het teecken der barmhertigheyt te laten teeckenen: en daer uyt hen selven tot een vaster vertrouwen te verstercken, als sy teghenwoordigh voor haer ooghen sien dat het Verbont des Heeren in de lichamen van hare kinderen wordt ingedruckt. De kinderkens ontfanghen oock eenigh voordeel uyt haren Doop, dewijls' in 't lichaem van de Kerck inghelijft zijnde, den anderen ledematen t'aenghenamer zijn, en dies te meer bevolen. Daer beneffens, wanneerse groot worden, soo wordense door haren Doop niet slechtelick vermaent en opgeweckt tot een ernstighe begeert om Godt te dienen, van den welcken sy door het opentlicke teecken der aennemingh, tot sijne kinderen aenghenomen zijn geweest, eerse van weghen hare teere jongheydt hem voor haren Vader bekennen konden. Eyndelick moet ons dese bedreygingh seer verschricken, dat Godt dien sal straffen, dewelcke veracht sijn Kindt met het teecken des Verbondts te teeckenen: om dat door sulcken verachtingh, d'aenghebodene genade verworpen, en ghelijck als afgesworen wordt.

(p. 552.)

. Ten aen- n van d'Ou- s.

ederlegging n een' uyt- cht.

. Ten aen- n van de ge- opte kinde- n.

Genes. 17. 14.

10. Laet ons nu d'argumenten ondersoecken door dewelcke sommighe dolle beesten niet op en houden dees' heyligh' instellingh Godts te bestormen. Voor eerst, dewijlse ghevoelen datse boven maten geperst en beklemt worden door de gelijckheydt des Doops en der Besnijdingh, so doens' haer uyterste best om dese twee teeckenen door een wijdt verschil van malkanderen te scheuren, op dat het eene niet en schijn' yetwes ghemeyns te hebben met het andere. Want sy segghen dat de beteeckende saken verschillen, en dat het Verbondt gantsch verscheyden is, en dat de benaminge der kinderen niet en is een en de selfde. En als sy het eerste van dese drie voornemen te bewijsen, soo wendense voor dat de Besnijdenis een figuyr was van de doodinge des vleesches, ende niet van den Doop: 't welck wy voorwaer hen-lieden seer gheern toestaen, want het dient grootelicks tot ons voordeel. Wy en ghebruycken oock gheen ander bewijs om ons ghevoelen te bevestighen dan dit, te weten, dat beyde de Doop en de Besnijdenis teeckenen zijn van de voorseyde doodingh. Hier uyt besluyten wy dat de Doop ghesteldt en gekomen is in de plaetse der Besnijdingh, op dats' ons soud' afbeelden even dat selfste 't welck de Besnijdenis eertijdts den Joden beteeckende. Wanneers' het tweede soecken te beweeren, dat, namelick, de verbonden verscheyden zijn, och met wat een barbaarsche vermetenheydt verscheuren en vervalschen sy de Schriftuyr! en dat niet in eene plaets, maer in sulcker voeghen datse niet gesonts noch gheheels en laten overblijven. Want sy schilderen ons de Joden soo seer vleeschelick af, dat die meer den beesten dan den menschen ghelijck zijn. Voor-gevende dat het Verbondt 't welck Godt met de Joden gemaeckt heeft, sich niet verder uyt en streckt als tot het tijdtlicke leven, en dat de beloften die hen-lieden ghegheven waren, alleenlick dees' aerdtsche en lichaemlicke goederen betreffen. Indien dit leerstuck waerachtigh is,

Het tweede deel des Capittels, voorstellende de bewijs-redenen der Weder-dooperen.

1. Bewijs-reden, ghenomen van d'ongelijckheyt der Besnijdingh en des Doops, die sy segghen te zijn driederley,

1. Datter verscheyden dingen beteeckent worden.

2. Dat het Verbondt verscheyden is.

3. Dat de benamingh der kinderen figuyrlick en on-eygen is.

1. Antwoort, datter geen verscheyden dingen en worden beteeckent, dat oock het Verbondt niet verscheyden en is.

wat blijft ons anders over 1) te segghen dan dat de Joden een tijdt langh met Godes tijdtlicke gaven versadight zijn geworden (ghelijck men een kudde verckens in den vercken-stal pleeght vet te maken) op datse ten langhen laetsten door een eeuwigh verderf vergaen souden? Want soo haest als wy de Besnijdenis en de beloften die daer aen vast zijn te voorschijn brengen, so gevense tot antwoort dat de Besnijdenis een letterlick teecken was, en dat de beloften der selver vleeschelick geweest zijn.

Een tweede wijdtloopigher antwoort, daer in betoont wort dat het verbont in de Besnijdingh en inden Doop niet verscheyden en is, 't zy datmen de teeckenen aensiet of de beteeckendesaek. Coloss. 2. 11.

11. Gewisselick indien de Besnijdenis een letterlick teecken was, soo moetmen oock even dat selfst' oordeelen van den Doop. Dewijl de Apostel Coloss. 2. het eene niet meer geestelick en maeckt dan het andere. Want hy seght dat wy in Christus besneden zijn met de Besnijdingh die sonder handen geschiet, door d'aflegging van het lichaem der sonde dat in onsen vleesche woonde: dewelck' hy noemt de Besnijdenisse van Christus. Daer nae seght hy tot verklaringh van dese spreuck, dat wy door den Doop met Christus begraven zijn. Wat wil hy met die woorden anders beduyden dan dat de vervullingh en waerheydt des Doops, te ghelijck is de waerheydt en vervullingh der Besnijdenis, overmits sy beyde eenerley saeck beteeckenen en afbeelden? Want hy soeckt te bewijsen dat de Doop den Christenen even dat is 't welck de Besnijdenis eertijts den Joden was. En dewijl wy alreede duydelick hebben aenghetoont 2), dat de beloften van dese twee teeckenen en de verborghentheden die daer door voor oogen gesteldt worden, met malkanderen over een komen, soo en sullen wy tegenwoordelick hier op niet langher blijven staen. Ick sal alleen de gheloovighe vermanen, datse selven, terwijl ick swijgh' by haer selven overleggen of men dat teecken voor een aerdtsch en letterlick teecken behoort te houden, onder het welck [*toch immers*] 3) niet anders en is begrepen dan 't gheen Geestelick en Hemels is. Maer op dats' hare roock-dampen den eenvoudighen voor goede ware niet en verkoopen, soo sullen wy in 't voor by gaen die eene tegenwerpingh weder-leggen, daer mede sy dese seer onbeschaemde leughen bemantelen en beschermen. 't Is sekerder dan seker, dat de voornaemste beloften, in dewelcke dat Verbont vervat was, 't welck Godt in den | Ouden (p. 553.) Testamente met d'Israëliten gemaeckt heeft, geestelick zijn geweest, en het eeuwighe leven betroffen 4) hebben. Daer beneffens is 't wederom seker dat die beloften van de Vaders geestelicker wijse, ghelijck behoorlick was genomen en verstaen wierden, op datse daer uyt een vertrouwen en versekertheydt van het toekomende leven vatten, en met de gantsche ghenegentheydt hares herten daer na streven souden. Ondertusschen en ontkennen wy gheensins dat hy sijne goetgunstigheyt hen-lieden door aerdtsche en vleeschelicke weldaden betuyght heeft: maer wy segghen oock daer by dat hen-lieden door die weldaden de hope der gheestelicker beloften is bevestight geworden. Gelijck doe hy sijnen dienstknecht Abraham Genes. 15. 1, 18. d'eeuwighe gelucksaligheydt beloofde, soo heeft hy, om hem een klaer en openbaer teecken van sijn gunst voor oogen te stellen, een andere beloft van de besittinghe des landts Canaan daer by ghevoeght. In deser voegen moeten alle de aerdtsche beloften die den Joodtschen volcke ghegheven zijn, verstaen worden, dat de geestelicke beloft, als de hooftsaeck 1), altijdt de voornaemste belofte blijve, waer henen alle die andere beloften gericht ende beleydt worden. En om dat ick dit in het onderscheyt des Nieuwen en Ouden Testaments breeder verhandelt hebbe, soo roer' ick dat nu ter tijdt alleen kortelick aen.

3. Antwoort. Dat de naem Kinderen niet on-eygen, maer eenvoudigh en de selvigh' is in beyde de Sacramenten.

12. In de benamingh der kinderen vinden sy dese verscheydenheyt, dat in den Ouden Testamente kinderen Abrahams genoemt wierden die gheen' die uyt sijnen zade gesproten waren: maer dat nu ter tijdt met desen naem die gheen' worden ghenoemt, die Abrahams gheloove nae volgen. En dat daerom die vleeschelicke kintsheydt, die door de Besnijdenis in de ghemeynschap des Verbonts ingeplant wiert, afgebeelt en beteeckent heeft de geestelicke kinderen des Nieuwen Testaments, die door het Woordt Gods weder-geboren zijn tot het onstreffelicke leven. In welcke woorden wy wel een kleyn sprancksken der waerheydt bemercken: maer dese lichtveerdige geesten vergrijpen sich daer in swaerlick, datse aengrijpen 't geen haer eerst ter handt komt, op een woort halstarrigh blijven staen, daerse verder behoorden voort te gaen, en veel dinghen met malkanderen te vergelijcken. Waer uyt dan nootsakelick veroorsaeckt wordt datse nu en dan van 't rechte verstandt afdwalen: nadiense gheen saeck grondigh en ondersoecken 2). Voorwaer wy bekennen dat het vleeschelicke zaet Abrahams voor een tijt langh beseten heeft de plaets van het geestelicke zaet, Galat. 4. 18. 't welck door het geloof onder sijn zaedt gereeckent wordt. Rom. 4. 12. Want wy worden sijne kinderen genaemt, al hoewel wy met hem gantsch gheen natuyrlicke maeghschap en hebben. Maer indiense verstaen en meynen, 't geen sy niet duysterlick te kennen geven, dat Godes geeste-

1) resteerter anders. 2) vertoont. 3) [ ]. 4) betreft.

1) het hooft. 2) ondertasten.

licke zegheningh den vleeschelicken zade Abrahams nooyt en is belooft, soo wordense hier in seer bedrogen. Daerom moeten wy ons ooghmerck nemen op een beter wit: daer toe wy door het seer seker beleydt der Schriftuyr gestuyrt worden. De Heere belooft derhalven aen Abraham dat hy een zaedt sal hebben in het welck' alle volckeren der aerden sullen ghezegent worden: en geeft hem met eenen sijn trouw dat hy sijnen en sijns zaedts Godt zijn sal. Alle de gene die Christus als den Autheur van dese zegheningh door het geloof aennemen: die zijn erfgenamen van dese beloftenis: en worden daerom kinderen Abrahams genaemt.

De jonghe [k]inderkens der [J]oden als oock [d]er Christenen [z]ijn begrepen [i]n het verbont. [M]atth. 8. 11. 13. En al hoewel de palen van Godes Rijck, na de weder-opstandinge van Christus, wijt en breet tot allerley natien, sonder onderscheyt, hebben begonnen uytghebreydt te worden, op datter, volgens 't seggen van Christus, van allen eynden der werelt geloovighe souden worden vergadert die in de Hemelsche heerlickheyt met Abraham, Isaac en Jacob aensitten mochten: soo hadde nochtans de Heere met die voorseyde so groote barmhertigheydt den Joden veel eeuwen te voren omhelst. En dewijl hy all' andere volckeren voorby gaende dit volck alleen verkoren hadde, in het welck hy sijne genade voor een tijt langh soude besloten houden: soo noemt hy dat volck sijn eygendom en sijn verkregen volck. Om sulck eene weldadigheyt te bewijsen, is de Besnijdenis gegeven gheweest, ten eynde door het teecken van dien de Joden souden worden onderwesen, dat Godt was de burcht en beschermer harer saligheyt. Door middel van dese kennis wierden hare herten tot de hope des eeuwigen levens opgherecht. Want wat sal doch aen desulcken 1) ontbreken den welcken Godt eenmael in sijn trouw en bewaring heeft aengenomen? Daerom als Paulus wil bewijsen dat de Heydenen te samen met de Joden, Abrahams kinderen sijn, soo spreeckt hy aldus: Abraham, seght hy, is door het geloof gerechtveerdight doe hy noch in de Voorhuydt was. Daer nae heeft hy het teecken der Besnijdenis ontfanghen, tot een zeghel van de rechtveerdigheydt des geloofs, op dat hy een Vader soude zijn van alle geloovige beyde der Voorhuydt en der Besnijdingh, niet der gener die op de Besnijdingh alleen roemen, maer die daer nae volgen het geloove 't welck onse Vader Abraham in de Voorhuyt gehadt heeft. Sien wy niet dat hy de gheloovige beyde uyt den Joden en Heydenen van even-ghelijcke weerdigheydt maeckt? Want Abraham is geduyrende die tijt die door Godes besluyt verordineert en bestemt was, gheweest de Vader der Besnijdingh. Doe die middel-muyr (ghelijck d'Apostel elders schrijft) waer door de Heydenen van de Joden wierden afgesondert, was verbroken, soo is den Heydenen de toegangh tot het Rijcke Godts oock gheopent, en Abraham hare Vader gheworden, ende dat sonder het teecken der Besnijdingh: om datse in des selfs plaets den Doop hebben. Maer dat hy by namen ontkent dat Abraham is de Vader der gener die alleen uyt de Besnijdingh zijn, dat is gestelt om sommiger Joden prael en hooghmoet ter neder te vellen, dewelcke de sorgh en betrachtingh der Godtsaligheydt verlieten, en sich alleen op de bloote ceremonien beroemden. Ghelijck als hedensdaeghs oock wederleyt soude mogen worden d'ydelheydt der ghener die in den Doop niet anders en soecken dan water.

[E]xod. 19. 5. 't Welck door [h]et teecken der [B]esnijding beduyht is.

Gelijck d'Apostel getuygt.

[R]om. 4. 10.

Ephes. 2. 14.

Uytvlucht teghen de voorgaende antwoort. 14. Maer hier tegen wort een ander plaets des Apostels uyt den Brief tot den Romeynen Cap. 9. voort gebracht, alwaer hy leert dat die geen' die uyt het vleesch haer afkomst hebben, Abrahams kinderen niet en zijn: maer dat alleen de kinderen der beloftenis in het zaet Abrahams ghereeckent worden. Want hy schijnt aen te wijsen dat de vleeschelicke maeghschap Abrahams niet om 't lijf en heeft, die van ons nochtans in eenige weerde gehouden wort. Maer men moet neerstelick bemercken wat voor een saeck d'Apostel aldaer verhandelt. Want als hy den Joden wilde aentoonen 1), hoe gantsch weynigh Godes goetheyt aen Abrahams zaedt verknocht was, jae hoe gantsch geen voordeel de vleeschelicke afkomst gheeft in haer selven, | soo brenght hy tot bewijs van sulcks te voorschijn 2) Ismaël en Esau: dewelck' al hoewelse nae den vleesche lijflick van Abraham waren afghekomen, nochtans niet anders dan als vreemdelinghen verworpen wierden, blijvend' ondertusschen de zegeninghe sitten op Isaac en Jacob. Waer uyt dan volght dat geen 't welck hy daer nae seydt, dat, namelick, de saligheyt hanght aen Godts barmhertigheyt, die hy bewijst den ghenen dien hy wil: en dat de Joden geen reden en hebben om sich selven van wegen 't Verbondt te behagen of te beroemen, 't en zy datse de condity en het bedingh 3) des Verbondts bewaren, dat is, den woorde ghehoorsamen. Voorts als hy hen het ydel vertrouwen op haer gheslacht en afkomst hadde benomen, en nochtans sagh dat het Verbont, 't welck Godt eenmael met de nakomelingen Abrahams ghemaeckt hadde, gheensins en konde vernietight worden, soo verklaert en leert hy in 't elfde Capittel, dat Abrahams

Antwoort, de plaets des Apostels verklarende.

(p. 554.)

1) dien.

1) vertoonen. 2) (den). 3) bespreck.

vleeschelicke maeghschap van haer weerdigheydt niet en mach berooft worden, door middel van welcke maeghschap, de Joden zijn d'eerste, mitsgaders oock de natuyrlicke erfgenamen des Euangeliums, uytghenomen alleen voor soo veel sy door haer ondanckbaerheyt, als onweerdige, daer van verstooten zijn ghe-worden: soo nochtans dat de Hemelsche zegeningh niet geheel en al van haer geslacht en is afghetrocken 1). Daerom noemt hy hen, ofschoon se hartneckigh waren en verbontbrekers, niet te min heyligh: (soo seer wort die heylige generaty, dewelcke Godt geweerdight hadde met sijn heyligh Verbondt, van hem vereert) en hy acht ons, indien wy met haer worden vergeleecken, als nageborene, of oock ontijdige kinderen Abrahams: en dat door aenneming, en niet door natuyr: gelijck of een spruyt van haer eyghen boom afghebroken, in eenen vreemden stamm' wiert ingeënt 2). Op datse dan van haer voor-recht niet en souden worden berooft, soo heeft het Euangelium hen-lieden alder-eerst moeten verkondight worden. Want sy zijn in Godes Huysgesin als d'eerst-gheborene. Daerom moest hun dees' eer' gheschieden, tot datse d'aenghebo-den' eer' verwierpen, en door haer ondanckbaerheydt maeckten, dat deselve wierdt overghebracht tot de Heydenen. En met hoe grooten halstarrigheyt sy oock souden mogen blijven in d'oorlogh tegen 't Euangelium, soo en mogen wy nochtans hen-lieden daerom niet verachten: wanneer wy overleggen dat Godes zegeningh, om der beloften wille, als noch onder haer blijft: ghelijck die voorwaer, vol-
Rom. 11. 29. ghens 't ghetuygenis des Apostels, nimmermeer t'eenemael van hen en sal wijcken: want de gaven Godts en sijne roepingh en kunnen hem niet berouwen.

Besluyt, dat de Joden in't verbont Godts begrepen zijn geweest: waer uyt dan volght, datter geen onderscheyt en is tusschen de Besnijding en den Doop soo veel de saeck selfs belaught.

15. Siet hier wat kracht de beloftenis heeft, die den nakomelinghen Abrahams gegeven is, en hoe men daer van behoort t'oordeelen. Derhalven hoewel wy niet en twijffelen dat de verkiesingh Godts alleen door een vry-recht, het opperste ghesach heeft om 3) de erfghenamen des Rijcks van den bastaerden en vreemdelinghen t'onderscheyden: soo sien wy nochtans met eenen dat het hem behaeght heeft, 't zaedt Abrahams bysonderlick met sijn barmhertigheydt te omhelsen: en op dat deselve te meer betuyght soude worden, door de Besnijdenis te verzegelen. Met de Christelicke Kerck is het t'eenemael even alsoo gelegen.
1. Cor. 7. 14. Want gelijck Paulus aldaer disputeert en beweert dat de Joden van haer' Ouderen worden gheheylight: alsoo leert hy elders: Dat de kinderen der Christenen de selfde heylighmakingh van haer' Ouderen bekomen. Waer uyt volght, datse met recht worden afgesondert van de gene die in 't tegen-deel verklaert worden onheyligh en onreyn te zijn. Wie isser nu die niet klaerlick en siet, dat t'eenemael valsch is dat geen 't welck sy daer na seggen, te weten, dat de jonge kinderen die eertijts besneden wierden, alleen een figuyr en afbeeldingh zijn geweest van die geestelicke kintsheyt die uyt de weder-geboort des Woordts Godts ontstaet? Want d'Apostel en disputeert soo diep-grondigh niet, wanneer hy schrijft dat Christus is een Dienaer der Besnijdingh, om de beloften den Vaderen ghedaen, te volbrengen, als of hy aldus sprack: Dewijl het Verbondt met Abraham gemaeckt, zijn zaet betreft en aengaet, so is Christus, op dat hy de trouw en beloftenis die eenmael van den Vader was gegeven, voldoen en betalen soude, den Joodtschen volcke tot saligheydt toe-gekomen. Siet ghy niet dat hy oock nae de weder-opstandinghe van Christus verstaet dat de belofte des Verbondts, niet alleen allegorischer wijse, maer ghelijck de woorden luyden, den vleeschelicken zade Abrahams moeste volbracht worden? Hier toe dient 't gheen Petrus Hand. 1) 2. 39. den Joden verkondight dat haer en haren zade, door het recht des Verbonts, de weldaet des Euangeliums toe quam: en in het naest-volghende Capittel noemt hy haer Kinderen, dat is, Erfghenamen des Actor. 3. 25.
Verbondts. Waer van oock een andere bovenverhaelde plaets van Paulus niet veel en ver- Ephes. 2. 11.
schilt, alwaer hy de Besnijdenis die den kinderen is ingedruckt, houdt en stelt voor een ghetuyghnis van die ghemeynschap diese met Christus hebben. En om de waerheyt te seggen, indien wy hare beuselingen volgen 2), waer sullen wy dan blijven met die beloft daer mede de Heere in 't tweede ghebodt van sijne Wet sijnen dienstknechten toeseght, dat hy haren zade genade bewijsen sal tot in het duysenste geslacht? Sullen wy alhier onsen toevlucht nemen tot allegorien? Dat soude voorwaer een veel te spottelicke uytvlucht wesen. Sullen wy seggen dat dese beloft is afgeschaft? Maer alsoo soude de Wet ontbonden worden, om dewelcke veel eer vast te maken, Christus ghekomen is, voor soo veel ons die ten besten en tot het leven gedijet. Laet dit dan buyten dispuyt en verschil zijn, dat Godt den sijnen soo seer goet en mildtdadigh is, dat hy oock om harent will' hare kinderen die sy teelen, onder sijn volck wil ghereeckent hebben.

Bevestigingh van 't besluyt uyt de woorden des Apostels. Rom. 15. 8.

Aenhanghsel van de eerste bewijs-reden der Weder-

16. De verdere verscheydentheden die sy tusschen den Doop en de Besnijdenis pooghen in te brengen, en zijn niet alleen belacchelick

1) vertrocken. 2) ingegriffijt. 3) in.

1) Actor. 2) (in).

loopcren, waar loor sy beweeren dat de ceremonien der Besnijding en des Doops, door en oogenblick ijdts verscheyden zijn, en dat lerhalven dese Sacramenten malkanderen iet en ghelijcken.

en vreemt van allen redelicken schijn, maer oock strijdigh tegen malkanderen. Want nae datse geseyt hebben dat de Doop behoort tot den eersten dagh van den gheestelicken strijdt, en de Besnijdenis tot den achtsten dagh, als de doodingh des vleesches alreede volbracht is: soo veranderense terstont haer liedeken, vergetende 't geen sy voor henen geseyt hadden: en noemen de Besnijdenis een figuyr van de doodinghe des vleeschs: maer den Doop een begravingh, tot dewelcke geen andere dan die alreede doot zijn, en moeten overgelevert worden. Wat sufferijen van uytsinnighe menschen sult ghy vinden die soo gereet en veerdigh zijn om in flarden 1) te verstuyven? Want volghens haer' eerste reden moet de Doop gaen voor de Besnijdingh: en volghens haer tweede segghen, wordtse tot de | (p. 555.) laetste plaets verwesen. Het en is evenwel niet nieuw, dat de verstanden der menschen aldus op en 2) neder gewentelt worden, wanneerse voor een seer seker Woort Godts aennemen en aenbidden alles watse gedroomt hebben. Wy seggen derhalven dat d'eerste verscheydenheydt een loutere droom is. Indiens' op den achtsten dagh een allegory hadden willen passen, so en hadden sy dat in sulcker voeghen niet behooren te doen. Het waer veel beter, datmen, ghelijck d'Oude Leeraers, den achtsten dagh duydede op de weder-opstandingh die ten achtsten dage geschiet is, waer aen de nieuwigheyt des levens hanght en vast is: of op den gantschen loop 3) deses tegenwoordigen levens, waer in de doodingh altijdt haren voortgangh moet hebben, tot dat die loop voleyndight zijnde, de doodingh oock voltrocken worde. Hoewel, het mach schijnen dat Godt besorght is geweest voor de teederheydt van de jonghe kinderkens, en daerom de Besnijdenis tot op den achtsten dagh uyt-ghestelt heeft: dewijl de wonde den pas-geboren 4) kinderkens, die so pas 5) van haer moeder gekomen waren, gevaerlick soude geweest zijn. Niet krachtigher en is oock dit, dat wy alreede te voren ghestorven zijnde, door den Doop begraven worden: want de Schriftuyr roept duydelick daer tegen, dat wy met en op die condity in den doodt begraven worden op dat wy sterven, en dese doodingh van dat ooghenblick 6) af betrachten souden. Even soo weynigh slots heeft oock haer verder segghen, dat, namelick, de vrouwen niet en moeten ghedoopt worden, indien men wil dat de Doop met de Besnijdenis over een kom'. Want indien 't gansch seker is dat de heylighmakingh van het zaedt Israëls door het teecken der Besnijdingh betuyght is: soo blijckt oock daer uyt dat het selvighe teecken gegeven is geweest om mannen en vrouwen gesamentlick te heyligen. Maer de lichamen der mannen wierden daer med' alleenlick geteeckent, als dewelck alleen van naturen daer toe bequaem waren: alsoo nochtans, dat de vrouwen door hen eenighsins waren gesellinnen en medeghenooten der Besnijdenis. Laet ons derhalven hare voor-ghemeld' ongherijmtheden verre van ons wech doen, en vast blijven hangen aen de gelijckheyt des Doops met de Besnijdenis, dewijl wy sien datse seer ruym en breet in d'inwendige verborgentheyt, in de beloften, in de nuttigheyt en het ghebruyck, en in de kracht en werckingh met malkanderen over een komen.

Antwoordt. Hoewel, belangende den dag, le Besnijdenis eenen sekeren ghesetten tijdt hadde, maer len Doop niet, nochtans en iser, ten aensien van de saeck, geen verscheylenheydt.

Rom. 6. 4.

In-reden, datmen de vrouwen niet en moet doopen, lewijls' onder de Wet niet en zijn besneden geweest. Antwoort.

Tweede bewijs-reden van dese seventiende secty tot de twee-en-twintighste toe Dat de kinderen niet bequaem en zijn om den Doop t'ontfanghen: en datse derhalven niet en moeten ghedoopt worden.

17. Sy meynen oock een seer bondigh bewijs by te brenghen waerom de kinderen van den Doop geweert moeten worden, wanneerse voor-gheven, dat de kinderen van wegen hare jonckheyt noch niet bequaem en zijn om de verborgentheyt die in den Doop beteeckent wort, te vatten, namelick, de wedergheboort, die in d'eerste kindtsheydt geen plaets en kan grijpen. Sy besluyten oversulcks datmen deselve niet anders en moet houden dan voor kinderen Adams, tot datse sulcken ouderdom hebben als tot de tweede geboort vereyscht wordt. Maer tegen alle dit strijdt al-omm' de waerheydt Godts. Want indiens' onder de kinderen Adams moeten worden gelaten, soo wordense gelaten in de doodt: dewijl wy in Adam niet anders en kunnen dan sterven. Christus gebiedt daer en tegen datmen de kinderkens tot hem sal brenghen. Waerom dat? Om dat hy het Leven is. Soo maeckt hy dan den kinderen sijns selfs deelachtigh, op dat hy die mochte levendigh maken: daer dese fijne lieden ondertusschen deselve verre van Christus verdrijven, en tot de doodt veroordeelen. Want is't datse willen segghen, dat de jonghe kinderkens daerom niet en vergaen, al wordense ghereeckent voor kinderen Adams, soo wordt haer onverstandt door 't ghetuyghnis van de Schriftuyr meer dan genoegh wederleydt. Want dewijl de Schriftuyr verkondigt dat alle menschen in Adam sterven, so volght datter gheen hoop' van leven meer overigh en is anders dan in Christus. Op dat wy dan erfgenamen des levens worden mochten, soo moeten wy met hem gemeynschap hebben. Naerdien 1) wederom elders geschreven staet, dat wy al t'samen van natuyren den toorn Godts onderworpen, en in sonden ontfanghen zijn, waer aen de verdoemenis ghedurigh vast is: soo moeten

Antwoort.

Een uytvlucht wederleydt.

1. Cor. 15. 22.

Ephes. 2. 3. Psalm 51. 7.

1) flarssen. 2) dat op dat. 3) cours. 4) versch-geboren. 5) eerst-gangs. 6) van als dan.

1) Gemerckt.

wy uyt onse natuyr verhuysen, eer ons de toegangh tot Godes Rijck open staet. En wat kander klaerder geseydt worden, dan dat vleesch en bloedt 't Rijcke Godts niet en kan besitten? Laet derhalven al 't geen ons eyghen is, vernietight worden ('t welck sonder wedergeboort niet en kan geschieden) en alsdan sullen wy dese besittinge des Rijcks sien. Eyndelick indien Christus de waerheydt spreeckt als hy sich selfs het Leven noemt, soo moeten wy in hem worden ingheplant, op dat wy uyt de slaverny des doodts ghereddet worden. Maer hoe worden de jonghe kinderkens, segghense, weder-geboren, die geen kennis hebben van goedt noch van quaet? Wy antwoorden, dat het werck Godts, ofschoon wy 't niet kunnen begrijpen, evenwel sijn voortgangh heeft. Voorts dat de jonge kinderen die saligh te maken zijn (ghelijck alsser voorwaer uyt dien ouderdom sommighe behouden worden) voor henen van den Heere worden weder-geboren, dat is klaer en seker. Want indiens' haer aengheboren verdorventheyt uyt des moeders lijf met sich brengen: so moetense daer van gereynight worden, eers' in Godes Rijck worden toeghelaten: in het welck niemandt van die, die bevleckt of onreyn zijn, in en gaet. Indiense sondaers geboren worden, ghelijck David en Paulus ghetuygen: soo blijvense in Godes haet en ongenaed', of sy moeten ghe-rechtveerdight worden. En wat soeken wy verder, dewijl de Rechter selfs opentlick verklaert, dat gheen andere tot het Hemelsche Leven en kunnen in gaen, dan die wedergheboren zijn? En op dat hy soodanige tegensprekers bedwingen soude, soo heeft hy in Joannes den Dooper, den welcken hy in 's moeders buyck gheheylight heeft, een proefstuck vertoont, wat hy vermocht in d'andere. Sy en doen oock met d'uytvlucht daer mede sy alhier spelen, gantsch geen voordeel, segghende, dat dit maer eenmael is gheschiedt: waer uyt dan terstondt niet en volght dat de Heere alsoo doorgaens met de jonghe kinderen pleeght te handelen. Want wy en redencavelen oock alsoo niet. Maer hebben alleen voor aen te toonen 1), dat Godts kracht door hen t'onrecht en ter quader trouwen beperckt 2) wordt binnen die enghten, daer in die sich niet en laet insluyten. Even soo veel ghewichts heeft oock d'ander uytvlucht. Sy segghen dat dese woorden van 's moeders buyck aen, volghens de ghebruyckelicke wijse der Schriftuyr, soo veel gelden als of'er geseydt wierdt, van der jeught aen. Doch men men kan klaerlick sien, dat d'Engel doe hy Zacharias dit boodtschapte, wat anders

1. Cor. 15. 50.
Ioan. 11. 25. en 14. 6.
Een tweede uytvlucht wederleydt.
Apoc 21. 27.
Ephes. 2. 3. Psalm 51. 7. Ioan. 3. 3.
Lucas 1. 15.
Derde uytvlucht.
Vierde uytvlucht.

1) te betoonen. 2) bepaelt.

heeft willen beduyden: te weten, dat het kindeken voor sijn gheboorte met den Heyligen Geest | soude vervult worden. Laet ons derhalven niet bestaen een Wet en reghel Gode voor te schrijven, dat hy niet en soude kunnen of moghen heyligen die ghenen, die hy wil, ghelijck hy desen gheheylight heeft, want sijn kracht en is niet vermindert.

(p. 556.)

18. En voorwaer Christus is daerom van sijn eerste kindtsheyt aen geheylight gheweest, op dat hy uyt elcken ouderdom sonder onderscheyt sijn Uytverkorene soude heyligen. Want ghelijck hy tot uytwisschingh van de schult der ongehoorsaemheyt, die in onsen vleesche begaen was, dat selfde vleesch sich selven aenghedaen heeft, om daer in voor ons en in onse plaets een volmaeckte gehoorsaemheyt te volbrengen: alsoo is hy oock uyt den Heylighen Geest ontfangen, op dat hy door des selfs heyligheyt in sijn aengenomen vleesch ten vollen doorgoten zijnde, die heyligheyt oock in ons overstorten soude. Indien wy in Christus hebben het aldervolmaeckste exemplaer en patroon van allerley gratien daer mede Godt sijne kinderen begiftight 1), soo sal hy ons oock in desen deele zijn een bewijs, dat de kinderlicke leeftijdt 2) soo seer vreemt niet en is van de heylighmakingh. Hoe het zy, soo stellen wy nochtans dit buyten twijffel, dat gheen uytverkoren kindt Godts uyt dit leven en wort gheroepen, die niet eerst gheheylight en weder-gheboren wort door Godes Geest. Wat belangt dats' hier tegen voort brenghen, dat de Geest in de Schriftuyr gheen ander' weder-geboort en bekent dan die uyt het onverderffelicke zaedt, dat is uyt het Woordt Godts geschiet: daer mede leggen sy dat segghen van 3) Petrus verkeerdelick uyt, in dewelck' hy alleenlick begrijpt de geloovige die door de Predicaty des Euangeliums onderwesen waren. Wy bekennen wel dat het Woordt des Heeren den soodanigen is het eenighe zaedt der geestelicker weder-gheboort: maer wy ontkennen datmen daer uyt mach besluyten, dat de jonge kinderen door Godts kracht niet en kunnen weder-gheboren worden: dewelck' hy soo licht ghereet en veerdigh heeft, alsse voor ons onbegrijpelick is en wonderbaer. Daer beneffens en soud' het niet wel geraden zijn den Heere dit te ontnemen 4), dat hy sich selfs den kinderen op d'een of d'andere wijse niet en soude kunnen te kennen gheven.

19. Maer het gheloof, seggense, komt uyt het gehoor, en de kinderkens en hebben het gebruyck des ghehoors noch niet bekomen, sy en zijn oock niet bequaem om God te ken-

De tweede antwoordt op de tweede bewijs-redeu, genomen van het exempel van Christus die van zijn eerste kindtsheyt af geheylight is, op dat hy ons in hem-selven heyligen soude.
Vijfde uytvlucht.
1. Petr. 1. 23.
Antwoordt.
De seste uytvlucht. Dewijl de kinderen geen geloof en hebben, soo en

1) beschenckt. 2) bejaertheyt. 3) die spreuck. 4) benemen.

oet men den elven niet ghe- eu het teecken es geloofs. Deut. 1. 39. 1. Antwoort.

nen, als dewelcke, ghelijck Moses leert, van de wetenschap beyde des goedts en des quaets ontbloot zijn. Doch sy en bemercken niet, dat d'Apostel, wanneer hy 't ghehoor maeckt tot een beginsel des geloofs, alleenlick beschrijft het ghewoonlicke beleydt en stuyr 't welck Godt in't roepen van de sijne pleeght te houden: maer hem geen eeuwighen regel en stelt dat hy gheen ander middel en soude mogen gebruycken. Gelijck hy voorwaer een ander middel ghebruyckt heeft in de roepingh van velen: dewelck' hy inwendiglick door de verlichting sijns Geestes, sonder tusschen-komen van d'uyterlicke Predicaty, met de ware kennisse sijns selfs begaeft heeft. En nadien sy meynen dat het seer ongherijmt sal zijn indien den kinderen eenighe kennisse Godts toe-geeygent wort, van dewelcke Moses seght datse geen verstant en hebben van goedt of quaet: soo wild' ick wel datse my seyden, wat perijckel daer in gheleghen zy dat de kinderkens geseyt worden alreed' ontfangen te hebben eenigh deel van die ghenade, welckers vollen overvloet sy een weynigh daer na genieten sullen? Want indien de volheyt des levens inde volmaeckte kennisse Godts bestaet: en dat sommige kinderkens, die terstont in haer' eerste kindtsheyt door de doot van hier wech geruckt worden, tot het eeuwighe leven doorgaen, soo wordense sonder twijffel ontfanghen tot het seer nae by aenschouwen van Godes aenschijn. Waerom soude dan de Heere den ghenen die hy door den vollen glantz van sijn licht sal verlichten, oock niet te deser tijdt, indien't hem soo gelieft, met een kleyn voncsken bestralen: bysonder is't dat hy deselve niet eer en verlost van haer' onwetenheyt, dan als hy haer treckt uyt den kercker des vleeschs? Dit en segg' ick niet als of ick lichtveerdelick wilde beweeren datse begaeft zijn met het selfste gheloof, 't welck wy in ons gevoelen, of immers met sulck' een kennis die den geloove ghelijck zy (want ick laet' dit liever tusschen beyden in twijffelingh) maer op dat ick een weynigh soude breydelen de sotte laet-dunckentheydt van dese fijne luyden, dewelcke, na dat het hun in de mondt schiet, gerustelick en sonder vrees' alles loochenen of belijden en staende houden.

2. Antwoort. Van de kennisse Godts daer mede de kinderen begaeft worden.

Wat men van het geloove der kinderen in dit leven moet gevoelen.

20. Maer op datse van desen kant noch styver aendringen mochten, soo segghen se verder dat de Doop is een Sacrament des gheloofs en der bekeering. En datmen oversulcks, dewijl geen van beyden plaets grijpt in de teere kindtsheydt, moet toesien datmen de beteeckenisse des Doops niet ydel en onnut en make, indien de kinderkens tot de gemeynschap van dien toegelaten worden. Doch dese pijlen worden meer uytgeschoten teghen Godt als teghen ons. Want het is door veel getuygnissen vande Schriftuyr gantsch seker dat oock de Besnijdenis een teecken der bekeeringh was. Daer beneffens wordtse door Paulus genoemt een Zegel vande rechtveerdigheyt des Geloofs. Laet hun dan van Gode self reden afvorderen waerom hy bevolen heeft dat de lichamen der kinderkens daer mede gheteeckent souden worden. Want nadien het met de Doop en Besnijdenis eenerley bescheydt en gelegentheyt heeft, soo en kunnense gheen dingh op de Besnijdenis passen, of sy moeten 't selvighe oock den Doop toestaen. Indiens' hare ghewoonlicke uytvlucht soecken, dat, namelick, door de kindtsche jonckheyt te dier tijdt de gheestelicke kinderen afghebeeldt wierden, soo is hun die wegh alreede toeghestopt. Wy segghen derhalven, aenghesien 1) Godt de Besnijdenis, een Sacrament der Bekeeringh en des Gheloofs, aen de 2) kinderen mede ghedeelt heeft, dat het gheen schijn van ongherijmtheyt en heeft, datse nu part en deel krijgen aen den Doop: 't en zy datmen opentlick tegen Godts instellingh wil woeden en rasen. Maer in dit werck Godts, ghelijck oock in al sijne andere wercken, schijnt genoegh wijsheyts en rechtveerdigheyts, om de lasteringen der godtloosen te weder-legghen. Want al hoewel de kinderkens, te dier tijdt doese besneden wierden, niet en verstonden wat dat teecken beduyde: soo wierdense nochtans waerlicks besneden tot doodingh van hare verdorven' en verontreynighde natuyr, dewelcke sy naderhandt groot gheworden zijnde, pleghen en betrachten souden. Kortelick, dese teghen-werpingh kan sonder moeyt' aldus wederleydt worden, dat, namelick, de kinderkens worden gedoopt tot de bekeeringh en het gheloof die sy namaels hebben sullen, het zaedt van welcke twee gaven | door de verborgene werckingh des Geestes alreede in haer is, al hoewel die gaven selven haer fatsoen en ghedaent in hen noch niet en hebben. Door dees' antwoorde wordt eens voor al omgeworpen alles wat sy teghen ons voort brengen uyt de beteeckenisse des Doops. Ghelijck daer is de lof-tytel daer mede de Doop door Paulus vereert wordt, als hy die noemt het Badt der Weder-geboort en der Vernieuwingh. Waer uyt sy besluyten dat de Doop alleen ghegheven moet worden aen den ghenen die tot sulcke gaven bequaem zijn. Maer wy mogen hier tegen wederom segghen, datmen dan oock de Besnijdenis, waer door de wedergeboort beteeckent wiert, gheen anderen en hadde behooren toe te brengen dan alleen den weder-gheborenen. En also sal d'instellingh

Sevende uytvlucht: De Doop is een Sacrament der bekeeringh en des gheloofs, van dewelcke naedemael de kinderen outblootzijn, so en moetense geensins tot het teecken toegelaten worden.

Rom. 4. 11.

1. Antwoort. De kinderen zijn besneden, soo moetense dan oock ghedoopt worden.

2. Antwoort. Sy worden gedoopt tot de bekeering en het geloof 't welck sy namaels sullen hebben, en welckers zaedt in hun verborgen is.

(p. 557.) Wederlegging van een' In-reden, genomen van den lof-tytel des Doops.

Titus 3. 5.

1) ghemerckt. 2) den.

Godts van ons verdoemt en veroordeelt worden. Daerom (ghelijck ick alreed' ettelicke malen geseyt hebb') en hebben alle d'argumenten die sich schicken om de Besnijdenis te verswacken, gantsch gheen kracht tot bestrijdingh van den Doop. Sy en sullen oock niet ontkomen al is 't datse segghen: Wy houden alle dat voor vast en seker 't welck op d'authoriteyt en het Woordt Godts sekerlick ghegrondt is, al hoewel wy de reden daer van niet en sien: maer dees' eerbiedigheyt en komt den Kinder-doop niet toe, noch oock anderen dierghelijcken saken die ons door het uytghedruckte

Een ander' In-reden.

Woort Godts niet en zijn bevolen. Sy en sullen, segg' ick, met sulck segghen niet ontgaen, want sy worden altijt door dese sluyt-reden

Antwoort.

vast gehouden. Het gebodt Godts van de kinderkens te besnijden was of wettigh en onstraffelick, of weerdigh ghestraft te worden. Indien nu in dat gebodt geen ongeschicktheyt noch ongerijmtheyt en was, soo en sal oock in d'onderhoudingh van den Kinder-doop gheen ongerijmtheyt getoont kunnen worden.

D'achtste uytvlucht, ghenomen van een' ongerijmtheyt. Antwoordt.

21. D'ongerijmtheyt dies' ons willen aenwrijven, wort van ons aldus wederleyt: Die de Heere geweerdigt heeft te verkiesen, is 't dats' het teecken der weder-gheboort ontfangen hebbende, uyt dit tegenwoordige leven verhuysen eerse groot gheworden zijn, die vernieuwt hy door d'onbegrijpelicke kracht sijns Gheestes, ghelijck hy alleen voorsiet nut en oorbaerlick te zijn. Indien 't gebeurt datse tot dien ouderdom komen die bequaem is om van de waerheydt des Doops onderwesen te worden, soo wordense tot betrachtingh der vernieuwingh hier door meer aengeport, wanneerse leeren dat hen terstont van haer' eerste kindtsheyt aen het teecken der vernieuwingh gegeven is, op datse die door den gantschen loop haers levens betrachten souden. Hier toe

Rom. 6. 4
Coloss. 2. 12.

dient dat gheen 't welck Paulus in twee plaetsen leert, dat wy met Christus door den Doop begraven worden. Want hy en verstaet daer door niet, dat die gheen die ghedoopt sal worden, alreede voor henen moet begraven zijn met Christus: maer hy wijst alleen den ghenen die alreede ghedoopt is aen, welcke daer zy de Leere die onder den Doop is begrepen. Soo dat niemandt, alwaer hy oock uytsinnigh, uyt dese plaets sal beweeren dat die Leere moet gaen voor den Doop. In deser voeghen hebben oock Moses en de Propheten den Volcke vermaent en aenghewesen wat de Besnijdenis beteeckende, daer mede sy nochtans in hare kindtsheydt gheteeckent waren. Even dit doet

Galat. 3. 27.

oock Paulus als hy den Galaten laet weten, datse Christus, doese ghedoopt wierden, hebben aengedaen. Waer toe dat? op datse, namelick, voortaen voor Christus souden leven: dewijlse voor henen hem niet gheleeft en hadden. En al hoewel de bedaeghde 't Sacrament moeten verstaen eers' het teecken ontfangen: soo sullen wy nochtans terstont aentoonen dat het een' andere ghelegentheyt heeft met de kinderen. Men moet oock niet anders ghevoelen van de plaetse van Petrus (waer in sy groot onderstant meynen te hebben) daer hy seydt: Dat de Doop niet en is een afwasschingh om de vuyligheden des lichaems af te vaghen, maer dats' is een getuyghnis van de goede conscienty voor Godt door d'opstandinghe van Christus. Sy beweeren wel daer uyt dat de Kinder-doop niet anders en zy dan eenen ydelen roock: om datse, namelick, wijdt vervreemt is van dese waerheydt. Maer sy vergrijpen sich 1) door dit misverstant slag op slag 2), daer mede sy willen dat de beteeckende saeck altijdt in ordre des tijdts sal voor gaen voor het teecken. Want de waerheyt der Besnijdingh was oock gelegen in het selfste ghetuyghnis van de goede conscienty. Indien dese waerheyt of dit ghetuyghnis nootsakelick hadde moeten voor gaen, soo en souden de kinderkens door het bevel Godts nooyt besneden zijn gheworden. Maer dewijl hy self toont 3) dat het ghetuyghnis van de goede conscienty onder de waerheydt der Besnijdingh begrepen is, en evenwel met eenen beveelt de kinderkens te besnijden, soo geeft hy ghenoeghsaem te kennen dat de Besnijdenis ten aensien van die waerheyt tot den toekomenden tijdt ghegheven wort. Dien-volgens en moetmen in den Kinder-doop voor het tegenwoordighe geen andere werckingh vereyschen dat datse het Verbondt, 't welck de Heere met hen ghemaeckt heeft, bevestige en verstercke. De verdere beteeckenis van dat Sacrament sal naderhandt volgen op dien tijdt die Godt self voorsien heeft.

In-reden. 1. Petr. 3. 21.

Antwoordt.

22. Ick meyn' datter nu niemandt en is die niet klaerlick en siet dat alle dusdanighe redenen loutere verdraeyingen zijn van de Schriftuyr. D'overighe redenen die al van den selven slach zijn, sullen wy kortelick doorloopen 4). Sy werpen voor dat de Doop tot vergevinghe der sonden gegeven wert. Wanneer wy dit (ghelijck wy doen) toestaen, soo sal het ons gevoelen overvloedigh verstercken. Want dewijl wy sondaers geboren worden, so hebben wy alreede van 's moeders buyck aen genaed' en vergevingh van noode 5). Voorts, dewijl Godt den jongen kinderen de hope der barmhertigheydt niet en ontneemt 6), maer veel meer daer van versekert: waerom souden

Derde be-wijs-reden. D[e] Doop wort g[e]geven tot ve[r]ghevinghe d[er] sonden. De ki[n]deren en heb[]ben noch ni[et] gesondigt. S[y] en moetense dan niet gh[e]doopt worde[n].

1) (heen en we'er). 2) [ ]. 3) betoont. 4) overloopen. 5) doen. 6) beneemt.

wy dan hen-lieden het teecken 't welck veel minder is, benemen? 't Gheen sy derhalven teghen ons trachten uyt te schieten, dat keeren wy wederom tegen hen aldus: De jonge kinderkens worden met de vergevinge der sonden begiftight 1): Ergo, so en mogense van het teecken der selver verghevingh niet berooft worden. Sy brenghen oock te voorschijn de woorden van Paulus tot den Ephesen: Dat, namelick, de Kerck van den Heere ghereynight is door het water-badt in het woort des levens. Daer en konde niet bequamers als dit voort gebracht worden tot weder-leggingh van hare dwalingh. Want wy hebben hier uyt een ghereet bewijs teghen haer. Indien Christus door den Doop die afwasschingh betuyght wil hebben daer med' hy sijn Kerck reynight, soo en schijnt het niet recht of billick dat die afwasschingh niet en soude worden betuyght in de kinderkens, dewelke met recht voor Leden van de Kerck ghehouden worden, dewijls' erfgenamen des Hemelschen Koninckrijcks ghenoemt zijn. Want Paulus | omvat 2) de gantsche Kerck, als hy seght: Dat die door het water-badt is ghereynight. Desghelijcks besluyten wy uyt het geen hy elders segt: Dat wy, namelick, door den Doop in het lichaem van Christus zijn ingheplant, dat de kinderkens, die Christus onder sijne Ledematen telt, ghedoopt moeten worden, op dats' andersins van Christus lichaem niet afghescheurt en worden. Siet doch eens hoe gheweldigh datse met soo veel krijghs-ghereetschaps de borcht onses geloofs bestormen.

Antwoordt. De bewijs-reden omkeerende.

Ephes. 5. 26.

Bevestight door 'tgetuyghnis des Apostels, het welck sy misbruyeken.

(p. 558.)

1. Cor. 12. 13.

23. Nu komense tot de practijck en ghewoonte van d'eeuwe der Apostelen, geduyrende dewelcke men, volgens haer segghen, niet en bevindt datter yemant tot den Doop is toeghelaten, die sijn gheloof en bekeeringh voor heen niet en hadde beleden. Want als Petrus van de ghene die sich bekeeren wilden, wierdt ghevraeght wat sy doen moesten: soo raedt hy hen dats' eerst boete doen, en haer selven daer nae tot vergevinghe der sonden laten doopen sullen. Alsoo heeft oock Philippus, doe de Kamerlingh begeerde gedoopt te worden, gheantwoort, dat sulcks geoorlooft was, indien hy van gantscher herten geloofde. Hier uyt meynense dit te kunnen bekomen, dat de Doop aen geen anderen en mach worden ghegeven dan den genen die ghelooven en sich bekeeren. Voorwaer indien wy dese reden plaets geven: soo sal d'eerste plaets, in dewelcke van 't gheloof gheen vermaen ghehoort en wordt, bewijsen dat de bekeeringh alleen genoegh is: de tweede plaets, in dewelcke gheen bekeeringh en wort afgevordert, sal betoonen dat het geloof alleen ghenoegh is. Sy sullen, denck' ick, segghen dat d'een plaets door d'andere wort geholpen, en datse daerom te samen gevoeght moeten worden. Ick segge wederom datmen oock andere plaetsen die tot ontbinding van desen knoop yetwes kunnen doen, daer mede moet verghelijcken. Want daer zijn in de Schriftuyr veel plaetsen welckers verstant en sin hanght aen d'omstandigheydt van de plaets. Waer van ons alhier een exempel voor komt. Want die persoonen den welcken dit door Petrus en Philippus gheseydt wort, zijn van bequamen ouderdom om de bekeeringh te betrachten en 't gheloof t'ontfangen. Wat de soodanighe belanght, wy bekennen oock datse niet en behooren ghedoopt te worden, 't en zy datmen eerst haer bekeeringh en geloove sie, ten minsten voor soo veel als door menschen oordeel onderscheyden 1) kan worden. Maer het is meer dan ghenoegh bekent dat de jonghe kinderen van de soodanighe moeten worden onderscheyden: Want wanneer in voortijden yemant sich selfs begaf en voeghde tot Israël, om met den Israëlitischen Godtsdienst ghemeynschap te hebben, soo moest hy voor henen van 't Verbondt onderwesen, en door de Wet onderricht worden, eer hy door de Besnijdenis geteeckent wiert: om dat hy van een andere naty, dat is, vreemt was van het Israëlitische volck, met welcken volcke 't Verbont, dat door de Besnijdenis wiert bevestight, gemaeckt was.

Vierde bewijs-reden van de practijck ten tijden der Apostelen.

Actor. 2. 38.

Actor. 8. 37.

Antwoort, op zeyde de plaetsen van de tegen-partyen verdraeyt tot eenen vreemden sin.

2. Antwoort, dat in die plaetsen van de kinderen niet en wort gehandelt.

24. Gelijck oock de Heere, als hy Abraham tot sijn gemeynschap aenneemt, sijn begin niet en neemt van de besnijdenis, ondertusschen verswijgende wat hy door dat teecken wilde beduyden: maer hy onderwijst hem eerst wat het voor een verbondt zy 't welck hy voor heeft met hem op te rechten, en daer nae doe Abraham de belofte door het geloof aen nam, gaf hy hem dit Sacrament. Waerom volght bij Abraham het Sacrament nae 't geloof: en waerom ontfangt sijn Soon Isaac het Sacrament eer hy verstant heeft: Om dat Abraham die eerst in sijnen bejaerden ouderdom tot de ghemeynschap van het verbondt aengenomen wort, waer van hy dus langh vervreemt was geweest, de conditien des Verbondts voor henen moet leeren: maer het kindt dat uyt hem gegenereert is, niet alsoo: als het welck door een erflick recht, volghens het formulier en den inhoudt der beloftenis, alreede van 's moeders lijf aen in 't verbont begrepen wordt. Of, (om de saeck klaerder en korter aen te wijsen) indien de kinderen der gheloovigen, sonder het hulpmiddel des verstants, aen het verbondt part

3. Antwoort, ghenomen van de bemercking des Verbondts en der Besnijdenis Abrahams en Isaäcs.

Genes. 15. 1.

Genes. 17. 11.

4. Antwoort, die part en deel hebben aen het Verbondt, dat is aen de be-

1) beschonken. 2) vervat.

1) ondervonden.

teeckende saeck, die en moeten van het teecken niet af ghehouden worden.

en deel hebben, soo en heeft men gheen reden om deselve van het teecken af te houden van wegen datse sich by gebreck van verstandt tot het verbondt noch niet verplichten en kunnen. Dit is voorwaer d'oorsaeck waerom Godt somwijlen betuyght dat de kinderen der Israëliten hem gegenereert en gheboren wierden. Want hy houdt de kinderen der genen dien hy belooft heeft dat hy haren zade tot een Vader sal zijn, sonder twijffel voor sijne kinderen. Maer die ongeloovigh is, en van ongeloovige Ouders afkomstigh, die wordt van de gemeynschap des Verbondts vreemt gheacht, tot dat hy door 't geloof met Gode vereenigt wort. En daerom en is het geen wonder datmen den sulcken het teecken niet en geeft, wiens beteeckenis in hem ydel en bedriegelick wesen soude. In desen sin schrijft oock Paulus, dat de Heydenen, geduyrende den tijt dats' in haer afgodery versoncken waren, buyten 't verbondt zijn gheweest. De gantsche saeck kan, mijns bedunckens, aldus kortlick en klaerlick geopent en afgedaen worden. Die eerst in haren bedaeghden ouderdom 't geloove van Christus omhelsen, dewijlse tot dien tijt toe vreemt van 't verbondt geweest zijn, die en moghen met den Doop niet gheteeckent worden, 't en zy dat haer gheloof en bekeeringh daer tusschen kom', door dewelck' alleen henlieden den toegangh tot de ghemeynschap des verbondts wort gheopent: maer de jonghe kinderen die van Christelicke ouders oorspronckelick afkomen, gelijckse terstont so haest alsse gheboren zijn, van Godt tot de ghemeynschap des Verbondts ontfanghen worden, moeten oock alsoo tot den Doop worden aengenomen. Hier toe dient dat 't welck de Euangelist verhaelt, dat namelick, die geen die hare sonden beleden, door Joannes gedoopt wierden: welck exempel', onses oordeels, oock hedensdaegs moet onderhouden worden. Want indien een Turck den Doop ontfangen wilde, soo en souden wy hem niet lichtveerdigh doopen, maer eerst sijn belijdenis afvorderen daer med' hy de Kerck soude moeten genoegh doen.

Ezech. 16. 20. en 23. 37.

Waerom de kinderen buyten het verbont onder de Wet niet en wierden besneden, en onder het Euangelium niet ghedoopt en worden.

Ephes. 2. 12.

Daer en tegen worden de kinderen der Christenen van Godt door den Doop aengenomen.

Matth. 3. 6.

5. Bewijsreden, uyt de spreuck van Christus tot Nicodemus.

Ioan. 3. 5.

25. Daer beneffens brenghen sy voort de woorden van Christus die in 't derde Capittel van Joannes medeghedeelt 1) worden, door dewelcke sy meynen dat de weder-geboort dadelick by den Doop vereyscht wordt: 't En zy dat yemandt worde weder-geboren uyt Water en Geest, soo en kan hy ten Koninckrijcke Godts niet in gaen. Siet hoe de Doop, seggense, door des Heeren mont de weder-geboort wort ghenoemt. Onder wat deck-mantel geven wy dan den jongen kinderen, dewelcke (ghelijck meer dan ghenoegh bekent is) geensins bequaem en zijn tot de weder-geboorte, den Doop, die sonder de weder-geboort niet en kan bestaen? Voor eerst begaens' hier in een mis-slagh datse meynen dat te deser plaets gemeldt wort van den Doop, om datse van water hooren melden. Want als Christus aen Nico- | demus de verdorventheyt der natuyr voorgestelt, en daer beneffens van de noodtsakelicke weder-gheboort des menschen onderwesen hadde: en dat Nicodemus droomde van een lichaemlicke weder-geboort: so geeft Christus alhier oock te kennen de wijse die Godt ghebruyckt om ons te weder-baren, dat hy, namelick, sulcks doet door het Water en den Geest: als of hy seyde, door den Geest, die gelijck water de zielen der geloovigen besprenght en reynight. Soo verstae ick dan door het Water en den Gheest enckelick en alleen den Geest, die als een water is. En dit en is gheen nieuwe manier van spreken: want sy komt t'eenemael over een met die wijse die in 't derde Capittel van Mattheus staet: Die nae my komt, die is 't die met den Heylighen Geest en met Vyer doopt. Ghelijck dan met den Heylighen Geest en met Vyer doopen, so veel beteeckent als den Heylighen Geest gheven, dewelck' in de weder-gheboort de natuyr en het werck des vyers verricht: alsoo is oock door het Water en den Geest weder-gheboren worden niet anders dan die kracht des Geestes ontfangen, dewelck' in de ziel dat doet, dat het water doet in het lichaem. Ick weet wel dat het anders uytgeleyt wordt van andere: maer dat dit den oprechten sin is daer aen en twijffel' ick niet: want Christus en wil aldaer niet anders leeren, dan dat alle die, die na het Hemelsch Koninckrijck streven, haer eyghen vernuft uyttrecken moeten. Hoewel, indien ick lust hadd' om my, ghelijck als sy gewennet zijn, met onnutte uytvluchten te behelpen, soo soud' ick (ofschoon wy haer seggen inwillighden) wederom lichtelick tegen hun kunnen brengen dat de Doop eer is als het gheloof en de bekeeringh: dewijl het water in de woorden van Christus voor den Geest gesteldt is. Het is seker dat dit van de gheestelicke gaven verstaen wordt: en is 't dat die nae den Doop volghen, soo hebb' ick mijn pleyt ghewonnen 1). Maer d'uytvluchten daer latende, laet ons de eenvoudigh' uytleggingh die ick by ghebracht hebb', vast houden, te weten, dat niemandt ten Koninckrijcke Godts en kan in gaen, voor dat hy vernieuwt is door het levendige Water, dat is door den Heyligen Geest.

1. Antwoort, te dier plaets en wordt van den Doop niet gemeldt.

(p. 559.)

Matt. 3. 11.

2 Antwoort, dat de Doop in die plaets gaet voor het geloof en de bekeeringh.

Maer men moet op d'eerste antwoordt blijven staen.

26. Daer is noch een andere reden waerom haer uytleggingh niet en mach worden aenghenomen, te weten, om dat door deselve

Een andere reden waerom haer uytleggingh niet en

1) verhaelt.

1) begeert verkregen.

mach worden aengenomen.

buyten 't Rijck der Hemelen uytghesloten worden alle de ghene die niet ghedoopt en zijn. Laet het derhalven alsoo zijn, dat de Doop volgens haer begeert alleen aen de volwassene bedient wordt: hoe sal het nae haer oordeel gaen met een kindt, 't welck in de beginselen der Godtvruchtigheydt wel en behoorlick onderwesen en gheoeffent is, en buyten 't verwachten van allen door een haestige doodt komt wech geruckt te worden, als den dagh sijns Doops alreede voor de deur' staet? De belofte des Heeren is klaer, dat, namelick, die geen' die in den Soon gelooft heeft, de doodt niet sien, noch in het oordeel komen en sal, maer van de doodt door-ghegaen is tot het leven: men leest nergens dat hy yemand heeft verdoemt om dat hy noch niet en was gedoopt. 't Welck ick alsoo niet en wil ghenomen en verstaen hebben, even als of ick te kennen gave dat de Doop vrijelick mach veracht worden. Ick segghe dat door het verachten des Doops, 't Verbondt Godts verbroken wordt: soo verr' is het daer af dat ick sulcken verachtingh soude willen of kunnen verschoonen en ontschuldighen: 't is my ghenoegh dat ick alleen bewijse dat de Doop soo nootsakelick niet en is, datmen terstondt soude moeten dencken en oordeelen dat die verloren is, die den Doop niet en heeft kunnen verkrijgen. Maer indien wy hun 1) ghedichtsel toe staen, soo sullen wy sonder uytsonderingh 2) alle die verdoemen die door eenigh gheval van den Doop gheweert en afghehouden worden, met hoe grooten geloof, door het welcke Christus self beseten wort, sy oock souden moghen begaeft zijn. Daer en boven verwijsen sy alle jonghe kinderen tot d'eeuwige doodt, den welcken sy den Doop weygeren, die nae haer eygen belijdingh ter salig-

Matth. 19. 14.

heyt noodtwendigh is. Nu mogense toesien hoe fijn dats' over een komen 3) met de woorden van Christus, door dewelcke den jonghen kinderen het Koninckrijck der Hemelen wordt toeghewesen. En ofschoon wy hen alles soo veel de uytlegghige 4) van dese plaets belanght, toe stonden, soo en sullen sy nochtans daer uyt gheen voordeel trecken, 't en zy dats' eerst vooraf 5) hebben om-ghestooten dat leer-stuck van de weder-gheboorte der kinderen, 't welck alreede vast-ghesteldt en bevestight is.

6. Bewijs-reden, genomen uyt het bevel en exempel van Christus, onderwijsende datmen eerst leeren dan doopen moet

27. Maer sy roemen dats' een seer vast schut en scherm hebben in d'instellingh van den Doop selven, die sy nemen uyt het laetste Capittel van Mattheus, alwaer Christus sijn' Apostelen tot alle volckeren uytsendt en twee

1) haer. 2) uytnemingh. 3) dragen. 4) 't verstant. 5) en al voren.

Matth. 28. 19.

dinghen beveelt, te weten, datse die volckeren leeren, en beneffens dien doopen sullen. Hier by voegense noch de woorden van Christus in het laetste Capittel van Marcus: So wie gelooft en gedoopt wordt, die sal saligh wesen.

Marc. 16. 16.

Wat willen wy meer, seggense, dewijl de woorden des Heeren opentlick seggen, datmen eerst sal leeren en daer nae doopen, en den Doop in de tweede plaets stellen na 't ghe-

Matth. 3. 13. Lucas 3. 21.

loove? Van welck' ordre de Heere Jesus oock een bewijs en proef-stuck vertoont heeft in sich selven, als dewelck' eerst heeft willen ghedoopt worden doe hy dertigh jaren oudt was. Maer, O goede Godt, hoe menighsins verstricken sy alhier haer selven, hoe menighsins openbarens' alhier haer onverstant! Want sy feylen alreede meer dan kinderlick hier in, datse d'eerst' instellingh des Doops uyt die plaetsen 1) halen, daer nochtans Christus van het begin sijns Predick-ampts de bedieningh des Doops den Apostelen belast en opgeleyt heeft. Sy en hebben dan geen reden om te beweeren dat de wet en reghel des Doops uyt die plaetsen ghehaelt moet worden, als of d'eerst' instelling van dien daer in begrepen waer. Maer, op dat wy hen dit feyl vergheven, wat kracht heeft nochtans dees' haer reden-kavelingh?

1. Antwoort, uyt dese plaetsen en moet de wet en reghel des Doops niet ghehaelt worden.

2. Antwoort, de teghen-partijen verwerrende.

Voorwaer indien ick lust hadde tot uytvluchten, hier opent sich niet alleen een schuyl-hoeck, maer oock een open veldt om t'ontgaen. Want nadiense soo stijf en bitsich op d'ordre der woorden staen, datse besluyten datmen leeren moet, eer men doopt, en datmen ghelooven moet eer men den Doop begeert, om datter geseydt is: Gaet, Predickt, en Doopt. Item, Soo wie gelooft en ghedoopt wordt: waerom en souden wy dan oock niet moghen segghen, datmen moet doopen eer men de menschen leert onderhouden die dingen die Christus bevolen heeft? Want daer wordt geseydt: Doopt, en leert haer onderhouden al wat ick u geboden hebbe. Dit selfst' hebben wy oock aengewesen in de boven-verhaelde uytspraeck 2) van Christus van de weder-gebooorte des Waters en des Geestes. Want indien men dit segghen 3) verstaet ghelijck sy begeeren, soo sal voorwaer de Doop eerder zijn dan de geestelicke weder-gheboort, dewijl het Water aldaer eer ghenoemt | wordt dan de Gheest. (p. 560.) Want Christus en leert niet dat wy wedergeboren moeten worden uyt Geest en Water, maer uyt Water en Geest.

3. Antwoort. Hier wort voornemelick een gebodt ghegeven van het

28. Nu schijnt dees' on-onverwinnelicke reden daer op sy so seer vertrouwen, een weynigh verswackt 4) te zijn: maer aenghesien 5) de waerheydt sterckte genoegh heeft

1) (voort). 2) spreuck. 3) die spreuck. 4) geswackt. 5) gemerckt

Euangelium te predicken, waer by als een aenhanghsel ghevoeght wort de bedieningh des Doops.

in eenvoudigheyt, soo en wil ick door sulcke lichte scherpsinnigheden niet ontgaen. Dit geven wy hen dan tot een grondighe en bondige antwoort: Dat Christus voornemelick alhier een gebodt geeft van de verkondinge des Euangeliums, tot dewelck' hy verder den dienst des Doops als een aenhanghsel by voeght. Ten anderen dat hy van den Doop niet anders en spreeckt, dan voor soo veel de bedieningh van dien den leer-ampte onderworpen is. Want Christus sendt d'Apostelen om allen volckeren der werelt het Euangelium te predicken, op datse door de Leere der saligheydt van allen kanten tot sijn Koninckrijck vergaderen souden menschen die te voren verloren waren: maer wie of hoedanigh zijn die menschen die sy door de voorseyde Predicaty versamelen moesten? Het is seker dat hy alleen spreeckt van die, die bequaem zijn om de Leere der saligheyt aen te nemen. Daer na seght hy, dat de soodanighe, wanneers' onderwesen zijn, moeten gedoopt worden, voegende daer by dese beloftenis: Dat de ghene die gelooven en ghedoopt worden, saligh sullen wesen. Wordt'er in dit gantsche propoost wel een half woort gerept van de kinderkens? Wat is dan dit voor een argument daer mede sy ons bestormen? De bedaeghde persoonen moeten worden onderwesen, op datse ghelooven, eerse moghen gedoopt worden. Dien-volgens is 't onbehoorlick datmen den kinderkens de Doop gemeyn maeckt. Ofschoon se haer best doen tot berstens toe, soo en sullense doch uyt dese plaets niet anders betoonen, dan datmen het Euangelium te voren moet predicken den genen die ooren hebben om te hooren, eerse ghedoopt worden: overmidts van die alleen alhier ghesproken wordt. Laet hen hier uyt soose machtigh zijn, een schut maken om de kinderkens van den Doop af te houden.

4. Antwoort. In dese plaetsen en wordt van de kinderen gantsch niet gemeldt.

5. Antwoort, waer door de derde bevestigt wordt.

29. Maer op dat hare bedriegherijen oock van de blinde getast mogen worden, soo sal ick deselve door een seer klare ghelijckenis aenwijsen. Indien yemandt wilde seggen datmen den kinderkens haer voedtsel behoort t' onthouden, om dat d'Apostel wil dat die ghene die niet en wercken oock niet en sullen eten, soud' hy niet weerdigh zijn van yeder een bespouwt te worden? Waerom dat? om dat hy dat geen 't welck van een seker slach der menschen, en van eenen sekeren ouderdom ghesproken is, sonder onderscheyt verdraeyt tot alle menschen. Geen meerder behendigheyt en gebruycken oock dese luyden in dese teghenwoordighe saeck 1). Want 't geen, gelijck een yeder siet, tot den volwassen ouderdom behoort, dat treckense tot de kinderkens: willende dat de kinderkens sullen staen onder den regel die alleen den volwassenen ghestelt was. Wat belangt 't exempel van Christus, dat en doet hun gheen voordeel. Hy en is voor sijn dertighste jaer niet gedoopt: dat is wel so, maer d'oorsaeck hier van is openbaer: te weten, om dat hy doe voornam door sijn predickingh een vast fondament des Doops te legghen, of veel eer te bevestigen 't fondament 't welck een weynigh te voren door Joannes gheleydt was. Dewijl hy dan den Doop door sijn Leer' instellen wilde, soo heeft hy, om sijn instellingh te meer authoriteyts en aensienlickheydts te gheven, den Doop door sijn eygen lichaem geheylight, en dat in d'alderbetamelickste ghelegentheydt des tijdts, te weten, doe hy sijn predick-ampt aenvingh. In somma sy en sullen daer uyt niet anders kunnen besluyten, dan dat de Doop haer oorsprongh en begin genomen heeft van de Predicaty des Euangeliums. Indiense den Doop tot het dertighste jaer toe willen uytghesteldt hebben, waerom en onderhouden sy dat jaer niet: waerom ontfanghense tot den Doop eenen yegelicken, nae dat hy volgens haer oordeel genoegh heeft toegenomen? Jae dat meer is, Servetus een van hare meesters, die op het dertighste jaer hertneckelick dringt en aenhout, heeft sich alreede voor een Propheet beginnen uyt te geven, doe hy een-en-twintig jaren oudt was. Even eens of die te verdragen waer, die sich selven de plaets van een Leeraer inde Kerck aenneemt, eer hy een lidtmaet is van de Kerck.

2. Thess. 3. 10.

6. Antwoort. Van dat Christus dertigh jaren oudt zijnde gedoopt is. Lucas 3. 23.

30. Eyndelick werpen sy voor, datter geen meerder oorsaeck is om den kinderen de Doop mede te deelen dan het Nachtmael, 't welck hen nochtans niet en wordt ghegheven. Even als of de Schriftuyr in desen niet allesins een seer wijdt verschil aen en wees. Dit is wel eertijts in d'oude Kerck een gebruyck geweest, dat het Nachtmael den kinderen wierdt mede ghedeelt, gelijck uyt Cyprianus en Augustinus bekent is: maer die ghewoont is met recht afgeschaft. Want indien wy letten op den aert en d'eygenschap des Doops, soo isse voorwaer eenen sekeren ingangh in de Kerck, en ghelijck een' inhuldigingh daer door wy tot het volck Godes worden toeghedaen: mitsgaders oock een teecken van onse gheestelicke wedergheboort, door dewelcke wy tot kinderen Godts weder-geboren worden. Daer ter contrarien het Nachtmael verordent en bestemt is voor den meerder-jarighen, dewelcke de teedere kindtsheydt te boven ghekomen zijnde, alreede tot de vaste spijse bequaem zijn. Welck onscheydt seer duydelick in de Schriftuyr wordt aengewesen. Want de Heere en maeckt in sijn Woordt, aengaende den Doop, gheen on-

7. Bewijsreden. Dat de kinderen tot den Doop niet en moeten toegelaten worden, nadiense gheen ghemeynschap en hebben aen het Nachtmael des Heeren.

Antwoort, dewelcke betoont dat de gemeynschap van die twee Sacramenten onderscheyden is ten aensien vanden tijdt en van de persoonen.

1) handel.

derscheydt in den ouderdom. Doch het Nachtmael stelt hy voor, niet om alsoo van eenen yegelicken genooten te worden, maer alleen van den ghenen die bequaem zijn om het lichaem en bloedt des Heeren t'onderscheyden, om haer eyghen conscienty te beproeven, om den doodt des Heeren te verkondigen, en om de kracht van dien te overweghen. Willen wy

1. Cor. 11. 28. yetwes klaerders hebben dan 't gheen d'Apostel leert, wanneer hy vermaent, dat yeder een hem-selven ondersoeck' en beproeve, en als dan ete van dat Broot, en uyt dien Drinckbeker drincke. Soo moet hier 1) dan d'ondersoeckingh voor afgaen, dewelcke te vergeefs van de jonghe kinderen verwacht wordt.

Ibid. vs. 29. Item: Soo wie onweerdelick eet, die eet en drinckt hem-selven dat oordeel, dewyl hy 't lichaem des Heeren niet en onderscheydet. Indien gheen andere 't Nachtmael behoorlick en kunnen ghenieten, dan die ghene die de heyligheydt des lichaems van Christus wel kunnen onderscheyden, waerom souden wy dan onse teere kinderen fenijn gheven voor levendighmakende spijs? Wat sullen sy seggen van 't Gebodt des Heeren: Ghy sult het doen tot mijner gedachtenis? Wat sullen wy seggen van het andere 't welck d'Apostel daer uyt beleyt en voort haelt: So dickwils als ghy dit broot eten sult, so sult ghy den doot des Heeren verkondigen tot dat hy komt? Wat gedachtenis, bidd' ick u, sullen wy

Bevestiging, door de woorden des Apostels, daer med' hy de kinderen vande tafel des Heeren duydelick afweert.

(p. 561.) den kinderen afvorderen van die saeck diese | nooyt vernomen of gevoelt en hebben? Wat verkondiginge van het Kruys van Christus, wiens kracht en ghenade sy met haer verstandt noch niet en begrijpen? Van dit alles en wort in den Doop niet met allen voor-gheschreven, daerom oock tusschen dese twee teeckenen groot onderscheyt is, 't welck wy oock in het Oude Testament in ghelijcke teeckenen ghewaer worden. De Besnijdenis, dewelcke, gelijck men weet, met onsen Doop over een komt, was wel voor den jongen kinderen verordent. Doch het Pascha, in wiens plaets het Nachtmael nu ghekomen is, en liet allerley gasten sonder onderscheyt niet toe: maer wierdt alleen nae behooren ghegeten van de gene die soo bedaeght waren datse van de beteeckenis des selvighen ondersoeck doen konden. Indien dese luyden noch een weynigh verstants hadden, soudense so blindt zijn in een saeck die soo klaer en blijckelick is?

Tweede bevestiging door vergelijckingh van de Besnijdenis en het Pascha met onse Sacramenten.

Het laetste deel des Capittels, weder-legghende d'argumenten van Servetus

31. Al hoewel het my verdriet den Lesers met een t'samen-hoopingh deser beuselinghen te beladen, soo sal het nochtans noodigh wesen kortelick te weder-leggen d'op-gepronckte redenen die Servetus, gheensins de minst' onder de Weder-dooperen, jae een groot cieraet van dese lieden 1), te voorschijn brengt, wanneer hy sich gereet maeckt om ons te bestrijden. Hy seght dat de Sacramenten van Christus, ghelijckse volmaeckt zijn, oock volmaeckte persoonen vereysschen, of die tot de volmaeckteheyt bequaem zijn. Maer d'antwoordt hier op is licht en ghereet by de handt: dat, namelick, des Doops volmaecktheydt, die tot de doodt toe wordt uytgestreckt, verkeerdelick betrocken en bepaelt wort tot een ooghenblick en punct des tijdts. Boven dien segg' ick oock, datmen dwaesselick inden mensch op den eersten dagh de volmaecktheydt soeckt, tot dewelcke de Doop ons all' ons' leven langh door opeenvolgende trappen beweeght en opvoert. Hy werpt oock teghen dat de Sacramenten door Christus ingestelt zijn tot gedachtenis, op dat yeder een overlegghen en ghedencken soude dat hy met Christus begraven is geweest. Ick antwoorde dat dat geen, 't welck hy uyt sijn hooft versonnen 2) heeft, niet en behoeft wederleyt te worden: jae dat de woorden van Paulus betoonen dat dat geen 't welck Servetus tot den Doop treckt, eyghentlick behoort tot het Nachtmael, te weten, dat een yegelick sich selven beproeve. Van den Doop en wordt nergens yets diergelijcks geleert. Waer uyt wy besluyten, dat die wel en behoorlick gedoopt worden, die van wegen hare teere jongheyt noch niet bequaem en zijn om haer selven t'ondersoecken 3). Op 't geen' hy ten derden by brengt, dat die alle die in den Sone Godts niet en ghelooven, in den doodt en onder den toorn Godts blijven: en dat oversulcks de kinderen, die niet en kunnen gelooven, in hare verdoemenis leggen: antwoord' ick, dat Christus aldaer niet en spreeckt van d'alghemeyne schuldt daer med' alle de naekomelinghen Adams verstrickt zijn: maer dat hy alleen dreyght den verachters des Euangeliums, die d'aengebodene ghenaed' hooveerdelick en halstarrigh verwerpen. Maer dit en gaet den kinderkens niet aen. Ick stell' met eenen oock teghen hem een contrary reden, te weten, dat die alle die Christus zegent, van den vloeck Adams en van den toorn Godts verlost worden. Dewijl dan de kinderkens, ghelijck men weet, van hem zijn ghezeghent, soo volght datse bevrijdt zijn van den doodt. Daer na brenght hy valschelick by 't geen nergens en wordt gelesen, dat, namelick, yeder een die uyt den Geest geboren is, de stemme des Geestes hoort. En ofschoon wy toestonden dat dese woorden ergens in de Schriftuyr ghelesen worden, so en sal hy doch daer uyt niet anders kunnen trecken dan dat de gheloovige tot ghehoorsaemheydt ghefatsoeneert worden nae dat

1. Argument.

Antwoort.

2. Argument.

Antwoort.

3. Argument. Ioan. 3. 36.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

In-reden.

Antwoort.

1) [ ].

1) bende. 2) versiert. 3) t'ondertasten.

de Gheest in hen werckt. En 't gheen van *sommighe* 1) menschen ghesproken is, dat wordt ter quader trouwen sonder onderscheydt
4. Argument. getrocken tot *alle* menschen. Ten vierden seght hy, dewijl dat geen 't welck natuyrlick is voor gaet, soo moet men verwachten den tijdt, die
1. Cor. 15. 4. tot den Doop, dewelcke gheestelick is, be-
Antwoort. quaem zy. Hoewel ick bekenn' dat alle de nakomelinghen Adams uyt vleesch geboren zijn, en van 's moeders lijf aen hare verdoemenis mede brengen, soo segg' ick nochtans dat Godt daerom niet en wordt verhindert terstondt nae de geboort daer teghen een dadelicke remedy te verschaffen. Want Servetus en sal niet bewijsen dat Godt eenige sekere jaren voor-geschreven heeft, na dewelcke de nieuwigheyt des geestelicken levens eerst soude beginnen. Al hoewel die geen' die uyt gheloovigh' Ouders gheboren worden, verdorven en verloren zijn
1. Cor. 7. 14. van naturen, soo zijnse nochtans, ghelijck Paulus ghetuyght, heyligh door de boven-natuyr-
5. Argument. licke genade. Daer na brenght hy een allegory
2. Sam. 5. 8. te voorschijn, dat David tot de borcht Sion opklimmende, gheen blinde, noch kreupele, maer alleen kloeckmoedighe soldaten met sich
1. Antwoort. aldaer opghebracht heeft. Maer wat sal 't wesen indien ick hier tegen stell' een parabel, waer
Lucas 14. 21. in Godt de blind' en kreupele noodight tot de Hemelsche Maeltijdt, hoe sal Servetus hemselven redden uyt desen strick? Ick vraegh' oock of de blind' en kreupele te voren met David den krijgh niet ghevoert en hadden?
2. Antwoort. Maer het is onnoodigh dat ick my langer met dese sijne bewijs-reden bemoeye, dewelcke
3. Antwoort. (gelijck de Lesers uyt de Heylige Schriftuyr bevinden sullen) uyt enckele valscheydt t'sa-
6. Argument. men ghesmeedt is. Daer volght noch een
Matth. 4. 19. ander' allegory: Dat d'Apostelen visschers der menschen waren, en niet van jonge kinderen.
Antwoort. Maer ick vraegh' wat Christus wil beduyden wan-
Matth. 13. 47. neer hy seght, dat in het net des Euangeliums allerley visschen versamelt worden? Doch dewijl ick geen lust hebb' om met allegorien te
2. Antwoort. spelen, soo antwoord' ick, dat den Apostelen doe hen het leer-ampt opgeleydt wierdt, niet en wierdt verboden de jonge kinderkens te doopen. Hoewel, ick wilde boven dien wel weten, naerdien 2) de Euangelist spreeckt van 't visschen der menschen (onder welck woort sonder twijffel 't menschelicke geslacht begrepen wort) waerom desen Servetus loochent
7. Argument. dat de jonge kinderkens menschen zijn. Ten sevensten segt hy, dewijl de geestelicke dingen, geestelicke persoonen vereyschen, dat oversulcks de jonge kinderkens die niet gees-
1. Cor. 2 13. telick en zijn, oock onbequaem zijn tot den
Antwoort. Doop. Maer voor eerst kan alhier klaerlick

1) sekere. 2) ghemerckt.

ghesien worden hoe verkeerdelick de plaets van Paulus door hem verdraeyt wordt. D'Apostel handelt aldaer van de Leere, want nadien die van Corinthen haer selven in een' ydele scherpsinnigheyt meer als nae behooren behaeghden en vleyden 1), soo bewijst hy hen haer onverstandt en traegheydt, datse noch moesten leeren welcke daer zijn d'eerste beginselen van de Hemelsche Leere. Wie sal daeruyt besluyten, dat de Doop den jongen kinderen geweygert moet worden, dewelcke Godt, al hoewels' uyt vleesch gheboren zijn, nochtans uyt ghenaden tot sijne kinderen aenneemt? Op d'uytvlucht daer med' hy seyt, 8. Argument.
datmen de kinderkens, indiense nieuwe | men- (p. 562.)
schen zijn, met de geestelicke spijse voeden moet, is lichtelick t'antwoorden, datse, name- Antwoort.
lick, door den Doop ontfanghen worden tot Christus schaep-stal, en dat het teecken van sulcken aennemingh ghenoeghsaem is, tot datse opghewassen zijnde, de vaste spijse kunnen verdragen. En datmen derhalven moet verwachten den tijdt der beproevingh die Godt in't Heylighe Nachtmael duydelick vereyscht. Daer nae werpt hy teghen dat Christus alle 9. Argument.
de sijne tot het Heylighe Nachtmael roept. Antwoort.
Maer het is ghenoegh bekendt dat hy gheen andere toe en laet dan die alreede voor-bereydt zijn om de gedachtenisse sijns doodts te verkondighen. Waer uyt volght, dat de kinderkens, die hy geweerdigt heeft t'omhelsen, in eenen onderscheydenen en eygenen graedt staen tot dats' opwassen, en evenwel gheen vreemdelingen zijn. Op 't gheen hy Uytvlucht.
seght, dat het een ongeschickt wonder is, dat een mensch, nae dat hy geboren is, niet en soud' eten: Antwoord' ick, dat de zielen anders gevoedt worden, dan door het uyt- 1. Antwoort.
wendigh' eten des Nachtmaels: en dat derhalven Christus den jonghen kinderkens evenwel een spijs' is, ofschoonse sich van het teecken onthouden: en dat het met den Doop 2. Antwoort.
een andere gelegenheydt heeft, als waer door hen alleen de deur' tot de Kerck geopent wort. Hy werpt wederom tegen, dat een goet 2. Uytvlucht.
huys-regeerder sijnen huysgesinne spijse geeft Matth. 24. 45.
te sijnder tijdt. Al hoewel ick dit gheern' be- Antwoort.
kenn', door wat recht en regel sal hy ons nochtans beschrijven den tijdt des Doops, om te bewijsen dat wy de kinderkens doopen buyten den behoorlicken tijt? Hy brenght oock by 10. Argument.
't gebodt dat Christus d'Apostelen geeft, datse, namelick, sich sullen haesten tot den ooghst, dewijl d'ackers wit en rijp zijn. Chris- Ioan. 4. 35.
tus wil voorwaer dit alleen, dat d'Apostelen, Antwoort.
siende datse door haren arbeydt voor het tegenwoordige vrucht kunnen doen, haer sel-

1) flatteerden.

ven te wackerder bereyden souden tot het leer-ampt. Wie sal daer uyt besluyten, dat alleen de tijdt des ooghts is de rechte tijdt
11. Argument. om te doopen? Sijn elfste reden is, dat in
Actor. 11. 26. d'eerste Kerck Christenen en Discipelen een en de selvighe persoonen waren: maer wy hebben alreede ghesien dat hy onwijsselick dat geen, 't welck van sommighen alleen gheseydt
Antwoort. wordt, verstaet van allen. Discipelen worden genoemt die gheen die gekomen zijnde tot behoorlicken ouderdom, alreede waren onderwesen, en haer selven aen Christus hadden over-ghegeven: gelijck de Joden onder de Wet Discipelen van Moses zijn moesten: evenwel en sal niemant daer uyt recht besluyten dat de jonghe kinderkens vreemdelingen zijn, van dewelcke Godt getuyght heeft dat hy die
12. Argument. houdt voor sijne huysghenooten. Boven dien gheeft hij voor, dat alle de Christenen broeders zijn, en dat wy de kinderkens daer voor niet en houden, soo langh als wy deselve
Antwoort. weeren van het Nachtmael. Maer ick brengh' wederom dese grondt-reden te voorschijn, dat de Ledematen van Christus alleen erfghenamen zijn van het Koninckrijcke der Hemelen: Item, dat d'omhelsinghe van Christus zy geweest een waerachtigh teecken van der jonger kinderen aennemingh, waer door hy deselve met de volwassene t'samen ghevoeght en vereenight heeft, en dat het ontbeeren des Nachtmaels voor een tijdt, geen reden en is om te bewijsen datse tot het lichaem van de Kerck niet en behooren. De bekeerde moordenaer aen het kruys, hoewel hy nooyt en is gekomen tot het Nachtmael, is niet te min
13. Argument. gheweest de Broeder der geloovighen. Hy voeghter noch by, dat niemandt onse Broeder wordt anders dan door den Gheest der aennemingh: dewelck' alleen wordt gegeven uyt
Antwoort. het ghehoor des gheloofs. Ick antwoorde, dat hy altijdt den selven mis-slagh begaet: om dat hy dat geen, 't welck alleen van de volwassene gesproken wordt, verkeerdelick op den kinderen past. Paulus leert aldaer dat dit is d'ordinaire wijse van Godes beroepingh, dat hy syn' Uytverkorene tot het geloof brenght, door 1) hun te 2) verwecken getrouwe Leeraers, door welckers dienst en hulp hy hen-lieden de handt toereyckt. Wie soud' hem van dies wegen een wet en regel durven oplegghen, dat hy door geen ander middel de jonghe kinderen en soude moghen inplanten in Christus? Hy segt voorts dat
14. Argument. Cornelius gedoopt wiert na dat hy den Hey-
Actor. 10. 44. ligen Geest ontfanghen hadde: maer hoe ver-
Antwoort. keerdelick hy uyt een eenigh exempel eenen alghemeynen regel en voorschrift afleydt, blijckt uyt het exempel van den Kamer-

1) mits. 2) [].

lingh ende de Samaritanen, in dewelcke Actor. 8. 27.
Godt een ander ordre ghehouden heeft, soo datse gedoopt wierden eerse de gaven des Geestes ontfingen. Sijn vijftiende reden gaet 15. Argument.
boven de kerf van ongeschicktheyt, hy segt dat wy Goden worden door de weder-gheboort: en dat die Goden zijn tot dewelck 't Woordt Godts ghesproken is: 't welck op de jonghe kinderen niet en past. Dat hy den 1. Antwoort.
geloovighen Goddelickheydt toe-eygent, dat is een' van sijne sufferijen, welckers wederlegging alhier niet te pas en komt: maer het getuyghnis van den Psalm in eenen soo seer verkeerden sin te verdraeijen, dat is een vertwijffeld' onbeschaemtheyt. Christus seght dat de Koninghen en Overheden Goden genoemt worden by den Propheet, om dats' het ampt bedienen 't welck hun van Godt opgeleydt is. Maer dese behendige Uytlegger, op dat hy de 2. Antwoort.
jonge kinderen uyt de Kerck mochte wech ruymen, treckt en verdraeyt tot d'algemeyne Leere des Euangeliums, dat gheen het welck van het bysondere bevel der regeeringh tot sekere menschen gesproken wort. Hy werpt 16. Argument.
wederom tegen, dat de jonghe kinderen niet en kunnen ghehouden worden voor nieuwe menschen, om datse door het woordt niet en worden geboren. Maer ick herhael' oock nu Antwoort.
wederom, 't geen ick dickmael geseyt hebb', dat, namelick, de Leer' een onverderffelick zaedt is om ons te weder-baren, als wy slechts bequaem zijn om die Leer' te begrijpen: maer als wy van wegen onse jongheydt noch niet leersaem en zijn, dat Godt evenwel heeft sijn trappen en graden door dewelck' hy ons tot de weder-geboort opvoert. Daer 17. Argument.
na keert hy weder tot sijn' allegorien, dat onder de Wet het schaep en de geyt niet en wierden geoffert terstondt alsse van de moeder quamen. Indien wy de figuren hier toe willen Antwoort.
trecken, so sal't my licht vallen wederom te seggen, dat alle d'eerst-geborene Gode hey- Exod. 13. 12.
ligh waren, so haest alsse de moeder geopent hadden: Item: Datmen in de Wet een een- Exod. 12. 5.
jarigh lam op-offeren moeste. Waer uyt dan volght datmen de mannelicke sterckt en ouderdom niet en moet verwachten, maer dat veel eer de nieuw-gheboren, en als noch teedere vruchten van Godt tot offerhanden verkoren worden. Hy beweert daer beneffens, dat gheen 18. Argument.
andere tot Christus en kunnen komen dan die te voren door Joannes bereydt zijn. Even als Antwoort.
of Joannes ampt niet en hadde gheduyrt alleen voor eenen sekeren tijdt. Maer op dat ick dit late varen, die voor-bereydingh en was voorwaer niet in de kinderen, die Christus omhelst, en gezegent heeft. Laet hem | (p. 563.)
derhalven loopen met sijne valsche gront-reden. Ten laetsten neemt hy Trismegistus en de Sy- 19. Argument

bille tot sijne Patroonen en Voorstanders, dewelcke seggen dat de heylige afwasschingen gheen anderen toe en komen dan den bedaeghden. Siet wat een eerlick gevoelen hy heeft van den Doop van Christus, die van hem nae d'onheylige wijse der Heydenen wordt geregeleert en afgemeten, op datse niet anders en worde bedient dan na 't behagen van Trismegistus. Maer wy houden meer van d'authoriteyt Godts, den welcken het goet gedacht heeft, den kinderkens hem-selven toe te heyligen, en in te wijden 1) door het heyligh teecken, welcks 2) kracht sy van weghen hare teere jongheydt noch niet en verstonden. Wy houden 't oock voor onbehoorlick datmen van de wasschingh der Heydenen ontleent dat geen waer door d'eeuwighe en onverbrekelicke Wet Godts, die hy van de Besnijdenis gemaeckt heeft, in onsen Doop soude verandert worden.

Antwoort.

20. Argument. Eyndelick redeneert 3) hy aldus: Indien men de kinderkens die sonder verstandt zijn mach doopen, soo mach de Doop van de kinderen al spelende nae gebootst en uyt jock en boertery bedient worden. Maer dat hy hier over met Godt twiste, door wiens bevel de Besnijdingh den jongen kinderkens gemeyn was, eerse verstandt hadden. Was de Besnijdenisse daerom een klucht-spel 4), of der kinderen beusel-marckt onderworpen, datse Godes Heyligh' Instellingh hebben kunnen of moghen te niet doen? Doch 't en is geen wonder, dat dese verworpene geesten, als ofse door uytsinnigheydt ghedreven wierden, allerley seer plomp' ongherijmtheden tot verdedighinghe 5) van hare dwalingen voort brengen: dewijl Godt haer hooghmoedt en hertneckigheyt met sulcken rasery rechtveerdelick straft. Voorwaer ick vertrouw' dat ick klaerlick hebbe doen blijcken, met hoe ghebreckighe hulp 6) Servetus de Weder-dooperen sijne Broederkens geholpen heeft.

Waerom de Satan den Kinder-doop met soo grooten gewelt bestormt.

32. Ick laet my voorstaen dat yeder verstandige nu duydelick sal bemercken hoe lichtveerdigh en sonder oorsaeck Christus Kerck ontroert wordt, door die ghene die van wegen den Kinder-doop twist en gekijf maken. Maer het is ook oorbaerlick dat wy waernemen waer op de Satan met dese soo groote listigheyt toeleght: op dat hy, namelick, de sonderlinghe vrucht des vertrouwens en der gheestelicker blijdschap, die hier uyt te bekomen is, ons ontrucken, en oock van de eere der Goddelicker goedtheydt even soo veel verminderen soude. Want hoe soet is het voor de Godtvruchtighe zielen datse niet alleen door het woordt, maer oock door het ghesicht en aenschouwen haerer oogen versekert worden, datse so veel genade by den Hemelschen Vader verkrijghen dat hy oock voor hare nakomelingen sorge draeght? Want wy kunnen alhier sien dat hy sich als 1) een seer wijs en voorsichtigh Huysvader t'onswaert ghedraeght 2), dewijl hy self na ons afsterven 3) de sorge voor ons niet af en leght, maer onse kinderen ten besten versorght en voorsiet. Moeten wy niet alhier, volgens 't exempel Davids, ons geheele hert tot dancksegginghe verheffen, op dat sijnen Naem door sulck een betoogh en bewijs der goedtheydt gheheylight worde? Hier op, hier op is de Satan voorwaer uyt, wanneer hy den Kinder-doop met soo grooten gheweldt bestormt, op dat, namelick, dese betuygingh en dit teecken van de genade Godts uyt het 4) midden worde wech ghenomen, en dat alsoo de belofte selve die daer door voor ons' ooghen ghestelt wordt, eyndelick allenghskens verdwijnen mochte. Waer uyt niet alleen een godtloos' ondanckbaerheyt tegen Godt, maer oock een sekere traegheydt om de kinderen tot de Godtvruchtigheydt t'onderwijsen, ontstaen soude. Want wy en worden niet weynigh door desen prickel opgeweckt om haer in d'ernstighe vreese Godts en in d'onderhoudinghe der Wet op te voeden 5), wanneer wy overlegghen, datse terstont soo haest als'se geboren zijn, van hem voor sijne kinderen ghehouden en aenghenomen 6) *) worden. Daerom laet ons, indien wy de weldadigheydt Godts niet boosselick en willen verduysteren, onse kinderen tot hem brengen, den welcken hy plaets verleent onder sijne Vrienden en Huysgenooten, dat is, onder de Ledematen van de Kerck.

Psalm 48. 11.

Uyt dese dwaling der Weder-dooperen ontstaen twee voorname quaden:
1. Ondanckbaerheyt tegen Godt.
2. Traegheyt om de kinderen tot de Godtsaligheyt t'onderwijsen.

Besluyt, vermanende dat wy de kinderen Gode sullen op-offeren.

Het XVII. Capittel.

Van het Heylighe Nachtmael van Christus, en wat nuttigheyt ons daer van voort komt.

Waerom het Heylig Nachtmael van Christus ingestelt is.

Nademael Godt ons eenmael in sijn huysgesin heeft ontfangen, en dat niet om ons alleenlick voor sijne dienstknechten, maer oock voor sijne kinderen te houden: so neemt hy oock aen, om 7) ons door den gantschen loop onses levens te voeden, op dat hy mochte volbrenghen het ampt van een seer goet Huysvader die voor sijne Kinderen en Huysghenooten besorght is. En daer mede niet vergenoeght zijnde, soo heeft hy ons door een gegeven pandt van dese sijne gheduyrige miltdadigheyt willen versekeren. Tot desen eynde

1) hulden. 2) wiens. 3) argumenteert.
4) batement-spel. 5) voorstandt. 6) krancken onderstandt.

1) den Persoon van. 2) aenneemt. 3) aflijvigheyt.
4) den. 5) trecken. 6) bekent. 7) [ ].
*) *agnitos*: Ed. Reuss. K.

dan heeft hy sijn Kerck door de handt sijns eenigh-gheboren Soons voorsien met een tweede Sacrament, te weten, met die geestelicke Maeltijdt, in dewelcke Christus, ghelijck hy getuyght, dat levendighmakende Broodt is daer med' onse zielen tot de waerachtige en gelucksalige onsterflickheydt gevoedet worden. En dewijl de kennis van soo grooten verborgentheyt seer noodigh is, en na hare grootwichtigheyt een seer neerstige verklaring vereyscht: nadien oock de Satan, op dat hy de Kerck van desen onweerdeerlicken schat mocht berooven, van over langh wolcken, en daer na duysternissen tot verdonckeringh van 't licht der selver inghevoert, mitsgaders oock twisten en strijden, die de zielen der eenvoudigen van de smaeck deser heyliger spijse vervreemden mochten, aengerecht, en de selvige vonden en listen 1) oock by onsen tijdt in 't werck ghestelt heeft: soo sal ick voor eerst den korten inhoudt van dit tweede Sacrament voorstellen en matigen nae der ongeleerden begrijp, en daer na de knoopen en stricken ontbinden, daer mede de Duyvel ghetracht heeft de werelt te verstricken. Voor eerst dient geweten dat Broodt en Wijn zijn de teeckenen van dit Sacrament, waer door ons 't onsienlicke voedtsel, 't welck wy uyt Christus Vleesch en Bloedt ontfanghen, afghebeeldt en voor oogen gestelt wordt. Want gelijck Godt ons in den Doop weder-baert, in de ghemeynschap van sijn Kerck inplant, en door aennemingh sijne kinderen maeckt: alsoo seggen wy dat hy 't ampt van een sorghsaem 2) Huysvader daer in volbrenght, dat hy ons sonder ophouden spijse toedient, op dat hy ons soude bewaren en onderhouden in dat leven tot het welck hy ons door sijn Woort heeft ghegenereert. Voorts d'eenige spijs' onser zielen is Christus, en daerom noodight de Hemelsche Vader ons tot hem, op dat wy door het nutten en genieten van hem verquickt zijnde, nu en dan sterckte | vergaderen mochten, tot dat wy tot de Hemelsche onsterflicktheydt sullen gheraeckt zijn. En overmits dese verborgentheydt van de heymelicke vereenigingh met Christus met de gheloovige van natuyren onbegrijpelick is, soo gheeft hy ons een figuyr en beeltenis der selver in sienlicke teeckenen die na ons kleyn begrijp gevoeght en gepast zijn: ja hy maeckt ons als door gegeven panden en teeckenen daer van soo seker als ofse met d'oogen ghesien wierdt: want dese soo seer gemeynsame gelijckenis dringht door tot in de grofste verstanden, te weten, dat de zielen met Christus gevoedt worden, even ghelijck broodt en wijn dit lichamelicke leven onderhouden. Soo sien

[Left margin notes: ...an. 6. 51. — Hoe noodigh er zy de kennisse van dese verborghentheyt. — Welcke de teeckenen zijn. — (p. 564.) — Waer toe ons dese teeckenen, ... niet eenighe andere zijn ingestelt.]

1) treck. 2) voorsichtigh.

wy dan nu waer toe dit Sacrament dient, te weten, om ons te bevestighen dat het Lichaem des Heeren alsoo eenmael voor ons is opgeoffert, dat wy dat nu eten en nutten, en door het eten de kracht van die eenig' offerhand' in ons gevoelen: dat sijn Bloedt alsoo eenmael voor ons gestort is, dat het ons eenen gheduyrigen dranck zy. En alsoo luyden de woorden van de by ghevoeghde beloft: Nemet: Dat is mijn Lichaem, 't welck voor u gegeven wort. So wordt ons derhalven gelast, sijn Lichaem het welck eenmael tot ons saligheyt gheoffert is, t'ontfanghen en te nutten: op dat wy part en deel daer aen verkrijghen, en door bevindingh van sulcks voor vast en seker houden mochten, dat de kracht sijns levendighmakenden doodts in ons krachtelick wercken sal. Daerom noemt hy oock den Drinckbeker het Verbondt in sijnen Bloede. Want soo dickwils als hy ons dit Heyligh Bloet geeft te drincken, soo wort daer door 't Verbondt, dat hy eenmael met sijn Bloedt bevestight heeft, vernieuwt, of veel eer bestendigt 1) ghemaeckt, soo veel de versterckingh van ons geloof belanght.

[Right margin notes: Bevestigingh ghenomen van d'instellingh. — Matth. 26. 26. Marc. 14. 22. Lucas 22. 19. 1. Cor. 11. 24.]

2. De Godtvruchtighe zielen kunnen uyt dit Sacrament een groote vrucht van vertrouwen en vertroostingh trecken, dewijl sy daer in een getuyghnis hebben dat wy met Christus tot een lichaem vereenight zijn geworden, soo dat wy al dat 't welck hy heeft, ons eyghen goedt noemen moghen. Hier uyt volght dat wy ons selven vrijelick durven beloven, dat het eeuwige leven, waer van Christus erfgenaem is, ons toebehoort: dat oock het Koninckrijck der Hemelen, daer in hy alreed' in gegaen is, ons niet meer en kan ontgaen dan hem: en dat wy daer beneffens door onse sonden niet en kunnen verdoemt worden, van welckers schult hy ons heeft verlost, dewijl hy gewilt heeft dat hem die souden worden toe-ghereeckent als of het sijn' eygene sonden waren. Dit is die wonderbare verwisselingh die hy na sijne seer groote goedertierenheyt met ons heeft gepleegt en gebruyckt: dat hy een Soon des menschen met ons geworden zijnde, ons met sich 2) tot kinderen Godts gemaeckt heeft, dat hy door sijn neder-dalingh ter aerden, ons d'opvaert tot den Hemel heeft ghe-opent: dat hy door 't ontfanghen van onse sterflickheyt, ons sijn onsterflickheydt toe-ghebracht heeft: dat hy door 't aennemen van onse swackheyt, sijn kracht in ons heeft bevestight: dat hy door 't opnemen van ons' armoede, sijn rijckdom op ons over-gheset heeft: dat hy door 't opladen van den last onser ongerechtigheyt, daer mede wy gedruckt

[Right margin note: Het menigerley ghebruyck en profijt van dit Sacrament, ten aensien van de Godtvruchtige.]

1) geduyrigh. 2) hem.

wierden, ons met sijne gerechtigheyt heeft bekleedt.

Het Nachtmael des Heeren gheeft ons de wonderbare weldaden onser verlossingh, en oock Christus selfs, het welck uyt de woorden der instellingh seer klaer blijckt.

3. Van alle dese dingen hebben wy een soo seer sekere betuygingh in dit Sacrament, dat wy voor vast moeten houden dat ons deselve soo waerlick ghegeven worden, even ghelijck of Christus self daer teghenwoordigh voor ons' oogen gestelt, en met onse handen getast wiert. Want dit woordt en kan ons niet liegen noch bedriegen: Neemt, eet, drinckt: dit is mijn Lichaem 't welck voor u overgelevert wort: dit is mijn Bloedt 't welck tot vergevinghe der sonden wordt uytgestort. Als hy 't ons gebiedt t'ontfangen, soo gheeft hy te kennen dat het ons als eyghen toe komt: als hy 't ons beveelt te eten, so wijst hy aen dat het een substanty met ons wordt: als hy van sijn Lichaem betuyght dat het voor ons is over-gegeven, en van sijn Bloet dat het voor ons is vergoten, soo leert hy daer mede dat die beyde niet soo seer hem als wel ons toebehooren: dewijl hy die beyde niet tot sijn voordeel, maer tot onser saligheyt heeft aengenomen en op-gheoffert. En men moet wel neerstelick daer op letten, dat de voornaemst' en by nae de gantsche kracht des Sacraments gelegen is in dese woorden: 't Welck voor u overgelevert wort, 't welck voor u wordt uytgestort. Andersins en soud' het ons niet seer bevorderlick zijn, dat het Lichaem en Bloedt des Heeren nu ter tijt uytgedeelt worden, indien, namelick, deselve niet eenmael en waren ghegeven gheweest tot onse verlossingh en saligheyt. Sy worden dan onder het broodt en den wijn voor oogen ghestelt: op dat wy souden leeren niet alleen dat wy eygendom daer aen hebben, maer oock dats' ons bestemt en toegheschickt zijn tot een voedtsel van het geestelicke leven. Dit is dat 't welck wy voor henen vermaent hebben, dat wy, namelick, van de lichamelicke dingen die in het Sacrament worden voort gebracht, door een sekere gelijck-matigheyt en over-een-komingh tot de geestelicke geleydt worden. Wanneer het broot ons tot een teecken van Christus Lichaem gegeven wort, so moetmen terstont dese gelijckenisse bedencken: Ghelijck het broodt 't leven onses lichaems voedt, onderhoudt en versterckt: also is het Lichaem van Christus d'eenighe spijs om onse ziel te voeden en levendigh te maken. Als wy den wijn voor-gestelt sien tot een teecken sijns Bloedts: soo moeten wy bedencken wat nuttigheden de wijn den lichame toebrenght, datse namelick, de lichamen koestert, verquickt, versterckt en vervrolickt, om daer uyt af te nemen dat de selfste profijten ons gheestelicker wijse door 't Bloedt van Christus toeghebracht worden. Want indien wy ghenoegh overweghen wat voordeel ons d'overleveringh van dit seer Heyligh Lichaem, en d'uytstortingh van dit Bloet ghedaen heeft: soo sullen wy klaerlick bemercken, dat dees' eygenschappen des broots en des wijns volgens alsulcken ghelijck-matigheydt en over-een-komingh, seer wel passen op het Lichaem en Bloedt van Christus, ten aensien van onse zielen, wanneer ons deselve worden mede gedeelt.

In dewelcke getoont wordt watmen voornemelick heeft te bemercken.

D' over-een-komingh der teeckenen en der beteeckende saken.

Welcke d[…] zijn de vo[…] naemste deel van dit Sac[…] ment.

4. Soo en is dan dit niet het voornaemste werck des Sacraments, te weten, dat het ons Christus Lichaem simpelick en sonder hoogher bemerckingh toebrenght: maer veel eer dit, dat het ons die beloftenis (door dewelck' hy betuyght dat sijn Vleesch waerlicks spijs' en sijn Bloedt waerlicks dranck is, daer mede wy tot het eeuwighe leven ghevoedt worden, door dewelck' hy oock verklaert dat hy is het Broodt des Levens, en dat die die daer van eet, in der eeuwigheyt sal leven) verzegelt en bevestight: en om sulcks te weegh te brengen tot het Kruys van Christus sendt, alwaer die beloftenis waerlicks volbracht en volkomelick vervult is gheweest. Want wy eten Christus alsdan eerst nae be- | hooren en ter saligheyt, (p. 565.) als wy hem gekruycigt eten en de kracht sijns doots door een levendigh gevoel aengrijpen. Want hy en heeft die benamingh daer med' hy sich selven het Broodt des Levens noemt, niet verkregen van het Sacrament, ghelijck sommighe verkeerdelick uytlegghen: maer hy noemt hem-selven alsoo om dat hy ons tot een broodt des levens van den Vader gegeven was, en hem-selven soodanigh betoont heeft: doe hy onse menschelicke sterflickheydt deelachtigh gheworden zijnde, sijne Goddelick' onsterflickheydt ons heeft mede gededeelt, doe hy sich tot een offerhand' op-offerende, den vloeck van ons op sich 1) nam, om ons door sijne zegeningh te overstorten: doe hy door sijn doot, de doodt vernielt en verslonden heeft: doe hy in sijn opstandingh dit ons verderflick vleesch 't welck hy aengedaen hadde, tot glory en onverderflickheyt heeft opgeweckt.

Het eerst' […]tijckel des e[…]sten deels u[…]geleydt zijn[…] soo volght [het] tweed' arti[…]kel, te wete[n] hoe Chris[tus] het Broodt [des] levens van [ons] moet word[en] ontfangen.

5. Nu is noch overigh dat dit alles door toepassingh tot ons kome: dit gheschiedt door het Euangelium, en klaerder door het Heyligh Nachtmael, alwaer hy hem-selven met alle sijne goederen ons aenbiedt, en wy hem door 't geloof ontfangen. Soo en maeckt dan het Sacrament niet dat Christus eerst het Broodt des Levens begint te zijn: maer terwijl het ons doet ghedencken, dat hy 't Broodt des Levens geworden is, 't welck wy geduyrigh eten moeten: en ons oock dat broodt geeft te proeven en te smaken, soo maeckt het dat wy de

1) hem.

kracht van dat broodt ghevoelen. Want het Sacrament belooft ons dat al dat 't welck Christus gedaen of geleden heeft, geschiet en gedaen is om ons levendigh te maken. Daer beneffens, dat dese levendighmakingh eeuwigh is, waer door wy sonder ophouden gevoedt, onderhouden en bewaert worden in het leven. Want gelijck Christus ons het Broodt des Levens niet en soude geweest zijn, indien hy om onsent wille niet en ware geboren en ghestorven, mitsgaders oock opghestaen: alsoo en soud' hij nu ter tijdt het Broodt des Levens niet zijn indien de kracht en vrucht van sijn geboorte, doot en weder-opstandingh niet en ware een eeuwige en onsterflicke saeck. Al 't welck Christus seer schoon uytgedruckt heeft
n. 6 .51. met dese woorden: Het Broot dat ick gheven sal, is mijn Vleesch, het welck ick geven sal voor het leven der werelt. Waer med' hy sonder twijffel te kennen geeft, dat sijn Lichaem ons daerom een broodt sal worden tot het geestelicke leven van de ziel, om dat het voor onse saligheyt ter doodt soude worden overghelevert: en dat het ons, op dat wy 't eten souden, toegereyckt wort, wanneer hy ons dat selvige deelachtigh maeckt door het geloove. So heeft hy dan eenmael sijn Lichaem ghegeven, op dat het een broodt worden soude, doe hy dat over gaf om ghekruycight te worden: hy gheeft het alle daegh' tot een broodt, wanneer hy ons dat selfste, voor soo veel 't gekruycight is, door het Woordt des Euangeliums, voorstelt en geeft, om van ons te worden ghenooten: wanneer hy die gevingh door de heylige verborgentheyt des Nachtmaels verzegelt: wanneer hy dat selfste 't welck hy uytwendigh beteeckent, inwendigh volbrengt. Voorts hebben wy alhier twee feylen te vermijden: op dat wy, namelick, niet en schijnen de teeckenen al te seer te verkleynen en van hare beteeckende saken af te scheuren aen dewelcke de selvig' eenighsins verknocht zijn: noch oock boven de maet te verheffen, en ondertusschen oock alsoo de beteeckende saken te verdonckeren. Dat Christus is het Broodt des Levens, waer door de geloovige tot d' eeuwige saligheyt gevoedt worden, dat en loochent 1) niemant dan die t'eenemael godtloos is. Maer hier in en komense alle te samen niet even alsoo over een, te weten, op wat wijse men Christus deelachtigh wordt. Want daer zijn sommighe dewelcke met een woort verklaren, dat Christus Vleesch eten en sijn Bloet drincken niet anders en is dan in Christus ghelooven. Maer mijns bedunckens, heeft Christus yetwes uytdruckelickers en hoogers willen leeren in die treffelicke predicaty, in dewelck'

(Te weten, ...r het gheloove.)

(...hier hebben ... twee feylen ... vermijden, ..., namelick, ... teeckenen ...t te seer ver...ynt of ver...en worden.)

(Daer benef...s en moet ...s' ontfan...gh niet al-)

1) versaeckt.

hy ons 't eten sijns Vleeschs beveelt en aenprijst: te weten, dat wy door de waerachtige deelachtigheyt van Christus levendigh gemaeckt worden, welcke deelachtigheyt hy oock door de woorden eten en drincken daerom beteeckent, op dat niemant en soude dencken dat het leven 't welck wy van hem verkrijgen, door een bloote kennis verkreghen wort. Want gelijckerwijs, niet het bloot aenschouwen, maer het eten des broots den lichame voedtsel toebrenght: alsoo moet oock de ziel waerlick en innighlick aen Christus part en deel ontfangen, op datse door sijn kracht tot het geestelicke leven ghesterckt worde. Ondertusschen bekennen wy, dat dit eten niet anders en is dan een eten des geloofs: ghelijck men oock gheen andere wijse van eten en kan verdichten. Maer tusschen hare woorden en de mijn' is dit onderscheyt: sy lieden seggen dat eten soo veel is als gelooven: ick segge datmen geloovende, Christus vleesch eet, om dat hy door het geloof ons eygen gemaeckt wort, en dat sulck eten een vrucht en uytwerkinghe 1) is van het geloof. Of indien ghy het klaerder uytgedruckt wilt hebben, sy segghen dat dit eten het geloove selfs is: en my dunckt veel eer dat dit eten een ghevolgh is van 't gheloof. In de woorden is het onderscheydt wel kleyn, maer in de saeck is het groot. Want al hoewel d'Apostel leert, dat Christus door 't geloof in onse herten woont, soo en sal nochtans niemandt seggen, dat dees' inwooningh 't gheloove self is: maer yeder een gevoelt, dat door die woorden een uytnemende vrucht des gheloofs wort aengewesen, dat, namelick, de geloovige door 't gheloof verkrijgen dat Christus in hen blijft. Op dese wijse heeft de Heere Christus, als hy hem-selven het broodt des levens noemt, niet alleen willen leeren, dat ons de saligheydt in het gheloove sijns doodts en weder-opstandingh wech gheleydt is: maer dat oock door onse ware gemeenschap met hem, sijn leven tot ons over komt en ons eyghen leven wordt: even gelijck het broot, wanneer het tot voedtsel genomen wort, den lichame sterckte toebrenght.

(leen tot het geloof, maer oock tot de vrucht des geloofs betrocken worden.)

(Wat het zy Christus eten.)

(Ephes. 3. 17.)

(In wat sin Christus hemselven noemt het broodt des levens. Ioan. 6. 51.)

6. Augustinus, den welcken sy tot haer voorspraeck nemen, en heeft oock in geen anderen sin 2) geschreven, dat wy geloovende, 't vleesch van Christus eten, dan om te kennen te geven dat dit een eten des gheloofs is, ende niet een eten des mondts. 't Welck ick oock niet en loochen': maer ick segge met eenen daer by, dat wy door het gheloof Christus omhelsen, niet van verre verschijnende, maer hem-selven vereenighende met

(Door het getuygnis van Augustinus en Chrysostomus wordt bevestight het geen voor heen van het eten is gezeydt.)

1) afkomst. 2) verstant.

ons, op dat hy ons Hooft soude zijn, en wy sijne Ledematen. Nochtans en misprijse ick die wijse van spreken niet t'eenemael: maer ick segghe alleen dat die voor geen volle verklaringh en kan verstrecken, indiense daer door willen beschrijven wat het zy Christus vleesch eten. Andersins sie ick dat Augustinus dese wijse van spreken dickwils ghebruyckt heeft: ghelijck wanneer hy in sijn derde Boeck van de Christelicke Leer' aldus seght: Dese woor-
(p. 566.) den van Christus: | 't En zy dat ghy eet het vleesch van des menschen Soon, zijn figuyrlicker wijse ghesproken, door dewelcke gheboden wordt datmen aen het lyden des Heeren moet ghemeynschap hebben, en soetelick en profijtelick in ghedachtenis houden dat sijn vleesch voor ons gekruyst en ghewondt is.
Homil. in Ioan. 31. & 40. & alibi. Item, als hy seght, dat die drie duysendt menschen, die door de Predicatie van Petrus
Actor. 2. 41. bekeert wierden, het bloedt van Christus, 't welck sy woedende gestort hadden, geloovende gedroncken hebben. Maer in veel andere plaetsen prijst hy ons dese vrucht en weldaet des geloofs treffelick aen, dat, namelick, onse zielen door het geloof met de ghemeynschap van Christus vleesch niet weynigher en worden verquickt, dan de lichamen met het broodt
Homil. 60. & 61. ad. Popul. Antioch. 't welck wy eten. En dit is even 't selfde 't welck Chrysostomus erghens schrijft: Dat
Homil. in Marc. 83. Christus niet alleen door het gheloof, maer inder daedt ons sijn Lichaem maeckt. Want sijn verstandt en meyningh en is niet, dat sulcken goet van ergens elders verkregen wort dan van het gheloove: maer hy wil dit alleenlick voorkomen en verhinderen, te weten, dat niemant, wanneer hy 't gheloof hoort noemen, sich late voorstaen dat het gheloof bestaet in een bloote speculaty en inbeeldingh. Ick gae nu die voor by, dewelcke willen dat het Nachtmael niet meer en zy als een merck-teecken van d'uytwendighe religions-professy: overmidts ick, mijns bedunckens, hare dwalingh ghenoegh wederleydt hebbe, doe ick handelde
Cap. 14. sect. 13. van de Sacramenten in 't ghemeyn. De Lesers sullen alleen dit bemercken, als de Drinck-
Lucas 22. 20. beker genoemt wort het Verbondt in sijn Bloedt, dat daer med' een beloftenis wort uytgedruckt, die dienstigh is om het gheloof te verstercken. Waer uyt volght, dat wy het heylighe Nachtmael niet recht en ghebruycken, indien wy op Godt niet en sien en niet en omhelsen 't gheen hy ons aenbiedt.

't En is oock niet ghenoegh dat sommighe bekennen dat dese ghemeynschap niet anders en is dan geestelick, voor by gaende de meldingh van sijn vleesch en bloedt.

7. Daer beneffens en voldoen my die niet, dewelcke wel bekennen dat wy eenighe ghemeynschap met Christus hebben, maer als sy deselve willen aenwijsen, ons alleen aen sijnen Geest part en deel laten hebben, sonder van sijn vleesch en bloedt eenigh ghewach te maken 1). Even eens als of alle dese woorden te vergeefs ghesproken waren, dat sijn vleesch waerlicks spijs, en sijn bloedt waerlicks dranck is: dat niemandt het leven heeft dan die sijn vleesch eet en sijn bloedt drinckt: en andere diergelijcke. Derhalven dewijl klaer en blijckelick is dat de volle ghemeynschap van Christus sich verder uytstreckt, als hare veel te bekrompene beschrijvingh mede brenght, soo sal ick kortelick verklaren, hoe verre dese ghemeynschap gaet en uytghebreydt wort, eer ick spreeck' van het contrary feyl der gener die daer van al te ruym en breedt ghevoelen. Want ick sal meer woorden moeten ghebruycken tegen die hoogh-dravende Leeraers, dewelcke, terwijl sy nae haer onverstandt een ongheschickte wijse van eten en drincken smeden en verdichten, Christus oock van sijn vleesch berooven en tot een ydel schim en schijnsel veranderen. Indien althans 2) so een groote verborgentheyt in eenige woorden vervat kan worden: dewelck' ick self met mijn verstandt niet ghenoeghsaem en sie te begrijpen. Dit bekenn' ick gheern, op dat niemandt des selfs hoogheyt na de geringe maet van mijn kindtsheydt af en mete. Jae ick vermaen' de Lesers veel eer datse 't besef van hun 3) verstant binnen dese veel te naeuwe palen niet en behouden: maer liever arbeyden om hooger op te styghen, dan sy door mijn onderwijsingh vermoghen. Want soo dickwils alsser van dese saeck wort gesproken, wanneer ick mijn best gedaen hebb' om alles te seggen, soo dunckt my selfs, dat ick noch weynigh, ten aensien van de weerdigheyt der selver, gesproken hebbe. En al hoewel 't ghemoedt meer vermach in 't bedencken, dan de tongh in 't uytspreken: soo wordt nochtans oock het ghemoedt door de grootwichtigheydt van de saeck overwonnen en overvallen. Dien-volghens en blijft er mij 4) eyndelick niet anders over 5) dan dat ick in de bewonderingh 6) van dese verborgentheydt wegsincke 7), dewijl mijn verstandt om die te bedencken, en mijn tongh om die te verklaren gantschelick niet genoeghsaem en zijn. Ick sal nochtans den korten inhoudt van mijn ghevoelen soo goet 8) als ick kan verklaren en voorstellen: het welck, ghelijck ick het voor waerachtigh houd', alsoo oock volghens mijn betrouwen van de Godtvruchtighe herten niet en sal mispresen worden.

Nochtans is de verborgentheydt van dese ghemeynschap soo groot, datmen bekennen moet, dat een mensch in dit leven niet ghenoeghsaem en kan begrijpen, wat men daer van sal oordeelen.

Soo veel als de Schrijver deses Boecks kan verstaen, soo is deselve dusdanigh.

8. Wy worden alder-eerst uyt de Schriftuyr gheleert, dat Christus van 't begin aen is gheweest dat levendigh-makende Woordt des Vaders, de Fonteyn en oorsprongh des levens, van wien alle dingen altijdt haer leven

---

1) vermaen te doen. 2) nochtans. 3) ghevoelen hares. 4) resteerter. 5) [ ]. 6) tot ver-. 7) uytbreeck'. 8) [ ].

1. Datter gantsch gheen leven en is dan in Christus.

ontfangen hebben. Daerom noemt Joannes hem somtijdts het Woordt des levens, somtijdts schrijft hy dat in hem het leven was, te kennen ghevende dat hy doe oock door sijn invloeyingh allen creatuyren de kracht om 't ademen en te leven, inghestort heeft. Deselve Joannes seght nochtans daer nae, dat het leven doe eerst gheopenbaert is geweest, doe de Sone Godts ons vleesch aenghenomen hebbende, sich selven voorgestelt heeft om met d' oogen gesien en met de handen ghetast te worden. Want al hoewel hy oock te voren sijn kracht in de creatuyren uytstortede: dewijl nochtans de mensch, door de sonde van Godt vervreemt, en van de ghemeynschap des levens berooft zijnde, de doodt allesins over sijn hooft sagh hangen, soo moest hy tot de gemeynschap van dat Woordt weder aenghenomen worden, op dat hy de hope der onsterffelickheyt wederom verkryghen mochte. Want wat vertrouwen kondt ghy doch daer uyt trecken dat ghy wel hoort dat het Woordt Godts, van het welck ghy soo seer wijdt verscheyden zijt, de volheyt des levens in sich begrijpt, en ghy nochtans in u selven en rontsom u niet anders voor ooghen en siet sweven als de doodt? Maer van die tijdt af, dat dese die de Fonteyn des levens is, in ons vleesch heeft beginnen te woonen, is hy ons nae by ghekomen, in sulcker voeghen dat hy sich selfs voorstelt om van ons genooten te worden. Jae hy heeft oock ghemaeckt, dat dat selfste vleesch, daer in hy woont, ons een levendigh-makende vleesch gheworden is, op dat wy door de deelachtigheydt van dien tot d'onsterffelickheydt, mochten worden ghevoedt.

2. Ende dat hy dit leven heeft op tweederley manieren: Eerstelick van hem-selven, voor soo veel als hy Godt is: Ten anderen, uytstortende 't selve leven in het vleesch 't welck hy aenghenomen heeft, op dat de gemeynschap des levens daer uyt tot ons voort vloeyen soude. Ioan. 1. 1, 4.

Ioan. 6. 48, en 51.

Ick ben, seght hy, dat levende broodt, dat uyt den Hemel neder ghedaelt is. Ende het broodt dat ick geven sal, is mijn vleesch, het welck ick geven sal voor het leven der werelt. Waer med' hy leert, dat hij niet alleen het leven is, voor so veel hy is 't eeuwige woort Godts, die van den Hemel tot ons is neder ghekomen, maer oock dat hy neder komende de kracht van dat leven verspreyt heeft in het vleesch 't welck hy heeft aenghenomen: op dat van daer de ghemeynschap des levens tot ons voort vloeyen soude. Hier uyt volght nu oock, dat sijn vleesch waerlicks spijs' en sijn bloedt waerlicks dranck is: door welck voedtsel de | gheloovige tot het eeuwige leven opghequeeckt worden. Hier in is dan een seer uytnemende vertroostingh gelegen voor de Godtvruchtige, datse nu ter tijdt het leven vinden in haer eygen vleesch. Want aldus en komense niet alleen door een lichten toegangh tot het leven, maer het komt hen oock van selfs te ghemoet loopen. Laet

(p. 567.)

hun alleen den boesem haers herten openen om dat als teghenwoordigh t'omhelsen, en sy sullen 't verkrygen.

9. En al hoewel het vleesch van Christus so grooten kracht niet en heeft van hem-selven dat het ons soude levendigh maken, dewijl het in sijn eerste condity der sterffelickheydt onderworpen was, en nu met onsterflickheydt begaeft zijnde, door sich selven niet en leeft: soo wordt het nochtans met recht levendighmakende genoemt door dien het met de volheyt des levens is doordroncken, om dat leven tot ons over te brengen. In desen sin verklaer' ick met Cyrillus dit segghen van Christus: Ghelijck de Vader het leven heeft in hemselven, alsoo heeft hy oock den Soon gegeven het leven te hebben in hem-selven. Want hy spreeckt daer eygentlick van sijne gaven, niet van die, die hy van den beginne besat by den Vader: maer van die, daer med' hy begaeft was in dat selfste vleesch in het welck hy verschenen is. Dien-volghens betoont hy dat de volheydt des levens oock in sijne menschheydt woont: op dat een yegelick die part en deel heeft aen sijn vleesch en bloedt, oock met eenen de mede-deelingh des levens geniete.

Bevestigingh uyt Cyrillus.

Hoe 't hier mede staet, dat kanmen door een ghemeynsaem exempel verklaren. Want ghelijck het water uyt een fonteyn nu eens 1) gedroncken, somtijts gheput, dan weer 2) door goten tot besproeyingh van d'ackers geleydet wordt: welcke fonteyn nochtans van haer selven niet ghenoeghsaem en is tot soo velerley ghebruyck, maer ghenoeghsaem gemaeckt wort van de springh-ader self, dewelcke door eenen gheduyrigen vloedt aldoor 3) nieuw water mildelick tot de fonteyn brenght en opwerpt; alsoo is oock het vleesch van Christus als een rijcke en on-uytputtelicke fonteyn, dewelck' het leven dat van de Godtheyt in haer springht en invloeyt, tot ons overstort. Wie isser nu die niet en siet, dat de mede-deelingh van Christus vleesch en bloedt noodtwendigh is voor alle die, die het Hemelsche leven najagen. Hier toe dienen dese uytspraecken 4) des Apostels: Dat de Kerck is het lichaem van Christus en sijn vervullingh, ende dat Christus het Hooft is, waer uyt het gantsche lichaem t'samen ghevoeght en t'samen ghebonden, door de toe-gevoeghde leden opwast: Item: Dat onse lichamen zijn Ledematen van Christus. Wy verstaen dat dit alles niet en kan gheschieden, 't en zy dat Christus geheel met Geest en Lichaem met ons vereenight zy. Maer d'Apostel heeft die seer naeuwe ghemeynschap daer door wy aen Christus vleesch verknocht worden, door noch een treffelicker ghetuygh-

En door een ghemeensaem' exempel of gelijckenisse.

Ephes. 1. 23. en 4. 15.

1. Cor. 6. 15.

Waer uyt blijckt, hoe Christus vleesch levendigh-makende zij, en hoedanig onse gemeenschap is met Christus.

1) somtijdts. 2) somtijdts oock. 3) doorgaens. 4) spreuken.

nis verklaert, als hy seyde: Dat wy Leden zijn sijns lichaems, uyt sijn beenen, en uyt sijn vleesch. Ten laetsten, willende betuyghen dat dese saeck meerder is dan men kan uytspreken, soo eyndight hy sijn besprekinghe 1) met een uytroep 2), segghende: Dit is een groote verborgentheydt. Het soude dan een uyterst' uytsinnigheydt wesen, geen ghemeynschap der gheloovigen met het vleesch en bloedt des Heeren te bekennen: die nochtans volgens de verklaringh des Apostels soo groot is, dat hy liever 3) met verwonderingh die gade slaet 4), dan 5) verklaert en uyt 6) legt.

Dewelcke door gheenderley wyde verscheydenheydt der plaetsen en kan verhindert worden.

10. De somma zy, dat onse zielen door Christus vleesch en bloedt worden gevoedt, even gelijck broodt en wijn 't lichamelick leven voeden en onderhouden. Want het teecken en soude met de beteeckende saeck niet over een komen, indien de zielen haer voedtsel niet en vonden in Christus. Het welck niet en kan gheschieden, 't en zy dat Christus met ons waerlicks worde vereenight, en ons verquicke door het eten sijns lichaems en het drincken sijns bloets. En al hoewel het onghelooflick schijnt dat het vleesch van Christus door soo een wyde verscheydenheyt der plaetsen tot ons soude doordringhen om ons tot een spijse te dienen, soo laet ons gedencken hoe verre de verborghene kracht des Heyligen Geestes boven all' ons besef 7) uytsteeckt, en wat een dwaesheyt het zy, d'onmetelicke grootte van dien nae de maet van ons begrijp te willen afmeten. Laet derhalven het gheloof vatten 't geen ons verstandt niet en begrijpt, te weten, dat de Gheest waerlicks die dingen vereenight die door de plaetsen van malkanderen zijn afghesondert. Nu dees' heylighe ghemeynschap sijns vleeschs en sijns bloedts, daer door hy sijn leven in ons overstort, even ghelijck of het in onse beenen en in ons mergh doordrongh', betuyght en verzegelt hy oock in 't Nachtmael: ende dat niet door het vertoonen van een bloot en ydel teecken, maer door het bewijsen van de kracht sijns Gheestes, door dewelck' hy vervult 't geen hy belooft. En voorwaer de beteeckende saeck wort aldaer van hem aengeboden en voorgestelt allen den ghenen die aen die gheestelicke Maeltijt aensitten. Hoewel die met vrucht ontfangen wordt alleen van de geloovige, die soo grooten miltdadigheydt met een oprecht geloof en met ware danckbaerheyt des herten aennemen. Daerom seyde d'Apostel, dat het Broodt 't welck wy breken, is de ghemeynschap des lichaems van Christus: Dat de Drinckbeker dien wy door het woordt en de gebeden daer toe heyligen, is de ghemeynschap van sijn bloedt.

Ende sy wort in 't heylighe Nachtmael alsoo verzegelt, dat wy in 't selve, niet een ydel teecken, maer de saeck selfs ontfangen.

Gelijck d'Apostel getuygt. 1. Cor. 10. 16.

Tegen-werpingh.

Niemandt en behoeft hier voor te werpen, dat dit een figuyrlicke wijse van spreken is, waer door de naem van de beteeckende saeck aen het teecken wordt opgedragen.

Antwoordt.

Ick bekenn' voorwaer wel dat de brekinge des broodts een teecken is, en niet de saeck selfs. Maer dit vast gestelt zijnde, soo sullen wy nochtans uyt het geven des teeckens met recht besluyten, dat oock de saeck selve gegeven wordt. Want niemandt en sal t'eeniger tijdt bestaen te seggen dat Godt een ydel teecken voorstelt, 't en zy dat hy voor heeft Godt eenen bedrieger te noemen. Indien dan de Heere door de brekinghe des broodts, de deelachtigheydt sijns lichaems waerlicks voor oogen stelt, soo moetmen voor vast en seker houden dat hy deselve waerlicks gheeft en volbrenght. En de Godtvruchtighe moeten gantschelick desen reghel weten en onthouden, datse, namelick, soo dickwils alsse de teeckenen sien die van den Heere zijn ingestelt, gedencken en gelooven dat de waerheyt van de beteeckende saeck aldaer oock sekerlick teghenwoordigh is. Want waer toe soude de Heere u het teecken sijns lichaems in de handt gheven, anders dan om u van de waerachtighe ghemeynschap sijns selfs te versekeren? Indien dit waerachtigh is, dat ons het sienlicke teecken wordt ghegeven, om de gave der onsienlicker saeck te verzegelen, soo laet ons vastelick vertrouwen, dat ons, als wy het teecken des lichaems ontfangen, even so sekerlick oock het lichaem selfs gegeven wort. | (p. 568.)

Een seer sekere regel aengaende de Sacramenten.

11. Ick segge derhalven ('t geen oock altijdt in de Kerck aengenomen is gheweest, en hedensdaeghs geleert wort van alle de gene die rechtsinnigh zijn) dat het Heylige Sacrament des Nachtmaels bestaet uyt twee dingen: uyt de lichaemlicke teeckenen, dewelcke voor onse ooghen ghestelt zijnde, d'onsienlicke saken nae het begrijp van ons swack verstandt, ons afbeelden, en uyt de gheestelicke waerheydt, die door de teeckenen selve beduydt en oock met eenen gegeven wordt. Als ick ghemeynsaemlick wil aenwijsen hoedanigh dese waerheyt zy, soo pleegh' ick drie dinghen te stellen: te weten, de beteeckenis, de matery en stoff' die daer aen vast is, en de kracht of vrucht die uyt beyden volght. De beteeckenis is gelegen in de beloften, dewelck' eenighsins in het teecken inghewonden zijn. De matery of substanty noem' ick Christus met sijn doodt en verrijsenis. En door de vrucht verstae ick de verlossingh, de rechtveerdigheydt, de heylighmakingh en het eeuwighe leven, mitsgaders oock de verdere weldaden die Christus ons toebrenght. Voorts al hoewel

Besluyt van het eerste deel des Capittels, dat, namelick, het Sacrament des Nachtmaels bestaet uyt twee deelen, te weten, uyt de lichamelicke teeckenen en uyt de gheestelicke waerheydt.

Welcke stucken vervatten de beteeckenis, de matery de stoffe, en de vrucht.

1) propoost. 2) uytroepingh. 3) (heeft die te bemercken). 4) [ ]. 5) (te). 6) (te). 7) gevoelen.

alle dese dinghen sien op het gheloof, soo en laet ick nochtans niet toe datmen soude segghen, dat, wanneer ick segghe dat Christus door 't gheloof ontfanghen wordt, mijn meyningh soude wesen, dat hy alleen door het verstant en d'inbeeldingh wort ontfangen. Want de beloften draghen hem voor, niet op dat wy alleen aen het aenschouwen en aen de bloote kennis souden blijven hanghen: maer op dat wy sijne waerachtighe ghemeynschap genieten souden. En voorwaer ick en sie niet hoe dat yemandt kan vertrouwen dat hy de verlossingh en rechtveerdigheydt in het Kruys van Christus, en het leven in sijn doodt heeft, 't en zy dat hy op de ware ghemeynschap van Christus selfs insonderheydt steune. Want die goederen en souden tot ons niet komen, byaldien 1) Christus niet eerst hem-selven ons eyghen en maeckte. Ick segge dan, dat Christus ons in het Sacrament des Nachtmaels door de teeckenen van broodt en wijn waerlick gegeven wordt, en oversulcks oock sijn lichaem en bloedt, in dewelck' hy alle gehoorsaemheydt om ons de rechtveerdigheydt te verkrijgen, vervult heeft: op dat wy, namelick, voor eerst tot één lichaem met hem souden vereenight worden: ten anderen op dat wy sijner substanty deelachtig geworden zijnde, oock sijn kracht inde gemeynschap van alle sijne goederen, gevoelen souden.

Door de teeckenen wordt ons Christus waerlicks ghegeven.

Het tweede deel des Capittels ghebracht tot neghen artijckelen.

12. Nu kom' ick tot die ongematighde verminghinghen, die door de superstity zijn inghevoert. Want de Satan heeft alhier door een wonderlicke listigheydt de meester gespeelt om de verstanden der menschen van den Hemel af te trecken, en met een verkeerde dwalingh te vervullen, als of Christus aen het element des broots gehecht waer. Voor eerst en moeten wy geensins droomen van sulcken tegenwoordigheydt van Christus in 't Sacrament als de Meesters en Kunstenaers van het Roomsche Hof versonnen 2) hebben: als of het lichaem van Christus aldaer door een plaetselicke teghenwoordigheydt voor-ghesteldt wierdt: om met de handen getast, met de tanden gemorselt, en met den mondt ingeslickt te worden. Want dit was de forme der woorden daer mede de Paus Nicolaus Berengarius dede weder-roepen, tot een getuyghnis van sijne bekeeringh. Welcke woorden soo seer seldtsaem en ongheschickt zijn, dat d'Autheur en Schrijver vande glosse of uytlegginge der selver uytroept: Indien de Lesers niet voorsichtelick toe en sien, dat het te vreesen staet, dats' uyt die woorden een ergher kettery sullen trecken dan de kettery van Berengarius was. En al hoewel Petrus Lombardus seer arbeydt om d' ongeschicktheyt der voorseyder woorden te verschoonen en t'ontschuldigen, soo helt hy nochtans meer na een ander gevoelen. Want gelijck wy voor vast en seker houden dat het lichaem van Christus, volghens den eeuwighen aerdt en condity van een menschelick lichaem, in een sekere plaets begrepen is, en met den Hemel omvanghen wordt, waer in het eenmael is ontfangen, tot dat het weder komt om t'oordeelen: alsoo achten 't wy oock gantsch onbehoorlick te zijn, datmen dat lichaem wederom brengt onder dese verderflicke teeckenen, of datmen sich inbeeldt dat het over al teghenwoordigh is. Dit en is oock voorwaer niet noodigh, om des selvighen ghemeynschap te genieten: dewijl de Heere ons dese weldaedt schenckt en mede deelt door sijnen Gheest, dat wy met lichaem, gheest en ziel, een met hem worden. Soo is dan de Gheest van Christus de bandt van dese vereenigingh, door dewelcke wy te samen ghevoeght en verbonden worden: en gelijck als een seker kanaal 1), waer door al dat 't welck Christus selfs is en heeft, tot ons ghebracht wort. Want indien wy sien dat de Sonne, die met hare stralen d'aerde bereyckt en beschijnt, om de vruchten der aerde voort te brenghen, te koesteren en te doen groeijen, eenighsins haer substanty en wesen tot d'aerd' overvoert: waerom soude de bestralingh van Christus Geest minder kracht hebben, om de gemeynschap des lichaems en des bloedts van Christus tot ons over te brenghen? Daerom is 't dat de Schriftuyr, alsse van onse deelachtigheydt met Christus spreeckt, de gantsche kracht daervan den Gheest toeschrijft. Uyt velen sal nochtans een plaets ghenoegh zijn. Want Paulus seght in den Brief tot den Romeynen Cap. 8: Dat Christus in ons niet anders en woont dan door sijnen Gheest: waer med' hy evenwel die ghemeynschap des lichaems en des bloets van Christus daer van wy nu spreken, niet wech en neemt, maer hy leert dat d'eenighe Geest maeckt dat wy den gheheelen Christus besitten en in ons blijvende hebben.

1. Debemercking en wederlegging van de Paepsche transsubstantiaty.

D'oorsprongh en ongherijmtheyt derselver.

Waerom sy moet worden verworpen.

Chrysost. sermone quodam de Spiritu Sancto.

Dese wederleggingh wort bevestight door een ghelijckenisse.

Door den sin der Schriftuyr.

Door 't ghetuyghnisse van Paulus.

13. De School-leeraers die een schrick hadden van een soo seer barbarische godtloosheyt, zijn wat schaemachtiger geweest: en evenwel en doen oock sy selven niet anders dan datse fijner bedriegherijen ten tooneele 2) brenghen. Sy staen toe dat Christus in het Sacrament niet plaetselick besloten, noch op een lichaemlicke wijse vervat en is. Maer sy versinnen 3) daer nae een wijse, die sy selven niet en verstaen, en oock anderen niet en kunnen uytleggen. Welcke wijse nochtans hier

Hoedanigen transsubstantiaty de Schoolleeraren verdicht hebben.

1) waer 't dat. 2) versiert.

1) goot. 2) subtijlder guychelrijen op het tooneel. 3) versieren.

op neer 1) komt, dat Christus in de gedaente des broots (gelijck sy 't noemen) gesocht moet worden. Want wat? Wanneerse segghen dat de substanty des broodts in Christus wordt verandert, hechtense dan Christus niet aen de blanke kleur 2) des broodts 3), dewelcke sy aldaer alleen overigh laten? Maer hy is alsoo in 't Sacrament begrepen, segghense, dat hy nochtans in den Hemel blijft: ende wy en stellen gheen andere teghenwoordigheydt dan ten aensien van d'eyghenschap of ghestaltenisse des lichaems. Doch wat woorden sy oock souden moghen voorwenden om te bedriegen, so is dit het eynd' en ooghmerck van alle deselve, te weten, dat dat gheen 't welck te voren broodt was, Christus worde door de consecraty: op dat daer nae | Christus onder de blanke kleur 4) des broodts verborgen sy. Waer van sy sich oock niet en schamen klare belijdenis te doen. Want dit zijn de woorden van Lombardus, dat het lichaem van Christus, 't welck in sich selven sienlick is, nae de ghedane consecraty, onder de gedaente des broodts schuylt en verborghen wordt. Aldus is de figuyr en ghedaente van dat broot niet anders dan een masker 5), waer door het aenschouwen des lichaems van d' oogen wort wech genomen. Wy en behoeven oock niet veel en langh te gissen om t'ondervinden wat voor laghen sy door alsulcke woorden hebben willen legghen, dewijl de saeck selve sulcks klaerlick uytwijst. Want het is lichtelick te sien in wat een groote superstity nu eenigh' eeuwen langh niet alleen 't gemeyne volck, maer oock d'overst' en voornaemste selfs ghehouden zijn gheweest, en noch hedensdaeghs in de Papistische Kercken gehouden worden. Want met het ware geloof (waer door wy alleen tot de gemeenschap van Christus gheraken, en met hem vereenight worden) weynigh bekommert zijnde, wanneerse maer sijne vleeschelicke tegenwoordigheydt hebben, die sy buyten Godts Woordt hebben verdicht, soo meynense dat hy genoeghsaem by hen teghenwoordigh is. Wy sien derhalven, in somma, datmen met dese vernuftighe scherpsinnigheydt soo veel heeft te weegh gebracht, dat het broodt gehouden wort, Godt selfs te zijn.

Hare dwaling wordt wederleydt.

(p. 569.)

Lib. 4. Dist. 12.

Welcke en hoe groote superstitien dese dwalingh ingevoert heeft.

14. Hier uyt is die versonnen 6) Transsubstantiaty voort gekomen, voor dewelcke sy hedensdaeghs dapperder vechten dan voor all' andere stucken hares geloofs. Want d'eerste vinders en stichters van de plaetselicke tegenwoordigheydt en konden haer selven niet verklaren hoe 't lichaem van Christus met de substanty des broodts vermenght was, of haer quamen terstont veel ongheschicktheden te ghemoet. Soo hebbense dan noots-halven haren toevlucht moeten nemen tot dit gedichtsel, dat het broodt verandert wordt in het lichaem: niet dat het lichaem eygentlick wort uyt het broot, maer om dat Christus de substanty des broodts tot niet maeckt, op dat hy hem-selven onder de figuyr en ghedaente des broodts verberghen mochte. 't Is wonder datse tot sulcken onwetenheydt ja dommigheydt vervallen zijn, datse niet alleen tegen de Schriftuyr, maer oock teghen het eendrachtigh ghevoelen van d'Oude Kerck dit monster hebben voort gebracht. Ick bekenn' voorwaer dat sommige van d'Oude 't woort Veranderingh somtijdts ghebruyckt hebben: niet datse voor hadden de substanty in d'uyterlicke teeckenen wech te nemen, maer om te leeren dat het gheheylighde broot des Sacraments wijt verschilt van gemeyn broodt, en nu een ander broodt is. En sy betuygen alle te samen al-omm' klaerlick dat het Heylighe Nachtmael bestaet uyt twee deelen, te weten, uyt een Aerdtsch en uyt een Hemelsch: en door het aertsche deel verstaens' eendrachtelick het broodt en den wijn. Voorwaer de teghen-partijen moghen seggen watse willen, 't is nochtans seker datse tot bevestigingh van dit leer-stuck gheen steun 1) en vinden by d'oude Leeraers, die sy dickwils durven stellen tegen het uytghedruckte Woordt Godts. Want dit haer leer-stuck is eerst nieulinghs, niet soo seer langh gheleden, versonnen 2) en uytghevonden, immers het is onbekent gheweest niet alleen in die betere tijden doe de suyvere religy noch in haer fleur was: maer oock in die tijdt doe die suyverheydt alreede seer was verontreynight. Daer en is niemandt van d'oude Leeraers die niet en bekent met klare woorden dat de Heylige teeckenen des Nachtmaels zijn broodt en wijn: al hoewel sy, ghelijck geseydt is, deselve somtijdts met verscheyden tytelen vercieren, om de weerdigheyt des Sacraments aen te prijsen. Want alsse segghen datter in de consecraty een verborghen' veranderingh gheschiet, soo dat het nu wat anders zy dan broodt en wijn, daer mede willense te verstaen gheven (ghelijck ick so even 3) hebbe ghemeldt) 4) niet dat het broodt en den wijn worden vernietight, maer dat het broot en den wijn nu anders moeten gheweerdeert worden dan gemeyne spijsen, die alleen verordineert zijn om den buyck te voeden: dewijl ons daer in de geestelicke spijs en dranck der zielen ghegheven wordt. Dit en loochenen wy oock niet. Isser een veranderingh, seggen onse tegenpartijen, soo moet uyt het een' het andere worden. Indiense verstaen, dat broot en wijn worden dat geen 't welck sy te voren niet en

Waerom de Transsubstantiaty versiert is.

Teghen de heylige Schrifture, en de toestemming der Oudt-vaderen.

Want al hoewel sommighe 't woordt Veranderingh ghebruyckt hebben, so en hebbense nochtans de Paepsche transsubstantiaty nooyt bekent.

Teghen-werpingh.

1. Antwoort.

1) uyt. 2) verwe. 3) (te weten, aen de wittigheydt). 4) verwe. 5) momaensicht. 6) versierde.

1) onderstandt. 2) versiert. 3) onlanghs. 4) vermaent.

2. Antwoort. waren, so stae ick hun sulcks toe. Maer indiense dese veranderingh willen trecken tot hare voorseyde waen en inbeeldingh, soo laet hen my antwoorden wat veranderingh datter nae haer gevoelen geschiet in den Doop. Want d'Oudtvaders stellen hier oock een wonderlicke veranderingh, wanneerse segghen dat uyt het verderffelicke water een geestelicke badt der zielen wordt, en nochtans en loochent 1) niemant dat het water in den Doop water blijft.

Weder-legingh van een In-reden. Maer, segghense, in den Doop en wordt niet gheseydt dat geen 't welck geseydt wordt in het Nachtmael: Dit is mijn Lichaem. Even gelijck of hier de questy waer van de woorden, welckers sin en meyningh klaer ghenoegh is, ende niet veel meer van dat woordt Veranderingh, 't welck niet meer en moet beteeckenen in het Nachtmael, als in den Doop.

Bondige weder-leggingh van de Paepsche transsubstantiaty, dat, namelick, de beteeckenisse des Nachtmaels niet en soude sluyten, indien de substanty van d'uyterlicke teeckenen niet en bleve. Laetse derhalven henen loopen met hare stricken en laghen diese legghen in de woorden, daer mede sy niet anders en doen blijcken dan datse van bondige redenen qualick voorsien zijn. De beteeckenis van dit Sacrament en soude voorwaer niet met allen rijmen of sluyten, indien de waerheyt of de beteeckende saeck die aldaer beduydt wordt, in het uyterlicke teecken niet levendigh en wiert afghemaelt en uytghedruckt. Christus heeft door het uyterlicke teecken willen betuygen dat sijn vleesch spijs en voedtsel is. Indien hy alleen een ydele schijn en ghedaente des broodts voorstelde, maer gheen waerachtigh broodt, waer soude dan zijn en blijven d'over-een-komingh of ghelijckenis, dewelck' ons van het sienlicke leyden moet tot het onsienlicke? Want sal haer segghen van de ghedaente des broodts in het Sacrament ghelden, soo sal oock, om alles met malkanderen te doen over een komen, door dit Sacrament niet anders beduydt en beteeckent worden, dan dat wy ghevoedt worden door de schijn en gedaente van 't lichaem van Christus. Gelijckerwijs indien in den Doop, alleen een schijn des waters waer, bedriegende d' ooghen, soo en soude de Doop ons niet wesen een seker pandt van onse reynighmakingh: ja door dat bedrieghlick schouw-spel soud' ons oorsaeck ghegheven worden om te wanckelen. De natuyr en aert des Sacraments wordt derhalven te niet ghemaeckt, indien het Aerdtsche teecken met de Hemelsche saeck in de wijse der beteeckeningh niet over een en komt. En oversulcks verliesen wy de waerheydt van dit Sacrament, 't en zy dat het ware lichaem van Christus, door waerachtigh broot voor oogen gestelt en afgebeeldet worde. Ick segge weder-

(p. 570.) om, dewijl het Nacht- | mael niet anders en is dan een sienlicke betuygingh van die beloftenis die in 't seste Capittel van Johannes staet, dat, namelick, Christus is het broodt des levens dat uyt den Hemel is neder ghedaelt: soo moet'er sienlick broodt zijn in het Nachtmael, op dat dat geestelick broodt daer door worde beduydt en afgebeeldt: 't en zy dat wy verliesen willen de gantsche vrucht, die Godt ons in desen deele tot ondersteuninghe 1) van onse swackheyt goedertierlick mede deelt. Nu hoe soude Paulus besluyten, dat wy alle te samen zijn één broodt en een lichaem, dewijl wy te gelijck ééns broodts deelachtigh zijn, indien in het Nachtmael alleen bleef een schijn des broodts, en niet veel eer een natuyrlick en waerachtigh broodt.

Bevestigingh, uyt de woorden van Christus Ioan. 6. en des Apostels.

1. Cor. 10. 17.

15. Sy en souden door de begoochelinghen des duyvels nooyt soo schandelick zijn bedrogen geworden, indiense niet alreede betoovert en waren geweest met dese dwalingh, dat het lichaem van Christus onder het broodt ingesloten, met den lichaemlicken mondt ghenut en in 2) den buyck neder ghelaten 3) wordt. D'oorsaeck van dese soo beestelick' inbeeldingh is gheweest dat de Consecraty by hun even soo veel heeft gegolden als een tooversche belesingh. En dese grondt-reden was voor hen verborghen, te weten, dat het broot alleen dien menschen een Sacrament is, tot den welcken het woordt der beloften gesproken wordt: ghelijck het water des Doops in sich selven niet en wordt verandert, maer ons begint te zijn dat gheen 't welck het te voren niet en was, soo haest als de belofte daer by komt. Dit sal beter blijcken door het exempel van een ghelijck Sacrament. Het water 't welck in de Woestijn uyt de steenrotz vloeyde was den vaders een pant en teecken van de selfste saeck, die ons door den wijn in het Nachtmael wordt beduyt en afgebeelt. Want Paulus leert, datse den selven geestelicken dranck gedroncken hebben. Maer van dit water droncken niet alleen d'Israëliten, maer oock haer groot en kleyn vee. Waer uit lichtelick af te nemen is, dat in d'aertsche elementen, wanneerse tot een geestelick ghebruyck toeghepast worden, geen andere veranderingh en gheschiedt dan ten aensien en in opsicht der menschen, voor soo veel als die hen-lieden zijn zeghelen der beloften. Daer beneffens dewijl des Heeren voornemen is, ghelijck ick nu dickwils geseydt hebb', ons door bequame trappen opwaerts tot hem te verheffen, soo wordt dit godtlooslick omghestooten door de hertneckigheyt der gener die ons wel tot Christus roepen, maer tot sulck eenen die onsienlick onder het broodt verborghen is: te weten, om dat het (ghelijck sy meynen) onmoghelick is, dat het verstandt des

2. De consecraty, dewelcke ghelijck als een tooversche besweeringh is, heeft dese dwalingh der transsubstantiaty veroorsaeckt.

Exod. 17. 6.

1. Cor. 10. 4.

Maer het broodt en is hem-selven gheen Sacrament, maer den menschen den welcken het voor-ghesteldt wordt.

1) versaeckt.

1) ondersettingh. 2) tot. 3) ghesonden.

menschen sich verheffe door die onmetelicke wydte der plaetsen, om tot Christus boven de Hemelen door te dringhen. Dien-volghens, 't geen hen de natuyr verhinderde, dat hebben sy door een schadelicke remedy soecken te beteren: midts versinnende 1) dat wy op der aerden blijven en aldaer Christus in het Sacrament soecken moesten, op dat wy quansuys niet en behoeven tot Christus in den Hemel op te klimmen. Siet daer dan de noodtwendigheydt die haer ghedwongen heeft om het lichaem van Christus van vorm te doen veranderen 2) en een andere ghestalt toe te dichten. Al hoewel ten tijden van Bernardus een harder manier van spreken in swangh gingh als by de vorige oude Leeraren, so en was nochtans de transsubstantiaty doe noch niet bekent. En in alle de tijden daer te voren was dese gelijckenis in aller menschen mont, dat de geestelicke saeck met 't broot en den wijn te samen gevoegt is in dit Sacrament.

Teghen-werping uyt Moses, Exod. 4. 3 en 7. 10.

Aengaende de woorden broot en wijn antwoordense, ghelijck hun dunckt, scherpsinnighlick, maer sy en brenghen niet met allen by dat met den tegenwoordighen handel over een komt.

Van de Roede Moses beantwoort.

De roede van Moses, seggense, zijnde verandert in een serpent, al hoewelse de naem van een serpent verkrijght, soo behoudtse nochtans haren ouden naem, en wordt een roede genoemt. Also is het, volgens haer goet-dunc-ken, even so betaemlick dat het broot al hoewel het tot een nieuwe substanty verandert wordt, on-eygentlick, maer nochtans niet ongeschicktelick broot worde genoemt, gelijck het in d'oogen broodt schijnt te wesen. Doch wat gelijckheydt of over-een-komingh vindense doch tusschen dat treffelick mirakel, en hare versonnen 3) bedriegery, daer van gheen oogh' op den gantschen aerdtbodem en kan getuygen?

Exod. 7. 12.

De toovenaers hadden hare begoochelinghen in 't werck ghesteldt, op datse den Egyptenaers mochten wijs maken, dats' een Goddelick vermoghen hadden om de schepselen te veranderen boven de ordre van de natuyr. Moses komt te voorschijn, hy doet hare bedriegherijen verstuyven, en betoont also dat d'onverwinnelicke macht Godts aen sijn zyde was: door dien sijn eenighe roede alle d'andere roeden verslint. Maer dewijl die veranderingh ooghenschijnlick konde ghesien worden, so en dientse tot de tegenwoordige saeck niet, gelijck voorseyt is: en een weynigh tijdts daer nae is die roede sichtbaerlick weder gekeert tot haer vorighe form' en gedaente. Boven dit en weet men niet of die haestighe veranderingh wesentlick en in de substanty geschiet zy. Men moet oock bemercken dat Moses roede,

Vid. Ambros, de iis qui initiantur cap 9. & August. lib. 3. de Trinit. cap. 10.

1) versierende. 2) te transfigureeren 3) versierde.

al hoewel verandert, haren ouden naem behoudt door allusy en vergelijckingh met de roeden van de toovenaers: dewelcke de Propheet niet en heeft willen slanghen noemen, op dat hy niet en soude schijnen een veranderingh in hare roeden te kennen te gheven, die nochtans niet verandert en waren: want die goochelaers en deden niet anders dan datse d'oogen der Toesienderen verblindt hebben.

Sy en heeft gheen ghelijckenis met de woorden der instellinghe des Nachtmaels. 1. Cor. 10. 16. en 11. 26. Actor. 2. 42.

Maer wat gelijckenis en over-een-komingh hebben doch dese spreucken met het voor-gemelde: 't Broodt dat wy breken: Soo dickwils als ghy van dit broodt eet: Sy hielden gemeynschap in de brekinge des broodts, en andere diergelijcke? Dat door de besweering der toovenaren d'oogen alleen zijn bedrogen geweest, dat is seker. Aengaende de wijse die Moses in dit mirakel gebruyckt heeft, die en is soo wel niet bekent, door wiens handt het Gode niet swaerder en was uyt den staf een serpent te maken, en wederom uyt het serpent eenen staf, dan d'Engelen met vleeschelicke lichamen te bekleden, en een weynigh tijdts daer nae weder daer van t'ontkleden. Indien het eenerley of immers een ghelijcke ghelegentheydt hadde met het Nachtmael, soo soud' haer' antwoord' eenighen schijn 1) hebben. Dit moet dan vast blijven, dat ons het vleesch van Christus niet waerachtiglick 2) noch bequaemlick tot een spijse belooft en wordt in het Nachtmael, 't en zy dat de waerachtighe substanty van het uyterlicke teecken daer zy, en daer op slae en passe.

De tweede tegen-werping. Ierem. 11. 19.

Ende (gelijck d'een dwalingh uyt de andere komt) de plaets van Jeremia wordt soo onverstandelick verdraeyt om de transsubstantiaty te bewijsen, dat het my verdriet sulcks te verhalen.

Antwoort.

De Propheet klaeght datter hout geleyt is in sijn broodt: te kennen gevende dat sijn broodt door de wreetheyt der vyanden bitter | gemaeckt was.

(p. 571.) Psalm. 69. 22.

Gelijck David door een gelijcke wijse van spreken klaeght dat sijn spijs met gall', en sijnen dranck met edick bedorven was. Dese lieden willen dat hier door allegory wort beteeckent dat het lichaem van Christus aen 't hout des Kruyces zy ghehecht geweest.

In-reden.

Maer, seggense, sommig' Oude Leeraers hebben dit also verstaen.

Antwoort.

Even eens als of het niet beter en waer hen haer' onwetenheydt te vergheven, en hare schande te bedecken, dan boven dat noch sulcken onbeschaemtheyt daer by te doen, datse gedwongen worden als noch vyandelick tegen het rechte verstandt des Propheten te strijden.

2. Ontdeckingh, van de dwalingh der ghener die de wesentlicke te-

16. Andere, dewelcke sien dat de ghelijckmatigheydt en over-een-komingh des teeckens met de beteeckende saeck niet en kan worden wech genomen sonder de waerheyt des

1) coleur 2) oprechtelick

gheenwoordigheyt van Christus in, met en onder het Broodt en den Wijn drijven, waer uyt d'almomm' teghenwoordigheydt des lichaems van Christus geboren is.

Sacraments te vernietigen, bekennen dat het broodt des Nachtmaels waerlicks is een aerdsche en verderffelicke substanty, en in sich selven in 't minste niet en wordt verandert, maer het lichaem van Christus onder sich ingheslotenheeft. Indiens' haer gevoelen aldus verklaerden, te weten, dat, wanneer het broodt in 't Nachtmael wort gegeven, als dan met eenen oock het lichaem van Christus gegeven wordt, om dat de beteeckende saeck en waerheydt van het teecken niet en kan worden afgesondert: soo en soud' ick daer tegen niet seer strijden. Maer dewijlse 't lichaem self in het broodt sijn plaets gheven, en den lichame toedichten een' over al tegenwoordigheyt, strijdende tegen de natuyr des lichaems, en boven dien willen dat hy daer 1) onder het broodt schuylt in 't verborgen: soo is noodigh dat wy sodanige listigheden uyt hare schuyl-hoecken een weynigh voor den dagh brenghen. Want ick hebbe noch niet voor dese gantsche saeck met opset af te handelen: maer ick wil nu alleen de fondamenten legghen van de handelingh die terstont te sijner plaets sal volghen. Sy willen derhalven dat het lichaem van Christus onsienlick zy, en daer toe onmetelick en over al teghenwoordigh, op dat het mochte verborghen zijn onder het broodt: want sy laten sich voorstaen datse geen gemeynschap met hem en kunnen hebben 't en zy dat hy in het broodt neder dale: maer de wijse van sijn neder-daling, door dewelck hy ons tot hem om hoogh' opvoert, en begrijpense niet. Sy gebruycken alle verwen 2) en glimpen diese kunnen, doch wanneers' alles geseyt hebben, soo blijckt genoeghsaem datse dringen en aenhouden op de plaetselicke teghenwoordigheydt van Christus. Waer uyt komt dit? om datse, namelick, geen andere deelachtigheyt des vleeschs en des bloedts en willen of kunnen bedencken en vatten dan die, die gheleghen is of in de teghenwoordigheydt en t'samen-voegingh van Christus met haer in een en de selfde plaets, of in eenige grove insluytingh in het broodt.

De somma van dese dwalingh.

De gedichtselen der Ubiquitisten, waar uyt de waerheydt der naturen in Christus onder een vermenght worden.

17. En om hare dwalingh dies' eenmael lichtveerdelick hebben opghevat 3) en opghenomen halsterrigh te verdedighen, soo en vreesen sommighe van hen niet te segghen, dat de maet en grootte van het vleesch van Christus sich altijt so wijt en breedt uitghestreckt heeft als den Hemel en d'Aerd' uytgebreyt worden. En wat belanght dat hy een kindt uyt sijns moeders buyck geboren, dat hy opgewassen en groot geworden, dat hy aen 't kruys uytgereckt, en in het graf besloten is, dat sulcks alles is gheschiedt door een sekere Goddelicke dispensaty en beschicking, op dat hy mochte

1) [ ]. 2) coleuren. 3) ghevat.

gheboren worden, en sterven, en andere menschelicke wercken en ampten bedienen en volbrenghen: wat belanght dat hy nae sijn wederopstandingh in en met de ghewoonlicke gestaltenis sijns lichaems ghesien, dat hy in den Hemel opgenomen, en dat hy ten laetsten oock na sijn Hemelvaert door Stephanus en Paulus ghesien is gheweest, dat dit oock door de selfde dispensaty geschiedt is, op dat de menschen souden sien en weten dat hy tot een Koningh in den Hemel is ghestelt. Wat is dit anders dan den ketter Marcion weder uyt der hellen opwecken? Want wie isser die kan twijffelen of 1) Christus moet 2) een phantastisch lichaem (d. i. 3) een lichaem alleen in 4) schijn bestaende) 5) ghehadt hebben 6), indien het was van sulcken condity en gelegentheyt? Sommige gebruycken alhier wat meer scherpsinnigheyts om haer selven te redden, en seggen dat dit lichaem 't welck in het Sacrament gegeven wordt, is een verheerlickt en onsterflick lichaem. En dat het oversulcks niet vreemt noch ongerijmt en zy, dat het in veel plaetsen, sonder eenige plaets, en sonder eenige form' of gestaltenis onder het Sacrament is begrepen. Maer ick vraegh' hoedanigh lichaem gaf Christus sijnen Discipelen 's daegs te voren eer hy leedt: gheven de woorden niet te kennen dat hy hen-lieden ghegheven heeft dat sterffelicke lichaem 'twelck een weynigh daer na overgelevert soude worden? Hy hadde, seggense, alreede te voren sijn heerlickheydt den drien Discipelen vertoont en laten sien op den bergh. Dat is wel waer, maer hy heeft hen voor een uyre tijdts door die klaerheydt willen geven een smaeck der onsterffelickheydt. Ondertusschen en sullens' aldaer gheen tweederley lichaem vinden, maer alleen dat eenige 't welck Christus droegh, met nieuwe heerlickheydt verciert. Maer doe hy sijn lichaem in het eerste Nachtmael omdeelde, doe was d'uyr alreede nae by in dewelck hy van Godt gheslagen 7) en vernedert, als een melaetsch mensch sonder eer' liggen soude: soo verr' is het van daer dat hy te dier tijt de heerlickheyt sijner weder-opstandingh soud' hebben willen vertoonen. Ende seght my doch, hoe grooten deur' wort alhier den ketter Marcion geopent, indien het lichaem van Christus in d'eene plaets sterffick en verachtelick gesien, en in d'ander onsterffick en heerlick gehouden wierdt? Hoewel indien hun 8) meyningh sal gelden, soo gheschiedt dit selvighe dagelicks: dewijlse gedwongen worden te bekennen dat het lichaem van Christus, 't welck in sich selven sienlick is, onsienlick schuylt onder het

Actor. 1. 3. 9. en 7. 55. en 9. 3.

De scherpsinnigheden van andere.

1. Antwoort.

Matth. 17. 2.

Jesa. 53. 3.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

1) dat. 2) [ ]. 3) of. 4) (den). 5) [ ]. 6) heeft.
7) verslagen. 8) haer.

teecken des broodts. En evenwel is het soo verre daer af dat die ghene die soodanighe ongheschicktheden uytbraken 1), sich souden schamen in dees' hare schande, dats' ons van selfs met seer schendighe lasteringen op 't lijf vallen om dat wy hare dwalinghen niet en onderteeckenen.

D'ongerijmtheden die met de voorseyde dwaling vergeselschapt zijn.

18. Wel aen, indiense 't lichaem en bloedt des Heeren willen hechten aen het broot en aen den wijn, soo sal noodtsakelick het lichaem van het bloedt afgescheurt worden. Want gelijck het broodt gegeven wort op hem-selven, en van den wijn afgesondert, also sal oock het lichaem 't welck met het broodt vereenight is, moeten afghesondert zijn van het bloedt 't welck in den Drinckbeker is inghesloten. Want aenghesien 2) sy seggen dat het lichaem in het Broodt, en het bloedt in den Drinckbeker is, en dat het broodt en de wijn van malkanderen plaetselick zijn afghescheyden: soo moetense noodtsakelick bekennen dat het lichaem van het bloedt is afgesondert. 't Gheen sy pleghen voor te wenden, dat, namelick, het bloedt door vergheselschappingh (gelijck sy 't noemen) in het lichaem, en | wederom het lichaem in het bloedt zy, dat is voorwaer al te nietigh 3): dewijl de teeckenen in dewelcke deselve zijn ingesloten, soo onderscheyden en verscheyden zijn. Maer indien wy met ons' ooghen en herten tot den Hemel opgevoert worden om Christus aldaer in de heerlickheyt sijns Koninckrijcks te soeken: ghelijck de teeckenen ons tot den geheelen Christus leyden, also sullen wy onder het teecken des broots met sijn lichaem ghevoedt, en onder het teecken des wijns onderscheydentlick met sijn bloet gedrenckt worden: op dat wy hem ten laetsten gheheel ghenieten en besitten mochten. Want al hoewel hy sijn vleesch van ons wech ghenomen heeft, en met sijn lichaem ten Hemel opgevaren is, soo sit hy nochtans ter rechterhandt des Vaders: dat is, hy sit als Koningh 4) in de Macht, en Majesteyt, en Heerlickheydt des Vaders. Dit Rijck en is binnen geen plaetselicke ruymten bepaelt, noch door eenigh' afmetingen omschreven en omtuynt', soo dat Christus sijn kracht, over al waer hy wil, in Hemel en op Aerden bewijst: hem-selven door sijn kracht en vermoghen tegenwoordigh betoont: den sijnen altijdt by staet, sijn leven hen inblaest, in hen leeft, hen onderhoudt, bevestight, versterckt en ghesont bewaert, even gelijck of hy met sijn lichaem by hen teghenwoordigh waer: soo dat hy eyndelick met sijn eygen lichaem hen voedt, welckers gemeynschap hy door de kracht sijns Geestes in haer overstort. Nae dese wijse wort ons het lichaem en het bloet van Christus in 't Sacrament gegeven en mede gedeelt.

Weder-legging van een uytvlucht

(p. 572.)

Een oprechte en Godtvruchtige verklaring van 't rechtsinnige gevoelen, als oock in de navolghende secty.

Hoedanigh de waerachtige teghenwoordigheyt van Christus zy in het Nachtmael.

19. Wy moeten sulcke tegenwoordigheyt van Christus in het Nachtmael stellen, dewelcke voor eerst hem niet en hecht aen het element en teecken des broodts, noch in het broodt in en sluyt, noch eenigsins en omschrijft en bepaelt, (want het is klaer en blijckelick dat sijn hemelsche heerlickheydt door dit alles wort verkort) dewelcke ten anderen hem sijn maet en eygen grootte niet en beneemt, noch hem op een en de selfde tijdt in veel plaetsen en steldt, noch hem een on-eyndighe grootheydt toe en dicht, die door Hemel en Aerd' uytghebreydt wordt. Want dese dingen strijden klaerlick tegen de waerheyt van de menschelicke natuyr. Dese twee voorseyd' exceptien of uytsonderinghen 1) en moeten wy ons selven nimmermeer laten ontrucken; op dat de Hemelsche heerlickheyt van Christus in 't minste niet en worde verkort: 't welck gheschiedt wanneer hy onder de verderflicke elementen deser werelt ghebracht, of aen eenigh' aerdtsche creatuyren ghehecht en ghebonden wordt. [*En oock*] 2) op dat sijnen lichame niet yetwes en worde toeghedicht dat met de menschelicke natuyr niet wel over een en komt, 't welck ghebeurt, wanneer 't geseydt wordt on-eyndigh te wesen, of als het op eene tijdt in veel plaetsen wordt ghesteldt. Voorts als dees' ongeschicktheden wech geruymt zijn, soo neem' ick gheern aen alles wat dienen kan om uyt te drucken de waerachtighe en wesentlicke gemeynschap van het lichaem en bloet des Heeren, dewelck' onder de heylighe teeckenen des Nachtmaels ghetrouwelick mede ghedeelt wordt: en ick neem 't in sulcker voegen aen dat ick het daer voor houde, dat wy 't voorseyde lichaem en bloedt ontfanghen en genieten, niet door inbeeldingh alleen of door het begrijp onses verstandts, maer in der daedt en waerheyt selfs tot een voedsel ten eeuwigen leven. Waerom dit ghevoelen van de werelt soo seer gehaet, en de verdedigingh van dien door d'onbillicke oordeelen van velen verhindert wort, daer van en is gheen ander oorsaeck dan dese, te weten, dat de Satan door een schrickelicke betooveringh hare verstanden heeft verblindt. Voorwaer 't gheen wy leeren, dat komt allesins seer wel met de Schriftuyr over een: het en begrijpt in sich geen ongerijmtheyt, noch twijffelachtigheydt: 't en is niet vreemt en afkeerigh van de ware Godtvruchtigheydt en grondelicke stichtingh: in somma, 't en heeft in sich niet met allen daer aen yemant sich soude moghen stooten, uytghe-

De ware en wesentlicke gemeenschap des lichaems en bloets des Heeren.

De waerheyt en vastigheydt van 't rechtsinnige gevoelen.

1) uytspouwen. 2) gemerckt. 3) veel te blaeuw. 4) regneert.

1) uytnemingen. 2) [ ].

nomen alleen dat sommigh' eeuwen langh, doe die onwetenheyt en grove plompheydt der Sophisten in de Kerk d'overhant hadde, dit so seer en klaer en blaer-blijckelicke licht onweerdelick onderdruckt is gheweest. Dewijl nochtans de duyvel dit licht en dese waerheyt die wy leeren oock hedensdaegs door seker' oproerige geesten met allerley mogelicke blamen en lasteringen soeckt te bekladden, en sich 1) op gheen ander dingh met meerder arbeydt toeleght: soo moeten wy deselve dies te neerstiger beschermen en voorstaen.

Van d'oproerige geesten bevochten.

Eu tegen hare lasteringhen verdedight.

20. Voorts eer wy verder voort gaan, moet Christus instelling eerst verklaert worden: bysonderlick om dat onse tegen-partijen dit houden voor hare voornaemste en aensienlickste tegenwerpingh, te weten, dat wy van de woorden van Christus afwijcken. Op dat wy derhalven van desen valschen haet en afgunst, daer mede sy ons beswaren, verlost mogen worden, so sullen wy seer gevoeghlick beginnen van d'uytlegginghe der woorden. De drie Euangelisten en Paulus verhalen, dat Christus het broodt genomen, na de dancksegginge gebroken, en sijne Discipelen gegeven heeft, seggende: Neemt, eet: dit is mijn lichaem 't welck voor u-lieden over-ghegheven of gebroken wort. Van den Drinckbeker schrijven Mattheus en Marcus aldus: Dese Drinckbeker is het bloedt des Nieuwen Testaments 't welck voor velen sal vergoten worden tot vergevinghe der sonden. Maer Paulus en Lucas: Dese Drinckbeker is het Nieuwe Testament in mijnen bloede. De Voorstanders van de transsubstantiaty willen dat door het woordeken *dit* de ghedaente des broodts beteeckent wort: om dat de consecraty door de gheheele strecking en omvangh 2) van dese woorden: Dit is mijn Lichaem, volbracht wort, en om dat daer geen substanty en is die getoont kan worden. Maer indiense soo seer bekommert zijn met de woorden, om dat Christus betuyght heeft dat dat geen 't welck hy sijnen Discipelen in handen gaf, sijn lichaem is, so zijn voorwaer dees' hare versonnen 3) woorden, te weten, 't geen eerst broodt was is nu sijn lichaem, seer vreemt en verscheyden van d'eyghenschap der woorden van Christus. 't Geen Christus in handen neemt en sijnen Apostelen geeft, dat selfste betuyght hy te zijn sijn lichaem, en gemerckt hy broot neemt, wie isser dan die niet en verstaet, datter dien-volgens niet ongherijmder en is dan datmen tot de ghedaente des broots treckt, 't geen Christus seght van het broodt selfs. Andere nemen haren toevlucht tot een' uytleggingh die noch meer ghedwongen en met

1. Door d'uytlegginghe der woorden.

Matth. 26. 26.
Marc. 14. 22.

Lucas 22. 20.
1. Cor. 11. 24.

Welcke uytleggingh verdedigt wort teghen de glossen der transsubstantieerders.

1) [ ]. 2) begrijp en bevangh. 3) versierde.

gewelt verdraeyt is, wanneerse seggen dat het woordeken is ghestelt zy voor getranssubstantieert of verandert worden. Sy en hebben derhalven geen reden om voor te wenden datse door d'eerweerdigheydt der woorden worden bewogen om also te gevoelen. Want dit is by alle volckeren en talen ongehoort dat het woordeken is in desen sin soude mogen worden gebruyckt, te weten, voor *in wat anders verandert worden.* Wat belanght die gene die 't broodt in het Nachtmael laten blijven, en niet te min beweeren dat het Christus lichaem zy, die hebben onder malkanderen groote verscheydenheydt. Die wat matighlicker spreken, al hoewelse juyst en naeuw dringhen op de letter en woorden: Dit is mijn lichaem, soo wordense nochtans naderhandt wat sachter en ruymer: segghende, dat die woorden even soo veel gelden als of'er gheseydt waer, dat het lichaem van Christus zy met het broodt, in het broodt en onder het broodt. Van de saeck selfs dat sy beweeren, hebben wy alreed' yetwes aengeroert, en sullen terstondt daer van noch meer segghen moeten. Nu disputeer' ick alleen van de woorden, door dewelcke sy, ghelijckse voor-gheven, verhindert worden datse niet en kunnen toelaten, dat het broodt worde genaemt Christus lichaem. Maer indiens' in die woorden gheenderley oneygenlicke wijse van spreken willen toestaen, waerom springense dan van d'eenvoudighe woorden van Christus over tot hare wijse van spreken die van Christus woorden wijdt verschilt. Want daer is groot onderscheydt tusschen dese woorden: Het broodt is mijn lichaem, en tusschen dese: Het lichaem is met het brood. Maer dewijl sy saghen dat het onmoghelick was, dat dese woorden: Het broodt is mijn lichaem so bloot en tot onghealsse daer leggen, konden bestaen: so hebbense door die wijse van spreken, als door kromme buyginghen en gangen gesocht haer selven te redden. Andere die stouter zijn, en ontsien sich niet te segghen, dat het broodt, eygentlick gesproken, is het lichaem: en also bewijsense daer mede datse waerlicks haer selven aen de letter houden. Indienmen haer teghen werpt, dat dan het broodt Christus en Godt self is: soo sullen sy sulcks wel loochenen, om dat het in de woorden van Christus niet uytgedruckt en wordt. Maer sulck loochenen en sal hen geen voordeel doen: want alle Leeraers oordeelen 1) eendrachtelick dat de geheele Christus ons in't Nachtmael voorghedraghen wordt. En het is een onverdragelicke lasteringh, datmen sonder figuyr en door een eygenlicke wijse van spreken van het verganckelicke en verderffelicke broodt seght, dat

(p. 573.)

Item, tegen de gene die het lichaem met het broodt te samen voegen.

Haer uytvluchten worden wederleydt en tot ongherijmde lasteringen gebracht.

1) gevoelen.

het Chistus of het lichaem van Christus is. Nu vraegh' ick hen of dese twee redenen even veel ghelden en van eenerley kracht zijn, Christus is de Sone Godts, ende: Het broodt is Christus lichaem. Indiense toestaen dat die redenen malkanderen niet en gelijcken (gelijckse sulcks, ofse 1) willen of niet, sullen moeten toestaen) laet hun dan antwoorden waer uyt dat onderscheydt komt? Sy en sullen, mijns beduncken, gheen ander onderscheydt by brenghen, dan het het broodt nae de wijse der Sacramenten ghenoemt wordt het lichaem. Waer uyt volght, dat de woorden van Christus niet en staen onder den gemeynen regel, en nae de Grammatica of Letter-kunst niet en moeten af gemeten worden. Ick vraegh' oock allen den genen die halsterrigh en kriegeligh op de letter staen, of Lucas en Paulus, wanneerse seggen dat de Drinckbeker is het Testament in sijnen bloede, met die woorden niet even dat uyt drucken 't welck sy uytdrucken in het voorste lidt, daerse het broodt noemen het lichaem? Voorwaer in het eene deel des Sacraments is soo veel eerweerdigheydts als in het ander: en dewijl de kortigheyt der woorden gemeynlick duyster is, soo wort den sin beter verklaert door een langher reden. Dien-volghens soo dickwils alsse uyt een woordt beweeren dat het broodt is Christus lichaem: so sal ick uyt meer woorden een bequaem' uytlegginge by brengen en segghen dat het is het Testament in sijn lichaem. Want wat? Sal men een getrouwer en sekerder Uytlegger moeten soecken dan Paulus is en Lucas? Nochtans en hebb' ick niet voor, van die gemeynschap des lichaems Christus, die ick beleden hebb', yetwes te verminderen: maer mijn voornemen is alleen te weder-legghen die sotte kriegelheydt, door dewelcke sy soo seer vyandelick twisten om de woorden. Ick verstae uyt Paulus ende Lucas dat het broodt is het lichaem van Christus: om dat het is 't Verbondt in sijn lichaem. Indiense dit bestrijden, soo voerense den krijg niet met my, maer met Godes Geest. Ofschoonse klaghen dat d'eerbiedigheydt die sy de woorden van Christus toedraghen d'oorsaeck is waerom sy sijne klare woorden niet en durven on-eygentlick verstaen: soo en is nochtans dese voorwendingh niet ghenoeghsaem gerechtveerdight, om alle de redenen die wy daer tegen brengen, alsoo te verwerpen. Ondertusschen moeten wy weten, hoedanigh dit Testament in Christus lichaem en bloedt zy, gelijck ick alreede vermaent hebb': want het Verbondt dat door d'offerhande sijns doodts bevestight is en soud' ons geen voordeel doen, indien daer by niet en quam' die verborghen ghemeynschap daer door wy tot één lichaem worden met Christus.

Lucas 22. 20. 1. Cor. 10. 25.

Soo en wijcken dan die niet af van de woorden van Christus, die de selvige verklaren na de ghelijckmatigheyt des geloofs: jae dit kan teghen de Consubstantieerders gekeert worden.

1) weerse.

21. Soo moeten wy dan bekennen dat de naem van de beteeckende saeck aen de 1) teeckenen toe-ge-eygent wort, van wegen d' over-een-komingh die de beteeckende saken hebben met hare teeckenen: dit geschiet wel door een on-eygenlicke wijse van spreken: maer nochtans niet sonder een seer bequame gelijckmatigheyt. D'allegorien en parabelen laet ick varen, op dat niemandt en segghe dat ick uytvluchten soeck' en van den tegenwoordigen handel afwijck'. Ick segghe dat dit is een figuyrlicke wijse van spreken, dewelck' alomm' in de Schriftuyr, daer van de Sacramenten ghehandelt wordt, ghebruyckelick is. Want soo ghy de naem van de beteeckende saeck niet en brenght en overset op het teecken, so en kondt ghy dese spreucken niet verstaen, dat, namelick, de Besnydingh 't Verbondt is, dat het Lam is den doorgangh, dat de offerhanden der Wet zijn versoeningen: en eyndtlick dat de steenrotz, uyt dewelck' in de woestijn water vloeyde, was Christus. De naem van de beteeckende saeck en wordt oock niet alleen het teecken ghegeven, maer daer en tegen wort de naem van het sienlicke teecken oock op de beteeckende saeck ghepast en toe-ge-eygent: gelijck wanneer Godt gheseydt wordt aen Moses verschenen te zijn inden doorn-bosch: wanneer d'Arke des Verbondts Godt, en Godes aenschijn wort genoemt: en de Heylige Geest een Duyve. Want al hoewel het teecken nae het wesen verschilt van de beteeckende saeck, om dat de beteeckende saeck gheestelick is en Hemelsch, en het teecken lichaemlick en sienlick: dewijl het nochtans de saeck, om dewelcke voor ooghen te stellen, het gheheylight is, niet af en beeldt alleen als een bloot en ydel teecken: maer oock waerlicks gheeft en toebrenght: waerom soude dan de naem van de saeck niet met recht mogen toeghepast worden op het teecken? Indien de teeckenen van menschen bedacht en ghevonden, dewelcke veel eer zijn beeltenissen van afwesende, dan mercken van teghenwoordighe saken, waer door oock de saken dickwils bedriegelick worden afghebeeldt, nochtans met de namen der selver saken somtijdts bekleedt worden: soo ontleenen dan de teeckenen die van Godt inge- | stelt zijn, met veel meerder reden de namen van die saken, dewelcke sy altijdt sekerlick en onbedrieghlick beduyden en aenwijsen, en welckers waerheydt sy altijdt by haer hebben. De gelijckheydt en verwantschap 2) der teeckenen en der beteeckende saken is derhalven soo groot,

Waerom de naem van de beteeckende saeck den teeckenen zy toe-ge-eygent, dat wordt door Schriftuyr-plaetsen te kennen gegeven

Genes. 17. 10. Exod. 12. 27. Levit. 9. 7. Exod. 17. 6.

Exod. 3. 2. Psalm 84. 8.

Psalm 42. 3. Matth. 3. 16.

(p. 574.

1) den. 2) nabuyrschap.

dat de namen lichtelick van d'een op d'ander over en weer kunnen ghebracht worden. Derhalven moghen onse tegen-partijen voortaen wel afstant doen van hare sotte boerterijen daer mede sy ons Tropisten noemen: dewijl wy de Sacramenteele wijse van spreken nae het ghemeyne ghebruyck van de Schriftuyr uytleggen. Want gelijck de Sacramenten in veel dingen te gelijck over een komen, alsoo hebben sy oock een onderlinge ghemeenschap in dese in figuyrlicke wijse van spreken.
1. Cor. 10. 4. Gelijck dan d'Apostel leert: Dat de steen, daer uyt den Israëliten een gheestelicke dranck toevloeyde 1), zy ghewcest Christus, om dat deselve steen een sienlick teecken was, waer onder die gheestelicke dranck wel waerachtighlick, maer nochtans onsienlick wierdt ontfanghen: alsoo wordt hedensdaeghs het broodt Christus Lichaem ghenoemt, overmidts het een teecken is daer door ons de Heer de ware nuttingh en etingh sijns lichaems aenbiedt. En op dat niemandt dit, als of het een nieuw ghedichtsel waer en verachte, so is er op 2) te letten dat Augustinus oock niet anders en
Item, uyt Augustinus, Epist. 23. ad Bonifac. heeft ghevoelt noch ghesproken: Indien, seght hy, de Sacramenten niet en hadden eenighe ghelijckenis met die dinghen waer van sy Sacramenten zijn, soo en soudense voorwaer gheen Sacramenten wesen. En van wegen dese gelijckenis ontfangens' oock gemeynlick de namen der dingen selve. Dien-volghens ghelijck nae een sekere wijse 't Sacrament des lichaems van Christus, 't lichaem van Christus is; en het Sacrament des bloedts van Christus, Christus bloedt: also is oock het Sacrament des geloofs, het geloove selfs. Daer zijn by hem veel diergelijcke plaetsen; dewelck' alhier noodeloos 3) souden voort gebracht worden, dewijl die eenige plaets ghenoeghsaem is: uytghenomen alleen dat de Lesers moeten vermaent zijn, dat die heylighe Man even 't selve leert in
Uytvlucht, dat Augustinus van het Nachtmael niet en spreeckt. sijnen Brief tot Evodius. 't Is een ydele 4) uytvlucht daer mede sy seggen, dat Augustinus in die plaetsen daer hy leert datter in de Sacramenten gewoonlick een on-eyghenlicke
Antwoordt. spraeck is, niet en meldt van het Nachtmael. Want soo dees' uytvlucht plaets moet grijpen, soo en soudemen van het alghemeyne niet mogen besluyten tot het speciael' en bysondere, en oversulcks en soude dit argument en besluyt niet deugen: Alle dieren kunnen haer selven roeren en bewegen. Ergo, soo kan oock een Oss' of Peert hem-selven roe-
Bevestight door het tweederley getuyhnis van Augustinus. ren. Hoewel de selvig' Augustinus neemt elders in sijn boeck tegen Adamantinus den Manicheer cap. 12. door sijn woorden alle verdere disputen wech, als hy seght: dat Christus sich

1) hervloeyde 2) staet. 3) te vergheefs. 4) blaeuw.

niet en heeft ontsien, doe hy een teecken gaf van sijn lichaem, dat selfste teecken sijn lichaem te noemen: en elders daer hy schrijft op den derden Psalm: Het was, segt hy, een wonderbare gheduldigheydt van Christus, dat hy 1) Iudas ontfingh tot die Maeltijdt, in dewelck' hy de figuyr sijns lichaems en bloets den Discipelen heeft gerecommandeert en overgelevert.

22. Indien nochtans eenigh kriegel hooft, tot alle dese dinghen blindt zijnde, alleenlick op dit woordeken: *Dit is* dringht en aenhoudt, als of dit Sacrament daer door van alle' andere Sacramenten wierdt afghesondert, dat is licht te weder-leggen. Sy seggen dat het 2) woordeken, *is*, [behoorende tot het wezenswerkwoord *zijn*,] 3) soo grooten kracht heeft dat het niet en mach on-eygentlick ghenomen worden. Indien wy hen-lieden dit toestaen: 1. Antwoort.
Tegheu-werpingh, uyt de woordekens: Dit is, te samen gelapt.
voorwaer in de woorden van Paulus wordt oock dit wezenswerkwoord 4), *is*, ghelesen, 1. Cor. 10. 16.
daer hy seydt dat het broot is de gemeynschap des lichaems van Christus. Ende nochtans is de ghemeynschap des lichaems wat anders als het lichaem selfs. Jae dit woordeken wordt ghevonden by nae over al daer van de Sacramenten gesproken wort. Dit sal u zijn het Verbondt met my: dit Lam sal u-lieden zijn Genes. 17. 10, 13.
het Pascha. Ende om niet meer plaetsen voort Exod. 12. 27. 43.
te brengen, als Paulus segt dat de steenrotz was Christus, waerom is hen-lieden het we- 1. Cor, 10. 4.
zenswerkwoord 4) *was* in die plaets min krachtigh, dan in de uytspraeck 5) van Christus? Laet hen oock antwoorden, als Joannes seght: De Heylighe Geest en was noch niet, want 2. Antwoort.
Jesus en was noch niet verheerlickt: wat voor Ioan. 7. 39.
een kracht het wezenswerkwoord 4) *was* aldaer heeft. Want is't dats' aen haren regel gehecht blijven, soo sal het eeuwige wesen des Geestes vernietight worden, als of hy sijn begin ontfangen hadde na de Hemelvaert van Christus. Laet hun eyndtlick antwoorden wat het woordeken *is* beduydt in de woorden van 3. Antwoort.
Paulus, daer hy seydt: Dat de Doop is het Tit. 3. 5.
badt der weder-gheboort' en vernieuwingh: dewelcke nochtans sonder twijffel velen onnut is. Maer daer en is niet krachtigers om hen 4. Antwoort
te weder-leggen dan 't geen Paulus seght, te weten: Dat de Kerck en Gemeynt', is Chris- 1. Cor. 12. 12
tus. Want de gelijckenis van het lichaem des menschen by gebracht hebbende, soo steldt hy terstondt by, alsoo is Christus: waer med' hy niet en verstaet dat d'eenigheboren Soon Godts alsoo is in hem-selven, maer in sijne Ledematen, dat is in sijn Kerck. Ick hebbe nu, mijns bedunckens, door dese redenen dit verkregen dat by alle verstandighe en oprechte menschen

1) (den). 2) (substantijf). 3) [ ].
4) substantijf woordeken. 5) spreuck.

de valsche lasteringhen 1) onser vyanden stincken, wanneers' al-omm' strooijen en ons beschuldighen, dat wy de waerheyt der woorden van Christus wech nemen: dewelcke wy nochtans niet min ghehoorsaemlick omhelsen dan sy-lieden, en met meerder Godtvruchtigheydt overlegghen. Jae haer-lieder achteloose sorghloosheyt is een genoeghsaem teecken datse daer niet seer en vraghen wat Christus heeft willen segghen, alsse maer uyt sijne woorden een schildt mogen trecken om haer' hertneckigheyt te beschermen: gelijck als onse sorghvuldighe ondersoeckingh getuyghnis moet geven hoe veel d'authoriteyt van Christus gelt by ons.

2. Teghenwerpingh. Dat wy nae de Philosophy en niet nae de Schriftuyr handelen.

Sy pocchen hatelick dat het menschelicke vernuft ons verhindert te gelooven 't gheen Christus met sijnen heyligen mont heeft uytgesproken: maer ick hebb' alreede ten meesten-deel verklaert, en sal hier nae noch klaerder doen blijcken, hoe onredelick sy ons met dese schantvleck brant-mercken.

Antwoort.

Soo en zijn wy dan door gheen dingh verhindert de woorden van Christus te gelooven, en so haest als hy ons dit of dat heeft te kennen ghegheven, daer in gerust en verghenoeght te zijn. Dit is alleen de questy, of het onbehoorlick is datmen nae den oprechten sin soeckt en ondervraeght.

3. Teghenwerpingh, dat men van Christus woorden niet een hayr breedt en moet wijcken.

Antwoordt, brenghende de teghen-partijen tot ongerijmtheden.

23. Dese goede Meesters, op datse voor Letter-meesters mochten uyt gaen, verbieden selfs een hayr breedt van de letter af te wijcken. Ick daer en teghen, wanneer de Schriftuyr Godt een Krijghsman noemt, siende dat die wijse van spreken, soose niet on-eygentlick ghenomen en wort, al te hart soude wesen, en twijffel' niet dat het is een gelijckenisse genomen van de menschen. En voorwaer d' Anthropomorphiten | en hebben eertijdts den rechtsinnighen Vaderen onder gheen ander deckmantel moeyte ghemaeckt, dan datse dese woorden bits en stijf aengrijpende: D'ooghen des Heeren sien: Het is tot sijn ooren op-gheklommen: Sijn handt is uytghestreckt: D'aerd' is de voetbanck sijner voeten: riepen en schreeuwden dat de voorseyde Vaders Gode van sijn lichaem beroofden, 't welck hem de Schriftuyr toe-eyghent. Indien men eenmael dese Wet en regel aenneemt, soo sal het licht des gheloofs door een grouwsame barbarische ongheschicktheydt verduystert worden. Want wat voor monsters van ongheschicktheden en sullen doch d'uytsinnighe gheesten uyt de Schriftuyr niet kunnen trecken, is 't datmen hen toelaet, yeder letter der selver tot bevestigingh van hare vonden voort te brenghen?

(p. 575.)

4. Teghenwerpingh, dat Christus in het Nachtmael duydelick ghesproken heeft.

'T Geen sy tegen werpen, te weten, dat het niet waerschijnlick en is, dat Christus doe hy den Apostelen eenen sonderlinghen troost in tegenspoedt bereydede, duysterlick of on-eygentlick soude ghesproken hebben, dat dient tot onsen voordeele.

Antwoordt.

Want indien den Apostelen in den sin niet en waer gekomen dat het broodt figuyrlicker wijse genoemt wordt het lichaem van Christus, om dat het was een teecken sijns lichaems, soo souden sy sonder twijffel door soo een seldtsame reden ontroert zijn gheweest. Joannes vertelt datse by nae ter selver tijt in d'alderminste swarigheden verstelt gestaen en ghedobbert hebben.

Joan. 14. 5, 8. en 16. 17.

Die met malkanderen overlegghen hoe Christus tot den Vader sal gaen, die 1) onderlinge vraghen 2) hoe hy uyt de werelt scheyden sal: die niets en verstaen van die dinghen die Christus haer van den Hemelschen Vader te kennen geeft, voor datse den selven gesien hebben: hoe souden dese soo haestigh en veerdigh zijn om te gelooven dat geen 't welck tegen alle reden is, te weten, dat Christus ter tafel aensit onder haer gesicht, en nochtans oock onsichtbaerlick onder het broodt ingesloten wordt? Dien-volghens, dewijls' het broodt sonder aarselen 3) of twijffelen eten, en alsoo haer eendrachtigh ghevoelen betuyghen, soo blijckt hier uyt datse de woorden van Christus verstaen hebben ghelijck als wy. Want sy wierden indachtigh 't geen in de Sacramenten niet en moet vreemt schijnen, dat, namelick, de naem van de beteeckende saeck, den teeckenen wort toe-ge-eygent. Soo hadden dan de Discipelen een sekere en klare vertroostingh, ghelijck als wy, die met gheen duysterheydt en was bewimpelt.

Waerom de teghen-partijen van de rechtsinnighe Leer' d'uyt-leggingh van de woorden des Nachtmaels verwerpen.

Dit is oock d'eenigh' oorsaeck waerom sommighe lieden ons' uytleggingh verwerpen, om dat de Duyvel hen door sijne betooveringh verblindt heeft, soo dats' haer selven duystere redenen en raedtsels verdichten, daer nochtans d'uytlegginghe van dese cierlicke figuyr en on-eyghenlicke spraeck haer van selfs open leght en klaer voor doet. Daer beneffens, indienmen precijs en naeuw op de woorden wil staen, soo soude Christus verkeerdelick wat anders van het Broodt in 't bysonder seggen als van den Drinckbeker. Het broodt noemt hy sijn lichaem, den wijn noemt hy sijn bloedt: dit sal wesen of een herhalingh sonder onderscheyding 4) van een en de selfde saeck, of het sal zijn een verdeylingh waer door het lichaem van 't bloedt wort afgesondert. Ja van den Drinckbeker sal soo waerlicks geseydt worden: Dit is mijn lichaem, als van het Broodt selfs: ende men sal wederom van het broodt moghen segghen, dat het sijn bloedt is. Indiens' antwoorden datmen sien moet tot wat eynd' of ghebruyck de teeckenen inghestelt zijn: soo stae ick hen dat wel

1) blamen.

1) (sich). 2) bevraghen. 3) dubben. 4) onbescheydene weder-verhalingh.

Een klare verdedigingh van dese uytleggingh, vergadert uyt de woorden der instellinge selfs.

toe. Maer ondertusschen en kunnense niet maken dat hare dwalingh dees' ongerijmtheyt niet med' en brenge, te weten, dat het broodt zy 't bloedt, en de wijn het lichaem van Christus. Voorts ick en weet niet wat sy hier mede beduyden willen, als sy toestaen dat het broot en het lichaem verscheyden dingen zijn, en evenwel beweeren dat het eene van het ander' eygentlick en sonder figuyr gheseyt wort: als of yemant seyde, dat het kleedt wel een ander dingh is als de mensch, en niet te min eyghentlick een mensch genoemt wort. Ondertusschen segghense, gelijck ofs' hare victory stelden in hertneckigheydt en schelt-woorden, dat Christus van leughen beschuldight wordt, indien men een uytleggingh soeckt te maken op de woorden. Nu sullen de Lesers lichtelick kunnen oordeelen wat een onrechtveerdigh onghelijck dese Letter-meesters ons doen, wanneerse d'eenvoudige lieden wijs maken en te verstaen geven dat wy de waerheydt van Christus woorden wech nemen, dewelcke, ghelijck wy bewesen hebben, door 1) hen uytsinnighlick verkeert en onder een verwart 2), maer van ons ghetrouwelick en bequaemlick verklaert en uytgeleydt worden.

5. Teghenwerpingh. Dat wy soo kleven en hangen aen het menschelicke vernuft dat wy Godes Almachtigheyd t verkorten.

24. Maer de schantvleck van dese leugen en kan niet t'eenemael afgewischt worden, 't en zy dat wy noch een andere beschuldigingh weder-leggen. Want sy seggen dat wy alsoo staen op het menschelicke vernuft, dat wy Godes Moghentheydt niet meer toe en schrijven dan d'ordre van de natuyr kan lijden, en 't gemeyne natuyrlick ghevoelen ons in geeft.

1. Antwoort.

Van sulck' onbillicke lasteringhen en verwijten 3) beroep' ick my op de Leere selfs die ick geleert hebb': dewelcke duydelick genoegh betoont, dat ick dese verborghentheydt in 't minste niet af en meet nae de maet van 't menschelicke vernuft, noch den wetten van de natuyr en onderwerpe. Ick bidd' u, hebben wy uyt de natuyr en Natuyr-beschrijvers gheleert dat Christus uyt den Hemel onse zielen voedt met sijn vleesch, even ghelijck onse lichamen met broodt en wijn gevoedt worden? Van waer heeft het vleesch dese kracht dat het de zielen levendigh maeckt? Alle menschen sullen seggen, dat sulcks niet en geschiedt natuyrlicker wijse. Even so weynigh sal oock dit met het vernuft des menschen over een komen, dat, namelick, Christus vleesch tot ons door dringht, op dat het ons tot voedtsel zijn soude. In somma, elck een die onse Leere gesmaeckt heeft sal ghetrocken en gebracht worden tot bewonderingh van de verborgene kracht Godts.

2. Antwoort, die de teghenwerping wendt tegen de tegenpartijen.

Maer dese fijne Voorstanders van Godts Mogentheyt smeden haer selven een mirakel, sonder het welcke, gelijck sy meynen, Godt selfs met sijn kracht niets en vermach. Ick wil de Lesers wederom vermaent hebben datse neerstelick overweghen wat onse Leer mede brenght, ofs' aen 't ghemeyn natuyrlick ghevoelen hanght, dan ofse door de vleughelen des gheloofs boven de werelt tot in de Hemelen opstijght. Wy seggen dat Christus soo wel door het uyterlick teecken als door sijn Geest tot ons neder daelt, om onse zielen door de substanty sijns vleeschs en sijns bloets waerlicks levendig te maken. Die niet en gevoelt dat in dese weynighe woorden veel mirakelen zijn, die is meer dan bot en onverstandigh: want daer en is niets dat meer teghen de natuyr strijdt, dan dat de zielen het gheestelick en hemelsch leven ontleenen souden van het vleesch, 't welck sijn oorsprongh uyt der aerden ontfangen heeft, en den doodt onderworpen is | geweest. Daer en is geen dingh ongeloofficker dan dat saken die soo wijt als Hemel en Aerde streckt, van malkanderen ghescheyden en ghelegen zijn, in soo grooten verscheydenheydt der plaetsen niet alleen te samen ghevoeght, maer oock vereenight worden, so dat de zielen voedtsel ontfangen uyt het vleesch van Christus. Dat derhalven dese verkeerde menschen ons voortaen door hare vuyl-stinckende lasteringh geen haet of ongunst en verwecken, als of wy ter quader trouwen van Godts oneyndige macht yetwes verminderden. (p. 576.)

De questy in desen handel en is niet van Gods Almachtigheydt, maer van sijn wille.

Want sy selven dwalen veel te sottelick, of lieghen veel te schandelick. Want de questy en is alhier niet wat Godt heeft kunnen doen: maer wat hy heeft willen doen. Wy segghen dat hy gedaen heeft dat gheen 't welck hem heeft behaeght en goedt ghedocht. En het heeft hem behaeght, dat Christus den broederen in alles soude gelijck worden, uytgenomen de sonde. Hoedanig is ons vleesch? Is het niet soodanigh dat het sijn sekere maet en grootheyt heeft, dat het in een sekere plaets begrepen is, dat het gevoelt en ghesien wordt? Hebr. 4 15

In-reden.

En waerom en soude Godt, segghense, niet kunnen maken dat een en het selfde vleesch in veel en verscheyden plaetsen zy, dat het in geen plaets en worde begrepen, dat het gheen mate noch gedaent' en hebbe?

Antwoordt bevestight door het getuyghnis van Augustinus.

O uytsinnighe! Wat vereyscht ghy van Godes mogentheydt dat hy make dat het vleesch te gelijck op eene tijdt vleesch zy en geen vleesch en zy? 't Is even eens als of ghy begeerdet dat hy make dat het licht te ghelijck zy licht en duysternisse. Maer hy wil dat het licht, licht: dat de duysternisse, duysternisse: dat het vleesch, vleesch zy. Hy sal wel wanneer het hem belieft de duysternis veranderen in licht, en het licht in duysternis: maer wan-

1) van. 2) ghebrodt 3) calumnien en blamen.

neer ghy eyscht dat licht en duysternis al één 1) dingh zy, wat doet ghy anders dan dat ghy d'ordre van Godts wijsheydt verdraeyt? Vleesch moet derhalven vleesch: en gheest moet gheest zijn: elck dingh met sulcken staet en condity als 't van Godt gheschapen is. Ende dit is de condity van het vleesch, dat het in een sekere plaets zy, dat het sijn maet, form' en gestalt hebbe. Soodanigen vleesch heeft Christus aenghedaen, het welck hy, ghelijck
Epist. ad Dardanum. Augustinus getuyght, wel met onverderflickheydt en heerlickheyt heeft begaeft, maer van sijn natuyr, aerdt en waerheyt niet berooft en heeft.

6 Teghenwerping Datse steunen op de uytgedruckte woorden van Christus. 25. Sy segghen, dats' een woordt hebben waer door de wille Godts is bekendt ghemaeckt: namelick so men hun 2) toelaet datse de gave der uytleggingh, die den Woorde Godts licht toebrenght, uyt de Kerck moghen verbannen.
1. Antwoort. Ick bekenn' dats' een woordt hebben, maer sulcken woordt als eertijdts d'Anthropomorphiten hadden, doe sy eenen lichaemlicken Godt maeckten: als Marcion en de Manicheen hadden, doese versonnen 3) dat Christus lichaem of Hemelsch was, of alleen een lichaem in den uyterlicken schijn. Want sy brachten by dese ghetuyghnissen van het
1.Cor. 15. 47. woordt: De eerste mensche is uyt de aerde, aertsch: de tweede mensche is de Heere uyt
Philip. 2. 7. den Hemel. Item: Christus heeft hem-selven vernietight, de ghestaltenisse eens dienstknechts aenghenomen hebbende, ende is den
2. Antwoort. menschen ghelijck gheworden. Maer dees' eetgraghen 4) zijn so grof en plomp datse sich selfs laten voorstaen dat Godt geen vermoghen en heeft, 't en zy dat door een wanschapen gedichtsel in hare herssenen gesmeedt, de gantsch ordre van de natuyr uytgheroeyt worde. 't Welck veel eer is Godt binnen sekere palen besluyten, als wy door onse ghedichtselen soecken te beproeven wat Godt vermach. Want uyt wat woordt hebben sy doch dit ghenomen, dat het lichaem van Christus in den Hemel sienlick is, maer op der aerden onsienlick schuylt onder ontallicke stuckskens van
Een uytvlucht wederleydt. broot? Sy sullen seggen dat de noot dit eyscht, dat het lichaem van Christus worde gegeven in het Nachtmael: te weten, om datse het vleeschelick eten uyt de woorden van Christus hebben willen besluyten, soo zijnse, door haer eyghen phantasy en voor-oordeel wech geruckt zijnde, ghedwonghen geweest dese scherpsinnigheydt te smeden, teghen dewelcke de gantsche Schriftuyr strijdt. En het is soo seer valsch dat de macht Godts van ons yetwes wordt vermindert, dat deselve door onse Leer seer hoogh en heerlick wort groot gemaeckt. Maer
7. Teghenwerpingh. Dat wy de woorden van Christus niet en achten. nadiens' ons altijdt beschuldighen, dat Godt van sijn eer' berooft wordt, wanneer wy, gelijckse seggen, verwerpen 't gheen nae 't gemeyn natuyrlick ghevoelen swaer is om te gelooven, al hoewel het door Christus mondt
1. Antwoort. belooft is: So antwoord' ick wederom als voor henen, dat wy in 't stuck van de verborghentheden des geloofs met het ghemeyn natuyrlick ghevoelen niet te raed' en gaen, maer dat wy door een stille leersaemheydt en door den gheest der sachtmoedigheydt, die ons Jacobus
Iacob. 1. 21. aenprijst, die Leer' aennemen die uyt den He-
2. Antwoort mel af gekomen is. Maer ick en ontkenn' niet dat wy in het geen' daer in sy verderflick dwalen een nuttighe matigheydt volghen.
8. Teghenwerpingh. Dat in dit Sacrament een mirakel is, steunende op Gods Almachtigheyt. Als sy dese woorden van Christus: Dit is mijn Lichaem, ghehoort hebben, soo verdichten sy daer uyt terstont een mirakel, 't welck van de meyning van Christus seer verre vervreemt is. En wanneer uyt dit gedichtsel schandelicke ongerijmtheden ontstaen, soo is 't dat sy, dewijls' alreede door een al te voort-varende haestigheydt in dese stricken verwert zijn, haer selven versincken in den afgront van Godes Almachtigheydt: om alsoo 't licht der waer-
Hier uyt komt het datse soo trotsch spreken. heydt uyt te blusschen. Hier uyt ontstaet in hen dese prachtighe kriegelheydt: Wy en willen niet weten hoe Christus onder het broodt verborghen is, maer zijn met dese sijne stemme
1. Antwoort. te vreden: Dit is mijn Lichaem. Wat ons belanght, ghelijck wy in de gantsche Schriftuyr, het gesonde verstant van dese woorden van Christus met gheen minder onderdanigheydt van sorghvuldigheydt, soecken te bekomen: also en grijpen wy door een verkeerde vyerigheydt en sonder onderscheyt niet lichtveerdigh aen 't gheen ons eerst in den sin komt: maer wy gebruycken een vlytige naespeuringh en overleggingh, en omhelsen den sin en 't verstandt 't welck de Geest Godts ons leert en in geeft. Waer op wy ons soo betrouwen en verlaten, dat wy uyt der hooghte verachten allerley aerdtsche wysheydt die daer
2. tegen gebracht wordt. Jae wy houden onse gemoederen ghevanghen, datse niet een eenigh woordeken en durven teghen spreken, en verootmoedigen deselve datse niet en bestaen sich daer tegen te verheffen. Hier uyt is ontstaen die verklaringhe der woorden van Christus, dewelcke, volghens het geduyrigh ghebruyck van de Schriftuyr aen alle Sacramenten ghemeyn is, ghelijck bekent is allen dien die maer een weynigh daer in gheoeffent zijn. Wy en houden 't oock daer voor niet dat het ons ongeoorlooft zy, volgens het exempel van de
Lucas 1. 34. heylige Maget, in een swaerwichtige saeck t' ondervragen, hoe die soude kunnen geschieden.

1) alleen. 2) te weten, is't datmen. 3) versierden. 4) eters.

4. Versterking van het rechtsinnige gevoelen door andere redenen uyt Godts Woordt genomen. (p. 577.)

D'eerste, uyt de bemercking van de waerheydt des lichaems van Christus, dewelcke oock van de bespottelicke uytvluchten der teghen-partijen wort verdedigt. Ioan. 14. 28.

26. Maer aengesien 't geloove der Godtvruchtigen als dan aldersterckst bevestight sal zijn, wanneerse sullen verstaen hebben, dat onse voor-gestelde Leer' uyt Godts Woordt ghenomen en op des selfs authoritteyt gegront is: soo sal ick dit oock soo kort als my mogelick is, doen blijcken. Wy worden, niet door Aristoteles, maar door den Heyligen Geest onderwesen dat het lichaem van Christus na sijn weder-opstandingh eyndigh is, en sijn plaets in den Hemel heeft, tot den jonghsten dagh toe. Het en is my oock niet onbekendt, dat de plaetsen, die tot bewijs van sulcks worden by ghebracht, sorghlooslick van hun verworpen worden. Wanneer Christus seght dat hy wech gaen en de werelt verlaten sal, soo segghen sy dat sulck een wech gaen niet anders en zy dan een veranderingh van sijnen sterflicken staet. Maer indien dit soo waer, soo soud' oock waerachtigh moeten zijn dat Christus den Heylighen Geest niet en steldt in sijn plaets, om het gebreck van sijn afwesen, gelijck hy spreeckt, te vervullen: hoe wordt dan dit ghebreck vervult, dewijl de Geest in sijn plaets niet en komt, en Christus oock selfs uyt de Hemelsche heerlickheydt niet wederom neder en daelt, om de condity des sterflicken levens aen te nemen? Voorwaer de komste des Geestes, en de Hemelvaert van Christus zijn dinghen die teghen malkanderen staen: en daerom is het onmogelick dat Christus nae het vleesch met en by ons soude woonen, op sulcken wijs' als hy sijnen Gheest tot ons sendt. Boven dien verklaert hy uytdruckelick dat hy met sijne Discipelen niet altijt en sal wesen in de werelt. Dit meynen sy oock fijntjes te weder-legghen, wanneerse voorgeven dat Christus daer mede wil beduyden, dat hy niet altijdt en sal wesen arm en elendigh, en onderworpen de nootsakelickheden van dit verganckelick leven. Maer d'omstandigheyt van den Tekst strijdt hier tegen: in dewelcke gesproken wordt niet van gebreck en armoed' of van eenen elendighen staet des aerdtschen levens, maer van dienst en eerbewijsingh. De salvingh van de Vrouw en behaegde den Discipelen niet, om datse meynden dat het onnoodighe en onprofytelicke en by nae overdadige kosten waren, en daerom haddense liever ghewilt dat die prijs aen den armen besteedt ware gheworden, dewelcke sy meynden onnuttelick verquist te zijn. Christus antwoort dat hy niet altijdt en sal teghenwoordigh zijn om met sulcken eere gedient te worden. Augustinus en heeft het oock niet anders uytgheleydt, dewelck' aldus met klare woorden spreeckt: Doe Christus seyde: Ghy en sult my niet altijdt met u hebben, soo sprack hy van de tegenwoordigheyt sijn lichaems. Want nae sijne Majesteyt, nae sijne voorsienigheydt, nae sijn' on-uytsprekelicke en onsienlicke genade wort vervult 't gheen van hem gheseydt is: Siet, ick ben met u-lieden tot de vol-eyndinghe der werelt, maer na het vleesch 'twelck het woort heeft aengenomen, 't welck uyt de Maget geboren, 't welck van de Joden gevanghen, 't welck aen het hout ghehecht, van het kruys af genomen, in graf-doecken gewonden, in het graf gheleydt, en in de weder-opstandingh gheopenbaert is, seght hy: Ghy en sult my niet altijdt met u hebben. Waerom doch? Om dat hy na de tegenwoordigheydt sijns lichaems veertigh daghen met sijne Discipelen verkeert en om ghegaen heeft, en daer na opgevaren is nae den Hemel, daer henen sy hem met d'ooghen na sagen, maer met de voeten niet en volgden. Hy en is hier niet. Want hy sit aldaer aen de rechterhandt sijns Vaders. En nochtans is hy hier: om dat hy nae de teghenwoordigheyt sijner Majesteyt van hier niet en is geweecken. Anders hebben wy Christus altijdt nae de teghenwoordigheydt sijner Majesteyt; nae de teghenwoordigheydt sijns vleesches is dit recht en wel gheseyt: Maer my en sult ghy niet altijd hebben. Want de Kerck heeft hem weynige daghen ghehadt nae de tegenwoordigheyt des vleesches: nu ter tijdt besit sy hem door het gheloof, maer en siet hem niet met den oogen. Alwaer Augustinus (op dat ick dit oock kortelick aenteeckene) ons Christus teghenwoordigh maeckt, op drie-derley wijse, te weten, door sijn Majesteyt, voorsienigheyt en on-uytsprekelicke ghenade, onder dewelck' ick begrijpe die wonderbare gemeynschap sijns lichaems en sijns bloedts: midts dat wy 't daer voor houden dat die verricht wordt en geschiet door de kracht des H. Geestes, en niet door die versonnen 1) insluytingh sijns lichaems onder het broodt. Want onse Heer heeft betuyght dat hy vleesch en beenderen heeft die ghetast en gesien kunnen worden. En de woorden wech gaen en opvaren beteeckenen, niet eenen schijn van opvaren en wech gaen, maken en geven, maer in der daedt en waerheydt doen dat gheen 't welck de woorden mede brenghen. Sullen wy dan, sal yemandt seggen, Christus in eenen sekeren oort des Hemels verwijsen? Ick antwoorde met Augustinus dat dit een seer neuswijse en onnoodighe vraegh' is, en dat het ons ghenoegh moet zijn te gelooven dat hy in den Hemel is.

Tweede reden, ghenomen uyt het seggen van Christus, dat hy niet altijt en sal zijn in de werelt. Matth 26. 11.

En bevestigt door de verklaringh van Augustinus, Tract. in Ioan 50.13.

Matth. 28. 19.

Een kort' uytlegginghe van de spreuck van Augustinus

Lib. de fid & symb cap 6.

27. Maer wat sullen wy segghen van het woort opklimmingh of opvaringh, 't welck soo dickwils herhaelt wordt, beduydt het niet een

Derde reden, ghenomen van de bemercking der Hemelvaert

1) versierd'.

van Christus, waer by ghevoeght wordt een wederlegging van d'argumenten der Ubiquitisten.

Actor. 1. 9.
Marc. 16. 19.
Lucas 24. 51.

verhuysingh van d'een plaets tot d'ander? Sy segghen neen daer toe, om dat volghens hare meyningh door de hooghte de Majesteyt sijns Rijcks alleen beteeckent wordt. Maer wat beduydt de wijse self van opklimmen? Wort hy niet in het aensien van sijne Discipelen in de hooght opghevoert? Vertellen d'Euangelisten niet klaerlick dat hy in de Hemelen opgenomen wierdt? Dese scherpsinnige Sophisten seggen, dat hy door een tusschen-komende wolck wech ghenomen is uyt het ghesicht: op dat de geloovighe souden leeren dat hy nae dien tijdt niet meer sienlick en soude wesen in de werelt. Even eens als of hy niet veel eer in een ooghenblick hadden moeten verdwijnen, of door een wolck hem-selven laten decken en wech nemen, voor dat hy een voet weeghs van sijn plaets verghingh, indien hy hun van sijn' onsienlicke tegenwoordigheydt hadde willen onderwijsen en versekeren. Maer dewijl hy om hoogh in de lucht wech gevoert, en ons door de wolck, die hem onderschept, leert dat hy voortaen niet meer op aerden gesocht en moet worden, soo besluyten wy daer uyt vrijelick dat hy nu sijn woon-plaets in den Hemel heeft: gelijck oock

Philip. 3. 20.

Paulus beweert, en ons met eenen beveelt dat wy hem van daer verwachten sullen. Daerom

Actor. 1. 11.

vermanen d'Enghelen den Discipelen datse te vergeefs na den Hemel op sien: dewijl Jesus, die ten Hemel opghenomen is, alsoo sal komen gelijck sy hem ten Hemel hadden sien opvaren.

D'uytvlucht van de sienlicke en onsienlicke tegenwoordigheyt wordt wederleydt.

Hier uyt redden de tegen-partijen van de gesonde Leer haer selven oock, sose meynen, door dees' aerdighe uytvlucht, dat hy als dan sienlich komen sal, die nooyt van d'aerde geweecken, maer altijdt onsienlick by de sijne gebleven is. Even eens als of d'Engelen aldaer spraken van een tweederley tegenwoordigheydt, en niet veel eer simpelick en alleen de Discipelen maeckten tot ooghghetuyghen 1) van sijn Hemelvaert, op datter gheen twijffel en soud' overblijven: als ofse seyden: Voor

(p. 578.)

uwer aller ooghen | ten Hemel opghenomen zijnde, heeft hy sich selven het Hemslsche Rijck verkreghen en ingenomen: blijft nu derhalve 2) dat ghy met lijdtsaemheydt verwacht tot dat hy weder komt als een Rechter der werelt: want hy en is nu ten Hemel niet in gegaen, om den selven alleen te besitten, maer om u-lieden en alle Godtvruchtige met hem te versamelen.

5. D'authoriteyt der Oudvaderen en stemt geensins toe de dwalingen der teghenpartijen van Christus teghenwoordigheydt

28. Maer nadien de voorstanders van dit valsch leer-stuck sich niet en schamen dat selfste te vercieren, met de ghetuyghnissen van d'Oude Leeraers, en bysonderlick met de ghetuyghnissen van Augustinus: soo sal ick met korte woorden aenwijsen hoe verkeerdelick sy dat bestaen te doen. Want ick en wil geen moeyt' aenwenden om de ghetuyghnissen der selver alhier by een te vergaderen, overmits sulcks alreede van gheleerd' en Godtvruchtige Mannen gedaen is. Elck een die wil mach die uyt hare schriften halen en verkrijgen. Ick en sal selfs uyt Augustinus niet by brenghen al wat tot de saeck soude kunnen dienen: maer sal my daer mede verghenoegen dat ick met weynigh woorden bewijse, dat hy sonder tegen-seggen geheel met ons ghevoelt.

Ad. Bonifac. Epist 23. Nam aperta sunt quæ dicit lib. de Civitate Dei 16. c. 27, in Pssl. 26. & 46. tractat. 13. 102. 106. 147. in Ioan. & alibi.

Augustinus wort haer ontnomen, gelijck hy oock in desen hare tegenparty is.

'tGeen de teghen-partijen, om hem van ons op haer zyde te trecken, voorwenden, dat hy al-omm' in sijn schriften seght dat het vleesch en bloedt van Christus, te weten, die Offerhande die eenmael aen 't Kruys gheoffert is, in't Nachtmael wordt uytghedeylt: dat en heeft niet om 't lijf: dewijl hy 't Nachtmael met eenen noemt een dancksegging of Sacrament des lichaems. Voorts en is 't niet noodigh dat wy door eenen langen om-wegh soecken in wat sin en verstant hy de woorden vleesch en bloedt ghebruyckt: naerdien 1) hy hem-selven verklaert, segghende dat de Sacramenten namen ontfangen uyt de ghelijckenisse der dingen die sy beteeckenen: en dat daerom nae een sekere wijse 't Sacrament des lichaems, 't lichaem is. Waer med' over een komt een andere ghenoeghsaem bekende plaets:

Contra Adimant. Manich. lib. 12.

De Heer en heeft sich niet ontsien te seggen: Dit is mijn Lichaem, doe hy een teecken sijns Lichaems gaf. Sy werpen wederom teghen dat Augustinus duydelick schrijft, dat het lichaem van Christus op d'aerde valt, en in den mont in gaet: te weten, in den selven sin na dewelck' hy seydt dat het verteert wort: want hy voegt dese twee te gelijck by malkanderen.

Lib. 3. de Trinit. cap. 10.

Hier teghen en doet niet dat hy seydt, dat het broodt verteert wort na 't houden en nutten des Nachtmaels, overmits hy een weynigh te voren gheseydt hadde: Dewijl dit Sacrament door menschen wort bedient, en oversulcks den menschen wel bekent is, so mach het in eer' en weerdigheydt ghehouden worden als een heylighe, maer niet als een mirakuleuse saeck.

In Psal. 33.

Dit selfste wil hy oock segghen in een andere plaets die de teghen-partijen veel t'onvoorsichtelick tot haer trecken, te weten, dat Christus hem-selven eenighsins in sijn eyghen handen heeft gedragen doe hy 't broot des Nachtmaels den Discipelen uytdeylde. Want door het bywoordeken eenighsins 't welck een ghelijckenis mede brenght, geeft hy genoegh te verstaen, dat Chhristus niet waerachtelick noch wesentlick onder het broodt en was ingesloten. En dat en is geen wonder,

Epist. ad Dardanum.

1) ooghen-sienlicke ghetuyghen. 2) resteert.

1) ghemerckt.

dewijl hy elders opentlick beweert, dat de lichamen, so 1) men deselve van hare gesette maet en plaets berooft, nerghens en sullen zijn, en om datse nergens en sullen zijn, oock gantschelick gheen lichamen en sullen wesen. 't Is een mager' uytvlucht alsse seggen dat Augustinus aldaer niet en spreeckt van 't Nachtmael, in't welck Godt een bysondere kracht betoont: want de questy en 't verschil was aengaende 't vleesch van Christus, en de heylighe Man met voordacht en opset antwoordende, seght aldus: Christus heeft sijn vleesch met onsterflickheydt begaeft, maer hy en heeft de natuyr des vleesches niet wech ghenomen. Nae dese natuyr en gestalte des vleesches en moeten wy niet meenen dat hy al-omm' tegenwoordigh is. Wy moeten toesien dat wy de Godtheydt des Middelaers alsoo niet en bevestigen, dat wy de waerheyt sijns lichaems wech nemen. 't En volght niet dat al dat 't welck in Godt is, over al zy als Godt. Hier op voegt hy terstont de reden en oorsaeck: Want Christus is een eenigh Persoon, en in die eenigheydt sijns Persoons beyde Godt en mensch; hy is is over al door dat gheen het welck Godt is, hy is in den Hemel door dat gheen 't welck mensch is. Wat voor een' onachtsaemheydt soude doch dat zijn gheweest, het Sacrament des Nachtmaels, een soo seer ernstighe en swaerwichtige saeck niet uyt te sonderen en uyt te nemen, indien daer in yetwes strijdighs tegen de Leer' die hy verhandelde, geweest waer? En evenwel indien yemandt met aendacht leest het gheen een weynigh daer nae volght, hy sal bevinden dat het Nachtmael onder die algemeyne Leer oock begrepen wort, hy seght dat Christus, d'eenigh-gheboren Soon Godts, en oock de Soon des menschen over al geheel tegenwoordigh is als Godt: en dat hy in den Tempel Godts (dat is in de Kerck) is als den inwonenden Godt, en in een sekere plaets des Hemels van wegen de staet en gelegentheydt van sijn waerachtigh lichaem. Wy sien hoe dat hy om Christus met de Kerck te vereenighen, sijn lichaem uyt den Hemel niet en treckt, 't welck hy voorseker soude ghedaen hebben, indien het lichaem van Christus ons niet waerlicks en konde wesen tot spijse, 't en zy dat het onder den broode besloten worde. In een andere plaets verklaert hy, hoe de gheloovighen Christus nu ter tijdt bezitten: Ghy hebt, seght hy, Christus door het teecken des Kruyces, door het Sacrament des Doops, en door de spijs en dranck des Altaers. Ick en wil alhier niet disputeeren met wat recht hy de superstitieuse ghewoonte teldt onder de teeckenen van Christus tegenwoordigheyt: maer

Een treffelicke plaets van Augustinus, den vreedsamen verstanden meer als genoegh doende.

Tract. 50. in Ioannem.

1) is't dat.

die de tegenwoordigheyt des vleesches vergelijckt met het teecken des Kruyces, die betoont ghenoeghsaem dat hy aen Christus geen twee lichamen toe en dicht, op dat hy die in den Hemel sienlick sit, verborgen onder het broot schuylen mochte. Indien dit uitleggingh van noode 1) heeft, soo wort'er terstondt daer nae by gevoeght, dat wy Christus altijdt hebben nae de tegenwoordigheyt sijner Majesteyt: maer dat hy na de tegenwoordigheyt sijns vleesches recht en wel geseyt heeft: My en sult ghy niet altijdt hebben. Onse tegen-partijen seggen, datter oock by gevoeght wordt: Nae d'on-uytsprekelicke en onsienlicke genade wort vervult 't geen van hem geseyt is: Ick ben by u-lieden tot de voleyndinge der werelt. Doch dit en doet niet met allen tot haer voordeel: Want dat wordt ten slotte geduydt 2) en betrocken op Christus Majesteyt, die altijdt gestelt wordt teghen sijn lichaem, en by namen wordt sijn vleesch van sijn ghenaed' en kracht onderscheyden. Gelijck elders deselve tegen-stellingh by hem gelesen wordt, dat, namelick, Christus sijne Discipelen verlaten heeft nae de lichamelicke teghenwoordigheydt, op dat hy met haer soude wesen nae de geestelicke teghenwoordigheydt: alwaer hy klaer-blijckelick het wesen des vleesches onderscheydt van de kracht des Gheestes, dewelck' ons met Christus t'samen | voeght, ons, segg' ick, die andersins door de wijdte en gelegentheydt der plaetsen verre zijn afgescheyden van sijne lichaemlicke tegenwoordigheydt. De selfste wijse van spreken ghebruyckt hy dickwils, gelijck wanneer hy seydt: Na den regel des gheloofs, en de gesonde leere, sal hy insgelijcks met sijne lichaemlicke teghenwoordigheydt komen tot de levendighe en de doode. Want met sijne geestelicke tegenwoordigheydt soud' hy voorwaer tot haer komen, en met sijn gantsche Kerck wesen in dese werelt tot de voleyndinge der selver. Soo wort dan dit tot de gheloovige gesproken, dewelck' hy alreed' hadd' begonnen saligh te maken door sijne lichaemlicke tegenwoordigheydt, en die hy nae sijne lichaemlicke tegenwoordigheydt soude verlaten, op dat hy met sijnen Vader haer saligh maken mochte door sijne geestelicke teghenwoordigheyt. Het woort lichaemlick te nemen voor sienlick, dat is maer beuselry: dewijl hy oock het lichaem steldt tegen de Goddelicke macht: en als hy voorts daer by voeght, dat Christus met den Vader soude saligh maken, soo druckt hy klaerlick uyt, dat Christus sijn genaed' uyt den Hemel door den Geest tot ons uytstort.

Augustinus verklaert hemselven.

Matth. 26. 11.

Matth. 28 19.

Een klare spreuk van Augustinus, te niet makende de dwalingh der tegen-partijen van de vleeschelicke tegenwoordigheyt van Christus.

(p. 579).

29. En om datse sich so seer vertrouwen

6. Weder-leg-

1) doen. 2) eyndelick beduydt

gingh der onsienlicker tegenwoordigheydt die van de teghen-partijen versiertis. 1.

op desen schuyl-hoeck der onsienlicke tegenwoordigheyt, wel aen laet ons sien hoe wel en fijn sy haer selven daer in verberghen. Voor eerst en sullens' uyt de Schriftuyr niet een half woordt voort brenghen daer door sy betoonen sullen dat Christus onsienlick is: maer sy nemen tot haer voordeel als een bekende saeck 't welck hen niemandt die verstandt heeft, en sal toegeven 1), dat, namelick, Christus lichaem in het Nachtmael niet en kan ghegheven worden, 't en zy dat het worde bedeckt onder het masker 2) des broodts. En dit is even dat om het welck sy met ons krackeelen, soo verr' is het daer af dat het voor een ongetwijffelde grondt-reden soude mogen verstrecken. En terwijl sy also snateren, soo worden se gedwonghen voor Christus een dobbelt lichaem te smeden: want het is na haer gevoelen sienlick in den Hemel, maer in het Nachtmael onsienlick door een bysondere wijse van dispensaty en beschickingh. Doch hoe fijn dit over een komt, dat is lichtelick t'oordeelen, soo uyt andere Schriftuyr-plaetsen als uyt het getuyghnis van Petrus. Petrus segt dat Christus in den Hemel gehouden of besloten 3) moet worden, tot dat hy weder komt. Sy leeren dat hy in alle plaetsen is, maer sonder form' en ghestaltenis. Sy seggen voorts dat het onbehoorlick is datmen de natuyr van Christus verheerlickt lichaem stelt onder de wetten en regelen van de gemeyne natuyr. Maer dees' antwoorde sleept met haer die suffery van Servetus (dewelcke met recht verfoeijelick is by alle Vrome) dat, namelick, het lichaem door de Godtheydt is verslonden. Ick en segghe niet dat dit haer ghevoelen is. Maer indien onder de gaven van sijn verheerlickt lichaem oock dese gave wordt ghetelt, dat hy op een onsienlicke wijs' alle dingen vervult: so is klaer en blijckelick dat de lichamelicke substanty vernietight wordt, en datter geen onderscheydt en wordt gelaten tusschen de Godtheyt en de menschelicke natuyr. Daer beneffens indien Christus lichaem soo menigherley is en soo veel-formigh, dat het in d'eene plaets ghesien wordt en in d'ander onsienlick is: waer is dan de natuyr self van het lichaem 't welck uyt sijne sekere maet en afmetingen bestaet? Waer is oock d'eenheyt? Veel beter schrijft Tertullianus, dewelcke beweert dat Christus lichaem een waerachtigh en natuyrlick lichaem is gheweest: dewijl des selfs figuyr ons in het Sacrament des Nachtmaels voorgestelt wort tot een pandt en versekeringh van 't geestelicke leven. En voorwaer Christus seyde van sijn verheerlickt lichaem: Tast my aen, ende siet, want een geest en heeft geen vleesch ende beenen. Siet de waerheyt van het vleesch van Christus wordt door sijn eyghen mondt bewesen, om dat het getast kan worden en gesien. Neemt dese twee dingen wech, ende 't en sal geen vleesch meer zijn. Sy vlieden altijt tot den schuyl-hoeck van hare dispensaty die sy haer selven gesmeedt hebben. Maer ons ampt is, 't gheen Christus absolutelick en rondt uyt verklaert, alsoo t'omhelsen, dat by ons sonder uytsonderinghe 1) gelde dat geen 't welck hy wil betuygen. Hy bewijst dat hy geen spooksel en is: om dat hy sienlick is in sijn vleesch. Laet eens wech genomen worden 't geen hy aen de natuyr sijns lichaems als haer eygen goedt toekent 2): sal men in sulcken gheval 3) niet een nieuwe beschrijvingh des lichaems smeden moeten? Nu werwaerts sy sich oock souden mogen omwenden, soo en sullen sy nochtans voor hare versonnen 4) dispensaty gheen plaets vinden in die plaetse van Paulus daer hy seyt: Dat wy onsen Saligmaker uyt den Hemel verwachten, dewelck' ons nederigh lichaem sijnen verheerlickten lichame sal gelijck-formigh maken. Want wy en hebben gheen gelijck-formigheydt te verwachten in die hoedanigheden die sy aen Christus toedichten: so dat een yeder van ons een onsienlick en oneyndigh lichaem hebben soude. Daer en sal oock niet een soo bot ghevonden worden den welcken sy soo grooten ongerijmtheyt sullen kunnen wijs maken. Laet hun dan den verheerlickten lichame van Christus dese gave niet toeschrijven, dat het in veel plaetsen teghelijck 5) zy, en binnen geen ruymt' en plaets en wordt begrepen. Ten laetsten, laet hen of de wederopstandinghe des vleesch opentlick loochenen, of toestaen dat Christus met Hemelsche heerlickheyt bekleedt, het vleesch niet en heeft afgeleyt, als dewelck' ons in onsen vleesche maken sal mede-genooten en mackers van die selfde heerlickheyt, dewijl wy de weder-opstandingh met hem ghemeyn hebben sullen. Want wat leert de gantsche Schriftuyr klaerder, dan dat Christus, ghelijck hy ons waerachtigh vleesch aenghedaen heeft doe hy uyt de Maeght gheboren is, en in ons waerachtigh vleesch heeft geleden, doe hy voor ons betaelde: alsoo oock dat selfde ware vleesch door de weder-opstandingh ontfanghen en in den Hemel opgevoert heeft? Want dit is de hoop die wy hebben van onse Weder-opstanding en Hemelvaert, dat Christus weder opghestaen en ten Hemel opgevaren is: ende (gelijck Tertullianus seght) het 6) pandt en de Gods-penningh 7) van onse weder-opstandingh met hem in den Hemel heeft ghebracht. Nu hoe swack

Margin notes:
2.
3.
Actor. 3. 21.
Weder-legging eener uytvlucht.
4. Weder-leggingh uyt Tertullianus.
5. Uyt de woorden van Christus oock na sijn Opstandingh. Lucas 24 39.
6. Van de beschrijving eens waerachtighen lichaems.
Philip. 3. 21.
Weder-leggingh van een tweede uytvlucht.
7. Genomen van een ongerijmtheyt.
8. Genomen van uytgedruckte getuyghnissen der Schriftuyr, die Christus een waerachtigh vleesch toe-eygenen.

1) geven. 2) mom-aensicht. 3) omvanghen.

1) uytnemingh. 2) opdraeght. 3) kas. 4) versierde. 5) t'seffens. 6) den 7) voor-penningh.

9. Van het fondament onses gelools.

en broos soude doch die hope zijn, indien dit ons vleesch selfs in Christus niet waerachtelick en waer' opgeweckt en in het Rijcke der Hemelen in ghegaen? Dit heeft het lichaem waerlicks eyghen, dat het in een sekere plaets en ruymt begrepen is, dat het sijn sekere maet en groutte, dat het sijn form' en gestaltenis heeft. Wech dan met dit dwase gedichtsel 't welck soo de herten der menschen als mede Christus selfs hecht en bindt aen het broodt.

10. Van een ongerijmtheyt.

Want waer toe dient die verborgen tegenwoordigheyt onder 't broodt anders, dan op dat die geen die met Christus begeeren vereenigt te zijn, sich souden blijven vergapen aen dat uyterlicke teecken? Maer de Heere selfs heeft niet alleen ons' ooghen, maer oock all' onse
(p. 580) sinnen | van d'aerde willen wech nemen en verheffen, niet willende dat de Vrouwen hem souden aenroeren voor dat hy was opgevaren
Ioan. 20. 17. tot den Vader.

11. Daer van dat Christus boven wil ghesocht worden.

Dewijl hy siet dat Maria door een Godtvruchtighe begheert om hem eer' te bewijsen, haer selven haest en spoedt tot het kussen van sijne voeten, soo en isser voorwaer gheen ander oorsaeck waerom hy sulck een aenrakingh misprijst en verbiedt, voor dat hy in den Hemel opgenomen sal wesen, dan om dat hy nergens elders dan in den Hemel en wil ghesocht worden.

De derde en vierde uytvlucht. Christus is ghesien van Stephanus en Paulus: hy is gegaen uyt het toegesloten graf, en met gesloten deuren tot sijne Discipelen in gegaen. Ergo, 't lichaem van Christus is op der aerden, wordt wederleydt.

't Gheen sy teghen werpen, dat hy naderhandt door Stephanus gesien is geweest, is licht te weder-legghen. Want het en was niet noodigh dat Christus daerom sijn plaets soude veranderen, dewijl hy d'oogen van sijnen Dienstknecht soo scherpsichtigh konde maken datse tot in de Hemelen doordrongen. 't Selvighe moet oock geseydt worden van Paulus. Datse teghen werpen dat Christus uyt het gesloten graf gegaen, en doe de deuren gesloten waren tot sijne Discipelen gekomen is, dat dient even so weynigh tot voordeel van hare dwalingh. Want ghelijck het
Actor. 7. 55. ende 9. 4. water niet anders dan oft een vast plaveysel
Matth. 28. 6. geweest waer, eenen wegh maeckte voor Chris-
Ioan. 20. 19. tus om daer op te wandelen: alsoo en is het
Matth. 14. 15. gheen wonder dat de hardigheydt van de steen dwee en buyghsaem gheworden is op sijn aenkomst en ontmoeten. Al hoewel het waerschijnlicker is dat de steen door sijn bevel wech gheruymt wierdt, en terstondt, al sy Christus eenen doorgangh ghemaeckt hadde, wederom in sijn plaets gekomen is. Ingaen als de deuren ghesloten waren, en beteeckent oock niet even soo veel als door een vaste matery doordringen, maer door Goddelicke kracht hemselven eenen toegangh openen, so dat hy schielick en onverwacht onder sijne Discipelen stondt, gantschelick op een wonderbare wijse doe de deuren gesloten waren. 't Geen sy by
Lucas 24. 31. brengen uyt Lucas, dat Christus subytelick verdwenen is uyt d'oogen der Discipelen, met dewelck' hy na Emaus reysde, dat en doet hun geen voordeel, en het helpt ons. Want als hy wilde maken dat sy hem niet meer en sagen, soo en is hy niet onsienlick geworden, maer hy is alleen uyt haer gesicht wech geweecken. Gelijck hy oock (volgens 't seggen van den selven Lucas) te samen met hen gaen- Ibid. vs. 16.
de, niet en heeft aenghedaen een nieuw aensicht om onbekendt te blijven? maer hy heeft haer' ooghen ghehouden.

12. Wederlegging. Van dit ghedichtsel der onsienlicker tegenwoordigheydt, 't welck een tweevoudighen Christus smeedt en maeckt.

Onse teghen-partijen en veranderen niet alleen Christus tot een nieuwe form' en ghestaltenis, op dat hy op der aerden mocht verkeeren, maer versinnen 1) oock dat hy elders een ander is als hier, en maken dat hy hem-selven niet en ghelijckt. In somma, als sy aldus beuselen, hoewel sy niet woordelick 2) en seggen dat Christus vleesch een geest is, soo maken sy 't nochtans tot eenen geest door veel woorden die even soo veel beduyden: en daer mede niet te vreden zijnde, sy bekleeden 't oock met qualiteyten en hoedanigheden die gantschelick tegen malkanderen strijden. Waer uyt dan nootsakelick volght dat Christus tweederley vleesch heeft.

De al-omm' tegenwoordigheydt moet noodtsakelick den lichame Christus toegedicht worden van de gheene die daer droomen dat dat lichaem onder het broot inghesloten is.

30. Nu ofschoon wy hen toestonden 't geen sy seggen van d'onsienlicke tegenwoordigheyt, soo en sal nochtans daer mede d'on-eyndelickheydt of onmetelicke grootte van 't lichaem van Christus noch niet bewesen zijn, sonder dewelcke sy te vergeefs Christus onder 't broodt sullen soecken te besluyten. Indien het lichaem van Christus teghelijck 3) en op een selfde 4) tijt niet over al zijn en kan sonder dat het binnen eenige plaets omvangen en bepaelt worde, so en sal 't niet gelooflick wesen dat het in 't Nachtmael onder 't broodt verborgen is. Hierom zijnse gedwongen geweest de wanschapene Ubiquiteyt of al-omm' tegenwoordigheydt van 't lichaem van Christus in te voeren. Maer wy hebben alreede door bondige en klare getuygnissen van de Schriftuyr bewesen dat het sijn sekere plaets en maet heeft, gelijck als de lichamen van andere menschen: dat daer beneffens Christus door sijn Hemelvaert heeft doen blijcken, dat hy met sijn lichaem niet en is in alle plaetsen, maer dat hy d'een plaets verlaet als hy in een andere komt. Sy brenghen wel by de belofte van Christus: Ick ben Matth. 28. 19.
by u-lieden tot de vol-eyndinghe der werelt, maer die belofte en moet van sijn lichaem niet verstaen worden.

Der Ubiquisten bedriegelicke reden-cavelingh wordt wederleyt door verscheydene argumenten. 1.

Want voor eerst, dewijl hy aldaer spreeckt van een bestendighe 5) tegenwoordigheydt so en soude sulck eene teghenwoordigheydt, ingevalle die van sijn lichaem te verstaen waer, niet kunnen bestaen, indien

1) versieren. 2) met een woort niet 3) t'seffens. 4) een. 5) geduyrighe.

Christus oock buyten 't ghebruyck des Nachtmaels in ons niet en woonde met sijn lichaem. Sy en hebben derhalven gheen rechtveerdige reden om soo seer bitterlick aengaende de woorden van Christus te krackeelen, op datse Christus in het Nachtmael onder het broot in-
2. sluyten mochten. Ten anderen de t'samenvoeginghe van sijne woorden bewijst ghenoegsaem, dat Christus in't alderminste niet en spreeckt van sijn vleesch. maer dat hy den Discipelen een on-overwinnelicke bystandt toeseght, om hen tegen allerley aenloop des Satans en der werelt te beschermen en staende te houden. Want naerdien 1) hy hen een swaer ampt opleydt, so versterckt hy hun met het vertrouwen van sijn hulp en tegenwoordigheyt, op datse dat ampt sonder achterdencken by de handt nemen en onvertsaeghdelick bedienen souden: als of hy seyde, dat hen sijn on-overwinnelicke hulp niet en sal ontbreken.
3. Indiense gheen lust en hadden om alles onder een te brouwen 2), soudense niet behooren de wijse der tegenwoordigheydt t'onderscheyden? En voorwaer sommige willen liever tot harer grooter on-eer' haer onwetenheyt bekent maken, dan een hayr breet van hare dwalingh afwijcken. Ick en spreke niet van de Papisten: welckers Leer' verdragelicker, of immers schaemachtigher is: maer van die, die door hare twist-gierigheydt soo verre wech gheruckt worden, datse segghen dat het vleesch van Christus al-omm' zy daer sijn Godtheydt is, om dat de twee naturen in Christus also zijn vereenigt, datse van malkanderen niet en kunnen worden af gescheyden. Even gelijck of die vereeniging, uyt de twee naturen hadde te samen gelapt ick en weet niet wat voor een derde ding, 't welck als in het midden staet, en noch Godt noch mensch en is. Sulck een ghevoelen heeft wel Eutyches ghehadt, en nae hem Servetus. Maer uyt de Schriftuyr wort duydelick afgenomen, dat d'eenighe Persoon Christus alsoo bestaet uyt twee naturen dat nochtans elcke natuyr haer eygenschap ongeschent behoudt. Sy sullen sich schamen te loochenen dat Eutyches met recht veroordeelt is gheweest: maer het is wonder datse niet en letten op d'oorsaeck waerom sijn gevoelen veroordeelt wierdt: te weten, om dat hy 't onderscheydt tusschen de natuyren wech genomen hebbende, d'eenigheyt des persoons alsoo dreef, dat hy uyt Godt een 3) mensch, en uyt den 4) mensch een 5) Godt maeckte. Wat is dan dit voor een uytsinnigheydt datse liever den Hemel met d'aerde vermengen willen, dan datse Christus lichaem uyt den Hemel niet trecken en sou- | den? Want (p. 581.)

Een ander bedriegelicke bewijs-reden, dewelcke ghemeynschap heeft met de kettery van Eutyches en Servetus.

1) ghemerckt. 2) brodden. 3) [ ]. 4) [ ]. 5) [ ].

datse tot haer voordeel dese getuygenissen by brengen: Niemandt en is opgevaren in den Hemel, dan die uyt den Hemel neder gekomen is, [*namelick*] de Sone des menschen, die in den Hemel is. Item: De eenigh-ghebo-ren Sone, die in den schoot des Vaders is, die heeft [*hem ons*] verklaert: daer in betoonens' oock haer onverstandt, datse de mededeylingh der eygenschappen, dewelck' eertijdts van de Heylige Vaders niet te vergeefs en is uytghevonden 1), verachten en in de windt slaen. Voorwaer wanneer Paulus seght, dat de Heer der heerlickheyt gekruyst is, soo en verstaet hy niet dat Christus yetwes geleden heeft in sijne Godtheyt, maer hy spreeckt alsoo, om dat Christus, die als een veracht en verworpen mensch in sijn vleesch ghepijnight wiert, oock Godt was en de Heer der heerlickheydt. Op dese wijse was oock de Sone des menschen in den Hemel: om dat die selvighe Christus, die ten aensien van het vleesch de Soon des menschen was en op der Aerden woonde, te ghelijck Godt was in den Hemel. Daerom wort van hem ter selver plaetse geseydt dat hy na de Godtheydt neder gedaelt is: niet dat de Godtheydt den Hemel verlaten heeft, op dats' haer selven in den kercker des lichaems verberghen soude: maer om datse, ofschoon 2) alle dingh vervullende, nochtans in de menschheyt van Christus selve lichaemlick, dat is, natuyrlick en op een seker' on-uytsprekelicke wijse woonde. De Scholen gebruycken een gheewoonlick onderscheydt, 't welck ick my niet en schame hier toe te passen 3): Te weten, al hoewel de geheele Christus over al is, soo is nochtans al dat 't welck in hem is, niet over al. En och of de School-Leeraers selven de kracht van dese uytspraeck 4) ter degen hadden overleydt! Want in sulcken gheval 5) soude dit onverstandigh gedichtsel van de vleeschelicke tegenwoordigheyt van Christus verhindert zijn geweest. Soo is dan onse Middelaer, dewijl hy gheheel over al is, altijdt by de sijne teghenwoordigh: en in het Nachtmael bewijst hy hem-selven op eene bysondere wijse teghenwoordigh te zijn, nochtans alsoo dat hy aldaer gheheel is, maer niet ten aensien van 't gheheele dat hy heeft: want hy wordt, ghelijck geseydt is, ten aensien van sijn vleesch met den Hemel omvanghen, tot dat hy ten oordeele sal verschijnen.

De derde bedriegelicke bewijs-reden, genomen uyt de Schriftuyr. Ioan. 3. 13. ende 1. 18.

1. Cor. 2. 8.

De gemeynschap der eygenschappen in Christus wordt van d'Ubiquitisten wech genomen.

Desghelijcks oock dese waerachtige distincty der Scholen: De gheheele Christus is over al, nochtans niet al dat 't welck Christus heeft.

31. Derhalven zijn die seer verre verleydt en bedroghen die niet en kunnen verstaen dat Christus vleesch in 't Nachtmael tegenwoordigh is, 't en zy dat het in 't broodt ghestelt worde. Want aldus wort van hun de verbor-

Tegen dees' inghebeelde teghenwoordigheyt der Papisten, der Consubstantieerders en der

1) ghevonden. 2) (se). 3) te verhalen. 4) spreuck. 5) kas.

Ubiquitisten, wort gestelt de waerachtighe tegenwoordigheydt des vleesches van Christus, door de verborgene vereenigingh des Heyligen Geestes

gen werckingh des Heyliges Geestes, waer door Christus met ons vereenigt wort, buyten gesloten. 't En dunckt haer niet dat Christus tegenwoordigh is, 't en zy dat hy tot ons neder dale. Gelijck of wy sijne tegenwoordigheydt niet even soo wel en souden kunnen ghenieten, indien hy ons tot hem deed' opklimmen. So bestaet dan het verschil alleen in de wijse van sijne teghenwoordigheydt: want sy doen 1) Christus in het broot wonen 2) en wy houden 't voor ongeoorlooft dat men hem uyt den Hemel neertrekt 3): De Lesers moghen oordeelen wie van ons beyden 't beste ghevoelen heeft. Wech alleen met dese valsche beschuldigingh, dat wy Christus uyt sijn Nachtmael sluyten, om dat wy hem niet en verbergen onder het decksel des broots. Want naerdien 4) dit Sacrament Hemelsch is, soo en is 't niet noodigh Christus op der aerden neder te trecken, op dat hy met ons mochte vereenigt zijn.

En ghetoont hoedanigh deselve zy: alsoo nochtans dat de wijse daer van bekent wort onbegrijpelick te zijn.

32. Voorts, indien yemandt my vraeght van de wijse sijner tegenwoordigheydt, soo en sal ick my niet schamen te bekennen, dat dit soo een hooge verborgentheydt is, datse door mijn verstandt niet en kan worden begrepen, noch door mijne woorden vertelt: en om klaerder te spreken, ick ervaer het meer 5) dan ick 't verstae. Ick omhelse derhalven alhier sonder eenigh tegen-spreken de waerheydt Godts op dewelck' ick my veyligh en gherustelick mach verlaten. De Heere seght dat sijn vleesch is de spijs, en sijn bloedt de dranck van mijn ziel. Ick offer' hem mijn ziel om met sulcken voedtsel gevoedt te worden. In sijn Heyligh Nachtmael ghebiedt hy my onder de teeckenen van broodt en wijn, sijn lichaem en bloedt te nemen, te eten, en te drincken. Ick ben versekert dat hy 't my waerlicks toereyckt, en dat ick 't waerlicks ontfangh. Ick verwerp alleen d'ongherijmtheden dewelcke baerblijckelick der Hemelscher Majesteyt van Christus onbetaemlick, of van de waerheydt sijner menschelicker natuyr vreemt zijn: en oock nootsakelick moeten strijden tegen Godts Woort, het welck ons eerstelick onderwijst, dat Christus in de glory van 't Hemelsch Koninckrijck in sulcker voegen is opgenomen, dat hy boven alle wereltlicke staet en condity verheven zy: en daer beneffens met gheen minder neerstigheydt in sijne menschelicke natuyr aenprijst die dingen die waerlicks der menschheyt eygen zijn. Ende dit en moet niet schijnen onghelooflick te wesen, of met de reden niet over een te komen: want ghelijck het gantsche Koninckrijck van Christus gheestelick is, alsoo en moeten oock die dinghen die hy met sijn Kerck doet, geensins nae

D'ongerijmtheden die wech geworpen moeten worden

Lucas 24. 26.

Ibid. vs. 39.

1) logeeren. 2) [ ]. 3) trekt. 4) ghemerckt.
5) verneem 't beter.

de wijse deser werelt afghemeten worden. Ofte, op dat ick gebruycke de woorden van Augustinus: Dese verborgentheyt, gelijck alle d'andere, wordt wel door den mensch bedient, maer op een Goddelicke wijse, sy wort wel bedient op der aerden, maer op een wijse die Hemels is. De tegenwoordigheyt sijns lichaems, segg' ick, is soodanigh als de gelegentheyt des Sacraments vereyscht, welcke tegenwoordigheyt in dit Sacrament met so grooten kracht en met so grooten werckingh verschijnt, datse niet alleen een ongetwijffelt vertrouwen des eeuwigen levens aen 1) onse gemoederen toebrenght, maer ons oock van d'onsterflickheyt onses vleeschs versekert. Want het wort nu door sijn onsterflick vleesch levendigh, en eenighsins sijner onsterflickheyt deelachtigh gemaeckt. Die door haer onghematighde wijse van spreken verder draven, die en doen niet anders dan datse door sodanige bewimpelingen d'eenvoudige en klare waerheydt verduysteren. Isser yemandt den welcken noch niet en is genoegh ghedaen, soo wild' ick wel dat hy alhier een weynigh met my overleyde, dat wy nu ter tijdt spreken van een Sacrament, en dat al dat 't welck in een Sacrament is, tot het gheloof moet gericht en gheleyt worden. En wy voeden en verstercken het gheloof door dese deelachtigheydt des lichaems, die wy tot noch toe beweert hebben, immers soo wel en overvloedigh, als die doen die Christus self uyt den Hemel trecken. Ondertusschen belijd' ick ter goeder trouwen: dat ick die vermengingh van Christus vleesch met onse ziel, of die instortingh soo als die van hun geleert wordt, verwerpe: overmits het ons genoegh is, dat Christus uyt de substanty sijns vleeschs het leven in onse zielen inblaest: ja sijn eygen leven in ons uytstort, ofschoon 't vleesch van Christus self niet in ons in en gaet. Hier by | komt noch dat de regel en de gelijckmatigheyt des gheloofs, nae dewelcke Paulus wil dat wy alle uytleggingh der Schriftuyr sullen schicken en passen, in desen deele sonder twijffel opentlick aen onse zijd' is. Die soo een klare waerheydt tegen spreken, die mogen toesien na wat richtsnoer des gheloofs sy haer selven reguleeren. Die niet en ghelooft dat Christus in het vleesch gekomen is, die is uyt Godt niet. En dese lieden, al hoewel sy 't niet en willen weten, of niet en bemercken, berooven hem van sijn vleesch.

Ireneus lib. 4. cap. 34.

Wat de teghen-partijen uytrichten met haer ongematigde wijse van spreken.

Door het geloof worden wy Christus in der daedt deelachtigh.

De vermengingen en overstortingen, die van de neuswijse versiert zijn, moeten worden verworpen.

(p. 582.)

Rom. 12. 3.

2. Ioan. vs. 7.

33. Dit selve moetmen oock oordeelen van de gemeynschap, dewelcke van hun voor geen gemeynschap bekent en wort, 't en zy datse het vleesch van Christus onder het broot van Christus inslicken. Maer wy doen den Heyligen

7. Tot noch toe zijn voorgesteldt die dingen die tot het Nachtmael, so veel Godt be-

1) [ ].

langht die ons deselve gheeft, schijnen te behooren: nu zijn noch overigh die dingen die ons naerder aensien en raken. Insonderheydt staet alhier te verklaren onse gemeenschap met het vleesch en bloedt van Christus.

Geest groot onrecht, indien wy niet en gheloouen dat het door sijn' onbegrijpelicke kracht gheschiedt dat wy met het vleesch en bloedt van Christus ghemeynschap hebben. Jae indien de kracht van dese verborgentheyt, so alsse van ons geleert wort, en by d'Oude Kerck in d'eerste vier honderdt jaren bekent was, na hare weerdigheyt waer' overleyt geweest, soo souden wy meer dan ghenoegh hebben om ons daer mede verghenoeght te houden: de deur soude toeghesloten gheweest zijn voor veel schandelicke dwalingen, uyt dewelcke schrickelicke twisten ontstaen zijn, en door dewelcke de Kerck soo eertijdts, als oock by onsen tijdt jammerlick geplaeght is, terwijl de neuswijse menschen een onghematighde en ongeschickte wijse der tegenwoordigheyt begeeren, die de Schriftuyr nergens aen en wijst: en van weghen een saeck diese dwaesselick en lichtveerdigh bedacht hebben, even eens woeden en rasen als of d'insluytingh van Christus lichaem onder 't broot, waer het begin en het eynde der Godtvruchtigheyt. 't Voornaemste dat wy behooren te weten is dit, hoe dat het lichaem van Christus, ghelijck het eenmael voor ons is over-gelevert, ons eyghen wordt: hoe dat wy sijns uytgestorten bloedts deelachtigh worden, want dat is den gantschen Christus besitten, op dat wy alle sijne goederen ghenieten souden. Maer nu laten sy dese swaerwichtighe dingen varen, jae dese dinghen worden by hun veronachtsaemt en by na begraven, en sy hebben alleen behagen in dees' eenighe quastige questy, hoe dat het lichaem van Christus onder 't broot, of onder de gedaente des broodts verborgen zy. Sy seggen valschelick dat al dat 't welck wy van 't geestelick eten leeren, is tegen het waerachtigh en wesentlick eten, ghelijck sy 't noemen: want wy sien alleen op de wijse: dewelcke by hun vleeschelick is, dewijl sy Christus in 't broot insluyten: en by ons geestelick, om dat de verborgene kracht des Geestes den bandt is van onse t'samen-voegingh met Christus. Even so valsch is oock die andere teghenwerpingh, dat wy, namelick, alleen aenroeren de vrucht die de geloovige trecken uyt het eten van Christus vleesch. Want wy hebben voor henen geseydt dat Christus self is de matery of stoffe des Nachtmaels: en dat daer uyt de vrucht volgt, dat wy door d'offerhande sijns doodts van sonden ghereynight, door sijn bloet afgewasschen, en door sijn opstandingh tot de hope des eeuwighen levens opgerecht worden. Maer de sotte inbeeldingh, waer van Lombardus d'auteur en vinder geweest is, heeft haer verstandt verdorven, dewijl sy meynen dat het eten van Christus vleesch het Sacrament is. Want Lombardus spreeckt aldus: Het Sacrament sonder de saeck, is de gedaente des broodts ende des wijns: het Sacrament met de saeck, is het vleesch en bloedt van Christus: de saeck sonder 't Sacrament, is sijn geestelick vleesch. Item, een weynigh daer nae: De saeck die daer in beduyt en vervat wort is het eygen vleesch van Christus: de saeck die daer in beduydt en niet vervat en wordt, is sijn geestelick lichaem. Dat hy een onderscheydt maeckt tusschen Christus vleesch en de kracht die 't heeft om te voeden, daer in stem 1) ick met hem overeen 2): maer dat hy daer van een Sacrament maeckt, 't welck oock self onder 't broodt vervat is, dat is een onverdraghelicke dwalingh. Hier uyt is ontstaen een valsch begrip 3) en uytleggingh van het Sacramentelick eten: door dien sy gemeynt hebben dat oock de godtloose en boose Christus lichamen eten, al hoewel sy van hem vervreemt zijn. Maer het vleesch van Christus selfs is inde verborgentheyt des Nachtmaels alsoo wel een geestelicke saeck, als d'eeuwige saligheydt. Waer uyt wy besluyten, dat alle die, die den Geest van Christus niet en hebben, niet meer van Christus vleesch en kunnen eten dan wijn drincken die geen smaeck en heeft. Voorwaer Christus wordt veel t'onweerdelick verscheurt, wanneer sijn lichaem als doot en krachteloos, den ongeloovigen wordt ten besten gegeven: en sijn woorden strijden opentlick daer teghen. Die mijn Vleesch eet, ende mijn Bloedt drinckt, die blijft in my, en ick in hem. Sy seggen dat aldaer niet en wort gehandelt van het Sacramentelick eten: het welck ick bekenn', soo verre sy sich niet altijts heen en we'er en stooten aen den selfsten steen, dat, namelick, het vleesch van Christus sonder eenige vrucht gegeten wort. Ick wilde wilde wel van hen weten, hoe langh de godtloose Christus vleesch binnen haer behouden nae dat sy 't gegeten hebben? Hier en sullense, mijns oordeels, gheen uytkomst vinden. Maer sy werpen tegen dat de trouw en waerheydt van Godts beloften door d'ondanckbaerheydt der menschen, niet en kan vervallen of verkort worden. Voorwaer ick beken't, en segghe dat de kracht der verborgentheydt ongeschendt blijft, al hoewel de godtloose, so veel in hen is, deselve kracht soecken te vernietigen. Evenwel is aenbieden en voordragen wat anders als ontfanghen en genieten. Christus reyckt eenen yegelicken dese spijse, en brenght hen desen geestelicken dranck: sommige nutten deselve begeerlicken, sommige verstooten die met walging. Sal dese verstootingh maken dat die spijs en dranck haer na-

Welcke gemeenschap, alhoewelse gheestelick, en niet lichaemlick en is, nochtans niet af en laet dadelick en waerachtigh te wesen. Want de vraegh' en is niet, of wy het waerachtige lichaem van Christus, dat voor ons ghekruyst is, outfanghen: (want dat is buyten verschil) maer hoe wy dat ontvangen.

Lib. 4 Dist. 8.

Wederlegging van de valsche uytlegging der School-leeraren, daer mede sy de mondelicke en vleeschelicke eting van Christus lichaem beweeren.

Ioan. 6. 16.

1. Uytvlucht voor het mondelingh eten.

2.

1) gevoel' 2) [ ]. 3) verstant.

3. tuyr verliesen? Sy sullen segghen dat haer gevoelen door dese ghelijckenis gheholpen wordt, te weten, dat het vleesch van Christus, al hoewel het by den godtloosen geen smaeck en heeft, niet te min vleesch is. Maer ick ontkenne dat het sonder de smaeck des gheloofs kan gegeten worden: of (soo yemandt meer behagen heeft in de woorden van Augustinus) ick ontkenn' dat de menschen uyt het Sacrament meer halen danse met het instrument 1) des geloofs vergaderen. Aldus en wort het Sacrament niet verkort: jae des selfs waerheydt en kracht blijft ongedeert 2), al hoewel de godtloose van d'uyterlicke deelachtigheyt
4. des Sacraments geen voordeel en trecken. Indiense wederom teghen werpen, dat dese woorden: Dit is mijn Lichaem, verkort worden, als men seyt dat de godtloose niet meer en ontfanghen dan verderflick broodt: daer op is de weder-leggingh veerdigh en gereedt, dat Godt niet en wil waerachtigh bekent worden in die ontfangingh, maer in de standtvastigheydt sijner goedtheyt, waer door hy bereydt is den onweerdigen te geven, ja hen oock
(p. 583.) mildelick aen- | biedt dat gheen 't welck sy verwerpen. En dit is de gheheelheydt en onvervalschtheydt des Sacraments dewelcke van de gantsche werelt niet en kan verbroken worden, dat, namelick, het vleesch en bloedt van Christus den onweerdigen also waerachtelick wordt gegeven, als den uytverkoren geloovighen Godts: evenwel is het met eenen oock waerachtigh, ghelijck de reghen op een harde steenrotz vallende, wech vloeyt, overmits die in den steen niet en kan in sincken: dat oock alsoo de godtloose door hare hardigheyt de ghenade Godts verstooten dat die tot haer niet en kan indringen. Hier by komt noch dat Christus sonder 't geloof evensoo weynigh ontfangen kan worden als een zaet in 't vyer kan
5. uytspruyten. Datse vragen hoe Christus voor 3) sommighen tot verdoemenis is gekomen, indiens' hem niet onweerdighlick en ontfangen, dat en heeft niet met allen om 't lijf: overmits wy nerghens en lesen dat de menschen haer selven den doot op den hals halen, om datse Christus onweerdelick ontfanghen, maer
6. Uyt Matt. cap. 13. vs. 7. veel eer om dats' hem verwerpen. De parabel van Christus en doet hen oock gheen voordeel, als hy seydt dat het zaet onder de doornen uytspruyt, en naderhant verstickt en verdorven wordt: want hy leert aldaer wat voor een vermogen het tijdtlick geloof heeft, 'twelck sy niet en achten noodig te zijn tot het eten van Christus vleesch en tot het drincken van sijn bloedt, als dewelcke den verrader Judas in dit deel even ghelijck maken met Petrus. Jae

1) vat. 2) onverzeert. 3) den.

hare dwalingh wordt veel eer door de selfde parabel wederleydt, als Christus seght dat het eene zaedt op den wegh valt, en het ander op de steenen, en dat van beyde die zaden niet een en wortelt. Waer uyt dan volght dat den ongheloovighen haer eyghen hardigheydt verhindert dat Christus tot haer niet in en gaet. So wie begeert dat onse saligheyt door dit Sacrament geholpen worde, die en sal niet bequamers vinden, dan dat de gheloovighe tot den Sone Godts de rechte Fonteyn gheleydt worden, om uyt hem het leven te trecken. En de weerdigheyt van dit Sacrament wort treffelick ghenoegh ghepresen, wanneer wy 't daer voor houden dat het een hulp-middel is, waer door wy in 't lichaem van Christus worden ingeplant, of ingeplant zijnde meer en meer aen hem wassen, tot dat hy ons volkomelick met hem vereenight in 't Hemelsche leven. Sy werpen noch tegen: Indien de godloose des lichaems en des bloets van Christus niet deelachtigh en zijn, dat dan Paulus hem niet en hadde behooren daer aen schuldigh te maken. Maer ick antwoorde, datse daerom niet schuldigh en zijn, om datse het lichaem en bloedt van Christus (soo onse tegen-partijen meynen) ghegeten hebben, maer om datse 't Sacrament hebben ontheylight, met voeten vertredende 't pandt van de heylighe ghemeynschap met Godt, 't welck sy met eerbiedigheyt behoorden t'ontfangen.

Ibid. vss. 4, 5

7. Uyt 1. Cor. cap. 11. vs. 27 etc.

34. Voorts, dewijl onder d'Oude Schrijvers voornemelick Augustinus dit hooft-stuck der Leere staende heeft ghehouden 1), dat de Sacramenten geen verkortingh en lijden, en dat oock de ghenade die door de Sacramenten afgebeelt wort, niet en wordt ver-ydeldt door d'ongheloovigheyt of boosheyt der menschen: soo sal het oorbaerlick zijn dat wy uyt sijn woorden klaerlick bewijsen, hoe onwijslick en verkeerdelick dese lieden, die het Lichaem van Christus den honden tot een spijs voor werpen, het segghen van Augustinus trecken tot de teghenwoordighe saeck. Na haer ghevoelen bestaet het Sacramentelick eten hier in, dat de godtloose Christus lichaem en bloedt ontfangen sonder de kracht des Geestes of eenighe vrucht der genade. Augustinus daer en tegen, dese woorden voorsichtelick overwegende: Soo wie mijn vleesch eet, en mijn bloedt drinckt, die en sal in der eeuwigheyt niet sterven: Schrijft aldus: Die, namelick, die de kracht of het onsienlicke des Sacraments eet, en niet alleenlick het sienlicke Sacrament: ende dat oock inwendighlick, en niet uytwendighlick: die met der herten eet, en niet met de tanden bijt. Waer uyt hy eyndtlick besluyt, dat het Sacrament

De achtste, uyt Augustinus, van den welcken sy valschelick seggen dat hy dese dwalingh toeghestaen heeft.

Homil. in Ioan. 26.

Ioan. 6. 50, 54.

1) beweert heeft.

van dese saeck, dat is van d'eenigheydt des lichaems en des bloedts van Christus, in het Nachtmael des Heeren voor-gestelt wort, aen 1) sommigen tot het leven, en aen 2) anderen tot het verderf: maer dat de saeck selve die door het Sacrament wordt beteeckent, eenen yeghelicken die daer aen part en deel verkrijght, voorgestelt wort tot het leven, en niemanden tot het verderf. Op dat hier niemandt en segghe dat door de beteeckende saeck verstaen wort niet het lichaem van Christus, maer de ghenade des Geestes die van het lichaem kan worden afgesondert, soo wordt dees' uytvlucht wech genomen door de tegen-stellingh die daer is in de woorden sienlick en onsienlick: want het lichaem van Christus en kan onder het sienlicke niet begrepen worden. Waer uyt dan volght, dat d'ongeloovige alleen gemeynschap hebben aen het uyterlicke teecken. Ende, om alle twijffelingh beter te verdrijven, na dat hy gheseydt hadde dat dit broodt den hongher van den inwendigen mensch soeckt en vereyscht, soo seght hy terstondt daer op: Moses en Aaron, en Pinechas 3), en veel andere die 't Manna ghegeten hebben, hebben Gode behaeght. Waerom? om datse de sienlicke spijs, geestelick verstonden, gheestelick hongerden, en geestelick smaeckten, op datse geestelick versadight souden worden. Want wy hebben oock huyden de sienlicke spijs ontfanghen: maer wat anders is het Sacrament, en wat anders de kracht des Sacraments. Een weynigh daer nae: En daerom, soo wie niet en blijft in Christus, en in wien Christus niet en blijft, die en eet sonder twijffel sijn vleesch, die en drinckt oock sonder twijffel sijn bloedt niet gheestelick, al hoewel hy vleeschelick en sienlick met de tanden bijt het teecken des lichaems en des bloedts. Wy hooren wederom dat het sienlicke teecken gestelt wordt tegen het gheestelick eten. Waer mede wederleydt wordt die dwaling, dat het onsienlicke lichaem van Christus in der daet wordt ghegeten Sacramentelick, al hoewel niet geestelick. Wy hooren oock dat den ongoddelicken en onreynen niet meer en wordt toeghestaen dan het nutten van het sienlicke teecken. Hier uyt komt sijn wel-bekend ghesegde 4), dat d'andere Discipelen gegeten hebben het broodt den Heere, maer dat Judas heeft ghegheten het broodt des Heeren. Waer med' hy d'ongeloovige duydelick uytsluyt van de ghemeynschap des lichaems en des bloedts. Hier toe dient oock 't geen hy elders seght: Wat zijt ghy verwondert dat aen Judas 't broodt van Christus ghegeven is, door het welck hy den Duyvel soude worden over-ghelevert: dewijl ghy daer en teghen hoort dat

Uytlegginghe van de spreuck van Augustinus.

Verscheyden' getuyghnissen van Augustinus tegen het mondeling eten.

Homil. in Ioan. 59.

Homil. 62.

Lib. 5. de Baptis. contra Donatist.

1) den 2) den. 3) Phinees. 4) spreuck.

aen Paulus den Engel Satanas is gegeven, door den welcken hy in Christus volmaeckt soude worden? Hy seydt wel elders, dat het broodt des Nachtmaels het lichaem van Christus gheweest is den ghenen tot den welcken Paulus seyde: Soo wie onweerdighlick eet ende drinckt, die eet ende drinckt hem-selven een oordeel: en datmen daerom niet en moet segghen datse niet met all' en hebben ontfanghen, om datse het qualick ont- | fangen hebben. Doch in wat sin en meyningh, dat verklaert hy volkomentlicker in een andere plaets. Want met voorbedachten rade en opset voornemende te beschrijven hoe de boos' en godtloose, die 't Christen-gheloof met den monde belijden, en met de wercken versaken, Christus lichaem eten (en dat selfs tegen de meyningh van sommige, die sich lieten voorstaen dat de sulcke niet alleen Sacramentelick, maer oock in der daedt en waerheyt selfs eten) soo spreeckt hy aldus: Maer men moet niet segghen datse Christus lichaem eten, dewijlse onder de Leden van Christus niet en moeten gereeckent worden. Want om andere dinghen te verswygen, sy en kunnen niet te ghelijck Leden van Christus zijn en leden van een hoer. Eyndelick als Christus self seght: Die mijn vleesch eet, ende mijn bloedt drinckt, die blijft in my ende ick in hem. Soo betoont hy wat het zy, niet ten aensien van het Sacrament, maer in der waerheydt Christus lichaem eten, want dit is in Christus blyven, op dat Christus in hem blyve. Want hy heeft dat alsoo geseydt als of hy seyde: Wie in my niet en blijft, en in wien ick niet en blyve, die en segg' of en dencke niet dat hy mijn lichaem eet of mijn bloet drinckt. Laet de Lesers overwegen dese tegen-stellingh, ten aensien van het Sacrament, en in der daedt en waerheydt eten. Ende daer en sal gheen twijffelingh meer overigh blijven. Dit selvighe bevestight hy niet min klaerlick door dese woorden: En wilt de keelen niet bereyden, maer het herte: want van daer en daerom wordt ons dit Nachtmael bevolen en aengepresen. Siet wy ghelooven in Christus, als wy hem door 't gheloof ontfanghen: in 't ontfanghen weten wy wat wy dencken. Wy ontfangen een weynigh, en wy worden verzadight. Soo en worden wy dan niet gevoedt door 't gheen wy sien, maer door 't geen wy ghelooven. Alhier bindt 1) hy oock dat gheen 't welck de godtloose nemen aen het sienlicke teecken: hy leerdt dat Christus niet anders en wordt ontfangen dan door 't geloof. Alsoo oock als hy in een andere plaets duydelick verklaert, dat de goede en quade deel hebben aen de teeckenen, soo sluyt hy de quade uyt van het

2. Cor. 12. 7.

1. Cor. 11. 29.

(p. 584.)

Hoe de godtloose 't lichaem van Christus eten.

Lib. de Civit. Dei 21. cap. 25.

Ioan. 6. 56.

De godtloose eten 't lichaem van Christus, niet inder daedt, maer ten aensien van het Sacrament.

Contra Faustum lib. 13. cap. 16.

1) bepaelt.

waerachtigh eten des vleesches van Christus. Want indiense de saeck selve ontfinghen, soo en soud' hy dat gantschelick niet vergheten hebben, dewijl het tot sijn propoost meer dienstigh was. In een andere plaets, oock sprekende van het eten ende des selfs vrucht, besluyt hy aldus: Als dan sal Christus lichaem en bloedt eenen yeghelicken het leven wesen, indien dat gheen 't welck in 't Sacrament sienlick ontfangen wordt, in de waerheyt selfs geestelick wordt gegeten, en geestelick ghedroncken. Die derhalven d'ongeloovighe des vleeschs en des bloedts van Christus deelachtigh maken, die moeten ons, om 1) met Augustinus over een stemmen 2), 't lichaem van Christus sienlick voor ooghen stellen, dewijl nae sijn ghevoelen de gantsche waerheydt des Nachtmaels gheestelick en onsienlick is: en uyt sijn woorden sekerlick is af te nemen dat het Sacramentelick eten, als de ongeloovigheyt de waerheyt des Sacraments verhindert in te komen, even soo veel geldt als het sienlick of uytwendigh eten. Indien 't lichaem van Christus waerachtelick, en evenwel niet geestelick konde gegeten worden, hoe soude dan dat te verstaen zijn 't welck hy elders leerdt? Ghy en sult niet eten dit lichaem 't welck ghy siet, ghy en sult oock niet drincken dat bloedt 't welck uytghestort sal worden van de ghene die my sullen kruycigen. Ick hebbe u-lieden een seker Sacrament bevolen en aenghepresen: het welck u, als ghy het gheestelick verstaet, sal levendigh maken. Hy en heeft voorwaer niet willen loochenen dat het selfste lichaem, 't welck Christus tot een offerhande heeft opgeoffert, in 't Nachtmael ghegeven wort: maer hy heeft de wijse te kennen gegeven hoe wy 't ontfangen en deelachtigh worden: dat het, namelick, in de Hemelsche heerlickheydt opghenomen zijnde, door de verborgene kracht des Geestes ons het leven inblaest. Ick bekenn' wel, dat dese wijse van spreken dickwils by hem gelesen wort, dat het lichaem Christus van d'ongeloovige gegeten wort: maer hy verklaert hem-selven als hy daer by voeght, dat sy 't eten Sacramentelick. En de geestelicke wijse van eten 3) wort van hem elders beschreven sulck eene 4) te zijn, dat 5) de ghenade door onse beten niet en wort verteert en verslonden. En op dat de tegen-partijen niet en seggen dat ick hen door de menighte der getuyghnissen soecke t'overvallen, soo wild' ick wel weten hoe dats' hen-selven sullen ontwerren uyt dees' eenighe uytspraeck 6), als hy seght, dat de Sacramenten in d'Uytverkorene alleen volbrenghen 't gheen die beteeckenen. Voorwaer sy en sullen niet durven loochenen dat het broodt in 't Nachtmael Christus lichaem beteeckent. Waer uyt volght dat de verworpene van de ghemeynschap des selfs gheweert en afgehouden worden. Dat oock Cyrillus gheen ander ghevoelen ghehadt en heeft dat verklaren dese sijne woorden: Even ghelijck wanneer yemandt in ghesmoltene was ander was ingiet, het éene was met het andere gantschelick wort vermenght: alsoo moet oock die geen die des Heeren vleesch en bloedt ontfanght, met hem vereenight worden, op dat Christus in hem en hy in Christus bevonden worde. Door dese woorden is, mijns bedunckens, klaer en blijckelick, dat die van het waerachtigh en wesentlick eten berooft zijn, die Christus lichaem, 't welck van sijn kracht niet en kan afgesondert worden, alleen Sacramentelick eten: en dat evenwel daerom de trouw en waerheydt der beloften Godts niet en wordt verswackt, dewelcke niet af en laet uyt den Hemel te reghenen, al is 't dat de steenen en rotzen de vochtigheydt des regens niet en ontfangen.

Serm. 2. de verb. Apost.

De woorden gheestelick en waerlick gelden by Augustinus even veel.

In wat sin hy seght dat Christus lichaem van d' ongeloovige ghegeten wort.

Cyrillus gevoelen, aengaende het eten van Christus vleesch.

35. De kennisse van dit stuck sal ons oock lichtelick van de vleeschelicke aenbiddingh aftrecken, dewelcke door 1) sommighe uyt 2) een verkeerde lichtveerdigheydt is opgherecht: overmits sy by haer selven aldus overleyden: Indien het lichaem van Christus in 't Sacrament is, soo zijn oock aldaer te samen met het lichaem sijn ziel en sijn Godtheyt, dewelcke nu van elck 3) anderen niet en kunnen worden af ghescheyden. Dien-volgens moet Christus aldaer aengebeden worden. Voor eerst, wat sullense doen, in ghevall' yemandt wilde loochenen dat Christus lichaem, ziel en Godtheyt in 't Sacrament, gelijck sy voorwenden, t'samen gaen? Want ofschoon se noch soo seer mochten segghen, datter een groote ongerijmtheydt ontstaen soude, waer 't dat het lichaem van de ziel en Godtheyt wierdt afgesondert, evenwel wat verstandigh en nuchter mensch isser die sich sal laten voorstaen dat het lichaem van Christus, Christus is? Sy meynen wel datse dit met haer argumenten fijn bewijsen: maer dewijl Christus van sijn lichaem en bloedt onderscheydentlick spreeckt, en de wijse der teghenwoordigheydt niet en beschrijft: hoe sullens' uyt een twijffelachtighe saeck, sekerlick besluyten 't geen sy willen? Wat sal 't dan zijn met dees' haer' aenbiddingh? Indien 't mochte ghebeuren dat hare conscientien daer over door eenigh ghevoelen swaerlick qua- | men gheroert 4) en ontsteldt te worden, sullense niet terstondt met hare besluyt-redenen vergaen en versmelten? alsse, namelick, sien

8. Voortgangh van de ghemeynschap tot de aenbiddingh, en voor eerst wordt betoondt hoe swack daer zy de gissingh der teghen-partijen aengaende het mede gaen der ziel en der Godheydt van Christus met sijn Lichaem in't Sacrament.

(p. 585.)

1) soudense. 2) dragen. 3) etingh. 4) dese. 5) in dewelcke. 6) spreuck.

1) van. 2) door. 3) den. 4) gheroffent.

sullen datse in dit stuck ontbloot zijn van het sekere woordt Godts, door het welck alleen onse zielen vast blijven staen, wanneer die gheroepen worden om reeckenschap te geven, en sonder het welck' onse zielen op den eersten ooghenblick beswijcken: alsse sullen bedencken datse de leeringh en het exempel der Apostelen teghen haer hebben, en dat sy alleen d'Autheuren en Vinders zijn van dees' aenbiddingh. Tot dese steecken, sullen oock noch andere sware prickelen komen. Wat? was het een geringhe saeck, Godt aen te bidden in dese form' en gestaltenis, waer van ons niet met all' en is voor-gheschreven? Als men van den waren dienst Godts handelt, sal men dan met soo grooten lichtveerdigheydt bestaen dat gheen daer van in de gantsche Schriftuyr niet een woort wort gelesen? Maer indiense met sulcken nedrigheydt als het betaemt all' hare ghedachten hadden ghehouden onder Godes Woort, soo soudense voorwaer nae dese sijne woorden: Neemt, eet, drinckt, gheluystert, en dit ghebodt, daer med' hy wil dat het Sacrament genomen, ende niet dat het aengebeden sal worden, ghehoorsaemt hebben. Die het Sacrament, gelijck het van Godt geboden is, sonder aenbiddingh ontfangen, die zijn versekert datse van 't ghebodt Godts niet af en wijcken: ende daer en is niet beters als dese versekertheydt wanneer wy eenigh werck by de handt nemen Sy hebben oock 't exempel der Apostelen van dewelcke wy niet en lesen datse daer voor neder ghevallen zijn en dat aengebeden hebben, maer dats' het, soo alsse aen de tafel saten, hebben ontfangen en ghegeten. Sy hebben 't gebruyck van d'Apostolische Kerck, namelick, ter plaetsen daer Lucas vertelt dat de geloovige gemeynschap ghehouden hebben, niet in d'aenbiddingh, maer in de brekinge des broodts. Sy hebben d'Apostolische Leer' door dewelcke Paulus de Kerck van Corinthen onderwesen heeft, betuyghende dat hy van den Heere ontfanghen hadde het gheen hy hun overleverde.

Ten anderen, hoe lichtveerdigh en hooghmoedig sy zijn, als sy de teeckenen aenbiddende tot het woordt van Christus toe doen, en het ghebruyck van d'Apostolische Kerck geensins en volgen.

Actor. 2. 42.

1. Cor. 11. 23.

36. Alle dese woorden strecken daertoe 1) dat de Godtvruchtighe Lesers by haer selven souden overleggen hoe ghevaerlick het is in soo swaerwichtige saken van 't eenvoudige Woort Godts, tot de droomen van ons eyghen hooft, af te dwalen. En 't geen voor henen geseyt is, dat behoort ons in dese saeck van alle twijffelingh en swarigheydt te bevrijden. Want op dat de Godtvruchtighe zielen Christus in het Sacrament behoorlick moghen ontfanghen, soo moetense tot den Hemel opgheven worden. Indien dit is het ampt en werck des Sacraments, dat het des menschen swacke verstant te hulp komt, op dat het opwaerts soude kunnen opklimmen om de hoogte der geestelicke verborgentheden te begrijpen, soo dwalen die van den rechten wegh in't soecken van Christus, die aen het uyterlicke teecken blijven hangen. Wat sullen wy dan seggen? Sullen wy niet bekennen, dat het eenen superstitieusen dienst is, als de menschen haer selven voor het broodt neder werpen om Christus aldaer aen te bidden? Het Concily te Nicea heeft sonder twijffel dit quaedt willen tegen gaen, als het den Christenen verbiedt haer verstant devotelick 1) aen de voor-ghestelde teeckenen te hechten. Dit is oock d'oorsaeck waerom in voortijden wierdt gheordineert, dat het volck voor de consecraty met luyder stemmen vermaent soude worden hare herten opwaerts te verheffen. De Schriftuyr selve en verhaelt ons niet alleen neerstelick dat Christus ten Hemel op-ghevaren is, waer door hy de teghenwoordigheydt sijns lichaems uyt ons gesicht en geselschap heeft wech genomen, maer op dat' ons alle vleeschelicke ghedachte van Christus benemen mochte, soo ghebiedts' ons oock, soo dickwils alsse van hem meldet, dat wy onse herten om hooge verheffen en hem in den Hemel sittende ter rechterhandt des Vaders, soecken sullen. Nae desen reghel hadd' men hem veel eer gheestelick in de Hemelsche glory behooren aen te bidden, dan sulcken aenbiddingh te verdichten, die soo sorgelick is, en vervult met vleeschelicke en grove ghedachten van Godt. Die derhalven d'aenbiddinghe des Sacraments bedacht en uytgevonden hebben, die en hebben deselve niet alleen van haer selven verdicht en gedroomt sonder de Schriftuyr, alwaer gheen vermeldinghe 2) daer van en kan worden aenghetoont 3) (dewelcke nochtans niet en soude vergeten zijn geweest, indien Godt een behaghen in deselve ghehadt hadde) maer sy hebben oock teghen de Schriftuyr, na 't goedt-dunckan van eygen vernuft, haer selven eenen Godt gesmeedt, en den levendighen Godt verlaten. Wat is afgodery, indien se dat niet en is 4), als men de gaven eert en dient voor den gever selfs? Waer in tweesins ghesondight is. Want men heeft Gode sijn eer' benomen, en se 5) den creatuyren ghegeven: men heeft oock sijn weldaedt besoedelt en ontheylight, en hem also daer in onteert, dewijl men uyt sijn heyligh Sacrament eenen grouwelicken afgodt ghemaeckt heeft. Laet ons in't tegen-deel, op dat wy niet en vallen in den selven put, ons' ooren,

Dese dwalingh van het aenbidden der teeckenen is verdoemt en verworpen.

1. Van Christus selfs den insteller des Sacraments.

2 Van het Niceaansche Concily.

3. Van d'oude gewoont.

4. Van de Schriftuyr selfs, dewelcke Coloss 3. 1, 2. en elders, ons herten tot den Hemel verheft.

Waer uyt volght dat de aenbidding der teeckenen loutere afgodery is.

Waer teghen een veylig hulp middel ghestelt wort.

1) gaen daer henen op.

1) ootmoedighlick. 2) vermaen 3) betoont.
4) dit gheen en is. 5) [ ].

ooghen, herten, verstanden en tonghen gantschelick hechten en verbinden aen Godes Heylighe Leer'. Want sy is de schole des Heylighen Gheestes, die d'alder-beste Leer-meester is, in dewelcke men sulcken voortgangh doet, datmen niet en behoeft van elders yetwes te halen: en datmen geern onwetende moet zijn van die dinghen die daer in niet geleert en worden.

5. Van de natuyr en instellingh des Sacraments, waer mede dese wijse van aenbiddingh niet over een en komt.

37. Maer ghelijck de superstity eenmael buyten het 1) rechte spoor 2) ghetreden zijnde, geen eynde noch maet en houdt in het afdwalen, also zijns' oock tot veel meerder misbruycken vervallen. Want sy hebben wijsen en ceremonien verdicht die van d'instellinge des Nachtmaels t'eenemael vreemt zijn: en dat alleenlick op datse aen de 3) teeckenen Goddelicke eer' bewijsen souden. Wy doen, seggense, aen Christus dees' eer' aen 4)! Voor eerst, indiense sulcks deden in de bedieningh des Nachtmaels, soo soud' ick segghen dat alsulcken aenbiddingh als dan eerst wettelick en behoorlick gheschiedt wanneerse niet en blijft hanghen aen het teecken, maer tot Christus daer hy in den Hemel sit ghericht en ghestuyrt wordt. Maer onder wat deckmantel kunnense nu seggen datse Christus in dat broot eeren, dewijlse van dese saeck geen gebodt noch beloft' en hebben? Sy consacreren een Hosty, ghelijck sy 't noemen, om die met veel prael 5) om te dragen in hun 6) Processy, en als in een openbare schouwplaets ten toon te stellen, om gesien, ge-eert, en aengeroepen te worden. Ick vraeg' door wat kracht die Hosty, haers bedunckens, behoorlick geconsacreert en geheylight is? Sy sullen hier op tot antwoordt voort brengen dese woorden: Dit is mijn Lichaem. Maer ick sal wederom daer teghen setten, datter met eenen oock geseydt is: Neemt ende eet. Ende dat en | sal ick niet doen sonder oorsaeck. Want dewijl de beloftenis verknocht is aen dit ghebodt, soo segg' ick dat de beloft in het gebodt alsoo besloten is, datse daer van afgesondert zijnde, gheheel en al te niet gaet. Godt heeft een ghebodt gegeven, doe hy seyde: Roept my aen. Hy heeft'er een belofte by gedaen: En ick sal u verhooren. In ghevalle nu yemandt Petrus of Paulus aenroepende, wilde roemen op dese beloftenis, soude niet een yegelick roepen dat hy verkeerdelick handelde? En ick bidd' u wat doen doch dese lieden anders, dewijlse 't gebodt van het eten des broodts ter 7) zijde stellen, en de bloote beloftenis aengrijpen: Dit is mijn Lichaem, op datse deselve mochten misbruycken tot ceremonien, die vreemt zijn van d'instellinge van Christus. Laet ons derhalven ghedencken dat dese beloftenis ghegeven zy den genen die 't ghebodt onderhouden, 't welck met de belofte t'samen gevoeght is, en dat die geen woort noch beloft en hebben die het Sacrament tot wat anders gebruycken. Wy hebben in't voorgaende gheleert, hoe dat het Sacrament des heylighen Nachtmaels ons by Godt verbindt om hem getrouw te zijn. Wanneer de Heere ons door dit Sacrament dese soo groote miltdadigheyt sijner goetheydt, die wy voor desen uyteengheset 1) en aengewesen hebben, niet alleen in ghedachtenis brenght, maer oock als van d'een handt in d'ander overlevert, en om die te bekennen opweckt: soo vermaent hy ons met eenen dat wy sulcken ongemeten goedtheydt niet met ondanckbaerheydt en sullen bejegenen: maer dat wy veel meer de selvighe met allen behoorlicken lof verkondigen, en met dancksegginh groot maken en roemen sullen. Daerom heeft hy sijn' Apostelen, doe hy hen d'instellingh gaf van dit Sacrament, gheleert dat sy 't souden doen tot sijner ghedachtenis. Het welck volgens d'uytleggingh van Paulus so veel beduydt, als den doodt des Heeren verkondighen. En dit is soo veel te segghen als openbaerlick en gesamentlick met eendrachtigen monde klaerlick belijden, dat het gantsche vertrouwen van ons leven en van onse saligheyt gegrondt is op de doodt des Heeren: op dat wy hem door sulcken belijdenis verheerlicken, en door ons exempel oock andere verwecken souden, om hem eere toe te brenghen. Hier blijckt wederom waer toe dit Sacrament dient: te weten, om ons te oeffenen en besich te houden in de gedachtenisse van Christus doot. Want dat ons bevolen wort den doodt des Heeren te verkondighen tot dat hy komt om te oordeelen, dat en is niet anders, dan dat wy door de bekentenis onses mondts sullen verbreyden dat gheen 't welck ons geloof in het Sacrament vernomen en bekendt heeft: dat, namelick, Christus doodt ons leven is. Dit is het tweede ghebruyck des Sacraments, behoorende tot de uyterlicke belijdenis voor de menschen.

6. Van de beloft' en het gebodt des instellers. Daer en is gheen bevel van aenbiddingh: soo en hebben dan de aenbidders der teeckenen geen Sacrament.

(p. 586.)

Een reden, van een ghelijck getuyghnis der Schriftuyr, voegende by het ghebodt een beloftenis. Psalm 50. 15.

So en is dan dit Sacrament niet ghegheven tot aenbidding: maer tot eenighe andere eynden.

1. Op dat het ons verwecke tot dancksegingh

Lucas 22. 19.
1. Cor. 11. 26.

2. Op dat het ons besich houde in het heen en we'er ghedencken aen Christus doodt.

3. Op dat het ons aenporre tot reynigheyt en heyligheydt des levens

38. De Heere heeft oock gewilt dat het ons ten derden soude dienen tot een vermaningh en opweckingh: en om de waerheydt te segghen, wy en kunnen door gheen andere vermaningh krachtelicker aengheport 2) en ontstoocken worden so tot suyverheyt en heyligheyt des levens, als tot liefde, vreed' en eendracht. Want de Heere maeckt ons in dit Sacrament sijns lichaems also deelachtig, dat hy met ons, en wy met hem gantschelick

1) de. 2) streeck. 3) den. 4) [ ] 5) pompery. 6) de. 7) aen een.

1) vertelt 2) aengehetert.

4. Daer beneffens tot liefd' en vrede met den Naesten.

een worden. Voorts dewijl hy maer een lichaem en heeft, waer aen hy ons alle te samen part en deel doet hebben, so moeten wy door soodanigen deelachtigheydt oock alle met malkanderen een lichaem worden. Dees' eenigheydt wordt ons afgebeeldt door het broodt 't welck in't Sacrament gegeven wordt, en uyt veel granen gemaeckt is, soo onder malkanderen vermenght, dat het een van het ander niet en kan worden onderscheyden: in deser voegen behooren wy oock door soo grooten eensinnigheyt en eendracht der gemoederen vereenight en t'samen verknocht te zijn, datter gheen geschil of tweedracht onder ons en ontstae. Ick hebb' dit liever verklaert door de

1. Cor. 10. 16.

woorden van Paulus: De Drinckbeker seght hy, der dancksegginge, dien wy [*danck-seggende*] zeghenen, is die niet een gemeynschap des bloets van Christus? Het broot dat wy breken, is dat niet een ghemeynschap des lichaems van Christus? Want een broodt [*is het*, *soo*] zijn wy vele een lichaem: dewijle wy alle eenes broodts deelachtigh zijn. Wy sullen in het Sacrament treffelicken voortgangh gedaen hebben, indien in onse herten dese bedenckingh ingegraveert en ingedruckt is, te weten, dat wy niet een van onse Broeders en kunnen quetsen, verachten, verstooten, schenden of eenighsins beleedighen, of wy quetsen, verachten en schenden te ghelijck Christus in hem door onse verongelijckingen: dat wy met onse Broeders niet en kunnen on-eens zijn, of wy zijn oock te ghelijck oneens met Christus: dat wy Christus niet en kunnen liefhebben, of wy moeten hem liefhebben in onse Broeders: dat wy soodanigen sorgh als wy voor onse lichamen dragen, oock moeten draghen voor onse Broeders: ghelijck het ghevoelen van de smert daer med' eenigh deel onses lichaems geraeckt wordt, in alle d'andere leden wordt verspreyt: dat wy oock alsoo wanneer onsen Broeder eenigh quaedt over komt, met mede-lijden aenghedaen moeten worden. Daerom is't niet sonder oorsaeck dat Augustinus dit Sacrament so dickwils noemt den Bandt der Liefde. Want hoe konde men scherper spoor en prickel ghebruycken om d'onderlinghe liefd' onder ons te verwecken, dan dese, dat, namelick, Christus hem-selven aen ons schenckende niet alleen door sijn exempel ons noodight dat wy ons selven onderlingh aen malkanderen verplichten en overgheven sullen: maer oock voor soo veel wy hem-selven ons allen gemeyn maeckt, oock te weegh brenght dat wy alle te samen een zijn in hem.

Een seer noodighe vermaningh om dese liefd' en vrede met den Naesten te betrachten.

Bevestigt met het getuyghnis van Augustinus.

Hier uyt blijckt hoe verre dat gheen het welck in 't

39. Hier uyt wort seer wel bevestigt 't geen ick elders geseyt hebb', dat de rechte bedieningh der Sacramenten niet en bestaet sonder woort. Want tot al de nuttigheydt die ons uyt het Nachtmael voort komt, wordt het woordt vereyscht: 't zy dat wy in't geloof versterckt, 't zy dat wy in de belijdenis gheoeffent, 't zy dat wy tot ons ampt opgheweckt moeten worden, soo is daer toe 't woort en het gebedt noodig. Dien-volghens en kan men in het Nachtmael gheen dingh verkeerdelicker doen, dan dat het in een stommen handel wort verandert: gelijck onder de tyranny des Pausdoms geschiet is. Want sy hebben ghewilt dat de kracht van de consecraty aen de meyningh en aendacht des Priesters hanghen soude, ghelijck of dit den volcke niet met allen aen en gingh, den welcken de verborgentheydt des Sacraments voornemelick behoort verklaert en uytgeleydt te worden. En dese dwalingh is daer uyt ontstaen, datse niet en bemerckten dat die beloften door dewelcke de consecraty geschiedt, niet tot de teeckenen selfs, maer tot die, die de selvige ontfangen, gericht en gesproken worden. Christus en spreeckt | (p. 587.) het broodt niet aen op dat het sijn lichaem worde: maer hy beveelt sijnen Discipelen het broot te eten, en hy belooft hen de gemeynschap sijns lichaems en bloedts. Even de selfst' ordre leert oock Paulus, dat, namelick, den gheloovighen met het Broodt en den Drinckbeker oock de beloften moeten voor-ghedraghen worden. Het moet voorwaer alsoo wesen. 't En is niet betaemlick alhier een tooverachtige 1) belesingh te verdichten, soo dat het ons ghenoegh soude zijn de woorden binnen 's monts gemompelt te hebben, even als of die van de teeckenen ghehoort wierden: maer wy moeten weten dat die woorden zijn een levendighe Predicaty, die de Toehoorders sticht, die inwendigh tot haren geest doordringt, die in haer' herten gedruckt wort en beklijft, die hare kracht betoont in 't vervullen van dat 't welck sy belooft en toeseght. Hier uyt blijckt klaerlick, dat het wech-leggen of bewaren des Sacraments, 't welck sommige drijven op dat het quansuys den krancken buyten ordre mocht worden uytghedeylt, onnut en onprofijtelick is. Want of sy sullen 't ontfanghen sonder dat hen de woorden van Christus instellingh herhaelt en voor-gehouden worden, of de Dienaer sal te ghelijck met het teecken d'oprechte uytleggingh des Sacraments te samen voeghen. Worden de woorden der instellingh niet herhaelt, soo isser feyl en misbruyck. Indien men de beloften herhaelt, en de verborgentheyt des Sacraments vertelt en verkondight, op dat sy 't met vrucht ontfangen die 't ontfangen moeten, soo moghen wy versekert zijn dat dit is de waerachtighe consecraty en heyligingh. Waer

Pausdom ghescheidt, vervreemt is van de nature des Sacraments.

1. Het wordt verandert in eenen stommen handel.

2. De consecraty wordt gerichtet tot d' elementen selfs, ende niet tot de ontfangers.

3. De woorden worden sonder verstant en stichtingh binnen 's mondts geprevelt.

4. Daer gheschiedt een onnutte wech-leggingh des broodts, sonder den wijn.

5. De ware consecraty is aldaer onbekent.

1) tooversche.

toe sal dan dienen die andere consecraty des Sacraments die in 't afwesen des krancken geschiet, en welcker 1) kracht tot den krancken niet en reyckt? Jae maer die dit doen die hebben daer in 't exempel van d'Oude Kerck. Ick beken 't. Maer in soo een ghewichtighe saeck, in dewelcke men niet sonder groot perijckel en kan feylen, en kan men niet beter doen dan datmen de waerheyt selve volght.

6. Sy misbruycken het exempel van de Oude Kerck.

Den laetsten artijckel van 't tweede deel, handelende eerst van de gene die onweerdelick tot de tafel van Christus komen.

40. Voorts, gelijck wy sien dat dit heyligh Broodt van het Nachtmael des Heeren, den Godtvruchtigen Dienaren Godts is een geestelicke, soete en lieflicke, mitsgaders oock een heylsame spijs, door wiens smaeck sy vernemen dat Christus haer leven is, waer door sy tot dancksegginghe verweckt en tot onderlinge liefde vermaent worden: alsoo wordt en ghedijet het wederom tot een seer schadelick fenijn allen dien die daer door in 't gheloof niet ghevoedt en versterckt, en tot de belijdenisse des lofs en tot liefde niet wacker ghemaeckt en worden. Want ghelijck de lichaemlicke spijs, wanneer die den buyck met verdorven humeuren beseten vindt, oock selve gheschonden en verdorven wordt, en meer hindert dan voedet: alsoo oock dese geestelicke spijs, alsse valt in een ziel die door boosheyt en fieltery verontreynight is, so stortse deselve van boven nederwaerts door eenen meerderen val: ende dat niet door haer eyghen feyl en gebreck, maer om dat den onreynen en ongeloovigen gheen dingh reyn en is, ofschoon het andersins door des Heeren zegeningh is geheylight. Want gelijck Paulus seydt: Die onweerdelick eten en drincken, die zijn schuldigh aen het lichaem en bloedt des Heeren, en eten en drincken hen selven dat oordeel, dewijls' het lichaem des Heeren niet en onderscheyden. Sulcke menschen, die sonder eenige voncke des geloofs, sonder eenighe betrachtingh der liefde, gelijck verckens sich tot het ghebruyck des Nachtmaels begheven, en onderscheyden des Heeren lichaem niet. Want sy doen dit lichaem alle mogelicke smaetheydt aen, dat selve beroovende van alle sijne weerdigheydt, voor soo veel sy niet en gelooven dat het haer leven is: en als sy 't alsoo ontfangen, so wort het van hun ontheylight en besoedelt. En ten aensien datse van hare Broeders afkeerigh en tegen deselve tweedrachtigh zijnde, 't heylige teecken des lichaems van Christus met hare twisten en on-eenigheden durven vermenghen, soo en schort het aen hen niet dat het lichaem van Christus niet verscheurt en van lidt tot lidt ontleedt en wordt. Soo zijnse dan met recht schuldigh aen het lichaem en bloedt des Heeren, 't welck sy door een heyligschennende 2) godtloosheydt soo seer schandelick verontreynigen: en trecken door dit onweerdigh eten sich 1) selven haer eyghen verdoemenis op den hals. Want al hoewelse gheen vertrouwen en hebben op Christus, soo belijdense nochtans door 't ontfangen des Sacraments datse de saligheydt in hem alleen soecken, en alle vertrouwen op yetwes anders versaken en afsweeren. Waer uyt dan blijckt datse beschuldighers zijn van haer selven: datse tegen haer selven getuyghnis geven, en haer eyghen verdoemenis verzeghelen. Daer beneffens al hoewelse door haet en quaetwilligheyt tegen hare broeders, dat is tegen de ledematen van Christus, ghedeylt en on-eens zijnde, gheen part noch deel en hebben in Christus, soo betuyghense nochtans dat de saligheydt alleen gelegen is in de gemeynschap en vereenigingh met Christus. Daerom beveelt Paulus dat de mensch hem-selven beproeve voor en al eer hy van dit Broodt eet, of van den Drinckbeker drinckt. Waer med' hy, nae mijn verstandt en uytleggingh, ghewilt heeft, dat yeder een in sich selven gaen, en by sich selven overlegghen sal, of hy door een inwendigh vertrouwen sijns herten berust op de saligheydt die Christus verworven heeft: of hy die saligheydt door de belijdenisse sijns monts bekent: of hy daer beneffens door betrachtingh van onnooselheydt en heyligheyt streeft en arbeydt om Christus nae te volgen: of hy na 't exempel van Christus bereydt is hem-selven den Broederen over te geven, en hem-selven mede te deelen aen den ghenen met den welcken hy Christus gemeyn heeft: of hy gelijck Christus hem voor sijn lidtmaet erkent, alsoo wederom alle de Broeders houdt voor sijne medelidtmaten, en of hy die, gelijck sijne Leden, begeert te koesteren, te beschermen en by te staen. Niet dat dese plichten soo des geloofs als der liefde nu ter tijdt in ons kunnen volkomen zijn: maer om dat wy daer nae staen en met all' onse begheerten trachten moeten, dat wy 't begonnen geloof dagelicks meer en meer doen aenwassen.

Tit. 1. 15.

1. Cor. 11. 27, 29.

Hoedanighe die zijn.

En wat een swaer oordeel hen lieden over 't hooft hangt.

Teghen dit quaet stelt d'Apostel een hulpmiddel voor, te weten, dat yeder een hemselven ernstelick beproeve: en hoedanigh dese beproeving zijn moet.

41. Die van het Pausdom alsse de menschen tot dit weerdigh eten wilden bereyden, hebben d'arme conscientien grouwelick ghepijnight en gheplaeght, en evenwel niet met allen by gebracht dat tot de saeck diende. Sy seggen dat dit Sacrament weerdighlick genut en ontfanghen wordt van die gene die in den staet der ghenaden zijn, en in den staet der genaden zijn beteeckent by hun even so veel als reyn en suyver zijn van alle sonde. Door welck leer-stuck alle menschen die ooyt op der aerden geweest zijn en noch zijn, van 't ghebruyck deses Sacraments afgehouden wor-

De valsche beproevingh van het Pausdom ingevoert, wort betoont te zijn een grouwelick torment 't welck de menschen van de Tafel des Heeren afhoudt.

1) wiens. 2) kerck-roovische.

1) hen.

den. Want indien dit vereyscht wordt, te weten, dat wy onse weerdigheydt moeten halen van ons selven, soo is het t'eenemael met ons

(p 588) gedaen: wy en hebben | niet anders dan wanhoop te verwachten en een doodelick verderf. Ofschoon wy al ons vermogen by brenghen en in 't werck stellen, soo en sullen wy doch gheen ander voordeel doen, dan dat wy eyndtlick als dan alder-onweerdighst wesen sullen, als wy in 't soecken van dese weerdigheydt aldermeest sullen ghearbeydt hebben. Op datse dese wonde mochten genesen, soo hebbens een wijse bedacht om weerdigheyt te verkrijgen: te weten, dat wy ons selven soo veel als wy vermoghen beproeft, en all' onse daden en wercken ter reeckenschap gebracht en gevordert hebbende, door berouw, biecht en voldoeningh ons' onweerdigheyt boeten en versoenen sullen: wat dit voor een wijse der

Wederlegging van dese beproevingh.

versoeningh zy, dat hebben wy geseydt ter plaetsen daer het beter te pas quam. Soo veel den tegenwoordigen handel belangt: Ick segge dat desen troost veel te schrael en te swack is voor de verslagene conscientien, en die door 't gevoelen van hare sonden verschrickt zijn.
1. Want indien de Heere door sijn verbodt gheen andere tot de ghemeynschap sijns Nachtmaels toe en laet dan die rechtveerdigh en onschuldigh zijn: soo isser gewisselick wel een groote toesicht noodigh waer door yemandt mochte versekert zijn dat hy die gerechtigheyt heeft, die Godt van hem eyscht. Doch van waer bekomen wy dese versekertheyt, dat die haer selven by Godt genoegh hebben gequeten, die ghedaen hebben soo veel alsse vermochten?
2. En ofschoon dit alsoo waerachtigh waer', wanneer sal nochtans die tijdt komen dat yemandt hem-selven sal durven toesegghen en beloven, dat hy gedaen heeft al 't geen hy vermocht? Aldus sal ons, als wy geen gewisse versekertheydt van ons' eyghen weerdigheydt en bekomen, den toegangh tot dit Sacrament altijdt gesloten blijven door dat schrickelick verbodt, door het welcke verkondigt wort, dat die hen selven het oordeel eten en drincken, die onweerdelick eten en drincken.

Besluyt, dat de beproevingh van de Papisten ingevoert, is een gedichtsel van den leughenachtighen geest.

42. Nu kan lichtelick gheoordeelt worden hoedanigh dese Leere zy, die in het Pausdom d'overhandt neemt, en wie daer van d'autheur en vinder is: dese Leer', segg' ick, dewelcke door hare grouwsame strengigheyt d'arme conscientien, die door benaeuwtheydt en droefheyt verslaghen en ghedruckt zijn, berooft en ontbloot van den troost van dit Sacrament: in het welck den selven nochtans alle de vermakelickheden des Euangeliums voorgestelt wierden. Voorwaer de Duyvel en konde door geenen korteren wegh de menschen verderven, dan mits hen soo dwaes en onverstandigh makende, datse de smaeck en geur van sulck een voedtsel niet en verkrijghen, waer door de seer goede Hemelsche Vader hen-lieden voeden wilde. Op dat wy derhalven tot soodanighen val niet en geraken, soo laet ons

Waer teghen gestelt wort de Christelicke beproevingh, hebbende dese deelen.

gedencken dat dees' heylige Maeltijdt, dewelcke den gesonden, rechtveerdigen en rijcken, soo der eenighe konden worden gevonden, gheen voordeel en soude toebrenghen, den siecken een medicijn, den sondaren een troost, en den armen een mildtdadigh gheschenck is. Want

1. De bemerckingh van de weerdigheyt en kracht van Christus.

dewijl Christus ons daer in tot een spijs wort voorgestelt, so verstaen wy dat wy sonder hem uytdroogen, versmelten en vergaen, ghelijck de kracht des lichaems door hongher verteert wordt. Daer beneffens nadien hy ons tot een leven wort gegeven, so verstaen wy dat wy sonder hem in ons selven t'eenemael doodt zijn.

2. 't Gevoelen van onse onweerdigheydt, het welck ons tot Christus mochte gheleyden.

Dien-volgens is dit d'eenighe en d'alderbeste weerdigheyt die wy Gode kunnen toebrengen, dat wy, namelick, onse geringheyt, en (op dat ick so spreke) onweerdigheyt hem voordragen, op dat hy ons door sijne barmhertigheydt hem-selven weerdig make: dat wy in ons selven den moedt verloren gheven, op dat wy in hem vertroost moghen worden: dat wy ons selven vernederen, op dat wy van hem worden opgherecht: dat wy ons selven beschuldigen, op dat wy van hem gerechtveerdight worden. Item, dat wy staen en streven nae die eenigheydt die hy ons in sijn Nachtmael aenprijst: en gelijck hy ons alle te samen een maeckt in hem-selven, dat wy oock alsoo wenschen te hebben een ziel, een hert, en eene tongh. Indien wy dese dinghen wel overwogen en bedacht hebben, soo en sullen ons dese ghedachten, ofschoon se ons bestormen, nimmermeer ter neder vellen, te weten, hoe souden wy, die van alle goet arm en bloot, die door de vuyligheden der sonden verontreynight, en half doodt zijn, 't lichaem des Heeren weerdighlick eten? Wy sullen veel meer ghedencken, dat wy die arm zijn tot den mildtdadighen Ghever, dat wy die kranck zijn tot den Medicijn-meester, dat wy die sondaren zijn tot den Autheur der Gerechtigheydt, en eyndtlick dat wy die doodt zijn tot den Levendighmaker komen: Item, dat die weerdigheydt,

3. Den aenwas des gheloofs en der liefde.

die ons van Godt bevolen wordt, voornemelick ghelegehen is in 't geloof 't welck alle dingen steldt en soeckt in Christus, en gheen dingh in ons: daer beneffens oock in de liefde, en dat selfs in sulcken liefde, die wy, ofschoon se onvolmaeckt is, Gode vrijelick mogen voordraghen, op dat hy die beter make en vermeerdere: nadien wy geen volmaeckte liefde bewijsen noch toebrengen en kunnen. Andere

Alsoo nochtans dat wy den moedt niet verloren en geven al is het gheloof swack, en de liefde onvolmaeckt: overmits 't Nachtmael des Heeren inghesteldt is, niet voor de volmaeckte en die het gheloof sonder gebreck hebben, maer voor de siecke, swack-gheloovighe, en sondaers die tot de volmaecktheyt van Christus toegaen.

die met ons daer in over een stemmen dat onse weerdigheydt in 't gheloof en in de liefde gelegen is, zijn nochtans in de mate der weerdigheyt selve wijdt verdoolt en afgedwaelt, eysschende sulcken volmaecktheyt des gheloofs die niet en kan vermeerdert worden: en een liefde die even soo groot is als die liefde die Christus ons betoont heeft. Maer door dit ghevoelen worden oock alle menschen even soo seer van den toegang tot dit seer heylige Nachtmael geweert en afghehouden, als door 't ghevoelen van de voorgaende. Want indien haer gevoelen waerachtigh waer', soo en soude niemandt het Nachtmael anders ontfanghen dan onweerdelick: dewijl alle menschen te ghelijck van haer onvolmaecktheyt overtuyght souden worden. En voorwaer het is een al te groote plompheyt, op dat ick niet en segge dwaesheyt, datmen tot het ontfanghen des Sacraments sulcken volmaecktheydt eyscht, waer door het Sacrament self vernietight en onnoodigh ghemaeckt wordt: het welck' ingesteldt is niet voor de volmaeckte, maer voor de krancke en swacke, om de ghesintheydt des gheloofs en der liefde te verwecken, aen te porren en t'oeffenen: en om 't ghebreck van die beyde te verbeteren.

Ten tweeden wort gehandelt van d'uyterlicke wijsen en ceremonien.

43. Voorts wat belangt d'uyterlicke wijse van handelen, daer en is niet aen gelegen of de geloovige 't broodt in de handt nemen of niet: of sy 't onder malkanderen deylen, of dat yeder een eet 't gheen hem ghegeven wordt: ofse den Drinckbeker in de handt des Diakens weder overleveren, of datse dien aen haren naesten overreycken 1): of het broodt gedeessemt of onghedeessemt, of den wijn root of wit is. Dese dinghen alle zijn middel-matigh, en in de vryheydt van de Kerck gestelt en gelaten. Hoewel 't is seker dat d'oude Kerck dese wijse gebruyckt heeft, dat yeder een het broodt in de hant nam. | En Christus seyde van den Drinckbeker: Deylt dien onder u-lieden. De Historien vertellen, dat het gedeessemt en ghemeyn broodt zy gheweest voor den tijdt van den Roomschen Bisschop Alexander, dewelcke d'eerste was die in onghedeessemt broodt zijn vermaeck genomen heeft: doch ick en sie niet om wat reden, 't en zy dan op dat hy d'ooghen des volcks door dit nieuw schouw-spel meer tot verwonderingh trecken, als hare herten in de ware Religy onderwijsen mochte. Ick besweer' alle die, die selfs een kleyne begeert tot de Godtvruchtigheydt hebben, ofse niet seer duydelick en bemercken, hoe veel treffelicker d'eere Godts alhier haer schijn en glantz geeft, en hoe veel overvloedigher soetigheydt van geestelicke vertroostingh den gheloovigen hier

Daer zijn veel dingen middelmatig, en sommige niet.

(p. 589.)

Lucas 22. 17.

Sommighe dingen zijn van de superstity in-ghevoert, en met groote stoutigheydt noodsakelick gemaeckt.

1) voort laughen.

uyt voort komt, dan uyt die ydele 1) guychelachtige beuselingen, dewelcke geen ander voordeel en doen dan datse 't gevoel en de sinnen van 't verwonderende volck bedriegen. Dit heeten sy 't volck in devoty houden, als het, namelick, door superstity dwaes en verstandeloos gemaeckt zijnde, ghetrocken wordt waer henen men wil. Indien yemandt dusdanige vonden door d'Oudtheyt wil verdedigen, ick weet oock self wel hoe oudt in den Doop zy 't ghebruyck van het salven en van het aenblasen om den duyvel uyt te bannen: en hoe 't Nachtmael des Heeren niet langh nae de tijden der Apostelen door d'insettinghen der menschen is verroest gheworden: doch soodanigh is de wulpsheyt en geylheyt der menschelicker vermetenheyt, datse sich niet en kan onthouden sonder in de verborghentheden Godts altijdt te spelen en broodt-dronckentheydt te bewijsen. Wat ons belanght, laet ons ghedencken dat Godt de ghehoorsaemheydt sijns Woordts soo groot acht, dat hy wil dat wy daer aen sijn Engelen en de gantsche werelt sullen oordeelen en beproeven. Voorts, dien grooten hoop der ceremonien wech geruymt wesende, soo kan het Nachtmael ghevoeghlick aldus bedient worden, te weten, dat het dickwils en ten minsten eens per weeck de Gemeynte worde voor-ghestelt. Datmen beginne met de ghemeyne gebeden: datmen daer nae predicke: dat daer aen volgens de Dienaer 't broodt en den wijn op de Tafel voor hem hebbende, de instellinghe des Nachtmaels herhale: midtsgaders oock verkondige de beloften die ons daer in zijn naghelaten, en met eenen oock alle die ghene afsondere die door 't verbodt des Heeren van 't Nachtmael geweert worden: datmen voorts bidde dat de Heere, ghelijck hy ons dit heyligh voedsel door sijn groote mildtdadigheyt geschoncken heeft, ons oock onderwijs' en schicke om dat selfste door 't geloof en met danckbaerheyt des herten t'ontfanghen. En nadien wy uyt ons selven onweerdigh zijn, dat hy ons door sijne barmhertigheyt sodanigen Maeltijdt weerdigh make: datmen dan of Psalmen singh' of yets lese, en dat de Dienaer het broot breke en den volcke geve: en dat de geloovige met betaemlicke ordre der heyligher spijse deelachtigh worden. Datmen als 't Nachtmael geeyndight is het volck vermane tot het oprechte geloof en tot belijdenis des geloofs, tot liefd' en tot een leven dat den Christenen betaemt. Datmen eyndelick danck segg' en Gode lof singe. En datmen nae 't volbrengen van alle 't voor-ghemelde de Gemeynte late gaen in vrede.

Dewelcke wech geruymt zijnde, so wort d'uytwendighe ceremoniele handeling des Nachtmaels, op dat het op't alder-betamelickste mochte bedient worden, kortelick na de wijse van d'Oude Kerck, en dat ten meerderen deele, beschreven

44. Die dinghen die wy tot noch toe van dit Sacrament verhandelt hebben, geven over-

Ten derden wordt bewesen

1) blaeuwe.

dat alle de Christenen het Nachtmael dickwils moeten ghebruycken.
1. Uyt de practijck van de suyvere Kerck.

vloedigh te kennen, dat het ingestelt is, niet om alleen eenmael des jaers ontfangen te worden, ende dat lichtveerdelick ende ter loops heen, gelijck nu ter tijdt gemeynlick geschiedt, maer op dat de Christenen dat selfste dickwils ghebruycken, en also dickwils aen het lijden van Christus gedencken souden, en door sulcken ghedachtenis haer gheloof souden ondersteunen 1) en verstercken, midtsgaders oock malkanderen, om Godt te loven en te belijden, en sijne goetheyt te verkondigen, souden vermanen en opwecken; op dats' oock eyndelick daer door d'onderlinge liefde voeden en aen malkanderen betuyghen en bewijsen souden, bemerckende den bandt van dese liefd' in d' eenigheydt des lichaems van Christus. Want soo dickwils als wy 't teecken van des Heeren lichaem ontfanghen, soo worden wy daer door als door een gegeven en aenghenomen pandt onderlingh aen malkanderen tot alle plichten der liefde verbonden, op dat niemant van ons yetwes en bedrijve waer door hy sijnen Broeder verongelijcken, noch yetwes achter en late waer med' hy hem helpen mocht, wanneer de noodt sulcks vereyscht, en hy daer toe vermogen heeft. Dat d'Apostolische Kerck soodanighen ghebruyck gehadt heeft, dat verhaelt
Acta, 2. 42. Lucas in de Handelingen der Apostelen, wanneer hy seyt, dat de geloovige volstandigh bleven in de Leere der Apostelen, in de gemeynschap, en in de brekinghe des broodts en in de ghebeden. Dit behoorde gantschelick alsoo te geschieden, datmen, namelick, gheen vergaderingh der Ghemeynt' en houde sonder verkondinge des Woorts, gebeden, uytdeylinge des Nachtmaels en Aelmoessen. Men kan uyt Paulus ghenoeghsaem afnemen, dat dees' ordeningh oock onder den Corinthen inghestelt zy geweest, en 't is seker en bekent dat deselve daer na veel eeuwen langh onderhouden is gheworden. Want hier uyt komen die oude reghels, die aen Anacletus en Calixtus worden toegeschreven: dat, namelick, alle de ghene die uyt de Kerck niet en willen gesloten worden, het Sacrament ontfangen moeten na dat de consecraty geschiet is. En in die oude regels die Apostolisch ghenoemt worden, wordt aldus ghelesen: Dat die gene die de vergaderingh tot het eynde toe niet by en blijven, en 't heylige Nachtmael niet en ontfanghen, te straffen zijn als die de Kercke verstooten en onrustigh maken. In 't Concily t'Antiochien is oock besloten dat die geen die in de vergadering verschijnen en het Woort hooren, en sich van 't Nachtmael onthouden, uyt de vergaderingh wech geruymt sullen worden tot datse dit feyl en ghebreck gebetert hebben.

2. Uyt de ordonnantien der Oude Bisschoppen.

1) ondersetten.

En al hoewel dit besluyt in 't eerste Toletaensche Concily of versacht, of immers met sachter woorden voorgestelt is gheweest, soo wordt nochtans aldaer oock geordonneert, dat die ghene, die nimmermeer en worden bevonden het Nachtmael te nutten nae datse de Predicaty hebben aenghehoort, vermaent sullen worden. Indiense sich nae de vermaningh noch van het Nachtmael onthouden, datse in sulcken gheval 1) uyt de Ghemeynte sullen worden geweert.

45. Door dees' ordonnantien hebben de heylige Mannen willen onderhouden en hanthaven het dickwyligh ghebruyck des Nachtmaels, gelijck het van d'Apostelen was overgelevert: dewijl sy sagen dat het den geloovigen seer nut en heylsaem was, en door d' onachtsaemheyt des gemeynen volcks allenghskens in onghebruyck begonde te komen. Augustinus getuyght van sijnen tijdt aldus: Het Sacrament van de ghemeynschap met het lichaem des Heeren | wordt in eenige plaetsen alle daegh, en in eenighe plaetsen op sekere daghen aen de Tafel des Heeren bereyt, en van die Tafel ontfangen: 2) sommigen ten leven, en 3) sommigen ten verderve. En in sijnen eersten brief tot Ianuarius: Sommige zijn alle daegh des lichaems en bloedts des Heeren deelachtigh, sommige ontfangen dat op sekere dagen: in eenige plaetsen en gaet niet eenen dagh voorby in dewelck' het niet en wordt voorgestelt, in eenige plaetsen alleen op den Saterdagh en Sondagh, in eenige plaetsen niet dan op den Sondagh. En overmidts het gemeyne volck, ghelijck wy geseydt hebben, somtijts slap en nalatigh was, so hielden de heylighe Mannen aen met straffe berispinghen, op datse niet en souden schijnen dese traegheyt door de vingeren te sien. Hier van hebben wy een exempel by Chrysostomus in sijn uytleggingh op den Brief tot den Ephese: Tot den genen die de Maeltijdt onteerde en wierdt niet geseyt, waerom zijt ghy aengeseten? Maer, waerom zijt ghy in ghekomen? Soo wie der Sacramenten niet deelachtigh en is, die is on-eerlick en onbeschaemt dat hy in de vergaderingh tegenwoordigh is: Ick bidd' u: Indien yemant ter maeltijdt genoodight, op de maeltijdt verscheen, de handen wiesch, ter tafel aensat, en hem-selven tot het eten scheen te bereyden, en daer nae gheen spijs en proefde, sal hy niet beyde de Maeltijdt en den Waard smaetheyt aen doen? Alsoo gaet het oock met u, als ghy staet onder de gene die haer selven door het ghebedt bereyden om de seer heylighe spijse t'ontfanghen, soo belijdt ghy, dewijle ghy niet en zijt wech ghegaen, dat ghy een zijt van dat selve getal, en nochtans

Door dewelcke sy de traegheydt des volcks strenghelick bestraft hebben.

In cap. 6. Ioan. Tract. 26, 15.

(p. 590.)

Ep. 118 (54).
Het dickwijligh ghebruyck des Nachtmaels ten tijden van Augustinus.

In cap. 1. Homil. 26.
Matth. 22. 12.

Versuymt ten tijden van Chrysostomus.

1) kas 2) (den). 3) (den).

en eet ghy eyndlick niet mede met d'andere: waer het niet beter geweest dat ghy daer niet en waert verschenen? Ick ben sulcks onweerdigh, seght ghy. Soo en waert ghy dan oock niet weerdigh te ghenieten de gemeynschap des ghebedts, 't welck een voor-bereydingh is om het Heyligh Nachtmael te ontfangen.

De Paepsche ghewoont die gebiedt te communiceeren eenmael des jaers, is een vervloeckte vondt, al hoewel die eerst heeft kunnen voort komen uyt een fonteyn die niet gheheel onsuyver en was.

46. En voorwaer dese gewoont' dewelcke gebiedt het Nachtmael eens des jaers te houden, is een seer ghewisse vondt des Duyvels: door wiens dienst en toedoen die oock soude mogen ingevoert wesen. Men seyt dat Zepherinus d'Autheur zy geweest van dese gewoont en ordonnanty, maer 't en is niet ghelooflick dat deselve soodanigh was alsse nu ter tijdt is. Want hy heeft misschien, gelijck de tijden waren, door sijn instellingh de Kerck ten besten versorght. 't Is sonder twijffel dat het Heyligh Nachtmael te dier tijdt den geloovigen voorgestelt wiert soo dickwils alsse by een vergaderden: 't is oock seker dat het van 't meerder-deel der geloovigen wiert ontfangen. Maer overmits het naeuwlicks t'eeniger tijdt ghebeurde dats' alle te gelijck het Nachtmael aten, en dat sulcks nochtans noodigh was, op dat die gene die onder de godtloose menschen en afgoden-dienaers vermenght waren, door eenigh uyterlick teecken haer gheloof betuygen souden: soo hadde die heylige Man, om der polity en ordre will', dien dagh verordineert en bestemt, op den welcken het gantsche Christenvolck door de deelachtigheyt van het Nachtmael des Heeren belijdenisse des geloofs soude doen. Dees' instellingh van Zepherinus, die andersins goet en eerlick was, hebben de naekomers qualick verdraeyt, doe sy een sekere wet en regel maeckten van jaerlicks eenmael het Nachtmael te houden: waer door het dan geschiet is, datse by na alle te gelijck, wanneerse eenmael in't jaer aen de Tafel des Heeren gecommuniceert hebben, t'eenemael gerust en sorgloos worden, als of se daer mede, belangende den verderen tijdts des jaers, haer taeck en schult fijn afgedaen hadden.

't Hulp-middel teghen dit quaet, is oock versuymt by onsen tijdt.

Men hadde veel anders behooren te handelen, men hadde ten minsten alle weeck eenmael de Tafel des Heeren den Christenen moeten decken en voorstellen, tot verklaring van de beloften die ons aldaer gheestelicker wijse voeden kunnen: men moet wel niemanden tot het Nachtmael dwinghen, maer sy moeten nochtans alle daer toe vermaent en aengeport worden, en der onachtsamen traegheydt moet oock met straffe woorden worden berispt en doorgestreken. Alsoo doende soudense alle te ghelijck als hongerighe menschen tot ghenietingh van dese leckernijen te samen komen. Ick en hebbe derhalven niet t'onrecht in den beginne gheklaeght dat dese gewoonte, dewelcke, terwijlse eenen dagh des jaers voorschrijft, de menschen sorghloos maeckt voor 't gantsche jaer, door de listigheyt des Duyvels ingevoert is. Wy sien wel dat dit verkeert misbruyck alreede ten tijden van Chrysostomus was in ghekropen: maer men kan oock sien hoe seer hem dat misbruyck mishaeght heeft. Want hy klaeght in de boven-gemelde plaets met deftige woorden dat het in desen soo seer ongelijck gaet, datse dickwils op andere tijden des jaers selfs alsse reyn zijn, niet en verschijnen tot het Nachtmael: en datse te Paesschen-tijt daer toe komen, selfs oock alsse onreyn zijn. Daer nae roept hy uyt: O ghewoont, O vermetenheyt! Soo is dan de dagelicksche offerhande te vergeefs: wy staen te vergeefs aen den Altaer. Daer en is niemandt die se 1) met ons deelachtigh is. Soo verre is het daer af dat hy sulcks door sijn getuyghnis voor goet gekeurt soude hebben.

En van Chrysostomus begeert met verlangen, en niet verkregen.

Ten vierden wordt bewesen dat de communy alleen onder een specy in't Pausdom een vondt des Duyvels is.

47. Uyt dien selven winckel is oock die ander instellingh voort gekomen waer door het halve Nachtmael den besten en meerderendeele des volcks of ontstolen is, of immers ontruckt: te weten: het teecken des bloets, het welck den Leecken en wereltlicken (met sulcke namen en tytelen vercierense 't erfdeel Godts) verboden is, en aen weynigen die geschoren en ghesalft 2) zijn, tot een eigendom is over-gegeven. 't Gebodt des eeuwigen Godts is, dat alle gheloovighe drincken sullen uyt dien Drinckber: het welck een mensch door een nieuwe en contrarie wet durft te niet maken en afschaffen, ghebiedende datse niet alle daer uyt en drincken. En op dat soodanige Wet-gevers niet en schijnen sonder oorsaeck teghen haren Godt te strijden, soo wendense voor de perijckelen die souden gheschieden kunnen indien dees' heylige Drinckbeker eenen yeghelicken sonder onderscheydt voor-gestelt wierdt. Even als of die perijckelen van d'eeuwige wijsheyt Godts niet en hadden kunnen gesien of bemerckt worden. Daer beneffens gebruyckense een scherpsinnigh argument (soose meynen) te weten, dat het eene genoegh is voor beyde. Want indien, seggense, Christus lichaem daer is, soo is de gheheele Christus daer, die nu van sijn lichaem niet en kan afgescheurt worden. En dien-volgens is het bloedt door vergeselschappinghe 3), begrepen in het lichaem. Siet hier d'over-een-komingh van ons vernuft met Godt, wanneer het maer een weynig met een los gelaten toom begint te woeden en brootdroncken te zijn. De Heere toont het Broot. en seydt dat het sijn Lichaem is: hy toont den Drincbeker, en noemt den selven

De perijckelen en uytvluchten die de voorstanders van dese dwalingh voorwenden, en doen hun geen voordeel: en worden alhier oock wederleyt.

1) [ ]. 2) gesmeert. 3) een geselschap-houdingh.

sijn Bloet. De vermetenheyt van 't menschelick vernuft roept daer teghen, dat het broodt sijn bloedt, en den wijn sijn lichaem zy. | Even als of de Heere sonder oorsaeck sijn lichaem van sijn bloedt beyde met woorden en teeckenen hadd' onderscheyden: en ghelijck of het ooyt waer gehoort geweest, dat het lichaem van Christus, of sijn bloet, Godt en Mensch genoemt wort. Voorwaer indien hy hem-selven geheel hadde willen beteeckenen en aenwijsen, soo kond' hy segghen: Ick ben 't, ghelijck hy in de Schriftuyr pleeght te spreken: en niet: Dit is mijn Lichaem; Dit is mijn Bloedt. Maer ghemerckt hy de swackheyt onses geloofs wilde te hulp komen, soo heeft hy den drinckbeker ghestelt apart en afgesondert van het broodt, om te leeren dat hy so wel genoeghsaem is tot dranck, als tot spijse. Laet nu het eene deel wech genomen worden, soo en sullen wy in hem niet meer vinden dan het halve voedsel. Derhalven, of schoon haer voor-gheven waerachtigh waer', dat, namelick, het bloet in 't Broot is door vergheselschappingh, en wederom het lichaem in den Drinckbeker, soo beroovense nochtans de Godtvruchtige zielen van de versterckingh hares geloofs, die Christus als een nootsakelick stuck leert en toebrenght. Daerom moeten wy hare scherpsinnigheydt laten varen, en die vrucht en nuttigheydt behouden, die uyt dat tweederley teecken en pandt, volgens d'instellingh van Christus, verkregen wordt.

(p. 591) Waerom Christus het broodt en den wijn onderscheydentlick en met uytghedruckte woorden ghenoemt heeft sijn lichaem en sijn bloedt.

Een ander' uytvlucht der Papisten.

48. Ick weet wel, dat de Dienaers des Duyvels (gelijckse gewoon zijn de Schriftuyr te bespotten) alhier haer uytvluchten hebben. Voor eerst segghense datmen uyt een enckele daet geen regel en moet maken, tot onderhoudingh van dewelck de Kerck eeuwighlick soude verbonden zijn. Maer sy lieghen wanneerse seggen dat het een enckele daet is: Want Christus en heeft niet alleen den Drinckbeker gegeven: maer oock verordineert dat d'Apostelen namaels also doen souden. Want dit zijn woorden van eenen die gebiedt: Drinckt alle te samen uyt dien Drinckbeker. En Paulus verhaelt dese daedt alsoo, dat hy deselve voor een gewisse instellingh aenprijst en beveelt. D'ander uytvlucht is, dat d'Apostelen alleen door Christus tot de gemeynschap van dit Nachtmael toeghelaten zijn, als dewelck hy alreede tot Offer-Priesters verkoren en aenghenomen hadde. Maer ick wilde wel datse my antwoort gaven op vijf vragen, uyt dewelcke sy haer selven also niet en sullen kunnen redden, of sy sullen van hare leughenen lichtelick overtuyght worden. D'eerste vraegh' is, door wat Goddelick uytspraeck hen-lieden dees' uytvlucht, die van Godts Woordt soo seer vreemt is, zy gheopenbaert? De Schriftuyr verhaelt datter twaelve waren die met Jesus ter tafel aensaten: maer sy en verduystert Christus' weerdigheyt en eer alsoo niet, datse den selvighen de naem soude gheven van Offer-Priesters: van welcke naem nae desen te sijner plaets ghesproken sal worden. En al hoewel hy te dier tijdt den twaelven het Nachtmael heeft ghegeven, soo heeft hy nochtans hen-lieden gheboden dats' alsoo doen, te weten, dats' alsoo het Nachtmael onder malkanderen uytdeylen souden. De tweede vraeg' is, waerom dat alle de gheloovighe sonder uytsonderinghe 1), in dien beteren tijdt van d'Apostelen af tot duysendt jaren daer nae, aen beyde de teeckenen part en deel gehadt hebben? Wist d'Oude Kerck niet wat voor gasten de Heere tot sijn Nachtmael hadde toeghelaten? Het soude een seer vertwijffelde onbeschaemtheyt zijn datmen hier wilde teghenstribbelen of uytvlucht soecken. Wy hebben de Kerckelicke Historien, en de Boecken van d'Oude Leeraren, dewelcke ons van dit stuck klare getuyghnisse verleenen. Ons vleesch (seght Tertullianus) wort door het lichaem en bloedt van Christus gevoedt, op dat onse ziel van Godt vet gemaeckt worde. Hoe sult ghy, seyde Ambrosius tot Theodosius, met dusdanighe handen het heyligh lichaem des Heeren ontfangen? Door wat stoutigheydt sult ghy met uwen mondt part en deel nemen aen dien drinckbeker des dierbaren bloets? Hieronymus seght aldus: De Priesters, die 't Nachtmael heyligen, en den volcke het bloedt des Heeren uytdeylen. Item Chrysostomus: Het en is hier niet, ghelijck in d'oude Wet, daer de Priester het een deel at, en 't volck het ander: maer alhier wordt allen een lichaem ghegeven, en eenen drinckbeker. Al dat het welck in het Nachtmael is, is tusschen den Priester en het volck gemeyn. Dit selfste getuygt oock Augustinus in veel plaetsen.

Antwoort.

De laetst' uytvlucht: Dat de Drinckbeker alleen den Mispriesteren, als navolghers der Apostelen, toebehoort.

D'eerste vraghe teghen dese laetste uytvlucht ghestelt in plaets van een antwoort.

De tweede vraegh' bevestigt door 't getuygnis en gebruyck van de Oude Kerck.

Lib de resurrect. carn. cap 8. Refert Theodorit. lib. 5. cap. 18.

Hieronym. in 2. Maleach.

Chrysost. in 2. Cor. cap. 8. Homil. 18.

49. Maer wat disputeer' ick van een saeck die seer wel bekent is? Laet alle Grieksche en Latijnsche Schrijvers gelesen worden, men sal over al soodanige getuyghnissen vinden. Dese gewoont' en is oock niet vergaen, so lang alsser eenige druppel der gesontheyt en oprechtigheyt in de Kerck is over ghebleven. Gregorius, den welcken men met recht soude moghen noemen den laetsten Bisschop van Rome, leert dat deselve gewoonte by sijnen tijdt is onderhouden geweest: Ghy hebt, segt hy, nu, niet door het hooren, maer door het drincken gheleert, wat het bloet des Lams zy. Sijn bloet wort in de monden der geloovigen ingestort. Ja sy heeft noch geduyrt vier hon-

Breeder bemerckingh van de tweede vraghe, bewesen door 't getuygnis van Gregorius, Gelasius, Cyprianus.

1) uytnemingh.

dert jaren na sijn doot, doe nu alle dingen erger geworden en verbastert waren. Want dit en wierdt niet alleen voor een gewoonte, maer oock voor een onverbrekelicke wet ghehouden. D'eerbiedigheyt tot de Goddelicke instellingh was te dier tijdt in haer sterckte 1) en kracht: en sy hielden voor gewis dat het een heylighschennende daet 2) was die dingen te scheyden die van den Heere t'samen gevoeght waren. Want also spreeckt Gelasius: Wy hebben bevonden en verstaen, datter sommige zijn, die alleenlick het heyligh Lichaem des Heeren nemen, en sich van den Drinckbeker onthouden: en dewijl sy sonder twijffel schijnen, ick en weet niet met wat superstity verstrickt te zijn, soo laet hun de Sacramenten geheel ontfanghen, of van de gheheele Sacramenten afgehouden worden. Want de schiftingh en scheydingh van dit Sacrament en geschiet niet sonder groote heyligschennis 3). Men hoorde te dier tijdt de redenen van Cyprianus, dewelcke voorwaer een Christelick ghemoedt beweghen moeten: Hoe, seght hy, leeren of verwecken wy hen-lieden om in de belijdenisse van Christus haer bloedt te storten, is't dat wy hen, die tot den strijdt gaen sullen, het bloet van Christus weygeren? Of hoe maken wy hen-lieden bequaem tot den Drinckbeker des Martelaerschaps, indien wy hen niet toe en laten om eerst door 't recht der gemeynschap in de Kerck den drinckbeker des Heeren te drincken? Dat de Canonisten 't voorseyde Decreet en Besluyt van Gelasius duyden en doen slaen 4) op de Priesters, dat is meer dan een kinderlicke uytvlucht die niet en behoeft wederleyt te worden.

[Refertur de consecrat. dist. 2. cap Comperimus]

[Sermon. 5. de lapsis.]

50. De derde vraegh' is, waerom hy van het broodt simpelick en enckelick gheseydt heeft dat sy het souden eten: en van den drinckbeker dats' alle daer uyt drincken souden? Als of hy met voordacht en opset dese listigheyt des duyvels hadde willen teghen gaen en verhinderen. De vierde vraegh' is: Indien de Heere sijn Nachtmael voor de Mis-Priesters alleen ingestelt heeft, ghelijck sy beweeren, wie van de menschen soud' ooyt hebben durven bestaen de | vreemde, die van den Heere uytgesloten waren, te roepen en toe te laten tot de gemeynschap des selven? En dat selfs tot de ghemeynschap van sulcken gave die in sijn macht niet en staet, en waer van hy niet en heeft 't ghebodt des genen, dewelck' alleen die gave geven kan? Jae door wat vermetenheydt houden sy hedensdaeghs dit gebruyck, dats' het teecken van Christus lichaem aen 't gemeyne volck uyt deelen, indiense daer toe des Heeren gebodt niet en hebben noch sijn exempel? De vijfde vraeg' is: Of Paulus lieght, als hy tot den Corinthen seght, dat hy van den Heere ontfangen hadde 't geen hy henlieden hadde gegeven? Want hy verklaert daer na wat hy hen geleert en gegeven hadde, datse, namelick, alle te ghelijck sonder onderscheydt gemeynschap souden hebben aen beyde de teeckenen. Indien Paulus van den Heere hadde ontfanghen, dats' alle te samen sonder onderscheydt moeten worden toeghelaten: soo hebben die gene die by na 't gantsche volck Godes daer van verstooten, toe te sien van wien sy sulcks ontfangen hebben: dewijlse nu niet en kunnen voorwenden dat Godt d'Autheur daer van is, hy den welcken niet en is jae ende neen. En noch durvense soodanighe gruwelen met den naem van de Kerck bemantelen, en met dien deck-mantel verdedigen. Even gelijck of dees' Antichristen, die Christus Leer' en Instellingen soo lichtelick vertreden, verwoesten en afschaffen, de Kerck waren: of dat d'Apostolische Kerck, in dewelcke de gantsche kracht der religy gebloeyt heeft, de Kerck niet geweest en waer.

[De derde vraegh.]

[De vierde.]

[(p. 592.)]

[De vijfde.]

[1. Cor. 11. 19.]

[Besluyt.]

1) vigeur. 2) kerck-roof. 3) kerck-roof. 4) trecken

Het XVIII. Capittel.

Van de Paepsche Misse, door welcke heylighschennis 1) het Nachtmael van Christus niet alleen verontheylight, maer oock te niet gemaeckt is.

Door dees' en diergelijcke vonden heeft de Duyvel, als door dicke duysternissen het Heylighe Nachtmael van Christus ghepoogt te verdonckeren en te besmetten: op dat ten minsten de suyverheyt van dien in de Kerck niet en souden behouden worden. Maer dit was het hooft en den hoogsten top der gruwelicke verwoestingh, doe hy een teecken en banier heeft opgesteecken waer door het Nachtmael niet alleen verduystert en verkeert wierdt, maer oock t'eenemael als door geschrapt en vernietight, verdween, en uyt de ghedachtenis der menschen verstoof: doe hy, namelick, door een seer pestilentiale dwalingh by na de gantsche werelt alsoo verblint heeft, datse geloofden dat de Misse een offerhande en ghewillige gave zy om vergevinge der sonden te verkrijgen. Hoe de verstandighste School-leeraers dit leer-stuck in den beginne verstaen hebben, daer houd ick my nu niet by op 2): laetse loopen met hare quastige scherpsinnigheden: dewelck', ofschoon se door een swaey en draey eenighsins konden verdedigt worden, evenwel daerom van alle Vrome moeten worden verworpen, om datse niet anders en doen dan de klaerheydt

[De Paepsche Misse is het hooft van alle de grouwelen die teghen het Nachtmael des Heeren opgherecht zijn.]

[Hare beschrijvingh.]

1) kerck-roof. 2) op en pass' ick niet.

Breeder ghetoont en voorgeleyt.

des Nachtmaels met veel duysternissen bedecken. Diensvolgens dese scherpsinnigheden daer latende, soo sullen de Lesers weten en verstaen dat ick alhier den strijt aenneem' tegen die meyning daermede d'Antichrist van Rome en sijne Propheten de gantsche werelt vervult hebben: dat, namelick, de Miss' een werck is waer door de Priester die Christus op-offert, en andere die in d'offerhande part en deel hebben, de genade Godts verdienen: of dat de Miss' is een versoen-offer, waer door sy haer selven met Godt versoenen. Ende dit en is niet alleenlick door het ghemeyn goetduncken des ghemeynen volcks aengenomen, maer het werck en den handel der Misse selve wordt oock alsoo aengeleyt dat het een maniere der Versoeningh is, waer door Gode ghenoegh gedaen wort tot versoeninghe der levendigen en der dooden. Dit geven oock de woorden te kennen die sy ghebruycken: en men kan oock uyt haer dagelicks ghebruyck niet anders vernemen. Ick weet hoe diepe wortelen dese pest geschoten heeft: onder hoe grooten schijn des goedts sy bedeckt leydt, hoe datse met den naem van Christus pronckt, hoe dat vele gelooven dat in den eenigen naem der Misse de gantsche inhoudt des gheloofs besloten is. Maer wanneer uyt 1) Godes Woordt seer klaerlick sal ghetoont zijn, dat dese Misse, hoe seer sy oock soude moghen gheschildert en opgepronckt zijn, Christus met een seer groote smaetheydt en lasteringh beswaert, sijn Kruys begraeft en onderdruckt, sijn doodt in vergetingh brenght, die vrucht die ons daer uyt voort quam, wech neemt, en het Sacrament, waer door Christus doodt in gedachtenis soude blijven, krachteloos maeckt en verstrooyt: sullender als dan wel eenige soo seer diepe wortelen zijn, die door dese seer stercke bijl, dat is door Godes Woordt, niet en souden kunnen door-ghehouwen 2) en uytgeroeyt worden? Salder als dan wel eenigh soo seer opgesmuckt masker 3) wesen, onder 't welck het quaedt sich also kan wech schuylen, dat het door dit licht niet en soude worden ontdeckt?

De krachtige werckingh van desen grouwel.

Hare vijfderley godtloosheydt.

2. Laet ons derhalven bewijsen 't gheen ter eerster plaets voorgestelt is, te weten, dat Christus in de Misse met een onverdraghelicke smaetheyt en lasteringh beswaert wort. Want hy is van den Vader gheheylight tot een Priester en Hooghe-Priester, ende dat niet voor een tijt langh, gelijck wy lesen dat de Hooge-Priesters in het Oude Testament geordineert wierden, welckers Priesterdom, dewijl haer leven sterflick was, niet en kond' onsterflick zijn: waerom sy oock navolgers

D'eerste godloosheyt vande Paepsche Misse. Sy doet een onverdragelicke lasteringh aen Christus den eenighen Priester der Kercke, stellende (als of hy gheen Priester en waer') andere Priesters in sijn stede.

1) door. 2) door-ghesneden. 3) aengesicht.

moesten hebben die geduyrigh 1) in de plaets van d'afgestorvene souden ghestelt worden. Maer 't en is gheensins noodigh, datmen voor Christus, die onsterflick is, eenen Plaetsvervanger 2) bestelle. Daerom is hy van den Vader gheordineert en bestemt, om te zijn Priester in der eeuwigheydt na d'ordeningh van Melchisedek: Op dat hy soude bedienen een Priesterdom 't welck tot in alle eeuwigheydt blijft. Dese verborgentheydt was langh te voren in Melchisedek afghebeeldt, van den welcken de Schriftuyr, nae dats' hem eenmael als een Priester des levendighen Godts ingevoert heeft, naderhant nooyt meer vermaen en maeckt, ghelijck of hy gheen eynde des levens en hadde gehadt. Van weghen dese ghelijckheydt wordt Christus ghenoemt Priester nae d'ordeningh van Melchisedek. Nu die ghene die dagelicks offeren die moeten noodtsakelick om die offerhande te doen, Priesters maken, en die als Opvolgers en Stede-houders in Christus plaets stellen. Waer door sy Christus niet alleen van sijn eer berooven en van het privilegy sijns eeuwighen Priesterdoms: maer oock van de rechterhandt sijns Vaders poogen af te werpen: aen dewelcke hy niet en kan onsterflick sitten 't en zy dat hy met eenen een eeuwigh Priester blijve. Laet hen niet voorgeven, dat haer Offer-priesters niet en worden gestelt in Christus plaets als of hy gestorven waer, maer dats' alleen zijn Bystanders en Stede-houders van sijn eeuwigh Prie- | sterdom, 't welck daerom niet op en houdt bestendigh te blijven. Want sy worden door de woorden des Apostels al te sterck in het nauw ghebracht 2), dats' ons alsoo souden kunnen ontglippen: hy segt datter meer andere tot Priesters gemaeckt zijn, om dat de vorighe door de doodt wierden verhindert te blijven. Dien-volghens is Christus, die door de doodt niet en wort verhindert, d'eenige Priester, die gheen medegesellen van noode en heeft. Evenwel zijnse so onbescheyden datse 't exempel van Melchisedek ghebruycken om hare godtloosheydt te verdedighen. Want naedien van hem wordt gheseydt dat hy broodt en wijn voor-gesteldt heeft, soo besluytense dat sulcks geweest is een voorspel van hare Miss', als of de gelijckenis tusschen hem en Christus gheleghen waer in 't voordraghen en aenbieden van broot en wijn. Dit is so schrael en flaeuw dat het geen weder-leggingh van noode en heeft. Melchisedek heeft aen Abraham en sijnen medegesellen broodt en wijn gegeven, op dat hy hen-lieden, die door het reysen en strijden vermoeyt waren, verquicken en verstercken mocht. Maer wat gaet dit d'offerhand' aen?

Hebr. 5. 5, 10. en 7. 17, 21. en 9. 11. en 10. 21.

Psalm 110. 4. Genes. 14. 18.

Der Papisten uytvlucht.

(p. 593.)

Hebr. 7. 23.

Dewelcke verdedigt wort door 't exempel van Melchisedek.

Antwoordt, verklarende de plaets van Moses.

1) nu en dan. 2) Stadthouder. 3) vast ghepraemt.

De beleeftheyt van den heyligen Koningh wort door Moses gepresen: sy-lieden smeden hier uyt gheheel t'onpas en buyten propoost eene verborghentheydt waer van niet een sier en wordt ghemeldt. Sy blancketten evenwel hare dwalingh met een ander kleurtje 1), want, segghense, daer volght terstont: En hy was een Priester des Alderhooghsten Godts. Ick antwoorde datse dat gheen, 't welck d'Apostel van de zegheningh verstaet, verkeerdelick trecken tot het broot en den wijn. Dewijl hy dan een Priester Godts was, soo heeft hy 2) Abraham ghezegent. Waer uyt de selvigh' Apostel (die de beste Uytlegger is) tot Melchisedeks weerdigheydt besluyt: overmits die, die gezegent wordt, minder is dan die, die den zeghen gheeft. Indien Melchisedeks gheschenck een voorbeeldt waer van d'offerhande der Misse, soude d'Apostel, bidd' ick u, die allerley d'alderminste dinghen ondersoeckt 3) en verhandelt, een soo seer ernstigh 4) en ghewichtigh stuck vergheten hebben? Maer (wat sy oock souden moghen beuselen) sy sullen te vergeefs poogen de reden des Apostels om te stooten, daer med' hy beweert dat het recht en d'eer' des Priesterdoms onder de sterffelicke menschen op houdt, om dat d'onsterffelicke Christus d'eenige en eeuwige Priester is.

In-reden.

1. Antwoort met de woorden des Apostels. Hebr. 7. 7.

2.

3. De tweede uytwerkinghe 5) der Misse was, dats' het Kruys en lijden van Christus bedeckt en onderdruckt. Dit is voorwaer gantsch vast en seker dat Christus Kruys om verr' gestooten wort, soo haest alsser een Altaer wort opgerecht. Want indien hy hem-selven aen 't Kruys tot een offerhand' heeft opgeoffert, op dat hy ons in der eeuwigheydt heyligen, en een eeuwige verlossingh verkrijghen soude: soo blijft sonder twijffel de kracht en werckingh van sijn offerhande bestendigh voortduyren 6) sonder eynde. Andersins en souden wy van Christus geen heerlicker ghevoelen hebben dan van d'ossen en kalveren die onder de wet geslacht wierden: d'offerhanden van welcke beesten daer uyt bewesen worden krachteloos en onsterck te zijn, om datse dickwils wierden vernieuwt. Dien-volgens sullen wy moeten bekennen, of dat d'offerhande van Christus, dewelck' hy aen 't Kruys volbracht heeft, gheen kracht en heeft gehadt om eeuwighlick te reynigen, of dat Christus door ééne offerhand' eenmael gheoffert, die reynighmakingh ten vollen uytgevoert heeft om in all' eeuwigheyt te duyren. Dit is dat ghene 't welck d'Apostel seydt: Dat dees' opperste Priester Christus eenmael door d'opofferinge sijns selfs verschenen is, in de vol-eyndinge der tijden om de

De tweede godtloosheydt der Misse. Sy vernietight het Kruyce van Christus, oprechtende eenen Altaer. Hebr. 9. 11, 12.

Een seer bondige reden.

Hebr. 9. 26.

1) coleurken. 2) (den). 3) ondertast. 4) ernstachtigh. 5) kracht. 6) gheduyrigh.

sonde wech te nemen. Item: Dat wy na den wille Godts gheheylight zijn door d'offerhande des lichaems van Christus eenmael gedaen. Item: Dat Christus den genen die geheyligt worden, met één offerhand' eeuwighlick gheheylight heeft. By welcke uytspraecken 1) hy noch een schoone uytspraeck 2) voeght, seggende, datter, nae dat de vergevinghe der sonden eenmael verkreghen is, geen offerhande meer en is over ghebleven voor de sonde. Dit heeft oock Christus door sijn laetste stemm' en adem te kennen ghegheven, doe hy sprack: Het is volbracht. Men pleeght op de laetste woorden der gener die sterven acht te nemen als op de woorden Godts. Christus stervende betuyght dat door sijn eenigh' offerhande volmaeckt en vervult is al dat 't welck tot onser saligheyt dienstig was. Sal 't ons geoorlooft zijn dagelicks ontelbare offerhande aen te lappen aen dees' offerhand' als ofse noch onvolmaeckt waer, welckers volmaecktheyt hy ons nochtans so duydelick heeft aengepresen? Dewijl 't heylighe Woordt Godts niet alleen beweert, maer oock luyde roept en dier' betuyght, dat dees' offerhand' eenmael is volbracht, en dat des selfs kracht eeuwigh duyrt: beschuldigen dan die geen die een ander' offerhande soecken, de gemeld' offerhande van Christus niet van onvolmaecktheydt en onvermoghen? Maer de Misse die met dese condity inghesteldt is, datter daghelicks meer dan honderdt duysendt offerhanden sullen afghericht worden, waer toe dients' anders dan dat het lijden van Christus, daer door hy sich tot een eenigh slacht-offer sijnen Vader heeft opgeoffert, begraven en versmoort legghe? Wie isser, 't en zy dat hy blindt zy, die niet en siet dat dit een duyvelsche vermetenheyt geweest is, die tegen soo een klaer' en baerblijckelicke waerheyt geworstelt en gestreden heeft? My en is oock niet onbekent door hoedanighe begoochelingen die vader der leughenen dit sijn bedrogh pleeght te bemantelen, seggende, dat het niet en zijn vele noch oock verscheyden' offerhanden, maer dat die selfst' eenige offerhande dickwils wordt herhaelt en herdaen. Doch desen roock wort sonder eenige moeyte verdreven. Want d'Apostel beweert in sijn gantsche disputaty niet alleen datter gheen ander offerhanden en zijn, maer oock dat die eenig' offerhande van Christus *eenmael* is opgeoffert geweest, ende niet meer en moet herdaen worden. Die wat scherpsinnigher zijn nemen haer' uytvlucht door noch een bedeckter sluyp-gat, segghende dat d'offerhande van Christus niet en wort herdaen, maer alleen aen de conscientien toegepast en toegevoeght wort. Maer dit ghedichtsel wordt

en 10. 10, 14, 16.

Een andere reden, bevestight door de laetste stemme van Christus. Ioan. 19. 30.

Derde reden.

4. Van de instellingh der Misse selfs genomen.

1. Uytvlucht.

Antwoort.

2. Uytvlucht.

1) spreuckn. 2) spreuck.

Antwoordt, door Paulus getuyghnis bevestight.

even soo lichtelick wederleydt. Want Christus heeft sich selven eenmael opgheoffert, niet met dese condity, dat sijn offerhande door nieuwe offerhanden vast en bondigh ghemaeckt soude worden: maer op dat de vrucht daer van ons door de verkondiginghe des Euangeliums en de bedieninghe des heyligen Nachtmaels mocht
1. Cor. 5. 7. worden mede gedeylt. Also seght Paulus dat Christus ons Pascha geoffert is, en hy gebiedt ons te eten. Dit, seggh' ick, is de wijse waer door d'offerhande des Kruyces ons na behooren wort toegepast, wanneer ons deselve tot ons ghebruyck ghemeyn gemaeckt wort, en wy die door een waerachtigh geloof ontfangen.

4. Maer het is de moeyte weert te hooren op wat fondament sy voorts de Miss'-offer-
(p. 594.) hande | bouwen 1). Want sy trecken hier toe

Derde uytvlucht, uyt de spreuck van Maleach. Cap. 1. vs. 11.

de voorseggingh van den Propheet Maleachi, door dewelcke de Heere belooft dat de tijdt sal komen datmen door de gantsche werelt sijnen Name brandt-offer op-offeren sal, en een suyver' offerhande. Even als of het den Propheten nieuw of ongewoon was, wanneerse van de roepinge der Heydenen spreken, den geestelicken Godtsdienst, tot den welcken sy de Heydenen vermanen, door d'uytwendige ceremonien der Wet te beteeckenen: op datse den menschen van haren tijdt te ghemeynsaemlicker souden te verstaen gheven dat de Heydenen tot de ghemeynschap van de ware Religy souden gheroepen worden. Ghelijck sy oock in 't gemeyn de waerheydt der dingen, die door het Euangelium toegebracht is, door de voorbeelden en schaduwen van haren tijdt pleghen te beschrijven en af te malen. Alsoo hebbense de bekeeringe tot den Heere beduydt, door het optrecken nae Jerusalem: de aenbiddinge Godts, door d'opofferingh van allerley
Joël 2. 28. gaven: d'overvloediger kennisse Godts, daer mede de geloovige begaeft souden worden in 't Koninckrijcke van Christus, door droomen en gesichten. 't Geen sy derhalven uyt Maleachi by brenghen, dat komt over een met een
Jesa. 19. vss. 21, 23, 24. andere voorseggingh by Jesaia, alwaer de Propheet voorseydt van de drie Altaren, die in Assyrien, Egypten, en het Joodtsche landt souden opgerecht worden. Want ick vraegh' voor eerst, ofse niet en bekennen dat de vervulling van dese voorseggingh plaets heeft in 't Rijcke van Christus? Ten anderen, waer die Altaren zijn, of wanneer die ooyt zijn opgherecht? Ten derden, ofse meynen dat voor elck Rijck eenen bysonderen Tempel bestemt en verordineert wordt, soodanigh als daer was de Tempel te Jerusalem? Indien sy dese vraghen overweghen, sy sullen, meyn' ick, bekennen, dat de Propheet onder de voorbeelden die op sijnen tijdt pasten, propheteert van den geestelicken Godtsdienst die in de gantsche werelt uytgebreyt soude worden. Dit is dan d'antwoorde die wy hen-lieden toevoeghen. En dewijl ons van dese saeck al-omm' exempelen voor komen, so en sal ick my niet bekommeren met een langer verhael en optellingh der selver. Hoewel sy zijn oock hier in elen- 2. Antwoort.
dighlick verblint, datse, namelick, van geen ander' offerhand' en weten dan van het Miss'-offer: daer nochtans de geloovighe nu ter tijdt waerlicks offeren, en den Heere een reyn' offerhande toebrenghen, waer van terstondt gesproken sal worden.

Bevestiging, ghenomen uyt andere plaetsen.

1) timmeren.

De derde godtloosheydt der Misse.

5. Nu koom' ick tot het derde werck der Misse, alwaer wy verklaren moeten hoe dat die de waerachtige en eenige doodt van Christus verduystert, en uyt der menschen ghedachtenis wech neemt. Want ghelijck als onder de menschen de vastmakingh en bondigheydt des Testaments hanght aen de doodt van den Testamentmaker: alsoo heeft oock onse Heer door syn doodt bevestight dat Testament, daer door hy ons de vergevinge der sonden en d'eeuwige gerechtigheyt heeft geschoncken. Die in dit Testament yetwes durft veranderen of vernieuwen, die verloochent sijn doodt, en houdt de selvighe als nul en van gheender weerden. Nu wat is de Miss' anders dan een nieuw en gantsch ander Testament? Want wat? Wordt door elcke Miss' niet eene nieuwe vergevinge der sonden, en een nieuwe verkrijgingh der gerechtigheydt belooft: in voeghen datter nu soo veel Testamenten als Missen zijn? Laet derhalven Christus wederom komen, en dit Nieuwe Testament door een tweede doodt, of veel eer ontallicke Testamenten der Missen door ontelbare dooden vast en bondigh maken. Hebb' ick dan niet in den beginne met waerheydt geseydt, dat d'eenige en ware doodt van Christus door de Missen verduystert en wech ghenomen wordt? Wat? Dient de Misse niet reghelrecht daer toe, dat, namelick, Christus, soo 't mogelick waer, wederom ghedoodet worde? Want waer een Testament is (seght d'Apostel) daer moet de doot des Testamentmakers tusschen komen. De Misse brenght een Nieuw Testament van Christus te voorschijn: en dienvolghens vereyschtse de doodt van Christus. Daer beneffens is noodigh, dat d'offerhande die geoffert wordt, gedoot en geslacht worde. Indien dan Christus in elcke Miss' wort opgeoffert, so moet hy t'elcken oogenblick in duysent plaetsen wreedelick ghedoodt worden. Dit en is niet mijn, maer des Apostels argument, daer hy seydt: Indien Christus hem-selven dickwils hadde moeten offeren, soo hadd' hy oock dickwils moeten lijden van den beginne der

Sy neemt Christus doodt wech uyt de ghedachtenis der menschen.

Want sy vernietigt Christus Testament.

Sy slachtet Christus wederom, en hecht aen het Kruyce.
Hebr. 9. 16.

Ibid. vss. 25, 26.

Uytvlucht.

werelt aen. Ick bekenn' dats' een antwoorde veerdigh hebben, daer mede sy ons oock betichten 1) dat wy haer vaschelick beschuldighen. Want sy segghen datse van ons beschuldight worden, met dat gheen 't welck sy nooyt en hebben gedacht, en selfs oock niet en kunnen dencken.

Antwoort.

Wy weten wel dat de doodt en het leven van Christus geensins en staet in haer gewelt. Wy en sien oock daer op niet ofse een voornemen maken om hem te dooden: wy willen alleen betoonen wat voor een groot' ongerijmtheyt uyt haer schelmsch en ongoddelick leer-stuck volght en voort komt. Het welck ick uyt den mont des Apostels bewijse.

2. Uytvlucht. Van d'onbloedighe offerhande.

Ofschoon se hier tegen duysentmael roepen, dat dees' offerhande der Misse onbloedigh is: soo sal ick nochtans altijdt loochenen, dat het aen 't goet-duncken der menschen hanght, dat

Antwoort.

d'offerhanden haer natuyr veranderen. Want alsoo soude de heylighe en onveranderlicke instellingh Godts te niet worden. Waer uyt dan volght dat dese grondt-reden des Apostels vast staet, dat d'offerhanden met bloedtstortingh geschieden moeten, op datter afwasschingh der sonden geschiede.

De vierde godtloosheydt der Misse. Sy ontneemt ons de vrucht des doots van Christus.

6. Nu moeten wy handelen van 't vierde ampt der Misse, hoe die, namelick, ons ontneemt de vrucht die uyt de doot van Christus tot ons komt: dewijl de Misse maeckt dat wy die vrucht niet en bekennen noch en bedencken. Want wie sal doch bedencken dat hy door de doodt van Christus verlost is, als hy een nieuwe verlossingh ghewaer wordt in de Misse? Wie sal vertrouwen dat hem de sonden vergheven zijn, als hy een nieuwe verghevingh siet?

Een uytvlucht wederleyt.

En ofschoon yemandt seyde, dat wy in de Miss' vergevinghe der sonden verkrijgen alleen om dees' oorsaeck, te weten, om dat die verghevingh alreede door de doodt van Christus verkregen is, die sal doch daer mede niets uytrichten. Want het is even so veel als of hy seyde: Dat wy door Christus zijn verlost op dese condity, dat wy, namelick, ons selven verlossen sullen. Dusdanigen Leer' hebben de dienaren des Satans gezaeyt; dusdanighen Leer' beschermense noch hedensdaeghs door ghetier, sweert en vyer, te weten, dat wy, wanneer wy Christus Gode den Vader in de Miss' op-offeren, door dit werck der opofferingh vergevinge der sonden verkrijghen en des lijdens van Christus deelachtig worden.

Een levendige afbeeldingh van dese godtloosheyt.

Wat blijft 2) nu anders dan dat Christus lijden alleenlick diene tot een exempel der verlossingh, op dat wy daer uyt souden leeren ons selven | verlossen?

(p. 595.)

Wanneer Christus self 't vertrouwen van de vergevinghe der sonden in 't Nachtmael verzegelt en vast maeckt, soo en ghebiedt hy den Discipelen niet datse sullen blijven hangen aen dien uyterlicken handel: maer hy verwijst 1) haer naer 2) d'offerhande sijns doots: te kennen gevende dat het Nachtmael (ghelijck men gemeynlick seydt) is een vermaen of gedenckteecken, daer uyt sy souden leeren dat het Versoen-offer, waer door Godt versoent moeste worden, niet dan eenmael en heeft moeten worden gheoffert. Want 't en is niet ghenoegh te weten dat Christus d'eenigh' offerhande is, 't en zy dat wy daer beneffens oock weten dat hy alleenlick eenmael moest gheoffert zijn: soo dat ons gheloof aen sijn Kruys ghehecht zy en daer op blijve staen.

De vijfde godtloosheydt der Misse. Sy heeft het Nachtmael des Heeren wech genomen.

7. Nu koom' ick tot het laetste werck der Missen, te weten, dat het Heylige Nachtmael, in het welck de Heer de ghedachtenis sijns lijdens ingegraveert en afgebeeldt hadde naghelaten, door het oprechten van de Miss', uyt den midden wech ghenomen, verduystert en verloren is. Want het Nachtmael selfs is een gave Godts, 't welck van ons met danckseggingh moet ontfangen worden. Maer d'offerhande der Missen wort geseydt Gode den prijs en het rantsoen voor 3) te tellen, 't welck hy tot betalingh ontfanght.

Want de Vader gheeft ons Christus in het Nachtmael. Maer in de Misse wordt Christus van de Mis-Priesters den Vader gegeven en op-geoffert.

Soo veel als gheven verschilt van ontfanghen, even soo veel verschilt oock 't Sacrament des Nachtmaels, van een offerhande. Ende dit is de seer elendighe ondanckbaerheyt des menschen dat hij Godt tot sijnen schuldenaer maeckt, daer hy de mildtdadigheyt van Godts goedtheydt behoorde te bekennen, met danckseggingh. Het Sacrament des Nachtmaels belooft dat wy door Christus doodt niet alleen eenmael tot het leven weder ghebracht zijn: maer oock sonder ophouden levendigh gemaeckt worden, om dat alle de deelen van onse saligheydt in sijn doodt vervult en volbracht zijn. D'offerhande der Missen singht een heel ander Liedeken, dat, namelick, Christus dagelicks moet worden geoffert, soud' hy ons eenigh voordeel toe brenghen. Het Nachtmael behoort in de ghemeyne vergaderingh van de Kerck uytghedeylt te worden, op dat het ons mocht onderwijsen van de ghemeynschap daer door wy alle te samen vereenight zijn in Christus Jesus.

't Nachtmael is een gemeyn Sacrament voor alle Christenen. De Miss' is den Mis-Priester alleen eygen.

Dese gemeynschap wordt door d'offerhande der Misse ontbonden en verscheurt. Want na dat die dwalingh d'overhandt ghenomen hadde, datter, namelick, Priesters moesten zijn die voor het volck offeren souden: soo en heeftmen het Nachtmael aen 't gheloovighe volck niet meer uytghedeylt, ghelijck men behoorde nae des Heeren gebodt, even als of het nu den Priesteren overghelevert waer'. Men heeft de deur' en wegh gheopent tot de private en bysondere Missen, die meer een sekere uyt-

1) optyghen. 2) resteerter.

1) versendt. 2) tot. 3) aen.

banningh en afsonderingh vertoonen dan die gemeynschap die de Heer heeft ingestelt, dewijl de Mis-priester 1) hem-selven van het gantsche volck der gheloovighen afsondert om sijn offerhand' alleen in te slocken. Ick noeme dat een private, bysondere of eyghene Miss' (op dat niemant hier in en feyle) wanneer in de Miss' het Nachtmael des Heeren den gheloovighen niet wordt mede ghedeelt, al is 't datter anders een groote menighte van menschen tegenwoordigh is.

Van den oorsprongh der Misse.

8. Wat de naem en het woordt Misse belanght, ick en hebbe nooyt sekerlick kunnen oordeelen van waer het sijn oorsprongh heeft, behoudens dat het my der waerheydt ghelijck dunckt, dat dese naem genomen is geweest van de gaven die in het Nachtmael ghegeven wierden. Maer om het krackeel van den naem te laten varen: Ick segge dat de private en afgesonderde Missen met d'instelling van Christus regelrecht strijden: en dat die derhalven het Heylige Nachtmael godtlooslick veronthey-ligen. Want wat heeft ons de Heere bevolen? Heeft hy niet gelast dat wy souden nemen en onder malkanderen deylen? Hoedanigen onderhoudingh des ghebodts leert ons Paulus? Leert hy ons niet het Broot breken en den Drinckbeker drincken, op dat het ons zy de ghemeynschap des Lichaems en des Bloedts van Christus? Wanneer dan één alleen het Sacrament ontfanght sonder dat uyt te deylen aen andere, wat ghelijckheydt heeft doch sulcks met het ghebodt Godts en de Leere van Paulus? Maer, segghense, die eene doet dat voor de gantsche Gemeynte. Maer, segg' ick, door wat ghebodt doet hy dat? Is dit niet Godt opentlick bespotten, wanneer een alleen tot hem neemt het gheen niet anders dan onder velen en behoorde te geschieden? Maer dewijl de woorden van Christus en van Paulus klaer genoegh zijn, soo machmen kort af besluyten, waer gheen brekingh des broodts en is tot ghemeynschap en deelachtigheyt der gheloovighen, dat aldaer oock gheen Nachtmael des Heeren, maer een valsche en verkeerde naebootsingh des Nachtmaels is. En een valsche nabootsingh, is verdervingh. En de verdervingh van soo grooten verborgentheyt, en gheschiedt niet sonder godtloosheydt. Volghens dien is de private Miss' een godtloos misbruyck van het Nachtmael. Ende (ghelijck het eene quaedt in de Religy gheduyrigh 2) een ander quaedt voort brenght) na dat die ghewoont eenmael is ingekropen, datmen offert sonder uytdeylen, soo hebbens' allenghskens in alle hoecken der Kercken ontallicke Missen beginnen te doen, en het volck herwaerts en gintswaerts van een te scheyden, het welck in een en by malkanderen behoorde te vergaderen, op dat het de verborgentheydt van sijn eenigheydt bekennen mochte. Laet hen nu henen gaen en loochenen 1) dats' afgodery begaen, wanneers' het broodt in hare Missen vertoonen om voor Christus en in sijne plaets aengebeden te worden. Want sy roemen te vergeefs van die beloften der tegenwoordigheyt van Christus, dewelcke voorwaer, hoe dats' oock souden mogen verstaen worden, niet daerom en zijn gegeven, op dat d'onreyne en onheylighe menschen het lichaem van Christus souden maken soo dickwils als sy willen, en tot sulcken misbruyck als het haer gelust: maer op dat de gheloovige, terwijl sy in't houden en bedienen des Nachtmaels door een eerbiedige waernemingh Christus gebodt volgen, sijne waerachtige ghemeynschap genieten souden.

De private en afgesonderde Missen zijn een godtloose verontreynigingh des heylighen Nachtmaels.
Matth. 26. 26, 27.
Marc. 14. 22, 23.
Lucas 22. 17.
1. Cor. 10. 16.

Waer uyt soo veel Missen, die in soo veel plaetsen gepre-velt worden, zijn voort ghekomen, en hoe vol datse zijn van menigherley godtloosheyt.

9. Daer en boven is dese verkeertheydt in d'Oude suyvere Kerck onbekent geweest. Want al hoewel die geen die onder onse tegen-partijen d'onbeschaemste zijn haer saeck met d'Outheyt soecken te blancketten, soo is't nochtans sekerder als seker dat de gantsche Oudtheydt teghen haer is: ghelijck wy voor henen in andere leerstucken bewesen hebben, en noch sekerder sal kunnen geoordeelt worden uyt het gheduyrigh lesen van d'Oude Leeraren. Maer eer ick hier van een eynde maeck', soo vraegh' ick onse Misse-Leeraers, naedien sy weten dat Godt liever gehoorsaemheyt heeft, dan offerhanden; en meer begeert dat sijn stemme gehoort worde, | dan dat hem offerhanden worden op-gheoffert: hoe datse kunnen gheloovenr dat Godt in dese wijse van offeren een wel-gevallen heeft, daer van sy gheen ghebodt en hebben, en die sy in de Schriftuyr niet en vinden aenghewesen selfs met een half woordt? Daer beneffens nadiense verstaen en hooren dat d'Apostel seydt, dat niemant hemselven den naem en d'eer' des Priesterdoms aenneemt dan die van Godt gheroepen is, ghelijck Aaron: jae dat Christus self sich niet en heeft ingedronghen, maer des Vaders roeringh gehoorsaem geweest is: so moetense bewijsen dat Godt d'Auteur en Insteller is van haer Priesterdom: of sy moeten bekennen dat die eer' van Godt niet en is, tot dewelcke sy ongeroepen, met een onbeschaemde roeckeloosheyt zijn door-gebroken. 't Is nu sulcks datse selfs niet een stip van een letter kunnen by brenghen tot bewijs 2) van haer Priesterschap. Waerom sullen dan oock d'offerhanden niet verdwijnen die sonder Priester niet en kunnen geoffert worden?

Dese gruwel is in de suyvere Kerck onbekent geweest: en oock in Godts Woordts niet gegrondt.
1. Sam. 15. 22 (p. 596.)
Hebr. 5. 4.

1) Mis-Paep. 2) nu en dan.

1) versaken 2) voorstandt.

Het tweede deel des Capittels, voort komende van de negende secty.

10. Indien yemandt eenighe spreucken der Ouden van hier en ginder ghehaelt en afgebroken, voort brengen, en door der selver authoriteyt beweeren wil dat d'offerhande die in het Nachtmael verhandelt wort anders te verstaen is dan wy verklaren: den sulcken willen wy dese korte antwoordt gheven. Is't dat hy voor heeft die versonnen 1) offerhande, so als de Papisten deselve bedacht en verdicht hebben in de Misse, goet te maken, so segg' ick dat d'oude Leeraers soodanige heylighschennis 2) geensins en verdedigen of gunstig zijn. Sy gebruycken wel het woort Offerhande: maer sy verklaren met eenen datse daer door niet anders en verstaen, dan de ghedachtenis van die waerachtige en eenighe offerhande, die Christus ons' eenige Priester (ghelijck sy hem doorgaens noemen) aen 't Kruys volbracht heeft. De Hebreen, seght Augustinus, hebben door d'offerhanden der beesten, die sy Gode op-offerden, haer-selven gheoeffent in de Prophety van de toekomend' offerhande die Chistus heeft geoffert: de Christenen houden door de heylige offeringh en deelachtigheyt des lichaems van Christus ghedachtenis van d'offerhande, die Christus alreede volbracht heeft. Hier leert hy voorwaer geheel en al dat selfste 't welck met meer woorden in den Boeck van 't Geloove tot Petrus Diaconus geschreven is, wie oock den Autheur daer van soude mogen zijn. De woorden zijn dese: Houdt voor gantsch seker, ende en twijffelt gheensins, dat d'eenighgheboren Soon, voor ons vleesch geworden zijnde, sich selven voor ons heeft op-geoffert Gode tot een soet-rieckend' offerhande: den welcken, als oock den Vader en den Heylighen Geest ten tyden des Ouden Testaments beesten geoffert wierden: en den welcken als oock den Vader en den Heyligen Geest (met wien hy eene Godtheyt heeft) de heylige Kerck door de gantsche werelt nu ter tijdt sonder ophouden offert d'offerhande des broodts en des wijns. Want in die vleeschelicke offerhanden was een afbeelding van 't vleesch van Christus, 't welck hy selfs voor onse sonden op-offeren, en van het bloedt van Christus 't welck hy tot vergevinge der sonden uytstorten soude. Maer in dese offerhande is een dancksegging, ghedachtenis en verkondigingh des vleesches van Christus, 't welck hy voor ons gheoffert, en des bloedts 't welck hy voor ons vergoten heeft. Daerom verklaert Augustinus self in veel plaetsen, dat dees' offerhande der Christenen in het Nachtmael, niet anders en is dan d'offerhande des Lofs. Om met een woort te besluyten, ghy sult doorgaens by hem vinden, dat het Nachtmael des Heeren om gheen ander oorsaeck een Offerhande wort ghenoemt, dan om dat het is een ghedenck-teecken, beeldt en getuyghnis van die bysondere, waerachtige en eenige offerhande daer door ons Christus versoent heeft. Daer is oock een verhalens-weerdighe plaets in sijn vierde Boeck van de Drie-eenigheyt, Capittel vier-en-twintigh, alwaer hy van d'eenighe offerhande ghesproken hebbende, dit besluyt maeckt: Nademael in een offerhande vier dinghen bemerckt worden, wien d'offerhande gedaen wort, van wien die gheoffert wort: watter geoffert wordt, en voor wien d'offerhande geschiedt: soo is't dat hy de selfste waerachtige en eenige Middelaer door d'offerhande des vredes ons Gode versoenende, een blijft met hem den welcken hy d'offerhande ghedaen heeft: en in hem een maeckt den ghenen voor den welcken hij heeft geoffert, en hy self d'eenige is die gheoffert heeft, en het eenige 't welck hy heeft geoffert. In den selven sin spreeckt oock Chrysostomus. En sy schrijven d'eere des Priesterdoms in sulcker voegen aen Christus toe, dat Augustinus ghetuyght, dat het de stemme sal zijn van den Antichrist, indien yemandt eenen Bisschop maeckt tot een Middelaer en Voorbidder tusschen Godt en de menschen.

Dat sommige Out vaders het Nachtmael een offerhande ghenoemt hebben: maer niet een Versoen-offer, gelijck de Papisten droomen van haer Misse.

Lib. 20. contra Faustum. cap. 18.

't Welck met de getuyghnissen van Augustinus bewesen wort.

Contra adversarium Legis, sæpius.

Ep. 120.

Lib 2. contra Parm. cap. 8.

11. Nochtans en loochenen 1) wy niet dat de offerhande van Christus in't Nachtmael in sulcker voegen aengewesen wort, datter by na een toneel en schouwspel des Kruyces voor ooghen wort gestelt. Gelijck d'Apostel seydt dat Christus voor d'oogen van die van Galaten is ghekruyst geweest, doe hen de predicaty van Christus Kruys was voor-ghedragen. Maer dewijl ick bevinde dat oock die Oude Leeraers dese ghedachtenis tot wat anders gheduydt en verdraeyt hebben als d'insettinge des Heeren mede bracht ende betaemde (door dien haer Nachtmael, ick en weet niet wat voor een ghedaente van een herhalingh en vernieuwingh der offerhande vertoonde) so en is'er niet beters of veyligers voor de Godtvruchtighe zielen dan datse te vreden zijn met de suyvere en eenvoudige ordonnanty Godts: wiens Nachtmael het oock daerom genoemt wort, om dat sijn authoriteyt alleen daer in plaets grijpen en ghelden moet. Voorwaer, nadien ick sie datse 't rechtsinnigh en Godtsaligh gevoelen van dese gantsche verborgentheydt behouden hebben, en niet en bevinde datse d'eenighe offerhande des Heeren oock in't minste deel hebben willen verkorten, soo en durf ick hen van geen godtloosheydt beschuldigen. Evenwel en kunnense, mijns bedunckens, niet gheheel verontschuldight worden, om dats' in de wijse der bedieningh yetwes

Nochtans schijnen sommighe van de Oude tot de schaduwen der Wet te seer afgheweecken te zijn.

Galat. 3. 1.

Derhalven en isser niet veylighers dan te steunen op Godes Woordt.

't Welck sy niet aendachtelick ghenoegh en hebben overleydt

1) versierd'. 2) kerck-roof.

1) versaken.

gefeylt hebben. Want sy hebben de ghewoonte die de Joden in het offeren gebruyckten, naerder ghevolght en uytghedruckt, dan Christus hadde verordineert, of de ghelegentheydt des Euangeliums konde lijden. Soo soude dan yemandt hen-lieden alleen hier in met recht moghen beschuldighen datse sich te seer nae de wijse des Ouden Testaments ghevoeght hebben, en met d'eenvoudige en oprechte instellinge van Christus niet vergheneoeght zijnde, veel te seer tot de schaduwen der Wet zijn afgeweecken.

Want men moet een groot onderscheydt stellen tusschen d'Offerhanden der Wet, en het Nachtmael des Heeren, het welck een Offerhande der Dancksegghingh genoemt wort.

12. So wie dit stuck neerstelick overweeght, die sal bemercken 1) dat tusschen d'offerhanden der Wet en ons Nachtmael dit onderscheydt door des Heeren Woort ghestelt wort, te weten, alhoewel die offerhanden, deselve kracht en werckingh van Christus doodt den Joodtschen volcke voor ooghen stelden, die ons hedensdaeghs | in 't Nachtmael wort voor-gehouden, dat nochtans de ghestalt en wijse van voorstellingh te dier tijdt anders en verscheyden was. Want de Levitische Priesters moesten daer in afbeelden d'offerhande die Christus naemaels volbrenghen soude: daer wierdt een offer-beest ghebracht, 't welck stondt als in Christus plaets: daer was een Altaer daer op het geoffert wiert: kortelick alle dinghen ginghen alsoo toe, dat daer in voor oogen wierde gestelt een beeltenis van die Offerhande die Gode tot versoeningh moeste worden opgeoffert. Maer nu dees' offerhande volbracht is, heeft ons Godt een andere wijse verordineert en inghestelt, op dat hy, namelick, de vrucht en nuttigheydt van d'offerhande die hem van den Soon is op-gheoffert, den gheloovigen volcke toeschicken soude. Hy heeft ons derhalven een tafel gegeven om daer aen te eten, ende niet eenen Altaer om daer op te offeren. Hy en heeft geen Priesters gheheylight om offerhanden te doen, maer dienaers om de heyl ighe spijs uyt te deylen. Hoe hooger en heyliger de verborgentheyt is 2), met des te 3) meerder Godtvreesentheyt en eerbiedigheyt behoort die oock 4) verhandelt te worden. Dienvolgens en isser niet beters dan dat wy alle vermetenheydt des menschelicken vernufts wech ruymen, en op de Leere der Schriftuyr alleen blijven staen. En voorwaer indien wy bedencken dat het niet der menschen, maer des Heeren Nachtmael is, soo en isser geen reden waerom wy ons, of door eenighe authoriteyt der menschen, of door het veel-jarigh gebruyck, daer van een stroo breedt souden laten afbrenghen. Daerom is 't dat d'Apostel als hy 't Nachtmael wil suyveren van alle die ghebreken die in de Gemeynte van Corinthen waren inghekropen, soo ghebruyckt hy daer toe den alder-bequaemsten middel, en roept 1) haer tot de eenige instellingh van Christus terug 2), betoonende datmen daer uyt eenen eeuwigen regel nemen moet.

(p. 597.)

Eenen sekeren regel in desen handel.

1. Cor. 11. 20. 23.

1) vernemen. 2) (hoe die oock). 3) [ ]. 4) [ ].

Van d'Offerhande ende den Priester.

13. Wijders op dat ons alhier eenigh krackeelder uyt de namen van Offerhand' en Priester geenen strijdt en make, so sal ick oock, doch met korte woorden verklaren, wat ick door het woordt Offerhande, en door het woordt Priester in desen gheheelen handel beduydt hebbe. Ick en sie niet om wat reden en oorsaeck sommighe 't woordt Offerhande tot alle heylighe ceremonien en Godtsdienstighe wercken uytstrecken. Wy weten dat door het bestendigh 3) ghebruyck der Schriftuyr dat datghene een offerhande ghenoemt wordt, 't welck de Griecken somtijdts Thusia, somtijdts Prosphora, somtijts Telete noemen. 't Welck in een breede beteeckenis ghenomen, omvat alles wat Gode gheoffert wordt. Wy moeten derhalven alhier een onderscheydt maken: alsoo nochtans dat dit onderscheyt worde ghetrocken uyt d'offerhanden van Moses Wet: onder welckers schaduwen de Heere sijnen volcke de gantsche waerheydt der offerhanden heeft willen voor ooghen stellen. En al hoewel d'offerhanden der Wet menigerley waren, soo kunnense nochtans alle te samen ghebracht worden tot twee leden. Want d'offerhanden wierden gheoffert ofte voor de sonde, met een sekere schijn en ghedaente van ghenoegh-doeningh, waer door de schuldt voor Godt wierdt geboet: of sy waren teeckenen der Godtsdienstigheydt en betuygingen der Religy, somtijts dienende tot een gebedt om Godes gunst te versoecken: somtijdts tot dancksegginggh, om de danckbaerheydt des herten voor d'ontfangene weldaden te betuyghen: somtijdts alleen tot oeffeningh der Godtsaligheydt, om het gemaeckte verbont te vernieuwen. Tot dit laetste lidt behoorden de brandt-offeren, spijs-offeren, de gewillighe gaven, d'eerstelinghen en vreed'-offeren. Laet ons derhalven oock d'offerhanden afdeelen in twee soorten 4), en aen 5) de eene soort 6), om der onderwijsingh will', de naem gheven van Eer' en Dienst-offerhanden, om datse gelegen zijn in d'eerbiedigheyt en dienst die de geloovige schuldigh zijn en betalen: of so ghy liever hebt danck-offerhanden, om dat die door 7) geen andere Gode ghedaen en worden, dan door hen 8), die met 9) sijne seer groote weldaden overladen sijnde, haer selven geheel met all' hare wercken aen hem over geven. De andere soort 10) sullen wy noemen

De naem Offerhande.

Onderscheyding der offerhanden.

1. Het Versoen-offer.

2. Het danck-offer.

Andere namen van het danck-offer.

1) (weder-). 2) [ ] 3) gheduyrigh. 4) geslachten. 5) [ ]. 6) gheslacht. 7) van. 8) van die. 9) door. 10) gheslacht.

met den naem van Soen-offer of Offerhande der Versoeningh. Een Versoen-offer is, waer mede men voor heeft, de gramschap Godts te stillen, sijn gherechtigheyt 1) te voldoen, en oversulcks de sonden af te wasschen en uyt te doen: op dat de sondaer van de vuyligheden der selver ghereynight, en tot de suyverheydt der rechtveerdigheydt weder ghebracht zijnde, met Godt selven versoent en bevredight worde. Met dien naem wierden in de Wet ghenoemt d'offerhanden die tot versoeninghe der sonden gheoffert wierden: niet datse machtigh waren de ghenade Godts te verkrijghen of d'ongerechtigheydt uyt te wisschen: maer om datse waren voorbeelden van sulck een Versoen-offer, 't welck eyndtlick door Christus alleen in der daet volbracht is: en van hem alleen, om dat het van niemanden anders en konde volbracht worden. En oock eenmael, om dat de kracht en werckingh van die eenighe offerhande duyrt tot in der eeuwigheydt, gelijck hy door sijn eygen woordt getuyght heeft, doe hy seyde: Het is voldaen en vervult, dat is, dat al dat ghene, 'twelck om de genade des Vaders te bekomen, en om de vergevinge der sonden, de gerechtigheyt en de saligheyt te verkrijgen, nootsakelick was, door dese sijn eenighe offerhande verricht en volbracht is, en datter oversulcks niet meer en ontbreeckt, en voortaen gheen plaets voor een ander Versoen-offer en is over gebleven.

Wat een Versoen-offer zy.

Exod. 29. 36.

Daer en is geen ander, dan de doot van Christus.

Hebr. 10. 10. 14.

Ioan. 19. 30.

14. Daerom besluyt ick, dat het een schandelicke smaetheyt en een onverdragelicke lasteringh is, soo tegen Christus als teghen d'offerhanden die hy door sijn doodt aen 't Kruys voor ons volbracht heeft, dat yemandt denckt met een nieuw' offerhande vergbevinghe der sonden te bekomen, Godt te versoenen, en gherechtigheyt te verkrijgen. Nu wat soektmen door het Misse doen anders dan datmen door de verdienst van een nieuw offer, des lijdens van Christus mocht deelachtig worden? En op dat hare rasery geen maet noch regel en soude houden, soo docht hun dat het te weynigh soude geseydt zijn, indiense seyden datter in de Miss' een gemeyn' offerhande voor de gantsche Kerck even gelijckelick ghedaen wort, 't en waer datse met eenen daer by voeghden, dat het in haer macht en goet-duncken staet, die offerhande aen 2) desen of genen 3), wien sy willen, in't bysonder toe te voegen: of liever eenen yegelicken die voor hem-selven sodanigen waer met gereet geldt koopen wil. Voorts al hoewelse niet en konden gheraken tot soo hooghen prijs als Judas ontfingh: soo hebbense nochtans om door eenigh teecken het exempel haers Meesters en Voorgangers uyt te drucken, de gelijckheyt van het getal behouden. Judas hadde Christus verkocht voor dertigh silvere penningen: dese verkoopen hem volgens de fransche reeckeningh, voor dertigh | kopere penninghskens: maer Judas verkocht hem eenmael, dese verkoopen hem so dickwils als hen een kooper 1) voor komt. In desen sin segghen wy oock datse gheen Priesters en zijn, om door sulck een offerhande 't volck met Godt te versoenen, en door de versoeningh met Godt, de verghevingh en uytwisschingh der sonden te weegh te brengen. Want Christus is d'eenige Priester en Middelaer des Nieuwen Testaments, den welcken alle Priesterdommen opgedragen, en in den welcken alle deselve besloten en ge-eyndigt zijn. En ofschoon de Schriftuyr van het eeuwige Priesterdom van Christus geen meldinghe 2) gemaeckt en hadde: dewijl nochtans Godt, d'oude Priesterdommen afgeschaft hebbende, gheen ander en heeft ingestelt, soo blijft het argument des Apostels vast, dat niemandt hem-selven dees' eer' aen en neemt, dan die, die van Godt gheroepen is. Door wat vermetenheyt bestaen dan dese heylighschenners 3) te roemen, datse slachters van Christus en Priesters des levendigen Godts zijn?

Waer uyt dan volgt, dat het Nachtmael des Heeren geen Versoen-offer en mach genoemt worden: veel weyniger de Paepsche Misse.

(p. 598.)

Die de Misse prevelen en mogen oock geen Priesters genoemt worden.

Hebr. 5. 4.

15. Daer is een seer schoone plaets by Plato in sijn tweede Boeck van de Republijcq. Alwaer hy (sprekende van de Versoen-offeren, en belacchende de sotte vermetenheydt der godtloose en boose menschen, dewelcke sich lieten voorstaen dat hare schelm-stucken daer door ghelijck door voorhanghselen bedeckt wierden, dat die van de goden niet en wierden gesien, en als ofse met de goden een verbondt ghemaeckt hadden, sich des te gheruster tot de sonde begaven) gheheel en al met sijn vermaen schijnt te raken en te treffen 't ghebruyck van de versoeningh door d'offerhande der Misse, soodanigh als 't hedensdaegs in de werelt toe gaet. Yeder een weet dat het ongheoorlooft is yemanden te verkorten en te bedriegen. De weduwen te verongelijcken, de weesen te berooven, den armen moeyt' en verdriet aen te doen, door quade streecken 4) eens anders goederen tot sich te trecken, door meyn-eedigheyt en bedrogh de handt aen yemandts rijckdommen te slaen, door ghewelt en tyrannische verschrickingh yemanden t'overvallen, zijn alle te gelijck stucken die van yeder een voor boos en ongoddelick gheoordeelt worden. Hoe komt het dan dat soo veel menschen al-omm' alle deselve soo vrijelick durven bedrijven, gelijck ofse van diesweghen gheen straf en hadden te verwachten? Voorwaer indien wy dit ten rechten willen

Welckers ydelheyt, oock selfs van Plato genoegh wordt bestraft, wanneer hy die spytiglick bestraft dewelck' op sodanige versoeninghen steunende te stoutelicker sondighden, omdatse meynden dat door sulcke offerhanden de straffen afghekocht wierden.

1) oordeel. 2) den. 3) den dien.

1) Koopman. 2) vermaen. 3) kerck-roovers. 4) treeken.

overwegen, sy en hebben geen ander oorsaeck om so seer moedig te zijn tot alle boosheydt, dan om datse vertrouwen door d' offerhande der missen, als door een prijs der voldoeningh, Gode te sullen genoegh doen, of ten minsten dat dit een seer licht middel is om met hem af te rekenen 1) en de saeck 2) te ver-effenen. Plato gaet daer na voort in't bespotten van 't grof onverstant der gener die meynen dat door alsulcke offerhanden afghekocht en gheboet worden de straffen, dies' andersins in de helle souden moeten lijden en uytstaen. En waer toe dienen hedensdaegs de Jaer-Missen 3) en het meerder deel der Missen anders, dan op dat de gene die haer gantsche leven langh seer wreede tyrannen, of seer gierighe roovers, of tot allerley boosheydt over-gegeven zijn geweest, gelijck ofse door den prijs der Missen verlost waren, het Vagevuer ontgaen mochten.

Tot de danckofferhanden behooren alle de plichten der Godtvruchtigheydt teghens Godt, en der liefde tot den Naesten.

16. Onder de andere soort 4) der offerhanden die wy Danck-offeren ghenoemt hebben, worden begrepen eerstelick alle de plichten der liefde door dewelcke wy den Heere selfs in sijne ledematen eeren, wanneer wy deselve bewijsen aen onsen broederen: ten anderen oock all' onse gebeden, lof en dancksegingen, en alles wat in't stuck van den Godesdienst van ons gedaen wort. Welcke plichten en wercken alle te ghelijck verbonden en aenhangigh zijn aen een meerder offerhande, daer door wy met ziel en lichaem den Heere tot eenen Heyligen Tempel worden geheylight. Want 't en is niet genoegh dat ons' uyterlicke daden tot sijne gehoorsaemheyt geschickt worden: maer het is betaemlick dat wy eerst hem worden toegheheylight en toege-eyghent, en daer beneffens oock al 't geen ons eygen is: op dat al dat 't welck in ons is, diene tot sijner eeren, en begeerlick trachte deselve te vermeerderen. Dusdanighe offerhanden en zijn niet oorbaerlick om den toorn Godts te stillen, noch om vergevinghe der sonden te verkrijghen, noch om de gerechtigheydt te verdienen: maer alleenlick om Godt te verheffen, te prijsen en groot te maken. Want sy en kunnen niet aenghenaem en liefelick zijn, 't en zij datse voort komen van de handt der ghener die hy alreede de vergevinghe der sonden gheschoncken, door een ander middel hem-selven versoent, en daerom oock van hare schuldt vry ghesproken heeft. Dees' offerhanden zijn voor 5) de Kerck soo seer noodtsakelick, datse nimmermeer en kan zijn sonder deselve. Sy sullen derhalven eeuwigh wesen soo langh Godes volck sal blijven, ghelijck alreede voor henen uyt den Propheet ghesien is: want in en nae dien sin mach dese voorseggingh verstaen worden: Maer van den opgangh der Sonne tot haren ondergangh, sal mijn Name groot zijn onder de Heydenen, ende aen alle plaetse sal mijnen Name reuckwerck toegebracht worden, ende een reyn spijs-offer: want mijn Name sal groot zijn onder de Heydenen, seydt de Heere der heyrscharen. Soo verr' is het daer af dat wy die offerhanden souden wech nemen. Alsoo gebiedt oock Paulus, dat wy onse lichamen Gode sullen op-offeren tot een levendige, heylige en wel-behaghelicke offerhande, welck is onsen redelicken Godtsdienst. Alwaer hy seer duydelick ghesproken heeft, wanneer hy seyde dat dit is onsen redelicken Godtsdienst. Want hy heeft daer door verstaen de gheestelicke wijs' om Godt te dienen, die hy bedecktelick ghestelt heeft teghen de vleeschelicke offerhanden van Moses Wet. Alsoo worden de weldadigheydt en mededeylsaemheyt genoemt Offerhanden daer mede men Gode behaeght. Alsoo wordt de weldadigheydt der Philippensen, daar door sy Paulus in sijn armoede verlichteden, ghenoemt een Offerhande van goeden reuck. Alsoo zijn alle de goede wercken der geloovigen geestelicke offerhanden.

Welcke soort van offerhande niet en doet om den toorn Gods te stillen.

En van de Kerck niet en kan worden afgesondert.

Maleach. 1. 11.

Rom. 12. 1.

Hebr. 13. 16.

Philip. 4. 18.

17. En waer toe sal 1) ick veel getuyghnissen aenhalen 2)? Want dese wijse van spreken wordt nu en dan in de Schriftuyr gevonden. Jae doe Godts volck noch onder d'uytwendighe disciplijn en onderwijsingh der Wet wierd gehouden, soo verklaerden nochtans de Propheten genoeghsaem, dat onder die vleeschelicke offerhanden, de waerheyt begrepen is die de Christelicke Kerck met den Joodschen volcke gemeyn heeft. Dit is de reden waerom David badt dat sijn ghebedt voor het aenschijn Godts mocht opklimmen als een reuck-offer. Hosea heeft dancksegingen genoemt: Kalveren der lippen, die elders van David genoemt worden d'Offerhanden des Lofs. Den welcken d'Apostel navolgende, noemts' oock Offerhanden des Lofs, en segt datse zijn: De vrucht der lippen die sijnen Name belijden. Dusdanighe offerhanden en kan het Nachtmael des Heeren niet ontbeeren: in het | welck wanneer wy sijn doodt verkondigen, en hem dancksegingh toebrengen, so en doen wy niet anders dan dat wy d'offerhande des lofs op-offeren. Van wegen dit ampt van offeren, worden wy Christenen alle te samen een Konincklick Priesterdom ghenoemt: te weten, om dat wy Gode door Christus op-offeren d' offerhande des lofs, de vrucht der lippen die sijnen Name belijden, waer van Paulus spreeckt. Want wy en verschijnen met onse gaven voor

Ghebeden, dancksegingen en soodanighe heylighe oeffeningen zijn daerom offerhanden genoemt.

Psalm 141. 2.

Hose. 14. 3.
Psalm 50. 23.

Hebr. 13. 15.

(p. 599.)

In den selven sin wordt het Nachtmael des Heeren een dancksegingh genaemt.

1. Petr. 2. 9.

In dien sin

1) t'overkomen. 2) [ ]. 3) Jaer-getijden. 4) geslacht. 5) [ ].

1) wil 2) verhalen.

zijn alle gheloovige Priesters.

Godes aenschijn niet sonder Middelaer en Voorbidder: en Christus is die Middelaer en Voorspraeck door wien wy ons en het onse den Vader op-offeren. Hy is onsen Hoogen-Priester die in het Heylighdom des Hemels inghegaen zijnde, den toegangh voor ons open maeckt. Hy is d'Altaer, op den welcken wy onse gaven neder legghen: soo dat wy in hem durven alles wat wy durven. Hy is seggh' ick die, die ons Gode den Vader tot Koningen en tot Priesters gemaeckt heeft.

Apoc. 1. 6.

Besluyt, dat de Misse is den Drinck-beker des gruwels daer mede de Koninghen en Volckeren der aerde droncken gemaeckt zijn, mitsgaders die Helena voor dewelcke sy met soo grooten wreetheyt strijden.

18. Wat blijft er 1) nu anders dan dat desen grouwel der Misse oock van de blinde gesien, van de doove ghehoort, en van de kinderen verstaen worde? Dewelck' in eenen guldenen drinckbeker in geschoncken, alle Koninghen en Volckeren der aerde, van den hoogsten tot den laetsten, alsoo droncken gemaeckt en met ongevoelickheyt en duyselingh geslagen heeft, dats' onverstandiger dan d'onredelicke beesten gheworden zijnde, 't eerst' en 't laetste van hare saligheydt in desen doodelicken afgront alleen gestelt hebben. Voorwaer de duyvel en heeft nooyt krachtiger wapen gebruyckt om 't Rijck van Christus te bestormen en in te nemen. Dit is de Helena, voor dewelcke de vyanden der waerheydt hedensdaeghs met soo grooten raserny, dolligheyt en wreetheydt strijden: en sy is waerlicks een Helena, met dewelcke sy haer selven aldus verontreynighen door een geestelicke hoerery, die d'alder-grouwelickst' is onder alle hoererijen. Ick en roer' alhier selfs met de minste vingher niet aen, die grove misbruycken, door dewelcke sy met recht souden moghen segghen dat de reynigheyt van haer heylige Miss' ontheylight is: te weten, wat een schandelicken koop-handel sy met hare Missen drijven, wat een vuyl gewin sy bejagen, en door hoe grooten roofachtigheyt sy hare gierigheydt vervullen. Ick geef alleen te kennen, en dat met weynige en eenvoudighe woorden, hoedanigh daer zy selfs d'alder-heylighste heyligheyt der Missen, om welckers wille sy verdient heeft soo seer aensienlick te wesen, en sommighe hondert jaren in sulcken eerweerdigheydt gehouden te worden. Want dese soo groote verborghentheden na hare weerdigheydt te verklaren, dat heeft meer wercks in: en ick en wil die schandelicke vuyligheden, die yeder een voor sijn' oogen siet, hier onder niet vermenghen: op dat alle menschen mogen verstaen, dat de Miss' oock sonder haer' aenhanghselen, en in haer uytgelesenste suyverheyt 2) daer mede men haer op 't alderschoonste soude kunnen voordoen, ghenomen en aenghesien zijnde, van onderen af tot den top toe vol is van allerley godtloosheydt, laster, afgodery en heylighschennis 1).

De lof-tytelen der Misse.

1) resteerter. 2) oprechtigheyt.

Het laetste deel des Capitels, waer in herhaelt wordt den korten inhoudt der dinghen die men weten en vast houden moet van den Heylighen Doop en 't Nachtmael: en te gelijck betoont waerom het Nachtmael dickwils ghebruyckt wordt, ende niet insgelijcks den Doop.

19. Nu hebben de Lesers in een kort begrip by een versamelt by nae alle die dinghen, die wy, ghelijck ick geseydt hebb', noodighlick moeten weten van dese twee Sacramenten, welckers gebruyck van den beginne des Nieuwen Testaments tot de vol-eyndinghe der werelt, aen de Christelicke Kerck is overgelevert: op dat, namelick, de Doop soude zijn als een seker' ingangh in de Kerck, en als een inhuldigingh des geloofs: en dat het Nachtmael gelijck een geduyrigh voedtsel wesen soude, waer door Christus 't huysgesin sijner gheloovighen geestelicker wijse voedt. Daerom gelijck alsser maer een Godt is, een Gheloof, een Christus, en een Kerck het lichaem van Christus: also isser oock niet meer dan eenen Doop, die oock niet meer als eenmael en wort gegeven: maer het Nachtmael wordt nu en dan bedient en uytghedeylt, op dat die ghene die eens in de Kerck zijn aenghenomen, verstaen souden datse door Christus sonder ophouden gevoedt worden. En ghelijck alsser beneffens dese twee Sacramenten gheen ander van Godt en is ingesteldt, alsoo en moet oock de Kerck der gheloovighen gheen ander erkennen. Want dat het maken en oprechten van nieuwe Sacramenten niet en staet in des menschen macht en goedt-duncken, dat sal yeder een lichtelick begrijpen, die maer indachtigh is 't gheen voor henen duydelick ghenoegh is verklaert, dat, namelick, de Sacramenten daerom van Godt ingesteldt zijn, op dat sy ons van eenige sijne beloften onderwijsen, en sijne goetwilligheydt t'onswaert betuyghen souden: die daer beneffens bedenckt dat Godt geen raets-man en heeft ghehadt, die ons yetwes sekers van sijnen wille soude kunnen toeseghen, of versekeren hoe hy tot ons gesint is, wat hy ons gheven, wat hy ons weygeren wil. Want hier uyt wort met eenen besloten dat niemant macht heeft een teecken voor te stellen 't welck mochte dienen tot een getuygnis van sijn will' en beloftenis: hy is het alleen die door een gegeven teecken van hemselven by ons kan getuygen. Ick sal 't met weyniger, en moghelick met plomper, maer evenwel met klaerder woorden segghen: een Sacrament en kan nimmermeer zijn sonder belofte der saligheydt. 't Is nu sulcks dat alle menschen t'samen op eenen hoop gepackt, van haer selven ons niets met all' en kunnen beloven aengaend' onse saligheydt. Diensvolghens en kunnens' oock van haer selven geen Sacrament maken of oprichten.

Geen mensch en kan oock nieuwe Sacramenten oprechten.

Dit wort met een seer krachtigh argument bewesen.

20. Soo moet dan de Christelicke Kerck

Dat de Chris-

1) kerck-roof.

teneu met dese twee sich moeten vergheuoeghen: 't welck bewesen wordt door vergelijckinghe der tijden voor en na de komste van Christus.
Exod. 16. 13, 14, 15. en 17. 6. 1. Cor. 10. 3. Num. 21. 8. Ioan. 3. 14.

met dese twee Sacramenten te vreden zijn: en niet alleen geen ander derde voor het tegenwoordige toelaten of bekennen: maer oock selfs niet begeeren of verwachten tot de voleyndinghe der werelt. Want dat aen de Joden, nae de verscheydene gelegentheyt des tijts, behalven haer ordinaire en gewoonlicke Sacramenten, noch sommige andere gegeven zijn (gelijck het Manna, 't water uyt de Steenrotz, 't kopere Serpent en diergelijcke) dat dient om hen door dese verscheydenheydt te vermanen datse niet en souden blijven staen op soodanige figuren, welckers stant niet seer vast en was: maer datse wat beters van Godt verwachten souden, 't welck 1) sonder eynde bestendigh sal blijven. Het heeft een veel ander bescheydt met ons, den welcken Christus is geopenbaert, in wien alle de schatten der wijsheydt en der kennisse verborgen zijn, met so grooten volheyt en overvloedt, dat tot dese schatten eenigh nieuw byvoeghsel te hopen of te versoecken, in der daedt is Godt tergen, en teghen ons verwecken en aenhitsen. Wy moeten alleen naer 2) den eenigen Christus hongheren, hem 3) soecken, aensien, leeren en in onse ghedachten indrucken: tot dat dien grooten dagh sal verschenen zijn op den welcken de Heere de heerlickheydt sijns Koninckrijcks ten vollen openbaren, en ons hem-selven sodanigh als hy | is, vertoonen sal. En hierom is 't dat desen onsen tijdt in de Schriftuyr aengewesen en beteeckent wordt door de laetst' uyr, door de laetste daghen, en laetste tijden, op dat niemandt sich selven en bedriege met een ydele verwachtingh van eenige nieuwe leer' of openbaringh. Want de Hemelsche Vader heeft te voren dickwils en op menigerley wijse ghesproken door de Propheten, maer in dese laetste tijden door sijnen wel-geliefden Soon, die alleen den Vader kan openbaren en bekent maken aen ons, en in der daet volkomentlick geopenbaert heeft, soo veel ons nu ter tijdt, terwijl wy hem door een spiegel aenschouwen, nut en oorbaerlick is. Voorts gelijck den menschen dit benomen is datse geen nieuwe Sacramenten in de Kercke Godts en moghen maken: alsoo waer' het oock te wenschen, dat in die selvige die van Godt verordent zijn, geenderley menschelicke vonden vermengt en wierden. Want even ghelijck de wijn door ingegoten water verslapt en verderft: en het gantsche deegh door den vermengden suyrdeessem versuyrt: alsoo wordt de suyverheyt en oprechtigheyt van Godes Sacramenten niet anders dan verontreynight, wanneer de mensch yetwes van 't sijn daer by voeght. En evenwel sien wy hoe seer de Sacramenten, ghelijck die hedensdaeghs gehandelt worden, van haer oprechte suyverheyt zijn afgeweecken. Daer zijn al-omme meer dan te veel pralerijen 1), ceremonien en futselingen: maer ondertusschen en wort het Woordt Godts niet geacht noch gemeldet: sonder het welck de Sacramenten oock selfs geen Sacramenten en zijn. Jae de ceremonien selven, die van Godt inghesteldt zijn, en kunnen onder soo grooten hoop der menschelicker ceremonien haer hooft niet opsteken, maer ligghen gelijck als onderdruckt. Hoe weynigh wort in den Doop, de Doop self ghesien die nochtans daer in alleen behoorde te schijnen 2) en aenghemerckt te worden, ghelijck wy elders met recht gheklaeght hebben? Het Nachtmael is t'eenemael begraven geworden doe 't in de Misse verandert wierdt, behalven dat het eenmael des jaers, doch met een halve, gheschonden en verscheurde gedaente gesien wort.

Col. 2. 3.
1. Ioan. 3. 2.
(p. 600.)
1. Ioan. 2 18. 1. Petr. 1. 20.
Hebr. 1. 2.
Lucas 10 22.
1. Cor. 13. 12.

Wat de Sacramenten of by-voeghselen, die van menschen versiert zijn, en den heyligen Doop besoedelt en het Nachtmael begraven hebben, te weghe brengen.

1) (sonder vergaen en). 2) [ ]. 3) [ ].

Het XIX. Capittel.

Van de vijf valschelijck dusgenaemde 3) Sacramenten: alwaer verklaert wordt dat de vijf andere Sacramenten, die tot noch toe voor Sacramenten in 't ghemeyn zijn ghehouden gheweest, geen Sacramenten en zijn: en met eenen aenghetoont 4) hoedanigh deselve zijn.

T'samen voeghingh van den teghenwoordigen handel met den Heylighen Doop en het Nachtmael.

De voorgaende dispuyt en handel van de Sacramenten hadde by de leersaem' en verstandige Lesers dit kunnen verkrijgen, datse niet curieuselick verder voort gaen, noch behalven die twee die sy weten van Godt ingestelt te zijn, eenige andere Sacramenten sonder Godts Woordt omhelsen en souden. Maer dewijl die waen en meyningh van de seven Sacramenten, die by nae in aller menschen monden bestorven is, en alle de Scholen en Predicatien doorwandelt, door haer oudtheydt vast is ghewortelt, en als noch in de herten der menschen haer sit-plaets heeft: soo heeft het my ghedacht de moeyte weert te zijn, dat ick d'andere vijf, die ghemeynlick onder de waerachtige en oprechte Sacramenten des Heeren ghereeckent worden, in 't bysonder en naerder soud' ondersoecken, en deselve van all' haer aengestreecken blancketsel ontbloot hebbende, den eenvoudighen voor ooghen stellen, op datse mochten sien hoedanigh die zijn, en hoe valschelick datse tot noch toe voor Sacramenten ghehouden zijn gheweest. Eerstelick, wil ick alhier allen Godtvruchtigen betuyght hebben, dat ick desen strijdt, aengaende de naem en het woort Sacrament, geensins door twist-gierigheydt op en neem': maer door ghe-

D'oorsaeck van desen handel.

De nootsakelickheydt van dien ghegrondt op gewichtige redenen.

1) pomperijen. 2) lichten. 3) valsch-genaemde. 4) betoont.

wichtighe redenen bewoghen worde te spreken teghen het misbruyck van dien. Ick weet wel dat de Christenen Heeren en Meesters zijn gelijck over alle saken, alsoo oock over de woorden: en datse daerom nae haer goedt-duncken de woorden mogen passen ende voegen op de saken, als maer d'oprechte sin behouden wort, ofschoon in de wijse van spreken eenighe oneyghenschap mochte wesen. Dit alles stae ick toe, hoewel het beter waer, dat de woorden aen de saken onderworpen zijn, als datmen de saken aen de woorden onderwerpt. Maer het heeft een ander bescheydt met den naem Sacrament. Want die seven Sacramenten stellen, die passen oock op alle deselve dese verklaringh ende beschrijvingh, datse, namelick, zijn sienlicke gedaenten van d'onsienlicke genade: sy maken alle deselve te gelijck instrumenten 1) des Heyligen Geestes, instrumenten om ons de gherechtigheydt toe te brengen, en oorsaken om de ghenade te verkrijgen. En oversulcks ontkent de Meester der Sententien dat de Sacramenten van Moses Wet eygentlick Sacramenten genoemt worden, om datse niet en gaven het ghene sy beteeckenden. Ick bidd' u, is dit oock verdraghelick, dat de teeckenen die de Heere door sijn mondt gheheyligt, en met uytnemende beloften verciert heeft, voor geen Sacramenten en worden gehouden: en dat ondertusschen dees' eer' op-ghedraghen wordt aen die handelinghen 2) en ceremonien die de menschen of van haer selven bedacht hebben, of immers sonder het uytghedruckte bevel Godts onderhouden? So moetense dan of de beschrijvingh van 't woordt Sacrament veranderen, of sich van 't gebruyck deses woorts onthouden, waer uyt daer na valsche en ongherijmde meyningen veroorsaeckt worden. Het laetst Olysel, seggense, nadien het een Sacrament is, so is 't oock een figuyr en oorsaeck van d'onsienlicke ghenade. Indien men haer besluyt, 't welck sy uyt het woort Sacrament inbrengen, geensins en mach toestaen, soo moetmen voorwaer hen teghenstaen in het woort self, op dat het door onse aennemingh geen oorsaeck en gheve tot alsulcken dwalingh als voorseydt is. Wederom wanneerse bewijsen dat het laetst' Olysel een Sacrament is, soo gevense daer van dese reden: om dat het, namelick, bestaet uyt een uyterlick teecken en uyt het woort. Indien wy hier van gheen ghebodt, noch beloftenis en vinden, wat kunnen wy anders doen dan het 3) teghen-spreken?

Van dewelcke de voornaemst's, de godtloosheyt der Paepsche Leeraren, en menschelicken ceremonien meer toeschrijvende dan de instelinghen Godts.

Dit wordt met een klaer exempel bewesen.

2. So 4) blijckt dan 5) dat wy niet en krackeelen om het woort Sacrament: maer dat wy een swaerwichtigh dispuyt voeren van de saeck selve. Derhalven moeten wy met

Waer uyt blijckt dat alhier gehandelt wordt niet van de woorden,

1) vaten. 2) wijsen. 3) [ ]. 4) Nu. 5) (het).

kracht behouden 't geen wy voor henen met een on-overwinnelicke reden bevestight hebben, te weten, dat de macht en 't goet-duncken om een Sacrament in te stellen by Godt alleen is. Want een Sacrament moet door een sekere belofte Godts de conscientien der gheloovigen oprechten en vertroosten, dewelcke sulcke versekertheydt van een mensch nimmermeer en souden bekomen. Het Sacrament moet ons een getuyghnis zijn van Godes goetgunstigheydt t'onswaert: waer van geen menschen of Engelen en kunnen | getuygen: overmits niemandt Godes raedtsman geweest is. Dien-volgens is hy alleen die gene die door sijn woort met behoorlicke geloofweerdigheydt van hem-selven ghetuyght. Het Sacrament is een zegel waer mede Godts Verbondts of beloftenis verzegelt wort: dewelcke door lichaemlicke dinghen en elementen deser werelt niet en soude kunnen verzegelt worden, indiense door de kracht Godts daer toe niet en wierden gheheylight en bestemt. Soo en kan dan de mensch geen Sacrament instellen: want het en is in des menschen vermogen niet te maken datter soo groote verborgentheden Godts souden verborghen zijn onder sulcke verachte dingen. Godts Woort moet voor af 1) gaen, om te maken dat het Sacrament, een Sacrament zy, gelijck Augustinus seer wel leert. Daer beneffens is't dat wy niet en willen vallen in veel ongerijmtheden, soo is het nut en profijtelick datmen tusschen de Sacramenten en andere ceremonien eenigh onderscheydt behoude. D'Apostelen hebben ghebeden met gheboghen knyen, sullen wy dan van de knyebuygingh een Sacrament maken? Wanneer d'Oude willen bidden, keerden sy haer aenghesichten nae het Oosten: sal het sien nae 't Oosten ons een Sacrament zijn? Paulus wilde dat de mannen in alle plaetsen heylighe handen sullen opheffen, en men leest dickwils dat de Heylighe met opgeheven' handen gebeden hebben, sal dan oock d'opheffinghe der handen een Sacrament worden? Alsoo souden ten laetsten alle de ghesten en ghebaren der Heylighen tot Sacramenten veranderen. Hoewel ick en soude oock hier niet seer teghen zijn, indien maer daer mede gheen grooter ongerijf en ware vergeselschapt.

maer van seer swaerwichtige saken.

(p. 601.)

Iesai. 40. 13. Rom. 11. 35.

Homil. in Ioan. 80. 3.

Daer beneffens, dat het noodig is, datter eenigh onderscheydt behouden worde, tusschen de Sacramenten en andere ceremonien, op dat alle dingen niet en veranderen in Sacramenten.

Actor. 9. 40. en 20. 36. 1.Timoth. 2.8.

3. Indiense ons willen perssen en dringhen met d'authoriteyt van d'Oude Kerck, soo segghe ick dats' haer selven met bedrogh soecken te behelpen. Want dit ghetal van seven Sacramenten en wordt nergens by de Kerckelicke Schrijvers ghevonden. 't En is oock niet ghenoeghsaem bekent te wat tijde dit ghetal eerstmael is te voorschijn ghekomen.

By de Kerckelicke Schrijvers en worden oock geen seven Sacramenten gevonden.

1) henen.

Ick bekenn' wel datse dit woort Sacrament somtijts al wat vrijelick ghebruycken, maer sy beteeckenen als dan daer mede allerley ceremonien en uytwendige wijsen, en allerley oeffeningen der Godtsdienstigheydt. Maer wanneerse spreken van die teeckenen die ghetuyghnissen moeten wesen van de genade Godts t'onswaert, soo zijnse te vreden met dese twee, te weten, met den Doop en het Nachtmael. Op dat niemandt en meyne dat ick dit met valscheyt segge, soo sal ick alhier eenige weynighe getuyghnissen van Augustinus aenhalen 1). In synen Brief tot Januarius seght hy aldus: Ick wil dat ghy voor eerst sult weten het gheen 't voornaemst' is van desen handel, dat onse Heer Christus (ghelijck hy spreeckt in den Euangelium) ons een lieflick jock aengedaen en een licht pack opgeleydt heeft. Daerom heeft hy 't gheselschap des nieuwen volcks te samen verbonden en verknocht door Sacramenten die seer weynigh in getal, seer licht om te onderhouden, en seer treffelick van beduydingh zijn. Ghelijck daer is de Doop in den naem der Drie-eenigheyt geheylight, en de gemeynschap des lichaems en des bloedts des Heeren, en sooder yetwes anders in de Canonijcke Schriftuyr wordt bevolen. Item, in sijn Boeck van de Christelicke Leer': Nae d'opstandinghe des Heeren zijn ons van den Heere en oock door d'onderwijsingh der Apostelen over-ghelevert en verordent in de plaets van vele, sommige weynige teeckenen, en deselve seer licht om doen, seer uytnemende van beteekenis, en seer suyverlick om t'onderhouden, ghelijck daer is de Doop en de bedieningh van 't lichaem en bloedt des Heeren. Waerom en maeckt hy alhier gheen gewach van dat heylige getal, dat is, van het getal van seven? Is het oock waerschijnlick dat hy daer van geswegen soude hebben, indien't te dier tijdt in de Kerck waer ingestelt geweest: bysonder nadien hy andersins aen 2) 't bemercken des ghetals meer hecht 3) dan de noot vereyscht? Jae wanneer hy den Doop en het Nachtmael neemt, en d'andere verswijght: geeft hy niet ghenoegh te kennen, dat dese twee Sacramenten door een sonderlinghe weerdigheydt uytmunten, en dat d'andere ceremonien veel weyniger moeten geacht worden? Daerom seggh' ick dat dese Leeraers der seven Sacramenten niet alleen ontbloot zijn van het Woordt des Heeren, maer oock van het eendrachtigh gevoelen en toestemmen der Oude Kerck, hoewelse daer op 4) aldermeest stoffen en roemen. Maer laet ons nu komen tot hare bysondere Sacramenten selven.

Epist. 118. Augustinus, die verstrecken mach voor alle andere Leeraers, heeft alleen twee ghetuygenissen der Goddelicker ghenade t' onswaert en twee Sacramenten der Christenen bekent.

Lib. 3. cap. 9. Sic. & Ambros. lib. de iis qui init. Mysteriis & in sex. lib. de Sacrament.

Besluyt, dat de Papisten, Leeraers der seven Sacramenten, van Godes Woordt en van de toestemmingh der Oude Kerck ontbloot zijn.

1) verhalen. 2) in. 3) curieuser is. 4) van.

Van het Formsel.

4. Het was in voortijden een gebruyck dat de kinderen der Christenen, nae datse waren groot gheworden, voor den Bisschop gestelt wierden: op datse soodanighen belijdenisse souden doen van haer geloof alsser ge-eyscht wierdt van de volwassene die haer selven wilden laten doopen. Want als een volwassene wilde ghedoopt worden, soo sat hy een tijdt langh onder de Leerlinghen totdat hy in de verborgentheden des gheloofs na behooren onderwesen zijnde, voor den Bisschop en voor het volck belijdenis konde doen van sijn gheloove. Dewijl dan de kinderen te dier tijdt doe sy ghedoopt wierden, haer geloof voor de Gemeynte niet en hadden beleden, soo wierdense wederom doe hare kindtsheyt ge-eyndight was, of in't begin van haer jongelinghschap van haer Ouders den Bisschop voorgestelt, en van hem ge-examineert en ondervraeght, volghens den inhoudt van die Kinder-leere, die te dier tijdt gemeyn en ghebruyckelick was. En op dat dees' handelingh, dewelck' andersins met recht statigh en heyligh behoorde te zijn, te meer aensiens en weerdigheydts hebben soude, soo wiert oock de ceremony van d'opleggingе der handen daer toe gebruyckt. Alsoo wierdt dat kindt, na de belijdenis en goet-keuringhe 1) sijns gheloofs, met een solemnele en ghewoonlicke zegeningh henen wech ghesonden. Van dese wijs' en ghewoonte maken d'Oude Leeraers dickwils ghewach. De Roomsche Bisschop Leo seght: Indien yemandt sich van de ketters afwendt en tot de Kerck weder keert, die en sal niet herdoopt worden: maer men sal hem geven 't geen hem te voren ontbrack 2), te weten, de kracht des Heyligen Geestes, door d'opleggingһe van de handen des Bisschops. Hier sullen onse tegen-partijen roepen, dat dese ceremony met recht een Sacrament genoemt mach worden, dewijl de Heylighe Geest daer in ghegheven wort. Maer Leo self verklaert in een ander plaets wat hy met die woorden wil beduyden: Die van de ketters, segt hij, gedoopt is, die en sal niet wederom gedoopt worden, maer men sal hem met aenroepinghe des Heyligen Geestes door d'oplegginghe der handen verstercken en bevestigen, om dat hy alleen de forme des Doops ontfanghen heeft sonder de heylighmakingh. Hieronymus maeckt hier van oock ghewach in sijn Boeck teghen de Luciferianen. En al hoewel ick bekenn' dat Hieronymus hier in | een weynigh feylt, als hy seght dat sulcks een Apostolische onderhoudingh is: so is hy nochtans (p. 602.)

Hoedanigh het Formsel eertijts geweest is.

D'opleggingge der handen.

Epist. 39.

Epist. 77.

1) goet-kenningh. 2) ghebrack.

wijdt verscheyden van deser lieden beuselingen en ongerijmtheden. Hy versacht oock dit sijn seggen, wanneer hy daer by voeght, dat dese zegeningh den Bisschoppen alleen ghegheven is, meer om het Priesterschap te vereeren, als uyt de nootwendigheydt der wet. Dien-volgens prijs' ick sulcken opleggínghe der handen, die enckelick en alleen tot zegeningh gheschiet, en wilde wel dat die hedensdaeghs hersteldt waer' in haer reyn en onvervalscht ghebruyck.

Dese salmen hedeusdaeghs herstellen in haer reyn ghebruyck.

Hoedanig een Formsel naderhandt is ingevoert.

5. Maer de Naekomelinghen hebben dees' oude ordonnantien by nae t'eenemael vernietight, en ick en weet niet wat voor een versierde bevestigingh, die sy het Formsel noemen, in plaets ghestelt en doen achten als een Sacrament Godts. Sy hebben versonnen 1) dat de kracht van dese bevestigingh, of van dit Formsel ghelegen is, in den Heyligen Geest toe te brengen tot vermeerderingh der genade, dewelck' in den Doop ghegeven was tot onschult 2): en dat dit Formsel tot den strijdt versterckt die ghene, die in den Doop weder-gheboren zijn tot het leven. Dit Formsel wordt verricht en volbracht met salvingh 3) en met dese woorden: Ick teeckene u met het teecken des heylighen Kruyces, en versterck' u met de salvingh der saligheydt in den Naem des Vaders, en des Soons, en des Heylighen Geestes. Alle dese dinghen zijn schoon en cierlick: maer waer is het Woordt Godts 't welck alhier de teghenwoordigheydt des Geestes belooft? Sy en kunnen selfs niet een stip voort brenghen. Waer uyt sullense ons dan versekeren, dat haer salvingh is een instrument 4) des Heyligen Gheestes? Wy sien daer d'Oly, te weten, een dick en vetachtigh vocht 5): en niet meer. Het woort, seght Augustinus, kome tot het element of teecken, en het sal een Sacrament worden. Laet hun, seggh' ick, dit woort te voorschijn brenghen, indiense willen dat wy in d'Oly yetwes anders als oly sullen bemercken. Waer 't dats' haer selven, ghelijck behoorlick is, voor Dienaers der Sacramenten bekenden, soo en hadden wy niet langh te strijden. Dit is d'eerste wet en reghel eens Dienaers, dat hy niet met all' en doe sonder gebodt. Wel aen, laet hun eenigh ghebodt van desen dienst vertoonen, en ick en sal niet een woort meer maken. Indiense geen ghebodt en hebben, soo en kunnense hare heylighschennende 6) vermetenheydt niet verontschuldighen. Hierom vraegde Christus de Pharizeen: Of den Doop van Joannes uit den Hemel was, of uyt de menschen? Indiense gheantwoordt hadden, uyt de menschen: soo konde Christus besluyten dat deselve dan ydel

Hoe valschelick 't selvighe een Sacrament genoemt wort.

Want het en heeft gheen woort noch gebodt.

Matth. 21. 25.

1) versiert. 2) onnooselheyt. 3) smeeringh. 4) vat.
5) vet nat. 6) kerck-roofsche.

en onnut was: haddense gheantwoordt, uyt den Hemel, soo wierdense ghedrongen om de Leere van Joannes voor goet te kennen. Op datse derhalven 1) Joannes niet al te seer en souden verongelijcken, soo en durfden sy niet belijden dat sijn Doop uyt den menschen was voort ghekomen. Indien dan het Formsel uyt de menschen is, soo is het baerblijckelick ydel en onnut: indiens' ons willen wijs maken dat het sijn afkomst heeft uyt den Hemel, soo moetens' ons dat bewijsen.

Een argument tegen het Formsel ten weder-zijden krachtigh.

6. Sy verdedighen wel haer selven met het exempel der Apostelen, dewelck' haers achtens geen dingh sonder oorsaeck ghedaen en hebben. Dat is in der waerheydt soo: sy en souden van ons oock niet berispt worden, indiense betoonden datse der Apostelen navolgers zijn. Maer wat hebben d'Apostelen ghedaen? Lucas vertelt in de Handelinghen, dat d'Apostelen die te Jerusalem waren, alsse ghehoort hadden dat Samarien het Woort Godts hadde aenghenomen, aldaer ghesonden hebben Petrus en Joannes: dat dese voor de Samaritanen hebben gebeden, op datse den Heyligen Geest ontfangen mochten, dewelcke noch niet en was ghekomen op yemandt onder hen-lieden, maer sy waren alleen gedoopt in den Naem van Jesus: datse daer beneffens nae den ghedanen ghebede de handen hen-lieden opgeleyt hebben, door welcke opleggínghe de Samaritanen den Heyligen Geest hebben ontfangen. En van dees' oplegginghe der handen maeckt hy ghewach in meer andere plaetsen. Ick hoore wat d'Apostelen ghedaen hebben: sy hebben, namelick, haren dienst getrouwelick uytgevoert. De Heere heeft ghewilt dat die sienlicke en wonderbare gaven des Heyligen Geestes, die hy te dier tijt op sijn volck uytstortede, van sijn Apostelen door d' opleggínge der handen toeghedient en uytghedeelt souden worden. Mijn ghevoelen is dat onder dees' oplegginghe der handen gheen hooger verborgentheydt en schuylt: maer ick verstae datse dusdanigen ceremony ghebruyckt hebben, om daer door te beteeckenen, datse den genen, dien sy de handen opleyden, Gode beveelden ende gelijck als op-offerden. Indien dese dienst, die d'Apostelen te dier tijdt bedienden, als noch in de Kerck bleef, soo soud' oock d'opleggínge der handen moeten behouden worden: maer dewijl dese gaven alsoo niet meer en worden toeghebracht, waer toe dient dan d'oplegginghe der handen? Voorwaer de Heylighe Geest is noch in 't midden van Godes volck: sonder wiens beleydt en bestuyringh de Kercke Godts niet en kan bestaen. Want wy hebben een eeuwighe en onverganckelicke beloftenis, door dewelcke Christus de dorstighe

1. Bewijsreden voor het Paepsche Formsel, ghenomen van het exempel der Apostelen.

Actor. 8. 15.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Ioan. 7. 37.

1) (den).

tot hem roept, op datse levendighe wateren drincken souden. Maer die wonderlicke krachten en openbare werckingen, die door d'oplegginghe der handen uytgedeelt wierden, hebben een eynde ghenomen, en moesten alleenlick duyren voor eenen sekeren tijdt. Want de nieuwe verkondigingh des Euangeliums, en het nieuwe Koninckrijck van Christus, moest door nooyt ghehoorde en onghewoonlicke mirakelen verciert 1) en verheerlickt worden. En al hoewel de Heere die mirakelen heeft doen ophouden, soo en heeft hy nochtans daerom sijn Kerck niet verlaten: maer hy heeft te kennen ghegeven, dat de voortreffelickheydt sijns Koninckrijcks, en de weerdigheyt sijns woorts hooghlick en heerlick ghenoegh gheopenbaert was. In wat deel kunnen dan dese potsenmakers 2) seggen datse d'Apostelen navolghen? Dit moestense door d'opregginghe der handen te weegh brenghen, dat de kracht des Heylighen Geestes sich terstondt openbaerlick vertoonde. Dit en doense niet. Waer toe willense dan haer selven behelpen met d'oplegginghe der handen, dewelcke d'Apostelen, ghelijck wy lesen, wel gebruyckt hebben, maer geheel en al tot een ander eynde.

D'ydelheydt van de Paepsche grapmakers.

Bevestigingh der antwoordt, ghenomen van een ghelijck exempel van Christus.

7. Dese reden is even so flaeuw als of yemandt seyde dat die blasingh, daer mede de Heere sijne Discipelen aengeblasen heeft, zy een Sacrament, waer door de Heylighe Geest ghegheven wordt. Maer als de Heere dit eenmael heeft ghedaen, soo heeft hy niet ghewilt dat het oock van ons soude ghedaen worden. In sulcker voegen hebben oock d'Apostelen de handen opgeleydt voor dien tijdt, doe het den Heere beliefde de sienlicke gaven des Heyligen Geestes | op hare gebeden mede te deelen: en niet op dat de nakomelinghen alleen een bloot en ydel teecken sonder de saeck selfs souden naebootsen en verdichten, gelijck dese apen 3) doen. Indiense bewijsen dats' in d'oplegginghe der handen de Apostelen naevolghen (waer in sy met d'Apostelen niet met allen ghemeyns en hebben, uytghenomen alleenlick en weet niet wat voor een verkeerde na-speling) van waer hebbense nochtans haer oly der saligheydt, gelijck sy die noemen? Wie heeft haer gheleert de saligheydt in d'oly te soecken? En datmen aen 4) d'oly sal toeschrijven de kracht om den gheest te versterckenen? Heeft Paulus hun dat gheleert, dewelck' ons van d' elementen deser werelt wijdt aftreckt, en geen dingh meer en verdoemt, als sich aen soodanighe onderhoudinghen te vergapen? Dit betuygh' ick vrymoedighlick niet van my selven, maer van den Heere, dat die gheen, die de oly, een oly der saligheydt noemen, de saligheyt die in Christus is, verwerpen, Christus verloochenen, en geen deel in 't Rijcke Godts en hebben. Want d'oly behoort tot den buyck, en de buyck tot d'oly, en Godt sal die beyde te niet maken. Want alle dese krancke elementen, die door het ghebruyck selfs vergaen, en gaen het Koninckrijcke Godts niet aen, 't welck geestelick is en onverganckliek. Wat dan, soud' yemandt moghen segghen, meet ghy al met de selfde liny en regel het water daer mede wy gedoopt worden, en het broodt en den wijn onder dewelcke 't Nachtmael des Heeren ghegheven wort? Ick antwoorde datter in de Sacramenten die door Godt ingesteldt zijn, twee dinghen staen te bemercken: te weten, de substanty des lichaemlicken dings, 't welck ons aldaer wort voor-ghesteldt, en de form' of 't merck-teecken 't welck in dat lichaemlicke dingh ghedruckt wordt, waer in de gantsche kracht is geleghen. Voor soo veel dan het broodt, de wijn, en 't water, dewelck' ons in de Sacramenten voor ooghen gesteldt worden, haer substanty en wesen behouden, soo heeft het segghen van Paulus altijdt plaets: De spijsen zijn voor den buyck, ende de buyck voor de spijsen: maer Godt sal beyde desen ende die te niete doen. Want sy gaen voor by en verdwijnen met de ghedaente deser werelt. Maer voor soo veel die door 't Woordt Godts gheheylight worden om Sacramenten te zijn, soo en behoudens' ons niet in het vleesch, maer sy onderwijsen ons waerachtelick en geestelick.

Joan. 20. 22.

(p. 603.)

Galat. 4. 9. Coloss. 2. 20.

3, Antwoort, ghenomen van het ongeschickt en godloos seggen der ghener die haren Oly noemen een Oly der saligheyt.

Een uytvlucht wederleydt.

1. Cor. 6. 13.

2. Bewijsreden: Dat de Doop niet nae behooren en kan verricht worden sonder het Formsel.

8. Doch laet ons noch naerder insien hoe veel monsters door dese salvinghe 1) gevoedt en ghekoestert worden. Dese smeerders en salvers seggen, dat de Heylige Geest in den Doop ghegheven wordt tot suyverheyt 2), en in het Formsel tot aenwas en vermeerderingh der ghenade: dat wy in den Doop weder-gheboren worden tot het leven, en in het Formsel ghewapent tot den strijdt. En sy zijn soo seer onbeschaemt datse seggen dat de Doop sonder 't Formsel nae behooren niet en kan volbracht worden. O boosheyt! Zijn wy dan niet in den Doop met Christus begraven en sijns doodts deelachtigh geworden, op dat wy oock medegenooten souden zijn van sijn weder-opstandingh? Nu dese gemeynschap met de doodt en het leven van Christus is, volgens d'uytlegginge van Paulus, de doodingh onses vleeschs en de levendigmakingh des geestes: door dien onsen ouden mensche ghekruycight is, op dat wy in nieuwigheyt des levens souden wandelen. Indien dit niet en is gewapent te worden tot den strijdt tegen den duyvel, wat is het dan? Indiense geen werck en maeckten van

Antwoort.

Rom. 6 4.

1) verklaert. 2) bootsmakers. 3) simmen. 4) [ ].

1) vettigheydt. 2) onnooselheyt.

Godes Woort met voeten te vertreden, waerom en hebbense ten minsten de Kerck niet ghevreest en ge-eert, dewijls' al-omm' voor seer ghehoorsame kinderen der Kercke willen uytgaen en aenghesien worden?

Bevestigingh van d'antwoort ghenomen uyt het besluyt van het Milevitaensche Concily.

Maer hoe soudemen yetwes swaerders teghen dees' hare Leer kunnen voort brenghen, als daer is dit besluyt en oordeel van 't Milevitaensche Concily? Soo wie seydt dat de Doop alleen ghegheven wordt tot verghevinghe der sonden, ende niet mede tot een hulp-middel van de toekomende genade, die sy vervloeckt. En wat belangt dat Lucas in de voorgemelde plaets segt: Dat de Samaritanen gedoopt waren in den Naem van Jesus, en nochtans den Heyligen Geest niet ontfangen en hadden: daer med' en wil hy niet enckelick seggen, datse gantschelick geen gave des Geestes en hadden verkreghen, want sy gheloofden in Christus met der herten, ende beleden hem met den monde: maer hy spreeckt aldaer van sulck een ontfanghen des Gheestes, waer door d'openbare krachten en sienlicke gaven des Gheestes vernomen wierden.

Actor. 2. 4.

Alsoo worden de Apostelen geseydt den Geest ontfanghen te hebben op den Pincksterdagh, daer hen nochtans langh te voren door Christus geseyt was:

Matth. 10. 20.

Ghy en zijt het niet die spreeckt, maer [*'t is*] de Gheest uws Vaders, die in u spreeckt.

2. Antwoort, ontdeckende de driederley ongoddelick-heydt van dit leer-stuck.

D'eerste: Dat de Doop sonder het Formsel gheen voordeel en doet.

Siet doch eens alhier ghy alle die uyt Godt zijt het boos' en doodelick bedrogh des duyvels. 't Geen waerlicks in den Doop ghegeven wordt, dat wordt volghens sijn leughenachtigh segghen, ghegheven in het Formsel: op dat hy d'onvoorsichtighe op steelsche wijse van den Doop afleyden soude. Wie isser nu die twijffelt, dat dese Leer', dewelcke de beloften die den Doop eygentlick toebehooren, van den Doop afscheurt, en elders henen voert en wech brenght, van den duyvel afkomt? Hier wort, seggh' ick, bevonden op wat fondament dese treffelicke salvinghe 1) ghebouwt 2) staet.

Galat. 3. 27.

Het is Godts Woordt, dat alle die, die in Christus ghedoopt zijn, Christus met sijne gaven aenghedaen hebben.

De consecr. dist. 5. cap. spir. sanct.

Het is 't woordt van dese salvers 3), dat wy gheen beloftenis en hebben ontfanghen in den Doop, waer door wy tot den strijt souden gewapent worden. Godts Woort is waerachtigh, so moet dan deser lieden woort leugenachtigh zijn.

De beschrijvingh van dit Formsel.

So mach ick dan dit Formsel met meerder waerheydt beschrijven, dan sy dat tot noch toe beschreven hebben: te weten, dat het is een uytnemende lasteringh tegen den Doop, waer door 't gebruyck des Doops verduystert, jae te niet gemaeckt wordt: dat het is een valsche belofte des duyvels, die ons van Godts waerheydt af treckt. Of (indien ghy dit liever hebt) dat het is een oly die door de leughen des duyvels is verontreynight, en ghelijck als door voor-geworpen duysternissen, de verstanden der eenvoudighen bedrieght en begoochelt.

1) smeeringh. 2) ghetimmert. 3) smeerders.

De tweede ongoddelickheydt: Sonder het Formsel en kunnen wy geen volmaeckte Christenen zijn.

9. Sy seggen daer beneffens dat alle de geloovighe den Heyligen Geest door d'oplegginghe der handen moeten ontfanghen nae den Doop, op datse volmaeckte Christenen mochten bevonden worden: want daer en sal nimmermeer eenigh volkomen Christen wesen, behalven alleen die, die met het Formsel des Bisschops is gesalft 1) geweest; dit zijn haer eygene woorden. Maer ick meynde, dat alle die dingen die tot het Christendom behooren, in de Schriftuyr beschreven en begrepen zijn. Nu moetmen, gelijck ick sie, den rechten regel der Religy buyten de Schriftuyr soecken en leeren. So bekomen dan de Christenen door de wijsheydt | Godts, door de Hemelsche waerheydt, en door de gantsche Leere van Christus alleenlick haer beginsel: maer door d'Oly des Formsels hare volmaecktheydt.

(p. 604.)

Verba cap. 1. de consec. dist. 5. Concil. Aurel. ca. ut jejun. De consecr. dist. 5.

1. Weder-legginghe van dese godtloosheyt.

Door dit ghevoelen worden alle d'Apostelen en soo veel Martelaren verdoemt, dewelcke sonder twijffel nooyt en zijn ghesalft 1) of gheformt gheweest: dewijl d'Oly noch niet en was ghemaeckt, op dat sy die noch gheen Christenen en waren, daer mede besmeert zijnde, alle de deelen des Christendoms vervullen, of liever Christenen worden mochten. 2.

Maer ofschoon ick sweegh', soo weder-leggen sy haer selven ghenoeghsaem. Want hoe veel zijnder doch wel die sy nae den Doop salven 2)? Waerom lijdense dan sulcke halve Christenen onder hen, welckers onvolmaecktheydt sy lichtelick heelen en ghenesen konden? Waerom laten sy hen dit toe, datse sich door soo een sorghloos' onachtsaemheydt onthouden van dat gheen, 'twelck sonder een groot schelmstuck te begaen, niet en mach naghelaten worden? Waerom en vorderense met gheen meerder strengigheydt af, een saeck die soo noodtsakelick is, en sonder dewelcke de saligheyt niet en kan worden verkreghen? 't En zy dat mogelick yemandt door een schielicke doodt daer van verhindert en afghehouden worde. Voorwaer wanneerse gedoogen dat het Formsel soo vrijelick wordt veracht, soo ghevense stilswijghens te kennen dat daer aen soo veel niet en is gheleghen als sy wel voorgeven.

De derde ongoddelickheyt, dat dese hare salvingh in het Formsel treffelicker is dan de Doop, ende dat voor eerst om

10. Eyndelick seggense dat dees' heylighe salvinghe 3) in meerder eer' en achtingh moet gehouden worden dan den Doop: om dat die in 't bysonder door de handen der Bisschoppen wort bedient, daer ondertusschen de Doop in 't ghemeyn van alle Priesters gegeven wordt.

1) gesmeert. 2) smeeren. 3) smeeringh.

dat dese salvingh van een weerdiger persoon ghegeven wordt.

Lib. 4. Sent. dist. 7. cap. 2.

Wat soudt ghy hier anders seggen, dan datse t'eenemael dol en rasende zijn, dewijls' haer eyghen vonden alsoo streelen en verheffen, dats' in verghelijckingh van die, de seer heylighe instellinghen Godts sorghlooslick verachten? O ghy laster-mondt! durft ghy die salvingh 1) 't welck alleen door den stanck van uwen adem verontreynight, en door 't ghemompel en ghedommel uwer woorden betoovert is, stellen tegen Christus Sacrament, en vergelijcken met het water dat door Godes woort is geheyligt? Maer dit was noch te weyningh voor uwe godtloosheyt, ghy moest u salvingh 1) noch hooger weerdeeren. Dit zijn de Goddelicke besluyten en ordonnantien van den heyligen Apostilischen Stoel. Maer sommige van hun hebben dit, 't welck oock nae haer goedt-duncken een onghebondene raserny was, een weynigh beginnen te matighen en te versachten. 't Formsel, seggense, moet in meerder eer' en achtingh ghehouden worden: mogelick niet van weghen de meerder kracht en profijtelickheyt die 't toebrenght: maer om dat het van weerdigher persoonen gegeven, en aen een weerdiger deel des lichaems, dat is aen 't voorhooft bedient wort: of om dat het een meerder aenwas der deughden gheeft, ofschoon de Doop meer vermach tot verghevinghe der sonden. Maer ghevense met d'eerste reden niet te kennen datse Donatisten zijn, dewijlse de kracht des Sacraments weerdeeren en schatten na de weerdigheydt des Dienaers? Laet het nochtans alsoo zijn, dat het Formsel weerdiger ghenoemt worde, van weghen de weerdigheyt van des Bisschops handt. Maer indien yemandt henlieden vraeghde van waer de Bisschoppen soo grooten privilegy en voor-recht is toeghekomen, wat reden sullen sy doch by brenghen anders dan haer eyghen boose lust? D'Apostelen alleen hebben dit recht, seggense, gebruyckt, dewijls' alleen den Heylighen Geest uytgedeelt hebben. Zijn dan de Bisschoppen alleen Apostelen? Jae zijns' oock Apostelen? Laet ons evenwel hun dit oock toegheven: Waerom en beweerense niet met dit selfst' argument dat de Bisschoppen alleen het Sacrament des bloets in 't Nachtmael des Heeren moeten aenraken? 't Welck sy den Leecken daerom weygeren, om dat het den Apostelen alleen, van den Heere gegeven is geweest? Waerom en besluytense niet aldus: Indien het den Apostelen alleen ghegeven is, Ergo, soo is het oock den Bisschoppen alleen ghegeven. Maer sy maken te dier plaetsen d'Apostelen tot eenvoudighe 2) Priesters: nu ruckt hen de draayingh en duyselingh des hoofts elders henen, soo datse deselve schielick en haestigh tot Bisschoppen verkiesen. Eyndelick, Ananias en was gheen Apostel, tot den welcken nochtans Paulus ghesonden wierdt om sijn ghesicht weder t'ontfangen, om gedoopt en met den Heylighen Geest vervult te worden. Ick sal oock dit tot een toe-maet hier by voeghen: Indien dit door 't Goddelicke recht het eyghen ampt der Bisschoppen was, waerom hebben sy bestaen sulcken ampt den ghemeynen Priesteren op te draghen? Gelijck in eenen sekeren Brief van Gregorius gelesen wort.

Wederlegging van dese godtloosheyt.

1\.

2\.

3\.

4\.

5 Actor. 9. 17.

Dist. 95. cap. pervenit.

1) smeersel. 2) slechte.

Ten anderen, om dat dese salvingh geschiet in een weerdiger deel des lichaems.

11\. Hoe flaeuw, ongheschickt en dwaes is de tweede reden, te weten, dats' haer Formsel weerdigher achten, dan den Doop Godts, om dat in de formingh het voorhooft met oly bestreken wort, en in den Doop het beckeneel? Even als of de Doop met oly bedient wiert, en niet met water. Ick betuygh' allen Godtsalighen, of dese deugnieten 1) op dit eenighe niet toe en leggen, om, namelick, de suyverheydt der Sacramenten met haren suyr-deessem te verderven. Ick hebb' elders dit geseydt, dat Godts instellingh in de Sacramenten onder soo grooten hoop der menschelicker vonden naeuwlicks door eenighe kleyne reetkens haer schijn en kan verspreyden. Indien yemant sulck mijn seggen te dier tijdt niet en gheloofde, die gheloove nu ten minsten sijn eygen Meesters. Siet daer, sy sien het water over 't hooft, ende en achten 't van geender weerden, en verheffen haer eenige Oly in den Doop. Wy segghen derhalven daer teghen dat het voorhooft oock in den Doop met water gedoopt wordt. In verghelijckingh van dit water, en achten wy haer oly, 't zy die sy in den Doop, 't zy die sy in het Formsel ghebruycken, met eenen dreck weerdigh. Indien yemant hier op seght, dat nochtans haer oly duyrder wordt verkocht, soo antwoord' ick, ofschoon er andersins yets goedts in waer, dat het door 't by komen van dien prijs gheschonden wordt, soo wijdt is het daer af datmen sulcken schandelicken bedrogh, van wegen de diefstal, soude moghen roemen en te pronck voorsetten. Door de derde reden openbarens' haer eyghen godtloosheydt, wanneerse rellen datter in haer Formsel een meerder wasdom van deughden toegebracht wort, dan in den Doop. D'Apostelen hebben door d'opleggingе der handen de sienlicke gaven des Geestes toe-gedient. Waer in bewijst doch dit smeersel van dese smeerders sijn vruchtbaerheyt? Maer wech met de Moderateurs, die een lasteringh met veel lasteringhen bedecken. 't Is een knoop die niet en is t'ontbinden: so dat het beter is dat hy in 't midden wordt door-ghesneden, dan datmen soo seer arbeyt in 't ontbinden van dien. |

1\. Antwoort, ontdeckende de godtloosheydt van dese schelmen.

2\. Antwoort.

Ten derden, om datse meerder aenwas der deughden toebreught.

Wederlegging.

(p. 605.).

1) beugels.

De derde bewijs-reden, genomen van de oude gewoont.

12. Voorts wanneers' haer selven ontbloot sien beyde van Godts Woordt en van geloofflicke bewijs-redenen, soo wendense voor 't geen sy plegen, dat, namelick, dees' onderhoudingh seer oudt is, en bevestight door 't eenstemmigh gevoelen van veel eeuwen. Ofschoon dit waerachtigh waer, soo en doense
1. Antwoort. nochtans daer mede gheen voordeel. Een Sacrament en is niet uyt der Aerden, maer uyt den Hemel: niet uyt de menschen, maer van Godt alleen afkomstigh. Sy moeten bewijsen dat Godt zy d'Autheur en Insteller van haer Formsel, indiense willen dat het voor een Sa-
2. Antwoort. crament sal uyt gaen. Maer wat behelpen sy haer selven met de Oudtheydt, dewijl d'Oude Leeraers, wanneers' eyghentlick willen spreken, nerghens meer dan twee Sacramenten en opsommen 1)? Indien de beschermingh en vastigheydt onses gheloofs, by en van menschen gesocht en ghehaelt moeste worden, soo souden wy alhier een on-overwinnelicke burcht hebben, dat, namelick d'Oude Leeraers die Sacramenten, die dese salvers valschelick alsoo noemen, nooyt voor Sacramenten en hebben erkent. d'Oude spreken van d'opgegginghe der handen, maer noemen sy de selvigh' een Sacrament? Augustinus verklaert opentlick datse niet anders en is dan een ghebedt. Datse my alhier hare verrotte distincty of onderscheydingh niet tegen en werpen, te weten, dat Augustinus segghen niet en is te verstaen van d'opleggingbe der handen die tot het Formsel dient, maer van die opleggingh der handen die daer dient tot heelingh of versoeningh. Het Boeck van Augustinus is publyck uytghegheven 2) en in de handen der menschen; indien ick Augustinus woorden verdraey' in eenen anderen sin dan die van hem ghescreven en verstaen zijn, wel aen, laetse my niet alleen met schelt-woorden nae hare ghewoonlicke wijs' overvallen, maer oock bespuwen. Want hy spreeckt van die ghene die uyt de scheuringh tot d'eenigheydt der Kercke weder keerden. Hy seght dat de soodanige niet en behoeven wederom op 3) nieuw ghedoopt te worden: maer dat d'opgegginghe der handen ghenoeghsaem is, op dat de Heere hen door den bandt des Vredes den Heylighen Gheest schencke. En om dat het konde schijnen ongherijmt te zijn, dat d'opgegginghe der handen meer herdaen wiert, dan den Doop: soo toont hy 't onderscheydt. Want, seght hy, wat is d'opgegginghe der handen anders dan een gebedt over den mensch? Ende dat dit den sin is dat blijckt uyt een andere plaets, alwaer hy seydt: Men leyt den ketteren die tot de Kerck weder keeren, de handen op, om haer te vereenighen in de liefde die de voornaemste gave des Heyligen Geestes is, en sonder dewelck' all' andere heylighe dinghen die in den mensch zijn, niet en vermoghen ter saligheyt.

Lib 3. de Baptis. contra Donat. cap. 16.

3. Wat Augustinus van het Formsel ghevoelt heeft.

Lib 5. cap 23.

1) verhalen. 2) aen den dagh. 3) (een).

Dat oude Formsel is seer prijselick gheweest.

13. Het waer een gewenschte saeck dat wy die wijse behielden, die ghelijck ick vermaent hebb', by d'Oude gheweest is, eer dit ontijdigh ghedrocht des Sacraments gheboren wierdt. Niet opdat wy 1) souden 2) hebben alsulcken Formsel als dese lieden versinnen 3), 't welck selfs sonder smaetheydt des Doops niet en kan genoemt worden: maer opdat wy souden hebben een Christelicke onderwijsingh, waer door de kinderen of aenkomende jongelingen voor de Gemeynte reeckenschap van haer gheloof gheven souden. En dit soude zijn de beste wijse van onderwijsen, indien men hadd' een formulier en exemplaer eyghentlick tot desen handel beschreven en verordent, vervattende en op ghemeensamen toon 4) uytleggende den korten inhoudt van by na alle de hooft-stucken van onse Religy, in dewelcke de gantsche Kercke der geloovighen sonder teghen spreken moet toestemmen. En dat een kint van tien jaren of daer omtrent sich presenteerd' en stelde voor de Gemeynt om belijdenisse sijns gheloofs te doen. Dat het van elck bysonder hooft-stuck ghevraeght wierd', en op yeder van dien antwoordt gave: indien het yetwes niet en wist, of niet wel en verstond', dat het wierd' onderricht, en in sulcker voeghen in de tegenwoordigheyt en onder het getuyghnisse van de Gemeynt belijdenis dede van dat eenige, waerachtigh' en oprechte geloof, daer mede 't geloovighe volck eendrachtelick den eenigen Godt dienst en eer' bewijst. Indien dese disciplijn hedensdaeghs plaets hadde, voorwaer de traegheyt van sommigh' Ouders soude worden opgescherpt en verbetert, dewelcke d'onderwijsingh van hare kinderen, die sy nu als een saeck die haer niet aen en gaet, sorghlooslick versuymen, als dan sonder openbare schande niet en souden kunnen achter weghe laten. Daer soud' onder het Christenvolck een meerder eendrachtigheydt des gheloofs zijn, d'onwetenheydt en on-ervarentheyt en soud' in velen soo groot niet wesen. En sommigh' en souden door nieuw' en vreemde leeringhen niet soo seer lichtveerdigh wech geruckt worden.

En by onse tijden in de Christelicke Kercken herstelt.

Van de Penitentie of Biecht 5) *).

Van de Penitenty wort seer verwert, onseker, en onghe-

14. In de naest-volgende plaets stellense de Biecht of 6) Penitenty: van dewelck sy alsoo verwert en sonder ordre spre-

1) Want wy. 2) (als dan niet). 3) versieren.
4) gemeensaemlick. 5) [ ]. 6) [ ]
*) *De poenitentia.* K.

schicktelick van de Pauselicke Leeraers ghesproken. In't 3. Boeck capp. 3. en 4.

ken, dat de conscientien uyt haer Leer' geen sekerheydt noch vastigheydt en kunnen bekomen. Wy hebben in een andere plaets langh en breedt vertelt, soo die dingen die wy van de Penitenty uyt de Schriftuyr verstaen hadden, als oock 't gheen sy dien aengaende drijven en leeren: nu staet ons alleen aen te wijsen, wat voor reden en oorsaeck die ghehadt hebben, dewelcke dese meyningh, die oock langh voor desen in de Scholen en Kercken gheheerscht 1) heeft, hebben verweckt, dat, namelick, de Penitenty een Sacrament is.

Teghen dewelcke voor eerst betoont wordt wat gebruyck die opentlicke oplegginghe der handen by de Oude ghehadt heeft.

Ick sal nochtans eerst yetwes kortelick segghen van 't ghebruyck en de wijse der Oude Kerck, dewelcke sy misbruycken tot een deckmantel om haer ghedichtsel te bevestighen. Sy onderhielden in d'openbare Penitenty dees' ordre, dat, namelick, de ghene dewelcke de voldoeninghen die hen op-gheleydt waren, volbracht hadden, met opentlicke oplegginghe der handen versoent wierden. Dat was het teecken der absoluty en verghevingh, waer door de sondaer self voor Godt in het vertrouwen van de verghevingh sijner sonden wierdt versterckt en ghetroost, en de Kerck met eenen vermaent datse de gedachtenis der misdaedt aflegghen en den selven goedertierlick in ghenaden opnemen soude. Dit noemt Cyprianus dickwils den Vrede gheven. En op dat desen handel des te statigher wesen, en by den volcke te meer aensiens hebben mocht, soo is geordonneert dats' altijdt moest geschieden door het tusschen-komen van des Bisschops authoriteyt. Hier uyt komt dese ordonnanty van het twee Carthageensche Concily: Het en zy eenen Priester niet gheoorlooft den genen die openbare penitenty doet, in de Misse te versoenen. Item, een andere van het Arausicaensche Concily: Die in den tijdt van hare penitenty uyt dit leven verhuysen, dien sal men tot de gemeynschap ontfanghen sonder oplegginghe der | handen, daer mede de versoeningh pleeght te gheschieden: indiense uyt haer sieckte opkomen, soo sullense staen onder de groep 2) der Penitenten: en als de tijdt van hare penitenty sal vervult zijn, so laet hen van den Bisschop de oplegginghe der handen ontfangen tot versoeningh. Item, van het derde Carthageensche Concily: Een Priester en sal den Penitent niet versoenen sonder de authoriteyt des Bisschops. Alle dese ordonnantien waren ghemaeckt om dat de strengigheydt die sy in dat gheval 3) wilden onderhouden hebben, door een al te groote slappigheydt en goetheydt niet en soude komen tot verval. Sy wilden dan dat de Bisschop van de saeck kennis nemen soude, dewelcke, gelijck wel te gelooven was, in 't examineeren en ondersoecken voorsichtiger en beter opmerckende soude wesen. Hoewel Cyprianus leert in een sekere plaets, dat niet alleen de Bisschop, maer oock de gantsche Geestelickheydt 1) de handen opgheleydt heeft. Want hy spreeckt aldus: Sy doen eenen behoorlicken tijdt langh penitenty: daer nae komense tot de ghemeynschap, en ontfanghen het recht der gemeynschap door d'oplegginghe van de handen der Bisschops en der Geestelickheydt 1). Naderhant is de saeck, door verloop des tijdts, soo verre vervallen, datse dese ceremony oock hebben gebruyckt in heymelicke absolutien en versoeningen buyten d'openbare penitenty. Hier uyt is ontstaen dat onderscheydt by Gratianus tusschen de openbare en heymelicke versoeningh. Ick oordeele dat die oude onderhoudingh, van dewelcke Cyprianus meldt, heyligh en voor de Kerck heylsaem gheweest is: en wilde wel dat die te deser tijdt weder opgherecht waer. Wat belanght dese nieuwe wijse van versoeningh, hoewel ick die niet en durve misprijsen, of immers heftelick bestraffen, so meen' ick nochtans datse niet seer noodigh en is. Hoe het zy, wy sien evenwel dat d'opleggingе der handen in de penitenty is een ceremony van de menschen, ende niet van Godt ingestelt, die onder de middelmatige stucken en uytwendige oeffeninghen moet gestelt worden: onder d'oeffeninghen, segg' ick, die wel niet en zijn te verachten, maer nochtans by ons van minder weerde moeten zijn als die, die ons door het Woordt des Heeren zijn bevolen en aengepresen.

Lib. 1. Epist. 2.

(p. 606.)

Cap. 31.

Lib. 3. Epist. 14

In Decret. 26. quæst. 6.

Dewelcke sy lieden maken ghelijck als het fondament van het Sacrament der Penitenty.

15. De Roomschgesinden en School-Leeraers (die voor een gewoont hebben alle dingen door valsche uytlegginghen te verderven) arbeyden tot sweetens toe, om alhier een Sacrament te vinden: ende dit en moet ons niet vreemt duncken, want sy soecken een knoop in een biese die geen knoop en heeft. En als sy al haer best gedaen hebben, en niet meer en vermoghen, soo latense de saeck duyster, twijffelachtigh, onseker en door de verscheydenheyt van haer opinien in een ghebroddelt 2) en verwert. Sy segghen derhalven, ofte dat d'uytwendige penitenty een Sacrament is, en indiense een Sacrament is, datse in sulcken gheval 3) moet worden gehouden voor een teecken van d'inwendige penitenty, dat is van de droefheydt en vermorselingh des herten, dewelcke oversulcks sal wesen de beteeckende saeck des Sacraments: ofte dat die twee penitentien te gelijck een Sacrament zijn, niet twee Sacramenten, maer een volmaeckt Sacrament. Maer dat d'uytwendighe penitenty zy alleenlick een Sacrament, en d'inwendighe peniten-

Daer benefFens en zijns' onder malkanderen hier van niet eens, te weten, op wat wijse en in welcken sin de Penitenty een Sacrament ghenoemt wordt.

Libr. 4. Senten. dist. 22 c. 2.

1) gheregeert. 2) bende. 3) kas.

1) Clergie. 2) gebrodt 3) kas.

ty een Sacrament en de beteeckende saeck van dien. En dat de vergevinghe der sonden, alleen is de beteeckende saeck, en niet een Sacrament. Die mijne boven-ghestelde beschrijvingh des Sacraments in versche ghedachtenis hebben, die moghen dese penitenty, die de Papisten een Sacrament noemen, daer aen toetsen en beproeven, ende sy sullen bevinden datse geensins en is een uytwendige ceremony van den Heere inghestelt tot versterckingh van onsen gheloove. Indiense voorgeven dat mijn beschrijvingh gheen wet noch regel en is, diese nootwendigh souden moeten onderdanigh zijn: soo laet hen Augustinus hooren, den welcken sy, gelijckse sich ghelaten, voor seer heyligh en eerweerdigh houden. De Sacramenten, segt hy, zijn sienlick inghestelt om der vleeschelicke menschen wille, op datse door de trappen des Sacramenten souden opgevoert worden van die dinghen die met de oogen worden ghesien, tot die dinghen die met het verstandt begrepen worden. Hoe kunnen sy self yetwes van sulcks sien, of anderen vertoonen in dat gheen 't welck sy 't Sacrament der Penitenty noemen? Deselve seydt in een ander plaets: Een Sacrament wordt alsoo ghenoemt, om dat daer in wat anders ghesien, en wat anders vertoont wordt. 't Geen gesien wort, dat heeft een lichamelicke gedaente, 't geen verstaen wordt, dat heeft een geestelicke vrucht. Dese dingen en passen geensins op het Sacrament der Penitenty, 't welck sy versinnen 1), overmits in het selve geen lichamelicke gedaente en is, die de gheestelicke vrucht soude moghen afbeelden en voordragen.

Voorts, watse souden moghen voorwenden, de beschrijvingh des Sacraments en past op de Penitenty gheensins.

Lib. 3. quæst. Vet. Testam. (Lev. quaest. 84).

In sermone quodam de Baptism. infant.

16. En (op dat ick dese beestighe lieden 2) in haer eygen perck overwinne) indien men alhier eenigh Sacrament soeckt, soude men niet met veel meerder schijn hebben mogen voorgeven, dat d'absoluty des Priesters een Sacrament is, dan de inwendighe of uytwendighe penitenty? Want men hadde van de absoluty lichtelick moghen seggen, datse is een ceremony om ons geloof, aengaende de vergevinge der sonden, te bevestighen, en datse de belofte der sleutelen heeft, gelijck sy 't noemen, te weten: Al wat ghy binden of ontbinden sult op der aerden, dat sal ghebonden of ontbonden zijn in den Hemel. Maer yemant hadde daer tegen mogen voorwerpen, datter vele worden gheabsolveert en ontbonden door 3) de Priesters, dewelck' uyt alsulcken absoluty sulcken voordeel niet en bekomen: daer nochtans, volgens hare Leer', de Sacramenten van de nieuwe wet krachtelick moeten doen en verrichten 't geen sy beteeckenen en afbeelden. Hier op hadde men lichtelick dese antwoordt kunnen weder geven. Gelijck in 't Nachtmael tweederley etingh is, te weten, een Sacramenteele, dewelcke den goeden en quaden ghemeyn is: en een geestelicke die den goeden alleen eygen toe komt: datse oock alsoo hadden moghen verdichten, dat d'absoluty tweesins ontfangen wordt. Evenwel en hebb' ick tot noch toe niet kunnen begrijpen waer sy henen willen met dese Leer', daer mede sy voor-geven dat de Sacramenten van de nieuwe Wet sulck een krachtighe werckingh hebben: 't welck hoe wijt het verschilt van Godes waerheyt dat hebben wy geleert en aenghewesen, doe wy dat stuck met opset 1) verhandelden. Ick wil alhier alleenlick betoonen datse door dese swarigheydt niet en worden verhindert, d'Absoluty des Priesters een Sacrament te noemen. Want sy moghen door den mondt van Augustinus antwoorden: Dat de heylighmakingh somtijdts is sonder het sienlicke Sacrament, en het Sacrament sonder d'inwendige heylighmakingh. Item: Dat de Sacramenten in den Uytverkorenen alleen verrichten 't geen sy beteeckenen en afbeelden Item: Dat sommighe Christus aendoen alleen tot de ghenietingh des | Sacraments toe, sommige wederom soo verre datse gheheylight worden. Dat het eerste beyde den goeden en quaden ghemeyn is: en het tweede den goeden alleen eygen. Voorwaer sy hebben meer dan kinderlick gedut en gefeylt, en sy zijn blint geweest in het klare licht der Sonnen, dewijlse in soo grooten swarigheydt en benaeuwtheydt steeckende, niet en hebben bemerckt een saeck die so seer klaer en in aller menschen oogen is.

Sy souden met veel meerder schijn d'absoluty des Priesters een Sacrament hebben mogen noemen, dan de Penitenty. Niet teghenstaende dat de Priesters niet altijt krachtigick en absolveeren,'t welck sy vreesen dat daer tegen ghebracht soude kunnen worden.

Lib. 5. de Baptism. contra Donat. c. 24. Lib. 3. quæst. Vet. Test. 1. c. De Baptism. parvulorum.

(p. 607.

17. Nochtans op datse niet moedigh en worden, 't zy datse haer Sacrament in de Penitenty, of in d'Absoluty des Priesters stellen, so ontkenne ick niet te min dat sulcks met recht voor een Sacrament ghehouden wort. Eerstelick, om dat hier van gheen bysondere belofte Godts en wordt gevonden, dewelcke den eenigen grondt is van een Sacrament. Ten anderen, om dat de ceremony die hier soude kunnen by ghebracht worden, een loutere vondt der menschen is, en alreede voor henen is bewesen en verklaert dat de ceremonien der Sacramenten van Godt alleen kunnen worden ingestelt. Het is derhalven leughen en bedrogh gheweest het gheen sy van het Sacrament der Penitenty versiert hebben. Dit bastaert Sacrament hebbense verciert met alsulcken lof als het betaemde, seggende: Dat het is de tweede planck na de schipbreuck: want indien yemandt het kleedt der onschult 2) in den Doop ontfangen, door sondighen verdorven en verontreynight heeft, die kan het door de penitenty

Maer in wat deel sy dit Sacrament souden mogen stellen, so en is't nochtans geen waerachtigh Sacrament.

Lib. 4. Sent. dist. 14. cap. 1. De Pœnit. dist. 1. cap. 2. Daerom hebbense te lichter gesondight om datse de Penitenty hielden

1) versieren. 2) beesten. 3) van.

1) ernst. 2) onnooselheyt.

voor de tweede planck nae de schipbreuck.

suyver en nieuw maken. 't Zijn, segghense, de woorden van Hieronymus. Wiens woorden het souden mogen zijn, ick segge evenwel datse niet en kunnen worden verontschuldight van godtloosheyt, indiense worden verklaert en verstaen nae 't ghevoelen van dese lieden. Even eens als of de Doop door de sonde vernietight wierdt, en niet veel meer en behoorde te komen in de gedachtenisse van den sondaer soo dickwils als hy denckt aen de vergevinge der sonden, op dat hy door de ghedachtenisse des Doops troost scheppen, moed 1) ontfangen, versterckinghe sijns geloofs bekomen, en sich aengaende de vergevinghe sijner sonden, dewelcke hem belooft is in den Doop, versekeren mocht. 't Gheen Hieronymus hard en oneyghentlick ghesproken heeft, te weten, dat de Doop, van den welcken dieghene afghevallen zijn, die verdienen van de ghemeynschap der Kerck afgesneden te worden, door de penitenty wordt vernieuwt, dat trecken dese fijn' Uytleggers tot hare godtloosheydt. Daerom als men seer bequamelick en eygentlick wil spreken, soo moet de Doop worden ghenoemt een Sacrament der Penitenty, overmidts de Doop den ghenen die penitenty en beteringh soecken te betrachten, gegeven is tot bevestigingh der genade, en tot een zegel des vertrouwens. En op dat niemant en meyne dat dit een ghedichtsel is van mijn eyghen hooft, soo dient bemerckt, dat het niet alleen met de woorden der Schriftuyr over-een komt, maer oock in d'Oude Kerck een gemeyn ghevoelen, en als een seer vaste grondt-reden geweest is. Want in het boecksken van 't geloove tot Petrus, 't welck aen Augustinus toe-gheschreven wordt, wordt de Doop ghenoemt een Sacrament des geloofs en der penitenty of bekeeringh. En wat loopen wy tot onsekere getuyghnissen? Even als of men yetwes klaerders soude kunnen of mogen begeeren, dan het gheen d'Euangelist verhaelt, te weten: Dat Joannes ghepredickt heeft den Doop der Penitenty tot vergevinge der sonden.

De Doop is het Sacrament der Penitenty.

Citatur decret. 15. quæst. 1. cap. Firmissime.

Marc. 1. 4. Lucas 3. 3.

Van 't laetste Olysel: ghelijck sy het noemen.

Beschrijvingh van het laetst' Olysel.

18. Het derde versonnen 2) Sacrament is het laetste Olysel: het welck alleen door een Priester bedient en gegeven wort, ende dat in 't uyterste des levens (gelijck sy spreken) en door oly die van een Bisschop gheheylight is, en met dese forme van woorden: Godt vergeve u door dese heylige salvingh, en door sijne seer goedertieren barmhertigheyt al wat ghy gesondight hebt, door het ghesicht, door het gehoor, door de reuck, door het ghevoel, en door de smaeck. Sy beweren 1) dat dit Sacrament twee krachten heeft: als zijnde dienstigh tot de verghevinghe der sonden, en tot verlichtingh van lichamelicke kranckheydt, indien het den krancken alsoo nut is, of andersins, tot saligheydt van de ziel. Ende sy segghen dat d'instellingh des selven beschreven is door Jacobus, daer hy seydt: Is yemandt kranck onder u? Dat hy tot hem roepe de Ouderlinghen der Ghemeynte, ende dat sy over hem bidden, hem salvende met olye in den Name des Heeren: ende het ghebedt des gheloofs sal den siecken behouden, ende de Heere sal hem oprechten, ende soo hy sonden gedaen sal hebben, het sal hem vergeven worden. Het is met dese salvingh even eens ghesteldt, als met d'oplegginghe der handen daer van ick voor henen verklaringh ghedaen hebb', te weten, sy is een huychelsche gheveynstheydt, waer door dese lieden sonder reden en sonder vrucht, d'Apostelen willen nae bootsen. Marcus verhaelt dat de Apostelen in haer eerste sendingh, volghens 't bevel 't welck sy van den Heer ontfanghen hadden, de dooden opgeweckt, de duyvelen uytgheworpen, de melaetsche ghereynight, de krancke genesen, en in het ghenesen der kranckheydt, oly ghebruyckt hebben. Sy salfden, seght hy, vele krancke met olye, ende maecktense ghesont. Hier op heeft Jacobus ghesien doe hy beval d'Ouderlinghen te roepen om den krancken te salven. Dat in soodanighe ceremonien gheen seer hooghe verborgentheydt en is begrepen, dat sullen die lichtelick oordeelen kunnen dewelcke bemercken wat voor een groote vryheydt de Heere Christus en sijne Apostelen in dees' uyterlicke dingen ghebruyckt hebben. Doe de Heere het gesichte den blinden soude weder gheven, soo heeft hy uyt stof en speecksel slijck gemaeckt, sommige heeft hy door aenraken, sommighe door sijn woordt genesen. In deser voegen hebben oock d'Apostelen sommighe sieckten genesen en gheheelt alleen door haer woort, sommighe door aenrakingh, sommighe door salvingh. Maer sy souden moghen seggen, dat het waerschijnlick is dat dese salvingh (gelijck oock alle andere dinghen) van d'Apostelen niet lichtveerdelick en is ghebruyckt gheweest. Ick beken het: evenwel en hebbense die niet gebruyckt, als wesend' een instrument en middel der gesont-makingh, maer alleen als zijnde een teecken, daer door de onervarentheyt der eenvoudigen soude worden onderricht van waer sulcke groote kracht voortquam: op datse, namelick, den lof daer van den Apostelen niet en souden toe-schrijven. Want het is in de

Het welcke, volghens haer seggen, gegront is in de woorden des Apostels Iacobus, Cap. 5. vs. 14.

Maer het is afkomstig van een huychelsche geveynstheyt. Marc. 6. 13.

De plaets van Iacobus en helpt oock den Papisten niet, dewijl d'Apostolische salvingh tijdelick en mirakeleus ghewεest is.

Joan. 9. 6. Matth. 9. 29. Lucas 18. 42,

Actor. 3. 6. en 5. 16. en 19. 12

1) courage. 2) versierde.

1) versieren. 2) van.

Psalm 45 8.

Schriftuyr een ghemeyn en gewoonlick gebruyck dat de Heylige Geest en sijne gaven, door d' oly beteeckent worden. Het is oock sulcks dat dese gaven der gesontmakingen vergaen is, gelijck oock d'andere mirakelen: dewelcke de Heere een tijdt langh heeft willen laten geschieden, om de nieuwe verkondiginge des Euangeliums in der eeuwigheyt won- | derbaerlick te maken. Dien-volgens, ofschoon wy noch soo seer toestonden dat de salvingh een Sacrament was van die krachten, die te dier tijdt door de handen der Apostelen bedient en verricht wierden: soo en gaet het nochtans ons nu niet aen, dewijl ons de bedieningh van dese krachten niet en is opgeleydt.

(p. 608.)

Daer beneffens en kunnense met geen meerder reden van dese salvingh een Sacrament maken, alsse kunnen doen van allerley andere teeckenen die in de Schriftuyr verhaelt staen.

19. En wat reden hebbense doch om uyt dese salvingh liever een Sacrament te maken als uyt allerley andere teeckenen die ons in de Schriftuyr verhaelt staen? Waerom en makens' oock niet een badt-water Siloah, op dat de krancke menschen op sekere stonden en tijden haer selven daer in dompelen en baden mochten? Dat soude, segghense, te vergeefs en sonder vrucht gheschieden. Voorwaer niet meer te vergheefs dan de salvingh. Waerom en streckense sich niet uyt op de doode lichamen, naerdien Paulus sich op eenen dooden jonghelingh uytgestreckt en den selven alsoo wederom opgeweckt heeft? Waerom en is slijck uyt speecksel en stof toebereydt, gheen Sacrament? Alle d' ander' exempelen, segghense, zijn gheweest speciael en bysonder: maer dit wort door Jacobus gheboden. Ick antwoorde dat Jacobus sprack na de gelegentheyt van dien tijdt, doe de Kerck dusdanighen zeghen Godts noch ghenoot en gebruyckte. Sy segghen wel dat haer salvingh noch ter tijdt deselfde kracht heeft: maer wy bevinden anders. Niemandt en moet sich nu verwonderen hoe datse de zielen, die sy wisten van Godes Woordt, dat is van haer licht en leven beroofT, ongevoelick, en blint te zijn, met sulck een stoutigheydt hebben durven bespotten en bedriegen: naerdiens' haer niet en schamen selfs de gevoelicke en levendige sinnen des lichaems te willen begoochelen. Sy stellen derhalven haer selven ten spot wanneerse roemen datse met de gave der ghesontmakingh begaeft zijn. De Heere doet voorwaer de sijne t'aller tijdt onderstant: en hy heelt nu niet min dan eertijdts hare qualen, soo dickwils als 't noodig is: maer hy en bewijst die openbare krachten niet alsoo, en hy doet nu geen mirakelen door de handen der Apostelen: want die gave duyrd' alleen voor eenen sekeren tijdt, en is oock ten deele door der menschen ondanckbaerheydt terstont vervallen.

Ioan. 9. 6.

Actor. 20. 10.

Ten derden, hare salvingh en heeft hedendaegs gantsch geen kracht.

20. Daerom ghelijck d'Apostelen niet sonder oorsaeck door het teecken der Oly opentlick hebben betuyght dat de gave der ghesontmakingh, niet haer eyghen, maer des Heylighen Geestes kracht was: alsoo doen wederom die den Heylighen Geest groot onrecht, dewelcke segghen dat haer stinckend' en krachteloos' oly sijn kracht zy. Want dit is even gelijck of yemandt seyde, dat alle oly de kracht des Heylighen Gheestes is, om dat d'oly in de heylighe Schriftuyr met dien naem genoemt wort: dat een yegelicke duyve zy de Heylighe Geest, om dat hy verschenen is in de ghedaente van een duyve. Maer sy mogen daer toe sien. Wat ons belanght, het is dus voor het teghenwoordighe ghenoegh dat wy sekerder dan seker bemercken, dat haer salvingh gheen Sacrament en is: als dewelcke geen ceremony en is van Godt ingesteldt, en oock geen beloft' en heeft. Want als wy dese twee dinghen in't Sacrament eysschen, te weten, dat het zy een ceremony van Godt geordineert, en dat het een belofte Godts hebbe: soo eysschen wy met eenen oock dat die ceremony ons van Godt zy gegeven, en dat de beloft' ons oock aengae. Want niemant en beweert nu dat de Besnijdingh een Sacrament is van de Christelicke Kerck, al hoewelse van Godt was ingesteldt en een by gevoeghde beloftenis hadde: door dien sy ons niet en is bevolen, door dien oock de belofte die daer aen gehecht was, ons op deselve condity niet en is gegheven. Dat de belofte daer op sy dapperlick roemen in hare salvingh, ons niet aen en gaet, dat hebben wy duydelick bewesen, en sy selven gheven sulcks door d'ervaringh te kennen. Die ceremony behoorde ghebruyckt te worden alleen van die gene die met de gave der gesontmakingh begaeft zijn, en niet van dese beulen 1), die meer vermoghen hebben om te slachten en te dooden, dan om te genesen.

Ten vierden, sy doen den Heyligen Geest ongelijck, wanneerse segghen dat haer stinckende en onnutte Oly, sijn kracht is. Matth. 3. 16.

Ioan. 1. 32

Ten vijfden, hoe 't zy, haer salvingh en is gheen Sacrament, dewijl die van den Heer niet en is ingesteldt, en oock geen beloft' en heeft.

21. Hoewel ofschoon se bewesen hadden dat dat gheen 't welck Jacobus van de salvingh gebiedt, op desen tijdt past (van welck bewijs sy seer wijdt af zijn) soo en soudense doch selfs alsoo hare salvingh daer mede sy ons tot noch toe gesmeert hebben, niet veel voordeels hebben ghedaen. Jacobus wil dat alle krancken gesalft sullen worden: maer dese ghesellen besmeeren met haer vettigheydt 2), niet de krancken, maer de half doode lichamen: wanneer de ziel alreede staet om soo terstondt uyt het lichaem te vertrecken, of (ghelijck sy spreken) als de mensch in sijn uysterste leydt. Indiens' in haer Sacrament een gereed' en dadelicke medicijn hebben, daer door de scherpigheyt van de sieckten versach-

Ten sesten, datter geen over een koming en zy tusschen de salvingh van den Apostel bevolen, en het salfsel der Papisten, sulcks wordt betoont door vijf vergelijckingen. 1.

2.

1) vleeschhouwers. 2) vet.

ten, of immers tot de ziel eenige vertroostingh toebrengen kunnen, soo zijnse seer wreedt, datse die remedy nimmermeer in tijts te werck en stellen. Jacobus wil dat de krancke sal worden ghesalft van de Ouderlinghen der Ghemeynte: dese lieden en laten, behalven den Mis-priester, geenen anderen smeerder toe. Wat belanght datse voor-geven dat Jacobus door het woordt Ouderlingen verstaet de Priesters, en dat hy in de plaets van eenen Ouderlingh, Ouderlingen noemt in het getal van velen om der eerbaerheydt en het welstaens wille, dat is al te nietigh 1): even eens als of de Kercken te dier tijdt sulcke groote hoopen van Priesters hadden ghehadt dats' in een langhe Processy en pralery 2) hadden kunnen gaen, om de heylighe Oly over al te draghen.

3. Wanneer Jacobus eenvoudiglick 3) beveelt de krancke te salven, so en beteeckent hy na mijn verstandt gheen andere salvingh, dan die met ghemeyne oly geschiedt: daer en staet oock van geen ander oly in't verhael van Marcus. Dese lieden en kennen geen oly daer toe weerdigh, dan die, die van den Bisschop is geheylight: dat is door veel adems verwarmt, door veel gemompels betoovert, en neghenmael met knye-buygingh ghegroet: seggende driemael, heyligh' oly weest gegroet: driemael, heylige salve weest gegroet: driemael, heylighe balsem weest gegroet; van wien hebbense doch sodanige besweeringen gehaelt en

4. geleert? Jacobus seght, dat de krancke, wan-

Jac. 5. 15. neer hy met oly gesalft, en 't gebedt over hem uyt gesproken sal zijn, indien hy gesondight heeft, vergevingh van sijn sonden sal ontfangen: in sulcker voegen dat hy nu voor Godt geabsolveert zijnde van de misdaedt, oock verlichtingh bekomen sal van sijn kranckheyt. Waer mede d'Apostel wil seggen, niet dat de sonden door de vettigheydt van d'oly worden uyt gewischt, maer dat de gebeden der gheloovighen, door dewelcke de bedruckte Broeder Gode sal worden gerecommandeert en bevolen, niet ydel noch te vergheefs en sullen wesen. Maer dese liegen godtlooslick dat door haer heylighe, dat is vervloeckte salvingh, de sonden vergheven worden. Lieve siet eens hoe

(p. 609.) fijn datse sullen vorderen, wanneer men hun | schoon toe laet 't getuyghnisse van Jacobus na

5. haren lust te misbruycken. En op dat wy niet langer en souden behoeven t'arbeyden om hare leugenen te weder-leggen, so bevrijden ons oock haer eygen Historien van dese moeyte. Want in deselve wordt verhaelt dat de Paus Innocentius, die ten tijden van Augustinus de Roomsche Kerck regeerde, ingestelt heeft, dat niet alleen de Priesters, maer oock alle Christenen oly gebruycken souden, om daer mede te salven als het hen of den haren noodigh mochte zijn. Dit beschrijft Sigebertus in sijn Chronijck.

1) blaeuw. 2) pompery. 3) slechtelick.

Van de Kerckelicke Ordens.

Willende van het seer vruchtbare Sacrament des Orden spreken, so neemt hy voor twee dingen te verhandelen.

22. Het Sacrament des Ordens heeft in haer register de vierde plaets: maer het is so vruchtbaer dat het uyt sich voort brenght seven Sacramentkens. Dit is nu een seer belacchelick dingh, datse seggen datter seven Sacramenten zijn, en datse nochtans dertien Sacramenten op-tellen, wanneerse de seven opsommen 1) willen. Want sy en kunnen niet voorwenden, dat de seven Sacramenten des Ordens, maer een eenig Sacrament zijn: om dats' alle te samen strecken tot het Priesterdom, en gelijck als trappen zijn om daer toe te geraken. Want dewijl het openbaer is dat elcke Orden verscheyden ceremonien heeft, en sy daer beneffens selfs segghen dat die Ordens verscheyden gaven zijn: so en kan niemant twijffelen dat het seven Sacramenten ghenoemt moeten worden, indien men haer eyghen Leere wil aennemen. En wat is 't dat wy daer over disputeeren, als of het een twijffelachtige saeck waer, nadien sy selfs opentlick en onderscheydentlick verklaren en belijden datter seven zijn? Eerstelick sullen wy in 't voor by gaen aenwijsen hoe veel en hoe dwase ongerijmtheden sy ons in de handt steecken, wanneers' ons haer' Ordens voor Sacramenten willen aenprijsen. Ten anderen sullen wy bemercken of die ceremony die de Kercken ghebruycken in 't ordineeren der Dienaren, eenighsins een Sacrament mach ghenoemt worden. Sy maken dan seven Kerckelicke Ordens of trappen, dewelcke sy vercieren met den naem Sacrament. Dees' Ordens zijn, de Deur-wachters, de Lesers, d'Exorcisten of Besweerders, de Acoluthen, d'Onder-diakenen, de Diakenen, en de Priesters. En sy seggen datter seven zijn van wegen de sevenderley graty en gave des Heyligen Geestes, daer mede begaeft moeten zijn die gene die tot dees' Ordens gevordert worden. Maer dese graty en gave wordt hen vermeerdert en overvloediger geschoncken in hare bevorderingh 2) tot deselve. Voor eerst hebbense dit haer ghetal gevonden en ghehaelt uyt een verkeerd' uytlegginghe van de Schriftuyr: om dat hun dunckt datse by Jesaia gelesen hebben seven krachten des Heylighen Geestes, daer nochtans Jesaia in der waerheydt alleen verhael doet van ses krachten, en daer beneffens oock te dier plaetsen alle de gratien en gaven des Heyligen Geestes niet en heeft willen optellen. Want hy wordt soo wel in andere plaetsen der Schriftuyr ghe-

1. Hoe veel en hoe seer walgelicke ongheschicktheden sy ons alhier in de hant steecken.

2. Of de Kerckelicke Orden een Sacrament zy.

Lib. 4. Senten. dist. 34. cap. 9.

En voor eerst, datse seven Ordens maken, dat is van onwetenheydt en van al te grooten onbedachtsaemheyt voort gekomen.

Iesa 11. 2.

1) verhalen. 2) vorderingh.

Rom. 1. 4. en 8. 15.

noemt den Gheest des levens, der heyligh-makingh, en der aennemingh tot kinderen, als in de voor seyde plaets van Jesaia den Gheest der wijsheyt, des verstandts, des raedts, der sterckte, der wetenschap, en der vreese des Heeren. Hoewel andere die scherpsinniger zijn, maken niet alleen seven, maer negen Ordens, nae de gelijckenisse, soose segghen, van de triumpheerende Kerck. En dese strijden oock onder en teghen malkanderen, overmits sommige willen dat de Kerckelicke kruyn zy d' eerste van alle d'ander Ordens, en het Bisschopdom de laetste: sommighe wederom de Kerckelicke kruyn buyten de Ordens sluyten, en het Aerts-Bisschopdom daer onder reeckenen. Isidorus maeckt een ander onderscheydt, want hy scheydt de Psalmisten van de Lesers, stellende de Psalmisten over de ghesanghen, en de Lesers over het lesen van de Schriftuyr tot onderwijsinghe des volcks. En dit onderscheyt wort in de Canones of Regels onderhouden. Wat willense van ons in soo grooten verscheydenheyt gevolght of ghemeden 1) hebben? Sullen wy seggen datter seven Ordens zijn? Soo leert ons de Meester der Sententien: maer de seer verlichte Doctoren oordeelen en verklaren anders. Daer beneffens so zijn oock dese Doctoren tweedrachtigh onder malkanderen. En dat meer is de heylige Canones roepen ons op eenen anderen wegh. Aldus accordeeren quansuys de menschen, wanneerse van Goddelicke saken sonder Godts Woordt disputeeren en handelen.

Opinio hæc est Hugonis: altera Guilielmi. Parisiensis.

Ten tweeden en komense met malkanderen niet over een hoe veel en welcke die Ordens zijn.

Isidor. lib. 7. etym. allegatur cap. Cleros, distinct. 21. & distinct. 33. cap. Lector, & cap. Ostiarius.

Ten derden, maken sy seer onrechtveerdelick Christus tot haren mede-dienaer in alle hare Ordens, op dats' hare beuselinghen te meer sonden aenprijsen.

23. Maer dit gaet alle dwaesheydt te boven, dats' in all' haer Ordens en in elcken van dien Christus maken tot haren mede-broeder. Voor eerst heeft hy, seggense, 't ampt eens deurwaerders bedient, doe hy de koopers en verkoopers, met geessels van snoerkens ghemaeckt, uyt den Tempel dreef. Hy geeft oock te kennen dat hy een deurwachter is, wanneer hy seydt: Ick ben de deure. Hy heeft het ampt eens Lesers aengenomen, doe hy Jesaia las in de Synagoge. Hy heeft het ampt verricht van een Exorcist of besweerder, doe hy de tongh en ooren des blinden en stommen aenroerde met speecksel, en den selven sijn gehoor en spraeck weder gaf. Hy heeft betuyght dat hy een Acoluthus of Keers-drager was met dese woorden: Wie my na volgt, die en wandelt in de duysternisse niet. Hy heeft het ampt van een Onder-diaken volbracht, doe hy met een linnen kleedt omgort zijnde de voeten der Discipelen wiesch. Hy heeft de Persoon eens Diakens gedraghen, doe hy sijn lichaem en bloedt in het Nachtmael uytdeelde. Hy heeft de plichten eens Priesters uytgevoert,

Ioan. 2. 15. en 10. 7. Lucas 14. 18. Marc 7. 33.

Ioan. 8. 12.

Ioan. 13. 5. Matth. 26. 26.

Matth. 27. 50.

1) gevloden.

doe hy hem-selven tot een offerhand' aen 't Kruys den Vader op-offerde. Dese dinghen en kunnen soo sonder lacchen niet gehoort worden, dat ick my verwonder datse selfs sonder lacchen beschreven zijn, indien 't menschen zijn geweest die deselve beschreven hebben. Maer insonderheyt is het een aenmerckensweerdighe scherpsinnigheyt daer mede sy philosopheeren in het woordt Acoluthus, seggende dat het soo veel beduydt als het woordt Ceroferarius, 't welck mijns bedunckens een 1) woort van tooverij 2) is, immers een woort by alle volckeren en talen onbekent. Daer het woort Acoluthus, by den Griecken niet anders en beteeckent dan eenen die achter yemanden gaet en hem vergeselschapt: en sy ondertusschen door het woort Ceroferarius eenen Toortze-drager beteeckenen willen. Maer 3) indien ick dese sotternijen die soo seer ydel en bespottelick 4) zijn met ernst wilde wederleggen, so soud' ick selfs oock met recht mogen belacht en bespot worden.

24. Op datse nochtans de vrouwkens niet langer en bedriegen, soo moet ick haer ydelheyt als in 't voor by gaen ontdecken en doorstrijcken. Sy ordineeren en maken met grooten prael 5) hare Lesers, Psalmisten, Deurwachters en Acoluthen tot verrichtingh van die diensten die sy den kinderen, of immers den genen die sy Leecken noemen, bevelen en overgeven. Want wie ontsteeckt ghemeynlick de Wasse-keerssen, wie giet den wijn en het water met het kannetje 6) in den Kelck, anders dan een jongen, of een slordigh en arme Leecke-broer die daer mede sijn kost wint? Zijn 't oock niet deselve die daer singen? Die de Kerck-deuren sluyten en open doen? Want wie heeft doch in hare Kercken ooyt ghesien dat de Acoluth, of deurwachter sijn ampt bediende? Jae die in sijn kindtsheydt het ambt van een Acoluth bedient heeft, die en bedient dat niet meer als hy in d'Orde en stant 7) der Acoluthen aengenomen en een Acoluth genoemt wort, so datse schijnen het ampt met voordacht en opset te willen wech werpen, wanneerse den naem en tytel des ampts aennemen. Siet waerom sy door Sacramenten geheylight worden, en den Heyligen Geest ontfangen moeten, namelick, om ledigh te gaen en niet met allen te doen. Indiense voorwenden, dat dit veroorsaeckt wordt door de verdraeytheydt der tijden, dats' hare diensten verlaten en veronachtsamen, soo laet hun oock met eenen belijden, dat hedensdaeghs in de Kerck geen gebruyck noch vrucht en komt van haer heylighe Ordens, die sy soo seer wonderlick verheffen en prijsen: en dat haer

Ten vierden, het meerder-deel van dees' Ordens en is niet anders dan ydel, gheen seecker ampt met sich brengende.

Een belachelicke uytvlucht.

1) (tooversch). 2) [ ]. 3) Hoewel. 4) spottelick. 5) pompery. 6) d'Ampull'. 7) bende.

gantsche Kerck vol is van vervloecking, dewijl sy toe laet dat de Wasse-keerssen en Kannetjes of 1) Ampullen behandelt worden door 2) Kinderen en Leecken, dewelcke van niemandt weerdighlick en mogen worden aengeroert, dan van de gene die tot Acoluthen ghewijet zijn: dewijl sy de gesanghen den kinderen beveelt en over geeft, dewelcke niet dan uyt eenen gewijeden en geheylighden mondt behoorden ghehoort te worden. Tot wat eynde wijen en maken sy haer Exorcisten of besweerders? Ick verstae dat de Joden hare besweerders hadden: maer ick sie oock dats' alsoo genaemt wierden van weghen de besweeringen die sy deden. Wie heeft ooyt hooren segghen dat dese versierde' en ghecontrefeyte besweerders een eenigh bewijs van hare professy ghedaen en betoont hebben? Men versint 3) dat hen macht is gegeven om den uytsinnigen, den ongheloovighen, en besetenen de handen op te leggen: doch sy en kunnen den duyvel niet wijs maken datse met sulcken macht begaeft zijn, niet alleen om dat de Duyvels hare bevelen niet en ghehoorsamen, maer oock om dat de Duyvels macht en ghebiedt hebben over hen. Want ghy en sult onder tien nauwlicks eenen vinden die van den boosen Geest niet en wordt gedreven. Derhalven al wat sy van hare kleyne Ordens rabbelen, dat is uyt plompe en bespottelicke 4) leugenen te samen geflanst. Van d'oude Acoluthen, en Deurwachters en Lesers, is gesproken in een andere plaets, doe wy d'Ordens van de Kerck verklaerden. Wy hebben alhier alleenlick voor, te kampen tegen dien nieuwen vondt van het sevenvoudige Sacrament in de Kerckelicke Ordens: waer van nergens anders en wort gelesen dan by dees' onnutte swetters, namelick, de Schoolleeraers en Canonisten.

De Paepsche Besweerders.

Actor. 19. 13.

Wat men van die verwerringhe der ongheschickte Ordens sal gevoelen.

25. Laet ons nu handelen van de ceremonien diese ghebruycken. Voor eerst huldighen en makense door een gemeyn teecken tot Geestelicken 5) alle de ghene dies' in haer rot en bend' aenschrijven. Want sy schrappen en scheeren hun het hayr af op den top des hoofts, op dat daer door als door een kroon, gelijckse seggen, de Konincklicke weerdigheyt beteeckent worde: overmits de Geestelicken 5) Koningen zijn moeten om haer selven en andere te regeeren. Want Petrus spreeckt van hen aldus: Ghy-lieden zijt een uytverkoren gheslacht, een Konincklick Priesterdom, een heyligh volck, een verkregen volck. Maer dit is een heylighschennis 6) geweest datse dat gheen 't welck de gantsche Kerck eygen toe komt, haer selven alleen eygen aentrecken, en hoogmoedelick roemen en proncken met den tytel die sy den gheloovighen ontruckt hebben. Petrus spreeckt de gantsche Kerck aen: sy verdraeijen dat tot eenighe weynighe die gheschoren zijn: even eens als of tot hen alleen geseydt waer': Weest heyligh: even als of sy alleen door 't bloet van Christus verkreghen waren: even als of sy alleen waren ghemaeckt Gode tot een Koninckrijck en Priesterdom. Sy brenghen daer nae noch andere redenen voort: Dat, namelick, de top des hoofts bloot ghemaeckt wordt, om te betoonen dat hare ghedachten sonder verhinderingh tot den Heere opstijghen, en met onghedeckten aenghesichte de heerlickheydt Godts aenschouwen moeten: of op datse daer door souden worden geleert dat de gebreken hares mondts en harer ooghen moeten besnoeyt worden. Of dat de scheeringhe des hoofts is d'afleggínghe der tijdtlicke goederen: en dat door de krans van hayr die rontsom 't hooft blijft, beteeckent wordt het overblijfsel der goederen die tot hare onderhoudingh worden behouden. Alle dingh in figuyren: seker 1) om dat 2) de voorhangh des Tempels noch niet en is ghescheurt. En daerom, haer selven doende gheloovven datse sich in haer ampt wel en fijn ghequeten hebben, wanneerse sulcke dinghen door haer kruyn hebben afghebeeldt, en doense niet met allen van die dinghen in der daedt en waerheydt. Hoe langh sullens' ons door soodanighe leugenen en guychelrijen bespotten? De Geestelicken beduyden en betoonen door een weynigh afgeschoren hayrs datse den overvloedt der tijdtlicke goederen hebben wech gheworpen, datse de heerlickheydt Godts aenschouwen, en de begheerlickheydt der ooren en ooghen ghedoodt hebben: maer daer en is geen gierigher, onverstandiger, en onkuyscher soort 3) en gheslacht van menschen. Waerom en hebbense niet liever de heyligheydt in der daedt en waerheydt te bewijsen, dan door valsch en leughenachtighe teeckenen de ghedaent' en schijn der heyligheyt te veynsen?

Komende tot het tweede, te weten, of d'Orden een Sacrament mach genaemt worden, soo wordt eerst ghetoont met wat een grooten ydelheyt sy hare Geestelicke op den top van 't hooft schrappen.

Cap. dupl. 12. quæst. 1.

1. Petr. 2. 9.

Lib. 4. Sent. dist. 24. cap. duo sunt.

Ten anderen, door wat onwijse en onredelicke redenen sy dees' instellingh verdedigen.

Lib. 4. Sent. dist. 24. cap. 1.

26. Voorts wanneerse seggen dat de kruyn der Geestelicken haer oorsprongh heeft van de Nazareers, wat ghevense daer med' anders te kennen dan dat hare verborghentheden van de Joodtsche ceremonien geboren, of veel eer een louter' Jodendom zijn: datse voorts daer by voegen, dat Priscilla, Aquila en Paulus selfs een ghelofte ghedaen hebbende, 't hooft gheschoren hebben, op datse ghereynight souden worden: daer in betoonense hare grove onwetenheydt. Want sulcks en wordt van Priscilla nerghens ghelesen: en van Aquila is het oock onseker. Want die scheeringh daer van Lucas

Ten derden, datse 't Jodendom dwaesselick nabootsen, wanneerse dese kruyn afbrengen van de Nazareers of Verloofdens, of van Priscilla, Aquila en Paulus. Numer. 6. 18. Actor. 18. 18.

1) [ ] 2) van. 3) versiert. 4) spottelicke. 5) Klercken. 6) kerck-roof.

1) [ ]. 2) namelick. 3) aerdt.

spreeckt, mach so wel op Paulus als op Aquila worden gheduydt. En op dat wy hen-lieden 't exempel dats' in Paulus seggen te hebben, volghens haer begeert niet toe en staen: soo moeten d'eenvoudige Lesers bemercken en waernemen dat Paulus sijn hooft nooyt en heeft gheschoren tot eenighe heylighmakingh: maer alleen op dat hy sich na der Broederen swackheydt schicken en voegen mocht. Ick pleegh' soodanige geloften te noemen: Geloften der Liefde, maer niet der Godtsdienstigheyt, dat is aengenomen niet van weghen eenighe Religy of Godtsdienst, maer alleen om der swacken onverstandt te dragen: gelijck hy selfs seght: Dat hy den Joden geworden is als een Jode, &c. Hy heeft derhalven dit ghedaen, en dat voor eenmael, en voor een kor- | ten tijdt, op dat hy sich soo langh nae de Joden voeghen soude. Maer als dese de reynighmakinhen der Nazareen sonder eenige vrucht willen navolgen, wat doens' anders dan dats' een tweede Jodendom oprechten, terwijl sy het oude verkeerdelick trachten na te bootsen? Met deselve conscienty is oock die Decretale Sendtbrief gemaeckt dewelcke den geestelicken 1) verbiet, volgens de Leere des Apostels, langh hayr te dragen, maer 't selvige als een bol 2) in't ronde te scheeren. Even eens als of d'Apostel leerende wat alle mannen betaemt en eerlick is, bekommert waer' geweest met de ronde scheeringhe der geestelicken 1). Uyt dese treffelicke beginselen mogen nu de Lesers af nemen, hoedanigen kracht en weerdigheydt d'andere verborgentheden hebben die hier navolgen.

Waerom Paulus van wegen een gheloft sijn hooft gheschoren heeft.

1. Cor. 9. 20.

(p. 610.)

Cap. Prohibe dist. 23.

1. Cor. 11. 14.

27. Het is uyt Augustinus alleen ghenoeghsaem openbaer waer uyt de kruyn der geestelicken 1) haren oorsprongh heeft. Want dewijl te dier tijdt geen andere langh hayr en droegen dan de teere straet-pronckers, en die na eene, den mannen niet seer betaemlicke nettigheyt en cierlickheydt stonden: so scheen het geen goedt exempel te sullen zijn, indien men den geestelicken 1) sulcks toeliet. Dienvolghens wierdt den geestelicken 1) gelast dats' haer hooft of scheeren of schrappen souden, op datse gheen schijn en souden gheven van een verwijfde prael en pronckery. Ende dit hayr korten en scheeren was te dier tijdt soo gemeyn onder alle menschen, dat eenighe Monnicken het hayr lieten wassen, om te betoonen datse heyliger waren dan andere, en om te hebben eenigh teecken van onderscheydt. Naederhant doe men het hayr wederom langh begon te draghen, en sommighe volckeren tot het Christendom quamen die altijdt langh hayr gedraghen hadden, ghelijck als Vranckrijck, Duytslandt en Engelandt: so is't waerschijnlick dat de geestelicken 1) over al het hooft gheschoren hebben, op datse niet en souden schijnen te staen na de vercieringhe des hayrs. Ten laetsten doe de tijden begonden verdorven te worden, en dat alle d'oude insettinghen of verkeert of tot superstity verandert waren, dewijlse in de scheeringh en hayrkortingh der geestelicken 1) gheen reden en saghen (want sy hadden alleen daer in hare voorgangers na gevolght, sonder te weten waerom) so hebbense dese verborgentheyt gesmeet, dies' ons nu ter tijdt superstitieuselick aenprijsen en in de hant steecken tot goetmaking van haer Sacrament. De Deur-wachters ontfangen in haer inhuldigingh de sleutelen van de Kerck, op datse daer uyt souden verstaen en af nemen dat hen de bewaringh des Tempels bevolen wort. De Lesers ontfanghen den Heyligen Bybel. De Besweerders de Formelieren van hare besweeringen, diese sullen ghebruycken over d'uytsinnighe en besetene menschen. D'Acoluthen de Wasse-keerssen en de Kan of 2) Ampulle. Siet dit zijn de ceremonien, in dewelcke, soo men haer ghelooven wil, soo veel verborghen kracht is, datse kunnen zijn niet alleen teeckenen en panden, maer oock oorsaken van d'onsienlicke ghenade. Want dit vereysschense, volgens hare beschrijvingh en verklaringh, wanneerse deselve willen ghereeckent hebben onder de Sacramenten. Maer om kort te maken, ick segge datse ongerijmdelick doen wanneers' in de Scholen en in hare Canones dese minder Ordens tot Sacramenten maken: nadien deselve, selfs volgens de belijdenisse der gener die dit leeren, in d'eerste Kerck onbekent gheweest en veel jaren daer nae bedacht en versiert zijn. Nadien oock de Sacramenten, als dewelcke Godts beloftenis vatten, van geen Engelen noch menschen en moeten en inghestelt worden, maer van Godt alleen: wien het geven der beloften alleen eygen toe komt.

Uyt Augustinus blijckt van waer de kruyn der Klercken afkomstigh is. Augustin. de opere Monach. in fine.

Item in Retract. 2. 21.

Den voortgaugh.

De verdervingh.

Andere ongeschickte ceremonien daer mede sy de Deur-wachters, Lesers, Besweerders en Acoluthen wijden en inhuldigen.

Lib. 4. sentent. dist. 24. c. 8.

Sy zijn niet weerdig datse met den naem van Sacrament op-ghepronckt worden.

28. Daer zijn noch drie Ordens overig die sy de meerdere noemen. Van dewelck het Ouder-Diakenschap (soose segghen) in dit ghetal en op desen trap over-gestelt is, doe die menighte der minder' Ordens 't hooft begonden op te steecken. En om dat hun dunckt datse voor dese drie meerdere het ghetuyghnis van Godts Woordt hebben, soo noemense die bysonderlick de Heylige Ordens om der eeren will'. Maer wy moeten sien hoe scheef en verkeerdelick sy d'instellingen des Heeren misbruycken tot haren deck-mantel. Wy sullen beginnen van de Orden en Stant 3) der Priesteren of der Offer-Priesteren. Want sy geven

Aengaende d'Orden der Priesteren.

1) Klercken. 2) kloot.

1) Klercken. 2) [ ]. 3) bende

Welckers ampt beschreven wort.

met dese twee woorden een en de selfde saeck te kennen, en noemen Priesters of Offer-Priesters die ghene welckers ampt is, gelijckse seggen, d'offerhande des lichaems en des bloedts van Christus op den Altaer op te offeren, de ghebeden te doen, en de gaven Godts te zeghenen. Daerom ontfanghense in haer ordineeringh en inhuldiging een schotel met Hostien, tot een teecken dat hen macht ghegeven is om Gode Versoen-offerhanden op te offeren. Men salft 1) hun oock de handen tot een teecken dat hun macht wort gegeven om te consacreren en te heyligen. Maer van de ceremonien sullen wy hier na spreken. Aengaende de saeck selve, ick segghe dat het soo verre van daer is datse van dat geen 't welck sy voorwenden, een letterken souden hebben uyt Godes Woort, datse selfs d'ordonnantien en instellingen Godts niet schelmachtiger en hadden kunnen vervalschen en verderven. Voor eerst moeten wy voor vast en seker houden 't gheen wy geseydt hebben doe wy van de Paepsche Misse handelden, dat, namelick, die alle te samen den Heere Christus groot onrecht doen, dewelcke haer selven Priesters noemen, om Offerhanden der Versoeningh op te offeren. Hy is van den Vader met eedt-sweeren verordent en gheheylight tot een Priester na d'ordeningh Melchisedeks sonder eynd' en sonder nakomer of opvolger 2). Hy is het, die eenmael opgheoffert heeft d'offerhande van een eeuwige reynigingh en versoeningh: en die nu in het heylighe der Hemelen in gegaen zijnde, voor ons bidt. In hem zijn wy alle te samen Priesters, maer om lof en dancksegginghen, en om ons selven en alles wat ons aen gaet Gode op te offeren. Dit heeft hy bysonders en eygens ghehadt, dat hy door sijn offerhande Godt versoent, en de sonden ghereynight en uytghewischt heeft. Dewijl dan dese Mis-Priesters dit haer selven aentrecken, wat blijfter 3) anders te segghen, dan dat haer Priesterdom ongoddelick en lasterlick is? Voorwaer sy zijn veel t'onbeschaemt wanneerse 't selve met den tytel van Sacrament vercieren. Wat belanght het waerachtigh en echt 4) ampt van de Priesteren en Dienaren der Kercke, 't welck ons Christus door sijn mondt heeft bevolen en aengepresen, ick houd'et geern voor een Sacrament. Want het heeft voor eerst een ceremony, die uyt de Schriftuyr ghenomen is Ten anderen betuyght Paulus datse niet ydel noch te vergeefs en is, maer een waerachtigh teecken zy van de gheestelicke genade Godts. Maer dat ick het als een derde Sacrament by d'andere twee niet ghetelt en hebbe, dat is

1. Dewijl sy belijden datse een offerhande der versoening op-offeren, so doense 't Priesterdom van Christus groot onrecht.

Psalm 110. 4.

Hebr. 5. 6 en 7. 3.

Waer uyt blijckt dat haer Priesterschap gheen Sacrament en zy, maer eene godtloosheydt.

1. Tim. 4. 14.

1) smeert. 2) successeur of navolger. 3) resteerter. 4) oprecht.

gheschiedt om dat het niet ordinaris noch gemeyn | en is by alle de gheloovige, maer alleenlick een particulier ampt betreft en aengaet. Doch wanneer ick dees' eer' den Dienaren en den dienst die Christus verordent heeft toe-eygen', soo en moeten de Paepsche Mis-Priesters sich daerop niet verhooveerdigen. Want dese Dienaers daer van wy spreken, zijn door de mondt van Jesus Christus geordineert om te zijn uytdeelders sijns Euangeliums en sijner Verborgentheden, en niet om te zijn Offeraers en Mis-Papen. Hy heeft henlieden een bevel ghegheven om het Euangelium te predicken en de kudde te weyden, niet om offerhanden te slachten en op te offeren. Hy heeft hen de genade des Heyligen Geestes belooft, niet om de sonden te versoenen, maer om de regeeringh van de Kerck na behooren te bedienen en t'onderhouden.

(p. 611.)

2. Haer ordineeringh is ontbloot van Godes Woort.

Matth. 28. 19.

Marc. 16. 15.

Ioan. 21 15.

29. De ceremonien komen met de saeck selve wel over een. Doe onse Heer d'Apostelen uyt sondt om het Euangelium te predicken, soo blies hy op haer. Door welck teecken hy voor ooghen stelde de kracht des Heylighen Geestes daer med' hy haer begaefde. Dees' aenblasing hebben dese fijne mannen behouden, en als ofse den Heyligen Geest uyt haer keel blasen konden, soo mompelen sy over de ghene diese tot Priesters maken, dese woorden: Ontfanght den Heyligen Geest. Soo seer zijnse gheneghen om alles verkeerdelick na te bootsen: niet gelijck de guychelaers en kamerspeelders (die hare potsen 1) doen nae de kunst, en met een sekere beduydingh) maer gelijck de apen 2), dewelcke dertelick en sonder eenigh onderschyt en bescheyt alles nae bootsen 3). Wy onderhouden, segghense, 't exempel des Heeren. Maer de Heere heeft veel dinghen ghedaen, die hy ons niet en heeft willen stellen tot exempelen. De Heere heeft tot sijne Discipelen geseyt: Ontfanght den Heyligen Geest. Hy heeft oock tot Lazarus geseyt: Lazarus, komt uyt. Hy seyde tot den gichtsiecken: Staet op en wandelt. Waerom en sprekense dese woorden niet tot alle dooden en gicht-siecken? Hy heeft een bewijs ghegeven van sijne Goddelicke kracht, doe hy op d'Apostelen blies, en hen met de gave des Heylighen Geestes vervulde. Indiense dit oock bestaen te doen, soo soeckense Godt in sijne Goddelicke wercken na te volgen, en roepen 4) hem by nae ghelijck als in de wedbaen, maer sy zijn seer wijt af van yetwes te verrichten, ende en doen met haer' onnutte ghebeerden niet anders dan datse Christus bespotten. Sy zijn wel soo seer onbeschaemt datse durven seggen en betuyghen dat de Heylighe

3. Sy hebben dwaesselick en godtlooslick d'aenblasing van Christus na gevolght.

Ioan. 20. 22.

Wederlegging van een uytvlucht.

Ioan. 20. 22.

Ioan 11. 43.

Matth. 9 6.

Ioan. 5. 8.

Een andere godtloose uyt-

1) bootsen. 2) apen. 3) contrefeyten. 4) roepen.

vlucht wederleydt.

Geest van hun gegeven wordt. Maer hoe waerachtigh dit zy, dat leert d'ervaringh, door dewelcke wy klaerlick bemercken dat de gene die tot Priesters gheconsacreert zijn, van peerden tot ezels, en van sotten tot uytsinnighe verandert worden. Evenwel en neem' ick hierom den strijdt teghen hun niet aen: ick verwerp' en bestraff' alleen die ceremony, waer mede sy Christus niet en hadden behooren nae te bootsen, dewijl Christus die ghebruyckt heeft tot een bysonder teecken van het mirakel 't welck hy dede: soo verr' is het daer af dat de naevolgingh diese tot onschuldt voorwenden, haer saeck eenighsins verschoonen soude.

4. Hare smeering wort verworpen. Lib. 4. sent. dist. 24. cap. 8. & in Canon. dist. 21. cap 1.

30. Maer van wien hebbense doch de salvingh ontfangen? Sy antwoorden datse de selvighe ontfangen hebben van de kinderen Aarons, van dewelck' oock haer Orden oorspronckelick is afghekomen. Sy willen dan haer selven liever altijdt met verkeerd' exempelen verdedigen, dan belijden, dat dat geen 't welck sy lichtveerdigh en sonder reden gebruycken, van hen ghevonden en versonnen 1) is. Maer ondertusschen en bemerckense niet datse den Priesterdomme van Christus grootelicks veronghelijcken, wanneers' haer selven maken tot nakomers 2) en opvolgers van de kinderen Aarons: overmits het Priesterdom van Christus alleen door alle d'oude Priesterdommen beduydt en afgebeelt was. Daerom oock alle deselve Priesterdommen, in't Priesterdom van Christus besloten, vervult en ge-eyndight zijn, gelijck ick alreede sommighe reysen verhaelt hebb', en de Brief tot den Hebreen sulcks klaerlicks betuyght.

Want sy brengt het Jodendom in, doch onvolkomen.

Indiens' in de ceremonien van Moses so grooten vermaeck hebben, waerom en offerense geen runderen, kalveren en lammeren? Sy hebben wel een groot deel van den ouden Tabernakel en vande gantsche Joodtsche Religy: maer dit ontbreeckt nochtans aen haren Godtsdienst, datse gheen kalveren noch runderen en offeren. Wie en siet niet dat dees' onderhoudingh der salvingh veel verderflicker is dan de Besnijdenis, bysonderlick wanneer daer by komt een superstitieuse en Phariseische waen en weyningh van de weerdigheydt des wercks.

Dien-volgens worden sy afvallige van Christus, ende wolven in plaets van Herders.

De Joden stelden het vertrouwen van hare gherechtigheydt in de Besnijdenis: en dese stellen de gheestelicke gaven in de salvingh. Dien-volghens dewijl sy begeeren te zijn naevolghers der Leviten, soo vallens' af van Christus en versaken het Herders-ampt.

5. Hier wort betoont dat de opleggingge der handen in desen geen plaets en heeft, maer dat de smeeringh de plaets der selver ingenomen en vervuldt heeft, wier bespottelicke godtloosheydt ontdeckt wort.

31. Dit is quansuys haer heylighe Oly, waer door hun een merck-teecken inghedruckt wort, 't welck, ghelijck sy seggen, niet en kan uytghewischt worden. Even als of men oly met stof en sout, of (indiense styver aenkleeft) met zeep niet en soude kunnen afwasschen. Maer, seggense, dat merck-teecken is gheestelick. Maer segg' ick, wat ghemeynschap heeft d'oly met de ziel? Hebbense vergeten 't gheen sy voort brengen uyt Augustinus, te weten: Indien men het woort afsondert van 't water, datter niet anders en sal zijn en blijven dan water: overmits het woordt maeckt dat het water een Sacrament wordt? Wat woordt sullense doch toonen in haer oly? Sullense voort brengen dat woort daer door Moses gheboden wierdt de Sonen Aarons te salven? Exod. 30. 30. Maer daer wordt hem oock bevel ghegeven van den Rock, van den Ephod, van den Hoedt, van de heylige Kroon daer med' Aaron moeste worden verciert, van de Rocken, Staven, Myters daer mede sijne Sonen bekleet souden worden. Daer wort noch gheboden van een kalf te slachten, van des selfs vet te branden, van de rammen in stucken te houwen en te verbranden, van d'oorlapkens en van de kleederen Aarons en sijner Sonen te heyligen met het bloedt van eenen ram: en ander' ontallicke onderhoudinghen, soo dat ick my verwondere waerom sy dees' alle te ghelijck achterwege 1) ghelaten, en in de salvingh met oly alleen behagen hebben. Indiense begeeren besprenght te zijn, waerom wordense liever met oly besprenght dan met bloedt? Dit isser van, sy bestaen en onderlegghen een seer vernuftigh stuck-wercks, sy soecken uyt het Christendom, Jodendom en Heydendom, als uyt veel t'samen-gelapte brocken en stucken, een Religy te maken. Soo stinckt dan haer oly en salvingh, dewijlse geen sout, dat is gheen Woort Godts en heeft. Daer is noch overigh d'opleggingh der handen, dewelcke, gelijck ick bekenn' wel een Sacrament genoemt mach worden, wan- | (p. 612.) neerse nae behooren in de waerachtighe en oprechte ordineeringh en instellingh der Dienaren ghebruyckt wordt. Maer ick segghe datse gheen plaats en heeft in dese Comedy, alwaerse Christus bevel niet naar en komen, en oock niet en sien op het eynd' en ooghmerck daer henen ons de belofte behoort te leyden. Indiense niet en willen dat het teecken hen geweygert werde, soo moetense dat selvige voegen en toepassen op de saeck, om welckers wille het gheordonneert en ingesteltis.

Wat de Diakenen belangt: Hier worden bestraft en verworpen de ceremonien door dewelcke sy geordineert worden, mitsgaders hare hanteeringen, die seer

32. Wy souden, aengaende d'Orden der Diakenen wel overeenkomen 2), indien dit ampt weder gebracht wiert tot sulcken suyverheyt en gaafheydt 3) als het ghehadt heeft onder d'Apostelen en in d'Oude Kerck. Maer wat ghelijckheydt hebben dese Diakenen die sy maken met de Diakenen van dien tijdt? Ick en spreke niet van de persoonen (op datse niet en klaghen

1) versiert. 2) successeurs.

1) achter. 2) accordeeren. 3) oprechtigheyt

wijt vervreemt zijn van d'instellingh en het ampt der Diakenen, als de welcke ghesamentlick regelrecht strijden teghen Godts Woort, en d'ordeningh der Apostolischer Kerck.

datmen haer onghelijck doet als men van hare Leer' oordeelt uyt en na de ghebreken der menschen) maer ick beweer' datse ter quader trouwen handelen, wanneerse tot verdedigingh van die Diakenen die sy ons door hare Leere beschrijven, bewijs en ghetuyghnis halen uyt het exempel van de Diakenen die d'Apostolische Kerck inghestelt heeft. Sy segghen dat het ampt van hare Diakenen, is, den Priesteren by te staen, en te dienen in alle die dinghen die in de Sacramenten te doen staen, te weten, in den Doop, in het Chrisma, in de Schotel, in de Kelck: d'Offerhanden in te brengen en op den Altaer gevoeglick te leggen, de Tafel des Heeren te bereyden en te decken: het Kruys te dragen, d'Epistel en het Euangely voor het volck te singhen en te lesen. Is hier wel een woordt van den waerachtighen dienst der Diakenen? Laet ons nu haer instellingh en inhuldiging hooren. De Bisschop alleen leydt sijn hant op den ghenen die tot Diaken gheordineert wordt. Hy leydt hem een Stool op sijn slinker schouder, op dat hy soude verstaen dat hy het lichte jock des Heeren ontfanghen heeft, en door middel van dien al dat 't welck tot de slincker zijde behoort, der vreese Godts onderwerpen moet. Hy gheeft hem eenen Text des Euangeliums, op dat hy hem-selven bekenne voor een Verkondiger en Afroeper des selvigen. Maer wat gaen dese dingen den Diakenen aen? Sy doen eveneens als of yemandt seyde dat hy Apostelen ordineert, en ondertusschen de selvigh' alleen last geeft om Wieroock aen te steecken, de Beelden te vercieren, de Tempelen te vaghen, de Muysen te vangen, en de Honden te verjagen. Wie soude konnen lijden dat soodanighe menschen Apostelen ghenoemt en met d'Apostelen van Christus vergeleecken souden worden? Daerom en moetens' ons nae desen niet meer ter quader trouwen voor Diakenen in de handt steecken die gene dies' alleen ordineeren tot verrichtingh van hare guychel-spelen. Ja sy verklaren oock selfs met de naem ghenoeghsaem hoedanigh der Diakenen ampt zy. Want sy geven deselve den naem en tytel van Leviten, en willen oock dat haer oorsaeck en oorsprongh af kome van de kinderen van Levi. 't Welck ick wel mach lijden, alsse maer hare Diakenen met vreemde pluymen voortaen niet meer op en proncken.

Van d'Onder-Diakenen moet men het selve gevoelen hebben, en van allen in't gheheyn en in eener somme, dat de Heylighe Gheest in de voorseyd' ordenen niet en is ingesloten: en datse daerom van den naem Sacrament berooft moeten worden.

33. Belanghende d'Onder-diakenen, wat noot hebben wy daer van te spreken? Want al hoewel eertijdts haer ampt was d'arme te versorgen, soo gheven sy hen-lieden nu ter tijdt ick en weet niet wat voor een beuselachtighe bedieningh, datse, namelick, de Kelck en de Schotel de Kan of 1) Ampulle met water, ende Handt-dweil tot den Altaer brenghen, en water gieten om de handen te wasschen, &c. En 't geen sy segghen van d'offerhanden t' ontfanghen en in te brengen, dat verstaense van die offerhanden en gaven, die sy selfs naer sich 1) nemen en inslicken, als dingen die aen de Kerck ghegheven en gheoffert zijn. De ceremony die ghebruyckt wordt om dees' Onderdiakenen in te huldigen, komt met den voorseyden dienst wel overeen. Want hun wort van den Bisschop een schotel en kelck in de handt ghegheven, en van den Opper-diaken de Water-pulle, de Hant-dweil en dusdanighe prullen 2) meer. Sy begeeren dat wy bekennen sullen dat de Heylighe Geest in dese beuselinghen inghesloten is: maer wat Godtvruchtigh mensch isser die hun dit sal konnen toestaen? Maer om eenmael hier van een eynde te maken, men mach even dat selfste gevoelen en oordeelen van dese, 't welck men gevoelt en oordeelt van alle d'andere. Want het is niet noodigh dat ick wederom in 't langhe verhael' 't geen voor henen is verklaart. Dit sal den zedighen en leersamen (die ick alleen op mij 3) ghenomen hebbe t' onderwijsen) genoegh zijn, datter gheen Sacrament Godts en zy, dan daer een ceremony getoont wordt met een beloftenis te samen ghevoeght: of liever daer de beloftenis in de ceremony ghesien wordt. Hier en is selfs niet een half woordt van eenige sekere belofte: en derhalven soude men daer te vergheefs een ceremony soecken om de belofte te bevestighen. Daer beneffens en leest men niet dat eenighe van die ceremonien die sy ghebruycken, van Godt ingestelt zy. Dien-volghens en kan daer oock geen Sacrament zijn.

Van 't Houwelick.

Op dat het te beter blijcke dat het Huwelick gheen Sacrament en is, soo worden eerst de redenen der teghenpartijen wech gheruymt: en met eenen wort betoont datter terstondt veel Sacramenten sullen oprijsen indien men alsoo soude mogen reden-cavelen gelijck sy doen.

34. Haer laetste Sacrament is het Houwelick, het welck wel alle geloovighe bekennen van Godt ingestelt te zijn, maer niemandt en hadde, tot de tijden van Gregorius toe, ghesien dat het een Sacrament was. En wat verstandigh mensch soude sulcks oyt eens hebben bedacht? 't Is voorwaer een goed' en heylige ordonnanty Godts: gelijck oock de Lantbouwingh, de Timmer-konst, de Chirurgy, het Schoen-makers ambacht en dierghelijcke zijn wettighe ordeninghen van Godt, en nochtans geen Sacramenten. Want dit en worde niet alleen in een Sacrament vereyscht dat het Godts werck zy: maer oock dat het zy een uytwendighe cermony van Godt ingestelt om de belofte te bevestighen. Maer dat in 't Huwelick niet met all' en zy van sulcks, dat sullen oock de kinderen oordeelen. Maer, segghense, 't is een teecken van een heylighe saeck, dat

1) [].

1) hun. 2) prondelingen. 3) aengenomen

is van de gheestelicke ghemeynschap van Christus met sijn Kerck. Indiense door het woordt teecken verstaen een pant of getuygnis ons van Godt voor-ghestelt tot versterckingh van ons geloof, soo dwalense wijdt af van het wit en ooghmerck: indiense simpelick en alleen spreken van een teecken 't welck tot een gelijckenis voort gebracht wort, soo sal ick toonen welcke daer zy de scherpsinnigheyt van hare
1 Cor. 15. 41. rede cavelingh. Paulus seght: Gelijck de [*eene*] Sterre verschilt in heerlickheyt van de [*andere*] Sterre: alsoo sal oock de Opstandinghe der dooden zijn. Siet daer hebt ghy een Sacrament.
Matth. 13. 31, 33. Christus seght: Het Koninckrijck der Hemelen is ghelijck het Mostaertzaedt. Siet daer een tweede. Wederom: Het Koninckrijck der Hemelen is ghelijck een Suyrdeessem, | Siet daer een derde. Jesaias seght: De Heere sal sijne
(p. 613.)
Iesa. 40. 11. kudde weyden ghelijck een Herder. Siet daer
Iesa. 42. 13. een vierde. En in een andere plaets: De Heere sal uyt-trecken als een Heldt. Siet daer een vijfde. En als wy also wilden voort gaen, wanneer souden wy maet en eynde vinden? Op dese wijse souden alle dingen Sacramenten zijn. Soo veel parabelen en gelijckenissen alsser in de Schriftuyr zijn, even soo veel Sacramenten sullender wesen. Ja de dievery sal oock een Sacrament zijn, want daer staet gheschreven:
1. Thess. 5. 2. De dagh des Heeren sal komen ghelijck een dief in der nacht. Wie soude met gedult dese Sophisten soo sottelick konnen hooren rabbelen? Ick bekenne wel dat het seer goet is, soo dickwils als wy eenen wijnstock aensien, in sulcken gheval 1) te bedencken 't gheen Chris-
Ioan. 15. 1, 5. tus seght: Ick ben de Wijnstock, [*ende*] ghy zijt de rancken, ende mijn Vader is de Landtman. Dat het oock goedt is, so dickwils als ons een herder met sijn kudde te ghemoet komt, als
Ioan. 10. 11. dan te ghedencken aen sijne woorden: Ick ben de goede Herder: mijne schapen hooren mijne stemme. Maer die van soodanige ghelijckenissen Sacramenten soude willen maken, die soude dienen tot den Medicijnmeester te gaen om van sijne licht-hoofdigheyt genesen te worden.

Ten tweeden wordt getoont dat de plaets des Apostels, Ephes. 5. 28, &c. der tegenpartijen dwalingh gheen voordeel en doet.

35. Sy brengen evenwel de woorden van Paulus voort, in dewelcke, volghens haer segghen, de naem Sacrament den Huwelicke wort toegeschreven. Die sijne eygene vrouwe lief heeft, die heeft hemselven lief. Want niemant en heeft oyt sijn eygen vleesch gehaet, maer hy voedt het, ende onderhoudt het, gelijckerwijs oock de Heere de Gemeynte. Want wy zijn leden sijns lichaems, van sijnen vleesche, en van sijne beenen. Daerom sal een mensche sijnen vader ende moeder verlaten, ende sal sijn wijf aenhangen: ende sy twee sullen tot een vleesch wesen. Dit Sacrament is groot, ick segg' in Christus en in de Ghemeynte. Maer met de Schriftuyr insulcker voeghen om te gaen, en is niet anders dan d'aerde met den Hemel te vermengen. Paulus voor hebbende den mannen aen te wijsen met wat een sonderlinge liefde datse haer huysvrouwen moeten omhelsen, soo soo steldt hy hen Christus tot een exemplaer en patroon voor oogen. Want gelijck hy d'ingewanden sijner vriendelickheydt uytgestort en gheopent heeft voor sijn Gemeynte, met dewelck' hy hem-selven hadde getrouwt: alsoo wil hy dat yeder een sal ghesint en geneghen zijn tot sijn eygen huysvrouw. Daer nae seydt hy: Die sijne eygene vrouwe lief heeft, die heeft hem-selven lief: gelijckerwijs oock de Heere de Gemeynte. Voorts willende leeren, hoe Christus sijn Gemeynte lief ghehadt heeft even als hem-selven, jae dat meer is, hoe hy hem-selven één heeft ghemaeckt met de Kercke sijn Bruyt, so beduydt en past hy op Christus de woorden die Adam, volghens het verhael van Moses, gesproken heeft van hem-selven. Want doe Heva, die hy wist uyt sijn ribbe gemaeckt te zijn, voor sijn oogen gebracht was, soo seyd' hy: Dese is ditmael been van Genes. 2. 23. mijne beenen, ende vleesch van mijnen vleesche. Dit alles betuyght Paulus geestelicker wijse in Christus en in ons vervult te wesen, wanneer hy seght dat wy leden zijn sijns lichaems, van sijn vleesch en van syn beenen, en oversulcks een vleesch met hem. Eyndelick besluyt hy sijn rede 1) met een uytroepingh, seggende: Dese verborgentheyt is groot! en op dat niemandt door eenige twijffelachtigheydt der woorden en soude bedrogen worden, soo verklaert hy opentlick dat hy dit niet en spreeckt van de vleeschelicke t'samen-voeginge des mans en des wijfs, maer van het geestelick Huwelick van Christus met sijn Kerck. En om de waerheyt te seggen het is in der daet een groote verborgentheydt, dat Christus hem-selve een ribbe heeft laten ontnemen daer uyt wy geformeert souden worden: dat is, dat hy swack heeft willen zijn, doe hy sterck was, op dat wy door sijn sterckheyt in sulcker voeghen mochten worden versterckt, dat wy nu selfs niet en leven, maer dat hy in ons leeft. Galat. 2. 20.

De verklaringh en uytlegginghder selver.

De oorsaeck der dwaling is ontstaan uyt de twijffelachtigheydt van het woordt Sacrament. Want eij hebben het woordt Sacrament qualick verstaen: waer uyt dan menigherley ongherijmtheyt voort

36. Sy zijn bedrogen door het woort Sacrament, 't welck te dier plaetse staet in hare Vulgaet of 1) ghemeyne oversettingh. Maer was het recht en billick dat de gantsche Kerck soude draghen de straffe van haer onwetenheydt? Paulus hadde aldaer gebruyckt het Grieckscbe woort Mysterium, dat is te seggen Verborgentheydt, welck woort al hoewel d'oude Latijnsche Oversetter wel hadde moghen uytlegghen en uytdrucken door het Latijnsche

1) kas.

1) propoost. 2) [ ].

komt soo haest als men toestaet dat het Houwelick een Sacrament is

woordt Arcanum (verborgentheyt) of immers in sijn geheel laten staen, overmidts het by den Latijnisten oock bekent en ghebruyckelick is: soo heeft hy 't nochtans liever willen uytdrucken door 't woordt Sacramentum, doch evenwel in den selven sin in dewelcke 't Griecksch woort Mysterium gebruyckt wort door Paulus. Laetse nu henen gaen, en de wetenschap der talen met groot gheroep bekladden 1) en lasteren, door welckers onwetenheyt sy soo langh seer schandelick ghedwaelt hebben in een saeck die so licht was om verstaen. Maer waerom staense soo seer op het woort Sacrament in dese eenige plaets, 't welck sy in veel andere plaetsen onachtsaemlick over het hooft sien? Want de gemeyne Latijnsche Oversetter heeft dat woort Sacrament oock gestelt in den eersten Brief tot Timotheus: ja oock in desen selvigen Sendbrief tot den Ephesen, over al in de plaets en in de beteeckenis van het Grieckschc woort Mysterium. Maer ofschoon men henlieden desen mis-slagh vergave: so behoorden nochtans de leugenaers te gedencken aen hare woorden, op dats' haer selven niet en komen tegen te spreken. Nu, wat een herssenloose lichtveerdigheyt is het datse 't Huwelick eerst vercieren en opproncken met den tytel van Sacrament, en daer nae een besmettingh en vleeschelicke vuyligheydt noemen? Hoe ongerijmt is het datse den Priesteren een Sacrament verbieden? Indiense segghen datse den Priesteren, niet het Sacrament des Huwelicks, maer alleen de wellustigheyt des by-slapens verbieden: soo en sullense my also noch niet ontgaen. Want sy leeren dat oock den by-slaep self een deel is van het Sacrament: en dat daer door alleen afgebeelt wordt de eenigheydt die wy met Christus hebben in de gelijckheydt van een en de selfde natuyr: overmidts dat man en wijf niet anders dan door de blijdtschap en vleeschelicke bekenningh, één vleesch worden. Hoewel sommighe van hun hebben hier twee Sacramenten gevonden: het eene van Godt en de Ziel, in de Bruydegom en Bruyt: het ander van Christus en de Kerck, in de Man en het Wijf. Hoe 't zy, soo is nochtans, na haer segghen, de by-slaep een Sacrament, waer van men gheen Christen en hadde behooren af te houden, 't en zy datse mogelick willen seggen dat de Sacramenten den Christenen soo qualick passen, datse te samen niet en konnen bestaen. Daer is noch een ander ongerijmtheydt in hare Leer. Want sy beweeren dat de ghenade des Heyligen Geestes gegeven wort in het Sacrament, en sy bekennen daer by dat de by-slaep een Sacrament is, en evenwel | seggense dat de Heylighe Geest nimmermeer en is in de byslapingh.

1 Tim. 3. 9. Ef. 1. 9 en 3. 9.

Lib. 4. Sent. dist. 17. c. 4. & in decr. 27. quæst. 2. cap. Quum societas. Gl. c. Lex divina. Ibidem Decr. lib. 4. sent. dist 33. cap. 2. & in Decret. 32. quæst 2. cap. Quicquid.

(p. 614.)

Ten laetsten alsse dit eenmael hadden verkregen, soo hebbense oock tot hen getrocken de kennisse van de Huwelicksche saken.

37. En op datse de Kerck niet slechtelick en souden bespotten, wat eenen grooten hoop van dwalinghen, van leugenen, van bedriegerijen en fielterijen hebbense verknocht aen dese eenige dwalingh? Soo dat ghy soudt mogen seggen, datse niet anders dan een schuyl plaets van allerley grouwelickheden gesocht hebben, doese van het Houwelick een Sacrament maeckten. Want als sy dit eenmael bekomen en der werelt wijs gemaeckt hadden, so hebbense het recht van ondersoeck 1) en het oordeel in 't stuck van Houwelicks-saken aen sich 2) getrocken: als zijnde een geestelicke saeck die van de wereltlicke Rechters niet en moet aengeroert worden. Daer beneffens hebbense tot bevestigingh van hare tyranny, wetten en ordonnantien ghemaeckt, dewelcke eensdeels lasterlick zijn teghen Godt, en eensdeels seer onrechtveerdigh teghen de menschen. Gelijck daer zijn de navolgende: Dat de Houwelicken tusschen jonge lieden, die noch onder de macht van hare ouders staen, sonder consent van haer Ouders ghecontraheert en ghemaeckt, vast en bondigh sullen blijven. Dat de Houwelicken tusschen bloedt-verwanten tot den sevenden graedt toe, voor onwettigh gehouden, en die alreede tusschen sulcke verwanten gemaeckt zijn, ghescheyden sullen worden. Dese graden verdichten sy tegen het recht van alle volckeren, en oock tegen de Politie van Moses. Dat een man, die sijn overspeligh wijf verstooten heeft, geen andere en sal moghen trouwen. Dat de ghene die geestelick vermaeghschapt zijn, als de Peters en Meters, malkanderen niet en sullen trouwen. Dat men van de sevenste weeck voor, tot den achtsten dagh na Paesschen, item in de drie weken voor den dagh van S. Jans gheboorte, en van den Advent af tot den Dertien-dagh, geen Bruyloft en sal mogen houden, en ontallicke diergelijcke wetten meer, die lang souden vallen te verhalen. En 't is tijdt dat wy eenmael uyt desen dreck op komen, in dewelcke wy langer met onse rede gestoocken hebben en besigh geweest zijn, dan ick wel ghewenscht en begheert hadde. Evenwel meyne ick eenigh voordeel te hebben gedaen daer mede dat ick de beestelickheydt van dese ezels ontdeckt en hen den leeuwen-huyt ten deele afgetogen hebbe.

Daer en boven hebbense Wetten ghemaeckt. die ten deele godtloos, ten deele seer onrechtveerdig zijn.

Levit. 18. 1.

Het XX. Capittel.

Van de Politijcke of Burgerlicke Regeeringh.

Voorts, nadien wy hierboven 3) in den mensch tweederley regeeringh ghestelt,

Het tweede en laetste deel des gantschen

1) schrobbeeren.

1) de kennis. 2) tot hun. 3) boven.

Wercks, behoorende tot d'onderwijsing van 't Burgherlicke leven.

en van de eerste die in de ziel of in den inwendigen mensch gheleghen is, en het eeuwighe leven betreft, alreede ghenoeghsaem ghesproken hebben: soo vereyscht dese plaets dat wy oock van de tweede, die alleenlick tot onderwijsingh van de burgherlicke en uyterlicke rechtveerdigheydt der Zeden behoort, een weynigh spreken.

Welckers verhandeling noodigh is. 1. Op dat de Weder-doopers, 2. Op dat de pluymstrijckers der Princen mochten worden wederleydt. 3. Op dat wy tot danckbaerheydt jeghens Godt opghewekt worden.

Want al hoewel dit stuck en deel schijnt vreemt en verscheyden te zijn van de gheestelicke Leere des gheloofs, dewelcke ick aengenomen hebbe te verhandelen, soo sal nochtans het vervolgh betoonen, dat ick 't selve met recht daer by voege, jae dat ick door de noodt ghedrongen worde dat te doen: voornemelick dewijl aen de een zijde sommighe dwase en woeste menschen dese van Godt inghestelde ordonnanty uytsinnighlyck trachten uyt te roeyen: en aen d'ander zyde de pluymstrijckers en flatteerders, der Princen macht so onmatiglick verheffen, datse sich niet en ontsien deselve te stellen teghen de heerschappy Godts. Indien men dit tweederley quaedt niet en wederleydt, soo sal de suyverheydt 1) des geloofs verloren gaen. Daer beneffens is ons daer aen grootelicks gheleghen dat wy weten hoe goedertierentlick Godt de Heere in desen deele 't voordeel des menschelicken geslachts ghesocht heeft, op dat wy tot betuygingh van onse danckbaerheyt des te meer tot Godtvruchtigheydt mochten bewoghen en ontstoocken worden.

Teghen de dwalingh der Weder-doopeeren wordt betoont dat de burgerlicke regeering niet en strijdt tegen de Christelicke vryheyt.

Vooreerst, eer wy tot de saeck selfs komen, moeten wy in onse memory en gedachtenis behouden dat onderscheydt hetwelck hier boven in 't voorgaende gestelt is, op dat wy dese tweederley regeeringen, dewelcke gantschelick verscheyden zijn, niet onvoorsichtighlick en vermengen, gelijck vele gemeynlick plegen te doen. Want als sy verstaen en hooren datter in het 2) Euangelium sulcken liberteyt en vrydom belooft wordt, dewelcke gheenen Koningh, noch Meester en bekent onder de menschen, maer op Christus alleen siet: soo meynense datse gheen vrucht van hare vryheydt en konnen genieten, soo langh alsse eenighe macht boven haer verheven sien. Dien-volgens beeldense haer selven in, datter gheen saeck en kan wel gaen, 't en zy dat de gantsche wereld worde gereformeert en in een andere gedaent overgheset: in sulcker voegen datter geen Gerichten en blijven, noch Wetten, noch Overigheden, noch yetwes diergelijcks, waer door hun dunckt dat hare vryheyt soude verhindert worden.

Al hoewel die regeeringh van het geestelicke Rijck van Christus moet onderscheyden worden.

Maer die tusschen het lichaem en de ziel, tusschen dit teghenwoordighe verganckelicke leven, en het toekomende eeuwige weet een onderscheydt te maken: die sal oock lichtelick verstaen dat het geestelicke Rijck van Christus, en de burgerlicke Polity seer wijt van den anderen zijn verscheyden. Derhalven dewijl het een Joodsche dwaesheydt en ydelheydt is, datmen Christus Rijck onder de ordeninghen deser werelt soeckt en insluyt: soo laet ons liever bedencken 't geen de Schriftuyr duydelick leert: Dat het, namelick, een geestelicke vrucht is die uyt de genade van Christus verkregen wort, en gedachtigh zijn dat wy dese gantsche vryheydt, die ons in hem wordt belooft en voor-ghestelt, moeten besluyten en behouden binnen hare palen. Want waerom is 't dat die selfst' Apostel, dewelck' ons beveelt te staen in onse vryheyt, en ons selven den jock der dienstbaerheydt niet t' onderwerpen, in een ander plaets den dienstknechten ghebiedt, datse van weghen haer staet en condity niet en sullen bekommert wesen: is het niet hierom, om dat, namelick, de geestelicke vryheydt, met de burgerlicke en wereltlicke dienstbaerheydt seer wel kan bestaen? In desen sin moeten oock dese sijne uytspraecken 1) verstaen worden: In het Rijcke Godts en is noch Jode noch Grieck: daer in en is noch dienstbare noch vrije: daer en is gheen man ende wijf. Item: Waer in niet en is Grieck ende Jode, Besnijdenisse ende Voorhuyt, Barbare [*ende*] Scyth, Dienstknecht [*ende*] Vrye: maer Christus is alles, ende in allen. Waer mede hy te kennen geeft, dat daer aen niet en is ghelegen van wat staet en condity dat ghy zijt bij de menschen, of onder wiens wetten ghy leeft, dewijl in die dingen Christus Rijck geensins en is gelegen.

Galat. 5. 1. 1. Cor. 7. 21.

Galat. 3. 28.

Coloss. 3. 11.

Der Wederdooperen eerste tegen-werpingh. Dat de burgerlicke regeering eenen Christen-mensche niet en past.

2. Evenwel en dient dit onderscheydt hier toe niet, op dat wy de gantsche gelegentheydt van de burgerlicke regeeringh souden houden voor een onreyne saeck, die den Christenen niet aen en gaet. D'uytsinnighe menschen die vermaeck en behagen hebben in een ongebondene | vryheyt, roepen en pocchen wel aldus: Nademael wy door Christus den elementen deser werelt ghestorven zijn, en in het Rijcke Godts overgeset zijnde, sit-plaets hebben onder de inwoonders des Hemels, soo en betaemt het ons niet, en 't is verre beneden onse weerdigheydt, ons selven besigh te houden met dese onheylige en onreyne bekommeringen, dewelcke de handelingen deser werelt betreffen, en van dewelcke de Christenen seer verre vervreemt en afghesondert zijn moeten. Waer toe, seggense, dienen de wetten sonder Gerichtshandelingen en Rechtbancken? Ende wat heeft een Christen-mensch met de Gerichtshandelingen te doen? Jae indien het niet geoorlooft en is te dooden, waer toe zijn dan de wetten en vonnissen? Maer gelijck wy korts voor desen gheleert hebben, dat dese wijse van regeeringh

(p. 615.)

De tweede, dats' in haer selven sodanig is datse regelrecht strijdt tegen de Christelicke professy.

Tegen beyde dese tegen-werpinghen wordt

1) d'oprechtigheydt. 2) den.

1) Spreucken.

betoont dat dese burgerlicke bedieningh sodanigh is, datse dient tot een hulp-middel van het geestelicke leven in't Rijck van Christus.

onderscheyden is van dat gheestelick en inwendigh Rijck van Christus: alsoo moeten wy oock weten datse teghen malkanderen niet en strijden. Want dit geestelick Rijck werckt alreede op der aerden in ons eenighe beginselen van het Hemelsch Koninckrijck: en begint eenighsins de onsterffelicke en onverderffelicke gelucksaligheyt in dit sterffelicke en verganckelicke leven: maer dese tijdtlicke en uytwendige regeering is verordent en bestemt, om, soo langh als wy onder de menschen verkeeren, den uyterlicken Godtsdienst t'onderhouden en te beschermen, de ghesonde Leere der Godtsaligheydt, en den staet der Kercke voor te staen, ons leven te fatsoeneeren tot welstandt van de menschelicke societeyt en gemeynschap, onse zeden en manieren te schicken nae de burgerlicke gerechtigheydt, ons met malkanderen te vereenighen, en de gemeyne vrede en ruste te voeden. Alle welcke dingen, ick bekenne het, te vergeefs zijn, indien het Rijcke Godts, soodanigh als het nu ter tijdt in ons is, het tegenwoordige leven uytbluscht en wech neemt. Maer indien dit de wille Godts is, dat wy vreemdelingen sullen zijn op der aerden, terwijl wy streven nae het ware Vaderlandt; indien daer beneffens dit ons vreemdelinghschap soodanige behulpselen van noode heeft: so benemen die den mensch sijn menschelicke natuyr, die hem sulcke hulp-middelen ontnemen. Want aengaende haer seggen, datter in de Kerck soo grooten volmaecktheydt moet wesen, dewelcke ghenoeghsaem is en dienen kan in plaets van alle wetten: sy verdichten dwaeslick een sulcke volmaecktheydt die onder het geselschap der menschen nimmermeer en kan ghevonden worden.

En dats'oock ons, wy die in de Kerck en Polity verkeeren, seer noodigh zy.

Want dewijl der boosen moetwilligheydt soo groot, en hare deugh-nietery so seer halstarrigh is, datse naeuwlicks door groote strengigheyt der wetten en konnen gebreydelt worden: wat souden wy dan van hen te verwachten hebben, indien sagen datse van wegen hare ongebondene boosheydt, geen straffe en hadden te vreesen? Van hen, segge ick, dewelcke door gewelt in haer quaet-doen niet genoegh en kunnen gestuyt of verhindert worden.

Bewijs van dese antwoort, te weten, dat dese regeering ons niet alleen profijtigh is in aerdtsche dingen, maer oock in het beschermen en voort planten van Christus Rijck.

3. Maer wy sullen hier na bequamer plaets hebben om van de vrucht en nuttigheydt der Burgerlicke Regeeringh te spreken. Nu willen wy dit alleen verstaen hebben datmen sonder onmenschelicke verwoetheyt d'uytroeyingh der selver niet en kan bedencken noch voornemen, als welckers gebruyck onder de menschen alsoo noodigh is als broodt, water, son en lucht: welckers weerdigheidt oock alle dese dinghen verr' overtreft. Want de burgerlicke regeering en dient niet alleenlick (gelijck alle die andere dingen) hier toe, te weten, op dat de menschen mochten leven, eten, drincken, en onderhouden worden, al hoewelse voorwaer dit alles in sich begrijpt, wanneerse maeckt dat de menschen te samen kunnen leven, nochtans en dientse, segg' ick, hier toe niet alleen: maer oock op datter geen afgodery, noch lasteringh teghen Godts Naem, en teghen sijne waerheydt, noch andere dierghelijcke schandalen en ergernissen teghen de Religy openbaerlick en souden ontstaen en onder het volck ghezaeyt worden: op dat de ghemeyne rust niet en worde verstoort: op dat yeder een sijn goederen gheheel en onverkort soude behouden: op dat de menschen sonder bedrogh en hinder met malkanderen mochten trafijckeeren en handelen: op dat eerbaerheydt en zedigheyt onder hun betracht worde. Kortelick, op datter onder den Christenen zy een openbare form' en gestalte der Religy, en dat vriendelickheydt en beleeftheydt bestae onder de menschen. Niemandt en zy verwondert dat ick de sorgh' en last om de Religy recht te stellen en te schicken op draegh' en overgeef aen de menschelicke Polity, dewelck' ick voor desen schijne ghesteldt te hebben buyten der menschen macht en goedtduncken. Want ghelijck ick den mensch te voren niet en hebbe toeghelaten nae hare lust en goedtvinden van de Religy of van den Godtsdienst wetten te maken, alsoo en laet ick hen sulcks oock nu niet toe, wanneer ick de burgerlick' ordeningh voor goedt kenn', dewelcke daer na tracht dat de ware Religy, die in Godts wet begrepen is, niet opentlick door openbare godtloosheden vrijelick en onghestraft gheschonden en verontreynight en worde.

Doch om der klaerheyt wille wordt desen handel betrocken tot drie voornaemste deelen.
1. Van d' Overheyt.
2. Van de Wetten.
3. Van het Volck.

Maer indien wy yeder deel van dese burgherlicke regeeringh in 't bysonder verhandelen, soo sullen de Lesers door dees' ordentlicke verklaring seer geholpen worden om te verstaen wat sy daer van in 't gemeyn moeten oordeelen en ghevoelen. De deelen der selver zijn drie: te weten, d' Overheydt, die op de wetten d'opsicht heeft en deselve bewaert: de wetten, nae dewelcke d'Overheyt regeert: en het volck 't welck door de wetten gheregeert wort, en der Overheyt onderdanigh is. Laet ons derhalven voor eerst het ampt der Overheydt bemercken, of het zy een wettighe beroepingh die Gode behaeght, welcke daer zijn de plichten der Overheydt, en hoe groot hare macht zy: ten anderen, door hoedanighe wetten een Christelicke Polity behoort geregeert te worden: ten laetsten, wat voordeel het volck uyt de wetten heeft, en wat onderdanigheydt het der Overheyt schuldigh is.

Het ampt der Overheden

4. De Heere en heeft niet alleen betuyght dat het ampt der Overheyt hem aengenaem

is door Godes stemm' en lof-tytelen goet gekeurt.

is en wel ghevalt: maer hy heeft oock boven dien de weerdigheyt des selfs door seer voortreffelicke lof-tytelen verheven en ons wonderlick seer aen ghepresen. Om eenighe weynighe op te sommen 1). Niemant en moet sich laten voorstaen, dat dese benamingh, door dewelck' alle die, die 't ampt der Overheydt bedienen, Goden genaemt worden, weynigh om 't lijf heeft. Want daer mede wordt beduydt, datse last en bevel van Godt hebben, datse met Goddelicke autoriteyt begaeft zijn, en gantschelick Godts Persoon voorstellen 2), wiens plaets sy eenighsins op deser aerden bewaren. Dit en is gheen ghedichtsel van mijn hooft, maer d'uytleggingh van Christus self, daer hy seydt: Indien [*de Wet*] die Goden genaemt heeft, tot welcke het Woort Godts gheschiedt is. Wat is dit anders dan datse van Godt last ontfanghen hebben, op dats' in haer ampt hem dienen, en (ghelijck Moses en Josaphat seyden tot de Rechters die sy stelden in alle de steden van Juda) niet in den naem der menschen, maer in den Naem Godts recht en oordeel oeffenen souden? Hier toe dient oock 't geen de wijsheydt Godts seydt door den mondt van Salomo, dat het, namelick, sijn werck is, dat de Koninghen regeeren, en dat de Raedts-lieden recht doen en wijsen: dat de Vorsten heerschappy voeren, en dat alle de Rechters der aerden goetdadigh zijn. Want dit geldt even soo veel als of'er geseydt waer, dat het niet en geschiedt door de boosheyt en verkeertheyt der menschen, dat het ghesach over alle dinghen op der aerden, is by de Koningen en ander' Overste, maer dat het komt door Godts voorsienigheydt en heylighe ordonnanty: dewelcke goedt ghevonden heeft dat de saken der menschen alsoo souden beleydt en gheregeert worden. Dewelck oock hen-lieden by staet, jae hen-lieden selfs regeert, wanneerse wetten maken en recht oeffenen en vonnissen uytspreken. Het welck oock Paulus opentlick leert, wanneer hy de vooghdyschappen telt onder de gaven Godts, dewelcke menighsins nae verscheydenheydt der ghenade zijnd' uytgedeelt, van de dienstknechten van Christus tot de opbouwingh van de Kerck moeten aengheleydt worden. Want al hoewel hy aldaer eyghentlick spreeckt van de vergaderingh der Ouderlingen, of van den Kercken-raedt die in d'eerste Kerck ghesteldt wierden om d'openbare disciplijn te leyden en te regeeren (welck ampt hy in den Brief tot den Corinthen noemt Regeeringh) nochtans dewijl wy sien dat de burgerlicke macht oock dit eynde voor heeft en sich daer henen streckt, soo is het sonder twijffel dat hy ons aldaer allerley slag van wettighe Opper-macht aen prijst.

1. Sy worden Goden ghenoemt. Exod. 22. 8. Psalm 82. 1, 6. Ioan. 10. 35. (p. 616.) Deut. 1. 16, 17. 2. Paral. 19. 6. 2. Sy worden ingesteldt van de wijsheydt Godts. Prov. 8. 14. Rom. 12. 8. 1. Cor. 12. 28. Rom 13. 1.

1) te verhalen. 2) draghen.

Maer hy spreeckt veel klaerder ter plaetsen daer hy dese saeck eyghentlick verhandelt. Want hy leert dat de Macht een ordening Godts is: en datter geen Machten en zijn, dan die van Godt zijn verordineert. En dat de Princen Godts Dienaers zijn, den genen die goedt doen, tot lof: en den genen die quaedt doen, tot wraeck. Hier by komen noch d'exempelen der heylighe Mannen: van dewelcke sommigh' over Koninckrijcken ghelijck als David, Josia, en Hizkia: sommigh' over heerschappijen, als Joseph, en Daniel: sommighe over de burgherlicke vooghdyschappen en regeeringhen van een vry volck, als Moses, Josua, en de Richters gesteldt zijn geweest: welckers ampten en bedieningen de Heere, volghens sijn eyghen verklaringh, voor goedt ghekent heeft. Derhalven moet yeder een nu voor ongetwijffelt houden dat de burgerlicke macht zy een beroepingh, die niet alleen heyligh en wettelick, maer oock seer heyligh, en in 't gantsche leven der menschen verre d'alder-eerbiedwaerdigste 1) is.

En wort insghelijcks bevestight door de exempelen der heylige Mannen, die in dat Ampt Godtvruchtelick verkeert hebben.

5. Die geerne sagen dat de menschen onder malkanderen leefden sonder Hooft, Overst' en Regeeringh, die seggen hier op: al hoewel eertijdts over het grove Jootsche volck Koningen en Rechters gestelt zijn geweest, dat nochtans dese knechtlicke wijse van regeeringh hedensdaegs niet over een en komt met die volmaecktheydt die Christus in sijn Euangelium mede ghebracht heeft. Waer in sy niet alleen haer' onwetenheydt, maer oock haer duyvelsche hooveerdigheydt te voorschijn brenghen, dewijls' haer selven sulck een volmaecktheydt toeschrijven, van dewelcke selfs het hondertste deel in hen niet en wordt gesien. Maer hoedanighe sy oock souden mogen zijn, soo is dit licht om weder-legghen: want als David de Koninghen en Overste vermaent om den Zone Gods te kussen, soo en ghebiedt hy niet dats' haer heerschappy afleggben en een ghemeyn leven aennemen sullen, maer dats' hare macht daer mede sy gewapent zijn aen Christus sullen onderwerpen: op dat hy alleen boven allen verheven zy. Van ghelijcken wanneer Jesaia belooft, dat de Koninghen Voedster heeren, en de Koninginnen Voedsters der Kercke zijn sullen, so en beneemt hy hen de Koninklicke eer' niet: maer hy maecktse veel meer door eenen voortreffelicken eer-tytel tot Voorstanders van de Godtvruchtighe Dienaren Godts. Want die Prophety en Voorsegginh behoort tot de komst van Christus. Ick gae willens en wetens veel ghetuyghnissen voor by die ons al-omm' voorkomen, en bysonderlick in de Psalmen, door dewelck' allen Oversten haer recht toeghewesen en bevestight wordt. Maer boven al

Uytvlucht: Dat dese burgerlicke regeeringh ingestelt is voor de Joden, ende niet voor de Christenen.

Antwoordt: Dat de staet van de hedensdaegsche Kerck der Overheden beschermìng en voorstandt wort aen bevolen, 't welck uyt David, Jesaia, en Paulus bewesen wordt. Psalm 2. 12. Iesa. 49. 23.

1) alder-eerlickste

hebben wy een seer heerlicke plaets by Paulus,
1 Tim. 2 2. alwaer hy Timotheus vermanende datmen in de ghemeyne vergadering bidden moet voor de Koningen, terstont daer by voeght de reden en oorsaeck, op dat wy, namelick, onder hen een gherust en stil leven mochten leyden in alle eerbaerheydt en Godtsaligheyt. Uyt welcke woorden blijckt dat hy deselve maeckt tot Voorstanders en Beschermers van den staet der Kercke.

't Ghebruyck en de nuttigheydt van dese Leer ten opsichte van de Overheden.

6. Hier aen moeten de Overheden selven sonder ophouden gedencken, dewijl de gedachtenis en bemerckingh van dien haer tot de betrachting van haer ampt grootelicks opwecken en een sonderlinge vertroostingh toebrengen kan, tot versoetingh van moeyelickheden hares ampts, dewelcke voorwaer veel en swaer zijn. Want hoe grooten neerstigheydt en begeerte tot suyverheyt 1), voorsichtigheyt, sachtmoedigheyt, matigheydt en onstraffelickheydt moeten doch die haer selven opleggen en ghebieden, dewelcke weten datse gesteldt zijn tot Dienaers van de Goddelicke Justity en Rechtveerdigheyt? Hoe sullen sy bestaen ongerechtigheyt te laten inkruypen in haren Richterstoel, dewijl sy hooren dat deselve den throon is van den levendigen Godt? Door wat vermetenheyt sullens' een onrechtveerdigh oordeel en vonnis uytspreken met dien mont, die, gelijck sy verstaen, bestemt is tot een instrument van de Goddelicke waerheyt? Met wat conscienty sullense godtloose ordinantien onderteeckenen, met die hant die sy weten verordineert te zijn om de rechten en ordinantien Godts te schrijven? Kortelick, indiense gedencken datse Godts Stedehouders zijn, soo moetense met alle sorghvuldigheydt, vlijt en neerstigheydt daer nae trachten dats' in haer selven een seker beelt der Goddelicker voorsienigheyt, bewaring, goedheydt, goedwilligheyt en rechtveerdigheyt den menschen voor ooghen stellen. Sy moeten oock hen selven dit altijdt voor houden en voor-
Ierem. 48. 10. dragen: Indien die vervloeckt worden die het werck van Godes wraeck traghelick en bedrieghlick verrichten, dat dan die swaerlicker worden vervloeckt die in soo een rechtveerdige
Deut. 1.16,17. beroepingh ontrouwelick wandelen. Daerom als Moses en Josaphat hare Rechters wilden vermanen tot haer ampt, soo en hebbense niet krachtighers ghehadt om hare herten hier toe te beweghen dan dese woorden die wy te voren
2. Paral. 19. 6. verhaelt hebben: Siet wat ghy doet, want ghy en houdet het Gerichte niet den mensche, maer den Heere, ende hy is by u in de sake van het
(p. 617.) Gerichte. Nu dan, de verschrickinge des | Heeren zy op u-lieden: nemet waer, ende doet het: want by den Heere onsen Godt en is geen
Psalm 82. 1. onrecht. En in een ander plaets wort geseydt dat Godt staet in de vergaderinghe der goden, en dat hy midden onder de goden recht doet: op datse bemoedight en aengespoort 1) mochten werden tot het betrachten van haer ampt, dewijl sy hooren datse zijn Stede-houders Godts, den welcken sy eenmael van hare bedieningh reeckenschap sullen moeten doen en overle- Jes 3 14.
veren. En met recht behoort dese vermaningh veel bij hun te ghelden. Want indiens' haer erghens vegrijpen in 't stuck van haer ampt, soo doense niet alleen den mensche, die van hun onrechtveerdelick gequelt worden, ongelijck en onrecht, maer oock Gode wiens heylighe rechten en oordeelen sy verontreynigen. Sy hebben oock wederom matery en stof om haer selven te vertroosten, wanneerse by haer selven overlegghen en bedencken datse sich bemoeijen, niet met onheylighe bekommeringhen en handelingen die verr' en vreemt zijn van een dienstknecht Gods, maer met een seer heyligh Ampt, dewijlse Godts Ampt bedienen.

2. Sy worden oock ondersteunt met een treffelicke vertroostingh.

1. Sy moeten met een seer groote Godtvruchtigheydt, rechtveerdigheydt en neerstigheyt in haer ampt verkeeren.

7. Die door soo veel ghetuyghnissen der Schriftuyr niet en worden bewoghen om desen heylighen dienst, als of 't een saeck waer t'eenemael vreemt van de Religy en Christelicke Godtsaligheyt, voortaen niet meer te lasteren: wat doen die anders dan datse Godt selfs beschuldighen en lasteren, op den welcken de versmaetheydt moet vallen die sijnen dienst wordt aenghedaen? Voorwaer soodanighe menschen en verwerpen de Magistraten niet, maer verstooten Godt, op dat hy over hen niet en regeere. Want indien de Heere dit met waerheyt gheseydt heeft van het Israëlitische volck, om datse de heerschappy Samuels gheweyghert en ver- 1. Sam. 8. 7.
worpen hadden: waerom en sal hedendaegs even 'tselve met der waerheyt niet mogen geseyt worden van de ghene die haer selven vryheydt geven om te lasteren alle de heerschappijen die van Godt inghesteldt zijn? Maer, segghense, dewijl de Heere tot d'Apostelen gheseydt heeft, dat de Koningen der Heydenen heerschappy gebruycken over deselve, doch dat het onder hen alsoo niet en moet toe gaen, daer die gheen die d'eerst' is, de minste van allen behoort te worden: soo is hier med' allen Christenen verboden eenighe Koninckrijcken of Heerschappijen aen de hand te nemen. O behendighe Uytlegghers! Daer was twist en gheschil ontstaen onder de Discipelen, wie van hun d'Opperste soude zijn. Op dat nu de Heere dees' ydel' eergierigheydt soude breydelen en bedwingen, soo leert hy dat het met hare bedieningh niet en is geleghen, ghelijck als met de Koninckrijcken, in dewelcke d'een d'Overst' is en als het Hooft van alle d'andere. Wat doet doch, bidd' ick u, dese verghelijckingh tot on-

3. Sy moeten de dullerijen derWeder-dooperen verachten: dewijl die lieden niet de menschen, maer Godt verwerpen op dat hy niet en regeere.

Hier teghen en doet niet het seggen van Christus, Lucas 22. 35. het welcke sy qualick verstaen en ter quader trouwen ons tegen-werpen.

1) oprechtigheyt.

1) gemoedt en aengehert.

eer' en verminderingh van de Koninckl‌icke weerdigheydt? Ja wat bewijst sy anders, dan dat het Konincklick Ampt, niet en is een Apostolische bedieningh? Daer beneffens, al hoewel datter onder d'Overheden verscheyden soorten en ghestalten zijn, so en isser nochtans onder hen geen onderscheydt in desen deele, soo dats' alle te gelijck van ons moeten werden gheeerbiedigd 1) *) als Dienaers die van Godt geordineert zijn. Want Paulus vervat de selvigh' oock alle te samen, wanneer hy seght datter geen Macht en is dan van Godt. En de macht die onder alle machten ten menschen alderminst aen stondt, die is boven d'andere door een voortreffelick getuygnis aenghepresen, namelick, de heerschappy van een mensch alleen: dewelcke, door diense met sich 2) brenght een gemeyne dienstbaerheydt van alle menschen (uytghenomen dien eenen, onder wiens wil en goedt-duncken sy alles onderwerpt) den edelen en uytsteeckenden 3) verstanden eertijdts niet wel en heeft kunnen bevallen. Maer op dat de Schriftuyr dees' onbillicke gevoelens en oordeelen teghen gaen soude, soo betuyghtse met namen dat het door de voorsienigheydt der Goddelicke wijsheydt geschiedt dat de Koningen regeeren: en sy wil insonderheyt den Koningh ge-eert hebben.

Daer aen en is oock niet gelegen hoedanig een form' en gestalte van regeering het zy, want sy zijn alle te samen van Godt gheordineert.

Rom. 13. 1.

Prov. 8. 15.

1. Petr 2. 17.

Daer zijn drie gestalten van burgerlicke regeering, te weten, de Monarchy, d'Aristocraty, en de Democraty.

8. En voorwaer 't soud' een ydele bekommeringh wesen dat particuliere en bysondere lieden, die geen authoriteyt en hebben om van gemeyne saken t'ordonneeren, souden gaen disputeeren en beslechten welcke daer zy de beste staet en forme der Polity te dier plaets daerse woonen. Daer beneffens, en soude dit oock niet simpelick kunnen worden beslecht en beschreven anders dan met lichtveerdigheydt, overmidts 't principaelste van dien geleghen is in de circumstantien en omstandigheden. En ofschoon men oock de verscheyden standen der Polity selven met malkanderen wilde vergelijcken, so en soudemen doch niet lichtelick kunnen onderscheyden welcke van allen aldermeest nut en bevorderlick is, soo seer komense met malkanderen ghelijck als in weerdigheyt en conditien over een. Daer worden gemeynlick getelt driederley soorten van burgerlicke regeeringh, als, namelick, de Monarchy, dewelcke bestaet in de heerschappy van eenen alleen, 't zy datmen hem Koningh, of Hertogh noemt, of oock eenen anderen naem gheeft: d'Aristocraty, dewelcke gheleghen is in een heerschappy en regeeringh van de voornaemst' en aensienlickste des volcks: en de Democraty, dewelck een regeeringh is van 't gemeyne volck, daer yeder een van 't gemeyne volck macht en gebiedt heeft. *Daer een alleen regeert, daer kan de regeeringh lichtelick tot tyranny vervallen: maer daer de voornaemste regeeren, daer kunnen sy by na even so lichtelick tot een onrechtveerdige regeeringh te samen eens worden: *en daer het ghemeyne volck regeert, daer kan alderlichtst oproer ontstaen. Voorwaer indien dese voor-genoemde driederley regeeringhen die de Philosophen stellen, in haer selven worden aengemerckt, soo en wil ick niet loochenen dat die staet daer de voornaemste regeeren, of die door hare regeeringh ghetempert is, all' andere verr' overtreft: niet door haer selven, maer om dat het seer selden gebeurt dat de Koninghen haer selven alsoo matigen en draghen, dat haer wille nooyt af en wijckt van recht en rechtveerdigheyt: of datse met so grooten scherpsinnigheyt en voorsichtigheyt begaeft zijn, dat een yegelick Koningh siet en bemerckt soo veel als noodigh en ghenoeghsaem is. Soo komt het dan door der menschen feyl en gebreck dat het veyligher en verdraeghlicker is datter vele regeeren, op datse malkanderen onderling helpen, leeren en vermanen: op datter oock te meer straffers en dwinghers souden zijn, indien yemandt onder hun sich selven te seer quame te verheffen. Ghelijck de ondervindingh 1) altijdt bewesen heeft dat dese regeeringh daer de voornaemste des volcks 't gebiedt hebben, d'alderbeste regeeringh is: alsoo heeft oock de Heere door sijn authoriteyt deselve bevestight, dewijl hy die onder d'Israëliten inghesteldt heeft, doe hy hen-lieden wilde houden in den alderbesten staet, tot dat hy een figuyr en beeldt van Christus te | voorschijn bracht in den Koningh David. En ghelijck ick gheern bekenn' datter gheen forme van regeeringh geluckigher en is dan dese, daer de vryheydt een betaemlicke matigheydt heeft, en tot bestendigheydt 2) behoorlick gheschickt en aengeleydt is: alsoo houd' ick het oock daer voor, dat die de gheluckighste zijn, die sulcken vryheydt genieten moghen: en indiense dapper en volstandigh arbeyden om die te behouden en te bewaren, soo stae ick toe datse niet anders en doen dan sy behooren. Jae d'Overheden moeten met alle neerstigheydt daer nae staen en trachten, datse niet en ghedooghen dat de vryheyt des volcks, om dewelcke te beschermen sy gesteldt en geordonneert zijn, in eenighen deele vermindert, veel weynigher geschonden of vernietight soude worden. Indiense daer in al te nalatigh en te weynigh besorght zijn, soo zijnse trouwloos in haer ampt en verraders van haer Vaderlandt. Maer indien die, dewelcke door de wille Godts ghesteldt zijn onder een

Welcke van dese drie de beste is, en kan niet sekerlick verklaert worden.

Voorts, d'Aristocraty wanneerse wel ghetempert is, schijnt te wesen de beste forme van regeering.

Als dewelcke door d'ervaringh selfs en d'autoriteyt Godts is goedt gekeurt.

(p. 618.)

1) aengenomen. 2) haer. 3) excellenten.
*) *Suspiciendae.* K.

1) bevindingh. 2) ghedurigheydt.

ander forme van Polity, en door Vorsten of Princen geregeert worden, 't voor-ghemelde sich selven aentrecken, sulcks datse daer uyt bewoghen en aengehitst worden om een verandering te soecken, soo sal dese gedacht' en dit voornemen niet alleen dwaes en ydel, maer oock gheheel en al schadelick wesen. Is 't dat ghy d'ooghen slaet niet alleen op eene stadt, maer oock te ghelijck de gantsche werelt door siet en bemerckt, of u gesicht ten minsten in verscheyden Landen verspreyt en uytstreckt, soo sult ghy voorwaer bevinden dat het niet sonder oorsaeck door de voorsienigheyt Godts is geschiet, dat verscheyden Landen door verscheyden formen en wijsen van Polity geregeert worden. Want ghelijck d'Elementen niet anders dan door een ongelijcke proporty en getempertheydt aen malkanderen hanghen en onderlingh saamwercken 1): alsoo worden oock dese verscheydene Politien door sekere hare verscheydenheydt en ongelijckheydt seer wel behouden. Hoewel het en is niet noodigh alle dese woorden te maken by den genen die met den wille des Heeren sullen te vreden zijn. Want indien het hem goedt-dunckt Koninghen te stellen over Koninckrijcken, en Raets-heeren of Tien-mannen over vrye steden, hoedanighe die oock souden moghen wesen die hy ghesteldt heeft over de plaetsen daer wy leven en woonachtigh zijn, soo komt ons nochtans toe der selver regeeringh ghehoorsaemlick en met onderdanigheyt t'erkennen.

Dese drie ghestalten zijn van Godt, door wiens voorsienigheyt het geschiedt dat verscheydene Landen door verscheyden Politien bedient worden.

9. Nu moeten wy te deser plaets kortelick aenwijsen hoedanigh het ampt der Overheyt zy, volgens de beschrijving van Godes woort, en waer in het bestaet. Ofschoon de Schriftuyr ons niet en leerde dat het sich uytstreckt tot beyde de tafelen der Wet, soo souden wy nochtans sulcks kunnen vernemen uyt de Heydensche Schrijvers 2). Want daer en heeft niemant onder hun van 't Ampt der Overheyt, van 't instellen der wetten en 't ordineeren der Polity geschreven, die sijn begin niet ghemaeckt en heeft van de Religy en van den Goddelicken dienst. En aldus hebbens' alle te samen beleden datter geen burgerlicke regeeringh geluckelick en kan worden opgherecht en bevestight, 't en zy datmen eerst en voor al sorghe voor de Godtsdienstigheydt: en dat het verkeerde wetten zijn, dewelcke Godes recht en dienst veronachtsamen en voor by gaen, en alleen met de nuttigheydt der menschen bekommert zijn. Dewijl dan de Religy by alle Philosophen d'eerste plaets en trap heeft, en dit door d'algemeen' eendrachtigheyt van alle Volckeren altijt is onderhouden geweest, soo moeten de Christelicke Princen en Magistraten haer selven van weghen haer' onverstandigheyt schamen, indiense van gelijcken 'tstuck vande Religy niet en behertigen. En wy hebben alreede bewesen dat dese last hen-lieden bysonderlick van Godt is opgeleyt: gelijck het oock recht en billick is dats' arbeyden om sijn eere voor te staen en te verdedighen, dewijle sy sijne Stede-houders zijn, en door sijn weldaedt en ghenade regeeren. Hierom worden oock de heylighe Koningen in de Schrifluyr aldermeest ghepresen, om datse den verdorven of uytgheroeyden Godtsdienst weder opghericht hebben, of besorght zijn geweest voor de Religy, dat die suyver en ongeschonden onder hen bloeijen mochte. Daer en tegen stelt de heylige Schriftuyr onder de feylen en ongemacken, die uyt een onbehoorlicke regeeringh ontstaen, oock dit feyl datter geen Koningh en was in Israël, en dat oversulcks yeder een leefde nae sijn eyghen lust en sinlickheydt. Hier uyt wort wederleyt de dwaesheyt der gener, dewelcke wel wilden dat d'Overheyt, Godt en de Religy terzijden stellende, sich alleenlick bemoeyde met de gerichts-handeling onder de menschen. Even eens als of Godt in sijne naem regeerders hadde gestelt die de verschillen en processen van aertsche goederen beslechten en eyndigen souden: en nagelaten 1) hadde 't geen van veel grooter gewicht was, te weten, dat hy suyverlick soude worden gedient volgens het voorschrift van sijn Wet. Maer de lust en begeert om alles vrijelick en ongestraft te vernieuwen en te veranderen, perst en drijft sodanige muyters 2) hier toe, datse geern sagen datter geen Rechters in de werelt en waren die de schenders der Godtsdienstigheyt straffen mochten. Wat de tweede tafel belangt, Jeremia vermaent de Koningen recht en gerechtigheydt te doen, den onderdruckten door ghewelt, van de handt des lasteraers te verlossen, den vreemdelingh, de weduwen en weesen niet te bedroeven, niemanden te veronghelijcken, en het onschuldigh bloedt niet te vergieten. Hier toe dient oock de vermaningh die in den twee-entachtentighsten Psalm gelesen wort: datse den armen en ghebreckelicken recht doen, den armen hulpeloosen bevrijden 3), en den swacken en armen van de handt des onderdruckers verlossen en redden sullen. Wederom Moses ghebiedt den Gouverneurs die hy in sijn plaets ghestelt hadde, datse de saeck van hare broederen sullen hooren, datse tusschen den eenen broeder en den anderen, en tusschen den vreemdelingh sullen oordeelen, datse gheen aengesicht en sullen kennen in het oordeel, datse soowel den kleynen als den grooten hooren, en niemant vreesen sullen: dewijl het Godts ge-

Het laetste stuck van 't eerste deel, handelende van der Overheden Ampt.

D'onderhouding en bewaringh van de ware Christelicke Religy moet haer eerst en voor al ter herten gaen.

Dit wort bewesen met exempelen en getuyghnissen.

Iudic. 21. 25

Een bewijsreden genomen van het contrary.

Item, van een ongerijmtheydt.

Haer tweede sorge moet wesen, datse recht en rechtveerdigheyt bedienen en oeffenen, 't welck met ghetuyghnissen bewesen wordt.

Ierem. 22. 3.

Deut. 1. 16.

1) over een draghen. 2) Scribenten.

1) achtergelaten. 2) muytmakers. 3) los maken.

richt en oordeel is. Ick gae voor by 't gheen ghescreven is in eén andere plaets, dat, namelick, de Koningen, niet veel paerden houden, dats' haer gemoedt tot gierigheydt niet begeven, datse sich boven hare broeders niet verheffen en moeten: dats' alle de dagen hares levens moeten besich zijn in 't overlegghen van des Heeren Wet. Item, dat de Rechters niet en moeten afwijcken tot d'een of tot d'ander zijde, datse geen geschencken en moeten ontfangen, en andere diergelijcke uytspraecken 1) die in de Schriftuyr geduyrigh 2) gelesen worden. Want ick heb alhier in 't verklaren en voorstellen van het ampt der Overheyt voorgenomen niet soo seer d'Overheden selfs t'onderwijsen, als wel andere te leeren wat d'Overheden zijn, en waar toe deselve van Godt zijn inghe- | stelt. Zoo sien wy dan dat d'Overheden ghestelt worden tot Voorstanders en Beschermers van de gemeyn' onnooselheydt, zedigheydt, eerbaerheydt en rust: en dat dit moet wesen haer eenige bekommeringh, datse, namelick, de gemeyne welvaert en vreed* aller menschen soecken en bevorderen. Van dese deughden belooft David te sullen zijn een patroon en voorschrift wanneer hy tot den Konincklicken stoel zal verhooght wesen: dat hy, namelick, niet en sal bewilligen in eenige boosheyt, maer dat de godtloose, de lasteraers en de hooveerdige hem sullen zijn tot eenen grouwel: en dat hy van allen kanten sal soecken te bekomen goede en ghetrouwe Raetslieden. En dewijlse dit niet en konnen te weeghbrenghen, 't en zy datse de goede tegen der boosen onrecht en ghewelt beschermen, en den onderdruckten hulp en bystandt bewijsen, soo moetens' oock ghewapent zijn met macht, om de openbare booswichten en quaedt-doenders (door welckers deughnietery de ghemeyne rust beroert of verstoort wort) strengelick te breydelen en in te toomen. Want om de waerheydt te seggen, wy bevinden door d'ervaringh 'tgeen Solon seyde: Dat alle Republijcken door twee dinghen bestendigh blijven, te weten: door belooningh der goeden, en door straffe der quaden: en dat dese twee stucken wech genomen zijnde, de gantsche burgerlicke disciplijn vervalt en te niet gaet. Want de sorgh' en vlytigheydt om billickheyt en gerechtigheydt te betrachten, verkoudt in de herten van velen, wanneerse sien dat de deught met prijs en eer' niet en wort beloont: de moetwilligheydt der boose menschen en kan oock niet anders dan door strengigheydt en straff' bedwongen worden. Dese twee dinghen heeft de Propheet te samen vervat, wanneer hy de Koningen en andere Magistraten ghebiedt, oordeel en rechtveerdigheydt te plegen. Rechtveerdigheydt is, den onschuldighen in haer bewaringh aennemen, deselve staende houden, verdedigen en verlossen. Oordeel is, der boosen baldadigheydt weder-staen, haer gheweldt bedwingen, en hare misdaden straffen.

Deut. 17. 16.
Deut. 16 19.
(p. 619)
Psalm 101.
*Om deser oorsaken wille zijnse met macht gewapent.
Te weten, met belooning en straffe, door dewelcke alle Republijcken bestaen.
Ierem. 21. 12. en 22. 3.

1) spreucken. 2) doorgaens.

10. Maer alhier ontstaet, gelijck het schijnt, een hoogh' en swaer vraegh-stuck, te weten: Indien allen Christenen door Godts Wet verboden is te dooden, en de Prophect oock van den heylighen Bergh Godts, dat is van de Kerck betuyght en voorseydt, dat in deselve niemant verdruckt, of met eenigh hinder beswaert sal worden: hoe konnen dan d'Overheden te gelijck Godtsaligh zijn en bloedt storten? Doch indien wy verstaen dat de Magistraet in het straffen niet met all' en doet uyt haer selven, maer Godts eyghen oordeelen uytvoert, soo en sullen wy door dese swarigheyt niet verhindert worden. 't Is waer de Wet des Heeren verbiedt te dooden. Maer op dat de doodtslaghen niet en souden ongestraft blijven, soo gheeft de Wet-gever self sijnen Dienaren het sweerdt in handen om 't selvighe teghen alle doodtslagers uit te trecken en te gebruycken. Het en betaemt den Godtvruchtigen niet yemanden te verdrucken en te beschadigen: maer de verdruckinghen daermede de Godtvruchtige verdruckt worden, door het bevel des Heeren straffen en wreken, dat en is niet verdrucken of hinder toebrenghen. Och of of wy dit altijdt in onse ghemoederen bedachten en overleyden, dat alhier niet met all' en wordt gedaan uyt menschelicke lichtveerdigheydt, maer dat alle dingen gheschieden door Godts autoriteyt die 't beveelt, onder wiens beleydt men nimmermeer af en dwaelt van den rechten wegh. 't En zy mogelick yemant wilde segghen dat Godts rechtveerdigheydt getoomt en gebreydelt is, so dat hy geen macht en soude hebben om de boosheden te straffen. Indien 't ons niet en is gheoorlooft hem eenige wet te stellen, waerom sullen wy dan sijne Dienaers t'onrecht met schuldt beswaren? Sy en dragen, segt Paulus, het sweert niet te vergheefs: want sy zijn Godts Dienaers en Wrekers, tot straffe den ghenen die quaedt doen. Derhalven indien de Princen en andere Overheden weten dat hare gehoorsaemheydt een' is van d'aengenaemste dingen in d'oogen Godts, so moetense met alle neerstigheydt haer selven bekommeren in desen dienst, is 't datse immers hare Godtvruchtigheydt, rechtveerdigheyt en suyverheyt van bedoeling 1), Gode soecken aen te prijsen. Ghewisselick Moses wierdt door dese gesintheydt gedreven en bewogen, doe hy siende sich selven door de kracht des Hee-

De teghenwerpingen der Weder-dooperen teghen de voorgaende Leere.
D'eerste: De Wet Godts gebiedt dat de Christenen haer sullen onthouden van het bloet der Christenen te storten, en de Propheet seght dat in Godes Kerck niemant en sal wesen die yemanden verdrucke of beschadige. Maer d'Overheden storten bloet, sy beschadigen en verdrucken. Ergo, sondigense teghen de Wet Godts en de Leere der Propheten.
Exod. 20. 13.
Deut. 5. 17.
Iesa. 11. 9. en 65. 25.
Matth. 5. 21.
Antwoordt. d'Overheden voeren Godes oordeelen uyt, en't is so verre van daer datse door 't straffen der boosen souden sondighen, dat sulcks is een van de deughden der Koningen waerom sy gepresen worden. 't Welck met getuygnissen der Schriftuyr en met de exempelen van Moses, David en Salomo bevestight wort.
Rom. 13 4.

1) oprechtigheyt.

ren bestemt en gestelt tot een verlosser sijns
Exod. 2. 12. volcks, den Egyptischen Man versloegh. Item,
Actor. 7. 24. Exod. 32. 27. doe hy d'afgodery des volcks strafte door het
1. Reg. 2. 5, 8. dooden van drie duysent mannen op eenen dagh. Van gelijcken oock David, doe hy omtrent het laetste sijns levens Salomo sijnen Sone ghe-boodt 1) Joab en Simei te dooden. Daerom noemt 2) hy onder de deughden eens Koninghs
Psalm 101. 8. oock dese, te weten, de godtloose van d'aerde verdelghen en uytroeijen, op dat alle werckers der ongerechtigheyt verdreven worden uyt de stadt Godts. Hier toe dient oock den lof die
en 45. 8. aen Salomo wort toegeschreven: Ghy hebt de gerechtigheydt lief ghehadt en d'ongerechtig-heydt ghehaet. Hoe komt Moses soo sacht en vriendelick van aerdt, tot sulcken verwoetheydt t'ontbranden, dat hy met het bloet van sijne Broeders besprenght en nat gemaeckt zijnde, door het leger heen en we'er loopt om noch meer bloedts te storten? Hoe maeckt David een man van soo grooten sachtmoedigheyt geduyrende sijn gantsche leven, in sijn uyterste dat bloedigh Testament? Dat sijn Soon de grijse hayren van Joab en Simei niet en soude laten ten grave komen met vrede? Maer sy hebben voorwaer alle beyde, de wraeck die hen van Godt be-volen was, uytvoerende, door sulcken wreedt-heydt (indiense soo mach ghenoemt worden) haer' handen gheheylight, die sy door 't ver-schoonen der boosheydt souden verontreynight
Prov. 16. 12. hebben. Het is der Koninghen grouwel, seght Salomo, godtloosheydt te doen: want door ge-
en 20. 8. rechtigheydt wordt de Throon bevestight. We-derom: Een Koningh sittende op den Throon des Gerichts, verstrooyt alle quaedt met sijnen
en 20. 26. ooghen. Item: Een wijs Koningh verstrooyt de godtloose: ende hy brenght het radt over hen.
en 25. 4. 5. Item: Doet het schuym van het silver wech; ende daer sal een vat voor den smelter uyt komen: Doet den godtloosen wech van het aen-ghesichte des Koninghs; ende sijn throon sal
en 17. 15. door gerechtigheydt bevestight worden. Item: Soo wie den godtloosen rechtveerdight, ende den rechtveerdigen verdoemt, zijn den Heere
en 17. 11. een grouwel, jae die beyde. Item: Sekerlick de wederspannighe soeckt het quaedt: maer een wreede bode sal teghen hem ghesonden
en 24. 24. worden. Item: Die tot den godtloose seydt: Ghy zijt rechtveerdigh, dien sullen de Volcke-ren vervloecken, de Natien sullen hem gram zijn. Nu indien dit hare ware rechtveerdig-heydt is, te weten, de quaet-doenders en godt-loose met uytgetrocken sweerde te vervolgen, soo sullense sich aen een hooghst' ongherech-tigheydt schuldigh maken, in ghevalle sy 't sweerdt in de schede steecken, en haer' han-den reyn van bloedt houden, terwijl onder-

1) (den). 2) verhaelt.

tusschen de moort-priemen en | messen der (p. 620.) straet-schenders getrocken zijn om te worgen en te moorden, soo verr' is het daer af datse sulcks doende, souden behalen en wech dra-ghen den lof van goetheydt en rechtveer-digheyt. Wanneer ick soo spreeck', soo is dit evenwel mijn meyningh, dat d'Overheden en Rechters de Justity niet en vermenghen met wreetheydt, en een al te scherpen hardigheydt, en dat haer Richter-stoel niet en zy ghelijck als een steen-klip daer aen alle misdadighe schip-breuck lijden en verloren gaen. Want ick en ben die ghene niet, dat ick ongeregelde wreedt-heydt of strafheydt soude willen voorstaen, of dat ick soude willen seggen datmen een goet en rechtveerdigh oordeel kan uytspreken, al en is het niet ghetempert met goedertieren-heydt, dewelcke d'alderbeste Raed-geefster is en de sekerste Bewaerster van den Koninck-licken throon, gelijck Salomo ghetuyght: de- Prov. 20. 28.
welck' oock eertijdts van een seker persoon met waerheydt is genaemt, de voornaemste gave der Princen. Ondertusschen moet een Ma-gistraet en Rechter dese twee dingen waer-nemen, dat hy door te groote 1) strafheydt *) en wreedtheydt 2) niet meer en quetse, dan ghenese: dat hy oock door een superstitieus bejaghen van goedertierenheydt niet en ver-valle tot een seer wreede vriendelickheydt, door 't bewijsen van een ongematighde goet-heydt met veler menschen schaed' en verderf. Want dit is oock eertijdts doe de Keyser Nerva regeerde, niet sonder oorsaeck gheseydt, dat het wel quaedt is te leven onder een Prins, onder wien gheen dingh en is gheoorlooft: maer dat het veel erger is te leven onder sulck eenen, onder den welcken alle dingen geoorlooft zijn.

Maer hier moeten twee quaden ghemijdt worden, te weten, dat d'Overheydt de naem van goedertierenheydt niet al te seer en bejage, en dat deselve niet al te straf en strengh zy. Apud Dionem.

11. En dewijl de Koninghen en Volckeren somtijts de wapenen moeten in de hant nemen om soodanigen openbaren wraeck t' oeffenen en in 't werck te stellen: soo kan men oock met eenen uyt de voorseyde reden af nemen en oordeelen, dat d'oorloghen die tot desen eynde worden aengenomen en gevoert, wet-telick zijn. Want indien haer macht is ghegheven om de rust en vrede van haer heerschappy te beschermen, om d'oproerigheden der on-gheruste menschen te bedwingen, om die ghene die door ghewelt verdruckt zijn, by-standt te doen, en de boosdaden te straffen: soudense die macht meer te pas 3) en met beter geleghentheydt te voorschijn kunnen brengen, dan wanneerse breydelen de verwoetheydt des ghenen, dewelcke niet alleen de bysondere rust van d'een en d'ander, maer oock de ge-meyne rust van alle d'onderdanen verstoort,

Uyt de voorgaende antwoort volght, dat alle d'Oorloghen die opgenomen worden om openbare wraeck te oeffenen, wettigh zijn. 1. Reden.

1) [ ]. 2) (sijns gemoedts). 3) tijdelicker.
*) Legendum est nimia pro animi. K.

die met oproerigheyt raest en woedt, die geweldige onderdruckinghen en schandelicke schelmstucken aenricht? Indiense moeten zijn bewaerders en beschermers der wetten: soo moetens' oock met eenen tegen-staen en te niet maken het pooghen en trachten aller der ghener door welckers boosheyt de disciplijn verdorven wordt. Jae indiense met recht die struyckroovers straffen, door welckers over-last alleen sommighe weynighe beschadight worden: sullense dan 't gantsche landt door rooverijen en straetschendingen laten verdrucken en verwoesten sonder sulcks te straffen? Want het is even 1) veel, of het een Koningh, dan of het de minste des volcks is, dewelcke in eens anders landt, daer aen hy 't minste recht niet en heeft te pretendeeren, in valt, en 't selve vyandelick plaeght: sy moeten alle te samen even ghelijck voor roovers ghehouden, en als soodanighe ghestraft worden. Soo leert ons dan de natuyrlicke billickheydt en de gheleghentheydt des ampts selfs, dat de Princen gewapent zijn niet alleen om door een wettigh oordeel te straffen de misdaden van eenighe bysondere persoonen, maer oock om de landen die onder haer toesicht en bewaringh staan, door oorlogh te beschermen, wanneer die vyandelick aenghetast worden. En de Heylighe Geest verklaert door veel ghetuyghnissen der Schriftuyre dat sulcke krijghen en oorloghen wettelick en rechtveerdigh zijn.

2. Reden.

3. Reden.

Besluyt.

12. Indien my yemandt tegen-werpt datter gheen getuyghnis noch exempel en zy in het Nieuwe Testament waer door gheleert wordt dat d'Oorlogh den Christenen geoorlooft is: antwoord' ick vooreerst, dat de selfst' oorsaeck die de vorighe tijden hadden om krijgh te voeren, oock hedendaeghs blijft: en datter in het tegen-deel gheen reden en is, waerom Princen en Magistraten haer Onderdanen niet en souden mogen beschermen. Ten anderen, datmen in de Apostolische Schriften niet en moet soecken een uytgedruckte verklaringh van dit stuck: overmits haer voornemen gheweest is de hoedanigheydt en ghestaltenis van Christus geestelick rijck te leeren en aen te wijsen, en niet eenighe burgerlicke regeeringh te fatsoeneeren en in te stellen. Ten laetsten dat aldaer oock kortelick te kennen wordt ghegeven, dat Christus door sijn komst in desen deele niet met all' en heeft verandert. Want indien de Christelicke Leer (op dat ick met de woorden van Augustinus spreeck') allerley oorlogen verdoemde, soo soude Joannes den Krijghsknechten, die raedt vraeghden om saligh te worden, liever gheseydt hebben, datse de wapenen wech werpen, en haer selven t'eenemael van den oorlog ontslaen souden. Maer nu seght hy alleenlick tot hen aldus: En doet niemandt overlast, noch en ontvreemt niemandt het sijne met bedrogh, ende laet u verghenoeghen met uwe Besoldigingben. Dien hy gebiedt met hare Soldy te vreden te zijn, dien en verbiet hy voorwaer niet te oorlogen. Maer alle Magistraten moeten hier neerstelick toesien dats' hare boose passien en lusten selfs niet een hayr toe en gheven: sy moeten veel liever, alsser eenighe straffe moet gheoeffent worden, daer na trachten datse door haestige gramschap niet gedreven, noch door haet wech geruckt en worden, noch door een onversoenlicke strafheyt en branden, sy moeten selfs (gelijck Augustinus spreeckt) van wegen de gemeyne menschelicke natuyr, mede-lijden hebben met den genen, denwelcken sy om sijn eyghen misdaedt straffen. Als de wapenen moeten worden aenghegort 1) teghen den vyandt, dat is teghen ghewapende roovers, soo en moghense dat niet doen uyt een lichte reden en oorsaeck: jae sy en moeten selfs d'oorsaeck die haer voorkomt en gegeven wort niet aennemen, 't en zy datse daer toe door de uyterste noodt gedronghen worden. Want indien wy veel meer moeten doen dan de Heydenen leeren, onder dewelck' één gheseydt heeft: Dat d'oorlog tot geen ander eynd' en moet dienen, dan om den vrede te soecken en te bekomen, soo moetmen voorwaer eerst alles beproeven 2) eermen tot de wapenen komt. In somma, sy en moeten haer selven in gheenderley gevallen door eenighe eygen gesintheyt en genegentheyt laten wech voeren, maer moeten alleenlick door een gemeyn gevoel geleydt worden. Andersins misbruyckense hare macht seer qualick: dewelck hen-lieden ghegheven is, niet tot haer eygen voordeel, maer om andere menschen daer mede te helpen en te dienen. Uyt dit selve recht | dat de Magistraten hebben om te mogen Oorloghen, volght oock dat de Garnisoenen, de Verbonden, en andere burgerlicke versterckinghen gheoorlooft zijn. Garnisoenen noem' ick die krijghsknechten, dewelcke tot bescherming van de palen des lants door en inde Grenssteden verdeelt en geleydt worden: door de Verbonden verstae ick, de Contracten en Overeen-komsten die sommige nabuyrighe Princen met malkanderen maken, om, sooder eenighe beroerten in hare Landtpalen souden moghen voorvallen, malkanderen by te staen, en haer macht en middelen in 't ghemeyn te samen te brenghen tot onderdruckingh van de ghemeyne vyanden des menschelicken gheslachts. De Burgerlicke versterckingen noem' ick alle de provisy en gereetschap die in d'oorlogh gebruyckt wort.

2. Teghenwerping. Daer en is in het Nieuwe Testament gheen exempel of ghetuyghnis het welcke leert dat d'Oorlogh Christenen geoorlooft is.

Antwoordt hebbende drie leden, bevestigt door Augustinus getuyghnis uyt den vijfden brief tot Marcell.

Item, door het bevel van Ioannes den Dooper tot de Krijghsknechten, Lucas 3. 14.

Ondertusschen moeten d' Overheden sich wachten datse niet meerder ghedreven en worden door hare begheerlickheden of geneghentheden, dan door 't gevoelen en de liefde van het gemeene beste.

Cicero in lib. de Offic. 1. 1.

(p. 621.)

Hier uyt volgt oock dat de Garnisoenen, Verbonden en andere gemeyne hulp-middelen gheoorlooft zijn.

1) ghelijcke.

1) aengetrocken. 2) versoecken.

Oock de tollen en schattingen.

13. Eyndelick wil ick oock dit hier by voeghen dat de schattinghen en tollen zijn de wettelicke renten en inkomsten der Princen: dewelcke sy wel voornamelick moeten gebruycken om te draghen de ghemeyne lasten van haer ampt: maer sy mogen die van gelijcken oock besteden tot een ghenoeghsaem ruyme onderhoudingh van de weerdigheit haers huysgesins, dewelck eenighsins met de Majesteyt hares Rijcks te samen gevoeght is. Gelijck wy sien dat David, Hiskia, Josia, Josaphat en andere heylighe Koningen, desgelijcks oock Joseph en Daniel, na gelegentheyt van den staet daer in sy gestelt waren, sonder quetsingh der Godtsaligheydt, kostelick geleeft hebben uyt de ghemeyne schatten en middelen. Wy lesen oock by Ezechiel, dat den Koninghen door Godes ordonnanty seer veel landerijen en besittingen toe-ghewesen en toe-ghe-eygent zijn. Want al hoewel hy aldaer 't geestelicke Rijck van Christus beschrijft en afschildert, soo neemt hy nochtans het exemplaer en patroon van een een wettigh en behoorlick Koninckrijck onder de menschen. Evenwel moeten de Princen wederom ghedencken dat hare domeynen en renten niet soo seer en zijn haer eyghen thresoor, als wel de ghemeyne schat des volcks, (want soo getuyght Paulus) die sy sonder 't ghemeyn te verongelijcken niet en kunnen verquisten noch overdadelick verdoen. Of sy sullen veel eer dencken dat deselve by na zijn het bloedt des volcks, het welck niet te sparen, een seer harde wreetheydt en onmenschelickheyt is. Boven dien moetense sich laten voorstaen dat hare tollen, imposten en andere soorten van schattingen niet anders en zijn dan behulpselen der ghemeyne noodtsakelickheydt, met dewelck' het arme volck sonder oorsaeck te beswaren, een tyranny en roovery is. Dese dinghen alsoo voorgestelt, en maken den Princen geenen moedt tot overdaet en verquistingh der goederen (gelijck het voorwaer niet noodigh en is, hare lusten op te blasen en te vermeerderen, welke van selfs meer dan behoorlick is, ontstoocken zijn) maer dewijl daer aen veel is ghelegen, datse met een reyne conscienty voor Godt doen, al wat sy by de handt nemen, op datse door een ongoddelicke vermetenheyt niet en bestaen Godt te verachten, soo is het oorbaerlick datse worden onderwesen hoe veel hen-lieden geoorlooft zy. Dese Leer' en is oock niet onprofijtelick voor den ghemeynen man, op datse haer selven niet toe en laten lichtveerdelick en broodtdronckentlick te berispen en te veroordeelen allerley onkosten der Princen, alhoewel die de gemeyne burgerlicke maet te buyten gaet.

Ezech. 48. 21.

Hoewel oock d'Overheden in desen hebben toe te sien dats' al dat 't welck sy voornemen, met een goede conscienty voor Godt aenvangen. Rom. 13. 6.

De gemeene lieden moeten sich oock onthouden van allerley lasteringhen teghen de Princen en Magistraten.

Het tweede deel van den handel, te weten, van de Wetten, en der selver nuttigheyt en nootsakelickheyt.

14. Naest d'Overheden volgen de Wetten, dewelcke seer sterke zenuwen zijn: of (gelijck die van Plato en Cicero genoemt worden) de zielen van de gemeyne saken, sonder dewelcke d'Overheydt niet en kan bestaen, ghelijck oock deselve wederom sonder d'Overheydt gheen kracht en hebben. Derhalven en konde men niet beters noch waerachtighers segghen, dan dit, te weten: Dat de Wet een stomme meester is, en dat d'Overheyt is een levendige Wet. Voorts wat belanght dat ick belooft hebbe te seggen, door wat wetten een Christelicke Polity behoort geregeert te worden, daer uyt en heeft niemandt te verwachten een langhe disputaty en handelingh van den besten aerdt en slagh der wetten: want dit soud' een on-eyndigh werck wesen, en oock met de tegenwoordige gelegentheydt en handelingh niet over een komen. Ick sal alleen met weynighe woorden en in 't voorby gaen aenwijsen, wat wetten de Christelicke Polity godtvruchtelick voor Godt, en tot hare behoorlicke bedieningh onder de menschen, mach gebruycken. Dit selve soud' ick oock t'eenemael met stil-swijghen hebben laten voorby gaen, waer 't dat ick niet en vernam dat hier in van velen sorgelick wordt ghedwaelt. Want daer zijn sommighe menschen dewelcke segghen dat een Staet, die Moses Polity verlatende, door de gemeyne wetten der volckeren gheregeert wort, geen goede gestaltenis noch gheschicktheyt en heeft. Hoe ghevaerlick en oproerigh dit gevoelen zy, dat mogen andere bedencken. Ick sal my voor dese tijdt daer mede verghenoeghen, dat ick bewijse dat het een dwaes en valsch ghevoelen is. Eerstelick moeten wy acht nemen en letten op de gewoonlicke verdeelingh, waer mede de gantsche Wet Godts door Moses gegeven, afgedeelt wort in Zeden, Ceremonien, en Rechten: en wy moeten yeder deel in 't bysonder bemercken, om wel te verstaen, wat wy daer uyt, als ons aengaende, op 1) ons moeten toepassen 2), of niet. Ondertusschen en zy niemandt met dese swarigheydt bekommert en beladen, dat de rechten en ceremonien oock behooren tot de zeden. Want al hoewel d'oude Leeraers die dese verdeelingh gheleert en ghemaeckt hebben, wel wisten dat dese twee laetste deelen, oock de zeden betreffen, soo en hebbense nochtans deselve niet willen noemen onder de wetten der zeden, om dat die verandert en afgeschaft moghen worden sonder de zeden te verkorten. Het eerste deel hebbense bysonderlick ghenoemt Wetten der Zeden, sonder het welcke de ware heyligheydt der zeden, en d'onveranderlicke wijse om wel te leven niet en kan bestaen.

Wederlegging van de dwalingh der gener dewelcke segghen dat een Staet, die Polity van Moses verlaet, en nae de ghemeyne wetten der volckeren geregeert wort, niet wel geschickt en is.

Onderscheydingh van de Wet van Moses en de Wet der Zeden, der Ceremonien, en der Rechten.

1) tot. 2) trecken.

Den korten inhoudt en het ooghmerck van de Wet der Zeden.

15. Wy sullen derhalven eerst beginnen van de Wet der Zeden, dewelck' in twee hooft-stucken vervat zijnde (waer van het eene ghebiedt simpelick en alleen Godt te dienen door een suyver geloof en reyne Godtvruchtigheydt, en het andere beveelt de menschen met een oprechte liefde t'omhelsen) is een waerachtige en eeuwige regel der gerechtigheyt, gegeven en voor-gheschreven den menschen van allerley natien en tijden die haer leven na den wille Godts sullen willen reguleeren en aenstellen. Want dit is sijn eeuwige en onveranderlicke wille dat hy van ons allen worde ghe-eert, en dat wy malkanderen onderlinghe lief hebben. De Wet der Ceremonien is gheweest een kinderlick' onderwijsingh der Joden, waer door het den Heere belieft heeft, ghelijck als de kindtsheydt deses volcks t'oeffenen, tot dat die volheyt des tijts soude komen, in dewelck' hy sijne wijsheyt aen de wereldt ten vollen openbaren, en de waer- | heydt der dinghen die doe door figuyren afghebeeldt wierden, geven en vertoonen soude. De wet der Rechten die hen-lieden tot een Polity en burgerlick regiment gegeven was, leerde sekere regelen van billickheyt en gerechtigheyt, op dat sy lieden daer door onder malkanderen gherustelick en vredelick souden leven. En ghelijck d'oeffeningh der ceremonien wel eygentlick behoorde tot de Leere der Godtvruchtigheydt, (als dewelcke de Kerck der Joden in de Religy en Godtsdienst behieldt) maer nochtans van de Godtvruchtigheydt selve onderscheyden konde worden. Alsoo heeft oock dese form' en wijse der politijcke rechten (al hoewelse nergens anders toe en diende, dan om de selfde liefde, die door d'eeuwige Wet Godes gheboden wordt, op het alderbeste t'onderhouden) nochtans yetwes ghehadt 't welck onderscheyden was van het gebodt der liefde.

De wet der Ceremonien. Galat. 4. 23.

(p. 623.)

De wet der Rechten.

Besluyt, dat eenen yegelicken volcke vrijdom ghelaten is om soodanighe wetten te maken als sy voorsien en verstaen henlieden bevorderlick te sullen zijn, behoudens dat die wetten nae den eeuwighen regel der liefde worden afghemeten.

Dien-volghens, ghelijck de ceremonien, met behoud en sonder quetsingh van de Godtvruchtigheydt hebben kunnen worden afgeschaft: alsoo kunnen oock, ofschoon dese Rechts-constitutien wech ghenomen zijn, d'eeuwige gheboden en plichten der liefde blijven in haer gheheel. Indien dit waerachtigh is, ghelijck het is in der daedt, soo is voorwaer allen natien en volckeren die vryheyt gelaten, datse soodanighe wetten moghen maken alsse bevinden haer nut en oorbaerlick te sullen wesen: dewelck' evenwel naer dien eeuwighen regel der liefde ghereguleert moeten worden, in sulcker voeghen, datse wel verschillen in de form' en gestaltenis, maer eens zijn in den grondt en in het eynde. Want die barbarische en beestelicke wetten, door dewelcke de dieven en dievery met eenen sekeren prijs beloont, en de by-slapinghen met yeder een sonder onderscheydt, toegelaten wierden, mitsgaders andere die noch veel schandelicker en ongheschickter zijn, en moghen, mijns oordeels, voor geen wetten gehouden worden: overmits deselve vreemt zijn, niet alleen van alle rechtveerdigheydt, maer oock van alle menschelickheyt en fatsoen 1).

16. 't Gheen ick gheseydt hebb' sal klaerder worden indien wy in alle wetten dese twee dinghen, gelijck het behoort, bemercken, te weten, de constituty of ordonnanty der wet, en de billickheydt, op welckers reden, d'ordonnanty selfs steunt en ghegrondt is. De billickheydt, dewijlse natuyrlick is, en kan niet anders zijn dan eenerley en de selfde by alle volckeren, en daerom moeten alle de wetten van de gantsche werelt allerley saken belangende, de selfste billickheydt tot een wit, eynd' en ooghmerck hebben, en daer op uyt komen. De constitutien of ordonnantien, dewijls' eenighe omstandigheden hebben aen dewelcke sy eenighsins vast zijn, soo moghense wel verscheyden zijn, alsse maer alle te gelijck gaen en strecken tot dat selvighe wit en ooghmerck der billickheydt. Nadien nu openbaer is dat Godes Wet, die wy de Wet der Zeden noemen, niet anders en is dan een getuyghnis van de Wet der Nature, en van die conscienty, die Godt in het herte van alle menschen ighedruckt heeft, soo is het seker dat de gantsche geleghentheydt van die billickheydt en gherechtigheydt, daer van wy nu spreken, in de Wet der Zeden beschreven is. Daerom moet oock deselve Wet der Zeden alleen zijn het wit, en de reghel, en het eynde van alle wetten. Wy en hebben gheen van alle de wetten, die nae desen reghel ghemaeckt, die tot dit ooghmerck gherichtet, en door dit eynd' en merck bepaelt zijn, te misprijsen of te verwerpen, ofschoon se, of van de Joodsche wet, of of andersins onder malkanderen selfs verschillen. De Wet Godts verbiedt te stelen. Men kan in het tweede Boeck van Moses sien, wat straffe datter in de Polity der Joden gesteldt was over de dieverijen. D'alder-oudste wetten van andere volckeren hebben de dieven gestraft, haer tweevoudigh doende weder gheven 't gheen sy ghestolen hadden. De wetten die daer nae ghevolght zijn, hebben onderscheydt gemaeckt tusschen openbare en heymelicke diefstal. Sommige wetten hebben gheprocedeert tot bannissement, sommige tot gheesselingh, ten laetsten sommighe tot de straffe des doodts. De Wet Godts verbiedt valsch getuyghnis te spreken. Een valsch getuyghnis wierdt onder de Joden ghestraft met de selfde

Daerom moeten in alle wetten in swangh gaen de billickheyt en d'ordinanty, waer van 't eerste, te weten, de billickheytvast en onbeweeghlick moet blijven, het andere mach verandert worden na de geleghentheydt der saken.

Het welck verklaert wort door sommige exempelen, genomen uyt de Wetten teghen de dieven, valsche getuygen, doodtslaghers, overspeelders.

1) beleeftheyt.

straffe, die de beschuldighde soude gedraghen hebben, indien hy met de waerheydt hadd' overtuyght geweest. By andere volckeren wierdt valsch ghetuyghnis alleen ghestraftt met een groote schande, by andere met den strop, by andere door het kruys. De Wet Godts verbiet te dooden. Alle wetten straffen al-omm' den doodtslagh met de doodt, nochtans door verscheyden soorten des doodts. In sommighe plaetsen worden d'overspeelders strenghelicker gestraft, in andere wederom met lichter straffen. Nochtans sien wy dats' in sulcken verscheydenheyt alle te samen gaen en strecken tot een en het selfst' eynde. Want sy verkondighen en stellen alle te ghelijck eendrachtelick straffe teghen die boose wercken die door de eeuwighe Wet Godts verdoemt en verboden zijn, te weten: doodtslaghen, dieverijen, overspelen, valsche getuyghnissen: maer sy en komen in de wijse der straffe niet overeen. Dit en is oock niet noodigh, noch profijtelick. Daer is een Landtschap 't welck door doodtslaghen en moorderijen terstondt soude verdorven worden, indien de doodtslaghers niet grouwelick ghestraft en wierden. Daer is sulcken tijdt dewelcke vereyscht dat de straffen verswaert en vermeerdert worden. Indiender in den gemeynen staet eenige troebelen 1) en beroerten ontstaen zijn, soo moeten de quaden die daer uyt pleghen voort te komen, met nieuwe placcaten worden ghestraft en verbetert. In den tijdt des oorloghs onder het geklanck der wapenen, souden alle goede Zeden in verloop komen, waer het datmen door onghewoonlicke straffen gheen schrick en maeckte. In dieren tijt, of in tijden van pest, sullen alle dingen verloren gaen, indien men gheen meerder strengigheyd en ghebruyckt. Daer is sulcken volck 't welck vry al wat seer tot eenigh gebreck gheneghen is en ghereedt om daer in te vallen, 't en zy dat het met groote strafheydt worde ghebreydelt en ingetoomt. Die ghe-ergert wordt door soodanighen verscheydenheyt, dewelcke seer bequaem is om d'onderhouding van Godes Wet staende te houden, sal die niet moeten gehouden worden voor een quaedtwilligh hooft, en voor een benijder van de gemeyne welvaert? Want het gheen van sommige gheseydt wort, dat aen Godts wet door Moses ghegeven, groot ongelijck en onrecht geschiedt: wanneer men de selvigh' afschaft, en andere nieuwe wetten boven haer verheft, dat is gantsch ydel en onnut. Want d'andere wetten die d'een of d'ander Prins en Overst' in sijn Landt onderhoudt, en worden boven de Wet Moses niet verheven, als ofse beter waren, maer

De billickheyt of gherechtigheydt veroordeelt en straft soodanighe schelm-stucken by alle Volckeren; de constituty of ordonnanty der straffen is verscheyden.

Een andere bemerckingh aengaeude de ordonnanty, na de gheleghentheyt der tijden en persoonen.

Hoe de Politijcke Wet van Moses als noch in swang gaet en oock afghechaft is.

1) troublen.

worden alleen ghebruyckt om datse beter gepast en gheschickt zijn nae den | staet en ghelegentheyt van sijnen tijdt, van sijn landt, en van sijn volck en onderdanen. Godts Wet en wort oock niet afgeschaft, dewijlse ons nooyt en is gegeven geweest. Want de Heere en heeft deselve door de handt van Moses niet bedient en overghelevert, op dats' onder alle volckeren verkondight worden, en over al plaets grijpen soude: maer dewijl hy 't Joodtsche volck in sijn trouw, beschermingh en bewaringh aengenomen hadde, soo heeft hy oock bysonderlick haer Wet-gever willen zijn: en hy heeft, gelijck eenen wijsen Wet-ghever betaemt, in 't maken van de wetten en rechten sonderlingh ghelet op het profijt en voordeel van dit volck. (p. 624.)

17. Nu is noch overigh te bemercken, het geen ter laetster plaets voorgestelt was, te weten, wat voor een nuttigheyt het gemeyne gheselschap der Christenen heeft, uyt de Wetten, Rechten en Overheden. Waer uyt oock een andere questy voortkomt, met hoe grooten eerbiedigheyt de ghemeyne lieden haer Overheden moeten bejegenen, en hoe verre de ghehoorsaemheydt moet gaen die den Overheden toe komt. Vele laten sich voorstaen dat het ampt der Overheydt onnoodigh en onprofijtelick is onder de Christenen, om dat het den Christenen niet en is geoorlooft de hulp der Overheydt te versoecken, als den welcken alle wraeck, alle rechts-dwangh, en alle pleytery verboden is. Maer nademael Paulus hier teghen klaerlick getuyght: Dat d'Overheden zijn Dienaren Godts tot onsen besten: soo verstaen wy daer uyt dat dit is de will' en ordonnanty onses Godts, dat wy door haer macht en bystandt tegen de boosheyt en verongelijckingen der fielten en schelmen 1) sullen beschermt worden, op dat wy alsoo een stil, gherust en vreedsaem leven leyden mochten. Dewijl 't nu sulcks is dat d'Overheden ons te vergheefs van Godt souden gegeven zijn tot onsen besten en tot onser beschermingh, indien het ons niet en waer gheoorlooft sulck een' weldaedt en gave te gebruycken, soo volght klaerlick dat wy sonder quetsingh van ons ghemoedt haer hulp versoecken en onsen toevlucht tot haer nemen moghen. Maer ick moet alhier handelen met tweederley menschen. Want daer zijn veel persoonen dewelcke soo seer branden van lust en begeerte tot het pleyten en dinghen, datse nimmermeer rust en hebben by haer selven, 't en zy datse met anderen in het Recht staen. Daer beneffens is het begin van hare pleyterijen en processen altijdt vergheselschapt met eenen bitteren doodelicken haet, en met een rasende

Het laetste stuck van de burgerlicke regeeringh betreffende het volck. Den korten inhoudt waer van betrocken wordt tot twee hooft puncten. Het eerste is van 't gebruyck der wetten, ten aensien van den gemeynen man.

Rom. 13. 4.

D'autoriteyt der Overheden in't bedienen van de civile en crimineele Justity bevestigt zijnde, soo bestraft hy voor eerst die ghene die door een boose gesintheyt haers

1) rabauwen.

gemoets met haren Naesten te Rechte gaen.

begeert om wraeck te oeffenen en schade te doen, en sy vervolghen en vorderen hare processen met een onversoenelicke krygelheyt, tot dats' hare teghen-party verdorven hebben. Ondertusschen, op datse niet en souden schijnen de palen van recht en billickheydt te buyten te gaen, soo bedecken sy sulcken boosheyt en verkeertheyt met dit voor-gheven, datse, namelick, haer selven met de Justity behelpen. Maer al is het schoon geoorlooft sijnen Naesten door het Recht te dwingen, so en is het nochtans daerom niet terstond gheoorlooft hem te haten, door een rasende lust tot sijn schaed' en hinder, hem op 't lijf te vallen en halstarrigh te vervolgen.

En hy betoont welcke de matigheydt zy, na wiens richt-snoer alsulcke pleyters haer selven moeten regelen.

18. De soodanige moeten dan weten, dat de Rechts-plegingen wettig en behoorlick zijn als yemandt deselve recht gebruyckt. Ende sy worden recht gebruyckt, soo van den eysscher, als van den verweerder: wanneer hy gedaeght zijnde, ten ghesetten daghe voor het Recht verschijnt, en met sulcke redenen van onschuldt als hy heeft, sijn saeck beschermt sonder bitterheydt: en alleen met een ghesintheyt en begeert' om het sijne door 't Recht te verdedigen: van den eysscher wordt het recht wel ghebruyckt, wanneer hy onrechtveerdelick in sijn lichaem of in sijn goederen verdruckt zijnde, hem-selven onder de hulp en beschermingh der Overheyt begeeft, sijn klacht voorstelt, en recht versoeckt: maer sonder eenighe begeert om wraeck t'oeffenen of te beschadigen, sonder bitterheyt, sonder haet, sonder twist-gierigheyt: jae met eene bereydtwilligheydt en ghenegentheydt om liever van sijn recht af te staen, en alles te lijden, dan een vyandtlick hert teghen sijn weder-party te dragen. Ter contrarien, wanneer de herten ten weder-zijden met quaetwilligheydt bevangen, door nijdigheydt verdorven, door gramschap ontstoocken, door wraeck gheprickelt zijn, of eyndtlick door een vyerigheyt om te pleyten en te krackeelen, also branden, dat de liefde wort verkort en vermindert: soo en kan de gantsche handelingh, selfs van de alder-rechtveerdighste saeck, niet anders wesen dan ongoddelick. Want alle Christenen moeten dit voor vast en seker houden: dat een proces ofschoon het rechtveerdigh is, nimmermeer van yemant behoorlick en kan gevoert worden, 't en zy dat hy sijn weder-party met sulck een liefd' en goedt-gunstigheydt omhelse, ghelijck of de saeck die in verschil staet alreed' in 't vriendelick waer' af ghedaen en ter ne'er geleydt. Yemandt sal moghelick segghen, dat het soo verre van daer is datter in het Recht t'eeniger tijt sulcken matigheydt soude mede ghebracht worden, dat het selfs als een groot wonder soude zijn, indien die by yemanden gevonden wierdt. Voorwaer ick beken't, soo men de zeden en manieren deses tijdts wil aensien, datmen selden een exempel vindt van een goedt en deughdelick pleyter: maer evenwel blijft de saeck selfs goedt en suyver in haer selven, wanneerse door gheen toevalligh quaet en wort verontreynight. Voorts dewijl wy hooren en verstaen dat de hulp en bystant der Overheyt een goede gave Godts is: soo moeten wy dies te neerstigher toesien, datse door onse schult niet besoedelt en worde.

Ten anderen worden wederleyt de Wederdoopers, dewelcke alle alsulcke Pleydooijen voor 't Gericht geheel en al verdoemen

19. Die alle pleydooijen voor de Gerichtsbancken enckelick en t'eenemael verdoemen, die moeten weten datse met eenen verwerpen de heylige Ordonnanty Godts, en een gave, zijnd' uyt het ghetal van die gaven, die den reynen kunnen reyn zijn: 't en zy mogelick datse Paulus van een 1) boose daedt beschuldighen willen, dewelcke de leughenen Actor. 22. 1.
en valsche beschuldiginghen van sijne beschuldighers weder-leydt, selfs oock haer bedrogh en boosheydt ontdeckt en verklaert, mitsgaders het privilegy der Romeynsche stadt voor en 24. 10, 11, 12.
den Richter-stoel tot sijn voordeel voort ghebracht en gebruyckt heeft: dewelcke daer beneffens, doe het noodt was, sich van den onrechtveerdighen Stadt-houder heeft beroepen op des Keysers Vyerschaer en Gerichts-banck. en 25. 10.

1. Teghenwerpingh. Dat de wraeck den Christenen verboden is. Deut. 32. 35. Rom. 12. 19. Antwoort.

Hier tegen en strijdt niet, dat de wraeckgierigheydt allen Christenen verboden is, dewelcke wy van ghelijcken seer verre van alle Christelicke pleydooijen willen geweert en uytghesloten hebben. Want indien het 2) pleydooy loopt 3) over civile saken, men gaet den rechten weg niet in, 't en zy datmen met een onschuldige eenvoudigheyt sijn saeck den Rechter, als den gemeynen Voorstander en Beschermer bevele, sonder ghedachten te hebben om quaedt met quaedt te verghelden, 't welck een | (p 625) gheneghentheydt is tot wraeck-gierigheydt: of indien men een criminele saeck of een ander swaer stuck vervolght, wy eysschen sulcken beschuldigher, die tot den Richter-stoel komt sonder met eenighe wraeck-gierigheydt bevanghen, of met eenighe verstoortheydt van weghen sijn particulier, gheraeckt en aenghedaen te zijn: dewelck' oock alleenlick voor heeft het voornemen des beschuldighden te verhinderen, en sijne krachten te verbreken, op dat de ghemeyne welvaert daer door geen schaed' en lijde. Indien ghy 't wraeck-gierigh ghemoedt van u doet, soo en sondight ghy niet teghen dat ghebodt waer mede de wraeck den Christenen verboden wordt. Maer yemandt mochte seggen, den Christenen en wordt niet alleen verboden wraeck te begeeren, maer hun wordt oock

2. Teghenwerpingh. Den Christenen wort bevolen

1) (crimen of). 2) de. 3) valt.

datse den Heer sullen verwachten. gheboden de hulp des Heeren te verwachten, dewelcke belooft dat hy den verdruckten en benauwden wrake doen sal: die derhalven 't zy voor hen-selven of voor andere hulp versoecken van d'Overheydt, die voorkomen en Antwoort. verhinderen dese wraeck des Heeren. Hier op antwoord' ick datse sulcks niet en doen: want men moet gedencken dat de wraeck die d' Overheydt oeffent, niet en is eens menschen, maer Godes wraeck, dewelck' hy voor den dienst der menschen tot onsen besten, gelijck Rom. 13. 4. Paulus seght, bewijst en uytvoert.

3. Teghenwerping. Christus verbiedt den quaden tegen te staen. Matth. 5. 39. 20. Even soo weynigh strijden wy oock teghen de woorden van Christus, met dewelck' hy ons aen d'een zijde verbiedt het quaet te wederstaen, en aen d'ander zijde ghebiedt de rechter wanghe te bieden den ghenen die ons aen de slincker wangh gheslagen heeft: en oock den mantel te laten den ghenen die ons Antwoort. den rock neemt. 't Is wel waer dat Christus daer mede eyscht dat de herten van sijne Dienaren in sulcker voegen sullen zijn afgeschrickt en vervreemt van de begeert' om quaedt met quaedt te verghelden, datse veel eer moeten bereydt zijn om noch eenmael soo veel ongheliijcks uyt te staen en op te nemen, dan om t'overlegghen en te bedencken hoe sy hare weder-partijen ghelijck betalen sullen: van welck gedult wy oock deselve niet en willen aftrecken. Want de Christenen moeten in der waerheyt zijn gelijck een volck, 't welck om smaetheydt en ongelijck te dragen, gemaeckt en gheboren, en der alderboosten menschen boosheyt, bedriegery, en bespottingh onderworpen is: en dat niet alleen, maer sy moeten oock alle sodanige quaden lijdtsamelick verdraghen, dat is, sy moeten met al haer hert alsoo gesteldt zijn, datse nae 't ontfanghen en opnemen van het 1) ééne ongheliijck, sich dadelick veerdigh maken tot een ander, haer selven door haer gantsch leven niet anders beloovende dan het draghen van een be-Matth. 5. 44. stendigh 2) kruys. Ondertusschen moetense goedt doen den genen die hun verongheliijcken, en die zeghenen die hun vervloecken: Rom. 12. 22. en ('t welck haer eenighe victory is) arbeyden om het quaedt met goedt t'overwinnen. Alsse aldus ghesint zijn, soo en sullense niet soecken oogh' om ooghe, tandt om tandt, (ghelijck de Pharizeen hare Discipelen leerden wraeck te begeeren) maer sy sullen (ghelijck wy door Christus gheleert worden) de schaden en verongelijckinghen die hen aengedaen zijn, 't zy in haer lichaem, 't zy in hare goederen in sulcker voeghen verdraghen, datse sullen ghereedt zijn om van selfs 't ongheliijck te vergheven, soo haest als 't hun wedervaren is.

1) [ ]. 2) gheduyrigh.

De Christenen kunnen het seggen van Christus nakomen en te gelijck de hulp der Overheyt versoecken. Dit alles, seggh' ick, is wel waerachtigh: maer nochtans en sal dese matigheyt en vriendelickheydt harer herten, niet beletten, datse, met behoudt en sonder verkortingh van hare vriendtschap tegen hare vyanden, de hulp en bystandt der Overheydt tot beschermingh van hare goederen niet en souden moghen ghebruycken, of datse ten besten van het gemeyn niet en souden moghen versoecken, dat een verkeerd' en schadelick mensch gestraft worde, dewelcke niet anders dan door straffe en kan verbetert worden. Want Augustinus seght wel met der Epist. 5. ad Marcellinum. waerheydt dat alle dese geboden hier toe dienen, dat een rechtveerdigh en Godvruchtigh mensch bereydt zy lijdtsaemlick te dragen de boosheydt der ghener, van dewelck' hy gheern dit saghe, datse, namelick, goedt wierden: op dat het getal der goede menschen vermeerdere, liever dan dat hy door een ghelijcke boosheydt hem-selven oock soude voeghen tot het ghetal der boosen: daer beneffens dat dese spreucken en gheboden meer behooren tot d'inwendige bereydingh des herten, dan tot het werck 't welck in't openbaer gheschiedt: op dat wy binnen in het verborgene des herten lijdtsamigh, en onsen vyanden goedt-gunstigh zijn, en ondertusschen in't openbaer doen dat geen 't welck wy sien nut en bevorderlick te kunnen wesen dien, die wy liefd' en gunst bewijsen moeten.

4. Teghenwerpingh. Paulus heeft alle pleyterijen in't ghemeyn verdoemt. 1. Cor. 6. 1. etc. 21. Eyndtlick is die teghen-werpingh, die alhier pleeght by gebracht te worden, te weten, dat alle pleydooijen en processen door Paulus t'eenemael verboden zijn, oock seer valsch. Antwoordt, verklarende de plaetse des Apostels. Uyt sijn woorden is lichtelick te verstaen dat die van Corinthen sulck een onghematighd' en ongereghelde ghewoont hadden van teghen malkanderen te pleyten, datse den ongheloovighen en godtloosen oorsaeck gaven om het Euangelium van Christus, midtsgaders de gantsche Religy daer van sy professy deden, te lasteren en te bespotten. Dit bestraft Paulus eerstelick in hen, datse door d'onstuymigheydt van hare krackeelen, 't Euangelium by d'ongeloovigen brachten in een quaedt gherucht. Ten anderen berispt hy oock dit ghebreck in hen, dats' in sulcker voeghen onder malkanderen broeders tegen broeders twistigh waren. Want het was met hun soo verre van daer datse 't ongheliijck hun aengedaen, verdragen souden hebben, datse veel eer na malkanders goederen stonden, malkanderen terghden, en schade toebrachten. Dien-volgens heeft het Paulus alleen geladen op dese twist-gierigheydt, en niet sonder meer 1) op allerley pleydooijen en gheschillen. Maer, seggense, de Apostel verklaert gantschelick dat het een ghebreck of swackheyt is, dats' in hare goederen niet liever

1) enckelick.

schaed' en leden, dan te Recht ginghen om het hare te beschermen: Te weten, dewijls' alsoo lichtelick door allerley schaden bewoghen wierden, en om de minst' oorsaken tot het rechten en pleyten liepen, soo seydt hy dat sulcks een teecken is, dats' al te korsel van ghemoedt, en tot lijdtsaemheydt onbequaem en ongheschickt waren. Voorwaer de Christenen moeten altijdt liever van haer recht af staen, dan tot de pleyt-bancken loopen en een proces aenvanghen: waer uyt sy naeuwlicks en kunnen geraken sonder een verstoort gemoedt t'ontfanghen, en een hert dat met haet teghen sijnen broeder ontstoocken is. Maer wanneer yemant siet dat hy sonder verkortingh van de liefde, sijn saeck door 't recht kan beschermen, en 1) hy sulcks doet, hy en sondight niet teghen dese Leere van Paulus: bysonderlick indien 't een swaerwichtige saeck is, welckers 2) verlies hem seer schadelick soude wesen. In somma (ghelijck wy in | den beginne gheleert hebben) de liefde sal eenen yeghelick seer goeden raedt gheven: dewelcke soo noodigh is in alle pleydooijen, dat alle de processen, waer door de liefde gheschonden of gequetst wordt, naer ons oordeel sonder tegenspreken onrechtveerdigh en ongoddelick zijn.

Het ampt der Christenen in't vervolghen der processen.

(p. 626.)

22. Het eerst' ampt der Onderdanen omtrent haer Overigheden is, dats' een hoogh' en eerbiedigh gevoelen hebben van der selver staet en bedieningh, bekennende dat die staet en dienst, is ghelijck als een commissy en bevoegdheyt 3) hen-lieden van Godt ghegeven: en dats' oversulcks van diesweghen haer Overheden als Godes Dienaers en Stede-houders eeren en met eerbiedigheydt bejeghenen moeten. Want men vindt sommige menschen die hare Magistraten ghenoeghsame gehoorsaemheydt bewijsen, en niet gheern en souden sien datter gheen Overheyt en waer' om haer te regeeren, overmits sy weten en verstaen dat sulcks alsoo nut en oorbaerlick is voor het ghemeyne welvaren: en niet te min van de Magistraten selven gheen ander ghevoelen hebben, dan datse zijn een noodtsakelick quaedt 't welck men niet en kan ontbeeren. Maer Petrus eyscht yetwes meer van ons wanneer hy den Koningh wil ghe-eert hebben, en Salomo, wanneer hy ghebiedt Godt te vreesen en den Koningh. Want Petrus begrijpt onder het woort eeren, een oprecht en goedt ghevoelen 't welck wy van de Overheydt hebben moeten: en als Salomo den Koningh met Godt te samen voeght, soo betoont hy dat den Koninghen een sekere heylighe eerbiedigheydt en weerdigheydt toe komt. Seer voortreffelick is oock de tytel die Paulus den

Het ander hooft-punct van het laetste stuck aengaende d'eerbiedigdigheydt en ghehoorsaemheydt die de ghemeyne lieden den Overheden schuldigh zijn. Voor eerst eyscht d' eerbiedigheydt datse van 't ampt der Overheyt op 't alder-heerlickst gevoelen.

1. Petr. 2. 17.

Prov. 24. 21.

Rom. 13. 5.

1) indien. 2) wiens. 3) gerechtigheyt.

Magistraten gheeft, wanneer hy seght dat wy moeten ghehoorsamen niet alleen om der straffen wille, maer oock om der conscientien wille. Waer med' hy beduydt, dat d'Onderdanen niet alleen en moeten bewoghen worden om te blijven onder de ghehoorsaemheydt van hare Princen en Overheden, uyt een schrick en vreese van de straffe dies' andersins souden hebben te verwachten (ghelijck die hen selven den gewapenden vyant plegen t'onderwerpen, dewelcke de doodt voor ooghen sien, indiense den vyandt pooghen teghen te staen) maer oock dat de ghehoorsaemheydt die hen-lieden geschiedt, Gode self bewesen wordt: dewijl haer macht van Godt is. Ick en spreeck' niet van de persoonen, even eens of dwaesheydt, of ondeugentheydt, of wreetheydt en manieren die vol zijn van oneerlickheydt en boosheyt, door het kleet 1) van staet en hooghheydt, bedeckt worden, en also d'ondeughden den lof van deughden verkrijghen moesten: maer ick segghe dat de staet en ordre der Overheyt selven eer' en eerbiedigheyt weerdigh is: soo dat alle Magistraten by ons in aensien en achtingh zijn, en van wegen haer heerschappy, eerweerdigheydt ontfanghen en hebben moeten.

23. Hier uyt volgt noch een andere plicht, te weten, datse met eerbiedighe gemoederen en toe-gheneghen herten haer selven den Overheden onderwerpen ter ghehoorsaem heydt, 't zy om hare gheboden nae te komen, 't zy om schattinghen te betalen, 't zy om publijcke diensten en lasten op te nemen die tot beschermingh van 't ghemeyne welvaren dienstigh zijn, 't zy om eenigh' andere bevelen te volbrenghen. Een yegelicke ziel, seght Paulus, zy der Macht, over haer ghestelt, onderdanigh. Want soo wie der Macht weder-staet, die weder-staet Godes ordonnanty. Hy schrijft oock tot Titus aldus: Vermaent haer dat sy den Overheden ende Machten onderdanigh zijn, datse [*haer*] gehoorsaem zijn, datse tot alle goet werck bereyt zijn. Petrus seght oock: Zijt dan alle menschelicke ordeninge onderdanigh, om des Heeren wille: het zy den Koningh, als de opperste macht hebbende: het zy den Stadt-houderen, als die van hem ghesonden worden, tot straffe wel der quaedt-doenders, maer [*tot*] prijs der ghene die goedt doen. En opdat d'Onderdanen d'onderdanigheydt niet veynsen, maer oprechtelick en van herten bewijsen souden dats' onderdanigh zijn, so voeght Paulus daer by, datse Godt sullen bidden voor het welvaren en de voorspoedt der Overheden. Ick vermane, seght hy, dan voor alle dinghen, dat ghedaen worden smeeckingen,

2. Datse haren Overheden ghehoorsaemheydt bewijsen.

Rom. 13. 1.

Tit. 3. 1

1. Petr. 2. 13.

Ende dat met een' oprechte gesintheyt des herten.

1. Tim. 2. 1. Gode biddende voor het

1) de maske.

welvaren en den voorspoedt harer Overheden.

gebeden, voorbiddingen, dancksegginghen voor alle menschen: voor Koninghen, ende alle die in hoogheydt zijn: op dat wy een gerust ende stil leven leyden mogen in alle Godtsaligheydt, ende eerbaerheydt. En hier in en bedrieghe niemandt hem-selven. Want indien men d'Overheydt niet en kan weder-staen, sonder Godt met eenen te weder-staen: ofschoon men schijnt een' onghewapend' Overheydt sonder vreese van straffe te moghen versmaden, so is nochtans Godt ghewapent die sijn verachters niet en sal onghestraft laten. Daer beneffens begrijp' ick onder dese ghehoorsaemheydt een sekere matigheyt die d'Onderdanen moeten waernemen in 't stuck van de publijcke bedieninghen, datse, namelick, sich 1) niet uyt eygene beweghingh 2) en menghen in de ghemeyne saken, noch lichtveerdelick tot het ampt der Overigheydt door en breken, noch gantschelick yetwes en bestaen dat de regeeringh betreft en aengaet. Indien in de gemeyne staet en ordeningh eenigh gebreck is 't welck noodtsakelick dient verbetert, soo en moetense daerom gheen beroert aenrichten, noch de handen aen 't werck legghen, dewelck' hun allen in desen deele zijn ghebonden: maer sy moeten sulcks vertoonen en te kennen gheven aen de Magistraet dewelck' alleen de handen los en vry heeft, om aengaende de ghemeyne saken ordre te stellen. Mijn meyningh is datse gheen dingh en sullen bestaen sonder last en bevel. Want alsse last en bevel hebben ontfangen van d'Overheydt, dan zijns' oock alreede met de gemeyne macht en authoriteyt voorsien en ghewapent. Want ghelijk als men de Raedtsheeren van een Prins ghemeynlick pleeght te noemen sijn' ooghen, en sijn ooren: alsoo mogen oock die gene den welcken de Prins bevel geeft om eenige saken te verrichten, bequaemlick sijn handen genoemt worden.

Matighlick en zediglick levende, mitsgaders haer selven binnen de palen van haren plicht houdende.

Geen beroert aenrechtende.

Noch in het ampt der Overheydt sich lichtveerdelick in steeckende.

Hoewel alle menschen belijden datse dit den goeden Princen en Magistraten schuldigh zijn, nochtans zijnder vele dien men dit niet en kan wijs maken datse dees' eerbiedigheydt en gehoorsaemheyt oock den Tyrannen schuldigh zijn.

24. Nu dewijl wy dus verre beschrijvingh gedaen en gehandelt hebben van sulcken Magistraet, wiens daden en wercken over een komen met den tytel die hy draeght: van sulck een', segg' ick, die een Vader des Vaderlants, een Herder des volcks, een Bewaerder van de rust, een Voorstander der rechtveerdigheydt, en een Beschermer der onnooselheyt is: soo soude die met recht voor uytsinnigh moghen ghehouden werden die gheen behagen en heeft in sulcken heerschappy en regeeringh. Maer ghemerckt het seer dickwils ghebeurt, ghelijck de exempelen by nae van alle tijden ons bewijsen, dat sommighe Princen, sorghloos zijnd' in alle die dingen die sy met alle neerstigheydt behoorden te versorghen, verre van alle sorghvuldigheydt in wellusten leven: sommige wederom sich toelegghend' op haer particulier voordeel, alle rechten, privilegien, wetten en vonnissen te koop stellen en aenbieden: sommigh' oock het | arme volcksken van haer geldt en goet ontblooten, om 't selve daer nae door overdadighe gheschencken te verquisten: sommighe daer beneffens door het plunderen der huysen, door het schenden van maeghden en ghetrouwde vrouwen, en door het dooden der onschuldigen, loutere straetschendery bedrijven: so en laten sommighe menschen haer selven niet lichtelick wijs maken datmen de soodanighe voor Princen bekennen, en haren bevele, soo veel moghelick is, ghehoorsamen moet. Want dewijls' onder soo grouwelicke schelmstucken, die soo verre vervreemt zijn niet alleen van het ampt eens Magistraets, maer oock van des menschen plicht en redelickheydt, gheen ghedaent' en bemercken van Godes beeldt 't welck in een Magistraet behoorde te lichten: dewijlse geen voetstap noch merck en sien van sulck een dienaer die den goeden tot lof, en den quaden tot wraeck en straffe ghegeven was: soo en konnens' oock in soodanighe Princen dien Oversten niet bekennen, wiens weerdigheydt en authoriteyt ons in de Schriftuyr wordt bevolen en aengepresen. En voorwaer dese ghesintheydt is in de herten der menschen altijdt ingheplant en ghewortelt geweest, datse met soo grooten haet en vervloeckingh de Tyrannen vervolghen, alsse de wettige en oprechte Koningen met liefd' en eerbiedigheyt bejegenen. (p. 627.)

25. Maer indien wy de ooghen slaen op Godes woordt, soo sal ons dat wijder voort leyden en onderwijsen, dat wy niet alleen en moeten onderdanigh zijn die Princen die haer Ampt behoorlick, en met sulcken ghetrouwigheydt alsse schuldigh zijn, bedienen en volbrenghen: maer oock alle die, die eenighsins over ons hebben te ghebieden, alwaer 't schoon datse gheen dingh min en deden, dan 't gheen het Ampt der Princen mede brenght. Want al hoewel de Heere betuyght dat het Magistraetschap is een seer sonderlinge gave van sijne goetgunstigheyt, tot bewaringh van des menschen welvaert en saligheyt, al is 't oock 1) dat hy den Magistraten selfs hare palen en plichten voorschrijft: soo verklaert hy nochtans met eenen, dat d'Overheden, hoedanighe die oock souden moghen zijn, haer heerschappy alleen van hem hebben. In sulcker voeghen dat die gene die met profijt van 't ghemeyne regeeren, waerlicks zijn exempelen en bewijsen van de voorseyde sijne goedertierenheyt: en dat wederom die ghene die onrechtveerdelick en tyrannisch heerschen, van hem zijn verweckt om de sonde en ongerechtigheyt des

Maer Godts Woort beveelt dat wy niet alleen den goeden sullen onderdanigh zijn, maer oock allen den ghenen die in regeeringh zijn, al is 't datse niets minderen doen dan 't geen den Prince betaemt.

1) (van selfs) 2) [ ]

1) sulcks.

volcks te wreken en te straffen. Maer dat d'een en d'ander even gelijckelick begaeft zijn met die Heylighe Majesteit, daer mede hy de wettelicke macht ghewapent heeft. Ick en sal niet verder voort gaen voor en al eer dat ick van dit punct eenige ghetuighnissen sal bygebracht hebben. Evenwel en hebben wy niet veel moeytens aen te wenden om te bewijsen dat een godtloos Koningh is een toorn en roede Godts over 't lant, dewijl ick my laet voorstaen dat dit van niemanden en sal worden wedersproken. En wanneer wy alsoo spreken van eenen boosen Koningh, soo en seggen wy van hem niet meer als van een roover die yemandts goed rooft: als van een overspeelder die yemandts bedde verontreynight: als van een moorder die yemants leven soeckt wech te nemen: want de Schriftuyr telt en reeckent alle dusdanige swarigheden onder de vloecken Godts. Maer wy moeten veel meer aenhouden om te bewijsen, 't geen de menschen met haer verstandt soo lichtelick niet en kunnen begrijpen: te weten, dat in een seer boose en aller eeren gantsch onweerdigh mensch 1), maer die 2) de ghemeyne staet en hoogheyt in handen heeft, die voortreffelicke en Goddelicke macht resideert en herbergt, die de Heere door sijn Woordt den Dienaren van sijn Justity en Gericht heeft opgedraghen: en dat oversulcks d'Onderdanen hem de selfde eerbiedigheydt en weerdigheydt moeten gheven, soo veel de gemeyne gehoorsaemheyt belanght, die sy eenen seer goeden Koningh, indiense eenen hadden, geven en toebrengen souden.

Iob 34. 30. Hosea 13. 11. Iesai. 3. 4. en 10. 5.

Deut. 28. 29.

Op dat dit toegestaen worde, worden uyt de Schriftuyr twee dinghen bewesen. 1. dat de Magistraten gestelt worden door Gods voorsienigheyt en bysondere werckingh. Dan. 2. 21, 37.

26. Voor eerst wilde ick wel dat de Lesers bemerckten en neerstelick waer namen 't gheen ons in de Schriftuyr, niet sonder oorsaeck, soo dickwils herhaelt wordt, te weten, de voorsienigheydt Godts en sijn bysondere werckingh die hy ghebruyckt in 't uytdeylen der Koninckrijcken, en in het stellen van soodanige Koningen als hem goet dunckt. De Propheet Daniel schrijft aldus: De Heere verandert de tijden ende stonden, hy set de Koningen af, ende hy bevestight de Koningen. Item: Op dat de levendige bekennen dat d'Alderhooghste machtigh is in het Rijcke der menschen: en hy sal dat geven dien, die hy selfs wil. Al hoewel de Schriftuyr vol is van dusdanige spreucken, soo zijn nochtans deselve bysonderlick te vinden in dese Prophety Daniels. Het is ghenoegh bekent hoedanigen Koningh desen Nebucadnezar, die Jerusalem won en in nam, geweest zy, te weten, een strafroover en verderver van andere volckeren en Koninckrijcken. En evenwel seght de Heere by Ezechiel, dat hy

Ezech. 29 19.

1) (dewelcke). 2) [ ],

den selven Koningh Egypten-landt geghevenheeft, tot belooningh van sijnen dienst die hy hem hadde gedaen in het verwoesten van dien. En Daniel seyde tot hem: Ghy, O Koningh, zijt een Koningh der Koninghen: want de Godt des hemels heeft u een Koninckrijcke, macht, ende sterckte, ende eere ghegheven: ende over al daer menschen kinderen woonen, heeft hy de beesten des veldts, ende de vogelen des hemels, in uwe hant gegeven, ende hy heeft u gestelt tot een Heerscher over alle deselve. Wederom wiert tot sijnen Soon Belsazar door den selven Daniel geseydt: De Allerhoogste Godt heeft uwen Vader Nebucadnezar het Koninckrijcke, ende grootheydt, ende eere, ende heerlickheyt gegeven: ende van weghen de grootheydt die hy hem gegeven hadde, beefden ende sidderden alle volckeren, natien, ende tonghen voor hem. Wanneer wy hooren dat hy van Godt tot een Koningh is gestelt gheweest, soo laet ons met eenen in ons gemoedt overleggen en bedencken die Hemelsche bevelen daer mede ons geboden is den Koningh te eeren en te vreesen: en wy en sullen als dan niet twijffelen den alderhooghsten Tyran soodanighen eere toe 1) te draghen, als de Heere hem geweerdight heeft te gheven. Doe Samuel den Israëliten verkondighde wat sy souden hebben uyt te staen en te lijden van hare Koningen, soo seydt hy aldus: Dit sal des Koninghs wijse zijn, die over u regeeren sal: Hy sal uwe sonen nemen, dat hyse sich stelle tot sijnen waghen, ende tot sijne ruyteren, dat sy voor sijnen wagen henen loopen: Ende dat sy sijnen acker ploeghen, ende dat sy sijnen oogst oogsten, ende dat sy sijne krijghs wapenen maken, midtsgaders sijn waghen-tuygh. Ende uwe dochteren sal hy nemen tot Apotekeressen, ende tot Keuckenmaeghden, ende tot Backsters: ende uwe ackers, ende uwe wijngaerden, ende uwe olijf-gaerden, die de beste zijn, sal hy nemen, ende salse sijnen knechten geven. Ende u zaedt, ende uwe wijngaerden | sal hy vertienen, ende hy salse sijnen hovelinghen, ende sijnen knechten gheven. Ende hy sal uwe knechten, ende uwe dienstmaeghden, ende uwe beste jongelinghen, ende uwe ezelen nemen: ende hy sal sijn werck daer mede doen. Hy sal uwe kudde vertienen: ende ghy sult hem tot knechten zijn. Voorwaer de Koningen en souden sulcks alles niet vermoghen te doen, uyt kracht van recht en billickheydt: dewelcke door de Wet tot alle matigheydt en soberheydt waren onderwesen: maer Samuel noemt sulcks alles het recht of de macht des Koninghs over hen-lieden, overmits sy hem noodtsakelick souden moeten ge-

Dan. 2. 37.

Dan. 5. 18.

2. Dat daer uyt ghetrocken worden vermaninghen, dat wy, namelick, hun sullen ghehoorsamen.

1. Sam. 8. 11. Welck het recht des Koninghs zy by Samuel.

(p. 628.)

1) op.

hoorsamen, en in geenderley wijse mogen tegen staen: als of hy geseydt hadde: Tot sulcken ongebondenheydt en vryheydt sal de begeerlickheydt der Koninghen sich uytstrecken, dewelcke ghy-lieden niet en sult mogen breydelen of in-toomen: maer ghy sult alleenlick dit te doen hebben, dat ghy, namelick, hare bevelen ontfanght, en deselve met gehoorsaemheyt na komt.

De authoriteyt des Magistraets en de ghehoorsaemheydt die wy haer schuldigh zijn, wordt bewesen uyt Ierem. 27. 5.

27. Insonderheyt hebben wy een treffelicke en ghedenck-weerdige spreuck by Jeremia, dewelck' alhier (al hoewelse een weynigh langh is) dient verhaelt te worden, om datse dese gantsche questy seer duydelick verklaert en beslecht. Ick hebbe d'aerde ghemaeckt, spreeckt de Heere, en de menschen, en de dieren die op d'aerde zijn, door mijne groote kracht en uytghestreckten arm: en ick geve die den genen, in den welcken mijne oogen een welgevallen hebben. So hebbe ick dan nu alle dese landen gegeven in de handt van mijnen knecht Nebucadnezar, en alle Volckeren en groote Koninghen sullen hem dienen, tot dat de tijdt sijns lants sal komen. En het sal geschieden, dat ick dat Volck en dat Koninckrijck, 't welck den Koningh tot Babel niet en wil dienen, sal te huys soecken met den sweerde, met honger en met pestilenty. Dient derhalven den Koningh tot Babel, en ghy sult leven. Wy sien alhier met hoe grooten ghehoorsaemheydt de Heer ghewilt heeft dat dese wreede en verschrickelicke Tyran soude worden ghedient en ge-eert, en dat om gheen ander oorsaeck dan om dat hy 't Koninckrijck besat. Welcke besittingh bewees dat hy door Godts ordonnanty op den Koninckliicken Throon ghestelt en tot de Koninckliicke Majesteyt verheven was, dewelcke niet en mochte geschonden of gequetst worden. Indien dit gevoelen eenmael in onse gemoederen vast ingedruckt is en van ons gheduyrighlick bedacht wort, dat, namelick, door het selfde bestel en besluyt Godts, waer door de authoriteyt en de macht van alle Koningen is bevestight, oock d'alderbooste Koningen gheordineert en ingestelt worden: soo en sullen ons dese dwase en oproerige gedachten nimmermeer in den sin komen, te weten, dat een Koningh behoort te worden getracteert en behandelt nae sijn verdiensten: en dat het tegen reden is, dat wy ons souden houden en ghedragen 1) als Onderdanen van dien, die hem-selven van sijn zijde t'onswaert niet en ghedraeght 2), ghelijck eenen Koningh betaemt.

Tegen-werpingh. Dit bevel heeft eygentlick en in't

28. Te vergeefs soude yemant alhier tegenwerpen dat dit ghebodt den Israëliten in 't bysonder gegeven is. Want men moet bemercken op wat reden de Heere dat ghebodt fondeert en vast set. Ick hebbe, seght hy, Nebucadnezar het Rijck ghegeven: derhalven dient hem, en ghy sult leven. Waer uyt dan ontwijffelick volght, dat wy moeten dienen den ghenen den welcken het Rijck en de heerschappy ter handt gestelt wort. Want het is sulcks dat de Heere, soo haest als hy yemanden tot de Konincklicke weerdigheyt en hoogheydt verheft, ons daer mede sijn wil en wel-behaghen bekendt maeckt, dat hy wil dat die regeeren sal. Hier van hebben wy in de Schriftuyr eenighe algemeyne getuyghnissen: Salomo seght in sijne Spreucken: Om de overtredinge des lants zijn des selven Vorsten vele. Item Job: Hy beneemt de onderdanigheydt den Koningen, en hy omgordet deselve wederom met macht. Dit aldus bekent zijnde, soo en blijft 1) ons niets anders over 2) dan dat wy hen-lieden dienen indien wy willen leven. Daer is noch een ander gebodt des Heeren by Jeremia, waer med' hy sijn volck gebiedt te staen en te verlangen na de vreed' en voorspoet der Stadt Babel, in dewelcke sy gevanckelick waren wech ghevoert: en Godt voor haer te bidden, om dat de vrede van die Stadt, oock soude zijn de vrede van hun allen. Siet, den Israëliten die van hare goederen ontbloot, die van hare huysen afghescheurt, die in ballinghschap verdreven, en in een elendige slaverny geworpen waren, wordt bevolen voor des Overwinners voorspoedt te bidden: niet gelijck ons geboden wordt te bidden voor onse vervolgers: maer op dat hem sijn Koninckrijck in voorspoedt en welvaren werde bewaert, en op dat sy selven oock onder hem voorspoedigh leven mochten. Alsoo heeft David, zijnde alreede door Godts ordonnanty tot een Koningh verkoren, en met sijne heylighe Oly gesalft, hoewel hy sonder eenige schult sijnerzijds 3) door Saul onrechtveerdelick vervolght wierdt, nochtans het leven van sijnen Vervolger heyligh en dierbaer gehonden, om dat de Heere hem tot d'eer' en hoogheydt des Rijcks gheheylight hadde. Dat late de Heere, seght hy, verre van my zijn, dat ick die sake doen soude aen mijnen Heer den gesalfden des Heeren, dat ick mijne hant tegen hem uytsteecken soude: want hy is de gesalfde des Heeren. Item: [*Mijne hant*] verschoonde u: want ick seyde: Ick en sal mijne hant niet uytsteecken tegen mijnen Heere, want hy is de gesalfde des Heeren. Item: Wie heeft sijne handt aen den gesalfden des Heeren geleyt, ende is onschuldigh gebleven? [*Soo waerachtigh als*] de Heere leeft; maer de Heere sal hem slaen, of sijn dagh sal komen, dat hy sal sterven, of hy sal in eenen

bysonder gheraeckt den Israëlieten. Ierem. 27. 6, 17.

Antwoordt, betoonende dat het een alghemeyn ghebodt is, dewijl hy leerde datmen dienen moet eenen yegelicken dien het Rijck in handen is gegeven

Prov. 28. 2.

Iob 12. 18.

Ierem. 29. 7

D'antwoord wordt oock bevestight met het exempel Davids.

1. Sam. 24. 7 11.

1. Sam. 62. 9

1) dragen 2) draegt.

1) resteert 2) [ ]. 3) sijne verdienst.

strijdt trecken, dat hy omkome. De Heere late het verre van my zijn, dat ick mijne handt legghe aen den gesalfden des Heeren.

Door wat gedachten haer' ongeduldigheydt bedwingen moeten die gene die onder Tyrannen leven.

Een teghenverpingh wederleydt.

29. Sulcke eerbiedigheyt en Godtvruchtighe gesintheydt zijn wy tot den uytersten toe schuldigh te bewijsen aen allen onsen Oversten, hoedanigh die oock souden mogen wesen. Dit wordt daerom dickwils van my herhaelt, op dat wy souden leeren gheen ondersoeck te doen op de persoonen selven, maer ons daer mede te vergenoeghen dat wy verstaen, datse door den wille des Heeren gestelt zijn in sodanigen staet aen dewelck' hy opgedraghen heeft een Majesteyt die niet en mach gheschonden of gequetst worden. Maer, sult ghy seggen, d'Overheden hebben ook een ambt en plicht 't welck sy schuldig zijn te bewijsen aen haer Onderdanen. Dit hebbe ick alreede bekent. Maer indien ghy daer uyt besluyt, datmen alleen den rechtveerdigen Oversten gehoorsaemheyt schuldigh is, soo disputeert ghy onwijsselick en verkeert. Want de mannen en d'ouders zijn oock door sekere plichten aen hare huysvrouwen en kinderen verbonden. Maer of het ghebeurde dat d'ouders en mannen haer selven in haer ambt qualick gedroeghen, te weten, dat d'ouders den welcken verboden wordt hare kinderen tot gramschap te verwecken, haer selven soo hart | en ongenadelick bewesen tegen hare kinderen, datse door hare gemelickheydt den selven boven de maet lastigh waren: dat de mannen seer schandelick handelden en omginghen met hare vrouwen, dewelcke sy, volgens Godts bevel, ghehouden zijn lief te hebben, en als swacke vaetkens te verschoonen: sullen daerom de kinderen harer ouders, en de wijven haren mannen te min onderdanigh zijn? O neen, want sy worden door de Wet Godts oock den quaden onderworpen en den ghenen die haer ampt niet en doen. Jae dewijl het veel eer sulcks is, dat wy niet en behooren om te sien na een ander en te bemercken hoe dat een ander hemselven quijt in sijnen schuldighen plicht t'onswaert: maer dat wy alleen behooren te gedencken was ons te doen staet, en onse oogen altijdt geslagen te hebben op ons eygen ampt, op dat wy 't getrouwelick volbrengen mochten: soo behoort dese consideraty en bemerckingh voornemelick betracht en naeghekomen te worden, van die gene die onder eens anders macht en ghebiedt ghestelt zijn. Derhalven indien wy van eenen wreeden Vorst wreedelick gheplaeght, indien wy van eenen gierighen, of wellustighen onmatighlick geplondert en berooft, of van eenen sorghloosen veronachtsaemt, of eyndtlick van eenen godtloosen en ongheloovighen om der Godtvruchtigheydt wille gequelt worden: soo laet ons

Ephes. 6. 4. (p. 629.)

Ephes. 5. 25. 1. Petr. 3. 7.

in sulcken gheval 1) voor eerst ghedencken aen onse sonden, dewelcke sonder twijffel door soodanige geesselen des Heeren gekastijdt worden. Hier uyt sal in ons ontstaen de deught van ootmoedigheyt tot breydelingh en in-toomingh van onse onlijdtsaemheydt. Laet oock ten anderen dese ghedachtg ons in den sin komen, dat het ons niet toe en komt soodanighe quaden te remedieren en te beteren: maer dat wy niet anders en hebben te doen dan des Heeren hulp en bystandt te versoecken, die de herten der Koninghen, en de veranderingen der Koninckrijcken in sijn handt heeft. Hy is de Godt die in de vergaderinge der goden staen en in het midden der goden richten sal: voor wiens aenschijn sullen neder vallen en vermorselt worden alle Koninghen en Rechters der aerde die sijnen Christus niet ghekust en hebben, die onrechtveerdighe wetten hebben geschreven, op datse d'arme lieden in het recht onderdrucken, de goede saeck der gheringhen gheweldt doen, de Weduwen tot een roof hebben, en de Weesen berooven mochten.

D'eerste gedachte.

De tweede.

Prov. 21. 1.

Psalm 82. 1.

Ps. 2. 12.

Jes. 10. 1.

30. En alhier openbaert sich sijn' wonderbare goedtheydt, macht en voorsienigheydt. Want somtijdts verweckt hy uyt sijne dienstknechten openbare verlossers, dewelck' hy met sijn bevel wapent om wraeck en straffe t'oeffenen over een onrechtveerdighe regeeringh en heerschappy, en het t'onrecht verdruckte volck te verlossen uyt sijnen jammerlicken staet: somtijdts wendt en gebruyckt hy tot dit werck het woeden en rasen van die ghene die wat anders in den sin hebben, en op een andere saeck toelegghen. Op d'eerste wijs' en manier heeft hy het volck van Israël verlost en tot vryheyt gebracht door Moses uyt Pharaos tyranny: door Othniël uyt het geweldt van Chusam den Koningh te Syrien: door andere Koningen of Rechters uyt andere slavernijen. Op de tweede wijs' en manier heeft hy ghetemt de hooveerdy van Tyrus, door d'Egyptenaers: der Egyptenaren broot-dronckentheyt, door d'Assyriers: der Assyriers wreedtheydt, door de Chaldeen: de vermetenheydt Babels, door de Meden en Persen, doe Cyrus alreede de Meden overwonnen en onder 't jock ghebracht hadde. D'ondanckbaerheyt en godtloose wederspannigheyt der Koningen van Juda en van Israël over sijne soo groote weldaden heeft hy nu eens 2) door de Assyriers, dan weer 3) door de Babyloniers gedwongen en ghestraft. Hoewel niet alles op een gelijcke wijse. Want wat d'eerste belanght, dewijlse van Godt door een wettelicke roeping gheroepen en opgheweckt waren tot verrichtingh van sulcke daden, soo en hebbense door het aennemen der wapenen teghen

De derde. Men moet hopen, dat de Heer ter bequamertijdt by de hant sal wesen, om der Tyrannen onghebondenheyt te bedwinghen, ende dat op tweederley wijsen.

Exod. 3. 7.

Iudic. 3. 9. en inde navolgende Capittelen.

1) kas 2) somtijds. 3) somtijdts.

de Koninghen, die Majesteyt die den Koninghen door Godts ordonnanty ghegheven was, geensins gheschonden of ghequetst: maer sy hebben uyt den Hemel ghewapent zijnde, de minder macht door een meerdere ghebreydelt, even gelijck als den Koninghen gheoorlooft is hare Stadt-houders en Dienaers te straffen. Aengaende d'andere, hoewel sy door Godes hant naer sijn wel-gevallen hier en daer gheleydt en gevoert wierden, en sijn werck onwetende volbrachten: soo en haddense nochtans niet anders dan boosheyt in den sin.

De gemeene lieden moeten haer selven haren Princen, wie sy oock zijn, onderwerpen.

31. Maer hoe en wat men oock van dese tweederley daden soude moghen ghevoelen en oordeelen, soo heeft nochtans de Heere soo wel door d'een als door d'ander sijn werck uytghevoert, brekende de bloedt-gierighe Scepters van de broot-dronckene Koningen, en d' onverdragelicke dwinghelandijen 1) en heerschappijen te niet makende. Laet de Princen en Vorsten dit hooren en verschrickt worden. Ondertusschen hebben wy met alle neerstigheyt toe te sien, dat wy d'autoriteyt der Overheden vol van eerweerdighe Majesteit, die Godt met soo strenghe gheboden en dreyghementen bevestight heeft, geensins en verachten of schenden, ofschoon die soude moghen herberghen by seer onweerdighe persoonen, dewelcke door hare boosheydt soo veel als in hun is, deselve verontreynighen. Want al hoewel de bestraffingh van een ongebonden heerschappy, de wraeck des Heeren is, soo en moeten wy daerom niet terstont meynen dat ons de selvige zy bevolen en opgeleydt: ons segg' ick, die geen ander gebodt en hebben ontfangen dan van ghehoorsaemheydt en ghedult. Ick spreeck' altijdt van particuliere persoonen die geen Magistraetschap en bedienen. Want indien der nu ter tijt ergens eenige mindere Magistraten zijn ghestelt om de al te groote begeerlickheyt en moetwill' der Koningen te bedwingen en in te toomen (gelijck als eertijdts waren d'Ephori die teghen de Koninghen van Lacedemonien waren ghesteldt om die in dwangh te houden, gelijck oock de Romeynen hadden hare beschermers des volcks tegen haer' opperste Regeerders, desgelijcx oock die van Athenen de hare, en gelijck, mogelick, hedensdaegs in elck Koninckrijck zijn, de drie Staten wanneers' hare voornaemste vergaderinghen houden) het is soo verre van daer dat ick den sulcken souden verbieden uyt kracht en eysch van haer ampt haer selven te kanten tegen de woedend' ongebondenheyt der Koningen, dat ick selfs beweere datse trouwloos en meyneedigh zijn, indiense swijgen, door de vingeren sien en stil sitten, wanneerse gewaer worden, dat de Koningen haer selven baldadiglick en ongheregelt aenstellen, en het arme volck quellen en plagen: want dat en is niet anders dan de vryheyt des volcks, die sy vermoghens en uyt kracht van het ampt haer van Godt opgeleyt, behoorden te beschermen, bedrieghlick verraden en overgeven. |

En evenwel en verhindert dit niet, of daer kunnen eenige mindere Magistraten zijn, welckers ampt zy de woedend' ongheboendentheydt der Koningen teghen te gaen, en des volcks vryheyt te beschermen.

(p. 630)

Maer men moet den Koninghen en anderen Overheden niet verder ghehoorsamen, dan voor so veel als hare besluyten en ordinantien met Godts Woordt over een komen. Want indiense yetwes gebieden dat daer tegen strijdt, soo moetmen ghedencken aen desen regel: Men moet Gode liever ghehoorsamen dan den menschen.

32. Maer in die gehoorsaemheydt die men (gelijck wy geleert hebben) den Oversten schuldigh is, moet altijdt plaets hebben éene uytsonderingh 1), of veel eer een regel die voor all' andere dingen wel dient betracht en nae gekomen, te weten, dat de voorseyde gehoorsaemheydt ons niet af en leide van de gehoorsaemheyt Godts, onder wiens will' alle de begeerten der Koninghen moeten onderworpen zijn, voor wiens ordonnatien alle de gheboden der selver wijcken, voor wiens Majesteit all' hare scepters buygen en swichten moeten. En om de waerheydt te segghen, wat een verkeertheydt soud' het zijn datmen om den menschen genoegh te doen, geen swarigheydt en maeckte te vallen in de verbolgentheydt des ghenen om wiens wille men den menschen selfs gehoorsaem is? De Heere is dan de Koningh der koninghen: dewelcke wanneer hy sijnen heylighen mondt gheopent heeft, alleen voor al en boven al moet worden ghehoort. Daer nae moeten wy ons selven den menschen die over ons ghestelt zijn, onderwerpen: doch niet anders dan in den hooghsten en oppersten Godt. Indiens' yetwes tegen denselven gebieden, dat moet als nul en krachteloos verworpen worden. Wy en sullen oock alhier niet vragen na alle die weerdigheyt die d'Overheden hebben, dewelck' in 't minste niet en wort verongelijckt, wanneerse gestelt wort onder de sonderlingh' en waerlicks opperste macht en weerdigheydt Godts. Uyt kracht van dese reden betuyght Daniel, dat hy teghen den Koningh niet en hadde gesondight, al hoewel hy sijn godtloos ghebodt overtreden hadde: door dien de Koningh buyten sijn palen was getreden, en niet alleen den menschen verongelijckt, maer oock sijn hoornen teghen Godt verheffende, selfs sijn eyghen macht vernietight hadde. Daer en tegens worden d'Israëliten bestraft om datse na 't godtloose ghebodt des Koninghs al te seer hadden geluystert. Want doe Jerobeam gouden Kalveren ghemaeckt hadde, soo hebbens' om hem te believen Godts Tempel verlaten en zijn tot nieuwe superstitien afgheweecken. Even soo lichtveerdelick hebben oock de naekomelingen haer selven gebogen na 't wel-ghevallen en goet-duncken haerder Koningen. De Propheet verwijt hen dit strengelick, datse de geboden des Koninghs aenghenomen hadden:

Dan. 6. 22.

Hose. 5. 11.

1. Reg. 12. 30.

1) dominatien.

1) een uytnemingh.

soo verr' is het daer af dat de deck-mantel der zedigheydt en manierlickheydt, die de Hoofsche pluym-strijckers voorwenden tot bedeckingh van haer schande, lof en prijs verdienen soude, wanneerse d'authoriteyt der Koninghen groot maken om d'eenvoudige te bedriegen, seggende dat het hen niet en is gheoorlooft yetwes te weygeren of te verwerpen van 't gheen dat hen-lieden door de Koningen belast en opgeleyt is. Even eens als of Godt sijn recht den menschen opgedragen en overghelevert hadde, doe hy deselve stelde tot Hoofden over 't menschelicke gheslacht, even eens als of d'aerdtsche macht en hoogheydt wiert vermindert, wanneer die haren Autheur en Instelder onderdanigh ghemaeckt en onderworpen wort, voor den welcken oock de Hemelsche Vorstendommen ootmoedighlick vreesen en beven. Ick weet wel wat een groote en gereede gevaerlickheydt uyt dese stantvastigheyt kan ontstaen en voort komen, overmits de Koningen dit seer kwaed opvatten 1) datse vernedert of veracht worden, welckers toorn een bode des doodts is, gelijck Salomo segt. Maer nademael dit ghebodt door Petrus den Hemelschen Uytroeper afghekondight is: Datmen Gode meer moet gehoorsamen, dan den menschen: soo sullen wy ons met dese ghedachte vertroosten, dat wy alsdan die gehoorsaemheydt die de Heere eyscht, volbrengen, wanneer wy liever alles willen lijden, dan dat wy van de Godtvruchtigheyt souden afwijcken. En op dat onse ghemoederen niet verflauwen en souden, soo steeckt en stoot ons Paulus met noch eenen anderen prickel, te weten, dat Christus ons daerom so duyr gekocht heeft, op dat wy ons selven niet en souden begheven dienstknechten te worden van der menschen om boose begeerlickheden, en noch veel weyni gher om hare godtloosheydt toe te staen en 2) te volgen.

Actor. 5. 29.

1. Cor. 7. 23.

1) onweerdighlick nemen. 2) (in).

Gode zy Lof.

REGISTER

VAN DE

Saken ende Namen die in dit Boeck van d'Institutie

van D. JOHANNES CALVINUS begrepen worden.

Het eerste getal wijst aen het *Boeck:* het tweede *'t Capittel* des selfden: ende het derde met de navolgende getalen de *Sectie*, ofte, Deelinge van dat *Capittel.*

A.

Aaron, d'eerste Hooge-priester der Israeliten; die A° 2370 des werelts, en A° 1578 voor Christus, geboren; en A° 2493 des werelts, en 1455 voor Christus, ghestorven is. Van hem heeft oock Cajaphas sijn successie ofte navolginge, 4. 2. 3. Of de Priesters in't Pausdom haer salvinge van Aaron en sijn sonen hebben, 4. 19. 30, 31.

Abdijen, 4. 5. 9, 18.

Abel sie Habel.

Abraham, is 1948 des werelts, ende 2006 voor Christus, geboren; en 2123 des werelts, en 1825 voor Christus, gestorven. Hy is de Vader der Geloovigen, 2. 10. 11. gerechtveerdight alleen door 't gelooye, 3. 11. 13. Exemplaer van een elendigh leven, 2. 10. 11. Sijn Schoot, wat die is, 3. 25. 6. Sijn Sonen, welcke, 4. 16. 12. Godts goetheyt en is aen sijn zaet niet gebonden, 4. 16. 14. Godt heeft met hem een Verbont gemaeckt, 4. 16. 3, 6. voor sijn roepinge was hy een afgoden-dienaer, 3. 24. 2. Hoe Christus eerder dan Abraham, was, 2. 14. 2.

Absolutie, ofte, vry-sprekinge: die is met conditie, 3 4. 18, 22. Wat de ware is, 3. 4. 23. De Priesterlicke, 4. 19. 16.

Abten, 4. 5. 7, 8, 19

Acatius, die 363 Bisschop t'Amida geweest is, 4. 4. 8 ende 4. 5. 13

Achab, die 3025—3047 des werelts, en 923—901 voor Christus, Koningh Israëls gheweest is. Sijn Penitentie, ofte Berouw, 3. 3. 25 ende 3. 20. 15.

Achilles, de vroomste en sterkste van al de Griecken in de belegeringe voor Troyen; 2767 des werelts, en 1181 voor Christus, inghenomen en vernietight. Van den Schildt van Achilles wort gesproken, 3. 17. 11.

Acoluthi: wat dien Naem beteeckent, 4. 19. 23. Waren in d'Oude Kercke, 4. 4. 1, 9. Haer Ampt, 4 4. 1, 9. en 4. 19. 22, 24, 27. Worden Clerici, dat is, Geestelicken ghenaemt; en waerom, 4. 4. 1, 9.

Acyla, 4. 19 26.

Adam, d'eerste mensche, is Anno 1. des werelts, en 3947 voor Christus, van Godt gheschapen; en 930 des werelts, ende 3018 voor Christus, gestorven. Is de wortel der menschelicke natuyre, 2. 1. 6. Onser aller Vader, 2. 13. 3. Hoe hy 't Beelt Godts ghedraghen heeft, en wat dat in hem was, 1. 15. 4. en 2. 12. 6, 7. Hij heeft voor den Val een vrijen wille ghehadt, 1. 15. 8. De genereeringhe des menschen soude voor sijnen Val suyver en onbesmet geweest hebben, 2. 13, 4. Hoe hy ghevallen is, 2. 1. 4. Hy is voor Godes voorsienigheydt ghevallen, 3. 23. 8. Door sijn sonde is't geheele menschelicke gheslacht verdorven en besmet, 4. 1. 17. Hy is een exemplaer van een elendigh leven, 2. 10. 10. Hem is ghedaen d'eerste belofte der saligheyt, 2. 10. 20. Hy wordt teghen Christus gestelt, 2. 3. 6. en 2. 13. 4. Tweede Adam: siet, Christus.

Aelmoessen: van Cornelius, den Hooftman over hondert, Aelmoessen zijn God aengenaem geweest, en hoe, 3 24. 10. Uytdeelinghe der Aelmoessen is den Diaconen bevolen, 4. 4. 1.

Aenbiddinghe: die is men Gode alleen schuldigh, 2. 8. 16. Die wordt genomen voor Burgherlicke eere, 1. 12. 3. Des Sacramenteelen broots, 4. 17. 35, 36. Der Beelden, 1. 11. 9. Der Heylighe mannen ende vrouwen 1), 3. 20. 22, 27.

Aenneminghe des menschen by Godt: die is tweederley, 3. 17. 4. Door die zijn wy kinderen Godts, 2. 14. 5. Onse Aenneminghe is in Christus ge grondt, 2. 14. 5.

Aenneminge der persoonen: die is tweederley, 3. 17. 4, 5. Die en is by Godt niet, 3. 23. 10.

Aenroepinghe: die is men Gode alleen schuldigh, 2. 8. 16. Die komt voort van't Geloove, 3. 20. 1. Der afghestorven Heyligen. 3. 20. 21, 27.

Aerdsche dingen, ofte, goederen: welcke die zijn, 2. 2. 13. Wat 's menschen verstandt in die vermach, 2. 2. 13 Ghebruyck der selfder, 3. 10. 1. Begeerte der selfder vergheselschappen veel gebreken, 3. 10. 5.

Aertz-Bisschop, ofte, Opper-Bisschop, 4. 4. 4, 15.

Aertz-Bisschoppen, ofte Opper-Bisschoppen, 4. 4. 4.

Aertz-Bisschopschap, ofte, Opper-Bisschopschap, 4. 19. 22.

Affecten, ofte, bewegingen des gemoets: die zijn Godes Voorsienigheydt onderworpen, 1. 18. 2. De Duyvelen en zijn geen quade Affecten, maer sy hebben een Wesen, 1. 14. 19.

Afgestorven Heylige: haer Aenroepinge, 3. 20. 21, 27. Haer Voor-biddinghe, 3. 20. 21, 27. Sy en sien nochte en hooren niet wat wy doen, 3. 20. 24. Sy en zijn geen Middelaers der voorbiddinge, 3. 20. 20.

Afgoden, 1. 11. 1, 6, 9. Haren oorspronck, 1. 11. 8. Wat sy zijn, leert haer materie ofte stoffe selfs, 1. 11. 4. Klachte van Seneca over de selfde, 1. 11. 2. Des menschen verstant is een geduyrige smeedster van d'Afgoden, 1. 11. 8.

Afgoden-dienaers: die zijn sonder Godt ofte Atheïsten, 1. 5 12. en 3. 14. 1. Haer verontschuldiginghen 1), 1. 11. 9, etc.

Afgoderije: die wort verdoemt, 1. 11. 1. en 28. 16. 17. Haren oorspronck, 1. 5. 12. en 1. 11. 8. Natuyrlicke, 1 3. 1. Van waer de natuyrlicke afgoderije is, 1. 3. 1. en 1. 5. 12.

Afgront zijn Godes oordeelen, 1. 17. 2. en 3. 23. 4, 5. Verborgen wille, 1. 17. 2. Regeeringe des werelts, 1. 17 2

Afkoopinge der sonden, 3. 4. 36.

Aflaten, ofte, Pardoenen: die worden by de satisfactien, ofte, voldoeningen t'samen ghevoeght, 3. 5. 1. Haren oorspronck, 3. 5. 5. Wat sy in't Pausdom zijn, 3. 5. 1, 2. Sy zijn genaemt Godtvruchtige bedriegerijen, 3. 5. 1.

Afflictien, ofte, Verdruckingen: die worden van Godt toe-gesonden, 1. 17. 8. en 3. 8. 1. Noodsakelick ofte noodigh voor den Geloovigen, 3. 8. 1. Profijtelick op verscheyden wijse, 3. 4. 32, 33. en 3. 8 2, 3 Haer eynde moet altijdt aengemerckt worden, 3. 9. 1. Afflictien der Gheloovighen en godtloosen verschillen, 3 4. 32. en 3. 8. 1 Afflictien der godtloosen ghedijen haer ter verdoemenisse, 3. 4 32, 33. Christus is verscheyden verdruckinghen onderworpen geweest, 3. 8. 1.

Afval, ende Afvallige: siet, Apostasie, ende Apostaten.

Agamemnon, een Koningh der Myceniers en d'Overste van 't gantsche leger der Griecken voor Troyen; 2767 des werelts, en 1181 voor Christus, inghenomen en verwoest. Sijn spreucke by Homerus, 1. 17. 3.

Aholiabs ende Bezaleëls konsten waren van Godt, 2. 2. 16.

Alexander d'eerste; die 120—130 Bisschop van Rome geweest is, 4. 17. 43.

Allegorien, ofte, Geestelicke gelijckenissen en uytlegginghen, 2. 5. 19. en 2. 11. 9 en 2. 13. 3. en 3 4. 4, 5. en 3. 5. 9. en 4. 16. 15, 16, 31. Haer ghebruyck, 2. 5. 19.

Almachtigheydt, ofte, Almoghentheydt Godts, 1. 14. 3. en 1. 16. 3. en 3. 23. 7. en 4. 17. 25. Die moet sijnen wille toegevoeght worden, 4. 17. 25.

Altaer, ofte, Autaer ende Outaer: die wordt Jehova, ofte, Heere genaemt, en waerom, 1. 13. 9. Dien en hebben wy Christenen niet, 4. 18. 12. Ons Altaer is Christus, 4. 18. 17.

Ambrosius d'Oudt-vader, is 374 Bisschop binnen Milanen geworden; en 397 in het vier-en-tseventighste jaer sijns Ouderdoms ghestorven. Sijn kloeckmoedigheyt in 't uytbannen van den Keyser Theodosius buyten de Kercke, 4. 12. 7. Hy heeft gepresideert of is Præses geweest in't Aquilejensische Concilie, 381 ghehouden, 4. 5. 17. en 4. 7. 2. Hy wort dickwils genoemt en by gebracht.

Anacletus, die 101—111 Bisschop van Rome geweest is: hem worden eenige Canones toegeschreven, 4. 4. 10. en 4. 7. 11. en 4. 17. 44

Anastasius, Patriarch binnen Constantinopel; de Papisten hebben onder sijnen naem een valsch schrift uytghegeven en waerom, 4. 7. 20.

Anastasius Antiochenus, ofte, die Bisschop t'Antiochien 564 gheweest is, 4. 7. 13.

Anathema, ofte, Vloeck; ende Excommunicatie, ofte, Ban, verschillen van malkanderen, 4. 12. 10.

Anselmns, Bisschop te Cantelbergh in Engelandt ende School-leeraer aldaer 1086. Zijn beschrijvinghe van den Vrijen wille, 2. 2. 4.

Anterus, die 236 Bisschop van Rome Rome geweest is, 4. 7. 19.

Anthropomorphiten, Ketters 370. Sy worden genoemt en wederlegt, 1. 13. 1. en 4. 7. 23, 25.

Antichrist: Antiochus Epiphanes was een Voorbeeldt van hem, 4. 7. 25. Sijn ken-teecken, 4. 7. 25. Tot sijn Rijcke behooren alle Ketterijen en Secten, 4. 7. 25. Sijn sitten in de Kercke, 4. 2. 12. en 4. 9. 4. De Paus van Rome is d'Antichrist, 4. 2. 12. en 4. 7. 20, 21, 24, 25. en 4. 9. 4. en 4. 18. 1.

1) Sancten en Sanctinnen.

1) excusen.

REGISTER.

Antiocheensche Concilie, ofte, Synode 3 3 7 gehouden, 4. 4. 5, 11 en 4. 7. 8. en 4. 17. 44.

Antiochische Kercke, haer Primaetschap, 4. 6. 12.

Antiochus Epiphanes heeft 3 7 8 3 des werelts, en 165 voor Christus, bevolen de Boecken der H. Schriftuyre te verbranden, 1. 8. 10. Hy was een voorbeelt van den Antichrist, 4 7. 25.

Apocryphe boecken zijn, onder andere; ende het boeck Ecclesiasticus, 3. 15 4. en 4. 10. 14. Ende oock de boecken der Machabeen, 3. 5. 8.

Apollinaris, een Ketter 3 8 0. hy wordt wederleght, 2. 16. 12.

Apollo, een vermaert Afgodt onder de Heydenen; dien de Gheleerde onder haer voor haren Patroon hielden, 3. 20. 5. Sijn antwoort, die Socrates by Xenophon prijst, 1. 5. 13.

Apostasie, ofte, Afval is een leelicke en vervloeckte sonde, 2. 1. 4.

Apostaten, ofte, Afvallige, 3. 3. 21. en 4. 1. 5. De Priesters in 't Pausdom zijn Apostaten, ofte, Afvallige van Christus, 4. 19. 30.

Apostelen: wie eyghentlick? 4. 3. 4, 5. Haer ampt, 4. 3. 6. Sy, door Godes Geest gedreven zijnde, hebben gesproken en geschreven, 4. 8. 9. Haer scopus, ofte, wit en ooghmerck in haer schrijven, 4. 20. 12. Hoe sy boven Joannes den Dooper verheven worden, 2. 9. 5. Sy verschillen seer veel van den gheenen, die haer valschelick beroemen haer Successeurs ofte Opvolgers te zijn, 4. 2. 2, 3. en 4. 5. 13. en 4. 8. 9. Haer Besluyt ofte Wet, 4. 10. 21, 22. Haer Canones, ofte, Regelen; die haer toegeschreven worden, 4. 4. 5. en 4. 17. 44. Sy zijn verkoren sonder middel, 4. 3. 13. Haer salvinge is een tijdelicke gave gheweest, 4. 19. 19, 30. Of sy kinderen ghedoopt hebben, 4. 16. 8. Haer Symbolum, ofte, Geloofsbekentenisse; gemeenlick ghenaemt de twaelf Artijckelen des Geloofs, 2. 2. 5. en 2. 16. 18.

Apostolische Traditien, 4. 10. 18, 19 Die zijn ons in gheschrifte nae ghelaten, 4. 10. 18.

Apostolische Concilie binnen Jerusalem van d'Apostelen (Actor. 15. 6.) A° 5 0 gehouden, 4. 10. 21, 22.

Apparitien, ofte, verschijningen Godts, 1. 11. 3.

Appelleeringhen aen en op den Roomschen Bisschop, 4. 7. 5, 9, 10.

Aquilejensische Concilie 381 gehouden, 4. 5. 17, 19. en 4. 7. 2. In 't selfde heeft gepresideert of is Praeses gheweest de Oud-vader Ambrosius, 4 5. 17. en 4. 7. 2.

Aratus, een Grieksch Poeët en Philosooph: heeft 3 6 7 7 des werelts; en 2 7 1 voor Christus, geleeft, 1. 5. 3. en 1. 15. 5.

Arausicaensche, ofte, Orangische Concilie: het eerste 4 4 1 ghehouden, 4. 13. 3. Ende het Tweede 4 6 3 houden, 4. 19 14.

Archelaus, de Milesier en Leer meester van Socrates: heeft 3 4 8 2 des werelts, en 466 voor Christus, geleeft. Sijn spreucke tot een Jonghelingh, 2. 8. 44.

Arelatensische Concilie ofte tot Arles in Vranckrijck: 't zy het Eerste A° 3 1 2, ofte het Tweede 3 2 7, aldaer gehouden, 4. 11. 11.

Argument, ofte, Bewijs en Bewijsreden: Aristotelisch, 2. 5. 2. Bedrieghelick Argument der Papisten, 4. 14. 5. Onverstandigh, 2. 13. 4 Argument van een bysonder Gebodt tot een Verbodt, 1. 11. 3.

Argumenten, ofte, Bewijs-redenen der Tegen-partije tegen den Kinderdoop, 4. 16. 10.

Aristides, toegenaemt de Rechtveerdige, een Overste van die van Athenen: heeft 3 4 7 9 des werelts, en 4 6 9 voor Christus, geleeft, 3. 24 10

Aristocratia is van Godt onder d'Israëliten inghestelt, 4. 20. 8. Siet oock, Burgerlicke Regeeringe.

Aristoteles, een seer vermaert Philosooph: ende, door voortreffelickheyt, de Philosooph genaemt: is 3 5 6 6 des werelts, en 3 8 2 voor Christus, geboren: en is 3629 des werelts, en 319 voor Christus, in 't 63 jaer sijns ouderdoms, gestorven. Hy wordt genoemt en by gebracht, 1. 5. 3, 5. en 1. 8. 1, 9. en 1. 15. 6, 7. en 2. 2. 3, 23. en 2. 5 2. en 4. 17. 26.

Aristotelisch Argument, ofte, Bewijs, 2. 5. 2.

Arme, sorge voor de selfde in de Kerke, 4. 3. 8, 9. en 4. 4. 1, 8. Arme en moeten niet versuymt worden, 4. 4 6. Godes ghebodt ist, d'Arme behulpsaem te zijn, 3. 20. 39.

Armoede, der Priesteren, is heerlick, 4. 5. 17, 19. Die ontsteeckt het Gebedt, 3. 20. 6. Die, in haer selven [aenghemerckt, is elendigh, 3. 8. 7. Hoe men d'Armoede draegen moet, 3. 10. 4, 5.

Arrius, ofte, Arius, een Ouderlingh binnen Alexandrien en Ketter, 3 1 0 bekent. Hij wort genoemt en wederlegt, 1. 13. 4, 5, 22, 29. en 4. 4 3 en 4. 9. 10, 13, 14.

Arrianen, ofte, Arianen, Ketters; na den voornoemden ketter Arrius ofte Arius alsoo genaemt 3 1 5. Sy worden genoemt en wederleght, 1. 13 4. 5, 16. en 4. 4. 8. en 4. 7. 5 en 4. 11. 15.

Astrologie, haer gebruyck, 1. 5. 5 Waertoe verordent, 1. 5. 2.

Athanasius d'Oudt-Vader en Bisschop binnen Alexandrien 3 2 6 en 371 storven: hy heeft gepresideert ofte is Preses gheweest in het eerste Niceensche, zijnde het eerste Alghemeyne, Concilie 3 2 5 ghehouden, 4. 7. 1. [Waer in D. Calvinus sich vergist 1) heeft, 't is wel waer dat Athanasius in dat Concilie tegenwoordigh geweest is: maer deenmaels en was hy noch geen Bisschop, maer alleen een Diaken en mede-ghesel van Alexander den Bisschop te Alexandriën. seght D. Chamier in sijn Panstratie, door D. Spanhemius in 't kort saamgetrocken, 2) bladt 5 3 9 A. sect. 10.] Hy wordt ghenoemt en by ghebracht, 3. 20. 32. en 4. 4. 11. en 4. 7. 1, 5. en 4. 9. 13.

Atheisten, ofte, Godt-versakers en Godloochenaers, 1. 3. 2. Haer ondanckbaerheyt, 1. 5. 4. Sy zijn Afgodendienaers, 3. 14. 1. Soodanige waren Caligula de Keyser van Rome, 1. 3. 2. Diagoras Melius een Poeët, 1. 3. 3. Dionysius de Tyran van Sicilien, 1. 3. 3. Lucianus die Godtslasterlicke Philosooph en Apostaet, 3. 19 1. en 4. 7. 27. Ende onder de Pausen van Rome, Julius de tweede, Leo de tiende, Clemens de sevende, ende Paulus de derde, 4. 7. 27.

Atheisterije, waer van daen die kome, 1. 5. 12.

Athenienssers, ofte, die van Athenen: hoedanighe by haer waren de Demarchi, 4. 20. 31.

Attilius Regulus, een Veldt-Overste der Romeynen, is van die van Carthago in een vat, 't welck van binnen op alle zijden lange scherpe naghelen hadde, doodt gerolt 3 6 9 7 des werelts, en 2 5 1 voor Christus, 2. 4. 8.

Augustinus d'Oudt-vader en Hipponensische Bisschop, is 3 5 5 gheboren, en 4 2 9 ghestorven: hy is teghenwoordigh geweest, ende 3 9 8 in het derde Carthaginensische Concilie, 4. 7. 2 ende oock 4 0 2 in het Milevitaensche Concilie, 4. 7. 9. Monica was sijn moeder, 3. 5. 10. Hij wordt seer dickwils ghenoemt en by ghebracht.

Augustinus Steuchus Eugubinus, een Paapsch Schrijver, heeft 1 5 3 0 gheleeft, 4. 11. 12.

Augustus, de tweede Keyser van Rome, heeft 3 9 0 7—3 9 6 3 geregeert: op het eynde van het 41 jaer sijner regeeringhe, zijnde het 3 9 4 7 jaer des werelts, is Christus gheboren: van hem wort gesproken, 2. 4. 8.

Aulus Gellius 112 sijn spreeckwoort, *Usque ad aras*, dat is: Tot den Autaer toe: te kennen ghevende, dat wy, om des Naestens wille, Godt niet en vertoornen, 3. 19. 13.

Avontmael des Heeren: hoe 't ingestelt is, 4. 17. 1. Haer Kracht en Werckinge, 4. 17. 3. Haer Eynden, 4. 17. 1. Haer Materie, 4. 17. 11, 33. Haer Nuttigheyt en Beteeckenisse, 4. 17. 1. Haer Deelen, 4. 17. 11, 14. Waerom dat aen de Kinderen niet uytghedeelt en wordt, 4. 16. 30. 't Is den Gheloovighen een gheduyrigh voedtsel, 4. 18. 19. Wanneer en hoe dat moet ghehouden worden, 4. 17. 43. Aen wien dat moet bedient worden, 4. 1 15. en 4. 16. 31. Haer Belofte, 4 17. 4. Haer Reghel, 4. 18. 12. Het voedt den genen die door 't Woordt Godts weder-geboren worden, 4. 17. 1. Voor 't nuttigen des selfden moet een Examen ofte ondersoeck voorgaen, 4. 16. 30, 31. Zepherinus, des Roomschen Bisschops, instellinghe van 't houden des selfden, 4. 17. 46. 't Is een bewijs des vertrouwens, 4, 17. 2. 't Is een bandt der liefde, 4. 17. 38. 't Is den siecken een medicijne, 4. 17. 41. 't Is genaemt een offerhande, 4. 18. 10. Wien dat saligh, ende wien dat een fenijn, is, 4. 17. 40. Nuttinghe van beyde de teeckenen van Broodt en Wijn in 't selfde, is noodigh, 4. 17. 48. Tegen-stellinge des selfden tegen de Misse, 4. 18 7. Vergelijckinge des selfde met het Manná, 2. 10. 6. Dry dingen daer in aen te mercken, 4. 17. 11. Dat weerdighlick nuttigen, 4. 17 42. Feylen in 't selfde te mijden, 4. 17. 5. Veranderinge des Broots in 't selfde, 4. 17. 13, 14. Wijdte van plaetsen en belet het ghebruyck des selfden niet, 4. 17. 10. Consecratie in 't selfde, 4. 17. 14, 15, 20

Avontuyre, waerom dingen geseyt worden by Avontuyre te gheschieden, 1. 16. 9.

Aurelius is van d'Oudt-vader Cyprianus tot Leser gestelt in de Gemeente binnen Carthago, 4. 4. 10.

Aurelius, Bisschop van Carthago, heeft ghepresideert ofte is Præses gheweest in het derde Carthaginensische Concilie, 3 9 8 gehouden, in 't welck oock Augustinus teghenwoordigh gheweest is, 4. 7. 2. Van hem wordt gesproken, 4. 7. 2, 9. en 4 12. 13.

Autaer, siet, Altaer.

Axioma, dat is, Gheloof-spreucke, 1. 11. 5. en 2. 8 7. en 3. 11. 21. en 4. 6. 1, 17, 26. en 4. 8. 8. en 4. 20. 18.

B.

Ban, siet, Excommunicatie.

Barbara, een heylighe 1) der Papisten, die sy aenroepen, 3. 20. 22.

Barmhertigheyt Godts, 1. 10, 2. en 2. 7. 8. en 2. 8. 21. en 3. 4. 10. en 4. 1. 28. Die is over alle creaturen uytgestort, 1. 5. 7. Sonder die zijn wy elendigh, 2. 16. 2. Die recht sommighen op, 3 23. 11. Op die alleen berustet onse saligheyt, 3. 16. 3. Die is d'eenighe toevlucht des saligheydts, 2. 8. 3. Aen die haught de Verdienste, 2. 17. 1. Godes Barmhertigheydt is t'samen gevoeght met sijn Waerheyt, 3. 13. 4.

Basilius d'Oud-vader en Bisschop te Cesarien in Cappadocien, toeghenaemt Magnus, ofte de Groote: 354, en 378 gestorven: hy wordt ghenoemt en by gebracht, 1. 14. 20. en 1. 16. 8. en 4 9. 13. en 4. 13. 8.

Bedevaerten na heylige plaetsen, 4. 10. 10. en 4. 13. 7.

Bedriegersaert en natuyre, 1. 8. 6.

Beeldt in 't Pausdom in 't voor by gaen moetmen eeren, 4. 10. 10.

Beeldt en Ghelijckenisse verschillen van malkanderen, 1. 15. 3.

Beeldt Godts: beschrijvinghe des selfden, 1. 15 3, 4. Hoe Adam dat ghedragen heeft, en wat dat in hem was, 1. 15. 4. en 2 12. 6, 7. Is een groot bewijs der weldadigheydt Godts, 3. 7. 6. Dat is Geestelick, 1. 15. 3. De eygen sit-plaetse des selfden is de ziele, 1. 15. 3. Het is door Adams overtredinge verdonckert en bezoedelt, 3. 3. 9. Van 't selfde zijn noch eenighe overblijfselen in den mensche, en waerom, 2. 2. 17. Waer dat moet gesocht worden, 1. 12. 6. Waer dat te vinden is, 1. 15. 4. en 2. 1. 4. Het aller-volmaeckste beelt Gods is Christus, 1. 15. 4. De Engelen zijn na Godes Beelt geschapen, 1. 15. 3.

Beelden, wanneer sy in de Tempelen ofte Kercken gestelt zijn, en waerom, 1. 11. 13. welcke gheoorlooft, en welcke on-geoorloft zijn, 1. 11. 12. sy worden Boecken der Leecken ghe-

1) ghemist. 2) Gecontraheert.

1) Sanctiune.

naemt, ende van Gregorius Magnus, Bisschop van Rome, 1. 11. 5. ende oock van de Papisten, 1. 11. 5, 7. Godt verbiedt alle Beelden en Schilderijen, waer mede men hem afbeeldet, 1. 11. 1. Haer wordt wat Godtrheyts toegeschreven. 1. 11. 9. Haeaenbiddinghe, 1. 11. 9. Geen Beelden moetmen Religieuselick aenbidden, 2. 8. 17. Hoe de Papisten de Beelden voorstaen. 1. 11. 15. Door Beelden wort de ware Religie verdorven en vervalscht, 2. 8. 17. De Papisten mompelen Pater noster voor de Beelden en Schilderijen van haer Heylighe mannen en vrouwen 1), 13. 20. 22. De Beelden Gods ende der Heylighen en konnen met het exempel der Cherubims niet verdedigt worden, 1. 11. 3. Het Constantinopelsche Concilie, onder den Keizer Leo Isaurus, 370 ghehouden, is tegen den Beelden, 4. 9. 9. Het tweede Niceensche Concilie, gehouden, is voor de Beelden, 1. 11. 14. en 4. 9. 9.

Beestelick onverstandt is 't Godt af te beelden, 1. 11. 1.

Begeerlickheden, welcke te verdoemen zijn, 3. 3. 12.

Begeerlickheydt, die is in den Wedergeborenen, 3. 3. 10. Die is Sonde voor Godt, 3. 3. 12, 13. Sy wort verdoemt, 2. 8. 49. Haer vruchten, 3, 3. 13.

Begin, ofte, Beginsel der Bekeeringe is van Godt, ende sy is sijn werck, 2. 3. 5. en 2. 5. 9. Hoe de Vader een Begin des Soons is, 1. 13. 19.

Beginselen, geen Twee en zijnder, nae het segghen van de Ketters de Manicheen, 1. 13. 1. en 1. 14. 3.

Begravinge, ofte, Begraeffenisse van Christus, ende desselfs beteeckenisse, 2. 16. 7. Der Oude, ende desselfs beteeckenisse, 3. 25. 8. Der Oude in 't lant Canaan, en waerom, 2. 10. 13.

Behoefte in den handel der saligheydt, 3. 20. 1.

Behulp-middelen, uytwendighe hebben wy van noode, en welcke die zijn, 4. 1. 1.

Bekeeringe des sondaers, 2. 4. 6. en 3. 3. 3. 7. Haer begin is van Godt, ende sy is sijn werck, 2. 3. 5. en 2. 5. 9.

Belofte, ofte, Beloftenisse: Godes genadighe is het fondament des Gheloofs, 3. 2. 29. Is een getuygenisse der liefde Godts, 3. 2. 32. Des vijfden ghebodts, of die altijd vervult wort, en hoe, 2. 8. 37.

Beloften, ofte, Beloftenissen: Godes zijn alleen in den Uytverkorenen krachtig, 3. 24. 17. Gebruyck, ofte, Nuttigheyt der beloften Godts, 2. 5. 10. Alle de Beloften Godts zijn in Christus inghesloten, 3. 2. 32. Haer ghebruyck jegens den Geloovigen en godtloosen, 2. 5. 10. Beloften des Wets en Euangeliums hoe sy met malkanderen over een komen, 3. 17. 1, 2. Algemeene Beloften des saligheydts, 3. 24. 17. Beloften des Wets zijn Conditioneel ofte met Conditie, 2. 7. 6. Geestelicke Beloften worden door Aerdsche weldaden bevestight, 4. 16. 11. Beloften maken 't Gheloove gherust, 3. 2. 28. Waerom Godt Beloften en Dreyghementen by de Wet ghedaen heeft, 2. 8. 4. Beloften en Gheboden zijn t'samen gevoeght. 2. 5. 7. Beloften der saligheyt gaen alleen den Uytverkorenen aen, 3. 22. 10. Beloften Godts, 4. 16. 2. Beloften der Barmhertigheyt Godts, 3. 2. 16. Waerheyt der Beloften Godts, 3. 24. 17.

Belijdenisse der sonden, voor Godt, 3. 4. 9. voor de Menschen, 3, 4, 10. In de Belijdenisse der sonden voor de Menschen zijn drie dingen te mijden, 3. 4. 12 Privee, ofte, Bysondere en Heymelicke Belijdenisse, en haer drie specien, 3. 3. 18. en 3. 4. 12. Publijcke, ofte, Openbare, 3. 3. 18. en 3. 4. 11. Extra-ordinaire en Ordinaire, 3. 4. 11. In d'Oore, ofte, d'Oorbiechte: siet Oorbiechte.

Benedictijner Monnicken hebben van S. Benedictus 524. haren Naem ende Oorspronghe, 4. 13 14.

Beneficiarisen, 4. 5. 9.

Beneficien in 't Pausdom, 4. 5. 6, 9. Haer Collatien, ofte, Begiftinghen, 4. 5. 6. Wien die ghegeven worden, 4. 5. 2. Wereltlicke Beneficien, 4. 5. 9.

Beproevinge onses selfs, 4. 17. 40.

Beraedtslagingen van toekomende dingen komen met Godes voorsienigheyt over een. 1. 17. 4.

Berengarius van Turon, Diaken in de Kercke van S. Marcus t'Angiers in Vranckrijck, heeft 1049. tegen de wesentlicke tegenwoordigheyt en veranderinge des broots en wijns in't ware vleesch en bloet van Christus geleert 't Is wel waer dat hy van den Paus Nicolaus den tweeden in een Concilie. 1059 te Rome gehouden. is gedwongen tot weder-roepinge van dat sijn gevoelen: maer hy heeft daer na, wederom in Vranckrijck komende, berouw gehadt; ende op een nieuw herroepen sijn gedaen weder-roepinghe, ende is in sijn eerste gevoelen ghestorven Van sijn weder-roepinge wordt gesproken, 4. 17. 12.

Bernardus, ofte, (als andere hem noemen) Bernhardus d'Oudt-vader en Clarevallensische Abt 1112. ende is 1153. gestorven: hy is Autheur van d'Orden der Bernardijner, ofte, Bernhardijner Monnicken. Seer dickwils wort hy genaemt en by gebracht.

Beroepinge: een yeder moet op sijn beroepinge sien, 3. 10. 6.

Beroepinghe der Kercken-dienaren: die is tweederley, een Inwendighe, ende Uytwendige, 4. 3. 11. Sonder de selfde en moet niemant sich indringen in den Kercken-dienst, 4. 3. 10. Vier stucken zijn in die Beroepinge aen te mercken, 4. 3. 11, 12, 13, 16. Ceremonie der selfder, 4. 3. 16.

Berouw: wat dat te seggen is, 1. 17. 13. Godt is sonder Berouw, 1. 17. 12, 13. Dat is een deel des Euangeliums, 3 3. 1, 9. Berouw van Achab, 3. 3. 25. en 3. 20. 15. Berouw van Esau, 3. 3. 25. Berouw van den Keyser Theodosius, 4. 12. 7. Siet oock Penitentie

Bezaliëls, en Aholiabs Kunsten waren van Godt, 2. 2. 16.

Bescherm-Goden, 3. 20. 22.

Beschickinge Godts: door die gheschieden alle dingen, 1. 17. 6.

Besluyt-reden die quaet is, 2. 12. 7.

Besnijdenisse: verschilt van den Doop, en waer in, 4. 14. 21. Haer overeenkomste met den Doop, 4. 16. 3, 16. Was een teecken der genade, 4. 15. 16. Was een figuyre der doodinghe des vleesches, 4. 16. 10. Is afgeschaft, 4. 16. 6. Waerom die tot op den achtsten dagh wierdt uytgestelt, 4. 16. 16. Sy en is gheen Sacrament der Christelicker Kercke, 4. 19. 20.

Bestraffingen aen d'Overtreders van de Wet, 2. 5. 11. Siet oock, Censuren.

Besweerders, 4. 19. 24, 27. Besweerders by de Joden, en waerom alsoo ghenaemt, 4. 19. 24.

Bevestiginghe der Dienaren, 4. 4 10, 13, 14, 15. Ceremonie van die Bevestiginge, 4 3. 16. Hoe die in't Pausdom gheschiet, 4. 5. 3. Siet oock Confirmatie, en Vormsel.

Beweginghen des gemoedts zijn Godes Voorsienigheyt onderworpen, 1. 18. 2.

Bidden: waerom Christus Ghebeden heeft, 1. 13. 13. Bidden met gheslotten deuren, wat dat is, 3. 20. 29. waerom de levendighe bidden voor malkanderen, 3. 20. 24. voor de doode te Bidden is een ghewoonte, aenghenomen over de dertien hondert jaren, 3. 5. 10.

Biechte, hoe oudt die is, 3. 4. 7. van die is eerst een Wet gemaeckt, 1215 ten tijde van Innocentius den derden, Paus van Rome, 3. 4. 7. sy is schadelick, 3. 4. 19. sy baert stoutigheydt tot sondigen, 3. 4. 19. sonder die kan de Poenitentie wel geschieden, 3. 4. 1. welcke de Ware Biechte is, 3. 4. 19. Siet oock, Oorbiechte.

Binden ende Ontbinden, 3. 4. 18. en 4. 11. 1, 2.

Bisdom, 4. 4. 2, 10. en 4. 7. 23, 26. Bisdom van Christus, 4. 6. 17. waer voor die van't Pausdom het Bisdom houden, 4. 5. 13.

Bisdommen, 4. 5. 9, 18.

Bisschop, 4. 4. 2. Sijn Ampt, 4. 4. 3. Hoe eertijts Bisschop ende Ouderlingh van malkanderen verschilden of onderscheyden waren, 4. 4 15. Alghemeene Bisschop, 4. 7. 4. De Paus van Rome en is gheen Bisschop, 4. 7. 23, 24, 29.

Bisschoppen 4. 4. 2. en 4. 5. 11. Haer ampt, 4 4. 2, 3. en 4. 7. 23, 29. Bisschoppen, Ouderlingen, Herders, en Dienaers, beteeckenen somtijdts 't selfde, 4. 3. 8. Hoedanige datter moeten verkoren worden, 4. 3. 12. Haer verkiesinge, 4. 5. 2. van wien sy Bevestight wierden, 4. 7. 6. Haer Authoriteyt en Macht, 4. 10. 6. Sy hadden jaerlicks haer Provinciale Synoden, en somtijts twee, 4. 12. 22. Sy hebben langhen tijdt Huysvrouwen gehadt, 4. 12. 27. De Bisschoppen in't eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Algemeene, souden malkanderen verslonden hebben. indien de Keyser Constantinus Magnus dat niet belet en hadde, 4. 9. 10. Papistische Bisschoppen, 4. 5. 1, 11, 19. en 4. 11. 6. By na alle de Bisschoppen in't Pausdom behooren, nae d'oude Canones, verbannen en af gheset te worden, 4. 5. 14. De Bisschoppen in't Pausdom zijn meest botte en plompe ezels, 4. 5. 13. Hoe sy ghewijet ofte bevestigt worden, 4. 5. 1. Sy schrijven haer selven valschelick toe de macht des sweerts, 4. 11. 8.

Bisschopschap, 4. 19. 22.

Blasphemie, ofte, Godts lasteringe, tegen den Heylighen Geest, 3. 3. 22. Tegen Christus, en tegen sijn Offerhande, 4. 18. 14. Blasphemie van de Leere der Papisten, 3. 5. 3. Onvergevelicke Blasphemie, 3. 24. 11.

Boëtius, een Burgemeester van Rome, Theologant, Philosooph en Poeët, is 516 van Theodoricus den eersten Koning der Gothen in Italien onthooft: van hem wordt gesproken, 1. 5. 3.

Boetveerdigheydt, Gelofte der selfder, 4. 13. 4. Boetveerdigheyt en Geloove zijn twee mede-gesellinnen, 3. 20. 11. Siet oock, Poenitentie.

Bonifacius de derde, die 606—607 Paus van Rome geweest is: sijn Eergierigheyt: hy heeft van den Keyser Phocas verkregen, Dat Rome soude zijn 't Hooft van alle Kercken, 4. 7. 17.

Bonifacius de achtste, die 1294—1302 Paus van Rome geweest is: hem worden eenighe Decreten toegeschreven, genaemt Bonifaciaensche, 4. 5. 8.

Boom der Kennisse des Goets ende des Quaedts, 't verbodt Godts van 't eten des selfden wat, 2. 1. 4.

Boom des Levens, waerom alsoo ghenaemt, 4. 14. 18.

Boos zijn wy alle van nature, 2. 5. 3.

Boose, waerom Godt haer wederhoudt, 2. 3. 3.

Boosheyt, Godt en wil die niet, 1. 17. 5. Boosheyt des Menschen, 1. 4. 4. De Mensche en heeft de Boosheydt niet van Nature, 1. 15. 1. Rome is alle soorte van Boosheydt over-gegeven, 4. 7. 29.

Bootzen of grappen en genoeghlicke proposten te verdoemen, 2, 8. 48.

Broeder, de Broeder aller Geloovighen is Christus, 2. 12. 2. De Roomsche Bisschop was eertijts te vreden met de ghemeene benaminghe van Broeder, 4. 7. 3.

Broeders die een Kappe draghen, 4. 13. 14, 16, 17.

Broot, dat wort genomen voor die dinghen die 't Lichaem noodigh zijn, 3. 20. 44. Broodt neemt aen den Naem van 't Lichaem van Christus, 4 17. 20. veranderinge des Broots in 't Avontmael, 4. 17. 13, 14, 20. Aenbiddinghe des Sacramenteelen Broots, 4. 17. 35, 36.

Brutus, is een Naem van verscheyden Romeynen, 4. 2. 3.

Bruyt van Christus, is de Kercke, 4. 8. 13.

Bruydegom der Kercke: Godt is die, 2. 8. 18. Christus is de Bruydegom der Kercke, 4. 8. 13. en 4. 10. 17.

Bullen des Paus, 3. 5. 1. en 4. 7. 26.

Burgerlicke eere: Aenbiddinge wordt genomen voor Burgerlicke eere, 1. 12. 3.

Burgerlicke oordeelen, 4. 20. 17.

Burgherlicke discipline, van die is verscheyden de Disciplijne der Kercke, 4. 11. 3, 5.

Burgerlicke regeeringe, onder den Christenen, 4. 20. 3, 8. Noodtsakelickheydt van die regeeringe, 4. 20. 3. De Philosophen seggen datter driederley Burgerlicke regeeringe is: als Aristocratia, dat is, als de voornaemste en beste regeeren, die van Godt onder d'Israëliten ingestelt is: Democratia, dat is, als 't ghemeene volck ende een yeder onder het selfde regeert: ende Monarchia, als een alleen regeert ende Overste is, 4. 20. 8.

Burgerlicke Wet, 4. 20. 15.

Burgherlicke Wetten, 4. 20. 14, 15. Die mogen van menschen wel ingesteldt worden, 4. 20. 15. Die zijn

1) Sancten en Sanctinnen.

REGISTER.

stercke zenuwen, ende als de zielen van gemeene saken, 4. 20. 14 Of de Burgerlicke Wetten de conscientie verbinden, 3. 19. 15. en 4. 10. 5. en 4. 20. 3, 5.

C.

Cajaphas d'Hooge-priester, die 3980 des werelts, en 33 na Christus geboorte, Christus geoordeelt heeft des doodts schuldigh te zijn: van Aaron heeft hy sijn successie, 4 2. 3.

Cain. siet Kain.

Caligula, die A° 39—43 Roomsch Keyser, ende een Atheist en grooten verachter Godts geweest is, 1. 3. 2. en 3. 14. 2. en 4. 2. 3.

Calixtus, die 219—224 Bisschop van Rome geweest is, hem worden eenige Canones toegeschreven, 4. 17. 44.

Calumnie, ofte, Lasteringe des Naestens wordt verdoemt, 2. 8. 47.

Camerliagh, een Moorman en machtigh Heer van Candace, de Koninginne der Mooren, heeft A° 36 gheleeft; sijn Godtvreesentheyt, 3. 2. 32

Camillus een Romeyn die Rome, van de Galliers 1) ingenomen zijnde, 3562 des werelts, en 386 voor Christus, verlost heeft: van hem wordt gesproken, 2. 3. 4 en 3. 24. 10. en 4. 2. 3.

Cancellarie des Paus, 4. 7. 26.

Canon, dat is, Regel, 4. 19. 14.

Canones, dat is, Regelen, 4. 4. 1, 5, 7, 8. en 4. 5. 4, 9, 10, 14. en 4. 12 22. en 4. 17. 44. Canones der Apostelen, die haer toegeschreven worden, 4. 4. 5. en 4. 17. 44.

Canonisten, 3. 4. 4. en 4. 17. 20, 49. en 4. 19 24.

Canonijcke electie, ofte, verkiesinge en is in 't Pausdom niet, 4. 5. 2.

Canonnicken, 4. 5. 2, 3, 7, 10, 16. Wie in 't Pausdom, 4. 5. 10 Die zijn eerst Stadtpriesters geweest, 4. 5. 16.

Canonnickschappen, 4. 5. 9.

Capellanen, in de Pauselicke Kercke. 4. 5. 10.

Capellarien, ofte, Capelrijen, 4. 5. 9, 10.

Cardinalen: wie die eertijdts gheweest zijn, en hoe sy in de Kercke verhooght zijn, 4. 7. 23, 30 Haer Theologie, 4. 7. 27. Cardinalen-Bisschoppen, 4 4. 3. en 4. 7. 30.

Carolus, toe-genaemt Magnus, ofte de Groote, een sone van Pepinus Koning van Vranckrijck, is 801—841 Keyser in 't Westen geweest, 1. 11. 14. en 4. 7. 17. Onder sijnen Naem isser ghemaeckt een Wederlegh-boeck tegen de Beelden, 1. 11. 14.

Carthaginensische Concilie, ofte, Synode, 3. 20. 22. en 4. 7. 30. Het Tweede, 390 gehouden, 4. 19. 14. Het Derde, 398 gehouden, in 't welck, ende gepresideert heeft ofte Præses gheweest is Aurelius, Bisschop van Carthago: ende oock Augustinus tegenwoordigh was, 4. 7. 2. en 4. 19. 14. Het Vierde, 399 gehouden, 4. 5. 19. en 4. 15. 20. Het Seste, 419 gehouden, 4. 7. 3. 21.

Cassiodorus, een Senateur ofte Raedtsheer van Theodoricus den eersten Koningh der Gothen in Italien, heeft 493 geleeft, 4. 12. 20.

Cassius vyerschare, 4. 20. 10.

Castijdinge Godts, 3. 4. 31. Waer van daen, 3. 2. 21. en 3. 4. 35. Die is meer een teecken der liefde Godts dan sijnes toorns, 3. 2. 21. en 3. 4. 32. Daer door worden de godtloose verhardt, 3. 4. 12. en 3. 8. 6.

Catechesis, ofte, Catechismus, 4. 10. 29. en 4. 19. 4, 13.

Catechiseeren, ofte, de maniere van den Catechesis ofte Catechismus in de Kercke te leeren: welcke de beste is, 4. 19. 13.

Catechumenus, dat is, die eerst in de beginselen der Christelicke Religie en Leere wort onderwesen: Hoe hy moet ghedoopt zijn, 4. 15. 19. Siet oock, 4 19. 4, 24, 27.

Cathari, Ketters, 252. Sy worden genoemt en wederlegt, 4. 1. 13. en 4 8. 12.

Catharina, een Heylighe 1) der Papisten, die sy aenroepen, 3. 20. 22.

Cathedrale Kercken, 3. 4. 7.

Catholijcke, ofte, Alghemeene Kercke, 4. 1. 2. De sichtbare wordt onder de Catholijcke Kercke begrepen, 4. 1. 2, 9.

Catilina, een oproerigh Romeyn: heeft 3887 des werelts, en A° 61 voor Christus geleeft, 2. 3. 4.

Cato, een Naem van verscheyden Romeynen: als van Cato Censorinus, 3717 des werelts, en 231 voor Christus geboren: Cato d'oude 3801 des werelts, en 147 voor Christus ghestorven: Dionysius Cato, die de guldene Disticha ofte Twee-reghelghedichten ghemaeckt heeft, 3. 10. 4. en 3. 14. 3. De spreucke van Cato, 3. 10. 4

Cecilianus, Bisschop van Carthago, heeft 312 geleeft, 4. 7. 10.

Celestianen, Ketters 404: worden genoemt en wederleght, 2. 1. 5.

Celestinus, een Ketter 404: wordt genoemt en wederleght, 3. 17. 15. en 3. 23. 5.

Celestinus, die 423—431 Bisschop van Rome geweest is, 4. 7. 1.

Celestius, een Ketter ten tijde van Augustinus, 2. 3. 5.

Censure, ofte, Bestraffinghe: haer kracht, 4. 8 15.

Censuren, ofte, Bestraffingen, 4. 7. 6, 7. Hoedanigh de censuren van d'Oude waren, 4. 1. 29. en 4. 12. 22. Kercklicke censuren behooren tot de Discipline, 4. 10. 29.

Ceremoniale wercken, 3. 11. 19.

Ceremoniale Wet, 4. 20. 14, 15. Die is afgheschaft ten aensien, niet van haer effect en eynde, maer van haer ghebruyck, 2. 7. 16.

Ceremonie: van de Beroepinge en Bevestinge der Dienaren, 4. 3. 16. en 4. 4. 15. Ceremonie van d'Opheffinge der handen, waer toe die streckt, 3. 20. 5. Ceremonie van d'Opheffinge der handen, is alle tijden en volckeren ghemeen, 3. 20. 16.

Ceremonien: die zijn door de komste van Christus uytgewischt, 4. 14, 25. Die, van Christus afgesondert en afgescheyden zijnde, zijn onnut, 4. 14. 25. Het gebruyck der ceremonien sonder Christus is bespottelick, 2. 7. 1. Ceremonien des Sabbath-daegs zijn door Christus wech genomen, 2. 8. 31. Wet der ceremonien: siet Ceremoniale Wet, en Wet. Ceremonien in 't Pausdom, 4 10. 14, 15. Van de Joodtsche ceremonien zijn gesproten de Mysterien des Pausdoms, 4. 19. 26. Ceremonien der Papisten zijn, ofte uyt het Jodendom gehaelt, ofte van haer versiert, 4. 5. 5.

Chalcedonensische Concilie, ofte Synode: zijnde het vierde Algemeene, 451 gehouden tegen den Ketter Eutyches door bevel des Keysers Marcianus ofte Martianus, 2. 14. 4. en 4. 5. 4. en 4. 7. 2, 4, 15. en 4. 9. 8, 9, 11.

Cheirothesia, dat is, Oplegginghe der handen, in 't Bevestigen der Dienaren gebruyckt, 4. 4. 14.

Cheirotonia, dat is, Opsteeckinghe ofte opheffinge der handen, in 't verkiesen der Dienaren ghebruyckt, 4. 3. 15. en 4. 4. 14.

Cherubim: die waren ter eeren Godts ghemaeckt, 1. 11. 3. Die bedeckten haer aengesichten met haer vleugelen, en waerom, 1. 1. 3. De Beelden Godts ende der Heyligen en kunnen met het exempel des Cherubims niet verdedigt worden, 1. 11. 3. Waerom de Heylige Schriftuyre d'Engelen, daer sy Geesten zijn, onder Cherubims en Seraphims met vleugelen afschildert, 1. 14. 8.

Chiliasten, Ketters 116, sy worden wederleght, 3. 25. 5.

Choor-Bisschoppen, 4. 4. 2.

Christelick leven, 3. 3. 20. en 3. 6. 1. Haer Deelen, 3. 6. 2. en 3. 7. 4.

Christelicke vryheyt: die is Geestelick, 3. 19. 9. Die bestaet in drie Deelen, 3. 19. 2, 4, 7. Op twee manieren wort tegen die Vryheydt gesondight, 3. 19. 9, 10. Die moet de Liefde onderworpen zijn, 4. 19. 13.

Christelicke gelucksaligheyt, 3. 25. 1.

Christelicke Kercke, in die en is de Besnijdenisse geen Sacrament, 4. 19. 20

Christelicke Regel, 1. 14. 4.

Christen-mensche, sijn Leven wat dat is, 3. 3. 20.

Christen-volck: 't Ampt des selfden, 4. 10. 31.

Christenen: die zijn Priesters en Gesalfde, 2. 15. 6. en 4. 19. 9. Haer Troost, ofte, Vertroostinghe, 2. 16 19. Wie Christenen mogen genaemt zijn, ende wie niet, 3. 6. 4. Waerom de Geloovighe ghenaemt worden Christenen, 2. 15. 5. Waerom de Christenen een Koninccklick Priesterdom genaemt worden, 2. 15 5. Haer Ampt, 4. 10. 31. Onderscheydt tusschen der Christenen en Philosophen lijdsaemheyt, 3. 8. 11. Haer Kruys, en d'oorsaken van 't selfde, 3. 8. 1. Haer Vruchten, 3. 8. 2. Haer gheheele Leven is een Meditatie des Godtsaligheydts, 3. 19. 2. De superstitieuse onderhoudinghe der daghen moet verre van haer zijn, 2. 8. 31. Sy en moeten den Doodt niet vreesen, 3. 9. 5. Sy en moeten niet meenen, dat de Fortuyne over de Werelt en Menschen heerschet, 1. 16. 9. Onder den Christenen zijn Nieuwe Stoïci, 3. 8. 9. Wy Christenen en hebben geenen Altaer, 4. 18. 12.

CHRISTUS: sijn aepachtige nabootsers sijn de Papisten 1) 4. 19. 29. Algemeene Bisdom, 4. 6. 17. Ampt, 2. 6. 2. en 2. 12. 2, 4. en 2. 15. 1. en 3. 12. 7. Begravenisse, ofte, Begravinghe. 2. 16. 7. Bruyt, is de Kercke, 4. 8. 13. Konincklicke Salvinge, 2. 15. 5. Daedt, door die is het Oude Testament bevestight, 2. 10. 4. Discipelinne, is de Kercke, 4. 8. 13. Doodt, 2. 16. 7. Soorte sijnes doots is aen te mercken, 2. 16. 7. Eerst-geboorte. 2. 13. 2. Eeuwigh Rijcke, 2. 15. 3. en 3. 25. 5. Eeuwigheyt, 1. 13. 7, 8, 18. Geestelick Rijcke, 2. 15. 3, 4. en 4. 5. 17. en 3 7. 18, 25, 32. en 4. 17. 32. en 4. 20. 1, 12, 13. Ghehoorsaemheydt, 2. 12. 3, 5. en 2 16. 5. en 2. 17. 1, 3. en 3. 8. 2. en 2. 14. 17. en 4. 16. 18. Gehoorsaemheyt sijnes Levens en Lijdens, 2. 16. 5. Genade, 2. 17. 2, 4, 5. en 4. 1. 2. Godtheydt, 1. 13. 7, 8, 9. Godtheydt wort bewesen, 1. 13. 7, 14. Dinghen die tot sijn Godtheyt behooren; 2. 14. 2. Goedtdadigheydt, 3. 17. 2. Hemelvaert, 2. 16. 14. en 4. 17. 36. Heyligheyt, 4. 16. 18. Heylighmakinghe, 4. 16. 18. Instellinghe van 't Avondtmael, is wel duysendt jaer onderhouden, 4. 17. 48. Kennisse. 3. 2. 6. Laetste oordeel, 2. 16. 17. Lichaem is eyndigh, 4. 17. 26. Lichaem wordt een Tempel ghenaemt, 2. 14. 4. Lichaem is verheerlickt, 4. 17. 29. Lichaem eten, 4. 17. 6. Hoe Christus Lichaem in het Avondtmael gegeten wordt, 3. 17. 5. Hoe Christus Lichaem van de ongheloovige en godtloose ghegeten wort, 4. 17. 34. Lijden van Christus te vervullen, wat dat is, 3. 5 3. Merck-teeckenen, 3. 18. 7. Sijn ware Menschheyt, 1. 13. 1. en 2. 13. 2. Mirakelen, 1. 13. 13. Sijnen Naem Christus behoort tot sijn driederley ampten, 2. 15. 2. Sijnen Naem Jesus, met de reden des selfden Naems, 2. 16 1. Nederdalinghe ter Hellen, 2. 16, 8, 9, 12. Offerhande, 4. 1, 28. en 4. 18. 13, 14. Sijn Offerhande en moet niet vernieuwt worden, 4. 18. 3. Overwinninge, 3. 25. 1. Priesterdom, 2. 15. 1, 2, 6. en 3. 20 28. en 4. 6. 2. Waer in sijn Priesterdom bestaet, 4, 6. 2. De vruchten van Christus Priesterdom, 2. 15. 6. Sijn Recht, 4. 9. 1. Rechtveerdigheyt, die is volmaeckt, 3. 14. 12. Rijcke, is de Kercke, 4. 2. 4. Rijcke is Eeuwigh en Gheestelick: Siet boven. Sitten ter rechter-handt Godts des Vaders, 2. 16. 15. Sijn Stadt-houder noemt de Paus van Rome sich selven, 4. 6. 1, 2. en 4. 7. 24, 26, 27, 29. Suyverheyt, 2. 13. 4. en 2. 16. 6. en 4. 12. 25. Tegenwoordigheyt in 't Avondtmael, 4. 17. 12. Sijn Tegenwoordigheydt hoe wy in 't Avondtmael genieten, 1. 17. 31. Komste, in die is bewesen de volheyt der genade, 4. 1. 26. Toekomste ten oordeel. 2. 16. 17. Komste, door die zijn de Ceremonien uytgewischt, 4. 14. 25. Transfiguratie, ofte, Veranderinge, 4. 17. 17. Triumphe, ofte, Overwinninghe, 1. 14. 18. en 2. 16. 6 en 3. 25. 1. Verdienste, 2. 17. 1, 4. en 4. 1. 21. Verrijsenisse, 2. 16. 13. Verrijsenisse, drie vruchten der selfder, 2 16. 19. Versoeninge, 4. 6. 2. Sijn vleesch is onse spijse, 2. 17. 5. Sijn vleesch is waerlicks spijse, 4. 17. 7. Sijn vleesch is levendighmakend, 4. 17. 9. Sijn voorbeeldt was David, 3. 20. 25. Sijn voor-

1) Francoisen.

1) Sanctinne.

1) sijn apen of simmen zijn de.

naemt, ende van Gregorius Magnus, Bisschop van Rome, 1. 11. 5. ende oock van de Papisten, 1. 11. 5, 7. Godt verbiedt alle Beelden en Schilderijen, waer mede men hem afbeeldet, 1. 11. 1. Haer wordt wat Godtrheyts toegeschreven, 1. 11. 9. Haeaenbiddinghe, 1. 11. 9. Geen Beelden moetmen Religieuselick aenbidden, 2. 8. 17. Hoe de Papisten de Beelden voorstaen, 1. 11. 15. Door Beelden wort de ware Religie verdorven en vervalscht, 2. 8. 17. De Papisten mompelen Pater noster voor de Beelden en Schilderijen van haer Heylighe mannen en vrouwen 1), 13. 20. 22. De Beelden Gods ende der Heylighen en konnen met het exempel der Cherubims niet verdedigt worden, 1. 11. 3. Het Constantinopelsche Concilie, onder den Keizer Leo Isaurus, 370 ghehouden, is tegen den Beelden, 4. 9. 9. Het tweede Niceensche Concilie, gehouden, is voor de Beelden, 1. 11. 14. en 4. 9. 9.

Beestelick onverstandt is 't Godt af te beelden, 1. 11. 1.

Begeerlickheden, welcke te verdoemen zijn, 3. 3. 12.

Begeerlickheydt, die is in den Wedergeborenen, 3. 3. 10. Die is Sonde voor Godt, 3. 3. 12, 13. Sy wort verdoemt, 2. 8. 49. Haer vruchten, 3, 3. 13.

Begin, ofte, Beginsel der Bekeeringe is van Godt, ende sy is sijn werck, 2. 3. 5. en 2. 5. 9. Hoe de Vader een Begin des Soons is, 1. 13. 19.

Beginselen, geen Twee en zijnder, nae het segghen van de Ketters de Manicheen, 1. 13. 1. en 1. 14. 3.

Begravinge, ofte, Begraeffenisse van Christus, ende desselfs beteeckenisse, 2. 16. 7. Der Oude, ende desselfs beteeckenisse, 3. 25. 8. Der Oude in 't lant Canaan, en waerom, 2. 10. 13.

Behoefte in den handel der saligheydt, 3. 20. 1.

Behulp-middelen, uytwendighe hebben wy van noode, en welcke die zijn, 4. 1. 1.

Bekeeringe des sondaers, 2. 4. 6. en 3. 3. 3. 7. Haer begin is van Godt, ende sy is sijn werck, 2. 3. 5. en 2. 5. 9.

Belofte, ofte, Beloftenisse: Godes genadighe is het fondament des Gheloofs, 3. 2. 29. Is een getuygenisse der liefde Godts, 3. 2. 32. Des vijfden ghebodts, of die altijd vervult wort, en hoe, 2. 8. 37.

Beloften, ofte, Beloftenissen: Godes zijn alleen in den Uytverkorenen krachtig, 3. 24. 17. Gebruyck, ofte, Nuttigheyt der beloften Godts, 2. 5. 10. Alle de Beloften Godts zijn in Christus inghesloten, 3. 2. 32. Haer ghebruyck jegens den Geloovigen en godtloosen, 2. 5. 10. Beloften des Wets en Euangeliums hoe sy met malkanderen overeenkomen, 3. 17. 1, 2. Algemeene Beloften des saligheydts, 3. 24. 17. Beloften des Wets zijn Conditioneel ofte met Conditie, 2. 7. 6. Geestelicke Beloften worden door Aerdsche weldaden bevestight, 4. 16. 11. Beloften maken 't Gheloove gherust, 3. 2. 28. Waerom Godt Beloften en Dreyghementen by de Wet ghedaen heeft, 2. 8. 4. Beloften en Gheboden zijn t'samen gevoeght, 2. 5. 7. Beloften der saligheyt gaen alleen den Uytverkorenen aen, 3. 22. 10. Beloften Godts, 4. 16. 2. Beloften der Barmhertigheyt Godts, 3. 2. 16. Waerheyt der Beloften Godts, 3. 24. 17.

Belijdenisse der sonden, voor Godt, 3. 4. 9. voor de Menschen, 3, 4, 10. In de Belijdenisse der sonden voor de Menschen zijn drie dingen te mijden, 3. 4. 12 Privee, ofte, Bysondere en Heymelicke Belijdenisse, en haer drie specien, 3. 3. 18. en 3. 4. 12. Publijcke, ofte, Openbare, 3. 3. 18. en 3. 4. 11. Extra-ordinaire en Ordinaire, 3. 4. 11. In d'Oore, ofte, d'Oorbiechte: siet Oorbiechte.

Benedictijner Monnicken hebben van S. Benedictus 524. haren Naem ende Oorsprongh, 4. 13 14

Beneficiarisen, 4. 5. 9.

Beneficien in't Pausdom, 4. 5. 6, 9. Haer Collatien, ofte, Begiftinghen, 4. 5. 6. Wien die ghegeven worden, 4. 5. 2. Wereltlicke Beneficien, 4. 5. 9.

Beproevinge onses selfs, 4. 17. 40.

Beraedtslagingen van toekomende dingen komen met Godes voorsienigheyt over een, 1. 17. 4.

Berengarius van Turon, Diaken in de Kercke van S. Marcus t'Angiers in Vranckrijck, heeft 1049. tegen de wesentlicke tegenwoordigheyt en veranderinge des broots en wijns in't ware vleesch en bloet van Christus geleert 't Is wel waer dat hy van den Paus Nicolaus den tweeden in een Concilie, 1059 te Rome gehouden, is gedwongen tot weder-roepinge van dat sijn gevoelen: maer hy heeft daer na, wederom in Vranckrijck komende, berouw gehadt; ende op een nieuw herroepen sijn gedaen weder-roepinghe, ende is in sijn eerste gevoelen ghestorven Van sijn weder-roepinge wordt gesproken, 4. 17. 12.

Bernardus, ofte, (als andere hem noemen) Bernhardus d'Oudt-vader en Clarevallensische Abt 1112. ende is 1153. gestorven: hy is Autheur van d'Orden der Bernardijner, ofte, Bernhardijner Monnicken. Seer dickwils wort hy genaemt en by gebracht.

Beroepinge: een yeder moet op sijn beroepinge sien, 3. 10. 6.

Beroepinghe der Kercken-dienaren: die is tweederley, een Inwendighe, ende Uytwendige, 4. 3. 11. Sonder de selfde en moet niemant sich indringen in den Kercken-dienst, 4. 3. 10. Vier stucken zijn in die Beroepinge aen te mercken, 4. 3. 11, 12, 13, 16. Ceremonie der selfder, 4. 3. 16.

Berouw: wat dat te seggen is, 1. 17. 13. Godt is sonder Berouw, 1. 17. 12, 13. Dat is een deel des Euangeliums, 3 3. 1, 9. Berouw van Achab, 3. 3. 25. en 3. 20. 15. Berouw van Esau, 3. 3. 25. Berouw van den Keyser Theodosius, 4. 12. 7. Siet oock Penitentie

Bezaliëls, en Aholiabs Kunsten waren van Godt, 2. 2. 16.

Bescherm-Goden, 3. 20. 22.

Beschickinge Godts: door die gheschieden alle dingen, 1. 17. 6.

Besluyt-reden die quaet is, 2. 12. 7.

Besnijdenisse: verschilt van den Doop, en waer in, 4. 14. 21. Haer overeenkomste met den Doop, 4. 16. 3, 16. Was een teecken der genade, 4. 15. 16. Was een figuyre der doodinghe des vleesches, 4. 16. 10. Is afgeschaft, 4. 16. 6. Waerom die tot op den achtsten dagh wierdt uytgestelt, 4. 16. 16. Sy en is gheen Sacrament der Christelicker Kercke, 4. 19. 20.

Bestraffingen aen d'Overtreders van de Wet, 2. 5. 11. Siet oock, Censuren.

Besweerders, 4. 19. 24, 27. Besweerders by de Joden, en waerom alsoo ghenaemt, 4. 19. 24.

Bevestiginghe der Dienaren, 4. 4. 10, 13, 14, 15. Ceremonie van die Bevestiginge, 4 3. 16. Hoe die in't Pausdom gheschiet, 4. 5. 3. Siet oock Confirmatie, en Vormsel.

Beweginghen des gemoedts zijn Godes Voorsienigheyt onderworpen, 1. 18. 2.

Bidden: waerom Christus Ghebeden heeft, 1. 13. 13. Bidden met ghesloten deuren, wat dat is, 3. 20. 29. waerom de levendighe bidden voor malkanderen, 3. 20. 24. voor de doode te Bidden is een ghewoonte, aenghenomen over de dertien hondert jaren, 3. 5. 10.

Biechte, hoe oudt die is, 3. 4. 7. van die is eerst een Wet gemaeckt, 1215 ten tijde van Innocentius den derden, Paus van Rome, 3. 4. 7. sy is schadelick, 3. 4. 19. sy baert stoutigheydt tot sondigen, 3. 4. 19. sonder die kan de Poenitentie wel geschieden, 3. 4. 1. welcke de Ware Biechte is, 3. 4. 19. Siet oock, Oorbiechte.

Binden ende Ontbinden, 3. 4. 18. en 4. 11. 1, 2.

Bisdom, 4. 4. 2, 10. en 4. 7. 23, 26. Bisdom van Christus, 4. 6. 17. waer voor die van't Pausdom het Bisdom houden, 4. 5. 13.

Bisdommen, 4. 5. 9, 18.

Bisschop, 4. 4. 2. Sijn Ampt, 4. 4. 3. Hoe eertijts Bisschop ende Ouderlingh van malkanderen verschilden of onderscheyden waren, 4. 4. 15. Alghemeene Bisschop, 4. 7. 4. De Paus van Rome en is gheen Bisschop, 4. 7. 23, 24, 29.

Bisschoppen 4. 4. 2. en 4. 5. 11. Haer ampt, 4 4. 2, 3. en 4. 7. 23, 29. Bisschoppen, Ouderlingen, Herders, en Dienaers, beteeckenen somtijdts 't selfde, 4. 3. 8. Hoedanige datter moeten verkoren worden, 4. 3. 12. Haer verkiesinge, 4. 5. 2. van wien sy Bevestight wierden, 4. 7. 6. Haer Authoriteyt en Macht, 4. 10. 6. Sy hadden jaerlicks haer Provinciale Synoden, en somtijts twee, 4. 12. 22. Sy hebben langhen tijdt Huysvrouwen gehadt, 4. 12. 27. De Bisschoppen in't eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Algemeene, souden malkanderen verslonden hebben, indien de Keyser Constantinus Magnus dat niet belet en hadde, 4. 9. 10. Papistische Bisschoppen, 4. 5. 1, 11, 19. en 4. 11. 6. By na alle de Bisschoppen in't Pausdom behooren, nae d'oude Canones, verbannen en af gheset te worden, 4. 5. 14. De Bisschoppen in't Pausdom zijn meest botte en plompe ezels, 4. 5. 13. Hoe sy ghewijet ofte bevestigt worden, 4. 5. 1. Sy schrijven haer selven valschelick toe de macht des sweerts, 4. 11. 8.

Bisschopschap, 4. 19. 22.

Blasphemie, ofte, Godts lasteringe, tegen den Heylighen Geest, 3. 3. 22. Tegen Christus, en tegen sijn Offerhande, 4. 18. 14. Blasphemie van de Leere der Papisten, 3. 5. 3. Onvergevelicke Blasphemie, 3. 24. 11.

Boëtius, een Burgemeester van Rome, Theologant, Philosooph en Poeët, is 516 van Theodoricus den eersten Koning der Gothen in Italien onthooft: van hem wordt gesproken, 1. 5. 3.

Boetveerdigheydt, Gelofte der selfder, 4. 13. 4. Boetveerdigheyt en Geloove zijn twee mede-gesellinnen, 3. 20. 11. Siet oock, Poenitentie.

Bonifacius de derde, die 606—607 Paus van Rome geweest is: sijn Eergierigheyt: hy heeft van den Keyser Phocas verkregen, Dat Rome soude zijn 't Hooft van alle Kercken, 4. 7. 17.

Bonifacius de achtste, die 1294—1302 Paus van Rome geweest is: hem worden eenighe Decreten toegeschreven, genaemt Bonifaciaensche, 4. 5. 8.

Boom der Kennisse des Goets ende des Quaedts, 't verbodt Godts van 't eten des selfden wat, 2. 1. 4.

Boom des Levens, waerom alsoo ghenaemt, 4. 14. 18.

Boos zijn wy alle van nature, 2. 5. 3.

Boose, waerom Godt haer wederhoudt, 2. 3. 3.

Boosheyt, Godt en wil die niet, 1. 17. 5. Boosheyt des Menschen, 1. 4. 4. De Mensche en heeft de Boosheydt niet van Nature, 1. 15. 1. Rome is alle soorte van Boosheydt over-gegeven, 4 7. 29.

Bootzen of grappen en genoeghlicke proposten te verdoemen, 2. 8. 48.

Broeder, de Broeder aller Geloovighen is Christus, 2. 12. 2. De Roomsche Bisschop was eertijts te vreden met de ghemeene benaminghe van Broeder, 4. 7. 3.

Broeders die een Kappe draghen, 4. 13. 14, 16, 17.

Broot, dat wort genomen voor die dinghen die 't Lichaem noodigh zijn, 3. 20. 44. Broodt neemt aen den Naem van 't Lichaem van Christus, 4. 17. 20. veranderinge des Broots in 't Avontmael, 4. 17. 13, 14, 20. Aenbiddinghe des Sacramenteelen Broots, 4, 17. 35, 36.

Brutus, is een Naem van verscheyden Romeynen, 4. 2. 3.

Bruyt van Christus, is de Kercke, 4. 8. 13.

Bruydegom der Kercke: Godt is die, 2. 8. 18. Christus is de Bruydegom der Kercke, 4. 8. 13. en 4. 10. 17.

Bullen des Paus, 3. 5. 1. en 4. 7. 26.

Burgerlicke eere: Aenbiddinge wordt genomen voor Burgerlicke eere, 1. 12. 3.

Burgerlicke oordeelen, 4. 20. 17.

Burgherlicke discipline, van die is verscheyden de Disciplijne der Kercke, 4. 11. 3, 5.

Burgerlicke regeeringe, onder den Christenen, 4. 20. 3, 8. Noodtsakelickheydt van die regeeringe, 4. 20. 3. De Philosophen seggen datter driederley Burgerlicke regeeringe is: als Aristocratia, dat is, als de voornaemste en beste regeeren, die van Godt onder d'Israëliten ingestelt is: Democratia, dat is, als 't ghemeene volck ende een yeder onder het selfde regeert: ende Monarchia, als een alleen regeert ende Overste is, 4. 20. 8.

Burgerlicke Wet, 4. 20. 15.

Burgherlicke Wetten, 4. 20. 14, 15. Die mogen van menschen wel ingesteldt worden, 4. 20. 15. Die zijn

1) Sancten en Sanctinnen.

stercke zenuwen, ende als de zielen van gemeene saken, 4. 20. 14 Of de Burgerlicke Wetten de conscientie verbinden, 3. 19. 15. en 4. 10. 5. en 4. 20. 3, 5.

C.

Cajaphas d'Hooge-priester, die 3980 des werelts, en 33 na Christus geboorte. Christus geoordeelt heeft des doodts schuldigh te zijn: van Aaron heeft hy sijn successie, 4. 2. 3.

Cain. siet Kain.

Caligula, die A° 39—43 Roomsch Keyser, ende een Atheist en grooten verachter Godts geweest is, 1. 3. 2. en 3. 14. 2. en 4. 2. 3.

Calixtus, die 219—224 Bisschop van Rome geweest is, hem worden eenige Canones toegeschreven, 4. 17. 44.

Calumnie, ofte, Lasteringe des Naestens wordt verdoemt, 2. 8. 47.

Camerlingh, een Moorman en machtigh Heer van Candace, de Koninginne der Mooren, heeft A° 36 gheleeft; sijn Godtvreesentheyt, 3. 2. 32

Camillus een Romeyn die Rome, van de Galliers 1) ingenomen zijnde, 3562 des werelts, en 386 voor Christus, verlost heeft: van hem wordt gesproken, 2. 3. 4. en 3. 24. 10. en 4. 2. 3.

Cancellarie des Paus, 4. 7. 26.

Canon, dat is, Regel, 4. 19. 14.

Canones, dat is, Regelen, 4. 4. 1, 5, 7, 8. en 4. 5. 4, 9, 10, 14. en 4. 12 22. en 4. 17. 44. Canones der Apostelen, die haer toegeschreven worden, 4. 4. 5. en 4. 17. 44.

Canonisten, 3. 4. 4. en 4. 17. 20, 49. en 4. 19 24.

Canonijcke electie, ofte, verkiesinge en is in 't Pausdom niet, 4 5. 2.

Canunnicken, 4. 5. 2, 3, 7, 10, 16. Wie in 't Pausdom, 4. 5. 10 Die zijn eerst Stadtpriesters geweest, 4. 5. 16.

Canunnickschappen, 4. 5. 9.

Capellanen, in de Pauselicke Kercke, 4. 5. 10.

Capellarien, ofte, Capelrijen, 4. 5. 9, 10.

Cardinalen: wie die eertijdts gheweest zijn, en hoe sy in de Kercke verhooght zijn, 4. 7. 23, 30 Haer Theologie, 4. 7. 27. Cardinalen-Bisschoppen, 4 4. 3 en 4. 7. 30.

Carolus, toe-genaemt Magnus, ofte de Groote, een sone van Pepinus Koning van Vranckrijck, is 801—841 Keyser in 't Westen geweest, 1. 11. 14. en 4. 7. 17. Onder sijnen Naem isser ghemaeckt een Wederlegh-boeck tegen de Beelden, 1. 11. 14.

Carthaginensische Concilie, ofte, Synode, 3. 20. 22. en 4. 7. 30. Het Tweede, 390 gehouden, 4. 19. 14. Het Derde, 398 gehouden, in 't welck, ende gepresideert heeft ofte Præses gheweest is Aurelius, Bisschop van Carthago: ende oock Augustinus tegenwoordigh was, 4. 7. 2. en 4. 19. 14. Het Vierde, 399 gehouden, 4. 5. 19. en 4. 15. 20. Het Seste, 419 gehouden, 4. 7. 3. 21.

Cassiodorus, een Senateur ofte Raedtsheer van Theodoricus den eersten Koningh der Gothen in Italien, heeft 493 geleeft, 4. 12. 20.

Cassius vyerschare, 4. 20. 10.

Castijdinge Godts, 3. 4. 31. Waer van daen, 3. 2. 21. en 3. 4. 35. Die is meer een teecken der liefde Godts dan sijnes toorns, 3. 2. 21. en 3. 4. 32. Daer door worden de godtloose verhardt, 3. 4. 12. en 3. 8. 6.

Catechesis, ofte, Catechismus, 4. 10. 29. en 4. 19. 4, 13.

Catechiseeren, ofte, de maniere van den Catechesis ofte Catechismus in de Kercke te leeren: welcke de beste is, 4. 19. 13.

Catechumenus, dat is, die eerst in de beginselen der Christelicke Religie en Leere wort onderwesen: Hoe hy moet ghedoopt zijn, 4. 15. 19. Siet oock, 4 19. 4, 24, 27.

Cathari, Ketters, 252. Sy worden genoemt en wederlegt, 4. 1. 13. en 4 8. 12.

Catharina, een Heylighe 1) der Papisten, die sy aenroepen, 3. 20. 22.

Cathedrale Kercken, 3. 4. 7.

Catholijcke, ofte, Alghemeene Kercke, 4. 1. 2. De sichtbare wordt onder de Catholijcke Kercke begrepen, 4. 1. 2, 9.

Catilina, een oproerigh Romeyn: heeft 3887 des werelts, en A° 61 voor Christus geleeft, 2. 3. 4.

Cato, een Naem van verscheyden Romeynen: als van Cato Censorinus, 3717 des werelts, en 231 voor Christus geboren: Cato d'oude 3801 des werelts, en 147 voor Christus ghestorven: Dionysius Cato, die de guldene Disticha ofte Twee-reghelghedichten ghemaeckt heeft, 3. 10. 4. en 3. 14. 3. De spreucke van Cato, 3. 10. 4

Cecilianus, Bisschop van Carthago, heeft 312 geleeft, 4. 7. 10.

Celestianen, Ketters 404: worden genoemt en wederleght, 2. 1. 5.

Celestinus, een Ketter 404: wordt genoemt en wederleght, 3. 17. 15. en 3. 23. 5.

Celestinus, die 423—431 Bisschop van Rome geweest is, 4. 7. 1.

Celestius, een Ketter ten tijde van Augustinus, 2. 3. 5.

Censure, ofte, Bestraffinghe: haer kracht, 4. 8 15.

Censuren, ofte, Bestraffingen, 4. 7. 6, 7. Hoedanigh de censuren van d'Oude waren, 4. 1. 29. en 4. 12. 22. Kerckelicke censuren behooren tot de Discipline, 4. 10. 29.

Ceremoniale wercken, 3. 11. 19.

Ceremoniale Wet, 4. 20. 14, 15. Die is afgheschaft ten aensien, niet van haer effect en eynde, maer van haer ghebruyck, 2. 7. 16.

Ceremonie: van de Beroepinge en Bevestinge der Dienaren, 4. 3. 16. en 4. 4. 15. Ceremonie van d'Opheffinge der handen, waer toe die streckt, 3. 20. 5. Ceremonie van d'Opheffinge der handen, is alle tijden en volckeren ghemeen, 3. 20. 16.

Ceremonien: die zijn door de komste van Christus uytgewischt, 4. 14. 25. Die, van Christus afgesondert en afgescheyden zijnde, zijn onnut, 4. 14. 25. Het gebruyck der ceremonien sonder Christus is bespottelick, 2. 7. 1. Ceremonien des Sabbath-daegs zijn door Christus wech genomen, 2. 8. 31. Wet der ceremonien: siet Ceremoniale Wet, en Wet. Ceremonien in 't Pausdom, 4 10. 14, 15. Van de Joodtsche ceremonien zijn gesproten de Mysterien des Pausdoms, 4. 19. 26. Ceremonien der Papisten zijn, ofte uyt het Jodendom gehaelt, ofte van haer versiert, 4. 5. 5.

Chalcedonensische Concilie, ofte Synode: zijnde het vierde Algemeene, 451 gehouden tegen den Ketter Eutyches door bevel des Keysers Marcianus ofte Martianus, 2. 14. 4. en 4. 5. 4. en 4. 7. 2, 4, 15. en 4. 9. 8, 9, 11.

Cheirothesia, dat is, Oplegginghe der handen, in 't Bevestigen der Dienaren gebruyckt, 4. 4. 14.

Cheirotonia, dat is, Opsteeckinghe ofte opheffinge der handen, in 't verkiesen der Dienaren ghebruyckt, 4. 3. 15. en 4. 4. 14.

Cherubim: die waren ter eeren Godts ghemaeckt, 1. 11. 3. Die bedeckten haer aengesichten met haer vleugelen, en waerom, 1. 1. 3. De Beelden Godts ende der Heyligen en kunnen met het exempel des Cherubims niet verdedigt worden, 1. 11. 3. Waerom de Heylige Schriftuyre d'Engelen, daer sy Geesten zijn, onder Cherubims en Seraphims met vleugelen afschildert, 1. 14. 8.

Chiliasten, Ketters 116, sy worden wederleght, 3. 25. 5.

Choor-Bisschoppen, 4. 4. 2.

Christelick leven, 3. 3. 20. en 3. 6. 1. Haer Deelen, 3. 6. 2. en 3. 7. 4.

Christelicke vryheyt: die is Geestelick, 3. 19. 9. Die bestaet in drie Deelen, 3. 19. 2, 4, 7. Op twee manieren wort tegen die Vryheydt gesondight, 3. 19. 9. 10. Die moet de Liefde onderworpen zijn, 4. 19. 13.

Christelicke gelucksaligheyt, 3. 25. 1.

Christelicke Kercke, in die en is de Besnijdenisse geen Sacrament, 4. 19. 20

Christelicke Regel, 1. 14. 4.

Christen-mensche, sijn Leven wat dat is, 3. 3. 20.

Christen-volck: 't Ampt des selfden, 4. 10. 31.

Christenen: die zijn Priesters en Gesalfde, 2. 15. 6. en 4. 19. 9. Haer Troost, ofte, Vertroostinghe, 2. 16 19. Wie Christenen mogen genaemt zijn, ende wie niet, 3. 6. 4. Waerom de Geloovighe ghenaemt worden Christenen, 2. 15. 5. Waerom de Christenen een Konincklick Priesterdom genaemt worden, 2. 15. 5. Haer Ampt, 4. 10. 31. Onderscheydt tusschen der Christenen en Philosophen lijdsaemheyt, 3. 8. 11. Haer Kruys, en d'oorsaken van 't selfde, 3. 8. 1. Haer Vruchten, 3. 8. 2. Haer gheheele Leven is een Meditatie des Godtsaligheydts, 3. 19. 2. De superstitieuse onderhoudinghe der daghen moet verre van haer zijn, 2. 8. 31. Sy en moeten den Doodt niet vreesen, 3. 9. 5. Sy en moeten niet meenen, dat de Fortuyne over de Werelt en Menschen heerschet, 1. 16. 9. Onder den Christenen zijn Nieuwe Stoïci, 3. 8. 9. Wy Christenen en hebben geenen Altaer, 4. 18. 12.

CHRISTUS: sijn aepachtige nabootsers sijn de Papisten 1) 4. 19. 29. Algemeene Bisdom, 4. 6. 17. Ampt, 2. 6. 2. en 2. 12. 2, 4. en 2. 15. 1. en 3. 12. 7. Begravenisse, ofte, Begravinghe. 2. 16. 7. Bruyt, is de Kercke, 4. 8. 13. Konincklicke Salvinge, 2. 15. 5. Daedt, door die is het Oude Testament bevestight, 2. 10. 4. Discipelinne, is de Kercke, 4. 8. 13. Doodt, 2. 16. 7. Soorte sijnes doots is aen te mercken, 2. 16. 7. Eerst-geboorte. 2. 13. 2. Eeuwigh Rijcke, 2. 15. 3. en 3. 25. 5. Eeuwigheyt, 1. 13. 7, 8, 18. Geestelick Rijcke, 2. 15. 3, 4. en 4. 5. 17. en 3 7. 18, 25, 32. en 4. 17. 32. en 4. 20. 1, 12, 13. Ghehoorsaemheydt, 2. 12. 3, 5. en 2 16. 5. en 2. 17. 1, 3. en 3. 8. 2. en 2. 14. 17. en 4. 16. 18. Gehoorsaemheyt sijnes Levens en Lijdens, 2. 16. 5. Genade, 2. 17. 2, 4, 5. en 4. 1. 2. Godtheydt, 1. 13. 7, 8, 9. Godtheydt wort bewesen, 1. 13. 7, 14. Dinghen die tot sijn Godtheyt behooren; 2. 14. 2. Goedtdadigheydt, 3. 17. 2. Hemelvaert, 2. 16. 14. en 4. 17. 36. Heyligheyt, 4. 16. 18. Heylighmakinghe, 4. 16. 18. Instellinghe van 't Avondtmael, is wel duysendt jaer onderhouden, 4. 17. 48. Kennisse. 3. 2. 6. Laetste oordeel, 2. 16. 17. Lichaem is eyndigh, 4. 17. 26. Lichaem wordt een Tempel ghenaemt, 2. 14. 4. Lichaem is verheerlickt, 4. 17. 29. Lichaem eten, 4. 17. 6. Hoe Christus Lichaem in het Avondtmael gegeten wordt, 3. 17. 5. Hoe Christus Lichaem van de ongheloovige en godtloose ghegeten wort, 4. 17. 34. Lijden van Christus te vervullen, wat dat is, 3. 5 3. Merck-teeckenen, 3. 18. 7. Sijn ware Menschheyt, 1. 13. 1. en 2. 13. 2. Mirakelen, 1. 13. 13. Sijnen Naem Christus behoort tot sijn driederley ampten, 2. 15. 2. Sijnen Naem Jesus, met de reden des selfden Naems, 2. 16 1. Nederdalinghe ter Hellen, 2. 16, 8, 9, 12. Offerhande, 4. 1, 28. en 4. 18. 13, 14. Sijn Offerhande en moet niet vernieuwt worden, 4. 18. 3. Overwinninge, 3. 25. 1. Priesterdom, 2. 15. 1, 2, 6. en 3. 20 28. en 4. 6. 2. Waer in sijn Priesterdom bestaet, 4, 6. 2. De vruchten van Christus Priesterdom, 2. 15. 6. Sijn Recht, 4. 9. 1. Rechtveerdigheyt, die is volmaeckt, 3. 14. 12. Rijcke, is de Kercke, 4. 2. 4. Rijcke is Eeuwigh en Gheestelick: Siet boven. Sitten ter rechter-handt Godts des Vaders, 2. 16. 15. Sijn Stadt-houder noemt de Paus van Rome sich selven, 4. 6. 1, 2. en 4. 7. 24, 26, 27, 29. Suyverheyt, 2. 13. 4. en 2. 16. 6. en 4. 12. 25. Tegenwoordigheyt in't Avondtmael, 4. 17. 12. Sijn Tegenwoordigheydt hoe wy in't Avondtmael genieten, 1. 17. 31. Komste, in die is bewesen de volheyt der genade, 4. 1. 26. Toekomste ten oordeel. 2. 16. 17. Komste, door die zijn de Ceremonien uytgewischt, 4. 14. 25. Transfiguratie, ofte, Veranderinge, 4. 17. 17. Triumphe, ofte, Overwinninghe, 1. 14. 18. en 2. 16. 6 en 3. 25. 1. Verdienste, 2. 17. 1, 4. en 4. 1. 21. Verrijsenisse, 2. 16. 13. Verrijsenisse, drie vruchten der selfder, 2 16. 19. Versoeninge, 4. 6. 2. Sijn vleesch is onse spijse, 2. 17. 5. Sijn vleesch is waerlicks spijse, 4. 17. 7. Sijn vleesch is levendighmakend, 4. 17. 9. Sijn voorbeeldt was David, 3. 20. 25. Sijn voor-

1) Francoisen.

1) Sanctinne.

1) sijn apen of simmen zijn de.

beelden waren de Levitische Priesters, 4. 12. 25. Sijn Voorbiddinge, 1. 14. 12. en 3. 20. 18, 19. 20, 27, 28. en 4. 6. 2. Sijn Uytgangh uyt het graf was Mirakuleus, 4. 17. 29. Sijn Ziele heeft geleden, 2. 16. 10.

CHRISTUS, is geboren onder den Roomschen Keyser Augustus, op het eynde van het een-en-veertighste jaer sijner regeeringhe, zijnde het 3 9 4 7 jaer des werelts. Is eeuwige Godt, 1. 13. 7, 8, 27. en 2. 14. 2, 7. Godt en Mensche, 2. 12. 1, 2. Heeft twee Natuyren, 2. 14. 1, 8. Is JESUS ghenaemt, en waerom, 2. 16. 1. Tweede Adam, en waerom, 1. 15. 4. en 2. 12. 7. en 3. 1. 2. Voorsprake by den Vader, 3. 4. 26. en 3. 20. 17, 18. Een Engel genaemt, 1 13. 10. en 1. 14. 5, 9. Ware en d'eenighe Autheur der Mirakelen, 1. 13. 13. Autheur des levens, 2. 17. 1. en 4. 17. 8. Hooft der Kercke, 1. 14. 6. en 3. 25. 3. en 4. 6. 9. Hooft der Enghelen en Menschen, 2. 12. 1, 7. en 3. 22. 1. Eenige voedsel onser zielen, 4. 17. 1. Eenighe Leeraer en Meester der Kercke, 4. 3. 3. en 4. 8. 7, 8. De Sone Davids, en hoe, 2. 13. 1, 3. De Sone Godts eygentlick, 2 14. 5, 6, 7 Het eynde des Wets, 1. 6. 2. en 2. 6. 4. en 2. 7. 2. De broeder van alle Geloovighe, 2. 12. 2. Het eenighe fondament der Kercke, 3. 15. 5. Hy heeft, op dat hy't Middelaers-Ampt bedienen soude, het menschelijck vleesch moeten aennemen, 2. 12. 1, 4. Het aldervolmaeckste beeldt Godts, 1. 15. 4. Richter des gantschen werelts, 2. 16. 17. De substantie, ofte, het wesen der Sacramenten, 4. 14. 16. en 4. 17. 11. Is d'eenighe Middelaer en Voorbidder tusschen Godt ende den Mensche, 1. 14. 12. en 2. 6. 1, 2, 3, 4. en 2. 12. 1, 2, 3. en 2. 15. 5. en 2. 16. 16. en 2. 17. 1, 4. en 3. 20. 17, 18, 19, 20. en 4. 12. 20. Is het ware Object, ofte, voorwerpsel van den Doop, 4. 15. 6. Is't broodt des levens, 4. 17. 5. Is Propheet, Koningh ende Priester, 2. 15. 1. De ware spieghel van onse verkiesinge, 3. 24. 5. Priester, 2. 12. 4. en 2. 15. 1, 6. en 4. 18. 2, 17. en 4. 19. 28. D'eenige Salighmaker van alle uytverkorene, 3. 15. 5. De Sonne der gherechtigheydt, 2. 10. 20. en 3. 25. 1. en 4. 8. 7. De vervullinge des Wets, 2. 7. 2. Gedoopt omtrent sijn dertighste jaer, 4. 16. 29. Is verscheyden verdruckingen onderworpen gheweest, 3. 8. 1. Gheopenbaert in het Euangelium, 2. 9. 1. Vry van alle sonde, 2. 13. 4. en 2. 16. 5 Heeft voor ons verkreghen de ghenade Godts ende het eeuwige leven, 2. 17. 1. Moet in den Hemel ghesocht worden, 4. 17. 19. Heeft aenghenomen het wesen van ons ware vleesch, 2. 13. 1. Sit aen de rechter-hant Godts des Vaders, 2. 16. 15. Is alleen genoegh voor alle gheloovige, 2. 16. 19. Sal ten oordeel komen, 2. 16. 17. en 4. 17. 12. Begaeft met een levendighmakende vleesch, 4. 17. 9. Heeft door sijn doodt ons het leven toegebracht, 2. 16. 5, en 4. 17. 8. Is neder gedaelt ter hellen, 2. 16. 8, 9, 12. Heeft veertigh daghen ghevast, en waerom, 4. 12. 20. Heeft aengenomen onse swackheden, uytgenomen de sonde. 3. 16. 12. Is begaeft met een volkomen rechtveerdigheydt. 3. 14. 12. Heeft door sijn gehoorsaemheyt onse sonden uytghewischt, 2. 16. 5. Is begaeft met een on-eyndige macht, 2. 15. 5. en 2. 16. 16. Is verresen van den dooden, 2. 16. 13. Is een overwinner over den Satan. 1. 14. 18. Sijnen Naem deeldt hy somtijdts mede aen de Kercke, 4. 17. 22. Abrahams Sone, 2. 13. 1. Hoe hy eerder dan Abraham is, 2. 14. 2. Geboren uyt Adam, 2. 13. 2, 3. Adams sone, 2. 12. 7. Adams persoon heeft hy aengedaen, ende sijnen naem aengenomen, 2. 12. 3. Hem aennemen is weder-gheboren te worden, 2. 2. 19. Onse aennneminghe is in hem ghegrondt, 2. 14. 5. Hy is onse Altaer, 4. 18. 17. D'Autheur des saligheyts, 2. 13. 3. en 3. 2. 10. Levende beeldt Godts, 2, 2. 20. De Papisten bespotten hem, 4. 19. 20. Behoeft gheen Stede-houder, 4. 6. 2. en 4. 18. 2. Bedient het Middelaers-Ampt in den persoon van een Enghel, 1. 13. 10. d'Eenighe Priester, 3. 3. 4. d'Eenghe Priester des Nieuwen Testaments, 4. 18. 14. d'Eenige Verlosser, 2. 6. 1, 3. en 2. 12. 2, 3. en 3. 2. 1. d'Eenighe Versoender Godts ende der Menschen, 2. 6. 1. en 2. 17. 12. d'Eenighe Voorbidder, 2. 16. 16. d'Eenighe Voorspreker, 2. 16. 16. en 3. 20. 17, 20. Hoe hy hemselven goedt noemt, 1. 13. 24. Hy gheeft ons 't ghene de Wet ons weygert, 2. 17. 5. Hem eten, wat, 4. 17. 5. Is het fondament des Doops ende der Besnydenisse. 4. 16. 3. Fonteyne des levens, 4. 17. 8. Gheboren uyt den zade Davids, 2. 13. 3, 4. Geboren uyt den zade van Maria, 2. 13. 4. Gheboren uyt Maria, 2. 13. 3. Ware mensche gheboren uyt den zade des Menschen, doch sonder sonde, 2. 13. 3. Waerom hy gebeden heeft. 1. 13. 13. Waerom hy ghekomen is, 3 1. 2. Gegenereert van eeuwigheyt van den Vader, 1. 13. 7, 23. 24, 25. en 2. 14. 7. Gesweet droppelen bloedts, en hoe, 2. 16. 12. Gheleden onder Pontius Pilatus, 2. 16. 5. Hoe hy geseydt wordt Ghegroeyt te hebben, 4. 17. 17. Hy wordt tegen Adam ghestelt, 2. 3. 6. en 2. 13. 4. Waerom hy aen een Kruys ghenagelt is, 2. 16. 6. Ware Godt, 1. 13. 5, 14 en 2. 14. 2. en 4. 9. 13. Heylige der Heyligen, 4. 8. 12. Jehova genaemt, 1. 13. 9, 10. Het leven, 4. 16. 17. Het levendighmakende broodt, 4. 17. 1. Materie des Avondtmaels, 4. 17. 11, 33. Materie onses saligheyts, 2. 16. 19. en 2. 17. 2. Mensche, 2. 12. 1, 3. Na sijn Menschheydt heeft hy ons de Rechtveerdigheydt verworven, 3. 11. 9. Middelaer. 1. 10. 1. en 3. 2. 1. Middelaer der Verlossinge en Voorbiddinge, 4. 20. 20. Die hem willen offeren, offeren niet Gode, maer den Duyvelen, 4. 5. 9. Onse Priester, door welcken onse offerhanden Gode aenghenaem zijn, 2 15. 6. Onse volmaeckttheydt, 2. 7. 4. Onse vrede, 3. 13. 4. Overste, oock over d'Engelen, 2. 12. 7. Onse Triumphe, ofte, Overwinninghe, 2. 12. 3. Hoe de Vader meerder is dan hy, 1. 13. 26. Waerom hy terstondt den Heydenen niet ghepredickt en heeft, 2. 11. 12. Salighmaker, 2. 16. 1, 19. Hoe hy de Sone Godts is, 1. 13. 23. Hoe hy eene Sone des Menschen genaemt wort, 2. 13. 2, 5, 6. Ware Salomo, 3. 4. 32. en 4. 1. 27. Wat hy ons verworven heeft, 3. 11. 1. Præsideert, ofte, is Overste in alle Concilien, en hoe, 4. 9. 1. Wie eenen Nieuwen Christus versiert, 2. 12. 5. Waer toe ons dient 'tghene van hem ghelesen wordt, 2. 16. 1.

Chrysostomus d'Oudt-vader en Bisschop binnen Constantinopel, 3 8 2 en is 4 0 7 gestorven: hy wordt seer dickwils genoemt en by gebracht.

Cicero, een vermaerdt Orateur onder den Romeynen, is 3 8 4 3 des werelts, en 1 0 5 voor Christus gheboren, en in het vier-en-tsestighste jaer sijnes Ouderdoms 3 0 9 7 des wereldts, en A° 4 1 voor Christus gedoodet: seer dickwils wordt hy genoemt en by gebracht.

Clemens d'Eerste, die A° 91—101 Bisschop van Rome gheweest is, 4. 6. 15. en 4. 7. 14.

Clemens de sevende, die 1 5 2 3—1 5 3 4 Paus van Rome gheweest is, hy was een Atheïst, 4. 7. 27. en bloetdorstigh, 4. 7. 24.

Clementinen, een deel van het Canonijcke ofte Pauselijcke Recht, die 1311 van den Paus Clemens de vijfde uytgegeven, ende van sijnen Nazaet Johannes den twee-en-twintighsten in een Boeck begrepen zijn, 4. 7. 20.

Clerckschap, 4. 5. 8. en 4. 19. 25.

Clergie, dat is, Geestelickheyt, 4. 4. 13. en 4. 12. 1, 6, 22.

Clerici, dat is, Geestelicken, 4. 11. 15. en 4. 12. 1. Wie eertijdts alsoo ghenaemt, 4. 4. 9. Haer immuniteyt ofte vryheyt, 4. 5. 7. en 4. 11. 15. Haer hooft-scheeringe, en d'oorspronck van die Hooft-scheeringhe, ofte van haer Kruyne, 4. 19. 22, 25, 26, 27. Die waren als een zaedt der Kercken, 4. 4. 9. D'Acoluthi worden Clerici ofte Geestelicken genaemt, en waerom, 4. 4. 9. Sy worden Deur-bewaerders genaemt, en waerom, 4. 4. 9.

Clooster-gheloften, 4. 13. 8. Clooster-disciplijne, 4. 13. 8.

Cloosters, 2. 3. 5. en 4. 8. 13, 14, 15. en 4. 13. 21. Die zijn vergaderingen der schismatijcke, ende der verscheurders van d'eenigheyt der Kercken, 4. 13. 14. De meeste Cloosters zijn Bordeelen ofte Hoeren-huysen, 4. 13. 15.

Cloostersche Collegien waren eertijts als zaden der Kercken, 4. 13. 8.

Cloostersche Professie is de Forme des tweeden Doopsels, 4. 13. 14.

Cluysenaers, 4. 13. 16.

Collatien, ofte, Begiftinghen der Beneficien in't Pausdom, 4. 5. 6.

Collegie, 4. 4. 2.

Collegien der Cloosters, ofte, Cloostersche Collegien, waren eertijdts als zaden der Kercken, 4. 13. 8.

Collegien der Monnicken, 4. 13. 8.

Concilie, ofte, Synode, Algemeen, 4. 4. 4, 11. en 4. 7. 8. en 4. 8. 10 en 4. 9. 2, 14. en 4. 12. 22. Een Algemeen was het Eerste Niceensche 325, Eerste Constantinopelsche 381, Eerste Ephesische 431, ende Chalcedonensische 451 ghehouden, 4. 9. 8. Antiocheensche, siet, Antiocheensche Concilie. Apostolische, siet, Apostolische Concilie. Aquilejensische, siet, Aquilejensische Concilie. Arausicaensche, siet, Arausicaensche Concilie. Arelatensische, siet, Arelatensische Concilie. Carthaginensische, siet, Carthaginensische Concilie. Chalcedonensische, siet, Chalcedonensische Concilie. Constantiensische, siet, Constantiensische Concilie. Elybertijnsche, siet, Elybertijnsche Concilie. Ephesische, siet, Ephesische Concilie. Laodicensische, siet, Laodicensische Concilie. Lateraensche, siet, Latereansche Concilie. Milevitaensche, siet, Milivitaensche Concilie. Niceensche, siet, Niceensche Concilie. Provinciael Concilie, 4. 4. 4. en 4. 7. 8, 11, 12, 19. Roomsche, siet, Roomsche Concilie. Sardicensische, siet, Sardicensische Concilie. Taurinensische, siet, Taurinensische Concilie. Toletaensche, siet, Toletaensche Concilie. Of een Concilie, ofte, Synode dwalen kan, 4. 8. 10. en 4. 9. 7.

Concilien, ofte, Synoden, Wettelicke, welcke, 4. 9. 1, 2. Haer contrarieteyt ofte, tegen-strijdigheydt en dwalinge, 4. 8. 10. en 4. 9. 6, 7, 9, 10, 11, 14. Welcke noodtsakelick zijn, 4. 9. 8, 13. Generale, 4. 8. 1. en 4. 9. 3, 6, 11. Provinciale, 4. 7. 19. en 4. 8. 1. en 4. 9. 11. en 4. 12. 22. Jaerlicksche, 4 12. 22. Van wien sy t'samen ghe-roepen en vergadert wierden, 1. 11. 14. en 4. 7. 8. en 4. 12 22. Haer authoriteyt, 4. 8. 10, 11. en 4. 9. 2, 8. 11. Of sy altijdt van den Heylighen Geest geregeert worden, 4. 9. 11. Christus presideert, ofte, is Overste in alle Concilien, en hoe, 4. 9 1. Wat in die aen te mercken is, 4. 9. 8. Papistische Concilien, hoedanigh, 4. 7. 8. Of de Paus boven de Concilien is, 4. 7. 20.

Concomitantie, 'twelck een on-latijnsch woort is, in't Pausdom versiert, eensdeels om de Hostie te doen aenbidden, en anderdeels oock om den Leecken den Kelck ofte Drinckbeker in't Avondtmael t'ontnemen, en 't is soo veel gheseydt als gheselschap-houdinge, en daer uyt besluyten de Papisten, ten eersten: Indien de Godtheyt met de Menscheydt van Christus, dat is, met sijn Vleesch en Bloedt alsoo vereenight is dat sy niet en kunnen ghescheyden worden: Ergo moet Christus aldaer aengebeden worden. Ende ten tweeden: Om dat Christus levendigh-makende Vleesch niet sonder Bloedt en is, soo moet volghen dat die ghene, die sijn Vleesch eet, oock te ghelijck sijn Bloedt drinckt: Ergo de Kelck is onnoodigh, en hy mach den Leecken wel ontnomen worden, 4. 17. 35, 47.

Conditie, 's menschen conditie is elendigh buyten Christus, 2. 16. 2. Absolutie is met conditie, 3. 4. 18, 22. Dreygementen Godts zijn met conditie. 1. 17. 14. Conditie des menschelicken willes, 2. 4. 1. Des menschen elendige conditie nae den val, 2. 1. 1.

Conditioneel zijn de beloften des Wets, 2. 7. 4.

Confirmatie, siet, bevestinge en vormsel.

Koningh: Christus is een Koningh, 2. 15. 1. Godt is d'eenighe Koningh der zielen, 4. 10. 7. Godt is een eeuwigh Koningh, 3. 20. 42.

Koninghen: men moet die ghehoorsaem

zijn, 4. 20. 8. 22, 23, 32. De Koningen en Magistraten worden Goden genaemt, 4. 16. 31. en 4. 20. 4. By die en moeten geen vleijaerts zijn, 4. 20. 1, 32. Sy zijn voedtster-heeren der Kercke, 4. 20. 5. Het is haer georlooft oorlogh te voeren, 4. 20. 11. Sy worden van den Poeët Homerus ghenaemt Herders der Volckeren, 4. 20. 24. Haer ampt, 4. 11. 16. Welcken dagh de Papisten noemen, drie Koningen dagh, 4. 19. 37.

Conscientie: wat sy is, ofte, des selfs beschrijvinghe, 3. 19. 15. en 4. 10. 3. Sy siet op Godt, 4. 10. 4. Hoedanigh de vrede der selfder is, 3. 13. 3. Men en moet haer gheenen strick opleggen, 4. 10. 2, 8. Sy maeckt onderscheydt tusschen goedt en quaedt, 1. 15. 2. Sy is een ken-teecken van d'onsterffelickheydt der ziele, 1. 15. 2. Conscientie is als duysent ghetuygen, is een oudt spreeck-woordt, 3. 19. 15. en 4. 10. 3. Of de Burgerlicke Wetten de conscientie verbinden, 3. 19. 15. en 4. 10 5. en 4. 20. 3. 5.

Conscientien en moetmen geen stricken opleggen, 4. 10. 2, 8. Pijnbanck der conscientien in't Pausdom, 4. 10. 13.

Consecratie, ofte, Heyliginge en Wyinghe, wat die zy, 4. 17. 15. In het Avondtmael, 4. 17. 14, 15, 20. Der Ouderlingen, ofte, Priesters, 4. 19. 28. Der Dienaren, 4. 4. 15. Siet oock, bevestiginghe der Dienaren. Der Olije, 4. 19. 18, 21. Der Hostie, 4. 17. 36. Waer aen de kracht der selfder hanght, 4. 17. 39.

Consistorie: ofte, Kercke-Raedt, 4. 3. 8. en 4. 11. 1, 6. en 4. 12. 2, 11.

Constans: de Keyser in't Westen en sone des Keysers Constantinus Magnus, heeft A° 337—350 geregeert, 4. 7. 5.

Constantiensische Concilie ofte binnen Constans 1414 begonnen, en aldaer 1418 ghe-eyndight, 4. 9. 14. Dat heeft den Drinckbeker in 't Avondtmael verboden aen 't volck te geven, 4 9. 14.

Constantinopelsche Concilie, het eerste, zijnde het tweede alghemeene, is aldaer van den Keyser Theodosius den eersten ofte ouden 381 t'samen gheroepen tegen Eunomius en Macedonius, Ketters, 4. 4. 11. en 4. 7. 15. en 4. 9. 8, 13. Een ander aldaer van den Keyser Theodosius den tweeden ofte jongeren 448 of 449 t'samen geroepen tegen den Ketter Eutyches, 2. 14. 4. Het vijfde, te weten het vijfde Algemeene, aldaer van den Keyser Justinianus 553 t'samen geroepen teghen de Ketters de Arrianen, Eutychianen, en Nestorianen, 4. 7. 2. Ende een ander te Constantinopel van den Keyser Leo Isaurus 730 t'samen geroepen tegen den Beelden, 4. 9. 9.

Constantinus de Keyser, toe-ghenaemt Magnus ofte de Groote, heeft A° 307—336 gheregeert, 1. 11. 14. en 4. 7. 5, 10. en 4. 8. 16. en 4. 9. 10. en 4. 11. 12, 13. 15. De Bisschoppen in 't eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Alghemeene, souden malkanderen verslonden hebben, indien die Keyser dat niet belet en hadde, 4. 9. 10. Hy heeft 310 over al Tempelen opgerecht, ende die van renten voorsien, 1. 13. 4. Sijn gifte, 4. 11. 11, 12, 13.

Constantius, de Keyser in 't Oosten en sone des Keysers Constantinus Magnus, een Arriaen en vervolger der rechtgeloovigheu, heeft 337—361 gheregeert, 4. 7. 5.

Constantius, Bisschop te Constantien, in 't Eylandt Cyprus, is 787 in 't tweede Niceensche Concilie geweest, 1. 11. 16.

Constantius, Bisschop binnen Milaen, heeft geleeft ten tijde van Gregorius Magnus, 4. 4. 13. en 4. 7. 6.

Consubstantialis wordt de Sone Godts ghenaemt, dat is, den Vader medewesentlick, ofte ghelijck in substantie ofte in wesen met den Vader, 1. 13. 4, 5. en 4. 8. 16.

Consubstantiateurs, zijn de Martinisten ofte Luthersche, als die de Consubstantiatie in 't Avondtmael defenderen, 4. 17. 20

Consubstantiatie, dat is, by-wesentheyt des wesentlicken Lichaems van Christus, in het broodt, met het broodt, ende onder het broodt, 4. 17. 16.

Continentie, ofte, onthoudinghe, wat dien naem beteeckent, 4. 13. 17. Is een besondere gave Godts, 2. 8. 42.

Contritie, ofte, Herten-leedt, 3. 3. 3. en 3. 4. 1, 2. Wat die is, 3. 4. 2.

Conversatie, ofte, Ommegangh der Geloovigen, 1 8. 12.

Cornelius, de hooft-man over hondert, heeft A° 39 gheleeft, waerom hy ghedoopt is, 4. 15. 15. Is wedergheboren gheweest al eer hy 't Euangelium uyt Petrus mondt ghehoort hadde, 3. 24. 10. Sijn gheloove, 3. 2. 32. Sijn aelmoessen zijn Gode aenghenaem geweest, en hoe, 3. 24. 10. Hoe hy Petrus aengebeden heeft, 1. 12. 3.

Cornelius, Bisschop van Rome 251—253 die onder d'Oudt-vaders ghestelt en ghetelt wordt, en aen wien d'Oudt-vader Cyprianus gheschreven heeft, 4. 7. 3.

Cracht, natuerlicke, 2. 2. 14. Des Avondtmaels, 4. 17. 3. Des Dienstes, 4. 1. 6. Des doodts van Christus, 2. 16. 5. Der eerst-ghebo orte, 3. 21. 6. Des Heylighen Geestes, 3. 1. 3. Godes, siet, Macht Godts. Des Pausdoms, 4. 7. 24. Des menschelicken verstandts, 2. 2. 2.

Crachten, waerom de Enghelen ghenaemt, 1. 14. 5. Crachten der ziele, 2. 2. 2.

Crachtigh, Godes beloften zijn alleen in den Uytverkorenen crachtigh, 3. 24. 17. Gheloove dat door de liefde crachtigh is, 3. 11. 20.

Crachtige genade, 2. 3. 11

Crates de Thebaner, een Philosooph, 3620 des werelts, ende 328 voor Christus, 3. 10. 1.

Cruyne der Klercken, 4. 19. 22, 25, 26, 27. Haer beteeckenissen, 4. 19. 25. Van wie die haren oorspronck heeft, 4. 19. 26, 27.

Cruys, waerom Christus aen een Cruys genagelt is, 2. 16. 6. Christus triumphantelicke Cruys, 2. 16. 6.

Cruyces, oorsaken, 3. 8. 1. Vruchten, 3. 8. 2, 3, 4, 5, 6. Specie ofte soorte, den Geloovigen eygen, 3. 8. 9. Verdraeghsaemheydt, 3. 8. 1, 4. Triumphe ofte Overwinninge, 4. 9. 6.

Curieusheyt, 1. 2. 2. en 1. 4. 1. en 1. 5. 9. en 1. 13. 21, 29. en 1. 14. 1, 4, 7, 8, 16. en 1. 17. 12. en 2. 1. 10. en 2. 12. 5. en 2. 17. 6. en 3. 20. 24. en 3. 21. 1, 2. en 3. 25. 6, 10.

Curius Dentatus, die verscheyden-mael Burgermeester van Rome geweest is, heeft gheleeft 3675 des wereldts en 273 voor Christus, 3. 24. 10.

Cyprianus: d'Oudt-vader en Bisschop van Carthago 240, ende als Martelaer 259 onthooft, hy heeft Aurelius tot Leser ghesteldt in de Ghemeente binnen Carthago, 4. 4. 10. Seer dickwils wordt hy ghenoemt en by ghebracht.

Cyriacus: Patriarch binnen Constantinopel, en Successeur van dien Johannes die A° 589 met den Roomschen Bisschop streedt om het Primaetschap: aen dien Cyriacus heeft geschreven Gregorius Magnus, Bisschop van Rome, 4. 7. 6, 16

Cyrillus Hierosolymitanus d'Oudt-vader, die A° 365 Bisschop te Jerusalem geweest is, 4. 4. 8. en 4. 9. 13.

Cyrillus Alexandrinus d'Oudt-vader, en A° 412 Bisschop t'Alexandrien: en Ao 444 gestorven: hy heeft gepresideert ofte is Præses gheweest in het eerste Ephesische Concilie, zijnde het derde Alghemeyne, A° 431 gehouden, 4. 7. 1. Hy wordt genoemt en by gebracht, 4. 7. 1. en 4. 9. 13.

Cyrus de Koningh der Persen, ende de tweede Monarch des werelts: Hy heeft A° 3391—3421 des werelts, ende A° 557—527 voor Christus gheregeert, 1. 8. 8. en 4. 12. 22. en 4. 20. 30.

D.

Daedt Christus, door die is het Oude Testament bevestight, 2. 10. 4.

Dagh des Heeren, ofte des Heeren dagh, die is inghestelt in plaetse van der Joden Sabbath-dagh, 2. 8. 34. D'onderhoudinghe des selfden, 2. 8. 33. Welcken dagh de Papisten noemen drie Koningen dagh, 4. 19. 37. Waerom de Besnijdenisse wierdt uytghestelt tot op den achtsten dagh, 4 16. 16.

Dagen, de superstitieuse onderhoudinghe der selfder wordt verdoemt, 2. 8. 31. Op welcke dagen men in 't Pausdom niet trouwen en mach, 4. 19. 37. Waerom Christus veertigh dagen gevast heeft, 4. 12. 20. Waerom Godt de werelt in ses daghen gheschapen heeft, ende niet in een ooghenblick, 1. 14. 2, 22.

Danck-offerhande, 4. 18. 13, 16.

Danck-segginghe, die is men Gode alleen schuldigh, 2, 8. 16. Die is den Geloovigen noodigh, 3. 20. 28. Waer in d'offerhande der selfder gelegen is, 4. 18. 16. Onderscheydt tusschen d'offerhande van Moses ende der Dancksegginge, 4. 18 12.

David: de tweede Koningh der Israëlijten en Koninklicke Propheet, is 2860 des wereldts, en 1088 voor Christus geboren, ende hy heeft 2889—2929 des wereldts, en 1059—1019 voor Christus gheregeert. Hy is een figuyre en voorbeeldt van Christus, 3. 20. 25. Sijn Sone is Christus, en hoe, 2. 13. 1, 3. Hy belijdt sijn sonden voor Godt en voor de Menschen, 3. 4. 10. Waerom hy van Godt ghekastijdt is, 3. 4. 35.

Decanen, 4. 13. 9.

Decretale Sendt-brieven zijn van Gregorius den negenden, Paus van Rome, 1230 by een gelapt, 4. 7. 20.

Definitie, wat die is, 3. 4. 1.

Dekenen, 4. 5. 10.

Demarchi, wie die waren by d'Atheniensers ofte by die van Athenen, 4. 20. 31.

Democratia: siet, Burgerlicke Regeeringe.

Democsthenes, een Orateur, is 3569 des werelts, en 379 voor Christus gheboren, ende hy is, door het drincken van venijn, 3628 des werelts, en 320 voor Christus ghestorven, 1. 8. 1.

Dertel wesen des lichaems wort verboden, 2. 8. 44.

Dertelheyt des vleesches, 3. 8. 5. en 3. 10. 3.

Deught, der Geloovigen, 2. 5 5. Wie na de Deught ghetracht hebben door de leydinge der natuyre, 2. 3. 2.

Deughden, Godts, 1. 10. 2. Der Heydenen, 2. 3. 4. en 3. 14. 2, 3. en 3. 24. 10. Der Misse, 2. 15. 6. en 4. 2. 9. en 4. 18. 1, 2, 3, 5, 6, 7.

Deur-bewaerders, 4. 4. 9. en 4. 19. 22, 24, 27.

Diaconaetschap, het wettelicke en is in 't Pausdom niet, 4. 5. 15, 19.

Diaconen, die zijn van tweederley soorten, 4. 3. 9. Diaconen in de Kercke, ende haer ampt, 4. 3. 9. en 4. 4. 1, 5. Hoedanige behooren verkoren te worden, 4. 3. 12. Hoedanighe in het Pausdom, 4. 5. 4, 15, 16, en 4. 19. 32.

Diaconie, de ware, 4. 5. 18. In 't Pausdom wat die is, 4. 5. 15, 16.

Diaconessen in de Kercke, en haer ampt, 4. 3. 8, 9. en 4. 4. 1, 8. en 4. 13. 18, 19. Diaconessen zijn nu de Papistische nonnen, 4. 13. 19.

Diagoras Melius, een Poeët en Atheïst, 1. 3. 3.

Diaken, sijn wettelicke bevestinghe, wat, 4. 5. 5.

Dienaer des Woorts, van wien hy moet verkoren worden, 4. 3. 15.

Dienaren des Woorts, haer armoede is eerlick, 4, 5. 17, 19. Bisschoppen, Ouderlingen, Herders en Dienaren beteeckenen somtijts 't selfde, 4 3. 8. Beroepinghe der self der, siet Beroepinghe der Kercken-dienaren. Haer Bevestiginghe, siet Bevestiginghe der Dienaren. Onder haer en is gheen Monarchie, 4. 6. 8, 9, 10. Examen, ofte Ondersoeck der selfder, 4. 4. 10, 14. Siet oock Herders in de Kercke.

Dienen, Eeren is lichter dan Dienen, 1. 11. 11.

Dienst, d'afdeelinghe des selfden, 4. 3. 1. Dienst van Joannes den Dooper ende der Apostelen is een en de selfde, 4. 15. 7. Godt gebruyckt den dienst der Engelen niet door noodsakelickheyt, 1. 14. 11. Euangelische dienst, 4. 12. 25.

Dienst Godts, siet Godtsdienst.

Dienst der Kercke, siet Kercken-dienst.

Dienst des Woorts is in de Kercke noodsakelick, 4. 1. 5. en 4. 2. 2, 3. en 4. 14. 11.

Dienstbaerheydt der sonde houdt den wille gevangen, 2. 3. 5.

Dienstknecht, hoe Christus de gedaente van een dienstknecht heeft aenghenomen, 2. 13. 2.

REGISTER.

Dienstknechten ampt ende ontslagiughe, 2. 8. 46.

Dieven, straffe tegen deselve, 4. 20. 16.

Dieverije is verboden, 2. 8. 45. Die wordt met verscheyden straffen ghestraft, 4. 20. 16. Verscheyden soorten der selfder, 2. 8. 45.

Digniteyten, 4. 5. 9.

Diocese, dat is een Bisdom, ofte een sodanigen plaetse die yemant, om die Kerckelick te regeeren, toegheschickt is, of een Kerckelick bedrijf, 4. 4. 2

Diodorus Siculus een History-schrijver, heeft 3 8 9 0 des werelts, en A° 66 voor Christus geleeft, 1. 8. 3.

Dionysius de Tyran van Sicilien, ende een Atheïst, heeft aldaer A° 3 5 4 4—3582 des werelts, en 404—366 voor Christus geregeert ofte ghetyranniseert, 1 3. 3.

Dionysius Areopagita A° 63, en is A° 96 Martelaer ghestorven, hem wordt een Boeck van de Hemeltsche Hierarchie toegeschreven, 1. 14. 4.

Dioscorus, een Patriarch binnen Alexandrien, heeft gepresideert ofte is Præses geweest in 't tweede Ephesische Concilie, aldaer 4 4 9 gehouden, 4. 7. 1. van hem wordt gesproken, 4. 7. 1, 15. en 4. 9. 13.

Discipline of tucht der Kercke, 4. 11. 1, 2. en 4. 12. 1. Is noodsakelick, 4. 11. 1, 2. en 4. 12. 1,4. Sy is verscheyden van de burgerlicke discipline, 4. 11. 3, 5. Sy is het volck ende de Clergie ofte Geestelickheydt ghemeen, 4 12. 2, 7. Haer eerste en tweede deel, 4. 12. 6, 22. Haer eynden, 4. 12. 5. Een forme derselfder en dient niet voor alle tijden en plaetsen, 4, 10. 30. Uyterlicke Disciplijne, 4. 10 30, 31. Wat dingen tot de Disciplijne der Kercke behooren, 4. 10. 29. De oude Disciplijne en is in 't Pausdom niet meer in ghebruyck, 4. 5. 14. Heymelicke vermaningen zijn d'eerste trappen derselfder, 4. 12. 2. Sy hanght aen de macht der sleutelen en geestelicke jurisdictie, 4, 12. 1.

Disciplijne der Lacedemoniers, 4. 13. 8. Klooster-Disciplijne, 4. 13. 8.

Discipelen, wien Godt voor sijn Discipelen houdt, 1. 11. 7.

Dispuyt tusschen Simon Petrus en Simon den Toovenaer is versiert, 4 6. 15.

Distantie ofte wijdte van plaetsen en belet niet het gebruyck des Avondmaels, 4. 7. 10. Die en verhindert niet de gemeenschap des hoofts met de leden, en der leden met den hoofde, 4. 17. 10.

Distinctie, wat daer in gebreckelick is, 1. 13. 25.

Distributie der Kerkelicker goederen, 4. 4. 6, 7. en 4. 5. 15. Die is oproerigh, 4 5. 16.

Doctoren zijn met de Pastoren ofte Herders in de Kercke over gebleven, 4. 3. 4.

Doeleynden sie Eynde.

Dominicaner Monnicken hebben van S. Dominicus 1217, haren naem en oorspronck, 4. 13. 14.

Domitianus die A° 8 2—9 6 Roomsch Keyser geweest is, 3. 14. 2.

Donatus een Ketter, 311 geleeft, 4. 7. 10.

Donatisten, Ketters, nae den voornoemden Ketter Donatus alsoo ghenaemt 3 1 1. Sy worden genoemt en wederleght, 4. 1. 12. en 4. 8. 12. en 4. 12. 8, 11, 12. en 4. 15. 16, 18. De alderhardste Donatisten, 4. 12. 12. De Papisten zijn Donatisten, 4. 19. 10.

Doodt van den Gelooviglien veracht, 3. 9 5. Gewillige doot der Heydenen, 1. 8. 13. Doodt is een toevallige sake, 3. 25. 7. Der Philosophen verachtinge van den doodt, 3. 9. 5.

Doodt van Christus, 2 16 7. De soorte sijnes doots is aen te mercken, 2. 16. 7. Christus doodt heeft groote kracht, 2. 16. 5

Dooden, voorbiddinge, 3. 20. 21. Aenroepinge, 3. 20. 21, 27.

Doodinghe, 2. 16. 7. en 3. 3. 3. is, 3. 3. 3, 9. Wanneer sy in ons plaatse heeft, 3. 7. 7. Doodinge des vleesches, 2. 16. 7, 10. De besnijdenisse was een figuyre der doodinghe des vleesches, 4 16. 10.

Doodtslagh, 2. 2. 23. Haet is doodslagh, 2. 8. 7, 39. Doodtslagh wordt verboden, 2. 8. 39. Die wort met verscheyden straffen gestraft, 4. 20. 16

Doodtslagers, straffen teghen de selfde, 4, 20. 16.

Doop, sijn beteeckenisse en beschrijvinge 4. 15. 1. Is van Christus inghestelt, 4. 16 27. Is een Sacrament der Pœnitentie, 4. 15. 4, 17. Is met Ceremonien, 4. 15. 19. Is in plaetse van de besnijdenisse, 4. 14, 24. en 4. 16. 6. Waer in hy verschilt van de Besnijdenisse, 4. 14 21. en 4. 16. 3, 4. Waer in hy met de Besnijdenisse over een komt, 4. 16. 3, 16. Hoe hy noodsakelick is, 4. 16. 26. Hy en moet niet geweerdeert worden uyt de weerdigheydt des Dienaers, 4. 15. 16. en 4. 19. 10. Hy brenght het Christelick geloove drie dinghen toe, 4. 15. 1. De Doop van Joannes ende de Apostelen is een ende de selfde Doop, 2. 9. 5. en 4. 15. 7. De Doop der kinderen wort uyt de H. Schrifture bewesen en bevestight, 4. 16. 1, 10. Hy en moet niet herdaen worden, 4. 10. 20. en 4. 15 16. en 4. 19. 12. Hy is een ingangh in de Kercke, en 't Avondmael een gheduyrigh voedsel, 4. 18. 19. Hy wort maer eenmael bedient, 4. 18. 19. De volkomentheyt des selfden streckt haer uyt tot nae den doodt, 4. 16. 31. Hy moet met water bedient worden, 4. 19. 11. Hy is een zegel der toekomende verrijsenisse, 3. 25. 8. Hy wascht ons voor het gantsche leven, 4. 15. 3. Hy en moet niet bedient worden van privaet persoonen, 4. 15. 20, 21, 22. Sijn kracht hanght aen de belofte, 4. 16. 2. Hy is een teecken der weder-geboorte, 4. 16. 21. Of die van Paulus zijn herdoopt geweest, die te voren van Joannes gedoopt waren, 4. 16. 8, 18. 't Eynde des selfden, 4. 15. 1, 13. Formulier des selfden, 4. 15, 6, 19. Wat ons in dien gegeven wort, 4. 15. 14. Of d'Apostelen kinderen ghedoopt hebben, 4. 16. 8 Volwassene en moeten voor de belijdenisse des gheloofs niet gedoopt worden, 4. 16. 23. By-voeghselen der Papisten tot den Doop, als zegeninge ofte besweeringhe des waters, wasse-keersse, salvinge, overblasinge, speecksel, etc 4, 15. 19.

Doolhof, 1. 5. 12. en 1. 6. 3. en 1. 13. 21. en 3. 2. 3. en 3. 6. 2. en 3. 8. 1. en 3. 19. 7 en 3. 21. 1. en 4. 7. 13, 22.

Doulia ende Latria, het onderscheydt tusschen beyde die woorden, 1. 11. 11. en 1. 12. 2.

Dreygementen Godts, 2. 5. 11. Die zijn conditioneel of met conditie, 1. 17. 14. Waerom Godt tot de wet dreygementen gedaen heeft, 2. 8 4.

Drieheydt ofte Drie-eenigheyt der Persoonen in Godt, 1. 13. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29. en 3. 21. 4.

Drinckbeker, dien heeft het Constantiensische Concilie, ofte, binnen Constans, aldaer A° 1 4 1 4 begonnen, en 1 4 1 8 geeyndight, in 't Avondtmael verboden aen het volck te gheven, 4. 9. 14.

Drincket alle daer uyt, te weten, uyt den Drinckbeker, Matth. 26. 27. zijn woorden van een gebodt, 4. 17. 48.

Droefheydt die is tweederley, 3. 3. 7. 3. 4. 2. Die is met het vasten t'samen gevoeght, 4. 12. 17.

Duyvel, hoe hy boos is, 1. 14. 16. en 2. 3. 5. Hy is een nijdigh nabootser Godts, 1. 8. 2. De kennisse van sijnen Val is ons onnut, 1. 14. 16. Hy brenght den mensche af van die ghehoorsaemheyt die hy Gode schuldigh is, 1. 14. 15. Hy en heeft geen macht noch heerschappy over de zielen der Gheloovighen, 1. 14. 18. Hy en kan niets doen dan het ghene Godt hem gebiedt en toelaet, 1. 17. 11. Hy versoeckt, en tot wat eynde, 2. 20. 46.

Duyvelen, die zijn wesentlicke Gheesten, 1. 14. 19. De oorsake, maniere, tijdt en specie hares Vals te ondersoecken, is curieus en sonder vrucht, 1. 14. 16. Of daer oock Duyvelen zijn, 1. 14. 19. Veelheydt, ofte, ghetal der selfder, 1. 14. 44. Waer toe haer namen ons dienen, 1. 14. 13. Haer Gheloove, 3. 2. 10.

Dwalinghe van het Symbolum, ofte, de Gheloofs-bekentenisse des eersten Niceenschen Conciliums, zijnde het eerste Alghemeyne, 4. 1. 2. Van Aristoteles, Chrysostomus en Hieronymus, van den Vrijen Wille, 2. 5. 2. Van de Papisten in d'afdeelinge der tien Gheboden, 2. 8. 50. Van de oude en nieuwe Manicheen, 2. 13. 2. Van Sara en Rebecca, 3. 2. 31. Van de Chiliasten, 3. 25. 5. Van de Manicheen, 3. 25. 7. Van de Novatianen en Weder-doopers, 4. 1. 23. Van de Anthropomorphiten, Marcion en Manicheen, 4. 17. 25. Van Eutyches en Servetus, van de over-al teghenwoordigheyt des Lichaems van Christus, 4. 17. 30.

Dwalingen zijn dickwils met het geloove vermenght, 3. 2. 31.

Dwangh, niet door dwangh, maer door noodtsakelickheydt doen wy quaedt, 2. 3. 5. en 2. 4. 1.

E.

Ecclesiasticus, siet Jesus Syrach

Eedt, sijn beschrijvinghe, 3. 8. 23. Is een specie des Godtsdienstz, 2 8. 23. Een valschen eedt wordt verdoemt, 2. 8. 24. Eynde des selfden, 2. 8. 25. Wanneer, en hoe eenen eedt moet gebruyckt worden, 2. 8. 25.

Eeden, of niet alleen de publijcke ofte openbare, maer oock de private ofte bysondere eeden geoorlooft zijn ofte niet, 2. 8. 27. Regel in de selfde, 2. 8. 27.

Eedtsweerens Formulieren zijn in de H. Schrifture gebruyckelick, 2. 8. 24.

Eenvoudigh Wesen Godts, of hy is een eenvoudigh Wesen, 1. 11. 2. en 1. 13. 2. 22.

Eenvoudigheydt der Heylige Schrifture is van een groote kracht, 1. 8. 1.

Eerbaerheyt, ofte, Geschicktheyt ende orden in de Kercke te onderhouden, 4. 10. 28, 29, 30.

Eere, haer beteeckenissen en soorten, 2. 8. 36. Die men d'ouders schuldigh is, 2. 8. 36, 38. Eere der Geloovigen in dit leven, 2. 15. 4. Eere der Gheloovighen nae dit leven, 3. 25. 10. Eere Godts in de rechtveerdigmakinghe, 3. 13. 1. Eere Godts wordt verdorven door sienlicke gedaenten, 1. 11. 1.

Eeren, lichter is eeren als dienen, 1. 11. 11. Eeren en vreesen verschillen, 1. 2. 2.

Eergierige, haren patroon onder de Heydenen was Jupiter, 3. 20. 5.

Eergierigheyt, 2. 1. 4. en 3. 10. 6. Van Bonifacius III, 4. 7. 17. Van Joannes, Bisschop van Constantinopel, 4. 7. 4. Van Leo de I. Bisschop van Rome, 4. 7. 15. Van den Roomschen Bisschop, 4. 7. 5. Eergierigheyt besmet alle deughden, 3. 2. 6. Sy is de moeder der hertneckigheyt, 2. 1. 4. natuyrlicke eergierigheyt, 2. 1. 3.

Eerste, oorsake onses saligheydts, is de liefde Godts. 2. 17. 2. Tafel des wets, 2. 8. 11, 12. Genade, 2. 3. 11, 14.

Eerst-gheboorne zijn de Joden in Godes familie, 4. 16. 14.

Eerst-gheboorte, haer kracht, 3. 21. 6. Dirigeerde ten eeuwighen leven, 2. 10. 14. Van Christus, 2. 13. 2. Wordt somtijdts van Godt veracht, 3. 22. 5.

Eten des Lichaems van Christus in 't Avondmael, 4. 17. 6. Hoe dat Lichaem in 't selfde gegeten wort, 4. 17. 5. Hoe dat lichaem in 't selfde van de ongeloovige en godtloose gegeten wort, 4. 17. 34.

Eeuwigh, Godt is een eeuwigh Koningh, 3. 20. 42. De straffen der sonden zijn eeuwigh, en waerom, 3. 25. 5. De verkiesinghe is eeuwigh, 3. 21. 1. Christus Rijcke is een eeuwigh Rijcke, 2. 15. 3. en 3. 25. 5. Onse levendighmakinge is eeuwigh, 4. 17. 5.

Eeuwige, Christus is eeuwighe Godt, 1. 13. 7, 8, 27. en 2. 14 2, 7. Eeuwige gelucksaligheydt, 3. 25 10 Eeuwighe saligheydt der ziele, 1. 15. 2. Eeuwige leven is het scopus, ofte, wit en ooghmerck van alle Gheloovighe, 2. 10. 1. en 3. 9. 4. en 3. 25. 2. Waerom het eeuwighe leven een loon ofte belooninge genaemt wort, 3. 18. 3, 4. In het eeuwighe leven hebben alleen de weder-gheborene een ingangh, 4. 16 17. Heylighe Gheest is eeuwighe Godt, 1. 13. 14.

Eeuwigheydt, van Christus, 1. 13. 18. Des Vaders, Soons en Heylighen Gheestes, 1. 13. 18. Godes, 1. 5. 6. en 1. 10. 1. en 1. 14. 1, 3.

Egyptenaers, haer seggen van d'Oudtheyt van haer Religie is bespottelick, 1. 8. 4. Sy baden by na alle dieren aen, 1. 11 1. Haer verborghene Theologie, 1. 5. 12.

El, is een Name Godts, 1. 8. 18.

REGISTER.

Elibertijnsche Concilie, A° 305 ghehouden, 1. 11. 6.
Elias de Propheet heeft 3034 des werelts, en 915 voor Christus geleeft, sijn vasten, 4. 12. 20. Hoe Joannes de Dooper genaemt is Elias, 2. 9. 5.
Eligius een Heylighe der Papisten, dien sy aenroepen, 3. 20. 22.
Elende des menschen, 3. 12. 5. en 3. 14. 5. Elende der godtloosen beschreven, 3. 25. 12.
Elendigh, des menschen conditie buyten Christus is elendigh, 2. 16. 2. Elendigh is d'armoede, in haer selven aenghemerckt, 3. 8. 7. Sonder Godes barmhertigheydt zijn wy elendigh, 2. 16. 2. Een exemplaer van een elendigh leven zijn Abraham, 2. 10. 11. Adam, 2. 10. 10. Habel, 2. 10. 10. Jacob, 2. 10. 12. Isaac, 2. 10. 12. ende Noach, 2. 10. 10.
Elohim, is een Name Godts, 1. 10. 2. en 1. 13. 9.
Empedocles een Philosooph, heeft 3488 des werelts, en 460 voor Christus geleeft, 1. 5. 12.
Encratiten, Ketters 172, van haer wort gewagh gemaeckt, 4. 12. 23.
Engel voor Jehova, ofte, de Heere ghenomen, 1. 13. 10. Christus is een Engel genaemt, 1. 13. 10. en 1. 14. 5, 9. Of een yeder Geloovige een bysonder Engel ghegeven zy, 1. 14. 7. Of een yeder toe-ghevoeght zy een goede en quade Engel, 1. 14. 7.
Engelen, 1. 14. 3. Van Godt gheschapen en wanneer, 1. 4 3, 4. Na Godes beeldt gheschapen, 1. 15. 3. Geesten, van een Wesentlicke nature, 1. 14. 9. Waerom alsoo ghenaemt, 1. 14. 5. Waerom sy Heyrlegers genaemt worden, 1. 14. 5. Waerom sy Krachten ghenaemt worden, 1. 14. 5. Haer en moetmen niet aenbidden, 1. 14. 10. Sy zijn gestelt tot saligheydt der Geloovighen, 1. 14. 7. Haer hooft is Christus, 2. 12. 1, 7. en 3. 22. 1. Haer ampt, 1. 14. 5, 6, 12. en 3 20. 23. Haer verscheyden namen, 1. 14. 5, 8 Quade Engelen, en haren val, 1, 14. 16. Worden somtijdts Goden ghenaemt, 1. 14. 5. Haren dienst en ghebruyckt Godt niet door noodtsakelickheydt, 1. 14. 11. Waerom Moses onder de geschapene-dingen gheen ghewagh van haer en maeckt, 1. 14. 3. Haer ghetal, 1. 14. 8, 11. Waerom de Heylighe Schrifture de Engelen, daer sy Geesten zijn, onder Cherubims en Seraphims met vleughelen afschildert, 1. 14. 8. Daer zijn verkoren en verworpen Engelen, 3. 23. 4. Wat wy in die bedencken moeten, 1. 14. 12, 19.
Engelen, leven der, 4. 1. 23. en 4. 13. 3, 11.
Engelen, volmaecktheydt der, 4. 12. 12. Suyverheyt, 1. 7. 5. en 1. 8. 6. en 2. 8. 6. Heyligheydt, 3. 12. 1. Graedt, ofte, Trap, tot welcken wy noch niet gekomen en zijn, 4. 1. 1.
Enthusiasten, ofte, Geest-drijvers, als zijn sommige Weder-doopers, 1. 9. 1, 3.
Ephesische Concilie: het Eerste, zijnde het derde Alghemeyne, is aldaer van den Keyser Theodosius den tweeden ofte jongheren 431 t'samen gheroepen teghen den Ketter Nestorius: in het welck ghepræsideert heeft Cyrillus Alexandrinus d'Oudt-vader, 2. 13. 4. en 4. 7. 1, 2. en 4. 9. 8, 13. Het tweede Ephesische Concilie, 449 gehouden, in 't welck Dioscorus Patriarch van Alexandrien, heeft ghepræsideert ofte is Præses gheweest, in 't welck oock de Ketter Eutyches geabsolveert is, 4. 7. 1. en 4. 9. 9, 13
Ephori, wie die waren by de Lacedemoniers, 4. 20. 31.
Epicuristen, Philosophen t'Athenen, nae den Athenienschen Philosooph Epicurus alsoo genaemt, 3684 des werelts, en 264 voor Christus, 1. 5. 4, 12. en 1. 16. 4. en 3. 23. 8. veel Epicuristen zijnder t'allen tijden geweest, 1. 16. 4.
Epicurus, een Philosooph t'Athenen 3684 des werelts, en 264 voor Christus 1. 2 2 en 1. 5. 4.
Epiphanius, d'Oudt-vader en Bisschop te Salamis in 't Eylandt Cyprus, 370, ende is 402 gestorven, 4. 9 9. en 4. 15. 21.
Erfachtigh en is niemandt aen 't Koninckrijck der Hemelen, dan die een lidtmaet van Christus is, 4. 16. 31.
Erf-sonde, haer beschrijvinge, 2. 1. 5, 8. en 4. 15. 10. Sy wordt ons aengheboren, 2. 1. 5. Van haer komen voort de wercken des vleesches, 2. 1. 8. en 4. 15. 18.
Ergernisse is tweederley, Gegeven en genomen, 3. 19. 11,
Ergernissen moeten vermijdt worden, 3 19. 11. Die zijn van Gode verboden, 4. 10. 22.
Erreuren, ofte, Dwalingen zijn dickwils met het Geloove vermenght, 3. 2. 31.
Esau, die is met sijnen broeder Iacob uyt Rebecca, 2108 des werelts, en 1840 voor Christus gheboren: sijn Pœnitentie, 3. 3. 25.
Euangelische predicatie, haer eynde, 2. 10. 4. Verbont, 2. 11. 4. Raden, 2. 8 56. en 4. 13. 12. Dienst, 4. 12. 25. Wet, de volmaecktheyt des selfden, 2, 8. 7.
Euangelisten ampt, 4. 3. 4.
Euangelium, beschryvinge des selfden, 2. 9. 2. Voor de klare openbaringe der verborgentheyt van Christus, 2. 9. 2. Waerom een Leere des Geloofs genaemt, 3. 2. 6. Wort somtijts den verworpenen verkondigt, 3. 24. 1. Verschilt van de Wet, 2. 9. 2, 3, 4 Haer sommier, ofte, kort begrip, 3. 3, 1, 19. Siet op het Geloove, 2. 11. 17. en 3. 2. 10. Wie daer in grondelick toegenomen heeft, 3. 25. 1. Een deel van 't selfde is de Pœnitentie, 3. 3, 1, 19. Godt verlicht veel menschen sonder de verkondiginghe des selfden. 4. 16. 19. Beloften des Wets en Euangeliums, hoe sy met malkanderen over een komen, 3. 17 1, 2. Christus is geopenbaert in het Euangelium. 2. 9. 1.
Eucherius, Bisschop te Lyons in Vranckrijck, heeft A° 440 geleeft, 2. 2. 9.
Eugenius de derde, die A° 1145—1154 Paus van Rome gheweest is en aen wien Bernardus geschreven heeft, 4. 11. 11.
Eugubinus, siet, Augustinus Steuchus Eugubinus.
Eulogius, A° 600 Bisschop t'Alexandrien, 4. 7. 4, 16, 21.
Eunomius, 357 een Ketter, 4. 9. 13.
Eusebius d'Oudt-vader, Bisschop te Cesarien en Kerckelijck History-schrijver, 303 en is 340 gestorven, 1. 8. 3. en 1. 11. 6. en 4. 6. 14. en 4. 7. 4, 26.
Eutyches, 447 een Ketter, 2. 14. 4. 8. en 4. 7. 1, 5. en 4. 17. 30.
Eutychiaensche godtloosheydt, 4. 7. 5. en 4. 9. 9. Ketterije, 4. 9. 13. Uytsinnigheyt, ofte, rasernije. 2. 14 4.
Examen, ofte, Ondersoeck des Heyligen Geestes, 3. 12. 4. Des Avondtmaels, 4. 16. 30, 31. Der Dienaren, 4 4. 10, 14. Der Zeden, 4. 5. 14. Wat voor een Examen de Bisschoppen gebruyckeu in d'ordeninghe van haer Stedehouders, 4. 5. 5. Examen Godes in sijn Oordeel sal seer strenge zijn, 3, 12. 4.
Excommunicatie, ofte, Ban: Wat die verschilt van het Anathema, dat is, van den vloeck ofte vervloeckinge, 4. 12. 10. Sy heeft drie eynden, 4. 12. 5. Sy behoort tot de Discipline der Kercke, 4. 10. 29. Sy is d'allerhardtste straffe der Kercke, 4. 11. 5.
Excusen ofte verontschuldigiughen der Afgoden-dienaers, 1. 11. 9, &c.
Exempel, met het Exempel der Cherubims en kunnen de Beelden Godts ende der Heyligen niet voorgestaen worden, 1. 11. 3.
Exempelen der voorsienigheyt Godts in de bedieninge der Koninckrijcken, 4. 20. 30. Der Martelaren, wat sy ons nuttigh zijn, 3. 5. 3. Dat de verkiesinge niet uyt verdiensten is, 3. 22. 11.
Exemplaer van een elendigh leven is, Abraham, 2. 10. 11. Adam, 2. 10. 10. Habel, 2. 10. 10. Jacob, 2. 10. 12. Isaac, 2. 10. 12 Noach, 2. 10. 10
Exorcisten, ofte, Besweerders, siet, Besweerders.
Extravaganten, die by het Canonijcke, of, Pauselijcke recht by gevoeght zijn, worden aen Joannes den twee-en-twintigsten en Martinus den vijfden, Pausen van Rome toegeschreven, 4. 7. 20.
Exuperius, Bisschop van Tholousa, die ten tijde van Hieronymus geleeft heeft, 4. 4. 8. en 4. 5. 18.
Eygen liefde, ofte, Liefde onses selfs, 2. 8. 54. en 3. 7. 4, 5. Die is ons aengeboren, 3. 7. 4.
Eyghen roem en moet niet in 't Gebedt zijn, 3. 20. 8.
Eygenschappen, drie Persoonen zijnder in Eyghenschappen van malkanderen onderscheyden, 1. 15. 5. Mede-deelinghe der Eygenschappen, 2. 14. 1, 2. en 4. 17. 30.
Eygen-willige en versierde Godtsdienst, is vervloeckt, 4. 10. 2. en 8. 23. 24. en 4. 13. 1, 2.
Eynde, ofte Doel van onse Weder-gheboorte, 1. 15. 4. en 3. 3. 9, 19. en 3. 6. 1. Van het Eerste gebodt, 2. 8. 16. Tweede gebodt, 2. 8. 17. Derde gebodt, 2. 8. 22. Vierde gebodt, 2. 8. 28. Vijfde gebodt, 2. 8. 35. Seste ghebodt, 2. 8. 39. Sevende ghebodt, 2. 8. 41. Achtste gebodt, 2. 8. 45. Negende gebodt, 2. 8 47. en Tiende gebodt, 2. 8. 49. Van de Wet, 2. 7. 3. Van de Geboden, 2. 5. 6. Van Binden ende Ontbinden, 4. 11. 2. Van den Doop, 4. 15. 1, 13. Van den Eedt, 2. 8. 25. Van d'Euangelische Predicatie, 2. 10. 4. Van 't Gelucksaligh leven, welcks doeleynde in de kennisse Godts gelegen is, 1. 5. 1. Van de kennisse Godts, 1. 2. 2. Van de kennisse onses selfs, 2. 1. 1. Van d'Excommunicatie, 4. 12. 5. Van de Liefde, 4. 17. 38. Van de vergaderingen der Heyligen, 4. 1. 5. Van 't Menschelijck leven, 1. 5. 1. Van de Salvinge, 4. 19. 21 Van de Transfiguratie van Christus, 4. 17. 17. Van 't Priesterdom, 2. 15. 6. Van de verdruckinge, 3. 9. 11. Van de verkiesinghe, 3 23. 12. Van de voorsienigheyt Godts, 1. 17. 1. Van de Weldaden Godts, 3. 6. 3. Van de Geloften, 4. 13. 4. Godt regeert en bestiert alle dingen tot sijn Eynde, 1. 16. 6, 7. Tot wat Eynde het voedsel geschapen is, 3. 10. 2. Het verordonneerde Doel van Godes gave moet overdacht zijn, 3. 10. 2.
Eynden, ofte Doeleynden van 't Avondtmael, 4. 17. 1. Van 't vasten, 4. 12. 15. Verscheyden Eynden van een Actie, 2. 4. 2, 5.
Ezels, de Bisschoppen in 't Pausdom zijn meest botte en plompe ezels, 4. 5. 13. Ezels worden in 't Pausdom tot Priesters gemaeckt, 4. 19. 29.

F.

Fabel, het voorburgh der Hellen is een fabel, 2. 16. 9. Homerische fabel, 2. 3. 4. De Gifte van Constantinus Magnus, is een fabel, 4. 11. 12.
Fabricius, een Burgermeester van Rome en Overste der Romeynen, heeft 3668 des wereldts, en 280 voor Christus geleeft, 3. 14. 3.
Facetien, ofte, grappen en geneughlicke proosten te verdoemen, 2. 8. 48.
Familie, de Joden zijn d'eerst-gheborene in Godes Familie, 4. 16. 14.
Fatum, dat is, On-vermijdelijcke en Dwingende Noodtsakelijckheyt, ofte. Noodt-schicksel, van de Stoïsche Philosophen versiert, 1. 16. 8.
Faustus Manicheus een Ketter, die ten tijde van Augustinus geleeft heeft, 1. 7. 3. en 2. 10. 6.
Feylen in't Avondtmael des Heeren te mijden, 4. 17. 5. Feylen der Pauselijcke instellingen, 4. 10. 9, 11.
Figuyre der Doodiginghe des Vleesches was de Besnydenisse, 4. 16. 10.
Figuyren, tegen die wordt Godes stemme tegen gestelt, 1. 11. 2. Figuyren des Ouden Testaments, 2. 11. 4.
Flavianus, Bisschop van Constantinopel, is tegenwoordigh gheweest in het Tweede Ephesische Concilie, 449 gehouden, 4. 7. 1, 5. en 4. 9. 13.
Fondament der Kercke, 1. 7. 2, 3. en 4. 2. 1. Fondament des Gheloofs is de genadige belofte Godts, 3. 2. 29. Foudament der Rechtveerdigheydt is de Godtsdienst, 2. 8. 11. Het eenighe fondament der Kercke is Christus, 3. 15. 5. Christus is het fondament der Besnydenisse ende des Doops, 4. 16. 3.
Fonteyne, ofte, Oorspronck, Christus is de Fonteyne des levens, 4. 17. 8. Godt is de Fonteyne alles goedts, 1. 2. 2. Siet oock, Oorspronck.
Forme, ofte, Formulier der Pœnitentie, nae de Wet, wat, 3. 3. 4. Der Pœnitentie, na 't Euangelium, wat 3. 3. 4. Der Disciplyne, en dient niet voor alle Tijden en Plaetsen, 4. 10. 30. Des Doops, 4. 15. 6. 19 Des Verbondts, 2. 10. 8. Der Confirmatie, ofte, des Vormsels, 4. 19. 5. Des laetsten Olysels of Salvinghe, 4. 19. 18, 21. Des Catechismus, 4. 19. 4, 13. Des Gebedts des Heeren, 3. 20. 34. Des Examens van een Dienaer, 4. 4. 10. Der Weder-roepinge van Berengarius, 4. 17. 12.

Formulieren des Eedt-sweerens. 2. 8. 24.
Fortuyne, is een Heydensch woort, 1. 16. 8. En heeft geen kracht, 1. 16. 4. en 3. 7. 10. Dingen, die leven ende niet en leven, zijn onderworpen aen de voorsienigheyt Godts, en niet aen de fortuyne, 1. 16. 2.
Franciscaner Monnicken hebben van Sinte Franciscus 1208 haren Naem en Oorspronck, 4. 13. 14.

G.

Galenus, een seer vermaert Medicus, ofte, Medicijn en Ghenees-meester, die 143 geleeft heeft, 1. 5. 2.
Garnisoenen in de steden, 4. 20. 12.
Gave, de salvinge der Apostelen is een tijdelijcke gave geweest, 4. 19. 19, 30. Der Onthoudinge, 4. 13. 3.
Gave Godts, Is het Gheloove, 1. 7. 3. en 2. 3. 8. en 3. 2. 9, 33. Is de Pœnitentie, 3. 3. 21. en 3. 24. 15. Is de volherdinge, 2. 3. 11. en 2. 5. 3. Het verordonneerde eynde van Godes Gave moet overdacht worden, 3. 10. 2.
Gaven, Godes Gaven zijn verscheyden, 1. 5. 4. en 2. 2. 17. De Heylighe Geest wordt genomen voor de Gaven Godts, 3. 2 33. In den mensche zijn Godes Gaven noch over gebleven, 2. 2. 17. De mensche is ontbloot van de Gaven der genade, 2. 1. 4. Gaven der Ongeloovigen verdienen meer straffen dan vergeldinge, 3. 14. 2. Natuerlicke Gaven, 2. 2. 14.
Gebedt, beteeckenisse en beschrijvinghe des selfden, 3. 20. 2. Is den Geloovigen noodtsakelick ofte noodigh, 3. 20. 2. Is op veelderley manieren nuttigh en profijtelick, 3. 20. 2. Hoe dat moet gedaen worden, 3. 20. 7. Het en moet niet na-ghelaten worden, 3. 20. 7. Gedurigheydt in 't selfde, 3. 20. 28, 29. Stemme en Gesangh zijn in 't selfde krachteloos, en wanneer, 3. 20. 31. d'Armoede ontsteekt dat, 3. 20. 6. Daer in en moet geen eygen roem zijn, 3. 20. 8. Voor dat moet de versoeninghe voor gaen, 3. 20. 9. Dat heeft de Hope van noode, 3. 20. 11.
Gebedt des Heeren, ofte, het Pater noster en Vader ons, dat wort uytgeleght en verklaert, 3. 20. 36, 48 Christus heeft ons dat tot een Formulier voorgheschreven, 3. 20. 34. Het is een Tafereel, ons vertoonende wat wy bidden moeten, 3. 20. 34. Afdeelinge des selfden in ses Beden, 3. 20. 35. Het is volkomen, daer is niets af, noch toe te doen, 3. 20. 48. De Papisten mompelen Pater noster voor de Beelden en Schilderijen, voor haer Heylighen, 3. 20. 22.
Gebeden, publijcke, ofte, openbare zijn Gode aengenaem, 3. 20. 20, 29. Geduerige, 3. 20. 7, 20. Gebeden der Hypocryten zijn een grouwel voor Godt, 3. 20. 29. Ghebeden der afgestorven Heylighen, 3. 20. 21, 24. Sekere ordinaire uren, dienende tot de Ghebeden, 3, 20. 50. Voor de gemeene Gebeden moeten sekere uren verordent worden, 3. 20. 29. Gebeden moeten gedaen worden, niet in vreemde, maer in een bekende sprake, 3. 20. 33.
Gebeurlicke dingen, 1. 16. 8, 9.
Gebodt Gods, 2. 5. 8. en 3. 20. 13, 39. en 4. 9. 2. en 4. 20. 6. Sijn Gebodt van te Bidden, 3. 20. 13. Eerste gebodt, 2. 8. 13, 17. Tweede gebodt, 2. 8. 17, 22. Derde gebodt, 2. 8. 22, 28. Vierde ghebodt, 2. 8. 28, 35. Vijfde gebodt, 2. 8. 35, 39. Seste gebot, 2. 8. 39, 41. Sevende ghebodt, 2. 8. 41. 45. Achtste gebodt, 2. 8. 45. 47. Neghende ghebodt, 2. 8. 47, 49. en Tiende ghebodt, 2. 8. 49, 51. Het tiende Gebodt is maer één gebodt, 2. 8. 50. 't Is Godes ghebodt d'arme te hulpe te komen, 3. 20. 39.
Geboden afdeelinge der geboden, 2. 5 6. Geboden en Beloften zijn t'samen gevoegt, 2. 5. 7. Drie soorten der geboden, 2. 5. 6, 8. Hoe de geboden des Wets moeten aengemerckt worden, 2. 8. 8. Godes Geboden en Verboden begrijpen meer dan sy met woorden uytdrucken, 2. 8. 8. Godegeboden en moeten uyt 's menschen kracht en vermogen niet ge-weerdeert worden, 2. 5. 4, 6. Godes geboden en kunnen van de menschen niet volkomentlick onderhouden worden, 2. 5. 4, 6, 7.
Ghebreken, veel Ghebreken verghesel-schappen de begeerte der aerdtscher dingen ofte goederen, 3. 10. 5.
Gebruyck der Allegorien, 2. 5. 19. Der Ceremonien, sonder Christus, is bespottelick, 2. 7. 1. Der Aerdtscher dingen ofte goederen, 3. 10. 1. Des Avondtmaels en belet de wijdte der plaetsen niet, 4. 17. 10. Der Astrologie, 1. 5. 5. Der Beloften Godts, 2. 5. 10. Der Concilien, 4. 9. 13. Des Wets by den Geloovigen, 2. 7. 12. Der Morale Wet, ofte, des Wets der Zeden, 2. 7. 6. Der Kerckelicker macht, 4. 11. 5. Der Tonge, 3. 20. 31. Des vormsels, het ware, 4. 10. 13. d'Oude disciplijne en is in 't Pausdom niet meer in Gebruyck, 4. 5. 14.
Gedachten, tot verscheyden gedachten worden de Geloovige wech gheruckt, 3. 2. 18. Oproerige ghedachten moet men uyt den sin doen, 4. 20. 27.
Gedaente, Godt is verschenen onder een menschelijcke gedaente, 1. 11. 3. De H. Geest is verschenen in de gedaente van een Duyve. 1. 11. 3. en 4. 19. 20. Godt en moet niet afgebeelder worden door eenige sichtbare gedaente, 1. 11. 1.
Gedaenten, d'eere Godts worde verdorven door sichtbare gedaenten, 1. 11. 1.
Gedurigheydt, in 't Gebedt, 3. 20. 28, 29. Der Kercke, 2. 15. 3.
Gedwongen vreese, 1. 4. 4.
Geesselen der Godtloosen, 3. 4. 33.
Geest, Godt is een Geest, 1. 11. 2.
H. Gheest is eeuwighe Godt, 1. 13. 14 d'Inwendighe Leeraer, 3. 1 4. en 4. 14. 9. Heeft geen woon plaetse in den godtloosen, 2 2. 16. Treckt den Geloovigen, 2. 5. 14. Wort voor de gaven Godts ghenomen, 3. 2. 33. Leert ons niet dan 't gene ter saligheyt noodigh is, 1. 14. 16. Gaet uyt van den Vader en van den Sone, 1. 13. 17, 18. Is verschenen in de gedaente van een Duyve, 1. 11. 3. en 4. 19. 20. Waerom hy ghenaemt is de Geest der Heyligmakinge, 3. 1. 2. wat het is den H. Geest te geven, 4. 19. 6. Is d'autheur van 't geloove, 3. 2. 33. Is ware Godt, 1. 13. 14, 15. Blasphemie tegen den selfden, 3. 3. 22. Sonde tegen den H. Geest, siet, Sonde.
Geest-drijvers, siet, Euthusiasten.
Geestelick Rijcke van Christus, of, sijn Rijcke is Geestelick, 2. 15. 3, 4. en 4. 5. 17. en 4. 7. 18, 25, 32. en 4. 17. 31. en 4. 20. 1, 12, 13. Geestelick rijcke des Paus, waer in dat bestaet, 4. 7. 26. Het Beelt Godts is Geestelick, 1. 15. 3. Godt is Geestelick, 1. 15. 3 Godt is een geestelick wet-gever, 2. 6. 8. Godes Wesen is Gheestelick, ofte hy is een Geestelick Wesen, 1. 13. 1, 20. Verbont Gods bestaet in twee deelen, 3. 20. 45.
Geestelicke Ghelijckenisse, siet, Allegorien. Gevangenisse, 2. 8. 15. De sonde is een geestelicke melaetsheyt, 3. 4. 4. Jurisdictie, ofte, Macht, 4. 12. 1. De Geestelicke Macht is afghesondert van het recht des sweerts, 4. 11. 5, 8. Ruste, 2. 8. 28. Wercken 3. 11. 14. Overste, welcke, 4. 9. 12. Tyrannen, 4. 8. 10. Wien de Geestelicke Macht eygen is, 4. 8. 1. Wat 's menschen verstant in Geestelicke dingen vermach, 2. 2. 19. Wie voor geestelicke willen ghehouden worden, 3. 3. 2.
Geestelickheyt, ofte, de Clergie, 4. 4. 13. en 4. 12. 1, 6, 22. De Discipline is het Volck ende de Geestelickheyt ghemeyn, 4. 12. 2, 7, 22.
Geesten, de duyvelen zijn wesentlicke geesten, 1. 14. 19. De Engelen zijn geesten van een wesentlicke natuyre. 1. 14. 9.
H. Geestes Tytelen en Namen, 3. 1. 3. Ampt, 3. 2. 36. Werckinge, of, werck, 4. 14. 8, 9, 10. Eeuwigheyt, 1. 13. 18. Godtheydt, siet, Godtheydt des Heyligen Geestes. Heylighmakinge, 4. 1. 21. Selfstandigheyt, 1. 13. 2. Sijn Getuyghenisse is heerlicker dan alle reden, 1. 7. 4. Sonder sijn verlichtinghe en isser geen Geloove. 1. 7. 5.
Gegeven ergernisse, 3. 19. 11.
Ghehoor, dat is een van de vijf Sinnen dieder in den mensche zijn, 1. 15. 6. Gehoor des Woorts, 2. 8. 28. De stemme Godts gehoor te geven, en is niet vry den natuerlicken mensche, 2. 5. 11.
Ghehoorsaem, voor al moetmen Godt ghehoorsaem zijn, 4. 20. 32. Men moet den Princen ghehoorsaem zijn, 4. 10. 5. Men moet oock de Tyrannen gehoorsaem zijn, 4. 20. 24, 27, 28.
Ghehoorsaemheydt des Middelaers, 1. 12. 3. Die is Gode aller-aengenaemst, 2. 8. 5. Christus gehoorsaemheyt heeft onse sonden uytgewischt, 2. 16. 5. Gehoorsaemheyt diemen d'Ouders schuldigh is, 2. 8. 36, 38 Gehoorsaemheyt diemen den Koningen en Magistraten schuldigh is, 2. 8. 38, 46. en 4. 10. 5. en 4 20. 8, 22, 23, 32. Gehoorsaemheyt van Christus, 2. 3. 5, en 2. 16. 5. en 2. 17. 1, 3. en 3. 8. 2. en 3. 14 17. en 4. 16. 18. Gehoorsaemheydt des levens en lijdens van Christus, 2. 16. 5. De duyvel brengt den mensche af van die gehoorsaemheydt, die hy Gode schuldigh is, 1. 14. 15.
Gelasius, die 492—496 Bisschop van Rome geweest is, 4. 4. 7. en 4 17. 49. Sijn besluyt, 4. 17. 49.
Geleerde, haren Patroon onder de Heydenen was Apollo en Minerva. 3. 20. 5.
Gelofte, haer beteeckenisse, 4. 13. 1. Des Ongehouwden en Maegdelickenstaets, 4. 13. 17, 18. Van Jephtah, 4. 13. 3. Des Boetveerdigheydts, 4. 13. 4. Der Weduwen. 4. 13. 18.
Geloften der liefde, 4. 19. 26. Der Geloovigen die sich in die vier dingen voorstellen, 4. 13. 4. Geloften der Mis-papen, Monnicken, Nonnen en Heremijten of Kluysenaers, zijn roeckeloose geloften, 4. 13. 3, 16, 17. Roeckeloose geloften moeten verbroken en niet ghehouden worden, 4. 13. 20, 21. Welcke geloften zijn wettelicke, en welcke onwettelicke, 4. 13. 2. Vier eynden der geloften, 4. 13. 4. Bysondere gheloften moeten sparigh en tijtlick zijn, 4. 13. 6. Superstitieuse gheloften te verdoemen, 4. 13. 7. Geloften by de Heydenen, 4. 13 1. Verhoedinge in de geloften, 4. 13. 2.
Geloove, het ware, 1. 7. 5. en 3. 2. 6, 7, 41. Wort somtijdts genomen voor de gaven desselfden, 3. 2. 33. Voor de Hope, 3. 2. 43. Voor 't vertrouwen, 3. 2. 15. ende voor de macht om mirakelen te doen, 3. 1. 9. 't Is een gave Gods, 1. 7. 5. en 2. 3. 8. en 3. 2. 9, 33. Komt voort van de verkiesinge, 3. 22. 10. en 3. 24. 3. Is een mede-gesellinne der Leere, 3. 2. 6. En is niet sonder kennisse, 3. 2. 3. Is t'samen gevoeght met de hope, 3. 2. 42. 't Moet seker en vast zijn, 3. 8. 39. Hoe dat een werck genaemt wort. 3. 2. 39. 't Is de moeder der aenroepinge. 3. 20. 1. 't Is de wortel alles goets, 4. 13. 20. 't Baert de Pœnitentie, 3 3. 1. Rechtveerdigt alleen, 3. 3. 1. en 3. 11. 19, 20. en 3. 17. 10. Der verworpenen, 3. 2. 10, 11. Van Simon den Toovenaer, 3. 2. 10. Het intricaet ofte verwerret der Sophisten, 3. 2. 2. Geformeert en On-geformeert der Sophisten, 3. 2. 8. Der Mirakelen, 3. 2. 9. Scholastijck, 3. 2. 1. Tijdelijck, 3. 2. 11. On-geformeert, 3. 2. 8. Ingewonden, ofte, Ingewickelt, 3. 2. 5, 32. Tegen-gestelde, 3. 2. 38. Der Duyvelen, 3. 2. 10. En is niet sonder de Hope, 3. 3. 2. d'Autheur des selfden is de H. Gheest, 3. 2. 33. Is de moeder des Gebedts 3. 20. 27. Gheen, sonder de verlichtinghe des H. Geestes, 1. 7. 5. Is het voornaemste werck des H. Gheestes, 2. 1. 4. en 3. 2. 39. wordt genaemt een kennisse en wetenschap, 3. 2. 14. Wederbaert de menschen, 3. 3. 1. Historisch, 3. 2 9. Relatie, ofte, Onderlingh opsicht tusschen dat en tusschen het Euangelium, 3. 2. 29. en 3. 11. 17. Relatie tusschen dat en tusschen het Woordt, 3. 2. 6. en 3. 11. 17. en 3. 22. 10. Wie eenighsins een Ingewonden, ofte, Inghewickelt gehadt hebben, 3. 2. 32. Dat stelt ons Godt voor in Christus tot een Vader, 2. 6. 1. Vereenight ons met Christus, 3. 1. 1. Rust in de kennisse Godts, 3. 2. 3. Steunt op het Woort, 3. 2. 21. Is vrede, 3. 2. 16. Vat den mogentheyt Godts door het Woort, 3, 2. 31. Het wort wel beweegt, maer niet overwonnen, 3. 2. 37. 't Is een Instrument, 3. 11. 7. en 4. 15. 14. Dat, ende de Boetveerdigheyt, zijn twee mede-gesellinnen, 3. 20. 11. Van waer dat komt, 3. 24. 3. 't Is als de mont

van een vat, 4. 14. 17. Dat maken de beloften gerust. 3. 2. 28. Dat is de gissinge contrarie, 3. 2. 38. Dat krachtigh is door de Liefde, 3. 11. 20. Geen rechtveerdighmakinge en isser souder dat selfde, 3. 14. 7. Hoe dat rechtveerdig maeckt, 3. 17. 9. Met het selfde zijn dickwils dwalingen vermenght, 3. 2. 31. Op het selfde siet het Euangelium, 2. 11. 17. en 3. 2. 10.

Gelooven, datter een Kercke is, wat dat zy, 4. 1. 2. Van gantscher herten, wat dat zy, 4. 14. 8.

Gelooves, ofte, Gheloofs aenwas, 4. 1. 1 Aenwas des selfden is noodsakelick, 4. 14. 7, 8, 9, 10. Autheur is de H. Geest, 3. 2. 33. Verscheyden Beteeckenissen, 3. 2. 13. Beschrijvinge, 3. 2. 7, 41. Fondament, is de gheuadige belofte Godts, 3. 2. 29. Leere des selfden, waerom 't Euangelium alsoo genaemt, 3. 2. 6. Loon, 3 18. 3 Nature, 3. 13. 4. Object, ofte, voorwerpsel, 3. 2. 13. en 3. 3. 19. Onvolmaecktheyt is d'oorsake der Ongherustigheyt, 3. 2. 18. Relatie, ofte, onderlingh opsicht des selfden ende des Euangeliums, 3. 2. 29. en 3. 11. 17. Strijdt met d'Ongeloovigheyt, 3. 2. 17. Werckingen, 3, 2. 19. Zaedt in de kinderen, 4. 16. 20.

Geloovige, worden Rechtveerdighe ghenaemt, en waerom, 3. 17. 10. en 4 15. 10. Kinderen Godts, 4. 17. 2. Sondaers in dese werelt, 3. 3. 11, 12. Zijn Priesters genaemt, en hoe, 2. 15. 6. en 4. 18. 17. Zijn van Gode geleert, 3. 2. 6. Worden wech geruckt tot verscheyden gedachten, 3. 2. 18 Zijn deelachtig des doots ende der verrijsenisse van Christus, en waerom, 3. 3. 9. Brengen somtijdts voort haer onnooselheyt en oprechtigheyt, 3. 14. 18, 19. Waerom sy Christenen genaemt worden, 2. 15. 5. Voeren geduyrigh oorlogh, 1. 14. 13, 15, 18. en 3. 3. 10. en 3. 8. 9. en 3. 20. 46. en 4. 15. 11, 12. Zijn altijt veyligh en in't seker. 3. 24 7. Overwinners over den Satan, 1. 14. 18. Gebruyck des Wets by haer, 2 7. 12. Haer is lijdtsaemheydt van noode, 3. 8. 10. en 3. 20 52. en 3. 25. 1. Haer is Loon belooft, 3. 18. 3. Sy volgen gewillighlick den H. Geest, die haer treckt, 2. 5. 14. Sy sien hooger dan op dit tijdelick leven, 3. 8. 4. Haer conversatie, ofte omme gangh, 1. 8. 12. Haer is zedigheyt van noode, 2 2. 1, 11. Dancksegginge is haar nootsakelick, 3. 20. 28. Hoe Godt haer voor Rechtveerdighe en Onschuldighe houdt, 4. 15. 10. Gebruyck der beloften tegens haer ende den godtloosen, 2. 5. 10. Het Avondtmael is haer een geduerigh voedtsel, 4. 18. 19 Over haer zielen en heeft de Duyvel geen macht noch heerschappije, 1. 14. 18. d'Engelen zijn tot haer saligheyt ghestelt, 1. 14. 7. Het ghebedt is haer noodtsakelick, ofte, noodigh, 3. 20. 2.

Geloovigen, aflictien, ofte, verdruckingen, 3. 4. 32. en 3. 8. 1. Ampt, 3. 7. 1, 2. Blijtschap, 3. 9. 5. Conditie, 2. 1. 5. en 3. 8. 1. en 3. 9. 6. Deught, 2. 5. 5. Eere in dit leven, 2. 15. 4. Eere na dit leven, 3. 25. 10. Geluck-saligheyt, 2. 15. 4. en 3. 25. 10 Hope, 3. 2. 24. en 3. 8. 3. Offerhanden, 4. 18. 4, 16. Ongerustigheyt, 3. 2. 18. Vader, is Abraham, 2. 10. 11. Scopus, ofte, wit en ooghmerck, is het eeuwige leven, 2. 10. 1. en 3. 9. 4. en 3. 25. 2. Verlangen, 3. 9. 4. Volmaecktheydt, 3. 17. 15. Vreese, 3. 2. 21, 22, 27. Weerdigheydt, 1. 14. 2. en 2. 16. 16. en 4. 17. 2.

Gelucksalig leven, het eynde des selfden is gelegen in de kennisse Godts, 1. 5. 1.

Gelucksaligheydt Christelijcke, 3. 25. 1. Eeuwighe, 3. 25. 10. Der Gheloovigen, 2. 15. 4. en 3. 25. 10. Waer in 's menschen volkomene Ghelucksaligheyt bestaet, 3. 25. 2.

Gelijck, Godt is hem-selven altijdt gelijck, 1. 4. 2, 3. en 2. 11. 13.

Gelijckenisse, 1. 1. 2. en 1. 14. 1. en 2. 4. 1. en 2. 7. 7. en 2. 8. 18. en 2. 11. 13, 14. en 2. 14. 1. en 3. 2. 34. en 3. 4. 18. en 3. 11. 6. en 3. 12. 2, 4. en 3. 15. 3. en 3. 18. 8. en 3. 20. 38. en 4. 3. 2. en 4. 4. 9. en 4. 5. 15. en 4. 14. 10, 13. en 4. 17. 9. Beeldt en Gelijckenisse verschillen van malkanderen, 1. 15. 3.

Gelijckenissen, Geestelicke, siet, Allegorijen. Gelijckenissen Godts nemen de vreese wech, 1. 11. 6.

Gelijckformigheydt van Ons met Christus, 3. 25. 3.

Gemeene, regel, 2. 17. 1. Gebeden, voor die moeten sekere uren verordent worden, 3. 20. 29. Gebeden moeten gedaen worden, niet in een vreemde, maer in een bekende, sprake, 3. 20. 33. Wegh om Godt te soecken, welcke die zy, 1. 5. 6, 9. Vergaderingen in't Pausdom, wat die zijn, 4. 2. 2.

Gemeenschap, der Eyghenschappen, 2. 14. 1, 2. en 4. 17. 30. Der Heyligen, 3. 25. 3. en 4. 1. 3, 12. Der Goederen der Kercke, 4. 1. 3.

Gemeente, siet, Kercke.

Gemoedt, de bewegiughen des selfden zijn Godes voorsienigheydt onderworpen, 1. 18. 2.

Genade Godts, 1. 14. 22. en 2. 3. 11. 12, 13, 14. en 2. 8. 20, 21. en 3. 12. 8. en 3. 14. 5. Godes Genade is vry, 3. 21. 6. en 3. 22. 1, 8. Besondere Genade Godts, 2. 2. 6, 14. en 2. 3. 14. Godt geeft de saligheyt uyt Genade, ende niet uyt verdienste, 3, 23. 11. Geen Genade en isser sonder Middelaer, 2. 6. 2. Uyt die komen voort de Goede wercken, 2. 3. 13. Die gaet voor de Rechtveerdigheyt, 3. 18. 5. Eerste Genade, 2. 3. 11, 14. Aennemende Genade, 3. 14. 12. Krachtige Genade, 2. 3. 11. Werckende en Medewerckende Genade, 2. 2. 6. en 2. 3. 11. Genade van Christus, 2. 17. 2, 4, 5. en 4. 1. 2. Gaven der Genade, van die is de Mensch ontblootet, 2. 1. 4. Christus heeft voor ons verkreghen de Genade Godts en 't eeuwige leven, 2. 17. 1.

Genadige, Godes Genadige goedertierenheyt, 2. 3. 11. Genadige vergevinghe der sonden, 3. 4. 25. Genadighe belofte Godts, 3. 2. 29.

Geneghen is Godt om te vergheven, 3. 3. 25.

Genegentheden, geen Quade en zijn de Duyvelen, 1. 14. 19.

Genegentheydt des herten tot Godt, 3. 20. 5. Genegentheyt tot de Religie, van waer die komt, 1. 3. 2.

Generatie, ofte, Geboorte des menschen is onreyn, 2. 13. 4. Generatie, ofte, Geboorte des Soons van den Vader is van eeuwigheyt, 1. 13. 7, 23, 24, 25. en 2. 14. 7. De generatie des menschen soude voor Adams val suyver en onbesmet geweest hebben, 2. 13. 4. De kinderen worden geboren, niet uyt de geestelicke weder-geboorte, maer uyt de vleeschelicke Generatie, ofte Geboorte, 2. 1. 7.

Genoeghlicke propoosten te verdoemen, 2. 8. 48.

Genoeghdoeninge, siet Voldoeninge

Genomen ergernisse, 3. 19. 11.

Georgius, ofte, S. Ioris, een Heylighe der Papisten dien sy aenroepen, 3. 20. 27.

Gerechtigheyt Godts, 1. 10. 2. Oorspronckelicke, 4. 15. 10. Gherechtigheydt en Rechtveerdighmakinghe en verschillen niet, 3. 11. 16. Troostelick is't voor die te lijden, 3. 8. 7.

Gerechtveerdight, Abraham is gerechtveerdigt alleen door 't geloove, 3. 11. 13. Niemant en wort uyt de Wet gerechtveerdight, 3. 11. 18. De mensche wort alleen door 't geloove gerechtveerdight, 3. 11. 19, 20.

Gesalfde, de Christenen zijn Priesters en Gesalfde, 2. 15. 6. en 4. 19. 9. Gesalfde tot een Propheet, Koningh en Priester, is Christus, 2. 15. 1, 2. Christus wort genaemt de Christus, dat is de Gesalfde Godts, en waerom, 2. 15. 5.

Gesangh ingevoert in de Kercke, 3, 20. 32, ghesangh en stemme in't ghebedt zijn krachteloos, en wanneer, 3. 20. 31.

Geschicktheyt, ofte, eerbaerheyt en orden in de Kercke te onderhouden, 4. 10. 28, 29, 30.

Geschiedenissen, bysondere geschiedenissen zijn getuygen van Godes Voorsienigheyt, 1. 16. 7.

Geschreven Wet, 2. 8. 1. Woort, 4. 8. 6. Siet Heylige Schrifture.

Gesichte is een van de vijf sinnen, die der in den mensche zijn, 1. 15. 6.

Gesintheyt des herten tot Godt. 3. 20. 5.

Geslachte, hoe wy Godes geslachte zijn, 1. 15 5.

Gestaltenisse des lichaems, 2. 8. 44.

Getal der Pauselicker insettingen onverdragelick, 4, 10. 13.

Ghetrouwe onwetenheydt is beter dan lichtveerdige wetenschap, 3. 23. 5.

Getuyge, de Sonne is een getuyghe van Godes Voorsienigheyt, 1. 16. 2.

Getuygen, de bysondere gheschiedenissen zijn ghetuygen van Godes Voorsienigheydt, 1. 16. 7.

Getuygenisse des H. Geestes is heerlicker dan alle reden, 1. 7. 4.

Getuygenissen der Verkiesinge, 3. 21. 5.

Geval, of daer yet wat by geval geschiet, 1. 16. 5, 6. Geen dingh isser dat het geval is onderworpen, 1. 16. 2, 6, 8, 9. en 1. 17. 6.

Gevangenisse des menschen, 2. 4. 1. en 4. 1. 1. Geestelicke gevangenisse, 2. 8. 15.

Geveynsde, en geveynstheyt, siet hypocriten en hypocrisie.

Gevoel is een deel der ziele, na 't seggen der Philosophen, 2. 2. 2.

Gevoelen van de Godtheyt, ofte, datter een Godt is, is in 's menschen herte ingeplant, 1. 2. 2. en 1. 3. 1, 3. en 1. 10. 3. d'Oorsake onser twijffelinge, is't gevoelen onser onweerdigheydt, 3. 2. 24.

Geweldighe niet te vreesen in't oeffenen der Disciplijne, 4. 12. 5.

Gewillige doodt der Heydenen. 1. 8. 13.

Gewillighe vreese, 1. 4. 4. Gewillige onwetenheyt, 3. 2. 5. Godt heeft in de Wet bevolen offerhanden te doen om de gewillige sonden der Geloovigen te versoenen. 4. 1. 28.

Gewillighlick, de Geloovige volgen gewillighlick den Heyligen Geest die haer treckt, 2. 5. 14. De sonde geschiet uyt noodt en gewillighlick, 2. 5. 1.

Gewoonte loflicke, 4. 11. 10. Dan te singen in de Kercke, is seer oudt, 3. 20. 32. Gewoonte van 't Avondtmael menighmael te houden, is vergaen, 3. 17, 45.

Gideon een Richter over Israël, die 2671—2711 des werelts, en 1277—1237 voor Christus geregeert heeft, 1. 1. 3. Sijn Ephod, 4. 10. 25.

Gierigaerts, haren patroon onder de Heydenen was Mercurius, 3. 20. 5.

Gifte des Keysers Constantinus Magnus, 4. 11. 11, 12, 13. Die is een fabel, 4. 11. 12.

Gissinge is't geloove contrarie, 3. 2. 38.

Godt is een, ofte daer is maer een Godt, 1. 2. 1, 2. en 1. 4. 3. en 1. 5. 6, 12, 13. en 1. 6. 2. en 1. 10. 3. en 1. 11. 5. en 1. 12. 1, 3. en 1. 13. 1, 4, 16, 20, 22, 25, 26. 28. en 2. 8. 16, 17. Hy en is geen aennemer der persoonen, 3. 23. 10. Oorspronck en Fonteyne alles goets, 1. 2. 1, 2. Geen autheur der sonde, 1. 14. 16. en 1, 18. 4. en 2. 4. 2. Kent alleen de herten, 2. 8. 23. en 3. 4. 9. Is alleen de Schepper aller dingen, 1. 14. 3, en 1. 16. 1. De Leeraer der Geloovigen, 3. 2. 6. Richter des gantschen werelts, 1. 16. 6. Een geestelick Wet-gever, 2. 8. 6. Hy is hem-selven een Wet, 3. 23. 2. Almachtigh, 1. 16. 3. Bruydegom der Kercke, 2. 8. 18. Liberael, ofte, mildt van nature, 1. 14. 22. en 2. 3. 11. en 3. 20. 26. Eeuwigh Koningh, 3. 20. 42. Hem-selven altijdt gelijck, 1. 4. 2, 3. en 2. 11. 13. Heeft hem eenigsins sichtbaer vertoont in Christus persoon, 2. 9. 1. Waerom hy de werelt in ses daghen gheschapen heeft, ende niet in een ooghenblick. 1. 14. 2, 22. Hy en moet door geen sichtbare ghedaente afghebeeldet worden, 1. 11. 1. Hoe hy geseyt wordt in den Hemel te zijn, 3. 20. 40. Kan op tweederley maniere gekent worden, 1. 2. 1. Van een eenvoudig en on-eyndigh wesen, 1. 11. 2. Hy heeft met ons en met de Voor-vaders een Verbondt gemaeckt, doch ten verscheyden aensien, 2. 10. 2. Hy en wordt niet versoent door een verdichte pœnitentie, 3. 3. 25. Hoe hy den godtloosen verblindt en verhardt, 1. 18. 2. en 2. 4. 3. Hoe hy in de herten der menschen werkt, 2. 4 1. Hy werckt op tweederley maniere in de Uytverkerkorene, 2. 5. 5. Geeft sijn bysondere ghenade maer alleen aen d'Uytverkorene, 2. 2. 6. en 2. 3. 14. Verrijckt met sijn zeghen den menschen, 3. 7. 8, 9. Stort sijn barmhertigheyt uyt over alle creaturen, 1. 5. 7. Regeert alle dingen door sijn voorsienigheit, 1. 16. 1, 3, 4, 5. en 1. 17. 1. Betuygt sijn gramschap tegen den verworpenen, 3. 25. 12. Voorkomt den mensche met sijn ghenadighe goedertierenheydt, 3. 14. 5. en 3. 24. 5. Siet liever en meer op de herten als op de wercken, 3. 14. 8. en 3. 20. 31. Hoe hy den godtloosen gebruyckt, 1. 18

1. Den sijnen geeft hy veel toe op verscheyden manieren, 3. 15. 4 en 3. 19. 5. en 3. 20. 12, 19. en 4. 17. 14. Wil somtijds dat syn Woort der verworpen verkondight wort, 3. 24. 1. Js d'eenige Wetgever, en waerom, 4. 10. 7. Bemindt sijn creature, ofte, schepsel, 2. 16. 3. Versoeckt den sijnen, en waerom, 3. 8. 4. Is schepper aller dingen, 1. 16. 1. Hoe hij in den sijnen werckt, 2. 4. 5. en 2. 5. 5 Waer hij niet waerliks gekent en wort, 1. 2. 1. Hoe hy alle dingen tot syn eynde bestiert, 1. 16. 4, 7, 9. Hy en wil 't quaet niet, 1. 17. 5. Hy bedwingt de quade, 2. 3. 3. Hy en wort niet gebonden aen 't vleeschelick zaedt, 4. 16. 14. Hy is verschenen onder een menschelicke gedaente, 1. 11. 3. In hem en is geen veranderinge, 1. 17 12, 13. Van hem moet men met geen minder Godtvreesentheyt spreken, als dencken, 1. 13. 3. Hem alleen is men aenbiddinge en aenroepinge-schuldigh, 2. 8. 16. Hem en is niet aengenamer dan gehoorsaemheyt, 2. 8. 5. Hem af te beelden is een beestelick onverstant, 1. 11. 1. Hy verbied alle beelden en schilderijen, waer mede men hem afbeeldet, 1. 11. 1. Hy heeft d'Aristocratie onder d'Israëliten ingestelt, 4. 20. 8. Autheur der predikinge, 4. 1 6. Autheur alles goedts, 1. 2. 2. en 3. 20. 28. Atheur des levens, 3. 25 4. Autheur der rechtveerdigheyt, 3. 11. 9. Geen Autheur der boosheden, 1. 15. 1. en 1. 17. 4. en 1. 18. 4. Barmhertigh, 1 2. 2. en 3. 2. 21. Begeerlickheyt is sonde voor hem, 3. 3. 12, 13. waerom hy beloften en dreygementen by de wet gedaen heeft, 2. 8. 4. Hoe hy ons te gelijck Bemint en Gehaet heeft, 2. 16. 2, 3, 4. Bemint niemant buyten Christus, 3. 2. 32. Bemint natuyrlick de rechtveerdigheyt, en heeft een afkeer van d'onrechtveerdigheyt, 3. 23. 4. Sonder berouw, 1. 17. 12, 13. Onse beschermer, 1. 2. 2. en 1. 14. 11. Heeft niet alleen voorsien, maer oock beschickt den Val Adams en sijner nakomelingen, 3, 23. 7. Beschickt bysondere dingen, 1. 16. 5. Beveelt goet te doen aen allen menschen in 't gemeen, 3. 7. 6. Gedurigh bewaerder der ziele 1. 15. 2. Buygt den wille des menschen, 2. 4. 6. d'Eenige Koningh der zielen, 4, 10, 7, Drieheyt of Drie-eenigheyt der Persoonen isser in hem: siet Drieheyt. Datter een Godt is, is in 's menschen herte ingeplant, 1. 2. 2. en 1. 3. 1, 3. en 1 10. 3. Fonteyne alles goets, 1. 2. 1, 2. Fonteyne aller gerechtigheyt, 2. 17. 2. Gebiedt niet al wat hy wil, 1. 18. 4. Gebruyckt recht en wel de quade instrumenten, 1. 17. 5. Al wat hy ghedaen heeft, is wel gedaen, 2. 11, 14. Geeft middelen om ons leven te beschermen, die wy ghebruycken moeten, 1. 17. 4. Geeft de saligheyt uyt genade, en niet uyt verdienste, 3. 23. 11. Een Geest, 1. 11. 2. Hem moet men voor al gehoorsaem zijn, 4. 20. 32. Hy en kan niet gekent worden daer geen Religie en is, 1. 2. 1. Genegen om te vergeven, 3. 3. 25. Goet, 1 2. 2. Goetdadig, 1. 2. 2. en 1. 16. 5. Goedertieren den Godtsalighen, maer gram 1) den boosen, 1. 5. 6. Hatet alle misdaet en sonde, 1. 5. 7. Waerom hy de verworpene hatet, 3. 24. 17. Is Heere, 1, 2. 2. Instellen der Sacramenten komt hem alleen toe, 4. 18. 20. en 4. 19. 2. Van hem komt alles watter geschiedt, 1. 18. 2. Konsten Aholiabs en Bezaleëls waren van hem, 2. 2. 16. Wat hy maeckte of dede voor de Scheppinge des werelts, 1. 14. 1. Onbegrijpelick, 1. 13. 1, 2, 8, 17. Onbegrijpelick wesen, 3, 20. 40. Onlichamelick, onmetelick en onsichtbaer, 1. 11. 2. en 3. 20. 40. Onsichtbaer, 1, 11, 2. en 14. 1. Onschuldigh en is niemant voor hem, en waerom, 1. 5. 14. Onveranderlick, 1. 17. 12, 13. Rechtveerdig voor hem te zijn, wat dat is, 3. 11. 2. en 3. 17. 12. Rechtveerdigh Richter, 1. 2. 2. Regeerder aller dingen, 1. 16. 1. Regeert alle dingen, 1. 2. 2. Richter des werelts, 2. 23. 4. Roert ofte beweegt de herten, 1. 18. 2. Schepper en Maker des werelts, 1. 14. 1. Een selve Godt, 2. 10. 9. Waerom hy de godtloose voor een tijt haer laet verblijden, 1. 5. 6. Alles moet hem toegeschreven worden, 1. 16. 6. Hem wort toegeschreven dat menschelick is, 3. 24. 17. Vader, 1. 2. 2. Vader der menschen van de Poëten genaemt, 1. 5. 3. Het gheloove stelt ons hem in Christus voor tot een Vader 2. 6. 1. Met hem vereenight te zijn, is het hoogste en opperste goedt, 3. 25. 2. Hy verlicht veel menschen sonder de verkondinghe des Euangeliums, 4. 16. 19. Onse Verlosser in Christus, 1. 2. 1. en 2. 12. 2. Hoe hy de sijne verlost, 4. 20. 30. Vergeeft de schuldt en straffe der sonde, 3. 4, 30. Hoe hy in versoeckinghe leydt, 3. 20. 46. Hy versoeckt, ende de Duyvel versoeckt oock, en tot wat eynde, 3. 20. 46. Is versoendt met Achab 3. 3. 25. Hem en moet men niet Vertoornen om des naesten wille, 3. 19. 13. Waerom hy in de Wet voorghestelt heeft dat aller-schandelijckste is, 2. 8. 10. Waerachtigh, 4. 8. 9. Wat Godt is, 1. 2. 2. en 1. 5. 12. Der Philosophen Beschrijvinge van Godt, 1. 14. 1. Werckt door, sonder, en tegen middelen. 1. 17. 1. In hem is wille en toelatinge, 2. 4. 3. Hoe hy in den Hemel sijn wooninghe heeft, 1. 13. 1. Wreker der boosen, 1. 2. 2. Wreker sijner eere, 2. 8. 18. Wreeckt sijn eere in kindtskinderen, 2. 8. 18, 19.

Goddelijcke aenspraken: Siet Orakelen.

Goden, bescherm-goden, 3. 2. 22. Veel Goden hadden de Heydenen, 1. 5. 12. en 1. 10. 3. en 1. 11. 9. Veel Goden en zijnder niet, 1. 13. 16. Goden worden somtijdts d'Engelen genaemt, 1. 14. 5, De Koninghen en Magistraten worden Goden ghenaemt, 4. 16. 31. en 4. 20. 4.

Godes, ofte, Godts Aepe, ofte, Simme is de Duyvel, 2. 8. 2. en 4. 14. 19. Almachtigheyt, ofte, Almogentheyt, 1. 14. 3. en 1. 16. 3. en 3. 23. 7. en 3. 25. 3. en 4. 17. 25. Apparitien, ofte, verschijningen, 1. 11. 3. Authoriteyt, 1. 16. 5. Barmhertigheydt, 1. 5. 7, en 1. 10. 2. en 2. 7. 8. en 2. 8. 21. en 3. 4. 10. en 4. 1. 28. Sijn Beelt in den Mensche, 1. 15. 3. D'Engelen zijn nae sijn Beeldt gheschapen, 1. 15. 3. Sijn Beelden ende de Beelden der Heylighen en kunnen met het exempel der Cherubims niet voorghestaen worden, 1. 11. 3. Sijn allervolmaeckste Beeldt is Christus, 1. 15. 4. Sijn Beloften, 4. 16. 2. Siet, Beloften, Berouw, 1. 17. 12, 13. Kastijdinge, 3. 4. 31. Siet, Kastijdinge Godts. Deughden, 1. 10. 2. Discipelen, 1. 11. 7. Eenheydt, 1. 13. 1. Eenvoudigh wesen, 1. 13. 2, 22. Eere: siet, Eere. Eeuwigheyt: siet, Eeuwigheyt. Examen, ofte, Ondersoeck in sijn Oordeel sal seer strenghe zijn, 3. 12. 4. Gave, siet, Gave Godts. Gaven: siet, Gaven Godts. Gebodt, en, Geboden: siet, Gebodt Godts, en Gheboden Godts. Geestelicke natuyre, 1. 13. 1. Geestelijck wesen, 1. 13. 1. Geheel Geestelijck wesen, 1. 13. 20. Genade: siet, Genade Godts. Genegentheydt tot vergevinge, 3. 3. 25. Gerechtigheydt, 1. 10. 2. Gheslachte, hoe wy zijn, 1. 15. 5. Goedtdadigheydt jeghens den mensche, 1. 14. 22. en 2. 2. 14. en 2. 10. 9. en 3. 12. 8. Goedertierenheydt, 1. 2. 2. en 1. 5. 7. en 1. 14. 11, 22. en 2. 8. 15. en 3. 14. 5. en 4. 1. 23, 26. en 4. 4. 6, 7. en 4. 5 15. Genadige Goedertierenheydt, 2. 3. 11. en 3. 14. 5. Goetheyt, siet, Goedtheyt Godts. Goedtwilligheyt, siet, Goedtwilligheyt Godts. Gramschap, siet, Gramschap Godts. Gunste, 2. 17. 1. en 3. 20. 37, 44. Heyligheyt, 1. 10. 2. Jaloersheydt, 2. 8. 18. Kennisse, siet, kennisse Godts. Kercke, siet, Kercke Godts. Kinderen, siet, Kinderen Godts. Liberaelheydt, ofte, Mildigheydt, 1. 5. 4. en 1. 14. 22. en 1. 15. 1. en 2. 1. 4. en 2. 2. 17. en 2. 3. 11. en 3. 20, 38, 44. en 3. 24. 17. en 4 1. 21. Liefde, siet, Liefde Godts. Macht, siet, Macht Godts. Magnificentie, ofte, Heerlickheyt, 3. 4. 10. Majesteyt, siet, Majesteyt Godts. Mildigheyt, siet, Liberaelheydt Godts. Mogentheydt, siet, Mogentheydt Godts. Naem, 1. 13. 1, 20, 24. Siet oock Naem Godts. Onmetelijck wesen. 1. 13. 1, 21. Onmetelijckheydt ofte On-eyndigheydt, 1. 13 1. Oordeel, en, Oordeelen, siet, Oordeel Godts, en Oordeelen Godts. Over al tegenwoordigheydt, 3. 20. 40. Raedt, siet, Raedt Godts. Rechtveerdigheydt, siet, Rechtveerdigheyt Godts Roepinge, siet. Roepinge Godts. Rijcke, siet, Rijcke Godts. Sachtmoedigheyt, 1. 5, 7. Sone, siet, Sone Godts Stemme, siet, Stemme Godts. Strengigheydt, 1. 2. 2. en 1. 10. 1. Teghenwoordigheydt verschrickt den menschen, 1. 1. 3. Toelatinge, siet, Toelatinghe Godts. Toorn, siet, Gramschap Godts. Verbondt, siet, Verbondt Godts. Verborghen wille is een afgrondt, 1. 27. 2. Verborgentheden, siet verborgentheden Godts. Verdraeghsaemheyt, 1. 10. 1. Vereeninge met den Geloovigen, 2. 8. 18. Verkiesinge, siet, Verkiesinge Godts. Verschijninghen, 1. 11. 3. Verwijtingen, 2. 5. 11. Voorsichtigheydt in 't stellen der Koninghen, 4. 20. 26. Voorsienigheyt, siet, Voorsienigheyt Godts. Vreese, siet, Vreese Godts. Waerheydt, 3, 22. 1. Wesen, siet, Wesen Godts. Wel-behagen, 2 17. 1. en 3. 22. 1, 2, 7. Weldaedt, siet, Weldaedt Godts. Weldaden, siet, Weldaden Godts. Weldadigheyt, 4. 13. 3. Werck, Wercken en Werckinghen: siet, Werck, Wercken, en Werckinghen Godts. Wet, siet, Wet Godts. Wille, siet, Wille Godts. Woordt, siet, Woort Godts. Wrake, siet, Wrake Godts. Wijsheyt, siet, Wijsheyt Godts. Zegen, siet, Zegen Godts.

Godtheyt van Christus, 1. 13. 7, 8, 9. Christus Godtheydt wordt bewesen, 1. 13. 7, 14. Dinghen die tot Christus Godtheydt behooren, 2. 14. 2. Godtheydt des Heylighen Geestes, 1, 13. 7. Die wort bewesen, 1. 13. 14, 15. Vader, Soon, en Heylighe Gheest, een Godtheyt, 1. 13. 5, 16. Gevoelen van de Godtheyt is in 's menschen herte ingheplant, 1. 2. 2. en 1. 3. 1, 3. en 1. 10. 3. Den Beelden wordt wat Godtheyts toe-geschreven, 1. 11. 9.

Godtloose, het waer voor haer goedt gheweest niet gheboren te zijn, ofte terstondt te sterven, dan te leven, 3. 9. 4. Hoe Godt haer wercken ghebruyckt, 1. 18. 1. Haer straffinghe, ofte, straffe, 3. 4. 31. Haer pijnigen, 3. 25. 12. Toevallige Verrijsenisse, 3. 25. 9. Verblijden haer voor een tijdt, 1. 5. 6. Waerom sy in de Kercke geleden worden, 4. 1. 7. En kunnen niet uytschudden 't gevoelen der Godtheyt, 1. 3. 2, 3. Waerom voor Godt niet sonder onschuldt, 1. 4. 1. In welcken sin sy segghen, Datter gheen Godt en is, 1. 4. 2. Hoe 't Lichaam van Christus van haer ghegeten wordt, 4. 17. 34. En hebben uyt de Sacramenten geen Nuttigheyt, 4. 14. 7. Hebben somtijds uytnemende gaven, 2. 3. 4. en 3. 14. 2, 3. en 3. 24. 10. Al hoewel sy Godes instrumenten zijn, so en zijnse nochtans daerom niet sonder onschuldt, 1. 17. 5. en 1. 18. 4. en 2. 5. 5. Hoe sy Godtvreesen, 4. 10, 23. d'Oorspronghe van haer verhardinge, 3. 24. 14. Worden verhart door Godes Kastydinge, 3. 4. 12. en 3. 8. 6. Ampt des Wets by haer, 2. 7. 9. Gebruyck der beloften Godts teghens haer, 2. 5. 10. Haer elende beschreven, 3. 25. 12. Geesselen derselfder, 3. 4. 33.

Godtloosheydt, Godt verbiedt in 't eerste gebodt allerley Godtloosheydt en Superstitie, 2. 8. 16. Eutychiaensche Godtloosheyt, 4. 7. 5. en 4. 9. 9.

Godtsalighe, Godt is haer goedertieren, maer straft den boosen, 1. 5. 7. Wat materie van blijdtschap sy hebben, 1. 5. 7. Geen werck derselfder isser, of het is verdoemelick, in Godes strengh oordeel ondersocht zijnde, 3. 4. 11. Werckinghen der Godtsaligher vreese, 1. 2. 2.

Godtsaligheyt, haer beschrijvinge, 1. 2. 1. Haer regel, 3. 7. 10.

Godtsdienst, 1. 5. 9. Is het fondament der rechtveerdigheydt, 2. 8. 11. Alle eygen-willige en versierde Godsdienst, is vervloeckt, 4. 10. 2. 8, 23, 24. en 4. 13. 1, 2. Maer in de wettelicke Godsdienst bestaet, 3. 7. 1. Eedt, is een specie van Godsdienst 2. 8. 23. Siet oock Religie.

Gods-lasteringe, siet, Blasphemie.

Godtvreesentheyt, van den Kamerlingh, 3. 2. 32. Van Naaman den Syrier, 3. 2. 32. Van Godt moetmen met geen minder Godtvreesentheyt, spreken, als dencken, 1. 13. 3.

Godtvruchtige meditatien, ofte, overdenckingen en overlegginghen, 1. 5. 5. en 1. 14. 21. en 3. 25. 1. Af-

1) straf.

laten zijn genaemt Godtvruchtige bedriegerijen, 3. 5. 1.
Goedt, hoe Christus hem-selven Goedt noemt, 1. 13. 24. Godt is Goedt, 1. 2. 2. Goet voornemen, 2. 2. 25. Geen goedt werck sonder Geloove, 3. 16. 1. Het opperste Goet, 1. 3. 3. en 3. 25. 2. Men moet goedt doen den Naesten, en waerom, 2 8. 40. en 3 7. 6.
Goetdadigh is Godt, 1. 2. 2. en 1. 5. 7. en 1. 16. 5.
Goedtdadigheydt van Christus, 3. 17. 2. Godes goetdadigheyt jegens den mensche, 1. 14. 22. en 2. 2. 14. en 2. 10. 9. en 3. 12. 8.
Goede Engel, siet, Engel.
Goede meeninge, ofte, Goet voornemen, 2. 2. 25.
Goede onder de Quade, 3. 21. 7. en 4. 1. 7. 8, 13.
Goede wercken, die komen uyt Godes ghenade voort, 2. 3. 13. Die komen voort uyt den geloove, 4. 13. 20. van wien sy komen, en waerom sy ons toegheschreven worden, 2. 5. 14. Of sy gheen gunste ofte genade by Godt en verdienen, 3. 15. 1. Sy zijn alle uyt Godt, 3. 15. 3. In die en is niets uyt ons, 3. 15. 7. Waerom sy Gode aenghenaem zijn, 3. 17. 3. Hoe sy rechtveerdigh maken, 3. 17. 7.
Goederen, gebruyck der aerdtscher goederen, 3. 10. 1. Distributie der Kerckelicker goederen, 4. 4. 6, 7. en 4. 5. 15. Ghemeenschap der Goederen der Kercke, 4. 1. 3.
Goedertieren is Godt den Godtsaligen, maer gram 1) den boosen, 1. 5. 7.
Goedertierenheydt Godts, 1. 5. 7. en 2. 3. 11. en 3. 14. 5. en 4. 1. 23, 26. Godes genadige Goedertierenheydt, 2. 3. 11. en 3. 14. 5
Goetheyt Godts, 1. 5. 5, 6. en 1. 10 2. en 1. 14. 2, 21, 22. en 1. 15. 1. en 1. 16. 3. en 3. 3. 19. en 3. 24. 2. Die en is niet gebonden aen't vleeschelick zaedt Abrahams, 4. 16. 14. In de Scheppinge, etc. 1. 14. 2. Is d'eenige oorsake der Scheppinghe, 1. 5. 5. Is de oorsake der verkiesinge, 3. 22. 9
Goetwilligheydt Godts 3. 2. 28, 38 en 3. 20. 21. Die is de oorsake der saligheyt, 3. 2. 28. Zegelen van Godes Goetwilligheyt zijn de Sacramenten, 4. 14. 7.
Gordiaensche knoop, 4. 19. 11.
Graed, ofte, Trap: wy en zijn noch niet gekomen tot den trap der Engelen 2) 4. 1. 1.
Graeden, ofte, Trappen tot de saligheydt, 3. 18. 1. Des Bloedverwantschaps, die van de Papisten versiert zijn, 4. 19. 37.
Graf, daer voor en kan de Helle, in den artijckel van de Nederdalinghe van Christus ter hellen, niet genomen worden, om twee redenen, 2. 16. 8.
Grammatica, ofte, Letter-konst, 2. 5. 16.
Gramschap, ofte, Toorn Godts, 1. 2. 2. en 2. 8. 21. Die is allermeest teghen de verworpene, 3. 25. 12. Kastijdinge is meer een teecken van Godes liefde, dan van sijn Toorn en Gramschap, 3. 2. 21. en 3. 4. 32.
Gratianus, heeft 1151 sijn Decreet-Boeck by een ghelapt, hy wordt ghenoemt en by gebracht, 4. 7. 9, 11, 19. en 4 4. 13, 14.
Gregorius Nazianzenus d'Oudt-Vader, heeft 354 geleeft, ende is 389 gestorven, hy wordt genoemt en by gebracht, 1. 13. 17. en 4. 9. 11. en 4. 13. 8.
Gregorius d'Oudt-Vader, toeghenaemt Magnus ofte de Groote, die men met recht de Laetste Bisschop van Rome noemen mach, 4. 17. 49. ende hy is aldaer 590—604 Bisschop geweest, en 559—604 vermaert Hy noemt de Beelden, Boecken der Leecken, 1. 11. 5. Hy wordt seer dickwils ghenoemt en by gebracht.
Gregorius de sevende, anders ghenaemt Hildebrandus, die 1073—1099 Paus van Rome gheweest is, sijn loosheyt, 4. 11. 13.
Gregorius de neghende, die 1227—1241 Paus van Rome gheweest is, en 1230 de Decretale Sendt-brieven by een gelapt heeft, 4. 7. 20.
Griecken, die hebben Godt onder een Menschelicke gedaente gedient, 1. 11. 1. Haer uytvlucht wordt wederleght, 1. 11. 4. Waerom de Papisten haer voor Scheurmakers houden, 4. 2. 2.
Grieksche oversettinge des Bybels, die is door 't beleyt des Egyptischen Konings Ptolomaeus Philadelphus van de twee, ofte, (gelijck sy gemeenlick getelt worden) van de tseventigh Oversetters, 3698 des werelts, en 250 voor Christus gemaeckt, 1. 8. 10.
Guilielmus Parisiensis, Bisschop te Parijs, en 1229 een vermaert Schoolleeraer aldaer, 4. 19. 22.
Gunste Godts, 2. 17. 1. en 3. 20. 37, 44.

1) straf. 2) een Engelsche graedt.

H.

Habel, de tweede Sone van Adam. is A° 30 des werelts, en 3918 voor Christus, gheboren: ofte, als andere seggen, A° 3. des werelts, en 3946 voor Christus: Hy is een Exempel van een elendigh leven, 2. 10. 10.
Haet: die is Dootslagh, 2. 8. 7, 39. Haet der sonde is't begin der Pœnitentie, 3. 3. 20.
Haten: hoe Godt ons beyde Gehaet en Bemint heeft, 2. 16. 2, 3, 4. Waerom Godt de Verworpene hatet, 3. 24. 17
Halve Papisten, 3. 2. 24.
Handen, Opheffinge: siet Opheffinge der Handen. Oplegginge der Handen: siet Oplegginge der Handen.
Hardigheydt des herten, 2. 4. 3. Die moet toe-gheschreven worden, niet Gode, maer den Mensche selfs, 2. 5. 5.
Hebreen gebruyckten dickwils de her-halingen van een en 't selfde, 1. 15. 3
Heere, in't Hebreeusch Iehova, is een Name Godts: siet Iehova. Godt is Heere, 1. 2. 2.
Heeren: haer Ampt, 2. 8. 46.
Heerlickheydt en Heerlickmakinghe der Heyligen, 3. 25. 10.
Heerschappije: de Duyvel en heeft geen Macht noch Heerschappije over de zielen der Geloovigen, 1. 14. 18. Heerschappije des Paus, 4. 7. 5, 10.
Helena, is geweest de huysvrouwe van Menelaus de Koningh van die van Sparten ofte Lacedemonien: die Paris, de sone van Priamus den Koning van Troyen, verkrachte en wech voerde: waerom oock Troyen tien jaren belegert, inghenomen, en verwoest is van de Griecken 2767 des werelts, en 1181 voor Christus, van haer wordt gesproken, 4. 18. 18. De Misse is die Helena, voor welcke de Papisten soo seer vechten, 4. 18. 18.
Helle: Voorburcht der Helle is een Fabel, 2. 16. 9. In den Artijckel des Geloofs van de Nederdalinghe van Christus ter Hellen, en mach de Helle niet ghenomen worden voor het Graf, om twee redenen, 2. 16. 8. Knye-buyginge in de Helle, 3. 5. 8.
Hemel, in dien sal de heerlickheydt der Heyligen ongelijck zijn, 3 25. 10. In den Hemel moet Christus ghesocht worden, 4. 17. 19. Hoe Godt gheseyt wort in den Hemel te zijn, 3. 20. 40. Hoe Godt in den Hemel sijn wooninge heeft, 1. 13. 1.
Hemelen: hoe haer een Sprake toegheschreven wort, 1. 5. 1. Rijcke der Hemelen is't eenigh Rijcke der Rechtveerdigheyt, 4. 1. 16.
Hemelsche dinghen: welcke die zijn, 2. 2. 13. Wat 's menschen verstandt in die vermach, 2. 2. 13.
Hemelvaert van Christus, 2. 16. 14. en 4. 17. 36.
Henricus de IIII. Keyser: die 1057 —1106 geregeert heeft, 4. 11. 13.
Herder, elck Herder moet sijn eyghen Kercke toe-ge-eygent worden, 4. 3. 7. Van wien hy moet verkoren worden, 4 3. 15. Herder en Bisschop, 4. 3. 8.
Herders in de Kercke, 4. 3. 4, 5. Herders en Leeraers zijn noodtsakelick in de Kercke, 4. 3. 4. Ampt van de Herders, 2. 8. 46. en 2. 12. 2. en 3. 3. 17. en 4. 1. 1, 5, 22. en 4. 3. 6. en 4. 8. 1, 9. en 4. 12. 2, 11, 14, 17. Haer Macht, 3. 4. 14. en 4. 8 9. en 4. 9. 5. Haer Beroepinge, waer in vier stucken aen te mercken zijn, 4. 3. 11, 12, 13, 16. Bisschoppen, en Ouderlingen, en Herders, ende Dienaers, beteeckenen somtijdts 't selfde, 4. 3. 8. Herders zijn noodigh in de Kercke, 41. 3. 2, 4, 5. Haer Ampt verschilt van 't Ampt van een Magistraet, 4. 11. 5, 8. en 4. 12. 2, 14, 17. Ceremonie van de Beroepinge en Bevestiginge derselfder, 4. 3. 16. Sy moeten Overste zijn over de verkiesinghe van een Dienaer, 4 3. 15. Siet oock Pastooren.
Heremyten, ofte, Kluysenaers, doen roeckeloose geloften, 4. 13. 3, 16, 17.
Herhalingen van een en 't selfde, zijn seer gebruyckelick by den Hebreen, 1. 15. 3.
Herodotus d'Historie-schrijver, is 3466 des werelts, en 482 voor Christus, geboren: en 3507 des werelts, en 441 voor Christus, vermaert, 1. 8. 3.
Herte opwaerts te heffen, waerom bevolen, 4. 17. 36.
Herten: haer genegentheyt tot Godt, 3. 20. 5. Herten der menschen zijn in de handt Godts, 1. 18. 1, 2. Verhardinghe der selfder, 2. 4. 3. Godt alleen kent de Herten der Menschen, 2. 8. 23. en 3. 4. 9
Herten-leedt, 3. 3. 3. en 3. 4. 1, 2. Wat dat is, 3. 4. 2.
Hertneckighe: niet op die, maer op de swacke moetmen acht hebben, 3. 19. 12.
Hertneckigheyt, 2. 1. 4. d'Eergierigheyt is de Moeder van de Hertneckigheydt, 2. 1. 4.
Heydendom, 4. 19. 31
Heydenen, haer roepinge, 1. 8. 7. en 2. 11. 11, 12. Hoe langhe Godt haer het licht der salighmakende Leere verborgen heeft, 3. 24. 12. Sy hadden veel Goden, 1. 5. 12, en 1. 10. 3. en 1. 11. 1, 9. Sy hebben met haer Goden gespot, 4. 13. 1. Onder haer was een Patroon Iupiter van d'Eergierighe, Mercurius van de Gierigaerts, Apollo en Minerva van de Gheleerde, Mars van de Krijghslieden, en Venus van de Wellustighe, 3. 20. 5. Sy hebben schoone gaven gehadt, 3. 14. 2. Haer deughden, 2. 3. 4. en 3. 14. 2, 3. en 3. 24. 10. Haer gewillige doodt, 1. 8. 13. Haer onheylige en onreyne Tempelen, 4. 1. 5. Haer geloften, 4. 13. 1. Waerom Christus terstondt den Heydenen niet gepredickt heeft, 2. 11. 12.
Heydensch woort is het woort Fortuyne, 1. 16. 8.
Heydensche vertroostinge, 3. 7. 10.
Heylige, sy en sien nochte en hooren niet die dinghen die wy doen. 3. 20. 24. Haer heerlickheyt en heerlickmakinge, 3. 14. 18. en 3. 25. 10. Zy worden somtijts door Godes tegenwoordigheyt verschrickt, 1. 1. 3. Of de afgestorven Heylige voor ons bidden, 3. 20. 21, 24. D'afghestorven Heylighe en zijn gheen Middelaers der voorbiddinge, 3. 20. 20. Kloeckmoedigheyt van de Heylige in't Kruys te verdragen, 3. 8. 8. Waerom de sonden van de Heylighe zijn vergelicke sonden, 2. 8. 59. en 3. 4. 28. Waerom sy van haer Rechtveerdigheyt, oprechtigheydt en onnooselheydt spreken, 3. 14. 18, 19, 20. en 3. 17. 14. en 3. 20. 10. Haer heerlickheyt in den Hemel sal ongelijck zijn, 3. 25. 10. Beelden Godts ende der Heylighe en kunnen met het Exempel der Cherubims niet verdedight worden, 1. 11. 3. Haer Gemeenschap, 3. 25. 3. en 4. 1. 3, 12. Christus is de Heylige der Heyligen, 4. 8. 12.
Heylige Geest, siet H. Geest.
Heylige plaetsen, Bedevaerten nae deselfde, 14. 13. 7.
Heylige dagen, 4. 10. 10, 22.
Heylighen den Name Godts, 2. 8. 22. en 3. 20. 41.
Heyligheyt neemt haren oorspronck uyt de verkiesinge, ende niet de verkiesinge uyt de Heyligheyt, 3. 22. 3. Heyligheyt der Engelen, 3. 12. 1. Heyligheyt Godts, 1. 10. 2. Heyligheyt des levens is het scopus ofte wit en ooghmerk van de verkiesinge, 3. 23. 12.
Heylighmakinge en rechtveerdighmakinge hangen aen malkanderen, al hoewel sy onderscheyden zijn, 3. 16. 1. In Christus worden wy der heylighmakinge en rechtveerdigheyt te gelijck deelachtigh, 3. 11. 6.
Heymelicke belijdenisse, 3. 3. 18. en 3. 4. 9. Heymelicke vermaninghen zijn d'eerste trappen der discipline, 4. 12. 2.
Heyr-legers worden d'Engelen genaemt, en waerom, 1. 14. 5.
Hierarchie, ofte Kerckelicke regeeringhe, dien naem en is in de Heylige Schrifture niet gebruyckt, 4. 4. 4 Papistische Hierarchie, 4. 5. 13. en 4. 6. 2, 10, 17. en 4. 7. 30. Dionysius Areopagita wort een Boeck toegheschreven van de Hemelsche Hierarchie, ofte Regeeringhe, 1. 14. 4.
Hiero, een Koningh ofte Tyran van Sicilien, die aldaer 3472—3483 des werelts, en 476—465 voor Christus, gheregeert ofte ghetyranniseert heeft, 1. 5. 12.
Hieronymus de Oudtvader en Strido-

neusische Bisschop, heeft 372 gheleeft in Bethlehem in het een-en-tneghentighste jaer sijnes ouderdoms, en is 420 op den 30 dagh van September gestorven: hy is een Verachter van het Houwelick geweest, 4. 12. 28. en seer dickwils wort hy genoemt en by gebracht.
Hilarius d'Oudt-vader ende Bischop te Poitiers in Franckrijck 355, en is 368 gestorven: hy wort genoemt en by gebracht, 1. 13. 5, 21, 29. en 2 16. 11.
Hildebrandus siet Gregorius de VII. Paus van Rome.
Hippolitus, een Heylighe der Papisten, dien sy aenroepen, 3. 20. 27.
Historia Tripartita, ofte, Drie-deelige Historie, zijnde een Kerckelicke Historie, uyt de drie Kerckelicke History-schrijvers Theodoretus, 422, Socrates en Sozomenus 436, geleeft hebbende: welcke Historie dickwils by gebracht wort.
Historie van Iob, die 2300 des werelts. ende 1648 voor Christus, gheleeft heeft, te dier tijdt als de Israëliten in Egypten woonden, 1. 1. 3.
Historisch geloove, 3. 2. 9.
Hoererije wort verdoemt, 2. 8. 41, 43, 44.
Homerus, een seer vermaert Poeët, ende door voortreffelickheyt de Poeët genaemt, 3000 des werelts, en 948 voor Christus: en is 3039 des werelts, en 909 voor Christus, gestorven: hy wordt ghenoemt, en by ghebracht, 1. 17. 3. en 2. 2. 17. en 2. 3 4. en 4. 6. 8. en 4. 20. 24.
Hoofsche vleyaerts, zijn seer ghevaerlick, 4. 20. 32
Hooft, als aenghestelt 1), 4. 6. 9. Der Engelen en Menschen is Christus, 2. 12. 1. en 3. 22. 1. Der Kercke, is Christus, 1. 14. 6. en 3. 25. 3. en 4. 6. 9. De Paus van Rome en is het Hooft der Kercke niet, 4. 7. 1. Rome en is het Hooft der Kercken niet, 4. 7. 17, 29. Ontblootinge van het Hooft in't Gebedt, 3. 20. 33.
Hoogheyt des Oordeels Godts, 3. 21. 1.
Hooghste goedt des menschen, 1. 3. 3. en 3. 25. 2.
Hope, die wort somtijdts genomen voor 't Geloove, 3. 2. 43. Is t'samen ghevoeght met het Geloove, 3. 2. 42. Sy wordt oock boven den Doodt uytgestreckt, 3. 24. 7. Om de goederen van te voren van Godt ontfangen, 3. 2. 31. Haer nature, 3. 25. 1. Sy wordt door beloften gevoedt, 2. 9. 3. Haer heeft het gebedt van noode, 3. 20. 11. Der Geloovigen, 3. 2. 24. en 3. 8. 3. Hope der Godtsalighen is in Christus wech geleyt, 2. 6. 3
Horatius, een vermaert Latijnsch Poeët, die 3912 des werelts, en A° 36 voor Christus, geleeft heeft: hy wort genoemt en by gebracht, 1. 11. 4.
Hooren, om te gelooven, 3. 2. 6. D'afgestorven Heylige en sien nochte en hooren niet de dingen die wy doen, 3. 20. 24.
Hooveerdigheyt, ofte, Hooveerdije, 1. 15. 1. Die is in den mensche ingheplant ende hem aengheboren, 1. 1. 2. Die is't beginsel alles quaets, 2. 1. 4. Die, ende de sorghloosheyt, zijn twee pesten, 3. 12. 8.
Hormisda, een Bisschop in Hispanien, die geleeft heeft ten tijde van Leo de I. toeghenaemt Magnus ofte de Groote, Bisschop van Rome, 4. 7. 11.
Hostie, de consecratie, om-draginghe, aenbiddinge en aenroepinge der selfder, 4. 17. 37.
Houwelick, dat is van Godt ingheslelt. 2. 8. 41. en 4. 13. 3. en 4. 19. 34. 't En is gheen Sacrament, 4. 19. 34. 't En moet de Kercken-dienaers niet verboden worden, 4. 12. 23. 't Is de Priesters in 't Pausdom verboden, 4. 9. 14. en 4, 12. 23, 27. 't En moet niet veracht worden, 2. 8. 43. Hieronymus d'Oudt-vader is een Verachter van't selfde geweest. 4. 12. 28. Syricius, de Bisschop van Rome, heeft dat een besmettinge des vleesches genaemt. 4. 12. 24.
Hugo de S. Victore, ofte, van S. Victor, een School-leeraer te Parijs 1130, van hem wort gesproken, 4. 19. 22.
Hypocrisie, ofte, Geveynstheydt, die is den mensche ingeplant, ende hem aengeboren, 1. 1. 2. Tot die zijn wy alle genegen, 2. 8. 58.
Hypocriten, ofte Geveynsde, haer nature, 1. 4. 4. Haer wercken, 3. 14. 7, 8. Haer gebeden zijn een grouwel voor Godt, 3. 20. 29. Sy worden somtijdts van Godt gespaert, en waerom, 3. 3. 25.
Hypostasis, dat is, Selfstandigheydt ofte Persoon, also wort de Vader genaemt, 1. 13. 2. Des H. Geestes, 1. 13. 2.

1) dienstelick.

I.

Ia, is een Name Godts. 1. 13. 24.
Iacob, die is met sijnen broeder Esau uyt Rebecca 2108 des werelts, en 1840 voor Christus, geboren, en 2256, en 1692 voor Christus, in't hondert seven-en-veertighste jaer sijnes ouderdoms gestorven: hy is een exemplaer van een elendigh leven, 2. 10. 12. Sijn hope, 2. 10. 12. Ladder Jacobs, 1. 14. 12.
Ialoersheyt Godts, 2. 8. 16, 18.
Idioten, welcke de Papisten voor soodanige houden, 1. 11. 7.
Idololatria, dat is, Beeldendienst, ende Idolodoulia, dat is, Beelden-eeringe, 1. 11. 11.
Iehova. dat is, Heere, een name Godts, 1. 13 24. Christus is Iehova ghenaemt, 1. 13. 9, 10. Ierusalem is Iehova genaemt, en waerom, 1. 13. 9. Altaer is Iehova genaemt, en waerom, 1. 13. 9. Enghel voor Iehova, 1. 13. 10.
Iephtah, een Richter over Israël, die 2758—2764 des werelts, en 1190—1184 voor Christus geregeert heeft. Sijn gelofte, 4. 13. 3.
Ierobeam, een Koning over Israël, heeft 2969-2991 des werelts en 979—957 voor Christus geregeert: de Papisten hebben grooter afgoderije, als d' Iraëliten hadden onder Ierobeam, 4. 2. 9.
Ierusalem, die is ghenaemt Iehova, en waerom, 1. 13. 9. Die en is de stoel der Algemeiner Kercke niet, ofschoon Christus aldaer gheleert en gheleden heeft, 4. 6. 11.
Iesuiten, ofte die van d'Orden der Societeyt van Iesus, welckers Autheur is Ignatius Loyola, een kreupel en verloopen Spaensch Soldaet: en welckers Orden 1540 van Paulus de III. Paus van Rome, bevestight is, 3. 3. 2.
Iesus Christus ons eenige Saligmaker, die is geboren onder den Roomschen Keyser Augustus, op het eynde van het een-en-veertighste jaer sijner regeeringe, zijnde het 3947 jaer des werelts. Hy is Jesus ghenaemt, en waerom, 2. 6. 1.
Iesus Syrach, die ten tijde des Egyptischen Koninghs Ptolomaeus Euergetes in het acht en dertigste jaer sijner regeeringe, (als blijckt uyt sijn Voor-reden vs. 8.) 3703 des werelts, ende 245 voor Christus gheleeft heeft. Hy is een Schrijver van een twijffelachtighe autoriteyt, 2. 5. 18. Syn boeck ghenaemt Ecclesiasticus, is een Apocryph boeck, 3. 15. 4. en 4. 10. 14.
Ignatius d'Oud-vader, en A° 71 Bisschop t'Antiochien, 1. 13. 29.
Immuniteyt, ofte, Vryheyt van de Klercken in't Pausdom, 4. 5. 7. en 4. 11. 15.
Indulgentien, ofte, Aflaten en Pardoenen: siet Aflaten.
Ingevouwen, ofte, Ingewickelt geloove, 3. 2. 5, 32. Wie eenighsins een ingewonden, ingevouwen en ingewickelt geloove gehadt hebben, 3. 2. 32.
Innocentius d'eerste, 402-417 Bisschop van Rome, 4. 7. 14. en 4. 19. 21.
Innocentius de derde, 1198—1216 Paus van Rome geweest is, 3. 4 7. en 4. 5. 8. en 4. 7. 19.
Insettinge, ofte, Instellinghe van Christus van 't Avondtmael, die is wel duysent jaer onderhouden, aengaende het geven van den Drinckbeker aen 't volck, 4. 17. 48. Zepherinus, des Roomschen Bisschops, insettinge ofte instellinghe van het houden des Avondtmaels, 4. 17. 46.
Insettingen, ofte, Instellingen, der Apostelen, die zijn ons schriftelick na ghelaten, 4. 8. 14. en 4. 10. 18. Welcke goede zijn, 4 10. 27, 30, 32. Welcke het Woordt Godts contrarie zijn, 4. 10. 8. Der Pharizeen, 4. 10. 26. Pauselicke, welcke, 4. 10. 6, 9. 't Ghetal der selfder is onverdraeglick, 4. 10. 13. Waer toe sy dienen, 4. 10. 14 Waer toe sy gevonden zijn: namelick, om geldt te verkrijghen, 4. 10. 15 Kerckelicke, siet, Kerckelicke insettingen.
Instrument is het Geloove, 3. 11. 7. en 4. 15. 14
Instrumenten, Godt ghebruyckt recht en wel de quade Instrumenten, 1. 17. 5.
Ioannes, siet, Iohannes.
Iobs Historie, siet, Historie van Iob.
Ioden, die zijn d'eerst-geboren in de familie Godts, 4. 16. 14. Sy zijn de heftighste vyanden van Christus, 1. 8. 10. Sy dienden den eenighen waren Godt, 1. 11. 5. Haer Apostatie, 2. 8. 18. Sy hebben haer besweerders gehadt, 4. 19. 24. Sy zijn Boeck-bewaerders der Christelicker Kercke, 1. 8. 10.
Iodendom, 4. 10. 11, 13, 14. en 4. 19. 26, 31.
Ioodtsche Ceremonien: van die zijn gesproten de Mysterien en Sacramenten der Papisten, 4. 19. 26.
Iohannes de Dooper, sijnen dienst, 4. 15. 7. Sijn ampt, 2. 9. 5. en 4. 1. 6. Is in 't midden ghesteldt tusschen de Wet en 't Euangelium, 2. 9. 5. Is een Verkondiger des Euangeliums, 2. 9. 5. Hoe hy Elias genaemt is, 2. 9. 5. Hy maeckt onderscheyt, niet tusschen sijnen en Christus Doop, maer tusschen sijnen en Christus Persoon, 4. 15. 8. Hy is in sijns moeders buyck gheheylight, 4. 16. 17.
Iohannes, die 589 Bisschop te Constantinopel gheweest is, 4. 7. 4, 16. en 4. 11. 16. Sijn eergierigheyt, 4. 7. 4.
Iohannes, Ghesante van de Oostersche Bisschoppen in het tweede Niceensche Concilie, 787 gehouden, 1. 11. 14, 16.
Iohannes de twee-en-twintighste, die 1316—1334 Paus van Rome geweest is, 4. 7. 28. Aen desen Iohannes, gelijck oock aen Martinus den vijfden, Paus van Rome, worden toegheschreven de Extravaganten, van welcke gesproken wort, 4. 7. 20.
Iosephus, de Ioodtsche History-schrijver, die A° 71 geleeft heeft, 1. 8. 4. en 2. 8. 12.
Irenæus d'Oudt-Vader en Bisschop te Lyons in Vranckrijck 167 ende is 203 ghedoodet, 1. 11. 3. en 1. 13. 27, 29. en 2. 6. 4. en 2. 14. 7. en 4. 7. 7.
Irene, de Keyserinne en moeder van den Keyser Constantinus den sevenden, heeft 787 tot voorstant van de Beelden ende den dienst der selfder, gehouden het tweede Niceensche Concilie: van die Keyserinne wordt ghewagh ghemaeckt, 1. 11. 14. en 4. 9. 9.
Isaac, de sone Abrahams, is 2048 des werelts, en 1900 voor Christus, gheboren, en 2228 des werelts, en 1720 voor Christus, gestorven. Hy is een exemplaer van een elendigh leven, 2. 10. 12. Sijn sonde, 3. 2. 31.
Isidorus d'Oudt-Vader, en 596 Bisschap binnen Hispanien ofte Sevilien in Spanjen, 4. 9. 22.
Israëliten, Godt heeft onder haer de Aristocratie ingestelt, 4. 20. 8.
Judas Iscarioth, de discipel en verrader des Heeren Christus, hoe hy gheseydt wort van Christus uytverkoren te zijn. 3. 24. 7, 9. Hoe hy 't Avontmael van Christus genuttight heeft, 4. 17. 34. De Mis-Priesters zijn hem gelijck, 4. 18. 14.
Iulius Caesar, die 3902 des werelts, en A° 46 voor Christus, d'eerste Keyser der Romeynen gheworden is, en vijf jaren geregeert heeft, van hem wordt gesproken, 4. 11. 13.
Iulius d'eerste, die 336—352 Bisschop van Rome geweest is, 4. 7. 1, 5. 8.
Iulius de tweede, die 1503—1513 Paus van Rome geweest is, hy was een Atheïst, 4. 7. 27.
Iupiter, de Koningh van alle de Goden der Heydenen, 1. 10. 3. en 2. 2. 17. en 3. 20. 5. Hy was de Patroon van d'Eergierighe onder de Heydenen, 3. 20. 5.
Iurisdictie, ofte, Macht is tweederley in den mensche, 3. 19. 15. en 4. 20. 1. By wien de Kerckelicke is, 4. 7. 5. en 4. 11. 1, 6. In de Kercke, 4. 7. 5, 6. en 4. 8. 1. en 4. 11. 1, 5. Geestelicke, 4. 12. 1.
Iustina de Keyserinne en moeder van den Keyser Valentinianus den tweeden, die 375—392 geregeert heeft, van die Keyserinne wordt gesproken, 3. 20. 32. en 4. 11. 15.
Iustinus Martyr ofte Martelaer d'Oudt-Vader, heeft 138 gheleeft, ende is 163 onthooft, 1. 10. 3. en 1. 13. 21. en 3. 7. 5.
Iuvenalis, een Poeët, heeft A° 95 gheleeft, 1. 11. 3.

K.

Kain, de eerste sone van Adam, is A° 1 5 des Wereldts, en 3 9 3 3 voor Christus geboren, ofte, als anderen willen, A° 2 des wereldts, en 3 9 4 5 voor Christus, sijn nydigheyt tegen sijnen broeder Abel, 2. 5. 1.
Kennisse, wat die zy, 3. 2. 14. Is t'samen gevoeght met het geloove 3. 2. 3. Wort het Geloove genaemt, 3. 2. 14.
Kennisse Godts, 1. 2. 1. en 1. 2. 3. en 1. 4. 1. en 2. 2. 13. Is den menschen natuerlick ingheplant, 1. 2. 2, 3. en 1. 3. 1, 3. Wort verstickt en versmoort, 1. 4. 1. Haer werckinghen, 1. 1. 2. Haer eynde, 1. 2. 2. Waer in sy bestaet, 2. 1. 1. In die is gelegehen het eynde des gelucksaligen levens, 1. 5. 1. Sy verweckt ons tot sijn vreese. 1. 10. 2. Sy en is niet sonder de Kennisse onses selfs, 1. 15. 1. De Wet leert die, ende oock de Kennisse onses selfs, 2. 8. 1. Sy is een Leere die men in de Scholen aller-eerst niet gheleert en heeft, 1. 3. 3. Veel natuerlicke lichten zijn ons tot deselfde ontstoocken, 1. 5. 13. Die is uyt de uytkomste der dinghen, 1. 5. 8. In die rust de verkiesinge, 3. 2. 3. Sy is tweederley, 1. 15. 1. Welcke de ware zy, 3. 2. 6. Beschrijvinge der selfder, 1. 2. 1. Alle rechte Kennisse Godts komt voort van de Gehoorsaemheyt, 1. 6. 2.
Kennisse van Christus, 3. 2. 6.
Kennisse des Menschen, ofte, onses selfs, 1. 15. 1. Die is tweederley, 1. 15. 1. Bestaet in twee dingen, 2. 1. 1. Haer werckinghen, 1. 1. 1, 2. Haer eynde, 2. 1. 1. Haer vrucht, 2. 1. 2. Wien sy gebeurt, 2. 2. 10. Haer reghel, 1. 1. 2. en 1. 2. 2. Den mensche is de Kennisse sijnes selfs, door een oudt spreeck-woordt altijdt ten hooghsten aengepresen, 2. 1. 1. De Philosophen en hebben die Kennisse niet wel ghebruyckt, 2. 1. 1.
Ken-teecken des Antichrists, 4. 7. 25
Ken-teeckenen der Kercke, 4. 1. 7, 8, 9, 10, 19. en 4. 2. 4.
Kercke, ofte, Gemeynte Godts, de ware, 4. 1. 1. Is de moeder der Geloovigen, 4. 1. 1. De ware Kercke verschilt seer veel van de valsche Kercken, 4. 2. 1. Haer sichtbare ghedaente, 4. 1. 9, 10. Moet tweesins aengemerckt worden, als dat sy is een sichtbare en onsichtbare, 4 1. 7. Haer plaetse, 4. 1. 9. Sy heeft haer Jurisdictie, ofte, Macht, 4. 7. 5, 6. en 4 8. 1. en 4. 11. 1, 5. Haer volmaecktheydt, 4. 8. 12. Sy is altijdt in de Werelt geweest, 4. 1. 17. Catholijcke, ofte, Algemeene, 4. 1. 2, 9. Hoe sy Heyligh is, 4. 1. 13, 17. en 4. 8. 12. Sy is Rijcke van Christus, 4. 2. 4. Sy wordt somtijdts met Christus Naem ghenoemt, 4. 17, 22 Haer conditie, eer datter het Pausdom was, 4. 4. 1, 2. Papistische Kercke, 4. 2. 2. Authoriteyt van de Roomsche Kercke, 4. 6. 16. De Kercke kan dwalen, 4. 8. 13. In wat sin de ware Kercke niet dwalen en kan, 4. 8. 13. Hoe sy gestichtet moet worden, 4. 1. 5. en 4. 8. 1. Haer ziele is Christus Leere, 4. 12. 1. Sy heeft groote authoriteyt, 1. 7. 2. en 4. 1. 10. Sy wordt altijdt van den Heere bewaert, 2. 15. 3. Haer disciplijne, 4. 11. 1. 2. en 4. 12. 1. Haer fondament, 1. 7. 2, 3. en 4. 2. 1. Haer macht is 't Woordt Godts onderworpen, 4. 8. 4. Haer Ken-teeckenen, 4. 1. 7, 8, 9, 10, 19. en 4. 2. 4. Sy en wort niet altijdt gesien, 4. 1. 2, 7. De sichtbare wort onder de Catholijcke Kercke begrepen, 4. 1. 2. 9. Niemandt en moet sich van de Kercke afscheyden, 4. 1. 10, 19. en 4. 12. 11, 12. Waerom sy van Godt de Sleutelen ontfanghen heeft, 4. 1. 22. Sy is de vastigheyt der waerheyt, 4. 2. 1. In haer en is geen persoonele navolginghe sonder Christus, 4. 2. 2. Aldaer en is sy niet, alwaer het Woordt Godts niet en is, 4. 2. 4, 7. Onvolmaeckt is sy in haer gaven, 4. 8. 12. Sy is de Bruyt ende de Discipelinne van Christus, 4. 8 13. Sy en is niet dertel om, buyten Godts Woort, Wetten te maken, 4. 10. 17. Buyten die en is geen saligheyt, 4. 1. 4. Eerbaerheyt ofte geschicktheyt ende orden in die t'onderhouden, 4. 10. 29. Sy wort uyt de Praedestinatie gekent, 3. 21. 1. Van die zijn in het Pausdom noch teeckenen over gebleven, 4. 2. 11. Waerom die door menschen geregeert wort, 4. 3. 1. Haren Meester is Christus, 4. 8. 1, 13. Sy en heeft gheen macht om nieuwe leeringen te maken, 4. 9. 13. Haer alderhartste straffe is d'Excommunicatie of Ban, 4. 11. 5. Des Antichrists sitten inde selfde, 4. 2. 12. en 4. 9. 4. De Doop is een ingangh in de selfde. 4. 18. 19. Gesang in die ingevoert, 3. 20. 32. Haer hooft is Christus. 1. 14. 6. en 3. 25. 3. en 4. 6. 9. Haer eenige Leeraer en Meester is Christus, 4. 3. 3. en 4. 8. 7, 8 Sy is Christus Bruyt, 4. 8. 13. Christus is haren Bruydegom, 4. 8. 13. en 4. 10. 17.
Kerckelick gesangh, 3. 20. 32.
Kerckelick oordeel, 4. 12. 14.
Kerckelicke censuren behooren tot de disciplijne der Kercke, 4. 10. 29.
Kerckelicke disciplijne, 4. 11. 1, 2. en 4. 12. 1. siet voorts, disciplijne der Kercke.
Kerckelicke goederen, de Distributie derselfder, 4. 4. 6, 7. en 4. 5. 15. Die oproerigh, 4. 5. 16.
Kerckelicke macht, by wien die is, 4. 7. 5. en 4. 11. 1, 6. Sy wort in vier hooftstucken begrepen, 4. 7. 6.
Kerckelicke insettingen, ofte instellingen, ordonnantien en wetten, 4. 4. 4. en 4. 10. 5, 6, 9. Die zijn Rudimenten, ofte, eerste leeringen en de onderwijsingen der menschelicker swackheydt, 4. 10. 31. Twee hooft-stucken der selfder, 4. 10. 29. Of sy de Conscientie verbinden, 4. 10. 5. Welcke goede zijn, 4. 10. 27, 30, 32. Hoedanige de Pauselicke zijn, 4. 10. 6, 9.
Kerckelicke Regeerders, ofte, Regeerders der Kercke, 4. 3. 8. en 4. 5. 13. en 4. 11. 1.
Kerckelicke Regeringe, die niet te verachten, 4. 10. 27. Siet oock, Hierarchie.
Kerckelicke Schrijvers, 1. 13. 19. en 2. 2. 4, 9. Die stellen driederley soort van wille 1) 2. 2. 5. Haer beschrijvan den vrijen-wille, 2. 2. 4.
Kerckelicke vergaderinge of by een komsten zijn nootsakelick, 2. 8. 32. en 4. 1. 5.

1) willens.

Kercken, de bysondere worden onder de Catholijcke ofte Algemeene Kercke begrepen, 4. 1. 9. De Kercken in 't Pausdom zijn pacht-goederen, ende Stedehouders, pachters, 4. 5. 11.
Kercken-dienaer, wie voor een waer ende oprechte Kercken-dienaer moet ghehouden worden, 4. 3, 10. Siet oock, Dienaer des Woordts.
Kercken-dienaers, hoedanige tot den Kercken-dienst moeten beroepen worden, hoe, van wien, ende met wat wijse en ceremonie sy moeten beroepen en bevestigt worden, 4. 3. 10, 11, 12, 13, 16. Sy moeten in de teghenwoordigheydt des volcke verkoren worden, 4 3. 15. Sy moeten door middelen verkoren zijn, 4. 3. 14. Siet oock, Dienaers des Woorts, en Herders in de Kercke.
Kercken-dienst, die is de ziele der Kercke, 4. 2. 7. Verachtinge des selfden en sal niet ongestraft blijven, 4. 1. 5. Afdeelinge des selfden, 4. 3. 1. Een deel des selfden is de bedieninghe der Sacramenten, 4. 3. 6. en 4. 15. 20. Siet oock, Dienst, en Dienst des Woorts.
Kercken-raedt, ende haer ampt, siet, Consistorie.
Kerck-hoven, 3. 25. 8.
Ketter, wie onder de Papisten voor een ketter gehouden wort, 4. 9. 14.
Ketters, 4. 2. 2, 5, 6. Wie de Papisten voor ketters houden, 4. 2. 2. Wy en zijn daerom geen ketters, om dat wy van de Pauselicke Kercke afgheweecken zijn, 4. 2. 5, 6.
Ketterije, 4. 2. 5. Eutychiaensche ketterije, 4. 9. 13.
Ketterijen, 4. 2. 6. Alle ketterijen en secten behooren tot het rijcke des Antichrists, 4. 7. 25.
Keyser, die roept te samen en vergadert alleen een Alghemeen Concilie, 1. 11. 14. en 4. 7. 8. en 4. 12. 22.
Kinder-doop, die wordt uit de H. Schriftuyre bewesen en bevestight, 4. 16. 1, 10. Argumenten, ofte, Bewijs-redenen der tegen-partije tegen den selfden, 4. 16. 10, 31. Of den Kinderdoop sijnen oorspronck heeft uyt de instellinge der Kercke, 4. 8. 16. Vrucht des selfden, 4. 16. 9.
Kinderen, die brengen de verdoemenisse met haer uyt haers moeders buyck, 2. 1. 8. en 4. 15. 10. Hoe sy van Godt weder-geboren worden, 4. 16. 17. Sy moeten gedoopt worden, 4. 16. 1, 10. Waerom sy moeten gedoopt worden, 4. 16. 5. Sy worden geboren, niet uyt de geestelicke wedergeboorte, maar uyt de vleeschelicke Generatie, ofte Gheboorte, 2. 1. 7. Haer verbeteringhe, 3. 4. 21. Of de Apostelen kinderen ghedoopt hebben, 4. 16. 8. Waerom 't Avondmael aen die niet uytgedeelt en wort, 4. 16. 30. Sy zijn door een erfachtigh recht in 't verbondt begrepen, 4. 16. 24. Sy zijn erfghenamen des Koninckrijcks der Hemelen, 4. 16. 22. Sy worden sondaers gheboren, 4. 16. 17. In haer is het zaedt des gheloofs, 4. 16 20. Haer worden in 't Pausdom gegeven Abdijen en Priorschappen, 4. 5. 9.
Kinderen Godts, welcke, 1. 14. 18. Sy worden geboren door 't gheloove, 2. 13. 2. Haer Schole, 1. 6. 4. en 2. 6. 1. Gheloovighe zijn kinderen Godts, 4. 17. 2. Kinderen Godts zijn wy door aenneminge, 2. 14, 5.
Kinderen Godts en des Duyvels, wie, ende waer aen te kennen, 1. 14. 18.
Kinderen Abrahams, welcke, 4. 16. 12.
Kinderlicke vreese, 3. 2 26.
Kindts kinderen, Godt wreeckt sijn eere in kindts kinderen, 2. 8. 18, 19.
Kloeckmoedigheydt van Ambrosius in 't uytbannen van den Keyser Theodosius buyten de Kercke, 4. 12. 7.
Kluysenaers geloften zijn roeckeloose geloften, 4. 13. 16.
Knechtelicke vreese, 3. 2. 27.
Knye-buyginge in 't ghebedt, 3. 20. 33. Knye-buyginghe in 't gebedt, is niet alleen een menschelicke, maer oock een Goddelicke Traditie, 4. 10. 30. Knye-buyginge in de Helle, 3. 5. 8.
Komen, voor, Naderen, 4. 16. 7.
Komste van Christus, in die is bewesen de volheyt der genade, 4. 1. 26.
Koningen, siet, Coningen
Konsten, Aholiabs en Bezaleels konsten waren van Godt, 2. 2. 16. In ons is eenighe bequaemheyt om Konsten te leeren, 2. 2. 14. Konsten van hantwerck zijn van Godt, 2. 2. 16.
Kracht, en Krachten, siet, Cracht en Crachten.
Krijghs-lieden, haren Patroon onder de Heydenen was Mars, 3. 20 5.

L.

Lacedemoniers Discipline, 4. 13. 8. Wie by haer waren de Ephori, 4. 20. 31.
Lactantius, de Oudt-Vader, 3 0 3 vermaert, ende heeft 3 2 2 gheschreven sijn Institutien: hy wordt genoemt en by gebracht, 1. 3. 1. en 1. 4. 3. en 1. 5. 12. en 1. 11. 6. en 1. 12. 1.
Ladder Jacobs, 1. 14. 12.
Laetste Olysel, ofte, Salvinge, en is geen Sacrament, 4. 19. 18.
Laetste, ofte, Uyterste Oordeel van Christus, 1. 5. 6. en 2. 16. 17. en 4. 17. 12.
Laetste verrijsenisse, siet, Verrijsenisse des vleesches.
Lampen, ofte, Lichten: in ons zijn ontstoocken natuerlicke Lampen ofte Lichten tot de kennisse Godts, 1. 5. 14.
Laodicensische Concilie, 3 6 7 ghehouden, 4. 4. 12.
Lasteren den Heyligen Geest, 3. 3. 22.
Lasteringhe teghen den Heyligen Geest, 1. 13. 15. en 3. 3. 22. Lasteringhe des Naestens wordt verdoemt, 2. 8. 47, 48.
Lateraensche Concilie, te Rome in de Kercke van S. Jan te Lateran ten tijde van Innocentius de derde, Paus van Rome, 1 2 1 5 ghehouden, in welck Concilie aller-eerst, ende een Wet ghemaeckt is van de Biechte, ende oock de Transsubstantiatie in de werelt gebracht ende gearresteert is 3. 4. 7, 15.
Latria ende Doulia, 1. 11. 11. en 1. 12. 2.
Latijn gebruyken de Papisten in haren Godtsdienst, 4. 14. 4.
Latijnsche Oversetter heeft menighmael het woort Sacramentum gestelt voor 't Grieksche woort Mysterion, dat is, Verborgentheyt, 4. 14. 2. en 4. 19. 36.
Laurentius, Bisschop binnen Milaen, die ten tijde van Gregorius Magnus ghestorven is, 4. 7. 6.
Lazarus, hoe hy van sijn graf-doecken ontbonden is, 3. 4, 5.
Ledigheyt der Monnicken, 4. 13. 10.

Leecken die en moghen niet doopen, 4. 15. 20, 21, 22. Beelden worden Boecken der Leeken ghenaemt, ende van Gregorius Magnus, Bisschop van Rome, 1. 11. 5. en oock van de Papisten, 1. 11. 5, 7.
Leeraers zijn noodigh in de Kercke, 4. 3. 4. Haer ampt 4. 1. 1. en 4. 3. 5.
Leere, van Christus is de ziele der Kercke, 4. 12. 1. Moses Leere haer scopus ofte wit ende ooghmerck, 1. 8. 7. Des gheloofs, is in 't Pausdom verdorven, 3. 2. 1. Der Pœnitentie, is van de Sophisten verdorven, 3. 4. 1. De Leere der Papisten is uyt schrickelicke sacrilegien en blasphemien bestaende, 3. 5. 3. Het Geloove is een mede-ghesellinne der Leere, 3. 2. 6. Het Euangelium wordt een Leere des Gheloofs genaemt, en waerom, 3. 2. 6.
Leeren in de Kercke, de ware maniere daer van, 4. 8. 8.
Lesen, der Heylige Schrifture, is noodigh, 1. 9. 2.
Leser, Aurelius is van Cyprianus den Oudt-vader tot Leser ghesteldt in de Gemeente te Carthago, 4. 4. 10.
Lesers, 4. 4. 1, 9. en 4. 19. 22, 24, 27.
Leo Romanus, toe-ghenaemt Magnus ofte de Groote, d'eerste, die 440—461 Bisschop van Rome geweest is, 3. 5. 3. en 4. 4. 11, 12, 13. en 4. 5. 2. en 4. 7. 1, 2, 4, 5, 11, 15, 19, 22. en 4. 9. 11. Sijn Eergierigheydt, 4. 7. 15.
Leo de tiende, die 1513—1522 Paus van Rome geweest is: hij was seer wreedt, 4. 7. 24. ende een Atheïst, 4. 7. 27.
Letter-konst, 2. 5. 16.
Letter ende Geest, 2. 11. 8.
Leven of Leeven: het leven des mensches is van Godt met sekere limyten ofte bepalinghen omschreven, 1. 16. 9. en 1. 17. 4. Dit tegenwoordighe leven is een zeghen Godts, 2. 8. 37. en 3. 9. 3. Het teghenwoordighe leven is kort ende ydel, 3. 9. 2, 4. Het Christelicke leven, 3. 3. 20. en 3. 6. 1. Het eeuwige leven is het scopus ofte wit ende ooghmerck van alle Geloovige, 2. 10. 1. en 3. 9. 4. en 3. 25. 2. Het eeuwighe leven waerom dat een Loon ofte Belooninge genaemt wort, 3. 18. 3, 4. Eynde des menschelicken levens, 1. 5. 1. Gehoorsaemheydt des levens en lijdens van Christus, 2. 16. 5. Christus is d'Autheur des levens, 2. 17. 1. en 4. 17. 8. Christus is het Leven, 4. 16. 17. Christus is het Broodt des Levens, 4. 17. 5. Christus heeft voor ons verkregen de genade Godts ende het eeuwige leven, 2. 17. 1. Christus heeft door sijn Doodt ons het Leven toe-ghebracht, 2. 16. 5. en 4. 17. 8. Christus is de Fonteyne des Levens, 4. 17. 1. 8. Godt is d'Autheur des Levens, 3. 25. 4. Godt geeft middelen om ons leven te beschermen, die wy ghebruycken moeten, 1. 17. 4. De Geloovighe sien hooger dan op dit tydelick leven, 3. 8. 4. Een exemplaer van een eleendigh leven zijn, Abraham, 2. 10. 11. Adam, 2. 10. 10. Habel, 2, 10. 10. Jacob, 2. 10. 12. Isaac, 2. 10. 12. en de Noach, 2. 10. 10. Het leven des menschen is een roock en schaduwe ghelijck, 3. 9. 2. Het leven des menschen wordt by een schildwacht vergeleecken, 3. 9. 4.
Levende, Christus is het levende beeldt Godts, 2. 2. 20.
Levendighe, waerom sy bidden voor malkanderen, 3. 20. 24.
Levendigh-makend, Christus vleesch is levendigh-makend, 4. 17. 9.
Levendigh-makende: Christus is het Levendigh-makende Broot, 4. 17. 1.
Levendigh-makinge, en wat sy is, 3. 3. 3. Onse Levendigh-makinge is eeuwigh, 4. 17. 5.
Leugen is t'eenemael verboden, 2. 8. 47.
Levitische Priesters waren Christus voorbeelden, 4. 12. 25. Levitische dienst, 4. 12. 25.
Leydinge der nature, wie door die na de deught getracht hebben, 2. 3. 3.
Liberael, ofte, milt van nature is Godt, 1. 14. 22. en 2. 3. 11. en 3. 20. 26.
Liberaeliteyt of mildigheyt Godts, 1. 5. 4. en 1. 14. 22. en 1. 15. 1. en 2. 1. 4. en 2. 2. 17. en 2. 3. 11 en 3. 20. 38, 44. en 3. 24. 17. en 4. 1. 21.
Libertijnen, ofte, Vrygeesten, 1. 9. 1, 3.
Lichaam van Christus dat is eyndigh 4. 17. 26. Dat wordt een Tempel genaemt, 2. 14. 4. Hoe dat in 't Avondmael gegeten wordt, 4. 17. 5. Hoe dat van de ongheloovighe en godtloose ghegeten wordt, 4. 17. 34. Christus Lichaem is verheerlickt, 4. 17. 29. Hoe onse zielen met Christus Lichaem ghevoedt worden, 4. 17. 32.
Lichaem des menschen, de mensche bestaet uyt lichaem ende ziele, 1. 15. 2. en 2. 14. 1. Maecksel van 's menschen lichaem, 1. 5. 2. Ons lichaem moet oock Gode toegheheylight worden, 3. 25. 7. Dertel wesen des lichaems wort verboden, 2. 8. 44.
Lichamelick dingh, of dat een geestelick bevestigen kan. 4. 14. 6. 7.
Lichamelicke dinghen, wat 's menschen wille in die vermach, 2. 4. 6.
Lichten, siet Lampen.
Lichter is eeren van dienen, 1. 11. 11. en 1. 12. 2.
Lichtveerdigheydt vergheselschapt met onwetenheyt, brengt afgoderije voort, 1. 5. 11.
Liefde, 2. 8. 54. Die wort van 't Geloove voort ghebracht, 3. 2. 41. Hoe sy meerder is dan 't gheloove, 3. 18. 8. Sy maeckt het gheloove krachtigh. 3. 11. 20. Haren aert, 3. 7. 5, 6. Haer kracht, 3. 4. 36. Haer regel, 3. 10. 5. en 3. 19. 14. Haer drie eynden, 4. 17. 38. Of sy van haer selven begint, 2. 8. 54. Hoe sy de sonde bedeckt, 3. 4. 36. Sy soeckt het hare niet, 3. 7. 5. Sy is lijdtsamigh, 3. 7. 6. Wie de selfde vervult, 3. 7. 7. Sy en moet niet gebroken worden, 4. 10. 21. Geloften der liefde, 4. 19. 26. De Christelicke vryheydt moet de liefde onderworpen zijn, 3. 19. 13. Het Avondtmael is een bandt der liefde, 4. 17. 38.
Liefde Godts, 1. 14. 2. en 2. 17. 2. De belofte is een getuygenisse van de selfde, 3. 2. 32. Die is't beginsel onser rechtveerdighmakinghe, 3. 14. 6. Sy is d'eerste oorsake onses salighheydts, 2. 17. 2.
Liefde des Naestens, 2. 8. 50, 54, 55.
Liefde onses selfs, siet Eygen-liefde.
Linus een Discipel van Paulus, 2. Tim. 4. 21. die A° 68—79 Bisschop van Rome gheweest is, 4. 6. 15.
Lof der rechtveerdigheyt, 3. 13. 2.
Loffelicke gewoonte, 4. 11. 10.
Lombardus, toeghenaemt de Meester der Sententien ende der Schoolastijcke ofte der School-leeraers; hy is 1151 Bisschop te Parijs gheweeste hy is der Sophisten Pythagoras, 3. 15. 7. Hy wordt by ghebracht en wederleght, 2. 1. 9. en 2. 2. 4, 5, 6. en 2. 3. 5, 7, 13. en 2. 17. 6. en 3. 2. 8, 41, 43. en 3. 4. 1, 15, 23, 39. en 3. 15. 7. en 4. 14. 16.
Loon des geloofs, 3. 13, 3. Waerom het eeuwighe leven een loon ofte belooninge genaemt wort, 3. 18. 3. 4. Loon is den Geloovigen belooft, 3. 18. 3.
Lucanus een Poeët, hy is A° 65 van den Roomschen Keyser Nero gedoodet, 4. 6. 8.
Lucianus, die Godts-lasterlicke Philosooph, Apostaet en Atheïst, die 113 geleeft heeft, van hem wordt gesproken, 3. 19. 1. en 4. 7. 27.
Lucius, die 253—255 Bisschop van Rome geweest is, 4. 7. 14.
Lucretius een Poeët, die 3843 de werelts, en 105 voor Christus geleeft heeft, 1. 5. 5.
Lyconides en Comedie-Schrijver, 1. 17. 3.
Lycurgus een wet-gever van die van Sparten of Lacedemonien, heeft 3045 des werelts, en 903 voor Christus geleeft, 4. 13. 8.
Lyden van Christus, wat hêt zy het Lyden van Christus vervullen, 3. 5. 3. Gehoorsaemheydt des Levens en Lydens van Christus, 2. 16. 5.
Lyden voor de gerechtigheyt dat is troostelick. 3. 8. 7. Die soorte des lydens is den Geloovigen eygen, 3. 8. 8.
Lydtsaemheyt die is noodigh, 2. 3. 37 Die is den Gheloovigen noodig, 3. 8. 1, 10. en 3. 20. 52. en 3. 25. 1. Lydtsaemheyt der Christenen en Philosophen, 3. 8. 11.
Lydtsamigh is de liefde, 3. 7. 6.

M.

Macedonius, een Ketter 361 hy wordt ghenoemt en wederleght, 4. 9. 13.
Macedonianen, Ketters 361, van den voornoemden Ketter alsoo ghenaemt, sy worden ghenoemt en wederleght, 1. 13. 16.
Machabeen Boecken, zijn Apocryphe Boecken, 3. 5. 8.
Macht Godts, 1. 5. 6, 8. en 1. 14. 2, 20, 21, 22. en 1. 16. 3, 8. en 2. 8. 15, 18. en 3. 2. 31. en 3. 21. 4. en 4. 17. 24.
Macht van ons menschen, 2. 2. 13. en 2. 8. 3.
Macht sonder kennisse en wetenschap, 3. 4. 21.
Macht der Kercke, 4. 7. 5, 6. en 4. 8. 1. en 4. 11. 1, 5. By wien die is 4. 7. 5. en 4. 11. 1, 6. Sy wort in vier hoofstucken begrepen, 4. 7. 6.
Macht van te binden en te ontbinden, 3. 4. 14, 15.
Macht der Prophet̄en, 4. 8. 3.
Macht der Sleutelen, 3. 4. 14. en 4. 12. 1. Geen macht der selfder en isser buyten Godts Woort, 3. 4. 14.
Macht der Roomscher Kercke, in vier stucken bestaende, 4. 7. 6. en 4. 8. 1.
Macht der Officialen is bespottelick, 4. 11. 7.
Macht des Paus is seer groot, 3. 5. 2
Macht des Pausdoms die is eerst uyt kleyne beginselen ontstaen, 4. 11. 10. Die hebben sy een vryheydt aenghehecht, 4. 11. 15.
Macht van Christus, hy is begaeft met een on-eyndighe Macht, 2. 15. 5. en 2. 16. 16.
Macrobius, een Historie-schrijver, die A° 6 geleeft heeft, 1. 5. 3.
Maeghdelicke, ofte, ongehouwde en ongetrouwde Staet, 2. 8. 43. en 4. 12. 20, 27, 28. en 4. 13. 3, 17, 18, 19, 21. Geloften des selfden, 4. 13. 3.
Maeghdelickheyt, die is een uytnemende deught, 2. 8. 42. Wat anders is de Maeghdelickheydt, en wat anders de Maeghdelicke, ofte, Ongehouwde-staet, 4. 13. 3.
Magistraet, sijn weerdigheydt, 4. 20. 24. Sijn Ampt, 2. 8. 46. en 4. 11. 16. en 4. 20. 9, 12. Men moet dien ghehoorsaem zijn, 2. 8. 38, 46. en 4. 10. 5. en 4. 20. 8, 22, 23, 32. Hy is Gode onderworpen, 2. 8. 38. en 4. 20. 32. Sonder sonde is het hem geoorlooft te dooden, 4. 20. 10. 't Ampt van een Magistraet verschilt van het ampt van een Herder of Kercken-dienaer, 4. 11. 5, 8. en 4. 12. 2, 14, 17.
Magistraten die zijn van Godt gheordonneert, en behagen hem, 4. 20. 4. Sy worden waerlicks met Godes Naem, ofte Goden genaemt, 4. 16. 31. en 4. 20. 4. Sy zijn Godes Stede-houders, 4. 20. 6. Sy zijn Voedster-heeren der Kercke, 4. 20. 5. Sy zijn oock de Kerckelicke discipliin onderworpen, 4. 12. 7. Wat sy vermoghen in Kerckelicke saken, 4. 11. 16. Men en moet die niet vleijen, 4. 20. 1, 31. Men moet aen haer Tol en Schattinghe betalen, 4. 20. 13. Sij mogen wel weltelicke oorlogen voeren, 4. 20. 11. Haer authoriteyt en moet niet veracht worden, 4. 20. 31.
Magnificentie Godts, 3. 4. 10.
Majesteyt Godts, 2. 8. 18, 59. Die wordt besoedelt en veroutreynight door hem af te beelden, 1. 11. 2.
Manes, een Ketter 276, van sijn Discipelen genaemt Manichaeus, hy wordt genoemt en wederleght, 1. 7. 3. en 1. 14. 3. en 1. 15. 5. en 2. 13. 2. en 3. 23. 5.
Manicheen, Ketters 276, na den voornoemden Ketter alsoo ghenaemt, sy worden genoemt en wederlegt, 1. 7. 3. en 1. 11. 16. en 1. 13. 1. en 1. 14. 3, 5. an 1. 15. 5. en 2. 1. 11. en 2. 11. 3. en 2. 13. 1, 2. en 2. 14. 8. en 3. 11. 5. en 3. 23. 8. en 3. 25. 7. en 4. 12. 19. 4. 13. 9. en 4. 17. 25. Oude ende Nieuwe Manicheen, 2. 13. 2. Secte der Manicheen, 1. 14. 3.
Manichaeus een Ketter, anders oock ghenaemt Manes, siet Manes.
Maniere van te Leeren in de Kercke, na de verscheydenheyt des tijdts, is verscheyden, 4. 8. 5, 6, 7, 8. Ware maniere van te Leeren in de Kercke, 4. 8. 8.
Manilius een Poeët, die 1916 des werelts, en A° 32 voor Christus geleeft heeft, 1. 5. 5.
Manna, 2. 10. 6. Vergelijckinge des selfden met het Avontmael, 2. 10. 6.
Manoach, de Vader van Simson, heeft 2770 des werelts, en 1178 voor voor Christus geleeft, als in welck

jaer sijn sone Simson gheboren is, sijn offerhande, 4. 10. 25.

Marcellus, die 3 0 4—309 Bisschop van Rome geweest is, 4. 6. 12.

Marcianus, ofte, Martianus, een Keyser in 't Oosten, hy heeft 4 5 0—4 5 7 geregeert: van hem wordt ghesproken, 4. 7. 2.

Marcion een Ketter 144, hy wordt genoemt en wederleght, 2. 13. 2. en 4. 15. 21. en 4. 17. 17, 25.

Marcioniten, Ketters 1 4 4, na den voornoemden Ketter alsoo ghenaemt. Sy worden ghenoemt en wederleght, 1. 11. 16. en 2. 13. 1, 3. Nieuwe Marcioniten, 2. 13. 3.

Maria, de Maghet, Moeder des Heeren Christus: so heeft Joseph bestaen van Na-maeghschap of Bloed-verwandschap, 2. 13. 3. De Papisten roepen haer aen in haer gebeden, 3. 20. 22. Siet oock Christus.

Mars, de Godt van den Oorlogh onder de Heydenen, dien de Krijghslieden onder haer voor haren Patroon hielden, 3. 20. 5.

Martelaers: haer bloedt, 1. 8. 13 Vrucht des selfden bloedts, 3. 5. 4. Wat ons haer exempelen profiteeren, 3. 5. 3. Haer Reliqien, ofte, Overblijfselen, 4. 13. 15.

Materie des Avondmaels, 4. 17. 11, 33. Der Beelden leert selve dat sy gheen Goden en zijn, 1. 11. 4. Der blijdtschap voor den Godtsalighen, 1. 5. 7. Der menschelicker elendigheydt is uyt den mensche, 3. 23. 9. Christus is de Materie onses saligheyts, 2. 17. 2.

Martianus de Keyser: siet Marcianus.

Martinus de V. die 1 4 1 7—1 4 3 0 Paus van Rome gheweest is: hem worden d'Extravaganten toegeschreven, 4. 7. 20.

Matigheyt betaemt den Christenen wel, 4. 12. 18.

Mauritius de Keyser, die heeft 586–602 geregeert, 4. 7. 16. 17. en 4. 11. 16

Maximus Tirius, een Platonisch Philosooph, die 1 5 7 geleeft heeft, 1. 11. 1.

Medardus, een Heylighe der Papisten, dien sy aenroepen, 3. 20. 22.

Medea, een groote Tooveresse ende de huysvrouwe van Jason, die met andere Griecksche Overste voer nae Colchos, in 't schip Argo om van daer het Gulden Vlies te halen 2 7 1 4 des werelts, ende 1 2 3 4 voor Christus, haer spreucke by Ovidius, 2. 2. 33.

Mede-deelinghe der Eyghenschappen, 2. 14. 1, 2. en 4. 17. 30.

Mede-gesellinne, het Geloove heeft de Hope tot een Mede-ghesellinne, 3. 2. 42. Het Gheloove is een Mede-ghesellinne der Leere, 3. 2. 6

Mede-wercken, hoe wy, 2. 3. 11. en 2. 5. 17.

Mede-werckende ghenade Godts, 2. 2. 6 en 2. 3. 11.

Mede-wesend is de Sone met den Vader, 1. 13. 4, 5. en 4. 8. 16.

Medicijne, ofte, Genees-konst, 2. 13. 3. Waer toe sy verordent is, 1. 5. 2.

Meditatien, Godtvruchtige, siet, Godtvruchtige Meditatien.

Meerder hoe de Vader is van Christus, 1. 13. 26.

Meerdere, ofte, Grootere Ordens, 4. 19. 28.

Meester, Christus is d'eenighe Leeraer en Meester der Kercke, 4. 3. 3. en 4. 8. 7, 8.

Melaetsche, waerom sy tot den Priesteren gesonden zijn, 3. 4. 4.

Melaetsheydt, een Gheestelicke is de sonde, 3. 4. 4.

Melciades, die 3 1 1—3 1 4 Bisschop van Rome geweest is, 4. 7. 10.

Menas, ofte, Mennas, Patriarch binnen Constantinopel, heeft gepresideert ofte is Praeses geweest in het tweede Constantinopelsche Concilie, zijnde het vijfde algemeene, aldaer van den Keizer Justinianus 553 t'samen gheroepen, 4. 7. 2.

Mensche, die is van sommige Philsophen ghenaemt Microcosmus, dat is, een een Kleyne werelt, 1. 5. 3. Een wonderbaer bewijs van Godes wercken, 1. 14. 20. Gheheel verdorven, 2. 3. 1. Bestaet uyt lichaem en ziele, 1. 15. 2. en 2. 14. 1. Gheschapen nae Godes Beeldt, 1. 15. 3. In hem zijn vijf sinnen, 1. 5. 6. In hem is een Patroon, uyt twee verknochte substantien t'samen ghevoeght, 2. 14. 1. Hy heeft voor den val een vrijen wille gehadt, 1. 15. 8. Hy is door sijn eyghen wille gevallen. 1. 15. 8. Hy is oorsake sijnes verderfs, 2. 5. 1. Hy en kan van natuyre de stemme Godts gheen ghehoor geven, 2. 5. 11. Hy is ontblootet van de gave der ghenade, 2. 1. 4. Hy vermach so veel om te verstaen de verborgentheden Godts, als hy door sijn ghenade verlicht is, 2. 2. 20. Hy doet quaet met wille, nochthans ongedwongen, 2. 2. 7. Hem, ende niet Gode, moet de hertneckigheydt sijnes herten toegeschreven worden, 2. 5. 5. Buyten hem moet d'oorsake der verkiesinge gesocht worden, 2. 3. 8. In hem zijn twee verscheyden natuyren, 2. 14. 1. Hy is een dier van een dagh levens, 1. 11. 4. Hy is van natuyre den doot onderworpen, 3. 23. 3. In hem zijn Godes gaven noch overgheblevem, 2. 2. 17 Hy wort alleen door 't geloove gerechtveerdight, 3. 11. 19, 20.

Menschelick, Christus heeft, op dat hy 't Middelaers-ampt bedienen soude, het menschelik vleesch moeten aennemen, 2. 12. 1, 4. Door Adams sonde is 't geheele menschelicke gheslacht verdorven en besmet, 4. 1. 17. Het eynde van 't menschelick leven, 1. 5. 1. Menschen worden genomen voor 't menschelick geslacht, 4. 16. 31.

Menschelicke Wetten, hoe die te onderhouden zijn, 4. 10. 5. Adam is de wortel van de menschelicke natuyre, 2. 1. 6. Godt is onder een menschelicke ghedaente verschenen, 1. 11. 3 Welcke menschelicke insettingen te prysen zijn, 4. 10. 27, 30. Materie der menschelicker elendigheydt, is uyt den mensche, 3. 23. 9.

Menschen, die zijn in dit leven on-eyndige perijckelen onderworpen, 1. 17. 10. Worden aengebeden, en hoe, 1. 12. 3. Zijn alle boos van natuyre, 2. 5. 3. Sy en zijn geen steenen noch blocken. 2. 5. 7. Menschen voor 't menschelick gheslacht, 4. 16. 31. Belijdenisse der sonden voor de menschen. 3. 4. 10. Hoe Godt werckt in de herten der menschen, 2. 4. 1. Godt verrijckt met sijn zeghen den menschen, 3. 7. 8, 9. Godt beveelt goedt te doen aen allen menschen in 't gemeen, 3. 7. 6. Godt is een Vader der menschen, 1. 5. 3. Godt verlicht veel menschen sonder de Verkondiginge des Euangeliums, 4. 16. 19.

Menschen (des[1]) Scheppinghe, 1. 14. 20. en 1. 15. 1. en 2. 1. 10. en 2. 5. 18. Uytnementheydt en voortreffelickheydt, 1. 15. 3, 4, 5, 8. en 4. 17. 42. Ghevangenisse, 2. 4. 1. en 4. 1. 1. Elendighe conditie buyten Christus, 2. 16. 2. Boosheydt, 1. 4. 4. Geboorte is onreyn, 2. 13. 4. Deelen, uyt welcke hy bestaet, 1. 15. 2. Ondanckbaerheydt, 1. 5. 4. Verkiesinghe in uytwendighe dinghen en is niet vry, 2. 4. 7. Verstandt wat dat vermach in Aerdtsche en Hemelsche dinghen, 2. 2. 13. Verstandt wat dat vermach in Geestelicke dingen, 2. 2. 18.

Menschheydt van Christus, dinghen die tot de selfde behooren, 2. 14. 2. Nae sijn menschheyt heeft hy ons de Rechtveerdigheydt verworven, 3. 11. 9 Christus ware Menschheyt, 1. 13. 1. en 2. 13. 2.

Merck ofte Ken-teecken van Christus, 3. 18 7. On-uytwisselick, 4. 19. 31. Des Antichrists, 4. 7. 25. Des Paus, 4. 7. 26.

Merck ofte Ken-teeckenen der Kercke, 4. 1. 7, 8, 9, 10, 19. en 4. 2. 4. De Satan poogt die wech te nemen, 4. 1 11.

Mercurius, een Afgodt onder de Heydenen, 1. 10. 3. en 3. 20. 5. Dien de Gierigaerts onder haer voor haren Patroon hielden, 3. 20. 5.

Mercurius Trismegistus, een toehoorder van Noach ende een Egyptisch Philosooph, heeft 2 0 0 0 des werelts, en 1 9 4 8 voor Christus geleeft, 1. 5. 5. en 1. 8. 3. en 4. 16. 31.

Messias is Christus genaemt, 2 15. 2.

Metropolitaen, 4. 7. 11, 14.

Metropolijt, 4. 4. 14. en 4. 7. 6, 8, 11.

Metropoliten. 4, 4. 13. en 4. 7. 6, 8, 11.

Meyn-eedigheyt is te vervloecken, 2. 8. 24.

Michaël, de Engel, een groote Vorst, 2. 10. 22.

Michaël Sevetus, die 1 5 5 3 om sijn grouwelicke blasphemien te Geneven verbrandt is, hy was een weder-dooper, 4. 16. 31. ende hy wordt genoemt en wederleght, 1. 13. 10, 22. en 1. 15. 5. en 2. 9. 3. en 2. 10. 1. en 2. 14. 5, 6, 8. en 4. 16 29, 31. en 4. 17. 30.

Middel, sonder dat zijn de Apostelen verkorenen, 4. 3. 13.

Middelaer, Christus is d'eenige Middelaer en Voorbidder tusschen Godt ende den Mensche, 1. 14. 12. en 2. 6. 1, 2, 3, 4. en 2. 12. 1, 2, 3. en 2. 15. 5. en 2, 16. 16. en 2. 17. 1, 4. en 3. 20. 17, 18, 19, 20. en 4. 12. 25. Christus, op dat hy 't Middelaers-ampt bedienen soude, heeft het vleesch moeten aennemen, 2. 12. 1, 4. Christus bedient het Middelaers-ampt in den persoon van een Enghel, 1. 13. 10. Twee natuyren zijnder in den persoon des middelaers, 2. 14. 1, 2, 8. Christus is Middelaer der Verlossinghe en Voorbiddinge, 4. 20. 20. Sonder den Middelaer en isser geen genade, 2. 6. 2. Een Middelaer isser beyde des Ouden en Nieuwen Testaments, 2 10. 4. Een mensche is de Middelaer, waerom, 2. 12. 1, 3. Gehoorsaemheyt des Middelaers, 2. 12. 3. Sijn ampt, 2. 12. 2, 4. Siet, Christus Ampt. De Middelaer is de Sone Godts, 3. 20. 17. De Middelaer is eygentlick de Sone Godts, 2. 4. 5. Christus is Middelaer, 1. 10. 1. en 3. 2. 1. Christus is onse Middelaer, 3. 20. 17. In den Persoon des Middelaers, schijnt de glorie van de geheele Godtheyt, 1. 15. 3.

Middelaers der Voorbiddinghe en zijn niet d'afgestorven Heylighe, 3. 20. 20.

Middelen, Godt gheeft die om ons leven te beschermen, die wy gebruycken moeten, 1. 17. 4. Die en moetmen niet verachten, 1. 17. 9. Met die is de Voorsienigheydt Godts bekleedt, 1. 17, 4. Middelen tot de Kennisse Godts, 1. 6. 1. Godt werckt door, sonder, en tegen Middelen, 1. 17. 1.

Middelmatige dingen, haer ghebruyck, 3. 19. 7. Haer misbruyck, 3. 19, 9. In 't Avondtmael, 4. 17. 23.

Mildigheydt Godts, Siet, Liberaelheydt Godts.

Milesiers spreeckwoort, 4. 13. 15.

Milevitaensche Concilie, in 't welck de Oudt-Vader Augustinus tegenwoordigh was, is 4 0 2 gehouden, 4. 7. 9. en 4. 19. 8.

Minder Ordens, 4. 19. 27, 28.

Minerva, anders oock Pallas genaemt, 1. 10. 3. en 3. 20. 5. die de Patroon van de Gheleerde onder de Heydenen was, 3. 20. 5.

Mirakelen, ofte wonderen 1. 16. 2. van Christus, 1. 13. 13. Van Moses, 1. 8. 5, 6. Christus is d'eenige Autheur derselfder, 1. 13. 13. Geloove wordt genomen voor de Macht om Mirakelen te doen, 3. 2. 9. De Mirakelen houden nu ter tijdt op, en waerom, 4. 19. 18.

Misdaedt, Godt haet alle misdaedt en sonde, 1. 5. 7. Wy draghen d'eygen schuldt onser misdaedt, 2. 1. 8. Een yegelick wordt om sijn eigen misdaedt gestraft. 2. 8. 19.

Mishagen hem-selven, is in de Penitentie grooten voortgangh doen, 3. 3 20

Mis-Papen, haer Gelotten, 4. 13. 3. Sy en zijn geen Stedehouders nochte Navolgers der Apostelen, 3. 4. 20.

Mis-Priesters, 4. 5. 9. en 4. 18. 9. Die zijn Judas gelijck, 4. 18. 14.

Misse, haren oorsprongh, 4. 18. 8. Haer virtuyten, ofte, deughden, krachten, en werckinghen, 2. 15. 6. en 4. 2. 9. en 4. 18. 1, 2, 3, 5, 6, 7. Haer marckt in 't Pausdom, 4. 5. 9. Private, ofte, secrete, verborgen, verholen en hoeckmisse, (ghelijck de Papisten die alsoo noemen) 4. 18. 8. Wat sy is, 4, 2. 2. en 4. 17. 5, 39. Sy is die Helena, voor welcke de Papisten soo seer vechten, 4. 18. 18. Sy is den Papisten een herhalinge van Christus offerhande. 4. 18. 3. Haer t'samen-lappinghe, 4. 10. 9. Sy doet Christus versmaetheyt aen. 4. 18. 1. Sy is Afgoderije, 4. 18. 8, 18. Sy is een grouwel, 4. 8. 18.

Modestie, ofte, Zedigheyt is den Geloovigen noodtsakelick, 2. 2. 1, 11.

Moeder, het Geloove is de Moeder des Ghebets, 3. 20. 27. d'Eergierigheydt is de Moeder der Hertneckigheydt, 2. 1. 4. Der Geloovigen, is de Kercke, 4. 1. 1. Des Gheloofs, is de Verkiesinge, 3. 22. 10. De Sichtbare Kercke

1) Menschen.

is een Moeder, 4. 1. 14. Rome en is de Moeder der Kercken niet, 4. 7. 23. Monica was de moeder van Augustinus den Oudt-Vader, 3. 5. 10.
Mogentheydt Godts, 2. 8. 18. en 4. 17. 24. Het Geloove vat de Moghentheydt Godts door het Woort, 3. 2. 3. By Godes Moghentheydt moet sijnen Wille ghevoeght worden, 4. 17, 25. Siet oock, Macht Godts.
Mom-aensichten, Papistische, 4. 5. 5. en 4. 10. 29.
Monarchen, 2. 4. 8.
Monarchia, die en is onder den Dienaren niet, 4. 6. 8, 9, 10. Siet oock, Burgerlicke Regeeringe.
Mondt, 't Gheloove is als den mondt van een vat, 4. 14 17.
Monica, de Moeder des Oudt-Vaders Augustinus, 3. 5. 10.
Monicken, 2. 8. 56, 57. en 4. 5. 8. en 4. 13. 10, 17. Sy zijn d'Oude Kercke onbekent gheweest, ende als onweerdigh, verstoocken van het ampt der Kercken en van de Sacramenten, 4. 5. 8. Haer verdorven Zeden ofte Manieren des levens, 4. 13. 15. Haer perijckeleuse, ofte, ghevaerlicke secten, als van Benedictijner, Franciscaner, en Dominicaner Monicken, 4. 13. 14. Wat sy doen, ofte, wat haer bedrijf is, 4. 5. 8. Haer Collegien, 4. 13. 8. Haer Kloosters, 2. 3. 5. Haer profijtelicke Koopmanschappen, 3. 5. 1. en 4. 13. 11. Sy doen roeckeloose gheloften, 4. 13. 17. Haer volmaecktheyt, 4. 13. 11.
Monickerije, ofte, Monickschap, 4. 13. 8, 10, 12, 15, 16, 17, 21. Die is (na 't seggen der Monicken) een staet der volmaecktheydt, 4. 13. 11. Die is een leven als der Engelen 1) 4. 13. 3, 11.
Monicksche professie, 4. 13. 14.
Montanus, een Ketter 1 7 1, hy wort genoemt en wederleght, 4. 12. 23.
Manotheleten, Ketters, 6 1 5 daerom alsoo ghenaemt, om dat sy in Christus maer eenen wille stelden, sy worden genoemt en wederleght, 2. 16. 12.
Moordenaers partitie, ofte, deelinge. 4. 5. 15, 16.
Moreele wercken, 3. 11. 19. Moreele Wet, ofte, der Zeden, Siet, Wet.
Moses de Propheet, die A° 2 3 7 4 des werelts, ende 1 5 7 4 voor Christus gheboren, ende 2 4 9 3 der werelts, en 1 4 5 5 voor Christus gestorven is. Hy is de Prince van alle de Propheten, 4. 8. 2. Hy heeft familiaerlick, ofte, gemeensamentlick geschreven, 1. 14. 3. Sijn Leere, 1. 8. 3. Sijn Authoriteyt, 1. 8. 4. Sijn Mirakelen, 1. 8. 5, 6. Hy is d'aller-oudste Schrijver, 1. 8. 3. Hy is de voornaemste Propheet, 4. 15. 22. Hy heeft het Priesterdom sijnen Broeder Aaron over gelaten, voor hem-selven behoudende de Burgherlicke Regeeringhe, 4. 11. 8. Waerom hy onder de gheschapene dingen geen ghewagh en maeckt van d'Engelen, 1. 14 3. Hy is gheweest een seker ghetuyghe en prediker van d'eenighe Godt, 1. 14. 2. Hy en heeft van Godt door bidden niet konnen verkrijgen dat hy sijn aenghesicht sien soude, 1. 11. 3. Geen ghedenckteecken der Religie en isser te vinden, 't welck niet langhe nae sijnen tijdt en is, 1. 8. 3 De Wet Godts is van hem in drie deelen afgedeelt, 4. 20. 15. Sijn Wet is wonderbaerlick bewaert geweest, 1. 8. 9. Het scopus, ofte, wit en oogmerck van sijn Leere, 1. 8. 7. Onderscheydt tusschen sijn Offerhande ende die der Dancksegginge, 4. 18. 12.
Mysterien ofte verborgentheden, 1. 13. 21. en 1. 14. 8. en 4. 17. 21, 22. Van de Joodsche ceremonien zijn ghesproten de Mysterien des Pausdoms, 4. 19. 26. Mysterien in de Wet ende in het Euangelium, 1. 17. 2.
Mysterium, de Latijnsche Oversetter heeft menighmael het woort Sacramentum gesteldt in plaetse van het Grieckse woort Mysterion, dat is, Verborgentheyt, 4. 14. 2. en 4. 19. 36.

N.

Naaman de Syrier, die 3 0 5 2 des werelts, en 8 9 6 voor Christus gheleeft heeft, sijn Godtvreesentheydt, 3. 2. 32.
Naem Godts, 1. 13. 1, 20, 24. Dewelcke is Godt, 1. 13. 1, 20, 24. El, 2. 8. 18 Elohim, 1. 10. 2. en 13. 9. Ia, 1. 13. 24. en Jehova, 1. 13. 23. Die moet met de meeste eerbiedigheyt gebruyckt worden, 2. 8. 22. Hoe hy moet Heyligh gemaeckt worden, 3. 20. 41. Hy wordt op driederley maniere ontheylight, 2. 8. 24. Wat in 't Gebedt des Heeren zy de Naem Godts, 3. 20. 41.
Naem van Christus, sijnen Naem CHRISTUS behoort tot sijn driederley Ampten, 2. 15. 2. Sijnen Naem deelt hy somtijdts mede aen de Kercke, 4. 17. 22. Is JESUS genaemt, en waerom, 2. 16. 1. Jehova genaemt, 1. 13. 9, 10. Een Enghel genaemt, 1. 13. 10. en 1. 14. 5, 9. Hoe hy een Sone des Menschen genaemt wordt, 1. 13. 2, 5, 6. Hy heeft Adams Persoon aengedaen, en sijnen Naem aengenomen, 2. 12. 3
Na-maeghschap, graden, ofte, trappen des selfden, die van de Papisten versiert zijn, 4. 19. 37. Maria heeft Joseph bestaen in Nae-maeghschap of Bloedt-verwantschap, 2. 13. 3.
Namen, waer toe de Namen der Duyvelen ons dienen, 1. 14. 13. Verscheyden Namen der Engelen, 1. 14. 5, 8. Heylige Geestes Namen, 3. 1. 3
Naesten, wie die is, 2. 8. 54, 55. Waerom men hem moet goet doen, 2. 8. 40. en 3. 7. 6. Om sijnen 't wille en moetmen Godt niet vertoornen, 3. 19. 13.
Navolger, de Duyvel is een nijdigh Navolger en Nabootser Godts, 1. 8. 2.
Naturalisten, 1. 5. 4. en 4. 17. 24.
Natuyre, de verdorventheyt der selfder, 1. 14. 3. en 2. 5. 1. Wat sy zy, 1. 5. 5. Der Hypocriten, 1. 4. 4. Geen quade en isser, 1. 14. 3. Wie door de leydinge der selfder na de deught getracht hebben, 2. 3. 3. Adam is de wortel der menschelicker natuyre, 2. 1. 6. De mensche en heeft de boosheyt niet van Natuyre, 1. 15. 1. Natuyre des Geloofs, 3. 13. 4. Godt is van natuyre liberael ofte mildt, 1. 14. 22. en 2. 3. 11. en 3. 20. 26.
Natuyren, twee zijnder in den persoon des Middelaers, 2. 14. 1. 2. 8.
Natuyrlick, die natuyrlick zijn onderwesen, aenbidden eenen onbekenden Godt, 1. 5. 12. Godt bemint natuyrlick de rechtveerdigheydt, en heeft een afkeer van d'onrechtveerdigheyt. 3 24. 4.
Natuerlicke, afgoderije, 1. 3. 1. en 1. 5. 12. Kracht, 2. 2. 14. Eergierigheyt, 2. 1. 3. Gaven, 2. 2. 14. Hooveerdigheyt, ofte, Hooveerdije, 1. 1. 2. Kennisse Godts, 1. 2. 2, 3. en 1. 3. 1, 3. Lichten, veel der selfder zijn ons tot de Kennisse Godts ontstoocken, 1. 5. 13. Mensche en is 't niet vry de stemme Godts ghehoor te gheven, 2. 5. 11. Mensche en verstaet niets van de geestelicke verborgentheden Godts, en waerom, 2. 2. 20 Wet, 2. 8. 1. Wijsheyt, ofte, Voorsichtigheyt, 1. 3. 2.
Nazareers, van welcke de Papisten seggen dat de kruyn van haer Geestelicken haren oorspronck heeft, 4. 19. 16.
Nazianzenus, siet, Gregorius Nazianzenus, d'Oudt-vader.
Nebucadnezar de Koningh van Babel, die 3 3 4 2—3 3 8 6 des wereldt en 6 0 6—5 6 2 voor Christus geregeert heeft. Hy is een dienstknecht Godts, 4. 20. 27.
Nectarius, Bisschop binnen Constantinopel, heeft 3 9 5 de Biechte, ofte de Oorbiechte afgeschaft en wech genomen, 3. 4. 7, 19. Van hem wordt oock gesproken, 4. 4. 11.
Neder-dalinghe van Christus ter Hellen, 2. 16. 8, 9, 12.
Nedrigheyt ofte vernederinge: de ware. 2. 2. 11. en 3. 12. 6. Die is een wegh tot Christus, 2. 8. 3. Die gaet voor d'aenroepinge, 3. 8. 2.
Nehemia, die 3 5 6 5 des werelts, en 3 8 4 voor Christus geleeft heeft, sijn vasten, 4. 12. 16.
Nero de Keyser van Romen, die A° 56—70 gheregeert heeft, 3. 14. 2. en 4. 2. 3. en 4. 6. 14. Petrus wort geseyt van hem gedoodet te zijn, 4. 6. 14.
Nerva, de Keyser van Rome, die A° 9 6—9 8 geregeert heeft, 4. 20. 10.
Nestorius, een Ketter, 4 3 1 hy wort genoemt en wederleght, 2. 14. 4, 5, 8. en 4. 9. 13.
Neus-wijsheydt des Menschen, is een Doolhof, 1. 13. 21. Siet ooek, Curieusheyt, en, Doolhof.
Niceensche Concilie, het Eerste, zijnde het Eerste Alghemeene, is aldaer van den Keyser Constantinus Magnus, ofte, den Grooten 3 2 5 t'samen geroepen tegen den Ketter Arrius ofte Arius, 1. 11. 14. en 1. 13. 29. en 4. 1. 2. en 4. 4. 4, 14. en 4. 7. 1, 9, 15. en 4. 8. 16. en 4. 9. 8, 10, 13, 14. en 4. 12. 26. en 4. 17, 36. Haer Acten, ofte, Handelinghen, 4. 7. 9. Haer besluyt, 4. 4. 14. Haer Canon, ofte, Reghel, 4. 7. 6. Haer Symbolum, ofte, Geloofs-bekentenisse, 1. 14. 3. en 4. 1. 2. Een dwalinge van dat haer Symbolum, 4. 1. 2. De Bisschoppen souden in dat Concilie malkanderen verscheurt 1) hebben, indien de Keyser Constantinus Magnus dat niet belet en hadde, 4 9. 10. De Bisschoppen in dat Concilie, willende den Dienaren den Ongehuwden-Staet gelasten, hebben daer van afgelaten door Paphnutius by gebrachte sententie, 4. 12. 26. In dat Concilie heeft ghepresideert ofte is Præses gheweest Athanasius, 4. 7. 1. Siet, Athanasius. Het Tweede Niceensche Concilie is aldaer tot voorstandt van de Beelden ende den Dienst der selfder van de Keyserinne Irene 7 8 7 t' samen geroepen, 1. 11. 14. en 4. 9. 9.
Nicolaus de tweede, die 1 0 5 8—1 0 6 1 Paus van Rome gheweest is, 4. 4. 13. en 4. 7. 9. en 4. 17. 12. Sijn Formulier van Berengarius Wederroepinge, 4. 17. 12.
Niemandt moet sich van de Kercke afscheyden, 4. 1. 10, 19. en 4. 12. 11, 12.
Nieuwe Testament, ofte, Verbondt, 4. 8. 7. Maer in dat het Oude Testament gelijck is, 2. 10. 1, 2.
Nieuwe Manicheen, 2. 13. 2.
Nieuwen Christus, wie versiert, 2. 12. 5.
Noach, die 1 0 5 6 des werelts, en 1 0 9 4 voor Christus gheboren, en 2 0 0 5 des wereldts, en 1 9 4 3 voor Christus ghestorven is, hy is een Exemplaer van een elendigh leven, 2. 10. 10.
Noodt, de sonde geschiedt uyt Noodt en Gewillighlick, 2. 5. 1.
Noodigh, ofte, Noodtsakelick, dancksegginge is den geloovigen noodigh, 3. 20. 28. Dienst des Woordts is in de Kercke noodtsakelick, 4. 1. 5. en 4. 3. 2, 3. en 4. 14. 11. Discipljne, ofte, Tucht der Kercke is noodtsakelick, 4. 11. 1, 2. en 4. 12. 1, 4. Hoe de Doop is noodtsakelick, 4. 16. 26. Gebedt is den geloovigen noodtsakelick, ofte noodigh, 3. 20. 2. Aenwas des Gheloofs is noodtsakelick, 4. 14. 7, 8, 9, 10. De Gheloovighe hebben Lijdtsaemheydt van noode, 3. 8. 10. en 3. 20. 52. en 3. 25. 1. Afflictien, ofte, verdruckingen zijn voor den Geloovigen noodtsakelick ofte noodigh, 3. 8. 1. Herders en Leeraers zijn nootsakelick in de Kercke, 4. 3. 4. Herders zijn noodigh in de Kercke, 4. 3. 2, 4, 3. Lijdtsaemheydt is noodigh, 2. 3. 37.
Noodtsakelickheyt, die is tweederley, 1. 16. 9. Nootsakelickheyt en Dwangh verschillen, 2. 3. 5. en 2. 4. 1. Fatale, ofte, Onvermijdelicke en Dwinghende noodtsakelickheydt of noodtwendigheydt, ofte noodtschicksel en noodt-lot, van de Stoische Philosophen versiert, 1. 16. 8. Door noodtsakelickheyt of noodtwendigheyt doen wy quaedt, ende niet door Dwangh, 2. 3. 5. Godt ghebruyckt den dienst der Enghelen niet door noodtsakelickheyt, 1. 14. 11. Noodtsakelickheyt der Scholastijcke, ofte, School-Leeraers, 1. 16. 9. Noodtsakelickheyt van de Burgerlijcke Regeeringe en wetten, 4. 20. 2, 3.
Nonnen zijn d'Oude Kercke onbekendt geweest, 4. 13. 10.
Novatus 2 5 2, een Ketter; hy wort genoemt en wederleght, 4. 1. 23, 28.
Novatianen, Ketters 2 5 2, na den voornoemden Ketter alsoo ghenaemt: sy worden genoemt en wederleght, 3. 3. 21, 23. en 4. 1. 23.
Nuttigh, het Ghebedt is op veelderley maniere Nuttigh en profijtelick, 3. 20. 2. Altijdt verkrijgen wy dat ons Nuttigh is, 3. 20. 52.
Nuttigen, voor het Nuttigen des Avontmaels moet voor af gaen een Examen, ofte, Ondersoeck, 4. 16. 30, 31.
Nuttigheydt, der versamelingen en byeen-komsten, 2. 8. 32. Nuttigheydt der uytlegginge der Heylige Schriftuy-

1) Enghelsch leven.

1) verslonden.

re, 2. 5. 7. Nuttigheydt en beteeckenisse van het Avontmael, 4. 17. 1. De godtloose en hebben geen Nuttigheyt uyt de Sacramenten, 4. 14. 7.

Nuttinghe van beyde de teeckenen van Broodt en Wijn in 't Avondtmael, is noodigh, 4. 17. 48.

Nijdigh, de Duyvel is een Nijdigh navolger en nabootser Godts, 1. 8. 2.

Nijdigheyt, Kaius Nijdigheyt tegen sijnen broeder Abel, 2. 5. 16.

O.

Object, ofte, voorwerp, Christus is het ware Object van den Doop, 4. 15. 6. Des Gheloofs, 3. 2. 13. en 3. 3. 19.

Occam, een vermaert School-leeraer onder den Papisten, 1 3 1 0 van wien de Secte der School-leeraers, ghenaemt Occamisten, haren naem ende oorspronck heeft, van hem wort gesproken, 2. 3. 10.

Offeren die willen Christus, offeren, niet Gode, maer den Duyvelen, 4. 5. 9.

Offerhande van Christus, 4. 1. 28. en 4. 18. 3, 13, 14. Christus Offerhande en moet niet vernieuwt nochte herdaan worden, 4. 18 3. Offerhande van Moses ende der Dancksegginge, het onderscheyt tusschen die beide, 4. 18. 12. Daeris tweederley Offerhande, 4. 18 13, 16. Offerhande die Gode aenghenaem is, 3. 7. 1. Onse Offerhande is Gode aengenaem door Christus, 2. 15. 6. Offerhande der Misse, 4. 18. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 15. Daer en is geen Onbloedighe, ofte, Bloedeloose Offerhande, 4. 18. 5. Offerhande van Manoach, 4. 10. 25. Offerhande van Samuël, 4. 10. 25. Avontmael is genaemt een Offerhande, 4 18. 10.

Offerhanden, gebruyck, 2. 7. 1, 17. en 2. 12. 4. Der Geloovigen, 4. 18 4, 16. Godt heeft in de Wet bevolen Offerhanden te doen om de ghewillige sonden der Geloovigen te Versoenen, 4. 1. 28.

Officialen der Bisschoppen en verschillen niet van de Wereldtlicke Richters, 4. 11. 7. Haer Macht is bespottelick, 4. 11. 7.

Olye, de Consecratie der selfder in 't Pausdom, 4. 19. 18, 21

Olysel, ofte, Salvinge, de Laetste die en is geen Sacrament, 4. 19. 18.

Omhelsinghe van Christus aen de kinderen, tot hem ghebracht, wat sy met den Doop gemeen heeft, 4. 16. 7.

Onbegrijpelick is Godt, 1. 13. 1, 2, 8, 17. Godt is een Onbegrijpelick wesen, 3. 20. 40.

Onbekenden Godt wort aengebeden van den genen die Natuerlick zijn onderwesen, 1. 5. 12.

Onbloedighe, ofte, Bloedeloose offerhande en isser niet, 4. 18. 5.

Ondanckbaerheydt, des Menschen, 1. 5. 4. en 1. 14. 22. en 2. 8. 15 Der Atheïsten, 1. 5. 4.

Onder-Bisschoppen, 4. 4. 2.

Onderdanen, haer ampt jeghens haer Overheyt, 4. 20. 22, 23.

Onder-Diakenen, in de Kercke, 4. 4. 5, 9, 10. Des Pausdoms, 4 19. 22, 33.

Onderhoudinghe des Wets, is onmoghelick, 2. 7. 5, 7. Superstitieuse Onderhoudinghe der Dagen, wordt verdoemt, 2. 8. 31.

Onderscheydt tusschen Godt ende den Menschen, 2 8. 6. en 2. 10. 9 en 3. 20. 26. Den Rechtveerdigen en Onrechtveerdigen, 3. 14. 2. De Wet en het Euangelium, 2. 9. 2, 3, 4. en 3. 11.17. Noodtsakelickheyt en Dwangh, 2. 3. 5. en 2. 4. 1. Herders en Leeraers, 4. 3. 4. De Vaders en Gelooviighe onder het Nieuwe Testament, 2. 7. 16. en 2. 9, 1, 2, 4. en 2. 10. 1, 5. en 2. 11. 9, 11. en 2. 14. 5. en 4. 10. 14. en 4. 14. 23. De ware Religie en Superstitie, 1. 12. 1. De Sacramenten des Ouden en Nieuwen Wets, 4. 14. 23, 26. Scheurmakers en Ketters, 4. 2. 5. Het Oude en Nieuwe Verbondt, 2. 11. 1, 4, 7, 9, 11. Het Geformeert en Ongeformeert Geloove, is beuselachtigh, 3. 2. 8. Doulia ende Latria, 1. 11. 11. en 1. 12. 1. Scholastijck onderscheyt van drie soorten des liberteyts ofte vryheyts, 2 2. 5. Scholastijck onderscheydt des Noodtsakelickheydts, 1. 16. 9. Onderscheydt der straffe ende des schuldts, 3. 4. 29. Belacchelick onderscheyt van de doodelicke en vergevelicke sonde, 2 8. 58. en 3. 4. 28. Onderscheydt tusschen het Sacrament ende de sake selfs des Sacraments, 4. 14. 15. Onderscheyt tusschen werckende en Medewerckende ghenade, 2 2. 6. Tusschen Logos ofte Woordt, ende Idea ofte Ghedaente, 1. 13. 22. Tusschen vreese en verschrickinge, 3. 2. 27. Tusschen der Christenen en Philosophen Lydtsaemheydt, 3. 8. 11. Tusschen d'Overheyt ende de Kercke, 4. 11. 3. Tusschen de verdruckinghen der Gheloovighen en godtloosen, 3. 4. 32 en 3. 8. 1. Tusschen d'Excommunicatie ofte den Ban, ende het Anathema ofte den vloeck, 4. 12. 10. Tusschen Letter en Gheest, 2. 11. 8 Tusschen Tijdelicke en Eeuwige straffe, 3. 4. 30. Tusschen Godes Wille en Toelatinghe, 3. 23. 8. Tusschen Privee en Openbare Versoeninghe, 4. 19. 14. Tusschen Eeren en Vreesen, 1. 2. 2. Tusschen de Besnijdenisse ende den Doop, 4. 14. 21. Tusschen den Levitischen en Euangelischen dienst, 4. 12. 25. Onderscheyt tusschen de sonden, 4. 12 4. Onderscheydt tusschen Christus mirakelen, ende de mirakelen der Propheten en Apostelen, 1. 13. 13 Onderscheydt tusschen den Doop en het Avontmael, 4. 18. 19. Onderscheyt tusschen Wercken, ofte, Doen, en Toelaten, 1. 18. 1. Onderscheydt tusschen Johannes den Dooper en Christus, niet Doop, maer Persoon, 4. 15. 8. Onderscheyt tusschen d'Offerhande van Moses ende der Dancksegginghe, 4. 18. 12. Onderscheydt tusschen de Discipline der Kercke ende de Burgerlicke Disciplijne, 4. 11. 2, 5. Onderscheydt in de Scholen ghemeen en ghebruyckelick, 4. 17. 30.

Onderscheydt der Persoonen, 1. 13. 2, 5, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25.

Onderscheyden, drie Persoonen zijnder in Eyghenschappen van malkanderen Onderscheyden, 1. 13. 5.

Ondersoeck, siet, Examen.

On-eyndigh, Godt is van een eenvoudigh en On-eyndigh wesen, 1. 11. 2.

On-eyndighe, Christus is begaeft met een On-eyndige Macht, 2. 15. 5. en 2. 16. 16.

On-gheformeert, der Sophisten Gheformeert en Ongeformeert geloove, 3. 2. 8.

Ongehoorsaemheydt is 't eerste verderf des menschelicken geslachts, 2. 1. 4.

Ongehuwden, ofte, Maeghdelicken ende Ongetrouwden-staet, 2. 8. 43. en 4. 12. 26, 27, 28. en 4. 13. 3. 17, 18, 19, 21. Gelofte des selfden, 4. 13. 3.

Ongheloovighe ontfanghen alleen het Teecken in 't Avondtmael, 4. 17. 33. Hoe 't lichaem van Christus in 't Avondtmael van de selfde gegeten wordt, 4. 17. 34. Gaven der selfder verdienen meer straffen dan vergeldinge, 3. 14. 2. Sy schrijven Godes regeeringe de sterren toe, 1. 16. 3.

Ongeloovigheyt, die is de eerste oorsake en wortel des vals, ende der volgender straffe, 2. 1. 4. Het Geloove strijdt met de selfde, 3. 2. 17. Regel teghen d' ongeloovigheyt. 1. 16. 3.

Onghelijck sal zijn de Heerlickheydt der Heyligen in den Hemel, 2. 25. 10.

Ongelijckheyt van het Oude en Nieuwe Testament, waer toe die dienstigh is, 2. 11. 13.

Ongerechtigheyt, de Satan is d'autheur van alle boosheydt ende ongerechtigheyt, 1. 14. 15.

Ongerustigheyt, der Geloovigen, 3. 2. 18. Die komt voort uyt d'onvolmaecktheyt des geloofs, 3. 2. 18.

Onheylige, haer wercken, 3. 14. 8.

Onkuysche ende onsuyvere propoosten zijn verboden, 2. 8. 44.

Onlichamelick, onmetelick ende onsichtbaer is Godt, 1. 11. 2. en 3. 20. 40.

Onmetelick wesen Godts, 1. 11. 2.

Onmetelickheyt Godts, 1. 13. 1.

Onnooselheyt, ofte onschult waerom de Heylige van haer rechtveerdigheydt. oprechtigheydt ende onnooselheyt spreken, 3. 14, 18, 19, 20. en 3. 17. 14. en 3. 20. 10.

Onnutte vragen, 1. 14. 1, 4. en 2. 12. 5.

Onrechtveerdigheydt, van die heeft Godt een afkeer, 3. 23. 4.

Onschuldighe, hoe Godt den Geloovighen voor rechtveerdighe en onschuldige houdt, 4. 15. 10.

Ontbinden, 3. 4. 18. en 4. 11. 1, 2.

Ontferminge Godts, 3. 16. 3. Siet oock, Barmhertigheyt Godts.

Ontheylight wordt Godes Naem op driederley maniere, 2. 8. 24.

Onthoudinge, de beteeckenisse van dien naem, 4. 13. 17. Die is een bysondere gave Godts, 2. 8. 42.

Ontkomelick, perijckelen die niet ontkomelick en zijn, 1. 17. 4.

Onverdraeghlick is 't ghetal der Pauselicke insettingen, 4. 10. 13.

Onvergevelicke sonden zijnder na 't seggen der Papisten, en welcke die zijn, 3. 4. 28. Onverghevelicke blasphemie, 3. 24. 11.

Onvermijdelicke noodsakelickheyt, ofte, Noodtwendigheydt van de Stoïsche Philosophen versiert: siet Fatum en Noodtsakelickheyt.

Onverstant, 't is een beestelick onverstant Godt af te beelden, 1. 11. 1.

Onverstandigh argument, ofte, bewijs en bewijs reden, 2. 13. 4.

Onverstandigheyt des menschen, 1. 5. 10.

Onvolmaecktheyt des geloofs is d'oorsake der ongerustheyt, 3. 2. 18.

Onweerdeerlicke schat der Kercke is 't Avondtmael, 4 17. 1.

Onweerdigheyt, d'oorsake onser twijffelinge is het gevoelen onser onweerdigheyt, 3. 2. 24.

Onwetenheydt, des mensches, 3. 2. 3. Gewillige, 3. 2 5. Superstitieuse, 1. 4. 1. Geloovighe, 3. 23. 4. Getrouwe onwetenheyt is beter dan lichtveerdige wetenschap, 3. 23. 5. Onwetenheydt met lichtveerdigheyt vergeselschapt zijnde, brenght afgoderije voort, 1. 5. 11.

Ooghmerck van alle Geloovighe, 2. 10. 1, 11 en 2. 16. 1, en 3. 9. 4. en 3. 25. 2. Het eeuwigh leven is het scopus ofte wit en ooghmerck van alle Gelovige, 2. 10. 1. en 3. 9. 4. en 3. 25. 2. Het scopus ofte wit en ooghmerck der Apostelen in haer schrijven, 4. 20. 12. Het scopus ofte wit en ooghmerck van de Leere van Moses, 1. 8 7. Des menschelicken levens, 3. 6. 5. Het scopus ofte wit ende ooghmerck waer toe ons de kennisse Godts in de Heylige Schrifture voor-ghestelt wordt, 1. 10. 2. Het scopus ofte wit en ooghmerck van de roepinge der Geloovighen, 3. 6. 2. en 3. 25. 1.

Oor-biechte: die is schadelick, 3. 4. 19. Haren oorspronck, 3. 4. 24. Van die en staet niets in de Heylige Schrifture, 4. 9. 14. Die moet in het Pausdom ten minsten eenmael in 't jaer geschieden, 3. 4. 15. Wat voor een sware sonde het nalaten van d' Oor-biechte in het Pausdom is, 4. 10. 10. Nectarius, Bisschop binnen Constantinopel, heeft 3 9 5 de Biechte ofte Oor-biechte afgeschaft en wech genomen, 3. 4. 7, 19. In het Lateraansche Concilie te Rome in de Kercke van St.-Jan te Lateran, ten tijde van Innocentius de III. Paus van Rome A° 1 2 1 5 ghehouden, is allereerst een Wet van de Biechte ofte Oor-biechte gemaeckt, 3. 4. 7. Siet oock Biechte.

Oordeel, Christus komste ten oordeel, 2. 16. 17. en 4. 17. 12. Laetste ofte uyterste oordeel van Christus, 1. 5. 6. en 2. 16. 17. Godes rechtveerdigh oordeel, 2. 4. 3. en 2. 8. 20. Hoogheydt van Godes oordeel, 3. 21. 1. Waer uyt Godes oordeel besloten wort, 1. 5. 6. Examen ofte ondersoeck Godes in sijn oordeel sal seer strenge zijn, 3. 12. 4. Gheen werck der Godtsaligen isser of 't is verdoemelick, in Godes strengh oordeel ondersocht zijnde, 3. 14. 11.

Oordeelen Godts zijn tweederley, 3. 4. 31. Godes oordeelen zijn een afgront, 1. 17. 2. en 3. 23. 4, 5. Hoe d' oordeelen zijn Wettelicke oordeelen, 4. 20. 18. Oordeelen des Magistraets, 4. 20. 17. Burgerlicke Oordeelen, 4. 20. 17.

Oorlogh: de Geloovige voeren geduyrig oorlogh, 1. 14. 13, 15, 18. en 3. 3. 10. en 3. 8. 9. en 3. 20. 46. en 4. 15. 11, 12.

Oorlogen, hoe die wettelick, ende den Magistraten en Koninghen gheoorlooft zijn, 4. 20. 11. De selfde oorsaecke waerom eertijdts oorloghen ghevoert wierden, is noch hedensdaegs, 4. 20. 12.

Oorsake, der Scheppinge is Godes goetheyt, 1. 5. 5. Des Vals, 2. 5. 3. Der verhardinge, 3. 23. 1. Der verhardinghe is beyde Godt ende de mensche, 1. 18. 2. Waerom de Vaders dit leven soo hoogh gheacht hebben, 2 11. 3. D'eerste en tweede onses saligheyts, 2. 17. 2. Onses saligheydts is Godes goetwilligheyt,

3. 2. 38. Der verkiesinge is de wille Godts, 3. 22. 9. De selfde oorsake waerom eertijts oorlogen ghevoert wierden, is noch hedensdaeghs, 4. 20. 12. De oorsake onser twijffelinge, is 't ghevoelen onser onweerdigheyt, 3. 2. 24.

Oorsaken, van onse saligheyt zijn vier, 3. 14. 17, 21. Waerom Godt door menschen de Kercke regeert, zijn drie, 4. 3. 1. Des Kruyces, 3. 8. 1. Waerom d'Oude een groote eere de Roomsche Kercke toegeschreven hebben, zijn drie, 4. 6. 16.

Oorspronckelicke Gerechtigheyt, 4. 15. 10. Sonde, siet Erf-sonde.

Oorspronck, der Afgoden, 1. 11. 8. Der afgoderije, 1. 5. 12. en 1. 11. 8. Der Aflaten, 3. 5. 5. Der Kruyne, 4. 19. 26, 27. Des levens is Christus, 4. 17. 8. Alles goedts is Godt, 1. 2. 2. Der voorbiddinghe der Heylighen, 3. 20. 21. Der Oor-biechte, 3. 4. 24. Der Misse, 4. 18. 8. Aller gerechtigheydt is Godt, 2. 17. 2. Der Aertz-diaconen, ofte, Opper-diaconen in de Kercke, 4. 4. 5. en 4. 19. 33. De heyligheyt neemt haren oorspronck uyt de verkiesinge, ende niet de verkiesinge uyt de heyligheyt, 3. 22. 3.

Ootmoedigheyt, de ware, 2. 2. 11. en 3. 12. 6. Die is een wegh tot Christus, 2. 8. 3. Die gaet voor d'aenroepinghe, 3. 8. 2.

Opbouwinge of stichtinge is den Geloovigen noodsakelick, 4. 1. 12. en 4. 8. 1.

Openbaringe, 't Euangelium wort genomen voor de klare openbaringe der verborgentheyt van Christus, 2. 9. 2.

Openbaringhen, 4. 8. 5. Der rasender menschen, 1. 9. 1.

Opheffinge der handen, 3. 20. 5. In 't verkiesen der Dienaren ghebruyckt, 4. 3. 15. en 4. 4. 14. In de Gebeden, 3. 20. 5, 16. Siet Ceremonie.

Opleggiuge der handen, 4. 14. 20. en 4. 19. 4. In 't bevestighen der Dienaren gebruyckt, 4. 3. 16. en 4. 4. 14. Waer toe sy profijtelick is, 4. 3. 16. Of die opleggiuge der handen, ofte, de confirmatie en 't Vormsel een Sacrament is, 4. 14. 20. en 4. 19. 5, 12, 13. Opleggiughe der handen op den besetenen, 4. 19. 24.

Opper-Bisschop: instellinge des selfden in de Kercke, 4. 4. 4.

Opper-bisschopdom, 4. 4. 7.

Opper-bisschoppen, 4. 4. 4.

Opper-bisschopschap, 4. 19. 22.

Opper-diaconen: en haren oorspronck in de Kercke, 4. 4. 5. en 4. 19. 33.

Opperste goedt, 1. 3. 3. en 3. 25. 2.

Oprechtigheyt: waerom de Heylige van haer rechtveerdigheydt, onschult en oprechtigheydt spreken, 3. 14. 18, 19, 20. en 3. 17. 14. en 3. 20. 10. Sie oock suyverheyt.

Oproerige gedachten moetmen uyt den sin doen, 4. 20. 27.

Opstandinghe van Christus, 2. 13. 16. Drie vruchten der selfder. 2. 16. 19. Opstandinge des vleesches: siet Verrijsenisse des vleesches.

Opvolgers, d'Apostelen verschillen seer veel van den ghenen, die haer beroemen haer Successeurs, ofte, Opvolgers te zijn, 4. 2. 2, 3. en 4. 5. 13. en 4. 8. 9. De Mis-papen en zijn geen Stedehouders nochte Opvolgers der Apostelen, 3. 4. 20.

Opvolginge, geen Persoonele en isser in de Kercke sonder Christus, 4. 2. 2. Cajaphas heeft oock van Aaron sijn Successie, ofte, Opvolginge, 4. 2. 3. De Successie, ofte, Opvolginghe der Bisschoppen is ydel, en hoe, 4, 2. 2.

Opwaerts het herte heffen, waerom bevolen, 4. 17. 36.

Orakelen, ofte, Goddelicke aenspraken, 1. 6. 2. en 1. 13. 7. De Schriften der Apostelen moeten voor Orakelen Godts gehouden worden, 4. 8. 9.

Oranjische Concilie, siet Arausicaensche Concilie.

Orden, in de Kercke t'onderhouden, 4. 10. 28, 29, 30. Is een Sacrament van de School-leeraers gevonden, 4. 19. 22. Wat die vereyscht, 4. 10. 28. Der verkiesinge Godts, 3. 24. 1. Hoedanigh een orden ghehouden is in de verkiesinghe der Dienaren, 4. 4. 12.

Ordeninge, ofte, Bevestinge der Dienaren, 4. 4. 10, 13, 14, 15. Ceremonie der selfder, 4. 3. 16. Hoe die in 't Pausdom geschiet, 4. 5. 3.

Ordeningen 4. 4. 10, 13, 14. en 4. 5. 3. Die geschieden eertijdts op gesette tijden van 't jaer, 4. 4. 10.

Ordens, drie zijnder in de Koninckrijcken, als de Aristocratia, Democratia ende Monarchia: siet Burgerlicke regeeringe. Meerdere Ordens, 4. 19. 28. Mindere Ordens, 4. 19. 27, 28.

Ordinaire, Belijdenisse, 3. 4. 11. Pœnitentie, 3. 3. 18. Sacramenten, 4. 14. 19. Wercken Godts, 1. 5. 2, 10.

Origenes d'Oudt-vader 2 0 3 en is 2 5 6 gestorven, hy wordt genoemt en by gebracht, 2. 2. 4, 27. en 2. 5. 17. en 2. 8. 12. en 3. 11. 19. en 3. 22. 8.

Osiander, een Ketter 1 5 2 5, en is 1 5 5 2 gestorven, hy wort genoemt en wederleght, 1. 15. 3. 5. en 2. 12. 5, 6, 7. en 3. 11. 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12. Osiandersche inbeeldinge, 1. 15. 4.

Othniël: een Richter over Israël, die 2 5 1 1—2 5 5 1 des werelts, en 1437 1397 voor Christus geregeert heeft, van hem wort gesproken, 4. 20. 30.

Oudt, hoe oudt de Biechte is, 3, 4. 7. Gewoonte van te singen in de Kercke, is seer oudt, 3. 20. 32. Oudt spreeckwoort, 3. 10. 4. Conscientie is als duysent ghetuyghen, is een oudt spreeckwoordt, 3. 19. 15. en 4. 10. 3. Oudt spreeckwoordt by Seneca, 3. 8. 4.

Oude, in de Oude Kercke zijn gheweest d'Acoluthi, 4. 4. 1, 9. Oude Manicheen, ketters, 2. 13. 2.

Oude Testament, ofte. Verbont, 2. 11. 4. en 4. 8. 6. Dat is door Christus daet of wercken bevestigt, 2. 10. 4. Waerom dat was een dienst, en des doots, 2. 11. 7. ende oock der dienstbaerheyt, 2. 11. 9. Figuren des selfden, 2. 11. 4. Beschrijvinge des Ouden Testaments, 2. 11. 4.

Oude en Nieuwe Testament, ofte, verbont, dat is de Waerheyt, ende d'allerbeste maniere ofte wijse van te leeren, 2. 8. 8. Waer in die malkanderen gelijck zijn, 2. 10. 1, 2. Waer in die van malkanderen verschillen ende onderscheyden zijn, 2. 11. 1, 4, 7, 9, 11. Tegen-stellinghe des Ouden en Nieuwen Testaments, of, Verbonts, 2. 11. 8.

Ouderlingh; sijn ampt, 4. 5. 9. Sijn wettelicke beroepinghe, wat die is, 4. 5. 18. Ouderlingh en Bisschop hoe sy eertijdts verschilden, 4. 4. 15.

Ouderlingen: in d'Oude Kercke, 4. 3. 8. en 4. 4. 1, 2. Haer ampt, 4. 4. 1, 2, 3. en 4. 12. 2. Hoedanige behooren verkoren te worden, 4. 3. 12. Twee soorten der selfder, 4. 11. 6. Die blijven altijt in de Kercke, 4. 3. 8. Bisschoppen, Ouderlingen, Herders en Dienaers, beteeckenen somtijdts 't selfde, 4. 3. 8. Wereltlicke in 't Pausdom, 4. 5. 9.

Ouderlingschap, 4. 5. 9.

Ouders is men eere en gehoorsaemheyt schuldigh, 2. 8. 36, 38.

Oudtheydt: der Egytenaers seggen van d'Oudtheydt van haer Religie, is bespottelick, 1. 8. 4.

Oudt-vaders, ofte, Oude Kercken-leeraers: haer authoriteyt, 4. 6. 6. Van den Vryen wille, 2. 2. 4, 8, 9. Wat sy door de Voldoeninghe verstaen hebben, 3, 4. 39. D'Oudt-vaders, die genoemt en by ghebracht worden, zijn met namen dese, als, Ambrosius, Anthanasius, Augustinus, Basilius toe-genaemt Magnus ofte de Groote, Bernardus ofte Bernhardus, Boëtius, Chrysostomus, Clemens, Romanus, Cornelius Bisschop van Rome, Cyprianus, Cyrillus Hierosolymitanus, Cyrillus, Alexandrinus, Dionysius Areopagita, Epiphanius, Eusebius Cæsariensis, Gregorius Nazianzenus, Gregorius toe-ghenaemt Magnus ofte de Groote, Hieronymus, Hilarius Pictaviensis, Ignatius, Irenæus, Isidorus Hispalensis, Iustinus Martyr, Lactantius, Leo Romanus toe genaemt Magnus ofte de Groote, Origenes, Tertullianus en Theodoretus.

Over al tegenwoordigheyt des Lichaëms van Christus, drijven Eutyches en Servetus, 4. 17. 30.

Overblasinghe der Papisten in den Doop, 4. 15. 19.

Overdadige verçieringhe der Tempelen ofte Kercken is versuymenisse der levendige Tempelen van Christus, 4. 5. 18.

Over-een-komste, des doops met de Besnijdenisse, 4. 16. 3, 16. Des Wets ende Euangeliums, voornamelick in drie dingen, 2. 10. 2. Des Ouden en Nieuwen Testaments, ofte Verbondts, 2. 10. 1, 2.

Over-een-stemminge, der Kercke om de Heylighe Schriftuyre te bevestigen, 1. 7. 2. en 1. 8. 12. Des Gheloofs ende Euangeliums, 3. 11. 17.

Overheyt, die moet twee dingen mijden, 4. 20. 10. Ampt der onderdanen jeghens deselfde, 4. 20. 22, 23. Siet oock, Magistraet en Magistraten.

Overlegginge van het Schepsel omtrent 1) den Schepper, is een Godvruchtige overlegginge. Siet oock, Godtvruchtighe Meditatien.

Overleveringen, Apostolische: siet, Apostolische Traditien. Des Pausdoms, 4. 10. 17. Siet oock, Insettingen

Overspeelders: straffen teghen deselfde, 4. 20. 16.

1) tot.

Overspel: 2. 2. 23. Dat is verboden, 2. 8. 41. Dat wordt met verscheyden straffen gestraft. 4. 20. 16.

Overste: Christus is Overste, oock over d'Engelen, 2. 12. 7. Geestelicke Overste, welcke, 4. 9. 12. Waerachtighe, wie, 4. 9. 4, 9, 12.

Over te gheven den Satan, wat dat is, 4. 12. 5.

Overtollige wercken der Papisten, 3. 14. 12, 13, 14, 15.

Overvloedigheyt hoe men die gebruycken moet, 3. 10. 4.

Overwinner over den Satan, is Christus, 1. 14. 18.

Overwinners over den Satan, zijn oock de Geloovige, 1. 14. 18.

Overwinninge, Christus Triumphe, of, Overwinninge, 1. 14. 18. en 2. 16. 6. en 3. 25. 1. Christus is onse Triumphe ofte Overwinninge, 2. 12. 3.

Ovidius: een seër vermaert Poeët 3 9 4 0 des werelts, en A° 7 voor Christus, en hy is in 't 18 jaer na Christus geboorte in ballingschap gestorven: van hem wort gesproken, 1. 15. 3. en 2. 2. 23.

Outaer, siet, Altaer.

P.

Paphnutius, Bisschop van Thebais in Egypten, die teghenwoordigh gheweest is in 't eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Algemeene, ende aldaer 3 2 5 gehouden, alwaer de Bisschoppen, willende den Dienaren den ongehuwden-staet gelasten ende opleggen, hebben daer van afgelaten door sijn by-gebrachte Sententie of spreucke, 4. 12. 26.

Papisten, zijn Christus naäpers, 4. 19. 29. Hoe sy de Beelden voorstaen, 1. 11. 15. Sy en kennen Christus niet. 2. 15. 1. Haer Vasten, 4. 12. 21, 22. Sy zijn simmen, ofte, apen, 4. 10. 12. en 4. 12. 22. en 4. 19. 7. Sy zijn Donatisten, 4. 19. 10. Sy stellen een Rechtveerdigheyt uyt den Geloove ende uyt de Wercken te samen, 3. 11. 13. Haer dwalinghe in de afdeelinghe der Tien Geboden, 2. 8. 50. Sy segghen datter vergevelicke ende onverghevelicke sonden zijn, 3. 4. 28. Sy bespotten Christus, 4. 19. 29. Haer Goede wercken, 3. 4. 12. Haer Herten-leet, 3. 4. 2. Sy ghebruycken Latijn in haren Godtsdienst, 4. 14. 4. Haer Biechte, 3. 4. 4. Sy maken uyt het Christendom en Heydendom een Religie, 4. 19. 31. Sy hebben onder den naem van Anastasius, Patriarch binnen Constantiopel, een valsch schrift uytghegeven, en waerom, 4. 7. 20. De Beelden noemen sy Boecken der Leecken, 1. 11. 5, 7. Sy mompelen Pater noster voor de beelden en schilderijen van haer Heylighen, 3. 20. 22. Verscheyden Heylighen worden van haer aengheroepen, als: Barbara, Catharina, Eligius, Georgius, Hippolitus, de Maget Maria, en Medardus, en Sinte Pieter of Petrus, 3. 20. 22, 27. Welcken dagh sy noemen drie Koningen dagh, 4. 19. 37. Sy tellen dertien kleyne Sacramenten, 4. 19. 22. Haer by-voeghselen tot den Doop, als; zegheninghe otfe belesinge en besweeringe des waters, wasse-keersse, salvinghe, over-

blaesinghe, speecksel, etc. 4. 15. 19. Sy hebben grooter afgoderije, als de Israeliten hadden onder Jerobeam, 4. 2. 9. Haer bedriegelicke argument, ofte. Bewijs, 4. 14. 5. Haer Leere is uyt schrickelicke sacrilegien en blasphemien bestaende, 3. 5. 3. Haer ceremonien zijn, ofte uyt het Jodendom gehaelt, ofte van haer versiert, 4. 5. 5. De Misse is die Helena, voor welck sy soo seer vechten, 4 18. 18. Wien sy voor Idioten houden, 1. 11. 7. Haer Mysterien en Sacramenten zijn ghesproten van de Joodtsche ceremonien, 4. 19. 26. Wie onder haer voor een ketter gehouden wordt, 4. 9. 14. Wien sy voor ketters houden, 4. 2. 2. Haer is de Misse een herhalinghe van Christus Offerhande, 4. 18. 3. Sy seggen dat haer geschoren kruyne vande Nazareen haren oorsprong heeft, 4. 19. 26. Graden, ofte, trappen van Na-maeghschap, die van haer versiert zijn, 4. 19. 37. Haer preparatie, ofte, voor-bereydinge, 2. 2, 27. en 3. 11. 15. Haer profijtelicke koopmanschappen, 3. 5. 1. Haer salvinge, 4. 19. 7, 30. Haer Satisfactien, of, Voldoeningen, 3. 4. 25, 26, 28, 31, 39. en 3. 14. 13. en 3. 16. 4. en 3. 20. 45. Wat sy den Schat der Roomscher Kercke noeme, 3. 5. 2. Wien sy voor Scheurmakers houden, 4. 2 2. Waerom sy de Griecken voor Scheurmakers houden, 4. 2. 2. Sy stellen en tellen seven Sacramenten, 4. 19. 1. Haer stoutheydt, ofte, stoutigheydt, 4. 19. 10. Strijdt tusschen haer, over de macht der Sleutelen, 3. 4. 15. Van haer Synagoghe moetmen wijcken, om in de Kercke van Christus versamelt te worden, 4. 2. 6. Sy vereysschen twee dinghen van ons, als sy ons willen brengen tot de ghemeenschap van haer Kercke, 4. 2. 9. Haer overtollighe wercken, 3. 14. 12, 13, 14, 15.

Papistische, Concilien, hoedanigh, 4 7. 8. Beschrijvinghe der Poenitentie, 3. 4. 1.

Bisschoppen, 4. 5. 1, 11, 19. en 4. 11. 6. Nonnen, zijn nu de Diaconissen. 4. 13. 19. Hierarchie, 4. 5. 13. en 4. 6. 2, 10, 17. en 4. 7. 30. Kercke, 4. 2. 2. Priesters, 4. 5. 4, 8. en 4. 18. 2, 14. en 4. 19. 30. Theologanten, 4. 7. 27. Salvinghe, de weerdigheydt der selfder, 4. 19. 10. Formulier des Papistischen Vormsels, 4. 19. 5. Officialen, 4 11. 7. Mom-aensichten, 4. 5. 5. en 4. 10. 29. Kercken, 4. 17, 13. Onder-diaconen, 1. 19. 22, 33.

Paradoxum, ofte, Wonder-spreucke van de Stoïsche Philosophen, 3. 4. 28.

Pardoenen, ofte, Aflaten, siet Aflaten.

Parochien, 4. 5. 9, 11, 14.

Particuliere, ofte, Bysondere dinghen schickt Godt, 1. 16. 5. Geschiedenissen, zijn getuygen van Godes voorsienigheyt, 1. 16. 7.

Pastooren, ofte, Herders, 4. 3. 4, 5. Blinde, 4. 12. 27. Stomme, 1. 11. 7. Sy moeten elck een eyghen Kercke hebben, 4. 3. 7. Siet oock Herders.

Pastorijen, 4. 5. 9.

Pater noster, 3. 4. 28. en 3. 20. 22. Dat mompelen de Papisten voor de Beelden en Schilderijen van haer Heylighen, 3. 20. 22.

Patriarchen, ofte, Opper-vaders in het Oude Testament, 4. 1. 24. en 4. 8. 5. Patriarchen in de Kercke, 4. 4. 4. en 4. 7. 6, 15.

Patriarchschap, 4. 7. 6.

Patroon was onder de Heydenen van de eergierige Jupiter, van de krijghslieden Mars, van de gierigaerts Mercurius, van de gheleerde Apollo en Minerva, ende van de wellustige Venus. 3. 20. 5.

Paulus d'Apostel, A° 48 en is 66 van den Roomschen Keyser Nero gedoodet, sijn bekeeringhe, 1. 8. 11. Hy spreeckt Rom. 7. 15. niet van een onwedergeboren, maer van een wedergheboren mensche, 2. 2. 27. Of die van hem zijn herdoopt gheweest, die te voren van Joannes ghedoopt waren, 4. 16. 8. 18 Waerom hy door gelofte sijn hooft geschoren heeft. 4. 19. 26.

Paulus de III. die A° 1534—1550 Paus van Rome gheweest is: hy was een Atheïst, 4. 7. 27. ende onmenschelick, 4. 7. 24.

Paus van Rome, hy noemt sich een Stedehouder van Christus, 4. 6. 1. 2. en 4. 7. 24, 26, 27, 29. Hy is de Antichrist, 4. 2. 12. en 4. 7. 20, 21, 24, 25. en 4. 9. 4. en 4. 18. 1. Hy heeft sich onderworpen en onderdanigh gemaeckt het Keyserrijck in het Westen, 4. 11. 13. Wanneer en hoe hy tot sulcken hoogheyt gekomen is, 4. 7. 1, 5, 12. en 4. 11. 13. Sijn livrey of ken-en-merckteecken, en authoriteyt ofte macht, 3. 5. 2. en 4. 7. 2, 5, 24, 26. Sijn corruptie, ofte, verdorventheyt, 4. 7. 2, 27, 28, 29. Sijn Cancellerije, 4. 7. 26. Sijn Gheestelick Rijcke waer in dat bestaet, 4. 7. 26. Sijn heerschappy, 4. 7. 5, 10. Sijn Bullen, 3. 5. 1. en 4. 7. 26. Of hy boven de Concilien is, 4. 7. 20. Hy en is geen Bisschop, 4. 7. 23, 24, 29. Hy en is Petrus Successeur, ofte, Navolger niet, 4. 7. 26, 28. Sijn bevestiginge, 4. 4. 13. Of hy een dienstelick Hooft der Kercke op aerden zy, 4. 6. 9 Hy en is het Hooft der Kercke niet, 4. 7. 1. Hy is de bewaerder van den schat der Roomsche Kercke, 3. 5. 2. Sijn tyrannije, 4 17. 39. Hy beswaert de Kercke met sijn insettingen, 4. 10. 9. Sijn macht is seer groot, 3. 5. 2. Hy seght valschelick dat hem van Christus ghegheven is d'opperste heerschappye over alle Kercken, 4. 7. 10. Het gene die van 't Pausdom valschelick van hem seggen dat hy is, 4. 7. 20.

Pausdom, of dat de Kercke is, 4. 2. 2, 10. Haer begin, ofte beginsel, 4. 7. 1, 2, 5. en 4. 11. 13. 't Is hedendaegs gantsch verdorven, 4. 1. 1. en 4. 7. 22. 't Is een grouwelick roof-nest. 4. 5. 13. Het is volgens Bernardus of Bernhardus een weyde der Duyvelen, ende niet der Schapen, 4. 7. 18. Daer in zijn noch teeckenen over ghebleven van de Kercke Godts, 4. 2. 11. Het meeste-deel in't selve verwondert sich dat Christus een Voorbidder ghenaemt wordt, 3. 20. 28. Daer in en wordt geen gebedt gedaen sonder de voorbiddinghe der Heyligen, 3. 20. 27. Publijcke vergaderingen in't selfde zijn Scholen der afgoderije en godtloosheyt, 4. 2. 2. De Bisschoppen in't selfde zijn meest botte en plompe ezels, 4. 5. 13. Waer in de voornaemste heyligheyt des selfden bestaet, 3. 5. 10. De Leere des gheloofs is in't selfde verdorven, 3. 2. 1. Wanneer men in hetselfde niet trouwen en mach, 4. 19. 37.

Pauselicke Kercke is een schoone schijn sonder zijn, 4. 2 2.

Pausen, sommige derselfder zijn Atheïsten geweest, siet Atheisten. Haer Theologie, 4. 7. 27. De Pausen hebben in de Schole van Lucianus gestudeert, 4. 7. 27.

Pelagius, A° 405 een Ketter, hy wordt ghenoemt en wederleght, 2. 1. 5. en 2. 3. 7. 13, 14. en 2. 5. 1.

Pelagiaen, een Ketter, na den voornoemden Ketter alsoo genaemt, 2. 2. 21.

Pelagianen: Ketters, na den voornoemden Ketter Pelagius alsoo ghenaemt: sy worden ghenoemt en wederleght, 2. 1, 5, 6, 7. en 2. 3. 13. en 2. 5. 2. en 2. 7. 5. en 3. 22. 8. en 3. 23. 8. en 4. 8. 12.

Pelagianismus of Pelagianistery, 3. 11. 15.

Pelgrimagien, ofte, Bedevaerten na heylige plaetsen, 4. 13. 7.

Penitentie ofte Pœnitentie, dat is, Berouw, Boetveerdigheydt: De ware, 3. 3. 5. Komt voort uyt het geloove: ofte, het geloove gaet voor deselfde, 3. 3. 1. Is een uytnemende gave Godts, 3. 3. 21. en 3. 24. 15. Is noodigh in't gebedt, 3. 20. 7. Wetsche of des Wets, en d'Euangelische, 3 3. 4. Is een deel des Euangeliums, 3. 3. 1, 19. Sy en is gheen Sacrament, 4. 15. 4. en 4. 19. 14. 15, 17. Haer effecten, 3. 3. 15, 16. Haer deelen, 3. 3. 3, 4, 8. Pauselicke, 3. 4. 1. en 4. 19. 14. Van Achab. 3. 3 25. en 3. 20. 15. Van Esau, 3. 3. 25. Van den Keyser Theodosius. 4. 12. 7. Wat het is die in sacken en asschen te doen, 3. 3. 4, 18. Sy en kan sonder het Geloove niet bestaen, 3. 3. 5. Sy kan wel sonder Biechte geschieden, 3. 4 1. Beschrijvinge derselfder, en van haer drie deelen, 3. 3. 5, 6, 9. Beschrijvinge der Paepsche, 3. 4. 1. Versierde, 3. 3. 25. en 3. 20. 15. Sy en wordt in Godt niet gevonden, 1. 17 12, 13. Seven oorsaken, werckingen of deelen derselver, 3. 3. 15. Haer beginsel is den haet der sonde, 3. 3. 20. Haer uyterlicke teeckenen, 4, 12. 14, 17. Uyt die komt voort den yver, 3. 3. 15. Haer is noodigh de verscheuringhe des herten, maer niet altijdt vasten noch weenen, 3. 3. 17. Die ghene heeft in deselfde een grooten voortgangh ghedaen, die hem-selven mishaeght, 3. 3. 20. Die is tweederley, een ordinaire ende extraordinaire. 3. 3. 18.

Pepinus, een Koningh van Vranckrijck, ende de Vader van den Keyser Carolus Magnus ofte de Groote, hy heeft 751—768 geregeert, van hem wort gesproken, 4. 7. 17.

Perfectisten, die zijn soodanige, die van eenige volmaecktheydt droomen in de onvolmaecktheydt deses levens · als zijn de Cathari, Donatisten, Novatianen, Pelagianen, halve Pelagianen, Wederdoopers en Papisten: van de Perfectisten wordt ghesproken, 3. 20. 45. en 4 13. 13.

Perijckelen, die niet ontkomelick en zijn, 1. 17. 4. Veel omcinghelen ons, 1. 12. 10. Vertroostinghe in deselfde. 1. 17. 11.

Persen, ofte, Persianen aenbaden de Sonne, 1. 11. 1.

Perseverantie, dat is, Volherdinghe: siet Volherdinge.

Personaetschappen. 4 ,5. 9.

Persoonele, vereenighinghe, 2. 14. 5. en 4. 17. 30. Successie, ofte, Opvolginge, geen en isser in de Kercke, sonder Christus, 4. 2. 2. De Papisten seggen, dat by en onder haer is een Persoonele Successie, 4. 2. 2.

Persoon, beteeckenisse des selfden in de Heylige Schriftuyre, 3. 23. 10. Persoon in Godt, 1. 13. 6. Of dat Woordt in de Heylighe Schrifture ghevonden wort, 1. 13. 2. De Vader wort een Persoon genaemt. 1. 13. 2.

Persoonen, drie zijnder in het eenigh Goddelick wesen, siet, Drieheyt, ofte, Drie-eenigheyt der Persoonen in Godt.

Petrus d'Apostel, hy en hadde geen gebiedt noch heerschappije over d'ander Apostelen, 4. 6. 5, 7. Hy en is te Rome niet geweest, 4. 6. 14. Hy wort gheseydt van den Roomschen Keyser Nero gedoodet te zijn, 4. 6. 14. Sijn strijdt met Symon den Toovenaer, is versiert, 4. 6. 15. De Paus van Rome en is sijn Successeur, ofte, Opvolger niet, 4. 7. 26, 28.

Phantasien, of sy alle verdoemt worden, 2. 8. 50.

Pharizeen, een secte der Joden. Act. 26. vs. 5. Haer Dwalinghe, door Christus verbetert, 2. 8. 26. Haer Instellingen en Insettingen. 4. 10. 26.

Philo, A° 44, een Jode, en History-Schrijver der Joodtsche gheschiedenissen, 2. 8. 50.

Philosophen, haer confuse ofte verwerde opinien van Godt, 1. 5. 11 en 1. 13. 1. en 2. 2 18. Haer opinie van den vrijen wille, 2. 2. 3. Sy seggen datter driederley Burgerlicke Regeeringe is, als, Aristocratia, Democratia, en Monarchia, 4. 20. 8. Siet oock, Burgerlicke Regeeringe. Onderscheydt tusschen hare ende der Christenen lijdsaemheyt, 3. 8. 18. Haer verachtinge van den Doodt, 3. 9. 5. Sy en hebben de kennisse des menschen. ofte, onses selfs niet wel gebruyckt, 2. 1. 1. Sommige van haer hebben den mensche genaemt een Microcosmus, dat is, een kleyne wereldt, 1. 5. 3. Niemandt by nae onder haer, behalven Plato, heeft d'onsterffelickheyt der ziele verdedight, 1. 15. 6. Haer is de verdorvenheyt der natuyre onbekent gheweest, 1. 15. 7. Sy bevelen in elck werck vier oorsaken aen te mercken, 3. 14. 17. Haer beschrijvinghe van Godt, 1. 14 1. Sy stellen drie deelen van de ziele, als, verstant, ghevoelen en wille, 2. 2. 2. Socratische Philosophen, 1. 15. 6. Sommier des ghevoelens van alle de Philosophen, 2. 2. 3.

Philosophie, 2. 13. 3. Van de heylighe Engelen, 1. 14.1 9. Hemelsche, 1. 11. 7. Licht verdwijnende, 3. 9. 2. Platonische, 1. 14. 12. Prophane, 1. 14. 1.

Philostratus, 204, een Philosooph, 3. 10. 1.

Phocas de Keyser, en vermoorder van den Keyser Mauritius, heeft A° 602 —610 gheregeert, is een patroon en

voorstander van den Roomschen Stoel geweest, en heeft 6 0 6 aen Bonifacius den derden, Bisschop ofte Paus van Rome vergunt: Dat Rome soude zijn het hooft van alle Kercken, 4. 7. 17.
Physica, dat is, natuer-wetenschap ofte de wetenschap van natuerlicken dinghen, waer toe die verordent is, 1 5 1. 2.
Pighius. een Ketter en Papist, heeft 1520 gheleeft, en is 1 5 4 3 gestorven, hy wort genoemt en wederleght, 3. 2. 30.
Pilatus, siet, Pontius Pilatus.
Pinchas, de Hooge-Priester en sone van den Hooge-Priester Eleazar, heeft 2 4 9 6 des wereldts, en 1 4 5 2 voor Christus gheleeft, hy is door sijn daet gerechtveerdight, en hoe, 3. 17. 8, 9.
Plato, een seer vermaert Philosooph, heeft 3582 des werelts, en 366 voor Christus gheleeft, en is 3 6 0 2 des werelts en 3 4 6 voor Christus gestorven, hy wort genoemt en by ghebracht, 1. 3. 3. en 1. 5. 5, 11. en 1. 8. 3, 9. en 1. 14. 12. en 1. 15. 6, 7. en 2. 2. 3. 14, 22. en 2. 3. 4. en 3. 3. 20. en 3. 20. 34. Niemandt by na onder de Philosophen, behalven Plato, heeft d'onsterffelickheyt der zielen verdedight. 1. 15. 6. Sijn Spot-reden, 4. 18. 15. Platonische Philosophie, 1. 14. 22. Welcke maniere van te bidden volghens Plato de beste is, 3. 20. 34.
Plautus, een vermaerdt Comedy-schrijver, heeft 3708 des werelts, en 240 voor Christus gheleeft, van hem wort gesproken, 1. 17. 3.
Plinius de Naturalist ofte Natuerlicke Historie-schrijver, die hem-selven A° 77 wierp in de vlamme van den brandenden bergh Vesuvius, hy wordt by gebracht, 1. 16. 4.
Plutarchus, een seer vermaert Philosooph, die 1 0 4 gheleeft heeft, hy wort genoemt en by gebracht, 1. 3. 3. en 1. 5. 12. en 1. 8. 3. en 3. 10. 1.
Poëten hebben Godt genoemt een Vader der Menschen, 1. 5. 3.
Politie, 2. 2. 13 Onder de Christenen. 4. 20. 3, 8. Kerckelicke, die en moet niet veracht worden, 4. 10. 27.
Politijcke, Administratie, siet, Burgerlicke regeeringe. Orden, 4 1. 3. Discipljne, van de Bisschoppen in-gestelt, is d'Oor-biechte, 4. 4. 7. Wetten, of sy de conscientie verbinden, 3. 19. 15. en 4. 10. 5. en 4. 20. 3, 5.
Pontius Pilatus, des Roomschen Keysers Tiberius Stadthouder in het Joodtsche landt, hy heeft in het sevende jaer sijner regeeringe (zijnde het jaer 3 9 8 2 des werelts, en A° 3 3 van Christus) Christus laten Kruysighen, ende in het derde jaer van de regeeringhe des Roomschen Keysers C. Caligula (zijnde het jaer 3 9 8 8 des wereldts, en 39 na Christus) hem-selven omgebracht, van hem wordt gesproken, 2. 16. 5.
Porphyrius, die godts-lasterlicke Philosooph, heeft 2 7 0 geleeft, sijn Dispel. 3. 24. 12
Prebenden, 4. 5. 9.
Prædestinatie: wat sy beteeckent, 3. 21. 5. De kennisse derselfder is hoogh en difficijl of swaer. 3. 21. 1. Sy is een dienstmaeght van de verkiesinghe, 3. 22. 9. Sy en neemt niet wech de neerstigheydt tot wel doen, 3. 23. 12. Uyt die wordt de Kercke ghekent 3. 21. 1. Vruchten derselfder, 3. 21. 1. Prædestinatie der Verworpenen, 3 24. 17.
Predicatie, ofte, Predickinghe des Euangeliums is oock den verworpenen gemeen, 3. 24. 1. Het eynde der Euangelische Predicatie, 2. 10. 4. Predicatie des Woorts, 4. 11. 1. Sonder de verlichtinghe des Heylighen Gheestes en wordt door die niet bedreven, 3. 2. 33. Godt verlicht veel menschen sonder de Predicatie ofte verkondiginghe des Euangeliums, 4. 16. 19. Godt is Autheur der predikinge, 4. 1. 6.
Predick-ampt, ofte Dienst der Kercke, is noodtsakelick, 4. 1. 5. en 4. 3. 2, 3. en 4. 14. 11.
Preparatie, ofte, voor-bereydiginge der Papisten, 2. 2. 27. en 3. 11. 15.
Preses, ofte, Præses in de Concilien: Christus is Præses en Overste in alle Concilien, en hoe 4. 9. 1. Preses is gheweest, ofte, heeft gepræsideert, de Oudt-vader Ambrosius in het Aquilejensische Concilie 3 8 1 gehouden, 4. 5. 17. en 4. 7. 2. D'Oudt-vader Athanasius in het eerste Niceensche, zijnde het eerste Algemeyne Concilie, 3 2 5 ghehouden, 4. 7. 1. Siet Athanasius. Aurelius, Bisschop van Carthago, in het derde Carthaginensische Concilie, 3 9 8 gehouden, in't welck oock d'Oudt-vader Augustinus tegenwoordigh geweest is, 4. 7. 2. D'Oudvader Cyrillus Alexandrinus in het eerste Ephesische Concilie, zijnde het derde Algemeene, 4 3 1 gehouden. 4. 7. 1. Menas, ofte, Mennas Patriarch binnen Constantinopel, in het tweede Constantinopelsche Concilie, 5 5 3 zijnde het vijfde Algemeene, 4. 7. 2.
Prickel tot wel doen, 3. 16. 4.
Priester, Christus is Propheet, Koningh. ende Priester, 2. 15. 1. Christus is Priester, 2. 12. 4. en 2. 15. 1, 6. en 4. 18. 2, 17. en 4. 19. 28. Christus is d'eenige Priester, 3. 3. 4. Christus d'eenighe Priester des Nieuwen Testaments, 4. 18. 14. Christus is onse Priester, 4. 18. 17. Christus is onse Priester, door welcken onse offerhanden Gode aengenaem zijn, 2. 15. 6.
Priesterdom, van Christus, 2. 15. 1, 2, 6. en 3, 20. 28. en 4. 6. 2. Waer in Christus Priesterdom bestaet, 4. 6. 2. De vruchten van Christus Priesterdom, 2. 15. 6. Moses heeft het Priesterdom sijnen broeder Aaron overgelaten, voor hem-selven behoudende de Burgerlicke Regeeringe, 4 11. 8. Eynde van 't Priesterdom, 2. 15. 6.
Priesterdommen, 4. 5. 7, 9, 18. Die alle zijn in Christus vervult en gheeyndight, 3. 4. 4.
Priesterlijck ampt van Christus, siet, Christus Ampt, en Priesterdom van Christus
Priesterlicke absolutie. ofte, vry-sprekinge, 4. 19. 16.
Priesters, Papistische, 4. 5. 4, 8. en 4 18. 2, 14. en 4. 19. 30. Wereldtlicke in het Pausdom, 4. 5. 8, 9. In het Pausdom is den Priesters het Houwelick verboden, 4. 19. 14. en 4. 12. 23, 27. Of de Priesters in't Pausdom haer salvinghe van Aäron ende sijn sonen hebben, 4. 19. 30, 31. De Priesters in't Pausdom zijn Apostaten, ofte, Afvallighe van Christus, 4. 19. 30. Armoede der Priesteren is heerlick, 4. 5. 17, 19. Christenen zijn Priesters en Ghesalfde, 2 15. 6. en 4. 19. 9. Waerom de Priesters op haer borst de twaelf Namen der kinderen Israëls droegen, 3. 20. 18.
Primaetschap, 4. 7. 3. Van den Roomschen Stoel, 4. 6. 1, 8, 16, 17. en 4. 7. 1. Van d'Antiochische Kercke, 4. 6. 12. Twist om het Primaetschap tusschen den Bisschop van Constantinopel, ende den Bisschop van Rome, 4. 7. 4, 14. Christus wordt om het Primaetschap, 't welck hy heeft in den Persoon des Middelaers, een Engel genaemt, 1. 14. 9.
Prince, wordt oock de Kerckelicke discipljne onderworpen, 4. 12. 7. Wat hy vermagh in Kerckelicke saken, 4. 11. 16.
Princen, haer Ampt, 4. 11. 16. Die moetmen gehoorsaem zijn, 4. 10, 5. Die en moetmen niet vleijen, 4. 20. 1. Aen haer moetmen Tol en Schattinge betalen, 4. 20. 13. Siet oock, Magistraet, en Magistraten
Priorschappen, worden in 't Pausdom aen kinderen gegeven, 4. 5. 9.
Priscilla 4. 19. 26.
Private personen en moeten den Doop niet bedienen, 4. 15. 20, 21, 22. Belijdenisse, en haer drie soorten, 3. 3. 18. en 3 4. 12 Of niet alleen de publijcke, maer oock de private Eeden geoorlooft zijn, ofte niet. 2. 8. 27.
Procedeeren: wettelick in 't Gerichte is geoorlooft, 4. 20. 18.
Profijtelicke Koopmanschappen: der Papisten, 3. 5. 1. Der Monnicken, 4. 13. 11.
Proosten, 4. 5. 10.
Propheet: Christus is Propheet, Koningh ende Priester, 2. 15. 1. Moses is de voornaemste Propheet, 4. 15. 22.
Propheten: wie eygentlick, 4. 3. 4 Sijn Uytlegghers ende Verklaerders van de Wet, 1. 6. 2. en 4. 8. 6. Hebben Godes goedtheyt door aerdsche weldaden afgebeeldet, 2. 10. 20. Haer macht, 4. 8. 3. Haer ampt 4. 3. 5 Waerom haer de Seraphim zijn vertoont, 1 11. 3. Propheten des Roomschen Antichrists, 4. 18. 1.
Prophetisch Ampt van Christus. Siet Christus Ampt.
Prophetische salvinge van Christus, 2. 15. 2.
Propoosten, ghenoechelicke te verdoemen, 2. 8. 48.
Proterius, Bisschop binnen Alexandrie. die tegenwoordigh gheweest is in het Chalcedonensische Concilie, zijnde het vierde Algemeyne, A° 4 5 1 ghehouden, 4. 7. 15.
Provinciael Concilie, 4. 4. 4. en 4. 7. 8, 11, 12, 19.
Provinciale Concilien, ofte, Synoden, 4. 7. 19. en 4. 8. 1. en 4. 9. 11. en 4. 12. 22. De Bisschoppen hadden jaerlicks haer Provinciale Synoden en somtijts twee, 4 12. 22.
Prijs uyt genade, 2 5. 2.
Prijsselicke, gewoonte, 4. 11. 10.
Psalmisten, ofte, Sangers, 4. 19. 22, 24
Psalm-singen, 4. 10. 31.
Publijcke belijdenisse, 3 3. 18. en 3. 4. 11. Of niet alleen de publijcke. maer oock private eeden gheoorlooft zijn ofte niet, 2, 8. 27. Publijcke gebeden zijn Gode aengenaem, 3. 20. 20. 29.
Pulcheria, de Keyserinne des Keysers Marcianus, ofte, Martianus, 4. 7. 2.
Pijnbanck der conscientie in't Pausdom, 4. 10. 13.
Pijnigingen der godtloose, 3. 25. 12.
Pythagoras, een Philosooph, die 3 3 7 0 des werelts, en 5 7 8 voor Christus geleeft heeft, 4 15. 7. Lombardus is der Sophisten Pythagoras, 3. 15. 7.

Q.

Quaet: niet door dwangh, maer door noodtsakelickheyt doen wy quaet, 2. 3. 5. en 2. 4. 1. De mensche doet quaet met wille, en niet uyt dwangh, 2. 2. 7. Besluyt dat quaet is, 2. 12. 7.
Quade, geen quade nature isser, 1. 14. 3. De duyvelen en zijn gheen quade affecten, ofte, bewegingen des gemoets, maer sy hebben een wesen, 1. 14. 19. Godt bedwingt de quade, 2. 3. 3. Godt ghebruyckt recht en wel de quade instrumenten, 1. 17. 5. Of Gode wel yets mach toegheschreven worden in de quade wercken, 2. 4. 1. Of een yeder toe-ghevoeght zy een goede en quade Engel, 1. 14. 7. Quade Engelen, en haren val, 1. 14. 16. Quade besluyt-reden, 2. 12. 7. Quade onder de goede, 3. 2. 7. en 4. 1. 7, 8, 13.
Quaedt-spreken wordt verdoemt, 2. 8. 47, 48.

R.

Raedt Godts: of hy veranderlick is, 1. 17. 12. Godes raedt is onveranderlick, 3. 21. 7.
Raden, Euangelische, 2. 8. 56. en 4. 13. 12.
Rasender menschen belacchelicke openbaringen, 1. 9. 1.
Rasernije van Servetus, 4. 16. 31.
Rebecca, de huysvrouw van Isaac, die 2 1 0 8 des werelts, ende 1 8 4 0 voor Christus ghebaert heeft Esau en Jacob: haer sonde, 3. 2. 31.
Rebellije, ofte, Wederspannigheydt tegen Godt is een seer groote misdaet en sonde, 4. 1. 25.
Recht, van Christus, 4, 9. 1. Des Koninghs, 4. 20. 26.
Rechter-handt Godts, het sitten van Christus ter rechter-handt Godts des Vaders, 2. 16. 15.
Rechtveerdig, Godt is een rechtveerdigh Richter, 1. 2. 2. Rechtveerdigh voor Godt te zijn, wat dat is, 3. 11. 2, 11, en 3. 17. 12.
Rechtveerdige, de Geloovighe worden Rechtveerdige genaemt, en waerom, 3. 17. 10. en 4. 15. 10.
Rechtveerdigen is een woort des Rechthuys, 3. 11. 11.
Rechtveerdigh ghemaeckt worden voor Godt, wat dat is. 3. 11. 2, 22. en 3. 17. 12.
Rechtveerdigh-ghemaeckte menschen: vier soorten derselfder, 3. 14. 1.
Rechtveerdigheyt: der wercken, en kan uyt den loon derselfder niet besloten worden, 3, 18, 1. Partieele, ofte, verdeelde ende ten deele, die is van de Sophisten versiert, 3. 14. 13. Des menschen, hoedanigh, 3. 14. 1. Onse rechtveerdigheyt is in den doodt ende de verrijsenisse van Christus, 3. 11. 12. Des geloofs, wat die is, 3. 11. 21. Waerom de Heylige van haer rechtveerdigheydt, oprechtigheydt en onschult spreken, 3. 14. 18, 19, 20. en 3. 17. 14. en 3. 20. 10. Lof der recht-

veerdigheyt. 3. 13. 2. Het fondament derselfder is de Godtsdienst, 2. 8. 11. Genade gaet voor deselfde, 3. 18. 5. In Christus worden wy der Heylighmakinghe ende der Rechtveerdigheydt te ghelijck deelachtigh, 3. 11. 6. De Papisten stellen een rechtveerdigheydt uyt den geloove en uyt de wercken te samen, 3. 11. 13.

Rechtveerdigheyt Godts, 1. 5. 8. en 1. 10. 2. en 1. 14. 3. en 1. 15. 1. en 1. 17. 5, 9. en 1. 18. 1. en 3. 14. 16. en 3. 23. 4 Godt is d'Autheur der rechtveerdigheyt, 3, 11. 9.

Rechtveerdigheydt van Christus, die is volmaeckt, 3. 14 12. Christus heeft nae sijn menschheydt ons de rechtveerdigheyt verworven, 3. 11. 9. Rechtveerdigheyt van Christus ende der Christenen, 3. 11. 10, &c. In Christus worden wy der Heylighmakinghe ende der rechtveerdigheydt te ghelijck deelachtigh, 3. 11. 6.

Rechtveerdigh maken. hoe de goede wercken rechtveerdigh maken, 3. 17. 7.

Rechtveerdighmakinghe: haer beschrijvinghe. 3. 11 2. Waer in die bestaet, 3. 11. 2 Die, ende de gerechtigheyt, en worden van malkanderen niet gescheyden, 3. 11. 6. Geene en isser sonder het geloove, 3. 14. 7. Des Wets ende des Gheloofs. 3. 11. 14. Die is vereenight met de weder-gheboorte, 3. 11. 11. Reghel derselfder, 3. 12. 8. Die is een getuygenisse der verkiesinghe, 3. 21. 7. Heylighmakinghe ende rechtveerdighmakinge hangen aen malkanderen, al hoewel sy onderscheyden zijn, 3. 16. 1. Twee dinghen in de rechtveerdighmakinghe t'aenmercken, 3. 13. 1.

Rechtveerdight: alleen het gheloove rechtveerdight, 3. 3. 1. en 3. 11. 19, 20. en 3. 17. 10.

Redemptie, ofte, Verlossinghe die is alleen in Christus, 2. 6. 1.

Reden en verstandt des menschen is blindt in gheestelicke saken, 2. 2. 19. Kracht des selfden, 2. 2. 2. Siet oock Verstandt des menschen.

Redenen drie, waerom de Oude een groote eere de Roomsche Kercke toegeschreven hebben, 4. 6. 16.

Regeerders: Kerckelicke, ofte, der Kercke, 4. 3. 8. en 4. 5. 13. en 4. 11. 1.

Regeeringe: tweederley isser in den mensche, 3. 19. 15. en 4. 20. 1. Burgerlicke: siet Burgerlicke regeeringe Kerckelicke. die niet te verachten, 4. 10. 27. Siet oock Hierarchie.

Regeeringen, 4. 11. 1.

Reghel: Christelicke, 1. 14. 4. Waer te nemen in't dispuyt van den mensche, 1. 15. 1. Teghen d'ongeloovigheydt, 1. 16. 3. Driederley in d'aenmerckinge van de Wet Godts, 2. 8. 6. In de eeden, ofte in het eed-sweeren, 2. 8. 27. Van de Heylige Vaders onder 't Oude Testament, 2. 11. 10. Aenmerckens weerdigh in het dispuyt van den Persoon van Christus, 2. 14. 3. Van de Christelicke rechtveerdighmakinghe, 3. 12, 8. Van den loon der wercken, 3. 18. 3. Van de Confessie, ofte, Belijdenisse, 3. 4. 18. Van 't Christelick Ghebedt, 3. 20. 4, 6, 8. Van wel te bidden, 3. 20. 15. Van de dancksegginghe, 3. 20. 28. Van d'eeuwige gelucksaligheyt, 3. 25. 10, Van de Kerckelicke insettingen, 4. 10. 31. Van de Sacramenten, 4. 17. 20. Van 't Avondtmael des Heeren, 4. 18. 12. Algemeene, 1. 14. 21. en 3. 12. 8 Des Godtsaligheyts, 3 7. 10. De verlichtinghe heeft de verkiesinge tot een regel, 3. 24. 17. Godes wille is de reghel des rechtveerdigheyts, 1. 17. 2. De Wet Godts is een regel om wel te leven, 2. 5. 7. en 2. 7. 13. en 4. 10. 7.

Regeneratie, ofte, Weder-geboorte: siet, Weder-geboorte.

Regulus: siet Attilius Regulus.

Relatie, of, onderlinghe betreckinghe 1), tusschen het Gheloove, en tusschen het Euangelium, 3. 2. 29. en 11 17. Tusschen het Geloove, en tusschen het Woordt Godts, 3. 2. 6, en 3. 11. 17. en 3. 22. 10.

Religie, ofte Godtsdienst: haren oorspronck, 1. 12. 1. De ware, 1. 2 2. en 1. 4. 3. Godt en kan niet ghekent worden daer gheen Religie en is, 1. 2. 1. Van waer de genegentheydt tot de Religie komt, 1. 3. 2 Het segghen der Egyptenaers van d'oudtheydt van haer Religie is bespottelick, 1. 8. 4. Religie en superstitie, hoe sy verschillen, 1. 12, 1. Waerachtige regel der Religie, 1. 4. 3 Door beelden wordt de ware Religie verdorven en vervalscht, 2. 8. 17. De Papisten maken uyt het Christendom, Jodendom en Heydendom een Religie, 4 19. 31. Siet oock Godtdienst.

Religieuselick en moetmen niet aenbidden eenige beelden, 2. 8. 17.

Reliquien, ofte, Overblijfselen der Martelaren, 4. 13. 15.

Renten der landen, 4. 5. 19. De Keizer Constantinus Magnus, ofte, de Groote, heeft 3 1 0 over al Tempelen opgherecht, ende die van renten of inkomsten voorsien, 1. 13. 4.

Repetitien, ofte, herhalinghen van een en 't selfde, zijn by den Hebreen seer gebruyckelick, 1. 16. 3.

Reprehensien, ofte, Bestraffingen aen de overtreders van de Wet, 2. 5. 11. Siet oock Censuren.

Reservatien in 't Pausdom, 4. 7. 19

Reuck is een van de vijf sinnen dieder in den mensche zijn, 1. 15. 6.

Revelatien, ofte, Openbaringen, 4. 8. 5. Der rasender menschen, 1. 9. 1.

Richter: Christus is Richter des gantschen werelts, 2. 16. 17. Godt is Richter des gantschen werelts, 1. 16. 6. Godt is een Richter des werelts, 3. 22. 4. Godt is een rechtveerdigh Richter, 1. 2. 2.

Roeckeloose gheloften der Mis-Papen, Monnicken, Nonnen en Heremyten ofte Kluysenaers, 4. 13. 3, 16, 17. Roeckeloose geloften moeten verbroken, en niet gehouden worden, 4. 13. 20, 21.

Roepinge: twee soorten der selfder, als een gemeene, en een bysondere, 3. 24. 8. De verkiesinghe wordt door de selfde bevestight, 3. 24. 1, 2. Het scopus, ofte, wit en ooghmerck van de roepinge der Geloovigen, 3. 6. 2. en 3. 25. 1. De roepinghe, ofte liever beroepinghe van een yeder een moet aengemerckt worden, 3. 10 6. Roepinge der Heydenen, 1. 8. 7. en 2. 11. 11, 12. Roepinghe ofte liever beroepinghe van de Herders, bestaet in vier stucken, 4. 3. 11, 12, 16.

1) opsicht.

Roepinge Godts, 3. 24. 1. Algemeene roepinge, 3. 22. 10. Inwendige roepinge, 4. 1. 2. Waer uyt sy bestaet, 3. 24. 2. Abraham was voor sijn roepinge een afgoden-dienaer, 3. 24. 2.

Rome: waerom aldaer gheen Kercke en is, 4. 7. 23. Waerom haer soo grooten eere vergunt en gegeven is, 4 6. 16. en 4. 7. 23. Sy en is niet het hooft van alle Kercken, 4. 7. 17, 29. Sy en is niet de moeder der Kercken, 4. 7. 23. Sy is alle soorte van boosheydt overgegeven, 4. 7. 29. Sy is den stoel des Antichrists, 4. 7. 24. Petrus en is te Rome niet gheweest, 4. 6. 14. Rome en kan haer 't Primaetschap niet toe-eygenen, 4. 6. 12.

Roomsche Concilie, ofte, Synode, aldaer A° 3 8 1 onder den Bisschop van Rome Damasius, ten tijde van het eerste Constantinopelsche Concilie, zijnde het tweede Algemeene, gehouden, 4 4. 11. Noch een ander Concilie, te Rome ten tijde van Gregorius Magnus ofte de Groote 5 9 5 ghehouden, 4. 7. 30. en 4 11. 14.

Roomsche Bisschop: Appelleeringen aen en op den selfden, 4. 7. 5, 9, 10. De Roomsche Bisschop was eertijdts te vreden met de gemeene benaminghe van Broeder, 4. 7. 3. Sijn eergierigheydt, 4. 7. 5. Sijn twist met den Bisschop van Constantinopel om het Primaetschap, 4. 7. 4, 14.

Roomsche Stoel heeft altijt getracht na de heerschappije over andere Kercken, 4 7. 5.

Roomschgesinden, 4. 5. 4. en 4. 7. 11. 26, en 4. 9. 12, 14. en 4. 11. 7. Sy schrijven haer te vergeefs beroemelick toe de persoonele successie, ofte, opvolginge der Apostelen, 4. 2. 2, 3. Sy zijn doodelicke vyanden van Christus, 4. 2. 4.

Rudimenten, ofte, Eerste leeringen en de onderwijsingen der menschelicker swackheyt, zijn de Kerckelicke insettinghen ofte instellinghen en wetten, 4. 10. 31.

Rust-dagh, siet Sabbath-dagh.

Ruste: Geestelicke, 2. 8. 28.

Ruine, ofte, val ende verderf is uyt ons, 2. 1. 10.

Rijcke Godts, 3. 3. 19. Dat heeft twee deelen, 3. 20. 42. Wanneer hem dat benomen wort, 4. 10. 23.

Rijcke van Christus: dat is eeuwigh, 2. 15. 3. en 3. 25. 5. Dat is Geestelick, 2 15. 3, 4. en 4. 5. 17. en 4. 7. 18, 25, 32. en 4. 20. 1, 12, 13. De Kercke is het Rijcke van Christus, 4. 2 4.

Rijcke der Hemelen is 't eenigh Rijcke der rechtveerdigheyt, 4. 1. 16.

Rijcke des Antichrists: daer toe behooren alle Ketterijen en Secten, 4. 7. 25.

Rijcke des Paus wordt een Gheestelick Rijcke ghenaemt, en waer in dat bestaet, 4. 7 26.

Rijcken, ofte, Koninckrijcken die worden door Godes voorsienigheydt uytghedeelt, 4. 20. 16. Exempelen van Godes Voorsienigheydt in de bedieninghe van de Rijcken, ofte, Koninckrijcken, 4. 20. 30. Drie soorten in de Rijcken ofte Koninckrijcken stellen de Philosophen, 4. 20. 8. Siet Burgerlicke regeeringe.

S.

Sabbath-dagh, ofte, Rust-dagh: de ware onderhoudinghe des selfden, 2. 8. 28. Hoe hy door Christus komste is afgeschaft, 2. 8. 31. In plaetse des selfden is inghestelt de dagh des Heeren, ofte, des Heeren dagh, 2. 8. 34 Waerom wy den Sabbath-dagh ofte Rust-dagh vieren, en op den selfden in onse Kercken t'samen komen, 2. 8. 32.

Sabellius, 2 5 8 een Ketter, hy wort genoemt en wederleght, 1. 13. 4, 5, 22.

Sabellianen, Ketters, na den voornoemden Ketter also genaemt A° 258. Sy worden genoemt en wederlegt, 1. 13. 5.

Sachtmoedigheyt Godts, 1. 5. 7.

Sacrament: sijn ware beteeckenisse, 4. 14. 1. Die en is sonder belofte niet, 4. 14. 3. Sijn generale beteeckenisse, als dat dat woort beteeckent een yeder Goddelick teecken, 4. 14. 18. De Latijnsche Oversetter heeft menighmael het woordt Sacramentum ofte Sacrament gestelt in plaetse van het Griecksche woort mysterion ofte verborgentheydt, 4. 14. 2. en 4. 19. 36. Dat is een Medicijne onser swackheydt, 4. 14. 3. Beschrijvinghe van een Sacrament, 4. 14. 1. en 4. 19. 15. Twee dinghen worden in een Sacrament vereyscht, 4. 19. 20. De Besnijdenisse en is gheen Sacrament der Christelicker Kercke, 4. 9. 20.

Sacramenteel: aenbiddinge van 't Sacramenteel Broodt, 4. 17. 35, 36. Sacramenteel eten, 4. 17. 33, 34.

Sacramenten: twee zijnder maer in de Kercke: als de Doop ende 't Avondmael des Heeren, 4. 14. 20. en 4. 18. 19. en 4. 19. 37. Veel in't getal zijnder, nae de meeninghe van de School-leeraers, 4. 19. 1. Haer ghebruyck, 4. 14. 13. Des Wets verschillen van d'Euangelische, 4. 14. 23, 26. Ordinaire, 4. 14. 19. Extra-ordinaire, 4. 14. 18. Het instellen der selfder komt Gode alleen toe, 4. 18. 20. en 4. 19. 2. Sy doen alleen in den Geloovigen 't gene sy afbeelden, 4. 14. 15. Sy worden krachtigh ghemaeckt door den Heyligen Geest, 4. 14. 9. Sy, en het woort hebben een ampt, 4. 14. 17. Of sy rechtveerdigh maken, ende de genade toebrengen, 4. 14. 14. Sy zijn Instrumenten Godts, 4. 14. 17. Sy zijn ghetuygenissen der ghenade Godts, 4. 14. 7. De bedieninghe der selfder is een deel van den Kercken-dienst, 4. 3. 6 en 4. 15. 20. Sy zijn zeghelen van Godes goedtwilligheydt, 4. 17. 7. Regel der selfder, 4. 17. 20. Christus is de substantie, ofte het wesen der selfder, 4. 14. 16. en 4. 17. 11. De godtloose en hebben geen nuttigheydt uyt de selfde, 4. 14. 7. Wat voor een veranderinghe in de selfde ghevonden wort, 4. 17. 14, 15. Verachtinge der selfder moetmen vlieden, 4. 15. 22. Geen menschen mogen nieuwe instellen, en waerom niet, 4. 18. 19. Twee dingen zijn in die t'aenmercken, 4. 19. 22. De Papisten stellen en tellen seven Sacramenten, 4. 19. 1. De Papisten tellen dertien kleyne Sacramenten, 4. 19. 22. Der Papisten Mysterien ende Sacramenten zijn ghesproten uyt de Joodsche ceremonien, 4. 19. 26.

Sadduceen, een secte onder den Joden, haer opinie van d'Enghelen, 1. 14. 9. en 1. 15. 2. En van d'Opstandinghe, 2. 10. 23. Haer gevoelen van de Zielen, 1. 15. 2. en 2. 10. 23. Sy worden wederleght, 2. 10. 9. en 3. 25. 5.

Saligheydt: die komt voort van Godes verkiesinge, 3. 24. 4, 5. Der Geloovighen, met alle de deelen van die saligheydt, is in Christus begrepen, 2. 16. 19. Haer oorsaken, 2. 17. 2. en 3. 14. 17, 21. Haer materie is Christus, 2. 16. 19 en 2. 17. 2. en 3. 14. 17, 21. Alghemeene beloften der selfder, 3. 24. 17. Alle dinghen zijn tot onse saligheydt gheschapen, 1. 14. 22. Godt gheeft die uyt ghenade, ende niet uyt verdienste, 3. 23. 11. Sy staet vast, om dat de verkiesinghe vast staet, 4. 1. 3. d'Eerste belofte der selfder is gedaen aan Adam, 2. 10. 20. Eeuwige, der ziele, 1. 15. 2. Godes barmhertigheydt is d'eenighe toevlucht der selfder, 2. 8. 3. De selfde berustet alleen op Godes barmhertigheydt, 3. 16. 3 Behoefte in den handel der selfder, 3. 20. 1. Christus is d'Autheur der selfder, 2. 13. 3. en 3. 2. 10.

Salighmaker, die is Christus, 2. 16. 1. 19. Christus is de eenige Salighmaker van alle Uytverkorene, 3. 15. 5.

Salomon, de sone Davids en Koningh Israëls, heeft 2929—2969 des werelts en 1019—979 voor Christus ghereegeert, waer voor hy in het inwijden van sijnen Tempel gebeden heeft, 4. 1. 25. Bevel Godts van in sijnen Tempel bij een te komen, 4. 2. 9. Christus is de ware Salomo, 3, 4. 32. en 4. 1. 27.

Salvinghe, Papistische, 4. 15. 9. en 4. 19. 5, 7, 10, 19, 30. De laetste, ofte, het laetste Olysel, en is gheen Sacrament, 4. 19. 18. Of de Priesters in 't Pausdom haer salvinge van Aaron en sijn Sonen hebben, 4. 19. 30, 31. De salvinge der Apostelen, is een tijdelijke gave gheweest, 4. 19. 30, 31. De Papisten voeghen by den Doop, onder andere, de salvinge, 4. 15. 19. Eynde derselfder, 4. 19. 21. Christus Koninckklicke salvinge, 2. 15. 5.

Samaritanen zijn onder de Heydenen ten tijde van Christus de ware Godtsaligheydt allernaest gheweest, 1. 5. 13.

Samuël de Propheet, die 2815 des werelts, en 1133 voor Christus gheboren, en 2886 des wereldts, en 1061 voor Christus ghestorven is sijn Offerhande, 4. 10. 25.

Sancten en Sanctinnen, de Papisten mompelen Pater noster voor de Beelden en Schilderijen van haer Sancten en Sanctinnen, 3. 20. 22. Verscheyden Sancten en Sanctinnen worden van de Papisten aengeroepen, als, Barbara, Catharina, Eligius, Georgius, Hippolitus, de Maget Maria, Medardus, en Sinte Pieter of Petrus, 3. 20. 22, 27.

Sangh, ingevoert in de Kercke, 3. 20. 32. Wat daer in moet ghemijdt worden, 3. 20. 32.

Sangers, 4. 19. 22, 24.

Sara, de huys-vrouwe van Abraham, siet Abraham. Haer sonde, 3. 2. 31.

Sardicensische Concilie, ofte, Synode, 347 gehouden, 4. 7. 9.

Sardonisch (dat is, een uytsinnigh, bitter, en droevigh) gelach, 1. 3. 3.

Satan, die is d'autheur van alle boosheyt en ongherechtigheydt, 1. 14. 15. Hy is d'autheur van twist en on-eenigheyt, 4. 17. 1. Hy wordt met verscheyden namen genoemt, 1. 14. 13. Hy wordt ghenoemt een Geest Godts, ofte des Heeren, 2. 4. 5. Hy is een Dienaer van de Goddelicke wrake, 1. 8. 2. en 2. 4. 2, 3. Hy is Godes ape, 1. 8. 2. en 4. 14. 19. Hoe hy in den verworpenen werckt, 2. 4. 2. Hy en kan niets doen dan 't gene Godt wil, ende hem toe laet, 1. 14. 17. en 1. 17. 7. Hy en beschadight de Kercke niet zoo als hy wel wilde, 1. 14. 18. Sijn listigheydt en loosheydt, 2. 1. 4. en 3. 20. 46. en 4. 1. 11, 13. en 4. 14. 19. en 4. 15. 19. en 4. 16. 32. en 4. 17. 12. en 4. 18. 18. Hy is een Instrument van Godes gramschap, 2. 4. 2. Sijn strijdt met Godt, 1. 14. 17. Hy pooght de ken-teeckenen der Kercke wech te nemen, 4. 1. 11. Christus is een overwinnaar van den Satan, 1. 14. 18. De Geloovige zijn overwinners over den Satan, 1. 14. 18. Aen den Satan over-gegeven te worden, wat dat is, 4. 12. 5. Verblindinge is sijn werck, 2. 4. 1.

Satisfactie, ofte Voldoeninge, siet, Voldoeninge

Satisfactien, ofte Voldoeninghen, siet, Voldoeningen.

Schandael, of Ergernisse, siet, Ergernisse.

Schandalen, ofte Ergernissen, siet, Ergernissen.

Schade moetmen lijden en verdraghen, 1. 17. 9.

Schadelick is de Biechte, ofte, Oorbiechte, 3. 4. 19.

Schaduwen des Geloofs zijn, ende het gheloove der mirakelen, ende oock mede het Historisch geloove, 3. 2. 10.

Schat der Roomscher Kercke, 3. 4. 15. en 3. 5. 2, 3. Wat de Papisten noemen, 3. 5. 2. Wie van dien de bewaerder is, 3. 5. 2.

Schattinghe en Tol moetmen aen de Magistraten betalen, 4. 20. 13.

Schepper, Godt is Schepper en Maker des werelts, 1. 14. 1. Godt is alleen de Schepper aller dinghen, 1. 14. 3. en 1. 16. 1. Godt is Schepper en Regeerder aller dingen, 1. 16. 1.

Scheppinge, wat, ofte de beschrijvinge derselfder, 1. 15. 5. Tijdt derselfder, 1. 14. 1. Des menschen, 1. 14. 20. en 1. 15. 1. Hoe groot d'uytnementheydt en-voortreffelijckheydt desselfden is, 1. 15. 8. Wat in het aller schoonste tooneel of vertoogh van de Scheppinge des werelts aen te mercken is, 1. 14. 20. Wat Godt dede of maeckte voor de Scheppinge des werelts, 1. 14. 1. Scheppinge des menschen is het aller-uytnemenste werck Godts, 1. 14. 20. d'Oorsake der Scheppinge, is Godes goedtheyt, 1. 5. 5.

Schepsel, Godt bemindt sijn Schepsel, 2. 16. 3. Hoe Godt het menschelijck Schepsel, na de sonde, te gelijck bemindt en hatet, 2. 16. 2, 3. 4.

Scheuringhe, 4. 2. 5. en 4. 12. 12. Die niet te maken in noch van de Kercke, 4. 1. 10, 19. en 4. 12. 11, 12. Der Wederdoopers, 4. 12. 12.

Scheuringen, 4. 2. 6.

Scheurmakers, wie eyghentlick, 4. 2. 5. Onderscheydt tusschen Scheurmakers en Ketters, 4. 2. 5. Wien de Papisten voor Scheurmakers houden, 4. 2. 2. Waerom de Papisten den Griecken voor Scheurmakers houden, 4. 2. 2. Cloosters zijn vergaderinghen van Scheurmakers en verscheurders of verstoorders van d'eenigheydt der Kercken, 4. 13. 14.

Schildt van Achilles, siet, Achilles.

Scipio, een naem van verscheyden Romeynen, 3. 14. 3. en 3. 24. 10. en 4. 2. 3.

Scholastijck Geloove, 3. 2. 1.

Schole, des Heeren, wie in die veel toegenomen hebben, 3. 10. 5. Des Heylighen Gheestes, die is de Heylighe Schriftuyre, 1. 11. 5. en 3. 21. 3. en 4. 17. 36. Der kinderen Godts, 1. 6. 4. en 2. 6. 1. Van Lucianus, in die hebben de Pausen ghestudeert, 4. 7. 27. Parijsche, ofte, te Parijs in Vranckrijck, anders genaemt de Sorbonne, 4. 7. 28

Scholen, in die en heeftmen aller-eerst niet gheleert datter een Godt is, 1. 3. 3. De publijcke vergaderinghen in 't Pausdom, zijn Scholen der afgoderijen en godtloosheyt, 4. 2. 2.

School-leeraers: die hebben van Godes Geboden ghemaeckt Raden, 2. 8. 56. Sy worden seer dickwils genoemt en en by gebracht.

School-Meesterschap van de Wet Godts, 2. 7. 10.

Schoot Abrahams, wat die is, 3. 25. 6.

Schriften der Apostelen moeten voor Orakelen Godts gehouden worden, 4. 8. 9.

H. Schriftuyre, sy brenght den mensche tot de kennisse Godts, 1. 6. 1, Op tweederley maniere maeckt sy mentie ofte ghewach van de Kercke, 4. 1. 7. Haer sekerheydt, kracht, oudtheyt, authoriteyt en noodtsakelickheyt, 1. 6. 2. en 1. 8. 1, 3, &c. Sy heeft een seer groot ghebruyck en vrucht, 1. 9. 1. Nuttigheydt van haer uytlegginghe. 2. 5. 7. Het hooren en lesen derselfder is noodigh, 1. 9. 2. Sy en steunt niet op d'authoriteyt van menschen, 1. 7. 1, 2. Sy is de Schole des des Heylighen Gheestes, 1. 11. 5. en 3. 21. 3. en 4. 17. 36. Sy is in de Grieckshe tale overgeset, van wien, en wanneer. Siet, Grieckshe oversettinghe des Bybels. Haer eenvoudigheyt is van een seer groote kracht, 1. 8. 1. Sy is d'eenighe regel der volmaeckter wijsheyt, 4. 9. 2. In die wort ons Godes Woort voorgestelt, 1. 13. 7. Besluyten der Concilien moeten aenghenomen worden, voor soo veel sy met de selfde over een komen, 4. 9. 8. Antiochus Epiphanes wanneer hy bevolen heeft de Boecken der selfder te verbranden, siet, Antiochus Epiphanes.

Schrijver, d'aller-oudste is Moses, 1. 8. 3.

Schrijvers, Kerckelicke, siet, Kerckelicke Schrijvers.

Schuldt, der sonde, 3. 4. 28. Schult der sonde wordt t'samen ghestelt met en by de straffe der sonde, 3. 4. 20. Die komt voort uit de vleeschelicke gheboorte, 2. 1. 7. Wy dragen d'eygen schuldt onser misdaedt, 2. 1. 8. Godt vergeeft de schuldt en straffe der sonde, 3. 4. 30.

Schulden: weerom de sonden ghenaemt worden, 3. 20. 45.

Schuldigh: wat wy Gode zijn, 2. 8. 2, 16. Ghehoorsaemheydt die men d'onders schuldigh is, 2. 8. 36, 38. Ghehoorsaemheydt die men schuldig is den Koningen en Magistraten, 2. 8. 38, 46. en 4. 10. 5. en 4. 20. 8, 22, 23, 32. Gode alleen zijn wy Aenbiddinghe en Aenroepinge schuldigh, 2. 8. 16.

Scopus, dat is, wit en ooghmerck, siet, Ooghmerck.

Secte der Manicheen, 1. 14. 3. Siet oock, Phariseen en Sadduceen.

Secten, 1. 13. 22. Secten der Monnicken, als van de Benedictijner, Dominicaner en Franciscaner Monnicken, zijn perijckuleuse ofte ghevaerlicke Secten, 4. 13. 14.

Sedigheyt in den Geloovighen noodtsakelick, 2. 2. 1, 11.

Seecker, de Geloovige zijn altijdt veyligh en in't seker, 3. 24. 7.

Segeninghe Godts heeft een seer groote kracht, 3. 7. 8, 9.

Segeningen Godts, 1. 17. 9.

Self-standigheyt: wat sy is, 1. 13. 6. Die wort den Vader en Sone toe-geschreven, 1. 13. 2. Self-standigheydt des Heyligen Geestes, 1. 13. 2.

Sendt-brieven: de Decretale Sendt-brieven zijn van Gregorius den negenden, Paus van Rome. 1230 bij een gelapt, 4. 7. 20.

Seneca, een vermaert Philosooph ende de Leer-meester van den Roomschen Keyser Nero, hy is van dien Nero A° 65 gedoodet, hy wordt genoemt en by gebracht, 1. 5. 12. en 1. 11. 2. en 1. 13. 1. en 2. 2. 3. en 3. 8. 4. Sijn klachte over d'Afgoden, 1. 11. 2. Sijn opinie van 's menschen vryheydt, 2. 2. 3. Een oudt spreeckwoordt by hem, 3. 8. 4.

Seraphims: hoe sy den Propheten vertoont zijn, en waerom, 1. 11. 3. Waerom de Heylighe Schriftuyre d'Engelen, daer sy Geesten zijn, onder Cherubims en Seraphims met vleugelen af-schildert, 1. 14. 8.

Servetus: siet, Michaël Servetus. Servetische sufferije, 4. 17. 29. Servetische godtloosheyt, 1. 13. 23.

Seven oorsaken, werckinghen of deelen der Pœnitentie, van den Apostel Paulus verhaelt, 3. 3. 15. De Papisten stellen en tellen seven Sacramenten, 4. 19. 1.

Sibyllen, die zijn Prophetische ofte waersegghende vrouwen gheweest, en elf in 't getal, welckers namen, ghelijck Lactantius die verhaelt, zijn dese, als, Agrippa, Lybica, Delphica, Phrygia, Samia, Europa, Persica, Erythræa, Cumana, Chymica ende Tiburtina. Van die Sibyllen wort gesproken, 4. 16. 31.

Siecken Medicijne is het Avondtmael, 4. 17. 42.

Sien, d' afghestorven Heylighe en sien noch en hooren niet de dinghen die wy doen, 3. 20. 24.

Sigebertus, 1094, een Pauselick History-schrijver, 4. 19. 21.

Simme, ofte, Ape Godes, is de Duyvel ofte de Satan, 1. 8. 2. en 4. 14. 19.

Simmen ofte Apen, zijn de Papisten, 4. 10. 12. en 4. 12. 22. en 4. 19. 7. Sy zijn Christus Simmen ofte Apen, 4. 19. 29.

Symon de Toovenaer, A° 53, sijn Geloove, 3. 2. 10. Sijn strijdt met Symon Petrus, is versiert, 4. 6. 15.

Simonides, een Philosooph, die ten tijde van Hiero den Koningh ofte Tyran

van Sicilien gheleeft heeft, siet, Hiero. Sijn antwoordt op de vrage van dien Koningh ofte Tyran, 1. 5. 12.

Simonie, ofte, Preuven-koopmanschap, haer beteeckenisse, 4. 5. 6.

Simson, een Richter over Israel, die 2789—2809 des werels, en 1159—1139 voor Christus geregeert heeft. Hy heeft, door sich te wreken aen sijn vyanden, eenighsins ghesondight, 3. 20. 15.

Singhen in de Kercke, is een gewoonte die seer oudt is, 3. 20. 32.

Sinnen, vijf sinnen zijnder in den Mensche, (als het Ghesichte, 't Ghehoor, den Reuck, den Smaeck, en 't Ghevoel:) 1. 5. 6,

Sit-plaetse, d'eygen van 't Beeldt Godts in den Mensche is de Ziele, 1. 15. 3.

Sitten van Christus ter rechter-handt Godts des Vaders, 2. 16. 15. Sitten des Antichrists in de Kercke, 4. 2. 12. en 4. 9. 4.

Slaep des Menschen is een ghetuyghe van d'onsterffelickheydt der ziele, 1. 15. 2.

Sleutelen des Koninckrijcks der Hemelen, 3. 4. 14, 20, 21. en 4. 2. 10. en 4. 6. 4. en 4. 11. 1. Die sleutelen, dat is, de Leere des Euangeliums, hebben alle d'Apostelen gemeen gehadt, 4. 6. 3. 4. Macht van die sleutelen, 3. 4. 14. en 4. 1. 22. Die sleutelen zijn de Kercke gegeven, 4. 1. 22. De Disciplijne, ofte, Tucht der Kercke hanght aen de macht der sleutelen en geestelicke jurisdictie, 4. 12. 1. Waerom de Kercke die sleutelen van Godt ontfangen heeft, 4. 1. 22.

Smaeck, is een van de vijf sinnen, dieder in den Mensche zijn, 1. 15. 6.

Smaetheydt doet de Misse Christus aen. 4. 18. 1.

Smeedtster, een geduerige der Afgoden is 's Menschen verstandt ofte vernuft, 1. 11. 8.

Smidts van nieuwe Goden, 1. 13. 26.

Soberheyt is den Geloovigen noodigh, 1. 9. 3. en 3. 3. 17.

Socrates, een vermaert Philosooph, dien Cicero noemt den vader der Philosophen, hy heeft 3526 des wereldts, en 422 voor Christus gheleeft, 1. 5. 13. en 3. 24. 10. Hy prijst, by Xenophon, d'antwoordt van Apollo, 1. 5. 13.

Socrates, 436, een Kerckelick Historyschrijver, 1. 13. 5. en 2. 8. 34. en 4. 4. 3. en 4. 7. 8, 15. en 4. 12. 20.

Socratische Philosophen, 1. 15. 6.

Solon, een Wet-gever van die van Athenen, en een van de seven Wijse van Grieeken-landt, als zijn: Thales Milesius, Solon Salaminus, Periander Corinthius. Cleobulus Corinthius, Chilo Lacedæmonius, Bias Prinæus, ende Pittacus Mitylenæus, die Solon heeft ten tijde van Crœsus den Koningh der Lydiers, dat is, 3393—3407 des werelts, en 555—347 voor Christus geleeft, van hem wort gesproken, 4. 10. 2. en 4. 20. 9. Sijn sprencke wort verhaelt, 4. 20. 9.

Sondaer, bekeeringhe des selfden, 2. 4. 6. en 3. 3. 7.

Sondaers, waerom sy gestraft worden, 1. 17. 5. Sondaers worden ghenomen voor dissoluyte of ongebondene menschen, 3. 20. 10. Geloovighe zijn sondaers in dese werelt, 3. 3. 11, 12.

Sonde, Erf-sonde, siet, Erf-sonde. Sonde tegen den Heyligen Geest, 3. 3. 32. en 3. 5. 7. Beschrijvinge van die sonde, 3. 3. 22. Die sonde en wort noch in dese eeuwe, noch in de toekomende, niet vergeven, 1. 13. 5. en 3. 5. 7. Waerom die sonde alsoo niet vergeven en wordt, 3. 3. 21. Vergevelicke sonde, nae 't segghen der Sophisten, 2. 8. 58. en 3. 4. 28. Alle sonde is uyt en door haer selven doodelick, 2. 8. 59. en 3. 4. 28. Sonde is een toe-val of een toe-ghekomen hoedanigheydt, 2. 1. 11. Sy is een ghevanghenisse des Menschen, 2. 4. 1. Sy geschiedt uyt noodt en ghewillighlick, 2. 5. 1. Sy woont in den Geloovigen, maer sy en regneert ofte en heerschet in haer niet. 3. 3. 11. Sy is een geestelicke melaetsheyt, 3. 4. 4. Een sonde is genoeghsaem om alle gherechtigheydt uyt te blusschen, 3. 14. 10. De begeerlickheyt is sonde voor God, 3. 3. 12, 13. Door Adams sonde is 't geheele menschelick geslacht verdorven en besmet, 4. 1. 17. Apostasie ofte afval is een leelicke en vervloeckte sonde, 2. 1. 14. Een yegelick sal ghestraft worden om sijn eygen sonde, 2. 8. 20. Christus is vry van alle sonde, 2. 13. 4. en 2. 16. 5. Christus heeft aenghenomen onse swackheden, uytghenomen de sonde, 2. 16. 12. Godt en is gheen Autheur der sonde, 1. 14. 16. en 1. 18. 4. en 2. 4. 2. Schuldt der sonde, 3. 4. 28. Schuldt der sonde verghe-selschapt de straffe der sonde, 3. 4. 29. Godt vergeeft de schuldt en straffe der sonde, 3. 4. 30.

Sonden, op tweederley maniere, 4. 12. 6. Waerom sy schulden genaemt worden, 3. 20. 45. Sonden der Vaderen, hoe die in de kinderen gestraft worden. 2. 8. 19, 20. Sonden der Heyligen zijn vergevelicke sonden, en waerom, 2. 8. 59. en 3. 4. 28. De sonden en worden buyten de Kercke niet vergeven, 4. 1. 20. Sonden en kunnen in 't bysonder niet getelt noch vertelt worden, 3. 4. 16, 18. Sonden vergevenisse, 3. 16. 4. Siet, Vergevinge der sonden. Af-koopinge der sonden, 3. 4. 36. Haer Afdeelinghe, 4. 12. 3, 4, 6. De straffen der sonden zijn eeuwigh, en waerom, 3. 25. 5. Godt heeft in de Wet bevolen offerhanden te doen om de ghewillige sonden der Geloovigen te versoenen, 4. 1. 28. Christus heeft door sijn ghehoorsaemheydt uyt-gewischt onse sonden, 2. 16. 5. Belijdenisse derselfder, siet, Belijdenisse der sonden.

Sondigen, wat het zy te sondigen tegen den Vader en teghen den Sone, 3. 3. 22. Wat het zy te sondigen tegen den Heyligen Geest, 3. 3. 22. Sondighen niet door versuymenisse, maer door hertneckigheyt, 4. 10. 31.

Sonne, die is van de Persen of Persianen aenghebeden, 1. 11. 1. Die is een ghetuyghe van Godes voorsienigheyt, 1. 16. 2. Christus is de Sonne der gherechtigheydt, 2. 10. 20. en 3. 25. 1. en 4. 8. 7.

Sone Godts, 1. 13. 2. De Sone Godts is een ander Persoon dan de Vader, 1. 13. 2. De Sone Godts is van eeuwigheydt van den Vader gegenereert ofte gheboren, 1. 13. 7, 23, 24. 25. en 2. 14. 7. Eeuwigheydt van den Vader, Sone en Heylighe Gheest, 1. 13. 18. Hoe Christus de Sone Godts is, 1. 13. 23. Christus is eygentlick de Sone Godts, 2. 14. 5, 6, 7. De Middelaer is de Sone Godts, 3. 20. 17. De Middelaer is eygentlick de Sone Godts, 2. 4. 5. De Sone Godts is onse Middelaer, 3. 20. 17. Hoe Christus een Sone des Menschen geworden is, 2. 14. 1. Hoe Christus een Sone des Menschen ghenaemt wordt, 2. 13. 2, 5. 6. Christus is de Sone Adams, 2. 12. 7. Christus is de Sone Abrahams, 2. 13. 1. Christus is de Sone Davids, en hoe, 2. 13. 1, 3. De Heylighe Geest gaet uyt van den Vader en van den Sone, 1. 13. 17, 18. Waerom de Heylighe Geest ghenaemt wordt de Gheest des Soons, 3. 1. 2. Hoe de Vader een begin of beginsel des Soons is, 1. 13. 19. De Vader is het begin of beginsel der werckinge, de Soon der wijsheydt, ende de Heylighe Geest der kracht, 1. 13. 18. Vader, Soon en Heylighe Gheest, een Godtheyt, 1. 13. 5, 16. Siet oock, Drieheyt, ofte, Drie-eenigheyt der Persoonen in Godt ofte in d'eenige Godtheyt.

Sonen: of de Priesters in 't Pausdom haer salvinghe van Aaron ende sijn sonen hebben, 4. 19. 30, 31. Sonen Abrahams, welcke, 4. 16 12. Sonen Godts, siet, Kinderen Godts.

Sophisten: die worden seer dickwils genoemt en wederleght. Haren Pythagoras, is Petrus Lombardus, 3. 15. 7.

Sorbonische Schole, zijnde te Parijs in Vranckrijck, en genaemt de Sorbonne, 3. 15. 7. Scholen, 3. 18. 8. Sophisten, 2. 3. 13. Sorbonische Sophisten zijn Pelagianen onses tijdts, 2. 3. 13.

Sorbonisten, 3. 18. 19. en 4. 19. 24.

Sorge voor d'Arme in de Kercke, 4. 3. 8, 9. en 4. 4. 1, 8.

Sorghloosheydt: de werckinghen en vruchten derselfder, 3. 24. 7.

Sozomenus, 436, een Kerckelick History-schrijver, 3. 4. 7.

Spiegel: Christus is de ware Spieghel van onse Verkiesinge, 3. 24. 5.

Sprake: de gemeene ghebeden moeten gedaen worden, niet in een vreemde, maer in een bekende sprake, 3 20. 33. Hoe de Hemelen een Sprake toe-ghe-schreven wort, 1. 5. 1. De Sprake en is in't ghebedt niet altijdt noodigh. 3. 20. 33.

Spreeckwoort: der Milesiers, 4. 13. 15. By Seneca, 3. 8. 4. Een ghemeen, 3. 9. 2. Van Aulus Gellius, 3. 19. 13. Een valsch, 2. 8. 54. Een oudt, 3. 10. 4. en 3. 19. 15. en 4. 10. 3.

Spijse, met welcke de nieuwe menschen moeten gevoedt worden, 4. 16. 31.

Stadt-priesters zijn eerst de Canonicken geweest, 4. 5. 16.

Staten: drie zijnder in elck Rijcke, 4. 20. 31. Siet oock, Burgerlicke regeeringe.

Staf wordt een slanghe ghenaemt, en hoe, 4. 17. 15.

Stantvastigheydt, van waer sy komt, 3. 24. 4.

Staphylus, een Apostaet en Papist ghe-worden zijnde, is 1550 bekent, en 1562 gestorven: hy wordt genoemt en wederleght, 3. 3. 9.

Statius, A° 85, een Poët: van hem wordt gesproken, 1. 4. 4

Stede-houder: Christus en behoeft dien niet, 4. 6. 2. en 4. 18. 2. De Paus van Rome noemt sich een Stede-houder van Christus, 4. 6. 1, 2. en 4. 7. 24. 26. 27, 29.

Stede-houders: der Bisschoppen, 4. 5. 5, 11. Die zijn Pachters in 't Pausdom, 4. 5. 11.

Stemme Godts, die wordt teghen de figuyren ghesteldt, 1. 11. 2. Stemme Godts gehoor te gheven, en is niet vry den natuerlicke menschen, 2. 5. 11. Stemme des Heyligen Geestes te hooren, wat dat is, 4. 16. 31. Stemme met het Gesangh in de Kercke, is krachteloos, en wanneer, 3. 20. 31.

Stephanus, die 255—258 Bisschop van Rome geweest is, 4 7. 3, 7.

Stichtinge, is den Geloovigen noodtsakelick, 4. 1. 12. en 4. 8. 1.

Stoïci, 3684 des werelts, en 264 voor Christus, Philosophen te Athenen, Actor, 17. 18. van haer wordt gesproken, 1. 5. 12. en 1. 16. 8. en 3. 4. 28, en 8. 9. Haer opinie van de Noodtsakelickheydt, 1. 16. 8. Siet, Fatum. Haer gevoelen van de gelijckheyt der sonden, 3. 4. 28. Haer Paradoxum ofte Wonder-spreuck, 3. 4. 28. Onder de Christenen zijn nieuwe Stoïci, 3 8. 9.

Stole, die de Bisschop op de slincker schouder van den Diaken leght, 4. 19. 32.

Stoutheyt ofte stoutigheyt van 's menschen neuswijsheydt, 2. 1. 10. Siet oock, Curieusheyt. Der Papisten stoutigheyt, 4. 19. 10.

Strabo, een vermaert Geographus ofte Lant-beschrijver en History-schrijver, A° 25 ghestorven: sijn verhael van Xerxes, 4. 1. 5.

Straf of gram is Godt den Boosen, maer goedertieren den Godtsaligen, 1. 5. 6.

Straffe: der sondaren, 1. 17. 5. Der godtloosen, 3. 4. 31. Een yeder sal om sijn eygen sonde gestraft worden, 2. 8. 20. De schuldt der sonde wordt t'samen ghesteldt met en by de straffe der sonde, 3. 4. 29. Godt vergeeft de schuldt en straffe der sonde, 3. 4. 30. Dry eynden van de straffe der Kercke, 4. 12. 5. De straffe van d'Oude Kercke was seer hardt, en waerom, 4. 1. 29. De Excommunicatie ofte Ban is d'alerhardste straffe der Kercke, 4. 11. 5. Straffe tegen de Dieven, Doodtslagers, valsche Getuygen en Overspeelders, 4. 20. 16.

Straffen die zijn uyt verdienste, 2. 5. 2. Straffen der sonden zijn eeuwigh, en waerom, 3. 25. 5. De gaven der ongheloovighen verdienen meer straffen dan vergeldinge, 3. 14. 2.

Strengigheyt: Godts, 1. 2. 2. en 1. 5. 7. en 1. 10. 1. Der disciplijne ofte tucht der Kercke: Hoe verre die haer uyt-streckt, 4. 1. 29. Der Oude, in de censuren ofte bestraffingen, 4. 12. 8.

Stricken: Pauselicke, 4. 10. 12. De conscientien en moet men gheen stricken opleggen, 4. 10. 2. 8.

Strijdt, 3. 8. 9. der Geloovigen is gheduyrigh, 1. 14. 13, 15, 18. en 3. 3. 10. en 3. 8. 9. en 3. 20. 46. en 4. 15. 11, 12. Des gheloofs met d'ongeloovigheydt, 3. 2. 17. Tusschen Simon Petrus en Simon den Toovenaer, is versiert, 4. 6. 15. Om den Tytel des Algemeenen Bisschops, 4, 7. 4, 14. Tusschen de Papisten, over de Macht der Sleutelen, 3. 4. 15. Tusschen de Canonisten en School-leeraers, van wegen d'Oor-biechte, 3. 4. 4. Den strijt des Satans met Godt, 1. 14. 17.

Substeptie ofte Selfstandigheydt, siet Selfstandigheyt.
Substantie ofte wesen der Sacramenten. is Christus, 4. 14. 16 en 4. 17. 11. Siet oock, Wesen.
Substantieel ofte wesentlick woordt, 1. 13. 7.
Successeurs ofte Opvolghers, ende Successie ofte Opvolginge: Siet Opvolgers en Opvolginge.
Suetonius, A° 127, een Romeynsch History-schrijver, 1. 3. 2.
Sufferije: Servetische, 4. 17. 29. Der Manicheen, 1. 15. 5.
Summier, ofte kort begrip, des Wets, 2. 8. 11, 51. Des Euangeliums, 3. 3. 1, 9. Des ghevoelens van alle de Philosophen, 2. 2. 3. Van de Tien geboden, 2. 8. 51. Van het Eerste gebodt, 2. 8. 16. Van het Tweede gebodt, 2. 8. 17. Van het Derde gebodt, 2. 8. 22. Van het Vierde ghebodt, 2. 8. 28. Van het Vijfde ghebodt, 2. 8. 35. Van het Seste ghebodt, 2. 8. 39. Van het Sevende gebodt, 2. 8. 41. Van het Achtste gebodt, 2. 8. 45. Van het Negende gebodt, 2. 8. 47. Van het Tiende gebodt, 2. 8. 49.
Superstitie: haer beschrijvinge, 3. 19. 7. Haer oorspronck, 1. 12. 1. Haer aerdt en nature, 3. 20. 22. Sy verschilt van de ware Religie, 1. 12. 1. Men moet die vlieden, 2. 8. 16. Haer eenvoudigheydt en verontschuldigt die niet, 1. 4. 1. Godt verbiedt die, en allerhande godtloosheyt, in het eerste gebodt, 2. 8. 6.
Superstitieuse: onderhoudinge der Daghen, wordt verdoemt, 2. 8. 31. Onwetentheyt, 1. 4. 1. Gelofteu, die zijn te verdoemen, 4. 13. 7.
Suyverheyt: of onschult van Christus, 2. 13. 4. en 2. 16. 6. en 4. 12. 25. Suyverheydt der Engelen, 1. 7. 5. en 1. 8. 6. en 2. 8. 6.
Suyveringhe van sonden bekomen wy door Christus bloedt, 4. 16. 2.
Swacke: op die moet men acht hebben, ende niet op de hertneckige, 3. 19. 12.
Swackheden: Christus heeft aengenomen onse swackheden, uytghenomen de sonde, 2. 16. 12.
Swackheyt der Voor-vaderen, 4. 1. 24.
Swarigheden, twee, 2. 4. 1.
Swarigheydt in het soecken van des Naestens profijt, 3. 7. 5.
Sweert: de Bisschoppen schrijven haer valschelick toe de macht des Sweerts, 4. 11. 8. De Kerckelicke discipline is afghesondert van de macht des Sweerdts, 4. 11. 3, 5. De Geestelicke macht is afghesondert van het recht des Sweerts, 4. 11. 5, 8.
Swijnen en honden en moet men ten Avondtmael niet toelaten, 4. 1. 15.
Symbolum, ofte, Geloofs-bekentenisse: der Apostelen, gemeenlick ghenaemt de Twaelf Artijckelen des Gheloofs, 2. 2. 5. en 2. 16. 18. van het eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Alghemeene, 325 ghehouden, 1. 14, 3. en 4. 1. 2. Een dwalinghe van dat Symbolum des selfden Conciliums, 4. 1. 2.
Symmachus: die 498—514 Bisschop van Rome geweest is, 4. 7. 19.
Synagoge: van de Synagoge der Papisten moet men wijcken, om in de Kercke van Christus versamelt te worden, 4. 2. 6.
Synekdoche: is een figuyre van welspreken, als men uyt een deel het geheele begrijpt, ofte door een verstaet vele: van die wordt gesproken, 2. 8. 8, 10. en 2. 16. 13
Synekdochische manieren van spreken, 1. 15. 4.
Synode en Synoden: Siet Concilie en Concilien.
Syricius: die 385—399 Bisschop van Rome gheweest is: hy heeft het Houwelick een besmettinge des vleesches genaemt, 4. 12. 24.

T.

Tafel: d'eerste en tweede Tafel des Wets, 2. 8. 11, 12. Waerom Christus alleen der eerste Tafel des Wets gedenckt, 2. 8. 52.
Tafelen: d'afdeelinge des Wets in twee Tafelen, 2. 2. 24. en 2. 8. 11.
Tale: de gemeene gebeden moeten ghedaen worden, niet in een vreemde, maer in een bekende Tale, 3. 20. 33.
Tatianen, 172, Ketters, sy worden genoemt en wederleght, 4. 12. 23.
Taurinensische Concilie, ofte, Synode, 397 gehouden, 4. 7. 14.
Teecken: de Doop is een Teecken der Weder-ghebooorte, 4. 16. 21. Des lichaems van Christus in 't Avondtmael, 4. 17. 44. Teecken des bloedts van Christus in 't Avondtmael, is den Leecken gheweygert, en waerom, 4. 17. 47.
Teeckenen: d'uyterlicke der Pœnitentie, 4. 12. 14, 17. Nuttinge van beyde de Teeckenen van Broodt en Wijn in't Avondtmael, is noodigh, 4. 17. 48. In den mensche zijn noch eenighe Teeckenen van het Beeldt Godts overgebleven, en waerom, 2. 2. 17. Eenige Teeckenen van de Kercke ofte Ghemeente Godts zijn noch in't Pausdom over-gebleven, 4. 2. 11.
Tegen-stellinge: des Avontmaels tegen de Misse, 4. 18. 7. Des Ouden ende Nieuwen Testaments ofte Verbondts, 2. 11. 8.
Teghenwoordigh leven van ons menschen, dat is een zegen Godts, 2. 8. 37. en 3. 9. 3. 't Is kort en ydel, 3. 9. 2, 4.
Tegenwoordigheyt: Godts, verschrickt den menschen, 1. 1. 3. Van Christus in het Avondtmael, 4. 17. 12. Hoe wy Christus tegenwoordigheydt in't Avondtmael genieten, 4. 17. 31.
Tempel ofte materiale Kercke: waer voor Salomo, in het in-wijden van sijnen Tempel, heeft gebeden, 4. 1, 25. Godes bevel van by een te komen in den Tempel van Salomo, 4. 2. 9 Christus lichaem wort een Tempel genaemt, 2. 14. 4.
Tempelen ofte materiale Kercken: haer ghebruyck en misbruyck, 3. 20. 30. en 4. 1. 5. De Tempelen van Griecken-landt zijn van Xerxes verbrant en vernielt, als Strabo verhaelt, 4. 1. 5. Haer overdadige vercieringe, 4. 5. 18. en 4. 10. 10. Profane Tempelen der Heydenen, 4. 1. 5. De Keyser Constantinus Magnus ofte de Groote, heeft 310 over al Tempelen opgherecht, ende die van renten voorsien, 1. 13. 4. Wanneer de Beelden in de Tempelen ofte Kercken gestelt zijn, en waerom, 1. 11. 13
Tentatie ofte Aenvechtinghe: verscheyden soorten der selfder, 3. 20. 46. Siet oock, Versoeckinge.
Tentatien ofte Aenvechtingen: veel omcingelen ons, 3. 25. 1.
Tertullianus d'Oudt-vader 139, hy is, de ware Religie verlatende, 149 een Montanist en Ketter gheworden, en heeft 208 gheschreven: ofte als andere willen, hy heeft 195 gheschreven, ende is 203 een Montanist geworden: hy wordt genoemt en by gebracht, 1. 10. 3. en 1, 13. 6, 28. en 2. 2. 23. en 2. 14. 7. en 3. 20. 48. en 3. 25, 7. en 4. 15. 21. en 4. 17. 29, 48.
Testament ofte Verbondt: Siet Oude en Nieuwe Testament ofte Verbondt.
Thales Milesius, 3310 des werelts, en 638 voor Christus gheboren, en 3400 des wereldts, en 548 voor Christus ghestorven: hy is gheweest een van de seven voor-verhaelde Wijse van Griecken-landt. Siet Solon. Hy wordt genoemt, 1. 5. 12.
Themistius, 352, een Philosooph en Monotheleet, 1. 5. 6, en 2. 2. 23.
Theodoretus, d'Oudt-vader en Kerckelick History-schrijver 422, hy wort ghenoemt en by ghebracht, 1. 13. 21. en 4. 4. 11. en 4. 8. 16. en 4. 11. 15. en 4. 17. 48.
Theodorus Bisschop, hy is tegenwoordigh geweest in het tweede Niceensche Concilie, 787 gehouden, 1. 11. 14.
Theodosius de Keyser, en eerste van dien naem, en d'Oude ghenoemt, die 379—395 geregeert heeft: hy is van Ambrosius buyten de Kercke ghebannen gheweest, 4. 11. 3. en 4. 12. 7. Hy heeft sijn openbare sonde bekent, en daer van berouw gehadt, 4. 12. 7. van hem wordt ghesproken, 4. 5. 17. en 4, 7. 2. en 4. 11. 3. en 4, 12. 7. en 4. 17. 48.
Theodosius, Amorensische Bisschop, die teghenwoordigh gheweest is in het tweede Niceensche Concilie, 787 gehouden, 1. 11. 16.
Theodosius, Mirensische Bisschop, die oock in't selfde Concilie teghenwoordigh geweest is, 1. 11. 15.
Theologanten, Papistische, 4. 7. 27.
Theologie: der Pausen en Cardinalen, hoedanigh, 4. 7. 27. Der Egyptenaren verborgene Theologie, 1. 5. 12.
Thomas Aquinas, een vermaert Schoolleeraer onder den Papisten 1263, wiens discipelen Thomisten genaemt worden: van hem wordt ghesproken, 2. 2. 4. 26. en 3. 22. 9
Tiberius, die A° 16—39 Roomsch Keyser geweest is: van hem wort gesproken, 3. 14. 2. en 4. 6. 14. In het achtiende jaer sijner regeeringhe, ofte, als andere willen, op het eynde van het neghentiende sijner regeeringhe, (zijnde het vier-en-dertighste jaer van Christus ouderdom) is Christus ghekruyst, 4. 6. 14.
Tien Geboden des Wets schrijven voor een regel om wel te leven, 2. 7. 1.
Tytel des Primaetschap is een Tytel van Hooveerdigheyt, 4. 7. 3.
Titus, de sone van den Roomschen Keyser Flavius Vespasianus, die A° 81—83 Roomsch Keyser geweest is: van hem wordt gesproken, 3. 14. 2.
Toekemende: dinghen, 1. 17. 3, 4, 9. Leven: siet, Eeuwighe leven. Beraedtslagingen van toekomende dingen komen met Godes voorsienigheydt over een, 1. 17. 4.
Toekomste van Christus ten Oordeel, 2. 16. 17.
Toelatinge Godts, 1. 16. 8. en 2. 4. 3. en 3. 23. 8. In Godt en is geen bloote toelatinghe, 1. 18. 1. Of die sonder sijnen wille geschiedt, 1. 18. 1. Daer is in Godt een toelatinghe en wille, 2. 4. 3. Godes toelatinge ende sijn gebodt zijn een, 1. 17. 8.
Toenemen in't Geloove is de hooghste wijsheyt, 3. 2. 4.
Toeneminge des Pausdoms, 4. 11. 14.
Toletaensche Concilie ofte Synode, het eerste 404 gehouden, 4. 17. 44.
Tollen en schattinghen moetmen aen de Magistraten en Princen betalen, 4. 20. 13.
Tonghe: het ghebruyck der selfder, 3. 20. 31.
Tooneel of. vertoogh van de Scheppinge des werelts, wat daer in aen te mercken is, 1. 14. 20.
Toorn ofte gramschap Godts: Siet, Gramschap Godts.
Traditien, 4. 13. 1. Apostolische: siet, Apostolische Traditien. Kerckelicke: siet, Kerckelicke Insettingen, etc. Welcke Traditien te verwerpen zijn, 4. 10. 9. 10, 11, 12, 16.
Trajanus, die A° 100—119 Roomsch Keyser geweest is: van hem wort gesproken, 3. 14. 2.
Transfiguratie ofte veranderinge van Christus en 't doel van die, 4. 17. 17.
Transsubstantiatie, dat is, wesentlicke veranderinge des Broodts en Wijns in't ware Lichaem en Bloedt van Christus: die is van de Sophisten versiert: (want de Paus Innocentius de derde heeft die eerstmael in de werelt gebracht, en sy is ghearresteert in't Concilie van Latranen 1215. Siet, Lateraensche Concilie.) 4. 17. 12, 13, 14, 15, 20.
Trias, dat is, Drieheyt, 1. 13. 22
Tribuni plebis, wie die waren by de Romeynen, 4. 20. 31.
Trinitarii, 533 Ketters, die leerden dat de drie Goddelicke Persoonen waren drie bysondere Goden, die waerlicks van malkanderen waren verscheyden en verschilden, 1. 13. 22.
Triniteyt ofte Drie-eenigheydt: hoe Servetus dien naem gehatet heeft, 1. 13. 22. Siet, Drie-eenigheyt ofte Drieheyt der Persoonen in Godt.
Trismegistus: siet Mercurius Trismegistus.
Triumphe, ofte, Overwinninge van Christus, 1. 14. 18. en 2. 16. 6. en 3. 25. 1. Triumphe des Kruyces, 4. 9. 6.
Troost: siet Vertroostinge, en Vertroostingen.
Troostelick is 't voor de gerechtigheyt te lijden, 3. 8. 7.
Trouwen, wanneer men niet en mach in 't Pausdom, 4. 19. 37.
T'samen-lappinge der Misse, 4 10. 19.
T'samen-sprekinge met Godt, is het Ghebedt, 3. 20. 2.
Turck, ofte, Muhammedist of Mahomedist: van hem wordt ghesproken, 3, 4. 21 en 4. 16. 24.
Turcken, ofte, Muhammedisten of Mahomedisten, 4. 2. 10. Sy stellen een afgodt in plaetse van den waren Godt, 2. 6. 4. Sy en weten niet de maniere van wel te bidden, 3. 13. 5.
Twaelf artijckelen des Geloofs: anders oock ghenaemt het Symbolum, ofte, de Gheloofs-bekentenisse der Apostelen, 2. 2. 5. en 2. 16. 18.

Twist: van d'Authoriteyt des Roomschen Paus, 4. 7. 2. In de Kercke om den Tytel van Alghemeene Bisschop, 4. 7. 4, 14. Tusschen den Bisschop van Constantinopel, en den Bisschop van Rome om 't Primaetschap, 4. 7. 4, 14. Om den Kinderdoop, 4. 16. 32. De Sathan is een Autheur van twist en on-eenigheyt, 4. 17. 1.

Twijffelinge: d'oorsake daer van is het ghevoelen van onse onweerdigheydt, 3. 2. 24.

Tijdt der scheppinghe des Werelts, (te weten, 3 9 4 7 voor Christus geboorte, ende dit tegenwoordighe jaer 1 6 5 0 is het 5 5 4 8 jaer der scheppinge des werelts) 1. 14. 1. Waerom Godt de godtloose haer voor een tijdt laet verblijden, 1. 5. 6.

Tijdelick geloove, 3. 2. 11. De Geloovige sien hoogher dan op dit tijdelick leven, 3. 8. 4.

Tijdelick: de salvinge der Apostelen is een tijdelicke gave gheweest. 4. 19. 19, 30.

Tijden: het Woordt is voor de tijden gegenereert, 1. 13. 7. Siet oock Generatie des Soons van den Vader.

Tyran: wie, 4. 20. 24. Of men hem oock moet ghehoorsaem zijn, en waerom, 4. 20. 24, 27, 28. Gheen private mensche en mach hem dooden, 3. 10. 6.

Tyrannen, 4. 8. 10. Geestelicke Tyrannen, 4. 8. 10. Men moet oock den Tyrannen gehoorsaem zijn, 4. 20. 24, 27, 28.

Tyrannije, 4. 2. 3. en 4. 5. 3, 13. en 4. 8. 10. en 4. 10. 21, 22. en 4. 11. 6, 16. en 4. 13. 1. en 4. 17. 39. en 4. 19. 37. en 4. 20. 8. In de Kercke, 4. 11. 6, 16. en 4. 12. 21. en 4. 13. 1. Tyrannije des Pausdoms, 4. 10. 21, 22. Het Rijcke des Pausdoms is des Antichrists Tyrannije, 4. 5. 13.

V. ofte U.

Vader (de) 1) is een self-standigheydt, ofte persoon, 1. 13. 2. Is een persoon door sijn eyghenschap onderscheyden, 1. 13. 2. Is een persoon, onderscheyden van den Sone, ende van den Heyligen Geest, 1. 13. 2. Hy is in ordre de eerste persoon, 1. 13. 25. Hy is het begin of beginsel des Godtheyts, 1. 13. 24, 25, 26, 29. Hoe hy een begin of beginsel des Soons is, 1. 13. 19. Hy is't begin of beginsel der werckinge, de Sone der wijsheyt, ende de Heylige Geest der kracht, 1. 13. 18. Van hem is de Sone Godts gegenereert ofte geboren van eeuwigheyt, 1. 13. 7. 23, 24, 25. en 2. 14. 7. Of hy altijdt genereert, 1. 13. 29. Eeuwigheydt van den Vader, Sone en Heylighe Gheest, 1. 13. 18. Van den Vader, en van den Sone, gaet uyt de Heylige Geest, 1. 13. 17, 18. Vader, Soon en Heylighe Geest, een Godtheyt, 1. 13. 5, 16. Siet oock Drieheyt, ofte, Drie-eenigheyt der Persoonen in Godt. Godt is Vader, 1. 2. 2. Godt is van de Poëten ghenaemt een Vader der menschen, 1. 5. 3. Het geloove stelt ons Godt in Christus voor tot een Vader, 2. 6. 1. Alleen d'Uytverkorene roepen Abba, Vader, 3. 2. 11. Abraham is de Vader der Geloovigen, 2. 10. 11. Adam is onser aller Vader, 2. 13. 3. Vader ons, of, 't Gebedt des Heeren; Siet Gebedt des Heeren, en Pater noster.

Vaders onder 't Oude Testament, 2. 7. 16. en 2. 9. 1, 2, 4. en 2. 10. 1, 5. en 2. 11. 9. 11. en 2. 14. 5. en 4. 10. 14. en 4. 14. 23. Sy hebben met ons een ende de selfde besittinge des Eeuwigen levens, 2. 10. 7. Waerom sy dit leven hooger gheacht hebben, dan wy dat achten, 2. 11. 3.

Vagevyer: hoe 't bedacht en versonnen 1) is, wat het zy, ende des selfs vruchten, 3. 5. 6. en 4. 18. 15. Daer van en staet niets in de Heylige Schrifture, 4. 9. 14.

Val der quader Engelen, ofte, Duyvelen: de oorsake, maniere, tijdt en soort van haren Val t' ondersoecken is curieus en sonder vrucht, 1. 14. 16

Val des mensches, 2 1. 1, 4. en 2. 5. 3 Siet oock Adam. Is Slibberigh, 4. 1. 13. Des selfs oorsake, 2. 5. 3 Is Vrijwilligh, 1. 15. 8. Is uyt ons, 2. 1. 10.

Valentinianus de Keyser, de tweede van dien naem, die 3 7 5—3 9 2 geregeert heeft, 3. 20. 32. en 4. 4. 13. en 4. 11. 15.

Valerius Maximus, A° 28, een Romeynsch History-schrijver, 1. 3. 3.

Valla, 1 4 5 0, en 1 4 6 5 ghestorven, 3. 23. 6. en 4. 11. 12.

Valsch ghetuyghe wordt verdoemt, 4. 20. 16. Straffe tegen een valsch getuyghe, 4. 20. 16. Valsch spreeckwoordt, 2. 8. 54.

Valsche Kercken: de ware Kercke verschilt seer veel van de selfde, 4. 2. 1.

Valschen eedt wort verdoemt, 2. 8. 24.

Varro: 3 8 8 0 des wereldts, en A° 6 8 voor Christus, 1. 11. 6.

Vasten, 4. 12. 14. Beschrijvinghe des selfden, 4. 12. 18. Een heyligh en wettelick heeft drie eynden, 4. 12. 15. Sijn gebruyck, 3. 3. 17. Hoe het nootsakelick is, 4. 12. 14. Het vasten van Moses, 4. 12. 20. Nehemia, 4. 12. 16. Anna, 4. 12. 16. Christus, hoedanigh, 4. 12. 20. Christus heeft veertigh daghen ghevast, en waerom, 4. 12. 20. Vasten der Papisten, 4. 12, 21, 22. Veertigh-daeghs vasten; daer van en hebben d'Apostelen geen wet ghegeven, 1. 13. 29. Veertighdaeghs vasten en kunnen de Papisten niet aenprijsen voor een heylige navolginghe van Christus, 4. 12. 20. Publijck en private vasten, 4. 12. 15. Het tijdelick vasten, waer in dat gheleghen is, 4. 12. 18. Droefheydt en is met het vasten niet vereenight, 4. 12. 17. Het vasten en moet voor gheen verdienstelick werck gehouden worden, 4, 12. 19. Het en is niet altijt noodig in de Pœnitentie, 3. 3 17. Wanneer men dat ghebieden sal, 4. 12. 16, 17. Dat is in drie dingen ghelegen, 4. 12. 18. Wat daer in moet gemijdt worden, 4. 12. 19.

Vastens behooren tot de Disciplijne, of, Tucht der Kercke, 4. 10. 29.

Vat: het Geloove is als de mondt van een vat, 4. 14. 17.

Ubiquitisten, ofte, Ubiquetisten: die de over-al-tegenwoordigheydt of allenthalventheydt des Lichaems van Christus drijven, als zijn de Martinisten ofte Luthersche, 4. 17. 16. Eutyches de Ketter, ende Michael Servetus een Wederdooper, hebben oock de ubiquiteyt of over-al-teghenwoordigheydt des Lichaems van Christus gedreven, 4. 17. 30.

Venus, de Goddinne onder de Heydenen van de Liefde: van haer wordt ghesproken. 1. 10. 3. en 3. 20. 5. Sy was onder de Heydenen de Patroon of Patronesse van de Wel-lustighe, 3. 20. 5

Venijn: wien het Avondtmael saligh, ende wien dat een venijn is, 4 17. 40

Verachtinghe: van den Kercken-dienst en sal niet ongestraft blijven, 4. 1. 5. Des doodts, van de Philosophen, 3. 9. 5. Der Sacramenten, moet men vlieden, 4. 15. 22.

Veranderinge: welcke ende hoedanigh een in de Sacramenten ghevonden wort, 4. 17. 14, 15. Des Broots in't Avondtmael des Heeren, 4. 17. 13, 14, 20. In Godt en is geen veranderinge, 1. 17. 12, 13.

Verbeteringe der kinderen, 3. 4 21.

Verblindt: hoe Godt den godtloosen verblindt en verhardt, 1. 18. 2. en 2. 4. 3. Waerom Godt den verworpenen verblindt, 3. 24 14.

Verblindinghe, 3. 24. 12. Die is een werck des Satans, 2. 4. 1.

Verbodt: een Argument ofte Bewijs van een bysonder gebodt tot een verbodt, 1. 11. 3.

Verboden en Geboden Godts begrijpen meer dan sy met woorden uytdrucken, 2. 8. 8.

Verbondt: Godt heeft met Abraham een Verbondt ghemaeckt, 4. 16. 3, 6. Euangelisch Verbondt, 2. 11. 4. Geestelick Verbondt, Godts, dat bestaet in twee deelen, 3, 20. 45. Formulier des verbondts, 2. 10. 8. Godt heeft met ons en met de Voor-vaders een Verbondt gemaeckt, doch ten verscheyden aensien, 2. 10. 2. De kinderen zijn door erfrecht 1) in 't Verbondt begrepen, 4. 16. 24. Een eenigh ende een selve Verbont isser, 2. 10. 8 Siet oock, Nieuwe ende Oude Testament ofte Verbondt.

Verborgen wille Godts is een afgrondt, 1. 17. 2.

Verborgentheden, 2. 2. 20. en 4. 14. 2. Siet oock, Mysterien. Om Godes verborgentheden te verstaen, vermagh de de mensch soo veel, als hy door Godes genade verlicht is, 2. 2. 20.

Verborgentheydt: in welcke dingen de verborghentheydt van 't Avondtmael des Heeren bestaet, 4. 17. 11. Het Euangelium wordt ghenomen voor de klare openbaringe der verborgentheydt van Christus, 2. 9. 2. De Latijnsche Oversetter heeft menighmael het woordt Sacramentum gesteldt voor 't Grieksche woordt Mysterion, dat is, Verborgentheyt, 4. 14. 2. en 4. 19. 36.

Verderf: ons verderf is uyt ons, 1. 5. 14.

Verdienen: wat dat zij, 2. 17. 3. en 3. 15. 3.

Verdienste: die is d'oprechtigheydt des gheloofs contrarie, 3. 15. 2 Godt gheeft ons de saligheydt niet uyt verdienste, maer uyt ghenade, 3. 23. 11. De verdienste hangt aen Godes barmhertigheydt, 2. 17. 1. Uyt verdienste zijn de straffen, 2. 5. 2. Onse verghevinge en is geen verdienste, 3. 20. 45.

Voorwetenschap der verdiensten, 3. 22. 1, 8, 9.

Verdienste van Christus, 2. 17. 1, 4. en 4. 1. 21.

Verdiensten: dat de verkiesinge niet uyt verdiensten en is, Exempelen daer van, 3. 22. 11.

Verdonckert en besoedelt is het Beeldt Godts in den mensche door Adams overtredinge, 3. 3. 9.

Verdorven en besmet is 't geheele menschelick gheslacht door Adams sonde, 4. 1. 17.

Verdorventheydt des menschen, is een toe-ghekomen hoedanigheydt, 2. 1. 11. Die is ons aengeboren, 2. 1. 5.

Verdraeghsaemheydt: Godts, 1. 10. 1. Des Kruyces, 3. 8. 1, 4.

Verdruckingen: siet Afflictien.

Verdruckt, waerom wy worden, 3. 8. 6.

Vereeninge: Persooneele, 2. 14. 5. en 4. 17. 30. Godts met den Gheloovighen, 2. 8. 18. Der quaestien ofte verschillen, 2. 9. 4. Van die Schriftuyr-plaetsen die tegen malkanderen schijnen te strijden, 1. 18. 4 en 2. 8. 12, 20. en 2. 10. 6. en 2. 15. 5. en 2. 16. 17. en 3. 11. 17. en 3. 17. 11, 12.

Vereenight: hoe wy in Christus worden vereenight, 3. 11. 5. Het Gheloove vereenight ons met Christus, 3. 1. 1. Des menschen hooghste goet en gelucksaligheydt bestaet daer in, dat hy met Godt is vereenight, 3. 25. 2.

Vergaderinghe in den Name van Christus, 4. 9. 2.

Vergaderinghen: Kerckelicke, die zijn noodtsakelick, 2. 8. 32. en 4. 1. 5. Eynde van de vergaderingen der Heyligen, 4. 1. 5 Haer nuttigheyt, 3. 8. 32. De publijcke vergaderinghen in't Pausdom, zijn Scholen der afgoderije en godtloosheyt, 4. 2. 2.

Vergeldinge: de gaven der ongheloovigen verdienen meer straffen dan vergeldinge, 3. 14. 2.

Vergelijckinghe: tusschen Christus en Moses, 2. 11. 4. Tusschen dit tegenwoordige ende het toekomende leven, 3. 9. 4. Tusschen de Wet en 't Euangelium, 2. 11. 7, 10. Tusschen het Avondtmael ende 't Manna, 2. 10. 6. Tusschen de Hemelsche en Aerdtsche Hierarchie, of Regeeringe, 4. 6. 10.

Vergeselschappen: de begeerte der aerdscher dinghen of goederen vergheselschappen veel gebreken, 3. 10. 5.

Vergetenheyt, of Vergetenisse, natuyrlicke, 1. 6. 3.

Vergevelicke sonde isser, na 't seggen der Sophisten, 2. 8. 58. en 3. 4. 28.

Verghevelicke sonden: de sonden der Heyligen zijn vergevelicke sonden, en waerom, 2. 8 59. en 3. 4. 28 Haer Voldoeningen, 3. 4. 28. Waer door die gesuyvert worden, 3. 4. 28.

Vergeven: Godt is genegen om te vergeven, 3. 3. 25. Ons vergeven, wat dat zy, 3. 20. 45.

Vergevinge, of, Vergevenisse, wat die zy, 3. 4. 25.

Vergevinghe, of, Vergevenisse der sonden, 3. 4. 30. en 3. 16. 4. Die wordt alleen in de Kercke gevonden, 4. 1. 20. Die is d'eerste toegangh en intrede in de Kercke ende in het Rijcke Godts, 4. 1. 20. Die baert vrede en ruste der conscientie, 3. 13. 4 Die is ons onverdient, maer Christus staet die seer dier, 3. 16. 4. Die is een deel des Euangeliums, 3. 3. 1, 9. Door die ont-

1) [ ].

1) versiert.

1) een erfachtig recht.

faught ende bewaert ons Godt in de Kercke. 4 1. 21. D'onse en is gheen verdienste, 3. 20. 45. Genadighe vergevinge der sonden, 3. 4. 25.
Verhardinghe: des herten, 2. 4. 3. Der godtloosen, de oorspronck daer van, 3. 24. 14. Haer oorsaken, 2. 4. 3. De oorsake der verharding is beyde Godt ende de mensche, 1. 18. 2.
Verhoedinge in de geloften, 4. 13. 2.
Verkiesen: wanneer 't volck van 't verkiesen der Herders opgehouden heeft, 4. 4. 10, 12.
Verkiesinge die de mensche van eenige dinghen doet, en is niet vry, 2. 4. 7. Verkiesinghe der Herders en Leeraers: wanneer het volck opgehouden heeft die te doen, 4. 4. 10, 11. en 4. 5. 2.
Verkiesinghe Godts: die is eeuwigh, 3. 21. 1. Sy is het fondament der Kercke, 4. 1. 2. Sy is uyt ghenade, 3. 22. 1. Sy is door de roepinge ge stabilieert en bevestight, 3. 24. 1. Haer stantvastigheydt en sekerheydt, 3. 24. 3, 4, 5, 6, 10. en 4. 1. 3. Haer eynde, de heyligheydt des levens, 3. 23. 12. Haer orden en bewijs, 3. 24. 1. Haer getuygenissen, 3. 21. 5. Haer soorten, 3. 21. 5, 6. Sy is't begin of beginsel aller genaden, 3. 14. 21. Haer vrucht, het gheloove, 3. 2. 11. Haer oorsake is Godes wille, 3. 22. 9. Alghemeene, 3. 21. 5. Bysondere, 3, 21. 6. Sy is de oorsake der goeder wercken, ende der heyligheyt, 3. 22. 3. Sy is de moeder des gheloofs, 3. 22. 10. Sy en komt niet uyt de verdiensten, 3. 22. 1. Haer oorsake moet buyten den mensche gesocht worden, 2. 3. 8. Christus is de ware spieghel van onse verkiesinghe, 3. 24. 5. De Praedestinatie is een dienstmaeght van deselfde, 3. 22. 9. Dat sy niet uyt verdiensten en is, exempelen daer van, 3. 22. 11. De verlichtinghe heeft die tot een reghel, 3. 24. 17. Verkiesinghe wordt Gode toegeschreven, 1. 16. 6.
Verklaringhe ende uytlegginghe van de Beschrijvinghe des Gheloofs, 3. 2. 14, 15, &c.
Verkondight wordt somtijds het Euangelium den verworpenen, 3. 24. 1.
Verkondinghe des Woordts, 3. 2. 33. en 4. 11. 1. Door die verkondinge en wort er niets bedreven souder de verlichtinge des Heyligen Geestes, 3. 2. 33. Godt verlicht veel menschen sonder de verkondinghe des Euangeliums, 4. 16. 19. Siet oock Predicatie.
Verkoren Engelen, 3. 23. 4. d'Apostelen zijn verkoren sonder middel, 4. 3. 13.
Verkorene: hoe Godt in haer werckt, 2. 5. 5. Siet Uytverkorene.
Verkreghen heeft Christus voor ons de genade Godts ende het eeuwige leven, 2. 17. 1.
Verlangen der Geloovigen, 3. 9. 4.
Verlicht, om de verborgentheden Godts te verstaen, vermach de mensche soo veel als hy door Godes ghenade verlicht is, 2. 2. 20.
Verlichtede sonder Predicatie, 4. 16. 19.
Verlichtinge: sonder de verlichtinge des Heylighen Geestes en isser geen Geloove, 1. 7. 5. De verlichtinge heeft Godes eeuwige verkiesinghe tot een regel, 3. 24. 17. Sonder de verlichtinge des Heyligen Geestes en wort door de verkondinghe des Woordts niets bedreven, 3. 2. 33.
Verlosser: Christus is d'eenighe Verlosser, 2. 6. 1, 3. en 2. 12. 2, 3. en 3. 2. 1. Godt is onse Verlosser in Christus, 1. 2. 1. en 2. 12. 2.
Verlossinge is in Christus alleen, 2. 6. 1.
Verlost: hoe Godt de sijne verlost, 4. 20. 30.
Vermach: wat 's menschen verstant vermach in aerdtsche en hemelsche dingen, 2. 2. 13, 18.
Vermaninghen: Private vermaninghen zijn in de Kercke noodtsakelick, ende zijn het eerste fondament der Kerckelicker Disciplijne ofte Tucht, 4. 12. 2. Of sy te vergeefs zijn, 2. 5. 4. Haer gebruyck, 2. 5. 5. Sy zijn den Geloovigen profijtelick en noodigh, 2. 7. 12. Vermaningen tot vasten en gebeden, 4. 12. 14.
Vermogen: wat wy vermogen, 2. 8. 3. Godes geboden en moeten uyt 's menschen kracht en vermogen niet ge-estimeert worden, 2. 5. 4, 6. Wat wy met ons verstandt vermogen, 2. 2. 13.
Vernederinge: siet Nederigheyt.
Vernieuwinge des menschen, 3. 3. 9.
Verontschuldight en worden wy niet voor Godt, en waerom, 1. 5. 14.
Verrijckt: Godt heeft Adam niet eer geschapen, voor en al eer hy de werelt met allen overvloet der goederen verrijckt hadde, 1. 14. 2. Godt verrijckt met sijn zegen den menschen, 3. 7. 8, 9.
Verrijsenisse, en opstandinghe des vleesches, en weder-opstandinghe, die is swaer om te gelooven, 3. 25. 3. Die is den goeden en godtloosen ghemeen, 3. 25. 9. Sy sal op een wonderbare maniere gheschieden, 3. 25. 8. Der godtloosen verrijsenisse sal toevalligh zijn, 3. 25. 9. Onse verrijsenisse sal met Christus ghemeen zijn, 4 17. 29. Bedenckinghe der laetster verrijssenisse, 3. 25. 1.
Verrijsenisse van Christus, 2. 16. 13. Drie vruchten derselfder, 2. 16. 19. De Geloovighe zijn des doodts ende der verrijsenisse van Christus deelachtigh, en waerom, 3. 3. 9.
Versaken sich selven, 3. 3. 8. en 3. 7. 1, 2, 4, 5.
Versakinge onses selfs, 3. 20. 43. Welcke die zy, 3. 7. 1, 2. Haer begin of beginsel, 3. 7. 1.
Versamelinghen hare nuttigheydt, 2. 8. 32. Siet Vergaderingen.
Verscheuringhe des herten is de Pœnitentie noodigh: maer weenen en vasten niet altijdt, 3. 3. 17.
Verscheyden verdruckinghen is Christus onderworpen geweest, 3. 8. 1. Verscheyden eynden van een ende de selfde Actie, ofte, Daet en Werckinge, 2. 4. 2, 5. Verscheyden zijn de gaven Godts, 1. 5. 4 en 2. 2. 17. Verscheyden soorten van dieverije, 2. 8. 45.
Verschil: siet Onderscheydt, Strijdt en Twist.
Verschillen: d'Apostelen verschillen seer veel van den genen die haar valschelick beroemen haer Successeurs, ofte, Opvolgers te zijn, 4. 2. 2, 3, en 4. 5. 13. en 4. 8. 9.
Verschenen is Godt onder een menschelicke gedaente, 1. 11. 3.
Verschijninghe van Christus: hoe sy door het verloop des tijdts naerder ghekomen is, hoe haer Leere klaerder gheweest is, 3. 10. 20.
Verschijningen Godts, 1. 11. 3.
Versoecken Godt, wat dat beteeckent, 4. 13. 3.
Versoeckinge: verscheyden soorten der selfder, 3. 20. 46. Hoe Godt in versoekinge leydt, 3. 20. 46.
Versoeckt: Godt versoeckt den sijnen, en waerom, 3. 8. 4. Godt versoeckt, ende de duyvel versoeckt oock, en tot wat eynde, 3. 20. 46.
Versoent: Godt en wordt niet versoent door een versierde Pœnitentie, 3. 3. 25. en 3. 20. 15.
Versoender: Christus is d'eenighe versoender Godts ende der menschen, 2. 6. 1. en 2. 17. 12.
Versoenen: Godt heeft in de Wet bevolen offerhanden te doen om de gewillige sonden der Geloovighen te versoenen, 4. 1. 28.
Versoeninghe van Christus, 4. 6. 2. De versoeninge moet voor gaen voor het gebedt, 3. 20. 9.
Versoen-offerhande, 4. 18. 13.
Versonnen Pœnitentie: door die en wordt Godt niet versoent, 3. 3. 25. en 3. 20. 15. Versonnen Godtsdienst: Siet Eygenwillige.
Versonnen is den strijdt tusschen Simon Petrus en Simon den Toovenaer, 4. 6. 15. Wie een nieuwen Christus versint, 2. 12. 5.
Verstandt des menschen: dat is blindt in Geestelicke saken, 2. 2. 19. Kracht des selfden, 2. 2. 2. Blindtheydt des selfden, 1. 5. 12. Ampt des selfden, 1. 15. 7. Wat dat vermagh in Aerdtsche en Hemelsche dingen, 2. 2. 13, 18. Dat is een geduyrige smeedster van de Afgoden, 1. 11. 8. Verstandt en wille zijn twee deelen van de zielen, 1. 15. 7.
Versuymt en moeten niet worden de Arme, 4. 4. 6.
Verstellen alle onse sonden in 't bysonder, en is noodigh, noch mogelick, 3. 4. 18.
Vertoornen en moet men Godt niet, om des Naestens wille, 3. 19. 13.
Vertroostinge: Heydensche, 3. 7. 10.
Vertroostingen, 1. 5. 10. en 1. 14. 16. en 1. 16. 3. en 1. 17. 11, 12. en 2. 8. 21. en 2. 15. 4. en 2 16. 5, 18. en 3. 8. 1, 7. en 3. 9. 6. en 3. 15. 8. en 3. 20. 51. en 3. 25. 4. en 4. 1. 3.
Vertrouwen, 1. 10. 2. Welck ofte wat, 1. 10. 2. en 1. 14. 12. en 2. 8. 16. Is vrede en ruste des gemoedts, 3. 2. 16. Hoedanigh een in het Ghebedt moet zijn, 3. 2. 12. Des volmaecktheydts, is een duyvelsch verdichtsel, 4. 1. 20. Vertrouwen en Roem zijn twee pesten, 3. 14. 16. Het Avondtmael is een bewijs des vertrouwens. 4. 17. 2. Gheloove wordt somtijds genomen voor 't vertrouwen, 3. 2. 15.
Vertwijfelinghe baren de wercken, 3. 13. 3.
Vervolginghe om der gherechtigheydts wille, 3. 8. 7.
Vervullen het lijden van Christus, wat dat zy, 3. 5. 3.
Vervullinghe des Wets, is Christus, 2. 7. 2.
Verwerkinghe tot gehoorsaamheydt tegen d'Overheyt, 4. 20. 29.
Verwerpinge: in Godt is een verkiesinghe en verwerpinghe, 3. 23. 1. Die is uyt Godes wille, 3. 22. 11.
Verwerpt: wie die gene zijn dien Godt verwerpt, 3. 23. 1.
Verwerret geloove der Sophisten, 3. 2. 2.
Verworpen Engelen, 3. 23. 4.
Verworpene: die zijn Gode hatelick, ofte, hy hatet haer, 3. 24. 17. Sy en hebben gheen verontschuldiging als sy sondigen, 1. 18. 4. en 3. 23. 9. Sy en vreesen Godt niet ghelijck 't behoort, 3. 2. 27. Waerom sy van Godt verblindt worden, 3. 24. 14. Haer gheloove, 3. 2. 10, 11. Haer elendige conditie, 3. 25. 6, 12. Haer strrffe sal d'alderswaerste zijn, 3. 25. 12. Sy konnen het Woort Godts hooren, 2. 5. 5. Godt alleen onderscheydet die van d'Uytverkorene, 4. 1. 3. Het Euangelium wordt somtijts haer verkondight, 3. 24 1. Haer Prædestinatie, 3. 24. 17.
Verwijtingen Godts, 3. 5. 11.
Vespasianus, die A° 6 9 — 7 9 Roomsch Keyser gheweest is, die in het eerste jaer sijner regeeringhe, zijnde het negen-en-tsestighste jaer van Christus, Ierusalem belegert, ende die door sijnen sone Titum ingenomen heeft: van hem wordt gesproken, 3. 14. 2.
Veynsinghe van sommighen wordt bestraft, 3. 19. 13.
Victor; die 1 9 2 — 2 0 1 Bisschop van Rome gheweest is, hy wordt van Irenæus bestraft, en waerom, 4 7. 7.
Vincentius, een Gesante van Iulius den eersten, 3 3 6 — 3 5 2 Bisschop van Rome; in het eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Algemeene, 3 2 5 gesonden, 4. 7. 1.
Virgilius, een seer vermaert Poët, ende door voortreffelickheyt de Poët ghenaemt, 3 9 0 9 des wereldts, en 3 9 voor Christus: van hem wordt ghesproken, 1. 5. 5.
Vitus, een Ghesante van Iulius den eersten, 3 3 6 — 3 5 2 Bisschop van Rome; in het eerste Niceensche Concilie, zijnde het eerste Algemeene, 3 2 5 gesonden, 4. 7. 1.
Vleesch: dat strijdt teghen den gheest, 2. 2. 27. en 3. 2. 18. Ons vleesch is een ghevangenisse, 4. 1. 1. Wat door vleesch verstaen wordt; 3. 14. 1.
Vleesch van Christus: is waerlicks spijse, 4. 17. 7. 't Is levendigh-makend, 4. 17 9. 't Is onse spijse, 2. 17. 5.
Vleesches: wercken, 2. 1. 8. en 4. 15. 10. Dertelheyt, 3. 8. 5. en 3. 10. 3. Doodinghe, 2. 16. 7, 10. Waer in de doodinge des vleesches bestaet, 2. 16. 2.
Vleesch eten in 't Pausdom verboden, 4. 12. 21. Vleesch eten op Vrydagh, 4. 10. 10, 22.
Vleeschelicke tegenwoordigheyt van Christus, 4. 17. 13, 30.
Vleijaerts der Princen zijn seer perijckeleus, 4. 20. 1, 32.
Vloeck: een Herder is vrij van den selfden, en wanneer, 4. 12. 11. Vloeck en Ban verschillen van malkanderen, 4. 12. 10.
Ulysses, een wel-sprekend loos en doortrapt Grieck; die 2 7 6 7 des werelts, en 1 1 8 1 voor Christus, in de belegeringe voor Troyen geweest is: van hem wordt gesproken, 4. 6. 8.
Voedsel: het Avondtmael is den Geloovigen een geduyrigh voedsel, 4. 18. 19. Christus is het eenighe voedsel onser zielen, 4. 17. 1. Tot wat eynde het voedsel geschapen is, 3. 10. 2.
Volck: wanneer dat in de verkiesinge der Kercken-dienaren opghehouden heeft, 4. 4. 10, 11. en 4. 5. 2. Het Volck ende de Clergie ofte de Gheestelickheydt, zijn beyde de Disciplijne ofte

Tucht der Kercke onderworpen, 4. 12. 2, 7, 22.
Voldaen heeft Christus voor onse sonden, 2. 17. 3,
Voldoeninghe: die is van de Sophisten versiert, 3. 4. 25. en 3. 16. 4. Wat de Oudt-vaders door de Voldoeninge verstaen hebben, 3. 4. 39.
Voldoeninghen: Kerckelicke, ofte, der Kercke, 3. 4. 39. Beschrijvinghe der selfder, 3. 5. 1. Die worden by d'Aflaten ghestelt, 3. 5. 1. Voldoeninghen voor de vergevelicke sonden, 3. 4. 28. Voldoeninghen der Papisten. 3. 4. 25, 26, 28, 31, 39. en 3. 14. 13. en 3. 16. 4. en 3. 20. 45.
Volherden tot den eynde toe, dat doen alleen d'Uytverkorene, 3. 2. 11.
Volherdinge: is een gave Godts, 2. 3. 11. en 2. 5. 3. Sy is alleen den Uytverkoren eyghen, 2. 3. 11. en 3. 24. 6. Sy is in't Ghebedt noodtsakelick, 3. 20. 28.
Volheyt der genade is bewesen in Christus komste, 4. 1. 26.
Volmaeckte: siet, Perfectisten.
Volmaecktheydt; der Kercke, 4. 8. 12. Der Geloovigen, 3. 17. 15. Des gheloofs, 3. 17. 15. Der Monnicken, 4. 13. 11. Ydel vertrouwen des selfden, 4. 1. 20. Volmaecktheydt, der Engelen 4. 12. 12. Volmaecktheyt des Euangelischen Wets, 2. 8. 7. Christus is onse volmaecktheyt, 2. 7. 4.
Volstandigheydt, 3. 2. 40. Van waer haer genade zy, 3. 24. 4. Siet oock Volherdinge.
Volwassene en moeten voor de Belijdenisse des Geloofs niet ghedoopt worden, 4. 16. 23.
Voorbeeldt, Christus voorbeeldt was David, 3. 20. 25. Antiochus Epiphanes was een voorbeeldt van den Antichrist, 4. 7. 25.
Voorbeelden van Christus waren de Levitische Priesters, 4. 12. 25.
Voor-bereydinge der Papisten, 2. 2. 27. en 3. 11. 15.
Voorbidder, d'eenighe is Christus, 2. 16. 16. Het meeste-deel in 't Pausdom verwondert zich, dat Christus een Voorbidder genaemt wort, 3. 20. 28.
Voorbiddinge van Christus, 1. 14. 12. en 3. 20. 18, 19, 20, 27, 28. en 4. 6. 2. Der afgestorven Heylige, 3. 20. 21, 27. d'Afghestorven Heylighe en zijn gheen Middelaers der voorbiddinge, 3. 20. 20. Dan de voorbiddinge der Heyligen en staet niets in de Heylige Schriftuyre, 4. 9. 14.
Voorburch der Hellen, is een fabel, 2. 16. 9.
Voorleden dingen, 1. 17. 3, 5.
Voornemen dat goedt is, 2. 2. 25.
Voor-segginghen van toekomende dingen, 1. 8. 7, 8.
Voorsichtigheyt Godts, in 't stellen der Koningen, 4. 20. 26. Natuyrlicke, 1. 3. 2.
Voorsienigheydt Godts, jeghens alle creatuyren ofte schepselen. 1. 16. 1. 3, 4, 5. en 1. 17. 1, 2, 4, 5, 6, 7. Hoe sy moet aenghemerckt worden, 1. 17. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. In d'uytdeelinghe der Koninckrijcken, en in 't instellen der Koninghen, 4. 20. 26. Exempelen der selfder in de bedieninge der Koninckrijcken, 4. 20. 30. Wat sy is, 1. 16. 4. Alghemeene, 1. 16. 4. Besondere, 1. 16. 4. Verborghene, 1. 18. 4. Haer tweederley vrucht, 1. 16. 3. Sy is met haer middelen bekleedt, 1. 17. 4. Die zijn onderworpen de dingen die leven, ende niet en leven, 1. 16. 2. Door die is Adam ghevallen, 3. 23. 8. d'Opperste ghelucksaligheydt is in de kennisse der self der ghelegen, 1. 17. 11. Van die zijn ghetuygen de particuliere geschiedenissen, 1. 16. 7. Van die is de Sonne een ghetuyge, 1. 16. 2. Sonder die en ryster gheen windt, 1. 16. 7. De beweginghen des herten ofte des gemoedts zijn die onderworpen, 1. 18. 2. De beraedtslaginghen van toekomende dinghen komen met die overeen, 1. 17. 4. Haer doel, 1. 17. 1.
Voorsprake en Voorspreker, d'eenighe is Christus, 2. 16. 16. en 3. 20. 17, 20.
Voor-vaders: haer swackheydt, 4. 1. 24. Godt heeft met ons en met de Voorvaders een Verbondt gemaeckt, doch ten verscheyden aensien, 2. 10. 2. Siet oock, Vaders onder het Oude Testament.
Voorwerp, siet, Object.
Voorwetenschap, wat die in Godt beteeckent, 3. 21. 5. Der verdiensten, 3. 22. 1, 8, 9. In Godt en is gheen bloote, 1. 16. 4. en 3. 21. 5. De voorwetenschap Godts en brenght den Creatuyren gheen noodtsakelickheydt toe, 3. 23. 6.
Vormsel, ofte Confirmatie, wat, 4. 19. 4. Ware gebruyck des self den, 4. 19. 13. Formulier der Papistischer Confirmatie, of Vormsels, 4. 19. 5. Of die een Sacrament is, 4. 14. 20. en 4 19. 5, 12, 13.
Vorsten zijn oock de Kerckelijcke Discipline onderworpen, 4. 12. 7.
Vrage, curieuse, 1. 14. 4. Onweerdige, 1. 8. 9. Seltsame, 2. 12. 5.
Vragen, onnutte moet men verwerpen, 1. 14. 1, 4. en 2. 12. 5.
Vrede der Conscientie komt voort van de vergheyinghe der sonden. 3. 13. 3. Het geloove is vrede, 3. 2. 16. Christus is onse vrede, 3. 13. 4.
Vreemde sprake, niet in die, maer in een bekende, moeten de gemeene gebeden gedaen worden, 3. 20. 33.
Vreese Godts, 1. 10. 2. Hoedanigh een vreese Godts in den verworpenen is, 3. 2. 27. en 4. 10. 23. Vreese des Heeren, 3. 2. 26. Vreese der Geloovighen, 3. 2. 21. 22. 27. Werckinghen der Godtsaliger vreese, 1. 2. 2. Gewillige en gedwongen vreese, 1. 4. 4. Kinderlicke en knechtelicke of slaefachtige vreese, 3. 2. 26, 27. Gelijckenissen Godts nemen de vreese wech, 1. 11. 6.
Vreesen, hoe de godtloose Godt vreesen, 4. 10. 23. Vreesen en eeren verschillen, 1. 2. 2.
Vrouwen, die worden in de gheslachtregisters onder de namen van Menschen, ofte, Mannen begrepen, 2. 13. 3. Het en is haer niet gheoorlooft te doopen, 4. 15. 20, 21, 22. Of sy oock moeten ghedoopt worden, 4. 16. 16. Sy zijn zadeloos segghen de nieuwe Marcionieten, 2. 13. 3.
Vrucht, Eten des Lichaems van Christus, is een vrucht des gheloofs, 4 17. 5. Der kennisse des Menschen, ofte onses selfs, 2. 1. 2. Tweederley der voorsienigheydt Godts, 1. 16. 3. Van het bloedt der Martelaren, 3. 5. 4. Des Kinder-doops, 4. 6. 9. Des doodts, ende der verrijsenisse van Christus, 2. 16. 7. Der verkiesinge is 't geloove, 3. 2. 11.
Vruchten, der sittinge van Christus ter rechter-handt des Vaders, 2. 16. 16. Des Cruyces, 3. 8. 2, 5. Der begeerlickheyt, 3. 3. 13. Drie der verrijsenisse van Christus, 2. 16. 19. Der prædestinatie, 3. 21. 1. Des vleesches, welcke, 2. 1. 8, en 4. 15. 10, 11. Der Pœnitentie, 3. 3. 16. Der belijdenisse der sonden, 3. 4. 18. Des gebedts, 3. 20. 3. Des Priesterdoms van Christus, 2. 15. 6. Der vermaningen by de godtloose en geloovige, 2. 5. 5.
Vry, Godes ghenade is vry, 3. 21. 6. en 3. 22. 1, 8. Christus is vry van alle sonde, 2. 13. 4. en 2. 16. 5. De verkiesinge die de Mensche van eenige dingen doet, en is niet vrij, 2. 4. 7.
Vryen wille, 1. 15. 8. en 2. 2. 1, 4. en 2. 5. 1. en 3. 15. 7. Vrijen wille des Mensches voor den val, 1. 15. 8. en 3. 23. 7. Beschrijvinghe des selfden, 2. 2. 4. Wat hy by d'Oudt-vaders zy, 2. 2, 4, 8, 9. Philosophen opinie van den selfden, 2. 2. 3.
Vry-geesten, siet, Libertijnen.
Vryheyt, Christelicke, die is geestelick, 3. 19. 9. De Christelicke vryheyt bestaet in drie deelen, 3. 19. 2, 4, 7 Siet oock, Christelicke vryheyt. Vryheydt des volcks in de verkiesinge der Bisschoppen, 4. 4. 11. Vryheydt der Conscientie, is dierbaer, 3. 19. 14. Wy zijn van onse vryheyt berooft, en hoe verre, 2. 2. 1.
Vry-sprekinge, siet, Absolutie.
Vyanden moet men lief hebben, 2. 8. 56, 57. en 3. 7. 6. Het is een ghebodt, ende niet een Euangelische Raedt of Raden, den vyanden lief te hebben, 4. 13. 12.
Vyer, voor het examen ofte ondersoeck des Heyligen Geestes genomen, 3. 5. 9.
Uyren, sekere ordinaire Uyren, dienende tot de gebeden, 3. 20. 50. en 4. 10. 31. Voor de ghemeene ghebeden moeten sekere Uyren verordent worden, 3. 20. 29.
Uyterste Oordeel van Christus, 1. 5. 6. en 2. 16. 17. Siet ook, Oordeel.
Uytgang van Christus uyt het graf, was mirakuleus, 4. 17. 29.
Uytkomste, uyt d'uytkomste der dingen, is de kennisse Godts, 1. 5. 8.
Uytlegginge der Heylige Schriftuyre, 4. 9. 13. Nuttigheydt van de selfde, 2. 5. 7. Hoedanig die in 't Pausdom is, 4. 9. 14.
Uytlegginghen, gheestelicke, siet, Allegorien.
Uytnementheydt en voortreffelickheydt des Mensches, 1. 15. 3, 4, 5, 8. en 4. 17. 42.
Uytsinnigheydt, Eutychiaensche uytsinnigheyt, ofte, rasernije, 2. 14. 4.
Uytsluytinge buyten de Kercke, 4. 12. 2. Siet oock, Excommunicatie.
Uytspreeck: van Agamemnon, 1. 17. 3 Van Archelaus, 2. 8. 44. Van Cato, 3. 10. 4. Van Medea, 2. 2. 23.
Uytverkorene: zijn alleen der ghenade Godts deelachtigh, ofte, Godt geeft sijn besondere genade maer alleen aen haer, 2. 2. 6. en 2. 3. 14. Sy alleen ghelooven waerlicks, 3. 2. 11. en 3. 24. 1, 12. Sy alleen vreesen Godt, 2. 3. 4. Hoe sy tot de kennisse Godts gebracht worden, 1. 6. 1. Sy alleen en konnen niet vergaan, 3. 24. 6, 7 Sy alleen blyven in 't Gheloove, 3. 24. 6. Sy verschillen veel van den verworpenen, 3. 2. 11, 27. en 3. 4. 32. en 3. 8. 6. en 3. 9. 6. en 3. 13. 3. en 3. 20. 16, 29. Sy alleen volherden tot den eynde toe, 3. 2. 11. Sy alleen roepen Abba, Vader, 3. 2. 11. Godes beloften zijn alleen in haer krachtigh, 3. 24. 17, De beloften der saligheydt gaen haer alleen aen, 3. 22. 10. Christus is d'eenighe Salighmaker van alle Uytverkorene, 3. 15. 5. Godt werckt op tweederley maniere in haer, 2. 5. 5.
Uytwendighe behulp-middelen hebben wy van noode, en welcke die zijn, 4. 1. 1. Uytwendighe beroepinghe der Kercken-dienaren, 4. 3. 11.

W.

Waken geduyrighlick, 1. 14. 15.
Waerachtigh is Godt, 4. 8. 9.
Waerachtighe, Etinghe des Lichaems van Christus, 4. 17. 33. Overste, wie, 4 9. 4, 9, 12. Regel der kennisse Godts, 1. 1. 2. Wijsheyt, 1. 1. 1.
Ware, absolutie, ofte, vry-sprekinghe, wat die is, 3. 4. 23. Biechte, welcke die zy, 3. 4. 19. Gheloove, 1. 7. 5. en 3. 2. 6, 7, 41. Kercke, 4. 1. 1. Kennisse Godts, 3. 2. 6. Nedrigheydt, ofte, vernederinghe, 2. 2. 11. en 3. 12. 6. Pœnitentie, 3. 3. 5. Religie, 1. 2. 2. en 1. 4. 3. Beteeckenisse des Sacraments. 4. 14. 1. Ghebruyck des Vormsels, 4. 19. 13. Christus Ware Menscheyt, 1. 13. 1. en 2. 13. 2. Christus is de Ware en d'eenighe Autheur der Mirakelen, 1. 13. 13. Christus is het Ware Object, ofte voorwerp van den Doop, 4. 15. 6. Christus is de Ware Spiegel van onse verkiesinge, 3. 24. 5. Christus heeft aengenomen het wesen van ons Ware vleesch, 2. 13. 1. Christus is Ware mensche geboren uyt den zade des menschen, doch sonder sonde, 2. 13. 3. Christus is de Ware Salomon, 3. 4. 32. en 4. 1. 27. Ware Religie wort door beelden verdorven en vervalscht, 2. 8. 17. Ware Diaconie, 4. 5. 18. Ware Kercke verschilt seer veel van de valsche Kercken, 4. 2. 1.
Waerheyt Godts, 1. 10. 2. en 3. 2. 12. en 3. 22. 1. Waerheydt en Barmhertigheyt Godts zyn t'samen gevoeght, 3. 13. 4. Waerheyt der beloften Godts, 3. 24. 17.
Wasse-keersse in den Doop der Papisten, 4. 15. 19. Siet ook, Doop.
Water, daer mede moet den Doop bedient worden, 4. 9. 11.
Werderdoop, 4. 15 16. Of die van Paulus zijn herdoopt ofte weder gedoopt zijn, die te voren van Johannes ghedoopt waren, 4. 16. 8, 18. Siet ook, Doop.
Wederdoopers, haer dwalingen worden ontdeckt en wederleght. 2. 8. 26. en 2. 10. 1, 7. en 3. 3. 2, 14. en 3. 23. 8. en 4. 1. 13, 23. en 4. 12. 12. en 4. 15. 16. en 4. 16. 1, 16, 31, 32. en 4. 20. 2. Scheuringe der Wederdoopers, 4. 12. 12.
Weder-geboren, hoe de kinderen worden, 4. 16. 17. Weder-geboren te worden, is Christus aennemen, 2. 2. 19.
Weder-geborene: haer wercken, 3. 14. 9, 10, 11. In haer is de begeerlickheyt, 3. 3. 10. Sy alleen hebben een in-

gangh in het eeuwige leven, 4. 16. 17.
Weder-geboorte: is door 't Gheloove, 3. 3. 1. Eynde der selfder, 1. 15. 4 en 3. 3. 9, 19. en 3. 6. 1. Haer graden ofte trappen, 4. 16. 31. Wat sy den Weder-doopers is, 3. 3. 14. Sy geschiedt nae der ziele, 2. 3. 1. Van waer sy is, 2. 1. 7. De kinderen worden gheboren, niet uyt de Geestelicke Weder-geboorte, maer uyt de vleeschelicke generatie ofte gheboorte, 2. 1. 7. De Doop is een teeken der Weder-geboorte, 4. 16. 21.
Weder-opstandinge: siet Verrijsenisse.
Weder-roepinghe van Berengarius, en 't Formulier der selfder, 4. 17. 12. Siet oock, Berengarius.
Weder-spannigheydt teghen Godt, is een seer groote misdaedt en sonde, 3. 2. 31.
Weduwen, oude, ende haer on-gehuwden staet, en haer gelofte, 4. 13. 18.
Weenen en is niet altijdt noodigh in de Pœnitentie, 3. 3. 17.
Weerdigheydt, des Mensches, 1. 15. 3, 4, 5, 8. en 4. 17. 42. Der Gheloovighen, 1. 14. 2. en 2. 16. 16. en 4. 17. 2. Des Magistraets, 4. 20. 24. Der ghener die over ons ghestelt zijn, 2. 8. 35. Der Papistische salvinge, 4. 19. 10. De Doop en moet niet gheweerdeert worden uyt de weerdigheydt des Dienaers, 4. 15. 16. en 19. 10.
Weerdighlick moet men het Avondtmael des Heeren nuttigen, 4. 17. 42.
Wesen, Godts, 1. 5. 9. en 1. 11. 2. en 1. 13. 1, 2, 5, 6, 7, 9, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26. en 1. 15. 5. en 2. 14 5. Godt is een onbegrijpelick Wesen, 3. 20. 40. Godt is een Geestelick Wesen, 1. 13. 1. 20. Godt is van een eenvoudigh en on-eyndigh Wesen, 1. 11. 2 Christus is de substantie, ofte, het Wesen der Sacramenten, 4. 14. 16. en 4. 17. 11. Christus heeft aengenomen het Wesen van ons ware vleesch, 2. 13. 1. De Duyvelen en zijn gheen quade affecten ofte bewegingen des gemoedts, maer sy hebben een Wesen, 1. 14. 19. De ziele heeft een waerachtigh Wesen, 1. 15. 2. De ziele en is Godes Wesen niet, 1. 15. 5.
Wesentlick Woordt, 1. 13. 7.
Wesentlicke, Geesten, zijn de Duyvelen, 1. 14. 19. D'Engelen zijn Gheesten, van een Wesentlicke natuyre, 1. 14. 9.
Wegh, de nedrigheyt, ofte, vernederige is een wegh tot Christus, 2. 8. 3. Ghemeene en rechte wegh om Godt te soecken, welcke die zij, 1. 5. 6. 9.
Wel-behaghen Godts, 2. 17. 1. en 3. 22. 1, 2, 7.
Weldaedt Godts, 1. 14. 11. en 2. 8. 11. Haer eynde, 3. 6. 3.
Weldaden Godts, 3. 22. 1. en 4. 1. 3. Papistische weldaden, siet, Beneficien in 't Pausdom, drie weldaden zijnder in den Dienst t'aenmercken, 4. 17. 11.
Weldadigheyt, bewijs daer van, 3. 7. 6.
Weldadigheyt Godts, 3. 13. 4. en 4. 13. 3.
Wellustige, haer Patroon of Patronesse onder de Heydenen, was Venus, 3. 20. 5
Wel-sprekentheyt der Schrijvers der Heylige Schriftuyre, 1. 8. 2.
Werck, des Heylighen Geestes, 4. 14. 8, 9, 10. Een en 't selfde werck wordt velen toe-geschreven die malkanderen contrarie zijn, 1. 8. 4. en 2. 4. 2. Het Geloove wordt een werck ghenaemt, en hoe, 3. 2. 39. Het voornaemste werck des Heylighen Gheestes, is het Geloove, 3. 1. 4. Pinehas is door sijn werck, ofte, daedt gherechtveerdight, en hoe, 3. 17. 8, 9.
Wercken, Godts, ordinaire, 1. 5. 2, 10. die sijn getuygenissen der Goddelicker wijsheyt, 1. 5. 2. Extra-ordinaire wercken Godts, 1. 5. 10. Die boven den loop der natuyre geschieden, 1. 5. 6 Wercken des tegenwoordigen ofte tegenwoordigheydt Godts, 1. 1. 3. De wercken en rechtveerdigen den Mensche niet, 3. 17. 11. Wercken des vleesches komen voort van d'erf-sonde, 2. 1. 8. en 4. 15. 10. 11. Overtollige wercken, 3. 14. 12, 13, 14. Rechtveerdigheydt der wercken, die en kan uyt den Loon der selfder niet besloten worden, 3. 18. 1. Wercken der Hypocryten, 3. 14. 7. 8. Sy worden Rechtveerdige wercken ghenaemt, en waerom, 3. 17. 10. Sy baren vertwijffelinge, 3. 13. 3. Geen wercken en zijnder die Gode behagen, 3. 14. 1, 3. Of sy gheen gunste noch ghenade by Godt en verdienen, 3. 15. 1. Waerom dat ghene, 't welck de wercken toe-geschreven wordt, uyt genade ghegeven wort, 3. 18. 3. Godt siet meer op de herten, als op de wercken, 3. 14. 8. en 3. 20. 31. Morale, 3. 11. 19. Geestelicke, 3. 11. 14. Goede, siet Goede wercken.
Werckende genade, 2. 2. 6. en 2. 3. 11.
Werckers: een en 't selfde werck wordt verscheyden contrarie werckers toe-geschreven, 1. 8. 4. en 2. 4. 2.
Werckinge: des Avondtmaels des Heeren, 4. 17. 3. Des Geloofs, 3. 2. 29 Des verstandts, 1. 15. 7. Des willes, 1. 15. 7. Des Godtsaligheyts, 1. 2. 2.
Werckingen: der kennisse Godts, 1. 1. 2. Der kennisse des Menschen, ofte, onses selfs, 1. 1. 1, 2. Des sorghloosheydts, 3. 24. 7. Der tegenwoordigheyt Godts, 1. 1. 3.
Werckt: hoe Godt werckt in de herten der menschen, 2. 4. 1. Godt werkct op tweederley maniere in d'Uytverkorene, 2. 5. 5. Godt werckt, door, sonder, en tegen middelen, 1. 17. 1. Hoe de Satan in den verworpenen werckt, 2. 4. 2.
Werelt, die wort genomen voor het geschapen Menschelick gheslacht, 1. 16. 6. n die en is gheen quade natuere, 1. 14. 3. Waerom Godt die in ses dagen, ende niet in een oogenblick geschapen heeft, 1. 14. 2, 22. Godt heeft Adam niet eer gheschapen, voor ende al eer hy de werelt met allen overvloedt der goederen verrijckt en gestoffeert hadde, 1. 14. 2
Werelden, twee in den mensche, 3. 19. 15.
Wereltlicke Beneficien, Ouderlinghen en Priesters, in het Pausdom, 4. 5. 8, 9.
Wet der contrarie dingen, 3. 18. 10.
Wet Godts: dat is van Moses ghedistingueert en onderscheyden in drie deelen, als in de Morale ofte der Zeden. Ceremoniale ofte der Ceremonien, ende der Rechten of Richteren en Purgherlicke, 4. 20. 14. De Morale Wet ofte der Zeden bestaet in twee deelen, 4. 20. 15. De wet van Moses is door een Mirakel bewaert, 1. 8. 9. Waerom sy verkondight is, 1. 6. 2. Hoe sy afgeschaft is, 2. 7. 14. Sy is Gheestelick, 2. 8. 6. Sy en kan niet onderhouden worden om de swackheyt des vleeschs. 2. 5. 6. 7. en 2. 7. 4, 5. Waerom sy gegeven is, 2. 7. 1. Waerom sy ons geschreven van Godt voorghestelt is, 2. 8. 1. Sy is een Regel om wel te leven, 2. 5. 7. en 2. 7. 13. en 4. 10. 7. Haer Ampt, 2. 7. 6, 9, 12. en 3. 19. 2. en 4. 15. 12. Haer Ampt beyde by de Gheloovighe en godtloose, 2. 7. 9. Sy leert de kennisse Godts, en onses selfs, 2. 8. 1. Sy is tweederley, natuyrlick en gheschreven, 2. 8. 1. Haer afdeelinghe, in twee tafelen, 2. 8. 11 Sy wordt ooch afghedeelt in tien Geboden, en hoe veel Geboden tot elcke Tafel behooren, 2 8. 12. Die zijn beloften en dreygementen van Godt toe-gevoeght, en waerom, 2. 8. 4. In die zijn drie dinghen te bemercken, 2. 8. 6. Hoe haer Geboden moeten aenghemerckt worden, 2. 8. 8. Waerom Godt in die voor-gestelt heeft, dat aller-schandelijckst is, 2. 8. 10. Haer Schoolmeesterschap, 2. 7. 10. De Morale ofte der Zeden, wat sy is, 4. 20. 16. Driederley gebruyck van de Morale ofte der Zeden, 2. 6. 7. De Morale is in twee hooft-stucken begrepen, 4. 20. 15. Ceremoniale ofte der Ceremonien, wat sy was, 4. 20. 15. Ceremonien van de Ceremoniale zijn afgeschaft, 2. 11. 8. Hoe de Ceremoniale is afgeschaft, 2. 7. 16. Der Rechten of Richteren en Burgerlicke, wat sy is, 4. 20. 15. Hoe de Wet der Rechten of Richteren en Burgerlicke afgheschaft is, en noch duert, 4. 20. 16, 17. Wat in de Wet afgheschaft, ende niet afgheschaft is, 2. 7. 14, 15 Overeenkomste des Wet met het Euangelium, 2. 10. 2. Hoe de beloften des Wets en Euangeliums met malkanderen overeenkomen, 3. 17. 1, 2. Euangelische Wet, haer volmacktheyt, 2. 8. 7. Sacramenten des Wets verschillen van d'Euangelische, 4. 14. 23, 26. Onder de Wet der genade te zijn, wat dat is, 2. 8. 57. Niemandt en wordt uyt de Wet gherechtveerdight, 3. 11. 18. Sy is als een Spieghel, 2. 7. 7. Sy is een stomme Overheyt en Magistraet, 4. 20. 14. In de Gheboden der selfder is de Wille Godts begrepen, 1. 17. 2. Sy is een exemplaar der volmaeckter rechtveerdigheyt, 2. 2. 24. Haer sommier, ofte kort begrip, 2. 8. 11, 51. Haer gebruyck, 1. 12. 1. en 2. 7. 1. Haer gebruyck by den Gheloovighen, 2. 7. 12. Christus is de vervullinge des Wets, 2. 7. 2. Eynde des Wets, 2. 7. 3.
Wetenschap: het Gheloove wordt een kennisse en wetenschap ghenaemt, 3. 2. 14. Getrouwe onwetenheyt is beter dan lichtveerdighe wetenschap, 3. 25. 5.
Wet-ghever, is maer een, ofte, daer is maer een Wet-gever, 4. 10. 7. Godt is een Geestelick Wet-gever, 2. 8. 6.
Wetsche: beloften, 3. 17. 6. Pœnitentie, 3. 3. 4. Verbondt, 2. 11. 4.
Wettelick in 't Gherichte te procedeeren, is geoorlooft, 4. 20. 18. Wettelick gebodt verepscht de Pœnitentie, 3. 20. 7.
Wettelicke: Concilien, welcke, 4. 9. 1. 2. Het Wettelicke Diaconaetschap en is in 't Pausdom niet, 4. 5. 15, 19. Welcke Geloften zijn Wettelicke, en welcke on-wettelicke, 4. 13. 2 Waer in de Wettelicke Godtsdienst bestaet, 3. 7. 1. Wettelicke voortgang der Disciplijne, 4. 12. 7.
Wetten: en wat die zijn, 4. 20. 14. Burgerlicke, 4. 20. 14. Die moghen van Menschen wel in-ghestelt worden, 4. 20. 15. De Burgerlicke wetten zijn sterke zenuwen en als de zielen van de publycke saken, 4. 20. 14. De Goddelicke Wetten en moeten 't Menschelick gebiedt niet onderworpen zijn, 3. 19. 16. Hoe de Menschelicke wetten 't onderhouden zijn, 4. 10. 5. Kerckelicke Wetten, welcke goede zijn, 4. 10. 27, 30, 32. Wetten des Gebedts, 3. 20. 4.
Wille Godts, 1. 2. 2. en 1. 10. 1. en 2. 4. 3. en 3. 22. 9. en 3. 24. 17, Die is eenvoudigh, 1. 18. 3. en 3. 24. 16. Die is veelderley nae ons ghevoelen, 3. 24. 17. Die moet tweesins aenghemerkt worden: als zijnde een verborghen en gheopenbaerde, 1. 17. 2. en 3. 20. 43. en 3. 24. 17. Die is aller dinghen opperste oorsake, 1. 14. 1. en 1. 16. 8. en 1. 17. 2. en 1. 18. 2. Die is aller dingen nootsakelickheydt, 3. 23. 8. Dien moet men volghen, 3. 20. 43. Die is d'opperste reghel der rechtveerdigheyt, 1. 17. 2. en 3. 23. 2. Die is d'oorsake der verkiesinghe, 3. 22. 9. Uyt dien is de verwerpinghe, 3. 22. 11. Den selfden moet Godes Almogentheyt of Almachtigheyt toegevoeght worden, 4. 17. 25. Na dien geschieden alle dingen, 3. 23. 6. d'Oorsake des selfden en moet buyten Godt niet ghesocht worden, 3. 22. 4. Die is een volmaeckte regel van alle rechtveerdigheydt en heyligheydt, 4. 10. 8. In de kennisse des selfden is de volmaeckte wetenschap om wel te leven, 4. 10. 8 In Godt is Wille en Toelatinge, 2. 4. 3. Onderscheyt tusschen de Toelatinge ende den Wille Godts, 3. 23. 8. De verborgen wille Godts is een afgrondt, 1. 17. 2. Godes wille en ghebodt en moeten van malkanderen niet gescheyden worden, 1. 18. 4 Of Godes toelatinghe sonder sijnen wille geschiedt, 1. 18, 1.
Wille des menschen: hoe die in de weder-geboorte vernietight wort, 2. 5. 15. Wille en verstant zijn twee deelen of faculteyten of krachten van de ziele, 1. 15. 7. Des menschen wille is in de handt Godts, 1. 17. 6, 7. en 2. 4. 6, 7. Den wille in den weder-gheborenen, 2. 3. 6. en 2. 5. 15. Met wille, ende niet uyt dwangh, doet de mensche quaedt, 2. 2. 7. De mensche is door sijn eygen wille gevallen, 1. 15. 8 Des menschen wille wordt van de dienstbaerheydt der sonde gevangen gehouden, 2. 3. 5. Wat 's menschen wille in lichamelicke dinghen vermagh, 2. 4 6. Adam heeft voor den val een vrijen wille ghehadt, 1. 15. 8. Siet oock Vrijen wille.
Willen is natuerlick den mensche aengeboren, 2. 5. 15.
Willen: de Kerckelicke Schrijvers stellen driederley willen, 2. 2. 5. In Godt en zijn geen twee willen, tegen malkanderen strijdende, 1. 8. 3.
Willes Ampt, 1. 15. 7.
Windt: sonder Godes Voorsienigheyt en rijst'er geen windt, 1. 16. 7.
Woonen: wat dat te seggen is, 3. 11. 5.
Wooninge: die en heeft de Heylige Geest niet in den godtloosen, 2. 2. 16. Hoe

REGISTER.

Godt in den Hemel sijn wooninghe heeft, 1. 13. 1.
Woont: de sonde woont wel in den Geloovighen. maer sy en regeert of en heerschet in haer niet, 3. 3. 11.
Woordt: wat de uytdruckinghe 1) Woort te seggen is, 1. 13. 7 Hoe het Woordt is vleesch geworden, 3. 14. 1. Onderscheyt tusschen Logos, dat is, Woort, en tusschen Idea, dat is, Ghedachte, 1. 13. 22.
Woort Godts: wesentlick, 1. 13. 7. Dat is gegenereert, ofte, geboren voor de tijden of van eeuwigheyt, 1. 13. 7. Siet oock Generatie des Soons van den Vader, etc.
Woort Godts: Geschreven, 4. 8. 6. Waerom dat geschreven is, 1. 6. 3. Het is ter saligheyt gegeven, 1. 6. 1. Buyten dat Woordt en isser gheen macht der sleutelen, 3. 4. 14. 't Is het zaedt der weder-geboorte, 4. 16. 18. Gehoor des selfden, 2. 8. 28. Door de Predicatie desselfden en wort sonder de verlichtinghe des Heyligen Geestes niets bebedreven, 3. 2. 33. Het is noodigh dat dat ghepredickt wordt, 4. 3. 2. Het Avondtmael des Heeren voedt den genen die door 't Woort Godts wedergheboren worden, 4. 17. 1. Het Geloove vattet de mogentheyt Godts door het woordt, 3. 2. 31. Godt wil somtijts dat sijn Woort den verworpenen verkondight wort, 3. 24. 1. Siet oock Heylige Schrifture.
Wortel: Adam is de wortel der menschelicker natuyre, 2. 1. 6. Het geloove is de wortel alles goets, 4 13. 20.
Wrake Godts, 3. 4 31. Gode moetmen de wrake over geven, 2. 8. 56. en 4. 20. 19, 20.
Wraeckgierigheydt die is verboden, 2. 8. 57. en 4. 20. 19, 20. Simsons wraeckgierigheydt aen sijn vyanden, 3. 20. 15. De wraeckgierigheyt moet verre van den Christenen zijn, 4. 20. 19.
Wreker: Godt is een wreker der boosen, 1. 2. 2. Godt is een wreker sijner eere, 2. 8. 18.
Wreeckt. Godt wreeckt sijn eere in kintskinderen, 2. 8. 18, 19.
Wydte der plaetsen, en belet niet het gebruyck van des Heeren Avondtmael. 4. 17. 10. Die en verhindert niet de ghemeenschap des Hoofts met de Leden, nochte der Leden met den Hoofde, 4. 7. 10.
Wydinge: siet Ordeninge, Ordeningen, en Bevestinge.
Wijse, ofte, maniere van te verordenen den Dienaren, 4. 3. 16. Siet oock Ordeninge, en Bevestinge, en Ceremonie.
Wijsheyt: Godts, 1. 5. 2, 8. en 1. 14. 1, 3, 21. en 1. 15. 1. en 1. 16. 8. en 1. 17. 1, 9. en 3. 23. 8. De ware, 1. 1. 1. en 1. 18. 4. De hooghste: welcke, 3. 2. 4.
Wij-water, 3. 4. 28. en 4. 10. 20

1) het woordeken.

X.

Xenocrates, een Philosooph van Chalcedonia, en Discipel van Plato: heeft A° 1611 des werelts, en 337 voor Christus geleeft: van hem wordt gesproken, 3. 24. 10.
Xenophon, een Philosooph, Discipel van Socrates, voortreffelick Overste van die van Athenen, en History-schrijver: hy heeft ten tijde van Plato A° 3585 des werelts, en A° 363 voor Christus geleeft: van hem wort gesproken, 1. 5. 13. en 4. 12. 22.
Xerxes, een machtigh Koningh der Persen, heeft A° 3465—3486 des werelts, en 483—462 voor Christus geregeert: hy is geweest, na het seggen van sommige, Ahasveros den man van Esther, Esth. c. 1. vs 1. Verghelecken met c. 2. vs. 17. Hy heeft A° 3470 des werelts, en A° 478 voor Christus, de Tempelen van Griecken-landt, als Strabo verhaelt, verbrandt en vernielt, 4. 1. 5.

Y.

Ydel: dit teghenwoordigh leven is kort en ydel, 3. 9. 2, 4. Ydel is de persoonele Successie, ofte, Opvolginge der Bisschoppen, en hoe, 4. 2. 2.
Yegelick wordt om sijn eygen sonde gestraft, 2. 8. 20.
Yver: hoe hy voort komt uyt de Penitentie, 3. 3. 15.

Z.

Zacharia, die A° 742—755 Paus van Rome geweest is: sijn trouweloosheyt, 4. 7. 17.
Zadeloos zijn de Vrouwen, segghen de Nieuwe Marcionieten, 2. 13. 3.
Zaden der Wetten zijn in alle menschen, 2. 2 13.
Zaedt der Religie in 's menschen herte, 1. 3. 1. en 1. 5. 1. Godes goetheyt en is aen het zaet Abrahams niet gebonden, 4. 16. 14. Zaedt des Gheloofs, in de kinderen, 4. 16. 20. De clerici, dat is, Klercken, waren als het zaedt der Kercken, 4 4. 9. Zaedt der weder-gheboorte is het Woordt Godts, 4. 16. 18. Godt en wordt niet ghebonden aen het vleeschelick zaedt, 1. 6. 5.
Zeden: Wet der Zeden, 4. 20. 14. Wat de Wet der zeden is, 4. 20. 16. De Wet der Zeden bestaet in twee deelen, 4. 20. 15. Driederley gebruyck van de Wet der Zeden, 2. 7. 6. Zeden der Monnicken zijn verdorven, 4. 13. 15. Examen, ofte, Ondersoeck der Zeden, 4. 5. 14.
Zegel der toekomende verrijssenisse is de Doop, 3. 25. 8.
Zeghelen bevestighen een gheschrifte, 4. 14 5
Zegen Godts, 1. 16. 5. en 2. 3. 11. en 3. 7. 8, 9. Godes zegen heeft een groote kracht, 3. 7. 8, 9. Godt verrijckt met sijn Zegen den Menschen, 3. 7. 8, 9. Dit tegenwoordige leven is een Zegen Godts, 2. 8. 37. en 3. 9. 3.
Zegeninge, ofte, besweeringe der Papisten van het Doop-water of van het water in den Doop, 4. 15. 19.
Zepherinus: die 202—219 Bisschop van Rome gheweest is, sijn instellinghe van het houden des Avondtmaels des Heeren, 4. 17. 46.
Ziele: haer beschrijvinghe, 1. 15. 6. Sy is van een onsterffelick wesen, 1. 5. 4, 5. en 1. 15. 2, 6. Sy heeft twee deelen, als, verstant en wille, 1. 15. 7. Sy en vergaet niet, 3. 25. 6. Haer krachten, 2. 2. 2. Haer Ampt, 1. 15. 6. Daer is maer een ziele in den Mensche, 1. 15. 6 Sy is het edelste deel van den Mensche, 1. 15. 2. De ziele is d'eyghen sit-plaetse van het Beeldt Godts, 1. 15. 3. Sy en is geen blasinghe 1) noch aessem, 1. 15. 2. De Philosophen stellen drie deelen der ziele, als: Verstandt, Gevoelen en Wille, 2. 2. 2. Alle hare deelen zijn verdorven, 2. 1. 9. Godt is een geduyrigh bewaerder der ziele, 1. 15. 1. De ziele en is uyt Godes wesen niet, 1. 15. 5. Of de ziele haren oorspronck heeft uyt de ziele des Vaders, 2. 1. 7 Eeuwige saligheydt der ziele, 1. 15. 2 Christus Ziele heeft geleden, 2. 16. 10.
Zielen: die zijn van Godt gheschapen., 1. 15. 5. Sy zijn onsterffelick, 1. 15. 2. en 2. 10. 9. en 3. 25. 6. Christus is het eenighe voedtsel onser zielen, 4. 17. 1.
Zippora, de huysvrouwe van Moses, heeft haren sone besneden, 4. 15. 22.

1) blast.

Dit Register is uyt de Latijnsche in onse Nederduytsche Tale Overgeset: in veel foutieve 1) ende overgeslagen Cyffer-getalen der Boecken, Capittelen en Sectien (die alle ingesien zijn) verbetert: ende ten aensien van verscheyden saken, Concilien en Namen der Persoonen, soo Rechtsinnige als Ketters; (alle welcke in den *Latijnschen Register* niet uytgedruckt en waren) met aenwijsinge van den *tijdt* wanneer, so 2) de Concilien gehouden zijn, als 3) oock de genoemde Persoonen gheleeft hebben, vermeerdert: Door Abrahamus Gallus, Predicant binnen *Doveren* en *Genderen* in't Landt van *Heusden*.

1) mis-sette 2) ende 3) ende

EYNDE.